HADİSLER
AHKÂM TEF

beka

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

TAHÂVÎ

1

أحكام القرآن الكريم

LE

SİRİ

İMAM TAHÂVÎ

أحكام القرآن الكريم

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Kitabın Adı
Ahkâmu'l-Kur'ân

Editör
Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Dr. Mustafa GENÇ

İç Tasarım
Harun HARRANİ

Kapak Tasarım
Ahmet MAYALI

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2012
Yayıncılık Sertifika No: 16173

Çatalçeşme Sok. Üretmen Han No: 18 Cağaloğlu - İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
E-posta: bekayay@hotmail.com

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

Yazma Nüshasıyla Karşılaştırarak Açıklayıcı Notlarla Çeviren

DR. MUSTAFA GENÇ

BİRİNCİ CİLT

İÇİNDEKİLER

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

TAHÂRET (TEMİZLİK) BÖLÜMÜ

NAMAZ BÖLÜMÜ

ZEKÂT BÖLÜMÜ

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

ADI VE SOYU

İmam Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed b. Selâme b. Seleme b. Abdülmelik b. Seleme b. Süleym b. Süleyman b. Cenâb el-Ezdî el-Hacrî el-Mısrî et-Tahâvî.

Tahâvî'nin mensup olduğu Ezd kabilesi, Kahtân kabilelerînden olup Arapların en köklü ve büyük kabilelerinden biri sayılır. Hacr da bu Ezd kabilesinin kollarından biridir. Tahâvî, baba tarafından Kahtânoğulları'na, anne tarafından ise Adnanoğulları'na mensuptur. Annesi, İmam Şâfiî'nin en meşhur öğrencisi İmam Müzenî'nin kızkardeşidir.

Tahâvî, bugün Mısır'ın Minya il sınırları dâhilindeki Semâlut merkezine bağlı Tâhâ el-A'mide diye bilinen yere nispet edilmektedir.

DOĞUMU VE YAŞADIĞI ÇAĞ

Tahâvî'nin biyografisine yer veren kaynakların büyük çoğunluğu doğum tarihini hicrî 239 olarak kaydetmektedir. Bazı kaynaklarda geçen hicrî 229, 230 ve 238 gibi değişik tarihlerin ise bir yanılgı olduğu belirtilmektedir.

İmam Tahâvî'nin çağı, hadis tarihinde altın çağ olarak bilinen ve *Kütüb-i Sitte* adını verdiğimiz en muteber hadis kaynaklarının tasnif edildiği hicrî 3. asırdır. *Kütüb-i Sitte* musannifleri ve onların tabakasına yetişmiş olan Tahâvî, onların bir kısmıyla da müşterek rivayetlerde bulunmuştur.

Tahâvî'nin yaşadığı bu çağda, hadisleri derlemek için İslâm coğrafyasının değişik bölgelerine yolculuklar yapılmış (rıhle), büyük hadis hafızları ve tenkid otoriteleri yetişmiştir. Kısacası bu çağ, her bakımdan son derece verimli bir çağ olmuştur.

YETİŞMESİ

Tahâvî, ilim ve fazilete adanmış bir yuvada yetişmiştir. Babası Muhammed b. Selâme, edebiyat ve şiire meraklı, ilim ehli bir kişiydi. Annesi de İmam Şâfiî'nin en önemli talebelerinden biri olan el-Müzenî'nin kızkardeşiydi ve Şâfiî'nin ilim halkalarına katılıyordu. Nitekim Suyûtî (ö. 911/1505) onu, Mısır'daki Şâfiîler tabakasından saymaktadır.

Bu sebeple temel dinî bilgisini bu yuvada almış olan Tahâvî, daha sonra Amr b. el-Âs mescidindeki ilim halkalarına katılmıştır. Kur'ân-ı Kerîm'i Ebû Zekeriyya Yahya b. Muhammed b. Amrûs'tan öğrenerek ezberlemiştir. Daha sonra dayısı İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin (ö. 264/878) yanında fıkıh ilmi tahsil etmiştir. Müzenî'den Şâfiî'nin *Sünen*'ini ve ondan aldığı rivayetleri dinlemiş ve Hanefî mezhebine geçinceye kadar onun yanından ayrılmamıştır.

Tahâvî'nin Şâfiî mezhebinden Hanefî mezhebine geçiş süreciyle ilgili olarak kaynaklarda birkaç sebepten bahsedilmektedir. Bunlar kısaca şöyledir:

1. Yetişmesinde büyük emeği olan dayısı Müzenî'nin, Ebû Hanîfe'nin eserlerini daima inceleyip ondan etkilendiğini görmesi. Bunun yanı sıra, her iki mezhebe ait ayrıntılı delil ve karşı cevapları içeren kitapların te'lif edilmiş olması.

2. Şâfiî'nin öğrencileriyle Ebû Hanîfe'nin öğrencileri arasında cereyan eden ilmî tartışmaların da bu geçişte etkisi olmuştur. Amr b. el-Âs Camii'nde kurulan ilim halkaları yoluyla çeşitli mezheplere ait tartışma ve delillendirme metotlarını tanıma imkânı yakalamıştır.

3. Mısır ve Şam bölgelerine kadılık görevi için gelen Hanefî ilim adamlarının etkisi.

ŞAM YOLCULUĞU

Bilindiği kadarıyla Tahâvî'nin Mısır dışına yaptığı tek yolculuk hicrî 268 yılındaki Şam yolculuğudur. Tahâvî'nin bir yıl süren bu yolculuğunun, bilinen anlamda bir ilim tahsilinden ziyade Mısır valisi Ahmed b. Tolon'un resmî emriyle fıkhî bir meseleyi görüşmek üzere gerçekleştiği ifade edilmektedir. Hicrî 268-269 yılları arasında Gazze, Askalân, Taberiyye, Beytü'l-Makdis ve Dımeşk'e gidip gelen Tahâvî, bu sırada tanıştığı ilim adamlarından faydalanmayı ihmal etmemiştir. Bu çerçevede Şam'da kadılar kadısı Ebû Hâzim Abdulhamid b. Ca'fer (ö. 292/905) ile bir araya gelmiş ve ondan fıkıh tah-

sil etmiştir. Ayrıca Bekir b. Muhammed el-Ammî'den de fıkıh öğrenmiştir. Tahâvî böylece bu iki hocası kanalıyla Iraklıların ilmini almıştır.

Zâhid el-Kevserî, Tahâvî'nin Şam dışında başka bir yere yolculuk yapmamış olmasına rağmen çok değişik bölgelerden farklı hocalarının varlığını şöyle izah etmektedir: "Tahâvî'nin hocalarının biyografisini inceleyen bir kimse, bunların Mısırlı, Mağripli, Yemenli, Basralı, Kûfeli, Hicazlı, Şamlı, Horasanlı ve diğer bölgelere mensup kişiler olduklarını görecektir. Tahâvî, farklı bölgelerden Mısır'a gelen ilim ehlinden yararlanmasını çok iyi bilmiş ve bunlardan ilim tahsil etmiştir. İbn Uyeyne, İbn Vehb ve o tabakadaki âlimlerin öğrencilerinden rivayetler almış ve Mısır'a gelen kadılardan ilim elde etmek için onları sıkça ziyaret etmiştir."

Bu bakımdan Tahâvî'nin, Mısır'ın bir ilim ve ulema merkezi olma fırsatını en iyi değerlendiren kimselerden biri olduğu söylenebilir.

İLMÎ VE AHLÂKÎ ŞAHSİYETİ

Tahâvî, İslâmî ilimlerin altın çağını yaşadığı bir dönemde yaşamıştır. Bu çerçevede Kur'ân'ı ezberlemiş, Kur'ân'ın ahkâmını, sahâbe ve tâbiîn neslinden Kur'ân'ın tefsirine, sebeb-i nüzulüne ve kıraat farklılıklarına ilişkin intikal eden hükümleri en iyi şekilde kavramıştır. Bunun yanı sıra bir hadis hafızı olarak, hadislerin değişik senedlerine, metinlerine, illet ve rical bilgilerine de vakıf olmuştur. Ayrıca Arap dilinin incelikleri ve edebiyatı konusunda da geniş bir bilgiye sahip olmuştur.

Fıkıh konusunda ise, -Leknevî'ye göre- İmam Ebû Yusuf ve İmam Muhammed gibi mezhepte müçtehid seviyesinde bir âlim kabul edilmektedir. Akaid ilminde de meşhur *Akide-i Tahâvîye*'yi te'lif ederek selef akidesini benimsemiştir.

İnsanlarla iyi geçinen, güzel ahlâklı, cömert ve mütevazı biriydi. Adaletli, samimi, zahid, haramlara karşı iffetli ve şüpheli şeylerden kaçınan biri olduğu muhalifleri tarafından bile itiraf edilmektedir.

Tahâvî, hem ilmî derinliği hem vesika ve sicil düzenleme konularındaki uzmanlığı hem de güzel ahlâkı sebebiyle, döneminde kadıların kâtip olarak aradığı en önemli kişilerden biri olmuştur.

ÂLİMLERİN TAHÂVÎ HAKKINDAKİ ÖVÜCÜ SÖZLERİ

İbnu'n-Nedîm, Tahâvî hakkında şöyle demiştir: "İlim ve zühd bakımından döneminde eşsiz biriydi." (*el-Fihrist*, s. 292).

İbn Abdilberr, "Bütün fakihlerin mezheplerine vakıf olmasının yanı sıra, Kûfelilerin yöntem ve bilgilerini en iyi bilenlerden biriydi" demektedir (Kevserî, *el-Hâvî,* s. 13).

Zehebî onun hakkında "İmam, büyük âlim, hafız ve Mısır diyarının muhaddisi ve fakihi" demektedir (*Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ,* XV, 27).

İbn Kesîr "Sağlam ve güvenilir şahsiyetlerden ve otorite hafızlardan biridir" demiştir (*el-Bidâye ve'n-Nihâye,* XI, 186).

Bedruddîn el-Aynî ise, "Tahâvî'nin güvenilir, emin ve tam anlamıyla fazilet sahibi biri olduğuna dair icma edilmiştir. Ayrıca hadiste ilel ve nasih-mensuh ilimlerinde otorite bir ilim adamıydı. Ondan sonra bu konuda onun gibisi gelmemiştir" demektedir (Kevserî, *el-Hâvî,* s. 13-14).

Bu övgü dolu ifadelere karşılık Beyhakî (ö. 458), İbn Teymiyye (ö. 728) ve İbn Hacer (ö. 852) gibi âlimlerin Tahâvî'ye olumsuz eleştiriler yönelttiklerini görmekteyiz. Ancak bu eleştirilerin haklı sayılmadığı ve mesnetsiz olduğu belirtilmektedir. Eleştirilere verilen cevaplar, Şuayb el-Arnaût'un, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ına yazdığı tahkik mukaddimesinde (I, 66-73) ayrıntılı olarak yer almaktadır.

ESERLERİ

Tahâvî, akaid, tefsir, hadis, fıkıh, vesikalar ve tarih gibi İslâmî ilimlerin hemen hepsinde son derece faydalı eserler vermiş bir âlimdir. Tarihçiler onun otuzdan fazla eseri olduğunu kaydetmektedirler. Bu eserleri konularına göre şöyle sıralayabiliriz:

A. AKAİDLE İLGİLİ ESERLERİ

el-Akîdetü't-Tahâviyye. Ehl-i Sünnet itikadını açıkladığı bir eserdir. Birçok şerhi vardır ve defalarca basılmıştır.

B. TEFSİRLE İLGİLİ ESERLERİ

1. *Tefsîru'l-Kur'ân.* Bu eser, yazma hâlinde olup hicrî 8. asra ait bir nüshası İskenderiye'deki Şeyh Camii'nde bulunmaktadır. Tefsirin bu nüshası Enfâl sûresiyle başlamaktadır.

2. *Ahkâmu'l-Kur'ân.* Son döneme kadar Tahâvî'nin kayıp eserleri listesinde yer alan elinizdeki bu eser, Amasya Vezirköprü Kütüphanesinde 814 numarada kayıtlı iki cildi bulunarak Dr. Sadettin Ünal tarafından neşredilmiştir. Nüshanın aslının dört cilt olduğu tahmin edilmektedir.

C. HADİSLE İLGİLİ ESERLERİ

1. *Şerhu meâni'l-âsâr.* Tahâvî'nin ilk eseridir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ahkâma dair rivayetlerin yer aldığı bir eser yazması yönünde ilim ehli dostlarından gelen bir teklif üzerine bu kitabı yazdığını belirtmektedir. Önce iki cilt hâlinde Hindistan'da (h. 1300), ardından da dört cüz hâlinde Mısır'da (h. 1386) basılmıştır. Âlimlerin ihtisar ve şerhlerle hizmet ettiği bu eser, İslâm ilim tarihinde büyük ilgi görmüştür.[1]

2. *Şerhu müşkili'l-âsâr.* Hadisler arasındaki ihtilafların çözümüne dair önemli bir eserdir. Üzerinde ihtisar çalışmaları yapılmış olan eser, âlimler tarafından takdirle karşılanmıştır. Yaklaşık yarısı, dört cüz hâlinde ilk olarak Haydârâbâd Dekkan'da h. 1333 tarihinde basılmıştır. Daha sonra ilk tam nüshası Şuayb el-Arnaût'un tahkikiyle 16 cilt hâlinde, Müessesetü'r-Risâle tarafından 1994 yılında Beyrut'ta yayınlanmıştır.

3. *et-Tesviyetü beyne haddesenâ ve ahberanâ.* Hadis ıstılahlarına dair küçük bir risaledir. İbn Abdilberr bunu özetleyerek *Câmiu beyâni'l-ilm ve fadlihî* adlı eserine almıştır. Tahâvî bu eserini, devrindeki bazı hadis ıstılahlarının sınırlarının belirlenmesine yönelik tartışmalara cevap niteliğinde yazmıştır.

4. *es-Sünenü'l-me'sûra.* Tahâvî'nin, dayısı Müzenî yoluyla Şâfiî'den naklettiği rivayetleri ihtiva eden bir eserdir. İlk defa Mısır'da (el-Matbaatü'ş-Şerefiyye) h. 1315'te basılmıştır. İkinci olarak da Dr. Abdülmu'ti el-Kal'acî'nin tahkikiyle 1986 yılında Dâru'l-Ma'rife tarafından Beyrut'ta yayınlanmıştır.

---

1 Bu eser Türkçe'ye tercüme edilip *Hadislerle İslâm Fıkhı* adıyla Kitâbî Yayınevi tarafından 7 cilt hâlinde yayınlanmıştır. (Yayınevi Notu)

5. Ebû Ali el-Hüseyn b. Ali el-Kerâbîsî'nin *Kitabu'l-müdellisîn* adlı eserine reddiyesi. el-Kerâbîsî'nin Tahâvî tarafından eleştirilen bu eseri, pek çok âlim tarafından da eleştirilere uğramıştır. Ancak Tahâvî'nin bu reddiyesi günümüze kadar ulaşmamıştır.

6. *Sahîhu'l-âsâr*. Tahâvî'nin bu eserinin de günümüze ulaştığı bilinmemektedir.

D. FIKIHLA İLGİLİ ESERLERİ

1. *Muhtasar (el-Evsat)*. Hanefî fıkhında ilk muhtasarı yazmış olan Tahâvî, *Muhtasar-ı Müzenî*'nin tertibini esas almıştır. Çeşitli şerhleri bulunan kitabın ilk baskısı Ebu'l-Vefâ el-Efgânî'nin tahkikiyle Haydârâbâd Dekkan'da yapılmış, daha sonra eser hicrî 1370 tarihinde Kahire'de neşredilmiştir.

2. *el-Muhtasaru'l-kebîr fi'l-furû*.

3. *el-Muhtasaru's-sagîr fi'l-furû*.

4. *İhtilafu'l-ulemâ*. Yaklaşık 130 cüz hâlinde hacimli bir eser olduğu belirtilmektedir. Ebû Bekir el-Cessâs tarafından ihtisar edilmiştir. Kitabın aslı ise Tahâvî'nin kayıp eserleri arasında yer almaktadır.

5. *eş-Şurûtu'l-kebîr*. Az bir kısmı günümüze ulaşan bu eserin, dört yazma nüshası bulunmaktadır. Mevcut kısmı *eş-Şurûtu's-sagîr* ile birlikte Dr. Ruhi Özcan'ın tahkikiyle 1974 yılında Bağdat'ta iki cilt hâlinde basılmıştır.

6. *eş-Şurûtu'l-evsat*. Bu da Tahâvî'nin kayıp eserlerinden biridir.

7. *eş-Şurûtu's-sagîr*. Dört yazma nüshası bulunan bu eser, Dr. Ruhi Özcan'ın tahkikiyle 1974 yılında Bağdat'ta basılmıştır.

8. *en-Nevâdiru'l-fıkhiyye*. Günümüze ulaşmayan bu eserin 10 cüz olduğu belirtilmektedir.

9. İmam Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî'nin *el-Câmiu'l-kebîr*'ine yazdığı şerh. Bu eser de günümüze ulaşmamıştır.

10. *er-Red alâ İsa b. Ebân*. İki cüz hâlindeki bu eseri de kayıptır.

11. *Hükmü arzı Mekke*. 1 cüz hâlindedir.

12. *Hükmü'l-fey'i ve'l-ganâim*. 1 cüz olduğu belirtilmektedir.

13. *Kitâbu İhtilâfi'r-rivâyât alâ mezhebi'l-Kûfiyyîn*. 2 cüz hâlindedir.

14. *Kitâbu'l-Eşribe.*

15. *Kitâbu'l-Vasâyâ ve'l-ferâiz.*

16. *Kitâbun fi'r-râziyye.* 1 cüzdür.

17. *Kitâbu'l-Mahâdır ve's-sicillât.*

18. *Kitâbun fi'n-nihal ve ahkâmihâ ve sıfâtihâ ve ecnâsihâ ve mâ ruviye fîhâ min haber.* Yaklaşık 40 cüz hâlindedir.

E. TARİH VE BİYOGRAFİYE DAİR ESERLERİ

1. *et-Târîhu'l-kebîr fi'r-ricâl.* Rical ve biyografi yazarlarının çokça alıntıda bulundukları bu eser günümüze ulaşmamıştır.

2. *er-Red alâ Ebî Ubeyd fî mâ ahtae fîhi fî Kitâbi İhtilâfi'n-neseb.* Tek cüz hâlinde olduğu belirtilen bu eser de günümüze gelmemiştir.

3. *Ahbâru Ebî Hanîfe ve ashâbihî.* Bugün *Menâkıbu Ebî Hanîfe* olarak bilinen eserdir.

4. *en-Nevâdir ve'l-hikâyât.* Yaklaşık 20 cüzdür.

VEFATI

Vefat tarihi konusunda İbnü'n-Nedim dışındaki bütün biyografi yazarları hicrî 321 tarihinde görüş birliği içindedirler. İbnü'n-Nedim'e göre vefat tarihi hicrî 322'dir. Zilkade ayının başlarında Perşembe gecesi, 82 yaşındayken Mısır'da vefat etmiştir.[2]

2 Biyografinin hazırlanmasında yararlanılan kaynaklar: Şuayb el-Arnaût'un, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ına yazdığı tahkik mukaddimesi (I, 35-104, Müessesetü'r-Risâle, Beyrut 1994); Dr. Sadettin Ünal'ın, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'a yazdığı tahkik mukaddimesi (I, 7-10, 13-49, İsâm Yayınları, İstanbul 1995).

İSLÂM İLİM LİTERATÜRÜNDE AHKÂMU'L-KUR'ÂN TÜRÜ ESERLER[3]

Ahkâmu'l-Kur'ân, ibâdetler, muamelât ve ukûbat (cezalar) ile ilgili âyetlerin tefsirini konu alan ilim dalı ve bu dalda yazılan eserlerin ortak adıdır. Ahkâm âyetlerinin sayısı ve tasnifi konusunda âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu çerçevede 200 ilâ 800 arasında değişen rakamlarda ahkâm âyeti tespit etmektedirler. Genel olarak ahkâm âyetleri iki kısma ayrılmaktadır:

1. İçinde ahkâm bulunduğu açıkça belirtilmiş olan âyetler (Bakara, Nisâ, Mâide ve En'âm sûrelerinde bu çeşit âyetler çoktur).

2. Doğrudan doğruya bir hüküm ifade etmeyen, ancak istinbât yoluyla hüküm çıkarılabilen âyetler. Bunlar da kendi aralarında, başka bir âyete müracaat etmeye gerek kalmadan hüküm çıkarılabilenler ve ancak başka bir veya birkaç nas yardımıyla hüküm çıkarılabilenler olmak üzere iki kısma ayrılır.

Tefsir ilminin tedvininden itibaren günümüze kadar te'lif edilmiş olan eserlerde ahkâm âyetlerinin tefsirine de yer verilmiş, bu âyetlerin ihtiva ettiği hükümlere ve fakihlerin bunlardan çıkardıkları farklı neticelere işaret edilmiştir. Bunun yanı sıra, Hicrî III. asırdan itibaren özel ihtisas alanlarına yönelik tefsirlerin kaleme alınmaya başlanmasından sonra İslâm hukukçuları da özellikle kendi ihtisas alanlarını ilgilendiren ahkâm âyetlerinin tefsiri ile meşgul olmuş ve bu sahada müstakil eserler meydana getirmişlerdir.

Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair ilk eserin İmam Şâfiî tarafından hazırlandığı kabul edilmektedir. Onun ahkâm âyetlerinin tefsirine ilişkin görüşlerini daha sonra Ahmed b. Hüseyin el-Beyhakî müstakil bir eserde toplamış ve bu eser Zâhid el-Kevserî'nin mukaddimesiyle birlikte 1952 yılında Kahire'de neşredilmiştir. Daha sonra çeşitli mezheplere mensup âlimlerin ahkâm âyetleri konusunda yazdıkları eserleri şu şekilde sıralayabiliriz:

---

3 Bu bölüm DİA, "Ahkâmu'l-Kur'ân" maddesinden özetlenerek iktibas edilmiştir.

A. Hanefîler'den;

1. Ebu'l-Hasan Ali b. Musa el-Kummî'nin (ö. 305/917) *Ahkâmu'l-Kur'ân* ve *Kitâbu Nakzı ba'zı mâ halefe fîhi'ş-Şâfiî el-Irâkıyyîn fî ahkâmi'l-Kur'ân* adlı eserleri.

2. Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı.

3. Cessâs'ın *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı (İstanbul 1338, I-II; Kahire 1347).

B. Şâfiîler'den;

1. Ebû Sevr İbrahim b. Hâlid el-Kelbî'nin (ö. 240/854-55) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı.

2. Kiyâ el-Herrâsî'nin (ö. 504/1110) *Ahkâmul-Kur'ân*'ı (Kahire 1974, I-II).

C. Mâlikîler'den;

1. İsmail b. İshâk el-Ezdî'nin (ö. 282/ 895) *Ahkâmul-Kur'ân*'ı.

2. Ebû Muhammed Kasım b. Asbağ el-Kurtubî'nin (ö. 340/951) *Ahkâmul-Kur'ân* adlı eseri.

3. İbn Ebî Zemenîn diye meşhur olan Muhammed b. Abdullah el-Mürrî'nin (ö. 399/1008) *Müntehabu'l-ahkâm*'ı (Cezayir 1308).

4. Ebû Bekir İbnu'l-Arabî'nin (ö. 543/ 1148) *Ahkâmul-Kur'ân*'ı (Kahire 1913).

5. Abdülmün'im b. Muhammed b. Feres el-Gırnatî'nin (ö. 597/1200-1201) aynı adlı eseri.

D. Hanbelîler'den;

Ebû Ya'lâ el-Ferrâ'nın (ö. 458/1065-1066) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı.

E. Zeydiyye'den;

1. Hüseyin b. Ahmed en-Neceri'nin (VIII. asır) *Şerhu'l-hamsimie âye* adlı eseri.

2. Necmeddin Yûsuf b. Ahmed el-Yemânî'nin (ö. 832/1428) *eş-Şemerâtü'l-yâni'a ve'l-ahkâmü'l-vâziha el-kât'a*'sı.

3. Muhammed b. Hüseyin b. Kasım el-Yemenî'nin *Müntehe'l-merâm şerhu âyâti'l-ahkâm*'ı.

F. İmâmiyye'den;

Mikdâd b. Abdullah b. Muhammed el-Hillî'nin (ö. 826/1423) *Kenzu'l-irfan li fıkhi'l-Kur'ân*'ı (Tahran 1313).

G. Zâhirîler'den;

Ebu'l-Hasan Abdullah b. Ahmed İbnu'l-Mugallis'in (ö. 325/936) *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ı.

Son zamanlarda Ahkâmu'l-Kur'ân'a dair yazılan eserler arasında, Muhammed Sıddîk Han'ın *Neylü'l-merâm min tefsiri âyâti'l-ahkâm'ı* (Leknev 1292), Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin *Ravâiu'l-beyân fî tefsiri âyâti'l-ahkâm mine'l-Kur'ân*'ı (Dımeşk 1391) ve Celâl Yıldırım'ın *Kur'ân Ahkâmı ve Mezheb İmamlarının Görüş Farkları* (İstanbul 1971-1972) adlı eserleri sayılabilir.

TAHÂVÎ'NİN AHKÂMU'L KUR'ÂN'ININ TEMEL ÖZELLİKLERİ[4]

Tahâvî'nin ahkâm âyetlerinin tefsirine dair yazmış olduğu bu eserinin temel özelliklerini şekil ve muhteva olarak iki kısımda incelemek mümkündür.

A. ŞEKİL ÖZELLİKLERİ

1. Kaynaklarda bahsedildiği hâlde yazmaları hakkında bugüne kadar bilgi bulunmayan eserin bilinen tek nüshası, Amasya Vezirköprü'de Fâzıl Ahmed Paşa Kütüphanesi'ndedir (nr. 814). Bu nüsha, müellif nüshası ile karşılaştırılan ve 455 (1063) yılında tashih gören bir nüshadan 757'de (1356) İbnu'l-Gazûlî diye bilinen Muhammed b. Ahmed tarafından istinsah edilmiştir. 35x25 (24x17) cm. ebadında olan eser tam değildir. İki cüz hâlinde 425 varaktan ibaret olan mevcut kısım, müstensihin ifadesine göre, eserin birinci cildidir ve "Kitâbu'l-mükâtebe" ile son bulmaktadır. İkinci cilt ise "Kitâbu'l-hudûd" ile başlamaktadır.

2. Elimizdeki basılı nüsha (İsam Yayınları, İstanbul 1995), söz konusu birinci cildin iki cilt hâlinde basımından ibarettir. Eser, basılı hâliyle 8 bölümden oluşmaktadır ve muhakkıkın sayımına göre içerisinde 2078 rivayet/hadis bulunmaktadır.

3. Tahâvî, eserinde, âyet ve sûrelerin Kur'ân'daki tertibini değil, "Kitâbü't-tahâre," "Kitâbü's-salât, "Kitâbü'z-zekât" vb. adlarla fıkıh kitapları sistemini esas almış ve her âyeti, genellikle bu "kitab"ların bir babı olarak kabul etmiştir.

---

4 Bu bölüm DİA, "Ahkâmu'l-Kur'ân" maddesi ve Dr. Sadettin Ünal'ın esere yaptığı tahkikin mukaddimesinden özetlenmiştir.

B. MUHTEVA ÖZELLİKLERİ

1. Eserin baş tarafında Kur'ân-ı Kerîm'in muhkem ve müteşâbih âyetlerden meydana geldiğini, muhkem âyetlerin Kur'ân'ın aslını oluşturduğunu, müteşâbih olanların taşıdığı hükümlerin ise yalnız muhkem âyetler vasıtasıyla, bir de Allah Rasûlü'nün açıklamaları ve hükümleriyle anlaşılabileceğini belirtmiş, Hz. Peygamber'in de "Allah adına" emirler verip yasaklar koyduğunu, bazı şeyleri farz, bazılarını haram kıldığını, dolayısıyla âyetin hadisi neshettiği gibi hadisin de âyeti nesh ve tahsis ettiğini ifade etmiştir.

2. Ayrıca âyetleri bâtınî bir anlayışa göre değil, zahirlerine göre tefsir etmenin bir esas ve zaruret olduğunu, umûmun hususa daima tercih edildiğini göz önünde tutarak tahsis edici başka bir âyet, hadis ve icma bulunmadığı sürece âyetleri kesinlikle umumu üzere manalandırmak gerektiğini belirtmiş ve daha sonra, yapmak istediği işi bu esaslar dâhilinde yapacağını söyleyerek metodunu özetlemiştir.

3. Te'vil kelimesini kullanan müellif, âyetin hükme delil olabilecek kısmını "te'vîlü kavlihî (kavlillâhi) Teâlâ" başlığı altında verdikten sonra çoğu zaman hükmün mahiyet ve kapsamını ortaya koyacak bir soru sormuş sonra da âyetin tamamını veya yeterli kısmını zikrederek; ardından da ilgili ahkâm hadislerini ve varsa ilgili diğer âyetleri sıralamıştır.

4. Eserde, âyetlerin nüzul sebeplerinin yanı sıra, eğer varsa, âyetlerdeki kıraat farklılıklarına da değinilmekte ve bu farklılıklar sahiplerine senedli olarak dayandırılmaktadır.

5. Müteşâbih âyetler, öncelikle muhkem âyetlerle, ardından da sünnetle izah edilmekte; daha sonra da hulefâ-i râşidîn ve sonraki selef âlimlerinin görüşleriyle açıklanmaya çalışılmaktadır. Ayrıca Arap dilinin imkânları kullanılmaktadır.

6. Âyetlerin maksadı ve çıkan fıkhî hükümler ortaya konulurken, mezhep imamlarının görüşleri ve delil aldıkları rivayetler senedli bir şekilde serdedildikten sonra rivayetlerdeki sıhhat problemlerine değinilmekte; çoğu zaman da rivayet lafızları arasındaki farklılılar ayrıntısıyla zikredilerek, tercihlerde bulunulmaktadır. Bunun yanı sıra aklî delillerle de tercih edilen görüş desteklenmekte ve karşı görüşler reddedilmektedir. En sonunda da bu görüş ve tercihi benimseyen mezhep imamlarıyla diğer müctehid ve âlimlerin isimleri sayılmaktadır. Bu bakımdan Tahâvî'nin bu eseri hem fukaha ihtilafına yer veren bir çalışma hem de mukayeseli ve delilli bir fıkıh kitabı sayılabilir.

7. Konusu itibariyle daha çok bir fıkıh kitabı görünümünde olan eserde yer yer orijinal fikir ve açıklamalar bulunduğu gibi bazen tekrarlara ve sayfalarca süren izahlara da rastlamak mümkündür.

ÇEVİRİYLE İLGİLİ BİRKAÇ SÖZ

Bismillahirrahmânirrahîm.

Yüce Allah'a hamd, Rasûlü'ne, sahâbe-i kiram'a, İslâm ilim ve medeniyetinin kutlu temsilcileri âlimlere ve kıyamete dek onları samimiyetle takip edecek olanlara salât ve selam olsun...

Bilindiği gibi çeviri faaliyeti, bir dilin zenginliği oranındaki ifade imkân ve ihtimallerini diğer bir dille karşılayabilme gayretidir. Çeviriye konu olan eserin ait olduğu ilmî disiplin, yazıldığı dönemin terminolojisi, yazarının üslubu ve müstensihler tarafından kopyalanması sürecinde el yazması nüshanın geçirdiği değişiklik gibi faktörler dikkate alındığında daha büyük bir gayret göstermek gerektiği açıktır. Özellikle de söz konusu eser -şimdiye kadar bilinen- tek bir nüshadan ibaret ise durumun ciddiyeti daha net bir biçimde anlaşılacaktır.

İşte Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân* adlı eseri bu nitelikte bir eserdir ve biz bu mülahazalar çerçevesinde eseri Türkçe'ye kazandırmaya ve okuyucunun istifadesine sunmaya çalıştık. Doğrusu, işe başlarken tahkik edilmiş olması hasebiyle çevirisinin zor olmayacağını düşündüğümüz eser, özellikle müstensihten kaynaklanan hataların yoğunluğu nedeniyle tahminimizin ötesinde zahmetli ve yorucu olmuştur. Bu noktada gösterdiğimiz çabaya rağmen "kusursuz kul olmaz" düsturunca hataların kaçınılmaz olduğunun farkındayız. Bu sebeple bu hususta bizi yapıcı tenkitleriyle uyaracak kardeşlerimize şimdiden şükran borçluyuz. Allah cümlemizi razı olacağı işlere muvaffak kılsın ve doğru yolda olduğumuz müddetçe işlerimizi kolaylaştırsın, bizlerden yardımını esirgemesin.

Bu noktada eserin çevirisiyle ilgili olarak şu noktalara değinmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz:

1. Daha önce de belirttiğimiz gibi eser, bugüne kadar bilinen tek yazma nüsha esas alınarak basılmıştır. Üstelik tam değildir, bazı ciltleri kayıptır. Bu el yazması tek nüsha, matbu olarak iki cilt hâlinde Dr. Sadettin Ünal tarafından neşredilmiştir. Çeviride, bu metni ve bu eserdeki rivayet numaralarını esas aldık.

2. Ancak bu metnin tek yazma nüshaya dayalı olması bir takım zaafları da beraberinde getirmiştir. Nitekim bazı cümleler üzerinde çokça durmamıza rağmen bir takım kelimelerin düşmüş olması sebebiyle çeviride zorluk çektiğimizi ifade etmeliyiz. Bu çerçevede konunun akışına uygun olduğunu düşündüğümüz ilaveleri ve anlam veremediğimiz cümleleri dipnotlarda belirttik.

3. Öte yandan bazı kelime ve cümlelerin, özellikle de rivayetlerdeki ravi isimlerinin okunuşu ile ilgili olarak şüphelendiğimiz yerlerde sık sık eserin el yazma nüshasının kayıtlı olduğu CD'ye de müracaat ettiğimiz için, bazı hataların yazma nüshayı istinsah eden müstensihten, bazılarının da eseri neşreden muhakkıktan kaynaklandığını tespit ettik ve bunları da dipnotta açıkladık.

4. Gerekli yerlerde, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* gibi diğer eserlerinde geçen aynı konuyla ilgili açıklamalarından yararlandık. Bazen de Serahsî'nin *el-Mebsût*'u gibi Hanefî fakihlerin eserlerinden hareketle ilgili cümlelere anlam vermeye çalıştık.

5. Hadislerin tahricinde, *Kütüb-i Tis'a* için *Concordance*'ın yöntemini benimsedik. Buna göre Buharî'nin *Sahîh*'i, Ebû Dâvûd, Tirmizî, İbn Mâce ve Nesâî'nin *Sünen*'leri için kitap ismi ve bab numarası; Müslim'in *Sahîh*'i ve Mâlik'in *Muvatta*'ı için kitap ismi ve kitap içindeki hadis numarası; Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i içinse cilt ve sayfa numarası verdik. *Kütüb-i Tis'a* dışındaki diğer kaynaklarda ise genel olarak cilt ve sayfa numarası vermeyi tercih ettik. Gerekli olduğu yerlerde hadislerin lafızlarına dair açıklama ve farklılıklara da dipnotlarda değindik.

6. Eserdeki rivayetlerde yanlış yazılmış ravi isimlerinin düzeltilmesinde yukarıdaki kaynakların yanı sıra biyografi eserlerine de başvurmakla birlikte, doğruluğunu test etme kolaylığından dolayı ve dipnotlarla eserin uzamaması için çoğu zaman kaynakları tek tek zikretmekten kaçındık.

7. Rivayetlerin sened kısmını, Arapça'daki teknik kavramlarla değil, daha çok okuyucunun anlayabileceği ifadelerle tercüme etmeye gayret ettik. Ayrıca gerekmedikçe senedin tamamını çevirmedik.

8. Rivayetlerin Arapça metinlerini verirken, eserin yazma veya basılı nüshalarında tespit ettiğimiz yazım ve harekeleme hatalarının düzeltilmiş olmasına dikkat ettik. Bu husustaki açıklamaları ise tercümenin ilgili kısımlarının dipnotlarında yaptık.

9. Eserde geçen teknik bir takım kavramların açıklamalarını dipnotta kaynaklarıyla birlikte vermeye çalıştık.

10. Çeviride bir yandan yazarın üslubunu ve ilgili ilmî disiplinin terminolojisini dikkate alırken, diğer yandan da Türkçe söyleyişi tamamen Arapça'ya feda etmeme gayreti içinde olduk. Bu çerçevede metinde lafız olarak bulunmayan fakat anlam bütünlüğü için zorunlu olan ifadeleri parantez içinde gösterdik. Arapça'nın zamir yoğunluklu, atıflarla uzayan, dolayısıyla karmaşık hâle gelen cümlelerini kısa cümlelere bölerek tercüme etmeye çalıştık; zamirlerin işaret ettiği kişi veya nesneleri de çoğu zaman parantez kullanmadan açıkça yazmayı tercih ettik.

Bu vesileyle eserin çevirisinde bazı noktalarla ilgili müzakerede bulunduğumuz ve önemli mülahazalarla katkı sağlayan ilim ehli dostlarıma da teşekkürlerimi sunarım.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Dr. Mustafa GENÇ

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

"Yalnızca Allah'ın yardımı ile başarabilirim.
Yalnızca O'na dayanıp güvendim."

MÜELLİFİN ÖNSÖZÜ

Büyük âlim, İmam Ebû Ca'fer Ahmed b. Selâme el-Ezdî et-Tahâvî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle dedi:

Bize âyet ve delillerini açıklayan, hak ile bâtılın kesin hatlarla birbirinden ayrıldığı (Furkân'ındaki) hükümlerini anlaşılır kılan ve Kitab'ının nuru ile bizleri doğru yola ileten Allah'a hamd olsun. Yüce Allah, Kitab'ını Hz. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e apaçık bir Arap diliyle indirmiş; onunla dosdoğru yolu belirlemiş ve onu, diğer peygamberlere *-Allah'ın salâtü selâmı üzerlerine olsun-* indirdiği kitapların şahidi, koruyucusu ve güvencesi kılmıştır.

Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında, Rasûlü Hz. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirdiği âyetlerden biri şöyledir: ***"Sana Kitab'ı indiren O'dur. Onun (Kur'ân'ın) bazı âyetleri muhkemdir ki, bunlar Kitab'ın esasıdır. Diğerleri de müteşâbihtir."***[5]

Yüce Allah burada bizlere, Kitab'ının temeli sayılan bazı âyetlerinin muhkem olduğunu ve bunları, indiriliş hikmetlerinin yanı sıra doğru ve anlaşılır izahlarla sağlamlaştırıp tartışmasız hâle getirdiğini; diğer bir kısım âyetlerinin ise müteşâbih olduğunu bildirmektedir. Daha sonra da müteşâbihlerin peşine düşenleri kötüleyerek şöyle buyurmaktadır: ***"Kalplerinde eğrilik olanlar, fitne çıkarmak ve onu (kendi keyiflerine göre) te'vil etmek için ondaki müteşâbih âyetlerin peşine düşerler..."***[6]

Zira bu müteşâbihlerin hükmü, öncelikle Yüce Allah'ın, Kitab'ın esası olarak belirlediği muhkem âyetlerden, daha sonra da söz konusu müteşâbihleri açıklayıcı nitelikte, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yürürlüğe koyduğu hükümlerden elde edilebilir.

Allah Teâlâ, "Kur'ân" olarak indirdiği Kitab'ının kabul edilmesini emrettiği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konulardaki "sözlü"

---

5 Âl-i İmrân 3/7.

6 Âl-i İmrân 3/7.

beyanlarının da kabul edilmesini emretmiştir. Nitekim konuyla ilgili âyetlerde şöyle buyurmaktadır: "***Peygamber size ne verdiyse onu alın, size ne yasakladıysa ondan da sakının...***"[7] "***Biz her peygamberi -Allah'ın izniyle- ancak kendisine itaat edilmesi için gönderdik.***"[8] "***(Allah'ın emirlerini) onlara iyice açıklasın diye her peygamberi yalnızca kendi kavminin diliyle gönderdik.***"[9]

Buna göre Yüce Allah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize okuduğu Kur'ân'ı kabul etmeyi farz kıldığı gibi onun bizlere ulaşan sözlerini kabullenmeyi de farz kılmıştır.

Bu hususla ilgili olarak İsâ b. İbrahim el-Gâfikî'nin bize Süfyân b. Uyeyne > İbnü'l-Münkedir ve Ebu'n-Nadr isnadı ile Ubeydullah b. Ebî Râfi'den, babası yoluyla veya daha başkaları[10] kanalıyla rivayet ettiği bir hadiste Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmaktadır: "***Birinizi, bizzat benim emir veya yasaklarımdan birisi kendisine ulaştığı zaman, koltuğuna kurulmuş bir vaziyette şöyle derken sakın bulmayayım/görmeyeyim:***[11] ***'Ben anlamam!***[12] ***Biz sadece Allah'ın Kitabı'nda bulduklarımıza uyarız!'***"[13]

---

7 Haşr 59/7.

8 Nisâ 4/64.

9 İbrahim 14/4.

10 Buradaki "veya daha başkaları (ev gayruhu)" diye çevirdiğimiz ifade, sanki Ubeydullah'ın, babası dışında birilerinden de bu hadisi merfu olarak naklettiğini düşündürmektedir. Hadisin Tirmizî'deki (İlim 10) rivayetinde ise "başkası da bunu merfu olarak nakletti (ve rafeahu gayruhu)" ifadesi yer almaktadır. Tirmizî şârihi Mübarekfûrî buradaki "başkası"nın, Tirmizî'nin senedindeki Kuteybe > Süfyân b. Uyeyne > Muhammed b. el-Münkedir ve Sâlim Ebu'n-Nadr > Ubeydullah b. Ebî Râfi' > Ebû Râfi' isnadındaki Kuteybe'den "başka" kimselerin de aynı senedle hadisi nakletmesi anlamında olduğunu belirtmektedir. Buna örnek olarak da Ebû Dâvûd'un Ahmed b. Muhammed b. Hanbel ve Abdullah b. Muhammed en-Nüfeylî > Süfyân > Muhammed b. el-Münkedir ve Ebu'n-Nadr > Ubeydullah b. Ebî Râfi' > Ebû Râfi' isnadıyla naklettiği rivayeti göstermektedir. Bk. Mübârekfûrî, *Tuhfetü'l-Ahvezî*, VII, 424, tsh. A. Muhammed Osman, Beyrut, tsz. (Çeviren)

11 Tahâvî'nin bu ve bundan sonraki rivayetlerinde, müstensihin yazım hatası veya stili olduğunu düşündüğümüz "لألفين" şeklinde tekid lâmı ile yazılan ***"bulacağım/göreceğim muhakkaktır"*** anlamındaki bu ibare, hadisin geçtiği diğer kaynakların hepsinde ***"sakın bulmayayım/görmeyeyim"*** manasına gelen nehiy lâ'sı "لا ألفين" ile kayıtlıdır. Kanaatimizce doğru olan bu ikincisidir. Zira gerek Tirmizî'de (İlim 10), gerekse bizzat Tahâvî'nin diğer bir eseri olan *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (bk. IV, 209, Beyrut 1414/1994, thk. M. Zührî en-Neccar/M. Seyyid Câdü'l-Hak) aynı senedle aktarılan bu rivayetteki söz konusu ibare, çeviriye aldığımız lafzıyla geçmektedir. (Çeviren)

12 Bu ifade bazı kaynaklarda "Biz anlamayız! (Lâ nedrî)" tarzında da geçmektedir. Biz tercümede Tahâvî'nin rivayetindeki lafzı esas aldık. Tirmizî ve İbn Mâce'de de bu lafızla yer almaktadır. (Çeviren)

13 Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Tirmizî, İlim 10; İbn Mâce, Mukaddime 2.

Yine Yunus b. Abdüla'lâ bize, Abdullah b. Vehb > Mâlik b. Enes > Ebu'n-Nadr isnadıyla Ubeydullah b. Ebî Râfi'den[14] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: ***"Sakın içinizden biriyle, benim emir veya yasaklarımdan biri kendisine ulaştığı zaman, koltuğuna kurulmuş bir vaziyette 'Biz bunu anlamayız! Önümüzde Allah'ın Kitabı var ve bu (emir veya yasak) orada yok!' derken karşılaşmayayım."***[15]

Benzeri bir rivayeti Yunus > İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Ebu'n-Nadr > Ebû Râfi' isnadıyla Hz. Peygamber'den naklettik.

Keza Yunus bize, İbn Vehb > Leys b. Sa'd > Ebu'n-Nadr > Musa b. Abdullah b. Kays > Hz. Peygamber'in azadlı kölesi Ebû Râfi' isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: ***"Sakın içinizden biriyle, benim emir veya yasaklarımdan biri kendisine ulaştığı zaman, koltuğuna kurulmuş bir vaziyette 'Biz Allah'ın Kitabı'nda olanlarla amel ederiz, yoksa etmeyiz' derken karşılaşmayayım."***[16]

Aynı şekilde Muhammed b. el-Haccâc b. Süleyman el-Hadramî bize, Esed b. Musa > Muâviye b. Salih > Hasan b. Câbir > el-Mikdâm (b. Ma'dîkerib) senediyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu nakletti: ***"Birinizi, benim emirlerimden biri kendisine ulaştığı hâlde, koltuğuna kurulmuş bir vaziyette 'Sizinle aramızda Allah azze ve celle'nin Kitabı var. Orada gördüğümüz haramları haram sayarız' derken bulmayayım/görmeyeyim. Şunu iyi bilin ki, Allah Rasûlü'nün haram kıldıkları, tıpkı Allah'ın haram kıldıkları gibidir."***[17]

Yine Abdurrahman b. Ebî Avf el-Cüraşî kanalıyla el-Mikdâm b. Ma'dîkerib el-Kindî'den bize ulaşan bir rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmaktadır: ***"Bana Kitap ve onun bir benzeri/dengi verildi. Karnı tok, sırtı pek birinin koltuğuna yaslanmış bir vaziyette 'Sizinle aramızda Allah'ın Kitabı var. Sadece ondaki helalleri helal, haramları da haram biliriz' şeklinde konuşacağı günler yakındır. Dikkat edin! Mesele hiç***

---

14 Yani sahâbî ravinin atlandığı "mürsel" bir rivayet olarak. (Çeviren)

15 Hadisin benzeri lafızlarla merfu bir rivayeti için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 8.

16 Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 209.

17 Benzer lafızlarla Tirmizî, İlim 10; İbn Mâce, Mukaddime 2; Darimî, Mukaddime 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 132.

***de öyle değildir. Ne yırtıcı hayvanların ne de evcil eşeklerin etlerini yemek helaldir."*[18]**

Allah'ın Kitabı'nı kendisi sayesinde baştacı ettiğimiz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bizlere burada, okuyup tebliğ ettiği Kur'ân'ı kabullendiğimiz gibi -her ne kadar Kur'ân sayılmasa da- kendi söz, emir ve yasaklarını da öylece kabullenmemiz gerektiğini öğretmektedir. Üstelik biz, Kur'ân'da geçmemesine rağmen İslâm'da farz olarak meşru kılınmış bir takım hüküm ve uygulamalar da görmekteyiz. Bunlardan bir kaçını şöylece sıralayabiliriz:

1. Hicretten dolayı mirasçılık hükmü Kur'ân'da değinilmeyen meşru bir uygulamaydı. Ancak daha sonraları Yüce Allah şu âyetle bu uygulamayı yürürlükten kaldırdı: ***"Akraba olanlar, Allah'ın Kitabı'na göre, (mirasçılık bakımından) birbirlerine diğer mü'minlerden ve muhacirlerden daha yakındırlar."***[19] Bu konuda İbnü'z-Zübeyr'den gelen bir rivayeti de -inşallah- kitabımızın ilgili bölümünde senediyle birlikte zikredeceğiz.

2. Kudüs'e doğru namaz kılma uygulaması da böyleydi. İlk önceleri Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazda oraya yöneliyordu. Daha sonra Allah *azze ve celle* bunu Kur'ân âyetiyle neshetti: ***"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir. (Ey Müslümanlar!) Sizler de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa çevirin."***[20] Biz bu meseleyi -Allah'ın izniyle- kitabımızın ilgili kısımlarında senedleriyle birlikte arz edeceğiz.

3. Önceleri hür insanları, zimmetlerindeki ödeyemedikleri borç sebebiyle (köle gibi) satabilme hükmü de meşru bir uygulamaydı. Ancak daha sonra Yüce Allah bu uygulamaya şu âyet ile son verdi: ***"Eğer (borçlu) darlık içindeyse, eli genişleyinceye kadar ona mühlet vermek (gerekir)."***[21]

---

18 Benzer lafızlarla Ebû Dâvûd, Sünnet 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 130-131. Bu kaynaklarda hadisin devamı şöyledir: ***"Antlaşmalı olduğumuz birine ait buluntu eşyayı onun rızası olmadıkça almak helal değildir. Kim bir topluluğa misafir olur da ona gerekli misafirperverliği göstermezlerse, buna karşılık kendi hakkını onlardan alabilir."***

19 Ahzâb 33/6.

20 Bakara 2/144.

21 Bakara 2/280.

Buna göre Kur'ân, Kur'ân'da geçmeyen fakat belli bir dönem Müslümanlara farz kılınmış olan bir takım uygulamaları neshedip yeni bir hüküm getirmiş olmaktadır. Ancak Kur'ân, bu yeni hükümleri yürürlüğe koyarken, uygulamaları nesheden âyetler inmeden önceki hür insanların borçlarından dolayı satımı ve akrabalık bağı dışında hicret sebebiyle mirasçılık gibi hükümleri (mâ kabline şâmil olacak şekilde) bozmuş ve geçersiz kılmış değildir. Zira eğer söz konusu âyetler, inmeden önceki uygulamaların geçerliliğini de kapsayacak biçimde peşinen/önceden verilmiş bir hükmü ortaya koysaydı, o zaman, geçmiş bir uygulamanın geçerliliği de hakkında daha sonra inecek neshedici âyetlere bağlı olurdu.

Bu itibarla âyetler indikten sonra geçmiş uygulamalara son verilmiş olmakla beraber, âyetlerin inmesinden önceki hükümlerinin bozulmaksızın geçerli kabul edilmesi, o uygulamaların da (neshedilmeden önce) yine "Allah'ın emri" gereğince yürürlüğe konulduğunu göstermektedir. Diğer bir deyişle, İslâm'a göre, Kur'ân'ın inmesinden önce yürürlükte olan hükümler de geçerli sayılıyordu. Kur'ân, bu hükümleri (geçmişe dönük olarak) bozmamasına rağmen, (kaynak birliği ve bağlayıcılık açısından) onunla aynı değerleri paylaştığından dolayı neshedebiliyordu.

Aynı şey, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelenler (sünnet) için de söz konusudur. Şöyle ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in uygulamaları, daha önce inmiş olan bir takım âyetlerin hükmüne aykırı düşmesi hâlinde, o âyetleri neshedici nitelikte uygulamalar sayılır. Bu konuda bizden farklı düşünen ve "Kur'ân'ın ancak Kur'ân'la neshedilebileceği" görüşünü savunanlar bulunmaktaysa da bizim kanaatimiz bu yöndedir. Buraya kadar öne sürdüğümüz gerekçelerin yanı sıra, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da buna işaret eden deliller tespit ettik. Mesela; Yüce Allah, zinâ eden kadınlarla ilgili olarak ***"Kadınlarınızdan fuhuş yapanlara karşı aranızdan dört şahit getirin. Eğer şahitlik ederlerse, o kadınları, ölüm alıp götürünceye ya da Allah onlara bir yol açıncaya kadar evlerde hapsedin"***[22] buyurduktan bir süre sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurmuştur: ***"Benden alın! Artık Allah onlara bir yol açtı: Bekârın bekârla zinası yüz sopa ve bir yıl sürgün; evlinin evli ile zinası ise yüz sopa ve recmdir."*** Biz bu hadisi, -inşallah- kitabımızın ilgili bölümünde senediyle birlikte zikredeceğiz.

---

22 Nisâ 4/15.

Yüce Allah'ın bu âyette zikrettiği ve daha sonra inen Kur'ân âyetlerinin hiçbirinde sözü edilmeyen "yol açma" meselesi, Kur'ân dışında Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıklığa kavuşmuş ve daha önce zina eden kadınlarla ilgili verilmiş olan hüküm bu yolla neshedilmiştir.

Eğer biri "Allah *azze ve celle*'nin bu âyette bahsettiği 'yol,' Nûr sûresindeki ***'Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun'***[23] âyetiyle zaten açıklanmıştır" tarzında bir iddia öne sürecek olursa, ona verilecek cevap şudur:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, sözünü ettiğimiz hadisinde, bu iddianın asılsız olduğunu gösteren bir takım hususlar vardır. Çünkü o ***"Benden alın! Artık Allah onlara bir yol açtı"*** sözüyle "yol"un ne olduğunu haber vermiştir. Oysa Yüce Allah, bu haberden önce, "yol"un ne olduğuna dair hiçbir Kur'ân âyeti indirmemiştir. Böyle bir durumda iki ihtimal söz konusudur: İlgili hadis, Nûr sûresindeki ***"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun"*** âyetinden ya önce ya da sonra söylenmiştir. Eğer bu âyet inmeden önce (hadisin) söylendiği ihtimali dikkate alınacak olursa, o zaman Yüce Allah'ın, zina eden kadınlara ilişkin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıkladığı "yol" hükmünün öncelikli sayılıp Nûr sûresindeki âyetin de zina eden bekâr erkek ve bekâr kadınların durumuna açıklık getirmek üzere daha sonra inmiş olması gerekir. Şayet hadis, söz konusu âyetin inmesinden sonra söylenmişse, bu takdirde âyet, Allah *azze ve celle*'nin verdiği hüküm doğrultusunda evliler dışındaki bekâr erkek ve bekâr kadınlara ilişkin (hukukî bir düzenleme olarak) inmiş demektir. Yahut âyet, evli-bekâr ayrımı yapmaksızın zina eden bütün erkek ve kadınlara yönelik olduğu hâlde, daha sonra bu ayrım Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yapılmış, dolayısıyla ilgili âyet de neshedilmiştir.

Kısacası Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözünden öğrendiğimiz gerçek şudur: Aziz ve Celil olan Allah, zina eden kadın ve erkekler hakkındaki son ve kesin (cezaî) hükmünü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle vermiş ve Kur'ân'ın daha önce bu konuyla ilgili verdiği muhalif hükmü neshetmiştir.

(Konuyla ilgili diğer bir örnek ise şöyledir):

---

23 Nûr 24/2.

Yüce Allah, Kitab'ında, anne-baba ve yakınlara vasiyette bulunmayı farz kılmıştır. Nitekim ilgili âyette şöyle buyurmaktadır: ***"Birinize ölüm geldiği zaman, eğer bir mal bırakacaksa anneye, babaya, yakınlara uygun bir biçimde vasiyet etmek Allah'tan korkanlar üzerine bir borç olarak size farz kılındı."***[24]

Ancak daha sonra, ***"Vârise vasiyet (etmeye artık gerek) yoktur"*** hadisinde belirtildiği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bu hükmü neshetmiştir.

Bu durumda eğer biri "Allah *azze ve celle* bu hükmü, (hadisle değil) mirâs âyetiyle[25] neshetmiştir?" diye bir itirazda bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

Yüce Allah'ın bu hükmü -senin iddiâ ettiğin gibi- miras âyetiyle neshetmesi söz konusu olamaz. Çünkü miras âyeti, ölen kişinin malının, -varsa- vasiyeti yerine getirildikten ve borçları ödendikten sonra miras olarak paylaşılmasını emreder. Dolayısıyla miras âyetinde anne ve babaya vasiyetin neshedildiğine dair bir hüküm bulunmamaktadır. Hatta her iki âyetin[26] anne ve baba için mirasla vasiyeti birleştirmiş olması da mümkündür. Bu durumda anne-babaya vasiyetin neshedildiğini öğrenebileceğimiz tek kaynak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Vârise vasiyet (etmeye artık gerek) yoktur"*** sözüdür. Sonuç itibariyle; Kur'ân'ın Sünnet'i neshetmesi gibi Sünnet'in de Kur'ân'ı neshetmesi mümkündür.

Şayet biri, "Allah Teâlâ, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben şöyle buyurmaktadır: ***'Onlara âyetlerimiz açık açık okunduğu zaman (öldükten sonra) bize kavuşmayı beklemeyenler 'Ya bundan başka bir Kur'ân getir veya bunu değiştir' dediler. De ki: Onu kendiliğimden değiştirmem benim için olacak şey değildir...'***[27] Bu âyet, Kur'ân'ı değiştirme (tebdîl) hak ve yetkisinin ancak Allah'a ait olduğunu ve bunun da sadece Kur'ân yoluyla olabileceğini gösteriyor" tarzında bir iddiada bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

---

24 Bakara 2/180.

25 Burada Nisa sûresinin 11. ve 12. âyetleri kastedilmektedir. (Çeviren)

26 Miras ve vasiyet âyetleri. (Çeviren)

27 Yunus 10/15.

Peki, Kur'ân'ın bazı âyetlerini nesheden hükmün Allah'a ait olmadığını veya Sünnet'in Allah'tan gelmediğini sana kim söyledi? Bunların her ikisi de Allah'tandır, O'na aittir. Allah Teâlâ, Kur'ân aracılığıyla bu ikisinden dilediği şeyleri neshedebildiği gibi bu ikisiyle de Kur'ân âyetlerinden dilediğini neshedebilir.

Kur'ân'da bazen açıkça anlaşılan ilk anlamı dışında bir anlam taşıyan, (diğer bir deyişle) zâhir ve bâtın olmak üzere iki farklı manası olan âyetler vardır. Böyle bir durumda üzerimize düşen görev, âyetin -bâtın anlamına aykırı da olsa- zâhir anlamını dikkate almaktır. Çünkü Kur'ân bizlere, hükümlerini açık ve anlaşılır bir biçimde ortaya koymak maksadıyla seslenir, başka bir maksatla değil... Bazıları bu konuda bizden farklı düşünerek, burada zâhir anlamın bâtın anlama bir üstünlüğünün bulunmadığı görüşünü savunabilirler. Ancak kanaatimizce doğru olan görüş bizim görüşümüzdür. Zira tespit ettiğimiz deliller bunu göstermekte ve buna göre hareket etmeyi gerektirmektedir. Mesela; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ***"Beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."***[28] âyeti indiğinde bunu insanlara okuduğunu ve içlerinde Adiyy b. Hâtim gibi sahâbîlerin de bulunduğu bazı kimselerin, ellerine siyah ve beyaz renkli ipler alarak âyetteki hükmü uygulamaya çalıştıklarını görmekteyiz. Durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bildirilince, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* onlara karşı sert bir üslup takınmadığı gibi "Âyette geçen 'beyaz' ve 'siyah' kelimeleri, sizin anladığınız anlamda değildir" türünden bir söz de söylememiştir. Sadece (Adiy'e hitaben) ***"O hâlde yastığın çok geniş olmalı! Burada kastedilen gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır"***[29] buyurmuş ve bu konuda âyetin ilk (zahir) anlamına göre hareket etmelerinden dolayı onları kınamamıştır. Biz bu rivayeti de -Allah'ın izniyle- kitabımızın ilgili bölümünde senedleriyle birlikte zikredeceğiz.

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in âyetin asıl maksadına dair kesin ve net bir açıklama yapmasından önce sahâbîlerin o âyeti farklı şekilde anladıklarını görmekteyiz. Bu durum, -her ne kadar sahâbîler, Kur'ân'ı mükemmel bir metin olarak almış olmalarındaki üstünlüklerine benzer şekilde, bu metnin te'vili ve anlaşılmasında da kusursuz sayılmasalar bile- Kur'ân'ı, görünen ilk anlamıyla (zâhir) te'vil etmenin caiz olduğunun delili

---

28 Bakara 2/187.

29 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (28); Müslim, Sıyâm 33.

sayılır. Böyle bir delilin varlığı, "zâhir" anlama göre hareket etmenin geçerliliğini ve bunun, âyetleri "bâtın" anlamıyla te'vil etmekten daha uygun bir yaklaşım biçimi olduğunu gösterir.

Bu husustaki diğer bir örnek ise şöyledir:

(Sahâbîler) Allah *azze ve celle*'nin içkiyi (hamr) haram kıldığını bilmelerine rağmen, ilgili âyette bu "hamr"ın ne olduğu ve hangi tür maddelerden yapıldığı açıklanmamıştır. Ebû Ubeyde b. el-Cerrâh, Ebû Talha, Übeyy b. Ka'b, Süheyl b. el-Beydâ gibi sahâbîler *-Allah hepsinden razı olsun-* ellerindeki içki kaplarını/küplerini kırarak içkilerini dökmüşlerdir. O gün döktükleri içkiler, hurma koruğu ve hurmadan (el-fadîh) yapılıyordu. Bu içkiyi, kendilerine yasaklanan "hamr"ın bizzat kendisi veya onun bir çeşidi olduğu düşüncesiyle dökmüşlerdi. Ancak Abdullah b. Ömer, bu konuda onlardan farklı düşünerek şöyle demiştir: "Hamr haram kılındığında, Medine'de bu türden bir içki yoktu."[30]

Oysa buradaki "hamr," daha önce de belirttiğimiz gibi hurma koruğu ve hurmadan yapılan içki olarak biliniyordu ve Medine'de bu çeşit bir içki daima bulunmaktaydı. Nitekim Abdullah b. Abbâs da İbn Ömer'in bu görüşüne karşı çıkarak "Hamr haram kılınmıştır. O da 'fadîh'tir" demiştir. Öte yandan Hz. Ömer ise, sözü edilen sahâbîlerin hepsine muhalefet ederek şöyle demiştir: "Haram kılınan hamr, beş şeyden yapılır: Üzüm, hurma, bal, buğday ve arpa."[31]

Bütün bunlar, sahâbîlerin o âyette kastedilen anlamı, kalplerine doğduğu şekliyle ilk anda tespit ettikleri hüküm çerçevesinde yorumladıklarını ve bunun ötesinde de bir sorumluluklarının olmadığını göstermektedir. Üstelik Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara bu sebeple ne sert çıkmış ne de şöyle demiştir: "Allah *azze ve celle*'nin size haram kıldığı (içkinin mahiyetini), kendi bilgileriniz dışında tam ve kesin olarak öğreninceye kadar mallarınızı yok etmek için bu ölçüde aceleci davranmamanız gerekirdi." Bu görüşlerin senedlerini, -inşallah- kitabımızın ilgili bölümlerinde vereceğiz.

Ayrıca bu âyetleri zâhir anlamına göre yorumlarken, bunların genel (umûm) manasını da dikkate almak gerekir. Her ne kadar bazıları, Kitap, Sünnet veya icma gibi bir delil söz konusu olmadıkça, genel anlamın, özel (hâs) olandan üstün bir yanının bulunmadığını iddia etseler de, biz bu konuda onlar gibi düşünmemekteyiz. Bize göre bu tür konularda genel anlam, özelden

30 Buhârî, Eşribe 1.

31 Buhârî, Eşribe 1.

daha önceliklidir. Çünkü bazı âyetlerde genel, bazılarında da özel mananın kastedildiğini göz önüne aldığımızda, özel olanın Kur'ân'ın zâhir anlamından hareketle tespit edilemeyeceğini ve mutlaka ona işaret eden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait ikinci bir belirleyici hükmün veya başka bir Kur'ân âyetinin bulunması gerektiğini görürüz.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur:

(Sahâbenin) bu konuda üzerine düşen görev, âyetleri genel anlamlarına göre yorumlamalarıdır. Bu yaklaşım, (o âyetleri) -Yüce Allah'ın daha başka bir anlamı kastettiği anlaşılıncaya kadar- özel anlamlarına göre yorumlamaktan daha doğru bir yaklaşımdır.

Biz bu kitabımızı, Yüce Allah'ın Kitabı'nda tespit edebildiğimiz hükümleri ortaya koymak, bu girişte sözünü ettiğimiz ilkeleri burada fiilen uygulamak, açıklayabileceğimiz noktaları ve ameli gerektiren hususları elden geldiğince açıklamak maksadıyla kaleme aldık. Bunu yaparken mümkün olduğunca müteşâbihleri muhkemlerle beyan etmeye, Sünnet'in açıklık getirdiği meseleleri, Arap diliyle izah edilebilen konuları ele almaya çalışarak, bu çerçevede başta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Râşid Halifeleri olmak üzere diğer ashâbından ve onlara güzellikle tâbi olan selef-i sâlihînden *(Allah hepsinden razı olsun)* rivayet edilen görüşlere de yer verdik.

Allah'tan bize bu konuda yardım etmesini ve bizleri muvaffak kılmasını niyaz ediyoruz. Zira güç ve kudret ancak O'nun elindedir. O, bize yeter. O, ne güzel vekildir.

Şimdi ele alacağımız ilk konu, Allah'ın Kitabı'nda sözü edilen Tahâret (Temizlik) hükümleri ile ilgili tespit ettiğimiz görüşlerden oluşmaktadır.

TAHÂRET (TEMİZLİK) BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلاَةِ... ﴾
"EY İMAN EDENLER! NAMAZ KILMAYA KALKTIĞINIZ ZAMAN..." ÂYETİNİN, HER NAMAZA KALKMA HÂLİNDE GEÇERLİ OLUP OLMADIĞINA DAİR TE'VİLİ

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın; başlarınızı meshedip topuklara kadar ayaklarınızı da (yıkayın)."***[32]

İlim adamları bu âyette sözü edilen "kalkma"nın (kıyâm) te'vili hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, "Farz namaza kalkan herkesin abdest alması farzdır" demişlerdir. Bu sözle de şunu kastetmektedirler: Farz namaza kalkma niyeti taşıyan bir kişi, kalkmadan önce mutlaka abdest almalıdır. Böylece söz konusu âyetin devamında Yüce Allah'ın emrettiği abdesti almış olarak namaza durmuş olur.

(Bu görüş sahipleri devamla) dediler ki: "Buradaki durum, tıpkı ***'Kur'ân okuduğun zaman o kovulmuş şeytandan Allah'a sığın!'***[33] âyetindeki durum gibidir. Çünkü bu âyette de söylenmek istenen şudur: Eğer Kur'ân okumak istiyorsan, kovulmuş olan o şeytandan Allah'a sığın ki, senden gelmiş olan bu sığınma talebiyle onu okuyabilesin." Bu konuda Ali *radıyallahu anh*'dan naklettikleri munkatı[34] bir rivayet de bulunmaktadır. Şöyle ki:

---

32 Mâide 5/6.

33 Nahl 16/98.

34 Munkatı: İsnadında ravinin düşmesi veya müphem bırakılması yoluyla kesinti bulunan hadislere denilir. Geniş bilgi için bk. Uğur, Mücteba, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 270, Ankara 1992, TDV yay. (Çeviren)

١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ التَّنُّورِيُّ، وَبِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: كَانَ عَلِيٌّ يَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ، وَيَتْلُو: ﴿إِذَا قُمْتُمْ إِلَى الصَّلَاةِ فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ﴾.

1- İbrahim b. Merzûk bize, Abdussamed b. Abdülvâris et-Tennûrî ve Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > Şu'be yoluyla Mes'ûd b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etti: Ali *radıyallahu anh*, her namaz için abdest alır ve şu âyeti okurdu: ***"Ey iman edenler! Namaz kılmaya kalktığınız zaman yüzlerinizi, dirseklerinize kadar ellerinizi yıkayın..."***[35]

***

Diğer âlimler ise şöyle demişlerdir: "Farz namaza kalkmak isteyen birinin, -hades (cünüplük ve abdestsizlik) hâli dışında- abdest alması gerekmez. Hades durumunda ise temiz sayılabilmesi için abdest alır. Böylece namaza kalkışı da Allah *azze ve celle*'nin emrettiği doğrultuda tahâret üzere olur.

Daha önce abdest almış olan biri, namaz vakti girdiği için namaza kalkması gerektiğinde, o hâliyle (abdest tazelemeden) namaza kalkarsa, Allah *azze ve celle*'nin emrine göre hareket etmiş demektir. Bu itibarla namaz için, hadesten tahâret niteliğinde olmayan (yeni) bir abdest almasının hiçbir manası yoktur."

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu âyete göre, farz namazları kılmak üzere harekete geçen herkesin abdest alması gerekmekteydi. Ancak Yüce Allah bu hükmü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle neshetmiştir." Biz bu meseleyi inşallah kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Tek bir abdestle bütün namazları kıldıkları rivayet edilen fakat sözünü ettiğimiz âyetle ilgili görüşlerden hangisini benimsediklerini belirleyemediğimiz, (diğer bir ifadeyle) âyetin mensuh veya orada bahsedilen "kalkma"nın abdestsizlere yönelik olması gibi görüşlerden hangisini savunduklarını bilemediğimiz âlimler arasında Sa'd b. Ebî Vakkâs, Ebû Musa el-Eş'arî ve Enes b. Mâlik gibi sahâbîleri sayabiliriz.

٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، وَبِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ عَلِيٍّ: أَنَّ سَعْدًا كَانَ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ كُلَّهَا بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ.

35 Dârimî, el-Vudû ve's-salât 3.

2- İbrahim b. Merzûk bize, Abdussamed b. Abdülvâris ve Bişr b. Ömer > Şu'be yoluyla Mes'ûd b. Ali'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Sa'd, tek bir abdestle bütün namazları kılıyordu."[36]

٣ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، مِثْلَهُ.

3- Yine, Bekkâr b. Kuteybe bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî > Şu'be > Mes'ûd b. Ali > İkrime > Sa'd b. Ebî Vakkâs senediyle aynı rivayeti nakletti.[37]

٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ بْنِ رَاشِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ الْأَنْمَاطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عِمْرَانَ الْجَوْنِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ أَصْحَابَ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ تَوَضَّأُوا وَصَلَّوْا الظُّهْرَ، فَلَمَّا حَضَرَتِ الْعَصْرُ قَامُوا لِيَتَوَضَّأُوا، فَقَالَ لَهُمْ: مَا لَكُمْ أَحْدَثْتُمْ؟ فَقَالُوا: لَا، فَقَالَ: الْوُضُوءُ مِنْ غَيْرِ حَدَثٍ! لَيُوشِكُ أَنْ يَقْتُلَ أَحَدُكُمْ أَبَاهُ أَوْ أَخَاهُ أَوْ عَمَّهُ، أَوِ ابْنَ عَمِّهِ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ مِنْ غَيْرِ حَدَثٍ.

4- Keza Muhammed b. Huzeyme b. Râşid bize, Haccâc b. el-Minhâl el-Enmâtî > Hammâd b. Seleme > Ebû İmrân el-Cevnî kanalıyla Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etti: Ebû Musa el-Eş'arî'nin yakın arkadaşları bir gün abdest alıp öğle namazını kılmışlardı. İkindi vakti girdiğinde de yeniden abdest almaya kalktıklarını görünce Ebû Musa onlara "Hayrola, abdestiniz mi bozuldu yoksa?" diye sordu. Onlar da "Hayır" diye karşılık verdiler. Bunun üzerine (Ebû Musa) şunları söyledi: "Abdest bozmadan abdest almak, öyle mi? Birinizin, henüz abdest bozmadan abdest aldığı sürece, babasını veya kardeşini yahut amcasını ya da amcasının oğlunu öldürmesi yakındır."[38]

٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: كُنَّا نُصَلِّي الصَّلَوَاتِ كُلَّهَا بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ مَا لَمْ نُحْدِثْ.

---

36 Dârimî, el-Vudû ve's-salât 3. Ancak burada Mes'ûd b. Ali'nin İkrime yoluyla bu hadisi naklettiği belirtilmektedir. Aynı sened için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 45.

37 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 45.

38 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 45.

5- Aynı şekilde bize Ebû Bekre, Ebû Dâvûd > Şu'be > Amr b. Âmir isnadıyla Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini nakletti: "Biz, abdest bozmadığımız sürece bütün namazları tek bir abdestle kılardık."[39]

***

Âyette geçen her namaza kalkışta abdest alma hükmünün neshedildiğini savunanlar ise şu delilleri öne sürmüşlerdir:

٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: قُلْتُ: أَرَأَيْتَ يَتَوَضَّأُ ابْنُ عُمَرَ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا كَانَ أَوْ غَيْرَ طَاهِرٍ، عَمَّ ذَاكَ؟ قَالَ: حَدَّثَتْهُ أَسْمَاءُ بِنْتُ زَيْدِ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ حَنْظَلَةَ بْنِ أَبِي عَامِرٍ حَدَّثَهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِالْوُضُوءِ لِكُلِّ صَلَاةٍ طَاهِرًا كَانَ أَوْ غَيْرَ طَاهِرٍ، فَلَمَّا شَقَّ ذَلِكَ عَلَيْهِ أَمَرَ بِالسِّوَاكِ، وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرَى أَنَّ بِهِ عَلَى ذَلِكَ قُوَّةً، فَكَانَ لَا يَدَعُ الْوُضُوءَ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

6- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Ahmed b. Hâlid el-Vehbî > Muhammed b. İshâk kanalıyla aktardığına göre, Muhammed b. Yahya b. Habbân, Ubeydullah b. Abdullah b. Ömer'e hitaben "İbn Ömer, abdestli olsa da olmasa da her namaz için mutlaka abdest tazeliyor, neden acaba?" diye sorar. (Ubeydullah da) şöyle cevap verir: "Esma bint Zeyd b. el-Hattâb, ona (İbn Ömer'e), Abdullah b. Hanzala b. Ebî Âmir yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in abdestli olunsa da olunmasa da her namaz için abdest almayı emrettiğini, ancak daha sonra bunun zorluğunu düşünerek (onun yerine) misvak kullanmayı tavsiye buyurduğunu haber vermişti. Ne var ki İbn Ömer, buna güç yetirebileceği kanaatindeydi. Bu sebeple de her namaz için abdest almayı ihmal etmezdi."[40]

***

(Bununla ilgili olarak) şöyle demişlerdir: Bu hadise göre, her namaz için abdest almanın farziyeti neshedilmiştir. Ayrıca burada, Allah'ın Kitabı'ndaki

39 Buhârî, Vudû 54; Tirmizî, Tahâret 44; Nesâî, Tahâret 101.

40 Ebû Dâvûd, Tahâret 25; Dârimî, Tahâret 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 225.

bir hükmün, orada bahsedilmeyen (başka bir hükümle), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetiyle neshedilmesi söz konusudur.

İkinci ve üçüncü görüşü savunanlar ise, bütün namazları tek bir abdestle kılmanın delili olarak bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen şu hadisleri zikretmişlerdir:

٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، وَابْنُ جُرَيْجٍ، وَابْنُ سَمْعَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: ذَهَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى امْرَأَةٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَمَعَهُ أَصْحَابُهُ، فَقَرَّبَتْ لَهُمْ شَاةً مَصْلِيَّةً فَأَكَلَ وَأَكَلْنَا، ثُمَّ حَانَتِ الظُّهْرُ فَتَوَضَّأَ ثُمَّ صَلَّى، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى فَضْلِ طَعَامِهِ فَأَكَلَ، ثُمَّ حَانَتِ الْعَصْرُ فَصَلَّى وَلَمْ يَتَوَضَّأْ.

7- Yunus bize, İbn Vehb > Üsâme b. Zeyd el-Leysî, İbn Cüreyc ve İbn Sem'ân > Muhammed b. el-Münkedir senediyle Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir grup sahâbîyle birlikte Ensarlı bir kadının yanına gitmişti. Kadın onlara kızarmış koyun eti ikram etti. (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem)* yedi, biz de yedik. Derken öğle namazı vakti girdi. Allah Rasûlü abdest aldı ve namaz kıldı. Ardından yemeğe kaldığı yerden devam etti. Daha sonra ikindi vakti girince de (yeniden) abdest almadan namaz kıldı."[41]

***

Dediler ki: Burada görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğle ile ikindiyi tek bir abdestle kılmıştır.

Bu noktada Abdullah b. Hanzala hadisini[42] her namaz için abdest almanın neshedildiğine dair delil göstererek "Bu hadiste her namaz için abdest alma hükmü, misvak kullanma hükmüne çevrilmiştir" diyenlere itiraz olarak, "O hâlde neden her namaz için misvak kullanmayı farz saymıyorlar?" şeklinde karşı bir delil öne sürenler olmuştur. Bu hususta itiraz edenlerin aleyhine, diğerlerinin de lehine bir delil olmak üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayetler, misvak kullanmanın farz olmadığını göstermektedir. Şöyle ki:

---

41 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 42.

42 Bk. 6 no'lu hadis.

٨- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدِ بْنِ نُوحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ الزُّهْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَسَارٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ.

8- Ali b. Ma'bed b. Nûh bize, Yakûb b. İbrahim b. Sa'd ez-Zührî > babası (İbrahim b. Sa'd) > İbn İshâk > amcası Abdurrahman b. Yesâr > Ubeydullah b. Ebî Râfi' > babası (Ebû Râfi') > Ali b. Ebî Tâlib isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu haber verdi: ***"Eğer ümmetime zor geleceğini bilmesem, onlara her namaz vakti misvak kullanmalarını emrederdim."***[43]

٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ خَلَفٍ الطَّفَاوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

9- ... Ubeydullah b. Ömer Nâfi' > İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısı rivayet etti.[44]

١٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

10- ... Yine Ubeydullah b. Ömer Saîd, el-Makburî > Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[45]

١١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْحَارِثِ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

---

43 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 80, 120.

44 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 43.

45 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 80; İbn Mâce, Tahâret 7.

11- … Ebû Seleme b. Abdurrahman da Zeyd b. Halid yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[46]

١٢ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمِصْرِيُّ، عَنْ عَطَاءٍ، مَوْلَى أُمِّ صُبَيَّةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

12- ... Ümmü Subayye'nin azadlı kölesi Atâ da Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunu aynı şekilde rivayet etti.[47]

١٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ أَبِي عُقَيْلٍ، وَيُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَوْلَا أَنْ يَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ.

13- ... İbn Vehb'in Mâlik'ten, onun İbn Şihâb'dan, onun da Humeyd b. Abdurrahman kanalıyla Ebû Hureyre'den naklettiği bir rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Eğer ümmetime zor gelmeyecek olsaydı, her namaz vakti onlara misvak kullanmalarını emrederdim."***[48]

١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: عَنْ بِشْرِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ وُضُوءٍ.

14- … Bişr b. Ömer'in Mâlik'ten, onun İbn Şihâb'dan, onun da Humeyd b. Abdurrahman kanalıyla Ebû Hureyre'den naklettiği bir diğer rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Eğer ümmetime zor geleceğini bilmesem, her abdestte misvak kullanmalarını emrederdim."***[49]

46 Ebû Dâvûd, Tahâret 25; Tirmizî, Tahâret 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 287.

47 Dârimî, Salât 168; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 120.

48 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 43.

49 Mâlik, Tahâret 115; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 460.

١٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، قَالَ: عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَفَرَضْتُ عَلَيْهِمُ السِّوَاكَ مَعَ الْوُضُوءِ أَوْ مَعَ كُلِّ وُضُوءٍ.

15- ... Abdullah b. Yesâr'ın Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Eğer ümmetime zor geleceğini bilmesem, onlara abdestte (veya) her abdestte misvak kullanmalarını farz kılardım."***[50]

***

Bütün bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, her namaz için misvak kullanmayı farz kılmadığını göstermektedir. Üstelik İbn Ömer'in her namaz için abdest almasının, ilk hadiste bizzat kendisinin belirttiği sebebe dayanmayıp başka bir amaca yönelik olduğuna dair bir rivayet de nakledilmiştir. O da şöyledir:

١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ الْمُعَافِرِيُّ، عَنْ أَبِي غُطَيْفٍ الْهُذَلِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ الظُّهْرَ، فَانْصَرَفَ إِلَى مَجْلِسٍ فِي دَارِهِ فَانْصَرَفْتُ مَعَهُ، حَتَّى إِذَا نُودِيَ بِالْعَصْرِ دَعَا بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، ثُمَّ خَرَجَ وَخَرَجْتُ مَعَهُ، فَصَلَّى الْعَصْرَ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى مَجْلِسِهِ وَرَجَعْتُ مَعَهُ، حَتَّى إِذَا نُودِيَ بِالْمَغْرِبِ دَعَا بِوَضُوءٍ فَتَوَضَّأَ، فَقُلْتُ لَهُ: أَيُّ شَيْءٍ هَذَا يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْوُضُوءُ عَلَى كُلِّ صَلَاةٍ؟ فَقَالَ: أَوَ قَدْ فَطِنْتَ لِهَذَا مِنِّي لَيْسَتْ بِسُنَّةٍ؟ إِنْ كَانَ لَكَافٍ وُضُوئِي لِصَلَاةِ الصُّبْحِ صَلَوَاتِي كُلَّهَا مَا لَمْ أُحْدِثْ، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ تَوَضَّأَ عَلَى طُهْرٍ كَتَبَ اللهُ لَهُ عَشْرَ حَسَنَاتٍ. فَفِي ذَلِكَ رَغِبْتُ يَا ابْنَ أَخِي، وَهَذَا أَوْلَى بِابْنِ عُمَرَ، إِذْ قَدْ رُوِيَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَوْلَا أَنْ أَشُقَّ عَلَى أُمَّتِي لَأَمَرْتُهُمْ بِالسِّوَاكِ مَعَ كُلِّ صَلَاةٍ.

50 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 43.

16- … Ebû Gutayf el-Hüzelî şöyle dedi: Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'la birlikte öğle namazını kıldım. (Namazdan sonra) evindeki (sohbet) meclisine geçti, ben de onunla birlikte girdim. İkindi ezanı okunduğunda, abdest suyu istedi ve abdest aldı. Sonra çıktı, ben de onunla birlikte çıktım. İkindi namazını kıldı. Daha sonra tekrar meclisine döndü, ben de yanındaydım. Nihayet akşam ezanı okunduğunda, (tekrar) bir abdest suyu istedi ve abdest aldı. Bunun üzerine "Ebû Abdurrahman! Her namaz için abdest almak da ne oluyor?" dedim. Şöyle dedi: "Belli ki bu yaptığım dikkatinden kaçmamış! Bu, bir sünnet değildir. Hatta sabah namazı için aldığım bir abdest, -abdestimi bozmadığım sürece- bütün namazlarım için yeterliydi. Fakat ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işitmiştim: ***'Kim, abdestli olduğu hâlde yeniden abdest alırsa, Allah onun için on sevap yazar.'*** İşte benim niyetim buydu, yeğenim!"[51]

***

Zaten İbn Ömer'e yakışan da buydu. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Eğer ümmetime zor geleceğini bilmesem, onlara her namazda misvak kullanmalarını emrederdim"*** hadisini rivayet eden de odur.

Ayrıca her namaz için abdest alma hükmünün neshedildiği görüşünü savunanlar, bu konuda İbn Büreyde kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayeti almışlardır. O da şudur:

١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ النَّبِيلُ، وَأَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ خَمْسَ صَلَوَاتٍ بِوُضُوءٍ وَاحِدٍ، وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: صَنَعْتَ شَيْئًا يَا رَسُولَ اللهِ لَمْ تَكُنْ تَصْنَعُهُ؟ قَالَ: عَمْدًا فَعَلْتُهُ يَا عُمَرُ.

17- … Süleyman b. Büreyde, babasının şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'nin fethedildiği gün beş vakit namazı tek bir abdestle kılmış ve mestlerine meshetmiştir. Ömer *radıyallahu*

---

51 Ebû Dâvûd, Tahâret 32; Tirmizî, Tahâret 44-45; İbn Mâce, Tahâret 73.

anh ona "Ey Allah'ın Rasûlü! (Bugün) daha önce yapmadığın bir şeyi yaptın!" deyince de şöyle buyurmuştur: ***"Bunu bilerek yaptım ey Ömer!"***[52]

***

(Bu görüş sahipleri) "Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in daha önceleri yapmakta olduğu her namaz için abdest alma işini terk etmesi söz konusudur" demişlerdir.

Eğer biri "Allah Rasûlü bunu yolculuk hâllerinde yapmıştır" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Âyette yolculuk ile ikâmet hâli arasında bir fark gözetilmiş midir? Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem yolculuk hem de ikâmet hâllerinde her namaz için almakta olduğu abdesti yolculuk sırasında terk etmesi, iki durumda da her namaz için abdest alınmasını terk etmeyi gerektirir. Buraya kadar Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz sabit sünnetlerden ortaya çıkan kesin sonuç şudur:

Abdest, sadece temizliği gerektiren hades hâllerinde, namazlara kalkmak için farz kılınmıştır. Mâlik, Ebû Hanîfe, Sevrî, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî ve Şâfiî ile onların devrindeki ve onlardan sonra günümüze kadarki ilim ehlinin çoğunluğunun görüşü de budur.

---

52 Müslim, Tahâret 86; Tirmizî, Tahâret 45; Nesâî, Tahâret 101.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... فَاغْسِلُوا وُجُوهَكُمْ وَأَيْدِيَكُمْ إِلَى الْمَرَافِقِ...﴾
"... YÜZLERİNİZİ VE DİRSEKLERE KADAR ELLERİNİZİ YIKAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"... Yüzlerinizi ve dirseklere kadar ellerinizi yıkayın..."***[53] Yüce Allah bu âyette, söz konusu "yıkama"nın sayısını belirtmemiş fakat bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem'* in diliyle açıklamıştır.

(Bu konuyla ilgili rivayetleri şöyle sıralayabiliriz):

١٨ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرِ الْمَعَارِكِ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلْقَمَةُ بْنُ خَالِدٍ، أَوْ خَالِدُ بْنُ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ خَيْرٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ تَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، ثُمَّ قَالَ: هَذَا طُهُورُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

18- ... Abduhayr yoluyla bize ulaşan bir rivayette, Ali *radıyallahu anh'* ın (abdest azalarını) üçer defa yıkayarak abdest aldığı sonra da "İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem'* in abdesti böyleydi" dediği bildirilmiştir.[54]

١٩ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي حَيَّةَ الْوَادِعِيِّ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

---

53 Mâide 5/6.

54 Tirmizî, Tahâret 37; Nesâî, Tahâret 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 115.

19- … Yine Ebû Hayye el-Vâdiî kanalıyla Ali *radıyallahu anh*'dan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in abdestine dair benzeri bir rivayet nakledilmiştir.[55]

٢٠ – حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ ثَوْبَانَ، عَنْ عَبْدَةَ بْنِ أَبِي لُبَابَةَ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: رَأَيْتُ عَلِيًّا، وَعُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا تَوَضَّآ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، وَقَالَا: هَكَذَا كَانَ يَتَوَضَّأُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

20- … Abde b. Ebî Lübâbe'den bize ulaşan diğer bir rivayete göre, Şakîk (b. Seleme) şöyle demiştir: "Ali ve Osman *radıyallahu anhumâ*'nın (azalarını) üçer defa yıkamak suretiyle abdest aldıklarına ve 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle abdest alırdı' dediklerine şahit oldum."[56]

٢١ – حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَلَا أُنَبِّئُكُمْ بِوُضُوءِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّةً مَرَّةً؟ أَوْ قَالَ: تَوَضَّأَ مَرَّةً مَرَّةً.

21- Öte yandan Atâ b. Yesâr yoluyla bize ulaşan diğer bir rivayette, İbn Abbâs'ın "Size Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (azalarını) birer defa yıkayarak (nasıl) abdest aldığını haber vereyim mi?" veya "O (Allah Rasûlü), azalarını birer defa yıkayarak abdest aldı" dediği bildirilmektedir.[57]

٢٢ – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، وَرَأَيْتُهُ غَسَلَ مَرَّةً مَرَّةً.

22- Aynı şekilde Abdullah b. Ubeydullah b. Ebî Râfi', babası (Ubeydullah) kanalıyla dedesinin (Ebû Râfi') şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah

55 Nesâî, Tahâret 93; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 127.

56 İbn Mâce, Tahâret 46.

57 Buhârî, Vudû 22; Ebû Dâvûd, Tahâret 54; Tirmizî, Tahâret 32; Darimî, Tahâret 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 233, 332.

sallallahu aleyhi ve sellem'in (azalarını) üçer defa yıkayarak abdest aldığını gördüğüm gibi birer kere yıkadığına da şahit oldum."[58]

٢٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ أَبِي عُقَيْلٍ، وَيُونُسُ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالُوا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَاصِمٍ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ جَدُّ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى: هَلْ تَسْتَطِيعُ أَنْ تُرِيَنِي كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ؟ قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ: نَعَمْ، فَدَعَا بِوَضُوءٍ فَأَفْرَغَ عَلَى يَدِهِ الْيُمْنَى فَغَسَلَ يَدَهُ مَرَّتَيْنِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، ثُمَّ غَسَلَ يَدَيْهِ مَرَّتَيْنِ مَرَّتَيْنِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ مَسَحَ رَأْسَهُ بِيَدَيْهِ فَأَقْبَلَ بِهِمَا وَأَدْبَرَ، بَدَأَ بِمُقَدَّمِ رَأْسِهِ، ثُمَّ ذَهَبَ بِهِمَا إِلَى قَفَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَكَانِ الَّذِي مِنْهُ بَدَأَ، ثُمَّ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

23- ... Amr b. Yahya el-Mâzinî'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Amr b. Yahya'nın babasının amcası (Ebû Hasen Amr b. Ebî Hasen el-Ensârî),[59] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Abdullah b. Zeyd b. Âsım'a "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nasıl abdest aldığını bana gösterebilir misin?" diye ricada bulundu. Abdullah b. Zeyd de "Elbette" deyip abdest için su isteyerek suyu sağ eline döktü ve elini iki kere yıkadı. Sonra üçer defa ağzına ve burnuna su verip iyice temizledi. Ardından üç kere yüzünü yıkadı. Peşinden ikişer defa ellerini dirseklere kadar yıkadı. Daha sonra da ellerini önden geriye götürüp getirerek başını meshetti; yani ellerini başının ön kısmından başlayıp arkaya doğru sürdü sonra aynı şekilde başladığı yere getirdi. Peşinden de ayaklarını yıkadı.[60]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bu hadislerde, onun, namaz için abdest alırken azalarını birer kere yıkadığı gibi ikişer ve üçer defa yıkadığı da görülmektedir. Bu da zikrettiğimiz âyette farz kılınan

---

58 Tirmizî, Tahâret 34.

59 Tahâvî'nin rivayetinde yer almayan bu isim ve soruyu soran kişinin gerçekte kim olduğu ile ilgili ihtilaflar için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî*, I, 348, thk. Abdülkadir Şeybe el-Hamed, tsz. (Çeviren)

60 Mâlik, Tahâret 1; Buhârî, Vudû 38, 39; Müslim, Tahâret 18.

hükmün, "abdest almak" olduğunu göstermektedir. Söz konusu rivayetlerdeki sayılar ise, (o şekilde abdest almanın) mübah olduğuna delildir. Dolayısıyla dileyen kimse azalarını birer kere, dileyen ikişer kere, dileyen de üçer kere yıkayarak abdest alabilir. İlim ehlinin tamamının görüşü budur. Bildiğimiz kadarıyla bu hususta herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.[61]

Bu konuda, burada rivayet ettiklerimizin aynısı ve benzeri daha pek çok rivayet bulunmaktadır.

61 Konuyla ilgili olarak bk. Tirmizî, Tahâret 34'teki açıklayıcı notlar.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ ... وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ... ﴾

"... BAŞLARINIZI MESHEDİN..." EMRİNİN, BAŞIN TAMAMINA YÖNELİK OLUP OLMADIĞINA İLİŞKİN TE'VİLİ

Bazı ilim adamları, Allah Teâlâ'nın "... *Başlarınızı meshedin...*"[62] buyruğunu başın tamamını meshetmeye yönelik bir emir olarak algılamış ve bundan önceki bölümde zikrettiğimiz ve içerisinde başa meshetme kaydının yer aldığı rivayetleri buna delil göstermişlerdir.

(Konuyla ilgili rivayetleri şöyle sıralayabiliriz:)

٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، وَحَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ مُصَرِّفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَحَ بِمُقَدَّمِ رَأْسِهِ حَتَّى بَلَغَ الْقَذَالَ مِنْ مُقَدَّمِ عُنُقِهِ.

24- ... Talha b. Musarrif, babası kanalıyla dedesinin şöyle dediğini rivayet etti: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, başının ön kısmını ensesinin başladığı noktaya kadar meshettiğini gördüm."[63]

٢٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ بَحْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْعَلَاءِ، عَنْ أَبِي الْأَزْهَرِ، عَنْ مُعَاوِيَةَ أَنَّهُ أَرَى

---

62 Mâide 5/6.

63 Ebû Dâvûd, Tahâret 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 481.

لَهُمْ وُضُوءَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا بَلَغَ مَسْحَ رَأْسِهِ وَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى مُقَدَّمِ رَأْسِهِ، ثُمَّ مَرَّ بِهِمَا حَتَّى بَلَغَ الْقَفَا، ثُمَّ رَدَّ بِهِمَا حَتَّى بَلَغَ الْمَكَانَ الَّذِي مِنْهُ بَدَأَ.

25- ... Abdullah b. el-Alâ'nın Ebu'l-Ezher'den rivayet ettiğine göre, Muâviye, onlara Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in abdest alış şeklini gösteriyordu. Sıra başa meshetmeye gelince, avuçlarını başının ön tarafına koyup enseye kadar götürdü sonra tekrar başladığı yere getirdi.[64]

٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَرِيزُ بْنُ عُثْمَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مَيْسَرَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ الْمِقْدَامَ بْنَ مَعْدِي كَرِبَ، يَقُولُ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتَوَضِّئًا، فَلَمَّا بَلَغَ مَسْحَ رَأْسِهِ وَضَعَ كَفَّيْهِ عَلَى مُقَدَّمِ رَأْسِهِ، ثُمَّ مَرَّ بِهِمَا حَتَّى بَلَغَ الْقَفَا، ثُمَّ رَدَّهُمَا حَتَّى بَلَغَ الْمَكَانَ الَّذِي مِنْهُ بَدَأَ، وَمَسَحَ بِأُذُنَيْهِ ظَاهِرَهُمَا وَبَاطِنَهُمَا مَرَّةً وَاحِدَةً.

26- ... Harîz[65] b. Osman, Abdurrahman b. Meysere'nin, el-Mikdâm b. Ma'dîkerib'i şöyle derken işittiğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i abdest alırken görmüştüm. Sıra başına meshetmeye gelince, avuçlarını başının ön tarafına koydu ve enseye kadar götürdü sonra da onları başladığı yere geri getirdi. Kulaklarının içini ve dışını ise sadece bir defa meshetti."[66]

***

(Sözü geçen ilim adamları) "Bu rivayetler, diğer azaların tamamının yıkanması gibi başın da tamamının meshedilmesi gerektiğini göstermektedir" demişlerdir.

Diğer ilim ehli ise "Başın tamamını değil, sadece bir kısmını meshetmek farzdır" diyerek bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu rivayetleri nakletmişlerdir:

---

64 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 30.

65 Bu isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla Cerîr olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

66 Ebû Dâvûd, Tahâret 50; Tirmizî, Tahâret 24.

٢٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ وَهْبٍ الثَّقَفِيِّ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَوَضَّأَ وَعَلَيْهِ عِمَامَةٌ فَمَسَحَ عَلَى عِمَامَتِهِ وَمَسَحَ بِنَاصِيَتِهِ.

27- ... Amr b. Vehb es-Sekafî'nin el-Mugîre b. Şu'be'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* başında sarığıyla abdest alırken sarığının üzerine ve perçemine meshetti.[67]

٢٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ عَامِرٍ، عَنِ ابْنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِيهِ، وَابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ رَفَعَهُ إِلَيْهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَمَسَحَ عَلَى عِمَامَتِهِ، وَقَدْ ذَكَرَ النَّاصِيَةَ بِشَيْءٍ.

28- ... Muhammed b. Sîrîn'in naklettiğine göre, el-Mugîre, (Allah Rasûlü'ne dayandırdığı) merfu bir rivayette "Bir yolculukta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. (Abdest alırken) sarığına meshetti" dedi ve perçemden de söz etti.[68]

***

(Sözü geçen ilim adamları) "Allah Rasûlü'nün sadece perçemine meshedip başının geri kalan kısmına meshetmemesi, bu konuda farz olan miktarın perçeme uygulananla sınırlı olduğunu göstermektedir" demişlerdir.

Karşı görüşte olanlar ise "Fakat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sarığına da meshetmiştir" diye itiraz edince de onlara şöyle cevap verilmiştir:

Eğer sarık üzerine meshetmek zorunlu bir uygulama olsaydı, başın tamamını kapsaması gerekirdi. Aynı durum mest üzerine meshetmede de geçerlidir. Orada da mestlerin her tarafına meshetmek gerekirdi. Buna göre perçeme meshedilmesi, farz olan miktarın onunla sınırlı olup onun dışında kalan sarığa meshin bir fazilet sayıldığını gösterir. Bu görüş sahipleri bu konuda İbn Ömer'den bir rivayet de nakletmektedirler:

---

67 Müslim, Tahâret 83; Ebû Dâvûd, Tahâret 60; Tirmizî, Tahâret 75.

68 Nesâî, Tahâret 88.

٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ، عَنِ الزُّبَيْدِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَمْسَحُ بِمُقَدَّمِ رَأْسِهِ إِذَا تَوَضَّأَ.

29- ... ez-Zührî'nin, Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) abdest alırken başının ön tarafına meshederdi.[69]

***

Ayrıca şöyle demişlerdir: "Eğer karşı görüşte olanlar bizim gibi mestlere mesheden kimselerden iseler, aklî açıdan bakıldığında bizim bu konudaki görüşümüz onlarınkinden daha tercihe layıktır. Şöyle ki: (Bilindiği gibi) mestlere hiçbir zaman tamamını kapsayacak tarzda meshedilmez. Zira mestlerin üzerine parmaklarıyla dokunarak meshedenler, 'Mestlerin arkalarına, altlarına ve içlerine meshedilmez' derler. Bizden mestlerin üstlerine ve içlerine meshedenler de ne yan taraflarına ne de altlarına meshederler. Buna göre meshin farz olan miktarından maksat, meshedilen yerin tamamı değil, sadece bir kısmıdır."

İşte tam bu noktada diğer bazı ilim adamlarının şöyle bir itirazı söz konusudur: "Biz teyemmümdeki meshin, yüz ve ellerin tamamına uygulandığını görmekteyiz. Bu durumda abdestteki meshin de meshedilen organın bütününe uygulanması gerekir."

Buna karşılık diğerlerinin delilleri ise şöyledir: "Teyemmümdeki uygulamalar birbirinin benzeridir. Ellere yapılan mesh, ellerin bütününü kapsadığı gibi yüze uygulanan da onun tamamını içine alır. Ancak abdest böyle değildir. İçerisinde mestlerin tamamını kapsamayan bir meshetme türü bulunduğu gibi teyemmümdeki meshten çok, mestlere meshe benzeyen başka bir meshetme uygulaması da vardır." Aklî açıdan durum böyledir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların dışındaki bütün Kûfeli ilim adamlarının görüşü de budur.

Allah Teâlâ'dan bizi muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

---

69 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 32.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... وَأَرْجُلَكُمْ إِلَى الْكَعْبَيْنِ...﴾

"... AYAKLARINIZI DA TOPUKLARA KADAR..." EMRİNİN, YIKAMAYA MI YOKSA MESHETMEYE Mİ YÖNELİK OLDUĞUNA DAİR TE'VİLİ

Allah Teâlâ, bu bölümün girişinde baştarafını zikrettiğimiz âyetin devamında *"... ayaklarınızı da topuklara kadar..."*[70] buyurmaktadır. İlim adamları "ayaklarınız" anlamına gelen (وَأَرْجُلَكُمْ) kelimesindeki "lâm" harfinin nasıl okunacağı ve kendinden önceki hangi kelimeye atfedilmesi gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları, bunu, "başlarınızı da meshedin" manasındaki (وَامْسَحُوا بِرُؤُوسِكُمْ) kısmına atfederek ("وَأَرْجُلِكُمْ: ve ercülikûm" şeklinde) lâm harfini kesreli okumuş ve bundan dolayı ayakların yıkanması değil, meshedilmesi gerektiği görüşünü benimsemişlerdir. Nitekim Hasan el-Basrî, Şa'bî ve Mücâhid bu kanaattedirler. (Bununla ilgili rivayetler şöyledir):

٣٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ قُرَّةَ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ قَرَأَ: وَأَرْجُلِكُمْ.

30- İbrahim b. Merzûk'un bize Ebû Dâvûd et-Tayâlîsî yoluyla Kurre'den rivayet ettiğine göre, Hasan el-Basrî (âyetin ilgili kısmını) "وَأَرْجُلِكُمْ: ve ercülikûm" şeklinde okumuştur.[71]

٣١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: نَزَلَ الْقُرْآنُ بِالْمَسْحِ وَالسُّنَّةُ بِالْغَسْلِ.

---

70 Mâide 5/6.

71 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 40.

31- … Hammâd b. Seleme, Âsım yoluyla Şa'bî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Kur'ân mesh emriyle inmiş, sünnet ise yıkama hükmünü getirmiştir."[72]

٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الْأَعْرَجُ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَرَأَ: وَأَرْجُلِكُمْ.

32- … Humeyd el-A'rec'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid (âyetin ilgili kısmını) "وَأَرْجُلِكُمْ: ve ercülikûm" şeklinde okumuştur.[73]

***

Ayrıca bu görüş sahipleri, bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisleri rivayet etmişlerdir:

٣٣ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ عَبْدِ خَيْرٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى ظَهْرِ الْقَدَمَيْنِ، وَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ لَكَانَ بَاطِنُ الْقَدَمِ أَحَقَّ مِنْ ظَاهِرِهِ.

33- … Süddî'nin Abduhayr'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh,* abdest alıp ayaklarının üzerine meshettikten sonra şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmeseydim, ayağın üstünden ziyade altını meshetmek daha uygun düşerdi."[74]

٣٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدَةُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ بْنِ يَزِيدَ بْنِ رُكَانَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ الْخَوْلَانِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: دَخَلَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ وَقَدْ أَرَاقَ الْمَاءَ، فَدَعَا بِوَضُوءٍ، فَجِئْنَاهُ بِإِنَاءٍ مِنْ مَاءٍ، فَقَالَ: يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، أَلَا أَتَوَضَّأُ لَكَ كَمَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَوَضَّأُ؟ قُلْتُ: بَلَى، فِدَاكَ أَبِي وَأُمِّي فَذَكَرَ حَدِيثًا طَوِيلًا، قَالَ: ثُمَّ أَخَذَ بِيَدَيْهِ جَمِيعًا -حَفْنَةً مِمَّا فَضَلَ بِهِمَا عَلَى قَدَمِهِ، وَفِي الْيُسْرَى مِثْلُ ذَلِكَ.

72 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 40.

73 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 40; Taberî, *Tefsir,* VI, 129, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1984.

74 Ebû Dâvûd, Tahâret 63.

34- ... Ubeydullah el-Havlânî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: Ali b. Ebî Tâlib yanıma geldi. Küçük abdestini bozmuştu. Abdest almak için su istedi, ona bir kap su getirdik. Bana dedi ki: "İbn Abbâs! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i abdest alırken gördüğüm gibi abdest almamı ister misin?" Ben de "Anam babam sana feda olsun, elbette" dedim. (İbn Abbâs) daha sonra meseleyi uzunca anlattı ve sonunda şöyle dedi: "Ardından avuçlarına biraz su alıp sağ ayağına serpti sonra da aynı şeyi sol ayağına yaptı."[75]

٣٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْهَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَحْيَى بْنِ خَلَّادٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمِّهِ رِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ، أَنَّهُ كَانَ جَالِسًا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حِينَ قَالَ: إِنَّهُ لَا تَتِمُّ صَلَاةُ أَحَدِكُمْ حَتَّى يُسْبِغَ الْوُضُوءَ كَمَا أَمَرَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَيَغْسِلَ وَجْهَهُ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَيَمْسَحَ بِرَأْسِهِ وَرِجْلَيْهِ إِلَى الْكَعْبَيْنِ.

35- ... Ali b. Yahya b. Hallâd'ın, babası yoluyla aktardığı bir rivayete göre, amcası Rifâa b. Râfi', Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğu bir esnada onun şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ***"Birinizin, Allah azze ve celle'nin emrettiği şekilde; yüzünü ve dirseklere kadar ellerini yıkayıp başını ve topuklara kadar ayaklarını meshederek eksiksiz bir abdest almadıkça, namazı tamamlanmış olmaz."***[76]

***

Öte yandan (bu görüşün savunucuları) bu hususta aklî bir delil olarak teyemmümü göstermiş ve şöyle demişlerdir:

"Namaz için alınan abdestte, âlimlerin ittifakıyla yüz ve ellerin hükmü 'yıkama,' başın hükmü de 'meshetme'dir. Teyemmüm ise, (normal şartlarda) meshedilmesi lazım gelen başın haricinde, yıkanması gereken yüz ve ellere uygulandığına göre, ayakların hükmü başın hükmüne benzer. Çünkü abdestte bu ikisi için geçerli olan uygulama, tıpkı başa yapılan uygulamanın kalkması gibi teyemmümde kalkmaktadır."

---

75 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 82-83.

76 Ebû Dâvûd, Salât 144; Nesâî, Tatbîk 77; Dârimî, Salât 78.

Başkaları ise (âyetteki ilgili lafzı) "وَأَرْجُلَكُمْ: ve ercüleküm" şeklinde fethalı okumuş ve bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki sahâbîsi, İbn Mes'ûd ve İbn Abbâs'tan rivayette bulunmuşlardır:

٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ زِرٍّ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ قَرَأَ: وَأَرْجُلَكُمْ.

36- ... Kays b. Âsım'ın Zirr'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd (ilgili lafzı) "وَأَرْجُلَكُمْ: ve ercüleküm" şeklinde okumuştur.[77]

٣٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: سَمِعْتُ هُشَيْمًا، يَقُولُ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: "أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ: وَأَرْجُلَكُمْ. وَقَالَ: عَادَ إِلَى الْغَسْلِ.

37- ... Hâlid (el-Hazzâ)'nın İkrime'den naklettiğine göre, İbn Abbâs da (ilgili kısmı) "وَأَرْجُلَكُمْ: ve ercüleküm" şeklinde okumuş ve "Artık yıkama hükmüne döndü" demiştir.[78]

***

Ayrıca Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri hadisleri de bu konudaki görüşlerine delil göstermişlerdir.

٣٨- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرَةُ بْنُ يُونُسَ بْنِ الْقَاسِمِ الْيَمَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَالِمٌ مَوْلَى الْمَهْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، تُنَادِي عَبْدَ الرَّحْمَنِ: أَسْبِغِ الْوُضُوءَ، فَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

38- ... Yahya b. Ebî Kesîr'in Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, el-Mehrî'nin azadlısı Sâlim[79] şöyle demiştir: Âişe *radıyallahu anhâ*'yı (kardeşi

---

77 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 39.

78 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 40.

79 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, Ebû Sâlim şeklinde kaydedilmiştir. Oysa Müslim'in rivayetinde (Tahâret 25) ve Tahâvî'nin diğer eserinde (*Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 38)

Abdurrahman b. Ebî Bekir'e) şöyle seslenirken işittim: Abdurrahman! Abdesti eksiksiz al. Zira ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle derken dinlemiştim: ***"Cehennemde yanacak topuklara yazık!"***[80]

٣٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَائِشَةَ، تَقُولُ: يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

39- ... İbn Aclân'ın el-Makburî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme, Hz. Âişe'nin "Abdurrahman!.." diye seslendiğini işitmiş ve yukarıdaki rivayeti aynı şekilde nakletmiştir.[81]

٤٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي كُرَيْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: رَأَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي قَدَمِ رَجُلٍ لُمْعَةً لَمْ يَغْسِلْهَا فَقَالَ: وَيْلٌ لِلْعَرَاقِيبِ مِنَ النَّارِ.

40- ... Ebû İshâk'ın Saîd b. Ebî Küreyb'den[82] naklettiğine göre, Cabir b. Abdullah dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir adamın ayağında yıkamadığı kuru bir yer görünce, ***'Cehennemde yanacak topuklara yazık!'*** buyurdu."[83]

٤١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: تَخَلَّفَ عَنَّا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفْرَةٍ سَافَرْنَاهَا فَأَدْرَكَنَا وَقَدْ أَرْهَقَتْنَا صَلَاةُ الْعَصْرِ وَنَحْنُ نَتَوَضَّأُ وَنَمْسَحُ عَلَى أَرْجُلِنَا، فَنَادَى بِأَعْلَى صَوْتِهِ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ، مَرَّتَيْنِ أَوْ ثَلَاثًا.

41- ... Yusuf b. Mâhek'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Amr şöyle dedi: "Yaptığımız yolculukların birinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sel-*

---

el-Mehrî'nin azadlı kölesi Sâlim olarak geçmektedir. (Çeviren)

80 Mâlik, Tahâret 5; Müslim, Tahâret 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 84. Hz. Peygamber'in farklı münasebetlerde söylediği ve değişik sahâbîlerden nakledilen bu söz için ayrıca bk. Buhârî, İlim 3, Vudû 29; Müslim, Tahâret 26-30; Tirmizî, Tahâret 31.

81 İbn Mâce, Tahâret 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 40.

82 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Sa'd b. Ebî Küreyb" olarak geçmektedir. Oysa gerek Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında (I, 38), gerekse ilgili biyografi eserlerinde bu isim, "Saîd b. Ebî Küreyb" veya "Saîd b. Ebî Kerib" olarak kaydedilmektedir. (Çeviren)

83 İbn Mâce, Tahâret 55; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 369.

lem geride kalmıştı. Bize yetiştiğinde, biz ikindi namazının vakti girdiği için[84] abdest almaya çalışıyor; ayaklarımızı mesh ediyor(gibi yıkıyor)duk. Bunun üzerine en yüksek sesiyle iki veya üç defa ***'Cehennemde yanacak topuklara yazık!'*** diye seslendi."[85]

٤٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى الْأَعْرَجِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى قَوْمًا تَوَضَّأُوا وَكَانُوا تَرَكُوا مِنْ أَرْجُلِهِمْ شَيْئًا، فَقَالَ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ.

42- … Şu'be'nin Mansûr'dan, onun Hilâl b. Yesâf'tan, onun da Ebû Yahya el-A'rec yoluyla Abdullah b. Amr'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* abdest esnasında ayaklarındaki bazı yerleri (kuru) kalmış bir topluluğu görünce şöyle buyurdu: ***"Cehennemde yanacak topuklara yazık! Abdesti eksiksiz alın."***[86]

٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ الْغُدَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ يَسَافٍ، عَنْ أَبِي يَحْيَى، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، فَأَتَى عَلَى مَاءٍ بَيْنَ مَكَّةَ وَالْمَدِينَةِ وَحَضَرَتِ الْعَصْرُ، فَتَقَدَّمَ نَاسٌ فَانْتَهَيْنَا إِلَيْهِمْ وَقَدْ تَوَضَّأُوا وَأَعْقَابُهُمْ تَلُوحُ لَمْ يَمَسَّهَا مَاءٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ، أَسْبِغُوا الْوُضُوءَ.

43- … Zâide b. Kudâme'nin Mansûr'dan, onun Hilâl b. Yesâf'tan, onun da Ebû Yahya el-A'rec'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Amr şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'den Medine'ye doğru yolculuk yaptı. O, bir ara bir suyun başına geldi. İkindi vakti girmişti.

84 Hadisin metnindeki "erhekatnâ salâtü'l-asr" ibaresi, "ikindi vaktinin sıkışması, çıkmak üzere olması" anlamına da gelebilmektedir. Aslında ayakları mesh edercesine çabucak yıkamanın sebebi olması bakımından bu anlam daha makul gözükmekle birlikte, konuyla ilgili farklı rivayetler dikkate alındığında böyle bir durum söz konusu olmadığı için, bu tarzda çevirilmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. (Çeviren)

85 Buhârî, İlim 3; Müslim, Tahâret 27.

86 Müslim, Tahâret 27; İbn Mâce, Tahâret 55; Nesâî, Tahâret 89.

Bazıları (abdest almak için biraz) hızlı hareket etti. Onlara yetiştiğimizde abdestlerini almışlardı fakat topuklarına suyun değmediği belli oluyordu. Bunun üzerine (Allah Rasûlü) şöyle buyurdu: ***"Cehennemde yanacak topuklara yazık! Abdesti eksiksiz alın."***[87]

٤٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

44- ... Süheyl b. Salih'in, babası yoluyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kıyamet günü cehennemde yanacak topuklara yazık!"***[88]

٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ جَزْءٍ الزُّبَيْدِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ وَبُطُونِ الْأَقْدَامِ مِنَ النَّارِ.

45- ... el-Leys'in Hayve b. Şurayh'den, onun da Ukbe b. Müslim'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. el-Hâris b. Cez ez-Zübeydî şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle derken işittim: ***"Cehennemde yanacak topuklara ve ayak tabanlarına yazık!"***[89]

٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْجِمِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ النَّضْرُ بْنُ عَبْدِ الْجَبَّارِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، وَابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَا: أَخْبَرَنَا حَيْوَةُ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ جَزْءٍ الزُّبَيْدِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ قَالُوا: فَلَمَّا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَيْلٌ لِلْأَعْقَابِ مِنَ النَّارِ.

46- ... el-Leys ve İbn Lehîa'nın Hayve'den, onun da Ukbe b. Müslim'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. el-Hâris b. Cez ez-Zübeydî, "Rasûlullah

87 Müslim, Tahâret 27.

88 Müslim, Tahâret 30; Tirmizî, Tahâret 31; İbn Mâce, Tahâret 55.

89 Tirmizî, Tahâret 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 190-191.

sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu" dedikten sonra hadisi aynı şekilde zikretti.[90]

***

(Bu görüşte olanlar) şöyle demişlerdir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Cehennemde yanacak topuklara yazık!'*** hadisinin yanı sıra, ayakları mesh etme görüşünü savunanlara göre, mestlerin topuk kısmı meshedilmediği gibi (çıplak ayakların) topuklarının da mesh edilmemesi ve bu konuda Ubeydullah el-Havlânî yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz bir rivayetin de varlığı,[91] abdestte ayaklarla ilgili farzın, 'mesh'in dışında bir şey olduğunu göstermektedir."

Ayrıca şöyle demişlerdir: "Câbir'in rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ayaklarıyla ilgili ihmallerinden dolayı onlara ***'Abdesti (vudû') eksiksiz alın'*** buyurması, ayağın 'vudû' kapsamında olduğuna işaret etmektedir. Bu da ancak 'yıkama' ile olur. Çünkü 'vaddae fülânun ra'sehû (filanca başını yıkadı)' denilmez. Sadece yüzünü ve ellerini yıkadığında, 'vaddae fülânun vechehû' ve 'vaddae fülânun yedeyhi' denilebilir. Hatta yemekten önce ellerini yıkayan kimse için 'tevaddae' fiili kullanıldığı gibi yemekten sonra yıkayan için de aynı fiil kullanılır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***'Ateşin değiştirdiği şeylerden dolayı ellerinizi yıkayın (tevaddaû)'*** buyurmaktadır."[92]

Ayrıca şunu da eklemişlerdir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, onlardan, ihmal ettikleri kısımlardan dolayı ayakların tamamına yönelik hiçbir kuru yer kalmaması talebinde bulunması, bunun mesh değil, yıkama anlamında olduğunu göstermektedir. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ayaklarda kuru bir yer bırakmalarından dolayı onları cehennemle tehdit etmesi de açıkça gösteriyor ki, bu tehdidin, onlara farz kılınan bir şeyi terk etmelerinin dışında başka bir şeyle alakalı olması imkânsızdır."

٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ شُرَحْبِيلَ بْنِ السِّمْطِ، أَنَّهُ

90 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 191.

91 Bk. 35 no'lu rivayet.

92 Ebû Dâvûd, Tahâret 75; Nesâî, Tahâret 122; İbn Mâce, Tahâret 65. Tahâvî, aslında "abdest alın" anlamına gelen "tevaddû" lafzı ile ilgili görüş ve değerlendirmelere *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (I, 62-70) geniş yer vermektedir. (Çeviren)

قَالَ: مَنْ يُحَدِّثُنَا عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ عَمْرُو بْنُ عَبَسَةَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: إِذَا دَعَا الرَّجُلُ بِطَهُورِهِ فَغَسَلَ وَجْهَهُ سَقَطَتْ خَطَايَاهُ مِنْ وَجْهِهِ وَأَطْرَافِ لِحْيَتِهِ، فَإِذَا غَسَلَ يَدَيْهِ سَقَطَتْ خَطَايَاهُ مِنْ أَطْرَافِ أَنَامِلِهِ، فَإِذَا مَسَحَ رَأْسَهُ سَقَطَتْ خَطَايَا رَأْسِهِ مِنْ أَطْرَافِ شَعْرِهِ، فَإِذَا غَسَلَ رِجْلَيْهِ خَرَجَتْ خَطَايَا رِجْلَيْهِ مِنْ بُطُونِ قَدَمَيْهِ.

47- ... Ebû Kılâbe'nin rivayet ettiğine göre Şurahbîl b. es-Sımt "Kim bize Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den (hadislerinden) bahseder?" diye sordu. Bunun üzerine Amr b. Abese şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: ***"Bir kimse abdest alacağı suyu isteyip yüzünü yıkadığında günahları, yüzünden ve sakalının kenarlarından dökülür. Ellerini yıkadığında günahları parmak uçlarından dökülür. Başını meshettiğinde, başı ile işlediği günahları saçlarının ucundan dökülüverir. Ayaklarını yıkadığında da ayakları ile işlediği günahları ayak tabanlarından dökülür."***[93]

٤٨ - حَدَّثَنَا حَسَنُ بْنُ نَصْرٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ يَعْقُوبَ الزَّمْعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَاهُ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَا مِنْ مُسْلِمٍ يَتَوَضَّأُ فَيَغْسِلُ شَيْئًا مِنْ رِجْلَيْهِ إِلَّا خَرَجَ مَعَ قَطْرَةِ الْمَاءِ كُلُّ سَيِّئَةٍ مَشَى بِهِمَا إِلَيْهَا.

48- ... Abbâd b. Ebî Sâlih es-Semmân, babasının, Ebû Hureyre'yi şöyle söylerken dinlediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken işittim: ***"Abdest alıp ayağını yıkayan her Müslümanın, akan (son) su damlasıyla birlikte o ayaklarla işlemiş olduğu bütün günahları da mutlaka akıp gider."***[94]

٤٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ الْأَسَدِيُّ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ عَبَّادٍ الْعَبْدِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَا أَدْرِي كَمْ حَدَّثَنِيهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَزْوَاجًا أَوْ أَفْرَادًا: مَا مِنْ مُسْلِمٍ

93 Tirmizî, Tahâret 2; İbn Mâce, Tahâret 6.

94 Müslim, Tahâret 32; Tirmizî, Tahâret 2.

يَتَوَضَّأُ فَيُحْسِنُ الْوُضُوءَ فَيَغْسِلُ وَجْهَهُ حَتَّى يَسِيلَ الْمَاءُ عَلَى ذَقْنِهِ، ثُمَّ يَغْسِلُ ذِرَاعَيْهِ حَتَّى يَسِيلَ الْمَاءُ عَلَى مِرْفَقَيْهِ، وَيَغْسِلُ رِجْلَيْهِ حَتَّى يَسِيلَ الْمَاءُ مِنْ قِبَلِ كَعْبَيْهِ، ثُمَّ يَقُومُ فَيُصَلِّي إِلَّا غَفَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُ مَا سَلَفَ مِنْ ذَنْبِهِ.

49- … Sa'lebe b. Abbâd el-Abdî, babasının şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şunu bana tekrarlayarak veya tane tane kaç defa anlattığını hatırlamıyorum (bile): ***"Bir Müslüman güzelce abdest alır; (önce) yüzünü, çenesinden su damlayıncaya kadar yıkarsa; sonra kollarını, dirseklerinden su akıncaya kadar yıkarsa; sonra da ayaklarını, topuklarından su damlayıncaya dek yıkarsa; ardından da kalkıp (iki rekât)***[95] ***namaz kılarsa, Allah Teâlâ onun geçmiş günahlarını kuşkusuz affeder."***[96]

***

Dediler ki: "Bu rivayetlerde ayakları yıkamaya verilen sevaptan söz edilmektedir. Eğer ayaklarla ilgili farz, yıkama dışında bir şey olsaydı, yıkanmalarında bir sevap da olmazdı. Dikkat edersen, abdest alırken başını yıkayan kimseye sevap verilmemektedir. Çünkü onun farzı yıkama değildir. Şayet ayakların da baş gibi meshedilmesi gerekseydi, bu takdirde, onları yıkayan kimse sevap kazanamaz; namaz için alınan abdestte başını yıkayan kimse gibi olurdu."

Ayrıca bu görüştekiler, ilk görüş sahiplerinin kendileri aleyhine öne sürdükleri aklî delil ve yaklaşım biçimine karşı çıkarak şöyle demişlerdir:

"Bilindiği gibi cünüp kimsenin, suyu bulması hâlinde bütün bedenini yıkaması gerekir. Eğer su bulamamışsa yüzüne ve ellerine teyemmüm yapar ve bu teyemmüm, gusül yerine geçer. Buna göre, sadece ayaklar için değil, (el ve yüz dışında) vücudun diğer kısımları için de teyemmüm hükmünün kalkmış olması, su bulamadığından dolayı teyemmüm yapan cünüp kimsenin, suyun bulunması hâlinde, teyemmüm yapılmayan organlarını meshetmesi gerektiğini göstermez."

İşte bu, haklı ve geçerli bir itirazdır. Bizim bu konudaki kanaatimiz de bu son görüştür. Nitekim Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve bunların haricindeki pek çok ilim adamının kanaati de budur.

(Doğruya) muvaffak kılan Allah'tır.

---

95 Tahâvî'nin, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (I, 37) geçen rivayette "iki rekât" kaydı vardır. (Çeviren)

96 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 54.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... وَإِنْ كُنْتُمْ جُنُبًا فَاطَّهَّرُوا... ﴾

"... EĞER CÜNÜP OLDUNUZ İSE, TEMİZLENİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ ***"Eğer cünüp oldunuz ise, temizlenin"***[97] buyururken, bu âyette bize emrettiği "temizliğin" nasıl olacağına dair bir beyanda bulunmamış, ancak bunu bir başka âyette şöyle açıklamıştır: ***"... Cünüp iken de -yolcu olan müstesna- yıkanıncaya (gusül edinceye) kadar (namaza yaklaşmayın)..."***[98] Ayrıca Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de bunu bizlere izah etmiştir. Onun fiillerinde bu yıkanmanın (gusül) nasıl olacağı anlatılmaktadır:

٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: ذَكَرُوا الْغُسْلَ مِنَ الْجَنَابَةِ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَآخُذُ بِيَدِيَّ ثَلَاثًا فَأُفْرِغُهُ عَلَى رَأْسِي مِنَ الْجَنَابَةِ.

50- ... Süfyân es-Sevrî'nin, Ebû İshâk'tan, onun da Süleyman b. Surad'dan rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. Mut'im şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda cünüplük hâlinde alınacak gusülden söz edildi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ben, cünüplük durumunda ellerime üç kere su alıp başıma dökerim."***[99]

٥١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ صُرَدٍ الْخُزَاعِيِّ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا غُسْلَ

---

97 Mâide 5/6.

98 Nisâ 4/43.

99 Buhârî, Gusül 4; Müslim, Hayz 55.

الْجَنَابَةِ عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَّا: كَيْفَ نَفْعَلُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّا أَنَا فَآخُذُ مِلْءَ كَفِّي فَأَصُبُّ عَلَى رَأْسِي، ثُمَّ أُفِيضُ بَعْدُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِي.

51- … İsrâîl'in, Ebû İshâk'tan, onun da Süleyman b. Surad el-Huzâî'den rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda cünüplük hâlinde alınacak gusülden bahsediyorduk. İçimizden biri "Nasıl yapacağız?" diye sordu. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ben avuçlarım dolusunca su alıp başıma dökerim. Daha sonra da suyu vücudumun diğer kısımlarına ulaştırırım."***[100]

***

Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle ifade ettiği (kavlî) sünnete dair rivayetlerdir. Fiilî (sünneti)ne dair rivayetler ise, eşleri Âişe ve Meymûne *radıyallahu anhumâ*'dan nakledilmektedir. Şöyle ki:

٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا اغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأُ كَمَا يَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ أَصَابِعَهُ فِي الْمَاءِ فَيُخَلِّلُ بِهَا أُصُولَ شَعْرِهِ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثَ غَرَفَاتٍ بِيَدَيْهِ، ثُمَّ يُفِيضُ الْمَاءَ عَلَى جِلْدِهِ كُلِّ.

52- … Mâlik'in Hişâm'dan, onun da babası yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* cünüplük hâllerinde aldığı gusül abdestine öncelikle ellerini yıkamakla başlardı. Daha sonra namaz abdesti gibi abdest alır; ardından parmaklarını suya daldırıp çıkarır ve onlarla saç diplerini oğuşturdu. Sonra elleriyle başına üç avuç dolusu su döker, peşinden de suyu bütün bedenine ulaştırırdı.[101]

٥٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ الْأَنْمَاطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

100 Müslim, Hayz 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 81.

101 Buhârî, Gusül 1; Müslim, Hayz 35; Mâlik, Tahâret 67.

كَانَ يَتَوَضَّأُ مِنَ الْجَنَابَةِ، ثُمَّ يُدْخِلُ يَدَهُ الْيُمْنَى فِي الْمَاءِ، ثُمَّ يُخَلِّلُ بِهَا شِقَّ رَأْسِهِ الأَيْمَنَ وَيَتْبَعُ بِهَا أُصُولَ الشَّعْرِ، ثُمَّ يَفْعَلُ بِشِقِّ رَأْسِهِ الأَيْسَرِ بِيَدِهِ الْيُسْرَى كَذَلِكَ حَتَّى يَسْتَبْرِئَ الْبَشْرَةَ، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ.

53- ... Hammâd b. Seleme'nin Hişâm b. Urve'den, onun da babası kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği bir rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* cünüplük hâlinde (gusül) abdesti alırken sağ elini suya daldırıp çıkardıktan sonra başının sağ tarafını oğuşturarak saç derisi iyice ıslanıncaya kadar suyu saç diplerine ulaştırırdı. Sonra aynı şeyi sol eliyle, başının sol tarafına uygulardı. Ardından da başına su dökerdi.[102]

***

Bu hadis, Mâlik'in hadisine ek olarak, cünüplük hâlinde (gusül) abdesti alırken başın sol tarafından önce sağ tarafından başlama hükmünü getirmiştir.

٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَغْتَسِلَ مِنَ الْجَنَابَةِ بَدَأَ فَغَسَلَ يَدَيْهِ ثَلَاثًا، ثُمَّ يَأْخُذُ بِيَمِينِهِ فَيَصُبُّ عَلَى يَسَارِهِ، فَيَغْسِلُ فَرْجَهُ حَتَّى يُنَقِّيَهُ، ثُمَّ يَغْسِلُ يَدَيْهِ غَسْلًا حَسَنًا، ثُمَّ يُمَضْمِضُ ثَلَاثًا وَيَسْتَنْشِقُ ثَلَاثًا، وَيَغْسِلُ وَجْهَهُ ثَلَاثًا، وَيَغْسِلُ ذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا، ثُمَّ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ ثَلَاثًا، ثُمَّ يَغْسِلُ جَسَدَهُ غَسْلًا، فَإِذَا خَرَجَ مِنْ مُغْتَسَلِهِ غَسَلَ رِجْلَيْهِ.

54- ... Ebû Seleme b. Abdurrahman b. Avf'ın rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* cünüplük hâlinde gusül abdesti alırken, öncelikle ellerini üç kere yıkardı. Sonra sağ eliyle su alıp sol eline döker ve tenâsül uzvunu, iyice temizlenene kadar yıkardı. Ardından ellerini güzelce yıkayıp üç defa ağzına, üç defa da burnuna su çekip temizledikten sonra yüzünü ve kollarını üçer kere yıkardı. Peşinden de başına üç defa su döker ve bedeninin tamamını yıkardı. Daha sonra da yıkandığı yerden çıkar ve ayaklarını yıkardı.[103]

***

102 Buhârî, Gusül 1; Mâlik, Tahâret 67.

103 Benzer bir lafızla Nesâî, Tahâret 152-155.

Bu hadiste, diğerine ek olarak abdestin (guslün arasına) yayılmış bir vaziyette alınması söz konusudur.

٥٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ، عَنْ خَالَتِهِ مَيْمُونَةَ، قَالَتْ: وَضَعْتُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُسْلًا فَاغْتَسَلَ مِنَ الْجَنَابَةِ، فَأَكْفَأَ الْإِنَاءَ بِشِمَالِهِ عَلَى يَمِينِهِ فَغَسَلَ كَفَّيْهِ، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى فَرْجِهِ فَغَسَلَهُ، ثُمَّ قَالَ بِيَدِهِ عَلَى الْأَرْضِ أَوِ الْحَائِطِ، ثُمَّ تَمَضْمَضَ وَاسْتَنْشَقَ وَغَسَلَ وَجْهَهُ، وَذِرَاعَيْهِ ثَلَاثًا ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ ثَلَاثًا، ثُمَّ أَفَاضَ عَلَى سَائِرِ جَسَدِهِ، ثُمَّ تَنَحَّى فَغَسَلَ رِجْلَيْهِ، قَالَتْ: فَأَتَيْتُهُ بِثَوْبٍ، فَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا يَنْفُضُ الْمَاءَ، نَفَضَ الْمَاءَ وَرَدَّ الثَّوْبَ.

55- ... Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'ın Küreyb'ten rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, teyzesi Meymûne *radıyallahu anha*'nın şöyle dediğini nakletti: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e cünüplük hâlindeyken gusül abdesti için su hazırladım. Su kabını sol eliyle tutup sağ eline döktü ve ellerini yıkadı. Sonra suyu tenâsül uzvuna döküp yıkadı. Ardından elini yere/toprağa veya duvara sürdü. Peşinden ağzına, burnuna su çekip iyice temizledikten sonra yüzünü ve kollarını üçer kere yıkadı. Daha sonra başına üç defa su döktü, ardından suyu vücudunun diğer kısımlarına boşalttı. Sonra da (yıkandığı yerden çıkıp) kenara çekildi ve ayaklarını yıkadı. Ben ona (kurulanması için) bir bez (havlu) getirdiğimde eliyle onu istemediğini işaret etti ve üzerindeki suyu elleriyle silkeledi.[104]

***

Bu hadiste ve Ebû Seleme'nin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, başına su dökmekle yetinmekte ve başını meshetmemektedir. Zira başa su dökmek, onu meshetmekten daha fazlasını ifade eder. Bu da gösteriyor ki, cünüplük hâlinde ve abdestte yıkanması emredilen diğer organlar da böyledir; bu organlara suyun ulaştırılması durumunda, ilgili farz hükmü yerine getirilmiş olur.

Ayrıca Yüce Allah bize, abdest ve gusülde temizlik aracı olarak kullanılacak şeyin ne olduğunu bu âyette beyan etmemiş; bunu, Kitab'ının bir başka yerinde ve Rasûlü'nün diliyle açıklamıştır. Nitekim Kitab'inda "...

104 Buhârî, Gusül 7-8; Müslim, Hayz 37.

Gökten tertemiz bir su indirdik"[105] buyurmaktadır. Bu da gökten inen "yağmur" suyudur.

Sonra yeryüzündeki suların hükmünü araştırdığımızda gördük ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bazıları bunu, tıpkı yağmur suyu gibi temizliklerde farzları eda etmeye elverişli bir su olarak görürken, bazıları da böyle değerlendirmeyip onunla farzların yerine getirilmesine karşı çıkmışlardır. Nitekim İbn Ömer'den bu konuda nakledilen rivayetler bunu göstermektedir:

٥٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ صُهْبَانَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الصَّعِيدُ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْهُ، يَعْنِي: مَاءَ الْبَحْرِ.

56- ... Katâde'nin Ukbe b. Suhbân'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, deniz suyunu kastederek "toprağı ona tercih ederim" demiştir.[106]

***

Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan da buna benzer bir rivayet nakledilmektedir.

٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: قَالَ حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، أَنَّهُ قَالَ: سَبْعَةُ أَبْحُرٍ وَسَبْعَةُ أَنْهُرٍ لَا يُجْزِينَ مِنْ جَنَابَةٍ وَلَا مِنْ طُهُورٍ.

57- ... Katâde, Ebû Eyyûb'tan, Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Yedi deniz ve yedi nehir (bile olsa), ne cünüplüğü gidermeye ne de abdest almaya yarar."[107]

***

Ancak İbn Abbâs bu konuda onlara muhalefet etmiştir:

٥٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ شِنَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، وَكُرَيْبٍ، وَعِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: هُمَا الْبَحْرَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا تَوَضَّأْتَ.

---

105 Furkân 25/48.

106 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 240, thk. Hamed b. Abdullah el-Cumua, Riyâd 2004.

107 Benzer bir lafızla İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 240.

58- ... Katâde'nin Musa b. Seleme, Küreyb ve İkrime'den naklettiğine göre, İbn Abbâs, (deniz suyunu ve Fırat nehrini kastederek) şöyle demektedir: "Her ikisi de büyük sulardır. Hangisinden abdest alırsan al, senin için sakıncası yoktur."[108]

***

Bu meselede (sahâbîler) ihtilafa düştükleri için, biz de Allah'ın Kitabı'nda bu ihtilafın çözümünü aradık ve Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında, su ile temizlikten söz ettiği kısmın ardından ***"Eğer su bulamamışsanız"*** diyerek bütün suları içine alacak genel bir ifade kullandığını ve daha sonra ***"temiz toprakla teyemmüm edin"***[109] buyurduğunu gördük. Buna göre Allah Teâlâ, teyemmüme sadece suların bulunmadığı yerlerde izin vermektedir. Bu da gösteriyor ki, suyun olduğu yerde su ile temizlenmek mübahtır. Biz bu hükmü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde aradığımızda ise şunu tespit ettik:

٥٩ - حَدَّثَنَا نَصَّارُ بْنُ حَرْبٍ الْمِسْمَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنِ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ فِي مَاءِ الْبَحْرِ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

59- ... Abdurrahman b. Mehdî > Mâlik > Safvân b. Süleym > Saîd b. Seleme isnadıyla el-Mugîre b. Ebî Bürde'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* deniz suyu ile ilgili olarak şöyle buyurmuştur: ***"Onun suyu temiz, ölüsü de helaldir."***[110]

٦٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ سَلَمَةَ مِنْ آلِ ابْنِ الْأَزْرَقِ، أَنَّ الْمُغِيرَةَ بْنَ أَبِي بُرْدَةَ وَهُوَ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: سَأَلَ رَجُلٌ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا

108 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 239.

109 Mâide 5/6.

110 Nesâî, Sayd 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 237.

رَسُولَ اللهِ، إِنَّا نَرْكَبُ الْبَحْرَ وَنَحْمِلُ مَعَنَا الْقَلِيلَ مِنَ الْمَاءِ، فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا، أَفَنَتَوَضَّأُ مِنْ مَاءِ الْبَحْرِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

60- ... Yine İbn Vehb > Mâlik > Safvân b. Süleym > Saîd b. Seleme senediyle Abduddâroğulları'ndan el-Mugîre b. Ebî Bürde, Ebû Hureyre'yi şöyle derken işittiğini rivayet etti: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şöyle bir soru sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz (av için) denize açılıyor ve yanımıza az miktarda su alıyoruz. Eğer onunla abdest almaya kalkarsak susuz kalırız. Bu sebeple deniz suyundan abdest alabilir miyiz?" Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Onun suyu temiz, ölüsü de helaldir."***[111]

٦١ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحَلَالُ مَيْتَتُهُ.

61- ... Yahya b. Saîd'in el-Mugîre b. Abdullah'tan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Onun suyu temiz, ölüsü de helâldir."***

٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ رِشْدِينَ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْمُغِيرَةِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ الْمُدْلِجِيِّ، قَالَ: كُنَّا نَرْكَبُ أَرْمَاثًا فِي الْبَحْرِ، فَنَحْمِلُ مَعَنَا الْمَاءَ الْقَلِيلَ، فَإِذَا تَوَضَّأْنَا بِهِ عَطِشْنَا، وَإِذَا تَوَضَّأْنَا بِمَاءِ الْبَحْرِ كَفَانَا، فَذَكَرْنَا ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

62- ... Abdürabbih b. Saîd'in el-Muğîre b. Ebî Bürde yoluyla rivayetine göre, Abdullah el-Müdlicî dedi ki: "Biz, sallara binip denize açılır, yanımıza da az miktarda su alırdık. O su ile abdest almaya kalksak susuz kalırız. Fakat deniz suyu ile abdest alacak olsak o bize yeterli gelecektir." Bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince, o şöyle buyurdu: ***"Onun suyu temiz, ölüsü de helâldir."***[112]

111 Mâlik, Tahâret 12; Ebû Dâvûd, Tahâret 41; Tirmizî, Tahâret 52; İbn Mâce, Tahâret 38.

112 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 204.

٦٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي كَثِيرٍ جِلَاحٍ، أَنَّ سَعِيدَ بْنَ أَبِي سَلَمَةَ الْمَخْزُومِيَّ، أَنَّ الْمُغِيرَةَ بْنَ أَبِي بُرْدَةَ أَخْبَرَهُ، أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: كُنَّا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمًا فَجَاءَهُ صَيَّادٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّا نَنْطَلِقُ فِي الْبَحْرَيْنِ نُرِيدُ الصَّيْدَ، فَيَحْمِلُ أَحَدُنَا مَعَهُ الْإِدَاوَةَ أَوِ الِاثْنَتَيْنِ وَهُوَ يَرْجُو أَنْ يَجِدَ الصَّيْدَ قَرِيبًا، فَرُبَّمَا وَجَدَهُ كَذَلِكَ، وَرُبَّمَا لَمْ يَجِدِ الصَّيْدَ حَتَّى يَبْلُغَ مِنَ الْبَحْرَيْنِ مَكَانًا لَمْ يَظُنَّ أَنْ يَبْلُغَهُ، فَلَعَلَّهُ يَحْتَلِمُ أَوْ يَتَوَضَّأُ، فَإِنِ اغْتَسَلَ أَوْ تَوَضَّأَ بِهِ فِي كُلِّ صَلَاةٍ فَقَدَ الْمَاءَ، فَلَعَلَّ أَحَدَنَا أَنْ يُهْلِكَهُ الْعَطَشُ فَمَا تَرَى يَا رَسُولَ اللهِ فِي مَاءِ الْبَحْرِ، أَنَغْتَسِلُ بِهِ أَوْ نَتَوَضَّأُ إِذَا خِفْنَا ذَلِكَ؟ فَزَعَمَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: نَعَمْ، فَاغْتَسِلُوا مِنْهُ وَتَوَضَّئُوا فَإِنَّهُ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

63- … Saîd b. Ebî Seleme el-Mahzûmî'nin haberine göre, el-Mugîre b. Ebî Bürde, Ebû Hureyre'yi şöyle derken işittiğini rivayet etti: Bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurundayken, bir avcı (balıkçı) çıkageldi ve ona şunu sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz avlanmak maksadıyla denize açılırız. Avımızı kısa sürede bulabilme umuduyla yanımıza bir veya iki kırba su alıp çıkarız. Bazen öyle rastgelir fakat bazen de av bulabilmek için hiç tahmin etmediğimiz kadar uzaklara açılırız. Bu arada ihtilam olabiliyor veya abdest almamız gerekebiliyor. Eğer gusül veya her namaz için abdest almaya kalkışırsak, su biter ve susuzluktan ölecek hâle gelebiliriz. Deniz suyu hakkında ne buyurursunuz, Ey Allah'ın Rasûlü? Böyle bir endişeye kapılırsak onunla guslümüzü veya abdestimizi alabilir miyiz?" Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Evet, onunla guslünüzü ve abdestinizi alabilirsiniz. Çünkü onun suyu temiz, ölüsü de helâldir."***[113]

٦٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ مَخْشِيٍّ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ أَنَّ الْفِرَاسِيَّ، قَالَ: كُنْتُ أَصِيدُ فِي الْبَحْرِ الْأَخْضَرِ عَلَى أَرْمَاثٍ، وَكُنْتُ أَحْمِلُ قِرْبَةً فِيهَا مَاءٌ، فَإِذَا

113 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 208.

لَمْ أَتَوَضَّأْ مِنَ الْقِرْبَةِ رَفَقَ ذَلِكَ بِي وَبَقِيَتْ لِي، فَجِئْتُ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَصَصْتُ عَلَيْهِ ذَلِكَ، فَقَالَ: هُوَ الطَّهُورُ مَاؤُهُ الْحِلُّ مَيْتَتُهُ.

64- … Bekr b. Sevâde'nin Müslim b. Mahşî'den rivayet ettiğine göre, el-Firâsî[114] şunu anlattı: Ben denize salla açılıp avlanan biriydim. Yanımda da bir kırba dolusu su taşırdım. Eğer kırbadaki sudan abdest almazsam, suyum bana yeterdi. Allah'ın Peygamberi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu arzettiğimde bana şöyle dedi: ***"Onun (denizin) suyu temiz, ölüsü de helaldir."***[115]

٦٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ صَخْرٍ، عَنْ عَيَّاشِ بْنِ عَبَّاسٍ الْمِصْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ زُرَيْرٍ، عَنِ الْعَرَكِيِّ الَّذِي سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّا نَرْكَبُ الْأَرْمَاثَ فَنَبْعُدُ فِي الْبَحْرِ وَمَعَنَا مَاءٌ لِشِفَاهِنَا، فَإِنْ تَوَضَّأْنَا بِهِ مُتْنَا عَطَشًا، وَتَزْعُمُونَ فِي مَاءِ الْبَحْرِ أَنَّهُ لَيْسَ بِطَهُورٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَاؤُهُ طَهُورٌ وَمَيْتَتُهُ حَلَالٌ.

65- … Ayyâş[116] b. Abbâs el-Mısrî'nin, Abdullah b. Züreyr'den[117] rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soru soran el-Arekî şöyle demiştir: "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz sallara binip denizde uzaklara açılırız ve içmek için yanımıza su alırız. Eğer onunla abdest alacak olursak susuzluktan ölürüz. Deniz suyunun da temiz olmadığını söylüyorlar!" Bunun

114 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "el-Firâşî" olarak kaydedilmiştir. Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (X, 206) ise "el-Firâsî" şeklinde geçmektedir. Firâs olarak da bilinen bu sahâbî, Kinâneoğulları'ndan Firâs b. Mâlik'dir. Bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâb fî ma'rifeti'l-ashâb*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1992, III, 1269. (Çeviren)

115 Tirmizî, Tahâret 52; İbn Mâce, Tahâret 38. Ebû Hureyre'den gelen benzer bir lafızla Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 392-393.

116 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abbâs" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında da (X, 206) geçen bu rivayette, ilgili isim "Ayyâş" olarak yazılmıştır. Biyografi eserlerinde de Ebû Abdirrahman Ayyâş b. Abbâs el-Kıtbânî el-Hımyerî el-Mısrî (ö. 133) adıyla bilinmektedir. (Çeviren)

117 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ruzeyye" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ındaki (X, 206) aynı rivayette ilgili isim "Züreyr" olarak yazılıdır. Ayrıca biyografi eserlerinde Abdullah b. Züreyr el-Gâfikî el-Mısrî (ö. 80 civarı) ismiyle bilinen bu raviden rivayette bulunan kimseler arasında yukarıda adı geçen Ayyâş b. Abbâs el-Kıtbânî'den de söz edilmektedir. Bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-kemâl fî esmâi'r-Ricâl*, thk. Beşşar Avvad Maruf, Beyrut 1980, XIV, 517. (Çeviren)

üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Onun suyu temiz, ölüsü helaldir."***[118]

***

Bu rivayetler, deniz suyunun, tıpkı yağmur suyu gibi temiz olduğunu göstermektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bütün tatlı ve tuzlu su havzalarının hükümleri arasında bir fark gözetmediğini anladığımıza göre, tüm sular hakkındaki hükmün de aynı olduğu kesinleşmektedir.

Kuyu, nehir, göl sularının ve sazlık vb. yerlerdeki durgun suların hükmüne gelince; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen sünnet, bunların da temiz olduğunu açıkça ortaya koymaktadır.

٦٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الزَّكِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَسْمَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ، عَنْ خَالِدِ بْنِ أَبِي نَوْفٍ، عَنْ سَلِيطٍ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ وَهُوَ ابْنُ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَتَوَضَّأُ مِنْ بِئْرِ بُضَاعَةَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتَتَوَضَّأُ مِنْهَا وَهِيَ يُلْقَى فِيهَا مَا يُلْقَى مِنَ النَّتْنِ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمَاءُ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ.

66- … İbn Ebî Saîd el-Hudrî'nin rivayetine göre, babası (Ebû Saîd el-Hudrî) şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldim, Budâa kuyusundan abdest alıyordu. Dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! İçerisine pislikler atıldığı hâlde bu kuyudan abdest mi alıyorsun?" Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana şöyle cevap verdi: ***"Suyu hiçbir şey kirletmez."***[119]

٦٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ سَلِيطِ بْنِ أَيُّوبَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ رَافِعٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهُ يُسْتَقَى لَكَ مِنْ بِئْرِ بُضَاعَةَ وَهِيَ بِئْرٌ يُطْرَحُ فِيهَا عَذِرَةُ النَّاسِ وَمَحَايِضُ النِّسَاءِ وَلَحْمُ الْكِلَابِ، فَقَالَ: إِنَّ الْمَاءَ طَهُورٌ لَا يُنَجِّسُهُ شَيْءٌ.

---

118 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 206-207.

119 Tirmizî, Tahâret 49; Nesâî, Miyâh 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 15.

67- ... Ubeydullah b. Abdurrahman b. Râfi'in, Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayetine göre, (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e) "Ey Allah'ın Rasûlü! Budâa kuyusunun içine insan pisliği, kadınların hayız bezleri ve köpek leşleri atıldığı hâlde oradan sana su getiriliyor!" denildi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz su temizdir, onu hiçbir şey kirletmez."***[120]

٦٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: نَهَى أَوْ نُهِيَ أَنْ يَبُولَ الرَّجُلُ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ أَوِ الرَّاكِدِ، ثُمَّ يَتَوَضَّأَ مِنْهُ أَوْ يَغْتَسِلَ مِنْهُ.

68- ... İbn Avn'ın Muhammed b. Sîrîn'den naklettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: Bir insanın, akmayan veya durgun suya idrarını yapıp sonra da içinde abdest ya da gusül almasını (Allah Rasûlü) nehyetmiş ya da bu nehyedilmiştir.[121]

٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا السَّائِبِ مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: "لَا يَغْتَسِلْ أَحَدُكُمْ فِي الْمَاءِ الدَّائِمِ وَهُوَ جُنُبٌ" فَقَالَ: كَيْفَ يَفْعَلُ يَا أَبَا هُرَيْرَةَ؟ فَقَالَ: يَتَنَاوَلُهُ تَنَاوُلًا.

69- ... Bükeyr b. Abdullah'ın bildirdiğine göre, Hişâm b. Zühre'nin azadlı kölesi Ebu's-Sâib, Ebû Hureyre'yi şöyle derken işittiğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Biriniz cünüp hâldeyken durgun suda gusletmesin."*** (Bunun üzerine Ebu's-Sâib, Ebû Hureyre'ye hitaben) "Peki, nasıl yapacak?" diye sordu. O da "Suyu avuçlayarak (durgun suyun bulunduğu yerin dışına) alır" diye cevap verdi.[122]

***

Bu rivayetler, tatlı ve tuzlu bütün suların; deniz, nehir, göl ve kuyu sularının tamamının temiz olduğunu göstermektedir. Ebû Hanîfe, Mâlik, İbn Ebî Leylâ, Evzâî, Sevrî, Şâfiî ve bu bölümün başında bahsettiğimiz ve deniz suyu hakkında farklı görüşte olanların dışındaki ilim ehlinin kanaatleri de bu yöndedir.

---

120 Ebû Dâvûd, Tahâret 34; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 86.

121 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 14.

122 Müslim, Tahâret 97; İbn Mâce, Tahâret 109.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى...﴾
"... EĞER HASTA İSENİZ..."
SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ ***"Eğer hasta iseniz..."***[123] buyurmuş, ancak ne Kitab'mda ne de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dilinde bu hastalığın türünü açıklamıştır. Fakat biz bu konuda Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen bir rivayet tespit ettik:

٧٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ زَائِدَةَ بْنِ قُدَامَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {وَإِنْ كُنْتُمْ مَرْضَى}، قَالَ: هُوَ الْمَجْدُورُ وَصَاحِبُ الْقُرْحَةِ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِذَا خَافَ إِنْ هُوَ اغْتَسَلَ بِالْمَاءِ أَنْ يَمُوتَ، تَيَمَّمَ.

70- ... Atâ b. es-Sâib'in, Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"eğer hasta iseniz..."*** kısmının tefsiriyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bunlar, çiçek hastalığına yakalanmış ve Allah yolunda yaralanmış kimseler olup su ile yıkanmaları hâlinde ölmekten korkuyorlarsa teyemmüm alırlar."[124]

***

Böylece (İbn Abbâs) buradaki hastanın, su kullanması sakıncalı hasta olduğunu bizlere bildirmektedir. Ayrıca Allah Teâlâ, bir başka âyette oruç tutmamayı mübah kılan hâllerden biri olarak hastalıktan söz etmektedir. İlgili âyet şöyledir: ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler)***

---

123 Mâide 5/6.

124 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 138, Beyrut 1980.

sayısınca başka günlerde (kaza etsin)..."[125] Bu âyette kastedilen hastalık, oruç tutulması hâlinde endişe verici boyutlara varan hastalıktır. Aynı şekilde diğer âyetteki hastalık da abdest almanın tehlike ve korkuya yol açacağı bir hastalık türüdür. Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur.

125 Bakara 2/185.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...أَوْ عَلَى سَفَرٍ...﴾

"... YA DA YOLCULUK HÂLİNDE BULUNURSANIZ ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ *"... Ya da yolculuk hâlinde bulunursanız..."*[126] buyurmakla birlikte, Kitab'ında bu yolculuğun mahiyetini açıklamamıştır. İlim adamları arasında şu konuda bir görüş ayrılığı olduğunu da bilmiyoruz: Bir saat kadar yolculuk yapan ve daha fazlasına niyetlenmeyen bir kimse, namazları kısaltmadan kılma ve su ile temizlik konusunda mukim hükmündedir. Dolayısıyla şehirdeyken -su bulması zor olsa bile- teyemmüm edemediği gibi böyle bir durumda da -su bulmakta güçlük çekse dahi- teyemmüm edemez. Böylece söz konusu âyetteki yolculuktan maksadın, süresi belirli bir yolculuk olduğunu anlamaktayız. Öte yandan yolculuktaki belirli sürelerin de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edildiğini tespit ettik. Farklı lafızlarla gelen bu rivayetlerin bazılarında "berîd"den[127] söz edilmektedir:

٧١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ الضَّرِيرُ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ بَرِيدًا إِلَّا مَعَ زَوْجٍ أَوْ ذِي مَحْرَمٍ.

71- ... Hammâd b. Seleme'nin, Süheyl b. Ebî Salih yoluyla Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bir kadın, yanında kocası veya mahremi olmadan bir berîdlik mesafeye yolculuk yapmasın."***[128]

---

126 Mâide 5/6.

127 12 millik (4 fersah= 22.176 metre) mesafe için kullanılmaktadır. (Çeviren)

128 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 112.

٧٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنُ الْمُخْتَارِ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ بَرِيدًا إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ عَلَيْهَا.

72- ... Abdülaziz b. el-Muhtâr'ın, Süheyl b. Ebî Salih kanalıyla Saîd b. Ebî Saîd'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir kadın, yanında mahremi olmadan bir berîdlik mesafeye yolculuk yapmasın"*** buyurdu.[129]

***

Bazı rivayetlerde ise "gün (el-yevm)" lafzı geçmektedir:

٧٣ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُؤْمِنُ بِاللهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ أَنْ تُسَافِرَ يَوْمًا إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ.

73- ... el-Makburî'nin, babasından, onun da Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Allah'a ve âhiret gününe inanan bir kadının, yanında mahremi olmadan bir günlük mesafeye yolculuk yapması helal değildir."***[130]

٧٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ سَعِيدِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

74- ... Mâlik'in Saîd el-Makburî yoluyla aktardığına göre, Ebû Hureyre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiştir.[131]

---

129 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 112.

130 Buhârî, Taksîru's-Salât 4 (burada "bir gün ve gece" kaydı yer almaktadır); Müslim, Hac 420; İbn Mâce, Menâsik 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 437.

131 Buhârî, Taksîru's-Salât 4; Müslim, Hac 421.

٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُسَافِرُ يَوْمًا فَمَا فَوْقَهُ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو حُرْمَةٍ.

75- … Yahya b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre Saîd, babasının Ebû Hureyre'den şunu işittiğini nakletmektedir: Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bir kadının, yanında mahremi olmadan bir günlük ve daha uzun bir süreli yolculuğa çıkması helal değildir."***[132]

***

Bir kısım rivayetlerde ise "iki gece" kaydı bulunmaktadır:

٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ قَزَعَةَ، مَوْلَى زِيَادٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صلّى الله عليه وسلم، يَقُولُ: لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ مَسِيرَةَ لَيْلَتَيْنِ إِلَّا مَعَ زَوْجٍ أَوْ ذِي مَحْرَمٍ.

76- … Abdülmelik b. Umeyr'in,[133] Ziyâd'ın azadlı kölesi Kazaa'dan naklettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî şöyle dedi: Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Bir kadın, yanında eşi veya bir mahremi olmaksızın iki gecelik mesafede yolculuğa çıkmasın."***[134]

***

Kimi rivayetlerde de "üç gün"den söz edilmektedir:

٧٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ أَنْ تُسَافِرَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ مَحْرَمٍ.

---

132 Buhârî, Taksîru's-Salât 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 423.

133 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki baba ismi, "Ammâr" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Umeyr" olacaktır. Bk. Buhârî, Cezau's-Sayd 26; Müslim, Hac 415. (Çeviren)

134 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 113. Buhârî ve Müslim'de "iki gün" kaydıyla yer almaktadır. Bk. Buhârî, Fadlu's-Salât fi Mescidi Mekke ve'l-Medine 26; Müslim, Hac 415.

77- ... Süfyân yoluyla Ubeydullah[135] b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bir kadının, mahremi olmadan üç günlük mesafede bir yolculuğa çıkması helal değildir."***[136]

٧٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

78- ... Yine Yahya (b. Saîd) kanalıyla Ubeydullah'ın Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer, Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[137]

٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْكَرِيمِ بْنُ مَالِكٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ إِلَّا مَعَ ذِي مَحْرَمٍ مَسِيرَةَ ثَلَاثٍ.

79- ... Amr b. Şuayb'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Amr şöyle dedi: Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bir kadın, yanında mahremi olmadan üç günlük mesafeye yolculuk yapmasın."***[138]

٨٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تُسَافِرُ الْمَرْأَةُ سَفَرًا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ فَصَاعِدًا إِلَّا وَمَعَهَا زَوْجُهَا، أَوِ ابْنُهَا، أَوْ أَخُوهَا، أَوْ ذُو مَحْرَمٍ مِنْهَا.

80- ... el-A'meş'in Ebû Salih'ten aktardığına göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bir kadın,***

135 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdullah" olarak kaydedilmiş olmakla birlikte, gerek bir sonraki (78 nolu) rivayette, gerekse diğer muteber kaynaklarda "Ubeydullah" olarak geçmektedir. (Çeviren)

136 Benzer bir sened ve metinle Buhârî, Taksîru's-Salât 4; Müslim, Hac 413, 414.

137 Buhârî, Taksîru's-Salât 4; Müslim, Hac 413.

138 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 182.

yanında kocası veya oğlu yahut erkek kardeşi ya da bir mahremi olmaksızın üç gün ve daha fazla süren bir mesafeye yolculuk yapmasın."[139]

٨١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرَ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنِ الْأَعْمَشِ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

81- … Ömer[140] b. Hafs b. Gıyâs, babasından, o da el-A'meş'ten bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[141]

٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْهَيْثَمِ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَحِلُّ لِامْرَأَةٍ تُسَافِرُ مَسِيرَةَ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ إِلَّا مَعَ رَجُلٍ يَحْرُمُ عَلَيْهَا نِكَاحُهُ.

82- … Süheyl b. Ebî Salih'in, babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bir kadının, yanında nikâhlanması haram olan bir adam olmaksızın üç günlük mesafeye yolculuk yapması helâl değildir."***[142]

***

Bu rivayetlerde sözü edilen ihtilaflara göre, bir kadının mahremi veya kocası olmadan tek başına yapacağı yolculuk yasağının yolculuktaki belirli bir süreye bağlı olduğuna dikkat edersek, bu haberlerde doğrudan vurgulanan her bir sürenin, altında kalan süreden farklı bir hükmü bulunduğunu anlamış oluruz. Ayrıca şunu da kavramış olmaktayız: Bu sürenin en azı, onun bir üstünü ve daha fazlasını da yasak kapsamına dâhil etmektedir. Bu çerçevede:

a. Eğer en az süreye dair yasağın bulunduğu rivayet, (kronolojik olarak) diğerlerinden daha önce ise, bu durum en uzun sürenin yasaklanmasını da pekiştirmiş olmaktadır.

---

139 Müslim, Hac 423; İbn Mâce, Menâsik 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 54.

140 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Amr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

141 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 114.

142 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 114. Benzer bir sened ve metinle Müslim, Hac 422.

b. Şayet en uzun süreye ilişkin yasağın bulunduğu rivayet daha önce ise, daha sonraki en az süreye dair konulan yasak, en uzun süre yasağına kadarki süreyi de kapsayan yeni bir yasak getirmiş olmakta; en uzun süreyle alakalı yasak ise aynen kalmaktadır. Biz de çok olan üç günlük süreye ilişkin yasağın geçerli olduğunu bildiğimiz için onu esas aldık ve bundan daha az olan müddete dair yasağın geçerliliğini bilmediğimiz için onu reddettik. Böylece suyun bulunmadığı hâllerde teyemmüm almayı mübah kılacak yolculuğun ölçüsünü, üç gün ve daha fazla süren yolculuk olarak belirledik. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü budur.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... أَوْ لَمَسْتُمُ النِّسَاءَ...﴾

"... YA DA KADINLARA DOKUNMUŞSANIZ ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ ***"... Ya da kadınlara dokunmuşsanız (lâmestüm)..."***[143] buyurmakla beraber, Kitab'ında bu "dokunuşun (lems)" mahiyetini bize açıklamamıştır. Bu sebeple ilim adamları bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları "Bu, cinsel ilişki dışındaki öpme, elle dokunma gibi şeylerdir" diyerek buna dair İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'den rivayetler nakletmişlerdir:

٨٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعَيْبٍ، عَنْ مُخَارِقٍ، عَنْ طَارِقِ بْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {أَوْ لَامَسْتُمُ النِّسَاءَ} قَالَ قَوْلًا مَعْنَاهُ: مَا دُونَ الْجِمَاعِ.

83- ... Muhârık'ın Târık b. Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd), ***"Ya da kadınlara dokunmuşsanız..."*** kısmının tefsiriyle ilgili olarak "cinsel ilişki dışındaki şeyler" anlamına gelen bir yorum yaptı.[144]

٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: قُبْلَةُ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ وَجَسُّهَا بِيَدِهِ مِنَ الْمُلَامَسَةِ، فَمَنْ قَبَّلَ امْرَأَتَهُ أَوْ جَسَّهَا بِيَدِهِ فَعَلَيْهِ الْوُضُوءُ.

84- ... Mâlik'in İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Sâlim, babasının (İbn Ömer) şöyle dediğini nakletti: "Bir adamın, hanımını öpmesi ve ona elini

---

143 Mâide 5/6.

144 Taberî, *Tefsîr*, V, 104.

sürmesi 'dokunma (mülâmese)' kapsamına girer. Hanımını öpen veya eliyle ona dokunan kimsenin abdest alması gerekir."[145]

***

(Bu görüşün savunucuları) dediler ki: Allah'ın Kitabı'nda da bu anlama gelen bir delil vardır. Mesela; Yüce Allah, ***"Ona elleriyle dokunsalar (felemesûhu bieydîhim)..."***[146] buyurur. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mülâmeseyi yani sadece elle dokunmak suretiyle yapılan alım-satımı yasaklayan sünneti de[147] buna delalet etmektedir.

Diğer bir kısım ilim ehli ise şöyle demiştir: "Bu (dokunuş), cinsel ilişkidir. Çünkü Allah Teâlâ, bunu kinayeli bir dille ifade etmiştir." Bu hususta İbn Abbâs'tan da bir rivayet nakletmişlerdir:

٨٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: تَذَاكَرْنَا اللَّمْسَ، فَقَالَ نَاسٌ مِنَ الْمَوَالِي: لَيْسَ مِنَ الْجِمَاعِ، وَقَالَ نَاسٌ مِنَ الْعَرَبِ: هُوَ الْجِمَاعُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَعَ أَيِّهِمْ كُنْتَ؟ قُلْتُ: مَعَ الْمَوَالِي، قَالَ: غُلِبَتِ الْمَوَالِي، إِنَّ اللَّمْسَ وَالْمُبَاشَرَةَ مِنَ الْجِمَاعِ، وَلَكِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُكَنِّي.

85- ... Şuayb'ın Ebû Bişr'den rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: "Dokunma (lems)" konusunu tartışıyorduk. Mevâlîden[148] bir grup "Bunun cinsel ilişkiyle ilgisi yoktur" derken, Araplardan bir grup da "Bu, bizzat cinsel ilişkidir" dedi. Ben meseleyi İbn Abbâs'a açtığımda bana "Sen hangi grubun görüşündeydin?" diye sordu. Ben "Mevâlînin" diye cevap verdim. Bunun üzerine şöyle dedi: "Mevâlî yenik düştü. Çünkü 'lems' ve 'mübâşeret,' cinsel ilişki anlamına gelir. Fakat Allah Teâlâ, kinâyeli bir dil kullanır."[149]

---

145 Mâlik, Tahâret 64.

146 En'âm 6/7.

147 Burada elbise vb. bir eşyayı iyice incelemeden sadece elle dokunarak yapılan alım-satımın yasak olmasından söz edilmektedir. İlgili hadisler için bk. Buhârî, Buyû 62; Müslim, Buyû 1-3. (Çeviren)

148 Arap olmayan azadlı köle anlamında kullanılan bu kavramla ilgili geniş bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 223-224. (Çeviren)

149 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 134.

٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَيْسَ فِي الْقُبْلَةِ وُضُوءٌ.

86- ... Ebû Hanîfe'nin Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: "Öpmekten dolayı abdest gerekmez."[150]

***

(Bu görüştekiler) şöyle demişlerdir: Buna göre 'lems' lafzı, 'mess' anlamında kullanılmaktadır. Çünkü Allah Teâlâ, cinsel ilişkiyi 'mess' olarak adlandırmış ve şöyle buyurmuştur: ***"... Kadınları, temas etmeden (min kabli en temessûhunne) boşarsanız..."***[151] Buradaki temas, bizzat cinsel ilişkidir. Allah Teâlâ, bir diğer âyette de şöyle buyurmaktadır: ***"Nikâhtan sonra henüz temas etmeden (mâ lem temessûhunne) veya onlar için belirli bir mehir tayin etmeden kadınları boşarsanız bunda size mehir zorunluluğu yoktur."***[152] Burada da 'mess' lafzı, cinsel ilişki anlamındadır. Dolayısıyla 'mess' manasına gelen 'lems' de cinsel ilişkiyi ifade eder.

Eğer biri "Biz 'lems' lafzını cinsel ilişki dışındaki şeyler için kullanmaktayız. Çünkü Kur'ân'ın, 'lems' kelimesini iki farklı yerde, 'mess' kelimesini de aynı yerde zikrettiğini görmekteyiz. Bizim tartıştığımız yer ise, zikredildiği iki farklı yerden birinde geçen (Mâide 6. âyet) 'lems' lafzıdır. Biz buradaki lafzı, diğer yerde geçen (En'âm 7. âyet) 'lems' anlamında kullanmakta ve bunun daha uygun bir kullanım olduğunu söylemekteyiz. Zira (Mâide 5. âyetteki) 'lems' kelimesi, hem isim (lafız) hem de mana bakımından, (En'âm 7. âyetinde geçen) 'lems'le uyum arzetmektedir. Dolayısıyla 'lems' kelimesinin 'mess' kelimesine göre değil, (diğer âyette geçen) 'lems' kelimesine göre anlaşılması daha isabetli bir yaklaşım olacaktır"[153] derse, ona şöyle cevap verilir:

---

150 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 83.

151 Bakara 2/237. Tahâvî burada geçen "temâssûhunne" lafzının diğer bir kıraate göre "temessûhunne" şeklinde okunduğunu da belirtmektedir.

152 Bakara 2/236. Tahâvî burada da "temâssûhunne" lafzının "temessûhunne" tarzında da kıraat edildiğini vurgulamaktadır.

153 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, iddia sahibinin cümlelerinde geçen "el-lems" ve "el-mess" kelimelerinin yazılışlarındaki benzerlikten ötürü birbiri yerine kullanıldıkları, dolayısıyla bir karmaşaya sebep oldukları görülmektedir. Biz bunları genel olarak metnin akışına ve söz konusu iddiaya verilen cevaba uygun şekilde düzelterek tercüme ettik. (Çeviren)

Allah Teâlâ, hakkında icma ettiğimiz yerde "lems" ifadesini mutlak olarak kullanmamıştır. Nitekim *"... ona elleriyle dokunsalar (felemesûhu bieydîhim) ..."*[154] âyetinde geçen "lems" lafzını, cinsel ilişki anlamına gelmesi mümkün olmayan, "elle dokunmak (el-mess bi'l-yed)" olarak açıklamıştır.

Buna göre, anlaşmazlığa düştüğümüz diğer yerdeki kullanımı, "el" ve benzeri herhangi bir şeyin zikredilmemesinden dolayı mutlak manadadır. Dolayısıyla mutlak anlamdaki "lems," elle birlikte kullanılan "lems"ten daha çok, "mess" manasında kullanılmaya elverişlidir.

Diğer taraftan, "lems"in cinsel ilişki anlamında kullanıldığına ilişkin görüşümüzü destekleyen delillerden biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in öpmeden dolayı abdest alma ihtiyacı hissetmediğini belirten hadislerdir. Bu konuda şu rivayetleri zikretmişlerdir:

٨٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْ وَكِيعِ بْنِ الْجَرَّاحِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبَّلَ امْرَأَةً مِنْ نِسَائِهِ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الصَّلَاةِ وَلَمْ يَتَوَضَّأْ فَقُلْتُ: مَنْ هِيَ إِلَّا أَنْتِ فَضَحِكَتْ.

87- ... Vekî' b. el-Cerrâh'ın el-A'meş yoluyla Habîb b. Ebî Sâbit'ten, onun da Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, eşlerinden birini öptükten sonra abdest almadan namaza çıktı." Ben (Urve) ona (Âişe'ye) "O eşi senden başka kim olabilir ki?" deyince, o da güldü.[155]

٨٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ فَيَلْقَى الْمَرْأَةَ مِنْ نِسَائِهِ، فَيُقَبِّلُهَا، ثُمَّ يُصَلِّي وَمَا يَمَسُّ مَاءً.

---

154 En'âm 6/7.

155 Ebû Dâvûd, Tahâret 68; Tirmizî, Tahâret 63; İbn Mâce, Tahâret 69.

88- ... Yine Abdülhamîd el-Hımmânî'nin[156] el-A'meş kanalıyla Habîb b. Ebî Sâbit'ten, onun da Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, namaza çıkarken eşlerinden biriyle karşılaşınca onu öper sonra suya dokunmadan (abdest almadan) namaza dururdu."[157]

٨٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُ، ثُمَّ يُصَلِّي وَلَا يَتَوَضَّأُ.

89- ... Keza Ebû Bekir b. el-Ayyâş'ın el-A'meş yoluyla Habîb b. Ebî Sâbit'ten, onun da Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, (eşini) öper sonra abdest almadan namaz kılardı."[158]

***

(Bu görüş sahipleri) şöyle demişlerdir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti de 'lems' kelimesini, Yüce Allah'ın, Kitab'ında kullandığı ve hakkında "temizliği" farz kıldığı 'lems' anlamına indigemiştir ki, o da öpmenin dışında kalan cinsel ilişkidir."

Ayrıca şunu da eklemişlerdir: "İbn Abbâs'ın 'lems' konusunda İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'e aykırı düşen görüşünü destekleyecek nitelikte öne sürülebilecek diğer bir delil ise şöyledir: Bu meselede İbn Abbâs'ın kanaatini benimseyen ve 'lems' lafzını cinsel ilişki anlamında yorumlayanlar, suyun bulunduğu hâllerde 'lems'ten dolayı su ile gusletmeyi; suyun bulunmaması durumunda ise toprakla teyemmümü gerekli görürler. Cinsel ilişki dışındaki cünüplük halleri ve suyun bulunması durumunda su ile; abdest almanın yeterli olacağı diğer abdestsizlik hâllerinde ise, toprakla teyemmümü caiz görmektedirler. Diğer bir deyişle onlara göre, suyun bulunmadığı durumlarda

156 Buradaki el-Hımmânî nisbesi, eserin yazma nüshasında "nûn" harfi eksiğiyle "el-Hımmây" şeklinde yazılmış; basılı nüshada ise muhakkık tarafından "el-Hımmâî" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu ravi, Ebû Yahyâ Abdülhamîd b. Abdurrahman el-Hımmânî el-Kûfî (ö. 202) olarak bilinen, el-A'meş ve onun tabakasındaki ravilerden rivayette bulunmuş bir kişidir. Bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XI, 452-454. (Çeviren)

157 Nesâî, Tahâret 121.

158 Nesâî, Tahâret 121.

teyemmüm, suyun olduğu hâllerdeki su ile gusletmenin yerini tuttuğu gibi abdest almanın farz olduğu yerlerde de -şayet su yoksa- abdest yerine geçer."

İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'in görüşlerini benimseyenler ise, mülâmeseyi cinsel ilişki dışındaki şeyler olarak yorumladıkları için böyle bir durumda, suyun bulunmaması hâlinde teyemmüm almayı caiz görmekte ve bunun da suyun olması durumunda su ile abdestin yerine geçtiğini belirtmektedirler. Fakat teyemmümün, suyun bulunmadığı hâllerde guslün yerini tutmasını kabul etmemekte, dolayısıyla cünüp kimsenin teyemmüm almasına da cevaz vermemektedirler. Bu hususta kendilerinden nakledilen rivayetler şöyledir:

٩٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: سَمِعْتُ شَقِيقَ بْنَ سَلَمَةَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللهِ، وَأَبِي مُوسَى، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَرَأَيْتَ إِذَا أَجْنَبَ الرَّجُلُ فَلَمْ يَجِدْ مَاءً كَيْفَ يَصْنَعُ؟ فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ، قَالَ أَبُو مُوسَى: وَكَيْفَ تَصْنَعُ بِقَوْلِ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، حِينَ قَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَانَ يَكْفِيكَ يَعْنِي: التَّيَمُّمَ، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: أَلَمْ تَرَ إِلَى عُمَرَ لَمْ يَقْنَعْ بِذَلِكَ مِنْهُ، فَقَالَ أَبُو مُوسَى: فَدَعْنَا مِنْ قَوْلِ عَمَّارٍ، وَكَيْفَ نَصْنَعُ بِهَذِهِ الْآيَةِ فِي النِّسَاءِ؟ فَمَا دَرَى عَبْدُ اللهِ مَا يَقُولُ، فَقَالَ: إِنَّا لَوْ رَخَّصْنَا لَهُمْ فِي هَذَا لَأَوْشَكَ مَا إِذَا بَرِدَ عَلَى أَحَدِهِمْ أَنْ يَدَعَهُ وَيَتَيَمَّمَ فَقُلْتُ لِشَقِيقٍ: فَإِنَّمَا كَرِهَهُ عَبْدُ اللهِ لِهَذَا؟ فَقَالَ: نَعَمْ.

90- … Amr b. Hafs b. Gıyâs'ın, babasından rivayet ettiğine göre, el-A'meş, Şakîk b. Seleme'yi şöyle derken işittiğini nakletmektedir: Abdullah (b. Mes'ûd) ve Ebû Musa (el-Eş'arî)'nin yanındaydım. Ebû Musa "Ebû Abdurrahman! Cünüp olan fakat su bulamayan bir adam hakkında ne dersin, nasıl hareket etmeli?" diye sordu. Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle cevap verdi: "Su buluncaya kadar namaz kılmaz." Bunun üzerine Ebû Musa şunları söyledi: "Peki, Ammâr b. Yâsir'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teyemmümü kastederek kendisine hitaben söylediği **'Şu kadarı sana yeterdi'** sözünü duyduğu esnada yapmış olduğu açıklamaya ne dersin?" Abdullah da cevap olarak "Peki, sen de Ömer'in, Ammâr'ın sözüne tereddütle yaklaştığını ve tam emin olamadığını görmüyor musun?" dedi.[159] Ebû Musa da "Ammâr'ın

159 Hz. Ömer ile Ammâr b. Yâsir arasında geçen bu olay, bu eserin 108 ve 113 no'lu hadisleri

sözünü dikkate almasak bile şu Nisâ sûresindeki âyeti[160] ne yapacağız?" diye sorunca, Abdullah ne diyeceğini bilemedi, sadece şunu söyledi: "Eğer biz böyle bir şeye izin verecek olursak, çok geçmeden birileri, üşüdüğü zaman bile abdesti bırakıp teyemmüm almaya kalkışır." Bunun üzerine ben de (el-A'meş), Şakîk'e "Abdullah (b. Mes'ûd), bunu (su bulamayan cünüp kimsenin teyemmüm almasını) bu sebeple mi hoş karşılamıyordu?" diye sordum. "Evet" cevabını verdi.[161]

٩١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ، عَنِ الْوَضِينِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، وَ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يُصِيبُ أَهْلَهُ وَهُوَ لَا يَجِدُ الْمَاءَ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: لَا يَفْعَلُ، وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا بَأْسَ وَهُمَا فِي سَفَرٍ، ثُمَّ إِنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ أَصَابَ مِنْ جَارِيَةٍ لَهُ فَحَضَرَتِ الصَّلَاةُ فَتَيَمَّمَ فَصَلَّيْنَا جَمِيعًا.

91- ... Yahya b. Hamza, el-Vadîn b. Atâ yoluyla Yezîd b. Mersed'in şöyle dediğini rivayet etti: "Eşiyle cinsel ilişkiye girmiş fakat su bulamamış bir kimse hakkında İbn Ömer '(Teyemmüm) alamaz' derken, İbn Abbâs 'Eşlerin, yolculuk hâlinde iseler (teyemmüm almalarında) bir sakınca yoktur' demiştir. Nitekim İbn Abbâs, bir cariyesiyle cinsel ilişkiye girmiş, namaz vakti girdiğinde de teyemmüm almış ve bizimle birlikte namaz kılmıştı."[162]

***

İbn Mes'ûd ve İbn Ömer, "mülâmese" lafzını cinsel ilişki dışındaki şeyler için kullandıkları ve âyette sözü edilen teyemmüm de bu "mülâmese"den kaynaklandığı için, cünüp olan kimsenin teyemmüm almasına ruhsat tanımamışlardır.

olarak ileride gelecektir. Ancak Ebû Musa el-Eş'arî ve İbn Mes'ûd'un sözünü ettikleri kısım orada geçmemektedir. Bu kısımla ilgili olarak yaptığımız araştırmada, kaynaklarımızda Hz. Ömer'in (muhtemelen olayı tam olarak hatırlayamadığı için) Ammâr'a hitaben "Allah'tan kork Ammâr!" diyerek onu uyardığı; Ammar'ın da "Dilersen bunu başkalarına anlatmam!" dediği, buna karşılık Hz. Ömer'in de "(Hayır) Biz bu konuda seni kendi tercihine bırakıyoruz" şeklinde bir cevap verdiği ifade edilmektedir. Bk. Müslim, Hayz 112; Nesâî, Tahâret 195. (Çeviren)

160 Nisâ 4/43.

161 Buhârî, Teyemmüm 7; Müslim, Hayz 110.

162 Benzer bir sened ve metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, I, 218.

İbn Abbâs ve Ebû Musa ise, "mülâmese"nin cinsel ilişki olduğu görüşünü savundukları için ve teyemmümün, "mülâmese"den sonra zikredilmiş olması sebebiyle cünüp kimsenin teyemmüm almasını caiz görmüşlerdir. Nitekim Ebû Musa, "mülâmese"nin cinsel ilişki anlamında olup cünüp kimsenin teyemmüm alabileceği konusunda İbn Abbâs'ın görüşünü benimsemiş ve İbn Mes'ûd'la girdiği tartışmada Nisâ sûresindeki âyetle onu susturmuştur. Zira o âyetteki "mülâmese," cinsel ilişki anlamındadır. İbn Mes'ûd bu yaklaşıma karşı çıkmamıştır. Zaten cünüp kimsenin teyemmüm almasına cevaz vermemesi de o âyeti (Ebû Musa'dan) farklı şekilde yorumlamasına değil, sadece sözünü ettiği sebebe dayanmaktaydı.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının bu konudaki görüşlerini böylece ortaya koyduktan sonra şunu kavramış olmaktayız:

Suyun bulunmaması durumunda cinsel ilişkiden dolayı teyemmüme cevaz verenler, âyette sözü edilen "mülâmese"yi cinsel ilişki olarak kabul etmişlerdir. Buna karşılık suyun bulunmaması durumunda cinsel ilişkiden dolayı teyemmüme ruhsat tanımayanlar ise, âyette bahsedilen "mülâmese"yi cinsel ilişki dışındaki şeyler olarak yorumlamış ve teyemmümün, abdestin yerini tutmakla birlikte guslün yerine geçemeyeceği görüşünü savunmuşlardır. Biz ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sabit sünnetinin, cünüp kimsenin su bulamaması hâlinde teyemmüm alabileceği yönünde olduğunu tespit ettik. Bu hususta, Ammâr b. Yâsir ve daha başka sahâbîlerin Allah Rasûlü'nden naklettikleri bir takım rivayetler bulunmaktadır:

٩٢ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ نَاجِيَةَ، عَنْ عَمَّارٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَلَيْسَ مَعِي مَاءٌ، فَتَمَعَّكْتُ كَمَا تَتَمَعَّكُ الدَّابَّةُ وَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: أَمَا كَانَ يَكْفِيكَ التَّيَمُّمُ.

92- ... Ebû İshâk'ın Nâciye'den rivayet ettiğine göre, Ammâr *radıyallahu anh* şöyle dedi: Cünüp olmuştum ve yanımda da su yoktu. Ben de bir hayvan gibi (toprağın üzerinde) yuvarlandım. Sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek durumu arzettiğimde bana şöyle dedi: ***"Sana teyemmüm yetmez miydi?"***[163]

---

163 Nesâî, Tahâret 195; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 263. Bu kaynaklardaki rivayette son ibare şöyledir: ***"Şüphesiz senin için teyemmüm yeterli olurdu."*** (Çeviren)

٩٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ نَاجِيَةَ بْنِ كَعْبٍ، قَالَ: تَمَارَى ابْنُ مَسْعُودٍ، وَعَمَّارٌ فِي الرَّجُلِ تُصِيبُهُ الْجَنَابَةُ، وَلَا يَجِدُ الْمَاءَ، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَا يُصَلِّي حَتَّى يَجِدَ الْمَاءَ، وَقَالَ عَمَّارٌ: كُنْتُ فِي الْإِبِلِ فَأَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ، فَلَمْ أَقْدِرْ عَلَى الْمَاءِ، فَتَمَعَّكْتُ كَمَا يَتَمَعَّكُ الْحِمَارُ، ثُمَّ أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ مِنْ ذَلِكَ أَنْ تَيَمَّمَ بِالصَّعِيدِ، فَإِذَا قَدَرْتَ عَلَى الْمَاءِ اغْتَسِلْ.

93- … Yine Ebû İshâk, Nâciye b. Ka'b'dan şunu rivayet etti: İbn Mes'ûd ve Ammâr, cünüp olan fakat su bulamayan kimse hakkında tartışıyorlardı. İbn Mes'ûd "Suyu bulana kadar namaz kılmaz" dedi. Bunun üzerine Ammâr şunu anlattı: (Zekât) develerini güttüğüm bir zamanda ihtilâm olmuştum. Su bulamayınca merkepler gibi (toprağın üzerinde) yuvarlandım. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu anlatınca şöyle buyurdu: ***"Toprakla teyemmüm alman yeterliydi. Suyu bulabildiğinde de gusül alırsın."***[164]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cünüp kimseye suyun olmadığı hâllerde teyemmüm almayı mübah kılmasından hareketle, cünüplük hâllerinde suyun olmaması durumunda teyemmüm almanın onun sünnetlerinden biri olduğu sonucunu çıkarmaktayız. Buna göre, sünnetin geçerliliğine bağlı olarak Allah *azze ve celle*'nin zikrettiği "mülâmese"yi cinsel ilişki şeklinde yorumlayanların görüşü de kesinlik kazanmaktadır.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazda Ebu'l-Âs'ın kızı Ümâme'yi taşıması ile ilgili rivayetler de bu yaklaşımı desteklemektedir:

٩٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ السَّلَمِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي وَهُوَ حَامِلٌ أُمَامَةَ بِنْتَ زَيْنَبَ بِنْتِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ ابْنَةُ أَبِي الْعَاصِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ عَبْدِ شَمْسٍ، فَإِذَا سَجَدَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا.

164 Beyhakî, *es-Sünenü'l-Kübrâ*, I, 220.

94- … Mâlik'in Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr yoluyla Amr b. Süleym ez-Zürakî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Katâde es-Sülemî şunu anlattı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kızı Zeyneb'in çocuğu Ümâme'yi -ki Ebu'l-Âs b. Rabîa b. Abduşems'in kızıydı- (boynunda) taşıyarak namaz kılar; secde ettiğinde yere bırakır, kalktığında da tekrar taşırdı."[165]

٩٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيَّ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا قَتَادَةَ، يَقُولُ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُصَلِّي وَأُمَامَةُ ابْنَةُ زَيْنَبَ بِنْتِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهِيَ ابْنَةُ أَبِي الْعَاصِ بْنِ الرَّبِيعِ عَلَى رَقَبَتِهِ، إِذَا رَكَعَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ مِنْ سُجُودِهِ أَخَذَهَا فَأَعَادَهَا عَلَى رَقَبَتِهِ.

95- … Yine İbn Cüreyc'in Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Amr b. Süleym ez-Zürakî, Ebû Katâde es-Sülemî'yi şöyle derken işittiğini haber verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kızı Zeyneb'in çocuğu Ümâme'yi -ki Ebu'l-Âs b. Rabîa'nın kızıydı- namaz kılarken boynunda taşırdı. Rükûa vardığında yere indirir, secdeden kalktığında da tekrar alıp boynuna koyardı."[166]

٩٦ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ مَخْلَدٍ الْقَطَوَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَجْلَانَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَامِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، وَسَعِيدُ بْنُ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأُمَامَةُ عَلَى رَقَبَتِهِ يَحْمِلُهَا إِذَا رَكَعَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ أَعَادَهَا.

96- … Keza Muhammed b. Aclân'ın Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr ve Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'den rivayet ettiğine göre, Amr b. Süleym ez-Zürakî, Ebû Katâde el-Ensârî'nin şöyle dediğini nakletti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ümâme'yi boynunda taşıyarak namaz kıldığını gördüm. Rükûa vardığında onu yere indiriyor, kalktığında da tekrar alıyordu."

165 Buhârî, Salât 106; Müslim, Mesâcid 44; Mâlik, Kasru's-Salât 81.

166 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 304.

٩٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، عَنِ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

97- Ebû Bekre bize, Ebû Âsım > İbn Aclân > Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr ve Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Amr b. Süleym > Ebû Katâde senediyle Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[167]

٩٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، وَسَعِيدِ بْنِ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ أَبِي قَتَادَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

98- Aynı şekilde Ebû Ümeyye bize Ebû Âsım > İbn Aclân > Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr ve Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî > Amr b. Süleym > Ebû Katâde isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu rivayetin aynısını nakletti.[168]

٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ هِشَامٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي وَأُمَامَةُ ابْنَةُ زَيْنَبَ ابْنَةُ أَبِي الْعَاصِ عِنْدَهُ، فَإِذَا رَكَعَ وَضَعَهَا، وَإِذَا قَامَ حَمَلَهَا.

99- … İbrahim b. Sa'd'ın, babası yoluyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. el-Hâris dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kızı Zeyneb ve Ebu'l-Âs'ın kızları Ümâme'yi (boynunda) taşıyarak namaz kılıyordu; rükûa vardığında yere bırakıyor, kalktığında tekrar taşıyordu."

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ümâme'yi, yüzüne veya başına ya da ellerine dokunması ihtimali yüksek olmasına rağmen namaz kılarken (boynunda) taşıyordu. Çünkü çocuklar, bu tür durumlarda genellikle böyle davranırlar. Eğer Ümâme'nin tutup dokunması Allah Rasûlü'nün tahâretini bozacak olsaydı, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in,

167 Dârimî, Salât 93.

168 Dârimî, Salât 93.

namazda, namazının geçerlilik şartını oluşturan tahâretini bozması ihtimali yüksek bir şeye kendisini maruz bırakması söz konusu bile edilemezdi. Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur ki, ilgili âyetteki "mülâmese" lafzı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti ve naklettiğimiz deliller doğrultusunda "cinsel ilişki" anlamına gelmektedir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in -Allah, lütfu keremiyle hepsine rahmet eylesin ve onlardan razı olsun- kanaatleri de budur.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَتَيَمَّمُوا صَعِيدًا طَيِّبًا ...﴾

"... TEMİZ SAÎD (TOPRAK VB.) İLE TEYEMMÜM EDİN ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah'ın ***"Temiz saîd ile (toprak vb.) teyemmüm edin..."***[169] buyruğundaki ***"teyemmüm edin (teyemmemû)"*** ifadesi, âlimlere göre muhkem[170] ifadelerden biridir. Onlara göre te'vili ise ***"Saîd'e (toprak vb.) yönelin"*** şeklindedir. Nitekim bir diğer âyette Yüce Allah ***"... Rablerinin lütuf ve rızasını arayarak Beyt-i Harâm'a yönelmiş kimselere (âmmîn) saygısızlık etmeyin..."***[171] buyurmaktadır. Bir başka âyette de ***"... Size verilse, gözünü-zü yummadan alamayacağınız kötü malı, hayır diye vermeye kalkışmayın (teyemmemû)"***[172] buyurmaktadır. Biz -Allah'ın izniyle- kitabımızın ilgili bölümünde bu konuya ilişkin rivayetleri de zikredeceğiz.

Ancak Allah *azze ve celle*'nin bu âyette zikrettiği ***"temiz saîd (saîden tayyiben)"*** ifadesi, ne kastedildiği tam olarak anlaşılamayan müteşâbihlerdendir.

Bazıları "Yerdeki kum, toprak, arsenik/sıçanotu, kırmızı çamur gibi şeylerin hepsi 'saîd'dir" demişlerdir. Ebû Hanîfe ve Züfer bu görüştedirler.

Bazıları da "Temiz 'sâid'in, yerden çıkan maddeler içerisinde sadece temiz toprak için kullanıldığını" savunmuşlardır.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettiği ve Allah'ın Kitabı'nda da bu ihtilafın çözümüne ilişkin bir delil bulamadığımız için, biz de meselenin çözümünü

---

169 Mâide 5/6.

170 Müteşâbih olmayan ve nesh ihtimali bulunmayan manası açık hükümlere muhkem denilir. (Çeviren)

171 Mâide 5/2.

172 Bakara 2/267.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde aradık ve şunu tespit ettik:

١٠٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عنه، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صلّى الله عليه وسلم، قَالَ: أُعْطِيتُ خَمْسًا لَمْ يُعْطَهُنَّ أَحَدٌ قَبْلِي: جُعِلَتْ لِيَ الأَرْضُ كُلُّهَا مَسْجِدًا وَطَهُورًا، وَنُصِرْتُ بِالرُّعْبِ، وَأُحِلَّتْ لِيَ الْغَنَائِمُ، وَأُرْسِلْتُ إِلَى الأَحْمَرِ وَالأَبْيَضِ، وَأُعْطِيتُ الشَّفَاعَةَ.

100- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > İbn Uyeyne > ez-Zührî > İbnu'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre *radıyallahu anh* isnadıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bana, benden önce hiç kimseye verilmeyen beş şey verildi: Bütün yeryüzü benim için mescid ve temizlik sebebi kılındı. (Düşmanın yüreğine) korku salmakla yardım gördüm. Ganimetler bana helal kılındı. Kızılıyla beyazıyla bütün insanlığa (peygamber olarak) gönderildim. Bana bir de şefaat verildi."***[173]

***

Müzenî bize şunu söyledi: Şâfiî bana dedi ki: Ben daha sonra Süfyân'ın meclisine geldiğimde, o, bu hadisten bahsederek "Zührî'nin Ebû Seleme ve/veya Saîd (b. el-Müseyyeb)'den, onun da Ebû Hureyre'den..." deyip hadisi zikretti.[174]

١٠١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، صَاحِبُ الطَّيَالِسَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ مُزَاحِمِ بْنِ زُفَرَ الضَّبِّيِّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ وَزَادَ فِيهِ، فَادَّخَرْتُهَا لِأُمَّتِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ.

101- ... el-Mes'ûdî'nin, Müzâhim b. Züfer ed-Dabbî'den, onun da Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi*

173 Câbir b. Abdullah yoluyla gelen benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Teyemmüm 1; Müslim, Mesâcid 3.

174 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 53. Bu kaynakta Ebû Seleme ile Saîd b. el-Müseyyeb "ve" atıf edatıyla ayrıldığı için bunu tercümeye yansıttık. (Çeviren)

ve sellem'den bu hadisin bir benzerini naklederek şunu ekledi: ***"(Şefaat hakkımı) kıyamet günü ümmetim için sakladım."***[175]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Yüce Allah'ın yeryüzünü kendisine mescid ve temizlik sebebi kıldığını haber verdiğine ve buradaki "mescid"den maksat, üzerinde namaz kılabilme; "temizlik sebebi" de onunla teyemmüm almak olduğuna göre, üzerinde namaz kılınabilen her yerden teyemmüm de alınabilir. Böylece Ebû Hanîfe ve Züfer'in görüşlerinin isabetliliği de ortaya çıkmaktadır.

---

175 Ukaylî, *ed-Duafâ,* II, 376, Riyâd 2000, thk. Hamdî es-Selefî.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... فَامْسَحُوا بِوُجُوهِكُمْ وَأَيْدِيكُمْ مِنْهُ...﴾
"... YÜZÜNÜZÜ VE ELLERİNİZİ ONUNLA MESHEDİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Azîz ve Celîl olan Allah'ın ***"Yüzünüzü meshedin..."***[176] beyanı, bizatihi manası muhkem (açık) bir hükümdür. Ancak daha sonraki ***"ellerinizi de onunla (meshedin)..."*** ibaresi, müteşâbih olup tam olarak ne kastedildiği anlaşılamayan, ihtilaflı bir meseledir.

Bir grup ilim adamı "Bundan 'bilekler'e kadarki kısım kastedilmiştir" demiştir. Süleyman b. Mihrân el-A'meş bu görüştedir.

Diğer bir kısmı, "Bilekleri ve dirseklere kadar kolları da kapsar" görüşündedirler. Mâlik, İmâm Ebû Hanîfe, İmâm Ebû Yusuf, Züfer, İmâm Muhammed ve Şâfiî bu kanaattedirler.

Bir diğer grup ise, "Bileklerle birlikte kolların koltuk altlarına kadar uzanan kısmını da kapsadığını" söylemektedirler. Bu görüşü savunanlardan biri de Zührî'dir.

"Eller"den maksadın, özellikle bileklere kadarki kısım olduğunu savunanların delillerinden biri, Yüce Allah'ın şu emridir: ***"Hırsızlık eden kadın ve erkeğin ellerini kesin."***[177] Zira bu hüküm, ellerin sadece bileklere kadarki kısmıyla ilgilidir.

Bu görüş sahiplerine karşı öne sürülen delillerden biri de bu âyetin el kesme cezasıyla, diğerinin ise teyemmümle alakalı olmasıdır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sözü geçen teyemmümün nasıl yapılacağına

---

176 Mâide 5/6.

177 Mâide 5/38.

ve ashâbının *radıyallahu ahnum* ilgili âyetin Allah Rasûlü'ne indiği sırada onunla birlikte nasıl teyemmüm aldıklarına ilişkin hadisler de rivayet edilmiştir. Bu hadisler de şöyledir:

١٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَهْبِيُّ، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ نَزَلَتْ آيَةُ التَّيَمُّمِ بِالتُّرَابِ، فَضَرَبْنَا ضَرْبَةً وَاحِدَةً لِلْوَجْهِ، ثُمَّ ضَرَبْنَا ضَرْبَةً وَاحِدَةً لِلْيَدَيْنِ وَالْمَنْكِبَيْنِ ظَهْرًا وَبَطْنًا.

102- ... ez-Zührî'nin Ubeydullah'tan, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Ammâr şöyle dedi: "Toprakla teyemmüm âyeti indiğinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydim. Ellerimizi (yere) bir defa vurup yüzümüzü sonra bir kere daha vurup ellerimizin ve omuzlarımıza kadar kollarımızın iç ve dış taraflarını meshetmiştik."[178]

١٠٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ يَاسِرٍ، قَالَ: تَيَمَّمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْمَنَاكِبِ.

103- ... Yine İbn Şihâb'ın Ubeydullah b. Abdullah'tan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Ammâr b. Yâsir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte omuzlarımıza kadar teyemmüm aldık."[179]

١٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ دَاوُدَ الزُّهْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُمْ، أَنَّ عُبَيْدَ اللهِ بْنَ عَبْدِ اللهِ أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: تَيَمَّمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالتُّرَابِ، فَمَسَحْنَا وُجُوهَنَا وَأَيْدِيَنَا إِلَى الْمَنَاكِبِ.

104- ... Mâlik, İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah > babası isnadıyla Ammâr'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber toprakla teyemmüm aldık; yüzümüzü ve omuzlarımıza kadar ellerimizi meshettik."[180]

---

178 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 110.

179 Tirmizî, Tahâret 110; İbn Mâce, Tahâret 90.

180 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I. 110.

١٠٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمَّارٍ، مِثْلَهُ.

105- ... Keza Cüveyriye b. Esmâ da Mâlik > İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah > babası > Ammâr isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[181]

١٠٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ السَّقَطِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأُوَيْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَمَّارٍ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ فَهَلَكَ عِقْدٌ لِعَائِشَةَ، فَطَلَبُوهُ حَتَّى أَصْبَحُوا وَلَيْسَ مَعَ الْقَوْمِ مَاءٌ، فَنَزَلَتِ الرُّخْصَةُ فِي التَّيَمُّمِ فِي الصُّعُدَاتِ، فَقَامَ الْمُسْلِمُونَ فَضَرَبُوا بِأَيْدِيهِمْ إِلَى الْأَرْضِ وَمَسَحُوا بِهَا وُجُوهَهُمْ وَظَاهِرَ أَيْدِيهِمْ إِلَى الْمَنَاكِبِ وَبَاطِنَهَا إِلَى الْآبَاطِ.

106- ... Yine Salih, İbn Şihâb > Ubeydullah > İbn Abbâs senediyle Ammâr'ın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile bir yolculukta beraberdik. Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bir gerdanlığı kayboldu. Sabaha kadar o gerdanlığı arayıp durdular. Yanlarında da su yoktu. Bunun üzerine toprakla teyemmüm ruhsatını veren âyet indi. Müslümanlar da kalkıp ellerini yere vurdular; onunla, yüzlerini ve ellerinin dış tarafını omuzlara kadar, iç tarafını da koltuk altlarına kadar meshettiler."[182]

***

Bunlar, ez-Zührî'nin görüşünü savunanların öne sürdüğü delillerdir.

el-A'meş'in kanaatini benimseyenlerin delilleri ise şöyledir:

١٠٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدٍ عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَمَّارَ بْنَ يَاسِرٍ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ التَّيَمُّمِ فَأَمَرَهُ بِالْوَجْهِ وَالْكَفَّيْنِ.

---

181 Nesâî, Tahâret 197.

182 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 320.

107- … Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ'nın, babasından rivayet ettiğine göre, Ammâr b. Yâsir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e teyemmüm hakkında soru sormuş, Hz. Peygamber ona yüzünü ve ellerini meshetmesini emretmiştir.[183]

١٠٨ – حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ:
سَمِعْتُ ذَرَّ بْنَ عَبْدِ اللهِ يُحَدِّثُ، عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى
عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: إِنِّي كُنْتُ فِي سَفَرٍ فَأَجْنَبْتُ وَلَمْ أَجِدِ الْمَاءَ، فَقَالَ عُمَرُ: لَا
تُصَلِّ فَقَالَ عَمَّارٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَمَا تَذْكُرُ أَنِّي كُنْتُ أَنَا وَأَنْتَ فِي سَرِيَّةٍ فَأَجْنَبْنَا فَلَمْ
نَجِدِ الْمَاءَ، فَأَمَّا أَنْتَ فَلَمْ تُصَلِّ، وَأَمَّا أَنَا فَتَمَرَّغْتُ فِي التُّرَابِ فَصَلَّيْتُ، فَأَتَيْنَا نَبِيَّ اللهِ
صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْنَاهُ، فَقَالَ: أَمَّا أَنْتَ فَكَانَ يَكْفِيكَ، وَقَالَ بِيَدَيْهِ فِي الْأَرْضِ
فَضَرَبَ بِهِمَا وَنَفَخَ فِيهِمَا وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ.

108- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd'dan, onun da Şu'be'den rivayet ettiğine göre, el-Hakem şöyle dedi: Zerr b. Abdullah'tan dinlediğime göre, İbn Abdurrahman b. Ebzâ, babasından şunu rivayet etti: Bir adam Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a gelip "Bir yolculukta cünüp oldum fakat su bulamadım" deyince Ömer *radıyallahu anh* ona "O hâlde namaz kılma!" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ammâr şunları söyledi: "Ey mü'minlerin emiri! Hatırlamıyor musun? Hani sen ve ben bir seriyyede iken cünüp olmuştuk da su bulamamıştık; sen namaz kılmamıştın, ben ise toprakta yuvarlanmış ve sonra namaz kılmıştım. Ardından Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu haber verdiğimizde (bana hitaben) ***'Sana şu yeterdi'*** deyip avuçlarını toprağa vurmuş ve üfledikten sonra yüzünü ve ellerini meshetmişti."[184]

١٠٩ – حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَلَمَةَ، قَالَ:
سَمِعْتُ ذَرًّا يُحَدِّثُ، عَنِ ابْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ، نَحْوَ حَدِيثِ الْحَكَمِ، قَالَ
سَلَمَةُ: لَا أَدْرِي أَبَلَغَ بِهِ الذِّرَاعَيْنِ أَمْ لَا؟.

109- Yine Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd yoluyla Şu'be'den rivayet ettiğine göre, Seleme dedi ki: "Ben, Zerr'in, Hakem'in rivayetine benzer bir

---

183 Ebû Dâvûd, Tahâret 121; Tirmizî, Tahâret 110.

184 Buhârî, Teyemmüm 4; Müslim, Hayz 112.

rivayeti İbn Abdurrahman b. Ebzâ'dan, o da babasından diyerek naklettiğini dinledim."

Seleme dedi ki: "(Rivayette meshin) dirseklere kadar ulaştığından söz edip etmediğini hatırlamıyorum."[185]

١١٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، عَنْ أَبِيهِ، فَذَكَرَ قَوْلَ عَمَّارٍ لِعُمَرَ عَلَى مَا فِي حَدِيثِ أَبِي بَكْرَةَ الْأَوَّلِ، وَلَمْ يُذْكُرْ سُؤَالَ الرَّجُلِ لِعُمَرَ، وَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَقُولَ هَكَذَا، وَضَرَبَ الْأَعْمَشُ بِيَدَيْهِ إِلَى الْأَرْضِ، ثُمَّ نَفَخَهُمَا وَمَسَحَ بِهِمَا وَجْهَهُ وَكَفَّيْهِ.

110- … İsâ b. Yunus'un bize, el-A'meş > Seleme b. Küheyl > Saîd b. Abdurrahman b. Ebzâ > babası yoluyla naklettiği bir rivayette ise, bundan önceki Ebû Bekre hadisinde geçtiği şekliyle Ammâr'ın Ömer *radıyallahu anh*'a söylediği söz yer almakla birlikte bahsi geçen kişinin Ömer *radıyallahu anh*'a sorduğu soru zikredilmemiştir. Ancak hadiste geçen ***"Şöyle yapman yeterliydi"*** ifadesinden sonra el-A'meş, avuçlarını yere vurmuş ve üfledikten sonra yüzünü ve ellerini onlarla meshetmiştir.[186]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Bu rivayet, Ubeydullah b. Abdullah'ın hadisinden[187] daha tercihe layıktır. Çünkü Ubeydullah'ın hadisinde âyetin indiği esnadaki sahâbenin tutumunun ve âyetin zahirdeki ilk anlamına göre yaptıkları yorumun haber verilmesi söz konusudur. Oysa bu rivayette Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ammâr'a bu âyetten maksadın ne olduğunu kesin ve açık bir biçimde göstermektedir."

"Ayrıca bu konuda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Ammâr'ın hadisi dışında fakat onu destekleyecek nitelikte daha başka hadisler de rivayet edilmiştir" diyerek şunları zikretmişlerdir:

---

185 Ebû Dâvûd, Tahâret 121; Nesâî, Tahâret 200.

186 Ebû Dâvûd, Tahâret 121; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 112.

187 Bk. 102'den 106 numaraya kadar olan hadisler.

١١١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمُزٍ، عَنْ عُمَيْرٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: وَأَقْبَلْتُ أَنَا وَعَبْدُ اللهِ بْنُ يَسَارٍ مَوْلَى مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أَبِي الْجُهَيْمِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ الصِّمَّةِ الْأَنْصَارِيِّ، فَقَالَ أَبُو الْجُهَيْمِ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَحْوِ بِئْرِ جَمَلٍ، فَلَقِيَهُ رَجُلٌ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَقْبَلَ عَلَى الْجِدَارِ، فَتَيَمَّمَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ، ثُمَّ رَدَّ عَلَيْنَا السَّلَامَ.

111- … Ca'fer b. Rabîa, Abdurrahman b. Hürmüz yoluyla İbn Abbâs'ın kölesi Umeyr'den, İbn Abbâs'ı şöyle derken dinlediğini rivayet etti: "Ben, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Meymûne'nin kölesi Abdullah b. Yesâr ile birlikte Ebû'l-Cuheym b. el-Hâris b. es-Sımme el-Ensârî'nin yanına girdim. Ebû'l-Cuheym şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Bi'ru Cemel[188] civarından geliyordu. (Yolda) karşılaştığı bir adam ona selam verdi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onun selamına karşılık vermeden bir duvara yöneldi, yüzünü ve ellerini (meshedip) teyemmüm aldıktan sonra adamın selamını aldı."[189]

١١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَمْرٍو الدِّمَشْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ مُحَمَّدٍ النَّاقِدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ ابْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ عُمَيْرٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ.

112- … İbn İshâk, Abdurrahman el-A'rec yoluyla İbn Abbâs'ın kölesi Umeyr'e dayanan bir rivayetinde bunun benzerini zikretmiştir.[190]

***

Buna karşılık Mâlik, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Şâfiî'nin daha önce sözünü ettiğimiz görüşlerini savunanların dayandıkları deliller ise şöyledir:

---

188 Medine yakınlarında bir yer ismi. (Çeviren)

189 Buhârî, Teyemmüm 3; Müslim, Hayz 114.

190 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 86.

١١٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ سَلَمَةَ بْنَ كُهَيْلٍ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبْزَى، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَأَتَاهُ أَعْرَابِيٌّ، قَالَ: إِنِّي أَكُونُ فِي الْفَلَاةِ فَتُصِيبُنِي الْجَنَابَةُ وَلَيْسَ مَعِي مَاءٌ، أَفَأُصَلِّي؟ قَالَ عُمَرُ: لَوْ كُنْتُ أَنَا لَمْ أُصَلِّ حَتَّى أُصِيبَ الْمَاءَ فَقَالَ لَهُ عَمَّارٌ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَمَا تَذْكُرُ حِينَ بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَإِيَّاكَ فِي إِبِلٍ فَأَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ فَتَمَرَّغْتُ كَمَا يَتَمَرَّغُ الْحِمَارُ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ فَضَحِكَ حَتَّى بَدَا نَاجِذُهُ، وَقَالَ: إِنَّمَا كَانَ يَكْفِيكَ أَنْ تَقُولَ هَكَذَا، وَضَرَبَ بِيَدَيْهِ ثُمَّ نَفَخَهُمَا وَمَسَحَهُمَا بِوَجْهِهِ وَكَفَّيْهِ وَذِرَاعَيْهِ إِلَى نِصْفِهِمَا.

113- ... (Süfyân) es-Sevrî şöyle dedi: Seleme b. Küheyl'in, Ebû Mâlik yoluyla Abdurrahman b. Ebzâ'dan şunu rivayet ettiğini dinledim: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın yanındaydım. Bir bedevi ona gelip "Çöldeyken cünüp olup da (gusül alacak) su bulamadığım zamanlar olur. Bu durumda namaz kılabilir miyim?" diye sordu. Ömer *radıyallahu anh* "Ben olsaydım, su bulana kadar namaz kılmazdım" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ammâr ona şunları söyledi: "Ey mü'minlerin emiri? Hatırlamıyor musun? Hani Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* seni ve beni develeri gütmek üzere göndermişti de ben cünüp olmuştum ve bir merkep gibi toprak üzerinde yuvarlanmıştım. Daha sonra da gelip durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattığımda azı dişleri görününceye kadar gülmüş ve ***'Şöyle yapman yeterdi'*** diyerek avuçlarını toprağa vurup üflemiş, ardından yüzünü ve kollarının yarısına kadar ellerini onlarla meshetmişti."[191]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Aynı zamanda bu görüştekilere göre kollar, dirseklerin son bulduğu noktadır.

١١٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ بَدْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَسْلَعَ التَّمِيمِيِّ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ، قُمْ فَأَرْحِلْ لَنَا قُلْتُ:

191 Ebû Dâvûd, Tahâret 121; Nesâî, Tahâret 198.

يَا رَسُولَ اللهِ، أَصَابَتْنِي بَعْدَكَ جَنَابَةٌ فَسَكَتَ حَتَّى أَتَاهُ جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِآيَةِ التَّيَمُّمِ، فَقَالَ لِي: يَا أَسْلَعُ، قُمْ فَتَيَمَّمْ صَعِيدًا طَيِّبًا ضَرْبَتَيْنِ، ضَرْبَةً لِوَجْهِكَ وَضَرْبَةً لِذِرَاعَيْكَ ظَاهِرِهِمَا وَبَاطِنِهِمَا فَلَمَّا انْتَهَيْتُ إِلَى الْمَاءِ، قَالَ: يَا أَسْلَعُ قُمْ فَاغْتَسِلْ.

114- ... er-Rabî' b. Bedr dedi ki: Bana babam, dedemden, Esla' et-Temîmî'nin şöyle dediğini haber verdi: Bir yolculukta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdim. Bana ***"Esla'! Kalk ve bineğimizi yola hazırla!"*** buyurdu. Ben de "Senden sonra cünüp oldum" dedim.[192] Rasûlullah sustu ve nihayet Cebrail, teyemmüm âyetini getirince bana şöyle dedi: ***"Esla'! Kalk ve biri yüzün için, diğeri de kollarının iç ve dış kısımları için olmak üzere temiz toprağa iki defa vurarak teyemmüm al."*** Suyun bulunduğu bir yere ulaşınca da ***"Esla'! Kalk ve guslet"*** buyurdu.[193]

١١٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ ثَابِتٍ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعٌ، قَالَ: انْطَلَقْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فِي حَاجَةٍ، وَكَانَ مِنْ حَدِيثِهِ يَوْمَئِذٍ، أَنْ قَالَ: مَرَّ رَجُلٌ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سِكَّةٍ مِنَ السِّكَكِ، وَقَدْ خَرَجَ مِنْ غَائِطٍ أَوْ بَوْلٍ فَسَلَّمَ عَلَيْهِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ السَّلَامَ حَتَّى كَادَ الرَّجُلُ يَتَوَارَى فِي السِّكَّةِ، فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ عَلَى الْحَائِطِ فَتَيَمَّمَ وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَتَيَمَّمَ لِذِرَاعَيْهِ، وَقَالَ: أَمَا إِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْنِي أَنْ أَرُدَّ عَلَيْكَ السَّلَامَ إِلَّا أَنِّي كُنْتُ لَسْتُ بِطَاهِرٍ.

115- ... Muhammed b. Sâbit el-Abdî'nin rivayet ettiğine göre, Nâfi' şöyle dedi: İbn Ömer'le birlikte bir işi halletmek üzere İbn Abbâs'ın yanına gitmiştik. O gün (İbn Abbâs'ın) anlattığı konulardan biri de şuydu: Bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le bir sokakta karşılaştı ve ona selam verdi. O sırada Allah Rasûlü de küçük veya büyük abdestini bozmuştu. Adamın selamına karşılık vermedi. Nihayet adam tam sokağın sonunda gözden kaybolmak üzereyken, Rasûlullah ellerini bir duvara vurup yüzüne teyemmüm yaptı, daha sonra bir kere daha vurup kollarına teyemmümde bulundu

192 Esla', Hz. Peygamber'in devesini yolculuğa hazırlayan hizmetkârı idi. Cünüp hâldeyken deveyi hazırlamayı uygun bulmadığı için böyle söylemiştir. (Çeviren)

193 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 113.

ve (adama) şöyle seslendi: ***"Senin selamına karşılık vermemi engelleyen şey, abdestsiz olmamdı."***[194]

***

Bu rivayetler, Mâlik, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin görüşünü benimseyenlerin teyemmümün nasıl alınacağı konusunda dayandıkları delillerdir.

Ne var ki, âlimler burada da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Yüce Allah'ın teyemmümü, iki organ için meşru kıldığını görmekteyiz ki, onlar da yüz ve ellerdir. Buna göre yüzün tamamı, -suyun mevcut olduğu hâllerde suyla yıkandığı gibi- toprakla teyemmüm edilir. Aynı şekilde kıyas yoluyla ellerin de -suyun bulunduğu durumlarda su ile yıkandığı gibi- (suyun bulunmadığı zamanlarda) toprakla teyemmüm edilmesi gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından İbn Ömer ve Câbir b. Abdullah bu kanattedirler.

١١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ أَقْبَلَ مِنَ الْجُرُفِ حَتَّى إِذَا كَانُوا بِالْمِرْبَدِ تَيَمَّمَ صَعِيدًا طَيِّبًا فَمَسَحَ بِوَجْهِهِ وَيَدَيْهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، ثُمَّ صَلَّى.

116- ... Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, el-Cüruf'tan yola çıkmış geliyordu. Nihayet el-Mirbed'e[195] varınca temiz toprakla teyemmüm yapıp yüzüne ve dirseklere kadar ellerine meshetti sonra da namaz kıldı.[196]

١١٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُزْرَةُ بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ وَإِنِّي تَمَعَّكْتُ فِي التُّرَابِ، فَقَالَ: أَصِرْتَ حِمَارًا؟ فَضَرَبَ بِيَدَيْهِ الْأَرْضَ فَمَسَحَ وَجْهَهُ، ثُمَّ ضَرَبَ بِيَدِهِ الْأَرْضَ ضَرْبَةً أُخْرَى فَمَسَحَ بِيَدِهِ إِلَى الْمِرْفَقَيْنِ، وَقَالَ: هَكَذَا التَّيَمُّمُ.

194 Ebû Dâvûd, Tahâret 122.

195 el-Cüruf ve el-Mirbed, Medine yakınlarında yer isimleridir. (Çeviren)

196 Mâlik, Tahâret 90.

117- ... Ebu'z-Zübeyr, Câbir'in şöyle dediğini rivayet etti: Bir adam Câbir'e gelerek "Cünüp oldum ve toprakta yuvarlandım" dedi. Câbir de "Sen merkep mi oldun ki?" diye karşılık vererek ellerini yere vurdu ve yüzünü meshetti. Daha sonra ikinci bir defa avuçlarını yere vurdu ve dirseklere kadar ellerini meshetti. Ardından da "İşte teyemmüm böyle olur" dedi.[197]

***

er-Rabî' b. Bedr ve Muhammed b. Sâbit'in (114 ve 115 no'lu) rivayetlerinde, biri yüzü, diğeri de elleri için olmak üzere iki defa (yere) vurduğu ifadesi geçmektedir. Ammâr'ın rivayetinde ise tek bir vuruş kaydı yer almaktadır.

Bu tür ihtilafların söz konusu olduğu meselenin özü şudur: Abdestte yüz ve ellerin her biri için ayrı ayrı su alınır. Buna göre, aklî açıdan bedenin de aynı şekilde olması ve ellerin teyemmümü için kullanılan toprağın da bedenin teyemmümü için kullanılandan ayrı olması gerekir.

Ebû Ca'fer dedi ki: Bütün âlimler, suyun bulunması durumunda namaz için gerekli olan abdest gibi suyun bulunmaması hâlinde de söz konusu teyemmümün yeterli olacağı konusunda icma etmişlerdir. Ancak suyun bulunması hâlinde guslü gerektirecek hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Kimileri "Su olmadığı takdirde teyemmüm guslün yerini tutmaz" diyerek böyle bir durumda cinsel ilişkiyi yasaklamışlardır. Bu görüşte olanların bir kısmı, daha önce kitabımızın bu bölümünde zikrettiğimiz isimlerden ve "Mülâmese"den bahsedilen bölümde de Ömer b. el-Hattâb, İbn Mes'ûd ve Abdullah b. Ömer gibi sahâbîlerden oluşmaktadır. Orada adı geçmeyen sahâbîlerden biri de Ali b. Ebî Tâlib idi:

١١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ مَيْسَرَةَ، وزَاذَانَ، وَأَبِي الْبَخْتَرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ سَافَرَ وَمَعَهُ مَاءٌ قَلِيلٌ، قَالَ: لَا يَمَسُّ أَهْلَهُ.

118- ... Meysere, Zâzân ve Ebu'l-Bahterî'nin rivayetlerine göre, Ali b. Ebî Tâlib, yanında az bir su ile yolculuğa çıkmış bir kimse hakkında "Eşine dokunmasın" demiştir.

***

197 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 114; Dârekutnî, *Sünen*, I, 182, Dâru'l-Mehâsin, Kâhire, tsz.

Fakat Ali *radıyallahu anh*'dan bu konuda tam tersi bir görüş de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١١٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ حَبِيبِ بْنِ الشَّهِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ مَيْسَرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: إِذَا كَانَ الرَّجُلُ جُنُبًا فَأَرَادَ الطُّهُورَ لِلصَّلَاةِ لَيْسَ مَعَهُ مِنَ الْمَاءِ إِلَّا قَدْرُ مَا يَغْتَسِلُ بِهِ أَوْ يَتَوَضَّأُ، فَخَشِيَ إِنِ اغْتَسَلَ أَوْ تَوَضَّأَ أَنْ يَمُوتَ عَطَشًا فَلْيَتَيَمَّمْ وَيُمْسِكِ الْمَاءَ.

119- ... Atâ'ın Meysere'den aktardığına göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Cünüp olan biri, namaz için abdest almak istediğinde yanında ancak gusül veya abdest alacağı kadar bir su varsa ve gusül ya da abdest aldığında susuzluktan ölme endişesi taşıyorsa, teyemmüm yapıp suyu tutsun."[198]

***

Öte yandan bu konuda Abdullah b. Abbâs'tan da onların (yukarıda ismi geçenlerin) görüşlerine aykırı bir görüş rivayet edilmektedir. Buna göre İbn Abbâs, cünüp kimsenin teyemmüm yapmasına ve yanında su olmayan birinin eşiyle cinsel ilişkiye girmesine cevaz vermektedir.

Bu hususta (sahâbîler) ihtilaf ettikleri için, biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bu ihtilafa çözüm olabilecek delilleri inceledik ve şu rivayetleri tespit ettik:

١٢٠ - مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ قَدْ حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ بُجْدَانَ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غُنَيْمَةٌ مِنْ غَنَمِ الصَّدَقَةِ، فَقَالَ لِي: يَا أَبَا ذَرٍّ، ابْدُ فِيهَا وَكُنْتُ تُصِيبُنِي الْجَنَابَةُ، فَأَمْكُثُ الْخَمْسَ أَوِ السِّتَّ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَعَا لِي بِعُسٍّ مِنْ مَاءٍ فَاسْتَتَرْتُ بِالرَّاحِلَةِ فَاغْتَسَلْتُ، فَكَأَنِّي أَلْقَيْتُ عَنِّي جَبَلًا، فَقَالَ: يَا أَبَا ذَرٍّ، إِنَّ الصَّعِيدَ الطَّيِّبَ وَضُوءٌ وَلَوْ إِلَى عَشْرِ سِنِينَ، فَإِذَا وَجَدْتَ الْمَاءَ فَأَمِسَّهُ جِلْدَكَ فَإِنَّ ذَلِكَ خَيْرٌ لَكَ.

198 Benzer bir senedle bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, I, 234.

120- … Ebû Kılâbe'nin Amr b. Bücdân'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Zer şunu anlattı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardım, yanında zekâtlık koyunlardan küçük bir sürü birikmişti. Bana hitaben ***"Ebû Zer! Bu sürüyü otlatmaya götür"*** buyurdu. Ben de sürüyü Rebeze'ye götürdüm. Bu arada cünüp oluyor ve beş-altı gün boyunca (yıkanmadan) öylece kalıyordum. Nihayet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldim. Benim için su dolu bir kova getirtti, bir devenin ardına gizlenerek yıkandım. Üzerimden adeta bir dağı atmış gibi oldum. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ebû Zer! Temiz toprak, on seneye kadar bile olsa, Müslümanın (temizleyici) abdest suyudur. Fakat suyu bulursan onu bedenine dök. Bu, senin için daha hayırlıdır."***[199]

١٢١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: غَنَمٌ، وَلَمْ يَقُلْ: مِنَ الصَّدَقَةِ، وَغَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ .

121- … Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî, Halid'den aynı isnadla rivayette bulundu. Ancak bu rivayette "zekâttan" kaydı bulunmamakta, yalnızca "koyun (sürüsü)" ifadesi geçmektedir. Sonunda da sadece şu cümle yer almaktadır: ***"Temiz toprak, Müslümanın (temizleyici) abdest suyudur."***

١٢٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ السِّكَنْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بُرَيْكُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ بُجْدَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا ذَرٍّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: الصَّعِيدُ الطَّيِّبُ وَضُوءُ الْمُسْلِمِ وَلَوْ إِلَى عَشْرِ سِنِينَ، فَإِذَا وَجَدْتَ الْمَاءَ فَأَمِسَّهُ بَشَرَتَكَ فَإِنَّهُ خَيْرٌ لَكَ.

122- … Yine Hâlid el-Hazzâ'nın Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre, Amr b. Bücdân şöyle dedi: Ebû Zerr'in şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken dinledim: ***"Temiz toprak, on seneye kadar bile olsa, Müslümanın (temizleyici) abdest suyudur. Fakat suyu bulursan onu bedenine dök. Bu, senin için daha hayırlıdır."***[200]

---

199 Ebû Dâvûd, Tahâret 123; Tirmizî, Tahâret 92.

200 Bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 123; Tirmizî, Tahâret 92.

١٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ مَيْسَرَةَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا رَجَاءٍ الْعُطَارِدِيَّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُصَيْنٍ، قَالَ: أَسْرَى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنِمْنَا فَلَمْ نَسْتَيْقِظْ إِلَّا بِحَرِّ الشَّمْسِ، فَاسْتَيْقَظَ مِنَّا سِتَّةٌ وَقَدْ نَسِيتُ أَسْمَاءَهُمْ، ثُمَّ اسْتَيْقَظَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَجَعَلَ يَمْنَعُهُمْ أَنْ يُوقِظُوهُ، وَيَقُولُ: لَعَلَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَكُونَ احْتَبَسَهُ فِي حَاجَتِهِ، فَجَعَلَ أَبُو بَكْرٍ يُكَبِّرُ حَتَّى اسْتَيْقَظَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، ذَهَبَتْ صَلَاتُنَا فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَمْ تَذْهَبْ صَلَاتُكُمْ، ارْتَحِلُوا مِنْ هَذَا الْمَكَانِ، فَسَارَ قَرِيبًا، ثُمَّ نَزَلَ فَصَلَّى، ثُمَّ قَالَ: أَمَا إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَتَمَّ صَلَاتَكُمْ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ فُلَانًا لَمْ يُصَلِّ مَعَنَا فَقَالَ: مَا مَنَعَكَ أَنْ تُصَلِّيَ؟ "فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَصَابَتْنِي جَنَابَةٌ فَقَالَ: تَيَمَّمْ بِالصَّعِيدِ فَصَلِّ، فَإِذَا قَدَرْتَ عَلَى الْمَاءِ فَاغْتَسِلْ.

123- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî yoluyla Abbâd b. Meysere el-Minkarî'den rivayet ettiğine, onun da Ebû Recâ el-Utâridî'den işittiğine göre, İmrân b. Husayn şunu anlattı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizi gece boyunca yürütmüştü. (Yorgunluktan öyle bir) uykuya daldık ki ancak güneşin sıcağıyla uyanabildik. İçimizden, -isimlerini hatırlamadığım- altı kişi uyanmıştı. Sonra Ebû Bekir *radıyallahu anh* da uyandı ve onların (Hz. Peygamber'i) uyandırmalarını engelleyerek "Kim bilir, belki de Allah Teâlâ onu bir iş (vahiy) için uykuda alıkoymaktadır" dedi.

Daha sonra da Ebû Bekir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i uyandırıncaya kadar tekbir getirmeye başladı. (Uyanınca da) "Ey Allah'ın Rasûlü! Namazımız gitti" dediler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayır namazınız gitmedi, şu yerden (öncelikle) bir uzaklaşın"*** buyurdu. Biraz ilerledikten sonra inip namazı kıldı ve şöyle dedi: ***"Bilin ki, Allah Teâlâ namazınızı tamamlamıştır."*** Bunun üzerine "Ey Allah'ın Rasûlü! Falanca bizimle birlikte namaz kılmadı" dediler. Allah Rasûlü ona hitaben ***"Bizimle beraber namaz kılmana engel olan şey neydi?"*** diye sordu. Adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Cünüp olmuştum" diye cevap verdi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ***"Toprakla teyemmüm al ve namaz kıl. Fakat su bulabilirsen gusül al"*** buyurdu.[201]

201 Bu senedle sadece Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 400'de yer alan bu rivayet, benzer bir senedle Buhârî, Teyemmüm 6; Müslim, Mesâcid 312'de de geçmektedir. Tahâvî'nin, eserine aldığı

Bu rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, su bulamayan cünüp kimseye teyemmüm izni vermekte ve cünüplükten temizlenme hâlini diğer hades hallerinden temizlenme gibi kabul etmektedir. Mâlik, Ebû Hanîfe, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin görüşü de budur.

Öte yandan sünnet, mestler üzerine meshetmenin temizlik sayıldığı yönünde süregelmiştir ve bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den pek çok hadis rivayet edilmiştir. Ashâbının çoğu da ondan sonra bu sünneti devam ettirmiştir. Ancak bir grup sahâbî, bu sünneti terk etmiş ve daha önce ilgili (Mâide 5.) âyetinde sözü edilen "ayaklar"a ilişkin meselede Yüce Allah'ın farz kıldığı hükmün geçerli olup bunun, mesh hükmünü neshettiğini savunmuşlardır. Onlardan biri de İbn Abbâs'tır ve bu hususta ondan nakledilen bir rivayet de şöyledir:

١٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَائِشَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَسَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْخُفَّيْنِ، فَسَلِ الَّذِينَ يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ مَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ أَقَبْلَ الْمَائِدَةِ أَوْ بَعْدَ الْمَائِدَةِ؟ وَاللهِ مَا مَسَحَ بَعْدَ الْمَائِدَةِ، وَلَأَنْ أَمْسَحَ عَلَى ظَهْرِ عِيرٍ بِالْفَلَاةِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَمْسَحَ عَلَيْهِمَا.

124- ... Atâ b. es-Sâib'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* mestler üzerine meshetmiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mestler üzerine meshetmediğini söyleyenlere sorun bakalım: Bunu Mâide sûresi inmeden önce mi

bu rivayetin lafzı da Buhârî ve Müslim'dekinden biraz farklılık arzetmektedir. Buhârî'de, Müsedded > Yahya b. Saîd > Avf b. Ebî Cemîle > Ebû Recâ el-Utâridî > İmrân b. Husayn senediyle gelen rivayette, Ebû Recâ'ın isimleri tek tek saydığı fakat Avf'ın bunu unuttuğu zikredilmektedir. Dolayısıyla burada unutan kişi, İmrân değil Avf olmaktadır. Tahâvî'nin metnini de bu mülahaza çerçevesinde anlamak mümkündür. Buna göre Ebû Recâ'ın saydığı isimler, Abbâd el-Minkarî ve ondan sonraki herhangi bir ravi tarafından unutulmuş olabilir. Ayrıca Müslim'de Ahmed b. Saîd > Ubeydullah b. Abdülmecîd > Selm b. Zerîr el-Utâridî > Ebû Recâ el-Utâridî > İmrân b. Husayn senediyle gelen rivayette ilk uyanan kişinin Hz. Ebû Bekir olduğu ve ondan hemen sonra da Hz. Ömer'in uyandığı; yüksek sesle tekbir getirerek Hz. Peygamber'i uyandıranın da Hz. Ebû Bekir değil, Hz. Ömer olduğu belirtilmektedir. Buhârî rivayetinde de aynı bilgi yer almaktadır. Buna göre bu iki güzide sahâbînin peş peşe uyanmış olmalarından dolayı, -Tahâvî'nin rivayeti dikkate alınırsa- tekbir getiren kişinin, raviler tarafından karıştırılmış olması ihtimali vardır. (Çeviren)

yoksa sonra mı yaptı? Allah'a yemin olsun ki (Rasûlullah) Mâide'den sonra meshetmemiştir. Şu mestlere meshetmektense, çölde yabani bir eşeğin sırtına meshetmeyi tercih ederim."[202]

***

Mestler üzerine meshetmenin geçerliliğini savunanların dayandıkları delillerden biri de Cerîr b. Abdullah'tan nakledilen şu rivayettir:

١٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَّامٍ، قَالَ: رَأَيْتُ جَرِيرًا تَوَضَّأَ مِنَ الْمَطْهَرَةِ، ثُمَّ مَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، فَقُلْتُ لَهُ: أَتَمْسَحُ عَلَى خُفَّيْكَ؟ فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْسَحُ عَلَى خُفَّيْهِ كَانَ هَذَا الْحَدِيثُ يُعْجِبُ أَصْحَابَ عَبْدِ اللهِ لِأَنَّ إِسْلَامَهُ كَانَ بَعْدَ نُزُولِ الْمَائِدَةِ.

125- ... el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Hemmâm şöyle demiştir: Cerîr'in, (ibrik vb.) bir temizlik kabından abdest aldığını sonra da ayaklarını meshettiğini gördüm. Ona "Mestlerine mesh mi ediyorsun?" diye sordum. O da "Şüphesiz ben, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i mestlerine meshederken gördüm" dedi. Bu hadis, Abdullah (b. Mes'ûd)'la aynı görüşü benimseyen arkadaşlarının/öğrencilerinin hoşuna giderdi. Çünkü Cerîr, Mâide sûresinin inmesinden sonra Müslüman olmuştu.[203]

١٢٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ هَمَّامٍ، قَالَ: بَالَ جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْبَجَلِيُّ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ، وَقِيلَ لَهُ: أَتَفْعَلُ هَذَا وَقَدْ بُلْتَ؟، فَقَالَ: نَعَمْ، رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ وَمَسَحَ عَلَى خُفَّيْهِ. قَالَ الْأَعْمَشُ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: كَانَ يُعْجِبُهُمْ هَذَا الْحَدِيثُ لِأَنَّ إِسْلَامَ جَرِيرٍ كَانَ بَعْدَ نُزُولِ الْمَائِدَةِ.

126- ... Yine el-A'meş'in İbrahim'den aktardığına göre, Hemmâm şöyle dedi: Cerîr b. Abdullah el-Becelî küçük tuvaletini yaptıktan sonra abdest alıp mestlerine meshetti. Ona "Küçük abdestini bozduğun hâlde bunu mu yapıyorsun?" diye sorulunca, şöyle cevap verdi: "Evet, ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i küçük tuvaletini yaptıktan sonra abdest alıp mestlerini

202 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 323.

203 Müslim, Tahâret 72; Nesâî, Tahâret 96.

meshederken görmüştüm." el-A'meş dedi ki: İbrahim şöyle dedi: "Bu hadis, onların hoşuna gidiyordu. Çünkü Cerîr, Mâide sûresinin inmesinden sonra Müslüman olmuştu."[204]

١٢٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا بُكَيْرُ بْنُ عَامِرٍ الْبَجَلِيُّ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، قَالَ: بَالَ جَرِيرٌ، وَمَسَحَ عَلَى الْخُفَّيْنِ فَعَابَ عَلَيْهِ قَوْمٌ، وَقَالُوا: إِنَّ هَذَا كَانَ قَبْلَ الْمَائِدَةِ، فَقَالَ: مَا أَسْلَمْتُ إِلَّا بَعْدَ نُزُولِ الْمَائِدَةِ، وَمَا رَأَيْتُ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا بَعْدَ مَا أُنْزِلَتْ.

127- ... Bukeyr[205] b. Âmir el-Becelî, Ebû Zur'a'nın şöyle dediğini rivayet etti: Cerîr, küçük abdestini bozdu ve mestlerine meshetti. Bazıları onu bu konuda eleştirerek "Bu uygulama Mâide sûresinden önce geçerliydi" dediler. O da "Ben de zaten Mâide sûresinin inmesinden sonra Müslüman oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ancak o sûre indikten sonra görmüştüm" dedi.[206]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mâide sûresinin inmesinden sonra mestlerine meshetmesiyle ilgili olarak bu türden ihtilaflar söz konusu olduğuna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, sûrenin nüzûlünden sonra meshettiğini rivayet edenlerin görüşü daha tercihe layık olmaktadır. Çünkü onların elinde, Hz. Peygamber'in, sûrenin inişinden sonra da meshettiğini gösteren haberler mevcuttur. Oysa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o sûreden sonra meshetmediğini rivayet edenler, birincilerin kabul ettiği delilleri reddetmiş olmaktadırlar. Böyle bir durumda (delilleri) kabul edenler, reddedenlerden daha üstün konumdadırlar.

Şöyle ki: Bir adam, "Eğer Zeyd şu eve girerse kölem hür olsun" dese sonra da Zeyd ölmüş olsa, o adam da Zeyd'in o eve girdiğini öğrense fakat bu yemininden önce mi yoksa sonra mı girdiğini bilmese; iki şahit onun yeminden önce o eve girdiğine, diğer iki şahit de yeminden sonra oraya girdiğine şahitlik etseler, böyle bir durumda yeminden sonra oraya kesinlikle girdiğine şahitlik edenler, bunu reddedenlerden daha tercihe layıktırlar.

---

204 Müslim, Tahâret 72; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 458.

205 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Bekir" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

206 Benzer bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 60.

Aynı şekilde Mâide sûresinin inmesinden sonra meshettiğini haber verenler, ondan sonra meshetmediğini bildirenlerden daha önceliklidirler. Biz burada mestlerin üzerine meshetmeyle ilgili olarak vakit kaydını taşıyan rivayetler ile içerisinde belli bir vakit sınırı bulunmayan rivayetlerin tafsilatına girmiyoruz. Çünkü biz bu konuyu *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserimizde ayrıntısıyla ele aldık ve buraya yetebilecek ölçüde bir özetini alarak gerisini bıraktık.

Bu konudaki diğer bir delil de şudur:

Her iki görüş sahipleri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mâide sûresinin inmesinden önce mestlerine meshettiği konusunda ihtilaf etmemektedirler. Bu durum, çıplak ayakları yıkamanın o ayaklar açısından bir temizlik sayılması gibi (mesh söz konusu olduğunda) mestlerin içindeki ayakların da temiz sayılacağı sonucuna ulaştırır.

Ne var ki (bahsi geçen görüş sahipleri) bu hükmün, Mâide sûresinin inmesiyle birlikte neshedilip kaldırıldığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından her bir grup, bu konuda daha önce aktardığımız görüşleri serdettiler. Bu hususta bize düşen şey ise, neshedildiği bilininceye kadar farziyeti konusunda icma edilen şeylere bağlı kalmaktır. Kaldı ki Abdullah b. Abbâs, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Mâide sûresi indikten sonra insanlara hitaben "mestler üzerine meshin neshedildiğini" söylediğinden bahsetmediği gibi göründüğü kadarıyla onun rivayetinde buna delalet edecek herhangi bir şey de yoktur. Çünkü Mâide sûresinde, ayaklara ilişkin emrin, mestlerin içindeki kapalı hâliyle değil, açıkta bulundukları hâliyle kayıtlı olması mümkündür. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Hırsızlık yapan kadın ve erkeğin ellerini kesin"***[207] emri, bütün hırsızların ellerini kapsamamakta; sünnetin bu konudaki açıklamaları doğrultusunda belirli nitelikteki elleri içermektedir. Keza ***"Zina eden kadın ve zina eden erkekten her birine yüz sopa vurun"***[208] âyeti de tüm zina edenleri değil, sünnetin beyan ettiği vasıftaki zinâkârları kapsamaktadır.

---

207 Mâide 5/38.

208 Nûr 24/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلٰوةَ وَأَنْتُمْ سُكَارٰى...﴾
"EY İMAN EDENLER! SARHOŞKEN NAMAZA YAKLAŞMAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah ***"Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizi bilinceye kadar namaza yaklaşmayın..."***[209] buyurmuş, ancak bize, bu âyette geçen "namaz"dan maksadın ne olduğunu açıklamamıştır. Acaba burada kastedilen, namazın bizatihi kendisi mi yoksa mescid ve namazgah gibi namazın kılındığı mekanlar mıdır? Bu konuyla ilgili araştırmamızda Abdullah b. Muhammed b. Saîd b. Ebî Meryem'e ait bir rivayet tespit ettik:

١٢٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنِ الضَّحَّاكِ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى}، قَالَ: النَّوْمُ.

128- ... Süfyân'ın Seleme'den rivayet ettiğine göre, Dahhâk ***"... Sarhoşken, ne söylediğinizin farkında oluncaya kadar namaza yaklaşmayın..."*** âyetindeki sarhoşluğu, "uyku (mahmurluğu)" olarak te'vil etmiştir.[210]

***

Söz konusu âyetteki yasağın bizzat namazla ilgili olduğuna ilişkin bu te'vil, bildiğimiz kadarıyla Dahhâk dışında herhangi bir kimseden rivayet edilmemiştir.

---

209 Nisâ 4/43.

210 Taberî, *Tefsir*, V, 96.

Ancak bu âyetle ilgili başka bir te'vil daha rivayet edilmektedir. O da şöyledir:

١٢٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: دَعَا رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ عَلِيًّا، وَعَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَوْفٍ، فَأَصَابُوا مِنَ الْخَمْرِ، فَقَدَّمُوا عَلِيًّا فِي صَلَاةِ الْمَغْرِبِ فَقَرَأَ: {قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ} فَخَلَطَ فِيهَا فَنَزَلَتْ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى حَتَّى تَعْلَمُوا مَا تَقُولُونَ}.

129- … Süfyân'ın Atâ b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Ebû Abdurrahman es-Sülemî şöyle dedi: Ensarlı bir adam, Ali ile Abdurrahman b. Avf'ı davet etmiş ve beraberce içki içmişlerdi. Daha sonra akşam namazını kıldırması için Ali'yi imamete geçirdiler. O da ***"Kul yâ eyyuhe'l-kâfirûn"*** sûresini okudu fakat okurken karıştırdı. Bunun üzerine, ***"Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizin farkında oluncaya kadar namaza yaklaşmayın…"*** âyeti indi.[211]

***

Bu hadis, içki sebebiyle "sarhoşluk"tan söz etmektedir. Bu da içkinin yasaklanmasından öncedir. Hadiste geçen yasak ise, bizzat namazla ilgilidir.

Ayrıca bu âyetin te'viline ilişkin şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

١٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي مَيْسَرَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَ تَحْرِيمُ الْخَمْرِ، قَالَ: اللهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ، فَنَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ: {يَسْأَلُونَكَ عَنِ الْخَمْرِ وَالْمَيْسِرِ} فَدَعَا عُمَرُ، فَقُرِئَتْ عَلَيْهِ، فَقَالَ: اللهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ، فَنَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي فِي النِّسَاءِ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْرَبُوا الصَّلَاةَ وَأَنْتُمْ سُكَارَى}، وَكَانَ مُنَادِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَقَامَ الصَّلَاةَ نَادَى: لَا يَقْرَبَنَّ الصَّلَاةَ سَكْرَانٌ، فَدَعَا عُمَرُ فَقُرِئَتْ عَلَيْهِ، فَقَالَ: اللهُمَّ بَيِّنْ لَنَا فِي الْخَمْرِ بَيَانَ شِفَاءٍ، فَنَزَلَتِ الْآيَةُ الَّتِي فِي الْمَائِدَةِ، فَدَعَا عُمَرُ فَقُرِئَتْ عَلَيْهِ، فَلَمَّا بَلَغَ: {فَهَلْ أَنْتُمْ مُنْتَهُونَ}، قَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: انْتَهَيْنَا.

211 Ebû Dâvûd, Eşribe 1.

130- ... Ebû İshâk'ın Ebû Meysere'den aktardığına göre, Ömer b. el-Hattâb, (henüz net bir hüküm içermeyen) bir içki yasağı indiğinde "Allahım! Bize içki konusunda içimizi rahatlatacak kesin ve net bir açıklama indir" diye dua etmiş, bunun üzerine Bakara sûresindeki âyet inmiştir: ***"Sana, şarap ve kumar hakkında soru sorarlar. De ki: Her ikisinde de büyük bir günah ve insanlar için bir takım faydalar vardır. Ancak her ikisinin de günahı faydasından daha büyüktür..."***[212] Ömer çağrılıp bu âyet kendisine okunduğunda "Allahım! Bize içki konusunda daha kesin bir açıklama indir" demiştir. Daha sonra Nisâ sûresindeki âyet nazil olmuştur: ***"Ey iman edenler! Sarhoşken, ne söylediğinizin farkında oluncaya kadar namaza yaklaşmayın..."***[213] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in müezzini de namaz için kamet getirdiğinde "Sarhoşlar namaza yaklaşmasın" diye seslenirdi. Yine Ömer çağrılıp bu âyet kendisine okunduğunda "Allahım! Bize içki konusunda daha açık ve kesin bir hüküm indir" demiş, ardından Mâide sûresindeki âyetler[214] inmiştir. Aynı şekilde Ömer çağrılıp bu âyetler kendisine okunmuştur. Âyetlerin sonundaki ***"artık bunlardan vazgeçtiniz değil mi?"*** şeklindeki soruya Ömer *radıyallahu anh* "Vazgeçtik, vazgeçtik" diyerek cevap vermiştir.[215]

***

Bu hadis, bir önceki hadiste geçen hükmü içermekte; âyette geçen sarhoşluktan maksadın içkiden kaynaklanan bir sarhoşluk ve söz konusu yasağın da bizatihi namazla ilgili olduğunu ifade etmektedir. Üstelik Ömer'in rivayeti muttasıl (senedi kesintisiz) olduğu için, Dahhâk'tan aktardığımız rivayetten daha üstündür. Ayrıca Ömer'den rivayet ettiğimiz haberde bahsedilen içkinin haramlığı, Dahhâk'ın kastettiği manayı geçersiz kılacak niteliktedir.

Buna göre, namaz kılacak olan kişi, kendisini meşgul edecek engeller olduğu hâlde namaza yaklaşmamalıdır. Böylece bütün benliğiyle kendini namazına vermiş ve ondan başka hiçbir uğraşısı kalmamış olur.

212 Bakara 2/219.

213 Nisâ 4/43.

214 Mâide 5/90-91.

215 Ebû Dâvûd, Eşribe 1; Tirmizî, Maide Sûresi Tefsiri 5; Nesâî, Eşribe 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 53.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... وَلَا جُنُبًا اِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ حَتّٰى تَغْتَسِلُوا...﴾
"... CÜNÜP İKEN DE -YOLDAN GEÇEN/YOLCU OLAN MÜSTESNA- GUSLEDİNCEYE KADAR NAMAZA YAKLAŞMAYIN ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"...Cünüp iken de yoldan geçen/yolcu olan müstesna- gusül edinceye kadar namaza yaklaşmayın ..."***[216] buyruğuna bakarak, O'nun burada bizzat namazı değil, namazın mekanını kastettiğini öğrenmekteyiz. ***"Yoldan geçen/yolcu olan müstesna"*** ifadesi de bunu göstermektedir. Çünkü bizzat namazın içerisinde bir "yolu katetmekten" söz edilemez. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in birçok sahâbîsinden bu manaya gelebilecek rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan bir tanesi şöyledir:

١٣١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو جَعْفَرٍ الرَّازِيُّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ}، قَالَ: لَا تَدْخُلِ الْمَسْجِدَ وَأَنْتَ جُنُبٌ، إِلَّا وَأَنْتَ عَابِرَ سَبِيلٍ.

131- ... Zeyd b. Eslem'in Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, âyetin bu kısmıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Cünüpken, -'âbiru sebîl' olman dışında- mescide girme."[217]

***

İbn Abbâs, bu te'vilde mukim değil yolcunun ya da yolcu değil de mukimin kastedildiğinden söz etmemektedir. Ancak biz, bu konudaki araştırmamız

---

216 Nisâ 4/43.

217 Taberî, *Tefsir*, V, 98.

neticesinde, kendisinden rivayet edilen başka bir hadiste, bundan maksadının "yolcu" olduğunu tespit ettik. Şöyle ki:

١٣٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ}، قَالَ: هُوَ الْمُسَافِرُ.

132- … Katâde'nin Ebû Miclez'den naklettiğine göre, İbn Abbâs, buradaki "âbiru sebîl" ile ilgili olarak "O, yolcudur" demiştir.[218]

١٣٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي جَعْفَرٍ الْأَزْدِيِّ، عَنْ سَلْمٍ الْعَلَوِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، فِي قَوْلِهِ: {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي}، قَالَ: يَجْتَازُ وَلَا يَجْلِسُ.

133- … el-Hasen b. Ebî Ca'fer el-Ezdî'nin Selm el-Alevî'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik, ilgili kısmı "Yolu üzerindeki mescidin içinden, oturmaksızın geçer gider" şeklinde açıklamıştır.[219]

***

Bizim mezhebimize göre ise bu hüküm, zorunlu hâllerde ve kişinin gideceği yere mescidin içinden geçmekten başka yol bulunmaması durumlarında geçerlidir. Nitekim şu rivayet de bunu ispatlamaktadır:

١٣٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ}، قَالَ: إِذَا لَمْ يَجِدْ طَرِيقًا غَيْرَهُ.

134- … Şu'be'nin Mansûr'dan naklettiğine göre, İbrahim, bu âyete ilişkin olarak "Eğer başka bir yol bulamazsa" açıklamasını yapmıştır.[220]

***

218 Dârimî, Vudû 117.

219 Dârimî, Vudû 117.

220 Taberî, *Tefsîr,* V, 99.

Ayrıca burada, namaz kılabilmek maksadıyla yıkanmak için kullanacağı suyun bulunduğu yere giden yolun kastedilmiş olması da mümkündür. Nitekim Mücâhid'den bu yönde bir görüş nakledilmektedir:

١٣٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ{وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ}، قَالَ: مُسَافِرِينَ لَا يَجِدُونَ مَاءً.

135- ... el-Firyâbî'nin Verkâ'dan, onun da İbn Ebî Necîh'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, âyetin ilgili kısmını "su bulamayan yolcular" şeklinde izah etmiştir.[221]

***

Mescidler sadece namaz kılmak, Kur'ân okumak ve Allah Teâlâ'yı zikretmek için inşa edildiğinden ve insanların başka işleri için yapılmadığından, hayızlı kadına mescide girme yasağı konulmuştur. Çünkü orada, mescidlerin kuruluş amacına uygun olan amelleri yerine getiremez. Hatta hac esnasında bile hayız olduğunda ona "Kâbe'yi tavaf dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yapabilirsin" denilmiştir. Bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadis ise şöyledir:

١٣٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا سَرِفَ طَمِثْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ، لَعَلَّكِ نَفِسْتِ فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَافْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ.

136- ... Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şunu anlattı: Sadece haccetme niyetiyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber yola çıkmıştık. Serif mevkiine geldiğimizde hayız oldum. Ben (bu hâlime) ağlayıp dururken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi ve ***"Seni ağlatan nedir, yoksa hayız mı oldun?"***

221 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 413.

diye sordu. Ben de "Evet" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızları için takdir ettiği bir hâldir. Kâbe'yi tavaf dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yapabilirsin."***[222]

١٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَخَلَ عَلَى عَائِشَةَ وَهِيَ تَبْكِي، فَقَالَ: مَا لَكِ تَبْكِينَ؟ قَالَتْ: أَبْكِي لِأَنَّ النَّاسَ حَلُّوا وَلَمْ أَحْلِلْ، وَطَافُوا بِالْبَيْتِ وَلَمْ أَطُفْ، وَهَذَا الْحَجُّ قَدْ حَضَرَ كَمَا تَرَى، فَقَالَ: هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاغْتَسِلِي وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ، ثُمَّ حُجِّي وَاقْضِي مَا يَقْضِي الْحَاجُّ غَيْرَ أَنْ لَا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ وَلَا تُصَلِّي.

137- … Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Âişe'nin yanına girdiğinde onun ağladığım gördü ve ***"Niçin ağlıyorsun?"*** diye sordu. O da "Ağlıyorum, çünkü insanlar (umre) ihramından çıktılar fakat ben çıkamadım; Kâbe'yi tavaf ettiler, ben ise edemedim. İşte hac mevsimi de geldi çattı" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızları için takdir ettiği bir hâldir. Guslünü al ve hac için ihrama gir. Sonra da haccını yap. Bir hacının yapması gereken her şeyi yapabilirsin, sadece Kâbe'yi tavaf etme ve namaz da kılma."***[223]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*'ya Kâbe'yi tavaf yasağının konulmasının sebebi, onun, mescide girebilen kimselerden olmamasıdır. Ancak burada, mescid ile mescid dışında yapacağı diğer hac fiileri arasında bir ayırıma gidilmiştir. Hayızlı kadın, bahsettiğimiz gibi mescide girmekten alıkonulduğu için, cünüp kimse de bu hususta ona benzer. Buna göre, sözünü ettiğimiz âyette zorunlu hâllerde mescidin içinden geçmesine izin verilen kimse, mescid dışında cünüp olup da sadece mescid dâhilindeki bir kuyudan su alma imkânı bulabilen bir kimse gibidir. Böyle biri, o mescide girip suya ulaşabilmek maksadıyla teyemmüm alır ve o teyemmümle zarurî olarak temiz sayılır. Daha sonra da o su ile cünüplükten temizleneceği gusül abdestini alır.

---

222 Buhârî, Hayz 8; Müslim, Hac 119.

223 Müslim, Hac 136.

Aynı şekilde su, mescid dışında olmasına rağmen, o suya ulaşmanın tek yolu mescidin içinden geçiyorsa, bu durumda yalnızca sözünü ettiğimiz teyemmüm temizliğiyle mescidden geçmesine izin verilmiştir. Böylece henüz temizliğini yapamadığı cünüp hâliyle değil, teyemmüm temizliğiyle mesciden geçmiş olur. Bize göre Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan bu konuda rivayet edilen hadisin anlamı budur:

١٣٨- حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبَّادِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عَلِيٍّ، {وَلَا جُنُبًا إِلَّا عَابِرِي سَبِيلٍ}، قَالَ: نَزَلَتْ فِي الْمُسَافِرِ تُصِيبُهُ الْجَنَابَةُ فَيَتَيَمَّمُ وَيُصَلِّي

138- ... el-Minhâl b. Amr'ın Abbâd b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* sözü geçen âyetle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu âyet, yolcunun cünüp olması durumunda teyemmüm alıp namaz kılabileceği konusunda inmiştir."[224]

***

Bu hadisin, kitabımızda[225] bu lafızla kaydedildiğini tespit ettik. Ancak bizim mezhebimize göre bu, "teyemmüm aldıktan sonra mescide girip namaz kılabilme" anlamındadır. Eğer bu bölümden bir önceki bölümde ***"Sarhoşken namaza yaklaşmayın..."***[226] âyetinin te'viline ilişkin naklettiğimiz rivayetler, ilgili âyette kastedilenin, namazın bizatihi kendisi olduğunu açıkça ortaya koymuş olmasaydı, âyetin zahirî (ilk) anlamı, namaza yaklaşmamaktan maksadın "namazın kılındığı mekânlar" yani mescidler olmasını gerektirirdi. Çünkü Allah Teâlâ, ***"Sarhoşken namaza yaklaşmayın..."*** buyruğunu ***"ne söylediğinizi bilinceye kadar"*** kaydına bağlamış; ***"Cünüp iken de -yoldan geçen/yolcu olan müstesna- namaza yaklaşmayın..."*** emrini de ***"gusledinceye kadar"*** şartıyla birlikte zikretmiştir.

---

224 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, II, 443.

225 Kanaatimizce Tahâvî, buradaki "kitap" kelimesini, elimizdeki bu kitap değil, bu rivayeti hocasından dinlerken tuttuğu not ve kayıtlar anlamında kullanmaktadır. Çünkü bu kelime, hadis ilminde, hadis öğrencisi tarafından şeyhten çeşitli usullerle yazılarak rivayet edilen hadisleri bir arada muhafaza eden kitap anlamında kullanılmaktadır. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 182.

226 Nisâ 4/43.

Cünüp birinin mescide girmek zorunda kaldığı zaman teyemmüm alarak bunu yapması gerektiğine dair görüş, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların dışındaki pek çok ilim ehlinin görüşüdür.

Bazıları ise, ilk dönem âlimlerinin (mütekaddimîn) görüşleriyle bağdaşmayan kanaatler serdederek ***"Cünüp iken de -yoldan geçen/yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın..."*** âyetindeki takdim-tehire göre bir anlam vermek gerektiğini söylemişlerdir. Buna göre sanki Yüce Allah ***"Cünüp iken de gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın"*** buyurduktan sonra ***"yolcuları"*** bu hükmün dışında tutmuş ve âyetin devamında bu durumdaki yolcuların ne yapması gerektiğini açıklamıştır: ***"Eğer hasta olur veya bir yolculukta bulunursanız yahut sizden biriniz ayakyolundan gelirse ya da kadınlara dokunup da (bu durumlarda) su bulamamışsanız o zaman temiz bir toprakla teyemmüm edin."***[227]

Ancak bu te'vil, mana açısından uzaktır. Üstelik Ali b. Ebî Tâlib, İbn Abbâs ve Enes gibi sahâbîlerin yanı sıra, onların takipçilerinden oluşan ve bu kitapta zikrettiğimiz ilk dönem âlimlerinin tamamı bu te'vilin tam tersi yönünde görüş belirtmişlerdir.

227 Nisâ 4/43.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ لا يَمَسُّهُ إلا الْمُطَهَّرُونَ ﴾
"ONA ANCAK TEMİZ OLANLAR DOKUNABİLİR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah şöyle buyurmaktadır: ***"Şüphesiz bu, korunmuş bir kitapta bulunan değerli bir Kur'ân'dır. Ona ancak temiz olanlar dokunabilir."***[228] İnsanlar bu âyetin te'vili hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayet şöyledir:

١٣٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {لا يَمَسُّهُ إلا الْمُطَهَّرُونَ}، قَالَ: الْمَلَائِكَةُ.

139- ...Muhammed b. Saîd'in Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Ona ancak temiz olanlar dokunabilir"*** sözünde kastedilenlerin "melekler" olduğunu söylemiştir.[229]

***

Aynı te'vil Enes b. Mâlik'ten de rivayet edilmektedir:

١٤٠ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ عَاصِمٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لا يَمَسُّهُ إلا الْمُطَهَّرُونَ}، قَالَ: الْمَلَائِكَةُ.

---

228 Vâkıa 56/77-79.

229 Benzer bir isnadla bk. Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 320, Kahire 1991.

140- ... Ebu'l-Ahvas'ın Âsım el-Ahvel'den naklettiğine göre, Enes b. Mâlik, âyetteki ***"temiz olanlar (el-mutahharûn)"*** ifadesini "melekler" olarak açıklamıştır.[230]

١٤١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، قَالَ: أَحْسَنُ مَا سَمِعْتُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ {لا يَمَسُّهُ إِلا الْمُطَهَّرُونَ} أَنَّهَا بِمَنْزِلَةِ الْآيَةِ الَّتِي فِي سُورَةِ عَبَسَ وَتَوَلَّى، قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {كَلا إِنَّهَا تَذْكِرَةٌ فَمَنْ شَاءَ ذَكَرَهُ فِي صُحُفٍ مُكَرَّمَةٍ مَرْفُوعَةٍ مُطَهَّرَةٍ بِأَيْدِي سَفَرَةٍ كِرَامٍ بَرَرَةٍ}.

141- Yunus'un bize, İbn Vehb'den naklettiğine göre, Mâlik şöyle demiştir: ***"Ona ancak temiz olanlar dokunabilir"*** âyetiyle ilgili şu ana kadar duyduğum en güzel yaklaşım, bunun, Abese sûresinde geçen şu âyetle aynı kategoride olduğudur:[231] ***"Hayır! Şüphesiz bunlar (âyetler), değerli ve güvenilir kâtiplerin elleriyle (yazılıp) tertemiz kılınmış, yüce makamlara kaldırılmış mukaddes sahifelerde (yazılı) bir öğüttür."***[232]

***

Ne var ki Selmân el-Fârisî'den bunun tam zıddı bir görüş de rivayet edilmektedir:

١٤٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: أَتَيْنَا سَلْمَانَ وَكَانَ فِي غَزَاةٍ، فَأَتَيْنَاهُ وَقَدْ خَرَجَ مِنَ الْخَلَاءِ، فَقُلْنَا: اقْرَأْ لَنَا، إِنِّي لَا أَمَسُّهُ إِنَّهُ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ.

142- ... el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd şöyle dedi: Selmân'ın savaşta olduğu bir dönemde yanına varmıştık. Vardığımızda tuvaletten çıkmıştı. Ona "Bize (Kur'ân) oku" dediğimizde şu karşılığı vermişti: "Ben ona dokunacak değilim. Çünkü ona, ancak temiz olanlar dokunabilir."[233]

***

230 Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr*, I, 320.

231 Mâlik, Kur'ân 1.

232 Abese 80/11-16.

233 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 190.

Bu hadisin görünen ilk anlamı, Kur'ân'ı ancak temiz olanların okuyabileceğidir. Şu kadar var ki bu hadis, buradaki lafzından çok daha farklı lafızlarla da rivayet edilmiştir. Dolayısıyla Selmân'ın konuyla ilgili görüşü, bu hadisin işaret ettiğinden farklıdır. O da şudur:

١٤٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ الْحَرَّانِيُّ، وَأَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ بْنِ سَعِيدٍ الْقُرَشِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ سَلْمَانَ، فَبَرَزَ لِحَاجَةٍ وَلَيْسَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُ نَهْرٌ وَلَا مَاءٌ، ثُمَّ أَقْبَلَ، فَقُلْنَا: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ، أَلَا نَأْتِيكَ بِمَاءٍ فَتَتَوَضَّأَ كَيْ تَقْرَأَ عَلَيْنَا؟ فَقَالَ: إِنِّي لَسْتُ أَمَسُّهُ إِنَّهُ لَا يَمَسُّهُ إِلَّا الْمُطَهَّرُونَ، ثُمَّ قَرَأَ عَلَيْنَا حَتَّى قُلْنَا حَسْبُنَا.

143- ... İsa b. Yunus'un el-A'meş'ten, onun da İbrahim'den aktardığına göre, Abdurrahman b. Yezîd şunu anlattı: Selmân'la birlikteydik. Tuvalet ihtiyacı için biraz uzağa gitti. Aramızda ne bir nehir ne de bir su vardı. Bir müddet sonra çıkageldi. Ona "Ebû Abdurrahman! Bize Kur'ân okuman için sana abdest alacağın bir su getirelim mi?" dedik. "Ben ona dokunacak değilim. Çünkü ona ancak temiz olanlar dokunabilir" diye karşılık verdikten sonra bize o kadar Kur'ân okudu ki sonunda "bu kadarı yeterli" dedik.[234]

***

Bu hadis de gösteriyor ki Selmân, "Ben ona dokunacak değilim" sözüyle şunu kastetmektedir: "Ben onu okumakla ona dokunmuş sayılmam." Daha sonra söylediği "Ona ancak temiz olanlar dokunabilir" sözü ise okuma değil, ellerle dokunma anlamındadır.

Bütün bunlar, bu âyetin te'viline ilişkin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından nakledildiğini tespit ettiğimiz rivayetlerdir. İbn Abbâs ve Enes'ten rivayet edilen yaklaşımlar ise, Allah *azze ve celle*'nin verdiği bir "haber" olması yani "Ona ancak temiz olanlar dokunmaktadır" anlamında olup; Kur'ân'a, temiz olmadan dokunulamayacağı manasında bir yasak (nehiy) temeline dayanmamaktadır.

Öte yandan Selmân'dan rivayet edilen görüş ise, Yüce Allah'ın, kullarına koyduğu "ancak temiz olarak ona dokunabilecekleri" yani "içerisine

234 Benzer bir metinle bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, I, 190.

(Kur'ân'ın) yazılı olduğu mushaflara ancak temiz olarak dokunabilirler" şeklindeki nehiy esasına dayalı bir yaklaşımdır.

Bizim bu konudaki yaklaşımımız ise İbn Abbâs ve Enes'in görüşlerine dayanmaktadır. Zira Allah *azze ve celle*'nin "lâ yemessuhû" beyanındaki fiil, merfu (ötreli) olduğu için "haber" nitelikli bir ifade olmaktadır. Eğer "emir" anlamı taşısaydı "lâ yemessehû" şeklinde fethalı (üstün) okunurdu. Çünkü buradaki harf, (şeddesiz şekilde) "yemseshu" olarak okunmasına rağmen, aslında şeddeli olduğu için, "sîn" harflerinden biri diğerine katıldığı zaman cezimli olan yer de fethalı hâle gelir.

Şu da var ki, biz buna rağmen cünüp ve abdestsiz kimselerin, temizleninceye kadar mushafa dokunmalarını caiz görmüyoruz. Çünkü bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a yazdığı bir mektup rivayet edilmektedir:

١٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، إِنَّ فِي الْكِتَابِ الَّذِي كَتَبَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، أَنْ لَا يَمَسَّ الْقُرْآنَ إِلَّا طَاهِرًا.

144- Yunus'un bize, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik, Abdullah b. Ebî Bekr b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan şu bilgiyi aktardı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a yazdığı mektupta "Kur'ân'a ancak temiz olanlar dokunsun" hükmü yer almaktaydı.[235]

***

Bize göre bu hüküm, içerisine Kur'ân'ın yazılı olduğu mushaflar için geçerlidir. Aynı şekilde cünüp, hayız, küçük veya büyük tuvaletini vs. yapmış olmaktan dolayı abdestsiz sayılan kimselerin, temizleninceye kadar, üzerine bir takım Kur'ân sûrelerinin yazılmış olduğu dirhemlere (gümüş sikke) dokunmaları da doğru değildir. Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin görüşü budur.

---

235 Mâlik, Kur'ân 1; Dârimî, Talâk 3.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَيَسْئَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ...﴾

"SANA KADINLARIN AY HALİNİ SORARLAR ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah'ın ***"Sana kadınların hayız hâllerini sorarlar. De ki: O, bir eziyettir..."***[236] âyeti muhkem olup maksadı rahatlıkla anlaşılabilmektedir. Ancak devamındaki ***"Bu sebeple hayız hâlindeyken kadınlardan uzak durun"*** emrinde Allah *azze ve celle*, "uzak durmak"tan (i'tizâl) neyi kastettiğini Kitab'ında açıklamamış, bu açıklamayı bize Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yapmıştır. Şöyle ki:

١٤٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي سُوَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ الْيَهُودَ كَانُوا إِذَا حَاضَتْ مِنْهُمُ الْمَرْأَةُ أَخْرَجُوهَا مِنَ الْبَيْتِ، فَلَمْ يُؤَاكِلُوهَا، وَلَمْ يُشَارِبُوهَا، وَلَمْ يُجَامِعُوهَا فِي الْبُيُوتِ، فَسُئِلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الْمَحِيضِ قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ} الْآيَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: جَامِعُوهُنَّ فِي الْبُيُوتِ وَاصْنَعُوا كُلَّ شَيْءٍ إِلَّا النِّكَاحَ فَقَالَتِ الْيَهُودُ: مَا يُرِيدُ هَذَا الرَّجُلُ يَدَعُ شَيْئًا مِنْ أَمْرِنَا إِلَّا خَالَفَنَا فِيهِ، فَجَاءَ أُسَيْدُ بْنُ حُضَيْرٍ وَعَبَّادُ بْنُ بِشْرٍ، فَقَالَا: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ الْيَهُودَ قَالَتْ كَذَا، وَكَذَا، أَفَلَا نُجَامِعُهُنَّ فِي الْمَحِيضِ؟ فَتَغَيَّرَ وَجْهُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى ظَنَنَّا أَنْ قَدْ غَضِبَ عَلَيْهِمَا، فَخَرَجَا مِنْ عِنْدِهِ فَاسْتَقْبَلَهُمَا هَدِيَّةٌ مِنْ لَبَنٍ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَعَثَ فِي آثَارِهِمَا فَسَقَاهُمَا فَعَلِمْنَا أَنَّهُ لَمْ يَجِدْ عَلَيْهِمَا.

---

236 Bakara 2/222.

145- Ahmed b. Dâvûd b. Musa'nın bize, İbrahim b. Süveyd > Hammâd b. Seleme isnadıyla Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, Enes şunu anlattı: Yahudiler, kadınları hayız oldukları zaman onlarla aynı çatı altında durmaz, beraber yiyip içmez ve onları evden çıkarırlardı. Bu durum Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorulduğunda Allah Teâlâ ***"Sana kadınların hayız hâllerini sorarlar. De ki: O, bir eziyettir. Bu sebeple hayız hâlindeyken kadınlardan uzak durun. Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın…"*** âyetini indirdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ***"(Hayızlı oldukları zaman) evlerde onlarla birlikte oturun, yiyip için. Cinsel ilişki dışında onlarla her şeyi yapabilirsiniz"*** buyurdu. (Bunu duyan) Yahudiler "Bu adam her konuda bizlere karşı çıkıp aykırı davranmak niyetinde" dediler. Bundan dolayı Üseyd b. Hudayr[237] ve Abbâd b. Bişr de (Hz. Peygamber'e) gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Yahudiler şöyle şöyle diyorlar. Biz de (onlara inat) kadınlarımızla hayızlı hâllerinde cinsel ilişkiye girelim mi? diye sordular. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüz hatları o kadar değişti ki bir an onlara kızdığını zannettik. Biraz sonra (Üseyd ve Abbâd) Allah Rasûlü'nün huzurundan çıktılar.[238] Yolda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hediye olarak gönderilmiş bir süt (getiren kişi) ile karşılaştılar. (Hz. Peygamber) sütü peşlerinden yollayıp onlara içirdi ve böylece biz de onlara kızmadığını anladık.[239]

١٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بنُ خُزَيمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ الْيَهُودَ كَانُوا لَا يَأْكُلُونَ وَلَا يَشْرَبُونَ وَلَا يَقْعُدُونَ مَعَ الْحُيَّضِ فِي بَيْتٍ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَنِ الْمَحِيضِ: {قُلْ هُوَ أَذًى فَاعْتَزِلُوا النِّسَاءَ فِي الْمَحِيضِ}، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اصْنَعُوا كُلَّ مَا شِئْتُمْ مَا سِوَى الْجِمَاعِ.

237 Eserin yazma nüshasında bu isim, büyük oranda Husayn'a benzer şekilde yazıldığı için basılı nüshaya o tarzda kaydedilmiştir. Oysa rivayetin yer aldığı kaynaklarda bunun, sahâbeden Üseyd b. Hudayr olduğu açıkça ifade edilmektedir. (Çeviren)

238 Buradaki "çıktılar" ifadesi basılı nüshanın Arapça metninde "فخرجنا (fe-haracnâ: çıktık)" şeklinde kaydedilmiştir. Hâlbuki yazma nüshada müstensihin, bu kelimeyi "fe-haracnâ" olarak yazdıktan sonra cim harfinin üzerine yeniden bir cim harfi yazıp "nûn" harfini karalamaya çalıştığı; dolayısıyla bizim tercümeye yansıttığımız "çıktılar" anlamına gelen (فخرجَا) kelimesini yazmak istediği anlaşılmaktadır. Üstelik hem rivayetin geçtiği ilgili kaynaklardaki ibare bu şekildedir, hem de olayın akışı bunu gerektirmektedir. (Çeviren)

239 Müslim, Hayz 302; Ebû Dâvûd, Nikâh 45.

146- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Hammâd b. Seleme isnadıyla Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Yahudiler, hayızlı bir kadınla aynı evde oturmaz, onunla birlikte yiyip içmezlerdi. Bu durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatılınca, Allah Teâlâ ***"Sana kadınların hayız hâllerini sorarlar. De ki: O, bir eziyettir. Bu sebeple hayız hâlindeyken kadınlardan uzak durun..."*** âyetini indirdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Cinsel ilişki dışında dilediğiniz her şeyi yapabilirsiniz."***[240]

***

Bu iki hadiste bizlere, âyette geçen "uzak durmak"tan (i'tizâl) kastedilen anlam açıklanmış olmaktadır. O da (bu tür hâllerde) sadece cinsel ilişkiden uzak durmaktır. Yoksa Yahudilerin uzak durdukları diğer hususlar kastedilmemiştir.

İlk hadiste Üseyd b. Hudayr ve Abbâd b. Bişr'in "Yahudiler şöyle şöyle diyorlar. Biz de (onlara inat) kadınlarımızla hayızlı hâldeyken cinsel ilişkide bulunalım mı?" şeklindeki sözleri karşısında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüz hatlarının değişmesinin anlamı -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- kanaatimizce şudur:

Bu konuda Yahudilerin üzerine düşen sorumluluk, mensubu bulundukları şeriata uymaktı. Aynı şekilde her bir peygamberin görevi de -Allah Teâlâ yeni şer'î hükümlerle eskisini neshedinceye kadar- kendinden önceki peygamberlerin şeriatlarına tabi olmaktır. Üseyd ve Abbâd, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e söyleyeceklerini söylediklerinde, maksatları da Yahudilere bu konuda muhalefet etmek olduğundan, aynı zamanda Allah Teâlâ da o güne kadar onlara bu hususta aykırı davranmayı emretmediği için, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onların bu tavrından hoşlanmamıştır.

Diğer taraftan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuda (hayızlı kadınlara nasıl davranılması gerektiği konusunda) rivayet edilen hadislerden birkaçı şöyledir:

١٤٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ

240 İbn Mâce, Tahâret 125; Nesâî, Hayz 181.

اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي، فَوَجَدَ الْقُرَّ، فَقَالَ: يَا عَائِشَةُ، أَلْقِي عَلَيَّ مِنْ مِرْطِكِ
قَالَتْ: فَقُلْتُ إِنِّي حَائِضٌ فَقَالَ: أَعِلَّةً وَبُخْلاً، إِنَّ حَيْضَكِ لَيْسَ فِي ثَوْبِكِ.

147- … Ebû Hamza'nın İbrahim'den, onun da el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namaz kılarken soğuktan üşümeye başladı ve ***'Âişe! Şu örtünü üzerime atıver'*** dedi. 'Ben hayızlıyım' dedim. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ***'Hem rahatsızlık hem de cimrilik, öyle mi? Senin hayızın elbisende değil ki!'*** buyurdu."[241]

***

Bu hadiste, temiz birinin hayızlı kadınla aynı örtüyü paylaşmasının mübahlığı söz konusudur.

١٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمِقْدَامِ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَشْرَبُ مِنَ الْإِنَاءِ وَأَنَا حَائِضٌ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى ذَلِكَ الْمَكَانِ، وَكُنْتُ أَتَعَرَّقُ مِنَ اللَّحْمِ أَوِ الْعَظْمِ، ثُمَّ أُنَاوِلُهُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَيَأْخُذُهُ فَيَضَعُ فَاهُ عَلَى ذَلِكَ الْمَكَانِ فَيَتَعَرَّقُهُ.

148- … el-Mikdâm b. Şureyh'in, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: "Hayızlıyken su içtiğim kabı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uzatıyordum. O da ağzını, benim içtiğim yere koyup öyle içiyordu. Yine kemik üzerindeki eti (biraz) sıyırdıktan sonra geri kalanını Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e veriyordum. O da ağzını, benim yediğim yere koyarak eti sıyırıyordu."[242]

---

241 Eserin yazma nüshasında, buradaki "hem rahatsızlık hem de cimrilik, öyle mi?" anlamına gelen "eilleten ve buhlan" tabiri net bir şekilde okunamamaktadır. O sebeple biz bunu, rivayetin geçtiği Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inden (VII, 458, Beyrut 1986, thk. H. Selim Esed) ve Ebû Nuaym el-Isfahânî'nin *Hilyetü'l-evliya*'sından (IV, 239, Beyrut 1988) tespit ederek çevirdik. Ne var ki eserin muhakkıkı, yazma nüshada net okunmayan bu "eilleten ve buhlan" ibaresini, "ben bunu biliyorum, yazık sana" gibi bir anlama gelen (a'lemuhû veyhaki) şeklinde basılı nüshaya geçirmiştir. Oysa rivayetin geçtiği diğer kaynaklara bakılsaydı, ibarede olmayan bazı harflerin ilavesiyle yapılan bu zorlama okuyuş biçimine gerek kalmayacaktı. Ayrıca hadisteki ***"hayızın elbisende değil ki"*** lafzı sadece *Hilye*'de yer almakta, Ebû Ya'lâ'nın *Müsned*'inde ***"senin hayızın elinde değil ki"*** lafzıyla geçmektedir. (Çeviren)

242 Müslim, Hayz 14; Nesâî, Tahâret 56.

Bu hadiste de hayızlı kadının artığının ve temiz yiyecekten geriye bıraktıklarının mübah olduğu hükmü vardır.

١٤٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مَنْبُوذٍ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: كُنْتُ عِنْدَ مَيْمُونَةَ فَأَتَاهَا ابْنُ عَبَّاسٍ وَهُوَ شَعِثُ الرَّأْسِ، فَقَالَتْ: مَالَكَ أَيْ بُنَيَّ شَعِثٌ رَأْسُكَ؟ قَالَ: أُمُّ عَمَّارٍ مُرَجِّلَتِي -حَائِضٌ فَقَالَتْ أَيْ بُنَيَّ، وَأَيْنَ الْحَيْضَةُ مِنَ الْيَدِ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَدْخُلُ عَلَى إِحْدَانَا وَهِيَ حَائِضٌ فَيَضَعُ رَأْسَهُ فِي حِجْرِهَا فَيَتْلُو الْقُرْآنَ، وَتَقُومُ إِحْدَانَا بِخُمْرَتِهِ إِلَى الْمَسْجِدِ فَتَبْسُطُهَا وَهِيَ حَائِضٌ، أَيْ بُنَيَّ وَأَيْنَ الْحَيْضَةُ مِنَ الْيَدِ.

149- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Menbûz'dan rivayet ettiğine göre, Menbûz'un annesi şöyle dedi: Ben Meymûne'nin yanındayken İbn Abbâs, saçı başı dağınık bir vaziyette çıkageldi. Meymûne ona "Evladım, bu hâlin ne böyle, saçın darmadağın olmuş?" dedi. O da "Saçlarımı tarayan Ümmü Ammâr hayızlıymış (onun için taratmadım)" dedi. Bunun üzerine Meymûne şöyle dedi: "Yavrucuğum, hayızın elle ne alakası var! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bizlerden birinin -hayızlı olduğu hâlde- yanına girer ve başını kucağına koyarak Kur'ân okurdu. Yine içimizden biri, hayızlı olmasına rağmen, Allah Rasûlü'nün yaygısını alıp mescide sererdi. Hayızın elle ne ilgisi olurmuş, evladım!"[243]

١٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ صَفِيَّةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَضَعُ رَأْسَهُ فِي حِجْرِي وَأَنَا حَائِضٌ فَيَقْرَأُ الْقُرْآنَ.

150- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmail > Süfyân > Mansûr b. Abdurrahman yoluyla (Mansûr'un) annesi Safiyye'den rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: "Ben hayızlıyken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* başını kucağıma koyar ve öylece Kur'ân okurdu."[244]

١٥١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ تُغَطِّي النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْخُمْرَةَ وَهِيَ حَائِضٌ.

---

243 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 331.

244 Buhârî, Hayz 3; Müslim, Hayz 15.

151- Yine Yunus'un bize, Süfyân yoluyla Mansûr b. Abdurrahman'dan, onun da kendi annesinden naklettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ*, hayızlı olduğu hâlde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yaygı/örtü verirdi.

***

Bu hadisler de temiz birinin, başını hayızlı kadının kucağına koymasının ve hayızlının da temiz birine, üzerinde namaz kılacağı bir yaygı/örtü sermesinin mübah olduğunu göstermektedir.

١٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أُرَجِّلُ رَأْسَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا حَائِضٌ.

152- … Hişâm'ın, babasından aktardığına göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şunu söyledi: "Ben, hayızlıyken, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in saçını tarıyordum."[245]

١٥٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أَغْسِلُ رَأْسَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ وَأَنَا حَائِضٌ.

153- … İbrahim'in, el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfta olduğu esnada, ben hayızlı olmamama rağmen onun başını yıkıyordum."[246]

***

Bu hadis de hayızlının elinin temiz olduğunu göstermektedir. Çünkü bu el, üzerindeki su ıslaklığıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in başına temas etmiştir.

١٥٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُ إِحْدَانَا أَنْ تَتَّزِرَ وَهِيَ حَائِضٌ ثُمَّ يُضَاجِعُهَا قَالَ شُعْبَةُ: وَرُبَّمَا قَالَ: يُبَاشِرُهَا.

245 Buhârî, Hayz 2; Müslim, Hayz 9; Mâlik, Tahâret 102.

246 Buhârî, Hayz 5; Müslim, Hayz 10.

154- … Şu'be'nin İbrahim'den, onun da el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Birimiz hayızlıyken, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (göbekle diz kapağı arası) peştamalını bağlamasını emreder ve onunla öylece yatağa girerdi (yudâciuhâ)."

Şu'be dedi ki: "Ravi bazen 'yudâciuhâ' yerine 'yubâşiruhâ (teni tenine dokunmak)' derdi."[247]

١٥٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَمْرٍو، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: رُبَّمَا بَاشَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا حَائِضٌ فَوْقَ الْإِزَارِ.

155- … eş-Şa'bî'nin Mesrûk'tan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Hayızlı olduğum hâlde, peştamalın bağlandığı (göbek) kısmının üstünde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teninin tenime değdiği olurdu."[248]

١٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حَبِيبٍ، مَوْلَى عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ بُدَيَّةَ، قَالَ ابْنُ وَهْبٍ: كَانَ اللَّيْثُ يَقُولُ: نُدْبَةُ مَوْلَاةُ مَيْمُونَةَ، عَنْ مَيْمُونَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُبَاشِرُ الْمَرْأَةَ مِنْ نِسَائِهِ وَهِيَ حَائِضٌ إِذَا كَانَ عَلَيْهَا إِزَارٌ يَبْلُغُ أَنْصَافَ الْفَخِذَيْنِ أَوْ إِلَى الرُّكْبَتَيْنِ.

156- Yunus'un bize, İbn Vehb > Yunus b. Yezîd ve Leys > İbn Şihâb > Urve b. ez-Zübeyr'in kölesi Habîb > Büdeyye yoluyla -ki İbn Vehb onun hakkında şunu söyler: Leys "Meymûne'nin cariyesi Nüdbe" derdi- rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Meymûne şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, eşlerinden biri hayızlıyken, eğer üzerinde baldırlarının ortalarına -ya da dizlerine- kadar uzanan bir peştamalla kuşanmışsa, teni tenine değecek şekilde ona sarılırdı."[249]

---

247 Ebû Dâvûd, Tahâret 106; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 174.

248 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 36.

249 Ebû Dâvûd, Tahâret 106; Nesâî, Tahâret 180.

١٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ مَيْمُونَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُبَاشِرُ نِسَاءَهُ فَوْقَ الْإِزَارِ وَهُنَّ حُيَّضٌ.

157- ... Ebû İshâk eş-Şeybânî'nin Abdullah b. Şeddâd'dan rivayet ettiğine göre, Meymûne şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, eşleri hayızlıyken, peştamalın yukarı kısmından teni tenlerine değecek tarzda sarılırdı."[250]

***

Bu hadis de hayızlı kadını, peştamalın üst tarafından, tenine dokunacak şekilde sarılıp kucaklamanın mübah olduğuna delalet etmektedir. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak hayızlı kadına, peştemalın alt kısmından, cinsel organı dışında temas etmenin caiz olup olmadığı hususunda ihtilaf edilmiştir. Kimisi bunu mübah sayarak bu konunun başında zikrettiğimiz Enes b. Mâlik hadisini delil olarak göstermiştir ki, o da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Cinsel ilişki dışında her şeyi yapabilirsiniz"*** sözüne dayanmaktadır.

Bu görüşü savunanlar şunu söylemektedirler:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, eşlerine, peştamalın üst kısmından temas etmiş olmasına dair rivayet edilen hadislerde, alt kısmının ona haram olduğunu gösteren bir delil yoktur. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu tutumunu çok iyi bilen Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiğimiz diğer bir rivayet, bunun mübah olduğuna işaret etmektedir. O rivayet de şöyledir:

١٥٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ عَائِشَةَ: مَا يَحِلُّ لِلرَّجُلِ مِنِ امْرَأَتِهِ إِذَا كَانَتْ حَائِضًا؟ قَالَتْ: كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا فَرْجَهَا.

158- ... Ubeydullah b. Amr'ın Eyyûb'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Kılâbe şunu anlattı: Bir adam, Âişe'ye, eşi hayızlı olan birinin eşiyle neleri

250 Müslim, Hayz 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 336.

yapmasının helal olduğunu sormuş, o da "Cinsel organı dışında her şeyi" cevabını vermiştir.[251]

١٥٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ مِثْلَ ذَلِكَ.

159- … Yine Ubeydullah, Eyyûb > Ebû Ma'şer > İbrahim > Mesrûk isnadıyla Hz. Âişe'den bu rivayetin aynısını nakletmiştir.[252]

١٦٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ أَبِي مُرَّةَ، مَوْلَى عَقِيلٍ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ عِقَالٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، قُلْتُ: مَا يَحْرُمُ عَلَيَّ مِنِ امْرَأَتِي إِذَا حَاضَتْ؟ قَالَتْ: فَرْجُهَا.

160- … Bükeyr b. Abdullah el-Eşecc'in, Akîl'in kölesi Ebû Murra'dan rivayet ettiğine göre, Hakîm b. Ikâl şöyle demiştir: Âişe *radıyallahu anhâ* 'ya "Eşim hayız olduğunda, bana haram olan şeyleri nelerdir?" diye sordum. "Cinsel organı" cevabını verdi.[253]

***

Bu görüş sahipleri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu manaya gelen başka rivayetler de nakledilmiştir" diyerek şunları zikretmişlerdir:

١٦١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُبَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَاوِلِينِي الْخُمْرَةَ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَقُلْتُ: إِنِّي حَائِضٌ، فَقَالَ: لَيْسَ حَيْضَتُكِ فِي يَدِكِ.

161- … Sâbit b. Ubeyd'in, el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, mescidde olduğu bir sırada bana ***"Şu örtüyü uzatıver"*** dedi. Ben de "Hayızlıyım" dedim. Bunun üzerine ***"Hayızın elinde değil ki!"*** buyurdu.

---

251 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 327-328.

252 Taberî, *Tefsîr*, II, 383.

253 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 95; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, I, 314.

١٦٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَهِيِّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

162- ... Ebû İshâk, el-Behiyy > İbn Ömer > Âişe isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunu aynı şekilde rivayet etti.

١٦٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَهِيِّ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ وَلَمْ يَذْكُرِ ابْنَ عُمَرَ.

163- ... Yine Ebû İshâk, el-Behiyy > Âişe isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun gibi bir rivayeti nakletmiş fakat (isnadda) İbn Ömer'i zikretmemiştir.[254]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Âişe *radıyallahu anhâ*'ya hitaben söylediği ***"Hayızın elinde değil ki!"*** sözünün geçtiği bu hadisler, her organında hayızlık olmadığını; temizlik açısından, hayız öncesi gibi temiz olduğunu göstermektedir. Dolayısıyla bu hadis, hayız hâlinin, özellikle ilgili olduğu bölgenin dışında, kadının hayız öncesi durumunda hiçbir değişiklik yapmadığının delilidir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Süleyman b. Şuayb'ın bize babasından aktardığına göre Muhammed b. el-Hasen'dir. Keza Mâlik ve Şâfiî'nin kanaatleri de budur. Ebû Hanîfe ise, birinci görüşü tercih ediyor ve hayızlı kadına peştamalın üst kısmı haricinde temas edip sarılmayı caiz görmüyordu. Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü destekleyen rivayetlerden biri şöyledir:

١٦٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عُمَيْرٍ، مَوْلًى لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: جَاءَ نَفَرٌ مِنْ أَهْلِ الْعِرَاقِ إِلَى عُمَرَ، فَقَالَ لَهُمْ عُمَرُ: أَبِإِذْنٍ جِئْتُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ قَالَ: مَا حَاجَتُكُمْ؟ قَالُوا: جِئْنَا نَسْأَلُكَ عَنْ ثَلَاثَةِ أَشْيَاءَ قَالَ: مَا هِيَ؟ قَالُوا: نَسْأَلُكَ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ تَطَوُّعًا مَا هِيَ؟ وَالْحَائِضِ مَا يَصْلُحُ لِزَوْجِهَا مِنْهَا؟ وَعَنِ الْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ؟ فَقَالَ لَهُمْ: أَسَحَرَةٌ أَنْتُمْ؟ قَالُوا: لَا قَالَ: لَقَدْ سَأَلْتُمُونِي عَنْ ثَلَاثٍ مَا سَأَلَنِي عَنْهُنَّ أَحَدٌ مُنْذُ سَأَلْتُ

254 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 106.

عَنْهُنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَيْرُكُمْ أَمَّا صَلَاةُ الرَّجُلِ فِي بَيْتِهِ تَطَوُّعًا فَنُورٌ فِي بَيْتِكَ، وَأَمَّا الْحَائِضُ فَلَكَ مِنْهَا مَا فَوْقَ الْإِزَارِ، وَلَيْسَ مَا تَحْتَهُ؛ وَأَمَّا الْغُسْلُ مِنَ الْجَنَابَةِ فَتَبْدَأُ فَتَتَوَضَّأُ وُضُوءَكَ لِلصَّلَاةِ، ثُمَّ تُفْرِغُ عَلَى رَأْسِكَ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ تُدَلِّكُ رَأْسَكَ كُلَّ مَرَّةٍ ثُمَّ تُفِيضُ عَلَى سَائِرِ جَسَدِكَ.

164- … Zeyd b. Ebî Üneyse'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb'ın kölesi Umeyr şöyle dedi: Bir grup Iraklı Ömer'e gelmişlerdi. Ömer *radıyallahu anh* onlara "İzin alarak mı geldiniz?" diye sordu. Onlar da "Evet" cevabını verdiler. "Peki, ne istiyorsunuz?" dedi. Onlar "Sana üç şeyi sormaya geldik" dediler. "Neymiş onlar?" dedi. Dediler ki: "Kişinin evinde kıldığı nafile namazın hükmünü; bir adamın, hayızlı eşiyle yapması caiz olan şeylerin neler olduğunu ve cünüplükten kurtulmak için alınacak guslü sormaya geldik." Ömer de onlara "Siz sihirbaz mısınız yoksa?" diye sordu. "Hayır" dediler. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* şunları söyledi: "Ben bu soruları Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğum günden bu yana sizden başka hiç kimse gelip de bunları bana sormadı. Kişinin evinde kıldığı nafile namaz sorusuna gelince; bu, evindeki bir nurdur. Hayızlı kadınla ilgili olanı da peştamalın alt kısmı değil de üst tarafı senindir (dilediğin her şeyi yapabilirsin). Cünüplükten kurtulmak için alınacak gusül ise şöyledir: Öncelikle namaz abdesti gibi abdest alırsın. Sonra başına üç defa su döker ve her defasında başını iyice ovalarsın. Ardından da suyu bütün bedenine dökersin."[255]

١٦٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ الشَّامِيِّ، عَنْ أَحَدِ النَّفَرِ الَّذِينَ أَتَوْا عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ وَكَانُوا ثَلَاثَةً، ثُمَّ ذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ.

165- İbn Ebî Dâvûd bize, Ali b. el-Ca'd > Züheyr b. Muâviye > Ebû İshâk > Âsım b. Ömer es-Sâmî yoluyla Ömer b. el-Hattâb'a gelen üç kişiden birinden rivayet ederek bu hadisi zikretti.

***

Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşünü destekleyen delillerden biri de şudur:

---

255 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, I, 312.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Hayız hâlindeyken kadınlardan uzak durun..."*** buyruğundan ilk anlaşılan hüküm, her bakımdan onlardan uzak durmaktır. Fakat Yüce Allah, Enes hadisinde de geçtiği üzere, bu "uzak durma"dan neyi kastettiğini bizlere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıklamıştır. Buna göre, özellikle onlarla cinsel ilişkiden uzak durma anlamı kastedilmiştir. Ömer *radıyallahu anh*'dan gelen rivayet ise bu hükme, "hayızlı kadınların peştamallarının alt kısmıyla" ilgilenmekten kaçınmayı da eklemiştir. Bu sebeple bu haber, Enes'in rivayetine ek bir hüküm getirdiği için, Enes'in haberinden daha öncelikli ve tercihe layıktır. Böylece bize göre Ebû Hanîfe'nin görüşü haklı ve isabetlidir. Bu, aynı zamanda Ebû Yusuf'un da görüşüdür. Bu görüşü bize Süleyman b. Şuayb, babasından, o da Muhammed kanalıyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

Bir grup ilim adamı da, Allah *azze ve celle*'nin ***"O, bir eziyettir. Bu sebeple hayız hâlindeyken kadınlardan uzak durun"*** buyruğuna dayanarak müstehâza[256] ile cinsel ilişkiyi de yasaklamaya kalkışmıştır. Çünkü hayızlı kadında var olan "eziyet," bunda da vardır. Bu görüşü savunduğu rivayet edilenlerden biri de İbrahim en-Nehaî'dir:

١٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: الْمُسْتَحَاضَةُ لَا تَصُومُ وَلَا يَأْتِيهَا زَوْجُهَا وَلَا تَقْرَأُ فِي الْمُصْحَفِ.

166- ... Ebû Avâne'nin Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, İbrahim şöyle dedi: "Müstehâza, oruç tutamadığı gibi eşi onunla cinsel ilişkiye giremez ve Kur'ân okuyamaz."[257]

***

Ancak ilim adamlarının çoğu, bu konuda ona muhalefet etmiş ve müstehâza ile cinsel ilişkiye cevaz vererek, müstehâzayı, gördüğü kandan dolayı hayızlı gibi kabul etmemiştir. Bu görüşü benimsediği rivayet edilenlerden biri de Bekr b. Abdullah el-Müzenî'dir:

---

256 Kadınlardan bir hastalık sebebiyle zuhur eden ve rahimden başka bir yerden gelip cinsel organ yoluyla dışarı akan kana "istihâza;" kendisinden böyle bir kan gelen kadına da "müstehâza" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 209.

257 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 311; Dârimî, Vudû 88.

١٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ: قِيلَ لِبَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْمُزَنِيِّ: إِنَّ الْحَجَّاجَ بْنَ يُوسُفَ، يَقُولُ: إِنَّ الْمُسْتَحَاضَةَ لَا يَغْشَاهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ بَكْرٌ: الصَّلَاةُ أَعْظَمُ حُرْمَةً، يَغْشَاهَا زَوْجُهَا.

167- ... Hammâd, Humeyd'in şöyle dediğini haber verdi: Bekr b. Abdullah el-Müzenî'ye, "el-Haccâc b. Yusuf 'Müstehâza, eşiyle cinsel ilişkiye giremez' diyor" denildiğinde, o şunu söylemiştir: "Namazın değeri daha büyüktür. Onun için eşiyle cinsel ilişkiye girebilir."[258]

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için, biz de bu ihtilafın çözümüne dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetini inceledik ve şunları tespit ettik:

١٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَسَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْجُمَحِيُّ، وَمَالِكٌ، وَاللَّيْثُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ: قَالَتْ فَاطِمَةُ ابْنَةُ أَبِي حُبَيْشٍ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنِّي لَا أَطْهُرُ أَفَأَدَعُ الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ وَلَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ، فَإِذَا أَقْبَلَتِ الْحَيْضَةُ فَاتْرُكِي الصَّلَاةَ، فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَصَلِّي.

168- ... Hişâm'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Fâtıma bint Ebî Hubeyş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şunu sormuştu: "Ben hiç temiz kalamıyorum (devamlı kanım geliyor). Namazı terk edeyim mi?" Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"O sadece bir damardır, hayız değil. Hayız (vaktin) geldiğinde namazı bırak. Süresi dolduğunda da üzerindeki (hayız) kanını yıka ve namaz kıl."***[259]

---

258 Bunun anlamı şudur: Müstehâza namaz kılabilmektedir. Namazın saygınlığı ve değeri daha yüce olmasına rağmen onun için herhangi bir yasak söz konusu değilse, eşiyle cinsel ilişkiye girmesine hangi gerekçeyle karşı çıkılabilir ki! (Çeviren) Rivayet için bk. Dârimî, Vudû 85.

259 Mâlik, Tahâret 104; Buharî, Hayz 8; Müslim, Hayz 62.

١٦٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقرِئُ، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ أَبِي حُبَيْشٍ أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنِّي أَحِيضُ الشَّهْرَ وَالشَّهْرَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ ذَلِكَ لَيْسَ بِحَيْضٍ، وَإِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ مِنْ دَمِكِ، فَإِذَا أَقْبَلَ الْحَيْضُ فَدَعِي الصَّلَاةَ، وَإِذَا أَدْبَرَ فَاغْتَسِلِي لِطُهْرِكِ، ثُمَّ تَوَضَّئِي عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ.

169- … Ebû Hanîfe'nin Hişâm'dan, onun da babasından naklettiğine göre, Âişe *radıyallahu ahnâ* dedi ki: Fâtıma bint Ebî Hubeyş, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ben bazen bir, bazen de iki ay boyunca hayız oluyorum" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"O, hayız değil, sadece senin kanından bir damardır. Hayız vaktin geldiğinde namazı bırak. Bittiğinde de (normal) temizliğin için guslet. Sonra da her namaz vaktinde abdest al"*** buyurdu.[260]

١٧٠ -حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: فَإِذَا ذَهَبَ قَدْرُهَا فَاغْسِلِي عَنْكِ الدَّمَ وَتَوَضَّئِي وَصَلِّي.

170- … Yine Hammâd'ın Hişâm'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde nakletmiş, sadece sonunda şu ifadeye yer vermiştir: ***"Hayız süren dolduğunda üzerindeki kanı yıka ve abdest alıp namaz kıl."***[261]

***

Bu konuya ilişkin inşallah kitabımızın, "kadınların hayız ve temizlik dönemleriyle" ilgili bölümünde zikredeceğimiz daha başka rivayetler de olacaktır.

١٧١ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، وَحَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ

260 Buhârî, Hayz 19; Ebû Dâvûd, Tahâret 111.

261 Müslim, Hayz 62; Nesâî, Hayz 6.

عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا وَتَغْتَسِلُ غُسْلًا وَاحِدًا، وَتَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

171- ... Hişâm'ın, babası yoluyla Âişe'den rivayetine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müstehâza, hayızlı olduğu günler kadar namaz kılmayı bırakır. Daha sonra tek bir defa gusleder ve her namaz için abdest alır."***[262]

١٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ امْرَأَةً كَانَتْ تُهَرَاقُ الدِّمَاءَ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَفْتَتْ لَهَا أُمُّ سَلَمَةَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لِتَنْظُرْ عَدَدَ اللَّيَالِي وَالْأَيَّامِ الَّتِي كَانَتْ تَحِيضُهُنَّ مِنَ الشَّهْرِ قَبْلَ أَنْ يُصِيبَهَا الَّذِي أَصَابَهَا، فَلْتَتْرُكِ الصَّلَاةَ قَدْرَ ذَلِكَ مِنَ الشَّهْرِ، فَإِذَا خَلَّفَتْ ذَلِكَ فَلْتَغْتَسِلْ، ثُمَّ لِتَسْتَثْفِرْ بِثَوْبٍ ثُمَّ لِتُصَلِّ.

172- ... Nâfi'in, Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Ümmü Seleme şunu haber verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde, kendisinden devamlı olarak kan gelen bir kadın vardı. Ümmü Seleme, onun durumu hakkında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den fetva isteyince, (Allah Rasûlü) şu cevabı verdi: ***"Başına bu durum gelmeden önce bir ay içerisinde hayızlı olduğu gün ve gecelerin sayısını hesaplayarak bu süre zarfında namaz kılmasın. Süre dolduğunda da gusletsin sonra da avret bölgesine (kanın akmasını engelleyecek) bir bez bağlayıp namazını kılsın."***[263]

***

Sünnet, hayızlıya namazı yasaklarken müstehâzaya cevaz vermiştir. Bu da hayızlının hükmünün müstehâzadan farklı olduğunu; müstehâzanın hükmünün, hayızlıların hükümlerine değil, temiz kadınların hükümlerine dâhil olduğunu göstermektedir.

262 Hişâm'ın babası Urve'nin bir görüşü olarak bk. Mâlik, Tahâret 108; Hz. Peygamber'in hadisi olarak farklı bir sened ve metindeki küçük bir ilaveyle nakledilen bir rivayet için bk. Tirmizî, Tahâret 94; İbn Mâce, Tahâret 115.

263 Mâlik, Tahâret 105.

Eğer biri "Bu duruma göre biz, erkeğe sadece 'kan'dan dolayı cinsel ilişkiyi yasaklamış olmaktayız" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bildiğimiz kadarıyla sen, bakirelerle cinsel ilişkiye karşı çıkmıyor, buna izin veriyorsun! Oysa bunlarla ilişkide de mutlaka "kan" vardır. O hâlde "eziyet" sayılan ve cinsel ilişkiye engel olan kan, sadece "hayız kanı"dır, diğer kanlar değil.

Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve ilim ehlinin çoğunluğunun, istihâza günleri boyunca müstehâza ile cinsel ilişkiye girmenin mübah olduğu konusundaki görüşü budur.

Muvaffakiyet lutfedecek olan yalnızca Allah'tır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ...﴾

"... TEMİZLENİNCEYE KADAR ONLARA YAKLAŞMAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"... Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın..."***[264] buyruğundaki ***"temizleninceye kadar (hatta yathurne)"*** ifadesi, bundan bir önceki bölümde bahsettiğimiz hayızla ilgili yasakların son bulduğu noktadır. Nitekim şu âyetlerde de aynı durum söz konusudur: ***"... O gece, fecrin doğuşuna kadar (hatta matlai'l-fecr) esenlik doludur..."***[265] ***"Şayet biri ötekine saldırırsa, Allah'ın buyruğuna dönünceye kadar (hatta tefîe ilâ emrillah) saldıran tarafla savaşın..."***[266] Bütün bunlar, Yüce Allah'ın o meselelerle ilgili takdir ettiği hükümlerin son sınırlarıdır. Ne var ki Azîz ve Celîl olan Allah, (hatta yathurne) ifadesindeki "tuhrun (temizlik)" mahiyetini bizlere açıklamamıştır. Konuyla ilgili yaptığımız incelemede şu rivayeti tespit ettik:

١٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {وَلَا تَقْرَبُوهُنَّ حَتَّى يَطْهُرْنَ}، قَالَ: حَتَّى يَطْهُرْنَ مِنَ الدَّمِ، فَإِذَا تَطَهَّرْنَ، قَالَ: اغْتَسَلْنَ.

173- ... Süfyân'ın, İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid ***"Temizleninceye kadar onlara yaklaşmayın"*** kısmını "kandan temizleninceye kadar" şeklinde te'vil etmiş; ***'temizlendiklerinde..."*** ifadesini de "guslettiklerinde" anlamında yorumlamıştır.

---

264 Bakara 2/222.

265 Kadir 97/5.

266 Hucurât 49/9.

Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu te'vile ilişkin herhangi bir görüş ayrılığı söz konusu değildir. Kanın kesilmesi ise, bizatihi temizlik sayılmaz; çünkü her ne kadar kadın, kanın kesilmesiyle birlikte hayızdan çıkmış olsa da eşinin kendisiyle cinsel ilişkiye girmesi caiz değildir. Ayrıca kendisinin de su ile gusledinceye, suyun olmaması hâlinde ise toprakla teyemmüm yapıncaya kadar, namaz kılması ve Kâbe'yi tavaf etmesi caiz görülmemiştir. Zira ***"temizleninceye kadar..."*** ifadesi, -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- (kanaatimizce), "Su veya toprak gibi kendisiyle temizlendikleri şeylerle temizlenmeleri helal/caiz oluncaya kadar..." anlamına gelmektedir. Çünkü kadın, henüz hayızlıyken gusletmiş olsa, bu gusülle temizlenmiş sayılmaz. O, ancak hayız kanının kesilmesinden sonra aldığı gusülle temiz hâle gelir. Bunun benzeri ifadeler, herkesin kullandığı günlük dilde de geçmektedir. Mesela; boşanmış kadın hakkında söylenen "İddeti sona erdiğinde, erkeklere helâl olur" sözü, onunla cinsel ilişkiye girmenin helal olması ve iddetinin sona ermesiyle o erkeklerden birinin eşi sayılması anlamında değildir. Hatta bu söz, öyle bir kadınla, herhangi bir yasağın kalmayacağı bir evliliği yapmanın helal olması manası da taşımamaktadır. Nitekim böylesi bir durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, iddet bekleyen Fatıma bint Kays'a hitaben kullandığı bir ifadesine de yansımıştır: ***"İddetinden çıktığın zaman bana haber ver."***[267]

Aynı şey Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kimin (bir tarafı) kırılır veya ayağı sakatlanırsa, ihramdan çıkmış sayılır"***[268] hadisi için de geçerlidir. Bunun manası "ihrama hiç girmemiş kimse gibi ihramdan çıkmış sayılır" değildir. Burada kastedilen, "bir hedy (hac kurbanı) göndererek ihramdan çıkması helal olur" demektir. Eğer herhangi bir kırık, ayak sakatlığı ve düşman tehlikesi olmaksızın kurban göndermişse, bu onun için yeterli olmakla birlikte ihramdan çıkmış sayılmaz. Kırık ve sakatlığın her ikisi, ihramdan çıkmasını sağlayacak bir kurban göndermeyi mübah kıldığına göre, bu iki (rahatsızlığın) hangisiyle ihramdan çıkmış olursa olsun söz konusu kurban geçerli sayılır. İşte guslünü henüz hayızlıyken aldığı için temizlenmemiş sayılan kadın da böyledir. Eğer kanı kesilir ve gusülle temizlenebilen (kadınların) durumuna gelirse, o zaman girmiş olduğu bu temizlik evresinden dolayı guslü geçerli sayılır.

---

267 Müslim, Talâk 47.

268 Ebû Dâvûd, Hac 43.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ فَاذَا تَطَهَّرْنَ... ﴾

"TEMİZLENDİKLERİNDE ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle "Temizlendiklerinde..."*[269] buyurmasına rağmen bize, ne bu temizliği (et-tuhr) ne de bunun keyfiyetini (nasıl olacağını) açıklamıştır. Temizlenme (meselesi), bundan önceki bölümde Mücâhid'den rivayet ettiğimiz hadiste geçtiği gibidir. Bildiğimiz kadarıyla bu hususta herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Keyfiyeti ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıklanmıştır:

١٧٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ صَدَقَةَ بِنْتِ شَيْبَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: دَخَلَتْ أَسْمَاءُ بِنْتُ شَكَلٍ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ تَغْسِلُ إِحْدَانَا إِذَا طَهُرَتْ مِنَ الْمَحِيضِ؟ قَالَ: تَأْخُذُ سِدْرَهَا وَمَاءَهَا فَتَوَضَّأُ وَتَغْسِلُ رَأْسَهَا وَتُدَلِّكُهُ حَتَّى يَبْلُغَ الْمَاءُ شُؤُونَ شَعْرِهَا، ثُمَّ تُفِيضُ عَلَى جَسَدِهَا، تَأْخُذُ مِنْ صَبَّهَا أَوْ فِرْصَتَهَا فَتَطَهَّرُ بِهَا فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ أَتَطَهَّرُ بِهَا؟، فَقَالَ: تَطَهَّرِي بِهَا قَالَتْ عَائِشَةُ: فَعَرَفْتُ الَّذِي يَكْنِي عَنْهُ، فَقُلْتُ لَهَا: تَتَبَّعِي بِهَا آثَارَ الدَّمِ.

174- ... İbrahim b. el-Muhâcir'in, Sadaka bint Şeybe'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Esmâ bint Şekel,[270] Rasûlullah

269 Bakara 2/222.

270 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim "Esma bint Seken" olarak geçmektedir. Her ne kadar bu hanım sahâbînin Esma bint Yezîd b. es-Seken olduğu ve "Şekel" isminin "Seken"in bozulmuş hâli olduğu iddia edilse de temel hadis kaynaklarında "Esma bint Şekel" olarak kaydedilmektedir. Üstelik "Seken" babasının değil, dedesinin adıdır. Bu da eserin yazma nüshasındaki kayda aykırıdır. (Çeviren)

sallallahu aleyhi ve sellem'in yanına girerek "Ey Allah'ın Rasûlü! İçimizden biri hayızdan temizleneceği zaman nasıl yıkanmalı?" diye sordu. Allah Rasûlü, cevaben şöyle buyurdu: ***"Sidresini***[271] ***ve suyunu aldıktan sonra başını, suyu saç diplerine ulaştırıncaya kadar iyice yıkayıp ovalar. Daha sonra suyu bedenine döker. Ardından (misk sürülmüş) bir bez (pamuk vs.) parçasını alıp tahâretlenir."*** Bunun üzerine (Esma) "Ey Allah'ın Rasûlü! Onunla nasıl tahâretleneceğim?" diye sordu. O da ***"Tahâretlenirsin işte"*** buyurdu. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in neyi ima ettiğini anladığım için kadına "O bezi, kanın aktığı ve değdiği yerlere koyarsın" dedim.[272]

***

Kuşkusuz bu hüküm, suyun olması hâlinde geçerlidir. Suyun bulunmaması durumuna gelince; ***"Eğer cünüp oldunuzsa, temizlenin"***[273] âyetinin te'vilinde de söylediğimiz gibi Allah Teâlâ bizlere, kendi Kitab'ında ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde, onun diliyle, suyun bulunduğu hâllerde cünüp kimse ile ilgili hükmü açıklamıştır. Buna göre, ***"temizlendiklerinde..."*** âyetiyle hayızlılara hayızdan temizlenmeyi farz kıldığı gibi ***"eğer cünüp oldunuzsa, temizlenin"*** âyetiyle de cünüp kimseye tahâreti farz kılmış ve buradaki "tahâret"i, ***"cünüp iken de -yoldan geçen/yolcu olan müstesna- gusledinceye kadar namaza yaklaşmayın..."***[274] âyetiyle açıklamıştır. Sünnet ise cünüp kimsenin, suyun yokluğu hâlinde teyemmüm alabileceği hükmünü koymuştur. Dolayısıyla hayızlı kadın, kanın kesilmesinden sonra -suyun bulunması şartına bağlı olarak- guslün kendisine farz olması bakımından cünüp kimse gibiyse, suyun olmaması hâlinde de onun gibidir. Nasıl ki toprak, cünüp kimse açısından su ile temizliğin yerini tutabiliyorsa, aynı şekilde hayızlı için de su ile tahâretlenmenin yerine geçer. Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve ilim adamlarının çoğunluğunun görüşü budur.

271 Yaprakları kurutulup dövülerek beden temizliğinde sabun gibi temizlik maddesi olarak kullanılan bir ağaç türüdür. Sedir ağacı olarak da bilinir. (Çeviren)

272 Müslim, Hayız 61; Ebû Dâvûd, Tahâret 120.

273 Mâide 5/6.

274 Nisâ 4/43.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللّٰهُ...﴾

"... ALLAH'IN SİZE EMRETTİĞİ YERDEN ONLARA YAKLAŞIN..."

SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"... Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın (fe'tûhunne)..."***[275] buyurmuş, ancak Kitab'ında bizlere bu "yaklaşma"nın mahiyetini açıklamamıştır. Biz bunun ne anlama geldiğini araştırdığımızda şu rivayetleri tespit ettik:

١٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي رَزِينٍ فِي قَوْلِهِ: {فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللهُ} قَالَ: مِنْ حَيْثُ تَطَهَّرتْ.

175- ... Süfyân'ın el-A'meş'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Rezîn âyetin ilgili kısmını "Temizlendiği yerden" şeklinde izah etmiştir.

١٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: {فَإِذَا تَطَهَّرْنَ فَأْتُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ أَمَرَكُمُ اللهُ}، قَالَ: أُمِرُوا أَنْ يَأْتُوا مِنْ حَيْثُ نُهُوا عَنْهُ.

176- ... Süfyân'ın Osman b. el-Esved'den naklettiğine göre, Mücâhid, ***"Temizlendiklerinde Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın..."*** âyetine ilişkin "Kendilerine (geçici olarak) yasak konulan yerden yaklaşmaları emredilmiştir" açıklamasını yapmıştır.

---

275 Bakara 2/222.

Bu durum, temiz kadınlara, hayız hâlindeyken yaklaşma yasağı konulan yerden yaklaşmaya izin verildiğini göstermektedir. Yoksa ***"Allah'ın size emrettiği yerden onlara yaklaşın..."*** âyetindeki (emir hükmü), onlara yaklaşmanın farz kılındığı anlamına gelmemektedir.

Bu, tıpkı Allah *azze ve celle*'nin, Cuma ezanıyla birlikte alışveriş yapmayı yasakladıktan sonra buyurduğu ***"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin..."***[276] âyetine benzer. Buradaki emir, (namaz sonrası) bunları yapmanın onlara farz kılındığı manasına gelmez. Sadece konulmuş olan (geçici) bir yasağın kaldırılarak söz konusu işlerin mübah olduğunu gösterir.

Aynı şey, Yüce Allah'ın, ihramlılara kara avını yasakladıktan sonra buyurduğu ***"İhramdan çıktıktan sonra (isterseniz) avlanın..."***[277] âyeti için de geçerlidir. Burada da ihram sonrası avlanma hükmü bir farziyeti değil, izin ve ruhsatı ifade etmekte; ihramdan çıkmadan önce bu hususta koymuş olduğu yasağı kaldırıp serbest bırakma anlamı taşımaktadır.

Biz bu konuyu ve konuyla ilgili ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimîn) gelen rivayetleri Allah Teâlâ'nın izniyle bu kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Muvaffak kılacak olan yalnızca Allah'tır.

---

276 Cuma 62/10.

277 Mâide 5/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...إِنَّ اللّٰهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ﴾

"... ŞÜPHESİZ ALLAH, TEVBE EDENLERİ DE SEVER, TEMİZLENENLERİ DE SEVER" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"... Şüphesiz Allah, tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever"***[278] âyetindeki ***"tevbe edenleri sever"*** kısmı, muhkemdir. Çünkü manası kolaylıkla anlaşılabilmektedir. Bununla günahlardan tevbe edenler kastedilmektedir. Fakat ***"temizlenenleri de sever"*** ifadesi, te'vile elverişli müteşâbihlerdendir. Biz de bu konuda yapılan te'villeri araştırdığımızda (şunları tespit ettik:)

١٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} قَالَ: التَّوَّابِينَ مِنَ الذُّنُوبِ وَالْمُتَطَهِّرِينَ بِالْمَاءِ.

177- ... Sevrî'nin, Talha'dan rivayet ettiğine göre Atâ ***"... Şüphesiz Allah, tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever"*** âyetiyle ilgili olarak "Günahlardan tevbe edenleri ve su ile temizlenenleri..." açıklamasını yapmıştır.[279]

***

Bu yaklaşıma göre, Allah *azze ve celle*'nin, bu âyette kendisi sebebiyle sahiplerini sevdiği temizlik, su ile yapılan temizliktir.

---

278 Bakara 2/222.

279 Taberî, *Tefsîr,* II, 390.

١٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ أَبِي الْمِنْهَالِ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ}، قَالَ: مِنَ الذُّنُوبِ.

178- ... Avf'ın, Ebu'l-Minhâl'den naklettiğine göre, Ebu'l-Âliye, ilgili âyetteki ***"temizlenenler"*** ifadesini, "günahtan temizlenenler/arınanlar" olarak izah etmiştir.

***

Bu bakış açısına göre ise, Allah *azze ve celle*'nin, kendisi sebebiyle sahiplerini sevmiş olduğu temizlik, günahlardan temizlik/arınmadır.

١٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: التَّائِبُ مِنَ الذَّنْبِ كَمَنْ لَا ذَنْبَ لَهُ، {إِنَّ اللهَ يُحِبُّ التَّوَّابِينَ وَيُحِبُّ الْمُتَطَهِّرِينَ} فَإِذَا أَحَبَّ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَبْدًا لَمْ يَضُرَّهُ ذَنْبُهُ.

179- ... Süfyân'ın, Âsım'dan rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî şöyle dedi: Günahtan tevbe eden kimse, hiç günahı olmayan kimse gibidir. ***"... Şüphesiz Allah tevbe edenleri de sever, temizlenenleri de sever."*** Eğer Yüce Allah bir kulunu severse, o kula günahı zarar veremez.

***

Bu te'vil, bu konuda Atâ'dan rivayet edilen te'vile benzemektedir.

Te'vil ehli (müfessirler), bu hadiste geçen "temizleme"yi (tathîr), Yüce Allah'ın ***"Ey Ehl-i Beyt! Allah sizden, sadece günahı gidermek ve sizi tertemiz yapmak istiyor (yutahhirakum tathîrâ)"***[280] âyetinde vurgulanan anlama uygun şekilde yorumlamışlardır. Çünkü onlara göre bu âyetteki "temizleme (tathîr)," "günahlardan ve insanoğlunu kirleten diğer bütün şeylerden temizleme/arındırma" manasındadır.

İlim adamları, sözünü ettiğimiz bu te'ville ilgili olarak bu kadar ihtilaf ettikleri için, biz de ihtilafın çözümünü Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda araştırdık ve Yüce Allah'ın orada şöyle buyurduğunu gördük: ***"... Orada temizlenmeyi (yetetahharû) seven adamlar vardır."***[281]

---

280 Ahzâb 33/33.

281 Tevbe 9/108.

Âyetin te'vili hakkında ise şunlar rivayet edilmiştir:

١٨٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ ضَبَابٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ، أَنَّ أَهْلَ قِبَا أَتَوُا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرُوا لَهُ الاسْتِنْجَاءَ بِالْمَاءِ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ قَدْ أَثْنَى عَلَيْكُمْ فَدُومُوا {رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا وَاللهُ يُحِبُّ الْمُطَّهِّرِينَ}.

180- ... Abdurrahman b. Ebî Ziyâd'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. el-Hâris dedi ki: Kuba halkı Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip su ile istincâ[282] meselesini sordular. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Allah size (bu konuda) övgüde bulundu, devam edin: 'Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır. Allah da çok temizlenenleri sever.'"***

١٨١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَيَّارًا أَبَا الْحَكَمِ يَذْكُرُ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَامٍ، قَالَ: لَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَلَى أَهْلِ قِبَاءٍ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَثْنَى عَلَيْكُمْ فِي الطُّهُورِ خَيْرًا {فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا} أَفَلَا تُخْبِرُونَنِي؟ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّا نَجِدُهُ مَكْتُوبًا عَلَيْنَا فِي التَّوْرَاةِ الاسْتِنْجَاءُ بِالْمَاءِ.

181- ... Seyyâr Ebu'l-Hakem'in, Şehr b. Havşeb'den naklettiğine göre, Muhammed b. Abdullah b. Selâm şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Kuba halkını ziyaret edip onlara ***"Allah Teâlâ, 'Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır' buyurarak temizlik konusunda sizden övgüyle söz etti. Bana bunun ne olduğunu söyler misiniz?"*** diye sordu. Onlar "Ey Allah'ın Rasûlü! Su ile istincâ! Biz bunun Tevrat'ta bize farz kılındığını görmekteyiz" dediler.[283]

***

Bu da gösteriyor ki, ilk âyette (Bakara 222) bahsedilen temizlik, bu ikinci âyetteki temizliğin aynısıdır.

---

282 İstincâ: Kan, meni, idrar, pislik gibi şeylerin çıktıkları yerleri temizlemek. Bk. Erdoğan, Fıkıh Terimleri Sözlüğü, s. 213. (Çeviren)

283 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 6.

١٨٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ سَهْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَدَقَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُتْبَةُ بْنُ أَبِي حَكِيمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيُّ، وَ جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ هَذِهِ الْآيَةَ لَمَّا أُنْزِلَتْ {فِيهِ رِجَالٌ يُحِبُّونَ أَنْ يَتَطَهَّرُوا} الْآيَةَ قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مَعْشَرَ الْأَنْصَارِ، إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ أَثْنَى عَلَيْكُمْ خَيْرًا فِي الطُّهُورِ فَمَا طُهُورُكُمْ؟ قَالُوا: نَتَوَضَّأُ لِلصَّلَاةِ، وَنَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ، وَنَسْتَنْجِئُ بِالْمَاءِ قَالَ: هُوَ ذَاكَ فَعَلَيْكُمُوهُ.

182- … Sadaka (b. Hâlid), Utbe[284] b. Ebî Hakîm'den rivayetle, Talha b. Nâfi'in şöyle dediğini haber verdi: Ebû Eyyûb el-Ensârî, Câbir b. Abdullah ve Enes b. Mâlik'in bana bildirdiklerine göre, ***"Onda temizlenmeyi seven adamlar vardır"*** âyeti indiği zaman Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey Ensâr topluluğu! Allah azze ve celle, temizlik konusunda sizden övgüyle bahsetti. Nedir sizin temizliğiniz?"*** diye sordu. Onlar "Namaz için abdest alırız, cünüp olduğumuzda guslederiz ve su ile istincâ yaparız" dediler. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ***"İşte bu (sonuncusu), bunu bırakmayın, devam edin"*** buyurdu.[285]

284 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Uyeyne" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki gerek Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde (XII, 174), gerekse İbn Mâce'nin *Sünen*'inde (Tahâret 28) ilgili isim "Utbe" şeklinde geçmektedir. Doğrusu da budur. Zira bu şahıs, Talha b. Nâfi'den rivayette bulunmuş olan Ebu'l-Abbâs Utbe b. Ebî Hakîm el-Hemdânî eş-Şâmî el-Ürdünî et-Taberânî (ö. 147) adlı ravidir. Bk. el-Mizzî, *Tehzîb*, XIX, 300. (Çeviren)

285 İbn Mâce, Tahâret 28.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ... ﴾
"EY İMAN EDENLER! MÜŞRİKLER ANCAK BİR PİSLİKTİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir..."***[286] buyurmaktadır. Âyetin akla gelen ilk anlamına göre "müşrikler" ifadesi, -(İslâm devletiyle) antlaşması ve zimmet akdi bulunan ve (ilahî) bir Kitab/din mensubu biri olsun olmasın,- "Allah'a ortak koşan her müşrik" için geçerlidir.

Şu kadar var ki ilim adamları, "müşrikler"den kastedilenin kimler olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Mâlik ve Medineli bir kısım ulema "Âyetten anlaşılan ilk anlama göre, bundan maksat, Allah Teâlâ'ya ortak koşan her müşriktir. Bu nedenle müşriklerden hiçbirinin, Allah *azze ve celle*'nin açıkça zikrettiği Mescid-i Harâm'a ve ilgili âyette bahsetmediği diğer mescidlere girmesine izin verilmez" demişlerdir.

Şâfiî ve diğer bir kısım âlimler ise şöyle demişlerdir: "Mâlik'in dediği gibi 'müşrikler'den kasıt, âyetten açıkça anlaşıldığına göre müşriklerin hepsidir. Ancak (kanaatimizce) onlar, özellikle Mescid-i Harâm dışında kalan Yüce Allah'ın mescidlerinden herhangi birine girebilirler."

Öte yandan Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed de âyette geçen "müşrikler"den maksadın, (İslâm devletiyle) antlaşması ve zimmet akdi bulunmayan müşrikler olduğunu ve bu konuda Mescid-i Harâm ile Allah *azze ve celle*'nin diğer mescidleri arasında bir fark bulunmadığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu kanaati Câbir'den rivayet etmişlerdir:

---

286 Tevbe 9/28.

١٨٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِم، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، وَحَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ: {إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ}: إِلَّا أَنْ يَكُونَ عَبْدًا أَوْ أَحَدًا مِنْ أَهْلِ الْجِزْيَةِ.

183- ... Haccâc b. Muhammed, İbn Cüreyc'in şöyle dediğini rivayet etti: Ebu'z-Zübeyr'in bana verdiği bilgiye göre Câbir, ***"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar..."*** âyetindeki (Mescid-i Harâm'a yaklaşmamakla) ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Köle veya cizye veren (gayr-ı müslim) tebaadan olanlar hariç."[287]

***

Bu istisnanın, Câbir'in kıraatına ait (farklı) bir okuyuş biçimi olması ihtimali kadar olmaması ihtimali de vardır. Ancak bu, âyette kastedilen manayı ifade etmektedir. Dolayısıyla hangi ihtimal söz konusu olursa olsun, cizye ehli ve köle olan kâfirler, ona göre âyetin kapsamına girmemektedir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla sahâbeden hiç kimse, Câbir'in bu görüşüne karşı çıkmamıştır. Bizim görüşümüz de bu yöndedir. Yine de doğrusunu en iyi Allah bilir.

Buna göre (İslâm devletiyle) antlaşması bulunmayan kâfirler, içinde bulundukları küfür hâlini bırakmakla yükümlüdürler. Hatta bundan vazgeçmeleri için (gerektiğinde) öldürülürler. Bu durumdaki birinin Müslümanların mescidlerine girmesine müsaade edilmez. Ancak böyle olmayan kâfirlerin hükümleri diğerlerine göre farklıdır; bunların Müslümanların mescidlerine ve diğer (kutsal) mekânlarına girmelerine izin verilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu manaya delalet eden bir hadis rivayet edilmiştir:

١٨٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ، أَنَّ وَفْدَ ثَقِيفٍ لَمَّا قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَرَبَ لَهُمْ فِيهِ فِي الْمَسْجِدِ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، قَوْمٌ أَنْجَاسٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ لَيْسَ عَلَى الْأَرْضِ مِنْ أَنْجَاسِ النَّاسِ شَيْءٌ، إِنَّمَا أَنْجَاسُ النَّاسِ عَلَى أَنْفُسِهِمْ.

287 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 53.

184- … Humeyd'in el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Osman b. Ebi'l-Âs şunu anlattı: Sakîf kabilesi heyeti Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldiğinde (Hz. Peygamber) onlar için mescidde bir çadır kurdurmuştu. Sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Bunlar pis bir topluluktur" deyince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yerin üzerinde insanların pisliğinden hiçbir şey yoktur. İnsanların pisliği ancak kendilerinin aleyhinedir."***[288]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kâfirlerde olan fakat Müslümanlarda bulunmayan pisliğin (necâset), mescidlere girme ve oralarda oturma açısından onların hükümleriyle Müslümanların hükümleri arasında bir fark oluşturmadığını haber vermektedir.

(Sahâbîler) bu konuda böylesine ihtilaf ettikleri ve zikrettiğimiz âyetin te'vili hakkında daha önce sözünü ettiğimiz birbirine aykırı görüşler serdettikleri için, biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bunun çözümüne işaret edecek bir şeylerin bulunup bulunmadığına baktık ve şu rivayeti tespit ettik:

١٨٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ الْحَكَمُ بْنُ نَافِعٍ الْبَهْرَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: بَعَثَنِي أَبُو بَكْرٍ مِمَّنْ يُؤَذِّنُ فِي يَوْمِ النَّحْرِ بِمِنًى أَلَا لَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَيَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ يَوْمُ النَّحْرِ، وَالْحَجُّ الْأَكْبَرُ الْحَجُّ، وَإِنَّمَا قِيلَ الْحَجُّ الْأَكْبَرُ مِنْ أَجْلِ قَوْلِ النَّاسِ الْحَجُّ الْأَصْغَرُ، فَنَبَذَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِلَى النَّاسِ فِي ذَلِكَ الْعَامِ فَلَمْ يَحُجَّ فِي الْعَامِ الْقَابِلِ الَّذِي حَجَّ فِيهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُشْرِكٌ، وَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْعَامِ الَّذِي نَبَذَ فِيهِ أَبُو بَكْرٍ إِلَى الْمُشْرِكِينَ {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ فَلَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ بَعْدَ عَامِهِمْ هَذَا إِلَى قَوْلِهِ: إِنَّ اللهَ عَلِيمٌ حَكِيمٌ}.

185- … ez-Zührî'nin Humeyd b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Ebû Bekir, Kurban bayramının ilk günü Mina'da "Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamayacak ve hiçbir çıplak Kâbe'yi tavaf edemeyecek" diye ilanda bulunmak üzere giden kimseler arasında beni de

---

288 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 13.

gönderdi. Hacc-ı ekber (büyük hac) günü, Kurban bayramının ilk günüdür. Hacc-ı ekber, hacdır. Buna hacc-ı ekber denilmesi, insanların (umreye) hacc-ı asgar (küçük hac) demelerinden ötürüdür. Ebû Bekir *radıyallahu anh* o yıl insanlara bu ihtarda bulunduğu için Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccettiği ertesi yıl (Veda Haccı'nda) hiçbir müşrik hac yapamadı. Allah Teâlâ da Ebû Bekir'in müşriklere uyarıda bulunduğu o senede şu âyeti indirdi: ***"Ey iman edenler! Müşrikler ancak bir pisliktir. Onun için bu yıllarından sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar. Eğer yoksulluktan korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir. Şüphesiz Allah, iyi bilendir, hikmet sahibidir."***[289]

***

Müşrikler ticaretle uğraştıkları (ve ekonomiyi canlandırdıkları) için Müslümanlar da onlardan faydalanıyorlardı. Allah *azze ve celle* de müşriklere Mescid-i Harâm'a girme yasağı koyunca Müslümanlar, müşriklerin ticarî hayata kattıkları hareketliliğin aniden kesilmesinden dolayı (ekonomik) sıkıntılar yaşamaya başladılar. Bu sebeple Yüce Allah ***"Eğer yoksulluktan korkarsanız, (bilin ki) Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir"*** buyurmuştur. Allah Teâlâ, bundan sonraki âyette geçen cizye hükmünü -ki daha önce olmayan bir hükümdür- müşriklerin ticaretleriyle sağladıkları katkıların engellenmesinden (doğacak ekonomik sıkıntıları) telafi etmek üzere meşru kılmıştır. Nitekim bir sonraki âyette de şöyle buyurmaktadır: ***"Kendilerine Kitap verilenlerden Allah'a ve ahiret gününe inanmayan, Allah'ın ve Rasûlü'nün haram kıldığını haram saymayan ve hak dini kendine din edinmeyen kimselerle, küçülerek elleriyle cizye verinceye kadar savaşın."***[290]

Allah *azze ve celle* Müslümanlara cizyeyi helal kılınca, Müslümanlar, müşriklerin ticarî hayatta sağladıkları kazancın çok daha fazlasının Yüce Allah tarafından kendilerine lütfedildiğini anladılar. Nitekim Mücâhid'den bu manada bir görüş rivayet edilmektedir:

١٨٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {إِنَّمَا الْمُشْرِكُونَ نَجَسٌ}، قَالَ: قَالَ الْمُؤْمِنُونَ: كُنَّا نُصِيبُ مِنْ مَتَاجِرِ الْمُشْرِكِينَ، فَوَعَدَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُغْنِيَهُمْ مِنْ فَضْلِهِ عِوَضًا لَهُمْ بِأَنْ لَا يَقْرَبُوا الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ.

289 Benzer bir metin için bk. Buhârî, Tefsîru Sûre 9.

290 Tevbe 9/29.

186- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, *"... Müşrikler ancak bir pisliktir... Allah dilerse sizi kendi lütfundan zengin edecektir..."* âyetine ilişkin şunu söylemiştir: "Mü'minler 'Biz, müşriklerin ticaretlerinden kazanç elde ediyorduk' dediler. Bunun üzerine Allah Teâlâ, o müşriklerin Mescid-i Harâm'a yaklaşmamaları karşılığında kendi lütfundan onları zengin edeceği sözünü vermiştir."[291]

***

Bu âyeti (Tevbe 28), bir sonraki âyet (Tevbe 29) ve Tevbe sûresinin başındaki âyetlerle birlikte yorumlamak gerekmektedir.[292] Nitekim (Tevbe 28.) âyetinin indiriliş sebebi olarak zikredilen ve o hac esnasında (hacc-ı ekberde müşriklere) yapılan uyarılarla ilgili bir rivayet de şöyledir:

١٨٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، وَبِشْرُ بْنُ ثَابِتٍ الْبَزَّارُ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مُحَرَّرِ بْنِ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ حَيْثُ بَعَثَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَادَى بِأَرْبَعٍ حَتَّى صَحِلَ صَوْتِي: أَنَّهُ لَا تَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا نَفْسٌ مُسْلِمَةٌ، وَلَا يَحُجُّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفُ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَمَنْ كَانَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَهْدٌ فَإِنَّ أَجَلَهُ إِلَى أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَإِذَا مَضَتِ الْأَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ، فَإِنَّ اللهَ بَرِيءٌ مِنَ الْمُشْرِكِينَ وَرَسُولُهُ.

187- ...eş-Şa'bî'nin Muharrar b. Ebî Hureyre'den naklettiğine göre, babası (Ebû Hureyre) şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ali b. Ebî Tâlib'i gönderdiğinde ben de onunla birlikteydim. Sesi kısılıncaya kadar şu dört maddeyi (herkese) duyurdu: "Cennete ancak Müslümanlar girecektir. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamayacak ve hiçbir çıplak Kâbe'yi tavaf edemeyecektir. Ayrıca kimin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile yaptığı bir antlaşma varsa, bu antlaşmanın süresi dört aydır. Dört ay geçtikten sonra Allah ve Rasûlü müşriklerden uzaktır."[293]

291 Taberî, *Tefsîr,* X, 108.

292 Görebildiğimiz kadarıyla metnin bu cümlesinde bir anlam düşüklüğü bulunmaktadır. Biz bunu konunun akışına uygun şekilde çevirmeye çalıştık. (Çeviren)

293 Nesâî, Menâsik 161; Dârimî, Salât 140; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 299.

١٨٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ الْعَوَّامِ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بَعَثَ أَبَا بَكْرٍ وَأَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ، ثُمَّ بَعَثَ عَلِيًّا، فَبَيْنَا أَبُو بَكْرٍ فِي بَعْضِ الطَّرِيقِ، إِذْ سَمِعَ رُغَاءَ نَاقَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجَ أَبُو بَكْرٍ فَزِعًا، وَظَنَّ أَنَّهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِذَا عَلِيٌّ، فَدَفَعَ إِلَيْهِ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهُ عَلَى الْمَوْسِمِ، وَأَمَرَ عَلِيًّا أَنْ يُنَادِيَ بِهَؤُلَاءِ الْكَلِمَاتِ، فَانْطَلَقْنَا، فَقَامَ عَلِيٌّ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، فَقَالَ: ذِمَّةُ اللهِ وَرَسُولِهِ بَرِيئَةٌ مِنْ كُلِّ مُشْرِكٍ فَسِيحُوا فِي الْأَرْضِ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، وَلَا يَحُجَّنَّ بَعْدَ الْعَامِ مُشْرِكٌ، وَلَا يَطُوفَنَّ بِالْبَيْتِ عُرْيَانٌ، وَلَا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ إِلَّا مُؤْمِنٌ قَالَ: فَكَانَ عَلِيٌّ يُنَادِي بِهَا، فَإِذَا بُحَّ قَامَ أَبُو هُرَيْرَةَ فَأَذَّنَ بِهَا.

188- ... el-Hakem b. Uyeyne'nin, Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şunu anlatmıştır: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (müşriklere ihtarda bulunmak üzere) Ebû Bekir'i görevlendirmiş ve ona şu (geçen) maddeleri duyurmasını emretmişti. Daha sonra (Hz. Peygamber) Ali'yi göndermişti. Ebû Bekir yoldayken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in devesinin böğürme sesini işitti. Bu gelenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* olduğu zannıyla içine bir korku düştü. Fakat Ali olduğunu anlayınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fermanını ona vererek hac mevsiminde onu sözcü olarak görevlendirdi ve söz konusu dört maddeyi ilan etmesini emretti. Biz de harekete geçtik. Ali, teşrik günlerinde kalkıp şunları duyurdu: "Allah ve Rasûlü'nün zimmeti (ahd-i emanı) artık her müşrikten uzaktır (kalkmıştır). Yeryüzünde dört ay daha dolaşın. Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamayacak ve hiçbir çıplak Beyt'i (Kâbe) tavaf edemeyecektir. Cennete ise ancak mü'min olan girebilir."

(Muharrer) dedi ki: "Ali bunları yüksek sesle ilan ediyor, sesi kısıldığında da Ebû Hureyre kalkıp duyuruyordu."[294]

***

294 Tirmizî, Tefsîr 9.

Bu rivayetlerde, âyetin nüzûl sebebinin yanı sıra, müşriklerin Müslümanlarla birlikte daha önce olduğu gibi Kâbe'yi haccetmelerinin yasaklanması ve âyette bahsi geçen müşriklerin de Ehl-i Kitab dışındaki putperestler olduğu gerçeği yer almaktadır. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin, Müslümanlara, müşriklerin ticaretlerinden elde ettikleri kazançları telafi etmek üzere Ehl-i Kitab'ın cizyesini meşru kılmasından, Ehl-i Kitab'ın, sözü geçen müşrikler dışında bir topluluk olduğunu anlamaktayız. Ayrıca ilgili âyette adı geçen müşriklerin şu âyette bahsedilen müşriklerin ta kendileri olduklarını da öğrenmekteyiz: ***"Mü'min olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince; muhakkak ki Allah, bunlar arasında kıyamet gününde (ayrı ayrı) hükmünü verir. Çünkü Allah her şeyi hakkıyla bilendir."***[295]

Öte yandan ***"Bu yıldan sonra hiçbir müşrik hac yapamayacaktır"*** fermanından, onların, kendilerine yasak getirilen Mescid-i Harâm'a ve daha önce yapmakta oldukları hacca yaklaşamayacakları sonucunu çıkarıyoruz. Hacca yaklaşmalarının engellenmesi, Arafat, Müzdelife ve Mescid-i Harâm'ın dışında kalan diğer hac mekânlarına yaklaşmalarının da engellenmesi anlamına gelmektedir. Ancak bu âyetteki yaklaşma yasağı, antlaşmalı ve zimmet ehli olan kâfirlerin Arafat ve Müzdelife'ye girmelerine mani olmadığı gibi Mescid-i Harâm'a girmelerinin önünde de bir engel sayılmaz. Bu bakış açısını destekleyecek mahiyette nakledilen rivayetlerden biri de şöyledir:

١٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا سُفْيَانَ بْنَ حَرْبٍ دَخَلَ مَسْجِدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُشْرِكٌ.

189- … Ma'mer'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb, müşrik olan Ebû Süfyân b. Harb'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidine girdiğini belirtti.

***

Bu hüküm, barış antlaşması (hüdne) durumunda geçerlidir. ez-Zührî'den rivayette bulunan Salih b. Ebi'l-Ahdar'ın hadisinde de aynı durum söz konusudur. (Genel olarak) kâfirler sınıfı içerisinde "müşrikler"den kastedilenin, sadece putperestler olduğuna ve onların haricindeki Ehl-i Kitab'ın

295 Hac 22/17.

kastedilmediğine ilişkin kanaatimizi destekleyen delillerden biri de Allah *azze ve celle*'nin ***"Mü'min olanlar, Yahudi olanlar, Sâbiîler, Hıristiyanlar, Mecûsîler ve müşrik olanlara gelince..."*** âyetidir. Yüce Allah, burada küfür ehlinin gruplarını saydıktan sonra bunların dışında ayrıca "müşrik olanlar"dan bahsetmektedir ki onlar da putperestlerdir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Veda Haccı'nda bu ayrımı dikkate alarak hitap etmiştir:

١٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي اللَّيْثُ، وَابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الْقَاسِمِ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي أُمَامَةَ الْبَاهِلِيِّ، قَالَ: شَهِدْتُ خُطْبَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَقَالَ قَوْلًا كَثِيرًا حَسَنًا جَمِيلًا، وَكَانَ فِيهَا: مَنْ أَسْلَمَ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابَيْنِ فَلَهُ أَجْرُهُ مَرَّتَيْنِ، وَلَهُ مِثْلُ الَّذِي لَنَا، وَعَلَيْهِ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْنَا، وَمَنْ أَسْلَمَ مِنَ الْمُشْرِكِينَ فَلَهُ أَجْرُهُ، وَلَهُ مِثْلُ الَّذِي لَنَا، وَعَلَيْهِ مِثْلُ الَّذِي عَلَيْنَا.

190- ... Süleyman b. Abdurrahman'ın, el-Kâsım b. Ebî Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Ümâme el-Bâhilî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Vedâ Haccı günündeki konuşmasına/hitabına şahit oldum. Çok güzel şeylerden bahsetti. Söyledikleri arasında şu da vardı: ***"Ehl-i Kitab'tan Müslüman olanlara iki kat ecir vardır. (Müslüman olduktan sonra) bizim lehimize olanlar onların da lehine, aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir. Aynı şekilde müşriklerden Müslüman olanlara da bir ecir vardır. (Müslüman olmaları hâlinde) bizim lehimize olanlar onların da lehine, aleyhimize olanlar onların da aleyhinedir."***[296]

***

Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde genellikle şirk ehli, putperestler olarak geçmekte, bunların dışındaki Ehl-i Kitap kastedilmemektedir.

Öte yandan "Mescid-i Harâm"dan maksadın, mescid ve dışındaki çevresi olduğunu gösteren delillerden biri de şu rivayettir:

296 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 259.

١٩١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: قَوْلُهُ: {الْمَسْجِدَ الْحَرَامَ} يُرِيدُ الْحَرَمَ كُلَّهُ.

191- ... Haccâc b. Muhammed'in İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre Atâ, ilgili âyette geçen ***"Mescid-i Harâm"***dan, bütün Harem'in kastedildiğini belirtmiştir.[297]

***

Tahâret (Temizlik) Bölümü burada son bulmaktadır.

297 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 52-53.

NAMAZ BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿يَٓا اَيُّهَا الَّذ۪ينَ اٰمَنُوٓا اِذَا نُودِيَ لِلصَّلٰوةِ...﴾
"EY İMAN EDENLER! NAMAZA ÇAĞIRILDIĞI ZAMAN..."
SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı (nûdiye) zaman..."***[298] buyurmaktadır. Bu âyette zikredilen "nidâ," muhkem bir ifadedir ve bununla ezanın kastedildiği gayet açıktır. Fakat Yüce Allah bizlere ne bu âyette ne de Kitab'ının başka bir yerinde söz konusu ezanın keyfiyetini beyan etmiştir. Bize bunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıklamıştır:

١٩٢ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَاسِطِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَشَارَ الْمُسْلِمِينَ بِمَا يَجْمَعُهُمْ عَلَى الصَّلَاةِ، قَالُوا: لَنَا الْبُوقُ، وَكَرِهَهُ مِنْ أَجْلِ الْيَهُودِ، ثُمَّ ذَكَرُوا النَّاقُوسَ فَكَرِهَهُ مِنْ أَجْلِ النَّصَارَى، فَأُرِيَ تِلْكَ اللَّيْلَةَ النِّدَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، يُقَالُ لَهُ: عَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ، وَعُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُمَا، فَطَرَقَ الْأَنْصَارِيُّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلًا، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلَالًا فَأَذَّنَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَزَادَ بِلَالٌ فِي نِدَاءِ صَلَاةِ الصُّبْحِ الصَّلَاةُ خَيْرٌ مِنَ النَّوْمِ، فَأَقَرَّهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ: أَمَا إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ مِثْلَ الَّذِي رَأَى، وَلَكِنَّهُ سَبَقَنِي.

---

298 Cuma 62/9.

192- … ez-Zührî'nin Sâlim'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müslümanları namaz için bir araya getirebilecek şey hakkında onlarla istişare etti. Onlar "(Yahudilerin kullandığı) boru olsun" dediler. (Hz. Peygamber) Yahudilere ait olmasından dolayı bu teklifi hoş karşılamadı. Daha sonra çandan söz ettiler, bunu da Hıristiyanlar(ın sembolü olmasın)dan dolayı beğenmedi. O gece, Abdullah b. Zeyd isimli Ensardan bir kişi ile Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anhumâ*'ya rüyalarında ezan gösterildi. Ensarlı kişi, (sabahı beklemeden) gece vakti hemen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi (ve rüyasını anlattı). Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Bilâl'e ezan okumasını emretti.

ez-Zührî şöyle dedi: "Bilâl, sabah namazının ezanına 'es-Salâtu hayrun mine'n-nevm: Namaz uykudan hayırlıdır' cümlesini eklemiş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunu onaylamıştır."

Ömer *radıyallahu anh* ise şöyle demiştir: "Ben de onun (Abdullah b. Zeyd) gördüğünün aynısını görmüştüm fakat o erken davrandı."[299]

١٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْهَرَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ دِينَارٍ الطَّاحِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كَانُوا قَدْ أَرَادُوا أَنْ يَضْرِبُوا بِالنَّاقُوسِ، وَأَنْ يَرْفَعُوا نَارًا لِلْإِعْلَامِ بِالصَّلَاةِ حَتَّى أُرِيَ ذَلِكَ الرَّجُلُ تِلْكَ الرُّؤْيَا، فَأُمِرَ بِلَالٌ أَنْ يَشْفَعَ الْأَذَانَ وَيُوتِرَ الْإِقَامَةَ.

193- … Hâlid el-Hazzâ'nın Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik şöyle demiştir: "Namaz vaktini bildirmek için çan çalmayı ve ateş yakmayı düşünüyorlardı. Nihayetinde o kişiye o rüyada (ezan) gösterilince, Bilâl'e, ezan lafızlarını ikişer ikişer, kamet lafızlarını da birer birer okuması emredildi."[300]

١٩٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ دَاوُدَ الْخُرَيْبِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ زَيْدٍ رَأَى رَجُلًا نَزَلَ مِنَ السَّمَاءِ عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَخْضَرَانِ أَوْ بُرْدَانِ أَخْضَرَانِ فَقَامَ عَلَى جِذْمِ حَائِطٍ، فَأَذَّنَ: اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ

299 İbn Mâce, Ezân 1.

300 Buhârî, Ezân 1-2; Müslim, Salât 3.

أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، ثُمَّ قَعَدَ ثُمَّ أَقَامَ مِثْلَ ذَلِكَ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: نِعْمَ مَا رَأَيْتَ عَلِّمْهَا بِلَالًا.

194- ... Amr b. Murra'nın, Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan naklettiğine göre, Abdullah b. Zeyd, (rüyasında) üzerinde iki yeşil elbise veya çizgili aba/hırka bulunan bir adamın gökten inerek bir duvar kalıntısı üzerinde doğrulduğunu ve ezanı şöyle okuduğunu görmüştür:

"Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber.

Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedü en lâ ilâhe illallah.

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah.

Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh.

Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh.

Allahu Ekber, Allahu Ekber.

Lâ ilâhe illallah."

Adam daha sonra oturmuş, ardından tekrar kalkıp buna benzer şekilde kamet getirmiştir. (Abdullah b. Zeyd de) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek durumu haber verince (Hz. Peygamber) ***"Ne güzel şeyler görmüşsün! (Şimdi) bunu Bilâl'e öğret"*** buyurmuştur.[301]

١٩٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَصْحَابُ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيَّ رَأَى فِي الْمَنَامِ الْأَذَانَ فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: عَلِّمْهُ بِلَالًا، فَأَذَّنَ مَثْنَى وَأَقَامَ مَثْنَى، وَقَعَدَ قَعْدَةً.

301 Tirmizî, Salât 194.

195- ... el-A'meş'in Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leyla şöyle dedi: "Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının bana anlattıklarına göre, Abdullah b. Zeyd el-Ensârî, rüyasında ezan (okunduğunu) görmüş, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek bunu haber verince de (Allah Rasûlü) ***'Onu Bilâl'e öğret'*** buyurmuştur. (Bilâl de) ezan lafızlarını ikişer ikişer okumuş, kamet lafızlarını da ikişer defa tekrarlamış ve (arada) bir müddet oturmuştur."[302]

١٩٦ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْحَابُنَا، فَذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ فِي الْإِقَامَةِ قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ، وَقَالَ عَبْدُ اللهِ: لَوْلَا أَنِّي أَتَّهِمُ نَفْسِي لَظَنَنْتُ أَنِّي رَأَيْتُ ذَلِكَ وَأَنَا يَقْظَانُ غَيْرَ نَائِمٍ، ثُمَّ قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: وَأَنَا وَاللهِ لَقَدْ طَافَ بِي الَّذِي طَافَ بِعَبْدِ اللهِ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُ سَبَقَنِي سَكَتُّ.

196- ... Yine Zeyd b. Ebî Üneyse'nin Amr b. Murra'dan naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ "Sahâbemizin bize anlattığına göre..." diyerek bu rivayetin aynısını zikretmiş ve kamet ile ilgili olarak "Kad kâmeti's-salât" cümlesini eklemiştir.

Ayrıca Abdullah şöyle dedi: "Eğer kendimi zan altında bırakmak gibi bir endişem olmasaydı, bunu uykuda değil de uyanıkken gördüğüme inanırdım."[303]

Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* ise "Allah'a yemin olsun ki, Abdullah'ın gördüğü rüyayı ben de görmüştüm. Fakat onun benden önce davrandığını görünce sesimi çıkarmadım" demiştir.

١٩٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: كَانُوا يَجْتَمِعُونَ لِلصَّلَاةِ، يُؤْذِنُ بِهَا بَعْضُهُمْ بَعْضًا، حَتَّى نَقَسُوا أَوْ كَادُوا أَنْ يَنْقُسُوا، فَإِذَا رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ، يُقَالُ لَهُ: عَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي أُخْبِرُكَ أَنِّي لَمْ أَكُنْ نَائِمًا أَصَدَّقْتَ أَنِّي لَبَيْنَ النَّائِمِ وَالْيَقْظَانِ، إِذْ رَأَيْتُ شَخْصًا عَلَيْهِ ثَوْبَانِ أَخْضَرَانِ،

302 Tirmizî, Salât 28.

303 Buradaki "inanırdım" ifadesi başka kaynaklarda "söylerdim" şeklinde geçmektedir. Bk. eş-Şâşî, Ebû Saîd el-Heysem b. Küleyb, *el-Müsned*, III, 37, Medine 1993. (Çeviren)

أَوْ بُرْدَانِ أَخْضَرَانِ، فَقَامَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَقَالَ: اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، قَالَ ذَلِكَ مَرَّتَيْنِ أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَجَعَلَ آخِرَ ذَلِكَ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، ثُمَّ أَمْهَلَ هُنَيْهَةً، ثُمَّ قَامَ، فَقَالَ مِثْلَ ذَلِكَ، إِلَّا أَنَّهُ يَزِيدُ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلِّمْهَا بِلَالًا فَقَالَ عُمَرُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَمَا إِنَّهُ قَدْ طَافَ بِيَ اللَّيْلَةَ مِثْلُ الَّذِي طَافَ بِعَبْدِ اللهِ، وَلَكِنَّهُ سَبَقَنِي.

197- ... Amr b. Murra'nın Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel şöyle dedi: (Sahâbîler) namaz için birbirlerine haber vererek toplanıyorlardı. Nihayetinde çan çaldılar veya neredeyse çan çalacaklardı. Derken Abdullah b. Zeyd adında Ensarlı bir kişi, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer sana uykuda olmadığımı söylesem, yalan söylemiş olmam. Ben, uyku ile uyanıklık arasındayken üzerinde iki yeşil elbise veya çizgili aba/hırka bulunan bir adamın ayağa kalkıp kıbleye yönelerek iki defa 'Allahu Ekber, Allahu Ekber. Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedü en lâ ilâhe illallah' dediğini gördüm. Peşinden 'Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah,' en sonunda da 'Lâ ilâhe illallah' dediğini gördüm. Sonra bir süre bekledi ve ardından kalkıp aynısını söyledi. Sadece 'Kad kâmeti's-salât, kad kâmeti's-salât' kısmını ekledi." Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bunu Bilâl'e öğret"*** buyurdu.

Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Abdullah'ın gördüğü rüyanın aynısını ben de bu gece görmüştüm. Fakat o benden erken davrandı."[304]

١٩٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، وَعَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ السَّائِبِ، قَالَ أَبُو عَاصِمٍ فِي حَدِيثِهِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي وَأُمُّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنْ أَبِي مَحْذُورَةَ، وَقَالَ رَوْحٌ فِي حَدِيثِهِ، عَنْ أُمِّ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، عَنْ أَبِي مَحْذُورَةَ، قَالَ: عَلَّمَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَذَانَ كَمَا يُؤَذِّنُونَ الْآنَ: اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ،

304 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 246.

أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الصَّلَاةِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، حَيَّ عَلَى الْفَلَاحِ، اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَعَلَّمَنِي الْإِقَامَةَ مَثْنَى مَثْنَى، فَذَكَرَ مِثْلَ الْأَذَانِ غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يُرَجِّعْ فِيهِ، وَقَالَ فِي آخِرِهِ: قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ، قَدْ قَامَتِ الصَّلَاةُ.

198- Ali b. Ma'bed ve Ali b. Şeybe'nin[305] bize, Ravh b. Ubâde > İbn Cüreyc > Osman b. es-Sâib isnadıyla ve yine Ebû Bekre'nin bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Osman b. es-Sâib senediyle naklettikleri rivayette:

Ebû Âsım, kendi rivayetinde (Osman b. es-Sâib'in) "Babam ve Ümmü Abdilmelik b. Ebî Mahzûre'nın, Ebû Mahzûre'den bana haber verdiklerine göre…" dediğini aktarırken;

Ravh da kendi rivayetinde şöyle dedi: (Osman b. es-Sâib'in), Ümmü Abdilmelik b. Ebî Mahzûre'den rivayet ettiğine göre, Ebû Mahzûre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ezanı, şimdi okudukları gibi öğretti:

"Allahu Ekber, Allahu Ekber.

Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedü en lâ ilâhe illallah.

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullah.

Hayye ale's-salâh, Hayye ale's-salâh.

Hayye ale'l-felâh, Hayye ale'l-felâh.

Allahu Ekber, Allahu Ekber.

Lâ ilâhe illallah."

Ayrıca bana kameti de ikişer ikişer okumayı öğretti ve onu da ezan gibi okudu. Ancak (kamette) kelime-i şehadetleri okurken sesini önce alçaltıp sonra yükseltmedi (tercî), sonunda da ***"Kad kâmeti's-salât, kad kâmeti's-salât"*** dedi.[306]

305 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Şeybe" ismi, yanlışlıkla "Şebbe" olarak kaydedilmiştir. Oysa biyografi eserlerinde ve bizzat Tahâvî'nin bu rivayete yer verdiği *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (IV, 412 vd.) "Ali b. Şeybe" olarak geçmektedir. (Çeviren)

306 Ebû Dâvûd, Salât 28; Nesâî, Ezân 8.

١٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ الصَّفَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي عَامِرٌ الْأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَكْحُولٌ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مُحَيْرِيزٍ، حَدَّثَهُ أَنَّ أَبَا مَحْذُورَةَ عَلَّمَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْأَذَانَ تِسْعَ عَشْرَةَ كَلِمَةً: اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ الْأَذَانِ عَلَى مَا فِي الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ.

199- ... Mekhûl'ün, Abdullah b. Muhayrîz'den rivayet ettiğine göre, Ebû Mahzûre ona, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ezanı on dokuz kelime olarak öğrettiğini haber verdikten sonra *"Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber"* dedi ve ezanın geri kalan kısmını birinci hadiste olduğu gibi zikretti.[307]

***

Ebû Mahzûre'nin "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana kameti on dokuz kelime olarak öğretti: ***'Allahu Ekber, Allahu Ekber...'"*** diyerek haber verdiği hadis, Ravh'ın rivayetiyle aynıdır.

İşte Cuma ve diğer namazlar için geçerli olan ezanın keyfiyeti bu rivayetlerle sabit olmaktadır.

Şu kadar var ki, İbn Cüreyc yoluyla gelen Ebû Mahzûre hadisinde "Allahu Ekber, Allahu Ekber" lafzı (iki defa) yer alırken, yine Ebû Mahzûre'ye ait İbn Muhayrîz kanalıyla gelen hadiste "Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber" lafzı (dört defa) geçmektedir.

Bize göre burada İbn Muhayrîz'in rivayeti daha tercihe layıktır. Çünkü ezanda tekrar edilen bir takım lafızların var olduğunu ve ikinci kısmın (son) birincinin (baş) yarısını oluşturduğunu görmekteyiz. Dikkat edersen ezanın başında (iki defa) "Eşhedü en lâ ilâhe illallah, Eşhedü en lâ ilâhe illallah" denilmekte ve bu kısım, ezanın sonunda tekrar edildiğinde sadece bir defa "Lâ ilâhe illallah" ibaresi okunmaktadır. Durum böyle olup da ezanın sonundaki tekbirler "Allahu Ekber, Allahu Ekber" şeklinde tekrar edildiği için, ezanın başındaki tekbirler de bu(nun iki katı olacak) tarzda okunmuştur. O da şöyledir: "Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber."

307 Ebû Dâvûd, Salât 28; Tirmizî, Salât 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 409.

Ebû Mahzûre'den rivayet edilen her iki haberdeki tercî' meselesine gelince; bu, bizim mezhebimize göre ezanın sünnetlerinden değildir. Çünkü hadiste açıklanan başka bir illete (sebep) dayanmaktadır. Şöyle ki:

٢٠٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، وَعَلِيُّ بْنُ شَبَّةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي مَحْذُورَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مُحَيْرِيزٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّ أَبَا مَحْذُورَةَ قَالَ لَهُ: خَرَجْتُ فِي نَفَرٍ، وَكُنَّا فِي بَعْضِ طَرِيقِ حُنَيْنٍ، فَقَفَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِنْ حُنَيْنٍ وَلَقِيَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، فَأَذَّنَ مُؤَذِّنُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالصَّلَاةِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَمِعْنَا صَوْتَ الْمُؤَذِّنِ وَنَحْنُ مُتَنَكِّبُونَ، فَسَخِرْنَا نَحْكِيهِ وَنَسْتَهْزِئُ بِهِ، فَسَمِعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصَّوْتَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْنَا إِلَى أَنْ وَقَفْنَا بَيْنَ يَدَيْهِ، فَقَالَ: أَيُّكُمُ الَّذِي سَمِعْتُ صَوْتَهُ قَدِ ارْتَفَعَ؟ فَأَشَارَ الْقَوْمُ كُلُّهُمْ إِلَيَّ وَصَدَقُوا، فَأَرْسَلَ كُلَّهُمْ وَحَبَسَنِي، فَقَالَ: قُمْ فَأَذِّنْ بِالصَّلَاةِ، فَأَلْقَى عَلَيَّ التَّأْذِينَ هُوَ بِنَفْسِهِ، فَقَالَ: قُلْ: اللهُ أَكْبَرُ، اللهُ أَكْبَرُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ قَالَ لِي: ارْجِعْ فَامْدُدْ صَوْتَكَ، ثُمَّ قُلْ: أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، أَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، ثُمَّ ذَكَرَ الْأَذَانَ عَلَى مَا فِي حَدِيثِ الْأَوَّلِ.

200- ... Abdülazîz b. Abdülmelik b. Ebî Mahzûre'nin, Abdullah b. Muhayrîz'den naklettiği habere göre, Ebû Mahzûre ona (İbn Muhayrîz) şunu anlattı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Huneyn savaşından dönerken, biz de bir grup hâlinde Huneyn yolunda ilerliyorduk. Yolda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile karşılaştık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in müezzini onun yanında namaz için ezan okumaya başlamıştı. Biz de müezzinin sesini işitince, (henüz İslâm'dan) uzak olduğumuz için[308]

308 Aslında burada geçen "mütenekkibûn" ifadesi, sözlükte "bir şeyden yüz çevirmek, uzakta durmak ve ayrılmak" gibi anlamlara gelmektedir. Ancak hadisin Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde yer alan rivayetinde (III, 408-409) Ebû Mahzûre, o sırada Rasûlullah'tan aşırı derecede nefret ettiğini belirtmektedir. Ayrıca ezanla alay etmesi de o esnada henüz İslâm'la tanışmadığını ve -*Müsned*'deki rivayete göre- bu ezan hadisesinden sonra İslâm'a girdiğini göstermektedir. Bu sebeple biz de çeviriyi buna göre yapmayı tercih ettik. (Çeviren)

onun söylediklerini alaylı bir biçimde tekrar etmeye başladık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sesimizi duyunca bizi yanına çağırttı. Huzuruna varınca ***"Sesini duyduğum kişi hanginizdi?"*** diye sordu. Arkadaşlarım dürüst davranarak beni gösterdiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onları göndererek beni alıkoydu. Sonra ***"Kalk ve namaz için ezan oku"*** buyurduktan sonra bizzat kendisi bana ezan lafızlarını öğretti ve şöyle söylememi emretti:

"Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber, Allahu Ekber

Eşhedü en lâ ilâhe illallâh, Eşhedü en lâ ilâhe illallâh

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh."

Tam buraya gelince şöyle buyurdu: ***"Şimdi dön ve sesini yükselterek şunu tekrarla:***

Eşhedü en lâ ilâhe illallâh, Eşhedü en lâ ilâhe illallâh

Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh, Eşhedü enne Muhammeden Rasûlullâh..."

Daha sonra (ravi) ezanın geri kalan bölümünü birinci hadiste geçtiği şekliyle zikretti.[309]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, sesini yükselterek kelime-i şehadetleri tekrarlamasını emretmektedir. Zira başlangıçta sesini yükseltmemişti. Eğer ilkinde sesi kısıp ikincisinde yükseltmek ezanın sünnetlerinden biri olsaydı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu ona ikinciden önce birincide öğretmesi gerekirdi.

Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yapmadığı, ona bunu (bu sünneti) öğretmediği ve ayrıca (ilkinde) sesi alçaltma tercihi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emriyle değil de bizzat Ebû Mahzûre'nin kendisinden kaynaklandığı için, (Hz. Peygamber) ona tekrar dönüp sesini yükseltmesini emretmiştir. Bu da gösteriyor ki, birincisinde Ebû Mahzûre'den kaynaklanan alçak ses, ezanın sünnetlerinden değildir. (Hz. Peygamber'in) ona sesini yükseltmesini emretmesi, bunu başkalarına duyurması ve ezanın tamamını yüksek sesle okuması içindi.

---

309 Nesâî, Ezân 5; İbn Mâce, Ezân 2.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında bahsettiği ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıkladığı bu çağrının, namaza gelmeyi gerektiren fakat âyette değinilmeyen belirli bir vakti vardır. Biz bu konuyla ilgili incelememizde şu rivayeti tespit ettik:

٢٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُلَيْحُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ التَّيْمِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي الْجُمُعَةَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ.

201- … Osman b. Abdurrahman et-Teymî, Enes b. Mâlik'i şöyle derken dinlediğini haber verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Cuma namazını, güneşin zeval vaktinde (batıya doğru meylettiği vakitte) kıldırırdı."[310]

٢٠٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُمْ كَانُوا يُجَمِّعُونَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَيَرْجِعُونَ، فَيَقِيلُونَ فِي بَنِي سَلَمَةَ، قَالَ: وَبَيْنَ مَسْجِدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَبَيْنَ بَنِي سَلَمَةَ نَحْوٌ مِنْ مِيلٍ.

202- … Abdulhamid b. Câbir'in Abdurrahman b. Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, babası (Câbir b. Abdullah), Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Cuma namazını kıldıklarını ve dönüp Selemeoğulları mahallesinde kaylûle yaptıklarını anlattı ve şunu belirtti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidi ile Selemeoğulları arasındaki mesafe yaklaşık bir mildi."

٢٠٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، ثُمَّ نَرْجِعُ فَنَرْفَعُ نَوَاضِحَنَا قُلْتُ: أَيَّةُ سَاعَةٍ ذَلِكَ؟ قَالَ: عِنْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ.

203- … el-Hasen b. Ayyâş'ın, Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babasından naklettiğine göre, Câbir şöyle dedi: "Biz Cuma günü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber namaz kılar sonra dönüp su taşıdığımız

---

310 Buhârî, Ezân 15.

develerimizi dinlendirirdik." Ben de (el-Hasen), ona (Ca'fer'e) "Bu hangi vakitte oluyordu?" diye sordum. "Güneşin zeval vaktinde" dedi.[311]

٢٠٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجُمُعَةَ، ثُمَّ تَكُونُ الْقَائِلَةُ.

204- ... Ebû Gassân'ın Ebû Hâzim'den rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd dedi ki: "Biz Cuma namazını Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber kılardık, öğle uykusu da (kaylûle) ondan sonra olurdu."[312]

٢٠٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ الْحَارِثِ الْمُحَارِبِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ إِيَاسَ بْنَ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كُنَّا نُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجُمُعَةَ فَنَنْصَرِفُ وَلَيْسَ لِلْحِيطَانِ فَيْءٌ.

205- ... Ya'lâ b. el-Hâris el-Muhâribî şöyle dedi: İyâs b. Seleme'nin, babasından şunu rivayet ettiğini dinledim: "Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Cuma namazını kılıp (mescidden) ayrıldığımızda henüz duvarların gölgesi düşmemiş olurdu."[313]

***

Bu rivayetler, metinlerinde de belirtildiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Cuma kıldırdığı vakitle ilgili olarak nakledilmiştir. Seleme'nin hadisinde geçen "(Mescidden) ayrıldığımızda henüz duvarların gölgesi düşmemiş olurdu" ifadesinden maksat, kanaatimizce "altında gölgelenilebilecek kadar bir gölgenin düşmemesidir." Öte yandan Abdurrahman'ın, babasından naklettiği hadis ile Sehl'in hadisi de -ki her ikisinde de kaylûle'den bahsedilmektedir- bize göre zevalden sonrasını ifade etmektedir. Çünkü kaylûle, zevalden sonra olmaktadır.

Yine Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Câbir'den naklettiği rivayette sözü edilen güneşin zevali, güneşin batıya doğru meylettiği vakittir. Çünkü zeval, ancak güneşin batıya doğru yönelmesiyle gerçekleşebilir. Nitekim Enes, bu bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz hadisinde bu meseleye açıklık getirmiştir.

311 Müslim, Cuma 9; Nesâî, Cuma 14.

312 Buhârî, Cuma 41; Müslim, Cuma 32.

313 Müslim, Cuma 32; Ebû Dâvûd, Salât 218; Nesâî, Cuma 14.

Ne var ki Cuma namazının kılındığı vakte dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından farklı görüşler de nakledilmiştir. Mesela; İbn Mes'ûd'dan bu konuda rivayet edilen görüş şudur:

٢٠٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: صَلَّى عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ بِأَصْحَابِهِ الْجُمُعَةَ ضُحًى، ثُمَّ قَالَ: إِنَّمَا فَعَلْتُ ذَلِكَ مَخَافَةَ الْحَرِّ عَلَيْكُمْ.

206- ... Şu'be'nin, Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Seleme şöyle dedi: Abdullah b. Mes'ûd, cemaatine Cuma namazını kuşluk vaktinde kıldırmış ve (gerekçe olarak) "Sizin adınıza hava sıcaklığından endişe duyduğum için böyle yaptım" demiştir.[314]

***

Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib ise İbn Mes'ûd'un bu tutumuna aykırı davranmışlardır. Şöyle ki:

٢٠٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، أَخْبَرَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: رُحْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ، يَعْنِي: يَوْمَ الْجُمُعَةِ، وَلَا أَظُنُّ أَنَّ أَحَدًا سَبَقَنِي، فَإِذَا سَعِيدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ جَالِسٌ، فَجَلَسْتُ إِلَى جَنْبِهِ، فَلَمَّا زَالَتِ الشَّمْسُ خَرَجَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فَقَعَدَ عَلَى الْمِنْبَرِ، وَأَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ.

207- ... ez-Zührî'nin Ubeydullah b. Abdullah'tan naklettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: "Cuma günü mescide erkenden gittim. Hiç kimsenin benden önce geldiğini zannetmiyordum. Fakat bir de baktım ki, Saîd b. Amr b. Nüfeyl oturuyor; ben de yanına oturuverdim. Güneşin zeval vaktinde de Ömer b. el-Hattâb çıktı ve minbere oturdu, müezzin de ezan okudu.[315]

٢٠٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ الْجُمُعَةَ بِالْهَاجِرَةِ، قَالَ: قُلْتُ: قَبْلَ الزَّوَالِ أَوْ بَعْدَ الزَّوَالِ؟ قَالَ: بَعْدَ الزَّوَالِ.

314 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 548.

315 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 174-175.

208- ... Ali b. Ma'bed'in Ebû Bekir b. Ayyâş'tan[316] rivayet ettiğine göre, Ebû İshâk dedi ki: Ali b. Ebî Tâlib'le Cuma namazını sıcaklığın iyice arttığı gün ortasında (hâcire vakti) kıldım. Ona "Zevalden önce mi yoksa zevalden sonra mıydı?" diye sordum. O da "Zevalden sonra" dedi.[317]

***

Bunlar, iki sahâbînin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbının önünde gerçekleşen tutum ve davranışlarıdır. Üstelik Abdullah'ın hadisinde, Cuma namazı ile ilgili olarak sahâbe arasındaki teâmülün, Abdullah'ın kendi tutumundan farklı olduğunu gösteren bir delil de bulunmaktadır. O da (cemaatine hitaben söylediği) "Sizin adınıza hava sıcaklığından endişe duyduğum için böyle yaptım" sözüdür. Oysa hiç kimse, -Allah *azze ve celle*'nin izni olmadan- sıcak veya soğuktan dolayı namazı vaktinden önce kıldıramaz.

Öte yandan ilim adamları, Cuma günündeki farzla alakalı iki farklı kanaate sahiptirler. Bir kısmı "Farz olan öğle değil, Cuma'dır" derken, diğerleri "Farz olan husus, diğer günlerde olduğu gibi öğledir. Ancak Cuma farzını eda etmesi gereken insanlar bizzat Cuma namazına gelip onu kılmak zorundadırlar. Böylece öğlenin farzı da üzerlerinden düşmüş olur. Bu sebeple öğlenin yerine geçecek olan (farzın) diğer günlerdeki öğle vaktinden önce kılınması imkânsız olduğu gibi henüz öğle vakti girmeden, öğle farzının yükümlülüğünü kaldıracak olan Cuma'nın kılınması da mümkün değildir. Cuma'nın vakti ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti ve aklî deliller doğrultusunda zevalden sonra olduğuna göre, ona yapılan çağrının da (ezan), Cuma vakti girdikten sonra olması gerekir. Nitekim Cuma dışında, öğle (namazı) için yapılan çağrı da o vaktin girmesinden sonra olmaktadır" demişlerdir.

Ayrıca bu namazın (Cuma), başka yerde kılınması caiz olmayan özel bir mekânı vardır. Fakat Yüce Allah, Kitab'ında bundan söz etmediği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde de buna ilişkin bir bilgiye rastlamadık. Bu hususta sadece Ali b. Ebî Tâlib'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

316 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla Abbâs olarak kaydedilmiştir. Doğrusu Ayyâş olmalıdır. Zira bu şahıs, Ebû İshâk es-Sebîî'den rivayette bulunan Ebû Bekir b. Ayyâş b. Sâlim el-Esedî el-Kûfî el-Hannât (ö. 193 veya 197) olarak bilinen ravidir. Bk. el-Mizzî, *Tehzîb*, XXXIII, 129-133. (Çeviren)

317 Benzer bir metinle İbn Abdilberr, *İstizkâr*, I, 56.

٢٠٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعْدَ بْنَ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَا جُمُعَةَ وَلَا تَشْرِيقَ إِلَّا فِي مِصْرٍ مِنَ الْأَمْصَارِ.

209- ... Sa'd b. Ubeyde'nin Ebû Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Şehir (veya şehir hükmündeki kasaba gibi yer)ler haricinde Cuma ve bayram namazları (teşrik) olmaz."

٢١٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ، قَالَ: لَا جُمُعَةَ، وَلَا تَشْرِيقَ إِلَّا فِي مِصْرٍ جَامِعٍ.

210- ... Yine Sa'd b. Ubeyde'nin Ebû Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Mısr-ı câmi'[318] dışında Cuma ve bayram namazı olmaz."[319]

***

Şurası bilinmektedir ki bu hüküm, Ali *radıyallahu anh*'ın kendi re'yine dayanarak söyleyeceği türden değildir. Çünkü onun gibiler, kendi re'ylerine göre değil, ancak şeriat tarafından belirlenmiş hükümlere (tevkîfî) göre görüş bildirirler. Ne var ki Ali *radıyallahu anh,* bu sözünde bizlere bu şehir/kasabaların neler olduğunu açıklamamıştır. Bu konuyu araştırdığımızda da şu rivayetle karşılaştık:

٢١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، مَصَّرَ الْأَمْصَارَ سَبْعَةً: الْمَدِينَةُ مِصْرٌ، وَالْبَحْرَيْنِ، وَالْبَصْرَةُ، وَالْكُوفَةُ، وَالْجَزِيرَةُ، وَالشَّامُ، وَمِصْرُ.

211- ... Humeyd'in el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* yedi beldeyi şehirleştirmiştir (massara'l-emsâr): Medine şehirdir; Bahreyn, Basra, Kûfe, Cezîre, Şam ve Mısır (da şehirdir).

---

318 Mahkemesi, mülkî idarecisi ve çarşısı bulunan şehir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 301. (Çeviren)

319 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 168.

٢١٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ، قَالَ: الْأَمْصَارُ سَبْعَةٌ: الْمَدِينَةُ مِصْرٌ، وَالْبَصْرَةُ، وَالْكُوفَةُ، وَالْبَحْرَيْنِ، وَالْجَزِيرَةُ، وَالشَّامُ، وَمِصْرُ قَالَ: وَذُكِرَتْ لَهُ وَاسِطُ قَالَ وَقَدْ قُلْتُمْ وَاسِطُ.

212- … Haccâc'ın Yezîd b. İbrahim'den naklettiğine göre, el-Hasen şöyle dedi: "Şehirler yedi tanedir: Medine şehirdir; Basra, Kûfe, Bahreyn, Cezîre, Şam ve Mısır da aynı şekilde şehirdir."

(Ravi Yezîd b. İbrahim) dedi ki: el-Hasen'e Vâsıt'tan da bahsedildi. O da "Vâsıt'ı da mı (şehirden) saydınız?" dedi.[320]

***

Söz konusu bu beldeler Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra şehirleştirildiğine, dolayısıyla şehir hükmünde değerlendirilmesi gerektiğine göre, bunların dışında Müslümanlara ait bir bölge, şehirleştirilmesi hâlinde aynı hükme tabi olup içerisinde Cuma namazı kılınması bakımından diğerleri gibi olur.

Öte yandan şehirlere yakın yerlerde oturanların Cumaya gelmelerinin farz olup olmadığı konusunda da ihtilaf edilmiştir. Şöyle ki:

٢١٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ أَبِي مَالِكٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ بْنَ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: تَجِبُ الْجُمُعَةُ عَلَى مَنْ كَانَ عَلَى رَأْسِ أَرْبَعَةِ فَرَاسِخَ.

213- … el-Haccâc'ın el-Velîd b. Ebî Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Muâviye b. Ebî Süfyân şöyle dedi: "Dört fersah[321] uzaklıkta olanlara Cuma farzdır."

***

Ancak Abdullah b. Ömer bu konuda ona muhalefet etmiştir:

٢١٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: تَجِبُ الْجُمُعَةُ عَلَى مَنْ آوَاهُ اللَّيْلُ.

320 Araştırmamıza rağmen bu soru ve cevabın tam olarak neye karşılık geldiğine dair hiçbir açıklayıcı bilgiye rastlayamadığımız için bu şekilde çevirip bırakmak zorunda kaldık. (Çeviren)

321 Dört fersah: 22.176 m., yaklaşık 22 km.'dir. (Çeviren)

214- ... Cüveyriye'nin Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* dedi ki: Geceyi ailesiyle birlikte geçiren kimseye Cuma farzdır.[322]

***

Enes b. Mâlik ise bu hususta adı geçen her iki sahâbîden farklı bir görüşe sahiptir:

٢١٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، وَغَيْرِهِ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّهُ كَانَ بِالطَّفِّ فَرُبَّمَا جَمَّعَ، وَرُبَّمَا لَمْ يُجَمِّعْ، وَمِقْدَارُ الطَّفِّ مِنَ الْبَصْرَةِ أَقَلُّ مِنْ أَرْبَعَةِ فَرَاسِخَ، وَأَقَلُّ مِنْ مَسِيرَةِ نِصْفِ يَوْمٍ.

215- ... Hammâd'ın Humeyd ve başkalarından rivayet ettiğine göre, Enes, Taf denilen mevkide olduğu zaman bazen Cuma kılar, bazen de kılmazdı. Basra ile Taf arası mesafe ise dört fersahtan ve yarım günlük yürüyüşten daha azdır.

***

Bu da gösteriyor ki Enes, Cuma'nın, sadece şehirlerde olup da Cuma namazına gelmeleri farz kılınan kimselere farz olduğu görüşündeydi. Bu sebeple şehirlerin dışı Cuma'ya elverişli yerler olmadığına göre, orada bulunanlar da Cuma kılınabilecek mekânın dışında sayılmaktadırlar. Bu durumda evi şehirlere yakın olan kimse ile uzak olan kimse arasında hiçbir fark kalmamaktadır.

Ayrıca Yüce Allah bizlere Cuma namazının nasıl kılınacağını da beyan etmemiş, ancak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize bunu açıklamıştır.

٢١٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، وَمُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: خَطَبَنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقَالَ: صَلَاةُ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَانِ، وَالْفِطْرِ رَكْعَتَانِ، وَالْمُسَافِرِ رَكْعَتَانِ، تَمَامٌ غَيْرُ قَصْرٍ عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

216- ... Muhammed b. Talha'nın Zübeyd'den naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leyla dedi ki: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* bize hutbe

322 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 538.

214- ... Cüveyriye'nin Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* dedi ki: Geceyi ailesiyle birlikte geçiren kimseye Cuma farzdır.[322]

***

Enes b. Mâlik ise bu hususta adı geçen her iki sahâbîden farklı bir görüşe sahiptir:

٢١٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، وَغَيْرِهِ، عَنْ أَنَسٍ: أَنَّهُ كَانَ بِالطَّفِّ فَرُبَّمَا جَمَّعَ، وَرُبَّمَا لَمْ يُجَمِّعْ، وَمِقْدَارُ الطَّفِّ مِنَ الْبَصْرَةِ أَقَلُّ مِنْ أَرْبَعَةِ فَرَاسِخَ، وَأَقَلُّ مِنْ مَسِيرَةِ نِصْفِ يَوْمٍ.

215- ... Hammâd'ın Humeyd ve başkalarından rivayet ettiğine göre, Enes, Taf denilen mevkide olduğu zaman bazen Cuma kılar, bazen de kılmazdı. Basra ile Taf arası mesafe ise dört fersahtan ve yarım günlük yürüyüşten daha azdır.

***

Bu da gösteriyor ki Enes, Cuma'nın, sadece şehirlerde olup da Cuma namazına gelmeleri farz kılınan kimselere farz olduğu görüşündeydi. Bu sebeple şehirlerin dışı Cuma'ya elverişli yerler olmadığına göre, orada bulunanlar da Cuma kılınabilecek mekânın dışında sayılmaktadırlar. Bu durumda evi şehirlere yakın olan kimse ile uzak olan kimse arasında hiçbir fark kalmamaktadır.

Ayrıca Yüce Allah bizlere Cuma namazının nasıl kılınacağını da beyan etmemiş, ancak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize bunu açıklamıştır.

٢١٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، وَمُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: خَطَبَنَا عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقَالَ: صَلَاةُ الْجُمُعَةِ رَكْعَتَانِ، وَالْفِطْرِ رَكْعَتَانِ، وَالْمُسَافِرِ رَكْعَتَانِ، تَمَامٌ غَيْرُ قَصْرٍ عَلَى لِسَانِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

216- ... Muhammed b. Talha'nın Zübeyd'den naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leyla dedi ki: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* bize hutbe

---

322 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* II, 538.

irad ederek şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle, Cuma namazı iki rekât, Ramazan Bayramı (namazı) iki rekât ve yolcu namazı da iki rekâttır; hem de tam ve eksiksiz bir biçimde."[323]

٢١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: قَالَ عُمَرُ: ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

217- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir > Süfyân es-Sevrî yoluyla Zübeyd'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ "Ömer dedi ki" diyerek hadisi aynı şekilde zikretti.

٢١٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَوَارِيرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُبَيْدٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الثِّقَةِ، عَنْ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

218- ... Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, Zübeyd, "Abdurrahman b. Ebî Leylâ'nın bize, güvenilir bir kişiden, onun da Ömer'den haber verdiğine göre" diyerek yukarıdaki hadisin aynısını zikretti.[324]

***

Bu da ihtilaflı konulardan biridir. ***"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı zaman..."***[325] âyetindeki hitap, ilk anlaşılan anlamda genele yönelik olup mü'min erkek ve kadınların tamamını kapsamaktadır. Ancak sünnet, bundan maksadın, "belirli (nitelikteki) mü'min erkekler" olduğunu; hür kadınların, kölelerin, cariyelerin, yolcuların, rahatsızlıkları sebebiyle yürüyemeyen engellilerin ve hastaların âyetin kapsamına girmediğini açıklamıştır. Bildiğimiz kadarıyla bu meselede ilim adamları arasında bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Görme engellilere gelince; ilim ehli, bunların bu konudaki hükümleri hakkında ihtilaf etmiştir. Kimileri "Bunlar, diğer engelliler gibidirler" demişlerdir. Nitekim böyle bir görüş Ebû Hanîfe'den *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* rivayet edilmektedir. Bunlara göre, bu tür engellilerin de Cuma'ya gelmeleri farz değildir.

---

323 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 73; Nesâî, Taksîru's-Salât 1.

324 Nesâî, Salâtü'l-Iydeyn 11.

325 Cuma 62/9.

Kimileri de "Bunların Cuma'ya gelmeleri farzdır" diyerek onları diğer engelliler gibi saymamış, gözleri sağlam olup da yolu bilmeyen kimseler hükmünde kabul etmişlerdir. Söz konusu durum ise onların cemaatlere katılma sorumluluğunu kaldırmamaktadır. Nitekim Muhammed b. el-Hasen bu görüşü savunmuş ve bu konuda kendisi ile Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf arasında herhangi bir görüş ayrılığından da bahsetmemiştir.

Görme engellilerle ilgili bu tür bir ihtilaf olduğu ve Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da bu konuya ilişkin, hakkında icmaya varılmış kesin bir delil bulunmadığı için, biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bu hususta bize çözüm yolunu gösterecek bir hükmün olup olmadığına baktığımızda şu rivayeti tespit ettik:

٢١٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سِنَانَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو رَزِينٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: جَاءَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنِّي رَجُلٌ ضَرِيرٌ شَاسِعُ الدَّارِ، وَلَيْسَ لِي قَائِدٌ يُلَازِمُنِي، أَفَلِي رُخْصَةٌ أَنْ لَا آتِيَ الْمَسْجِدَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا.

219- ... İshâk b. Süleyman'ın Ebû Sinân'dan rivayet ettiğine göre, Amr b. Murra şöyle dedi: Ebû Rezîn bana Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini haber verdi: İbn Ümmü Mektûm Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ben görme engelli biriyim, evim de (mescide) uzak. Ayrıca bana yolu gösterecek bir kılavuzum da yok. Bana mescide gelmeme ruhsatı yok mudur?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayır"*** cevabını verdi.[326]

٢٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أَبِي لَيْلَى، يَقُولُ: كَانَ مِنَّا رَجُلٌ ضَرِيرُ الْبَصَرِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ نَخْلًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَتَسْمَعُ النِّدَاءَ؟، قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَإِذَا سَمِعْتَ النِّدَاءَ فَأْتِهِ.

326 Ebû Dâvûd, Salât 46.

220- ... Şu'be, Amr b. Murra'nın şöyle dediğini nakletti: İbn Ebî Leyla'yı şöyle derken dinledim: Aramızda görme engelli biri vardı. (Hz. Peygamber'e gelerek) "Ey Allah'ın Rasûlü! Mescidle aramda bir hurmalık var" deyince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Peki ezanı duyuyor musun?"*** diye sordu. Adam "Evet" dedi. Bunun üzerine ***"Ezanı duyduğunda oraya (mescide) gel"*** buyurdu.

٢٢١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ الْحَوْضِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَسْجِدِ، فَرَأَى فِي النَّاسِ رِقَّةً، فَقَالَ: إِنِّي لَأَهُمُّ أَنْ أَجْعَلَ لِلنَّاسِ إِمَامًا، ثُمَّ أَخْرُجَ فَلَا أَقْدِرُ عَلَى رَجُلٍ تَخَلَّفَ فِي بَيْتِهِ عَنِ الصَّلَاةِ إِلَّا حَرَقْتُ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ نَخْلًا وَشَجَرًا، وَلَيْسَ كُلَّ حِينٍ أَقْدِرُ عَلَى قَائِدٍ، أَفَأُصَلِّي فِي بَيْتِي؟، قَالَ: فَتَسْمَعُ الْإِقَامَةَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَأْتِهَا.

221- ... Husayn b. Abdurrahman'm Abdullah b. Şeddâd'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ümmü Mektûm şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidden çıkıp[327] az sayıda insanın (mescide gelmiş) olduğunu görerek ***"İçimden öyle geçiyor ki, insanlara bir imam tayin edeyim de sonra çıkıp namaza gelmeyen kim varsa evini ateşe vereyim"*** buyurdu. Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Mescidle benim aramda hurmalıklar ve ağaçlar var. Ayrıca her zaman beni (namaza getirecek) bir kılavuz da bulamıyorum. Bu sebeple (namazımı) evimde kılabilir miyim?" dedim. (Hz. Peygamber) ***"Peki kameti duyabiliyor musun?"*** diye sordu. Ben "Evet" deyince ***"O hâlde ona gel"*** buyurdu.[328]

٢٢٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ رِفَاعَةَ بْنِ أَبِي عُقَيْلٍ اللَّخْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ، أَنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بَيْنِي وَبَيْنَ الْمَسْجِدِ

327 Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (III, 423) bu ifade "mescide geldiğinde..." lafzıyla geçmektedir. Metnin akışına uygun olan da budur. (Çeviren)

328 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 423.

أَشْيَاءَ، وَرُبَّمَا وَجَدْتُ قَائِدًا، وَرُبَّمَا لَمْ أَجِدْ قَالَ: أَلَيْسَ تَسْمَعُ النِّدَاءَ؟ قَالَ: فَإِذَا سَمِعْتَ النِّدَاءَ فَامْشِ إِلَيْهَا ثُمَّ سَأَلَهُ رَجُلٌ آخَرُ عَنْ مِثْلِ ذَلِكَ، فَقَالَ: فَإِذَا سَمِعْتَ النِّدَاءَ فَأْذَنْ، وَمَا رَخَّصَ لَهُ، ثُمَّ قَالَ: لَقَدْ هَمَمْتُ أَنْ آمُرَ رَجُلًا يُصَلِّي بِالنَّاسِ، ثُمَّ آتِي أَقْوَامًا لَا يَشْهَدُونَ الصَّلَاةَ فَأُحْرِقَ عَلَيْهِمْ.

222- ... Şu'be'nin Husayn b. Abdurrahman'dan, onun da Abdullah b. Şeddâd el-Hâd'dan naklettiğine göre, İbn Ümmü Mektûm, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Mescidle aramda bir takım şeyler (engeller) var. Bazen kılavuz bulabiliyorum. Fakat bazen de bulamıyorum" dedi. O da ***"Sen ezanı duymuyor musun? Ezanı duyduğunda ona yürü gel"*** buyurdu.

Daha sonra başka bir adam ona (Hz. Peygamber'e) buna benzer bir soru sormuş, o da ***"Ezanı duyuyorsan yaklaş gel"*** diye cevap vermiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir: ***"İçimden öyle geçiyor ki, bir adamı insanlara namaz kıldırmak üzere imam olarak tayin edeyim de sonra gidip namaz kılmayanların evlerini ateşe vereyim."***

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kameti duyuyor musun?"*** sözünün anlamı bize göre namaz (vaktinin) girdiğini bilmektir. Çünkü Allah Rasûlü o esnada namaz vakitlerini günün saatlerine göre değil, sadece duyduğu kametle ve namazın girdiği haberiyle öğrenebilen görme engelli biriyle konuşmaktaydı. Kaldı ki (söz konusu kişi gözleri görmeyen biri değil de) sağır biri olsa bile, -namaz vaktinin girdiğini öğrenmesi hâlinde- namaza gelme konusunda üzerine düşen farz, işitme sorunu olmayan bir kimseden farksız olur ve sağırlık, onun bu yükümlülüğünü kaldırmazdı.

Bu bölümde yaptığımız bütün açıklamalar, Mâlik, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin görüşüdür. Sadece Ebû Hanîfe'den aktardığımız iki görüşten birine göre görme engelli birinin Cuma'ya gelme zorunluluğu bulunmamaktadır. Ayrıca burada naklettiklerimizin dışında görme engelli birinin Cuma konusundaki hükmüne ilişkin ne Mâlik'ten ne de Şâfiî'den herhangi bir görüş tespit edebildik. Öte yandan bu bölümün ilgili yerinde, namaz için getirilen kamete dair tercihimizi belirtmekten de kaçındık. Çünkü söz konusu âyette buna değinilmemektedir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَاسْعَوْا اِلٰى ذِكْرِ اللّٰهِ...﴾

"... ALLAH'I ANMAYA KOŞUN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"... Allah'ı anmaya koşun (fes'av)..."***[329] buyruğu, te'vile elverişli müteşâbih âyetlerden biridir. Çünkü "koşmak (es-sa'y)"dan kasıt, hızlı yürüyüş ve süratli adımlar olabildiği gibi ayaklarla değil de gönül ve amellerle koşmak/can atmak yani benliğini her şeyden arındırmış bir vaziyette sadece Allah'ı anmaya hazır hâle getirme gayreti de olabilir. Zira bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine baktığımızda, namaza gelirken koşmanın ve hızlı hareket etmenin yasaklandığını görmekteyiz. Konuyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

٢٢٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا ثُوِّبَ بِالصَّلَاةِ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ، وَأْتُوهَا وَعَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا، وَمَا فَاتَكُمْ فَأَتِمُّوا.

223- ... el-Alâ b. Abdurrahman'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Namaz için kamet getirilince ona koşarak gelmeyin; telaşa kapılmadan, sakince gelin. Yetişebildiğinizi kılın, yetişemediğinizi de tamamlayın."***[330]

---

329 Cuma 62/9.

330 Müslim, Mesâcid 151-152.

٢٢٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، وَإِسْحَاقُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّهُمَا سَمِعَا أَبَا هُرَيْرَةَ يُحَدِّثُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ وَزَادَ: فَإِنَّ أَحَدَكُمْ فِي صَلَاةٍ مَا كَانَ يَعْمِدُ إِلَى الصَّلَاةِ.

224- … Mâlik'in rivayetine göre el-Alâ b. Abdurrahman, babasının ve İshâk b. Abdullah'ın Ebû Hureyre'yi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayette bulunurken işittiklerini haber vererek söz konusu hadisin aynısını zikretti ve (sonuna) şunu ekledi: ***"Zira biriniz, namaza yönelmiş olduğu sürece namazda sayılır."***[331]

٢٢٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا أَتَيْتُمُ الصَّلَاةَ فَلَا تَأْتُوهَا وَأَنْتُمْ تَسْعَوْنَ، وَأْتُوهَا تَمْشُونَ عَلَيْكُمُ السَّكِينَةُ، فَمَا أَدْرَكْتُمْ فَصَلُّوا، وَمَا فَاتَكُمْ فَاقْضُوا.

225- … Saîd b. el-Müseyyeb'in Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Namaza geldiğiniz vakit, koşarak gelmeyin; sakince yürüyerek gelin. Yetişebildiğinizi kılın, yetişemediğinizi de kaza edin."***[332]

٢٢٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا جَاءَ أَحَدُكُمْ فَلْيَمْشِ عَلَى هِينَتِهِ، فَلْيُصَلِّ مَا أَدْرَكَ، وَلْيَقْضِ مَا سُبِقَ بِهِ.

226- … Humeyd et-Tavîl'in Enes *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Biriniz (namaza) geldiği zaman, normal şekilde yürüsün. Yetişebildiğini kılsın, kaçırdığını da kaza etsin."***[333]

***

331 Mâlik, Salât 4; Müslim, Mesâcid 151-152.

332 Nesâî, Salât 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 238.

333 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 397.

Bu rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hızlı yürüyerek ve süratli adımlarla namaza koşmayı yasaklamıştır. Buradan da anlıyoruz ki, zikrettiğimiz âyetteki "koşmak (es-sa'y)"dan maksat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namaza gelirken yapılmasını yasakladığı ve bütün namazlar için geçerli olan "koşma" eylemi değildir.

Üstelik biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı sahâbîlerinin, âyette geçen "fes'av (koşun)" lafzı yerine "femdû (gidin)" lafzını kullandığını tespit ettik. Mesela; Ömer b. el-Hattâb ile Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ* bunlardandır.

٢٢٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمٌ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: لَقَدْ تَوَفَّى اللهُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ وَمَا يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ إِلَّا: {يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَامْضُوا إِلَى ذِكْرِ اللهِ}.

227- ... ez-Zührî dedi ki: Sâlim'in bana bildirdiğine göre, Abdullah b. Ömer şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb, ruhunu Allah'a teslim edinceye kadar, sözü geçen âyeti sadece şöyle okumuştur: ***"Ey iman edenler! Cuma günü namaza çağırıldığı zaman, Allah'ı anmaya gidin (femdû)."***[334]

٢٢٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: لَوْ قَرَأْتُهَا: {فَاسْعَوْا إِلَى ذِكْرِ اللهِ}، لَسَعَيْتُ حَتَّى يَسْقُطَ رِدَائِي.

228- ... el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle dedi: "Eğer o âyeti ***"Allah'ı anmaya koşun (fes'av)"*** şeklinde okusaydım, (sırtımdan) hırkam düşecek kadar koşardım."[335]

***

İbn Mes'ûd, Allah *azze ve celle*'ye daha çok kullukta bulunma gayretiyle böyle söylemektedir. Ona göre, burada sözünü ettiğimiz "sa'y"den maksat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yasakladığı "sa'y (koşma)"dır. Ancak biz, ilgili âyeti, bu kıraatten farklı olarak imamlarımızın *-Allah hepsinden razı olsun-* muteber saydığı mushaflardaki şekliyle okumaktayız.

---

334 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 207.

335 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 207.

Kanaatimizce bu âyette emredilen "sa'y"in manası, ihlâs ve samimiyettir. Zira Allah *azze ve celle*, başka âyetlerde de "sa'y"den bahsetmektedir. Mesela; ***"Her kim de ahireti ister ve inanarak orası için gerekli gayreti gösterirse (ve seâ lehâ sa'yehâ), işte bunların çalışması şükre değer."***[336] ***"İş başına geçtiğinde yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak, ekini ve nesli yok etmek için didinir (seâ)..."***[337] ***"Fakat can atarak (yes'â) ve (Allah'tan) korkarak sana gelenle de ilgilenmiyorsun."***[338] ***"Sonra (inkâr için) olanca çabasını göstermeye koyuldu (yes'â). Derken (adamlarını) toplayıp bağırdı."***[339] ***"Doğrusu insanın gayretinden (seâ) başkası kendinin değildir."***[340]

Yüce Allah, bu âyetlerin hiçbirinde sözünü ettiğimiz namazlara geliş esnasındaki hızlı yürüme ve süratli adımlarla ilerleme anlamındaki "sa'y'i (koşmayı)" kastetmemiş, tam tersine bunu, bu anlamın dışındaki kalbî eğilim ve istekler manasında kullanılmıştır. İşte zikrettiğimiz âyette geçen "sa'y" bu anlamdaki "sa'y"dir. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Üstelik biz, normal şekilde yürüyerek namaza gelen bir kimseye bile gönlü başka şeylerle meşgul ve girmesi emredilen (manevî iklim)den uzaklaşmış bir vaziyette namaza gelmemesini emretmekteyiz. Mâlik, Ebû Hanîfe, Sevrî, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve diğer ilim ehlinin görüşü budur.

---

336 İsrâ 17/19.

337 Bakara 2/205.

338 Abese 80/8-10.

339 Nâziât 79/22-23.

340 Necm 53/39.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... وَذَرُوا الْبَيْعَ ذٰلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ...﴾
"... VE ALIŞVERİŞİ BIRAKIN. ELBETTE BU, SİZİN İÇİN DAHA HAYIRLIDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"... Ve alışverişi bırakın. Eğer bilmiş olsanız, elbette bu, sizin için daha hayırlıdır"***[341] buyurmaktadır. Ancak alışverişin yasaklandığı vaktin başlangıcı ile alışverişi engelleyen şeyin bizzat ezanın kendisi mi yoksa ezanın girdiği vakit mi olduğu konusu ihtilaflıdır.

٢٢٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ كُلْثُومِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: قَالَ مُسْلِمُ بْنُ يَسَارٍ: إِذَا انْتَصَفَ النَّهَارُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ فَلَا تَشْتَرِ وَلَا تَبِعْ.

229- ... Hammâd b. Seleme'nin Külsûm b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, Müslim b. Yesâr şöyle dedi: "Cuma günü, günün tam ortasında ne (bir şey) satın al ne de satış yap."[342]

٢٣٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: يَحْرُمُ الشِّرَاءُ وَالْبَيْعُ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ الْجُمُعَةِ.

230- ... Süfyân'ın Cüveybir'den naklettiğine göre, Dahhâk dedi ki: "Cuma günü güneşin zeval vaktinde alışveriş yapmak haramdır."[343]

---

341 Cuma 62/9.

342 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 588.

343 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 177; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 588.

٢٣١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رَجُلٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِذَا نُودِيَ لِلصَّلاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ}، قَالَ: هُوَ الْوَقْتُ.

231- … Mansûr'un bir adamdan aktardığına göre, Mesrûk, ***"Cuma günü namaza çağırıldığı zaman…"*** âyetiyle ilgili olarak "O, vakittir" demiştir.[344]

***

Görüldüğü gibi Mesrûk, Müslim b. Yesâr ve Dahhâk'a göre bu âyette alışverişi yasaklayan şey, namaza çağrı (ezan) değil, güneşin zeval vaktidir.

٢٣٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: الْعَزْمَةُ عِنْدَ النِّدَاءِ.

232- … Süfyân'ın Câbir'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid "(Alışverişle ilgili) haramlık ezan sırasındadır" demiştir.[345]

٢٣٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: يَحْرُمُ الْبَيْعُ وَالشِّرَاءُ عِنْدَ النِّدَاءِ.

233- … Yine Süfyân'ın Abdurrahman'dan naklettiğine göre, ez-Zührî şunu söylemektedir: "Ezan esnasında alışveriş haram olur."[346]

***

Mücâhid ve Zührî'ye göre de alışverişi yasaklayan şey, zeval vakti değil, ezandır.

İnsanların, güneşin zeval vaktinde Cuma'ya gelmeleri gerektiğine ve (Cuma) ezanının gecikmesi de bu yükümlülüğü ortadan kaldırmadığına göre, alışverişi bırakmalarını gerektiren ve onlara bu yasağı koyan şey de vaktin girmesinden sonra okunan ezan değil, bizatihi vaktin kendisi olmalıdır. Tam zeval vaktine girmek üzereyken ezan okumanın anlamı olmadığına göre, bu

---

344 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 177.

345 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 176-177.

346 Abdurrezzâk, *Musannef*, III, 178.

durum, zevalden sonraki ezanın, başka şeylerle uğraşmayı bırakarak namaza gelmenin farz olmasından sonra okunması gerektiğini göstermektedir.

İlim adamları, alışveriş yasağının bulunduğu söz konusu vakitte alışverişte bulunan kişiler hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Mekruh olmasına rağmen alışveriş caizdir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bazıları ise "Bu alışveriş batıldır" demişlerdir. Mâlik b. Enes de bu görüştedir.

Bu konuda ihtilaf ettikleri için, biz de bu ihtilafı kendisine kıyas edip çözebileceğimiz benzer tartışmalı meselelerdeki icmaya varılan hususları incelediğimizde, şu konuda ihtilaf etmediklerini tespit ettik: Yüce Allah, kullarına, -sadece namazı kılabilecek bir vakit kalması hâlinde,- namazların son vakitlerinde başka şeylerle meşgul olmayı haram kılmıştır. Bu durumda olan birinin namazı terk ederek yaptığı alışveriş, yukarıda görüşlerini naklettiğimiz kimselere göre tartışmasız caizdir. Böyle bir vakitte alışveriş caiz olduğuna veya akdin gerçekleştiği vakit, alışverişin yasaklandığı bir vakit olduğuna göre, alışverişin yasaklandığı diğer vakitlerdeki alım-satımlar da aynı hükme tabidir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ فَاِذَا قُضِيَتِ الصَّلٰوةُ فَانْتَشِرُوا فِي الْاَرْضِ... ﴾

"NAMAZ KILININCA ARTIK YERYÜZÜNE DAĞILIN ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın..."***[347] buyurmaktadır. İlim ehli, Yüce Allah'ın burada, kullarına daha önce koymuş olduğu bir yasağı ve engeli kaldırmak maksadıyla serbestlik tanıdığı hususunda icma etmiştir. Bu, tıpkı şu âyetlere benzemektedir: ***"İhramdan çıktıktan sonra (isterseniz) avlanın..."***[348] ***"Ondan hem kendiniz yiyin hem de (isterseniz) yedirin..."***[349] Biz bu meseleyi ve bu konuda ilim ehlinden nakledilen görüş ve kanaatleri Allah Teâlâ'nın izniyle kitabımızın ilgili bölümlerinde açıklayacağız.

---

347 Cuma 62/10.

348 Mâide 5/2.

349 Hac 22/28.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا...﴾

"ONLAR BİR TİCARET VEYA EĞLENCE GÖRDÜKLERİ ZAMAN HEMEN DAĞILIP ONA GİDERLER ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni (öylece) ayakta bırakırlar..."***[350] buyurmaktadır. Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak şu rivayetler nakledilmektedir:

٢٣٤ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ الْوُحَاظِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ خُطْبَتَيْنِ، فَكَانَ الْجَوَارِي إِذَا نَكَحُوا يَمُرُّونَ يَضْرِبُونَ بِالْكَبَرِ وَالْمَزَامِيرِ فَيَنْسَلُّ النَّاسُ، وَيَدَعُونَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَائِمًا، فَعَاتَبَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: {وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا}.

234- ... Süleyman b. Bilâl'in Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babası (Muhammed b. Ali'den) rivayet ettiğine göre, Câbir *radıyallahu anh* şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* iki hutbe okurdu. Küçük/genç kızlar,[351] düğün merasimlerinde davul ve zurnalar eşliğinde (mescidin önünden) geçerken insanlar da sıvışıp (onların peşlerine takılır) ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i (öylece) ayakta bırakırlardı. Bunun üzerine Aziz ve Celîl olan Allah onları ayıplayarak şöyle buyurdu: ***"Onlar bir ticaret veya***

---

350 Cuma 62/11.

351 Metinde geçen "el-cevârî" kelimesi, "câriye"nin çoğulu olup küçük veya genç kızlar anlamında kullanılabildiği gibi köle kızlar/kadınlar manasında da kullanılmaktadır. (Çeviren)

eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni (öylece) ayakta bırakırlar..."[352]

٢٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَخْطُبُ النَّاسَ يَوْمَ الْجُمُعَةِ، فَإِذَا كَانَ نِكَاحٌ لَعِبَ أَهْلُهُ وَمَرُّوا بِاللَّهْوِ عَلَى الْمَسْجِدِ، وَإِذَا نَزَلَ الْبَطْحَاءَ جَلَبٌ، وَكَانَتِ الْبَطْحَاءُ مَجْلِسًا بِفِنَاءِ بَابِ الْمَسْجِدِ الَّذِي يَلِي بَقِيعَ الْغَرْقَدِ، وَكَانَ الْأَعْرَابُ إِذَا جَلَبُوا الْخَيْلَ، وَالْإِبِلَ، وَالْغَنَمَ، وَبَضَائِعَ الْأَعْرَابِ نَزَلُوا الْبَطْحَاءَ، فَإِذَا سَمِعَ ذَلِكَ بَعْضُ مَنْ يَقْعُدُ لِلْخُطْبَةِ الَّتِي فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ قَامُوا لِلَّهْوِ وَالتِّجَارَةِ، وَتَرَكُوهُ قَائِمًا، فَعَاتَبَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْمُؤْمِنِينَ لِنَبِيِّهِ، فَقَالَ فِي كِتَابِهِ: {وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا}.

235- ... Süleyman b. Ebî Üveys'in, babasından, onun Ca'fer b. Muhammed'den, onun babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan naklettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Cuma günü insanlara hutbe verirdi. Bir düğün olduğunda, düğün sahipleri oyun ve eğlenceyle mescidin önünden geçerlerdi. Bazen de Bathâ'ya pazarcılar gelirdi. Bathâ, Mescid-i Nebevî'nin Bakîu'l-Garkad'a[353] bakan kapısının avlusundaki bir meydan idi. Bedeviler at, deve, koyun ve bedevilere özgü mal ve eşyayı (satmaya) getirdikleri zaman Bathâ'ya inerlerdi. Cuma günü hutbeyi dinlemeye gelen bazı insanlar, bunu duydukları zaman (Hz. Peygamber'i) öylece ayakta bırakır, eğlence ve ticarete giderlerdi. Bu sebeple Yüce Allah da Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem* için mü'minleri ayıplamış ve Kitab'ında şöyle buyurmuştur: ***"Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni (öylece) ayakta bırakırlar..."***[354]

---

352 Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 105.

353 Medine ehlinin mezarlığına Bakî' denilmektedir. Garkad ise, dikenli büyük ağaç için kullanılmaktadır. Bakî mezarlığında bu türden ağaçlar bulunduğu için bu isim verilmiştir. (Çeviren)

354 Bu rivayette "pazarcılar" olarak çevirdiğimiz kelimenin Arapça karşılığı olan "celeb (جلب)" lafzı, eserin yazma ve basılı nüshalarında, yazım benzerliğinden dolayı yanlışlıkla "halet (خلت)" olarak kaydedilmiştir. Ayrıca *"Bakîul-Garkad"* ismi de yine yazım benzerliğinden olsa gerek, yanlışlıkla *"tarîku'l-garkad"* olarak yazılmıştır. Rivayet için bk. Suyûtî, *ed-Dürru'l-mensûr fi't-tefsîr bi'l-me'sûr*, VIII, 166. Dâru'l-Fikr, Beyrut tsz. (Çeviren)

Allah *azze ve celle*'nin, insanları, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine okuduğu hutbesini bırakıp ayrılmalarından dolayı ayıplaması, Cuma günü (hutbeyi dinlemek üzere) oturmanın insanlara farz olduğunu göstermektedir. Öyle olmasaydı, ticaret ya da meşru bir eğlence için kalkıp giden kimsenin kınanmaması gerekirdi. Zira Cuma günü hutbesi dışında böyle bir şeye kalkışanlar kınanmamaktadırlar. Ayrıca rivayet ettiğimiz bu haber, hatibin, Cuma hutbesini ayakta okuması gerektiğine de işaret etmektedir. Yine burada (Hz. Peygamber'in) Cuma için iki hutbe okuması da söz konusudur. Bu hususta Allah Rasûlü'nün iki hutbe arasında bir defa oturduğu da rivayet edilmiştir.

٢٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْطُبُ قَائِمًا، ثُمَّ يَقْعُدُ ثُمَّ يَقُومُ.

236- ... Şu'be'nin Simâk b. Harb'den rivayet ettiğine göre, Câbir b. Semure *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hutbeyi ayakta okur sonra oturur, daha sonra tekrar kalkardı."[355]

***

Diğer taraftan, daha önce zikrettiğimiz Câbir (b. Abdullah) hadisi, yine kendisinden aktardığımız bir hadisteki ziyadesiyle birlikte rivayet edilmiştir.

٢٣٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: أَقْبَلَتْ عِيرٌ وَنَحْنُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ نُصَلِّ الْجُمُعَةَ، فَانْفَضَّ النَّاسُ إِلَيْهَا، فَمَا بَقِيَ غَيْرُ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا}.

237- Ahmed b. Dâvûd b. Musa'nın bize, Salih b. Abdurrahman el-Ezdî > Muhammed b. Fudayl > Husayn yoluyla Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'dan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah şöyle dedi: (Bir Cuma günü) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda (hutbe dinliyorduk). Henüz Cuma namazını

---

355 Müslim, Cuma 35; Ebû Dâvûd, Salât 222.

kılmadığımız bir sırada bir kervan çıkageldi. Cemaat dağılıp kervana yöneldi. Geriye (mescidde) on iki adam kaldı(k). Bunun üzerine şu âyet indi: ***"Onlar bir ticaret veya eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni (öylece) ayakta bırakırlar..."***[356]

٢٣٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عُمَرَ بْنِ شَقِيقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ حُصَيْنٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

238- Yezîd b. Sinan bize, el-Hasen b. Ömer b. Şakîk > Cerîr b. Abdülhamîd > Husayn isnadıyla hadisi aynı şekilde rivayet etti.[357]

٢٣٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ حُصَيْنٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

239- Yine Yezîd bize, Muhammed b. Kesîr > Süleyman b. Kesîr > Husayn senediyle hadisin aynısını nakletti.[358]

٢٤٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَتَرَكُوكَ قَائِمًا}، قَالَ: جَاءَتْ عِيرٌ وَهُوَ قَائِمٌ يَخْطُبُ، فَخَرَجَ النَّاسُ إِلَيْهَا حَتَّى بَقِيَ اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

240- Keza İbn Ebî Meryem bize, el-Firyâbî > Kays b. er-Rabî' > Husayn > Talha yoluyla Câbir b. Abdullah'ın, ***"Seni (öylece) ayakta bırakırlar..."*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dediğini haber verdi: "(Hz. Peygamber) hutbe okurken bir kervan çıkageldi. İnsanlar kervana yönelince geriye on iki adam kaldı. Bunun üzerine bu âyet nazil oldu."

٢٤١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَقْبَلَتْ عِيرٌ يَوْمَ الْجُمُعَةِ وَنَحْنُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَانْفَتَلَ النَّاسُ إِلَيْهَا، فَلَمْ

356 Buhârî, Cuma 38; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 370.

357 Müslim, Cuma 36.

358 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 182.

يَبْقَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَّا اثْنَيْ عَشَرَ رَجُلًا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِذَا رَأَوْا تِجَارَةً أَوْ لَهْوًا انْفَضُّوا إِلَيْهَا وَتَرَكُوكَ قَائِمًا}.

241- Ahmed b. Dâvûd bize, Abdula'lâ b. Hammâd > Hâlid b. Abdullah > Husayn b. Abdurrahman isnadıyla Sâlim b. Ebi'l-Ca'd'dan, Câbir'in şöyle dediğini haber verdi: Bir Cuma günü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurundayken bir kervan çıkageldi. İnsanlar bir anda kervana akın ettiler. Geriye Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte on iki adam kaldı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***"Onlar bir ticaret ve eğlence gördükleri zaman hemen dağılıp ona giderler ve seni (öylece) ayakta bırakırlar..."*** âyetini indirdi.[359]

***

Yine Ahmed b. Dâvûd bize bu rivayeti başka bir kanaldan naklederek şöyle dedi:

٢٤٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ حُصَيْنِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، وَأَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ.

242- Abdula'lâ bize, Hâlid b. Abdullah > Husayn b. Abdurrahman > Sâlim b. Ebi'l-Ca'd ve Ebû Süfyân yoluyla Câbir'den rivayet ederek haber verdi.[360]

***

Bu rivayetler, söz konusu âyetin nüzûl sebebini ortaya koymaktadır.

Muhammed b. Ali'nin ve Kays b. er-Rabî' yoluyla gelen Ebû Süfyân Talha b. Nâfi'in hadislerinde[361] (bazı insanların) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hutbedeyken bırakıp gittikleri bilgisi yer almaktadır.

Sâlim b. Ebi'l-Ca'd hadisinde ise bu durum "Biz Cuma'yı kılarken (bazıları) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bırakıp gittiler" denilerek anlatılmaktadır.

---

359 Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 104.

360 Buhârî, Tefsîru Sûre 62 (2); Müslim, Cuma 37.

361 Bk. 234, 235 ve 240 no'lu hadisler. (Çeviren)

Burada “biz Cuma'yı kılarken” cümlesinin, “biz Cuma namazını kılmak üzere Hz. Peygamber'le beraber iken” anlamına gelme ihtimali vardır. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de buyurduğu gibi ***“Bir namazı bekleyen kimse namazda sayılır.”*** Bu itibarla söz konusu rivayet, Muhammed b. Ali ve Talha'nın Câbir *radıyallahu anh*'dan rivayet ettikleri hadise aykırı düşmemektedir.

Ayrıca Cuma hutbesi de ancak kendileriyle Cuma namazı kılınabilecek (sayıdaki) bir cemaate farz olur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* belli sayıdaki bir grup dışında cemaatin dağılıp gitmesinden dolayı ne hutbeyi ne de Cuma namazını terk etmiştir. Bu durum Cuma'mn, kırk kişiden daha az bir grupla da kılınabileceğini göstermektedir. Nitekim Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur. Dolayısıyla mesele, “Cuma ancak kırk ve daha fazla sayıda kişiyle kılınabilir” kanaatinde olanların dediği gibi değildir. Bu hususta sayı alt sınırım savunanların dayandıkları bir rivayet şöyledir:

٢٤٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بُهْلُولٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي أُمَامَةَ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنْتُ قَائِدًا لِأَبِي بَعْدَ مَا ذَهَبَ بَصَرُهُ، وَكَانَ لَا يَسْمَعُ النِّدَاءَ إِلَّا قَالَ: رَحِمَهُ اللهُ عَلَى أَبِي أُمَامَةَ، فَقُلْتُ لِأَبِي: إِنَّهُ لَيُعْجِبُنِي صَلَوَاتُكَ عَلَى أَبِي أُمَامَةَ كُلَّمَا سَمِعْتَ النِّدَاءَ فِي يَوْمِ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ أَبِي: يَا بُنَيَّ، إِنَّهُ أَوَّلُ مَنْ جَمَّعَ بِنَا الْجُمُعَةَ فِي حَرَّةِ بَنِي بَيَاضَةَ فِي رَوْضَةٍ، يُقَالُ لَهَا: نَقِيعُ الْخَضِمَاتِ، قُلْتُ: وَكَمْ أَنْتُمْ يَوْمَئِذٍ؟ قَالَ: أَرْبَعُونَ رَجُلًا.

243- … Muhammed b. İshâk dedi ki: Bana, Muhammed b. Ebî Ümâme b. Sehl b. Huneyf babasının kendisine şunu anlattığını haber verdi: Abdurrahman b. Ka‘b b. Mâlik dedi ki: Babamın (Ka‘b b. Mâlik) gözleri görmez hâle geldikten sonra kılavuzluğunu ben yapıyordum. (Cuma günü) ezanı işittiğinde mutlaka “Allah Ebû Ümâme'ye rahmet etsin” derdi. Babama “Cuma günleri ezanı işittiğinde Ebû Ümâme'yi rahmetle yâd etmene hayret ediyorum” dedim. Bana “Evladım! Beyâdaoğulları'na ait taşlık arazinin içindeki

Nakîu'l-Hadimât[362] isimli bir çayırda bize Cuma kıldıran ilk kişi odur" dedi. "O gün kaç kişiydiniz" diye sordum. "Kırk kişiydik" diye cevap verdi.[363]

***

Burada onların lehine delil olabilecek bir şey yoktur.

Zira bu rivayet, belli sayıdaki kişilerle Cuma kılınabildiği gibi bundan daha az sayıdaki kişilerle de Cuma kılmanın caiz olduğunu göstermektedir.

Öte yandan Medine'de insanlara ilk Cuma namazını kıldıran kişiye dair Ebû Ümâme'den şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

٢٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْكَرِيزِيُّ، عَنْ صَالِحِ بْنِ أَبِي الْأَخْضَرِ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ، قَالَ: أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ الْمَدِينَةَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ، وَهُوَ أَوَّلُ مَنْ جَمَّعَ بِهَا أَوَّلَ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، جَمَعَهُمْ قَبْلَ أَنْ يَقْدَمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَصَلَّى بِهِمْ.

244- ... ez-Zührî'nin Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Mes'ûd şöyle dedi: "Muhâcirlerden Medine'ye gelen ilk kişi Mus'ab b. Umeyr'dir. İlk Cuma gününde Cuma namazını kıldıran ilk kişi de odur. O, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (Medine'ye) gelmeden önce onları (Cuma için) toplayıp namaz kıldırmıştır."[364]

***

Böylece kırk kişiden az sayıdaki bir cemaatle Cuma kılmayı caiz görenlerin görüşü kesinlik kazanmaktadır. Ancak bu görüşü paylaşanlar da iki gruba ayrılmaktadırlar. Bir kısmı "İmam dışında üç kişiyle Cuma kılmak caizdir" demiştir. Bu kanaati savunanlar arasında Ebû Hanîfe ve Muhammed bulunmaktadır.

Öte yandan imam dışında üç kişiyle Cuma kılmak caiz görülmekle birlikte, imam haricinde sadece bir kişiyle Cuma'yı kılmak caiz sayılmamış, (imam

362 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "nakî" kelimesi yanlışlıkla "Bakî" olarak kaydedilmiştir. Nakî'in ise içinde suların biriktiği, sular kuruyunca da otların bittiği, ağaçlı bir vadi veya koyunları otlatmak için kullanılan bir mera, çayır olduğu belirtilmektedir. Hadimât da Medine civarında bir yerin adıdır. (Çeviren)

363 Ebû Dâvûd, Salât 210; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 78.

364 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVII, 267, Mektebetü İbn Teymiyye, Kahire tsz.

haricindeki) iki kişinin hükmü hakkında ise ihtilaf edilmiştir. Biz bu iki kişinin hükmünün, üç kişinin hükmü gibi mi yoksa sözü geçen bir kişinin hükmü gibi mi olduğuna dair yaptığımız araştırmada, iki kişinin hükmünü, onlara en yakın ve en fazla benzeyen hükme dâhil ettik. Şöyle ki; imam, tek bir kişiye namaz kıldırdığı zaman onu sağ tarafına almaktadır. Ancak üç kişiye kıldırdığında imamın arka tarafında saf tutmaktadırlar. Aynı şekilde iki kişiye de namaz kıldırsa arka tarafında saf tutarlar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmış ve ondan sonraki uygulama bu şekilde devam edegelmiştir. Dolayısıyla iki kişinin imamın arkasındaki saf tutuş biçimleri, tek kişinin duruşu gibi değil de üç kişinin saf tutma biçimlerine benzediğine göre, iki kişinin cemaat olma bakımından hükmü de tek kişinin hükmü gibi değil, tıpkı üç kişinin cemaat olma niteliğine benzer. Ancak Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Abdullah b. Mes'ûd, iki kişinin namazda imamın arkasındaki saf tutma biçimleriyle ilgili olarak, birinin imamın sağına, diğerinin de soluna durması yönünde görüş belirtmektedir" demiş ve şunu eklemiştir: "İki kişinin imamın arkasındaki saf tutma biçimleri, arzettiğimiz sebeplerden dolayı ihtilaflı olduğuna göre, biz onların hükmünü tek kişinin hükmünden ayırmamaktayız. Üç kişinin hükmünü ise imam arkasındaki saf tutuş biçimlerine dair oluşan icmadan dolayı, tek kişinin hükmünden farklı değerlendirmekteyiz."

Ne var ki bu hususta Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* ve Muhammed'den naklettiğimiz görüşü, Ebû Hanîfe'nin bu görüşünden daha çok benimsemekteyiz.

Muvaffakiyet lütfeden yalnızca Allah'tır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿قَدْ نَرٰى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَآءِ...﴾
"(EY MUHAMMED!) BİZ SENİN YÜZÜNÜN GÖĞE DOĞRU ÇEVRİLMEKTE OLDUĞUNU (YÜCELERDEN HABER BEKLEDİĞİNİ) GÖRÜYORUZ..."[365] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak şu rivayetler nakledilmektedir:

٢٤٥ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، صَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُحِبُّ أَنْ يُوَجَّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ، فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} قَالَ: فَوُجِّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، وَقَالَ السُّفَهَاءُ مِنَ النَّاسِ: {مَا وَلاهُمْ عَنْ قِبْلَتِهِمُ الَّتِي كَانُوا عَلَيْهَا} قَالَ الْبَرَاءُ: وَهُمُ الْيَهُودُ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {قُلْ لِلَّهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ يَهْدِي مَنْ يَشَاءُ إِلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ}، فَصَلَّى مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، ثُمَّ خَرَجَ بَعْدَ مَا صَلَّى فَمَرَّ عَلَى قَوْمٍ مِنَ الْأَنْصَارِ وَهُمْ رُكُوعٌ فِي صَلاةِ الْعَصْرِ نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، فَقَالَ: هُوَ يَشْهَدُ أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَّهُ وُجِّهَ نَحْوَ الْكَعْبَةِ، قَالَ: فَتَحَرَّفُوا الْقَوْمُ حَتَّى وَجَّهُوا نَحْوَ الْكَعْبَةِ.

245- ... İsrâîl'in Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, el-Berâ b. Âzib şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* on yedi ya da on altı ay

---

365 Bakara 2/144.

boyunca Beytü'l-Makdis'e (Kudüs) doğru namaz kıldı. Fakat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Kâbe'ye doğru yönlendirilmeyi arzu ediyordu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz. Artık yüzünü Mescid-i Harâm tarafına çevir..."***[366] âyetini indirdi ve böylece Kâbe'ye doğru yönlendirilmiş oldu. Bir kısım beyinsizler ise "Yönelmekte oldukları kıblelerinden onları çeviren nedir?" demişlerdi. el-Berâ, bunların Yahudiler olduğunu söylemiştir. Bu sebeple Yüce Allah ***"... De ki: Doğu da batı da Allah'ındır. O, dilediğini doğru yola iletir"***[367] âyetini indirdi. Bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'le namaz kıldıktan sonra çıktı ve ikindi namazını Beytü'l-Makdis'e doğru kılmakta olan Ensarlı bir topluluğa rükû esnasında yetişti. Onlara, kendisinin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte namaz kıldığını ve Allah Rasûlü'nün Kâbe'ye doğru yönlendirildiğini söyledi. (Ravi) dedi ki: O topluluk, (o vaziyette) Kâbe tarafına yönelene kadar döndü.[368]

٢٤٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَصَلَّى نَحْوَ بَيْتِ الْمَقْدِسِ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَنْزَلَ عَلَيْهِ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا} الْآيَةَ فَوَجَّهَ إِلَى الْكَعْبَةِ.

246- ... Amr b. Murra'nın Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel *radıyallahu anh* şunu anlattı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'ye geldi ve on yedi ay boyunca Beytü'l-Makdis'e doğru namaz kıldı. Sonra Yüce Allah ona ***"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz..."*** âyetini indirdi ve o, Kâbe'ye doğru yönlendirildi.[369]

366 Bakara 2/144.

367 Bakara 2/142.

368 Buhârî, Salât 31; Tirmizî, Salât 138.

369 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 246.

٢٤٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: بَيْنَمَا النَّاسُ بِقُبَاءَ فِي صَلَاةِ الصُّبْحِ، إِذْ أَتَاهُمْ آتٍ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ اللَّيْلَةَ قُرْآنٌ، وَقَدْ أُمِرَ أَنْ يَسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةَ فَاسْتَقْبِلُوهَا، وَكَانَتْ وُجُوهُهُمْ إِلَى الشَّامِ فَاسْتَدَارُوا إِلَى الْكَعْبَةِ.

247- … Abdullah b. Dînâr'ın rivayetine göre, Abdullah b. Ömer şöyle dedi: İnsanlar Kuba'da sabah namazını kılarken biri çıkageldi ve "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu gece Kur'ân (âyeti) indirildi ve ona Kâbe'ye yönelmesi emredildi, onlar da oraya yöneldiler" dedi. Bunun üzerine (Kuba sakinleri) yüzleri Şam'a dönük olduğu hâlde, bulundukları vaziyette Kâbe'ye doğru döndüler.[370]

٢٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ الْمِصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَرْوَانُ بْنُ عُثْمَانَ، أَنَّ عُبَيْدَ بْنَ حُنَيْنٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ ابْنِ الْمُعَلَّى، قَالَ: كُنَّا نَغْدُو إِلَى السُّوقِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَمُرُّ عَلَى الْمَسْجِدِ فَنُصَلِّي فِيهِ، فَمَرَرْنَا يَوْمًا وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَاعِدٌ عَلَى الْمِنْبَرِ، فَقُلْتُ: لَقَدْ حَدَثَ أَمْرٌ فَجَلَسْتُ، فَقَرَأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، هَذِهِ الْآيَةَ: {قَدْ نَرَى تَقَلُّبَ وَجْهِكَ فِي السَّمَاءِ فَلَنُوَلِّيَنَّكَ قِبْلَةً تَرْضَاهَا فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ} حَتَّى فَرَغَ مِنْ هَذِهِ الْآيَةِ، فَقُلْتُ لِصَاحِبِي: تَعَالَ نَرْكَعْ رَكْعَتَيْنِ قَبْلَ أَنْ يَنْزِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَكُونَ أَوَّلَ مَنْ صَلَّى، فَتَبَادَرْنَا مَعًا، فَصَلَّيْنَاهُمَا، ثُمَّ نَزَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى بِالنَّاسِ يَوْمَئِذٍ غَيْرَ أَنَّ أَبَا أُمَيَّةَ، قَالَ: فَنَمُرُّ عَلَى الْمَسْجِدِ فَنَظَلُّ فِيهِ وَلَمْ يَقُلْ: فَنُصَلِّي فِيهِ.

248- Ebû Ümeyye ve Ahmed b. Dâvûd'un, Yahya b. Bekr el-Mısrî > Leys > Halid b. Yezîd > Saîd b. Ebî Hilâl > Mervân b. Osman > Ubeyd b. Huneyn isnadıyla rivayet ettiklerine göre, Ebû Saîd b. el-Muallâ şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında çarşıya indiğimizde Mescid-i Nebevî'ye

---

370 Buhârî, Salât 32; Müslim, Mesâcid 13.

uğrar ve orada namaz kılardık. Yine bir gün uğradığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* minberde oturmuştu. Kendi kendime "(Önemli) bir hadise gerçekleşmiş olmalı" diyerek oturdum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"(Ey Muhammed!) Biz senin yüzünün göğe doğru çevrilmekte olduğunu (yücelerden haber beklediğini) görüyoruz. İşte şimdi, seni memnun olacağın bir kıbleye döndürüyoruz..."*** âyetini sonuna kadar okudu. Ben de yanımdaki arkadaşıma "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* minberden inmeden, gel iki rekât (namaz) kılıverelim de (Kâbe'ye doğru) namaz kılan ilk kişiler olalım" dedim. Bir köşeye çekilip iki rekâtı kıldık. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* indi ve o gün insanlara (öğle[371]) namazını kıldırdı.[372]

Sadece Ebû Ümeyye (rivayette) "Mescid'e uğrar ve orada kalırdık" demiş fakat "orada namaz kılardık" dememiştir.

٢٤٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، وَشُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنْ خَالِدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ وَقَالَ: نُصَلِّي فِيهِ.

249- Muhammed b. Abdülhakem bize rivayet edip dedi ki: Babam ve Şuayb b. el-Leys bize, Leys > Halid isnadıyla bunun aynısını zikretti ve "Orada namaz kılardık" dedi.[373]

٢٥٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ زِيَادِ بْنِ عِلَاقَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَارَةَ بْنَ أَوْسٍ، وَكَانَ قَدْ صَلَّى الْقِبْلَتَيْنِ جَمِيعًا، قَالَ: إِنِّي فِي إِحْدَى صَلَاتَيِ الْعَشِيِّ، إِذْ نَادَى مُنَادٍ بِالْبَابِ أَنَّ الْقِبْلَةَ قَدْ حُوِّلَتْ إِلَى الْكَعْبَةِ، فَأَشْهَدُ عَلَى إِمَامِنَا أَنَّهُ حُوِّلَ إِلَى الْكَعْبَةِ وَالرِّجَالُ وَالنِّسَاءُ وَالصِّبْيَانُ، فَصَلَّى بَعْضُهَا هَاهُنَا وَبَعْضُهَا هَاهُنَا.

250- ... Kays b. er-Rabî', Ziyâd b. Ilâka'nın şöyle dediğini rivayet etti: Ben, her iki kıbleye doğru namaz kılmış olan Umâra b. Evs'i şöyle derken duydum: "Öğle ya da ikindi namazlarından birini (cemaatle) kılarken, kapı-

---

371 Eserin yazma nüshasından düşmüş olan bu kaydı, rivayetin geçtiği diğer kaynaklardan tespit ettik. (Çeviren)

372 Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, X, 17-18; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 303-304.

373 Nesâî, Mesâcid 39.

da bir münadi belirip kıblenin Kâbe'ye doğru çevrildiğini duyurdu. Bunun üzerine imamızın Kâbe'ye doğru döndüğüne, (cemaatteki) erkek, kadın ve çocukların da (ona uyarak) döndüklerine; böylece namazın bir kısmını oraya (Mescid-i Aksa), bir kısmını da buraya (Kâbe) doğru kıldıklarına şahidim."

***

Bu rivayetler, ilgili muhkem âyetin nüzûlünün bu sebeple gerçekleştiğini göstermektedir. Ayrıca burada kıblenin farz oluşunun ispatı vardır. Aynı zamanda Beytü'l-Makdis'e yönelmek üzere girdikleri namazı bozmaksızın, onun sınırları dâhilinde Kâbe'ye doğru dönmeleri söz konusudur.

Öte yandan burada Allah *azze ve celle*'nin (bir konudaki) farzını bilmeyen, kendisine davet ulaşmamış olan ve de bunu başkasından öğrenme imkânı bulunmayan kimselerin, o husustaki farzın kendilerini bağlayıcı olmadığına, bu bakımdan sorumlu tutulamayacaklarına, söz konusu farzla ilgili mesuliyetin de ancak onu öğrendikten ve böyle bir farzı (başkasından) öğrenebilme imkânını bulduktan sonra gerçekleşebileceğine ve aleyhte sonuçlar doğurabileceğine dair bir delil vardır.

Kanaatimizce -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu sebeple, müşriklerle savaşmadan önce onları İslâm'a davet etmiş, onlara İslâm'ın ne olduğunu açıklamıştır. Ancak başkalarına ve Mustalıkoğulları gibi diğer müşrik Araplara böyle davranmamış ve (Mustalıkoğulları'nı) gafil avlayarak öldürmüştür.[374] Çünkü bu konudaki uyarı ve davet onlara daha önce ulaşmıştı.

---

374 Bu ibare, eserin yazma nüshasında "onlar su başında her şeyden habersiz, gafil bir hâldeyken" anlamına gelen "ve hum gârrûne ale'l-mâi" kaydıyla geçmektedir. Hâlbuki Mustalıkoğulları'na yönelik gazveyle ilgili olarak yine Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında geçen (III, 209) bir rivayetteki ibare, "ve hum gârrûne ve en'âmuhum ale'l-mâi" şeklinde olup "kendileri her şeyden habersiz ve hayvanları da su başındayken" anlamına gelmektedir. Buna göre rivayetin "hayvanlar"la ilgili kısmı muhtemelen müstensihin gözünden kaçmış olmalıdır. Biz de bu cümleyi çevirirken, hem insanların hem de hayvanların her şeyden habersiz, normal hayatlarına devam ettiklerini yansıtacak genel bir ifade kullanmayı tercih ettik. Çünkü sonuçta hepsi için bir gafil avlanma söz konusudur. Öte yandan bu eksik cümle, eserin basılı nüshasında, -müstensihin "ve hum gârrûne ale'l-mâi" ibaresindeki "gârrûne" lafzında geçen "gayn" harfini noktasız, "ra" harfini de biraz "dal" harfine benzer şekilde yazmış olmasından olsa gerek-, "onlar su kaynağına saldırırken" anlamına gelen "ve hum âdûne ale'l-mâi" şeklinde yanlış kaydedilmiştir. (Çeviren)

Eğer biri "Namazda Kâbe'ye yönelme emri Kuba halkına henüz namaza girmeden önce farz kılınmıştı. Çünkü bunu emreden âyet gece indirilmişti. Nitekim hakkında (kıble değişimiyle ilgili) âyetin indiği namaz esnasında Kâbe'ye yönelmiş olmaları, (Kâbe'ye yönelme emrinin) henüz namaza girmeden onlara farz olduğunu göstermektedir. (Söz konusu) namazda kıble dışında bir yere yönelmeleri ise onların bu husustaki cehaletlerinden kaynaklanmıştır" derse, ona cevap olarak şöyle denilir:

Nasıl olur da Allah Teâlâ, kendisine farz kılınan şeyi bilmeyen bir kimseye o şeyi farz kılar? Eğer böyle olsaydı, hiçbir bilgileri olmayan delilerin de Allah'ın farzlarından sorumlu tutulmaları gerekirdi. Deliler, bilgisiz olmalarından dolayı farzın kapsamına girmediklerine göre, Kur'ân'ı bilmeyen kimseler de aynı şekilde farzdan sorumlu tutulamazlar.

Yine biri "Dâru'l-harb veya dâru'l-İslâm'da Müslüman olmasına rağmen Ramazan'ı oruç tutmadan geçiren ya da namazları kılmayan ve Allah *azze ve celle*'nin de Müslümanlara buna benzer bir şeyi farz kıldığını bilmeyen fakat daha sonra bunların Yüce Allah tarafından Müslümanlara farz kılındığını öğrenen bir kimse hakkında ne dersiniz?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir:

İlim adamları bu konuda iki görüş belirtmişlerdir:

Birincisi: Eğer dâru'l-harbde olup da çevresinde bu konuları öğreneceği birilerini bulamamışsa, kaçırdığı namaz veya oruç gibi ibadetleri kaza etmesi gerekmez. Ancak dâru'l-İslâm veya dâru'l-harbde olup da bu meseleleri öğrenebileceği Müslümanları bulabilme imkânına sahipse, bu takdirde kaçırmış olduğu namazları ve orucu kaza etmesi gerekir. Zira etrafındaki Müslümanlardan bunları sorup öğrenme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu görüşü savunanlardan biri de Ebû Hanîfe'dir *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun.-*

İkincisi: Üzerine farz olan namazları ve orucu (her hâlükârda) kaza eder. Bu açıdan dâru'l-harbde olmasıyla, dâru'l-İslâm'da bulunması arasında hiçbir fark yoktur. Ebû Yusuf da *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu görüşün benimseyenlerdendir.

Bizim tercih ettiğimiz görüş ise, zikrettiğimiz delil ve mülahazalar doğrultusunda, birinci görüş sahiplerinin benimsediği kanaattir. Bu durumda Kuba ahalisinin bu meselede üzerlerine düşen hiçbir yükümlülük bulunmamaktadır. Zira onlar Allah *azze ve celle*'nin daha önce kendilerini sorumlu tutmuş olduğu bir farzın (kesin) gerçekliklerine göre hareket ediyorlardı. Bu itibarla, (doğal olarak) bu (kesin) farzın üzerlerinden kaldırılıp kaldırılmadığını veya yeni bir

farzla yükümlü olup olmadıklarını sorup öğrenmeleri de gerekmiyordu. Böyle bir gereklilik söz konusu olmadığına göre, bilmedikleri yeni farzın sorumluluğu da üzerlerinden kalkmış olmaktadır. Ancak bunun dışında, etraflarında Allah'ın kendilerine farz kıldığı hükümleri sorup öğrenebilecekleri Müslümanları bulma imkânı olan kimseler böyle değildir.

Diğer taraftan âyetteki ***"Artık yüzünü Mescid-i Harâm şatrına (yönüne/tarafına) çevir"*** kısmıyla ilgili rivayetlerden biri şöyledir:

٢٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عِيسَى بْنِ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}، قَالَ: نَحْوَهُ.

251- ... İsa b. Meymûn'un İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid ***"Artık yüzünü Mescid-i Harâm şatrına çevir"*** âyetini "ona doğru" şeklinde açıklamıştır.[375]

٢٥٢ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَوَلِّ وَجْهَكَ شَطْرَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}.

252- ... Sevrî'nin Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye, âyetteki "şatr"la ilgili olarak "Mescid-i Harâm tarafına/yönüne" açıklamasını yapmıştır.[376]

***

Her iki görüş de aynı noktada birleşmektedir. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf yoktur. Buna göre, ***"Mescid-i Harâm şatrına"*** ifadesinden maksat, Kâbe'yi bizzat görmeleri hâlinde namazlarında Kâbe'yi karşılarına alma; (Kâbe'den) uzakta olmaları durumunda ise ona doğru yönelmiş olma ümidiyle bunu gösteren delil ve işaretleri dikkate almaktır.

375 Taberî, *Tefsîr,* II, 21.

376 Taberî, *Tefsîr,* II, 21.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ... ﴾

"DOĞU DA ALLAH'INDIR BATI DA ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır..."***[377] buyurmaktadır. Bu âyetin nüzûl sebebiyle ilgili olarak şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

٢٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ تَطَوُّعًا حَيْثُ مَا تَوَجَّهَتْ بِهِ، وَهُوَ جَاءٍ مِنْ مَكَّةَ إِلَى الْمَدِينَةِ، ثُمَّ تَلَا ابْنُ عُمَرَ: {وَلِلّٰهِ الْمَشْرِقُ وَالْمَغْرِبُ فَأَيْنَمَا تُوَلُّوا فَثَمَّ وَجْهُ اللهِ} وَ قَالَ ابْنُ عُمَرَ: فِي هَذَا أُنْزِلَتْ هَذِهِ الآيَةُ.

253- ... Yezîd b. Harun'un Abdülmelik b. Ebî Süleyman'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr şöyle dedi: İbn Ömer'in şöyle dediğini işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'den Medine'ye doğru gelirken, devesi hangi tarafa yönelirse yönelsin, onun üzerinde nafile kılıyordu." Daha sonra İbn Ömer, ***"Doğu da batı da Allah'ındır. Nereye dönerseniz Allah'ın yüzü (zatı) oradadır..."*** âyetini okudu ve "İşte bu âyet bu konuda inmiştir" dedi.[378]

***

Söz konusu âyetle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolculuklarında, devesi hangi tarafa yönelirse yönelsin, onun üzerinde nafile

---

377 Bakara 2/114.

378 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 33; Tirmizî, Tefsîr 2.

namaz kıldığına dair rivayetler tevatür seviyesine ulaşmıştır. Bunlardan bazıları şöyledir:

٢٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ تَطَوُّعًا حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ، وَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ.

254- ... Şu'be, Abdullah b. Dînâr'ın şöyle dediğini rivayet etti: İbn Ömer, devesi nereye dönerse dönsün onun üzerinde nafile kılmış ve "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapardı" demiştir.[379]

٢٥٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ النُّعْمَانَ يُحَدِّثُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ تَطَوُّعًا لَا يُبَالِي حَيْثُ كَانَ وَجْهُهُ.

255- ... Vehb b. Cerîr, babasının şöyle dediğini nakletti: en-Nu'mân'ın ez-Zührî'den, onun da Sâlim'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yüzünün nereye döndüğüne aldırış etmeden, devesinin üzerinde nafile kılmıştır.[380]

٢٥٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ ضِرَارُ بْنُ صُرَدٍ الطَّحَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَخِي ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يُصَلِّي السُّبْحَةَ عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ مَا تَوَجَّهَتْ بِهِ، وَلَا يَفْعَلُ ذَلِكَ فِي الْمَكْتُوبَةِ.

256- ... İbn Şihâb'ın Âmir b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre, babası (Sa'd) şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, devesi nereye yönelirse yönelsin, onun üzerinde nafile namaz kılarken gördüm. Ancak farz namazlarda bunu yapmıyordu.[381]

---

379 Buhari, Taksîru's-Salât 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 46.

380 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 132.

381 Benzer bir senedle Buhârî, Taksîru's-Salât 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 446.

٢٥٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ السَّكَنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ الْأَعْلَى بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ.

257- … ez-Zührî'nin Abdullah b. Âmir b. Rabîa'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, devesi nereye yönelirse yönelsin, onun üzerinde namaz kılıyordu.[382]

٢٥٨ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ نَحْوَ الْمَشْرِقِ، وَإِذَا أَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ الْمَكْتُوبَةَ نَزَلَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ.

258- … Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân dedi ki: Bana Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, devesinin üzerinde doğuya doğru (nafile) namaz kıldığını; farzı kılmak istediğinde ise inip kıbleye doğru yöneldiğini rivayet etti.[383]

٢٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سُرَاقَةَ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي غَزْوَةِ أَنْمَارَ عَلَى رَاحِلَتِهِ مُتَوَجِّهَةً قِبَلَ الْمَشْرِقِ.

259- … Osman b. Abdullah b. Sürâka, Câbir'in, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i Enmâr gazvesinde, doğu tarafına yönelmiş vaziyetteki devesinin üzerinde namaz kılarken gördüğünü rivayet etti.[384]

٢٦٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ زَيْدٍ الْفَرَائِضِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: تَلَقَّيْنَا أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، فَلَقِينَاهُ بِعَيْنِ التَّمْرِ، فَرَأَيْتُهُ عَلَى حِمَارٍ وَوَجْهُهُ مِنْ ذَا الْجَانِبِ وَأَوْمَأَ هَمَّامٌ بِيَدِهِ عَنْ يَسَارِ الْقِبْلَةِ، قَالَ: فَقُلْنَا رَأَيْنَاكَ تُصَلِّي إِلَى غَيْرِ الْقِبْلَةِ، فَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ مَا فَعَلْتُهُ.

---

382 Buhârî, Taksîru's-Salât 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 446.

383 Buharî, Salât 31.

384 Buhârî, Megâzî 33.

260- ... Hemmâm'ın rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn şöyle dedi: Enes b. Mâlik'i karşılamaya çıkmıştık. Onunla Aynü't-Temr'de buluştuğumuzda, onu bir eşeğin üzerinde yüzünü şu tarafa çevirmiş bir vaziyette gördüm. -(Burada ravi) Hemmâm, eliyle kıblenin sol tarafını işaret etti.- Ona (Enes b. Mâlik'e) "Senin, kıbleden başka bir tarafa doğru namaz kıldığını gördük" dedik. Cevaben dedi ki: "Eğer Rasûlulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmeseydim ben de yapmazdım."[385]

٢٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي عَلَى حِمَارٍ وَهُوَ ذَاهِبٌ إِلَى خَيْبَرَ وَالْقِبْلَةُ خَلْفَهُ.

261- ... Yahya b. Saîd, Enes b. Mâlik *radıyallahu anh*'ın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i Hayber'e doğru giderken, kıbleyi arkasına almış bir vaziyette, eşeğinin üzerinde namaz kılarken gördüğünü rivayet etti.[386]

٢٦٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ الْبَصْرِيُّ، قال: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يُصَلِّي عَلَى دَابَّتِهِ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا.

262- İbrahim b. Muhammed b. Yunus el-Basrî'nin bize, Ebû Âsım yoluyla rivayet ettiğine göre, Yunus b. el-Hâris dedi ki: "Ebû Bürde bana, babası kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bineğinin üzerinde şu yöne, bu yöne ve şu yöne doğru namaz kıldığını nakletti."[387]

٢٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قال: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ يُونُسَ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو بُرْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ أَبِي مُوسَى، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُصَلِّي الرَّاكِبُ عَلَى دَابَّتِهِ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا وَأَشَارَ أَبُو عَاصِمٍ بِيَدِهِ قِبَالَتَهُ، وَعَنْ يَمِينِهِ، وَعَنْ يَسَارِهِ.

385 Buhârî, Taksîru's-Salât 10; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 41.

386 Mâlik, Kasru's-Salât 25-26.

387 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 413.

263- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım kanalıyla, Yunus b. el-Hâris'in şöyle dediğini nakletti: Bana Ebû Bürde, babası Ebû Musa'dan rivayet ederek dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bineği üzerinde kişi şu yöne, bu yöne ve şu yöne doğru namaz kılar."*** (Ravi) Ebû Âsım eliyle ön tarafına, sağına ve soluna işaret etti.

***

Sonuç olarak; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili ve İbn Ömer'in hadisine göre, zikrettiğimiz âyetin (Bakara 2/115) böyle bir anlam taşıdığı sabit olmaktadır. Bu da devesi üzerinde nafile namaz kılan bir yolcunun, bu namaza ilişkin olarak, Allah *azze ve celle*'nin ***"Siz de nerede olursanız olun, (namazda) yüzlerinizi o tarafa (Kâbe'ye) çevirin"***[388] âyetinin muhataplarından olmadığını gösterir.

Diğer taraftan, bu rivayetlerin hiçbirinde, rükû ve secdelerdeki imaya dair bir açıklama yapılmamasına rağmen, biz bunu başka rivayetlerde tespit ettik. Şöyle ki:

٢٦٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي فِي السَّفَرِ عَلَى رَاحِلَتِهِ حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ يُومِئُ إِيمَاءً وَيَجْعَلُ السُّجُودَ أَخْفَضَ مِنَ الرُّكُوعِ.

264- ... Eyyûb'un Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yolculuk esnasında, devesi nereye dönerse dönsün, onun üzerinde ima yoluyla namaz kılıyor ve secdeyi, rükûdan biraz daha fazla eğilerek yapıyordu."[389]

***

Aynı şekilde bu namazda ve ima'nın farz kılındığı diğer namazlarda ima yoluyla namaz kılan kimsenin, rükû imasını, secde imasından daha az eğilerek yapması gerekir. Böylelikle her ikisinin (rükû ve secdenin) bizzat kendileriyle, onların yerine geçen bedellerinin (ima) yapılış biçimleri birbirinden ayrılmış olur.

---

388 Bakara 2/144.

389 Buhârî, Vitr 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 73.

Ayrıca burada, (ima yoluyla kılınan) namazda kıyam yerine geçen oturuş biçiminin (kuûd), tahiyyat için yapılan oturuştan farklı olduğuna dair bir delil vardır. Buna göre, kıyam yerine geçen oturuş bağdaş kurarak; tahiyyat için yapılan oturuş da normal (namazda) tahiyyat için yapılan oturuş gibi olur. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri budur. Züfer b. el-Huzeyl'e göre ise, kıyamın yerine geçen oturuş biçimi, aynen tahiyyat için yapılan oturuş gibidir. Bu hususta bizim tercih ettiğimiz görüş ise, birinci görüştür. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu yönde gelen rivayetlerden bazıları şöyledir:

٢٦٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللهِ يَعْنِي: الْحَمَّالَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْحَفَرِيُّ، عَنْ حَفْصٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مُتَرَبِّعًا، قَالَ لَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ: لَا نَعْلَمُ أَحَدًا رَوَى هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ حَفْصٍ غَيْرَ أَبِي دَاوُدَ.

265- Ahmed b. Şuayb (en-Nesâî)'nin bize, Harun b. Abdullah el-Hammâl > Ebû Dâvûd el-Haferî > Hafs > Humeyd yoluyla Abdullah b. Şakîk'ten rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bağdaş kurmuş bir vaziyette namaz kıldığını gördüm."[390]

Ahmed b. Şuayb bize dedi ki: "Ebû Dâvûd dışında bu hadisi Hafs'tan rivayet eden başka bir kimse bilmiyoruz."[391]

٢٦٦ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدَ اللهِ الْحَمَّالُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْحَفْرِيُّ، عَنْ حَفْصٍ، قَالَ إِسْحَاقُ: وَهُوَ ابْنُ غِيَاثٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ إِسْحَاقُ وَهُوَ الطَّوِيلُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي مُتَرَبِّعًا.

390 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 22.

391 Bizzat Nesâî'nin *Sünen*'inde, bu son değerlendirme şu şekilde geçmektedir: "Bu hadisi Ebû Dâvûd dışında bir kimsenin rivayet ettiğini bilmiyorum. O da sikadır. Ancak bu hadisin hatalı olduğu kanaatindeyim. Allah Teâla daha iyi bilir."

266- … Humeyd et-Tavîl'in Abdullah b. Şakîk'ten rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bağdaş kurarak namaz kıldığını gördüm."[392]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadis, aynı zamanda Ümmü Seleme ve Ümmü'd-Derdâ'nın kendi fiilleri olarak da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٢٦٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ الْمُهَلَّبِيُّ، عَنْ عَاصِمٍ، وَهِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أُمِّهِ: أَنَّهَا رَأَتْ أُمَّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا تُصَلِّي مُتَرَبِّعَةً مِنْ رَمَدٍ كَانَ بِهَا.

267- … Âsım ve Hişâm b. Hassân'ın el-Hasen'den, onun da annesinden rivayet ettiğine göre, annesi, Ümmü Seleme *radıyallahu anhâ*'nın, gözündeki bir rahatsızlık sebebiyle bağdaş kurarak namaz kıldığını görmüştür.[393]

٢٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ الْوَلِيدِ الْقَعْقَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَانِئُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: قَالَ إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي عَبْلَةَ: رَأَيْتُ أُمَّ الدَّرْدَاءِ تُصَلِّي مُتَرَبِّعَةً.

268- … İbrahim b. Ebî Able dedi ki: "Ümmü'd-Derdâ'yı bağdaş kurmuş bir vaziyette namaz kılarken gördüm."

***

Öte yandan bu hususta İbn Mes'ûd'dan nakledilen rivayet, onun bu konuda bağdaş kurmaya karşı olduğunu göstermektedir.

٢٦٩ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَسْمَلِيُّ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: لَأَنْ أَجْلِسَ عَلَى رَضْفَتَيْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَرَبَّعَ فِي الصَّلَاةِ.

392 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 89.

393 İbnü'l-Münzir, *el-Evsat fi's-sünen ve'l-icma ve'l-ihtilaf*, IV, 381, Riyâd 1991.

269- ... Husayn'ın rivayet ettiğine göre el-Heysem b. Şihâb dedi ki: Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Namazda bağdaş kurmaktansa ateşte/güneşte kızdırılmış iki taş üzerine oturmayı tercih ederim."[394]

***

İlim adamları, yolcuların şehirlerde deve üzerinde ima yoluyla kıldıkları namaz hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle derdi: "Yolcular, kırsal bölgeler[395] dışında namazı bu şekilde kılamazlar."

Ebû Yusuf ise "Hem kırsal bölgelerde hem de şehirlerde böyle namaz kılabilirler" demiş ve şu rivayeti nakletmiştir:

٢٧٠ - أَخْبَرَنَا حُذَيْفَةُ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ حَدَّثَنِي، أَنَّهُ رَأَى أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ يُصَلِّي عَلَى رَاحِلَتِهِ فِي بَعْضِ سِكَكِ الْمَدِينَةِ.

270- ... Yahya b. Saîd, Enes b. Mâlik'i, Medine sokaklarının birinde devesi üzerinde namaz kılarken gördüğünü haber vermiştir.[396]

***

Ebû Yusuf'un bu görüşü ve Enes b. Mâlik'ten naklettiği bu rivayete göre,[397] yolcuların şehirlere girmeleri onları seferîlik hâlinden çıkarmaz. Zira dikkat edersen, kırsal kesimlerde namazları kısalttıkları gibi şehirlerde de kısaltmaktadırlar. Dolayısıyla şehirlerde, namazla ilgili diğer yaptıkları, kırsal kesimlerde o ibadete ilişkin yaptıklarına benzer.

Bazıları da yolcunun, devesi üzerinde nafile kılmak istediğinde kıbleye dönüp o vaziyette tekbir getirmesi hâlinde, ondan sonra yüzünü ne tarafa dönerse dönsün, onun açısından herhangi bir sakıncasının olmayacağı görüşünü savunarak "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de devesi üzerinde nafile kılarken böyle yapardı" demişlerdir. Bu hususta naklettiğimiz hadisler şöyledir:

---

394 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 468.

395 Burada geçen el-bevâdî kelimesi, el-bâdiye'nin çoğuludur. Çöl, yarıçöl, vaha ve göçebelerin yaşadığı bölge anlamına gelmektedir. Biz bunu kırsal bölgeler gibi daha genel bir ifadeyle tercüme etmeyi uygun bulduk. (Çeviren)

396 Benzer bir rivayet için bk. Mâlik, Kasru's-Salât 26.

397 Bu kısımda bazı kelimeler düşmüş gözükmektedir. Bu sebeple biz imkân ölçüsünde paragrafın genel akışına uygun bir anlam vermeye çalıştık. (Çeviren)

٢٧١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رِبْعِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْجَارُودِ الْهُذَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ أَبِي الْحَجَّاجِ، عَنِ الْجَارُودِ بْنِ أَبِي سَبْرَةَ الْهُذَلِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا كَانَ فِي سَفَرٍ، فَأَرَادَ أَنْ يُصَلِّيَ لِلتَّطَوُّعِ، اسْتَقْبَلَ بِنَاقَتِهِ الْقِبْلَةَ ثُمَّ كَبَّرَ، ثُمَّ صَلَّى حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ النَّاقَةُ.

271- Yunus'un bize, Yahya b. Hassân'dan rivayet ettiğine göre, Rib'î b. Abdullah b. el-Cârûd el-Hüzelî rivayet edip dedi ki: Bana Amr b. Ebi'l-Haccâc'ın,[398] el-Cârûd b. Ebî Sebre el-Hüzelî'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bir yolculukta nafile namaz kılmak istediğinde devesiyle kıbleye doğru yöneldiğini sonra tekbir aldığını, peşinden de deve kendisini ne yöne döndürürse o tarafa doğru namaz kıldığını haber verdi.[399]

٢٧٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رِبْعِيُّ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْجَارُودِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَجُلًا يُقَالُ لَهُ: عَمْرُو بْنُ أَبِي الْحَجَّاجِ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي الْجَارُودُ بْنُ أَبِي سَبْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُسَافِرَ، فَأَرَادَ أَنْ يَتَطَوَّعَ فِي الصَّلَاةِ، اسْتَقْبَلَ بِنَاقَتِهِ الْقِبْلَةَ وَكَبَّرَ، ثُمَّ يُصَلِّي حَيْثُ تَوَجَّهَتْ بِهِ النَّاقَةُ.

272- Ebû Ümame'nin bize, Ebû Gassân en-Nehdî'den rivayet ettiğine göre Rib'î b. Abdullah el-Cârûd dedi ki: Amr b. Ebi'l-Haccâc isimli bir kişinin şöyle dediğini işittim: Bana el-Cârûd b. Ebî Sebre rivayet edip dedi ki: "Bana Enes b. Mâlik, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir yolculuğa çıkıp nafile namaz kılmak istediğinde devesiyle kıbleye doğru döndüğünü sonra tekbir aldığını, ardından da deve kendisini ne yana çevirirse o yöne doğru namaz kıldığını bildirdi."[400]

***

398 Eserin yazma nüshasında bu isim, burada yanlışlıkla "Amr b. el-Haccâc" olarak kaydedilirken bir sonraki rivayette doğru şekliyle yazılmıştır. (Çeviren)

399 Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 203.

400 Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 8; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 203.

Eğer bu hadisin (sahih) bir aslı olsaydı, görüş olarak onu benimserdik. Fakat bunun bir aslını bulamadığımız gibi delil olarak kullanılamayacak bu tarikten başka bir rivayetini de göremedik. Böylesi bir rivayet de kabule elverişli değildir. Zira Amr b. Ebi'l-Haccâc tanınmayan biridir. Rib'î b. Abdullah da hadis rivayetiyle bilinen biri değildir. Öte yandan bu bölümde "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, devesinin üzerinde doğuya doğru (nafile) namaz kıldığına, farz namazı kılmak istediğinde ise inip kıbleye yöneldiğine ve (farz için) kıbleden başka yere yönelmediğine" dair rivayet ettiğimiz Muhammed b. Abdurrahman hadisinin[401] açık ifadesi, Enes'ten rivayet ettiğimiz el-Cârûd'un hadisine aykırı düşmektedir. Bu iki hadis birbirlerine denk olsalar bile, yine de Câbir hadisi[402] tercihe layık olurdu. Çünkü yere temas ederek namaz kılan kişi, namaza giriş esnasında ve namaza girdikten sonra kıble dışında bir tarafa yönelemez. Eğer yere temas hâlinde kıble dışında bir tarafa yönelerek namaza başlarsa veya kıbleye doğru namaza başladığı hâlde daha sonra kıble haricinde bir yere dönüp de oraya doğru aynı namazı kılarsa, o namazı geçerli sayılmaz ve kıbleyi terk ettiği için, kıbleye yönelerek girmiş olduğu durumdan çıkmış olur.

Bu durumda (nafile) namaza girdikten sonraki kıbleye yöneliş, namaza giriş esnasındaki yöneliş gibi zorunlu olmayan ziyade bir hükmü ifade ettiğine ve devesi üzerinde yolculuk yapan bir yolcunun da namaza girdikten sonra kıbleye yönelmesi gerekmediğine göre, aynı şekilde bu yolcu namaza giriş sırasında da kıbleye dönme gereği duymaz.

Buraya kadar Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda kıblenin hükmüne ilişkin olarak söylediklerimizden, yine daha önce zikrettiğimiz Yüce Allah'ın Kitabı'ndaki iki durum sabit olmaktadır.

Bu noktada üçüncü bir durum daha var ki, o da şu âyettir: ***"Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya ya da binmiş olarak (kılın)..."***[403] Buradan, "korku" hissiyle namaza giren kimsenin hâlinin, böyle bir korku duymayan yolcunun nafile namazdaki hâline benzediği sonucu çıkmaktadır. Biz bu meseleyi ve bu konudaki rivayetleri, Allah Teâlâ'nın izniyle kitabımızın ilgili bölümünde ele alacağız.

---

401 Bk. 258 no'lu hadis.

402 Bk. 258 no'lu hadis.

403 Bakara 2/239.

ALLAH *AZZE VE CELLE*'NİN

﴿وَاَقِيمُوا الصَّلٰوةَ وَاٰتُوا الزَّكٰوةَ...﴾

"NAMAZI KILIN VE ZEKÂTI VERİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Namazı kılın ve zekâtı verin..."***[404] emrinin yanı sıra başka âyetlerde de ***"Namazı kılın ve O'ndan korkup sakının,"***[405] ***"Namazlara ve orta namaza devam edin"***[406] buyurmaktadır.

Yüce Allah, Kitab'ının birçok yerinde bunu zikretmesine rağmen, namazın keyfiyetini açıklamadığı gibi vaktini ve sayısını da belirtmemiştir. Ancak daha sonra bunları bize Nebisi'nin diliyle beyan ederek her gün ve gecede kullarına farz kıldığı namazların sayısını açıklamıştır.

٢٧٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ حَزْمٍ، وَأَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَدِيثِ الْمِعْرَاجِ: فَفَرَضَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى أُمَّتِي خَمْسِينَ، صَلَاةً فَرَجَعْتُ حَتَّى آتِيَ مُوسَى، فَقَالَ عَلَيْهِ السَّلَامُ: مَا فَرَضَ رَبُّكَ عَلَى أُمَّتِكَ؟ قُلْتُ: فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسِينَ صَلَاةً فَقَالَ لِي مُوسَى: فَرَاجِعْ رَبَّكَ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ قَالَ: فَرَاجَعْتُ رَبِّي، فَوَضَعَ شَطْرَهَا، قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: رَاجِعْ رَبَّكَ فَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ ذَلِكَ، قَالَ: فَرَاجَعْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ: هِيَ خَمْسٌ، وَهِيَ خَمْسُونَ لَا يُبَدَّلُ الْقَوْلُ لَدَيَّ قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى مُوسَى، فَقَالَ: ارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَقُلْتُ: قَدِ اسْتَحْيَيْتُ مِنْ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ.

---

404 Bk. Bakara 2/43, 83, 110.

405 En'âm 6/72.

406 Bakara 2/238.

273- ... İbn Şihâb dedi ki: İbn Hazm[407] ve Enes b. Mâlik dediler ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mirac hadisinde şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle ümmetime elli vakit namazı farz kılınca dönüp Musa'nın yanına geldim. Musa aleyhisselâm 'Rabbin, ümmetine neyi farz kıldı?' diye sordu. Ben de 'Elli vakit namazı farz kıldı' dedim. Bunun üzerine Musa bana 'Rabbin azze ve celle'ye tekrar dön. Zira senin ümmetin buna güç yetiremez' dedi."*** (Hz. Peygamber) dedi ki: ***"Rabbime tekrar döndüm, yarısını indirdi. Ardından Musa aleyhisselâm'a gelerek durumu haber verdiğimde 'Yine Rabbin'e dön, çünkü senin ümmetin buna da güç yetiremez' dedi. Ben de tekrar Rabbim azze ve celle'ye döndüm. 'Onlar beştir (fakat) yine onlar elli sayılır. Benim katımda söz değiştirilmez' buyurdu. Ben yeniden Musa'ya döndüm. Bana 'Tekrar Rabbine dön' deyince 'Artık Rabbim azze ve celle'den utanır oldum' dedim."***[408]

٢٧٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ عَنْ مَالِكِ بْنِ صَعْصَعَةَ، وَكَانَ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَدِيثِ الْمِعْرَاجِ: فُرِضَتْ عَلَيَّ الصَّلَاةُ، فَفُرِضَ عَلَيَّ فِي كُلِّ يَوْمٍ وَلَيْلَةٍ خَمْسُونَ صَلَاةً، فَأَتَيْتُ عَلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: إِنِّي جَرَّبْتُ النَّاسَ قَبْلَكَ وَإِنِّي قَدْ عَالَجْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَالَجَةِ، وَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ هَذَا، فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَسَلْهُ التَّخْفِيفَ لِأُمَّتِكَ قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى رَبِّي، فَحَطَّ عَنِّي خَمْسًا، ثُمَّ أَتَيْتُ عَلَى مُوسَى، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: إِنِّي قَدْ جَرَّبْتُ النَّاسَ قَبْلَكَ، وَإِنِّي قَدْ عَالَجْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَالَجَةِ، وَإِنَّ أُمَّتَكَ لَا تُطِيقُ هَذَا، فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَسَلْهُ التَّخْفِيفَ لِأُمَّتِكَ، فَمَا زِلْتُ أَخْتَلِفُ بَيْنَ رَبِّي وَبَيْنَ مُوسَى حَتَّى صُيِّرَتْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ ثُمَّ أَتَيْتُ عَلَى مُوسَى فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: قَدْ جَرَّبْتُ النَّاسَ قَبْلَكَ، وَعَالَجْتُ بَنِي إِسْرَائِيلَ أَشَدَّ الْمُعَالَجَةِ، وَإِنَّ أُمَّتَكَ لَنْ تُطِيقَ هَذَا، فَارْجِعْ إِلَى رَبِّكَ فَاسْأَلْهُ التَّخْفِيفَ لِأُمَّتِكَ قَالَ: قُلْتُ: لَقَدْ هَمَمْتُ إِلَى رَبِّي حَتَّى لَقَدِ اسْتَحْيَيْتُ بَلْ رَضِيتُ وَسَلَّمْتُ، قَالَ: فَنُودِيتُ أَنْ قَدْ أَمْضَيْتُ فَرِيضَتِي، وَخَفَّفْتُ عَلَى عِبَادِي وَأَعْطَيْتُهُمْ بِكُلِّ حَسَنَةٍ عَشْرَ أَمْثَالِهَا.

407 Buradaki İbn Hazm, tabiûn neslinden Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm el-Ensârî'dir (ö. hicrî 120 civarı). (Çeviren)

408 Buhârî, Salât 1; Müslim, Îmân 263.

274- … Katâde'nin Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Ensar'dan Mâlik b. Sa'saa şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mirac hadisinde şöyle buyurdu: ***"Namaz bana farz kılındığında her gün ve gecede elli vakit namaz olarak farz kılınmıştı. Ben de Musa'ya gidip durumu bildirdiğimde 'Ben senden önce insanları denedim ve İsrailoğulları'ndan çok çektim. Senin ümmetin buna güç yetiremez. Rabbine dön ve ondan ümmetin için (bu ağır ibadeti) hafifletmesini iste' dedi. Bunun üzerine Rabbime döndüm. O da (elli vakit namazın) beşini kaldırdı. Ardından Musa'ya geldim ve durumu anlattım. Bana 'Senden önce insanları denedim ve İsrailoğulları'ndan çok çektim. Senin ümmetin buna güç yetiremez. (Tekrar) Rabbine dön ve ondan ümmetin için hafifletme talep et' dedi. Namaz vakitlerini beşe indirinceye kadar Rabbim ile Musa arasında gidip geldim. Nihayetinde Musa'ya gelip meseleyi arzedince 'Senden önce insanları sınadım ve İsrailoğulları'ndan çok çektim. Senin ümmetin buna güç yetiremeyecektir. (Tekrar) Rabbin'e dön ve ondan ümmetin için hafifletme talebinde bulun' dedi. Ben de 'Rabbime o kadar döndüm ki bir kere daha dönmeye artık hayâ ediyorum. Artık (bu hükme) razıyım ve teslim oldum' dedim."***

(Hz. Peygamber) dedi ki: ***"Bana, 'Farzımı karara bağladım, kullarımın yükünü hafiflettim ve her bir iyiliğe karşılık onlara on katı sevap verdim' diye seslenildi."***[409]

٢٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

275- … Hammâd b. Seleme'nin Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, Enes, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletti.[410]

٢٧٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَمِّهِ أَبِي سُهَيْلِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ طَلْحَةَ بْنَ عُبَيْدِ اللهِ، يَقُولُ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، ثَائِرَ الرَّأْسِ، يُسْمَعُ دَوِيُّ صَوْتِهِ وَلَا يُفْقَهُ مَا يَقُولُ حَتَّى دَنَا، فَإِذَا هُوَ يَسْأَلُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خَمْسُ صَلَوَاتٍ فِي الْيَوْمِ وَاللَّيْلَةِ فَقَالَ: هَلْ عَلَيَّ غَيْرُهَا؟ قَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَطَوَّعَ.

---

409 Buhârî, Bed'ü'l-Halk 6; Müslim, Îmân 264; Nesâî, Salât 1.

410 Müslim, Îmân 259; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 148.

276- … Ebû Süheyl b. Mâlik, babasının, Talha b. Ubeydullah'ı şöyle derken işittiğini rivayet etti: Necid ahalisinden, saçı başı dağınık bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldi. Bir şeyler mırıldanıyor ancak ne dediği anlaşılmıyordu. Derken (Hz. Peygamber'e) yaklaşınca İslâm hakkında soru sorduğu anlaşıldı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (bu soruya cevap olarak) ***"Bir gün ve gecede beş vakit namaz"*** deyince, adam "Bunun dışında yapmam gereken bir şey var mı?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Hayır, yok. Fakat nafile kılarsan ne âlâ!"*** buyurdu.[411]

***

Bu hadiste, namaz dışında başka şeylerden de söz edilmektedir. Biz Allah Teâlâ'nın izniyle ilgili yerlerde bunları zikredeceğiz.

٢٧٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حِبَّانَ، عَنِ ابْنِ مُحَيْرِيزٍ، أَنَّ رَجُلًا مِنْ بَنِي كِنَانَةَ يُدْعَى الْمُخْدِجِيَّ سَمِعَ رَجُلًا بِالشَّامِ يُدْعَى أَبَا مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: إِنَّ الْوِتْرَ وَاجِبٌ، قَالَ الْمُخْدِجِيُّ: فَرَجَعْتُ إِلَى عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ فَاعْتَرَضْتُ لَهُ فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي قَالَ أَبُو مُحَمَّدٍ، فَقَالَ عُبَادَةُ: كَذَبَ أَبُو مُحَمَّدٍ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: خَمْسُ صَلَوَاتٍ كَتَبَهُنَّ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى الْعِبَادِ، فَمَنْ جَاءَ بِهِنَّ لَمْ يُضَيِّعْ مِنْهُنَّ شَيْئًا اسْتِخْفَافًا بِحَقِّهِنَّ كَانَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُدْخِلَهُ الْجَنَّةَ، وَمَنْ لَمْ يَأْتِ بِهِنَّ فَلَيْسَ لَهُ عِنْدَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ عَهْدٌ إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ، وَإِنْ شَاءَ أَدْخَلَهُ الْجَنَّةَ.

277- … İbn Muhayrîz'in rivayet ettiğine göre, Kinâneoğulları'ndan el-Muhdicî□ adında bir kişi, Şam'da Ebû Muhammed isimli bir Ensarlının "Vitir farzdır" dediğini işitmişti. el-Muhdicî dedi ki: Ben de bunun üzerine Ubâde b. es-Sâmit'in yanına varıp karşısına çıktım ve Ebû Muhammed'in söylediği bu sözü aktardım. Ubâde şöyle dedi: Ebû Muhammed yanılmış. Zira ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyurken dinlemiştim: ***"Allah azze ve celle, kullarına beş vakit namazı farz kılmıştır. Kim bunları, haklarını ihlal etmeden kusursuzca eda ederse, Allah azze ve celle'nin, onu cennete koyacağına dair bir ahdi vardır. Ancak bunları (hakkıyla) yerine***

411 Buhârî, Îmân 34; Müslim, Îmân 8.

getirmezse, Allah azze ve celle katında onun için verilmiş herhangi bir ahid yoktur; Allah dilerse ona azap eder, dilerse de onu cennete koyar.”[412]

***

Bu rivayetlerde Allah *azze ve celle*'nin her gün ve gecede kullarına farz kıldığı namazların sayısına dair bir açıklama bulunmaktadır. Vakitlerine dair beyanlara gelince; ilgili rivayetlerden bir kaçı şöyledir:

٢٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمِ بْنِ عَبَّادِ بْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّنِي جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّتَيْنِ عِنْدَ بَابِ الْبَيْتِ، فَصَلَّى بِيَ الظُّهْرَ حِينَ مَالَتِ الشَّمْسُ، وَصَلَّى بِيَ الْعَصْرَ حِينَ صَارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِيَ الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى بِيَ الْفَجْرَ حِينَ حَرُمَ الطَّعَامُ وَالشُّرْبُ عَلَى الصَّائِمِ، وَصَلَّى بِيَ الظُّهْرَ الْغَدَ حِينَ صَارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَهُ، وَصَلَّى بِيَ الْعَصْرَ حِينَ صَارَ ظِلُّ كُلِّ شَيْءٍ مِثْلَيْهِ، وَصَلَّى بِيَ الْمَغْرِبَ حِينَ أَفْطَرَ الصَّائِمُ، وَصَلَّى بِيَ الْعِشَاءَ حِينَ مَضَى ثُلُثُ اللَّيْلِ، وَصَلَّى بِيَ الْغَدَاةَ عِنْدَمَا أَسْفَرَ، ثُمَّ الْتَفَتَ إِلَيَّ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، الْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقْتَيْنِ، هَذَا وَقْتُ الْأَنْبِيَاءِ قَبْلَكَ.

278- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmail > Sevrî > Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Rabîa > Hakîm b. Hakîm b. Abbâd b. Sehl b. Huneyf > Nâfi‘ b. Cübeyr isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***“Cebrail aleyhisselâm bana Beytullah'ın kapısının yanında iki defa imamlık yaptı. Güneş batıya doğru meylettiği sırada bana öğle namazını kıldırdı. Her bir şeyin gölgesinin kendisine denk olduğu vakitte ikindi namazını kıldırdı. Oruçlunun iftar ettiği esnada akşam namazını kıldırdı. Şafağın kaybolduğu vakitte yatsıyı kıldırdı. Sabah namazını oruçluya yeme-içmenin haram olduğu esnada kıldırdı. Ertesi gün yine bana öğle namazını her şeyin gölgesinin kendisine denk olduğu sırada kıldırdı. İkindi namazını her şeyin gölgesinin kendisinin iki katı olduğu vakitte kıldırdı. Akşam namazını oruçlunun iftar ettiği***

412 Ebû Dâvûd, Vitr 2; İbn Mâce, İkâmet 194; Mâlik, Salâtü'l-Leyl 14.

zamanda kıldırdı. Yatsıyı gecenin üçte biri geçince kıldırdı. Sabah namazını ise tanyeri ağarınca kıldırdı. Ardından da bana dönüp 'Ey Muhammed! Namaz vakti, bu iki vakit arasında kalan zamandır. Senden önceki peygamberlerin vakti de budur' dedi."[413]

٢٧٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ الْمَخْزُومِيِّ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ حَكِيمَ بْنَ حَكِيمٍ.

279- Yunus bize, İbn Vehb > Yahya b. Abdullah b. Sâlim > Abdurrahman b. el-Hâris el-Mahzûmî > Nâfi' b. Cübeyr isnadıyla İbn Abbâs'tan bunun aynısını rivayet etti fakat Hakîm b. Hakîm'i zikretmedi.

٢٨٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

280- Yine bize er-Rabî' el-Murâdî, Esed > Abdurrahman b. Ebi'z-Zinâd > Abdurrahman b. el-Hâris b. 'Ayyâş b. Ebî Rabîa > Hakîm b. Hakîm > Nâfi' b. Cübeyr > İbn Abbâs *radıyallahu anh* senediyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisi aynı şekilde nakletti.[414]

٢٨١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي بكيرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ سُوَيْدٍ السَّاعِدِيِّ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَمَّنِي جِبْرِيلُ فِي الصَّلَاةِ فَصَلَّى الظُّهْرَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ، وَصَلَّى الْعَصْرَ حِينَ قَامَتْ قَائِمَةً، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى الصُّبْحَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ أَمَّنِي فِي الْيَوْمِ الثَّانِي، فَصَلَّى الظُّهْرَ وَفَيْءُ كُلِّ

413 Ebû Dâvûd, Salât 2; Tirmizî, Salât 1.

414 Tirmizî, Salât 1.

شَيْءٍ مِثْلَهُ، وَصَلَّى الْعَصْرَ وَالْفَيْءُ قَامَتَانِ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ إِلَى ثُلُثِ اللَّيْلِ الْأَوَّلِ، وَصَلَّى الصُّبْحَ حِينَ كَادَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَطْلُعَ، ثُمَّ قَالَ: الْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْوَقْتَيْنِ.

281- ... Abdülmelik b. Saîd b. Süveyd es-Sâidî, Ebû Saîd el-Hudrî'yi şöyle derken işittiğini nakletti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Cebrail namazda bana imamlık yaptı. Güneşin batıya doğru meylettiği sırada öğleyi kıldı. İkindiyi her şeyin gölgesiyle denk olduğu zamanda kıldı. Akşamı güneş batınca kıldı. Yatsıyı (batı ufkundaki) şafak kaybolunca kıldı. Sabah namazını fecr doğduğu esnada kıldı. Ardından ertesi gün de bana imamlık yaptı. Her bir şeyin gölgesinin kendisine denk olduğu vakitte öğle namazını kıldı. İkindi namazını ise her şeyin gölgesinin kendisinin iki katı olduğu esnada kıldı. Akşamı güneş batınca kıldı. Yatsıyı da gecenin ilk üçte birinde kıldı. Sabah namazını ise güneş neredeyse doğmak üzereyken kıldı. Sonra da 'Namaz vakti, bu iki vakit arasında kalan zamandır' dedi."***[415]

٢٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ مُوسَى الشَّيْبَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هَذَا جِبْرِيلُ جَاءَكُمْ يُعَلِّمُكُمْ دِينَكُمْ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: فِي الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ صَلَّاهَا فِي الْيَوْمِ الثَّانِي حَيْثُ ذَهَبَتْ سَاعَةٌ مِنَ اللَّيْلِ.

282- ... Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bu, Cebrail'dir, size dininizi öğretmek üzere geldi"*** buyurduktan sonra sözü geçen hadisin aynısını zikretti. Sadece yatsı namazıyla ilgili olarak, ***"Ertesi gün, gecenin (başlangıcından) bir saat geçince yatsıyı kıldı"*** dedi.[416]

٢٨٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَامِدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ

415 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 30.

416 Nesâî, Mevâkît 6.

جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: صَلِّ مَعِي، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الصُّبْحَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ، ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ حِينَ كَانَ فَيْءُ الْإِنْسَانِ مِثْلَهُ، ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ حِينَ وَجَبَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ قَبْلَ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ، ثُمَّ صَلَّى الصُّبْحَ وَأَسْفَرَ، ثُمَّ صَلَّى الظُّهْرَ حِينَ كَانَ فَيْءُ الْإِنْسَانِ مِثْلَهُ، ثُمَّ صَلَّى الْعَصْرَ حِينَ كَانَ فَيْءُ الْإِنْسَانِ مِثْلَيْهِ، ثُمَّ صَلَّى الْمَغْرِبَ قَبْلَ غَيْبُوبَةِ الشَّفَقِ، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ وَقَالَ بَعْضُهُمْ: ثُلُثُ اللَّيْلِ، وَقَالَ بَعْضُهُمْ: شَطْرُ اللَّيْلِ.

283- … Süleyman b. Musa'nın Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah *radıyallahu anh* şöyle dedi: Bir adam Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e namaz vakitlerini sordu. O da ***"Benimle birlikte namaz kıl"*** buyurdu. Bunun üzerine adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber sabah namazını fecr doğduğunda kıldı. Sonra öğleyi güneş batıya doğru meylettiğinde kıldı. Ardından ikindiyi insanın gölgesinin kendisi kadar olduğu sırada kıldı. Daha sonra akşamı güneş battığında kıldı. Sonra da yatsıyı şafağın kaybolmasından önce kıldı. (Ertesi gün) sabah namazını tanyeri ağarınca kıldı. Öğleyi insanın gölgesinin kendisi kadar olduğu vakitte kıldı. İkindiyi insanın gölgesinin kendisinin iki katı olduğu esnada kıldı. Ardından akşamı şafağın kaybolmasından önce kıldı. Daha sonra da yatsıyı kıldı. (Yatsının vaktiyle ilgili olarak) bazıları "gecenin üçte biri" derken, bazıları da "gecenin yarısı" demişlerdir.[417]

٢٨٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَدْرُ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي مُوسَى، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَتَاهُ سَائِلٌ فَسَأَلَهُ عَنْ مَوَاقِيتِ الصَّلَاةِ، فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيْهِ شَيْئًا، فَأَمَرَ بِلَالًا، فَأَقَامَ الْفَجْرَ حِينَ انْشَقَّ الْفَجْرُ وَالنَّاسُ لَا يَكَادُ يَعْرِفُ بَعْضُهُمْ بَعْضًا، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الظُّهْرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ وَالْقَائِلُ، يَقُولُ: انْتَصَفَ النَّهَارُ أَوْ لَمْ، وَكَانَ أَعْلَمَ مِنْهُمْ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْمَغْرِبَ حِينَ وَقَعَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، ثُمَّ

417 Ebû Dâvûd, Salât 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 351-352.

أَخَّرَ الْفَجْرَ الْغَدَ حَتَّى انْصَرَفَ مِنْهَا، وَالْقَائِلُ يَقُولُ: طَلَعَتِ الشَّمْسُ أَوْ كَادَتْ، ثُمَّ أَخَّرَ الظُّهْرَ حَتَّى كَانَ قَرِيبًا مِنَ الْعَصْرِ، ثُمَّ أَخَّرَ الْعَصْرَ حَتَّى انْصَرَفَ، وَالْقَائِلُ يَقُولُ: احْمَرَّتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ أَخَّرَ الْمَغْرِبَ حَتَّى كَانَ عِنْدَ سُقُوطِ الشَّفَقِ، ثُمَّ أَخَّرَ الْعِشَاءَ حَتَّى كَانَ ثُلُثُ اللَّيْلِ الْأَوَّلُ، ثُمَّ أَصْبَحَ فَدَعَا السَّائِلَ، فَقَالَ: الْوَقْتُ فِيمَا بَيْنَ هَذَيْنِ.

284- ... Bedr b. Osman'ın Ebû Bekir b. Ebî Musa'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip namaz vakitlerini sordu. (Hz. Peygamber) ona hiçbir cevap vermedi. Ardından Bilâl'e emretti, o da fecrin henüz doğmaya başladığı, insanların neredeyse birbirlerini tanıyamayacakları bir vakitte kamet getirdi. Daha sonra yine emretti, Bilâl de güneşin zeval vaktinde öğle için kamette bulundu. O kadar ki, içlerinde (o vakitleri) en iyi bilen biri dahi "Gün ortası oldu mu ki?" diyordu. Ardından Allah Rasûlü yine emretti ve Bilâl, güneşin (batı yönünde) hâlâ yüksekte olduğu bir esnada ikindi için kamet getirdi. Sonra yine emretti, o da güneş battığında akşam için kamet okudu. Daha sonra emretti ve Bilâl, şafağın kaybolduğu bir sırada yatsı için kamet getirdi. Ertesi gün sabah namazını o kadar geciktirdi ki, namazdan dağıldıklarında birileri "Güneş doğdu" veya "Neredeyse doğmak üzere" diyordu. Sonra öğleyi ikindiye yakın bir vakte kadar geciktirdi. Ardından ikindiyi o kadar erteledi ki, namazdan çıkınca birileri "Güneş kızardı" diyordu. Peşinden akşam namazını şafağın neredeyse kaybolduğu ana kadar geciktirdi. Daha sonra da yatsıyı gecenin ilk üçte birine kadar geciktirdi. Sabah olunca soru soran kimseyi çağırtarak ***"Namaz vakti, bu iki vakit aralığıdır"*** buyurdu.[418]

٢٨٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمِ بْنِ دِينَارٍ الصَّائِغُ، مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ يُوسُفَ الْأَزْرَقُ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَهُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: صَلِّ مَعَنَا، فَلَمَّا زَالَتِ الشَّمْسُ أَمَرَ بِلَالًا فَأَذَّنَ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ بَيْضَاءُ مُرْتَفِعَةٌ نَقِيَّةٌ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْمَغْرِبَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْعِشَاءَ حِينَ غَابَ الشَّفَقُ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْفَجْرَ حِينَ طَلَعَ الْفَجْرُ،

418 Müslim, Mesâcid 178; Ebû Dâvûd, Salât 2.

فَلَمَّا كَانَ فِي الْيَوْمِ الثَّانِي أَمَرَهُ فَأَذَّنَ الظُّهْرَ، فَأَبْرَدَ بِهَا، فَأَنْعَمَ أَنْ يُبْرِدَ بِهَا، وَصَلَّى الْعَصْرَ وَالشَّمْسُ مُرْتَفِعَةٌ أَخَّرَهَا فَوْقَ الَّذِي كَانَ، وَصَلَّى الْمَغْرِبَ قَبْلَ أَنْ يَغِيبَ الشَّفَقُ، وَصَلَّى الْعِشَاءَ بَعْدَ مَا ذَهَبَ ثُلُثُ اللَّيْلِ، وَصَلَّى الْفَجْرَ فَأَسْفَرَ بِهَا، ثُمَّ قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنْ وَقْتِ الصَّلَاةِ؟ فَقَالَ الرَّجُلُ: أَنَا يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ: وَقْتُ صَلَاتِكُمْ فِيمَا بَيْنَ مَا رَأَيْتُمْ.

285- ... Süleyman b. Büreyde'nin, babasından rivayet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek namaz vakitlerini sorunca, (Hz. Peygamber) ona ***"Bizimle beraber namaz kıl"*** buyurdu. Derken güneş zeval vaktine girince, Bilâl'e ezan okumasını emretti, o da okudu. Sonra da güneşin henüz yüksekte, bembeyaz ve berrak olduğu bir sırada ikindiye kamet getirmesini emretti, o da kamet getirdi. Ardından yine emretti, Bilâl de güneşin battığı esnada kamet getirdi. Daha sonra yatsı için emretti, o da şafak kaybolduğunda kamet okudu. Sonra yine emretti, o da fecrin doğduğu sırada sabah namazı için kamet getirdi. Ertesi gün olunca Bilâl'e öğle ezanını serinlik vaktinde okumasını emretti, o da öğleyi ortalık iyice serinleyinceye kadar geciktirdi. İkindiyi de güneş henüz yüksekteyken fakat önceki günkü vaktinden sonrasına erteleyerek kıldı. Akşamı da şafak kaybolmadan eda etti. Yatsıyı gecenin üçte biri geçtikten sonra kıldı. Sabahı ise ortalık iyice aydınlanınca kıldı. Ardından da ***"Namaz vakitlerini soran o kişi kimdi?"*** diye sordu. Adam "Benim ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Bunun üzerine (Hz. Peygamber) ***"Namaz vakitleriniz, bu gördüğünüz vakitler arasında kalan zamandır"*** buyurdu.[419]

***

Bu hadiste birinci günün öğle namazının vakti düşmüştür.

٢٨٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفُضَيْلِ بْنِ غَزْوَانَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ لِلصَّلَاةِ أَوَّلًا وَآخِرًا، وَإِنَّ أَوَّلَ الْوَقْتِ حِينَ تَزُولُ الشَّمْسُ، وَآخِرُ وَقْتِهَا حِينَ يَدْخُلُ وَقْتُ الْعَصْرِ، وَأَوَّلُ وَقْتِ الْعَصْرِ حِينَ يَدْخُلُ وَقْتُهَا وَآخِرُ وَقْتِهَا حِينَ تَصْفَرُّ الشَّمْسُ، وَأَوَّلُ وَقْتِ الْمَغْرِبِ حِينَ تَغْرُبُ الشَّمْسُ وَآخِرُ وَقْتِهَا حِينَ يَغِيبُ الْأُفُقُ، وَأَوَّلُ وَقْتِ الْعِشَاءِ حِينَ يَغِيبُ الْأُفُقُ وَآخِرُ وَقْتِهَا حِينَ يَنْتَصِفُ اللَّيْلُ، وَأَوَّلُ وَقْتِ الْفَجْرِ حِينَ يَطْلُعُ الْفَجْرُ وَآخِرُ وَقْتِهَا طُلُوعُ الشَّمْسِ.

419 Müslim, Mesâcid 176; Tirmizî, Salât 1.

286- … el-A'meş'in Ebû Salih'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Namazın bir başı, bir de sonu vardır. (Öğle namazının) ilk vakti güneşin zeval vaktine girdiği an, son vakti ise ikindi namazının girdiği zamandır. İkindinin ilk vakti, bu vakit girdiğinde, son vakti de güneş sarardığındadır. Akşamın ilk vakti güneşin battığı zaman, son vakti de ufkun kaybolduğu andır. Yatsının ilk vakti ufkun kaybolduğu esnada, son vakti ise gece yarısı olduğu sıradadır. Sabahın ilk vakti fecrin doğuş anında, son vakti de güneşin doğuş zamanındadır."***[420]

٢٨٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، قَالَ شُعْبَةُ حَدَّثَنِيهِ ثَلَاثَ مِرَارٍ فَرَفَعَهُ مَرَّةً وَلَمْ يَرْفَعْهُ مَرَّتَيْنِ، قَالَ: وَقْتُ الظُّهْرِ مَا لَمْ يَحْضُرِ الْعَصْرُ، وَوَقْتُ الْعَصْرِ مَا لَمْ يَسْقُطْ نُورُ الشَّمْسِ، وَوَقْتُ الْمَغْرِبِ مَا لَمْ يَغِبِ الشَّفَقُ، وَوَقْتُ الْعِشَاءِ إِلَى نِصْفِ اللَّيْلِ، وَوَقْتُ الْغَدَاةِ مَا لَمْ تَطْلُعِ الشَّمْسُ.

287- İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âmir > Şu'be > Katâde > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr b. el-Âs isnadıyla (bu hadisi) rivayet etti. Şu'be dedi ki: (Katâde) bana bu hadisi üç defa rivayet etti. Bir defasında merfu[421] olarak naklederken, diğer ikisinde merfu olarak aktarmadı.

(Hz. Peygamber) şöyle buyurdu: ***"İkindi vakti girmediği sürece öğle vaktidir. Güneşin ışığı düşmediği (sönmediği) müddetçe ikindi vaktidir. Şafak kaybolmadıkça akşam namazı devam eder. Yatsı da gece yarısına kadardır. Sabah namazının vakti de güneş doğuncaya dek sürer."***[422]

٢٨٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

---

420 Tirmizî, Salât 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 232.

421 Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırılan hadisler için kullanılan bir terimdir. (Çeviren)

422 Müslim, Mesâcid 172; Nesâî, Mevâkît 15.

288- Süleyman b. Şuayb bize, el-Hasîb > Hemmâm b. Yahya > Katâde > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[423]

***

Bu rivayetlerde namaz vakitleri ve her vaktin, bir başının bir de sonunun olduğu gerçeği açıkça ortaya konulmaktadır.

Sabah namazının vaktiyle ilgili olarak bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Bu namazın vakti, fecrin doğuşuyla başlayıp güneşin doğuşuyla sona ermektedir.

Öğle namazı vaktinin başlangıcıyla ilgili bir ihtilaf da yoktur. Zira öğle namazı, güneşin zeval vaktine girmesinden itibaren başlamaktadır. Ancak son vaktine ilişkin bir görüş ayrılığı söz konusudur. Bir grup ilim adamı "Eğer her bir şeyin gölgesi, kendisi kadar olursa öğle namazının vakti çıkmış olur" demiştir. Ebû Yusuf ve Muhammed bu kanaati savunanlardandır. Esed b. Amr el-Becelî ve el-Hasen b. Ziyâd ise bu görüşü Ebû Hanîfe'den nakletmişlerdir. Ancak Ebû Yusuf, bir şeyin gölgesinin kendisinin iki katı olduğu zamanın bu namazın son vakti olduğuna dair görüşü Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

Naklettiğimiz rivayetlere göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ikindiyi, her bir şeyin gölgesinin kendisi kadar olduğu sırada kıldığı için, ikindi namazını, henüz vakti girmeden kılmış olması imkânsızdır.

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle demiştir: "Öğle namazının son vakti, ikindinin ilk vaktidir."

Bu durumda, ikindinin girmesinden sonra da öğle vaktinin bir kısmı kalmaktadır. Oysa nasıl ki sabah namazının, diğer namazlarla karışmadığı kendine özgü bir vakti varsa, aynı şekilde aklî açıdan bakıldığında diğer namazların her birinin de başka namazlarla karışmayacağı, kendilerine özel, belirli bir vakitlerinin olması gerekir.

İkindinin son vakti ise Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğine göre, güneşin sarardığı zamandır.

Ebû Musa'nın hadisine göre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ikinci gün ikindiyi kılıp çıktığında bazıları "Güneş kızardı" diyordu.

---

423 Müslim, Mesâcid 173.

İbn Abbâs'ın hadisinde ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ikinci gün, her bir şeyin gölgesinin, kendisi kadar olduğu bir vakitte ikindiyi kıldığı belirtilmekte ancak güneşin değişiminden söz edilmemektedir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazını bildiren hadislerde, namaz kıldığı vakitler haber verilmektedir. Buna göre (Hz. Peygamber'in) ikinci günde, her şeyin gölgesinin kendisinin iki katına denk olduğu vakitte kılmış olduğu ikindi namazının, ikindinin son vakti olup ondan sonra ikindiye dair bir vaktin kalmaması ihtimali bulunmaktadır. Ancak şu da muhtemeldir ki, sözü geçen son vakit, ikindi namazının kılınma faziletinin henüz devam ettiği, ancak daha sonrasına ertelenmesi doğru olmayan ve erteleyenin de ihmalkâr/kusurlu sayıldığı bir vakittir. Ebû Hureyre ve Abdullah b. Amr'ın hadislerinde bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ifadesiyle ikindinin son vaktinin, güneşin sarardığı vakit olduğunu tespit ettiğimiz için, sararma vaktinin çıkmasıyla birlikte ikindi vaktinin de sona erdiği ve bu sebeple -her ne kadar geciktirilmesi hiçbir surette doğru değilse de- bahsi geçen sararmadan önceki vaktin, ikindiden sayıldığını öğrenmiş olmaktayız. Bu görüş Ebû Bekre'den rivayet edilmiştir. Nitekim;

٢٨٩ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الْحَسَنِ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، قَالَ: وَاعَدَنَا أَبُو بَكْرَةَ أَرْضًا مِنْ أَرْضِهِ فَسَبَقْنَاهُ إِلَيْهَا وَصَلَّيْنَا الْعَصْرَ، فَجَاءَ وَقَدْ صَلَّيْنَا، وَظَنَنَّا أَنَّهُ قَدْ صَلَّى فَوَضَعَ رَأْسَهُ فَاسْتَيْقَظَ عِنْدَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، فَقَالَ: مَا مَنَعَكُمْ أَنْ تُوقِظُونِي؟ قُلْنَا: جِئْتَ وَقَدْ صَلَّيْنَا فَظَنَنَّا أَنَّكَ قَدْ صَلَّيْتَ فَقَالَ: مَا انْتَظَرْتُ غَيْرَكُمْ، فَلَمْ يُصَلِّ تِلْكَ السَّاعَةَ حَتَّى إِذَا غَرَبَتِ الشَّمْسُ صَلَّى الْعَصْرَ وَصَلَّى الْمَغْرِبَ بَعْدَ ذَلِكَ فَهَذَا.

289- … Yunus'un, Muhammed b. Sîrîn'den rivayet ettiğine göre, Yezîd b. Ebî Bekre dedi ki: "Ebû Bekre ile arazilerinden birinde buluşmak üzere sözleşmiştik. Biz oraya ondan önce varıp ikindi namazını kıldık. Kendisi geldiğinde namazımızı bitirmiştik. Biz onun da namaz kıldığını zannettik, oysa o başını koyup (uyudu) ve güneş batmak üzereyken uyandı. Sonra da bize 'Neden beni uyandırmadınız ki?'[424] dedi. Biz de 'Sen geldiğinde biz namazı kılmıştık. Senin

424 Eserin basılı nüshasında bu ifadenin metni, "mâ şe'nüküm en tûkizûnî" şeklinde kaydedilmiştir.

de namaz kıldığını zannediyorduk' dedik. Bunun üzerine 'Ben de sadece sizi bekledim' diyerek o vakitte namaz kılmadı. Nihayet güneş battıktan sonra önce ikindiyi, ardından da akşam namazını kıldı."[425]

***

İşte Ebû Bekre, güneşin sararmasından sonraki zamanı ikindi vaktinden saymamıştır. Eğer ikindiden kabul etseydi, o vakitte onu kılardı.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed ise, ikindinin son vaktinin güneşin batımı olduğu görüşündedirler. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri şu hadisleri delil olarak kullanmışlardır:

٢٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الصُّبْحِ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ، وَمَنْ أَدْرَكَ رَكْعَةً مِنَ الْعَصْرِ قَبْلَ أَنْ تَغْرُبَ الشَّمْسُ فَقَدْ أَدْرَكَ الْعَصْرَ.

290- … Yunus b. Yezîd'in İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim güneş doğmadan önce sabah namazının bir rekâtına yetişirse, sabah namazına yetişmiş sayılır. Kim de güneş batmadan önce ikindinin bir rekâtına yetişirse, ikindi namazına yetişmiş sayılır."***[426]

٢٩١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عَمْرٍو الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، وَبُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، وَعَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمُزَ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

Oysa bu kullanım Arapça açısından problemli olmasının yanı sıra "niçin beni uyandırıyorsunuz ki?" gibi bir anlama geldiği için olayın akışına da uygun değildir. Bizim tespit edebildiğimiz kadarıyla yazma nüshada bu ifade, harfiyen tercümesiyle "beni uyandırmanıza engel olan şey ne?" manasına gelen "mâ meneaküm en tûkizûnî" biçiminde yazılmış olmalıdır. Zira bu ibarenin yer aldığı yazma nüshadaki 52. varak'ın (a) yüzünde, muhtemelen güvelerin esere verdiği zararı gidermek amacıyla yapılan gelişigüzel onarımlar sırasında kullanılan bir tür yapıştırıcı, buradaki "meneaküm (مَنَعَكُم)" kelimesinin kef harfinin üst tarafı haricinde nûndan sonraki kısmını kapatmış gözükmektedir. Eserin muhakkiki de bu sebeple kelimeyi yanlış okumuş olmalıdır. (Çeviren)

425 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 3-4.

426 Müslim, Mesâcid 164; Nesâî, Mevâkît 28.

291- İbrahim b. Merzûk bize, Bişr b. Amr ez-Zehrânî > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Atâ b. Yesâr > Büsr[427] b. Saîd > Abdurrahman b. Hürmüz el-A'rec > Ebû Hureyre yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[428]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: Bu iki hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, (bu durumdaki kişiyi) ikindiye yetişmiş saydığı için, ikindinin son vaktinin güneşin batış zamanı olduğu kesinlik kazanmaktadır. Ancak bu hususta başkaları lehine, bu görüş sahiplerinin ise aleyhine sayılan delillerden biri de söz konusu hadisin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "güneş batarken namaz kılma yasağı" ile çatışmasıdır. Şöyle ki:

٢٩٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَلِيِّ بْنِ رَبَاحٍ اللَّخْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: ثَلَاثُ سَاعَاتٍ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَنْهَى أَنْ نُصَلِّيَ فِيهِنَّ، وَأَنْ نَقْبُرَ فِيهِنَّ مَوْتَانَا حِينَ تَطْلُعُ الشَّمْسُ بَازِغَةً حَتَّى تَرْتَفِعَ، وَحِينَ يَقُومُ قَائِمُ الظَّهِيرَةِ حَتَّى تَمِيلَ، وَحِينَ تَضَفَّرُ الشَّمْسُ لِلْغُرُوبِ حَتَّى تَغْرُبَ.

292- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir el-Akadî'den, onun Musa b. Ali b. Rabâh el-Lahmî'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Ukbe b. Âmir el-Cühenî şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize namaz kılmayı ve ölülerimizi defnetmeyi yasakladığı üç zaman dilimi vardı: Güneşin doğduğu ilk andan, yükseldiği vakte kadar; güneşin tam ortada olduğu vakitten, (batıya doğru) meylettiği zamana kadar ve batmak üzere sarardığı andan, battığı vakte kadar."[429]

٢٩٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُقْبَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

427 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Bişr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

428 Mâlik, Vukût 5; Müslim, Mesâcid 163.

429 Ebû Dâvûd, Cenâiz 51; Tirmizî, Cenâiz 41; İbn Mâce, Cenâiz 30.

293- Fehd'in bize, Ebû Nuaym'dan rivayet ettiğine göre, Musa b. Ali "Ukbe'yi şöyle derken işittim" diyerek bu hadisin aynısını zikretti.[430]

٢٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تَحَرَّوْا بِصَلَاتِكُمْ طُلُوعَ الشَّمْسِ وَلَا غُرُوبَهَا، وَإِذَا بَدَا حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخِّرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَبْرُزَ، وَإِذَا غَابَ حَاجِبُ الشَّمْسِ فَأَخِّرُوا الصَّلَاةَ حَتَّى تَغِيبَ.

294- Muhammed b. Amr b. Yunus'un bize, Abdullah b. Numeyr > Hişâm b. Urve yoluyla babasından, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Namazınızı bilinçli olarak güneşin doğuş ve batış anlarına denk getirmeyin. Güneşin ucu gözüktüğü zaman, ışınları iyice güçlenip belirinceye kadar namazı erteleyin. Aynı şekilde güneş, bir ucundan batmaya yüz tuttuğu an, tamamen batıncaya kadar namazı erteleyin."***[431]

٢٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ الصُّنَابِحِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الشَّمْسَ تَطْلُعُ وَمَعَهَا قَرْنُ الشَّيْطَانِ، فَإِذَا ارْتَفَعَتْ فَارَقَهَا حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ قَارَنَهَا، فَإِذَا زَالَتْ فَارَقَهَا، فَإِذَا دَنَتْ لِلْغُرُوبِ قَارَنَهَا، فَإِذَا غَرَبَتْ فَارَقَهَا وَنَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ فِي تِلْكَ السَّاعَاتِ.

295- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Zeyd b. Eslem > Atâ b. Yesâr yoluyla Abdullah es-Sunâbihî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallalla-*

---

430 Bu rivayette Musa b. Ali'nin, doğrudan Ukbe'den rivayette bulunduğu ifade edilmektedir. Ancak bu rivayetin geçtiği kaynaklarda Musa'nın, daima babası Ali b. Rabâh yoluyla bu hadisi naklettiği kaydı vardır. Ebû Nuaym kanalıyla gelen rivayette de Musa b. Ali'nin "Babamı şöyle derken işittim" dediği ve babasının da "Ukbe'nin şöyle dediğini duydum..." dediği anlatılmaktadır. Bk. Ebû Avane, *Müsned*, I, 322, thk. Eymen b. Arif ed-Dımeşkî, Dâru'l-Ma'rife, Beyrut tsz. Nesâî, Mevâkît 34'teki rivayet de Musa b. Ali'nin babası kanalıyla naklettiği bir rivayettir. Kaldı ki Musa b. Ali'nin doğum tarihi hicrî 89-90, Ukbe'nin ölüm tarihi ise hicrî 58'dir. Dolayısıyla Musa b. Ali'nin, bizzat Ukbe ile görüşmüş olması imkânsızdır. Buna göre buradaki "babamı şöyle derken işittim" ifadesi muhtemelen müstensihin gözünden kaçmış olmalıdır. (Çeviren)

431 Buhârî, Mevâkît 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 13.

hu aleyhi ve sellem şöyle buyurmuştur: ***"Güneş doğduğu sırada, (boynuzlu) şeytan onun yanında yer alır. Yükseldiğinde şeytan onu bırakır. Tam tepe noktasına geldiğinde tekrar yanına yaklaşır. Fakat güneş zeval vaktine girdiğinde yine ayrılır. Batmaya yüz tuttuğunda ise tekrar yaklaşır, battığında da ayrılır."*** Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu vakitlerde namaz kılmayı yasaklamıştır.[432]

٢٩٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، وَزُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ الصُّنَابِحِيَّ، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

296- Ali b. Şeybe'nin bize, Ravh b. Ubâde > Mâlik ve Züheyr b. Muhammed > Zeyd b. Eslem > Atâ b. Yesâr isnadıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah es-Sunâbihî "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyururken işittim" diyerek bu hadisin aynısını zikretti.[433]

***

Bu rivayetlere göre, güneşin sarardığı vakitte namaz kılınamayacağı, dolayısıyla söz konusu zaman diliminin, ikindi vaktinden sayılamayacağı ortaya çıkmaktadır. Şöyle ki: Diğer namaz vakitleri, geçmiş namazların kaza edilebilmesi bakımından birbiriyle aynıdır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'e göre de güneşin sarardığı esnada geçmiş bir namaz kaza edilemeyeceği için, o vaktin, ikindi namazının vakti olamayacağı kesinleşmektedir. Bize göre bu konudaki doğru görüş budur, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in söyledikleri değil.

Akşam namazının ilk vaktine gelince; bildiğimiz kadarıyla bunun "güneşin battığı vakit" olduğuna dair ilim adamları arasında bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak son vaktiyle ilgili görüş ayrılığı vardır.

Bir grup "Şafak kaybolduğu zaman" demiştir.

Daha sonra da şafağın ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları buna "Beyazlıktan önceki kızıllıktır" demişlerdir. İbn Ebî Leylâ, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır.

---

432 Mâlik, Kur'ân 44; Nesâî, Mevâkît 31.

433 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 349.

Bu görüş aynı zamanda Ensarlı iki sahâbî, Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd b. Evs'ten de rivayet edilmiştir.

٢٩٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَوْرُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ مَكْحُولٍ، قَالَ: كَانَ عُبَادَةُ بْنُ الصَّامِتِ وَشَدَّادُ بْنُ أَوْسٍ يُصَلِّيَانِ فِي بَيْتِ الْمَقْدِسِ وَيَرَيَانِ الشَّفَقَ الْحُمْرَةَ.

297- Bekkâr'ın bize, Safvân b. İsâ yoluyla Sevr b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Mekhûl şöyle dedi: Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd b. Evs, Beytü'l-Makdis'te namaz kılıyorlardı ve şafağın, kızıllık olduğu görüşündeydiler.[434]

***

Bazıları da "Şafak, kızıllıktan sonraki beyazlıktır" demişlerdir. Ebû Hanîfe de bu kanaatte olanlardandır.

Güneşin doğmasından önce "fecr," batmasından sonra da "şafak" vakti bulunduğuna, her birinde de beyazlık ve kızıllık söz konusu olduğuna ve sabah namazının da bu beyazlık ve kızıllıktan birinin değil, ancak her ikisinin birden doğmasıyla kılınabileceği konusunda âlimler icma ettiğine göre, aynı şekilde yatsı namazı da bu beyazlık ve kızıllıktan sadece birinin batmasıyla değil, her ikisinin birden kaybolmasıyla kılınabilir.

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Yatsının son vakti, fecrin doğuşuna kadarki vakittir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bunu üç kısma ayırmışlardır. Birinci kısım, yatsının vaktinin girdiği andan, gecenin üçte birlik bölümü sona erene kadarki süredir. Bu, en faziletli vaktidir. İkincisi, gecenin üçte birinden gece yarısına kadarki kısımdır. Bu da fazilet bakımından bir ön-

---

434 Bu rivayet Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (I, 556) şu lafızla geçmektedir: Sevr b. Yezîd dedi ki: Mekhûl'ün şöyle dediğini işittim: Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd b. Evs, yatsıyı (batı ufkundaki) kızıllık kaybolduğu zaman kılıyorlardı. Mekhûl dedi ki: "İşte bu şafak vaktidir." Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübrâ*'sında ise (I, 373) yine aynı isnadla Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd b. Evs şöyle demektedirler: "Şafak, kızıllık ve beyazlık olmak üzere iki şafaktır. Kızıllık kaybolduğunda namaz kılınabilir..." Görüldüğü gibi bu rivayetlerde Beytü'l-Makdis'ten bahsedilmemektedir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin bu rivayetine benzer bir lafız, Abdullah b. Ahmed b. Hanbel'in rivayetiyle günümüze kadar ulaşan *Mesâilu Ahmed b. Hanbel* (s. 53, thk. Züheyr eş-Şâvîş, Beyrut 1981) adlı eserde geçmektedir. O da şöyledir: Ahmed b. Hanbel'in Vekî' yoluyla Sevr'den rivayet ettiğine göre Mekhûl dedi ki: "Ubâde b. es-Sâmit ve Şeddâd b. Evs, yatsıyı Beytü'l-Makdis'te kızıllık kaybolduğu zaman kılarlardı." (Çeviren)

cekinden daha alt mertebededir. Üçüncüsü ise, gece yarısından fecrin doğuş anma kadarki kısımdır. Adı geçen ilim adamlarına göre, namazı bu son vakte kadar ertelemek, (fazilet ve sevaptan) mahrum bırakan hatalı bir tutumdur.

Nitekim daha önce zikrettiğimiz rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* yatsı namazını gecenin ilk üçte birinde kılmıştır. Yine el-A'meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre yoluyla ve Katâde[435] > Ebû Eyyûb > Abdullah b. Amr isnadıyla gelen hadislerde,[436] yatsının son vakti gece yarısına kadar uzamaktadır. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, yatsıyı, kılınmasının faziletli olduğu vaktin sonuna kadar ertelediği sabit olmaktadır. Diğer taraftan Ebû Hureyre ve Abdullah b. Amr'dan naklettiğimiz hadisler de gecenin üçte birinden itibaren yarısını da kapsayan sürenin -fazilet bakımından ilk vakit kadar olmasa da- yatsının vaktinden sayıldığını göstermektedir.

Gecenin yarısından fecrin doğuşuna kadarki sürenin yatsı vaktinden sayılması gerektiği konusuna gelince; bu konuyla ilgili bir rivayet şöyledir:

٢٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ الدِّمَشْقِيُّ، وَحَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ جُرَيْجٍ، أَنَّهُ قَالَ لِأَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: مَا إِفْرَاطُ صَلَاةِ الْعِشَاءِ؟ قَالَ: طُلُوعُ الْفَجْرِ.

298- ... el-Leys'in Yezîd b. Ebî Habîb'den rivayet ettiğine göre, Ubeyd b. Cüreyc, Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'a "Yatsı namazının kılınabileceği en son sınır hangisidir?" diye sordu. O da "Fecrin doğuşu" cevabını verdi.[437]

***

Ebû Hureyre, burada böyle söylemekle beraber, el-A'meş > Ebû Salih isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen hadiste,[438] yatsı vaktinin gece yarısına kadar olduğunu rivayet etmektedir. Bu durumda Ebû Hureyre'nin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den konuya ilişkin aktardığımız vakti uzatması

---

435 Eserin basılı nüshasında bu isim, yanlışlıkla "Ebû Katâde" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

436 Bk. 286, 287 ve 288 no'lu hadisler.

437 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra,* I, 376.

438 Bk. 286 no'lu hadis.

imkânsızdır. Bunu ancak bizzat Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu meselede ona yaptığı özel bir açıklamaya veya bunun dışında süreyi uzatmasına cevaz verecek başka bir delile dayanarak yapabilir. Nitekim Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan bu hususta böyle bir rivayet nakledilmiştir:

٢٩٩ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِلَى أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، وَصَلِّ الْعِشَاءَ أَيَّ اللَّيْلِ شِئْتَ وَلَا تُغْفِلْهَا.

299- ... Hubeyb b. Ebî Sâbit'in rivayet ettiğine göre, Nâfi' b. Cübeyr dedi ki: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, Ebû Musa el-Eş'arî'ye gönderdiği mektubunda "Yatsı namazını, gecenin dilediğin bir vaktinde kıl, gaflete düşüp de onu ihmal etme!" demiştir.[439]

***

Bu noktada biri "Siz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ilk günde, her şeyin gölgesinin kendisi kadar olduğu vakitte ikindiyi kıldığını, ikinci günde de her şeyin gölgesinin kendisinin iki katı olduğu sırada öğleyi kıldığını rivayet ettiniz. Bu da gösteriyor ki, ikinci gün öğle namazını kıldığı vakit, birinci gün ikindiyi kıldığı vaktin ta kendisidir. Dolayısıyla söz konusu vakit, her iki namazın da vakti sayılır, öyle değil mi?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir:

Burada senin söylediklerine delil olabilecek bir şey yoktur. Çünkü sözü edilen vakitler, "yaklaşık/tahmini" vakitler olabilmektedir. Bu sebeple, birinci gün ikindiyi, her şeyin gölgesinin kendisi kadar olduğu vakitten "sonra;" ikinci gün de öğleyi, her şeyin gölgesinin kendisinin iki katı olmadan "önce" kılmış olması mümkündür. Her iki vaktin aynı lafızla ifade edilmiş olması, birini diğerine yaklaştırmaktadır. Araplar böyle bir üslup kullanmaktadırlar. Nitekim Şanı Yüce Allah ***"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit ya onları iyilikle tutun ya da iyilikle bırakın"***[440] buyurduktan sonra bir sonraki âyette şunu emretmektedir: ***"Kadınları boşadığınız ve onlar da bekleme müddetlerini bitirdikleri vakit, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde, onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel***

439 Abdurrezzâk, *Musannef*, I, 556.

440 Bakara 2/231.

olmayın."[441] Burada Yüce Allah'ın kadınları iyilikle tutma veya bırakma emrinde bahsi geçen "vakit," eski kocalarıyla evliliklerine engel olmama emrinin işaret ettiği "vakit"ten farklı olmasına rağmen, Allah Teâlâ her iki meseleyi aynı lafızla ifade etmiştir. Hâlbuki birinde kastedilen, diğerinde kastedilenden tamamen farklıdır. Aynı şey, sözünü ettiğimiz, (Hz. Peygamber'in) birinci gün ikindiyi kıldığı vakit ile ikinci gün öğleyi kıldığı vakit meselesi için de geçerlidir. Zira orada da aynı lafız kullanılmıştır. Oysa buradaki her bir vakit için kastedilen mana, "şu ikisi arasındaki zaman diliminin (ilgili namazın) vakti" sayılmasıdır. Nitekim ***"Namazın bir başı, bir de sonu vardır..."*** hadisi de bunu göstermektedir.

Öte yandan Şanı Yüce Allah bizlere her namazdaki rekât sayılarını da beyan etmemiş, daha sonra bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde açıklamıştır.

٣٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: فُرِضَتِ الصَّلَاةُ أَوَّلَ مَا فُرِضَتْ رَكْعَتَيْنِ، فَأُقِرَّتْ فِي السَّفَرِ، وَزِيدَ فِي صَلَاةِ الْحَضَرِ.

300- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Safvân b. Süleym kanalıyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Namaz, ilk farz kılındığında iki rekât olarak farz kılınmıştır. (Daha sonra) yolculukta aynen bırakılmış, ikamet hâlindeki namazlar ise artırılmıştır."[442]

٣٠١ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَهُ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

301- Salih b. Abdurrahman bize, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî'nin Mâlik'ten gelen isnadıyla bunun aynısını rivayet etti.

٣٠٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ الْحَوْضِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَجَاءُ بْنُ رَجَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ:

441 Bakara 2/232.

442 Mâlik, Kasru's-salât 8; Buhârî, Salât 1; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 1. Ancak bu rivayetin senedindeki Safvân b. Süleym, ilgili kaynaklarda Sâlih b. Keysân olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

إِنَّ أَوَّلَ مَا فُرِضَتِ الصَّلَاةُ فُرِضَتْ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَدِينَةَ صَلَّى إِلَى كُلِّ صَلَاةٍ مِثْلَهَا غَيْرَ الْمَغْرِبِ، فَإِنَّهَا وِتْرٌ، وَغَيْرَ صَلَاةِ الصُّبْحِ لِطُولِ قِرَاءَتِهَا.

302- ... eş-Şa'bî'nin Mesrûk'tan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Namaz, ilk farz kılındığında, ikişer rekât olarak farz kılınmıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine'ye geldiğinde akşam ve sabah namazları dışında her namaza (rekât sayısı olarak) bir benzerini katmıştır. Akşam namazı ise vitr'dir (tek rakamlıdır). Sabah namazı da kıraatı uzun olduğu için (aynen kalmıştır)."[443]

***

Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

443 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 241; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra,* I, 363.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ اِبْرٰهِيمَ مُصَلًّى...﴾
"MAKÂM-I İBRAHİM'DEN BİR NAMAZ YERİ EDİNİN (ORADA NAMAZ KILIN)..."[444]
SÖZÜNÜN TE'VİLİ

İlim adamları bu âyette geçen "makâm-ı İbrahim"in ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bu konuda Mücâhid'den nakledilen rivayet şöyledir:

٣٠٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْمُحَارِبِيُّ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}، قَالَ: عَرَفَةُ وَجَمْعٌ.

303- ... Ma'mer'in İbn Ebî Necîh'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, âyette geçen ***"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin (orada namaz kılın)..."*** kısmındaki makâm-ı İbrahim'i, "Arafat ve Müzdelife" olarak açıklamıştır.[445]

***

Ancak çoğu ilim adamı, bu meselede ona muhalefet etmiş ve bu makâmın, bugün imamların ona doğru namaz kıldıkları makâm olduğunu söylemiştir. Buna delil olarak gösterdikleri rivayet ise şudur:

٣٠٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَكْرٍ السَّهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ

---

444 Bakara 2/125

445 Taberî, *Tefsîr,* I, 536.

الْخَطَّابِ: وَافَقَنِي رَبِّي فِي ثَلَاثٍ، أَوْ وَافَقْتُ رَبِّي عَزَّ وَجَلَّ فِي ثَلَاثٍ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَوِ اتَّخَذْتَ مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}.

304- … Abdullah b. Bekr es-Sehmî'nin, Humeyd et-Tavîl'den, onun da Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb şöyle dedi: Üç meselede Rabbim, kanaatimi onayladı veya Rabbim *azze ve celle*'nin üç konudaki hükmünü (özellikle) gönlümden geçirmiştim:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Makâm-ı İbrahim'i namaz yeri edinseniz" demiştim. Bunun üzerine Allah *azze ve celle **"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin…"*** âyetini indirdi.[446]

***

Ahmed[447] dedi ki: Burada Mücâhid'in aleyhine delil olabilecek herhangi bir şey yoktur. Çünkü Ömer'in, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sunduğu "Makâm-ı İbrahim'i namaz yeri edinseniz…" teklifinde "makâm"dan neyi kastettiği bize açıklanmış değildir. Bunun Arafat, Müzdelife veya bu ikisi dışındaki yerler olması mümkündür. Biz de bu hususta Ömer'in maksadına açıklık getirecek bir rivayetin olup olmadığını araştırdık (ve şu rivayeti tespit ettik:)

٣٠٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَوْ صَلَّيْنَا خَلْفَ الْمَقَامِ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}.

305- … Hammâd b. Seleme'nin, Humeyd'den, onun da Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ömer "Ey Allah'ın Rasûlü! Makâm'ın arkasında namaz kılsak

446 Buhârî, Tefsîr 2 (9); Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 23-24.

447 Bu ve bundan sonra gelecek olan "Ahmed" ismiyle, eserin muhakkikinin belirttiği Tahâvî'nin hocası Ahmed b. Ebî İmran değil (bk. I, 468), "Tahâvî'nin bizzat kendisi" kastedilmektedir. Zira Tahâvî'nin de asıl adı Ahmed b. Muhammed b. Selâme'dir. Üstelik 1118 no'lu rivayetin sonunda "Ahmed dedi ki" başlığı altında yapılan açıklama, ilgili rivayeti İbn Ebî Dâvûd'dan alan kişinin bizatihi Tahâvî olduğunu göstermektedir. Kaldı ki Tahâvî'nin, bu isim altında yapmış olduğu açıklamalar, birilerinden görüş nakletmekten ziyade kendi kanaatlerini ihtiva etmektedir. (Çeviren)

(nasıl olur?)" dedi. Bunun üzerine Yüce Allah ***"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin..."*** âyetini indirdi.[448]

***

Bu rivayetten öğrendiğimize göre, Ömer'in kastettiği makâm, Arafat ve Müzdelife'nin dışında bir yerdir. Nitekim Câbir b. Abdullah yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet de bu maksada işaret etmektedir:

٣٠٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا ذَهَبَ بَعْدَ طَوَافِهِ لِحَجَّتِهِ إِلَى الْمَقَامِ، فَقَرَأَ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى} فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ.

306- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccı için yaptığı tavaftan sonra makâm'a doğru gitmiş ve ***"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin..."*** âyetini okumuştur. Böylece makâm'ı, kendisiyle Kâbe arasına almıştır.[449]

٣٠٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ وَزَادَ: وَرَجَّعَ صَوْتَهُ.

307- Ebû Ümeyye de bize, Mansûr b. Seleme el-Huzâî > el-Leys b. Sa'd > Yezîd b. el-Hâd > Ca'fer b. Abdullah isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti ve "(âyeti okurken) sesini yükseltti" cümlesini ekledi.[450]

***

Bu hadis, Enes'in hadisinin aslının es-Sehmî'nin rivayet ettiği gibi değil, Hammâd'ın rivayetinde geçtiği şekilde olduğunu göstermektedir. Ayrıca burada, âyette geçen ***"vettehizû (edinin)"*** tarzındaki kıraat tercihinin el-A'meş,

448 Tirmizî, Tefsîr 2 (6).

449 Müslim, Hac 147.

450 Benzer bir metin için bk. İbn Ebî Dâvûd, *Kitâbu'l-Mesâhif,* s. 402, Beyrut 2002.

Abdullah b. Kesîr, Âsım, Ebû Amr ve Hamza'nın okuduğu gibi olup Nâfi'in[451] kıraatinde geçen *"vettehazû (edindiler)"* şeklinde olmadığına dair bir delil de söz konusudur. Bu sebeple imamların, Allah *azze ve celle*'nin bu âyetteki emrine uyarak sadece ilgili "makâm"ı namaz yeri edinmeleri ve makâm'ın, onlarla Kâbe arasında kalması gerekir.

451 Burada geçen isimler büyük kıraat imamlarına aittir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا صَلُّوا عَلَيْهِ وَسَلِّمُوا تَسْلِيمًا ﴾
"EY İMAN EDENLER! SİZ DE ONA SALAVÂT GETİRİN VE TAM BİR TESLİMİYETLE SELAM VERİN"[452] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* Kitabı'nda bizlere bu salât'ın keyfiyetini açıklamamış, ancak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunu beyan etmiştir.

٣٠٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: لَقِيَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: أَلَا أُهْدِي لَكَ هَدِيَّةً؟ خَرَجَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْنَا: قَدْ عَرَفْنَا كَيْفَ نُسَلِّمُ عَلَيْكَ، فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ قَالَ: قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ، اللَّهُمَّ بَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

308- ... Şu'be'nin el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, İbn Ebî Leylâ dedi ki: Ka'b b. Ucre ile karşılaştığımda bana "Sana bir hediye vereyim mi?" dedi ve şöyle devam etti: (Bir gün) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanımıza geldi. Biz de "(Ey Allah'ın Rasûlü!) Sana nasıl selam vereceğimizi biliyoruz. Fakat sana nasıl salât getireceğiz?" diye sorduk. Şöyle cevap verdi: ***"Şunu söyleyin: Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ salleyte alâ âli İbrahîme inneke Hamîdun Mecîd. Allahümme bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ bârekte alâ âli İbrahîme inneke Hamîdun Mecîd: Allahım! Muhammed'e ve âl-i Muhammed'e, âl-i İbrahim'e salât ettiğin gibi salât eyle. Şüphesiz ki sen Hamîd ve Mecîdsin.***

---

452 Ahzâb 33/56.

Ya Rab! Muhammed'e ve âl-i Muhammed'e, âl-i İbrahim'e ihsan eylediğin bereket gibi bereket ihsan eyle. Çünkü sen Hamîd ve Mecîd'sin."[453]

***

Bu hadiste, İbrahim *aleyhisselâm*'ın âline[454] salâtta bulunulması, kanaatimizce İbrahim *aleyhisselâm*'ın bizzat kendisinin bu salât'ın dışında kaldığını göstermez, bilakis o da bu salâtın içindedir. Bize göre buradaki kullanım, Allah *azze ve celle*'nin şu âyetine benzer: ***"Âl-i Firavun'u (Firavun hanedanını) en çetin azaba sokun (denilecek)!"***[455] Bu âyet, Firavun'un bizatihi kendisinin, hanedanı gibi azabın içinde olmadığı anlamına gelmez. Öte yandan, Ebû Musa (el-Eş'arî) hakkındaki ***"Ona, âl-i Dâvûd'un mizmârlarından (güzel seslerinden) bir mizmâr verilmiştir"***[456] hadisinde de buna benzer bir durum söz konusudur. Zira güzel sesler, Dâvûd *aleyhisselâm*'ın âl'inden birine değil, sadece kendisine aitti.

٣٠٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سُلَيْمٍ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو حُمَيْدٍ السَّاعِدِيُّ، أَنَّهُمْ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قُولُوا اللَّهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى أَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَأَزْوَاجِهِ وَذُرِّيَّتِهِ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ.

309- … Amr b. Süleym ez-Zurakî'nin Ebû Humeyd es-Sâidî'den rivayet ettiğine göre, onlar (sahâbîler) "Ey Allah'ın Rasûlü! Sana nasıl salât edelim?" diye soru sormuşlar, o da şöyle cevap vermiştir: ***"Şunu deyin: Allahümme salli alâ Muhammed'in ve alâ ezvâcihî ve zürriyyetihî kemâ salleyte alâ âl-i İbrâhîm. Ve bârik alâ Muhammed'in ve alâ ezvâcihî ve zürriyyetihî kemâ***

453 Buhârî, Daavât 32; Müslim, Salât 66.

454 "Âl-i Muhammed ve âl-i İbrahim" terkiplerindeki "âl" kelimesi, aile, ehl-i beyt, zürriyet, yakın akraba gibi anlamlara gelmektedir. (Çeviren)

455 Mü'min 40/46.

456 Bk. Buhârî, Fezâilu'l-Kur'ân 31; Müslim, Salâtu'l-Müsâfirîn 235. Hadiste geçen "mizmâr," aslında çalgı âleti demektir. Ancak âletin çıkardığı güzel ses, insanın güzel sesiyle benzerlik arzettiği için onun yerine kullanılmıştır. Bk. Aynî, *Umdetü'l-kârî Şerhu Sahihi'l-Buhârî*, XVI, 241, Mısır 1972. (Çeviren)

bârekte alâ âl-i İbrâhîm, inneke Hamîdun Mecîd: Allahım, Muhammed'e, eşlerine ve zürriyetine âl-i İbrahîme salât ettiğin gibi salât eyle. (Allahım!) Muhammed'e, eşlerine ve zürriyetine âl-i İbrahîme ihsan ettiğin bereket gibi bereket ihsan eyle. Şüphesiz ki sen Hamîd ve Mecîdsin."[457]

***

Yine bu hadiste âl-i İbrahime salât'tan maksat, birinci hadiste olduğu gibidir. Ayrıca burada (Hz. Peygamber'in), -peygamber olmamalarına rağmen- hanımlarına ve zürriyetine salât edilmektedir. Bu durum, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* dışındaki sıradan insanlara ve hatta peygamberlere salâtta bulunulmasını hoş karşılamayanların görüşlerine aykırı düşmektedir. Nitekim bu hususta İbn Abbâs'tan nakledilen görüş şöyledir:

٣١٠ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عُثْمَانَ، عَنْ حَكِيمٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّهُ نَهَى عَنْ ذَلِكَ.

310- … Hakîm el-Ensârî'nin İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, bunu (Hz. Peygamber dışındakilere salâtta bulunmayı) yasaklamıştır.[458]

***

Diğer taraftan, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanı sıra onun âline yapılan salâtla ilgili olarak, âl'in kim olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bazıları "Bunlar, zekât/sadaka almaları haram olan âl'idir" demişlerdir. Nitekim bu görüş Zeyd b. Eslem'den rivayet edilmektedir. Biz bu rivayeti Allah Teâlâ'nın izniyle kitabımızın ilgili bölümünde nakledeceğiz.

Bazıları da (âl hakkında) "Allah'tan korkup sakınan (takî) herkes" yorumunu yapmıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuyla ilgili rivayet ettikleri hadis ise şöyledir:

٣١١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعٌ أَبُو هُرْمُزَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ آلُ مُحَمَّدٍ؟ قَالَ: كُلُّ تَقِيٍّ.

---

457 Buhârî, Daavât 33; Müslim, Salât 69.

458 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 216.

311- ... Ebû Hürmüz Nâfi'in rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik *radıyallahu anh* şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "âl-i Muhammed"in kimler olduğu soruldu. O da ***"Allah'tan korkup sakınan (takî) herkestir"*** buyurdu.[459]

٣١٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: سَأَلَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ صَالِحٍ: مَنْ آلُ مُحَمَّدٍ؟ قُلْتُ: هُمُ الْمُتَّبِعُونَ لَهُ، الْمُقْتَدُونَ بِسُنَّتِهِ قَالَ: أَصَبْتَ، هَكَذَا قَالَ لِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ.

312- Yunus'un bize, Ali b. Ma'bed[460] yoluyla rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Amr dedi ki: Abdülmelik b. Salih bana "Âl-i Muhammed kimlerdir?" diye sordu. Ben "Onlar, ona (Rasûl-i Ekrem) tabi olan ve sünnetine uyanlardır" cevabını verdim. Bana "İsabet ettin. Mâlik b. Enes de bana böyle söylemişti" dedi.[461]

***

Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in âl'i, peygamberlerin dışındaki kimselerdir ve peygamberlere getirilen salât gibi onlara da

459 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 83.

460 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ali b. Saîd" olarak kaydedilmiştir. Biyografi eserlerinden tespit edebildiğimiz kadarıyla bu senedde geçen ve Tahâvî'nin hocası sayılan Yunus isimli ravi, kitabın başlarında bizzat Tahâvî'nin de belirttiği gibi, Yunus b. Abdüla'lâ b. Meysere el-Mısrî'dir (ö. 264). Yunus'un hocaları arasında ise Ali b. Saîd diye biri yoktur. Dolayısıyla bu şahsın, yine Yunus'un hocaları arasında ismi zikredilen Ali b. Ma'bed b. Şeddad er-Rakkî (ö. 218) olması gerekir. Zira bu şahıs, aynı zamanda seneddeki Ubeydullah b. Amr er-Rakkî'nin (ö. 180) talebesidir, ondan hadis almıştır. Geniş bilgi için bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXXII, 513; XXI, 140; XIX, 136. (Çeviren)

461 Rivayet için bk. el-Cevherî, Ebu'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah (ö. 381), *Müsnedü'l-Muvatta,* s. 82, thk. Lütfi b. Muhammed ve Taha b. Ali, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, Beyrut 1997. Ancak bu eserde ilgili rivayetin senedi şu şekilde geçmektedir: el-Cevherî > Ebu'l-Hasen Muhammed b. Abdullah en-Neysâbûrî > (amcası) Yahya b. Zekeriyya > "Yunus b. Abdüla'lâ > Ali b. Ma'bed b. Ubeydullah b. Amr el-Cezerî > Abdülmelik b. Salih." Dikkat edilirse, bir önceki dipnotta belirttiğimiz gibi Yunus'un hocasının Ali b. Ma'bed olduğu bu senedde açıkça ifade edilmektedir. Ancak burada da başka bir hata yapılmıştır. O da Ali b. Ma'bed, Ubeydullah'ın torunu gibi gösterilmiştir. Oysa Ali, Şeddad'ın torunu, Ubeydullah'ın ise talebesidir. Bu bakımdan Tahâvî'nin rivayeti daha açıktır. Bu hatanın, "Ali b. Ma'bed 'an' Ubeydillah b. Amr..." diye yazılması gereken ibarenin, "Ali b. Ma'bed 'bin' Ubeydillah b. Amr..." şeklinde hatalı yazılmasından veya okunmasından kaynaklandığını tahmin ediyoruz. (Çeviren)

salât getirilebileceği konusunda icma edilmiştir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Allahım! Ebû Evfâ'nın âline (ailesine) salât eyle"*** dediği rivayet edilmektedir.

٣١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَأَبُو زَيْدٍ الْهَرَوِيُّ، وَأَبُو الْوَلِيدِ، قَالُوا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي أَوْفَى، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ الشَّجَرَةِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَتَاهُ قَوْمٌ بِصَدَقَتِهِمْ، قَالَ: اللهُمَّ صَلِّ عَلَيْهِمْ، فَأَتَاهُ أَبِي بِصَدَقَتِهِ، فَقَالَ: اللهُمَّ صَلِّ عَلَى آلِ أَبِي أَوْفَى.

313- … Vehb b. Cerîr, Ebû Zeyd el-Herevî ve Ebu'l-Velîd'in Şu'be'den, onun da Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, ashâbu'ş-şecere'den (Hudeybiye'de Rıdvan ağacının altında Allah Rasûlü'ne biat edenlerden biri) olan Abdullah b. Ebî Evfâ şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtlarını kendisine getiren insanlara ***"Allahım! Onlara salât eyle"*** diye dua ederdi. Babam da ona zekâtını getirince ***"Allahım! Ebû Evfâ âline salât eyle"*** diye dua etti.[462]

(Râvilerden) Ebû Zeyd ve Ebu'l-Velîd (kendi) hadislerinde "İbn Ebî Evfâ'yı işittim" demişlerdir.

***

İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtlarını kendisine getirip veren zekât sahiplerine salâtta bulunuyordu. Ayrıca burada, ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için salât eyle. Çünkü senin salâtın onlar için sükûnettir (onları yatıştırır). Allah işitendir, bilendir"***[463] âyetinin anlamının bu görüşle aynı paralelde olduğuna dair bir delil de bulunmaktadır. Zira Allah *azze ve celle,* kullarının birbirlerine salâtta bulunmalarını mübah kılmaktadır.

٣١٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ نُعَيْمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْمُجْمِرِ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ زَيْدٍ الْأَنْصَارِيَّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ زَيْدٍ هُوَ الَّذِي كَانَ أُرِيَ النِّدَاءَ بِالصَّلَاةِ، أَخْبَرَهُ عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللهِ

462 Buhârî, Daavât 33.

463 Tevbe 9/103.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ فِي مَجْلِسِ سَعْدِ بْنِ عُبَادَةَ، فَقَالَ لَهُ بِشْرُ بْنُ سَعْدٍ: أَمَرَنَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ نُصَلِّيَ عَلَيْكَ يَا رَسُولَ اللهِ، فَكَيْفَ نُصَلِّي عَلَيْكَ؟ فَسَكَتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى تَمَنَّيْنَا أَنَّهُ لَمْ يَسْأَلْهُ، قَالَ: قُولُوا اللهُمَّ صَلِّ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا صَلَّيْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ، وَبَارِكْ عَلَى مُحَمَّدٍ وَعَلَى آلِ مُحَمَّدٍ كَمَا بَارَكْتَ عَلَى آلِ إِبْرَاهِيمَ فِي الْعَالَمِينَ، إِنَّكَ حَمِيدٌ مَجِيدٌ وَالسَّلَامُ كَمَا قَدْ عَلِمْتُمْ.

314- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Nuaym b. Abdullah el-Mücmir[464] > Muhammed b. Abdullah b. Zeyd el-Ensârî -ki burada geçen Abdullah b. Zeyd, rüyasında kendisine ezanın nasıl okunacağı gösterilen kişidir- isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Mes'ûd el-Ensârî *radıyallahu anh* şunu haber verdi: Sa'd b. Ubâde'nin yanında otururken, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* çıkageldi. Bişr b. Sa'd ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah *azze ve celle,* bizim sana salât etmemizi emretti. Sana nasıl salâtta bulunacağız?" diye sordu. Bu soru üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* öyle derin bir sessizliğe büründü ki "Keşke o (sahâbî) bunu hiç sormamış olsaydı" diye temenni ettik. (Bir süre sonra da) ***"Şunu söyleyin"*** dedi ve ***"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ salleyte alâ âli İbrahîm. Ve bârik alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammedin kemâ bârekte alâ âli İbrahîme fî'l-âlemîn inneke Hamîdun Mecîd"*** dedikten sonra ***"Selam da daha önce öğrendiğiniz gibidir"*** buyurdu.[465]

***

Bu hadiste de daha önceki iki hadiste olduğu gibi âl-i İbrahim'e yönelik salâttan bahsedilmektedir. Ayrıca, önceki hadislerde geçmeyen ***"fî'l-âlemîn: âlemler içerisinde"*** kaydı yer almaktadır. Bu rivayetler, Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında bizlere emrettiği Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salâtta bulunmanın keyfiyetini açıklamaktadır. İnsanların, namazlarında ve onun haricinde ona bu şekilde salâtta bulunmaları gerekir.

Ancak Şâfiî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun,-* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salâtta bulunmanın, insanlara, namazların sonundaki tahiyyattan

464 Bu ismi el-Mücemmir olarak okuyanlar da vardır. (Çeviren)

465 Müslim, Salât 65; Mâlik, Kasru's-Salât 67. Buradaki ***"selam da daha önce öğrendiğiniz gibidir"*** ifadesiyle tahiyyattaki "es-Selamu aleyke eyyuhennebiyyu ve rahmetullahi ve berekâtuh" cümlesi kastedilmektedir. (Çeviren)

sonra farz olduğu ve bunu yapmadıkları takdirde namazlarının geçerli olamayacağı görüşündedir.

Bildiğimiz kadarıyla diğer ilim adamları onun bu görüşüne muhalefet etmiş ve salâtı terk etmenin namazı bozmayacağını belirtmişlerdir. Mâlik b. Enes, Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leylâ, Süfyân b. Saîd, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed -*Allah hepsine rahmet eylesin ve hepsinden razı olsun*- bu kanaattedirler.

Şâfiî ise, bu konudaki görüşünü desteklemek üzere Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salât getirmekle ilgili olarak İbrahim b. Muhammed yoluyla Sa'd[466] b. İshâk b. Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiği hadisi delil almaktadır. Çünkü bu hadiste "namazdaki durumu kastederek" ifadesi geçmektedir.[467] Ancak ona karşı çıkanlar da İbrahim b. Muhammed'in, hadisleri delil alınamayacak bir kimse olduğunu, üstelik hadis sabit olsa bile "namazdaki durumu kastederek" ifadesinin bizzat Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayette mi geçtiğine yoksa onun dışındaki hadis ravilerinden birinden mi nakledildiğine dair bir delil bulunmadığını belirtmişlerdir.

Üstelik bu sözün Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geldiği sabit olsa bile, bunun "farz" olduğunu gösteren bir delil de bulunmamaktadır. Çünkü biz, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Kur'ân âyetlerine ilişkin rivayet edilen bir takım hadisler görmekteyiz ki, buradaki hükümlerin namazda uygulanması

466 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Saîd" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

467 Tahâvî'nin sözünü ettiği bu rivayet, Şâfiî'nin *el-Ümm* adlı eserinde şu şekilde geçmektedir: Şâfiî'nin, İbrahim b. Muhammed > Sa'd b. Ebî İshâk b. Ka'b b. Ucre > Abdurrahman b. Ebî Leylâ senediyle Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, namazdayken şöyle diyordu: ***"Allahümme salli alâ Muhammedin ve alâ âli Muhammed..."*** Ancak dikkat edilirse bu rivayette "namazdaki durumu kastederek "ya'nî fî's-salât" kaydı değil, bizzat "namazdayken: fî's-salat" ifadesi vardır. Tahâvî'nin bahsettiği kayıt ise yine *el-Ümm*'de geçmesine rağmen Ka'b b. Ucre'den değil, Ebû Hureyre'den nakledilmektedir. Şöyle ki: İbrahim b. Muhammed'in, Safvân b. Süleym > Ebû Seleme b. Abdurrahman senediyle rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, namazdaki durumu kastederek Allah Rasûlü'ne "Ey Allah'ın Rasûlü! Sana nasıl salât edeceğiz?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: ***"Şunu deyin: Allahümme salli alâ Muhammedin..."*** Bk. *el-Ümm*, I, 140, Daru'l-Fikr, 1983. Buna göre Tahâvî'nin Ka'b b. Ucre'den geldiğini söylediği "namazdaki durumu kastederek" kaydı, aslında Ebû Hureyre'nin rivayetinde geçmektedir. Rivayetlerin ardarda sıralanmış olması bu yanılgıya yol açmış olmalıdır. (Çeviren)

emredilmiş olmasına rağmen, (Hz. Peygamber'in) bundan maksadı "farz" hükmünü koymak değildir. İlgili hadis örneklerinden biri şöyledir:

٣١٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْجَارُودِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِي، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَيُّوبَ الْغَافِقِيُّ، عَنْ عَمِّهِ إِيَاسِ بْنِ عَامِرٍ الْغَافِقِيِّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ الْجُهَنِيِّ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {فَسَبِّحْ بِاسْمِ رَبِّكَ الْعَظِيمِ}، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا فِي رُكُوعِكُمْ، وَلَمَّا نَزَلَتْ: {سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى}، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا فِي سُجُودِكُمْ.

315- ... İyâs b. Âmir el-Gâfikî'den rivayet edildiğine göre, Ukbe b. Âmir el-Cühenî dedi ki: ***"Fesebbih bi hamdi Rabbike'l-azîm: Ulu Rabbinin adını yüceltip noksanlıklardan tenzih et"***[468] âyeti indiğinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bunu rükûnuzda yapın"*** buyurdu. ***"Sebbihi'sme Rabbike'l-a'lâ: Yüce Rabbinin adını tesbih et"***[469] âyeti indiğinde ise ***"Bunu secdenizde uygulayın"*** buyurdu.[470]

***

Bu emre rağmen, rükû ve secdede tesbihi terk eden kimse, namazını bozmuş sayılmaz. Üstelik bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ve burada sözünü ettiğimizden daha açık biçimde (Şâfiî'nin görüşüne) aykırı düşen hadisler de vardır. Bunların bir kaçı da şöyledir:

٣١٦ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَأَبُو غَسَّانَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ الْحُرِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ بْنُ مُخَيْمِرَةَ، قَالَ: أَخَذَ عَلْقَمَةُ بِيَدِي وَحَدَّثَنِي، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ أَخَذَ بِيَدِهِ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ بِيَدِ عَبْدِ اللهِ، فَعَلَّمَهُ التَّشَهُّدَ فِي الصَّلَاةِ: التَّحِيَّاتُ لِلَّهِ وَالصَّلَوَاتُ وَالطَّيِّبَاتُ، السَّلَامُ عَلَيْكَ أَيُّهَا النَّبِيُّ وَرَحْمَةُ اللهِ وَبَرَكَاتُهُ، السَّلَامُ عَلَيْنَا وَعَلَى عِبَادِ اللهِ الصَّالِحِينَ، أَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ

---

468 Hâkka 69/52.

469 A'lâ 87/1.

470 Ebû Dâvûd, Salât 147; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 20.

وَأَشْهَدُ أَنَّ مُحَمَّدًا عَبْدُهُ وَرَسُولُهُ، فَإِذَا فَعَلْتَ ذَلِكَ أَوْ قَضَيْتَ هَذَا فَقَدْ تَمَّتْ صَلَاتُكَ، إِنْ شِئْتَ أَنْ تَقُومَ فَقُمْ، وَإِنْ شِئْتَ أَنْ تَقْعُدَ فَاقْعُدْ.

316- … el-Kâsım b. Muhaymira dedi ki: Alkame elimi tutarak bana, Abdullah b. Mes'ûd'un kendi elini tuttuğunu ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de Abdullah (b. Mes'ûd)'ın elini tutmak suretiyle ona namazdaki tahiyyatı (teşehhüd) öğrettiğini haber verdi: ***"et-Tahiyyâtü lillâhi ve's-salavâtü ve't-tayyibât. es-Selâmu aleyke eyyuhe'n-Nebiyyu ve rahmetullahi ve berakâtuh. es-Selâmu aleynâ ve alâ ibâdillahi's-sâlihîn. Eşhedu en lâ ilâhe illallah ve eşhedu enne Muhammeden abduhû ve Rasûlüh. Bunu yaparsan veya bunu bitirirsen namazın tamamlanmış olur. Kalkmak istersen kalkabilir, oturmak istersen oturabilirsin."***[471]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* tahiyyâtı bitirdikten sonra namazın tamamlandığını haber vermektedir. Bu da Şâfiî *rahimehullah*'dan rivayet ettiğimiz görüşü geçersiz kılmaktadır.

٣١٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كُنَّا نَقُولُ خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا جَلَسْنَا فِي الصَّلَاةِ: السَّلَامُ عَلَى اللهِ وَعَلَى عِبَادِهِ، السَّلَامُ عَلَى جِبْرِيلَ، السَّلَامُ عَلَى فُلَانٍ، وَفُلَانٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ هُوَ السَّلَامُ، فَلَا تَقُولُوا هَكَذَا، وَلَكِنْ قُولُوا: فَذَكَرَ التَّشَهُّدَ الَّذِي فِي الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ، ثُمَّ قَالَ: ثُمَّ لِيَتَخَيَّرْ مِنْ أَطْيَبِ الْكَلَامِ أَوْ مَا أَحَبَّ مِنَ الْكَلَامِ.

317- … Ebû Avâne'nin Süleyman'dan, onun da Şakîk'ten rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in arkasında namaz kılarken (tahiyyata) oturduğumuzda "es-Selâmu 'alallah ve 'alâ ibâdih. es-Selâmu 'alâ Cibrîl. es-Selâmu 'alâ fülân ve fülân: Allah'a ve kullarına selâm olsun. Cibril'e selam olsun. Falancaya ve filancaya selam olsun" derdik. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şüphesiz Allah azze ve celle es-Selâm'dır. Böyle söylemeyin fakat şöyle deyin"***

471 Ebû Dâvûd, Salât 177; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 422.

buyurduktan sonra birinci hadisteki tahiyyâtı zikretti. Ardından da şöyle dedi: ***"Sonra en güzel sözlerden dilediğini veya istediği sözü seçsin."***[472]

٣١٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الْأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كُنَّا لَا نَدْرِي مَا نَقُولُ بَيْنَ كُلِّ رَكْعَتَيْنِ غَيْرَ أَنْ نُسَبِّحَ وَنُكَبِّرَ وَنُحَمِّدَ رَبَّنَا عَزَّ وَجَلَّ، وَإِنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُرِيَ فَوَاتِحَ الْكَلَامِ وَجَوَامِعَهُ أَوْ قَالَ: خَوَاتِمَهُ، فَقَالَ: إِذَا قَعَدْتُمْ فِي الرَّكْعَتَيْنِ، فَقُولُوا: فَذَكَرَ التَّشَهُّدَ، وَقَالَ: ثُمَّ لِيَتَخَيَّرْ أَحَدُكُمْ مِنَ الدُّعَاءِ أَعْجَبَهُ إِلَيْهِ فَيَدْعُو بِهِ.

318- ... Ebû İshâk'ın Ebu'l-Ahvas'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah dedi ki: Her iki rekât arasında Rabbimiz *azze ve celle*'yi tesbih etmekten (Sübhanallah), tekbir getirmekten (Allahu Ekber) ve ona hamdetmekten (Elhamdulillah) başka ne diyeceğimizi bilmiyorduk. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e fevâtihu'l-kelâm ve cevâmi'i yahut havâtimi gösterildi[473] ve o, ***"İki rekâtın sonunda oturduğunuzda şöyle deyin"*** buyurarak tahiyyatı zikretti. Ardından ***"Sonra biriniz hoşuna giden duayı seçsin ve onunla dua etsin"*** dedi.[474]

٣١٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ لِيَتَخَيَّرْ بَعْدُ مِنَ الْكَلَامِ مَا شَاءَ.

---

472 Benzer lafızlarla Buharî, Salât 147, 150; Müslim, Salât 55-58.

473 Fevâtihu'l-kelâm: Belağat ve fesahat. Derin anlamlara, başkalarına gizli kalan hikmet harikalarına ve bir şeyi güzel ifade edebilme gücüne kavuşmaktır.
Cevâmiu'l-kelâm: Az ve öz konuşabilme kabiliyetidir.
Havâtimu'l-kelâm: Konuşmada duraklama ve geçişleri en güzel şekilde yapmaktır. Zira Rasûl-i Ekrem, sözlerine en güzel, en hoş, en anlaşılır ve en açık ifadelerle başlardı. Bitirirken de dinleyeni kendine hayran bırakacak ve dinleme hevesini artıracak şekilde bitirirdi. Bilgi için bk. Münâvî, *Feyzu'l-Kadîr Şerhu'l-Câmii's-sagîr*, I, 565, Beyrut 1972, Dâru'l-Ma'rife. Ancak Nesâî'nin rivayetinde bu kısım, "hayrın başını ve sonunu (tamamını) öğretti" anlamına gelen "alleme fevâtihu'l-hayr ve havâtimehu" lafzıyla geçmektedir. Buna göre bu iki rivayeti, "Allah Rasûlü'nün, bütünüyle hayrı ihtiva eden bu özlü duayı veciz ifadelerle ümmetine öğretmesi" tarzında anlamak mümkündür. (Çeviren)

474 Nesâî, Tatbîk 100.

319- ... Mansûr'un Şakîk'ten rivayet ettiğine göre, Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını nakletmiş, sadece sonuna şunu eklemiştir: ***"Daha sonra sözlerden dilediğini seçsin."***[475]

***

Bu rivayetlerde, namaz kılan kimsenin, namazında tahiyyat ile selam arasında yapacağı şeylerin farz olmasını geçersiz kılan şeyler vardır. Fakat biz yine de namaz kılan birinin, namazında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara öğrettiği şekilde ona salâtta bulunmayı terk etmesine ruhsat tanımamaktayız. (Hz. Peygamber) burada sadece duanın mübah olduğunu gösteren bir tutum sergilemiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah*'ın kanaatleri de budur.

475 Müslim, Salât 55-57.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ ﴾

"RABBİN İÇİN NAMAZ KIL VE KURBAN KES" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"***[476] buyurmaktadır. Bu âyette zikredilen "namaz (es-salât)" ve "kurban kesmek (en-nahr)" lafızları, müteşâbih olup bunlarla tam olarak neyin kastedildiği meselesi ihtilaflıdır.

Birçok ilim adamına göre buradaki "namaz"dan kasıt, Kurban (bayramı) günü namazı; "kurban kesmek"ten maksat da Kurban (bayramı) gününde Allah *azze ve celle*'ye yakınlaşmak maksadıyla kesilen kurbanlık hayvanlardır.[477] Bu konuda şunları rivayet etmişlerdir:

٣٢٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ يَعْنِي: ابْنَ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ} قَالَا: صَلَاةُ يَوْمِ النَّحْرِ، وَالنَّحْرُ نَحْرُ الْبُدْنِ بِمِنًى.

320- ... Atâ b. Ebî Rabâh ve Atâ b. es-Sâib'in rivayet ettiklerine göre, Saîd b. Cübeyr, ***"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Namaz, kurban (bayramı) günü namazıdır. Kurban kesme ise, Mina'da deve ve sığır kesmektir."[478]

---

476 Kevser 108/2.

477 Burada hac ve umre menâsikiyle ilgili olarak kesilen "hedy" kurbanı ile kurban bayramından dolayı kesilen "udhiyye" kurbanı arasında bir fark yoktur. Nitekim müellifimiz, bu iki kurban türünü "hedâyâ" ve "dahâyâ" şeklinde çoğul kalıbıyla zikretmektedir. Ancak biz buna rağmen "kurbanlık hayvanlar" gibi genel bir ifade kullanmayı tercih ettik. (Çeviren)

478 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 326.

٣٢١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِم، قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْف، عَنِ الْحَسَنِ {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ} قَالَ: هُوَ النَّحْرُ.

321- ... Avf'ın rivayet ettiğine göre, el-Hasen, ***"Fesalli li Rabbike ve'nhar"*** âyetindeki ***"ve'nhar"*** lafzını, "kurban kesmek" olarak tefsir etmiştir.[479]

٣٢٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ {وَانْحَرْ} قَالَ: مَنَاحِرُ الْإِبِلِ بِمِنًى.

322- ... Süfyân'ın Ebû Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"ve'nhar"*** lafzıyla ilgili olarak "Mina'da develerin kesilmesidir" yorumunu yapmıştır.[480]

***

Diğer bir kısım ilim adamına göre ise, buradaki "es-salât"tan maksat, namazlar ve "en-nahr"dan kasıt da "namazda bir elini diğerinin üzerine koymak"tır. Bu hususta Ali b. Ebî Tâlib'den naklettikleri rivayetler de şöyledir:

٣٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو الضَّرِيرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، أَنَّ عَاصِمًا الْجَحْدَرِيَّ أَخْبَرَهُمْ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ، فِي قَوْلِهِ: {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ} قَالَ: وَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى السَّاعِدِ الْأَيْسَرِ، ثُمَّ وَضَعَهُمَا عَلَى صَدْرِهِ.

323- ... Âsım el-Cahderî'nin, babasından bildirdiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *kerremellahu vecheh,* ***"Fesalli li Rabbike ve'nhar"*** âyetiyle ilgili olarak "Sağ elini sol bileğinin üzerine yerleştirip sonra da her iki elini göğsünün üzerine koymaktır" demiştir.[481]

479 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 327.

480 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 327.

481 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 326.

٣٢٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمِّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ الْجَحْدَرِيُّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ صُهْبَانَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ}، قَالَ: وَضْعُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ.

324- ... Yine Âsım el-Cahderî'nin Ukbe b. Suhbân'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh,* Allah *azze ve celle*'nin ***"fesalli li Rabbike ve'nhar"*** âyetine ilişkin "Namazda sağ eli sol elin üzerine koymak" yorumunu yapmıştır.[482]

٣٢٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ دَاوُدَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي الْجَعْدِ، عَنْ عَاصِمٍ الْجَحْدَرِيِّ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ ظُهَيْرٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فِي قَوْلِهِ: {فَصَلِّ لِرَبِّكَ وَانْحَرْ} قَالَ: وَضْعُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ.

325- ... Âsım el-Cahderî'nin Ukbe b. Zuheyr'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh,* ***"Fesalli li Rabbike ve'nhar"*** âyetiyle ilgili olarak "Namazda sağ eli sol elin üstüne koymak" yorumunu yapmıştır.[483]

***

(Âlimler) bu konuda ihtilafa düştükleri için, meseleyi incelediğimizde, ***"Allah'a itaat edin ve Rasûl'e itaat edin,"***[484] ***"Namazı dosdoğru kılın ve zekâtı verin"***[485] âyetlerinde olduğu gibi Kur'ân'ın emrettiği şeyin vücûb (farz) ifade ettiğini gördük.

Bunun yanı sıra mendup ve hayra teşvik manası taşıyan âyetler de vardır: Allah *azze ve celle*'nin ***"Ellerinizin altında bulunanlardan (köle ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır (kabiliyet***

482 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 325.

483 Taberî, *Tefsîr,* XXX, 325. Tahâvî ve Taberî'nin Hz. Ali'den rivayet ettikleri bu hadisin sened kısmında bir takım ihtilaflar söz konusudur. Mesela; Ukbe b. Suhbân, Ukbe b. Zuheyr ve Ukbe b. Zabyân olmak üzere zikredilen üç ismin aynı kişi mi yoksa farklı şahıslar mı oldukları ihtilaflıdır. Ayrıca seneddeki "babasından" kaydının Âsım el-Cahderî'nin mi yoksa bahsi geçen üç isimden birisinin babası mı olduğu meselesi de problemlidir. Bu sebeple Dârekutnî, *İlel*'inde rivayetin bu yönüne değinerek sonunda "doğrusunu en iyi Allah bilir" demektedir. Bk. Dârekutnî, *el-İlelü'l-vâride fi'l-ahâdisi'n-Nebeviyye*, IV, 98-99, Riyâd 1986. (Çeviren)

484 Mâide 5/92.

485 Bakara 2/110.

ve güvenilirlik) görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın"[486] ve ***"Aranızdaki bekârları, kölelerinizden ve cariyelerinizden elverişli olanları evlendirin"***[487] âyetleri gibi.

Diğer taraftan, daha önce konulmuş bir yasağın kaldırılıp mübah kılındığını gösteren âyetler de bulunmaktadır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Namaz kılınınca artık yeryüzüne dağılın ve Allah'ın lütfundan isteyin"***[488] ***ve "İhramdan çıktıktan sonra (isterseniz) avlanın..."***[489] âyetleri buna örnektir.

Görünen o ki ***"Rabbin için namaz kıl ve kurban kes"*** âyetinin de mutlaka burada sözü edilen hükümlerden birine dâhil olması yani ya farz ya da mendup olup hayra teşvik anlamı içermesi veya mübahlık ifade etmesi gerekir. Oysa bu hükümlerden hiçbirine "sünnet" denilemez. Üstelik bildiğimiz kadarıyla, Kurban (bayramı) günü namazının ve aynı şekilde o günde kesilen kurbanın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle sünnet olduğuna ilişkin ilim adamları arasında hiçbir ihtilaf yoktur.

٣٢٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، وَوَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ زُبَيْدٍ الْأَيَامِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يُحَدِّثُ عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: خَرَجَ إِلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ أَضْحَى إِلَى الْبَقِيعِ، فَبَدَأَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: أَوَّلُ نُسُكِنَا فِي يَوْمِنَا هَذَا أَنْ نَبْدَأَ بِالصَّلَاةِ، ثُمَّ نَرْجِعَ فَنَنْحَرَ، فَمَنْ فَعَلَ ذَلِكَ فَقَدْ وَافَقَ سُنَّتَنَا، وَمَنْ ذَبَحَ قَبْلَ ذَلِكَ فَإِنَّمَا هُوَ لَحْمٌ عَجَّلَهُ لِأَهْلِهِ، لَيْسَ مِنَ النُّسُكِ فِي شَيْءٍ.

326- ... eş-Şa'bî'nin bildirdiğine göre, el-Berâ b. Âzib şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir Kurban bayramı günü bizimle Bakî'e çıktı ve (bize) iki rekât namaz kıldırdı. Sonra yüzünü bize dönerek şöyle buyurdu: ***"Bugün için yapacağımız ilk ibadet, namazla başlamaktır. Sonra (evlerimize) dönüp kurban keseceğiz. Kim böyle yaparsa sünnetimize uygun davranmış olur. Kim de bundan (namazdan) önce kurban keserse,***

486 Nûr 24/33.

487 Nûr 24/32.

488 Cuma 62/10.

489 Mâide 5/2.

bu ancak ailesine sunmakta aceleci davrandığı bir et olur ve bunun kurban ibadeti ile hiçbir ilgisi olmaz."[490]

Bayram namazının sünnet olması, Kitap'ta emredilmediğini göstermektedir. Dolayısıyla okuduğumuz âyette kastedilen, bunun dışında bir şeydir. Zira Kitap'ta emredilen şeye "sünnet" denilmez. Sonuç olarak, zikrettiğimiz âyet hakkında, bildiğimiz kadarıyla bu iki te'vilden başka bir te'vil olmadığı için bunlardan biri geçersiz sayılıp diğeri sabit olacaktır.

Diğer taraftan ("ve'nhar" lafzıyla alakalı olarak) "bir eli diğerinin üstüne koyma" şeklinde görüş belirtenler de ellerin nereye konulacağı konusunda kendi aralarında ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı bu hususta Ali *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz rivayetlere dayanarak "göğsün üzerine konulacağını" söylerken, diğer bir kısmı da "Göbeğin altına konur" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu ikinci görüşü benimseyenlerdendir. Bu konuda Ali ve Ebû Hureyre *radıyallahu anhumâ*'dan bazı rivayetler de nakletmişlerdir:

٣٢٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ عَلِيٍّ كَرَّمَ اللهُ وَجْهَهُ، قَالَ: وَضْعُ الْيَمِينِ عَلَى الشِّمَالِ فِي الصَّلَاةِ تَحْتَ السُّرَّةِ مِنَ السُّنَّةِ.

327- ... Ziyâd b. Zeyd'in Ebû Cuhayfe'den rivayet ettiğine göre, Ali *kerremellahu vecheh* şöyle dedi: "Namazda, göbeğin altında sağ eli sol elin üstüne koymak sünnettendir."[491]

٣٢٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ سَيَّارٍ أَبِي الْحَكَمِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مِنَ السُّنَّةِ أَنْ يَضَعَ الرَّجُلُ يَدَهُ الْيُمْنَى تَحْتَ السُّرَّةِ فِي الصَّلَاةِ.

328- ... Seyyâr Ebu'l-Hakem'in Ebû Vâil'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: "Kişinin namazda, sağ elini göbeğin altına koyması sünnettendir."[492]

Hadisteki "sol el" kaydı düşmüştür.

---

490 Buhârî, Iydeyn 8.

491 Ebû Dâvûd, Salât 118; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 110.

492 Ebû Dâvûd, Salât 118.

Ellerin nereye konulacağı meselesine ilişkin bu tarzda ihtilaflar bulunduğuna göre ve insanların -mekruh olmasına rağmen- birbirlerine karşı bir saygı ifadesi olarak ellerini göğüslerine koymalarına bakılırsa, bunun aksi yönündeki uygulamayı kendimiz için mübah görmek daha doğru bir yaklaşım olacaktır.

Birinci görüşü savunanların dayandıkları delillerden biri de şu ifadelerdir:

Namazda bir elin diğerinin üzerine konulması, ***"Fesalli li Rabbike ve'nhar"*** âyetinin yorumlandığı gibiyse, o zaman ellerin, "nahr"a[493] en yakın olan yere konulması daha uygun olacaktır. Bu görüş sahipleri ayrıca şöyle demişlerdir: Üstelik bu konuda, ihtilafa son verecek nitelikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden biri de şudur:

٣٢٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ كُلَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَدْ وَضَعَ يَدَيْهِ عَلَى صَدْرِهِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى.

329- ... Âsım b. Küleyb'in, babasından rivayet ettiğine göre, Vâil b. Hucr *radıyallahu anh* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ellerini, biri diğerinin üstüne gelecek şekilde göğsüne koyduğunu gördüm."[494]

***

İkinci görüş sahiplerinin lehine olmak üzere birincilere karşı öne sürülebilecek delillerden biri de şöyledir:

Gördüğümüz kadarıyla iki gruptan hiçbiri, ellerin, gerçek anlamıyla "nahr"ın[495] üzerine konulacağını iddia etmemektedir. Aksine eller, o bölgenin dışında, daha aşağıya konulur. Ancak konulacak yer tam olarak belirlenmiş değildir. Bu durumda namazda ellerin birinin diğerinin üzerine (göbeğin altında) konulacağını söyleyenler, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Ali *radıyallahu anh*'ın "Göbeğin altına konulur" sözüne ve Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın bu konuda ona katılarak her ikisinin de "Bu sünnettendir" tarzında yaptıkları açıklamalara dayanmışlardır. İlk bakışta böyle

493 Nahr: Göğsün boyun tarafına gelen boğaz çukuruna doğru gerdanlık yerine denilir. (Çeviren)

494 İbn Huzeyme, *Sahîh*, I, 243; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 30.

495 Nahr'ın hakiki anlamı, bir önceki dipnotta sözü edilen "boyun çukuruna doğru gerdanlık yeridir." (Çeviren)

bir görüş, istinbat ya da re'ye dayanılarak söylenemeyeceği için Vâil'in bu hususta Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den (fiilî sünnet olarak) rivayet ettiği hadisini, onların (Ali ve Ebû Hureyre) görüşlerinden daha üstün ve tercihe layık hâle getirmektedir. Ne var ki bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu konudaki uygulamayı onlara da (Ali ve Ebû Hureyre) göstermiştir. Dolayısıyla Ali ve Ebû Hureyre'den naklettiğimiz rivayet, Vâil'den rivayet ettiğimiz hadise eşdeğer olmaktadır.

Ancak Vâil'in bu hususta Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadis, Ehl-i Kitab'ın namazlarındaki fiillerine (elleri bağlama şekline) uygun düştüğü; buna karşılık Ali ve Ebû Hureyre'den naklettiğimiz rivayet ise Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* dışındakilerden alınmış olmadığı için, onların rivayeti Vâil'in rivayetinden daha tercihe layık olmaktadır. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e düşen görev, Allah *azze ve celle*'nin, önceki şeriatı neshedecek (yeni) bir şeriatı kendisine gönderinceye kadar, kendinden önceki peygamberlerin *-Allah'ın salâtü selâmı onların üzerine olsun-* şeriatına bağlı kalmaktır. Buna göre biz, her iki rivayeti sahih saymakla birlikte, Vâil b. Hucr'un rivayetini "mütekaddim" (önceki);" Ali ve Ebû Hureyre *radıyallahu anhumâ*'dan nakledileni de, kendinden öncekini nesheden "müteahhir (sonraki)" bir hüküm saymaktayız.

Eğer biri "Siz bu bölümde 'sünnet' adını alan şeyin, hakkında Kitap (âyet) inmeyen şey olduğunu söylediniz. Bunu da Allah *azze ve celle*'nin ***'ve'nhar'*** beyanına dair Ali'nin, 'namazda ellerin birini diğerinin üzerine koymak' şeklindeki te'viliyle temellendirdiniz. Ayrıca buradaki 'nahr'ın Kurban bayramı gününde yapılan kurban kesme anlamında olmasını, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu husustaki ***'... sünnetimize uygun davranmış olur'***[496] sözüne dayanarak reddettiniz. Ardından da namazda ellerin, göbeğin altında, biri diğerinin üzerine gelecek şekilde konulmasının 'sünnet' olduğuna ilişkin Ali ve Ebû Hureyre'den rivayette bulundunuz. Bu durumda eğer namazda bir eli diğerinin üzerine koymak 'sünnet'ten ise, o zaman âyette 've'nhar' lafzından kastedilen şey, bu (elleri birbiri üzerine koyma) olmamalıdır. Zira size göre 'nahr' konusundaki sünnet, nahr'ın bu anlamının âyette kastedilmediğini göstermektedir" derse, ona şöyle denilir:

Ali ve Ebû Hureyre'den rivayet ettiğimiz "sünnettendir" görüşü, hakkında yorum yapılan "nahr"ın bizatihi kendisiyle alakalı olmadığı gibi namazda

496 Bk. 326 no'lu hadis.

bir eli diğerinin üzerine koyma meselesiyle de ilgili değildir. O sadece ellerin konulacağı "yer" ile alakalıdır. Bu hususta Kitap (hükmü) yoktur. Bu, yalnızca sünnetle sabit bir meseledir. Bu nedenle onların dediği gibi "sünnet"tir. Nitekim daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sağ elini sol eli üzerine koyduğuna ve sol eli sağ eliyle kavradığına dair rivayetler tevatür derecesine ulaşmıştır. Bu rivayetlerden biri, bu bölümde aktardığımız Ali *radıyallahu anh* hadisidir. Diğer bir kısmı da şöyledir:

٣٣٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنْ أَبِي رَاشِدٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ غُضَيْفٍ الْكِنْدِيِّ، قَالَ: مَا نَسِيتُ مَعَ مَا نَسِيتُ مِنَ الْأَشْيَاءِ، أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعًا يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ فِي الصَّلَاةِ.

330- Yahya bize, İbn Vehb > Muâviye b. Salih > Yunus > Ebû Râşid yoluyla el-Hâris b. Gudayf[497] el-Kindî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Unuttuğum o kadar şeye rağmen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazda sağ elini sol elinin üzerine koyduğunu gördüğüm o anı hiç unutmadım."[498]

٣٣١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ، عَنْ يُونُسَ بْنِ سَيْفٍ، عَنْ أَبِي رَاشِدٍ الْحَرَّانِيِّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ غُضَيْفٍ الْكِنْدِيِّ السَّكُونِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ سَوَاءً.

331- Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb'in bize, amcası > Muâviye > Yunus b. Seyf > Ebû Râşid el-Harrânî kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Hâris b. Gudayf el-Kindî es-Sekûnî[499] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletti.[500]

497 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, noktasız olarak "Usayf" şeklinde kaydedilmiştir. Doğrusu el-Hâris b. Gudayf el-Kindî olacaktır. Ayrıca bu şahıs, Gudayf b. el-Hâris olarak da bilinmektedir. Bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 105. (Çeviren)

498 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 105.

499 Eserin yazma nüshasında "es-Sekûnî" nisbesi, kâf harfinin üst kısmı ile ya'dan önceki "nun" harfinin düşmesinden dolayı (السلولى) şeklinde okunacak hâle gelmiştir. Bu sebeple muhakkık da basılı nüshaya bu şekilde kaydetmiş olmalıdır. İsim ve nisbe için bk. Zehebî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, III, 453, Beyrut 1985. (Çeviren)

500 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 105.

٣٣٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: قُلْتُ لِزُهَيْرِ بْنِ مُعَاوِيَةَ: أَحَدَّثَكُمْ أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الْجَبَّارِ بْنِ وَائِلٍ أُرَاهُ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَضَعُ الْيُمْنَى فِي الصَّلَاةِ عَلَى الْيُسْرَى قَرِيبًا مِنَ الرُّسْغِ فَقَالَ: نَعَمْ.

332- Süleyman b. Şuayb bize, Abdurrahman b. Ziyâd'ın şöyle dediğini nakletti: Züheyr b. Muâviye'ye "Size Ebû İshâk, Abdurrahman b. Vâil'den -zannediyorum o da babasından- 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, namazda sağ elini sol elinin üzerinde bileğine yakın bir yere koyarken gördüm' hadisini rivayet etti mi?" diye sordum. O da "Evet" cevabını verdi.[501]

٣٣٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ: فَيَأْخُذُ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ إِلَى قَرِيبٍ مِنَ الرُّسْغِ، وَلَمْ يَشُكَّ فِيهِ.

333- Ebû Bekre bize, Ebû Dâvûd > Züheyr isnadıyla bunun aynısını rivayet etti ve herhangi bir tereddüde kapılmadan şöyle dedi: "Sağ eliyle, sol elini, bileğe yakın bir yerden kavradı."

٣٣٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلٍ الطَّائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَهْلُ بَيْتِي، أَنَّهُ قَدِمَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ يَضَعُ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ.

334- ... Abdulcebbâr b. Vâil et-Tâî dedi ki: "Ailem bana, [babamın][502] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna varınca, onu, namazda sağ elini sol elinin üzerine koymuş vaziyette [gördüğünü] haber verdi."[503]

٣٣٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَنْبَأَنِي سَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ، قَالَ: سَمِعْتُ حُجْرًا أَبَا الْعَنْبَسِ يُحَدِّثُ عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ وَائِلٍ، قَالَ: قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ وَائِلٍ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَوَضَعَ يَمِينَهُ عَلَى شِمَالِهِ.

501 Hadis için bk. Dârimî, Salât 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 318.

502 Bu ve bundan sonraki köşeli parantez içinde yer alan lafızlar, metnin aslından düşmüştür. Mananın tutarlı olması için gerekli olan bu ifadeleri, hadisin sonunda verilen kaynaklara bakarak tespit ettik. (Çeviren)

503 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 316; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 26.

335- ... Alkame'nin rivayetine göre, Vâil, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte namaz kılmış ve onun, sağ elini sol elinin üzerine koyduğunu görmüştür.[504]

٣٣٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ بَكَّارٍ الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُمَيْرٍ الْعَنَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلْقَمَةُ بْنُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَضَعُ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى ذِرَاعِهِ الْيُسْرَى إِذَا قَامَ فِي الصَّلَاةِ.

336- ... Alkame b. Vâil b. Hucr el-Hadramî'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namaza durduğu zaman sağ elini sol kolunun üzerine koyardı.[505]

٣٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أَيُّوبَ بْنُ خَلَفٍ الْأَزْدِيُّ، بِطَبَرِيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ وَائِلٍ، وَمَوْلًى لَهُمْ أَنَّهُمَا حَدَّثَاهُ، عَنْ أَبِيهِ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، أَنَّهُ رَأَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّلَاةِ وَضَعَ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى الْيُسْرَى.

337- ... Abdülcebbâr b. Vâil, Alkame b. Vâil'in ve azadlı bir kölelerinin kendisine bildirdiklerine göre, babası Vâil b. Hucr, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i namazda sağ elini sol elinin üzerine koyarken görmüştür.[506]

٣٣٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: كُنْتُ غُلَامًا لَا أَعْقِلُ صَلَاةَ أَبِي، فَحَدَّثَنِي وَائِلُ بْنُ عَلْقَمَةَ، عَنْ أَبِي وَائِلِ بْنِ حُجْرٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ خَلْفَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ إِذَا دَخَلَ فِي الصَّلَاةِ رَفَعَ يَدَيْهِ وَكَبَّرَ وَالْتَحَفَ، ثُمَّ أَدْخَلَ يَدَيْهِ فِي ثَوْبِهِ أَخَذَ شِمَالَهُ بِيَمِينِهِ.

504 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 316.

505 Nesâî, İftitâh 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 316.

506 Müslim, Salât 57; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 317.

338- ... Abdülcebbâr b. Vâil dedi ki: Babamın namazını kavrayamayacak kadar küçük bir çocuktum. Vâil b. Alkame bana babam Vâil b. Hucr'un şöyle dediğini haber verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in arkasında namaz kıldım. Namaza girdiğinde ellerini kaldırır, tekbir getirir ve elbisesine sarınırdı. Sonra da ellerini elbisesinin içine koyar ve sağ eliyle sol elini kavrardı."[507]

٣٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قال: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي حَازِمِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَادَ النَّاسُ يُؤْمَرُونَ أَنْ يَضَعَ الرَّجُلُ يَدَهُ الْيُمْنَى عَلَى ذِرَاعِهِ الْيُسْرَى فِي الصَّلَاةِ.

قَالَ أَبُو حَازِمٍ: لَا أَعْلَمُ إِلَّا أَنَّهُ قَالَ يَنْمِنُ ذَلِكَ يَعْنِي: يَرْفَعُ.

339- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Ebû Hâzim b. Dînâr yoluyla rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd dedi ki: "Neredeyse insanlara, namazda sağ ellerini sol kollarının üzerine koymaları emredilecekti."

Ebû Hâzim dedi ki: "Onun (Sehl b. Sa'd) bu rivayeti ancak merfu olarak (Allah Rasûlü'ne dayandırarak) naklettiğini biliyorum."[508]

***

İşte bu rivayetler şunu söylemektedir: Sol el, bileğe yakın bir yerden sağ elle kavranır ve böylece sol el altta, sağ el de onun üstünde olur. Ayrıca biz bu uygulamayı farz ve nafilelerin hepsinde görmekteyiz. Ancak Mâlik, bunu farzlarda yapmanın mekruh; nafilelerde ise kıyamın uzun olması hâlinde mübah olduğu görüşündedir.

Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik'ten bu görüşü rivayet etmiştir. Ne var ki İbn Vehb ona bu konuda muhalefet ederek farz ve nafilelerin tamamında bunu yapmayı müstehap saymıştır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve onun ashâbına *-Allah onlardan razı olsun-* uyarak bizim kanaatimiz de budur. Eğer ellerin birini, diğerinin üstüne koymak nafilelerde bir huşû sebebi sayılıyorsa, farzlar bu huşûa daha layıktır. Şayet farzlarda ellerin birini diğerinin üzerine koymak mekruhsa, aynı şey nafileler için de geçerlidir. Kıyamın uzun olduğu durumlarda

507 Ebû Dâvûd, Salât 115.

508 Buhârî, Ezân 87; Mâlik, Kasru's-Salât 47.

söz konusu uygulamanın mübah olmasına gelince; bu hüküm de Mâlik'in *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu uygulamayı kıyamın uzun olmasından önce mekruh saydığını göstermektedir. Oysa bu konuda Sehl b. Sa'd ve diğerlerinden rivayet ettiğimiz hadisler bu görüşü geçersiz kılmaktadır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَاِذَا ضَرَبْتُمْ فِي الْاَرْضِ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ اَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلٰوةِ اِنْ خِفْتُمْ اَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا...﴾

"YERYÜZÜNDE SEFERE ÇIKTIĞINIZ ZAMAN KÂFİRLERİN SİZE KÖTÜLÜK YAPMALARINDAN ENDİŞE EDERSENİZ, NAMAZI KISALTMANIZDA SİZE BİR GÜNAH YOKTUR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman (ve izâ darabtum fi'l-ard) kâfirlerin size kötülük yapmalarından endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."***[509] buyurmaktadır. Bu âyet, te'vili Kitab'ın başka âyetlerinde ve sünnette aranması gereken müteşâbih âyetlerdendir. Allah *azze ve celle*'nin ***"Ve izâ darabtum fi'l-ard..."*** şeklindeki beyanında geçen "ed-darbu fi'l-ard"dan kasıt, "yolculuğa çıkmak"tır. Çünkü bir başka âyette Yüce Allah ***"Allah bilmektedir ki, içinizde hastalar bulunacak, bir kısmınız Allah'ın lütfundan (rızık) aramak üzere yeryüzünde yolculuğa çıkacaklar (yadribûne fi'l-ard)..."***[510] buyurmaktadır.

Müslümanlar da buradaki yolculuklardan, daha özel ve sınırları belirgin olan yolculukların kastedildiği konusunda icma etmişlerdir. Bu sebeple bazıları, "Bu, mesafesi üç gün ve daha fazla süren yolculuktur" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunmakta ve İbn Ömer'den buna dair rivayette bulunmaktadırlar:

---

509 Nisâ 4/101.

510 Müzzemmil 73/20.

٣٤٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ خُصَيْفِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يُسَافِرُ الْيَوْمَ وَالْيَوْمَيْنِ لَا يَقْصُرُ الصَّلَاةَ، وَلَكِنَّهُ إِذَا خَرَجَ إِلَى خَيْبَرَ قَصَرَ الصَّلَاةَ وَهِيَ مَسِيرَةُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ.

340- ... Husayf b. Abdurrahman'ın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer bir-iki gün yolculuk yaptığı hâlde namazı kısaltmazdı. Fakat Hayber'e çıktığı zaman namazı kısaltırdı. Zira orası üç günlük mesafedeydi.[511]

٣٤١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ نَافِعٍ قَالَ: كُنْتُ أُسَافِرُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ الْيَوْمَ وَالْيَوْمَيْنِ فَلَا يَقْصُرُ الصَّلَاةَ، فَإِذَا سَافَرْنَا ثَلَاثًا قَصَرَ الصَّلَاةَ.

341- ... Ubeydullah b. Amr'ın Husayf'tan rivayet ettiğine göre, Nâfi' şöyle dedi: "İbn Ömer, kendisiyle birlikte bir-iki günlük bir yolculuğa çıktığımızda namazı kısaltmıyor; ancak üç günlük bir yolculuğa çıktıysak kısaltıyordu."

٣٤٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ سَهْلٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: سَافَرْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ يَوْمَيْنِ فَلَمْ يَقْصُرْ، وَسَافَرْتُ مَعَهُ ثَلَاثًا فَقَصَرَ.

342- ... Abdüsselâm b. Harb'ın Husayf'tan rivayet ettiğine göre, Nâfi' dedi ki: "İbn Ömer'le iki günlük bir yolculuğa çıktım, namazı kısaltmadı. Onunla üç günlük bir yolculuk yaptığımda ise kısalttı."

***

Bazıları da dört beridlik[512] mesafede namazın kısaltılacağını söylemişlerdir. Bu da yaklaşık bir tam günlük mesafe demektir. Mâlik'in *-Allah'ın*

511 Mâlik'in Nâfi' yoluyla naklettiği ve sadece İbn Ömer'in Hayber'e yolculuk yaptığı zaman namazları kısalttığını ifade eden bir rivayet için bk. Mâlik, Kasru's-Salât 13.

512 1 beridlik mesafe, 12 millik (22.176 metre) mesafe için kullanılmaktadır. Dolayısıyla 4 berid de yaklaşık 90 km'lik bir mesafe olmaktadır. (Çeviren)

rahmeti üzerine olsun- görüşü budur. İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan da böyle bir kanaat rivayet edilmektedir.

٣٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ وَابْنُ عَبَّاسٍ يَقْصُرَانِ الصَّلَاةَ فِي أَرْبَعِ بُرُدٍ.

343- … Yahya b. Hassân'ın rivayet ettiğine göre, İbn Lehîa dedi ki: "İbn Ömer ve İbn Abbâs, dört beridlik mesafede namazı kısaltıyorlardı."[513]

٣٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ كَانَ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ فِي مَسِيرَةِ الْيَوْمِ التَّامِّ.

344- … Mâlik'in İbn Şihâb'dan, onun da Sâlim'den rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Ömer), bir tam günlük mesafede namazı kısaltıyordu.[514]

٣٤٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، مِثْلَهُ.

345- … Hâlid b. Abdurrahman, İbn Ebî Zi'b'den, o ez-Zührî'den, o Sâlim'den, o da babasından (İbn Ömer) bunun aynısını rivayet etti.[515]

***

Bu konuda ihtilaf ettikleri ve İbn Ömer'den gelen rivayetler de birbirine eşdeğer olduğu için, meseleyi incelediğimizde böyle bir sonuca kıyas ve istinbat yoluyla varılamayacağını görmekteyiz. Ayrıca âyetten açıkça anlaşılan ilk anlam da yeryüzünde uzak veya yakın herhangi bir yolculuğa çıkıldığında namazın kısaltılmasını gerektirmektedir.

Öte yandan ilim adamları, âyetin te'vilinin, açıkça anlaşılan ilk anlamına uygun düşen genel (umûm) karakterde olmadığı ve belirli yolculuklara has olduğu konusunda icma ettikleri için, âyet, "umûm" hükmünden çıkmakta ve tespiti için ikinci bir manaya ihtiyaç duyan "husûs" hükmüne girmektedir. Bu nedenle âlimlerin, insanın yolculuğa çıkmadan önce namazını tam olarak kılması ve üç gün mesafedeki bir yolculuğa çıkınca da namazı kısaltabileceği

513 Muallak bir rivayet olarak bk. Buhârî, Taksîru's-Salât 4.

514 Mâlik, Kasru's-Salât 13, 15.

515 Benzer bir senedle Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 525.

hususunda icma ettiklerini ve bu te'vilin, âyetin kapsamına girdiğini görmekteyiz. Şu da var ki (üç günden) daha az mesafedeki bir yolculuğa çıkanlar hakkında da ihtilaf edilmiş ve bunlar, söz konusu âyette kastedilen "hâss" kapsamında değerlendirilmemiştir. Zira bunların, bu çerçevede yer aldığına dair bir bilgimiz bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu durumdaki birinin hükmünü, yolculuğa çıkmadan önceki hükmüne dâhil ederiz.

Ayrıca âlimler, namazın kısaltılabileceği mesafedeki bir yolculukta, Müslümanların şehirlerinden veya kasaba/köylerinden birinde ikâmet etmeye niyetlenmiş biri hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları "Eğer on beş gece ikâmet etmeye niyetlenmiş ise, namazı tam olarak kılar, dolayısıyla mukimlerin hükmüne dâhil olmuş sayılır" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşte olanlardandır. Ayrıca bu görüşü İbn Abbâs, İbn Ömer, İbnü'l-Müseyyeb ve Saîd b. Cübeyr'den de rivayet etmişlerdir.

٣٤٦ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ قَالَا: إِذَا قَدِمْتَ بَلْدَةً وَأَنْتَ مُسَافِرٌ وَفِي نَفْسِكَ أَنْ تُقِيمَ بِهَا خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً فَأَكْمِلِ الصَّلَاةَ بِهَا، وَإِنْ كُنْتَ لَا تَدْرِي مَتَى تَظْعَنُ فَاقْصُرْهَا.

346- ... Ebû Hanîfe'nin Ömer[516] b. Zerr'den, onun da Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve İbn Ömer şöyle demişlerdir: "Eğer on beş gece kalmak niyetiyle bir şehre yolculuk yaparsan, namazları tam olarak kıl. Şayet ne zaman ayrılacağını bilemiyorsan, namazları kısalt."

٣٤٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ أَبُو يَحْيَى الْأَسَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُجَاهِدٌ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يُقِيمَ بِمَكَّةَ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً، وَسَرَّحَ ظَهْرَهُ صَلَّى أَرْبَعًا الْمَكْتُوبَةَ.

347- ... Ömer b. Zerr'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, Mekke'de on beş gece kalmak istediği zaman bineğini salıverir ve farz namazları dört rekât olarak kılardı.[517]

516 Eserin yazma nüshasında bu isim, yanlışlıkla "Amr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

517 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 534.

٣٤٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ مُوسَى الصَّغِيرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ إِذَا أَجْمَعَ عَلَى الْإِقَامَةِ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً أَتَمَّ الصَّلَاةَ.

348- … Şerîk b. Abdullah'ın Musa es-Sagîr'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "İbn Ömer on beş gece kalmaya karar verdiği zaman namazları tam kılardı."

٣٤٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: إِذَا أَقَامَ الْمُسَافِرُ خَمْسَ عَشْرَةَ لَيْلَةً أَتَمَّ الصَّلَاةَ، وَمَا دُونَ ذَلِكَ فَلْيَقْصُرْ.

349- … Dâvûd b. Ebî Hind'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: "Yolcu, bir yerde on beş gece ikâmet ederse namazı tam olarak kılar; bundan daha az sürelerde ise kısaltsın."[518]

٣٥٠ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ مِثْلَ ذَلِكَ.

350- … Ebû Bişr'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr bunun aynısını söylemiştir.

***

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Eğer dört gece ikâmet etmeye niyetlenirse, namazı tam kılar." Bu görüşte olanlardan biri de Mâlik b. Enes'tir. Bu kanaati Saîd b. el-Müseyyeb'den de rivayet etmişlerdir.

٣٥١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: مَنْ أَجْمَعَ إِقَامَةَ أَرْبَعِ لَيَالٍ وَهُوَ مُسَافِرٌ أَتَمَّ الصَّلَاةَ. قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ أَحَبُّ مَا سَمِعْتُ إِلَيَّ، وَالَّذِي لَمْ يَزَلْ عَلَيْهِ أَهْلُ الْعِلْمِ عِنْدَنَا.

518 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 535.

351- ... Mâlik'in Atâ b. Abdullah el-Horasânî'den rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb şöyle dedi: "Yolculukta bir yerde dört gece kalmaya karar veren kimse, namazı tam olarak kılar."

Mâlik dedi ki: "Bu, şimdiye kadar duyduklarım içerisinde benim en çok beğendiğim ve bizdeki ilim adamlarının da hâlen benimsedikleri görüştür."[519]

***

Âlimler bu hususta bu derece ihtilaf ettikleri ve ilk görüşün dışında bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiç kimsenin bir kanaatini tespit edemediğimiz için, başka bir delil olmasa bile, (o ilk görüş sahiplerine) uyanların görüşü bize göre daha tercihe layık sayılır. Kaldı ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen sünnetinde buna işaret eden bir takım deliller de bulduk. Şöyle ki:

٣٥٢ – حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ أَفْجَرُ الْفُجُورِ، وَكَانُوا يَشْهَدُونَ الْمُحَرَّمَ صَفَرًا، وَيَقُولُونَ: إِذَا بَرَأَ الدَّبَرُ، وَعَفَا الْأَثَرُ، وَانْسَلَخَ صَفَرُ صَلَحَتِ الْعُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرَ، وَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ، وَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً.

352- ... Abdullah b. Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: (Câhiliye devrinde) Araplar hac aylarında umre yapmayı en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem'e Safer adını vererek "(Hac dönüşü develerin yolculuk meşakkati ve yük taşımaktan kaynaklanan sırtlarındaki) yara iyileşir, (uzun zaman geçip de devenin ayak veya yara) izleri silinir ve Safer ayı da çıkarsa umre yapmak isteyene umre helâl olur!" derlerdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashâbı ile birlikte (Zilhicce'nin) dördüncü gecesinin sabahında (Mekke'ye) geldi ve ashâbına bu haccı, umreye çevirmelerini emretti.[520]

٣٥٣ – حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَالِيَةِ الْبَرَّاءُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى

519 Mâlik, Kasru's-Salât 18.

520 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 198.

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ وَهُمْ يُهِلُّونَ بِالْحَجِّ فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ.

353- … Eyyûb'un Ebu'l-Âliye el-Berâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı hacca telbiye getirerek (Zilhicce'nin) dördüncü gecesinin sabahında (Mekke'ye) geldiler. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* -yanında hedy kurbanı bulunanlar dışında- ashâbına bu haccı, umreye çevirmelerini emretti."[521]

٣٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَرْبَعِ لَيَالٍ خَلَوْنَ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ، فَلَمَّا طَافُوا بِالْبَيْتِ وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً. فَلَمَّا كَانَ بَعْدَ التَّرْوِيَةِ لَبَّوْا بِالْحَجِّ فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ قَدِمُوا فَطَافُوا بِالْبَيْتِ وَلَمْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

354- … Kays b. Sa'd'ın Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Zilhicce'nin dördüncü gecesinden sonra (Mekke'ye) geldi ve Kâbe'yi, Safa ve Merve'yi tavaf ettikten sonra ***'Bunu umreye çevirin'*** buyurdu. Terviye gününde[522] hac için telbiye getirdiler. Kurban (bayramı) gününde de gelip Kâbe'yi tavaf ettiler fakat Safa ve Merve arasında tavaf yapmadılar."[523]

٣٥٥ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ فِي أُنَاسٍ مَعِي، قَالَ: أَهْلَلْنَا أَصْحَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ خَالِصًا لَيْسَ مَعَهُ عُمْرَةٌ، فَقَدِمَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

521 Müslim, Hac 202.

522 Zilhicce'nin sekizinci gününe "Terviye günü" denilmektedir. Ayrıca eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kısım, "Terviye'den sonra" anlamına gelen "ba'de't-Terviye" olarak kaydedilmiştir. Oysa diğer kaynaklarda "Terviye gününde" şeklinde geçmektedir. Doğrusu da budur. (Çeviren)

523 Ebû Dâvûd, Menâsik 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 362.

صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ وَأَمَرَنَا أَنْ نُحِلَّ، وَقَالَ: حِلُّوا وَأَصِيبُوا النِّسَاءَ قَالَ عَطَاءٌ: وَلَمْ يَعْزِمْ عَلَيْهِمُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُصِيبُوا النِّسَاءَ.

355- … İbn Cüreyc dedi ki: Bana Atâ haber verip dedi ki: Beraberimdeki bir grup insanla Câbir b. Abdullah'ı şöyle derken işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı olarak, umreye niyet etmeden sadece hac için ihrama girmiştik. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Zilhicce'nin dördüncü gecesinin sabahında (Mekke'ye) vardığımızda bize ihramdan çıkmamızı emretti ve ***'İhramdan çıkın! Kadınlarla da ilişkiye girin (girebilirsiniz)'*** dedi." Atâ dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara kadınlarla ilişkiyi zorunlu kılmamıştır."[524]

***

Bu rivayetlerde de görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye (Zilhicce'nin) dördüncü gecesinin sabahında gelmiştir. Buna göre oradan hac için çıkış vakti de Terviye günü (Zilhicce'nin sekizinci günü) zevalden önce olmaktadır. Böylece orada dört günden daha fazla bir süre ikamet etmiş demektir.

٣٥٦ - حَدَّثَنَا مُبَشِّرُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ مُبَشِّرٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ حَجَّ، فَجَعَلَ يُصَلِّي رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعَ، فَقَالَ: كَمْ أَقَمْتُمْ؟، قَالُوا: عَشْرًا.

356- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Yahya b. Ebî İshâk dedi ki: Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* haccedeceği vakit onunla birlikte yola çıkmıştık. (Medine'ye) dönünceye dek (dört rekâtlık farzları) ikişer rekât olarak kıldı." (Yahya) "Kaç gün kaldınız?" diye sordu. O da (Enes) "On gün" dedi.[525]

---

524 Müslim, Hac 141.

525 Buhârî, Taksîru's-Salât 1; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 15. Eserin yazma ve basılı nüshalarında Yahya'nın bu sorusuna bir grubun cevap verdiğini gösteren çoğul kalıbı kullanılmıştır. Ancak Buhârî ve Müslim'de tekil olarak sadece Enes b. Mâlik'in cevap verdiği belirtilmektedir. (Çeviren)

٣٥٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَنَسًا، يَقُولُ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَصَرَ حَتَّى أَتَى مَكَّةَ فَأَقَمْنَا بِهَا عَشْرًا فَقَصَرَ الصَّلَاةَ حَتَّى رَجَعْنَا.

357- … Süfyân'ın rivayet ettiğine göre Yahya b. Ebî İshâk dedi ki: Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte yolculuğa çıktık. Mekke'ye gelinceye dek namazları kısaltarak kıldı. Orada on gün kaldık. Tekrar dönünceye kadar yine namazları kısaltarak kıldı."[526]

٣٥٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ، فَلَمْ يَزَلْ يَقْصُرُ الصَّلَاةَ حَتَّى رَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ، وَأَقَامَ بِمَكَّةَ عَشْرًا.

358- … Ebû Avâne'nin Yahya b. Ebî İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktık. Gidip tekrar Medine'ye dönünceye kadar namazları hep kısaltarak kıldı. Mekke'de on gün kaldı."[527]

٣٥٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعَ فَقُلْتُ لِأَنَسٍ، أَوْ فَقِيلَ لَهُ: فَكَمْ أَقَامَ؟ قَالَ: عَشْرًا.

359- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Saîd b. Mansûr > Hüşeym > Yahya b. Ebî İshâk el-Hadramî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktık. Dönünceye kadar (dört rekâtlık farz) namazları ikişer rekât olarak kıldı." (Yahya dedi ki:) Enes'e dedim ki veya ona denildi ki: "Orada kaç gün kaldı?" O da "On gün" cevabını verdi.[528]

---

526 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 15.

527 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 15.

528 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 15.

٣٦٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَدِينَةِ إِلَى مَكَّةَ فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى رَجَعَ، فَقُلْتُ: كَمْ أَقَامَ بِمَكَّةَ؟ قَالَ: عَشْرًا.

360- Bize Ali b. Şeybe'nin, Yahya b. Yahya en-Neysâbûrî > Hüşeym > Yahya b. Ebî İshâk yoluyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber Medine'den Mekke'ye doğru yola çıktık. Dönünceye kadar (dört rekâtlık farz) namazları ikişer rekât olarak kıldı." (Yahya dedi ki:) "Mekke'de kaç gün kaldı?" diye sordum. "On gün" dedi.[529]

***

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'den Mina'ya çıkıncaya kadar -ki bu da dört günden fazla bir süredir- namazları kısalttığına dair bir işaret vardır. Bu konuda, burada sözünü ettiğimiz iki görüşten daha başka bir görüş de bulunmamaktadır. Bu görüşlerden biri,[530] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz rivayetlere aykırı düşmesi sebebiyle geçersiz hâle geldiğine göre, diğeri geçerlilik kazanacaktır.

"... Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."[531] âyetine gelince; bazıları "Bu, yolculuk esnasında namazı kısaltmaya ilişkin Allah'ın onlara verdiği kesin bir emri ifade eder" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Bunlar, yolcunun, namazını kısaltarak kılması gerektiğini söylemişlerdir. Bu hususta, bölümün başında rivayet ettiğimiz Âişe *radıyallahu anhâ*'nın hadisini nakletmişlerdir: "Namaz, ilk farz kılındığında iki rekât olarak farz kılınmıştır. (Daha sonra) yolculukta aynen bırakılmış, ikamet hâlindeki namazlarda ise artırılmıştır."

Buna göre, ***"... Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."*** âyeti, tıpkı ***"Şüphe yok ki, Safa ile Merve Allah'ın koyduğu nişanlardandır. Her kim Beytullah'ı ziyaret eder veya umre yaparsa onları tavaf etmesinde ken-***

529 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 15.

530 Mâlik ve Saîd b. el-Müseyyeb'i kastetmektedir. (Çeviren)

531 Nisâ 4/101.

disine bir günah yoktur"[532] âyetine benzemektedir. İkinci âyet, hac ve umrede tavafı terk etmenin mübah olduğunu değil, aksine her ikisinde tavafın geçerli olduğunu göstermektedir.

(Bu görüştekiler) ayrıca şöyle demişlerdir: Namazı (dörde) tamamlamanın mübah olduğunu söyleyenler açısından bakıldığında, kısaltılacak namazlarda iki rekâta eklenen rekâtları kılıp kılmamak kişinin tercihine kaldığına göre, bu durum o (ilave) rekâtların farz olmadığını gösterir. Zira farz namazlarda, insanlara yapıp yapmama tercihi tanınmamış, bunları kesin bir farz olarak yerine getirmeleri emredilmiştir.

Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: ***"... Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."*** âyeti, namazı kısaltarak kılmak isteyenler için kısaltmanın kesin bir emir değil, mübah olduğunu göstermektedir. Bu kanaatte olanlardan biri de Şâfiî'dir. Çünkü buradaki "günah"ın kaldırılması, keyfiyet olarak tıpkı ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz. Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki taraf da) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde günah/sakınca yoktur..."***[533] ve ***"(İddet beklemekte olan) kadınlarla evlenme hususundaki düşüncelerinizi üstü kapalı biçimde anlatmanızda veya onu içinizde gizli tutmanızda size günah yoktur..."***[534] âyetlerine benzemektedir. Bu âyetlerin tamamı, kesin emre değil, mübahlığa delalet etmektedir.

Gerek ikinci görüş sahiplerine karşı öne sürdükleri deliller, gerekse ilk kısımda farz ve nafilelerin niteliklerine dair yaptıkları tespitler sebebiyle birinci görüş sahiplerinin kanaati bize göre daha tercihe layıktır.

Bu noktada biri şunu diyebilir: "Âyetin açıkça anlaşılan ilk anlamı, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğiniz hadisin manasından başka bir manaya işaret etmektedir. Zira âyette ***"... Namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."*** denilmektedir. Buna göre "kısaltma" ancak kısaltmadan önce "tam" sayılan bir şey için söz konusu olabilir." Nitekim Câbir b. Abdullah'tan da bu manada bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

532 Bakara 2/158.

533 Bakara 2/230.

534 Bakara 2/235.

٣٦١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامِ بْنِ أَبِي عَبْدِ اللهِ الدَّسْتَوَائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْيَشْكُرِيِّ، أَنَّهُ سَأَلَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ عَنْ قَصْرِ الصَّلَاةِ فِي الْخَوْفِ أَيَّ يَوْمٍ أُنْزِلَ وَأَيْنَ هُوَ؟ قَالَ: انْطَلَقْنَا نَتَلَقَّى عِيرَ قُرَيْشٍ أَتَتْهُ مِنَ الشَّامِ، حَتَّى إِذَا كُنَّا بِنَخْلٍ، جَاءَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: تَخَافُنِي؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَمَنْ يَمْنَعُكَ مِنِّي؟ قَالَ: اللهُ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: فَسَلَّ السَّيْفَ فَتَهَدَّدَهُ الْقَوْمُ وَأَوْعَدُوهُ، فَنَادَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالرَّحِيلِ وَأَخْذِ السِّلَاحِ، ثُمَّ نُودِيَ بِالصَّلَاةِ فَصَلَّى نَبِيُّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِطَائِفَةٍ مِنَ الْقَوْمِ، وَطَائِفَةٌ أُخْرَى يَحْرُسُونَهُمْ، فَصَلَّى بِالَّذِينَ يَلُونَهُ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ تَأَخَّرَ الَّذِينَ يَلُونَهُ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، فَقَامُوا فِي مَصَافِّ أَصْحَابِهِمْ، ثُمَّ جَاءَ الْآخَرُونَ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ وَالْآخَرُونَ يَحْرُسُونَهُمْ، ثُمَّ سَلَّمَ، وَكَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ وَلِلْقَوْمِ رَكْعَتَانِ، فَيَوْمَئِذٍ أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي قَصْرِ الصَّلَاةِ، وَأَمَرَ الْمُؤْمِنِينَ بِأَخْذِ السِّلَاحِ.

361- … Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Süleyman el-Yeşkurî, Câbir b. Abdullah'a korku hâlinde namazı kısaltma ile ilgili hükmün hangi gün ve nerede indirildiğini sordu, o da şöyle cevap verdi:

Kureyş'in Şam'dan gelmekte olan bir kervanını vurmak üzere yola çıkmıştık. Bir hurmalığa geldiğimizde onlardan biri Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Muhammed!" diye seslendi.[535] O da ***"Evet (buyur)"*** dedi. Adam "Benden korkuyor musun?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Hayır"*** dedi. "Peki, seni benden kim koruyacak?" dedi. O da ***"Allah azze ve celle"*** buyurdu.

Adam kılıcını çekince, etraftakiler onu tehdit edip korkuttular. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* yola devam edileceğini ilan etti ve silahını aldı. Ardından namaz için ezan okundu ve Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir gruba namaz kıldırırken diğer bir grup da onları koruyup kolladı. Allah Rasûlü arkasındakilere iki rekât namaz kıldırdıktan sonra selam verdi. Daha sonra o grup geri çekilip diğerlerinin yerini aldı. Peşinden ötekiler de bunların yerine geçtiler. Rasûlullah onlara da iki rekât namaz kıldırırken bu

535 Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (I, 317) bu ifade "Muhammed sen misin?" şeklinde bir soru olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

defa ilk grup onları koruyup kolladı. Ardından (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem)* selam verdi. Böylece Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* dört, diğer iki grup ise ikişer rekât kılmış oldu. İşte o gün Allah *azze ve celle,* namazın kısaltılmasıyla ilgili âyeti indirdi ve mü'minlere silahlarını yanlarına almaları emrini verdi.

***

Bu hadise göre, namazdaki kısaltma, tamamlama hükmünden sonra ortaya çıkmıştır.

Buna verilecek cevap şudur: Bize göre bu hadis, sözünü ettiğimiz Hz. Âişe hadisine aykırı değildir. Çünkü mesele şöyle olabilir: Âişe *radıyallahu anhâ*'nın hadisine göre namazla ilgili olarak önceleri iki rekâtlık farz hükmü konulmuşken, daha sonra buna birden fazla anlam içeren (mücmel) bir hüküm ilave edilmiştir. Bu mücmel hüküm de Allah *azze ve celle*'nin yolculuk sırasındaki korku namazına dair bu âyeti indirmesiyle birlikte hem yolculuk hem de ikâmet hallerinin her ikisi için kullanılmaya elverişlidir. Nitekim yolculuk namazı, tamamlama hükmünden önceki hâli üzere bırakılmış ve sonradan ortaya çıkan söz konusu ilave ise, yolculuk hâli dışında sadece normal hâllerdeki namazları kısaltmak için geçerli sayılmıştır.

Buna karşılık o muhalif çıkıp şöyle diyebilir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, namazı tamamlamanın mukim için zorunlu olduğu gibi yolcu için de zorunlu olduğunu gösteren rivayetler nakledilmiştir. Bunlardan birkaçı şöyledir:

٣٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو قِلَابَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ أَوْ عَنْ رَجُلٍ، عَنْ أَبِي أُمَيَّةَ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ سَفَرٍ، فَقَالَ: أَلَا تَنْتَظِرُ الْغَدَاءَ يَا أَبَا أُمَيَّةَ؟ فَقُلْتُ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ: هَلُمَّ أُحَدِّثْكَ عَنِ الصَّائِمِ، إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ الصَّوْمَ وَشَطْرَ الصَّلَاةَ.

362- ... Yahya b. Ebî Kesîr dedi ki: Ebû Kılâbe bize rivayet edip dedi ki: Bize Ebû Ümeyye rivayet etti veya (Ebû Kılâbe'nin) bir adam yoluyla aktardığına göre, Ebû Ümeyye şöyle dedi: Bir yolculuk esnasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına vardım. Bana ***"Ebû Ümeyye! Yemeği beklemeyecek misin?"*** diye sordu. Ben "Oruçluyum" dedim. Bunun üzerine

şöyle buyurdu: ***"Gel de sana oruçludan bahsedeyim. Şüphesiz Allah azze ve celle, yolcudan orucu ve namazın yarısını kaldırmıştır."***[536]

٣٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي عَامِرٍ، أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَطْعَمُ ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

363- İbrahim b. Merzûk bize, Ravh > Hammâd > Eyyûb > Ebû Kılâbe kanalıyla Benû Âmir'den bir adamın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, yemek yediği bir sırada geldiğini rivayet etti ve hadisin aynısını zikretti.

٣٦٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

364- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ravh > Hammâd > el-Cerîrî > Ebu'l-Alâ kanalıyla kendi kavminden bir adamın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldiğini rivayet ederek bunun aynısını zikretti.[537]

٣٦٥ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، مِنْ بَنِي عَبْدِ اللهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: أَغَارَتْ عَلَيْنَا خَيْلُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَتَيْتُ إِلَى نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

365- … Muhammed b. Süleym'in Abdullah b. Sevâde'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ka'b b. Mâlik oğullarından Enes b. Mâlik "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in atı bize saldırdı. Ben de Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim" diyerek bu hadisin aynısını zikretti.[538]

***

536 Nesâî, Sıyâm 50.

537 Benzer bir isnadla bk. Nesâî, Sıyâm 50.

538 Ebû Dâvûd, Savm 44; Tirmizî, Savm 21.

Buna şöyle cevap verilir: Burada yolcunun namazını tamamlaması gerektiğine dair bir işaret bulunmamaktadır. Çünkü "kaldırmak (vad')," daha önce gerekli olan bir şeyin sonradan kaldırılması anlamına gelebildiği gibi öncesinde başka bir hüküm olmadığı hâlde, o hususta herhangi bir farziyetin bulunmadığı manasına da gelebilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmaktadır: ***"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Büyüyünceye kadar çocuktan, bilinci yerine gelinceye kadar deliden ve uyanıncaya kadar uyuyandan."***

٣٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مَرْوَانَ، عَنْ ظَبْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

366- (Bu hadisi) bize Yunus, İbn Vehb > Cerîr b. Hâzim > Süleyman b. Mervân > Zabyân > Abdullah b. Abbâs > Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etti.[539]

٣٦٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

367- Yine bize İbrahim b. Merzûk, Affân b. Müslim > Hammâd b. Seleme > Hammâd > İbrahim > el-Esved > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunu rivayet etti.[540]

***

Burada çocuktan, ergen olmadan önce yükümlü olduğu bir şeyin "kaldırılması" söz konusu değildir. Aynı şey delilik hâlindeki deli için de geçerlidir. Bu sebeple ***"Allah azze ve celle, yolcudan namazın yarısını kaldırmıştır (vad')"*** sözü, ***"Allah azze ve celle, çocuktan (yükümlülüğü) kaldırmıştır (ref')"*** sözüne benzemektedir.

Öte yandan ilgili âyetin te'viline baktığımızda, namazdaki kısaltmanın yolculuk hâlindeki korkuyla alakalı olduğunu görürüz. Çünkü Allah *azze ve*

539 Ebû Dâvûd, Hudûd 17.

540 Ebû Dâvûd, Hudûd 17; Nesâî, Talâk 21; İbn Mâce, Talâk 15.

celle ***"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."***[541] buyurmaktadır. Dolayısıyla âyetteki namazı kısaltma meselesi korku hâlinde geçerlidir. Daha sonra sünnetin, güven ve huzur hâlindeki namazı kısaltma hükmünü korku hâlindeki hükme kattığını tespit ettik. Şöyle ki:

٣٦٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ يُحَدِّثُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بَابَاهُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: إِنَّمَا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ} فَقَدْ أَمِنَ النَّاسُ، فَقَالَ: إِنِّي عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتَ مِنْهُ، فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوا صَدَقَتَهُ.

368- Ebû Bekre bize, Ravh > İbn Cüreyc > Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Ammâr > Abdullah b. Bâbâh yoluyla Ya'lâ b. Ümeyye'nin şöyle dediğini rivayet etti: Ömer b. el-Hattâb'a hitaben "Allah *azze ve celle* ***'... Kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur...'*** buyuruyor. Oysa şimdi insanlar güven içindeler" dedim. Bana dedi ki: "Ben de senin hayret ettiğin şeye hayret etmiştim. Bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca ***'Bu, Yüce Allah'ın size tasaddukta bulunduğu bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin'*** buyurdu."[542]

٣٦٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بَابَاهُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلَاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا}، فَقَالَ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمَّا سَأَلْتَنِي، فَقَالَ: هِيَ صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوهَا.

369- Yezîd b. Sinan bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Ammâr > Abdullah b. Bâbâh kanalıyla Ya'lâ b. Ümeyye'nin şöyle dediğini nakletti: Ömer b. el-Hattâb'a, Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."*** âyetini sordum. Dedi ki: Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi*

541 Nisâ 4/101.

542 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 4; Nesâî, Taksîru's-Salât 1.

ve sellem'e bana sorduğun şeyi sordum, şöyle cevap verdi: ***"Bu, Allah azze ve celle'nin size tasaddukta bulunduğu bir sadakadır. Bunu kabul edin."***[543]

٣٧٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بَابَاهِ، عَنْ يَعْلَى، قَالَ: قُلْتُ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {أَنْ تَقْصُرُوا مِنَ الصَّلاةِ إِنْ خِفْتُمْ أَنْ يَفْتِنَكُمُ الَّذِينَ كَفَرُوا} فَقَالَ: عَجِبْتُ مِمَّا عَجِبْتَ مِنْهُ، فَسَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: صَدَقَةٌ تَصَدَّقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا عَلَيْكُمْ فَاقْبَلُوهَا.

370- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Abdurrahman b. Abdullah b. Ebî Ammâr > Abdullah b. Bâbâh yoluyla Ya'lâ b. Ümeyye'nin şöyle dediğini rivayet etti: Ömer b. el-Hattâb'a, Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."*** âyetini sordum. Bana dedi ki: "Ben de senin hayret ettiğin şeye hayret etmiştim. Bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca ***'Bu, Allah azze ve celle'nin size tasaddukta bulunduğu bir sadakadır. O'nun sadakasını kabul edin'*** buyurdu."[544]

***

Bu hadiste sünnet bizlere güven içindeki yolcunun, namazın kısaltılması bakımından, korku hâlindeki yolcu hükmünde olduğunu açıklamıştır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yapmış; haccı sırasında insanlara namazı kısaltarak kıldırmıştır. Bu hususta Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğimiz bir hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'de hac için kaldığı on gün boyunca namazları kısaltarak kılmıştır. Bu esnada Allah Rasûlü güven içindeydi ve Allah'tan başka hiç kimseden korkmuyordu.

٣٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى رَكْعَتَيْنِ وَنَحْنُ أَكْثَرُ مَا كُنَّا آمَنَهُ.

---

543 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* III, 134.

544 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* III, 140.

371- ... Şu'be'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Hârise b. Vehb dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mina'da, son derece güven ve huzur içinde bulunduğumuz bir zamanda, bize namazı ikişer rekât olarak kıldırdı."[545]

545 Buhârî, Taksîru's-Salât 2; Müslim, Salâtü'l-Müsârifîn 20.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَاِذَا كُنْتَ فِيهِمْ فَاَقَمْتَ لَهُمُ الصَّلٰوةَ... ﴾

"SEN DE İÇLERİNDE BULUNUP ONLARA NAMAZ KILDIRDIĞIN ZAMAN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Aziz ve Celil olan Allah ***"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman, onlardan bir kısmı seninle beraber namaza dursunlar, silahlarını (yanlarına) alsınlar, böylece (namazı kılıp) secde ettiklerinde (diğerleri) arkanızda olsunlar. Sonra henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar ve onlar da tedbirlerini ve silahlarını alsınlar. O kâfirler arzu ederler ki siz silahlarınızdan ve eşyanızdan gafil olsanız da üstünüze birden baskın yapsalar. Eğer size yağmurdan bir eziyet olur ya da hasta bulunursanız silahlarınızı bırakmanızda size günah yoktur. Yine de tedbirinizi alın. Şüphesiz Allah, kâfirler için alçaltıcı bir azap hazırlamıştır"***[546] buyurmaktadır. Bu âyet, kendinden önceki âyette zikredilen "korku" meselesinin hemen peşinden gelmektedir. Bildiğimiz kadarıyla da ilim adamları arasında bu namazın "korku" hâlinde geçerli olduğuna ilişkin herhangi bir ihtilaf yoktur. Nitekim âyette geçen ***"... tedbirlerini ve silahlarını alsınlar..."*** ifadeleri de bu durumun açık delilidir. Bu âyetin nüzûl sebebine dair Ebû Ayyâş ez-Zürakî'den nakledilen rivayetlerin biri şöyledir:

٣٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي عَيَّاشٍ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ بِعَسْفَانَ وَالْمُشْرِكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، فِيهِمْ أَوْ عَلَيْهِمْ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ، فَقَالَ الْمُشْرِكُونَ: لَقَدْ كَانُوا فِي صَلَاةٍ لَوْ أَصَبْنَا مِنْهُمْ لَكَانَتِ الْغَنِيمَةُ، فَقَالَ

---

546 Nisâ 4/102.

الْمُشْرِكُونَ: إِنَّهَا سَتَجِيءُ صَلَاةٌ هِيَ أَحَبُّ إِلَيْهِمْ مِنْ أَبْنَائِهِمْ وَآبَائِهِمْ، قَالَ: وَنَزَلَ جِبْرِيلُ عَلَيْهِ السَّلَامُ بِالْآيَاتِ فِيمَا بَيْنَ الظُّهْرِ وَالْعَصْرِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعَصْرَ، وَصَفَّ النَّاسَ صَفَّيْنِ، وَكَبَّرُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ رَكَعَ وَرَكَعُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ رَفَعَ وَرَفَعُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدَ الصَّفُّ الَّذِي يَلُونَهُ، وَقَامَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ يَحْرُسُونَهُمْ بِسِلَاحِهِمْ، ثُمَّ رَفَعَ وَرَفَعُوا، ثُمَّ سَجَدَ الصَّفُّ الْآخَرُ، ثُمَّ رَفَعُوا وَتَأَخَّرَ الصَّفُّ الْمُقَدَّمُ، وَتَقَدَّمَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ، وَكَبَّرَ وَكَبَّرُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ رَكَعَ وَرَكَعُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ رَفَعَ وَرَفَعُوا مَعَهُ جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ وَسَجَدَ الصَّفُّ الَّذِي يَلُونَهُ، وَقَامَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ يَحْرُسُونَهُمْ بِسِلَاحِهِمْ، ثُمَّ رَفَعَ وَرَفَعُوا جَمِيعًا، ثُمَّ سَجَدَ الصَّفُّ الْمُؤَخَّرُ، ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ وَصَلَّاهَا مَرَّةً أُخْرَى فِي أَرْضِ بَنِي سُلَيْمٍ.

372- ... Mansûr'un Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Ayyâş ez-Zürakî dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, öğle namazını Usfân'da kıl(dır)dı. Müşrikler o sırada kendisiyle kıble arasındaydılar. Halid b. el-Velîd de aralarında veya başlarında bulunuyordu. Bazı müşrikler 'Onlar bu namazı kılarken saldırsaydık, tam anlamıyla onları gafil avlamış olurduk' dediler. Bazıları da 'Biraz sonra oğullarından ve babalarından daha çok sevdikleri bir namaz gelecek!' dediler."

(Ebû Ayyâş) dedi ki: "Cebrail *aleyhisselâm* öğle ile ikindi arasında (korku namazıyla ilgili) âyetleri indirdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanları iki saf yaptı. Onunla birlikte tekbir aldılar. Sonra o rükûa varınca onlar da beraberinde rükûa vardılar. Ardından rükûdan doğruldu, onlar da onunla birlikte rükûdan doğruldular. Daha sonra secdeye vardı, arkasındaki ilk saf da secdeye vardı. İkinci saf, onları silahlarıyla koruyup kollamak üzere ayakta kaldı. Sonra Allah Rasûlü secdeden kalktı, onlar da kalktılar. Peşinden de ikinci saf secdeye vardı sonra da secdeden kalktılar. Birinci saf geriye, ikinci saf da öne geçti. Allah Rasûlü tekbir alınca, onlar da onunla beraber tekbir aldılar. Sonra rükûa varınca onlar da onunla birlikte rükûa vardılar. Ardından rükûdan doğruldu, onlar da onunla beraber doğruldular. Secdeye vardığında hemen arkasındaki saf secdeye vardı, diğer saftakiler ise silahlarıyla onları korumak üzere ayakta durdular. Sonra o secdeden kalktı, hemen ardındaki saftakiler de onunla beraber secdeden kalktılar. Daha sonra da arkadaki safta-

kiler secdeye varıp kalktılar. Ardında da Allah Rasûlü o vaziyetteyken selam verdi. Bu namazı bir defa da Süleymoğulları toprağında kıldırmıştır."[547]

***

İşte bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu âyet indiğinde söz konusu namazı böyle kıldığını göstermektedir.

Ancak âyetin açıkça anlaşılan ilk anlamı, buradaki fiile işaret etmemektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* burada ***"...Henüz namazını kılmamış olan (bu) diğer grup gelip seninle beraber namazlarını kılsınlar..."*** buyurmaktadır. Bu da gösteriyor ki, iki gruptan birinin Allah Rasûlü ile beraber namaza girmeleri, diğerinin onunla beraber girmesinden sonradır. Oysa bizim rivayet ettiğimiz hadiste her iki grup beraberce namaza girmektedir.

Şu da var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den korku namazının keyfiyetine dair rivayet edilen daha başka hadisler, zikrettiğimiz âyetin zahirî anlamına daha uygun düşmektedir. Mesela;

٣٧٣ - أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ صَالِحِ بْنِ خَوَّاتٍ الْأَنْصَارِيِّ أَنَّ سَهْلَ بْنَ أَبِي حَثْمَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ صَلَاةَ الْخَوْفِ كَذَلِكَ، وَلَمْ يَذْكُرِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

373- İbn Vehb'in bize, Mâlik > Yahya b. Saîd > el-Kâsım b. Muhammed b. Ebî Bekr *radıyallahu anh* yoluyla Salih b. Havvât el-Ensârî'den rivayet ettiğine göre, Sehl b. Ebî Hasme, Salih b. Havvât'a, korku namazını bu (âyetteki) şekilde anlatmış, ancak Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den söz etmemiştir.[548]

***

547 Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 12; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 59.

548 Mâlik, Salâtü'l-Havf 2; Buhârî, Megâzî 31. Rivayetin metni şöyledir: "İmâm (korku namazında) kıbleye dönerek namaza durur. Bir grup da imamla beraber namaza durur. Diğer grup da düşman tarafında, yüzleri düşmana dönük vaziyettedir. İmam beraberindekilerle bir rekât kılar. Sonra bunlar ayağa kalkar, kendi başlarına bir rekât kılar ve oldukları yerde iki secde yaparlar. Sonra bu namazı kılmış olanlar, düşman tarafında bulunan kimselerin yerine gider, düşman cihetinde bulunanlar da imamın yanına gelirler ve o da onlarla bir rekât kılar. Böylece imamın iki rekât namazı olmuştur. Sonra bu yeni gelenler kendi başlarına rükû ve iki secde yaparlar." (Çeviren)

Bu son rivayetlerde grupların, birbiri ardınca Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile namaza girmeleri söz konusudur. Birinci grup ikinci rekâtı, henüz imam kılmadan önce kılmaktadır. Bu bakımdan ilk rivayetler bize göre daha tercihe layıktır. Çünkü orada iki grup, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazı tamamen bitirmesinden sonra beraberce hareket etmektedir.

Öte yandan Câbir *radıyallahu anh*'dan da Zâtü'r-Rikâ gazvesinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte korku namazını, Salih b. Havvât b. Cübeyr'den nakledilenden daha farklı bir şekilde kıldıklarına dair bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

٣٧٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُد، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ أَبُو سَلَمَةَ الْمِنْقَرِيُّ، قال: حَدَّثَنَا أَبَانُ بْنُ يَزِيدَ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَاتِ الرِّقَاعِ فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِطَائِفَةٍ رَكْعَتَيْنِ وَتَأَخَّرُوا، وَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالطَّائِفَةِ الْأُخْرَى، وَكَانَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعُ رَكَعَاتٍ وَلِلْقَوْمِ رَكْعَتَانِ.

374- ... Yahya b. Ebî Kesîr'in Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah şöyle dedi: "Zâtü'r-Rikâ gazvesinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Namaz için kamet getirildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gruba iki rekât namaz kıldırdı ve onlar geri çekildiler. Sonra da diğer gruba iki rekât kıldırdı. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dört, (iki gruptan oluşan) topluluğun ise ikişer rekât namazı oldu."[549]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Zâtü'r-Rikâ günü insanlara kıldırmış olduğu korku namazına ilişkin Câbir'den rivayet ettiğimiz bu hadis, Salih b. Havvât'tan nakledilen diğer hadisle çelişmektedir. Burada diğer namazlarla ilgili olarak şöyle bir hükme de rastlamaktayız: İmama uyanlar, eksiklikleri tamamlamak gibi gerekçelerle imamdan önce hareket edemezler. Onlar namazla ilgili kaza etmeleri gereken kısımları ancak imamın namazdan çıkmasından sonra kaza edebilirler.

549 Buhârî, Megâzî 31; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 311-312.

Eğer biri "Salih'in bu hadisi, korku namazı konusundaki ilk rivayetlerden daha kabule elverişlidir. Çünkü bu hadiste, her bir grup, kendi namazını kıbleden ayrılmadan önce kaza edip tamamlamaktadır. Oysa bundan önceki rivayetlerde, ilk grubun namazdan ayrılması ve henüz namaz bitmeden yüzlerini kıbleden başka yöne çevirmeleri söz konusudur. Bu ise imama uyanların yapmamaları gereken bir davranıştır" derse, ona şu şekilde cevap verilir:

İmama uyanların geçerli bir mazeretleri yoksa namazda böyle bir şey yapmaktan alıkonulmaları gerekir. Ancak mazeretleri varsa, bu mazeretten dolayı yüzlerini kıbleden başka bir yöne çevirmiş olmaları onlara zarar vermez ve onları namazdan çıkarmaz. Mesela; düşmandan kaçan bir adam, namaz vaktinin girmesi hâlinde arkası kıbleye dönük bir vaziyette namaz kılabilir. Aynı şekilde bir düşman, namaz kılmaya niyetlenen birinin başına kılıcıyla dikilir ve onu kıbleye doğru dönmekten alıkoyarsa, o adam kıbleye arkasını dönebilmekte ve o vaziyette namazını kılabilmektedir.

Dolayısıyla sözünü ettiğimiz korku nedeniyle diğer namazlarda bile arkayı kıbleye dönmek mübah olduğuna göre, korku sebebiyle kılınan korku namazında da arkayı kıbleye dönmek mübahtır. Çünkü korkudan dolayı kıbleye arka dönülmektedir.

Öte yandan birinci kısımda zikrettiğimiz rivayetleri destekleyecek mahiyette her iki grubun ayrı ayrı namaza girdiğine dair hadisler de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiştir. Ancak bu hadislerde, gruplardan herhangi birinin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber kıldığının dışında bir şeyi kaza ettiğinden söz edilmemektedir. Şöyle ki:

٣٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ الْعُمَرِيُّ، عَنْ أَبِي عُمَيْسٍ هَذَا مِنْ وَلَدِ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ صَاحِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي الْجَهْمِ يُحَدِّثُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ الْوَلِيدَ بْنَ عَبْدِ الْمَلِكِ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَأْمُرُهُ أَنْ يَسْأَلَ فُقَهَاءَ مِنْ قِبَلِهِ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ، فَأَرْسَلَ عُمَرُ إِلَى فُقَهَائِهِمْ فَسَأَلَهُمْ، فَجَاءَ عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ، فَاخْتَلَفَ عَلَيْهِ الْقَوْلُ، فَقَالَ: دَعْ مَا يَقُولُ هَؤُلَاءِ، حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْخَوْفِ، فَصَلَّى بِطَائِفَةٍ مِنْهُمْ فَقَامُوا مَعَهُ، فَصَلَّوْا رَكْعَةً، ثُمَّ إِنَّهُمْ رَكَضُوا، وَجَاءَتِ الطَّائِفَةُ الْأُخْرَى فَصَلَّوْا

مَعَهُ الرَّكْعَةَ الْأُخْرَى، ثُمَّ جَلَسَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَتَشَهَّدَ وَسَلَّمَ، فَكَانَتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ وَلِلنَّاسِ رَكْعَةٌ رَكْعَةٌ.

375- … Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin rivayet ettiğine göre, el-Velîd b. Abdülmelik, Ömer b. Abdülaziz *radıyallahu anh*'a bir ferman yazarak kendi bölgesindeki Medine fakihlerine korku namazım sormasını emreder. Ömer de Medine fukahasına haber yollayıp meseleyi sorar. Birbirinden farklı görüşlerle kafası karışan Ubeydullah b. Abdullah gelip (Ömer'e) der ki: "Bunların dediklerini bir kenara bırak! Abdullah b. Abbâs *radıyallahu anh* bana şunu anlatmıştı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara korku namazını kıldırmıştı. İçlerinden bir gruba kıldırdı; o grup da Allah Rasûlü ile bir rekât kıldıktan sonra kalkıp koşmaya başladı. Diğer grup gelip onunla beraber diğer rekâtı kıldı. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tahiyyata oturdu ve selam verdi. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki, insanların ise birer rekât namazı oldu."

٣٧٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي الْجَهْمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ صَلَّى بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْخَوْفِ بِذِي قَرَدٍ وَالْمُشْرِكُونَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْقِبْلَةِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

376- … Yine Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Zû Kared gazvesinde insanlara korku namazı kıldırdığını; müşriklerin de o esnada kendisiyle kıble arasında bulunduğunu anlattıktan sonra bu hadisi aynen zikretti.[550]

٣٧٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الرَّكِينِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ حَسَّانَ، قَالَ: أَتَيْتُ ابْنَ وَدِيعَةَ فَسَأَلْتُهُ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ، فَقَالَ: ائْتِ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ فَسَلْهُ، فَلَقِيتُهُ فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْخَوْفِ فِي بَعْضِ أَيَّامِهِ فَصُفَّ صَفٌّ خَلْفَهُ، وَصَفٌّ مُوَازِي الْعَدُوِّ، فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً ثُمَّ ذَهَبَ هَؤُلَاءِ إِلَى مَصَافِّ هَؤُلَاءِ، وَجَاءَ هَؤُلَاءِ إِلَى مَصَافِّ هَؤُلَاءِ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَةً ثُمَّ سَلَّمَ عَلَيْهِمْ.

550 Nesâî, Salâtü'l-Havf 5; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 183.

377- Ali b. Şeybe'nin bize, Kabîsa > Süfyân > er-Rükeyn b. er-Rabî' yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Hassân dedi ki: İbn Vedîa'ya gelerek korku namazını sordum. Bana "Bu meseleyi git Zeyd b. Sâbit'e sor" dedi. Ben de gidip ona sordum. Zeyd şöyle dedi: "Bir zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, korku namazı kıldırırken arkasında bir saf oluştu. Diğer bir saf da düşmana karşı siper oldu. Allah Rasûlü arkasındakilere bir rekât kıldırdı sonra bu saf diğerlerinin yerine geçti; diğerleri de gelip bunların yerini aldılar. Allah Rasûlü bunlara da bir rekât kıldırdı sonra da o vaziyette selam verdi."[551]

٣٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الرُّكَيْنُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ حَسَّانَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ وَدِيعَةَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ، قَالَ: فَانْطَلَقَ إِلَى زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ: فَكَانَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ وَلَهُمْ رَكْعَةٌ رَكْعَةٌ.

378- Yine Ebû Bekre'nin bize, Müemmel > Kabîsa > Süfyân > er-Rükeyn b. er-Rabî' isnadıyla rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Hassân, "Abdullah b. Vedîa'ya gelerek korku namazını sordum. Bana 'Zeyd b. Sâbit'e git' dedi" sözünden sonra bu hadisin aynısını zikretti. Sonuna da şunu ekledi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki, onların ise birer rekâtı oldu."

٣٧٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، وَأَبُو أُمَيَّةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ هِلَالٍ، عَنْ ثَعْلَبَةَ بْنِ زَهْدَمٍ الْحَنْظَلِيِّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ، بِطَبَرِسْتَانَ، فَقَالَ: أَيُّكُمْ شَهِدَ صَلَاةَ الْخَوْفِ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَامَ حُذَيْفَةُ، فَقَالَ: أَنَا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ زَيْدٍ سَوَاءً غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ: فَكَانَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ وَلَهُمْ رَكْعَةٌ.

379- ... Eş'as b. Ebi'ş-Şa'sâ'ın el-Esved b. Hilâl'den rivayet ettiğine göre, Sa'lebe b. Zehdem el-Hanzalî dedi ki: Taberistan'da Saîd b. el-Âs ile birlikteydik. "Hanginiz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber korku namazı kıldı?" diye sordu. Huzeyfe kalkıp "Ben" diye cevap verdi sonra da

---

551 Nesâî, Salâtü'l-Havf 3.

Zeyd'in hadisinin aynısını anlattı. Sadece "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki, onların ise bir rekâtı oldu" sözünü söylemedi.[552]

٣٨٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

380- Ebû Bekre bize, Müemmel > Süfyân isnadıyla bunun aynısını rivayet etti.

٣٨١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ عَمْرٍو الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، عَنِ الْأَشْعَثِ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

381- Yine Ebû Ümeyye bize, Muâviye b. Amr el-Ezdî > Zâide b. Kudâme > el-Eş'as isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

٣٨٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُخْمِلُ بْنُ دَمَاثٍ، قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ فَسَأَلَ النَّاسَ أَيُّكُمْ شَهِدَ صَلَاةَ الْخَوْفِ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ حُذَيْفَةُ: أَنَا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ: "فَكَانَتْ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ وَلَهُمْ رَكْعَةٌ.

382- İbrahim b. Merzûk'un bize, Affân b. Müslim > Abdülvâhid b. Ziyâd > Atiyye b. el-Hâris yoluyla rivayet ettiğine göre, Muhmil b. Demâs[553] "Saîd b. el-Âs ile birlikte gazveye çıktım. İnsanlar 'Hanginiz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber korku namazı kıldı?' diye sordular. Huzeyfe kalkıp 'Ben' diye cevap verdi" dedikten sonra bu hadisin aynısını zikretti. Ayrıca şunu ekledi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki, onların ise birer rekâtı oldu."[554]

٣٨٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ يَزِيدَ الْفَقِيرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِمَّا يَلِي الْعَدُوَّ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ ذَلِكَ سَوَاءً.

---

552 Nesâî, Salâtü'l-Havf 1, 2.

553 Eserin yazma nüshasında bu isim, "Muhammed b. Demâs," matbû nüshasında ise "Muhammed b. Remâs" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Muhmil b. Demâs" olmalıdır. Bk. İbn Hacer, *Ta'cilü'l-menfaa bi zevâidi ricâli'l-eimmeti'l-erbaa*, II, 246-247, Beyrut 1996. (Çeviren)

554 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 395.

383- ... el-Mes'ûdî'nin Yezîd el-Fakîr'den rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte düşmana bakan tarafta bulunuyorduk" dedikten sonra bunun aynısını zikretti.[555]

***

Bu hadislerde, birinci rivayetlerde olduğu gibi grupların birbiri ardınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte namaza girmesi söz konusudur. Ayrıca herhangi bir kazadan da bahsedilmemektedir. Kanaatimizce birinci rivayetlere göre bir rekâtı kaza etmiş olmalıdırlar. Dolayısıyla burada kazadan söz edilmemiş olması, bizatihi o rekâtı kaza etmediklerini göstermez. Üstelik "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte cemaatin birer rekâtı oldu" ifadesinin de bu anlama gelme ihtimali bulunmaktadır.

Bu konuda zikretmediğimiz daha başka rivayetler de bulunmaktadır. Çünkü hiçbir ilim adamının bu rivayetlere itibar edip bu doğrultuda görüş belirttiğini bilmiyoruz. Üstelik okuduğumuz âyet de söz konusu rivayetleri reddetmekte ve bunlarla çelişmektedir.

Ebû Hanîfe, Züfer ve Muhammed ise korku namazı konusunda Abdullah b. Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayetler doğrultusunda görüş bildirmişlerdir. Onlara göre, düşmanın kıble tarafında olup olmaması arasında bir fark yoktur. Fakat şunu da belirtmişlerdir: İmam, namazı bitirdiğinde ikinci grup, (kılamadıkları rekâtı) kaza etmeden düşmanın karşısına geçer. Sonra birinci grup gelir ve kıraatsız bir şekilde tek başlarına birinci rekâtı kaza eder. Daha sonra bu birinci grup gider ve düşmanın karşısına geçer. Ardından ikinci gruptakiler gelip ikinci rekâtı kıraatsız, tek başlarına kaza ederler. Elimizdeki İbn Ömer hadisinin muhtevası budur. Ancak bu hadiste, gruplardan birinin kazasının, diğerinden daha önce olduğunu gösteren kesin bir hüküm yoktur. Çünkü her bir grubun, imamla birlikte kıldığı rekâtta olduğu gibi kaza ettiği rekâtta da diğerinin koruyup kollamasına ihtiyacı bulunmaktadır.

Bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe'den ve yine babası kanalıyla Muhammed'den bu kitapta zikrettiğimiz rivayetleri aktardı.

Ayrıca İbn Mes'ûd'dan da onların görüşlerini destekleyecek mahiyette bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

555 Nesâî, Salâtü'l-Havf 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 298.

٣٨٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ بَكَّارٍ الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحُسَيْنِ، قَالَ حَدَّثَنَا خُصَيْفٌ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا صَلَّى - صَلَاةَ الْخَوْفِ فِي حَرَّةِ بَنِي سُلَيْمٍ، قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، وَكَانَ الْعَدُوُّ فِي غَيْرِ الْقِبْلَةِ، فَصُفَّ مَعَهُ صَفٌّ وَاحِدٌ صَفَّ السِّلَاحِ، وَاسْتَقْبَلُوا الْعَدُوَّ وَكَبَّرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالصَّفُّ الَّذِي مَعَهُ، ثُمَّ رَكَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَرَكَعَ الصَّفُّ الَّذِي مَعَهُ، ثُمَّ تَحَوَّلَ الصَّفُّ الَّذِينَ صَفُّوا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخَذُوا السِّلَاحَ وَتَحَوَّلَ الْآخَرُونَ فَقَامُوا خَلْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَهَبَ الَّذِينَ صَلَّوْا مَعَهُ، وَجَاءَ الْآخَرُونَ فَقَضَوْا رَكْعَةً، فَلَمَّا فَرَغُوا أَخَذُوا السِّلَاحَ، وَتَحَوَّلَ الْآخَرُونَ وَصَلَّوْا، فَكَانَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَتَانِ وَلِلْقَوْمِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَكْعَةً رَكْعَةً.

384- ... Ebû Ubeyde'nin Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Süleymoğulları arazisinde korku namazı kıldığında kıbleye doğru yöneldi. Düşman ise kıble tarafında değildi. Onun arkasında bir saf oluştu. Diğerleri de silahlarını alıp düşmana doğru döndüler.[556] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* arkasındaki saf ile birlikte tekbir aldı. Sonra rükûa varınca, arkasındaki saf da rükûa vardı. Daha sonra arkasında saf tutan grup geri çekilip silahları aldı; diğer grup gelip Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in arkasında saf tuttu. Bunlar da namaz kılıp gittiler. Bu defa diğerleri gelip bir rekâtı kaza ettiler. Namazı bitirince de silahlarını aldılar. Daha sonra ötekiler gelip namaz kıldılar. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki rekâtı; cemaatin de onunla birlikte kıldıkları birer rekâtı olmuş oldu.[557]

***

Bu hadise göre, ikinci grup birinci rekâtı kaza etmeden ayrılmakta ve bunlar henüz üzerlerine farz olan rekâtı kaza etmeden, birinci grup gelip ikinci rekâtı kaza etmektedir.

556 Yazma nüshada bu kısımda bazı kelimeler düştüğü için anlam düşüklüğü bulunmaktadır. Biz rivayetin geri kalan kısmını ve Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'daki aynı rivayeti (bk. I, 311) dikkate alarak böyle tercüme ettik. (Çeviren)

557 Benzer manadaki rivayeti için bk. Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 17.

Ebû Yusuf ise korku namazı konusunda, düşmanın kıble yönünde olmaması hâlinde, Ebû Hanîfe ve Muhammed'in sözünü ettiğimiz görüşünü benimsemektedir. Ancak düşman kıble tarafında olursa, bu durumda daha önce rivayet ettiğimiz Ebû Ayyâş er-Zürakî hadisine[558] göre hareket etmektedir.

Bazı âlimler de imamın önce bir gruba iki rekât kıldırıp selam verebileceği; ardından diğer gruba iki rekât kıldırıp onlarla birlikte selam verebileceği görüşündeydiler. Bu hususta dayandıkları delillerden biri şöyledir:

٣٨٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ الْأَشْعَثِ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي بَكْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِهِمْ صَلَاةَ الْخَوْفِ، فَصَلَّى بِطَائِفَةٍ مِنْهُمْ رَكْعَتَيْنِ ثُمَّ انْصَرَفُوا، وَجَاءَ الْآخَرُونَ فَصَلَّى بِهِمْ رَكْعَتَيْنِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعًا وَكُلُّ طَائِفَةٍ رَكْعَتَيْنِ رَكْعَتَيْنِ.

385- ... el-Eş'as'ın el-Hasen yoluyla Ebû Bekre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendilerine korku namazı kıldırmıştı. Önce bir gruba iki rekât kıldırdı sonra o grup ayrıldı. Peşinden diğerleri geldi ve onlara da iki rekât kıldırdı. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dört, her bir grubun da ikişer rekât namazı oldu.[559]

***

Bize göre bu hadiste, onların savundukları görüşe delil olabilecek bir şey yoktur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in korku namazını insanlara bu şekilde (aynı farzı iki defa) kıldırmış olması ihtimali vardır. Nitekim daha önce aktardığımız gibi Câbir'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği Zâtü'r-Rikâ günü kıldırdığı namaz da böyledir.[560] Çünkü o zamanlarda İslâm'ın ilk yılları olması sebebiyle farz namazlar iki defa kılınabiliyordu. Nihayetinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yasakladı. Bu konuya ilişkin rivayetlerden biri şöyledir:

٣٨٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ عَامِرٍ الْأَحْوَلِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ خَالِدِ بْنِ أَيْمَنَ الْمَعَافِرِيِّ،

558 Bk. 372 no'lu hadis.

559 Ebû Dâvûd, Salâtü's-Sefer 19; Nesâî, İmâme 41.

560 Bk. 374 no'lu hadis.

قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْعَوَالِي يُصَلُّونَ فِي مَنَازِلِهِمْ وَيُصَلُّونَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَهَاهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُعِيدُوا الصَّلَاةَ فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ قَالَ عَمْرٌو: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فَقَالَ: صَدَقَ.

386- … Âmir el-Ahvel'in Amr b. Şuayb'dan rivayet ettiğine göre, Hâlid b. Eymen el-Meâfirî dedi ki: "Medine'nin (Necid'den Tihâme'ye uzanan) yüksek kırsal kesimindekiler, kendi bölgelerinde namaz kıldıkları gibi gelip aynı namazı Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte de kılıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gün içerisinde aynı namazı iki defa kılmalarını yasakladı."

Amr dedi ki: "Saîd b. el-Müseyyeb'e bu hadisten söz ettim. Bana 'Doğrudur' dedi."[561]

٣٨٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُسَيْنٌ الْمُعَلِّمُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، مَوْلَى مَيْمُونَةَ، قَالَ: أَتَيْتُ الْمَسْجِدَ فَرَأَيْتُ عُمَرَ جَالِسًا وَالنَّاسُ فِي الصَّلَاةِ، فَقُلْتُ: أَلَا تُصَلِّي مَعَ النَّاسِ؟ فَقَالَ: قَدْ صَلَّيْتُ فِي رَحْلِي، إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى أَنْ نُصَلِّيَ فَرِيضَةً فِي يَوْمٍ مَرَّتَيْنِ.

387- … Hüseyin el-Muallim'in Amr b. Şuayb'dan rivayet ettiğine göre, Meymûne'nin azadlı kölesi Süleyman dedi ki: "Mescid'e geldim ve insanlar namaz kılarken İbn Ömer'in[562] bir köşede oturduğunu gördüm. 'İnsanlarla birlikte namaz kılmıyor musun?' diye sordum. Bana 'Ben evimde kılmıştım. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bir gün içerisinde aynı farzı iki defa kılmamızı yasakladı' diye cevap verdi."[563]

***

Bu konuda rivayet ettiğimiz hadislere göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gün içerisinde aynı farzı iki defa kılmamızı yasaklamıştır.

---

561 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 317.

562 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Ömer" olarak kaydedilmiştir. Oysa rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda "İbn Ömer" şeklinde yer almaktadır. (Çeviren)

563 Benzer lafızlarla bk. Ebû Dâvûd, Salât 57; Nesâî, İmâmet 56. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 316.

Câbir ve Ebû Bekre hadislerine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* cemaate ikişer rekât namaz kıldırmıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o esnada yolcu idi. Çünkü onun, yolculuk hâli dışında korku namazı kıldığını bilmiyoruz. Bu durumda Allah Rasûlü'nün onlara ikişer rekât namaz kıldırmış olması, farzı iki defa kılmanın mübah olduğunu; daha sonra bunu yasaklaması da daha önce mübah olan bir hükmü kaldırdığını göstermektedir.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu namazı yolculuk hâlindeyken kıldığına dair deliliniz nedir? Nitekim (korku hâli yaşadığı) Hendek gününde de bir savaşta olmasına rağmen Medine'deydi ve yolculuk hâlinde değildi" derse, ona şöyle cevap verilir:

Çünkü Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* Hendek günü, savaş sebebiyle, gecenin belli bir saatine kadar (korku namazı bir yana) ne öğle ne ikindi ne akşam ne de yatsıyı kılabilmiştir. Ayrıca Allah *azze ve celle,* ona, o vakitlerde korku namazıyla ilgili ***"yaya yahut binek üstünde giderken"***[564] hükmünü henüz indirmiş değildi.

Allah Teâlâ izin verirse biz bu meseleyi ve bu konuda nakledilen rivayetleri kitabımızın ileriki bölümlerinde ele alacağız.

Bir başkası da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ikinci gruba kıldırdığı iki rekâtlık namazın, kendisi için bir nafile; ona uyan grup içinse farz olduğu görüşünü savunabilir. Zira ona göre, nafile kılmakta olan bir imamın arkasında farz kılmak caizdir. Ayrıca Muâz *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yatsı namazını kıldıktan sonra gelip aynı namazı kendi kavmine kıldırmasına dair rivayeti de buna delil olarak gösterebilir. Şöyle ki:

٣٨٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ مُعَاذًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ إِلَى قَوْمِهِ فَيُصَلِّي بِهِمْ هِيَ لَهُ تَطَوُّعٌ وَهِيَ لَهُمْ فَرِيضَةٌ.

564 Bakara 2/239. Bu lafzın bulunduğu âyetin meali şöyledir: ***"Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya yahut binek üstünde giderken (kılın). Güvene kavuştuğunuz zaman, siz bilmezken Allah'ın size öğrettiği şekilde O'nu anın (namaz kılın)."***

388- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Muâz *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le beraber yatsıyı kılar sonra da kendi kavmine gidip aynı namazı kıldırırdı. Bu namaz, Muâz için bir nafile, kavmi için farzdı."[565]

***

Ne var ki bu son cümle hadise ait olmadığı gibi Câbir'in ya da Amr b. Dînâr'ın lafzında da yoktur. Nitekim İbn Uyeyne, bu hadisi İbn Cüreyc'in hadisinin lafızlarından daha fazla lafızlarla Amr ve Ebu'z-Zübeyr'den rivayet etmiş olmasına rağmen içerisinde bu cümleden söz etmemiştir. Şöyle ki:

٣٨٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: كَانَ مُعَاذُ بْنُ جَبَلٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعِشَاءِ، أَوْ قَالَ: الْعَتَمَةِ، ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُصَلِّيهَا بِقَوْمِهِ فِي بَنِي سَلَمَةَ، فَأَخَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعِشَاءِ، أَوْ قَالَ: الْعَتَمَةِ ذَاتَ لَيْلَةٍ، فَصَلَّى مُعَاذٌ مَعَهُ، ثُمَّ رَجَعَ فَأَمَّ قَوْمَهُ، فَافْتَتَحَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَتَنَحَّى رَجُلٌ مِنْ خَلْفِهِ فَصَلَّى وَحْدَهُ، فَقِيلَ لَهُ: أَنَافَقْتَ؟ قَالَ: لَا، وَلَآتِيَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأُخْبِرُهُ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّكَ أَخَّرْتَ الْعِشَاءَ، وَإِنَّ مُعَاذًا يُصَلِّي مَعَكَ، ثُمَّ رَجَعَ فَأَمَّنَا، فَافْتَتَحَ سُورَةَ الْبَقَرَةِ، فَلَمَّا رَأَيْتُ ذَلِكَ تَأَخَّرْتُ فَصَلَّيْتُ، وَإِنَّمَا نَحْنُ أَصْحَابُ نَوَاضِحَ، نَعْمَلُ بِأَيْدِينَا، فَأَقْبَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى مُعَاذٍ، فَقَالَ: أَفَتَّانٌ أَنْتَ يَا مُعَاذُ؟ أَفَتَّانٌ أَنْتَ يَا مُعَاذُ؟ أَفَتَّانٌ أَنْتَ يَا مُعَاذُ؟ اقْرَأْ سُورَةَ كَذَا وَسُورَةَ كَذَا.

389- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân yoluyla rivayet ettiğine göre Amr, Câbir'i şöyle derken işitmiştir: Muâz b. Cebel *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yatsı namazını kıldıktan sonra gelip Selemeoğullarındaki kavmine o namazı kıldırırdı. Bir gece Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* yatsı namazını geciktirince Muâz, onunla namazı kıldıktan sonra dönüp kavmine imamlık yaptı ve Bakara sûresini okumaya

565 Buradaki son cümlenin hadisten sayılıp sayılmamasına göre mezhepler arasında görüş ayrılıkları söz konusu olmuştur. Bu cümlenin yer aldığı rivayet için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 409; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 86. Ancak bu cümle, Buhârî, Ezân 66; Müslim, Salât 180, 181'de yer almamaktadır. (Çeviren)

başladı. Bunun üzerine cemaatten bir adam bir köşeye çekildi ve tek başına namazını kıldı. Ona "Sen münafık mı oldun yoksa?" diye sorulduğunda adam "Hayır! Fakat bu durumu gidip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e haber vereceğim" dedi. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Senin yatsıyı geciktirdirdiğin o gece Muâz da seninle birlikte namaz kılıyordu. Sonra da gelip bize imam oldu. Bakara sûresini okumaya başlayınca ben de bir köşeye çekilip tek başıma namazımı kıldım. Zira biz hayvanların sırtında su taşıyan, beden gücüyle çalışan insanlarız (yorgun ve bitkin olduğumuz için namazı fazla uzatamayız)."

Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Muâz'a dönerek ***"Sen eziyet verip nefret ettiren biri misin yoksa Muâz! Sen eziyet verip nefret ettiren biri misin yoksa Muâz! Sen eziyet verip nefret ettiren biri misin yoksa Muâz! Şu ve şu sûreleri oku"*** buyurdu.[566]

٣٩٠ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، وَزَادَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ: اقْرَأْ بِسَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الْأَعْلَى، وَاللَّيْلِ إِذَا يَغْشَى، وَالسَّمَاءِ وَالطَّارِقِ، وَنَحْوِهَا.

390- Yine bize el-Müzenî, Şâfiî > Süfyân > Ebu'z-Zübeyr > Câbir isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti ve şunu ekledi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"A'lâ, Leyl ve Târık sûresi gibi sûreleri oku"*** dedi.

Süfyân şöyle dedi: Amr'a "Ebu'z-Zübeyr "Allah Rasûlü'nün ona ***"A'la, Leyl ve Târık sûrelerini oku"*** dediğini söylüyor" dedim. Amr da dedi ki: "Lafız tam olarak böyle veya bunun gibidir."[567]

٣٩١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْ عَمْرٍو، وَمِنْ أَبِي الزُّبَيْرِ بِمَا رَوَيْنَاهُ عَنْهُ فِي حَدِيثَيِ الْمُزَنِيِّ.

391- el-Müzenî'nin iki hadisinde Süfyân'dan naklettiğimiz rivayetin aynısını Ebû Bekre bize, İbrahim b. Yesâr > Süfyân kanalıyla hem Amr hem de Ebu'z-Zübeyr'den rivayet etti.

***

566 Müslim, Salât 178; Ebû Dâvûd, Salât 124.

567 Müslim, Salât 178.

Ayrıca Mansûr b. Zâzân da Süfyân'ın söz konusu cümleyi zikretmediği rivayete mütâbaatta[568] bulunmaktadır. Şöyle ki:

٣٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُرَيْجُ بْنُ النُّعْمَانِ الْجَوْهَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ يَعْنِي ابْنَ زَاذَانَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ مُعَاذًا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُصَلِّي مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْعِشَاءِ الْآخِرَةِ، ثُمَّ يَرْجِعُ إِلَى قَوْمِهِ فَيُصَلِّي بِهِمْ تِلْكَ الصَّلَاةَ.

392- Ebû Ümeyye bize, Süreyh b. en-Nu'mân el-Cevherî > Hüşeym > Mansûr b. Zâzân > Amr > Câbir kanalıyla Muâz *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber yatsı namazını kıldıktan sonra kendi kavmine giderek o namazı onlara kıldırdığını rivayet etti.[569]

***

Diğer taraftan İbrahim b. İsmail de bu hadiste Süfyân'a mütâbaatta bulunmuş, ancak hadisi Amr yoluyla değil Ebu'z-Zübeyr kanalıyla rivayet etmiştir. Nitekim;

٣٩٣ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ مُعَاذًا كَانَ يُصَلِّي مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ يَرْجِعُ فَيُصَلِّيهَا بِقَوْمِهِ.

393- Yine Ebû Ümeyye bize, Ubeydullah b. Musa > İbrahim b. İsmail > Ebu'z-Zübeyr > Câbir kanalıyla Muâz'ın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte namaz kıldıktan sonra kavmine gelip aynı namazı onlara da kıldırdığını rivayet etti.

***

Rivayet ettiğimiz bu hadislerde, Muâz'ın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber kıldığı namazı kendi kavmine de kıldırdığı belirtilmektedir.

---

568 Sözlük anlamı itibariyle tabi olmak, izinden gitmek anlamına gelen mütâbaat, terim olarak, "Hocasından rivayetinde tek kalmış sanılan bir râviye bir başka ravinin tabi olarak ya o hocadan veya o hocanın hocasından aynı hadisi rivayet etmesi" demektir. Bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 289 vd. Burada Mansûr b. Zâzân, Amr > Câbir > Muâz yoluyla gelen rivayette, Süfyân'a mütâbaat etmiş olmaktadır. (Çeviren)

569 Müslim, Salât 180.

Bu da İbn Cüreyc'in hadisindeki hükmü geçersiz kılar. Çünkü kendi kavmine kıldırdığı namaz nafile olsaydı, o takdirde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kıldığı yatsı namazından farklı bir namazı kıldırmış olurdu.

Üstelik "O, daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile kıldığı namazı kavmine kıldırıyordu" ifadesi de Muâz'ın, daha önce sözünü ettiğimiz ve İslâm'ın ilk yıllarında geçerli olup sonraları Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in koyduğu yasakla geçerliliği tamamen sona eren "farzın (aynı gün içinde) ikinci defa kılınması" gerçeği doğrultusunda hareket ettiğini göstermektedir.

٣٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي سَلَمَةَ، يُقَالُ لَهُ سُلَيْمٌ أَنَّهُ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ مُعَاذًا يَأْتِينَا بَعْدَ مَا نَنَامُ، وَنكُونُ فِي أَعْمَالِنَا بِالنَّهَارِ، فَيُنَادِي بِالصَّلَاةِ فَنَخْرُجُ إِلَيْهِ، فَيُطَوِّلُ عَلَيْنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مُعَاذُ، لَا تَكُنْ فَتَّانًا، إِمَّا أَنْ تُصَلِّيَ مَعِي، وَإِمَّا أَنْ تُخَفِّفَ عَلَى قَوْمِكَ.

394- … Amr b. Yahya el-Mâzinî'nin Muâz b. Rifâ'dan rivayet ettiğine göre, Süleym adında Selemeoğullarından bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz uykuya daldıktan sonra Muâz yanımıza geliyor. Biz de gündüzleri çalışan (ve bu sebeple akşam yorgun düşen) insanlarız. Sonra da namaz için ezan okuyor; uykudan kalkıp yanına geliyoruz, o da namazı uzatıyor" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Muâz'a hitaben şöyle buyurdu: ***"Muâz! Sakın eziyet edip nefret ettiren biri olma! Ya benimle birlikte namazını kıl ya da kavmine hafifçe kıldır."***[570]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, daha önce bahsettiğimiz Muâz'ın tutumuna dair bilgisinden dolayı ona yönelik söylediği bu söz, her iki yerde de namaz kılmasına izin vermediğine işarettir. Zira her ikisini de yapmasına müsaade etseydi ***"Benimle birlikte namaz kıl ve kavmine hafifçe kıldır"*** demesi gerekirdi.

570 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 74.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Muâz'ın arkasında namaz kılan kavmine, onun arkasında kılmış oldukları namazı iâde etmelerini emretmemiştir" derse, ona şöyle cevap verilir:

Muâz'ın arkasında kıldıkları gibi kılmaları mübah olan bir namazın iâdesini niçin emretsin ki? Zira daha önce de İbnü'l-Müseyyeb ve Hâlid b. Eymen'den aktardığımız rivayette de geçtiği gibi[571] Medine'nin yüksek kırsal kesimlerinde olanlar -ki onlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Muâz'ın kavmidir- bir gün içerisinde aynı namazı iki defa kılıyorlardı. Nihayet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmalarını yasakladı. Bu sebeple mübah olan bir namazı, henüz yasak emri kendilerine ulaşmadığı, dolayısıyla ilk farz olduğu hâliyle kıldıkları için, o namaz geçerli sayılmış, onu iâde etmeleri gerekmemiştir.

Öte yandan Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bir defasında şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra artık korku namazı kılın(a)maz." Bu görüşü ondan Muhammed aktarmaktadır. Fakat Muhammed, ona karşı çıkarak daha önce naklettiğimiz Ebû Hanîfe'nin görüşünü tercih etmektedir.

Ebû Yusuf'un bu husustaki kanaatinin dayanaklarından biri şudur:

Allah *azze ve celle,* Nebisi'ne hitaben ***"Sen de içlerinde bulunup onlara namaz kıldırdığın zaman..."*** buyurmaktadır. Allah *azze ve celle,* onların Rasûlullah ile birlikte kıldıkları namazın, kendi başlarına ve onun dışında biriyle beraber kılacakları namazdan daha faziletli olmasından dolayı onlara bunu emretmiştir.

Ancak bu konuda başkalarının Ebû Yusuf'a karşı öne sürdükleri delil de şöyledir:

Allah *azze ve celle*'nin ***"Sen de içlerinde bulunup..."*** âyeti, tıpkı ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."***[572] âyeti gibidir. Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatıyla birlikte sona eren bir "sadaka/zekât"tan bahsedilmemektedir. Dolayısıyla Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hayatı boyunca almakta olduğu sadaka/zekâtı, ondan sonra da İslâm devlet yöneticileri alacaktır.

---

571 Bk. 386 no'lu hadis.

572 Tevbe 9/103.

Eğer biri "Sözü geçen âyet, Allah *azze ve celle*'nin ***'Sen de içlerinde bulunup...'*** âyetine benzemez. Çünkü ***'Onların mallarından sadaka (zekât) al...'*** âyeti, sadaka/zekât alma yetkisini Allah Rasûlü'ne vermiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bizzat kendisi bunu alabildiği gibi görevlendirdiği bir kimse de onun emriyle alabilir. Bu durumda bizatihi kendisinin almasıyla, onun emriyle ve onun adına bir başkasının o sadaka/zekâtı alması arasında hiçbir fark yoktur; kendisi için almış sayılır. Ancak ***'Sen de içlerinde bulunup...'*** âyetinde Allah Rasûlü'nün emrederek bir başkasını onların içlerinde 'bulundurması,' bizzat kendisinin 'bulunması' anlamına gelmez. Zira sadaka/zekât 'alma' eylemi, bizzat kendisi tarafından olabildiği gibi bu konuda emir verdiği başka biri tarafından da olabilir; her iki durumda da 'alma' sayılır. Fakat 'bulunma' eylemi, başkasının onların arasında bulunmasıyla değil, ancak bizatihi Rasûlullah'ın onların arasında yer almasıyla mümkündür. Çünkü Allah Rasûlü, bir başka kimseyi onların arasında bulundurmakla, sadece başkasını bulundurmuş olmakta; bizzat kendisi orada 'bulunmuş' olmamaktadır" derse, ona şöyle cevap verilir:

"Bulunma" eyleminin sadece Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizatihi orada olmasıyla gerçekleşebileceğine dair söylediklerine tamamen katılıyorum. Zaten bu konuda farklı düşünmek de doğru değildir. Ne var ki farzları yerine getirmek açısından aralarında "bulunma" meselesine bakıldığında, ümmeti içerisindeki halifesi, kendisinin eda ettiği farzları yerine getirme konusunda da onun halifesi (temsilcisi) sayılır. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün insanların arasında "bulunmasına" ilişkin hitap, farzların da insanların üzerinden kalkacağı anlamına gelmez. Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onların içinde bulunmasıyla bulunmaması arasında hiçbir fark yoktur. Çünkü farzların hükmü, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* hayattayken ne ise, ondan sonra da odur.

Diğer taraftan, bazı insanlara özgü bir takım hitap şekilleri var ki, bununla sadece o belli insanların kastedilmediğini görmekteyiz. (Diğer bir deyişle) bu tür bir hitabın muhatabı olan kimselerin ölüp gitmeleri, daha sonra gelenlerin üzerinden farziyeti düşürmediği gibi yürürlükteki hükümleri de ortadan kaldırmaz. Mesela; Allah *azze ve celle*'nin, Nebisi'ne yönelik şu hitabı bu niteliktedir: ***"Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık yapmamaları, zina etmemeleri, çocuklarını öldürmemeleri, elleri ile ayakları arasında bir iftira uydurup getirmemeleri, iyi bir işte sana karşı gelmemeleri hususunda sana biat ederlerse***

onların biatlarını al ve onlar için Allah'tan mağfiret dile..."[573] Buradaki hitabın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e yönelik olması, henüz hayattayken olduğu gibi kendisinden sonra da onun yerine geçecek kimsenin bu hükme muhatap olmasına engel değildir. Hatta bu hitap, daha önce nasıl kendisine yönelikse, kendisinden sonraki halifelerine de yöneliktir.

Bu konuyla ilgili bir diğer örnek ise Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı..."***[574] Daha sonra da Allah *azze ve celle* ***"... Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun..."***[575] buyurmakta, ancak "Ramazan ayını idrâk edenler oruç tutsun" dememektedir. Oysa daha önceki âyette (183. âyet) ***"Ey iman edenler!"*** diyerek onların imanlarının âyet inmeden evvel var olduğunu haber vermişti. Aslında ***"... Sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun..."*** âyeti, (o zamanki) muhatap kitlenin kastedildiğini göstermektedir. Bu itibarla söz konusu hitap, orada bulunmayanları ve âyetin indiği zamanda küçük bir çocuk olduğu için henüz farzlarla mükellef olmayanları kapsamamaktadır. Ancak bu hitap, âyetin muhatabı olup da birinci farzla[576] sorumlu tutulanların kapsamına girenlere de yöneliktir. Bu sebeple henüz farzlarla mükellef olmayan (küçük çocuk vb.) kimseler ve sahâbe neslinden sonra gelenlerin hepsi âyetin muhatabıdırlar ve âyetin indiği dönemdeki mü'minler gibi onlar da farz hükmüyle yükümlüdürler.

Allah *azze ve celle*'nin şu âyetleri de buna örnektir: ***"... Sizden her kim hasta olursa yahut başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir..."***[577] ***"Yeryüzünde sefere çıktığınız zaman kâfirlerin size kötülük etmelerinden endişe ederseniz, namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur..."***[578] ***"... Bu (cariye ile evlenme izni), içinizden günaha düşmekten korkanlar içindir..."***[579] Kur'ân'da bu tarzda pek çok âyet vardır.

573 Mümtehine 60/12.

574 Bakara 2/183.

575 Bakara 2/185.

576 Birinci farzdan kasıt, 183. âyette geçen "iman edenlerin tamamına yönelik oruç emridir." (Çeviren)

577 Bakara 2/196.

578 Nisâ 4/101.

579 Nisâ 4/25.

(Burada âyetlerin muhatabı olan) ilk nesle, sözü geçen hükümlerin farz kılınmasını gerektiren nitelik daha sonrakilerde de varsa ve bu nitelik, ilk nesil gibi onlar için de bağlayıcı ise, aynı durum farzların yerine getirilmesi bakımından İslâm devlet idarecileri için de geçerlidir. Bu farzları uygulayacakları insanların arasında "bulunmanın" bu hususta halifesi oldukları kimsenin "bulunma" durumundan bir farkı yoktur.

Yine biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kılınan namazın fazileti, başkalarıyla beraber kılınan namazda yoktur. Bu faziletten dolayı, korku namazı dışındaki namazlarda, namazdan ayrılmanın caiz sayılmadığı durumlarda bile korku namazını bırakıp ayrılmak mübah hâle gelmektedir.[580] Dolayısıyla insanlar arasında Allah Rasûlü'nü temsil makamında olan biriyle beraber kılınan namazın durumu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kılınan namazın, diğer insanlarla birlikte kılınan namaza üstünlüğü gibidir" derse, ona şöyle cevap verilir:

Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kılınan namazın faziletiyle ilgili söylediklerine katılıyoruz. Fakat biz bu faziletin, imama tabi olan cemaatin üzerinden ne bir farzı düşürdüğü ne de daha önce onlar için konulmuş olan bir yasağı kaldırdığı kanaatindeyiz. Zira -dikkat ettiyseniz- insanlar, başkalarıyla beraber kılacakları namaz için temizlik (tahâret) görevini yerine getirdikleri gibi Allah Rasûlü ile kılacakları namaz için de aynı şekilde tahârette bulunuyorlardı. Yine namazın kıyam, rükû, secde ve benzeri farzlarını, başkalarının arkasında kılarken nasıl eda ediyorlarsa onun arkasında da öyle eda ediyorlardı. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte namaz kılmak, bizatihi namazın hükmünde ve cemaat üzerindeki farz hükümlerinde herhangi bir değişikliğe sebep olmadığına göre, (namazdan) ayrılma konusunda onlara tanınan ruhsatın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber kılınan namazın faziletiyle ilgili olmadığı, o (korku) namazının bizzat kendisinin buna elverişliliğinden dolayı böyle olduğu ortaya çıkmaktadır.

---

580 Burada Allah Rasûlü ile namaz kılmanın faziletinden dolayı korku namazından ayrılma, gelip gitme gibi davranışların mübah olması ilk bakışta çelişkili gibi gözükmektedir. Zira bu faziletten dolayı O'nun arkasında namaz kılan sahabenin namazdan hiç ayrılmaması gerekirdi. Ancak korku namazının kılınış şekliyle ilgili olarak bir grubun silah nöbeti tutarken, diğerinin gelip Hz. Peygamber'in arkasında namaza durması ve sonra o kılanların ayrılıp nöbet tutanların gelmesi, Allah Rasulü'nün arkasında kıldıkları namazın faziletinden hepsinin bir şekilde faydalanması demektir. Bu itibarla söz konusu faziletten dolayı bir grubun namazdan ayrılması ve diğerinin gelip ondan nasibini alması kastedilmiştir. (Çeviren)

Diğer bir delil de şöyledir:

Âyetin inişine tanık olan ve Allah Rasûlü'nün bu âyetle nasıl amel ettiğini gören Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, ondan sonraki zamanlarda bu âyeti, onun dönemindeki hükmüne göre değerlendirmiştir. Mesela; İbn Mes'ûd, Huzeyfe ve Zeyd b. Sâbit böyle bir yaklaşım sergilemişlerdir. Nitekim Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra bu konuda kendilerine bir soru sorulduğu zaman, söz konusu hadisi delil göstererek bu namazı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte nasıl kıldıklarını haber vermişlerdir. Ayrıca bu namazı anlattıkları kimseleri bununla amel etmekten alıkoymadıkları gibi bunun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra farziyeti düşen hükümlerden biri olduğunu da onlara bildirmiş değillerdir. Zira bu namazın farziyeti (Rasûlullah dönemine) özgü olsaydı, bu konuyu kendilerine soranları mutlaka bilgilendirirlerdi. Nitekim Ebû Zer de hacca niyet ettikten sonra bu niyetini bozup umreye çevirmekle ilgili soru soran bir kimseye "Bu bizim içindi, sizin için değil" demiştir. Biz bu rivayeti, Allah Teâlâ'nın izniyle kitabımızın ilgili bölümünde isnadıyla birlikte zikredeceğiz.

Dolayısıyla bu sahâbîlerin kendilerine soru soranlara herhangi bir açıklamada bulunmamaları, Ebû Hanîfe, Züfer ve onların bu görüşlerine uyan Ebû Yusuf'un ve Muhammed b. el-Hasen ile Şâfiî'nin kanaatlerinin bir delili sayılır.

Diğer taraftan, biz bu hususta, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, düşman karşısında bu namazı kılış şeklini, Şu'be'nin Abdurrahman b. el-Kâsım yoluyla aktardığı hadiste Sehl b. Ebî Hasme'den rivayet etmiştik.[581] Yine Yahya b. Saîd yoluyla aktarılan Mâlik ve Şu'be hadisinde de söz konusu namazın keyfiyetini nakletmiştik.[582] Bu da Mâlik'in bu meseledeki görüşünün, isimlerini verdiğimiz ve "İnsanlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra da bu hükme göre hareket edebilirler" diyen âlimlerin görüşü gibi olduğuna delildir.

---

581 Tahâvî'nin sözünü ettiği bu rivayet, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da değil, diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (I, 310) geçmektedir. Yahya b. Saîd > Şu'be > Abdurrahman b. el-Kâsım > babası (el-Kasım) yoluyla Sehl b. Ebî Hasme'den rivayet edilen hadis, ya müstensihin gözünden kaçtığı için *Ahkâm*'da yer almamış ya da Tahâvî "rivayet ettik" demekle bu eserini değil, diğerini kastetmiş olmalıdır. Çünkü Tahâvî, bundan sonraki konunun başında da belirttiği gibi *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserini, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dan önce yazmıştır. (Çeviren)

582 Mâlik'in Yahya b. Saîd yoluyla aktardığı rivayet, 373 no'lu hadiste geçmektedir. Ancak Şu'be ile ilgili rivayet bu eserde değil, bir önceki dipnotta da belirttiğimiz gibi *Şerhu meâni'l-âsâr*'da zikredilmektedir. Üstelik burada sanki Şu'be'nin Yahya'dan rivayette bulunduğu hissi verilmiştir. Hâlbuki *Şerhu meâni'l-âsar*'daki rivayetin senedinde de açıkça görüldüğü gibi bu hadisi Yahya (ö. 198), Şu'be'den (ö. 160) nakletmektedir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿ حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلٰوةِ الْوُسْطٰى وَقُومُوا لِلّٰهِ قَانِتِينَ ﴾
"NAMAZLARA VE ORTA NAMAZA DEVAM EDİN. ALLAH İÇİN BOYUN EĞEREK KALKIP NAMAZA DURUN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah ***"Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun"***[583] buyurmaktadır. Biz burada ***"orta namazın"*** hangi namaz olduğunu belirtmeye gerek görmüyoruz. Zira bu meselede, zikredilmeyi gerektiren bir hüküm söz konusu değildir. Üstelik biz bunun manasını ve konuyla ilgili rivayetleri *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserde ele almış bulunmaktayız.[584]

Ancak âyetteki ***"Ve kûmû lillâhi kânitîn: Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun"*** lafzı, ne kastedildiğinin bilinmesi gereken müteşâbih ifadelerden biridir. Çünkü "kunût" kelimesi, gerek Allah Teâlâ'nın Kitab'ında, gerekse Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dilinde çeşitli manalarda kullanılmıştır. Mesela; Allah *azze ve celle*, mü'minlerin annelerine hitaben ***"Yine sizden her kim Allah'a ve Rasûlü'ne boyun eğer (yaknut), salih bir amel işlerse..."***[585] buyurmaktadır. Burada (kunût) "Sizden kim Allah'a ve Rasûlü'ne itaat ederse" anlamındadır.

Yine Allah Teâlâ'nın Kitabı'ndaki ***"Ey Meryem! Rabbine divan dur (uknutî) ve secdeye kapan ve rükû edenlerle beraber rükû et"***[586] âyeti de

583 Bakara 2/238.

584 Bk. *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 167 vd.

585 Ahzâb 33/31.

586 Âl-i İmrân 3/43.

açıkça anlaşılan ilk anlamı itibariyle namazdaki kıyamı ifade etmektedir. Çünkü namazda yer alan rükû ve secde ile birlikte geçmektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisinde de bu anlamda kullanılmıştır: ***"Namazın en faziletlisi, kıyâmı uzun olandır (tûlu'l-kunût)."***

٣٩٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ مِهْرَانَ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

395- Bu hadisi bize, Ali b. Ma'bed, Şucâ' b. el-Velîd > Süleyman b. Mihrân (el-A'meş) > Ebû Süfyân > Câbir isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etti.[587]

٣٩٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

396- Yine bize İbrahim b. Merzûk bu hadisi, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr > Câbir yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etti.[588]

٣٩٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُثْمَانُ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَلِيٍّ الْأَزْدِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ حُبْشِيٍّ الْخَثْعَمِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

397- Aynı şekilde bize Ali b. Ma'bed, Haccâc b. Muhammed > İbn Cüreyc > Osman b. Ebî Süleyman > Ali el-Ezdî[589] > Ubeyd b. Umeyr > Abdullah b. Hubşî el-Has'amî[590] isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etti.[591]

---

587 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 165; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 302.

588 Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 164; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 200.

589 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, yanlışlıkla "el-Evdî" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

590 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, yanlışlıkla "el-Hanefî" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

591 Ebû Dâvûd, Tatavvu' 23; Nesâî, Zekât 49.

Sözünü ettiğimiz âyetteki "kunût" kelimesinin birden fazla manaya gelme ihtimali bulunduğu ve Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da tam olarak hangisinin kastedildiğini belirleyemediğimiz için, bu konuyu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde aramaya koyulduk ve şunu tespit ettik:

٣٩٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، ثُمَّ اجْتَمَعَا، فَقَالَا: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ شُبَيْلٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَرْقَمَ، قَالَ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ حَتَّى نَزَلَتْ: {حَافِظُوا عَلَى الصَّلَوَاتِ وَالصَّلَاةِ الْوُسْطَى وَقُومُوا لِلَّهِ قَانِتِينَ}، فَأُمِرْنَا بِالسُّكُوتِ.

398- ... el-Hâris b. Şübeyl'in Ebû Amr eş-Şeybânî'den rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Erkam dedi ki: Biz ***"Namazlara ve orta namaza devam edin ve Allah için boyun eğerek kalkıp namaza durun"*** âyeti gelene kadar namazlarda konuşurduk. Bu âyetle susmamız emredildi.[592]

***

Bu hadise göre, zikrettiğimiz âyetteki "kunût"tan maksat, insanların namazlarda bir takım ihtiyaçları ve meselelerinden dolayı yaptıkları konuşmaları yasaklamaktır.

٣٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: كُنَّا نَتَكَلَّمُ فِي الصَّلَاةِ وَنَأْمُرُ بِالْحَاجَةِ، وَنَقُولُ: السَّلَامُ عَلَى اللهِ، وَعَلَى جِبْرِيلَ، وَعَلَى مِيكَائِيلَ، وَكُلِّ عَبْدٍ صَالِحٍ نَعْلَمُ اسْمَهُ فِي السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ، فَقَدِمْتُ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْحَبَشَةِ، وَهُوَ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ، فَأَخَذَنِي مَا قَدُمَ وَمَا حَدَثَ، فَلَمَّا قَضَى صَلَاتَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، نَزَلَ فِيَّ شَيْءٌ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحْدِثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ.

399- ...Yine Hammâd b. Seleme'nin Âsım'dan, onun da Ebû Vâil'den rivayet ettiğine göre, Abdullah dedi ki: Önceleri namazlarda birbirimizle

592 Buhârî, el-Amel fi's-Salât 2; Müslim, Mesâcid 35.

konuşuyor ve işlerimizi hallediyorduk. Ayrıca "es-Selâmu alellah ve alâ Cibrîl ve alâ Mîkâîl (Allah'a, Cibrîl'e ve Mîkâîl'e selam olsun)" diyor ve yerde ve gökte ismini bildiğimiz bütün salih kullara selam ediyorduk. Daha sonra ben Habeşistan'dan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldim. Bu esnada Allah Rasûlü namaz kılıyordu. Ona selam verdim fakat bana karşılık vermedi. Büsbütün kederlendim ve bana böyle davranmasını gerektirecek o güne kadarki tüm tutum ve davranışlarımı gözümün önüne getirmeye başladım. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazı bitirince "Ey Allah'ın Rasûlü! Hakkımda bir şey mi (âyet) indi yoksa?" diye sordum. Cevaben ***"Hayır fakat Allah azze ve celle dilediği şekilde emir verir ve hükmünü yeniler"*** buyurdu.[593]

٤٠٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا نُسَلِّمُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ قَبْلَ أَنْ نَأْتِيَ أَرْضَ الْحَبَشَةِ فَيَرُدُّ عَلَيْنَا وَهُوَ فِي الصَّلَاةِ، فَلَمَّا رَجَعْنَا مِنْ أَرْضِ الْحَبَشَةِ أَتَيْتُهُ لِأُسَلِّمَ عَلَيْهِ فَوَجَدْتُهُ يُصَلِّي، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهِ فَلَمْ يَرُدَّ عَلَيَّ، قَالَ: فَأَخَذَنِي مَا قَرُبَ وَمَا بَعُدَ، فَجَلَسْتُ حَتَّى إِذَا قَضَى الصَّلَاةَ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُحْدِثُ مِنْ أَمْرِهِ مَا يَشَاءُ، وَإِنَّ مِمَّا أَحْدَثَ أَنَّهُ قَضَى أَلَّا تَتَكَلَّمُوا فِي الصَّلَاةِ.

400- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Âsım'dan, onun da Ebû Vâil'den rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh* dedi ki: Habeşistan diyarına gitmeden önce Rasûlullah *sallalahu aleyhi ve sellem* namaz kılarken ona selam veriyorduk, o da bize namazdayken karşılık veriyordu. Habeşistan'dan döndükten sonra yine ona selam vermek için yanına geldim ve namaz kıldığını gördüm. Ona selam verdiğimde bana karşılık vermedi. Üzüntüye kapıldım ve oturup böyle davranmasını gerektirecek o güne kadarki bütün tutum ve davranışlarımı gözümün önüne getirmeye başladım. Nihayet namazı bitirince şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle dilediği şekilde emir verir ve hükmünü yeniler. Yenilediği hükümlerden biri de namazda konuşmamanızdır."***[594]

***

593 Benzer manadaki bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Salât 166; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 377.

594 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 356.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in İbn Mes'ûd'a hitaben söylediği ***"Yenilediği hükümlerden biri de namazda konuşmamanızdır"*** sözü bizim için bir delildir. Doğrusunu en iyi Allah bilir.

Daha önce rivayet ettiğimiz Zeyd b. Erkam hadisine göre, bu konuda yenilenen hüküm ise, Allah'ın, Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirdiği ilgili âyetteki hükümdür. Çünkü Zeyd'in bildirdiğine göre, yasağın sebebi, o âyetin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e inmesidir.

Önceleri mübah olan namazda konuşma eyleminin daha sonra neshedildiği kesinleştiği içindir ki, namazda neshedilmiş olan bu "kelam"la konuşmamız doğru değildir. Dolayısıyla böyle bir kelamı konuşan kimse, namazını bozmuş ve namazdan çıkmış olur. Bunu kasten veya dalgınlıkla yapmak arasında bir fark yoktur. Bu durum tıpkı, namazı, kılmakla emrolunduğumuz vaktinden önce ya da tahâretsiz/abdestsiz kılan veya namazda, onu bozacak bir hadeste bulunan kimsenin durumuna benzer; böyle birinin bunları kasten veya dalgınlıkla yapmış olması arasında bir fark söz konusu değildir.

Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de namazda neshedilmiş olan bu "kelam" konusunda aynı şeyi söylemektedirler: Kasten bu kelamı konuşmak namazı bozduğu gibi dalgınlıkla konuşmak da bozar. Sadece dalgınlıkla verilen selam bunun dışındadır. Mesela; sehven (dört veya üç rekâtlık bir namazın) ikinci rekâtında selam vermek böyledir. Onlara göre bu durum namazı bozmaz. Ancak bu selamı kasten verirse namaz bozulur.

Bu konuda onlara muhalefet eden bazı kimseler ise şöyle demişlerdir: "Kasten selam vermek namazı bozduğu gibi dalgınlıkla selam vermek de bozar."

Bu konuda kasıt ya da dalgınlık hükmünün birbirine denk olduğuna ilişkin daha önce arzetmiş olduğumuz gerekçeler doğrultusunda kanaatimizce genel kural da (kıyas) bunu gerektirir.

Bazıları da namazda kasten konuşmanın namazı bozmayıp belki de dalgınlıkla konuşmanın bozacağı görüşünü ileri sürmüşlerdir. Bu noktada kasıt ile dalgınlık arasında bir ayırıma gittikleri görülmektedir. Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Muâviye b. el-Hakem'e söylemiş olduğu şu söz, onların bu görüşünü geçersiz kılmaktadır: ***"Bizim bu namazımızda insan sözünden hiçbir şeyin yeri yoktur. O, sadece tesbih, tekbir ve Kur'ân okumaktan ibarettir."*** Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisinden rivayet edildiği şekliyle "dalgınlığı (sehv)" istisna etmiş değildir. Şöyle ki:

٤٠١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ هِلَالِ بْنِ أَبِي مَيْمُونَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ الْحَكَمِ السُّلَمِيِّ، قَالَ: بَيْنَا أَنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي صَلَاةٍ إِذْ عَطَسَ رَجُلٌ مِنَ الْقَوْمِ، فَقُلْتُ: يَرْحَمُكَ اللهُ، فَحَدَّقَنِي الْقَوْمُ بِأَبْصَارِهِمْ، فَقُلْتُ: وَاثُكْلَ أُمِّيَاهْ مَا لَكُمْ تَنْظُرُونَ إِلَيَّ؟، قَالَ: فَضَرَبَ الْقَوْمُ بِأَيْدِيهِمْ عَلَى أَفْخَاذِهِمْ، فَلَمَّا رَأَيْتُهُمْ يُسَكِّتُونَنِي، لَكِنِّي سَكَتُّ،، فَلَمَّا انْصَرَفَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ دَعَانِي، فَبِأَبِي هُوَ وَأُمِّي مَا رَأَيْتُ مُعَلِّمًا قَبْلَهُ وَلَا بَعْدَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَحْسَنَ تَعْلِيمًا مِنْهُ، وَاللهِ مَا ضَرَبَنِي، وَلَا كَهَرَنِي، وَلَا سَبَّنِي، وَلَكِنْ قَالَ لِي: إِنَّ صَلَاتَنَا هَذِهِ لَا يَصْلُحُ فِيهَا شَيْءٌ مِنْ كَلَامِ النَّاسِ، إِنَّمَا هِيَ التَّسْبِيحُ، وَالتَّكْبِيرُ، وَتِلَاوَةُ الْقُرْآنِ.

401- … Hilâl b. Ebî Meymûne'nin Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Muâviye b. el-Hakem es-Sülemî dedi ki: Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte bir namazı kılarken, cemaatten biri aksırdı, ben de "Yerhamukallah" dedim. İnsanlar bir anda gözlerini bana diktiler. Ben "Vay başıma gelenler! Niçin bana öyle bakıyorsunuz?" dedim. Bunun üzerine elleriyle dizlerine vurmaya başladılar. Beni susturmaya çalıştıklarını anlayınca çaresiz sustum. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* namazını bitirince beni çağırdı. Anam babam feda olsun ona! Ne ondan önce ne de ondan sonra onun kadar güzel öğreten bir öğretmen gördüm. Allah'a yemin olsun ki ne bana vurdu ne beni azarladı ne de aşağıladı. Sadece şunu söyledi: ***"Bu namazımızda insan sözünden hiçbir şeyin yeri yoktur. O, sadece tesbih, tekbir ve Kur'ân okumaktan ibarettir."***[595]

***

Gördüğün gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* burada "dalgınlığı (sehv)" istisna etmiş değildir. Ayrıca namazın, namazdan sayılmayan "konuşma"ya elverişli olmadığını da bildirmiştir.

Başkaları da şu görüştedirler: Namazda konuşmak, kendisi gibi ârızî bir durumdan kaynaklanıyorsa, -mesela; imamın (üç veya dört rekâtlık bir namazın) ikinci rekâtında dalgınlıkla selam verdiği için konuşması söz konusu ise,-

595 Müslim, Mesâcid 33; Ebû Dâvûd, Salât 167.

o zaman mübah ve caizdir, yasak kapsamına girmez. Aksi hâlde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (normal şartlardaki) konuşmayı yasaklamıştır. Nitekim:

٤٠٢ - حَدَّثَنَا يُونسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: مَنْ نَابَهُ شَيْءٌ فِي صَلَاتِهِ فَلْيَقُلْ سُبْحَانَ اللهِ، إِنَّمَا التَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ وَالتَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ.

402- Yunus bize, Süfyân b. Uyeyne > Ebû Hâzim > Sehl b. Sa'd isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem'*in şöyle buyurduğunu rivayet etti: ***"Biriniz namaz kılarken beklenmeyen bir durumla karşılaşırsa, Sübhanallah desin. Çünkü el çırpmak kadınlara, tesbih etmek (Sübhanallah demek) erkeklere mahsustur."***[596]

٤٠٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: التَّسْبِيحُ لِلرِّجَالِ وَالتَّصْفِيقُ لِلنِّسَاءِ.

403- ... Ebû Seleme'nin Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Tesbih etmek (Sübhanallah demek) erkeklere, el çırpmak kadınlara mahsustur."***[597]

٤٠٤ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

404- Yine bize Ebû Ümeyye, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > el-A'meş > Ebû Salih > Ebû Hureyre isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etti.[598]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadisle namazda insan sözünün konuşulmasını engellemiştir. Ancak sözü geçen arızî durumun namazı bozmadığı hâllerdeki insan sözü bunun dışındadır. Bu noktada, beklenmeyen bir

---

596 Buhârî, Ahkâm 36; Müslim Salât 102.

597 Buhârî, el-Amel fi's-Salât 5; Müslim, Salât 106.

598 Müslim, Salât 107; Tirmizî, Salât 155.

durumdan dolayı namazda konuşmanın mübah olduğunu savunanların delillerinden biri de şudur:

٤٠٥ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، وَابْنِ عَوْنٍ، وَسَلَمَةَ بْنِ عَلْقَمَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِحْدَى صَلَاتَيِ الْعَشِيِّ الظُّهْرَ أَوِ الْعَصْرَ، قَالَ: وَأَكْبَرُ ظَنِّي أَنَّهُ قَدْ ذَكَرَ الظُّهْرَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ قَامَ إِلَى خَشَبَةٍ فِي مُقَدَّمِ الْمَسْجِدِ، فَوَضَعَ يَدَيْهِ عَلَيْهَا إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى يُعْرَفُ فِي وَجْهِهِ الْغَضَبُ، قَالَ: وَخَرَجَ سَرَعَانُ النَّاسِ، فَقَالُوا: قَصُرَتِ الصَّلَاةُ، وَفِي النَّاسِ أَبُو بَكْرٍ، وَعُمَرُ، فَهَابَاهُ أَنْ يُكَلِّمَاهُ، فَقَامَ رَجُلٌ طَوِيلُ الْيَدَيْنِ، كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُسَمِّيهِ ذَا الْيَدَيْنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنَسِيتَ أَمْ قَصُرَتِ الصَّلَاةُ؟، فَقَالَ: لَمْ أَنْسَ وَلَمْ تُقْصَرِ الصَّلَاةُ، فَقَالَ: بَلْ نَسِيتَ يَا رَسُولَ اللهِ فَأَقْبَلَ عَلَى الْقَوْمِ، فَقَالَ: صَدَقَ ذُو الْيَدَيْنِ؟ قَالُوا: نَعَمْ فَجَاءَ فَصَلَّى بِنَا الرَّكْعَتَيْنِ الْبَاقِيَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ كَبَّرَ، ثُمَّ سَجَدَ مِثْلَ سُجُودِهِ أَوْ أَطْوَلَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ وَكَبَّرَ وَسَجَدَ مِثْلَ سُجُودِهِ أَوْ أَطْوَلَ، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ وَكَبَّرَ.

405- … Muhammed b. Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize zevalden sonra kılınan namazlardan, öğle veya ikindiden birini kıldırdı. -(Muhammed b. Sîrîn) dedi ki: Büyük bir ihtimalle öğleden bahsetti- Peygamber, iki rekât kıldırdıktan sonra kalkıp mescidin kıble yönündeki bir ahşap parçasına yöneldi, ellerini üstüste koyarak ona dayadı. Kızgın olduğu yüzünden anlaşılıyordu. Bunun üzerine alelacele mescidden çıkan insanlar "namaz kısaldı" demeye başladılar. Cemaatin içinde Ebû Bekir ve Ömer de vardı, onlar Allah Rasûlü ile konuşmaktan çekiniyorlardı. Nihayetinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Zü'l-yedeyn adını verdiği elleri uzun bir adam çıkıp ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Unuttun mu yoksa gerçekten namaz mı kısaldı?" diye sordu. O da ***"Ne unuttum ne de namaz kısaldı"*** buyurdu. Adam yine "Evet, unuttun ey Allah'ın Rasûlü!" dedi.

Rasûlullah cemaate yönelerek ***"Zü'l-yedeyn doğru mu söylüyor?"*** diye sordu. Onlar da "Evet" dediler. Bunun üzerine tekrar bize dönüp diğer iki rekâtı da kıldırdı, ardından selam verdi sonra da tekbir getirip normal secdesi gibi veya ondan daha uzun bir secde yaptı. Peşinden başını kaldırdı ve tekbir

getirerek tekrar normal secdesi gibi veya ondan daha uzun bir secde yaptı. Daha sonra başını kaldırdı ve tekbir getirdi.[599]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: Ebû Hureyre *radıyallahu anh,* bu hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine bu namazı kıldırdığını haber vermektedir. Bu namazda Allah Rasûlü'nün konuşması ve cemaatin de onunla konuşması; cemaatin sorusuna cevap vermesi ve onların da ona karşılık vermeleri gibi durumlar, onu namazdan çıkarmadığı gibi kıldığı rekâtlara yenilerini eklemesine de engel olmamıştır. Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın Müslüman oluşu ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından üç yıl öncedir. Nitekim;

٤٠٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو الْقَوَارِيرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: أَتَيْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقُلْنَا: حَدِّثْنَا، فَقَالَ: صَحِبْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثَ سِنِينَ.

406- … İsmâil b. Ebî Hâlid'in rivayet ettiğine göre, Kays b. Ebî Hâzim dedi ki: Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'a gelerek "Bize hadis rivayet et" dedik. Şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile üç yıl beraber bulundum."[600]

٤٠٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خُثَيْمُ بْنُ عِرَاكٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَفَرٍ مِنْ قَوْمِهِ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَدِمَ الْمَدِينَةَ هُوَ وَنَفَرٌ مِنْ قَوْمِهِ، قَالَ: قَدِمْنَا وَقَدْ خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى خَيْبَرَ وَاسْتَخْلَفَ رَجُلًا مِنْ بَنِي غِفَارٍ، يُقَالُ لَهُ: سِبَاعُ بْنُ عُرْفُطَةَ، فَأَتَيْنَاهُ وَهُوَ يُصَلِّي بِالنَّاسِ صَلَاةَ الْغَدَاةِ، فَقَرَأَ فِي الرَّكْعَةِ الْأُولَى: كهيعص، وَفِي الثَّانِيَةِ: وَيْلٌ لِلْمُطَفِّفِينَ، قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَقُولُ وَأَنَا فِي الصَّلَاةِ، وَيْلٌ لِأَبِي فُلَانٍ كَانَ لَهُ مِكْيَالَانِ إِذَا اكْتَالَ بِالْوَافِي، وَإِذَا كَالَ كَالَ بِالنَّاقِصِ، فَلَمَّا فَرَغْنَا مِنْ صَلَاتِنَا أَتَيْنَا سِبَاعاً فَزَوَّدَنَا شَيْئًا حَتَّى قَدِمْنَا عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدِ افْتَتَحَ خَيْبَرَ، فَكَلَّمَ النَّاسَ فَأَشْرَكُونَا فِي سِهَامِهِمْ.

599 Rivayetin tamamı ve kaynağı için bk. Buhârî, Salât 88; Müslim, Mesâcid 97.

600 Buhârî, Menâkıb 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 475.

407- ... Haysem b. Irâk'ın, babasından, onun da kavminden bir gruptan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh,* kendi kavminden bir heyetle Medine'ye geldi. Ebû Hureyre (daha sonrasını) şöyle anlattı: Biz Medine'ye girdiğimizde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hayber'e doğru yola çıkmış ve geride Gıfâroğulları'ndan Sibâ'[601] b. Urfuta adında birini vekil bırakmıştı. Sibâ'ın yanına vardığımızda insanlara sabah namazını kıldırıyordu. İlk rekâtta Meryem sûresini, ikincide ise Mutaffifîn sûresini okudu.

Ebû Hureyre dedi ki: Ben de namazda (Mutaffifîn sûresinin ilk âyetlerini dinlerken) şöyle diyordum: "Falancaya yazıklar olsun! İki tür ölçü tartısı var. Alırken ölçüp tarttığında tam alıyor, vermek için ölçüp tarttığında ise eksiltiyor."

Namaz bittiğinde Sibâ'ın yanına geldik, bize biraz azık verdi. Nihayet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığımızda, Hayber'i fethetmişti. İnsanlarla konuştu ve bizi (ganimet) paylarına ortak ettiler.[602]

***

(Sonra bu görüş sahibi) dedi ki: "Sonuçta namazdaki konuşma hükmü neshedildi. Nitekim İbn Mes'ûd da Mekke'de böyle bir durumla karşılaşmıştı. Habeşistan topraklarından Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in henüz Mekke'de olduğu bir esnada huzuruna gelmiş ve Allah Rasûlü namaz kılarken ona selam vermişti. O da ona karşılık vermemiş ve namazı bitirince ***'Kuşkusuz Allah azze ve celle dilediği şekilde emir verir ve hükmünü yeniler. Yenilediği hükümlerden biri de namazda konuşmamanızdır'*** buyurmuştu. Buraya kadar söylediklerimiz, Zü'l-yedeyn'in hadisinde geçtiği şekliyle namazda konuşma eyleminin, bu konudaki yasak kapsamına girmediğini, konuşma yasağının bunun dışındaki hususlara yönelik olduğunu göstermektedir."

Ancak başkalarının lehine ve bu görüş sahibinin aleyhine öne sürülen delillerden biri şöyledir:

Eğer Zü'l-yedeyn hadisi, İbn Mes'ûd'un hadisinden sonra olsaydı onu neshederdi ve insanların bütün meselelerini namazda konuşabilecekleri sonucu çıkardı. Çünkü Zü'l-yedeyn hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve onunla konuşanların sözlerine baktığımızda, ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ne de ashâbından biri, o konuşmanın sadece o olaya

601 Eserin yazma nüshasında bu isim, yanlışlıkla "Sinbâ'"olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

602 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 345-346.

mahsus olduğuna ve namazda beklenmeyen bir durumla karşılaşıldığı takdirde bu tarzda konuşmanın caiz olmadığına ilişkin bir işarette bulunmuştur. Eğer bu ikisi arasında bir fark olsaydı, bunu insanlara açıklar ve öğretirlerdi. Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* daha önce zikrettiğimiz Sehl b. Sa'd ve Ebû Hureyre hadislerinde görüldüğü gibi insanların, namazlarında başlarına gelebilecek ârizî hallerde ***"Tesbih etmenin (Sübhanallah demenin) erkeklere, el çırpmanın da kadınlara özgü olduğunu"*** öğretmiş ve daha başka bir şeyi konuşmalarına imkân vermemiştir. Buna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in henüz namazdayken konuşmasının ve ashâbının ona cevap vermesinin öncesinde "Sübhanallah" sözünün olmaması, bu hadisenin, onlara "Sübhanallah" sözünü söylemeyi öğretmeden önce gerçekleştiğini göstermektedir. Çünkü Allah Rasûlü'nün, onlara konuşmak yerine "Sübhanallah" demeyi öğretmiş olmasına rağmen, onların buna aykırı davranarak konuşmaya kalkışmaları caiz değildir.

Ayrıca namazda konuşmanın neshedilmesinin, bu görüş sahibinin dediği gibi Mekke'de gerçekleşip gerçekleşmediğini incelediğimizde, rivayetlerin böyle bir iddiayı çürüttüğünü tespit ettik. Çünkü Zeyd b. Erkam "Biz, ***'ve kûmû lillâhi kânitîn'*** âyeti inip de susmamız emredilene kadar namazlarda konuşurduk" demiştir. Zeyd b. Erkam ise Mekke'de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında bulunan sahâbîlerden değildi.

Üstelik benzer bir rivayet, onun dışında, yaşça ondan daha küçük ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile daha geç dönemde tanışıp onun sahâbîsi olmuş başka birinden, Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'dan da nakledilmiştir. Şöyle ki:

٤٠٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ الْعَجْلَانِ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا سَلَّمَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَدَّ عَلَيْهِ إِشَارَةً، وَقَالَ: كُنَّا نَرُدُّ السَّلَامَ فِي الصَّلَاةِ فَنُهِينَا عَنْ ذَلِكَ.

408- ... Atâ b. Yesâr'ın Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e selam verince, o da ona işaretle karşılıkta bulundu.

Ebû Saîd dedi ki: Biz namazda selama karşılık veriyorduk. Sonra bu bize yasaklandı.[603]

***

Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bu hususta nakledilen bir rivayet de Ebû Saîd'in yaşının küçüklüğünü ve geç dönemde Allah Rasûlü'nün sahâbîsi olduğunu göstermektedir:

٤٠٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمِنْجَابُ بْنُ الْحَارِثِ التَّمِيمِيُّ، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: وَمَا عِلْمُ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ وَأَنَسِ بْنِ مَالِكٍ بِحَدِيثِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ وَإِنَّمَا كَانَا غُلَامَيْنِ صَغِيرَيْنِ.

409- ... Hişâm b. Urve'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Ebû Saîd el-Hudrî ve Enes b. Mâlik, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hadisi hakkında ne bilecekler? Zira onlar iki küçük çocuktu."[604]

***

Öte yandan bahsi geçen görüş sahibinin, Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'de bulunduğu bir sırada huzuruna geldiğine ilişkin iddiasını incelediğimizde, bildiğimiz kadarıyla Muhammed b. İshâk dışında daha önce bu görüşü savunan başka bir kimse yoktur. Şöyle ki: İbn İshâk'ın, *Megâzî* adlı eserinde zikrettiğine göre, Habeşistan topraklarına hicret etmiş olan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına Mekkelilerin Müslüman olduğu haberi ulaşmıştı. Bu haberi alır almaz yola koyulan sahâbîler, Mekke'ye yaklaştıklarında haberin asılsız olduğunu öğrendiler. Bunun üzerine Mekke'ye ya birinin himayesinde veya gizlice girdiler. İbn İshâk, Mekke'ye, Allah Rasûlü'nün yanına gelip de Medine'ye hicret edinceye kadar orada kalan ve daha sonra Bedir'e katılanlardan bir grubun ismini vermekte, bunlar arasında Osman b. Affân

---

603 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 454.

604 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, I, 249, Kahire tsz.

ve İbn Mes'ûd'dan da bahsetmektedir.[605] Ne var ki bu hikâye İbn İshâk'tan öteye geçmemekte; onun dışında hiçbir raviden nakledilmemektedir. Bu ise bize göre delil sayılamadığı gibi adı geçen iddia sahibine göre de delil sayılamaz. Üstelik bu konudaki görüşleri daha kabule değer görülen Saîd b. el-Müseyyeb, Urve ve Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm'dan Osman'la ilgili olarak bunun tam tersi bir bilgi nakledilmekte ve Osman'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelişinin Medine'de gerçekleştiği aktarılmaktadır. Şöyle ki:

٤١٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ، وَسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، وَعُرْوَةَ، أَنَّ الْهِجْرَةَ الْأُولَى هِجْرَةُ الْمُسْلِمِينَ إِلَى أَرْضِ الْحَبَشَةِ، وَأَنَّهُ هَاجَرَ فِي تِلْكَ الْهِجْرَةِ: جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَامْرَأَتُهُ أَسْمَاءُ بِنْتُ عُمَيْسٍ الْخَثْعَمِيَّةُ، وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ بِرُقَيَّةَ ابْنَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ، وَامْرَأَتُهُ أُمُّ سَلَمَةَ ابْنَةُ أَبِي أُمَيَّةَ، وَخَالِدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ بِامْرَأَتِهِ، وَهَاجَرَ فِيهَا رِجَالٌ مِنْ قُرَيْشٍ ذَوُوا عَدَدٍ لَيْسَ مِنْهُمْ نِسَاؤُهُمْ، فَلَمَّا رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دَارَ هِجْرَتِهِمْ، قَالَ لِأَصْحَابِهِ: إِنِّي قَدْ رَأَيْتُ دَارَ هِجْرَتِكُمْ، رَأَيْتُ سَبْخَةً ذَاتَ نَخْلٍ بَيْنَ لَابَتَيْنِ وَهِيَ الْمَدِينَةُ، فَهَاجَرَ إِلَيْهَا مَنْ كَانَ مَعَهُ بِمَكَّةَ، وَرَجَعَ رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْحَبَشَةِ حِينَ سَمِعُوا بِذَلِكَ فَهَاجَرُوا إِلَى الْمَدِينَةِ، مِنْهُمْ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ بِامْرَأَتِهِ، وَأَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الْأَسَدِ بِامْرَأَتِهِ ابْنَةِ أَبِي أُمَيَّةَ، وَجَلَسَ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَخَالِدُ بْنُ سَعِيدٍ، وَخَاطِبُ بْنُ الْحَارِثِ، وَمَعْمَرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ شِهَابٍ، وَرِجَالٌ ذَوُو عَدَدٍ مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مِنْ قُرَيْشٍ فَحَالَتْ بَيْنَهُمْ وَبَيْنَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْحَرْبُ، فَلَمَّا كَانَتْ وَقْعَةُ بَدْرٍ فَقَتَلَ اللهُ فِيهَا صَنَادِيدَ الْكُفَّارِ، قَالَ: كُفَّارُ قُرَيْشٍ: إِنَّ ثَأْرَكُمْ بِأَرْضِ الْحَبَشَةِ فَابْعَثُوا إِلَيْهِ رَجُلَيْنِ مِنْ ذَوِي رَأْيِكُمْ لَعَلَّهُ يَدْفَعُ إِلَيْهِمَا مَنْ عِنْدَهُ مِنْ قُرَيْشٍ فَتَقْتُلُوهُمْ بِمَنْ قُتِلَ مِنْكُمْ يَوْمَ بَدْرٍ.

410- Yunus'un bize İbn Vehb > Yunus (b. Yezîd) > İbn Şihâb > Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris yoluyla Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve'den rivayet ettiğine göre, ilk hicret, Müslümanların Habeşistan topraklarına

605 Bkz. İbn İshâk, *Sîre*, s. 205-206, thk. Muhammed Hamidullah, Konya 1981.

yaptıkları hicrettir. Bu hicrette, Ca'fer b. Ebî Tâlib ve hanımı Esmâ bint Umeys el-Has'amiyye, Osman b. Affân ve hanımı -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kızı- Rukiyye, Ebû Seleme b. Abdülesed ve eşi Ümmü Seleme bint Ebî Ümeyye ile Hâlid b. Saîd b. el-Âs ve hanımı yer almışlardı. Ayrıca belli sayıda Kureyşli erkekler de hanımları olmadan, tek başlarına hicret etmişlerdi.

Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, (asıl) hicret yurdunu rüyasında görünce ashâbına şöyle dedi: ***"Hicret yurdunuzu gördüm. İki kara taşlık arasındaki hurmalıklı ve tuzlu, çorak toprağı müşahade ettim."*** Orası da Medine idi. Mekke'de Allah Rasûlü'nün yanında bulunanlar oraya hicret ettiler. Habeşistan'a hicret etmiş olan bazıları da haberi alır almaz Medine'ye hicrette bulundular. Osman b. Affân ve hanımı ile Ebû Seleme b. Abdülesed ve Ebû Ümeyye'nin kızı olan hanımı da bunlar arasındaydı. Ca'fer b. Ebî Tâlib, Halid b. Saîd, Hâtıb b. el-Hâris, Ma'mer b. Abdullah b. Abdullah b. Şihâb ise Habeşistan'da kaldılar. Kureyşli bir grup muhacir ise savaş (Bedir savaşı) sebebiyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kavuşamamışlardır. Bedir savaşı gerçekleşip de Allah Teâlâ kâfirlerin elebaşlarının ölmesini takdir edince Kureyş kâfirleri birbirlerine şöyle dediler: "İntikamınız Habeşistan toprağındadır. Oraya sözü dinlenir, aklı başında iki adam gönderin de belki oranın hükümdarı yanında kalan Kureyşli Müslümanları onlara teslim eder. Biz de onları Bedir günü sizden öldürülenlere karşılık öldürürüz."[606]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Habeşistan toprağına hicret eden sahâbîleri, Yüce Allah'ın onlara, burası dışında başka bir hicret yurdunu -ki o da Medine'dir- belirlemesine kadar Habeşistan'dan çıkmamışlardır.

Ayrıca bu hadiste, Muhammed b. İshâk'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna henüz Mekke'deyken gelen İbn Mes'ûd'la aynı dönemde geldiğinden söz ettiği Hz. Osman'ın, gerçekte Allah Rasûlü Medine'deyken geldiği görülmektedir. Bu hadisi rivayet edenler ise, Muhammed b. İshâk'ın megâzî bilgilerini kendisinden aldığı ez-Zührî'nin bilgi kaynağı sayılan, megâzî konusundaki otorite şahsiyetlerdir.

606 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, V, 384-385.

Özellikle de İbn Mes'ûd'un Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelişinin henüz Mekke'deyken gerçekleştiği iddiasına karşı şunu söyleriz: İbnü'l-Müseyyeb'in "munkatı" rivayeti, "muttasıl" konumundadır.[607]

Üstelik Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bu anlama gelebilecek bir rivayet de nakledilmiştir:

٤١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَهُوَ بِمَكَّةَ لِلْمُسْلِمِينَ: قَدْ أُرِيتُ دَارَ هِجْرَتِكُمْ، فَرَأَيْتُ سَبْخَةً ذَاتَ نَخْلٍ بَيْنَ لَابَتَيْنِ وَهُمَا الْحَرَّتَانِ، فَهَاجَرَ مَنْ هَاجَرَ قِبَلَ الْمَدِينَةِ حِينَ ذَكَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَلِكَ، وَرَجَعَ إِلَى الْمَدِينَةِ بَعْضُ مَنْ هَاجَرَ إِلَى أَرْضِ الْحَبَشَةِ.

411- Yunus'un bize, İbn Vehb yoluyla Yunus (b. Yezîd)'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Bana Urve, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini haber verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, henüz Mekke'deyken Müslümanlara şöyle buyurdu: ***"Hicret yurdunuz bana (rüyada) gösterildi. İki kara taşlık arasında hurmalıklı ve tuzlu, çorak bir toprağı gördüm."*** Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu söylemesinden sonra Medine'ye doğru hicret eden etti; Habeşistan toprağına hicret eden kimileri de Medine'ye döndüler.[608]

٤١٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَعْمَرًا يُحَدِّثُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

607 Munkatı terimi, genel olarak hadis senedinin herhangi bir yerindeki kesinti ve ravi düşmesi için kullanılır. Bu noktada sahâbî ravileri bulunmadığı için "mürsel" olarak adlandırılan rivayetler de bu kategoride değerlendirilmektedir. Bu tür rivayetler zayıf hadis grubuna dâhildir. Muttasıl ise, munkatının tersine herhangi bir kesinti ve ravi düşmesinin olmadığı rivayetler için geçerlidir ve hadisin sıhhat şartlarından biridir. Tahâvî de buradaki 410 no'lu rivayetin, sahâbî ravisi olmadığı için munkatı/mürsel olmakla birlikte, İbnü'l-Müseyyeb gibi mürsel/munkatı rivayetleri en sağlam rivayetler olarak kabul edilen bir kişiden gelmiş olması sebebiyle muttasıl sayıldığını vurgulamaktadır. (Çeviren)

608 Buhârî, Kefâlet 4.

412- Fehd bize, Muhammed b. Kesîr'in şöyle dediğini nakletti: Ma'mer'in ez-Zührî'den, onun da Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu rivayetin aynısını nakletti.[609]

***

Bu hadis de gösteriyor ki, Habeşistan'a hicret eden Müslümanlar, sadece diğer hicret yurduna (Medine) dönmüşlerdir. Bu sebeple onların, içinden çıkıp başka yere hicret ettikleri yurda (Mekke) tekrar döndükleri nasıl söylenebilir ki? Zira oraya dönmekten alıkonulmuşlardı. Üstelik dikkat edersen el-Alâ el-Hadramî *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakletmektedir:

٤١٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَسْأَلُ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ مَا سَمِعْتَ فِي سُكْنَى مَكَّةَ؟، فَقَالَ: قَالَ الْعَلَاءُ بْنُ الْحَضْرَمِيِّ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ثَلَاثٌ لِلْمُهَاجِرِ بَعْدَ الصَّدَرِ.

413- Yunus'un bize, Enes b. Iyâz el-Leysî'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Humeyd b. Abdurrahman b. Avf dedi ki: Ömer b. Abdülazîz *radıyallahu anh*'ın, es-Sâib b. Yezîd'e "Mekke'de ikamet ile ilgili neler duydun?" diye sorduğunu işittim. es-Sâib de dedi ki: el-Alâ el-Hadramî şunu söyledi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Muhacirin, veda tavafıyla haccın menasikini tamamladıktan sonra (Mekke'de) üç gün kalma hakkı vardır."***[610]

٤١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حُمَيْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

414- İbrahim b. Merzûk bize, Habbân b. Hilâl > Yahya b. Saîd > Abdurrahman b. Humeyd isnadıyla bu rivayeti aynı şekilde nakletti.

٤١٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَحَاظِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حُمَيْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، وَزَادَ كَأَنَّهُ يَقُولُ: لَا يَزِيدُ عَلَيْهَا.

---

609 Abdurrezzâk, *Musannef,* V, 384.

610 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 47; Müslim, Hac 441-444.

415- Yine bize İbn Ebî Dâvûd, el-Vuhâzî > Süleyman b. Bilâl > Abdurrahman b. Humeyd senediyle bunun aynısını rivayet etti ve şunu ekledi: "Sanki 'Bu (üç günlük) süreden fazla kalamaz' demek istiyordu."[611]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, muhacirlere, içinden çıkıp hicret ettikleri yurtta, sözünü ettiğimiz el-Alâ hadisinde belirlediği süreden daha uzun bir süre kalma ruhsatı tanımamıştır.

٤١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: مَرِضْتُ عَامَ الْفَتْحِ مَرَضًا أَشْفَيْتُ مِنْهُ عَلَى الْمَوْتِ، فَأَتَانِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعُودُنِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أُخَلَّفُ عَنْ هِجْرَتِي، قَالَ: إِنَّكَ لَنْ تُخَلَّفَ بَعْدِي فَتَعْمَلَ عَمَلًا تُرِيدُ بِهِ وَجْهَ اللهِ إِلَّا ازْدَدْتَ بِهِ دَرَجَةً وَرِفْعَةً، وَلَعَلَّكَ أَنْ تُخَلَّفَ بَعْدِي حَتَّى يَنْتَفِعَ بِكَ أَقْوَامٌ وَيُضَرَّ بِكَ آخَرُونَ، اللهُمَّ أَمْضِ لِأَصْحَابِي هِجْرَتَهُمْ، وَلَا تَرُدَّهُمْ عَلَى أَعْقَابِهِمْ، لَكِنَّ الْبَائِسَ سَعْدَ بْنَ خَوْلَةَ يَرْثِي لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ مَاتَ بِمَكَّةَ.

416- … Yine ez-Zührî'nin Âmir b. Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayet ettiğine, göre babası (Sa'd b. Ebî Vakkâs) şöyle dedi: Fetih yılında yakalandığım ve ölümden döndüğüm bir hastalığım sırasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* benim ziyaretime geldi. Ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Hicretim geçersiz hâle gelip (sevabından) mahrum mu kalacağım?" diye sordum. O da ***"Sen, benden sonra hayatta kalır da Allah'ın rızasını umarak bir amel işlersen, mutlaka o amel sebebiyle bir derece ve yücelik elde edersin. Belki de benden sonra senin ömrün uzatılacak ve bazı insanlar senden faydalanırken, bazıları da zarara uğrayacaklar. Allahım! Ashâbımın hicretlerini tamamına erdir ve onları gerisin geriye çevirme."*** (Bunun üzerine Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi): "Asıl acınası durumda olan Sa'd b. Havle idi. Nitekim (hicret ederek çıktığı) Mekke'de vefat etmiş olmasından dolayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun adına üzülür, kederlenirdi."[612]

***

611 Müslim, Hac 441.

612 Tirmizî, Vasâyâ 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 179.

Burada da dikkat ettiysen, Sa'd, hicret yurdunun dışında bir yerde kalmaktan hoşlanmadığı için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Hicretim geçersiz hâle gelip (sevabından) mahrum mu kalacağım?" demiştir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hicret yurdunun dışında bir yerde ölmesinden dolayı Sa'd b. Havle hakkında söylediği sözü de dikkate almalısın.

٤١٧ - حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ عَنْ عَمْرِو بْنِ الْقَارِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَمْرِو بْنِ الْقَارِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ مَكَّةَ، فَخَلَّفَ سَعْدًا مَرِيضًا حِينَ خَرَجَ إِلَى حُنَيْنٍ، فَلَمَّا قَدِمَ مِنَ الْجِعْرَانَةِ مُعْتَمِرًا دَخَلَ عَلَيْهِ وَهُوَ وَجِعٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَمَيِّتٌ أَنَا فِي الدَّارِ الَّتِي خَرَجْتُ مِنْهَا؟ قَالَ: إِنِّي لَأَرْجُو أَنْ يَرْفَعَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِكَ أَقْوَامًا وَيَنْتَفِعَ بِكَ آخَرُونَ، يَا عَمْرُو بْنَ الْقَارِيِّ، إِنْ مَاتَ سَعْدٌ بَعْدِي فَادْفِنْهُ هَاهُنَا نَحْوَ طَرِيقِ الْمَدِينَةِ وَأَشَارَ بِيَدِهِ هَكَذَا.

417- ... Amr b. el-Kârî'nin, babası yoluyla dedesi Amr b. el-Kârî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Mekke'ye gelip de Huneyn'e çıktığı andan itibaren Sa'd hastalığa yakalanmıştı. Sonra Allah Rasûlü Ci'râne'den umre niyetiyle gelip onu hasta yatağında ziyaret etti. Sa'd "Ey Allah'ın Rasûlü! (Muhâcir olarak) ayrılıp çıktığım bu memlekette mi öleceğim yoksa?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Allah azze ve celle'nin seni yüceltip senden dolayı bazı insanların zarara uğrayacağını***[613] ***ve bazı insanların da sayende fayda göreceğini ümit ediyorum. Ey Amr b. el-Kârî! Eğer Sa'd benden sonra ölürse onu şuraya, Medine yoluna doğru defnet"*** diyerek eliyle o tarafa doğru işaret etti.[614]

***

Burada da gördüğün gibi Sa'd'ın "Ey Allah'ın Rasûlü! (Başka bir yere hicret maksadıyla) ayrılıp çıktığım bu memlekette mi öleceğim yoksa?" şeklindeki sorusu böyle bir durumun mekruh olduğuna işarettir. Nitekim

613 Eserin yazma nüshasında "bazı insanların Sa'd'dan dolayı zarara uğrayacağına" dair bir kayıt bulunmamakta; yazmanın ilgili yerinde bir boşluk gözükmektedir. Biz diğer kaynaklardaki eksiksiz rivayeti dikkate alarak tercümeye yansıttık. (Çeviren)

614 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 60.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, onun bu sözlerine karşı çıkmamıştır. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Amr el-Kârî'ye hitaben ***"Eğer Sa'd benden sonra ölürse onu şuraya, Medine yoluna doğru (yani hicret ettiği yurda giden yola doğru) defnet"*** buyurmuştur.

Bütün bunlara rağmen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisindeki ilk muhacirlerin, Allah *azze ve celle*'nin, bir zamanlar içinde bulundukları yurda karşı tercih edip seçtiği hicret yurdunu terk ettiklerini ve daha önce yaşadıkları yurtlarına geri döndüklerini düşünmek nasıl mümkün olabilir? Kuşkusuz böyle bir yaklaşım büyük bir hatadır.

Öte yandan İbn Mes'ûd *radıyallahu anh,* Bedir savaşına katılma arzusuyla Habeşistan'dan gelmişti. Bedir savaşı ise, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Medine'ye gelişinden yaklaşık iki sene sonra gerçekleşmiştir. Şöyle ki:

٤١٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُدَيْجُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: بَعَثَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ ثَمَانُونَ رَجُلًا، فِينَا جَعْفَرُ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، وَعُثْمَانُ بْنُ مَظْعُونٍ، وَابْنُ عُرْفُطَةَ، وَبَعَثَتْ قُرَيْشٌ عَمْرَو بْنَ الْعَاصِ، وَعِمَارَةَ بْنَ الْوَلِيدِ بِهَدِيَّةٍ، فَلَمَّا دَخَلَا عَلَى النَّجَاشِيِّ سَجَدَا لَهُ، وَابْتَدَاهُ عَنْ يَمِينِهِ وَعَنْ شِمَالِهِ وَقَالَا: إِنَّ نَاسًا مِنْ بَنِي عَمِّنَا خَالَفُونَا، وَرَغِبُوا عَنْ مِلَّتِنَا، وَقَدْ نَزَلُوا أَرْضَكَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِمُ النَّجَاشِيُّ، فَقَالَ جَعْفَرٌ لَهُمْ: أَنَا خَطِيبُكُمُ الْيَوْمَ فَاتَّبِعُوهُ، فَلَمَّا دَخَلُوا عَلَى النَّجَاشِيِّ سَلَّمَ وَلَمْ يَسْجُدْ لَهُ، فَقَالُوا لَهُ: مَا لَكَ لَا تَسْجُدُ لِلْمَلِكِ؟ قَالَ: إِنَّا لَا نَسْجُدُ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، قَالُوا: وَمَا ذَاكَ؟ قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ بَعَثَ إِلَيْنَا نَبِيَّهُ، وَأَمَرَنَا أَلَّا نَسْجُدَ إِلَّا لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَمَرَنَا بِالصَّلَاةِ وَالزَّكَاةِ فَقَالَ عَمْرٌو: فَإِنَّهُمْ يُخَالِفُونَكَ فِي عِيسَى وَأُمِّهِ، قَالَ: نَقُولُ كَمَا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، هُوَ كَلِمَةُ اللهِ وَرُوحُهُ أَلْقَاهَا فِي الْعَذْرَى الْبَتُولِ الَّتِي لَمْ يَمَسَّهَا بَشَرٌ وَلَمْ يَفْرِضْهَا وَلَدٌ فَقَالَ النَّجَاشِيُّ: يَا مَعْشَرَ الْقِسِّيسِينَ وَالرُّهْبَانِ وَالْحَبَشَةِ مَا زَادَهَا، وَلَا عَلَى مَا يَقُولُونَهُ فِي عِيسَى هَذَا، وَأَخَذَ عُودًا مِنَ الْأَرْضِ، ثُمَّ قَالَ: أَنَا أَشْهَدُ أَنَّهُ نَبِيٌّ وَأَنَّهُ الَّذِي بَشَّرَ بِهِ عِيسَى، وَلَوَدِدْتُ آتِي عِنْدَهُ فَأَحْمِلَ نَعْلَيْهِ، وَإِنَّهُ الَّذِي نَجِدُهُ فِي الْكِتَابِ، فَانْزِلُوا مِنْ أَرْضِي حَيْثُ شِئْتُمْ، ثُمَّ إِنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ بَادَرَ حَتَّى يَشْهَدَ بَدْرًا.

418- ... Abdullah b. Utbe b. Mes'ûd'un rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* yetmiş kişilik bir grup hâlinde bizi (Habeşistan'a) gönderdi. Aramızda Ca'fer b. Ebî Tâlib, Osman b. Maz'ûn ve İbn Urfuta vardı. Kureyşliler de Amr b. el-Âs ve Umâra b. el-Velîd'i bir hediyeyle (Necâşî'ye) gönderdiler. Necâşî'nin huzuruna girip önünde eğildiler ve sonra sağma ve soluna geçerek "Amcaoğullarımızdan bazıları bize muhalefet ederek dinimizden yüz çevirdiler ve senin toprağına gelip yerleşmişler" dediler. Bunun üzerine Necâşî onlara (huzuruna gelmeleri için) haber yolladı. Ca'fer b. Ebî Tâlib "Bugün ben sizin sözcünüz olacağım" dedi, onlar da onayladılar. Necâşî'nin huzuruna vardıklarında (Ca'fer ona) selam verdi, ancak önünde eğilmedi. Ona "Niçin kralın önünde eğilmiyorsun?" diye sordular. Ca'fer "Biz ancak Allah *azze ve celle*'nin önünde eğilir (secde eder)iz" diye karşılık verdi. Yine ona "Peki, neden?" dediler. O da şöyle cevap verdi: "Allah *azze ve celle* bize Peygamberi'ni gönderdi ve kendisinden başkasının önünde eğilmememizi (secde etmememizi) emretti. Ayrıca bize namazı ve zekâtı da emretti."

Bunun üzerine Amr (Necâşî'ye hitaben) "Onlar İsa ve annesi hakkında da senden farklı düşünüyorlar" dedi. Bu defa Ca'fer de şöyle karşılık verdi: "Biz Allah *azze ve celle*'nin söylediğini söylüyoruz: O (İsa), Allah'ın kelimesi ve ruhu olup Yüce Allah o kelimeyi, hiçbir insanın el sürmediği ve (İsa'dan önce) hiçbir çocuğun etkilemediği, kendini sadece Rabbine adamış olan bakire (Meryem'e) ulaştırmıştır."

Bunun üzerine Necâşî, yerden bir çöp/dal alarak "Ey keşişler, rahipler ve Habeşliler! Bu adamın sözleri, İsa hakkında söylenenlerden sadece şunun kadar farklıdır" dedikten sonra şunları ekledi: "Ben onun bir peygamber olup İsa'nın müjdelediği kişi olduğuna şahitlik ediyorum. Onun huzuruna varıp ayakkabılarını taşımayı arzu ederdim. Kitabımızda bize bahsedilen kimse odur. Bundan dolayı ülkemde dilediğiniz gibi kalabilirsiniz."

Sonra İbn Mes'ûd Bedir savaşına katılmak üzere hemen (Medine'ye) hareket etti.[615]

***

İbn Mes'ûd'un gelişi, Bedir savaşma bir an önce katılma hedefine yönelik olduğundan, böyle bir savaş Allah Rasûlü henüz Mekke'deyken bilinmediği

615 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 461.

gibi o esnada İslâm adına savaşmak da bilinmiyordu. Zira söz konusu savaş izni, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, Medine'ye geldikten bir süre sonra tanınmıştır.

Bu noktada birileri, bu görüş sahibinin lehine olmak üzere, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh*'ın Mekke'den Medine'ye gelişinin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in oraya hicretinden önce olduğunu iddia ederek şu hadisi delil gösterebilir:

٤١٩ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ أَخُو بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، فَقُلْنَا لَهُ: مَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ: هُوَ مَكَانَهُ وَأَصْحَابُهُ عَلَى أَثَرِي قَالَ: ثُمَّ أَتَانَا بَعْدَهُ عَمْرُو بْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ الْأَعْمَى أَخُو بَنِي فِهْرٍ، فَقُلْنَا لَهُ: مَا فَعَلَ مَنْ وَرَاءَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ؟ قَالَ: هُمْ أُولَاءِ عَلَى أَثَرِي ثُمَّ أَتَى بَعْدَهُ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ، وَابْنُ مَسْعُودٍ، وَبِلَالٌ، ثُمَّ أَتَانَا بَعْدَهُمْ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِشْرِينَ رَاكِبًا، ثُمَّ أَتَانَا بَعْدَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مَعَهُ.

419- Hüseyin b. Nasr'ın bize, el-Firyâbi yoluyla İsrail'den, onun da Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, el-Berâ şöyle demiştir: Muhacirlerden bize (Ensar'a) ilk gelen kişi Abdüddâr b.[616] Kusayyoğulları'ndan Mus'ab b. Umeyr'di. Ona "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ne yaptı?" diye sorduk. "O, henüz yerinden ayrılmadı. Fakat ashâbı peşimden geliyorlar" cevabını verdi. Onun ardından Fihroğulları'ndan âmâ (sahâbî) Amr b. Ümmi Mektûm geldi. Ona da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı senden sonra ne yaptılar?" diye sorduk. O da "Onlar da peşimden geliyorlar" dedi. Derken İbn Ümmi Mektûm'dan sonra Ammâr b. Yâsir, İbn Mes'ûd ve Bilâl, onların arkasından da yirmi kişilik bir süvariyle Ömer b. el-Hattâb çıkageldi. Hepsinden sonra da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ebû Bekir *radıyallahu anh* ile birlikte geldi.[617]

***

616 Burada "oğlu" anlamına gelen "ibn" kelimesi yazma ve basılı nüshaların her ikisinde de yoktur. Biz bunu İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inden (XIV, 191, Beyrut 1993) tespit ederek tercümeye aldık. (Çeviren)

617 İbn Sa'd, *Tabakât*, IV, 367, Beyrut 1968; İbn Hibbân, *Sahîh*, XIV, 191.

Böyle bir iddiada bulunan birine şöyle cevap verilir: Bu hadisin birkaç yerinde yanlışlık vardır. Öncelikle İbn Ümmi Mektûm'un Fihroğulları'ndan olduğu söyleniyor ki gerçekte o, Âmir b. Lüeyyoğulları'ndandır. Ayrıca Ammâr ve Bilâl'le birlikte hicret eden kişinin Abdullah b. Mes'ûd olduğundan bahsediliyor. Oysa o kişi Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır.[618] Buradaki yanlışlık (ravi) İsrail'den kaynaklanmaktadır. Hadisi ondan daha sağlam ezberlemiş ve daha güvenilir olan Şu'be ise, bundan farklı bir şekilde rivayet etmiştir. Şöyle ki:

٤٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ وَفَهْدٌ قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَنْبَأَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، قَالَ: سَمِعْتُ الْبَرَاءَ، يَقُولُ: أَوَّلُ مَنْ قَدِمَ عَلَيْنَا مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُصْعَبُ بْنُ عُمَيْرٍ، وَابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَكَانَا يَقْرَآنِ الْقُرْآنَ، ثُمَّ جَاءَ عَمَّارُ بْنُ يَاسِرٍ وَبِلَالٌ وَسَعْدٌ، ثُمَّ جَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي عِشْرِينَ رَاكِبًا، ثُمَّ جَاءَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

420- İbrahim b. Ebî Dâvûd ve Fehd'in bize, Ebu'l-Velîd yoluyla Şu'be'den rivayet ettiklerine göre, Ebû İshâk dedi ki: el-Berâ'ı şöyle derken işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içinde bize gelenlerin ilki, Mus'ab b. Umeyr ve İbn Ümmi Mektûm'dur. Her ikisi de Kur'ân okuyorlardı. Ardından Ammâr b. Yâsir, Bilâl ve Sa'd geldi. Daha sonra yirmi kişilik bir süvari grubuyla Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* geldi. Sonra da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* teşrif etti."[619]

***

Naklettiğimiz bu rivayete göre, İbn Mes'ûd'un gelişinin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Medine'de bulunduğu zamana denk düştüğü kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan yine biri "İbn Mes'ûd'un Bedir'e katıldığı bilgisine sahibiz" diyerek bu konuda şu rivayeti delil gösterirse:

٤٢١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، سَمِعَهُ يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ بَدْرٍ: مَنْ يَنْظُرُ

618 Ancak İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında (IV, 367) ve İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inde (XIV, 191) geçen rivayette hem Sa'd b. Ebî Vakkâs hem de İbn Mes'ûd'un isimleri yer almaktadır. (Çeviren)

619 Buhârî, Menâkıbu'l-Ensâr 46; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 284.

مَا صَنَعَ أَبُو جَهْلٍ فَانْطَلَقَ ابْنُ مَسْعُودٍ فَوَجَدَ ابْنَيْ عَفْرَاءَ قَدْ ضَرَبَاهُ حَتَّى بَرَدَ، فَأَخَذَ بِلِحْيَتِهِ، فَقَالَ: أَنْتَ أَبُو جَهْلٍ، فَقَالَ: هَلْ فَوْقَ رَجُلٍ قَتَلْتُمُوهُ أَوْ قَتَلَهُ قَوْمُهُ.

421- … Yahya b. Saîd'in rivayet ettiğine göre, et-Teymî, Enes'in şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Bedir günü ***"Ebû Cehil'in akibeti ne oldu, kim bakacak?"*** diye sordu. İbn Mes'ûd (onun durumunu araştırmak üzere) gitti ve Afra kadının iki oğlunun onu vurduklarını gördü. Ölmek üzereyken ona yetişip sakalından tuttu ve "Sen misin Ebû Cehil!" dedi. O da "Sizin öldürdüğünüz veya kendi kavminin öldürdüğü bir kimseden daha üstünü var mı?" dedi.[620]

٤٢٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ الْعَمْرِيُّ، عَنِ الْمُعَلَّى بْنِ عِرْفَانَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا وَائِلٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ، يَقُولُ: لَمَّا قَتَلْتُ أَبَا جَهْلٍ أَنَا وَابْنَا عَفْرَاءَ تَغَامَزَ أَصْحَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقُوَّةِ أَبِي جَهْلٍ، وَدِقَّةِ سَاقَيْ عَبْدِ اللهِ وَقِلَّةِ قُوَّتِهِ قَالَ: فَصَرَفَ إِلَيْهِمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَصَرَهُ وَلَحَّنَ كَلَامَهُ، ثُمَّ قَالَ: وَالَّذِي نَفْسُ مُحَمَّدٍ بِيَدِهِ، لَسَاقُ عَبْدِ اللهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ أَعْظَمُ أَوْ أَشَدُّ مِنْ أُحُدٍ أَوْ حِرَاءَ.

422- … el-Mu'allâ b. İrfân dedi ki: Ebû Vâil'in şöyle dediğini işittim: İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini duydum: Ben ve Afra kadının iki oğlu Ebû Cehil'i öldürdüğümüzde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîleri, Ebû Cehil'in gücü karşısında İbn Mes'ûd'un sıska bacaklarına ve zayıflığına bakarak birbirlerine kaş göz işaretinde bulundular. Ravi dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gözlerini onlara çevirdi ve tutumlarının yanlışlığını şu şekilde vurguladı: ***"Muhammed'in canını elinde tutana yemin olsun ki, Abdullah'ın (sıska) bacakları kıyamet günü Uhud'dan veya Hira'dan daha ağır gelir."***[621]

***

620 Buhârî, Megâzî 8; Müslim, Cihâd 118.

621 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bir takım yazım hatalarını tespit ettiğimiz bu rivayet, görebildiğimiz kadarıyla İbn Asâkir'in *Târîhu Dımeşk*'inde (XXXIII, 113-114, Beyrut 1996, Daru'l-Fikr) geçmektedir. *Târîhu Dımeşk*'in metni daha düzgün olduğu için tercümede daha çok onu dikkate aldık. (Çeviren)

(İddia sahibi sözlerine devam ederek) "Bu iki hadis, Abdullah (b. Mes'ûd)'un Bedir'e katıldığını ispatlamaktadır. Ancak Ebû Hureyre'nin İslâm'a girişi Bedir'den sonra olmasına rağmen, bu kitapta, bundan önceki bölümde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğiniz Zü'l-yedeyn haberini Ebû Hureyre nakletmektedir" derse, ona şöyle cevap verilir:

Ebû Hureyre'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kıldırdığı ve Zü'l-yedeyn'in yer aldığı namazda bulunmadığı doğrudur. Çünkü Zü'l-yedeyn -ki bu zat Zü'ş-şimâleyn[622] olup el-Hırbâk adıyla bilindiği gibi Abdu Amr olarak da anılır- Bedir gününde şehid düşmüştür. İsmi Bedir şehidleri arasında geçmektedir:

٤٢٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ الْعَمْرِيِّ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ ذُكِرَ لَهُ حَدِيثُ ذِي الْيَدَيْنِ، فَقَالَ: كَانَ إِسْلَامُ أَبِي هُرَيْرَةَ بَعْدَ مَا قُتِلَ ذُو الْيَدَيْنِ.

423- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, kendisine Zü'l-yedeyn hadisinden bahsedilince şöyle dedi: "Ebû Hureyre'nin İslâm'a girişi, Zü'l-yedeyn'in şehid düşmesinden sonradır."[623]

***

Ebû Ca'fer *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbesi, Ebû Hureyre ve diğerleri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda bizzat tanık oldukları şeyleri rivayet ettikleri gibi başka sahâbîlerin tanıklık edip anlattıklarını da naklediyorlardı. Bunlardan biri de şöyledir:

٤٢٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَكِيعٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْبَرَاءِ، قَالَ: مَا كُلُّ مَا نُحَدِّثُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَمِعْنَاهُ، يَعْنِي: مِنْهُ، وَلَكِنْ سَمِعْنَاهُ وَحَدَّثَنَا أَصْحَابُهُ.

622 Âlimler, Zü'l-yedeyn ile Zü'ş-şimâleyn'in aynı kişi olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Farklı kişiler olduğunu savunanlar, Süleymoğulları'ndan Zü'l-yedeyn'in Bedir şehidi olmayıp Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra da yaşadığını; Bedir'de şehid düşenin ise Huzâa kabilesinden Zü'ş-şimâleyn olduğunu belirtmişlerdir. Bilgi için bk. İbn Hacer, *el-İsâbe*, I/2, 108, II/2, 190, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut tsz. (Çeviren)

623 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 450.

424- ... el-A'meş'in Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, el-Berâ şöyle dedi: "Size Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz her şeyi bizzat ondan işitmiş değiliz. Ondan bizatihi işittiklerimiz olduğu gibi diğer ashâbının (ve dostlarımızın) naklettikleri de vardır."[624]

***

Bir diğer rivayet de şu şekildedir:

٤٢٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ أَبِي الْوَدَّاكِ شَيْخٍ مِنْ هَمَدَانَ، قَالَ: اخْتَلَفْتُ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي فِي نَبِيذِ الْجَرِّ، فَقُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ لَأَسْتَحْفِيَنَّ عَنْ ذَلِكَ، فَلَمَّا قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ لَقَّانِي اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا سَعِيدٍ، إِنَّ صَاحِبًا لِي خَالَفَنِي فِي نَبِيذِ الْجَرِّ، وَإِنِّي قُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ الْمَدِينَةَ لَأَسْتَحْفِيَنَّ عَنْ ذَلِكَ فَحَدِّثْنِي بِشَيْءٍ سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، لَا تُحَدِّثْنِي عَنْ غَيْرِهِ قَالَ: إِنْ قُلْتَ ذَاكَ فَإِنَّ أَصْحَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ فِيهِمْ مَنْ يَشْغَلُهُ عَقَارُهُ وَضَيْعَتُهُ، فَيَجِيءُ، فَإِنْ لَمْ يُوَافِقْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: حَدِّثُونِي بِمَا حَدَّثَكُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ مِنَّا مَنْ لَيْسَتْ لَهُ ضَيْعَةٌ تَشْغَلُهُ، وَكَانَ يَلْزَمُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

425- ... Ebu't-Teyyâh'ın rivayet ettiğine göre, Hemedanlı bir hoca olan Ebu'l-Veddâk dedi ki: Bir dostumla, küp nebizi[625] meselesinde görüş ayrılığına düşmüştük. Dedim ki: "Eğer Medine'ye gidersem bu meseleyi sorup öğreneceğim."

Medine'ye vardığımda Allah *azze ve celle* karşıma Ebû Saîd el-Hudrî'yi çıkardı. Ona "Ebû Saîd! Bir dostumla küp nebizi konusunda görüş ayrılığına düştük. Ben de 'Eğer Medine'ye gidersem bu konuyu sorup öğreneceğim' demiştim. Şimdi sen bana başkasından değil, bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta duyduğun şeyi anlat" dedim. Bana dedi ki: "Şayet böyle söylersen (durum güçleşir). Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve*

624 Ahmed b. Hanbel, *Kitabu'l-ilel ve ma'rifeti'r-ricâl*, II, 410, Riyâd 2001.

625 Nebîz: İçine hurma, kuru üzüm vb. atılıp bekletilen ve henüz sarhoşluk verici dereceye ulaşmamış bulunan içecektir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 363. (Çeviren)

sellem'in sahâbesi içerisinde işi gücü olan kimseler vardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in genellikle bulunduğu ortama gelip de onu bulamamışsa 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in size anlattığını bana da anlatın' derdi. Fakat içimizde herhangi bir uğraşısı olmayan kimseler de vardı ki bunlar Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dizinin dibinden ayrılmazlardı."

***

Bir başka rivayet de şöyledir:

٤٢٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ فِي بُسْتَانٍ لَهُ وَهُوَ يَوْمَئِذٍ طَيِّبُ النَّفْسِ، فَحَدَّثَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ بَعْضُ الْقَوْمِ: أَنْتَ سَمِعْتَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَغَضِبَ غَضَبًا شَدِيدًا، وَقَالَ: وَاللهِ مَا كُلُّ مَا نُحَدِّثُكُمْ بِهِ سَمِعْنَاهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَكِنْ كَانَ يُحَدِّثُ بَعْضُنَا بَعْضًا، وَلَا يَتَّهِمُ بَعْضُنَا بَعْضًا.

426- Fehd'in, Ahmed b. Abdullah b. Yunus > Ebû Şihâb el-Hayyât yoluyla bize bildirdiğine göre, Humeyd şöyle dedi: Enes b. Mâlik'e ait bir bostanda onunla birlikte oturuyorduk. O gün morali gayet yerindeydi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadis nakletti. Derken meclistekilerden biri "Sen bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizzat işittin mi?" diye sordu. Bunun üzerine (bütün neşesi kaçtı ve) son derece öfkeli bir biçimde "Allah'a yemin olsun ki, size naklettiklerimizin hepsini bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duymuş değiliz. Biz birbirimize rivayette bulunurduk fakat hiç kimse diğerini (yalancılıkla) suçlamazdı."[626]

***

Diğer bir rivayet de şudur:

٤٢٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ حَدَّثَ بِحَدِيثٍ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: أَنْتَ سَمِعْتَ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ فَهْدٍ، عَنْ أَحْمَدَ، عَنْ أَبِي شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدٍ سَوَاءً.

---

626 İbn Asâkir, *Târîhu Dımeşk*, IX, 367, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1995.

427- Ahmed b. Dâvûd bize, Abdullah b. Muhammed et-Teymî > Hammâd b. Seleme > Humeyd kanalıyla Enes'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis naklettiğini, bunun üzerine bir adamın ona "Sen bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizzat duydun mu?" diye sorduğunu nakletti. Daha sonra da bir önceki Fehd > Ahmed > Ebû Şihâb > Humeyd rivayetinin aynısını zikretti.

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının, ondan rivayet ettikleri hadisler konusundaki durumları böyleydi. Kimi rivayetleri bizzat işiterek (sema), kimilerini de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geldiğine kanaat ederek başkalarından duymak (belâğ) suretiyle almışlardır.

Bu tür rivayetlerden biri de Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'a aittir. Nitekim cünüp olarak sabahlayan kimsenin oruç tutamayacağına ilişkin bir rivayeti Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle nakletmektedir:

٤٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرٌو، عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو الْقَارِي، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: لَا وَرَبِّ هَذَا الْبَيْتِ مَا أَنَا قُلْتُ: مَنْ أَدْرَكَ الصُّبْحَ وَهُوَ جُنُبٌ فَلْيُفْطِرْ وَلَكِنَّ مُحَمَّدًا قَالَهُ، وَرَبِّ هَذَا الْبَيْتِ مَا أَنَا نَهَيْتُ عَنْ صَوْمِ يَوْمِ الْجُمُعَةِ، وَلَكِنَّ مُحَمَّدًا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْهُ إِذَا أُفْرِدَ.

428- ... Yahya b. Ca'de'nin bildirdiğine göre, Abdullah b. Amr el-Kârî, Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işitmiştir: Şu evin (Kâbe'nin) Rabbine yemin olsun ki, ***"Cünüp olarak sabahlayan kimse orucunu bozsun"*** sözünü ben değil, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* söylemiştir. Yine şu evin Rabbine yemin olsun ki, sadece Cuma günü oruç tutmayı da ben değil, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem* yasaklamıştır.[627]

***

Ebû Hureyre *radıyallahu anh,* bir şeyi bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmemiş olsa bile ondan bu tür rivayetlerde bulunabiliyor, kendisiyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* arasındaki kişiden

627 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 248, 286.

bahsetmeyebiliyordu. Ancak aradaki şahsın kimliğini tespit için ilgili hadis üzerinde ısrarla durulunca "Bana bunu falanca haber verdi" diyordu. Şöyle ki:

٤٢٩ - يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، يَقُولُ: كُنْتُ أَنَا وَأَبِي عِنْدَ مَرْوَانَ بْنِ الْحَكَمِ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ، فَذُكِرَ لَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: مَنْ أَصْبَحَ جُنُبًا أَفْطَرَ ذَلِكَ الْيَوْمَ، فَقَالَ مَرْوَانُ: أَقْسَمْتُ عَلَيْكَ لَتَذْهَبَنَّ إِلَى أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ عَائِشَةَ وَأُمِّ سَلَمَةَ لِتَسْأَلَهُمَا عَنْ ذَلِكَ، فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَذَهَبْتُ مَعَهُ حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى عَائِشَةَ، فَسَلَّمَ عَلَيْهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، ثُمَّ قَالَ: يَا أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّا كُنَّا عِنْدَ مَرْوَانَ، فَذُكِرَ لَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: مَنْ أَصْبَحَ جُنُبًا أَفْطَرَ ذَلِكَ الْيَوْمَ، فَقَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: بِئْسَ مَا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ يَا عَبْدَ الرَّحْمَنِ، تَرْغَبُ عَنْ مَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ؟ فَقَالَ: لَا وَاللهِ، قَالَتْ: فَأَشْهَدُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ كَانَ يُصْبِحُ جُنُبًا مِنْ جِمَاعٍ غَيْرِ احْتِلَامٍ، ثُمَّ يَصُومُ ذَلِكَ الْيَوْمَ، قَالَ: ثُمَّ خَرَجْنَا حَتَّى دَخَلْنَا عَلَى أُمِّ سَلَمَةَ فَسَأَلَهَا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَتْ كَمَا قَالَتْ عَائِشَةُ، فَخَرَجْنَا حَتَّى جِئْنَا مَرْوَانَ، فَذَكَرَ لَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ مَا قَالَتَا، فَقَالَ مَرْوَانُ: أَقْسَمْتُ عَلَيْكَ يَا أَبَا مُحَمَّدٍ لَتَرْكَبَنَّ دَابَّتِي فَأْتِهَا فَلْتَذْهَبَنَّ إِلَى أَبِي هُرَيْرَةَ، فَإِنَّهُ بِأَرْضِهِ بِالْعَقِيقِ، فَلْتُخْبِرَنَّهُ ذَلِكَ، فَرَكِبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ وَرَكِبْتُ مَعَهُ حَتَّى أَتَيْنَا أَبَا هُرَيْرَةَ، فَتَحَدَّثَ مَعَهُ عَبْدُ الرَّحْمَنِ سَاعَةً، ثُمَّ ذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: لَا عِلْمَ لِي بِذَلِكَ، إِنَّمَا أَخْبَرَنِيهِ مُخْبِرٌ.

429- ... Ebû Bekir b. Abdurrahman anlatıyor: Bir gün ben ve babam (Abdurrahman), o sıralar Medine valisi olan Mervân b. el-Hakem'in yanındaydık. Ona, Ebû Hureyre'nin ***"Kim cünüp olarak sabahlarsa o günkü orucunu bozmuş olur"*** dediği aktarıldı. Bunu duyan Mervân, babama (Abdurrahman) hitaben "Allah adına yemin ederek, senden mü'minlerin annesi Âişe'ye ve Ümmü Seleme'ye gidip bu meselenin iç yüzünü öğrenmeni istiyorum" dedi. Bunun üzerine (babam) Abdurrahman ve ben gidip Hz. Aişe'nin huzuruna vardık. Abdurrahman ona selam verdikten sonra şöyle dedi: Mü'minlerin annesi! (Biraz önce) Mervân'ın yanındaydık. Ona, Ebû Hureyre'nin ***"Kim cünüp olarak sabahlarsa o günkü orucunu bozmuş olur"*** dediğinden bahsedildi.

Âişe *radıyallahu anhâ* buna karşılık "Ebû Hureyre'nin söylediği ne kadar da kötü! Ey Abdurrahman! Yoksa sen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmakta olduğundan yüz mü çeviriyorsun?" deyince, Abdurrahman "Allah'a andolsun ki hayır" diye cevap verdi. Daha sonra Âişe şöyle dedi: "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ihtilam olmaksızın, cinsel ilişkiden dolayı cünüp olarak sabahladığı hâlde o gün oruç tuttuğunun bizzat şahidiyim."

Ebû Bekir dedi ki: Sonra da babamla birlikte çıkıp Ümmü Seleme'nin yanına gittik ve ona da aynı meseleyi sorduk. O da Âişe'nin söylediğini söyledi. Ardından çıkıp Mervân'ın yanına geldik. (Babam) Abdurrahman ona, her ikisinin (Âişe ve Ümmü Seleme'nin) söylediklerini aktardı. Bunun üzerine Mervân "Ebû Muhammed! Allah adına yemin ederek, senden benim bineğime binip Ebû Hureyre'ye gitmeni ve ona bunu haber vermeni istiyorum. O şimdi Akîk'teki arazisindedir" dedi.

(Ebû Bekir b. Abdurrahman devamla dedi ki): Abdurrahman ve ben bineğe binip Ebû Hureyre'ye gittik. Abdurrahman onunla bir süre konuştuktan sonra ona bu meseleden bahsedince Ebû Hureyre şöyle dedi: "Ben bunu bilmiyorum. Bana bu bilgiyi birisi aktarmıştı."[628]

٤٣٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ رَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: أَصْبَحْتُ جُنُبًا وَأَنَا أُرِيدُ الصَّوْمَ فَأَتَيْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ، فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ لِي: أَفْطِرْ، فَأَتَيْتُ مَرْوَانَ فَسَأَلْتُهُ وَأَخْبَرْتُهُ بِقَوْلِ أَبِي هُرَيْرَةَ، فَذَهَبَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْحَارِثِ إِلَى عَائِشَةَ وَسَأَلَهَا، فَقَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَخْرُجُ لِصَلَاةِ الْفَجْرِ وَرَأْسُهُ يَقْطُرُ مِنْ جِمَاعٍ، ثُمَّ يَصُومُ ذَلِكَ الْيَوْمَ، فَرَجَعَ إِلَى مَرْوَانَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: ائْتِ أَبَا هُرَيْرَةَ فَأَخْبِرْهُ، فَأَتَاهُ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: إِنِّي لَمْ أَسْمَعْهُ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّمَا حَدَّثَنِيهِ الْفَضْلُ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

430- ... Recâ b. Hayve'nin rivayet ettiğine göre, Ya'lâ b. Ukbe dedi ki: Oruç tutmaya niyet ettiğim hâlde cünüp olarak sabahladım. Ebû Hureyre'ye gelip meseleyi sorunca bana "Orucunu boz" dedi. Sonra Mervân'a gelip konuyu açtım ve ona Ebû Hureyre'nin sözünü/görüşünü aktardım. Bunun üzerine

628 Mâlik, Sıyâm 11; Buhârî, Savm 22; Müslim, Sıyâm 75.

Abdurrahman b. el-Hâris, Âişe'ye gidip konuyu sordu. O da şu cevabı verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* cinsel ilişkiden dolayı aldığı guslün suyu henüz üzerinde kurumadan, ıslak saçla sabah namazına çıkar sonra o gün oruç tutardı."

Daha sonra (Abdurrahman) Mervân'a gelip durumu anlattı. Mervân da "Şimdi git, bunu Ebû Hureyre'ye de anlat" dedi. O da gidip ona aktardı. Bunun üzerine Ebû Hureyre "(Açıkçası) ben bunu bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmiş değilim. Bana bunu el-Fadl (b. Abbâs), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmişti" dedi.[629]

***

Böyle bir durumda biri "Bu ihtimal, (sahâbenin) genel anlamdaki rivayetleri için söz konusu olabilir. Ancak Ebû Hureyre, Zü'l-yedeyn olayının yaşandığı gün ile ilgili hadisinde "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bize namaz kıldırdı" demektedir. Bu da onun, o namaza katıldığını ispatlamaktadır" derse, ona şöyle cevap verilir:

Burada o namaza katıldığını ispatlayacak bir delil yoktur. Zira Ebû Hureyre'nin "Bize namaz kıldırdı" ifadesinden, sözü geçen namaza bizzat iştirak etmese de kendisinin de mensup olduğu Müslümanlara Allah Rasûlü'nün namaz kıldırması anlamı çıkabilir. Nitekim en-Nezzâl b. Sebra'nın rivayetinde böyle bir durum söz konusudur. Şöyle ki:

٤٣١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، وَأَبُو زُرْعَةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَمْرٍو الدِّمَشْقِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَسْعُودٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ مَيْسَرَةَ، عَنِ النَّزَّالِ بْنِ سَبْرَةَ، قَالَ: قَالَ لَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَنَا وَإِيَّاكُمْ كُنَّا نُدْعَى بَنِي عَبْدِ مَنَافٍ، فَأَنْتُمُ الْيَوْمَ بَنُو عَبْدِ اللهِ، وَنَحْنُ بَنُو عَبْدِ اللهِ.

431- ... Mes'ûd'un Abdülmelik b. Meysere'den rivayet ettiğine göre, en-Nezzâl b. Sebra dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizlere (en-Nezzâl'ın kabilesine hitaben) şöyle demişti: ***"Ben ve sizler, Abdumenâfoğulları olarak anılıyorduk. Fakat bugün sizler de Abdullahoğulları oldunuz; bizler de Abdullahoğulları olduk."***[630]

629 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 103.

630 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 450.

Burada en-Nezzâl'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i görmemiş olmasına rağmen, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizlere şöyle demişti" sözünden maksadı, Allah Rasûlü'nün, en-Nezzâl'ın kendisinin de bir ferdi olduğu kabilesine hitaben konuşmasıdır.

Aynı şey Ebû Hureyre'nin Zü'l-yedeyn hadisinde geçen "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize namaz kıldırdı" sözü için de geçerlidir. Kanaatimizce "bize namaz kıldırdı" ifadesinin manası, Ebû Hureyre'nin kendilerinden sayıldığı fakat onun haricinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile o namaza katılmış olan sahâbeye namaz kıldırmasıdır. Nitekim Abdullah b. Abbâs, İbn Ömer ve İmrân b. Husayn da Zü'l-yedeyn hadisini rivayet etmişlerdir.

٤٣٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثَلَاثًا ثُمَّ سَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ ذُو الشِّمَالَيْنِ: أَنَقَصَتِ الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ وَكَذَلِكَ يَا ذَا الْيَدَيْنِ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَرَكَعَ رَكْعَةً وَسَجَدَ سَجْدَتَيْنِ.

432- … Câbir'in İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ* şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (dört rekâtlık bir namazı) üç rekât olarak kıldı sonra da selam verdi. Zü'ş-şimâleyn ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz mı kısaldı?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Gerçekten öyle mi oldu (üç rekât mı kıldım) ey Zü'l-yedeyn?"*** diye sorunca, Zü'l-yedeyn "Evet" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kalkıp bir rekât daha kıldı ve iki (sehiv) secdesi yaptı.[631]

٤٣٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أُسَامَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالنَّاسِ رَكْعَتَيْنِ فَسَهَا فَسَلَّمَ، فَقَالَ ذُو الْيَدَيْنِ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَأَنَّهُ قَالَ: أَنَقَصَتِ الصَّلَاةُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ أُخْرَيَيْنِ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيِ السَّهْوِ ثُمَّ سَلَّمَ.

631 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 303-304.

433- ... Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, o, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara iki rekât namaz kıldırdıktan sonra yanılarak (sehven) selam verdi. Ardından Zü'l-yedeyn şöyle dedi" diyerek Ebû Hureyre rivayetinin aynısını zikretti. Daha sonra Zü'l-yedeyn'in "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz kısaldı mı?" diye sorduğu, Hz. Peygamber'in de ***"Hayır"*** cevabını verdiği kaydı yer almaktadır. (İbn Ömer rivayetin devamında) şunu ekledi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* iki rekât daha kıldı sonra da iki sehiv secdesi yaptı ve peşinden selam verdi."[632]

٤٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ الْحُصَيْنِ، قَالَ: سَلَّمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ ثَلَاثِ رَكَعَاتٍ، فَدَخَلَ الْحُجْرَةَ مُغْضَبًا، فَقَامَ الْخِرْبَاقُ رَجُلٌ بَسِيطُ الْيَدَيْنِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَقَصُرَتِ الصَّلَاةُ أَمْ نَسِيتَ؟ فَخَرَجَ يَجُرُّ رِدَاءَهُ فَسَأَلَ فَأُخْبِرَ، فَصَلَّى الرَّكْعَةَ الَّتِي كَانَ تَرَكَ، وَسَلَّمَ ثُمَّ سَجَدَ سَجْدَتَيْنِ ثُمَّ سَلَّمَ.

434- ... Ebû Kılâbe'nin Ebu'l-Mühelleb'den rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* üç rekâtın sonunda selam verdikten sonra öfkeli bir hâlde odasına girdi. Bunun üzerine ellerinin uzunluğuyla bilinen el-Hırbâk adında bir adam kalkıp 'Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz mı kısaldı yoksa unuttunuz mu?' diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ridâsını sürüyerek (odasından) çıktı. Meseleyi sorup durumu öğrenince, terk ettiği rekâtı kıldı ve selam verdi. Ardından iki secde yaptı sonra (yine) selam verdi."[633]

***

Burada da görüldüğü gibi İbn Abbâs, İbn Ömer ve İmrân b. Husayn, Ebû Hureyre'den daha önce Müslüman olmalarına ve bu hadisi rivayet etmelerine rağmen hiçbiri bu namazı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte kıldığından söz etmemiştir. Ebû Hureyre ise onlardan daha sonra bu hadisi rivayet etmiştir. Zira onun (Müslüman olup bir sahâbî olarak) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda bulunuşu, sözü geçen sahâbîlerden sonradır. Bu durumda Ebû Hureyre, nasıl olur da henüz Müslüman olmadığı bir dönemde ve üstelik kendinden daha önce İslâm'a girmiş kimselerin bile bulunmadığı (Allah Rasûlü'nün kıldırdığı) namazlardan birine iştirak etmiş olabilir ki?

632 Ebû Dâvûd, Salât 189; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 134.

633 Müslim, Mesâcid 101; Ebû Dâvûd, Salât 189.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿... فَرِجَالًا اَوْ رُكْبَانًا...﴾
"... (NAMAZLARINIZI) YAYA YAHUT BİNMİŞ OLARAK (KILIN)..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Yüce Allah ***"Eğer (herhangi bir şeyden) korkarsanız (namazlarınızı) yaya yahut binmiş olarak (kılın)..."***[634] buyurmaktadır. Buradaki ***"yaya (fe-ricâlen)"*** lafzı, güven içinde olan ve olmayan herkesin kıldığı normal namaz ve korku namazının, (binekte değil) yerde, bilinen şekliyle kılınmasını ifade eder. Nitekim biz bunlardan her birinin namazıyla ilgili açıklamaları bu kitabımızda yaptık.

Âyetteki ***"yahut binmiş olarak (ev rükbânen)"*** lafzına gelince; burada ise Allah *azze ve celle,* binekli ve korku duyan birinin, -tıpkı bir yolcunun yolculuk esnasında nafile namazları binek üzerinde kılması gibi- devesi veya binek hayvanı nereye dönerse dönsün, korku hallerinde bunlara binmiş vaziyette namaz kılmasına ruhsat vermektedir.

Bu noktada eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hendek savaşında düşman gruplarla ikindi namazının vakti geçinceye kadar savaşmış ve binekli olduğu hâlde namaz kılmamıştır" diyerek şu rivayeti delil olarak öne sürerse:

٤٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عَاصِمًا يُحَدِّثُ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَاتَلْنَا الْأَحْزَابَ فَشَغَلُونَا عَنِ الْعَصْرِ حَتَّى كَرَبَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغِيبَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ امْلَأْ قُلُوبَ الَّذِينَ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى نَارًا، وَامْلَأْ بُيُوتَهُمْ نَارًا، وَامْلَأْ قُبُورَهُمْ نَارًا، قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: كُنَّا نَرَى أَنَّهَا صَلَاةُ الْفَجْرِ.

---

634 Bakara 2/239.

435- ... Âsım'ın Zirr'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* şöyle dedi: Hendek'te düşman gruplarıyla neredeyse güneş batıncaya kadar savaştığımız için ikindi namazını kılamamıştık. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! Bizleri orta namazdan (es-salâtü'l-vustâ) alıkoyanların kalplerini ateşle doldur. Evlerini ateşle doldur. Kabirlerini ateşle doldur"*** diye beddua etti. Ali *radıyallahu anh* "Biz (daha önce) bu orta namazın, sabah namazı olduğunu zannediyorduk" dedi.[635]

٤٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْجَزَّارِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَعَدَ يَوْمَ الْخَنْدَقِ عَلَى فُرْضَةٍ مِنْ فَرَائِضِ الْخَنْدَقِ، فَقَالَ: شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ حَتَّى كَرَبَتِ الشَّمْسُ أَنْ تَغِيبَ اللهُمَّ امْلَأْ قُلُوبَ الَّذِينَ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى نَارًا، وَامْلَأْ بُيُوتَهُمْ نَارًا، وَامْلَأْ قُبُورَهُمْ نَارًا.

436- ... Yahya b. el-Cezzâr'ın Ali *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hendek savaşında, hendek girişlerinden birine oturup şöyle dedi: ***"Neredeyse güneş batıncaya kadar namazımıza engel oldular. Allahım! Bizleri orta namazdan alıkoyanların kalplerini ateşle doldur. Evlerini ateşle doldur. Kabirlerini ateşle doldur."***[636]

٤٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ الرَّازِيُّ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِلَالِ بْنِ خَبَّابٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَزَا غَزْوَةً فَلَمْ يَرْفَعْ مِنْهَا، حَتَّى مَشَى بِصَلَاةِ الْعَصْرِ عَنِ الْوَقْتِ الَّذِي كَانَ يُصَلِّيهَا فِيهِ، فَقَالَ: اللهُمَّ امْلَأْ قُلُوبَ الَّذِينَ شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى نَارًا، وَامْلَأْ بُيُوتَهُمْ نَارًا، وَامْلَأْ قُبُورَهُمْ نَارًا.

437- ... İkrime'nin İbn Abbâs *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* girdiği bir savaş yüzünden ikindiyi, her zaman kılmış olduğu vaktinde kılamayıp kaçırmıştı. Bunun üzerine ***"Allahım! Bizleri orta namazdan alıkoyanların kalplerini ateşle doldur. Evlerini ateşle doldur ve kabirlerini de ateşle doldur!"*** diye beddua etti.

635 İbn Mâce, Salât 6; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 150.

636 Müslim, Mesâcid 204; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 135.

٤٣٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ السَّلُولِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَلْحَةَ، عَنْ زُبَيْدٍ، عَنْ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: شَغَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمُشْرِكُونَ يَوْمَ الْأَحْزَابِ عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، فَقَالَ: شَغَلُونَا عَنِ الصَّلَاةِ الْوُسْطَى حَشَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَجْوَافَهُمْ وَقُبُورَهُمْ نَارًا.

438- Ali b. Ma'bed'in bize, İshâk b. Mansûr es-Selûlî > Muhammed b. Talha > Zübeyd isnadıyla Murre'den rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Hendek savaşında müşrikler, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, güneş batıncaya dek ikindi namazından alıkoydular. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Bizi orta namazdan alıkoydular. Allah azze ve celle, onların karınlarını ve kabirlerini ateşle doldursun!"*** diye beddua etti.[637]

٤٣٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ طَلْحَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

439- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âmir > Muhammed b. Talha isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.

٤٤٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدِ بْنِ شَدَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ حُذَيْفَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَوْمَ الْخَنْدَقِ، يَقُولُ: شَغَلُونَا عَنْ صَلَاةِ الْعَصْرِ، قَالَ: وَلَمْ يُصَلِّهَا يَوْمَئِذٍ حَتَّى غَابَتِ الشَّمْسُ، مَلَأَ اللهُ قُبُورَهُمْ نَارًا، وَقُلُوبَهُمْ نَارًا، وَبُيُوتَهُمْ نَارًا.

440- ... Adiyy b. Sâbit'in Zirr'den rivayet ettiğine göre, Huzeyfe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hendek günü şöyle dediğini işittim: ***"Bizi ikindi namazından alıkoydular.*** -(Ravi) dedi ki: Çünkü o gün, güneş batıncaya kadar ikindiyi kılamamıştı.- ***Allah onların kabirlerini ateşle doldursun. Kalplerini ateşle doldursun. Evlerini de ateşle doldursun!"***[638]

***

637 Müslim, Mesâcid 206; İbn Mâce, Salât 6.

638 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 321.

(Bu delilleri öne süren kimseye) şöyle cevap verilir:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaşadığı bu durum, Allah *azze ve celle*'nin ona ***"... yaya veya binmiş olarak (namazınızı kılın)..."***[639] âyetini indirmesinden önce idi. Nitekim Ebû Saîd el-Hudrî bu hususa açıklık getirmiştir. Şöyle ki:

٤٤١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حُبِسْنَا يَوْمَ الْخَنْدَقِ حَتَّى كَانَ بَعْدَ الْمَغْرِبِ بِهَوِيٍّ مِنَ اللَّيْلِ حَتَّى كُفِينَا، وَذَلِكَ قَوْلُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَكَفَى اللهُ الْمُؤْمِنِينَ الْقِتَالَ وَكَانَ اللهُ قَوِيًّا عَزِيزًا}، فَدَعَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلَالًا، فَأَقَامَ الظُّهْرَ فَصَلَّاهَا، فَأَحْسَنَ صَلَاتَهَا كَمَا كَانَ يُصَلِّيهَا بِالْأَمْسِ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْعَصْرَ فَصَلَّاهَا كَذَلِكَ، ثُمَّ أَمَرَهُ فَأَقَامَ الْمَغْرِبَ فَصَلَّاهَا كَذَلِكَ وَذَلِكَ قَبْلَ أَنْ يُنْزِلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ: {فَرِجَالًا أَوْ رُكْبَانًا}.

441- Yunus bize, İbn Vehb > İbn Ebî Zi'b > Saîd el-Makburî > Abdurrahman b. Saîd el-Hudrî isnadıyla babasının (Ebû Saîd) şöyle dediğini rivayet etti: Hendek günü savaş, akşamdan sonra gecenin ilerleyen saatlerine kadar sürdü ve sonunda Allah'ın yardımına mazhar olduk. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah, o inkâr edenleri hiçbir fayda elde edemeden öfkeleri ile geri çevirdi. Allah('ın yardımı) savaşta mü'minlere yetti. Allah güçlüdür, mutlak galiptir"***[640] âyeti de buna işaret etmektedir. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Bilâl'i çağırıp öğle namazı için kamet getirmesini emretti, o da kamet getirdi. Allah Rasûlü öğleyi, düne kadar kıldığı gibi güzelce kıl(dır)dı. Ardından ikindi için Bilâl'e yine kamet getirmesini emretti, o da kamet getirdi ve onu da aynı şekilde kıl(dır)dı. Sonra da akşam için kamet getirmesini emretti ve o namazı da aynı güzellikte kıl(dır)dı. Bu hâdise, Allah *azze ve celle*'nin korku namazıyla ilgili olarak indirdiği ***"... yaya veya binmiş olarak (namazınızı kılın)..."***[641] âyetinden önceydi.[642]

639 Bakara 2/239.

640 Ahzâb 33/25.

641 Bakara 2/239.

642 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 49.

٤٤٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، وَبِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

442- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âmir ve Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > İbn Ebî Zi'b isnadıyla bu hadisin aynısını nakletti.

٤٤٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

443- Ayrıca Fehd bize, el-Ka'nebî'nin "Ben İbn Ebî Zi'b'e (bu hadisi) okudum"[643] diyerek söz konusu isnadla bu rivayetin aynısını aktardığını bildirdi.

***

Bu hadis, Allah *azze ve celle*'nin ***"... yaya veya binmiş olarak (namazınızı kılın)..."*** âyetinin Hendek gününden sonra indiğini göstermekte ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o gün namazları terk etmesinin, henüz kendilerine böyle bir ruhsatın tanınmamış olmasından kaynaklandığını ortaya koymaktadır. Çünkü namazla ilgili hüküm, o gün için (binek üzerinde değil) yerde kılınmasıydı. Daha sonra Allah *azze ve celle,* korku duyan kişinin, bineği üzerinde namaz kılmasına müsaade etmiştir. Böylece binek üzerinde kılınan bu namazın hükmü, daha önce nasıl kılınacağından ve arkayı kıbleye dönmeyi mübah kılacak durumlarından söz ettiğimiz ve yine binek üzerinde kılınan nafile namazın hükmüne benzemiştir.

Bu farz namazın, daha önce de belirttiğimiz gibi binek üzerinde kılınabilmesi, binekten inilmesi hâlinde yaşanacak korku durumuna bağlıdır. Aynı şey, binekten inilmesi hâlinde yırtıcı hayvan vb. yaklaşmasından duyulan korku hâllerinde de geçerlidir. Nitekim;

٤٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ إِذَا سُئِلَ عَنْ صَلَاةِ الْخَوْفِ، ثُمَّ ذَكَرَ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي صَلَاةِ الْخَوْفِ فِي الْبَابِ الَّذِي قَبْلَ هَذَا قَالَ: وَإِنْ كَانَ خَوْفًا هُوَ أَشَدُّ مِنْ ذَلِكَ صَلُّوا رِجَالًا

643 Hadis rivayet metotlarından biri olan "kıraa ale'ş-şeyh" veya "arz ale'ş-şeyh," kısaca ravinin, elinde bulunan hadisleri hocasına okumasından ibarettir. Geniş bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 22-28.

قِيَامًا عَلَى أَقْدَامِهِمْ، أَوْ رُكْبَانًا مُسْتَقْبِلِي الْقِبْلَةِ أَوْ غَيْرَ مُسْتَقْبِلِيهَا قَالَ نَافِعٌ: لَا أُدْرِي عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ قَالَ ذَلِكَ إِلَّا عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

444- Yunus'un bize bildirdiğine göre, İbn Vehb, Mâlik'in kendisine "Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, korku namazı hakkında kendisine soru sorulduğunda..." dedikten sonra bundan önceki bölümde İbn Ömer'in korku namazına dair naklettiğimiz görüşünü aktardığını haber verdi. (Bu rivayette İbn Ömer) şöyle diyordu: "Eğer bundan daha büyük bir korku söz konusu ise, ayakları üzerinde yaya olarak yahut -yüzlerini kıbleye dönmüş olsalar da olmasalar da- binekli olarak kılabilirler." Nâfi' dedi ki: "Kanaatimce İbn Ömer, bu görüşünü, mutlaka Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayanarak söylemiştir."[644]

***

Bütün bunlar, savaşın bulunmadığı korku hâlleri için geçerliydi. Zira Allah *azze ve celle* (âyetin başında) ***"Eğer korkarsanız..."*** buyurmakta ve savaştan değil özellikle "korku"dan söz etmektedir. Ancak savaş hâli varsa, bu durumda kişinin, içinde bulunduğu savaş sona erinceye kadar namaz kılmaması gerekir. Eğer namaz vaktine yetişebilirse kılar; kaçırırsa da kaza eder. Çünkü savaş hâli, namazı bozan bir ameldir. Bütün bunlar, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleridir.

644 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (44); Mâlik, Salâtü'l-Havf 3.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿الَّذِينَ يَذْكُرُونَ اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلٰى جُنُوبِهِمْ...﴾

"ONLAR, AYAKTA DURURKEN, OTURURKEN, YANLARI ÜZERİNDE YATARKEN (HER VAKİT) ALLAH'I ANARLAR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Onlar, ayakta dururken, otururken, yanları üzerinde yatarken (her vakit) Allah'ı anarlar..."***[645] buyurmaktadır. Kanaatimizce bu âyet -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- Yüce Allah'ın bir önceki âyette zikrettiği aklıselim sahiplerini niteleyen bir sıfattır. Çünkü orada "göklerin ve yerin yaratılışından ve bunlarda o aklıselim sahipleri için ibretler bulunduğundan"[646] söz ettikten sonra bu âyette ***"Göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünürler"*** buyurarak bu yöndeki özelliklerine değinmektedir.

Dolayısıyla bu âyetlerin, Allah *azze ve celle*'nin bahsettiği aklıselim sahiplerinden, gökler ve yer hakkında derin derin düşünenlerle ilgili olduğu açıktır. Ancak bazıları "Bu âyetin, farz namaz hakkında inmiş olup; ayakta kılma imkânı varsa ayakta, buna güç yetmiyorsa oturarak, o da mümkün değilse yatarak ima yoluyla kılma ruhsatı tanıdığını" savunmakta ve bu hususta şu delilleri öne sürmektedirler:

٤٤٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جُوَيْبِرٍ، عَنِ الضَّحَّاكِ، قَالَ: رَأَى ابْنُ مَسْعُودٍ قَوْمًا يَذْعُونَ قِيَامًا فَنَهَاهُمْ، فَقَالُوا: أَلَيْسَ قَدْ قَالَ اللّٰهُ عَزَّ وَجَلَّ: {فَاذْكُرُوا اللّٰهَ قِيَامًا وَقُعُودًا وَعَلَى جُنُوبِكُمْ} قَالَ: إِنَّمَا ذَلِكَ فِي الصَّلَاةِ الْمَكْتُوبَةِ، صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ تَسْتَطِعْ فَمُضْطَجِعًا.

645 Âl-i İmrân 3/191.

646 Âl-i İmran 3/190.

445- ... Süfyân'ın Cüveybir'den naklettiğine göre, ed-Dahhâk dedi ki: İbn Mes'ûd, ayakta dua eden bir topluluğu görünce onlara bunu yapmamalarını söyledi. Bunun üzerine onlar da "Allah azze ve celle ***'Ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın...'***[647] buyurmuyor mu?" diye sordular. İbn Mes'ûd şöyle cevap verdi: "O âyet, farz namaz hakkındadır. Namazı ayakta kıl, gücün yetmiyorsa oturarak, ona da gücün yetmiyorsa yatarak (kılabilirsin)."

***

(İddia sahipleri) ***"Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın..."*** âyeti de bunun gibidir. Ayrıca İmrân b. Husayn'ın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği şu hadis de bunu desteklemektedir, diyerek bu konuda şu rivayeti delil göstermektedirler:

٤٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ طَهْمَانَ، عَنْ حُسَيْنٍ الْمُعَلِّمِ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ عِمْرَانَ، قَالَ: كَانَ بِي الْبَاسُورُ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الصَّلَاةِ، فَقَالَ: صَلِّ قَائِمًا، فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَقَاعِدًا، فَإِنْ لَمْ تَقْدِرْ فَعَلَى جَنْبٍ.

446- ... İbrahim b. Tahmân'ın Hüseyn el-Muallim yoluyla İbn Büreyde'den rivayet ettiğine göre, İmrân şöyle dedi: Bende basur (hemeroit) rahatsızlığı vardı. Namazı nasıl kılacağımı Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordum. Şöyle cevap verdi: ***"Ayakta kıl(maya çalış). Eğer yapamıyorsan oturarak, o da olmazsa yatarak (kılabilirsin)."***[648]

***

Başkalarının bunların aleyhine öne sürdükleri deliller ise şöyledir:

Sözünü ettikleri İbn Mes'ûd *radıyallahu anh*'ın hadisi delil olmaya elverişli değildir. Zira bu rivayete senediyle birlikte eserinde yer veren bir kimse bulunmadığı gibi hadisin İbn Mes'ûd'a ulaşan muttasıl bir isnadı da yoktur. Ayrıca onlara göre Cüveybir'in hadisi, -kendilerinin de belirttiği gibi- kabul edilebilir nitelikte değildir. Üstelik ed-Dahhâk da İbn Mes'ûd'un yaşadığı dönemde henüz doğmamıştı. Öte yandan söz konusu rivayette zikredilen âyet

---

647 Nisâ 4/103.

648 Buhârî, Taksîru's-Salât 19; Ebû Dâvûd, Salât 175.

(Nisâ 4/103), bizim konu başlığında zikrettiğimiz âyet (Âl-i İmrân 3/191) değildir. Bu durumda nasıl oluyor da bu konunun başlığına aldığımız âyeti, bu şekilde te'vil edebiliyorlar? Hâlbuki âyetten açıkça anlaşılan ilk anlam, bu te'vile aykırıdır. Çünkü Allah *azze ve celle*, daha öncesinde göklerin ve yerin yaratılışından, gece ve gündüzün birbiri ardınca gelip gidişinden bahsederek, bütün bunlarda aklıselim sahipleri için ibretler bulunduğunu haber vermekte, daha sonra da bu aklıselim sahiplerini, âyette zikrettiği ibretli hadiseler hakkında derin derin düşünen ve Allah'ı anan kimseler olarak nitelendirmekte, ayrıca bu niteliklerini, insanların "ayakta," "oturma" ve "yatma" hâllerinin tamamında sürdürdüklerini belirtmektedir.

Nitekim bu âyetten maksadın, Allah *azze ve celle*'yi her durumda zikretmek olduğuna ilişkin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet de bulunmaktadır. Şöyle ki:

٤٤٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ الْكُوفِيُّ، وَأَنَّ ابْنَ مَعْبَدٍ حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ الْمَدَائِنِيُّ، وَأَنَّ فَهْدًا حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قالوا: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَلِيِّ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَمَرَنِي الْعَبَّاسُ أَنْ أَبِيتَ بِآلِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ شَبَابَةُ: يَعْنِي: فِي مَنْزِلِهِ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَتَقَدَّمَ إِلَيَّ أَنْ لاَ تَنَامَ حَتَّى تَحْفَظَ لِي صَلاَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَصَلَّيْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْعِشَاءَ، فَلَمَّا قَضَى صَلاَتَهُ، وَانْصَرَفَ النَّاسُ فَلَمْ يَبْقَ فِي الْمَسْجِدِ أَحَدٌ غَيْرِي قَالَ: فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ هَذَا أَعَبْدُ اللهِ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَمَهْ؟ قَالَ: فَقُلْتُ: أَمَرَنِي الْعَبَّاسُ أَنْ أَبِيتَ بِكُمُ اللَّيْلَةَ، قَالَ: فَالْحَقْ إِذًا، قَالَ: فَدَخَلْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: افْرُشْ يَا عَبْدَ اللهِ، قَالَ: فَأَتَيْتُ بِوِسَادَةٍ مِنْ مُسُوحٍ حَشْوُهَا اللِّيفُ قَالَ: فَنَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى سَمِعْتُ غَطِيطَهُ أَوْ خَطِيطَهُ، ثُمَّ اسْتَوَى عَلَى فِرَاشِهِ قَاعِدًا، ثُمَّ رَفَعَ رَأْسَهُ إِلَى السَّمَاءِ، فَقَالَ: سُبْحَانَ الْمَلِكِ الْقُدُّوسِ، ثَلاَثَ مَرَّاتٍ، وَقَرَأَ هَذِهِ الْآيَاتِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ آلِ عِمْرَانَ {إِنَّ فِي خَلْقِ السَّمَوَاتِ وَالأَرْضِ} حَتَّى خَتَمَ السُّورَةَ.

447- ... Şebâbe b. Sevvâr el-Medâinî'nin ve Ebû Nuaym yoluyla Fehd'in bize, Yunus b. Ebî İshâk > el-Minhâl b. Amr > Ali b. Abdullah b. Abbâs'tan rivayetine göre, babası (İbn Abbâs) şöyle dedi: (Babam) el-Abbâs bana, geceyi Nebî

sallallahu aleyhi ve sellem'in ailesinin yanında -Şebâbe dedi ki: yani evinde- geçirmemi emretti.[649] İbn Abbâs devamla şöyle dedi: Ayrıca bana "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (gece) namazını iyice öğrenebilmen için sakın uyuma!" diye de uyarıda bulundu. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yatsı namazını kıldım. Namazını bitirip insanlar gittikten sonra mescidde benden başka kimse kalmadı. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bu da kim, Abdullah mı yoksa?"*** diye sordu. Ben de "Evet" dedim. ***"Bir mesele mi var?"*** dedi. Ben "el-Abbâs bana bu geceyi sizinle geçirmemi emretti" cevabını verdim. ***"Öyleyse gel benimle"*** buyurdu. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber (odasına) girdim. Bana ***"Yatağı ser, Abdullah!"***[650] dedi. Ben de hurma lifiyle doldurulmuş çul bir yastık getirdim. Sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* uykuya daldı hatta horultusunu veya horlamasını bile işittim. Bir süre sonra yatağında oturdu ve başını göğe doğru kaldırarak üç defa ***"Sübhâne'l-Meliki'l-Kuddûs"*** dedi. Peşinden de Âl-i İmran sûresinin sonundaki şu âyetleri, sûrenin sonuna kadar okudu: ***"Göklerin ve yerin yaratılışında..."***[651]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in uykudan başını kaldırdıktan sonra Allah *azze ve celle*'yi, şanına layık olmayan her türlü kusur ve noksanlıklardan yücelterek zikrettiğinden, bunun yanı sıra göklerin ve yerin yaratılışı hakkında derin derin düşünenlerin ve Yüce Allah'ı ananların niteliklerinin geçtiği âyetleri okuduğundan bahsedilmektedir.

Diğer âyete (Nisâ 4/103) gelince; o da muhalifimizin tercih ettiği manadan daha çok bizim tercih ettiğimiz anlama işaret etmekte ve uygun düşmektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* orada şöyle buyurmaktadır: ***"Namazı bitirince de ayakta, otururken ve yanınız üzerinde yatarken (daima) Allah'ı anın..."*** Bu

---

649 Buhârî, Ezân 57-59 ve Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 181'de geçen rivayette İbn Abbâs o geceyi, teyzesi Hz. Meymûne'nin odasında geçirdiğini ifade etmektedir. Bu durumda "ailesinin yanında" sözünden maksat, Hz. Peygamber'in herhangi bir eşinin odası değil, İbn Abbâs'ın teyzesi olan Hz. Meymûne'nin odasıdır. (Çeviren)

650 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifade, "bu zahmetli bir iştir" gibi bir anlama gelen "emrun yeşukku" şeklinde yer almaktadır. Oysa Tahâvî'nin *Şerhu Müşkili'l-Âsâr*'ından (I, 15-16) tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cümle, "yatağı/döşeği ser" manasındaki "ufruş/ifriş" tarzında olmalıdır. Zaten metnin akışına uygun olanı da budur. Bu itibarla bunun müstensihten kaynaklanan bir yazım hatası olduğu açıktır. (Çeviren)

651 Bu lafız için bk. Tahâvî, *Şerhu Müşkili'l-Âsâr,* I, 15-16; Benzer lafızlarla rivayetin aslı için bk. Buhârî, Edeb 118; Müslim, Salâtü'l-Müsâfirîn 181-182.

da gösteriyor ki, Allah Teâlâ onlara namazdan sonra "zikri" emretmektedir. Sonuçta bu durum, "ayakta durma," "oturma" ve "yatma" hâllerinin tamamında Allah'ı anmakla meşgul olmak demektir.

Öte yandan sözünü ettikleri İmrân hadisini, biz de onların naklettikleri gibi özellikle İbn Tahmân rivayetiyle tespit ettik. Ancak bu hadisi, İsa b. Yunus diğerinden tamamen farklı bir şekilde rivayet etmiştir. Üstelik İsa, İbn Tahmân'dan daha güvenilir olup zabt yönüyle de ondan daha üstün ve kuvvetlidir. İlgili rivayet şöyledir:

٤٤٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ الْمُعَلِّمُ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: سَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَلَاةِ الرَّجُلِ وَهُوَ قَاعِدٌ، فَقَالَ: مَنْ صَلَّى قَائِمًا فَهُوَ أَفْضَلُ، وَمَنْ صَلَّى قَاعِدًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَائِمِ، وَمَنْ صَلَّى نَائِمًا فَلَهُ نِصْفُ أَجْرِ الْقَاعِدِ.

448- ... İsa b. Yunus'un Hüseyn el-Muallim kanalıyla İbn Büreyde'den rivayet ettiğine göre, İmrân şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, oturarak namaz kılmanın hükmünü sordum. Şöyle buyurdu: ***"Ayakta kılarsa bu en faziletlisidir. Oturarak kılan kişiye ise, ayakta kılanın ecrinin yarısı vardır. Yatarak kılan kimseye de oturarak kılanın ecrinin yarısı verilir."***[652]

***

İşte bu, Hüseyn el-Muallim'in rivayeti olup İsa ondan, İbn Tahmân'ın rivayetinden farklı şekilde nakletmiştir. Kanaatimizce bu hadis, -doğrusunu yine de en iyi bilen Allah'tır- nafile namazlarla ilgili olmalıdır. Çünkü namazı ayakta kılanın, oturarak kılandan daha faziletli olduğundan söz etmektedir. Bu ise ancak ayakta kılmaya gücü yettiği hâlde oturarak kılmayı tercih edenlerle alakalı bir durumdur.

Bu sebeple namazı ayakta kılmaya gücü yettiği için ayakta kılan kimsenin kıldığı namaz, ayakta kılamayacak durumda olduğu için oturarak kılan kişiden daha üstün olmadığı gibi yatarak namaz kılan kimse de yan tarafına uzanarak namaz kılan kimseden faziletli değildir.

652 Buhârî, Taksîru's-Salât 17-18; Tirmizî, Salât 157.

Bu durumda, kişi ancak mümkün olduğu ölçüde namaz kılabiliyorsa, hadisin İbn Tahmân yoluyla gelen rivayetindeki anlamı ile İsa'nın rivayetindeki anlamı arasında büyük bir fark var demektir. Muvaffak kılacak olan Allah'tır.

Bu hadiste bir ızdırab[653] bulunduğuna göre ve oturarak kılınan namazdan söz ettiğimizden dolayı bu namazın keyfiyetini araştırmak istedik ve ilim adamlarının bu hususta farklı görüşleri bulunduğunu gördük. Bu görüşlerden biri, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür. Onlara göre kişi, bağdaş kurarak namaza durabilir sonra da o hâliyle rükûa varabilir fakat secde etmek istediğinde bağdaş oturuşunu bozarak secde etmesi gerekir.

Diğer bir görüş de namazdaki tahiyyatta oturur gibi oturarak namaz kılınabileceği yönündedir. Züfer bu görüşü savunanlardandır.

Bir başka görüş ise kişinin bağdaş kurarak namaza durabileceği, ancak rükû için o oturuşunu bozduktan sonra rükû edebileceği şeklindedir. Bu görüş de Züfer'den rivayet edilmektedir.

Âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den konuyla ilgili rivayet edilen haberleri araştırdığımızda sadece şu rivayetleri tespit edebildik:

٤٤٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ النَّخَعِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَوْلَى السَّائِبِ، عَنِ السَّائِبِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صَلَاةُ الْقَاعِدِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ صَلَاةِ الْقَائِمِ غَيْرَ مُتَرَبِّعٍ.

449- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Yahya b. Abdülhamîd > Şerîk > Abdullah en-Nehaî > İbrahim b. Muhâcir > Mücâhid yoluyla es-Sâib'in azadlı kölesinden rivayet ettiğine göre, es-Sâib dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bağdaş kurmanın dışında oturarak kılınan namaz, ayakta kılınan namazın yarısıdır."***[654]

***

653 Iztırâb: Bir ravinin aynı hadisi farklı şekillerde rivayet etmesi veya birden fazla ravinin birbirlerinden ayrı olarak rivayet etmeleri hâlinde adalet ve zabt durumları farklı olmadığından rivayetleri arasında tercih yapmanın imkânsız hâle gelmesini ifade eder. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 172. (Çeviren)

654 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 71.

Eğer bu hadis sabit olsaydı, bağdaş kurarak namaz kılmayı mekruh sayardık. Fakat hadis sabit (sahih) değildir. Zira Mücâhid ile es-Sâib arasındaki bağlantıyı sağlayan halkada bir problem bulunmaktadır.[655] Ayrıca İbn Muhâcir'in zayıf olduğu belirtilmektedir. Öte yandan İbn Muhâcir'le aynı kategoride sayılan Leys b. Ebî Süleym de bu hadisi rivayet etmiş fakat o da rivayeti Mücâhid'den daha öteye dayandıramamıştır.

٤٥٠ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شَيْبَةَ الْخُدْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ يَعْنِي ابْنَ مُهَاجِرٍ، عَنْ مَوْلَاةِ السَّائِبِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، رَفَعَتْهُ قَالَتْ: صَلَاةُ الْقَاعِدِ عَلَى النِّصْفِ مِنْ صَلَاةِ الْقَائِمِ غَيْرَ مُتَرَبِّعٍ.

450- Yusuf b. Yezîd bize, Abdurrahman b. Şeybe el-Hudrî > Şerîk > İbrahim b. Muhâcir yoluyla es-Sâib'in azadlı cariyesinden rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* merfu (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırarak naklettiği) bir hadiste şöyle dedi: ***"Bağdaş kurmanın dışında oturarak kılınan namaz, ayakta kılınan namazın yarısıdır."***[656]

٤٥١ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: الصَّلَاةُ قَاعِدًا عَلَى النِّصْفِ مِنْ صَلَاةِ غَيْرِ الْمُتَرَبِّعِ.

451- ... el-Mu'temir b. Süleyman'ın Leys'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid[657] dedi ki: "Bağdaş kurmanın dışında oturarak kılınan namaz, ayakta kılınan namazın yarısıdır."

***

655 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da (XIII, 242) Mücâhid ile es-Sâib arasındaki es-Sâib'in azadlı kölesinin kim olduğunun bilinmediğini belirterek söz konusu probleme açıklık getirmektedir. (Çeviren)

656 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 221. Dikkat edilirse bu hadisin burada değil, belki 449 no'lu hadisin hemen peşinden zikredilmesi uygun düşmektedir. Çünkü Tahâvî, Leys'ten gelen rivayetin senedinin Mücahid'de son bulup öteye geçmediğini ispat etmek üzere bundan sonraki 451 no'lu hadisi zikretmek istemektedir. Bu sebeple ilgili açıklamadan sonra 450 değil, 451 no'lu hadisi koymak gerekirdi. (Çeviren)

657 Eserin yazma nüshasında bu kısım "Mücâhid'in oğlu Leys" anlamına gelen "Leys bin Mücâhid" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa Tahâvî, bu rivayetin Mücâhid'in sözü olduğunu daha önce belirtmişti. Bu durumda ilgili ifadenin "Leys'in Mücâhid'den rivayetine göre" manasına gelen "Leys an Mücâhid" olarak düzeltilmesi gerekmektedir. (Çeviren)

Bu hususta bize Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den herhangi bir şey rivayet edilmediği için biz de ashâbından bize nakledilenleri inceledik ve şunu gördük:

٤٥٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَسْمَلِيُّ، عَنِ الْحُصَيْنِ، عَنِ الْهَيْثَمِ بْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: لَأَنْ أَجْلِسَ عَلَى رَضْفَتَيْنِ أَحَبُّ إِلَيَّ مِنْ أَنْ أَتَرَبَّعَ فِي الصَّلَاةِ.

452- ... el-Husayn'ın rivayet ettiğine göre, el-Heysem b. Şihâb dedi ki: Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Namazda bağdaş kurmaktansa iki kızgın taş üzerine oturmayı tercih ederim."[658]

***

Bağdaş kurarak namaz kılmayı mekruh sayanların delillerden biri de budur. Ancak burada özürsüz bir şekilde tahiyyatta bağdaş kurarak oturmayı kastetmiş olması da mümkündür. Zira;

٤٥٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ عَبَّادٍ الْمُهَلَّبِيُّ، عَنْ عَاصِمٍ، وَهِشَامِ بْنِ حَسَّانَ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا رَأَتْ أُمَّ سَلَمَةَ تُصَلِّي مُتَرَبِّعَةً مِنْ رَمَدٍ كَانَ بِهَا.

453- ... Âsım ve Hişâm b. Hassân'ın el-Hasen'den rivayet ettiklerine göre, (el-Hasen'in) annesi, Ümmü Seleme'yi, gözündeki bir rahatsızlıktan dolayı bağdaş kurmuş bir vaziyette namaz kılarken görmüştür.[659]

***

İşte Ümmü Seleme bağdaş kurarak namaz kılıyordu. Bildiğimiz kadarıyla da İbn Mes'ûd'dan naklettiğimiz rivayet haricinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiç kimsenin bu konuda ona aykırı bir tutumu olmamıştır. Kaldı ki İbn Mes'ûd'un yaklaşımının yukarıda sözünü ettiğimiz gibi anlaşılması da muhtemeldir.

Öte yandan ima yoluyla namazını kılan kimseye, secde için ima yaparken, rükû için yaptığı imadan daha fazla eğilmesi emredilmiştir. Çünkü secde ve

658 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 468.

659 İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, IV, 381.

rükû iki ayrı şeydir ve aralarını da bu şekilde ayırmak gerekir. Buna göre, kıyamın yerine geçen oturuş biçimiyle tahiyyattaki oturuş biçimi de birbirinden ayrı iki şey ise, aralarında bir farklılık olması lazımdır. Böylece Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in namazda bağdaş kurma ile ilgili görüşleri ve bir rivayete göre de Züfer'in, rükûa kadar bağdaş kurarak oturma ile alakalı görüşü doğrulanmış olmaktadır. Daha sonra bu konuya ilişkin incelememizde şunu tespit ettik: Ayakta namaz kılan kimse, henüz kıyam hâlindeyken rükûa vardığına göre, buna kıyasen, oturarak kılan kimsenin de kıyam yerine geçen oturma hâli sırasında rükûa varması gerekir. Bu da Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in vardıkları görüşün isabetliliğini göstermektedir.

Daha sonra biz bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen muttasıl senedli, hasen bir hadis tespit ettik. Şöyle ki:

٤٥٤ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحَمَّالُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الْحَفَرِيُّ، عَنْ حَفْصٍ، قَالَ إِسْحَاقُ، وَهُوَ ابْنُ غِيَاثٍ: عَنْ حُمَيْدٍ، قَالَ إِسْحَاقُ، وَهُوَ الطَّوِيلُ: عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صلّى الله عليه وسلم يُصَلِّي مُتَرَبِّعًا.

454- İshâk b. İbrahim b. Yunus'un bize, Harun b. Abdullah el-Hammâl > Ebû Dâvûd el-Haferî > Hafs (İshâk dedi ki: O, İbn Gıyâs'tır) > Humeyd (İshâk dedi ki: O, et-Tavîl'dir) yoluyla Abdullah b. Şakîk'ten rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bağdaş kurmuş bir vaziyette namaz kılarken gördüm."[660]

٤٥٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ عَبْدِ اللهِ ثُمَّ ذَكَرَ الْحَدِيثَ، قَالَ أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ: لَمْ يَرْوِ هَذَا الْحَدِيثَ عَنْ حَفْصٍ إِلَّا أَبُو دَاوُدَ الْحَفَرِيُّ.

455- Ahmed b. Şuayb bize "Harun b. Abdullah bize rivayet edip dedi ki" dedikten sonra bu hadisi zikretti.

Ahmed b. Şuayb (en-Nesâî) dedi ki: "Bu hadisi Hafs'tan sadece Ebû Dâvûd el-Haferî rivayet etmiştir."[661]

660 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 22; İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 89, 236.

661 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 22. Nesâî, bu cümlesinden sonra şunu da ilave etmektedir: "Bu hadisin hatalı olduğunu zannediyorum. Yine de en doğrusunu Allah Teâlâ bilir." (Çeviren)

Namazını ayakta ya da oturarak kılamayan, sadece yan tarafına veya sırt üstü uzanmış bir vaziyette kılabilen kimsenin durumuna gelince; ilim ehli bu hususta ihtilaf etmiştir. Bir kısmı "Yüzünü kıbleye dönerek, sırt üstü uzanmış bir şekilde namazını kılar" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüştedir.

Bir kısmı da "Yüzünü kıbleye dönerek ve sağ tarafına uzanmış bir vaziyette namazını kılar" demiştir.

Âlimlerin bu konudaki ihtilaflarına baktığımız zaman, sırt üstü uzanarak namaz kılan kimsenin doğal olarak yüzünün, göğsünün, ayaklarının ve -eğer namazı ayakta kılabilseydi kendileriyle secdeye varacağı- bütün organlarının kıbleye dönük olacağını görmekteyiz. Dolayısıyla bu pozisyon, rahatsızlığının ortadan kalkması ve namazı ayakta kılmaya güç yetirmesi hâlinde kıbleye karşı ayağa doğrularak namaz kıldığı hâle benzemektedir.

Ancak yan tarafına uzanmış bir şekilde namaz kılması hâlinde bütün bedeniyle kıbleye yönelmiş olamayacağını gördük. Şöyle ki: Rahatsızlığının ortadan kalkması ve kıbleye yönelmeyi istemesi durumunda, (rahatsız iken) bulunduğu hâlin aksi istikamete yönelecek ve kıblesinin yönü, daha önce yüzünü çevirdiği kıbleden farklı bir tarafta olacaktır.

Şunu da görmekteyiz ki, namaz kılan kimse, kendisine doğru namaz kıldığı yerin, yüzünün hizasındaki taraf olmasını istediği gibi, kıbleye yönelirken de namaz kıldığı yere doğru yönelmiş olmaya ihtiyaç duymaktadır.

Yine namaz kılan kimsenin önüne bir değnek/sopa dikmeye engel bir şey yoksa, söz konusu değnek, kıble yönüne doğru namaz kılanın yüz hizasına gelecek şekilde dikilir. Eğer değnek bulunmuyorsa, bir çizgi çekmesi emredilir. Bu çizginin de bir değnek gibi dikildiği vakit namaz kılanın yüz hizasında olacak şekilde dikey boyutta çizilmesi gerekir. Zira çizginin enine değil de boyuna çizilmesi, namaz kılan kimsenin tam kıbleye dönük vaziyette olması içindir. Bu durumda ayakta namaz kılamayacak kimse de ayakta kıldığı takdirde kıbleye yönelmiş olduğu hâl gibi kıble istikametine dönmüş olacaktır. Çünkü daha önce de belirttiğimiz gibi böyle birinin kıbleye yönelmesi ve kıblesinin de yüzünün tam hizasında olması gerekmektedir.

Değnek ve çizgi konusunda rivayet edilenlere gelince;

٤٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي عَمْرِو بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ حُرَيْثٍ الْعَدَوِيِّ، عَنْ جَدِّهِ، سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيَجْعَلْ تِلْقَاءَ وَجْهِهِ شَيْئًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ شَيْءٌ فَلْيَنْصِبْ عَصًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ عَصًا أَوْ فِي يَدِهِ عَصًا فَلْيَخُطَّ خَطًّا، ثُمَّ لَا يَضُرُّهُ مَا مَرَّ بَيْنَ يَدَيْهِ.

456- Yunus'un bize, Süfyân > İsmail b. Ümeyye yoluyla Ebû Amr b. Muhammed b. Hureys el-Adevî'den, onun da dedesinden rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Biriniz namaz kıldığı zaman yüzünün hizasına bir şeyler koysun. Eğer elinde herhangi bir şey yoksa bir değnek diksin. Şayet değneği de yoksa bir çizgi çizsin. Bundan sonra önünden geçen hiçbir şeyin ona zararı olmaz."***[662]

٤٥٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِي مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ فَلْيُصَلِّ إِلَى شَيْءٍ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ فَلْيَنْصِبْ عَصًا، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ عَصًا فَلْيَخُطَّ خَطًّا ثُمَّ لَا يَضُرُّهُ مَنْ مَرَّ أَمَامَهُ.

457- … İbn Cüreyc'in, İsmail b. Ümeyye'den, onun da Ebû Muhammed b. Amr b. Hureys kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Biriniz namaz kıldığı zaman bir şeye doğru kılsın. Eğer herhangi bir şey bulamazsa, bir değnek diksin. Şayet elinde değnek de yoksa, bir çizgi çizsin. Ondan sonra önünden geçen hiçbir şey ona zarar veremez."***[663]

٤٥٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ الْعَبَّاسِ الْهَمْدَانِيُّ، عَنْ عَوْنِ بْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَنَزَةٍ قَدْ رُكِزَتْ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الطَّرِيقِ.

---

662 Ebû Dâvûd, Salât 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 249.

663 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 12.

458- ... Avn b. Ebî Cuhayfe'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisiyle yol arasına konulmuş, ucunda sivri demir bulunan bir değneğe/mızrağa doğru namaz kılmıştır.[664]

٤٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَرْمَلَةُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِيَسْتَتِرْ أَحَدُكُمْ فِي صَلَاتِهِ وَلَوْ بِسَهْمٍ.

459- ... Harmele b. Abdülazîz'in, amcasından, onun da babasından rivayet ettiğine göre, dedesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Biriniz namazında, bir ok ile dahi olsa sütre edinsin."***[665]

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed (sütre olarak) çizgi çizme görüşünü benimsememişlerdir. Aynı şekilde Mâlik ve Leys de bu kanaatte değildiler. Nitekim Yunus'un İbn Vehb yoluyla ondan naklettiği rivayet de bunu göstermektedir. Bizim kanaatimiz de budur. Yine de Allah en doğrusunu bilir. Çünkü söz konusu hadis onlara muttasıl (kesintisiz) bir senedle gelmediği gibi herhangi bir yolla da ulaşmış değildir. Eğer hadis muttasıl bir isnadla onlara gelmiş veya bir şekilde ulaşmış olsaydı onu terk etmezlerdi.

Sırtüstü uzanarak namaz kılma konusuna gelince; Muhammed b. el-Abbâs'ın, Ali > Muhammed > Ya'kûb isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, ayakta veya oturarak namaz kılamayacak durumdaki bir hastanın, sırtüstü uzanmış ve yüzü kıbleye dönük bir vaziyette namaz kılabileceği görüşündedir. Bu konuda âlimlerin herhangi bir görüş ayrılığından da söz edilmemiştir.

---

664 Benzer manada rivayetler için bk. Müslim, Salât 249-254.

665 İbn Huzeyme, *Sahîh*, II, 13; İbnü'l-Münzir, *el-Evsat*, V, 88.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ ﴾

"ONLAR Kİ NAMAZLARINDA DEVAMLIDIRLAR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Onlar ki namazlarında devamlıdırlar"***[666] buyurmaktadır. Bazıları, bundan maksadın farz namazları muhafaza etmek olduğunu belirterek, "Bu âyet, '***Onlar ki namazlarını muhafaza ederler***'[667] âyeti gibidir' demekte ve bu görüşü İbrahim en-Nehaî'ye dayandırmaktadırlar. Nitekim;

٤٦٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلَاتِهِمْ دَائِمُونَ}، قَالَ: الْمَكْتُوبَةُ.

460- … Süfyân'ın Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Onlar ki namazlarında devamlıdırlar"*** âyetiyle ilgili olarak "Buradaki namazlar, farz olanlardır" yorumunu yapmıştır.[668]

***

Diğer ilim adamları ise, burada insanın bütün benliğiyle kendini namaza vermesinin kastedildiğini; namazdayken sağına soluna bakınmaması ve namaz harici şeylerle meşgul olmamasına vurgu yapıldığını belirtmektedirler. Bu kanaat de Ukbe b. Âmir el-Cühenî'den nakledilmiştir. Şöyle ki:

٤٦١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَيْوَةُ، وَابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ أَبِي الْخَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ

---

666 Meâric 70/23.

667 Mü'minûn 23/9.

668 Taberî, *Tefsîr*, XXIX, 79.

عُقْبَةَ بْنَ عَامِرٍ عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ دَائِمُونَ} أَهُمُ الَّذِينَ لَا يَفْتُرُونَ؟ قَالَ: هُمُ الَّذِينَ إِذَا صَلَّوْا لَمْ يَلْتَفِتُوا خَلْفَهُمْ وَلَا عَنْ أَيْمَانِهِمْ وَلَا عَنْ شَمَائِلِهِمْ.

461- ... Yezîd b. Ebî Habîb'in rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Hayr dedi ki: Ukbe b. Âmir'e, ***"Onlar ki namazlarında devamlıdırlar"*** âyetiyle ilgili olarak "Bunlar, durup dinlenmeden namaz kılan kimseler midir?" diye bir soru sordum. Bana şu cevabı verdi: "Hayır, bunlar, namaz kıldıklarında arkalarına, sağlarına ve sollarına bakınmayan kimselerdir."[669]

٤٦٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنِ ابْنِ حَسَّانَ، أَنَّ أَبَا الْخَيْرِ حَدَّثَهُ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ فِيمَا أَعْلَمُ، أَنَّهُ سَأَلَ عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الَّذِينَ هُمْ عَلَى صَلاتِهِمْ دَائِمُونَ} قَالَ: هُوَ الرَّجُلُ الْقَائِمُ، لَا يَلْتَفِتُ يَمِينًا وَلَا شِمَالًا.

462- ... Amr b. el-Hâris'in bildirdiğine göre, İbn Hassân kendisine, Ebu'l-Hayr'ın -bildiğim kadarıyla- Ukbe b. Âmir'e ***"Onlar ki namazlarında devamlıdırlar"*** âyetine ilişkin görüşünü sorduğunu, onun da Ebu'l-Hayr'a şöyle cevap verdiğini aktarmıştır: "O, namaz kılarken sağına ve soluna bakınmayan kişidir."

***

Görünen o ki bu te'vil, âyete daha uygun, ilk te'vile nazaran âyetten açıkça anlaşılan ilk anlama daha elverişlidir. Çünkü burada namaza devamlılıktan söz edilmektedir. Eğer bu âyet, "namazı muhafaza etmek" anlamına gelseydi, namazları koruyan kimse namazlarında devamlılık gösteren kimse sayılmayacaktı. Zira namazdan çıkmakla (bitirmekle) onu kesintiye uğratmaktadır. Oysa devamlılık öyle değildir. Namazda devamlılığın şartı, namazın sonuna kadar onu kesintiye uğratacak hiçbir şeyin gerçekleşmemesidir.

Bu durum, "Vallahi, filancayla, şu evde 'devamlı kaldığı' müddetçe konuşmayacağım" diye yemin eden bir adam hakkında birçok ilim ehli tarafından dile getirilen şu görüşe benzemektedir: Eğer (kendisiyle konuşmayacağına dair yemin ettiği) adam söz konusu evden çıkarsa, yemin eden kimsenin yemini de geçerliliğini yitirir. Dolayısıyla da o adamın evden çıktıktan sonra

669 Taberî, *Tefsîr,* XXIX, 80.

tekrar oraya dönmesi ve onunla konuşması hâlinde yeminini bozmuş olmadığı için keffaret gerekmez. Çünkü adamın o evdeki "devamlılığı," oradan çıkmasıyla kesintiye uğramıştır.

Ancak "Vallahi, orada 'bulunduğu' sürece onunla konuşmayacağım" diye yemin etmiş ve o evde bulunan adam oradan çıktıktan sonra tekrar oraya dönmüşse ve yemin eden kimse de onunla konuşmuşsa, yeminini tutamamış ve bozmuş sayılır. Çünkü bir yerde "bulunma (keynûnet)" durumu, belli aralıklarla söz konusu olabilir. Ancak bir kesintiden sonra "devamlılıktan (deymûmet)" bahsedilemez. Zira "devamlılık," "kesintiye uğradığı sürece" değil, "sürekli olduğu müddetçe" anlamına gelir.

Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf da bu iki konuda böyle düşünüyorlardı. Dolayısıyla namazdaki devamlılık, namaz boyunca süren bir devamlılıktır ve ancak namazın bittiğini gösteren son kısmıyla kesintiye uğramış olur. Buna göre âyetle ilgili "devamlılık" te'vili daha isabetli ve söz konusu iki yorumdan en çok benimsenmeye değer olanıdır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den namazda sağa sola bakınmanın yasaklandığına dair hadisler de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٤٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، عَنْ أَشْعَثَ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الِالْتِفَاتِ فِي الصَّلَاةِ، فَقَالَ: إِنَّمَا هُوَ اخْتِلَاسٌ يَخْتَلِسُ الشَّيْطَانُ مِنْ صَلَاةِ الْعَبْدِ.

463- ... Eş'as b. Ebi'ş-Şa'sâ'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Mesrûk, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini nakletti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e namazda sağa sola bakınma ile ilgili soru sordum. Bana şöyle cevap verdi: ***"O, şeytanın, kulun namazından aşırdığı bir kapkaçtır."***[670]

٤٦٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ عَمْرٍو الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا الْتَفَتَ عَبْدٌ فِي صَلَاةٍ قَطُّ، إِلَّا قَالَ لَهُ رَبُّهُ عَزَّ وَجَلَّ: عَبْدِي أَيْنَ تَلْتَفِتُ؟ أَنَا خَيْرٌ لَكَ مِمَّنْ تَلْتَفِتُ إِلَيْهِ.

670 Buhârî, Ezân 93; Ebû Dâvûd, Salât 165; Nesâî, Sehv 10.

464- Yunus'un bize, İbn Vehb > Talha b. Amr el-Hadramî > Atâ yoluyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kulun sağa sola bakındığı her namazda Rabbi azze ve celle ona mutlaka 'Kulum! Nereye bakınıp duruyorsun? Ben senin için, bakmakta olduğun kimseden daha hayırlıyım' buyurur."***[671]

***

Bir başka rivayette ravi, "Ebû Hureyre'den" nakletmesine rağmen hadisi müsned olarak (Hz. Peygamber'e kadar ulaşacak bir senedle) aktarmamıştır. Şöyle ki:

٤٦٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ الْخَفَّافُ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مِثْلَهُ وَلَمْ يَرْفَعْهُ.

465- Ahmed b. el-Hasen b. el-Kâsım el-Kûfî bize, Abdülvehhâb b. Atâ el-Haffâf > Talha b. Amr > Atâ > Ebû Hureyre yoluyla bu hadisin aynısını nakletti, ancak merfu olarak (Hz. Peygamber'e kadar ulaşan bir isnadla) aktarmadı.

***

Buna göre, namazda sağa sola bakınmak, şeytanın, namaz kılanın namazından aşırdığı bir kapkaç hâlidir. Zira namaz kılan kişi, Rabbi *azze ve celle*'yi bırakarak başkalarına yönelmekte ve nihayetinde Rabbi de ona ***"Kulum! Nereye bakınıp duruyorsun? Ben senin için, bakmakta olduğun kimseden daha hayırlıyım"*** buyurmaktadır. Bu durum ise huşûdan uzaklaşmak anlamına gelir. Hâlbuki Yüce Allah, mü'minleri, namazlarında huşû içinde olmakla nitelemiş ve ***"Onlar ki, namazlarında huşû içindedirler"***[672] buyurmuştur. Buna göre, namazında sağa sola bakınan kimse, namaza devamlılıktan uzaklaşmış sayılır. Kısacası kişi, namaz kılarken sağa sola bakınırsa, namaza devamlılığı kesintiye uğratmış ve başka şeylerle meşgul olmuş demektir. Yine de doğrusunu en iyi Allah bilir.

671 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 257.

672 Mü'minûn 23/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا﴾

"... SALÂTINDA SESİNİ YÜKSELTME, ONDA SESİNİ FAZLA DA KISMA; İKİSİNİN ARASI BİR YOL TUT" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"... Salâtında sesini yükseltme, onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut"***[673] buyurmaktadır. Bazı ilim adamları bu âyetteki "salât"tan maksadın "Kur'ân okumak" olduğunu söylemişledir. Zira müşriklerin bulunduğu bir ortamda, yüksek sesle Kur'ân okunduğu zaman müşrikler ona, onu getirene ve onu indirene hakaret edip ağır sözler sarfediyorlardı. Bu görüş sahipleri bu te'villerini İbn Abbâs'a dayandırmaktadırlar:

٤٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ إِيَاسٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا}، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَجْهَرُ بِقِرَاءَتِهِ، فَإِذَا سَمِعَهُ الْمُشْرِكُونَ سَبُّوا الْقُرْآنَ، وَمَنْ جَاءَ بِهِ، فَخَفَضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَوْتَهُ حَتَّى كَانَ لَا يَسْمَعُهُ أَحَدٌ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا وَابْتَغِ بَيْنَ ذَٰلِكَ سَبِيلًا}.

466- Muhammed b. Ali b. Dâvûd'un bize, İshâk b. İsmail el-Tâlkânî > Cerîr > el-A'meş > Ca'fer b. İyâs yoluyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"... Salâtında sesini yükseltme, onda sesini fazla da kısma..."*** âyeti hakkında şunları söylemiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ı yüksek sesle okuyordu. Müşrikler, onu duydukları zaman Kur'ân'a ve onu getirene ağır hakaretlerde bulunuyorlardı. Bu sebeple Nebî

---

673 İsrâ 17/110.

sallallahu aleyhi ve sellem, hiç kimsenin duymayacağı şekilde sesini kısmaya başladı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* **'... *Salâtında sesini yükseltme, onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut'*** âyetini indirdi.[674]

***

Bu hadise göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, müşriklerin Kur'ân'a, onu indirene ve getirene hakaretlerinden dolayı sesini kıstığı; Allah *azze ve celle*'nin de bu âyette ona sesini fazla yükseltmeden ve çok da kısmadan okumasını emrettiği anlaşılmaktadır. el-A'meş bu hadisi bu lafızla rivayet etmiştir. Ancak Şu'be ve Hüşeym'in rivayet lafızları daha farklıdır. Şöyle ki:

٤٦٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: وَحَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَلَمْ يَذْكُرِ ابْنَ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلا تَجْهَرْ بِصَلاتِكَ وَلا تُخَافِتْ بِهَا}، قَالَ: أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ إِذَا قَرَأَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَفَعَ صَوْتَهُ أُعْجِبَ بِذَلِكَ الْمُسْلِمُونَ، وَسَبَّ الْمُشْرِكُونَ الْقُرْآنَ، وَمَنْ جَاءَ بِهِ، وَمَنْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ، وَمَنْ أَنْزَلَهُ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلا تَجْهَرْ بِصَلاتِكَ وَلا تُخَافِتْ بِهَا} أَسْمِعْهُمُ الْقُرْآنَ حَتَّى يَأْخُذُوهُ عَنْكَ.

467- Ebû Bekre bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Hüşeym > Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs *radıyallahu anh*'ın; yine Şu'be > Ebû Bişr kanalıyla da -İbn Abbâs'tan söz etmeksizin- Saîd b. Cübeyr'in, Allah *azze ve celle*'nin ***"... Salâtında sesini yükseltme; onda sesini fazla da kısma..."*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dediklerini rivayet etti:

"Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Kur'ân'ı yüksek sesle okurken bu, Müslümanların hoşuna gidiyordu. Fakat müşrikler ona, onu getirene ve indirene ağır hakaretlerde bulunuyorlardı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* şu âyeti indirmiştir: ***'... Salâtında sesini yükseltme; onda sesini fazla da kısma...'*** Yani Kur'ân'ı Müslümanlara işittir ki, onu senden duyup alabilsinler."[675]

***

674 Buhârî, Tefsîru Sûre 17 (14); Müslim, Salât 145.

675 Buhârî, Tevhîd 34; Tirmizî, Tefsîr 17 (15).

Bu hadiste de görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisine indirilen âyet gereğince, müşriklerin Kur'ân'a, onu indirene ve getirene sövmelerine sebep olan yüksek sesi kısmış; yüksek ve duyulamayacak kadar kısık sesler arasında bir yol tutmayı tercih etmiştir.

Bazıları da "Söz konusu âyetteki 'salât'tan kasıt, Kur'ân tilaveti değil, duadır" diyerek şu rivayetleri delil olarak göstermişlerdir:

٤٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَلَامُ بْنُ أَبِي مُطِيعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: قَالَتْ لِي خَالَتِي عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا وَعَنْ أَبِيهَا: يَا ابْنَ أُخْتِي، أَتَدْرِي فِيمَ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا}؟ قُلْتُ: لَا، قَالَتْ: فِي الدُّعَاءِ.

468- ... Selâm b. Ebî Mutî'in, Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası (Urve) şöyle dedi: Teyzem Âişe *-Allah ondan ve babasından razı olsun-* bana "Yeğenim! *'... **Salâtında sesini yükseltme; onda sesini fazla da kısma...'*** âyetinin ne hakkında indirildiğini biliyor musun?" diye sordu. "Hayır" dedim. Bunun üzerine "Dua hakkında" dedi.[676]

٤٦٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا تَجْهَرْ بِصَلَاتِكَ وَلَا تُخَافِتْ بِهَا}، قَالَتْ: بِدُعَائِكَ.

469- ... Süfyân'ın Hişâm b. Urve yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* ***"... Salâtında sesini yükseltme; onda sesini fazla da kısma..."*** âyetindeki ***"salâtında"*** lafzını "Duanda" şeklinde açıklamıştır.[677]

***

Kanaatimizce bu ikinci te'vil, daha benimsenmeye değer ve âyetten açıkça anlaşılan ilk anlama daha uygun gözükmektedir. Çünkü "dua" kelimesinin, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in

676 Buhârî, Tefsîru Sûre 17 (14); Müslim, Salât 146.

677 Müslim, Salât 146.

sözlerinde ve Kur'ân'ın kendi dilleriyle indiği Arapların dilinde "salât" diye isimlendirildiğini görmekteyiz.

Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Allah ve melekleri, Peygamber'e çok salât ederler. Ey mü'minler! Siz de ona salât edin ve tam bir teslimiyetle selam verin"*** buyurmuştur.[678] Buradaki "salât" dua anlamındadır.

Aynı şekilde Yüce Allah'ın ***"... Ve onlar için salât et. Çünkü senin salâtın onlar için sükûnettir (onları yatıştırır)..."***[679] âyetinde de "dua" kastedilmektedir. Yine daha önce de belirttiğimiz gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbn Ebî Evfâ'ya dua ederek şöyle buyurmuştur: ***"Allahümme salli alâ âli Ebî Evfâ."***

Buna karşılık ne Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ne Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlerinde ne de Arap dilinde "kıraat"e "salât" denildiğini görmekteyiz. Her ne kadar mantıkî çıkarımlara (kıyas) göre böyle bir şeyi söylemek mümkünse de dil konusunda kıyas geçersizdir. Nitekim Allah Teâlâ'nın söz konusu âyetin başındaki beyanı bu görüşümüze açıklık getirmektedir. Âyetin tamamı şöyledir: ***"De ki: 'İster Allah deyin, ister Rahman deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler O'na hastır.' Salâtında sesini yükseltme, onda sesini fazla da kısma; ikisinin arası bir yol tut."***[680]

Görüldüğü gibi âyetin başı duayı emrederken, sonu da duanın -yüksek ile kısık arası bir sesle yapılması gerektiğine ilişkin- niteliğinden söz etmektedir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duanın bu şekilde yapılmasını emreden hadisler de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٤٧٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بن يُونُس، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِي مُوسَى، قَالَ: كُنْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَهَبَطْنَا فِي وَهْدَةٍ مِنَ الْأَرْضِ، فَرَفَعَ النَّاسُ أَصْوَاتَهُمْ بِالتَّكْبِيرِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَرْبِعُوا عَلَى أَنْفُسِكُمْ، إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّكُمْ تَدْعُونَ سَمِيعًا قَرِيبًا، ثُمَّ دَعَانِي، وَكُنْتُ قَرِيبًا مِنْهُ، فَقَالَ لِي: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ، أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَلِمَةٍ مِنْ كَنْزِ الْجَنَّةِ؟ قُلْتُ: بَلَى، قَالَ: قُلْ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ.

678 Ahzâb 33/56.

679 Tevbe 9/103.

680 İsrâ 17/110.

470- ... Âsım'ın Ebû Osman'dan rivayet ettiğine göre Ebû Musa dedi ki: Bir sefer sırasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdim. Engin mevkilere indiğimizde insanlar yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey insanlar! Kendinize acıyın. Zira siz ne sağır ne de burada olmayan birine dua ediyorsunuz. Siz, size çok yakın ve sizi çok iyi işiten (Allah'a) dua ediyorsunuz"*** buyurduktan sonra beni çağırdı. O esnada yakınında duruyordum. Bana ***"Ey Abdullah b. Kays! Sana cennet hazinelerinden olan bir sözü göstereyim mi?"*** diye sordu. Ben de "Hay hay" dedim. Bana ***"Lâ havle velâ kuvvete illâ billah de"*** buyurdu.[681]

٤٧١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ يَزِيدَ، وَسَعِيدٌ الْجُرَيْرِيُّ، وَثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا دَنَوْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْبَلَ النَّاسُ، فَرَفَعُوا أَصْوَاتَهُمْ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ لَا تَدْعُونَ أَصَمَّ وَلَا غَائِبًا، إِنَّ الَّذِي تَدْعُونَهُ بَيْنَكُمْ وَبَيْنَ أَعْنَاقِ أَكْتَافِكُمْ، فَقَالَ: يَا أَبَا مُوسَى، أَلَا أَدُلُّكَ عَلَى كَنْزٍ مِنْ كُنُوزِ الْجَنَّةِ؟ قَالَ: بَلَى قَالَ: لَا حَوْلَ وَلَا قُوَّةَ إِلَّا بِاللهِ.

471- ... Ali b. Zeyd, Saîd el-Cüreyrî ve Sâbit el-Bünânî'nin, Ebû Osman en-Nehdî'den rivayet ettiklerine göre, Ebû Musa *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Medine'ye doğru yaklaştığımızda insanlar yüksek sesle tekbir getirmeye başladılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey insanlar! Siz ne bir sağıra ne de burada olmayan birine dua ediyorsunuz. Dua ettiğiniz (Allah), sizinle develerinizin boyunları***[682] ***arasındadır"*** buyurdu. Ardından ***"Ey Ebû Musa! Sana cennet hazinelerinden birini göstereyim mi?"*** diye sordu. Ben de "Hay hay" dedim. ***"Lâ havle velâ kuvvete illâ billah"*** dedi.[683]

---

681 Buhârî, Megâzî 38; Müslim, Zikr 44.

682 Tahâvî'nin rivayetinde geçen ve "omuzlar" anlamına gelen "ektâf" kelimesi, aslında sırtlarına binmiş oldukları develerden kinaye olarak kullanılmıştır. Nitekim bazı kaynaklarda "ektâf" yerine, doğrudan "develer" manasına gelen "râhile/rihâl" ve "rikâb" (bk. Müslim, Zikr 46; Tirmizî, Daavât 3; Ebû Dâvûd, Vitr 26) kelimeleri geçmektedir. (Çeviren)

683 Ebû Dâvûd, Vitr 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 418-419.

(Tahâvî) dedi ki: Buraya kadar söylediklerimiz, duada sesi yükseltmek anlamına gelen "cehr"in mekruh olduğunu göstermektedir. Bu noktadaki doğru tutum, sesini alçaltması ve dua edenin sağındakilere ve solundakilere işittirebilecek bir ses tonu kullanmasıdır. Bu sayede sağında ve solunda bulunanların duyamayacağı kadar kısık ses tonunu da yükseltmiş olacaktır. Üstelik bu yaklaşım, okuduğumuz âyetle ilgili olarak İbn Abbâs *radıyallahu anh*'dan aktardığımız te'vilden daha çok, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen te'vile uygun düşmektedir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Ayrıca A'râf sûresindeki şu iki âyet de bu te'vili güçlendirmektedir. O âyetler şöyledir: ***"Rabbinize yalvara yakara ve gizlice dua edin..."***[684] ***"Kendi kendine, yalvararak ve ürpererek, yüksek olmayan bir sesle sabah-akşam Rabbini an. Gafillerden olma."***[685]

İlim ehlinin tamamı, bu âyetlerin dua ve Allah *azze ve celle*'yi zikretmekle ilgili olduğu konusunda hemfikirdir. Üstelik burada ne yüksek ne de kısık bir ses kullanılması emredilmektedir. Oysa İbn Abbâs'ın diğer âyetle ilgili te'vilinde böyle bir anlam bulunmamaktadır. Dolayısıyla o âyette kastedilen mananın, bu âyetlerde kastedilen anlamın ta kendisi olması ihtimali ağır basmaktadır. Nihayetinde Allah Teâlâ burada neyi kastettiğini daha iyi bilir.

---

684 A'râf 7/55.

685 A'râf 7/205.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى، وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى﴾

"DOĞRUSU KURTULUŞA ERMİŞTİR TEMİZLENEN VE RABBİNİN ADINI ANIP NAMAZ KILAN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Doğrusu kurtuluşa ermiştir temizlenen (tezekkâ) ve Rabbinin adını anıp namaz kılan (sallâ)"***[686] buyurmaktadır. Bazı ilim adamları buradaki "tezekkî"den maksadın fıtır sadakası, namazın da bayram namazı olduğu görüşündedirler. Ebu'l-Âliye er-Riyâhî'den de bu yönde bir yorum rivayet ederler. Şöyle ki:

٤٧٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ الضَّرِيرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، أَنَّ شَيْخًا مِنْ بَنِي سَعْدٍ أَخْبَرَهُمْ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى وَذَكَرَ اسْمَ رَبِّهِ فَصَلَّى}، قَالَ: يَبْعَثُ بِصَدَقَةِ الْفِطْرِ، ثُمَّ يَخْرُجُ إِلَى الصَّلَاةِ.

472- ... Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Sa'doğulları'ndan bir kişi, Ebu'l-Âliye'nin, ***"Doğrusu kurtuluşa ermiştir temizlenen ve Rabbinin adını anıp namaz kılan"*** âyetiyle ilgili olarak "Fıtır sadakasını verir sonra da namaza çıkar" şeklinde bir yorum yaptığını aktarmaktadır.[687]

***

Ancak bu konuda başkaları, bu görüş sahiplerine muhalefet ederek söz konusu âyetteki "tezekkî"den kastedilenin "iman" olduğunu öne sürmüşlerdir. Nitekim Allah *azze ve celle* bir diğer âyette ***"Elbette onu (nefsi) tezkiye***

---

686 A'lâ 87/14-15.

687 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 159.

eden kurtuluşa ermiştir"[688] buyurmaktadır. Bu görüşü de Ebû Mâlik el-Gıfârî ve Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet etmişlerdir:

٤٧٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُد، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَمَانٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ أَبِي مَالِكٍ، فِي قَوْلِهِ {قَدْ أَفْلَحَ مَنْ تَزَكَّى}، قَالَ: آمَنَ.

473- ... Yahya b. Yemân'ın, Süfyân'dan, onun da es-Süddî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Mâlik, ***"Doğrusu kurtuluşa ermiştir temizlenen"*** âyetindeki "tezekkî"yi "İman eden" olarak açıklamıştır.

٤٧٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ وَاصِلِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ عَطَاءٍ مِثْلَهُ.

474- ... Şerîk b. Abdullah'ın Vâsıl b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Atâ'dan da bunun aynısı nakledilmiştir.

***

Bu ikinci te'vil, birincisine göre âyete daha uygun ve tercih edilmeye daha layıktır. Zira bayram namazı ve fıtır sadakası anlamında olsaydı, bunlar "sünnet" değil, iki "farz" veya Kitab tarafından "mendup" sayılan ameller olurdu. Çünkü Kitab'ın ortaya koyduğu bir farizaya ya da onun tarafından hayra teşvik anlamındaki mendup bir amele "sünnet" denilmez. Sünnet, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söylediklerine veya yaptıklarına denilir.

Öte yandan ilim ehlinin, fıtır sadakası ve bayram namazının "sünnet" olduğu konusunda ihtilaf etmediklerini de bildiğimiz için, bu husustaki icmaları, sözü geçen âyette kastedilenin "fıtır sadakası" ya da "bayram namazı" olmasını geçersiz kılmaktadır. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

---

688 Şems 91/9.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ ﴾

"KUR'ÂN OKUNDUĞU ZAMAN ONU DİNLEYİN VE SUSUN Kİ SİZE MERHAMET EDİLSİN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin"***[689] buyurmaktadır. Bu konuda Mücâhid'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٤٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي حُرَّةَ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}، قَالَ: فِي الصَّلَاةِ وَالْخُطْبَةِ.

475- … Mansûr'un İbrahim b. Ebî Hurre'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, Allah *azze ve celle*'nin ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin"*** âyetiyle ilgili olarak "Namazda ve hutbede" yorumunu yapmıştır.[690]

***

Söz konusu âyetle ilgili olarak burada Mücâhid'in bahsettiği namazda susma meselesinin, imamın sesli okuduğu namazlarla ilgili olması muhtemeldir. Ancak hutbeye ilişkin yaklaşımı, açıkça anlaşılan ilk anlamı itibariyle âyetin kapsamına girmez. Çünkü âyet, Kur'ân okunurken onu dinlemek ve susmakla ilgilidir.

---

689 A'râf 7/204.

690 Taberî, *Tefsir,* IX, 165.

Bu noktada biri "Kur'ân bazen hutbe için de söz konusu olabilir" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Şayet durum böyle olsaydı, o zaman hutbenin Kur'ân okunmayan kısımlarında konuşmak mübah hâle gelir, dolayısıyla hutbede Kur'ân tilavetinin bulunduğu kısımlar, bu tilavetin olmadığı kısımların hükmünün farklılığının da delili sayılırdı. Ne var ki âlimler, hutbe okunurken susmanın ve içinde geçen Kur'ân ve zikirleri dinlemenin birbirine eşdeğer olduğu ve bunların bize farz kılındığı hususunda icma ettikleri için, sözünü ettiğimiz âyette kastedilenin "hutbe" olmadığını anlamaktayız.

Üstelik yine Mücâhid'den bu âyetin te'viline dair, bahsi geçen yaklaşımına aykırı bir görüş de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٤٧٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ وَرْقَاءَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا}، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرَأُ فِي صَلَاةٍ فِيهَا قِرَاءَةٌ، فَسَمِعَ قِرَاءَةَ فَتًى مِنَ الْأَنْصَارِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا} فَكَانَ مُجَاهِدٌ لَا يَرَى بِالذِّكْرِ بَأْسًا.

476- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, Allah *azze ve celle*'nin ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun..."*** âyetiyle ilgili olarak şunu söylemiştir:

"Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sesli okunması gereken bir namazda Kur'ân'ı sesli okuyordu. Arkadan Ensarlı bir gencin de seslice okuduğunu duydu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun...'*** âyetini indirdi.[691] Mücâhid, (namazdaki) zikirde herhangi bir sakınca görmüyordu."

***

Bu hadise göre söz konusu âyet, okuyanını, uyduğu imamın okuyuşunu dinlemeye engel olan bir Kur'ân tilavetinden dolayı inmiştir. Kanaatimizce âyetle ilgili bu te'vil, Mücâhid'den naklettiğimiz ilk hadisteki te'vilden daha tercihe layıktır. Ayrıca Mücâhid'in namazdaki zikrin mübahlığına dair

691 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 155.

yaklaşımı, bize göre -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- namazın başlangıcında okunan "Sübhâneke" ve benzeri dualar için geçerlidir.

Burada biri "Namaza girdiğinde bu duayı okuyan biri, namaza başlamış sayılır ve imamın namaza başladığı ve söz konusu duayı sessizce okuduğu esnada, kendisi de bu duayla namaza kesin olarak başlamış olmaktadır" derse, ona şöyle cevap verilir:

Kişi, imam kıraate başladıktan sonra namaza girmiş olabilir. Böylece imamın açıktan okuduğu bir durumda namaza girmiş sayılır ve bu açıktan okuyuş, o kişinin, imamın kıraatini sessizce dinlemekten alıkoyacak bir dua okumasına engel değildir. Dolayısıyla imama uyan kimsenin, böyle bir durumdaki hükmü ile imamın namaza başladığı sırada onunla birlikte namaza başlamaya ilişkin hükmü arasında bir farklılık yoktur.

Nitekim Ebû Hureyre *radıyallahu anh* ve Saîd b. el-Müseyyeb'den bu âyetin özellikle namazla ilgili olduğu görüşü nakledilmiştir. Şöyle ki:

٤٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمَةَ الْقَسْمَلِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فِي هَذِهِ الْآيَةِ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}، قَالَ: فِي الصَّلَاةِ.

477- ... İbrahim el-Hecerî'nin Ebû Iyâz'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh*, ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin"*** âyetine ilişkin olarak "Namazda" kaydını düşmüştür.[692]

٤٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}، قَالَ: فِي الصَّلَاةِ.

692 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 537; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, II, 155.

478- ... Yine Hammâd b. Seleme'nin Katâde'den rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb ***"Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin"*** âyetine dair "Namazda" yorumunu yapmıştır.[693]

***

Burada da görüldüğü gibi Ebû Hureyre ve İbnü'l-Müseyyeb, söz konusu âyetin te'vili hakkında daha önce belirttiğimiz şekilde açıklamalar yapmışlardır.

Ayrıca âyetin nüzul sebebine dair bir rivayet de yine Ebû Hureyre'den nakledilmektedir. Şöyle ki:

٤٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حِبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ الْهَجَرِيُّ، عَنِ ابْنِ عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانُوا يَتَكَلَّمُونَ فِي الصَّلَاةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ {وَإِذَا قُرِئَ الْقُرْآنُ فَاسْتَمِعُوا لَهُ وَأَنْصِتُوا لَعَلَّكُمْ تُرْحَمُونَ}.

479- ... İbrahim el-Hecerî'nin Ebû Iyâz'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: "İnsanlar namazda konuşuyorlardı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Kur'ân okunduğu zaman onu dinleyin ve susun ki size merhamet edilsin'*** âyetini indirdi."[694]

***

Dolayısıyla söz konusu hadis, yine Ebû Hureyre'nin âyetin nüzul sebebiyle ilgili rivayetiyle birlikte değerlendirildiğinde, susup dinlemenin hutbe değil, namaz hakkında olduğu görülecektir.

Öte yandan son dönem (müteahhirûn) yorumcularından sayılan bir grup ise, bu âyette kastedilenin, insanların, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendisine indirilmekte olan ve insanlara okuduğu Kur'ân'ı, iyice ezberlemek ve kavramak maksadıyla dinlemeleri olduğunu öne sürmüşlerdir. Ne var ki daha önce âyeti böyle te'vil eden birine rastlamış değiliz.

Bu sebeple ilk dönem (mütekaddimûn) müfessirlerinden nakledilen te'vil daha tercih edilebilir niteliktedir. Özellikle de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve*

---

693 Taberî, *Tefsîr,* IX, 162-163.

694 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* III, 537.

sellem'in ashâbından gelen yaklaşımı daha çok önemsemekteyiz. Çünkü onlar, Kur'ân'ın yanı sıra onun te'vilini de öğreniyorlardı. Nitekim İbn Mes'ûd ve İbn Ömer'den nakledilenler bunu göstermektedir:

٤٨٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيِّ عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كُنَّا نَتَعَلَّمُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَشْرَ آيَاتٍ، فَمَا نَتَعَلَّمُ الْعَشْرَ بَعْدَهُنَّ حَتَّى نَتَعَلَّمَ مَا أُنْزِلَ فِي هَذَا الْعَشْرِ مِنَ الْعَمَلِ.

480- … Atâ b. es-Sâib'in Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den on âyet öğreniyor ve bu âyetlerde emredilen amelleri öğrenmedikçe diğer on âyetin öğrenimine geçmiyorduk."[695]

٤٨١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَبِي أُنَيْسَةَ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: لَقَدْ عِشْنَا بُرْهَةً مِنْ دَهْرٍ وَأَحَدُنَا يُؤْتَى الْإِيمَانَ قَبْلَ الْقُرْآنِ، وَتَنْزِلُ السُّورَةُ عَلَى مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنَتَعَلَّمُ حَلَالَهَا وَحَرَامَهَا، وَآمِرَهَا وَزَاجِرَهَا، وَمَا يَنْبَغِي أَنْ يُوقَفَ عِنْدَهُ مِنْهَا، كَمَا تَتَعَلَّمُونَ أَنْتُمُ الْيَوْمَ الْقُرْآنَ، ثُمَّ لَقَدْ رَأَيْتُ الْيَوْمَ رِجَالًا يُؤْتَى أَحَدُهُمُ الْقُرْآنَ قَبْلَ الْإِيمَانِ، فَيَقْرَأُ مَا بَيْنَ فَاتِحَتِهِ إِلَى خَاتِمَتِهِ، وَلَا يَدْرِي مَا آمِرُهُ وَلَا زَاجِرُهُ، وَلَا مَا يَنْبَغِي أَنْ يَقِفَ عِنْدَهُ مِنْهُ وَيَنْثُرُهُ نَثْرَ الدَّقَلِ.

481- … el-Kâsım b. Avf dedi ki: Abdullah b. Ömer'in şöyle dediğini işittim: "Biz, insanlara Kur'ân'dan önce imanın lütfedildiği dönemleri yaşadık. Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir sûre indirildiğinde, sizin bugün Kur'ân'ı öğrendiğiniz gibi biz de hemen onun helalini, haramını, emirlerini, yasaklarını ve üzerinde durulması gereken noktalarını öğrenmeye koyulurduk. Fakat bugün öyle insanlar görüyorum ki, imandan önce Kur'ân'ı elde etmiş; Fatiha'sı ile hâtimesi arasını (baştan sona) okumuş olmasına rağmen kendisine ne emredildiğinin, nelerin yasaklandığının ve hangi hususlar üzerinde

695 İbn Sa'd, *Tabakât*, VI, 172; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 119.

durması gerektiğinin farkına varmaksızın, salınan hurma dallarından etrafa dökülen çürük hurmalar gibi Kur'ân'ı saçıp savurmaktadır."[696]

***

Dolayısıyla söz konusu âyetin te'viliyle ilgili olarak Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğimiz görüş, âyetin indiriliş sebebine ilişkin zikredilen rivayetlerden biridir. Zaten ilgili rivayetler de o âyetteki muhtemel anlama uygun düşmektedir. Bu bakımdan görüşlerini aktardığımız son dönem yorumcularına ait görüş bu konuda mezhebine uyulması ve kanaatinin nakledilmesi caiz sayılan bir imama ait olsa bile, bizim burada benimsediğimiz görüş, âyetin anlamına daha yakın ve daha uygundur. Çünkü Ebû Hureyre ve Mücâhid, birbirlerinden farklı lafızlarla da olsa âyetin iniş sebebini zikretmiş ve her biri, bu bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz görüşlerini belirtmiştir. Bunlar, âyette kastedilenin "namaz" olduğu konusunda ise ihtilaf etmemişlerdir. Üstelik bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadisler de bunu pekiştirmektedir:

٤٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الْأَوَّلِ الْأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا جُعِلَ الْإِمَامُ لِيُؤْتَمَّ بِهِ، فَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا.

482- İbn Ebî Dâvûd bize, el-Hüseyn b. Abdülevvel el-Ahvel > Süleyman b. Hayyân > İbn Aclân > Zeyd b. Eslem > Ebû Salih (es-Semmân) isnadıyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İmam, kendisine uyulması için vardır. O (Kur'ân) okuduğunda sessiz olun."***[697]

٤٨٣ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَيَّانَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

---

696 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 120.

697 Ebû Dâvûd, Salât 68; Nesâî, İftitâh 30.

483- Yine bize Nasr b. Muhammed, Ebû Bekir b. Ebî Şeybe > Süleyman b. Hayyân isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.[698]

***

Nitekim Ebû Musa ve Ebû Hureyre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisleri rivayet etmişlerdir:[699]

٤٨٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْعَثِ أَحْمَدُ بْنُ الْمِقْدَامِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي غَلَّابٍ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ حِطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا قَرَأَ الْإِمَامُ فَأَنْصِتُوا.

484- ... Katâde'nin, Ebû Gallâb Yunus b. Cübeyr'den, onun da Hıttân b. Abdullah er-Rakâşî yoluyla Ebû Musa'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İmam okuduğu zaman sessiz olun."***[700]

٤٨٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ شَاهِينَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي غَلَّابٍ، عَنْ حِطَّانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: صَلَّيْنَا مَعَ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، فَذَكَرَ عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا كَبَّرَ الْإِمَامُ فَكَبِّرُوا، وَإِذَا قَرَأَ فَأَنْصِتُوا.

485- ... Yine Katâde'nin Ebû Gallâb'dan rivayet ettiğine göre, Hıttân b. Abdullah dedi ki: Ebû Musa ile birlikte namaz kıldık. Bize Nebî *sallallahu*

698 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 13.

699 Kanaatimizce bu cümle, 482 no'lu hadisin hemen öncesindeki giriş cümlesi olmalıydı. Çünkü cümlenin şu mevcut hâlinden sonraki rivayetlerde Ebû Hureyre'ye ait bir rivayet bulunmamaktadır. Dolayısıyla bunun 482 no'lu rivayetten itibaren 485'e kadarki rivayetlerin tamamının giriş cümlesi olması uygun düşmektedir. Şu da var ki eğer cümlede bir yazım yanlışı olduğunu düşünürsek, o zaman cümlenin "Aynı şekilde Ebû Musa da Ebû Hureyre gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisi nakletmiştir" tarzında düzeltilmesi mümkün olur ve giriş cümlesi yapılmasına ihtiyaç olmayabilirdi. Zira 484 ve 485 no'lu rivayetler sadece Ebû Musa'ya aittir. (Çeviren)

700 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 13.

aleyhi ve sellem'in şöyle buyurduğunu nakletti: ***"İmam tekbir getirince siz de tekbir getirin. (Kur'ân) okuduğunda da sessiz olun."***[701]

***

Bu iki hadis, hem açıktan hem de sessiz kıraatte bulunulan namazlarda, imamın arkasında Kur'ân okunmaması gerektiğini savunan ilim adamlarının görüşünü desteklemektedir. Nitekim Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır.

Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun,-* pek çok Medineli ilim adamı gibi imamın sessiz okuduğu namazlarda, cemaattekilerin de okuyabileceklerini; ancak imamın sesli okuduğu yerlerde okuyamayacaklarını savunmuştur.

Öte yandan Şâfiî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* ise, birçok ilim ehli gibi imamın arkasındaki cemaatin, her iki durumda da sadece Fatiha sûresini okuması gerektiği görüşündedir.

Bu noktada birileri şöyle diyebilir:

Ebû Hureyre'den rivayet edildiğine göre, imama uyan kişinin, onun arkasında Fatiha sûresini okuması gerekir. Bu durum, kişinin, namaz kılarken kendi okuyuşunu bırakıp imamın kıraatini dinlemesi emrinin kapsamına da girmez. Bu hususta öne sürülen deliller ise şöyledir:

٤٨٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا السَّائِبِ، مَوْلَى هِشَامِ بْنِ زُهْرَةَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ، فَهِيَ خِدَاجٌ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، غَيْرُ تَمَامٍ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا هُرَيْرَةَ، إِنِّي أَكُونُ أَحْيَانًا وَرَاءَ الْإِمَامِ، قَالَ: فَغَمَزَ يَدِي، ثُمَّ قَالَ: اقْرَأْ بِهَا يَا فَارِسِيُّ فِي نَفْسِكَ.

486- … Hişâm b. Zühre'nin kölesi Ebu's-Sâib dedi ki: Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kim, Fatiha'yı okumaksızın bir namaz kılarsa"*** dedikten sonra üç defa ***"O***

---

701 Müslim, Salât 62-63; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 13.

namaz eksiktir, o namaz eksiktir, o namaz eksiktir; tamam değildir" diye ekledi.

Dedim ki: "Ey Ebû Hureyre! Bazen imamın arkasında oluyorum (o zaman da Fatiha okuyacak mıyım?)" Bunun üzerine elimi sıkarak şöyle cevap verdi: "Onu içinden oku, ey Farslı!"[702]

٤٨٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَسَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

487- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb b. Cerîr ve Saîd b. Âmir > Şu'be > el-Alâ b. Abdurrahman > babası (Abdurrahman b. Ya'kûb) > Ebû Hureyre isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[703]

٤٨٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو غَسَّانَ مُحَمَّدُ بْنُ مُطَرِّفٍ اللَّيْثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْعَلَاءُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ صَلَّى صَلَاةً لَمْ يَقْرَأْ فِيهَا بِأُمِّ الْقُرْآنِ فَهِيَ خِدَاجٌ غَيْرُ تَمَامٍ، فَقُلْتُ لِأَبِي هُرَيْرَةَ: إِنِّي أَكُونُ أَحْيَانًا وَرَاءَ الْإِمَامِ، فَقَالَ: اقْرَأْ بِهَا فِي نَفْسِكَ.

488- ... Ebû Gassân Muhammed b. Mutarrif el-Leysî, el-Alâ b. Abdurrahman > babası > Ebû Hureyre yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etti: ***"Kim, Fatiha'yı okumaksızın bir namaz kılarsa, o namaz eksiktir; tamam değildir."***

(Abdurrahman dedi ki:) Ebû Hureyre'ye "Bazen imamın arkasında oluyorum (o zaman da Fatiha'yı okuyacak mıyım?)" diye sordum. "Onu içinden oku" dedi.[704]

***

702 Müslim, Salât 39-41; Ebû Dâvûd, Salât 132.

703 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 457, 478.

704 Müslim, Salât 38.

Bu iddiada bulunan kişiye[705] şöyle cevap verilir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bu hadiste, Ebû Salih es-Semmân yoluyla Ebû Hureyre'den gelen ***"(İmam) okuduğu zaman sessiz olun"*** şeklindeki (482 no'lu) rivayete aykırı bir durum söz konusu değildir. Çünkü ***"Kim, Fatiha'yı okumaksızın bir namaz kılarsa o namaz eksiktir"*** sözüyle, namazlarını imamın arkasında değil de kendi başlarına kılan, dolayısıyla kıraatte bulunmaları gereken kişiler ile başkalarına imamlık yapan kimseleri kastetmiş olması ihtimali vardır. Ayrıca ***"(İmam) okuduğunda sessiz olun"*** sözüyle imama uyanları kastetmiş olması da muhtemeldir. Nitekim -isnadlarında bir takım sorunlar bulunmakla birlikte- genel olarak mütevatir yollarla rivayet edilmiş olan bir kısım hadislerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle buyurmaktadır. Mesela;

٤٨٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَخِي بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يَعْقُوبَ، عَنِ النُّعْمَانِ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ.

489- ... en-Nu'mân'ın Musa b. Ebî Âişe'den, onun da Abdullah b. Şeddâd kanalıyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kimin bir imamı varsa, imamın kıraati onun için de bir kıraattir."***[706]

٤٩٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ، مِثْلَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ جَابِرًا.

490- ... Yine es-Sevrî, Musa yoluyla Abdullah b. Şeddâd'dan bu hadisin aynısını rivayet etmiş, ancak Câbir'den söz etmemiştir.[707]

٤٩١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ مُوسَى عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شَدَّادٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْبَصْرَةِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

705 İddia sahibi, 486 no'lu hadisin hemen öncesinde zikredilmişti. 486-488 arası hadisler de onun öne sürdüğü rivayetlerdir. (Çeviren)

706 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 309.

707 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 136.

491- ... Keza İsrâil, Musa'dan, o Abdullah b. Şeddâd'dan, o da Basralı bir kişi yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiştir.[708]

٤٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مَنْصُورٍ السَّلُولِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ جَابِرٍ، وَلَيْثٍ عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ كَانَ لَهُ إِمَامٌ فَقِرَاءَةُ الْإِمَامِ لَهُ قِرَاءَةٌ.

492- ... Aynı şekilde İshâk b. Mansûr es-Selûlî'nin, el-Hasen b. Salih'den, onun Câbir (el-Cu'fî) ve Leys'den,[709] onların da Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir (b. Abdullah)'tan rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kimin bir imamı varsa, imamın kıraati onun için de bir kıraattir."***[710]

٤٩٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

493- ... Yine Ahmed b. Abdullah b. Yunus, el-Hasen b. Salih > Câbir (el-Cu'fî) > Ebu'z-Zübeyr > Câbir (b. Abdullah) isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[711]

٤٩٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ فَهْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ حَيٍّ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

494- ... Keza Ahmed b. Abdullah b. Hayy, Câbir > Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den bu hadisi aynı şekilde nakletti.[712]

---

708 İbn Ebî Hâtim er-Râzî, *Kitabu'l-İlel*, II, 157-158, Riyâd 2006.

709 Eserin yazma nüshasında bu isim, "Leys" olarak okunması mümkün olmasına rağmen, muhtemelen lam harfinin, kef harfinin eğik çizgisine benzer şekilde yazılmış olması ve noktalarının olmaması sebebiyle muhakkık tarafından "ketebe" şeklinde okunmuştur. Oysa Tahâvî'nin *Şerhu Meâni'l-âsâr*'ında da (I, 217) geçen ilgili rivayetteki bu isim, "Leys" olarak kaydedilmiştir. Biz de tercümede onu esas aldık. (Çeviren)

710 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 339.

711 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 339.

712 Benzer bir metin için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 311.

Öte yandan bu konuyla ilgili olarak Ebû Hureyre'den de bazı hadisler rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٤٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ أُكَيْمَةَ اللَّيْثِيِّ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ انْصَرَفَ مِنْ صَلَاةٍ جَهَرَ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، فَقَالَ: هَلْ قَرَأَ مَعِي أَحَدٌ مِنْكُمْ آنِفًا؟ فَقَالَ رَجُلٌ: نَعَمْ، يَا رَسُولَ اللهِ، فَقَالَ: إِنِّي أَقُولُ مَا لِي أُنَازَعُ الْقُرْآنَ قَالَ: فَانْتَهَى النَّاسُ عَنِ الْقِرَاءَةِ فِيمَا جَهَرَ فِيهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْقِرَاءَةِ مِنَ الصَّلَوَاتِ حِينَ سَمِعُوا ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

495- ... İbn Şihâb'ın İbn Ükeyme el-Leysî'den, onun da Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* açıktan okuduğu bir namazı bitirdikten sonra ***"Biraz önce içinizden biri benimle birlikte Kur'ân okudu mu?"*** diye sordu. Bir adam "Evet, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ***"Ben de kendi kendime 'Kur'ân okurken ne diye okuyuşuma eşlik edilip ağzımdan alınıyor!' diyordum."***

(İbn Şihâb ez-Zührî dedi ki:)[713] "İnsanlar bunu duyduktan sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sesli okuduğu namazlarda Kur'ân okumaya son verdiler."[714]

٤٩٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ أَبِي عُقَيْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ أُكَيْمَةَ يُحَدِّثُ سَعِيدَ بْنَ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

496- ... Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, ez-Zührî dedi ki: İbn Ükeyme, Saîd b. el-Müseyyeb > Ebû Hureyre senediyle hadisin aynısını zikretti.[715]

713 Bazı rivayetlerde bu sözün Ebû Hureyre'ye ait olduğu iddia edilmekle birlikte Buhârî ve Ebû Dâvûd bunun, ez-Zührî'nin sözü olduğunu ifade etmişlerdir. Bk. Buhârî, *Hayru'l-kelâm fî'l-kırâati halfe'l-imâm*, s. 28, Beyrut, tsz.; Ebû Dâvûd, Salât 133, had. no: 827'nin açıklamasında. (Çeviren)

714 Ebû Dâvûd, Salât 133; Mâlik, Salât 44.

715 Ebû Dâvûd, Salât 133; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 240.

٤٩٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَوْزَاعِيُّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

497- ... Yine el-Evzâî, ez-Zührî > İbnü'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını aktardı.[716]

***

Bu hadis, imamların açıktan okuduğu namazlarda, onlara uyanların Kur'ân okumayacaklarını göstermektedir. Bu ise, Allah Rasûlü'nün insanlara, imamlarının arkasında sessizce Kur'ân okumaları emrini verdiğini bildiren Ebu's-Sâib ve Abdurrahman b. Ya'kûb'un rivayetlerine[717] aykırı düşmektedir.

Üstelik aynı şey (yasak), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, Kur'ân'ın sessizce okunduğu namazlarla ilgili olarak da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٤٩٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ زُرَارَةَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: صَلَّى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ، فَقَرَأَ رَجُلٌ خَلْفَهُ: {سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى}، فَلَمَّا صَلَّى، قَالَ: مَنْ قَرَأَ: {سَبِّحِ اسْمَ رَبِّكَ الأَعْلَى}؟، قَالَ رَجُلٌ: أَنَا، قَالَ: قَدْ عَلِمْتُ أَنَّ بَعْضَكُمْ قَدْ خَالَجَنِيهَا.

498- ... Katâde'nin Zürâre'den rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* öğle namazını kıldırırken arkasındaki bir adam ***"Sebbih isme Rabbike'l-A'lâ"***yı (A'lâ sûresini) okudu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazı bitirince ***"Sebbih isme Rabbike'l-A'lâ'yı kim okudu?"*** diye sordu. Adam "Ben" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber şöyle buyurdu: ***"Ben, birinizin benimle birlikte okuyarak ağzımdan aldığını farkettim."***[718]

---

716 Ebû Ya'lâ, *Müsned*, X, 252-253; İbn Hibban, *Sahîh*, V, 158-161.

717 Bk. 486, 487 ve 488 no'lu hadisler.

718 Nesâî, Kıyâmu'l-Leyl 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 426.

٤٩٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا قُتَيْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

499- … Ebû Avâne de Katâde'nin isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[719]

***

Buna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in açıktan okuduğu namazlarda, onun arkasındaki okuyuşa ilişkin rivayetteki hüküm, sessiz okuduğu namazlarla ilgili olarak İbn Ükeyme'den gelen rivayetteki hükme benzemektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ali b. Ebî Tâlib gibi bir kısım sahâbîsi de imamın arkasında namaz kılarken Kur'ân okumama yönünde görüş belirtmiştir. Şöyle ki:

٥٠٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، وَمَرَّ عَلَى دَارِ ابْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، فَقَالَ: حَدَّثَنِي صَاحِبُ هَذِهِ الدَّارِ، وَقَدْ قَرَأَ عَلَى أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنِ الْمُخْتَارِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: قَالَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: مَنْ قَرَأَ خَلْفَ الْإِمَامِ فَلَيْسَ عَلَى الْفِطْرَةِ.

500- … el-Muhtâr b. Abdullah b. Ebî Leylâ şöyle demiştir: Ali b. Ebî Tâlib dedi ki: "İmamın arkasında Kur'ân okuyan kimse, fıtrat üzere değildir."[720]

***

Abdullah[721] b. Mes'ûd da bu görüşü benimseyenlerdendir:

٥٠١ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: أَنْصِتْ لِلْقُرْآنِ فَإِنَّ فِي الصَّلَاةِ شُغْلًا وَسَيَكْفِيكَ ذَاكَ الْإِمَامُ.

---

719 Müslim, Salât 47.

720 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 138; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 310.

721 Bu ismin, yazma ve basılı nüshalarda Ubeydullah olarak kaydedilmişse de Abdullah olduğu açıktır. (Çeviren)

501- ... Ebû Vâil, İbn Mes'ûd'un şöyle dediğini rivayet etti: "İmamın okuduğu Kur'ân'ı sessizce dinle. Çünkü namazda zaten (başlı başına manevî) bir meşguliyet vardır. Kıraat konusunda ise imam, senin için yeterli olacaktır."[722]

***

İbn Abbâs da bu kanaattedir:

٥٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَقْرَأُ وَالْإِمَامُ بَيْنَ يَدَيَّ؟ قَالَ: لَا.

502- ... Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Hamza dedi ki: "İbn Abbâs'a 'İmam önümdeyken okuyabilir miyim?' diye sordum. 'Hayır' dedi."

***

Yine bu görüşte olanlardan biri de Abdullah b. Ömer'dir. Nitekim;

٥٠٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: يَكْفِيكَ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ.

503- ... Şu'be'nin Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer "İmamın kıraati sana yeter" demiştir.[723]

٥٠٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، كَانَ إِذَا سُئِلَ هَلْ يَقْرَأُ أَحَدٌ خَلْفَ الْإِمَامِ؟ يَقُولُ: إِذَا صَلَّى أَحَدُكُمْ خَلْفَ الْإِمَامِ فَحَسْبُهُ قِرَاءَةُ الْإِمَامِ، قَالَ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ لَا يَقْرَأُ خَلْفَ الْإِمَامِ.

504- ... Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, "İmamın arkasındaki bir kimse Kur'ân okumalı mı?" sorusuna şöyle cevap verirdi: "Biriniz imamın arkasında namaz kılıyorsa, imamın kıraati onun için yeterlidir."

722 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 138; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 309.

723 Benzer bir senedle bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 310.

(Nâfi) dedi ki: "İbn Ömer, imamın arkasında kılarken Kur'ân okumuyordu."[724]

***

Öte yandan Zeyd b. Sâbit ve Câbir b. Abdullah da söz konusu görüşü benimsemişlerdir:

٥٠٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَيْوَةُ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ مِقْسَمٍ، أَنَّهُ سَأَلَ ابْنَ عُمَرَ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَجَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، فَقَالُوا: لَا تَقْرَأُوا خَلْفَ الْإِمَامِ فِي شَيْءٍ مِنَ الصَّلَوَاتِ.

505- ... Ubeydullah[725] b. Miksem, İbn Ömer, Zeyd b. Sâbit ve Câbir b. Abdullah'a bu konuda soru sormuş, onlar da şöyle cevap vermişlerdir: "Hiçbir namazda imamın arkasında Kur'ân okumayın!"[726]

***

Aynı şekilde Ebu'd-Derdâ da bu kanaati paylaşanlardandır:

٥٠٦ - حَدَّثَنَا بَحْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي الزَّاهِرِ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُرَّةَ، عَنْ أَبِي الدَّرْدَاءِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، فِي كُلِّ الصَّلَاةِ قُرْآنٌ؟ قَالَ: نَعَمْ، فَقَالَ رَجُلٌ مِنَ الْأَنْصَارِ: وَجَبَتْ قَالَ: وَقَالَ لِي أَبُو الدَّرْدَاءِ: أَرَى أَنَّ الْإِمَامَ إِذَا أَمَّ الْقَوْمَ فَقَدْ كَفَاهُمْ.

506- ... Kesîr b. Murra'nın Ebu'd-Derdâ'dan rivayet ettiğine göre, bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Her namazda Kur'ân kıraati var mıdır?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Evet"*** diye cevap verdi. Bunun üzerine Ensar'dan bir adam "Öyleyse okumak vacip oldu" dedi.

---

724 Mâlik, Salât 43.

725 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

726 Eserin yazma nüshasında buradaki "okumayın" manasına gelen "(lâ takraû)" nehiy kalıbı, "okumayız" anlamındaki "(lâ nakrau)" şeklinde yazılmıştır. Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da da (I, 219) aynı sened ve metinle yer alan bu rivayet, sözü geçen emir kalıbıyla zikredildiği için biz de tercümeyi ona göre yaptık. Ayrıca benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 310.

(Ravi Kesîr b. Murra) dedi ki: Ebu'd-Derdâ bana şunu söyledi: "Kanaatimce, cemaate imamlık yapan bir imamın okuyuşu, o cemaat için de yeterlidir."[727]

***

Bize göre adı geçen sahâbîlerin bu husustaki görüşleri, Ebu's-Sâib'in ve Abdurrahman'ın Ebû Hureyre'den naklettikleri (486, 487 ve 488 no'lu) muhalif rivayetlerden daha tercihe layıktır.

Eğer biri "Ubâde b. es-Sâmit'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğine göre, Allah Rasûlü, insanlara, arkasında Kur'ân okumayı yasaklarken Fatiha'yı bunun dışında tuttuğunu bildirmiştir" der ve buna delil olarak şu rivayetleri öne sürerse;

٥٠٧ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عُبَادَةَ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَاةَ الْفَجْرِ، فَتَعَايَا عَلَيْهِ الْقِرَاءَةُ، فَلَمَّا سَلَّمَ، قَالَ: أَتَقْرَأُونَ خَلْفِي؟، قَالُوا: نَعَمْ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: لَا تَفْعَلُوا إِلَّا بِفَاتِحَةِ الْكِتَابِ، فَإِنَّهُ لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَا يَقْرَأُ بِهَا.

507- ... Muhammed b. İshâk'ın, Mekhûl yoluyla Mahmud b. er-Rabî'den rivayet ettiğine göre, Ubâde dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sabah namazını kıldırırken Kur'ân okumakta zorlandı. Selam verdiğinde ***"Benim arkamda okuyor musunuz yoksa?"*** diye sordu. "Evet, ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Bunun üzerine ***"Fatiha dışında böyle yapmayın. Çünkü onu (Fatiha'yı) okumayanın namazı yoktur"*** buyurdu.[728]

***

(Bu iddia sahibine) şöyle cevap verilir:

Bu hadisin başka bir rivayetteki senedinin Mekhûl ile Ubâde arasındaki kısmında yer alan farklı ravilerden dolayı rivayetler arasında tercih yapmamız imkânsız hâle gelmiştir.[729] Zira burada da belirttiğim gibi Muhammed b. İshâk

727 İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 11; Nesâî, İftitâh 31; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 448.

728 Ebû Dâvûd, Salât 132; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 313.

729 Tahâvî burada hadis usulündeki "ıztırâb" terimini kullanmaktadır. Iztırâb ise -daha önce de belirttiğimiz gibi- bir ravinin aynı hadisi farklı şekillerde rivayet etmesi veya birden fazla

bunu böyle rivayet etmiş, ancak Zeyd b. Vâkıd da aynı hadisi Mekhûl'den nakletmesine rağmen isnadında İbn İshâk'a aykırı düşmüş ve farklı ravilerden aktarmıştır. Nitekim;

٥٠٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَدَقَةُ يَعْنِي ابْنَ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَيْدُ بْنُ وَاقِدٍ، عَنْ حَرَامِ بْنِ حَكِيمٍ، وَمَكْحُولٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ مَحْمُودِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: صَلَّى بِنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْضَ الصَّلَوَاتِ الَّتِي يَجْهَرُ فِيهَا بِالْقِرَاءَةِ، فَقَالَ: لَا يَقْرَأَنَّ أَحَدٌ مِنْكُمْ إِذَا جَهَرْتُ بِالْقِرَاءَةِ إِلَّا بِأُمِّ الْقُرْآنِ.

508- ... Zeyd b. Vâkıd'ın Harâm b. Hakîm ve Mekhûl'den, onların da Nâfi' b. Mahmûd b. Rabîa'dan rivayet ettiklerine göre, Ubâde b. es-Sâmit şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize açıktan okuyarak kıldırdığı bir namazdan sonra şöyle buyurdu: ***"Ben sesli olarak okuduğum zaman sizden hiç kimse Ümmü'l-Kur'ân (Fatiha) dışında bir şey okumasın."***[730]

***

Buradaki Nâfi' b. Mahmûd hadis rivayetiyle tanınan biri değildir. Bu itibarla onun rivayeti, bu konuda daha önce naklettiğimiz hadislere karşı delil alınabilecek güç ve değerde bir rivayet sayılamaz. Üstelik Muhammed b. İshâk'ın bu hususta Mekhûl'den naklettiği rivayet, İbn Vâkıd'ın ondan aktardığından daha üstün değildir.

Kaldı ki bu hadisi Recâ b. Hayve de Mahmûd b. er-Rabî'den rivayet etmiş fakat Allah Rasûlü'nün hadisi olarak değil, Ubâde'nin bizzat kendi sözü (mevkûf) olarak aktarmıştır. Şöyle ki:

٥٠٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَزْهَرُ السَّمَّانُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ رَجَاءِ بْنِ حَيْوَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ الرَّبِيعِ، قَالَ: صَلَّيْتُ إِلَى جَنْبِ عُبَادَةَ، فَقَرَأَ بِفَاتِحَةِ الْقُرْآنِ، فَلَمَّا فَرَغَ قُلْتُ: يَا أَبَا الْوَلِيدِ، أَلَمْ أَسْمَعْكَ قَرَأْتَ بِفَاتِحَةِ الْقُرْآنِ؟ قَالَ: أَجَلْ، إِنَّهُ لَا صَلَاةَ إِلَّا بِهَا.

ravinin birbirlerinden ayrı olarak rivayet etmeleri hâlinde adalet ve zabt durumları farklı olmadığından rivayetleri arasında tercih yapmanın imkânsız hâle gelmesini ifade eder. Bu nitelikteki hadisler, zayıf hadis çeşitlerinden sayılır. (Çeviren)

730 Ebû Dâvûd, Salât 132; Nesâî, İftitâh 29.

509- ... İbn Avn'ın Recâ b. Hayve'den rivayet ettiğine göre, Mahmûd b. er-Rabî' dedi ki: (Bir imamın arkasında) Ubâde'yle yan yana namaz kıldım. Fatiha'yı okudu. Namazı bitirince ona "Ebu'l-Velîd! Senin Fatiha'yı okuduğunu işittim, yanılmıyorum değil mi?" diye sordum. O da "Evet" dedi ve ekledi: "Çünkü onsuz namaz olmaz."[731]

***

Bu hadiste anlatılan olay, merfu olmayıp sadece Ubâde'ye dayandırıldığına göre, ondan aktarılan rivayet de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü ettiğimiz diğer ashâbından buna aykırı bir biçimde nakledilen rivayetlerden daha tercihe şayan olmayacaktır. Nitekim Enes b. Mâlik'ten bu manada gelen bir rivayet şöyledir:

٥١٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ أَقْبَلَ بِوَجْهِهِ، فَقَالَ: أَتَقْرَءُونَ وَالْإِمَامُ يَقْرَأُ؟ فَسَكَتُوا، فَسَأَلَهُمْ ثَلَاثًا، فَقَالُوا: إِنَّا لَنَفْعَلُ، فَقَالَ: لَا تَفْعَلُوا.

510- ... Eyyûb'un Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre, Enes şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namaz kıldı ve yüzünü bize doğru dönerek ***"İmam okurken siz de mi okuyorsunuz yoksa?"*** diye sordu. Sahâbîler sustular. Onlara aynı soruyu üç defa sorunca "Evet, biz öyle yapıyoruz" diye cevap verdiler. Bunun üzerine ***"Böyle yapmayın!"*** buyurdu.[732]

***

Görüldüğü gibi bu hadiste ne Fatiha ne de başkası istisna edilmiştir.

Üstelik Ubâde hadisinin sahih olan aslı da şöyledir:

٥١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَحْمُودُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا صَلَاةَ لِمَنْ لَمْ يَقْرَأْ بِأُمِّ الْقُرْآنِ.

731 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 130; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, II, 307.

732 Abdurrezzâk, *Musannef*, II, 127.

511- ... İbn Şihâb'ın Mahmûd b. er-Rabî'den rivayet ettiğine göre, Ubâde b. es-Sâmit dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ümmü'l-Kur'ân'ı (Fatiha) okumayanın namazı yoktur."***[733]

***

Bu hadis, imamın kıraatinin imama uyan kimse için de kıraat sayılması sebebiyle, bu kişinin bu sorumluluktan kurtulması gibi bir ihtimali de içermektedir.

Ayrıca kıyas (genel kural) da imama uyan kişinin üzerinden kıraat yükümlülüğünün kalktığı görüşünü benimseyenlerin kanaatini desteklemektedir. Çünkü bu görüşteki âlimler, imama rükûdayken yetişen bir kimsenin, o yetiştiği rekâtı kılmış sayıldığı, dolayısıyla Fatiha veya başka bir sûreyi okumuş olmasa da kıraat sorumluluğunun üzerinden kalkmış olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Bu da gösteriyor ki, imamın arkasındayken Fatiha'yı okuması kişiye farz olsaydı, o zaman kıyam, rükû ve secdenin farziyeti gibi bu kıraat de ona farz olurdu; ayrıca imamın da kıyam, rükû ve secdeyi onun adına yapamaması gibi kıraat sorumluluğunu da onun yerine üstlenememesi gerekirdi. Zira dikkat edersen kişinin, (mesbûk olarak cemaatle) namaza girerken, az bir müddet de olsa kıyamda durması gerekir. Çünkü namaza doğrudan rükû ederek girmesi caiz değildir. Bu da gösteriyor ki imam, o kişinin yapması farz olan bir şeyi onun yerine yapamaz; imama uyan kişi, o durumda, imamın yaptığı (kıyam, rükû ve secde gibi) şeylerin aynısını yapmakla mükelleftir. Böyle bir durumda kişinin Fatiha veya başka bir sûreyi okuma yükümlülüğünün kalkmış olması, imamın arkasında bulunduğu bütün hâllerde de (sesli veya sessiz okunan namazların hepsinde) söz konusu yükümlülüğünün kalkması anlamına gelir.

---

733 Buhârî, Ezân 95; Müslim, Salât 35-36.

ZEKÂT BÖLÜMÜ

KUR'ÂN'DA BAHSEDİLEN ZEKÂTLARIN TE'VİLİ

Ebû Ca'fer *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki:

Allah *azze ve celle* bir âyette *"**Hâlbuki onlara ancak, dini yalnız O'na has kılarak ve hanifler olarak Allah'a kulluk etmeleri, namaz kılmaları ve zekât vermeleri emredilmişti. İşte dosdoğru din de budur**"*[734] buyurmaktadır. Başka âyetlerde de ***"Namazı kılın ve zekâtı verin"***[735] buyurur. Yine diğer bir âyette de şöyle buyurmaktadır: ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al. Bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."***[736] Kur'ân'da buna benzer daha pek çok âyet vardır. Fakat Allah *azze ve celle,* bizlere Kur'ân'da, ne söz konusu zekâtın miktarını ne farz oluş vakitlerini ne de zekâtı verilmesi gereken malları açıklamıştır. Çünkü zekâtla ilgili hitap şekli, açıkça anlaşılan ilk anlamı itibariyle kayıtsız (mutlak) ve geneldir (âmm).

Daha sonra gördük ki Allah *azze ve celle* bizlere, bu meselenin, belirli mallar, belirli vakitler ve belirli kimselerle ilgili olduğunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıklamaktadır.

Yüce Allah'ın, Kitab'ında zekâtının verilmesini emrettiği mallar ise, altın, gümüş ve onlarla aynı hükümde olan ticâret mallarıdır. Hayvanlar ise, sâime[737] olan deve, sığır ve küçükbaş hayvanlardır.

Gümüş ve o hükümdeki mallarda zekâtın farz olmasını gerektiren asgarî miktar, beş ukiyye'dir.[738] Nitekim;

---

734 Beyyine 98/5.

735 Bakara 2/43, 83, 110; Nisâ 4/77; Hac 22/78; Nûr 24/56.

736 Tevbe 9/103.

737 Sâime: Senenin yarısından fazla bir müddetle meralarda ve kırlarda sırf sütleri alınmak veya üremeleri yahut semizlemeleri temin edilmek maksadıyla otlatılan hayvanlardır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 394. (Çeviren)

738 Ukiyye: Tartılan şeye nisbetle miktarı farklı olan bir tartı ölçü birimi. Gümüş için ukiyye 40 dirhem (119 gr.) eder. Altın için 7,5 miskaldir (29,75 gr.). Ayrıca bu ölçü birimi yöreden yöreye de farklılık arzetmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 468-469. (Çeviren)

٥١٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ الْعُمَرِيُّ، وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ الْعُمَرِيُّ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ يَحْيَى الْمَازِنِيَّ حَدَّثَهُمْ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ مِنَ الْوَرِقِ صَدَقَةٌ.

512- … Amr b. Yahya el-Mâzinî'nin, babasından, onun da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Beş ukıyyeden az miktardaki gümüşte zekât yoktur."***[739]

٥١٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ الْمَازِنِيِّ عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

513- … Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa el-Mâzinî, babasından, o da Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[740]

٥١٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيَاضُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْقُرَشِيُّ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

514- … Yine Ebu'z-Zübeyr, Câbir kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını nakletti.[741]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste bizlere "ukıyye"nin miktarını açıklamamıştır. Biz bunun miktarının başka bir hadiste belirlendiğini gördük. Şöyle ki:

٥١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ، قَالَ: نَزَلْتُ أَنَا وَأَهْلِي بِبَقِيعِ الْغَرْقَدِ قَالَ:

739 Buhârî, Zekât 32; Müslim, Zekât 1.

740 Buhârî, Zekât 42; Nesâî, Zekât 18.

741 Müslim, Zekât 6.

فَقَالَ لِي أَهْلِي: اذْهَبْ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْأَلْهُ لَنَا شَيْئًا نَأْكُلُهُ، وَجَعَلُوا يَذْكُرُونَ حَاجَتَهُمْ، فَذَهَبْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَجَدْتُ عِنْدَهُ رَجُلًا يَسْأَلُهُ وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: لَا أَجِدُ مَا أُعْطِيكَ، فَوَلَّى الرَّجُلُ وَهُوَ مُغْضَبٌ، وَهُوَ يَقُولُ: لَعَمْرِي إِنَّكَ لَتُفَضِّلُ مَنْ شِئْتَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ لَيَغْضَبُ عَلَيَّ أَلَّا أَجِدَ مَا أُعْطِيهِ، مَنْ سَأَلَ مِنْكُمْ وَعِنْدَهُ أُوقِيَّةٌ أَوْ عَدْلُهَا فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا. فَقَالَ الْأَسَدِيُّ: فَقُلْتُ: لَلَقْحَةٌ لَنَا خَيْرٌ مِنْ أُوقِيَّةٍ، قَالَ: وَالْأُوقِيَّةُ أَرْبَعُونَ دِرْهَمًا، قَالَ: فَرَجَعْتُ وَلَمْ أَسْأَلْهُ، قَالَ: فَقَدِمَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعْدَ ذَلِكَ بِشَعِيرٍ وَزَبِيبٍ، فَقَسَمَ لَنَا مِنْهُ حَتَّى أَغْنَانَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

515- ... Mâlik'in, Zeyd b. Eslem'den, onun da Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Esedoğulları'ndan bir kişi şöyle dedi: (Bir gün) ailemle birlikte Bakîu'l-Garkad'a (Bakî kabristanına) inmiştik. Aile fertlerim bana "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e git ve ondan bizim için yiyecek bir şeyler iste" diyerek ihtiyaçlarını sıralamaya başladılar. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittim. Huzurunda bir adamın ondan bir şeyler istediğini ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona ***"Sana verecek bir şey bulamıyorum"*** dediğini işittim. Bunu duyan adam da kızgın bir şekilde arkasını döndü ve ***"Yemin ederim ki, sen dilediğine veriyorsun!"*** dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bu adam, kendisine verecek bir şey bulamadığıma kızıyor. Sizden biriniz, bir ukıyye (gümüşü) ya da ona denk bir malı olduğu hâlde bir şeyler istemeye/dilenmeye kalkarsa, yüzsüzlük etmiş olur (ilhâf)"***[742] buyurdu.

Esedli kişi devamla dedi ki: "Bundan dolayı ben de kendi kendime 'Sütlü (veya yakında doğuracak olan) devemiz, bizim için bir ukıyyeden daha hayırlıdır' dedim ve ondan hiçbir şey istemeden geri döndüm. -Bir ukıyye kırk dirhem (gümüştür).-[743] Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arpa

742 Burada geçen "yüzsüzlük (ilhâf)" tabiri, Bakara sûresinin 273. âyetinde "yüzsüzlük ederek insanlardan bir şeyler istememeleri" yönüyle gerçek fakirlerden söz edilirken kullanılmaktadır (Çeviren).

743 Bu sözün Esedli adama değil, hadisin ravilerinden Mâlik b. Enes'e ait olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

ve kuru üzüm geldi. Allah *azze ve celle* bizi başkasına muhtaç bırakmayacak ölçüde zengin edene kadar Allah Rasûlü ondan bize pay ayırdı."[744]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadiste, bir ukıyyenin ölçüsünün kırk dirhem (gümüş) olduğu belirtilmektedir. İlim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Zekâtın farz olduğu vakte gelince; o da zekâtı verilmesi farz olan malların üzerinden bir yılın geçmesidir (hulûlu'l-havl). Bu hususta ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmadığı gibi ispatı için rivayetlere de ihtiyaç yoktur.

Zekât vermekle yükümlü olan kimseler ise, âlimlerin icmasına göre, Müslüman, hür, akıl sağlığı yerinde, ergenlik çağına girmiş ve zekât verilmesini gerektirecek ölçülerde çeşitli mallara sahip kimselerdir. Bunlar, ellerindeki malların zekâtının verilmesinden sonra -farz olan zekâtı vermesi gereken kimselerde olduğu gibi- geriye kalan mallarında zekâtı gerektirecek bir nisap miktarı bulunamayan, dolayısıyla yükümlü sayılmayan kişilerdir.

Ancak bu niteliklere sahip olduğu hâlde ergenlik çağına girmemiş kimseler hakkında ihtilaf edilmiştir. Bazıları "Ergenlik çağında olanların mallarında zekât farz olduğu gibi bunların mallarında da zekât farzdır" diyerek, bu görüşü Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer, Âişe ve Câbir b. Abdullah'tan *-Allah hepsinden razı olsun-* rivayet etmişlerdir:

٥١٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكِسَائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْفَضْلِ الْحُدَّانِي، عَنْ أَبِي إِيَاسٍ مُعَاوِيَةَ بْنِ قُرَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ أَبِي الْعَاصِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ لَهُ: إِنَّ عِنْدِي مَالًا لِيَتِيمٍ قَدْ كَادَتِ الصَّدَقَةُ أَنْ تَأْتِيَ عَلَيْهِ، فَهَلْ قِبَلَكُمْ مَتْجَرٌ؟ قُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَدَفَعَ إِلَيَّ عَشْرَةَ آلَافٍ، فَغِبْتُ مَا شَاءَ اللهُ، ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَيْهِ، فَقَالَ: مَا فَعَلَ الْمَالُ؟ قُلْتُ: قَدْ بَلَغَ مِائَةَ أَلْفٍ، قَالَ: رُدَّ إِلَيْنَا رَأْسَ مَالِهِ، لَا حَاجَةَ لَنَا بِهِ.

744 Mâlik, Sadaka 11; Ebû Dâvûd, Zekât 24; Nesâî, Zekât 90.

516- Süleyman b. Şuayb el-Kisâî'nin bize, el-Hasîb b. Nâsıh el-Hârisî > el-Kâsım b. el-Fadl el-Huddânî[745] isnadıyla Ebû İyâs Muâviye b. Kurra'dan rivayet ettiğine göre, el-Hakem b. Ebi'l-Âs, Ömer b. el-Hattâb'ın kendisine "Elimde, bir yetime ait bir mal var. Zekâtının ödenme vakti yaklaştı. (Yatırım yapılabilecek) ticarî bir uğraşınız var mı?" diye sorduğunu, kendisinin de "Evet" cevabını verdiğini nakletti.

(Daha sonra el-Hakem şöyle devam etti:) "Ömer bana on bin verdi. Sonra ben epey bir süre ondan uzak kaldım. Daha sonra onunla görüşmeye gittiğimde bana '(Sana verdiğimiz) mal ne durumda?' diye sordu. Ben de 'Yüzbine ulaştı' dedim. Bunun üzerine 'Sen bize sadece anaparayı ver; gerisine ihtiyacımız yok!' dedi."[746]

٥١٧ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ الْفَضْلُ بْنُ دُكَيْنٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ الْفَضْلِ الْحُدَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ قُرَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ أَبِي الْعَاصِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: قَالَ لِي عُمَرُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

517- Fehd b. Süleyman'ın bize, Ebû Nuaym el-Fadl b. Dükeyn > el-Kâsım b. el-Fadl el-Huddânî > Muâviye b. Kurra yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Hakem b. Ebi'l-Âs es-Sekafî "Ömer bana dedi ki..." dedikten sonra bu rivayeti aynı şekilde zikretti.[747]

٥١٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي الْيَقْظَانِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى: أَنَّ عَلِيًّا زَكَّى أَمْوَالَ بَنِي أَبِي رَافِعٍ، قَالَ: فَدَفَعَهَا إِلَيْهِمْ فَوَجَدُوهَا تَنْقُصُ، فَقَالُوا: إِنَّا وَجَدْنَاهَا تَنْقُصُ فَقَالَ: هَلْ تُرِيدُونَ أَنْ يَكُونَ عِنْدِي مَالٌ لَا أُزَكِّيهِ؟.

518- ... Şerîk b. Abdullah'ın, Ebu'l-Yakzân'dan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ dedi ki: Ali *radıyallahu anh*, Ebû Râfi'in çocuklarının mallarının zekâtını verdikten sonra o malı onlara teslim edince, azalmış

745 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, "el-Hârisî" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu râvî, bir sonraki 517 no'lu rivayette de geçtiği üzere, Muâviye b. Kurra'dan hadis almış olan Ebu'l-Mugîre el-Kâsım b. el-Fadl b. Ma'dân el-Huddânî el-Ezdî el-Basrî'dir (ö. 167). Geniş bilgi için bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, XXIII, 410. (Çeviren)

746 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 67-68.

747 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 2.

olduğunu gördüler. Bu sebeple "Bu malın azalmış olduğunu gördük" dediklerinde Ali durumu şöyle açıkladı: "Yoksa siz elimde, zekâtını vermeyeceğim bir mal bulunabileceğini mi bekliyordunuz?"[748]

٥١٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يَكُونُ عِنْدَهُ مَالُ الْيَتِيمِ، فَرُبَّمَا أَنْفَقَ بَعْضَهُ، وَرُبَّمَا أَعْطَى بَعْضَهُ مُضَارَبَةً كُلُّ ذَلِكَ يُزَكِّيهِ.

519- ... Eyyûb'un Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, eline bir yetim malı geçtiği zaman bir kısmını ya (zekât olarak) dağıtmak sûretiyle ya da mudârabe usulüyle[749] işleterek mutlaka onun zekâtını verirdi.[750]

٥٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ يَلِي مَالَ يَتِيمَيْنِ مِنْ بَنِي كَعْبٍ، وَكَانَ يُؤَدِّي زَكَاةَ أَمْوَالِهِمَا، فَقُلْتُ: يَا أَبَتَاهُ، أَتُؤَدِّي زَكَاةَ أَمْوَالِهِمَا وَأَنْتَ لَا تَتَّجِرُ لَهُمَا وَلَا تَبْتَغِي لَهُمَا؟ فَإِذَا أَخْرَجْتَ الزَّكَاةَ ذَهَبَتْ أَمْوَالُهُمَا، فَقَالَ: وَاللهِ لَأُزَكِّيَنَّ أَمْوَالَهُمَا وَلَوْ كَانَ دِرْهَمًا، ثُمَّ ابْتَاعَ لَهُمَا دَارَ ابْنِ حَدِيدَةَ.

520- ... İbn Ebî Zi'b'in el-Hâris b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Sâlim b. Abdullah şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer, Ka'boğulları'ndan iki yetimin malında tasarruf yetkisine sahipti ve bu malların zekâtını veriyordu." (Sâlim devamla dedi ki:) "Babacığım, bu yetimlerin mallarıyla ticaret yapmadığın ve onlar için bir yatırımda bulunmadığın hâlde zekâtlarını mı veriyorsun? Zira zekâtlarını verirsen malları bitip tükenir" dedim. O da şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, bir dirhem bile olsa onların mallarının zekâtını mutlaka öderim." Sonra onlara İbn Hadîde'nin evini satın aldı.[751]

---

748 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 241; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 108.

749 Mudârabe: Emek-sermaye ortaklığı. Bir taraftan sermaye, diğer taraftan da emek olmak üzere akdedilen bir tür ortaklıktır. Kâr, aralarında belirlenecek orana göre paylaştırılır. Geniş bilgi için bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 314. (Çeviren)

750 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, VI, 111.

751 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 69-70; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IV, 108.

٥٢١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَتْ عَائِشَةُ تَلِينِي وَأَخًا لِي يَتِيمَيْنِ فِي حِجْرِهَا فَكَانَتْ تُخْرِجُ مِنْ أَمْوَالِنَا الزَّكَاةَ.

521- ... Mâlik, Abdurrahman b. el-Kâsım yoluyla babasının (el-Kâsım b. Muhammed) şöyle dediğini rivayet etti: "Âişe, iki yetim olarak beni ve bir kardeşimi himayesine almıştı. Mallarımızdan zekât veriyordu."[752]

٥٢٢ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَتْ أَمْوَالُنَا عِنْدَ عَائِشَةَ، فَكَانَتْ تُبْضِعُهَا فِي الْبَحْرِ وَكَانَتْ تُزَكِّيهَا.

522- ... Süfyân es-Sevrî, Abdurrahman b. el-Kâsım yoluyla babasının şöyle dediğini nakletti: "Mallarımız Âişe'nin tasarrufundaydı. Onları deniz yoluyla yapılan ticaretlere yatırım yapıp işletiyor ve onların zekâtını veriyordu."[753]

٥٢٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ الْجُهَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُحَنَّسَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يَقُولُ: كَانَتْ عَائِشَةُ تُزَكِّي أَمْوَالَنَا وَنَحْنُ صِغَارٌ.

523- ... Muhammed b. Abdullah b. Yuhannes, el-Kâsım b. Muhammed'i şöyle derken işittiğini nakletti: "Âişe, biz küçükken, mallarımızın zekâtını verirdi."

٥٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قال: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ فِي الرَّجُلِ يَلِي مَالَ يَتِيمٍ، قَالَ: يُعْطِي زَكَاتَهُ.

752 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 67.

753 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 66.

524- … Ebu'z-Zübeyr, Câbir'in, bir yetim malında tasarruf yetkisine sahip kişiyle ilgili olarak "Malının zekâtını verir" dediğini işittiğini nakletmiştir.[754]

***

Bazıları da "Ergenlik çağına girmemiş kimselerin mallarında zekât yoktur. Zira bunlar, okuduğumuz âyetlerde sözü edilen farzla yükümlü kimselerden değildirler" diyerek bu görüşlerini Abdullah b. Abbâs'a dayandırırlar:

٥٢٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ ابْنِ لَهِيعَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لَا تَجِبُ عَلَى يَتِيمٍ زَكَاةٌ حَتَّى تَجِبَ عَلَيْهِ الصَّلَاةُ.

525- … Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel'in İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bir yetime namaz farz olmadıkça zekât da farz olmaz."[755]

***

Bize göre, burada kıyasın (genel kural) gereği olan en isabetli tutum, İbn Abbâs'ın görüşüdür. Çünkü Allah *azze ve celle,* kulları, beden ve mallarıyla ilgili bir takım ibadetlerle mükellef tutmuştur. Namaz, oruç, hac ve zekât bunlardan bazılarıdır. Kulların bedenleriyle ve mallarıyla yerine getirdikleri bütün bu ibadetler, Allah *azze ve celle*'ye itaat, O'na yakınlaşmanın bir aracı ve kullar için bir temizlik ve arınma sayılır.

Öte yandan âlimlerin şu konuda da ihtilafa düşmediklerini görmekteyiz: Henüz ergenlik çağına girmemiş çocuklar ile aklî dengesini yitirmiş olan deliler, namaz, oruç ve hac gibi bedenle yapılan ibadetlerle Allah *azze ve celle*'ye kulluktan sorumlu tutulanların dışındadırlar. Bu noktadaki aklî çıkarımın doğal bir sonucu olarak, bu kişilerin, mallara ilişkin zekât gibi ibadetlerle Allah *azze ve celle*'ye kullukla yükümlü tutulanların da dışında kalmaları gerekir.

Eğer biri "Namaz, oruç ve hac gibi ibadetler, bedenî ibadetlerdir. Oysa küçük çocuklar, bedenî ibadetlerle yükümlü değildirler. Bu sebeple bu türden ibadetlerle sorumlu olmadıklarını görmekteyiz. Ancak zekâtlar, malî

754 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 66.

755 İbn Zencûye, *el-Emvâl*, s. 995, Riyâd 1986.

ibadetlerdir. Küçük çocuklar, bu hususta büyüklerle aynı konumdadırlar. Zira hepsinin mal sahipliği konusundaki durumları birbirine denktir" derse, ona şöyle cevap verilir:

Onlar, her ne kadar mal sahibi olma bakımından birbirlerine denk olsalar da zekât, her mal-mülk sahibi kimse için söz konusu değildir. Mesela; zimmet ehli (gayr-i müslimler), Müslüman mükâteb köle[756] ve daha başkaları, -zekât verebilecek durumdaki hür Müslümanların elinde olması hâlinde zekât yükümlülüğü doğuracak olan- mallara sahip olsalar bile zekât vermekle mükellef değildirler. Bu da malların zekâtının, mal sahiplerinin hükümlerine göre değerlendirildiğini ve onların mallara ilişkin dinî yükümlülüklerinin dikkate alındığını göstermektedir. Böylece bu hükmün kapsamına hür, ergenlik çağına girmiş ve -ellerindeki malı borçlarını ödemek için kullanmaları hâlinde zekât nisaplarını azaltacak surette- bir borcu bulunmayan Müslümanlar girerken, zimmîler, Müslüman mükâteb köleler ve diğerleri kapsam dışı kalmaktadırlar. Bu da gösteriyor ki, diğer bedenî ibadetlerden biri olan namazlarda hangi şartlar dikkate alınıyorsa, mal-mülk sahibininde de onlar dikkate alınmaktadır.

Yine biri "Mükâteb kölenin, bedeni açısından namazla mükellef olmasına rağmen malı itibariyle zekâtla yükümlü tutulmadığını görmekteyiz" derse, ona cevap olarak şöyle denilir:

Bu, namazın hükmünün zekâtın hükmünden öncelikli olduğunu, dolayısıyla zekât vermekle mükellef olmayanlara bile namazın farz kılındığını göstermektedir. Durum böyle olunca da henüz namaz gibi bedenî bir ibadetle mükellef olmayan küçük bir çocuğun, malında da zekât yükümlülüğünün bulunmaması gayet normaldir.

Eğer biri "Fakat siz bir yetimi, ergenlik çağına girmiş ve akıl sağlığı yerinde olan büyüklerden farksız bir şekilde, özel mülkiyetine ait ve toprak vergisi olmayan arazisinden bir tam öşür (1/10) veya yarım öşür (1/20) vermekle mükellef tutuyorsunuz" derse, cevap olarak ona şöyle denilir:

Bunun sebebi, öşür veya yarı öşür ödenmesi gereken arazinin, diğer zekât gerektiren malların hükmünden farklı olmasıdır. Şöyle ki: Âlimler arasında şu konuda herhangi bir ihtilaf bulunmadığını gördük: Zekâtı verilmesi gereken sâime develer ile altın, gümüş ve alacakların, zimmet ehlinin mülkiyetine

756 Mükâteb köle: Bir bedel karşılığında özgürlüğünü elde etmek üzere efendisiyle akit yapan köledir. (Çeviren)

geçmesi mümkündür ve böyle bir durumda Müslümanların yerine getirmekle mükellef oldukları zekât ibadetinin yükümlülüğü de o malların üzerinden kalkar. Yoksa Müslümanların o mallarla ilgili yükümlülükleri başkasına devredilmiş olmaz.

Ancak öşür arazilerinin böyle olmadığını görmekteyiz. Çünkü Müslümanın arazisini, öşürle yükümlü olmayan bir zimmet ehline satmasıyla ilgili olarak ilim adamları farklı görüşler öne sürmüşlerdir:

Bazıları "Zimmî vatandaş, onun mâliki sayılmadığı gibi o malın satın alınması da caiz değildir. Çünkü arazi üzerindeki öşür yükümlülüğü kalkmadığı gibi söz konusu öşür, -zimmet akdi sebebiyle zekâtla mükellef olmayan- bir zimmîden de alınamaz" demişlerdir. Bu görüşte olduğu rivayet edilenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Zimmî, o araziyi satın almakla onun mâliki olur ve arazi 'harac arazi'sine dönüşür. Böylece oradan elde edilecek haraç vergileri, daha önce tahakkuk etmiş olan öşrün yerine geçer ve o öşür, haraç gibi kabul edilir." Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim bize Muhammed b. el-Abbâs b. er-Rabî', Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe *radıyallahu anh*'ın bu görüşünü rivayet etmiştir. Ayrıca bu konuda Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed arasında herhangi bir görüş ayrılığından da söz edilmemiştir.

Bazıları da şöyle demiştir: "Zimmî, o araziye mâlik olur, ancak arazideki öşür miktarının iki katını ödemekle yükümlü olur." Bu görüşte olanlardan biri de Ebû Yusuf'tur *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun.-* Nitekim bize Süleyman b. Saîd'in, babası yoluyla naklettiğine göre, Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun,-* onlara bu görüşü imla ettirmiş ve bu kanaatin kendisine el-Hasen ve ez-Zührî'den ulaştığını ifade etmiştir.

Ebû Ca'fer *-Allah ondan razı olsun-* dedi ki: Onun (Ebû Yusuf) bu görüşüne kıyasen buradaki öşrün, haraç gibi kabul edilmesi gerekir.

Bazıları da şöyle dedi: "Zimmî, o araziye mâlik olur. Zimmî ya da bir başkası onun sahibi olsa da o arazideki öşür, Müslümanlara ait bir hak olarak bâkidir, kaybolmaz. Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenlerden biridir. Bunu bize Ahmed b. Ebî İmrân, Muhammed b. Semâa yoluyla Muhammed b. el-Hasen'den *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* rivayet etmiştir.

Bu meselede, aktardığımız bu görüşlerin dışında ilim adamlarının daha farklı bir görüşü bulunduğunu bilmiyoruz. Ayrıca hiç kimsenin şöyle dediğini de bilmemekteyiz:

Zimmî, söz konusu arazinin mâliki olabilir ve onun dışında zekâtı verilmesi gereken diğer mallara sahip olduğunda, o mallara ilişkin çeşitli malî yükümlülüklerden kurtulduğu gibi o araziyle ilgili çeşitli malî sorumluluklardan da kurtulmuş sayılır ve daha önce Müslümanların elinde olduğu için tahakkuk eden mükellefiyetler de geçersiz hâle gelir.

Buna göre, âlimlerin, öşür arazileri için geçerli olan yükümlülüğün, diğer mallara ilişkin yükümlülükten farklı olduğu ve bazen bu malların bir takım yükümlülüklerinin kalkacağı konusunda icma etmiş olmaları, arazilerle ilgili olarak öşür ya da haraç gibi malî mükellefiyet hükmünün kalkmayacağını göstermektedir. Buna göre, üzerinde ibadet yükümlülüğü olmayan bir zimmet ehlinin, bir mala sahip olması hâlinde, zimmeti sebebiyle bir takım malî mükellefiyetleri kalkıyorsa, aynı şekilde Müslümanlar içerisinde ibadetlerle sorumlu olmayan çocuklar ve akıl sağlığı yerinde olmayan delilerin de bir mülk sahibi olmaları durumunda, küçük yaşta ve deli olmaları nedeniyle bir takım malî yükümlülükleri kalkmış sayılır. Nitekim bu durumdan, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda mal ve ürünlerle ilgili zekâtlarda vurgulu bir şekilde bahsedilmiştir.

Mallardaki zekâtlara ilişkin olarak söz edilen husus, Allah *azze ve celle*'nin şu buyruğudur: ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin."***[757] Burada Allah Teâlâ, onlardan alınan şeyi, kendileri için bir temizlik ve bedenleri için bir arınma ve yücelme sebebi saymıştır. Bu da gösteriyor ki, bu hükmün kapsamına, ibadetle mükellef olanlar girmekte, ibadet yükümlülüğü olmayanlar ise bunun dışında kalmaktadır.

Ürünlerin zekâtıyla ilgili olarak bahsedilen hüküm ise, Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını (zekât ve sadakasını) verin."***[758] Burada da sadece o ürünlerle ilgili yükümlülüğe işaret edilmekte ve diğer mallarda olduğu şekliyle mükellefiyetin, sahiplerini temizleyip arındırması gibi bir "temizlik" ve "arınma"dan söz edilmemektedir. Bu

757 Tevbe 9/103.

758 En'âm 6/141.

da ürünlerin zekâtının, sözünü ettiğimiz malların zekâtından farklı olduğunu göstermektedir. Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed, zekât yükümlülüğünün Müslümanların küçük çocuklarından ve aklî dengelerini yitirmiş delilerden kalktığı görüşünü benimseyen âlimlerdendir.

Öte yandan ilim ehli, sikke olması hâlinde zekâtını vermekle mükellef olduğu gümüşü, süs ve takı eşyası olarak elinde bulunduran kişiyle ilgili olarak da ihtilaf etmiştir.

Bazıları "Böyle bir durumda o kişinin zekât vermesi gerekmez" demişlerdir. Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İdris eş-Şâfiî bu görüşü benimsemişlerdir. Aynı zamanda bu kanaat, Hz. Âişe, Abdullah b. Ömer ve Câbir b. Abdullah'tan da nakledilmektedir:

٥٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ كَانَ يُحَلِّي بَنَاتِهِ وَجَوَارِيَهُ الذَّهَبَ، ثُمَّ لَا يُخْرِجُ مِنْهُ الزَّكَاةَ.

526- ... Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, kızlarına ve cariyelerine altın takılar takar ve zekâtını da vermezdi.[759]

٥٢٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، كَانَتْ تَلِي بَنَاتِ أَخِيهَا يَتَامَى فِي حِجْرِهَا، لَهُنَّ الْحُلِيُّ فَلَا تُخْرِجُ مِنْهُ الزَّكَاةَ.

527- ... Mâlik'in, Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* kardeşinin yetim kızlarını[760] himaye ediyor ve onlara ait (altın ve inci türünden) süs eşyasının zekâtını vermiyordu.[761]

٥٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ الرَّمَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْحُلِيِّ أَفِيهِ زَكَاةٌ؟

759 Mâlik, Zekât 11.

760 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki ifade "mal" şeklinde kaydedilmekle birlikte, hadisin ravisi Mâlik'in *Muvatta*'daki rivayetinde ve diğer kaynaklarda (bk. Mâlik, Zekât 10; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 83; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 138) "kızlar" olarak geçmektedir. Anlam olarak bu ikincisi daha tutarlı olduğu için de tercümede onu dikkate aldık. (Çeviren)

761 Mâlik, Zekât 10; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 83.

فَقَالَ: لَا فَقَالَ لَهُ إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَالِدٍ الْمَخْزُومِيُّ: وَإِنْ كَانَ أَلْفَ دِينَارٍ؟
فَقَالَ: أَلْفُ دِينَارٍ كَثِيرٌ أَوْ كَبِيرٌ.

528- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah'a zinet eşyasında zekât olup olmadığı soruldu. O da "Hayır" dedi. Bunun üzerine İsmail b. Abdurrahman b. Halid el-Mahzûmî ona "Bin dinar olsa da mı?" diye sordu. O zaman da "Bin dinar fazla (veya) büyük" cevabını verdi.

٥٢٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْحُلِيِّ أَفِيهِ زَكَاةٌ؟ فَقَالَ: لَا فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَإِنْ كَانَ أَلْفَ دِينَارٍ؟، فَقَالَ: أَلْفُ دِينَارٍ كَثِيرٌ.

529- ... Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah'a zinet eşyasında zekât olup olmadığı sorulmuş, o da "Hayır" cevabını vermiştir. Bunun üzerine bir adam ona "Bin dinar olsa da mı?" diye sorunca "Bin dinar fazla" demiştir.[762]

***

Bazıları ise "Süs eşyasının mal cinsinden (aynî) bir değer olması durumunda nasıl zekâtı gerekiyorsa, o hâlde de zekâtı gerekir" demişlerdir. Bu görüş de Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'e aittir. Ayrıca bu kanaat Ömer b. el-Hattâb ve İbn Mes'ûd'dan da nakledilmektedir:

٥٣٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو الضَّرِيرُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ مُسَاوِرٍ الْوَرَّاقِ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ إِلَى أَبِي مُوسَى مِنْ نِسَاءِ الْمُؤْمِنِينَ فَلْيَتَهَادَيْنَ بَيْنَهُنَّ وَلْيُزَكِّينَ حُلِيَّهُنَّ.

530- ... Süfyân b. Uyeyne'nin, Müsâvir el-Verrâk'tan rivayet ettiğine göre, Şuayb b. Yesâr şöyle dedi: Ömer, Ebû Musa'ya şunu yazmıştı: "(Bölgendeki)

762 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 82; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 138.

mü'minlerin hanımlarına (şunu emret):[763] Zinet eşyasını birbirlerine hediye etsinler fakat bunun zekâtını da versinler."[764]

٥٣١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ امْرَأَةَ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَتْ لَهُ: إِنَّ لِي حُلِيًّا أَفَأُزَكِّيهِ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَتْ: فَأُعْطِيهِ ابْنَ أَخِي أَوِ ابْنَ أُخْتِي؟ قَالَ: نَعَمْ.

531- ... Hişâm b. Ebî Abdullah'ın Hammâd kanalıyla İbrahim'den rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd'un hanımı İbn Mes'ûd'a "Benim bir zinet eşyam var. Zekâtını verecek miyim?" diye sormuş, o, "Evet" demiştir. Bunun üzerine "Zekâtını erkek ya da kızkardeşimin oğluna (yeğenime) verebilir miyim?" diye sormuş, o yine "Evet" cevabını vermiştir.[765]

***

Bize göre bu hadis, -her ne kadar İbrahim (en-Nehaî) ile İbn Mes'ûd arasındaki ravinin ismi verilmemişse de- İbn Mes'ûd'a kesintisiz bir senedle ulaşan rivayet hükmündedir. Şöyle ki:

٥٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ أَوْ بِشْرُ بْنُ عُمَرَ بْنِ جَعْفَرٍ، يَشُكُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: قُلْتُ لِإِبْرَاهِيمَ: إِذَا حَدَّثْتَنِي فَأَسْنِدْ، قَالَ: إِذَا قُلْتُ: قَالَ لِي عَبْدُ اللهِ فَهُوَ الَّذِي حَدَّثَنِي.

532- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb b. Cerîr veya (ravi burada tereddüt etmiştir) Bişr b. Ömer b. Ca'fer > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, el-A'meş dedi ki: İbrahim'e, "Bana hadis rivayet ettiğin zaman, senedini de söyle" dedim. O da bana şöyle dedi: "Ben, 'Abdullah bana dedi' demişsem, bil ki o gerçekten bana rivayette bulunmuştur."[766]

763 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cümlenin parantez içindeki kısımları bulunmamaktadır. Bu sebeple biz de bundan sonraki dipnotta geçen kaynaklardaki rivayeti dikkate alarak çeviriye koyduk. (Çeviren)

764 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 248; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 139.

765 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 83-84.

766 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu lafızla kaydedilmiş olan rivayette tespit edebildiğimiz kadarıyla önemli bir eksiklik bulunmaktadır. Nitekim gerek Tirmizî'nin *İlel*'inde (bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî*, I, 277, Dâru'l-Milâh, 1978), gerekse bizzat Tahâvî'nin bu eserinin 1865 no'lu rivayetinde, ayrıca diğer kitaplarında (bk. *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 226; *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIV, 520) bu rivayetin tam metni (*Şerhu meâni'l-âsâr*'ın lafzıyla) şu

Nitekim Süfyân b. Saîd es-Sevrî bu hadisi, Hammâd > İbrahim > Alkame > Abdullah isnadıyla kesintisiz bir şekilde (mevsul) rivayet etmiştir:

٥٣٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ أَنَّ امْرَأَتَهُ سَأَلَتْ عَنِ الْحُلِيِّ لَهَا، فَقَالَ: إِذَا بَلَغَ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ فَفِيهِ الزَّكَاةُ، قَالَتْ: أَفَأَضَعُهَا فِي بَنِي أَخٍ لِي يَتَامَى فِي حِجْرِي؟ فَقَالَ: نَعَمْ.

533- ... Süfyân b. Saîd es-Sevrî'nin, Hammâd > İbrahim > Alkame isnadıyla Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, hanımı, kendisine, elindeki zinet eşyasının zekât durumunu sormuş, o da cevap olarak şöyle demiştir: "Eğer 200 dirheme ulaşmışsa zekâtı gerekir." Bunun üzerine hanımı "O zekâtı kardeşimin, himayemdeki yetim evladına verebilir miyim?" diye sormuş, o da "Evet" demiştir.[767]

***

Kanaatimizce bu görüş, kıyas açısından tercihe daha layıktır. Çünkü gümüş sikkede olduğu gibi külçe hâlindeki gümüşte de zekât yükümlülüğünün bulunduğunu görmekteyiz. Ancak âlimlerin döküm yapılarak zinet eşyasına dönüştürülmüş gümüş hakkındaki ihtilafı, dökümden önceki hükmünden çıkar mı yoksa o hüküm üzere kalır mı noktasındadır.

Bizim gördüğümüz kadarıyla âlimler, gümüşün, sikke şekline dönüştürülmesinden sonraki hükmünün, o hâle gelmeden önceki hükmünden farklı olmadığı konusunda görüş birliği içindedirler. Buna kıyasen, zinet eşyası hâline geldikten sonraki hükmünün de o hâle gelmeden önceki hükmünden ayrı olmaması gerekir. Bu noktada, eşya kalıbına dökülmüş hâline zekât gerekmeyen bir şeyin, külçe hâline de zekât gerekmeyeceğine dair âlimlerin icmâına örnek olarak demir ve bakır gösterilebilir. Zira bu ikisinin ne eşya kalıbına dönüşmüş ne de külçe hallerinde zekât vardır.

şekildedir: el-A'meş dedi ki: İbrahim'e, "Bana hadis rivayet ettiğin zaman, senedini de söyle" dedim. O da bana şöyle dedi: "Ben, sana 'Abdullah dedi' demişsem, bil ki bir topluluk bana o rivayeti Abdullah'tan nakletmedikçe böyle söylemem. Eğer 'filanca kişi bana Abdullah'tan nakletti' diyorsam, o zaman sadece o kişi bana rivayette bulunmuş demektir." (Çeviren)

767 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 83-84.

Buna karşılık külçe hâlindeki gümüşte zekât farziyetinin sabit olması, süs eşyası, sikke vb. şekillere dönüşmesi durumunda da onun farziyetinin sabit kaldığını gösterir.

Bazıları zinet eşyasını, ziraat ve taşımacılık gibi işlerde çalıştırılan (avâmil) deve ve sığırlara benzeterek "Bir takım işlerde kullanılan deve ve sığırlarda zekât yoktur. Aynı şekilde süs ve takı olarak kullanılan zinette de zekât gerekmez" demişlerdir. Kanaatimizce bu tür bir benzetme yanlıştır. Şöyle ki: Zinet eşyası, sırf zinet eşyasına dönüşmüş olmakla, o hâle gelmeden önceki hükmünden çıkmış sayılmaz. Aksine, daha öncesindeki hükümleri değişmeksizin, aynı şekilde kalır. Dikkat edersen misli misline olmadıkça kendi cinsinden altın ve gümüş karşılığında; peşin olmadıkça da kendi cinsi dışında bir şey karşılığında satılması (bu sebeple) caiz değildir.

Öte yandan, çalıştırılan hayvanlarda, altın ve gümüşte olduğu gibi aslı itibariyle zekâtın farziyetinden bahsedilemez. Ancak bu hayvanlarda zekât, "sâime" oluşlarına göre farziyet kazanır. Dolayısıyla, asılları itibariyle yani salt "hayvan" olmaları açısından değil, sâime niteliğinde olmaları sebebiyle zekâtlarının verilmesi gerekir. Aksi hâlde haklarında zekâtın farziyetini gerektiren illet söz konusu değilse, o zaman aslî hükmüne döner ve zekât yükümlülüğü kalkar.

Bu görüş, çalıştırılan deve ve sığır gibi hayvanlarda zekât olmadığını söyleyenlerin kanaatidir. Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimsemişlerdir.

Mâlik, Leys ve onların görüşlerine uyanlar ise, çalıştırılan deve ve sığır gibi hayvanların asılları itibariyle (salt hayvan oldukları için) zekâtının verilmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlara göre, hayvanların sâime niteliğinin kalkması, sâime olmadan önceki hâllerinden farksız olduğu için, her iki durumda da zekâtlarının verilmesi gerekir.

Bazıları da ödünç alınıp kullanılan zinet eşyasının da sadece bir defaya mahsus olmak üzere zekâtının verilmesi gerektiğini söylemiş ve bu görüşlerini de Enes b. Mâlik'ten gelen bir rivayete dayandırmışlardır. Şöyle ki:

٥٣٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: إِذَا كَانَ الْحُلِيُّ يُعَارُ وَيُلْبَسُ زُكِّيَ مَرَّةً وَاحِدَةً.

534- … İbnü'l-Mübârek'in Saîd'den, onun da Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik şöyle dedi: "Eğer zinet eşyası ödünç alınıp kullanılıyorsa, sadece bir defaya mahsus olmak üzere zekâtı verilir."[768]

***

Ancak bu kanaatin gerekçesinin ne olduğunu bilemiyoruz. Çünkü altın ve gümüşün döküm yapılarak işlenmesi hükmüyle ilgili ancak iki ihtimalden söz edilebilir:

Ya söz konusu dökümle, daha önce zekâtı gerektiren hâlinin hükmünden çıkmış olur ki, bu durumda o altın veya gümüş eşyanın üzerinden bir veya birden fazla sene geçse de farziyeti düşmüş sayılır ve zekâtı verilmez.

Ya da o döküm işlemi onu ilk hükmünden çıkarmaz. Altın veya gümüşün sonraki hâlinin hükmü, daha önce üzerinden geçen her yılda zekâtının verilmesini gerektiren hâldeki hükmüne göre devam eder.

İlim adamları, elinde beş ukiyyeden (200 dirhem) fazla gümüş bulunan kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

Bazı âlimler "Bu miktardan daha fazla dirhemi olan kimsenin, onu da hesap ederek zekât vermesi gerekir" demişlerdir. Mâlik, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüştedirler. Ayrıca bu kanaati Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet etmişlerdir. Nitekim;

٥٣٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: فِي كُلِّ مِائَتَيْنِ خَمْسَةٌ، فَمَا زَادَ فَبِالْحِسَابِ.

535- … Ebû Âsım'ın, Süfyân'dan, onun Ebû İshâk'tan, onun da Âsım b. Damra'dan[769] rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* şöyle dedi: "İkiyüz dirhemde beş dirhem zekât vardır. Daha fazla olursa hesap edilerek verilir."[770]

---

768 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 138.

769 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Damra" ismi, yanlışlıkla "Sabra" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

770 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 88; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 190. Buradaki "hesap"tan kasıt, 200'den bir dirhem fazla olsa bile o bir dirhemin kırkta birinin (%2,5) hesap edilerek zekâta sayılmasıdır. Bk. Serahsî, *Mebsût*, II, 189, Çağrı Yayınları, İstanbul 1982. (Çeviren)

٥٣٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: إِذَا كَانَ عِنْدَكَ مَالٌ اسْتَفَدْتَهُ فَلَيْسَ عَلَيْكَ فِيهِ شَيْءٌ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ، فَإِنْ بَلَغَ مِائَتَيْنِ فَفِيهِ خَمْسَةٌ، وَإِنْ نَقَصَ فَلَيْسَ فِيهِ شَيْءٌ، فَمَا زَادَ عَلَى الْمِائَتَيْنِ فَبِالْحِسَابِ.

536- … İbnü'l-Mübarek'in, Süfyân'dan, onun da Ebû İshâk yoluyla Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Ali şöyle dedi: "Elinde faydalanmakta olduğun bir mal varsa, üzerinden bir yıl geçinceye kadar herhangi bir zekât yükümlülüğün yoktur. Eğer bu mal, 200 dirheme ulaşıyorsa, beş dirhem zekâtı vardır. Daha az miktarda ise herhangi bir şey gerekmez, ancak 200'den daha fazlaysa, (fazlası da) hesap edilerek zekâtı verilir."[771]

٥٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ وَهُوَ ابْنُ حَسَّانٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ جَابِرٍ الْحَذَّاءِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ: أَعَلَى الْعَبْدِ زَكَاةٌ، قَالَ: مُسْلِمٌ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّ كُلَّ مُسْلِمٍ عَلَيْهِ فِي كُلِّ مِائَتَيْنِ خَمْسَةُ دَرَاهِمَ، فَمَا زَادَ فَبِالْحِسَابِ.

537- … Hişâm›ın -ki o da İbn Hassân'dır- Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Câbir el-Hazzâ şöyle dedi: İbn Ömer'e "Kölenin zekât yükümlülüğü var mıdır?" diye sordum. "Müslüman mı?" diye sordu. Ben de "Evet" dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: "Elinde 200 dirhem bulunan her Müslümanın beş dirhem zekât yükümlülüğü vardır. Bu miktardan daha fazla olursa, hesap edilerek zekâtı verilir."[772]

٥٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَابِرٌ الْحَذَّاءُ، قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

538- … Yezîd b. İbrahim et-Tüsterî'nin Muhammed'den aktardığına göre, Câbir el-Hazzâ kendisine "Ömer'e sordum" diyerek bu rivayetin aynısını aktarmıştır.

771 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 88-89.

772 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 72; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 191.

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: Beş ukiyye dirhemin üzerindeki miktarın -bir ukiyye yani kırk dirhem olmadığı müddetçe- zekâtı yoktur. Ebû Hanîfe bu görüşü benimseyenlerdendir. Bunu da Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

٥٣٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: جَعَلَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى الْجِبَايَةِ، وَأَمَرَنِي أَنْ آخُذَ إِذَا بَلَغَ الْمُسْلِمُ مَالُهُ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ، وَمَا زَادَ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمٌ، وَجَعَلَ أَبَا مُوسَى الْأَشْعَرِيَّ عَلَى الصَّلَاةِ.

539- … Yahya b. Eyyûb'un Humeyd et-Tavîl'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* (benimle birlikte Ebû Musa el-Eş'arî'yi de Irak'a göndererek)[773] beni tahsildar[774] olarak görevlendirdi ve bana, Müslümanın malının 200 dirhem olması hâlinde beş dirhem; daha fazlası için de her kırk dirhemde bir dirhem almamı emretti. Ebû Musa el-Eş'arî'ye de namaz kıldırma görevi verdi."[775]

***

İşte ilk dönem âlimlerinin bu konuda benimsediklerini tespit ettiğimiz iki görüşü sadece bunlardır. Bunların dışında üçüncü bir görüş yoktur.

Dolayısıyla âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri için, biz de bu ihtilafı icma ettikleri benzer meselelerle ilişkilendirerek çözmek maksadıyla incelediğimizde şu temel noktada görüş birliğine vardıklarını gördük:

Deve, sığır, davar gibi sâime hayvanlarında, belirli bir sayıya ulaşmadıkları sürece hiçbir şey yoktur. Ayrıca belirli sayının üstünde de daha başka belirli bir sayıya varmadıkça yine hiçbir şey yoktur. Bu durum her zaman,

773 Parantez içi ifadeler, Tahâvî'nin yazma nüshasında bir takım yazım hataları olması ve olayın mahiyetinin açık olmaması sebebiyle Ebû Ubeyd el-Kasım b. Sellâm'ın *el-Emvâl* adlı eserindeki rivayet (bk. II, 76, thk. Seyyid b. Receb, Mısır-Riyâd 2007) dikkate alınarak konulmuştur. (Çeviren)

774 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelimenin karşılığı olması gereken "el-cibâye (الجباية)" lafzı, yanlışlıkla "el-hitâne (الختانة)" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

775 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 76.

belirli bir sayıya varmayan artışlarda geçerli olup her artış, kendinden önceki belirli sayıya göre hesaplanır.

Bu mesele böyle olunca, (diğerlerini de şu şekilde sıralayabiliriz:)

Gümüşün, belirli bir ağırlıkta (vezin) olmadıkça zekâtı gerekmez. Nitekim bu konuda, bahsettiğimiz iki görüşün dışında, ilk dönem âlimlerinden gelen başka bir görüş yoktur. Bu görüşlerden birinde beş ukiyyenin üzerindeki belirli miktarın zekâtının olmadığı belirtilirken, diğerinde ise Ebû Hanîfe'nin dediği gibi beş ukiyyenin üzerindeki belirli miktarın, zikrettiğimiz bir ukiyye yani kırk dirhem olması hâlinde zekâtta esas alınması gerektiği ifade edilmiştir.

Bu noktada Ebû Yusuf'un lehine olmak üzere Ebû Hanîfe'ye karşı öne sürülen delillerden biri de şudur:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sabit olan sünnete göre, beş veskin[776] altında kalan ziraat ürünlerinde zekât olmadığını görmekteyiz. Ancak beş veskin üzerindeki toprak mahsullerinde, o ürünlerdeki hesaba göre zekât vardır.

Sözünü ettiğimiz toprak mahsullerindeki zekâtın ölçüsü, "hacim (mekîl);" bahsi geçen ve zekât gerektiren gümüşteki ölçüsü, "ağırlık (mevzûn);" yine daha önce zikrettiğimiz hayvanlardaki ölçüsü ise "sayıdır (ma'dûd)." Buradaki ağırlık ölçüsü de "sayı"dan ziyade "hacim" ölçüsüne benzemektedir.

Buna karşılık Ebû Hanîfe'nin lehine, Ebû Yusuf'a karşı öne sürülebilecek delillerden biri şöyledir:

Topraktan alınan mahsulün zekâtının, üzerinden bir yıl geçtikten sonra değil, toplandığı andan itibaren verilmesi gerektiğini tespit ettik. Bu şekilde zekâtı verilirse, daha sonrası için zekât verilmesi gerekmez ve zekât malları kapsamında olmaktan çıkar. Ancak dirhem (gümüş) ve dinarlar (altın) böyle değildir. Bunların, sahibinin eline geçmesinin ardından, üzerinden bir yıl geçmedikçe zekâtının verilmesi gerekmez. Üstelik verilen bu zekât, sahibinin elindeki o malları, ondan sonraki her yıl, zekâtı ödenmesi gereken mal kapsamından çıkarmaz. Dirhemlerin hükmü de aynen böyledir. Dolayısıyla hükmü yine bu şekilde olan (hayvan)lar da, buna aykırı nitelikteki toprak mahsullerinden daha çok gümüşün hükmüne benzemektedir.

776 Vesk: Bir vesk, altmış sa'lık yani 62.400 dirhemlik (162 litre) bir hacim birimine denk düşmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 483. (Çeviren)

Diğer bir delil de şöyledir: Ebû Yusuf'un, toprağından, onda bir veya yirmide bir vermeyi gerektirecek beş vesk oranında ürün elde eden fakat borcu da bulunan bir kişiyle ilgili olarak şu görüşü savunduğunu görmekteyiz: O kişinin üzerindeki borç, toprağından çıkan ürünün zekâtını düşürmez. Ancak söz konusu kişinin beş ukiyye gümüşü ya da sâime niteliğinde 5 devesi veya 30 sığırı ya da 40 davarı olduğu hâlde borcu da varsa, üzerindeki borç, sayılan mallardaki zekât yükümlülüğünü kaldırır. Dolayısıyla (Ebû Yusuf) bu konuda gümüşün hükmü ile hayvanların hükmünü aynı görmekte fakat gümüş ve hayvanların hükmü ile topraktan elde edilen ürünlerin hükmünü birbirinden ayırmaktadır.

Öte yandan arazi, ergenlik çağına girmemiş bir çocuğa veya aklî dengesi yerinde olmayan bir deliye aitse ve zekâtı gerektirecek beş vesk oranında bir ürün çıkarmışsa, o arazinin zekâtı, ergenlik çağına girmiş ve akıl sağlığı yerinde bir adama aitmişcesine verilir. Ancak o çocuk ve delinin, ne altınlarında ne gümüşlerinde ne de sâime hayvanlarında zekât vardır. Bu konuda da altın ve gümüşün hükmü, toprak mahsullerinin değil, hayvanların hükmüne benzemektedir.

Aynı şekilde ergenlik çağına girmiş ve aklî dengesi yerinde olan bir adama ait bir araziden zekât gerektirecek beş vesk oranında bir ürün elde edilse sonra adam, o ürünün farz olan zekâtını veremeden ölse, ölmeden önce o zekâtı ödemekle nasıl yükümlü ise öldükten sonra da o yükümlülük devam eder, düşmez. Fakat zekâtlarını vermesi gereken gümüşü ya da altını veya sâime hayvanları olsa ve bunları ödeyemeden ölse, vefatından sonra söz konusu zekâtları ödemekle yükümlü değildir. Burada da (Ebû Yusuf) bu mallar hakkında hayvanların hükmüne göre karar vermiş; hayvanların hükmü ile gümüş ve altının hükmünü bir saymıştır. Böylece bu sayılanların hükmü ile topraktan elde edilen ürünlerin hükmünü birbirinden ayırmış olmaktadır. Buna benzer daha pek çok mesele vardır. Ancak burada söylediklerimiz, diğer meselelerin hepsine açıklık getirecek nitelikte yeterli örneklerdir.

Bu noktada sözünü ettiğimiz Ebû Yusuf'a karşı Ebû Hanîfe'nin lehine öne sürülebilecek delillerden, gümüş ve altının hükmünün, topraktan çıkan mahsullerin hükmüne değil, hayvanların hükmüne benzediği sonucu çıkmaktadır. Şu da var ki Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf gibi "Topraktan çıkan ürün, beş vesk oranında olmadıkça hiçbir şey gerekmez" demiyor, aksine şöyle diyordu: "Odun, kamış ve ot dışında topraktan az veya çok elde edilen her şeyde öşür veya yarı öşür vardır." O, bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi*

ve sellem'den rivayet edilenler içerisinde zekâtları belirli bir miktarla sınırlı olmayanların, belirli bir miktarla sınırlı olanlara göre daha tercihe şayan olduğu görüşünü benimsemiştir. Ebû Hanîfe'den önce bu görüşü Mücâhid ve İbrahim en-Nehaî de savunmuştur. Biz bu konudaki görüşlerin ayrıntılarını, her iki tarafın kanaatini destekleyen rivayetleri ve birbirlerine karşı öne sürdükleri aklî gerekçeleri, Allah Teâlâ'nın izniyle bu kitabımızın ilgili bölümünde ele alacağız.

Ebû Yusuf'un, Ebû Hanîfe ile ihtilaf ettiği hususlarda öne sürdüğü ve bizim de daha önce bahsettiğimiz deliller, Ebû Hanîfe'yi bağlayıcı nitelikte değildir. Üstelik zikrettiğimiz bu mesele, aynî mal olarak altın ve gümüş ile bunların külçe hâlleri için geçerlidir.

Bu noktada borcunu ödeyebilecek güçteki zengin borçlular tarafından ikrar edilen dirhem ve dinarlar da, sözünü ettiğimiz bütün meselelerde (alacaklı açısından) aynî mallar gibidir; aynî malın zekâtını vermek farz olduğu gibi bu tür alacağın zekâtını vermek de farzdır. Ancak alacaklı kişi, zekâtını vermekle mükellef olduğu alacağının zekâtını, onu tahsil ettiği zaman verir. Eğer alacağına mahsuben kendi elindeki (başka) bir maldan bu zekâtı öderse, bu da caizdir.

Fakat alacaklının malı, borç aldığını kabullenmeyip inkâr eden birinde ise ve bu durum yıllarca böyle devam edip nihayetinde borçlunun, borcunu ikrar etmesi veya borç aldığı belgelenip de borcun, sahibinin (alacaklının) eline geçmesi hâlinde, ilim adamları bu konuya ilişkin farklı görüşler ortaya atmışlardır.

Bazıları "Böyle bir malda zekât yoktur" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir.

Onların bu görüşünü bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf isnadıyla Ebû Hanîfe'den *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* aktararak rivayet etmiş ve bu konuyla ilgili olarak aralarındaki herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Yine bize Muhammed b. el-Abbâs, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lüî isnadıyla Ebû Yusuf'un bu kanaatini aktarmıştır. Onlar aynı zamanda bunu Ömer b. Abdülaziz'den de nakletmişlerdir. Şöyle ki:

٥٤٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: كَتَبَ فِي مَالٍ قَبَضَهُ بَعْضُ الْوُلَاةِ ظُلْمًا يَأْمُرُهُ أَنْ يَرُدَّهُ إِلَى أَهْلِهِ، وَتُؤْخَذَ زَكَاتُهُ لِمَا مَضَى مِنَ السِّنِينَ، ثُمَّ أَعْقَبَ ذَلِكَ بِكِتَابٍ: أَلَا يُؤْخَذَ مِنْهُ إِلا زَكَاةٌ وَاحِدَةٌ، فَإِنَّهُ كَانَ مَالًا ضِمَارًا.

540- … Eyyûb es-Sahtiyânî'nin rivayet ettiğine göre, Ömer b. Abdülaziz *radıyallahu anh*, bir valinin, halktan zorbalıkla aldığı malları sahiplerine geri vermesini ve malların geçmiş senelerdeki zekâtlarının da alınmasını yazmıştı. Daha sonra ikinci bir fermanla onlardan sadece bir zekâtın alınmasını istedi. Çünkü geçmiş senelere ait bu mallar, sahiplerinin eline geçme umudu olmayan kayıp/batık mallar (dımâr) hükmündeydi.[777]

***

Ebû Ca'fer -*Allah'ın rahmeti üzerine olsun*- dedi ki:

Kanaatimizce, burada Ömer b. Abdülaziz'in "Sadece bir zekât alınsın" sözü, onun, bir mala sahip olan kişinin, o mala sahip olduğu andan itibaren zekâtını vermekle yükümlü olduğu görüşünü benimsediğini göstermektedir. Nitekim İbn Abbâs'tan bu konuda rivayet edilen görüş de bu yöndedir. Söz konusu zekât verildikten sonra o yıl içerisinde o malın herhangi bir zekâtı kalmaz. Biz bu meseleyi, ilgili rivayetleri ve konu hakkında ilim ehlinin görüşlerini, Allah Teâlâ'nın izniyle bu kitabımızın ilgili bölümünde ele alacağız.

Aralarında Züfer b. el-Hüzeyl'in de bulunduğu başka âlimler ise şöyle demişlerdir:

Aldığı borcu inkâr etmeyen ve borcunu ödeyebilecek güçteki zenginlere verilmiş olan borçların zekâtını vermek nasıl farz ise, aynı şekilde bu tür malların zekâtını vermek de farzdır. Bunu bize Muhammed b. el-Abbâs, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Züfer'in kanaati olarak rivayet etmiştir. Züfer'in bu husustaki delillerinden biri şudur: Malı gaspedilmiş olan kişi, söz konusu bu gasp sebebiyle, o malın mülkiyetini yitirmiş sayılmaz. Malın mülkiyeti devam ettiği için de (diğer gaspedilmemiş) mal sahiplerinin vermekle yükümlü oldukları zekâtlar gibi o da bu (gaspedilmiş) malın zekâtını vermekle mükelleftir.

---

777 Mâlik, Zekât 18; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 103.

Ancak bu konuda Züfer'in aleyhine, diğer ilim adamlarının ise lehine sayılabilecek nitelikteki delillerden biri de şöyledir:

Biz, mallarından alıkonulmuş bir takım mal sahiplerinin, zekât almalarının helal/caiz olması açısından hiç malı olmayan kimseler gibi olduklarını görmekteyiz. Bu durumdaki mal sahibi kişilerin aldıkları zekâtlar, onlar için helaldir. Fakat daha sonra, alıkonuldukları malları kendilerine geri verilirse, söz konusu alıkonulma sürecinde almış oldukları zekâtları iade etmeleri gerekmez ve ellerinden alınmış mallarının kendilerine geri verilmiş olmasıyla, sanki o malları o anda kazanmış gibi kabul edilirler.

Bu yaklaşıma göre, aklî açıdan, zekât yükümlülüklerinin kalkmış olması bakımından da hiç malı olmayanlar gibi sayılmaları ve mallarının kendilerine geri dönmüş olması sebebiyle de adeta o mallardan henüz o esnada faydalanan kimseler gibi kabul edilmeleri gerekir. Bu durumdaki malların ise, onların ellerine geçtiği andan itibaren, üzerinden bir yıl geçmedikçe zekâtının verilmesi gerekmez.

Öte yandan Züfer'in lehine, bu görüş sahiplerine karşı öne sürülebilecek bir delil de şu şekildedir:

Biz de alıkonulduğu malına ulaşamayacak ölçüde uzak bir mesafede bulunan bir adamın, hiç malı olmayan biri gibi zekâta muhtaç olduğunu düşünmekteyiz. Zira böyle biri ***"İbnü's-sebîl: yolda kalmış"***[778] sınıfına girer ve ona zekât verilmesi caiz olduğu gibi onun da bu zekâtı alması helaldir. Ancak daha sonra (öz) malına ulaştığında, başlangıçta almış olduğu zekât artık ona haram olmasına rağmen o zekâtı, kendisine veren zekât sahiplerine geri vermesi gerekmez. Ne var ki bu durum, onun, bir dönem elinde bulunmayan (öz) malının zekâtını da düşürmez. Buna göre, (belirli bir süre) malının yokluğundan dolayı zekât almasının helal olması, o malındaki zekâtın farziyetini düşürmüyorsa, bahsettiğimiz şekilde malından alıkonulmuş olması hasebiyle zekât alması caiz olan kimsenin de o (öz) malındaki zekât farziyetini düşürmez.

Nitekim kulların, fakirlik, yükümlü tutuldukları işle aralarındaki mesafenin uzaklığı ve diğer insanların kendilerini o işten alıkoymaları gibi sebeplerle mazur sayılarak üzerlerindeki farzların kaldırıldığını görmekteyiz. Mesela; bir çölde yolculuk yapan bir adamın, su ile arasında uzun bir mesafe olup oraya ulaşıncaya kadar namaz vaktini geçirmesi kesin ise, teyemmüm alması

---

778 Tevbe sûresinin 60. âyetinde sözü edilen "yolda kalmış"lara işaret edilmektedir. (Çeviren)

mübahtır. Aynı şekilde su, yakınında olduğu hâlde ücret karşılığında satın alabileceği bir kimsenin elinde ise ve onu alabilecek parası da yoksa, bu durumda da teyemmüm alması caizdir. Yine bir nehrin yakınında olmasına rağmen, suya ulaşmasını engelleyen bir düşman varsa, o zaman da teyemmüm alıp namaz kılması caizdir. Bütün bunlar, ona teyemmüm almayı mübah kılan hâller olup namaz için abdest alma farziyetini üzerinden kaldırır. Bu durumlardaki hükümler aynıdır. Buna kıyasen, mesafenin uzaklığı ya da insanların engellemeleri sebebiyle malından alıkonulmuş bir kimse de zekât almasının helal oluşu ve üzerindeki zekât farziyeti bakımından aynı durumdadır.

Eğer biri "Sözünü ettiğimiz o mesafe, kişinin kendi tercihiyle (yolculuk sebebiyle) oluştuğu için Yüce Allah'ın zekâtla ilgili koyduğu farzı düşürmez. Ancak bunun dışındaki gasp halleri, kişinin bizzat kendisinden kaynaklanan durumlar değildir!" derse, ona şöyle denilir:

Kişinin bizatihi kendisinden kaynaklanan durumlar ile kendisinin sebep olmadığı bu tür durumlar arasında bir farktan söz edilebilir mi? Mesela; bir insanın, kendi irade ve arzusu dışında gerçekleşen (takdîr-i ilahi'den kaynaklanan) bir mazeretten ya da -kendi ayağını kırmak gibi- bizzat kendi kendine ettiği bir kötülükten dolayı namazı ayakta kılamayacak durumda olmasının, kıyam farzını düşürmesi açısından birbirinden farksız olduğunu görmekteyiz. Çünkü her iki sebeple namazı ayakta kılamayacak hâle gelmiştir. Dolayısıyla onun, namazlarını ayakta kılamayan kimselerin hükmüne dâhil edilmesi ve bu duruma gelmesine neden olan şeye bakılmaması gerekir.

Aynı şekilde, bizzat kendisinden kaynaklanan bir sebeple malından alıkonulmuş kimse de kendisinden kaynaklanmayan bir nedenle malından uzaklaştırılmış kimse gibidir. Bu durumda onu bu hâle getiren sebebe bakılmaz. Üstelik biz bu meselede Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşünü destekleyecek mahiyette bir rivayetin Osman *radıyallahu anh*'dan rivayet edildiğini de tespit ettik. Şöyle ki:

٥٤١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، كَانَ يَقُولُ: إِنَّ الصَّدَقَةَ تَجِبُ فِي الدَّيْنِ الَّذِي لَوْ شِئْتَ تَقَاضَيْتَهُ مِنْ صَاحِبِهِ، وَالَّذِي عَلَى مَلِيءٍ تَدَعُهُ حَيَاءً وَمُصَانَعَةً.

541- ... İbn Şihâb'ın es-Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân şöyle diyordu: "Verdiğin kimseden (kolaylıkla) alabileceğin borçlar ve varlıklı birine verip de sırf utandığından ya da ondan gelebilecek zarardan korunmak için geri istemediğin alacaklarında zekât yükümlülüğü vardır."[779]

***

Görüldüğü gibi Osman *radıyallahu anh,* verilen borçlardaki zekâtı, ancak tahsil etme imkânı olan alacaklar için geçerli saymaktadır. Bu da onun, tahsil imkânı bulunmayan borçlarla ilgili görüşünün, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü gibi olduğunu göstermektedir. Bu âlimler, sözünü ettiğimiz meselede kıyası terk etmiş olsalar bile, burada hakkı bilip ona göre davranan ve doğru yol üzerinde öncülük yapan imamlardan (halife) *-Allah hepsinden razı olsun-* birinin görüşünü benimsemiş olmaktadırlar.

Ayrıca İbn Ömer'den de Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in kanaatlerini destekleyen bir görüş nakledilmiştir. Şöyle ki:

٥٤٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، قَالَ: أَيُّمَا دَيْنٍ كَانَ لَكَ عَلَى أَحَدٍ تَرْجُو قَضَاءَهُ فَعَلَيْكَ فِيهِ الزَّكَاةُ كُلَّ عَامٍ.

542- ... Üsâme b. Zeyd'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer *radıyallahu anh* "Tahsil edebileceğin alacaklarında her yıl zekât yükümlülüğün vardır" demiştir.[780]

***

İşte İbn Ömer de kişinin ancak tahsil edebileceği alacaklarında zekât yükümlülüğü bulunduğu kanaatindedir. Buna göre, kişinin, tahsil edemeyeceği alacaklardaki zekâtlarıyla ilgili görüşü bundan farklı olacaktır.

Şu kadar var ki Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf *-Allah her ikisinden de razı olsun-* fakir borçlu ile ilgili olarak şunu söylüyorlardı: "Eğer bu kişi, daha sonra zengin olup alacaklısına borcunu öderse ve fakirken borcunu inkâr etmeyen birisiyse, o zaman geçmiş döneme ait zekâtını vermek zorundadır." Ancak Muhammed b. el-Hasen bu konuda her ikisine (Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'a)

779 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 87. Benzer lafızla bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 149.

780 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 87.

muhalefet ederek bu durumdaki birinin geçmiş dönem için zekât vermek zorunda olmadığını belirtmiştir.

Aslında bu son görüş, onların temel prensiplerine ve diğer kanaatlerine daha uygundur. Çünkü borcu olan kişi fakirse, alacaklı da bu durumda malından alıkonulmuş biri sayılır. Tıpkı (borç verdiği kimse tarafından) inkâr edilen alacağının engellenmesi gibi. Bu noktada alacaklı kişinin, borçlunun durumundan dolayı alacağına ulaşamaması ile söz konusu alacaklının, borçlunun borcunu inkârı sebebiyle alacağını elde edememesi[781] arasında bir fark yoktur.

Öte yandan, ödenmesi ümidiyle üzerinden yıllar geçmiş olan bir borcun tahsil edilmesi durumunda, eğer borçlu da borcunu inkâr eden ya da fakir biri değilse, bu tür borçların zekâtı hakkında ilim adamları ihtilaf etmişlerdir:

Bir kısmı şöyle demiştir:

"(Borcunu tahsil eden kişi, borcunun) üzerinden geçen her yıl için zekât vermelidir. Ancak zekâtı hesap ederken, birinci yılın zekâtını ikinci yıldan düşerek verir. Sonra da ikinci yılın zekâtını bu şekilde verir. Daha sonra malı zekât nisabından düşünceye kadar her yıl için aynı şeyi yapar." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu kanaattedirler. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs'ın bize Ali b. Sa'd yoluyla bildirdiğine göre, Muhammed *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun,-* Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş ve "Bizim kanaatimiz de budur" demiştir.

Diğer bir kısmı ise şöyle demiştir:

Üzerinden geçen her yıl için o malın tamamından -malın hepsini vermek gerekse bile- zekât verilir. Bu görüşü savunanlardan biri de Züfer'dir. Onun bu kanaatini bize, Muhammed b. el-Abbâs, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyad el-Lü'lüî yoluyla rivayet etmiştir.

Aynı şekilde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de elinde zekâtını vermesi gereken bir mal olup da yıllarca bu zekâtı hiç ödememiş bir adam hakkında şu görüşü benimsemişlerdir:

---

781 Eserin yazma nüshasında buradaki "elde edememesi" şeklinde olumsuz anlam verecek bir kelime bulunmamaktadır. Kanaatimizce bu kelime eserin istinsahı sırasında düşmüş olmalıdır. Çünkü konunun bağlamından bunun zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. (Çeviren)

İlk yıl için malın tamamından zekât öder, sonraki ikinci yıl için, ilk yıla ait ödediği zekât miktarını düştükten sonra geriye kalan malın tamamından zekât verir. Nihayetinde zekât nisabının altına düşünceye kadar böyle yapmaya devam eder. Bunun dışında da bir yükümlülüğü yoktur.

Züfer ise şöyle diyordu:

"Bütün malını vermek durumunda kalsa bile, her yıl için malın tamamı üzerinden zekât verir. İlk yıla ait maldaki zekât yükümlülüğü, ikinci yıla ait malın tamamının zekât yükümlülüğüne engel değildir." Züfer burada, mal sahibinin, maldaki zekât mükellefiyeti ile bunun dışında kalan borç yükümlülüğünün arasını ayırmakta; zekâtı, başlangıç itibariyle zekâtın farziyetini engelleyici bir borç olarak görmemektedir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed ise bunları birbirine denk görmektedirler.

Nitekim Ebû Bekre'nin şöyle dediğini işittim: Hilâl'in şöyle dediğini duydum: Ebû Yusuf'a *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* 200 dirheminin üzerinden iki yıl geçmiş olan bir adamın durumunu sordum. Bana şöyle dedi: "Sadece bir yıl için 5 dirhem vermesi gerekir, ikinci yıl için ise hiçbir şey vermesi gerekmez." Bunun üzerine ben de ona "Züfer, 'Bu durumdaki birinin her bir yıl için 5 dirhem olmak üzere iki yılın toplamı üzerinden zekât vermesi gerekir' diyor. Peki, senin ona karşı delilin nedir?" dedim. Bunun üzerine Ebû Yusuf dedi ki: "200 dirhemde 400 dirhem zekât olduğunu söyleyen birine karşı nasıl bir delil öne sürülebilir ki?"

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Kanaatimizce bunun anlamı şudur: Eğer her yıl için zekât verilmesi gerektiği söylenirse, yıllar arttıkça zekâtın genel toplamı, zekâtı gerektirecek asgarî nisap miktarını aşacak boyutlara ulaşır.[782]

Aslında bu konuda Ebû Yusuf'un Züfer'e karşı öne sürdüğü delil, onu bağlayıcı değildir. Zira Allah *azze ve celle*'nin hakları kapsamına giren yemin keffaretleri, adaklar ve hac, umre gibi ibadetlerle, avlanma ve kan dökme cezaları gibi konularda Ebû Yusuf ile Züfer arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Çünkü bunlar, maldaki zekât yükümlülüğüne engel olmadığı gibi kul hakları kapsamındaki borçlar gibi de değildir. Bu

782 Nitekim Serahsî'nin, *Mebsût*'unda Ebû Yusuf'un bu görüşüne dair yaptığı açıklama, Tahâvî'nin bu yorumunu desteklemektedir. Serahsî, Ebû Yusuf'un "200 dirhemde 400 dirhem zekât olduğunu savunan birine karşı benim ne tür bir delilim olabilir ki?" sözüyle, "200 dirhemin üzerinden 80 yıl geçmesi halinde tahakkuk eden zekât miktarını" kastettiğini belirtmektedir. Bk. *Mebsût*, II, 168. (Çeviren)

sebeple, Allah *azze ve celle*'nin haklarından sayılan "zekât," kul haklarına giren "borçlar"dan ziyade yine Allah'ın hakkı sayılan "borç"lara benzemektedir. Mesela; zimmetinde bir kula ait borçla vefat eden kimsenin borcu, ölümünden dolayı silinmez, bıraktığı mirasından ödenir. Ancak Züfer ve Ebû Yusuf'a göre, Allah *azze ve celle*'ye ait olan zekât, keffaret ve sözünü ettiğimiz benzer borçlar, kişinin ölümüyle üzerinden düşer. Bu durumda, kişinin ölümünden sonraki zekâtının hükmü, kul borçlarından çok, keffaret ve benzeri yükümlülüklere benzer. Dolayısıyla buna kıyasen, kişinin henüz hayatta olduğu sırada da zekât hükmünün, kulların borçlarından ziyade, bahsi geçen yükümlülüklere benzemesi gerekir. Diğer bir ifadeyle, kişinin ölümü sebebiyle (zekât vb.) sorumluluğu kalkan fakat mirasa da engel olmayan bir mülk, kişi henüz hayattayken zekât yükümlülüğünü düşürmez. Ancak (kul borçları gibi) ölümden sonra sorumluluğu düşmeyen ve zekâta ayrılan paydan alınan şeyler, kişinin hayatta olması hâlinde, maldaki zekât yükümlülüğünü engeller. Bu delil, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'u bağlayıcıdır. Muhammed'i ise hem diğerlerinin hem de bizzat kendisinin temel ilke ve yaklaşım yöntemleri açısından daha çok bağlayıcıdır.

Ancak bu delil, bu konuda onların hepsine muhalefet ederek kişinin öldükten sonraki malının zekâtını, terikesinden[783] miras almayı engelleyecek surette bir "borç" olarak görenleri bağlayıcı değildir.

Başkaları da şöyle demişlerdir: "Borç, borçlunun zimmetinde yıllarca kalmış olsa da sadece bir yılın zekâtı verilir." Bu görüşü de İbn Ömer'e dayandırmışlardır:

٥٤٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ الْمَدَنِيُّ، عَنْ عَاصِمٍ الْعُمَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ فِي الدَّيْنِ زَكَاةٌ حَتَّى يَقْضِيَهُ، فَإِذَا اقْتَضَاهُ زَكَّاهُ زَكَاةً وَاحِدَةً.

543- ... Âsım el-Umerî'nin Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "Kişinin, tahsil edinceye kadar alacağında zekât yoktur. Tahsil ettiğinde ise sadece bir defa zekâtını verir."[784]

783 Bir ölünün kendisine ait olmak üzere terk etmiş olduğu mal ve bazı haklar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 456. (Çeviren)

784 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 103.

٥٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ بَشَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: كَانَ عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ مَالُ يَتِيمٍ فَكَانَ يُسْلِفُهُ، لِئَلَّا يُخْرِجَ مِنْهُ الزَّكَاةَ

544- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. es-Sâib dedi ki: "İbn Ömer'in elinde, bir yetime ait bir mal bulunuyordu. O malın zekâtını ödemek durumunda kalmamak için onu başkalarına ödünç olarak verirdi."[785]

***

Bu kitabımızda daha önce İbn Ömer'in, buradakine aykırı bir rivayetine daha yer vermiştik.[786] Dolayısıyla İbn Ömer'den, bu konuda birbirine zıt iki görüş rivayet etmiş olduk.

Bize göre Abdurrahman b. es-Sâib yoluyla gelen (544 no'lu) hadis, Âsım el-Umerî kanalıyla nakledilen (543 no'lu) hadisle birlikte anlaşılabilir. Şöyle ki: İbn Ömer, yetim malını ödünç vererek zekât yükümlülüğünü düşürmekle, bir yılın zekâtı dışında, ödünç verdiği yıllar boyunca tahakkuk eden bütün zekâtları düşürme gayesi gütmüştür.

Âlimlerin bu husustaki ihtilaflarını incelediğimizde, dirhemlerin, borç olmadan önce zekâtının verilmesi gerektiği konusunda icma ettiklerini ancak borca dönüştükten sonraki hükmünde görüş ayrılığına düştüklerini tespit ettik. Bazıları "Söz konusu dirhemler, zekât yükümlülüğü bakımından (borç olarak verildikten sonra bile) önceki hükme tabidir" derken, bazıları da "(Borca dönüştükten sonra) o eski hükmü girer ve zekât mükellefiyeti kalkar" demişlerdir.

Burada tercihe şayan görüş ise, o dirhemlerin, âlimlerin ihtilafından önceki (icma ettikleri) hükmüne göre değerlendirilmesi ve bu hükmün değiştiğini gösteren bir delil ortaya çıkıncaya kadar bunun geçerli sayılmasıdır. Kaldı ki kişilerin zimmetlerindeki borçların aynî mal olması hâlinde hükmü bellidir. Mesela; aynî mal nasıl miras olarak alınabiliyorsa o borç da o şekilde miras olarak alınır. Yine borca dönüşmeden önce, hibe olarak verilmesi nasıl caiz ise aynı şekilde borç olarak verilen kimseye hibesi de caizdir.

---

785 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 244.

786 Bk. 519 ve 520 no'lu hadisler.

Keza onun karşılığında borçludan bir şeyler satın almak, tıpkı borç hâline gelmeden önce ondan satın alınan şeyler gibi caizdir. Aynı şekilde mal sahibinin malındaki vasiyetler, borca verilmeden önce geçerli olduğu gibi borca verildikten sonra da geçerlidir. Bu durumda, aynî bir mal iken borçlunun zimmetine geçmiş olması, daha önce hakkında geçerli olan hükümlerinden hiçbirini değiştirmemiştir.

Bu husustaki genel kural da (kıyas) zekât yükümlülüğü ile ilgili hükümlerin olduğu şekliyle kalmasını[787] gerektirmektedir.

Ayrıca âlimler, borç olarak verdiği bir malın üzerinden bir yıl geçip de ancak bir kısmını tahsil edebilen kişinin zekât yükümlülüğü hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

Bazı ilim adamları şöyle demişlerdir: "Tahsil edebildiği borç miktarı 40 dirheme ulaşmadıkça zekât vermesi gerekmez. Eğer o borçtan 40 dirhem almışsa, kırkta birini zekât olarak verir. Daha sonra da alacağının tamamını tahsil edinceye kadar, aldığı her 40 dirhemden aynı oranda zekât verir ve sadece eline geçen her 40 dirhemin zekâtını öder." Ebû Hanîfe bu görüşü savunan âlimlerdendir. Nitekim bize Süleyman b. Şuayb, babasından, o da Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu kanaati rivayet etmiştir.

Bazıları de şunu söylemişlerdir: "Kişinin, tahsil ettiği borcun, -200 dirhem oranında olmadığı müddetçe- zekâtı yoktur. Eğer 200 dirhem tahsil ederse o zaman zekâtını verir. Daha sonra tahsil ettiği borcun miktarı az veya çok ne olursa olsun, aldığı miktara göre hesap ederek zekâtını verir." Bu görüşü savunanlardan biri de Süfyân es-Sevrî'dir. Nitekim bize Yahya b. Osman, Nuaym > İbnü'l-Mübarek kanalıyla Süfyân'ın bu görüşü benimsediğini nakletmiştir.

(Bu görüşün ravisi) dedi ki: "Süfyân daha sonra bu görüşünden dönerek şöyle demiştir: Tahsil edebildiği miktarın zekâtını verir."

Süfyân'ın iki görüşünden biri olan bu görüş, aynı zamanda Ebû Yusuf ve Muhammed'in de görüşüdür. Nitekim bize Süleyman, babası yoluyla Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu kanaatlerini rivayet etmiştir. Şöyle ki:

787 Eserin yazma nüshasında bu ifade, "kalmaması" anlamına gelecek olumsuz bir lafızla kaydedilmiştir. Kanaatimizce bu lafız, konunun bağlamı düşünüldüğünde müstensihten kaynaklanan bir yazım hatasıdır. (Çeviren)

Süleyman bize, babası vasıtasıyla Ebû Yusuf'un şöyle dediğini nakletti: "Ebû Hanîfe'ye şunu sordum: Niçin, üzerinden bir yıl geçmiş olan bir borcun, -tahsil edilen miktarı 40 dirheme ulaşmadıkça- zekâtının gerekmediğini söylediniz?" (Daha sonra da Ebû Yusuf) şöyle devam etti: "Hâlbuki ben bunu, üstünden bir yıl geçmiş bulunan 200 dirhem üzerindeki dirhemler gibi kabul ettim. Burada 200 dirhemin zekâtı gerekir ve onun zekâtı verilir. Geriye kalan 200'ün üzerindeki bir veya daha fazla miktardaki dirhemler ise, üzerinden bir yıl geçmesi şartına bağlı olarak, tahakkuk eden zekâtının hesabı yapılarak ödenir."

(Ravi) dedi ki: Bunun üzerine Ebû Hanîfe sustu ve hiçbir şey demedi. Bize göre Ebû Hanîfe'nin, Ebû Yusuf'un aleyhte öne sürmüş olduğu bu delile hiçbir itirazda bulunmaksızın sessiz kalması, bunu kabullendiğini ve ilgili delilin onu bağlayıcı olduğunu göstermektedir.

Öte yandan bize Yunus, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in, birine borç vermiş ve henüz alacağının bir bölümünü bile tahsil edemeden verdiği borcun üzerinden bir yıl geçmiş olan bir kimsenin durumuyla ilgili olarak şöyle dediğini nakletmiştir: "Alacağının tamamını tahsil etmedikçe zekât vermesi gerekmez." Kanaatimizce Mâlik'in bu görüşü, daha önce de naklettiğimiz Süfyân es-Sevrî'ye ait iki görüşten birincisiyle aynı anlama gelmektedir.

Öte yandan biz daha önce bu kitapta Câbir el-Hazzâ'ın şu hadisini[788] rivayet etmiştik: İbn Ömer'e "Köle'nin zekât yükümlülüğü var mıdır?" diye sordum. "Müslüman mı?" diye sordu. Ben de "Evet" dedim. Bunun üzerine şunları söyledi: "Elinde 200 dirhem bulunan her Müslümanın 5 dirhem zekât yükümlülüğü vardır. Bu miktardan daha fazla olursa, hesap edilerek zekâtı verilir."

İbn Ömer'den gelen bu rivayete göre, kölenin serveti, malı elinde olan kişinin malı gibidir. Dolayısıyla kölenin kendi servetinden vermek zorunda olduğu zekât, hür kişinin, elindeki malından vermekle yükümlü olduğu zekât hakkına benzer. Ancak İbn Ömer'den bunun tam zıddı bir görüş de rivayet edilmiştir:

٥٤٥ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَيْسَ فِي مَالِ الْعَبْدِ زَكَاةٌ

788 Bk. 537 no'lu hadis.

545- … Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Kölenin malında zekât yoktur."[789]

***

Yine aynı görüş Ömer b. el-Hattâb'dan da nakledilmiştir:

٥٤٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَكَانَ مَمْلُوكًا لِبَنِي هَاشِمٍ، فَقَالَ: إِنَّ لِي مَالًا أَفَأُزَكِّيهِ؟ فَقَالَ: لَا.

546- … el-Hakem'in Abdullah b. Nâfi'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, babası (Nâfi'), Hâşimoğulları'nın kölesi olduğu bir sırada Ömer b. el-Hattâb'a "Benim kendime ait bir malım var, zekâtını vermem gerekir mi?" diye sormuş, o da "Hayır" demiştir.[790]

٥٤٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، قَالَ: ذَهَبْتُ أَنَا وَالْحَكَمُ بْنُ عُيَيْنَةَ إِلَى زِيَادِ بْنِ النَّضْرِ، فَحَدَّثَنَا عِنْدَ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَافِعٍ أَنَّ أَبَاهُ سَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: إِنِّي رَجُلٌ مَمْلُوكٌ، فَهَلْ فِي مَالِي زَكَاةٌ؟ فَقَالَ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: إِنَّمَا زَكَاتُكَ عَلَى سَيِّدِكَ، أَنْ يُؤَدِّيَ عَنْكَ عِنْدَ كُلِّ فِطْرٍ صَاعَ شَعِيرٍ، أَوْ صَاعَ تَمْرٍ، أَوْ نِصْفَ صَاعِ بُرٍّ.

547- … el-Haccâc b. Ertât dedi ki: el-Hakem b. Uyeyne ile birlikte Ziyâd b. Nasr'a gittim. Bize Abdullah b. Nâfi'den aktardığına göre, (Abdullah'ın) babası (Nâfi'), Ömer b. el-Hattâb'a "Ben bir köleyim. Malımda zekât var mı?" diye sormuş, Ömer *radıyallahu anh* da şu cevabı vermiştir: "Senin zekâtını ödemek efendine düşer. Onun, her fıtır sadakası döneminde senin adına bir sa'[791] arpa ya da bir sa' hurma veya yarım sa' buğday vermesi gerekir."[792]

***

789 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 260; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 108.

790 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 266; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 118.

791 Sa', 2.751 kg.'lık bir hacim ölçüsü birimidir. (Çeviren)

792 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 46.

Bu noktada İbn Ömer'den, kölenin malında zekât yükümlülüğü olmadığına dair naklettiğimiz görüş, zekât mükellefiyeti olduğuna ilişkin aktardığımız görüşten daha tercihe layıktır. Çünkü kölenin kendisi ve elindekilerin hepsi gerçekte efendisinin malıdır. Dolayısıyla onun hükmü, malla alakalı zekât yükümlülüğü veya muafiyeti açısından efendisinin diğer mallarının hükmü gibidir. Ancak efendinin, kölesinin bizzat kazandığı mal üzerindeki tasarruf hakkını engelleyen bir problem söz konusu ise, mesela; kölesine ticaretle uğraşma izni vermiş ve köle de -kendi kazandığı mal üzerinde efendisinin tasarruf yetkisini kullanamayacağı ölçüde- borca girmişse, bu durumda o köle efendisinin hükmüne tabi olmaktan çıkar. Ayrıca o kölenin de bu borçtaki zekât sorumluluğu kalkar. Zira burada tam anlamıyla bir mal sahipliği (milk-i tâm) söz konusu olmadığı için, o maldaki tasarrufları bakımından diğer hür insanlar gibi değildir. Dikkat edersen, böyle bir kölenin, emri altındaki köleleri azad etme yetkisi olmadığı gibi elindeki mallardan sadaka ve bağışta bulunması da caiz değildir. Hâlbuki bütün bunlar, hür insanların kendi mallarıyla ilgili olarak yapabilecekleri şeylerdir.

Bu durumda biri, "Mâlik b. Enes ve onunla aynı görüşü paylaşanların dediği gibi böyle birisi, kendi elindeki malın sahibi midir?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir: "Hayır, o elindeki malın sahibi değildir."

Eğer yine bazı kimseler, "Peki, elindeki malın sahibi olmasını engelleyen şey nedir ki? Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Kim, mal-mülk sahibi bir köleyi satarsa, alıcı şart koşmadığı müddetçe, o mal-mülk satıcıya aittir'*** buyurmaktadır" diyerek şu delilleri de bu konuda öne sürerlerse:

٥٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ بَاعَ عَبْدًا فَمَالُهُ لِلَّذِي بَاعَهُ إِلا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ.

548- ... Yunus b. Yezîd ve el-Leys'in, İbn Şihâb'dan, onun da Sâlim b. Abdullah yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (Abdullah b. Ömer) şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Kim bir köleyi satarsa, kölenin malı, alıcı şart koşmadığı sürece, satıcıya aittir."***[793]

793 Buhârî, Müsâkât 17; Müslim, Buyû 80.

٥٤٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ بَاعَ عَبْدًا لَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلْبَائِعِ إِلا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ.

549- ...Süfyân b. Uyeyne'nin Zührî'den, onun da Sâlim yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim, mal-mülk sahibi bir köleyi satarsa, alıcı şart koşmadığı müddetçe, o mal-mülk satıcıya aittir."***[794]

***

Ayrıca "Bu görüş Ömer b. el-Hattâb'dan da rivayet edilmiştir" diyerek;

٥٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: مَنْ بَاعَ عَبْدًا وَلَهُ مَالٌ فَمَالُهُ لِلْبَائِعِ إِلا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ.

550- ... Mâlik'in, Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer dedi ki: "Kim, mal-mülk sahibi bir köleyi satarsa, alıcı şart koşmadığı müddetçe, o mal-mülk satıcıya aittir"[795] hadisini nakleder ve "bu iki hadiste köle, mal-mülk sahibi biri olarak kabul edilmiştir" iddiasında bulunurlarsa, onlara şöyle cevap verilir:

Aksine bu iki hadiste kölenin, elindeki malın mülkiyet hakkı yok sayılmaktadır. Çünkü bu hadislerde, "alıcı şart koşmadığı müddetçe, o kölenin mal-mülkü satıcıya aittir" kaydı bulunmaktadır. Buna göre, alıcı şart koşmadığı sürece, köleye ait olan şeyler kölenin değil, bizzat satıcının mülkü kabul edilmiştir.

Buradan çıkardığımız sonuç şudur: Köleye nisbet edilen şeyler gerçekte onun mülkü değildir. Bu tıpkı "evin kapısı (bâbu'd-dâr)" tamlamasında eve izafe edilen kapıya ve "bineğin ipi (hablu'd-dâbbe)" tamlamasında bineğe nisbet edilen ipe benzer. Bu tamlamalarda ne ev, kendisine nisbet edilen kapının; ne de binek, kendisine izafe edilen ipin sahibidir. Üstelik;

794 Müslim, Buyû 80.

795 Mâlik, Buyû 2; Buhârî, Müsâkât 17; Müslim, Buyû 80.

٥٥١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ بَاعَ نَخْلاً قَدْ أُبِّرَتْ فَثَمَرَتُهَا لِلْبَائِعِ إِلا أَنْ يَشْتَرِطَ الْمُبْتَاعُ.

551- … Mâlik'in Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim aşılanmış bir hurma ağacını satarsa, alıcı şart koşmadığı müddetçe, ağacın meyvesi satıcınındır."***[796]

٥٥٢ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ بَاعَ نَخْلاً بَعْدَ أَنْ تُؤَبَّرَ فَثَمَرَتُهَا لِلْبَائِعِ إِلا أَنْ يَشْتَرِطَهُ الْمُبْتَاعُ.

552- … Yine ez-Zührî'nin Sâlim'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Kim aşılanmış bir hurma ağacını satarsa, alıcı şart koşmadıkça, ağacın meyvesi satıcınındır."***[797]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"ağacın meyvesi satıcınındır"*** diyerek meyveyi hurma ağacına izafe etmiş olması, ağacın, gerçek anlamda meyvenin sahibi olduğunu göstermez. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da bu manaya gelen beyanlar vardır. Mesela; ***"Şüphesiz evlerin en dayanıksızı, örümceğin yuvasıdır"***[798] âyeti böyledir.

Ancak efendinin, kölesinin elindeki malı -onun sahibi olması hasebiyle- alması caiz olmasına rağmen, kölenin o maldaki hakkını çiğneyerek o malı alması imkânsızdır. Eğer kölenin o malda bir hakkı söz konusu ise, o hakkından dolayı malını efendisinden alıkoyabilir. Çünkü o hakları sebebiyle efendisinden ayrı bir statü elde etmiş sayılır. Mesela; efendi, kölesinin evliliğine engel olamaz. Zira nikâh yapmak, kölenin, efendisinin yetkisi dışında kalan, kendine özgü bir hakkıdır. Buradan da anlıyoruz ki köle, efendisinin selahiyeti

---

796 Mâlik, Buyû 9; Buhârî, Buyû 90; Müslim, Buyû 80.

797 Ebû Dâvûd, Buyû 42.

798 Ankebût 29/41.

dışında kalan kendisine özgü bir hak gereğince bir şeyin mâliki olmuşsa, o mülkünde, hür bir insanın kendi mülkündeki tasarrufu gibi tasarrufta bulunma hakkına sahiptir. Ayrıca hür insanların, sahibi oldukları şeylerde birbirlerini engelledikleri gibi kölenin de, efendisini, şahsına özgü olan şeylerden alıkoyma hakkı bulunmaktadır.

Diğer taraftan âlimler, malı-mülkü olmadığı hâlde eline 200 dirhem ve daha fazla miktarda mal geçmiş olan biri hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

İlim ehlinden bazıları, "O malı elde ettiği anda zekâtını verir" diyerek bu görüşlerini İbn Abbâs'tan naklettikleri bir rivayete dayandırmışlardır. Şöyle ki:

٥٥٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي الرَّجُلِ يَسْتَفِيدُ الْمَالَ، قَالَ: يُزَكِّيهِ حِينَ يَسْتَفِيدُهُ.

553- Süleyman b. Şuayb'ın bize, el-Hasîb b. Nâsıh > Hammâd b. Seleme > Katâde yoluyla Câbir b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, mal elde etmiş biri hakkında "Onu elde ettiği anda zekâtını verir" demiştir.[799]

٥٥٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هَمَّامٌ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يَسْتَفِيدُ الْمَالَ، فَقَالَ: يُزَكِّيهِ حِينَ يَسْتَفِيدُهُ.

554- ... İbnü'l-Mübârek'in Hemmâm'dan, onun da İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, eline mal geçen biri hakkında "Onu elde ettiği anda zekâtını verir" demiştir.[800]

***

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu türden mallarda, kişinin eline geçtiği andan itibaren üzerinden bir yıl geçmedikçe zekât yoktur." Bu görüşü

799 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 68.

800 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 68; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 259. Ancak bu kaynaklarda İkrime'den rivayette bulunan ravinin Hemmâm değil, Hişâm b. Hassân olduğu kaydedilmektedir. Muhtemelen yazım benzerliği sebebiyle Hişâm ismi, müstensih tarafından Hemmâm olarak yazılmıştır. (Çeviren)

savunanlar arasında Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leyla, Şâfiî, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed gibi âlimler ile -onlara aykırı görüşte olduklarından bahsettiğimiz kimselerin dışındaki- diğer ilim adamları da vardır.

Ayrıca bu görüş sahipleri, ilgili kanaatlerini Ebû Bekir es-Sıddîk, Osman, Ali b. Ebî Tâlib, Âişe ve İbn Ömer'den *-Allah hepsinden razı olsun-* rivayet etmektedirler. Şöyle ki:

٥٥٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عُقْبَةَ، مَوْلَى آلِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَأَلَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُكَاتَبٍ لَهُ قَاطَعَهُ بِمَالٍ عَظِيمٍ عَلَيْهِ، هَلْ عَلَيْهِ فِيهِ زَكَاةٌ؟ فَقَالَ الْقَاسِمُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ لَمْ يَكُنْ يَأْخُذُ مِنْ مَالٍ زَكَاةً حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ، قَالَ الْقَاسِمُ: وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ إِذَا أَعْطَى النَّاسَ أَعْطِيَاتِهِمْ سَأَلَ الرَّجُلَ: هَلْ عِنْدَكَ مِنْ مَالٍ وَجَبَتْ عَلَيْكَ فِيهِ الزَّكَاةُ؟ فَإِنْ قَالَ: نَعَمْ، أَخَذَ مِنْ عَطَائِهِ زَكَاةَ مَالِهِ ذَلِكَ، وَإِنْ قَالَ: لَا، سَلَّمَ إِلَيْهِ عَطَاءَهُ وَلَمْ يَأْخُذْ مِنْهُ شَيْئًا.

555- Yunus'un bize bildirdiğine göre, İbn Vehb, Mâlik'in kendisine Âl-i Zübeyr'in azadlı kölesi Muhammed b. Ukbe'den rivayetle şunu haber verdiğini söyledi: İbn Ukbe, el-Kâsım b. Muhammed'e, mükâteb bir kölesiyle yaptığı büyük meblağdaki antlaşmadan elde ettiği malda zekât olup olmadığını sordu. el-Kasım "Ebû Bekir es-Sıddîk, bir malın üzerinden bir yıl geçmedikçe onun zekâtını almazdı" dedikten sonra şöyle devam etti: "Ebû Bekir, insanlara (hazinedeki) paylarını dağıtırken her kişiye 'Elinde, zekât vakti gelmiş bir mal var mı?' diye sorar, eğer adam 'Evet' derse, ona verdiği paydan, o zekâtı verilmesi gereken malının zekâtını alırdı. Fakat 'Hayır' cevabını verirse, o zaman da payını ona teslim eder ve hiçbir şey almazdı."[801]

٥٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا ابْنَةِ قُدَامَةَ، عَنْ أَبِيهَا قُدَامَةَ بْنِ مَظْعُونٍ، قَالَ: كُنْتُ إِذَا جِئْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ أَقْبِضُ عَطَائِي سَأَلَنِي: هَلْ عِنْدَكَ مِنْ مَالٍ وَجَبَتْ عَلَيْكَ فِيهِ الزَّكَاةُ؟ فَإِنْ قُلْتُ: نَعَمْ، أَخَذَ مِنْ عَطَائِي زَكَاةَ ذَلِكَ الْمَالِ، وَإِنْ قُلْتُ: لَا، دَفَعَ إِلَيَّ عَطَائِي وَافِرًا.

801 Mâlik, Zekât 4; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 75-76.

556- ... Âişe bint Kudâme *radıyallahu anhâ,* babası Kudâme b. Maz'ûn'un şöyle dediğini rivayet etti: "Osman b. Affân'ın yanına (hazinedeki) payımı almak üzere geldiğimde bana 'Elinde zekât vakti gelmiş bir mal var mı?' diye sorar, eğer ben 'Evet' dersem, o maldaki zekâtı, bana ait paydan alır; 'hayır' dersem, payımı eksiksiz verirdi."[802]

٥٥٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: إِذَا كَانَ عِنْدَكَ مَالٌ اسْتَفَدْتَهُ فَلَيْسَ عَلَيْكَ فِيهِ شَيْءٌ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ.

557- ... Ebû İshâk'ın Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Eline geçmiş bir mal varsa, üzerinden bir yıl geçmediği sürece, onunla ilgili herhangi bir (zekât) yükümlülüğün yoktur."[803]

٥٥٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ السَّلُولِيُّ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، قَالَتْ: مَنِ اسْتَفَادَ مَالًا فَلَيْسَ فِيهِ زَكَاةٌ حَتَّى يَحُولَ عَلَيْهِ الْحَوْلُ.

558- Ebû Bişr Abdülmelik b. Mervân'ın bize, Ebû Bedr b. el-Velîd es-Selûtî'den aktardığına göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Kim bir mal kazanmışsa, üzerinden bir yıl geçmedikçe o malda zekât yükümlülüğü yoktur."[804]

٥٥٩ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا فِي الرَّجُلِ يَسْتَفِيدُ الْمَالَ، قَالَ: يُزَكِّيهِ حِينَ يَحُولُ عَلَيْهِ الْحَوْلُ.

559- Yine Süleyman'ın bize, el-Hasîb > Hammâd b. Seleme > Katâde isnadıyla Câbir b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer *radıyallahu anhumâ,* mal elde etmiş biri hakkında "Onu elde ettiği anda zekâtını verir" demiştir.[805]

---

802 Mâlik, Zekât 5; Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 77.

803 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 75; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 257.

804 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 258.

805 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 77.

Âlimlerin bu konudaki ihtilaflarını dikkate aldığımızda zekât yükümlülüğünün ancak iki şekilde gerçekleştiğini söyleyebiliriz:

1. Ya mal sahibinin, sadece malının tam anlamıyla mülkiyet hakkını elde etmesinden dolayı malında bir zekât tahakkuk eder.

2. Ya da malının tam mülkiyet hakkını elde etmesinin yanı sıra, üzerinden bir yıl geçmiş olması da gerekir. Eğer böyle bir malın zekâtı, sahibinin mülkiyet hakkını elde ettiği malın dışında bir şeyden verilecekse o malın da üzerinden bir yıl geçmiş olması lazımdır.

Bu durumda bir mal sahibinin malındaki zekât mükellefiyeti, "sahibinin o malın mülkiyetini tam anlamıyla elde etmiş ve üzerinden bir yıl geçmiş olması" gibi şartların hepsine bağlıdır, sadece birine değil. Dolayısıyla eline bir mal geçmiş kimse de (müstefîdü'l-mâl), malının mülkiyet hakkını tam anlamıyla kazanmış ve üzerinden bir yıl geçmiş bir mal sahibi değilse, bu takdirde, o mülkiyeti tam olarak edinip malın üzerinden de bir yıl geçinceye kadar o malda zekât yükümlülüğü söz konusu olamaz. Nitekim daha önce de belirttiğimiz gibi bir grup ilim adamı da bu görüştedir.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu görüşü destekleyecek hadisler rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٥٦٠ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَيْفٍ التُّجِيبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدِ بْنِ شَدَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ النَّخَعِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنِ الرُّبَيِّعِ ابْنَةِ مُعَوِّذٍ، قَالَتْ: أَهْدَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَاعَ تَمْرٍ أَوْ رُطَبٍ، شَكَّ ابْنُ مَعْبَدٍ، فَأَتَانِي مِلْءَ كَفِّهِ ذَهَبًا، وَقَالَ: تَحَلَّيْ بِهِ.

560- ... Ali b. Ma'bed b. Şeddâd'ın, Şerîk b. Abdullah en-Nehaî yoluyla Abdullah b. Muhammed b. Akîl'den rivayet ettiğine göre, er-Rübeyyi' bint Muavviz şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir sa' kuru ya da (İbn Ma'bed burada tereddüt etmiştir) taze hurma hediye ettim. O da bunun karşılığında bana kendi avucu dolusunca (süs eşyası) altın verip ***'Bunu takı olarak kullan'*** buyurdu."[806]

***

806 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 359.

Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Rübeyyi'in hediyesini kabul etmesi onun ergenlik çağına girmiş olduğuna delildir.[807] Ayrıca bildiğimiz kadarıyla Allah Rasûlü'nün avucu dolusunca altın, 20 miskal miktarını geçmektedir. Üstelik Rübeyyi'e verdiği altının, -bizzat onun mülkiyetine girmesi dolayısıyla zekât vermesini gerektirdiği için- bir miktarını ondan geri almaması da söz konusu görüşü desteklemektedir.

Öte yandan ilim adamları, üzerinden bir yıl geçen ticaret malları konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Eğer böyle bir mal, sahibinin elinde olup satın aldığı günden itibaren hiçbir kısmını satmadan üzerinden bir yıl geçmişse ve malın sahibi de mudîr[808] biri değilse, o malı nakit karşılığında satıncaya kadar zekât yükümlülüğü yoktur. Eğer tüccar, ticaret mallarını birbiriyle mübadele ederek satan birisi ise, yine malını nakit karşılığında satmadıkça zekât ödemesi gerekmez. Nakit karşılığında satınca da sadece bir yılın zekâtını verir. Şayet o malın üzerinden pek çok yıl geçmişse ve tüccar da hem nakdî hem de ticarî mal karşılığında alım-satım yapan biriyse, her yılın başında ticaret malları hesaplanır ve tüccarın elindeki diğer nakit sermayeye eklenerek toplamı üzerinden zekâtı verilir." Bu görüşü savunanlardan biri Mâlik b. Enes'tir.

٥٦١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: وَقَالَ مَالِكٌ فِي التَّاجِرِ يَبِيعُ الْعُرُوضَ بِالْعُرُوضِ لا يَبِيعُ بِشَيْءٍ مِنَ الْعَيْنِ: لَمْ أَرَ عَلَيْهِ زَكَاةً حَتَّى يَصِيرَ عَيْنًا وَلا يُقَوَّمُ عَلَيْهِ، وَإِنَّمَا يُقَوِّمُ عَلَى مَنْ كَانَ يَبِيعُ بِالْعَيْنِ وَبِالْعُرُوضِ، وَلا يَجْتَمِعُ عِنْدَهُ شَيْءٌ يَخُصُّهُ، قَالَ: وَمَا كَانَ مِنْ مَالٍ بِدَارِ التِّجَارَةِ، وَلا يَنِضُّ لِصَاحِبِهِ مِنْهُ شَيْءٌ تَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ، فَإِنَّهُ يَجْعَلُ شَهْرًا مِنَ السَّنَةِ يُقَوِّمُ فِيهِ مَا كَانَ عِنْدَهُ مِنْ عُرُوضِ التِّجَارَةِ، وَيُحْصِي فِيهِ مَا كَانَ عِنْدَهُ مِنْ عَيْنٍ فَإِذَا بَلَغَ ذَلِكَ كُلُّهُ مَا تَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ فَإِنَّهُ يُزَكِّيهِ.

807 Tahâvî burada, henüz ergenlik çağına girmemiş kimselerin mallarında zekât olmadığı yönünde gelebilecek muhtemel bir itiraza fırsat vermemek için bunu söylemektedir. (Çeviren)

808 Mâlikîler'e göre, ticarî zekât mükellefleri, mudîr ve muhtekir olmak üzere iki kısma ayrılır. Mudîr, alışverişi hâlihazır fiyatlara göre hemen yapan -bakkal, hırdavatçı vb.- tüccardır. Muhtekir ise, ticaret malını satın alıp bir süre fiyatının yükselmesini bekledikten sonra satan -arsa vb. satımıyla uğraşan- tüccara denilir. Bk. Vecdi Akyüz, *İbadetler İlmihali*, III, 355, İstanbul 1995. (Çeviren)

561- Bize Yunus'un bildirdiğine göre, İbn Vehb şöyle dedi: Mâlik, ticaret mallarını, nakit karşılığı değil de sadece ticaret malıyla mübadele ederek satan biri hakkında şöyle dedi: "Elindeki malın, nakite dönüşünceye kadar ne zekâtı vardır ne de değeri belirlenir. Bu değer belirlemesi, hem nakit hem de ticaret malı karşılığında alım-satım yapan ve elinde kendisine ait bir şeyler birikmeyen kimseler için geçerlidir."

Daha sonra Mâlik sözlerine şöyle devam etti: "Ticaret için piyasaya sürülmüş bir mal, zekâtı gerektirecek ölçüde sahibine kâr getirmiyorsa, mal sahibi yılın herhangi bir ayında elindeki ticaret mallarının değerini belirler ve onu diğer nakdî sermayesine katarak hesap eder. Eğer toplamı itibariyle zekât nisabına ulaşıyorsa o zaman zekâtını verir."[809]

***

Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: Mal sahibi, mudîr olsa da olmasa da ister sadece ticaret mallarını birbiriyle mübadele ederek alım-satım yapan biri, isterse nakit karşılığında satan biri olsun yahut ticaret malı dışında nakit sermayesi bulunan biri olsa da olmasa da her halükârda o ticaret mallarında zekât yükümlülüğü vardır. Bu görüşü benimseyenler arasında Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî gibi âlimleri sayabiliriz.

Nitekim bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den, sözünü ettiğimiz bu görüşü nakletmiştir. Yine Ali b. Ma'bed > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'un, aktardığımız bu görüşünü; keza Ali vasıtasıyla Muhammed'in, bahsi geçen kanaatini rivayet etmiştir.

Aynı şekilde bize Muhammed b. el-Abbâs, Yahya b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyad yoluyla Züfer ve Ebû Yusuf'tan, daha önce bahsettiğimiz görüşlerini aktarmış; el-Müzenî de bize Şâfiî'nin ilgili görüşünü haber vermiştir.

Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından şu rivayetler nakledilmiştir:

٥٦٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَمْرِو بْنِ حِمَاسٍ، أَنَّ أَبَاهُ حِمَاسًا كَانَ يَبِيعُ الْجِعَابَ وَالأُدُمَ، فَمَرَّ بِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: يَا حِمَاسُ، أَدِّ زَكَاةَ مَالِكَ، فَقَالَ: مَا لِي مَالٌ، إِنَّمَا أَبِيعُ الْجِعَابَ وَالأُدُمَ، فَقَالَ: أَقِمْهُ قِيمَتَهُ ثُمَّ أَدِّ زَكَاتَهُ.

809 Mâlik, Zekât 20.

562- … Abdullah b. Ebî Seleme'nin, Ebû Amr b. Himâs'tan rivayet ettiğine göre, (Ebû Amr'ın) babası Himâs, ok kılıfı ve deri satarken yanına Ömer b. el-Hattâb gelip "Himâs! Malının zekâtını ver" dedi. Himâs da "Benim malım yok ki. Ben sadece ok kılıfı ve deri satıyorum" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "O zaman önce değerini belirle sonra da zekâtını öde."[810]

٥٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، وَاللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي عَمْرِو بْنِ حِمَاسٍ، عَنْ أَبِيهِ حِمَاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَبِيعُ الْجُلُودَ وَالْقُرُونَ فَإِذَا فَرَغَ مِنْهَا اشْتَرَى مِثْلَهَا، فَلا يَجْتَمِعُ عِنْدَهُ أَبَدًا مَا تَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ، فَمَرَّ بِهِ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَعَلَيْهِ جُلُودٌ يَحْمِلُهَا لِلْبَيْعِ، فَقَالَ لَهُ: زَكِّ مَالَكَ يَا حِمَاسُ، فَقَالَ: مَا عِنْدِي شَيْءٌ تَجِبُ فِيهِ الزَّكَاةُ فَقَالَ: قَوِّمْ مَا عِنْدَكَ فَأَدِّ زَكَاتَهُ.

563- … Yahya b. Saîd'in Ebû Amr b. Himâs'tan rivayet ettiğine göre, babası Himâs deri ve ok kılıfları satan biriydi. Elindekileri sattıkça yenisini satın alıyor, bu sebeple hiçbir zaman zekât vermeyi gerektirecek ölçüde bir malı olmuyordu. (Bir gün) Ömer b. el-Hattâb yanına geldi. Himâs'ın, satmak üzere omuzunda taşıdığı deriler vardı. Ona "Himâs! Malının zekâtını ver!" dedi. O da "Elimde zekât vermeyi gerektirecek kadar bir malım yok" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Ömer "Öyleyse elindekinin değerini takdir et ve onun üzerinden zekâtını ver" dedi.[811]

٥٦٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: مَا كَانَ مِنْ مَالٍ، أَوْ بُرٍّ، أَوْ دَقِيقٍ، أَوْ دَوَابَّ لِلتِّجَارَةِ فَفِيهِ الزَّكَاةُ كُلَّ عَامٍ.

564- … Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Ticareti yapılan herhangi bir malın veya buğday yahut un ya da hayvanın her yıl zekâtının verilmesi gerekir."[812]

***

810 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 96; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 297-298.

811 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 298.

812 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 97.

Bu noktada Ebû Hanîfe, Süfyân ve onların kanaatini benimseyenlerden naklettiğimiz görüş kanaatimizce daha tercihe şayandır. Bu kanaat aynı zamanda Ömer ve İbn Ömer'den rivayet ettiğimiz yaklaşımla da uyum arzetmektedir.

Üstelik bildiğimiz kadarıyla bu konuda, Mâlik'in sözünü ettiğimiz görüşünü daha önce savunan hiçbir sahâbî bulunmadığı gibi tâbiînden de hiç kimsenin bu kanaati benimsediğini bilmiyoruz. Ayrıca bu görüşün bir aslı (şer'î temel dayanağı) olduğunu da tespit edebilmiş değiliz. Hatta Ebû Hanîfe ve Süfyân'ın görüşlerinin dayandığı asıl gibi -ki sahâbeden onların görüşünün aynısını ifade edenler vardır- bu görüşün de bir aslı olsa bile, aklî delil de Ebû Hanîfe ve Süfyân'ın bu husustaki görüşlerinin isabetli olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

Biz ticaret mallarının sadece iki farklı şekilde değerlendirildiğini görmekteyiz:

1. Bu malların, ya zekât yükümlülüğünü gerektiren aynî mallar gibi kabul edilerek her yıl zekâtı verilecektir.

2. Ya da ticaret maksadıyla kullanılmayan mal ve akar (taşınmaz mal) hükmünde kabul edilerek hiçbir şekilde zekâtının verilmesi gerekmeyecektir. Şayet bu malların sahibi, malını satarsa o zaman, tıpkı ticaret maksadıyla kullanılmayan mallarda olduğu gibi eline geçen ücretin üzerinden bir yıl geçmesini bekleyecektir.

Âlimlerin icma ettikleri konu ise şudur: Söz konusu ticaret malının sahibinin, malını satması hâlinde onun zekâtını vermesi gerekiyorsa ya da onun bir kısmını sattığında eline geçen ücret "aynî mal" sayılıyorsa, bu durum o malların zekât malları statüsünde olduğunu gösterir. Dolayısıyla bu zekât mallarının da her yıl zekât yükümlülüğü doğar. Nitekim Hz. Ömer'in, söz konusu malları (deri ve ok kılıfı) satmakta olan Himâs'a hitaben "mudîr, tüccar mı değil mi?" yahut "ticaret malları veya aynî maldan faydalanıyor mu faydalanmıyor mu?" şeklinde sorular sormadan, doğrudan malının değerini takdir edip zekâtını ödemesini emretmesi, Ömer'e göre bütün bunların hükümlerinin birbirine eşdeğer olduğunu göstermektedir.

Öte yandan âlimler, elinde zekâtı gerektirecek miktarda aynî malı olan, ancak o miktarda veya ona yakın oranda da borcu bulunan kişi hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Böyle biri ancak elinde zekâtı gerektirecek oranda bir aynî malın artması hâlinde onun zekâtını öder." Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenler arasındadır.

Diğerleri ise "Böyle bir malda zekât yükümlülüğü vardır. Kişinin zimmetindeki borç, aynî maldan dolayı vermesi gereken zekât mükellefiyetini düşürmez" demişlerdir. Bu görüş de Şâfiî'den nakledilmiştir. Nitekim bu konuda Osman *radıyallahu anh*'dan rivayet edilen bir haber de şöyledir:

٥٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ السَّائِبَ بْنَ يَزِيدَ، قَالَ: قَالَ عُثْمَانُ: هَذَا شَهْرُ زَكَاتِكُمْ، فَمَنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ فَلْيَقْضِهِ وَزَكُّوا بَقِيَّةَ أَمْوَالِكُمْ.

565- Yunus'un bize, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî yoluyla es-Sâib b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Osman *radıyallahu anh* dedi ki: "İşte bu ay, zekâtınızın ayıdır. Zimmetinde borcu olanlar borçlarını ödesin ve arta kalan mallarınızın zekâtını verin."[813]

٥٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، وَيُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّهُ قَالَ: أَخْبَرَنِي السَّائِبُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّهُ سَمِعَ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، خَطِيبًا فِي الزَّكَاةِ، يَقُولُ: إِنَّ هَذَا شَهْرُ زَكَاتِكُمْ، فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ عَلَيْهِ دَيْنٌ فَلْيَقْضِ دَيْنَهُ حَتَّى تَحْصُلَ أَمْوَالُكُمْ فَتُؤَدُّونَ مِنْهَا الزَّكَاةَ.

566- Yine bize Yunus, İbn Vehb > Mâlik ve Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb yoluyla es-Sâib b. Yezîd'in, Osman b. Affân'ı zekât konusunda şöyle derken işittiğini rivayet etti: "Şüphesiz bu ay, zekâtınızın ayıdır. Kimin borcu varsa borcunu ödesin. Böylece tahsil ettiğiniz alacaklarınızın zekâtını verebilirsiniz."[814]

٥٦٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ، يَخْطُبُ النَّاسَ، وَيَقُولُ: هَذَا شَهْرُ زَكَاتِكُمْ، فَمَنْ كَانَ عَلَيْهِ دَيْنٌ فَلْيُؤَدِّهِ، ثُمَّ لِتُؤَدُّوا زَكَاةَ مَا بَقِيَ.

---

813 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 92-93; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 315.

814 Mâlik, Zekât 17.

567- ... Ma'mer'in İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, es-Sâib b. Yezîd dedi ki: Osman b. Affân'ı insanlara şöyle seslenirken işittim: "İşte bu ay, zekâtınızın ayıdır. Kimin borcu varsa onu ödesin. Sonra da arta kalanın zekâtını verin."[815]

***

Ebû Ca'fer *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: Görüldüğü gibi Osman, onlara, zimmetlerindeki borçları mallarından ödemelerini, arta kalanın zekâtını da o zekât ayında vermelerini emretmiştir. Eğer o insanların, ellerindeki malların tamamından zekât vermeleri gerekseydi, borçlarını o mallardan ödemiş olmaları, zekât yükümlülüklerini ortadan kaldırmayacaktı.

Zira bir yılın ardından malında zekât tahakkuk etmiş olan bir kimse, ödemesi gereken bir borcunu kapatmak üzere o malın bir kısmını veya tamamını kullanacak olsa, bu durum, onun söz konusu borcundaki zekât yükümlülüğünü düşürmez. Aynı şekilde o malıyla, ticarette kullanmayacağı bir eşya satın alsa ya da onu hibe etse veya zengin bir adama sadaka olarak verse, bütün bu işlemler, söz konusu malda daha önce tahakkuk eden zekât sorumluluğunu kaldırmaz.

Osman *radıyallahu anh*'ın, borç ödemek için kullanılmış malda zekât olmadığına hükmetmesi, malın borca ayrılan miktarında zekât olmadığı görüşünü benimsediğini göstermektedir. Zira bir malın, üzerinden bir yıl geçtikten sonra sahibinin elinden -zekâtını düşürecek şekilde- çıkarılmasının hükmü yoktur.

Buna göre Osman *radıyallahu anh*'ın "İşte bu ay, zekâtınızın ayıdır" sözü, "Bu ay, zekât yükümlülüğünüzün gerçekleştiği aydır" anlamına gelmektedir. "Sonra da arta kalanın zekâtını verin" ifadesi ise, zekât mükellefiyetinin (borç ödemesinden) daha önce olduğuna delildir. Çünkü zekât yükümlülüğü daha önce gerçekleşmiş olmasa ve (Hz. Osman) borca ayrılan miktarda zekât olmadığı görüşünü benimsememiş olsaydı, Allah'ın rahmetinden uzaklaşmış, en düşük karakterli insanlar, diğer insanlara, zengin Müslümanların fakirlere vermekle mükellef oldukları zekâtların ortadan kaldırılmasının hilelerini öğretirlerdi.

Nitekim bu görüş bir grup ilk dönem (mütekaddimîn) âliminden de rivayet edilmiştir:

---

815 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 92-93.

٥٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ خُصَيْفَةَ، أَنَّهُ سَأَلَ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ عَنْ رَجُلٍ لَهُ مَالٌ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ مِثْلُهُ أَعَلَيْهِ زَكَاةٌ؟ قَالَ: لا.

568- … Mâlik'in verdiği bilgiye göre, Yezîd b. Husayfe,[816] Süleyman b. Yesâr'a, elinde mal olduğu hâlde aynı oranda borcu da bulunan bir kimseyle ilgili olarak "Zekât vermesi gerekir mi?" diye sormuş, o da "Hayır" demiştir.[817]

٥٦٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامٌ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: إِذَا كَانَ لِلرَّجُلِ مَالٌ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ مِثْلُهُ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

569- … İbnü'l-Mübarek'in Hişâm'dan rivayet ettiğine göre, el-Hasen dedi ki: "Eğer bir adamın, malı oranında borcu da varsa (zekât olarak) hiçbir yükümlülüğü yoktur."[818]

٥٧٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ فُضَيْلٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَالشَّعْبِيِّ، أَنَّهُمَا قَالا: إِذَا كَانَ عَلَيْكَ دَيْنٌ وَلَكَ مَالٌ فَاحْتَسِبْ دَيْنَكَ مِنْهُ، فَإِنَّمَا زَكَاتُهُ عَلَى صَاحِبِ الدَّيْنِ.

570- … el-Mugîre'nin Fudayl'dan aktardığına göre, İbrahim ve eş-Şa'bî şöyle demişlerdir: "Eğer malın olduğu hâlde borcun da varsa, o zaman borcunu ondan düşürerek zekâtının hesabını yap. Zira o borcun zekâtını vermek alacaklıya düşer."[819]

٥٧١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مَسْعُودٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا زَائِدَةُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: إِذَا كَانَ عَلَيْكَ دَيْنٌ فَلا تُزَكِّهِ، فَإِنَّمَا زَكَاتُهُ عَلَى صَاحِبِهِ.

---

816 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Husayfe" ismi, yanlışlıkla "Hafsa" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

817 Mâlik, Zekât 19.

818 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 148.

819 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 970; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 148.

571- ... Zâide'nin Leys'ten rivayet ettiğine göre, Tavûs şöyle dedi: "(Malının yanı sıra) borcun da varsa, o borcun zekâtını verme. Çünkü onun zekâtı (asıl sahibi) alacaklıya düşer."[820]

٥٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي غَيْرُ وَاحِدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، وَنَافِعٍ، مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ، فِي رَجُلٍ لَهُ مَالٌ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ مِثْلُهُ، قَالَ: لا زَكَاةَ عَلَيْهِ.

572- ... İbn Şihâb'ın, İbn Ömer'in kölesi Nâfi'den bildirdiğine göre, İbn Ömer, elinde malı bulunan ancak aynı oranda borcu da olan bir kimse hakkında "Zekât yükümlülüğü yoktur" demiştir.

***

Sonuç olarak; nasıl ki miras payları, geriye miras bırakan ölülerin mallarında varislere verilmesi gereken bir hak ise ve zekâtlar da zekât vermekle mükellef zenginlerin mallarında fakirlerin alması gereken haklar olarak görülüyorsa, borç da ölülerin mallarındaki mirasların paylaşımına engel sayılıyorsa, söz konusu borç, dirilerin mallarındaki zekâtları da engelleyici bir işlev görür.

Yine âlimler, elinde 200 dirhem gümüşü olup da üzerinden henüz tam bir yıl geçmeden, başka bir yolla 100 dirhem veya daha fazla ya da daha az miktarda bir mal kazanmış olan kimsenin ilk malının üzerinden (200 dirhem) bir yıl geçmesi hâlinde ne yapması gerektiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları "Sonradan ele geçen kazancı, ana sermayeye katar ve ana sermayenin üzerinden bir yıl geçince de tamamının zekâtını öder" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenlere göre, bu kazancın, söz konusu ana sermayenin kârı olması ile bir mirastan veya hibeden ya da sadakadan yahut bunların dışındaki kazanç yollarından herhangi biriyle elde edilmiş olması arasında bir fark yoktur. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed kanalıyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu yöndeki görüşlerini nakletmiştir.

Muhammed de *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Bu, bizim de kanaatimizdir" demiştir.

Diğer bazı âlimler ise "Elde ettiği her kazancı için ayrıca bir yıl beklemesi gerekir" demişlerdir. Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir.

---

820 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 970.

Bir grup âlim de şöyle demiştir: "Eğer sonradan ele geçen kazanç ana sermayenin kârından elde edilmişse, o sermayenin zekâtını, yılını doldurması durumunda kârıyla birlikte hesaplayarak öder. Buna karşılık şayet miras, hibe ve buna benzer yollarla elde edilmiş bir kazanç ise, üzerinden yeni bir yılın geçmesini bekler." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik'tir.

Kanaatimizce bu konuda Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri daha tercihe layıktır. Çünkü ana sermayeye sonradan katılan yeni kazançların hükmüyle ilgili olarak, ana sermayenin hükmüne tabi olmaktan veya kendine özgü bir hüküm almaktan başka bir yol bulunmadığını görmekteyiz. Eğer kendine özgü bir hükmü olduğu kabul edilir ve ana sermayenin hükmüne tabi tutulmazsa, o zaman üzerinden yeni bir yılın geçmesi beklenecek ve 200 dirhem ve daha fazla miktarda oluncaya kadar zekâtı verilmeyecektir. Buna karşılık eğer bu kazançların hükmü, sonradan katıldıkları ana sermayenin hükmü gibi kabul edilirse, o zaman hem nisap miktarı hem de yıl doldurma şartı bakımından ona tabi olacaktır.

Âlimler, belirli bir miktara ulaşan ve üzerinden belirli bir yıl geçen mallarda zekât yükümlülüğünün doğduğu hususunda icma etmişlerdir. Ayrıca söz konusu kazançların, kendi başlarına zekât gerektirecek miktarda olmasa da sonradan katılmış oldukları ana sermayenin hükmüne tabi olup kendi miktarlarının dikkate alınmaması gerektiği konusunda icma ettikleri için, bu kazançlar, kendi yıllık hesaplarına değil, katılmış oldukları ana sermayenin yıl hesabına göre değerlendirilir.

Kitabımızın buraya kadarki kısmında gümüşün zekât hükümlerini ve zekâtı gerektiren miktarını; bu konudaki icma ve ihtilaf noktalarını anlatmış olduk. Altın da sözünü ettiğimiz döküm/külçe, aynî (para), zinet eşyası, borç olarak kullanımı ve zekât nisabına ulaşmayan diğer kazanç türleriyle birlikte hesap edilmesi bakımından her yönüyle gümüş gibi olup 20 miskaldir (85 gr). Bu noktada altının külçe ya da aynî (para) veya zinet eşyası olması arasında bir fark yoktur. Eğer 20 miskal ölçüsünde olup üzerinden bir yıl geçmiş ve sahibinin de herhangi bir borcu yoksa, kırkta birini (% 2.5) vermekle mükelleftir. Bu konuda, ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Ancak 200 dirhemi aşan gümüş hakkında ihtilaf ettikleri gibi 20 miskalden fazla olan altın konusunda da görüş ayrılığına düşmüşlerdir.

Bazıları "200 dirhemin üzerindeki gümüş, 40 dirheme varmadıkça; yirmi miskalden fazla altın da 4 miskal ölçüsüne ulaşmadıkça zekâtları yoktur" demişlerdir.

Bazıları da "200 dirhem üzerindeki gümüşün ve 20 miskalden fazla gelen altının, kendi hesaplarına göre zekâtları verilir" demişlerdir. Altın konusunda 20 miskali aşan miktarın 4 miskale ulaşmadıkça zekâtının verilmeyeceğini savunanlar, bu görüşlerini, 200 dirhem üzerindeki miktarın 40 dirhem olması gerektiği yönündeki rivayetlere kıyasla öne sürmüşlerdir. Nitekim daha önce bu kitabımızın ilgili yerinde zikrettiğimiz Ömer, Ali ve İbn Ömer'den aktardıkları gümüşle alakalı rivayetler bunu göstermektedir.

Öte yandan ilim adamları, bir kişinin elindeki, üzerinden bir yıl geçmiş 10 miskal altın ve 100 dirhem gümüşün toplamda kaç (gram) altın yapacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Eğer bu 100 dirhem gümüşün kıymeti 10 dinar veya daha üzerindeyse, bu miktar, şahsın elindeki 10 miskal değerindeki aynî mala eklenir ve malın tamamının altın olması durumunda hangi oranda zekât veriliyorsa, 20 miskal yahut üzeri miktarda da aynı şekilde zekât ödenir. Ancak 10 miskal altın, 10 dinar değerindeki gümüşe oranla 10 dinardan daha düşük bir kıymette ise, o zaman söz konusu miktarın gümüş olarak değeri, adamın elindeki 100 dirheme eklenir ve malın tamamının gümüş olması durumunda nasıl zekât veriliyorsa, bunun da toplamı üzerinden zekât verilir. Ebû Hanîfe ve Süfyân bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim bize Yahya b. Osman, Nuaym > İbnü'l-Mübarek yoluyla Süfyân'ın bu kanaatini rivayet etmiştir.

Aynı şekilde Ebû Hanîfe ve Süfyân, 100 dirhem ve 10 dinar konusunda aktardığımız görüşlerinde olduğu gibi az veya çok miktardaki dinar ve dirhemlerde, her birinin diğeriyle birlikte değerinin belirlenmesi ve zekât oranı daha yüksek olana göre zekât verilmesi gerektiği görüşünü öne sürmüşlerdir.

Bazıları da "Bu iki cins şeyin her biri kendi başına zekât nisabını doldurmadıkça hiçbirinin zekâtı yoktur" demişlerdir. İbn Ebî Leyla ve Şâfiî bu kanaattedir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Böyle bir durumda ne altının ne de gümüşün kıymetlerine bakılır. Burada sadece onların oranlarına bakılmalıdır. Eğer kişinin elinde 10 dinar ve 100 dirhem varsa, zekâtı verilmesi gereken iki cins malın her birinin yarısına sahip olmuş demektir. Bu da tam bir mal hükmünde olduğu için, bu mala sahip kimsenin, her bir cinsten % 2.5 oranında zekât ödemesi gerekir. Aynı şekilde 150 dirhem gümüş ile 5 miskal altını ya da 50 dirhem gümüş ile 15 miskal altını olan bir kimse, iki maldan birinde 3/4,

diğerinde ise 1/4 oranında bir nisabı olduğu için her ikisinin oranları birbirini tamamlamış olur ve böylece zekâtını vermekle yükümlü hâle gelir.

Ancak söz konusu kişinin, elinde 50 dirhem gümüş ve 14 miskal altın varsa, zekât vermesi gerekmez. Çünkü elinde, iki maldan birinin 1/4'ü olmakla birlikte, diğerinin ise 3/4'ünden daha az bir oran vardır. Dolayısıyla oranlar birbirini tamamlamadığı için, zekât olarak hiçbir yükümlülüğü yoktur. Bu görüşü benimseyenlerden Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle demişlerdir: "Altının değeri gümüşle biçilemediği gibi gümüşün değeri de altına göre belirlenemez. Ayrıca hiçbiri diğerine değer olarak eklenemez. Ancak bu ikisinin dışında bir şeyin değeri onlara eklenebilir."

Bize Süleyman, babası yoluyla Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu görüşünü rivayet etmiştir.

Ebû Yusuf dedi ki: Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bir müddet bizimle aynı kanaati paylaşıyordu. Ancak daha sonra yukarıda bahsettiğimiz görüşüne döndü.

Mâlik'in bu konudaki görüşü ise, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü gibidir. Nitekim bu meselede ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimîn) nakledilen rivayetler, altının gümüşle birlikte zekâtının verilmesi gerektiğini savunanların görüşünü destekleyecek niteliktedir. Ancak ilgili görüşlerinin, Ebû Hanîfe'nin savunduğu (ve Ebû Yusuf'un sözünü ettiği) ilk görüş gibi mi yoksa diğer kanaati gibi mi olduğunu bilmiyoruz. Şöyle ki:

٥٧٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الْحَسَنِ، وَقَتَادَةَ، فِي رَجُلٍ لَهُ مِائَةُ دِرْهَمٍ وَعَشَرَةُ دَنَانِيرَ، قَالَا: عَلَيْهِ فِي الْعَشَرَةِ الدَّنَانِيرِ وَالْمِائَةِ دِرْهَمٍ صَدَقَتُهَا.

573- ... İbnü'l-Mübârek'in Ma'mer'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Katâde, elinde 100 dirhem ve 10 dinar olan bir adam hakkında şöyle demişlerdir: "Bu 10 dinar ve 100 dirhemin zekâtını vermesi gerekir."[821]

٥٧٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ بُكَيْرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يَقُولُ: إِنَّ مِنَ السُّنَّةِ أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَ الذَّهَبِ وَالْوَرِقِ فِي الزَّكَاةِ.

821 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 90.

574- ... Yezîd b. Ebî Habîb, Bükeyr b. Abdullah'ın şöyle dediğini işitmiştir: "Zekât verirken altınla gümüşü birlikte hesaplamak sünnettendir."

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettiklerine göre, biz de bu ihtilafı icma ettikleri benzer meselelerle ilişkilendirerek çözmek maksadıyla incelediğimizde şunu tespit ettik:

Ticaret malları altın karşılığında satıldıktan sonra o altınla (yeni) bir ticaret malı satın alınsa ve o mal da tekrar gümüş karşılığında satılsa ve bu arada bir yıl geçse, bu alım-satım işlemlerinin tamamında sadece tek bir yıl esas alınarak zekât verilir. Eğer söz konusu mal, nisap yılının bir kısmında gümüşe, bir kısmında altına ve diğer bir bölümünde de gümüş ya da altınla değer biçilen bir ticaret malına tahvil edilmişse, bütün bu hâllerdeki hükümler birleştirilir ve -yılını doldurmuş olsun veya olmasın- zekât yükümlülüğü bakımından tek bir cins mal gibi kabul edilir.

Ancak hayvanlardaki zekât hükmü böyle değildir. Nitekim elinde 5 sâime devesi bulunan bir kişi, nisap yılının tamamını doldurmadan develerini gümüş ya da altın karşılığında satsa, daha sonra da o gümüş ve altınla yeni sâime develer alsa veya elindeki sâime develeri başka sâime develer karşılığında satsa, (zekât için) nisap yılını yeniden başlatmış olur. Buna karşılık altın, gümüş ve ticaret malları konusunda farklı bir tutum izleyerek hepsinin nisap yılını tek bir yıl sayar. Bu noktada nisap yılı içerisinde malların farklı cinslere dönüşmesinin bir önemi yoktur. Zira bu cinslerin bizzat kendileri değil, gümüş ve altına göre değerleri esas alınacaktır. Dolayısıyla değer itibariyle altın ve gümüşe katılan malların hükmü, ayrı iki hüküm değil, tek bir hüküm sayılacak; altın ve gümüşün her biri diğerinden farklı değerlendirilmeyecektir. Oysa hayvanlardaki durum bunun tam tersidir; nisap yılı itibariyle devenin hükmü, davar ve sığırın hükmünden ayrıdır. Sonuç olarak altın ve gümüş, birbirlerine katılarak değerlendirilmeleri bakımından tek bir cins malın hükmü gibi olup birbirlerine katılamayan iki farklı cinsin hükmünde değildir. Nitekim Ömer *radıyallahu anh* da Himâs'a hitaben "Önce malının değerini belirle sonra da zekâtını öde" derken, o malın nisap yılı içinde dirhemlerden dinarlara, dinarlardan dirhemlere ve bir ticarî maldan ötekine dönüştüğünün bilincindeydi. Fakat Ömer, altın, gümüş ve ticaret mallarının hükümlerinin aynı olmasından dolayı yıl içindeki bu dönüşümlerine itibar etmemiştir. Çünkü bunların tamamı, zekâtı verilecek mallar olması bakımından birbirinden farklı iki cins gibi değil, aynı cins mal gibidirler. Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

SÂİME OLMAYAN HAYVANLARIN ZEKÂTI BÖLÜMÜ

Âlimler, sâime olmayan hayvanların zekâtı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İçlerinde Mâlik ve el-Leys'in olduğu bir grup âlim, bunların da zekâtının verilmesi gerektiğini belirterek sâime olan ve olmayan hayvanlar arasında herhangi bir fark gözetmemiştir. Ayrıca bu görüşü Ömer b. Abdülaziz, Rabîa ve Yahya b. Saîd el-Ensârî'den de nakletmişlerdir:

٥٧٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شُرَيْحٍ الْمُعَاوِيُّ، وَاللَّيْثُ، عَنْ طَلْحَةَ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ كَتَبَ وَهُوَ خَلِيفَةٌ: أَنْ تُؤْخَذَ الصَّدَقَةُ مِنَ الإِبِلِ الَّتِي تَعْمَلُ فِي الرِّيفِ قَالَ: حَضَرْتُ ذَلِكَ وَعَايَنْتُهُ مِنْ كِتَابِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ.

575- ... Talha b. Ebî Saîd'in rivayet ettiğine göre, Ömer b. Abdülaziz, halife olduğu sırada, taşralarda çalıştırılan develerden zekât alınmasına dair yazılı emirler göndermiştir.

(Hadisin ravisi Talha) dedi ki: "Ben bu olayın tanığıyım ve Ömer b. Abdülaziz *radıyallahu anh*'ın yazılı fermanını bizzat görüp okudum."[822]

٥٧٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: رَأَيْتُ الإِبِلَ الَّتِي تُكْرَى لِلْحَجِّ تُزَكَّى بِالْمَدِينَةِ وَيَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَرَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَغَيْرُهُمَا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ حُضُورٌ لا يُنْكِرُونَهُ، وَيَرَوْنَ ذَلِكَ مِنَ السُّنَّةِ.

576- Yunus bize, İbn Vehb yoluyla el-Leys'in şöyle dediğini rivayet etti: "Medine'de hac için kiralanan develerin zekâtının verildiğini gördüm. Bu uygulamanın canlı şahitleri olan Yahya b. Saîd, Rabîa b. Ebî Abdurrahman ve diğer ilim adamları, buna karşı çıkmıyor ve bunu sünnetten sayıyorlardı."[823]

---

822 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 25.

823 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 25.

Ancak ilim adamlarının büyük bir çoğunluğu bu konuda onlara muhalefet ederek şöyle demişlerdir: "Sâime olmayan hayvanlarda zekât yoktur." Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimsemekte ve bunu Ali b. Ebî Tâlib, Muâz b. Cebel, Câbir b. Abdullah ve tabiînden bir grup âlime dayandırmaktadırlar:

٥٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لَيْسَ فِي الْعَوَامِلِ صَدَقَةٌ.

577- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > Süfyân > Ebû İshâk yoluyla Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "(Ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan hayvanlarda zekât yoktur."[824]

٥٧٨ -حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَهُ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

578- Yine Bekkâr bize, Müemmel > Süfyân kanalıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[825]

٥٧٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْبَقَرِ الْعَوَامِلِ صَدَقَةٌ.

579- ... Leys'in Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel şöyle dedi: "(Ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan sığırlarda zekât yoktur."[826]

٥٨٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى مُثِيرَةِ الأَرْضِ زَكَاةٌ، وَلا عَلَى جَمَلِ الظَّعِينَةِ.

824 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 19.

825 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 26.

826 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 20.

580- … İbn Lehîa'nın Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Ne toprağı süren hayvanlarda ne de taşımacılıkta kullanılan devede zekât vardır."[827]

٥٨١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ مَوْلًى لِمُوسَى بْنِ طَلْحَةَ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، قَالَ: لَيْسَ فِي الْبَقَرِ الْعَوَامِلِ صَدَقَةٌ، قَالَ مُغِيرَةُ: فَأَخْبَرْتُ ذَلِكَ مُجَاهِدًا، فَقَالَ: لَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ، فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ إِبْرَاهِيمَ فَمَا عَابَهُ.

581- … Mugîre'nin, Musa b. Talha b. Ubeydullah'ın kölesinden rivayet ettiğine göre, Musa b. Talha dedi ki: "(Ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan sığırlarda zekât yoktur."

Mugîre dedi ki: Ben bu bilgiyi Mücâhid'e aktardığımda "(Evet) onlarda zekât yoktur" dedi. İbrahim'e haber verdiğimde de onu ayıplamadı.[828]

٥٨٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ عُثْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، أَنَّهُ كَانَ لَا يَرَى عَلَى الْبَقَرِ الْعَوَامِلِ شَيْئًا.

582- … Yine Amr b. Osman'ın rivayet ettiğine göre, Musa b. Talha, çalıştırılan hayvanlarda (zekât yükümlülüğü olarak) hiçbir şey olmadığı kanaatindeydi.[829]

٥٨٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ رُفَيْعٍ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَنَّهُ لَيْسَ فِي الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ الْعَوَامِلِ صَدَقَةٌ.

583- … Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, Abdülaziz b. Rufey' dedi ki: "Ömer b. Abdülaziz, (ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan deve ve sığırlarda zekât olmadığına dair bir emirname yazdırdı."[830]

827 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 19.

828 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 29-30; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 846.

829 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 846.

830 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 211.

٥٨٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، كَتَبَ أَنَّهُ لَيْسَ فِي الْبَقَرِ الْعَوَامِلِ زَكَاةٌ إِلا الْبَقَرُ الْمُبَقَّرَةُ، كَنَحْوِ الإِبِلِ الْمُؤَبَّلَةِ.

584- … İbn Lehîa'nın Yezîd b. Ebî Habîb'ten rivayet ettiğine göre, Ömer b. Abdülaziz *radıyallahu anh* "Sâime develer gibi sayılan sâime sığırlar haricinde, çalıştırılan sığırlarda zekât yoktur" şeklinde bir ferman yazdırdı.[831]

٥٨٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، أَنَّ الْحَجَّاجَ أَخْبَرَهُمْ، قَالَ: أَخْبَرَنَا فُلانٌ الطَّحَّانُ، قَالَ: سَأَلْتُ عَامِرًا الشَّعْبِيَّ، قُلْتُ: إِنَّ لِي إِبِلاً وَأَرْحًا فَهَلْ فِيهَا صَدَقَةٌ؟ قَالَ: لا.

585- … Hammâd b. Seleme'nin verdiği habere göre el-Haccâc onlara şunu bildirdi: Filanca uncu bize haber verip dedi ki: Âmir eş-Şa'bî'ye "Benim develerim ve değirmenlerim var. Onlarda zekât var mı?" diye sordum. "Hayır" dedi.[832]

٥٨٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: الْحَمُولَةُ وَالْمُثِيرَةُ أَفِيهَا صَدَقَةٌ؟، قَالَ: لا، وقال عمرو بن دينار: سمعنا ذلك.

586- … İbn Cüreyc dedi ki: Atâ'ya "Taşımacılık ve ziraatte kullandığım hayvanlarda zekât var mıdır?" diye sordum. "Hayır" dedi. Amr b. Dînâr dedi ki: "Biz bunu duymuştuk."[833]

831 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 847.

832 Tahâvî'nin bu eseri dışında başka bir kaynakta bulamadığımız bu rivayet ile ilgili olarak bir iki hususa değinmek gerekir: Öncelikle "filanca uncu" diye çevirdiğimiz kısım, metinde (fülânün et-tahhân) şeklinde geçmektedir. Buradaki et-tahhân kelimesinin, şahsa ait özel bir isim olması ihtimaline rağmen biz, metinde geçen değirmenlerden yola çıkarak bunun değirmenlerinde un öğüten bir kişiye verilmiş vasıf olarak zikredildiğini düşündük ve çeviriyi buna göre yaptık. Her ne kadar rivayetin metninde geçen ve "değirmen" anlamına gelen "(rahâ)" kelimesinin çoğul kalıbındaki "değirmenler" olarak çevirdiğimiz "(erh)" kelimesi, "kalabalık deve sürüsü" manasına gelmekteyse de bu kelimenin hemen öncesinde yine "develerden (ibil)" bahsedildiği için bu tekrar anlamsız olacaktır. Dolayısıyla meseleyi, değirmenlerinde un öğüten ve bunu yaparken muhtemelen develerini çalıştıran bir uncunun sorusuna verilen bir cevap olarak anlamak gerektiği kanaatindeyiz. Böylece rivayet, burada işlenen konuyla da uyumlu hâle gelmektedir. (Çeviren)

833 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 212.

٥٨٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْعَوَامِلِ صَدَقَةٌ.

587- … Süfyân'ın el-Mugîre'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "(Ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan hayvanlarda zekât yoktur."[834]

٥٨٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى ثَوْرٍ عَامِلٍ صَدَقَةٌ، وَلا عَلَى جَمَلِ الظَّعِينَةِ صَدَقَةٌ.

588- … Abdullah b. Müslim'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "(Tarlada) çalıştırılan bir öküzün zekâtı olmadığı gibi taşımacılıkta kullanılan devenin de zekâtı yoktur."[835]

٥٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَأَلْتُ الْحَكَمَ، وَحَمَّادًا، عَنِ الْبَقَرِ الْعَوَامِلِ، فَقَالَ الْحَكَمُ: لَيْسَ فِيهَا صَدَقَةٌ، وَقَالَ حَمَّادٌ: بَلْ فِيهَا صَدَقَةٌ.

589- … Ebû Dâvûd'un rivayet ettiğine göre, Şu'be dedi ki: el-Hakem ve Hammâd'a (ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan sığırlarda zekât olup olmadığını sordum. el-Hakem "Bunlarda zekât yoktur" derken, Hammâd "Aksine, zekât vardır" dedi.[836]

***

İlk görüşü savunan bazı âlimler ise "Sâime olan hayvan ile diğerleri arasında herhangi bir fark yoktur. Bu sebeple zekât, sâime olan hayvanlar için zorunlu olduğu kadar ziraat ve taşımacılık gibi işlerde kullanılanlar için de zorunludur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu konuda, çalıştırılan hayvanlar ile sâime olanlar arasında herhangi bir ayırım yapmamıştır" diyerek meseleyle ilgili şu rivayetleri öne sürmüşlerdir:

٥٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، وَمَالِكٌ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ يَحْيَى الْمَازِنِيَّ حَدَّثَهُمْ،

834 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 29-30.

835 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 20.

836 Sığır yerine atlardan söz edilen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 247.

عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدِ الْخُدْرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ مِنَ الْوَرِقِ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ مِنَ الإِبِلِ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ مِنَ التَّمْرِ صَدَقَةٌ.

590- … Amr b. Yahya el-Mâzinî'nin, babasından, onun da Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Beş deveden aşağısında zekât yoktur. Beş ukıyyeden az miktardaki gümüşte zekât yoktur. Beş vesk miktarının altındaki hurmada zekât yoktur."***[837]

***

Ayrıca bu görüş sahipleri şunu söylemektedirler: "Bunun yanı sıra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât toplamakla görevlendirdiği Amr b. Hazm gibi memurlarına yazdığı talimatlarında da ne sâime ne de bir takım işlerde çalıştırılan hayvanlardan söz edilmektedir. Bu da onlarla ilgili hükmün aynı olduğunu ve aralarında ayırım gözetilmediğini göstermektedir."

Ancak bu ilk görüş sahipleri aleyhine, diğer görüştekilerin de lehine sayılan delillerden biri de şudur: Konuyla ilgili olarak nakletmiş oldukları Amr b. Yahya hadisinde ***"Beş deveden aşağısında yoktur"*** ibaresinin yanı sıra ***"Beş vesk miktarının altındaki (ürünlerde) zekât yoktur"*** ifadesi de geçmektedir. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in burada sözünü ettiği veskler genel olarak alınamayacağı gibi bütün veskler için de geçerli sayılamaz. Çünkü burada belirli şartları olan bir veskten bahsedilmektedir. Şöyle ki:

Mesela; bir adamın elinde, kendi arazisinin mahsûlü olmayan beş vesk miktarında bir ürün olsa, zekâtını vermesi gerekmez. Sadece söz konusu ürünü ticarî amaçla elinde tutuyorsa ve zekâtı gerektirecek bir değere ulaşarak üzerinden de bir yıl geçmişse zekâtını vermek durumundadır.

Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Beş vesk miktarının altındaki (ürünlerde) zekât yoktur"*** sözü, muhataplarının anladığı belirli nitelikteki veskleri ifade ettiği gibi ***"Beş deveden aşağısında zekât yoktur"*** sözü de muhataplarının bildiği belirli şartları taşıyan develeri ifade etmektedir.

---

837 Buhârî, Zekât 32, 42; Müslim, Zekât 1, 3.

Öte yandan develerin zekâtına ilişkin rivayetlerden biri de Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan nakledilmektedir:

٥٩١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ فِي صَدَقَةِ الإِبِلِ: فِي خَمْسٍ شَاةٌ، وَفِي عَشْرٍ شَاتَانِ، وَفِي خَمْسَ عَشْرَةَ ثَلَاثُ شِيَاهٍ، وَفِي عِشْرِينَ أَرْبَعُ شِيَاهٍ. وَذَكَرَ فَرَائِضَ الإِبِلِ.

591- … Ebû İshâk'ın Âsım b. Damra'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* develerin zekâtıyla ilgili olarak "Beş devede bir koyun (şât[838]), on devede iki, on beşte üç, yirmide de beş koyun (zekât) vardır…" diyerek develerin zekât oranlarını sıralamıştır.[839]

***

Her ne kadar bu oranları, genel olarak bütün develer için söylemiş olsa da bizim bu bölümde bizzat Ali'den naklettiğimiz bir rivayete göre, "(ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan hayvanlarda zekât yoktur."[840] Bu da Ali *radıyallahu anh*'ın "develer"den maksadının, çalıştırılanlar değil, sâime develer olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Ebû Bekir es-Sıddîk *radıyallahu anh*'ın, zekât memuru olarak tayin ettiği Enes b. Mâlik'e gönderdiği talimatnamesinde şu kayda rastladık:

٥٩٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ لَمَّا اسْتُخْلِفَ وَجَّهَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ إِلَى الْبَحْرَيْنِ، وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ: هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا وَرَسُولُهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِهَا: فِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإِبِلِ فَمَا دُونَهَا الْغَنَمُ فِي كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ،

838 Aslında "şât" kelimesi, hem koyun hem de keçi için kullanılan ortak bir isimdir. Ancak biz yaygın olarak bilinen şekliyle koyun demeyi tercih ettik. Buna göre "koyun" dediğimiz yerlerde "keçi"nin de kastedilmiş olduğunu akıldan çıkarmamak gerekir. (Çeviren)

839 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 5-6.

840 Bk. 577 no'lu rivayet.

فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلاثِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ ثُمَّ ذَكَرَ فَرَائِضَ الإِبِلِ، ثُمَّ ذَكَرَ صَدَقَةَ الْغَنَمِ، فَقَالَ: وَصَدَقَةُ الْغَنَمِ فِي سَائِمَتِهَا إِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَذَكَرَ صَدَقَتَهَا.

592- İbrahim b. Merzûk'un bize, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > babası > Sümâme b. Abdullah b. Enes yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir es-Sıddîk halife olduğu zaman Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e göndererek ona şu talimatı yazdı: "Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerden daha fazlası isteniyorsa (fazlasını) vermesin: 24 deveden aşağı her 5 devede bir koyun vardır. Deve sayısı 25'e ulaşınca, 35 deveye kadar iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu (bintü mahâd)..." diyerek develerin zekât oranlarını zikretti. Ardından da koyunların zekât oranlarını "Sâime koyunlar 40 sayısına erişince, 120 koyuna kadar..." diye başlayarak açıkladı.[841]

٥٩٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ؛ وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَرْسَلَنِي ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ إِلَى ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ لِيَبْعَثَ إِلَيْهِ بِكِتَابِ أَبِي بَكْرٍ الَّذِي كَتَبَ لأَنَسٍ حِينَ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا، قَالَ حَمَّادٌ: فَدَفَعَهُ إِلَيَّ، فَإِذَا عَلَيْهِ خَاتَمُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِذَا فِيهِ ذِكْرُ فَرَائِضِ الصَّدَقَاتِ الَّتِي فَرَضَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّذِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا نَبِيَّهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَهَا عَلَى غَيْرِ وَجْهِهَا فَلا يُعْطِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ.

593- ... Ebû Ömer'in rivayetine göre, Hammâd dedi ki: "Sâbit el-Bünânî, Ebû Bekir'in Enes'i zekât memuru olarak gönderdiği esnada ona yazmış olduğu talimatnameyi bana vermesi için, beni Sümâme b. Abdullah'a göndermişti." Hammâd devamla şöyle dedi: "(Sümâme) o yazılı talimatı bana verdi. Üzerinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mührü bulunuyordu. İçinde ise şunlar kayıtlıydı: Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aley-*

841 Buhârî, Zekât 37, 38.

hi ve sellem'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerin dışında bir şeyler isteniyorsa onu da vermesin..." Sonra Hammâd, bizim rivayet ettiğimiz İbrahim (b. Merzûk) hadisinin aynısını aktardı.[842]

***

Hadisin başında herhangi bir sınırlama yapılmaksızın genel olarak develerden bahsedilmesine rağmen, daha sonra koyunların sâime olanlarından söz edildiğini görmekteyiz. Bu da gösteriyor ki, bir takım işlerde çalıştırılanlarla sâime olanların hükmü birbirinden farklıdır. Bu durumda sâimelerin zekât oranlarının özellikle açıklanması, diğer sâime olmayan hayvanların hükümlerinin tamamen farklı olduğu anlamına gelmektedir.

Kur'ân'da bize bahsedilen zekât yükümlülükleri, istisnasız bütün mal çeşitleri için değil, sadece belirli şartları taşıyan mallar için geçerlidir. Dolayısıyla âlimlerin burada belirli malların kastedildiğine ilişkin icmalarının içerisine ancak ona dâhil olması konusunda icma ettikleri şeyler ile geçerli bir sünnet ya da sahih bir kıyas (genel kural) yoluyla oraya dâhil olduğu tespit edilen hususların girmesi gerekmektedir.

842 Ebû Dâvûd, Zekât 5.

SÂİME HAYVANLARIN ZEKÂTI BÖLÜMÜ

Sâime hayvanların zekâtına gelince; bunlarda da zekâtın farz olduğuna ve bunların Kur'ân'da sözü edilen zekât âyetlerinin kapsamında yer aldığına ilişkin ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf yoktur.

Küçükbaş hayvanlarda, 40 sayısına ulaşıncaya dek hiçbir zekât yükümlülüğü yoktur. Eğer 40'a ulaşır ve üzerinden bir yıl geçmiş olursa zekât olarak bir koyun verilir. 40 ile 120 arasında da aynı hüküm geçerlidir. Eğer 120'den bir fazla olursa iki koyun vermek gerekir. 121'den 200'e kadar da bu hüküm geçerlidir. 200'den bir fazlası olduğunda ise üç koyun verilir. 201'den 400'e kadar da bu hüküm uygulanır. 400'e ulaştığında ise zekât olarak dört koyun verilir. Bu sayıdan sonraki her 100 koyunda zekât olarak bir koyun verilir.

Bildiğimiz kadarıyla ilim ehli arasında bu hükümlerde bir görüş ayrılığı söz konusu değildir.

Sığırlarda ise 30'a ulaşıncaya dek hiçbir zekât yoktur. Eğer 30'a ulaşır ve üzerinden bir yıl geçmiş olursa, zekât olarak bir yaşını doldurmuş ve iki yaşına basmış erkek veya dişi bir dana verilir. 30 ile 40 arasında da aynı hüküm geçerlidir. 40 sayısına erişince iki yaşını geçmiş bir düve verilir. Bundan sonraki her 30 sığırda bir dana, her 40 sığırda da bir düve verilir. Ancak 40 sığırın üzerindekilerin zekâtı konusunda Ebû Hanîfe'den iki farklı görüş rivayet edilmiştir. İlki; fazlalığın hesabına göre zekâtı verilir. Nitekim bize bu görüşü Süleyman, babasından, o Muhammed'den, o da Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. İkincisi ise; 60 sığıra ulaşıncaya dek hiçbir zekât yükümlülüğü yoktur. 60 sığırda ise iki dana vardır. Bu rakamdan sonraki her 10 sığırdan fazlasında diğer bir 10 tane daha ekleninceye kadar zekât yoktur. Buna göre her 30'da bir dana, her 40'ta da bir düve zekât vardır. Bu görüşü Ebû Hanîfe'den Esed b. Amr el-Becelî rivayet etmiştir. Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri de budur. Onların bu görüşlerini bize Süleyman, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un kendi görüşü olarak; yine Süleyman, babası kanalıyla Muhammed'in kendi kanaati olarak nakletmiştir.

Öte yandan İbnü'l-Müseyyeb, Ebû Kılâbe, ez-Zührî ve Katâde'nin de her 5 sığırda bir koyunun zekât olarak verilmesi gerektiği yönünde görüş belirttikleri rivayet edilmiştir. Biz bu kanaatin senedlerini zikretmeye gerek görmüyoruz. Zira bu görüş, dikkate alınmayan şaz görüşlerinden biridir. Üstelik onların dışındaki ilim adamları, bu konuda onlara aykırı görüştedirler. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ve onun vefatından sonra ashâbından, bu hususta söz konusu görüşe muhalif rivayetler de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٥٩٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، وَشَقِيقٍ كُلُّهُمْ عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ أَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنْ كُلِّ ثَلاثِينَ مِنَ الْبَقَرِ تَبِيعًا أَوْ تَبِيعَةً، وَمِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ مُسِنَّةً.

594- … Mesrûk ve Şakîk'in Muâz b. Cebel'den rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, onu Yemen'e gönderirken, her 30 sığırdan bir erkek veya dişi danayı ve her 40'tan da bir düveyi zekât olarak almasını emretmiştir.[843]

٥٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ أَنَّهُ أَخْبَرَهُ، أَنَّ هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فِي فَرَائِضِ الْبَقَرِ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ الثَّلاثِينَ مِنَ الْبَقَرِ صَدَقَةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ ثَلاثِينَ فَفِيهَا عِجْلٌ رَابِعٌ، وَالرَّابِعُ الْجَذَعُ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ أَرْبَعِينَ، فَإِذَا بَلَغَتْ أَرْبَعِينَ فَفِيهَا بَقَرَةٌ مُسِنَّةٌ.

595- … Abdullah b. Ebî Bekir'in Umâra[844] b. Gaziyye'ye verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sığırların zekât ölçüleri konusunda Amr b. Hazm'a hitaben yazdığı talimatında şunlar kayıtlıdır: ***"30'dan az sayıdaki sığırda zekât yoktur. Eğer 30'a ulaşırsa o zaman iki***

843 Ebû Dâvûd, Zekât 5; Tirmizî, Zekât 5.

844 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ammâr" olarak kaydedilmiştir. Nitekim 602 no'lu rivayette de Umâra olarak geçmektedir. (Çeviren)

yaşına basmış bir buzağı verilir. 40 sayısına ulaşıncaya kadarki hüküm budur. 40'ı bulunca da iki yaşını geçmiş bir düve verilir."[845]

٥٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّ مُعَاذًا أَخَذَ مِنْ ثَلَاثِينَ بَقَرَةً تَبِيعًا، وَمِنْ أَرْبَعِينَ بَقَرَةً مُسِنَّةً، وَأُتِيَ بِمَا دُونَ ذَلِكَ، فَأَبَى أَنْ يَأْخُذَ مِنْهُ، وَقَالَ: لَمْ أَسْمَعْ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِ شَيْئًا حَتَّى أَلْقَاهُ فَأَسْأَلَهُ فِيهِ، فَتُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ أَنْ يَقْدُمَ مُعَاذٌ.

596- ... Humeyd b. Kays'ın, Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, Muâz, 30 sığırdan bir erkek dana, 40 sığırdan da bir düve zekât almıştır. Fakat bu rakamlardan daha az miktardaki sığırlar söz konusu olunca bunlardan zekât almayı kabul etmeyerek "Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den herhangi bir şey duymadım. Ona varıp bu meseleyi sorayım" demiştir. Ancak Muâz gelmeden önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* vefat etmiştir.[846]

٥٩٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي ثَلَاثِينَ بَقَرَةً تَبِيعٌ، وَفِي أَرْبَعِينَ بَقَرَةً مُسِنَّةٌ.

597- ... Âsım b. Damra'nın rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh,* 30 sığırdan bir erkek dana; 40 sığırdan da bir düve zekât almıştır.[847]

***

Bu rivayetlerdeki "30'a kadar" ve "40'a kadar" kayıtları, bunlardan daha az miktardakilerin hükümlerinin farklı olduğunu göstermektedir. Bunun delillerinden biri de, Muâz'ın söz konusu sayılardan daha az miktardaki hayvanlardan hiçbir şey almamasıdır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona belirlemiş olduğu nisap sınırları, onun altındaki miktardan da zekât almasını mübah kılmamaktadır.

845 Mâlik b. Enes, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I, 311, Beyrut, Dâru Sâdır.

846 Mâlik, Zekât 24; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 26.

847 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 22.

Develerin zekâtına gelince; bunlarda da 5 deveye kadar hiçbir şey yoktur. Eğer 5 deve olur ve üzerinden de bir yıl geçerse bir koyun verilir. Aynı hüküm 5 ilâ 10 deve arasında da geçerlidir. 10 deve olunca da iki koyun verilir. 15 deveye kadar bu hüküm böyledir. 15 deveye ulaştığında üç koyun verilir. Bu hüküm 20 deveye kadar geçerli olup 20 deve olduğunda dört koyun verilmesi gerekir. Yine 25 deve oluncaya kadar bu hüküm geçerlidir. 25 deve olursa iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu verilir.

Bildiğimiz kadarıyla bu konuda ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Sadece Ali b. Ebî Tâlib'den nakledilen bir rivayette özellikle 25 devenin zekâtı hususunda farklı bir görüşten söz edilmektedir. Bu rivayete göre Ali *radıyallahu anh*, "25 devede beş koyun; eğer 26 olursa iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu verilmesi gerekir" demektedir.

٥٩٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ.

598- Nitekim bize İbrahim b. Merzûk, Vehb b. Cerîr > Şu'be > Ebû İshâk > Âsım b. Damra yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan bu rivayeti nakletti.[848]

***

Ancak bu görüş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* başta olmak üzere Ebû Bekir ve Ömer'in zekât toplamakla görevlendirdikleri memurlarına gönderdikleri yazılı zekât talimatlarını içeren rivayetlere aykırıdır ve bu sebeple reddedilmiştir. Şöyle ki:

٥٩٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَنَسٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ لَمَّا اسْتُخْلِفَ وَجَّهَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ إِلَى الْبَحْرَيْنِ وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ: هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ، الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا رَسُولَهُ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلا يُعْطِهَا، وَفِي أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإِبِلِ فَمَا دُونَهَا الْغَنَمِ فِي كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلاثِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ أُنْثَى، فَإِذَا بَلَغَتْ سِتًّا وَثَلاثِينَ إِلَى خَمْسٍ وَأَرْبَعِينَ فَفِيهَا بِنْتُ لَبُونٍ.

848 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 5-6.

599- İbrahim b. Merzûk bize nakledip dedi ki: Muhammed b. Abdullah el-Ensârî bize rivayet edip dedi ki: Babamın bizzat bana Sümâme b. Abdullah b. Enes yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir es-Sıddîk halife olduğu zaman Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e göndererek ona şu talimatı yazdı: "Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerden daha fazlası isteniyorsa (fazlasını) vermesin: 24 deveden aşağı her 5 devede bir koyun vardır. Deve sayısı 25'e ulaşınca, 35 deveye kadar iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu verilir. 36'dan 45'e kadar ise üç yaşına basmış dişi deve verilir."[849]

٦٠٠ -وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخَذْتُ مِنْ ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَنَسٍ كِتَابًا زَعَمَ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ كَتَبَهُ لأَنَسٍ حِينَ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا، وَعَلَيْهِ خَاتَمُ أَبِي بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَخَاتَمُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَتَبَهُ لَهُ، فَإِذَا فِيهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَهَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا رَسُولَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلاَ يُعْطِهَا: فِيمَا دُونَ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإِبِلِ الْغَنَمِ فِي كُلِّ خَمْسٍ ذَوْدٍ شَاةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ إِلَى خَمْسٍ وَثَلاثِينَ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ فِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ فَابْنُ لَبُونٍ ذَكَرٌ.

600- Yine bize er-Rabî' el-Murâdî, Esed yoluyla Hammâd b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Ebû Bekir'in Enes'i zekât memuru olarak gönderdiği sırada ona yazmış olduğu talimatnameyi Sümâme b. Abdullah'tan aldım. Üzerinde hem Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem de Ebû Bekir'in mühürleri bulunuyordu. İçinde ise şunlar kayıtlıydı: Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerin dışında bir şeyler isteniyorsa onu da vermesin: 24 deveden aşağı her 5 devede bir koyun vardır. Deve sayısı 25'e ulaşınca, 35 deveye kadar iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu verilir.

849 Buhârî, Zekât 37, 38.

Şayet iki yaşına basmış dişi deve yavrusu yoksa, üç yaşına basmış erkek deve de olur."[850]

٦٠١ - حَدَّثَنَا بَكَّرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَرْسَلَنِي ثَابِتٌ الْبُنَانِيُّ إِلَى ثُمَامَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَنَسٍ لِيَبْعَثَ إِلَيْهِ بِكِتَابِ أَبِي بَكْرٍ الَّذِي كَتَبَهُ لِأَنَسٍ حِينَ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا، قَالَ حَمَّادٌ: فَدَفَعَهُ إِلَيَّ، فَإِذَا فِيهِ خَاتَمُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِذَا فِيهِ ذِكْرُ فَرَائِضِ الصَّدَقَاتِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا نَبِيَّهُ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ سَوَاءً.

601- Bekkâr bize, Ebû Ömer[851] yoluyla Hammâd'ın şöyle dediğini aktardı: "Sâbit el-Bünânî, Ebû Bekir'in Enes'i zekât memuru olarak gönderdiği esnada ona yazmış olduğu talimatnameyi bana vermesi için, beni Sümâme b. Abdullah'a göndermişti. Hammâd devamla "(Sümâme) o yazılı talimatı bana verdi. Üzerinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mührü bulunuyordu. İçinde ise şunlar kayıtlıydı: Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa..." diyerek bir önceki er-Rabî' el-Murâdî'nin hadisinin aynısını zikretmiştir.[852]

٦٠٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ غَزِيَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، فَرِيضَةُ الْإِبِلِ لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسٍ مِنَ الْإِبِلِ صَدَقَةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا فَفِيهَا شَاةٌ إِلَى تِسْعٍ، فَإِذَا بَلَغَتْ عَشْرًا فَفِيهَا شَاتَانِ إِلَى أَرْبَعَ عَشْرَةَ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسَ عَشْرَةَ فَفِيهَا ثَلَاثُ شِيَاهٍ إِلَى تِسْعَ عَشْرَةَ، فَإِذَا بَلَغَتْ عِشْرِينَ فَفِيهَا

850 Ebû Dâvûd, Zekât 5.

851 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Ebû Amr" olarak kaydedilmiştir. Oysa hem 593 no'lu rivayette, hem de Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da (XV, 19) "Ebû Ömer" olarak geçmektedir. (Çeviren)

852 Ebû Dâvûd, Zekât 5.

أَرْبَعُ شِيَاهٍ إِلَى أَرْبَعٍ وَعِشْرِينَ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ إِلَى خَمْسٍ وَثَلَاثِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ، فَإِنْ لَمْ تُوجَدِ ابْنَةُ مَخَاضٍ فَابْنُ لَبُونٍ ذَكَرٌ.

602- Yunus'un bize, İbn Vehb > İbn Lehîa isnadıyla naklettiği ve Abdullah b. Ebî Bekir b. Amr b. Hazm'ın Umâra b. Gaziyye'ye verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a hitaben yazdığı talimatında şunlar kayıtlıydı: ***"Develerin zekât ölçüleri: 5'ten az sayıdaki devede zekât yoktur. Eğer 5'i bulursa 9'a kadar bir koyun verilir. 10 deve olduğunda 14 deveye kadar zekâtı iki koyundur. Şayet 15 deveye ulaşırsa 19 deveye kadar üç koyun verilir. 20 deve olması hâlinde 24 deveye kadar zekâtı dört koyundur. Eğer develerin sayısı 25'e varırsa 35 deveye kadar iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu verilir. Şayet iki yaşına basmış dişi deve yoksa, üç yaşına basmış erkek deve de olur."***[853]

٦٠٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: هَذِهِ نُسْخَةُ كِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّذِي كَتَبَ فِي الصَّدَقَةِ، وَهِيَ عِنْدَ آلِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: أَقْرَأَنِيهَا سَالِمٌ، وَعَبْدُ اللهِ ابْنَا عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَوَعَيْتُهَا عَلَى وَجْهِهَا، هِيَ الَّتِي نَسَخَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ سَالِمٍ، وَعَبْدِ اللهِ ابْنَيِ ابْنِ عُمَرَ، حِينَ أُمِّرَ عَلَى الْمَدِينَةِ وَأَمَرَ عُمَّالَهُ بِالْعَمَلِ بِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

603- Yine Yunus'un bize, İbn Vehb > Yunus b. Yezîd yoluyla verdiği habere göre, İbn Şihâb "Bu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât konusunda yazmış olduğu talimatnamesinin bir nüshasıdır. Bu nüsha, Ömer b. el-Hattâb ailesinin elindedir. Bunu bana Abdullah b. Ömer'in oğulları Sâlim ve Abdullah okuttular, ben de onu olduğu gibi ezberleyip kavradım. Ayrıca bu, Ömer b. Abdülaziz'in Medine'ye vali tayin edildiği dönemde[854] İbn Ömer'in oğulları Sâlim ve Abdullah'ın elindeki nüshadan istinsah ederek

---

853 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*, I, 301.

854 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada, "vali tayin edilinceye kadar" anlamı veren "(hattâ)" edatı geçmektedir. Biz bu cümleyi, 612 no'lu rivayette de kaydedildiği gibi Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı (IV, 375) ve Beyhakî'nin *es-Sünenü'l-kübra*'sı (IV, 90) gibi kaynaklarda geçen ve "vali tayin edildiği dönemde" manasını veren "(hîne)" edatını dikkate alarak çevirdik. (Çeviren)

aldığı ve (halife olduktan sonra) uygulanması için valilelerine talimat verdiği nüshadır" dedi ve önceki hadisin aynısını zikretti.[855]

٦٠٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ يَحْيَى، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلامِ بْنُ حَارِثٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبِي خَالِدٍ الدَّالانِيِّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الصَّايِغِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِي خَمْسٍ وَعِشْرِينَ مِنَ الإِبِلِ بِنْتُ مَخَاضٍ، فَإِنْ لَمْ تَكُنِ ابْنَةُ مَخَاضٍ فَابْنُ لَبُونٍ ذَكَرٌ.

604- ... İbrahim es-Sâiğ'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"25 devede iki yaşına basmış bir dişi deve zekât olarak verilir. Şayet iki yaşına basmış dişi deve yoksa, üç yaşına basmış erkek deve de olur."***[856]

٦٠٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يَأْخُذُ صَدَقَاتِ الإِبِلِ عَلَى هَذَا الْكِتَابِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

605- ... Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer, Ömer b. el-Hattâb'ın develerin zekâtını bu yazılı talimata göre aldığını belirttikten sonra söz konusu hadisin aynısını aktardı.[857]

٦٠٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ آسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ: فِي خَمْسٍ مِنَ الإِبِلِ شَاةٌ، وَفِي عَشْرٍ شَاتَانِ، وَفِي خَمْسَ عَشْرَةَ ثَلاثُ شِيَاهٍ، وَفِي عِشْرِينَ أَرْبَعُ شِيَاهٍ، فَإِذَا كَانَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ، فَإِنْ لَمْ تَكُنْ فِي الإِبِلِ ابْنَةُ مَخَاضٍ، فَابْنُ لَبُونٍ.

606- Ahmed b. Dâvûd'un bize, Abdullah b. Muhammed b. Esmâ > İbnü'l-Mübârek > Ma'mer kanalıyla Abdullah b. Ebî Bekir b. Amr b. Hazm'dan,

855 Ebû Dâvûd, Zekât 5; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 90.

856 Bu senedle gelen rivayet için bk. Hatîb el-Bağdâdî, Muvaddahu evhâmi'l-cem ve't-tefrîk, I, 376, thk. A. Emin Kal'acî, Beyrut 1407.

857 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 9; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 805.

onun da babası yoluyla dedesinden aktardığı bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Amr b. Hazm'a gönderdiği talimatında şunlar kayıtlıydı: ***"5 devede zekât olarak bir koyun verilir. 10 devenin zekâtı iki koyun; 15 deveninki üç koyundur. 20 deve olması hâlinde dört koyun verilir. Eğer develerin sayısı 25'e varmışsa, iki yaşına basmış bir dişi deve verilir. Şayet iki yaşına basmış dişi deve yoksa, üç yaşına girmiş erkek deve de olur."***[858]

٦٠٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ هَرِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: لَمَّا اسْتُخْلِفَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ أَرْسَلَ إِلَى الْمَدِينَةِ يَلْتَمِسُ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّدَقَاتِ، وَكِتَابَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَوَجَدَ عِنْدَ آلِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فِي الصَّدَقَاتِ، وَوَجَدَ عِنْدَ آلِ عُمَرَ كِتَابَ عُمَرَ فِي الصَّدَقَاتِ مِثْلَ كِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَسْخًا، فَحَدَّثَنِي عَمْرٌو أَنَّهُ طَلَبَ إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنْ يَنْسَخَهُ مَا فِي ذَيْنِكَ الْكِتَابَيْنِ، فَنَسَخَ لَهُ مَا فِي هَذَا الْكِتَابِ، فَكَانَ مِمَّا فِيهِ أَنَّ الإِبِلَ لَيْسَ فِيهَا شَيْءٌ، حَتَّى تَبْلُغَ خَمْسًا، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا فَفِيهَا شَاةٌ حَتَّى تَبْلُغَ تِسْعًا، فَإِذَا زَادَتْ وَاحِدَةً فَفِيهَا شَاتَانِ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ أَرْبَعَ عَشْرَةَ، فَإِذَا زَادَتْ وَاحِدَةً فَفِيهَا ثَلَاثُ شِيَاهٍ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ تِسْعَ عَشْرَةَ، فَإِذَا زَادَتْ وَاحِدَةً فَفِيهَا أَرْبَعُ شِيَاهٍ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ أَرْبَعًا وَعِشْرِينَ، فَإِذَا صَارَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ فَفِيهَا ابْنَةُ مَخَاضٍ، فَإِنْ لَمْ تُوجَدْ فِي الإِبِلِ ابْنَةُ مَخَاضٍ فَابْنُ لَبُونٍ ذَكَرٌ.

607- Yine bize Ali b. Şeybe, Yezîd b. Harun > Habîb b. Ebî Habîb > Amr b. Herim[859] yoluyla Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Ömer b. Abdülaziz, halife olduğunda, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ömer b. el-Hattâb'ın zekât konusundaki talimatlarını ihtiva eden yazılı belgeleri araştırmak üzere Medine'ye haber gönderdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a göndermiş olduğu yazılı talimatı Amr b. Hazm'ın ailesinin elinde; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in talimatının bir kopyası sayılan, Ömer'in zekâtlarla ilgili talimatının

---

858 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 4-5; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 806.

859 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Herim" ismi, yanlışlıkla "Hazm" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

da Ömer'in ailesinin yanında bulunduğunu tespit etti." (Habîb dedi ki:) "Amr bana, Ömer b. Abdülaziz'in, Muhammed b. Abdurrahman'dan, bu iki talimattaki bilgileri kopyalaması talebinde bulunduğunu aktardı. Bunun üzerine Muhammed, o talimatlardaki bilgileri kopyaladı. İçinde şunlar kayıtlıydı: 5'ten az sayıdaki devede zekât yoktur. Eğer 5'i bulursa 9'a kadar bir koyun verilir. 10 deve olduğunda 14 deveye kadar zekâtı iki koyundur. Şayet 15 deveye ulaşırsa 19 deveye kadar üç koyun verilir. 20 deve olması hâlinde 24 deveye kadar zekâtı dört koyundur. Eğer develerin sayısı 25'e varırsa 35 deveye kadar iki yaşına basmış bir dişi deve verilir. Şayet iki yaşına basmış dişi deve yoksa, üç yaşına basmış erkek deve de olur."[860]

***

Bütün bu rivayetler, 25 devede beş koyunun zekât olarak verileceği yönünde Ali *radıyallahu anh*'dan nakledilen (598 no'lu) rivayeti geçersiz kılmaktadır. Üstelik Süfyân es-Sevrî, söz konusu rivayetin Ali'ye ait, sahih bir rivayet olmasını reddederek şöyle demiştir: "Ali *-kerremellahu vecheh-* bunu söylemeyecek kadar ilim sahibi biridir."

Ayrıca aklî delil de (nazar), Ali'den aktardığımız rivayetin geçersizliğini, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Bekir ve Ömer'den aktarılan rivayetin de isabetliliğini göstermektedir. Şöyle ki: 1'den 25'e kadar olan develerin hükmüne dikkat ettiğimizde, belirli sayılarda belirli bir zekât oranının söz konusu olduğunu, o sayıdan sonra da diğer belirli bir sayıya ulaşmadıkça ilgili oranda bir değişiklik olmadığını görmekteyiz. Aynı şekilde 26 sayısından sonra da belirli bir sayıya varmadıkça zekât oranında herhangi bir değişiklik olmamakta ve yeni bir zekât oranını gerektirmemektedir. Buna kıyasla 25 sayısının hükmünün de böyle olması gerekir. Eğer bu sayıda belirli bir zekât oranı varsa, söz konusu sayı belirli bir miktara ulaşmadıkça herhangi bir zekât yükümlülüğü olmamalıdır.

Öte yandan naklettiğimiz rivayetlerde "Eğer iki yaşına basmış dişi deve yoksa, üç yaşına basmış erkek deve de olur" ifadesini de aktarmıştık. İlim adamlarının ihtilaf ettiği konulardan biri de budur.

Bazıları şöyle demişlerdir: "Eğer 25 deve içerisinde iki yaşına basmış dişi bir deve yavrusu yoksa, üç yaşına girmiş erkek deve verilmesi gerekir." Mâlik ve Şâfiî bu görüşü savunanlardandır.

---

860 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 5; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 800 vd.

Bazıları da şunu savunmuşlardır: "Bu miktardaki develerde üç yaşına girmiş bir erkek deve değil, söz konusu 25 deve arasından çıkan ya da deve sahibinin, o sürü dışından getirdiği iki yaşına basmış bir dişi deve veya onun değerinde dirhem ya da dinar vermesi gerekir." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-* bu konudaki görüşleri böyleydi.

Bu konudaki bütün rivayetler Mâlik ve Şâfiî'den aktardığımız görüşü desteklemektedir. Sadece İbrahim b. Merzûk kanalıyla Muhammed b. Abdullah'tan rivayet ettiğimiz (592 ve 599 no'lu) hadislerde söz konusu ifade bulunmamakta; Hammâd b. Seleme'nin Sümâme'den aktardığı (600 ve 601 no'lu) hadislerde geçmektedir. Ayrıca İbrahim b. Merzûk'un yine Sümâme'den naklettiği (599 no'lu) rivayette de böyle bir lafız yoktur. Üstelik Muhammed b. Abdullah da babası kanalıyla Sümâme'den naklettiği rivayeti semâ yoluyla[861] almıştır.

Aklî delil ise (nazar) Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in bu husustaki görüşlerinin doğruluğunu ispatlamaktadır. Şöyle ki: Deve zekâtlarının hiçbirinde söz konusu (üç yaşına girmiş erkek) devenin verilebileceğine ilişkin bir kayıt geçmemektedir. Bu zekâtlarda sadece iki yaşına basmış dişi develer, üç yaşına basmış dişi develer, dört yaşına basmış dişi develer, beş yaşına basmış dişi develer ve dişi koyunlar vardır. Küçükbaşların erkek olanlarının alınması da yasaklanmıştır. Dolayısıyla aklî yaklaşıma göre üç yaşına basmış erkek develerin burada yer almaması gerekir.

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ve ashâbından gelen rivayetler aklî yaklaşımdan daha üstündür. Bu noktada ilgili rivayetlerin Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'e muttasıl (kesintisiz) bir yolla

---

861 Semâ, hadis usulünde hadis rivayet metotlarından biri ve en önemlisidir. Hadisin rivâyeti, bizzat şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek, ondan işitmek suretiyle gerçekleşir. Bu noktada Tahâvî'nin ilgili 599 no'lu hadiste Muhammed b. Abdullah'ın, babasından bizzat bu hadisi işiterek aldığını, dolayısıyla rivayetin diğer rivayet metotlarıyla nakledilen hadislerden daha sağlam olduğunu ima ettiği anlaşılmaktadır. Oysa rivayette görüldüğü kadarıyla Muhammed b. Abdullah, bu hadisi sema yoluyla aldığını gösterecek şekilde babasından bizzat işitmekle beraber, babası, Sümâme'den sema yöntemiyle almamış; hadis usulündeki eda sıgalarından biri olan "an" lafzını kullanmıştır. "An" lafzı, "...den, dan" anlamı veren bir harftir ve kendisinden rivayet alınan kimseyle kesin olarak görüşülüp rivayet alındığı anlamına gelmez. Bu tür rivayetlerin kabulü için ravinin adaletli olması, hocasının adını çeşitli sebeplerle gizleyen biri olmaması ve onunla görüşmüş olması gibi şartlar öne sürülmüştür. Ayrıntılı bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 21, 355. (Çeviren)

ulaşmış olmadığı kanaatindeyiz. Eğer muttasıl bir yolla onlara ulaşmış olsaydı mutlaka gereğini yaparlardı. Çünkü hiç kimsenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (koyduğu) hükmünden geri durma hakkı yoktur.

Öte yandan develerin sayısı 25'i geçtiğinde 36'ya kadar 25 sayısında olduğu gibi iki yaşına basmış dişi bir deve verilir. 36 ilâ 46 deve arasında üç yaşına basmış dişi bir deve vardır. 46 ilâ 61 arası develer için dört yaşına basmış dişi bir deve verilir. 61 ilâ 76 arasında beş yaşına girmiş dişi bir deve verilir. 76 ilâ 91 arası develer için üç yaşına basmış iki dişi deve verilir. 91'den sonra 120'ye kadar dört yaşına basmış iki dişi deve verilir. Bu bölümde develerin zekâtına dair naklettiğimiz rivayetlerin her birinde geçen oranlar bu şekilde olup bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir.

Ancak 120 devenin üzerindeki oranlarda görüş ayrılığı vardır. Âlimler bu hususta üç farklı görüş öne sürmüşlerdir. Bir grup "120'nin üzerindeki sayılarda, her 40 deve için üç yaşına basmış bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına basmış bir dişi deve verilir" demiştir. Mâlik ve Şâfiî bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim bu mesele, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ebû Bekir ve Ömer'in zekâtla ilgili yazılı talimatlarında da böyle rivayet edilmektedir. Nitekim;

٦٠٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسٍ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ لَمَّا اسْتُخْلِفَ وَجَّهَ أَنَسًا إِلَى الْبَحْرَيْنِ وَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ، فَذَكَرَ حَدِيثَ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الَّذِي رُوِّينَاهُ فِي الْفَصْلِ الَّذِي قَبْلَ هَذَا الْفَصْلِ، وَسَاقَ فِيهِ فَرَائِضَ الإِبِلِ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهَا، حَتَّى تَبْلُغَ سِتًّا وَسَبْعِينَ، قَالَ: فَفِيهَا ابْنَتَا لَبُونٍ، فَإِذَا بَلَغَتْ إِحْدَى وَتِسْعِينَ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْجَمَلِ، فَإِذَا زَادَتْ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ.

608- Bize İbrahim b. Merzûk, "Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > babası > Sümâme b. Abdullah b. Enes yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir es-Sıddîk halife olduğu zaman Enes b. Mâlik'i Bahreyn'e göndererek ona şu talimatı yazdı" dedikten sonra bizim bir önceki meselede rivayet ettiği-

miz Muhammed b. Abdullah hadisini[862] zikredip orada naklettiğimiz şekliyle develerin zekât oranlarını 76 sayısına kadar aktardı ve şöyle dedi: "76 devede üç yaşına basmış iki dişi deve verilir. Eğer develer 91'e ulaşmışsa 120'ye kadar erkek deveyle çiftleşmeye elverişli nitelikte dört yaşına basmış iki dişi deve verilir. 120'nin üzerindeki sayılarda ise her 40 deve için üç yaşına basmış bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına basmış bir dişi deve verilir."

٦٠٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَرْسَلَنِي ثَابِتٌ إِلَى ثُمَامَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ حَدِيثَهُ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ فِي الْفَصْلِ الَّذِي قَبْلَ هَذَا، وَذَكَرَ فِيهِ: فَمَا زَادَ عَلَى الْعِشْرِينَ وَالْمِائَةِ مِثْلَ مَا ذَكَرْنَا فِي حَدِيثِ ابْنِ مَرْزُوقٍ عَنِ الْأَنْصَارِيِّ.

609- Yine bize er-Rabî' el-Murâdî'nin, Esed'den rivayet ettiğine göre Hammâd "Sâbit beni Sümâme'ye gönderdi..." dedikten sonra bundan önceki meselede zikrettiğimiz hadisi[863] nakletti. O hadiste "120'nin üzerindeki sayılarda..." ifadesinden sonraki kısım, İbn Merzûk kanalıyla el-Ensârî'den naklettiğimiz hadisin aynısıdır.

٦١٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

610- Aynı şekilde bize Ebû Bekre, "Ebû Ömer yoluyla Hammâd bize şunu haber verdi" dedikten sonra aynı isnadla söz konusu hadisi rivayet etti.[864]

٦١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، فَذَكَرَ فَرِيضَةَ الْإِبِلِ عَلَى مَا ذَكَرْنَاهَا فِي هَذَا الْفَصْلِ، وَقَالَ فِيهَا: فَمَا زَادَ عَلَى الْعِشْرِينَ وَالْمِائَةِ فَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ، وَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ.

611- Yine Yunus bize, "İbn Vehb'in İbn Lehîa'dan naklettiği ve Abdullah b. Ebî Bekir b. Amr b. Hazm'ın Umâra b. Gaziyye'ye verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a hitaben yazdığı ta-

862 Bk. 592 ve 599 no'lu hadisler.

863 Bk. 600 ve 601 no'lu hadisler.

864 Bk. 601 no'lu hadis.

limatında şunlar kayıtlıydı" dedikten sonra bu bölümde zikrettiğimiz şekliyle develerin zekât oranlarından bahsetmekte ve talimatta şöyle denilmektedir: "120'nin üzerindeki her 50 deve için dört yaşına basmış bir dişi deve; her 40 deve için de üç yaşına basmış bir dişi deve verilir."[865]

٦١٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: نُسْخَةُ كِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الَّتِي كَتَبَ فِي الصَّدَقَةِ، وَهِيَ عِنْدَ آلِ عُمَرَ أَقْرَأَنِيهَا سَالِمٌ وَعَبْدُ اللهِ ابْنَا عُمَرَ، فَوَعَيْتُهَا عَلَى وَجْهِهَا، وَهِيَ الَّتِي نَسَخَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ سَالِمٍ، وَعَبْدِ اللهِ ابْنَي ابْنِ عُمَرَ حِينَ أُمِّرَ عَلَى الْمَدِينَةِ، وَأَمَرَ عُمَّالَهُ بِالْعَمَلِ بِهَا، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

612- Yunus'un bize, İbn Vehb > Yunus b. Yezîd yoluyla verdiği habere göre, İbn Şihâb "Bu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât konusunda yazmış olduğu talimatnamenin nüshasıdır. Bu nüsha, Ömer b. el-Hattâb ailesinin elindedir. Bunu bana Abdullah b. Ömer'in oğulları Sâlim ve Abdullah okuttular, ben de onu olduğu gibi ezberleyip kavradım. Bu, Ömer b. Abdülaziz'in Medine'ye vali tayin edildiği dönemde İbn Ömer'in oğulları Sâlim ve Abdullah'tan istinsah ederek aldığı ve daha sonra uygulanması için valilelerine talimat verdiği nüshadır" dedi ve bu hadisin aynısını zikretti.[866]

٦١٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَ لِعَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فَرَائِضَ الإِبِلِ فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

613- ... Abdullah b. Ebî Bekir b. Amr b. Hazm'dan, onun da babası yoluyla dedesinden aktardığına göre, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Amr b. Hazm'a develerin zekât oranlarını yazdı" dedikten sonra hadisin aynısı zikretti.[867]

---

865 Bk. 602 no'lu hadis.

866 Bk. 603 no'lu hadis.

867 Bk. 606 no'lu hadis.

٦١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ كَانَ يَأْخُذُ عَلَى هَذَا الْكِتَابِ، فَذَكَرَ فَرَائِضَ الإِبِلِ وَفِيمَا ذَكَرَ مِنْهَا أَنْ مَا زَادَ عَلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ.

614- ... Yine Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer, Ömer b. el-Hattâb'ın develerin zekâtını bu yazılı talimata göre aldığını belirttikten sonra develerin zekât oranlarını zikretti. Talimatta yer alan bilgilerden biri de şöyleydi: "120'nin üzerindeki her 40 deve için üç yaşına basmış bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına basmış bir dişi deve verilir.[868]

٦١٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلامِ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الصَّائِغِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي فَرَائِضِ الإِبِلِ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ، ثُمَّ قَالَ: فَإِذَا زَادَتْ فَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ بِنْتُ لَبُونٍ، وَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ.

615- ... Keza İbrahim es-Sâiğ'in Nâfi kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* 120'ye kadarki develerin zekât oranlarını belirttikten sonra şöyle demiştir: ***"Eğer bundan fazla olursa, her 40 deve için üç yaşına basmış bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına basmış bir dişi deve verilir."***[869]

***

Diğer bir grup âlim de şöyle demiştir: 120'den fazlası için 130'a kadar dört yaşına basmış iki dişi deve dışında herhangi bir zekât yoktur. 130 sayısına ulaştığında ise üç yaşına basmış iki dişi deve ve dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir. Bundan sonraki her on sayıda bu oranlama devam eder ve nihayetinde her 40 deve için üç yaşına basmış bir dişi deve, her 50 deve için de dört yaşına basmış bir dişi deve verilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve Ömer b. el-Hattâb'ın zekâta dair yazılı talimatlarında da böyle rivayet edilmiştir:

---

868 Bk. 605 no'lu hadis.

869 Bk. 604 no'lu hadis.

٦١٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَبِيبُ بْنُ أَبِي حَبِيبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ هَرِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الأَنْصَارِيُّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا اسْتُخْلِفَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ أَرْسَلَ إِلَى الْمَدِينَةِ يَلْتَمِسُ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الصَّدَقَاتِ، وَكِتَابَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَوَجَدَ عِنْدَ آلِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ كِتَابَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فِي الصَّدَقَاتِ، وَوَجَدَ عِنْدَ آلِ عُمَرَ كِتَابَ عُمَرَ فِي الصَّدَقَاتِ مِثْلَ كِتَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَسَخْنَا، فَحَدَّثَنِي عَمْرٌو: أَنَّهُ طَلَبَ إِلَى مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَنْ يَنْسَخَهُ مَا فِي ذَيْنِكَ الْكِتَابَيْنِ فَنَسَخَ مَا فِي هَذَا الْكِتَابِ، فَكَانَ مِمَّا فِي ذَلِكَ الْكِتَابِ أَنَّ الإِبِلَ إِذَا زَادَتْ عَلَى تِسْعِينَ وَاحِدَةً فَفِيهَا حِقَّتَانِ طَرُوقَتَا الْفَحْلِ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ عِشْرِينَ وَمِائَةً، فَإِذَا بَلَغَتْ عِشْرِينَ وَمِائَةً فَلَيْسَ فِيمَا زَادَ فِيهَا دُونَ الْعَشْرِ شَيْءٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ ثَلاثِينَ وَمِائَةً فَفِيهَا ابْنَتَا لَبُونٍ وَحِقَّةٌ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ أَرْبَعِينَ وَمِائَةً، فَإِذَا كَانَتْ أَرْبَعِينَ وَمِائَةً فَفِيهَا حِقَّتَانِ وَابْنَةُ لَبُونٍ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ خَمْسِينَ وَمِائَةً، فَإِذَا كَانَتْ خَمْسِينَ وَمِائَةً فَفِيهَا ثَلاثُ حِقَاقٍ، ثُمَّ أَجْرَى الْفَرْضَ كَذَلِكَ حَتَّى تَبْلُغَ ثَلاثَ مِائَةٍ، فَإِذَا بَلَغَتْ ثَلاثَ مِائَةٍ فَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ، وَفِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ.

616- Habîb b. Ebî Habîb, Amr b. Herim yoluyla Muhammed b. Abdurrahman el-Ensârî'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Ömer b. Abdülaziz halife olduğunda, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ömer b. el-Hattâb'ın zekât konusundaki talimatlarını ihtiva eden yazılı belgeleri araştırmak üzere Medine'ye haber gönderdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Amr b. Hazm'a göndermiş olduğu yazılı talimatı Amr b. Hazm'ın ailesinin elinde; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in talimatının bir kopyası olan Ömer'in zekâtlarla ilgili talimatının da Ömer ailesinin yanında bulunduğunu tespit etti." (Habîb dedi ki) "Amr bana, Ömer b. Abdülaziz'in, Muhammed b. Abdurrahman'dan, bu iki talimattaki bilgileri kopyalaması talebinde bulunduğunu aktardı. Bunun üzerine Muhammed de o talimatlardaki bilgileri kopyaladı. O talimatta şöyle bir bilgi de kayıtlıydı: Eğer develer 91'e ulaşmışsa 120'ye kadar erkek deveyle çiftleşmeye elverişli nitelikte dört yaşına basmış iki dişi deve verilir. 120 deve olduğunda 130'un altındaki artışlarda herhangi bir zekât yoktur. 130'a vardığında 140'a kadar üç yaşına basmış iki dişi deve

ve dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir. Şayet develerin sayısı 140'a ulaşırsa, o zaman 150'ye kadar dört yaşına girmiş iki dişi deve ve üç yaşına basmış bir dişi deve verilir. Develer 150'yi bulduğunda dört yaşına basmış üç dişi deve verilir. Develerin sayısı 300'e varıncaya kadar bu zekât oranları geçerlidir. Sayı 300'ü bulduktan sonra her 50 deve için dört yaşına girmiş bir dişi deve; her 40 deve için de üç yaşına girmiş bir dişi deve verilir.[870]

***

Bir grup âlim de şöyle demiştir: Develerin sayısı 120'yi geçerse zekât oranı yeniden şu şekilde belirlenir:

125'ten 130'a kadarki develer için dört yaşına basmış iki dişi deve ve bir koyun,

130 ilâ 135 arası için dört yaşına basmış iki dişi deve ve iki koyun,

135 ilâ 140 arası için dört yaşına basmış iki dişi deve ve üç koyun,

140 ilâ 145 arası için dört yaşına basmış iki dişi deve ve dört koyun,

145 ilâ 150 arası için dört yaşına basmış iki dişi deve ve iki yaşına basmış bir dişi deve,

150 devede ise dört yaşına basmış üç dişi deve verilir.

150'nin üzerindeki rakamlarda ise 200 sayısına ulaşıncaya dek, develerin zekâtlarının başlangıcındaki zekât oranları yeni baştan uygulanır.[871] 196 ilâ 200 deve arasında dört yaşına basmış dört dişi deve verilir. 120'nin üzerindeki her 50 deve için aynı şekilde bir yol izlenir. Bize Süleyınan b. Şuayb'ın, babasından, onun da Muhammed yoluyla bildirdiğine göre Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un kendi görüşleri ve yine Süleyman'ın, babası yoluyla aktardığına göre Muhaınmed'in kendi kanaati de bu şekildedir.

Nitekim bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

870 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 5-6.

871 Yani 155 devede dört yaşına basmış üç dişi deve (hıkka) ve bir koyun, 160'ta üç hıkka ve iki koyun, 165'te üç hıkka ve üç koyun, 170'te üç hıkka ve dört koyun, 175'te üç hıkka ve iki yaşına basınış bir dişi deve, 186'da üç hıkka ve üç yaşına basmış bir dişi deve, 196'dan 200'e kadar ise dört hıkka verilir. Bk. Serahsî, *Mebsût*, II, 151. (Çeviren)

٦١٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِقَيْسِ بْنِ سَعْدٍ: اكْتُبْ لِي كِتَابَ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، فَكَتَبَهُ لِي فِي وَرَقَةٍ، ثُمَّ جَاءَ بِهَا وَأَخْبَرَنِي أَنَّهُ أَخَذَهُ مِنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، وَأَخْبَرَنِي أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَتَبَهُ لِجَدِّهِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ فِي ذِكْرِ مَا يَخْرُجُ مِنْ فَرَائِضِ الإِبِلِ، فَكَانَ فِي ذَلِكَ أَنَّهَا إِذَا بَلَغَتْ تِسْعِينَ، فَفِيهَا حِقَّتَانِ إِلَى أَنْ تَبْلُغَ عِشْرِينَ وَمِائَةً، فَإِذَا كَانَتْ أَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ فَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ، فَمَا فَضَلَ فَإِنَّهُ يُعَادُ إِلَى أَوَّلِ فَرِيضَةِ الإِبِلِ، فَمَا كَانَ أَقَلَّ مِنْ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ فَفِيهِ الْغَنَمُ فِي كُلِّ خَمْسِ ذَوْدٍ شَاةٌ.

617- Süleyman'ın bize, el-Hasîb yoluyla rivayet ettiğine göre, Hammâd b. Seleme şöyle dedi: "Kays b. Sa'd'a hitaben 'Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'ın elindeki yazılı (zekât) talimatnamesini benim için yaz' dedim. O da onu benim için bir kâğıda yazdı. Sonra onu getirip bana verirken, o belgeyi Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm'dan aldığını ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in develerin zekât oranları hakkındaki söz konusu talimatnameyi Ebû Bekir'in dedesi Amr b. Hazm'a hitaben yazdığını haber verdi. Talimatta şunlar kayıtlıydı: Develerin sayısı 90'a ulaşırsa, 120 deveye kadar dört yaşına basmış iki dişi deve verilir. Eğer 120'nin üzerindeyse her 50 devede dört yaşına basmış bir dişi deve verilir. Aradaki rakamlarda develerin zekâtındaki ilk oranlara tekrar dönülür. 25 deveden aşağı her 5 devede bir koyun vardır."[872]

٦١٨ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

618- Yine bize Bekkâr, Ebû Ömer yoluyla Hammâd b. Seleme'den bu hadisin aynısı rivayet etti.[873]

***

Öte yandan Ali ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'dan da bu görüşü destekleyecek rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

872 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 4-5.

873 Bk. 601 ve 610 no'lu hadisler.

٦١٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: إِذَا بَلَغَتْ عِشْرِينَ وَمِائَةً يَعْنِي الإِبِلَ، اسْتَأْنَفْتَ الْفَرَائِضَ.

619- ... Ebû İshâk'ın Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Develerin sayısı 120'ye ulaştığı zaman zekât oranlarında yeniden başa dönülür."[874]

٦٢٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، وَزِيَادُ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ فِي فَرَائِضِ الإِبِلِ: إِذَا زَادَتْ عَلَى تِسْعِينَ فَفِيهَا حِقَّتَانِ إِلَى عِشْرِينَ وَمِائَةٍ، فَإِذَا بَلَغَتِ الْعِشْرِينَ وَالْمِائَةَ اسْتُقْبِلَتْ بِالْغَنَمِ فَفِي كُلِّ خَمْسٍ شَاةٌ، فَإِذَا بَلَغَتْ خَمْسًا وَعِشْرِينَ فَفَرَائِضُ الإِبِلِ، فَإِذَا كَثُرَتِ الإِبِلُ فَفِي كُلِّ خَمْسِينَ حِقَّةٌ.

620- ... Ebû Ubeyde ve Ziyâd b. Ebî Meryem'in rivayet ettiklerine göre, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh* develerin zekât oranları hakkında şunları söylemiştir: "Eğer develerin sayısı 90'ı geçerse, 120 deveye kadar dört yaşına basmış iki dişi deve verilir. Şayet tam olarak 120 deveye ulaşırsa, yeniden koyunlarla başlanır ve her 5 devede bir koyun zekât olarak verilir. Develer 25 olduğunda yine develer üzerinden zekât oranları geçerlidir. Eğer develer daha fazla çoğalırsa o zaman her 50 deve için dört yaşına basmış bir dişi deve verilir."

***

Ahmed (Tahâvî) *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle dedi:

Kıyasa (genel kurala) göre, 120 sayısından öncesine yönelik olarak üzerinde ittifak edilen temel ölçü, zekât oranlarında başa dönülmesidir. Burada ya (bizzat zekât olarak verilen hayvanın) sayısında artış olacak ya da yaşı artırılacaktır. Buna kıyasla 120'den sonraki sayılar için de aynı hüküm geçerli olup sayı artırımına gidilmesi ve daha ileri yaştaki hayvanların zekât olarak verilmesi esastır.

---

874 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 202.

Ne var ki Mâlik ve Şâfiî'den aktardığımız ilk görüşü savunanlar, "Kişinin 121 devesinin bulunması hâlinde üç yaşına basmış 3 deve vermesi gerektiğini" söylemektedirler. Kanaatimizce bu yaklaşım, 121'den az sayıdaki develer için öngördükleri zekât oranlarındaki yaklaşıma benzemektedir. Şöyle ki: Bu görüş sahipleri her 5 devede bir koyun olduğunu ve 10 deveye kadar bunun böyle devam ettiğini belirterek tam 10 deve için de iki koyun verileceğini ifade etmektedirler. Ayrıca 25 deveye kadar her 5 devede bir koyun; tam 25 devede ise iki yaşına girmiş bir dişi deve verileceği kanaatindedirler. Develerin sayısı 125'e varıncaya kadar zekât oranlarındaki durum böyle devam eder. Bu çerçevede her bir zekât oranını aşan miktar, başlı başına bir zekât oranı sayılmadıkça kendinden önceki oranı değiştirmez. Dolayısıyla onlara göre 120'nin bir fazlasında (bir öncekine göre değişen) herhangi bir zekât oranı yoktur.

120'den sonra zekât oranlarının yeni baştan uygulanacağını söyleyenler ise, zekât olarak bir koyun verilmesini gerektirecek 5 deveye ulaşmadığı için söz konusu sayı (121 deve) için zekât olmadığı görüşündedirler.

Öte yandan "Her 40 deve için üç yaşına girmiş bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir" diyenler de 120 sayısının toplamı itibariyle her 40 deve için üç yaşındaki bir dişi deve hesabı yapıldığında, tam olarak üç yaşına girmiş 3 dişi deve verilmesi gerektiğini esas almışlardır. Bu yaklaşım, onların, 120'den bir fazlasının (kendinden önceki oranı değiştirecek nitelikte) yeni bir zekât oranı getirmediği görüşünde olduklarını göstermektedir. Durum böyle olunca da bu görüş sahiplerinin, kendi temel ölçülerinden ve 120 deveden öncesi için belirlemiş oldukları zekât aşamalarından vazgeçmeleri gerekir.

120'den sonra zekât oranlarının yeni baştan uygulanacağını söyleyenler ise, bu sayının bir fazlasında (121 deve) herhangi bir zekât oranı bulunmadığını savundukları ve dolayısıyla bir önceki hükmü de değiştirmedikleri için, bu konuda belirlenmiş olan ilgili zekât aşamalarına da bağlı kalmış olmaktadırlar. Bundan dolayı bu meselede bunların görüşü, Mâlik ve Şâfiî'nin *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-* savunduğu "Her 40 deve için üç yaşına girmiş bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir" şeklindeki görüşten daha iyidir.

Amr b. Hazm hadisinde aktardığımız görüş ise, Mâlik ve Şâfiî'nin görüşünden ziyade kıyasa daha uygundur. Çünkü bu görüş sahipleri, develerin 120'ye ulaşması hâlinde, "Her 40 deve için üç yaşına girmiş bir dişi deve; her 50 deve için de dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir" kanaatini

savundukları için, sayının 40'ar 40'ar ya da 50'şer 50'şer veya 40 ve 50'nin katları tarzında artması hâlinde bu hükmün geçerli olduğunu ve bu rakamların altındaki miktarlarda bir önceki hükmü değiştirecek bir zekât oranı bulunmadığını söylemiş olmaktadırlar. Öte yandan 121 devede üç yaşına girmiş 3 dişi deve olduğunu savunanlar da bir deve farkıyla kendinden önceki zekât oranını değiştirmişlerdir. Oysa bu bir devenin (5 deveden aşağısında zekât olmadığı için) başlı başına bir zekât değeri yoktur.

Bu konuda Ebû Hanîfe'nin ve onunla aynı kanaati paylaşanların savundukları görüş ise, Mâlik ve Şâfiî'den *-Allah onlardan razı olsun-* aktarıp hakkındaki itirazlara da yer verdiğimiz ilk görüşü benimseyenlerin ve Amr b. Hazm'ın hadisine göre hareket edenlerin görüşünden daha iyi ve kıyasa daha uygundur. Şöyle ki: Develerin zekât oranlarının başlangıç itibariyle 5 devede bir koyun olduğunu görmekteyiz. Sonra deve sayısındaki artış ilk 5 devenin miktarına ulaşıncaya kadar bu hüküm geçerli olup tam 10 deve olduğunda 2 koyun verilir. Bundan sonraki her 5 devedeki artış, 25 deveye kadar ilk miktar artışı gibidir. Tam 25 deve olduğunda iki yaşına girmiş bir dişi deve verilir. Bu miktardaki dişi devenin hükmü, söz konusu artışın, ilk artıştan daha fazla olması hâline yani 10 fazlasına (35 deve) varıncaya kadar değişmez. Tam olarak 36 deve olunca da üç yaşına basmış bir dişi deve verilir ve bu hüküm, söz konusu sayının 10 fazlasına (45 deveye) kadar hiç değişmez. Eğer develer 45'i geçerse dört yaşına girmiş bir dişi deve verilir. Bu hüküm de 15 fazlasına (60 deveye) ulaşıncaya kadar değişiklik göstermemektedir. Ondan sonra aynı hüküm 91 sayısına kadar geçerli olup 91 devede dört yaşına girmiş iki dişi deve zekât olarak verilir. Ardından bu hüküm de 29 fazlasına[875] (120 deveye) varıncaya kadar hiç değişmez. Develerin zekât oranlarından her ikisinin arasındaki artışı böylece görmüş olmaktayız. Her artış bir öncekinin aynısı veya ondan daha fazla olmaktadır. Ancak bir öncekinden daha az miktarda bir artışın olmadığını görmekteyiz. Eğer artış bir öncekinin aynısı veya ondan daha fazla ise, daha önceki deve sayısına katılır. Böylece tek bir hükme indirgenir.

Öte yandan Amr b. Hazm hadisini esas alanlar da 29 devenin[876] eklenmesinden sonra elde edilen 120 deve için dört yaşına basmış iki dişi deve; 130

875 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu sayı 19 şeklinde yazılmış olmakla birlikte, ilgili kaynaklarda (Serahsî, *Mebsût*, II, 2) 91'den 120 deveye kadarki sayılarda hüküm değişikliği olmadığı ifade edildiği için, biz bunun 29 olması gerektiğini düşünüyoruz. (Çeviren)

876 Eserin yazma ve basılı nüshalarında 17 olarak geçen bu sayı, bir önceki dipnotta da belirttiğimiz gibi 29 olmalıdır. (Çeviren)

deve için de üç yaşına basmış iki dişi deve ve dört yaşma girmiş bir dişi deve verilmesi gerektiği görüşündedirler. Buna göre, 120 deveden sonraki miktar henüz 90 ilâ 120 arasındaki miktarın aynısı olmamasına rağmen, kendinden önceki miktara eklenerek zekât hesabı yapılmıştır. Hâlbuki Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenler, mevcut artış 150 sayısına ulaşıp 120'den sonraki miktar, 90 ilâ 120 arasındaki miktarın aynısı olmadıkça kendinden önceki miktara ekleyerek zekât hesabı yapmamışlardır.

Ancak sâime hayvanlarla ilgili olarak açıkladığımız bütün bu zekât oranları, yaşını doldurmuş olanlar için geçerlidir. Eğer hayvanların hepsi deve yavruları, buzağı ve süt kuzularından oluşuyorsa ilim adamlarının bu konuda farklı görüşleri vardır. Bir grup "Bunlarda zekât yoktur" demiştir. Ebû Hanîfe ve Muhammed bu görüştedir. Nitekim bize İbnu'l-Abbâs, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiştir. Muhammed "Bu, aynı zamanda bizim de görüşümüzdür" demiştir. Yine eş-Şa'bî'den de aynı kanaat nakledilmektedir.

٦٢١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْفِصَالِ حَتَّى تَكُونَ بَنَاتِ مَخَاضٍ صَدَقَةٌ وَلا عَلَى السِّخَالِ وَلا عَلَى الْبَقَرِ حَتَّى تُجْذِعْنَ.

621- ... İsrâil'in Câbir'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: "Develerin dişi yavrularında, iki yaşına girene kadar zekât yoktur. Kuzular altı ayı tamamlayıncaya ve buzağılar da iki yaşını dolduruncaya kadar zekâta tabi değildirler."[877]

***

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Yaşını doldurmuş olan hayvanlardaki zekât ölçülerinin aynısı bu hayvanlar için de geçerlidir." Züfer, bu kanaati benimseyenlerdendir. Nitekim bize Muhammed, Yahya b. Süleyman > el-Hasan b. Ziyad yoluyla Züfer'in bu görüşünü rivayet etmiştir.

Bir başka grup da "Bunlarda zekât vardır. Gerekli olan zekât miktarı bizzat bu yavrulardan alınır ve hayvanların sahibi, bunların hepsinden daha yaşlı bir hayvanı zekât olarak vermekle yükümlü tutulmaz" demiştir. Ebû Yusuf da bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim bize Muhammed, Ali > Muhammed

877 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 820.

kanalıyla Ebû Yusuf'un bu manadaki -bizim de meseleye açıklık getirmek maksadıyla bazı eklemeler yaptığımız- bir görüşünü nakletmiştir.

Bu üç görüşün tamamı Ebû Hanîfe'den rivayet edilmiştir. Fakat onun bu konudaki son ve kesin kanaati, bu bölümde aktardığımız görüşüdür. Nitekim bu görüşlerini bize Ahmed b. Ebî İmrân, İbn Semâa'dan, o da Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve Ebû Hanîfe'nin bütün bu görüşleri birinden ötekine geçerek savunduğunu ifade etmiştir.[878]

Âlimler bu konuda ihtilaf ettiklerine göre, biz de bu ihtilafı, icma ettikleri benzer meselelerle ilişkilendirerek çözmek maksadıyla incelediğimizde onların hayvanlar konusunda şöyle dediklerini görmekteyiz:

Eğer kişinin elindeki sürü, hem yavru hem de yaşını doldurmuş hayvanlardan oluşuyor ve yaşını doldurmuş olanlar zekât nisabına yetecek sayıda ve üzerlerinden de bir yıl geçmiş ise, yaşını doldurmuş olanlarla birlikte yavruların da hayvan sahibine zekât hesabı çıkartılır. Nitekim Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan gelen bir rivayete göre, hayvan sahiplerinin zekâtı hesaplanırken, yaşını doldurmuş hayvanların yanı sıra yavrular da hesaba katılmıştır. Şöyle ki:

٦٢٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ ثَوْرِ بْنِ زَيْدٍ الدِّيلِيِّ، عَنِ ابْنٍ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ سُفْيَانَ الثَّقَفِيِّ، عَنْ جَدِّهِ سُفْيَانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا وَكَانَ يَعْتَدُّ عَلَى النَّاسِ بِالسَّخْلِ، فَقَالُوا: أَتَعْتَدُّ عَلَيْنَا بِالسَّخْلِ، وَلا تَأْخُذُ مِنْهَا شَيْئًا؟ فَلَمَّا قَدِمَ عَلَى عُمَرَ ذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ عُمَرُ: نَعَمْ، نَعْتَدُّ عَلَيْهِمْ بِالسَّخْلَةِ يَحْمِلُهَا الرَّاعِي، وَلا نَأْخُذُهَا، وَلا نَأْخُذُ الأَكُولَةَ، وَلا الرُّبى، وَلا الْماخِضَ، وَلا فَحْلَ الْغَنَمِ، وَنَأْخُذُ الْجَذَعَةَ، وَالثَّنِيَّةَ، وَذَلِكَ عَدْلٌ بَيْنَ غِذَاءِ الْمَالِ وَخِيَارِهِ.

878 Ebû Hanîfe'nin, birinden diğerine geçmek suretiyle savunduğu ifade edilen bu üç görüş, Serahsî'nin *Mebsût*'unda (II, 157-158) Ebû Yusuf'la aralarında geçen bir konuşma olarak şu şekildedir: Ebû Yusuf şöyle demiştir: Bir gün Ebû Hanîfe'nin huzuruna girdim ve ona "Kırk kuzusu olan bir kişi hakkında ne dersin?" diye sordum, o da "Yaşını doldurmuş bir koyun verir" diye cevap verdi. Ben "Bazen bir koyun, kuzuların çoğu veya hepsinin değerinde olur" diyerek onun cevabını bekledim. O da bir süre düşündükten sonra "O zaman, bir koyun değil de kuzulardan birini verecektir" dedi. Ben de "Kuzu zekât olarak verilir mi?" diye sordum. Yine biraz düşündükten sonra "Hayır, verilmez. O hâlde onlarda zekât yoktur" dedi. Züfer bu görüşlerden ilkini, Ebû Yusuf ikincisini, Muhammed de üçüncüsünü benimsemiştir. (Çeviren)

622- … Süfyân b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* onu zekât memuru olarak gönderdiğinde insanların elindeki oğlak ve kuzuları da zekât nisabına katıyordu. Bunun üzerine ona "Kuzuları zekât nisabına sayıyorsun fakat onlardan hiçbir şey almıyorsun?" diye sordular. O da Ömer'in huzuruna gelip meseleyi ona arzedince Ömer ona şöyle dedi: "Evet, çobanın kucağında taşıdığı oğlak ve kuzular bile nisap miktarına dâhildir. Fakat bizzat onu zekât olarak almayız. Biz aynı zamanda onların mallarından etlik için besleneni, yavrusu olanı, yüklü olanı ve erkek hayvanları da almayız. Fakat bir ve iki yaşında olanları alırız. İşte yavrularla en iyileri arasında adalete uygun olan da budur" dedi.[879]

٦٢٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمِ بْنِ يَنَّاقَ الْمَكِّيِّ، قَالَ: بَعَثَ عُمَرُ عَامِلا لَهُ مِنْ ثَقِيفٍ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَتَخَلَّفَ يَوْمًا، فَقَالَ: لا أَرَاكَ مُتَخَلِّفًا، وَلَكَ أَجْرُ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، وَإِنَّكَ لَتَقُولُ ذَلِكَ، وَإِنَّهُمْ لَيَقُولُونَ: إِنَّكُمْ تَظْلِمُونَنَا تَحْسِبُونَ عَلَيْنَا الصَّغِيرَةَ وَلا تَأْخُذُونَهَا، قَالَ: احْسِبْهَا، وَإِنْ جَاءَ بِهَا الرَّاعِي فِي كَفِّهِ، وَأَنْتَ أَيْضًا فَقُلْ لَهُمْ: إِنَّا نَدَعُ الرُّبى، وَالأَكِيلَةَ، وَالْمَاخِضَ، وَالْفَحْلَ، قَالَ الْحَكَمُ: الرُّبَّى: الَّتِي تُرَبِّي وَلَدَهَا، وَالأَكِيلَةُ: السَّمِينَةُ، وَالْمَاخِضُ: الْوَالِدُ، وَالْفَحْلُ: هُوَ الْفَحْلُ الْمَعْرُوفُ.

623- … el-Hakem'in rivayet ettiğine göre, el-Hasen b. Müslim b. Yennâk el-Mekkî şöyle dedi: Ömer, Sakîfli bir memurunu zekât toplamak üzere yollamıştı. Adam bir gün işini aksatınca Ömer ona "Bir daha işini aksattığını görmeyeyim. Üstelik sana Allah *azze ve celle* yolunda savaşan kişinin sevabı verilmiştir" diye uyarıda bulundu. Bunun üzerine o da "Ey Mü'minlerin emiri! Sen böyle söylüyorsun, onlar da 'Siz bize zulmediyorsunuz; yavruları zekât hesabına kattığınız hâlde onlardan hiçbirini almıyorsunuz' diyorlar" diyerek işini aksatma gerekçesini arzetti. Ömer de "Sen, çobanın kucağında taşıyabileceği kadar küçük olsa bile yavruları hesaba kat ve onlara şunu söyle: Biz er-rubbâ'yı, el-ekîle'yi, el-mâhıd ve el-fahl'ı da size bırakıyoruz."

el-Hakem dedi ki: "er-Rubbâ, yavrusunu besleyen; el-ekîle, etlik semiz; el-mâhıd, yüklü olan; el-fahl da malum erkek hayvandır."[880]

879 Mâlik, Zekât 26.

880 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 10-11.

٦٢٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ بِشْرِ بْنِ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: بَعَثَنِي عُمَرُ عَلَى صَدَقَاتِ قَوْمِي، فَاعْتَدَدْتُ لَهُمْ بِالْبُهْمِ، فَقَالُوا: إِنْ كُنْتَ تَعُدُّهَا مِنَ الْغَنَمِ فَخُذْهَا مِنْهَا، فَلَقِيتُ عُمَرَ، فَأَخْبَرْتُهُ بِذَلِكَ، فَقَالَ: اعْتَدَّ بِهَا عَلَيْهِمْ، وَإِنْ جَاءَ بِهَا الرَّاعِي يَحْمِلُهَا فِي كَفِّهِ، وَقَالَ: إِنَّا نَدَعُ لَهُمُ الْمَاخِضَ، وَالرُّبَّى، وَشَاةَ اللَّحْمِ، وَفَحْلَ الْغَنَمِ، وَنَأْخُذُ الْجَذَعَ، وَالثَّنِيَّ، فَذَلِكَ وَسَطٌ مِنَ الْمَالِ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ.

624- ... Yine Bişr b. Âsım'ın babası yoluyla rivayet ettiğine göre, dedesi şöyle dedi: Ömer beni kendi kabilemin zekâtlarını toplamak üzere görevlendirmişti. Ben yavruları da zekât hesabına kattım. Bana "Eğer bunları koyunlardan sayıyorsan, o zaman zekât olarak onlardan da al" dediler. Ben de Ömer'le bir araya gelince bu meseleyi ona arzettim. O "O yavruları, çobanın avucunda getireceği kadar küçük olsalar bile ben tabii ki diğerlerinin zekât hesabına katacağım" dedikten sonra şunları ekledi: "Biz yüklü olan, yavrusunu besleyen, etlik için beslenen ve erkek koyunları onlara bırakıyor ve sadece bir ve iki yaşında olanları alıyoruz. Bu da bizlerle onlar arasındaki insaflı mal paylaşımıdır."[881]

***

Eğer yavrular daha önce de sözünü ettiğimiz gibi hepsi yaşını doldurmuş hayvanlar gibi zekât hesabına katılıyorsa, tamamının, küçük olması hâlinde zekât yükümlülüğü bakımından yaşını doldurmuş hayvanlar gibi kabul edilmesi gerekir.

Bu görüş sahiplerinin aleyhindeki delillerden biri de şudur: Eğer bu durum dediğiniz gibi olsaydı o zaman yaşını doldurmuş hayvanların zekâtı, -yavrulardan daha kıymetli de olsa- yavrulardan alınmalıydı. Oysa bunun böyle olması imkânsızdır. Zira biz, üzerinde ittifak edilmiş olan zekâtın, zekâtı verilmesi gereken malın bir parçası ya da söz konusu malın o parçasının değeriyle eşdeğer bir şey olması gerektiğini; zekâtı verilmesi gereken malın değerinde olmadığı gibi ondan daha fazla kıymetli de olmaması gerektiğini biliyoruz. Bu itibarla birinci görüş geçersiz hâle gelmekte ve diğer görüş kesinlik kazanmaktadır.

881 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 11-12.

Bu noktada, büyüklerin zekâtının yavrulardan alınması geçersiz olduğuna ve hem yavru hem de büyüklerden oluşan bir sürünün zekâtının, yavrulardan değil de büyüklerden -zekât miktarınca- alınması gerektiğine göre veya sürünün tamamı yavrulardan oluştuğu için zekât olarak verilecek büyük bir hayvan olmadığı ve yavru ile büyüklerden zekât nisabına ulaşacak bir hayvan bulunmadığı zaman, bu sayılanlarda, Ebû Hanîfe ve Muhammed'in de dedikleri gibi hiçbir şekilde zekât söz konusu değildir.

Ancak biz daha sonra bu konuyu enine boyuna incelediğimizde gördük ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetlerde, bu sözünü ettiğimiz görüşlerin herhangi birisini destekleyecek bir delil bulunmamaktadır. Şöyle ki:

٦٢٥ -حَدَّثَنَا يَزِيدُ بنُ سِنَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ يَعْنِي ابْنَ كَثِيرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ بَعْدَهُ، وَكَفَرَ مَنْ كَفَرَ مِنَ الْعَرَبِ قَالَ عُمَرُ: يَا أَبَا بَكْرٍ، كَيْفَ نُقَاتِلُ النَّاسَ؟ وَقَدْ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ، حَتَّى يَقُولُوا: لا إِلَهَ إِلا اللهُ، فَمَنْ قَالَ: لا إِلَهَ إِلا اللهُ فَقَدْ عَصَمَ مِنِّي مَالَهُ وَنَفْسَهُ إِلا بِحَقِّهِ وَحِسَابُهُ عَلَى اللهِ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: لأُقَاتِلَنَّ مَنْ فَرَّقَ بَيْنَ الصَّلاةِ وَالزَّكَاةِ، فَإِنَّ الزَّكَاةَ حَقُّ الْمَالِ، وَاللهِ لَوْ مَنَعُوا مِنِّي عَنَاقًا كَانُوا يُؤَدُّونَهَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَقَاتَلْتُهُمْ عَلَى مَنْعِهَا، قَالَ عُمَرُ: فَوَاللهِ مَا هُوَ إِلا رَأَيْتُ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ شَرَحَ صَدْرَ أَبِي بَكْرٍ بِالْقِتَالِ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ.

625- … Süleyman b. Kesîr'in ez-Zührî yoluyla Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra Ebû Bekir halife olup bazı Arap (kabileleri) yeniden küfre döndükleri için (Ebû Bekir onlarla savaşmak istediğinde) Ömer "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Ben insanlarla, lâ ilâhe illallah diyene kadar savaşmakla emrolundum. Kim lâ ilâhe illallah derse, İslâm'ın hakkı dışında benden canını ve malını korumuş olur. (Gizli küfrünün) hesabı ise Allah'a kalmıştır'*** buyurduğu hâlde, bu insanlarla nasıl savaşırsın?" dedi. Ebû Bekir de şöyle cevap verdi: "Allah'a yemin olsun ki, namaz ile zekât arasında ayrım yapanla mutlaka savaşırım. Çünkü zekât, malın hakkıdır. Vallahi eğer bunlar daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e

vermekte oldukları bir dişi oğlağı (çebiç) bana vermekten kaçınacak olsalar, bunun için onlarla savaşırım." Bunun üzerine Ömer de şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki, (dinden dönenlerle savaşılması konusunda) Ebû Bekir'in bu kararının, Allah'ın, Ebû Bekir'in gönlünde yarattığı bir genişliğin eseri olduğunu hissettim ve ben de bunun gayet yerinde, isabetli bir karar olduğunu anladım."[882]

٦٢٦ -حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ أَخْبَرَهُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

626- ... Ukayl'in İbn Şihâb kanalıyla Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, ona bu rivayetin aynısını aktarmıştır.[883]

٦٢٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَاصِمٍ الْكِلَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْعَوَّامِ عِمْرَانُ بْنُ دَاوُدَ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْمَرُ بْنُ أَسَدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: لَمَّا تُوُفِّيَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ارْتَدَّتِ الْعَرَبُ، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: يَا أَبَا بَكْرٍ، ارْتَدَّتِ الْعَرَبُ، قَالَ: فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أُمِرْتُ أَنْ أُقَاتِلَ النَّاسَ حَتَّى يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ، وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ، وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ، فَإِذَا فَعَلُوا مَنَعُوا مِنِّي دِمَاءَهُمْ وَأَمْوَالَهُمْ، وَاللهِ لَوْ مَنَعُونِي عَنَاقًا كَمَا كَانُوا يُعْطُونَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَأُقَاتِلَنَّهُمْ عَلَيْهِ، قَالَ: فَقَالَ عُمَرُ: فَلَمَّا رَأَيْتُ رَأْيَ أَبِي بَكْرٍ قَدْ شُرِحَ عَرَفْتُ أَنَّهُ الْحَقُّ.

627- ... Yine ez-Zührî'nin rivayetine göre, Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* vefat ettiğinde (bir kısım) Araplar dinden dönmüştü. Ömer "Ey Ebû Bekir! Araplar dinden döndü" dedi. Ebû Bekir de "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Ben insanlarla, lâ ilâhe illallah Muhammedun Rasûlullah deyinceye ve namaz kılıp zekâtı verinceye kadar savaşmakla emrolundum. Eğer bunu yaparlarsa, benden canlarını ve mallarını korumuş olurlar'*** buyurmaktadır. Vallahi eğer bunlar daha önce Rasûlullah *sallallahu*

882 Buhârî, İ'tisâm 2.

883 Buhârî, İstitâbe 2.

aleyhi ve sellem'e vermekte oldukları bir dişi oğlağı bana vermekten kaçınacak olsalar, bunun için onlarla savaşırım" dedi. Bunun üzerine Ömer "Ebû Bekir'in, (gönlüne verilen) genişlikle bu karara vardığını görünce, bunun gayet yerinde bir karar olduğunu anladım" dedi.[884]

***

Naklettiğimiz bu hadiste Ebû Bekir'in "Vallahi eğer bunlar daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e vermekte oldukları bir dişi oğlağı bana vermekten kaçınacak olsalar, bunun için onlarla savaşırım" sözü önem arzetmektedir. Zira bu söz, dişi oğlağın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e zekât olarak verildiğini göstermektedir.

Ayrıca şu konuda da herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir: Eğer bir davar sürüsünün içinde oğlaklar ve yaşını doldurmuş büyük hayvanlar varsa, o sürünün zekâtları oğlaklardan değil, büyüklerden alınır. Oysa söz konusu rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e zekât olarak verilen oğlaklar, içerisinde yaşını doldurmuş büyük hayvanların bulunmadığı oğlak sürüsünden veriliyordu. Buna göre, bu meselede zikrettiğimiz görüşler içerisinde Ebû Yusuf'tan naklettiğimiz görüş kesinlik kazanmaktadır.

Bu sözünü ettiğimiz hayvan sürüsü yavrulardan oluşmayıp hepsi cılız ise ve bir adamın elinde bir koyun değerinde bile olmayan beş cılız deve varsa, el-Hasen b. Ziyâd'ın rivayet ettiğine göre Ebû Yusuf, bunların zekâtıyla ilgili olarak "İçlerinden bir tanesi verilir. Bu develerin dışında ve onların herhangi birinden daha değerli bir hayvanı zekât olarak vermesini gerekli görmüyorum" demiştir.

Muhammed b. el-Hasen ise bu hususta şöyle diyordu: Bu meselede aklî kıyasa göre hareket ederek derim ki: Eğer bir adamın orta seviyede beş devesi varsa, orta semizlikte bir koyun (şât) vermesi gerekir. Şayet beş cılız devesi varsa, toplam değeri 100 dirhem olan orta derecede beş devenin kıymetini esas alırım. Bu develerin her biri 20'şer dirhem ettiğine göre, zekât olarak verilmesi gereken miktar 10 dirhem değerinde orta semizlikte bir koyundur. Buna göre 10 dirhem değerinde bir koyunun, toplam değeri 100 dirhem olan beş devenin zekâtı olduğunu görmüş olurum. Ancak develer cılız olup 100 dirhem etmezse, 100 dirheme göre değerini takdir etmeye çalışırım. Mesela; toplam değerinin 20 dirhem olduğunu düşünürsek, her bir devenin değeri

---

884 Nesâî, Cihâd 1.

4 dirhem eder. Dolayısıyla burada, 100 dirhemlik develerdeki 10 dirhemlik zekât oranının 1/5'inin esas alınması gerektiğini söyleyebiliriz. Buna göre ben de beş cılız devenin sahibine şunu söylerim: "2 dirhem değerinde bir koyunu zekât olarak vermen gerekir. Eğer 2 dirhem kıymetindeki bir koyunu şu zekât memuruna verirsen, onu senden kabul ettiği gibi ortak sürüden 2 dirhem değerinde bir koyunu verdiğin takdirde de kabul eder. Ayrıca bunların yerine sadece 2 dirhem ödersen yine kabul eder." Kanaatimizce bu görüş, daha önce rivayet ettiğimiz Ebû Yusuf'un görüşünden daha iyidir.

İlim adamları, yavru ve büyüklerin karışık olduğu hayvan sürüsünün sayısı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bir adamın elinde yavruların yanı sıra 40'tan daha az sayıda yaşını doldurmuş bir davar sürüsü varsa ve zekâtı gerektiren sayı nisabı o yavrularla tamamlanıyorsa, bazıları şöyle demişlerdir: "Bu tarz bir sürünün zekâtının verilmesi gerekir ve yavrular da hesaba katılır." Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah* bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğerleri de "Yaşını doldurmuş olan büyükler 40 ve daha fazla sayıya ulaşmadıkça yavrular, büyüklerle birlikte hesap edilmez" demişlerdir. Şâfiî *radıyallahu anh* da bu görüşü savunmuştur. Ancak bu görüş, bildiğimiz kadarıyla daha önce hiç kimse tarafından savunulmamıştır. Üstelik Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan gelen rivayet de[885] bu kanaati geçersiz kılmaktadır. Zira Ömer, zekât memuru olarak gönderdiği Süfyân b. Abdullah es-Sekafî'ye, mal sahiplerinin elindeki malları hesaplarken, çobanın kucağında taşıdığı oğlak ve kuzuların bile hesaba dâhil edilmesini emretmiş ve bütün hayvanlarla ilgili bu hükmü genel bir kural olarak koymuş; 40 veya 40'ın ötesinde bir sayı sınırı getirmemiştir. (Doğrusu Şâfiî'nin) bu ayrımı kimden aldığını da bilmiyoruz.

Bu sebeple daha önce rivayet ettiğimiz Ömer *radıyallahu anh*'ın hadisi, (Şâfiî'nin) bu görüşüne aykırı düşmektedir. Mesela; bir adamın elinde, zekât nisap yılının başında, yaşını doldurmuş 40 davar olsa, daha sonra bunlardan bazıları ölse ve geri kalanlar da nisap yılı dolmadan bir gün önce 40 sayısını tamamlayacak şekilde yavrulasalar, bu durum, Ömer *radıyallahu anh*'ın söylediği "Sen, çobanın kucağında taşıyabileceği kadar (küçük) olsa bile yavruları hesaba kat" sözünün kapsamına girmiş olur. Dolayısıyla bütün bir nisap yılı boyunca elindeki 40 davarın hiçbirini kaybetmemiş olan birinin vermesi

885 Bk. 622 ve 623 no'lu rivayetler.

gereken zekât ne ise, elindeki davarın sayısını ancak yavrularla 40'a tamamlamış olan birinin yükümlü olduğu zekât da odur.

Süleyman'ın Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri böyledir. Muhammed de "Bu, aynı zamanda bizim de kanaatimizdir" demiştir.

MALLARINI BİRBİRİNE KATANLAR (HULETÂ)[886] BÖLÜMÜ

İlim adamları, mallarını birbirine katan iki kişinin durumu hakkında ihtilaf etmişlerdir. Şöyle ki: Bu kişilerin, üzerinden bir yıl geçmiş sâime hayvanları varsa ve her birinin hayvanları, -tamamının içlerinden birine ait olması durumu gibi- toplam sayı üzerinden zekâtı verilebilecek nitelikteyse, bazı âlimler bu hususta şöyle demişlerdir:

"Her ikisinin zekât yükümlülüğü olmadığı gibi her birinin ayrı ayrı yükümlülüğü de yoktur. Zira söz konusu mal katımı, daha öncesinde olduğu gibi her birinin, kendi malındaki zekât yükümlülüğünün sünnette geçen belirli sayı ile başlamış olması bakımından, tabi olduğu hükmü değiştirmez. Aynı şekilde bu işlem, kişinin mallarındaki nisap yılı ile ilgili hükmü de değiştirmemekte ve bunu malların birleştirilmesinden önceki hâl üzere bırakmaktadır." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed *-Allah'ın rahmeti üzerlerine olsun-* bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu görüşlerini; yine babası kanalıyla da Muhammed'in bu konudaki kanaatini rivayet etmiştir.

Bazı âlimler ise şöyle diyorlardı: "Aynı çoban tarafından güdülen, aynı otlağı ve su kaynağını kullanan hayvanların sahipleri 'halît (mallarını birbirine katmış kişiler)' sayılırlar."

Bu görüş sahiplerine göre, mallarını birbirine katmış olanların her birinin ayrı ayrı zekât yükümlülüğü olmadığı müddetçe, her ikisinin beraberce zekât sorumluluğu da yoktur. Bunun izahım da şöyle yapmaktadırlar: Malını katanlardan birinin 40, diğerinin ise 40'tan daha az koyunu varsa yahut her birinin elindeki koyun sayısı 40'tan az olup toplamı itibariyle 40 koyunu geçiyorsa, bu durumda, 40'tan az koyunu olan kimseye zekât düşmediği gibi her ikisinin

---

886 Halît (ç. Huletâ): Su hissesi, yol hissesi gibi bir mülke ait haklarda ortak olan kimse. Burada değişik oranlardaki hayvanlarını birbirine katmak suretiyle oluşan sürüde hissedar olan kimseler için kullanılmaktadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 137. (Çeviren)

ayrı ayrı 40'tan az koyunu olduğu için hiçbirine zekât gerekmez. Bu durumda sadece 40 koyunu olan kimse zekât vermekle yükümlüdür. Şayet her birinin ayrı ayrı zekât nisabına ulaşan davarı, -mesela; her birinin 40 ve daha fazla koyunu- varsa bu durumda, zekât hesabında hepsi birleştirilir ve bunlar, -zekât yükümlülüğü bakımından- sanki tek bir kişiye aitmiş gibi değerlendirilir.

Eğer içlerinden birinin, zekâtı gereken 1000 veya ondan daha az miktarda bir koyunu olup diğerinin de 40 yahut daha fazla koyunu varsa, o zaman da "halît" sayılırlar ve toplam verdikleri zekâtı kendi aralarında, 1000 koyunu olan kişi kendi hissesi oranında, 40 koyunu olan da kendi hissesi oranında paylaşırlar. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik'tir.[887] Nitekim Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik'in aynen bu şekilde söylediğini rivayet etti. Ancak biz bu görüşe biraz daha açıklık getirmek için bazı eklemelerde bulunduk.

Bazıları da şunu söylüyorlardı: "Sâime hayvanlar iki kişiye ait olup 40 davardan oluşuyor ve her biri kendi hayvanını biliyorsa ve hayvanlar beraberce çayıra salıverilip aynı otlağı ve suyu kullanıyor ve birlikte sağılıyorlarsa; ayrıca (damızlık) erkekleri de aynı olup karışık hâlde bulunuyorlarsa ve üzerlerinden bir nisap yılı geçmişse, her iki sürünün de zekâtının ödenmesi gerekir." Bu görüşü de el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî benimsemektedir.

Ne var ki Mâlik'in sözünü ettiğimiz görüşü kanaatimizce anlamsızdır. Zira o, mallarını birbirine katmış olan kimselerin her birinin, kendi başına ödemesi gereken zekât miktarına ulaşmadıkça ortak sürülerinde hiçbir yükümlülüğünün olmadığını öngörmektedir. Ondan naklettiğimiz görüşe göre mallarını birbirine katanlarla ilgili hüküm, her birinin kendi başına zekât verebilecek konumda olmasına bağlıdır. Dolayısıyla bu meseleyi, tek bir kişiye ait malın zekâtının verilmesi gibi değerlendirmiş olmaktadır. Bize göre, sözünü ettiğimiz mallarını birbirine karıştırmış olan iki kişinin sürüleri, şu muhtemel iki hükümden birine tabidir:

1. Tek bir kişiye ait bir sürü hükmünde olabilir ki, sürünün sayısı 40'a ulaştığında tek bir kişinin vermekle mükellef olduğu zekât miktarı ödenir.

2. Ya da iki kişiye ait bir sürü hükmünde olabilir. Ancak bu durumda malları birbirine katmanın bir anlamı kalmayacaktır. Mesela; her ikisinin 40'ar hayvandan toplam 80 hayvanı olduğunu düşünürsek, zekât olarak iki koyun

887 Mâlik, Zekât 25.

verilmesi gerekecek; böylece her birine bir koyun düşecektir. Bu itibarla biri çıkıp ya "Bu sürü, her birinin 40 ve üzeri koyunu olan kimselerin her birinin sadece 40 koyunu kalıncaya dek, iki kişiye aitmiş gibi kabul edilir" diyecek ya da bu sözünün hiçbir anlamı olmayacaktır.

Öte yandan Şâfiî'nin bu konudaki görüşünün de bize göre bir anlamı bulunmamaktadır. Çünkü zekât mutlaka şu iki hükümden birine bağlıdır:

1. Zekât, malların bizatihi kendileriyle alakalı bir yükümlülük olup sahiplerinin ahkâmıyla zekâtın ilgisi yoktur. Bu sebeple malların bir grup insana ait olmasıyla bir kişiye ait olması arasında bir fark bulunmaz. Her iki durumda da malın bizzat kendisinde farz olan tek bir şey söz konusudur.

2. O malın hükmü, sahiplerinin hükmü gibidir. Dolayısıyla mallarını birbirine katanların her birinin sahip oldukları mal, başkasıyla karıştırmadıkları diğer mallarının hükmüne tabidir.

Bunların şu konuda da ihtilaf etmediklerini görmekteyiz: Hür bir Müslümanın, zekât nisap yılının başında 40 sâime hayvanı olsa sonra nisap yılının geri kalanında başka bir Müslüman onların sahibi olsa, hayvanların zekâtını vermek gerekmez. Zira bizzat o hayvanların üzerinden bir yıl geçmiş olsa da ikinci sahibinin eline geçtikten sonra başlayan nisap yılı tamamlanıp da o yılın hesabıyla zekât yükümlülüğü doğuncaya kadar zekât söz konusu değildir. Burada sâime hayvanların hükmü, nisap yılını doldurmuş olmak bakımından bizatihi kendileriyle alakalı hükümlere bağlı olarak değil de sahiplerinin hükümlerine bağlı sayıldığına göre, sayıları açısından da göz önünde bulundurulan hususun, yine bizzat kendileri değil, sahiplerinin durumları olduğu kesinlik kazanmaktadır. Nitekim zimmet ehlinin sâime hayvanlarında da herhangi bir şey yoktur. Zira -sahipleri, zekâtla mükellef kimselerden olmadıkları için- hayvanların bizzat kendileri dikkate alınarak sayıları, üzerlerinden bir yıl geçmiş olması ve sâime olmaları sebebiyle zekâta tabi tutulmazlar.

Buna göre mallar, nisap yılını doldurmuş olmak bakımından sahiplerinin hükümlerine; sayıları açısından da bizatihi kendilerinin hükümlerine tabidirler. Bu durumda eğer bu malların, burada bahsettiğimiz hükümlere bağlı kılınması zorunlu ise, o zaman bizim burada arzettiğimiz görüş geçersiz olacaktır.

Öte yandan daha önce de sözünü ettiğimiz otlak, (erkek) döl hayvanı ve su kaynağı gibi mallarını biribirine katanların sâime hayvanları için ortaklaşa kullandıkları şeylerin de genel kural (kıyas) açısından bir anlamı yoktur.

Farzedelim ki bir adamın iki farklı şehirde veya bölgede sâime hayvanlardan oluşan iki davar sürüsü; her bir sürünün de ayrı bir çobanı, ayrı bir döl hayvanı ve ayrı su kaynağı olsun. Ayrıca her bir sürü diğerinden bağımsız hareket etsin. Bu durumda onların hükümleri, aynı şehirde aynı otlağı ve aynı su kaynağını kullanan tek bir sürünün hükmü gibidir. Burada, bahsettiğimiz sürülerin bir arada olması veya birbirlerinden bağımsız olarak hareket etmeleri dikkate alınmaksızın, hükümlerinin tabi tutulacağı temel ölçü, sahipleridir. Bu söylediklerimize kıyasen, mallarını birbirine katmış olan kişilerin sürüsünün hükümlerinin, sahiplerinin hükmüne bağlı olduğunu söylemek gerekir. Böylece her birinin o karışık sürüdeki yükümlülüğü, başkalarıyla karıştırmayıp tek başına sahibi olduğu mallardaki hükmü gibi olur. Dolayısıyla sürünün başka bir sürüyle karışmayıp tek bir kişiye ait olması hâlinde dikkate alınan hususların dışında, ne (ortak) su kaynağına ne otlağa ne döl hayvanına ne de bunun dışındaki herhangi bir şeye bakılır.

٦٢٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: إِذَا كَانَ الْخَلِيطَانِ يَعْرِفَانِ أَمْوَالَهُمَا فَلا يُجْمَعُ بَيْنَهُمَا فِي الصَّدَقَةِ فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ عَطَاءً، فَقَالَ: مَا أَرَاهُ إِلا حَقًّا.

628- … Amr b. Dînâr'ın rivayet ettiğine göre, Tâvus "Mallarını birleştirmiş iki kişinin her biri, eğer kendi malını (diğerinden ayırdedebilecek kadar) iyi tanıyorsa, zekât konusunda ikisi birleştirilmez" dedi. Ben de bunu Atâ'ya haber verince o, şöyle dedi: "Bunun kuşkusuz doğru olduğunu düşünüyorum."[888]

***

Burada da görüldüğü gibi Tâvus ve Atâ, Mâlik ve Şâfiî'nin her birinin bu konuda dikkate aldıklarını söylediğimiz ne bir otlağı ne döl hayvanını ne bir kuyuyu ne bir su kaynağını ne de başka herhangi bir şeyi dikkate almışlardır.

Ancak onların (Mâlik ve Şâfiî) görüşlerini benimseyenler, bu kısımda bahsettiğimiz görüşlerini desteklemek üzere, Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın vali olarak tayin ettiği Enes'e hitaben yazdığı talimatnamesinde geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait şu açıklamayı delil göstermektedirler: ***"Zekât (artar veya azalır) endişesiyle toplu olan zekât malları ayrılamadığı gibi ayrı ayrı bulunan mallar da bir araya toplanmaz. Eğer mallarını birbirine***

888 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 21.

karıştırmış iki kimse varsa, bunlar kendilerine düşen zekât yükümlülüğünü adalet gereğince aralarında paylaşırlar."[889]

٦٢٩ - حَدَّثَنَا بِذَلِكَ إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ ثُمَامَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ أَبَا بَكْرٍ لَمَّا اسْتُخْلِفَ، وَجَّهَ أَنَسًا إِلَى الْبَحْرَيْنِ، فَكَتَبَ لَهُ هَذَا الْكِتَابَ: هَذِهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا رَسُولَهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُؤْمِنِينَ عَلَى وَجْهِهَا فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِهَا، فَذَكَرَ فِيهَا هَذَا الْكَلَامَ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ.

629- … Sümâme'nin Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir, kendisini (Enes) Bahreyn'e vali tayin edince ona şu talimatnameyi yazmıştır: "Bu, Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerden daha fazlası isteniyorsa (fazlasını) vermesin." Ardından bizim daha önce bahsettiğimiz sözleri aktarmıştır.[890]

٦٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخَذْتُ مِنْ ثُمَامَةَ كِتَابًا زَعَمَ أَنَّ أَبَا بَكْرٍ، كَتَبَهُ لِأَنَسٍ حَيْثُ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا وَعَلَيْهِ خَاتَمُ أَبِي بَكْرٍ وَخَاتَمُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَتَبَهُ لَهُ، فَإِذَا فِيهِ فَرِيضَةُ الصَّدَقَةِ الَّتِي فَرَضَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِهَا رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَنْ سُئِلَهَا مِنَ الْمُسْلِمِينَ فَلْيُعْطِهَا، وَمَنْ سُئِلَ فَوْقَهَا فَلَا يُعْطِهَا ثُمَّ ذَكَرَ هَذَا الْكَلَامَ أَيْضًا.

630- er-Rabî' el-Murâdî bize, Esed yoluyla Hammâd b. Seleme'nin şöyle dediğini rivayet etti: "Ebû Bekir'in Enes'i zekât memuru olarak gönderdiği esnada ona yazmış olduğu talimatnameyi Sümâme b. Abdullah'tan aldım. Üzerinde hem Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem de Ebû Bekir'in mühürleri bulunuyordu. İçinde ise şunlar kayıtlıydı: Bu, Allah *azze*

---

889 Buhârî, Zekât 34.

890 Bk. 599 no'lu hadis.

ve celle'nin Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'e emrettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Müslümanlara takdir edilen zekât farizasıdır. Bu zekât, şer'î ölçüleri içerisinde, hangi mü'minden talep ediliyorsa, o mü'min onu mutlaka versin. Eğer bu ölçülerin dışında bir şeyler isteniyorsa onu da vermesin." Sonra da bu sözleri aktardı.[891]

٦٣١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، حَدَّثَنَا ابْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَرْسَلَنِي ثَابِتٌ إِلَى ثُمَامَةَ لِيَبْعَثَ إِلَيْهِ بِكِتَابِ أَبِي بَكْرٍ الَّذِي كَتَبَهُ لأَنَسٍ حَيْثُ بَعَثَهُ مُصَدِّقًا، فَدَفَعَهُ إِلَيْهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

631- … Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre o, "Sâbit el-Bünânî, Ebû Bekir'in Enes'i zekât memuru olarak gönderdiği esnada ona yazmış olduğu talimatnameyi bana vermesi için, beni Sümâme b. Abdullah'a göndermişti" dedikten sonra söz konusu rivayetin aynısını nakletti.[892]

٦٣٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ حَزْمٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ هَذَا كِتَابُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِعَمْرٍو فِي الصَّدَقَةِ، لا يُفَرَّقُ بَيْنَ مُجْتَمِعٍ، وَلا يُجْمَعُ بَيْنَ مُتَفَرِّقٍ خَشْيَةَ الصَّدَقَةِ، وَلا تَخْرُجُ فِي الصَّدَقَةِ هَرِمَةٌ، وَلا ذَاتُ عُوَارٍ، وَلا تَيْسٌ إِلا أَنْ يَشَاءَ الْمُصَدِّقُ، وَمَا كَانَ مِنْ خَلِيطَيْنِ فَإِنَّهُمَا يَتَرَاجَعَانِ بَيْنَهُمَا بِالسَّوِيَّةِ.

632- Yunus'un bize, İbn Vehb > İbn Lehîa yoluyla naklettiği ve Abdullah b. Ebî Bekir b. Amr b. Hazm'ın Umâra b. Gaziyye'ye verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât konusunda Amr b. Hazm'a hitaben yazdığı talimatında şunlar kayıtlıdır: ***"Zekât (artar veya azalır) endişesiyle toplu olan zekât malları ayrılamadığı gibi ayrı ayrı bulunan mallar da bir araya toplanmaz. Zekât memuru istemedikçe ne yaşlı ne ayıplı ne de (koç ve teke gibi) döl hayvanı zekât olarak verilir. Eğer mallarını birbirine karıştırmış iki kimse varsa, bunlar kendilerine düşen zekât yükümlülüğünü adalet gereğince aralarında paylaşırlar."***[893]

---

891 Bk. 600 no'lu hadis.

892 Bk. 601 no'lu hadis.

893 Buhârî, Zekât 40; Ebû Dâvûd, Zekât 5.

٦٣٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، وَعَبْدِ اللهِ ابْنَيِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِنَحْوِ ذَلِكَ.

633- Aynı şekilde Yunus'un bize, İbn Vehb > Yunus b. Yezîd yoluyla verdiği habere göre, İbn Şihâb, Abdullah b. Ömer'in oğulları Sâlim ve Abdullah kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun benzeri bir hadis aktarmıştır.[894]

***

Dikkat edersen burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekât (artar veya azalır) endişesiyle toplu olan zekât mallarının ayrılmamasını; ayrı ayrı bulunan malların da birleştirilmemesini ve mallarını birleştirmiş ortakların her birine düşen zekât yükümlülüğünü aralarında adaletli bir biçimde paylaştırmalarını emretmiştir. Mâlik ve Şâfiî de bunu, hayvanlarını birleştirmiş olanların hükmünün, malları birleştirmedikleri ve tek başlarına bulundukları hükümlerinden farklılığına delil olarak kullanmışlardır.

Her ikisine de cevap olarak şöyle denilir: Bütün âlimler, mallarını birleştirmiş olanların tamamı hakkında benimsemiş olduğunuz bu kanaati kabul etmekte ve buna dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen hadisi de sahih saymaktadırlar. Ancak bu rivayetin te'vilinde/yorumunda ihtilaf söz konusudur.

Bazısı şöyle demektedir: "Toplu olan mallar ayrılamaz" ifadesinden kasıt şudur: Mesela; bir adamın, 120 koyunu olsa, bir koyunu zekât olarak vermesi gerekir. Ancak zekât memuru, toplam üç koyun alabilmek maksadıyla bu sayıyı 40'ar 40'ar ayırmaya kalkışırsa, "toplu olan malı ayırmış" olur ki bunu yapması haramdır.

Öte yandan "ayrı ayrı bulunan mallar birleştirilemez" sözünden maksat ise şudur: Sözgelimi her biri 40 koyun sahibi iki adam, zekât olarak iki koyun vermeleri gerekirken, sadece bir koyun vermek maksadıyla, hayvanlarını birleştirmeye kalkışırlarsa "ayrı ayrı malları birleştirmiş" sayılırlar ki bu da onlara haramdır.

Bu görüş sahipleri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "zekât endişesiyle (haşyete's-sadaka)" sözündeki "endişe (haşye)"yi şöyle yorumlamaktadırlar:

---

894 Bk. 603 no'lu hadis.

Buradaki "endişe," hayvan sahiplerinin zekât yükümlülüğündeki artış, zekât memurunun alacağı zekâttaki azalıştır. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir. Nitekim Süleyman bize, babası kanalıyla Muhammed'den, o da Ebû Yusuf'tan, Ebû Hanîfe'nin bu husustaki görüşünü aktarmıştır. Ancak Süleyman bize, "haşyete'z-zekât" ile ilgili yorumu rivayet etmemiştir. Süleyman aynı zamanda, bahsettiğimiz bu meselede Ebû Hanîfe ile Ebû Yusuf ve Muhammed arasında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Öte yandan, Bişr b. el-Velîd el-Kindî'nin de içlerinde bulunduğu ve Ebû Yusuf'un, görüşlerini imlâ ettirdiği meclisin ravileri (ashâb-ı imlâ), onun, bu hadisin yorumunu kendilerine imlâ ettirdiğini aktarmaktadırlar. Nitekim Ca'fer b. Ahmed b. el-Velîd'in bize naklettiğine göre, Bişr b. el-Velîd şöyle demiştir: Ebû Yusuf'u şöyle derken işittim: "(Bu ifadenin açıklaması şudur:) Bir adamın, 80 koyunu olup da zekât memuru gelince ona 'Bu koyunlar kardeşlerimle aramızda ortaktır. Her birimizin 20 koyunu var, dolayısıyla bunlarda zekât yoktur' demesidir. Yahut adamın kendisinin 40, diğer kardeşinin 40, bir diğer kardeşinin de 40 koyunu olup toplamda 120 koyuna ulaştığı için zekât olarak üç koyun vermeleri gerekirken, zekât memuru gelince hepsini birleştirerek 'Bunların tamamı benimdir. Bu sebeple burada bana düşen zekât sadece bir koyundur' demesidir. İşte bu, 'zekât endişesiyle' demektir. Zira kendisinden zekât alınacak kişi, zekât (artışın)dan kaygı duyan kişidir."

Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* ise -Yunus'un bize İbn Vehb yoluyla aktardığına göre- "toplu olan zekât malları ayrılamaz" ifadesiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Malları karışık bulunan iki kişiden her birinin 101'er koyunu olsa, bu durumda bunlar, mallarının toplamından üç koyunu zekât olarak vermelidirler. Zekât memuru geldiğinde koyunlarını ayırırlarsa, o zaman herbirinin sadece bir koyun zekât vermesi gerekir. İşte bu uygulama yasaklanmış ve 'toplu olan zekât malları ayrılamaz' denilmiştir. Öte yandan 'ayrı ayrı bulunan mallar da birleştirilemez' ifadesinin izahı şudur: Her birinin 40'ar koyuna sahip olduğu üç kişi, ayrı ayrı birer koyun zekât vermeleri gerekirken, zekât memuru geldiği zaman, sadece bir koyunu zekât olarak vermek niyetiyle üçünün koyunlarının toplamı üzerinden bir hesap yaparlarsa ayrı ayrı malları birleştirmiş olurlar (ki bu da yasaklanmıştır)."

Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: "Bu konuda benim duyduğum hüküm budur."[895]

Şâfiî ise bu konuda -el-Müzenî'nin bize aktardığına göre- şöyle demektedir: "Zekât (artar veya azalır) endişesiyle toplu olan zekât malları ayrılamadığı gibi ayrı ayrı bulunan mallar da bir araya toplanmaz" sözünün anlamı şudur: Mallarını birbirine karıştırmış ve 120 koyunu olan üç kişinin koyunları ayrı ayrı hesap edilemez. Zira koyunların toplamı üzerinden bir koyun vermeleri gerekirken, ayrı ayrı hesap edildiğinde üç koyun vermeleri gerekecektir. Öte yandan ayrı ayrı mallar da birleştirilemez. Yani 101 koyunu olan biriyle 100 koyunu olan diğer birinin malları ayrı ayrı hesap edildiğinde zekât olarak iki koyun vardır. Ancak bunlar birleştirilip toplamı üzerinden hesap edildiğinde üç koyun vermeleri gerekir. Buradaki "endişe" iki taraf için de geçerlidir; zekât memuru "zekâtın azalması endişesi" mal sahibi de "zekâtın artması endişesi" taşımaktadır. Bu sebeple her birinin kendi hâli üzere (ayrı olanın ayrı, toplu olanın da toplu olarak) bırakılması emredilmiştir.

İşte bütün bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ve ashâbının, yorumuyla ilgili ihtilaf ettikleri ***"Zekât (artar veya azalır) endişesiyle toplu olan zekât malları ayrılamadığı gibi ayrı ayrı bulunan mallar da bir araya toplanmaz"*** sözünün te'viline ilişkin olarak ilim adamlarından nakledilen görüşlerdir.

Âlimler, bunun yorumu hakkında ihtilaf ettikleri için ve ihtilaf ettikleri konuda görüş ayrılıklarına son verecek nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen açık bir ifade (nass) bulunmadığından dolayı; ayrıca genel kuralın (kıyas), bazılarının "ortak otlak, su kaynağı ve döl hayvanının (belirleyici bir) hükmü olmadığı, bu husustaki hükmün sadece mal sahiplerine göre belirlendiğine" dair görüşlerini doğrulaması sebebiyle, bu yönde görüş belirtenlerin kanaati, muhaliflerinin kanaatinden daha tutarlı ve tercihe layık olmaktadır.

"Eğer mallarını birbirine karıştırmış iki kimse varsa, bunlar kendilerine düşen zekât yükümlülüğünü adalet gereğince aralarında paylaşırlar" sözüne gelince; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bunun yorumuyla ilgili olarak şöyle diyorlardı: "İki adamın, henüz tam anlamıyla

895 Mâlik, Zekât 25.

paylaştırılmamış şâyi hisseyle[896] biri üçte bir (1/3), diğeri de üçte iki (2/3) oranında toplam 120 sâime koyunu olsa ve üzerinden de bir nisap yılı geçmiş olduğu için zekâtının verilmesi gerekse, her bir şahsa düşen birer koyundan toplam iki koyunu zekât olarak vermek gerekir. Burada zekât memurunun, her ikisinin zekâtını toplu olarak almadan önce mallarını paylaştırması gerekmez. Diğer bir ifadeyle 80 koyunu olandan bizatihi bu 80 koyun için bir koyun; 40 koyunu olandan da sadece bu 40 koyun için bir koyun almamalıdır. Kısacası zekât memuru, koyunların toplam hesabı üzerinden iki koyun almalıdır. Böylece 80 koyun sahibinden üçte iki oranında zekât almış olur ki bu da bir tam koyun ve diğer 40 koyun sahibinin koyunlarından bir koyunun üçte biri eder. Kırk koyun sahibinden de her iki koyunun üçte biri yani tek bir koyunun üçte ikisini almış olur. Gerçekte 80 koyun sahibinin ödemesi gereken zekât miktarı bir koyun; 40 koyun sahibinin de ödemesi gereken zekât miktarı bir koyundu. Bu itibarla 80 koyun sahibi, 40 koyun sahibinin ödemesi gereken zekâttan fazla olarak zekât memurunun kendisinden aldığı bir koyunun üçte bir oranındaki karşılığını ona verir. Çünkü zekât memuru, 80 koyun sahibinin ödemesi gereken zekâtın bir kısmını, onun adına, 40 koyun sahibinden tahsil etmiştir. Mal sahipleri kendi aralarında bu şekilde hesaplaştıklarında sonuç olarak 80 koyun sahibinin elinde, ödemesi gereken zekât miktarını düştükten sonra 79 koyun; 40 koyun sahibinin elinde de ödemesi gereken zekâttan sonra 39 koyun kalacaktır."

Dediler ki: "İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünün açıklaması budur. Mallarını birbirine katmış kimseler de aralarında adil bir biçimde hesaplaşırlar."

Bu konuda karşıt görüşte olanlara göre, burada kastedilen iki şahsın 'halît' oluşları, bizatihi koyunlarda değil, otlak, döl hayvanı ve çoban bakımından 'halît'liktir. Ancak buna rağmen beraberce çayıra salıverilirip sağıldıkları için bizzat koyunlarda "halît" olmasalar da, (menfaatlerde) "halît" kimseler olarak kabul edilirler. Zekât memuru geldiğinde de koyunların toplamı üzerinden ve söz konusu iki kişiden birinin koyunlarından zekât alır. Koyunlarından zekât ödenen bu kişi de zekât memurunun, diğer arkadaşının ödemesi gereken zekât oranında kendisinden tahsil etmiş olduğu bu koyundaki hakkını, o arkadaşıyla hesaplaşarak ondan alır.

---

896 Şâyi hisse: Müşterek bir malın her cüzüne sirayet eden ve her tarafını kapsayan pay. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 417. (Çeviren)

Bu görüş sahipleri şöyle demişlerdir: "İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünün manası budur. Buna benzer 'halît'ler de kendi aralarında adil bir biçimde hesaplaşırlar." Bu kanaatte olanlara göre "halît"lik, koyunların dışında, otlak gibi daha önce sözünü ettiğimiz hususlarda geçerlidir. Ancak koyunların birbirine katılması (ihtilât), o koyunların ortak sahiplerinin "halît" sayılmaları açısından daha elverişli bir durumdur. Zira mal müşterekliği, ortaklardan birinin diğerinden bağımsız hareket edememesi bakımından daha uygundur. Durum böyle olunca da hadisle ilgili birinci yorum, ikinci yorumdan daha tercihe layık hâle gelmektedir.

AT VE BEYGİRLERİN ZEKÂTI

İlim adamları, sâime atların zekâtı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Eğer hepsi erkek ise hiçbir şey gerekmez. Ancak sahiplerinin, damızlık için erkeği ile dişisini karışık tuttukları sürülerde zekât vardır. Zekât memuru bu durumda şu iki yoldan birini tercih etme hakkına sahiptir: Dilerse her bir at için bir dinar alır; dilerse de atlara dirhem olarak değer biçer ve her ikiyüz dirhemden beş dirhem zekât alır." Ebû Hanîfe ve Züfer bu görüştedirler. Nitekim bize Muhammed b. el-Abbâs, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Züfer'in görüşünü, yukarıda arzettiğimiz şekilde nakletmiştir. (Ayrıca Züfer) "Bu, Ebû Hanîfe'nin de görüşüdür" demiştir. Öte yandan bu konuda Ömer *radıyallahu anh*'dan da bir rivayet nakledilmektedir. Şöyle ki:

٦٣٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ السَّائِبِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: رَأَيْتُ أَبِي يُقَيِّمُ الْخَيْلَ وَيَدْفَعُ صَدَقَتَهَا إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ.

634- ... Mâlik'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, es-Sâib b. Yezîd dedi ki: "Babamın, atlara değer biçerek zekâtını Ömer b. el-Hattâb'a ödediğini gördüm."[897]

٦٣٥ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يَأْخُذُ مِنَ الْفَرَسِ عَشَرَةً، وَمِنَ الْبِرْذَوْنِ خَمْسَةً.

635- Bekkâr'ın bize, Hammâd b. Seleme > Katâde yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* atlardan 10, beygirlerden 5 (dirhem) alıyordu.[898]

---

897 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 35-36.

898 Farklı senedle benzer bir rivayet için bk. İbn Zencûye, *Emvâl,* s. 547-548.

٦٣٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

636- ... el-Hasîb b. Nâsıh'ın rivayet ettiğine göre, Hammâd b. Seleme, kendi isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.

***

Bu iki hadis, Ebû Hanîfe ve Züfer'in, daha önce bahsettiğimiz görüşlerini benimseyenlerin delil aldıkları rivayetlerdendir.

Ancak es-Sâib'in "Babamın, atlara değer biçerek zekâtını Ömer b. el-Hattâb'a ödediğini gördüm" şeklindeki sözünün yer aldığı (634 no'lu) Mâlik rivayetinde, ticaret amacıyla kullanılan atların kastedilmiş olması ihtimali vardır. Bu sebeple bu hadiste, ticarî amaçlı olmayan sâime hayvanların zekâtının verilmesi gerektiğini savunanların lehine bir delil söz konusu değildir.

Öte yandan Katâde hadisinde de "Ömer *radıyallahu anh*'ın, atlardan 10, beygirlerden 5 (dirhem) aldığı" belirtilmekte fakat onun hangi gerekçeyle bunları aldığından söz edilmemektedir. Dolayısıyla burada da bir delil yoktur. Çünkü -arzettiğimiz gibi- herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Üstelik bu dirhemlerin zekât maksadıyla alınmış olduğu anlaşılsa bile burada Ebû Hanîfe ve Züfer'in söylediklerine delil olabilecek bir şey yoktur. Zira burada, hayvanların ne sâime ne erkek ne dişi oluşundan ne de -Ebû Hanîfe ve Züfer'in daha önce aktardığımız görüşleri doğrultusunda- sahipleri tarafından, damızlık maksadıyla erkeği ile dişisi bir arada tutulan bir sürü olduğundan bahsedilmektedir. Üstelik burada Ömer'in atlardan almakta olduğu miktar, sığır ve koyunlardan aldığından farklıdır. Çünkü Ebû Hanîfe ve Züfer, atlardan alınması gereken miktarın her bir at için bir dinar veya -daha önce de anlattığımız gibi- dirhem olarak biçilen değer olduğu görüşünü benimsemişlerdi.

Bazıları, Ebû Hanîfe ve Züfer'in görüşünü desteklemek amacıyla bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den atlarla ilgili olarak rivayet edilen şu hadisi delil göstermişlerdir:

٦٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ رَحِمَهُ اللهُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ السَّمَّانِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَكَرَ الْخَيْلَ، فَقَالَ: هِيَ لِثَلَاثَةٍ: لِرَجُلٍ أَجْرٌ، وَلَهُ سِتْرٌ، وَعَلَى رَجُلٍ وِزْرٌ، فَأَمَّا الَّذِي

هِيَ لَهُ سِتْرٌ فَالرَّجُلُ يَتَّخِذُهَا تَكَرُّمًا وَتَجَمُّلاً، وَلا يَنْسَى حَقَّ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي رِقَابِهَا وَلا فِي ظُهُورِهَا.

637- ... Zeyd b. Eslem'in Ebû Salih es-Semmân yoluyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* atlardan söz etmiş ve şöyle buyurmuştur: ***"Atlar, sahipleri açısından üç türlüdür: Kimi için sevap kazanma vesilesidir, kimi için bir örtüdür, kimi için de aleyhine bir vebaldir. Atların kendisi için örtü olduğu kimse, atları sırf cömertlik ve güzel görünmek için edinen biri olmasına rağmen onların boyunlarındaki ve sırtlarındaki Allah azze ve celle'nin hakkını unutmaz."***[899]

٦٣٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

638- ... Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc'in Ebû Salih yoluyla aktardığına göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etmiştir.

***

(Bu delili öne süren kimse) "Bu hadis, atlarda Yüce Allah'a ait bir hak olduğunu göstermektedir" dedi.

Oysa bu hadiste, ne Ebû Hanîfe ne de Züfer'in görüşlerini destekleyecek bir delil vardır. Çünkü burada ne sâimeden ne de başka bir şeyden söz edilmiştir. Ayrıca mallarda zekât haricinde bir takım haklar da bulunmaktadır. Nitekim;

٦٣٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي حَمْزَةَ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: فِي الْمَالِ حَقٌّ سِوَى الزَّكَاةِ، وَتَلا هَذِهِ الآيَةَ {لَيْسَ الْبِرَّ أَنْ تُوَلُّوا وُجُوهَكُمْ} الآيَةَ.

899 Buhârî, Menâkıb 28; Müslim, Zekât 24, 26.

639- … Ebû Hamza'nın Âmir'den rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Malda, zekât dışında bir hak daha vardır"*** buyurduktan sonra ***"İyilik, yüzlerinizi doğu ve batı tarafına çevirmeniz değildir…"***[900] âyetini sonuna kadar okudu.[901]

٦٤٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ ذَكَرَ الإِبِلَ، فَقَالَ: إِنَّ فِيهَا حَقًّا، فَسُئِلَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِطْرَاقُ فَحْلِهَا، وَإِعَارَةُ دَلْوِهَا، وَمَنِيحَةُ سَمِينِهَا.

640- … Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* atlardan bahsederek ***"Bunlarda da haklar vardır"*** buyurdu. Bu hakların neler olduğu sorulunca da şöyle cevap verdi: ***"(Damızlık) erkeklerinin dişilerle çiftleşmesine müsaade etmek, süt kovalarını ödünç vermek ve semiz olanlarını da (yün ve süt vb. faydalanılmak üzere) emanet verip bağışlamaktır."***[902]

***

Bütün bunlar, zekâtların dışındaki haklardır. Ayrıca (637 no'lu) Ebû Hureyre hadisinde geçtiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in atlarla ilgili bahsetmiş olduğu "hak"kın da bu çerçevede ele alınması mümkündür. Kaldı ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o "hak"kı, cömertlik ve güzel görünmek için tutulan atlarla ilgili olarak söylemiş ve sâime atlardan hiç bahsetmemiştir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Sâime atlarda hiçbir şekilde zekât yoktur." Mâlik, Sevrî, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim bize Yunus, İbn Vehb yoluyla Mâlik'in, arzettiğimiz bu görüşünü haber vermiştir. Yine Süleyman, babası kanalıyla Muhammed'den, Ebû Yusuf'un bahsi geçen kanaatini nakletmiştir. Muhammed de "Bu bizim de görüşümüzdür" demiştir. Öte yandan Muhammed b. el-Abbâs da Yahya > el-Hasen yoluyla yine Ebû Yusuf'un bu görüşünü rivayet etmiştir. Ayrıca bu

900 Bakara 2/177.

901 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 84.

902 Müslim, Zekât 28.

konuyla ilgili Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir takım rivayetleri de delil göstermişlerdir:

٦٤١ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ يُحَدِّثُ عِرَاكَ بْنَ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى فَرَسِ مُسْلِمٍ وَلَا عَلَى غُلَامِهِ صَدَقَةٌ.

641- Hüseyn b. Nasr'ın bize, Abdurrahman b. Ziyâd > Şu'be > Abdullah b. Dînâr > Süleyman b. Yesâr > Irâk b. Mâlik yoluyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Müslümana, atı (feras) ve kölesi (abd) için zekât yoktur."***[903]

٦٤٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَسَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَا حَدَّثَنَا شُعْبَةُ وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ كِلَاهُمَا، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

642- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Vehb b. Cerîr ve Saîd b. Âmir'in her ikisinden Şu'be yoluyla ve yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân es-Sevrî kanalıyla her ikisi (Şu'be ve Süfyân) Abdullah b. Dînâr'dan sözü geçen senediyle bu hadisin aynısını zikretti.[904]

٦٤٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِ فِي عَبْدِهِ وَلَا فِي فَرَسِهِ صَدَقَةٌ.

643- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Abdullah b. Dînâr > Süleyman b. Yesâr > Irâk b. Mâlik kanalıyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Müslümana kölesi ve atı için zekât yoktur."***[905]

---

903 Buhârî, Zekât 46.

904 İbn Mâce, Zekât 15; Nesâî, Zekât 16.

905 Buhârî, Zekât 46; Mâlik, Zekât 37.

٦٤٤ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ

644- Salih b. Abdurrahman bize, Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî yoluyla Mâlik'ten, onun isnadıyla bu hadisin aynısını nakletti.[906]

٦٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ مَكْحُولٍ، عَنْ عِرَاكِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا صَدَقَةَ عَلَى الرَّجُلِ فِي خَيْلِهِ وَلَا فِي رَقِيقِهِ.

645- Yine bize Yunus'un, İbn Vehb > Üsâme b. Zeyd el-Leysî > Mekhûl > Irâk b. Mâlik kanalıyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kişinin ne atlarında (hayl) ne de kölelerinde (rakîk) zekât vardır."***[907]

***

Ne var ki sözü geçen rivayetler içerisinde onlara (Ebû Hanîfe ve Züfer'e) karşı öne sürülen Abdullah b. Dînâr hadisinin, aleyhte bir delil olma niteliği bulunmamaktadır. Çünkü oradaki ***"Müslümana kölesi ve atı için zekât yoktur"*** sözünde kastedilen "at"ın, sâime bir at değil, (temel ihtiyaç için) "binilen bir at;" "köle"nin de hizmet için kullanılan bir köle olması ihtimali vardır. Dikkat edersen bu durum, kişinin ticarî gaye dışında elinde bulunan kölesi için fıtır sadakası verme yükümlülüğünü engellemediği gibi ticarî maksatla elinde tuttuğu kölesi için malî zekât ödeme zorunluluğuna da engel değildir.

Öte yandan, rivayet ettiğimiz Mekhûl hadisi ise, Abdullah b. Dînâr hadisine oranla, Mâlik, Sevrî, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin benimsedikleri görüşe daha yakındır. Burada farklı olarak sadece atlardan ve kölelerden söz edilmektedir. Hâlbuki kölelerin sadece hizmet için kullanılan köleler; atların da yalnızca hizmete tahsis edilmiş atlar olması ihtimali bulunmaktadır.

Ayrıca (bu görüştekiler) bu konuda Ali *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği ***"Sizleri at ve kölelerin zekâtından muaf tuttum"*** hadisini de delil almışlardır. Şöyle ki:

906 Ebû Dâvûd, Zekât 11.

907 Ebû Dâvûd, Zekât 11.

٦٤٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبِي، عَنِ الأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: عَفَوْتُ لَكُمْ عَنْ صَدَقَةِ الْخَيْلِ وَالرَّقِيقِ.

646- Fehd bize, Amr b. Hafs b. Gıyâs > babası (Hafs) > el-A'meş > Ebû İshâk > Âsım b. Damra > Ali *radıyallahu anh* senediyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurduğunu rivayet etti: ***"Sizleri at ve kölelerin zekâtından muaf tuttum."***[908]

٦٤٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، وَشَرِيكٌ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

647- Ali b. Şeybe bize, Yezîd b. Harun > Süfyân ve Şerîk > Ebû İshâk > el-Hâris > Ali *radıyallahu anh* isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[909]

٦٤٨ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

648- Yine el-Müzenî bize, Şâfiî > Süfyân > Ebû İshâk > el-Hâris > Ali *radıyallahu anh* yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den söz konusu hadisin aynısını nakletti.[910]

٦٤٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

649- er-Rabî' b. Süleyman el-Cîzî bize, Ya'kûb b. İshâk > el-Hâris > Ali *radıyallahu anh* senediyle Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[911]

---

908 Ebû Dâvûd, Zekât 5.

909 İbn Mâce, Zekât 15.

910 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 245.

911 Benzer bir senedle bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 245.

Ne var ki burada, sadece belirli niteliklere sahip bir takım at ve kölelerin kastedilmiş olması ihtimali de vardır. Bu sebeple bu hadis, Ebû Hanîfe ve Züfer'in görüşleri aleyhinde bir delil olamaz.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettiklerine ve her grup da -arzettiğimiz gibi- kendi görüşünü destekleyecek deliller öne sürdüğüne göre, -Allah'ın izniyle- bu ihtilaflarının sebebini bulabilmek amacıyla, her birinin kendi kanaatini destekleyici nitelikte öne sürdüğü delilleri haricinde bu hususta nakledilen rivayetleri inceledik ve şunu tespit ettik:

٦٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ أَهْلَ الشَّامِ قَالُوا لأَبِي عُبَيْدَةَ: خُذْ مِنْ خَيْلِنَا وَرَقِيقِنَا صَدَقَةً، فَأَبَى، ثُمَّ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَأَبَى، ثُمَّ كَلَّمُوهُ، فَكَتَبَ إِلَى عُمَرَ، وَكَتَبَ إِلَيْهِ عُمَرُ: إِنْ أَحَبُّوا فَخُذْهَا مِنْهُمْ وَارْدُدْهَا عَلَيْهِمْ وَارْزُقْ رَقِيقَهُمْ، قَالَ مَالك رَحِمَهُ اللهُ: وَمَعْنَى قَوْلِ عُمَرَ: ارْدُدْهَا عَلَيْهِم.

650- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > İbn Şihâb > Süleyman b. Yesâr isnadıyla rivayet ettiğine göre, Şam ahalisi Ebû Ubeyde'ye "Atlarımızdan ve kölelerimizden de zekât al" dedi. Ebû Ubeyde almadı, ancak isteklerini Ömer b. el-Hattâb'a bir mektupla iletti. Fakat o da aynı şekilde almadı. Daha sonra ahali, tekrar Ebû Ubeyde ile konuştu. Israrlar üzerine Ebû Ubeyde yeniden Ömer'e yazdı. Bunun üzerine Ömer ona "Eğer (çok) istiyorlarsa onlardan al, yine onlara ver ve köleleri nasiplensin" diye yazdı.

Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: Ömer'in "Yine onlara ver" sözünün anlamı, "onların fakirlerine ver" demektir.[912]

***

Bu hadiste, Ömer'in, atlardan zekât almasının sebebi açıklanmakta ve bu zekât türünün, at sahiplerine, tıpkı diğer sâime atların zekâtının farz oluşu gibi farz olmadığı anlaşılmaktadır. Ahali burada sadece gönülden bağışta bulunma ve Allah *azze ve celle*'ye yakınlaşma arzusu ile hareket etmektedir. Bu da kanaatimizce onların, mallarındaki zekât haricindeki "hakkı" ödeme arzusunun bir ifadesidir. Nitekim daha önce bu konuda Ebû Hureyre ve Fatıma bint Kays

912 Mâlik, Zekât 38.

kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadisler de[913] bunu göstermektedir.

Medine ehlinin rivayetleri içerisinde bu meseleye ilişkin tespit ettiğimiz hadis budur. Kûfe ehlinin rivayetleri içerisinde bulduğumuz ilgili rivayet ise şöyledir:

٦٥١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْقَاسِمِ الْحَرَّانِيُّ، الْمَعْرُوفُ بِسُحَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، قَالَ: حَجَجْتُ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَأَتَاهُ نَاسٌ مِنْ أَشْرَافِ أَهْلِ الشَّامِ، فَقَالُوا: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّا قَدْ أَصَبْنَا دَوَابًّا وَأَمْوَالاً، فَخُذْ مِنْ أَمْوَالِنَا صَدَقَةً تُطَهِّرُنَا وَتَكُونُ لَنَا زَكَاةً، فَقَالَ: هَذَا شَيْءٌ لَمْ يَفْعَلْهُ اللَّذَانِ كَانَا قَبْلِي، وَلَكِنِ انْتَظِرُوا حَتَّى أَسْأَلَ الْمُسْلِمِينَ، فَسَأَلَ أَصْحَابَ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيهِمْ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ، فَقَالُوا: حَسَنٌ، وَعَلِيٌّ سَاكِتٌ لَمْ يَتَكَلَّمْ مَعَهُمْ، فَقَالَ: مَا لَكَ يَا أَبَا حَسَنٍ لَا تَتَكَلَّمُ؟، قَالَ: قَدْ أَشَارُوا عَلَيْكَ، وَلَا بَأْسَ بِمَا قَالُوا إِنْ لَمْ يَكُنْ أَمْرًا وَاجِبًا، وَجِزْيَةً رَاتِبَةً يُؤْخَذُونَ بِهَا، قَالَ: فَأَخَذَ مِنْ كُلِّ عَبْدٍ عَشَرَةً، وَمِنْ كُلِّ فَرَسٍ عَشَرَةً، وَمِنْ كُلِّ هَجِينٍ ثَمَانِيَةً، وَمِنْ كُلِّ بِرْذَوْنٍ وَبَغْلٍ خَمْسَةَ دَرَاهِمَ فِي السَّنَةِ، وَرَزَقَهُمْ كُلَّ شَهْرٍ الْفَرَسُ عَشَرَةَ دَرَاهِمَ، وَالْهَجِينُ ثَمَانِيَةً، وَالْبِرْذَوْنُ وَالْبَغْلُ خَمْسَةً خَمْسَةً، وَالْمَمْلُوكُ جَرِيبَيْنِ جَرِيبَيْنِ كُلَّ شَهْرٍ.

651- ... Züheyr b. Muâviye el-Cu'fî'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Hârise b. Mudarrib dedi ki: Ömer b. el-Hattâb ile birlikte hac yaptım. Şam eşrafından bir grup insan gelip ona "Ey Mü'minlerin emiri! Biz bir takım hayvan ve mallar elde ettik. Mallarımızdan bizi temizleyecek ve bizim için arınma/yücelme vesilesi olacak bir zekât al" dedi. O da "Bu, benden önceki iki kişinin (Hz. Peygamber'in ve Hz. Ebû Bekir'in) yapmadığı bir şeydir. Ancak bekleyin de Müslümanlara bir sorayım" dedi. Aralarında Ali b. Ebî Tâlib'in de olduğu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına sordu. Herkes "Bu iyi olur" diyor, ancak Ali susuyor ve onlarla birlikte konuşmuyordu. Bunun üzerine Ömer ona "Niçin konuşmuyorsun Ebû Hasen!" diye sordu. O "Sana görüşlerini söylediler. (Kanaatimce) eğer bu durum farzmış gibi

913 Bk. 637, 638 ve 639 no'lu hadisler.

algılanmadığı ve onlardan düzenli şekilde alınacak bir vergi olarak görülmediği sürece bu söylediklerinde herhangi bir sakınca olmaz" dedi.

(Hârise b. Mudarrib) dedi ki: "Bunun üzerine (Ömer) yılda her köle için 10, her at için 10, her bir hecin devesi için 8, her bir beygir ve/veya katır için de 5 dirhem almış; ancak buna karşılık yine onlara her at için aylık 10, her hecin devesi için 8, her beygir ve/veya katır için 5'er dirhem ve köleler için de ikişer cerîb[914] maaş bağlamıştır.[915]

***

Bu hadis, bu konuda rivayet ettiğimiz hadisler içerisinde, onların ihtilaf ettikleri meseleyi en iyi şekilde açıklığa kavuşturan ve Ömer'in atlardan zekât alma gerekçesini net bir biçimde ortaya koyan bir hadistir.

Üstelik burada Hz. Ömer, kendilerinden zekât almasını talep edenlere hitaben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ı kastederek "Bu, benden önceki iki kişinin yapmadığı bir şeydir" demektedir. Bu da atlarda zekât olmadığını benimseyenler açısından fazlasıyla delil sayılmaktadır. Ayrıca temizlenmek ve arınmak maksadıyla, sahibi oldukları atlardan zekât alması için Ömer *radıyallahu anh*'dan talepte bulunmaları, atların sâime olmasından kaynaklamamakta, sadece o atlar adına sadaka/bağışta bulunma arzusunu ifade etmektedir. Üstelik onlar, aynı zekâtı katırlarından ve kölelerinden de almasını istemişlerdir. Oysa katırlar, Ebû Hanîfe ve Züfer'e göre sâime bile olsalar zekâtı verilmeyen hayvanlardandır.

Buna göre Ömer *radıyallahu anh*'ın katırlardan almış olduğu zekât, onların sâime olmasından kaynaklanmıyorsa, atlardan aldığı zekât da sâime olmalarından dolayı değildir.

Öte yandan Ömer'in, onlardan aldığı zekâttan çok daha fazla miktarda bir maaş ve ödemeyi kölelerine, at ve katırlarına yapmış olduğu da hadiste zikredilmektedir. Bütün bu söylediklerimiz ise, Ebû Hanîfe ve Züfer'in bu konudaki görüşlerini çürütmektedir.

---

914 Cerîb: Miktarı belde örflerine göre değişen "dönüm" anlamında kullanılmakla birlikte buradaki manası 4 kafîz (=48 sa' = 132 litre) alan bir hacim ölçüsüdür. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 54. (Çeviren)

915 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 35.

Ayrıca aklî delil de onların görüşlerini geçersiz kılmaktadır. Çünkü onlar, zekâtının verilmesi gerektiğini söyledikleri sâime atlar için belirli bir sayı belirlememektedirler. Oysa diğer hayvanların zekâtının verilebilmesi için belirli bir sayıya ulaşmaları gerekmektedir. Ayrıca atların, damızlık için erkeğiyle dişisinin bir arada tutulduğu bir sürü hâlinde olmayıp sadece erkeklerden ya da sadece dişilerden oluşması durumunda zekâtının gerekmediğini ifade etmektedirler. Bu ise zekâtlarının farziyeti konusunda ittifak edilmiş olan diğer hayvanların hükmüne aykırıdır.

Öte yandan onların (Ebû Hanîfe ve Züfer'in) görüşü, başka bir açıdan kıyas yoluyla da çürütülmektedir. Şöyle ki: Zekâtlarının farziyeti konusunda ittifak edilmiş sâimelerin zekâtını öderken dirhem veya dinar vermek gerekmediği, sadece kendi cinsinden ya da başka cins bir hayvandan verilmesinin zorunlu olduğunu görmekteyiz. Keza şu yaklaşım da ilgili görüşü geçersiz kılmaktadır: Toynaklı hayvanlardan olan katır ve eşeklerin, ister sâime isterse (ziraat ve taşımacılık gibi işlerde) çalıştırılan hayvanlardan olsun, zekâtlarının olmadığını görmekteyiz. Buna karşılık tabanlı hayvanlardan olan develerin sâimelerinde ve çatal tırnaklılardan sayılan sığır ve davarların sâimelerinde zekât olduğunu biliyoruz. Bu itibarla (Ebû Hanîfe ve Züfer'in) toynaklılardan sayılan atlarla ilgili hükmü, tabanlı veya çatal tırnaklıların hükmüne değil, kendileri gibi toynaklı katır ve eşeklerin hükmüne katmaları uygun düşerdi. Şüphesiz muvaffakiyet Allah'tandır.

Üstelik bu görüşü destekleyecek mahiyette bir grup ilk dönem (mütekaddimîn) ulemasından rivayetler de nakledilmiştir:

٦٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ الْمُسَيَّبِ، عَنْ صَدَقَةِ الْبَرَاذِينِ، قَالَ: وَهَلْ فِي الْخَيْلِ صَدَقَةٌ؟.

652- … İbn Vehb'in Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Dînâr dedi ki: İbnü'l-Müseyyeb'e, beygirlerin zekâtını sordum. Bana "Atlarda zekât var mı ki?" diye cevap verdi.[916]

916 Mâlik, Zekât 40.

٦٥٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

653- ... Vehb b. Cerîr'in Şu'be'den aktardığına göre Abdullah b. Dînâr, "Saîd b. el-Müseyyeb'e şunu sordum" dedikten sonra ilgili rivayetin aynısını zikretti.[917]

٦٥٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، قَالَ: جَاءَ كِتَابٌ مِنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ إِلَى أَبِي وَهُوَ بِمِنًى: أَلاَّ تَأْخُذَ مِنَ الْخَيْلِ وَلا مِنَ الْعَسَلِ صَدَقَةً.

654- ... İbn Vehb'in Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ebî Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm dedi ki: "Ömer b. Abdülaziz'den, henüz Mina'da olduğu bir sırada babama gelen bir talimatta 'Attan ve baldan zekât alma' deniliyordu."[918]

٦٥٥ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْمُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْخَيْلِ وَالْبَرَاذِينِ وَالْحَمِيرِ صَدَقَةٌ.

655- ... İbnü'l-Mübarek'in el-Mübârek b. Fadâle'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen dedi ki: "At, beygir ve eşeklerde zekât yoktur."[919]

٦٥٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا [ابْنُ] الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكُ بْنُ مِغْوَلٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَطَاءً عَنِ الْخَيْلِ السَّائِمَةِ فَلَمْ يَرَ فِيهَا صَدَقَةً.

---

917 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 246.

918 Mâlik, Zekât 39.

919 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 247.

656- ... [İbn][920] el-Mübârek'in aktardığına göre, Mâlik b. Miğvel şöyle dedi: "Atâ'ya sâime atların zekâtı hakkında soru sordum. Onlarda herhangi bir zekât olmadığı kanaatindeydi."[921]

٦٥٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ مِثْلَهُ.

657- ... İbnü'l-Mübârek de Süfyân'dan, o da el-Muğîre yoluyla İbrahim'den bu görüşün aynısını rivayet etmiştir.[922]

***

Aynı şekilde ez-Zübeyr ve İbn Abbâs'tan da atlarda zekât olmadığına dair rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

٦٥٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: كَانَ لِلزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ خَيْلٌ عَظِيمَةٌ مُحْشَرَةٌ بِالْجِمَى، فَلَمْ يَكُنْ يُخْرِجُ مِنْهَا صَدَقَةً.

658- ... İbn Lehîa'nın rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel, Urve b. ez-Zübeyr'i şöyle derken işitmiştir: "ez-Zübeyr b. el-Avvâm, kendisine ait büyük bir at çiftliği olmasına rağmen ondan herhangi bir zekât ödemiyordu."[923]

٦٥٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ وَسُئِلَ عَنِ الْخَيْلِ أَفِيهَا صَدَقَةٌ؟ فَقَالَ: لَيْسَ عَلَى الْفَرَسِ الْغَازِي فِي سَبِيلِ اللهِ صَدَقَةٌ.

---

920 Eserin yazma ve basılı nüshalarında köşeli parantez içindeki bu kelime düşmüş gözükmektedir. İlk bakışta bu şahsın, bir önceki rivayette geçen Mübârek b. Fadâle olduğu düşünülse de gerçekte, Mâlik b. Miğvel'den rivayet alanlar arasında onun değil, Abdullah b. el-Mübârek'in ismi geçmektedir (bk. Zehebî, *Siyer,* VII, 174). Dolayısıyla müstensihin dikkatsizliği sebebiyle 'ibn' kelimesi düşmüş olmalıdır. (Çeviren)

921 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 247.

922 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 34.

923 İbn Zencûye, *Emvâl,* s. 1021.

659- ... Süfyân b. Uyeyne'nin İbn Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, babası (Tâvus) şöyle dedi: İbn Abbâs'ın, "Atlarda zekât var mıdır?" şeklinde sorulan bir soruya "Allah yolunda savaşan atın zekâtı yoktur" cevabını verdiğini işittim.[924]

***

Bu konuda Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet edilen bir hadis daha var ki, sâime atlarda zekâtın zorunlu olduğunu benimseyenler onu delil göstermekte ve bundan hareketle Ömer *radıyallahu anh*'ın atlardan aldığı zekâtı bir teberru olarak değil, bizzat farz olarak aldığını iddia etmektedirler. İlgili hadis şöyledir:

٦٦٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَسَنِ، أَنَّ حُيَيَّ بْنَ يَعْلَى أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ يَعْلَى بْنَ أُمَيَّةَ، يَقُولُ: ابْتَاعَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أُمَيَّةَ أَخُو يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ مِنْ رَجُلٍ مِنْ أَهْلِ الْيَمَنِ فَرَسًا أُنْثَى بِمِائَةِ قَلُوصٍ، فَنَدِمَ الْبَائِعُ فَلَحِقَ بِعُمَرَ، فَقَالَ: غَصَبَنِي يَعْلَى وَأَخُوهُ فَرَسًا لِي، فَكَتَبَ إِلَى يَعْلَى، فَأَخْبَرَهُ الْخَبَرَ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّ الْخَيْلَ لَتَبْلُغُ هَذَا عِنْدَكُمْ؟، فَقَالَ: مَا عَلِمْتُ فَرَسًا بَلَغَ هَذَا قَالَ عُمَرُ: فَنَأْخُذُ مِنْ أَرْبَعِينَ شَاةً شَاةً، وَلَا نَأْخُذُ مِنَ الْخَيْلِ شَيْئًا، خُذْ مِنَ الْخَيْلِ مِنْ كُلِّ فَرَسٍ دِينَارًا.

660- ... Amr b. el-Hasen'in bildirdiğine göre, Huyey b. Ya'lâ, Ya'lâ b. Ümeyye'yi şöyle derken işitmiştir: Ya'lâ b. Ümeyye'nin kardeşi Abdurrahman b. Ümeyye, Yemenli bir adamdan, yüz genç dişi deve karşılığında dişi bir at satın almıştı. Ancak daha sonra satıcı (bu alışverişten) pişman olduğu için Ömer *radıyallahu anh*'a gelip "Ya'lâ ve kardeşi bana ait bir atı elimden zorla aldılar" dedi. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh,* Ya'lâ'ya haber yolladı, o da ona durumu anlattı. Ömer "Sizde bir atın değeri bu kadar olabiliyor mu?" diye sordu. (Ya'lâ da) "Doğrusu ben de bir atın bu derece pahalı olabileceğini şimdiye kadar hiç bilmiyordum" dedi. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh* "Biz her 40 koyundan bir tanesini (zekât olarak) alırken atlardan hiçbir şey almıyoruz. Buna göre sen, her bir at için sadece bir dinar al" diyerek atlara birer dinar vergi koydu.[925]

---

924 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 247; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1021.

925 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 36; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1024.

(Bu iddia sahiplerine) şöyle cevap verilir: Bu hadis münkerdir.[926] Çünkü bu hadisi rivayet eden Amr b. el-Hasen,[927] bu konuda rivayetiyle amel edilecek biri değildir. Zira o, ilim (hadis) rivayetiyle tanınmamaktadır. Üstelik Züheyr b. Muâviye, Ebû İshâk es-Sebîî ve Hârise b. Mudarrib gibi hadis hafızı imamlar, Ömer *radıyallahu anh*'dan bunun tam aksi yöndeki bir görüşü içeren ve daha önce sözünü ettiğimiz (651 no'lu) hadisi rivayet etmişlerdir.

Bu durumda zekâtlar, kıyas ve aklî çıkarımlara göre alınabilir mi? Üstelik değeri daha düşük olana göre değeri yüksek olanın mı zekâtı verilecektir? Eğer durum böyle olsaydı, ticarî maksat güdülmeyen 5 bin ukiyye değerindeki bir ev dururken, 5 ukiyye kıymetindeki bir gümüşün zekâta tabi olmaması gerekirdi.

Yine eğer mesele bu şekilde olsaydı, zekât açısından koyunların eşeklerden farklı bir yönü kalmazdı. Çünkü eşeklerin fiyatı, koyunlardan daha yüksektir. Kaldı ki Ömer *radıyallahu anh,* bu hadiste bahsedilenin aksine, Allah'ın belirlemiş olduğu hak sınırlarını çiğneyemeyecek ölçüde hassasiyet sahibidir. Üstelik hiç kimsenin zekâtı verilmesi gereken hususlara, ondan olmayan başka şeyleri ekleme hakkı yoktur. Zira böyle yapması hâlinde söz konusu ilave hükmü, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda okuduğumuz zekâtlarla ilgili âyetlere katmış olur.

Öte yandan âlimler, madenlerde bulunan altın ve gümüş konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Bu madenlerdeki altın 20 miskal; (altın olmaması hâlinde) onun yerine gümüş de 5 ukiyye olmadığı müddetçe hiç bir şey gerekmez. Bu ölçülerden fazla olması hâlinde ise, maden çıkmaya devam ettikçe zekâtı ona göre hesaplanarak alınmaya devam edilir. Şayet maden bir ara kesilir de sonra tekrar çıkmaya devam ederse, ilk defa çıkarmaya başlanıyormuş gibi zekâtı hesap edilir."

Ayrıca şunu da ifade etmişlerdir: "Madenler de ziraat ürünleri gibidir; ziraat ürünlerinin zekâtının ürün toplandığı zaman alınması gibi madenlerden de öylece zekât alınır ve üzerinden bir yıl geçmesi beklenmez." Mâlik ve

---

926 Münker'in en çok kabul gören tanımı şöyledir: Zayıf bir ravinin, güvenilir raviye aykırı olarak rivayet ettiği hadistir. Ayrıntılı bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 271-273. (Çeviren)

927 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "el-Hasen" ismi, yanlışlıkla "el-Hüseyin" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

el-Leys bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik ve el-Leys'in burada aktardığımız görüşlerini rivayet etmiştir.[928]

Bu kanaat aynı zamanda Şâfiî'den de *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* nakledilmiştir. Ayrıca bu mezhebin taraftarları kendi görüşlerini bu konuda rivayet ettikleri bir hadisle de desteklemişlerdir:

٦٦١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنْ رَبِيعَةَ عَنْ الْحَارِثِ بْنِ بِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَ مِنْ مَعَادِنِ الْقَبَلِيَّةِ الصَّدَقَةَ، وَأَنَّهُ قَطَعَ لِبِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْعَقِيقَ أَجْمَعَ. فَلَمَّا كَانَ عُمَرُ قَالَ لِبِلَالٍ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يُعْطِكَ، لِتَحْتَجِبَهُ عَنِ النَّاسِ، وَلَمْ يُعْطِكَ إِلا لِتَعْمَلَ، قَالَ: فَقَطَعَ عُمَرُ لِلنَّاسِ الْعَقِيقَ.

661- ... Abdülaziz b. Muhammed ed-Derâverdî'nin[929] Rabîa'dan, onun da el-Hâris b. Bilâl b. el-Hâris[930] yoluyla babasından (Bilâl b. el-Hâris) rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* el-Kabeliyye nahiyesinin[931] madenlerinden zekât almış ve Bilâl b. el-Hâris'e, el-Akîk bölgesinin[932] tamamını iktâ olarak vermişti. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh* halife olduğunda Bilâl'e şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* burayı (el-Akîk bölgesini) insanlardan alıkoyasın diye sana vermedi. O, burayı sadece işletmen için sana verdi." Sonra da Ömer, el-Akîk'i bütün insanlara iktâ olarak bıraktı.[933]

***

928 Mâlik, Zekât 8.

929 Eserin yazma ve dolayısıyla basılı nüshalarında bu nisbe, yanlışlıkla "el-Enderâverdî" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

930 Yazma nüshada Rabîa b. el-Hâris olarak geçen isim, kaynaklarda Rabîa b. Ebî Abdurrahman olarak kaydedilmiştir. Bk. Mâlik, Zekât 8; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IV, 152). Buna göre "Rabîa'nın el-Hâris'ten rivayeti" manasına gelen ve "Rabîa an el-Hâris b. Bilâl b. el-Hâris" şeklinde yazılması gereken sened, muhtemelen yazım hatası sebebiyle "an" yerine, "oğlu" anlamına gelen "bin" kelimesiyle "Rabîa bin el-Hâris b. Bilâl b. el-Hâris" tarzında yazılmış olmalıdır. (Çeviren)

931 el-Kabeliyye, Medine'ye beş günlük mesafede, deniz kenarında bir nahiyedir. (Çeviren)

932 el-Akîk, Medine'ye iki veya üç mil mesafede, Müzeynelilere ait toprakların bir parçasıdır. (Çeviren)

933 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IV, 152.

Burada onlara karşı öne sürülecek delillerden biri de şudur: Bu hadisin aslının, sened itibariyle rivayet ettikleri şekilde olmasına rağmen metin açısından, senedde geçen ed-Derâverdî'den daha hafız ve güvenilir ravilerin naklettiği rivayete bakıldığında farklı olduğu görülmektedir. Nitekim;

٦٦٢ -حَدَّثَنَا يُونُس، قال: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبِ أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ رَبِيعَةَ، وغَيْرِ وَاحِدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَقْطَعَ لِبِلالِ بْنِ الْحَارِث الْمُزَنِيِّ مَعَادِنَ الْقَبَلِيَّةِ، وَهِيَ نَاحِيَةَ الْفُرْعِ، فَتِلْكَ الْمَعَادِنُ لا تُؤْخَذُ مِنْهَا إِلا الزَّكَاةُ إِلَى الْيَوْمِ.

662- Yunus'un bize İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten, onun da İbn Vehb'e, Rabîa ve daha başkalarından (veya Rabîa yoluyla pek çok kimseden)[934] rivayetle verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Nahle ile Medine arasındaki) Fur' civarındaki el-Kabeliyye madenlerinin işletme hakkını Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'ye vermişti. O günden bu yana bu madenlerden zekâttan başka bir şey alınmaz.[935]

***

İşte hadisin isnad ve metin itibariyle aslı budur. Ancak isnadı munkatı olup Rabîa'dan öteye gitmemektedir. Metnine gelince; söz konusu zekâtın alındığı madenler, Bilâl'e ait olup Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından kendisine iktâ olarak verilmişti. Özel mülk sayılan yerlerdeki madenler ile özel mülk olmayan yerlerdeki madenlerin hükümleri Ebû Hanîfe'nin de içinde bulunduğu pek çok ilim adamına göre birbirinden farklıdır. Onlar meseleyi şöyle izah etmektedirler: Özel mülk dâhilindeki altın ya da gümüş ve benzeri madenlerle ilgili olarak sahiplerinin vermekle yükümlü olduğu hiçbir şey yoktur. Ancak özel mülk sayılmayan çöl ve kırsal alanlardaki -az veya çok miktardaki- madenlerde humus (beşte bir) vardır.

Bize Muhammed b. Ali, Muhammed yoluyla Ya'kûb'dan Ebû Hanîfe'nin bu görüşünü nakletmektedir. Ebû Yusuf ve Muhammed ise ona bu hususta

934 Parantez içindeki ibare, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Muvatta*'ın, Yahya b. Yahya el-Leysî ve Ebû Mus'ab ez-Zührî kanalıyla gelen nüshalarında geçmektedir. Diğer ibare ise görebildiğimiz kadarıyla *Muvatta*'ın Muhammed b. el-Hasen eş-Şeybânî yoluyla gelen nüshasındaki metne uygun düşmektedir. Zira oradaki sened şu şekildedir: "Ahberana Mâlik (kâle) haddesenâ Rabîa b. Ebî Abdirrahman ve gayruhû: Mâlik bize haber verip dedi ki: Bize Rabîa b. Ebî Abdurrahman'ın ve daha başkasının rivayet ettiğine göre..." Bk. *Muvatta*, eş-Şeybânî rivayeti, thk. Abdülvehhâb Abdüllatîf, el-Mektebetü'l-İlmiyye, s. 119. (Çeviren)

935 Mâlik, Zekât 8.

muhalefet etmişlerdir. Biz onların bu muhalif görüşlerine -Allah Teâlâ'nın izniyle- bu konunun ilgili bölümünde yer vereceğiz.

Mâlik b. Enes'in Rabîa'dan rivayet etmiş olduğu hadis Ebû Hanîfe'nin benimsediği kanaatle uyum arzetmektedir. Ancak Rabîa'nın hadisinde geçen "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in veya bir başkasının, o madenlerden çıkarılanların zekâtını aldığı" şeklindeki ifadeden kasıt, nisap yılını doldurmuş miktardan zekât alınması olmalıdır. Zira dikkat edilirse kendisinden zekât alınan şeyin miktarından söz edilmemektedir. Bu bakımdan bu miktar, sözü geçen bütün âlimlere göre maden malları dışında diğer mallarda zekâtı gerektiren "miktar" olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla nisap yılı açısından hükmü de maden malları dışında kalan diğer malların hükmü gibi olacaktır.

Madenler dışındaki gelir ve kârların hükmüne baktığımızda ise, malum miktara ulaşmadıkça ve üzerinden bir nisap yılı geçmedikçe bunlarda zekât olmadığını görmekteyiz. Madenlerden elde edilen gelir de kıyas açısından bunun gibidir. Hiç kimsenin, bu konunun başında Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndan aktardığımız zekât âyetlerine -eklenmesi zorunlu olanlar haricinde- yeni bir şey ekleme hakkı yoktur.

Burada Ebû Hanîfe'nin konuyla ilgili görüşünü naklettik. Ebû Yusuf ve Muhammed ise madenlerde bulunan -az veya çok miktardaki- altın, gümüş vb. maddelerde humus (beşte bir) olduğu kanaatindedirler. Ayrıca bu hususta söz konusu maddelerin, sahipleri tarafından kazılıp çıkarılan (özel mülke ait) madenlerde bulunmasıyla, çöl ve kırsal kesimlerde bulunması arasında bir ayrım gözetmemişlerdir. Onların bu görüşleri bize şu yollarla gelmiştir: Muhammed b. el-Hasen, Ya'kûb'un[936] görüşünü bize nakletmiş; Ali kanalıyla da Muhammed'in kendi kanaati aktarılmıştır.

Hem Ebû Hanîfe hem de Ebû Yusuf ve Muhammed'in çöllerdeki madenlerde bulunan altın ve gümüşle ilgili yaklaşımlarını ve bunların 1/5 oranında zekâta tabi olduğuna ilişkin görüşlerini destekleyen delillerden biri de humusun zekât olarak kabulü ile alakalı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayettir. Şöyle ki:

---

936 Ebû Yusuf'un asıl adı Ya'kûb b. İbrahim'dir. Tahâvî burada onu künyesiyle değil, ismiyle zikretmiştir. (Çeviren)

٦٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْعَجْمَاءُ جُرْحُهَا جُبَارٌ، وَالْبِئْرُ جُبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ، فَقَالَ لَهُ السَّائِلُ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، أَمَعَهُ أَبُو سَلَمَةَ؟ فَقَالَ: إِنْ كَانَ مَعَهُ فَهُوَ مَعَهُ.

663- Bize Yunus'un, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî > İbnü'l-Müseyyeb yoluyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Hayvanların kendiliğinden meydana getirdikleri cinayet ve zararlara tazmin gerekmez. Kuyu kazmaktan doğan cinayete de bir şey gerekmez. Rikâzda[937] ise beşte bir vardır."***[938]

Bir adam ona (ez-Zührî'ye) "Ey Ebû Muhammed! Onunla (Saîd b. el-Müseyyeb ile) birlikte Ebû Seleme de var mıdır?" diye sordu. O da "Eğer onunla beraber ise zaten beraberdir" dedi.[939]

٦٦٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيِّبِ، وَعَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ.

664- Yine Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik yoluyla aktardığına göre, ez-Zührî, İbnü'l-Müseyyeb ve Ebû Seleme kanalıyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"Rikâzda beşte bir vardır."***[940]

***

937 Rikâz: Yer altındaki aslî hâli üzere bulunan madenler ile gömülü olan definelere verilen isimdir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 386. (Çeviren)

938 Buhârî, Diyât 29; Müslim, Hudûd 45, 46.

939 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 276. Burada senedle ilgili teknik bir mesele sorulmaktadır. 664 no'lu rivayette görüldüğü gibi Ebû Hureyre'den hadisi alan İbnü'l-Müseyyeb'in yanında Ebû Seleme de bulunmaktadır. 663 no'lu rivayette Ebû Seleme olmadığı için muhtemelen ez-Zührî'ye bu rivayetteki ayrıntı sorulmuş, o da bunun çok önemli olmadığını ima edecek bir cevap vermiştir. (Çeviren)

940 Buhârî, Zekât 66; Mâlik, Zekât 9.

Buna göre, madenlerden alınacak zekât miktarı, sözünü ettiğimiz âlimlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Rikâzda beşte bir vardır"*** hadisinde bahsedilen "rikâz"dan sayılmaktadır.

Ancak pek çok ilim adamı onlara bu hususta muhalefet etmiştir. Bunlardan biri de Mâlik'tir. Nitekim Yunus'un İbn Vehb yoluyla bize aktardığına göre, Mâlik, rikâz konusunda ilim ehlinin şöyle dediklerini işitmiştir: "Rikâz, cahiliye döneminde gömülmüş ve bulmak için büyük bir çalışma ve maddî külfete girilmeyen definelerdir. Eğer bulmak için maddî külfete giriliyor veya büyük bir emek harcanıyorsa ve buna rağmen bazen rastgeliyor, bazen de rastgelmiyorsa bu artık "rikâz" olmaktan çıkar."

Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: "Bize göre hakkında ihtilaf olmayan mesele budur."

Ayrıca şöyle demişlerdir: "Cahiliye dönemi insanlarının gömdüğü ve Müslümanların ganimet olarak ele geçirdiği definelerin hükmü, 'ganimet'lerin hükmü gibidir."

Buna karşılık onlara şöyle cevap verilir: Rikâz hakkında getirmiş olduğunuz yoruma gelince; bu hususta muhaliflerinizin aleyhine delil olarak öne sürebileceğiniz ilk dönemlere ait hiçbir rivayetten bize bahsetmiş değilsiniz. Oysa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bazı rivayetlerden, onun burada cahiliye insanının gömdüğü defineleri kastettiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

٦٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْحَارِثِ، وَهِشَامُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو أَنَّ رَجُلا مِنْ مُزَيْنَةَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: كَيْفَ تَرَى فِيمَا يُؤْخَذُ فِي الطَّرِيقِ الْمِئْتَاءِ أَوْ فِي الْقَرْيَةِ الْمَسْكُونَةِ؟ قَالَ: عَرِّفْهُ سَنَةً، فَإِنْ جَاءَ بَاغِيهِ فَادْفَعْهُ إِلَيْهِ وَإِلا فَشَأْنُكَ بِهِ، فَإِنْ جَاءَ طَالِبُهُ يَوْمًا مِنَ الدَّهْرِ فَأَدِّهِ إِلَيْهِ، وَمَا كَانَ فِي الطَّرِيقِ غَيْرِ الْمِئْتَاءِ أَوِ الْقَرْيَةِ غَيْرِ الْمَسْكُونَةِ فَفِيهِ وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ.

665- ... Abdullah b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Müzeyneli bir kişi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Herkesin gelip geçtiği bir yolda veya insanların oturduğu bir bölgede bulunanlar hakkında ne buyurursunuz?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu bir yıl boyunca***

herkese ilan et. Eğer sahibi çıkar gelirse ona ver, aksi hâlde dilediğin gibi kullan. Şayet sahibi günün birinde çıkar gelirse onu ona ver. Kimsenin gelip geçmediği bir yolda veya insanların oturmadığı ıssız bir bölgede bulunan eşyada ve rikâzda beşte bir vardır."[941]

***

Görüldüğü gibi burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* "rikâz"ı, insanların oturduğu bölgelerde bulunan eşyadan farklı değerlendirmiştir. Bu noktada, ilgili yerde bulunan eşya, toprağın üstünde açıkta veya toprak altında gizlenmiş olsa da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* her hâlükârda "rikâz"ı bu hadiste onlardan ayırmıştır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta rivayet edilen bir hadis, bu yönüyle daha açıktır:

٦٦٦ - حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ أَحْمَدَ بْنِ الْوَلِيدِ الأَسْلَمِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بِشْرُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ جَدِّهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا عَطِبَ الرَّجُلُ فِي بِئْرٍ جَعَلُوهَا عَقْلَهُ، وَإِذَا قَتَلَتْهُ دَابَّةٌ جَعَلُوهَا عَقْلَهُ، وَإِذَا قَتَلَهُ مَعْدِنٌ جَعَلُوهُ عَقْلَهُ، فَسَأَلْنَا عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: الْمَعْدِنُ جُبَارٌ، وَالْبِئْرُ جُبَارٌ، وَالْعَجْمَاءُ جُبَارٌ، وَفِي الرِّكَازِ الْخُمُسُ فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا الرِّكَازُ؟ قَالَ: الذَّهَبُ الَّذِي خَلَقَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي الأَرْضِ يَوْمَ خُلِقَتْ.

666- ... Abdullah b. Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'nin, dedesinden rivayet ettiğine göre Ebû Hureyre şöye dedi: Cahiliye insanı, kişinin içine düşüp öldüğü kuyuyu o kişi için; bir at tarafından öldürülen kimse için de atın kendisini ve madende ölen kişi için de bizzat o madeni diyet olarak kabul ediyor(ve o diyeti ölenin ailesine ödüyor)lardı. Biz bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca şöyle buyurdu: ***"Madenden doğan zararlara tazmin yoktur. Kuyu kazmaktan doğan cinayete de bir şey gerekmez. Hayvanların kendiliğinden meydana getirdikleri cinayet ve zararlara da tazmin gerekmez. Rikâzda ise beşte bir vardır."*** Biz "Ey Allah'ın Rasûlü! Rikâz da nedir?" diye sorduk. Şöyle cevap verdi: ***"Allah azze ve celle'nin, yeryüzünün yaratıldığı andan itibaren içerisinde yaratmış olduğu altındır."***[942]

941 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 47; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 152.
942 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 152. Ancak burada Ebû Hureyre'nin sözü geçmemektedir.

Bu kelime Arap dilinde de bu anlamda kullanılmaktadır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin şu âyetindeki formu da buradan gelmektedir: ***"... ev tesmeu lehüm rikzâ."***[943] Yani -Allah Rasûlü'nden uzakta yitip gittikleri için- ***"onlara ait cılız/gizli bir ses işitiyor musun?"*** denilmektedir.

Yine (Arapça'da) "mızrağı yere batırdım" anlamında "rekeztü'r-rumh" denilir. Buna göre, Allah *azze ve celle* ya da insanoğlu tarafından yerin altına gömülüp gizlenen her şey, toprağın içine "merkûz (gömülüp gizlenmiş)" demektir.

Nitekim İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayet, onun madenler konusundaki görüşünün bu yönde olduğunu göstermektedir:

٦٦٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنِ الْعَنْبَرِ هَلْ فِيهِ صَدَقَةٌ؟ فَقَالَ: إِنْ كَانَ فِيهِ شَيْءٌ فَفِيهِ الْخُمُسُ.

667- ... İbn Tâvus'un rivayet ettiğine göre, babası (Tâvus) şöyle dedi: İbn Abbâs'a anber[944] ile ilgili olarak "Onda zekât var mıdır?" diye soruldu. O da "Eğer onda bir şey olsaydı, beşte bir (oranında bir vergi) olurdu" cevabını verdi.[945]

***

İbn Abbâs *radıyallahu anh,* denizden çıkarılan anberin hükmünü "Eğer onda bir şey olsaydı, beşte bir (oranında bir vergi) olurdu" şeklinde değerlendirdiğine göre, karadan çıkarılan altın ve gümüş de aynı hükümdedir.

Ayrıca daha önce arzettiğimiz rikâz hadisini nakleden ez-Zührî de madenlerden elde edilenler konusunda beşte bir vergi olduğu kanaatindedir. Şöyle ki:

٦٦٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ فِي الرِّكَازِ الْمَعْدِنِ وَاللُّؤْلُؤِ يَخْرُجُ مِنَ الْبَحْرِ، وَالْعَنْبَرِ مِنْ ذَلِكَ الْخُمُسُ.

Bu sözün senedsiz olarak yer aldığı bir kaynak için bk. Serahsî, *Mebsût*, XIV, 42.

943 Meryem 19/98.

944 Anber, güzel bir koku çeşididir. Deniz kıyısında veya derinliklerinde yetişen bir bitki olup kendi kendine parçalanır ve dalgalar tarafından kıyıya atılır. Ancak bu bitkiyi yiyen büyük balıkların karnı yarılarak elde edilen maddeye de anber denilmektedir. (Çeviren)

945 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 64-65.

668- ... İbnü'l-Mübarek'in Yunus'tan rivayet ettiğine göre, ez-Zührî, rikâz, maden ve denizden çıkarılan inci, anber hakkında beşte bir vergi olduğu görüşündedir.[946]

***

Bu noktada onların "Beşte bir vergisi bulunan rikâz, ganimet olarak ele geçmişse..." sözüne gelince; bu söz geçersizdir/anlamsızdır. Eğer öyle olsaydı, sulh yoluyla fethedilmiş şehirler ile güç kullanılarak fethedilmiş şehirler arasında fark olurdu. Buna göre, güç kullanılarak fethedilmiş topraklarda bulunan rikâzın beşte biri Allah *azze ve celle*'ye; beşte dördü ise o rikâzın bulunduğu şehri fethedenlere ait olur, sulh yoluyla fethedilmiş memleketlerdeki rikâz da oranın halkına dağıtılırdı. Oysa icma hükmü buna engeldir ve âlimler nerede olursa olsun rikâzın hükmünü aynı kabul etmiş ve bulunduğu yere göre değil, sadece kendi hükmüne göre değerlendirilmesini esas almışlardır. Bu görüşe göre, madenlerde altın ve gümüşün var olması gerekmekte ve bir adamın gerek kendi özel mülkünde, gerekse başkasının arazisinde bulduğu madenin bizatihi kendisinde beşte bir oranında bir vergi bulunmaktadır. Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, hiçbir rikâzı diğerinden farklı değerlendirmemiştir. Nitekim bu kitapta da aktardığımız gibi Ebû Yusuf ve Muhammed de böyle söylemişlerdir. Bu sebeple mesele, Ebû Hanîfe'nin dediği gibi değildir. Daha önce bu konu içerisinde sözünü ettiğimiz gibi Ebû Hanîfe, kişinin kendi özel mülkünde bulduğu ile başkasının mülkünde buldukları arasında ayrım yapmaktaydı.

Öte yandan Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, altın, gümüş, demir, kurşun ve bakırın tamamını aynı hükme tabi tutmakta ve bunların bulunduğu madeni "rikâz" kabul ederek beşte bir oranında vergiyi öngörmektedirler. Nitekim bu mesele içerisinde daha önce de altın ve gümüşle alakalı olarak her bir grubun görüşünü aktarmıştık.

Onların bu konudaki görüşleri bize Muhammed > Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'nin kendi kanaati; yine Ali > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un kendi görüşü ve keza Ali kanalıyla Muhammed'in kendi kanaati olarak nakledilmiştir.

946 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 754.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ...﴾

"DEVŞİRİLİP TOPLANDIĞI GÜN DE HAKKINI VERİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin..."***[947] buyurmaktadır. İlim adamları bu âyet hakkında ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları, "Bu âyet muhkemdir. Burada sözü edilen 'hak' ise, tarla/bahçe ürünlerindeki onda bir ve yirmide bir orandır" demişlerdir. Mâlik b. Enes bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Yunus'un bize aktardığına göre, İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik, Allah *azze ve celle*'nin ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Buradaki (hak), -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- zekâttır. Zira ben bu kanaatte olanları işitmiştim."[948]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu görüş -tam aksi yöndeki bir kanaatine rağmen- İbn Abbâs'tan da nakledilmiştir. Biz bu konuda ondan nakledilen rivayeti, Allah Teâlâ'nın izniyle ilgili yerde zikredeceğiz.

٦٦٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: الْعُشْرُ وَنِصْفُ الْعُشْرِ.

669- Fehd b. Süleyman'ın bize, Muhammed b. Saîd b. el-Isbahânî > Ebû Muâviye > el-Haccâc > el-Hakem isnadıyla Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetindeki "hak" ile ilgili olarak "Onda bir ve yirmide bir" dedi.[949]

---

947 Mâide 5/6.

948 Mâlik, Zekât 35.

949 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 794; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 32.

Bu görüş, yine tam zıddı bir kanaatine rağmen, Muhammed b. el-Hanefîyye'den de rivayet edilmiştir. Nitekim biz Allah Teâlâ'nın izniyle ondan aktarılan söz konusu (muhalif) rivayeti de kitabımızın ilgili yerinde zikredeceğiz.

٦٧٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ سَالِمٍ الْمَكِّيِّ، عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ مِثْلَهُ.

670- Fehd bize, Muhammed > Şerîk > el-Haccâc > Sâlim el-Mekkî kanalıyla İbnü'l-Hanefîyye'den yukarıdaki rivayetin aynısını nakletti.[950]

***

Ayrıca bu görüş, Muhammed b. Ali dışında pek çok tâbiînden de rivayet edilmiştir. Nitekim;

٦٧١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ نَافِعٍ الْمَكِّيِّ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: زَكَاتُهُ.

671- ... İbrahim b. Nâfi' el-Mekkî'nin İbn Tâvus'tan rivayet ettiğine göre babası (Tâvus) ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetindeki "hak" ile ilgili olarak "Zekâtı" demiştir.[951]

٦٧٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: مَا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ.

672- ... Ebû Âsım'ın Muhammed b. Rifâa'dan rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Ka'b ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetindeki "hak" ifadesini "az veya çok" olarak yorumlamıştır.[952]

***

Bazı âlimler de "Bu âyet mensuhtur" diyerek bu görüşü İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir. Nitekim;

---

950 Taberî, *Tefsîr,* VIII, 54.

951 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 145.

952 Taberî, *Tefsîr,* VIII, 58.

٦٧٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: نَسَخَتْهَا الْعُشْرُ وَنِصْفُ الْعُشْرِ.

673- Fehd'in bize, Muhammed > Hafs b. Gıyâs > el-Haccâc > el-Hakem kanalıyla Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetiyle ilgili olarak "Onda bir ve yirmide bir onu neshetmiştir" demiştir.[953]

***

Ne var ki bu hadisin ravisi Hafs ile (669 no'lu hadisin ravisi) Ebû Muâviye, bu hadisin el-Haccâc'dan rivayetinde ihtilafa düşmüş ve her biri arzettiğimiz şekilde hadisi nakletmiştir.

Bu görüş aynı zamanda Muhammed b. Ali b. el-Hanefîyye'den de rivayet edilmiştir:

٦٧٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ سَالِمٍ الْمَكِّيِّ، عَنِ ابْنِ الْحَنَفِيَّةِ، مِثْلَهُ.

674- Fehd bize, Muhammed > Hafs > el-Haccâc > Sâlim el-Mekkî kanalıyla İbnü'l-Hanefîyye'den (bir önceki) rivayetin aynısını nakletti.[954]

***

Burada da yine Hafs ile (670 no'lu hadisin ravisi) Şerîk, bu hadisin el-Haccâc'dan rivayetinde ihtilafa düşmüş ve her biri ilgili rivayeti arzettiğimiz şekilde nakletmiştir.

Öte yandan bu kanaat aynı zamanda en-Nehaî'den de rivayet edilmiştir.

٦٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ شِبَاكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي قَوْلِهِ {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ} قَالَ: نَسَخَتْهَا الزَّكَاةُ.

953 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 303.

954 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 300.

675- ... Ebû Avâne'nin Mugîre yoluyla Şibâk'tan rivayet ettiğine göre, İbrahim (en-Nehaî) ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetiyle ilgili olarak "Zekât (hükmü) bu ayeti neshetmiştir" dedi.[955]

***

Bazı âlimler "Bu âyet muhkemdir ve içindeki 'hak'tan kasıt, zekât dışındaki şeylerdir" demişlerdir. Bu görüş de İbn Ömer'den nakledilmektedir.

٦٧٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ} قَالَ: كَانَ إِذَا صَرَمَ يُعْطِي ضِغْثًا.

676- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyeti hakkında şöyle dedi: "Devşirildiği zaman bir demet/deste vermektir."[956]

***

Bu görüş farklı bir lafızla Mücâhid'den de nakledilmiştir.

٦٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: إِذَا حَصَدَ أَطْعَمَ مِنْهُ، وَإِذَا أَدْخَلَهُ الْبَيْدَرَ أَطْعَمَ مِنْهُ، وَإِذَا دَاسَهُ أَطْعَمَ مِنْهُ.

677- ... Şu'be'nin Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, Mücâhid ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyeti hakkında şöyle dedi: "Hasat edildiği zaman ondan yedirilir, harman yerine getirildiğinde de yedirilir ve ürün harmanlandığında da yedirilir."[957]

٦٧٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: كَانَ يُلْقَى لَهُ مِنَ السُّنْبُلِ.

---

955 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 300; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 796.

956 Benzer anlamda bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 301.

957 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 301.

678- ... Süfyân'ın Mansûr'dan rivayet ettiğine göre Mücâhid ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Henüz başak hâlindeyken (fakire) verilirdi."[958]

٦٧٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سِنَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {وَآتُوا حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ}، قَالَ: إِذَا حَضَرُوا عِنْدَ الْحَصَادِ أَعْطَاهُمُ السُّنْبُلَ، وَإِذَا حَضَرُوا عِنْدَ الْكَيْلِ حَثَا لَهُمْ مِنَ الْحِنْطَةِ، وَإِذَا عَلِمَ كَيْلَهُ أَخْرَجَ زَكَاتَهُ، وَإِذَا حَضَرُوا عِنْدَ الْجُذَاذِ أَعْطَاهُمْ مِنَ الثَّمَرِ، وَإِذَا حَضَرُوا عِنْدَ الْكَيْلِ حَثَا لَهُمْ مِنْهُ، وَإِذَا عَلِمَ كَيْلَهُ عَزَلَ زَكَاتَهُ.

679- ... Sinan b. Abdurrahman'ın Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, Mücâhid ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetiyle ilgili olarak şu yorumu yaptı: "(İhtiyaç sahipleri) hasat sırasında gelirlerse onlara başaklı kısmından verir. Eğer tartılırken hazır bulunurlarsa buğdaydan avuçlayıp verir. Bu arada (mal sahibi) buğdayın miktarını tam olarak biliyorsa zekâtını da çıkarır. Yine (bahçe ürünlerini) devşirirken gelirlerse meyve/üründen verir. Şayet ölçü-tartı esnasında gelirlerse onlara da bir miktar verir. Eğer ürünün miktarını tam olarak biliyorsa zekâtını da ayırır."[959]

***

Bu âlimler, söz konusu âyette geçen "hak" lafzının zekât dışında bir hükmü ifade ettiği görüşündeydiler. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Malda zekât dışında bir hak vardır"*** buyurduğu rivayet edilmektedir. Biz daha önce bu rivayetten bahsetmiştik.

Ayrıca bu âyetle ilgili olarak Câbir b. Zeyd'in de[960] "Bu, muhkem bir âyettir" dediği rivayet edilmektedir. Ona göre âyette geçen "hak"tan kastedilen de zekâttır. Nitekim âyetin devamındaki ***"... Fakat israf etmeyin; çünkü***

958 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 144-145.

959 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 301.

960 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Câbir b. Abdullah olarak kaydedilen isim, ilgili 680 no'lu rivayete bakıldığında Câbir b. Zeyd olmalıdır. Zira araştırdığımız kadarıyla söz konusu âyete ilişkin olarak Câbir b. Abdullah'a ait bir görüş bulunmamaktadır. Ayrıca rivayetin geçtiği kaynaklarda bu görüş daima Câbir b. Zeyd'e dayandırılmaktadır ve Tahâvî'nin bu paragraftaki cümleleri ilgili rivayeti anlatan bir giriş mahiyetindedir. (Çeviren)

Allah israf edenleri sevmez"[961] cümlesi de bunu göstermektedir. İlgili rivayet şöyledir:

٦٨٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ، عَنْ حَيَّانَ الأَعْرَجِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، {وَآتُو حَقَّهُ يَوْمَ حَصَادِهِ} قَالَ: الزَّكَاةُ الْمَفْرُوضَةُ وَلَوْلا ذَلِكَ لَمْ يَقُلْ: {وَلا تُسْرِفُوا إِنَّهُ لا يُحِبُّ الْمُسْرِفِينَ}.

680- … Hayyân el-A'rec'in rivayet ettiğine göre, Câbir b. Zeyd[962] ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyetindeki "hak" lafzıyla ilgili olarak "Farz olan zekâttır" demiştir. Eğer öyle olmasaydı ***"… fakat israf etmeyin; çünkü Allah israf edenleri sevmez"*** demezdi.[963]

***

Ahmed (Tahâvî) *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* şöyle dedi: -Allah doğrusunu en iyi bilir ya- bize göre bunun anlamı şudur: Kişi ancak sınırı aşmakla müsrif sayılır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin şu âyeti de bunu göstermektedir: ***"Bir kimse zulmen öldürülürse, onun velisine (hakkını alması için) yetki verdik. Ancak bu veli de kısasta ileri gitmesin (felâ yüsrıf fi'l-katl). Çünkü ona (dinin kendisine verdiği yetkiyle) yardım edilmiştir."***[964]

(Tahâvî) şöyle devam etti: Yani "kâtilinden başkasını öldürmesin." Allah, neyi kastettiğini daha iyi bilir.

---

961 En'âm 6/141.

962 Eserin yazma nüshasında Câbir b. Zeyd isminden hemen sonra "ve Ebû Hanîfe" şeklinde; basılı nüshasında ise -muhakkikin, i'rab yanlışını düzeltme gayretiyle olsa gerek (!)- "ve Ebî Hanîfe" tarzında kaydedilen bir ifade yer almaktadır. Rivayetin geçtiği kaynaklarda hiçbir şekilde rastlayamadığımız bu kayıt, tahminimizce ilgili âyetin başındaki ve "hakkını verin" anlamına gelen ***"ve âtû hakkahû (وآتو حقه)"*** ifadesinin bozulmuş şeklidir. Zira Arapça yazılışı itibariyle "Ebû" kelimesi ile "Âtû" arasında sadece hemzenin meddi ile be ve te harflerinin nokta farkı vardır. "Hakkahû" nun yazılışı ile "Hanîfe" nin yazılışı arasında da bir nûn, yâ ve nokta farkları vardır. Yazma eserlerdeki bu farklılıkların ise gerçekte bir farklılık sayılmadığı; zira müstensihlerin bazen nokta bile kullanmadıkları ehlince malumdur. Üstelik Tahâvî'nin, bu rivayetin öncesinde de sonrasında da Ebû Hanîfe'den hiçbir şekilde bahsetmemiş olması bu tahminimizi güçlendirmektedir. Bu sebeple biz de tercümeyi buna göre yaptık. (Çeviren)

963 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 796; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 300; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 132.

964 İsrâ 17/33.

Şu da var ki ilim adamları, bir şahsın özel mülkiyetindeki ve toprak vergisi olmayan araziden çıkan üründen onda bir ya da yirmide bir oranında bir verginin verilmesi gerektiği hususunda icma etmişlerdir. Ancak içlerinden bazıları bunu az veya çok bütün ürünler için zorunlu sayarken, bazıları da sadece belli miktardaki ürünler için zaruri görmüştür. Kimileri odun, kamış ve ot dışındaki her şey için bu vergiyi öngörürken, kimileri de bunu sadece kalıcı meyvesi olanlara mahsus kılmıştır. Biz bu görüşleri, bunları savunanları ve bu husustaki rivayetleri -Allah Teâlâ'nın izniyle- ilgili yerlerinde aktaracağız.

Toprak ürünlerinde ödenmesi farz olan zekâtın delili, Allah *azze ve celle*'nin ***"Devşirilip toplandığı gün de hakkını verin"*** âyeti olabildiği gibi ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."***[965] âyeti ve bu bölümün başında zikrettiğimiz zekâtla ilgili diğer âyetler olabilir.

Ancak Allah *azze ve celle,* Kitab'ında bizlere, yağmurla ve yüzeyden akıp giden suyla sulanan arazi ürünleriyle ilgili hükmü açıklamadığı gibi bostan dolabı ve su çarkı ile sulanan ürünlerle ilgili hükmü de açıklamamış; ancak bunları Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize beyan etmiştir. Şöyle ki:

٦٨١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ؛ عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فِيمَا سَقَتِ السَّمَاءُ الْعُشُورُ، وَفِيمَا سُقِيَ بِالسَّانِيَةِ نِصْفُ الْعُشُورِ.

681- ... İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yağmurun suladığında onda bir; su çarkı ile sulananda ise yirmide bir vardır."***[966]

٦٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ فَرَضَ فِيمَا سَقَتِ الْأَنْهَارُ وَالْعُيُونُ أَوْ كَانَ عَثَرِيًّا فَسُقِيَ بِالسَّمَاءِ الْعُشُورُ، وَفِيمَا سُقِيَ بِالسَّانِيَةِ نِصْفُ الْعُشُورِ.

965 Tevbe 9/103.

966 Ebû Dâvûd, Zekât 12; Nesâî, Zekât 25.

682- … Yine Sâlim'in, babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* nehir veya pınarların suladığı ya da yağmurla oluşan birikintilerden beslenen ürünlerde onda bir; su çarkı ile sulananda ise yirmide bir farz kılmıştır.[967]

٦٨٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ أَبَا الزُّبَيْرِ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا يَذْكُرُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: .فِيمَا سَقَتِ الأَنْهَارُ وَالْغَيْمُ الْعُشُورُ، وَفِيمَا سُقِيَ بِالسَّانِيَةِ نِصْفُ الْعُشُورِ.

683- … Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den işittiğine göre, Câbir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem'*in şöyle buyurduğunu aktarmıştır: ***"Nehir ve bulutların suladığında onda bir; su çarkı ile sulananda yirmide bir vardır."***[968]

٦٨٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ أَبِي النَّجُودِ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنْ مُعَاذٍ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ فَأَمَرَنِي أَنْ آخُذَ مِمَّا سَقَتِ الأَنْهَارُ الْعُشْرَ، وَمَا سُقِيَ بَعْلًا نِصْفَ الْعُشْرِ.

684- … Âsım b. Ebi'n-Nücûd'un Ebû Vâil'den rivayet ettiğine göre, Muâz dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e (vali olarak) gönderdiğinde, nehirlerin suladığı ürünlerden onda bir; kökleriyle yerin altındaki sularla beslenenlerden ise yirmide bir almamı bana emretti."[969]

***

967 Buhârî, Zekât 55.

968 Müslim, Zekât 7; Ebû Dâvûd, Zekât 12.

969 Eserin yazma nüshasında bu şekilde geçen ibare, başka kaynaklarda şu lafızla yer almaktadır: Muâz b. Cebel dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e (vali olarak) gönderdiğinde, yağmurun suladığı ve kökleriyle yer altındaki sulardan beslenen ürünlerden onda bir, su çarkı ile sulananlardan ise yirmide bir almamı bana emretti." Bk. İbn Mâce, Zekât 17; Dârimi, Zekât 29. Diğer rivayetlerlerle karşılaştırdığımızda kanaatimizce hadisin doğru lafzı budur. Zira Tahâvî'nin de bir sonraki paragrafta belirttiği gibi öşür miktarı mahsullerdeki masrafın oranına göre artmakta veya azalmaktadır. Su çarkı ile sulanan ürünler de yağmurun suladığı ve kökleriyle yer altındaki sulardan beslenenlere göre masraflı olduğu için öşür miktarının da daha az olması gerekir. (Çeviren)

Buradan da anlıyoruz ki, yağmurla ya da nehirlerle sulanan arazilerde olduğu gibi sahiplerine herhangi bir maliyeti olmayan ürünlerde tastamam onda bir (zekât) vardır. Ancak su çarkı, bostan dolabı ve benzeri araçlarla sulandığı için sahiplerinin zahmet çektiği mahsullerde yirmide bir vardır. Bu, ilim adamlarının üzerinde icma ettiği meselelerden biridir.

Fakat çıkan ürünün miktarıyla ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Çıkan üründe -az da olsa çok da olsa- onda bir veya yirmide bir vardır" diyerek Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz söz konusu rivayetlerde topraktan çıkan ürünlerin miktarına dair herhangi bir kayıttan bahsedilmediğini ileri sürmüşlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir. Bize bunu Muhammed, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. Ayrıca bize Süleyman, babası kanalıyla Muhammed'den, o da Ebû Hanîfe'den aktarmıştır. Bu görüş aynı zamanda Mücâhid ve en-Nehaî'den de nakledilmektedir. Şöyle ki:

٦٨٥ - حَدَّثَنَا أَبُو مُرَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ الْجَزَرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: سَأَلْتُهُ عَنْ زَكَاةِ الطَّعَامِ، فَقَالَ: فِيمَا قَلَّ مِنْهُ أَوْ كَثُرَ الْعُشْرُ، أَوْ نِصْفُ الْعُشْرِ.

685- ... Ali b. Ma'bed'in Musa b. A'yen el-Cezerî'den rivayet ettiğine göre, Husayf dedi ki: "Mücâhid'e yiyeceklerin zekâtını sordum. 'Az veya çok her üründe onda bir veya yirmide bir vardır' cevabını verdi."[970]

٦٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: فِي كُلِّ شَيْءٍ أَخْرَجَتِ الأَرْضُ الصَّدَقَةُ.

686- ... Şerîk'in Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim (en-Nehaî) dedi ki: "Toprağın çıkardığı her şeyde sadaka (zekât) vardır."[971]

***

Kimileri de şöyle demişlerdir: Beş vesk miktarına ulaşmadıkça bunlarda hiçbir şey yoktur. Bir vesk ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle altmış sa'dır. Mâlik, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir.

970 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 225.

971 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 226.

Yunus bize İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten bu görüşü nakletmiştir.

Yine bize Muhammed, Ali > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un bu görüşünü aktarmıştır. Keza Ali kanalıyla da Muhammed'den bu kanaati rivayet etmiştir. Aynı şekilde Muhammed b. Süleyman bize babası yoluyla Muhammed'den, o da Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiştir. Muhammed de demiştir ki: "Bu, bizim de görüşümüzdür."

(Bu âlimler) savundukları bu görüşü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerle de delillendirmişlerdir. Şöyle ki:

٦٨٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى الْمَازِنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسَاقٍ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ، وَلَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ.

687- Ali b. Şeybe bize, Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Amr b. Yahya el-Mâzinî yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Beş vesk miktarından az (ürünlerde) zekât yoktur. Beş deveden aşağısında zekât yoktur. Beş ukıyyeden az miktardaki gümüşte de zekât yoktur."***[972]

٦٨٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

688- Yine bize Ebû Bekre, Saîd b. Âmir ed-Dubaî > Hemmâm b. Yahya b. Saîd > Amr b. Yahya isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[973]

٦٨٩ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

689- Aynı şekilde Hüseyin b. Nasr bize, Ebû Nuaym > Süfyân es-Sevrî > Amr b. Yahya isnadıyla bu hadisin aynısını nakletti.[974]

---

972 Mâlik, Zekât 1; Buhârî, Zekât 32, 42.

973 Nesâî, Zekât 24.

974 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 140-141.

٦٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، وَمَالِكٌ، وَسُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، أَنَّ عَمْرَو بْنَ يَحْيَى حَدَّثَهُمْ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

690- Bize Yunus, İbn Vehb > Yahya b. Abdullah b. Sâlim, Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve Abdullah b. Ömer'in, Amr b. Yahya isnadıyla rivayetlerine göre, söz konusu hadisin aynısını aktardı.[975]

٦٩١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

691- Bize İbn Ebî Dâvûd, Muhammed b. el-Minhâl > Yezîd b. Zürey' > Ravh b. el-Kâsım > Amr b. Yahya isnadıyla hadisin aynısını nakletti.[976]

***

Bu hadis, bir grup ilim adamı ve imamın Amr'dan rivayet ettiği bir hadistir. Ayrıca bu hadisi (Amr'ın) babası Yahya b. Umâra'dan ve başkalarından da rivayet etmişlerdir. Nitekim;

٦٩٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

692- Bize İbrahim b. Merzûk, Ebû Huzeyfe > es-Sevrî > İsmail b. Ümeyye > Muhammed b. Yahya b. Habbân > Yahya b. Umâra > Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh* isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etti.[977]

***

Öte yandan bu hadis, Ebû Saîd el-Hudrî'den başka bir senedle de nakledilmektedir.

---

975 Mâlik, Zekât 1; Buhârî, Zekât 33.

976 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 35.

977 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 141; Müslim, Zekât 5.

٦٩٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي صَعْصَعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

693- … Muhammed b. Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Sa'saa, babasından, o da Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh* isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[978]

***

İlgili hadis aynı zamanda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Câbir kanalıyla da rivayet edilmiştir.

٦٩٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ فِيمَا دُونَ خَمْسَةِ أَوْسُقٍ صَدَقَةٌ.

694- … Hammâd b. Seleme'nin Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Beş veskten az (ürünlerde) zekât yoktur."***[979]

٦٩٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا صَدَقَةَ فِي شَيْءٍ مِنَ الزَّرْعِ أَوِ الْكَرْمِ، أَوِ النَّخْلِ، حَتَّى يَكُونَ خَمْسَةَ أَوْسُقٍ، وَلَا مِنَ الْوَرِقِ حَتَّى يَبْلُغَ مِائَتَيْ دِرْهَمٍ.

695- … Muhammed b. Müslim et-Tâifî'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Beş vesk miktarına ulaşmayan ekin yahut bağ veya hurmanın hiçbirinde zekât olmadığı gibi 200 dirheme varmayan gümüşte de zekât yoktur."***[980]

***

---

978 Mâlik, Zekât 2; Buhârî, Zekât 56.

979 Müslim, Zekât 6.

980 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 140; İbn Mâce, Zekât 6.

Bu hadis İbn Ömer'den de nakledilmiş olup kimileri bunu İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar dayandırırken, kimileri de mevkuf bir rivayet (İbn Ömer'e ait bir görüş) olarak nakletmektedirler. Şöyle ki:

٦٩٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى الأَشْيَبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَيْبَانُ ابْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ لَيْثِ بْنِ أَبِي سُلَيْمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَ.

696- … Leys b. Ebî Süleym'in Nâfi'den, onun da İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadis, bu bölümde rivayet ettiğimiz Amr b. Yahya hadisinin aynısıdır.[981]

٦٩٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

697- … Abdülvâris b. Saîd "Leys'in bize rivayet ettiğine göre" dedikten sonra hadisin aynısını onun isnadıyla aktardı.[982]

٦٩٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ الصَّنْعَانِيُّ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَرْفَعْهُ.

698- … Eyyûb b. Musa, Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den bunun aynısını nakletti ancak bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırmadı (İbn Ömer'in kendi görüşü olarak nakletti).[983]

***

Aynı şekilde bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla da rivayet edilmiştir.

٦٩٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مِثْلَهُ، أَعْنِي: حَدِيثَ عَمْرِو بْنِ يَحْيَى.

---

981 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 121.

982 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat*, I, 214, Dâru'l-Haremeyn, Kahire 1995.

983 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 143.

699- … Ma'mer, Süheyl b. Ebî Salih'ten, o babasından, o da Ebû Hureyre *radıyallahu anh* isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, bunun yani Amr b. Yahya hadisinin aynısını rivayet etti.[984]

٧٠٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَنِيِّ بْنُ أَبِي عُقَيْلٍ اللَّخْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَجِيدِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ أَبِي دَاوُدَ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ أَيُّوبَ السَّخْتِيَانِيِّ، وَسُهَيْلُ بْنُ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

700- … Ma'mer, Eyyûb es-Sahtiyânî ve Süheyl b. Ebî Salih'ten, o babasından, o da Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den söz konusu hadisin aynısını nakletti.[985]

***

Bütün bu rivayetler, sözünü ettiğimiz beş vesk ölçüsünün belirlenmesi konusunda birçok kanaldan mütevatir olarak gelmiş durumdadır. Bu sebeple buna göre hareket etmek ve aykırı görüşleri terk etmek gerekmektedir. Ayrıca bunlar, kanaatimizce herhangi bir ölçüden bahsetmeyen ilk rivayetlere de muhalif değildir. Çünkü ölçünün olmadığı ilk rivayetlerde topraktan çıkan ürünler kastedilmiştir. Bu durumda, (o ürünlerin) tam olarak hüküm ve şartlarının oluşması hâlinde zekât farz olacaktır. Bu şart ve hükümler de bu rivayetlerde açıkça belirtildiği için bunlar diğerlerinden daha tercihe layık olmaktadır.

Bu noktada Ebû Hanîfe'nin *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* ölçülerin belirtilmediği ilk rivayetlere göre görüş bildirmesinin, diğer açıklayıcı rivayetlerin kendisine kesintisiz bir yoldan ulaşmamasından başka bir sebebi olduğunu sanmamalısın! Ebû Hanîfe bunların yaygın ve ravileri itibariyle tevatür seviyesine varmış rivayetler olduğunu tespit edebilmiş değildi. Bu sebeple, ölçülerin belirtilmediği ilk rivayetlerden açıkça anlaşılan ilk anlamı ve bu yöndeki kıyası esas alarak toprak ürünleri dışındaki zekât mallarının belli bir miktara ulaşmadıkça ve üzerinden bir nisap yılı geçmedikçe zekâta tabi olmadığını tespit etmiştir. Bu mallar, hem miktar hem de nisap yılı şartlarının her ikisini de içermektedir. Buna karşılık zekâtı verilmesi gereken toprak ürünlerinde ise nisap yılı olmadığını görmüştür. Başka bir ifadeyle; diğer mallarda olması gereken şartlar bakımından nisap yılı ve miktar hükümleri birbirine eşdeğer durumda iken, toprak ürünlerinde nisap yılı şartının düştüğünü tespit etmiş,

984 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 402-403.

985 Bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 402-403.

dolayısıyla bu ürünlerdeki miktar şartını da buna eşdeğer görerek (kendisi kıyas yoluyla) düşürmüştür. Ancak hiç kimsenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geri kalma ve doğruluğu tespit edilmiş rivayetleri/prensipleri bırakıp başkasına yönelme hakkı olmadığı gibi belirttiğim çerçevede kıyası kullanma, örnekler sunma ve istinbatta bulunma hakkı da bulunmamaktadır.

Öte yandan ilim adamları, onda bir ya da yirmide bir miktarının verildiği topraktan çıkan ürünler konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Kamış, odun ve ot dışında topraktan elde edilen her şeyde onda bir veya yirmide bir vardır. Kamış, odun ve otta ise ne onda bir ne de yirmide bir vardır" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir. Nitekim bunu bize Muhammed, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

Ne var ki Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşe muhalefet ederek, söz konusu hükmü, insanoğlunun yediği ve depoladığı buğday, arpa, pirinç, kuru üzüm ve mısır gibi (uzun süre) kalıcılığı olan toprak ürünleri için geçerli kılmışlardır. Bunu bize Muhammed, Ali > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un kendi görüşü olarak, yine Ali kanalıyla da Muhammed'in kendi kanaati olarak nakletmiştir. Bu, aynı zamanda Mâlik'in de görüşüdür. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik'ten bu yöndeki kanaati rivayet etmiştir. Ayrıca Şâfiî'nin de kanaati budur.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, toprak ürünlerinde zekâtı verilmesi farz olan miktarı beş vesk olarak belirlediğine göre, biz bundan, sözünü ettiğimiz ürün çeşitleri içerisinde vesk ile tartılabilen toprak ürünlerinin kastedildiğini; bunların dışında kalan ve vesk ile tartılamayan ot cinsinden bitki vb. ürünlerin ise kastedilmediğini anlamaktayız. Bu görüş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den -munkatı bir senedle de olsa- rivayet edilen ***"Sebzelerde zekât yoktur"*** hadisine uygun düşmektedir. Nitekim;

٧٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِسْحَاقُ بْنُ طَلْحَةَ التَّيْمِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ فِي الْخُضَرِ زَكَاةٌ.

701- ... İshâk b. Talha et-Teymî'nin Musa b. Talha b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Sebzelerde zekât yoktur."***[986]

***

Musa b. Talha'nın bu konuda farklı bir lafızla rivayet ettiği bir hadis de bulunmaktadır.

٧٠٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، عَنْ مُوسَى بْنِ طَلْحَةَ، قَالَ: عِنْدَنَا كِتَابُ مُعَاذٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنَ الْحِنْطَةِ، وَالشَّعِيرِ، وَالزَّبِيبِ، وَالتَّمْرِ.

702- ... Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Osman'dan rivayet ettiğine göre, Musa b. Talha dedi ki: "Elimizde Muâz'a (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından) gönderilmiş bir talimatname var. Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Muâz'a, buğday, arpa, kuru üzüm ve hurmadan zekât almasını emretmektedir."[987]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Muâz'ı, sadece bu dört çeşit ürünün zekâtını toplamak üzere görevlendirmiş ve bu sebeple diğerlerinden hiç bahsetmemiş olabilir. Çünkü diğer ürünlerin -zekâtı farz olsa bile- Muâz'ın, zekâtını almakla görevlendirildiği ürünlerden sayılmaması ihtimali vardır.

Öte yandan o gün için, bu dört çeşit ürünün dışındaki ürünler hakkında Allah *azze ve celle*'nin farz hükmünün henüz inmemiş olması ihtimali de söz konusudur. Daha sonra bu hüküm inince de diğer ürünlerin hükmü, bu dört çeşit ürünün hükmüne katılmıştır.

Nitekim bu konuda Muâz meselesiyle ilgili olarak Ebû Bürde'nin[988] Ebû Musa'dan naklettiği bir rivayet de şöyledir:

---

986 Farklı bir senedle bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 119; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 129.

987 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 119; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 228.

988 Eserin yazma nüshasında "Ebû Büreyde" olarak kaydedilen bu künye, rivayetin yer aldığı ve bir sonraki dipnotta belirttiğimiz diğer kaynaklarda "Ebû Bürde" olarak geçmektedir. Doğrusu

٧٠٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ أَبِي بُرْدَةَ، عَنْ مُعَاذٍ، وَأَبِي مُوسَى حِينَ بُعِثَا إِلَى الْيَمَنِ لِيُعَلِّمَا النَّاسَ دِينَهُمْ، فَلَمْ يَأْخُذَا إِلا مِنْ هَذِهِ الأَصْنَافِ.

703- … Talha'nın Ebû Bürde'den rivayet ettiğine göre, Muâz ve Ebû Musa insanlara dinlerini öğretmek üzere Yemen'e gönderildiklerinde sadece bu dört çeşit üründen (zekât) almışlardır.[989]

٧٠٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: صَدَقَةُ الثِّمَارِ وَالزَّرْعِ مَا كَانَ مِنْ نَخْلٍ، أَوْ كَرْمٍ، أَوْ زَرْعٍ مِنْ حِنْطَةٍ، أَوْ شَعِيرٍ، أَوْ سُلْتٍ، فَمَا كَانَ مِنْهُ بَعْلا أَوْ يُسْقَى بِنَهْرٍ، أَوْ عَثَرِيًّا يُسْقَى بِالْمَطَرِ فَفِيهِ الْعُشْرُ، فِي كُلِّ عَشَرَةٍ وَاحِدَةٌ، وَمَا كَانَ مِنْهُ يُسْقَى بِالنَّضْحِ فَفِيهِ نِصْفُ الْعُشْرِ، فِي كُلِّ عِشْرِينَ وَاحِدٌ.

704- … Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Bahçe ve tarla ürünlerinin zekâtı, hurma veya üzüm bağı yahut buğday ya da arpa veya sült[990] cinsi tahıllar için geçerlidir. Kökleriyle yeraltındaki sulardan beslenenlerde ya da nehirle sulanan veya yağmurla oluşan birikintilerle sulanan ürünlerde 1/10 yani her on tanede bir tane vardır. Ancak çeşitli araçlar kullanılarak zahmet ve meşakkatle sulanan ürünlerde ise 1/20 yani her yirmi tanede bir tane vardır."[991]

***

Bu hadiste, üzerinde durulması gereken başka bir fıkhî hüküm daha vardır. O da şudur: Biz bu kitabımızda daha önce ez-Zührî'nin Sâlim yoluyla babasından (İbn Ömer) rivayet ettiği, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yağmurun suladığında onda bir; su çarkı ile sulananda ise yirmide bir vardır"***

---

da budur. Üstelik yazma nüshada, bunun hemen peşindeki 703 no'lu rivayetin senedinde de "Ebû Bürde" olarak yazılmıştır. Ne var ki eserin basılı nüshasında bu farklılık dikkatten kaçmış ve her ikisi de "Ebû Büreyde" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

989 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1028; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 125.

990 Bir tür buğday veya kabuksuz beyaz renkli bir cins arpa için kullanılmaktadır. (Çeviren)

991 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 135-136; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1062.

buyurduğunu bildiren hadisi nakletmiştik.[992] Ancak bu hadiste herhangi bir miktardan söz edilmediği gibi topraktan çıkan belirli ürünlerden de bahsedilmemektedir. Daha sonra ilgili ez-Zührî hadisinde geçen ve onda bir yahut yirmide bir oranında zekât verilmesini gerektiren miktar da Musa b. Ukbe hadisinde açıklanmıştı. O da bu hadiste (İbn Ömer'in) zikrettiği beş vesk miktarı[993] olup (İbn Ömer) burada hurma, üzüm bağının yanı sıra buğday, arpa ve sült cinsi tahılların zekâtından da bahsetmiştir. İbn Ömer'in bunu yapabilmesi için de -Sâlim'in kendisinden, kendisinin de Allah Rasûlü'nden rivayet etmiş olduğu hadiste geçtiği şekliyle- zekâtı gerektiren miktar ve ürünlerin, mutlaka Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından farz kılındığını tespit etmiş olması gerekmektedir.

Öte yandan Yahya b. Umâra'nın[994] Ebû Saîd yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği hadiste de buna benzer bir anlam vardır. Ancak bu hadiste diğer tahıl ve meyveler de eklenmiştir. Şöyle ki:

٧٠٥ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حِبَّانَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ فِي حَبٍّ وَلَا تَمْرٍ دُونَ خَمْسَةِ أَوْسَاقٍ صَدَقَةٌ، وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ أَوَاقٍ صَدَقَةٌ، وَلَا فِيمَا دُونَ خَمْسِ ذَوْدٍ صَدَقَةٌ.

705- ... Yahya b. Umâra'nın Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Beş veskin altındaki hiçbir tahıl ve hurmada zekât yoktur. Beş ukiyye (gümüşün) altındakilerde de zekât yoktur. Beş deveden aşağısında da zekât yoktur."***[995]

---

992 Bk. 681 ve 682 no'lu hadisler.

993 Görebildiğimiz kadarıyla 704 no'lu hadiste İbn Ömer, lafız olarak "beş vesk"ten bahsetmiş değildir. Ancak Tahâvî'nin, "beş vesk'in altındaki ürün miktarlarında zekât yoktur" temel ilkesinden hareketle, İbn Ömer'in saydığı ürünlerdeki zekâtı gerektirecek miktarın da bu olduğunu vurgulamak amacıyla böyle söylediği kanaatindeyiz. (Çeviren)

994 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ammâr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

995 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 141; Müslim, Zekât 4, 5.

Bu hadiste, zekâtı verilmesi farz olan ürünler olarak, beş vesk miktarındaki tahıl ve meyvelerden söz edilmektedir. Burada belirli bir tahıl türü kastedilmediği gibi belirli bir meyveye de özellikle işaret edilmemiştir. Bu da gösteriyor ki "vesk" ile tartılabilen bütün tahıl ve meyveler, -daha önce de söylediğimiz gibi- Allah *azze ve celle*'nin farz kılmış olduğu onda bir ya da yirmide bir oranında zekâta tabidir.

Şu da var ki sözünü ettiğimiz vesk ölçüsüyle tartılabilen şeylerdeki zekât yükümlülüğünün yanı sıra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den baldaki zekât yükümlülüğüne ilişkin de bir rivayet nakledilmektedir:

٧٠٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمَخْزُومِيِّ، قَالَ أَحْمَدُ يَعْنِي: عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ بَنِي شَبَابَةَ بَطْنٌ مِنْ فَهْمٍ، كَانُوا يُؤَدُّونَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نَحْلٍ كَانَ عَلَيْهِمُ الْعُشْرَ، مِنْ كُلِّ عَشْرِ قُرَبٍ قِرْبَةً، وَكَانَ يَحْمِي لَهُمْ وَادِيَيْنِ لَهُمْ، وَكَانُوا يُؤَدُّونَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ مَا كَانُوا يُؤَدُّونَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَإِلَى أَبِي بَكْرٍ وَحَمَى لَهُمْ وَادِيَيْهِمْ.

706- … Amr b. Şuayb'ın, babası yoluyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Fehm kabilesinin bir kolu olan Şebâbeoğulları, (ürettikleri) baldan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e onda bir oranında yani her on kırbadan bir tanesini (zekât olarak) ödüyorlardı. Allah Rasûlü de buna karşılık onlara ait iki vadiyi bir koruluk olarak himaye ediyordu. Aynı şekilde bu kabile Ömer b. el-Hattâb'a da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ödedikleri miktarı ödüyorlardı. Keza Ebû Bekir'e de ödemişler ve o da onların iki vadisini himaye etmişti.[996]

***

Bu konuda Ömer *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٧٠٧ - حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عُمَرَ الدِّمَشْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ الْوُحَاظِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُنِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

996 Ebû Dâvûd, Zekât 13; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 45.

وَسَلَّمَ فَأَسْلَمْتُ وَبَايَعْتُهُ، فَاسْتَعْمَلَنِي عَلَى قَوْمِي، وَأَبُو بَكْرٍ مِنْ بَعْدِهِ، وَكُنْتُ آخُذُ مِنْهُمْ صَدَقَاتِهِمْ، فَطَلَبْتُ مِنْهُمْ صَدَقَةَ الْعَسَلِ، وَقُلْتُ: إِنَّهُ لَا خَيْرَ فِي مَالٍ لَا صَدَقَةَ فِيهِ، فَأَبَوْا وَذَكَرُوا ذَلِكَ لِعُمَرَ فَقَالَ: خُذْ مِنْهُ عُشْرَهُ، فَقُلْتُ: أَيْنَ أَجْعَلُهُ؟ قَالَ: اجْعَلْهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ.

707- Ebû Zür'a Abdurrahman b. Ömer ed-Dımeşkî'nin bize, Yahya b. Salih el-Vuhâzî > Abdülaziz ed-Derâverdî > el-Hâris b. Ebî Zübâb > Münîr b. Abdullah > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Zübâb şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek Müslüman oldum ve ona biat ettim. O da beni kendi kavmime vali olarak tayin etti. (Allah Rasûlü'nün vefatından) sonra da Ebû Bekir'in emriyle bu görevi sürdürdüm. Kavmimin zekâtlarını topluyordum. Bir gün onlardan, 'Zekâtı verilmeyen malda hayır yoktur' diyerek ürettikleri balların zekâtını da vermelerini istedim. Ancak buna itiraz ederek durumu Ömer'e bildirdiler.[997] O da 'O balların onda birini al' dedi. Ben de 'Peki bunu nereye aktarayım?' diye sordum. 'Beytü'l-mâl'e aktar' dedi."[998]

٧٠٨ - حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَفْوَانُ بْنُ عِيسَى، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُنِيرِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَبَايَعْتُهُ فَذَكَرَ قِصَّتَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَتَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، مَا تَرَى فِي الْعَسَلِ؟ فَقَالَ: خُذْ مِنْهُ الْعُشْرَ، فَقُلْتُ: أَيْنَ أَضَعُهُ؟ فَقَالَ: ضَعْهُ فِي بَيْتِ الْمَالِ.

708- Ebû Zür'a'nın bize, Abdullah b. Muhammed b. Ebî Şeybe > Safvân b. İsa > el-Hâris b. Ebî Zübâb > Münîr b. Abdullah > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Zübâb "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip beyat ettim" dedikten sonra kendi hikayesini anlattı ve şöyle dedi: "Ömer b. el-Hattâb'a gelerek 'Ey mü'minlerin emiri! Bal (zekâtı) konusundaki

---

997 Burada Hz. Ebû Bekir'in halifeliğinin ardından Hz. Ömer'in halifeliğinden söz edilmemektedir. Bir sonraki dipnotta zikredeceğimiz diğer kaynaklarda Sa'd b. Ebî Zübâb'ın Hz. Ebû Bekir'den sonra Hz. Ömer döneminde de ilgili görevini sürdürdüğü ve bu hadisenin onun döneminde gerçekleştiği ifade edilmektedir. (Çeviren)

998 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 160-161; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1091. Ayrıca rivayetin bir kısmı için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 79.

görüşün nedir?' diye sordum. O da 'Ondan öşür al' dedi. Ben de 'Bu (zekâtı) nereye koyayım?' dedim. O da 'Beytü'l-mâl'e koy' diye cevap verdi."[999]

***

Bir grup tâbiînden de böyle bir görüş nakledilmektedir. Nitekim;

٧٠٩- حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: بَلَغَنِي فِي الْعَسَلِ الْعُشُورُ.

709- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: "Ballarda onda bir oranında zekât verilmesi gerektiği bilgisi bana ulaştı."

٧١٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ وَرَبِيعَةَ بِذَلِكَ، وَقَالَ يَحْيَى: إِنَّهُ سَمِعَ مَنْ أَدْرَكَ يَقُولُ ذَلِكَ، فَبِذَلِكَ مَضَتِ السُّنَّةُ.

710- ... Yine Amr b. el-Hâris'in rivayet ettiğine göre, Yahya b. Saîd ve Rabîa da bu görüştedirler.

Yahya da ulaşabildiği ilim adamlarının bu görüşü savunduklarını duyduğunu ve teâmülün de bu yönde oluştuğunu belirtmektedir.[1000]

***

Rivayetlerimizde de görüldüğü gibi vesk ölçüsüyle tartılamamasına rağmen ballarda da onda bir oranında zekâtın zorunlu olduğu bilgisi nakledildiğine göre, bu durum, vesk ile tartılabilen şeylerde zekât yükümlülüğünün olduğunu; vesk ile tartılabilen şeylerde vesk ölçüsünün itibara alınması gibi balda da balın kendi tartı biriminin esas alınması gerektiğini göstermektedir. Bu durum aynı zamanda, daha önce naklettiğimiz (705 no'lu) Yahya b. Umâra hadisine de ek bir hüküm getirmektedir.

Nitekim Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bir defasında "Balda, onda bir oranında zekât vardır" diyerek kırba esasına göre her on kırbadan birinin verilmesi gerektiği ve on kırbadan aşağı miktardaki ballarda zekât

999 Bk. Ebû Ubeyd, *Emvâl,* II, 160-161; İbn Zencûye, *Emvâl,* s. 1091. Ayrıca rivayetin bir kısmı için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 79.

1000 Alâüddîn İbnü't-Türkmânî, *el-Cevheru'n-nakî fi'r-red ale'l-Beyhâkî,* IV, 127, Dâru'l-Fikr.

olmadığı hükmüne varmıştır. Fakat kırbalara ilişkin olarak Ebû Yusuf'tan herhangi bir bilgi de rivayet edilmemiştir. Sadece Süleyman'ın bize babasından aktardığına göre Ebû Yusuf, balın değerini, vesk ile tartılabilen en düşük üründeki beş vesk değerinde kabul edilerek zekâtının bunun üzerinden verilmesi gerektiğini kendilerine imlâ ettirmiştir. Bu durumda eğer balın, kıymet olarak sözü edilen kıymete denk ise, o zaman zekâtı gerekir; aksi hâlde gerekmez.

Yine Süleyman'ın bize babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Abdullah Muhammed b. el-Hasen kendilerine bu hususla ilgili olarak şunu imlâ ettirmiştir: "Buğday ve benzeri ürünlerde tartı birimi 'vesk' olduğu gibi ballardaki ölçü birimi de 'efrâk'[1001] olduğuna ve vesk ile tartılanlarda beş vesk oranına varmadığı müddetçe zekât yükümlülüğü bulunmadığına göre, aynı şey bal için de geçerli olup balda, beş farak oranına ulaşmadıkça zekât yoktur."

Nitekim Ebû Hâzim el-Kâdî'nin bize, Bekr b. Muhammed el-Ammî ve Abdurrahman b. Nâil yoluyla Muhammed b. Semâa'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf, daha önce bahsettiğimiz Süleyman'ın babası kanalıyla Ebû Yusuf'tan naklettiği "en düşük değerdeki tahıla göre balın değerinin biçilmesi" görüşünü kendilerine imla ettirmiştir.

(Muhammed b. Semâa) dedi ki: Biz bunu Muhammed'e aktardığımızda şöyle dedi: "Bu (tutarlı) bir görüş değildir. Çünkü bu değer, zaman ve mekanlara; fiyatların yükselip alçalmasına göre değişebilmektedir. Oysa üzerinde ittifak edilen zekât mallarının hükmü böyle değildir." Bunun üzerine biz de ona "Peki, senin bu konudaki görüşün nedir?" diye sorduk. Biraz düşündü sonra şu cevabı verdi: "Kanaatimce balda, önceleri efrâk dışındaki tartı birimleri esas alınıyordu. Daha sonra bu tartı birimleri efrâkta karar kıldı. Bu sebeple 'İki farak bal veya efrâk dışındaki tartı birimleriyle tartılan bal'dan söz edilmektedir. Aynı şey buğday için de geçerliydi. Önceleri 'müd' sonra 'sa'' ardından 'kafîz'[1002] gibi tartı birimleriyle ifade edilen buğday, son olarak 'vesk' ile tanımlanmaya ve vesk esasına göre 'İki vesk buğday veya şu kadar vesk buğday' denilmeye başlandı. Buna göre 'farak' tartı birimi bal için neyi ifade ediyorsa, buğday için de 'vesk' onu ifade etmektedir. Dolayısıyla beş vesk miktarına ulaşmayan buğdayda zekât olmadığı gibi beş farak miktarına varmayan balda da zekât yoktur."

1001 Efrâk kelimesinin tekili "farak"tır. Farak ise 8.235 kg.'lık bir ölçü birimidir. (Çeviren)

1002 Kafîz: 33 litrelik bir ölçü birimidir. (Çeviren)

Daha sonra Muhammed, bu konuyu benzer örneklerle netleştirmek için şöyle dedi: "Pamuk da böyledir. Önceleri 'istâr'[1003] sonra 'rıtl,'[1004] peşinden 'menn'[1005] gibi tartı birimleriyle ölçülen pamuk, en son 'hıml'[1006] denilen tartı biriminde karar kılmıştır. Bu sebeple 'ahmâl' esas alınarak '2 hıml pamuk ve şu kadar hıml pamuk' denilir. Dolayısıyla beş vesk miktarına ulaşmayan buğdayda zekât olmadığı gibi beş hıml miktarına varmayan pamukta da zekât yoktur. Hıml ise 300 Irak mennine karşılık gelmektedir."

Muhammed *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* daha sonra sözlerine şöyle devam etti: "Aynı şekilde za'feran da (önceleri) menn dışındaki tartı birimleriyle tartılmış, nihayetinde menn ile tartılır olmuştur. Buna göre za'feranın tartısında bu sonuncusu esas alınarak '2 menn za'feran ya da şu kadar menn za'feran' denilir. Bu sebeple beş vesk miktarına varmayan buğdayda zekât olmadığı gibi beş menn miktarında olmayan za'feranda da zekât yoktur."

Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'in bu sayılan maddelerle ilgili bütün görüşlerini kendilerine imla ettirdiğini rivayet etmiştir.

Bu noktada eğer biri "Ömer b. Abdülaziz *radıyallahu anh*'ın 'Balda zekât yoktur' dediği rivayet edilmiştir" diyerek şu rivayeti naklederse;

٧١١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: لَيْسَ عَلَى الْخَيْلِ وَالْعَسَلِ صَدَقَةٌ.

711- ... Abdullah b. Ebî Bekir'in naklettiğine göre, Ömer b. Abdülaziz dedi ki: "Atlarda ve balda zekât yoktur."[1007]

***

1003 Bu kelime eserin yazma nüshasında noktasız olduğu ve sonundaki "râ" harfi de biraz "dâl" gibi yazıldığı için olsa gerek, basılı nüshaya yanlışlıkla "esyâd" şeklinde geçmiştir. Doğrusu "istâr"dır. İstâr ise (ç. esâtir), dört buçuk miskal (6,5 dirhem = 19,5 gr) ağırlığında bir birim için kullanılmaktadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 206. (Çeviren)

1004 Rıtl: 382.5 gr ağırlığında bir ölçü birimi. (Çeviren)

1005 Menn: 2 Irak rıtlı ağırlığında yani 360 dirhemlik bir ölçü birimi (815.39 gr.). Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 289. (Çeviren)

1006 Hıml: Bir deve yükü, 300 menn yani 78 bin dirhemlik bir miktar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 151. (Çeviren)

1007 Mâlik, Zekât 39; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 163.

Ona şöyle denilir: Ömer b. Abdülaziz önceleri böyle söylüyordu ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in baldan zekât aldığı bilgisine ulaşınca onu esas aldı. Nitekim;

٧١٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي صَالِحُ بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ إِلَى عُرْوَةَ بْنِ مُحَمَّدٍ يَنْهَاهُ أَنْ يَأْخُذَ مِنَ الْعَسَلِ صَدَقَةً، إِلاَّ أَنْ يَكُونَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَذَهَا، فَجَمَعَ عُرْوَةُ أَهْلَ الْعَسَلِ، فَشَهِدُوا أَنَّ هِلاَلَ بْنَ سَعْدٍ جَاءَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَسَلٍ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: هَذِهِ هَدِيَّةٌ، فَأَكَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ جَاءَهُ مَرَّةً أُخْرَى بِعَسَلٍ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: صَدَقَةٌ، فَأَخَذَهَا فَأَمَرَهُ بِرَفْعِهَا، وَلَمْ يَذْكُرِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ عُشْرًا، وَلا شَيْئًا إِلا أَنَّهُ أَخَذَهَا وَكَتَبَ بِذَلِكَ عُرْوَةُ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ وَكَتَبَ عُمَرُ: فَأَنْتُمْ أَعْلَمُ فَخُذُوهَا، وَكُنَّا نَأْخُذُ مَا أَعْطَوْنَا مِنْ شَيْءٍ، وَلا نَسْأَلُ عُشُورًا، مَا أَعْطَوْنَا أَخَذْنَا قَالَ: وَكَتَبَ إِلَى إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، فَقَالَ: ذَكَرَ لِي مَنْ لا أَتَّهِمُ مِنْ أَهْلِي أَنْ قَدْ تَذَاكَرَ هُوَ وَعُرْوَةُ بْنُ مُحَمَّدٍ السَّعْدِيُّ، بِالشَّامِ، فَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّهُ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ يَسْأَلُهُ عَنْ صَدَقَةِ الْعَسَلِ، فَزَعَمَ عُرْوَةُ أَنَّهُ قَدْ كَتَبَ إِلَيْهِ: إِنَّا قَدْ وَجَدْنَا بَيَانَ صَدَقَةِ الْعَسَلِ بِالطَّائِفِ فَخُذُوا الْعُشُورَ مِنْهَا.

712- … Salih b. Dînâr'ın verdiği bilgiye göre, Ömer b. Abdülaziz, Urve b. Muhammed'e, -eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in baldan zekât alması söz konusu değilse- baldan zekât almasını yasaklayan bir talimatname göndermişti. Bunun üzerine Urve, bal üreticilerini topladı, onlar da şu hususta şahitlikte bulundular: "Hilâl b. Sa'd, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bal getirdiğinde o ***'Bu nedir?'*** diye sormuş, Hilâl de 'Hediye' deyince Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ondan yemişti. Daha sonra Hilâl yine Allah Rasûlü'ne bal getirmiş, o da ***'Bu nedir?'*** diye sormuş, Hilâl bu defa 'Zekât' cevabını vermişti. Allah Rasûlü balı kabul etmiş ve (beytü'l-mâl'e) konulmasını emretmişti." Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* ne onda bir oranından ne de başka bir şeyden bahsetmiş, sadece onu almakla yetinmiştir. Urve bu hadiseyi Ömer b. Abdülaziz'e yazmış, Ömer de buna karşılık

"Öyleyse siz daha iyi bilirsiniz, onu alın" diye yazmıştır. Bu sebeple biz de bal üreticileri bize (zekât olarak) ne veriyorlarsa alıyor ve öşür talep etmiyorduk.[1008]

(Ravi İbn Cüreyc) dedi ki: İbrahim b. Meysere'ye (bu konuda) bir yazı yazdım.[1009] Bana şu cevabı yazdı: Ailemden güvenilir saydığım biri, Urve b. Muhammed es-Sa'dî ile Şam'da görüştüğünü anlattı. Onun anlattığına göre Urve, Ömer b. Abdülaziz'e baldan zekât alınıp alınmayacağını sorar, Ömer de ona şu cevabı verir: "Biz, Tâif'teki balın zekâtına ilişkin açıklayıcı bir hüküm tespit ettik. Bu sebeple siz de ballardan öşür alın."[1010]

***

İşte Ömer, önceleri baldan alınan verginin gönüllülük esasına dayandığı ve mecburi bir zekâtının olmadığı görüşündeydi. Aslında kıyasa göre kuş ve benzeri hayvanlarda zekât olmaması da gerekir. Bu sebeple Ömer b. Abdülaziz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ömer b. el-Hattâb'ın bu konudaki kararlarını öğreninceye kadar kendi istinbat ettiği hükme göre karar vermiştir. Fakat daha sonra Hilâl b. Sa'd'ın getirmiş olduğu ikinci hediye ile ilgili Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in uygulaması ona kesintisiz (muttasıl) bir yolla ulaşınca, bu hükmü benimseyerek istinbat yoluyla vermiş olduğu kendi kararını terk etmiştir. Ancak bundan sonra da İbrahim b. Meysere'nin hadisinde geçtiği şekliyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in uyguladığı öşür yükümlülüğünü öğrenince, bu defa o hükmü esas almıştır. Müslümanların idarecilerinin diğer hadiselerde ve hükmü tam olarak bilinmeyen konularda böyle davranmaları zorunludur.

Öte yandan hurmalar iyice olgunlaşıp kızardığı, sarardığı ve yenilebilecek kıvama geldiği zaman, İslâm devlet reisinin (imam), o hurmaların önce yaş sonra da kuru hâllerinin tahminî miktarını belirleyecek birini göndermesi gerekir. Daha sonra o hurmaları sahiplerine bırakır ve onlar da onu diledikleri gibi kullanır ve yerler. Fakat hurmalarını devşirdikleri zaman görevlinin başlangıçta belirlemiş olduğu tahminî miktara göre onda bir ve yirmide bir oranında zekât öderler. Bu noktada görevlinin ürün sahiplerine biçmiş olduğu tahminî miktar ve ürünleri hakkında onlara tanımış olduğu müsaade, Allah

1008 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 61.

1009 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "yazdı/yazıldı" şeklinde kaydedilen fiil, Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (IV, 61) "yazdım" tarzında geçmektedir. Paragrafın bağlamına uygun olduğu için bunu tercih ettik. (Çeviren)

1010 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 61-62.

azze ve celle'nin hakkı olan onda bir ya da yirmide birlik farz oranı kendilerine mülk olarak verdiği anlamı taşımaz. Dolayısıyla görevli, ürün sahipleri açısından bir satıcı; onlar da ona göre alıcı konumundadırlar. Bu sebeple ürün sahipleri, ürünün telef olması veya bir afete maruz kalması hâlinde onu tazmin etmekle sorumludurlar. Ancak ürün sahipleri bu tahminî miktarı hoş karşılamamakta ve ürünün olgunlaşması esnasındaki ölçüsünün esas alınmasını tercih etmektedirler. Daha sonra tahminci de Allah *azze ve celle*'nin ürünün o aşamasındaki hakkını öğrenmek üzere söz konusu tahminî miktarı belirlemek için hareket geçer ve devşirme sırasındaki ölçüsünü belirleyerek Allah *azze ve celle*'nin hakkını hurma olarak onlardan alır.

Nitekim;

٧١٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، قَالَ: الأَمْرُ الْمُجْتَمَعُ عَلَيْهِ عِنْدَنَا الَّذِي لَا اخْتِلَافَ فِيهِ أَنَّهُ لَا يُخْرَصُ مِنَ الثِّمَارِ إِلا النَّخِيلُ وَالأَعْنَابُ، فَإِنَّ ذَلِكَ يُخْرَصُ حِينَ يَبْدُو صَلَاحُهُ وَيَحِلُّ بَيْعُهُ، وَذَلِكَ أَنَّ ثَمَرَ النَّخْلِ وَالْعِنَبِ يُؤْكَلُ رَطْبًا، فَيُخْرَصُ عَلَى أَهْلِهِ لِلتَّوْسِعَةِ عَلَى النَّاسِ، لِئَلاَّ يَكُونَ عَلَى أَحَدٍ فِي ذَلِكَ ضِيقٌ، فَيُخْرَصُ عَلَيْهِمْ ثُمَّ يُخَلَّى بَيْنَهُمْ وَبَيْنَهُ يَأْكُلُونَهُ كَيْفَ شَاءُوا، ثُمَّ يُؤَدُّونَ الزَّكَاةَ عَلَى مَا يُخْرَصُ عَلَيْهِمْ فَأَمَّا مَا لَا يُؤْكَلُ رَطْبًا، وَإِنَّمَا يُؤْكَلُ بَعْدَ حَصَادِهِ مِثْلَ الْحُبُوبِ كُلِّهَا، فَإِنَّهُ لَا يُخْرَصُ، وَإِنَّمَا عَلَى أَهْلِهِ فِيهِ الأَمَانَةُ إِذَا صَارَ حَبًّا، حَتَّى يُؤَدُّوا زَكَاتَهُ إِذَا بَلَغَ فِي مِثْلِهِ الزَّكَاةُ قَالَ: وَالأَمْرُ الْمُجْتَمَعُ عَلَيْهِ فِيهِ عِنْدَنَا أَنَّ النَّخْلَ يُخْرَصُ عَلَى أَهْلِهَا وَفِي رُؤُوسِهَا ثَمَرُهَا إِذَا طَابَ وَحَلَّ بَيْعُهُ يُؤْخَذُ مِنْهُمْ تَمْرًا بِالْجِذَاذِ، فَإِنْ أَصَابَتِ الثَّمَرَةَ جَائِحَةٌ بَعْدَ أَنْ تُخْرَصَ عَلَى أَهْلِهَا وَقَبْلَ أَنْ يَجُذُّوهُ أَحَاطَتِ الْجَائِحَةُ بِالثَّمَرَةِ، فَلَيْسَ عَلَيْهِمْ فِيهِ شَيْءٌ، وَإِنْ بَقِيَ مِنَ الثَّمَرِ مَا يَبْلُغُ خَمْسَةَ أَوْسَاقٍ فَصَاعِدًا أُخِذَ مِنْهُ زَكَاتُهُ، وَلَيْسَ عَلَيْهِمْ فِي مَا أَصَابَتِ الْجَائِحَةُ زَكَاةٌ، وَكَذَلِكَ الْعَمَلُ فِي الْكَرْمِ.

713- Yunus'un bize İbn Vehb'ten rivayet ettiğine göre, Mâlik ona şunları söylemiştir: "Bizim üzerinde ittifak ettiğimiz ve hiçbir ihtilafı bulunmayan uygulamaya göre, hurma ve üzümün dışında kalan meyvelerin miktarı hakkında tahmin yürütülmez. Hurma ve üzümün miktarı da meyveleri belirdikten ve satılabilir hâle geldikten sonra tahmin edilir. Çünkü hurma ve üzüm yaş olarak da yenilebilmektedir. Dolayısıyla insanlara kolaylık olsun ve hiç kimse

sıkıntı çekmesin diye miktarı tahmin edilir sonra da insanlar diledikleri gibi yesinler diye serbest bırakılırlar. Ancak daha sonra tahmin edilen miktar üzerinden zekât verirler.

Diğer taraftan, yaş olarak yenilmeyip sadece hasattan sonra yenilebilenlerin -mesela; bütün hububatların- miktarı hakkında da tahmin yürütülmez. Bunlar, tane hâline gelmeleri ve nisap miktarına ulaşmaları durumunda zekâtları ödeninceye kadar sahiplerine emanettir."

(Mâlik devamla) dedi ki: "Yine bizim üzerinde ittifak ettiğimiz uygulamaya göre, hurma, henüz dalında iken gelişip satılabilir hâle geldiği zaman miktarı tahmin edilir ve toplanırken bu miktar üzerinden zekâtı hurma olarak alınır. Eğer söz konusu meyve, miktarı tahmin edildikten sonra henüz toplanmadan bir âfete maruz kalır ve meyvenin tamamı afetten zarar görürse, (sahiplerinin) hiçbir yükümlülüğü yoktur. Şayet afetten zarar görmeyen beş vesk ve daha fazla miktarda meyve kalmış ise sadece bunun zekâtı alınır ve âfetten etkilenenlerde sahiplerinin zekât sorumluluğu düşer. Üzüm bağında da aynı işlem geçerlidir."[1011]

***

Bu tahminî miktar meselesiyle ilgili olarak Şâfiî'den de buna benzer bir görüş rivayet edilmiştir.

Muhammed b. el-Hasen'den geldiğini tespit ettiğimiz kanaate göre ise, bu konuda kendisiyle talebelerinden herhangi bir kimse arasında bir ihtilaftan söz edilmemektedir. Nitekim Süleyman b. Şuayb'ın bize babasından aktardığına göre, Muhammed kendilerine şunu imla ettirmiştir:

"Beyaz ve siyah üzüm ile siyah ve sarı hurma birbirlerine eklenir. Eğer toprak ürünleri içerisinde çıkan kuru hurma veya kuru üzümün miktarı beş vesk miktarına ulaşıyorsa, onda bir veya yirmide bir oranında zekât verilir. Şayet hurma veya üzüm yaş iken ya da hurma henüz ham hâldeyken satılıyorsa, bunların kuru hurma veya kuru üzüm hâlleri esas alınarak tahminî miktar belirlenir. Eğer bu tahminî miktar beş veske ulaşıyorsa, onda bir veya yirmide bir oranında zekât alınır; ulaşmıyorsa hiçbir şey alınmaz."

Tahminî miktarın belirlenmesi konusunda Muhammed'den bize aktarılan görüş budur. Ancak meyvelerin satışından önceki tahminî miktar konusunda ondan gelen hiçbir kanaate rastlamış değiliz. Şu kadar var ki İslâm devlet

---

1011 Mâlik, Zekât 34.

reisinin, burada arzettiğimiz şekliyle hurma ve üzüm gibi satılmış meyveler hakkında tahmini miktar tespitinde bulunması zorunlu olduğuna göre, satıştan önce de bu tespiti yaptırması zorunludur. Böylece Mâlik ve Şâfiî'den naklettiğimiz görüşte olduğu şekliyle ürün sahiplerine dilediklerini satıp dilediğini yiyebilme konusunda kolaylık sağlanmış olacaktır. Zaten Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in meyveler konusundaki uygulaması da buydu.

٧١٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، وَعَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَمْرٍو الدِّمَشْقِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْوُحَاظِيُّ، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يَحْيَى الْمَازِنِيُّ، عَنْ عَبَّاسِ بْنِ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ السَّاعِدِيِّ، عَنْ أَبِي حُمَيْدٍ السَّاعِدِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي غَزْوَةِ تَبُوكَ، فَأَتَيْنَا وَادِيَ الْقُرَى عَلَى حَدِيقَةِ امْرَأَةٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اخْرُصُوهَا، فَخَرَصَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَخَرَصْنَاهَا عَشَرَةَ أَوْسُقٍ، وَقَالَ: أَحْصِيهَا حَتَّى نَرْجِعَ إِلَيْكِ إِنْ شَاءَ اللهُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا سَأَلَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ حَدِيقَتِهَا كَمْ بَلَغَ ثَمَرُهَا؟ قَالَتْ: عَشَرَةُ أَوْسُقٍ.

714- ... Amr b. Yahya el-Mâzinî'nin Abbâs b. Sehl b. Sa'd es-Sâidî'den rivayet ettiğine göre Ebû Humeyd es-Sâidî *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Tebük savaşına çıkmıştık. Vâdi'l-Kurâ'da bir kadının bahçesine vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şu bahçedeki (meyvenin) miktarını tahmin edin bakalım!"*** buyurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de biz de (meyvenin) on vesk miktarında olduğu tahmininde bulunduk. Sonra (kadına hitaben) ***"Biz -Allah'ın izniyle- (Tebük'ten) geri dönünceye kadar sen onu bizzat say"*** buyurdu. Geri dönüp geldiğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kadına, bahçesindeki meyvenin ne kadar olduğunu sordu. O da "On vesk" diye cevapladı.[1012]

٧١٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ صَالِحٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ

1012 Buhârî, Zekât 54; Müslim, Fezâil 11.

عَتَّابِ بْنِ أَسِيدٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يَخْرُصَ الْعِنَبَ زَبِيبًا كَمَا يَخْرُصُ الرُّطَبَ.

715- ... İbn Şihâb'ın İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Attâb b. Esîd'e, üzüme yaşken tahmini miktar belirlediği gibi kuru hâldeyken de tahminde bulunmasını emretmiştir.[1013]

***

Bu hadis, Hayber (rivayeti) dışında meyvelerin miktarını tahmine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geldiğini tespit ettiğimiz bir rivayettir. Biraz önce naklettiğimiz Ebû Humeyd hadisinde ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bahçesindeki meyvenin miktarına dair tahmin yürüttüğü kadına, Tebük'ten dönünceye kadar o bahçedeki (yaş) hurmanın, kuru hurma olarak ne kadar geldiğini hesaplamasını emretmiştir. Hayber hurmalarının tahminiyle alakalı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen haber ise şöyledir:

٧١٦ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّهَا قَالَتْ وَهِيَ تَذْكُرُ شَأْنَ خَيْبَرَ: فَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْعَثُ ابْنَ رَوَاحَةَ إِلَى الْيَهُودِ، فَيَخْرُصُ النَّخْلَ حِينَ تَطِيبُ أَوَّلُ الثَّمَرِ قَبْلَ أَنْ يُؤْكَلَ مِنْهُ، ثُمَّ يُخَيِّرُ يَهُودَ أَيَأْخُذُهُ بِذَلِكَ الْخَرْصِ أَمْ يَدْفَعُونَهُ إِلَيْهِمْ بِذَلِكَ؟ وَإِنَّمَا كَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ بِالْخَرْصِ، لِكَيْ تُحْصَى الزَّكَاةُ قَبْلَ أَنْ يُؤْكَلَ الثَّمَرُ أَوْ يُفَرَّقَ.

716- Bize Ubeyd b. Muhammed el-Bezzâr'ın, Ahmed b. Salih > Abdurrezzâk > İbn Cüreyc > İbn Şihâb yoluyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Hayber'den söz ederken şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Yahudilere İbn Revâha'yı gönderir; o da hurmaların olgunlaştığı fakat henüz yenilmeye başlanmadığı bir zamanda miktarını tahmin ederdi. Daha sonra da Yahudileri, hurmalardan bu tahmine göre (haraç) almak veya söz konusu tahmin üzerinden (hurmanın tamamını) Müslümanlara vermek arasında serbest bırakırdı.[1014] Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve*

1013 Ebû Dâvûd, Zekât 14; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 41; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1071.

1014 Bundan maksat şudur: Yahudiler isterlerse tahmin edilen miktarın yarısını Müslümanlara verip

sellem, meyvelerin yenilmeden veya dağıtılmadan önce zekâtının belirlenebilmesi için tahminde bulunmayı emretmiştir.[1015]

***

Ancak bildiğimiz kadarıyla, İbn Cüreyc dışında hiç kimse bu hadisi, Urve'nin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayetiyle merfu (Allah Rasûlü'nün sözü) olarak nakletmemiştir. Nitekim biz bu rivayetin geçersizliğine dair şöyle bir rivayet tespit ettik:

٧١٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ رَاهَوَيْهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ وَأُخْبِرْتُ، عَنْ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، ثُمَّ ذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ.

717- Ahmed b. Şuayb'ın bize, İshâk b. Râhûye > Abdurrezzâk kanalıyla aktardığına göre, İbn Cüreyc "Bana İbn Şihâb > Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bildirildiğine göre" dedikten sonra bu hadisi nakletmiştir.[1016]

***

Fakat İbn Cüreyc dışında (İbn Şihâb) ez-Zührî'den rivayeti alan diğer raviler, bu hadisi sadece İbn Şihâb'a kadar dayandırıp daha ötesine geçmemektedirler. Nitekim;

٧١٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَبْعَثُ ابْنَ رَوَاحَةَ، فَيَخْرُصُ ثَمَرَ النَّخْلِ حَتَّى يَطِيبَ أَوَّلُ شَيْءٍ مِنْهَا قَبْلَ أَنْ يُؤْكَلَ أَوَّلُ شَيْءٍ مِنْهَا، ثُمَّ يُخَيِّرُ الْيَهُودَ يَأْخُذُونَهَا بِذَلِكَ الْخَرْصِ، أَوْ يَدْفَعُونَهَا، لأَنَّهُ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَإِنَّمَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ بِالْخَرْصِ لِكَيْ تُحْصَى الزَّكَاةُ قَبْلَ أَنْ يُؤْكَلَ الثَّمَرُ أَوْ يُفَرَّقَ، فَكَانُوا عَلَى ذَلِكَ.

---

ağaçlarda geri kalan hurmayı toplayabilirler, isterlerse de Müslümanlar hurmanın tamamını alıp tahmin edilen miktarın yarısını onlara bırakırlar. (Çeviren)

1015 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 129; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 41.

1016 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 129; Ebû Dâvûd, Zekât 16; Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 147-148.

718- Bize Yunus (b. Abdüla‘lâ’)nın, İbn Vehb kanalıyla Yunus (b. Yezîd)’den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: “Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdullah b. Revâha’yı gönderir; o da hurmaların olgunlaşmaya başlayıp da henüz yenilmediği o ilk evresindeki miktarını tahmin ederdi. Daha sonra da Yahudileri, hurmalardan bu tahmine göre (haraç) almak veya söz konusu tahmin üzerinden (hurmanın tamamını) Müslümanlara vermek arasında serbest bırakırdı.” İbn Şihâb (devamla) dedi ki: “Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* meyvelerin yenilmeden veya dağıtılmadan önce zekâtının belirlenebilmesi için ona tahminde bulunmayı emretmiştir. Onlar da bu teâmüle göre hareket ediyorlardı.”[1017]

***

Yine Allah Rasûlü’nün, İbn Revâha’yı, hurmaların miktarını tahmin etmek üzere Hayber’e göndermesiyle alakalı olarak İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir:

٧١٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعْطَى يَهُودَ خَيْبَرَ عَلَى أَنَّ لَهُمُ الشَّطْرَ مِنْ كُلِّ زَرْعٍ وَنَخْلٍ مَا بَدَا لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَكَانَ ابْنُ رَوَاحَةَ يَأْتِيهِمْ فِي كُلِّ عَامٍ، فَيَخْرُصُهَا عَلَيْهِمْ، ثُمَّ يُضَمِّنُهُمُ الشَّطْرَ، فَشَكَوْا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرْصَهُ، وَأَرَادُوا أَنْ يَرْشُوهُ، قَالَ: يَا أَعْدَاءَ اللهِ ! أَتُطْعِمُونَنِي السُّحْتَ، وَاللهِ لَقَدْ جِئْتُكُمْ مِنْ عِنْدِ أَحَبِّ النَّاسِ إِلَيَّ، وَأَنْتُمْ أَبْغَضُ إِلَيَّ مِنْ عَدِيدِكُمْ مِنَ الْقِرَدَةِ وَالْخَنَازِيرِ، وَلَا يَحْمِلُنِي بُغْضِي إِيَّاكُمْ وَحُبِّي إِيَّاهُ أَنْ لَا أَعْدِلَ عَلَيْكُمْ، قَالَ: فَقَالُوا: يَا ابْنَ رَوَاحَةَ، بِهَذَا قَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ.

719- … Hammâd b. Seleme’nin Ubeydullah b. Ömer > Nâfi‘ kanalıyla İbn Ömer’den[1018] rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*,

1017 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 123.

1018 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu senedin İbn Ömer’den sonraki kısmında, babası Hz. Ömer’in de adı geçmektedir. Hâlbuki müellif, bu rivayeti, İbn Ömer’den geldiğini belirterek nakletmektedir. Ayrıca bu hadis bir sonraki dipnotta belirteceğimiz diğer kaynaklarda da

kendisinin takdir ettiği ölçülere göre bütün ekin ve hurmaların yarısını almak kaydıyla Hayber'i Yahudilere vermiştir. (İbn Ömer) dedi ki: "İbn Revâha, her yıl onlara gelip hurmalarının tahmini miktarını belirler ve onları (tahminin) yarısını ödemekle yükümlü tutardı. Bunun üzerine onlar, bir yandan onun tahminlerini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şikayet ederken, bir yandan da ona rüşvet teklifinde bulundular. İbn Revâha ise şöyle dedi: 'Ey Allah düşmanları! Bana haram mı yedireceksiniz?[1019] Allah'a yemin olsun ki ben size, en çok sevdiğim insanın yanından gelmeme ve size karşı, sizden sayılan maymun ve domuzlardan daha fazla nefret duymama rağmen, ne benim size olan nefretim ne de Allah Rasûlü'ne duyduğum sevgi, beni, size karşı adaletsiz davranmaya sevkeder!' Bunun üzerine 'Ey İbn Revâha! İşte gökleri ve yeri ayakta tutan şey de bu (adalet anlayışıdır)' dediler."[1020]

***

İbn Ömer *radıyallahu anh*'ın bu hadisine göre, İbn Revâha, hurmaların Müslümanlara ait olan yarı miktarını Yahudilerden tahsil etmekteydi. Burada ayrıca İbn Revâha'nın, hurmaların miktarına ilişkin tahminde bulunduğu gibi ekinlerin miktarıyla ilgili tahminde bulunması da söz konusudur.

Öte yandan Allah Rasûlü'nün, İbn Revâha'yı, hurmaların miktarını tahmin etmek üzere Hayber'e göndermesiyle ilgili olarak Câbir *radıyallahu anh* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir başka hadis de şöyledir:

٧٢٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَ الرَّمَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ
بْنُ طَهْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَفَاءَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ

---

aynı senedle geçmekte, ancak orada Hz. Ömer'den bahsedilmemektedir. Buna göre rivayetin senedindeki "Ömer" ismi yanlışlıkla kaydedilmiş olmalıdır. (Çeviren)

1019 Eserin yazma nüshasında müstensih, "Allah'a söz veriyorum ki" gibi bir anlama gelen "فَأَعِدُ الله أَنْ" ibaresinin üzerine, bunun yanlış yazıldığını gösteren bir işaret koymuş olmasına rağmen, görebildiğimiz kadarıyla varakm kenarına düzeltme notunu düşmemiştir. Muhakkik de bunu olduğu hâliyle basılı nüshaya geçirip herhangi bir açıklama yapmamıştır. Biz ise, rivayetin yer aldığı diğer kaynaklarda geçen ve olayın akışına da tam anlamıyla uygun düşen "يا أعداء الله أتطعمونني" ibaresini dikkate alarak tercüme yaptık. (Çeviren)

1020 Tahâvî *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VII, 189; İbn Hibbân, *Sahîh*, XI, 607-608; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 137.

خَيْبَرَ، فَأَقَرَّهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي: يَهُودَ كَمَا كَانُوا، وَجَعَلَهَا بَيْنَهُ وَبَيْنَهُمْ، فَبَعَثَ ابْنَ رَوَاحَةَ فَخَرَصَهَا عَلَيْهِمْ، ثُمَّ قَالَ: يَا مَعْشَرَ الْيَهُودِ، أَنْتُمْ أَبْغَضُ الْخَلْقِ إِلَيَّ، قَتَلْتُمْ أَنْبِيَاءَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَكَذَبْتُمْ عَلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَلَيْسَ يَحْمِلُنِي بُغْضِي إِيَّاكُمْ أَنْ أَحِيفَ عَلَيْكُمْ، وَقَدْ خَرَصْتُ عِشْرِينَ أَلْفَ وَسْقٍ مِنْ تَمْرٍ، فَإِنْ شِئْتُمْ فَلَكُمْ، فَإِنْ شِئْتُمْ فَلِي.

720- ... İbrahim b. Tahmân'ın Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir *radıyallahu anh* dedi ki: Allah *azze ve celle* Hayber'i savaşsız bir ganimet olarak nasip etti, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların yani Yahudilerin daha önce bulundukları yerde kalmalarına izin vererek (mahsullerini) onlarla paylaşmaya karar verdi. Bu sebeple hurma miktarını tahmin etmek üzere İbn Revâha'yı gönderdi, o da onlara şöyle dedi: 'Ey Yahudi cemaati! Yaratılmışlar içerisinde en fazla sizden nefret ederim. Zira Allah *azze ve celle*'nin peygamberlerini öldürdünüz ve O'na karşı yalan söylediniz. Ancak size karşı duyduğum nefret, size haksızlık etmemi gerektirmez. Benim tahminime göre burada 20 bin vesk hurma var. İsterseniz size kalır (bize düşen payın ücretini alırız), isterseniz de bize düşeni hurma olarak alırız."[1021]

***

İbn Revâha'nın miktar tahminleriyle alakalı bu rivayetlerimizden daha fazlası yoktur.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tahmincilere yönelik talimatlarına dair şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٧٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خُبَيْبٍ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ بْنِ نِيَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا خَرَصْتُمْ فَخُذُوا وَدَعُوا الثُّلُثَ، فَإِنْ لَمْ تَدَعُوا الثُّلُثَ فَدَعُوا الرُّبُعَ.

721- ... Hubeyb b. Abdurrahman b. el-Esved b. Niyâr'ın Sehl b. Ebî Hasme'den[1022] rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*

1021 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 367; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 124.

1022 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Hayseme" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

şöyle buyurdu: ***"Tahminde bulunduğunuz miktarı alırken üçte birini bırakın. Eğer üçte birini bırakmazsanız, (en azından) dörtte birini bırakın, almayın."***[1023]

***

Ömer b. el-Hattâb da tahmincilere aynı şeyi emretmekteydi. Nitekim;

٧٢٢ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: بَعَثَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ سَهْلَ بْنَ أَبِي حَثْمَةَ يَخْرُصُ عَلَى النَّاسِ، فَأَمَرَهُ إِذَا وَجَدُوا الْقَوْمَ فِي نَخْلِهِمْ أَلاَّ يَخْرُصَ عَلَيْهِمْ مَا يَأْكُلُونَ.

722- ... Büşeyr b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb dedi ki: "Ömer b. el-Hattâb, Sehl b. Ebî Hasme'yi,[1024] insanların (mahsullerini) tahmin etmek üzere görevlendiğinde ona, insanları, hurmalarını toplamakla meşgul bir vaziyette gördüğü zaman yiyecekleri miktarı, tahminine dâhil etmemesini emretmiştir."[1025]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu sebeple Sehl b. Ebî Hasme hadisinde zikredilen üçte bir ve dörtte birlik oranın, (sahiplerine) bırakılması emredilmiştir.

Tahmin meselesiyle ilgili olarak Sehl'den şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

٧٢٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، أَنَّ أَبَا مَيْمُونَةَ أَخْبَرَهُ، عَنْ سَهْلٍ، أَنَّ مَرْوَانَ بَعَثَهُ خَارِصًا، فَخَرَصَ مَالَ سَعْدِ بْنِ أَبِي سَعْدٍ بِسَبْعِ مِائَةِ وَسْقٍ، فَقَالَ: لَوْلاَ أَنِّي وَجَدْتُ فِيهِ أَرْبَعِينَ عَرِيشًا لَخَرَصْتُهُ بِتِسْعِ مِائَةِ وَسْقٍ، وَلَكِنِّي تَرَكْتُ لَهُمْ بِقَدْرِ مَا يَأْكُلُونَ.

723- ... Ebû Meymûne'nin bildirdiğine göre, Mervân, Sehl'i tahminci olarak göndermiş, o da (tahmin için gittiği) Sa'd b. Ebî Sa'd'ın malını 700

1023 Ebû Dâvud, Zekât 15; Tirmizî, Zekât 17; Nesâî, Zekât 26.

1024 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Süleyman b. Ebî Hayseme" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

1025 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 150-151; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 316.

vesk olarak tahmin etmiş ve gerekçesini de şöyle açıklamıştır: "Eğer o malın etrafında (o maldan geçinen) kırk derme çatma kulübe/çardak görmeseydim, onu 900 vesk olarak tahmin ederdim. Fakat yiyebilecekleri kadarını onlara bıraktım."[1026]

***

Yine bu manada Sehl'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği bir başka hadis de şöyledir:

٧٢٤ - حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْهَاشِمِيُّ، ثُمَّ النَّوْفَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ صَدَقَةَ الْفَدَكِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ الْحَارِثِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ أَبَا حَثْمَةَ خَارِصًا، فَجَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ أَبَا حَثْمَةَ قَدْ زَادَ عَلَيَّ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ ابْنَ عَمِّكَ يَزْعُمُ أَنَّكَ قَدْ زِدْتَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، تَرَكْتُ لَهُ قَدْرَ عَرِيَّةِ أَهْلِهِ، وَمَا يُطْعِمُ الْمَسَاكِينَ، وَمَا تُصِيبُ الرِّيحُ، فَقَالَ: قَدْ زَادَكَ ابْنُ عَمِّكَ وَأَنْصَفَكَ.

724- … Muhammed b. Sadaka el-Fedekî'nin Muhammed b. Yahya b. Sehl b. Ebî Hasme el-Hârisî'den, onun da babası kanalıyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ebû Hasme'yi tahminci olarak gönderince bir adam Allah Rasûlü'ne gelerek "Ey Allah'ın Râsûlü! Ebû Hasme bana tahminî miktarı artırdı" diyerek şikayette bulundu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de (Ebû Hasme'ye hitaben) ***"Amcanın oğlu senin, kendisine tahminî miktarı artırdığını söylüyor"*** buyurarak meseleyi soruşturdu. Ebû Hasme de şöyle cevap verdi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben ona ailesinin 'ariyye'sini,[1027] yoksulların yiyeceğini ve rüzgarla savrulup

---

1026 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 151; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1074.

1027 Ariyye (ç. arâyâ): Bir kimsenin yoksul birisine hurma ağacını bir yıl süreyle vermesi ve böylece onun ağacın hurmalarından istifade etmesini sağlamasıdır. Diğer bir anlamı ise, taze hurmanın henüz ağacın dalında iken ölçü-tartı kullanmaksızın tahmin yoluyla kuru hurma karşılığında alınıp satılmasıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 18. (Çeviren)

gidecek olanı da bıraktım, almadım." Bunun üzerine Allah Rasûlü *"Amcanın oğlu sana fazlasını bırakmış ve insaflı da davranmış"* buyurdu.[1028]

***

Ebû Humeyd'den rivayet ettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kadının bahçesindeki mahsulü tahmin ettiği ve kendisi (Tebük seferinden) dönünceye kadar mahsulün sayımının bizzat kadın tarafından yapılmasını emrettiği hadiste şunun delili vardır:

Allah Rasûlü, kendisinin tahminleri doğrultusunda belirlediği, Allah *azze ve celle*'nin o mahsuldeki hakkını, kadınının bizzat kendi mülkü olarak görmemiştir. Zira o malı onun mülkü olarak görseydi, miktarının sayılmasına ihtiyaç duymazdı. Fakat malın tam olarak sayılmasına ihtiyaç duymuştur. Çünkü Allah Rasûlü, hem o malın hem de o maldaki Allah'a ait hakkın kefilidir. Bu sebeple de o malın sayımından sonra Allah *azze ve celle*'nin hakkını alabilmek ve kadının mülkiyeti gereği hakkı olanı da kendisine teslim edebilmek için, kadına, o malın tam bir sayımını yapmasını emretmiştir.

Allah *azze ve celle*'ye ait olan hakkın tespitinin, ancak tahmin sonrasındaki sayıma dayandığını ve mahsulün bir kısmının da rüzgârların esmesiyle mutlaka telef olduğunu düşündüğümüzde, bu miktarın ürün sahiplerinin mülkü olarak görülmemesi ve yükümlü oldukları zekâttan düşülmesi gerektiğini anlarız. Nitekim rivayet ettiğimiz Muhammed b. Sadaka el-Fedekî hadisinde geçtiği şekliyle, Ebû Hasme de amcasının oğlunun malı ile ilgili yaptığı tahminde bu yükümlülüğü kaldırmış, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu uygulamayı onaylamıştır.

Bahçe sahipleri, mahsullerinin tahmininden sonra bu mahsulden yoksullara sadaka vermekle yükümlü olup yapılan tahminden dolayı bu sadakadan kaçınamadıklarına ve yoksulların, söz konusu mahsulden aldıkları pay, sadaka gibi kabul edildiğine ve aynı zamanda zekâtın da tahsil edildiği sahiplerinden alınan bu sadaka gerekli yerlere harcandığına göre, bu payın bahçe sahiplerinin mahsullerinden düşürülmesi ve yükümlülüğünün kaldırılması gerekmiştir. Nitekim el-Fedekî hadisinde geçtiği gibi Ebû Hasme de amcasının oğlunun bahçesinin mahsulü ile ilgili yaptığı tahminde bu yükümlülüğü kaldırmış, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunu onaylamıştır.

1028 Dârekutnî, *Sünen*, II, 134.

Öte yandan bahçe sahipleri, ahlâkî bir meziyet olarak, bahçelerinin bir kısım mahsullerini gönüllü olarak bağışladıklarına ve hibelerini de zekâtları hak eden yoksullara aktardıklarına göre, bu miktarın, tahmin edilenden düşülmesi ve yükümlülüğünün kaldırılmış olması lazımdır. el-Fedekî hadisinde ve İbn Ebî Hasme'nin Sa'd b. Ebî Sa'd'ın malıyla ilgili tahmini sonucunda ondan kaldırdığı yükümlülüğü içeren hadiste geçtiği şekliyle, Ebû Hasme de bu miktarı düşürmüş ve amcasının oğlunun bahçesindeki mahsulle ilgili yaptığı tahminde bu yükümlülüğü kaldırmıştır.

Buna benzer bir hadis de şöyledir:

٧٢٥ - رَوَى عَمْرُو بْنُ يَحْيَى الْمَازِنِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا صَدَقَةَ فِي الْعَرِيَّةِ.

725- ... Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'ın rivayet ettiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Ariyye'de zekât yoktur."***[1029]

***

Zira ariyye'nin bizzat kendisi bir zekâttır. Zekât olarak belirlenen bir şeyde ayrıca zekât olmaz.

Eğer biri "ariyye"nin ne demek olduğunu soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: O, bir bağıştır/hibedir. Zeyd b. Sâbit'ten de bu şekilde rivayet edilmiştir. Nitekim;

٧٢٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَوْفٍ الزِّيَادِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى الْبَائِعَ وَالْمُبْتَاعَ عَنِ الْمُزَابَنَةِ. قَالَ: وَقَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: رَخَّصَ فِي الْعَرَايَا فِي النَّخْلَةِ وَالنَّخْلَتَيْنِ تُوهَبَانِ لِلرَّجُلِ فَيَبِيعُهُمَا بِخَرْصِهِمَا تَمْرًا.

726- ... Ubeydullah'ın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* alıcıya da satıcıya da müzâbene[1030] satışını yasakladı."

1029 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 140; İbn Zencûye, *Emvâl,* s. 1079.

1030 Müzâbene: Miktarı belirli bir malı, kendi cinsinden miktarı belirli olmayan bir mal karşılığı satmak. Yahut miktarı meçhul bir malı, yine meçhul miktarda kendi cinsinden bir mal karşılığı

(İbn Ömer) dedi ki: Zeyd b. Sâbit şöyle dedi: "Allah Rasûlü arâyâya yani bir kişiye bir veya iki hurma ağacının hibe edilmesine ve o kişinin de o ağaçlardaki taze hurmayı, kuru hurma olarak miktarını tahmin ederek satmasına izin vermiştir."[1031]

***

İşte Zeyd b. Sâbit, ariyyenin bir hibe olduğunu haber vermektedir. Kaldı ki kendisi de "ariye" veren kimselerdendi. Çünkü bildiğimiz kadarıyla bu ariyyeler Ensar'a özgü idi, başkalarında yoktu.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den buna işaret eden (ariyyenin hibe olduğunu gösteren) munkatı bir haber de rivayet edilmiştir:

٧٢٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو الضَّرِيرُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ يُحَدِّثُ، عَنْ مَكْحُولٍ الشَّامِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَفِّفُوا فِي الْخَرْصِ، فَإِنَّ فِي الْمَالِ الْعَرِيَّةَ وَالْوَصِيَّةَ.

727- ... Kays b. Sa'd'ın, Mekhûl eş-Şâmî'den rivayet ettiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"(Mahsullerin) tahmininde müsamahalı olun. Çünkü o malda ariyye ve vasiyet vardır."***[1032]

٧٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الْعَرَايَا، فَقَالَ: كَانَ الرَّجُلُ يُطْعِمُ أَخَاهُ النَّخْلَتَيْنِ وَالثَّلَاثَ فِي النَّخْلَةِ، فَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُرَخِّصُ لِلَّذِي يُطْعِمُهُنَّ أَنْ يَبِيعَهُنَّ قَبْلَ أَنْ يَبْدُوَ صَلَاحُهُنَّ.

728- ... Yezîd b. Ebî Habîb, kendisine arâyâ hakkında soru sorulunca şöyle cevap vermiştir: "Kişi, kardeşinin de hurma yemesini sağlamak için iki veya üç hurma ağacını ona tahsis ederdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kendisine, hurmasını yemesi için ağaç bağışlanan kimsenin o ağaçtaki hurmaları, henüz tam olarak olgunlaşmadan satmasına ruhsat tanımıştır."

---

satmak. Ağaç üzerindeki hurmayı, miktarı belirli kuru hurma karşılığında satmak gibi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 357. (Çeviren)

1031 Buhârî, Buyû 75; Müslim, Buyû 59-61.

1032 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 152; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1079.

Nitekim Ensar da bu bağışlarından dolayı övgüye mazhar olmuşlardır. Hatta onlar hakkında Ebû Ubeyde'nin naklettiği şöyle bir şiir de bulunmaktadır:

"Hurma ağaçları bir yıl verip bir yıl vermeyen cinsten olmadığı gibi

Cılızlığından ötürü etrafına destek konulanlardan da değildi,

Onlar sadece kıtlık yıllarında arâyâ olanlardandı."

Yani Ensar, kıtlık yıllarında o ağaçları sadaka olarak bağışlıyorlardı. Arâyâ konusu geniş bir konudur ve mülahazalara açıktır. Ancak burası onun yeri değildir.

Eğer biri "el-Fedekî'nin hadisinde Ebû Hasme'nin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e söylediği 'Ben ona ailesinin ariyyesini bıraktım' sözü yer alıyor" derse, ona şöyle denilir:

Kanaatimizce bu sözün anlamı, -yine de doğrusunu en iyi Allah bilir- "Kişinin kendi bahçesinin mahsulünden sadaka olarak vereceği 'ariyye' miktarı"dır. Çünkü kişinin yakın akrabasına izafe edilenlerden maksat bizzat kendisi olduğu gibi ailesine izafe edilenlerden kasıt da yine kendisidir. Nitekim ***"Ebû Musa'ya Dâvûd ailesinin mezâmirinden (güzel ses) bahşedilmiştir"***[1033] hadisi de "Dâvûd'un mezâmirinden bir mizmâr" demektir. Çünkü gerçekte mezâmir (güzel ses), Dâvûd *aleyhisselâm*'ın ailesinden birine değil, bizzat kendisine aitti.

Bahçe sahipleri, azıkları sayılan ve kendileri için vazgeçilmez olan mahsulleri yemekten alıkonulmadıkları ve bu meyveler, toplanma anına kadar bahçede durmadığı için, söz konusu miktarın onların yükümlülüğünden düşürülmesi gerekir.

Tahminden düşülen bütün bu zikrettiğimiz şeylerde eğer tahminci isterse, mahsulün genel miktarından düşürdüğü kısmın içinden bir ölçüyü belirleyebilir. Nitekim Abdurrahman b. el-Esved'in İbn Ebî Hasme yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği ***"Eğer tahminde bulunursanız (tahmininizin) üçte birini bırakın, (gerekirse) dörtte birini de bırakın"*** hadisi buna işaret etmektedir. Şayet tahminci dilerse Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ebû Humeyd es-Sâidî'nin hadisinde geçtiği şekliyle kadının bahçesindeki (mahsulün tamamı hakkında) tahminde bulunduğu gibi mahsulün

---

1033 Buhârî, Fezâilü'l-Kur'ân 31; Müslim, Müsâfirîn 235.

tamamını tahmin eder, daha sonra mahsulün toplanma mevsiminde söz konusu tahmini, toplanan miktardan düşer.

Ancak toplandığı esnada, daha önce tahmini yapılmış olan mahsul, tahmin edilenden daha fazla ya da eksik çıkarsa, ilim adamları bu konuda ihtilaf etmişlerdir. el-Kâsım b. Muhammed'den bu hususta nakledilen rivayet şöyledir:

٧٢٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بُكَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ وَجَاءَ إِلَيْهِ رَجُلٌ، فَقَالَ لَهُ: جَاءَ الْخَارِصُ فَخَرَصَ ثَمَرِي فَنَقَصَ خَرْصَهُ عَمَّا كَانَ فِيهِ، أَوْ زَادَ، فَقَالَ الْقَاسِمُ: لَيْسَ عَلَيْكَ شَيْءٌ فِيمَا نَقَصَ أَوْ زَادَ، إِنَّمَا عَلَيْكَ مَا خَرَصَ وَهُوَ كَاسْمِهِ فِيمَا خَرَصَهُ هَذَا الْخَارِصُ، إِنَّمَا ذَلِكَ إِلَيْهِ.

729- ... İbn Lehîa'nın aktardığına göre, Bükeyr dedi ki: Bir adam el-Kasım'a gelerek "Tahminci gelip benim mahsulümün miktarını tahmin ettikten sonra, çıkan ürün tahmin edilenden fazla veya eksik olursa durum ne olur?" diye sordu. el-Kâsım da şöyle cevap verdi: "Eksik veya fazla çıkan şeyde sana hiçbir yükümlülük yoktur. Senin sorumluluğun sadece onun tahmin ettiği miktardır. Çünkü tahminci, zaten adı üzerinde bir 'tahminci' olduğu için tahmininin sorumluluğu kendisine aittir."[1034]

***

Bu görüş Mâlik'ten de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٧٣٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكًا، يَقُولُ: إِذَا كَانَ الْخَارِصُ مِنْ أَهْلِ الْبَصَرِ وَالأَمَانَةِ فَزَادَ خَرْصُهُ أَوْ نَقَصَ فَلا شَيْءَ عَلَى صَاحِبِ الثَّمَرِ.

730- ... İbn Vehb dedi ki: Mâlik'in şöyle dediğini işittim: "Eğer tahminci, basiret ehli ve güvenilir bir kişi olup yaptığı tahmin fazla veya eksik çıkarsa, mahsul sahibine hiçbir şey gerekmez."[1035]

***

Ancak İbn Sîrîn'den bunun aksi yönde bir görüş nakledilmiştir:

1034 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 158; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1077.

1035 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 158; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1078.

٧٣١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، قَالَ: كَانَ الْخَارِصُ يَخْرُصُ، فَإِذَا وَجَدَ صَاحِبُ الثَّمَرَةِ ثَمَرَتَهُ أَكْثَرَ مِمَّا خُرِصَ رَدَّ عَلَيْهِمْ.

731- ... Hammâd b. Seleme'nin Eyyûb'dan rivayet ettiğine göre, İbn Sîrîn dedi ki: "Tahminci tahminde bulunduktan sonra mahsul sahibi, eğer mahsulünün tahmin edilenden fazla çıktığını tespit ederse, fazlalığı verir."[1036]

***

Bizim de tercih ettiğimiz bu görüş, diğerine göre kıyasa daha uygundur. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ebû Humeyd hadisinde de geçtiği şekliyle söz konusu kadına, mahsulüyle ilgili yapmış olduğu o ilk tahminden sonra mahsulünü yeniden saymasını emretmesi, son sayımdaki miktarın esas alınacağını göstermektedir. Aksi hâlde Allah Rasûlü'nün o tahmininden sonra o kadının yeniden sayım yapmasının bir anlamı olmazdı. Üstelik tahminci, tahmininde, (ihramlıyken) bir av hayvanı öldürmüş olan kişi hakkında verilecek cezaî hükümden daha adil olmayacaktır.[1037] Şöyle ki: Eğer bu av hayvanını öldüren kişi hakkında karar vermesi için hakem olarak tayin edilen iki (adil) kişi, verdikleri hükümde hata edip avı öldüren aleyhinde belirledikleri kıymet takdirinde aşırıya giderlerse yahut öldürdüğünün değerinden daha düşük bir fiyat biçerlerse veya o hayvanın dengini belirlemeye çalışırken daha yüksek ya da daha düşük meblağda bir hayvanı (ceza olarak) tespit ederlerse, bütün bu işlemler, o kişinin Allah hakkı olarak üzerine düşen sorumluluğu hiçbir şekilde ortadan kaldırmaz. Dolayısıyla ilgili şahsın, mutlak surette Allah *azze ve celle*'nin kendisine farz kılmış olduğu yükümlülüğü yerine getirmesi gerekir. Çünkü hakemlerin verdiği karar, meselenin özünü değiştir-

1036 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1077.

1037 Tahâvî burada Mâide sûresinin 95. âyetine telmihte bulunmaktadır: ***"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder). Yahut (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffarettir ya da onun dengi oruç tutmaktır. Ta ki (yasak av yapan) işinin cezasını tatmış olsun. Allah geçmişi affetmiştir. Kim bu suçu tekrar işlerse Allah da ondan karşılığını alır. Allah daima galiptir, intikam sahibidir."***

memekte; tahmin konusunda olduğu gibi herhangi bir artma ve eksilme de olmamaktadır. Bu sebeple sözünü ettiğimiz tahminin bu şekilde olması gayet doğaldır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ömrünün son zamanlarında gerçekleştirdiği en son gazvesi sayılan Tebük gazvesinde, burada bahsettiğimiz tahmin meselesini uygulamaya koymuş ve mahsulünün miktarını tahmin ettiği kadına, tahmin edilen söz konusu mahsulün yeniden sayımını yapmasını emretmiştir. Bunun yapılmasının sebebi ise mahsulün toplanması esnasındaki gerçek miktarın tespit edilmesidir.

Nitekim Ömer b. el-Hattâb da Allah Rasûlü'nden sonra tıpkı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Sehl hadisinde geçtiği şekliyle tahmincilere emrettiği gibi mahsul sahiplerinin mahsullerini tahmin ederken müsamahalı davranmış; aynı şeyi Sehl de ondan sonra yapmıştır. Bu durum, tahmin meselesinin, özellikle mal sahiplerinin başlangıçtaki miktar beyanlarıyla ilgili şüpheleri gidermeye yönelik olarak, mahsullerin sayımını yapmak ve tam anlamıyla gerçek miktarı olmasa da tahminî bir miktarı tespit etmek için geçerli olduğunu göstermektedir. Ancak daha sonra alınacak (zekât) miktarı için, mal sahiplerinin beyanları doğrultusunda gerekli ölçü-tartı işlemi yapılarak mahsulün gerçek miktarı belirlenir. Buna göre, İbn Revâhâ'nın, Hayber ahalisini, tahmin edilen mahsulün tamamını alıp kendisine yarısını vermeleri ile kendisinin mahsulün hepsini teslim alarak tahminî miktarın yarısını onlara vermesi arasında muhayyer bırakması, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "müzâbene"ye getirdiği yasak ile neshedilmiş bir uygulama olmaktadır. Müzâbene ise, henüz dalındaki hurmayı, ölçekle (miktarı belli) kuru hurma ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yasaklamış olduğu diğer şeyler karşılığında satmaktır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den müzâbene yasağıyla ilgili rivayet edilen hadislere gelince; onlar da şöyledir:

٧٣٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُمَا، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ وَالْمُزَابَنَةِ.

732- ... Ebû İshâk eş-Şeybânî'nin İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* muhâkale[1038] ve müzâbeneyi yasakladı."[1039]

٧٣٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ وَيُونُسُ بْنُ يَزِيدَ وَغَيْرُ وَاحِدٍ أَنَّ نَافِعاً حَدَّثَهُمْ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنِ الْمُزَابَنَةِ وَالْمُزَابَنَةُ بَيْعُ الثَّمَرِ بِالتَّمْرِ كَيْلاً، وَبَيْعُ الْعِنَبِ بِالزَّبِيبِ كَيْلاً.

733- ... Mâlik, Yunus b. Yezîd ve daha başkalarının Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* müzâbeneyi yasaklamıştır. Müzâbene, taze hurmayı ölçekle kuru hurma karşılığında; taze üzümü de ölçekle kuru üzüm karşılığında satmaktır.[1040]

٧٣٤ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَسَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ بَيْعِ ثَمَرِ النَّخْلِ بِالتَّمْرِ كَيْلاً، وَالزَّبِيبِ بِالْعِنَبِ كَيْلاً، وَالزَّرْعِ بِالْحِنْطَةِ كَيْلاً.

734- ... Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* henüz dalındaki hurmayı ölçekle kuru hurma karşılığında; kuru üzümü taze üzüm karşılığında ve başaktaki buğdayı da toplanmış buğday mukabilinde satmayı yasakladı."[1041]

٧٣٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْمُسَيَّبِ، وَأَبُو سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا تَبَايَعُوا الثَّمَرَ بِالتَّمْرِ.

1038 Muhâkale: Buğdayı, tahminî olarak henüz başağındaki buğday karşılığında satmak. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 320. (Çeviren)

1039 Buhârî, Buyû 82; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 224.

1040 Buhârî, Buyû 75; Müslim, Buyû 72.

1041 Müslim, Buyû 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 16.

735- … İbn Şihâb'ın İbnü'l-Müseyyeb ve Ebû Seleme kanalıyla Ebû Hureyre *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Taze hurmayı kuru hurma karşılığında satmayın."***

İbn Şihâb dedi ki: "Sâlim bana babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etti."[1042]

٧٣٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ حَفْصٍ الأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعْدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُزَابَنَةِ وَالْمُحَاقَلَةِ.

736- … Amr b. Seleme'nin Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* müzâbene ve muhâkaleyi yasakladı."[1043]

٧٣٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُخَابَرَةِ، وَالْمُزَابَنَةِ، وَالْمُحَاقَلَةِ.

737- … Amr b. Dînâr'ın rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* muhâbere,[1044] müzâbene ve muhâkaleyi yasakladı."[1045]

٧٣٨ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ أَبِي حَثْمَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ الثَّمَرِ بِالتَّمْرِ، إِلا أَنَّهُ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرَايَا أَنْ تُبَاعَ بِخَرْصِهَا تَمْرًا يَأْكُلُهَا أَهْلُهَا رُطَبًا.

1042 Müslim, Buyû 58.

1043 Abdurrezzâk, *Musannef*, VIII, 104.

1044 Muhâbere: Üçte bir, dörtte bir gibi bir oran karşılığında yapılan ekin ortaklığı. Şâfiîlere göre tohum tarla sahibinden olursa ortaklığa müzâraa, emek sahibinden olursa muhâbere denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 319. (Çeviren)

1045 Müslim, Buyû 72.

738- … Büşeyr b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Sehl b. Ebî Hasme dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* taze hurmayı kuru hurma karşılığında satmayı yasakladı. Ancak arâyâ satışına yani satın alanların taze olarak yemek istedikleri hurmanın tahminî bir ölçüyle kuru hurma karşılığında satılmasına ruhsat tanıdı."[1046]

٧٣٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ بُشَيْرِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَهْلِ دَارِهِمْ مِنْهُمْ: سَهْلُ بْنُ أَبِي حَثْمَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَهَى عَنْ بَيْعِ الثَّمَرِ بِالتَّمْرِ وَقَالَ: ذَلِكَ الرِّبَا تِلْكَ الْمُزَابَنَةُ، إِلا أَنَّهُ رَخَّصَ فِي بَيْعِ الْعَرِيَّةِ النَّخْلَةَ وَالنَّخْلَتَيْنِ يَأْخُذُهَا أَهْلُ الْبَيْتِ بِخَرْصِهَا تَمْرًا، ثُمَّ يَأْكُلُونَهَا رُطَبًا.

739- … Yahya b. Saîd'in, Büşeyr b. Yesâr'dan, onun da -Sehl b. Ebî Hasme'nin de aralarında bulunduğu- hemşehrileri bazı sahâbîlerden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* taze hurmayı kuru hurma karşılığında satmayı yasaklamış ve ***"Bu, faizdir; müzâbenedir"*** buyurmuştur. Yalnızca ariyyenin; bir-iki hurma ağacının meyvesini satmaya ruhsat tanımıştır. Onu da bir ev halkı, tahminî ölçülerle kuru hurma karşılığında alır ve taze olarak yerler.[1047]

٧٤٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ يُونُسَ بْنِ الْقَاسِمِ الْيَمَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْمُحَاقَلَةِ وَالْمُزَابَنَةِ وَالْمُخَابَرَةِ وَالْمُلامَسَةِ وَالْمُنَابَذَةِ.

740- … İshâk b. Abdullah b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* muhâkale, müzâbene, muhâbere, mülâmese[1048] ve münâbezeyi[1049] yasakladı."[1050]

1046 Buhârî, Buyû 83; Müslim, Buyû 67-70.

1047 Müslim, Buyû 67.

1048 Mülâmese: Sözlükte "dokunmak" anlamına gelen bu kelime terim olarak, cahiliye satışlarından olmak üzere satıcının müşteriye, "eğer mala dokunursan satış tamam olacak" diyerek satış yapmasıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 41. (Çeviren)

1049 Münâbeze: Cahiliye satışlarından olmak üzere satıcının müşteriye, "üzerine atacağım mal, şu bedel karşılığında senin olacak" diyerek satış yapmasıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 41. (Çeviren)

1050 Buhârî, Buyû 93.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (henüz dalındaki) meyvenin kuru hurma karşılığında satılmasını yasaklamış olup bu konuda arâyâ satışı dışında hiçbir istisnada bulunmamıştır. Dolayısıyla bu yasağın, İbn Revâhâ'nın tahmin uygulamasını neshetmiş olması ve bunu nesheden hükmün de taze hurmanın kuru hurma karşılığında satılması yasağı olması ihtimali vardır.

Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadise gelince; o da şöyledir:

٧٤١ - حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ، مَوْلَى الْأَسْوَدِ بْنِ سُفْيَانَ، أَنَّ زَيْدًا أَبَا عَيَّاشٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنْ بَيْعِ الرُّطَبِ بِالتَّمْرِ، فَقَالَ: أَيَنْقُصُ الرُّطَبُ إِذَا جَفَّ؟ فَقَالُوا: نَعَمْ فَقَالَ: فَلَا إِذًا.

741- … Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e taze hurmanın kuru hurma karşılığında satılması meselesi sorulunca o öncelikle ***"Taze kurma kuruduğunda (miktarında) azalma oluyor mu?"*** diye sordu. "Evet" diye karşılık verdiklerinde de şöyle buyurdu: ***"Öyleyse hayır (caiz olmaz)."***[1051]

***

Öte yandan Şa'bî'den rivayet edildiğine göre, İbn Revâha'nın tahminî meselesi mensuh olup onunla amel etmek yasaklanmıştır. Nitekim:

٧٤٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّهُ ذَكَرَ خَرْصَ ابْنِ رَوَاحَةَ، فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: أَمَّا الْيَوْمَ فَلَا يَكُونُ الْخَرْصُ.

742- … Süfyân'ın, eş-Şeybânî'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî, İbn Revâha'nın tahmin uygulamasından bahsederek şöyle dedi: "Bugün için artık tahmin uygulaması olmaz."[1052]

***

1051 Mâlik, Buyû 22; Ebû Dâvûd, Buyû 18; Tirmizî, Buyû 14; Nesâî, Buyû 36.

1052 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 315.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki:

Yani İbn Revâha'nın, Hayber ahalisinin hurmalarına yönelik olmak üzere, onları, Müslümanların o ürünlerdeki hakkını ödemekle yükümlü tuttuğu tahmini, bu ürünlerle alakalı olarak Müslümanlarla Yahudiler arasında yürürlükte olan teâmül ve antlaşmaya benzemektedir.

Bütün bu anlattıklarımız topraktan çıkan ürünlerden verilmesi farz olan onda bir ya da yirmide bir oranlardır. İlim adamları, bir şahsın mülkiyetinde ve toprak vergisi olmayan araziden elde edilen mahsuller için de aynı hükmün geçerli olduğu konusunda ittifak hâlindedirler. Ancak arâzî-i haraciyyeden[1053] çıkan ürünler konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Onda zekât yoktur" demektedirler. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Bazıları ise "Bir şahsın mülkiyetinde ve toprak vergisi olmayan arazilerde olduğu gibi bu türden arazilerde de zekât vardır" demişlerdir. Mâlik ve Şâfiî de bu kanaati paylaşanlardandır.

Bu konuda ihtilaf ettiklerine ve gerek harac gerekse öşür, Allah *azze ve celle*'nin haklardan sayıldığına; yağmurla ve yüzeyden akıp giden suyla sulanan mahsullerde tastamam onda bir, büyük kovalarla ve bostan dolapları ile sulanan ürünlerde ise yirmide bir oranında bir zekât olduğuna göre, büyük kova ve bostan dolapları ile sulanan arazilerden ödenmesi gereken zekât miktarı, sahiplerinin çektikleri zahmet dikkate alınarak hafifletilmiş ve bu araziler, yağmurla ve toprak üzerinden akıp giden sularla zahmetsiz bir şekilde sulanananlardan daha düşük oranda bir zekâta tabi tutulmuştur. Buna kıyasla, sahiplerinin haracla mükellef tutulduğu arazilerdeki (ödemelerin), haracla mükellef tutulmayanlarınkinden daha düşük oranda olması gerekir. Bu konuda sadece sözünü ettiğimiz iki görüş vardır. Dolayısıyla zahmetin büyük olduğu arazilerle ilgili mükellefiyet, zahmeti olmayan arazilerdeki mükellefiyet gibi olmaması gerektiğine göre, harac yükümlülüğünün doğması hâlinde -bu görüşü benimseyenlerin söylediği gibi- öşür mükellefiyeti düşer. Çünkü malî yükümlülükleri gerektiren Allah hakları ile ilgili olarak tek bir malda iki hakkın bir arada bulunamayacağını görmekteyiz. Nitekim daha önce ilgili yerlerde de bahsettiğimiz gibi sâime hayvanlarda, sâimelerin

1053 Arâzî-i haraciyye: Müslümanlar tarafından silah zoruyla zabt ve fethedildiği hâlde eski gayr-i müslim ahalisi elinde bırakılan veya hariçten getirilen gayr-i müslim ahaliye temlik edilen veya sulh yoluyla fethedilip de bir vergi konarak gayr-i müslim ahalisine terk olunan arazidir. Vaktiyle Şam, Mısır toprakları ve Mezopotamya böyle idi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 18. (Çeviren)

zekât ölçüleri geçerli olmakla birlikte, bir adam ticaret maksadıyla (sâime niteliğinde) bir sürüyü satın alsa ve daha sonra da bu amaçla sâime hayvanlarda olduğu gibi çayırlarda yayılıp otlamaya bıraksa, ticarî gaye güdüldüğü için o sürü, sâime hükmünden çıkar ve her iki sebeple (ticarî amaç ve sâime niteliği) zekâtının verilmesi gerekmez. Tam tersine bu iki sebepten birinin (ticarî amaç) varlığı, diğer sebebin (sâime olarak) zekât farziyetinin ortadan kalkmasını gerektirmiştir.[1054] Buna kıyasen harac da böyledir. Eğer harac, bir arazide Allah hakkı olarak farz olmuşsa, bu durum o topraktaki öşür yükümlülüğünü ortadan kaldırır. Bize göre bu meseledeki kıyas budur. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

1054 Burada "sebep" olarak tercüme ettiğimiz kelimenin tesniye kalıbı olan ve "iki sebep" anlamına gelen "sebebeyn" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında, "seneler" manasındaki "sinîn" şeklinde kaydedilmiştir. Konunun bağlamını dikkate aldığımızda "seneler" kaydının burada bir anlam ifade etmediği kanaatine vardık. Çünkü paragrafta hayvanlarla ilgili olarak zaman faktörüne değinilmemektedir. Üstelik fıkıh kitaplarında da benzer örnekler için "sebep" kelimesinin kullanıldığını tespit ettik. Bu noktada eserin müstensihi de yazım benzerliğinden dolayı "sebebeyn" kelimesini "sinîn" şeklinde kaydetmiş olmalıdır. (Çeviren)

TAHÂVÎ

2

أحكام القرآن الكريم

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

İMAM TAHÂVÎ

أحكام القرآن الكريم

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Kitabın Adı
Ahkâmu'l-Kur'ân

Editör
Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Dr. Mustafa GENÇ

İç Tasarım
Harun HARRANİ

Kapak Tasarım
Ahmet MAYALI

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2012
Yayıncılık Sertifika No: 16173

Çatalçeşme Sok. Üretmen Han No: 18 Cağaloğlu - İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
E-posta: bekayay@hotmail.com

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

Yazma Nüshasıyla Karşılaştırarak Açıklayıcı Notlarla Çeviren

DR. MUSTAFA GENÇ

İKİNCİ CİLT

İÇİNDEKİLER

ORUÇ VE İTİKÂF BÖLÜMÜ

İTİKÂF BÖLÜMÜ

MENÂSİK (HAC VE HAC FİİLLERİ) BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ... ﴾

"ZEKÂTLAR, ALLAH'TAN BİR FARZ OLARAK ANCAK YOKSULLARA, MİSKİNLERE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak fakirlere, miskinlere, (zekât toplayan) memurlara, gönülleri ısındırılacak olanlara, kölelere, borçlulara, Allah yolunda olanlara ve yolda kalmışlara mahsustur. Allah pek iyi bilendir, hikmet sahibidir"***[1] uyurmaktadır.

Buradaki "fakirlik" zenginliğin zıddıdır. Ancak bu ismin verildiği kimse, hiçbir şeyi olmayan kimse değil, sadece zengin sayılabilecek kadar malı mülkü olmayan kişidir. Ne var ki ilim adamları, kişinin, sahip olduğu zaman fakirlik hükmünden çıkıp zengin hükmünde sayılacağı ve zekât almasının haram olacağı miktar konusunda ihtilaf etmiş ve farklı görüşler öne sürmüşlerdir.

Her bir grup bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendi görüşüne uygun düşen hadisleri rivayet etmiştir. Mesela; bazıları şöyle demiştir: "Ailesinin yanında onları bir sabah ya da akşam öğünü[2] doyuracak kadar yiyeceği bulunan kimseye zekât haram olur ve bu kişi fakirlik kapsamından çıkmış sayılır. Ancak ailesinin yanında bu miktarda yiyeceği olmayan veya hiçbir şeyleri bulunmayan kimseler, zekât alması helal olan fakirlerden sayılırlar." Bu görüş sahipleri, görüşlerine delil olarak Sehl b.

---

1 Tevbe 9/60.

2 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada tercümesini verdiğimiz "akşam öğünü (yuaşşîhim)" ile ilgili kısım, "onları yedirme/doyurma" anlamı taşıyan "yuşbiuhum" şeklinde kaydedilmiştir. Bu hata, muhtemelen imla benzerliğinden kaynaklanmaktadır. Hâlbuki ibarenin bağlamında yer alan ve kahvaltı ile öğle yemeği karışımı tek öğünlük bir yemek için kullanılan "yuğaddîhim" lafzının karşılığındaki en uygun ifade de "akşam öğünü/yemeği"dir. Nitekim Tahâvî'nin Şerhu meâni'l-âsâr'ında da (II, 20) geçen bu rivayet, belirttiğimiz şekilde kaydedilmiştir. (Çeviren)

el-Hanzaliyye'nin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği şu hadisi nakletmişlerdir:

٧٤٣ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْزُوقٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ سُوَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ بْنِ جَابِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَبِيعَةُ بْنُ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي كَبْشَةَ السَّلُولِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَهْلُ بْنُ الْحَنْظَلِيَّةِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ سَأَلَ النَّاسَ عَنْ ظَهْرِ غِنًى فَإِنَّمَا يَسْتَكْثِرُ مِنْ جَمْرِ جَهَنَّمَ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا ظَهْرُ غِنًى؟ قَالَ: أَنْ يَعْلَمَ عِنْدَ أَهْلِهِ مَا يُغَدِّيهِمْ أَوْ مَا يُعَشِّيهِمْ.

743- Bize Abdülmelik b. Merzûk er-Rakkî'nin, Eyyûb b. Süveyd > Abdurrahman b. Yezîd b. Câbir > Rabîa b. Yezîd yoluyla Ebû Kebşe es-Selûlî'den rivayet ettiğine göre, Sehl b. el-Hanzaliyye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Zengin sayılmasına rağmen insanlardan dilenen kimse, ancak cehennem korlarını artırır."*** Bunun üzerine "Ey Allah'ın Rasûlü! Buradaki zenginliğin ölçüsü nedir?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: ***"Ailesinin yanında onları bir sabah veya akşam öğünü doyuracak kadar yiyeceği olduğunu bilmesidir."***[3]

٧٤٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ ابْنِ جَابِرٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

744- Yine bize er-Rabî' el-Murâdî, Bişr b. Bekir > İbn Câbir yoluyla aynı senedle bu hadisin aynısını rivayet etti.

***

(Bu hadisi delil alanlar) dediler ki:" Bu hadis, zekât almayı helal kılacak fakirliğin yanı sıra zekât almayı haram kılacak zenginliğin de ölçüsünü göstermektedir."

Bir grup ilim adamı da şöyle demiştir: "Bir ukiyyesi- ki o da kırk dirhem (gümüştür)- veya onun değerinde altını bulunan kimse zengin sayılır ve onun zekât alması haram olur. Buna karşılık hiçbir gümüş ukiyyesi olmadığı gibi onun kıymetinde altını da bulunmayan kimse fakir sayılır ve bu kimsenin zekât alması helaldir." Bu kanaat sahipleri de Esedoğulları'ndan bir kişinin

3 Ebû Dâvûd, Zekât 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 180-181.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği bir hadisi delil olarak almışlardır. Şöyle ki:

٧٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَمِعْتُهُ يَقُولُ لِرَجُلٍ يَسْأَلُهُ: مَنْ سَأَلَ مِنْكُمْ وَعِنْدَهُ أُوقِيَّةٌ أَوْ عِدْلُهَا فَقَدْ سَأَلَ إِلْحَافًا.

745- ... Zeyd b. Eslem'in Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Esedoğulları'ndan bir kişi dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldiğimde onun, kendisinden bir şeyler isteyen bir şahsa hitaben şöyle buyurduğunu işittim: ***"Sizden biriniz, bir ukiyye (gümüşü) ya da ona denk bir malı olduğu hâlde bir şeyler istemeye/dilenmeye kalkarsa, yüzsüzlük etmiş olur."***[4]

Bir ukiyye (gümüş) de o gün için kırk dirhemdi.

***

(Bu görüş sahipleri de) dediler ki: "Bu hadis, zekât alması helal olmayan 'zengin'e ve zekât alması helal sayılan 'fakir'e delalet etmektedir."

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Elinde elli dirhem (gümüş) veya onun ayarında altını olan kimse zengin sayılır ve bu kimsenin zekât alması haram olur. Bu miktarda malı olmayan kimse ise fakir sayılır ve bu kimsenin zekât alması helaldir." Bu görüş sahipleri de delil olarak gösterdikleri İbn Mes'ûd'un Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği şu hadisi rivayet etmişlerdir:

٧٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، وَحَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ زَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَسْأَلُ عَبْدٌ مَسْأَلَةً وَلَهُ مَا يُغْنِيهِ إِلَّا جَاءَتْ مَسْأَلَتُهُ شَيْنًا أَوْ كُدُوحًا، أَوْ خُدُوشًا فِي وَجْهِهِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَمَا غِنَاهُ؟ قَالَ: خَمْسُونَ دِرْهَمًا أَوْ حِسَابُهَا مِنَ الذَّهَبِ.

4 Mâlik, Sadaka 11; Ebû Dâvûd, Zekât 24; Nesâî, Zekât 90.

746- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > Hüseyin b. Nasr > el-Firyâbî > es-Sevrî > Hakîm b. Cübeyr yoluyla Muhammed b. Abdurrahman b. Zeyd'in babasından rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Dilenmesini gerektirmeyecek ölçüde yeterli malı olduğu hâlde herhangi bir şey dilenen bir kulun dilendiği şey, kıyamet günü yüzünde bir leke ya da sıyrık yahut tırmalama izi olarak belirir."*** Bunun üzerine: "Ey Allah'ın Rasûlü! Kişinin zenginlik ölçüsü nedir?" diye soruldu. Cevaben şöyle buyurdu: ***"Elli dirhem (gümüş) veya onun değerinde altın."***[5]

٧٤٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدِ بْنِ يَزِيدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هِشَامٍ الرِّفَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: كُدُوحًا وَلَمْ يَشُكَّ، وَزَادَ: فَقِيلَ لِسُفْيَانَ: لَوْ كَانَ عَنْ غَيْرِ حَكِيمٍ، فَقَالَ: حَدَّثَنَاهُ زُبَيْدٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ.

747- Yine Ahmed b. Halid b. Yezîd el-Bağdâdî bize, Ebû Hişâm er-Rifâî > Yahya b. Âdem > Süfyân es-Sevrî kanalıyla aynı isnadla bu hadisi nakletti. Ancak rivayette herhangi bir şüpheye kapılmadan sadece "kedûh (sıyrık)" lafzını kullandı (diğer muhtemel lafızları zikretmedi).[6] Ayrıca söz konusu rivayette şöyle bir ek bilgi vardır: Süfyân'a "Keşke bu hadis, Hakîm dışında birinden nakledilmiş olsaydı!" denilince, o "Zübeyd de bize bunu, Muhammed b. Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet etti" diye karşılık verdi.[7]

***

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 441.

6 İbn Mâce, Zekât 26. Bu kaynaktaki rivayet, el-Hasen b. Ali el-Hallâl > Yahya b. Âdem > Süfyân > Hakîm b. Cübeyr… senediyle gelmesine rağmen Tahâvî'nin sözünü ettiği sadece "kedûh" lafzı değil, diğer lafızlar da rivayette yer almaktadır. (Çeviren)

7 Tirmizî bu rivayeti Kuteybe > Ali > Şerîk > Hakîm b. Cübeyr … senediyle rivayet ettikten sonra aynı hadisin kendisine Mahmûd b. Gaylân > Yahya b. Âdem > Süfyân > Hakîm b. Cübeyr… isnadıyla da intikal ettiğini ifade etmektedir. Bk. Zekât 22. Tirmizî daha sonra burada Süfyân'ın yaşadığı hadiseyi şöyle anlatmaktadır: Şu'be'nin talebesi Abdullah b. Osman, Süfyân'a "Keşke Hakîm dışında biri bu hadisi rivayet etmiş olsaydı!" dedi. Süfyân da "Hakîm'in nesi varmış? Şu'be ondan hadis rivayet etmiyor mu yoksa?" diye sordu. Osman da "Evet, etmiyor" dedi. Bunun üzerine Süfyân "Zübeyd'in bu hadisi Muhammed b. Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet ettiğini işittim" diye karşılık verdi. (Çeviren)

(Bu kanaat sahipleri de) dediler ki: “Bu hadis, zekât alması haram sayılan zengine ve zekât alması helal olan fakire delalet etmektedir.” Bu görüş, es-Sevrî ve Muhammed b. Abdullah el-Ensârî’den nakledilmiştir.

Başka bir grup da şunu söylemektedir: “Beş ukiyye -ki bu da 200 dirhem eder- yahut buna denk miktarda altını olan kimse zengin sayılır ve bu kimsenin zekât alması haramdır. Buna sahip olmayan kimse de fakir sayılır ve bu kimsenin de zekât alması helaldir.” Bu görüştekiler, Müzeyneliler’den bir kişinin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den naklettiği bir hadisi delil olarak almaktadırlar:

٧٤٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ رَجُلٍ مِنْ مُزَيْنَةَ، أَنَّهُ أَتَى أُمَّهُ، فَقَالَتْ: يَا بُنَيَّ، لَوْ ذَهَبْتَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلْتَهُ؟، قَالَ: فَجِئْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ قَائِمٌ يَخْطُبُ، وَهُوَ يَقُولُ: مَنِ اسْتَغْنَى أَغْنَاهُ اللهُ، وَمَنِ اسْتَعَفَّ أَعَفَّهُ اللهُ، وَمَنْ سَأَلَ النَّاسَ وَلَهُ عِدْلُ خَمْسِ أَوَاقٍ يَسْأَلُ إِلْحَافًا.

748- … Abdülhamid b. Ca‘fer dedi ki: Babamın bana anlattığına göre, Müzeyneliler’den bir kişi, annesinin yanına geldiğinde annesi ona “Evladım! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’e gidip de bir şeyler istesen” der. (Adam daha sonrasını) şöyle anlatır: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in huzuruna vardığımda, ayağa kalkmış, insanlara şöyle hitap ediyordu: ***“Kim kendini ele muhtaç görmezse Allah da onu zenginleştirir. Kim de başkasından bir şey istemeye çekinir, tenezzül etmezse, Allah da onu haysiyetli/kanaatkar biri kılar. Beş ukiyye değerinde malı olduğu hâlde insanlardan dilenen kimse, yüzsüzlük ederek dilenmiş olur.”***[8]

***

(Bu görüştekiler) dediler ki: “Bu hadis, zekât alması haram olan zengine ve zekât alması helal olan fakire delalet etmektedir.” Bu görüş Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed’den rivayet edilmiştir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf senediyle Ebû Hanîfe’nin bu kanaatini aktarmıştır. Muhammed (bu konuda) kendisi ile Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf arasındaki herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ayrıca Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed’den, o da Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe’den bu görüşü rivayet

8 Benzer bir rivayet için bk. Nesâî, Zekât 89; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 211.

etmiştir. Muhammed de *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Âlimlerin bu konudaki ihtilafını incelediğimizde, zekât alması helal olan fakirin şu iki kategorinin dışında kalmadığını görmekteyiz:

1. Fakirin içinde bulunduğu hâl, ölü eti yemeye mecbur kalma anlamında bir zaruret olup bu eti yemeye mecbur olan kimsenin sadece kendini ölümden kurtaracak ölçüde yemesi helaldir.

2. Ya da fakir, elinde bir miktar malı olmayan kimsedir.

Şu da var ki âlimlerin tamamının şu konuda hiçbir ihtilafa düşmediğini görmekteyiz: Ailesini bir sabah veya akşam öğünü doyuracak kadar yiyeceği bulunmayan kimse, fakirlik kapsamından çıkmayacağı için fakirlere helal olan zekât kendisine haram sayılmaz.

Buradan hareketle şunu anlamaktayız: Zekâta muhtaç olan kimseye helal olan zekâtın miktarı, ölü etini yemek zorunda kalan kimsenin o etten yemesinin helal sayıldığı miktar gibi değildir. Burada fakirliğin ölçüsü, sadece belli miktarda bir malın bulunmaması olarak belirlenmiştir. Nitekim biz de bu konuyu incelediğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta şöyle bir rivayetin nakledildiğini tespit ettik:

٧٤٩ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، عَنْ شُعَيْبِ بْنِ اللَّيْثِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ شَرِيكِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَمِرٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ، يَقُولُ: بَيْنَمَا نَحْنُ فِي الْمَسْجِدِ دَخَلَ رَجُلٌ عَلَى جَمَلٍ، فَأَنَاخَهُ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ عَقَلَهُ، ثُمَّ قَالَ: أَيُّكُمْ مُحَمَّدٌ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟، فَقُلْنَا: هَذَا الرَّجُلُ الْمُتَّكِئُ، فَقَالَ لَهُ: يَا ابْنَ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، آللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَكَ أَنْ تَأْخُذَ هَذِهِ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَتَقْسِمَهَا عَلَى فُقَرَائِنَا؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللَّهُمَّ نَعَمْ.

749- ... Şerîk b. Abdullah b. Ebî Nemir, Enes b. Mâlik'i şöyle derken işittiğini aktardı: Mescidde olduğumuz bir sırada, bir adam devesine binmiş bir vaziyette çıkageldi ve devesini mescidin önüne çökertip bağladıktan sonra "Muhammed *-sallallahu aleyhi ve sellem-* hanginiz?" diye sordu. Biz de "Şu dayanmış olan kişi" dedik. Bunun üzerine adam, Allah Rasûlü'ne "Ey Abdulmuttalib'in evladı! Şu zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize

paylaştırmanı gerçekten Allah *-azze ve celle-* mi sana emretti?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, evet!"*** dedi.[9]

٧٥٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَيْفِي، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِمُعَاذٍ حِينَ بَعَثَهُ إِلَى الْيَمَنِ: إِنَّكَ سَتَأْتِي قَوْمًا أَهْلَ كِتَابٍ، فَإِذَا جِئْتَهُمْ فَادْعُهُمْ إِلَى أَنْ يَشْهَدُوا أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، فَإِنْ أَطَاعُوا لَكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْهِمْ خَمْسَ صَلَوَاتٍ كُلَّ يَوْمٍ، فَإِنْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَأَخْبِرْهُمْ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَدْ فَرَضَ عَلَيْهِمْ صَدَقَةً تُؤْخَذُ مِنْ أَغْنِيَائِهِمْ فَتُرَدُّ عَلَى فُقَرَائِهِمْ، فَإِنْ هُمْ أَطَاعُوا لَكَ بِذَلِكَ فَإِيَّاكَ وَكَرَائِمَ أَمْوَالِهِمْ، وَاتَّقِ دَعْوَةَ الْمَظْلُومِ، فَإِنَّهُ لَيْسَ بَيْنَهَا وَبَيْنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ حِجَابٌ.

750- ... Yahya b. Abdullah b. Sayfî'nin Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Muâz'ı Yemen'e gönderirken ona şunları söyledi: ***"Sen Ehl-i Kitap bir topluluğa gidiyorsun. Oraya vardığında öncelikle onları Allah'tan başka bir ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmeye davet et. Eğer buna itaat ederlerse onlara, Allah azze ve celle'nin her gün kendilerine beş vakit namazı farz kıldığını bildir. Şayet buna da boyun eğerlerse, Allah azze ve celle'nin onlara, zenginlerinden alınıp fakirlerine verilmek üzere bir zekâtı farz kıldığını haber ver. Eğer buna da itaat ederlerse, sakın mallarının en iyisini almaya kalkışma! Ayrıca mazlumun bedduasından da sakın. Zira onunla Allah azze ve celle arasında hiçbir perde yoktur."***[10]

٧٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ الْقُطْرُبُلِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَاعِيًا عَلَى الصَّدَقَةِ فَأَمَرَهُ أَنْ يَأْخُذَ الصَّدَقَةَ مِنْ أَغْنِيَائِنَا فَيَقْسِمَهَا فِي فُقَرَائِنَا، وَكُنْتُ غُلَامًا بَيْنَهُمْ، فَأَعْطَانِي مِنْهَا قَلُوصًا.

9 Buhârî, İlm 6; Nesâî, Sıyâm 1.

10 Buhârî, Zekât 1, 42; Müslim, Îmân 29.

751- Yine Ebû Ümeyye'nin bize, Halid b. Ebî Yezîd el-Kutrubullî > İsmail b. Zekeriyya > el-A'meş isnadıyla İbn Ebî Cuhayfe'den rivayet ettiğine göre, babası (Ebû Cuhayfe) dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir zekât memuru yollayarak zekâtı zenginlerimizden alıp fakirlerimize paylaştırmasını emretmişti. Ben de o fakirler arasında yer alan (yetim) bir çocuktum ve bana genç bir dişi deve vermişti."[11]

***

Ebû Ümeyye bu hadisi bize böyle rivayet etti.

٧٥٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ زَكَرِيَّا يَعْنِي: الْخُلْقَانِيَّ، عَنِ الأَشْعَثِ، عَنِ ابْنِ أَبِي جُحَيْفَةَ، عَنْ أَبِيهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

752- Yine Muhammed b. Ali b. Dâvûd bize, Halid b. Ebî Yezîd > İsmail b. Zekeriyya el-Hulkânî > el-Eş'as > İbn Ebî Cuhayfe isnadıyla babasından rivayette bulunarak bu hadisin aynısını zikretti.[12]

***

Buradan da anlıyoruz ki zekât vermeyi gerektiren beş ukiyyesi olan kimse zengindir. Bu miktara sahip olmayan kişi ise zengin sayılmadığı gibi kendisinden zekât da alınmaz, aksine ona zekât verilir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüştedirler.

Miskinin, kendisinden dolayı miskin sayıldığı meskenete gelince;

٧٥٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو رَبِيعَةَ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ قَتَادَةَ فِي قَوْلِهِ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: الْفَقِيرُ الْمُحْتَاجُ الَّذِي بِهِ زَمَانَةٌ، وَالْمِسْكِينُ الَّذِي لَيْسَتْ بِهِ زَمَانَةٌ وَهُوَ مُحْتَاجٌ.

753- ... Ebû Avâne'nin rivayet ettiğine göre Katâde ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Buradaki 'fakir,' başkasına muhtaç durumdaki kötürüm; 'miskin' ise, kötürüm olmayan ihtiyaç sahipleridir."[13]

---

11 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IX, 7.

12 Tirmizî, Zekât 21; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 66.

13 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 9.

Bu hadiste fakir ve miskinin kimler olduğu açıklanmaktadır. Bazen de "meskenet" ifadesi, "kötürümler" ya da "insanlardan dilenmeyenler" veya "insanlardan dilenen ancak -zekât alma gereksinimleri birbirlerinden farklı oranlarda olmakla birlikte genel anlamda muhtaç sayılan- ihtiyaç sahipleri" olmak üzere değişik seviyedeki insanları kapsayan bir isim olarak kullanılmaktadır. Nitekim bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

٧٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ الْمِسْكِينُ بِالطَّوَّافِ الَّذِي تَرُدُّهُ اللُّقْمَةُ وَاللُّقْمَتَانِ، وَالتَّمْرَةُ وَالتَّمْرَتَانِ.

754- Bize Ali b. Şeybe'nin, Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > İbrahim el-Hecerî > Ebu'l-Ahvas isnadıyla Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Miskin, kapı kapı dolaşarak bir-iki lokma ve bir-iki hurma ile geçinen dilenci değildir"*** buyurdu. Bunun üzerine "Öyleyse kimdir 'miskin' ey Allah'ın Rasûlü!" diye sordular. Şöyle cevap verdi: ***"İhtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmadığı hâlde dilenmekten utanan ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimsedir."***[14]

٧٥٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَمْرٍو الْحَوْضِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْهَجَرِيِّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

755- Bize İbn Ebî Dâvûd, Ebû Amr el-Havdî > Halid b. Abdullah > el-Hecerî yoluyla aynı senedle hadisin aynısını zikretti.[15]

٧٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ أَبِي الْوَلِيدِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

756- Bize Yunus, İbn Vehb > İbn Ebî Zi'b > Ebu'l-Velîd > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[16]

14 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 384; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1135.

15 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 27.

16 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 505-506.

٧٥٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

757- Yine bize Yunus, İbn Vehb > Mâlik > Ebu'z-Zinâd > el-A'rec > Ebû Hureyre *radıyallahu anh* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını zikretti.[17]

٧٥٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ ثَوْبَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

758- Bize Ebû Ümeyye, Ali b. Ayyâş > İbn Sevbân > Abdullah b. el-Fadl > el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikretti.

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan (dilenci) değildir"*** sözü, bu türden miskinlerin, "meskenet" kapsamından çıkarılarak zekât alması haram olanlardan sayılması ve sözünü ettiğimiz âyette yer alan miskinlerden hariç tutulması anlamına gelmemektedir. Allah Rasûlü sadece bu nitelikteki bir miskinin, bütün hâlleri itibariyle bu zekâtı haketmeyeceğini; dolayısıyla bulunduğu durumların tamamı açısından bu zekâtın kendisine helal olamayacağını kastetmektedir. Çünkü dilenen miskinlere zekât verilmesi konusunda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir:

٧٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، حَدَّثَهُ رَجُلَانِ، أَنَّهُمَا أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَقْسِمُ الصَّدَقَةَ فَسَأَلَاهُ مِنْهَا، فَرَفَعَ الْبَصَرَ وَخَفَضَهُ، فَرَآهُمَا جَلْدَيْنِ قَوِيَّيْنِ، فَقَالَ: إِنْ شِئْتُمَا فَعَلْتُ، وَلَا حَقَّ فِيهَا لِغَنِيٍّ، وَلَا لِقَوِيٍّ مُكْتَسِبٍ.

759- Bize Yunus'un, Enes b. Iyâz > Hişâm b. Urve > babası (Urve) yoluyla Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr'dan rivayet ettiğine göre, iki adam kendisine (Ubeydullah) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât taksimatı

17 Mâlik, Sıfatu'n-Nebî 7; Buhârî, Zekât 53; Müslim, Zekât 101.

yaptığı bir esnada huzuruna gelip o zekâttan pay istediklerini anlatmış; Allah Rasûlü de gözlerini yukarı doğru kaldırıp sonra tekrar indirmiş ve onların güçlü kuvvetli adamlar olduklarını görünce şöyle buyurmuştur: ***"Dilerseniz size de vereyim. Fakat (bilin ki) ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır."***[18]

٧٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَوْنٍ الْعَمْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَدِيِّ بْنِ الْخِيَارِ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَجُلَانِ مِنْ قَوْمِي، أَنَّهُمَا أَتَيَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

760- Bize Ebû Ümeyye'nin, Ca'fer b. Avn el-Ömerî > Hişâm b. Urve yoluyla babasından (Urve) rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Adiyy b. el-Hıyâr "Kabilemden iki adam bana, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gittiklerini haber verdiler" dedikten sonra hadisin aynısını zikretti.[19]

٧٦١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَاللَّيْثُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

761- Bize Yunus, İbn Vehb > Amr b. el-Hâris ve el-Leys kanalıyla Hişâm b. Urve'den naklederek aynı isnadla hadisi aynı şekilde zikretti.[20]

٧٦٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَهَمَّامٌ، عَنْ هِشَامٍ فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

762- Bize Ebû Bekre, el-Haccâc b. el-Minhâl > Hammâd ve Hemmâm yoluyla Hişâm'dan aktararak aynı isnadla hadisin aynısını zikretti.[21]

***

Esasen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, o ikisine ***"Dilerseniz size de vereyim"*** demekle, zekâtı onlara mübah kılmış olmakta ve güçlü kuvvetli adamlar olmalarına bakarak ne zekâtı onlardan men etmekte ne de o konuda kendisinden bir şeyler istemelerine karşı çıkmaktadır. Allah Rasûlü burada

18 Ebû Dâvûd, Zekât 24; Nesâî, Zekât 91.

19 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 15.

20 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 15.

21 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 317.

sadece kendi hâllerini kendi vicdanlarına havale ederek ***"Dilerseniz size de vereyim"*** demiştir. Bu ise "siz, muhtaç olup olmadığınızı benden daha iyi bilirsiniz" anlamına gelir.

Daha sonra da Allah Rasûlü onlara zekât konusunda keskin ve sert bir uyarıda bulunarak şöyle buyurmaktadır: ***"Ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır."*** Hz. Peygamber burada, -mahiyet itibariyle birbirlerinden farklı olsalar da- "zengin" ile "kazanabilecek gücü olanları" aynı kategoride toplamıştır. Zira zenginin zekât alması asla helal değildir. Ancak kazanabilecek gücü olan kimsenin, fakir olması hâlinde zekât alması helal sayılabilir. Fakat bu helallik durumu da zekâta muhtaç olmamak için kazanmaya çalıştığı hâlde yine de yeterli olmayıp zekât almak durumunda kalan kötürüm fakirlere zekâtın helal olması durumuna benzemez.

Bazen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hadiste olduğu gibi (mesajını) sert ve keskin ifadelerle vermektedir. Mesela; ***"Komşusu açken, geceyi tok geçiren kişi mü'min değildir"***[22] buyurur. Bu ise, kişinin böyle bir şeyden dolayı imandan çıkıp küfre girmesi manasında değildir. Yine Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Güvenilirliği olmayanın dini de yoktur"***[23] hadisi de kişinin böyle bir durumdan ötürü "dinsiz" hâle gelmesi anlamı taşımamaktadır.

Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan (dilenci) değildir"*** sözü de onun, "meskenet" kapsamından çıkıp zekât alması haram olanlar sınıfına dâhil olması manasına gelmemektedir. Sadece bu nitelikteki bir miskinin "meskenet"teki hükmü, insanlardan herhangi bir şey dilenmeyen ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimselerin hükmü gibi değildir.

Aynı şekilde Hz. Peygamber'in, Abdullah b. Adiyy'in hadisinde geçen ***"Ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** sözü de "bunların zekâttaki hakkı, kazanmaya gücü yetmeyen kötürümün hakkı gibi değildir" anlamına gelmektedir. Nitekim, ilmi bütün boyutlarıyla şahsında toplamış biri için "falanca hakkıyla/gerçekten âlimdir" denilir. Fakat bu mertebede biri değilse, - fiilen "âlim" olmasına rağmen- "falanca hakkıyla/

22 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 27.

23 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 135. Ahmed b. Hanbel'deki rivayetin metni şöyledir: ***"Güvenilirliği olmayanın imanı yoktur; ahdi olmayanın da (Allah'a veya kullara verdiği sözü tutmayanın) dini yoktur."*** (Çeviren)

gerçekten âlimdir" denilmez. Dolayısıyla bu sözle, ilim mertebelerinin zirvesinde bir seviyeye ulaşmış olması kastedildiği için aynı şey, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** beyanı için de geçerlidir. Yani onların burada, bunu hak edenlerin mertebeleri arasında yer almalarını gerektirecek bir hakları yoktur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu sözü, kazanmaya gücü yeten iki güçlü, yiğit adama hitaben, bahsi geçen zekâtı ***"Dilerseniz size de vereyim"*** beyanıyla onlara mübah kıldıktan sonra söylemiştir. Bu itibarla yine onlara söylediği ***"Ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** sözündeki yasağın, kazanabilen fakat yine de fakir durumdaki kimselere yönelik değil, onların dışındakileri kapsadığını anlamaktayız.

Öte yandan ilim ehli, buna benzer bir konuda -mesela; bir adamın "Malımın üçte biri fakirlere, miskinlere ve falancayadır" şeklindeki vasiyetinde de- ihtilaf etmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe bu hususta şöyle diyordu: "O üçte birlik vasiyet üç paya ayrılır. Bir payı o 'falanca' dediği kişiye, diğer iki pay da fakirlere bir pay, miskinlere de bir pay olmak üzere taksim edilir." Bize bu görüşü Süleyman, babasından, o da Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

(Süleyman'ın babası) dedi ki: Ebû Yusuf da şöyle demiştir: "Fakirlere ve miskinlere bir pay verilir, o vasiyette bulunan falanca kişiye de bir pay ayrılır. Bu durumda üçte birlik vasiyet iki eşit paya bölünmüş olur."

Ancak bu görüş, Ebû Yusuf'tan aktarılan meşhur kanaat olmadığı gibi özellikle bu rivayetin dışında ondan böyle bir görüşün nakledildiğini bilmiyoruz.

Öte yandan Muhammed b. el-Abbâs'ın, Ali'den, onun da Ebû Yusuf yoluyla, bir adamın, üç evladının annelerine, fakirlere ve miskinlere verilmek üzere malının üçte birinin verilmesini vasiyet etmesi meselesiyle ilgili olarak Ebû Hanîfe'den naklettiği ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmediği görüş ise şöyledir: "Üçte birlik vasiyet, aralarında beş paya ayrılır. Üç payı adamın çocuklarının annelerine, bir payı miskinlere, bir payı da fakirlere verilir."

Buna göre, arzettiğimiz meselelerde eğer miskinlere bir pay ve fakirlere de bir pay ayrılması gerekiyorsa, miskinlerin fakirlerden farklı bir sınıf olması ve fakirlerin de miskinler kategorisinde yer almaması gerekecektir. Eğer "meskenet" kavramının farklı düzeydeki miskinleri ortak bir zeminde buluşturduğu gibi -zekât ihtiyaçları birbirlerinden farklı olmakla birlikte-

sırf "ihtiyaç" ortak paydasında buluştukları için fakirlerin miskin, miskinlerin de fakir sayılması gerekseydi, sözünü ettiğimiz vasiyet meselesinde Ebû Yusuf'tan da rivayet ettiğimiz gibi fakirlere ve miskinlere sadece bir payın verilmesi gerekirdi.

٧٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادِ بْنِ أَنْعُمٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ نُعَيْمٍ، أَنَّهُ سَمِعَ زِيَادَ بْنَ الْحَارِثِ الصُّدَائِيَّ، يَقُولُ: أَمَّرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى قَوْمِي، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنْ صَدَقَاتِهِمْ، فَفَعَلَ وَكَتَبَ لِي بِذَلِكَ كِتَابًا، فَأَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعْطِنِي مِنَ الصَّدَقَةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ لَمْ يَرْضَ بِحُكْمِ نَبِيٍّ وَلَا غَيْرِهِ فِي الصَّدَقَاتِ حَتَّى حَكَمَ هُوَ فِيهَا مِنَ السَّمَاءِ فَجَزَّأَهَا ثَمَانِيَةَ أَجْزَاءٍ، فَإِنْ كُنْتَ مِنْ تِلْكَ الأَجْزَاءِ أَعْطَيْتُكَ مِنْهَا.

763- ... Ziyad b. Nuaym'ın, Ziyad b. el-Hâris es-Sudâî'yi şöyle derken işittiği nakledilmektedir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* beni, kavmime emir olarak atadı. Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana onların zekâtlarından bir miktar ver" dedim. O da dediğimi yaptı ve benim için bu konuda bir talimat da yazdı. Daha sonra bir adam gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana zekâttan bir miktar ver" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kuşkusuz Allah azze ve celle, zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunda ne Peygamber'in ne de bir başkasının vereceği hükme razı olmuş; o konuda bizzat kendisi gökten hükmünü indirerek sekiz kısma ayırmıştır. Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim."***[24]

***

İşte bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunu, Allah *azze ve celle*'nin ayırmış olduğu kısımlara bağlamış; es-Sudâî'yi de kendi kavmine emir tayin ettikten sonra, ona zekâtlardan bir pay ayırmıştır. Allah Rasûlü'nün onu, kötürüm biri olmasına rağmen emir tayin etmesi ise imkânsızdır.

"Ve'l-'âmilîne aleyhâ (zekât memurları)" ise, zekâtları toplamakla görevli olan ve bu görevlerinden dolayı zekâtlardan pay alan kimselerdir.

24 Ebû Dâvûd, Zekât 24; İbn Zencûye, *Emvâl,* s. 1100-1101.

Onların buradan aldıkları payın artıp eksilmeyen sabit bir oranı yoktur. Görev esnasında hem kendilerine hem de onların bu vazifedeki yardımcılarına yetecek ölçüde bir zekât payı verilir. Nitekim bize Muhammed, Ali'den, o da Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan nakille Ebû Hanîfe'nin *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* böyle söylediğini aktarmış ve bu konuda herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ebû Hanîfe *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* "Eğer bu memurun 'belirli bir ücret (semen) alma hakkı vardır' denilirse, bu söze itibar edilmez ve gerek ona gerekse yardımcılarına yetecek kadar bir zekât payı verilir" demiştir.

"Ve'l-müellefeti kulûbuhum (gönülleri ısındırılacak olanlara)" gelince; bunlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, İslâm'a ısındırmaya/kazandırmaya çalıştığı kimselerdi. Çünkü (o gün için) İslâm toplumunun buna ihtiyacı vardı. Ancak Allah *azze ve celle,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hayatının belirli bir evresinde ve onun vefatından sonraki dönemde Müslümanları böyle bir ihtiyaçtan kurtarmıştır.

"Ve fi'r-rikâb (kölelere)" gelince; ilim adamları- *Allah hepsine rahmet etsin-* bundan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bunlar mükâteb köle olup kendilerine kölelikten azad olmalarını ve mükâteplik kapsamından çıkmalarını sağlayacak ölçüde zekâttan pay verilir" demiştir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Köleleri özgürlüğüne kavuşturmak için zekâttan harcamada bulunan görevliler vardır. Bu sayede azad olan kölelerin velayeti, özellikle onları azad edenlere değil, Müslümanlara ait olur." Bu görüş, Mâlik'ten ve Medine ehlinin çoğunluğundan nakledilmektedir. Ayrıca bu konuda ilk dönem ulemasından (mütekaddimîn) nakledilen birtakım rivayetler de şöyledir:

٧٦٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: أَعْتِقْ مِنْ زَكَاةِ مَالِكَ.

764- ... el-A'meş'in İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: İbn Abbâs şöyle dedi: "Malının zekâtıyla (köle) azad et."[25]

٧٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ الأَحْمَرُ، عَنْ عطاء بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَا تُعْتِقْ مِنَ الزَّكَاةِ رَقَبَةً مَخَافَةَ أَنْ يَجُرَّ الْوَلَاءَ.

765- ... Atâ b. es-Sâib'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: ***"Velayet hakkı doğuracağından dolayı zekâttan (köle) azad etme!"***[26]

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ***"Velayet ancak azad edene aittir"***[27] hadisiyle de bu meselenin delili sabit olduğuna göre, bir adam tarafından azad edilen kölenin velayetinin başkasına ait olamayacağını kavramaktayız. Dolayısıyla bir kısım Müslümanın azad ettiği kölelerin velayetinin bütün Müslümanlara ait olması imkânsızdır. Bu itibarla arzettiğimiz bu görüş geçersiz olduğuna göre, birinci görüş kesinlik kazanmakta; (âyette geçen) "köleler"den maksadın "mükâtebler" olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konuda teşvikte bulunmuştur:

٧٦٦ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ أَعَانَ مُكَاتَبًا فِي رَقَبَتِهِ، أَوْ غَارِمًا فِي عُسْرَتِهِ، أَوْ مُجَاهِدًا فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ أَظَلَّهُ اللهُ فِي ظِلِّهِ يَوْمَ لَا ظِلَّ إِلَّا ظِلُّهُ.

766- Bize Ebû Ümeyye, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Amr b. Sâbit > Abdullah b. Muhammed b. Akîl isnadıyla aktardığına göre Abdurrahman b. Sehl b. Huneyf ona, babasının kendisine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu haber verdiğini bildirdi: ***"Kim bir mükâteb köleye köleliği***

25 İbn Zencûye, *Emvâl*, 1176.

26 Azad edilen kölenin velayet hakkı azad edene aittir. Buna göre, miras bırakabilecek durumdaki bir kölenin ölmesi durumunda mirası velisine geçer. Böylece onu zekât malıyla azad etmiş olan velisi, bir nevi kendine bir fayda sağlamış olacaktır. Oysa zekât, ödenmesi gereken bir hak olup kişinin bundan kendi çıkarına bir şey elde etmemesi gerekir. (Çeviren) Rivayetin kaynağı için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 291.

27 Buhârî, Mükâteb 4; Müslim, Itk 5.

esnasında veya bir borçluya darlık anında ya da bir mücahide Allah azze ve celle'nin yolundayken yardım ederse, Allah da onu, kendisine ait gölgeden başka hiçbir gölgenin bulunmadığı o günde kendisine mahsus gölgesinde gölgelendirir."[28]

٧٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَقِيلٍ، عَنِ ابْنِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

767- Yine bize Fehd, Ali b. Ma'bed > Ubeydullah b. Ömer > Abdullah b. Muhammed b. Akîl > İbn Sehl b. Huneyf > babası isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[29]

***

Bu hadisten hareketle zekâtın, kölelikten azad olmaları maksadıyla mükâteblere yardım olarak verilebileceğini anlamaktayız. Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir başka hadis de şöyledir:

٧٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْحَةُ بْنُ الأَمَامِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْسَجَةَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: عَلِّمْنِي عَمَلاً يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، فَقَالَ: وَإِنْ كُنْتَ أَقْصَرْتَ الْخُطْبَةَ لَقَدْ أَعْرَضْتَ الْمَسْأَلَةَ، أَعْتِقِ النَّسَمَةَ، وَفُكَّ الرَّقَبَةَ، قَالَ: أَوَلَيْسَ وَاحِدًا؟، قَالَ: لا، عِتْقُ النَّسَمَةِ أَنْ تَفَرَّدَ بِعِتْقِهَا، وَفَكُّ الرَّقَبَةِ أَنْ تُعِينَ فِي ثَمَنِهَا، وَالْمِنْحَةُ الْوَكُوفُ وَالْفَيْءُ عَلَى ذِي الرَّحِمِ الظَّالِمِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَأَطْعِمِ الْجَائِعَ، وَاسْقِ الظَّمْآنَ، وَأْمُرْ بِالْمَعْرُوفِ، وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ، فَإِنْ لَمْ تُطِقْ ذَلِكَ فَكُفَّ لِسَانَكَ إِلا مِنْ خَيْرٍ.

768- ... Abdurrahman b. Avsece'nin rivayet ettiğine göre, el-Berâ b. Âzib dedi ki: Bir bedevi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Cennete girmemi sağlayacak bir ameli bana öğret!" dedi. Allah Rasûlü şöyle buyurdu:

---

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 487.

29 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, I, 320.

"Kısa konuşmana rağmen meramını ifade ettin. Köleyi azad et ve bir boynu (kölelik zincirinden) kurtar." Bunun üzerine bedevi "İkisi aynı şey değil mi ki?" diye sordu. Hz. Peygamber ***"Hayır, değil"*** dedi. (Sonra da şöyle buyurdu:) ***"Köle azad etmek (ıtku'n-neseme) bizatihi kendin azad etmen, bir boynu kurtarmak (fekku'r-rakabe) ise kölelikten kurtulması için ödenmesi gereken ücretine yardımcı olmandır. Ayrıca (seninle akrabalık bağını koparan) zalim akrabana ilgi ve iyiliğini kesmeden sütü ve yünü bol hayvanı, faydalanması için bağışla. Eğer buna gücün yetmezse açları doyur ve susuz kalmışlara su ver; iyiliği emret ve kötülükten sakındır. Şayet bunu da yapamazsan, hayır (sözleri) haricinde dilini tut."***[30]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, "köle azadını" "bir boynun kurtarılması"ndan farklı değerlendirmiş; kölenin özgürlüğüne kavuşturulmasını da onun "azadı (ıtak)" saymıştır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında zıhar, hata yoluyla öldürme ve yeminlerle alakalı koyduğu keffaretlerde ve Ramazan ayında (bilerek) oruç bozmanın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle teşri kılınan keffaretinde bu (köle azadı) hükmü yer almaktadır.

Allah Rasûlü, "bir boynu kurtarmayı (fikâku'r-rakabe)" kendisiyle azad olacağı ücrete yardımcı olmak şeklinde değerlendirmiştir. Tıpkı borçlar karşılığında rehin verilmiş bir malın kurtarılması gibi.

Buradan da anlıyoruz ki Allah *azze ve celle*'nin ***"Fakat o, sarp yokuşu aşmaya girişmedi. O sarp yokuş nedir bilir misin? Bir boynu (kölelik zincirinden) kurtarmak"***[31] şeklindeki beyanının te'vili, bir kölenin satın alınıp azad edilmesi değil, dediğimiz anlamda (yardımcı olunarak) kölelik zincirinin çözülmesidir. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Ayrıca rivayet ettiğimiz bu hadisteki "yardım" ve "kölenin ücreti"nden kastedilen şey de -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir ya- kendisiyle kölenin satın alınacağı ücret (semen) değildir. Çünkü eğer öyle olsa, bu gerçek anlamda köleye değil, onu satın alacak olan kişiye yardım sayılır. Kaldı ki söz konusu alıcı da zekât alması helal sayılan biri olabileceği gibi olmayabilir de. Ayrıca satın alan kimse, bu köleyi satın aldıktan sonra azad edebilir veya

30 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 299.

31 Beled 90/11-13.

azad etmeden önce ölürse, o köle onun mirası olarak geridekilere kalabilir. Yahut satın alan kişi, hayatı boyunca onun azad etmek istemeyebilir, bu sebeple azad etmesi için mecbur edilemez ve adamın aleyhinde kölenin azad olduğuna dair bir hüküm verilemez. Veya henüz azad gerçekleşmeden, satın alanın aklını yitirmesi gibi azad etme ehliyetini engelleyecek birtakım hadiseler yaşanabilir. Bütün bunlardan çıkardığımız sonuç şudur: Kölelik zincirinin çözülmesi/kurtarılması, ancak o kölenin kendi mülkiyeti olup o sayede kendini kurtarma yetkisine sahip olmasıyla gerçekleşir. Bu ise ancak daha önce de geçtiği gibi kölelerin, kölelik zincirinden kurtulmalarını sağlayacak şekilde ellerindeki mala tam anlamıyla sahip olmalarıyla mümkündür. Bu da kitabetten[32] başkası değildir.

Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin, sözünü ettiğimiz âyetinde geçen "köleler" de bu türden olup "kölelerin sahip olduğu şeyler" anlamındadır. Zira köleler, kendi kendilerini azad edebilmek için yapacakları ödemelere ancak daha önce yaptıkları mükâtebe akdiyle sahip olabilmektedirler.

Nitekim Allah *azze ve celle,* ilgili âyette ***"Zekâtlar, fakirlere ve miskinleredir..."*** buyururken, bununla o fakir ve miskinlerin o zekâta "sahip olup onu bizzat elde etmeleri" kastedilmektedir. Bu itibarla "köleler" konusunda da en doğru yaklaşım, orada bizzat onların "sahip oldukları şeyler"in kastedilmiş olmasıdır. Bu ise ancak daha önce yapılmış olan "mükâtebe akidleri"yle mümkündür. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ***"ve kölelere..."*** âyetiyle ilgili en doğru te'vil, "mükâteb köleler" hakkında indiğini savunanların görüşüdür.

"Ve'l-gârimîn" ise borçlulardır. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu hususta herhangi bir ihtilaf yoktur.

"Ve fî sebîlillah (Allah yolunda)" ifadesi de Allah yolunda olanlara yardımdır. Bu da O'na (Allah'a) itaat demektir. Bunlardan biri de mücahidlerdir. Cihadlarına destek sağlayabilecek şekilde onlara zekâttan bir pay ödenir. Bu ödenen pay da onların mülkü sayılır ve eğer bir mücahid, bu payı henüz cihadı için gerekli olan ihtiyaçlarına harcayamadan vefat edecek olursa, söz konusu pay, terikesinden[33] sayılarak terikesiyle ilgili geçerli olan diğer işlemlerin hepsi buna da uygulanır.

---

32 Kitabet: Efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akit. Buna "mükâtebe" de denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 249. (Çeviren)

33 Terike: Bir ölünün kendisine ait olmak üzere terk etmiş olduğu mal ve bazı haklar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 456. (Çeviren)

Eğer biri "Kendisine bu payın verildiği kimse nasıl bu payın mâliki sayılabilir ki? Zira bu pay ona, Allah *azze ve celle*'nin yolunda olduğundan dolayı verilmiştir!" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bu pay ona, onun mâliki olmasın diye verilmez. Aksine onun mülkiyetini elde etsin diye ona verilmiştir. O da daha sonra onu Allah *azze ve celle*'nin yolunda harcar.

Dikkat edersen eğer o kişi zengin ise bu zekâttan hiçbir pay alamaz. Çünkü zekât ona haramdır. Sadece fakir olması hâlinde ve zikrettiklerimiz içerisinde, o payı alacak kimsenin kendini gizleyip belli etmediği için fakir veya zengin olduğunun anlaşılamaması durumunda ona bu pay verilebilir. Ancak her hâlükârda kendisine verilen payın mâliki sayılır.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, Allah *azze ve celle* yolunda olduğu için kendisine pay verilen kimsenin, verilen payın mâliki sayıldığını gösteren bir hadis rivayet edilmektedir:

٧٦٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُحَدِّثُ، أَنَّ عُمَرَ تَصَدَّقَ بِفَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، فَوَجَدَهُ يُبَاعُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَأَرَادَ أَنْ يَشْتَرِيَهُ، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَاسْتَأْمَرَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ.

769- ... Sâlim b. Abdullah'ın Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer, bir atı Allah yolunda tasadduk etmiş, daha sonra onun satılığa çıkarıldığını görünce satın almak istemişti. Bu hususla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip görüşünü sormuş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona şöyle buyurmuştur: ***"Sadakana artık bir daha dönme."***[34]

٧٧٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَضَاعَهُ الَّذِي كَانَ عِنْدَهُ، فَظَنَنْتُ أَنَّهُ بَائِعُهُ بِرُخْصٍ، فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا تَبْتَعْهُ وَإِنْ أَعْطَاكَهُ بِدِرْهَمٍ وَاحِدٍ، وَلَا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ، فَإِنَّ الْعَائِدَ فِي صَدَقَتِهِ كَالْكَلْبِ يَعُودُ فِي قَيْئِهِ.

34 Buhârî, Zekât 59; Nesâî, Zekât 100.

770- … Zeyd b. Eslem'in rivayet ettiğine göre, babası (Eslem) dedi ki: Ömer *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işittim: Allah *azze ve celle* yolunda (kullanılmak üzere birine) bir at bağışlamıştım. Ancak o kişi ata iyi bakamadığı için (cılız bırakarak) hayvanın değerini düşürdü. Onu ucuz bir fiyata (bana) satabileceğini düşündüm. Meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzettiğimde bana şöyle dedi: ***"Onu sana bir dirhem karşılığında satacak olsa bile sakın satın alıp da sadakana geri dönme! Çünkü verdiği sadakasına geri dönen kimse, kusmuğunu tekrar yemeye kalkışan köpeğe benzer."***[35]

٧٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَفُ بْنُ هِشَامٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مُسْهِرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَمَلْتُ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَكُنَّا إِذَا حَمَلْنَا فِي سَبِيلِ اللهِ أَتَيْنَا بِهِ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَفَعْنَاهُ إِلَيْهِ فَيَضَعُهُ حَيْثُ أَرَاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، فَجِئْتُ بِفَرَسٍ فَدَفَعْتُهَا إِلَيْهِ، فَحَمَلَ عَلَيْهَا رَجُلا مِنْ أَصْحَابِهِ، فَوَافَقْتُهُ يَبِيعُهَا فِي السُّوقِ، فَأَرَدْتُ أَنْ أَشْتَرِيَهَا مِنْهُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: لا تَشْتَرِهَا، وَلا تَعُدْ فِي صَدَقَتِكَ.

771- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, (Ömer *radıyallahu anh*)[36] dedi ki: Allah yolunda (kullanılmak üzere birine) bir at bağışlamıştım. Biz Allah yolunda bir şeyleri bağışlamak istediğimiz zaman onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e getirip teslim ederdik. O da onu Allah *azze ve celle*'nin kendisine gösterdiği uygun yerlere verirdi. (Bir gün yine böyle) bir atı getirip ona teslim ettim, o da onu ashâbından birine bağışladı. Sonra tevafuken o adamın atı, pazarda satmaya çalıştığını görünce atı ondan satın almak istedim. Bunun için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim ve meseleyi ona arzettim. Bana şöyle buyurdu: ***"O atı satın alma ve sadakana da bir daha dönme."***[37]

٧٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ الزُّبَيْرِ بْنِ الْعَوَّامِ، أَنَّهُ حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَرَأَى فَرَسًا أَوْ مُهْرًا فَأَرَادَ شِرَائَهَا فَنُهِيَ عَنْهَا.

---

35 Mâlik, Zekât 49; Buhârî, Zekât 59; Müslim, Hibât 1.

36 Seneddeki Hz. Ömer kaydı, eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamakla birlikte biz bunu Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ından (XIII, 19) tespit edip buraya aldık. Diğer rivayetlerle benzerlik arzettiği için doğru olan da budur. (Çeviren)

37 Buhârî, Vasâyâ 31; Müslim, Hibât 3.

772- … Ebû Osman en-Nehdî'nin Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Allah *azze ve celle* yolunda (kullanılmak üzere) bir atı bağışlamıştı. Daha sonra (bu atın soyundan gelen) bir at veya tayın satıldığını görünce onu satın almak istemiş fakat bunu yapması yasaklanmıştı.[38]

٧٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ الْحَرَّازِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدِ بْنِ حَارِثَةَ، أَنَّهُ حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَأَرَادَ أَنْ يَشْتَرِيَ فَلُوَّهَا فَنَهَاهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

773- Muhammed b. Ali'nin bize, el-Leys b. Dâvûd > Şu'be > el-Hakem b. Uyeyne > Yahya b. el-Harrâz > Abdullah b. Ma'kıl yoluyla rivayet ettiğine göre, Üsâme b. Zeyd b. Hârise, Allah *azze ve celle* yolunda bir atı bağışlamış, daha sonra da o atın tayını satın almak isteyince Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onu nehyetmişti.[39]

٧٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، حَمَلَ عَلَى فَرَسٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ وَلَمْ يَذْكُرْ يَحْيَى بْنَ الْحَرَّازِ.

774- Bize İbrahim b. Merzûk, Vehb b. Cerîr > Şu'be > el-Hakem kanalıyla Abdullah b. Üsâme veya Zeyd'in bir at bağışladığını rivayet ettikten sonra hadisin aynısını zikretti. Fakat (senedde) Yahya b. el-Harraz'a yer vermedi.

***

Dikkat edersen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine at bağışlanmış olan kimsenin, atın mülkiyetini ele geçirdikten sonra onu kendisine bağışlayan kişiden başkasına satmasına engel olmamıştır. O sadece o atı kendisine bağışlayana tekrar satmasını yasaklamıştır. Zira bu durumda o kimsenin, kendi mülkünden Allah *azze ve celle*'nin yoluna bağışlamış olduğu bir şeyi tekrar kendi mülküne katması tehlikesi bulunmaktadır.

(Âyetteki ***"fî sebîlillah: Allah yolunda olanlar"***) sınıfına girenlerden biri de yolda kalmış olan hacılardır. Bunlara, hac farizalarında faydalanabilecekleri

38 İbn Mâce, Sadakât 2; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 164; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 24.

39 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 306.

miktarda zekât payı verilir. Ayrıca bunlara ödenen pay da tıpkı Allah yolundaki mücahidlere ödenenlerle ilgili olarak söylediğimiz gibi bizatihi bunların mülkü sayılır. Nitekim bu manada İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٧٧٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: أَوْصَى إِلَيَّ رَجُلٌ بِمَالِهِ وَقَالَ: اجْعَلْهُ فِي سَبِيلِ اللهِ، فَسَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَاجْعَلْهُ مِنْهُ.

775- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: Bir adam bana malını vasiyet ederek "Onu Allah yolunda kullan" dedi. Ben de bu meseleyi İbn Ömer'e sordum. Bana şu cevabı verdi: "Hac da Allah *azze ve celle*'nin yolundan sayılır. O malı oraya kullan."[40]

٧٧٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَهْدِيُّ بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَعْقُوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعَيْمٍ، قَالَ: كُنْتُ جَالِسًا عِنْدَ ابْنِ عُمَرَ، إِذْ أَتَتْهُ امْرَأَةٌ، فَقَالَتْ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّ زَوْجِي مَاتَ وَأَوْصَى بِمَالِهِ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَ: أَنْفِقِيهِ عَلَى حُجَّاجِ بَيْتِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ الْعَتِيقِ.

776- … Muhammed b. Abdullah b. Ebî Ya'kûb'un aktardığına göre, İbn Ebî Nuaym dedi ki: İbn Ömer'in yanında oturduğum bir sırada bir kadın gelip "Ey Ebû Abdurrahman! Eşim vefat etti ve malını Allah *azze ve celle*'nin yolunda kullanılmak üzere vasiyet etmişti" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer "O hâlde onu, Allah *azze ve celle*'nin Beyt-i Atîk'ini (Kâbe) ziyarete gelen hacılara infak et" dedi.[41]

Görüldüğü gibi İbn Ömer, haccı "Allah yolu"ndan saymaktadır. Öte yandan Muhammed b. el-Hasen de *es-Siyeru'l-kebîr* adlı eserinde, malının üçte birini Allah yolunda kullanılmak üzere vasiyet eden bir adamla ilgili olarak, bu vasiyet gereği söz konusu malın yolda kalmış hacılara verilmesi yönünde

40 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 275.

41 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, X, 422.

görüş belirtmiştir. Üstelik bu hususta onunla talebesi arasında herhangi bir ihtilaftan da söz edilmemiştir.

Ancak Ebû Yusuf'tan bunun aksi bir görüş nakledilmektedir. Şöyle ki: Süleyman'ın bize babası yoluyla naklettiğine göre, Ebû Yusuf, bu konuda kendisine sorulan bir soruya şu cevabı vermiştir: "Allah *azze ve celle*'nin yolunda olanlar, savaşçılardır."

Biz de bu hususta Ebû Yusuf'un görüşünden daha çok Muhammed'in görüşünü tercih ediyoruz. Zira Muhammed'in kanaati, hem İbn Ömer'in görüşüne hem de bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislere uygun düşmektedir. Şöyle ki:

٧٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مُهَاجِرٍ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: أَرْسَلَ مَرْوَانُ إِلَى أُمِّ مَعْقِلٍ الأَشْجَعِيَّةِ، فَسَأَلَهَا عَنْ هَذَا الْحَدِيثِ، فَحَدَّثَتْهُ أَنَّ زَوْجَهَا جَعَلَ نَاضِحَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَأَرَادَتِ الْعُمْرَةَ، فَسَأَلَتْ زَوْجَهَا النَّاضِحَ، فَأَبَى، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُعْطِيَهَا، وَقَالَ: إِنَّ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

777- ... Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm dedi ki: "Mervân, Ümmü Ma'kıl el-Eşcaiyye'ye haber gönderip söz konusu hadisi sordu. O da ona, eşinin, su taşımada kullanılan bir deveyi Allah yolunda kullanılmak üzere bağışladığını ve kendisinin de (Ümmü Ma'kıl) umreye niyetlenip eşinden o deveyi (umrede kullanmak üzere) istediğini ancak kocasının buna yanaşmadığını; bu sebeple durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzettiğini ve Allah Rasûlü'nün de ***'Hac ve umre Yüce Allah'ın yolundan sayılır'*** buyurarak kocasına, o deveyi kendisine vermesini emrettiğini anlattı."[42]

٧٧٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَلِيٍّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِيسَى بْنُ مَعْقِلٍ، عَنْ جَدَّتِهِ أُمِّ مَعْقِلٍ، قَالَتْ: قَدِمْنَا الْمَدِينَةَ فَوُضِعَ فِينَا الْجُدَرِيُّ، فَهَلَكَ أَبُو مَعْقِلٍ وَتَرَكَ بَعِيرًا، فَجَعَلَهُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ

42 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 405.

وَجَلَّ، فَسَأَلْتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ارْكَبِي بَعِيرَكِ فَإِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

778- … Yine İsa b. Ma'kıl'ın rivayet ettiğine göre, nenesi Ümmü Ma'kıl şunu anlattı: Medine'ye geldiğimizde çiçek hastalığına yakalandık. Bu yüzden Ebû Ma'kıl vefat etti ve geriye Allah *azze ve celle*'nin yolunda kullanılmak üzere bir deve bıraktı. Ben de bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğumda şöyle buyurdu: ***"Devene bin. Çünkü hac da 'Allah azze ve celle'nin yolu'ndan sayılır."***[43]

٧٧٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُخْتَارُ بْنُ فُلْفُلٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي طَلْقُ بْنُ حَبِيبٍ الْبَصْرِيُّ، أَنَّ أَبَا طَلِيقٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ امْرَأَتَهُ أُمَّ طَلِيقٍ ابْنِهِ، فَقَالَتْ لَهُ: قَدْ حَضَرَ الْحَجُّ يَا أَبَا طَلِيقٍ، وَكَانَ لَهُ جَمَلٌ وَنَاقَةٌ، يَحُجُّ عَلَى النَّاقَةِ وَيَغْزُو عَلَى الْجَمَلِ، فَسَأَلَتْهُ أَنْ يُعْطِيَهَا الْجَمَلَ فَتَحُجَّ عَلَيْهِ، فَقَالَ: أَلَمْ تَعْلَمِي أَنِّي حَبَسْتُهُ فِي سَبِيلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَقَالَتْ: إِنَّ الْحَجَّ مِنْ سَبِيلِ اللهِ، أَعْطِنِيهِ يَرْحَمْكَ اللهُ، فَقَالَ: مَا أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَكِ، قَالَتْ: فَأَعْطِنِي نَاقَتَكَ وَحُجَّ أَنْتَ عَلَى الْجَمَلِ، فَقَالَ: لَا أُوثِرُكِ بِهَا عَلَى نَفْسِي، فَقَالَتْ: فَأَعْطِنِي نَفَقَتَكَ، قَالَ: مَا عِنْدِي فَضْلٌ عَنِّي وَعَنْ عِيَالِي، مَا أَخْرُجُ بِهِ وَمَا أَتْرُكُ لَكُمْ، قَالَتْ: لَوْ أَعْطَيْتَنِي مِنْهُ أَخْلَفَهُ اللهُ، قَالَ: فَلَمَّا أَتَيْتُ عَلَيْهَا، قَالَتْ: فَإِذَا أَتَيْتَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَقْرِأْهُ مِنِّي السَّلَامَ وَأَخْبِرْهُ بِالَّذِي قُلْتُ لَكَ، قَالَ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَقْرَأْتُهُ مِنْهَا السَّلَامَ، وَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي قَالَتْ أُمُّ طَلِيقٍ، فَقَالَ: لَوْ أَعْطَيْتَهَا الْجَمَلَ كَانَ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَوْ أَعْطَيْتَهَا نَاقَتَكَ كَانَتْ، وَكُنْتَ فِي سَبِيلِ اللهِ، وَلَوْ أَعْطَيْتَهَا مِنْ نَفَقَتِكَ أَخْلَفَهَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَإِنَّهَا تَسْأَلُكَ يَا رَسُولَ اللهِ مَا يَعْدِلُ الْحَجَّ؟، قَالَ: عُمْرَةٌ فِي رَمَضَانَ.

779- … Ebû Talîk'in rivayet ettiğine göre, hanımı Ümmü Talîk kendisine "Ebû Talîk! Hac mevsimi geldi çattı" dedi. Çünkü Ebû Talîk'in bir erkek, bir de dişi devesi vardı. Dişi deveyi hac için kullanıyor, erkek deveyle de savaşa çıkıyordu. Ümmü Talîk de haccını ifa etmek üzere erkek deveyi kendisine

43 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 72-73.

vermesini istedi. Bunun üzerine Ebû Talîk "Benim o deveyi Allah *azze ve celle* yolunda kullanılmak üzere tahsis ettiğimi bilmiyor musun?" dedi. Ümmü Talîk de cevaben "Hac da Allah *azze ve celle* yolundan sayılır. Ne olur onu bana ver, Allah seni bağışlasın!" dedi. Ancak Ebû Talîk "Onu sana vermek istemiyorum" diye karşılık verdi. Bunun üzerine kadın "Peki bana dişi deveni ver, sen de erkek deveyle haccet" dedi. Bu defa da Ebû Talîk "O konuda da seni kendime tercih etmem" dedi. Bu sefer Ümmü Talîk "Öyleyse bana bir nafaka ver" dedi. O da "Elimde, kendime ve çoluk-çocuğuma ayırdıklarımın dışında size bırakabileceğim fazladan bir nafakam yok" karşılığını verdi. Ümmü Talîk ise "Eğer bana o nafakadan verirsen, Allah da sana aynısını bağışlar" dedi.

Ebû Talîk devamla (olayı) şöyle anlattı: Sonra ben Ümmü Talîk'le başbaşa kaldığımda bana "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığında ona benim selamımı arzedip sana söylediklerimi ona anlatıver" dedi.

Ebû Talîk dedi ki: Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığımda ona Ümmü Talîk'in selamını ilettim ve söylediklerini aktardım. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Eğer o erkek deveyi ona verirsen, yine Allah yolunda sayılır. Şayet dişi deveyi verirsen, o da sen de Allah yolunda sayılırsınız. Eğer nafakandan bir şeyleri ona verirsen, Allah azze ve celle onun aynısını sana bağışlar."***

Daha sonra Ebû Talîk "Ey Allah'ın Rasûlü! Ümmü Talîk sana hangi amelin hac (sevabına) denk olduğunu da soruyor?" dedi. Hz. Peygamber de şöyle karşılık verdi: ***"Ramazan'da umre yapmaktır."***[44]

***

Burada da görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccı da "Allah yolu"ndan saymakta ve Allah *azze ve celle*'nin kendi yolu için tahsis ettiği şeyi oraya harcamaya cevaz vermektedir. Böylece bizim söylediğimiz de kesinlik kazanmış olmaktadır.

"Ve'bni's-sebîl (Yolda kalmışlar)" ise, mallarından çok uzakta oldukları için onlara ulaşamayan ve bu yüzden zekâta ihtiyaç duyan kimselerdir. Böyle bir durumda zekât onlara mübahtır. Ayrıca mallarına ulaşıncaya dek, daha önce sözünü ettiğimiz hiçbir malı mülkü olmayan fakirlerin hükmündedirler.

44 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 79.

Bildiğimiz kadarıyla da bu konuda ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Ancak ilim adamları, zekâtların, zekât memurları ve müellefe-i kulûb dışındaki sınıflardan birine tahsisi ile ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed gibi âlimler bunun caiz olduğunu belirtmektedirler. Nitekim bize Muhammed'in Ali'den, onun da Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Muhammed şöyle demiştir: Ya'kûb'un bize aktardığına göre, Ebû Hanîfe dedi ki: Zekâtı sadece bir sınıf insana versen de bu senin için caiz ve yeterlidir." Bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz edilmemiştir.

Yine bize Yunus'un İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik ona şu bilgiyi vermiştir: "İlim adamlarının ve (ilmine) güvendiğim kimselerin şu konuda ihtilaf etmediklerine şahit oldum: Zekâtların paylaşımı konusundaki karar, valinin içtihadına bağlıdır. (Zekâtın dağıtılacağı yılda) hangi sınıfın ihtiyaç ve sayısı daha fazla ise imkânlar ölçüsünde dağıtımda o sınıf tercih edilir. Ancak bir veya birkaç yıl sonra bu ihtiyaç başka bir sınıf insanda görülebilir, dolayısıyla aynı şey onlar için de yapılır ve zekât oralara aktarılır. Diğer bir ifadeyle, gerektiğinde ihtiyaç sahibi ve sayıca daha fazla bir başka sınıf tercih edilebilir."[45]

Nitekim İbn Abbâs ve Huzeyfe'den de bu manada görüşler rivayet edilmiştir:

٧٨٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءُ بْنُ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: فِي أَيِّهَا وَضَعْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

780- … Atâ b. es-Sâib'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere…"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu sınıflardan hangisine verirsen ver, caizdir."[46]

٧٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ حُذَيْفَةَ

45 Mâlik, Zekât 29.

46 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 8.

فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}، قَالَ: إِنَّمَا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الصَّدَقَاتِ لِتُعْرَفَ، وَأَيَّ صِنْفٍ أَعْطَيْتَ مِنْهَا أَجْزَأَكَ.

781- ... Zirr b. Hubeyş'in rivayet ettiğine göre, Huzeyfe, ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demektedir: "Allah *azze ve celle,* bu sınıfları tanıyasın diye zikretmiştir. Dolayısıyla hangisine verirsen ver, caizdir."[47]

***

Ayrıca bu görüş sahipleri, söz konusu ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyetinin iniş sebebi sayılan rivayeti de delil olarak öne sürmektedirler. Şöyle ki:

٧٨٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ وَهُوَ يَقْسِمُ، فَأَعْرَضَ عَنْهُ وَجَعَلَ يَقْسِمُ، فَقَالَ: أَتُعْطِي رِعَاءَ الشَّاءِ؟ وَاللهِ مَا عَدَلْتَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَمَنْ يَعْدِلُ إِذَا لَمْ أَعْدِلْ؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّمَا الصَّدَقَاتُ لِلْفُقَرَاءِ وَالْمَسَاكِينِ}.

782- ... Kays b. er-Rabî'in el-A'meş'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Süfyân dedi ki: Bir bedevi, bir mal paylaşımı esnasında Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek ondan bir şeyler istedi. Ancak Allah Rasûlü onunla ilgilenmedi ve taksimatta bulunmaya devam etti. Bedevi "Sen koyun çobanlarına mı veriyorsun yoksa? Allah'a yemin olsun ki adaletli davranmadın!" dedi. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer ben adil davranmıyorsam kim adil davranır ki?"*** Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyetinin tamamını indirdi.

***

(Bu görüş sahibi) dedi ki: "Bu rivayet, ilgili ayetle, söz konusu sınıfların haricinde kalanların kapsam dışında bırakıldığını göstermektedir."

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Aksine, malların zekâtı ve fıtır sadakası gibi bütün tasadduk çeşitlerinin yeri, Allah *azze ve celle*'nin, okumuş

47 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 254; İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1175.

olduğumuz bu âyette açıkladığı sınıflardır. Ancak bu sınıflardan birinin -mesela; müellefe-i kulûbun- fiilî bir gerçekliği kalmamışsa, o zaman tasadduk türlerinin tamamı geri kalan Müslüman sınıflara harcanır.” Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî’dir.

Âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri ve söz konusu âyet de (teorik olarak) her bir grubun te’viline elverişli olduğu için, bu noktada bize düşen en doğru yaklaşım, ilgili âyeti, bu konuda İbn Abbâs ve Huzeyfe’den nakledilen rivayet doğrultusunda te’vil etmektir. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ashâbı içerisinde bu görüşe karşı çıkan kimse de yoktur. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’den bu kanaatimizi destekleyecek nitelikte bir rivayet de nakledilmektedir. Şöyle ki:

٧٨٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَخْرٍ، قَالَ: كُنْتُ امْرَءًا قَدْ أُوتِيتُ مِنْ جِمَاعِ النِّسَاءِ مَا لَمْ يُؤْتَ أَحَدٌ غَيْرِي، فَلَمَّا دَخَلَ رَمَضَانُ تَظَهَّرْتُ مِنَ امْرَأَتِي مَخَافَةَ أَنْ أُصِيبَ مِنْهَا شَيْئًا، فَأَتَتَابَعَ فِي ذَلِكَ فَلا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَنْزِعَ حَتَّى يُدْرِكَنِي الصُّبْحُ، فَبَيْنَا هِيَ ذَاتَ لَيْلَةٍ تَخْدُمُنِي إِذْ كُشِفَ لِي مِنْهَا شَيْءٌ فَوَثَبْتُ عَلَيْهَا، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ غَدَوْتُ إِلَى قَوْمِي فَأَخْبَرْتُهُمْ خَبَرِي وَقُلْتُ: انْطَلِقُوا مَعِي إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالُوا: لا، وَاللهِ لا نَنْطَلِقُ مَعَكَ، نَخَافُ أَنْ يَنْزِلَ فِيكَ قُرْآنٌ، أَوْ يَقُولَ فِينَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَقَالَةً يَبْقَى عَلَيْنَا عَارُهَا، وَلَكِنِ اذْهَبْ أَنْتَ، فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَكَ، قَالَ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرْتُهُ خَبَرِي، قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ؟، قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ؟ قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ، قَالَ: أَنْتَ بِذَاكَ، قُلْتُ: أَنَا بِذَاكَ، وَهَا أَنَا ذَا، فَاصْنَعْ مَا بَدَا لَكَ، فَإِنِّي صَابِرٌ عَلَيْكَ، قَالَ: فَأَعْتِقْ رَقَبَةً، قَالَ: فَضَرَبْتُ صَفْحَةَ عُنُقِي وَقُلْتُ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَصْبَحْتُ أَمْلِكُ غَيْرَهَا، قَالَ: فَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَهَلْ أَصَابَنِي مَا أَصَابَنِي إِلا فِي الصِّيَامِ، قَالَ: فَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَقَدْ بِتْنَا هَذِهِ اللَّيْلَةَ وَحْشَاءَ، مَا لَنَا طَعَامٌ، قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى صَاحِبِ صَدَقَةِ بَنِي زُرَيْقٍ، فَمُرْهُ يَدْفَعْ إِلَيْكَ صَدَقَاتِهِمْ، فَأَطْعِمْ وَسْقًا بَيْنَ سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَاسْتَعِنْ بِسَائِرِهِ عَلَيْكَ وَعَلَى عِيَالِكَ، قَالَ:

فَأَتَيْتُ قَوْمِي، فَقُلْتُ: وَجَدْتُ عِنْدَكُمُ الضِّيقَ وَسُوءَ الرَّأْيِ، وَوَجَدْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّعَةَ وَالْبَرَكَةَ، قَدْ أَمَرَكُمْ أَنْ تَدْفَعُوا إِلَيَّ صَدَقَةَ أَمْوَالِكُمْ، فَدَفَعُوهَا لِي، فَأَطْعَمْتُ وَسْقًا سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَأَكَلْتُ سَائِرَهُ أَنَا وَأَهْلِي.

783- … Süleyman b. Yesâr'ın naklettiğine göre, Seleme b. Sahr dedi ki: Kadınlarla cinsel ilişki konusunda kimseye verilmeyen bir güç bana verilmişti. Ramazan ayı girince eşime yaklaşıp sabah oluncaya kadar bu işi devam ettiririm endişesiyle "Sen bana anam gibisin" diyerek ona zıhar yaptım. Fakat bir gece bana hizmet ederken bir tarafı açılıverdi ve ben de (dayanamayıp) hemen onun üzerine atıldım. Sabah olunca erkenden kendi kavmime gidip durumu anlattım ve "Benimle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar gelin de ona meseleyi arzedeyim" dedim. Bana "Hayır, vallahi biz seninle gelmeyiz. Çünkü hakkımızda Kur'ân inmesinden veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizi utandıracak bir söz söylemesinden korkuyoruz. Sen kendin git ve dilediğini yap" dediler. Bunun üzerine ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu anlattım. ***"Bunu yapan sen misin?"*** dedi. "Evet, bunu ben yaptım" dedim. Yine ***"Bunu sen yaptın, öyle mi?"*** dedi. Ben de "Evet, bunu ben yaptım" dedim. Tekrar ***"Bunu yapan sensin, öyle mi?"*** dedi. Bunun üzerine "O işi yapan benim. İşte huzurundayım, hakkımda dilediğini yap, cezama razıyım, sabredeceğim" dedim.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. Bunun üzerine kendi boynuma vurarak "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için şu boyundan başkasına sahip değilim" dedim. ***"O hâlde iki ay oruç tut"*** buyurdu. Ben de ***"Ey Allah'ın Rasûlü! Bu başıma gelenler zaten oruçluyken gelmedi mi?"*** dedim. O da ***"O zaman altmış fakiri doyur"*** buyurdu. Ben de "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, biz zaten bu gece aç yattık, hiçbir yemeğimiz yoktu" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Öyleyse Züreykoğulları'nın zekât memuruna git ve ona, onlardan tahsil ettiği zekâtları sana vermesini söyle. Bu zekâttan kendi adına (keffaret olmak üzere) altmış fakiri birer ölçek hurma vererek doyur, gerisini de çoluk çocuğunu yedirirsin."***

Bunun üzerine kavmime döndüm ve onlara "Sizlerde sığlık ve olumsuz kanaat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında ise genişlik ve bereket buldum. O, zekâtınızı bana vermenizi emretti" dedim. Onlar zekâtlarını

bana verdiler, ben de altmış fakiri birer ölçek hurma ile doyurdum, gerisini de ben ve ailem yedik.[48]

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Seleme b. Sahr'ın kavmine, zekâtlarını Seleme b. Sahr'a vermelerini emretmektedir. Hâlbuki Seleme, okuduğumuz ayette geçen sınıfların tamamına değil, bunların sadece birine dâhildir. Bu söylediklerimiz de daha önce naklettiğimiz İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin te'villerinin doğruluğunu göstermektedir.

Nitekim daha önce de bu kitabımızda aktardığımız ve Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr'dan[49] gelen rivayete göre, Ubeydullah'ın kavminden iki adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât taksimatı yaptığı bir esnada huzuruna gelip o zekâttan kendilerine de vermesini istemiş; Allah Rasûlü de gözlerini yukarı doğru kaldırıp sonra tekrar indirmiş, onların güçlü kuvvetli adamlar olduklarını görünce ***"Dilerseniz size de vereyim. Fakat (bilin ki) ne zenginin ne de kazanabilecek gücü olanların bu zekâtta hakkı vardır"*** buyurmuş ve onlara zekât ehlinden bahseden söz konusu ayetteki sınıflardan hangisine dahil olduklarını sormamıştır. Hâlbuki onlara vereceği zekâtın, o sınıftakilere verilmiş zekât payından sayılabilmesi için, onların, ilgili sınıflardan birine dâhil edilmesi gerekiyordu.

Yine daha önce bu kitabımızda rivayet ettiğimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Muâz'ı zekât toplamak üzere Yemen'e gönderirken ona, "zekâtı zenginlerden alıp fakirlere vermeyi" emretmiştir.[50] Bu da gösteriyor ki zekât ehli olanlar, "fakirler"dir. Bu ismin kapsamına giren herkes de zekât almaya hak kazanmış demektir.

Eğer biri "Sizin daha önce bu kitapta rivayet ettiğiniz es-Sudâî hadisine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona hitaben[51] şöyle buyurmuştu: ***'Kuşkusuz Allah azze ve celle, zekâtlar(ın sarfedileceği yerler) konusunda***

---

48 Tirmizî, Tefsîr 59; Ebû Dâvûd, Talâk 17; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 37.

49 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki isim yanlışlıkla Abdullah b. el-Hıyâr olarak geçmektedir. Doğrusu, 759 no'lu hadiste de geçtiği üzere Ubeydullah b. Adiy b. el-Hıyâr olmalıdır. (Çeviren)

50 Bk. 750 no'lu hadis.

51 Aslında 763 no'lu hadiste geçtiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu sözünü doğrudan es-Sudâî'ye değil, o esnada gelen bir başkasına hitaben söylemektedir. Bu husus ya müellifin ya da müstensihin dikkatinden kaçmış olmalıdır. (Çeviren)

ne Peygamber'in ne de bir başkasının vereceği hükme razı olmuş; o konuda bizzat kendisi gökten hükmünü indirerek sekiz kısma ayırmıştır. Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim.' Buna göre zekâtlar, sözünü ettiğimiz ayette geçtiği şekliyle sekiz kısma paylaştırılmıştır" derse, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste bizim söylediklerimize delil olabilecek bir husus vardır. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu beyanıdır: ***"Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, ondan sana vereyim."*** Dikkat edersen, Allah Rasûlü şöyle dememiştir: "Eğer sen bu kısımlardan birine giriyorsan, o zekâttan ilgili kısma düşen payı sana vereyim."

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, es-Sudâî'ye kendi kavminin zekâtlarından bir kısmının verilmesine dair bir talimat yazarken, ona, Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyette zikretmiş olduğu borçlu veya diğer zekât ehli sınıflardan biri olup olmadığını da sormamıştır. Zira eğer böyle bir şey olsaydı, oraya gönderdiği zekât memuruna, es-Sudâî'ye verdiği payın, o sınıftaki zekât ehline verilen paydan mahsup edilmesine dair talimat verirdi. Bu da gösteriyor ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in es-Sudâî'ye hitaben söylediği[52] ***"Şüphesiz Allah azze ve celle zekâtları sekiz kısma ayırmıştır"*** sözünden maksadı, zekâtların adı geçen kısımlardan her birine verilmesinin cevazıdır.

Öte yandan imam (İslâm devlet başkanı), elinde toplanan zekâtları, vermesi gereken yerlere kullanmak durumundaysa ve eğer toplanan zekâtlar arasında, -mesela; sâime hayvanların zekâtı olarak verilmesi gereken iki yaşına basmış bir dişi deve yavrusu veya üç yaşına basmış dişi deve yahut dört yaşına basmış dişi deve ya da beş yaşına basmış dişi deve veya altı yaşına basmış dişi deve yahut da bunlara denk- aynî mallar varsa, bunları, olduğu hâliyle verilmesi gereken yerlere vermekle yükümlüdür. Yoksa Allah *azze ve celle*'nin zikrettiği sınıfların tamamına paylaştırılabilecek biçimde bu malların dirhem veya dinar olarak bedellerini tahsil ettikten sonra vermekle mükellef değildir. Çünkü imamın, eline geçen aynî malları, sadece verilmesi gereken yerlere olduğu hâliyle vermek gibi bir sorumluluğu vardır; o malları söz konusu sınıflardan istisnasız her birine dağıtmakla yükümlü değildir. Bu da âyetteki maksadın, İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin daha önce aktardığımız te'villeri doğrultusundaki kanaat olduğunu göstermektedir.

---

52 Bir önceki dipnota bk.

Yine bu konuyla ilgili olarak rivayet ettiğimiz Seleme b. Sahr'ın hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ona, "kendi kavmine gidip onların zekâtlarından almasını emrettiğinden" bahsetmiştik. Bu da gösteriyor ki, miskinlere ayrılan payın, onlardan herhangi birine verilmesi caizdir. Nitekim Ebû Yusuf *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* sayılamayacak ölçüde kalabalık olan filancaoğullarına verilmek üzere malının üçte birini vasiyet etmiş bir adamın bu vasiyetiyle ilgili olarak, vasinin (vasiyeti yerine getirmekle görevli kişinin) bu malı o kabileden bir fakire vermesinin caiz olduğu yönünde görüş belirtmiştir. Bu görüşü bize Muhammed, Ali'den, o da Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan rivayet etmiştir. Ancak Muhammed b. el-Hasen bu konuda ona muhalefet ederek şöyle diyordu: "Söz konusu vasiyet malının, kendilerine vasiyette bulunulan filancaoğullarının fakirlerinden en az ikisine olmak üzere daha fazla kişiye verilmesi caizdir." Bu görüşü bize Muhammed, Ali[53] yoluyla Muhammed'den nakletmiştir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Seleme b. Sahr'a, kendi kavmine ait olan ve fakirlere verilmesi gereken zekâtları almasını emretmesi, fakir ve miskinlere verilmesi kararlaştırılmış olan bir şeyin gerçekte Allah *azze ve celle*'ye ait olduğunu göstermektedir.

Dikkat edersen fakir ve miskinlere, -sayılamayacak kadar çok da olsalar- bu şekilde vasiyette bulunmak caizdir. Ancak bu durum, sayılamayacak kadar çok sayıdaki filancaoğullarına yapılan mal vasiyetine benzemez; zira bu tarzda bir vasiyette bulunmak geçersizdir. Ne var ki filancaoğullarının fakirlerine bir şeyin verilmesini vasiyet etmek böyle değildir. Çünkü bu, -nihayetinde- Allah *azze ve celle*'ye aittir. Allah *azze ve celle*'ye ait olan bir şeyin de tek bir miskin ya da fakire verilmesi caizdir.

Öte yandan -dikkatini çektiyse- Muhammed de malının üçte birini falanca kişiye ve filancaoğullarının fakirlerine verilmek üzere vasiyette bulunan bir adam hakkında şöyle demiştir: "Söz konusu üçte birlik mal, o falanca kişiyle filancaoğullarının fakirleri arasında ikiye bölünür; yarısı falancaya, diğer yarısı da filancaoğullarının fakirlerine ait olur. Eğer o falanca kişiyle filancaoğullarının

53 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ve bundan önceki isim, "Ali'nin oğlu Muhammed" manasına gelen Muhammed bin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "Muhammed'in Ali'den rivayeti" anlamında Muhammed an Ali olması gerekmektedir. Zira Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşlerini Ali vasıtasıyla rivayet eden Muhammed, Muhammed b. el-Abbâs b. er-Rabî' el-Lü'lüî (ö. ?), Ali de Ali b. Ma'bed b. Şeddâd el-Abdî er-Rakkî (ö. 228) olup aralarında baba oğul ilişkisi yoktur. (Çeviren)

fakirlerinden sadece ikisine vasiyette bulunmuş olsaydı, o zaman üçte birin o iki fakir ile sözü geçen kişi arasında üç paya bölünmesi gerekirdi."

Fakirlere vasiyetin hükmü Allah *azze ve celle*'ye ait kılındığından dolayı, bu görevi üstlenenlerin, ilgili vasiyeti/malı uygun gördükleri ihtiyaç noktalarında kullanmaları mübahtır. İhtiyaç sahibi bir kişi de olsa böyle yapabilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Seleme b. Sahr'ı diğer fakirlere tercih etmiştir.

Öte yandan ilim adamları, Hâşimoğulları'nın fakirlerinin de bu âyette sözü edilen fakirler sınıfına mı, miskinler sınıfına mı veya diğer gruplara mı dâhil oldukları konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısmı, onları diğer Müslüman fakirler gibi kabul ederek "(fakirler sınıfına) girerler" demiştir. Bu görüş Ebû Hanîfe'den rivayet edilmekle birlikte onun bilinen, yaygın kanaati bu değildir.

Diğer bir kısmı da "Hâşimoğulları fakir de olsalar, buraya girmezler" demiştir. Bu görüşü ise Ebû Yusuf ve Muhammed dile getirmişlerdir.

Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf ve Muhammed; yine Süleyman'ın, babası yoluyla Muhammed'den aktardığına göre Ebû Hanîfe, bahsi geçen görüşlerini ifade etmişlerdir.

Hâşimoğulları'na zekât[54] vermenin mübah olduğunu söyleyenlerin ve onları, diğer (fakir vb.) insanlar gibi ilgili âyetin kapsamına dâhil edenlerin delillerinden biri de şudur:

٧٨٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدِمَتْ عِيرُ الْمَدِينَةِ، فَاشْتَرَى مِنْهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَتَاعًا فَبَاعَهُ بِرِبْحِ أَوَاقٍ فِضَّةٍ، فَتَصَدَّقَ بِهَا عَلَى أَرَامِلِ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، ثُمَّ قَالَ: لَا أَعُودُ أَنْ أَشْتَرِيَ بَعْدَهَا شَيْئًا وَلَيْسَ ثَمَنُهُ عِنْدِي.

54 Burada "zekât" kelimesi Arapça metinde "sadaka" olarak geçmektedir. Sadaka, farz ve nafile olan bütün zekât ve sadaka çeşitlerini içine alan bir kelimedir. Ayrıca Hâşimoğulları'nın alması yasaklanan sadakanın hangisi olduğu meselesi alimler arasında tartışmalı bir konu olmasına rağmen (bk. Yusuf el-Karadâvî, *Fıkhu'z-Zekât*, II, 728-739, Beyrut 1998) biz kelimenin Türkçe'deki daralmış anlamıyla sadece "nafile sadaka" olarak anlaşılmaması için çoğu yerde "zekât" olarak çevirmeyi, "nafile sadaka" anlamının muhtemel olduğu yerlerde de "sadaka" olarak bırakmayı tercih ettik. (Çeviren)

784- ... Simâk'ın İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Medine kervanı gelince Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* oradan (veresiye) bir eşya satın aldı. Daha sonra belli miktarda bir gümüş karşılığında satıp kâr etti ve bu kârı da Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınlarına sadaka olarak bağışladı. Sonra da şöyle buyurdu: ***"Bundan sonra yanımda parası olmadan hiçbir şeyi satın almayacağım."***[55]

***

Diğerlerinin bunlar aleyhinde öne sürdükleri delil ise şudur: Bu hadis, İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen meşhur kanaat, Hâşimoğulları'na zekât verilmesinin haram olduğu yönündedir. Şöyle ki:

٧٨٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، وَسَعِيدٌ ابْنَا زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَهْضَمٍ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا خَصَّنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِشَيْءٍ دُونَ النَّاسِ إِلا بِثَلاثَةٍ: إِسْبَاغِ الْوُضُوءِ، وَأَنْ لا نَأْكُلَ الصَّدَقَةَ، وَأَنْ لا نُنْزِيَ الْحُمُرَ عَلَى الْخَيْلِ.

785- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > Zeyd'in oğulları Hammâd ve Saîd > Ebû Cehdam Musa b. Seleme isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Abdullah b. Abbâs dedi ki: "İbn Abbâs'ın yanına girdik. Bize şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize sadece şu üç konuda diğer insanlardan farklı bir muamelede bulunmuştur: Bunlar da abdest azalarını güzelce yıkamak, zekât malı yemememiz ve eşekleri atlarla çiftleştirmememizdir."[56]

٧٨٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبِي جَهْضَمٍ.

786- Yine bize Ahmed b. Dâvûd, Süleyman > Hammâd b. Zeyd yoluyla Ebû Cehdam'dan, onun isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onlara, zekât malı yememe konusunda farklı muamelede bulunduğunu ve bu hususta onları diğer insanlardan ayrı tuttuğunu haber vermektedir. Bu

55 Ebû Dâvûd, Büyû 9; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 235.

56 Ebû Dâvûd, Salât 127; Tirmizî, Cihâd 23; Nesâî, Tahâret 106.

hadis, yine bu konuyla ilgili olarak İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğimiz hadisten daha tercihe layıktır. Çünkü İbn Abbâs burada, (Hâşimoğulları olarak) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra geçerli olan hükümlerini bildirmektedir. Şu da var ki, daha önceleri zekât almaları mübah iken daha sonra Allah *azze ve celle* tarafından bu konuda bir yasak ve engelin konulmuş ve bu yasakla onları yüce mertebeye çıkarmış olması da[57] ihtimal dahilindedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir kısım ashâbı yoluyla bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, İbn Abbâs'a ait sözünü ettiğimiz bu rivayeti destekleyen ve İkrime'nin de ondan naklettiği diğer rivayete aykırı düşen birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Bunların birkaçı şöyledir:

٧٨٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ أَبِي الْجَوْزَاءِ السَّعْدِيِّ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ: مَا تَحْفَظُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟، قَالَ: أَذْكُرُ أَنِّي أَخَذْتُ تَمْرَةً مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ فَجَعَلْتُهَا فِي فِيَّ، فَأَخْرَجَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِلُعَابِهَا، فَأَلْقَاهَا فِي التَّمْرِ، فَقَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا كَانَ عَلَيْكَ فِي هَذِهِ التَّمْرَةِ لِهَذَا الصَّبِيِّ، فَقَالَ: إِنَّا آلَ مُحَمَّدٍ لَا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ.

787- Bize İbrahim b. Merzûk'un, Vehb b. Cerîr > Şu'be > Yezîd b. Ebî Meryem isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Cevzâ es-Sa'dî dedi ki: el-Hasan b. Ali'ye "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hatırında kalan neler var?" diye sordum. Şöyle konuştu: "(Bir gün) zekât hurmalarından bir tanesini alıp ağzıma götürdüğümü ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in derhal onu tükrüklere bulaşmış bir vaziyette ağzımdan çıkarıp diğer hurmaların arasına bıraktığını hatırlıyorum. Hatta bir adam 'Ey Allah'ın Rasûlü! Şu yavrunun bir tek hurmayı yemesinin sana ne zararı vardı ki?' deyince ona ***'Biz Muhammed ailesine zekât helal değildir'*** cevabını vermişti."[58]

---

57 Kanaatimizce buradaki yüce mertebeden kasıt, insanların zekât/sadakalarıyla geçinmemek ve "alan el" olmamak olsa gerektir. (Çeviren)

58 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 200.

٧٨٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ ثَابِتِ بْنِ عُمَارَةَ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ شَيْبَانَ وَهُوَ أَبُو الْجَوْزَاءِ، قَالَ: قُلْتُ لِلْحَسَنِ بْنِ عَلِيٍّ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، إلا أَنَّهُ قَالَ: إِنَّهَا لا تَحِلُّ لِمُحَمَّدٍ وَلا لأَحَدٍ مِنْ أَهْلِهِ.

788- Yine bize Ebû Bekre ve İbrahim b. Merzûk'un, Ebû Âsım > Sâbit b. Umâra yoluyla rivayet ettiklerine göre, Rabîa b. Şeybân -ki o da Ebu'l-Cevzâ'dır,- "el-Hasan b. Ali'ye dedim ki" ifadesinden sonra hadisin aynısını zikretti. Sadece hadisin sonunda ***"Bu (zekât), ne Muhammed'e ne de ailesinden herhangi birine helaldir"*** dedi.[59]

٧٨٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَسْمَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُوَيْرِيَةُ بْنُ أَسْمَاءَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ أَنَسٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَوْفَلِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، حَدَّثَهُ أَنَّ عَبْدَ الْمُطَّلِبِ بْنَ رَبِيعَةَ بْنِ الْحَارِثِ، حَدَّثَهُ، قَالَ: اجْتَمَعَ رَبِيعَةُ بْنُ الْحَارِثِ، وَالْعَبَّاسُ بْنُ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَقَالُوا: بَعَثْنَا هَذَيْنِ الْغُلامَيْنِ لِي وَلِلْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَأَدَّيَا مَا يُؤَدِّي النَّاسُ، وَأَصَابَا مَا يُصِيبُ النَّاسُ، قَالَ: فَبَيْنَمَا هُمَا فِي ذَلِكَ جَاءَ عَلِيُّ بْنُ أَبِي طَالِبٍ فَوَقَفَ عَلَيْهِمَا، فَذَكَرَا لَهُ ذَلِكَ، فَقَالَ عَلِيٌّ: لا تَفْعَلا، فَوَاللهِ مَا هُوَ بِفَاعِلٍ، فَقَالَ رَبِيعَةُ: مَا مَنَعَكَ هَذَا إلا نَفَاسَةً عَلَيْنَا، فَوَاللهِ لَقَدْ نِلْتَ صِهْرَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَمَا نَفِسْنَاهُ عَلَيْكَ، قَالَ عَلِيٌّ: أَنَا أَبُو حُسَيْنٍ أَرْسِلاهُمَا، فَانْطَلَقَا، وَاضْطَجَعَ، فَلَمَّا صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الظُّهْرَ سَبَقْنَاهُ إِلَى الْحُجَرِ، فَقُمْنَا عِنْدَهَا حَتَّى جَاءَ فَأَخَذَ بِآذَانِنَا، فَقَالَ: أَخْرِجَا مَا تُصَرِّرَانِ، ثُمَّ دَخَلَ وَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَهُوَ يَوْمَئِذٍ عِنْدَ زَيْنَبَ بِنْتِ جَحْشٍ، فَتَوَاكَلْنَا الْكَلامَ، ثُمَّ تَكَلَّمَ أَحَدُنَا، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنْتَ أَبَرُّ النَّاسِ وَأَوْصَلُ النَّاسِ، وَقَدْ بَلَغْنَا النِّكَاحَ، وَقَدْ جِئْنَاكَ لِتُؤَمِّرَنَا عَلَى بَعْضِ الصَّدَقَاتِ، فَنُؤَدِّيَ كَمَا يُؤَدُّونَ، وَنُصِيبَ كَمَا يُصِيبُونَ، فَسَكَتَ حَتَّى أَرَدْنَا أَنْ نُكَلِّمَهُ، وَجَعَلَتْ زَيْنَبُ تُلْمِعُ إِلَيْنَا مِنْ وَرَاءِ الْحِجَابِ أَنْ لا تُكَلِّمَاهُ، فَقَالَ: إِنَّ الصَّدَقَةَ لا تَنْبَغِي لآلِ مُحَمَّدٍ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّمَا هِيَ أَوْسَاخُ النَّاسِ، ادْعُ لِي مَحْمِيَةَ، وَكَانَ عَلَى الْخُمُسِ، وَنَوْفَلَ بْنَ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ،

59 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 60.

فَجَاءَاهُ، فَقَالَ لِمَحْمِيَةَ: أَنْكِحْ هَذَا الْغُلَامَ مِنَ ابْنَتِكَ لِلْفَضْلِ بْنِ الْعَبَّاسِ، وقَالَ لِنَوْفَلٍ: أَنْكِحْ هَذَا الْغُلَامَ، فَأَنْكَحَنِي. وقال: أَصْدِقْ عَنْهُمَا مِنَ الْخُمُسِ كَذَا وكَذَا.

789- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Abdullah b. Muhammed b. Esmâ > Cüveyriye b. Esmâ > Mâlik b. Enes > ez-Zührî > Abdullah b. Abdullah b. Nevfel b. el-Hâris b. Abdülmuttalib yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdülmuttalib b. Rabîa b. el-Hâris ona şunu anlattı: Rabîa b. el-Hâris ve el-Abbâs b. Abdülmuttalib bir araya gelip beni ve el-Fadl b. Abbâs'ı kastederek "Biz bu iki delikanlıyı (Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e) göndersek de[60] o da onları zekât memuru olarak tayin etse ve onlar da diğer memurlar gibi görevlerini yapıp onlar gibi maaşlarını alsalar (ne iyi olur)" dediler. Onlar bu meseleyi konuşurken Ali b. Ebî Tâlib çıkageldi ve yanlarında durdu. Konuyu ona da açtılar. Ancak Ali "Yapmayın! Allah'a yemin olsun ki o da (Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*) bunu yapacak değildir" dedi. Bunu duyan Rabîa şöyle dedi: "Allah'a yemin olsun ki sen bizi kıskandığın için bize böyle davranıyorsun! Hâlbuki sen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in damadı olma şerefine erdiğinde biz seni kıskanmadık!" Bunun üzerine Ali "(Pekâlâ) işte ben de Ebû Hüseyin'im (Hüseyin'in babasıyım)![61] Gönderin bakalım onları!" dedi. Gençler gittiler, Ali de uzanıp yattı.

(Bundan sonrasını anlatan Abdülmuttalib b. Rabîa ve el-Fadl b. Abbâs) şöyle dediler: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğleyi kıl(dır)ınca ondan önce davranıp odaların önüne geldik ve beklemeye başladık. Nihayetinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* geldi ve kulaklarımızı tutarak ***"Gönlünüzden geçenleri söyleyin bakalım"*** dedi. Sonra içeri girdi, biz de huzuruna girdik. O gün kendisi Zeyneb bint Cahş'ın yanında bulunuyordu. Önce birbirimize söz hakkı verdik, daha sonra da birimiz şöyle konuştu:

"Ey Allah'ın Rasûlü! Sen insanların en iyisi ve en yardım severisin. Biz artık evlilik çağına girmiş bulunuyoruz. Şu zekât işlerinin bir kısmına bizi memur tayin etmen için sana geldik. (Eğer tayin edersen) biz de

60 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, gençleri Allah Rasûlü'ne gönderme temennisini ifade eden "lev" edatı bulunmamaktadır. Oysa bu rivayetin geçtiği, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 7) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (III, 129) adlı eserlerini ve diğer kaynakları dikkate aldığımızda, mananın doğru anlaşılabilmesi için bu edatın tercümeye yansıtılması zorunludur. (Çeviren)

61 Tahâvî'nin diğer eserleri *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 7) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (XII, 197)'da ve daha başka kaynaklarda (Müslim, Zekât 168; Ebû Dâvûd, Harâc 20) buradaki künye hep "Ebû Hasan" (Hasan'ın babası) olarak geçmektedir. (Çeviren)

diğer memurlar gibi görevimizi yerine getiririz ve onlar gibi maaş alırız." Bunun üzerine Rasûlüllah *sallallahu aleyhi ve sellem* uzun bir süre sustu hatta biz onunla konuşmaya yeltendiğimizde Zeyneb bize perdenin arkasından "Onunla (şimdilik) konuşmayın!" diye işaret etmeye başladı. Sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şüphesiz ki zekât Muhammed ailesine yakışmaz. Zira o, insanların kirleridir. Siz, bana Mahmiye ile Nevfel b. Haris b. Abdilmuttalib'i çağırın!"*** buyurdu.

Mahmiye ganimetlerin beşte birinden sorumlu bir memurdu. Bunlar (çağrılıp) geldiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mahmiye'ye ***"Bu gence kızını ver!"*** diyerek Fadl b. Abbâs'ı gösterdi. Mahmiye de kızını ona nikâhladı. Nevfel b. Hâris'e de ***"Sen de şu gence kızını ver"*** buyurarak bana işaret etti; o da kızını bana nikahladı. Mahmiye'ye ***"Her iki kıza ganimetlerin beşte birinden şu kadar ve şu kadar mehir ver"*** buyurdu.[62]

٧٩٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ أَبِي زُبَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ رَبِيعَةَ حَدَّثَهُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ أَبِي دَاوُدَ سَوَاءً.

790- Yine bize Muhammed b. Ali b. Dâvûd'un, Saîd b. Dâvûd b. Ebî Zübeyr > Mâlik > İbn Şihâb[63] isnadıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Rabîa ona bu hadisi rivayet etmiş ve İbn Ebî Dâvûd'un hadisinin tamamen aynısını zikretmiştir.

٧٩١ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَخَذَ الْحَسَنُ بْنُ عَلِيٍّ تَمْرَةً مِنْ تَمْرِ الصَّدَقَةِ فَأَدْخَلَهَا فِي فِيهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كِخْ كِخْ، أَلْقِهَا أَلْقِهَا، أَمَا عَلِمْتَ أَنَّا لاَ نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ.

791- ... Şu'be'nin Muhammed b. Ziyad'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: el-Hasan b. Ali, zekât hurmalarından birini

62 Müslim, Zekât 167.

63 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim sadece "Şihâb" olarak kaydedilmekle birlikte, bir önceki rivayetten bunun İbn Şihâb ez-Zührî olduğu anlaşılmaktadır. (Çeviren)

alıp ağzına koyduğunda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona hemen şöyle seslendi: ***"Kaka, kaka, at onu, at! Sen bizim zekât malından yemediğimizi bilmez misin?"***[64]

٧٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَكْرٍ السَّهْمِيُّ، عَنْ بَهْزِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ فِي الإِبِلِ السَّائِمَةِ: فِي كُلِّ أَرْبَعِينَ ابْنَةُ لَبُونٍ، مَنْ أَعْطَاهَا مُؤْتَجِرًا فَلَهُ أَجْرُهَا، وَمَنْ مَنَعَهَا فَإِنَّا آخِذُوهَا مِنْهُ، وَشَطْرَ إِبِلِهِ عَزْمَةً مِنْ عَزَمَاتِ رَبِّنَا، لا يَحِلُّ لأَحَدٍ مِنَّا مِنْهَا شَيْءٌ.

792- … Behz b. Hakîm'in, babası kanalıyla naklettiğine göre, dedesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sâime develer hakkında şöyle buyurduğunu işittim: ***"Her kırk (devede) üç yaşına basmış bir dişi deve vardır. Kim onun sevabını umarak verirse, ecrine nail olur. Kim de onu vermekten kaçınırsa, mutlaka biz Rabbimizin emrettiği farzlardan bir farz ve hak olarak onu, develerinin yarısıyla birlikte ondan alırız. Bize de ondan hiçbir şey helal değildir."***[65]

٧٩٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الْحَكِيمِ الأَزْدِيُّ، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْتَ الصَّدَقَةِ، فَتَنَاوَلَ الْحَسَنُ تَمْرَةً، فَأَخْرَجَهَا مِنْ فِيهِ، فَقَالَ: إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لا تَحِلُّ لَنَا الصَّدَقَةُ، وَلا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ.

793- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre'nin bize, Ali b. Abdülhakîm el-Ezdî > Fehd > Muhammed b. Saîd > Şerîk > Abdullah b. İsa isnadıyla naklettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Leylâ, babasının (Ebû Leylâ) şöyle dediğini rivayet etti: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'le zekât mallarının tutulduğu bir depoya girdik. O sırada (torunu) Hasan bir hurmayı ağzına götürdü. Allah Rasûlü, hemen onu ağzından çıkartıp ***'Biz Ehl-i Beyt'e zekât helal değildir"*** ve ***"Biz sadaka malı yemeyiz'*** buyurdu."[66]

---

64 Buhârî, Zekât 60; Müslim, Zekât 161.

65 Ebû Dâvûd, Zekât 5; Nesâî, Zekât 4, 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 2, 4.

66 Dârimî, Zekât 16; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 349. Ancak bu kaynaklardaki rivayetin

Ali b. Abdurrahman rivayetinin lafzı böyledir. Ancak Fehd'in rivayetindeki lafız, hiçbir tereddütlü ifadeye yer vermeksizin aynen şöyle geçmektedir: ***"Biz Ehl-i Beyt'e zekât helal değildir."***[67]

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve zekâtın kendilerine haram kılındığını ifade eden rivayetler mütevatir olarak nakledilmiştir. Bunun yanı sıra diğer bir kısım rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Biz Muhammed ailesi olarak zekât malı yemeyiz"*** şeklindeki sözlü beyanları da nakledilmektedir.

Biz burada birilerinin, Ehl-i Beyt'in zekât malı yememesinin tahrimen değil tenzihen olduğu yönünde bir te'vile yönelmesine fırsat vermemek için ilk rivayetlerle yetindik. Bu rivayetler, bu bölümün başında İbn Abbâs'tan naklettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınlarına tasaddukta bulunduğunu ifade eden hadisten daha tercihe layıktır. Şu da var ki bu hadiste Abdülmuttaliboğulları'nın ihtiyaç sahibi kadınları (erâmil) diye söz edilen kadınların da diğer Arap eşleri ve ümmühâtü'l-evlad[68] gibi nesep olarak Abdülmuttalib soyundan gelmemiş olmaları ihtimalleri de söz konusudur.

İlim adamları Hâşimoğulları'nın mevâlisine (azadlılarına) zekât verilip verilemeyeceği ve onların bu bölümün başında zikretmiş olduğumuz zekâtla ilgili âyetin kapsamına dâhil olup olmadıkları konusunda ihtilafa düşmüşlerdir.

Bazıları şöyle demiştir: "Sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na verilecek zekât (...?) ve Hâşimoğulları nesline zekât vermenin haram olduğunu savunan bazıları (...?)" [69]

---

senedinde Abdullah b. İsa'nın, babası İsa yoluyla Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayette bulunduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

67 Fehd rivayeti Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 298), Fehd b. Süleyman > Muhammed b. Saîd el-Isbahânî > Şerîk isnadıyla aynı hadis olarak nakledilmektedir. (Çeviren)

68 Efendisinin yatağında, onun ikrarı ile birlikte çocuk doğurmuş olan ve efendisi ölünce hür sayılan cariye. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 470. (Çeviren)

69 Parantez içinde gösterdiğimiz kısımlardaki bazı kelime veya kelimelerin düşmüş olmasından dolayı bu cümleden ne kastedildiği tam olarak anlaşılamamaktadır. Ancak yine Tahâvî'ye ait olup Ebû Bekir Cessâs (ö. 370) tarafından ihtisar edilen İhtilâfu'l-Ulemâ (I, 477, thk. A. Nezir Ahmed, Dâru'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, Beyrut 1995) adlı eserde bu konuya dair şöyle denilmektedir: "Bizim mezhep mensupları (Hanefîler), zekât/sadaka alması haram olanların Abbâs, Ali, Ca'fer ve Akîl aileleri ile el-Hâris b. Abdülmuttaliboğulları ve Abdülmuttaliboğulları'ndan oluşan Hâşimoğulları'nın hepsi ve azadlı köleleri olduğunu

Kimi de "Zekât onlar için haramdır. Zekâtın onlara haram oluşu meselesinde tıpkı Hâşimoğulları'ndan efendilerine benzerler" demiştir. Bağdat'ta imla ettirdiği görüşler arasında bu görüşü savunanlardan biri de Ebû Yusuf'tur. Üstelik bu hususta kendisiyle ne Ebû Hanîfe ne de (Ebû Hanîfe'nin) diğer talebesi arasında herhangi bir görüş ayrılığından söz etmektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşünün doğruluğunu gösteren birtakım rivayetler de nakledilmektedir:

٧٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: اسْتُعْمِلَ أَرْقَمُ بْنُ أَبِي أَرْقَمَ الزُّهْرِيُّ عَلَى الصَّدَقَاتِ، فَاسْتَتْبَعَ أَبَا رَافِعٍ، فَأَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: يَا أَبَا رَافِعٍ، إِنَّ الصَّدَقَةَ حَرَامٌ عَلَى مُحَمَّدٍ وَآلِ مُحَمَّدٍ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

794- … el-Hakem'in, Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Erkam b. Ebî Erkam ez-Zührî zekât toplamakla görevlendirildi. Erkam, (Hz. Peygamber'in azadlı kölesi) Ebû Râfi'in de kendisiyle beraber gelmesini istedi. Ebû Râfi' gelip Peygamber *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca, Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Ebû Râfi'! Şüphesiz zekât, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine haramdır. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır."***[70]

---

belirtmişlerdir. Ancak burada farz olan zekâtı almalarının haram olduğu, diğer nafile sadakayı almalarının ise sakıncası bulunmadığı da ifade edilmektedir. Mâlik ise şöyle demiştir: "Muhammed ailesine zekât vermek helal değildir. Fakat azadlı kölelere vermekte sakınca yoktur. Muhammed ailesine haram olan şey, nafile sadaka değil, zekâttır." Sevrî ise "Hâşimoğulları'mn azadlı köleleri zekât/sadaka alamaz" demiş ve farz olan zekât ile nafile olan sadaka arasında herhangi bir ayrım gözetmemiştir. Şâfiî de "Fıtır sadakası Hâşim ve Muttaliboğulları'na haramdır. Nafile sadaka ise Allah Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem haricinde herkes için caizdir" demiştir. Buradan hareketle Tahâvî'nin söz konusu cümlesinde bahsedilen görüşün, ikinci sırada naklettiği Hanefîler'in dışındaki Mâlikî ve kısmen de Şâfiîlere ait olması muhtemeldir. Çünkü Mâlikîler'in, Hanefîler'in aksine Hâşimoğulları'nın azadlılarına zekât vermekte sakınca görmedikleri; Şâfiîlerin de bunlara nafile sadaka vermeyi caiz gördükleri anlaşılmaktadır. (Çeviren)

70 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1143; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 32.

٧٩٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنِ ابْنِ أَبِي رَافِعٍ، مَوْلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ رَجُلًا مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَقَالَ لِأَبِي رَافِعٍ: اصْحَبْنِي كَيْمَا تُصِيبَ مِنْهَا قَالَ: حَتَّى آتِيَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَسْأَلَهُ، فَأَتَاهُ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: إِنَّ آلَ مُحَمَّدٍ لَا تَحِلُّ لَهُمُ الصَّدَقَةُ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ.

795- … el-Hakem'in İbn Ebî Râfî yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in azadlı kölesi olan babasından (Ebû Râfi') rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mahzumoğulları'ndan bir adamı zekât toplamak üzere gönderdi. O da Ebû Râfi'e "Benimle birlikte gel de sen de ondan pay alırsın!" dedi. Ebû Râfi' ise "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip sormadıkça (olmaz)" dedi ve gidip ona sordu. Allah Rasûlü de ***"Muhammed ailesinin zekât alması helal değildir. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"*** buyurdu.[71]

٧٩٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى أُمِّ كُلْثُومٍ ابْنَةِ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ مَوْلًى لَنَا يُقَالُ لَهُ هُرْمُزُ، أَوْ كَيْسَانُ أَخْبَرَنِي، أَنَّهُ مَرَّ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَعَانِي فَجِئْتُ، فَقَالَ: يَا أَبَا فُلَانٍ، إِنَّا أَهْلُ بَيْتٍ لَا نَأْكُلُ الصَّدَقَةَ، وَإِنَّ مَوْلَى الْقَوْمِ مِنْ أَنْفُسِهِمْ، فَلَا تَأْكُلِ الصَّدَقَةَ.

796- … Verkâ b. Ömer'in rivayet ettiğine göre, Atâ şöyle dedi: Ali *radıyallahu anh*'ın kızı Ümmü Külsûm'ün yanına vardım. O, şöyle dedi: Hürmüz veya Keysân adında azadlı bir kölemizin bana haber verdiğine göre, kendisi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanından geçerken Allah Rasûlü onu çağırmış ve şöyle buyurmuştur: ***"Ey falancanın babası! Biz Ehl-i Beyt olarak zekât yemeyiz. Bir kavmin azadlı kölesi de onlardan olduğuna göre, sen de zekât malı yeme!"***[72]

71 Ebû Dâvûd, Zekât 29; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 10.

72 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 9.

٧٩٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ أُمِّ كُلْثُومٍ، عَنْ مَوْلًى لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَالُ لَهُ: مَيْمُونٌ، أَوْ مِهْرَانُ، أَنَّهُ قَالَ: يَا مَيْمُونُ، أَوْ يَا مِهْرَانُ، إِنَّا أَهْلَ بَيْتٍ نُهِينَا عَنِ الصَّدَقَةِ، إِنَّ مَوَالِيَنَا مِنْ أَنْفُسِنَا فَلَا تَأْكُلِ الصَّدَقَةَ.

797- ... Süfyân'ın, Atâ b. es-Sâib yoluyla Ümmü Külsûm'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Meymûn ya da Mihrân denilen azadlı bir kölesine şöyle buyurdu: ***"Ey Meymûn (veya ey Mihrân)! Biz Ehl-i Beyt'e zekât malı yasaklandı. Azadlı kölelerimiz de bizdendir. Bu sebeple sen de zekât malı yeme!"***[73]

***

Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den geldiği sabit olan rivayetlerdir. Bu sebeple hiç kimsenin bunlara aykırı davranma hakkı olmadığı gibi bunların dışındaki bir görüşü savunması da söz konusu olamaz. Şu kadar var ki Ebû Hanîfe'nin talebesi dışında Hâşimoğulları'na zekât verilmesini haram sayan bazı kimseler, onların azadlı kölelerine bunu mübah görmüşlerdir. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta naklettiğimiz rivayetlere göre bu zekâtın onlara da haram kılınması daha uygundur.

İlim adamları, Muttaliboğulları'nın hükmü konusunda da ihtilaf etmiş ve Hâşimoğulları'na olduğu gibi onlara da zekâtın haram olup olmadığını tartışmışlardır. Ebû Yusuf ve Muhammed, Muttaliboğulları'na zekâtın haramlığı hükmüne dahil olmadıkları ve Kureyş'in Hâşimoğulları dışındaki diğer kolları gibi zekâtın onlara da helal olduğu kanaatindeydiler.

Öte yandan Şâfiî, onlara zekât vermenin haram olduğu görüşündeydi ve onları bu hususta Hâşimoğulları gibi sayıyordu. Bu hususta kullandığı delillerden biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in akraba paylarını paylaştırdığı bir sırada Muttaliboğulları'nı Hâşimoğulları'yla birlikte taksimata dahil etmesi, onları diğerleri gibi sayması ve onların haricinde Kureyş'in geri kalan kollarından hiçbirini onlardan saymamasıydı. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden biri de şöyledir:

---

73 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 51; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 348; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 448.

٧٩٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ بَحْرِ بْنِ مَطَرٍ الْبَغْدَادِيَّانِ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، قَالَ: لَمَّا قَسَمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَهْمَ ذَوِي الْقُرْبَى، أَعْطَى بَنِي هَاشِمٍ وَبَنِي الْمُطَّلِبِ، وَلَمْ يُعْطِ بَنِي أُمَيَّةَ، وَلا بَنِي نَوْفَلٍ شَيْئًا، فَأَتَيْتُ أَنَا وَعُثْمَانُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، هَؤُلاءِ بَنُو هَاشِمٍ فَضَّلَهُمُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِكَ، فَمَا بَالُنَا وَبَنُو الْمُطَّلِبِ، وَإِنَّمَا نَحْنُ وَهُمْ فِي النَّسَبِ شَيْءٌ وَاحِدٌ؟ فَقَالَ: إِنَّ بَنِي الْمُطَّلِبِ لَمْ يُفَارِقُونِي فِي جَاهِلِيَّةٍ وَلا فِي إِسْلامٍ.

798- … ez-Zührî'nin İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. Mut'im dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, akraba (zevi'l-kurbâ) paylarını[74] dağıttığı bir esnada Hâşimoğulları'na ve Muttaliboğulları'na vermesine rağmen Ümeyyeoğulları'na ve Nevfeloğulları'na hiçbir şey vermedi. Bunun üzerine ben ve Osman, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Şu Hâşimoğulları'nı Allah *azze ve celle* senin sayende üstün kıldı da bizim Muttaliboğulları'ndan farkımız ne? Zira biz ve onlar nesep itibariyle aynıyız!" dedik. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Muttaliboğulları cahiliyede de İslâm'da da beni asla yalnız bırakmadılar."***[75]

***

(Tahâvî) dedi ki: Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* akrabalara ayrılan pay konusunda Muttaliboğulları'nı, Kureyş'in diğer kolları gibi değil, Hâşimoğulları gibi saymıştır.

Diğerlerinin bu görüş sahipleri aleyhinde öne sürdükleri delillerden biri de şudur: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, akrabaya ayrılan paydan Muttaliboğulları'na vermesinin sebebi, onların da tıpkı Hâşimoğulları'nın yakınlığı derecesinde kendisine akraba olmalarından kaynaklanmamakta, tam aksine onlara vermesinin temelinde Osman b. Affân ve Cübeyr b. Mut'im'e karşı öne sürdüğü gerekçe yatmaktadır.

---

74 Burada sözü edilen akraba payı, ***"… Bilin ki ganimet olarak aldığınız herhangi bir şeyin beşte biri Allah'a, Rasûlü'ne, onun akrabalarına, yetimlere, yoksullara ve yolcuya aittir. Allah her şeye hakkıyla kadirdir"*** (Enfâl 8/41) âyetinde geçen ganimet payıdır. (Çeviren)

75 Ebû Dâvûd, Harâc 20; Nesâî, Fey 1.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o ikisinin (Hz. Osman ve Cübeyr) "Şu Hâşimoğulları'nı Allah *azze ve celle* senin sayende üstün kıldı da bizim Muttaliboğulları'ndan farkımız ne? Zira biz ve onlar nesep itibariyle aynıyız!" şeklindeki sözlerini tepkiyle karşılamaması, Muttaliboğulları'na, nesepleri açısından vermediğine delildir. Çünkü nesep itibariyle onlar gibi olanları mahrum bırakmıştır. Bu sebeple onlara vermiş olması başka bir gerekçeye dayanmaktadır.

Öte yandan Muttaliboğulları dışında, Hâşim'in evladı içerisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hem cahiliye hem de İslâm döneminde muhalefet etmiş olan Ebû Leheb gibiler ile Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında doğup Müslüman olanlar, zekâtın kendilerine haram olması hükmüne dahildirler. Zira bunlar Hâşimoğulları'ndandırlar ve hem cahiliye hem de İslâm döneminde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında yer almış değillerdir. Bu da göstermektedir ki, zekât haramlığının kapsamına, Hâşimoğulları haricinde cahiliye döneminde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında yer alanlar girmemektedir. Söz konusu haramlık hükmü, cahiliye döneminde onun yanında yer alsın veya almasın sadece Hâşimoğulları'na mahsustur. Bu durumda nasıl ki Ebû Leheb'in evladı, Hâşim'in soyundan gelmeleri itibariyle bu kapsamda yer alıyorsa, aynı şekilde Muttaliboğulları da Haşim'in nesebi dışında kalmalarından dolayı bu hükmün kapsamına girmemektedir.

Ayrıca ilim adamları -*Allah hepsine rahmet etsin*- Hâşim b. Abdimenâf soyundan geldikleri için zekât alması haram sayılan kişilerin, zekât toplama işinde görev alarak komisyonlarını/ücretlerini yine oradan almasının caiz olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir kısmı "Böyle bir işte görev almasının dışında ücret olarak herhangi bir şey alması uygun değildir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri olan Ebû Yusuf, bu hususta Ebû Hanîfe ile arasında herhangi bir görüş ayrılığından söz etmemiştir.

Diğer bir kısmı ise şöyle demiştir: "Yaptığı iş karşılığında o zekâttan ücretini almasında bir sakınca yoktur. Nitekim zekât alması helal olmayan zenginin de zekât toplama işinde çalışıp bunun karşılığında ücret almasında herhangi bir sakınca bulunmamaktadır."

Hâşim'in soyu içerisinde daha önce sözünü ettiğimiz konumda bulunan kimselerin, zekât toplama işinde çalışmalarının ve bunun karşılığında ücret

almalarının uygun olmadığı görüşünü savunanların öne sürdüğü delillerden biri şudur:

٧٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عَائِشَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَزِينٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قُلْتُ لِلْعَبَّاسِ: سَلِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَسْتَعْمِلَكَ عَلَى الصَّدَقَةِ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ لأَسْتَعْمِلَكَ عَلَى غُسَالَةِ ذُنُوبِ النَّاسِ.

799- … Abdullah b. Ebî Rezîn'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: (Amcam) Abbâs'a "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, seni zekâtları toplamakla görevlendirmesini talep et" dedim. O da talepte bulundu ancak Allah Rasûlü ***"İnsanların günahlarının yıkandığı kirli suya seni memur tayin etmem"*** buyurdu.[76]

***

Daha önce bu kitabımızda zikrettiğimiz Abdülmuttalib b. Rabîa'nın hadisinde de geçtiği üzere, Abdülmuttalib, el-Fadl b. el-Abbâs ile birlikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip ona, kendilerini zekât memuru olarak tayin etmesini ve diğer memurlar gibi görevlerini yapıp onlar gibi maaş alma taleplerini ilettiklerinde Allah Rasûlü onlara hitaben ***"O, insanların kirleridir"*** buyurmuş ve kendilerine bu görevi vermemişti.[77] Ayrıca Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zekât toplamakla görevlendirdiği Mahzumlu kişinin, zekât malından pay alabilmek için Ebû Râfi'e teklifte bulunduğundan söz edilen rivayette Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Râfi'e hitaben ***"Şüphesiz zekât, Muhammed'e ve Muhammed'in ailesine de haramdır. Ayrıca bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"*** buyurmuştu.[78] Biz biliyoruz ki Ebû Râfi'in o kişiyle birlikte yaptığı görevde alacağı ücret, ancak emeğinin karşılığı olacaktı. Ancak Allah Rasûlü buna rağmen onun, söz konusu emek karşılığında ücret alacağı o zekât toplama görevinde yer almasına engel olmuştur.

Öte yandan bunu mübah sayanların delillerinden biri de Ali b. Ebî Tâlib'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında Yemen'e zekât toplama göreviyle gönderildiğine dair rivayetlerdir. Bunlardan birkaçı şöyle:

76 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 79.

77 Bk. 789 no'lu hadis.

78 Bk. 795 no'lu hadis.

٨٠٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ فِي أُنَاسٍ مَعِي، قَالَ: قَدِمَ عَلِيٌّ مِنْ سِعَايَتِهِ، فَقَالَ لَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِمَ أَهْلَلْتَ يَا عَلِيُّ؟ قَالَ: بِمَا أَهَلَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهِ، قَالَ: فَأَهْدِ وَامْكُثْ حَرَامًا كَمَا أَنْتَ.

800- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah'ı, yanımdaki bir grupla birlikte şöyle derken işittim: Ali, zekât toplama görevini tamamlayarak Allah Rasûlü'nün yanına geldi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Ali! Hangi niyetle ihrama girdin?"*** diye sordu. O da "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse ben de ona niyet ettim" dedi. Bunun üzerine Hz. Peygamber ***"Öyleyse kurbanlık hediye et ve böylece ihramlı olarak kal"*** buyurdu.[79]

٨٠١ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كُرَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ سَعْدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: أَخْبَرَتْنِي زَيْنَبُ امْرَأَةُ أَبِي سَعِيدٍ أَنَّ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ أَخْبَرَهَا، أَنَّهُ كَانَ فِي الرَّهْطِ الَّذِينَ خَرَجُوا مَعَ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مُصَدِّقًا بِالْيَمَنِ، فَسِرْنَا مَعَهُ، فَأَطَلْنَا السَّيْرَ حَتَّى كَلَّ ظَهْرُنَا الَّذِي خَرَجْنَا عَلَيْهِ مِنَ الْمَدِينَةِ، وَرَقَّ، فَسَأَلْنَاهُ أَنْ نُجِمَّ أَبَاعِرَنَا، وَنَرْكَبَ فِي إِبِلِ الصَّدَقَةِ -حَتَّى تُجَمَّ أَبَاعِرُنَا، فَأَبَى ذَلِكَ عَلَيْنَا أَشَدَّ الإِبَاءِ رَحِمَهُ اللهُ وَرَضِيَ عَنْهُ، وَقَالَ: إِنَّمَا لَكُمْ سَهْمٌ كَسِهَامِ الْمُسْلِمِينَ.

801- ... Hâtim b. İsmail'in rivayet ettiğine göre, Sa'd b. İshâk dedi ki: Ebû Saîd'in hanımı Zeyneb'in bana bildirdiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî ona, Ali b. Ebî Tâlib ile birlikte Yemen'e zekât toplamak üzere giden ekibin içinde olduğunu haber vererek şunu anlatmış: "Ali ile birlikte yolculuk yaptık. Fakat yolculuğumuz o kadar uzun sürdü ki Medine'den çıkarken bindiğimiz bineklerimiz yorulmaya ve sırtları aşınıp incelmeye başladı. Bu yüzden biz de ondan develerimiz dinleninceye kadar zekât develerine binme izni istedik. Ancak o -*Allah ona rahmet etsin ve ondan razı olsun*- bize şiddetle karşı çıkarak 'Siz de diğer Müslümanların payları gibi bir paya sahipsiniz (başka bir hakkınız yok)!' dedi."

---

79 Buhârî, Hac 32; Müslim, Hac 141.

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Câbir ve Ebû Saîd'in hadislerinde Ali *radıyallahu anh*'ın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Yemen'e zekât toplama göreviyle gönderildiği görülmektedir. Kuşkusuz Ali'nin yaptığı bu iş, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onu bu vazifeye getirmesi sebebiyle olmuştur." Söz konusu görüş sahipleri, daha önce bahsettiğimiz görüşlerine delil olarak bu rivayeti kullanmışlardır.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için, öne sürdükleri görüşler arasında tercihe şayan kanaatin hangisi olduğuna baktığımızda şunu gördük: Zekât toplama görevini mekruh sayanlar, bizzat görevin kendisinden dolayı bunu kerih görmüş değillerdir. Nasıl mekruh sayılsın ki? Zira Allah *azze ve celle*'nin bu konuda indirmiş olduğu ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin. Ve onlar için dua et. Çünkü senin duan onlar için sükûnettir (onları yatıştırır)..."***[80] âyetine göre bizatihi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu görevi üstlenmiş ve zekâtları ona getirdikleri zaman onlar için dua etmesi emredilmiştir. Nitekim İbn Ebî Evfâ da oğlunun zekâtını getirip Allah Rasûlü'ne verdiğinde o, ***"Allahım, Ebû Evfâ'nın ailesine salât eyle!"*** demiştir. Biz bu rivayeti bu kitabımızın Namaz Bölümü'nde isnadıyla zikretmiştik.[81] Bu durumda zekât işinde görev almanın mekruh oluşu, sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup olmakla ilgili değil, bu görevden dolayı ücret alma talebiyle alakalıdır.

Bu itibarla ücret alma niyet ve talebi bulunmayan zekât toplama görevi mekruh sayılmaz. Bu mesele bizzat Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* açısından böyle olduğuna göre, onun dışındaki halife ve valileri için de aynı şekilde geçerlidir. Dolayısıyla konuyla ilgili rivayetlerdeki problemleri bu yaklaşımla düzeltmek ve Ali *radıyallahu anh*'ın zekât toplama görevini yürütmesini, kendisinin ücret alma niyet ve talebinin olmadığı bir görev olarak yorumlamak gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu görevi yürütmüş ve herhangi bir ücret almadan, zekât vermekle yükümlü olanlardan zekâtlarını alıp hak sahiplerine vermiştir. Böylece sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup birinin, herhangi bir ücret talep etmeksizin, zekât toplama görevinde bulunmasının mübah olduğu ve Hâşimoğulları'na mensubiyetten dolayı bu görevine karşılık ücret almasının haram olduğu hususu

80 Tevbe 9/103.

81 Bk. 313 no'lu hadis.

netlik kazanmakta, dolayısıyla bu konuda naklettiğimiz rivayetler de doğru anlaşılmış olmakta ve birbirleriyle çelişmemektedir.

Ancak zengin birinin zekât toplama göreviyle görevlendirilmesinin ve bu görevinden dolayı ücret almasının caiz olduğunu öne sürerek (Hâşimoğulları'nın da) bu ücreti alabileceklerini savunanların yaklaşımlarındaki benzeyen faktör ile kendisine benzetilen husus birbirinin aynı değildir. Çünkü sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup olmayan bir zenginin, fakirleşerek zekât almayı hak edecek bir duruma düşmesi mümkün olabildiği gibi zekât toplama görevinden dolayı ondan bir pay alması da caizdir. Oysa Hâşimoğulları'na mensup birinin fakir olsa bile bu fakirliğinden dolayı zekât alması caiz olmadığı gibi onu toplama görevinden dolayı zekât alması da caiz değildir.

Öte yandan Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından Yemen'e, sadece zekât toplama görevi için değil, onun dışındaki yargı gibi görevler için de tayin edilmiştir. Şöyle ki:

٨٠٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سِنَانٌ النَّحْوِيُّ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُبْشِيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّكَ بَعَثْتَنِي إِلَى قَوْمٍ شُيُوخٍ، ذَوِي سِنٍّ، وَإِنِّي أَخَافُ أَنْ لَا أُصِيبَ، فَقَالَ: اللهُ عَزَّ وَجَلَّ يُثَبِّتُ لِسَانَكَ، وَيَهْدِي قَلْبَكَ.

802- ... Ebû İshâk'ın Amr b. Hubşî'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdiğinde ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Siz beni yaşı ilerlemiş, ihtiyarlardan oluşan bir topluluğa gönderiyorsunuz" dedim. O da bana ***"Allah azze ve celle senin dilini sabit kılacak ve yüreğini doğruya eriştirecektir"*** buyurdu.[82]

٨٠٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ حَارِثَةَ بْنِ مُضَرِّبٍ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، فَقُلْتُ: إِنَّكَ بَعَثْتَنِي إِلَى قَوْمٍ أَسَنَّ مِنِّي وَكَيْفَ أَقْضِي؟ فَقَالَ: اذْهَبْ فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَهْدِي قَلْبَكَ، وَيُثَبِّتُ لِسَانَكَ.

82 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 83.

803- ... Yine Ebû İshâk'ın Hârise b. Mudarrib'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdiğinde ona "Siz beni, benden daha yaşlı bir topluluğa gönderiyorsunuz. Ben (onlar arasında) nasıl hüküm vereceğim?" dedim. Bana ***"Git! Şüphesiz Allah azze ve celle yüreğini doğruya eriştirecek ve dilini sabit kılacaktır"***[83] buyurdu.

٨٠٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، وَزَائِدَةُ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ مُعَاذٍ كُلُّهُمْ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ حَنَشٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا تَقَاضَى إِلَيْكَ الرَّجُلَانِ، فَلَا تَقْضِ لِلْأَوَّلِ حَتَّى تَسْمَعَ مَا يَقُولُ الْآخَرُ، فَإِنَّكَ إِذَا سَمِعْتَ ذَلِكَ عَرَفْتَ كَيْفَ تَقْضِي، قَالَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: فَمَا زِلْتُ قَاضِيًا بَعْدُ. وَزَادَ سُلَيْمَانُ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يُثَبِّتُ لِسَانَكَ وَيَهْدِي قَلْبَكَ.

804- ... Şerik, Zâide ve Süleyman b. Muâz'ın Simâk b. Harb yoluyla Haneş (b. el-Mu'temir)'den rivayet ettiklerine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana şöyle buyurdu: ***"İki adam, aralarında karar vermen için sana müracaat etmişse sakın birinin söylediklerini dinlemeden ötekinin lehinde karar verme. Zira eğer ötekini de dinlersen nasıl hüküm vereceğini bilirsin."*** Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "O günden bu yana kadılık görevini sürdürürüm." (Hadisin ravisi) Süleyman şu ilavede bulundu: Bu hadise göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali *radıyallahu anh*'a şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle senin dilini sabit kılacak ve yüreğini doğruya eriştirecektir."***[84]

٨٠٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ حَنَشٍ، قَالَ: قَالَ عَلِيٌّ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى الْيَمَنِ، وَأَنَا حَدِيثُ السِّنِّ، فَقُلْتُ: بَعَثْتَنِي وَأَنَا حَدِيثُ السِّنِّ، وَلَا عِلْمَ لِي بِالْقَضَاءِ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ هَادٍ قَلْبَكَ وَلِسَانَكَ، فَإِذَا جَلَسَ إِلَيْكَ الْخَصْمَانِ فَلَا تَقْضِ لِلْأَوَّلِ حَتَّى تَسْمَعَ كَلَامَ الْآخَرِ، فَمَا شَكَكْتُ فِي قَضَاءٍ بَعْدُ.

83 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 88.

84 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 143.

805- … Şerîk b. Abdullah'ın, Simâk yoluyla Haneş'ten rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: Yaşım küçük olduğu hâlde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Yemen'e gönderdi. Ben de "Yaşım küçük olduğu hâlde beni gönderiyorsunuz ve benim kaza (yargı) görevinin nasıl yapılacağı hakkında hiçbir bilgim yok" dedim. Bunun üzerine ***"Allah azze ve celle senin yüreğini ve dilini doğruya iletecektir. Eğer iki davacı sana müracaat ederse, sakın diğerinin sözünü dinlemeden ötekinin lehine karar verme"*** buyurdu. (Ali dedi ki:) "Ondan sonra hiçbir davada tereddüde kapılmadım."[85]

***

(Yemen ile ilgili olarak Hz. Ali'ye verilen görevlerden) biri de madenlerin idaresidir. Şöyle ki:

٨٠٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ أَبِي سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ عَلِيًّا إِلَى الْيَمَنِ، فَبَعَثَ إِلَيْهِ بِذَهَبٍ مِنْ تُرْبَتِهَا، فَقَسَمَهَا رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَرْبَعَةٍ، بَيْنَ الْأَقْرَعِ بْنِ حَابِسٍ، وَعُيَيْنَةَ بْنِ بَدْرٍ، وَزَيْدِ الْخَيْلِ الطَّائِيِّ، وَعَلْقَمَةَ بْنِ عُلَاثَةَ الْعَامِرِيِّ، ثُمَّ أَحَدِ بَنِي كِلَابٍ، فَغَضِبَتْ قُرَيْشٌ، فَقَالَتْ: يُعْطِي صَنَادِيدَ أَهْلِ نَجْدٍ وَيَدَعُنَا، فَقَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا أَعْطَيْتُهُمْ أَتَأَلَّفُهُمْ.

806- … Abdurrahman b. Ebî Nu'm'un[86] Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ali'yi Yemen'e gönderdi. Ali de Allah Rasûlü'ne henüz toprağından ayıklanmamış bir altın parçası gönderdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onu dört kişi arasında paylaştırdı: el-Akra' b. Hâbis, Uyeyne b. Bedr, Zeyd el-Hayl et-Tâî ve Kilâboğulları'ndan Alkame b. Ulâse el-Âmirî. Kureyşliler bu duruma öfkelendiler ve "Necid ahalisinin büyüklerine veriyor da bizleri bırakıyor" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ben onlara, gönüllerini kazanmak için veriyorum."***[87]

---

85 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 111.

86 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abdurrahman b. Nuaym" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

87 Buhârî, Enbiya 9; Müslim, Zekât 143.

Yine (Hz. Ali'ye verilen görevlerden biri) o bölge ahalisinin kâfirlerine karşı yapılan savaşın sevk ve idaresiydi. Nitekim;

٨٠٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عِمْرَانَ الطَّبَرَانِيُّ، الْمَعْرُوفُ بِابْنِ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عُيَيْنَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ بُرَيْدَةَ، قَالَ: غَزَوْتُ مَعَ عَلِيٍّ الْيَمَنَ، فَرَأَيْتُ مِنْهُ جَفْوَةً، فَقَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ عَلِيًّا فَتَنَقَّصْتُهُ، فَرَأَيْتُ وَجْهَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَتَغَيَّرُ، فَقَالَ: يَا بُرَيْدَةُ أَلَسْتُ أَوْلَى بِالْمُؤْمِنِينَ مِنْ أَنْفُسِهِمْ؟، فَقُلْتُ: بَلَى يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: مَنْ كُنْتُ مَوْلَاهُ فَعَلِيٌّ مَوْلَاهُ.

807- ... Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, İbn Büreyde şöyle demiştir: Ali ile birlikte Yemen'e karşı gazveye çıkmıştım. Ali'nin biraz sert davrandığına şahit oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelince Ali'den bahsederek onu eleştirdim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yüzünün değiştiğini gördüm. Sonra da bana ***"Ey Büreyde! Ben mü'minlerin nazarında, kendi canlarından daha öncelikli değil miyim?"***[88] diye sordu. Ben de "Tabii ki ey Allah'ın Rasûlü, öylesiniz" cevabını verdim. Bunun üzerine ***"Ben kimin velisi isem, Ali de onun velisidir"***[89] buyurdu.

Bütün bu zikrettiklerimiz Ali *radıyallahu anh*'ın, zekâtların toplanması görevi de dahil olmak üzere birçok vazifeyi yürütmek üzere Yemen'e gönderildiğini göstermektedir. Ali *radıyallahu* anh, bu görevleri yerine getirme konusunda tıpkı Hâşimoğulları'ndan bir halife gibi sayılır. Söz konusu halife, kendi sorumluluğundaki zekât toplama görevini ifa etmek üzere, kendi soyundan olmayan birini tayin ederek ona oradan pay ayırabilir. Ancak bizzat kendisi bu işi yürütmek istiyorsa hiçbir ücret ve karşılık beklemez ve bu vazifelerin dışında kalan görevlerden elde ettiği rızkın yanı sıra savaş yoluyla kazandığı ganimetteki payla ve akrabalık (zevi'l-kurba) payı ile yetinir.

Sözünü ettiğimiz Hâşimoğulları'na mensup birinin zekât toplama görevine karşılık ücret almasını caiz görenlerin lehine birileri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Berîre'ye sadaka olarak verilmiş olan hediyeden yemesi

---

88 Ahzab 33/6. âyetine telmihen. (Çeviren)

89 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 347.

hâdisesini ve bu mesele kendisine "Siz sadaka yemiyordunuz" sözüyle hatırlatılınca da ***"O, ona (Berire'ye) verilmiş bir sadakadır ancak bizim için bir hediyedir"*** şeklindeki cevabını delil olarak kullanmak suretiyle "Aynı şey Hâşimoğulları'na mensup zekât toplama görevini yürüten birinin, kendisinden zekât alınan kimseden ücret alması meselesi için de geçerlidir. O görevi yürüten için bu bir ücret sayılır" tarzında yorumlarsa, ona şöyle cevap verilir:

Bu mesele, senin benzettiğin duruma benzememektedir. Çünkü zekât memurluğu yapan kimsenin ücreti zekâttan verilir ve bu ücret, artık o zekâtı veren kimsenin mülkünden çıkarak başka hiçbir aracı unsur olmaksızın, doğrudan o memurun mülküne girmiş sayılır. Ancak zekâtın bizatihi kendisinin memura temlik suretiyle verilmesi haramdır. Zira o, memura temlikinin haram olması itibariyle "zekât" sayılmaktadır. Berîre'ye sadaka olarak verilenleri ise Berîre, bizzat kendisine sadaka olarak verilmiş olması dolayısıyla mülk edinmiştir. Bu itibarla ona o sadakayı verenin mülkünden çıkarak kendi mülkiyetine girmiş olmakta, daha sonra da Berîre'nin kendisi onu hediye etmek istediği kimseye hediye etmiş bulunmaktadır. Nihayetinde o hediyeyi alan kimse de o malı bir hediye olarak mülk edinmiş olmaktadır.

Bu noktada o sadakayı verenin mülkünden bu şekilde çıkışı ile Berîre'nin onu hediye olarak verdiği kimsenin mülkiyetine geçişi arasındaki süreçte söz konusu mülkiyet Berîre'nin elinde olmaktadır. Dolayısıyla sadaka olarak aldığı ve başkasına hediye ettiği malın, ilgili kimsenin mülkiyetine geçişi, daha önceden tahakkuk edip kesinleşmiş bir husustu. Ancak zekât memurunun bizzat o zekâttan alacağı ücrete mâlik olması, o zekâtın, zekâtı verenin mülkünden tamamen çıkıp ayrışmasından öncedir. Yani memurun o ücrete malik olmasından dolayı, söz konusu ücretin, hiçbir aracı unsur olmaksızın, doğrudan zekât verenin mülkünden çıkışı kesinleşmektedir.

Ayrıca ilim adamları, altın ve gümüşlerin zekâtlarıyla ilgili olarak, bizzat imamın (İslâm devlet reisinin) bu görevi üstlenerek Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği sınıflara vermesi mi, yoksa bu işi sahiplerine bırakarak Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği yerlere vermelerine müsaade edilmesi mi gerektiği hususunda ihtilaf etmişlerdir.

Çoğunluğun kanaatine göre imam, bizzat bu görevi üstlenerek Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara verebilir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimsemektedirler.

Diğer bir kısmı ise "Aksine imam, altın ve gümüş sahiplerine, yükümlü oldukları zekâtları, Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği yerlere vermelerine müsaade etmelidir" diyerek bu görüşlerini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadislerle delillendirmişlerdir:

٨٠٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، وَالْحِمَّانِيُّ، قَالاَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ جَدِّهِ أَبِي أُمِّهِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ عُشُورٌ، إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى أَهْلِ الذِّمَّةِ.

808- … Harb b. Ubeydullah'ın,[90] anne tarafından dedesinden,[91] onun da babasından rivayet ettiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müslümanların üzerine öşür yoktur. Öşür sadece zimmet ehlinedir."*** [92]

٨٠٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ حَمَّادِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ أَبِي الْعَاصِ: أَنَّ وَفْدَ ثَقِيفٍ قَدِمُوا عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ لَهُمْ: لاَ تُحْشَرُوا وَلاَ تُعْشَرُوا.

809- … Hammâd b. Seleme'nin Humeyd kanalıyla el-Hasan'dan rivayet ettiğine göre, Osman b. Ebi'l-Âs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* huzuruna gelen Sakîfli heyete şöyle buyurdu: ***"(Belli bir süreye kadar) cihad seferberliğine çağrılmayacaksınız (lâ tuhşerû) ve sizden öşür (zekât) alınmayacak (lâ tu'şerû)."***[93]

90 Buradaki "Ubeydullah" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

91 Eserin yazma nüshasında "an ceddihi an ebî ümmihi: dedesinden, o da annesinin babasından" şeklinde ikinci bir "an" kaydının eklenmesinden kaynaklanan bir yazım yanlışı vardır. Basılı nüshada ise "an ebî ümmihî" ibaresindeki hata, "an ebî emetin/ümmetin" tarzında daha da büyümüştür. Doğrusu çevirdiğimiz şekildedir. (Çeviren)

92 Ebû Dâvûd, İmâre 33; Tirmizî, Zekât 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 474, IV, 322. Tirmizî'nin açıklamasına göre buradaki "öşür"den maksat, Müslümanların onda bir veya yirmide bir oranında ödemek durumunda oldukları zekât türü değil, gayr-i müslimlerden alınan cizye, baş vergisidir. Çünkü bu vergi Müslümandan alınmaz. (Çeviren)

93 Ebû Dâvûd, İmâre 26; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 218.

İbn Seleme dedi ki: "Buradaki ***'lâ tuhşerû,'*** 'lâ tüclebû (cihada celbiniz yapılmayacak)' anlamındadır."

٨١٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ الْبَجَلِيِّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ نُفَيْلٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا مَعْشَرَ الْعَرَبِ، احْمَدُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِذْ رَوَّحَ عَنْكُمُ الْعُشُورَ.

810- ... İbrahim b. el-Muhâcir el-Becelî'nin Amr b. Hureys'den rivayet ettiğine göre, Saîd b. Zeyd b. Amr b. Nufeyl dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ey Araplar! Üzerinizden öşrü kaldırdığı için Allah azze ve celle'ye hamd edin."***[94]

٨١١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْرَائِيلَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ رَجُلٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ حُرَيْثٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

811- ... Yine İbrahim b. el-Muhâcir'in bir adam yoluyla Amr b. Hureys'ten rivayet ettiğine göre, Saîd b. Zeyd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle buyurken dinledim" deyip bu hadisin aynısını zikretti.[95]

***

(Birinci görüş sahipleri) dediler ki: "Bizim kanaatimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* imamların insanlardan alma görevini üstlendikleri öşürleri, Müslümanlardan kaldırmış değildir."

(Buna karşılık diğer görüş sahipleri) "Ancak bu hususta İbn Ömer'den gelen bir rivayet de bulunmaktadır" diyerek şunu nakletmişlerdir:

٨١٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عُمَرَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: قُلْتُ لابْنِ عُمَرَ: أَكَانَ عُمَرُ يَعْشُرُ الْمُسْلِمِينَ؟ فَقَالَ: لا.

---

94 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 190.

95 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 190.

812- … Süfyân'ın Amr'dan rivayet ettiğine göre, Müslim b. Yesâr dedi ki: Ben İbn Ömer'e "Ömer Müslümanlardan öşür alır mıydı?" diye sordum. "Hayır" dedi.[96]

***

Birinci görüş sahiplerinin lehine ve diğerlerinin aleyhine olan delillerden biri de şudur: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müslümanlardan kaldırmış olduğu öşürler, cahiliye toplumunda yürülükte olan "meks" vergisidir.[97] Nitekim Ukbe b. Âmir'in hadisinde de bundan bahsedilmektedir:

٨١٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ شِمَاسَةَ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ عَامِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لا يَدْخُلُ الْجَنَّةَ صَاحِبُ مَكْسٍ.

813- … Abdurrahman b. Şimâse'nin rivayet ettiğine göre, Ukbe b. Âmir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Meks sahibi cennete giremez."***[98] Burada öşür vergisi toplayan görevli (âşir) kastedilmiştir.

***

İşte bu ümmetten kaldırılan öşür budur, başkası değil.

Nitekim Harb b. Ubeydullah'tan es-Sevrî ve Hammâd b. Seleme kanalıyla gelen hadiste de bu manaya gelen lafızlar rivayet edilmiştir:

٨١٤- حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ الثَّقَفِيِّ، عَنْ خَالٍ لَهُ مِنْ بَكْرِ بْنِ وَائِلٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنِ الإِبِلِ وَالْغَنَمِ أَعْشِرُهَا؟ قَالَ: إِنَّمَا الْعُشُورُ عَلَى الْيَهُودِ وَالنَّصَارَى، وَلَيْسَ عَلَى الْمُسْلِمِينَ.

96 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 139.

97 Meks: Alınan haksız vergi. Sultanın avanelerinin alışveriş sırasında aldıkları haraç. Ticaret mallarından öşür ve bac namıyla alınan vergi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 285. (Çeviren)

98 Ebû Dâvûd, Harâc 7; Dârimî, Zekât 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 143.

814- ... ***Süfyân'ın Atâ b. es-Sâib kanalıyla Harb b. Ubeydullah es-Sekafî'den, onun da Bekir b. Vâil oğullarına mensup bir dayısından rivayet ettiğine göre, dayısı dedi ki: Nebî*** *sallallahu aleyhi ve sellem'e* ***geldim ve ona "deve ve davarlardan öşür alayım mı?" diye sordum. O da şöyle buyurdu: "Öşürler yalnızca Yahudi ve Hıristiyanlar için geçerlidir. Müslümanların öşür yükümlülüğü yoktur."***[99]

٨١٥- حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ حَرْبِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَخْوَالِهِ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اسْتَعْمَلَهُ عَلَى الصَّدَقَةِ، وَعَلَّمَهُ الإِسْلامَ، وَأَخْبَرَهُ بِمَا يَأْخُذُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كُلُّ الإِسْلامِ عَلِمْتُهُ إِلا الصَّدَقَة، فَأَعْشِرُ الْمُسْلِمِينَ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا يَعْشِرُ الْيَهُودُ وَالنَّصَارَى.

٨١٥- ... ***Hammâd b. Seleme'nin Atâ b. es-Sâib yoluyla Harb b. Ubeydullah es-Sekafî'den, onun da dayılarının birinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***onu (dayısını) zekât toplamak üzere görevlendirmiş ve ona İslâm'ı öğreterek, alacağı şeyleri bildirmişti. Bunun üzerine dayısı "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben zekât dışında İslâm'ın her şeyini öğrendim. Müslümanlardan öşür alayım mı?" diye sordu. Rasûlullah*** *sallallahu aleyhi ve sellem* ***de "Sadece Yahudi ve Hıristiyanlar öşür vergisine tabidirler" buyurdu.***[100]

***

Bu da gösteriyor ki ilk hadiste sözü edilen "öşür"den kasıt, zekât dışında bir şeydir. Nitekim Yahya b. Âdem, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sadece Yahudi ve Hıristiyanlar öşür vergisine tabidirler"*** sözünü, "Yahudi ve Hıristiyanların ödemekle yükümlü oldukları ve karşılığında ecir alamayacakları cizye" olarak yorumlamaktadır. Müslümanlardan alınan zekât ise kendileri için bir arınma sebebi olup onun sayesinde ecir kazanırlar. Onun kanaatine göre, Müslümanlardan kaldırılan vergi, insanlardan alınan ve karşılığında ecir alamadıkları şeydir. Muvaffakiyet Allah'tandır.

---

99 Ebû Dâvûd, Harâc 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 474, IV, 322; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 32.

100 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 32; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 335. Benzer bir sened ve metin için bk. Ebû Dâvûd, Harâc 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 474, IV, 322.

İbn Ömer'in sözü olarak aktardığımız "Hz. Ömer'in Müslümanlardan öşür almadığını" bildiren rivayetteki öşürden maksat ise, bu ümmetten kaldırılan ve yine bu bölümde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz hadise göre Yahudi ve Hıristiyanlara uygulanan "öşür" vergisidir, malların zekâtı değil. Bunun delili ise şöyledir:

٨١٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ مُعَاذٍ الْعَنْبَرِيُّ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: أَرْسَلَ إِلَيَّ أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، فَأَبْطَأْتُ عَنْهُ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيَّ فَأَتَيْتُهُ، فَقَالَ: إِنْ كُنْتُ لأَرَى أَنِّي لَوْ أَمَرْتُكَ أَنْ تَعَضَّ عَلَى حَجَرٍ كَذَا وَكَذَا ابْتِغَاءَ مَرْضَاتِي أَخْبَرْتُ لَكَ خَيْرَ عَمَلِي فَكَرِهْتَهُ، أَوْ أَكْتُبُ لَكَ سُنَّةَ عُمَرَ، قَالَ: قُلْتُ: اكْتُبْ لِي سُنَّةَ عُمَرَ، قَالَ: فَكَتَبَ، مِنَ الْمُسْلِمِينَ مِنْ كُلِّ أَرْبَعِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمًا، وَمِنْ أَهْلِ الذِّمَّةِ مِنْ عِشْرِينَ دِرْهَمًا دِرْهَمًا، وَمِمَّنْ لا ذِمَّةَ لَهُ مِنْ كُلِّ عَشَرَةِ دَرَاهِمَ دِرْهَمًا، قَالَ: قُلْتُ: مَنْ لا ذِمَّةَ لَهُ؟ قَالَ: الرُّومُ كَانُوا يَقْدَمُونَ مِنَ الشَّامِ.

816- ... İbn Avn'ın rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: Enes b. Mâlik, yanına gitmem için bana haber yolladı. Ben biraz gecikince tekrar haber gönderdi. Yanına vardığımda şunları söyledi: "Ben senin, şöyle şöyle bir taşa dişlerinle sıkıca tutunmanı emretsem sırf benim hatırım için onu bile yapacağını düşünüyordum. Ne var ki senin için en hayırlı bir görevi tercih etmeme rağmen sen bunu kabul etmemişsin. Bu hususta Ömer'in sünnetini yazmamı ister misin?"

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: "Evet bana Ömer'in sünnetini yazıver" dedim.

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: O da bunun üzerine "Müslümanlardan, her kırk dirhemden bir dirhem al. Zimmet ehlinden de her yirmi dirhemden bir dirhem al. Zimmet ehlinden olmayanlardan ise on dirhemden bir dirhem al" diye yazdı.

(Enes b. Sîrîn) dedi ki: "Zimmet ehli olmayanlar kimlerdir?" diye sordum. "Şam'dan gelmekte olan Rumlardır" cevabını verdi.[101]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh*'ın sünnetinden biri de Enes'in hadisinde de işaret edildiği üzere Müslümanların gümüşlerinden (dirhem) zekât almaktı. Bu da gösteriyor ki onun Abdullah b. Ömer'in hadisinde de almadığı

101 Ebû Ubeyd, *Emvâl*, II, 204; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IX, 210.

ifade edilen "öşür" vergisi, cahiliye döneminde olanıdır. Ancak İslâm geldikten sonra Müslümanlardan, kendileriyle arınıp temizlenecekleri zekâtları alınmıştır.

Ayrıca Enes b. Mâlik'in Ömer *radıyallahu anh* ile ilgili olarak aktarmış olduğu bu rivayetten de anlaşıldığı kadarıyla, Ömer *radıyallahu anh* bu uygulamayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbının da bulunduğu bir ortamda yürürlüğe koymuş ve hiç kimse ona bu hususta itiraz etmemiş ve karşı çıkmamıştır. Bu durum, diğer ashâbın da bu konuda ona uyduklarını gösterir. Kaldı ki onun bu uygulamasını onaylayanlar arasında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Müslümanlara öşür yoktur"*** hadisini işitenler de vardı.

O hâlde nasıl olur da birileri "Ümmetin idarecisi, altın ve gümüşün zekâtlarım alma yetkisine sahip değildir" diyebilir ki? Çünkü Yüce Allah, Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ***"Onların mallarından sadaka (zekât) al; bununla onları (günahlardan) temizlersin, onları arıtıp yüceltirsin..."***[102] buyurmuştur. Allah Teâlâ, Rasûlü'ne Müslümanlardan bu zekâtları alma emrini vermesine rağmen ona, Müslümanlara bu zekâtları hak edenlere vermelerini emretmesi yönünde bir emirde bulunmamıştır.

Ayrıca Allah *azze ve celle* ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere, (zekât toplayan) memurlara..."*** buyurmaktadır. Burada zekât toplayanların görevi, zekâtları insanlardan alıp Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara vermek üzere imamlara takdim etmektir.

Üstelik bu noktada birilerinin, hiçbir delile dayanmaksızın, hayvanların zekâtı ile zirâî mahsullerin zekâtı ve altın ve gümüşün zekâtları arasında ayrıma giderek, imamlara söz konusu hayvan ve ziraat ürünlerinin zekâtını alma selahiyetini tanırken, altın ve gümüşün zekâtını alma yetkisini tanımaması nasıl mümkün olabilir?

Muvaffakiyet Allah'tandır.

---

102 Tevbe 9/103.

İNSANLAR ÜZERİNDE HÂKİMİYET KURUP ONLARDAN MALLARININ ZEKÂTLARINI ALMAYA KALKIŞAN HÂRİCÎLER

Bir grup müteevvil[103] Hâricî, bir topluluk üzerinde hakimiyet kurarak onlardan mallarının zekâtlarını alacak olsalar, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle demişlerdir: Bu durumda zekâtı veren kişilerin zekâtı geçerlidir. Çünkü ehl-i adl'in[104] onları, Hâricîler'den koruması gerekirdi. Şu kadar var ki adı geçen âlimler, Hâricîler'e zekâtlarını veren söz konusu kişilerin, (ferdî planda) Rableri'ne karşı kulluk vazifelerinin ve samimiyetlerinin bir gereği olarak, -ehl-i adl'in imamına teslim edilmek veya Yüce Allah'ın verilmesini emrettiği sınıflara dağıtılmak üzere- zekâtlarını yeniden ödemelerini müstehap saymışlardır.

Ayrıca şunu da söylemektedirler: "Eğer Hâricîler, biraz önce ifade ettiğimiz şekliyle ehl-i adl üzerinde hakimiyet kurmadan onlardan zekâtlarını almaya kalkışsalar ve ehl-i adl de onların bu yaptıklarına boyun eğerek zekâtlarını onlara teslim etse, bu durumda verdikleri zekâtlar geçersiz sayılır. Bu sebeple zekâtı, Allah *azze ve celle*'nin verilmesini emrettiği sınıflara yeniden vermeleri veya (meşru devletin) imamına teslim etmeleri gerekir."

Bu aktardıklarımızı bize Muhammed, Ali'den, o Muhammed'den, o da Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir. Ayrıca Muhammed bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir. Üstelik bu konuda İbn Ömer'in sözünden de daha önce bahsetmiştik. Şöyle ki:

٨١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ حِبَّانَ، أَوْ حَيَّانَ السُّلَمِيِّ، شَكَّ ابْنُ مَرْزُوقٍ، وَقَالَ: قُلْتُ لابْنِ

103 Müteevvil: Lafzı, zahir manasından alarak bir delile dayanmak suretiyle muhtemel olduğu başka bir manaya yoran kimse. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 351. (Çeviren)

104 Burada "ehl-i adl"den kasıt, salt "adil insanlar" değil, Hâricîler gibi meşru İslâm devletine isyan eden ehl-i bağy'in dışında kalan ve meşru İslâm idaresini temsil eden insanlardır. (Çeviren)

عُمَرَ: يَجِيئُنِي مُصَدِّقُ ابْنِ الزُّبَيْرِ، فَيَأْخُذُ صَدَقَةَ مَالِي، وَيَجِيئُنِي مُصَدِّقُ نَجْدَةَ فَيَأْخُذُ، قَالَ: أَيَّهُمَا أَعْطَيْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

817- İbrahim b. Merzûk'un bize, Affân > Hammâd b. Seleme > Humeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, Hibbân veya Hayyân es-Sülemî (İbn Merzûk bu isimde tereddüt etmiştir) dedi ki: İbn Ömer'e "Bir yandan İbnü'z-Zübeyr'in zekât toplayan memuru gelip malımın zekâtını alıyor, öbür yandan da Necde'nin[105] memuru gelip zekât alıyor, (hangisi geçerlidir?)" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Hangisine verirsen ver, geçerli sayılır."[106]

İbn Seleme dedi ki: "Buradaki ismin doğrusu 'Hayyân es-Sülemî' olup bu kişi tâbiînin seçkin şahsiyetlerinden biridir."

105 Necde el-Harûrî olarak da bilinen Hanîfeoğulları'ndan Necde b. Âmir el-Harûrî (ö. 69/688) Hâricîler'in bir kolu olan Harûrîye'nin "en-Necdiyye Fırkası"nın başını çekmiştir. Birtakım görüşleri sebebiyle Hâricîler'den ayrılmış olan Necde, Hicrî 66 senesinde Abdullah b. ez-Zübeyr'in halifeliğini ilan ettiği günlerde, kalabalık bir kitleyi de peşinden sürükleyerek Bahreyn taraflarına yerleşmiş ve kendine "Emirü'l-mü'minîn" sıfatını yakıştırmıştır. Valileri ile birlikte Bahreyn ve Yemâme civarında yaklaşık beş yıl boyunca hüküm sürdükten sonra Mus'ab b. ez-Zübeyr'in gönderdiği ordularla hezimete uğratılmıştır. Kaynaklar, İbn Ömer gibi sahâbîlerin Necde'nin arkasında namaz kıldıklarını belirtmektedir. Bilgi için bk. Zirikli, *el-A'lâm*, VIII, 10. (Çeviren)

106 İbn Zencûye, *Emvâl*, s. 1215.

ZEKÂTLARI, ZEKÂTIN VERİLEBİLECEĞİ SINIFLARDAN BİRİNE VERMEK

Bu kitabımızda daha önce ***"Zekâtlar, Allah'tan bir farz olarak ancak, fakirlere, miskinlere..."*** âyetiyle ilgili olarak ilim adamlarının te'villerini zikretmiş olmamıza rağmen, burada biraz daha ayrıntıya girmek maksadıyla konuyu yeniden ele alma ihtiyacı hissetmekteyiz. Şöyle ki: Şâfiî *radıyallahu anh*, sekiz sınıf zekât ehline içinde bulundukları duruma uygun şekilde ödeme yapılması gerektiğini savunarak şöyle demektedir: "Fakirlere, miskinlere ve borçlulara fakirlik veya meskenet ve borçluluk durumları ölçüsünde zekât verilir; yolda kalmışlara (memleketlerine) ulaşabilecekleri kadar, zekât memuruna da -kendisinden zekât alınan ve kendisine zekât verilenin yararı dikkate alınarak- ona yetecek şekilde, mükâteb kölelere ise azad olabilecekleri miktarda verilir. Diğer bir ifadeyle hiçbir sınıfa, içinde bulunduğu durumdan kurtarıp başka bir statüye çıkaracak oranda bir pay verilemez. Dolayısıyla fakir ve miskine, onları fakirlik ve meskenetten kurtarıp zengin olmalarını sağlayacak miktarda bir pay verilemeyeceği gibi borçluya da onu borçlarından tamamen kurtararak elinde fazladan bir miktarın kalmasını temin edecek bir pay da verilemez. Keza yolda kalmışa da kendini ailesine, yuvasına kavuşturacak miktardan daha fazlası verilmemelidir."

Şâfiî *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: "Bu sınıflardan herhangi birine verilmesinde sakınca yoktur" diyenler, aslında "Filanca, filanca ve falancaya vasiyette bulunan yahut filanca, filanca ve falancaya (malımın) üçte birini vasiyet ediyorum" diyen bir adamla ilgili kanaatlerinde de (farklı bir görüş belirtmeleri gerekirken) böyle davranmamışlardır. Zira bu tür bir vasiyette bulunan kişinin bıraktığı ve üçe bölünen malın tamamı nasıl ki içlerinden sadece birine bırakılamazsa, aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin âyette sözü edilen sınıflar için ayırdığı paylar da, bunlardan sadece bir sınıfa verilemez.

(Şâfiî devamla) dedi ki: "Kulların bağışladıkları şeylerde durum söylediğimiz gibi olduğuna göre, Allah *azze ve celle*'nin bağışladıklarında böyle olması daha uygun ve önceliklidir."

(Şâfiî'nin) görüşünün bizzat lafızları böyle olmasa da manası budur.

Ancak birinci görüş sahiplerinin lehine ve Şâfiî'nin aleyhine olmak üzere, onun kullandığı vasiyet deliline karşı şöyle bir delil öne sürülmüştür:

Filanca, filanca ve falancaya vasiyet edilen mal, aralarında hiçbir farklılık gözetilmeksizin eşit bir biçimde paylaştırılır. Oysa Allah *azze ve celle*'nin zekât âyetinde sözü edilen sınıflara verilmek üzere farz kıldığı zekâtlar böyle değildir. Çünkü o hususta birbirlerinden farklı seviyededirler. Şöyle ki: Allah Teâlâ'nın zikrettiği sınıfların her birine (Şâfiî'nin de belirttiği gibi) ilgili âyetteki konumları ölçüsünde verilir. Buna karşılık bahsi geçen vasiyet meselesinde, kendisine vasiyette bulunulan kişilerden (mûsâ leh) birisi, vasiyette bulunandan (mûsî) önce ölecek olsa, vasiyetten çıkmış olur ve hayatta kalması hâlinde hak ettiği pay diğerlerine verilmez. Hâlbuki zekât âyetinde geçen sekiz sınıftan biri, müellefe-i kulûbda olduğu gibi ortadan kalkacak olsa ve o sınıftan tek bir kişi bile kalmasa, -ortadan kalkmadan önceki- mevcut payları kaybolmaz ve bunlar, diğer zekât paylarının verildiği yerlere devredilir.

Bu da gösteriyor ki eğer Yüce Allah'ın, zekât âyetinde zikredilen sınıflara tahsis ettiği zekâtlar, bir mûsînin kendilerine vasiyette bulunduğu vasiyet meselesi gibi olsaydı, Allah Teâlâ'nın bahsi geçen sınıflardan birine tahsis etmiş olduğu zekât payının, diğerine devredilmemesi gerekirdi. Çünkü Yüce Allah, o payı o âyette belirttiği kimseye ayırmıştır. Ondan başkasına verilebilmesi de ancak Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki bir âyete veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yapacağı bir beyana ya da bu manaya gelebilecek başka bir (açıklayıcı ve bağlayıcı) hükme bağlıdır. Bu noktada bizatihi Allah *azze ve celle*, bu sekiz sınıfa, ilgili âyetteki niteliklerine göre zekât verilmesini hükme bağlamışsa, üç kişiye paylaştırılması öngörülen vasiyetlerde de söz konusu kişilerin farklılık arzeden ihtiyaçlarının değil, onları eşit statüye getiren "birey (a'yân)" oluş gerekçelerinin göz önünde bulundurulması gerekir. Bu durumun açıklaması şöyledir: Daha önce de zikrettiğimiz gibi eğer bir mûsî vasiyette bulunacak olsa ve kendilerine vasiyette bulunulanlardan biri o mûsîden önce ölse, daha sonra da -mesela- mûsî de vefat edecek olsa, bu durumda diğerlerine verilmesi öngörülen vasiyetler geçersiz hâle gelir. Çünkü o geri kalan iki kişiye vasiyetten ne düşeceği bilinemez. Zira kendilerine verilmesi kararlaştırılan paylar, mûsînin hayatta olduğu evre için söz konusu olup üçte bir oranında taksim edeceği payı, o iki kişinin ve kendisinin ihtiyaçlarını dikkate alarak belirleyecekti. Ancak kendisi vefat ettiğine göre henüz hayattayken malum olan ihtiyaçları, ölümüyle birlikte artık meçhul hâle gelmiş

olmaktadır. Durum böyle olunca da diğer iki kişiye vasiyetten ne kadarının düştüğü hususu bilinemeyeceği için öngörülen vasiyetler geçersiz sayılır. Hâlbuki Allah *azze ve celle*, zekât âyetinde bu manayı kastetmekten münezzeh ve yücedir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyetteki maksadının bu olmadığı kesinleştiğine ve bu noktada âyetin te'viliyle alakalı olarak ilim ehlinin, geçersizliği anlaşılmış olan şu görüşü ile İbn Abbâs ve Huzeyfe'den rivayet edilen diğer görüş (780 ve 781 no'lu rivayetler) dışında başka bir kanaat de bulunmadığına göre, bu iki sahâbîden nakledilen görüş sabit olmaktadır. Ayrıca bu ikincisine karşı gelmek yerine uymak, daha çok benimsenmesi gereken bir yaklaşımdır. Zira bildiğimiz kadarıyla başka sahâbîlerin muhalif görüşlerinin de söz konusu olmadığı bir meselede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birine uyulmuş olmaktadır.

Öte yandan, diğer görüş sahiplerinin karşı geldiği, ancak bildiğimiz kadarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiçbir muhalifin olmadığı bir meselede İbn Abbâs ve Huzeyfe'nin görüşlerini destekleyen bir diğer delil de, daha önce rivayet ettiğimiz Seleme b. Sahr'ın hadisinde geçtiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Seleme'ye, -ilgili zekât âyetinde sözü edilen diğer sınıflara verilme gerekçeleri dışında- sadece fakirliği sebebiyle kendi kavminin zekâtlarını alma iznini verdiğinden söz eden (783 no'lu) rivayettir. Buna göre nasıl olur da bu âyet, "Allah *azze ve celle*'nin, kullarını, ölüm sebebiyle kaybedilen ve artık ulaşılma imkânı kalmayan kimselere bile mallarının zekâtlarını vermekle mükellef tuttuğu" yönünde te'vil edilebilir ki? Nitekim müellefe-i kulûb da böyle ortadan kalkmıştır. Aynı şekilde mükâteb kölelerin ve yolda kalmışların da artık bulunmaması mümkündür.

Bu te'vile göre Allah *azze ve celle*, kullarını, herhangi bir şekilde ulaşılamayacak olan kimselere zekâtlarını vermekle mükellef tutmaktadır. Hâlbuki Allah *azze ve celle*'nin farzlarının uygulandığı durumlar itibariyle kullarına farz kıldığı hükümlerin nitelikleri böyle değildir. Üstelik fakir ve miskinler de hiçbir zaman ortadan kalkmayacağına göre, âyette kastedilen sınıfların bunlar olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bunların yanı sıra zikredilen diğer gruplar ise, kendilerine zekât verilen fakir ve miskin kategorilerinden birine dâhildirler.

Şüphesiz doğruya muvaffak kılan Yüce Allah'tır.

ORUÇ VE İTİKÂF BÖLÜMÜ

ALLAH *AZZE VE CELLE*'NİN

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ...﴾ إلى قوله ﴿فَعِدَّةٌ مِنْ أَيَّامٍ أُخَرَ﴾

"EY İMAN EDENLER! ORUÇ SİZDEN ÖNCE GELİP GEÇMİŞ ÜMMETLERE FARZ KILINDIĞI GİBİ SİZE DE FARZ KILINDI..." ÂYETİNDEN "... DİĞER GÜNLERDEN SAYISINCA TUTAR" BEYANINA KADARKİ SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı)..."*** beyanında bulunduktan sonra ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[107] buyurmaktadır.

Yüce Allah buradaki (ilk) âyette, bizden öncekilere orucu farz kıldığı gibi bize de farz kıldığını haber vermekte, hemen peşinden de bu orucun sayılı birtakım günlerden ibaret olduğunu bildirmektedir. Ne var ki Allah *azze ve celle* bu sayılı günlerin hangi günler olduğunu bize beyan etmediği gibi kaç gün olduğunu da açıklamamıştır. Ancak daha sonra Allah *azze ve celle*, Kitab'ındaki bu âyetlerin haricinde, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunları bize izah etmiştir. Nitekim ileride kitabımızın ilgili bölümlerinde bu husustan bahsedilecektir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** buyurmaktadır. Bu âyet ise müteşâbihlerden

---

107 Bakara 2/183-185.

sayılır ve âyette kastedilen mananın ne olduğu konusunda görüş ayrılıkları vardır.

Kimileri Ramazan ayına ailesinin yanında (yolcu değil mukim iken) giren kimsenin, "Ramazan ayını idrak edenlerden (şehide'ş-şehr)" sayılacağını; bu kişilerin oruç tutmakla mükellef olup oruç tutmama ruhsatlarının olmadığını; ancak yolculuğa çıkmış olduğu için Ramazan ayını o vaziyetteyken idrak etmiş ise o durumda oruç tutmama ruhsatı bulunduğunu savunmuşlardır. Ayrıca bu hususta Ali b. Ebî Tâlib'den de şöyle bir rivayet nakletmektedirler:

٨١٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ أَدْرَكَهُ الصَّوْمُ وَهُوَ مُقِيمٌ، ثُمَّ سَافَرَ فَقَدْ لَزِمَهُ الصَّوْمُ أَلَا تَرَى أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، يَقُولُ: {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}.

818- ... Muhammed b. Sîrîn'in Ubeyde'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Henüz mukim iken Ramazan ayını idrak eden sonra da yolculuğa çıkan kimsenin oruç tutması gerekir. Zira dikkat edersen Allah *azze ve celle* ***'Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar...'*** buyurmaktadır."[108]

***

Başkaları da âyette kastedilenin, bütün bir Ramazan ayını ailesinin yanında geçiren kimse olduğunu; ailesiyle birlikteyken Ramazan'ı idrak edip daha sonra yolculuğa çıkan kimsenin de ailesinin yanında bulunduğu süre içinde Ramazan'ı idrak etmiş kişi hükmünde olduğunu ve yolcu olarak kabul edildiği müddet zarfında da yolcu hükmünde sayılacağını savunmaktadırlar. Bu görüşlerine delil olarak da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan ayındaki yolculuğu sırasında orucunu bozduğuna ilişkin rivayeti öne sürmektedirler. Bu görüşü benimseyenler arasında Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî vardır. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden bir kaçı şöyledir:

٨١٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، وَمَالِكٌ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ ابْنَ

108 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 269.

عَبَّاسٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، ثُمَّ أَفْطَرَ وَأَفْطَرَ النَّاسُ.

819- er-Rabî‘ b. Süleyman el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Yunus, Mâlik, Leys > İbn Şihâb isnadıyla Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıktı. el-Kedîd mevkiine[109] gelinceye kadar orucunu tuttu. Daha sonra kendisi orucunu bozdu, insanlar da oruçlarını bozdular."[110]

٨٢٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ بْنِ مَسْعُودٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَكَانُوا يَأْخُذُونَ بِالأَحْدَثِ فَالأَحْدَثِ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

820- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > [İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe b. Mes›ûd][111] > Abdullah b. Abbâs kanalıyla bu hadisin aynısını rivayet etti ve şöyle bir ilavede bulundu: "(Sahâbîler) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen en son hükme göre hareket ediyorlardı."[112]

٨٢١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: حَتَّى أَتَى عُسْفَانَ، وَلَمْ يَذْكُرْ قَوْلَهُ: وَكَانُوا يَأْخُذُونَ بِالأَحْدَثِ فَالأَحْدَثِ مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

109 el-Kedîd: Mekke'ye 42 mil mesafede bir su havzasının adı. (Çeviren)

110 Buhârî, Savm 34; Müslim, Sıyâm 88.

111 Bu isimler, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemektedir. Muhtemelen, eserin istinsahı sırasında müstensihin gözünden kaçmış olmalıdır. Muhakkik de hadisin tahricini yapmış olmasına rağmen bu noktaya dikkat etmemiştir. Hâlbuki bu raviler, Mâlik'in *Muvatta*'ında (Sıyâm 21) ve bizzat Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ındaki aynı rivayette (II, 64) zikredilmektedir. (Çeviren)

112 Mâlik, Sıyâm 21; Müslim, Sıyâm 88.

821- Keza Ali b. Şeybe bize, Ravh > Şu'be > Mansûr > Mücâhid > İbn Abbâs isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikrederken yalnızca "Usfân'a gelene kadar..." kaydını düştü ve "(Sahâbîler) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen en son hükme göre hareket ediyorlardı" ifadesinden bahsetmedi.[113]

٨٢٢ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ عَلِيِّ بْنِ شَيْبَةَ هَذَا.

822- Yine Bekkâr b. Kuteybe bizlere, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Şu'be yoluyla Ali b. Şeybe'nin bu hadisinin aynısını zikretti.[114]

٨٢٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْحَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللهِ بْنُ رَاشِدٍ الْحَجْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الأَسْوَدِ عَنْ عِكْرِمَةَ، مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ عَامَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، فَبَلَغَهُ أَنَّ النَّاسَ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصِّيَامُ، فَدَعَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَدَحٍ مِنْ لَبَنٍ فَأَمْسَكَهُ فِي يَدِهِ حَتَّى رَآهُ النَّاسُ وَهُوَ عَلَى رَاحِلَتِهِ، ثُمَّ شَرِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَفْطَرَ، فَنَاوَلَهُ رَجُلاً إِلَى جَانِبِهِ فَشَرِبَ، وَصَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَفْطَرَ.

823- ... Ebu'l-Esved'in, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında Mekke'ye doğru yola çıktı. el-Kedîd mevkiine gelinceye kadar orucunu tuttu. Daha sonra bazı insanların oruç tutmakta zorlandıkları haberi kendisine ulaştı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir tas süt getirtip eline aldı ve bineğinin üzerinde herkesin görebileceği bir şekilde o sütü içerek orucunu bozdu. Ardından o tası yanındaki bir adama uzattı, o da içti. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (önce) orucunu tuttu ve (sonra da) bozdu."[115]

113 Buhârî, Savm 38; Müslim, Sıyâm 88.

114 Tayâlisî, *Müsned*, IV, 368, thk. Muhammed b. Abdülmuhsîn et-Türkî, Dâru Hecer, 1999.

115 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 261.

٨٢٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ عَمْرِو بْنِ عَطَاءٍ، وَعَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ حَدَّثَاهُ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: خَرَجَ رَسُولُ اللهِ صلّى الله عليه وسلم عَامَ الْفَتْحِ فِي رَمَضَانَ، فَصَامَ وَصَامَ النَّاسُ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالْكَدِيدِ أَخْرَجَ قَدَحًا فِيهِ مَاءٌ، فَشَرِبَ وَالنَّاسُ يَنْظُرُونَ.

824- … Muhammed b. Amr b. Atâ ve Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiklerine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Ramazan ayında yola çıktı. el-Kedîd'e gelince su dolu bir tası çıkardı ve herkesin gözü önünde o suyu içti."

٨٢٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ: أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ عَامَ الْفَتْحِ، حَتَّى إِذَا بَلَغَ كُرَاعَ الْغَمِيمِ، وَصَامَ النَّاسُ وَهُمْ مُشَاةٌ وَرُكْبَانٌ، فَقِيلَ: إِنَّ النَّاسَ قَدْ شَقَّ عَلَيْهِمُ الصَّوْمُ، وَإِنَّمَا يَنْظُرُونَ إِلَى مَا فَعَلْتَ، فَدَعَا بِقَدَحٍ مِنْ مَاءٍ فَرَفَعَهُ حَتَّى نَظَرَ النَّاسُ إِلَيْهِ، فَأَفْطَرَ بَعْضُ النَّاسِ، وَصَامَ بَعْضٌ، فَقِيلَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بَعْضَهُمْ صَامَ، فَقَالَ: أُولَئِكَ الْعُصَاةُ.

825- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesi Mekke'ye doğru yola çıktı. Kürâa'l-Gamîm[116] denilen yere kadar geldi. İnsanların kimisi piyade, kimisi de süvari olarak oruç tuttular. (Allah Rasûlü'ne) 'İnsanlar oruç tutmakta zorlanıyorlar ve sadece senin ne yapacağını merak edip gözlüyorlar' denildi. Bunun üzerine Allah Rasûlü bir tas su getirtip herkesin görebileceği bir şekilde onu kaldırdı; bunu görenlerin bir kısmı orucunu bozarken, diğer bir kısmı tutmaya devam etti. Bazılarının oruç tutmaya devam ettiği bilgisi kendisine iletildiğinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Onlar asidirler!'*** buyurdu."[117]

٨٢٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَافَرَ فِي رَمَضَانَ، فَاشْتَدَّ الصَّوْمُ عَلَى

116 Mekke ile Medine arasında, Usfan'a sekiz mil mesafede bir vadidir. (Çeviren)

117 Müslim, Sıyâm 90; Nesâî, Sıyâm 49.

رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِهِ، فَجَعَلَتْ رَاحِلَتُهُ تَهِيمُ بِهِ تَحْتَ الشَّجَرِ، فَأُخْبِرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِأَمْرِهِ، فَدَعَا بِإِنَاءٍ، فَلَمَّا رَآهُ النَّاسُ أَفْطَرُوا.

826- … Hammâd'ın Ebu'z-Zübeyr'den, onun da Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayında yolculuğa çıktı. Ashâbından bir adam oruç tutmakta zorlandı ve (dizginlerini tutamadığı) devesi de başıboş bir vaziyette onu ağaçların altına doğru sürüklemeye başladı. Durumu haber alan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir tas (süt veya su) getirtti. Bunu gören herkes de orucunu bozdu.[118]

٨٢٧ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ رَبِيعَةَ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ قَزَعَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ عَنْ صِيَامِ رَمَضَانَ فِي السَّفَرِ، فَقَالَ: خَرَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ عَامَ الْفَتْحِ، فَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصُومُ وَنَصُومُ، حَتَّى بَلَغَ مَنْزِلًا مِنَ الْمَنَازِلِ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ قَدْ دَنَوْتُمْ مِنْ عَدُوِّكُمْ، وَالْفِطْرُ أَقْوَى لَكُمْ. فَأَصْبَحْنَا مِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ، ثُمَّ سِرْنَا فَنَزَلْنَا مَنْزِلًا، فَقَالَ: إِنَّكُمْ تُصَبِّحُونَ عَدُوَّكُمْ، وَالْفِطْرُ أَقْوَى لَكُمْ فَأَفْطِرُوا، فَكَانَتْ عَزِيمَةً مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لَقَدْ رَأَيْتُنِي أَصُومُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَبْلَ ذَلِكَ وَبَعْدَ ذَلِكَ.

827- … Muâviye b. Salih'in, Rabîa b.Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Kazaa dedi ki: Ebû Saîd el-Hudrî *radıyallahu anh*'a yolculuk esnasında oruç tutma meselesini sordum. Bana şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Fetih senesi Ramazan ayında yola çıktık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de oruç tutuyordu, bizler de oruç tutuyorduk. Konak yerlerinden birine geldiğimizde ***'Siz artık düşmanınıza yaklaşmış bulunuyorsunuz. Oruç bozmak size daha çok güç-kuvvet kazandıracaktır'*** buyurdu. Bunun üzerine kimimiz orucunu bozdu, kimimiz de orucuna devam etti. Daha sonra yeniden yola koyulduk ve yine bir konak yerine geldiğimizde şöyle buyurdu: ***'Siz yarın sabah düşmanınızla karşılaşacaksınız. Oruç tutmamak size daha çok kuvvet kazandıracağı için orucunuzu bozun!'*** Bu emir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in azimete dayalı bir hükmüydü.

118 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 65.

Ancak ben kendim, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hem bu emirden önce hem de sonra hep oruçlu kaldım."[119]

٨٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطِيَّةُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ قَزَعَةَ بْنِ يَحْيَى، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلَيْلَتَيْنِ مَضَتَا مِنْ رَمَضَانَ، فَخَرَجْنَا صُوَّامًا حَتَّى بَلَغَ الْكَدِيدَ، فَأَمَرَنَا بِالإِفْطَارِ، فَأَصْبَحْنَا وَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ فَلَمَّا بَلَغْنَا مَرَّ الظَّهْرَانِ أَعْلَمَنَا بِلِقَاءِ الْعَدُوِّ، وَأَمَرَنَا بِالإِفْطَارِ.

828- … Yine Atiyye b. Kays'ın, Kazaa b. Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Ramazan ayı girdikten iki gece sonra oruçlu bir vaziyette yola çıktık. el-Kedîd mevkiine gelince bize orucumuzu bozmamızı emretti. (Bu emir, ruhsat olarak algılandığı için) kimimiz orucunu bozdu, kimimiz de orucuna devam etti. Merruzzahrân mevkiine ulaştığımızda düşmanla karşı karşıya geleceğimizi hatırlatarak orucumuzu bozmamızı emretti."[120]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizzat kendisinin ve ashâbının, henüz ailelerinin yanında iken Ramazan ayına girdikten sonra yolculuğa çıktıklarını ve bu yolculukta hem kendisinin orucunu bozduğunu hem de başkalarına oruçlarını bozmalarını emrettiğini bildiren bu rivayetler, tevatür seviyesine ulaşmaktadır. Bu durum, söz konusu âyetin te'viliyle ilgili olarak aktardığımız iki görüşten ikincisinin, birinci görüşe göre benimsenmeye daha elverişli olduğunu göstermektedir. Buna göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar…"*** âyeti, Ramazan'da yolculuğa çıkan kimsenin, yolcu olduğu sürece Ramazan'ın geri kalan günlerinde oruç tutmamasına engel teşkil etmez.

Ayrıca kıyas da (genel kural) bunu gerektirir. Zira dikkat edersen, yolculuk hâlindeyken Ramazan'ı idrak eden bir kimse, (Ramazan içinde) ailesine dönmesi hâlinde orucunun hükmü itibariyle yolcunun değil, mukimin hükümlerine tabidir; başlangıçta mukim olduğu müddetçe oruç tutması farz olduğu gibi Ramazan ayının girmesinden itibaren mukim olan kimsenin de

119 Müslim, Sıyâm 102.

120 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 242.

oruç tutması farzdır. Buna kıyasen, Ramazan'a mukim olarak girip de sonradan yolculuğa çıkan kimsenin hükmünün de başlangıç itibariyle Ramazan boyunca yolcu olduğu sürece oruç tutma konusunda mukimin değil, yolcunun hükümlerine tabi olması gerekir. Dolayısıyla bu söylediklerimiz ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** âyetinin "mukim olduğu müddetçe onda oruç tutsun" anlamında olduğunu göstermektedir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyurmaktadır. Kanaatimizce buradaki "hastalık"tan kasıt, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- oruçtan dolayı artacağından endişe edilen hastalıktır. Mesela; sıtmaya tutulmuş ya da göz ağrısı çeken veya bunların dışında oruç tutmaları hâlinde hastalıklarının artmasından endişe edilen hastalar oruç tutmayabilirler. Muhammed b. el-Abbâs'ın bize Ali'den, onun Muhammed'den, onun da Ya'kûb'dan (Ebû Yusuf) rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü böyleydi ve ondan bu hususta farklı bir kanaat de nakledilmemiştir. Sadece Ebû Hanîfe'nin bu rivayetinde göz ağrısı ve sıtmadan başka bir hastalıktan bahsedilmemiştir. Kanaatimizce bunların dışındaki hastalıklar da kıyas itibariyle bunlar gibidir.

Öte yandan burada geçen "sefer (yolculuk)"tan ne kastedildiği meselesi de tartışmalıdır. Nitekim *Ahkâmu'l-Kur'ân* isimli bu eserimizdeki Namaz Bölümü'nün namazı kısaltma mesafesindeki yolculuk konusunda bu ihtilaflardan söz etmiştik. Bundan dolayı burada tekrar ele almaya ihtiyaç duymamaktayız. Ancak şu kadarını belirtmekte fayda görüyoruz: Bu ayette kastedilen "yolculuk" âlimlerin ittifakıyla özel bir yolculuk türü olup hakkında icma ettikleri bu türden yolculuklar içerisinde sadece Allah *azze ve celle*'nin kastettiğine icma edilen yolculuklar yer almaktadır. Bu noktada üç gün ve gece süren yolculukların da Allah Teâlâ'nın kastettiği yolculuklara dâhil olduğu konusunda icma etmişlerdir.

Ancak âlimler, bunun dışındaki yolculuklar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bu sebeple kanaatimizce en doğru yaklaşım, ilgili âyetin kapsamına, âlimlerin söz konusu kapsama girdiği konusunda ittifak ettikleri yolculukların dışında kalanları dahil etmemektir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de Ramazan ayında kişinin oruç tutmamasını mübah kılan yolculuklar hakkında bu görüşü benimsemişlerdir.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin..."*** buyurmaktadır. İlim adamları bununla ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup "Ramazan'da peş peşe oruç tutulduğu gibi başka bir zamanda da peş peşe oruç tutulmasıdır" demişlerdir. Mâlik, bu görüşü benimseyen âlimlerden biridir. Ancak Mâlik şunu da ekliyordu: "Kişi, peş peşe değil de farklı günlerde tutacak olsa bu da caizdir. Fakat peş peşe oruç tutması kanaatimce daha iyidir."

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Kişinin (Ramazan) dışındaki günlerde peş peşe veya ayrı ayrı tutmasıdır." Bu âlimlere göre, kişinin orucu peş peşe tutması ayrı ayrı günlerde tutmasından daha üstün ve faziletli değildir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî de bu kanaati benimsemişlerdir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından da bu hususta ihtilaflı görüşler rivayet edilmiştir. Mesela; Ali ve İbn Ömer'den Mâlik'in kanaatini destekleyecek rivayetler nakledilmiştir:

٨٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا.

829- İbn Ebî Davûd'un bize, Ali b. el-Ca'd > Züheyr b. Muâviye > Ebû İshâk kanalıyla el-Haris'ten aktardığına göre, Ali, Ramazan orucunun kazasının peş peşe tutulması gerektiği görüşündedir.[121]

٨٣٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جُبَارَةُ بْنُ الْمُغَلِّسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: اقْضِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا، فَإِنْ فَرَّقْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

830- ... Kays b. er-Rabî'in Ebû İshâk yoluyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Ramazan orucunu peş peşe kaza et. Eğer ayrı ayrı tutarsan bu da caizdir."[122]

---

121 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 54.

122 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 242.

٨٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَنْظَلَةُ، أَنَّهُ سَمِعَ سَالِمًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: لَا تُفَرِّقْهُ.

831- … Hanzala'nın Sâlim'den işittiğine göre, Sâlim, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili olarak babasının (İbn Ömer) şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Onu ayırma!"

٨٣٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَأْمُرُ بِقَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَتَابِعًا.

832- … Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Ramazan orucunun kazasının peş peşe tutulmasını emretmiştir.[123]

٨٣٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَكْرَهُ أَنْ يُفَرِّقَ قَضَاءُ رَمَضَانَ، أَوْ يُقَطِّعَ بَيْنَهُ.

833- … Yine Leys'in Nâfi'den bildirdiğine göre, İbn Ömer, Ramazan orucunun kazasının ayrı ayrı tutulmasını veya kesintiye uğramasını hoş karşılamamıştır.

***

Nâfi'in bu sözü de gösteriyor ki İbn Ömer'in kaza orucunun peş peşe tutulmasıyla ilgili görüşü, Ali *radıyallahu anh*'ın bu husustaki görüşü gibidir ve sözünü ettiğimiz Mâlik'in kanaatine paralel olarak kesin emir (îcâb) anlamında değil, istihsan (kolaylıklar getiren, iyi ve güzel görülmüş uygulama) manasındadır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in başka ashâbından da bu konuda, daha önce bahsettiğimiz Ebû Hanîfe ve onunla aynı kanaati paylaşanların görüşünü destekleyen rivayetler nakledilmiştir:

٨٣٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي، وَحَدَّثَنَا فَهْدٌ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنَ ابْنِ وَهْبٍ

123 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 242; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 54.

وَمِنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَالِحٍ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَزْهَرَ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي عَامِرٍ الْهَوْزَنِي، أَنَّهُ قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عُبَيْدَةَ، يَقُولُ إِذَا سُئِلَ عَنْ قَضَاءِ رَمَضَانَ أَنَّهُ لَمْ يُرَخِّصْ لَكُمْ فِي فِطْرِهِ، وَهُوَ يُرِيدُ أَنْ يَشُقَّ عَلَيْكُمْ فِي قَضَائِهِ أَحْصِ الْعِدَّةَ وَاصْنَعْ كَيْفَ شِئْتَ.

834- ... Muâviye b. Salih'in, Ezher b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, Ebû Âmir el-Hevzenî dedi ki: Ebû Ubeyde'nin, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili bir soruya şöyle cevap verdiğini duydum: "(Allah Teâlâ, ilgili âyette) bir yandan size oruç tutmama ruhsatı tanırken, öte yandan kazasında zorluk çıkarmayı istemez. Sen tutamadığın günlerin sayısını hesapla ve dilediğin şekilde yap (orucunu tut)."[124]

٨٣٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ يَخَامِرَ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: أَحْصُوا الْعِدَّةَ وَاصْنَعُوا كَيْفَ شِئْتُمْ فِي الْقَضَاءِ.

835- ... Mâlik b. Yuhâmir (veya Yehâmir)'in rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel, Ramazan orucunun kazasıyla ilgili olarak şöyle dedi: "Tutamadığınız günlerin sayısını hesaplayın ve kaza konusunda dilediğinizi yapın."[125]

٨٣٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَا: لَا بَأْسَ بِقَضَائِهِ مُتَفَرِّقًا.

836- Fehd'in bize, Muhammed b. Saîd > Hafs > İbn Cüreyc kanalıyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre şöyle demişlerdir: "(Ramazan orucunun) ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca yoktur."[126]

٨٣٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَأَبِي هُرَيْرَةَ، مِثْلَهُ.

---

124 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 53.

125 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 52.

126 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

837- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Atâ yoluyla İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den bu rivayetin aynısını nakletmiştir.[127]

٨٣٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، حَدَّثَنَا حَيَّانُ بْنُ هِلالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ كَانَ لا يَرَى بَأْسًا بِقَضَاءِ رَمَضَانَ مُتَفَرِّقًا.

838- ... Bekir b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Enes, Ramazan orucunun ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca görmemekteydi.[128]

٨٣٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ جَدَّتِهِ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَافِعَ بْنَ خَدِيجٍ، يَقُولُ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ: أَحْصِي الْعِدَّةَ وَصُومِي كَيْفَ شِئْتِ.

839- ... Şu'be'nin Abdülhamid'den rivayet ettiğine göre, Abdülhamid'in nenesi dedi ki: Râfi' b. Hadîc'in Ramazan orucunun kazası konusunda şöyle dediğini işittim: "Tutamadığın günlerin sayısını hesapla ve dilediğin şekilde orucunu tut."[129]

٨٤٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا تَمِيمٍ الْجَيْشَانِيَّ، يَقُولُ: غَزَوْنَا مَعَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ غَزْوَةَ الطَّرَابُلُسِ، فَجَمَعَنَا الْمَجْلِسُ يَوْمًا، وَمَعَنَا هُبَيْبُ بْنُ مُغْفِلٍ صَاحِبُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْنَا قَضَاءَ رَمَضَانَ، فَقَالَ هُبَيْبٌ: لا يُفَرَّقُ قَضَاءُ رَمَضَانَ، فَقَالَ عَمْرٌو: لا بَأْسَ أَنْ يُفَرَّقَ.

840- ... İbn Lehîa'nın rivayet ettiğine göre, el-Hâris b. Yezîd, Ebû Temîm el-Ceyşânî'nin[130] şöyle dediğini işitmiştir: "Amr b. el-Âs ile birlikte Trablus

127 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

128 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 51.

129 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 52.

130 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu künye ve nisbe, "Ebû Yezîd el-Hassânî" şeklinde yazılmıştır. Ne var ki ravi biyografileriyle ilgili yaptığımız araştırmada bu isimde birine rastlayamadık. Rivayetin geçtiği Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde de (XXII, 206, thk. H. Abdülmecîd es-Selefî, Kahire tsz.) söz konusu künye ve nisbe, tercümeye aldığımız şekliyle kaydedilmiştir. Bu noktada el-Hassânî nisbesinin yazım benzerliğinden dolayı "el-Ceyşânî" nisbesinden bozulmuş olduğunu tahmin etmek zor değildir. Ancak Ebû Temîm künyesinin

savaşına katılmıştık. Birgün oturmuş sohbet ediyorduk. Aramızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Hübeyb b. Muğfil[131] de vardı. Ramazan orucunun kazasından bahsettiğimiz bir sırada Hübeyb 'Ramazan orucu ayrı ayrı günlerde kaza edilemez' dedi. Amr da buna karşılık 'Ayrı ayrı günlerde kaza edilmesinde sakınca yoktur' dedi."[132]

***

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için görüş ayrılığına düştükleri bu meseleyi incelediğimizde gördük ki, bizim ilk dönem (mütekaddim) mezhep âlimlerimiz, kaza orucunun ayrı ayrı tutulmasının mübah olup peş peşe tutmanın, farklı günlerde tutmaktan daha üstün olmadığı konusundaki görüşlerine delil olarak şunu savunmaktadırlar:

Ramazan ayında sadece bir günün orucunu bozup diğer günlerin orucuna devam eden kimsenin, bozduğu bu güne karşılık bir günlük kaza orucu tutması gerekir. Ancak -bizzat Ramazan orucunu peş peşe tuttuğu gibi kaza orucunu da peş peşe tutmasını sağlamak amacıyla- kaza ettiği güne ek olarak Ramazan ayının geri kalan günlerini iade etmesi gerekmez.

(Tahâvî) dedi ki: Bu da, bir kişinin Ramazan orucunu peş peşe tutma zorunluluğunun, bizatihi o Ramazan ayında bulunmaktan kaynaklandığını; dolayısıyla Ramazan'ın geçmesi hâlinde "peş peşelik" hükmünün de zorunlu olmayacağını[133] ve sadece tutulamayan günler sayısınca kaza orucu tutmak gerektiğini göstermektedir.

(Bu sebeple sözü geçen âlimler) dediler ki: "Ramazan orucunun peş peşe kaza edilmesi zorunlu olsaydı, bir kişiyi hata sonucu öldürmekten ya da zıhardan veya Ramazan ayında kasıtlı olarak eşiyle cinsel ilişkide bulunarak orucu bozmaktan kaynaklanan keffaret oruçlarında da kişinin bir günlük orucunu bozması hâlinde, -tamamını peş peşe tutmuş sayılabilmesi için- o oruca yeniden başlaması gerekirdi."

Ebû Yezîd'e dönüşmüş olması, kanaatimizce müstensihten kaynaklanan bir tahriftir. (Çeviren)

131 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yazım benzerliği yüzünden yanlışlıkla "Ma'kıl" olarak kaydedilmiş olmalıdır. (Çeviren)

132 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XXII, 206.

133 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "peş peşelik hükmünün zorunlu olacağı" anlamına gelecek tarzda kaydedilmiştir. Ancak bunun, konunun bağlamına uygun düşmediği ve "zorunlu olmayacağı" şeklinde düzeltilmesi gerektiği kanaatindeyiz. (Çeviren)

Kanaatimizce (mezhep âlimlerimizin) bu delili, bu hususta daha önce de sözünü ettiğimiz muhalif görüştekilerin hepsine karşı yeterli bir cevap sayılır. Zira bildiğimiz kadarıyla onların "Ramazan ayının kazasından bir günün orucunu bozan kimseye sadece o günün kazasının vacip olduğu ve o ayın diğer günlerinin kazasının gerekmediği" şeklindeki kanaatlerine muhalefet eden bir kimse yoktur. Yalnızca Saîd b. el-Müseyyeb'den bu konuda nakledilen bir rivayete değinmek gerekir. O da şöyledir:

٨٤١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي الَّذِي يُفْطِرُ يَوْمًا مِنْ رَمَضَانَ مُتَعَمِّدًا: عَلَيْهِ صَوْمُ شَهْرٍ.

841- Yezîd b. Sinan'ın bize, Muâz b. Hişâm > babası (Hişâm) > Katâde yoluyla rivayet ettiğine göre, Saîd (b. el-Müseyyeb), Ramazan'da bir gün kasıtlı olarak orucunu bozan kimse hakkında "Bir ay oruç tutması gerekir" demiştir.[134]

***

Bize göre Saîd, bu sözüyle, kişinin peş peşe tutmadığı Ramazan orucunun yerine başka bir ayda oruç tutmasını kastetmiş olmalıdır. Böylece Ramazan orucu, o kişinin peş peşe tutacağı oruçla kaza edilmiş olacaktır. Yahut (Saîd'in), Ramazan'ın saygınlığının çiğnenmiş olmasının bir keffareti olarak bir ay boyunca oruç tutulmasını kastetmiş olması ihtimali de vardır. Zira bu konudaki incelememizde (yine Saîd b. el-Müseyyeb'e ait olup aynı senedle gelen) şöyle bir rivayet tespit ettik:

٨٤٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الَّذِي عَلَيْهِ قَضَاءُ شَهْرِ رَمَضَانَ: يَقْضِيهِ مُتَفَرِّقًا إِنْ شَاءَ.

842- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb, üzerinde Ramazan orucu kazası bulunan bir kimse hakkında "Eğer dilerse onu farklı farklı günlerde kaza edebilir" demiştir.[135]

***

134 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 197; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 169.

135 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 242-243.

Bu da gösteriyor ki, Saîd'in ilk hadiste nakletmiş olduğumuz sözüyle kastettiği şey, sadece (Ramazan'ın) saygınlığının çiğnenmiş olmasının bir keffaretidir, başkası değil.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ramazan ayında gün ortasında cinsel ilişkide bulunarak orucunu bozan kimseye yalnızca bir günün kazasını yapmasını emrettiği rivayet edilmiştir. Bu hususta Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetlerin bazıları şöyledir:

٨٤٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ بْنُ عُمَرَ الأَيْلِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: هَلَكْتُ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟، قَالَ: وَقَعْتُ عَلَى أَهْلِي فِي رَمَضَانَ، فَأَمَرَهُ بِكَفَّارَةِ الْجِمَاعِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ وَقَالَ لَهُ: اِقْضِ يَوْمًا مَكَانَهُ.

843- ... İbn Şihâb'ın Humeyd b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Mahvoldum!" dedi. Allah Rasûlü ***"Mesele nedir?"*** diye sordu. Adam "Ramazan'da (oruçluyken) eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona, Ramazan ayında (oruçluyken) cinsel ilişkide bulunmanın keffaretini ödemesini emrederek şöyle buyurdu: ***"O güne karşılık bir gün kaza orucu tut."***[136]

٨٤٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْجَبَّارِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَعَطَاءٌ الْخُرَاسَانِيُّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

844- ... Yahya b. Saîd ve Atâ el-Horâsânî'nin, İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiklerine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletmiştir.[137]

***

136 Ebû Dâvûd, Savm 38.

137 İbn Mâce, Sıyâm 14.

Bu noktada Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet etmiş olduğumuz bu hadis, daha önce onun "Ramazan ayında tuttuğu oruçlardan birini kasıtlı olarak bozan kimseye bir aylık kaza orucu emretmesi"[138] görüşüyle alakalı yaptığımız yorumu da pekiştirmektedir.

٨٤٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ بِهَذَا الْحَدِيثِ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهُ: صُمْ يَوْمًا مَكَانَهُ وَاسْتَغْفِرِ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ.

845- … Yine ez-Zührî'nin Ebû Seleme'den bildirdiğine göre, Ebû Hureyre bu hadisi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o adama şöyle buyurduğunu rivayet etmiştir: ***"O (güne) karşılık bir gün oruç tut ve Allah azze ve celle'den af dile."***[139]

٨٤٦ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ الْعُثْمَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْنٍ، أَخْبَرَهُ أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ، قَالَ: أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَجُلٌ، فَقَالَ: هَلَكْتُ، قَالَ: وَمَا ذَاكَ؟، قَالَ: وَقَعْتُ عَلَى أَهْلِي فِي رَمَضَانَ، فَأَمَرَهُ بِكَفَّارَةِ الْجِمَاعِ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ.

846- … İbrahim b. Sa'd'ın İbn Şihâb'dan, onun da Humeyd b. Abdurrahman b. Avn'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, Humeyd'e şunu haber verdi: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Mahvoldum!" dedi. Allah Rasûlü ***"Mesele nedir?"*** diye sordu. Adam "Ramazan'da (oruçluyken) eşimle cinsel ilişkide bulundum" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona, Ramazan ayında (oruçluyken) cinsel ilişkide bulunmanın keffaretini ödemesini emretti.[140]

٨٤٧ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ بِهَذَا الإِسْنَادِ مِثْلَهُ سَوَاءً وَقَالَ لَهُ: صُمْ يَوْمًا مَكَانَهُ.

---

138 Bk. 841 no'lu rivayet.

139 Ebû Dâvûd, Savm 38.

140 Buhârî, Nafakât 13.

847- ... Yine İbrahim, Leys kanalıyla İbn Şihâb'dan bu hadisin birebir aynısını rivayet etmiş ve (Allah Rasûlü o adama hitaben) şöyle buyurmuştur: ***"Ona karşılık bir gün oruç tut."***

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayından bir günün orucunu bozan kimseye, sadece bozduğu güne karşılık bir günlük oruç tutmasını emretmiş; bütün bir ayı kaza etmesini emretmemiştir. Nitekim Ümmü Hânî'in hadisinde de buna benzer bir hüküm Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmektedir.

٨٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، وَحَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ هَارُونَ بْنِ أُمِّ هَانِئٍ، أَوِ ابْنِ بِنْتِ أُمِّ هَانِئٍ، عَنْ أُمِّ هَانِئٍ، قَالَتْ: دَخَلْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا صَائِمَةٌ، فَنَاوَلَنِي فَضْلَ شَرَابِهِ، فَشَرِبْتُ، ثُمَّ قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي كُنْتُ صَائِمَةً، وَإِنِّي كَرِهْتُ أَنْ أَرُدَّ سُؤْرَكَ، فَقَالَ: إِنْ كَانَ مِنْ قَضَاءِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَصُومِي يَوْمًا مَكَانَهُ، وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتِ فَاقْضِيهِ، وَإِنْ شِئْتِ فَلَا تَقْضِيهِ.

848- ... Simâk b. Harb'in, Hârûn b. Ümmü Hânî ya da Ümmü Hânî'in kızının oğlundan (İbn bint Ümmü Hânî)[141] rivayet ettiğine göre, Ümmü Hânî dedi ki: Oruçlu olduğum bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna girdim. Bana içtiğinden arta kalanı (içmem için) uzattı. Ben de içtim ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Aslında ben oruçluydum ancak senden arta kalanı da reddetmeyi istemedim" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Eğer tutmakta olduğun oruç Ramazan'dan kalan bir kaza orucu idiyse, onun yerine (sadece) bir gün oruç tut. Fakat nafile bir oruç ise, o zaman ister kaza et, istersen etme."***[142]

141 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Ümmü Hânî'in kızından olma erkek torununu ifade etmesi gereken "İbn bint Ümmü Hânî" ibaresi yerine, "İbn ümmi bint Ümmü Hânî" (Ümmühâni'in kızının anasının oğlu!) şeklinde mantıkî açıdan tutarsız bir ifade yazılmıştır. Oysa aynı rivayet Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'mda (II, 107) tercümeye aldığımız şekliyle geçmektedir. (Çeviren)

142 Tayâlisî, *Müsned,* III, 188; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 278.

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ümmü Hânî'e, kendinden arta kalan bir şeyi içerek bozduğu orucunun Ramazan orucu kazası olması durumunda, kazasını yaptığı gün haricinde başka bir günün de kaza orucunu tutmasını emretmiş değildir. Ayrıca ona, Ramazan ayından kalan başka kaza orucu olup olmadığını da sormamıştır.

Bütün bu söylediklerimiz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan orucunun kazasını ayrı ayrı günlerde tutmayı mübah kıldığını ve Ramazan'da bir gün orucunu bozan kimsenin, özellikle o günün kazasını yapmakla sorumlu olup başka bir yükümlülüğünün bulunmadığını göstermektedir.

Öte yandan ilim ehli, Ramazan ve Kurban bayramlarının, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruç bozanların kaza oruçlarını tutabilecekleri günler olarak belirlediği günlerden sayılmadığı konusunda icma etmiştir. Yüce Allah, Kitab'ında bu meseleye açıklık getirmemiş fakat Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunu beyan etmiştir. Şöyle ki:

٨٤٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، وَحَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَجَاءَ فَصَلَّى، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَخَطَبَ النَّاسَ قَالَ: إِنَّ هَذَيْنِ يَوْمَانِ نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِهِمَا، يَوْمُ فِطْرِكُمْ مِنْ صِيَامِكُمْ، وَالْيَوْمُ الْآخَرُ يَوْمٌ تَأْكُلُونَ فِيهِ مِنْ لَحْمِ نُسُكِكُمْ.

849- ... el-Ka'nebî'nin kıraat yöntemiyle Mâlik'ten, onun da İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ezher'in azadlısı Ebû Ubeyd şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayramı idrak ettim. Gelip namaz kıl(dır)dı. Namazı bitirdikten sonra kalkıp insanlara şöyle hitap etti: "İşte şu iki günde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* oruç tutmayı yasaklamıştır: İlki oruçtan çıktığınız (Ramazan bayramı) gününüzde, diğeri de kurbanlarınızın etlerinden yediğiniz (Kurban bayramı) gününüzde."[143]

٨٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

143 Mâlik, Iydeyn 5; Buhârî, Savm 65; Müslim, Sıyâm 138. Burada söz konusu bayramların sadece birinci günleri kastedilmektedir. (Çeviren)

850- ... İbn Vehb'in Mâlik kanalıyla İbn Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Ubeyd "Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayramı idrak ettim" diyerek ilgili hadisin aynısını aktardı.

٨٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ مُجَمِّعٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ الْعِيدَ مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

851- ... Yine İbrahim b. İsmail b. Mücemmi' ve Süfyân b. Uyeyne'nin[144] ez-Zührî'den rivayet ettiklerine göre, Abdurrahman b. Avf'ın azadlısı Ebû Ubeyd "Ömer b. el-Hattâb ile birlikte bayram namazını kıldım" dedikten sonra hadisin aynısını nakletti.[145]

٨٥٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عَمْرٍو، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ أَبِي عُبَيْدٍ، مَوْلَى ابْنِ أَزْهَرَ، قَالَ: شَهِدْتُ الْعِيدَ مَعَ عَلِيٍّ، وَعُثْمَانَ، فَكَانَا يُصَلِّيَانِ، ثُمَّ يَنْصَرِفَانِ يُذَكِّرَانِ النَّاسَ، فَسَمِعْتُهُمَا يَقُولَانِ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِ هَذَيْنِ الْيَوْمَيْنِ، يَوْمِ النَّحْرِ وَيَوْمِ الْفِطْرِ.

852- ... İbn Ebî Zi'b'in Saîd b. Hâlid'den rivayet ettiğine göre, İbn[146] Ezher'in azadlısı Ebû Ubeyd şöyle dedi: Osman ve Ali ile birlikte bayramları idrak ettim. Namaz kıl(dır)dıktan sonra kalkıp insanlara öğütte bulunurlardı. Her ikisinin de şöyle dediklerini işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* şu iki günde oruç tutmayı nehyetmiştir: Kurban ve Ramazan (bayramı) günleri."

٨٥٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ يَعْنِي إِسْمَاعِيلَ بْنَ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنْ صِيَامِ يَوْمَيْنِ، يَوْمِ الْفِطْرِ، وَيَوْمِ النَّحْرِ.

144 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Süfyân b. Abdullah" olarak geçmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ında da (II, 247) yer alan aynı rivayette, "Süfyân b. Uyeyne" şeklinde kaydedilmiştir. Kanaatimizce doğrusu da budur. Zira tespit edebildiğimiz kadarıyla İbrahim b. İsmail b. Mücemmi' ile aynı çağda yaşamış ve İbn Şihâb ez-Zührî'den rivayet almış olanlar arasında Süfyân b. Abdullah isminde bir şahıs bulunmamaktadır. Süyfân b. Uyeyne ise ez-Zührî'den hadis almıştır. (Çeviren)

145 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar*, II, 247.

146 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "İbn" kaydı düşmüş gözükmektedir. (Çeviren)

853- ... Amra'nın rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* iki günde oruç tutmayı yasaklamıştır: Ramazan ve Kurban (bayramı) günleri" demiştir.[147]

٨٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

854- ... Katâde, Ebû Nadra'dan, o da Ebû Saîd yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

٨٥٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

855- ... Yine el-A'rec, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını rivayet etti.[148]

٨٥٦ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ الْمُنْذِرَ بْنَ عُبَيْدٍ الْمَدَنِيَّ حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَا صَالِحٍ السَّمَّانَ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ يُخْبِرُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

856- ... Ebû Salih es-Semmân'ın Ebû Hureyre'den işitiğine göre, Ebû Hureyre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den söz konusu hadisin aynısını haber verdi.

٨٥٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ قَزَعَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

857- ... Abdülmelik b. Umeyr, Kazaa'dan, o da Ebû Saîd kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[149]

---

147 Müslim, Sıyâm 143.

148 Mâlik, Sıyâm 36; Müslim, Sıyâm 22.

149 Müslim, Sıyâm 140; Dârimî, Savm 43.

٨٥٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ صَبِيحٍ، عَنْ يَزِيدَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

858- ... Yine er-Rabî‘ b. Sabîh, Yezîd er-Rakâşî'den, o da Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den hadisin aynısını rivayet etti.

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığımız bu rivayetlere göre, Ramazan ve Kurban (bayramı) günlerinde, Ramazan orucunun kazasının tutulamayacağı kesin olarak anlaşılmaktadır. Ayrıca bu iki gün, Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinin kapsamına da dâhil değildir. Ramazan'a ait kaza oruçları bu günlerde tutulamayınca, bunların dışındaki keffaret, nafile gibi oruçların yanı sıra hac mevsimine kadar umre yapmak isteyenlerin kesmesi gereken kurbanı kesemeyenlerin yükümlü oldukları oruçlar[150] da bahsi geçen günlerde tutulamaz.

Muhammed b. Ali'nin bize, Muhammed'den, onun da Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri de böyleydi. Ayrıca Züfer de bu hususta bu kanaati paylaşıyor hatta şunu söylüyordu:

"Söz konusu iki bayram gününde oruç tutulamayışının hükmü, içinde oruç olmayan gecenin hükmü gibidir." Züfer'in bu manaya gelen görüşünü bize Muhammed, Yahya'dan, o da el-Hasen yoluyla Züfer'den rivayet etmiştir. Ayrıca Şâfiî de bu görüşteydi.

Ancak âlimler teşrik günleri[151] hakkında ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu günler, Allah *azze ve celle*'nin ***"... (Tutamadığı günler sayısınca) başka günlerde kaza etsin"*** âyetiyle Ramazan ayında oruç tutamayanlara tanıdığı ruhsatta sözü edilen 'günler'e dahil değildir" diyerek bunları Ramazan ve Kurban (bayramı) günleri gibi saymışlardır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Ayrıca Mâlik'in kanaati de budur. Şöyle ki:

---

150 Konuyla ilgili âyet için bk. Bakara 2/196.

151 Teşrik günleri (eyyâmu't-teşrîk): Zilhiccenin 11, 12 ve 13. günleridir. Hacılar bu günleri Mina'da geçirirler. Onun için bu günlere Mina günleri de (eyyâmu Mina) denilmektedir. (Çeviren)

٨٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَهْلَ الْعِلْمِ يَقُولُونَ: لا بَأْسَ بِصِيَامِ الدَّهْرِ إِذَا أَفْطَرَتِ الأَيَّامَ الَّتِي نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صِيَامِهَا، وَهِيَ يَوْمُ الأَضْحَى، وَالْفِطْرِ، وَأَيَّامُ مِنًى، قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ أَحَبُّ مَا سَمِعْتُ إِلَيَّ.

859- Yunus'un bize rivayet ettiğine göre, İbn Vehb, kendisine Mâlik'in şunu haber verdiğini nakletmektedir: Mâlik, ilim ehlinin şöyle dediklerini işitmiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in oruçlu geçirilmesini yasakladığı Ramazan, Kurban ve Mina günlerinde oruç tutmadığın sürece, bütün bir seneyi kesintisiz oruçlu geçirmekte (sıyam-ı dehr) sakınca yoktur." Mâlik dedi ki: "Bu konuda duyduklarım arasında en çok beğendiğim hüküm budur."[152]

***

Bu görüş, el-Müzenî'nin söylediğine göre Şâfiî'nin de görüşüdür.

Öte yandan Muhammed bize, Ali'den, o da Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'nin daha önce bahsettiğimiz görüşünü rivayet etmiş ve hiçbir farklı kanaatten de söz etmemiştir. Ayrıca Muhammed bize, Yahya kanalıyla el-Hasan'dan, o da Züfer'den bu görüşü nakletmiştir.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: Bu günler, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruçlarını bozanlara, oruçlarının bir kazası olarak tutmalarını mübah kıldığı günlerden sayılır. Her ne kadar Allah *azze ve celle* bunu bize Kitab'ında beyan etmemişse de Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize açıklamıştır. Şöyle ki:

٨٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سُحَيْمٍ الأَسْلَمِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: خَرَجَ مُنَادِي رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ فَنَادَى: إِنَّ هَذِهِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

860- ... Nâfi' b. Cübeyr'in Bişr b. Sühaym el-Eslemî'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallalahu aleyhi*

---

152 Mâlik, Sıyâm 37.

ve sellem'in münâdisi (haberci/tellal) teşrik günlerinde çıkıp "Kuşkusuz bu günler yeme-içme günleridir" diye ilanda bulundu.[153]

٨٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، أَنَّ نَافِعَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ عَمْرٌو: وَقَدْ سَمَّاهُ نَافِعٌ وَنَسِيتُهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِرَجُلٍ مِنْ بَنِي غِفَارٍ يُقَالُ لَهُ: بِشْرُ بْنُ سُحَيْمٍ: قُمْ فَأَذِّنْ فِي النَّاسِ، إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ فِي أَيَّامِ مِنًى.

861- ... İbn Cüreyc dedi ki: Amr b. Dînâr'ın bana bildirdiğine göre, Nâfi' b. Cübeyr ona, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adamın -Amr dedi ki: Nâfi', o adamın ismini de söylemişti fakat ben unuttum- kendisine şunu naklettiğini haber verdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Gıfâroğulları'ndan Bişr b. Sühaym adındaki bir adama Mina günlerinde ***"Kalk ve insanlara 'Şüphesiz ki bu günler, yeme-içme günleridir' diye ilan et"*** buyurdu.[154]

٨٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سُحَيْمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

862- ... Hammâd, Amr b. Dînâr'dan, o Nâfi'den, o da Bişr b. Sühaym kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[155]

٨٦٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنْ بِشْرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

863- ... Yine Şu'be, Habîb'den, o Nâfi'den, o da Bişr b. Sühaym yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[156]

---

153 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 243-244.

154 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 583-584; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 313.

155 Dârimî, Savm 48; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335.

156 İbn Mâce, Sıyâm 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 335.

٨٦٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِسْمَاعِيلُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، قَالَ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُنَادِيَ فِي النَّاسِ أَيَّامَ مِنًى: إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ، فَلَا تَصُومُوا فِيهَا، يَعْنِي أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.

864- … İsmail b. Muhammed b. Sa'd b. Ebî Vakkâs, babası kanalıyla dedesinin şöyle dediğini rivayet etti: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana Mina günlerinde insanlara şunu ilan etmemi emretti: ***"Bu günler yeme-içme günleridir; onun için bu günlerde -yani teşrik günlerinde- oruç tutmayın!"***[157]

٨٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُسَامَةَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ أَبِي مُرَّةَ، مَوْلَى عَقِيلِ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، أَنَّهُ دَخَلَ هُوَ وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو عَلَى عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، وَذَلِكَ الْغَدَ أَوْ بَعْدَ الْغَدِ مِنْ أَيَّامِ الأَضْحَى، فَقَرَّبَ إِلَيْهِمْ عَمْرٌو طَعَامًا، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ لَهُ عَمْرٌو: أَفْطِرْ فَإِنَّ هَذِهِ الأَيَّامَ الَّتِي كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَأْمُرُنَا بِإِفْطَارِهَا، وَيَنْهَانَا عَنْ صِيَامِهَا، فَأَفْطَرَ عَبْدُ اللهِ وَأَكَلَ وَأَكَلْنَا

865- … Yezîd b. Abdullah b. Üsâme b. el-Hâd, Akîl b. Ebî Tâlib'in azadlısı Ebû Murra'dan şunu rivayet etti: Kendisi (Ebû Murra) ve Abdullah b. Amr, Amr b. el-Âs'ın yanına girdiler. Kurban bayramının ikinci ya da daha sonraki günlerinden biriydi. Amr onlara yemek ikram etti. Abdullah "Ben oruçluyum" dedi. Amr da ona "Orucunu boz! Zira bu günler, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tuttuğumuz orucu bozmamızı emrettiği ve oruçlu geçirmemizi yasakladığı günlerdir" dedi. Bunun üzerine Abdullah orucunu bozdu ve yemek yedi, bizler de yedik.[158]

٨٦٦ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ كَثِيرٍ، أَنَّ جَعْفَرَ بْنَ الْمُطَّلِبِ أَخْبَرَهُ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو دَخَلَ عَلَى عَمْرٍو، فَدَعَاهُ إِلَى الْغَدَاءِ، فَقَالَ: إِنِّي صَائِمٌ، ثُمَّ الثَّانِيَةَ فَكَذَلِكَ، ثُمَّ الثَّالِثَةَ، فَقَالَ: لَا، إِلَّا أَنْ تَكُونَ

---

157 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 244.

158 Ebû Dâvûd, Sıyâm 50; Dârimî, Savm 48.

سَمِعْتَهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: فَإِنِّي قَدْ سَمِعْتُهُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْنِي النَّهْيَ عَنْ صِيَامِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

866- ... Ca'fer b. el-Muttalib'in bildirdiğine göre, Abdullah b. Amr,[159] Amr'ın yanına girdi. O da onu yemeğe davet etti. Abdullah "Ben oruçluyum" dedi. İkinci bir defa davet etti, yine aynı şekilde karşılık verdi. Üçüncü kere davet ettiğinde ise "Hayır fakat bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmişsen (durum değişir)" dedi. Amr da teşrik günlerinde oruç tutma yasağını kastederek "(Evet), ben bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittim" dedi.[160]

٨٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ مَهْدِيٍّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ حُذَافَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُ أَنْ يُنَادِيَ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ: إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

867- ... Süleyman b. Yesâr'ın Abdullah b. Huzâfe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (Abdullah'a) teşrik günlerinde ***"Bu günler, yeme-içme günleridir"*** diye ilan etmesini emretti.[161]

٨٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ أَبِي الأَخْضَرِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ عَبْدَ اللهِ بْنَ حُذَافَةَ أَنْ يَطُوفَ فِي أَيَّامِ مِنًى: أَلَا لَا تَصُومُوا هَذِهِ الأَيَّامَ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

868- ... İbn Şihâb'ın İbnü'l-Müseyyeb kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdullah b. Huzâfe'ye, Mina günlerinde gezerek herkese şunu ilan etmesini emretti: ***"Dikkat edin!***

159 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Abdullah b. Ömer" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

160 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 197.

161 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 450-451.

Sakın bu günlerde oruç tutmayın! Zira bu günler, yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir."[162]

٨٦٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيَّامُ التَّشْرِيقِ أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

869- ... Amr b. Ebî Seleme'nin, babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Teşrik günleri, yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir"*** buyurdu.[163]

٨٧٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ نُبَيْشَةَ الْهُذَلِيِّ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

870- ... Hâlid el-Hazzâ, Ebu'l-Melîh'den, o da Nübeyşe el-Hüzelî kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[164]

٨٧١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ صَبِيحٍ، وَمَرْزُوقٌ أَبُو عَبْدِ اللهِ الشَّامِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَزِيدُ الرَّقَاشِيُّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ صَوْمِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ الثَّلَاثَةِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

871- Ali b. Şeybe bize, Ravh > er-Rabî' b. Sabîh ve Merzûk Ebû Abdillah eş-Şâmî > Yezîd er-Rakâşî kanalıyla Enes b. Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kurban (bayramının ilk) gününden sonraki üç teşrik gününde oruç tutmayı yasakladı."[165]

٨٧٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، عَنِ الرَّبِيعِ بْنِ صَبِيحٍ، عَنْ يَزِيدَ الرَّقَاشِيِّ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

---

162 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 513.

163 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 503.

164 Müslim, Sıyâm 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 75.

165 Ebû Ya'lâ, *Müsned,* VII, 144; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 245.

872- İbrahim b. Merzûk bize, Saîd b. el-Âmir[166] ed-Dubaî > er-Rabî‘ b. Sabîh > Yezîd er-Rakâşî > Enes b. Mâlik isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bahsi geçen hadisin aynısını rivayet etti.[167]

٨٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْعَدَوِيِّ، قَالَ: بَعَثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُوَذِّنُ فِي أَيَّامِ التَّشْرِيقِ بِمِنًى: لَا يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

873- … Yezîd b. Ebî Habîb'in, Abdurrahman b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, Ma‘mer b. Abdullah el-Adevî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Mina'da, teşrik günlerinde şu ilanda bulunmak için gönderdi: ***"(Bu günlerde) hiç kimse oruç tutmasın. Zira bu günler, yeme-içme günleridir."***[168]

٨٧٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ، وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، وَقَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ يُحَدِّثَانِ، عَنْ أُمِّ الْفَضْلِ امْرَأَةِ الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، قَالَتْ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، فَسَمِعْتُ مُنَادِيًا يَقُولُ: إِنَّ هَذِهِ الْأَيَّامَ أَيَّامُ طُعْمٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ، قَالَتْ: فَأَرْسَلْتُ رَسُولًا مَنِ الرَّجُلُ وَمَنْ أَمَرَهُ، فَجَاءَنِي الرَّسُولُ، فَحَدَّثَنِي أَنَّهُ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ ابْنُ حُذَافَةَ، وَيَقُولُ: أَمَرَنِي بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

874- … el-Abbâs b. Abdülmuttalib'in hanımı Ümmü'l-Fadl dedi ki: Teşrik günlerinde, Mina'da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Bir münâdînin şöyle seslendiğini duydum: ***"Şüphesiz bu günler, yeme-içme ve Allah'ı zikretme günleridir."*** (Ümmü'l-Fadl) dedi ki: "Ben de söz konusu münâdînin kim olduğunu ve bu emri ona kimin verdiğini öğrenmek

---

166 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Âmir" ismi, yanlışlıkla "Âlim" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

167 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

168 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

üzere bir haberci gönderdim. Haberci bana gelip onun, 'İbn Huzâfe' adında bir adam olduğunu ve 'Bunu ilan etmemi bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* emretti' dediğini bildirdi."[169]

٨٧٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ عُبَيْدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُنْذِرُ، عَنْ عُمَرَ بْنِ خَلْدَةَ الزُّرَقِيِّ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي أَوْسَطِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ يُنَادِي فِي النَّاسِ: لَا تَصُومُوا فِي هَذِهِ الأَيَّامِ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَبِعَالٍ.

875- ... Musa b. Ubeyde'nin el-Münzir'den, onun da Ömer b. Halde ez-Zürâkî'den rivayet ettiğine göre, (Ömer'in) annesi[170] şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ı teşrik günlerinin ortasında insanlara şunu ilan etmek üzere gönderdi: ***"Bu günlerde oruç tutmayın! Çünkü bu günler, yeme-içme ve eşlerle beraber olma günleridir."***[171]

٨٧٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ حَكِيمِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ الْحَكَمِ الزُّرَقِيِّ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي أُمِّي، قَالَتْ: لَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى بَغْلَةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْضَاءِ، حَتَّى قَامَ إِلَى شِعْبِ الأَنْصَارِ وَهُوَ يَقُولُ: يَا مَعْشَرَ النَّاسِ، إِنَّهَا لَيْسَتْ بِأَيَّامِ صَوْمٍ، إِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ وَذِكْرٍ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ.

876- ... Hakîm b. Hakîm'in, Mes'ûd b. el-Hakem ez-Zürakî'den rivayet ettiğine göre, annesi ona (Mes'ûd'a) şunu haber vermiştir: Şimdi âdeta Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in beyaz katırına binmiş bir vaziyette, Ensar'ın konakladığı yere gelerek şunu ilan ettiğini

169 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245.

170 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Amr" olarak kaydedilen ismin, tespit edebildiğimiz kadarıyla "Ömer" olması gerekir. Ayrıca yine yazma ve basılı nüshalarda Ömer b. Halde'nin bu rivayeti "babasından" aldığı ifade edilmektedir ki doğrusu "annesinden" olmalıdır. Rivayetin kaynağı ve bilgi için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 584; Ebû Nuaym, *Ma'rifetü's-Sahâbe*, VI, 3538, Riyâd 1998. (Çeviren)

171 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 245-246; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 584.

görür gibiyim: ***"Ey insanlar topluluğu! Bu günler, oruç günleri değildir. Bu günler sadece yeme-içme ve Allah azze ve celle'yi zikretme günleridir."***[172]

٨٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ، قَالَ: ثنا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنِي مَخْرَمَةُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ سُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ يَزْعُمُ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ الْحَكَمِ الزُّرَقِيَّ، يَقُولُ: حَدَّثَنِي أَبِي، أَنَّهُمْ كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى، فَسَمِعُوا رَاكِبًا وَهُوَ يَقُولُ: لَا يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ.

877- Muhammed b. Amr b. Temmâm bize, Yahya [b. Abdullah b. Bükeyr'den, o da Meymûn b. Yahya'dan, o da Mahreme][173] b. Bükeyr yoluyla babasından (Bükeyr) aktararak dedi ki: Süleyman b. Yesâr'ın, İbnü'l-Hakem ez-Zürakî'yi şöyle derken işittiğini dinledim: Babam bana, Mina'da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteyken bir süvarinin şöyle seslendiğini duyduklarını anlatmıştı: ***"Hiç kimse oruç tutmasın. Çünkü bu günler, yeme-içme günleridir."***[174]

٨٧٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ مَسْعُودًا حَدَّثَهُ، عَنْ أُمِّهِ نَحْوَهُ.

878- ... Bekir b. Mudar'ın, Amr b. el-Hâris'ten, onun Bükeyr b. Abdullah'tan, onun da Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Mes'ûd, annesinden nakille Süleyman'a bu hadisin bir benzerini aktardı.[175]

---

172 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 583.

173 Köşeli parantez içinde verdiğimiz bu kısım, aynı rivayetin, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsar*'ında (II, 245) geçen senedidir: Muhammed b. Amr b. Temmâm > "Yahya" b. Abdullah b. "Bükeyr" > Meymûn b. "Yahya" > Mahreme b. "Bükeyr" > o da babasından... Dikkat edilirse bu senedde ikişer tane Yahya ve Bükeyr ismi yer almaktadır. Burada ikinci ravi Yahya'nın dedesi ile dördüncü ravinin babasının adlarının aynı olması, *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın müstensihini yanıltmış olmalıdır. Dolayısıyla aradaki ravileri atladığı için ortaya Yahya b. Bükeyr gibi yeni bir isim çıkmıştır. Bu itibarla *Şerhu meâni'l-âsar*'daki senedi esas almak daha doğru olacaktır. (Çeviren)

174 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

175 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

٨٧٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ أَنَّهُ سَمِعَ يُوسُفَ بْنَ مَسْعُودٍ الزُّرَقِيَّ، يَقُولُ: حَدَّثَتْنِي جَدَّتِي، ثُمَّ ذَكَرَ نَحْوَهُ.

879- … Süleyman b. Bilâl'in rivayet ettiğine göre, Yahya b. Saîd, Yusuf b. Mes'ûd ez-Zürakî'nin "Bana ninem anlattı" diyerek ilgili hadisin benzerini aktardığını duymuştur.[176]

٨٨٠ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ مَهْدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ مَسْعُودِ بْنِ الْحَكَمِ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ اللهِ بْنَ حُذَافَةَ أَنْ يَرْكَبَ رَاحِلَتَهُ أَيَّامَ مِنًى، فَيَصِيحَ فِي النَّاسِ: أَلَا لَا يَصُومَنَّ أَحَدٌ، فَإِنَّهَا أَيَّامُ أَكْلٍ وَشُرْبٍ، قَالَ: وَرَأَيْتُهُ عَلَى رَاحِلَتِهِ يُنَادِي بِذَلِكَ.

880- … Ma'mer'in, ez-Zührî'den, onun da Mes'ûd b. el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adam şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina günlerinde, Abdullah b. Huzâfe'ye bineğine binerek insanlara şunu ilan etmesini emretti: ***"Dikkat edin! Sakın hiç kimse oruç tutmasın. Zira bu günler, yeme-içme günleridir."*** (Sahâbî ravi) dedi ki: "Ben onu bineğinin üzerinde bu ilanı yaparken bizzat gördüm."[177]

٨٨١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، أَنَّ ابْنَ وَهْبٍ حَدَّثَهُمْ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أُخْبِرْتُ أَنَّ مَسْعُودَ بْنَ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي بَعْضُ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

881- … Yunus'un rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Bana bildirildiğine göre Mes'ûd b. el-Hakem "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birinin bana verdiği habere göre" dedikten sonra söz konusu hadisi aynı şekilde nakletti.

176 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 298.

177 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 246.

Böylece teşrik günlerinin, Allah *azze ve celle*'nin, Ramazan ayında oruç bozanların kaza oruçlarını tutabilecekleri günler olarak belirlediği günlere dâhil olmadığını kavramaktayız.

Ayrıca bu günlerde, tıpkı Ramazan ve Kurban (bayramlarının) ilk günlerinde olduğu üzere Ramazan'ın kaza oruçları tutulamayacağı gibi yemin, zıhar, birini hata sonucu öldürme ve Ramazan'da kasten oruç bozmanın keffaretleri ve bunun dışında nafile türünden tutulması gereken oruçların hiçbiri tutulamaz. Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri böyledir. Sadece Mâlik hacc-ı temettü'[178] yapan kimse hakkında "Eğer bir hedy (kurban) bulamazsa ve Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde de (bu kurbanı bulamadığı için tutması gereken) oruçları tutmamışsa,[179] o zaman teşrik günlerinde oruç tutabilir" demiştir. Bu görüş, aynı zamanda Âişe *radıyallahu anhâ* ile İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir:

٨٨٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو كَامِلٍ الْفُضَيْلُ بْنُ الْحَسَنِ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وَعَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالاَ: لَمْ يُرَخَّصْ فِي صَوْمِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ مِنَ الأَيَّامِ الَّتِي تُصَامُ عَمَّا سِوَى التَّمَتُّعِ، وَسِوَى الإِحْصَارِ فِي قَوْلِ مَنْ يُوجِبُ الصَّوْمَ فِي الإِحْصَارِ.

882- Yezîd b. Sinan bize, Ebû Kâmil el-Fudayl b. el-Hasen el-Cahderî > Ebû Avâne > Abdullah b. İsa yoluyla Zührî'den, onun da Urve kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan ve Sâlim kanalıyla da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Âişe ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* şöyle dediler: "Temettü haccı ve -ihsar[180] hâlindeki birinin oruç tutması gerektiği görüşünde olanlara göre-

178 Hacc-ı temettü': Hac mevsiminde önce umre için ihrama girilip umre yapıldıktan sonra aynı mevsimde henüz yurda, aile ocağına dönülmeden tekrar ihrama girilerek usulü dairesinde yapılan hacdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 128. (Çeviren)

179 Konuyla ilgili âyet için bk. Bakara 2/196.

180 Sözlükte bir kimseyi arzusuna kavuşmaktan alıkoymak anlamına gelen ihsâr, fıkhî bir terim olarak "Hac için ihrama girmiş bir kişinin Arafat'ta vukuf ile tavaf-ı ziyaretten, umre için ihrama girmiş bir kişinin de tavaftan alıkonulmasıdır." Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 186. (Çeviren)

ihsar durumu haricinde, oruç tutulabilecek günler olarak teşrik günlerinde oruç tutmaya ruhsat verilmedi."[181]

***

Bu rivayette, bahsi geçen özel iki durum dışında o günlerde oruç tutma yasağı söz konusudur. Şu kadar var ki, bu hadisi ez-Zührî'den rivayet edenler arasında, Abdullah b. İsa haricinde, hadisi bu lafızla nakleden başka bir kimseyi görmemekteyiz. Nitekim Zührî'nin, Mâlik ve İbrahim b. Sa'd gibi diğer talebeleri, ilgili hadisi daha farklı bir lafızla rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

٨٨٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: الصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا مَا بَيْنَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَمَنْ لَمْ يَصُمْ صَامَ أَيَّامَ مِنًى.

883- Yunus'un bize İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik, İbn Vehb'e, İbn Şihâb kanalıyla Urve'den aktarmak suretiyle Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini haber vermiştir: "Temettü haccına niyetlenip de hedy bulamayanlar, hac için ihrama girilen gün ile arefe günü arasında oruç tutarlar. Bu süre zarfında tutamayan, Mina günlerinde tutar."[182]

٨٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، بِمِثْلِ ذَلِكَ.

884- Yine Yunus'un bize İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik, İbn Vehb'e, İbn Şihâb'dan, o da Sâlim'den, o da babasından (İbn Ömer) bu hadisin benzerini nakletti.[183]

٨٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأُوَيْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، وَعَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ أَنَّهُمَا كَانَا يُرَخِّصَانِ لِلْمُتَمَتِّعِ إِذَا لَمْ يَجِدْ هَدْيًا، وَلَمْ يَكُنْ صَامَ قَبْلَ عَرَفَةَ، أَنْ يَصُومَ أَيَّامَ التَّشْرِيقِ.

181 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Savm 67.

182 Mâlik, Hac 255.

183 Mâlik, Hac 255; Buhârî, Savm 67.

885- ... İbrahim b. Sa'd'ın, İbn Şihâb'dan, onun da Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan ve Sâlim kanalıyla da babasından rivayet ettiğine göre, her ikisi (Âişe ve İbn Ömer), temettü haccı yapan kimseye, hedy bulamamışsa ve (böyle bir durumda tutması gereken orucu da) arefe gününden önce tutamamışsa, o orucu teşrik günlerinde tutma ruhsatı tanıyorlardı.[184]

***

Bu hususta hadisin asıl lafzı, İbrahim b. İsa'nın Zührî'den naklettiği gibi değil, Mâlik ve İbrahim b. Sa'd'ın rivayet ettikleri gibidir. Çünkü Âişe *radıyallahu anhâ*, teşrik günlerinde nafile oruç tutuyordu. Ayrıca Urve de o günleri oruçlu geçiriyordu. Nitekim;

٨٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، قَالَ: كَانَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا تَصُومُ أَيَّامَ مِنًى، وَكَانَ أَبِي يَصُومُهَا.

886- ... Hişâm b. Urve dedi ki: Babam bana şunu haber verdi: "Âişe *radıyallahu anhâ,* Mina günlerinde oruç tutuyordu. Babam da aynı şekilde o günlerde oruç tutuyordu."[185]

***

Bu itibarla, bahsi geçen temettü ve ihsar haricinde teşrik günlerinde oruç tutma yasağını içeren ve Abdullah b. İsa'nın rivayet ettiği Ebû Avâne hadisi[186] Âişe'ye göre sabit olsaydı, onun teşrik günlerinde nafile oruç tutması imkânsız olurdu. Ayrıca Urve'nin de, Âişe'den böyle bir yasağı duymuş olması durumunda, teşrik günlerinde nafile oruç tutması mümkün olmazdı.

Öte yandan yukarıdaki Hişâm hadisine göre Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu günleri nafile oruçla geçirmesi ise, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- kanaatimizce Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o günlerde oruç tutma yasağının ona ulaşmamış olmasından kaynaklanmaktadır.

Temettü haccı ve ihsardan dolayı teşrik günlerinde oruç tutma meselesi ise geniş bir mevzu olup yeri burası değildir. Biz *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın Menâsik (Hac Fiilleri) Bölümü'ndeki ilgili yerlerde bu konuyu ele alacağız.

184 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 298.

185 Benzer bir lafızla bk. Buhârî, Savm 68.

186 Bk. 882 no'lu hadis.

Öte yandan âlimler, Ramazan'da birkaç gün oruç tutamadığı için kaza orucu tutması gereken fakat bir sonraki Ramazan gelip çatıncaya kadar söz konusu oruçları tutamayan, üstelik iki Ramazan arasında da ilkinde tutmadığı oruçlarını kaza etme imkânı bulunan kimse hakkında ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları şöyle diyordu: "İçinde bulunduğu ayın orucunu tutar; Ramazan bayramının (ilk) gününün çıkmasından sonra da diğer aydan kalan oruçların kazasını yapar ve bunun dışında bir şey yapması gerekmez." Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf bu görüşü benimseyenlerdendir. Ayrıca Süleyman'ın yine babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Muhammed de aynı kanaati ifade etmektedir.

Bazıları da şöyle diyordu: "İçinde bulunduğu ayın orucunu tutar; Ramazan bayramının (ilk) gününün çıkmasından sonra da diğer aydan kalan oruçların kazasını yapar ve kaza ettiği her gün için bir fakiri doyurur." Mâlik ve Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır. Bu görüş ayrıca İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٨٨٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَرِضْتُ رَمَضَانَيْنِ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: اسْتَمَرَّ مَرَضُكَ أَمْ صَحَحْتَ فِيمَا بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: بَلْ صَحَحْتُ فِيمَا بَيْنَهُمَا، قَالَ: أَكَانَ هَذَا؟ قَالَ: لَا، قَالَ: فَدَعْهُ حَتَّى يَكُونَ، فَقَامَ إِلَى أَصْحَابِهِ وَأَخْبَرَهُمْ، فَقَالُوا لَهُ: ارْجِعْ فَأَخْبِرْهُ أَنَّهُ قَدْ كَانَ، فَإِمَّا رَجَعَ هُوَ وَإِمَّا رَجَعَ غَيْرُهُ، فَقَالَ: إِنِّي مَرِضْتُ رَمَضَانَيْنِ لَمْ أَصُمْهُمَا، قَالَ: اسْتَمَرَّ بِكَ مَرَضُكَ أَمْ صَحَحْتَ فِيمَا بَيْنَهُمَا؟ قَالَ: بَلْ صَحَحْتُ فِيمَا بَيْنَهُمَا، قَالَ: أَكَانَ هَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: صُمْ رَمَضَانَيْنِ وَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا.

887- ... Yezîd b. Harun'un, Amr b. Meymûn'dan rivayet ettiğine göre (Amr'ın) babası dedi ki: Bir adam İbn Abbâs'a gelerek "İki Ramazan boyunca hasta idim" dedi. İbn Abbâs "Sürekli hasta mıydın, yoksa ikisi arasında iyileştiğin oldu mu?" diye sordu. Adam "Hayır, aralarında iyileştim" diye cevapladı. Bunun üzerine İbn Abbâs "Böyle bir olay gerçekten başından geçti mi?" diye sordu. Adam "Hayır" dedi. İbn Abbâs da "Öyleyse bırak da gerçekleşsin (o zaman cevabını veririz)" dedi.

Daha sonra adam, arkadaşlarının yanına gidip durumu anlatınca ona "Git ona bu olayın bizzat gerçekleştiğini söyle" dediler. Adamın kendisi

veya bir başkası gidip "İki Ramazan boyunca hasta idim, bu sebeple hiç oruç tutamadım" dedi. İbn Abbâs "Sürekli hasta mıydın, yoksa ikisi arasında iyileştiğin oldu mu?" diye sordu. Adam "Hayır, aralarında iyileştim" diye cevapladı. Bunun üzerine İbn Abbâs "Her iki Ramazan orucunu tut ve altmış fakiri doyur" dedi.[187]

٨٨٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي رَجُلٍ أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ وَعَلَيْهِ رَمَضَانُ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ هَذَا، وَيُطْعِمُ عَنْ ذَلِكَ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَيَقْضِيهِ.

888- ... Şu'be'nin, el-Hakem'den, onun da Meymûn b. Mihrân'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, yeni bir Ramazan'a girmiş ve üzerinde başka bir Ramazan orucunun kaza yükümlülüğü bulunan kimseyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Öncelikle içinde bulunduğu Ramazan orucunu tutar. Daha sonra da diğerinin her bir günü için bir fakiri doyurur ve onu kaza eder."[188]

٨٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَطَاءٌ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، وَلَمْ يَسْمَعْ مِنْهُ أَنَّهُ قَالَ فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ، ثُمَّ صَحَّ فَلَمْ يَقْضِهِ حَتَّى أَدْرَكَ شَهْرَ رَمَضَانَ آخَرَ: لِيَصُمِ الَّذِي حَضَرَ، ثُمَّ لْيَقْضِ الأَوَّلَ وَيُطْعِمْ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

889- ... İbn Cüreyc dedi ki: Atâ bana, Ebû Hureyre'den duymamış olmasına rağmen onun, Ramazan ayında hasta olup da daha sonra sağlığına kavuşan ve bu Ramazan orucunu henüz kaza edemeden bir sonraki Ramazan'a girmiş olan bir adam hakkında şöyle dediğini rivayet etti: "İçinde bulunduğu Ramazan orucunu tutsun sonra da geçmiş Ramazan orucunu kaza etsin ve her bir gün için bir fakiri doyursun."[189]

٨٩٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ رُقَيَّةَ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا هُرَيْرَةَ، يَقُولُ فِي الَّذِي يَمْرَضُ فَلا يَصُومُ رَمَضَانَ، ثُمَّ يَبْرَأُ

187 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 236.

188 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

189 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 234.

فَلا يَصُومُ، حَتَّى يُدْرِكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الَّذِي حَضَرَ، وَيَصُومُ الآخَرَ، وَيُطْعِمُ لِكُلِّ لَيْلَةٍ مِسْكِينًا.

890- ... Ebû Avâne'nin Rukayye'den rivayet ettiğine göre, Atâ, Ebû Hureyre'nin, hastalandığı için Ramazan orucunu tutamayan, daha sonra da iyileşmesine rağmen henüz o Ramazan'ı kaza etmeden bir sonraki Ramazan'a giren bir kimse hakkında şöyle dediğini işitmiştir: "(Öncelikle) içinde bulunduğu Ramazan orucunu tutsun, ardından diğerini tutsun sonra da her bir gece için bir fakiri doyursun."[190]

٨٩١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: يَصُومُ الآخَرَ، ثُمَّ يَصُومُ الأَوَّلَ وَيُطْعِمُ عَنْهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

891- ... Kays'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: "Önce ikinci Ramazan orucunu tutsun sonra da birincisini tutsun ve her bir gün için bir fakiri doyursun."[191]

٨٩٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْخَلِيلِ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ مِثْلَهُ.

892- ... Katâde'nin Ebu'l-Halîl'den rivayet ettiğine göre, Tâvus, Ebû Hureyre'den bu hadisi aynı şekilde nakletmiştir.[192]

٨٩٣ - كَتَبَ إِلَيَّ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى يُحَدِّثُنِي، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ بْنِ هَمَّامٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فَلَمْ يَقْضِهِ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الأَوَّلَ وَيُطْعِمُ مَعَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا مُدَّيْنِ.

893- ... Süfyân'ın Ebû İshâk yoluyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre, Ramazan ayında hastalanan ve bir sonraki Ramazan girinceye

190 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

191 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

192 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 253.

kadar orucunu kaza edemeyen kimse hakkında şöyle demiştir: "(Öncelikle idrak ettiği Ramazan'ı tutar sonra da)[193] ilk Ramazan orucunu tutar ve her bir gün için bir fakire iki müd (yaklaşık 1374 gr.) miktarı yemek yedirir."[194]

***

Bu rivayet, her fakire verilecek yiyecek miktarı konusunda, Ebû Hureyre'den naklettiğimiz daha önceki rivayetlere ilave bir açıklama getirmektedir.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "İkinci Ramazan orucunu tutar, birincisi için de fakir doyurur fakat kaza etmez." Bu görüş de İbn Ömer'den rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٨٩٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي رَجُلٍ فَرَّطَ فِي قَضَاءِ رَمَضَانَ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ الَّذِي أَدْرَكَهُ، وَيُطْعِمُ عَنِ الأَوَّلِ كُلَّ يَوْمٍ مُدًّا مِنْ بُرٍّ، وَلا قَضَاءَ عَلَيْهِ.

894- Ebû Bekre'nin bize, Ravh > Abdullah b. Ömer yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, bir önceki Ramazan orucunun kazasını yapamadan daha sonraki Ramazan'a giren kimse hakkında şöyle dedi: "İdrak ettiği Ramazan'ın orucunu tutar ve bir öncekinin her bir günü için bir müd buğday verir; onu kaza etmesi de gerekmez."[195]

٨٩٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ فِي الرَّجُلِ يَكُونُ عَلَيْهِ رَمَضَانٌ، ثُمَّ يُدْرِكُهُ رَمَضَانٌ آخَرُ، قَالَ: يَصُومُ هَذَا وَيُطْعِمُ عَنْ هَذَا كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

895- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiyy > Ubeyde b. Humeyd > Ubeydullah kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, üzerinde bir Ramazan orucunu kaza yükümlülüğü olduğu hâlde bir sonraki Ramazan'ı idrak eden kimse hakkında şöyle demiştir: "İdrak ettiğini tutar, diğerinin her bir günü için bir fakiri doyurur."

193 Bu ibare, eserin yazma nüshasında bulunmamaktadır. Rivayetin geçtiği diğer bir kaynak olan Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inden (IV, 234) tespit ederek tercümeye yansıttık. (Çeviren)

194 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 234.

195 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 235; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra*, IV, 253.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "İkinci Ramazan'ın orucunu tutar, birincinin yerine de boynuna nişan takılı bir sığır/deve (bedene-i mukallede) vermesi gerekir." Bu görüş, senedinde kopukluk bulunan (munkatı) bir yolla İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٨٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، وَحُمَيْدٌ، عَنْ أَبِي يَزِيدَ الْمَدَنِيِّ، أَنَّ رَجُلا احْتُضِرَ، فَقَالَ لأَخِيهِ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيَّ دَيْنًا، وَلِلنَّاسِ عَلَيَّ دَيْنًا، فَأَبْدَأُ بِدَيْنِ اللهِ فَأَقْضِيهِ، ثُمَّ أَقْضِي دَيْنَ النَّاسِ، إِنَّ عَلَيَّ رَمَضَانَيْنِ لَمْ أَصُمْهُمَا، فَسَأَلَ ابْنَ عُمَرَ، فَقَالَ: بَدَنَتَانِ مُقَلَّدَتَانِ، ثُمَّ سَأَلَ ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَخْبَرَهُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: يَرْحَمُ اللهُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، مَا شَأْنُ الْبُدْنِ وَشَأْنُ الصَّوْمِ، أَطْعِمْ عَنْ أَخِيكَ سِتِّينَ مِسْكِينًا.

896- ... Eyyûb ve Humeyd'in Ebû Yezîd el-Medenî'den rivayet ettiklerine göre, bir adam ölüm döşeğindeyken kardeşine şunu vasiyet etti: "Hem Allah *azze ve celle*'ye hem de insanlara borcum var. Öncelikle Allah'a olan borcumu sonra da insanlara olan borcumu öde. Tutamadığım iki Ramazan orucunun yükümlülüğü var üzerimde." Adamın kardeşi İbn Ömer'e meseleyi arzetti, o da "(Kurbanlık oldukları belli olsun diye) boyunlarına nişan takılı iki sığır/deve vermelisin" dedi. Daha sonra adam, aynı soruyu İbn Abbâs'a da sordu ve İbn Ömer'in görüşünü ona söyledi. Bunun üzerine İbn Abbâs "Allah Ebû Abdurrahman'ı affetsin! Orucun, sığır/deve ile ne ilgisi var? Kardeşin için altmış fakiri doyur (yeterli)" dedi.

(Hadisin ravisi) Eyyûb dedi ki: "Âlimler, sözü geçen iki Ramazan arasında adamın sanki sağlığına kavuştuğunu düşünüyorlardı."

***

Bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik:

"Oruç tutmak yerine boynuna nişan takılı bir sığır/deve vermesi gerekir" diyenlerin bizce bu kanaatlerinin hiçbir anlamı olmadığı gibi bu görüşün ve İbn Ömer'den nakledilen kanaatin de ona aidiyeti kesin değildir. Çünkü Ebû Yezîd el-Medenî, bu rivayeti İbn Ömer'den duymamıştır. Üstelik İbn Ömer'den, bu kanaatinin aksini rivayet eden ve bu şahıstan daha sağlam ve güvenilir olan bir kimse var ki o da, bu bölümde (895 no'lu rivayet olarak)

naklettiğimiz, Ubeyde'nin Ubeydullah'tan, onun da Nâfi'den aktardığı hadisteki Nâfi'dir. Nitekim Eyyûb, bu hususta Nâfi'den şunu nakletmiştir:

٨٩٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ فَلَمْ يَصِحَّ حَتَّى أَدْرَكَهُ رَمَضَانُ، فَصَامَ الْآخَرَ وَأَطْعَمَ عَنِ الْأَوَّلِ.

897- ... Hammâd'ın Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, bir Ramazan'da hastalandı ve bir sonraki Ramazan'a girene kadar iyileşemedi. Bunun üzerine sonrakini tuttu ve birincisi için fakir doyurdu.

***

Öte yandan Kur'ân da Ebû Yezîd'in İbn Ömer'den rivayet ettiği hadisteki kanaatin aksini göstermektedir. Çünkü Allah *azze ve celle,* Kitab'ında ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyururken, "başka günler" ifadesiyle hemen bir sonraki Ramazan'dan öncesini özellikle kastetmiş olmadığı için, bu günlerin, bahsi geçen Ramazan'dan sonraki günlerden farklı değerlendirilmesi mümkün müdür? Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti de bunun zıddına işaret etmektedir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu meselede kendisinden rivayet ettiğimiz hadislere göre, Ramazan'dan bir günün orucunu tutamayan kimseye, onun yerine bir günlük kaza orucu tutmasını emretmiş fakat bunun mutlaka bir sonraki Ramazan'da olması gerektiğini söylememiştir. Bu da göstermektedir ki Allah Rasûlü, oruç tutulmasını yasakladığı günler haricinde o kişiye, bütün bir yıl boyunca oruç tutabilme ruhsatı tanımıştır. Burada Allah Rasûlü, kaza orucunun hükmünü, geçmiş namazların kazasının hükmü gibi saymamaktadır. Çünkü bir namazı kaçıran kimsenin o namazı kılması gereken vakit, "hatırladığı an"dır; o namazı, o andan başka bir vakte erteleme hakkı yoktur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kim bir namazı, uyuyakaldığı ya da unuttuğu için kılamazsa, onu hatırladığı anda kılsın"*** buyurmaktadır. Ancak Ramazan orucunu vaktinde tutamadığı için kaza orucu tutması gereken bir kimsenin, bu kazasını, daha sonra idrak edeceği herhangi bir Ramazan'ın öncesine kadar erteleme imkânı vardır.

Şu da var ki;

٨٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهُ سَمِعَ عَائِشَةَ، زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَقُولُ: إِنْ كَانَ لَيَكُونُ عَلَيَّ الصِّيَامُ مِنْ رَمَضَانَ، فَمَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَقْضِيَهُ حَتَّى يَدْخُلَ شَعْبَانُ.

898- ... Yahya b. Saîd'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'yı şöyle derken dinlemiştir: "Bazen Ramazan'dan kalan kaza oruçlarım olurdu da onları bir sonraki Şaban ayına kadar tutma imkânı bulamazdım."[196]

***

Bu hususta birileri şunu söylemiştir: (Hz. Âişe'nin) Ramazan'ın kazasını bir sonraki Şaban'a kadar geciktirmesi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban'ı oruçlu geçirdiği için onunla yakın temasta bulunmamasından dolayı idi.[197] Zira Allah Rasûlü, Şaban ayının tamamında oruç tutuyordu. Nitekim;

٨٩٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يَصُومُ مِنَ السَّنَةِ أَكْثَرَ مِنْ صِيَامِهِ فِي شَعْبَانَ، فَإِنَّهُ كَانَ يَصُومُهُ كُلَّهُ.

899- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hişâm b. Ebî Abdillah > Yahya b. Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ* bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir yıl boyunca (nafile olarak) Şaban'da tuttuğu oruçtan daha fazla oruçlu geçirdiği bir ay olmadığını; çünkü Şaban'ın tamamını oruçlu geçirdiğini haber verdi."[198]

٩٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، قَالَ حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

196 Buhârî, Savm 40; Müslim, Sıyâm 151.

197 Buhârî, Savm 40. Buhârî, bu yorumun, hadisin ravilerinden Yahya b. Saîd'e ait olduğunu aktarmaktadır. (Çeviren)

198 Buhârî, Savm 52; Müslim, Sıyâm 177.

900- Yine Yunus'un bize, Bişr b. Bekir > el-Evzâî > Yahya b. Ebî Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme "Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bana bildirdiğine göre" diyerek aynı hadisi zikretti.

٩٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَامَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ إِلا شَعْبَانَ وَرَمَضَانَ.

901- ... Sâlim'in Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban ve Ramazan haricinde iki ay üst üste oruç tuttuğunu görmedim."[199]

٩٠٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقْرِنُ شَعْبَانَ بِرَمَضَانَ.

902- ... Leys'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Şaban'ı Ramazan'la birleştiriyordu."[200]

***

(Tahâvî) dedi ki: (Hz. Âişe'nin) Ramazan'ın kazasını bir sonraki Şaban'a kadar geciktirmesinin sebebi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Şaban'ı oruçlu geçirmesinden dolayı onunla yakın temasta bulunmaması idi. Belki de Hz. Âişe, Ramazan'ın kazasının peş peşe olması konusunda daha önce rivayet ettiğimiz Ali ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın görüşlerini[201] paylaşmaktaydı.

(Sonuç olarak) kazaya kalmış namazların, kaza edilmeleri gereken vakitlerde kılınamadıkları için farziyetleri düşmediği gibi kaza oruçlarının da kaza edilmeleri gereken vaktin geçmesinden dolayı farziyeti düşmüş olmaz. Bu delil, ikinci sene Ramazan'ının girmesiyle birlikte bir önceki Ramazan ayından

199 Tirmizî, Savm 37; Nesâî, Sıyâm 70.

200 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 82.

201 Bk. 829 ile 833 numaralar arasındaki hadisler.

kaza orucu bulunan kimselerin üzerinden kaza yükümlülüğünün düşmediğini savunanların delilidir.

Kaza orucunun yanı sıra fakir doyurma yükümlülüğünü de getirenlere karşı öne sürülen delil ise şöyledir:

İhmal edilen namazların kazası yapılırken, kazanın yanı sıra bir şey yapılması gerekmediğine göre, aynı şey oruç için de geçerlidir; kazasıyla birlikte başka bir şey yapmak gerekmez. Çünkü namaz meselesi, oruç meselesinden daha kesin ve açıktır. Namazı kaza eden kimsenin bile, kaza ile birlikte başka şeyleri yapma yükümlülüğü yoksa, böyle bir yükümlülük, orucun kazasını yapan kimsenin üzerinden haydi haydi düşer.

Bu kanaati paylaşanlara göre söz konusu oruç, ikinci Ramazan'ın geçmesinden sonraki günlerin yerini tuttuğu için, bu günler, Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinde zikredilen ***"başka günler"***den sayılır. Üstelik Allah *azze ve celle,* bu kaza orucunun yanında fakir doyurmaktan da bahsetmemiştir.

İşte bu delil, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den aktarmış olduğumuz, "içinde bulunduğu ikinci Ramazan'dan önce[202] kaza orucu bulunan kimsenin -bu orucunu iki Ramazan arasında kaza etme imkânı olsa bile- üzerinden (fakir) doyurma yükümlülüğünün kalktığına" dair görüşlerini doğrulayan bir delildir.

Eğer biri "İlgili âyette geçen oruç, namaz gibi değildir.[203] Çünkü oruç, (fakir) doyurmakla telafi edilebilir ancak namaz başka bir şeyle telafi edilemez" derse, ona "Orucun, (fakir) doyurmak gibi başka şeylerle telafi edilebileceğine dair delilin nedir?" diye sorulur.

Eğer Ramazan ayında, gündüz vakti ve kasıtlı bir şekilde cinsel ilişkide bulunan kimselerin ödemesi gereken keffaretlerden söz ederse ona şöyle cevap verilir:

---

202 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "önce" anlamını verecek bir kelime bulunmamaktadır. Cümlenin manası açısından bunun zorunlu olduğunu düşündüğümüz için çeviriye yansıtma ihtiyacı hissettik. (Çeviren)

203 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "gibi değildir" anlamını verecek bir ifade yer almamaktadır. Bir sonraki cümlede belirtilen gerekçe bu anlamı zorunlu kıldığı için tercümeye yansıttık. (Çeviren)

Bu durum bizim konumuza benziyor mu? Zira altmış fakiri doyurmak şeklindeki keffaret, Ramazan ayında cinsel ilişkinin gerçekleştiği günde oruç tutmak yerine bozmaktan kaynaklanan bir yükümlülüktür. Oysa senin kanaatine göre Ramazan orucunun kazasını bir sonraki Ramazan'a girinceye kadar geciktiren kimsenin, her bir gün için sadece bir fakiri doyurması gerekir.

Bu durumda (muhalif) eğer Ramazan ayında oruç tutmaya gücü yetmeyen yaşlıların, tutamadıkları her gün için bir fakiri doyurmaları gerektiğinden söz ederse, ona şöyle denilir:

Evet, bu mesele dediğin gibidir. Fakat bu bahsettiğin "doyurma işlemi," orucun yerine geçmiş sayılır, onu telafi etmez. Zira üzerinde ittifak edilen meseleler içerisinde söylediğin şekilde orucu telafi edecek bir şey bulamadık ki bu ihtilaflı konu ona kıyaslanabilsin.

Şu da var ki İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den rivayet edilen ve "üzerinde Ramazan kazası yükümlülüğü bulunup da bu yükümlülüğü yerine getirme imkânı bulunmasına ve bir sonraki Ramazan'a girmiş olmasına rağmen henüz orucunu kaza etmemiş olan kimsenin (fakir) doyurması" gerektiğini ifade eden görüşlerine baktığımızda, böyle bir hükmün, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde açıkça belirtilmediğini ve kıyasla da ortaya konulmadığını görmekteyiz. Bu sebeple de İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'nin, bu görüşlerini rey ve istinbata dayanarak değil, bizzat şeriat tarafından nasıl olacağı belirlenmiş (tevkîfî) bir hüküm olarak söylediklerini anlamaktayız. Bizce de bu görüş uygun ve güzeldir. Üstelik bu iki sahâbî dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiç kimsenin böyle bir durumda fakir doyurma sorumluluğunu düşürdüğünü de tespit edemedik. Onun için biz de bu görüşü benimseyerek Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu tür hallerde fakir doyurma yükümlülüğünü reddettiklerine dair kanaatlerine muhalefet ettik.

Hakkında ihtilaflı görüşlerden söz ettiğimiz bu mesele, Ramazan'ın kazasını -tutma imkânı olduğu hâlde- terk edip bir sonraki Ramazan'a kadar erteleyen kimselerle ilgilidir. Ancak kaza orucunu terk etmeyi gerektirecek meşru bir mazereti olan kimseler için kazanın yanı sıra fakir doyurma yükümlülüğü yoktur. Bu kimseler, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'den nakletmiş olduğumuz kanaatlere göre, sadece kaza orucu tutmakla mükelleftirler.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ...﴾
"... ORUCA (GÜÇLÜKLE) DAYANANLARA DA BİR FAKİRİ DOYURACAK KADAR FİDYE GEREKİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"***[204] buyurmaktadır. Bu âyet, kendisinden ne kastedildiği, hükmünün geçerliliği ve mensuh olup olmadığı hususunda görüş ayrılıkları bulunan, müteşâbih âyetlerden biridir.

Bazı âlimler, "Bu âyet, ***'Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun...'***[205] âyetiyle neshedilmiştir" diyerek bu görüşü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Seleme[206] b. el-Ekva'dan rivayet etmişlerdir:

٩٠٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ مُضَرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ يَزِيدَ، مَوْلَى سَلَمَةَ بْنِ الأَكْوَعِ، عَنْ سَلَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} كَانَ مَنْ أَرَادَ أَنْ يُفْطِرَ وَيَفْتَدِيَ فَعَلَ حَتَّى نَزَلَتِ الَّتِي بَعْدَهَا فَنَسَخَتْهَا.

903- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in Seleme b. el-Ekva'ın azadlısı Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Seleme dedi ki: ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir***

---

204 Bakara 2/184.

205 Bakara 2/185.

206 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isme, yanlışlıka "Ebû" ilavesi yapılmıştır. (Çeviren)

fakiri doyuracak kadar fidye gerekir" âyeti indiğinde, isteyen oruç tutmayıp fidye verebiliyordu. Nihayetinde bir sonraki âyet inince bu âyeti neshetti.[207]

***

Bu görüş aynı zamanda Âmir eş-Şa'bî'den de rivayet edilmiştir:

٩٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ شُبْرُمَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} فَكَانَ الأَغْنِيَاءُ يُفْطِرُونَ وَيَفْتَدُونَ وَلا يَصُومُونَ، وَصَارَ الصَّوْمُ عَلَى الْفُقَرَاءِ فَنَسَخَتْهَا هَذِهِ الآيَةُ {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}، فَوَجَبَ عَلَى الْفَقِيرِ وَالْغَنِيِّ وَالنَّاسِ أَجْمَعِينَ، فَنَسَخَتْ هَذِهِ تِلْكَ.

904- ... Ca'fer b. Süleyman'ın Abdullah b. Şübrüme'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyeti indiğinde, zenginler oruç bozuyor, fidye veriyor ve oruç tutmuyorlardı. Bu sebeple oruç, sadece fakirlerin vazifesi hâline geldi. Bunun üzerine ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyle ise sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun"*** âyeti, onu neshetti. Böylece oruç, zengin-fakir bütün insanlara farz oldu. Bundan dolayı bu âyet, diğerini neshetmiştir.

***

Bazı âlimler de şöyle demişlerdir: "Bu âyette sadece oruç tutmaya güçleri yeten fakat yaşı oldukça ilerlemiş erkek ve kadınlar kastedilmiştir. Onlara kolaylık olsun diye oruç tutmama ruhsatı tanınmış; tutmadıkları orucun yerine yemek yedirmekle mükellef tutulmuşlar ve bu hususta diğer gençler ve sağlıklı insanlar gibi sayılmışlardır."

Bu kanaat sahipleri bu görüşü İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir:

٩٠٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عُزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ رُخِّصَ لِلشَّيْخِ

207 Buhârî, Tefsîr 26; Müslim, Sıyâm 149.

الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرِ فِي ذَلِكَ وَهُمَا يُطِيقَانِ الصَّوْمَ، أَنْ يُفْطِرَا إِنْ شَاءَا، وَأَنْ يُطْعِمَا عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا وَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِمَا، ثُمَّ نُسِخَ ذَلِكَ بِهَذِهِ الْآيَةِ {فَمَنْ شَهِدَ مِنْكُمُ الشَّهْرَ فَلْيَصُمْهُ}، فَثَبَتَ لِلشَّيْخِ الْكَبِيرِ وَالْعَجُوزِ الْكَبِيرَةِ وَالْمُرْضِعِ إِذَا خَافَتَا أَفْطَرَتَا، وَأَطْعَمَتَا عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

905- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > İbn Ebî Arûbe > Urve yoluyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bu konuda -oruç tutmaya güçleri yettiği hâlde- yaşları ilerlemiş erkek ve kadınlara isterlerse oruç tutmaları, isterlerse de her gün için bir fakiri doyurmaları, ayrıca oruçlarını da kaza etmemeleri ruhsatı tanınmıştı. Ancak daha sonra bu hüküm, ***'Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar'*** âyetiyle neshedilmiştir. Buna göre çok yaşlı kadın ve erkeklerin ve emziren kadınların, sağlıklarının tehlikeye girmesinden endişe etmeleri hâlinde oruç tutmayıp her gün için bir fakiri doyurabilecekleri hükmü kesinleşmiş olmaktadır."[208]

٩٠٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ مِثْلَهُ، وَزَادَ: وَلَا قَضَاءَ عَلَيْهِمَا.

906- Ahmed b. el-Hasen bize, Abdülvehhâb b. Atâ > Saîd b. Ebî Arûbe > Urve > Saîd kanalıyla İbn Abbâs'dan aynı rivayeti nakletti ve şunu ekledi: "Kaza etmekle de mükellef değillerdir."[209]

***

Bazı âlimler bu âyeti ***"mükellef tutulup da (yutavvakûnehû) güç yetiremeyenler"*** anlamına gelen ***"ve alellezîne 'yutavvakûnehû' fidyetün taâmu miskîn"*** şeklinde okumuşlardır. Nitekim:

٩٠٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ أَبِي عَمْرٍو، مَوْلَى عَائِشَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، كَانَتْ تَقْرَأُ: يُطَوَّقُونَهُ.

---

208 Taberî, *Tefsîr,* II, 135; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 230.

209 Taberî, *Tefsîr,* II, 135.

907- ... Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer'in, Âişe'nin azadlısı Ebû Amr'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ,* bu âyetteki ***"yutîkûnehû"*** kelimesini, ***"yutavvakûnehû"*** olarak okuyordu.[210]

٩٠٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ)، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَيْسَتْ بِمَنْسُوخَةٍ، هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ وَالْمَرْأَةُ الْكَبِيرَةُ لَا يَسْتَطِيعَانِ أَنْ يَصُومَا، فَيُطْعِمَانِ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

908- ... Zekeriyya b. İshâk'ın Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Atâ, İbn Abbâs'ın, bu âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû fidyetün taâmu miskîn"*** şeklinde okuduğunu duymuştur.

İbn Abbâs dedi ki: "Bu âyet mensuh değildir. Burada kastedilen, yaşları oldukça ilerlemiş erkek ve kadındır. Bunlar, oruç tutmaya güç yetiremedikleri için her günün yerine bir fakiri doyururlar."[211]

٩٠٩ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ يَقْرَأُ هَذِهِ الْآيَةَ (وَعَلَى الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ)، قَالَ: هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ يُطْعِمُ عَنْهُ نِصْفَ صَاعٍ لِكُلِّ يَوْمٍ.

909- ... Yine Mansûr'un Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, bu âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû..."*** tarzında okuyor ve şöyle diyordu: "Bundan maksat, yaşı hayli ilerlemiş, ihtiyar kişidir. Böyleleri adına her bir gün için yarım sa' yiyecek verilir."[212]

***

Dolayısıyla âyeti bu şekilde okuyanlara göre ***"yutavvakûne"*** kelimesi ***"mükellef tutulurlar"*** anlamına gelmektedir. Nitekim;

٩١٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ حُدَيْرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: الَّذِينَ يُطَوَّقُونَهُ ؛ الَّذِينَ يُؤْخَذُونَ بِهِ، وَالَّذِينَ يُطِيقُونَهُ ؛ يَصُومُونَهُ.

---

210 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 222; Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

211 Buhârî, Tefsîru Sûreti'l-Bakara 25; Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 222.

212 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 221.

910- ... İmrân b. Hudeyr'in rivayet ettiğine göre, İkrime şöyle dedi: ***"Ellezîne yutavvakûnehû," "oruçla mükellef tutulanlar;" "Vellezîne yutîkûnehû," "oruç tutabilenler"*** anlamındadır.[213]

***

Bu kıraat şekli ve âyetten kastedilenin ne olduğu meselesi -daha önce de belirttiğimiz gibi- İbn Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Ancak yine İbn Abbâs'tan bu kıraatin tam aksi de nakledilmiştir:

٩١١ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مِحْوَلُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ}، قَالَ: الَّذِينَ يَتَجَشَّمُونَهُ وَلَا يُطِيقُونَهُ لِلْحُبْلَى وَالْمَرِيضِ وَالْكَبِيرِ وَصَاحِبِ الْعُطَاشِ.

911- ... Sâlim'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Oruca (güçlükle) dayananlar..."*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bunlar, büyük çaba harcadığı hâlde oruca dayanamayan hamile, hasta, ihtiyar ve suya doyamama (bir nevi şeker) hastalığına yakalanan kimselerdir."[214]

***

Bu durumda İbn Abbâs'a göre buradaki "takat (dayanma gücün)"tan kastedilen, içinde hiçbir zorluğun olmadığı bir "takat" değil, zahmet ve meşakkatin bulunduğu "takat"tir. Nitekim Azre'nin Saîd kanalıyla rivayet ettiği ve bizim de şimdi rivayet edeceğimiz hadis de bunu göstermektedir. Şöyle ki:

٩١٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَتْ لَهُ جَارِيَةٌ تُرْضِعُ فَجَهِدَتْ، فَقَالَ لَهَا: أَفْطِرِي، فَإِنَّكِ بِمَنْزِلَةِ {الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ}.

912- ... Katâde'nin, Azre'den, onun da Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs'ın bebek emziren bir cariyesi vardı. Cariye oruç da tuttuğu için zorluk çekti. Bunun üzerine İbn Abbâs ona "Orucunu boz! Çünkü sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[215] sayılırsın" dedi.

***

213 Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

214 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 185. Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 138.

215 Bakara 2/184.

Bu hadis, (cariyenin) meşakkat ve zorlukla oruca dayanabildiğini göstermektedir. Nitekim İbn Abbâs'ın kıraati de "takat"in (dayanma) yokluğunu değil, varlığını işaret etmektedir. Ayrıca burada kastedilen "takat," zahmetsiz ve meşakkatsiz takatler değil, beraberinde meşakkat ve zorluk bulunan takattir.

Sözünü ettiğimiz bu te'viller ışığında şu husus kesinlik kazanmış olmaktadır:

Ramazan ayının orucu, oruca güç yetirebilen mükellef, ergenlik çağına girmiş ve mukim olanlara, bizzat o ayın içerisinde farzdır. Ayrıca bu kimselere, verecekleri bir fidye karşılığında Ramazan orucunu terk etme ruhsatı da yoktur. Çünkü bu bölümde Seleme b. el-Ekva'dan naklettiğimiz rivayette olduğu gibi ilgili âyetin mensuh olduğunu savunanlar, bütün insanların (önceleri) oruca karşılık fakir doyurma suretiyle fidye verebildikleri, nihayetinde Allah *azze ve celle*'nin bu uygulamayı neshedici hükmünün geldiği görüşündedirler. Nitekim biz, bu neshedici hükümden daha önce söz etmiştik.

Öte yandan âyetin mensuh olmadığını öne sürenler de âyeti "takat/ yutîkûnehû (dayanma)" suretinde değil, "tatvîk/yutavvakûnehû (mükellefiyet)" şeklinde okumuş ve âyette geçen ***"(fakiri doyuracak kadar) yemek"*** görevini de oruca dayanabilenlere değil, mükelleflere vermişlerdir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'dan gelen (907 no'lu rivayetteki) bu kıraat şekline paralel olarak İbn Abbâs'tan da rivayetler nakletmiş ve onun, bu konuya ilişkin te'vilini aktarmıştık. Zira yine İbn Abbâs'tan naklettiğimiz diğer rivayeti benimseyenler, ilgili âyeti, "takat" anlamında okumuş ve söz konusu "yemek" meselesini, sadece oruca zahmet ve meşakkatle dayanabilenlerin orucuna karşılık olarak algılamışlardır. Dolayısıyla da oruç tutarken hiçbir zahmet ve meşakkat çekmeyenleri de ***"Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar..."*** âyeti kapsamında değerlendirmişlerdir. Buna göre Ramazan ayının orucu, bizatihi o ayda, zahmetsiz ve meşakkatsiz oruç tutmaya güç yetirebilen mukimlere farz kılınmış olmaktadır.

Üstelik âyetin bizzat kendi içinde, mensuh olmadığını gösteren bir işaret de vardır. O da Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz"***[216] âyetidir. Burada Allah *azze ve celle,* bizden önce oruç tutmaya güçleri yettiği hâlde oruç tutmak yerine fakir doyurması emredilen kimselere orucun farz

216 Bakara 2/183.

kılındığı gibi bize de farz kılındığını haber vermektedir. Nitekim bu konuda şu rivayetler nakledilmiştir:

٩١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبَانُ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ دَغْفَلِ بْنِ حَنْظَلَةَ، أَنَّ النَّصَارَى فُرِضَ عَلَيْهِمْ شَهْرُ رَمَضَانَ فِي الْإِنْجِيلِ، فَكَانُوا يَصُومُونَ شَهْرًا، ثُمَّ مَرِضَ مَلِكٌ مِنْ مُلُوكِهِمْ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ، إِنْ هُوَ بَرَأَ، أَنْ يَزِيدَ فِيهِ عَشَرَةَ أَيَّامٍ، فَبَرَأَ، فَزَادَ عَشَرَةَ أَيَّامٍ، فَكَانُوا يَصُومُونَ أَرْبَعِينَ يَوْمًا فَهَلَكَ ذَلِكَ الْمَلِكُ وَجَاءَ مَلِكٌ آخَرُ، فَاشْتَكَى فَاهُ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ، إِنْ هُوَ بَرَأَ أَنْ يَزِيدَ فِيهِ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، فَبَرَأَ فَزَادَ سَبْعَةَ أَيَّامٍ، ثُمَّ إِنَّ ذَلِكَ الْمَلِكَ هَلَكَ وَجَاءَ مَلِكٌ آخَرُ، فَقَالَ: مَا يُنَصِّفُونَ هَذِهِ الْأَيَّامَ، كَمِّلُوهَا خَمْسِينَ، وَاجْعَلُوهَا فِي حِينٍ لَا حَرٍّ وَلَا قُرٍّ.

913- ... Katâde'nin el-Hasen'den, onun da Değfel b. Hanzala'dan rivayet ettiğine göre, Hıristiyanlara İncil'de Ramazan ayı (orucu) farz kılınmıştı. Bir ay boyunca oruç tutuyorlardı. Derken hükümdarlarından biri hastalandı ve iyileşmesi durumunda bu orucu on gün daha artıracağına dair söz verip yemin etti. İyileşti ve oruca on gün ekledi. Böylece kırk gün oruç tutmaya başladılar. Bir zaman sonra o hükümdar öldü ve yerine başka biri geldi, o da ağzından rahatsızlandı. O da iyileşmesi hâlinde o oruca yedi gün daha ekleyeceğine dair söz verip yemin etti. İyileşince de orucu yedi gün daha artırdı. Daha sonra bu hükümdar da öldü. Yerine bir başkası geldi ve şöyle dedi: "Bu (oruç) günlerini niçin böyle yarım bırakırlar ki? Bunu elliye tamamlayın ve sıcak ve soğuğun olmadığı zamanlarda (ilkbaharda) tutun."[217]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Dikkat ederseniz, onların, kendilerine farz kılınan oruca karşılık yemek vb. şeyleri verme hakları yoktu. Bu da gösteriyor ki, bize oruç konusunda farz kılınanlar, tıpkı onlara farz kılınanlar gibidir.

Eğer hamile ya da emzikli kadın, kendilerine ruhsat tanınan noktalarda oruçlarını bozarlarsa ve daha sonra oruç tutmaya güçleri yeterse, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Âyette sözü edilen fakir doyurma emriyle mükelleftirler ve bozdukları oruçtan dolayı kaza tutmaları gerekmez" demiştir. Bu görüş İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet edilmiştir. Nitekim;

217 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, IV, 226.

٩١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ بْنُ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عَزْرَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ لأُمِّ وَلَدٍ لَهُ حَامِلٍ أَوْ مُرْضِعٍ: أَنْتِ بِمَنْزِلَةِ الَّذِينَ لا يُطِيقُونَهُ، عَلَيْكِ أَنْ تُطْعِمِي مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا، وَلا قَضَاءَ عَلَيْكِ.

914- ... İbn Ebî Arûbe'nin Katâde'den, onun Azre'den, onun da Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hamile ya da emzikli bir cariyesine şöyle dedi: "Sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[218] sayılırsın; bu sebeple her gün için bir fakiri doyur, kaza etmen de gerekmez."[219]

٩١٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ مِثْلَ قَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ.

915- ... İbn Ebî Arûbe, Ali b. Sâbit'ten, o Nâfi'den, o da İbn Ömer'den, İbn Abbâs'ın bu görüşüne benzer bir görüşü rivayet etti.[220]

***

İşte İbn Ebî Arûbe yoluyla gelen iki hadis budur. Daha önce geçen Yezîd b. Sinan'ın Muâz b. Hişâm > babası (Hişâm) > Katâde > Azre > Saîd yoluyla rivayet ettiği hadiste[221] ise, âyetin "takat (dayanma)" anlamı esas alınmıştır. Yezîd b. Sinan'ın bu hadisine göre, İbn Abbâs'ın bebek emziren bir cariyesi vardı. Cariye oruç da tuttuğu için zorluk çekti. Bunun üzerine İbn Abbâs ona "Orucunu boz! Çünkü sen 'oruca (güçlükle) dayananlar'dan[222] sayılırsın" dedi.

Ancak bu rivayet, Saîd (b. İbn Arûbe')nin Katâde yoluyla Azre'den aktardığı diğer rivayete[223] aykırıdır. Çünkü Saîd'in rivayetinde "takat" yok sayılmış; Hişâm'ınkinde ise "takat"in varlığı kabul edilmiştir. Aslında her ikisi de mana açısından caizdir. Ancak Saîd'den geldiği şekliyle rivayette bulunanlar,

218 Bakara 2/184.

219 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 219; Taberî, *Tefsîr*, II, 136.

220 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 218; Taberî, *Tefsîr*, II, 77.

221 Bk. 912 no'lu rivayet.

222 Bakara 2/184.

223 Bk. 914 no'lu rivayet.

ilgili âyeti ***"Ve alellezîne yutavvakûnehû (oruçla yükümlü kılındıkları hâlde dayanamayanlar)"*** tarzında okuyanların kıraatini esas almışlardır.

Hişâm'dan geldiği gibi nakledenler ise âyetin ***"Ve alellezîne yutîkûnehû (zahmet ve meşakkatle dayanabilenler)"*** şeklindeki kıraatini esas almışlardır.

Saîd ve Hişâm'ın ihtilaflı oldukları bu hususta biz her iki kıraat şeklini de İbn Abbâs'tan rivayet ettik. -Doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.- Fakat bu noktada İbn Abbâs'ın kanaatini en doğru yansıtan rivayet Saîd'in rivayetidir. Zira;

٩١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شِبْلٌ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، وَعطَاءٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ} وَاحِدٍ، {فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا} فَزَادَ مِسْكِينًا آخَرَ {فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ وَأَنْ تَصُومُوا خَيْرٌ لَكُمْ}، لا يُرَخَّصُ إِلا لِلْكَبِيرِ الَّذِي لا يُطِيقُ الصَّوْمَ، أَوْ لِلْمَرِيضِ الَّذِي يُعْلَمُ أَنَّهُ لا يُشْفَى.

916- ... İbn Ebî Necîh'in Mücâhid ve Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Buradaki 'fakir' sadece bir kişidir. Fakat kişi, gönüllü olarak hayır işleyip başka bir fakire de verirse bu, onun için hayırlı olur. Ancak her şeye rağmen oruç tutmak sizin için daha hayırlıdır. Bu noktada sadece oruca dayanamayacak kadar yaşlı olan veya iyileşemeyeceği bilinen hastaya ruhsat tanınmıştır."[224]

***

Dikkat edersen İbn Abbâs bu hadiste, kendilerine orucu bırakıp fakir doyurma ruhsatı tanınan kimselerin, yeni baştan oruca dayanabileceği tahmin edilmeyen kişiler olduğunu haber vermektedir. Fakat ona göre, yeniden oruca dayanabileceği düşünülen kimseler aynı durumda değildir.

Hamile veya emzikli kadın ise, eğer orucunu bozarsa, başlangıçta kaza orucu tutmaya güç yetirebildiği pek görülmeyen, dolayısıyla orucun farziyeti üzerinden düşmedikçe orucun yerini tutabilecek fakir doyurma alternatifi ile emrolunmayan kimselerdendir.

Hişâm'ın muhalefet ettiği bu meselede Saîd (b. İbn Arûbe')den aktardığımız kanaatin doğruluğunu gösteren delillerden biri de şöyledir:

---

224 Taberî, *Tefsîr,* II, 138, 142.

٩١٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، وَسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَعَلَى الَّذِينَ يُطِيقُونَهُ فِدْيَةٌ طَعَامُ مِسْكِينٍ}، قَالَ: هُوَ الشَّيْخُ الْكَبِيرُ لَا يَسْتَطِيعُ الصَّوْمَ، يَتَصَدَّقُ كُلَّ يَوْمٍ عَلَى مِسْكِينٍ.

917- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ ve Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dediler: "Bu, oruç tutmaya gücü yetmeyen çok yaşlı kimsedir; her gün için bir fakire sadaka verir."[225]

***

İşte Saîd b. Cübeyr, buradaki takati, beraberinde zahmet ve meşakkat bulunan takat olarak yorumlamıştır. Böyle bir durumda olanların oruç tutmaması gerekir. Çünkü bu kişi acizlik hükmündedir. Üstelik Saîd b. Cübeyr bunu yeni baştan oruca takat bulabileceği umulmayan çok yaşlı kimseler için söylemektedir. Bu durum, bu kanaati aynı şekilde İbn Abbâs'tan da rivayet ettiğini göstermektedir. Nitekim İbn Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet edilen görüş, Saîd b. Ebî Arûbe'nin rivayetini desteklemektedir.

Öte yandan;

٩١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِدْرِيسُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ بَكْرِ بْنِ رَمَضَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَشَجِّ، أَنَّ كُرَيْبًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: يَفْتَدِي الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يَكُنْ يُطِيقُ الصِّيَامَ بِذَلِكَ.

918- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in Küreyb'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Yaşlı kişi, oruca takati yoksa, onun yerine fidye verir."

***

Görüldüğü gibi oruca takati olmayan yaşlılar da İbn Abbâs'a göre, âyette sözü edilen fakir doyurmakla emredilenler sınıfına girmektedirler. Nitekim Katâde'den rivayette bulunan Saîd (b. Ebî Arûbe) ile Hişâm'ın ihtilafa düştükleri bu hususta İbn Abbâs'ın görüşüne uyanlar, Hişâm'm değil de Saîd'in ondan naklettiği rivayeti esas almaktadırlar. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iki sahâbîsi Enes ve Kays b. es-Sâib'in de oruç tutmaya

225 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 223.

güçlerinin yetmemeye başladığı dönemde, onun yerine fakir doyurmakla fidye verdiklerine dair bir rivayet vardır. Şöyle ki:

٩١٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ أَنَّهُ ضَعُفَ عَنِ الصَّوْمِ سَنَةً قَبْلَ مَوْتِهِ فَأَفْطَرَ وَأَطْعَمَ عَنْ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

919- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Enes, vefatından bir yıl önce oruç tutamaz hâle geldi. Bu sebeple oruç tutmadı ve onun yerine her gün için bir fakiri doyurdu.[226]

٩٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ السَّبِيعِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ النَّضْرِ بْنِ أَنَسٍ أَنَّ أَنَسًا كَانَ يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مِسْكِينًا حِينَ ضَعُفَ عَنِ الصَّوْمِ.

920- ... Yine Katâde'nin en-Nadr b. Enes'ten rivayet ettiğine göre, Enes, oruç tutamayacak duruma geldiğinde, her gün için bir fakiri doyurmaya başladı.

٩٢١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ قَيْسِ بْنِ السَّائِبِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِي شَرِيكًا، فَخَيْرُ شَرِيكٍ لا يُمَارِي، وَلا يُدَارِي، وَكَانَ قَيْسٌ قَدْ كَبِرَ، فَكَانَ يُطْعِمُ عَنْ نَفْسِهِ لِكُلِّ إِنْسَانٍ فِي شَهْرِ رَمَضَانَ فِي كُلِّ يَوْمٍ مُدَّيْنِ، فَأَطْعِمُوا عَنِّي صَاعًا.

921- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Kays b. es-Sâib dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* benim (cahiliye döneminde) ortağım idi. O ne iyi ortaktı; benimle ne tartışır ne de kötü/kaba konuşurdu (lâ yumârî velâ yudârî)."

Kays ihtiyarladığında Ramazan ayında kendi adına her gün bir insana iki müd miktarında yemek yedirir ve "Benim adıma bir sa' yemek yedirin" (derdi).[227]

---

226 Beyhâkî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 271.

227 Tespit edebildiğimiz kadarıyla rivayet, bu lafızla sadece Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında yer almaktadır. Bk. VI, 189. Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'indeki (XVIII, 363) Ramazan'la ilgili kısımda Kays'ın sözü olarak nakledilen cümle şöyledir: "Ramazan ayında insan, her gün için bir fakir doyurarak fidye verir. Benim adıma her gün için bir fakiri bir sa' ölçeğinde doyurun..." (Çeviren)

Ebû Ca'fer *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* dedi ki: Hadiste geçen "lâ yudârî" ifadesi, "kötü söz" anlamındadır. Mesela; "inderâ aleyye" cümlesi, "kötü ve ağır konuştu" manasında kullanılır.

Kays ise Mücâhid'in efendisidir.

Buraya kadar zikrettiklerimiz, ilgili âyette sözü edilen fakir doyurma hükmünün sabit olup mensuh sayılmadığını; burada kastedilenlerin de -daha önce de söylediğimiz gibi- yeniden oruca güç yetirebilmesi umulmayan, aciz kimseler olduğunu göstermektedir.

Eğer biri "Bu âyetin, sözünü ettiğiniz şekilde te'vil edilerek oruç farziyetinin, oruca takati olmayan kimseler için bile geçerli olduğu nasıl söylenebilir ki? Zira biz, namaz kılamayan ve ölünceye kadar da buna hiçbir şekilde gücü yetmeyen kimsenin üzerinden namaz farziyetinin kalktığına dair bir rivayet naklettik" derse, ona şöyle cevap verilir:

Böyle bir meselede namaz oruca benzemez. Çünkü namazın kendisinden başka karşılığı olabilecek bir şey yoktur ki, namazı kılamayan kişi onu yapabilsin. Orucun ise bir karşılığı vardır, o da fakir doyurmaktır. Dolayısıyla oruç tutamayan kimse, imkânı dahilinde ve onun yerini tutabilecek olan şeyi yani fakir doyurma emrini yerine getirir. İşte Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah* da oruç tutamayan ve yeni baştan buna güç yetirebileceği umulmayan çok yaşlı kimselerin "her bir gün için bir fakire, yarım sa' buğday yahut kavut veya un ya da bir sa' ölçeğinde hurma veya arpa vermesi gerektiğini" söylüyorlardı. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babası yoluyla Muhammed'den, o da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan nakletmiş; yine babası yoluyla da Muhammed'in kendi kanaati olarak rivayet etmiştir.

Ancak bu hususta onlara muhalefet edenler de vardır. Mâlik *-Allah'ın rahmeti üzerine olsun-* bunlardan biridir. Nitekim;

٩٢٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ أَنَسًا كَبِرَ حَتَّى كَانَ لَا يَقْدِرُ عَلَى الصِّيَامِ، وَكَانَ يَفْتَدِي. قَالَ مَالِكٌ: وَلَا أَرَى ذَلِكَ وَاجِبًا عَلَى النَّاسِ، وَأَحَبُّ إِلَيَّ أَنْ يَفْعَلَهُ مَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ، فَمَنِ افْتَدَى، فَإِنَّمَا يُطْعِمُ كُلَّ يَوْمٍ مُدًّا بِمُدِّ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

922- Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mâlik, Enes'in oruç tutamayacak kadar yaşlandığı dönemde fidye verdiğine dair bilginin kendisine ulaştığını İbn Vehb'e haber vermiştir.

Mâlik dedi ki: "Bunun insanlar için zorunlu olduğunu düşünmüyorum. Fakat fidye vermeye gücü yeten kimsenin bunu yapması bana göre daha iyidir. Fidye verecek kişi, müdd-i Nebî ölçeğiyle her gün için bir müd miktarında yiyecek vermelidir."[228]

***

es-Sevrî ve Şâfiî'nin bu konudaki görüşleri ise Ebû Hanîfe'ninki gibidir.

٩٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، عَنْ أَبِي النَّضْرِ، عَنِ الأَشْجَعِيِّ، قَالَ سُفْيَانُ: الشَّيْخُ الْكَبِيرُ إِذَا لَمْ يُطِقِ الصِّيَامَ أَطْعَمَ عَنْ نَفْسِهِ.

923- Ebû Gassân'ın bize, Ebu'n-Nadr yoluyla el-Eşcaî'den rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: "Çok yaşlı kimse, oruç tutmaya gücü yetmiyorsa, kendi adına fakir doyurur."

***

Şâfiî'nin görüşünü ise el-Müzenî, *Muhtasar*'ında şöyle aktarmaktadır: Oruç tutmaya gücü yetmeyen fakat keffaret ödeyebilecek durumda olan yaşlı kimse, her gün için bir müd ölçeğinde buğdayı sadaka olarak verir.

Bu görüş, Ebû Hanîfe ve es-Sevrî'nin ve onların yanı sıra isimlerinden söz ettiğimiz kimselerin görüşüdür. Bu meseleyle ilgili olarak bahsettiğimiz iki görüşten bizce tercihe layık olanı, hepsinin -vacip veya müstehap anlamında- fakir doyurma emrinde hemfikir olmasıdır. Ayrıca onlar orucu, kılınamayan namaz gibi saymamış ve namazın kendisinden başka yerine geçebilecek bir karşılığını ne vacip ne de müstehap olarak emretmişlerdir. Buraya kadar aktardıklarımızdan hareketle, güç yetirilemeyen orucun hükmü, başkası adına yapılan haccın hükmüne benzemektedir. Nitekim Has'am'lı bir kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Babam çok yaşlı fakat Allah *azze ve celle*'nin (emrettiği) hac farizasını da eda etmesi gerekiyor. Onun yerine haccetsem caiz olur mu?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Babanın yerine haccedebilirsin"*** buyurdu. İbnu'z-Zübeyr'in hadisinde böyle geçmektedir. Ali b. Ebî Tâlib'in hadisinde ise lafız şöyledir: Has'am'lı bir adam Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Babamın hac vazifesini ifa etmesi gerekiyor fakat binek sırtında duramayacak kadar yaşlı. Hac da ona farzdır. Onun

228 Mâlik, Savm 51.

yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. O da ***"Evet, onun yerine haccedebilirsin"*** diye cevapladı.

Biz bunları ve bu iki hadis dışındaki görüş ve rivayetleri senedleriyle birlikte inşallah *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın Hac Fiilleri (Menasik) Bölümü'nün ilgili yerlerinde zikredeceğiz.

Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* hacca gücü yetmeyen birine haccın farz olduğu hükmüne muhatap olmaktadır. Allah Rasûlü, kendisine bunu söyleyen kimsenin bu tutumunu yadırgamamıştır. Zira başkası adına (bedel) haccı yapmak Peygamber *salallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetindendir. Aynı şey oruç için de geçerlidir. Oruç tutamayanların fakir doyurması sünnet olduğuna göre, oruç tutamıyor ancak onun karşılığı olan fakir doyurmaya gücü yetiyorsa, oruç farziyeti onun üzerinden düşmüş sayılmaz.

Öte yandan yakalandığı hastalık sebebiyle oruç tutamayacak durumda olan hasta da ölünceye kadar bu hükme tabidir. Çünkü Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle diyorlardı: "Böyle biri öldüğünde üzerinde bu oruca dair bir farziyet kalmaz. Ölmeden önce (tutamadığı) oruçları için fakirlerin doyurulmasını vasiyet edecek olsa, henüz hayattayken bunu yapması vacip olmasına rağmen, (öldükten sonra) onun adına fakirleri doyurmak icap etmez. Çünkü artık ölmüştür ve artık oruç, ona farz değildir."

Ancak bu konuda onlara muhalefet edilmiş ve şöyle denilmiştir: "Oruç o kimseye farzdı ve o, orucu terk etme konusunda mazur sayılıyordu. Üstelik orucun bedeli olan fakir doyurma hükmü de onun yerine geçerliydi. Bu sebeple henüz hayattayken fakir doyurması vacip olduğu gibi ölümünden sonra da -eğer öldüğü gün oruç yerine fakirleri doyurma hükmüne tabi ve bu hükmün uygulanmasını vasiyet etmişse- terikesinden alınmak suretiyle fakire yedirmek vaciptir."

İlk dönem âlimleri de (mütekaddimîn) bu konuda ihtilaf etmişlerdir. Bu hususta onlardan şu rivayetler nakledilmiştir:

٩٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعِكْرِمَةَ، أَنَّهُمَا سُئِلا عَنْ رَجُلٍ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يَصِحَّ، قَالا: مَاتَ فِي رُخْصَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَلَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

924- ... Hammâd'ın, Hemmâm kanalıyla Katâde'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve İkrime, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden bir

kimse hakkında sorulan soruya şu cevabı verdiler: "Allah *azze ve celle*'nin tanıdığı ruhsat içerisinde vefat etti. Ona hiçbir şey gerekmez."

٩٢٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، فِي رَجُلٍ مَرِضَ فِي رَمَضَانَ، فَمَاتَ قَبْلَ أَنْ يَصِحَّ، قَالَ: يُطْعِمُ عَنْهُ لِكُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا.

925- ... Yine Hammâd'ın Katâde'den rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden bir kimseyle ilgili olarak şöyle dedi: "Onun adına her gün için bir fakir doyurulur."

٩٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِذَا صَحَّ، ثُمَّ مَاتَ يُطْعَمُ عَنْهُ بِقَدْرِ مَا صَحَّ.

926- ... Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer sağlığına kavuştuktan sonra ölürse, sağlıklı olduğu süre kadar onun adına (fakir) doyurulur."[229]

٩٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ الْحَسَنِ، وَمُحَمَّدٍ، أَنَّهُمَا قَالَا: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

927- ... Hammâd'ın Hişâm'dan rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Muhammed (böyle bir durumda) "Ona hiçbir şey gerekmez" dediler.[230]

٩٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي رَجُلٍ مَرِضَ رَمَضَانَ حَتَّى مَاتَ وَلَمْ يَصِحَّ، قَالَ: لَيْسَ عَلَيْهِ شَيْءٌ.

928- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim, Ramazan'da hastalanıp iyileşemeden vefat eden kimseyle ilgili olarak şöyle dedi: "Ona hiçbir şey gerekmez."[231]

***

---

229 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

230 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

231 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 237.

Biz daha önce oruç tutmaya takati bulunmayan ve ölünceye kadar da buna güç yetirebileceği umudu kalmamış çok yaşlı kimselerin, henüz hayattayken kendi adlarına fakir doyurmalarının, vefat ettikten sonra da başkalarına bu hususta vasiyette bulunmalarının vacip veya müstehap gibi farklı hüküm değerlerine tabi olduklarından bahsetmiştik.

Burada da âlimler bu konuda ihtilaf ettiklerine göre, oruç tutamayan ve ölümlerine kadar bu durumun devam ettiği kimseler de aynı konumdadırlar.

Hamile ve emzikli kadınların ise, orucu yeni baştan tutmaya güç yetirebilme umutları bulunduğu müddetçe, kendileri için fakirleri doyurmalarının bir anlamı yoktur. Onlar, Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden her kim hasta ya da yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder"***[232] âyetinde zikrettiği kimseler gibidir.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o ikisinden söz etmiş ve onları, Allah *azze ve celle*'nin yolcuya, yolculuğu sebebiyle oruç konusunda tanıdığı kolaylık açısından yolcu ile aynı kategoride zikretmiştir:

٩٢٩ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا خَالِدٌ الْحَذَّاءُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ رَجُلٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحَاجَةٍ، فَإِذَا هُوَ يَتَغَدَّى، فَقَالَ: هَلُمَّ إِلَى الْغَدَاءِ، فَقُلْتُ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ: هَلُمَّ أُخْبِرْكَ عَنِ الصَّوْمِ، إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ نِصْفَ الصَّلَاةِ وَالصَّوْمِ، وَرَخَّصَ لِلْحُبْلَى وَالْمُرْضِعِ.

929- ... Hâlid el-Hazzâ'ın Ebû Kılâbe'den rivayet ettiğine göre, bir adam dedi ki: Bir ihtiyaç için Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim. Yemek yiyordu. Bana ***"Yemeğe buyur"*** dedi. "Oruçluyum" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Gel de sana oruçtan bahsedeyim. Yüce Allah yolcunun üzerinden namazın yarısını ve orucu kaldırmış; hamile ve çocuk emziren kadınlara da ruhsat tanımıştır."***[233]

٩٣٠ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، وَيَحْيَى، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو قِلَابَةَ، عَنْ شَيْخٍ مِنْ بَنِي قُشَيْرٍ، عَنْ عَمِّهِ حَدِيثًا،

---

232 Bakara 2/184.

233 Nesâî, Sıyâm 51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 29.

ثُمَّ لَقِينَاهُ يَوْمًا، فَقَالَ لَهُ أَبُو قِلابَةَ: حَدِّثْهُ يَعْنِي: أَيُّوبَ، فَقَالَ الشَّيْخُ: حَدَّثَنِي عَمِّي، أَنَّهُ ذَهَبَ فِي إِبِلٍ لَهُ، فَانْتَهَى إِلَى نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَأْكُلُ، أَوْ يَطْعَمُ، فَقَالَ: ادْنُ فَكُلْ، أَوِ ادْنُ فَاطْعَمْ، قَالَ: إِنِّي صَائِمٌ، قَالَ: ادْنُ فَلأُخْبِرْكَ أَوْ لأُحَدِّثْكَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ شَطْرَ الصَّلاةِ وَالصِّيَامِ، وَعَنِ الْحَامِلِ أَوِ الْمُرْضِعِ.

930- ... İbn Uyeyne'nin haber verdiğine göre, Eyyûb dedi ki: Ebû Kılâbe bana Kuşeyroğulları'ndan bir adamın, amcasından rivayet ettiği bir hadis nakletti. Daha sonra bir gün, (Ebû Kılâbe ile birlikte) o adamla karşılaştık ve Ebû Kılâbe ona hitaben beni kastederek "Buna o hadisi naklet" dedi. O adam da bunun üzerine şöyle dedi: Amcamın bana anlattığına göre, kendisi bir deve üzerinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna vardığında Allah Rasûlü o esnada yemek yiyormuş. Ona ***"Yaklaş, sen de ye"*** buyurmuş. Fakat amcam "Ben oruçluyum" demiş. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurmuş: ***"Öyleyse yaklaş da sana oruçtan bahsedeyim. Kuşkusuz Allah azze ve celle, yolcunun üzerinden namazın yarısını ve orucu kaldırdığı gibi hamile veya çocuk emziren kadınlardan da (orucu) kaldırmıştır."***[234]

٩٣١ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، وَيَحْيَى، قَالا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَوَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، مِنْ بَنِي عَبْدِ اللهِ بْنِ كَعْبِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: أَغَارَتْ عَلَيْنَا خَيْلُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَانْتَهَيْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَأْكُلُ فَقَالَ لِي: ادْنُ فَأَصِبْ مِنْ طَعَامِنَا، فَقُلْتُ: إِنِّي صَائِمٌ، فَقَالَ: بَلْ أُحَدِّثُكَ عَنِ الصَّلاةِ، وَالصَّوْمِ، أَوِ وَالصِّيَامِ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ وَضَعَ عَنِ الْمُسَافِرِ نِصْفَ الصَّلاةِ أَوْ قَالَ: شَطْرَ الصَّلاةِ، وَوَضَعَ الصَّوْمَ أَوِ الصِّيَامَ عَنِ الْمُسَافِرِ، وَعَنِ الْحُبْلَى، أَوِ الْمُرْضِعِ. وَاللهِ لَقَدْ قَالَهُمَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمِيعًا، أَوْ أَحَدَهُمَا، فَيَا لَهْفَ نَفْسِي أَلاَّ أَكُونَ طَعِمْتُ مِنْ طَعَامِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

931- ... Abdullah b. Sevâde'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ka'boğulları'ndan Enes b. Mâlik şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in süvarisi bize saldırdı. Ben de bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu*

234 Nesâî, Sıyâm 51; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 29.

aleyhi ve sellem'in huzuruna vardım (yemek yiyordu).[235] Bana ***"Yaklaş, şu yemeğimizden sen de ye!"*** buyurdu. Ben "Oruçluyum" dedim. ***"O hâlde sana namazdan ve oruçtan bahsedeyim. Şüphesiz Allah azze ve celle yolcudan namazın yarısını kaldırdı, orucu da yolcuyla birlikte hamile veya emzikliden de kaldırdı"*** buyurdu.

Allah'a yemin olsun ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o ikisini birden ('hamile ve emzikli' şeklinde) yahut sadece birini söyledi. (Enes sözüne şöyle devam etti:) O gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yemeğinden yemediğim için üzülüp hayıflanmışımdır.[236]

***

Dikkat edersen burada oruç, yolcudan kaldırıldığı gibi her ikisinden (hamile ve emzikliden) de kaldırılmıştır. Üstelik yolcunun bizzat Ramazan içindeki oruç yükümlülüğü, onun yerine başka bir ayda oruç tutmak kaydıyla kaldırılmış olmakta, -oruç tutmaya gücü yettiği sürece- oruç dışında onun yerine geçebilecek herhangi bir hükme ruhsat verilmemektedir. Aynı şey hadiste onunla birlikte zikredilen hamile ve emzikli kadınlar için de geçerlidir. Onların da bizzat Ramazan içindeki oruç mükellefiyetleri, oruç dışında bir şeye dönüştürülmek suretinde değil, onun yerine başka bir ayda kazasını yapma şartıyla kaldırılmıştır.

Kanaatimizce bu konudaki kıyasa uygun yaklaşım budur. Yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır.

Öte yandan ilim ehli, oruç yükümlülüğüyle ölen bir kimseyle ilgili olarak, tıpkı hac mükellefiyetini yerine getiremeden vefat etmiş biri adına yapılan (bedel) haccında olduğu gibi onun yerine de oruç tutulup tutulamayacağı hususunda ihtilaf etmiştir.

Çoğunluğu "Böyle biri adına namaz kılınamadığı gibi oruç da tutulamaz" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî *rahmetullahi aleyhim* bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bir kısmı ise şöyle demiştir: "Onun adına haccedilebildiği gibi oruç da tutulabilir." Bu konuda birçok rivayet nakledilmiştir. Bunların bir kaçı şöyledir:

---

235 Eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almayan bu ifadeyi, rivayetin geçtiği diğer kaynaklardan tespit ederek buraya aldık. (Çeviren)

236 Ebû Dâvûd, Sıyâm 43; Tirmizî, Savm 21.

٩٣٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامٌ صَامَ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

932- Fehd'in bize, Asbağ b. el-Ferac > İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Abdullah b. Ebî Ca'fer b. ez-Zübeyr > Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim üzerindeki oruç yükümlülüğüyle ölürse, velisi onun adına oruç tutabilir."***[237]

٩٣٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي جَعْفَرٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا ذَكَرْنَا.

933- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > İbn Lehîa > Abdullah b. Ebî Ca'fer b. ez-Zübeyr > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den zikrettiğimiz hadisi aynı şekilde nakletti.[238]

***

Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu konuda daha farklı fetvalar verdiği de rivayet edilmiştir:

٩٣٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ وَرَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ قَالَا: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ مَوْلَاةٍ لِبَنِي عُصَيْفِيرٍ قَالَتْ: سَأَلْتُ -تُرِيدُ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا- عَنِ امْرَأَةٍ مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ شَهْرٍ، فَقَالَتْ: أَطْعِمُوا عَنْهَا.

934- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmail ve Ravh b. Ubâde > es-Sevrî > Seleme b. Küheyl > Umâra b. Umeyr yoluyla rivayet ettiğine göre,

---

237 Buhârî, Savm 41; Müslim, Sıyâm 153.

238 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 69.

Usayfîroğulları'na[239] ait bir azadlı cariye, -Âişe *radıyallahu anhâ*'yı kastederek- dedi ki: "Ona, üzerinde bir aylık oruç yükümlülüğü ile vefat eden bir kadının durumunu sordum. Bana 'Onun adına (fakirlere) yemek yedirin' cevabını verdi."[240]

Lafız Ravh'a aittir.

٩٣٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَتْ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ، فَقُلْتُ لَهَا: إِنَّ أُمِّي تُوُفِّيَتْ وَعَلَيْهَا رَمَضَانُ، أَيَصْلُحُ أَنْ أَقْضِيَ عَنْهَا؟، فَقَالَتْ: لَا، وَلَكِنْ تَصَدَّقِي عَنْهَا مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مِسْكِينًا خَيْرٌ مِنْ صِيَامِكِ عَنْهَا.

935- … Ubeyde b. Humeyd'in Abdülaziz'den rivayet ettiğine göre, Amra bint Abdurrahman dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Annem, üzerinde bir Ramazan orucu borcuyla vefat etti. Onun adına kaza orucu tutabilir miyim?" diye sordum. Bana "Hayır fakat onun adına her gün için bir fakire tasaddukta bulunman, onun için oruç tutmandan daha hayırlıdır" cevabını verdi.[241]

***

İşte Âişe *radıyallahu anhâ,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra ölü adına oruç tutulmaması konusunda fetva vermiş ve bu hususta Urve b. ez-Zübeyr'in kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise muhalefet etmiştir. Buradan onun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüyle sabit olan bir hükmü ancak yine ondan geldiğini bildiği neshedici başka bir sözden dolayı terk ettiğini anlamaktayız.

Nitekim bu hususta rivayet edilen hadislerden bazıları şöyledir:

٩٣٦ - حَدَّثَنَا عِمْرَانُ بْنُ مُوسَى الطَّائِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الرَّاسِحِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ أَبِي وَحْشِيَّةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ

239 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, yanlışlıkla (عصيفة: Asîfe veya Usayfa) olarak kaydedilmiştir. Ayrıca ilk ravi Ebû Bekir künyesiyle yazılmıştır. Doğrusu Ebû Bekre'dir. Zira bu künye, Bekkâr b. Kuteybe olarak (ö. 270) bilinen raviye aittir. (Çeviren)

240 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VI, 179.

241 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 178.

عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً رَكِبَتِ الْبَحْرَ، فَنَذَرَتْ: إِنَّ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ نَجَّاهَا مِنْهُ أَنْ تَصُومَ شَهْرًا فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَصُومَ، فَسَأَلَتْ أُخْتُهَا أَوْ بَعْضُ أَقَارِبِهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ أَنْ يُصَامَ عَنْهَا.

936- ... Ca'fer b. Ebî Vahşiyye'nin Saîd b. Cübeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, deniz yolculuğu yaparken "Allah *azze ve celle*'nin kendisini bu yolculuktan (sağ-salim) kurtarması hâlinde bir ay oruç tutacağına" dair adakta bulundu. Fakat oruç tutamadan öldü. Bunun üzerine kızkardeşi veya bazı yakınları Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e meseleyi sordular, o da onun adına oruç tutulmasını emretti.[242]

٩٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، أُرَاهُ قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمٌ الْبَطِينُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً رَكِبَتِ الْبَحْرَ، فَنَذَرَتْ أَنْ تَصُومَ شَهْرًا، فَمَاتَتْ قَبْلَ أَنْ تَصُومَ، فَأَتَتْ أُخْتُهَا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَصُومَ عَنْهَا.

937- ... Müslim el-Batîn'in Saîd b. Cübeyr yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, deniz yolculuğu yaparken bir ay oruç tutmayı adadı. Fakat oruç tutamadan vefat etti. Kızkardeşi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi (ve meseleyi arzetti). Allah Rasûlü de ona, onun adına oruç tutmasını emretti.[243]

٩٣٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى فُضَيْلٍ، عَنْ أَبِي حَرِيزٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ امْرَأَةً أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أُمِّي مَاتَتْ وَعَلَيْهَا صَوْمُ خَمْسَةَ عَشَرَ يَوْمًا، فَقَالَ: أَرَأَيْتِ لَوْ كَانَ عَلَى أُمِّكِ دَيْنٌ كُنْتِ قَاضِيَتَهُ؟ قَالَتْ: نَعَمْ، فَقَالَ: اقْضُوهُ عَنْهَا أَوِ اقْضِي عَنْهَا.

938- ... Yine Ebû Harîz'in İkrime yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir kadın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Annem, üzerinde on beş günlük bir oruç yükümlülüğüyle vefat etti" dedi. O da ***"Eğer annenin***

242 Ebû Dâvûd, Eymân 24.

243 Kısaltılmış ifadelerle bk. Buhârî, Savm 41.

bir borcu olsaydı onu öderdin, değil mi?" diye sordu. Kadın "Evet" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onun adına kaza edin veya kaza et."***[244]

***

Bu hadis, İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den zikrettiğimiz şekilde rivayet edilmiştir. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra bu konuya dair İbn Abbâs'tan rivayet edilen fetvalar, söz konusu hadise aykırıdır. Şöyle ki:

٩٣٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَوَّارُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعَنْبَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ الأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ بْنُ مُوسَى، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: لا يُصَلِّي أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلا يَصُومُ أَحَدٌ عَنْ أَحَدٍ، وَلَكِنْ يُطْعَمُ عَنْهُ مَكَانَ كُلِّ يَوْمٍ مُدٌّ مِنْ حِنْطَةٍ.

939- … Eyyûb b. Musa'nın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Hiç kimse bir başkası adına namaz kılamaz ve hiç kimse bir başkası adına oruç tutamaz. Ancak onun adına her gün için bir müd ölçeğinde buğday verilebilir."[245]

٩٤٠ - كَتَبَ إِلَيَّ الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى الصَّنْعَانِيُّ يُحَدِّثُنِي، عَنْ عَبْدِ الرَّزَّاقِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ،عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ صِيَامُ رَمَضَانَ، أَوْ نَذْرُ صِيَامٍ آخَرَ؟ قَالَ: يُطْعَمُ عَنْهُ سِتُّونَ مِسْكِينًا.

940- … Ma'mer'in Yahya b. Ebî Kesîr'den rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân dedi ki: İbn Abbâs'a, bir Ramazan orucu veya başka bir adak orucu borcuyla vefat eden bir kimseyi sordular. Şöyle cevap verdi: "Onun adına altmış fakir doyurulur."[246]

***

---

244 Buhârî, Savm 41.

245 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VI, 176-177.

246 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 240.

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra ölü adına oruç tutulmaması yönünde fetva vererek daha önce zikrettiğimiz ve Saîd b. Cübeyr ve İkrime'nin kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri hadislere muhalefet etmiştir. Buradan da onun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüyle sabit olan bir hükmü ancak yine ondan geldiğini bildiği neshedici bir başka sözden dolayı terk ettiğini anlamaktayız.

Öte yandan bu konuda İbn Ömer ve Ebû Hureyre'den de farklı görüşler rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

٩٤١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ، عَنْ رَجُلٍ مَاتَ وَعَلَيْهِ صَوْمٌ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: لَا تَصُومُوا عَنْ مَوْتَاكُمْ وَتَصَدَّقُوا عَنْهُمْ.

941- ... Zekeriyya b. İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr dedi ki: İbn Ömer'e, oruç borcuyla ölen bir adamın durumu soruldu. İbn Ömer şöyle cevap verdi: "Ölüleriniz adına oruç tutmayın, sadaka verin."

٩٤٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ الْمُقْرِئُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَزِّمِ أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ مَاتَ وَعَلَيْهِ حَجٌّ أَوْ صَوْمٌ فَلْيَقْضِ عَنْهُ وَلِيُّهُ.

942- ... Hammâd b. Seleme'nin Ebu'l-Mühezzim'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: "Kim hac veya oruç borcuyla vefat ederse, onun yerine velisi o borcu eda etsin."

***

Burada İbn Ömer kıyasa uygun şekilde görüş bildirmiştir. Ebû Hureyre ise, Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Abbâs'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettikleri hadise göre kanaat belirtmiştir. Oysa biz bu hadisin neshedildiğini, bu sebeple de Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Abbâs'ın bu görüşlerinden döndüklerini biliyoruz. Ancak Ebû Hureyre bunu bilmediği için ilk (mensuh) hükme göre hareket etmiştir.

Buraya kadar aktardıklarımız arasından oruç tutmaktan aciz olanlar adına oruç tutmanın değil de fakiri doyurmanın icap ettiği yönündeki te'viller

kesinlik kazandığına göre, oruç borcuyla ölen kimse adına da orucun kazası değil, fakire yemek yedirilmesi gerektiği ortaya çıkmaktadır.

Ancak oruç yerine yemek yedirme yükümlülüğü olduğu hâlde vefat eden, ölene kadar da bu konuda vasiyette bulunmamış fakat geriye bu borcuna yetecek miktarda mal bırakmış (terike) olan kimse hakkında ilim adamları ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup şöyle demiştir: "Onun terikesi artık varislerine miras kalmıştır. Bundan dolayı ondan herhangi bir şey yedirmekle sorumlu değillerdir. Eğer henüz hayattayken bununla ilgili vasiyette bulunmuşsa ve daha başka vasiyetleri de varsa, bu vasiyeti, herhangi bir öncelik hakkı olmaksızın terikesinin sadece üçte birlik oranından yerine getirilir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed *rahimehumullah* bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Bunu daha önce vasiyet etmemişse geçersiz sayılır ve vârisinin onun adına terikesinden bir şey çıkarması gerekmez. Ancak bunu vasiyet etmişse ve bunun dışında başka vasiyetleri de varsa, öncelikli olarak o vasiyet, terikesinin sadece üçte birlik kısmından verilir." Bu da Mâlik'in ve Medine ehlinden birçok âlimin görüşüdür.

Diğer bir grup da şöyle demiştir: "Bu, onun terikesindeki bir borç olup ölülerin zimmetinde bulunan diğer borçlar gibi ana sermayeden çıkarılır."

Bu konuda ilk dönem ulemasından (mütekaddimîn) ihtilaflı görüşler rivayet edilmiştir. Bu hususta gelen nakillerin bazıları şöyledir:

٩٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَنَسٍ قُرَيْشُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الْحَسَنِ، فِي الرَّجُلِ يُوصِي أَنَّ عَلَيْهِ حَجَّةَ الإِسْلامِ، أَوْ عَلَيْهِ زَكَاةً، قَالَ الْحَسَنُ: نَقُولُ: يُعْطَيَانِ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ، أَوْصَى بِذَلِكَ أَوْ لَمْ يُوصِ بِهِ إِذَا عُلِمَ أَنَّهُ عَلَيْهِ.

943- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Enes Kureyş b. Enes > Eş'as kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Hasen, üzerine İslâm'ın hac farizası veya zekât sorumluluğunu (beyan ederek bunların eda edilmesini) vasiyet eden bir adamla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu ikisiyle (hac ve zekât) ilgili vasiyet, kişinin böyle bir mükellefiyetinin var olduğunun bilinmesi durumunda, bizatihi vasiyet etmiş olsa da olmasa da bütün maldan verilir."[247]

247 Benzer lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IX, 95.

٩٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ زِيَادٍ الأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، مِثْلَهُ.

944- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Ziyad el-A'lem yoluyla el-Hasen'in bu görüşünü aynı şekilde nakletti.

٩٤٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الأَعْلَمِ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: هُوَ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ يَعْنِي: الْحَجَّ، قَالَ: وَالزَّكَاةُ كَذَلِكَ.

945- Yine bize Ebû Bekre, Ebû Dâvûd > Hammâd > el-A'lem kanalıyla el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet etti: -Haccı kastederek- "O, bütün bir maldan verilir." Daha sonra da "Zekât da öyledir" diye ekledi.[248]

٩٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ أَخْبَرَنِي قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي رَجُلٍ أَوْصَى أَنْ يُحَجَّ عَنْهُ وَلَمْ يَكُنْ حَجَّ الْفَرِيضَةَ، قَالَ: يُحَجُّ عَنْهُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ، وَالزَّكَاةُ مِثْلُ ذَلِكَ.

946- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, el-Haccâc > Hammâd b. Seleme > Kays yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ, üzerinde farz olan hac borcu bulunmadığı hâlde kendisi adına haccedilmesini vasiyet eden bir adam hakkında şöyle dedi: "Onun adına bütün bir maldan haccedilir. Zekât da aynı şekildedir."[249]

٩٤٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ الْحَجَّةُ، وَالنَّذْرُ، أَنَّهُ قَالَ: هُوَ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

947- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hammâd > Kays isnadıyla rivayet ettiğine göre, Atâ, hac ve adak borcuyla ölen bir adamla ilgili olarak şunu söyledi: "O, bütün bir maldan verilir."

٩٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ الْحَجُّ وَالنَّذْرُ، قَالَ: لا يُقْضَى عَنْهُ إِلا أَنْ يُوصِيَ بِهِ، فَإِنْ أَوْصَى بِهِ فَمِنَ الثُّلُثِ.

248 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274.

249 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VI, 274.

948- Yine Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Şu'be > Hammâd isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim, hac ve adak borcuyla ölen bir adam hakkında şöyle dedi: "O, bunları vasiyet etmedikçe onun adına yerine getirilemez. Eğer vasiyet etmişse, (malın) üçte birinden verilir."

٩٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، وَدَاوُدَ، وَاللَّيْثِيِّ، وَحُمَيْدٍ، أَنَّهُمْ قَالُوا: هُوَ مِنَ الثُّلُثِ.

949- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Dâvûd > Hammâd (b. Seleme) kanalıyla rivayet ettiğine göre, Hammâd (b. Ebî Süleyman), Dâvûd (b. Ebî Hind), (Muhammed b. Amr) el-Leysî ve Humeyd (et-Tavîl) şöyle demişlerdir: "Bu, (malın) üçte birinden verilir."

***

Bu hususta ihtilaf ettikleri için ihtilafa düştükleri meseleyi inceledik. Bize göre, "Ölünün malında ancak kendisi vasiyette bulunursa bu tür bir işlem yapılması zorunludur ve bu, diğer vasiyetlerinden önce malının sadece üçte birlik kısmında geçerlidir" diyenlerin görüşlerinin bir manası yoktur. Zira (bu borcun) onun malından ödenmesi zorunlu ise, kişi onu vasiyet etse de etmese de her hâlükârda bunun ödenmesi gerekir. Ayrıca bu zorunluluk malın sadece üçte birlik kısmıyla alakalı değildir, diğer borçlarda olduğu gibi malın tamamını kaspar. Ancak kişinin vasiyette bulunana kadar malıyla alakalı böyle bir zorunluluk söz konusu değilse, o zaman diğer vasiyetlerinde olduğu gibi terikesinin üçte birlik kısmıyla ilgili bir mesele olur. Bu sebeple bu görüş geçersiz olmakta, iki görüşten diğeri kesinlik kazanmaktadır.

Söz konusu yükümlülüğün bütün bir malla alakalı olup diğer bütün borçlar gibi bunun da malın tamamından verilmesi gereken bir borç olduğunu savunanların delillerinden biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, babası adına haccedip edemeyeceğini soran bir adama ***"Babanın bir borcu olsa da sen onu ödeseydin, geçerli olmaz mıydı?"*** şeklinde verdiği cevaptır. Biz bu hadisi Allah Teâlâ'nın izniyle Hac Filleri (Menâsik) Bölümü'nün ilgili yerinde zikredeceğiz.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde, onun bu yükümlülüğü bir borca benzetmesinden daha fazla birbirine bu derece benzeyen başka bir şey yoktur. Dolayısıyla diğerlerinin bu görüş sahibi aleyhine öne sürebilecekleri delillerden biri de daha önce belirtildiği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, (o sorumluluğun) bir borç olduğunu söylememesi sadece onu borca benzetmesidir. Onu borca benzetmesi ise, onun bizatihi bir borç olmadığını

gösterir. Zira bir şey, bizzat kendisine değil, içindeki birtakım özelliklerden dolayı bir başka şeye benzetilebilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* "Ben bugün başımı büyük bir derde soktum; oruçluyken hanımımı öptüm" diyen Ömer *radıyallahu anh*'a ***"Oruçluyken ağzına bir su alıp çalkalamış olsan bunda bir sakınca var mı?"*** diye sormuş, o da "Hayır" cevabını verince ***"O hâlde neden kaygılanıyorsun ki?"*** demiştir.

Keza hanımının siyah tenli bir çocuk doğurduğunu görünce evladını reddetmeye kalkışan bedeviye de ***"Senin develerin var mı?"*** diye sormuş, bedevi "Evet" deyince ***"Renkleri nasıl?"*** diye sormuş, o da "Şöyle, şöyle" diye cevaplamıştır. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Peki içlerinde boz renkli olanı da var mı?"*** diye sormuş, o da "Tabii ki aralarında boz renkli olanı da var" demiş. Allah Rasûlü bu defa ***"Peki, bu boz renkli develerin nereden geldiğini düşünüyorsun?"*** diye sorunca adam "Soyunun bir damarına çekmiş olmalı" cevabını vermiştir. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Belki bu çocuk da soyunun bir damarına çekmiştir."***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü ettiğimiz bu konudaki benzetme tarzı, birtakım şeyleri bizzat kendi nitelikleriyle birbirine benzetmenin ötesinde, bir şeyi kendisinden farklı bir şeye benzetmesi şeklindedir. Allah Rasûlü'nün burada haccı borca benzetmesi de haccın bizatihi bir borç olmadığını ancak bedenler için konulmuş, Yüce Allah'a ait bir farz olarak, mallar konusunda farz kılınan borçlar gibi olduğunu gösterir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o kimseye, babasının bedeniyle alakalı olarak Allah *azze ve celle*'ye ait bir hakkın ödenmesinin, tıpkı malıyla ilgili bir hakkı ödemesi gibi olduğunu bildirmiştir.

(Mesela;) farklı kişilere borcu bulunan bir adam, bunları ödemekle yükümlüyse ve malının o borçlara harcanması gerekiyorsa; ayrıca alacaklılara ödenmesi gereken borçların fazlalığından dolayı henüz hac farizasını yerine getirmemiş biriyse, bu durumda malından hac farizasına (ayrılacak masraf) ile alacaklılara ödenecekleri birbirine karıştırmadan, sadece alacaklılara ödenecek olanlar birleştirilir. Bu da gösteriyor ki hac ibadeti, farz olduğu kimseye, insanlara ait borçlar gibi bir borç değildir. Bunun dışındaki Allah *azze ve celle*'ye ait haklar, yemin keffaretleri, oruçtan kaynaklanan yükümlülükler, ihramlıyken avlanmanın cezası ile temettü ve kıran haclarındaki (koyun ve keçi cinsinden olan ceza) kurbanları da böyledir.

Öte yandan ilim adamları, Ramazan ayında tutmaları gereken orucu tutamayıp ölünceye kadar da kazasını yapamayan ve hiçbir şekilde oruç tutabilme

umudu kalmamış biri olarak vefatından sonra da kendi adlarına o orucun kaza edilmesini vasiyet etmiş kimselerin oruçlarının yerine yedirilecek yemeğin miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Söz konusu yemeğin (fakire) verilmesi, daha önce de zikrettiğimiz gibi bazı âlimlere göre vacip, bazılarına göre de müstehap sayılıyordu. Bunları ve her bir âlimin bu husustaki görüşünü kitabımızın daha önceki bölümlerinde anlattığımız için burada yeniden tekrarlamaya ihtiyaç duymamaktayız. Fakat orada arzedilen görüşler içinde, oruç yerine verilecek yemeğin miktarı konusundaki tercihe şayan görüşten söz etmemiştik. İşte bu meseleyi burada zikretme gereği duyduk.

Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ının birçok yerinde "yemek yedirme/doyurma"dan bahsettiğini görmekteyiz. Mesela; yeminlerin keffaretleri konusunda şöyle buyurur: ***"Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin ortalamasından on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir."***[250]

İlim ehli, burada geçen yedirmenin miktarı konusunda ihtilaf hâlindedir. Bir grup bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait müd ölçüsüyle iki müd miktarında buğday olarak; hurma ve arpada ise bunun iki katı oranında yani dört müd şeklinde belirlemiştir.

Diğer grup ise, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ait müd ölçüsüyle iki müd oranında takdir etmiş ve bu görüşü Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayet etmiştir. Ancak burada, bizim sözünü ettiğimiz oruç yerine geçebilecek yedirmenin miktarına dair bir delil bulunmamaktadır.

Öte yandan (Kur'ân'da zikredilen) yedirme çeşitlerinden biri de zıhar keffareti olarak bir köle bulamayan ve peş peşe iki ay oruç tutamayanların yükümlü olduğu "yedirme"dir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"... Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur."***[251]

Ne var ki ilim adamları, yemin keffareti olarak verilecek yemeğin miktarında ihtilaf ettikleri gibi burada da verilecek miktar konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla burada da bahsettiğimiz orucun yerini tutabilecek yedirmenin miktarına ilişkin bir delil yoktur.

Bir diğer yedirme çeşidi de ihramlıyken avlanmanın cezasıyla alakalı olan "yedirme"dir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurur: ***"İçinizden kim onu***

250 Mâide 5/89.

251 Mücâdele 58/4.

kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır. (Buna) Kâbe'ye varacak bir kurban olmak üzere içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder. Yahut (avlanmanın cezası), fakirlere yedirmekten ibaret bir keffarettir..."[252] Yine ilim ehli yemin ve zıhar keffaretlerinde her bir fakire ne kadar yedirileceği konusundaki ihtilafları gibi burada da her bir yoksula yedirilecek yemeğin miktarı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Dolayısıyla burada da zikrettiğimiz orucun yerine geçen yedirmenin miktarına dair bir delil bulunmamaktadır.

Başka bir yedirme çeşidi de ihramlıyken hastalık veya bir rahatsızlık sebebiyle saçın tıraş edilmesinden kaynaklanan "yedirme"dir. İlgili âyette Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Sizden her kim hasta olursa ya da başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[253]

İlim adamları bu miktarın iki müd olduğu konusunda icma etmişlerdir. Nitekim Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, (ihramlıyken) başındaki bitlerden sıkıntı çeken Ka'b b. Ucre'ye bunu emretmişti. Allah *azze ve celle* de bu âyeti (bu olay üzerine) indirmiştir. Allah Rasûlü, ona başını tıraş edip bir koyun kesmesini veya üç gün oruç tutmasını ya da her birine iki müd olmak üzere altı fakire yemek yedirmesini emretmiştir.[254]

Küçük bir kayıt dışında bu miktardaki yiyecek üzerinde ittifak edilmiştir. O kayıt da şudur: Adı geçen Ka'b hadisinde, Abdullah b. Ma'kıl'ın Ka'b'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* **"buğdaydan iki müd"** buyurmuştur.[255]

Ancak Ebû Kılâbe, İbn Ebî Leyla'dan, onun da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetinde **"hurmadan iki müd"** demektedir.[256] Yine Yezîd b. Zürey'in, Dâvûd b. Ebî Hind'den, onun eş-Şa'bî'den, onun da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayetinde **"hurmadan iki müd"** kaydı vardır. Fakat Hammâd b. Seleme bunu, Dâvûd'dan,

252 Mâide 5/95.

253 Bakara 2/196.

254 Buhârî, Muhsâr 6; Müslim, Hac 81-83.

255 Müslim, Hac 85; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 119-120.

256 Müslim, Hac 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 242.

o eş-Şa'bî'den, o Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan, o da Ka'b yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiştir.[257]

Bu durumda lafız ihtilafı Ka'b'dan kaynaklanmaktadır. Üstelik ihramlıyken bir hastalık veya rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etmenin bir keffareti olması haricinde başka hiçbir şey adına "hurmadan iki müd" miktarında bir yemek yedirmeden bahsedildiğini görmedik. Aksine yeminlerin keffaretleri ve diğer hususlarda bu miktarı "hurmadan bir müd" olarak tespit ettik.[258]

Durum böyle olunca, diğer maddeleri belirlerken iki müd miktarındaki hurmanın ölçü alınamayacağını ve iki müd buğday ölçüsünün daha benimsenmeye değer olduğunu görmekteyiz. Çünkü ihramlıyken bir hastalık ya da rahatsızlıktan dolayı başını tıraş ettirenlerin bir şekilde keffaret ödemekle yükümlü oldukları hususunda icma edilmiştir. Ancak her bir fakire iki müd miktarında hurma yedirmek, bazılarına göre geçerli olmakla birlikte bazılarına göre değildir. Bizce buradaki en doğru yaklaşım, bir insanın, yerine getirmekle mükellef olduğunu bildiğimiz bir keffaretinin -mükellefiyetin kalktığına dair bir bilgimiz olmadığı sürece- kaldırılmamasıdır.

İhramlıyken bir rahatsızlık veya hastalıktan dolayı başı tıraş etmedeki yedirmenin miktarı zikrettiğimiz tarzda olması gerektiğine göre, diğer keffaretlerde buğdaydan verilen yedirme miktarının da böyle olması gerekir. Bu mezhep sahiplerinden sabit olan görüşe göre, buğday dışındaki kuru üzümde ölçü, dört müddür. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de özellikle kuru üzüm haricinde bu meselede böyle düşünüyorlardı. Muhammed'in bize Ali, onun da Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, bu hususta kuru üzümü, buğday gibi kabul etmiş ve iki müd olarak belirlemiştir. el-Hasen b. Ziyâd ise Ebû Hanîfe'den buna aykırı bir görüş nakletmiş ve arpayı hurma gibi kabul ettiğini ve onu da diğer ikisi gibi (iki müd olarak) belirlediğini aktarmıştır. Ebû Yusuf ve Muhammed'in bizzat kendi görüşleri de böyledir. İki görüş arasında bizim de benimsediğimiz görüş budur.

Kavut ve una gelince; bizce bu ikisine ilişkin kıyasa uygun olan yaklaşım, bunların buğday gibi olmamaları yönündedir. Zira içerisine işçilik ve emek girebilmektedir. Ayrıca âlimler, bu maddelerin buğday karşılığında satımının caiz olmadığı konusunda icma etmişlerdir.

---

257 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 120.

258 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifadeden sonra gelen cümlenin bazı kelimeleri düşmüş olduğu için, ne kastedildiği anlaşılamamaktadır. (Çeviren)

Buraya kadar Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının (fakire) yedirmenin ölçüsüyle ilgili görüşlerini zikretmiş olduk. Ayrıca Ka'b'ın söz konusu yedirme miktarına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş olduğu hadisten de bahsettik. Ancak biz bunları Allah Teâlâ'nın izniyle ileride işleyeceğimiz konulardaki gerekli yerlere bıraktığımız için bunların senedlerini zikretmedik.

İlim ehli ayrıca yolculukta Ramazan orucunu tutan kimse hakkında da ihtilaf etmiştir. Bazıları "Bu, onun için geçerli olmaz. (Yolculuk dışındaki) ikamet hâlinde onu kaza etmesi gerekir" demiş ve bu görüşü Ebû Hureyre'nin oğlu el-Muhriz'den rivayet etmişlerdir. el-Muhriz şöyle demiştir: "Yolculukta Ramazan orucunu tuttum. Yolculuktan döndüğümde babam bana bu orucu ikamet hâlindeyken yeniden tutmamı emretti."

Ayrıca (bu görüş sahipleri) Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[259] âyetini ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisini bu görüşlerinin delili olarak kullanmışlardır.

٩٥٠- حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمٰنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُصَفًّى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَرْبٍ الْأَبْرَشُ، قال: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ.

950- ... Muhammed b. Harb el-Ebraş'ın, Ubeydullah[260] b. Ömer kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir."***[261]

٩٥١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، وَحَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ

259 Bakara 2/183-185.

260 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Muhammed b. Harb" ismi, "Muhammed b. Hasen el-Ebraş;" "Ubeydullah" da "Abdullah" olarak geçmektedir. Hâlbuki bir sonraki dipnotta vereceğimiz kaynakların tamamında bu isimler tercümeye kaydettiğimiz şekilde yazılmıştır. Ayrıca biyografi eserlerinde, Muhammed b. Harb el-Ebraş'ın (ö. 192-194), kendilerinden hadis rivayetinde bulunduğu kimselerden bahsedilirken Ubeydullah b. Ömer'in ismi de zikredilmektedir. Bk. Mizzî, *Tehzîb,* XXV, 44-47. (Çeviren)

261 İbn Mâce, Sıyâm 11; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsar,* II, 63; İbn Hibbân, *Sahîh,* VIII, 317; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XII, 374.

حَسَنٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَرَأَى زِحَامًا وَرَجُلا قَدْ ظُلِّلَ عَلَيْهِ، فَسَأَلَ: مَا هَذَا؟، فَقَالُوا: صَائِمٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ.

951- ... Muhammed b. Amr b. Hasen'in rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir yolculuk sırasında bir kalabalık ve üzerine gölge yapılmış bir adam gördü. ***"Nedir bu?"*** diye sordu. "O, oruçlu" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmanız iyiliklerden değildir."***[262]

٩٥٢ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ شِهَابٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَفْوَانَ، أَخْبَرَهُ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عَاصِمٍ الأَشْعَرِيِّ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ أَنْ تَصُومُوا فِي السَّفَرِ.

952- Ali'nin bize, Ravh > İbn Cüreyc > İbn Şihâb > Safvân b. Abdullah b. Safvân > Ümmü'd-Derdâ yoluyla Ka'b b. Âsım el-Eş'arî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Yolculukta oruç tutmanız iyiliklerden değildir."***[263]

٩٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ صَفْوَانَ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عَاصِمٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصَّوْمُ فِي السَّفَرِ.

953- Yine Ali'nin bize, Ravh > Muhammed b. Ebî Hafsa > İbn Şihâb > Safvân kanalıyla Ümmü'd-Derdâ'dan rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Âsım dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir."***[264]

---

262 Buhârî, Savm 36; Müslim, Sıyâm 92.

263 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 63.

264 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 63.

٩٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ السَّقَطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: سَمِعْتُ الزُّهْرِيَّ، يَقُولُ: أَخْبَرَنِي صَفْوَانُ، عَنْ أُمِّ الدَّرْدَاءِ، عَنْ كَعْبٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ. قَالَ سُفْيَانُ: وَذُكِرَ لِي أَنَّ الزُّهْرِيَّ كَانَ يَقُولُ -وَلَمْ أَسْمَعْهُ أَنَا مِنْهُ-: لَيْسَ مِنَ امْ بِرِّ امْ صِيَامُ فِي امْ سَفَرِ.

954- Muhammed b. en-Nu'mân es-Sakatî'nin bize, el-Humeydî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: ez-Zührî'nin şöyle dediğini işittim: Bize Safvân, Ümmü'd-Derdâ > Ka'b yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[265]

Süfyân dedi ki: "Bizzat ben ondan işitmemekle birlikte bana, ez-Zührî'nin bu hadisi, "Leyse min *em*-birr *em*-sıyam fi *em*-sefer"[266] lafzıyla okuduğu söylendi."

***

Bazıları da şöyle demiştir: "Yolculukta Ramazan orucunu tutan kimsenin bu orucu geçerli olup bu kimse, tıpkı ikamet hâlinde o orucu tutan gibidir." Ebû Hanîfe, İbn Ebî Leyla, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve -daha önce bahsettiğimiz farklı görüş sahiplerinin dışındaki- çoğu ilim ehlinin görüşü budur. Her ne kadar bu ikisinin, oruç tutmanın mı yoksa tutmamanın mı daha faziletli olduğu konusunda ihtilaf etseler de (bu konudaki kanaatleri böyledir).

Diğer yandan bunların lehine ve birinci görüş sahipleri aleyhine öne sürülebilecek delillerden biri de bizatihi birincilerin bunlara karşı delil olarak kullandığı Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetidir. Aslında bu âyette, birincilerin daha önce zikrettiğimiz görüşlerini destekleyecek bir delil bulunmamaktadır. Zira Allah *azze ve celle*'nin ***"(Tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyeti, ilgili kimselere, oruçlarını bizatihi o ay içerisinde terk etme ve daha sonra o ayın dışındaki bir zaman diliminde kaza etme ruhsatı tanımaktadır.

---

265 İbn Mâce, Sıyâm 11; Nesâî, Sıyâm 46.

266 ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** şeklinde çevirdiğimiz metin, Arapça'da ***"Leyse mine'l-birr es-sıyâm fi's-sefer"*** tarzında yazılmaktadır. Ancak Yemenli bir kabilenin lehçesine göre, buradaki "birr (iyilik)," "sıyam (oruç)" ve "sefer (yolculuk)" kelimelerinin başında yer alan belirlilik takısının "lam" harfi "mim" olarak da okunmaktadır. Burada bu hususa değinilmektedir. (Çeviren)

Bu söylediklerimizin delili ise Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı)..."***[267] Bu konuda (Allah Teâlâ) yolcu veya mukim, hasta ya da sağlıklı ayrımı yapmaksızın bütün mü'minleri kapsayacak şekilde hitap etmiştir.

Ancak daha sonra ***"Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"***[268] buyurmaktadır. Allah Teâlâ'nın bu hitabı, bir önceki âyette orucu farz kıldığı kimselere yöneliktir. Dolayısıyla ***"Kim onda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** buyurması, yolcu ve hastalara bizzat o ayın içerisinde oruç tutmama ruhsatı tanınması anlamındadır; yoksa bu kimselerin oruç tutmaları hâlinde, bu oruçlarının geçerli olmayacağı manasına gelmez.

Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisinde de onların lehine bir delil bulunmamaktadır. Çünkü ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** ifadesini, "iyiliklerin en üstünü veya iyiliğin en üst mertebesinden değildir" şeklinde anlamak mümkündür. Aksi hâlde, ikamet hâllerinde mutlaka oruç tutmak gerektiği ve tutmamanın günah sayıldığı gibi yolculuk sırasında da kesinlikle oruç tutmak gerekir veya oruç tutmamak günah hâle gelirdi. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* daha önceki rivayetlerimizde de geçtiği gibi yolculuk esnasında oruç tutmuştur.

Bu durumda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in iyilik sayılmayan bir oruç tutması caiz midir? Böyle bir şeyi düşünmekten Allah'a sığınırız. Bize göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisi, "Yolculukta oruç tutmak, en üstün iyiliklerden değildir" manasındadır. Çünkü bazen düşmanla savaş ve benzeri durumlarda güçlü kalabilmek için yolculukta oruç tutmamak, oruç tutmaktan daha üstün hâle gelebilmektedir. Bize göre bu hadisteki yaklaşım, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu hadisi gibidir:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Miskin, kapı kapı dolaşıp bir-iki lokma veya bir-iki hurma ile geçinen dilenci değildir"*** buyurunca sahâbîler,

---

267 Bakara 2/183-184.

268 Bakara 2/184.

"Öyleyse kimdir 'miskin' ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. Şöyle cevap verdi: ***"İhtiyacını karşılayacak hiçbir şeyi olmadığı hâlde dilenmekten utanan ve durumu bilinmediği için kendisine bir şeyler verilmeyen kimsedir."***

٩٥٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِهَذَا الْحَدِيثِ.

955- ... Ebû Salih, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etmiştir.[269]

٩٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

956- ... Yine el-A'rec, Ebû Hureyre *radıyallahu anh* kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiştir.[270]

***

Biz kitabımızın geçen bölümlerinde bu konuyla ilgili diğer rivayetleri senedleriyle birlikte zikretmiştik. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Miskin, kapı kapı dolaşan...değildir"*** hadisi, "meskenetin (yoksulluğun) en alt sınırındaki son derece miskin kişi, kapı kapı dolaşıp bir-iki lokmayla geçinen kimse değildir" anlamına gelmektedir.

Bu söylediklerimizin ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** sözüyle, "yolculuk" hâlini oruç mahalli olmaktan çıkarmayı kastetmediğinin delili ise şöyledir:

٩٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَوْزَاعِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي جَابِرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَرَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ فِي سَفَرِهِ فِي ظِلِّ شَجَرَةٍ، يُرَشُّ عَلَيْهِ الْمَاءُ، فَقَالَ: مَا بَالُ هَذَا؟، قَالُوا: صَائِمٌ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ الْبِرِّ الصِّيَامُ فِي السَّفَرِ، فَعَلَيْكُمْ بِرُخْصَةِ اللهِ الَّتِي رَخَّصَ لَكُمْ فَاقْبَلُوهَا.

---

269 Buhârî, Zekât 53.

270 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 64.

957- ... Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân'ın rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir yolculuk sırasında bir ağacın gölgesinde üzerine su serpilen bir adamın yanından geçti. ***"Bunun durumu ne?"*** diye sorunca, "Oruçludur, ey Allah'ın Rasûlü!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir. Siz Allah'ın size vermiş olduğu ruhsatı dikkate alın ve onu kabul edin"*** buyurdu.[271]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** sözüyle, hadisi "yolculukta oruç tutana hiçbir ruhsatın tanınmadığı, en üstün iyiliklerden değildir" şeklinde te'vil edenlerin yaklaşımını kastettiğini göstermektedir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hususu, Hamza b. Amr el-Eslemî'nin hadisinde açıklamaktadır. Şöyle ki:

٩٥٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الأَزْدِيُّ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ وَهْبُ اللهِ بْنُ رَاشِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَيْوَةُ بْنُ شُرَيْحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو الأَسْوَدِ، أَنَّهُ سَمِعَ عُرْوَةَ بْنَ الزُّبَيْرِ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي مُرَاوِحٍ، عَنْ حَمْزَةَ بْنِ عَمْرٍو الأَسْلَمِيِّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي أَسْرُدُ الصِّيَامَ أَفَأَصُومُ فِي السَّفَرِ؟ قَالَ: إِنَّمَا هِيَ رُخْصَةٌ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ لِلْعِبَادِ، مَنْ قَبِلَهَا فَحَسَنٌ جَمِيلٌ، وَمَنْ تَرَكَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ.

958- ... Ebû Murâvih'in rivayet ettiğine göre, Hamza b. Amr el- Eslemî *radıyallahu anh* "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben devamlı oruç tutan biriyim. Yolculuk hâlinde de tutabilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Bu, Allah azze ve celle'nin kullarına tanıdığı bir ruhsattır. Kim onu kabul ederse iyi ve güzel olur. Kim de terk ederse hiçbir günahı yoktur"*** buyurdu.[272]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste, yolculuk sırasında oruç tutmamanın, orucun yolculukta yeri olmadığı anlamına gelmediğini, sadece Allah *azze ve celle*'nin kullarına tanıdığı bir ruhsat olduğunu haber vermektedir. Nitekim daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiğimiz hadislerde, Allah Rasûlü'nün

271 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 258-259; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 62.

272 Müslim, Sıyâm 107.

Ramazan'da yolculuğa çıktığını, yolculuk esnasında oruç tutup daha sonra da bozduğunu ve oruç tutmak insanlara zor gelmeye başlayınca da onlara oruç bozmalarını emrettiğini rivayet etmiştik. Bu da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulamasının, Allah *azze ve celle*'nin indirdiği ***"Kim onda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin"*** âyetinden sonra olduğunu göstermektedir.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den yolculukta oruç tutmamaya ve Ramazan'da yapılan yolculuktaki oruçlara dair mütevatir derecesinde rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

٩٥٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عَبْدِ السَّلَامِ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَصُومُ فِي السَّفَرِ وَيُفْطِرُ.

959- ... İbrahim'in Alkame yoluyla İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolculukta oruç tuttuğu gibi tutmadığı da oluyordu.[273]

٩٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ مُوَرِّقٍ الْعِجْلِيِّ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سَفَرٍ، فَنَزَلْنَا يَوْمًا شَدِيدَ الْحَرِّ، فَمِنَّا الصَّائِمُ وَمِنَّا الْمُفْطِرُ، وَأَكْثَرُنَا ظِلًّا صَاحِبُ الْكِسَاءِ، وَمِنَّا مَنْ يَسْتُرُ الشَّمْسَ بِيَدِهِ، فَسَقَطَ الصُّوَّامُ وَقَامَ الْمُفْطِرُونَ، فَضَرَبُوا الْأَبْنِيَةَ، وَسَقَوُا الرِّكَابَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ذَهَبَ الْمُفْطِرُونَ الْيَوْمَ بِالْأَجْرِ.

960- ... Asım'ın Muverrık el-Iclî'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Bir yolculukta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Çok sıcak bir günde bir yerde konakladık. Kimimiz oruç tutuyor, kimimiz de tutmuyordu. En fazla gölgelenebilenlerimiz elbiseleri olanlardı. Hatta bazılarımız eliyle güneşten korunmaya çalışıyordu. Bu durumda oruçlular bitkin düştüğü için oruç tutmayanlar kalkıp çadırları kurdular ve develeri suladılar. Bunun

273 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 402, 407.

üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bugün oruç tutmayanlar ecrin tamamını aldılar."***[274]

٩٦١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّهُ قَالَ: سَافَرْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي رَمَضَانَ، فَلَمْ يَعِبِ الصَّائِمُ عَلَى الْمُفْطِرِ وَلَا الْمُفْطِرُ عَلَى الصَّائِمِ.

961- ... Humeyd et-Tavîl'in rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Ramazan'da bir yolculuğa çıkmıştık. Ne oruç tutanlar tutmayanları ne de tutmayanlar tutanları ayıpladı."[275]

٩٦٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ قَتَادَةَ يُحَدِّثُ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، تِسْعَ عَشْرَةَ أَوْ لِتِسْعَ عَشْرَةَ مِنْ رَمَضَانَ، فَصَامَ صَائِمُونَ وَأَفْطَرَ مُفْطِرُونَ، فَلَمْ يَعِبْ هَؤُلَاءِ عَلَى هَؤُلَاءِ، وَلَا هَؤُلَاءِ عَلَى هَؤُلَاءِ.

962- Ali b. Şeybe'nin bize, Ravh > Şu'be > Katâde yoluyla Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: "Ramazan'ın on dokuzunda veya on yedisinde, Mekke Fethi'nin gerçekleştiği günde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Oruç tutanlar tuttu, tutmayanlar da tutmadı. Fakat ne bunlar onları ne de onlar bunları ayıpladı."[276]

٩٦٣ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: لِاثْنَتَيْ عَشْرَةَ.

963- Ali bize, Ravh > İbn Ebî Arûbe > Katâde isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti fakat "(Ramazan'ın) on ikisinde" dedi.[277]

٩٦٤ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، وَحَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُمَا، قَالَا: لِثَمَانِي عَشْرَةَ.

---

274 Müslim, Sıyâm 100.

275 Mâlik, Sıyâm 23; Buhârî, Savm 37; Müslim, Sıyâm 98.

276 Müslim, Sıyâm 93-94.

277 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 68.

964- Yine Ali bize, Ravh yoluyla; Ebû Bekre de Vehb kanalıyla (Ravh ve Vehb'in her ikisi) Hişâm'dan, o da Katâde'den rivayet ederek bu hadisi onun isnadıyla aynı şekilde zikretti, ancak "on sekizinde" dedi.[278]

٩٦٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ حَمْزَةَ بْنَ عَمْرٍو الأَسْلَمِيَّ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَصُومُ فِي السَّفَرِ؟ وَكَانَ كَثِيرَ الصَّوْمِ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ.

965- ... Hişâm b. Urve'nin, babasından, onun da Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Hamza b. Amr el-Eslemî "Ey Allah'ın Rasûlü! Yolculukta oruç tutayım mı?" diye sordu. Zira Hamza, çok oruç tutan biriydi. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Dilersen tut, dilersen tutma!"***[279]

٩٦٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ الْحَنَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عِمْرَانُ بْنُ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَمْزَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

966- ... İmrân b. Ebî Enes, Süleyman'dan, o da Hamza kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[280]

٩٦٧ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، وَهِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ حَمْزَةَ بِذَلِكَ.

967- ... Yine Katâde, Süleyman'dan, o da Hamza'dan bu hadisi rivayet etti.[281]

٩٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ سُمَيٍّ، مَوْلَى أَبِي بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ

278 Müslim, Sıyâm 94.

279 Buhârî, Savm 33; Müslim, Sıyâm 103-105.

280 Nesâî, Sıyâm 56.

281 Nesâî, Sıyâm 56.

اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَمَرَ النَّاسَ فِي سَفَرٍ عَامَ الْفَتْحِ بِالْفِطْرِ وَقَالَ: تَقَوَّوْا لِعَدُوِّكُمْ، وَصَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ أَبُو بَكْرٍ: قَالَ الَّذِي حَدَّثَنِي: لَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعَرْجِ يَصُبُّ عَلَى رَأْسِهِ الْمَاءَ مِنَ الْعَطَشِ أَوْ مِنَ الْحَرِّ، ثُمَّ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ طَائِفَةً مِنَ النَّاسِ صَامُوا حِينَ صُمْتَ، فَلَمَّا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْكَدِيدِ دَعَا بِقَدَحٍ فَشَرِبَ، فَأَفْطَرَ النَّاسُ.

968- ... Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın azatlısı Sümey'den, onun (Ebû Bekir b. Abdurrahman'dan),[282] onun da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir sahâbîsinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fetih senesindeki yolculukta insanlara oruçlarını bozmalarını emrederek ***"Düşmanlarınıza karşı güçlenin"*** buyurdu. Ancak kendisi orucuna devam etti.

Ebû Bekir dedi ki: Bunu bana nakleden kişi şöyle dedi: "(Medine yolu üzerinde) el-Arc denilen yerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in susuzluktan veya aşırı sıcaktan başına su döktüğünü gördüm. Daha sonra 'Ey Allah'ın Rasûlü! Sen oruca devam ettiğin için bazıları da orucu bozmayıp devam ettiler' denildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* el-Kedîd mevkiine[283] gelince bir tas (su veya süt) getirtip içti, insanlar da oruçlarını bozdular."[284]

***

Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ramazan'da yaptığı yolculuklarda oruç tuttuğunu gösteren mütevatir rivayetler olup Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Yolculukta oruç tutmak iyiliklerden değildir"*** hadisine ilişkin daha önce yapmış olduğumuz te'vili doğrulamaktadır.

Diğer taraftan bazıları "Yolculukta Ramazan orucunu tutanların, tutmayanlara üstünlüğü yoktur" demişlerdir.

Bir başka grup da şöyle demiştir: "Yolculukta Ramazan orucunu tutmak, tutmamaktan daha faziletlidir." Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim Süleyman bize babasından, o

282 Eserin yazma ve basılı nüshalarından düşmüş olan bu isim, Mâlik, Savm 22'de mevcuttur. (Çeviren)

283 Mekke'ye 42 mil mesafede bir su havzasının adı. (Çeviren)

284 Mâlik, Sıyâm 22.

Muhammed'den, o da Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiştir. Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

٩٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: كُلُّ ذَلِكَ وَاسِعٌ لِلصِّيَامِ فِي السَّفَرِ لِمَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ حَسَنٌ، وَهُوَ أَحَبُّ إِلَيَّ لِمَنْ قَوِيَ عَلَيْهِ.

969- Yunus bize İbn Vehb'den Mâlik'in şöyle dediğini rivayet etti: "Bütün bu görüşlerin yolculuktaki oruç meselesinde yeri vardır. Ancak gücü yetenlerin oruç tutması iyidir ve bu durumdaki kişiler için benim tercih edip beğendiğim kanaat de budur."[285]

***

Âlimler bu konuda da ihtilaf ettiklerine ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yolculukta Ramazan orucunu tutmamayı bir ruhsat olarak kabul ettiği sabit olduğuna göre, Ramazan'ın girmesiyle birlikte oruç tutmak ve farzı bir an önce eda etmek, -eğer o kişiye bir zorluğu söz konusu değilse- geciktirmekten daha faziletli bir tutum olacaktır. İbn Abbâs ve Enes de bu kanaati benimsemişlerdir. Şöyle ki:

٩٧٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّمَا أَرَادَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ بِالْفِطْرِ فِي السَّفَرِ التَّيْسِيرَ عَلَيْكُمْ، فَمَنْ يُسِّرَ عَلَيْهِ الصِّيَامُ فَلْيَصُمْ، وَمَنْ يُسِّرَ عَلَيْهِ الْفِطْرُ فَلْيُفْطِرْ.

970- ... Abdülkerim b. Mâlik'in Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Şüphesiz Allah *azze ve celle,* yolculukta oruç tutmama ruhsatını vermekle size kolaylık olmasını murad etmiştir. Bu itibarla oruç tutması kolayına gelenler tutsun; oruç tutmaması kolayına gelenler de tutmasın."[286]

٩٧١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ عَاصِمًا يُحَدِّثُ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: إِنْ شِئْتَ فَصُمْ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَفْطِرْ، وَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.

285 Mâlik, *Müdevvene*, I, 201.

286 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

971- … Şu'be dedi ki: Âsım'ı, Enes'in şu sözünü naklederken işittim: (Enes) dedi ki: "Dilersen oruç tut, dilersen tutma. Ancak oruç tutmak daha faziletlidir."[287]

٩٧٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: إِنْ أَفْطَرْتَ فَرُخْصَةٌ، وَإِنْ صُمْتَ فَالصَّوْمُ أَفْضَلُ.

972- … el-Hasen b. Salih'in, Âsım kanalıyla rivayet ettiğine göre, Enes şöyle demiştir: "Oruç tutmazsan bu bir ruhsattır. Fakat tutarsan, oruç tutmak daha faziletlidir."[288]

٩٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا عَنْ صَوْمِ شَهْرِ رَمَضَانَ فِي السَّفَرِ، قَالَ: الصَّوْمُ أَفْضَلُ.

973- İbrahim b. Muhammed b. Yunus'un bize, Musa b. Mes'ûd kanalıyla Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: Enes'e yolculukta Ramazan orucunu tutma konusunu sordum. "Oruç tutmak daha faziletlidir" dedi.[289]

287 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

288 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

289 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 67.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِيَ أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْاٰنُ...﴾
"RAMAZAN AYI, İNSANLARA YOL GÖSTERİCİ, DOĞRUNUN VE DOĞRUYU EĞRİDEN AYIRMANIN AÇIK DELİLLERİ OLARAK KUR'ÂN'IN İNDİRİLDİĞİ AYDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsun..."***[290] buyurmaktadır.

Yüce Allah'ın bize bahsetmiş olduğu Ramazan ayı, ***"Sana, hilâl şeklinde yeni doğan ayları sorarlar. De ki: Onlar, insanlar ve özellikle hac için vakit ölçüleridir"***[291] âyetinde Allah Teâlâ'nın bize vakit ölçüleri (mevâkît) olarak belirlediği hilâllerle bilinen bir aydır. Bu âyette Allah Teâlâ bizlere, haccımız için ve bunun dışında vakitlerle belirlediğimiz oruç, iddetler[292] ve îlâ'[293] gibi dinî işlerin yanı sıra muamelat ve borçlarımızın ödenme zamanı gibi dünyevî konularda da hilâllerin vakit ölçüleri olduğunu bildirmektedir.

---

290 Bakara 2/185.

291 Bakara 2/189.

292 İddet: Bir erkeğin veya kadının evlilik sona erdikten sonra belli bir süre başkasıyla evlenmeyip beklemede bulunmalarıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 179. (Çeviren)

293 Îlâ: Kocanın karısına yanaşmamak üzere yemin etmesidir. Üç kısma ayrılır: 1. Îlâ-yı muvakkat: Dört ay, sekiz ay gibi bir müddetle kayıtlı olan îlâdır. 2. Îlâ-yı müebbed: Ebediyyen yaklaşmamak üzere yapılan îlâdır. 3. Îlâ-yı mechul: Belirli bir müddetle ya da müebbed kaydıyla yapılmayan îlâdır. Îlâ müddetinde koca sebat eder ve karısına yanaşmazsa bir bâin talak meydana gelir. Rücû ederse keffaret gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 192. (Çeviren)

Ancak Allah *azze ve celle* bizlere, hilâllerle bilinebilecek olan ayların sayısını bu âyette değil, Tevbe sûresindeki ***"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup bunların dördü haram aylarıdır"***[294] âyetinde beyan etmiştir. Buna göre Allah Teâlâ, vakit ölçüleri olarak tayin ettiği bu ayların sayısının on iki olduğunu haber vermektedir.

Aynı zamanda bunu bize Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle, onun Veda Haccı'ndaki hutbesinde insanlara yönelik şu sözüyle de açıklamıştır: ***"Şüphesiz zaman, Allah'ın gökleri ve yeri yarattığı gündeki ilk hâline dönmüştür. Artık bir yıl on iki aydır. Bunların dördü haram aylardır."***[295] Biz Allah Teâlâ'nın izniyle bu hadisi, gerektiği yerde isnadıyla birlikte ele alacağız.

Buna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizlere, bu on iki ayın tamamlanmasıyla bir yılın oluştuğunu; ardından diğer bir yılın girdiğini ve böylece bütün zamanların devamlı yenilendiğini bildirmiş olmaktadır.

Öte yandan Allah *azze ve celle* bize, bu hilâllerden her ikisi arasındaki gün ve gecelerin miktarını da açıklamamamıştır. Bunu bize beyan eden de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'dir. Şöyle ki:

٩٧٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، أَنَّ مُحَمَّدَ بْنَ جُبَيْرٍ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: إِنِّي لَأَعْجَبُ مِنَ الَّذِينَ يَصُومُونَ قَبْلَ رَمَضَانَ، إِنَّمَا قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلَالَ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ.

974- Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde > Zekeriyya b. İshâk > Amr b. Dînâr yoluyla rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Cübeyr,[296] İbn Abbâs'ı şöyle derken işittiğini haber vermiştir: Ramazan'dan önce oruç tutanlara hayret ediyorum. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"(Ramazan) hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun. (Şevval) hilâlini***

---

294 Tevbe 9/36.

295 Ebû Dâvûd, Hac 67.

296 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde (IX, 386) bu ismin Muhammed b. Huneyn olarak da okunduğunu, doğrusunun İbn Huneyn olduğunu belirtmektedir. (Çeviren)

gördüğünüzde de oruç açın (bayram yapın). Eğer hava kapalıysa (ve hilâli göremezseniz) otuza tamamlayın."[297]

٩٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ، مِثْلَهُ.

975- İbrahim b. Merzûk bize Ravh kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[298]

٩٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ يَسَارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُهُ يَقُولُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

976- Ebû Bekre'nin bize, İbrahim b. Yesâr > Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Onu şöyle derken işittim" dedikten sonra hadisi aynı şekilde zikretti.[299]

٩٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْجَعْدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا هُرَيْرَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: قَالَ أَبُو الْقَاسِمِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: صُومُوا لِرُؤْيَتِهِ وَأَفْطِرُوا لِرُؤْيَتِهِ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَعُدُّوا ثَلَاثِينَ.

977- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Ali b. el-Ca'd > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Ziyâd dedi ki: Ebû Hureyre *radıyallahu ahn*'ın şöyle dediğini işittim: Ebu'l-Kâsım *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Onu (hilâli) görünce oruç tutmaya başlayın ve yine onu görünce bırakın. Eğer hava kapalıysa, otuza tamamlayın."***[300]

٩٧٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الرَّوَّاسِيُّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ حَاتِمٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا جَاءَ رَمَضَانُ فَصُمْ ثَلَاثِينَ إِلا أَنْ تَرَى الْهِلَالَ قَبْلَ ذَلِكَ.

---

297 Nesâî, Sıyâm 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

298 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

299 Nesâî, Sıyâm 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 436.

300 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 19.

978- ... Mücâhid'in, eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Adiy b. Hâtim dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana şöyle buyurdu: ***"Ramazan geldiğinde, -daha önce hilâli görmediysen- otuz gün olarak oruç tut."***[301]

***

Sonuç olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiklerimizden, bir ayın otuz günü geçmediğini anlamaktayız.

٩٧٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ، وَلَا تَصُومُوا حَتَّى تَرَوُا الْهِلَالَ، وَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تَرَوْهُ، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَاقْدُرُوا لَهُ.

979- ... Abdullah b. Dînâr'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Ay, yirmi dokuz gündür. Hilâli görmedikçe oruç tutmayın ve onu görmedikçe de orucunuzu bırakmayın. Eğer hava kapalı olursa, hilâli (otuz gün olarak) hesap edin."***[302]

***

Buradan da bir ayın yirmi dokuz günden daha az olamayacağını anlıyoruz. Bundan önceki rivayetlerimizden de otuz günden daha fazla olamayacağını anlamıştık. Sadece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadiste Ramazan ve Zilhicce aylarının diğer aylardan farkını ortaya koyan bir noktaya işaret edilmektedir. Şöyle ki:

٩٨٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَعَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ سَالِمٍ أَبِي عُبَيْدِ اللهِ بْنِ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: شَهْرَا عِيدٍ لَا يَنْقُصَانِ: رَمَضَانُ، وَذُو الْحِجَّةِ.

980- İbrahim b. Merzûk ve Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde > Hammâd > Sâlim b. Ubeydullah b. Sâlim > Abdurrahman b. Ebî Bekre isnadıyla babasından rivayet ettiklerine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İki bayram ayı vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce."***[303]

---

301 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 393; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVII, 78.

302 Mâlik, Sıyâm 2; Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 9.

303 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 47.

٩٨١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

981- İbrahim bize, Osman b. Ömer b. Fâris > Şu'be > Hâlid el-Hazzâ > Abdurrahman b. Ebî Bekre > babası isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[304]

***

Bir grup âlim, buradaki eksikliğin sayı bakımından olduğu ve hadisten açıkça anlaşılan ilk anlama göre Ramazan ve Zilhicce aylarının her birinin otuz günden az olmayacağı kanaatine varmıştır.

Diğer bir gruba göre ise ***"eksilmezler"*** ifadesinin anlamı şudur: Aynı yıl içerisinde biri diğerine göre eksilebilir, ancak her ikisi birden eksik olamaz.

Bir başka grup da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"eksilmezler"*** sözünü şöyle anlamaktadır: Her ikisi yirmi dokuz gün olsalar bile, otuzar gün oldukları hâllerde geçerli olan hükümlerinden farklı olarak bir eksilme/azalma söz konusu değildir. Zira her ikisinde de İslâm'ın emrettiği işler vardır. (Mesela;) oruç bu ikisinden birinde olup diğer hiçbir ayda yoktur. Yine hac da bu ikisinden birindedir ve diğer ayların hiçbirinde mevcut değildir. Dolayısıyla bu iki ay yirmi dokuz gün çekseler bile, birinde olup diğerinde olmayan hac ve oruç eksikliklerini ortadan kaldırmak maksadıyla özellikle bu iki aya vurgu yapılmıştır.

Bu te'vil, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** ve ***"(Ramazan) hilâlini gördüğünüz zaman oruç tutun. (Şevval) hilâlini gördüğünüzde de tutmayın (bayram yapın). Eğer hava kapalı olursa (ve hilâli göremezseniz) otuza tamamlayın"*** hadislerine delalet etmektedir.

Buradan Ramazan henüz otuz güne tamamlanmadan da Şevval hilâlini görebileceğimizi anlıyoruz.

Şu da var ki sözü geçen Ebû Bekre hadisi buradaki iki kanal dışında ve bunlara aykırı bir biçimde farklı bir yoldan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

304 Buhârî, Savm 12; Müslim, Sıyâm 31.

٩٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمِغْرَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ بْنُ مَالِكٍ الْمُزَنِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ شَهْرٍ حَرَامٍ ثَلَاثُونَ يَوْمًا وَثَلَاثُونَ لَيْلَةً.

982- ... el-Kâsım b. Mâlik el-Müzenî'nin Abdurrahman b. İshâk'dan, onun da Abdurrahman b. Ebî Bekre'den rivayet ettiğine göre, babası (Ebû Bekre) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Her haram ay, otuz gün ve otuz gecedir."***[305]

***

Bize göre bu hadisin hiçbir değeri yoktur. Zira Abdurrahman b. İshâk, ne ezber gücü (zabt) ne de rivayetteki titizlik ve güvenilirliği (itkan) bakımından Halid el-Hazzâ'ın[306] dengidir. Ayrıca gözlemlenebilen fiilî durum, onların rivayetlerini reddeder. Çünkü haram ayların otuz günden daha az olabildiğini de görmekteyiz. Ancak âlimiyle cahiliyle hiç kimse, Halid'in daha önce rivayet ettiğimiz hadisinde bahsettiği Ramazan ayının, haram aylardan olmadığı için, İbn İshâk'ın bu hadisinden çıkarılmasını yadırgamamıştır. Nitekim biz daha önce bu konu içerisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, (eksiksiz) yirmi dokuz gündür"*** sözünü rivayet etmiştik. Bu hususta Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilip de burada tekrar etmeye ihtiyaç duyduğumuz ve bu konuda nakledilen daha başka rivayetler ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İki bayram ayı vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce"*** hadisiyle kastedileni tespite yönelik delillerin çıkarılması içindir. Nitekim;

٩٨٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بِشْرٍ الْعَبْدِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الشَّهْرُ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا وَنَقَصَ فِي الثَّالِثَةِ أُصْبُعًا.

---

305 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, I, 439.

306 Bk. 981 no'lu rivayetin senedindeki ravi.

983- ... İsmail b. Halid'in Muhammed b. Sa'd'dan rivayet ettiğine göre, babası (Sa'd b. Ebî Vakkâs) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (iki eliyle göstererek) ***"Bir ay, böyle, böyle ve böyledir"*** buyurdu ve üçüncüde bir parmak eksiltti.[307]

٩٨٤ - حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ إِدْرِيسَ بْنِ الْحَجَّاجِ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ بْنُ أَبِي إِيَاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَبَلَةُ بْنُ سُحَيْمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الشَّهْرُ هَكَذَا، وَهَكَذَا، وَهَكَذَا، وَضَمَّ إِبْهَامَهُ فِي الثَّالِثَةِ.

984- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre Cebele b. Sühaym dedi ki: İbn Ömer'i şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir ay, böyle, böyle ve böyledir"*** buyurdu ve üçüncüde başparmağını büktü.[308]

٩٨٥ - حَدَّثَنَا بَكْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا آدَمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَسْوَدُ بْنُ قَيْسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدَ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ يَذْكُرُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

985- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, el-Esved b. Kays dedi ki: Saîd b. Amr'ı şöyle derken işittim: "İbn Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını aktardığını duydum."[309]

٩٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ.

986- ... Yahya b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme, Abdullah b. Amr'ın şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i şöyle derken duydum: ***"Ay, yirmi dokuz gündür."***[310]

***

307 Müslim, Sıyâm 26; Nesâî, Sıyâm 16.

308 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 13.

309 Müslim, Sıyâm 15; Nesâî, Sıyâm 17.

310 Nesâî, Sıyâm 17.

Kanaatimizce -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, belirli bir ayın böyle olduğunu vurgulamaya yöneliktir. Yoksa bütün ayların (istisnasız) yirmi dokuz çektiğini belirtmek maksadıyla söylenmemiştir.

Zira dikkat ettiysen Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Eğer hava kapalı olursa otuza tamamlayın"*** sözü de buna işaret etmektedir. Çünkü bir ay, en fazla o kadar gün çekebilir.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** sözüyle belirli bir ayı kastettiğinin delili de şudur:

٩٨٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ يُونُسَ الْيَمَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ عَمَّارٍ، عَنْ سِمَاكٍ أَبِي زُمَيْلٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، فَذَكَرَ إِيلَاءَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نِسَائِهِ، وَأَنَّهُ نَزَلَ لِتِسْعٍ وَعِشْرِينَ، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ قَدْ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ.

987- ... İbn Abbâs dedi ki: Ömer b. el-Hattâb bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hanımlarından uzaklaşması (îlâ) olayından bahsetti ve Allah Rasûlü'nün yirmi dokuzuncu günde (ayrı durduğu odadan) inerek şöyle dediğini aktardı: ***"Ay, yirmi dokuz gün çekebilir."***[311]

***

Bu hadisin lafzı böyledir. Fakat;

٩٨٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ صَيْفِيٍّ، أَنَّ عِكْرِمَةَ أَخْبَرَهُ، أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَفَ أَنْ لَا يَدْخُلَ عَلَى بَعْضِ أَهْلِهِ شَهْرًا، فَلَمَّا مَضَى تِسْعٌ وَعِشْرُونَ غَدَا عَلَيْهِمَا، أَوْ رَاحَ، فَقِيلَ لَهُ: حَلَفْتَ يَا نَبِيَّ اللهِ أَنْ لَا تَدْخُلَ عَلَيْهِنَّ شَهْرًا؟، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعَةٌ وَعِشْرُونَ يَوْمًا.

988- ... İkrime'nin Ümmü Seleme'den aldığı bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bazı hanımlarının yanına bir ay boyunca girmeyeceğine dair yemin etmişti. Yirmi dokuz gün geçtikten sonra sabah vakti veya

---

311 Müslim, Talâk 30; Nesâî, Sıyâm 14.

akşam üzeri onların yanına geldi. Bunun üzerine ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Onların yanına bir ay boyunca girmeyeceğine dair yemin etmiştin!" denildi. O da şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz (bu) ay, yirmi dokuz gündür."***[312]

٩٨٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَكَرِيَّا بْنُ إِسْحَاقَ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: هَجَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نِسَاءَهُ شَهْرًا وَكَانَ يَكُونُ فِي الْعُلْوِ، وَيَكُنَّ فِي السُّفْلِ، فَنَزَلَ إِلَيْهِنَّ فِي تِسْعٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَقَالَ رَجُلٌ: إِنَّكَ مَكَثْتَ تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَقَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ هَكَذَا، وَهَكَذَا بِأَصَابِعِ يَدِهِ وَهَكَذَا وَقَبَضَ فِي الثَّالِثَةِ إِبْهَامَهُ.

989- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > Zekeriyya b. İshâk el-Mekkî yoluyla rivayet ettiğine göre; Ebu'z-Zübeyr, Câbir'in şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımlarından bir ay süreyle ayrı durdu. Bu süre zarfında o, yüksekçe bir yerde, hanımları ise aşağıda kaldılar. Yirmi dokuzuncu gece yanlarına indiğinde bir adam "Sen orada yirmi dokuz gün kaldın" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü iki elinin parmaklarını kullanarak ***"Şüphesiz ay, böyle, böyle ve böyledir"*** dedi ve üçüncüde başparmağını büktü.[313]

٩٩٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

990- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ravh > İbn Cüreyc kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr, Câbir'i işittiğini söyleyerek aynı hadisi zikretti.[314]

٩٩١ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: آلَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ نِسَائِهِ، فَأَقَامَ فِي مَشْرُبَةٍ تِسْعًا وَعِشْرِينَ، ثُمَّ نَزَلَ فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، آلَيْتَ شَهْرًا، فَقَالَ: الشَّهْرُ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ.

312 Buhârî, Savm 11; Müslim, Sıyâm 25.

313 Müslim, Sıyâm 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 329.

314 Müslim, Sıyâm 24.

991- ... İsmail b. Ca'fer'in Humeyd'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımlarına yaklaşmayacağına dair îlâ yaptı (yemin etti). Yüksekçe bir odada yirmi dokuz gün kaldıktan sonra indi. "Ey Allah'ın Rasûlü! Bir ay boyunca (onlara) yaklaşmayacağına dair yemin etmiştin" dediler. Bunun üzerine ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** buyurdu.[315]

***

Buraya kadar zikrettiklerimiz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** şeklindeki ifadesinden veya buna yakın sözlerinden, hanımlarından uzaklaşmaya dair yemin ettiği (îlâ) ayı kastettiğini göstermektedir. Bizim görüşümüz böyledir fakat yine de doğrusunu en iyi bilen Allah'tır. Çünkü Allah Rasûlü'nün yemini, ayın başına denk gelmişti.

Ancak Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Ay, yirmi dokuz gündür"*** hadisini rivayet edenlere itiraz ettiği ve Allah Rasûlü'nün bu konudaki sözünün başka bir lafzı olduğunu haber verdiği nakledilmiştir. Şöyle ki:

٩٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: وَقَوْلُهُمْ إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ، وَلَا وَاللهِ مَا كَذَلِكَ قَالَ، أَنَا وَاللهِ أَعْلَمُ بِمَا قَالَ فِي ذَلِكَ، إِنَّمَا قَالَ حِينَ هَجَرَنَا: لَأَهْجُرَنَّكُنَّ شَهْرًا، فَجَاءَ حِينَ ذَهَبَتْ تِسْعٌ وَعِشْرُونَ لَيْلَةً، فَقُلْتُ: يَا نَبِيَّ اللهِ، إِنَّكَ أَقْسَمْتَ شَهْرًا، وَإِنَّمَا غِبْتَ عَنَّا تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً؟ فَقَالَ: إِنَّ شَهْرَنَا هَذَا كَانَ تِسْعًا وَعِشْرِينَ لَيْلَةً.

992- ... Hişâm b. Urve'nin babasından rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Ay, yirmi dokuz gündür'*** buyurdu" diyorlar. Hayır, Allah'a yemin olsun ki o böyle söylemedi. Vallahi ben onun bu konuda ne söylediğini gayet iyi biliyorum. O sadece bizden uzaklaşırken ***"Sizden bir ay süreyle ayrı duracağım"*** demişti. Yirmi dokuz gecenin bitiminde gelince ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Sen bir ay süreyle (ayrı kalmak üzere) yemin etmiştin. Fakat bizden yirmi dokuz gece ayrı kaldın!" dedim. Şöyle cevap verdi: ***"Bizim içinde bulunduğumuz bu ay, yirmi dokuz gece idi."***[316]

---

315 Buhârî, Savm 11; Nesâî, Talâk 32.

316 Müslim, Sıyâm 22; Nesâî, Sıyâm 14.

Öte yandan Ebû Hureyre kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ayların sayısı konusunda şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

٩٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْخَزَّازُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَلِيُّ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ الشَّهْرَ يَكُونُ تِسْعًا وَعِشْرِينَ، وَيَكُونُ ثَلَاثِينَ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَصُومُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ فَأَفْطِرُوا، فَإِنْ غُمَّ عَلَيْكُمْ فَكَمِّلُوا الْعِدَّةَ.

993- ... İbn Ebî Kesîr'in, Ebû Seleme yoluyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz ay, yirmi dokuz çekebildiği gibi otuz da çekebilir. Onu (hilâli) gördüğünüzde oruç tutun. Yine onu gördüğünüzde orucunuzu bırakın. Eğer hava kapalı olursa sayıyı (otuza) tamamlayın."***[317]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, bir ayın yirmi dokuz çekebildiği gibi otuz da çekebileceğini göstermektedir. Allah Rasûlü burada bütün aylar içerisinde özellikle belirli aylardan bahsetmiş değildir. Bu da gösteriyor ki her bir ayın yirmi dokuz çekme ihtimali olduğu kadar otuz çekme ihtimali de vardır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"İki ay vardır ki eksilmezler: Ramazan ve Zilhicce"*** sözüyle, sayıca eksikliği değil, ahkâm eksikliğini kastettiği anlaşılmaktadır.

Yine Yüce Allah bize, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle oruç tutmak veya oruç açmak için hilâli dikkate aldığımız vakti açıklamadığı gibi bu hilâlin gündüz görünen hilâl mi yoksa gece görünen hilâl mi olduğunu da beyan etmemiştir.

Nitekim ilim adamları da gündüz görünen hilâlle ilgili olarak ihtilafa düşmüş, bazıları "Bu, gelecek geceye ait bir hilâldir" derken, bazıları da "Eğer zevalden (güneşin batıya doğru meyletmesinden) önce görülmüşse, geçen geceye; zevalden sonra görülmüşse gelecek bir sonraki geceye aittir" demişlerdir. Her iki görüş de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

317 Nesâî, Sıyâm 17.

٩٩٤ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ بِخَانِقِينَ: أَلا إِنَّ الأَهِلَّةَ بَعْضُهَا أَكْبَرُ مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلالَ نَهَارًا فَلا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ شَاهِدَانِ أَنَّهُمَا رَأَيَاهُ بِالأَمْسِ.

994- Abdülmelik b. Mervân'ın bize Ebû Muâviye > el-A'meş yoluyla rivayet ettiğine göre, Şakîk dedi ki: Biz Hânıkîn'deyken[318] Ömer'den bize ulaşan talimatta şunlar yazılıydı: "Dikkat edin! Hilâllerin (her evresi aynı değildir) bazı evreleri diğerlerinden daha büyüktür. Eğer hilâli gündüz görürseniz, iki şahit, onu dün gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın (bayram yapmayın)."[319]

٩٩٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، مِثْلَهُ.

995- İbrahim b. Merzûk bize, Ravh > Şu'be > Süleyman > Ebû Vâil isnadıyla bunun aynısını rivayet etti.[320]

***

Bu hadise göre, hilâl eğer gündüz görülürse gelecek bir sonraki geceye aittir ve ondan önceki gecede görülen hilâlin hükmünde değil, o gecede görülen hilâlin hükmündedir. Nitekim Ebû Hanîfe ve Muhammed de gündüz zevalden önce ya da sonra görülen hilâlin, gelecek bir sonraki geceye ait olduğunu söylüyorlardı. Bu, aynı zamanda Mâlik'in de görüşüdür. Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf'un kanaati de bu yöndedir.

Ayrıca Yunus'un bize naklettiğine göre İbn Vehb dedi ki: Mâlik şöyle dedi: "Şevval hilâlini gündüz gören biri orucunu açmasın ve o günkü orucunu tamamlasın. Çünkü o, gelmekte olan gecenin hilâlidir."[321]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Onun bu görüşüne kıyasen Ramazan hilâli de böyledir.

---

318 Hanıkîn: Bağdat yakınlarında bir belde. (Çeviren)

319 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 162; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

320 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

321 Mâlik, Sıyâm 4.

el-Müzenî'nin *Muhtasâr*'ında bize aktardığına göre Şâfiî de bu konuda böyle düşünüyordu.

Öte yandan Ömer *radıyallahu anh*'ın "İki şahit, onu dün gördüklerine dair şahitlik etmedikçe" diyerek "gündüzün başından da sonundan da" bahsetmemesi, gündüzün başında veya sonunda görülen hilâlin hükmünün aynı olup farklılık arzetmediğini gösterir.

Ancak Ubeyde b. Humeyd de Ömer'in bu hadisini el-A'meş kanalıyla rivayet etmektedir ve bu rivayette, hem Şu'be hem de Ebû Muâviye'den farklı olarak Ömer'in, bir önceki günün sonunda görülen hilâli kasdettiğini gösteren bir ifade yer almaktadır. Şöyle ki:

٩٩٦ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ شَقِيقٍ، قَالَ: كُنَّا بِخَانِقِينَ، فَرَأَيْنَا الْهِلَالَ نَهَارًا، فَصَامَ بَعْضُنَا وَأَفْطَرَ بَعْضُنَا، فَلَمْ يَعِبْ مَنْ صَامَ عَلَى مَنْ أَفْطَرَ، وَلَا مَنْ أَفْطَرَ عَلَى مَنْ صَامَ، فَجَاءَنَا كِتَابُ عُمَرَ: أَمَّا بَعْدُ فَإِنَّ الأَهِلَّةَ بَعْضُهَا أَعْظَمُ مِنْ بَعْضٍ، فَإِذَا رَأَيْتُمُوهَا فَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ شَاهِدَانِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّهُمَا أَبْصَرَاهُ بِالأَمْسِ عَشِيَّةً.

996- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiyy > Ubeyde b. Humeyd > el-A'meş kanalıyla rivayet ettiğine göre, Şakîk dedi ki: Biz Hânıkîn'deyken hilâli gündüz vakti gördük, bazılarımız orucunu açarken, bazılarımız da oruca devam etti. Ancak ne oruca devam edenler açanları, ne de açanlar devam edenleri ayıpladı. Derken Ömer'in talimatı elimize ulaştı. (Şöyle diyordu): "Dikkat edin! Hilâllerin bazı evreleri diğerlerinden daha büyüktür. Eğer hilâli gündüz görürseniz Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik eden iki şahit, onu dün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın (bayram yapmayın)."[322]

***

(Tahâvî) dedi ki: Bu hadise göre, Ömer *radıyallahu anh,* hilâli, bir önceki günün başında değil, sonunda görmeyi kastetmektedir. Nitekim Süfyân da hilâl konusunda böyle söylüyordu: Eğer zeval vaktinden önce görülürse dünkü geceye aittir ve o gece görülen hilâlin hükmündedir. Şayet zevalden sonra görülürse gelecek geceye ait olup o gece görülecek hilâlin hükmündedir.

322 Benzer bir metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 212.

Süfyân'ın bu görüşünü bize Mâlik b. Yahya el-Hemdânî, Ebu'n-Nasr > el-Eşcaî yoluyla kendisinden rivayet etmiştir.

Ebû Yusuf da bu görüşteydi. Nitekim Ca'fer b. Ahmed bize, Bişr kanalıyla Ebû Yusuf'tan, onun bu görüşünü nakletmiştir.

Öte yandan Mansûr da Ömer *radıyallahu anh*'ın bahsettiğimiz bu hadisini Ebû Vâil'den, Şu'be ve Ebû Muâviye'nin el-A'meş yoluyla Ebû Vâil'den aktardıkları gibi değil, Ubeyde'nin el-A'meş kanalıyla Ebû Vâil'den naklettiği gibi rivayet etmiştir. Şöyle ki:

٩٩٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: أَتَانَا كِتَابُ عُمَرَ وَنَحْنُ مَعَ عُتْبَةَ بْنِ فَرْقَدٍ: إِذَا أُرِيتُمُ الْهِلَالَ نَهَارًا فَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى يَشْهَدَ رَجُلَانِ مُسْلِمَانِ أَنَّهُمَا رَأَيَاهُ بِالْأَمْسِ عَشِيَّةً.

997- Bekkâr'ın bize, Ebû Âmir > Süfyân > Mansûr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Vâil dedi ki: Utbe[323] b. Ferkad ile birlikte olduğumuz bir sırada Ömer'in talimatı elimize ulaştı (şöyle yazıyordu): "Hilâli gündüz vakti gördüğünüzde, iki Müslüman erkek onu dün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik etmedikçe orucunuzu açmayın."[324]

***

Aynı şekilde İbrahim en-Nehaî de Ömer *radıyallahu anh*'ın bu sözünü mürsel bir rivayet olarak aktarmıştır.

٩٩٨ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ، عَنِ الْأَشْجَعِيِّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ الضَّبِّيِّ، عَنْ شِبَاكٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: كَتَبَ عُمَرُ: إِذَا رُئِيَ الْهِلَالُ نَهَارًا قَبْلَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَأَفْطِرُوا، وَإِذَا رُئِيَ بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ فَلَا تُفْطِرُوا حَتَّى تُمْسُوا.

998- Mâlik b. Yahya'nın bize, Ebu'n-Nasr > el-Eşcaî > Süfyân > Mugîre ed-Dabbî > Şibâk isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Ömer, talimatında şunu yazdı: "Eğer hilâl, gündüz vakti güneşin zevalinden önce

323 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Urve" şeklinde kaydedilmiştir, doğrusu "Utbe"dir. (Çeviren)

324 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 107-108.

görülürse orucunuzu açın. Ancak zevalden sonra görülürse akşam oluncaya kadar açmayın."[325]

٩٩٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ عُمَرَ كَتَبَ بِذَلِكَ إِلَى عُتْبَةَ بْنِ فَرْقَدٍ.

999- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr > Mugîre > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer bu talimatı Utbe b. Ferkad'a yazmıştı.[326]

***

Nitekim İbrahim de böyle söylüyordu:

١٠٠٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: إِذَا رَأَيْتُمُ الْهِلَالَ قَبْلَ انْتِصَافِ النَّهَارِ فَأَفْطِرُوا، وَإِذَا رَأَيْتُمُوهُ بَعْدَ انْتِصَافِ النَّهَارِ فَلَا تُفْطِرُوا.

1000- ... Mutarrif'in el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer hilâli gün ortasından önce görürseniz orucunuzu açın. Şayet gün ortasından sonra görürseniz orucunuzu açmayın."

***

İbn Ömer'den ise bu konuda zevalden önce veya sonra görülmesi arasında herhangi bir ayrım yapmadığına ve o hilâlin, geçen geceye değil, gelecek geceye ait olduğuna dair bir rivayet nakledilmiştir.

١٠٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ أُنَاسًا رَأَوْا هِلَالَ الْفِطْرِ نَهَارًا، فَأَتَمَّ عَبْدُ اللهِ صِيَامَهُ إِلَى اللَّيْلِ وَقَالَ: لَا، حَتَّى يُرَى مِنْ حَيْثُ يُرَى بِاللَّيْلِ.

1001- ... Yunus'un İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, bazı insanlar (Ramazan) bayram hilâlini gündüz vakti görmelerine rağmen Abdullah akşama kadar orucuna devam etti ve şöyle dedi: "Hilâlin gece görülebildiği yerden görülmesine kadar (oruç açmak) olmaz!"[327]

---

325 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 163.

326 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 107.

327 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 213.

١٠٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمْزَةَ، عَنِ الزَّبِيدِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ هِلَالَ الْفِطْرِ رُئِيَ نَهَارًا فَلَمْ يُفْطِرْ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ وَقَالَ: لَا، حَتَّى نَرَى حَيْثُ يَطْلُعُ فِي اللَّيْلِ.

1002- ... ez-Zebîdî'nin ez-Zührî kanalıyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, bayram hilâli gündüz vakti görülmesine rağmen Abdullah b. Ömer orucunu bozmadı ve şöyle dedi: "Hilâli gece vakti çıktığı noktada görünceye dek (oruç açmak) olmaz![328]

١٠٠٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بِذَلِكَ.

1003- ... Yine Abdulazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme, İbn Şihâb'dan, o da Sâlim kanalıyla Abdullah'tan bunu rivayet etti.

١٠٠٤ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ بِهَذَا الْقَوْلِ.

1004- ... Süfyân, Ebû İshâk'tan, o da el-Hâris yoluyla Ali'den bu görüşü rivayet etti.[329]

١٠٠٥ - حَدَّثَنَا نَصْرٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْمَسْعُودِيِّ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ بِهَذَا الْقَوْلِ.

1005- ... el-Mes'ûdî de el-Kasım b. Abdurrahman kanalıyla Abdullah b. Mes'ûd'dan bu kanaati rivayet etti.[330]

***

Bu konuda (âlimler) ihtilaf ettikleri için biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu ihtilafın çözümüne ilişkin bir rivayet bulabilir miyiz diye araştırdığımızda şunu tespit ettik:

---

328 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

329 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

330 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 106.

١٠٠٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنْ أَبِي عُمَيْرِ بْنِ أَنَسٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمُومَتِي مِنَ الأَنْصَارِ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالُوا: أُغْمِيَ عَلَيْنَا هِلالُ شَوَّالٍ، فَأَصْبَحْنَا صِيَامًا، فَجَاءَ رَكْبٌ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ، فَشَهِدُوا عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُمْ رَأَوُا الْهِلالَ بِالأَمْسِ، فَأَمَرَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُفْطِرُوا مِنْ يَوْمِهِمْ، ثُمَّ يَخْرُجُوا لِعِيدِهِمْ مِنَ الْغَدِ.

1006- Salih b. Abdurrahman'ın bize, Saîd b. Mansûr > Hüşeym > Yunus kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Umeyr b. Enes dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından olan Ensarlı amcalarım bana şunu anlattılar: "Hava kapalı olduğu için Şevval hilâlini görememiştik. Bu sebeple de oruçlu olarak sabahladık. Günün sonunda bir grup gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda, bir önceki gün hilâli gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o gün (insanların) oruçlarını açmalarını ve ertesi gün bayram (namazın)a gelmelerini emretti."[331]

١٠٠٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1007- Süleyman da bize, Yahya b. Hassân > Hüşeym > Ebû Bişr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[332]

***

Yine İbrahim'in bize;

١٠٠٨ - حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَأَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا عُمَيْرِ بْنَ أَنَسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَأَمَرَهُمْ إِذَا أَصْبَحُوا أَنْ يَخْرُجُوا إِلَى مُصَلاَّهُمْ.

331 Bu hadisi, bir sonraki rivayetin senediyle tespit edebildik. (Çeviren)

332 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 108-109; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 58; İbn Mâce, Sıyâm 6; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 387; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, III, 316.

1008- Vehb b. Cerîr ve Ebû'l-Velîd et-Tayâlisî'nin Şu'be'den rivayet ettiklerine göre, Ebû Bişr "Ebû Umeyr b. Enes'i işittim" dedikten sonra aynı hadisi zikretti ancak farklı olarak şöyle bir ifade kullandı: "Sabahladıklarında (bayram namazı için) namazgaha çıkmalarını emretti."[333]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bu hadiste, onun huzurunda hilâli gördüklerine şahitlik edenlerin, o hilâli, söz konusu günün hangi vaktinde, zevalden önce mi yoksa sonra mı görmüş olduklarına dair bir açıklama yaptıklarını görmüyoruz. Bu da gösteriyor ki hilâli zevalden önce görmeleriyle, zevalden sonra görmeleri arasında hüküm itibariyle bir şey değişmemektedir. Zira bir farklılık olsaydı, Allah Rasûlü mutlaka bu konuda onlardan bir açıklama isterdi. Böylece eğer hilâli, o gördükleri günün zevalinden önce görmüşlerse, bunu, bir önceki gecenin hilâli olarak kabul eder ve insanların bir günlük kaza orucu tutmalarını emrederdi. Çünkü bu durumda o (Ramazan) ayından sadece yirmi sekiz gün tutmuş olacaklardı. Yine eğer hilâli, o gördükleri günün zevalinden sonra görmüşlerse, bu takdirde onu, bir sonraki gecenin hilâli sayar ve insanların ertesi gün namazgaha çıkmalarını emrederdi. Bu durumda da yirmi dokuz gün oruç tutmuş olacaklardı. Bu da zaten o ayda tutmaları farz olan orucun tamamıdır.

Aslında rivayet ettiğimiz bu hadisle birlikte delil, bağlayıcı hâle gelmektedir. Ancak biz daha sonra yaptığımız tetkik neticesinde Hüşeym'in hadisinin Yahya b. Hassân ve Saîd b. Mansûr'un rivayetleri[334] dışında gelen bir rivayetinde, bu delilin geçerliliğini ortadan kaldıracak bir kaydın bulunduğunu tespit ettik. O da şöyledir:

١٠٠٩ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ شَيْبَةَ الْجُدِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ يُونُسَ، قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: هَكَذَا قَالَ يُوسُفُ، وَإِنَّمَا هُوَ عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ أَبِي عُمَيْرٍ، عَنْ عُمُومَتِهِ مِنَ الأَنْصَارِ فَذَكَرَ هَذَا الْحَدِيثَ عَلَى مِثْلِ مَا ذَكَرَهُ يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، وَسَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، إِلا أَنَّهُ قَالَ فِيهِ: فَشَهِدُوا أَنَّهُمْ رَأَوْهُ بِالْأَمْسِ عَشِيّاً.

1009- Yusuf b. Yezîd bize, Abdurrahman b. Şeybe el-Cüddî > Hüşeym > Yunus kanalıyla -Ebû Ca'fer dedi ki: Yusuf b. Yezîd "Yunus" demişti ama o gerçekte- Ebû Bişr yoluyla Ebû Umeyr'den, o da Ensarlı amcalarından diyerek

333 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 388; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 249.

334 Bk. 1006 ve 1007 no'lu hadisler.

bu hadisi, Yahya b. Hassân ve Saîd b. Mansûr'un zikrettiği şekliyle zikretti. Sadece şu farklı ifadeyi ekledi: "Onlar, hilâli bir önceki gün akşam üzeri gördüklerine dair şahitlik ettiler."

***

Bu meselede Ebû Umeyr'in bu hadisi dışında sözünü ettiğimiz ilk manaya gelen başka bir hadis de rivayet edilmiştir.

١٠١٠ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِلالُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيِّ بْنِ خِرَاشٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَدِمَ أَعْرَابِيَّانِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَشَهِدَا أَنَّهُمَا أَهَلا الْهِلالَ بِالأَمْسِ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ أَنْ يُفْطِرُوا، وَأَنْ يَغْدُوا إِلَى صَلاتِهِمْ.

1010- Bekkâr bize, Hilâl b. Yahya b. Müslim > Ebû Avâne > Mansûr > Rib'î b. Hırâş isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adamın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki bedevi Ramazan'ın son gününde gelip onun huzurunda, hilâli bir önceki gün gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara oruçlarını açmalarını ve (bayram) namazına gelmelerini emretti."[335]

***

Aslında bu hadis, daha önce zikrettiğimiz hem Şu'be rivayetiyle hem de Yahya ve Saîd'in Hüşeym'den naklettikleri rivayetle gelen Ebû Umeyr hadisine[336] uygun düşmektedir. Ancak biz bu hadisi Ebû Avâne'den rivayet edenler arasında Hilâl b. Yahya b. Müslim'in haricinde, naklettiğimiz bu lafızla rivayet eden başka birini tespit edemedik. Hilâl b. Yahya dışında Ebû Avâne'den nakledenlerin rivayeti ise şöyledir:

١٠١١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قَدِمَ أَعْرَابِيَّانِ عَلَى

335 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Savm 14.

336 Bk. 1006, 1007 ve 1008 no'lu hadisler.

عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي آخِرِ يَوْمٍ مِنْ رَمَضَانَ، فَشَهِدَا أَنَّهُمَا أَهَلَّا الْهِلَالَ بِالْأَمْسِ، فَأَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ أَنْ يُفْطِرُوا.

1011- er-Rabî' el-Murâdî bize Esed > Ebû Avâne > Mansûr > Rib'î kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir adamın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki bedevi Ramazan'ın son gününde gelip onun huzurunda, hilâli bir önceki gün gördüklerine dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara oruçlarını açmalarını emretti."

***

(Ravi) hadiste bunun dışında bir şey zikretmemiştir. Bu hadisi Esed dışında bir topluluk da Ebû Avâne'den rivayet etmiştir. Biz, daha sonra Nasr b. Merzûk ve Yahya b. Osman'ın bize;

١٠١٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ وَ يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ رِبْعِيٍّ، عَنْ بَعْضِ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ.

1012- ... Nuaym > İbnü'l-Mübarek > Süfyân > Mansûr > Rib'î > Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir sahâbîsi yoluyla er-Rabî'in hadisine benzer şekilde naklettikleri başka bir rivayet daha tespit ettik.

***

Buradan da anlıyoruz ki bu meselede hadisin aslı Mansûr'dan geldiği şekliyledir. Zira er-Rabî'in bize bunu Esed'den, onun da Ebû Avâne kanalıyla Mansûr'dan aktardığı gibi aynı şekilde Süfyân es-Sevrî de Mansûr'dan nakletmiştir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْاَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْاَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ...﴾
"FECR VAKTİ BEYAZ İPLİĞİ SİYAH İPLİKTEN SEÇEBİLDİĞİNİZ ZAMANA KADAR YİYİN, İÇİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."***[337] buyurmaktadır.

١٠١٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفَضْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ النُّمَيْرِيُّ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ}، جَعَلَ الرَّجُلُ يَأْخُذُ خَيْطًا أَبْيَضَ، وَخَيْطًا أَسْوَدَ فَيَضَعُهُمَا تَحْتَ وِسَادِهِ، يَنْتَظِرُ حَتَّى يَتَبَيَّنَهُمَا فَيَتْرُكَ الطَّعَامَ قَالَ: فَبَيَّنَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ ذَلِكَ وَنَزَلَتْ: {مِنَ الْفَجْرِ}.

1013- ... Ebû Hazim'in rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd dedi ki: ***"Beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** âyeti indiğinde bazıları birer beyaz ve siyah iplik alarak yastıklarının altına koydu ve birbirinden ayırt edilebileceği vakte kadar bekleyip ondan sonra yemeği bıraktılar. (Sehl devamında) dedi ki: "Allah *azze ve celle* bunu daha sonra açıkladı ve âyetin ***'mine'l-fecr (fecr vakti)'*** kısmı indi."[338]

١٠١٤ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ سَالِمٍ، مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، وَمُجَالِدٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا

337 Bakara 2/187.

338 Buhârî, Savm 16; Müslim, Sıyâm 34.

عَدِيُّ بْنُ حَاتِمٍ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ} عَمَدْتُ إِلَى عِقَالَيْنِ أَحَدُهُمَا أَسْوَدُ وَالآخَرُ أَبْيَضُ، فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ إِلَيْهِمَا، فَلا يَتَبَيَّنُ لِيَ الأَبْيَضُ مِنَ الأَسْوَدِ، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ غَدَوْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرْتُهُ بِالَّذِي صَنَعْتُ، فَقَالَ: إِنَّ وِسَادَكَ لَعَرِيضٌ، إِنَّمَا ذَلِكَ سَوَادُ اللَّيْلِ وَبَيَاضُ النَّهَارِ.

1014- Ahmed b. Dâvûd b. Musa'nın bize, Hâşimoğulları'nın azadlısı İsmail b. Sâlim > Hüşeym > Husayn ve Mücâlid yoluyla rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Adiyy b. Hâtim bize şunu haber verdi: ***"Fecr vakti beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** âyeti inince biri beyaz diğeri siyah iki ip aldım ve (yastığımın altına koyarak zaman zaman) onlara bakmaya başladım. Fakat beyazı siyahtan bir türlü seçemedim. Sabah olunca erkenden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittim. Yaptığımı ona haber verdiğimde bana şöyle dedi: ***"O hâlde yastığın çok geniş olmalı!***[339] ***Burada kastedilen, gecenin karanlığı ile gündüzün aydınlığıdır."***[340]

١٠١٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ حَدَّثَنَا حُصَيْنٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَدِيٍّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1015- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhal > Hüşeym > Husayn > eş-Şa'bî > Adiy isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[341]

١٠١٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ حُصَيْنٍ بِإِسْنَادِهِ، مِثْلَهُ.

1016- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Yusuf b. Adiyy > Abdullah b. İdris > Husayn isnadıyla aynı hadisi rivayet etti.[342]

---

339 Bu ifade, "yastığın geceyi ve gündüzü bile altında saklayacak kadar genişmiş" anlamında yorumlandığı gibi, "gece boyu ipleri birbirinden ayırt edeceğim diye çok uyumuş olmalısın" şeklinde de yorumlanmıştır. (Çeviren)

340 Buhârî, Savm 16; Müslim, Sıyâm 33.

341 Buhârî, Savm 16.

342 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 53.

١٠١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُوَيْدُ بْنُ يَعْقُوبَ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ رَجُلٍ مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ: صِرْمَةُ بْنُ مَالِكٍ، وَكَانَ شَيْخًا كَبِيرًا جَاءَ إِلَى أَهْلِهِ عِشَاءً وَهُوَ صَائِمٌ، وَكَانَ إِذَا نَامَ أَحَدُهُمْ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ لَمْ يَأْكُلْ شَيْئًا إِلَى مِثْلِهَا، وَالْمَرْأَةُ إِذَا نَامَتْ لَمْ يَكُنْ زَوْجُهَا يَقْرَبُهَا حَتَّى مِثْلِهَا فَلَمَّا جَاءَ صِرْمَةُ إِلَى أَهْلِهِ، فَدَعَا بِعَشَائِهِ، فَقَالُوا: أَمْهِلْ حَتَّى نَتَّخِذَ لَكَ طَعَامًا سُخْنًا تُفْطِرُ عَلَيْهِ، فَوَضَعَ الشَّيْخُ رَأْسَهُ فَنَامَ، فَجَاءُوا بِطَعَامِهِ، فَقَالَ: قَدْ كُنْتُ نَائِمًا فَلَمْ يَطْعَمْهُ، فَبَاتَ لَيْلَتَهُ، فَلَصِقَ ظَهْرًا لِبَطْنٍ، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ {وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}، فَرَخَّصَ لَهُمْ أَنْ يَأْكُلُوا مِنْ أَوَّلِ اللَّيْلِ إِلَى آخِرِهِ. وَجَاءَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ وَأَتَى أَهْلَهُ، فَقَالُوا: إِنَّهَا كَانَتْ نَامَتْ، فَظَنَّ عُمَرُ أَنَّهَا اعْتَلَّتْ عَلَيْهِ فَوَاقَعَهَا، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ نَامَتْ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ فِيهِ {عَلِمَ اللهُ أَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَخْتَانُونَ أَنْفُسَكُمْ فَتَابَ عَلَيْكُمْ} إِلَى آخِرِ الآيَةِ.

1017- ... Hüşeym'in Husayn yoluyla Abdurrahman b. Ebî Leyla'dan rivayet ettiğine göre, Ensar'dan Sırma b. Mâlik adındaki yaşlı bir kişi, oruçlu bir vaziyette yatsı vakti ailesinin yanına geldi. O dönemde bir kişi eğer iftarını henüz açmadan uyumuşsa ertesi günün iftar saatine kadar bir şey yiyemez; kadın da o vakitte uyumuşsa ertesi günün o vaktine kadar kocası ona yaklaşamazdı. Sırma ailesine gelip iftar yemeğini istedi. Ona "Biraz bekle de sana sıcak yemek getirsinler, onunla iftarını açarsın!" dediler. Yaşlı adam başını (yastığa) koyar koymaz uykuya daldı. Daha sonra yemeği getirilip de (uyanınca) "Uyuyakalmışım" diyerek o yemekten yemedi ve o geceyi öylece geçirdi. Bu sebeple karnı sırtına yapıştı. Sabah olunca gelip durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e haber verdi. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için..."*** Böylece onlara gecenin başından sonuna kadar yeme ruhsatı verildi.[343]

Yine Ömer b. el-Hattâb (bir Ramazan gecesi) gelip eşiyle birlikte olmak isteyince "O uyuyakalmış" dediler. Ömer *radıyallahu anh*, eşinin (yine) bahane uydurduğunu zannederek onunla cinsel ilişkide bulundu. Ancak eşi ona,

343 Benzer bir rivayet için bk. Buhârî, Savm 15.

gerçekten uyuyakaldığını haber verdi. Ömer bu durumu daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattı ve şu âyet indi: ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın..."***[344]

***

Buraya kadar zikrettiklerimiz, fecrin doğmasıyla oruca girildiğini; gecenin girmesiyle de oruçtan çıkıldığını göstermektedir. Ayrıca Yüce Allah, ***"geceye kadar (ile'l-leyl)"*** beyanıyla, orucun sınır noktasını ifade etmekte olup Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize açıkladığına göre bu sınırı oruca dahil etmemiştir. Nitekim;

١٠١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا أَقْبَلَ اللَّيْلُ، وَأَدْبَرَ النَّهَارُ، وَغَرَبَتِ الشَّمْسُ فَقَدْ أَفْطَرَ الصَّائِمُ.

1018- ... Hişâm b. Urve'nin, babası yoluyla Âsım b. Ömer'den[345] rivayet ettiğine göre, babası (Ömer *radıyallahu anh*) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Gece gelip gündüz gittiğinde ve güneş battığında oruçlu iftarını yapar."***[346]

***

Bu konuda Huzeyfe kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu rivayet nakledilmiştir:

١٠١٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ بَهْدَلَةَ، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، قَالَ: تَسَحَّرْتُ، ثُمَّ انْطَلَقْتُ إِلَى الْمَسْجِدِ، فَمَرَرْتُ بِمَنْزِلِ حُذَيْفَةَ، فَدَخَلْتُ عَلَيْهِ فَأَمَرَ بِلَقْحَةٍ، فَحُلِبَتْ وَبِقِدْرٍ فَسُخِّنَتْ، فَقَالَ:

344 Taberî, *Tefsîr,* II, 165; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 419.

345 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Âsım b. Umeyr" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu kişi Hz. Ömer'in oğlu Âsım'dır. (Çeviren)

346 Buhârî, Savm 43; Müslim, Sıyâm 52.

كُلْ، فَقُلْتُ: إِنِّي أُرِيدُ الصَّوْمَ، فَقَالَ: وَأَنَا أُرِيدُ الصَّوْمَ، قَالَ: فَأَكَلْنَا، ثُمَّ شَرِبْنَا، ثُمَّ أَتَيْنَا الْمَسْجِدَ، فَأُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، قَالَ: هَكَذَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَوْ صَنَعْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قُلْتُ: بَعْدَ الصُّبْحِ؟ قَالَ: بَعْدَ الصُّبْحِ، غَيْرَ أَنَّ الشَّمْسَ لَمْ تَطْلُعْ.

1019- … Hammâd'ın Asım b. Behdele'den[347] rivayet ettiğine göre, Zirr[348] b. Hubeyş dedi ki: Sahurumu yaptıktan sonra mescide doğru yola çıktım ve yol üzerinde Huzeyfe'nin evine uğradım. (Huzeyfe) hemen sağmal bir devenin sütünün sağılarak bir çömlekte ısıtılmasını/kaynatılmasını emretti. Sonra bana "Ye" dedi. Ben "Oruç tutmaya niyetliyim" dedim, o da "Ben de oruç tutmaya niyetliyim" dedi.

(Zirr devamla) dedi ki: Yiyip içtikten sonra mescide geldik. Namaz için kamet getirildi. (Huzeyfe) şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yapmıştı veya ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte böyle yapmıştım. Ona "Tanyeri ağardıktan sonra mıydı?" diye sordum. "(Evet), tanyeri ağardıktan sonraydı fakat henüz güneş doğmamıştı" diye cevap verdi.[349]

***

Bu hadise göre, orucun ilk vakti güneşin doğuşundan itibaren başlamaktadır. Güneşin doğuşundan önceki vakit gece hükmündedir. Bize göre -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- bu durumun, Allah *azze ve celle*'nin indirdiği ***"Beyaz ipliği siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için"*** âyetinden sonra fakat bu âyetteki ***"mine'l-fecr (fecr vakti)"*** kaydı inmeden önce geçerli olması ihtimali vardır. Nitekim bu hususta rivayet etmiş olduğumuz Sehl b. Sa'd hadisinde de[350] buna işaret edilmektedir.

Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin indirmiş olduğu ***"mine'l-fecr (fecr vakti)"*** kaydı Huzeyfe'nin dikkatinden kaçmış, başkaları ise bunu bilmişlerdir. Bu sebeple Huzeyfe, neshedici hükmü bilmediği için bildiği kadarıyla

---

347 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Behzele" şeklinde yazılmıştır. (Çeviren)

348 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Rezîn" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

349 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 52.

350 Bk. 1013 no'lu rivayet.

amel etmiş, ancak diğerleri bu neshedici hükmü bildikleri için onu benimsemiş ve ona göre davranmışlardır. Bu itibarla bu konuyla ilgili bir şeyler bilen kimsenin görüşü, onu bilmeyenden daha benimsenmeye değer olmaktadır.

Bütün ilim ehli, orucun fecrin doğmasıyla birlikte başlayıp güneşin batmasıyla da son bulduğu görüşünde hemfikirdir. Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bahsi geçen ilk rivayetlerle aynı paralelde hadisler nakledilmiştir:

١٠٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، وَالْخَضِرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ شُجَاعٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا مُلَازِمُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ بَدْرٍ السُّحَيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي قَيْسُ بْنُ طَلْقٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، أَنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كُلُوا وَاشْرَبُوا وَلَا يَهِيدَنَّكُمُ السَّاطِعُ الْمُصْعِدُ، كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَعْتَرِضَ لَكُمُ الْأَحْمَرُ، وَأَشَارَ بِيَدِهِ وَأَعْرَضَهَا.

1020- ... Mülâzım b. Ömer'in Abdullah b. Bedr es-Sühaymî'den rivayet ettiğine göre, Kays b. Talk dedi ki: Babamın bana aktardığına göre, Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Siz yeme-içmeye devam edin; yukarıya doğru yükselen aydınlık (yalancı fecir) sizi engellemesin. Yatay şekilde görünen kırmızılığa kadar yemenize içmenize devam edin"*** buyurduktan sonra eliyle yatay işareti yaptı.[351]

***

Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmiştir:

١٠٢١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سَارَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بِلَالًا يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ.

1021- ... Mâlik'in, İbn Şihâb'dan, onun da Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle

351 Ebû Dâvûd, Savm 18; Tirmizî, Savm 15.

buyurdu: ***"Bilâl, ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz İbn Ümmi Mektûm ezan okuyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[352]

١٠٢٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1022- ... Yine Mâlik'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, Sâlim, İbn Ömer'i zikretmeksizin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[353]

١٠٢٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1023- ... İbn Vehb'in, Yunus ve el-Leys'ten, onların da İbn Şihâb kanalıyla Sâlim'den rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle dediğini işittim" dedikten sonra aynı hadisi zikretti.[354]

١٠٢٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ

1024- ... Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme, ez-Zührî'den, o Sâlim'den, o da babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını zikretti.[355]

١٠٢٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: قَالَ سَالِمٌ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

352 Mâlik, Salât 15; Buhârî, Ezân 11.

353 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 137.

354 Müslim, Savm 36-37; Nesâî, Ezân 368.

355 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 138.

1025- ... Şuayb b. Ebî Hamza'nın rivayet ettiğine göre, ez-Zührî dedi ki: Sâlim "İbn Ömer'in Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şunu rivayet ettiğini işittim" dedikten sonra aynısını zikretti.[356]

١٠٢٦ - حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَنْصُورٍ الْبَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِثْلَهُ.

1026- ... el-Evzâî, ez-Zührî > Sâlim > İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[357]

١٠٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1027- ... Şu'be de, Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aynı hadisi rivayet etti.[358]

***

İbn Ömer'in bu hadisine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ümmi Mektûm'un ezanıyla birlikte onları, oruç sebebiyle haram sayılan yeme-içmeden men etmiştir.

١٠٢٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ بِلالا يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، قَالَتْ: وَلَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا إِلا مِقْدَارُ مَا يَصْعَدُ هَذَا وَيَنْزِلُ هَذَا.

1028- ... Ubeydullah b. Ömer'in el-Kasım'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bilâl, ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz İbn Ümmi Mektûm ezan okuyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[359]

---

356 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 138.

357 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 17.

358 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 73, 79.

359 Buhârî, Ezân 13, Savm 17; Müslim, Sıyâm 38.

Âişe dedi ki: "Aralarında da sadece birinin inip diğerinin çıkacağı kadar bir zaman vardı."

***

Bu hadisten İbn Ümmi Mektum'un ezanının, Bilâl'in henüz gece vakti okuduğu ezana yakın olduğu anlaşılmaktadır.

١٠٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ زَاذَانَ، عَنْ خُبَيْبِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يُؤَذِّنُ بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى تَسْمَعُوا نِدَاءَ بِلَالٍ.

1029- ... Mansûr b. Zâzân'ın, Hubeyb[360] b. Abdurrahman'dan, onun da halası Üneyse'den rivayet ettiğine göre, Üneyse şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okuyor. Bu sebeple siz, Bilâl'in ezanını duyana kadar yiyip içebilirsiniz."***[361]

١٠٣٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ خُبَيْبَ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ يُحَدِّثُ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِنَّ بِلَالًا أَوِ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ يُنَادِي بِلَيْلٍ، فَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يُنَادِيَ بِلَالٌ أَوِ ابْنُ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَكَانَ إِذَا نَزَلَ هَذَا وَأَرَادَ هَذَا أَنْ يَصْعَدَ تَعَلَّقُوا بِهِ وَقَالُوا: كَمَا أَنْتَ حَتَّى نَتَسَحَّرَ.

1030- ... Şu'be'nin Hubeyb b. Abdurrahman'dan, onun da halası Üneyse'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Bilâl ya da İbn Ümmi Mektûm ezanı gece okuyor. Siz, Bilâl ya da İbn Ümmi Mektûm ezan okuyuncaya kadar yiyip içebilirsiniz."***

Biri inip diğeri çıkmak istediğinde çıkanı engelleyerek şöyle derlerdi: "Biz sahurumuzu yapana kadar olduğun yerde kal!"[362]

---

360 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Habîb" şeklinde kaydedilmiş olmakla birlikte doğrusu "Hubeyb"tir. (Çeviren)

361 Nesâî, Ezân 10.

362 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 433.

١٠٣١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ خُبَيْبٍ، عَنْ عَمَّتِهِ أُنَيْسَةَ، وَكَانَتْ قَدْ حَجَّتْ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَزَادَ: لَمْ يَكُنْ بَيْنَهُمَا إِلا أَنْ يَنْزِلَ هَذَا وَيَصْعَدَ هَذَا.

1031- İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb > Şu'be > Hubeyb yoluyla naklettiğine göre, Hubeyb, halası Üneyse'nin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte haccettiğini söyledikten sonra bu hadisi aynı şekilde rivayet etti ve şunu ekledi: "Aralarında da birinin inip diğerinin çıkacağı kadar bir süre vardı."[363]

***

Bu da bundan önce rivayet ettiğimiz Âişe *radıyallahu anhâ*'nın hadisi gibidir. Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis de rivayet edilmiştir:

١٠٣٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، وَعَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي عُثْمَانَ النَّهْدِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا يَمْنَعَنَّ أَحَدَكُمْ أَذَانُ بِلالٍ مِنْ سُحُورِهِ، فَإِنَّهُ يُنَادِي أَوْ يُؤَذِّنُ لِيَرْجِعَ قَائِمُكُمْ أَوْ لِيَنْتَبِهَ نَائِمُكُمْ، وَقَالَ: لَيْسَ الْفَجْرُ أَوِ الصُّبْحُ هَكَذَا وَهَكَذَا وَجَمَعَ أُصْبُعَيْهِ وَفَرَّقَهُمَا.

1032- ... Süleyman et-Teymî'nin Ebû Osman en-Nehdî yoluyla İbn Mes'ûd'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bilâl'in ezanı hiçbirinizi sahurundan alıkoymasın. Çünkü o, gece namazı kılanlarınıza (biraz dinlenmesi için veya fecr vaktinin yaklaştığına dair) hatırlatmada bulunmak maksadıyla***[364] ***yahut uyuyanlarınız uyansın diye ezan okur."*** Daha sonra Allah Rasûlü, ***"Fecr veya sabah şöyle ve şöyle olmaz"*** dedi ve iki parmağını birleştirip ayırdı.[365]

١٠٣٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

---

363 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 20.

364 Buradaki "gece namazına kalkan" anlamındaki "kâim" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "gâib" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

365 Buhârî, Ezân 13; Müslim, Sıyâm 39.

1033- Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Esbât b. Muhammed'den, o da Süleyman et-Teymî'den onun isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٠٣٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَلَيْسَ الْفَجْرُ أَوِ الصُّبْحُ هَكَذَا، وَرَفَعَ زُهَيْرٌ يَدَهُ حَتَّى يَقُولَ: هَكَذَا، وَمَدَّ زُهَيْرٌ يَدَهُ عَرْضًا.

1034- Fehd bize, Ebû Gassân > Züheyr b. Muâviye > Süleyman kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti. Sadece (Allah Rasûlü'nün) şu sözünü ekledi: ***"Fecr veya sabah böyle olmaz; ta ki şöyle oluncaya kadar."*** Züheyr ***"Fecr veya sabah böyle olmaz"*** sözünde elini yukarı kaldırdı; ***"Ta ki şöyle oluncaya kadar"*** ifadesinde ise ellerini yatay şekilde uzattı.[366]

١٠٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: سَمِعْتُ سَمُرَةَ بْنَ جُنْدُبٍ، يَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا يَغُرَّنَّكُمْ نِدَاءُ بِلَالٍ، وَلَا هَذَا الْبَيَاضُ حَتَّى يَبْدُوَ الْفَجْرُ أَوْ يَنْفَجِرَ الْفَجْرُ.

1035- Ali b. Ma'bed'in bize, Ravh b. Ubâde yoluyla rivayet ettiğine göre, Şu'be dedi ki: Semure b. Cündüb'ün şöyle dediğini işittim: Şüphesiz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Fecr görününceye veya açılıncaya kadar Bilâl'in ezanı da şu beyazlık da sizi yanıltmasın."***

١٠٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَوَادَةَ، عَنْ سَمُرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1036- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb > Şu'be > Sevâde > Semure isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[367]

***

Rivayet ettiğimiz bu hadislere göre, oruçta dikkate alınması gereken şey fecrin doğmasıdır. Bu vakitte artık oruçlunun yeme-içmesi haram olur. Bu da Allah *azze ve celle*'nin ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın…"*** âyetiyle uyum arzetmektedir.

366 Buhârî, Ezân 13.

367 Müslim, Sıyâm 44; Nesâî, Savm 30.

Sonuç olarak; bu âyet, muhkem bir âyettir ve hadisler de sahih hadislerdir. Dolayısıyla -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- bu konunun başında rivayet etmiş olduğumuz Huzeyfe hadisinin,[368] bu âyet ve hadislerden öncesine ait veya Oruç Bölümü içerisinde daha önce geçen konulara ilave şeklindeki değişik meseleler itibariyle söz konusu âyet ve hadislerin neshettiği bir rivayet olduğu kanaatindeyiz. Nitekim biz bu meselelerin hepsinin tek bir hadiste toplandığını da tespit ettik. Şöyle ki:

١٠٣٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: أُحِيلَتِ الصَّلاةُ ثَلاثَةَ أَحْوَالٍ، وَالصِّيَامُ ثَلاثَةَ أَحْوَالٍ، فَأَمَّا أَحْوَالُ الصِّيَامِ، فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَصَامَ مِنْ كُلِّ شَهْرٍ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ، وَصَامَ يَوْمَ عَاشُورَاءَ، فَصَامَ هَكَذَا سِتَّةَ عَشَرَ يَوْمًا أَوْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا، ثُمَّ إِنَّ اللهَ تَبَارَكَ وَتَعَالَى أَنْزَلَ عَلَيْهِ: {كُتِبَ عَلَيْكُمُ الصِّيَامُ كَمَا كُتِبَ عَلَى الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ إِلَى قَوْلِهِ: فَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ} فَكَانَ مَنْ شَاءَ صَامَ، وَمَنْ شَاءَ أَطْعَمَ مِسْكِينًا، وَأَجْزَأَ ذَلِكَ عَنْهُ حَتَّى أَنْزَلَ عَزَّ وَجَلَّ: {شَهْرُ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ هُدًى لِلنَّاسِ وَبَيِّنَاتٍ مِنَ الْهُدَى وَالْفُرْقَانِ إِلَى قَوْلِهِ: فَلْيَصُمْهُ وَإِلَى قَوْلِهِ: وَلا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ} فَفَرَضَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَثْبَتَ صِيَامَهُ عَلَى الصَّحِيحِ الْمُقِيمِ، وَرَخَّصَ فِيهِ لِلْمَرِيضِ وَلِلْمُسَافِرِ، وَثَبَتَ الطَّعَامُ لِلشَّيْخِ الَّذِي لا يَسْتَطِيعُ صِيَامَهُ، وَكَانُوا يَأْكُلُونَ وَيَشْرَبُونَ وَيَأْتُونَ النِّسَاءَ، فَإِذَا نَامُوا امْتَنَعُوا مِنْ ذَلِكَ، فَجَاءَ رَجُلٌ يُقَالُ لَهُ صِرْمَةُ قَدْ ظَلَّ يَوْمَهُ يَعْمَلُ، فَجَاءَ صَلاةَ الْعِشَاءِ وَضَعَ رَأْسَهُ، فَنَامَ قَبْلَ أَنْ يَطْعَمَ، فَأَصْبَحَ صَائِمًا، فَرَآهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ آخِرِ النَّهَارِ وَقَدْ أُجْهِدَ، فَقَالَ: إِنِّي أَرَاكَ قَدْ أُجْهِدْتَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، ظَلِلْتُ يَوْمِي أَعْمَلُ، فَجِئْتُ صَلاةَ الْعِشَاءِ، فَنِمْتُ قَبْلَ أَنْ أَطْعَمَ وَجَاءَ عُمَرُ وَقَدْ أَصَابَ مِنَ النِّسَاءِ فَنَزَلَتْ هَذِهِ الآيَةُ: {أُحِلَّ لَكُمْ لَيْلَةَ الصِّيَامِ الرَّفَثُ إِلَى نِسَائِكُمْ} إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {مِنَ الْخَيْطِ الأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ}.

1037- Bekkâr'ın bize, Ebû Dâvûd > el-Mes'ûdî > Amr b. Murra > İbn Ebî Leyla isnadıyla rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel dedi ki: Namaz üç

368 Bk. 1019 no'lu hadis.

kere değişiklik geçirmiştir. Oruç da üç defa değişmiştir. Orucun değişikliğine gelince; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Medine'ye geldiği (ilk dönemlerde) her ayın üç gününü ve Âşûrâ orucunu tutmuştur. On altı veya on yedi ay boyunca böyle oruç tuttu. Sonra Allah Teâlâ ona şu âyetleri indirdi: ***"Ey iman edenler! Oruç sizden önce gelip geçmiş ümmetlere farz kılındığı gibi size de farz kılındı. Umulur ki korunursunuz. Sayılı günlerde olmak üzere (oruç size farz kılındı). Sizden her kim hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler kadar) diğer günlerde kaza eder. Oruca (güçlükle) dayananlara da bir fakiri doyuracak kadar fidye gerekir. Bununla beraber kim gönüllü olarak hayır yaparsa, bu kendisi için daha iyidir..."***[369]

Buna göre dileyen oruç tuttu, dileyen de fakir doyurdu ve bu uygulama orucun yerine geçti, geçerli sayıldı. Nihayetinde Allah *azze ve celle*'nin ***"Ramazan ayı, insanlara yol gösterici, doğrunun ve doğruyu eğriden ayırmanın açık delilleri olarak Kur'ân'ın indirildiği aydır. Öyleyse sizden Ramazan ayını idrak edenler onda oruç tutsunlar. Kim o anda hasta veya yolcu olursa (tutamadığı günler) sayısınca başka günlerde kaza etsin. Allah sizin için kolaylık ister, zorluk istemez..."***[370] âyetiyle farz kıldığı Ramazan orucu, sağlıklı ve mukim olanlar için kesin bir hüküm hâline gelirken, hasta ve yolculara ruhsat tanındı ve (fakir) doyurma hükmü de oruç tutamayacak durumdaki yaşlılar için geçerli kabul edildi.

Öte yandan (insanlar iftar saatinden itibaren) yiyor, içiyor ve eşleriyle cinsel ilişkiye girebiliyorlardı. Fakat bu saatte uyuyakalırlarsa bunları yapamıyorlardı. (Mesela;) Sırma adında bir sahâbî, yatsı namazı vakti (evine) geldiğinde bütün gün çalışıp (yorgun düştüğü için) henüz yemek yemeden başını yastığa koyar koymaz uyumuş ve oruçlu olarak sabahlamıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onu, o günün sonunda son derece bitkin bir vaziyette görünce ***"Seni çok bitkin görüyorum"*** demiş, o da "Ey Allah'ın Rasûlü! (Dün) bütün gün çalıştım ve yatsı namazı vaktinde gelip yemek yemeden uyumuşum" diye cevap vermişti.

Yine Ömer *radıyallahu anh* da (Ramazan gecesinde) eşiyle cinsel ilişkiye girmişti. Bunun üzerine şu âyet nazil oldu: ***"Oruç gecesinde kadınlarınıza yaklaşmak size helâl kılındı. Onlar sizin için birer elbise, siz de onlar için birer elbisesiniz. Allah sizin kendinize kötülük ettiğinizi bildi ve tevbenizi***

---

369 Bakara 2/183-184.

370 Bakara 2/185.

***kabul edip sizi bağışladı. Artık (Ramazan gecelerinde) onlara yaklaşın ve Allah'ın sizin için takdir ettiklerini isteyin. Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın...*"**[371]

***

Bu hadiste, daha önce bu kitabımızda geçen açıklamalarımızla bağlantılı olarak fıkhî açıdan pek çok mesele bulunmaktadır. Biz konularına ayırarak her birini, bu kitabımızın ilgili yerine yerleştirmeyi hoş karşılamadığımız için bu hadisin tamamını burada verdik.

Muvaffakiyet Allah'tandır.

Burası Oruç Bölümünün sonu, İtikâf Bölümünün de başıdır. Bir ve tek olan Allah'a hamdolsun.

---

371 Ebû Dâvûd, Salât 28; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, V, 246.

İTİKÂF BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ ŞÖYLE BUYURMAKTADIR:

﴿...وَلا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ...﴾

"... BUNUNLA BİRLİKTE SİZ, MESCİDLERDE İTİKÂF HALİNDE İKEN ONLARLA İLİŞKİDE BULUNMAYIN..."[372]

İlim adamları bu âyette kastedilen ve içinde itikâfın mübah kılındığı mescidler konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bunlar, sadece Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Beytü'l-Makdis Mescidi'dir" diyerek bu konuda şu rivayetleri nakletmişlerdir:

١٠٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عَمَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ جَامِعِ بْنِ أَبِي رَاشِدٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ: قَالَ حُذَيْفَةُ لِعَبْدِ اللهِ: عَكُوفٌ بَيْنَ دَارِكَ وَبَيْنَ دَارِ أَبِي مُوسَى، لا تُغَيِّرُ؟ وَقَدْ عَلِمْتَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لا اعْتِكَافَ إِلا فِي الْمَسَاجِدِ الثَّلاثَةِ: الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ عَبْدُ اللهِ: لَعَلَّكَ نَسِيتَ وَحَفِظُوا، وَأَخْطَأْتَ وَأَصَابُوا.

1038- ... Süfyân b. Uyeyne'nin, Câmi' b. Ebî Râşid'den rivayet ettiğine göre, Ebû Vâil dedi ki: Huzeyfe, Abdullah (b. Mes'ûd)'a şöyle dedi: "Bazı insanlar (Kûfe'de) senin evin ile Ebû Musa'nın evi arasında itikâfa girmiş olmalarına rağmen sen nasıl oluyor da bu yanlışlığı düzeltmiyorsun? Hâlbuki sen de biliyorsun ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Üç mescid dışında itikâfa girilmez: Mescid-i Harâm, Mescid-i Nebî ve Beytü'l-Makdis Mescidi'*** buyurmuştu." Abdullah dedi ki: "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler ve sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar."[373]

---

372 Bakara 2/187.

373 Benzer bir lafız için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 347-348; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 146-147.

١٠٣٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّ حُذَيْفَةَ دَخَلَ عَلَى ابْنِ مَسْعُودٍ، فَقَالَ: إِنِّي مَرَرْتُ بِنَاسٍ بَيْنَ دَارِكَ وَدَارِ أَبِي مُوسَى قَدِ اعْتَكَفُوا، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: لَعَلَّكَ نَسِيتَ وَحَفِظُوا، وَأَخْطَأْتَ وَأَصَابُوا، وَعَلِمُوا وَجَهِلْتَ، قَالَ: فَقَالَ: أَمَا بَلَغَكَ أَنَّهُ لا اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدِ نَبِيٍّ، أَوْ إِلا فِي ثَلاثَةِ مَسَاجِدَ: مَسْجِدِ الْمَدِينَةِ، وَمَسْجِدِ الْحَرَامِ، وَمَسْجِدِ بَيْتِ الْمَقْدِسِ.

1039- … el-Mugîre'nin İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Huzeyfe, İbn Mes'ûd'un yanına gelerek şöyle dedi: "Senin evinle Ebû Musa'nın evi arasında itikâfa girmiş bazı insanların yanından geçtim." İbn Mes'ûd dedi ki: "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler, sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar ve onlar biliyor da sen bilmiyorsun."

(Ravi) dedi ki: (Huzeyfe) ona şöyle dedi: "Peygamber mescidleri veya yalnızca üç mescid haricinde itikâfa girilemeyeceğini duymadın mı? Bunlar da Medine Mescidi, Mescid-i Harâm ve Beytü'l-Makdis Mescidi'dir."

***

Bir grup âlim de şöyle demiştir: "Bunlar, içinde ezan okunup kamet getirilen bütün mescidlerdir." Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemişlerdir. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed kanalıyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan bu kanaati rivayet etmiştir. Muhammed ise "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

١٠٤٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: لا أَرَى فِي الاعْتِكَافِ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ أُقِيمَتْ فِيهِ الصَّلاةُ بَأْسًا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ} كُلِّهَا وَلَمْ يَخُصَّ شَيْئًا مِنْهَا هَكَذَا حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ وَأَمَّا يُونُسُ: فَحَدَّثَنَا، عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: الأَمْرُ الَّذِي عِنْدَنَا لَا اخْتِلَافَ فِيهِ، أَنَّهُ لَا يُكْرَهُ الاعْتِكَافُ فِي كُلِّ مَسْجِدٍ تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ قَالَ: وَلَا أُرَاهُ كُرِهَ الاعْتِكَافُ فِي الْمَسَاجِدِ الَّتِي لَا تُجَمَّعُ فِيهَا الْجُمُعَةُ إِلَّا كَرَاهِيَةَ أَنْ يَخْرُجَ الْمُعْتَكِفُ مِنْ مَسْجِدِهِ الَّذِي اعْتَكَفَ فِيهِ، إِلَى الْجُمُعَةِ أَو يَدَعُهَا قَالَ: مَالِكٌ: فَإِنْ كَانَ ذَلِكَ مَسْجِدًا لا تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ، وَلَا يَجِبُ عَلَى صَاحِبِهِ إِتْيَانُ الْجُمُعَةِ فِي مَسْجِدٍ سِوَاهُ، فَإِنِّي لَا أَرَى بَأْسًا بِالاعْتِكَافِ فِيهِ لِأَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: {وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ}، فَعَمَّمَ عَزَّ وَجَلَّ

الْمَسَاجِدَ كُلِّهَا، وَلَمْ يُخَصِّصْ مِنْهَا شَيْئًا، قَالَ مَالِكٌ: فَمِنْ هُنَالِكَ جَازَ لَهُ أَنْ يَعْتَكِفَ فِي الْمَسْجِدِ الَّذِي لَا تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ، إِذَا كَانَ لَا يَجِبُ عَلَيْهِ أَنْ يَخْرُجَ مِنْهُ إِلَى الْمَسْجِدِ الَّذِي تُجَمَّعُ فِيهِ الْجُمُعَةُ.

1040- er-Rabî' el-Murâdî bize, İbn Vehb'in şöyle dediğini rivayet etti: Mâlik dedi ki: "İçinde namaz kılınan her mescidde itikâfa girilebilir, bunda bir sakınca görmüyorum. Zira Allah *azze ve celle* ***'Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken'*** âyetinde herhangi bir ayrım gözetmeksizin bütün mescidleri kastetmiştir."

er-Rabî' bize İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in böyle söylediğini rivayet etti. Yunus ise yine İbn Vehb'in şöyle dediğini nakletti: Mâlik dedi ki: "Bizim, hakkında ihtilaf olmayan kanaatimize göre, Cuma'nın kılındığı hiçbir mescidde itikâfa girmek mekruh değildir."

(Mâlik devamla) şöyle dedi: "Bana göre, Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girilmesinin mekruh görülmesi, bu tür mescidlerde itikâfa giren birinin Cuma namazını kılmak üzere bulunduğu mescidden çıkıp ayrılması hoş karşılanmadığı için olsa gerektir."

(İbn Vehb) dedi ki: Mâlik şunu da söyledi: "Eğer kişinin bulunduğu mescidde Cuma kılınmıyorsa ve Cuma için diğer bir mescide gitmesi de vacip değilse, o mescidde itikâfa girmesinde bir sakınca görmüyorum. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin ***'Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken'*** buyruğu hiçbirini ayırt etmeden bütün mescidleri kapsamaktadır. Buradan hareketle kişinin, eğer Cuma kılınan bir mescide gitmesi vacip değilse, içinde Cuma kılınmayan bir mescidde de itikâfa girmesi caiz demektir."[374]

***

Nitekim söz konusu üç mescid dışında kalan ve Huzeyfe'nin içlerinde itikâfa girmekten sakındırdığı mescidlerde de itikâfa girilebileceğine dair Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bir rivayet nakledilmiştir:

١٠٤١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو الشَّافِعِيُّ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: جَاوَرَتْ عَائِشَةُ ثَبِيرَ مِمَّا

374 Mâlik, İ'tikâf 3.

يَلِي مِنًى فِي نَذْرٍ نَذَرَتْهُ، وَكَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ أَخُوهَا نَهَاهَا، قَالَ: وَلا أُرَاهُ نَهَاهَا إِلا خَشْيَةَ أَنْ تُتَّخَذَ سُنَّةً.

1041- ... Muhammed b. Amr eş-Şâfiî'nin İbn Cüreyc'den rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ,* bir adağını yerine getirmek üzere Mina taraflarındaki Sebîr dağı civarında itikâfa girmişti. Kardeşi Abdurrahman bunu yapmasına engel oldu."

(Atâ) dedi ki: "(Abdurrahman'ın) bunun bir sünnet hâline gelmesinden endişe ettiği için onu engellediğini düşünüyorum."[375]

***

Ayrıca Ali *radıyallahu anh*'dan da (beş vakit ve Cuma'nın düzenli olarak kılındığı) cemaatleri bulunan bütün mescidlerde itikâfa girilebileceğine dair bir rivayet nakledilmektedir.

١٠٤٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لاَ اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ.

1042- ... Süfyân'ın Ebû İshâk kanalıyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Cemaati bulunan mescidler haricindeki (mescidlerde) itikâfa girilmez."[376]

١٠٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: لا اعْتِكَافَ إِلا فِي مَسْجِدٍ يُجَمَّعُ فِيهِ.

1043- ... Amr b. Sâbit'in Ebû İshâk yoluyla el-Hâris'ten rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "İçinde Cuma kılınan mescidler dışındaki (mescid)lerde itikâfa girilmez."

***

Âlimlerin ihtilaf ettikleri bu konuyla ilgili olarak Allah *azze ve celle*'nin ***"Siz mescidlerde itikâf hâlindeyken"*** âyetinde sadece belirli mescidlerden bahsetmediği görülmektedir. Ayrıca Huzeyfe *radıyallahu anh*'ın daha önce rivayet ettiğimiz hadisinde İbn Mes'ûd'a hitaben söylediği "Sen de biliyorsun

---

375 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 350.

376 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* IV, 147; Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 346.

ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Üç mescid dışında itikâfa girilmez'*** buyurdu" sözünü de şöyle anlıyoruz:

Demek ki Huzeyfe, Abdullah'ın bu hadisi bilmesine ve bu hadise vâkıf olmasına rağmen daha sonra onu terk etmiş olduğunu bildiği için ona bu sözü söylemiştir. Üstelik Abdullah, Huzeyfe'ye hitaben "Belki sen unuttun da onlar iyi ezberlediler ve sen hatalısın da onlar doğru hareket ediyorlar" demiştir.

Buradan da anlıyoruz ki İbn Mes'ûd, bu konudaki bilgisini, kendince tercih edilmeye değer bulduğu başka bir bilgiden ve kendisinin iyice kavrayıp Huzeyfe'nin unutmuş olduğu bir husustan dolayı terk etmiştir.

Ancak Abdullah b. Mes'ûd'un evi ile Ebû Musa'nın evinin arasındaki yer, eğer (düzenli) cemaati olmayan bir mescid ise, o zaman Ali *radıyallahu anh*, kendisinden rivayet etmiş olduğumuz "İçinde Cuma kılınan mescidler dışında itikâfa girilmez" sözüyle buna muhalefet etmiş demektir. Kaldı ki Ali *radıyallahu anh*'ın bu sözüyle şunu kastetmiş olması da mümkündür:

İçinde Cuma kılınan mesciddeki itikâf, tam ve eksiksiz olur. Zira orada itikâfa giren kimsenin, itikâf hâlindeyken başka mescide çıkmasına gerek yoktur. Fakat içinde Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmişse oradan, (düzenli) cemaati bulunan Cuma mescidlerine çıkmak durumundadır. Bu sebeple Cuma kılınmayan mescidlerdeki itikâf, itikâfın eksiksizce tamamlanabildiği (düzenli) cemaate sahip Cuma mescidlerindeki itikâf gibi tam ve noksansız olmayacaktır. Her ne kadar bu durum, (düzenli) cemaati olmayan ve Cuma kılınmayan mescidlerde itikâfa girmeye engel değilse de buralardaki itikâf, sözünü ettiğimiz Cuma mescidlerindeki itikâftan eksiktir, tam değildir.

Bu mesele, özellikle erkeklerin itikâfıyla ilgilidir. Kadınların itikâfına gelince; ilim adamları onların itikâfa girebilecekleri yerler konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup "Onlar da erkekler gibidir ve erkeklerin itikâfa girebildikleri mescidlerde onlar da itikâfa girebilirler" demiştir. Bu kanaati benimseyenlerden biri de Mâlik'tir.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Kendi evlerinde itikâfa girebilirler fakat mescidlerde itikâfa giremezler." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman bize, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan bu görüşü rivayet etmiştir.

Muhammed ise "Bu, benim de görüşümdür" demiştir.

Âlimler bu hususta ihtilaf ettikleri ve Allah *azze ve celle* de Kitab'ında bize bu konuda herhangi bir beyanda bulunmadığı için, biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bize bir açıklama yapılıp yapılmadığına baktık ve şunu tespit ettik:

١٠٤٤ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ صَلَّى الصُّبْحَ، ثُمَّ دَخَلَ الْمَكَانَ الَّذِي يُرِيدُ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ، فَأَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ، فَأَمَرَ فَضُرِبَ لَهُ خِبَاءٌ، وَأَمَرَتْ عَائِشَةُ فَضُرِبَ لَهَا خِبَاءٌ، وَأَمَرَتْ حَفْصَةُ فَضُرِبَ لَهَا خِبَاءٌ، فَلَمَّا رَأَتْ زَيْنَبُ خِبَائَيْهِمَا أَمَرَتْ بِخِبَاءٍ فَضُرِبَ لَهَا، فَلَمَّا رَاحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: آلْبِرَّ تُرِدْنَ؟ وَلَمْ يَعْتَكِفْ فِي رَمَضَانَ، وَاعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

1044- Ebû Ümeyye bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Yahya b. Saîd kanalıyla Amra'dan Âişe *radıyallahu* anhâ'nın şöyle dediğini rivayet etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, itikâfa girmek istediği zaman sabah namazını kılar sonra da itikâfa girmek istediği mekana geçerdi. (Bir defasında) Allah Rasûlü, Ramazan'ın son on gününde itikâfa girmek istedi. (Bu nedenle) çadırının kurulmasını emretti ve çadırı kuruldu. Daha sonra Âişe *radıyallahu anhâ* emretti, onun da çadırı kuruldu. Ardından Hafsa *radıyallahu anhâ* da emretti ve onun için de çadır kuruldu. Onların çadırlarını gören Zeyneb *radıyallahu anhâ* da emretti, onun için de bir çadır kuruldu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelip bu durumu görünce ***'(Siz bunları) hayır niyetiyle yaptığınızı mı zannediyorsunuz?'*** dedi ve o Ramazan itikâfa girmedi. Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi."[377]

١٠٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ دَخَلَ فِي الْمَكَانِ الَّذِي أَرَادَ أَنْ يَعْتَكِفَ فِيهِ فَرَأَى أَخْبِيَةً، خِبَاءَ عَائِشَةَ، وَخِبَاءَ حَفْصَةَ، وَخِبَاءَ زَيْنَبَ، فَلَمَّا رَآهُمْ سَأَلَ عَنْهُمْ، فَقِيلَ: لَهُ: هَذَا خِبَاءُ عَائِشَةَ، وَحَفْصَةَ، وَزَيْنَبَ، فَقَالَ: آلْبِرَّ تَقُولُونَ بِهِنَّ؟ ثُمَّ انْصَرَفَ حَتَّى اعْتَكَفَ عَشْرًا مِنْ شَوَّالٍ.

377 Müslim, İ'tikâf 6; Ebû Dâvûd, Savm 77; Nesâî, Mesâcid 18.

1045- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahya b. Saîd > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâf yapmak istediği zaman itikâfa girmek istediği mekana geçerdi. (Bir gün mescidde) bazı çadırlar gördü. Bunlar Âişe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırlarıydı. Bunların ne olduğunu sorunca, ona "Âişe, Hafsa ve Zeyneb'in çadırları" dediler. Bunun üzerine ***"(Siz bunları) hayır maksadıyla yaptığınızı mı zannediyorsunuz?"*** dedi ve itikâfa girmedi. Daha sonra Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi.[378]

١٠٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَالِكًا يُحَدِّثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1046- er-Rabî' bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahya b. Saîd > Amra isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

***

Burada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, onların itikâf yapmalarının caiz olmadığı bir yerde itikâfa girmek istemelerine karşı çıktığı için itikâfı terk etmiş olabileceği gibi bir başka sebeple de itikâfı terk etmiş olabilir. Nitekim;

١٠٤٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ عَمْرَةَ حَدَّثَتْهُ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرَادَ الاعْتِكَافَ، فَاسْتَأْذَنَتْهُ عَائِشَةُ لِتَعْتَكِفَ مَعَهُ، فَأَذِنَ لَهَا، فَضَرَبَتْ خِبَاءَهَا، فَسَأَلَتْهَا حَفْصَةُ أَنْ تَسْتَأْذِنَهُ لَهَا لِتَعْتَكِفَ مَعَهُ، فَأَذِنَ لَهَا، فَضَرَبَتْ خِبَاءَهَا، فَلَمَّا رَأَتْهُ زَيْنَبُ ضَرَبَتْ مَعَهُنَّ، وَكَانَتِ امْرَأَةً غَيُورًا، فَرَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبِيَتَهُنَّ، فَقَالَ: مَا هَذَا؟، آلْبِرَّ يُرِدْنَ؟ فَتَرَكَ الاعْتِكَافَ حَتَّى أَفْطَرَ مِنْ رَمَضَانَ، ثُمَّ إِنَّهُ اعْتَكَفَ فِي عَشْرٍ مِنْ شَوَّالٍ.

1047- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Amr b. el-Hâris > Yahya b. Saîd > Amra isnadıyla Âişe *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâfa girmeyi istedi. Âişe *radıyallahu anhâ* da onunla birlikte itikâfa girmek için izin istedi, o da izin verdi. Daha sonra Hafsa *radıyallahu anhâ* da Allah Rasûlü ile beraber itikâfa girmesine izin vermesini

---

378 Mâlik, İ'tikâf 7; Buhârî, İ'tikâf 7.

istemesi için Âişe'den ricada bulundu. Ona da izin verdi ve o da çadırını kurdu. Zeyneb de onları böyle görünce, o da onların yanına çadırını kurdu. Çünkü o, çok kıskanç bir kadındı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de hepsinin çadırlarını görünce ***"Bunlar da ne? (Siz bunları gerçekten) hayır maksadıyla mı yaptığınızı zannediyorsunuz?"*** buyurdu ve Ramazan bayramına kadar itikâfı terk etti. Daha sonra Şevval'in ilk on gününde itikâfa girdi.[379]

***

Bu hadisten, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, eşlerinin mescidlerde itikâfa girmesinin caiz olmaması sebebiyle değil, Zeyneb'in tutumundan dolayı itikâfı terk ettiğini öğrenmekteyiz. Bu noktada Allah Rasûlü'nün Âişe ve Hafsa'ya, kendisiyle birlikte olmaları sebebiyle, mutlak anlamda mescidlerde itikâfa girme iznini vermiş olması da mümkündür. Zira bir kadına, kocası yanında olmadığı için birtakım mekânlara gitmesine izin verilmezken, kocasıyla beraberken mutlak olarak izin verilir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınların, yanlarında kocaları veya mahrem akrabaları olmadan, (tek başlarına) yolculuk yapmaları yasaklanan bazı yerlere gitmelerini engellemiştir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Âişe ve Hafsa'ya mescidde kendisiyle birlikte itikâfa girmelerine izin vermesine dair rivayet ettiğimiz bu hadisi Âişe'den naklettik. Ancak biz aynı zamanda Âişe'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vefatından sonra kadınların mescidlerden men edilmesiyle ilgili olarak şöyle dediğini de tespit ettik:

١٠٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَوْ رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ قُلْتُ: هَلْ مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ؟ قَالَتْ: نَعَمْ.

1048- Yunus'un bize, Süfyân b. Uyeyne > Yahya b. Saîd kanalıyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisinden sonra kadınların çıkardıkları bid'atleri görseydi, tıpkı İsrailoğulları'nın kadınlarının engellendiği gibi onları da mescidlerden men ederdi."

---

379 İbn Huzeyme, *Sahîh*, III, 345; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XII, 138-139.

(Yahya b. Saîd dedi ki:) "İsrailoğulları'nın kadınları engellendiler mi ki?" diye sordum. (Amra) "Evet" dedi.[380]

١٠٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَوْ رَأَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا أَحْدَثَ النِّسَاءُ بَعْدَهُ لَمَنَعَهُنَّ الْمَسَاجِدَ كَمَا مُنِعَتْ نِسَاءُ بَنِي إِسْرَائِيلَ.

1049- Ebû Ümeyye'nin bize, Kabîsa b. Ukbe > Süfyân > Yahya b. Saîd isnadıyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendisinden sonra kadınların çıkardıkları bid'atleri görseydi, tıpkı İsrailoğulları'nın kadınlarının engellendiği gibi onları mescidlerden men ederdi."

***

Burada Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kadınlarla ilgili tutumuna ilişkin yapmış olduğu bu genelleme, Allah Rasûlü'nün, kadınlara verdiği mescidlere girme iznini, kendisinden sonra bir değişim yaşamamaları öngörüsüyle verdiği bilgisine dayanmaktadır. Eğer Âişe zamanında bile kadınlar bu hâlde iseler, daha sonraki dönemlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* zamanında bulundukları hâlden çok daha uzaklaşmış olacaklardır. Üstelik namaz için bile mescidlerden men edilebiliyorlarsa, itikâf için oralardan fazlasıyla men edilirler.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* erkeklere, kadınları mescidlerden engellemelerini yasaklamıştır" diyerek bu hususta;

١٠٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي الْوَزِيرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْ أَحَدَكُمُ امْرَأَتُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلَا يَمْنَعْهَا.

1050- ... ez-Zührî'nin Sâlim yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Birinizden hanımı mescide gitmek için izin isterse, ona engel olmasın"***[381] hadisini öne sürerse, ona şöyle cevap verilir:

380 Buhârî, Ezân 163; Müslim, Salât 144.

381 Buhârî, Ezân 166; Müslim, Salât 134.

Bu hüküm, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bulundukları hâl üzere devam etmeleri durumunda geçerliydi. Bu da (Allah Rasûlü'nden) sonra sergiledikleri değişik tutumlardan tamamen farklıdır. Bu sebeple Hz. Âişe bu konuda bunları söylemiştir.

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o kadınlara, kocalarının izni olmaksızın mescidlere çıkma konusunda mutlak bir izin vermediğinin de delili vardır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kadınlara verdiği bu izinle, bütün vakit namazlarını kastetmiş değildir. Aksine bununla, (herkes tarafından) göründükleri gündüz vakitleri dışında kalan, özellikle gizlenebildikleri gece vakitlerini kastetmiştir.

Diğer taraftan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onların namazlara çıkma meselesini kocalarının izin şartına bağladığı için, buradan anlıyoruz ki kadınların cemaat namazlarına katılmaları vacip değildir ve bu hususta erkeklerden farklıdırlar. Eğer cemaatlere katılmaları vacip olsaydı, tıpkı farz olan haccı eda etmeleri için kocalarından izin almalarına gerek olmadığı gibi bu konuda da kocalarından izin almaları gerekmezdi.

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Birinizden hanımı mescide gitmek için izin isterse, ona engel olmasın"*** hadisinden maksadının gündüz değil de gece vakti olduğuna ilişkin rivayetler şöyledir:

١٠٥١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ بِاللَّيْلِ، فَقَالَ: إِنَّ ابْنَ عُمَرَ لا يَأْذَنُ لَهُنَّ، يَتَّخِذْنَهُ دَغَلاً، قَالَ ابْنُ عُمَرَ: تَسْمَعُنِي أَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْذَنُوا لَهُنَّ، وتقول: لاَ نَأْذَنُ لَهُنَّ.

1051- ... el-A'meş'in Mücâhid yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların gece vakti (namaz için mescide gitmelerine) izin verin."*** İbn Ömer'in bir oğlu "Biz onlara izin vermeyiz. Çünkü bu yolla fitne ve fesada sebep olurlar" dedi. Bunun üzerine İbn Ömer dedi ki: "Benim, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Onlara izin verin'*** buyurdu dediğimi duyduğun hâlde, sen hala 'Onlara izin vermeyiz' diyorsun (öyle mi?)"[382]

---

382 Müslim, Salât 138-139; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 43, 143.

١٠٥٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْمُهَاجِرِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ائْذَنُوا لِلنِّسَاءِ فَلْيُصَلِّينَ فِي الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ.

1052- ... İbrahim b. el-Muhâcir'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınlara izin verin, gece vakti mescidlerde namaz kılsınlar."***[383]

١٠٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْ أَحَدَكُمُ امْرَأَتُهُ إِلَى الْمَسْجِدِ فَلا يَمْنَعْهَا يَعْنِي: بِاللَّيْلِ.

1053- ... ez-Zührî'nin Sâlim'den, onun da babasından (İbn Ömer) rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Birinizden eşi mescide gitmek için izin istediğinde onu engellemesin."*** Bu sözle gece vakitlerini kastetmektedir.[384]

***

Hadiste böyle geçmektedir. Fakat;

١٠٥٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا اسْتَأْذَنَتْكُمْ نِسَاؤُكُمْ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِاللَّيْلِ فَأْذَنُوا لَهُنَّ.

1054- ... Hanzala'nın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eşleriniz gece vakti mescide gitmek için sizden izin isterlerse, onlara izin verin."***[385]

***

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gece vaktini kastetmiş olması, kadınların gündüz vakti mescidlere çıkmaları hususundaki hükümlerinin ihtilaflı olduğuna delildir. Nitekim bununla ilgili olarak İbn Mes'ûd'un

383 Müslim, Salât 139.

384 Buhârî, Ezân 166; Müslim, Salât 134.

385 Buhârî, Ezân 163; Müslim, Salât 137.

eşi Zeyneb kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadis şöyledir:

١٠٥٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَجْلَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي بُكَيْرُ بْنُ الأَشَجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ زَيْنَبَ امْرَأَةِ ابْنِ مَسْعُودٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: إِذَا شَهِدَتْ إِحْدَاكُنَّ الْعِشَاءَ فَلَا تَمَسَّنَّ طِيبًا.

1055- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yahya b. Saîd el-Kattân > İbn Aclân > Bükeyr b. el-Eşecc > Büsr[386] b. Saîd > İbn Mes'ûd'un eşi Zeyneb isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (Zeyneb'e hitaben) şöyle buyurmuştur: ***"Sizden birisi yatsıya geldiğinde, güzel koku sürünmesin."***[387]

١٠٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ يَعْقُوبَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ بُسْرِ بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ زَيْنَبَ امْرَأَةَ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: إِذَا شَهِدَتْ إِحْدَاكُنَّ الْعِشَاءَ فَلَا تَمَسَّنَّ طِيبًا.

1056- Yunus'un bize, Süfyân > İbn Aclân > Ya'kûb b. Abdullah b. el-Eşecc isnadıyla Büsr b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbn Mes'ûd'un eşi Zeyneb'e şunu emretmiştir: ***"Sizden birisi yatsıya geldiğinde, güzel koku sürünmesin."***[388]

***

Süfyân ve Yahya, Bükeyr ve Ya'kûb konusunda ihtilaf hâlindedirler.

Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yatsı namazını kastetmektedir. Buradan gündüz vakti kadınların güzel koku kullanmalarının yasaklanmasına daha fazla ihtiyaç olduğu anlaşılmaktadır. Bu da Allah Rasûlü'nün, onlara gündüz değil sadece gece vakti cemaatle namazlara katılmalarını mübah kıldığını gösterir. Zira gündüz gizleyemediklerini gece gizleyebilmektedirler.

Bu noktada biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, onları mescidlerden men etmeyi mutlak anlamda yasaklayan hadisler rivayet edilmiştir" diyerek buna delil olarak şu hadisi zikrederse;

---

386 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Bişr" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

387 Müslim, Salât 142.

388 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 363.

١٠٥٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ.

1057- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Müsedded > Yahya > Ubeydullah > Nâfi' isnadıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın kadın kullarını, Allah'ın mescidlerinden alıkoymayın."***[389]

١٠٥٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمْنَعُوا إِمَاءَ اللهِ مَسَاجِدَ اللهِ، وَلْيَخْرُجْنَ إِذَا خَرَجْنَ تَفِلَاتٍ.

1058- Yunus bize, Enes b. Iyâz > Muhammed b. Amr kanalıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın kadın kullarını Allah'ın mescidlerinden alıkoymayın. Onlar da çıktıkları zaman güzel koku sürünmeden çıksınlar."***[390]

١٠٥٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرٍو، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1059- Ebû Bekre bize, Saîd b. Âmir > Muhammed b. Amr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti.[391]

***

Ona şöyle cevap verilir: Bu hadis bize göre, kadınların bu konudaki tasarruf yetkilerinin kocalarına verildiğini ve bu hususta kocalarının onlar üzerinde selahiyetli olduklarını ispatlamaktadır. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve (yasakla ilgili olarak) özellikle gece vakti kaydının bulunduğu rivayetler, bu kaydın hazfedildiği rivayetlerden daha tercihe layıktır. Zira bir şeyi ezberlemiş olan kişi, onu unutandan daha üstündür.

---

389 Buhârî, Cum'a 13; Müslim, Salât 136.

390 Ebû Dâvûd, Salât 52; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 438.

391 Dârimî, Salât 57.

Eğer biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidlerdeki namazlardan (herkese) pay ayırdığı rivayet edilmiştir" diyerek bu konuda;

١٠٦٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، وَحَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ وَاقِدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ حُظُوظَهُنَّ مِنَ الْمَسْجِدِ.

1060- ... Muhammed b. Ca'fer'in Abdullah b. Vâkıd b. Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların mescidlerdeki nasiplerine engel olmayın"***[392] hadisini zikrederse, ona şöyle denilir:

Kadınların mescidlerdeki nasipleri, diğer hadiste geçtiği gibi gece vakti ve güzel koku sürünmeden oraya gitmeleri anlamında olabilir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, onların, erkeklerle karışık bir hâlde bulunmamaları şartıyla mescide gelmelerine izin verdiğine ilişkin bir başka delil de şöyledir:

١٠٦١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي هِنْدُ ابْنَةُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا سَلَّمَ مِنْ صَلَاتِهِ قَامَ النِّسَاءُ حِينَ يَقْضِي تَسْلِيمَهُ، وَيَمْكُثُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَكَانِهِ يَسِيرًا.

1061- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > İbrahim b. Sa'd > İbn Şihâb > Hint bint el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa isnadıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Ümmü Seleme dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazı bitirip selam verdiğinde kadınlar hemen kalkardı. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ise oturduğu yerde biraz beklerdi."

392 Müslim, Salât 140.

İbn Şihâb şöyle dedi: "Kanaatimizce Allah Rasûlü'nün bu bekleyişi, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- kadınların, (mescidden) çıkan erkeklerle karşılaşmadan önce orayı terk etmeleri içindi."[393]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bizce de bu mesele -doğrusunu yine en iyi Allah bilir- İbn Şihâb'ın dediği gibidir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* namazlardan çıkarken erkeklerin arasına karışmamaları şartıyla kadınlara, cemaatle namaza katılma izni vermiştir. Namazdan çıkarken erkeklerin arasına karışmaları mekruh olduğuna göre, birbirlerine bakmalarına yol açacak biçimde erkeklerle bir arada bulunmaları da mekruhtur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* söz konusu ruhsata rağmen kadınların evlerinde kıldıkları namazı mescidlerde kılınandan daha faziletli saymıştır. Bununla alakalı şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٠٦٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَهُودَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ الْعَوَّامِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لا تَمْنَعُوا النِّسَاءَ الْمَسَاجِدَ، وَبُيُوتُهُنَّ خَيْرٌ لَهُنَّ.

1062- ... el-Avvâm b. Havşeb'in Habîb b. Ebî Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların mescidlere gitmelerine engel olmayın. Bununla birlikte evleri onlar için daha hayırlıdır."***[394]

١٠٦٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ رَجَاءٍ الْعَرَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنْ أَبِي زُرْعَةَ، أَنَّ أَبَا هُرَيْرَةَ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: لأَنْ تُصَلِّيَ الْمَرْأَةُ فِي بَيْتِهَا أَعْظَمُ لأَجْرِهَا مِنْ أَنْ تُصَلِّيَ فِي مَسْجِدِ جَمَاعَةٍ، خَيْرٌ لَهَا مِنْ أَنْ تَخْرُجَ إِلَى الصَّلاةِ يَوْمَ الْعِيدِ.

1063- ... Cerîr'in Ebû Zür'a kanalıyla Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Bir kadının evinde namaz kılması, ona, cemaatle namaz kılınan bir mescidde kıldığı***

393 Buhârî, Ezân 152; Nesâî, Sehv 77.

394 Ebû Dâvûd, Salât 53; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 76, 77.

namazdan daha büyük sevap kazandırır ve bu, bayram günü namaza çıkmasından daha hayırlıdır."

***

Görüldüğü gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadının evinde kıldığı namazı mescidde kıldığı namazdan üstün saymıştır.

Eğer biri "Fakat Ümmü Atiyye yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den buna aykırı bir hadis rivayet edilmiştir" diyerek şu hadisi zikrederse:

١٠٦٤ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نُخْرِجَهُنَّ يَوْمَ الْفِطْرِ وَيَوْمَ النَّحْرِ الْعَوَاتِقَ، وَذَوَاتِ الْخُدُورِ، وَالْحُيَّضَ، فَأَمَّا الْحُيَّضُ فَيَعْتَزِلْنَ الصَّلَاةَ، وَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدُعَاءَ الْمُسْلِمِينَ، قُلْنَا: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ إِحْدَاهُنَّ إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: فَلْتُلْبِسْهَا أُخْتُهَا مِنْ جِلْبَابِهَا.

1064- ... Hişâm b. Hassân'ın Hafsa'dan rivayet ettiğine göre, Ümmü Atiyye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize, Ramazan ve Kurban bayramlarında, genç kızları ve hayızlı kadınları da (namazgâha) çıkarmamızı emretti. Hayızlılar namazdan uzak durmakla birlikte oradaki hayırdan nasiplenir ve Müslümanların dualarına katılırlar.

Biz "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer birimizin örtüsü (cilbabı) yoksa ne yapmalı?" diye sorduk. Şöyle buyurdu: ***"Kardeşi ona kendi örtülerinden birini giydiriversin."***[395]

١٠٦٥ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورُ بْنُ زَاذَانَ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، وَعَنْ هِشَامٍ، عَنْ حَفْصَةَ، عَنْ أُمِّ عَطِيَّةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُخْرِجُ الْحُيَّضَ وَذَوَاتِ الْخُدُورِ يَوْمَ الْعِيدِ، فَأَمَّا الْحُيَّضُ فَيَعْتَزِلْنَ الصَّلَاةَ وَيَشْهَدْنَ الْخَيْرَ وَدَعْوَةَ الْمُسْلِمِينَ، وَقَالَ هِشَامٌ فِي حَدِيثِهِ: فَقَالَتِ امْرَأَةٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، فَإِنْ لَمْ يَكُنْ لِإِحْدَانَا جِلْبَابٌ؟ قَالَ: فَلْتُعِرْهَا أُخْتُهَا جِلْبَابَهَا.

395 Müslim, Salâtü'l-Iydeyn 12; İbn Mâce, İkâmetü's-Salât 165.

1065- Ayrıca Salih b. Abdurrahman bize, Saîd b. Mansûr yoluyla Hüşeym'in şöyle dediğini nakletti: Mansûr b. Zâzân'ın bize İbn Sîrîn kanalıyla, Hişâm'ın da Hafsa yoluyla rivayet ettiğine göre, Ümmü Atiyye dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hayızlı kadınları ve genç kızları bayram günlerinde (namazgâha) çıkarırdı. Hayızlılar namazlardan uzak durmakla birlikte oradaki hayırlardan nasiplenir ve Müslümanların dualarına katılırlardı."

Hişâm, kendi hadisinde dedi ki: Bir kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer birimizin örtüsü yoksa ne yapmalı?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Kardeşi ona kendi örtülerinden birini ödünç versin"*** buyurdu.[396]

***

Ona (bu delili öne süren kimseye) şöyle denilir: Bizce bu durum, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- örtünme (hicâb) hükmüyle emrolunmamızdan öncesine aittir. O dönemde kadınların erkeklere bakmasından dolayı erkeklerin de kadınlara bakması mübahtı. Ancak daha sonra bu hüküm neshedildi ve onlara bakmaktan sakınılması hükmü getirilerek kadınlara evlerine kapanmaları emri verildi.

Kadınlar için evler, mescidlerden daha üstün kılındığından, evler onlar açısından daha faziletli demektir. Dolayısıyla evlerinden çıkıp mescidlere gitmeleri de en faziletliyi bırakıp ondan daha alt mertebedeki bir fazilete yönelmeleri anlamına gelmektedir. Bu bakımdan bu meselede erkeklerden tamamen farklı bir durumdadırlar. Çünkü erkeklerin namaz kılmak üzere mescidlere gitmeleri, oradan geri durmalarından daha faziletlidir.

Bu durumda erkeklerin itikâf yeri, farz namazları için en faziletli sayılan yerler olduğuna göre, kadınların itikâf yerleri de farz namazları için en faziletli sayılan mekânlar olacaktır. Orası da kendi evleridir. Bu, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür.

Öte yandan ilim ehli, itikâfın oruç tutmadan geçerli olup olmayacağı konusunda da ihtilaf etmiştir. Bir grup "İtikâf ancak farz ya da nafile cinsinden bir oruçla birlikte geçerli olabilir" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik, Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Muhammed b. Ali bize Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu görüşünü rivayet etmiştir. Ayrıca Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür"

396 Tirmizî, Cum'a 36; İbn Huzeyme, *Sahîh,* II, 361-362.

demiştir. Zira Süleyman bize, babası kanalıyla Muhammed'den bu görüşün aynısını rivayet etmiştir.

١٠٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ وَنَافِعًا مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ قَالَا: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصِيَامٍ لِقَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَكُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ مِنَ الْفَجْرِ ثُمَّ أَتِمُّوا الصِّيَامَ إِلَى اللَّيْلِ، وَلَا تُبَاشِرُوهُنَّ وَأَنْتُمْ عَاكِفُونَ فِي الْمَسَاجِدِ، فَإِنَّمَا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الصِّيَامَ مَعَ الْاعْتِكَافِ.

1066- Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, el-Kasım b. Muhammed ve İbn Ömer'in azadlısı Nâfi' dediler ki: Oruç tutmadan itikâf olmaz. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Fecr vakti beyaz ipliği, siyah iplikten seçebildiğiniz zamana kadar yiyin, için sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın"***[397] buyurmaktadır. Burada Yüce Allah, orucu itikâfla birlikte zikretmektedir.

***

Bir diğer grup ise şöyle demiştir: "Oruç tutmadan itikâf yapmakta bir sakınca yoktur."[398] Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için ve bu ihtilafın çözümünü gösterecek muhkem bir âyet bulamadığımızdan, meselenin hükmünü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde aradık ve itikâfın oruçsuz da olabileceğini savunanların, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadisi delil olarak kullandıklarını tespit ettik:

١٠٦٧ - حدثناه عبد الْملك بن أَبى الحوارى البغدادى، قَال حَدثنا عبد الله بن الزبير الحميدى، قَال حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قال: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: كَانَ عُمَرُ نَذَرَ اعْتِكَافَ لَيْلَةٍ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَ بِأَنْ يَعْتَكِفَ أَنْ يَفِيَ بِنَذْرِهِ.

397 Bakara 2/187.

398 Bu cümle, eserin yazma nüshasında "itikâfın oruçla birlikte yapılmasında sakınca yoktur" gibi bir anlama gelecek şekilde kaydedilmiştir. Oysa diğer görüş sahiplerinden farklı olabilmesi için yukarıdaki gibi tercüme edilmesi gerekmektedir. Nitekim bundan sonraki açıklamalar da bunu göstermektedir. (Çeviren)

1067- ... Süfyân'ın Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Ömer *radıyallahu anh,* cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir gecelik itikâfta bulunmayı adamıştı. Bu meseleyi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu, o da ona itikâfa girmesini ve adağını yerine getirmesini emretti."[399]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* oruç tutmadan yalnızca bir gece itikâfta bulunmayı mübah kılmıştır. Bu da oruç tutmadan da itikâfa girilebileceğini göstermektedir."

Buna karşılık diğerlerinin lehine ve bu görüş sahiplerinin aleyhine öne sürülebilecek delil ise şudur: Bu hadisi Süfyân dışında Eyyûb'dan rivayet edenler, burada Süfyân'ın Eyyûb'dan naklettiğinden farklı bir lafızla rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٠٦٨ - حَدثَنَا يُونُس , قَالَ حَدثَنَا ابْن وهب، أخبرنى جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ أَنَّ أَيُّوبَ حَدَّثَهُ، أَنَّ نَافِعًا حَدَّثَهُ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ حَدَّثَهُ، أَنَّ عُمَرَ سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي نَذَرْتُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ اَعْتَكِفَ يَوْمًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَكَيْفَ تَرَى؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اذْهَبْ فاعتكف فِيهِ يَوْمًا.

1068- ... Cerîr b. Hâzim'in Eyyûb'dan, onun Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* Ci'râne mevkiinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şunu sordu: "Ey Allah'ın Rasûlü! Cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir günlük itikâf yapmak üzere adakta bulunmuştum, ne buyurursunuz?" Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"Git ve bir günlük itikâfını yap"*** cevabını verdi.[400]

***

Bu hadise göre Ömer *radıyallahu anh,* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir gecelik itikâfı değil, bir günlük itikâf adağını sormaktadır. Bu hadisi Ubeydullah da[401] Nâfi'den, Süfyân'ın Eyyûb'dan rivayeti gibi değil, bu şekilde rivayet etmiştir. Nitekim;

---

399 Buhârî, İ'tikâf 5; Nesâî, Eymân 36.

400 Müslim, Eymân 28; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 133.

401 Bu isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu satırda "Abdullah" şeklinde kaydedilmesine rağmen iki satır sonra, 1069 no'lu rivayetin senedinde "Ubeydullah" olarak geçmektedir.

١٠٦٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّد بن على البَغْدَادِى قَالَ حَدثَنَا خلف بن هِشَام الْبَزَّار قَالَ حَدثَنَا على بن مسْهر عَنْ عُبَيْدِ اللّٰهِ، عَنْ نَافِعٍ عَنِ ابْنِ عُمَرَ عَنْ عُمَرَ رَضِيَ اللّٰهُ عَنْهُ أَنَّهُ نَذَرَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ يَعْتَكِفَ يَوْمًا فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ، فَلَمَّا أَسْلَمَ ذَكَرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللّٰهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَوْفِ بِنَذْرِكَ، فَفَعَلَ.

1069- ... Ubeydullah'ın Nâfi'den, onun da İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh,* cahiliye döneminde Mescid-i Harâm'da bir günlük itikâfta bulunmayı adamıştı. Müslüman olunca bu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e açtı. O da ona ***"Adağını yerine getir"*** buyurdu. Ömer *radıyallahu anh* da bunu yaptı.

***

İşte hadisin aslı budur ve hadis, bir gecelik itikâf değil, bir günlük itikâf lafzıyla rivayet edilmiştir. Ayrıca bu iddiayı destekleyecek delillerden biri de şöyledir:

١٠٧٠ - حَدثَنَا قَالَ ابْن وهب. قَالَ: حَدَّثَنِى ابْن جريج، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وابْنِ عُمَرَ قَالَا: لَا جِوَارَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1070- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve İbn Ömer dediler ki: "Oruç tutmadan civar (itikâf) olmaz."[402]

١٠٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرو بن يُونُسَ، قَالَ: حَدثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِير، عَنْ حَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةٍ عَنْ عَطَاءٍ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ وَابْنَ عَبَّاسٍ وَعَائِشَةَ قَالُوا: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1071- ... Haccâc b. Ertâd'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, İbn Abbâs ve Âişe şöyle demişlerdir: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[403]

***

Buna göre Süfyân'ın Eyyûb yoluyla rivayet etmiş olduğu hadisin ancak iki açıklaması olabilir:

Ayrıca Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da da (X, 242 vd.) "Ubeydullah" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

402 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 353.

403 Değişik isnadlarla benzer rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 353-354.

1. Hadisin aslı, şayet Cerîr'in Eyyûb kanalıyla Nâfi'den rivayet ettiği gibiyse, bu durumda hiç kimse bu hadisi, oruç tutmadan da itikâf yapılabileceğinin delili olarak öne süremez.

2. Yok eğer Süfyân'ın Eyyûb yoluyla Nâfi'den rivayet ettiği gibiyse, bu durumda İbn Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra bu hadisi terk edip aksi yönde görüş belirtmesi,[404] söz konusu rivayetin mensuh olduğunu gösterir. Çünkü İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyduğu bir şeyi, ondan daha tercihe layık bir şey olmadıkça terk etmemiştir.

Bu durumda "Oruç tutmadan itikâf olmaz" diyenlerin görüşü kesinlik kazanmaktadır. Üstelik Nâfi'in bizzat kendisinin de "Oruç tutmadan itikâf olmaz" dediğini daha önce rivayet etmiştik. Bu da söylediklerimizi desteklemektedir.

Buna karşılık oruç tutmadan itikâfa girmenin mübah olduğunu savunanların delillerinden biri de şudur:

١٠٧٢ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَوَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، عَنِ الدَّرَاوَرْدِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَهْلِ بْنُ مَالِكٍ، قَالَ: اجْتَمَعْتُ أَنَا وَابْنُ شِهَابٍ عِنْدَ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْعَزِيزِ، وَكَانَ عَلَى امْرَأَتِي اعْتِكَافُ ثَلَاثٍ فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ فَقَالَ: ابْنُ شِهَابٍ: لَا يَكُونُ اعْتِكَافٌ إِلَّا بِصِيَامٍ، فَقَالَ عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ: أَمِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ أَبِي بَكْرٍ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ عُمَرَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ: أَفَمِنْ عُثْمَانَ؟ قَالَ: لَا، قَالَ أَبُو سَهْلٍ: فَانْصَرَفْتُ، فَوَجَدْتُ طَاوُسًا وَعَطَاءً، فَسَأَلْتُهُمَا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: طَاوُسٌ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ لَا يَرَى عَلَى الْمُعْتَكِفِ صِيَامًا إِلَّا أَنْ يَجْعَلَهُ عَلَى نَفْسِهِ، قَالَ عَطَاءٌ: وَذَلِكَ رَأْيِي.

1072- ... ed-Derâverdî'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Sehl b. Mâlik dedi ki: Ben ve İbn Şihâb, Ömer b. Abdülaziz'in yanında bir araya geldik. Eşimin, Mescid-i Harâm'da üç günlük itikâf (adağı) vardı. İbn Şihâb "Oruç tutmadan itikâf olmaz" dedi. Bunun üzerine Ömer b. Abdülaziz "Bu (görüş), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den mi (geliyor)?" diye sordu. O "Hayır" dedi.

404 Tahâvî burada 1067 no'lu rivayette Hz. Ömer'in oruçsuz itikâfını nakleden ve böyle bir itikâfı benimseyen İbn Ömer'in 1070 ve 1071 no'lu rivayetlerde buna aykırı görüşte bulunmasına işaret etmektedir. (Çeviren)

"Peki Ebû Bekir'den mi?" diye sordu, yine "Hayır" dedi. "Ömer'den mi öyleyse?" diye sordu, İbn Şihâb yine "Hayır" dedi. "Peki Osman'dan mı?" dedi, o aynı şekilde "Hayır" diye cevap verdi.

Ebû Sehl dedi ki: Oradan ayrıldıktan sonra Tâvus ve Atâ'ya bu meseleyi sordum. Tâvus şöyle dedi: İbn Abbâs, itikâfa giren kişinin adakta bulunmadığı sürece oruç tutması gerektiğini düşünmüyordu. Bunun üzerine Atâ "Ben de böyle düşünüyorum"[405] dedi.

***

Bu görüştekilere karşı delilimiz şudur: Biz daha önce bu konuda İbn Abbâs'tan, Atâ'nın ondan rivayet ettiğinin tam tersini nakletmiştik.[406] Daha sonra Mücâhid'in de ondan şöyle bir rivayet naklettiğini tespit ettik:

١٠٧٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الاعْتِكَافُ لَا يَكُونُ إِلَّا بِصِيَامٍ.

1073- ... İbn Cüreyc'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İtikâf ancak oruçla olur."

***

Aynı şekilde Ca'de b. Hübeyra'nın azadlısı Ebû Fâhite Saîd b. Ilâka'nın da bu kanaati İbn Abbâs'tan rivayet ettiğini gördük:

١٠٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ مَوْلَى جَعْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1074- ... Şu'be'nin Amr b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, Ca'de'nin azadlısı Ebû Fâhite dedi ki: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[407]

---

405 Bu cümle eserin yazma nüshasında, "bu, bir görüştür" gibi bir anlama gelecek şekilde kaydedilmiştir. Ancak Dârimî'nin *Sünen*'inde (Mukaddime 20) yukarıda tercüme ettiğimiz manada geçmektedir. (Çeviren)

406 1070 ve 1071 no'lu rivayetleri kastetmektedir. (Çeviren)

407 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 347-348.

١٠٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا فَاخِتَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1075- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr dedi ki: Ebû Fâhite'yi şöyle derken işittim: İbn Abbâs'ı şöyle derken dinledim: "İtikâfa giren kimse, oruç tutmalıdır."[408]

١٠٧٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1076- ... Hüşeym'in Amr b. Dînâr yoluyla Ebû Fâhite'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İtikâfa giren kimsenin oruç tutması gerekir."[409]

***

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: Bu hadisin aslı "İtikâfa giren kimse, zorunlu olduğu için değil, dilerse oruç tutar" şeklindedir. Nitekim es-Sevrî ve İbn Uyeyne böyle rivayet etmiş ve bu hususta şu rivayeti zikretmişlerdir:

١٠٧٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ الْمُجَاوِرُ يَصُومُ.

1077- ... Süfyân es-Sevrî'nin Amr b. Dînâr kanalıyla Ebû Fâhite'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "İtikâfa giren kimse (mücâvir) oruç tutar."[410]

١٠٧٨ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ الْحَوَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرٌو، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو فَاخِتَةَ سَعِيدُ بْنُ عِلَاقَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: يَصُومُ الْمُجَاوِرُ، وَالْمُجَاوِرُ: الْمُعْتَكِفُ.

408 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 348.

409 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 347.

410 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353-354.

1078- … Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, Amr dedi ki: Ebû Fâhite Saîd b. Ilâka bana şunu haber verdi: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Mücâvir oruç tutar." Mücâvir, itikâfa giren kişidir (mu'tekif).[411]

١٠٧٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، أَنَّ حَمَّادَ بْنَ زَيْدٍ حَدَّثَهُ، أَنَّ رَجُلًا قَالَ لِعَمْرِو بْنِ دِينَارٍ: يَا أَبَا مُحَمَّدٍ، كَيْفَ قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ: عَلَى الْمُجَاوِرِ الصَّوْمُ؟، قَالَ: لَيْسَ كَذَلِكَ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، إِنَّمَا قَالَ: الْمُجَاوِرُ يَصُومُ.

1079- … Hammâd b. Zeyd'in rivayet ettiğine göre, bir adam, Amr b. Dînâr'a "Ebû Muhammed! İbn Abbâs'ın "Mücâvirin oruç tutması gerekir" sözünü nasıl değerlendiriyorsun?" diye sordu. Amr şöyle cevap verdi: "İbn Abbâs öyle demedi, o sadece 'Mücavir, oruç tutar' dedi."[412]

***

(Bu görüş sahipleri) "İşte İbn Abbâs'ın bu sözü 'mücâvirin farz olarak değil, dilerse oruç tutabileceği' anlamına gelmektedir" dediler.

Ancak onlara şöyle denilir: Bu hadisi nasıl bu manada yorumlayabiliyor ve İbn Abbâs'ın "Mücâvir oruç tutar" sözünü, itikâfı içerisinde ona oruç tutma izni olarak algılıyorlar? Peki, daha önce o kişinin oruç tutması yasak mıydı ki (izin verilmiş olsun)? Veya böyle düşünen herhangi bir kimse var mıdır? Bize göre buradaki "Mücâvir oruç tutar" sözü, "Mescidde durmak suretiyle itikâfa girmiş biri sayılabilmesi için oruç tutar" anlamına gelmektedir. Böylece bu konuda es-Sevrî ve İbn Uyeyne'nin Amr'dan rivayet etmiş oldukları hadis, aynı konuda Şu'be, Hammâd b. Seleme ve Hüşeym'in Amr'dan rivayet ettikleri hadis ile aynı manaya gelmiş olmaktadır.

Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in İbn Abbâs ve İbn Ömer dışındaki birçok sahâbîsinden de itikâfta oruç tutmayı zorunlu saydıklarına ilişkin rivayetler nakledilmiştir:

١٠٨٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

---

411 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 349; Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 353-354.

412 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 349; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 318.

1080- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Oruç tutmadan itikâf olmaz."[413]

١٠٨١ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ يَحْيَى الْهَمْدَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو النَّضْرِ هَاشِمُ بْنُ الْقَاسِمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَشْجَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصَّوْمُ.

1081- ... Habîb b. Ebî Sâbit'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "İtikâfa giren kimse, oruç tutmakla yükümlüdür."[414]

١٠٨٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ اللُّؤْلُئِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو صَالِحٍ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: مِنَ السُّنَّةِ لَا اعْتِكَافَ إِلَّا بِصَوْمٍ.

1082- ... Ebu'l-Esved'in Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Oruç tutmadan itikâf olmaz" (ilkesi) sünnettendir.[415]

***

İşte oruç tutmadan itikâf olamayacağına dair bu görüşü biz Ali, İbn Abbâs, İbn Ömer ve Âişe'den rivayet ettik. Peki bunların görüşüne aykırı başka kimin görüşü var?

Eğer (muhatabımız) "Ya'la b. Ümeyye'nin görüşü var" diyerek bununla ilgili olarak şu rivayetleri zikrederse;

١٠٨٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، أَنَّهُ قَالَ لِصَاحِبٍ لَهُ: اجْلِسْ نَعْتَكِفْ سَاعَةً فِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ.

1083- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > İbn Cüreyc kanalıyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Ya'lâ b. Ümeyye bir arkadaşına "Otur, birlikte Mescid-i Harâm'da bir saat itikâfa girelim" dedi.[416]

---

413 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 139.

414 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 354.

415 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 315.

416 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 346.

١٠٨٤ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى، مِثْلَهُ.

1084- Fehd bize, Muhammed b. Saîd > Hafs > İbn Cüreyc > Atâ isnadıyla Ya'la'dan bu rivayeti aynı şekilde nakletti.

***

Ardından da "İşte Ya'lâ da bir saatlik itikâfı mübah saymıştır" derse, ona şöyle denilir:

Peki, Ya'lâ ve arkadaşı o saatte oruç tutmuyorlar mıydı? Oruçlu olmadıklarını gösteren delilin nedir? Üstelik sen "Genel bir hükmü tahsis edici nitelikte olmadığı müddetçe munkatı (senedinde kesinti olan) bir hadisi kabul etmeyeceğini" söylemiştin. Burada da Atâ, Ya'lâ'dan bu rivayeti bizzat işitmemiş, aksine babası vasıtasıyla ondan almıştır. Dolayısıyla sen, bu munkatı hadisi esas alarak diğer muttasıl (senedi kesintisiz) hadisleri terk etmiş oluyorsun.

Ayrıca sözünü ettiğimiz "oruç tutmadan itikâfın olmayacağına" dair görüşü Saîd b. el-Müseyyeb ve Urve b. ez-Zübeyr de savunmaktadır. Şöyle ki:

١٠٨٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: سَمِعْتُ سَعِيدًا، يَقُولُ: مَنِ اعْتَكَفَ فَعَلَيْهِ الصِّيَامُ، وَإِنْ لَمْ يُوجِبْ عَلَى نَفْسِهِ صِيَامًا.

1085- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre İbn Şihâb dedi ki: Saîd'i şöyle derken işittim: "İtikâfa giren kimse, kendine oruç tutmayı zorunlu kılmamış olsa bile, oruç tutmakla yükümlüdür."

١٠٨٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ، وَلَا يَكُونُ إِلَّا بِصَوْمٍ

1086- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: "İtikâfa giren kimsenin oruç tutması gerekir. İtikâf ancak oruçla olur."[417]

***

Görüldüğü gibi âlimler bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da itikâfın oruçsuz olabileceğine dair bir işaret yoktur. Hatta tam aksine oruçsuz itikâftan daha çok, itikâfta orucun vacip kılınması

417 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, IV, 140.

yönünde bir eğilim bulunduğunu görmekteyiz. O da Allah *azze ve celle*'nin şu sözüdür: ***"... Sonra geceye kadar orucu tamamlayın. Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın."***[418] Burada Allah Teâlâ'nın zikretmiş olduğu itikâfla birlikte oruçtan da söz edilmiştir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde de oruç tutmadan itikâfa girilebileceğini gösteren bir delil bulamadık. Sadece yukarıda bahsettiğimiz kişilerin delil olarak kullandıkları ve İbn Uyeyne'nin Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer isnadıyla naklettiği Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ömer *radıyallahu anh*'a Mescid-i Harâm'da bir gecelik itikâf yapma izni verdiğine ilişkin bir hadis bulunmaktadır. Fakat bu konuda İbn Uyeyne'nin Eyyûb'tan nakline ve Eyyûb'un da Nâfi'den rivayetine muhalefet eden kimseleri de daha önce zikretmiştik. Bunların rivayet ettiklerine göre Ömer *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğu mesele, bir gecelik itikâf değil, bir günlük itikâf idi.

Ayrıca Rasûlullah *sallalahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının görüşleri içerisinde de oruç tutmadan itikâfa girme izni verildiğine dair bir görüş tespit edemedik. Yalnızca Ebû Sehl b. Mâlik > Tâvus isnadıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğimiz bir görüş, bunun haricindeymiş gibi gözükse de biz Atâ, Mücâhid ve Ebû Fâhite yoluyla İbn Abbâs'tan bunun tam zıddı bir kanaati de rivayet ettik. Bu durumda üç kişinin ezberleyerek muhafaza ettikleri şey, bir kişiden daha iyi ve sağlam olacaktır.

Öte yandan aklî açıdan da oruçsuz itikâfın mübah olduğunu gösterecek bir delil bulamadık. Sadece bazıları meseleyi bu açıdan ele alarak şu delili öne sürmüştür: "İtikâf, oruç tutulan gündüz vaktinde olabildiği gibi oruç tutulamayan gece vaktinde de devam etmektedir. Buna göre eğer oruçsuz itikâf söz konusu olmayacaksa, o zaman itikâfa giren kimsenin, oruçtan çıkmasıyla itikâftan da çıkması gerekirdi."

Bu hususta ona verilecek cevap şudur:

Biz erkeklerin sadece mescidlerde itikâfa girebileceklerini, bunun dışındaki yol ve evlerde ise giremeyeceklerini görmekteyiz. Aynı zamanda biz, itikâfa giren kimsenin, tuvalet ihtiyacını karşılamak üzere mescidden, itikâf mahalli sayılmayan yerlere çıkabileceğini ve bundan dolayı itikâftan çıkmış sayılmadığını da biliyoruz. Zira kişi, bu ihtiyaçlar için çıkarken itikâfta

418 Bakara 2/187.

olduğunun bilincindedir ve onu terk etmiş değildir. Buna göre, içinde oruç tutulmayan gece ile içinde itikâf yapılmayan tuvalet yerleri, itikâfa giren kimse için kaçınılmaz durumlardır. (Bu sebeple kişi bu durumlarda itikâftan çıkmış sayılmaz).

Ayrıca kıyas itibariyle de bunu gerektirecek bir yaklaşım tespit edemedik. Sadece bazılarının bu meselede kıyas iddiasında bulunarak şöyle dediğini görmekteyiz: "Arafat gibi hac mekanlarında, (hac farizası gereği) bir şeyin saygınlığı söz konusu olmadıkça oralarda durup kalmanın bir hükmü/değeri yoktur. Bu anlamda itikâfta da oruç dışında bir saygınlık görememekteyiz."

Ancak bu yaklaşıma karşı şu söylenebilir: Kişi (itikâfa girdiği mescidler açısından da) bir saygınlık hâlindedir. O da itikâftır. Bu da hac farizası gereği çiğnenme yasağı ve saygınlığı bulunan hac dönemi dışındaki[419] zamanlarda hac mekanlarında bekleyip kalmaya gerek olmamasına benzer.[420]

Daha sonra bu iki grubun birbirleri aleyhinde savundukları "itikâfın ancak oruçla birlikte mümkün olabileceği ya da oruç tutmadan da itikâfa girilebileceği"ne dair yaptığımız araştırmada, buna kıyas edebileceğimiz başka bir örneğe rastlayamadık.

Bütün bu anlattıklarımızdan, bu meselenin (aklî değil), bizzat şeriat tarafından belirlenmiş (tevkîfî) olduğu sonucunu çıkarmaktayız. Bu noktada Ali, İbn Ömer, Âişe ve üç kişi vasıtasıyla İbn Abbâs *radıyallahu anhum*'dan gelen "Oruç tutmadan itikâf olmaz" şeklindeki rivayetleri de bildiğimiz için itikâfta orucun gerekli olduğu ve hiç kimseye oruçsuz itikâf ruhsatı tanınmadığı kanaatine vardık.

Şayet biri "Peki, siz bir kişinin itikâf olmadan da oruç tutması farz kılınan Ramazan'da itikâfa girebileceğini nasıl söyleyebiliyorsunuz?" derse, ona şöyle denilir:

Biz, "Kişiye ancak orucun farz olmasından dolayı itikâf da farzdır" demedik. Bizim dediğimiz şey şudur: "Oruç tutmadan itikâf olmaz." Bu vaziyette

---

419 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "dışındaki/haricindeki" anlamını verecek bir ifade bulunmamaktadır. Ancak müellif kanaatimizce, hac mevsiminde Mina, Arafat ve Müzdelife gibi hac mekanlarında beklemenin bir ibadet olduğunu fakat hac mevsimi dışında buralarda durmaya ihtiyaç bulunmadığını ifade ederek, aynı şeyin mescidler için de geçerli olduğunu, oralarda da itikâf dönemi ve niyeti dışında bu şekilde bekleyip kalmaya gerek olmadığını kastetmektedir. Bu sebeple biz de bu anlamı çeviriye yansıtmayı uygun bulduk. (Çeviren)

420 Krş., Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 351 vd.

(oruçlu olarak) itikâfa giren kimse, (itikâfı geçerli bir) "mu'tekif" sayılır. Fakat oruç tutmadan itikâfa girerse mu'tekif sayılmaz. Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer ve Ebû Yusuf da bu konuda böyle düşünüyor hatta şunu söylüyorlardı: "Bir adam oruçlu olarak sabahlasa sonra da o gün itikâfa girmeyi adasa ve itikâf mahalline girip o şekilde güneş batıncaya kadar orada kalsa, (itikâfı geçerli bir) mu'tekif sayılır."

Yine âlimler, mu'tekifin itikâf mahallinde, itikâfın gereklerinden sayılmayan alışveriş ve içinde günah olmayan konuşmalar gibi şeylerle meşgul olup olamayacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları bunları yapabileceğini söylemişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman bize babasından, o da Muhammed'den, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu görüşünü rivayet etmiştir. Süleyman aynı zamanda yine babası yoluyla Muhammed'in bu görüşünü bize nakletmiştir.

Bazıları ise bunu hoş karşılamamış ve şöyle demişlerdir: "Mu'tekif, itikâfıyla ilgilenmeli ve bunun dışında onu meşgul edecek ticaret ve benzeri şeylere yönelmemelidir." Bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik'tir. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb yoluyla Mâlik'in bu görüşünü rivayet etmiştir.

Âlimler bu meselede arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için, biz de bu hususta doğru olan yaklaşımı ortaya koyacak bir şeyler rivayet edilip edilmediğini inceledik (ve gördük ki):

Süleyman'ın bize, babasından, onun Muhammed'den, onun da Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe bu konuda, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in suskunluk (orucunu) yasaklamasını delil olarak kullanmıştır. Nitekim;

١٠٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يَزِيدَ الْمُقْرِئُ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي حَازِمٍ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ نَهَى عَنِ الوِصَالِ، وَعَنْ صَوْمِ الصَّمْتِ.

1087- ... Ebu'ş-Şa'sâ'ın Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, iftarsız peş peşe oruç ile suskunluk orucunu yasakladı.[421]

421 Ebû Hânîfe, *Müsned*, s. 107, had. no: 216, thk. Safvet es-Sakâ, tsz.

Ayrıca daha sonra biz, bu manada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen ve bu meseledeki doğru yaklaşımın ne olduğunu gösteren bir hadis daha tespit ettik. Şöyle ki:

١٠٨٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ، أَنَّ صَفِيَّةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا جَاءَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزُورُهُ فِي اعْتِكَافِهِ فِي الْمَسْجِدِ فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ، فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً، ثُمَّ قَامَتْ تَنْقَلِبُ، وَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَهَا يَقْلِبُهَا، حَتَّى إِذَا بَلَغَتْ بَابَ الْمَسْجِدِ الَّذِي عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَرَّ بِهِمَا رَجُلَانِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ بَعُدَا، فَقَالَ لَهُمَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ بِنْتُ حُيَيٍّ، فَقَالَا: سُبْحَانَ اللهِ يَا رَسُولَ اللهِ، وَكَبُرَ ذَلِكَ عَلَيْهِمَا، فَقَالَ: النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَبْلُغُ مِنَ الإِنْسَانِ مَبْلَغَ الدَّمِ، إِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا.

1088- … Şuayb b. Ebî Hamza'nın, ez-Zührî'den, onun da Ali b. el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Safiyye ona, bir gün Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Ramazan'ın son on günü mescidde itikâfta olduğu bir sırada ziyarete gittiğini, yanında bir müddet oturup konuştuktan sonra ayrılmak için kalktığını, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onu kapıya kadar geçirmek için kendisiyle birlikte geldiğini anlattı. Tam mescidin kapısına geldikleri sırada -ki bu kapı Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer hanımı Ümmü Seleme'nin kapısının hemen yanındadır- oradan Ensarlı iki adam geçti. Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e selam vererek hızlıca uzaklaşmak üzereydiler ki Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara hitaben ***"Hele bir durun! (Sakın yanlış anlamayın.) Bu, Safiyye bint Huyey'dir"*** buyurdu. Adamlar "Sübhanallah ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Fakat bu durum onları rahatsız etti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şeytan insandaki kan gibi (bedeninin) her tarafını dolaşır. Sizin kalplerinize bir şeyler düşürmesinden endişe ettim."***[422]

---

422 Ebû Dâvûd, Savm 80.

١٠٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ صَالِحٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ حُيَيٍّ أَنَّهَا خَرَجَتْ تَزُورُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَتَحَدَّثَتْ عِنْدَهُ سَاعَةً مِنَ الْعِشَاءِ، ثُمَّ خَرَجَ حَتَّى إِذَا كَانَ عِنْدَ بَابِ أُمِّ سَلَمَةَ أَوْ بَابِ عَائِشَةَ مَرَّ رَجُلَانِ مِنَ الأَنْصَارِ، فَسَلَّمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَلَى رِسْلِكُمَا إِنَّمَا هِيَ صَفِيَّةُ ابْنَةُ حُيَيٍّ فَسَبَّحَا وَأَعْظَمَا ذَلِكَ، فَقَالَ: رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ الشَّيْطَانَ يَجْرِي مِنَ ابْنِ آدَمَ مَجْرَى الدَّمِ، وَإِنِّي خَشِيتُ أَنْ يَقْذِفَ فِي قُلُوبِكُمَا شَيْئًا.

1089- ... ez-Zührî'nin Ali b. Hüseyn'den rivayet ettiğine göre, Safiyye bint Huyey ona, bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i mescidde itikâf hâlindeyken ziyaret ettiğini, yatsı vakti bir müddet onunla konuştuktan sonra (kendisini kapıya kadar geçirmek üzere) çıktığını ve Ümmü Seleme ya da Âişe'nin kapısına geldiğinde oradan Ensarlı iki adamın geçerken ona selam verdiklerini anlattı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o adamlara ***"Hele bir durun! Bu, Safiye bint Huyey'dir"*** diye açıklamada bulununca adamlar "Sübhanallah" diyerek bu durumdan rahatsız oldular. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Şeytan, insanoğlunun damarlarında kanın aktığı gibi akar. Ben de sizin kalplerinize bir şeyler düşürmesinden endişe ettim."***[423]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâf hâlindeyken, itikâftan sayılmayan "Safiyye ile konuşma ve onu mescidin kapısına kadar geçirmekle" meşgul olduğunu görmekteyiz.

Buradan da itikâfa giren kimsenin, itikâftayken, konuşmasında ve kendisine haram olmayan şeyleri yapmasında bir sakınca bulunmadığını anlamaktayız. Burada sözü edilen haramlar bizatihi haram sayılan şeyler olabildiği gibi itikâf gereği haram sayılanlar da olabilir.

Ayrıca itikâfa giren kimsenin, itikâfı sırasında, bedenine çeki düzen verip saçını başını düzeltebileceğini de tespit ettik. İtikâfın gereklerinden olmamasına rağmen bunların yapılması mekruh değildir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

---

423 Buhârî, İ'tikâf 8; Müslim, Selâm 24, 25.

١٠٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا اعْتَكَفَ يُدْنِي إِلَيَّ رَأْسَهُ فَأُرَجِّلُهُ، وَكَانَ لا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلا لِحَاجَةِ الإِنْسَانِ.

1090- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > İbn Şihâb > Urve > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* itikâftayken başını (benim odama doğru) uzatır, ben de saçlarını tarardım. O, eve sadece beşerî ihtiyaçları için girerdi."[424]

١٠٩١ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ.

1091- el-Müzenî bize, Şâfiî > Mâlik > İbn Şihâb > Urve > Amra > Âişe isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etti.

١٠٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا اللَّيْثُ، أَنَّ ابْنَ شِهَابٍ حَدَّثَهُ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: إِنْ كُنْتُ لأَدْخُلُ الْبَيْتَ لِلْحَاجَةِ وَالْمَرِيضُ فِيهِ، فَمَا أَسْأَلُ عَنْهُ إِلا وَأَنَا مَارَّةٌ، وَإِنْ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُدْخِلُ عَلَيَّ رَأْسَهُ وَهُوَ فِي الْمَسْجِدِ فَأُرَجِّلُهُ، وَكَانَ لا يَدْخُلُ الْبَيْتَ إِلا لِلْحَاجَةِ.

1092- Yine er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > Leys > İbn Şihâb > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Ben (itikâfta iken) bir ihtiyaç için eve girerdim. Evde hasta olduğu hâlde ben sadece ayaküstü hâl hatırını sorup geçerdim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde olduğu hâlde başını bana (odama) doğru uzatır, ben de saçını tarardım. O, eve ancak (zarurî) ihtiyaçları için girerdi."[425]

١٠٩٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أُرَجِّلُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُعْتَكِفٌ فِي الْمَسْجِدِ، فَيُدْخِلُ رَأْسَهُ عَلَى عَتَبَةِ الْحُجْرَةِ فَأُرَجِّلُهُ.

---

424 Mâlik, İ'tikâf 1; Buhârî, İ'tikâf 3; Müslim, Hayz 6; Ebû Dâvûd, Savm 79.

425 Buhârî, İ'tikâf 3; Müslim, Hayz 7.

1093- er-Rabî'in bize, İbn Vehb > Yunus > İbn Şihâb > Urve isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde itikâf hâlindeyken onun saçlarını tarardım. Başını odanın penceresinden uzatır, ben de tarardım."

١٠٩٤ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُعْتَكِفًا فِي الْمَسْجِدِ وَأَخْرَجَ إِلَيَّ رَأْسَهُ، فَغَسَلْتُهُ وَأَنَا حَائِضٌ.

1094- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > Hişâm > babası (Urve) isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mescidde itikâf hâlindeyken başını bana doğru uzattı, ben de hayızlı olmama onu rağmen yıkadım."[426]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Saç tarama işi, itikâfın gereklerinden biri olmamasına rağmen, itikâfa giren kişiye mutlak anlamda mübah kılınmıştır. Bu iş, kişinin bedenine faydalı olduğuna göre mu'tekifin, -bizzat haram sayılan ya da itikâftan dolayı yasaklanmış bir şey olmadığı sürece- bunun dışında bedenine veya malına yararlı olabilecek şeyleri yapmasında sakınca yoktur.

Ayrıca bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bütün bir bedenini (itikâf mahalli dışına) çıkaramadığı hâlde saçını taraması için sadece başını Âişe'ye doğru uzatabilmesi söz konusudur. Bu da bir eve girmeyi kendine yasaklamış birinin, başını o eve sokmasıyla, oraya bizzat "girmiş" sayılmayacağını göstermektedir.

١٠٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: وَلَمْ أَسْمَعْ أَحَدًا يَكْرَهُهُ لِلْمُعْتَكِفِ، وَلَا لِلْمُعْتَكِفَةِ يَنْكِحَانِ فِي اعْتِكَافِهِمَا مَا لَمْ يَكُنِ الْوِقَاعُ.

1095- Yunus'un bize, İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik dedi ki: "İtikâfa girmiş bir erkek ve kadının, itikâfları sırasında, cinsel ilişki olmadığı sürece nikâhlanıp evlenmelerini mekruh sayan birini duymadım."[427]

***

426 Müslim, Hayz 9.

427 Mâlik, İ'tikâf 8.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bildiğimiz kadarıyla bu mesele hakkında hiçbir ihtilaf yoktur. Böyle bir şeyin mu'tekif için mutlak manada caiz görülmesi, daha önce sözünü ettiğimiz ve itikâfın gereklerinden sayılmayan şeylerin de aynı hükme tabi olduğunu gösterir.

١٠٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عَمْرَةَ ابْنَةِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ إِذَا اعْتَكَفَتْ لَا تَسْأَلُ عَنِ الْمَرِيضِ إِلَّا وَهِيَ تَمْشِي لَا تَقِفُ.

1096- Yine Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > İbn Şihâb > Amra bint Abdurrahman isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe, itikâfa girdiği zaman, yürürken hastanın hâlini hatırını sorar geçerdi, durmazdı.[428]

***

Bu hadiste Âişe'nin itikâf hâlindeyken bir hastanın hâlini hatırını sormasından bahsedilmektedir.

Âlimler, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ayrıca siz mescidlerde itikâf hâlindeyken onlarla ilişkide bulunmayın"*** âyeti gereğince, itikâf esnasında cinsel ilişkinin haram olduğu konusunda ve mu'tekifin gündüz ya da gece, itikâfta bulunduğunu bilerek veya unutarak eşiyle cinsel ilişkide bulunması hâlinde itikâfından çıkmış sayılacağı hususunda icma etmişlerdir. Çünkü itikâftayken, itikâfın kendisine yasakladığı bir şeyi yapmıştır.

Öte yandan âlimler, mu'tekifin tuvalet ihtiyacı veya Cuma namazına gitme niyetinin dışında belirli bir süre itikâf mahallinden ayrılması konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe böyle bir durumda "O kişi itikâfını bozmuştur" demektedir. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babasından, o Muhammed'den, o da Ebû Yusuf kanalıya Ebû Hanîfe'den rivayet etmiştir.

Mâlik'in görüşü de budur. Nitekim;

١٠٩٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكٌ: لَا يَكُونُ الْمُعْتَكِفُ مُعْتَكِفًا حَتَّى يَجْتَنِبَ مَا يَجْتَنِبُ الْمُعْتَكِفُ مِنْ عِيَادَةِ الْمَرِيضِ، وَاتِّبَاعِ الْجَنَازَةِ، وَالدُّخُولِ إِلَى الْبُيُوتِ إِلَّا لِحَاجَةِ الْإِنْسَانِ، وَأَشْبَاهِ ذَلِكَ.

428 Mâlik, İ'tikâf 2.

1097- Yunus'un bize İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik dedi ki: "Kişi, mu'tekifin sakınması gereken hasta ziyareti, cenazeyi yolcu etme ve -beşerî ihtiyaçlar hariç- evlere girme gibi şeylerden uzaklaşmadıkça itikâfa girmiş sayılmaz."[429]

***

Süleyman'ın babasından, onun da Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf da şöyle diyordu: "Eğer yarım günden fazla bir süre dışarıda kalırsa itikâfı bozulur; yarım günden az kalırsa bozulmaz."

١٠٩٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمَّارِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَسَارٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَعْطَى عَلِيٌّ جَعْدَةَ ثَمَنَ خَادِمٍ، فَسَأَلَهُ هَلِ ابْتَعْتَ خَادِمًا بَعْدُ؟ قَالَ: إِنِّي مُعْتَكِفٌ، وَلَوْلَا ذَلِكَ لَابْتَعْتُ، قَالَ: وَمَا كَانَ عَلَيْكَ لَوْ خَرَجْتَ إِلَى السُّوقِ فَابْتَعْتَ، قَالَ ابْنُ عُيَيْنَةَ: وَالسُّوقُ بِبَابِ الْمَسْجِدِ.

1098- ... İbn Uyeyne'nin Ammâr[430] b. Abdullah b. Yesâr el-Cühenî'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Ali, Ca'de (b. Hübeyre)'ye bir köle satın alması için yardımda bulunmuştu. Sonra "Peki, bir köle satın alabildin mi?" diye sordu. O da "Şimdi itikâftayım, eğer öyle olmasaydı satın alacaktım" dedi. (Ali) "Çarşıya çıkıp satın almış olsaydın sakıncası olmazdı" dedi. İbn Uyeyne dedi ki: "Çarşı da hemen mescidin kapısındaydı."[431]

***

Bu rivayet, Ebû Yusuf'un yukarıda aktardığımız görüşünü benimseyenlerin öne sürdüğü delillerden biridir. Ayrıca Ali'nin, Ca'de'den, köle satın almak için itikâf mahallinden çıkarak mescidin kapısında durmasını istemiş olması da mümkündür. Bu durumda Ca'de, yola çıkmış sayılmaz. Bu da Ebû Hanîfe'nin mu'tekife yasaklamadığı şeylerdendir.

Sonuç olarak âlimler, mu'tekifin hasta ziyareti ve cenazelere katılma gibi şeyler için dışarı çıkmasının mübah olması ile yasaklanması arasında farklı

---

429 Mâlik, İ'tikâf 1.

430 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Umâra/Imâre" şeklinde kaydedilen bu ismin, rical eserlerinde "Ammar" olarak yazıldığını tespit ettik. (Çeviren)

431 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 362.

görüşler öne sürdüklerine göre ve itikâf, cenazelere katılma ve hastaları ziyaretin dışındaki zorunlu olmayan şeyler için mescidlerden çıkmaya engel sayıldığından, bu noktadaki en doğru tutum mu'tekifin bu tür şeylerden men edilmesidir.

١٠٩٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ ضَمْرَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: أَيُّمَا رَجُلٍ اعْتَكَفَ فَلَا يَرْفُثْ وَلَا يُسَابَّ، وَيُوصِي أَهْلَهُ إِنْ كَانَ لَهُ إِلَيْهِمْ حَاجَةٌ وَهُوَ يَمْشِي أَوْ وَهُوَ قَائِمٌ، وَلْيَشْهَدِ الْجِنَازَةَ وَالْجُمُعَةَ، وَيَعُودُ الْمَرِيضَ.

1099- … Ebû İshâk'ın Âsım b. Damra'dan rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "İtikâfa giren kimse, çirkin konuşmasın, hakaret edip sövmesin ve eğer zorunlu ise ailesine tavsiye edeceklerini yürürken veya ayaküstü söylesin. Cenazeye ve Cuma namazına katılabilir ve hasta ziyareti yapabilir."[432]

***

Görüldüğü gibi Ali *radıyallahu anh*, mu'tekife süresiz olarak cenazeye katılma ve hasta ziyareti izni vermekte, ayrıca onun, mutlak olarak Cuma namazına çıkabileceğini ifade etmektedir.

Ayrıca burada (Ali'nin) cemaatleri bulunan ve Cuma kılınan mescidlerin dışındaki mescidlerde itikâfa izin verdiğine dair bir delil de bulunmaktadır. Bu ise bu bölümde daha önce rivayet ettiğimiz el-Hâris'in hadisine[433] muhaliftir. Şu da var ki el-Hâris'in hadisinde Ali *radıyallahu anh*'ın, Cuma kılınan mescidlerdeki itikâfı diğer mescidlerdekinden daha sevimli bulduğunu kastetmiş olması mümkündür. Çünkü diğer mescidlerde itikâfa giren kişi, oradan Cuma kılınan mescidlere çıkma ihtiyacı hissedecektir. Bu sebeple Cuma kılınan mescidlerde itikâfa girmek diğer mescidlerde girmeye tercih edilip üstün kılınmıştır.

١١٠٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: الْمُعْتَكِفُ عَلَيْهِ الصَّوْمُ، وَلَيْسَ لَهُ أَنْ يَعُودَ مَرِيضًا، وَلَا يَتَّبِعَ جِنَازَةً.

432 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 356.

433 Bk. 1042 ve 1043 no'lu rivayetler.

1100- ... Yine İbn Ebî Necîh'in Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle diyordu: "Mu'tekif, oruç tutmakla yükümlüdür; ne bir hasta ziyaret edebilir ne de bir cenazeye katılabilir."

***

Bize göre, Ali ve İbn Abbâs'ın ihtilaf ettikleri bu meselede iki görüşten en üstün olanı, daha önce bu hususta zikrettiğimiz delilden dolayı İbn Abbâs'ın görüşüdür.

Öte yandan biz, bu kitabımızda daha önce geçen Âişe hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, itikâfa girmek istediği zaman, itikâf mahalline sabah namazından sonra girdiğini rivayet etmiştik. Ayrıca Âişe'nin bu hadisinde, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ramazan ayının son on gününde itikâfa girdiği de ifade ediliyordu.[434]

Kanaatimizce bu delil, -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Allah Rasûlü'nün itikâfının on günün tamamını kapsamadığını, sadece bir bölümünde gerçekleştiğini göstermektedir.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir çok sahâbîsinden, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâfıyla ilgili ve söz konusu vakitten önce de itikâf mahalline girdiğine dair rivayetler nakledilmiştir. Bunların bazıları şöyledir:

١١٠١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، أَنَّ نَافِعًا أَخْبَرَهُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ مِنْ رَمَضَانَ.

قَالَ نَافِعٌ: وَقَدْ أَرَانِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ الْمَكَانَ الَّذِي كَانَ يَعْتَكِفُ فِيهِ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْمَسْجِدِ.

1101- ... Yunus b. Yezîd, Nâfi'in kendisine şunu haber verdiğini nakletti: "Abdullah b. Ömer'in bana verdiği bilgiye göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın son on gününde itikâf yapardı."

434 Bk. 1044 no'lu rivayet.

Nâfi' dedi ki: "Üstelik Abdullah b. Ömer bana Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidde itikâfa girdiği yeri de gösterdi."[435]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* on günün tamamını itikâfta geçiriyordu.

Bize göre bu durum -doğrusunu yine de en iyi Allah bilir- Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâf mahalline Ramazan'ın yirminci gününün güneş batımından önce girip güneş batana kadar orada kalması anlamına gelmektedir. Çünkü bir ayın yirminci gününde güneş batımından sonrası, o ayın son on gününden sayılır, başka günlerden değil. Bir diğer rivayet de şöyledir:

١١٠٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ بِهِمْ فِي الْعَشْرِ الْأَوَاخِرِ مِنْ رَمَضَانَ فَسَافَرَ عَامًا، فَلَمَّا كَانَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ اعْتَكَفَ عِشْرِينَ يَوْمًا.

1102- ... Sâbit'in Nâfi'den, onun da Übeyy b. Ka'b'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan'ın son on gününde onlarla birlikte itikâfa girerdi. Bir senesinde yolculuğa çıktığı için (o yılın itikâfını yapamadı) bir sonraki yılda yirmi gün itikâfta bulundu.[436]

***

(Tahâvî) dedi ki: Übeyy'in "Son on gününde itikâfa girerdi" sözü, Âişe'den aktardığımız hadisteki ifadeye benzemektedir.

"Bir sonraki yılda yirmi gün itikâfta bulundu" sözüne gelince; bu da o yılda yirmi günün tamamını itikâfla geçirdiği anlamına gelmektedir. Ayrıca o itikâfa, Ramazan ayının onuncu gününde güneş batımından önce girmiş olması da muhtemeldir. Nitekim biz bu konuda Âişe'den şu hadisi rivayet ettik:

١١٠٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الزُّهْرِيُّ، عَنْ سَعِيدٍ، وَعُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ مِنْ شَهْرِ رَمَضَانَ حَتَّى تَوَفَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

---

435 Müslim, İ'tikâf 2; Ebû Dâvûd, Savm 78.

436 Ebû Dâvûd, Savm 77; İbn Mâce, Sıyâm 58.

1103- ... ez-Zührî'nin Saîd ve Urve yoluyla Âişe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ruhunu Allah *azze ve celle*'ye teslim edinceye kadar, Ramazan ayının son on gününde itikâfa girerdi.[437]

***

Bu hadiste de Allah Rasûlü'nün son on günün tamamını itikâfla geçirdiği ifade edilmektedir. Ancak bu hadis, daha önce Amra hadisinde yine Âişe'den[438] rivayet ettiğimiz bilgiye aykırı düşmektedir.[439]

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in itikâfıyla ilgili olarak Ebû Saîd el-Hudrî'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١١٠٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْتَكِفُ فِي الْعَشْرِ الأَوْسَطِ مِنْ رَمَضَانَ، فَاعْتَكَفَ عَامًا حَتَّى إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْرُجُ فِيهَا مِنَ اعْتِكَافِهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنِ اعْتَكَفَ فَلْيَعْتَكِفِ الْعَشْرَ الأَوَاخِرَ، وَقَدْ رَأَيْتُ هَذِهِ اللَّيْلَةَ ثُمَّ أُنْسِيتُهَا، وَقَدْ رَأَيْتُنِي أَسْجُدُ مِنْ صَبِيحَتِهَا فِي مَاءٍ وَطِينٍ، فَالْتَمِسُوهَا فِي الْعَشْرِ الأَوَاخِرِ، وَالْتَمِسُوهَا فِي كُلِّ وِتْرٍ.

1104- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yezîd b. Abdullah el-Hâd > Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî isnadıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd el-Hudrî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Bir senesinde Allah

---

437 Buhârî, İ'tikâf 1; Müslim, İ'tikâf 5.

438 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Amra rivayetinin, "o ikisinden" anlamına gelen "anhumâ" lafzıyla o iki kişiden nakledildiği ifade edilmektedir. Ancak burada kastedilen iki kişinin Hz. Âişe'den rivayette bulunan Saîd ve Urve olduğunu farzedersek, 1044 no'lu Amra rivayetinde bu isimlerin yer almadığı görülecektir. Dolayısıyla bu ifadenin "anhumâ" değil de "ondan (Âişe'den)" manasındaki "anhâ" olması kuvvetle muhtemeldir. Biz de çeviriyi buna göre yaptık. (Çeviren)

439 Tahâvî, 1044 no'lu hadiste geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşlerinin itikâf için mescide çadır kurma girişimlerini hoş karşılamadığı için, o yıl Ramazan'ın son on gününde değil de Şevval'in ilk on gününde itikâfa girmesini, burada Allah Rasûlü'nün vefat edinceye kadar sürekli Ramazan'ın son on gününde itikâfa girdiğini ifade eden rivayete aykırı bulduğunu belirtmektedir. (Çeviren)

Rasûlü bu şekilde itikâfa girmiş ve itikâfından çıktığı yirmi birinci gece olunca da şöyle buyurmuştu: ***"Kim itikâfa girecekse son on günde girsin. Çünkü ben bu (Kadir) gecesini rüyamda gördüm fakat daha sonra bana (kaçıncı gece olduğu) unutturuldu. Ayrıca kendimi o günün sabahında su ve çamur içinde secde ederken gördüm. O nedenle siz onu, son on günde ve bütün tek sayılarda arayın."***[440]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in son on gün için itikâf mahalline girişi, son on günün ilk gününden önceki gecesine denk geliyor hatta yirminci günün güneşi battığında o itikâf mahallinde bulunuyordu.

Bu da gösteriyor ki Ramazan'ın ortasındaki on günde[441] itikâfa girmek isteyen kimse, bu itikâfı bütün gece ve gündüzleriyle birlikte yapmalıdır.

Şu da var ki Mâlik'ten aynı hadisi rivayet etmiş olan Şâfiî, bir yerde İbn Vehb'in rivayetinden farklı bir ifade kullanmaktadır. Şöyle ki:

١١٠٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَعْتَكِفُ الْعَشْرَ الأَوْسَطَ مِنْ رَمَضَانَ، فَاعْتَكَفَ عَامًا حَتَّى إِذَا كَانَ لَيْلَةُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، وَهِيَ اللَّيْلَةُ الَّتِي كَانَ يَخْرُجُ فِي صَبِيحَتِهَا مِنَ اعْتِكَافِهِ، ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ.

1105- İsmail el-Müzenî'nin bize, Şâfîi > Mâlik > Yezîd b. Abdullah b. el-Hâd > Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî isnadıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ramazan'ın ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Bir senesinde yine böyle itikâfa girdi ve yirmi birinci gece olduğunda -ki Allah Rasûlü bu gecenin sabahında itikâfından çıkardı-" dedikten sonra hadisin geri kalanını zikretti.

***

440 Mâlik, İ'tikâf 9; Buhârî, İ'tikâf 1; Müslim Savm 216.

441 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifade "Ramazan'ın ilk on gününde" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa buraya kadar Ramazan'la ilgili olarak ya ortasındaki ya da sonundaki on günden yani 20 ile 30'u arasındaki süreçten bahsedilmektedir. Dolayısıyla "ilk on gün" kaydının müstensih hatası olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

Buradaki “yirmi birinci gece olduğunda -ki Allah Rasûlü bu gecenin sabahında itikâfından çıkardı-” ifadesi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in yirmi bir gece geçmedikçe itikâfından çıkmadığı anlamına gelmektedir. Oysa bu gece Ramazan’ın ortasındaki on günden sayılmaz.

Görüldüğü gibi İbn Vehb’in, daha önce kendisi kanalıyla Mâlik’ten rivayet ettiğimiz hadisi, Şâfiî’nin rivayetinden farklıdır. Kanaatimizce hadis, İbn Vehb’in rivayet ettiği şekildedir. Çünkü el-Leys ve ed-Derâverdî’nin her ikisi, bu hadisi İbnu’l-Hâd yoluyla Şâfiî’nin Mâlik’ten rivayet ettiği gibi değil, İbn Vehb’in Mâlik’ten rivayet ettiği şekliyle nakletmiştir. Şöyle ki:

١١٠٦ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُجَاوِرُ فِي رَمَضَانَ الْعَشْرَ الَّتِي فِي وَسَطِ الشَّهْرِ، فَإِذَا كَانَ حِينَ يُمْسِي مِنْ عِشْرِينَ لَيْلَةً يَمْضِي وَيَسْتَقْبِلُ إِحْدَى وَعِشْرِينَ، رَجَعَ إِلَى مَسْكَنِهِ، وَيَرْجِعُ مَنْ جَاوَرَ مَعَهُ، ثُمَّ إِنَّهُ أَقَامَ فِي شَهْرٍ جَاوَرَ فِيهِ تِلْكَ اللَّيْلَةَ الَّتِي كَانَ يَرْجِعُ فِيهَا، فَخَطَبَ النَّاسَ، وَأَمَرَهُمْ بِمَا شَاءَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ قَالَ: إِنِّي كُنْتُ أُجَاوِرُ هَذَا الْعَشْرَ، ثُمَّ قَدْ بَدَا لِي أَنْ أُجَاوِرَ هَذِهِ الْعَشْرَ الْأَوَاخِرَ، فَمَنْ كَانَ اعْتَكَفَ مَعِي فَلْيَمْكُثْ فِي مُعْتَكَفِهِ.

1106- Fehd b. Süleyman ve Muhammed b. Huzeyme’nin bize, Abdullah b. Salih > el-Leys > İbnu’l-Hâd > Muhammed b. İbrahim isnadıyla Ebû Seleme’den rivayet ettiklerine göre, Ebû Saîd dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ramazan ayının ortasındaki on günde itikâfa girerdi. Yirminci gecenin akşamında yirmi birinci güne girerken evine dönerdi. Onunla birlikte itikâfa girenler de dönerlerdi. Yine böyle bir Ramazan’da, evine dönmesi beklenen o gecede (dönmeyip) itikâfına devam ederek insanlara bir konuşma yaptı ve onlara Allah *azze ve celle*’nin nasip ettiği ölçüde bazı emirleri anlattıktan sonra şöyle dedi: ***“Ben şu (ortadaki) on günde itikâfa giriyordum. Ancak daha sonra son on günde itikâf yapmanın uygun olacağını gördüm. Bundan dolayı benimle itikâfa girenler, itikâf mahallinden ayrılmasınlar.”***[442]

442 Müslim, Savm 213.

١١٠٧ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ سَوَاءً حَرْفًا حَرْفًا.

1107- Yine el-Müzenî bize, Şâfiî > Abdülaziz b. Muhammed yoluyla İbnü'l-Hâd'dan, onun isnadıyla bu hadisi harfi harfine aynı şekilde rivayet etti.

***

Dolayısıyla bu hadis, İbn Vehb'in Mâlik'ten rivayetine uygun düşerken, Şâfiî'nin Mâlik'ten rivayetine aykırıdır.

Ayrıca bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, son on günde itikâfa girmek istediği için yirmi birinci geceyi de itikâf mahallinde geçirmiştir.

Bu da gösteriyor ki birtakım günlerde itikâf yapmak isteyen kimselerle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünneti, o günleri geceleriyle birlikte itikâfta geçirmektir. Ayrıca itikâftan bir gün önce, güneş batmadan evvel itikâf mahalline girerek başlamalı ve itikâf yapmayı adadığı günleri geceleriyle birlikte tamamlayana kadar orada kalmalıdır.

Bu noktada ilim ehli, "Allah *azze ve celle* adına on günlük itikâf yapmayı adadım" diyen bir kişi hakkında ihtilafa düşmüştür.

Bazıları "İtikâftan bir gün önce güneş batarken mescide girer ve o on gün bitene kadar orada mu'tekif olarak kalır. Böylece on gün ve on gece itikâf yapmış sayılır" demişlerdir. Muhammed'in bize, Ali[443] kanalıyla Muhammed (b. el-Hasen)'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un ve yine Ali vasıtasıyla rivayet ettiğine göre, Muhammed (b. el-Hasen)'in de görüşleri budur.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "O on günün ilk gününde fecrin doğmasıyla birlikte itikâf yapacağı mescide girer ve on gün sona erene kadar orada

443 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ve bundan önceki isim, yanlışlıkla "Ali'nin oğlu Muhammed" manasına gelen Muhammed bin Ali şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "Muhammed'in Ali'den rivayeti" anlamında Muhammed an Ali olması gerekmektedir. Zira daha önce de belirttiğimiz gibi Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşlerini Ali vasıtasıyla rivayet eden Muhammed, Muhammed b. el-Abbâs b. er-Rabî' el-Lü'lüî, Ali de Ali b. Ma'bed olup aralarında baba oğul ilişkisi yoktur. Zaten ibarenin devamında Muhammed b. el-Hasen'den rivayette bulunan kişinin Ali olduğu, an Ali (Ali'den) ifadesinden anlaşılmaktadır. (Çeviren)

kalır. Böylece on gün ve dokuz gece itikâf yapmış olur." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Muhammed'in bize Yahya'dan, onun da el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu konuda Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşünü daha çok benimsiyoruz. Çünkü bu görüş, bu konuyla ilgili olarak daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadislerle uyum arzetmektedir. Ayrıca Allah *azze ve celle*'nin Kitabı da bize Zekeriyya *aleyhisselâm*'ın kıssasını anlatırken bu konuda ışık tutmaktadır. Hz. Zekeriyya ***"Rabbim! (Oğlum olacağına dair) bana bir alamet göster" dedi. Allah buyurdu ki: "Senin için alamet, insanlara üç gün işaretten başka söz söylemememendir."***[444] Başka bir yerde de ***"Tam üç gece"***[445] buyurulmaktadır.

Buradan da anlıyoruz ki Zekeriyya *aleyhisselâm,* Rabbi'nden sadece bir âlamet istemekte, Allah da ona istediği gibi tek bir âlamet vermektedir. Yine (anladığımız kadarıyla) Allah Teâlâ, bu âlameti Kitab'ının bir yerinde "gün" başka bir yerinde "gece" olarak zikretmek suretiyle günlerin sayılarıyla gecelerin sayılarını eşitlemiş olmaktadır.

Dolayısıyla Zekeriyya *aleyhisselâm,* eğer günlerle sorumlu tutulmuşsa, geceler de oraya dâhildir, yok eğer gecelerle yükümlü kılınmışsa günler de oraya girmiş demektir.

Bu durumda günlerin ve gecelerin sayıları birbirine denk olduğuna göre, birkaç gün itikâfa girmeyi adayan kimsenin günlerin yanı sıra geceleri; aynı şekilde birkaç gece itikâfa girmeyi adayan kişinin de gecelerle beraber günleri itikâfta geçirmesi gerekir. Böylece Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in daha önce kendilerinden bu hususta aktarmış olduğumuz görüşleri kesinlik kazanmış olmaktadır.

Ahkâmu'l-Kur'ân adlı kitabın "Oruç ve İtikâf Bölümü" burada sona ermektedir. Hamd ve minnet Allah'a mahsustur. Allah, Efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashâbına salât ve selam eylesin.

Allah Teâlâ'nın rahmetine en muhtaç kullarından Muhammed b. Ahmed b. Safiyy el-Gazûlî -*Allah onu affeylesin*- bu eserin istinsahını hicrî 757 senesi Şaban ayının başlarında bitirmiştir.

---

444 Âl-i İmrân 3/41.

445 Meryem 19/10.

MENÂSİK (HAC VE HAC FİİLLERİ) BÖLÜMÜ

Bismillahirrahmanirrahim

Ve lâ havle ve lâ kuvvete illâ billah[446]

---

446 Bu kısım eserin yazma nüshasında olmasına rağmen basılı nüshasında bulunmamaktadır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿إنَّ أوَّلَ بَيْتٍ وُضِعَ لِلنَّاسِ...﴾ الآية

"ŞÜPHESİZ İNSANLAR İÇİN KURULAN İLK EV (BEYT), MEKKE'DEKİ ÇOK MÜBAREK VE BÜTÜN ÂLEMLERE HİDAYET KAYNAĞI OLAN EV (KÂBE)DİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev (beyt), Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan evdir. Onda açık alametler ve İbrahim'in makâmı vardır. Oraya giren kimse güven içinde olur. Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır. Kim inkâr ederse, şüphesiz Allah bütün âlemlerden müstağnidir (kimseye muhtaç değildir, her şey ona muhtaçtır)"***[447] buyurmaktadır.

Buna göre Allah *azze ve celle*, ona bir yol bulabilenlere, bu âyette sözü edilen Mekke'deki Beyt'i (Kâbe'yi) haccetmelerini farz kılmıştır. Bu âyet, Allah'ın içerisinde bizzat bir evi -ki o da âyette ismini verdiği evi (Kâbe'yi)- kastettiği[448] açıkça anlaşılan muhkem bir âyettir. Ne var ki Allah *azze ve celle*, bu âyette bizlere, kullarından oraya yol bulabilenlere farz kıldığı o haccın yapılacağı vakti açıklamamış, bunu bize ***"Hac, bilinen aylardadır"***[449] âyetinde beyan etmiştir. Şöyle ki:

---

447 Âl-i İmrân 3/96-97.

448 "Allah" lafzından buraya kadarki kısım, eserin basılı nüshasında düşmüştür. Biz bunu yazma nüshadan tespit ederek tercüme ettik. (Çeviren)

449 Bakara 2/197.

١١٠٨- حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ: {الْحَجُّ أَشْهُرٌ مَعْلُومَاتٌ}، قَالَ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَعَشْرٌ مِنْ ذِي الْحِجَّةِ.

1108- … Süfyân es-Sevrî'nin Husayf yoluyla Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Hac, bilinen aylardadır"*** âyetiyle ilgili olarak "Şevval, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on günü" yorumunu yapmıştır.[450]

١١٠٩- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: شَوَّالٌ، وَذُو الْقَعْدَةِ، وَذُو الْحِجَّةِ.

1109- … Hammâd b. Seleme'nin Ubeydullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer de (Hac aylarıyla ilgili olarak) "Şevvâl, Zilkade ve Zilhicce'dir" demiştir.[451]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu konuda İbn Abbâs ile İbn Ömer'in görüşleri aynı anlama gelmektedir. Zira İbn Ömer, "ve Zilhicce'dir" sözüyle "Zilhicce içerisinde haccın yapıldığı kısmı" kastetmiştir. Bu açıdan İbn Abbâs da aynı şeyi söylemektedir. Bütün ilim adamlarının görüşü de budur; bu hususta ihtilaf etmemişlerdir.

Âyette sözü edilen "yol'a (sebîl)" gelince; bunun anlamı, haccedilmesi farz kılınan eve (Kâbe'ye) ulaşmaktır. Bu konuda da ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Buradaki "sebîl" lafzı, Allah *azze ve celle*'nin, başkalarına ait konuşmaları aktardığı âyetlerde geçen "sebîl"le aynı anlamdadır. Nitekim ***"Geri dönmeye bir yol var mı?"***[452] ve ***"(Şu ateşten) çıkmaya bir yol var mı?"***[453] âyetleri, "geri dönüş veya çıkışa varmak, ulaşmak" anlamındadır.

Öte yandan Allah *azze ve celle,* bu âyette gücü yetebilen kullarına farz kılmış olduğu bu hacdan maksadının, sadece bir hac mı yoksa daha fazla mı

---

450 Taberî, *Tefsîr,* II, 257; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 342.

451 Taberî, *Tefsîr,* II, 258; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 1.

452 Şûrâ 42/44.

453 Mü'min 40/11.

olduğunu bizzat açıklamamasına rağmen Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bizlere bunu beyan etmiştir. Şöyle ki:

١١١٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، وَأَبُو أُمَيَّةَ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ الْقَيْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي حَفْصَةَ الْقُرَشِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ أَنَّهُ حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ، قَالَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَجُّ كُلَّ عَامٍ؟ قَالَ: بَلْ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ حَجَّ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ، وَلَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَمْ تَسْمَعُوا، وَلَمْ تُطِيعُوا.

1110- … Muhammed b. Ebî Hafsa el-Kuraşî'nin,[454] İbn Şihâb'dan, onun da Ebû Sinan[455] yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Akra' b. Hâbis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Hac her sene mi?" diye sormuş, Allah Rasûlü de ***"Hayır, sadece bir hacdır. Bunun ötesinde haccedenler için nafile sayılır. Eğer ben 'Evet (her sene)' deseydim, o size farz olurdu. Farz olunca da siz dinlemez ve itaat etmezdiniz"*** cevabını vermiştir.[456]

١١١١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزُّهْرِيُّ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَامَ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ، فَقَالَ: أَفِي كُلِّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَقَالَ: لَوْ قُلْتُهَا لَوَجَبَتْ، ثُمَّ لَا تَسْتَطِيعُونَ أَنْ تَعْمَلُوا بِهَا، الْحَجُّ مَرَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ زَادَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ.

1111- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Süleyman b. Kesîr > ez-Zührî > Ebû Sinan yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey insanlar! Hac size farz kılındı"*** buyurunca el-Akra' b. Hâbis kalktı ve "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim farz olurdu ve siz de bununla***

---

454 Bu isim, rivayetin yer aldığı diğer kaynaklarda bu şekilde yer almasına rağmen eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Muhammed b. Hafsa" şeklinde yazılmıştır. (Çeviren)

455 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, yanlışlıkla "Ebû Şeybân" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu ravi, ilgili kaynaklarda da belirtildiği gibi Ebû Sinan Yezîd b. Ümeyye ed-Düelî el-Medenî (ö. 80-90 civarı) olup künyesiyle meşhurdur. Kaldı ki yazma ve basılı nüshalarda da daha sonraki rivayetlerde de bu isim "Ebû Sinan" olarak geçmektedir. (Çeviren)

456 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 370; Nesâî, Menâsik 1; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 178.

amel edemezdiniz. (Farz olan) hac, sadece bir defadır. Kim de daha fazlasını yaparsa, nafile sayılır." buyurdu.[457]

١١١٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ كَثِيرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1112- Yine Ali b. Abdurrahman b. Muhammed b. el-Mugîre bize, Affan b. Müslim > Süleyman b. Kesîr yoluyla gelen senedle bu hadisin aynısını rivayet etti.[458]

١١١٣ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ الْأَقْرَعَ بْنَ حَابِسٍ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ سَنَةٍ أَوْ مَرَّةً وَاحِدَةً؟ فَقَالَ: بَلْ مَرَّةً وَاحِدَةً، فَمَنْ زَادَ فَتَطَوُّعٌ.

1113- Yine Hüseyin b. Nasr'ın bize, Yezîd b. Hârûn'dan, onun Süfyân b. Hüseyin'den, onun ez-Zührî'den, onun da Ebû Sinan yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Akra' b. Hâbis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her sene mi yoksa yalnızca bir defa mı?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Sadece bir defadır. Kim daha fazlasını yaparsa nafile sayılır"*** buyurdu.[459]

١١١٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا قَوْمُ، كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَالَ الْأَقْرَعُ بْنُ حَابِسٍ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ فَصَمَتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عِنْدَ ذَلِكَ، ثُمَّ قَالَ: لَا، بَلْ هِيَ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ، فَمَنْ حَجَّ بَعْدَ ذَلِكَ فَهُوَ تَطَوُّعٌ، وَلَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ عَلَيْكُمْ، فَإِذًا لَا تَسْمَعُوا وَلَا تُطِيعُوا.

---

457 Ebû Dâvûd, Menâsik 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 255, 290; Dârimî, Menâsik 4.

458 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 326.

459 Ebû Dâvûd, Menâsik 1; İbn Mâce, Menâsik 2.

1114- ... el-Leys b. Sa'd'ın, Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir > İbn Şihâb > Ebû Sinan ed-Düelî yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ey cemaat! Hac size farz kılındı"*** buyurdu. Bunun üzerine el-Akra' b. Hâbis "Her yıl mı ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu soru karşısında bir süre sustu ve daha sonra şöyle cevap verdi: ***"Hayır, sadece bir hac! Kim bundan sonra da haccederse nafile sayılır. Eğer (bu soruya) 'Evet' deseydim, size farz olurdu. Öyle bir durumda da dinlemez ve itaat etmezdiniz."***[460]

١١١٥ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَدِّي سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي خَالِي مُوسَى بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الْجَلِيلِ بْنُ حُمَيْدٍ الْيَحْصُبِيُّ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سِنَانٍ الدُّؤَلِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1115- ... Abdülcelîl b. Humeyd el-Yahsubî, İbn Şihâb > Ebû Sinan ed-Düelî > İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etmiştir.[461]

١١١٦ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ أَوْ سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَحَجُّ كُلَّ عَامٍ؟ فَقَالَ: لَا، بَلْ حَجَّةٌ وَاحِدَةٌ عَلَى كُلِّ مُسْلِمٍ، وَلَوْ قُلْتُ كُلَّ عَامٍ، كَانَ كُلَّ عَامٍ.

1116- ... İsrâîl b. Yûnus'un, Simâk b. Harb yoluyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Bir adam geldi veya Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Her sene mi haccedeceğim?" diye sordu. O da ***"Hayır, her Müslümana sadece bir hac farzdır. Eğer her sene deseydim, her yıl haccetmek gerekirdi"*** buyurdu.[462]

460 Hâkim en-Neysâbûrî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn,* I, 643, thk. M. Abdülkâdir Atâ, Beyrut 1990.

461 Nesâî, Menâsik 1.

462 Dârimî, Menâsik 4.

١١١٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ؟، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا، بَلْ حَجَّةٌ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَنْ يَتَطَوَّعَ فَلْيَتَطَوَّعْ بَعْدُ، وَلَوْ قُلْتُ: كُلَّ عَامٍ، كَانَ كُلَّ عَامٍ.

1117- … Ebu'l-Ahvas'ın, Simâk kanalıyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her yıl farz mı?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Hayır, o sadece bir hacdır. Daha sonra kişi nafile hac yapmak isterse yapabilir. Eğer her yıl deseydim, her yıl haccetmek gerekirdi"*** buyurdu.[463]

١١١٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ أَبِي سُفْيَانَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، الْحَجُّ فِي كُلِّ عَامٍ؟ قَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَمْ تَقُومُوا بِهَا، وَلَوْ لَمْ تَقُومُوا بِهَا عُذِّبْتُمْ.

1118- İbn Ebî Davûd bize, Muhammed b. Abdullah b. Numeyr> Muhammed b. Ebî Ubeyde > el-A'meş > Ebû Süfyân yoluyla Enes'in şöyle dediğini rivayet etti: Bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac her sene midir?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim, her sene farz olurdu. Farz olunca da onu yapamazdınız, yapamayınca da azap görürdünüz"*** buyurdu.[464]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Ben bu rivayeti sadece İbn Ebî Dâvûd'dan dinledim.

١١١٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُسْلِمٍ الْقَسْمَلِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ آيَةُ الْحَجِّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ:

---

463 Benzer lafızlarla bk. Tayâlisî, *Müsned,* IV, 393; Dârimî, Menâsik 4.

464 İbn Mâce, Menâsik 2.

كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، قَالُوا: كُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ مَا أَطَعْتُمُوهَا، وَلَوْ تَرَكْتُمُوهَا كَفَرْتُمْ.

1119- ... Abdülazîz b. Müslim el-Kasmelî'nin İbrahim el-Hecerî yoluyla Ebû Iyâd'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle demiştir: Hac âyeti indiğinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hac size farz kılındı"*** buyurdu. İnsanlar da "Her yıl mı ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordular. O da şöyle buyurdu: ***"Eğer 'Evet' deseydim, size farz olurdu. Farz olunca da ona boyun eğmezdiniz. Hâlbuki onu terk ederseniz küfre girersiniz."***[465]

***

Bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, okumuş olduğumuz (Âl-i İmrân 97.) âyetinin kendisine indirilmesinden sonra bu ilk hadislerde zikrettiğimiz tutumunu sergilediğini göstermektedir. Nitekim;

١١٢٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، وَأَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَا: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ النَّخَعِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الْهَجَرِيِّ، عَنْ أَبِي عِيَاضٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا نَزَلَتْ: {وَلِلَّهِ عَلَى النَّاسِ حِجُّ الْبَيْتِ}، قَالَ رَجُلٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، كُلَّ عَامٍ؟ فَسَكَتَ، فَأَعَادَ الرَّجُلُ عَلَيْهِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، كُلَّ ذَلِكَ يَسْكُتُ عَنْهُ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ قُلْتُ: كُلَّ عَامٍ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ تَرَكْتُمُوهَا لَكَفَرْتُمْ، ثُمَّ أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {يَاأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ}.

1120- ... Hafs b. Gıyâs en-Nehaî'nin İbrahim el-Hecerî kanalıyla Ebû Iyâd'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: ***"Ona bir yol bulabilenlerin Beyt'i haccetmesi Allah'ın insanlar üzerinde bir hakkıdır"***[466] âyeti indiğinde bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Her sene mi?" diye sordu. Rasûl-i Ekrem sustu. Adam soruyu üç defa tekrar etmesine rağmen Allah Rasûlü her defasında sessiz kaldı, cevap vermedi. Nihayetinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Eğer 'Evet, her sene' deseydim, size gerçekten farz olurdu. Bu durumda onu terk ederseniz küfre düşersiniz"*** buyurdu. Daha sonra Allah *azze*

465 Taberî, *Tefsir,* VII, 82; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110.

466 Âl-i İmrân 3/97.

ve celle ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[467] âyetini indirdi.[468]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bir önceki hadiste anlatılanlar bu hadiste de geçmektedir. Burada ayrıca -Yüce Allah'ın bir konudaki maksadını Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizzat kendisi açıklamadığı sürece- Allah Teâlâ'nın insanlara bu tür konularla ilgili soru sormayı yasakladığı anlaşılmaktadır. İnşaallah biz bu meseleyi, bu konuda nakledilen rivayetleri ve ilim adamlarının Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[469] âyeti hakkındaki te'villerini kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

١١٢١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الرَّبِيعُ بْنُ مُسْلِمٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ زِيَادٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فَرَضَ عَلَيْكُمُ الْحَجَّ، فَقَالَ رَجُلٌ: أَكُلَّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟، فَقَالَ: لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَمَا اسْتَطَعْتُمْ، قَالَ: ذَرُونِي مَا تَرَكْتُكُمْ، فَإِنَّمَا أَهْلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِسُؤَالِهِمْ وَاخْتِلَافِهِمْ عَلَى أَنْبِيَائِهِمْ، فَإِذَا نَهَيْتُكُمْ عَنْ شَيْءٍ فَانْتَهُوا عَنْهُ، وَإِذَا أَمَرْتُكُمْ بِشَيْءٍ فَأْتُوا مِنْهُ مَا اسْتَطَعْتُمْ.

1121- ... er-Rabî' b. Müslim el-Kuraşî'nin Muhammed b. Ziyad'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gün hutbe okurken ***"Allah azze ve celle sizlere haccı farz kılmıştır"*** buyurdu. Bunun üzerine bir adam "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Eğer 'Evet' deseydim farz olurdu ve siz buna güç yetiremezdiniz"*** buyurduktan sonra şöyle devam etti: ***"Ben sizi hangi hâl üzere bırakmışsam, siz de beni o konuda rahat bırakın. Çünkü sizden öncekiler çok soru sormaları ve peygamberleriyle ayrılığa düşmeleri sebebiyle mahvolmuşlardır. Bu itibarla size bir şeyi yasaklamışsam ondan sakının; bir şeyi emretmişsem de onu gücünüz yettiğince yerine getirin."***[470]

---

467 Mâide 5/101.

468 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110.

469 Mâide 5/101.

470 Müslim, Hac 412; Nesâî, Menâsik 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 508.

١١٢٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زَيْدِ بْنُ أَبِي الْغَمْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُطِيعٍ مُعَاوِيَةُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ عَمْرٍو، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمُ بْنُ عَامِرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا أُمَامَةَ الْبَاهِلِيَّ، يَقُولُ: قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَقَالَ: كُتِبَ عَلَيْكُمُ الْحَجُّ، فَقَامَ رَجُلٌ مِنَ الْأَعْرَابِ، فَقَالَ: أَفِي كُلِّ عَامٍ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: فَسَكَتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاسْتُغْضِبَ، فَمَكَثَ طَوِيلًا، ثُمَّ تَكَلَّمَ فَقَالَ: مَنْ هَذَا السَّائِلُ؟، فَقَالَ الْأَعْرَابِيُّ: أَنَا فَقَالَ: وَيْحَكَ، مَا يُؤَمِّنُكَ أَنْ أَقُولَ: نَعَمْ؟ وَاللهِ لَوْ قُلْتُ: نَعَمْ، لَوَجَبَتْ، وَلَوْ وَجَبَتْ لَكَفَرْتُمْ، أَلَا إِنَّهُ إِنَّمَا هَلَكَ الَّذِينَ كَانُوا مِنْ قَبْلِكُمْ أَئِمَّةُ الْحَرَجِ، وَاللهِ لَوْ أَنِّي أَحْلَلْتُ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ مِنْ شَيْءٍ، وَحَرَّمْتُ عَلَيْكُمْ مِنْهَا مَوْضِعَ خُفِّ بَعِيرٍ لَوَقَعْتُمْ فِيهِ، قَالَ: فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عِنْدَ ذَلِكَ: {يَأَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَسْأَلُوا عَنْ أَشْيَاءَ إِنْ تُبْدَ لَكُمْ تَسُؤْكُمْ}.

1122- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Ebû Zeyd b. Ebi'l-Gamr[471] > Ebû Mutî' Muâviye b. Yahyâ kanalıyla Safvân b. Amr'dan rivayet ettiğine göre, Süleym[472] b. Âmir dedi ki: Ebû Ümâme el-Bâhilî'yi şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kalkıp insanlara ***"Hac sizlere farz kılındı"*** diye seslendi. Bedevilerden bir adam kalktı ve "Her sene mi ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sustu ve konuşmadı. Uzun bir süre öylece durdu ve ardından ***"Soruyu soran kim?"*** dedi. Bedevi "Ben" diye cevapladı. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Teessüf ederim! Benim 'Evet' demeyeceğimden nasıl emin olabiliyorsun? Vallahi eğer 'Evet' deseydim, farz olurdu. Farz olunca da siz (ona uymaz) ve inkâra kalkışırdınız. Dikkat edin! Sizden öncekileri, insanların başına büyük dertler açan öncüler (eimmetü'l-harec)[473] mahvetmiştir. Vallahi eğer size yeryüzündeki herşeyi helal ve sadece deve tabanı ölçeğindeki bir yeri haram kılsam, siz yine de gider o azıcık haramın içine***

471 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isimdeki "el-Gamr (الغمر)" kelimesinin noktalı ğayn harfi, yanlışlıkla noktasız olarak kaydedilmiştir. Zira Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde de (IV, 110) aynı senedle yer alan bu rivayetin ilgili ravisinin tam adı, "Ebû Zeyd Abdurrahman b. Ebi'l-Gamr" olarak yazılmıştır. (Çeviren)

472 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Müslim" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

473 Burada haram kılınmamış birtakım konularda gereksiz sorular sorma tutumunun başını çeken, dolayısıyla bu konuların insanlara haram kılınmasına sebep olan kimseler, insanların başına dert açan öncülere benzetilmektedir. (Çeviren)

düşüverirsiniz!" Bu olay üzerine Allah *azze ve celle* şu âyeti indirdi: ***"Ey iman edenler! Açıklandığı zaman hoşunuza gitmeyecek şeyleri sormayın..."***[474]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu rivayet ettiğimiz hadislerden, Allah *azze ve celle*'nin, kullarından "yol"a gücü yeten herkese farz kıldığı haccın sadece bir tane olup daha fazla olmadığını anlamaktayız. Üstelik biz bu bölümün girişinde de Allah *azze ve celle*'nin, güç yetirebilenlere haccı farz kıldığı "yol'dan (es-sebîl)" kastının, "Kâbe'ye ulaşmak" olduğunu öğrenmiştik. Nitekim bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmektedir:

١١٢٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، وَحُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ أَنَّ رَجُلًا قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا السَّبِيلُ إِلَيْهِ؟ قَالَ: الزَّادُ وَالرَّاحِلَةُ.

1123- ... Hammâd b. Seleme'nin, Katâde ve Humeyd yoluyla el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, bir adam "Ey Allah'ın Rasûlü! 'Oraya yol bulabilmek' ne demektir?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Azık ve binektir"*** buyurdu.[475]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in verdiği bu cevap, Kâbe'nin yakın çevresinde oturup da oraya azıksız ve bineksiz varabilenler hakkında değil, Kâbe'ye ancak azık ve binekle ulaşabilenler için geçerlidir.

Dikkat edersen Mekkeli olup da hac farizasını yapmak için zahmetsiz bir şekilde yürüyüp gelebilenler, -Kâbe'den uzak olanların ancak kendileriyle Kâbe'ye ulaşabildikleri azık ve bineğe sahip olmasalar da- hacca "yol" bulabilen ve Allah *azze ve celle*'nin haccetmelerini farz kıldığı kimselerden sayılırlar.

Buradan da anlıyoruz ki "yol (es-sebîl)," "ulaşmak (el-vusûl)" demektir. Kâbe'den uzak olanların da "yol"a güç yetirebilenlerden sayılmalarını sağlayan

474 Mâide 5/101. Rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* VII, 82-83; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 110-111; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* VIII, 159.

475 Taberî, *Tefsîr,* IV, 17.

azık ve bineklerin miktarları konusunda birbirlerinden farklılık arzetmeleri, dolayısıyla bunlara olan ihtiyaçları ve bulundukları yerlerin Kâbe'ye uzaklık ve yakınlıkları oranında farklı hükümlere tabi olmaları, "azık" ve "bineğin" Kâbe'ye "ulaşma"nın birer aracı olarak kabul edildiğini gösterir. Ayrıca bu durum, azık ve bineğin olmaması dışında Kâbe'ye ulaşmayı engelleyen düşman, yırtıcı hayvan ve sel gibi engellerin hükmünün de azık ve bineksizlik hükmü gibi olduğuna delildir. Aynı şekilde Kâbe'ye varmanın aracı sayılan bedenlerin güçsüz ve bitkin oluşu, bunun haricinde Kâbe'ye ancak kendisiyle varılabilen araçların yokluğuna benzemektedir. Nitekim yaşlılığı sebebiyle Kâbe'ye ulaşamayan ve oraya gitmek için bir bineğe binemeyen kimselerle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislerden bir kaçı şöyledir:

١١٢٤ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: اسْتَقْبَلَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَارِيَةٌ شَابَّةٌ مِنْ خَثْعَمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ وَقَدْ أَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْحَجِّ، أَفَيُجْزِئُ أَنْ أَحُجَّ عَنْهُ؟ قَالَ: حُجِّي عَنْ أَبِيكِ، وَلَوَى عُنُقَ الْفَضْلِ، فَقَالَ لَهُ الْعَبَّاسُ: لَوَيْتَ عُنُقَ ابْنِ عَمِّكَ؟ فَقَالَ: إِنِّي رَأَيْتُ شَابَّةً وَشَابًّا، فَلَمْ آمَنِ الشَّيْطَانَ عَلَيْهِمَا.

1124- ... Zeyd b. Ali'nin, babasından, onun da Ubeydullah b. Ebî Râfi'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib dedi ki: Has'am kabilesinden genç bir kız Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Babam çok yaşlı bir kimse olup kendisine hac farz olmuştur. Onun yerine haccetmem caiz midir?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Babanın yerine haccet"*** buyurdu. Bu esnada Allah Rasûlü, bineğinin arkasında bulunan el-Fadl b. Abbâs'ın boynunu başka tarafa çevirmişti. Bunu gören el-Abbâs "Amcaoğlunun boynunu niçin başka tarafa çevirdin?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"Gördüğüm şu ki ortada (fetva sormaya gelen) genç bir kız ve (el-Fadl gibi) genç bir erkek vardı ve ben bunlar hakkında şeytanın ayartmalarından emin olamadım."***[476]

476 Tirmizî, Hac 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 157.

١١٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ الْفَضْلُ بْنُ عباسٍ رَدِيفَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَتْهُ امْرَأَةٌ مِنْ خَثْعَمَ تَسْتَفْتِيهِ، فَجَعَلَ الْفَضْلُ يَنْظُرُ إِلَيْهَا، وَتَنْظُرُ إِلَيْهِ، فَجَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَصْرِفُ وَجْهَ الْفَضْلِ إِلَى الشِّقِّ الْآخَرِ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ فَرِيضَةَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى عِبَادِهِ فِي الْحَجِّ أَدْرَكَتْ أَبِي شَيْخًا كَبِيرًا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَثْبُتَ عَلَى الرَّاحِلَةِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَذَلِكَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ.

1125- … Mâlik'in İbn Şihâb'dan, onun da Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Abbâs şöyle dedi: el-Fadl b. Abbâs, (hac esnasında) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeyken, Has'amlı bir kadın fetva sormak üzere Allah Rasûlü'nün yanına geldi. el-Fadl, kadına bakmaya, kadın da ona bakmaya başladı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* el-Fadl'ın yüzünü başka tarafa çevirdi. Kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah'ın kullarına emrettiği hac, yaşı hayli ilerlemiş olan ihtiyar babama farz oldu. Ancak babam bineğinin üzerinde bile duramıyor. Ben onun yerine haccedebilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Evet"*** diye cevap verdi. Bu olay, Veda haccında gerçekleşmiştir.[477]

١١٢٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ عُبَادَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ امْرَأَةً مِنْ خَثْعَمَ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ أَبِي أَدْرَكَتْهُ فَرِيضَةُ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فِي الْحَجِّ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَسْتَوِيَ عَلَى ظَهْرِ بَعِيرِهِ؟ قَالَ: حُجِّي عَنْهُ.

1126- … İbn Cüreyc'in İbn Şihâb'dan, onun Süleyman b. Yesâr'dan, onun da İbn Abbâs kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Fadl b. Abbâs dedi ki: Has'amlı bir kadın "Ey Allah'ın Rasûlü! Allah *azze ve celle*'nin hac emri babama farz oldu. Ancak babam devesinin sırtında duramayacak kadar yaşlı biridir (ne yapayım? Onun yerine haccetsem olur mu?)" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Onun yerine haccedebilirsin"*** buyurdu.[478]

---

477 Mâlik, Hac 97; Buhârî, Hac 1; Müslim, Hac 407.

478 Buhârî, Hac 1; Müslim, Hac 408.

١١٢٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ النَّحْوِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ مِنْ خَثْعَمَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ أَبِي أَدْرَكَهُ الْإِسْلَامُ وَهُوَ شَيْخٌ كَبِيرٌ، لَا يَسْتَطِيعُ رُكُوبَ الرَّحْلِ، وَالْحَجُّ مَكْتُوبٌ عَلَيْهِ، أَفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: وَأَنْتَ أَكْبَرُ وَلَدِهِ؟ قَالَ: نَعَمْ، قَالَ: أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ فَقَضَيْتَهُ عَنْهُ، أَكَانَ ذَلِكَ يُجْزِئُ عَنْهُ؟، قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْجُجْ عَنْهُ.

1127- Ahmed b. el-Hasen el-Kûfî'nin bize, Ubeyde b. Humeyd en-Nahvî > Mansûr > Mücâhid yoluyla Yusuf b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr dedi ki: Has'amlı bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Babamın İslâm'a girişi, ihtiyarlık dönemine rast geldi. Devesine binecek hâli bile yok. Hac farizasını da yerine getirmek zorunda. Bu durumda onun adına haccedebilir miyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Sen onun en büyük çocuğusun, öyle mi?"*** dedi. Adam "Evet" cevabını verdi. Bunun üzerine Rasûl-i Ekrem ***"Babanın ödemesi gereken bir borcu olup da sen onun adına o borcu ödesen, geçerli olur muydu?"*** diye sordu. Adam da "Evet, olurdu" deyince, Allah Rasûlü ***"O hâlde onun adına haccedebilirsin"*** buyurdu.[479]

١١٢٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1128- Yine Fehd bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr b. Abdülhamîd > Mansûr > Mücâhid > Yusuf b. ez-Zübeyr > Abdullah b. ez-Zübeyr isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[480]

١١٢٩- حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَنَّادٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي الْأَسْوَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ الصَّمَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ مَوْلًى لِابْنِ الزُّبَيْرِ يُقَالُ لَهُ: يُوسُفُ بْنُ الزُّبَيْرِ أَوِ الزُّبَيْرُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ سَوْدَةَ بِنْتِ زَمْعَةَ، قَالَتْ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ،

479 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 5; Dârimî, Hac 24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

480 Nesâî, Menâsik 11; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

إنَّ أَبِي شَيْخٌ كَبِيرٌ، لا يَسْتَطِيعُ أنْ يَحُجَّ، أفَأَحُجُّ عَنْهُ؟ قَالَ: أَرَأَيْتَ لَوْ كَانَ عَلَى أَبِيكَ دَيْنٌ فقَضَيْتَهُ، قُبِلَ مِنْكَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاللهُ أرْحَمُ، حُجَّ عَنْ أَبِيكَ.

1129- Keza Muhammed b. İbrahim b. Cennâd el-Bağdâdî'nin bize, Ebû Bekir b. Ebi'l-Esved > Abdülaziz b. Abdussamed > Mansûr > Mücâhid > İbnü'z-Zübeyr'in Yusuf b. ez-Zübeyr veya ez-Zübeyr b. Yusuf adındaki azadlı bir kölesi yoluyla İbnü'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Sevde bint Zem'a dedi ki: Bir adam Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Babam, haccedemeyecek kadar yaşlıdır. Onun adına haccedebilir miyim?" diye sordu. O da ***"Babanın ödemesi gereken bir borcu olsaydı da sen onun adına o borcu ödeseydin, senden kabul edilir miydi?"*** diye sordu. Adam "Elbette" diye cevap verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Kuşkusuz Allah daha merhametlidir, baban adına haccedebilirsin"*** buyurdu.[481]

***

Görüldüğü gibi burada Allah Rasûlü, yaşlılığından dolayı hacca gidebilecek kadar eski güç ve sağlığına kavuşacağı ümidi bulunmayan ihtiyar biri hakkında kendisine soru soran kadın veya erkeğin sorularına, rivayet ettiğimiz bu hadislerde geçen cevapları vermektedir. Kanaatimizce bu durum - ki en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o ihtiyarın -kendisi adına haccı eda edebilecek birisini bulması hâlinde- Kâbe'ye ulaşmaktan aciz olan bedeninden dolayı hac farizasını onun üzerinden düşürmediğini göstermektedir. Yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, sözünü ettimiz soruyu soran kimseye "Babanın, kendisi adına başkasının haccetmesine yetebilecek miktarda malı var mı, yok mu?" diye sormamasının sebebi, bizzat o soruyu soran kimsenin babası namına kendisinin haccetmeye hazır olduğunu görmüş olmasıdır. Zira o kişinin babası, böyle bir durumda kendi adına haccedecek birini bulan kimselerden sayılır. Bu sebeple de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu durumla yetinerek o kişinin diğer hallerini soruşturma ihtiyacı hissetmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac ibadetinin hükmünü, bedenle yapılan ve hiç kimsenin başkası adına kazasını yapamayacağı namaz gibi diğer ibadetlerin hükmünden ayırmış; bedeniyle hac yapamayacak durumdaki kimselere, başkasının kendileri adına haccedebilmesi iznini vermiştir. Çünkü Has'amlı adama veya kadına, babaları adına haccetmelerini emretmiştir. Üstelik Allah Rasûlü'nün,

481 Dârimî, Hac 24; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 329.

Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl'ın hadislerinde[482] Has'amlı kadına bile babası adına haccetme ruhsatını kayıtsız olarak tanımış olması, erkeğin haccının buna daha elverişli olduğunu gösterir. Şu da var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e söz konusu soruları soran kimsenin, Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl'ın hadislerinde geçtiği üzere bir "kadın" olduğu, İbnü'z-Zübeyr hadisinde bahsedilen bir "erkek" olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o soru soran kişiye (kadına) bakmakta olan el-Fadl'm yüzünü çevirmiş hatta bu sebeple (babası) el-Abbâs "Amcaoğlunun yüzünü niçin başka tarafa çevirdin?" diye sormuş, Allah Rasûlü de ***"Gördüğüm şu ki ortada (fetva sormaya gelen) genç bir kız ve (el-Fadl gibi) genç erkek vardı ve ben bunlar hakkında şeytanın ayartmalarından emin olamadım"*** buyurmuştur.

Biz bu bölümde hacca giden "yol"un, oraya "varmak/ulaşmak" olduğuna dair delilleri arzettiğimize göre, hacca varamayan kimselere hac yapma yükümlülüğünü getiren de Kitap değil, sünnet olmaktadır. Bu durumda, başkasının kendisi adına yapmış olduğu haccın hükmü, -eğer kendisi güç yetirebilseydi- bizzat kendisinin yapmış olduğu haccın hükmü gibidir. Dolayısıyla oraya ulaşabilenlerin haccetme yükümlülüğü, Allah'ın Kitabı'yla; bizzat haccedemedikleri hâlde kendileri adına haccedebilecek birilerini bulanların hac farziyeti de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetiyle sabittir. Ancak bu mesele, mükelleflerden ergenlik çağına girmiş ve akıl sağlığı yerinde olan hür erkekler için geçerlidir.

Kadınlar ise ancak sözünü ettiğimiz şartın yanı sıra kendileriyle beraber yolculuğa çıkabilecekleri eşleri veya mahremlerinin varlığı sayesinde (Kâbe'ye giden) "yol"u bulmuş olmaktadırlar. Zira bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler rivayet edilmiştir:

١١٣٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، سَمِعَ أَبَا مَعْبَدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ النَّاسَ، فَقَالَ: لَا تُسَافِرُ امْرَأَةٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ، وَلَا يَدْخُلُ عَلَيْهَا رَجُلٌ إِلَّا وَمَعَهَا ذُو مَحْرَمٍ، فَقَامَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي قَدِ اكْتُتِبْتُ فِي غَزْوَةِ كَذَا وَكَذَا، وَقَدْ أَرَدْتُ أَنْ أَحُجَّ امْرَأَتِي، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اخْجُجْ مَعَ امْرَأَتِكَ.

482 Bk. 1124, 1125 ve 1126 no'lu hadisler.

1130- Yunus'un bize, Süfyân yoluyla rivayet ettiğine göre, Amr (b. Dînâr), İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Ebû Ma'bed'i şöyle derken işittiğini haber vermektedir: İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlara seslenerek şöyle buyurdu: ***"Hiçbir kadın mahrem olmadan yolculuğa çıkmasın. Hiçbir erkek de yanında mahremi olmayan bir kadının bulunduğu yere girmesin."*** Bunun üzerine bir adam kalkıp "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben filanca gazveye katılmak üzere adımı yazdırmıştım. Ancak eşimi de hacca götürmeye niyetlendim (şimdi ne yapayım?)" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Eşinle beraber haccet"*** buyurdu.[483]

١١٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1131- Yine Yunus bize, İbn Vehb > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr yoluyla; öte yandan Ebû Bekre de bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Ebû Ma'bed > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[484]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da gösteriyor ki kadının, kocası veya onun dışında, kocası gibi beraberce yolculuk yapabileceği mahrem akrabaları olmadan yolculuk yapması haramdır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o adama, yapmaya niyetlendiği haccın farz mı yoksa nafile mi olduğunu sormadığına göre, bu durum kadının, farz veya nafile haccı eda etmek için yapacağı yolculukta yanında bir kocaya veya mahrem bir akrabaya ihtiyaç duyması konusundaki hükmünün Allah Rasûlü tarafından aynı şekilde değerlendirildiğini gösterir. Ayrıca bu rivayet, kadının, bu iki tür hacdan birine, ancak diğerine gidebileceği şartlar dâhilinde gitmesinin mümkün olduğunun; bu şartların yokluğu hâlinde de Kâbe'ye "yol" bulabilenlerden sayılmadığının delilidir. Ancak Allah Rasûlü bu hadiste, söz konusu yolculuğa ilişkin olarak bize belirli bir

483 Buhârî, Cihad 140; Müslim Hac 424; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 222.

484 Müslim Hac 424; İbn Mâce, Menâsik 7.

süreden bahsetmemekte; bu süreyi, bunun dışındaki hadislerde zikretmektedir. Nitekim biz de bu türden hadislere kitabımızın önceki bölümlerinde yer vermiştik. O da şudur: ***"Bir kadın, yanında kocası veya oğlu ya da erkek kardeşi yahut bir mahremi olmaksızın üç gün ve daha fazla süren bir mesafeye yolculuk etmesin."***[485]

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde, Allah Rasûlü'nün süt sebebiyle haramlığı (mahremliği), doğum/nesep sebebiyle haramlık gibi saydığına dair hadisler tespit ettik. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

١١٣٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَبَحْرٌ، قَالا: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَمْرَةَ، أَنَّ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخْبَرَتْهَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ عِنْدَهَا، وَأَنَّهَا سَمِعَتْ صَوْتَ رَجُلٍ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِ حَفْصَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، هَذَا رَجُلٌ يَسْتَأْذِنُ فِي بَيْتِكَ؟ فَقَالَ: أُرَاهُ فُلَانٌ، لِعَمِّ حَفْصَةَ مِنَ الرَّضَاعَةِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: يَا رَسُولَ اللهِ، لَوْ كَانَ فُلَانٌ، لِعَمِّ لَهَا مِنَ الرَّضَاعَةِ حَيًّا، دَخَلَ عَلَيَّ؟ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَعَمْ، إِنَّ الرَّضَاعَةَ تُحَرِّمُ مَا تُحَرِّمُ الْوِلَادَةُ.

1132- … Mâlik'in Abdullah b. Ebî Bekir yoluyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe, ona (Amra'ya), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kendisinin (Âişe'nin) yanında olduğu bir sırada, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer hanımı Hafsa'nın odasına girmek için izin isteyen bir adamın sesini duyduğunu ve Allah Rasûlü'ne şöyle dediğini haber verdi: "Dedim ki: Ey Allah'ın Rasûlü! Şurada bir adam, senin (eşlerinden birinin) odasına girmek için izin istiyor!" Bunun üzerine Allah Rasûlü, Hafsa'nın bir süt amcasını kastederek ***"Filanca olmalı!"*** dedi. Âişe de kendisinin bir süt amcasını kastederek "Ey Allah'ın Rasûlü! O hayatta olsaydı, odama girebilir miydi?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Elbette; çünkü süt, doğumun/nesebin haram kıldığı herşeyi haram kılar"*** buyurdu.[486]

485 Müslim, Hac 423; İbn Mâce, Menâsik 7; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 54.

486 Mâlik, Radâ 1; Buhârî, Şehâdât 7; Müslim, Radâ 1.

١١٣٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَ عَمِّي مِنَ الرَّضَاعَةِ فَاسْتَأْذَنَ عَلَيَّ، فَأَبَيْتُ أَنْ آذَنَ لَهُ حَتَّى أَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَجَاءَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: إِنَّهُ عَمُّكِ فَأْذَنِي لَهُ، قَالَتْ: فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّمَا أَرْضَعَتْنِي الْمَرْأَةُ، وَلَمْ يُرْضِعْنِي الرَّجُلُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّهُ عَمُّكِ، فَلْيَلِجْ عَلَيْكِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَذَلِكَ بَعْدَمَا ضُرِبَ الْحِجَابُ، وَقَالَتْ عَائِشَةُ: يَحْرُمُ مِنَ الرَّضَاعَةِ مَا يَحْرُمُ مِنَ الْوِلَادَةِ.

1133- … Mâlik'in, Hişâm b. Urve'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, mü'minlerin annesi Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Süt amcam gelip yanıma girmek için izin istemişti. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormadan ona izin vermek istemedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gelince meseleyi ona sordum. ***"O senin amcandır, izin ver girsin!"*** buyurdu. Ben de "Fakat Ey Allah'ın Rasûlü! Beni bir kadın emzirdi, adam değil ki!" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"O senin amcandır, yanına girsin"*** buyurdu. Âişe dedi ki: "Bu hâdise, Allah Rasûlü'nün eşleriyle perde (hicâb) ardından görüşmeye izin veren hüküm[487] indikten sonra yaşanmıştır." Âişe *radıyallahu anhâ* devamla şöyle demiştir: "Doğum/nesep yoluyla haram olan her şey, süt yoluyla da haramdır."[488]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu konuda daha pek çok hadis bulunmaktadır. Biz bunları Allah'ın izniyle bu kitabımızda ***"Size (şunlarla evlenmek) haram***

---

487 Hicap âyeti olarak da bilinen âyet şudur: ***"Ey inananlar! (Rastgele) Peygamber'in evlerine girmeyin. Ancak yemek için size izin verilir de girerseniz (erkenden gelip) yemeğin pişmesini beklemeyin. Çağrıldığınız zaman girin; yemeği yiyince dağılın, söze dalmayın. Çünkü bu (davranışınız) Peygamber'i incitiyor fakat o, (size bunu söylemekten) utanıyordu. Fakat Allah, gerçek(i söylemek)ten utanmaz. Onlardan (yani Peygamber'in hanımlarından) bir şey istediğiniz zaman perde arkasından isteyin. Bu, hem sizin kalbleriniz hem de onların kalbleri için daha temizdir. Sizin, Allah'ın Elçisi'ni incitmeniz ve kendisinden sonra onun eşlerini nikâhlamanız asla olamaz. Çünkü bu, Allah katında büyük(bir günâh)tır."*** Ahzâb 33/53. (Çeviren)

488 Mâlik, Radâ 2; Buhârî, Nikâh 117; Müslim, Radâ 3.

kılındı: ... Sizi emziren analarınız, süt kızkardeşleriniz...”[489] âyetini te'vil ederken zikretmek üzere erteledik.

Âişe *radıyallahu anhâ*'nın sözünü ettiğimiz bu iki hadisi, süt sebebiyle haramlık açısından erkekle kadın arasında bir fark olmadığını; her birinin haramlığının nesep yoluyla gerçekleşen haramlık hükmünde olduğunu göstermektedir. Buradaki akrabalar ise evlenilmesi haram sayılanlardır (muharremât). Ayrıca süt kardeşi sayılan kimseler açısından bakıldığında, süt sebebiyle oluşan akrabalık bağının yerine, nesep yoluyla oluşan akrabalık bağı söz konusu olsaydı, bir kadının böyle biriyle yolculuğa çıkması helal olurdu. Buna göre, eğer aynı akrabalık bağı süt yoluyla da oluşabiliyorsa, böyle birinin, süt kardeşi olan kadınla, o kadının da onunla yolculuk yapması helal sayılır. Bizim görüşümüz budur. Ancak o kadın adına o adamdan endişe ediliyorsa, o zaman hem normal zamanlarda hem de yolculuk hallerinde o adamdan sakınmak gerekir. Süleyman b. Şuayb bize babası yoluyla Muhammed b. el-Hasen'den bu görüşü böyle rivayet etmiştir. Üstelik biz bu hususta Muhammed ile öğrencileri arasında herhangi bir ihtilaf bulunduğunu da tespit edemedik.

Biz, bu bölümün başında Allah *azze ve celle*'nin ***“Hac, bilinen aylardadır”***[490] sözünü ve buradaki “aylardan” neyin kastedildiğine ilişkin rivayetleri zikretmiştik. Âyetteki bu ifadenin hemen peşinden Allah *azze ve celle*'nin şu sözü gelmektedir: ***“Kim o aylarda haccı gerekli kılarsa.”*** Allah Teâlâ'nın bu sözü, “Kim haccı o aylar içerisinde kendine vacip (zorunlu) kılarsa” manasına gelir. Ancak âyetteki bu ifadenin, “Kim bu aylarda haccetmeyi kendine vacip kılarsa” anlamına gelmesi ihtimalinde, bu vacip kılma durumunun (îcâb) ya o ayların içinde veya onlardan önce olması gerekir. Çünkü kişinin kendine vacip kıldığı hac, sadece bu aylarda eda edilmektedir.

Ayrıca ***“Kim bu aylarda haccı kendine vacip kılarsa”*** sözüyle, o aylarda hem “vacip kılma” hem de “hac” eylemlerinin her ikisini kastetmiş olması ihtimali de vardır. Buna göre ***“o aylarda (fîhinne)”*** sözü, “o ayların bir kısmında” manasına gelir. Zira Allah *azze ve celle*'nin ***“o aylarda (fîhinne)”*** sözüyle kastettiği “vacip kılma” durumu, eğer hac için söz konusuysa, zaten hac o aylardan birinin bir kısmında gerçekleşmektedir. Yok eğer ihram içinse,

489 Nisâ 4/23.

490 Bakara 2/197.

onu da kişi yine o aylardan birinin belirli bir saatinde kendine vacip kılmakta ve kendisi açısından bağlayıcı hâle getirmektedir.

Bu noktada ilim adamlarından hiç kimsenin Allah *azze ve celle*'nin ***"O aylarda (fîhinne)"*** sözüyle "o ayların tamamını" kastettiğine dair bir görüşü savunduğunu tespit etmiş değilim. Ayrıca hacca niyetlenen herhangi bir kimseye, Şevval'in ilk gününden itibaren ihrama girip bütün hac ayları içerisinde hac için ihramlı bulunmasını vacip (zorunlu) kıldıklarını da görmedim.

Buna göre, eğer âyette kastedilen mana, mevcut iki te'vilden birincisi ise yani bir kimsenin bu aylarda haccetmeyi kendine vacip kılması durumu (îcâb) ya o ayların içinde veya onlardan önce olmasını gerektiriyorsa, bu takdirde bütün insanların hac için hac aylarında ve daha öncesinde ihrama girebilmeleri mümkün hâle gelir. Daha sonra da kendilerine vacip kıldıkları hac ibadeti de ancak hac ayları içerisinde haccın bizzat ifa edildiği o zaman diliminde gerçekleşir.

Öte yandan eğer ayette kastedilen anlam, sözünü ettiğimiz ikinci te'vil ise yani kişinin o aylarda hem haccı vacip kılması hem de hac farizasını ifa etmesi kastediliyorsa, bu aylardan önce ihrama girmeye engel bir durum söz konusu değildir. Çünkü biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hac maksadıyla ihrama girmek için özellikle zikredip adını verdiği, halkından bahsettiği ve halkından olmayıp oraya uğrayıp geçenlerden söz etmiş olduğu belirli birtakım mikatlar[491] tayin ettiğini görmekteyiz. Ondan bu konuda rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

١١٣٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَالرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، ثُمَّ قَالَ: هِيَ لَهُمْ وَلِكُلِّ آتٍ أَتَى عَلَيْهِنَّ مِنْ غَيْرِهِنَّ، فَمَنْ كَانَ أَهْلُهُ دُونَ الْمِيقَاتِ، فَمِنْ حَيْثُ يُنْشِئُ حَتَّى يَأْتِيَ ذَلِكَ عَلَى أَهْلِ مَكَّةَ.

---

491 Mikat: Hac maksadıyla Mekke haricinden gelenler için ihrama girmelerine mahsus olmak üzere belirlenmiş yerlerdir. (Çeviren)

1134- ... Abdullah b. Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necid ahalisi için Karn'ı, Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiş sonra da şöyle buyurmuştur: ***"Bunlar, hem o bölgelerin halkları için hem de o bölgelerin halklarından olmadığı hâlde oralardan geçen herkes için geçerli mikatlardır. Bu mikatların berisinde yani Mekke ile mikatlar arasında olan bölgelerin (Hil bölgesinin)***[492] ***ahalisinin mikatı ise hac için Mekke'ye yola çıkmaya niyetlendiği yerden itibaren başlar. Bizzat Mekke halkı da bulundukları yerden mikata girerler."***[493]

١١٣٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا كَثِيرُ بْنُ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ بُرْقَانَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَمْرَو بْنَ دِينَارٍ عَنِ امْرَأَةٍ حَاجَّةٍ مَرَّتْ بِالْمَدِينَةِ، فَأَتَتْ ذَا الْحُلَيْفَةِ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ لَهَا: يُجْزِئُهَا لَوْ تَقَدَّمَتْ إِلَى الْجُحْفَةِ فَأَحْرَمَتْ مِنْهَا. فَقَالَ عَمْرٌو: حَدَّثَنَا طَاوُسٌ، وَلَا يُحْسَبَنَّ فِينَا أَحَدٌ أَصْدَقُ مِنْ طَاوُسٍ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، غَيْرَ قَوْلِهِ: فَمَنْ كَانَ أَهْلُهُ، إِلَى آخِرِ الْحَدِيثِ، فَإِنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ ذَلِكَ.

1135- Ali b. Ma'bed'in bize, Kesîr b. Hişâm'dan rivayet ettiğine göre, Ca'fer b. Burkân dedi ki: Amr b. Dînâr'a, hac niyetiyle Medine'den geçip hayızlı bir şekilde Zülhuleyfe'ye gelen bir kadının durumunu sordum. Şöyle dedi: "O kadın, (Şamlıların mikat yeri olan) el-Cuhfe'ye kadar gelip oradan ihrama girse caiz olur."

Amr dedi ki: Bize Tâvus -ki aramızda Tâvus'tan daha doğru sözlü biri olduğu zannedilmesin- rivayet edip dedi ki: İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mikat yerlerini belirledi" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını

---

492 Metinde yer almayan, ancak açıklayıcı olsun diye tarafımızdan tercümeye yansıtılan Hil bölgesi ifadesi, Harem bölgesi ile mikat yerleri arasındaki yerler için kullanılmaktadır. Bu bölgede ikamet edenlere Mîkâtî veya Hillî denilir. Bunlar gerek hac gerek umre için Harem bölgesine girmeden bulundukları Hil bölgesinde ihrama girerler. Bk. *İlmihal (İman ve İbadetler)*, İlmî Heyet, I, 520-521, TDV, Ankara 2004. (Çeviren)

493 Buhârî, Hac 7; Müslim, Hac 12; Ebû Dâvûd, Menâsik 8; Nesâî, Menâsik 20.

zikretti. Sadece rivayetin ***"Bu mikatların berisindeki bölgelerin ahalisi..."*** sözünden hadisin sonuna kadarki kısmı zikretmedi.[494]

١١٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ.

1136- ... Abdullah b. Dînâr'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necidliler için Karn'ı ve Yemen ahalisi için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiştir.[495]

١١٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي إِسْنَادِهِ نَافِعًا.

1137- ... Süfyân'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Dînâr dedi ki: İbn Ömer'i şöyle derken işittim: (İbn Ömer) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* mikat yeri olarak belirledi" dedikten sonra hadisin aynısını aktarmasına rağmen isnadında Nâfi'i zikretmemiştir.[496]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihrama giriş yeri olarak insanlara bu mikatları belirlemiş olması, insanların bu yerlerden önce ihrama girmelerine engel değildir. Çünkü âlimlerin ittifakına göre, hac ayları içerisinde bu mikat yerlerine girmeden önce veya girdikten sonra hac için ihrama giren kimsenin haccetmesi zorunlu hâle gelir. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda âlimler arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

Eğer buradaki hac aylarının, ne öncesinde ne de sonrasında ihrama girilmeyip sadece bu zaman dilimlerinde ihrama girilmesi amacına yönelik olarak belirlendiği iddia edilirse, bu durumda (şöyle denilir): "İhram için belirlendiğinden

494 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.

495 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 46, 81, 107.

496 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 50, 135.

bahsettiğimiz mikat yerleri, -her ne kadar bu yerleri geçtikten sonra ihrama giren kimse hata etmiş sayılsa da- bu mekânlardan önce veya sonra hac için ihrama girmeye engel olmadığına göre, aynı şekilde ihram için belirlenen vakitler de daha öncesinde hac için ihrama girmeye engel oluşturmaz."

Bu noktada biri "Rivayet edildiğine göre Câbir, kendisine sorulan 'Kişi hac ayları dışında hac için ihrama girebilir mi?' sorusuna 'Hayır' cevabını vermiştir. Üstelik biz bu konuda sahâbeden hiç kimsenin ona aykırı bir görüşü bulunduğunu da tespit etmiş değiliz" derse, ona şöyle denilir:

Aksine biz Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın bu konuda Câbir'in dediğine muhalif bir görüşe sahip olduğunu tespit ettik. Şöyle ki:

١١٣٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ الْمُرَادِيِّ، قَالَ: قَالَ رَجُلٌ لِعَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: قَوْلُهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}؟ قَالَ: تُحْرِمُ مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.

1138- ... Şu'be'nin Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Seleme el-Murâdî dedi ki: Bir adam Ali *radıyallahu anh*'a Allah Teâlâ'nın ***"Haccı ve umreyi Allah için tam yapın"***[497] âyetindeki "tam yapma"nın nasıl olacağını sormuş, o da şöyle cevap vermiştir: "Ailenin ikamet ettiği yerden itibaren ihrama girmekle."[498]

***

Görüldüğü gibi Ali *radıyallahu anh,* âyetin te'vilini soran kimseye böyle cevap vermekte ve âyette zikredilen hac ve umreyi "tam yapma" sürecinin, o hac ve umreye niyetlenen kimsenin yolculuğunun başlangıç noktasından itibaren geçerli olduğunu bildirmektedir. Ali *radıyallahu anh*'ın bu cevabı verdiği dönemde, bazı Müslümanların yaşadıkları şehirlerle Mekke arasında hac aylarından daha uzun süren mesafeler söz konusu idi. Dolayısıyla bu şehirlerden hac için ihrama girerek Mekke'ye o ihramıyla ulaşan bir kimsenin, hac aylarından uzun bir zaman önce ihrama girmiş olması gerekir. Ali *radıyallahu anh*'ın kendisinden aktardığımız bu cevap ise bütün insanlara yönelik olup bu noktada evi Mekke'ye uzak olanla yakın olan arasında herhangi bir ayrıma gitmemektedir. Bu da onun, insanlara, hac aylarından önce de hac için ihrama

---

497 Bakara 2/196.

498 Taberî, *Tefsîr,* II, 207; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 159.

girebileceklerine dair genel bir ruhsat tanıdığını göstermektedir. Bu görüş bize göre sözünü ettiğimiz Câbir'in kanaatinden daha tercihe elverişlidir. Çünkü Ali *radıyallahu anh*, buradaki kanaatinin Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki başka bir âyet[499] bağlamında yaptığı bir te'vil olduğunu bildirmektedir. Oysa ne Câbir'den ne de onun ve Ali *radıyallahu anh*'ın dışında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından söz konusu âyetin te'viline dair bir görüş nakledilmiştir. Bu hususta sadece Ali'den naklettiğimiz te'vil vardır. Ayrıca Câbir'den bu konuda rivayet edilen görüş, kendi re'yi olarak nakledilmiştir. Üstelik kıyas da (genel kural), mikat yerleri ile ilgili olarak bu bölümde bahsettiklerimizden dolayı, bu konuda Ali'nin görüşüyle paralellik arzetmekte ve onu daha fazla desteklemektedir. Hac aylarından önce hac için ihrama girilebileceğine dair Ali *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz bu görüş, aynı zamanda Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in de görüşüdür. Nitekim bu görüşleri bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; Ali > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; Ali yoluyla da Muhammed'den rivayet etmiştir.

Öte yandan ilim adamlarından bir grup "Hac ayları dışında hac için ihrama girmek, o ihrama giren kişiye (muhrime) haccı değil, umreyi zorunlu kılar" diyordu. Oysa bu görüş bize göre ne te'vil ne rivayetler ne de kıyas açısından doğrudur. Çünkü hac ayları dışında hac için ihrama giren kimse, mutlaka iki durumdan biriyle karşı karşıyadır:

1. Ya ihrama girdiği niyet gereği haccetmesi gerekir.

2. Ya da kendisi için ihrama girdiği haccı ifa etmesi gerekmez. Böyle bir durumda hac ihramına hiç girmemiş kimse gibi olur. Dolayısıyla o ihramla hac yükümlülüğü altına girmediğine göre, başka bir yükümlülük altına da girmiş sayılmaz. Bu durum, zevalden önce öğle namazına başlayan bir adamın hâline benzer; böyle biri, ne o vaktin namazına ne de başka bir namaza başlamış sayılır.

Bu noktada bir kişi, "Ben burada hac aylarından önce hac için ihrama girmiş birinin ihramının umreye dönüştürülebileceğini ifade ettim. Çünkü hac farizasını kaçıran kimsenin, hac için girdiği ihramını umreye çevirdiğini gördüm" derse, ona şöyle denilir:

499 Konumuz olan âyet Bakara sûresinin 197. âyetidir. Hz. Ali'nin yorum getirdiği âyet ise aynı sûrenin 196. âyetidir.

Fakat burada sen, umreyle (fiilleriyle) ihramdan çıkmış oluyorsun[500] ve bir sonraki sene haccetmekle yükümlüsün. Dolayısıyla haccetme niyetiyle girilmiş ihramın hacdan umreye çevrilmesi, (sadece) hac farizasını kaçırmaktan kaynaklanmaktadır.

Buna karşılık o kişi "İşte ben de buna dayanarak hac ayları dışında hac için ihrama girmiş olan kimsenin haccını umreye dönüştürmek gerektiğini söylüyorum. Çünkü hac vaktinden önce ihrama girmişti" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Peki hac farizasını kaçıran bir kimsenin, kendisi için ihrama girdiği haccını umreye çevirebilmesi için ihramını yenilemesi gerektiğinden bahsettik mi? Biz bu durumdaki biri için, sadece umre yapan birinin yapması gereken, Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasındaki sa'yi eda etmesini emrediyoruz. Böylece hac sebebiyle içinde bulunduğu yasaklardan (ihramdan) çıkmış olur. İşte bunlar, girmiş bulunduğu haccın fiillerinden yapması mümkün olan şeylerdir; bunun dışında o haccın fiillerinden kaçırmış olduğu kısımlarla ilgili olarak bunları yapamaz. Üstelik bir kimse, yeniden bir telbiye getirip onunla umreye girmeden nasıl umre yapmış sayılır ki? Zira dikkat edersen, hac farizasını kaçırmış olan bir kimse, yapacak bir şeyi kalmasa ve sadece Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra tıraş olsa, ihramdan çıkmış ve -bunlara ilave olarak, bu durumdaki bir kimsenin kolayına gelen bir kurban göndermesi gerektiğini söyleyenler istisna edilirse- haccı kaçırmanın yüklemiş olduğu sorumluluğu yerine getirmiş sayılır. Biz bunu ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini; birbirlerinin leh ve aleyhindeki delil ve mülahazaları, bu meselede sahih olan rivayet veya kıyas yaklaşımını, -Allah'ın izniyle- kitabımızın ilgili bölümlerinde zikredeceğiz.

Ayrıca ilgili iddiada bulunan kimseye "Umreyle ihramdan çıkıyorsun" denilmesi, -her ne kadar yaptığı şeyler, yeniden başladığı bir umreden dolayı değil de kaçırmış olduğu hac sebebiyle olsa da- "Umre yapan birinin ihramdan çıkabileceği şekilde ihramdan çıkıyorsun" anlamına gelmektedir. Çünkü dikkat edersen, umre için ihrama girmiş olan bir kimseye, o umre sebebiyle belirli bir vakte kadar telbiye getirmesi emredilir. İlim adamlarından bazıları bu telbiyenin Hacer-i Esved'in selamlanmasına (istilâm)[501] kadar, bazıları da

500 Burada Tahâvî, hac niyetiyle ihrama girilmesi durumunda, haccı kaçırmış olmaktan dolayı haccın fiilleriyle değil, umre fiilleriyle ihramdan çıkmanın mümkün olduğundan bahsetmektedir. (Çeviren)

501 İstilâm: Selamlama. Tavaf sırasında Hacer-i Esved önüne gelindiğinde ona dönülüp namaza

Mekke'nin evlerini görünceye kadar süreceğini belirtmişlerdir. Biz bu meseleyi, bu hususta rivayet edilenleri ve kıyasın gerektirdiği yaklaşım biçimini -inşallah- bu kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Dolayısıyla hac farizasını kaçıran kimse;

1. Umre yapanlara Mekke'nin evlerini görene kadar telbiye getirmelerini zorunlu kılanların görüşüne göre, Mekke'ye girmeden önce başlayıp Mekke'nin evlerini görene kadar telbiye getirir.[502]

2. Umre yapanlara Hacer-i Esved'i selamlayana kadar telbiye getirmelerini zorunlu kılanların kanaatine göre ise, Mekke'ye girdikten sonra Hacer-i Esved'i selamlayıncaya kadar telbiye getirir.

Dikkat edersen, harem sınırları içinde olup da umre için ihrama girmek isteyen birine, öncelikle ihram yasaklarına tabi olmadığı Hil bölgesine çıkması ve oradan itibaren ihrama girmesi emredilir. Ardından da o umre ihramıyla hareme girer. Ancak haccı kaçıran kimse böyle değildir. Böyle birine, haccı kaçırdıktan sonra hareme varmış olsa, umre yapan birinin Hil bölgesinden başlayarak umresine telbiyede bulunduğu gibi telbiyeye başlaması için oraya çıkması emredilmez. Ona sadece Kâbe'yi tavaf etmesi, Safa ile Merve arasında sa'y etmesi ve tıraş olması emredilir. Böylece ihramdan çıkmış olur. Ayrıca bir grup âlimin görüşüne göre de bunlara ilave bir yükümlülük olarak kolayına gelen bir kurban kesmesi de emredilir.

Bütün bu söylediklerimiz, haccı kaçıran kimsenin, genel olarak Kâbe'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y, Mina, Arafat ve Müzdelife'de vakfe yapma gibi hac fiillerini kaçırmış sayıldığını göstermektedir. Ancak (gerçek anlamda) haccı kaçırma meselesi, kaçırılmaları hâlinde kaza edilemeyecek (Arafat ve Müzdelife vakfesi gibi) fiiller için geçerlidir. Çünkü bunlar belirli bir vakitle sınırlı fiillerdir ve o belirli vakitleri dışında insanlara bu fiilleri yapma serbestliği tanınmamıştır. Bunların haricinde hac esnasında belirli

---

durur gibi tekbir ve tehlil ile bu kutlu taşa el sürülüp mümkün ise öpülüp saygı gösterilmesi. Bunlar mümkün olmayınca istilâm, karşıdan el sallama işareti ile yapılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 211. (Çeviren)

502 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ifade "telbiye getirmez" anlamına gelecek şekilde olumsuzluk edatı kullanılarak yazılmıştır. Oysa burada haccı kaçıran kimsenin telbiyesi, umre yapanların telbiyesine göre değerlendirildiği için, bir önceki paragrafta da belirtildiği gibi anılan yerlere gelinceye kadar telbiyenin devam etmesi gerekmektedir. Dolayısıyla telbiye "getirmez" değil, "getirir" olması lazımdır. Bk. Serahsî, *Mebsût,* IV, 175-176. (Çeviren)

vakitlerle kayıtlı olmayan, Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y gibi şeyler de vardır. Bu itibarla haccı kaçıran kimseye, belli bir vakti olmayan fiilleri yapması sonra da tıraş olup ihramdan çıkması emredilmiş; vakti geçmiş olan fiilleri yapması emredilmemiştir. Zira bu durumdaki birinin daha sonraki bir yılda,[503] yeniden hac için ihrama girerek, ilk haccında kaçırmış olduğu ve ancak ihramlıyken yapabileceği fiilleri yapması gerekmektedir. Bunun yanı sıra haccı da tam anlamıyla yerine getirmesi emredilmiştir. Çünkü hacca girmiş olan kimsenin oradan çıkabilmesi, ancak hacda yapılması ve eksik bırakılmaması emrolunan işlerden çıkmaya çalışan kimsenin çıkabileceği şeylerle mümkündür. Nitekim biz daha önce Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** sözünün te'vilinden bahsetmiş ve buradaki "farz"ın, "hacca girmek suretiyle onu kendine vacip (zorunlu) kılma" anlamında olduğunu belirtmiştik. Ne var ki Allah *azze ve celle* bizlere bu hacca girmenin nasıl olacağını açıklamamıştır. Bunun te'viliyle ilgili olarak İbrahim ve Atâ'dan şu rivayetler nakledilmiştir:

١١٣٩ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ}، قَالَ: مَنْ أَحْرَمَ فِيهِنَّ.

1139- ... Süfyân'ın Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** âyetine dair "Kim o aylarda ihrama girerse" yorumunu yapmıştır.[504]

١١٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَطَاءٍ: {فَمَنْ فَرَضَ فِيهِنَّ الْحَجَّ}، قَالَ: التَّلْبِيَةُ.

1140- ... Yine Süfyân'ın el-Alâ b. el-Müseyyib'den rivayet ettiğine göre, Atâ, bu âyetteki "gerekli (farz) kılma" eylemine ilişkin olarak "telbiye" demiştir.[505]

***

503 Eserin yazma nüshasında "âmilen kâbilen" şeklinde kaydedilen ifade, "daha sonraki bir yıl" anlamında "âmen kabilen"in bozulmuş hâlidir. Basılı nüshada ise bu ifade, -muhtemelen "kâbilen" kelimesinin "be" harfinin noktasız yazılmış olmasından dolayı- "âmilen kâilen" şeklinde tamamen anlamsız bir hâle dönüştürülmüştür. (Çeviren)

504 Taberî, *Tefsîr*, II, 262.

505 Taberî, *Tefsîr*, II, 261.

Bu noktada bütün ilim adamlarının da bu te'vil üzerinde icma ettiklerini, namaza girmek[506] isteyen birine, -namaza girmiş sayılabilmesi için- tekbir getirmesini emrettikleri gibi hacca girmek isteyen birine de -hacca girmiş olabilmesi için- telbiye getirmesini emrettiklerini görmekteyiz.

Böyle birine emrettikleri telbiye hakkında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizlere aktarılan hadisler ise şunlardır:

١١٤١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَبَانِ بْنِ تَغْلِبَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَانَتْ تَلْبِيَةُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ.

1141- ... Ebû İshâk'ın Abdurrahman b. Yezîd'den[507] rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi şöyleydi: ***"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete lek: Buyur Allahım, kulluğa geldim, emrine hazırım. Hazırım emrine buyur, senin ortağın yoktur, emrine âmâdeyim buyur. Kuşkusuz hamd ve nimet sana mahsustur."***[508]

١١٤٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ، عَنْ أَبِي عَطِيَّةَ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا: إِنِّي لَأَحْفَظُ كَيْفَ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي، فَذَكَرَتْ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1142- ... el-A'meş'in Umâra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Atiyye dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ* "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in nasıl

506 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, burada "namaz için hacca girmek" gibi bir anlama gelen "ed-duhûl fi'l-hacci li salâtin" şeklinde bir ibare bulunmaktadır. Ancak paragrafın tamamı göz önünde bulundurulduğunda bunun metnin akışına uygun olmadığı, dolayısıyla "fi'l-hacc" ifadesindeki "hac" kelimesinin kaldırılması gerektiği açıktır. Çünkü namaza tekbirle girme zorunluluğunun hac mevsimiyle ilgisi bulunmadığı gibi "namaz için hacca girmek" tarzındaki anlamsız bir ifadenin de burada yeri yoktur. Müstensihin yazım sırasındaki dalgınlığından kaynaklandığını düşündüğümüz bu hatayı "hac" kelimesini kaldırarak düzeltmeyi uygun bulduk. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

507 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, buradaki "Yezîd" ismi, yanlışlıkla "Zeyd" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

508 Nesâî, Menâsik 54.

telbiye getirdiğini çok iyi ezberlemiştim" dedikten sonra bir önceki telbiye lafzının tamamen aynısını zikretti.[509]

١١٤٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدَةُ بْنُ حُمَيْدٍ النَّحْوِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: تَلَقَّيْتُ التَّلْبِيَةَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ اللَّهُمَّ لَبَّيْكَ، لَبَّيْكَ لَا شَرِيكَ لَكَ لَبَّيْكَ، إِنَّ الْحَمْدَ وَالنِّعْمَةَ لَكَ وَالْمُلْكَ، لَا شَرِيكَ لَكَ.

1143- ... Ubeydullah'ın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den öğrenmiş olduğum telbiye şöyleydi: ***"Lebbeyk, Allahümme lebbeyk. Lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve'l-mülk, lâ şerîke lek: Buyur Allahım, kulluğa geldim, emrine hazırım. Hazırım emrine buyur, senin ortağın yoktur, emrine âmâdeyim buyur. Kuşkusuz hamd ve nimet ve dahi bütün mülkiyet sana mahsustur."***[510]

١١٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، وَعُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ كَذَلِكَ.

1144- ... Eyyûb ve Ubeydullah'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi böyle idi.[511]

١١٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ تَلْبِيَةَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَتْ كَذَلِكَ.

1145- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesi bu şekildeydi.[512]

١١٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَدِينِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى فِي حَجِّهِ كَذَلِكَ.

509 Buhârî, Hac 26.

510 Müslim, Hac 19-20; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 53.

511 Tirmizî, Hac 13.

512 Mâlik, Hac 28; Buhârî, Hac 26; Müslim, Hac 19; Nesâî, Menâsik 54.

1146- … Ca'fer b. Muhammed, babası kanalıyla Câbir b. Abdullah'tan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccında böyle telbiye getirdiğini rivayet etti.[513]

١١٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، بِذَلِكَ أَيْضًا.

1147- … Yine el-Leys, İbnü'l-Hâd'dan, o da Ca'fer b. Muhammed kanalıyla babasından, Câbir'in bu hadisi rivayet ettiğini nakletti.[514]

١١٤٨ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1148- Yine Ebû Ümeyye bize, Mansûr b. Seleme el-Huzâî yoluyla el-Leys b. Sa'd'dan rivayette bulundu ve onun isnadıyla söz konusu hadisin aynısını zikretti.

١١٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ زِيَادٍ الْكُوفِيُّ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرْقِيُّ بْنُ قَطَامِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو طَلْقٍ الْعَائِذِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ شَرَاحِيلَ بْنَ الْقَعْقَاعِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مَعْدِي كَرِبَ، يَقُولُ: لَقَدْ رَأَيْتُنَا مُنْذُ قَرِيبٍ، وَنَحْنُ إِذَا حَجَجْنَا نَقُولُ: لَبَّيْكَ تَعْظِيمًا إِلَيْكَ عُذْرًا، هَذِهِ زُبَيْدُ قَدْ أَتَتْكَ قَسْرًا، تَغْدُو بِهَا مُضْمِرَاتٌ شَزْرًا، يَقْطَعْنَ خَبْتًا وَجِبَالًا وَعْرًا، قَدْ خَلَّفُوا الْأَنْدَادَ خَلْوًا صِفْرًا وَنَحْنُ الْيَوْمَ نَقُولُ كَمَا عَلَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: قُلْتُ: وَكَيْفَ عَلَّمَكُمْ؟ فَذَكَرَ التَّلْبِيَةَ عَلَى مَا فِي حَدِيثِ ابْنِ عُمَرَ وَجَابِرٍ سَوَاءً.

1149- … Ebû Talk el-Âizî dedi ki: Şerâhîl b. el-Ka'kâ'ı şöyle derken işittim: Amr b. Ma'dîkerib (ez-Zübeydî)'yi şöyle söylerken dinlemiştim: Daha yakın zamana kadar (cahiliye döneminde) haccederken şöyle dediğimizi hatırlıyorum:

"Emrine geldik (lebbeyk)

Saygıyla ve sana mazeret bildirerek/kusurlarımızın affını dileyerek,

---

513 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 45.

514 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 124.

İşte şu Zübeyd(liler), sana zorla geldiler.

Sabah erken vakitte baygın bakışlı, cılız binekler getiriyor onları,

Derin ve uzun vadileri, düzlükleri ve sarp dağları katederek geldiler

Ve arkalarındaki putları elleri boş, çaresiz bırakarak sana yöneldiler."

Bugün ise biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize öğrettiği gibi telbiyede bulunuyoruz. (Şerâhîl) dedi ki: "Size nasıl öğretmişti?" diye sordum, o da tıpkı İbn Ömer ve Câbir'in hadislerinde geçtiği şekliyle telbiyeyi zikretti.[515]

***

İbn Mes'ûd ve Hz. Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz bu telbiye, İbn Ömer, Câbir ve Amr b. Ma'dîkerib kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen telbiyeye dâhildir ve ilim adamlarının büyük çoğunluğunun benimsediği telbiye şekli de budur.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen telbiye şekillerinden biri de şöyledir:

١١٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ الْفَضْلِ، حَدَّثَهُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: كَانَ مِنْ تَلْبِيَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَبَّيْكَ إِلَهَ الْحَقِّ لَبَّيْكَ.

1150- Yunus'un bize, İbn Vehb > Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme > Abdullah b. el-Fadl kanalıyla Abdurrahman el-A'rec'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle diyordu: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyelerinden biri de şöyleydi: ***"Lebbeyke ilâhe'l-Hakki lebbeyk: Buyur Hak ilahım, kulluğa geldim, emrine hazırım)."***[516]

١١٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْفَضْلِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

---

515 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 124.

516 Nesâî, Menâsik 54; İbn Mâce, Menâsik 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 341, 352.

1151- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âmir el-Akadî > Abdülazîz b. Abdullah b. Ebû Seleme > Abdullah b. el-Fadl > Abdurrahman el-A'rec > Ebû Hureyre isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[517]

***

Bize göre bu hadis, hacının, ilk telbiye lafzıyla hacca girdikten sonra ikinci olarak bu telbiye lafzıyla veya ilkine benzeyen ve onunla aynı anlamdaki diğer telbiye lafızlarıyla telbiyede bulunmasında bir sakınca olmadığının delilidir. Nitekim İbn Ömer de bu bölümde kendisi yoluyla rivayet ettiğimiz hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiye şeklini bilmesine rağmen, azadlısı Nâfi'in yine kendisinden aktardığına göre söz konusu telbiye lafzına bazı eklemelerde bulunmuştur. Şöyle ki:

١١٥٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، وَعُبَيْدُ اللهِ وَفِيمَا قَدْ حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، قَالُوا جَمِيعًا عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَزِيدُ فِي التَّلْبِيَةِ: لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ لَبَّيْكَ، وَسَعْدَيْكَ، وَالْخَيْرُ بِيَدَيْكَ، لَبَّيْكَ وَالرَّغْبَاءُ إِلَيْكَ وَالْعَمَلُ.

1152- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd > Eyyûb ve Ubeydullah yoluyla; Yunus'un da İbn Vehb > Mâlik kanalıyla aktardıklarına göre, Nâfi' dedi ki: İbn Ömer, telbiyeye şu eklemeyi yapıyordu: "Lebbeyk, lebbeyk, lebbeyke ve sa'deyk, ve'l-hayru biyedeyk, lebbeyke ve'r-rağbâu ileyke ve'l-amel: Buyur, kulluğa geldim, emrine hazırım, buyur emrine hazırım, buyur. Kullukta yardımına muhtacım. Hayır senin elindedir; emrine âmâdeyim buyur, yakarışlarımız hep sanadır, amel de senin içindir."[518]

***

Eğer biri "Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın bu tarz bir ilaveyi hoş karşılamadığı nakledilmektedir" diyerek şu rivayeti aktaracak olursa;

١١٥٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفُرَيْجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَامِرِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَمِعَ رَجُلًا

517 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 124.

518 Mâlik, Hac 28; Müslim, Hac 19.

يُلَبِّي يَقُولُ: لَبَّيْكَ ذَا الْمَعَارِجِ لَبَّيْكَ، فَقَالَ سَعْدٌ: مَا هَكَذَا كُنَّا نُلَبِّي عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1153- … Abdullah b. Ebî Seleme'nin Âmir b. Sa'd kanalıyla rivayet ettiğine göre, babası (Sa'd), bir adamın "Lebbeyke ze'l-meârici lebbeyk: Buyur emrine hazırım, ey derece ve makâmların sahibi, buyur emrine âmâdeyim" şeklinde telbiyede bulunduğunu duyunca şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde biz böyle telbiye getirmiyorduk."[519]

***

Ona (iddia sahibine) şöyle denilir: Bize göre bu hadiste, Sa'd'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i bu şekilde telbiyede bulunurken duymadığı için söz konusu telbiye lafzını hoş karşılamaması ihtimali vardır. Zira onun, Allah Rasûlü'nü kendisiyle telbiye getirdiğini işittiği lafız, daha önce yine Rasûl-i Ekrem'den rivayet ettiğimiz (o meşhur) telbiye lafzıdır. İşte Sa'd da onunla yetinmek istemiş ve buna yapılan ilaveyi terk etmiştir. İbn Ömer ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyesinin bazen kendisinin rivayet ettiği lafızla, bazen de Ebû Hureyre'nin Allah Rasûlü'nden naklettiği lafızla geldiğini tespit ettiği için, buradan hareketle, telbiye lafzına kendi cinsinden yapılacak bir ilavenin mübah olduğunu anlamıştır. Nitekim;

١١٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَبِيحَةَ عَرَفَةَ، فَمِنَّا الْمُهِلُّ، وَمِنَّا الْمُكَبِّرُ، فَأَمَّا نَحْنُ فَنُكَبِّرُ، قَالَ: قُلْتُ: الْعَجَبُ لَكُمْ كَيْفَ لَمْ تَسْأَلُوهُ مَا كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ؟

1154- Ali b. Ma'bed'in bize, Yezîd b. Harun > Abdülazîz b. Muhammed b. Abdullah b. Ebî Seleme (el-Mâcişûn) > Ömer b. Hüseyin> Abdullah b. Ebî Seleme yoluyla Abdullah b. Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, (Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*)[520] şöyle dedi:

519 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 45.

520 Eserin yazma ve basılı nüshalarında Abdullah b. Ömer ismi geçmemektedir. Biz bunu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inden (II, 30) ve Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'dan (II, 223) tespit ederek buraya koyduk. Zaten konunun akışı da bunu zorunlu kılmaktadır. (Çeviren)

"Arefe gününün sabahında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Yüksek sesle kimimiz telbiye, kimimiz de tekbir getiriyordu. Biz tekbir getirenlerdendik." (Ravi Abdullah b. Ebî Seleme)[521] dedi ki: "Doğrusu hayret ediyorum size! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (orada) ne yaptığını[522] ona (İbn Ömer'e) nasıl sormazsınız?" dedim.[523]

***

Bu hadiste, bazılarının, telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı yerlerde tekbir getirdiği anlaşılmaktadır. Çünkü telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı bir yer olmasaydı, orada telbiye getiren kimsenin bu tutumu hoş karşılanmaz (mekruh sayılır)[524] ve ona bu konuda yasak getirilirdi. Ancak bu hususta onlara herhangi bir kayıt ve sınırlama getirilmemiş olması, söz konusu yerin telbiye mahalli olduğuna delildir. Buna rağmen bazıları orada telbiye yerine tekbir getirmiş ve İbn Ömer de bu konuda onlara uymuştur. Bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*"in telbiye getirirken kullandığı lafızdan ve Müslümanların, hacca giriş sırasındaki teâmüllerinden sonra Allah *azze ve celle*'ye saygı ve O'nu yüceltme anlamı taşıyan tekbir ve diğer şeyleri kullanmalarında bir sakınca olmadığını göstermektedir.

Nitekim İbn Mes'ûd da bu bölümde daha önce kendisi yoluyla rivayet ettiğimiz[525] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiye şeklini bilmesine rağmen, telbiye konusunda kendisinden şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

---

521 Bu isim rivayetin metninde yer almamaktadır. Ancak bundan sonraki cümlenin söyleniş tarzından anlaşıldığı kadarıyla ilgili cümlenin, hadisi İbn Ömer'in oğlu Abdullah'tan rivayet eden Abdullah b. Ebî Seleme'ye ait olması gerekir. Zira olayın birinci derece tanığı olan İbn Ömer'e Allah Rasûlü'nün bu konuda nasıl hareket ettiği sorusunu sorabilecek tek kişi, oğlu Abdullah'tır. Ravi Abdullah b. Ebî Seleme de bunun ona sorulmamış olmasına şaşırmaktadır. (Çeviren)

522 Telbiye mi yoksa tekbir mi getirdiğini. (Çeviren)

523 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 30; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 223.

524 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "hoş karşılanmaz/mekruh sayılır" diye tercüme ettiğimiz "(yükrahu)" lafzı, yanlışlıkla olumsuz "(lâ)" edatıyla birlikte kullanılarak "hoş karşılanır/ mekruh sayılmaz" gibi bir anlama gelmiştir. Oysa cümle "telbiye getirmenin sakıncasının bulunmadığı bir yer *olmasaydı"* şeklinde olumsuz bir şartla başlamaktadır. Ayrıca cümlenin cevap kısmında, böyle bir yerde telbiye getirmenin engellenmesinden söz edilmektedir. Bu durumda "(yükrahu)" lafzının önünde olumsuz "(lâ)" edatının bulunmaması gerekir. (Çeviren)

525 Bk. 1141 no'lu rivayet.

١١٥٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ بِعَرَفَةَ، فَلَبَّى عَبْدُ اللهِ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ هَذَا الَّذِي يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَوْضِعِ؟ وَقَالَ عَبْدُ اللهِ فِي تَلْبِيَتِهِ شَيْئًا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ أَحَدٍ: لَبَّيْكَ عَدَدَ التُّرَابِ.

1155- … Şu'be'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Arafat'ta Abdullah b. Mes'ûd ile beraberdim. Akabe Cemresi'ni taşlama anına kadar telbiye getirdi. Bir adam "Bu mekanda telbiye getiren bu adam da kim?" diye sordu. Abdullah, telbiye getirirken daha önce hiç kimseden duymadığım bir şey söyledi: "Leybbeyke 'adede't-türâb: Toprak taneleri sayısınca sana kulluk etmeye, senin emrine geldim, buyur."[526]

***

Görüldüğü üzere, insanların kendisiyle ihrama girdikleri telbiyeyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduk. Burada aynı zamanda bu telbiyeye benzer nitelikte Allah *azze ve celle*'ye saygı ve onu yüceltme anlamı taşıyan ilaveleri de herhangi bir kayıt ve sınırlama getirilmeksizin mutlak anlamda yapabileceklerini gösteren rivayetleri naklettik. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu konuda böyle düşünüyor ve şunu söylüyorlardı: "Hacda telbiye, namazdaki tekbir gibidir. Namaza ancak tekbirle girilebildiği gibi hacca da sadece telbiye ile girilir." Onların bu görüşlerini bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; babası yoluyla da Muhammed'den rivayet etmiş ve bu hususta onlardan gelen herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Öte yandan biz daha önce bu mesele içerisinde Medinelilerin, Yemenlilerin ve Necid halkının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından belirlenen hac için (ihrama girecekleri) mikat yerlerini zikretmiş, ancak Iraklıların mikat bölgesinden söz etmemiştik. Şu da var ki İbn Abbâs'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş olduğu hadiste[527] ***"Bunlar, hem o bölgelerin halkları için hem de o bölgelerin halklarından olmadığı hâlde oralardan geçen herkes için geçerli mikatlardır"*** şeklinde bir cümle yer almaktadır. Dolayısıyla burada kastedilenler arasında Iraklıların olması ihtimali

526 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 551; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 227; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 121.

527 Bk. 1134 no'lu rivayet.

de vardır. Buna göre, hac için mikat bölgeleri de söz konusu mikatların hangisinden geçiyorlarsa orasıdır.

Nitekim İbn Ömer'den nakledilen bir rivayet, Iraklıların bu konudaki hükümlerinin ona bakış açısına göre de böyle olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

١١٥٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ نَجْدٍ قَرْنًا، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَلَمْ أَسْمَعْهُ مِنْهُ قِيلَ لَهُ: فَالْعِرَاقُ؟ قَالَ: لَمْ تَكُنْ يَوْمَئِذٍ عِرَاقٌ.

1156- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân kanalıyla Abdullah b. Dînâr'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Necid ahalisi için Karn'ı ve -ben bizzat kendisinden işitmedim ama- Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirledi."[528] İbn Ömer'e "Peki Irak? (Allah Rasûlü orası için de bir mikat belirlemiş mi?)" diye soruldu. O da "O gün henüz Irak yoktu ki" diye cevap verdi.[529]

١١٥٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ صَدَقَةَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1157- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr b. Abdülhamîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Sadaka b. Yesâr "İbn Ömer'i şöyle derken işittim" diyerek bu hadisin aynısını rivayet etti.[530]

***

Burada Allah Rasûlü'nün, Iraklılar için, rivayetimizde sözü edilen mikat yerleri dışında, tıpkı diğer bölge halkları için belirlediği mikat bölgeleri gibi bir bölgeyi belirlemiş olmasına rağmen İbn Abbâs ve Abdullah b. Ömer'in bunu işitmemiş olmaları ihtimal dâhilindedir. Nitekim biz bu konuyu inceleyip araştırdığımızda;

528 Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (II, 50) İbn Ömer, daha açık bir ifadeyle ilk üçünü bizzat Allah Rasûlü'nden duyup ezberlediğini, sonuncusunu (Yemenliler için Yelemlem kısmını) ise başkalarının kendisine bildirdiğini belirtmektedir. (Çeviren)

529 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 50; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 117.

530 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 140-141; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 117.

١١٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ الْقُطْرُبُلِّيُّ، وَهِشَامُ بْنُ بَهْرَامَ الْمَدَائِنِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْمُعَافَى بْنُ عِمْرَانَ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ وَمِصْرَ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْعِرَاقِ ذَاتَ عِرْقٍ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ.

1158- Muhammed b. Ali b. Dâvûd el-Bağdâdî'nin bize, Hâlid b. Ebî Yezîd el-Kutrubullî ve Hişâm b. Behrâm el-Medâinî'nin her ikisinden, onların da el-Muâfâ b. Imrân > Eflah b. Humeyd > el-Kâsım yoluyla Âişe'den rivayet ettiklerine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medine halkı için Zülhuleyfe'yi, Şam ve Mısır halkları için el-Cuhfe'yi, Iraklılar için Zât-ı Irk'ı ve Yemenliler için de Yelemlem'i mikat yeri olarak belirlemiştir.[531]

***

Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Medine, Şam ve Yemen halkları için belirlemiş olduğu mikat bölgelerini İbn Ömer ve İbn Abbâs'ın hadislerinde geçtiği şekliyle rivayet etmiştir. Ancak İbn Ömer'in hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Yemenliler için mikat yeri olarak belirlediği Yelemlem bölgesi, bizzat Allah Rasûlü'nden işitilmiş değildir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*, onların (İbn Ömer ve İbn Abbâs) hadislerine, Allah Rasûlü'nün, diğer bölge halkları için belirlediği mikat yerleri gibi, Iraklılar için Zât-ı Irk'ı ve Şam halkının yanı sıra Mısır ahalisi için de el-Cuhfe'yi mikat yeri olarak belirlediği ilavesini yapmıştır.

١١٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ الْجَهْمُ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يُسْأَلُ عَنِ الْمُهَلِّ، فَقَالَ: سَمِعْتُ، ثُمَّ انْتَهَى. أُرَاهُ يُرِيدُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُهِلُّ أَهْلُ الْمَدِينَةِ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَالطَّرِيقُ الْآخَرُ مِنَ الْجُحْفَةِ، وَمُهَلُّ أَهْلِ الْعِرَاقِ مِنْ ذَاتِ عِرْقٍ، وَمُهَلُّ أَهْلِ نَجْدٍ مِنْ قَرْنٍ، وَيُهِلُّ أَهْلُ الْيَمَنِ مِنْ يَلَمْلَمَ.

1159- Muhammed b. Huzeyme bize, Osman b. el-Heysem el-Cehm el-Abdî el-Müezzin'den rivayet edip dedi ki: İbn Cüreyc bize haber verdi ve dedi ki: Ebu'z-Zübeyr'in bana bildirdiğine göre, kendisi, Câbir'e ihram

531 Ebû Dâvûd, Menâsik 8; Nesâî, Menâsik 22; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.

yerleri hakkında soru sorulurken Câbir'i dinlemiş; Câbir "İşittim" dedikten sonra susmuş ve daha sonra da -Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i kastederek- "Zannediyorum şöyle buyurmuştu" (demiş): ***"Medine halkı Zülhuleyfe'den ihrama girerler. (Zülhuleyfe'den geçmeyen, zıt yöndeki) öteki yolun (ihram yeri) el-Cuhfe'dir. Iraklıların ihram yeri Zât-ı Irk, Necid ahalisinin ihram yeri ise Karn'dır. Yemenliler ise Yelemlem'den ihrama girerler."***[532]

١١٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: وَقَّتَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْيَمَنِ يَلَمْلَمَ، وَلِأَهْلِ الْعِرَاقِ ذَاتَ عِرْقٍ.

1160- … el-Haccâc b. Ertât'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Medineliler için Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Yemen ahalisi için Yelemlem'i ve Iraklılar için de Zât-ı Irk'ı mikat yeri olarak belirledi."[533]

***

(Bu durumda) Câbir de hacda Iraklılar için belirlenen mikat yerine ilişkin (haberi) tıpkı Âişe'nin işitip ezberlediği gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyup ezberlemiş olmaktadır.

Öte yandan;

١١٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ الْكُوفِيُّ، وَيَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ السَّهْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي إِبْرَاهِيمُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي هِلَالُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ مَالِكٍ، أَنَّهُ سَمِعَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَّتَ لِأَهْلِ الْمَدِينَةِ ذَا الْحُلَيْفَةِ، وَلِأَهْلِ الشَّامِ الْجُحْفَةَ، وَلِأَهْلِ الْبَصْرَةِ ذَاتَ عِرْقٍ، وَلِأَهْلِ الْمَدَائِنِ الْعَقِيقَ.

1161- … İbrahim b. Süveyd'in Hilâl b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Medineliler için

532 Müslim, Hac 16, 18; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 333; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 118.

533 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 181; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 119; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 28.

Zülhuleyfe'yi, Şam halkı için el-Cuhfe'yi, Basralılar için Zât-ı Irk'ı ve Medâin halkı için de el-Akîk'i mikat yeri olarak belirlerken işitmiştir.[534]

•••

Buna göre Enes b. Mâlik de Irak'ın bir parçası sayılan Basralıların hac için mikat yerlerine dair (haberi) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitip ezberlemiştir. Ayrıca Enes, Âişe ve Câbir'e (yani hadislerine) ilavede bulunarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, yine Irak sınırları dahilindeki Medâin ahalisinin haccı için mikat yeri olarak el-Akîk'i belirlediğini rivayet etmektedir.

Bu noktada biri "Allah Rasûlü'nün, o dönemde henüz Irak ortada yokken Iraklılar için bu bölgeyi mikat yeri olarak belirlemesi nasıl mümkün olabiliyor?" diye soracak olursa, ona şöyle denilir: "O devirde henüz Şam ortada yokken Şam halkı için de mikat yeri tayin etmesi nasıl mümkün oluyorsa öyle!"

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Irak'ın ileride var olacağını ve Kisrâ'nın hazinelerinin kendisinden sonra Müslümanlar tarafından fethedileceğini biliyordu. Hatta Allah Rasûlü, Iraklıların, topraklarının haracı olarak vermeleri gereken kafîz[535] ve dirhemlerini; Mısır halkının da arazilerinin haracı olarak vermeleri gereken irdeb[536] ve dinarlarını vermeyeceklerini de sahâbîlerine haber vermiştir. Bu konuda Allah Rasûlü'nden nakledilen rivayetlerin biri de şöyledir:

١١٦٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ صَالِحٍ الْوُحَاظِيُّ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ النَّهْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ سُهَيْلِ بْنِ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنَعَتِ الْعِرَاقُ قَفِيزَهَا وَدِرْهَمَهَا، وَمَنَعَتِ الشَّامُ مُدْيَهَا وَدِينَارَهَا، وَمَنَعَتْ مِصْرُ إِرْدَبَّهَا وَدِينَارَهَا، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، وَعُدْتُمْ كَمَا بَدَأْتُمْ، شَهِدَ عَلَى ذَلِكَ لَحْمُ أَبِي هُرَيْرَةَ وَدَمُهُ.

534 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 119; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* I, 250.

535 33 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

536 66 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

1162- ... Züheyr b. Muâviye'nin Süheyl b. Ebî Salih kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Irak, kafîzini ve dirhemini; Şam, müddünü ve dinarını; Mısır da irdebini ve dinarını men edecektir. Başladığınız yere döneceksiniz, başladığınız yere döneceksiniz, başladığınız yere döneceksiniz."*** (Ebû Hureyre dedi ki:) "Ebû Hureyre'nin eti de kanı da buna şahittir."[537]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadisi Züheyr'den başkası rivayet etmemiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o gün Irak henüz ortada olmamasına rağmen, Iraklıların haracı men etmelerinden söz etmiştir. Çünkü ileride Irak'ın var olacağını biliyordu. Aynı şekilde, o dönemde henüz Şam olmadığı hâlde, Şam ahalisinin ne yapacaklarından bahsetmiştir. Zira ileride Şam'ın var olacağını bilmekteydi.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e göre bu iki şehir, ileride mutlaka var olacağı için -bunların dışında daha önce var olan diğer memleketlerin halklarına mikat yerlerini belirlediği gibi- buraların ahalisine de hacları için mikat yerleri belirlemiştir. Çünkü onlar açısından bu kaçınılmaz bir durumdu. Mikat yerleri konusunda bahsettiğimiz bu yaklaşım, Süleyman'ın, babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür. Sadece Enes'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği ve Medâinliler için el-Akîk'in mikat yeri olarak belirlediğine ilişkin aktardığımız hadis bu görüşün dışındadır. Zira onlar (adı geçen âlimler) bunu benimsememiş ve Medâin'i, Irak'ın diğer şehirleri gibi sayarak, diğer Iraklıların mikat yerini buranın halkının da mikat yeri olarak görmüşlerdir.

Biz bu kitabımızda daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen hac için telbiye getirmenin gerekliliğine dair rivayetlerden söz etmiş ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa"*** sözünün te'vilinin "telbiye" olduğundan bahsetmiştik. Ancak bu telbiye ile hacca girebilmiş olmak için telbiyenin nereden itibaren başlayacağı hususu ele alınmamıştı. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den birbirinden farklı birtakım hadisler rivayet edilmiştir. Bunlardan biri şöyledir:

537 Müslim, Fiten 33; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 262.

١١٦٣ - حدَّثنا إبراهيم بن مرزوق، قال: حدَّثنا وهب بن جرير، قال: حدَّثنا شعبة، عن قتادة، عن أبي حسان، عن ابن عباس، أن رسول الله صلى الله عليه وسلم صلى بذي الحليفة، ثم أتى براحلته فركبها، فلما استوت به على البيداء أهل.

1163- ... Katâde'nin Ebû Hassân kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Zülhuleyfe'de namaz kıldı, ardından devesi getirildi ve ona bindi. Deve, kendisini el-Beydâ denilen tümseğe çıkarınca da telbiye getirdi.[538]

***

Bir diğer hadis ise şöyledir:

١١٦٤ - حدَّثنا الربيع المرادي، قال: حدَّثنا أسد، قال: حدَّثنا حاتم بن إسماعيل، قال: حدَّثنا جعفر بن محمد، عن أبيه، عن جابر بن عبد الله أن رسول الله صلى الله عليه وسلم في حجة الوداع، ركب ناقته القصواء، فلما استوت به على البيداء أهل.

1164- ... Cafer b. Muhammed'in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı'nda devesi el-Kasvâ'ya bindi. Deve onu el-Beyda denilen tümseğe çıkarınca da telbiye getirdi.[539]

***

Bu iki hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'ın el-Beydâ tümseğinden itibaren telbiye getirdiği anlaşılmaktadır. Ancak bize göre bu durum, Allah Rasûlü'nün hac için buradan daha önce telbiye getirmiş olmasına engel değildir.

Nitekim bu konudaki başka bir hadis de şöyledir:

١١٦٥ - حدَّثنا يزيد بن سنان، قال: حدَّثنا القعنبي، قال: قرأت على مالك، عن موسى بن عقبة، عن سالم، عن أبيه، قال: بيداؤكم هذه التي تكذبون على رسول الله صلى الله عليه وسلم فيها، ما أهل رسول الله صلى الله عليه وسلم إلا من عند المسجد، يعني مسجد ذي الحليفة.

538 Müslim, Hac 205; Nesâî, Menâsik 64; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 254.

539 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 120. Uzun bir metnin parçası olarak bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84.

1165- Yezîd b. Sinan bize rivayet edip dedi ki: el-Ka'nebî bana haber verip dedi ki: Kıraat yöntemiyle Mâlik'ten aldığım ve kendisinin Musa b. Ukbe yoluyla Sâlim'den aktardığı bir rivayete göre, (Sâlim'in) babası dedi ki: "Şu Beydâ tümseğiyle ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e iftira atıyorsunuz. Oysa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sadece mescidin -Zülhuleyfe mescidini kastediyor- yanından itibaren telbiye getirmiştir."[540]

١١٦٦ - حدثنا يونس، قَال: حدثنا ابن وهب، أنْ مالكا، أخبره، عن موسى بن عقبة، فذكر بإسناده مثله.

1166- Yunus bize, "İbn Vehb'in bize bildirdiğine göre, Mâlik, kendisine Musa b. Ukbe yoluyla (şunu) haber vermiş" diyerek aynı isnadla, ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[541]

١١٦٧ - حدثنا نصر بن مرزوق، قَال: حدثنا الخصيب بن ناصح الحارثي. قال: حدثنا وهيب بن خالد، عن موسى بن عقبة، فذكرَ بإسناده مثله.

1167- Yine Nasr b. Merzûk da bize, "el-Hasîb b. Nâsıh el-Hârisî bize rivayet edip dedi ki: Vüheyb b. Halid'in Musa b. Ukbe'den rivayet ettiğine göre..." diyerek aynı isnadla söz konusu hadisin aynısını zikretti.[542]

***

Bu hadise göre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, mescidden, yani Zülhuleyfe mescidinden itibaren telbiye getirmiştir. Bu ise Allah Rasûlü'nün devesinin onu el-Beydâ tümseğine çıkarmasından öncedir. Dolayısıyla bu hadis, ilk iki hadise, hac için ihrama daha önce de girilebileceği ilavesini getirmiştir. Şu da var ki bu hadis de Allah Rasûlü'nün hac için (burada belirtilen Zülhuleyfe'den) daha önce telbiye getirmiş olmasına engel değildir.

Zira bu konudaki bir diğer rivayet de şöyle:

١١٦٨ - حدثنا إسماعيل بن إسحاق بن سهل الكوفي، إملاء، قال: حدثنا أبو نعيم، قَال: حدثنا عبد السلام بن حرب، عن خصيف، عن سعيد بن جبير، قَال لي:

540 Mâlik, Hac 30; Nesâî, Menâsik 56.

541 Buhârî, Hac 20; Müslim, Hac 23.

542 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 122.

قِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: كَيْفَ اخْتَلَفَ النَّاسُ فِي إِهْلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ طَائِفَةٌ: أَهَلَّ فِي مُصَلَّاهُ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ: حِينَ اسْتَوَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ، وَقَالَتْ طَائِفَةٌ: حِينَ عَلَا عَلَى الْبَيْدَاءِ؟ فَقَالَ: سَأُخْبِرُكُمْ عَنْ ذَلِكَ: إِنَّ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ فِي مُصَلَّاهُ، فَشَهِدَهُ قَوْمٌ فَأَخْبَرُوا بِذَلِكَ فَلَمَّا اسْتَوَتْ بِهِ رَاحِلَتُهُ أَهَلَّ، فَشَهِدَهُ قَوْمٌ لَمْ يَشْهَدُوهُ فِي الْمَرَّةِ الْأُولَى، فَقَالُوا: أَهَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّاعَةَ، فَأَخْبَرُوا بِذَلِكَ فَلَمَّا عَلَا الْبَيْدَاءَ أَهَلَّ، فَشَهِدَهُ قَوْمٌ لَمْ يَشْهَدُوهُ فِي الْمَرَّتَيْنِ الْأُولَيَيْنِ، فَقَالُوا: أَهَلَّ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّاعَةَ، فَأَخْبَرُوا بِذَلِكَ، وَإِنَّمَا كَانَ إِهْلَالُ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُصَلَّاهُ.

1168- … Abdüsselâm b. Harb'in Husayf'tan rivayet ettiğine göre, Husayf dedi ki: Saîd b. Cübeyr'in bana söylediğine göre, İbn Abbâs'a şöyle bir soru soruldu: "İnsanlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in telbiyeye başladığı yer konusunda nasıl ihtilafa düştüler? Bir grup 'Henüz (ihram için kıldığı namazdan sonra) namazgâhındayken telbiye getirdi' derken; diğer bir grup da 'Devesinin sırtına yerleşip yola çıkmaya hazır hâle gelince' diyor; bir başka grup ise 'el-Beydâ denilen tümseğe çıkınca' iddiasında bulunuyor."

***

İbn Abbâs "Size bu meseleyi açıklayacağım" dedi ve konuşmasına şöyle devam etti: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in henüz namazgâhındayken telbiye getirdiğine tanık olanlar, gördüklerini haber vermişlerdir. Allah Rasûlü, devesinin sırtına yerleşip yola çıkmaya hazır hâldeyken telbiye getirince de onun daha önce telbiye getirdiğine şahit olmayanlar, 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* tam o esnada telbiye getirdi' diyerek o durumu bildirmişlerdir. Daha sonra Allah Rasûlü, el-Beydâ tümseğine çıkıp telbiye getirdiğinde, ilk iki yerdeki telbiyesine tanık olmayanlar (doğal olarak) 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o vakitte telbiyeye başladı' diyerek gördüklerini haber vermişlerdir. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* namazgâhındayken telbiye getirmeye başlamıştı."[543]

***

543 Ebû Dâvûd, Menâsik 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 260; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 123.

Bu hadis bizlere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'ın hac için hangi noktadan itibaren telbiye getirmeye başladığına ilişkin ihtilafın kaynağı olan yerleri ve kendisiyle hacca girmiş sayıldığı telbiyesinin, ihram için kıldığı namazın bitiminde başladığını haber vermektedir. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün bunun dışında hac için getirmiş olduğu telbiyeler, daha önce söz konusu namazın peşinden hacca girmek için getirdiği telbiyeden sonradır. Biz bu hadisle yetinerek, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen, "devesinin sırtına yerleşip yolculuğa hazır bir hâle gelince hac için telbiye getirdiği" tarzındaki veya "devesinin harekete geçtiği andan itibaren hac için telbiye getirmeye başladığı" şeklindeki rivayetleri zikretme ihtiyacı hissetmedik.

İşte buradan hareketle Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de hac için telbiye getirecek kimsenin, ihram için namaz kıldığı namazgâhından itibaren telbiyeye başlamasını müstehap görmüşlerdir. (İmamların) bu görüşlerini bize Süleyman b. Şuayb, babası kanalıyla Muhammed'den aktarmış ve bu konuda Muhammed ile herhangi bir öğrencisi arasında bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Abdullah b. Abbâs da başkalarının Allah Rasûlü'nün ihrama girdiğini bildikleri zamanda ihrama girmediğini bilmiş olduğu için, (doğal olarak bu kanaatine göre hareket etmesi) daha uygun düşmekteydi. Çünkü bir şeyi bilen kimse, onu bilmeyene göre, o bilgisi doğrultusunda hareket etmeye daha ehil ve layıktır.

ALLAH *AZZE VE CELLE*'NİN

﴿فلا رفث ولا فسوق ولا جدال في الحج...﴾

"ARTIK HAC SIRASINDA NE KADINA YAKLAŞMA NE GÜNAH İŞLEME NE DE KAVGA VARDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kim o aylarda haccı gerekli (farz) kılarsa; artık hac sırasında ne kadına yaklaşma ne günah işleme ne de kavga vardır"***[544] buyurmaktadır. Kitabımızın geçen bölümlerinde buradaki "farz"dan kastedilen anlam zikredilmişti.

Allah Teâlâ'nın ***"Felâ rafese (kadına yaklaşma yok)"*** sözünden maksat cinsel ilişkidir. Nitekim diğer bir âyette de bu anlamda kullanılmıştır: ***"Oruç günlerinin gecesi kadınlarınızla ilişkide bulunmanız (er-rafes) size helal kılındı."***[545]

Allah *azze ve celle*'nin ***"Velâ füsûka (günah işleme yok)"*** sözüyle kastedilen ise Cenab-ı Hakk'a ibadet niteliğindeki amelleri bırakıp günah ve isyan sayılan fiilleri işlemektir. Hakaret/sövme gibi, işleyeni açısından ihrama girmeden önce de -gerekçesi akılla kavranamayacak (taabbüdî) hükümler gereğince- haram kılınmış olan şeylerin yanı sıra, ihramdan önce helal olmasına rağmen ihramla birlikte haram sayılan av hayvanını öldürmek, koku sürünmek ve (dikişli) elbise giymek gibi davranışlar da bu kategoriye girmektedir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Velâ cidâle fi'l-hacc (hacda kavga da yoktur)"*** beyanına gelince; burada kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilaf edilmiştir. Bunun "Hac hakkında artık şüpheye düşmek ve düşürmek yoktur" manasında olduğunu söyleyenler vardır. Ayrıca "Arkadaşınla, onu öfkelendirecek kadar tartışma/münakaşa yoktur" anlamına geldiği de belirtilmektedir. Nitekim

---

544 Bakara 2/197.

545 Bakara 2/187.

sözünü ettiğimiz bu te'viller hakkında Abdullah b. Abbâs'tan şu rivayetler nakledilmiştir:

١١٦٩ - حدثنا إبراهيم بن مرزوق، قال: حدثنا أبو عامر، عن سفيان الثوري، عن خصيف، عن مقسم، عن ابن عباس، قال: الرفث الجماع، والفسوق السباب، والجدال أن تماري صاحبك حتى تغضبه.

1169- ... Husayf'ın Miksem'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"er-Rafes,"*** cinsel ilişki; ***"el-füsûk,"*** hakaret/sövme; ***"el-cidâl"*** ise, arkadaşınla onu öfkelendirecek ölçüde tartışmandır.[546]

١١٧٠ - حدثنا محمد بن زكريا، قال: حدثنا الفريابي، قال: حدثنا سفيان، عن الحسن بن عبيد الله، عن أبي الضحى، عن ابن عباس، في قوله: {فلا رفث}، قال: الرفث الجماع.

1170- ... el-Hasen b. Ubeydullah'ın Ebu'd-Duhâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"felâ rafese"*** ifadesiyle ilgili olarak "er-rafes, cinsel ilişkidir" açıklamasını yapmıştır.[547]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Buna göre, okumuş olduğumuz âyetteki "er-rafes"ten kastedilen anlama ilişkin İbn Abbâs'tan aktardığımız rivayet, ilk te'vilde sözünü ettiğimiz ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Oruç günlerinin gecesi kadınlarınızla ilişkide bulunmanız (er-rafes) size helal kılındı"*** âyetiyle de delillendirdiğimiz yaklaşımla örtüşmektedir.

Ancak "er-rafes" kelimesiyle alakalı olarak İbn Abbâs ve İbnü'z-Zübeyr'den daha başka bir görüş de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١١٧١ - حدثنا أبو شريح محمد بن زكريا، قال: حدثنا الفريابي، قال: حدثنا ابن عيينة، عن ابن طاوس، عن طاوس، عن ابن عباس، في قوله عز وجل: {فلا رفث ولا فسوق}، قال: الرفث الذي ذكر هاهنا ليس بالرفث الذي ذكر في المكان الآخر، ولكن تعريض بذكر الجماع.

546 Taberî, *Tefsîr,* II, 265, 270, 272; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 67.

547 Taberî, *Tefsîr,* II, 265.

1171- ... İbn Tâvus'un Tâvus yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin "***Felâ rafese ve lâ füsûka***" sözüyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada sözü edilen ***'er-rafes,'*** diğer yerde (Bakara 187) zikredilen 'er-rafes' ile aynı anlamda değildir. Buradaki üstü kapalı bir dille cinsel ilişkiden bahsetmek ve onu ima etmek manasındadır."[548]

١١٧٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: إِيَّاكُمْ وَالنِّسَاءَ، فَإِنَّ الْإِعْرَابَ مِنَ الرَّفَثِ وَالْإِعْرَابُ: أَنْ تُعَرِّضَ لَهَا بِقَوْلٍ: لَوْ كُنَّا حَلَالَيْنِ اغْتَسَلْنَا وَفَعَلْنَا، قَالَ: فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ. فَقَالَ: صَدَقَ ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1172- ... Hammâd'ın Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: İbnü'z-Zübeyr'in şöyle dediğini işittim: "Kadınlardan uzak durun! Çünkü cinsel ilişkiyi ima etmek bile (el-i'râb) er-rafes'ten sayılır. Buradaki el-i'râb, kadına imalı bir şekilde 'Şimdi ihramdan çıkmış olsaydık, beraberce yıkanır ve işimizi hâllederdik' türünden bir söz söylemendir." (Tâvus) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs'a ilettiğimde, 'İbnü'z-Zübeyr doğru söylemiş' dedi."[549]

***

Kanaatimizce bu görüş, ilk görüşe aykırı değildir. Çünkü "er-rafes," cinsel ilişki demektir. Cinsel ilişki dışında olup da ona götüren yollardan sayılan şeyler ise, İbn Abbâs ve İbnü'z-Zübeyr'in yaklaşımlarına göre, hacdaki cinsel ilişkinin haramlığını pekiştirmektedir. Ayrıca bu türden şeylere -sözlük anlamı itibariyle- bizzat o ilişkinin adını vermek de mümkündür. Zira bunlar, hac yasakları açısından cinsel ilişkiye götüren yollardan sayılır.

Öte yandan "el-füsûk" ile kastedilenin "hakaret/sövme" olduğuna dair yaklaşım da ilk kısımda sözünü ettiğimiz te'vile aykırı değildir. Çünkü hakaret/sövme, ibadet ve itaatten çıkıp (hurûc) günaha girmektir. Bu da "füsûk"tur. Zira Arabın dilinde "fe-se-ka" kelimesinin asıl anlamı, "ha-ra-ce (çıktı)" demektir. Nitekim bu anlamda kullanıldığı yerlerden biri de Allah *azze ve celle*'nin şu âyetidir: ***"...İblis dışında hepsi hemen secde ettiler. Ancak İblis cinlerdendi ve Rabbinin emri dışına çıktı (fe feseka an emri Rabbih)."***[550]

---

548 Taberî, *Tefsîr,* II, 264.

549 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 445. Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 264.

550 Kehf 18/50.

Ayrıca Araplar, bir hâlden çıkıp başka bir hâle dönüşen (kabuk atan) taze hurma için "fesekati'r-ratbe" derler. Öte yandan (Mekke) Harem'inde ve ihramlıyken bile öldürülmeleri mübah sayılan fare ve benzeri hayvanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle "fevâsık"[551] diye isimlendirilmiştir. Nitekim;

١١٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: خَمْسٌ فَوَاسِقُ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ وَالْإِحْرَامِ: الْكَلْبُ الْعَقُورُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْحُدَيَّا، وَالْعَقْرَبُ، وَالْغُرَابُ.

1173- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd > Hişâm b. Urve > babası (Urve) kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Fevâsık sayılan beş şey vardır ki bunlar hem Harem'de hem de ihramlıyken öldürülebilir: Saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvan,***[552] ***fare, çaylak, akrep ve karga."***[553]

***

Saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvan, aslında saldırmayan ve yırtıcı olmayan diğer köpek/hayvanlar gibi görülürken, o durumdan çıkıp saldırgan ve

551 Fevâsık, fâsıka kelimesinin çoğuludur. (Çeviren)

552 Hadiste geçen "el-Kelbu'l-akûr" tabirinin anlamı âlimler arasında ihtilaflıdır. Kimisi bunun herkesçe bilinen "köpek" anlamına geldiğini, kimisi de sadece "kurt köpeği" manasında kullanıldığını savunurken, kimisi de aslan, kaplan, kurt gibi yırtıcı ve saldırgan olan her hayvan için "kelb" kelimesinin kullanılabileceğini öne sürmüştür. Bilgi için bk. Nevevî, *Şerhu Müslim,* VIII, 114-115. Bu sebeple biz de her iki anlamı dikkate alarak çeviri yapmanın uygun olacağını düşündük. (Çeviren)

553 Tespit edebildiğimiz kadarıyla kaynaklarımızda Hammâd (b. Zeyd) > Hişâm > Urve > Âişe isnadıyla gelen bu rivayetin metninde sadece "Harem'de öldürülebilirler" kaydı geçmekte (bk. Müslim, Hac 68; Nesâî, Menâsik 119; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 261); "(kişi) ihramlıyken öldürülebilirler" ifadesi yer almamaktadır. Hatta Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (II, 166) aynı senedle gelen rivayette bile "Hem mikat yerleri dışında hem de Harem'de öldürülebilirler" ifadesi yer almaktadır. "Hem Harem'de hem de ihramlıyken öldürülebilirler" lafzının yer aldığı rivayet ise, tespit edebildiğimiz kadarıyla, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî > Sâlim > babası İbn Ömer senediyle gelmektedir (bk. Müslim, Hac 72; Nesâî, Menâsik 88). Bu noktada rivayetteki söz konusu ibarenin *Ahkâmu'l-Kur'an*'daki bu lafzıyla ilgili olarak, Tahâvî'nin ya kendisinden ya da müstensihten kaynaklanan bir hata olduğu söylenebilir. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

yırtıcı olabilmektedir. Aynı şekilde çaylak ve karga da aslında diğer kuşlar gibi kabul edilirken, bu hâllerinden çıkıp insanoğlunun beden ve mallarına zarar vermek gibi diğer kuşların yapmadığı şeyleri yapabilmektedir. Yine fare de normal görünen hâlinden çıkarak evleri yakacak duruma gelebilmektedir. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fareyi bu manada "fâsıka" diye adlandırdığına dair bir hadis de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١١٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ الرُّعَيْنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نُعْمٍ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ الْخُدْرِيِّ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ الْحَيَّةَ، وَالْعَقْرَبَ، وَالْفَأْرَةَ الْفُوَيْسِقَةَ قَالَ يَزِيدُ: وَعَدَّ غَيْرَ هَذَا فَلَمْ أَحْفَظْهُ. قُلْتُ: وَلِمَ سُمِّيَتِ الْفَأْرَةُ الْفُوَيْسِقَةَ؟ قَالَ: اسْتَيْقَظَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ لَيْلَةٍ وَقَدْ أَخَذَتْ فَأْرَةٌ فَتِيلَةً لِتُحْرِقَ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْبَيْتَ، فَقَامَ إِلَيْهَا فَقَتَلَهَا، وَأَحَلَّ قَتْلَهَا لِكُلِّ مُحْرِمٍ أَوْ حَلَالٍ.

1174- ... İbn Ebî Nu'm'un[554] Ebû Saîd el-Hudrî'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İhramlı kişi, yılan, akrep ve füveysika olan fareyi öldürebilir."***

Yezîd dedi ki: "(İbn Ebî Nu'm) bunların haricinde başka hayvanları da saydı fakat ben ezberleyemedim."

554 Bu isim, eserin yazma nüshasında "Yezîd b. Ebî Nuaym," basılı nüshasında ise "Yezîd Ebî Nuaym" şeklinde kaydedilmiştir. Her ikisi de yanlıştır. Zira Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i (III, 79) ve Beyhakî'nin, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr* adlı eserlerinde de açıkça belirtildiği gibi (VII, 477) bu rivayette Ebû Saîd el-Hudrî'den nakilde bulunan kişi, Ebu'l-Hakem Abdurrahman b. Ebî Nu'm el-Becelî el-Kûfî'dir (ö. hicrî 100'den sonra). Ayrıca gerek Tahâvî'nin, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 166) aynı sened ve metinle yer verdiği rivayette, gerekse İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'indeki (V, 340) rivayette ilgili isim, "İbn Ebî Nu'm" olarak geçmektedir. Sadece İbn Mâce'nin *Sunen*'indeki versiyonda (Menâsik 91), aradaki "Ebî" kelimesi düşürülerek yanlışlıkla İbn Nu'm şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Buna göre söz konusu ismin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın yazma nüshasında "İbn Ebî Nuaym" şeklinde yazılmasını küçük bir yazım yanlışı olarak doğal karşılamak mümkündür. "Yezîd" isminin buraya nasıl geldiği konusunda söylenebilecek tek makul ihtimal, bir önceki ravinin isminin "Yezîd b. Ebî Ziyâd" olması sebebiyle müstensihin dalgınlıkla aynı ismi bir daha yazmış olmasıdır. (Çeviren)

(İbn Ebî Nu'm şöyle devam etti) Dedim ki: "Fare niçin 'füveysika' diye isimlendirildi?" (Ebû Saîd el-Hudrî) şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir gece tam uyandığı sırada, (yanan lambanın) fitilini alıp sürüklemekte olan bir fare (az kalsın), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'ın evini yakacaktı. Bunun üzerine Allah Rasûlü hemen kalktı ve fareyi öldürdü. Ondan sonra da ihramlı olsun olmasın herkese fareleri öldürmeyi helal kıldı."[555]

***

Dikkat edersen Ebû Saîd bu hadiste, farenin (yuvasından) çıkıp söz konusu işe kalkışmış olmasından dolayı "füveysika" olarak isimlendirildiğini haber vermektedir.

Öte yandan âyette geçen "cidâl"den maksadın, "kişinin arkadaşıyla, onu öfkelendirecek derecede tartışması" olduğu belirtilmişti. Bu görüş, tâbiîn nesli içerisinde birkaç âlimden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١١٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّه قَالَ: الرَّفَثُ الْجِمَاعُ، وَالْفُسُوقُ الْمَعَاصِي، وَالْجِدَالُ أَنْ يُمَارِيَ بَعْضُهُمْ بَعْضًا حَتَّى يُغْضِبَهُ.

1175- ... Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, Atâ b. Ebî Rabâh dedi ki: "***er-Rafes,***" cinsel ilişki; ***"el-füsûk,"*** günahlar; ***"el-cidâl"*** ise insanların birbirleriyle, öfkelendirecek kadar tartışmaları ve münakaşa etmeleridir.[556]

١١٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ جَبْرِ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: الْجِدَالُ فِي الْحَجِّ أَنْ يَقُولَ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ الْيَوْمَ، وَيَقُولَ بَعْضُهُمْ: الْحَجُّ غَدًا.

1176- ... Hammâd'ın Cebr b. Habîb'den rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Muhammed şöyle dedi: "Hac'da cidâl, bazılarının 'Hac bugündür,' bazılarının da 'Yok, hac yarındır' deyip (tartışmalarıdır)."[557]

---

555 Hadisin kaynağı için bir önceki dipnotta geçen eserlere bakılabilir.

556 Taberî, *Tefsîr,* II, 266, 269, 272.

557 Taberî, *Tefsîr,* II, 274.

١١٧٧ - حدثنا محمد بن زكرياء، قال: حدثنا الفريابي، قال: حدثنا إسرائيل، قال: حدثنا أبو يحيى، عن مجاهد، في قوله: {وَلا جدال في الحج}. قال: الجدال أن تماري صاحبك حتى يغضب أو تغضب.

1177- ... İsrail'in Ebû Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Hac'da cidâl de yoktur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Cidâl, arkadaşınla, -o veya sen öfkeleninceye kadar- tartışmandır."[558]

***

Ancak Mücâhid'den bunun tam aksi yönde bir görüş de rivayet edilmiştir: Şöyle ki:

١١٧٨ - حدثنا محمد بن زكرياء، قال: حدثنا الفريابي، قال: حدثنا ورقاء، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، في قوله عز وجل: {وَلا جدال في الحج}، قال: لا شك في الحج.

1178- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Hac'da cidâl de yoktur"*** âyetini "Hac hakkında artık şüpheye düşmek ve düşürmek yoktur" anlamında açıklamıştır.[559]

***

Mücâhid'den, onunla aynı kanaati paylaşan tâbiîn âlimlerinden ve onlardan da önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet ettiğimiz ilk görüş, âyetin te'viliyle ilgili olarak yine Mücâhid'den aktardığımız ikinci görüşe göre benimsenmeye daha elverişlidir. Çünkü Arap dil ve kullanımında "cidâl"den anlaşılan şey, insanlar arası sözlü münakaşa ve karşılıklı mukabelede bulunmadır. Nitekim Allah *azze ve celle* de ***"Kocası hakkında seninle tartışan (tücâdilüke) ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir"***[560] ve ***"Onlar ki kendilerine gelmiş bir delil olmadan Allah'ın âyetleri hakkında tartışırlar (yücâdilûne)"***[561] buyurmaktadır. Bütün bunlar, (ilgili kelimenin) "şüphe (şekk)"anlamında değil, sözlü ifade ve insanlar arası çekişmeler manasında

558 Taberî, *Tefsîr,* II, 272.

559 Taberî, *Tefsîr,* II, 275.

560 Mücâdele 58/1.

561 Mü'min 40/35.

kullanıldığını göstermektedir. Dolayısıyla okuduğumuz âyetin te'vili bu manaya daha elverişlidir. Zira "cidâl," "şüphe" anlamına gelseydi, bu şüphe hacca girmeyi engellerdi. Çünkü hacca ancak o konuda hiçbir tereddüt ve şüpheye kapılmayan mü'minler girebilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وما تفعلوا من خير يعلمه الله وتزودوا فإن خير الزاد التقوى﴾

"NE HAYIR İŞLERSENİZ ALLAH ONU BİLİR. (EY MÜMİNLER!) AZIK EDİNİN. BİLİN Kİ AZIĞIN EN HAYIRLISI TAKVÂDIR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ne hayır işlerseniz Allah onu bilir. (Ey mü'minler!) Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"***[562] buyurarak mü'minlere azık edinmelerini mübah kılmıştır. Çünkü azık, haclarına ulaşabilmeleri için insanların bedenlerini dinç kılan ve onları ayakta tutan şeydir. Nitekim bu konuda Mücâhid'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١١٧٩ - حدثنا محمد بن زكرياء، قال: حدثنا الفريابي، قال: حدثنا ورقاء، عن ابن أبي نجيح، عن مجاهد، في قوله عز وجل: {وتزودوا فإن خير الزاد التقوى}، قال: كان أهل الآفاق يخرجون إلى الحج يتوصلون الناس بغير زاد، فأمروا أن يتزودوا.

1179- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Uzaktakiler (ehlü'l-âfâk)[563] azıksız bir biçimde, insanların sırtından geçinerek hacca çıkıyorlardı. Bu sebeple azık edinmeleri emredildi."[564]

***

562 Bakara 2/197.

563 Ehlü'l-âfâk: Hil bölgesi dışından doğrudan Mekke'ye veya Harem bölgesine gelenlerin ihramsız geçmemeleri gereken "mîkât" noktalarının sınırladığı yerlere Âfâk, bu yerlerde yaşayan insanlara da "uzaklardan gelen" anlamında Âfâkî denilir. Bk. *İlmihal-1, İman ve İbadetler,* I, 521, TDV Yayınları, Ankara 2004. (Çeviren)

564 Taberî, *Tefsîr,* II, 280.

Buna göre ilgili âyette zikredilen iyilikten (hayır) kastedilen şeye dair hadiste geçen husus, hac için "azık edinmek"tir. Ancak insanların daha önce azık edinmeleri yasaklanmışken, daha sonra hac için azık edinmeleri bu âyet ile serbest bırakılıp mübah kılınmış da olabilir. Azığı terk etmek, yasaklanmış olan insanlara el-avuç açmayı gerektirdiği için, bunun aksi olan el-avuç açmanın terki de hacı açısından daha iyi ve uygun bir davranış olur. İnsanlara el-avuç açmak ise hacdan önce zenginlere haram olduğu için, hacda da daha kesin bir surette haramdır. Nitekim bu konuda Saîd b. Cübeyr'den nakledilen bir rivayet de şöyledir:

١١٨٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}، قَالَ: الْكَعْكُ، وَالسَّوِيقُ، وَالدَّقِيقُ.

1180- … Süfyân'ın Muhammed b. Sûka'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, ***"Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** âyetindeki (azığa) dair "Gevrek, simit gibi hamur işi yiyecekler, sevîk[565] ve un" açıklamasını yapmıştır.[566]

***

Bize göre Saîd b. Cübeyr, hacda sadece bu azık çeşitlerinin mübah kılındığını kasdetmiş değildir. O, buradaki (muhtemel) bir soruya cevap olmak üzere, âyetteki azıktan maksadın, (soyut) amellerle "azık hazırlamak" değil, insanların bedenlerini dinç ve ayakta tutabilmeleri için azıklanmaları gereken (somut) bir azık olduğunu anlatmak istemiştir. Nitekim Allah *azze ve celle* bu ifadenin peşinden ***"Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır"*** buyurmuştur. Bu da bizim kanaatimize göre, -yine de en doğrusunu Allah bilir- nefislere yönelik olup o nefislerin, sahiplerini hiçbir şekilde, kendilerine haram kılınmış olan el-avuç açma durumuna getirmemesi anlamını taşır.

565 Sevîk: Buğday ya da arpa, hurma ve şekerle yapılan bir çeşit püre, bulamaç. (Çeviren)

566 Taberî, *Tefsîr*, II, 280.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ﴾
"(HAC MEVSİMİNDE TİCARET YAPARAK) RABBİNİZDEN GELECEK BİR LÜTFU (KAZANCI) ARAMANIZDA SİZE HERHANGİ BİR GÜNAH YOKTUR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"***[567] buyurarak, insanlara hac sırasında ticaret yapmayı, orada O'nun lütfunu isteyip rızkını aramayı mübah kılmıştır. Her ne kadar söz konusu ticaret ve rızık talebi hacdan sayılmasa da içinde bulundukları hac yasağının gerekleri, onların bu işlerini kesintiye uğratmadığı gibi bu hususta onlara bir engel de oluşturmamaktadır. Bu durum, tıpkı itikâfa girdiği için hakkında itikâf yasakları geçerli olan birinin, itikâf mekanında ticaret yapmasında bir sakınca olmaması ve bu itikâfın, onun bu işini kesintiye uğratmaması gibi hacının da hac bölgesinde ticaret yapmasında bir sakınca olmadığını ve hac yasaklarının buna engel teşkil etmeyeceğini göstermektedir. Nitekim bu konuda rivayet edilen hadislerin birkaçı şöyledir:

١١٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ. قَالَ: كَانُوا يَكْرَهُونَ الشِّرَاءَ وَالْبَيْعَ أَيَّامَ الْمَوْسِمِ، فَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.

1181- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "(Araplar) hac mevsiminde alışveriş yapmayı hoş karşılamazlardı. Bunun üzerine ***'(Hac***

567 Bakara 2/198.

mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur' âyeti indi."[568]

***

Burada İbn Abbâs, ilgili âyetin, (Arapların) hacda alım-satım yapmama ve haccı diğer ticarî işlerine karıştırmama tarzındaki teâmüllerini neshettiğini haber vermektedir. Bu âyetin te'viline ilişkin Mücâhid ve Saîd b. Cübeyr'den nakledilen rivayetler ise bu manada daha açıktır. Söz konusu rivayetlerden biri şöyledir:

١١٨٢ - إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ ذَرٍّ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانُوا يَخْرُجُونَ حُجَّاجًا، لَا يَرْكَبُونَ، وَلَا يَتَّجِرُونَ، وَلَا يَتَزَوَّدُونَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، وَ {يَأْتُوكَ رِجَالًا وَعَلَى كُلِّ ضَامِرٍ يَأْتِينَ مِنْ كُلِّ فَجٍّ عَمِيقٍ}، {وَتَزَوَّدُوا فَإِنَّ خَيْرَ الزَّادِ التَّقْوَى}.

1182- ... Ömer b. Zerr'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "İnsanlar hacı olarak çıkıyor ve ne binek kullanıyor ne ticaret yapıyor ne de azık ediniyorlardı. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* şu âyetleri indirdi: ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur.'***[569] ***'İnsanlar içinde haccı ilân et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler.'***[570] ***'(Ey mü'minler!) Azık edinin. Bilin ki azığın en hayırlısı takvâdır.'*** Böylece onlara binek kullanma, ticaret yapma ruhsatı tanınmış ve azık edinmeleri emredilmiştir."[571]

***

Yine ilgili rivayetlerden biri de şöyledir:

١١٨٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ مُسْلِمٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّهُ قَالَ فِي هَذِهِ الْآيَةِ:

568 Taberî, *Tefsîr,* II, 284.

569 Bakara 2/198.

570 Hac 22/27.

571 Taberî, *Tefsîr,* II, 284.

{لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، قَالَ: نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ فِي أَهْلِ مِنًى، أَمْسَكُوا عَنِ الشِّرَاءِ وَالْبَيْعِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِمْ هَذِهِ الْآيَةَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}.

1183- ... el-Hasen'in Müslim'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu âyet, Mina ahalisi hakkında inmiştir. (Hac mevsiminde) alışverişi bıraktıkları için Allah *azze ve celle* onlar hakkında ilgili âyeti indirmiştir."

***

Bir diğer rivayet de şu şekildedir:

١١٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، قَالَ: التِّجَارَةُ فِي الْمَوْسِمِ أُحِلَّتْ لَهُمْ، كَانُوا لَا يَتَبَايَعُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بِعَرَفَةَ، وَلَا بِمِنًى.

1184- ... Verkâ'ın İbn Ebî Necîh'ten rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyeti hakkında şöyle demiştir: "Hac mevsiminde ticaret yapmak onlara helal kılınmıştır. Çünkü cahiliye döneminde, ne Arafat'ta ne de Mina'da alışveriş yapıyorlardı."[572]

***

Bir rivayet de şöyledir:

١١٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سُوقَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: كَانَ التُّجَّارُ يُسَمُّونَ الدَّاجَّ، وَكَانُوا يَنْزِلُونَ عَنْ يَسَارِ مَسْجِدِ مِنًى، وَكَانَ الْحُجَّاجُ يَنْزِلُونَ عَنْ يَمِينِ مَسْجِدِ الْخَيْفِ، وَكَانُوا لَا يَحُجُّونَ حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {لَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَنْ تَبْتَغُوا فَضْلًا مِنْ رَبِّكُمْ}، فَحَجُّوا.

1185- ... Süfyân'ın Muhammed b. Sûka'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Tacirlere 'ed-Dâcc'[573] adı veriliyordu. Onlar, Mina

572 Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 283.
573 ed-Dâcc: Haccetme niyetinde olmadıkları hâlde hacı adaylarıyla birlikte yola çıkan tüccar,

Mescidi'nin sol tarafına konaklıyorlardı. Hacılar ise Hayf Mescidi'nin sağ tarafına yerleşiyorlardı. Bu tacirler hac yapmıyorlardı. Nihayetinde ***"(Hac mevsiminde ticaret yaparak) Rabbinizden gelecek bir lütfu (kazancı) aramanızda size herhangi bir günah yoktur"*** âyeti inince haccetmeye başladılar."[574]

***

Allah *azze ve celle* Kitabı'nda, bu bölümünde ve bundan daha önceki bölümde zikrettiğimiz şeyleri, ihramlıyken yapma izni vermiş ve bunların ihram hâlindeki hükmünü, ihramdan önceki hükmü gibi sayarak, ***"İhramlı olduğunuz müddetçe kara avı size haram kılındı"***[575] âyetiyle koyduğu av yasağı gibi bunları da ihramlılara o ihram hâlindeyken yasak kılmamıştır. Biz, Allah izin verirse bu meseleyi, bunun te'vili hakkında söylenenleri, bu konuda rivayet edilenleri ve diğer ayrıntıları bu kitabımızın ileriki bölümlerinde ele alacağız. Ayrıca Allah Teâlâ bu sayılanları, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle ihramlıyken (normal) elbise giyme yasağını koyduğu gibi yasaklamış da değildir. (Nitekim söz konusu elbise yasağıyla ilgili rivayetlerin birkaçı da şöyledir):

١١٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ نَافِعٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا نَلْبَسُ مِنَ الثِّيَابِ إِذَا أَحْرَمْنَا؟ فَقَالَ: لَا تَلْبَسُوا السَّرَاوِيلَاتِ، وَلَا الْعَمَائِمَ، وَلَا الْبَرَانِسَ، وَلَا الْخِفَافَ إِلَّا أَنْ يَكُونَ أَحَدٌ لَيْسَتْ لَهُ نَعْلَانِ، فَيَلْبَسُ مِنْ خُفَّيْنِ أَسْفَلَ الْكَعْبَيْنِ.

1186- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi' yoluyla babasından (Nâfi') rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İhrama girdiğimizde hangi tür elbiseleri giyebiliriz?" diye sordu. O da şöyle buyurdu: ***"Sirval (tarzı iç don, kısa ve uzun pantolon gibi) giysileri, sarıkları (külah ve takke türü başlıkları), bornozları ve mestleri giymeyin. Ancak birinizin bir çift pabucu/***

---

hizmetkar ve deve tımarcısı gibi meslek erbabının geneline verilen isimdir. Kelimenin kök fiili olan "decce"nin anlamı ise, "hareket etti, koşturdu, hızlandı" demektir. (Çeviren)

574 Taberî, *Tefsîr,* II, 284.

575 Mâide 5/96.

terliği bile yoksa, mestlerin topuklardan aşağısına kadarki kısmını (kese-rek) giysin."[576]

١١٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1187- Yine Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Esbât b. Muhammed el-Kuraşî > Saîd b. Ebî Arûbe > Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

١١٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1188- Keza Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Eyyûb yoluyla gelen isnadı zikrederek hadisin aynısını nakletti.

١١٨٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1189- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Nâfi' > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ilgili hadisi aynı şekilde rivayet etti.[577]

١١٩٠ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

576 Bu hadis, aynı metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 134) geçmektedir. Ancak Nesâî, Menâsik 34'te Muhammed b. İsmail b. İbrahim ve Amr b. Ali > Yezîd b. Sinan > Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi' > babası (Nâfi') > İbn Ömer isnadıyla; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 77 ve Dârimî, Menâsik 9'da da Yezîd b. Harun > Yahya b. Saîd > Ömer b. Nâfi' > babası (Nâfi') > İbn Ömer senediyle ***"gömlekleri giymeyin"*** ibaresiyle başlamakta ve ***"ne alaçehre ne de za'ferân (safran boyası) sürünmüş herhangi bir elbiseyi giyin"*** cümlesiyle son bulmaktadır. (Çeviren)

577 Mâlik, Hac 8; Buhârî, Hac 21; Müslim, Hac 1.

1190- İsâ b. Yunus el-Gâfikî de bize, Süfyân b. Uyeyne > ez-Zührî > Sâlim > babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi nakletti.[578]

***

Buna göre, sirval türü iç don gibi kıyafetler, külah ve takke türü başlıklar ve mestler, ihramlıya yasaklanmıştır. Ancak bunlardan mübah kılınanlar da vardır. Eğer kişi bir çift pabuç/terlik bulamıyorsa, bu durumda mestleri, topuklardan aşağı olmak kaydıyla giyebilir. Böylece mestler, normal şekilde giyilen mestlerin hükmünden çıkıp topukları kapatmayan pabuç/terlik türü eşyaların hükmüne girer. Buradan da anlıyoruz ki ihramlıların, ayakların topuklardan aşağıki kısımlarını örtmeleri mübahtır. Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve bizzat Muhammed'in de bu konudaki görüşleri böyleydi. Aynı şekilde Mâlik de bu kanaatteydi.

Öte yandan bir grup ilim adamı ise, bir ihramlının pabuç/terlik bulamaması hâlinde mestleri ve izar[579] bulamaması durumunda da sirval türü giysileri giymesinde bir sakınca olmadığını savunarak bu konuda şu hadisleri delil göstermiştir:

١١٩١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِحِيُّ، وَأَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، قَالَ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِعَرَفَةَ، يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَجِدْ إِزَارًا لَبِسَ سَرَاوِيلَ، وَمَنْ لَمْ يَجِدْ نَعْلَيْنِ لَبِسَ خُفَّيْنِ.

1191- İbrahim b. Merzûk'un bize, Süleyman b. Harb el-Vâşıhî[580] ve Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî > Şu'be[581] kanalıyla rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr

578 Müslim, Hac 2; Nesâî, Menâsik 28.

579 Belden aşağıyı örten elbise. (Çeviren)

580 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu nisbe, "sîn" ve noktalı "ha" harfiyle yazılan "el-Vâsihî" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki bu kişi, Yemenli Ezd kabilesinin kollarından biri sayılan ve "şın" ve noktasız "ha" harfi ile yazılan "Vâşıh"a mensubiyetinden dolayı "el-Vâşıhî" olarak bilinmektedir. (Çeviren)

581 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Şuayb" olarak kaydedilmiştir. Oysa gerek Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (II, 133), gerekse de diğer kaynaklarda (bk. Ebû Davûd et-Tayâlisî, *Müsned*, III, 403, thk. M. Abdülmuhsin et-Türkî, Kahire 1999, Daru

dedi ki: Câbir b. Zeyd'in şöyle dediğini işittim: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini duydum: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, Arafat'ta şöyle buyururken işitmiştim: ***"İzar bulamayan kimse sirval türü elbiseler giysin. Pabuç/terlik bulamayan da mest giysin."***[582]

١١٩٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ. قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، وَلَمْ يَذْكُرْ عَرَفَةَ.

1192- Ali b. Şeybe bize, Ebû Nuaym > Süfyân > Amr b. Dînâr > Câbir b. Zeyd > İbn Abbâs yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi rivayet etmiş, ancak Arafat'tan söz etmemiştir.[583]

١١٩٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ. فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ سُفْيَانَ هَذَا.

1193- Keza İbn Ebî Dâvûd bize, Saîd b. Mansûr > Hüşeym > Amr b. Dînâr yoluyla Süfyân'ın bu hadisinin aynısını rivayet etmiştir.[584]

١١٩٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، وَسُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ يَخْطُبُ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1194- Yine İbn Ebî Dâvûd'un bize, Saîd > Hammâd b. Zeyd ve Süfyân b. Uyeyne > Amr > Câbir b. Zeyd kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hutbe verirken dinledim" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını zikretti.[585]

Hecer; Müslim, Hac 4'ün devamında; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 285; Nesâî, Zinet 100) "Şu'be" olarak geçmektedir. (Çeviren)

582 Hadisin kaynağı için bir önceki dipnotta zikredilen eserlere bakılabilir.

583 Buhârî, Libâs 37; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 221;Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 133.

584 Müslim, Hac 4'ün devamında; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 664-665.

585 Müslim, Hac 4; Ebû Dâvûd, Menâsik 31; Tirmizî, Hac 19; Nesâî, Hac 32.

١١٩٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ أَبِي الشَّعْثَاءِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عَبَّاسٍ، سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ نَحْوَهُ قُلْتُ: وَلَمْ يَقُلْ: يَقْطَعُهُمَا؟ قَالَ: لَا.

1195- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Amr b. Dînâr > Ebu'ş-Şa'sâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i işittiğini haber vererek bu hadisin benzerini zikretti. (Ebu'ş-Şa'sâ dedi ki: İbn Abbâs'a) "(Allah Rasûlü daha sonra) ***'Mestleri arka kısımlarından kessin'*** demedi, öyle mi?' diye sordum. O da 'Hayır, demedi' diye cevap verdi.[586]

***

Bu konuda bunların aleyhine olmak üzere diğerlerinin lehine öne sürülebilecek delillerden biri de şudur:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hadiste ihramlıya mest giymeyi mübah kılmış, ancak bunların hangi tür mestlerden olduğunu açıklamamıştır. Bu açıklamayı İbn Ömer, bu bölümde kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığımız hadisinde yapmış ve bunların, topukların aşağısında kalan mestler olduğunu belirtmiştir.[587] Dolayısıyla bu hadis, İbn Abbâs'ın hadisinde geçenlere ilave bir hüküm getirmekte ve orada hangi tür mestlerin kastedildiğine ilişkin açıklayıcı bir bilgi vermektedir.

Sözünü ettiğimiz İbn Abbâs hadisinde geçen "izar bulamayan kimsenin sirval türü elbiseler giyebileceği" meselesine gelince; burada Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kişinin, sirval türü elbiseleri, normal giyim tarzından farklı bir biçimde, içine girmeksizin, izar gibi (beline) dolamak suretiyle giymesini kastetmiş olabilir. Bu durum kişinin, Allah Rasûlü'nün ihramlıyken giyilmesini yasakladığı (normal) mestleri değil de topuklara varmayan mestleri giymesine benzer.

Burada biri "Fakat sirval türü elbise, (bele dolamak maksadıyla) sökülüp tek parça hâline getirilecek olursa, 'sirval' olmaktan çıkar" derse, ona şöyle denilir:

Aynı şey mestler için de geçerlidir. Onlar da topuklardan aşağıki kısmı kesilirse mest olmaktan çıkar. Eğer ilave hüküm bildiren hadiste kastedilen mestlerin

586 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 228, 336; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 133.

587 Bk. 1186 no'lu hadis.

giyilmesine ilişkin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tanıdığı ruhsat, o mestlerin ihramda giyilmesi yasak olan mestlerin hükmü dışına çıkmasından sonra söz konusu ise, bu durum, sirval türü elbiselere dair Allah Rasûlü'nün verdiği iznin de o elbiselerin ihramda giyilmesi yasaklanan sirvallerin hükmü dışına çıkmasından sonra geçerli olduğunu gösterir. Tabii ki burada, kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- (o elbisenin) öncelikle avret yerini kusursuzca örtmüş olması şartı vardır.

Nitekim kıyas da (genel kural) bu görüş sahiplerinin kanaatlerini desteklemektedir. Şöyle ki:

İhramın, zaruret hâli dışında mest ve sirval türü elbiseler giymeyi ihramlıya yasakladığını, daha sonra da zaruret hallerinde bunları giymeyi ona mübah kılındığını görmekteyiz. Aynı şekilde saçını tıraş etme gibi şeylerin ihramlıya yasaklandığına; ancak bir hastalık ya da zaruretten dolayı saçını tıraş etmek durumunda kalan birine de bu tıraşı yapma ruhsatı tanındığına ve ilgili şahsın, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda zikrettiği keffareti yerine getirmesi gerektiğine tanık olmaktayız. İlgili âyet şöyledir: ***"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. Sizden her kim hasta olursa ya da başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[588]

Allah Teâlâ, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de bu kefaretten söz etmiştir. Nitekim Allah Rasûlü, Ka'b b. Ucre'ye, gördüğü lüzum ve zaruret sebebiyle saçını tıraş etmesinin kefareti olarak böyle bir emir vermiştir. Allah izin verirse biz bu meseleyi kitabımızın ileriki bölümlerinde ele alacağız.

Burada saçı tıraş etmek, -zaruret sebebiyle tanınmış bir ruhsat olsa bile- zaruret hâlinden önce tıraş etmesi durumundan farksız şekilde, ilgili şahsın keffaret yükümlülüğünü ortadan kaldırmamıştır. Buradan da anlıyoruz ki ihramdaki zaruretler, -daha öncesinde yasaklanmış (mahzur) olan bir şeyi mübah hâle getirse bile,- ilgili kişilerin bu zaruretlerden önce kendilerine haram olan şeyleri ortadan kaldırmamakta, sadece o mübahları kullanması gereken kimselerin üzerinden günahları düşürmektedir. Aynı şey, zaruret hallerinden önce ihramlılara yasaklanmış olan sirval türü elbiselerin ve topukları kapatan mestlerin giyilmesinde de söz konusudur. Zaruret halleri, bunları giymek zorunda kalan ihramlıların üzerinden haramlığı (hurmet) kaldırmamıştır; dolayısıyla bu giysileri kullanmaları, bu giysilerin haramhğının düşmesinden değil, sadece zaruretlerden kaynaklanmaktadır. Burada şu husus da kesinlik kazanmaktadır: Kişi, zaruret hâlinden önce olduğu

588 Bakara 2/196.

gibi zaruret hâllerinde de haram sayılan söz konusu giysilerden birini kullanacak olursa, zaruret hallerinden önce kullanması hâlinde ödemesi gereken keffareti ödemekle mükellef olur.

Ancak İbn Abbâs yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz hadiste keffâretsiz bir ruhsattan söz edildiği için buradan hareketle şunu kavramış olmaktayız: Bu bölümde rivayet ettiğimiz İbn Abbâs hadisinin manasını, yine bu bölümde aktardığımız İbn Ömer hadisinin manasına göre yorumlayanlar açısından bakıldığında, ilgili hadisle mübah kılınan şey, zaruretten önce de giyilmesi haram sayılmayan mestler; sirval türü elbiselerden mübah kılınan şey de zaruret öncesinde de haram sayılmayan giysilerdir.

Öte yandan ihramda giyilmesi yasaklanan sirval ve sarık türü kıyafetler, özellikle ihram hâlindeki erkekler için geçerlidir.

Kadınlara gelince; onların bu konudaki hükümleri farklıdır. Onlar, yüzlerini hiçbir şekilde kapatmamak kaydıyla, ihramlıyken bu sirval ve sarık türünden giysileri giyebilirler. Bu konuda ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı yoktur.

Ancak kadınların ihramlıyken mest giymeleri konusunda ilim adamlarının bir ihtilafı söz konusudur. Büyük çoğunluk "İhramlıyken sirval ve sarık türü giysileri giymelerinde herhangi bir sakınca olmadığı gibi bu mestleri giymelerinde de bir sakınca yoktur" demiştir. Nitekim Süleyman'ın bize, babası yoluyla Muhammed'den, onun da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimsemiş ve Muhammed "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir. Bu hususta "İhramlıyken kadınların sirval türü elbise giymeleri mübah olduğuna göre, aynı şekilde mest giymeleri de mübahtır" yaklaşımını savunmuşlardır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, kadınlara, ihramlıyken mest giymeyi mübah kıldığını ifade eden hadisler de rivayet edilmiştir. Abdullah b. Ömer'in bunu hoş karşılamaması ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda (kadınlara) tanıdığı genel iznin kendisine ulaşmasından öncesine ait bir yaklaşımdır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kadınlara tanımış olduğu genel iznin kendisine ulaşmasından sonra ilgili yaklaşımını terk ederek söz konusu izni benimsediğini gösteren rivayetlerden biri de şöyledir:

١١٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ أَبِي يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا
أَبُو شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ،

عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ أَبِي عُبَيْدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: رَخَّصَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْخُفَّيْنِ لِلنِّسَاءِ عِنْدَ الْإِحْرَامِ، قَالَ سَالِمٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَكْرَهُ الْخُفَّيْنِ لِلْمَرْأَةِ عِنْدَ الْإِحْرَامِ حَتَّى أَخْبَرَتْهُ صَفِيَّةُ بِهَذَا الْحَدِيثِ عَنْ عَائِشَةَ.

1196- ... ez-Zührî'nin Sâlim > İbn Ömer kanalıyla Safiyye bint Ebî Ubeyd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınlara ihramdayken mest giyme ruhsatı tanıdı." Sâlim dedi ki: "İbn Ömer, -Safiyye'nin, Âişe'den naklen bu hadisi kendisine haber vermesine kadar,- kadının ihramlıyken mest giymesini hoş karşılamıyordu."[589]

***

İbn Ömer kanaatimizce burada kadının ihramlıyken avret mahalli sayılan yerlerini mutlak anlamda örtmesi görüşünü savunuyor, ancak insanların, avret mahalli sayılmayan ayaklara mest giymemeleri gibi avret haricinde kalan yerlerde, kadınların durumunu ihram hâlindeki erkeklerin durumu gibi değerlendirmeyi tercih ediyordu. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendisine ulaşan ilgili habere kadar bu görüşünü savunmuş, o haberden sonra da önceki görüşünü terk etmiştir.

Biz ayrıca kadının (göreceli olarak) avret sayılmayan birtakım yerlerinin, normalde ne ile örtünüyorsa ihramda da onunla örtünmesine izin verildiğini görmekteyiz. Bunlardan biri de başıdır. İhramlıyken, normalde örtündüğü şeyle başının örtülmesine ruhsat tanınmıştır. Hâlbuki bu, (bilinen anlamda) avret yerlerinden biri değildir. Çünkü kadın, başını, babasının ve diğer mahrem akrabalarının yanında açabilmektedir. Kadına sadece diğer yabancıların yanında başını örtmesi emredilir.[590] Dolayısıyla mahrem akrabalarının yanında (başını) normalde ne ile örtüyorsa ihramda da onunla örtmesine mutlak izin verilmiştir. Öte yandan (kadının) ayak ve bacakları da babası ve mahrem

589 Benzer bir metin için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 201.

590 Tahâvî burada, kadının başının avret olmaması konusunu, göreceli olarak kadının babası ve diğer mahrem akrabasına göre değerlendirmekte; yoksa yabancıların önünde de açabileceği gibi bir yaklaşım sergilememektedir. Zaten son cümle de bunu göstermektedir. Nitekim diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da kadının avret yerlerinden bahsederken, yabancı erkeklerin kadının yüzüne ve ellerine bakabileceğini, ancak bunların üst kısmında kalan başına ve alt kısımdaki karnına, sırtına, uyluklarına ve bacaklarına bakamayacağını; mahrem akrabaların ise kadının göğsüne, saçına, yüzüne, başına ve bacağına bakmasında bir sakınca olmadığını fakat bunlar arasında kalan bölgelere bakamayacağını belirtmektedir. Bk. I, 475. (Çeviren)

akrabaları yanında açmasına izin verilen organlardandır. Bu durumda ayaklar ve bacaklar, tıpkı kadının başı gibi, babası ve mahrem akrabalarının yanında açmasına ruhsat tanınan organlardan olduğuna göre, ayak ve bacakların hükmü ile başın hükmünün birbirinin aynı olduğu sabit olmaktadır. Hükümler aynı olunca kadına, başını normalde örttüğü şeyle ihramda örtünebildiği gibi ayaklarına ve bacaklarına da normal zamanda ne giyiyorsa ihramda da onları giymesi mübah kılınmıştır. Böylece bu bölümde kıyasla sabit olan yaklaşım, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, "kadının ihramlıyken mestleri kullanabileceğine" dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadisle uyum arzetmektedir.

Öte yandan (âlimler) erkeklerin ihramlıyken yüzlerini kapatmaları konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları buna izin vermiş ve bu görüşlerine delil olarak şu rivayetleri öne sürmüşlerdir:

١١٩٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، وَعِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُثْمَانَ بِالْعَرْجِ مُخَمِّرًا وَجْهَهُ بِقَطِيفَةِ أُرْجُوَانٍ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1197- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Abdullah b. Ebî Bekir'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Âmir b. Rabîa dedi ki: "Osman'ı ihramlı olduğu bir sırada el-Arc mevkiinde[591] erguvanî bir kadife kumaşıyla yüzünü kapatmış vaziyette gördüm."[592]

١١٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْفُرَافِصَةُ بْنُ عُمَيْرٍ الْحَنَفِيُّ، أَنَّهُ رَأَى عُثْمَانَ بْنَ عَفَّانَ بِالْعَرْجِ مُغَطِّيًا وَجْهَهُ وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1198- ... Mâlik'in Yahya b. Saîd'den rivayet ettiğine göre, el-Kâsım b. Muhammed dedi ki: "el-Furâfisa b. Umeyr el-Hanefî, Osman b. Affân'ı, el-Arc denilen yerde ihramlı olduğu bir sırada yüzünü örtmüş bir vaziyette gördüğünü söyledi."[593]

591 Mekke ile Medine arasında bir köy. (Çeviren)

592 Mâlik, Hac 84; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 409.

593 Mâlik, Hac 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 410.

١١٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ عَمْرٍو الضَّبِّيُّ، قَالَ:حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَوْفٍ، وَعُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ، وَابْنُ الزُّبَيْرِ يُخَمِّرُونَ وُجُوهَهُمْ -وَهُمْ مُحْرِمُونَ- عِنْدَ النَّوْمِ مِنَ الْجَبِينِ.

1199- ... Muhammed b. Müslim et-Tâifî'nin, Abdurrahman b. el-Kâsım'dan rivayet ettiğine göre, babası (el-Kâsım) dedi ki: "Abdurrahman b. Avf, Osman b. Affân ve İbnü'z-Zübeyr, ihramlı vaziyette uyurken alınlarından[594] itibaren yüzlerini örtüyorlardı."[595]

١٢٠٠ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ مُوسَى الْبَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَنْبَسَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، أَنَّ عُثْمَانَ، وَزَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَابْنَ الزُّبَيْرِ كَانُوا يُخَمِّرُونَ وُجُوهَهُمْ إِذَا رَقَدَ أَحَدُهُمْ وَهُوَ مُحْرِمٌ إِلَى الْجَبْهَةِ.

1200- ... Yine Yunus b. Yezîd'in, İbn Şihâb yoluyla el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân, Zeyd b. Sâbit ve İbnü'z-Zübeyr'den biri ihramlıyken uyumak istediği zaman alnına kadar yüzünü örterdi.

١٢٠١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

594 Burada, eserin yazma nüshasında bazı harfleri noktasız yazılmış olduğu için "el-hanîn" veya "el-cebîn" şeklinde okunması mümkün olan bir kelime yer almaktadır. Muhakkık tarafından basılı nüshaya, "özlem duymak ve arzulamak" anlamına gelen "el-hanîn" olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki rivayet dikkatle incelendiğinde, bu kelimenin buraya uygun düşmediği açıktır. Bu sebeple biz de bunun, "alın ve ön cephe" manasına gelen "el-cebîn" tarzında okunmasının daha uygun olacağını düşünerek çeviriyi buna göre yaptık. Nitekim bir sonraki 1200 no'lu rivayette de aynı anlama gelen "el-cebhe" kelimesinin geçmesi, ayrıca 1202 ve 1205 no'lu rivayetlerde yüzün tamamının örtülüp örtülmeyeceğine dair birbirine zıt görüşlerin bulunması, ortada, yüzün örtülecek kısmıyla ilgili bir ihtilaf bulunduğunu, dolayısıyla ilgili kelimenin "alın" bölgesini ifade edecek bir kelime olması gerektiğini göstermektedir. (Çeviren)

595 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 54.

1201- Osman b. Yahya da bize, Nuaym > İbnü'l-Mübârek > Yunus yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti.

١٢٠٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِجِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرًا: يُغَطِّي الْمُحْرِمُ؟ فَقَالَ: نَعَمْ، وَغَطَّى جَابِرٌ وَجْهَهُ أَجْمَعَ.

1202- ... Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr dedi ki: Câbir'e "İhramlı yüzünü örtebilir mi?" diye sordum. Câbir, "Evet" dedikten sonra yüzünün tamamını örttü.[596]

١٢٠٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ شَبِيبٍ، أَنَّ عَائِشَةَ سُئِلَتْ عَنِ الْمُحْرِمِ، يُغَطِّي وَجْهَهُ؟ فَغَطَّتْ وَجْهَهَا.

1203- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Harun > Hammâd b. Seleme kanalıyla Ümmü Şebîb'den rivayet ettiğine göre, Âişe'ye, ihramlının yüzünü örtüp örtemeyeceği soruldu. O da yüzünü örttü.[597]

١٢٠٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، مِثْلَهُ.

1204- Yine Ali b. Şeybe bize, Yezîd b. Harun > Hammâd > Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[598]

***

Ancak başkaları bu konuda onlara muhalefet ederek şöyle demişlerdir: "İhramlı sadece zorunlu hallerde yüzünü örtebilir. Örttüğünde de fidye vermesi gerekir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Bu kanaat ayrıca İbn Ömer'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

596 Benzer bir rivayette İbn Ebî Şeybe, Ali b. Müshir > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr isnadıyla Câbir'in "(İhramlı) başının saç bitimine kadar yüzünü örter" dediğini nakletmektedir. Rivayette ayrıca Ebu'z-Zübeyr'in bunu göstermek için elbisesini başına kadar örttüğünden söz edilmektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 402.

597 Bu rivayeti buradaki metniyle tespit edemedik. Ancak İbn Ebî Şeybe'nin, yine Yezîd b. Harûn > Hammâd b. Seleme > Ümmü Şebîb yoluyla naklettiği metne göre, Hz. Âişe, ihramlının soğuktan üşümesi halinde ne yapacağı şeklindeki bir soruya, elbisesini tutup başının üstüne kaldırabileceği cevabını vermektedir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 405-406.

598 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 406.

١٢٠٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: مَا فَوْقَ الذَّقَنِ مِنَ الرَّأْسِ، فَلَا يُغَطِّيهِ الْمُحْرِمُ.

1205- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Çeneden yukarısı başın bir kısmı sayılır; onun için ihramlı o bölgeyi örtmesin."[599]

١٢٠٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1206- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Âsım > Mâlik > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den bunun aynısını rivayet etti.

***

(İlim adamları) bu konuda ihtilaf ettiklerine ve yüzün örtülebileceği konusunda Osman, Abdurrahman b. Avf, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum*'dan nakledilen rivayet, onların sözlerine değil de fiillerine dayandığına göre, bu durumda, böyle yapmalarını gerektiren birtakım zaruretlerle karşı karşıya kaldıkları ve bu zaruretler sebebiyle fidye verdikleri ihtimalinden söz etmek mümkündür. Nitekim İbn Abbâs'tan da bu yönde bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٠٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، أَنَّهُ صَحِبَ ابْنَ عَبَّاسٍ، فَاشْتَدَّ عَلَى ابْنِ عَبَّاسٍ الْبَرْدُ، فَدَعَا بِسَاجٍ، فَرَدَّهُ عَلَيْهِ، قَالَ: قُلْتُ: إِنَّكَ مُحْرِمٌ؟ قَالَ: أُكَفِّرُ.

1207- ... Yezîd'in, Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Ebû Ma'bed, İbn Abbâs'ın (bir hac mevsiminde) yanında bulunduğu bir sırada İbn Abbâs, soğuktan ciddi şekilde etkilenince şalını istemiş ve üzerine atmış; (Ebû Ma'bed) de "Ama sen ihramlısın!" diyerek onun bu tutumunu yadırgayınca, o da "Keffaretini ödeyeceğim" şeklinde karşılık vermiştir.

١٢٠٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ

599 Mâlik, Hac 13; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 403.

لَهُ: يَا أَبَا مَعْبَدٍ، رُدَّ عَلَيَّ طَيْلَسَانِي، وَهُوَ مُحْرِمٌ قَالَ: كُنْتَ تَنْهِي عَنْ هَذَا؟ قَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أَفْتَدِيَ.

1208- ... Yine Yahya b. Saîd'in Ebu'z-Zübeyr yoluyla İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ihramlıyken ona "Ebû Ma'bed! Şu şalımı üzerime atıver" diye seslendi. (Ebû Ma'bed de) "Ama sen bunu yasaklıyordun" deyince, İbn Abbâs "(Bunun için) fidye vermeye niyetliyim" diye cevap verdi.[600]

***

İşte İbn Abbâs, ihramlı olmasına rağmen üzerine bir şal almış; onu bu hâlde görenler görmüş ve bu tutumunu başkalarına aktarma hakkını elde etmişlerdir. Azadlı kölesi Ebû Ma'bed ona bu konuyu sorunca da "Ben fidye vereceğim" cevabını vermiştir.

Bu noktada Osman, Abdurrahman, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum* da eğer kendilerine niçin böyle yaptıkları sorulmuş olsaydı, muhtemelen bunun birtakım zaruretlerden kaynaklandığını ve fidyesini vereceklerini belirtirlerdi. Dolayısıyla bu konu, İbn Ömer, Âişe ve Câbir *radıyallahu anhum*'dan aktararak sözünü ettiğimiz ihtilafa dayanmaktadır. Bize göre bu husustaki kıyas, İbn Ömer'in ilgili görüşüyle uyum arzetmektedir. Zira giyim kuşam konusunda ihramlı kadınların, ihramlı erkeklere göre daha serbest ve rahat bir durumda olduklarına tanığız. Çünkü ihramlı kadınların gömlek ve sirval türü elbiseler giydiklerini, başlarını kapattıklarını ve yüzlerini örtmediklerini görmekteyiz. Buna göre başları örtme ve bedenlere gömlek giyme meselesi, erkeklere yasaklanırken kadınlara mübah kılınmış; ancak kadınlara da yüzlerini örtme yasağı konulmuş olduğu için, kadınlara örtmeleri izni verilen şeyleri örtme konusunda kendilerine yasak konulan erkekler, (doğal olarak) daha açık ve kesin bir yasakla ve (serbestlik açısından da) daha dar kapsamlı bir durumla karşı karşıya kalmışlardır.

Eğer birileri "Kadının, ihramlıyken yüzünü örtmesinin mübah olduğuna ilişkin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bir rivayet nakledilmiştir" diyerek bununla ilgili olarak;

600 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 410-411.

١٢٠٩ - حدّثنا محمّد بن خزيمة، قال: حدّثنا حجّاج بن منهال، قال: حدّثنا حمّاد، عن أمّ شبيب العبديّة، أنّ عائشة، قالت: الْمُحْرِمَةُ تُغطّي وجهها إنْ شاءت.

1209- … Hammâd'ın Ümmü Şebîb el-Abdiyye'den rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: "İhramlı kadın, eğer isterse yüzünü örtebilir" hadisini zikredecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bize göre bu örtünme, örtüyü yüzün önüne sarkıtmak şeklinde olup diğer örtünme tarzlarında değildir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen başka bir hadiste bu örtünme biçiminden söz edilmektedir. Şöyle ki:

١٢١٠ - حدّثنا الرّبيع بن سليمان الْمُرادِيّ، قال: حدّثنا أسد، قال: حدّثنا أبو عوانة، عن يزيد بن أبي زياد، عن مجاهد، عن عائشة، قالت: كنّا مع رسول الله صلّى الله عليه وسلّم ونحن محرمون، إذا مرّ بنا ركب سدلنا الثّوب على وجوهنا سدلًا، فإذا جاوز رفعناه.

1210- … Yezîd b. Ebî Ziyâd'ın Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "İhramlı bir vaziyette, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteydik. Binekli yolcular tam önümüzden geçerken elbiseyi/örtüyü yüzümüzün önüne sarkıtır, uzaklaştıklarında da kaldırırdık."[601]

***

Bu zikrettiğimiz yaklaşımı destekleyen bir delil de Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, ihramlı kadının peçe kullanmasını hoş karşılamaması ve bunu yasaklamasıydı. Bu görüşü de adı geçen Ümmü Şebîb ondan rivayet etmiştir:

١٢١١ - حدّثنا محمّد بن خزيمة، قال: حدّثنا حجّاج، قال: حدّثنا حمّاد، عن أمّ شبيب العبديّة، عن عائشة أنّ امرأة سألتها، ما تلبس الْمُحْرِمَة؟ فقالت: الْخُفّين، والقفّازين، والسّراويل، ونهت عن الْكُحْل والنّقاب.

1211- … Hammâd'ın Ümmü Şebîb el-Abdiyye'den rivayet ettiğine göre, bir kadın Âişe'ye ihramlı kadının neler giyebileceğini sordu. O da "Mest, eldiven ve sirval türü elbiseler" şeklinde cevap verdi. Sürme ve peçeyi ise yasakladı.

---

601 Benzer bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 48.

Öte yandan Atâ b. Ebî Rabâh da aynı görüşü Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٢١٢ - حدّثنا محمّد بن خزيمة، قال: حدّثنا حجّاج، قال: حدّثنا حمّاد، قال: أخبرنا حبيب المُعلّم، عن عطاء، أنّ عائشة كانت تكره للمحرمة أن تطوف بالبيت وهي متنقّبة.

1212- ... Hammâd'ın Habîb el-Muallim yoluyla Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Âişe, ihramlı kadının, peçeli bir vaziyette Kâbe'yi tavaf etmesini hoş karşılamıyordu.

***

Bu zikrettiklerimiz, Âişe'nin, ihramlı kadının, (ihramlı olmayan) diğer kadınlar gibi yüzünü peçeyle örtmesini hoş karşılamadığını göstermektedir. Yüzü örtme ruhsatı tanıdığı rivayet ise Mücâhid'in kendisinden aktardığı rivayettir. O da şöyledir: "Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte, binekli yolcuların önlerinden geçtikleri sırada elbiseyi yüzünün önüne doğru sarkıtıyordu." Bu konuda İbn Ömer'den de şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٢١٣ - حدّثنا حجّاج، قال: حدّثنا عبد العزيز بن عبد الله بن أبي سلمة الماجشون، عن محمّد بن المنكدر، قال: رأى ابن عمر امرأة قد سدلت ثوبها على وجهها وهي محرمة، فقال لها: اكشفي وجهك، فإنّما حرمة المرأة في وجهها.

1213- Haccâc'ın bize, Abdülazîz b. Abdullah b. Ebî Seleme el-Mâceşûn'dan rivayet ettiğine göre, Muhammed b. el-Münkedir dedi ki: İbn Ömer, bir kadının ihramlıyken elbisesini yüzünün önüne sarkıttığını görünce ona şöyle dedi: "Yüzünü aç! Çünkü kadının ihramına, yüzü(nün açık olması) dâhildir."[602]

***

İşte İbn Ömer de kadının, elbiseyi yüzünün önüne sarkıtmasını hoş karşılamıyordu. Bu durum, daha önce zikrettiğimiz gibi yüzünü örtmesini de mekruh saydığını göstermektedir. Bu noktada kadının, ihramlıyken yüzünün önüne örtü sarkıtmasının mübah olduğuna ilişkin Mücâhid'in Âişe *radıyallahu*

602 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 47.

anhâ'dan aktarmış olduğu rivayet, tercihe daha elverişlidir. Zira Hz. Âişe *radıyallahu anhâ* bunu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikteyken yapmıştır. Ayrıca kıyas da mutlak anlamda bunu desteklemektedir. Şöyle ki: İhramlı bir adama, rüzgardan ve güneşten korunmak maksadıyla elbisesini, başının üstüne koymaksızın -ki ihram hâli, zaten onu böyle bir şey yapmaktan alıkoyar- yüzünden uzaklaştırarak tutmasına izin verildiğini görmekteyiz. Kadının ise ihramlıyken yüzünü örtmesi mübah kılınmıştır. Bu sebeple kadının, örtüyü başına koyması ve başından aşağı yüzüne doğru sarkıtması izni verilmiş olmaktadır. Zira kadın, örtüyü, koyması mübah kılınan bir yerden itibaren sarkıtmaktadır. Bu meselede kadın, yüzünü kapatma ruhsatı tanınan yerlerde kapatan erkekle aynı konumdadır.

Süleyman'ın bize babasından, onun da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri böyleydi. Muhammed "Bu, bizim de kanaatimizdir" demiştir.

Öte yandan ilim adamları, ihramlı erkeklerin, binekleri üzerinde gölgelenmeleri konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları bunu mübah kılmışlardır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bunu mübah gören âlimlerden olup bu hususu, ihramın ihramlı erkeklere getirdiği yasaklardan biri olarak kabul etmemişlerdir.

Bazı âlimler de bunu yasaklamışlardır. Mâlik ve Medine ehlinin pek çoğu yasak görüşünü benimseyenlerdendir. Onlara göre bu durum, ihramın ihramlı erkeklere koyduğu yasaklardan biridir.

Ancak gölgelenmenin, ihramlı kadınlara mübah olduğu konusunda âlimler arasında herhangi bir ihtilaf yoktur. Ayrıca yanında ihramlı bir kadın bulunan ihramlı erkeğin gölgelenmesinin mübahlığına dair bir rivayet de Mâlik'ten nakledilmiştir. Nitekim Abdülazîz b. Muhammed b. el-Hasen b. Zebâle el-Medenî bize, Harun b. Musa el-Fervî > el-Mugîre b. Abdurrahman yoluyla Mâlik'in sözünü ettiğimiz bu görüşünü rivayet etmiştir.

Âlimler, genel olarak ihramlının örtünmesi konusunda ihtilaf ettikleri gibi bu hususta da görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Biz de ihramın, ihramlıya evlere girme ve içinde oturma yasağı koymadığı gibi çadırlara girip oturma yasağı getirmediğini de görmekteyiz. Buna kıyasen ihramın, bineğinin üzerindeyken ihramlının gölgelenmesine yasak koymaması gerekir. Üstelik bineklerin sırtlarında yapılmasına imkân tanınan kolaylıkların, başka yerlerde

tanınmadığına da tanık olmaktayız. Mesela; bir adama, yüzü ne tarafa dönük olursa olsun, bineğinin üzerinde nafile namaz kılma ruhsatı tanınmış; yerin üzerinde ise ona böyle bir kolaylık gösterilmemiştir. Bu durumda bineklerin sırtlarında, sözünü ettiğimiz şekilde, diğer yerlerde tanınmayan kolaylıklar tanınmış olduğuna ve ihramlının (binek dışında ev ve çadır gibi) diğer yerlerdeki gölgeliklerde bulunması mübah kılındığına göre, bizzat ihramlı için yapılan gölgelikler öncelikli olarak mübah sayılır. Böylece ihramlının, binek üzerinde gölgelik edinmesi mübah olup bunun, ihramın koyduğu yasaklardan biri olmadığı kesinlik kazanmaktadır.

Bu noktada biri "İhramlının gölgelenmeyi bırakıp güneşin altında kalmasının faziletine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis rivayet edilmiştir" diyerek şu rivayeti zikredecek olursa;

١٢١٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ الْعُمَرِيِّ عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَامِرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا مِنْ مُحْرِمٍ ضَحِيَ لِلشَّمْسِ حَتَّى تَغْرُبَ إِلَّا غَرَبَتْ بِذُنُوبِهِ كَيَوْمِ وَلَدَتْهُ أُمُّهُ.

1214- er-Rabî' b. Süleyman el-Cîzî'nin bize, Mutarrif b. Abdullah b. Ömer el-Ömerî > Âsım b. Ömer > Âsım b. Ubeydullah yoluyla Abdullah b. Âmir b. Rabîa'dan rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Batıncaya kadarki süre zarfında (belirli bir müddet) güneş altında kalmış olan her ihramlının günahları, mutlaka anasından doğduğu gün gibi güneşle birlikte batıp gider."***[603]

***

İlk görüş sahiplerinin, kendilerine karşı bu hadisi delil gösterenler aleyhinde öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur:

Bu hadis, delil olarak kullanılmaya elverişli değildir. Çünkü isnadlar konusunda otorite olan ilim adamları, rivayetin Mutarrif ile Abdullah b. Âmir arasındaki kısmında yer alan ravilerle ilgili olarak olumsuz görüş belirtmişlerdir. Üstelik hadis sabit olsa bile onların söylediklerine delil sayılmaz. Zira Rasûlullah

603 Benzer bir metin için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 373; İbn Mâce, Menâsik 17. Mutarrif'ten itibaren aynı senedle gelen rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 70; Ebu'l-Kasım Temmâm b. Muhammed, *el-Fevâid,* thk. Hamdî Abdulmecid es-Selefî, Riyad 1412, II, 276.

sallallahu aleyhi ve sellem bu hadiste bizlere: ***"Batıncaya kadar güneşin altında kalarak (ibadetini sürdüren) her ihramlı..."***[604] dememiştir. Dolayısıyla binek dışında güneş altında kalmak, binek üzerinde (bilinçli bir şekilde) kendini güneşe maruz bırakmayı gerektirmediğine göre, bu durum, binek benzeri şeyler üzerinde gölgelenmek için kullanılabilecek bir şeyi, binek üzerinde gölgelenmek amacıyla kullanmaktan vazgeçmek anlamına gelmemektedir.

Öte yandan Allah *azze ve celle,* ihramda alaçehre çiçeği (vers)[605] ve safran (za'ferân) ile boyanmış elbise giymeyi yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle yasaklamıştır. Şöyle ki:

١٢١٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، وَأَبُو صَالِحٍ، كَاتِبُ اللَّيْثِ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا تَلْبَسُوا ثَوْبًا مَسَّهُ وَرْسٌ أَوْ زَعْفَرَانٌ.

1215- ... İbrahim b. Sa'd'ın ez-Zührî yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ihram hâlini kastederek şöyle buyurdu: ***"Alaçehre veya safran ile boyanmış elbiseyi giymeyin."***[606]

---

604 Kanaatimizce Tahâvî burada, "güneş altında kalmak, gölgelenmemek" anlamına gelen "dahan/dahven" masdarının mazi (geçmiş zaman) ve muzari (şimdiki/geniş zaman) kalıpları arasındaki farka işaret etmek istemektedir. Bu masdar, iddia sahibinin naklettiği hadiste geçtiği lafzıyla "dahiye" tarzındaki mazi sigasıyla söylendiği zaman, "batıncaya kadarki süre zarfında, belli bir müddet güneş altında kalmış olmayı" ifade edebilmektedir. Çünkü geçmiş bir zamanı, olup bitmiş bir durumu anlatmaktadır. Ancak Tahâvî'nin işaret ettiği ve Hz. Peygamber'in söylemediğini belirttiği lafızda ise, aynı kelimenin muzari kalıbı olan "yedhâ" kelimesi geçmektedir ki bu da söz konusu işin güneş batıncaya dek devamlılığı anlamına gelir. Zira muzari fiili süreklilik bildirir. Tahâvî'nin bu yaklaşımına göre hadis, "ihramlının gün boyunca değil, sadece belli bir süre güneş altında kalmasının" bir fazilet olduğunu vurgulamaktadır. Ancak Tahâvî'nin buradaki rivayetinin sened ve metninin tamamen aynısını kaynaklarımızda tespit edememiş olmamıza rağmen, benzer lafızlarla yer aldığı kaynakların bir kısmında bu fiil, muzari kalıbıyla da geçmektedir. bk. İbn Mâce, Menâsik 17. Hatta -bazı lafızları farklı olsa da- Tahâvî'nin senedindeki gibi Mutarrif'ten itibaren aynı senedle gelen rivayetlerde de "yedhâ" fiiliyle kaydedilmiştir. Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 70; Ebu'l-Kasım Temmâm, *el-Fevâid,* II, 276. (Çeviren)

605 Vers: Kırmızı ile sarı arası bir rengi olan, hoş kokulu bir bitki olup kumaş boyamada kullanılır. (Çeviren)

606 Müslim, Hac 2; Ebû Dâvûd, Menâsik 33; Nesâî, Menâsik 28.

١٢١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1216- ... Mâlik, Nâfi'den, o da İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[607]

١٢١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1217- ... Yine Hammâd b. Seleme, Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını aktardı.[608]

١٢١٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1218- ... Süfyân da Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını nakletti.[609]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* burada rivayet ettiğimiz şekliyle, alaçehre çiçeği veya safran ile boyanmış elbiseyi -sırf boyanmış olduğu alaçehre ya da safrandan dolayı- giymeyi yasakladığına göre, alaçehre veya safrandan elde edilen kokuyu sürünmek daha öncelikli olarak yasaklanmayı gerektirir. İlim adamları da bu konuda böyle düşünmüş ve ihtilaf etmemişlerdir. Ancak onlardan bir grup, alaçehre ya da safran ile boyanmış bir elbiseyle ilgili olarak, "İhramlının, yıkanmış bile olsa böyle bir elbiseyi giymesi mekruhtur" demişlerdir. Âlimlerin çoğunluğu ise onlara bu hususta muhalefet ederek şöyle demektedirler: "Eğer bir elbisedeki alaçehre veya safran, (defalarca) yıkansa ve artık boyasının daha fazla azalamayacağı bir seviyeye inmiş olsa, o elbise, söz konusu bitkiyle boyanmadan önceki hükmüne döner." Bu konuda öne sürdükleri deliller ise şöyledir:

607 Mâlik, Hac 8; Buhârî, Hac 21; Müslim, Hac 1.

608 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 49.

609 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 53.

١٢١٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَ الْحَدِيثِ الْأَوَّلِ الَّذِي ذَكَرْنَا فِي أَوَّلِ هَذَا الْفَصْلِ وَزَادَ: لَا أَنْ يَكُونَ غَسِيلًا.

1219- Fehd'in bize, Yahya b. Abdülhamid el-Hımmânî > Ebû Muâviye > Ubeydullah b. Ömer > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, bu meselenin başında zikrettiğimiz ilk hadisin[610] aynısını rivayet etmiş ve şu eklemeyi yapmıştır: ***"Yıkanmış olması müstesna."***[611]

١٢٢٠ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ صَالِحٍ الْأَزْدِيُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1220- İbn Ebî İmrân bize, Abdurrahman b. Sâlih el-Ezdî el-Kûfî > Ebû Muâviye isnadıyla ilgili hadisin aynısını zikretti.[612]

***

İbn Ebî İmrân bize dedi ki: Yahya b. Maîn'in, el-Hımmânî'nin bu hadisi diğer ravilerden farklı şekilde söz konusu istisnayı ekleyerek rivayet etmesine hayret ettiğini gördüm. Abdurrahman b. Salih de ona (Yahya b. Maîn'e) "Benim Ebû Muâviye yoluyla aktardığım bu rivayet, tıpkı el-Hımmânî'nin Ebû Muâviye'den aktardığı gibidir" dedikten sonra hemen seğirtti ve kendi aslî nüshasını alıp geldi. O nüshadan bize Ebû Muâviye > Ubeydullah > Nâfi' > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığı rivayeti, el-Hımmânî'nin Ebû Muâviye'den naklettiği şekliyle aktardı. Yahya b. Maîn de bunu ondan alıp kaydetti.

Bu hadiste ilgili istisna bulunduğuna göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramlıya, alaçehre ve safran ile boyanmış elbise giymeyi yasaklama gerekçesinin, bizatihi elbisenin kendisi değil, üzerindeki alaçehre veya safran olduğu kesinlik kazanmaktadır. Eğer (bu boya) elbiseden silinip temizlenir de artık elbisede ondan bir iz kalmazsa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bununla ilgili daha önceki yasağı da ortadan kalkar ve eski mübahlığına geri döner. Bu konuda Süleyman'ın bize babasından, onun da

---

610 Bk. 1215 no'lu hadis.

611 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 41; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 137.

612 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 137.

Muhammed yoluyla Ebû Yusuf ve Ebû Hanîfe'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de böyle söylüyorlardı. Bu görüş aynı zamanda Saîd b. el-Müseyyeb, Tâvus ve İbrahim'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٢٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ أَتَاهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُحْرِمَ، وَلَيْسَ لِي إِلَّا هَذَا الثَّوْبُ، ثَوْبٌ مَصْبُوغٌ بِزَعْفَرَانٍ قَالَ: آللهُ مَا تَجِدُ غَيْرَهُ؟ فَحَلَفَ، قَالَ: اغْسِلْهُ وَأَحْرِمْ فِيهِ.

1221- ... Şu'be'nin Ebû Bişr yoluyla Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, bir adam ona (Saîd b. el-Müseyyeb'e) gelerek "Ben ihrama girmek istiyorum. Ancak şu safranla boyanmış elbiseden başka elbisem de yok" dedi. Saîd de "Allah aşkına, gerçekten başka hiçbir elbisen yok mu?" diye sordu. Adam olmadığına dair yemin edince de şöyle dedi: "Onu yıka ve onunla ihrama gir."[613]

١٢٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: إِذَا كَانَ فِي الثَّوْبِ زَعْفَرَانٌ أَوْ وَرْسٌ فَغُسِلَ، فَلَا بَأْسَ أَنْ يُحْرِمَ فِيهِ.

1222- ... Süfyân'ın Leys'ten rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: "Eğer bir elbisede safran veya alaçehre çiçeğinin boyası varsa ve yıkanmışsa, onunla ihrama girmekte bir sakınca yoktur."[614]

١٢٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَهُ.

1223- ... Yine Süfyân, el-Muğire yoluyla İbrahim'den bu görüşün aynısını nakletmiştir.[615]

***

613 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

614 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

615 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 137.

Öte yandan Mâlik'ten de bu konuda benzer bir görüş rivayet edilmektedir:

١٢٢٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سُئِلَ مَالِكٌ عَنْ ثَوْبٍ مَسَّهُ طِيبٌ، ثُمَّ ذَهَبَ رِيحُ الطِّيبِ مِنْهُ، هَلْ يُحْرِمُ فِيهِ؟ قَالَ "نَعَمْ، لَا بَأْسَ بِذَلِكَ مَا لَمْ يَكُنْ فِيهِ صِبَاغٌ وَرْسٍ أَوْ زَعْفَرَانٍ.

1224- Yunus'un bize aktardığına göre, İbn Vehb dedi ki: Mâlik'e, "Koku sürülmüş, ancak daha sonra kokusu kalmamış bir elbiseyle ihrama girilir mi?" diye soruldu. O da "Evet, üzerinde alaçehre veya safran boyası olmadığı sürece sakıncası yoktur" cevabını verdi.[616]

***

Erkeklerin ihramlıyken koku sürünmeleri ve ihramlının kullanması yasaklanan kokuların sürülmüş olduğu elbiseleri giymeleriyle ilgili hüküm böyledir.

Kadınların ihramlıyken koku sürünmeleri ve ihramlılara mekruh sayılan kokuların sürüldüğü ve yıkanmamış olan elbiseleri giymeleriyle alakalı hükümlere gelince; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle diyorlardı: "Kadınlar da bu konuda tamamen erkekler gibidir." Nitekim buna dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı sahâbîlerinden birtakım rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٢٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: الْمُهِلَّةُ لَا تَلْبَسُ ثِيَابَ الطِّيبِ، وَتَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُعَصْفَرَةَ مِنْ غَيْرِ طِيبٍ.

1225- ... İbn Cüreyc dedi ki: Ebu'z-Zübeyr bana, Câbir'i şöyle derken işittiğini haber verdi: "İhramlı kadın, koku sürülmüş elbise giyemez. Aspurla (yalancı safranla) boyanmış, ancak kokusu olmayan elbiseyi ise giyebilir."[617]

***

616 Mâlik, Hac 11.

617 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 59.

Diğer bir rivayet ise şöyledir:

١٢٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهَا كَانَتْ تَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُعَصْفَرَاتِ، وَهِيَ مُحْرِمَةٌ، لَيْسَ فِيهَا زَعْفَرَانٌ.

1226- ... Hişâm b. Urve'nin, babası (Urve) yoluyla Esmâ bint Ebî Bekir'den rivayet ettiğine göre, Esmâ, ihramlıyken içinde hakikî safran olmayan, aspurla boyanmış elbiseleri giyiyordu.[618]

***

İşte Câbir ve Esmâ bint Ebî Bekr, aspurla boyanmış elbiseleri safranla boyanmış elbiselerin hükmünden farklı tutmuş ve ihramlı kadının aspurla boyanmış elbise giymesini mübah kılarken, safranla boyanmış olanına ruhsat tanımamışlardır. Bize göre bu sahâbîler, aspurun bir çeşit koku olmadığı kanaatindeydiler. Ayrıca onların görüşüne göre bu bitki, ihramın ne ihramlı erkeklere ne de kadınlara getirdiği yasaklardan biriydi. Bir grup ilim adamı da bu görüşü benimsemiştir. Ancak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, aspurun koku hükmünde olduğu kanaatini taşıyor ve ihramlı erkek ve kadınlara diğer kokuları mekruh saydıkları gibi bu kokuyu da mekruh görüyorlardı. Nitekim onların bu kanaatini bize Süleyman b. Şuayb, babasından, o da Muhammed yoluyla Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan; ayrıca yine babası kanalıyla Muhammed'den rivayet etmiştir.

Âlimler bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettileri noktayı incelediğimizde şunu gördük: (Hakiki) safran, hem ihramlıyken hem ihram dışı hâllerin hepsinde erkeklere mekruhtur. Bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadisler ise şöyledir:

١٢٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: نَهَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَنْ يَزْعَفِرَ الرَّجُلُ.

618 Mâlik, Hac 11.

1227- ... Abdülvâris b. Saîd'in Abdülaziz b. Suheyb'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, erkeğin safran sürünmesini yasakladı."[619]

١٢٢٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَبْدِ الْعَزِيزِ بْنِ صُهَيْبٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مِثْلَهُ.

1228- ... Yine Hammâd b. Zeyd, Abdülaziz b. Suheyb > Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[620]

***

Oysa aspur (yalancı safran) böyle değildir. Çünkü o, erkeklere ihram öncesi mübahtır ve hükmü de hakikî safranın hükmünden farklıdır. Buna kıyasen, (aspurun) ihram hâlinde de aynı şekilde olması ve oradaki hükmünün de safranın hükmünden farklı olması gerekir. Dolayısıyla ihramlı kadın ve erkeklere, ihramdan önce mübah olduğu gibi ihram hâllerinde de mübah olması lazımdır. Şu da var ki biz, görüş ve davranışları örnek edinilen bir şahsın, insanların kendisini (rahatlıkla) görebileceği ihramlı bir durumda (aspur sürülmüş) böyle bir elbiseyi giymesini de hoş karşılamamaktayız. Zira bu yolla insanların, hakikî safran ve alaçehreyle boyanmış elbiseleri giyme yasağını çiğneyerek "Biz filancayı, ihramlı olduğu hâlde boyalı elbise giyerken gördüğümüz için böyle yaptık" demeleri endişesi vardır. Kanaatimizce bu durum, Ömer *radıyallahu anh*'ın, üzerinde kırmızı çamurla (meder) boyanmış bir elbise gördüğü Talha b. Ubeydullah *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği şu söze benzemektedir:

١٢٢٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ نَافِعٍ أَنَّهُ سَمِعَ أَسْلَمَ مَوْلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، يُحَدِّثُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ رَأَى عَلَى طَلْحَةَ ثَوْبًا مَصْبُوغًا، وَهُوَ مُحْرِمٌ، فَقَالَ عُمَرُ: مَا هَذَا الثَّوْبُ الْمَصْبُوغُ يَا طَلْحَةُ؟، قَالَ طَلْحَةُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنَّمَا هُوَ مَدَرٌ، فَقَالَ عُمَرُ: إِنَّكُمْ أَيُّهَا الرَّهْطُ أَئِمَّةٌ يَقْتَدِي بِكُمُ النَّاسُ، فَلَوْ أَنَّ رَجُلًا جَاهِلًا رَأَى هَذَا الثَّوْبَ لَقَالَ: إِنَّ طَلْحَةَ قَدْ كَانَ يَلْبَسُ الثِّيَابَ الْمُصَبَّغَةَ فِي الْإِحْرَامِ، فَلَا تَلْبَسُوا أَيُّهَا الرَّهْطُ شَيْئًا مِنْ هَذِهِ الثِّيَابِ الْمُصَبَّغَةِ.

619 Buhârî, Libâs 32; Müslim, Libas 77; Nesâî, Zinet 74.

620 Tirmizî, Edeb 51.

1229- ... Nâfi'in, Ömer b. el-Hattâb'ın azadlı kölesi Eslem'den işitmek suretiyle Abdullah b. Ömer'den aldığı rivayete göre, Ömer, Talha'nın, ihramlı olduğu bir sırada üzerinde boyalı bir elbise görünce "Talha! Bu boyalı elbise de ne?" diye sordu. Talha da "Ey Mü'minlerin emiri! Bu sadece kırmızı çamur (boyası)" diye cevapladı. Bunun üzerine Ömer şunları söyledi: "Kuşkusuz özellikle sizler, insanların örnek edindiği önderlersiniz. Cahil bir adam şu elbiseyi bir görse, 'Talha, ihramlıyken boyalı elbiseler giyiyordu!' diyecektir. Onun için özellikle siz, bu türden boyalı kıyafetleri giymeyin."[621]

***

Görüldüğü gibi davranışları örnek edinilen her erkeğin, Ömer *radıyallahu anh*'ın endişesi gibi bir endişeyle hareket etmesi ve ihramlıyken giyim-kuşamına dikkat etmesi gerekmektedir. Aynı şey örnek gösterilen kadınlar için de geçerlidir. Onlar da ihramlıyken bu tür elbiseleri giymemelidirler.

Bu noktada birileri şunu sorabilir: "Eğer alaçehre ve safran, erkeğin ihram öncesinde bile kullanması yasaklanan şeylerdense, ihram hâllerinde ayrıca yasaklanmasının ne anlamı var? Zira ihramlı insanlara, sadece daha önce mübah kılınan şeyler yasaklanır. Mesela; koku sürünme, gömlek giyme ve benzeri durumlar, ihramlıya, ihram öncesi mübah olduğu hâlde yalnızca ihrama girmesi durumunda getirilen yasaklardandır."

Bu konuda ona vereceğimiz cevap şudur: Yasak bazen, senin de belirttiğin üzere, henüz bir engel konulmadan önce mübah sayılan şeylerde olabileceği gibi bazen de mekruh sayılan şeylerde olabilir. Böylece (mübah olan konuda) yasak ve engel getirilmiş, (mekruh olanda ise) hüküm pekiştirilmiş olur. Ayrıca (daha önce de) mekruh sayılanları, engel konulduktan sonraki hâllerde çiğneyen bir kimse, engel konulmadan önce mübah iken daha sonra yasaklanan şeyleri çiğneyen kimsenin (ceza olarak) üzerine düşen yükümlülüğün aynısını yerine getirmekle mükellef olur. Bu konudaki örneklerden biri şöyledir: Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den (bugüne kadar) süregelen geçerli sünnetin, erkeklere ipek giymeyi haram kıldığını ve ihramlılara da gömlek giyme yasağı getirdiğini görmekteyiz. Bu durumda (ihram yasakları) kapsamına, ihram öncesi giyilmesi yasaklanmış olan ipek girdiği gibi ipek dışında ihram öncesi giyilmesi mübah sayılan şeyler de girmektedir. Zira dikkat edersen, bir kişi, ihramlıyken ipek gömlek giyecek olursa, gömleğin ipek olmaması hâlinde ödemesi gereken fidyenin aynısını öder. Buna göre ipek gömlekler, sırf ihramdan önce de giyilmesi haram

621 Mâlik, Hac 10.

olduğu için ihramda giyilmesi yasaklanmış (ipek olmayan) gömleklerden ayrı değerlendirilmemiştir. Eğer durum böyle olsaydı ve (ihram) yasağının kapsamına (sadece ipek) dışındaki gömlekler girseydi, o zaman ihramlıyken ipek giyen birinin, (ihramdan önce de ipek kullanımı için konulmuş) ilk yasağın geçerliliğinden dolayı herhangi bir şekilde sorumlu tutulmaması gerekirdi. Kaldı ki ilk yasağı çiğneyenin ödemesi gereken bir fidye de yoktur. Çünkü fidyeyi gerektiren husus, ihram hâlinde giyilmesi yasaklanan o kıyafettir. Aynı şey ihram dışında da yasaklanmış olan alaçehre ve safran için geçerlidir. İhram hâllerinde bunlara getirilen yasak, haklarında geçerli olan daha önceki yasağa rağmen, sadece ihrama girmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.

Öte yandan dikkat edersen Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! İhramlı iken av hayvanı öldürmeyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse yaptığı işin vebalini tatması için öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder. Yahut (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nisbette fakirleri doyurmak, ya da onun dengi oruç tutmaktır..."***[622] buyurarak ihram hâllerinde av hayvanı öldürmeyi yasaklamaktadır. Ayrıca bize, ihramdan önce başkasının mülkünde bulunan av hayvanını öldürme yasağı da konulmuştur. Eğer bir ihramlı, ihrama girmemiş bir adamın sahibi olduğu bir avı öldürecek olursa, bu durumda o avın değerini, sahibine tazmin etmeli ve kendisiyle Rabbi arasındaki bir hakkı çiğnemiş olmanın ve (vicdanî) bir sorumluluğun gereği olarak (âyette sözü edilen) "cezasını" ödemelidir. Eğer (âyette) kastedilen, ihramdan önce kendisine mübah sayılan av hayvanı olsaydı, başkasının mülkündeki avı öldüren kimsenin herhangi bir "ceza" ödemesi gerekmezdi. Zira bu kişi, avı öldürme yasağı getiren ve içerisinde avı öldürenin yükümlü tutulduğu söz konusu cezanın bulunduğu âyetin kapsamı dışında kalmaktadır.

Eğer yukarıdaki soruyu soran kişi çıkıp da "İhramdan önce safranın hükmüyle aspurun hükümlerinin birbirlerinden farklılığını, ihramlıların aspurla boyanmış elbiseleri giymesinin mübah olmasının delili saydın. Oysa biz misk ve anberin de ihramdan önce mübah olduklarını; ancak ihram söz konusu olduğunda, safran ve alaçehre çiçeği gibi bunların da yasak kapsamına girdiğini görmekteyiz. Buna göre ihramdan önceki hükümlerinin farklılığı, ihram sonrası aynı hükme tabi olmalarına engel değildir. O hâlde aspurun da böyle olmasını niçin yadırgıyorsun ki?" diye sorarsa, ona şöyle cevap verilir: Misk

622 Mâide 5/95.

ve anber, her ne kadar senin dediğin gibi de olsa, ihramın onlara getirdiği yasağın sebebi, "güzel koku" olmalarıdır. Güzel kokunun ilgili şahsa helal sayıldığı ihram öncesi dönemde bu kokular mübah iken, koku sürünmenin haram sayıldığı hâllerde ise haram olmuşlardır. Aspurun ise bir "koku" cinsi olduğunu tespit edebilmiş değiliz. Zira insanların bunu güzel koku olarak kullandıklarını görmediğimiz gibi bizden önce hiç kimseden böyle bir bilgi ve teâmül de bize ulaşmamıştır. Dolayısıyla sözünü ettiğin misk ve anberin yasaklanmasını gerektiren illet, bu ikisine benzeterek bize karşı öne sürdüğün aspurda bulunmamaktadır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرُمًا...﴾

"...KARA AVI İSE, İHRAMLI BULUNDUĞUNUZ SÜRECE SİZE HARAM KILINDI..."[623] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Deniz avı ve onu yemek, size ve yolculukta olanlarınıza yiyecek olmak üzere helal kılındı. Kara avı ise, ihramlı bulunduğunuz sürece size haram kılındı..."***[624] İlim adamları bu âyette ihramlıya haram kılınan "av"dan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Onlardan bir grup "Allah *azze ve celle*'nin, birtakım hadislerde Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle mübah kıldığını belirttiği hususlar dışında kalan bütün av hayvanlarıdır" diyerek buna dair şu hadisleri rivayet etmişlerdir:

١٢٣٠ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، وَأَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ حَفْصَةُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يَقْتُلُهُنَّ الْمُحْرِمُ: الْغُرَابُ، وَالْحِدَأُ، وَالْفَأْرَةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

1230- İsa b. İbrahim el-Gâfıkî'nin bize, Ahmed b. Abdurrahman b. Vehb > Abdullah b. Vehb > Yunus > İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: Hafsa şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İhramlının öldürebileceği beş hayvan şunlardır: Karga, çaylak, fare, akrep ve yırtıcı köpek/hayvan."***[625]

---

623 Mâide 5/96.

624 Mâide 5/96.

625 Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 73.

١٢٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُرْعَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1231- Yine bize er-Rabî' el-Cîzî, Ebû Zür'a > Yunus yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti.

١٢٣٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا يَقْتُلُ الْمُحْرِمُ؟ فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1232- ... Yine Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ihramlının neler öldürebileceği soruldu" diyerek ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[626]

١٢٣٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1233- ... Hammâd b. Seleme de Eyyûb > Nâfi' > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunun aynısını rivayet etti.[627]

١٢٣٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1234- Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'ten, o da Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde nakletti.[628]

١٢٣٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

---

626 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 3.

627 Müslim, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 48, 65; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 209.

628 Mâlik, Hac 88, 89; Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 76, 79.

1235- Yezid b. Sinan da bize el-Ka'nebî > Mâlik > Abdullah b. Dînâr > İbn Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[629]

***

(İlgili görüş sahipleri) dediler ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadiste (öldürülmesini) mübah kıldığı beş hayvanın dışında kalanlar ise, ihramlıya, ihramlı olduğu hâllerde haramdır. Ayrıca bunlar, daha önce okuduğumuz ve yenilmesi helal olan ve olmayan avlardan bahseden âyetin kapsamına da girmektedir." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

Diğer bir grup âlim ise şöyle demiştir: "Bu âyetin kapsamına giren av türleri, sadece ihramdan önce öldürülmesi helal olan av hayvanlarıdır. Bunların haricindeki azı dişli yırtıcılar ve pençeli kuşlar ise bu âyetin kapsamına girmemektedir. Zira bunların haram oluşu, ihramdan da öncedir. Ayrıca ihram öncesinde bunlara şer'î ölçülere göre uygulanan boğazlama işlemi de bunları helal kılmamaktadır." Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır.

Bu meselede ilk görüş sahiplerinin onun (Şâfiî) aleyhine öne sürdükleri delillerden biri şudur: Biz bir adamın, ihramdan önce, şer'î ölçülere uygun şekilde boğazlanabilen ve yiyebileceği hayvanları avlamasının caiz olduğunu görmekteyiz. Ayrıca yiyemeyeceği ve şer'î ölçülere uygun tarzda boğazlanamayan hayvanları da avlanmada kullandığı köpeklerine, doğan ve şahinlerine yedirmek üzere avlaması da caizdir. Bunlar o kişi için mübah ve helaldir. Her iki türe de "av" denilmektedir. Bu durumda eğer her ikisine de "av" ismi verilebiliyorsa ve ihramdan önce, sözünü ettiğimiz şekilde bizzat yemek ya da ondan yararlanmak maksadıyla bunları avlamak mübah ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in istisna ettikleri dışında hiçbir şey okuduğumuz âyetin kapsamı dışına çıkmamaktadır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ihram hâllerinde belirli sayıdaki birtakım hayvanların öldürülmesini mübah kılarken, sadece bu sınırlı sayıya dâhil olan av hayvanlarını, (âyetteki avlanma yasağı) kapsamının dışına çıkarmıştır. Aksi hâlde belirli bir sayıdan söz etmesinin hiçbir anlamı olmazdı. Bu söylediklerimizden hareketle şu husus kesinlik kazanmaktadır: Allah *azze ve celle*'nin, rivayet etmiş olduğumuz ilgili hadiste Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle mübah kılmış olduğu

629 Mâlik, Hac 89; Buhârî, Cezâu's-Sayd 7; Müslim, Hac 76.

av hayvanları dışında bir ihramlıya, ihramlı olduğu sırada hiçbir av hayvanı helal değildir.

Şu kadar var ki âlimler, ilgili hadiste öldürülebileceğinden söz edilen saldırgan ve yırtıcı köpek/hayvanın (el-kelbu'l-akûr) ne olduğu konusunda görüş ayrılığına düşmüşlerdir. Bir grup "O, aslandır" diyerek bu görüşü Ebû Hureyre'ye dayandırmıştır. Şöyle ki:

١٢٣٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ مُوسَى بْنُ مَسْعُودٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: الْكَلْبُ الْعَقُورُ الْأَسَدُ.

1236- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Ebû Huzeyfe Musa b. Mes'ûd > Züheyr b. Muhammed > Zeyd b. Eslem yoluyla Ebû Sâlih'ten rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre şöyle dedi: "el-Kelbu'l-akûr, aslandır."[630]

١٢٣٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ مَيْسَرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنِ ابْنِ سِيلَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، مِثْلَهُ.

1237- Yine İbn Ebî Dâvûd bize, Saîd b. Mansûr > Hafs b. Meysere > Zeyd b. Eslem > İbn Sîlân[631] kanalıyla Ebû Hureyre'den bu görüşün aynısını rivayet etti.[632]

***

Bu görüş sahipleri "Aynı şekilde saldırgan ve yaralayıcı nitelikteki yırtıcılar da kelb-i akûr sayılır" demişlerdir.

Diğer bir grup ise "el-Kelbu'l-akûr, herkesin bildiği sıradan köpektir" demiştir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu kanaati paylaşan âlimlerdendir. Bunlar (görüşlerinin gerekçesini) şöyle açıklamışlardır: Rasûlullah

---

630 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 164.

631 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim "İbn Şeybân" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu isim, yine Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde (II, 164) ve daha önce Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (IV, 443) Abdullah b. Sîlân olarak geçmektedir. Bu şahsın isminin Câbir b. Sîlân veya İsa b. Sîlân ya da Abdürabbih b. Sîlân olduğu da söylenmektedir. Bu konuda İbn Hacer'in *Tehzibu't-Tehzîb* ve *Takrîbu't-Tehzîb*'inde ilgili isimlerin geçtiği maddelere bakılabilir. (Çeviren)

632 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 443; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 164.

sallallahu aleyhi ve sellem öldürülmesine izin verdiği av hayvanlarını belirli bir sayıyla sınırlı tuttuğuna göre, eğer biz o hadiste kastettiği "el-kelb"i, saldırgan ve yaralayıcı nitelikte olan yırtıcı ve diğer hayvanlar şeklinde anlayacak olursak, bu durumda ilgili hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adını verdiği ve beş sayısıyla sınırlı tuttuğu, öldürülmesi mübah olan hayvanlardan daha fazlası o sayıya dahil olmaktadır. Oysa biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bir ihramlının, bu beş hayvan dışındaki saldırgan ve yaralayıcı nitelikte olan bir hayvanı öldürmesi hâlinde ona "ceza" yükümlülüğü getirdiğini görmekteyiz. Mesela; bunlardan biri, sırtlan hakkında Allah Rasûlü'nden rivayet edilen bir hadistir:

١٢٣٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَحَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ، وَهُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ وَحَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، وَحَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا جَمِيعًا، فَقَالُوا قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ مِنَ الصَّيْدِ وَجَعَلَ فِيهَا إِذَا أَصَابَهَا الْمُحْرِمُ كَبْشًا.

1238- ... Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'in İbn Ebî Ammâr yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, sırtlan hakkında sorulan bir soruya ***"O da, av hayvanlarındandır"*** cevabını verdikten sonra ihramlının bu hayvanı avlaması hâlinde (ceza olarak) bir koç vermesi gerektiğine hükmetmiştir.[633]

١٢٣٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ زَاذَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قُضِيَ فِي الضَّبُعِ إِذَا قَتَلَهُ الْمُحْرِمُ بِكَبْشٍ.

1239- ... Mansûr b. Zâzân'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Sırtlan hakkında, bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde (ceza olarak) bir koç verilmesine hükmedilmiştir."[634]

---

633 Ebû Dâvûd, Et'ıme 31; İbn Mâce, Menâsik 90; Dârimî, Menâsik 90.
634 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 182-183; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 165; Beyhakî, *es-Sünenü'l-*

(İlgili görüş sahipleri sözlerine devam ederek) şöyle dediler: Buradan da anlıyoruz ki, "el-kelbu'l-akûr" tabiriyle, saldırgan ve yaralayıcı nitelikteki köpekler ve diğer hayvanlar değil, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şu sözünde geçen ve herkesçe bilinen "köpek" kastedilmiştir: ***"Av veya sürü köpeği (kelb) dışında kim yanında bir köpek bulundurursa, her gün sevabından bir kırat eksilir."***[635]

Aynı şekilde ***"Bir köpek birinizin kap-kacağını yalayacak olursa, o kabı yedi kere yıkayın"***[636] hadisinde kastedilen de bu köpektir.

Üstelik sırtlan, daha fazla saldırgan ve yaralayıcı nitelikte ve sıradan bir köpeğe göre insanları öldürmeye, etlerini yemeye ve kanlarını içmeye daha yatkın olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün köpekleri öldürmeyi emrettiği hadiste[637] de kastedilen bu (herkesin bildiği köpektir).

Yine söz konusu görüş sahipleri şöyle demektedirler: "Eğer el-kelbu'l-'akûr'dan kasıt, Ebû Hureyre'nin hadisinde belirtildiği üzere 'aslan' olsaydı, hareketleriyle insanoğluna büyük zararlar verebilen bir köpeğin bu hadisin kapsamı dışında kalması gerekirdi. Çünkü hadiste, insanoğluna en büyük zararı veren bir hayvandan (aslan) bahsedilmiş olması, ondan daha az zararlı olanını (doğal olarak) bu çerçevenin dışında bırakmaktadır."

Biz bu yaklaşımın doğru olduğunu düşünüyoruz.

Bu durumda biri çıkar da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sırtlan hakkında bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde bir ceza ödenmesini hükme bağlamıştır. Zira sırtlan, yenilmesi mübah kılınan hayvanlardandır. Dolayısıyla sırtlan, ihramdan önce yenilebilir bir av olmasına rağmen, ihramdan dolayı haram kılınmış bir hayvan olmaktadır" diyerek şu rivayeti de zikredecek olursa;

---

kübrâ, V, 183.

635 Buhârî, Bed'u'l-Halk 17; Müslim, Müsâkât 50-57. Kırat: Altın ve mücevher gibi kıymetli madenleri tartmaya mahsus olarak kuyumcuların kullandıkları tartı birimi olup Osmanlılarda dirhemin on altıda biri ağırlığında (0,20004687 gr.) bir ağırlık ölçüsüdür. Örfî ve şer'î olmak üzere ikiye ayrılır Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 244. (Çeviren)

636 Müslim, Tahâret 89; Ebû Dâvûd, Tahâret 37; Tirmizî, Tahâret 68.

637 Buhârî, Bed'u'l-Halk 17; Müslim, Müsâkât 43-49.

١٢٤٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ بَكْرٍ الْبُرْسَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي عَمَّارٍ، أَخْبَرَهُ، قَالَ: سَأَلْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ عَنِ الضَّبُعِ، فَقُلْتُ: آكُلُهَا؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: أَصَيْدٌ هِيَ؟ قَالَ: نَعَمْ، قُلْتُ: أَسَمِعْتَ ذَلِكَ مِنَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: نَعَمْ.

1240- ... İbn Cüreyc'in Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr'den aktardığına göre, Abdurrahman b. Ebî Âmmâr[638] kendisine (Abdullah'a) şu bilgiyi vermiştir: Câbir b. Abdullah'a sırtlanla ilgili olarak "Onu yiyebilir miyim?" diye sordum. Bana "Evet, (yiyebilirsin)" cevabını verdi. "Peki, o bir av hayvanı mıdır?" dedim. "Evet" dedi. "Sen bunu (bizzat) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duydun mu peki?" diye sordum. "Evet" diye karşılık verdi.[639]

***

İddia sahibi (buradan hareketle) "İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu hadiste sırtlanın yenilmesini mübah kılmıştır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hayvanın yenilmesini mübah kıldığını gösterecek bir açıklama bulunmamaktadır. Zira İbn Ebî Ammâr Câbir'e sadece "Onu yiyebilir miyim?" diye sormuş, Câbir de onun sorusuna cevap olarak "Evet" demiştir. Daha sonra İbn Ebî Ammâr, ona "O bir av hayvanı mıdır?" diyerek başka bir soru daha sorunca, Câbir ona da "Evet" cevabını vermiştir. Bunun üzerine (adı geçen kişi) "Sen bunu (bizzat) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duydun mu peki?" diye sorunca, o da aynı şekilde "Evet" demiştir.

Burada Câbir'in hadisinden açıkça anlaşılan husus, İbn Ebî Ammâr'ın ona bizzat Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duyup duymadığını sorduğu şey, o hayvanın bir av hayvanı olup olmadığı meselesidir. Zira Abdullah b. Ubeydullah b. Umeyr > Abdurrahman b. Ebî Ammâr[640] yoluyla Câbir'den rivayette bulunduklarından bahsettiğimiz İbn Cüreyc hadisi ile Cerîr b. Hâzim

---

638 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Abdurrahman b. Ebî Âmir" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Abdurrahman b. Ebî Ammâr" şeklindedir. Bununla ilgili olarak rivayetin, bir sonraki dipnotta yer alan kaynaklarına bakılabilir. (Çeviren)

639 Tirmizî, Hac 28; Nesâî, Hac 89; İbn Mâce, Sayd 15; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 322; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 164.

640 Daha önce de belirttiğimiz gibi eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Abdurrahman b. Ebî Âmir" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

hadisi[641] arasında şimdiye kadar (hadisin metnine ilişkin) bir farklılık söz konusu olmamıştır.

Eğer biri "Bu hadisin Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla Câbir'den rivayet edilen versiyonuna göre ihramlınm bu hayvanı yemesi mübah sayılmaktadır" diyerek buna dair;

١٢٤١ - حَدَّثَنَاهُ يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْكَرْمَانِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ الصَّائِغِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَفِيهَا جَزَاءٌ كَبْشٌ مُسِنٌّ، وَتُؤْكَلُ.

1241- ... İbrahim es-Sâiğ'in Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sırtlan hakkında soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"O bir av hayvanıdır. Onda (ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde) ceza olarak yaşını doldurmuş bir koç vardır. Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir"***[642] rivayetini zikrederse, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadis de bir önceki hadisin taşıdığı anlamla paralellik arzetmektedir. Bu sebeple hadiste yer alan ***"Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir"*** ifadesinin Câbir'e ait olma ihtimali vardır.

Üstelik bu meseleye ilişkin olarak daha önce naklettiğimiz ve Mansûr b. Zâzân'ın, Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiği hadis de[643] bu ihtimali destekleyecek mahiyettedir. Zira Câbir o hadiste, sırtlan hakkındaki hükmü başkalarından aktarırken "Sırtlan hakkında, bir ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde, (ceza olarak) bir koç verilmesine hükmedilmiştir" demesine rağmen, o hayvana ilişkin bu hükmü verenlerin, yenilmesine de ruhsat tanıdıklarına dair herhangi bir görüşlerinden söz etmemiştir.

Ancak Süleyman'ın, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed şöyle diyorlardı: "Kurt köpeği, 'el-kelbu'l-akûr konumundadır. İhramlı, ihramlı olduğu esnada; ihramlı olmayan da harem sınırları dâhilinde, 'el-kelbu'l-akûr'u öldürdüğü gibi onu öldürebilir."

---

641 Bk. 1238 no'lu rivayet.

642 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 183; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 183.

643 Bk. 1239 no'lu rivayet.

Hâlbuki bu âlimlerin, sıradan köpeklerin saldırgan ve yaralayıcılığına benzer nitelikte veya ondan daha fazla saldırgan ve yaralayıcı olan diğer yırtıcı hayvanları, harem dâhilinde ve ihramlıyken öldürme bakımından normal köpeklerin hükmünde saymamış olmalarından dolayı, kurt köpeğini de bu hükme dahil etmemeleri gerekirdi. Ayrıca harem sınırları içinde ve ihramlıyken öldürülmelerine izin verilen "el-kelbu'l-akûr"un, özellikle, herkesçe bilinen sıradan "köpek" olarak anlaşılması ve davranışları bakımından ona benzeyen başka hayvanlar şeklinde yorumlanmaması lazım gelirdi. Zira dikkat edersen bu meseleye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz ve harem dahilinde ve ihramlıyken öldürülebilecek hayvanların sayısından bahseden hadiste, karga ve çaylağın öldürülebileceği de ifade edilmiş olmasına rağmen, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed, ne akbabayı ne de diğer pençeli yırtıcı kuşları, karga ve çaylak gibi saymışlardır.

Şu da var ki (kurt köpeğinin de öldürülebileceği konusunda) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ve -eğer sahihse- bu âlimlerden aktardığımız görüşü destekleyecek nitelikte bir hadis de tespit etmiş bulunmaktayız. Şöyle ki:

١٢٤٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْعَجْلَانِ، عَنِ الْقَعْقَاعِ بْنِ حَكِيمٍ، عَنْ أَبِي صَالِحٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَ حَدِيثِ مَالِكٍ وَاللَّيْثِ، يَعْنِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يُقْتَلْنَ فِي الْحَرَمِ: الْعَقْرَبُ، وَالْحُدَيَا، وَالْفَأْرَةُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ، إِلَّا أَنَّهُ قَالَ فِي حَدِيثِهِ: الْحَيَّةُ، وَالذِّئْبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

1242- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre bize, Saîd b. Ebî Meryem > Yahya b. Eyyûb > Muhammed b. el-Aclân > el-Ka'kâ b. Hakîm > Ebû Salih > Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, Mâlik ve Leys'in hadisinin[644] benzerini yani Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Harem***

644 Tahâvî'nin burada Mâlik hadisinden 1234 ve 1235 no'lu rivayetleri kastettiği açık olmakla birlikte Leys hadisi diye bahsettiği rivayet, tespit edebildiğimiz kadarıyla *Ahkâmu'l-Kur'ân*'da değil, *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (bk. II, 166) geçmektedir. Dolayısıyla müellif bu rivayeti bu esere de almış olduğunu zannetmiş olabildiği gibi müstensihten kaynaklanan bir hata sonucu kitaptan düşmüş de olabilir. Kanaatimizce ikinci ihtimal daha yüksektir. (Çeviren)

dahilinde öldürülebilecek beş hayvan şunlardır: Akrep, çaylak, fare, saldırgan ve yaralayıcı köpek/hayvan" buyurduğunu rivayet etmiş, ancak (Ebû Hureyre'nin) hadisinde "Yılan, kurt köpeği ve yaralayıcı köpek/hayvan" ilavesini yapmıştır.[645]

***

Bu hadisi Ali bize, Saîd'den bu lafızla rivayet etmiştir. Ayrıca rivayette, hadisin başında bahsedilen "beş" sayısı da aşılmıştır. Buna göre şöyle bir ihtimal söz konusudur: Bu konuyla alakalı olarak daha önce aktardığımız ve başkalarının harem sınırları dahilinde beş hayvanın öldürülebileceğine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmiş oldukları hadisi, Ebû Hureyre de aynı şekilde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den dinlemiş olabilir. Daha sonra Ebû Hureyre'nin, Allah Rasûlü'nün harem dâhilinde yılan ve kurt köpeğini öldürme izni verdiğini de duymuş ve bunları diğer beşe dahil etmiş olması da mümkündür. Eğer durum, gerçekten böyleyse, kurt köpeği hakkındaki kanaat, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in o konudaki görüşleri gibi olacak demektir. Dolayısıyla gerek harem sınırları içinde, gerekse de ihramlıyken bu hayvanın öldürülmesinde bir sakınca olmayacaktır. Ancak biz bu hadisin, burada rivayet ettiğimiz tarzdaki lafzını sadece Yahya b. Eyyûb'un rivayetinde görmekteyiz.

Öte yandan biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in gerek harem sınırları dâhilinde, gerekse de ihramlıyken karganın öldürülmesini mübah kıldığını aktarmış olmamıza rağmen, bu konuda rivayet ettiğimiz söz konusu hadislerde bunun hangi tür karga olduğu belirtilmemişti. Bu noktada biz, Saîd b. el-Müseyyeb'in Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği bir hadiste, Allah Rasûlü'nün bununla alaca kargayı (el-gurâbü'l-ebka)[646] kasdettiğini tespit ettik. Şöyle ki:

١٢٤٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: خَمْسٌ مِنَ الدَّوَابِّ يَقْتُلُهُنَّ الْمُحْرِمُ: الْغُرَابُ الْأَبْقَعُ، وَالْحِدَأُ، وَالْفَارَةُ، وَالْعَقْرَبُ، وَالْكَلْبُ الْعَقُورُ.

645 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 190; Ebû Dâvûd, Menâsik 39.

646 el-Gurabü'l-ebka: Sırtında ve karnında beyaz benekleri bulunan bir karga türüdür. (Çeviren)

1243- ... Şu'be'nin, Katâde > İbnü'l-Müseyyeb > Âişe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"İhramlının öldürebileceği beş hayvan şunlardır: Alaca karga, çaylak, fare, akrep ve saldırgan ve yaralayıcı köpek/hayvan."***[647]

***

Bu hadis, bu konuyla alakalı olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz diğer hadislere ilave bir bilgi içermekte ve Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer karga türlerini değil, özellikle alaca kargaları kasdettiğini haber vermektedir. Çünkü kargaların alaca olanları, çaylağın yaptığı gibi insanların yiyeceklerine ve daha başka ihtiyaçlarına zarar vermekte; alaca kargaların dışındakiler ise -ki bunların tekiline "ez-zâğ"[648] denilmektedir- bunların hiçbirini yapmamaktadır.

Aynı şekilde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu hadiste öldürülmesi mübah sayılan kargaların, özellikle alaca karga olup diğerleri olmadığı görüşündedirler.

Diğer yandan ihramlıyken yırtıcı hayvanların öldürülmesinin haram olduğu görüşünü savunan ilim adamları, (kışkırtıcı herhangi bir müdahale olmamasına rağmen) yırtıcı hayvanın kendiliğinden başlattığı saldırı sebebiyle onu öldüren ihramlı hakkında da ihtilafa düşmüşlerdir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs'ın bize Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed "İhramlının böyle bir hayvanı öldürmesinden dolayı herhangi bir yükümlülüğü yoktur" diyorlardı. Ancak şunu da belirtiyorlardı: "Eğer (hayvanın herhangi bir saldırısı olmamasına rağmen) ihramlı kendiliğinden müdahaleyi başlatıp hayvanı öldürmüşse, o zaman (ceza olarak) kıymetini ödemekle mükelleftir. Ödenecek kıymet de bir 'dem'i[649] geçmemelidir."

---

647 Müslim, Hac 67; Nesâî, Hac 83; İbn Mâce, Menâsik 91; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 97, 203.

648 ez-Zâğ (ç. ez-Zîğân): Beyazımtrak, güvercin büyüklüğünde, leş yemeyip ekin ve zeytin yediği için "ekin veya zeytin kargası" olarak da bilinen, anavatanı Doğu Avrupa, Türkistan ve İran olan bir karga türüdür. Bk. *el-Mu'cemu'l-vasît*, z-v-ğ maddesi. (Çeviren)

649 Dem: Koyun ve keçi cinsinden olan ceza kurbanı. (Çeviren)

Ayrıca Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahya b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Züfer'in de şöyle dediğini rivayet etmiştir: "Her iki durumda da[650] ihramlı, ceza ödemekle yükümlüdür."

Âlimler bu hususta ihtilaf ettileri için, biz de ihtilaf ettikleri noktaları inceledik ve "İhramlıların birtakım zaruretlerden dolayı av hayvanlarını öldürmelerinin doğurduğu keffaretler, -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dediği gibi- düşer mi, düşmez mi?" sorusunu sorduğumuzda şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle*, öncelikle ihramlının saçını tıraş etmesini haram kılmış, daha sonra da zaruret sebebiyle bunu mübah saymıştır. Ancak tanımış olduğu bu ruhsata rağmen ***"... Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başında bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç, sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye gerekir"***[651] ayeti gereğince o kişiyi keffaretle de yükümlü tutmuştur. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ka'b b. Ucre el-Ensârî'ye bunu emretmiş ve onu, âyette sözü edilen keffaret çeşitlerinden birini tercih etmekte serbest bırakmıştır. Allah izin verirse biz bu meseleyi kitabımızın ilgili bölümlerinde ele alacağız.

Dolayısıyla ihramlıya daha önce haram olduğu hâlde zaruret sebebiyle mübah kılınan saçım tıraş etme meselesinde, zaruretten dolayı sadece günahın düşmesi söz konusudur, keffaretin değil. Bu meseleye kıyasen, ihramlıya, ihramlı olduğu sırada haram kılınan ve daha sonra ortaya çıkan bir zaruretten dolayı mübah hâle gelen diğer hususların da böyle olması; ihramlının üzerinden günahı düşürmesine rağmen, keffaret sorumluluğunu düşürmemesi gerekir. Buna göre Züfer'in görüşü sabit olmakta; Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri ise geçersiz hâle gelmektedir.

Ayrıca Züfer'in bu konudaki kanaatini benimsemeyi zorunlu kılan diğer bir delil de şudur: Biz (adı geçen) bu âlimlerin, uyku esnasında (farkında olmadan) bir av hayvanının üzerine yatıp ölümüne sebep olan bir ihramlının, uyku hâlinde işlediği suçlardan doğan günahlarının düştüğü, ancak ceza ödemesi gerektiği konusunda ihtilaf etmediklerini biliyoruz. Böyle birinin üzerinden kalem (uhrevî sorumluluk) kaldırılmış olmasına rağmen, ödemesi gereken ceza kaldırılmamış, aksine uyku sırasında işledikleri, uyanıkken yaptıklarının hükmüyle aynı kabul edilmiştir. Buna kıyasen ihramlıyken ya da harem sınırları dâhilinde zaruretten dolayı bir yasağı çiğneyen kimse, keffaretin gerekliliği ve zaruretlerin günahları düşürmesine rağmen keffaret yükümlülüğünü düşürmemesi açısından bakıldığında, zaruret hâli dışında o yasağı çiğnemiş olmasıyla aynı hükme tabidir.

650 Yani saldırıyı ister yırtıcı hayvan, isterse ihramlı başlatmış olsun, farketmez. (Çeviren)

651 Bakara 2/196.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَلْيَطَّوَّفُوا بِالْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾

"... VE O ESKİ EV'İ (KÂBE'Yİ) TAVAF ETSİNLER..."[652] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"İnsanlar içinde haccı ilan et; yaya olarak veya uzak yollardan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Ki kendileri için birtakım faydalara tanık olsunlar ve (Allah'ın) kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar üzerine belli günlerde (onları kurban ederken) Allah'ın adını ansınlar. Onlardan yiyin, sıkıntı içinde bulunan fakire de yedirin. Sonra (bıyıklarını, tırnaklarını kesmek, sair temizlik gereklerini yapmak suretiyle) kirlerini gidersinler, adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"***[653] buyurmaktadır.

Bu âyette zikredilen tavafla ilgili ağırlıklı görüş, bayramın birinci günü (yevm-i nahr)[654] tavafı olmasıdır. Çünkü Allah *azze ve celle* burada öncelikle ***"Sonra (bıyıklarını, tırnaklarını kesmek, sair temizlik gereklerini yapmak suretiyle) kirlerini gidersinler"*** buyurmuş -ki bu da bayramın birinci gününden önce olamaz- ardından da ***"Adaklarını yerine getirsinler ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"*** emrini vermiştir.

Ancak Yüce Allah'ın, ***"ve o Eski Ev'i (Kâbe'yi) tavaf etsinler"*** buyruğunda, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözleri ve davranışlarıyla bizlere açıklamış olduğu "tavafı" kasdetmiş olması da mümkündür. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac niyetiyle ihrama girmiş bir vaziyette Mekke'ye geldiği esnada, Kâbe'yi tavaf etmiştir. Bu konuda ondan rivayet edilen bir hadis şöyledir:

---

652 Hac 22/29.

653 Hac 22/27-29.

654 Yevmü'n-nahr: Kurbanların kesildiği Zilhicce'nin onuncu günüdür. (Çeviren)

١٢٤٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْنَا عَلَى جَابِرٍ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَثَ تِسْعَ سِنِينَ لَمْ يَحُجَّ، ثُمَّ أُذِّنَ فِي النَّاسِ بِالْعَاشِرَةِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاجٌّ، فَقَدِمَ الْمَدِينَةَ بَشَرٌ كَثِيرٌ يَلْتَمِسُونَ أَنْ يَأْتَمُّوا بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَخَرَجْنَا حَتَّى أَتَيْنَا ذَا الْحُلَيْفَةِ، فَصَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ، ثُمَّ رَكِبَ الْقَصْوَاءَ حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ، وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَظْهُرِنَا، عَلَيْهِ يَنْزِلُ الْقُرْآنُ، وَهُوَ يَعْرِفُ تَأْوِيلَهُ، مَا عَمِلَ مِنْ شَيْءٍ عَمِلْنَا بِهِ، فَأَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ، وَأَهَلَّ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهِلُّونَ بِهِ، وَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا، وَلَزِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَلْبِيَتَهُ، قَالَ جَابِرٌ: لَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ -حَتَّى إِذَا كُنَّا عَلَى آخِرِ طَوَافٍ عَلَى الْمَرْوَةِ، قَالَ: إِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، وَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَمَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ.

1244- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Esed > Hâtim b. İsmail el-Medenî yoluyla Ca'fer b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, babası (Muhammed b. Ali b. Hüseyin) dedi ki: Câbir'in yanına girdik ve ona Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını sordum. Şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccetmeksizin dokuz yıl boyunca durdu, onuncu yıl olunca da Allah Rasûlü'nün haccedeceği insanlara ilan edildi. Bunun üzerine Medine'ye birçok insan geldi. Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e uyma ve onun gibi davranma çabası içerisindeydiler. Derken yola çıktık ve Zülhuleyfe'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (oradaki) mescidde namaz kıldı. Ardından (devesi) Kasvâ'ya bindi ve devesi onu el-Beydâ tümseğine kadar çıkardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aramızda bulunuyordu; Kur'ân ona iniyor ve o, onun te'vilini biliyordu. (Bu sebeple) o ne yaparsa, biz de onu yapıyorduk. Derken Allah Rasûlü,

tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı.[655] İnsanlar ise, hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler.[656] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu konuda onlara karşı çıkmadı ve (alışageldikleri telbiye tarzına) herhangi bir şey eklemedi;[657] kendi telbiyesine devam etti."

Câbir dedi ki: "Biz sadece hacca niyetlenmiştik; umrenin ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet Merve üzerinde son tavafımızı yaparken (Allah Rasûlü) şöyle buyurdu: ***'Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim. Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!'*** Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar haricindeki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttılar."[658]

١٢٤٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

655 Müslim'in (Hac, 147) rivayetinin bu kısmında "*Lebbeyk Allahümme lebbeyk; lebbeyke lâ şerîke leke lebbeyk. İnne'l-hamde ve'n-ni'mete leke ve mülk. Lâ şerîke lek*" ilavesi bulunmaktadır. (Çeviren)

656 Farklı lafızlara sahip bu telbiyeler için daha önce geçen 1152, 1153, 1154 ve 1155 no'lu rivayetlere bakılabilir. (Çeviren)

657 Eserin yazma ve matbu nüshalarında bu cümle, "Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* herhangi bir şey eklemedi" manasına gelen "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şey'en" şeklinde bir cümle olarak yer almaktadır. Bu rivayet, Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'ın basılı nüshalarında aynı senedle iki yerde geçmektedir. İlkinde (II, 140) "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ale'n-nâsi şey'en" olarak; ikinci yerde ise (II, 190) "Allah Rasûlü, halkın alışageldiği telbiye tarzının hiçbir şeyine karşı çıkmadı" anlamındaki "lem yerudde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhim şey'en" lafzıyla geçmektedir. Ehlince malum olduğu üzere Arapça'da "lem yezid "ile "lem yerudde' lafızlarının yazılışları arasında nokta ve hareke dışında hiçbir fark yoktur. Dolayısıyla her iki şekilde de okunması mümkündür. Ancak aynı rivayetin Müslim'deki versiyonunda geçen (Hac, 147) "lem yerudde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhim şey'en minhu" cümlesini dikkate alacak olursak, buradaki "lem yerudde"yi "lem yezid" olarak okumamız mümkün olmayacaktır. Zira cümlenin sonundaki harf-i cerli zamir (minhu), buna engeldir. Buna göre anlam, "Allah Rasûlü, ondan (halkın alışageldiği telbiye tarzından) hiçbir şeye karşı gelmedi, onun hiçbir şeyini reddetmedi" şeklinde olmaktadır. Fakat bu rivayetteki "minhu" lafzının da bizzat sahâbî raviye mi yoksa o seneddeki diğer ravilere mi ait olduğu sorusu önemlidir. O sebeple biz cümleyi, her iki anlamı da dikkate alarak tercüme etmeyi uygun gördük. (Çeviren)

658 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Nesâî, Hac 51; İbn Mâce, Menâsik 84.

1245- Yine Muhammed b. Huzeyme ve Fehd b. Süleyman bize, Abdullah b. Salih > el-Leys b. Sa'd > İbnu'l-Hâd yoluyla Ca'fer b. Muhammed'den, onun isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet ettiler.[659]

١٢٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا، وَلَا نَرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحَجُّ، فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ طَافَ وَلَمْ يَحِلَّ، وَكَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَطَافَ مَنْ مَعَهُ مِنْ نِسَائِهِ وَأَصْحَابِهِ، وَحَلَّ مِنْهُمْ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ الْهَدْيُ.

1246- ... İbrahim'in, el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: "(Medine'den) yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye vardığında tavaf etti, ancak ihramdan çıkmadı. Yanında da hedy kurbanı vardı. Eşleri ve ashâbı da onunla birlikte tavaf ettiler. Yanlarında hedy kurbanı getirmeyenler ise ihramdan çıktılar."[660]

١٢٤٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: خَرَجْنَا مِنَ الْمَدِينَةِ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا - يَعْنِي مَكَّةَ - طُفْنَا، وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَلَمَّا كَانَ عَشِيَّةُ عَرَفَةَ أَهْلَلْنَا بِالْحَجِّ.

1247- ... Dâvûd'un, Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd dedi ki: "Hac için avazımızın çıktığı kadar yüksek sesle telbiye getirerek Medine'den çıktık. Mekke'ye vardığımızda da tavaf ettik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***'Yanında hedy kurbanı bulunanlar hariç, diğerleri bu hac niyetlerini umreye çevirsinler'*** buyurdu. Arafat'tan bir gün öncesinde de[661] hac için (ihrama girip) telbiye getirdik."[662]

---

659 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 190.

660 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 128, 129; Nesâî, Hac 48.

661 Bugüne "Terviye günü" denilmektedir. Terviye sözlük anlamı itibariyle "suya kandırma" demektir. Hacıların Arafat'a çıkmak üzere develerini sulayıp azıklarını tedarik etmeleri sebebiyle Zilhicce'nin sekizinci gününe "Terviye günü" denilmiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 457. (Çeviren)

662 Müslim, Hac 211, 212; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 71, 75.

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbından gelen bu rivayetlere göre, Allah Rasûlü ve sahâbîler, Mekke'ye girdikten sonra ve Arafat vakfesinden önce hac niyetiyle tavaf etmişlerdir. Bir grup âlimin dışında bütün ilim adamları bu görüşü benimsemektedirler. Söz konusu grup ise, hac için ihrama giren kimsenin, hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf etmesinin, ancak Arafat vakfesini yaptıktan sonra gerekli olduğu kanaatini savunarak şöyle demektedir: "Eğer Arafat vakfesini yapmadan Kâbe'yi tavaf edecek olursa, bu fiilinden dolayı haccından ve ihramdan çıkmış sayılır. Nitekim bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadislerde de zikrettiğimiz üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı da Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emriyle Arafat'ta vakfe yapmadan önce hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf ettikleri için ihramdan çıkmışlardı."

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'yi tavafına dair pek çok rivayet bulunmasına rağmen biz bunlardan, daha önce de bahsettiğimiz hadisleri seçip diğerlerini bıraktık. Zira diğerlerinde bizim aradığımız şeye ilişkin hiçbir açıklama bulunmamaktadır. Ayrıca almadığımız rivayetler arasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'ın Kâbe'yi yedi şavt tavaf ettiği ve bunların ilk üçünde Hacer-i Esved'den başlayıp tekrar aynı noktaya gelene kadar remel yaptığı[663] belirtilmekte; ancak Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu Arafat vakfesinden önce mi yoksa sonra mı yaptığına dair bir açıklama bulunmamaktadır.

Yine ilgili rivayetlerin bir kısmında, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu tavafı, Mekke'ye vardığı anda (tavaf-ı kudûm) yaptığı belirtilmekte fakat orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu ihramının hac niyetiyle mi yoksa umre niyetiyle mi olduğuna ilişkin bir izah yapılmamaktadır. Şu da var ki hac niyetiyle yapılacak tavafın, Arafat vakfesinden sonraya ertelenmesi gerektiği görüşünü benimseyenler, "Eğer kişi, Arafat vakfesi yapmadan hac niyetiyle Kâbe'yi tavaf edecek olursa, hacdan çıkıp umreye girenlerin hükmünde olur" diyerek bu konuda İbn Abbâs'tan nakledilen bir rivayeti delil göstermektedirler:

١٢٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنَا عَطَاءٌ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، كَانَ يَقُولُ: لَا يَطُوفُ أَحَدٌ بِالْبَيْتِ حَاجٌّ وَلَا غَيْرُهُ إِلَّا حَلَّ، قُلْتُ لَهُ: مِنْ أَيْنَ كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَأْخُذُ ذَلِكَ؟ قَالَ: مِنْ

663 Remel: Erkeklerin tavafta kısa adımlarla koşarak ve omuzları silkerek çalımlı ve çabuk yürümeleridir. (Çeviren)

قبل قول الله عز وجل: {ثم محلها إلى البيت العتيق}. قلت: فإنما ذلك بعد المعرف
قال: كان ابن عباس يراه قبل المعرف وبعده، وكان ابن عباس يأخذها من أمر النبي
صلى الله عليه وسلم أصحابه أن يجعلوها في حجة الوداع، قالها لي غير مرة.

1248- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Hacı olsun veya olmasın Kâbe'yi tavaf eden herkes, mutlaka ihramdan çıkar" derdi. Atâ'ya "Acaba İbn Abbâs bunu neye dayanarak söylüyor?" diye sordum. "Allah *azze ve celle*'nin ***'Sonra bunların son bulacağı yer (hill yeri) Eski Ev (Kâbe')dir'***[664] beyanına dayanarak" diye cevapladı. "Fakat bu, Arafat vakfesinden sonra olacaktır" dedim. Atâ dedi ki: "İbn Abbâs, bunun, Arafat vakfesinden hem önce hem de sonra olacağı görüşündeydi. İbn Abbâs bunu, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Veda Haccı'nda ashâbına verdiği ihramdan çıkma emrinden alıyordu. Bunu bana birçok defa söylemişti."[665]

١٢٤٩ - حدثنا سليمان بن شعيب الكيساني، قال: حدثنا عبد الرحمن بن زياد،
قال: حدثنا شعبة، قال: أخبرني قتادة، قال: سمعت أبا حسان الرقاشي، أن رجلا قال
لابن عباس: يا أبا عباس ما هذه الفتيا التي قد تفشغت، أن من طاف بالبيت فقد حل؟
قال: سنة نبيكم صلى الله عليه وسلم وإن رغمتم.

1249- ... Katâde'nin Ebû Hassân[666] er-Rakâşî'den işittiğine göre, bir adam, İbn Abbâs'a hitaben "İbn Abbâs! Şu insanların diline pelesenk olan (veya insanları birbirine düşüren)[667] 'Kâbe'yi tavaf eden ihramdan çıkmıştır!'

664 Hac 22/33.

665 Benzer ifadelerle bk. Buhârî, Megâzî 77. Son cümle eksiğiyle bk. Müslim, Hac 208.

666 Eserin basılı nüshasında bu künye, "Ebû Hayyân" olarak kaydedilmiştir. Yazma nüshada genellikle "sîn" harfini dişli; "yâ" harfini de noktalı yazan müstensih, buradaki harfin yazımında ne diş ne de nokta kullanmış; sadece fetha ve şedde yazmıştır. Bu sebeple muhakkık da "yâ"nın noktalarının düştüğünü zannetmiş olacak ki, Hayyân olarak kaydetmeyi tercih etmiştir. Oysa bu şahıs Ebû Hassân Müslim b. Abdullah el-A'rec (ö. 130/748) olarak bilinen ravidir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 189), Müslim'in *Sahîh*'inde (Hac, 206, 207) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde (I, 278, 280, 342) "Ebû Hassân" şeklinde geçmektedir. (Çeviren)

667 Bu ilave Müslim'in rivayetinde geçmektedir. (Çeviren)

fetvası da neyin nesi?" diye sordu. İbn Abbâs da "Siz beğenmeseniz de bu Nebiniz *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetidir" dedi.[668]

١٢٥٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ عُرْوَةَ، قَالَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَضْلَلْتَ النَّاسَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: وَمَا ذَلِكَ يَا عُرْوَةُ؟، قَالَ: تُفْتِي النَّاسَ أَنَّهُمْ إِذَا طَافُوا بِالْبَيْتِ فَقَدْ حَلُّوا، وَكَانَ أَبُو بَكْرٍ وَعُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا يَجِيئَانِ مُلَبِّيَيْنِ بِالْحَجِّ، فَلَا يَزَالَانِ مُحْرِمَيْنِ إِلَى يَوْمِ النَّحْرِ؟، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بِهَذَا ضَلَلْتُمْ، أُحَدِّثُكُمْ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَتُحَدِّثُونِي عَنْ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ؟، فَقَالَ عُرْوَةُ: إِنَّ أَبَا بَكْرٍ وَعُمَرَ، كَانَا أَعْلَمَ بِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْكَ.

1250- ... Eyyûb'un İbn Ebî Müleyke'den rivayet ettiğine göre, Urve, İbn Abbâs'a "İnsanları yoldan çıkardın İbn Abbâs!" diye çıkıştı. O da "Nedenmiş o Urve?" diye sorunca Urve "İnsanlara, 'Kâbe'yi tavaf ettikleri zaman ihramdan çıkmış olacakları' fetvasını veriyorsun! Hâlbuki Ebû Bekir ve Ömer *radıyallahu anhumâ,* hac niyetiyle telbiye ederek geliyor ve bayramın birinci gününe kadar (yevm-i nahr) ihramlı duruyorlardı" diye cevap verdi. İbn Abbâs da dedi ki: "Asıl siz böyle yaparak yoldan çıkmış oluyorsunuz. Ben size Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (uygulamasından) bahsediyorum, siz ise çıkmış bana Ebû Bekir ve Ömer'in (uygulamalarını) anlatıyorsunuz." Bunun üzerine Urve "Ebû Bekir ve Ömer, kuşkusuz senden daha fazla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i tanıyor ve biliyorlardı!" dedi.[669]

***

Bu sebeple ilim adamları, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'ye geldiği sırada, ashâbıyla birlikte girmiş bulunduğu ihram hakkında ihtilaf etmişlerdir. İbn Abbâs, Câbir ve Ebû Saîd, kendilerinden aktardığımız rivayetler doğrultusunda "Bu ihram sadece hac içindi" demişlerdir.

Âişe *radıyallahu anhâ* da el-Esved'in kendisinden rivayet ettiği ve bizim de daha önce bu mesele içerisinde sözünü ettiğimiz hadisinde[670] "(Medine'den)

---

668 Müslim, Hac 206, 207; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 278, 280, 342.

669 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 252; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 189.

670 Bk. 1246 no'lu rivayet.

yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" demişti. (Ancak bu ifadesine bakılınca) sanki Âişe *radıyallahu anhâ*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hangi maksatla ihrama girdiğini tam olarak tespit edememiş gibidir. Şu da var ki, bu konuda el-Esved dışında ondan rivayet nakleden bir ravi daha bulunmaktadır. Biz bunu Allah'ın izniyle konumuzun ileriki kısımlarında zikredeceğiz.

Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'in Mekke'ye geldiği sırada girmiş olduğu ihrama ilişkin olarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Abdullah b. Abbâs, Câbir ve Ebû Saîd'in dışında birtakım sahâbîlerden de ihtilaflı görüşler nakledilmiştir. Allah'ın izniyle biz şimdi bu ihtilaftan bahsedeceğiz.

Mesela; söz konusu sahâbîlerden biri de Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dır. Bu konuyla ilgili olarak ondan nakledilen rivayet şöyledir:

١٢٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: اجْتَمَعَ عَلِيٌّ، وَعُثْمَانُ بِعُسْفَانَ، وَعُثْمَانُ يَنْهَى عَنِ الْمُتْعَةِ، فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: مَا تُرِيدُ إِلَى أَمْرٍ قَدْ فَعَلَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَنْهَى عَنْهُ؟ فَقَالَ: دَعْنَا مِنْكَ. قَالَ: إِنِّي لَا أَسْتَطِيعُ أَنْ أَدَعَكَ، ثُمَّ أَهَلَّ عَلِيٌّ بِهِمَا جَمِيعًا.

1251- ... Şu'be'nin Amr b. Murra'dan rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb dedi ki: Ali ve Osman, Usfân denilen yerde bir araya geldiler. Osman, hac mevsiminde umre ile haccı birleştirmeyi (hacc-ı temettü') yasaklıyordu. Bu sebeple Ali ona "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir işe hangi gerekçeyle karşı çıkıyor ve onu yasaklıyorsun ki?" diye sordu. O da "Bu konuda (ısrar etme) bizi kendi hâlimize bırak!" deyince Ali "Hayır seni kendi hâline bırakamam!" diye karşılık verdi. Daha sonra Ali, umre ve haccın her ikisine birden niyetlenerek telbiye getirdi.[671]

١٢٥٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَسَدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَرْمَلَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: حَجَّ عُثْمَانُ، فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: أَلَمْ تَسْمَعْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَمَتَّعَ؟ قَالَ: بَلَى.

671 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 159.

1252- ... Abdurrahman b. Harmele'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: Osman haccetti. Ali ona "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in umre ile haccı birleştirdiğini duymadın mı?" diye sordu. O da "Elbette (duydum)" diye cevap verdi.[672]

***

Bu durumda bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o vakit Mekke'ye girerken, umre niyetiyle ihrama girmiş ve (Kâbe'yi) tavaf etmiş olması, bunun peşinden de hac yapmış olması ihtimali vardır. Böylece hacca kadar umreden faydalanmış (sevap kazanmış) olmaktadır.[673] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün Arafat öncesi yapmış olduğu tavaf, hac için değil, umre için yapılmış bir tavaf sayılmaktadır. O sebeple bu tavaf, hac için yapılacak tavafın Arafat vakfesinden önce mi yoksa vakfeden sonra mı olacağına dair daha önce de bahsettiğimiz ihtilaflı bir meseleye delil sayılamaz.

Ancak Allah Rasûlü'nün ilk ihramının hac için olması; dolayısıyla Mekke'ye geldiğinde Kâbe'yi hac niyetiyle tavaf etmiş olması da ihtimal dâhilindedir. Buna göre Arafat'tan önce haccı için tavaf etmiş olmaktadır. Bu da Arafat öncesinde hac niyetiyle tavaf yapılabileceği görüşünü savunanların lehine bir delil sayılır. Daha sonra da Allah Rasûlü, insanlara haccın umreye çevrilmesini emrettiği için hem kendisinin hem de diğer insanların ihram niyetleri umreye dönüşmüş olmaktadır. Rasûl-i Ekrem bütün bunlardan sonra yeni (bir niyetle) haccetmeye başlamış, böylece umre ile haccı birleştirmiş olur. Fakat bu konuyla ilgili olarak Ali *radıyallahu anh* kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadiste, hakkında ihtilaf edilen bu noktanın aydınlatılmasına ilişkin bir açıklama yer almamaktadır.

Sözü geçen sahâbîlerden biri de Sa'd b. Ebî Vakkâs'tır. Ondan da bu konuda şöyle bir rivayet gelmiştir:

١٢٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ نَوْفَلِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، أَنَّهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ سَعْدَ بْنَ أَبِي وَقَّاصٍ، وَالضَّحَّاكَ بْنَ قَيْسٍ عَامَ حَجَّ مُعَاوِيَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ، وَهُمَا يَذْكُرَانِ

672 Nesâî, Menâsik 50; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 57.

673 Tahâvî burada Bakara sûresinin 196. âyetine telmihte bulunmaktadır. (Çeviren)

التَّمَتُّعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ، فَقَالَ الضَّحَّاكُ: لَا يَصْنَعُ ذَلِكَ إِلَّا مَنْ جَهِلَ أَمْرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَقَالَ سَعْدٌ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا ابْنَ أَخِي!، فَقَالَ الضَّحَّاكُ: فَإِنَّ عُمَرَ قَدْ نَهَى عَنْ ذَلِكَ قَالَ سَعْدٌ: قَدْ صَنَعَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَصَنَعْنَاهَا مَعَهُ.

1253- ... İbn Şihâb'ın rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Abdullah b. el-Hâris b. Nevfel b. Abdülmuttalib, Muâviye b. Ebî Süfyân'ın haccettiği yıl, Sa'd b. Ebî Vakkâs ile ed-Dahhâk b. Kays'ın, hac mevsimine kadar umreden faydalanma meselesini konuştuklarını işitmişti. Bu hususta ed-Dahhâk "Bunu ancak Allah *azze ve celle*'nin emrini bilmeyenler yapar" demiş, Sa'd da "Ne kötü konuştun öyle, yeğenim!" diye karşılık vermişti. Bunun üzerine ed-Dahhâk "Fakat Ömer, bunu yasaklıyordu" diye gerekçe gösterince de Sa'd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yaptı, biz de onunla birlikte yapmıştık" dedi.[674]

١٢٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1254- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > Mâlik isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti.[675]

***

Bu rivayetle ilgili söylenebilecek şeyler, Ali'nin hadisiyle ilgili söylenenlerin aynısıdır.

Yine o sahâbîlerden biri de İbn Ömer'dir. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٥٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابَهُ قَدِمُوا مَكَّةَ مُلَبِّينَ بِالْحَجِّ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ.

674 Mâlik, Hac 60; Nesâî, Menâsik 50.

675 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 141.

1255- ... Bekr b. Abdullah'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, hac niyetiyle telbiye ederek Mekke'ye vardılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar dışında dileyen bunu (hac niyetini) umreye çevirsin."***[676]

١٢٥٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَبَّى بِعُمْرَةٍ وَحَجٍّ، فَذَكَرَ بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْمُزَنِيُّ لِابْنِ عُمَرَ قَوْلَ أَنَسٍ، فَقَالَ: وَهِلَ أَنَسٌ، إِنَّمَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ وَأَهْلَلْنَا بِهِ مَعَهُ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، قَالَ بَكْرٌ: فَرَجَعْتُ إِلَى أَنَسٍ، فَأَخْبَرْتُهُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، فَلَمْ يَزَلْ يَذْكُرُ ذَلِكَ حَتَّى مَاتَ.

1256- ... Humeyd'in Enes'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, umre ve hac niyetiyle telbiye getirdi. Bekr b. Abdullah el-Müzenî, Enes'in bu görüşünü İbn Ömer'e aktarınca İbn Ömer şöyle dedi: "Enes yanılıyor! Zira Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, hac niyetiyle telbiye getirip ihrama girmiş, biz de onunla beraber o niyetle telbiye getirip ihrama girmiştik. Mekke'ye ulaştığımızda ise ***'Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar'*** buyurdu."

Bekr dedi ki: "Bunun üzerine ben de tekrar Enes'e gittim ve bu defa İbn Ömer'in görüşünü ona naklettim. Fakat Enes, vefat edene kadar aynı şeyi söylemeye devam etti."[677]

١٢٥٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: وَحَدَّثَنَا حُمَيْدٌ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي بَكْرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَنَسٍ، مِثْلَهُ قَالَ بَكْرٌ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: وَهِلَ أَنَسٌ، إِنَّمَا أَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ وَأَهْلَلْنَا مَعَهُ.

1257- ... Züheyr b. Muâviye'nin rivayet ettiğine göre, Humeyd "Bekr b. Abdullah bana, Enes'ten bunun aynısını rivayet etti" dedi. Bekr dedi ki: Ben

676 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 28; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 193. Farklı lafızlarla bk. Müslim, Hac 185, 186.

677 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

de bunu İbn Ömer'e anlattım. Şöyle dedi: "Enes yanılıyor. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hac niyetiyle telbiye getirerek ihrama girmiş, biz de onunla birlikte telbiye getirip ihrama girmiştik."[678]

١٢٥٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنٌ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، وَزَادَ: فَلَمَّا قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ، وَكَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَدْيٌ فَلَمْ يَحِلَّ.

1258- Yine Hüseyin bize, Yezîd b. Harun > Humeyd isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti ve şunu ekledi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mekke'ye) geldiğinde ***"Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar"*** buyurdu. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı olduğu için ihramdan çıkmadı.[679]

***

Görüldüğü gibi İbn Ömer, bu hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve ashâbının, hac niyetiyle ihrama girerek Mekke'ye geldiklerini haber vermesine rağmen, Arafat'tan önce yaptıkları tavafın, haccı feshetmelerinden önce mi yoksa haccı feshedip de umreye çevirmelerinden sonra mı olduğundan bahsetmemektedir.

Bu durumda biri "İbn Ömer'in bu görüşünü nasıl kabul edebiliyorlar? Hâlbuki Sâlim'in ondan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hacca kadar umreden faydalanmıştır" diyerek;

١٢٥٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، جَمِيعًا، حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: تَمَتَّعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ وَأَهْدَى، فَسَاقَ مَعَهُ الْهَدْيَ مِنْ ذِي الْحُلَيْفَةِ، وَبَدَأَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِالْعُمْرَةِ، ثُمَّ أَهَلَّ بِالْحَجِّ، وَتَمَتَّعَ النَّاسُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ.

---

678 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

679 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 152.

1259- ... el-Leys'in Ukayl'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Sâlim b. Abdullah'ın bana bildirdiğine göre, Abdullah b. Ömer şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda haccında, hac zamanına kadar umreden faydalandı (temettü yaptı) ve bir hedy kurbanını (Kâbe'ye) hediye etti. Kurbanını da Zülhuleyfe'den beraberinde götürdü. Ardından Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, önce umre için daha sonra da hac niyetiyle telbiye getirdi. İnsanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacca kadar umreden yararlandılar (temettü yaptılar)"[680] rivayetini zikredecek olursa, ona şöyle denilir:

Bize göre bu hadis, Bekr b. Abdullah'ın İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise[681] aykırı düşmemektedir. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in -Bekr'in rivayetinde geçtiği üzere- öncelikle hac için ihrama girip o işe yönelmiş olması mümkündür. Daha sonra Allah Rasûlü, Zülhuleyfe'ye geldiğinde hedy kurbanını beraberinde götürmüş; Mekke'ye vardığında ise haccını feshedip umre niyetiyle telbiye getirmiş olabilir. Buna göre Allah Rasûlü'nün ilk ihramı umreye çevrilmiş olmakta, ardından hac niyetiyle telbiye getirdiği için (hacc-ı) "temettü" yapmış sayılmaktadır. Bu durumda Bekr'in, İbn Ömer'den naklen verdiği bilgi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramdaki başlangıç aşamasını ifade ederken; Sâlim'in aktardığı bilgi ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ihramdaki son durumunu açıklamaktadır.

Yine birileri "Hz. Âişe'nin şöyle dediği rivayet edilmiştir: Abdullah b. Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını umre ile birleştirdiğini (hacc-ı kıran[682]) biliyordu" diyerek buna dair;

١٢٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا النُّفَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عُمَرَ: كَمِ اعْتَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟

680 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu son cümle, yanlışlıkla "umreye kadar hacdan yararlandılar" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa ilgili kaynaklarda bunun tam tersi söylenmektedir. Zaten mantıklı olanı da budur. (Çeviren) Hadisin geçtiği yerler için bk. Buhârî, Hac 105; Müslim, Hac 174; Ebû Dâvûd, Hac 24.

681 Bk. 1255 no'lu vd. hadisler.

682 Hacc-ı kıran: Hac aylarından evvel veya hac ayları içinde ve mikattan önce ya da mikatta umre ile arası bir ihram ile, bir niyet ile cemedilip umre yapıldıktan sonra usûlü dairesinde ifa edilen hacdır. Bunu yapan kişiye de "kârin" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 127. (Çeviren)

قَالَ: مَرَّتَيْنِ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: قَدْ عَلِمَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اعْتَمَرَ ثَلَاثًا سِوَى عُمْرَتِهِ الَّتِي قَرَنَهَا بِحَجَّتِهِ.

1260- ... Züheyr b. Muâviye'nin Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: İbn Ömer'e, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kaç defa umre yaptı?" diye soruldu. O da "İki defa" diye cevapladı. Bunun üzerine Âişe de şunu söyledi: "İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccıyla birleştirdiği umresi dışında üç umre daha yaptığını biliyordu"[683] rivayetinden bahsedecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kanaatimizce bu hadis de bu meselede İbn Ömer yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz Sâlim ve Bekr'in hadislerine aykırı düşmemektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hac niyeti umreye dönüşünce umreden çıkmış olmadı. Zira daha önce hedy kurbanını umre için göndermişti. Daha sonra umreye haccını da katınca, "kârin" sayılmıştır. Çünkü umre niyetiyle girdiği ihramını, hac niyetiyle girdiği ihramıyla birleştirmiş olmaktadır. Dolayısıyla daha önce zikrettiğimiz ilk yaklaşıma göre "mütemetti (hacc-ı temettu yapan kişi)" olarak kabul edilirken, burada sözünü ettiğimiz yaklaşıma göre de hac niyetiyle ihrama girmesi sebebiyle "müfrid (hacc-ı ifrâd[684] yapan kişi)" sayılmaktadır.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına ilişkin haberine yer verilen) sahâbîlerden biri de Esmâ bint Ebî Bekir'dir. Ondan bu hususta nakledilen bir rivayet şöyledir:

١٢٦١ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ أَسْمَاءَ ابْنَةِ أَبِي بَكْرٍ، قَالَتْ: قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ مُهِلِّينَ بِالْحَجِّ، وَكَانَ مَعَ الزُّبَيْرِ الْهَدْيُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ الْهَدْيُ فَلْيَحْلِلْ، قَالَتْ: فَلَمْ يَكُنْ مَعِي يَوْمَئِذٍ هَدْيٌ، فَأَحْلَلْتُ.

683 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 70; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 150.

684 Hacc-ı ifrâd: Umresiz yalnız başına yapılan hacdır ki, ihrama girerken yalnız hacca niyet edilmiş olur. Bunu yapana "müfrid" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 127. (Çeviren)

1261- ... Mansûr b. Abdurrahman'ın, annesi (Safiyye) yoluyla rivayet ettiğine göre, Esmâ bint Ebî Bekir şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, hac niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) geldiler. ez-Zübeyr'in[685] yanında hedy kurbanı vardı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ashâbına hitaben ***'Yanında hedy kurbanı bulunmayanlar ihramdan çıksınlar'*** buyurdu."

Esmâ dedi ki: "Ben de o gün hedy kurbanım olmadığı için ihramdan çıktım."[686]

***

Görüldüğü gibi Esmâ bu hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Mekke'ye umre ihramıyla değil, hac ihramıyla geldiklerini haber vermektedir. Ancak bu hadisinde onların tavaf zamanıyla ilgili olarak, bunun hac sırasında mı yoksa haccı feshettikten sonra mı olduğuna dair bir bilgi vermemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına dair bilgisinden söz edilen) bir diğer sahâbî ise, İmrân b. Husayn'dır. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

١٢٦٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَزَلَ فِيهَا الْقُرْآنُ، وَلَمْ يَنْهَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَلَمْ يَنْسَخْهَا شَيْءٌ، ثُمَّ قَالَ رَجُلٌ بِرَأْيِهِ مَا شَاءَ.

1262- ... Katâde'nin Mutarrif b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn dedi ki: "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık. Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunu bize yasaklamadığı gibi, hiçbir (yeni hüküm de) onu neshetmedi. Daha sonra bir adam çıkıp kendi kanaatine göre dilediğini söyledi."[687]

685 ez-Zübeyr b. el-Avvâm, Esmâ bint Ebî Bekir'in kocasıdır. Esmâ, özellikle onun hedy kurbanından bahsetmiştir. (Çeviren)

686 Müslim, Hac 191; Nesâî, Menâsik 186; İbn Mâce, Menâsik 41; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 350, 351.

687 Buhârî, Hac 36; Müslim, Hac 169; Nesâî, Menâsik 50. Burada İmran b. Husayn'ın, kendi kanaatine göre dilediğini söyleyen adamdan kastettiği kişi, Hz. Ömer'dir. (Çeviren)

١٢٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُتْعَةَ الْحَجِّ، فَلَمْ يَنْهَنَا عَنْهَا، وَلَمْ يُنْزِلِ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهَا نَهْيًا.

1263- … Humeyd'in el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde temettü haccı yaptık. Allah Rasûlü onu bize yasaklamadığı gibi Allah *azze ve celle* de o hususta bize herhangi bir yasak indirmedi."[688]

***

Bize göre bu hadis, daha önce bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadislere aykırı düşmektedir. Çünkü Mutarrif'in İmrân'dan aktardığı hadisteki "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık (umreyi hac ile birleştirdik). Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi" cümlesinde geçen "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık (umreyi hac ile birleştirdik)" ibaresiyle, Rasûl-i Ekrem'in bizzat onlarla beraber olması ya da onların yaptığı temettü gibi temettü yapmış olması değil, "Allah Rasûlü henüz hayattayken, onunla birlikte olduğumuz bir dönemde temettü yaptık" anlamının kastedilmiş olması mümkündür. Dolayısıyla bu hadis, daha önce bu mesele içinde zikretmiş olduğumuz Ali ve Sa'd'ın hadisleri gibidir. Üstelik el-Hasen'in İmrân'dan nakletmiş olduğu rivayette geçen "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde temettü haccı yaptık" cümlesi de bu yorumumuzun doğruluğunu göstermektedir. Ancak bu rivayet, söz konusu temettü haccının Veda Haccı'nda mı yoksa ondan önce mi gerçekleştiği meselesine bir açıklık getirmemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına dair haberine yer verilen) bir başka sahâbî de Enes b. Mâlik'tir. Ondan bu konuya ilişkin şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٢٦٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَيُّوبُ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ بِالْمَدِينَةِ أَرْبَعًا، وَصَلَّى الْعَصْرَ بِذِي الْحُلَيْفَةِ رَكْعَتَيْنِ، وَبَاتَ بِهَا حَتَّى أَصْبَحَ، فَلَمَّا صَلَّى الصُّبْحَ رَكِبَ رَاحِلَتَهُ، فَلَمَّا انْبَعَثَتْ بِهِ سَبَّحَ وَكَبَّرَ حَتَّى إِذَا اسْتَوَتْ بِهِ عَلَى الْبَيْدَاءِ جَمَعَ

688 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 438, 439; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II,144.

بَيْنَهُمَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ أَمَرَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَحِلُّوا، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ.

1264- ... Eyyûb'un Ebû Kılâbe yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğleyi Medine'de dört rekat, ikindiyi ise Zülhuleyfe'de iki rekat olarak kıldı. Geceyi de Zülhuleyfe'de geçirip orada sabahladı. Sabah namazını kıldıktan sonra da bineğine bindi. Bineği harekete geçince tesbih ve tekbir getirmeye başladı. Nihayetinde bineği onu el-Beydâ tümseğine çıkarınca da (haccın yanı sıra umreye de niyet edip) onları birleştirdi. Mekke'ye vardığımızda ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ashâbına ihramdan çıkmalarını emretti. Terviye günü (yani Arafat'tan bir önceki gün) gelince de (tekrar) hac niyetiyle ihrama girip telbiye getirdiler.[689]

***

Enes de bu hadisinde, sahâbîlerin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye umre ihramıyla değil, hac ihramıyla girdikleri bilgisini vermesine rağmen, onların Arafat'tan önce hac ihramıyla mı yoksa umre ihramıyla mı tavaf ettiklerine ilişkin herhangi bir açıklama yapmamaktadır.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına dair rivayeti bulunan) sahâbîlerden biri de Ma'kıl b. Yesâr'dır. Bu konuyla alakalı olarak ondan şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٢٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ أَبِي حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِي الْمَلِيحِ، عَنْ مَعْقِلِ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَوَجَدْنَا عَائِشَةَ تَنْزِعُ ثِيَابَهَا، فَقَالَ لَهَا: مَا لَكِ؟، قَالَتْ: أُنْبِئْتُ أَنَّكَ قَدْ أَحْلَلْتَ وَأَحْلَلْتَ أَهْلَكَ فَقَالَ: أَجَلْ، مَنْ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ، فَأَمَّا نَحْنُ فَلَمْ نَحِلَّ لِأَنَّ مَعَنَا الْهَدْيَ حَتَّى نَبْلُغَ عَرَفَاتٍ.

1265- ... Ubeydullah[690] b. Ebî Humeyd'in Ebu'l-Melîh'ten[691] rivayet ettiğine göre, Ma'kıl b. Yesâr dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile

689 Buhârî, Hac 27; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 268.
690 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. Oysa rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda "Ubeydullah" şeklinde yazılmıştır. Doğrusu da budur. (Çeviren)
691 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu künye, "Melîh" isminin harf-i tarifsiz yazılışıyla "Ebû Melîh" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu Ebu'l-Melîh'tir. Zira kaynaklarda bu kişi, Ebu'l-Melîh

birlikte hacca niyetlendik. Âişe (ihram) giysilerini çıkarmaya koyuldu ki Allah Rasûlü ona ***"Ne yapıyorsun öyle?"*** diye sordu. Âişe de "Senin ihramdan çıktığını ve aileni de ihramdan çıkardığını söylediler bana" dedi. Allah Rasûlü ***"Evet ama bu hedy kurbanı olmayanlar için geçerlidir. Bizim ise yanımızda kurbanımız olduğu için, Arafat'a ulaşıncaya kadar ihramdan çıkmıyoruz"*** buyurdu.[692]

***

İşte Ma'kıl da bu hadisinde kendilerinin (o gün) hacı olduklarını belirtmesine rağmen, hiçbir şekilde tavaftan söz etmemektedir.

(Allah Rasûlü'nün Mekke'ye vardığı esnadaki ihramına ilişkin rivayeti bulunan) bir diğer sahâbî ise Câbir b. Abdullah'tır. Bu hususta onun kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'den, daha önce bu mesele içerisinde bahsettiğimiz Muhammed b. Ali b. Hüseyin hadisi[693] rivayet edilmiştir. Ayrıca şöyle bir rivayet de vardır:

١٢٦٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: تَمَتَّعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا وَلِيَ عُمَرُ خَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: إِنَّ الْقُرْآنَ هُوَ الْقُرْآنُ، وَإِنَّ الرَّسُولَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هُوَ الرَّسُولُ، وَإِنَّهُمَا كَانَتَا مُتْعَتَيْنِ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُتْعَةُ الْحَجِّ، فَافْصِلُوا بَيْنَ حَجِّكُمْ وَعُمْرَتِكُمْ، فَإِنَّهُ أَتَمُّ لِحَجِّكُمْ وَأَتَمُّ لِعُمْرَتِكُمْ وَالْأُخْرَى مُتْعَةُ النِّسَاءِ، فَأَنْهَى عَنْهَا، وَأُعَاقِبُ عَلَيْهَا.

1266- ... Katâde'nin Ebû Nadra yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yapmıştık. Ancak Ömer hilafete geçince insanlara hitaben şöyle bir konuşma yaptı: "Kuşkusuz Kur'ân, aynı Kur'ân'dır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de aynı Rasûl'dür. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde iki çeşit mut'a[694]

b. Üsâme b. Umeyr el-Hüzelî (ö. 112) olarak bilinmektedir. (Çeviren)

692 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 193; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XX, 226.

693 Bk. 1244 ve 1245 no'lu rivayetler.

694 Burada sözlük anlamı itibariyle "yararlanma, zevk alma" anlamına gelen "mut'a" kelimesi, hem "hacca kadar umreden yararlanmayı" ifade eden "mut'atu'l-hac (hacc-ı temettu)" hem de "bir kadını belli bir mehir karşılığı, geçici bir süre için nikahlayarak yararlanma" manasını taşıyan "mut'atu'n-nisâ" terkipleri içerisinde kullanılmıştır. Hz. Ömer burada her iki meseleyi

(temettü) söz konusuydu. Bunların ilki, hacc-ı temettü'dür (mut'atu'l-hac'dır). Siz, haccınızı umrenizden ayrı tutun. Bu tutum, haccınızı daha kusursuz yapar, umrenizi de daha mükemmel hâle getirir. Diğeri ise mut'atu'n-nisâ'dır ki, işte ben onu yasaklıyorum ve yapanları da cezalandırıyorum."[695]

***

Câbir de bu rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temettü yaptığı bilgisini vermektedir. Bize göre bu hadis de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yalnızca hac için ihrama girdiğine dair Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in rivayet ettiği hadise aykırı düşmemektedir. Zira Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in hadisinde geçtiği şekliyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yalnızca hac niyetiyle ihrama girmesi, daha sonra Mekke'ye geldiğinde bu niyetini feshedip umreye çevirmesi sonra da Mekke'de iken yeniden hacca niyetlenmiş olması mümkündür. Böylece Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, Allah Rasûlü, ihramının başlangıç aşaması itibariyle sadece hac niyetiyle ihrama girmiş olmakta; buradaki Ebû Nadra hadisine göre de ihramının sonu açısından hac zamanına kadar umreden yararlanmaya (hacc-ı temettü'ye) niyetlenmiş sayılmaktadır.

(Rasûl-i Ekrem'in Mekke'ye vardığı sıradaki ihramına ilişkin rivayeti bulunanlardan) biri de Âişe *radıyallahu anhâ*'dır. Bu konuyla ilgili olarak el-Esved b. Yezîd kanalıyla gelen hadiste kendisinin şöyle dediği rivayet edilmiştir: "(Medine'den) yola çıktık. Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye vardığında tavaf etti, ancak ihramdan çıkmadı. Yanında da hedy kurbanı vardı. Eşleri ve ashâbı da onunla birlikte tavaf ettiler. Yanlarında hedy kurbanı getirmeyenler ise ihramdan çıktılar.[696]

Bu hadiste sahâbîlerin, hac yapacakları niyetiyle ihrama girmiş bir vaziyette Mekke'ye gelmelerine rağmen bundan tam olarak emin olmadıkları ifade edilmektedir. Ancak el-Kâsım b. Muhammed'in, yine bu konuda Âişe'den aktardığı bir rivayete göre, akıllarında sadece hac olduğu, onun dışında bir şeyden bahsetmedikleri anlaşılmaktadır. Şöyle ki:

---

de "mut'a" kelimesiyle ifade etmektedir. (Çeviren)

695 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 144; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 206. Ayrıca benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 145; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 52.

696 Bk. 1246 no'lu rivayet.

١٢٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَلَا نَذْكُرُ إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا جِئْنَا بِسَرِفَ طَمِثْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ؟ فَقُلْتُ: لَوَدِدْتُ أَنِّي لَمْ أَحُجَّ الْعَامَ أَوْ لَمْ أَخْرُجِ الْعَامَ قَالَ: لَعَلَّكِ نَفِسْتِ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، افْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، قَالَتْ: فَلَمَّا جِئْنَا مَكَّةَ، قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، وَكَانَ الْهَدْيُ مَعَهُ وَمَعَ أَبِي بَكْرٍ وَعُمَرَ وَذِي الْيَسَارَةِ، ثُمَّ أَهَلُّوا بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ طَهُرْتُ، فَأَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَفَضْتُ، فَأُتِيَ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالُوا: أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ، حَتَّى إِذَا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ، قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيَرْجِعُ الرَّاجِعُ مِنْ حَجَّةٍ وَعُمْرَةٍ وَأَرْجِعُ بِعُمْرَةٍ؟ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ فَأَرْدَفَنِي خَلْفَهُ، فَإِنِّي لَأَذْكُرُ أَنِّي كُنْتُ أَنْعَسُ، فَيَضْرِبُ وَجْهِي مُؤْخِرَةَ الرَّحْلِ حَتَّى جِئْنَا التَّنْعِيمَ، فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ جَزَاءَ عُمْرَةِ النَّاسِ الَّتِي اعْتَمَرُوا.

1267- Fehd'in bize, Ebû Nu'aym > Abdülaziz b. Abdullah b. Ebî Seleme yoluyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yola çıktık, aklımızda hacdan başka bir şey yoktu. (Mekke'ye yaklaşık 10 mil uzaklıktaki) Serif denilen yere gelince ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdi. Ben ağlıyordum. ***"Niye ağlıyorsun?"*** diye sordu. Ben "Bu sene haccetmemiş ya da yola çıkmamış olmayı isterdim!" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hayız mı oldun yoksa?"*** dedi. Ben "Evet!" dedim. ***"Bu, Allah'ın Âdem kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Sen, hacıların yaptığını yap; sadece temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf etme!"*** buyurdu. Mekke'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ashâbına ***"Bu haccınızı umreye çevirin!"*** buyurdu. Bunun üzerine insanlar ihramdan çıktılar. Yalnız beraberinde hedy kurbanı olanlar çıkmadılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile Ebû Bekir, Ömer ve

zenginlerin yanında hedy kurbanı vardı. (İhramdan çıkanlar) daha sonra hacca niyet ettiler.

Bayramın birinci günü ben de temizlenmiş oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* izin verdi, ben de tavâf-ı ifâda'yı[697] yaptım. Daha sonra bize sığır eti getirdiler. "Bu nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, hanımları adına sığır kurban etti" dediler. Hasbe gecesi[698] olunca da "Ey Allah'ın Rasûlü! İnsanlar hac ve umreyle dönerken, ben ise yalnız bir hacla dönüyorum" dedim. Bunun üzerine (kardeşim) Abdurrahmân b. Ebî Bekir'e emretti, o da beni devesinin arkasına aldı. Uyukladığım için yüzümün, semerin arka kısmına çarptığını çok iyi hatırlıyorum. Nihayet Ten'im'e[699] vardığımızda orada insanların yaptığı umreye karşılık ben de umreye niyetlendim.[700]

١٢٦٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَبَّيْنَا بِالْحَجِّ حَتَّى إِذَا كُنْتُ بِسَرِفَ حِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا يُبْكِيكِ يَا عَائِشَةُ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، لَيْتَنِي لَمْ أَكُنْ حَجَجْتُ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: سُبْحَانَ اللهِ إِنَّمَا هُوَ شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، انْسُكِي الْمَنَاسِكَ كُلَّهَا غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، فَلَمَّا دَخَلْنَا مَكَّةَ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلْيَجْعَلْهَا، إِلَّا مَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، قَالَتْ: فَذَبَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ يَوْمَ النَّحْرِ، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْحَصْبَةِ، وَطَهُرَتْ عَائِشَةُ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيَرْجِعُ صَوَاحِبِي بِحَجٍّ وَعُمْرَةٍ؟ فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَذَهَبَ بِي إِلَى التَّنْعِيمِ، فَلَبَّيْتُ بِالْعُمْرَةِ.

697 Tavâf-ı ifâda: Tavâf-ı ziyaret olarak da bilinen bu tavaf, Arafat'tan inildikten sonra yapılan tavaftır. Haccın iki rüknünden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 440. (Çeviren)

698 Hasbe gecesi: Hacıların, Minâdan Mekke'ye gelirken Muhassab isimli düz mevkide konakladıkları gecedir. (Çeviren)

699 Ten'im: Mekke haremi dışında en yakın yerde, Mekke'nin batı tarafında üç dört mil uzaklıkta Hill denilen bölge sınırında bulunan ve Mekkelilerin genelde umre için ihrama girdikleri yer. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 455. (Çeviren)

700 Müslim, Hac 120; Ebû Dâvûd, Hac 23. Kısaltılmış bir metin olarak bk. Buhârî, Hayz 7.

1268- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme kanalıyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Hac niyetiyle telbiye getirdik. Serif denilen yere geldiğimizde ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi. Ben de ağlıyordum. ***"Âişe! Niçin ağlıyorsun?"*** diye sordu. Ben de "Hayız oldum, keşke hacca niyetlenmeseymişim ey Allah'ın Rasûlü!" dedim. Bunun üzerine ***"Fesübhanallah! Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem kızlarına takdir ettiği bir şeydir! Sen şimdi Kâbe'yi tavaf etmenin dışında kalan bütün hac fiillerini yerine getir"*** buyurdu. Mekke'ye girdiğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Yanında hedy kurbanı getirmiş olanların haricinde bu haccını umreye çevirmek isteyenler çevirebilir"*** buyurdu.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bayramın birinci günü hanımları adına bir sığır kesti. Nihayet Hasbe gecesinde Âişe (hayızından) temizlenince "Ey Allah'ın Rasûlü! Benimle birlikte gelen kadınlar haccın yanı sıra umre ile dönerlerken (ben sadece hacla mı döneceğim?)" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Abdurrahman b. Ebî Bekir'e emretti, o da benimle birlikte Ten'im'e geldi. Orada umre niyetiyle telbiyede bulundum.[701]

١٢٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَمَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: قَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، وَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: افْعَلِي مَا يَفْعَلُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ حَتَّى تَطْهُرِي.

1269- Yine Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Amr b. el-Hâris ve Mâlik kanalıyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Mekke'ye vardığımda hayız olmuştum. Bu sebeple ne Kâbe'yi tavaf edebildim ne de Safa ile Merve arasında sa'y yapabildim. Bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e şikayet edince şöyle buyurdu: ***"Temizleninceye dek Kâbe'yi tavaf etme dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap!"***[702]

---

701 Müslim, Hac 121; Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 219.

702 Mâlik, Hac 224 (Mâlik'in rivayetinde hadisin baş tarafı aynı olmasına rağmen Allah Rasûlü'nün beyanında şöyle bir farklılık vardır: ***"Temizleninceye kadar Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasındaki sa'y dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"***); Buhârî,

Yunus, bize Amr hadisini İbn Vehb yoluyla böyle rivayet etmiştir. Ancak bu hadis, burada zikrettiğimiz şekliyle kısaltılmış (muhtasar) bir rivayettir. Ubeyd b. Muhammed el-Bezzâr ise bize;

١٢٧٠ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ الْقَاسِمِ، حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، يُخْبِرُ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حُجَّاجًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا سَرِفَ حِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا لَكِ؟ فَقَالَتْ: لَيْتَنِي لَمْ أَحُجَّ الْعَامَ؟ قَالَ: مَا لَكِ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، قَالَ: شَيْءٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَاصْنَعِي مَا يَصْنَعُ الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ. فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ، قَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اجْعَلُوهَا عُمْرَةً، فَفَعَلُوا، فَمَنْ لَمْ يَسُقْ هَدْيًا حَلَّ، وَسَاقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بَقَرًا، وَطَهُرْتُ، [فَطُفْتُ بِالْبَيْتِ وَسَعَيْتُ ثُمَّ رَجَعْتُ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِنًى فَلَمَّا نَفَرْنَا أَرْسَلَنِي مَعَ أَخِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ مِنَ الْمُحَصَّبِ فَقَالَ: ارْدِفْ أُخْتَكَ] فَأَعْمَرَهَا مِنَ التَّنْعِيمِ، فَأَرْدَفَنِي وَرَاءَهُ، فَأَهْلَلْتُ مِنَ التَّنْعِيمِ، فَطُفْتُ، وَسَعَيْتُ، ثُمَّ رَجَعْنَا إِلَيْهِ.

1270- … Ahmed b. Sâlih'ten, o da İbn Vehb'den, Amr b. el-Hâris'in kendisine (İbn Vehb'e) şunu haber verdiğini rivayet etti: Abdurrahman b. el-Kâsım, el-Kâsım b. Muhammed'i, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'den naklen şu bilgiyi aktarırken işittiğini ona (Amr'a) rivayet etti. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hac niyetiyle yola çıktık. Serif'e geldiğimizde ben hayız oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdiğinde ben ağlıyordum. ***"Ne oldu sana, neyin var?"*** diye sordu. "Keşke bu sene haccetmeye gelmeseymişim" dedim. Allah Rasûlü ***"Ne oldu ki?"*** dedi. Ben de "Hayız oldum" dedim. Bunun üzerine ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Kâbe'yi tavaf dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap!"*** buyurdu.

Hac 81; Dârimî, Menâsik 31.

Daha sonra Mekke'ye vardığımızda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bu hac niyetinizi umreye çevirin"*** buyurdu. Onlar da yaptılar. Hedy kurbanı getirmemiş olanlar ihramdan çıktılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ise eşleri adına (kesilmek üzere) bir sığır göndermişti. Ben daha sonra temizlendim [ve Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettim. Ardından o sırada Mina'da bulunan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına döndüm. Bayramın üçüncü günü Mina'dan ayrıldıktan sonra Allah Rasûlü beni kardeşim Abdurrahman b. Ebî Bekir ile birlikte el-Muhassab[703] denilen yerden yollayarak ona şöyle dedi: ***"Kızkardeşini, bineğinin arkasına bindir]***[704] ***ve Ten'im'den itibaren ona umre yaptır."*** Kardeşim de beni bineğinin arkasına bindirdi, ben de Ten'im'den başlayarak telbiye getirmeye başladım. Daha sonra tavaf ve sa'y ettim. En sonunda da Allah Rasûlü'ne tekrar döndük.[705]

١٢٧١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ. قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ الطَّائِفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَقْبَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِلْحَجِّ، فَحِضْتُ بِسَرِفَ فَرَآنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبْكِي، فَقَالَ: مَا شَأْنُكِ؟، قُلْتُ: حِضْتُ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ جَعَلَ ذَلِكَ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، فَلَمَّا دَخَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، قَالَ: اجْعَلِيهَا عُمْرَةً، فَإِنِّي لَوْلَا هَدْيِي حَلَلْتُ، وَأَمَرَهُمْ فَحَلُّوا، وَكَانَ مِنْهُمْ رِجَالٌ ذَوُو يَسَارَةٍ، وَكَانَ مَعَهُمُ الْهَدْيُ، فَلَمْ يَحِلُّوا، وَنَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ بَقَرَةً، وَطَهُرْتُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَلَمَّا أَصْدَرَ أَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَأَرْدَفَنِي عَلَى جَمَلِهِ، فَذَهَبَ بِي إِلَى التَّنْعِيمِ، فَاعْتَمَرْتُ لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ، وَخَرَجَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْحَصْبَةِ

1271- Yine Yusuf b. Yezîd'in bize, İbn Ebî Meryem > Muhammed b. Müslim et-Tâifî yoluyla Abdurrahman b. el-Kâsım'dan, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,*

703 el-Muhassab: Hacda Mina'dan Mekke'ye gelirken bir müddet inilen düz bir mevki. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 322. (Çeviren)

704 Köşeli parantez içindeki bu kısım, muhtemelen müstensihin dalgınlığı sonucu eserin yazma nüshasından düşmüştür. Eserin muhakkıkının da gözünden kaçmış olmalı ki basılı nüshanın ilgili yerinde herhangi bir açıklama yapılmamıştır. Bu sebeple biz bu kısmı İbn Hibbân'ın *Sahîh*'inden (IX, 317) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

705 Bu lafızla İbn Hibbân, *Sahîh*, IX, 317.

hac için (Mekke'ye) geldi. Ben de Serif denilen yerde hayız oldum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, benim ağladığımı görünce ***"Neyin var?"*** diye sordu. Ben de "Hayız oldum" dedim. ***"Allah azze ve celle bunu Âdem'in kızlarına takdir etmiştir"*** buyurdu.

Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'ye girince (bana) ***"Sen bunu (hac niyetini) umreye çevir. Eğer benim de hedy kurbanım olmasaydı, ben de ihramdan çıkardım"*** buyurdu. Ayrıca insanlara da emretti, onlar da ihramdan çıktılar. Ancak bunların bazıları varlıklı kimselerdi; yanlarında hedy kurbanı olduğu için ihramdan çıkmadılar. (O sırada) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına bir sığır kesmişti.

Ben, bayramın birinci günü (yevm-i nahr) hayızdan temizlenmiştim. Kurban bayramının dördüncü günü olunca da Allah Rasûlü, Abdurrahman b. Ebî Bekir'e emretti; o da beni devesinin arkasına bindirip Ten'im'e götürdü. Ben de Hasbe gecesinde umremi yaptım. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de Hasbe gecesi (Mekke'den Medine'ye doğru yola) çıktı.

***

Görüldüğü gibi Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd, Amr, Mâlik ve Muhammed b. Müslim'in, Abdurrahman'dan, onun da babası yoluyla Âişe'den rivayet ettikleri bu hadiste Âişe'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı sırasında giydiği ihramının haccetme maksadı taşıdığı ve bu niyetle, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye geldiği anlaşılmaktadır. Sadece Amr, Abdülazîz, Hammâd ve Muhammed b. Müslim'in, bu konuda Mâlik'in rivayetinden farklı olarak şöyle bir ilaveleri vardır: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ashâbı da hacca niyetlenmişlerdi. Mekke'ye ulaştıklarında ise Allah Rasûlü, onlara, bu hac niyetlerini umreye çevirmelerini emretti."

Öte yandan İbn Uyeyne de bu hadisi Abdurrahman'dan rivayet etmiştir. Ancak bu rivayetin bazı lafızları, buradaki Amr, Abdülazîz, Hammâd ve Muhammed'in hadislerinin lafızlarından farklıdır. Şöyle ki:

١٢٧٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبِي، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةٍ لَا نَرَى إِلَّا الْحَجَّ، قَالَ: مَا لَكِ؟ أَنَفِسْتِ؟، فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: إِنَّ هَذَا أَمْرٌ كَتَبَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَى بَنَاتِ آدَمَ، اقْضِي مَا

يقْضِي الْحَاجُّ غَيْرَ أَلَّا تَطُوفِي بِالْبَيْتِ، قَالَتْ: وَضَحَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ الْبَقَرَ.

1272- İsmail b. Yahya el-Müzenî'nin bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Süfyân b. Uyeyne yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Kâsım dedi ki: Babam bana Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şöyle dediğini haber verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccedeceği bir dönemde biz de onunla birlikte yola çıktık. Yalnızca hac yapacağımızı zannediyorduk. [Serif'e veya oraya yakın bir yere geldiğimizde ben hayız oldum. Derken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma girdi, ben ise ağlıyordum.][706] (Bana) ***"Neyin var? Yoksa hayız mı oldun?"*** dedi. Ben de "Evet" dedim. Bunun üzerine ***"Bu, Allah azze ve celle'nin Âdem'in kızlarına takdir ettiği bir şeydir. Kâbe'yi tavaf etmenin dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"*** buyurdu.

Âişe (devamla) dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (o zaman) hanımları adına sığır kurban etmişti."[707]

***

Bu hadis, tıpkı daha önce bu konuya dair rivayet etmiş olduğumuz el-Esved hadisinde[708] olduğu gibi "(Sahâbîler) yalnızca hac yapacakları düşüncesiyle yola çıkmışlardı" şeklindeki Âişe *radıyallahu anhâ*'ya ait bir ifadeyle başlamaktadır. Bu durumda Süfyân, rivayetlerinden bahsettiğimiz ve ezber gücü itibariyle kendisinden daha iyi durumda olan beş kişinin[709] (rivayetlerine) muhalif kalmış olmaktadır. Şu da var ki, Süfyân'ın bu hadisinde Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccedeceği bir dönemde, biz de onunla birlikte çıktık" şeklindeki cümlesi, bir "hacc"ın söz konusu olduğunu ispatlamaktadır.[710] Ayrıca o hadiste Rasûlullah *sallallahu*

---

706 Bu kısmı Şâfiî'nin *Müsned*'inden (I, 389, Muhammed Âbid es-Sindî'nin tertibiyle, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut 1951) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

707 Buhârî, Hayz 1.

708 Bk. 1246 no'lu rivayet.

709 Abdülazîz b. Ebî Seleme, Hammâd, Amr, Mâlik ve Muhammed b. Müslim.

710 Kanaatimizce eserin yazma nüshasında geçen ve "bir haccın söz konusu olduğunu ispatlamaktadır" tarzında çevirdiğimiz "fe esbete haccen" cümlesi, eserin muhakkiki tarafından yanlışlıkla Hz. Âişe'nin sözünün devamı mahiyetinde "Ben de hac için telbiyede bulundum" anlamındaki "fe lebbeytü haccen" şeklinde kaydedilmiştir. Çünkü Tahâvî'nin açıklamasına bakılırsa bu ifadenin 1272 no'lu hadisin metninde geçmesi gerekirken, orada bulunmadığı görülmektedir. (Çeviren)

aleyhi ve sellem'in, hayız olduğu sırada Âişe *radıyallahu anhâ*'ya hitaben ***"Kâbe'yi tavaf etme dışında bir hacının yapması gereken her şeyi yap"*** buyurduğunu da görmekteyiz. Böyle bir sözün ona (Âişe *radıyallahu anhâ*'ya) söylenebilmesi ise ancak onun hac için orada bulunması durumunda mümkündür. Buna göre Süfyân'ın bu hadisinin manası, daha önce isimlerini verdiğimiz beş kişinin hadisleriyle aynı manaya gelmiş olmaktadır.

Öte yandan Amra bint Abdurrahman da bu hususta Âişe *radıyallahu anhâ*'dan şu hadisi rivayet etmektedir:

١٢٧٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَتْنِي عَمْرَةُ ابْنَةُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّهَا سَمِعَتْ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، تَقُولُ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِخَمْسٍ لَيَالٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ، لَا نَرَى إِلَّا أَنَّهُ الْحَجُّ، فَلَمَّا دَنَوْنَا مِنْ مَكَّةَ أَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ، إِذَا طَافَ بِالْبَيْتِ، وَسَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ أَنْ يَحِلَّ، قَالَتْ عَائِشَةُ: فَدُخِلَ عَلَيْنَا يَوْمَ النَّحْرِ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: نَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ أَزْوَاجِهِ. قَالَ يَحْيَى: فَذَكَرْتُ هَذَا لِلْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، فَقَالَ: أَتَتْكَ بِالْحَدِيثِ عَلَى وَجْهِهِ.

1273- ... Mâlik'in Yahya b. Saîd kanalıyla Amra bint Abdurrahman'dan aktardığına göre, Amra, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'yi şöyle derken işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Zilkade'nin bitmesine beş gece kala (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Yalnızca hac yapacağımızı zannediyorduk. Mekke'ye yaklaştığımızda ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı olmayanların Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra ihramdan çıkmalarını emretti. Âişe dedi ki: Bayramın birinci günü bulunduğumuz yere sığır eti getirildi. Ben de "Bu da nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına kurban kesti" diye karşılık verdiler.

(Hadisin ravisi) Yahya şöyle dedi: Ben el-Kâsım b. Muhammed'e bu hadisten söz edince, bana "(Amra) bu hadisi sana olması gerektiği gibi aktarmış" dedi.[711]

711 Mâlik, Hac 179; Buhârî, Hac 115; Müslim, Hac 125.

١٢٧٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا لِخَمْسِ لَيَالٍ بَقِينَ مِنْ ذِي الْقَعْدَةِ، لَا نُرَى إِلَّا الْحَجَّ، فَلَمَّا كَانَ بِسَرِفَ أَوْ قَرِيبًا مِنْهَا أَمَرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ أَنْ يَجْعَلَهَا عُمْرَةً فَلَمَّا كُنَّا بِمِنًى أُتِيتُ بِلَحْمِ بَقَرٍ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ قَالُوا: ذَبَحَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ نِسَائِهِ. قَالَ يَحْيَى: فَحَدَّثْتُ بِهِ الْقَاسِمَ، فَقَالَ: جَاءَتْ وَاللهِ بِالْحَدِيثِ عَلَى وَجْهِهِ.

1274- ... Süfyân b. Uyeyne'nin Yahya b. Saîd yoluyla Amra'dan rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Zilkade'nin bitmesine beş gece kala (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Sadece hac yapacağımızı zannediyorduk. Serif mevkiine veya oraya yakın bir yere geldiğimizde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* yanında hedy kurbanı bulunmayanların, (hac niyetlerini) umreye çevirmelerini emretti. Mina'da bulunduğumuz bir sırada da sığır eti getirdiler. Ben de "Bu nedir?" diye sordum. "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hanımları adına kurban kesti" dediler.

(Hadisin ravisi) Yahya şöyle dedi: Ben bu hadisi el-Kâsım'a aktarınca bana, "Allah'a yemin olsun ki (Amra) bu hadisi, olması gerektiği gibi nakletmiş" dedi.[712]

***

Buradaki Amra hadisine göre sahâbîler, sadece hac yapacaklarını düşünüyorlardı. Bu yönüyle Amra hadisi, el-Esved'in bu konuda Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği rivayetle de uyum arzetmektedir. Ayrıca Yahya b. Saîd yoluyla gelen bu hadiste, el-Kâsım'ın, Amra'nın Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığı bu rivayeti de onaylaması söz konusudur. Bu noktada Abdurrahman ile Yahya'nın el-Kâsım'dan aktardıkları ve bizim de daha önce nakletmiş olduğumuz rivayetleri arasında ihtilaf vardır. Ancak biz söz konusu ihtilafı, sahâbenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte girmiş oldukları ve o vaziyetteyken beraberce Mekke'ye vardıkları ihramla alakalı bir ihtilaf olarak görmemekteyiz. Bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözü, sahâbenin hac aylarında umre yapma geleneklerinin olmamasından kaynaklanmaktadır. Bu sebeple sadece bildikleri (hac) niyetiyle ihrama girerek yola çıkmışlardı.

712 Müslim, Hac 125; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 194.

Nitekim bu hususta İbn Abbâs'tan[713] nakledilen bir rivayet de bu söyledikleri-mizi desteklemektedir. Şöyle ki:

١٢٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ أَسَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانُوا يَرَوْنَ أَنَّ الْعُمْرَةَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ أَفْجَرُ الْفُجُورِ، وَكَانُوا يُسَمُّونَ الْمُحَرَّمَ صَفَرًا، وَيَقُولُونَ: إِذَا بَرَأَ الدَّبَرْ، وَعَفَا الْأَثَرْ، وَانْسَلَخَ صَفَرْ، حَلَّتِ الْعُمْرَةُ لِمَنِ اعْتَمَرْ، فَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ صَبِيحَةَ رَابِعَةٍ وَهُمْ يُلَبُّونَ بِالْحَجِّ، فَأَمَرَهُمْ أَنْ يَجْعَلُوهَا عُمْرَةً، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، أَيُّ حِلٍّ؟ قَالَ: الْحِلُّ كُلُّهُ.

1275- … Abdullah b. Tâvus'un babası yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: (Cahiliye devrinde) Araplar hac aylarında umre yapmayı en büyük günahlardan sayarlardı. Muharrem'e Safer adını vererek "(Hac dönüşü develerin yolculuk meşakkati ve yük taşımaktan kaynaklanan sırtlarındaki) yara iyileşir, (uzun zaman geçip de devenin ayak veya yara) izleri silinir ve Safer ayı da çıkarsa umre yapmak isteyene umre helâl olur!" derlerdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashâbı ile birlikte (Zilhicce'nin) dördüncü gecesinin sabahında (Mekke'ye) geldi ve ashâbına bu haccı, umreye çevirmelerini emretti. Bunun üzerine sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu nasıl bir ihram yasaklarından çıkma (hill) durumudur böyle?" diye sordular. O da ***"Tam anlamıyla (ihram yasakları kalkmakta ve) herşey sizin için helal olmaktadır"*** buyurdu.[714]

***

İbn Abbâs burada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashâbının Mekke'ye girdikleri sıradaki ihramlarının, hac niyeti taşıdığını bildirmektedir. Ayrıca yine o hadiste bahsetmiş olduğu "illet"ten dolayı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ashâbına, söz konusu hac niyetlerini umreye çevirmelerini emretmiştir. Buna göre Âişe'nin "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözünün, "Hacdan başkasını bilmiyorduk" anlamına geldiği sabit olmaktadır. Nitekim yine bu meseleyle ilgili olarak daha önce zikretmiş olduğumuz

713 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "İbn Abbâs" yerine "Enes" ismi geçmektedir. Oysa 1275 no'lu rivayet İbn Abbâs'tan nakledilmektedir. Dolayısıyla bunun bir müstensih hatası olduğu açıktır. (Çeviren)

714 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 198.

ve Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Câbir'den aktardığı hadiste de şu ifadeler geçmekteydi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccetmeksizin dokuz yıl boyunca durdu, onuncu yıl olunca da Allah Rasûlü'nün haccedeceği insanlara ilan edildi... Derken yola çıktık ve Zülhuleyfe'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (oradaki) mescidde namaz kıldı. Ardından (devesi) Kasvâ'ya bindi ve devesi onu el-Beydâ tümseğine kadar çıkarınca Allah Rasûlü, tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı. İnsanlar ise, hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler."[715]

Öte yandan Âişe *radıyallahu anhâ*'nın "Yalnızca hac yapılacağını zannediyorduk" sözü, onun, hac ayları dışında umre yapmaya karşı çıktığı anlamına da gelmemektedir. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* daha önce hac ayları haricinde de umre yapmıştı. Nitekim;

١٢٧٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَا: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عُمْرَةً مِنَ الْجُحْفَةِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، وَعُمْرَةً مِنَ الْجِعْرَانَةِ، وَعُمْرَةً حَيْثُ قَسَمَ غَنَائِمَ حُنَيْنٍ، وَعُمْرَةً مَعَ حَجَّتِهِ، وَحَجَّ حَجَّةً وَاحِدَةً.

1276- ... Hemmâm b. Yahya'nın Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bir umreyi el-Cuhfe'den, bir umreyi (Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yılın) ertesi yıl, birini el-Ci'râne'den, bir diğerini Huneyn ganimetlerinin paylaştırıldığı sırada, bir umreyi de haccıyla birlikte yapmıştır. Haccı da sadece bir kere eda etmiştir."[716]

***

Enes'in bu hadisine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccıyla birleştirdiği umresinden önce dört umre daha yapmıştır.

Ancak İbn Abbâs'tan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccından önce üç umre yaptığı rivayet edilmektedir. Nitekim;

١٢٧٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْعَطَّارُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: اعْتَمَرَ رَسُولُ

715 Bk. 1244 no'lu rivayet.

716 Müslim, Hac 217; Tirmizî, Hac 6; Ebû Dâvûd, Menâsik 79.

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَرْبَعَ عُمَرٍ: عُمْرَةُ الْجُحْفَةِ، وَعُمْرَتُهُ مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ، وَعُمْرَتُهُ مِنَ الْجِعْرَانَةِ، وَعُمْرَةٌ مَعَ حَجَّتِهِ، وَحَجَّ حَجَّةً وَاحِدَةً.

1277- ... Amr b. Dînâr'ın İkrime'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, el-Cuhfe umresi, (Hudeybiye antlaşmasının yapıldığı yılın) ertesi yılındaki umresi, el-Ci'râne'den yaptığı umresi ve haccıyla birlikte yaptığı umre olmak üzere toplam dört umre yapmıştır. Bir defa da haccetmiştir."[717]

***

Bunlara karşılık İbn Ömer ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sadece iki umre yaptığını öne sürmüş, bu sebeple de Âişe *radıyallahu anhâ* ona karşı çıkarak "İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccıyla birleştirdiği umre dışında üç umre daha yaptığını bilmekteydi" demiştir. Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ*, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccından önce ve haccıyla birlikte yaptığı umrelerinin sayısı konusunda İbn Abbâs ile aynı kanaati paylaşmaktadır. Biz İbn Ömer'in bu hadisini, bu konu içerisinde daha önce zikretmiştik.[718]

Şimdi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Mekke'ye vardıkları sıradaki durumlarıyla alakalı konuya yeniden dönecek olursak; Urve'nin ondan (Âişe) rivayet ettiğine göre, Allah Rasûlü ve ashâbı umre için telbiye getirmişler; Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de daha sonra onlara ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar,***[719] ***umre ile birlikte hac için de niyetlensinler sonra da her ikisinin ihramından çıkıncaya kadar (mevcut ihramlarında) devam etsinler"*** buyurmuştur. Şöyle ki:

١٢٧٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَأَهْلَلْنَا بِالْعُمْرَةِ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى

717 Ebû Dâvûd, Menâsik 79; Tirmizî, Hac 7; İbn Mâce, Menâsik 50.

718 Bk. 1260 no'lu rivayet.

719 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kısım, yanlışlıkla "bulunmayanlar" anlamında olumsuz olarak kaydedilmiştir. Hâlbuki peşinden gelen 1278 no'lu rivayette, burada tercüme ettiğimiz şekilde geçmektedir. (Çeviren)

اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيُهِلَّ بِالْحَجِّ مَعَ الْعُمْرَةِ، ثُمَّ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَحِلَّ مِنْهُمَا جَمِيعًا، قَالَتْ: فَقَدِمْتُ مَكَّةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَلَمْ أَطُفْ بِالْبَيْتِ، وَلَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَشَكَوْتُ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: انْقُضِي رَأْسَكِ، وَامْتَشِطِي، وَأَهِلِّي بِالْحَجِّ، وَدَعِي الْعُمْرَةَ، قَالَتْ: فَفَعَلْتُ، فَلَمَّا قَضَيْنَا الْحَجَّ أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَعَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ إِلَى التَّنْعِيمِ، فَاعْتَمَرْتُ، فَقَالَ: هَذِهِ مَكَانُ عُمْرَتِكِ، قَالَ: فَطَافَ الَّذِينَ أَهَلُّوا بِالْعُمْرَةِ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ حَلُّوا، ثُمَّ طَافُوا طَوَافًا آخَرَ بَعْدَ أَنْ رَجَعُوا مِنْ مِنًى بِحَجِّهِمْ، وَأَمَّا الَّذِينَ جَمَعُوا بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ فَإِنَّمَا طَافُوا طَوَافًا وَاحِدًا.

1278- … İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe şöyle demiştir: Veda Haccı'nda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte (Mekke'ye doğru) yola çıktık. Umre niyetiye telbiye getirdik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Yanında hedy kurbanı bulunanlar, umre ile birlikte hac için de niyetlensinler sonra da her ikisinin ihramından çıkıncaya kadar (mevcut ihramlarında) devam etsinler."***

Âişe şöyle devam etti: Mekke'ye vardığımda hayız olmuştum. Ne Kâbe'yi tavaf edebildim ne de Safa ile Merve arasında sa'y yapabildim. Bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince şöyle buyurdu: ***"Saçını çöz, taran, hacca niyetlen ve umreyi bırak."***

(Âişe) şöyle dedi: Ben de dediklerini yaptım. Haccı bitirdikten sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, beni Abdurrahman ile birlikte Ten'im'e gönderdi, ben de umremi yaptım. Allah Rasûlü ***"İşte bu, (kazaya kalan) umrenin yerine sayılır"*** buyurdu.

(Âişe *radıyallahu anhâ* sözlerine devam ederek) şöyle dedi: "Umreye niyetlenmiş olanlar Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettikten sonra ihramdan çıktılar. Nihayet Mina'dan döndükten sonra da hac için son bir tavaf daha yaptılar. Hac ile umreyi birleştirenlerse sadece bir tavaf yaptılar."[720]

720 Buhârî, Hac 31; Müslim, Hac 111; Nesâî, Menâsik 58; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 177.

Bu hadise göre insanlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte umre niyetiyle ihrama başlamış, daha sonra bazıları buna haccı da eklemişlerdir. Ayrıca burada, hac ile umreyi birleştirenlerin hac niyetiyle girdikleri ihramlarından çıkmadıkları ve haccı fesheden kimselerden olmadıkları belirtilmektedir. Yine bu hadisten, ihramdan çıktıktan sonra hac niyetiyle tekrar ihrama girmiş olanların, önce umre ihramından çıktıkları sonra da Mekke'de hac niyetiyle ihrama girdikleri anlaşılmaktadır. Görüldüğü gibi bu hadiste, diğerlerinde bahsedildiği gibi haccın feshine dair herhangi bir şey söz konusu değildir. Ancak bu olaya ilişkin olarak Hişâm b. Urve, babası yoluyla Âişe'den, buradan anlaşılan manaya aykırı bir rivayette bulunmuştur. O da şöyledir:

١٢٧٩ - مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُوَافِينَ هِلَالَ ذِي الْحِجَّةِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَاءَ أَنْ يُهِلَّ بِالْعُمْرَةِ فَلْيُهِلَّ، وَمَنْ شَاءَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ فَلْيُهِلَّ، فَأَمَّا أَنَا فَإِنِّي أُهِلُّ بِالْحَجِّ، لِأَنَّ مَعِيَ الْهَدْيَ قَالَتْ عَائِشَةُ: فَمِنَّا الْمُهِلُّ بِالْحَجِّ، وَمِنَّا الْمُهِلُّ بِالْعُمْرَةِ، فَلَبَّيْتُ بِعُمْرَةٍ قَالَتْ: فَأَزِفَنِي نَوْمٌ قَالَ أَبُو جَعْفَرٍ: فَذَكَرَ حَرْفًا مَعْنَاهُ: فَأَدْرَكَنِي يَوْمُ عَرَفَةَ وَأَنَا حَائِضٌ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: دَعِي عُمْرَتَكِ، وَانْقُضِي شَعْرَكِ، وَامْتَشِطِي، وَلَبِّي بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَتْ لَيْلَةُ الْبَطْحَاءِ طَهُرَتْ، فَأَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَذَهَبَ بِهَا إِلَى التَّنْعِيمِ، فَلَبَّتْ بِالْعُمْرَةِ قَضَاءً لِعُمْرَتِهَا.

1279- … Hammâd b. Seleme'nin, Hişâm b. Urve yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Zilhicce hilalinin görünmesine az bir zaman kala yola çıktık. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Umreye niyetlenmek isteyenler umreye; hacca niyetlenmeyi arzulayanlar da hacca niyetlenebilirler. Fakat ben hacca niyetleneceğim. Çünkü yanımda hedy kurbanı var"*** buyurdu. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Bunun üzerine kimimiz hacca, kimimiz de umreye niyetlendi. Ben ise umreye niyetlendim. (Arefe) günü gelip çattı."[721]

721 Burada eserin yazma nüshasında "fe ezifenî nevm (veya yevm)" şeklinde okunabilecek bir ibare, basılı nüshada "fe ezifenî nevm" diye kaydedilmiştir. Oysa ilgili kaynaklarda yaptığımız araştırmada böyle bir cümleyi tespit edemedik. Kanaatimizce bu ifade, kaynaklarda ittifakla

Ebû Ca'fer dedi ki: (Hişâm burada Âişe'ye ait) şu ifadeyi zikretti: Arefe günü gelip çattığında ben hayız olmuştum. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Umreni bırak, saçını çöz, taran ve hac niyetiyle telbiye getir"*** buyurdu. el-Bathâ gecesi olunca ben de (hayızdan) temizlenmiştim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Abdurrahman b. Ebû Bekir'e emretti, o da onu Ten'im'e kadar götürdü. O da (geçmiş) umresinin bir kazası olarak umre için telbiye getirdi.[722]

١٢٨٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَة بَكَّارُ بنُ قُتَيبَةَ، وَأَبُو عَمْرٍو مُحَمَّدُ بنُ خُزَيْمَةَ جَمِيعًا، قالا: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَنْ شَاءَ فَلْيُهِلَّ بِالْحَجِّ، وَمَنْ شَاءَ فَلْيُهِلَّ بِالْعُمْرَةِ، فَحِضْتُ، فَدَخَلَ عَلَيَّ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَنِي أَنْ أَنْقُضَ رَأْسِي، وَأَمْتَشِطَ، وَأَدَعَ عُمْرَتِي.

1280- … İbn Cüreyc'in Hişâm b. Urve yoluyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bize ***'Dileyen hac için, dileyen de umre için niyetlensin'*** diye emretmişti. Ben de hayız olmuştum. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanıma gelip bana saçımı çözmemi, taranmamı ve umremi bırakmamı emretti."[723]

***

Hişâm b. Urve'nin, babası kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği bu rivayeti, İkrime ve İbn Ebî Müleyke de Âişe'den aynı şekilde aktarmışlardır. Şöyle ki:

١٢٨١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ الْحَسَنِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ

belirtilen "fe edrakenî yevmu Arafe (Arefe günü gelip çattığında…)" cümlesinin müstensih eliyle bozulmuş şeklidir. Üstelik tahrif edilmiş olan cümle, o hâliyle kalmış; nevm (aslında yevm olmalı) kelimesinin ötesi de kayda geçmemiştir. Tahâvî'nin, Ebû Ca'fer künyesiyle yapmış olduğu açıklama da bu açıdan önemlidir. Yine de en doğrusunu Allah bilir. (Çeviren)

722 Buhârî, Umre 5; Müslim, Hac 115.

723 Bu isnadla bk. Ebû Avâne, *Müstahrec,* thk. Eymen b. Arif, Beyrut 1998, II, 288.

1281- ... Zeyd b. el-Hasen, İkrime yoluyla Âişe'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

١٢٨٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ. قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ نَافِعِ بْنِ عُمَرَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، مِثْلَهُ.

1282- ... Nâfi' b. Ömer, İbn Ebî Müleyke kanalıyla Âişe'den bu rivayetin aynısını nakletti.

***

Gerek zikrettiğimiz Hişâm hadisinde, gerekse sözünü ettiğimiz İkrime ve İbn Ebî Müleyke'nin hadislerinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, henüz ihramlarının başlangıç aşamasında sahâbeyi hacca niyetlenmek ile umreye niyetlenmek arasında serbest bırakmış olduğu belirtilmesine rağmen, söz konusu hadislerde haccın feshine dair herhangi bir şeyden bahsedilmemektedir.

Öte yandan Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel de Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği bu hadisi, İbn Şihâb ve Hişâm b. Urve'nin Urve'den naklettiği lafızlardan daha farklı lafızlarla aktarmıştır. Şöyle ki:

١٢٨٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ أَبِي الْأَسْوَدِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ نَوْفَلٍ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ، وَمِنَّا مَنْ أَهَلَّ بِالْحَجِّ، وَأَهَلَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَجِّ، فَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ فَحَلَّ، وَأَمَّا مَنْ أَهَلَّ بِحَجٍّ، أَوْ جَمَعَ بَيْنَ الْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، فَلَمْ يَحِلُّوا حَتَّى كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ.

1283- ... Ebu'l-Esved Muhammed b. Abdurrahman b. Nevfel'in, Urve b. ez-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Veda Haccı senesinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yola çıktık. Kimimiz umreye, kimimiz de hacca niyetlenmişti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* hac için niyetlenmişti. Umreye niyetlenenler ihramdan çıkmasına rağmen, hacca niyetlenenler ya da hac ile umreyi birleştirenler, bayramın birinci gününe (yevm-i nahr) kadar ihramdan çıkmadılar."[724]

---

724 Mâlik, Hac 36; Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 118.

Bu hadise göre, bazıları Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacsız bir umre için ihrama girmiş, bazıları umresiz bir hac için ihrama girmiş, bazıları da hem hac hem de umre için ihrama girmiş olmaktadırlar. Yine burada, konuyla ilgili olarak daha önce aktardığımız ve hem Âişe *radıyallahu anhâ*'dan hem de onun dışındaki sahâbîlerden gelen diğer rivayetlerde geçtiği şekliyle haccın feshedilmesi gibi bir durum söz konusu değildir.

Ayrıca bu hadis, İbn Abbâs'ın söylediklerinin aksine, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hac niyetiyle Mekke'ye gelmesinden önce, hac aylarında umre yapma konusunun sahâbe tarafından bilindiğini göstermektedir. İbn Abbâs şöyle diyordu: "(Cahiliye devrinde) Araplar hac aylarında umre yapmayı en büyük günahlardan sayarlardı."[725] Dolayısıyla onlar, bu konuya ilişkin daha önce naklettiğimiz rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Mekke'ye vardıktan sonra kendilerine verdiği emir doğrultusunda hac aylarında umre yapma meselesini biliyorlardı.

Bu noktada haccın feshine dair el-Esved b. Yezîd, el-Kâsım ve Amra kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğimiz hadisler, bize göre Urve'nin tek başına Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği hadislerden daha tercihe layıktır. Zira üç kişi, bir kişiden daha iyi ezberlemiştir. Ayrıca söz konusu üç kişinin, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına haccı feshetmeleri yönündeki emrine" ilişkin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet etmiş oldukları bu hadisi destekleyici nitelikte ve bu mesele dâhilinde daha önce de bahsettiğimiz İbn Abbâs, İbn Ömer, Enes, Esmâ bint Ebî Bekr, Ma'kıl b. Yesâr ve Câbir b. Abdullah'tan gelen rivayetler bulunmaktadır. Yine henüz zikretmediğimiz ancak Allah'ın izniyle ileride ele alacağımız Ebû Zerr el-Gıfârî, Ebû Musa el-Eş'arî gibi sahâbîlerden gelen rivayetler de söz konusudur. Nitekim o rivayetlerde Ömer ve Osman *radıyallahu anhumâ*'ya göre de meselenin bu şekilde olduğuna dair bir işaret vardır. Dolayısıyla bu sahâbîler de el-Esved, el-Kâsım ve Amra'nın Âişe'den rivayetlerine aykırı bir şekilde Urve'nin ondan naklettiği rivayete göre (hadisi sağlam ve titiz bir şekilde) ezberlemiş olmaları açısından daha tercihe şayan bir durumdadırlar.

Bu noktada İbn Abbâs'ın, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara haclarını feshetmeleri emrini vermesinden önce hac aylarında umre yapma meselesini bilmediklerine" dair görüşünü destekleyen delillerden biri de şudur:

---

725 Bk. 1275 no'lu rivayet.

١٢٨٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ فِي خَبَرِ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهَلَّ بِالتَّوْحِيدِ، وَأَهَلَّ النَّاسُ بِهَذَا الَّذِي يُهِلُّونَ بِهِ، وَلَمْ يَرُدَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهِنَّ شَيْئًا، وَلَزِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَلْبِيَتَهُ قَالَ جَابِرٌ: وَلَسْنَا نَنْوِي إِلَّا الْحَجَّ، لَسْنَا نَعْرِفُ الْعُمْرَةَ، حَتَّى إِذَا كُنَّا آخِرَ طَوَافٍ عَلَى الْمَرْوَةِ، قَالَ: إِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، فَمَنْ كَانَ لَيْسَ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحْلِلْ، وَلْيَجْعَلْهَا عُمْرَةً، فَحَلَّ النَّاسُ، وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ، فَقَامَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، عُمْرَتُنَا هَذِهِ لِعَامِنَا أَمْ لِلْأَبَدِ؟ قَالَ: فَشَبَّكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَصَابِعَهُ فِي الْأُخْرَى، فَقَالَ: دَخَلَتِ الْعُمْرَةُ هَكَذَا فِي الْحَجِّ مَرَّتَيْنِ، فَحَلَّ النَّاسُ كُلُّهُمْ وَقَصَّرُوا إِلَّا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَمَنْ كَانَ مَعَهُ الْهَدْيُ.

1284- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccına dair şöyle bir bilgi aktarmaktadır: "Allah Rasûlü, tevhid ifadeleriyle sesini yükseltmeye, telbiye getirmeye başladı. İnsanlar ise hâlen getirmekte oldukları o telbiyeyi getirdiler. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu konuda onlara karşı çıkmadı ve (alışageldikleri telbiye tarzına) herhangi bir şey eklemedi;[726] kendi telbiyesine devam etti."

Câbir dedi ki: Biz sadece hacca niyetlenmiştik, umrenin ne olduğunu bilmiyorduk. Nihayet Merve üzerinde son tavafımızı yaparken (Allah Rasûlü)

---

726 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki cümle "Allah Rasûlü (halkın alışageldiği telbiye lafızlarına) hiçbir şey eklemedi" anlamına gelen "lem yezid Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* aleyhinne şey'en" şeklinde kaydedilmiştir. Bu cümlenin başındaki "lem yezid (eklemedi)" lafzının "lem yerudde (karşı gelmedi, reddetmedi " şeklinde okunup okunmamasıyla ilgili ayrıntıları 1244 no'lu rivayetin dipnotunda belirttiğimiz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. Buradan hareketle cümlenin çevirisini, her iki anlamı da dikkate alarak yaptık. Ancak ibaredeki "aleyhinne" ifadesinin, ilgili kaynaklarda geçmediğini, sadece "aleyhim" olarak yer aldığını, dolayısıyla bu yazımın müstensihten kaynaklanan bir hata olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

şöyle buyurdu: ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim. Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!"*** Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar haricindeki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttı. Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum da kalkıp "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu umremiz, sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" diye sordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* parmaklarını birbirine kenetleyerek iki defa ***"Umre, hacca işte böyle dâhil olmuştur"*** buyurdu. Böylece Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ve yanında hedy kurbanı getirmiş olanlar dışındaki herkes ihramdan çıkıp saçlarını kısalttı.[727]

***

Bu hadise göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, yanında hedy kurbanı bulunanların dışındakilere ihramdan çıkıp saçlarını kısaltmalarını emretmekte ve bunun yanı sıra onlara ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim"*** yani 'Ben bir hac yasağı/ihramı içerisinde olduğum için (böyle yapıyorum)" demekte; ayrıca ***"Yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac niyetlerini umreye çevirsinler!"*** yani "Umre dışında oldukları için (böyle yapsınlar)" buyurmaktadır.

İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadisteki lafızları bize, kendisinin ve ashâbının içinde bulundukları ihramın niteliğini, ayrıca kendisinin bir umre değil, hac ihramına girdiğini; öte yandan onlara da o hac niyetlerini feshedip umreye çevirmelerini emrettiğini açıklamaktadır. Böylece sahâbîler, bir hac yasağı/ihramına değil, umre yasağı/ihramına dahil olmakta; ihramından dolayı hedy kurbanı göndermiş olan kimse de temettü haccına niyetlenip o niyetle hedy kurbanım sevketmiş sayılarak haccının ihramından çıkmadıkça o umresinin ihramından da çıkmış olmamaktadır.

Ayrıca buradaki Sürâka'nın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorduğu "Bu umremiz sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" şeklindeki sorusuna karşılık, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vermiş olduğu o cevap, İbn Abbâs'ın dediği gibi sahâbîlerin umreyi daha önce bilmediklerini göstermektedir. Eğer daha önce bilselerdi, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Sürâka'ya ***"Bu umre, daha önce olduğu şekliyledir"*** diye

727 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Nesâî, Hac 51; İbn Mâce, Menâsik 84.

cevap verirdi. Allah Rasûlü'nün böyle yapmayıp sözünü ettiğimiz tarzda cevap vermiş olması, umre hakkında daha önce bilmedikleri bir hükmü o vakitte koymuş olduğunun delili sayılır.

Öte yandan Muhammed b. Ali b. Hüseyin'in Câbir'den rivayet ettiği hadisi,[728] Atâ b. Ebî Rabâh da Câbir'den rivayet etmiş, ancak şöyle bir ilavede bulunmuştur:

١٢٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ الرُّعَيْنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ الْعَبْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ الْجَزَرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ. قَالَ: لَمَّا قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، سَأَلَ النَّاسَ: بِمَاذَا أَحْرَمْتُمْ؟، فَقَالَ أُنَاسٌ: أَهْلَلْنَا بِالْحَجِّ وَقَالَ آخَرُونَ: قَدِمْنَا مُتَمَتِّعِينَ وَقَالَ آخَرُونَ: أَهْلَلْنَا بِإِهْلَالِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ لَهُمْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ كَانَ قَدِمَ وَلَمْ يَسُقْ هَدْيًا فَلْيَحْلِلْ، فَإِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَمْ أَسُقِ الْهَدْيَ حَتَّى أَكُونَ حَلَالًا فَقَالَ سُرَاقَةُ بْنُ مَالِكِ بْنِ جُعْشُمٍ: يَا رَسُولَ اللهِ، عُمْرَتُنَا هَذِهِ لِعَامِنَا أَمْ لِلْأَبَدِ؟ فَقَالَ: بَلْ لِأَبَدِ الْأَبَدِ.

1285- ... Husayf'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Veda Haccı'nda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Mekke'ye vardık. Allah Rasûlü, insanlara ***"Hangi niyetle ihrama girdiniz?"*** diye sordu. Bir kısmı "Hacca niyetlenmiştik" diye cevap verirken, bir kısmı da "Biz (hacc-ı) temettü niyetiyle geldik" dediler. Diğer bir grup da "Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetine göre niyetlendik" deyince, Allah Rasûlü onlara şöyle buyurdu: ***"Bir hedy kurbanı göndermeden (Mekke'ye) gelmiş olanlar, ihramdan çıksınlar. Zira ben daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve ihramdan çıkardım."*** Bunun üzerine Sürâka b. Mâlik b. Cu'şum "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu umremiz, sadece bu yılımıza mı özgü yoksa ebediyyen devam edecek mi?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Hayır ebediyyen devam edecek, ebediyyen!"*** buyurdu.[729]

***

728 Bk. 1244 no'lu rivayet.

729 Benzer bir metinle bk. Müslim, Hac 141; Nesâî, Menâsik 76.

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hangi niyetle ihrama girdikleri yönündeki sorusuna cevap olarak bazılarının sadece hac, bazılarının temettü, bazılarının da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetiyle ihrama girdiklerini belirttiklerinden; ayrıca Allah Rasûlü'nün "hedy kurbanı göndermemiş olanlara" yönelik ihramdan çıkmaları emrini verdiğinden söz edilmektedir. Bu durum, bu konuya ilişkin Zührî hadisi olarak Urve'nin Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayeti şeklinde aktarmış olduğumuz hadisini geçersiz kılmaktadır. Üstelik bu rivayet, ilgili hadisin aslının, Urve dışındaki ravilerin Âişe'den aktardıkları ve Âişe *radıyallahu anhâ* haricinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından nakledildiği şekilde olduğunun delilidir.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ve ashâbından naklederek aktardığımız bütün bu rivayetlerden çıkan sonuca göre, Arafat'tan ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına ihramdan çıkmaları emrini vermeden önce insanların hac için tavaf ettikleri anlaşılmaktadır. Bu da çoğu ilim adamının savunduğu gibi Arafat vakfesinden önce hac için tavaf etmenin haccın sünnetlerinden biri olduğunu göstermektedir.

Ayrıca bu hadislerin genelinde haccın feshedilerek umreye çevrilmesinin mübah olduğu hususu yer almaktadır. Bu noktada sadece Enes'ten nakletmiş olduğumuz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hem hac hem de umre için ihrama girdiğinden söz eden rivayetler bulunmakla birlikte, biz daha önce bu konuyla ilgili olarak, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbı içerisinde, Enes'in rivayetlerine muhalefet eden kimselerden de bahsetmiştik.

Bize göre bu hususta - ki en doğrusunu Allah bilir- şöyle bir yaklaşımın doğru olma ihtimali yüksektir:

İlgili görüşü benimseyenlerin de ifade ettikleri gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem hac hem de umre için değil, sadece hac için telbiye getirip ihrama girmişti. Çünkü insanlara haclarını feshedip umreye çevirmelerini emretmiştir. Hâlbuki insanlar diğer bir umrenin yasaklarına tabi olsalardı, onlara bunu emretmesi mümkün olmazdı. Zira böyle bir durumda insanlar (bir umreyi feshedip diğer) bir umrenin yasaklarına tabi hâle gelmektedirler. Müslümanlar ise, böyle bir uygulamaya karşı çıkılması gerektiği konusunda icma etmişlerdir. Müslümanların da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in -kendi şahsına özgü ve mensuh olmadığı müddetçe- işlemiş olduğu bir fiilden sonra o fiile muhalif bir icmada bulunmaları ise -kanaatimizce- imkânsızdır.

Öte yandan, bu konu dâhilinde daha önce Enes'ten aktardığımız rivayete[730] aykırı olarak yine kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen şöyle bir rivayet de bulunmaktadır:

١٢٨٦- حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ مُوسَى الْأَشْيَبُ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو خَيْثَمَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي أَسْمَاءَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: خَرَجْنَا نَصْرُخُ بِالْحَجِّ، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ أَمَرَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَقَالَ: لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ لَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً، وَلَكِنْ سُقْتُ الْهَدْيَ، وَقَرَنْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ.

1286- ... Ebû İshâk'ın Ebû Esmâ'dan rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: Hac niyetiyle yüksek sesle telbiye getirerek yola çıktık. Mekke'ye vardığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac niyetimizi umreye çevirmemizi emretti ve şöyle buyurdu: ***"Daha önceden böyle olacağını bilseydim, ben de hac niyetimi umreye çevirirdim. Fakat daha önceden hedy kurbanını göndermiştim. Böylece hac ile umreyi birleştirmiş oldum."***[731]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ihramın başlangıç aşamasında hac ile umreyi birleştirme niyeti taşıyordu. Ashâbının ihramı ise, umre değil, özellikle hac niyetine yönelikti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de iki umre yapmış olmamak için hac ihramından çıkmadı. Çünkü hacc-ı kıran yapıyordu (kârin) ve kıran haccı için hedy kurbanını önceden göndermişti. Ancak başlangıçta özellikle hac için ihrama girip umre niyeti taşımayan ashâbı ise ihramdan çıkmışlardır. Şu da var ki, bu konuya dair daha önce rivayet etmiş olduğumuz Câbir rivayetinde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Ben daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve ihramdan çıkardım"***[732] buyurmuştu.

Bu hadis, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hedy kurbanını getirmemiş olması durumunda, içinde bulunduğu hac ihramından çıkarak umre ihramına girebileceğini göstermektedir. Oysa bize göre, daha önce de belirttiğimiz gibi

730 Bk. 1256 no'lu rivayet.

731 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 148, 266; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 153.

732 Bk. 1285 no'lu rivayet.

söz konusu (gireceği) umre dışında başka bir umreyi eda ederken böyle bir şeyin olması imkânsızdır. Çünkü iki umreyi birleştirmek caiz değildir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Böylece hac ile umreyi birleştirmiş oldum"*** şeklindeki ifadesini de sadece Ebû Esmâ hadisinde görmekteyiz. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda tam olarak nasıl bir tutum sergilediğini (ve neler söylediğini) en iyi Allah bilir.

Tekrar Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hangi amaçla ihrama girmiş olduğu konusunda ihtilaf edenlere dönecek olursak; bunlardan biri de Ebû Musa el-Eş'arî idi. Bu konuda ondan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٢٨٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، وَمَا حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَمَا حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالُوا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ [مُنِيخٌ] بِالْبَطْحَاءِ، فَقَالَ لِي: بِمَا أَهْلَلْتَ؟، فَقُلْتُ: أَهْلَلْتُ كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، طُفْ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَحِلَّ، فَفَعَلْتُ، فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ، فَفَلَّتْ رَأْسِي، فَكُنْتُ أُفْتِي النَّاسَ ذَلِكَ حَتَّى كَانَ زَمَنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لِي رَجُلٌ: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ، رُوَيْدًا بَعْضَ فُتْيَاكَ، فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي النُّسُكِ بَعْدَكَ فَقُلْتُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ فُتْيَا فَلْيَتَّئِدْ، فَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ فِيهِ فَائْتَمُّوا فَلَمَّا قَدِمَ عُمَرُ أَتَيْتُهُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ، فَقَالَ لِي عُمَرُ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَإِنَّ كِتَابَ اللهِ يَأْمُرُ بِالتَّمَامِ، وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ.

1287- ... Kays b. Müslim dedi ki: Târık b. Şihâb'dan işittiğime göre, Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e el-Bathâ mevkiinde [konakladığı bir sırada][733] yetiştim. Bana ***"İhrama girerken***

733 Köşeli parantez içindeki ibarenin Arapça karşılığı olarak "مُنِيخٌ: munîh (devesini çökertip konaklayan)" lafzı, burada geçmemesine rağmen, yine bu eserin 1668 no'lu rivayetinde ve Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* (II, 190) ve *Şerhu müşkili'l-âsâr* (XI, 96) adlı diğer eserlerinde aynı sened ve metinle gelen versiyonlarında, ayrıca bir sonraki dipnotta işaret edilecek

neye niyet ettin?" diye sordu. Ben de "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim" diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İyi etmişsin, şimdi Kâbe'yi tavaf et, Safa ile Merve arasında sa'yini yap. Sonra da ihramdan çık"*** buyurdu. Ben de dediği gibi yaptım. Kays kabilesinden bir kadının yanına geldim, o da başımdaki biti, pireyi ayıkladı. Ömer b. el-Hattâb'ın halifeliği dönemine kadar insanlara bu yönde fetva veriyordum. Nihayet (Ömer döneminde) bir adam bana "Abdullah b. Kays! Bazı fetvalarında aceleci davranma, ağır ol! Çünkü mü'minlerin emirinin, sen yokken hac fiilleri konusunda neler yaptığını bilmiyorsun" dedi. Bunun üzerine ben de "Ey İnsanlar! Biz kime fetva vermişsek, acele etmesin! Çünkü mü'minlerin emiri geliyor. Bu konuda ona uyun" dedim. Ömer geldiğinde yanına vardım ve durumu ona arzedince bana "Eğer Allah'ın Kitabı'na göre hareket edecek olursak, o bize tamamlamayı emrediyor. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine göre hareket edecek olursak, o da hedy kurbanı yerini buluncaya kadar ihramdan çıkmamıştır" dedi.[734]

***

Bu hadise göre Ebû Musa, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in niyetine göre niyetlenmiş, dolayısıyla söz konusu niyet Allah Rasûlü'nün niyeti gibi olmuştur. Ancak Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* daha sonra ona, yanında hedy kurbanı olmadığı için ihramdan çıkmasını emretmiş; kendisi ise, yanında söz konusu kurban bulunduğu için o ihramında devam etmiştir.

Ayrıca bu hadise göre, Ebû Musa, Nebî *sallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Ömer *radıyallahu anh*'ın ona bu konudaki kanaatini açıkladığı zamana kadar ilgili görüşünü değiştirmemiştir. Dolayısıyla bu hususa ilişkin -Ömer *radıyallahu anh*'ın kendisine söylemiş olduğu o sözlerden önceki- görüşünün, daha önce bu konuya dair yaklaşımını aktardığımız İbn Abbâs'ın görüşü[735] gibi olduğu anlaşılmaktadır.

Yine bu hadisten anlaşıldığı kadarıyla Ömer *radıyallahu anh*, Ebû Musa'nın bu konudaki yaklaşımına muhalefet etmiş ve Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda hac ve umrenin tamamlanmasına dair emrini ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hedy kurbanının yerine ulaşmasına kadar ihramında kalmasını öne

---

kaynaklarda yer almaktadır. Biz de çeviriye buna göre yaptık. (Çeviren)

734 Müslim, Hac 154, 155; Nesâî, Menâsik 52; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 190, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XI, 96. Ayrıca bk. 1668 no'lu rivayet.

735 Bk. 1248, 1249 ve 1250 no'lu rivayetler.

sürerek onunla tartışmıştır. Bu da gösteriyor ki Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına haccı feshetmeye ilişkin emir verdiği gerçeğinden habersizdi. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu tutumunu bilen ve bundan haberdar olan kimse, bu konudan haberi olmayan kimseden daha öncelikli ve üstün konumdadır.

Bu noktada birileri "Senin rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına haccı feshetmeleri iznini verdiği sabittir. Öyleyse sen bu konuda niçin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayet doğrultusunda bu görüşü benimsemiyorsun?" derse ona şöyle denilir:

Çünkü yine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edildiğine göre, bu fesih işlemi, özellikle (o gün) kendisiyle beraber olan topluluk için geçerli olup diğer insanları bağlayıcı nitelikte değildi. Nitekim;

١٢٨٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ مُحَمَّدٍ الدَّرَاوَرْدِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَبِيعَةَ بْنَ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، يُحَدِّثُ عَنِ الْحَارِثِ بْنِ بِلَالِ بْنِ الْحَارِثِ الْمُزَنِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَرَأَيْتَ فَسْخَ حَجِّنَا، أَلَنَا خَاصَّةً أَمْ لِلنَّاسِ عَامَّةً؟ فَقَالَ: بَلْ لَكُمْ خَاصَّةً.

1288- ... Rabîa b. Ebî Abdurrahman'ın el-Hâris b. Bilâl b. el-Hâris el-Müzenî'den rivayet ettiğine göre, babası (Bilâl) şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Şu haccımızın feshi meselesi, sadece bize mi özgü yoksa bütün insanlar için geçerli mi?" diye sordum Allah Rasûlü ***"Sadece size özgü"*** buyurdu.[736]

١٢٨٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الْمُرَقِّعِ الْأَسَدِيِّ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ الْغِفَارِيِّ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ مَا أَمَرَنَا بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ دَخَلْنَا مَكَّةَ أَنْ نَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَنَحِلَّ مِنْ كُلِّ شَيْءٍ، إِنَّ تِلْكَ كَانَتْ لَنَا خَاصَّةً رُخْصَةً مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ دُونَ النَّاسِ.

1289- ... el-Leys'in Yahya b. Saîd yoluyla el-Murakkı' el-Esedî'den rivayet ettiğine göre, Ebû Zerr el-Gıfârî dedi ki: "Mekke'ye girdiğimiz sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize emrettiği şey, haccımızı umreye çevirmek ve ihramdan tamamen çıkmaktı. Bu durum, Rasûlullah *sallallahu*

736 Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Nesâî, Menâsik 77; İbn Mâce, Menâsik 42.

aleyhi ve sellem'in bir ruhsatı olarak, diğer insanların haricinde sadece bize özgüydü."[737]

١٢٩٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُرَقِّعُ الْأَسَدِيُّ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ: لَا، وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ، مَا كَانَ لِأَحَدٍ أَنْ يُهِلَّ بِحَجَّةٍ، ثُمَّ يَفْسَخَهَا بِعُمْرَةٍ إِلَّا الرَّكْبُ الَّذِي كَانُوا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1290- ... Hafs b. Gıyâs'ın Yahya b. Saîd kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Murakkı' el-Esedî dedi ki: Ebû Zer şöyle dedi: "Hayır, kendisinden başka ilah bulunmayana yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanındaki topluluk dışında hiç kimsenin, önce hac için niyetlenip de daha sonra bunu umreye çevirme niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[738]

١٢٩١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْمُرَقِّعُ، عَنْ أَبِي ذَرٍّ، قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ، ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1291- ... Yine Abdülvehhâb'ın Yahya b. Saîd'den, onun da el-Murakkı'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Zer dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin hac için ihrama girdikten sonra umre niyetiyle bunu feshetme hakkı yoktur."[739]

١٢٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ السَّكُونِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَ أَبُو ذَرٍّ: إِنَّمَا كَانَتِ الْمُتْعَةُ لَنَا خَاصَّةً أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مُتْعَةُ الْحَجِّ، يَعْنِي الْفَسْخَ.

1292- Ebû Bişr er-Rakkî'nin bize, Şücâ' b. el-Velîd es-Sekûnî > Süleyman b. Mihrân > İbrahim et-Teymî yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Ebû Zer şöyle diyordu: "Hacc-ı temettu, özellikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı olarak bizlere özgü bir uygulamaydı."

737 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

738 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

739 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194.

(Ravi dedi ki): "Bununla haccın feshedilmesini kastediyor."[740]

١٢٩٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، قَالَ: حَدَّثَنِي إِبْرَاهِيمُ التَّيْمِيُّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ أَبُو ذَرٍّ: ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَلَمْ يَقُلْ: يَعْنِي: الْفَسْخَ.

1293- Fehd de bize, Ömer b. Hafs b. Gıyâs > babası > el-A'meş > İbrahim et-Teymî kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, "Ebû Zer şöyle dedi" dedikten sonra bu rivayetin aynısını zikretmiş, ancak "Haccın feshedilmesini kastediyor" dememiştir.[741]

١٢٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، حَدَّثَنَا دَاوُدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نَضْرَةَ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا سَعِيدٍ الْخُدْرِيَّ، يَقُولُ: قَامَ عُمَرُ خَطِيبًا حِينَ اسْتُخْلِفَ، فَقَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ كَانَ رَخَّصَ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَا شَاءَ، أَلَا وَإِنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدِ انْطَلَقَ بِهِ، فَأَحْصِنُوا فُرُوجَ هَذِهِ النِّسَاءِ، وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ كَمَا أَمَرَكُمْ.

1294- ... Dâvûd'un rivayet ettiğine göre, Ebû Nadra, Ebû Saîd el-Hudrî'nin şöyle dediğini işitmiştir: Ömer, halife seçildiği zaman kalktı ve şöyle bir konuşma yaptı: "Allah *azze ve celle,* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dilediğini ruhsat olarak vermiştir. Dikkat edin! Allah'ın Peygamberi *sallallahu aleyhi ve sellem* artık (aramızdan) ayrılmıştır. O sebeple şu kadınlarla ilişkinize (mut'a nikahına) bir son verin. Haccı ve umreyi de Allah *azze ve celle* için size emrettiği şekilde tamamlayın."[742]

١٢٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو شِهَابٍ الْخَيَّاطُ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ أَبِي سَعِيدٍ، قَالَ: قَدِمْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَصْرُخُ بِالْحَجِّ صُرَاخًا، فَلَمَّا قَدِمْنَا مَكَّةَ طُفْنَا بِالْبَيْتِ،

740 Nesâî, Menâsik 77.

741 Müslim, Hac 160; Nesâî, Menâsik 77; İbn Mâce, Menâsik 42.

742 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 194. Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Hac 145.

وَبِالصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ أَحْرَمْنَا بِالْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ عُمَرُ، قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ إِنَّمَا كَانَ يُرَخِّصُ لِنَبِيِّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيمَا شَاءَ، فَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ.

1295- ... Yine Dâvûd b. Ebî Hind'in Ebû Nadra'dan rivayet ettiğine göre, Ebû Saîd dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yüksek sesle telbiye getirerek (Mekke'ye doğru) ilerledik. Mekke'ye vardığımızda Kâbe'yi tavaf ettik, Safa ile Merve arasında da sa'y ettik. Terviye günü geldiğinde[743] ise hac niyetiyle ihrama girdik. Ömer, halifeliğe gelince şöyle dedi: "Allah *azze ve celle,* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dilediği hususlarda ruhsat tanıyordu. Siz ise hac ve umreyi tamamlayın."[744]

***

Ebû Saîd'in bu hadisinde, Ebû Musa'nın Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiği hadisine benzer şekilde Allah *azze ve celle*'nin kullarına haccı tamamlamalarını emrettiğinden bahsedilmektedir. Ayrıca bu hadiste Ebû Musa'nın hadisine bir de ilave vardır. O da şudur: "Bu husus, Allah *azze ve celle*'nin, Nebisi'ne tanıdığı ruhsatlardandır." Eğer Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu ruhsat meselesinde bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle yönlendirildiğinden (tevkîf) emin olmasaydı, böyle bir sözü söyleyemezdi. Çünkü bu mesele, ne re'ye (şahsî görüş, kanaat) ne de istinbât ve istihrâca[745] dayalıdır.

Öte yandan bu hususta Osman *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

---

743 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu ifade kurbanların kesildiği Zilhicce'nin onuncu yani Kurban bayramının birinci günü anlamına gelen "yevmu'n-nahr" olarak geçmektedir. Kanaatimizce bu hata, müstensihten kaynaklanmıştır. Zira bayramın birinci günü hac niyetiyle ihrama girilemez. Ayrıca ilgili rivayetin yer aldığı Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ı (II, 195), Müslim'in *Sahîh*'i (Hac, 211) ve Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'i (III, 5) ve benzeri kaynaklarda, bunun yerine "yevmu't-terviye" ifadesi geçmektedir. Terviye de daha önce de belirttiğimiz gibi sözlük anlamı itibariyle "suya kandırma" demektir. Hacıların Arafat'a çıkmak üzere develerini sulayıp azıklarını tedarik etmeleri sebebiyle Zilhicce'nin sekizinci gününe "Terviye günü" denilmiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 457. Böyle bir günde hac için ihrama girilmesi gayet mantıklıdır. (Çeviren)

744 Müslim, Hac 211; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, III, 5 (Hz. Ömer'in sözü hariç); Tahâvî *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

745 İstinbat: Kur'an ve sünnet naslarını anlayabilme ve onlardan hüküm çıkarma çalışmasıdır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 213. Tahâvî burada sözlükte "çıkarımda bulunmak" anlamına gelen istihracı da istinbat anlamında kullanmış gibidir. (Çeviren)

١٢٩٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سُئِلَ عُثْمَانُ بْنُ عَفَّانَ عَنْ مُتْعَةِ الْحَجِّ، فَقَالَ: كَانَتْ لَنَا، وَلَيْسَتْ لَكُمْ.

1296- ... Muâviye b. İshâk'm İbrahim et-Teymî yoluyla rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: "Osman b. Affân, kendisine temettü haccı hakkında soru sorulunca 'O, sadece bize özgüydü, sizin için geçerli değil!' dedi."[746]

١٢٩٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، وَصَالِحُ بْنُ مُوسَى الطَّلْحِيُّ، عَنْ مُعَاوِيَةَ بْنِ إِسْحَاقَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: سُئِلَ عُثْمَانُ أَوْ سَأَلْتُهُ.

1297- Yezîd b. Sinan da bize, Saîd b. Mansûr > Ebû Avâne ve Salih b. Musa et-Talhî > Muâviye b. İshâk isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti. Sadece giriş kısmında "Osman'a soruldu" veya "Ona sordum" dedi.[747]

***

Bu tür bir hadis hakkında söylenebilecek şeyler, daha önce rivayet ettiğimiz Ömer *radıyallahu anh* hadisine dair söylenmiş olanların aynısıdır. Ayrıca biz daha önce bu mesele içerisinde Câbir'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı feshetme emrini bildiğini gösteren rivayetleri de nakletmiştik.[748] Daha sonra da şöyle bir rivayet aktardık:

١٢٩٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي نَضْرَةَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: مُتْعَتَانِ فَعَلْنَاهُمَا عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَهَى عَنْهُمَا عُمَرُ، فَلَنْ نَعُودَ إِلَيْهِمَا.

1298- ... Âsım'ın Ebû Nadra yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaptığımız iki mut'a (temettu) vardı. Sonraları Ömer bunları yasakladı. Biz de onlara bir daha asla dönmeyeceğiz."[749]

***

746 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

747 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

748 Bk. 1244, 1284 ve 1285 no'lu rivayetler.

749 Müslim, Hac 212'nin devamı; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

Bize göre Câbir'in, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptığını bildiği bir şeyi ancak şu iki durumda terk etmiş olması mümkündür:

1. O hususun neshedildiğine dair bir delil söz konusu ise,

2. O meselenin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında bulunanlara özgü bir durum olduğu kesinleşmişse.

Öte yandan haccın feshine ilişkin olarak Ebû Zerr'den nakledilenlerin bir benzeri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbesinden sayılan Abdullah b. Hilâl'den de rivayet edilmiştir. O da şöyledir:

١٢٩٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْفَرْوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ هِلَالٍ صَاحِبِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1299- ... Muhammed b. Ca'fer'in, Kesîr b. Abdullah yoluyla Bekr b. Abdurrahman'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Abdullah b. Hilâl dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin, önce hac niyetiyle ihrama girip daha sonra bunu umre niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[750]

١٣٠٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي كَثِيرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ رَجُلٌ مِنْ بَنِي مُزَيْنَةَ، عَنْ بَعْضِ أَجْدَادِهِ أَوْ أَعْمَامِهِ، أَنَّهُ قَالَ: مَا كَانَ لِأَحَدٍ بَعْدَنَا أَنْ يُحْرِمَ بِالْحَجِّ ثُمَّ يَفْسَخَهُ بِعُمْرَةٍ.

1300- ... Yahya b. Saîd'in, Müzeyneoğulları'ndan Kesîr b. Abdullah isimli bir şahıs kanalıyla rivayet ettiğine göre, (onun) dedelerinden veya amcalarından biri dedi ki: "Bizden sonra hiç kimsenin, önce hac niyetiyle ihrama girip daha sonra bunu umre niyetiyle feshetme hakkı yoktur."[751]

***

Bu mesele, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi olmuş birinin kendi kanaatine göre görüş belirtmesinin caiz olmadığı meselelerden biridir. Çünkü böyle bir şeyin re'ye dayanması söz konusu değildir. Dolayısıyla

750 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

751 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 195.

bize göre, bu türden bir kanaat belirtenler de bunu ancak, -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte uyguladıkları şeyi terk ederek, daha sonradan öğrenip bildikleri uygulamayı esas almalarını gerektirecek- bizatihi nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir direktiften sonra belirtmişlerdir.

Biz Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ashâbına yönelik olarak haccı feshetmeleri yönünde verdiği emrinde, sahâbîlerin, bu uygulamanın kendilerine özgü olup başkalarına yasaklandığına dair Allah Rasûlü tarafından bilgilendirildiklerini tespit ettikten sonra buradan hareketle şunu öğrenmiş olmaktayız: O insanların tamamının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yapacakları haclarını feshettikten sonra haccı tamamlamaksızın hac ihramından çıkmaları yasaklanmıştır. Ancak Kâbe'den alıkonulmaları hâli bu hükmün dışındadır. Böyle bir durumda Allah *azze ve celle*, hac sırasında muhsar[752] sayılan kimseler için geçerli kıldığı hükümleri onlar için de geçerli kılar. Bu ihsar meselesini de Allah'ın izniyle eserimizin ileriki bölümlerinde ele alacağız.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının Veda Haccı'nda bulundukları duruma ilişkin naklettiğimiz ve doğruluklarını irdelediğimiz rivayetlerde, insanların sadece hac niyetiyle ihrama girmek ve umre niyetiyle ihrama girip sonra da haccı ona ilave etmek gibi (değişik) uygulamaları söz konusu olmuştur. Böyle yapan (umre niyetiyle ihrama girip sonra haccı ilave edenler) de "kârin"[753] sayılmaktadırlar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı da Allah Rasûlü'nün emri doğrultusunda hac niyetlerini, umreye dahil etmişler, onlar da hacları umreye dönüştüğü için hac mevsimine kadar umreden yararlanmışlar; bunun ardından ve -söz konusu umreden önce yapmış oldukları- tavaf sonrasında hac için ihrama girmek suretiyle "mutemetti (temettü haccı yapan)" kimseler hâline gelmişlerdir.

Ayrıca (bu rivayetlere göre) hac mevsimine kadar umreden yararlanan ve ihramı için hedy kurbanı göndermiş olan kimsenin, umresi ile haccı arasında ihramdan çıkmaması gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de hedy kurbanı göndermiş olmasından dolayı umreye dönüşmüş olan haccının

752 İhsar: Sözlük anlamı itibariyle "bir kimseyi arzusuna kavuşmaktan alıkoymak, hapsetmek" demektir. Terim olarak ise şu anlama gelir: "Hac için ihrama giren bir zatın Arafat'ta vakfe ile tavaf-ı ziyaretten, umre için ihrama girmiş bir zatın da tavaftan alıkonulmasıdır. Bu şekilde alıkonulan kimseye 'muhsar' denilir." Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 186. (Çeviren)

753 Hacc-ı kıran yapan kimseye "kârin" denilir. (Çeviren)

ihramından çıkmamış; umrenin ardından ihramına girdiği haccın ihramıyla birlikte o umrenin de ihramından çıkmıştır.

١٣٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ حَفْصَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا شَأْنُ النَّاسِ حَلُّوا بِعُمْرَةٍ، وَلَمْ تَحْلِلْ أَنْتَ مِنْ عُمْرَتِكَ؟ قَالَ: إِنِّي لَبَّدْتُ رَأْسِي، وَقَلَّدْتُ هَدْيِي، فَلَا أَحِلُّ حَتَّى أَنْحَرَ.

1301- ... Mâlik'in, Nâfi' > İbn Ömer yoluyla rivayet ettiğine göre, Hafsa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "İnsanlara ne oluyor? Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde, onlar umre ihramından çıkmışlar bile!" diye sormuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"Çünkü ben başımı keçeledim, kurbanıma da nişan taktım.***[754] ***Kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamam."***[755]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hedy kurbanını göndermemiş olsaydı, yanında hedy kurbanı bulunmayan ve hac niyetleri umreye dönüşmüş olan tüm sahâbîlerinin ihramdan çıktığı gibi ihramın kendisine dönüştüğü o umresinden çıkacağını haber vermektedir. Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hafsa'nın "Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde" sözünü kabul etmesi ve bu konuda ona karşı çıkmaması, kuşkusuz Allah Rasûlü'nün, ihramından çıkmadan önce, umre olmaksızın sadece hac niyetiyle ihrama girmiş olan ashâbının durumunda olduğunu göstermektedir.

754 Başı keçelemek: Saçların dağılmasını ve bitlenmesini engellemek için saçlara yapışkan bir madde sürmektir. Kurbana nişan takmak ise, kurbanlık hayvanın belli olması için boynuna herhangi bir şeyin asılmasıdır. (Çeviren)

755 Mâlik, Hac 180; Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 176.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَآئِرِ اللّٰهِ...﴾

"ŞÜPHESİZ SAFA İLE MERVE ALLAH'IN SEMBOLLERİNDENDİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur. Kim de gönülden koparak bir hayır işlerse, kuşkusuz Allah karşılığını veren ve her şeyi bilendir"***[756] buyurmaktadır.

Kıraatinde ihtilaf edilen (okuyuş farklılığı bulunan) âyetlerden biri de budur. Bazıları bunu, bizim tilavet ettiğimiz gibi okurken, bazıları da "***felâ cünâhe aleyhi ellâ yettavvafe bihimâ (bu ikisini tavaf 'etmemesinde' ona bir günah yoktur)"*** şeklinde okumuştur.

İlgili kısmı "***felâ cünâhe aleyhi en yettavvafe bihimâ"*** tarzında okuyanlardan biri Âişe *radıyallahu anhâ*'dır. Biz bununla alakalı olarak ondan gelen rivayeti, bu bölümde Allah'ın izniyle senedleriyle birlikte zikredeceğiz.

Öte yandan bu kısmı "***felâ cünâhe aleyhi 'ellâ' yettavvafe bihimâ***" şeklinde okuyanlardan biri de İbn Abbâs'tır. Nitekim;

١٣٠٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقْرَأُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا}

---

756 Bakara 2/158.

1302- ... Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ilgili âyeti ***"İnne's-safâ ve'l-mervete min şeâiri'llahi femen hacce'l-beyte evi'temera felâ cünâhe aleyhi ellâ yettavvafe bihimâ"*** şeklinde okumuştur.[757]

***

Bu okuma biçimi Enes'ten de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٠٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ كَاسِبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالَ: قَرَأْتُ عِنْدَ أَنَسٍ: {فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَ أَنَسٌ: أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا.

1303- ... Süfyân b. Uyeyne'nin rivayet ettiğine göre, Âsım b. Süleyman dedi ki: Enes'in yanında ilgili kısmı ***"felâ cünâhe aleyhi en yettavvafe bihimâ"*** tarzında okudum. Enes ***"ellâ yettavvafe bihimâ"*** diyerek (müdahale etti).[758]

***

Ancak Enes'ten, bunun aksi yönde, birinci kıraate uygun düşen bir görüş de rivayet edilmiştir. Biz bu görüşü, Allah'ın izniyle senedleriyle birlikte bu bölüm içerisinde zikredeceğiz.

Şu da var ki söz konusu her iki kıraatin aynı anlama gelmesi de mümkündür. Çünkü Araplar, "lâ" harfini, yazıldığı hâlde okunmayıp geçilen [ve fazladan eklenmiş][759] bir edat olarak da kullanmaktadırlar. Nitekim Allah *azze ve celle'nin* "***Felâ uksimu bi yevmi'l-kıyâmeti velâ uksimu bi'n-nefsi'l-levvâme,***"[760] "***felâ uksimu bi mevâkıı'n-nücûm***"[761] ve "***felâ uksimu bi rabbi'l-meşârıkı ve'l-meğârib***"[762] âyetleri, "uksimu bi yevmi'l-kıyâmeti ve

757 Taberî, *Tefsîr,* II, 49.

758 Taberî, *Tefsîr,* II, 49.

759 İbn Battâl Ebu'l-Hasen Ali b. Halef b. Abdülmelik (ö. 449), *Sahîh-i Buhârî*'ye yazdığı şerhinde Tahâvî'nin buradaki cümlelerini naklederken bu lafza yer vermektedir. Bk. İbn Battâl, *Şerhu Sahîhi'l-Buhârî,* thk. Ebû Temîm Yâsir b. İbrahim, Mektebetü'r-Rüşd, Riyad 2003, IV, 325. (Çeviren)

760 Harfî tercümesi: ***"Kıyamet gününe yemin etmem, kendini kınayan nefse de yemin etmem!"*** (Kıyâme 75/1-2)

761 Harfî tercümesi: ***"Yıldızların yerleri üzerine yemin etmem!"*** (Vâkıa 56/75).

762 Harfî tercümesi: ***"Doğuların ve Batıların Rabbine yemin etmem!"*** (Meâric 70/40).

uksimu bi'n-nefsi'l-levvâme (kıyamet gününe yemin ederim, kendini kınayan nefse de yemin ederim)," "uksimu bi mevâkıı'n-nücûm (yıldızların yerlerine yemin ederim)" ve "uksimu birabbi'l-meşârıkı ve'l-meğârib (doğuların ve batıların Rabbine yemin ederim)" anlamındadır.

Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre bu âyetin nüzûl sebebi ise şöyledir:

١٣٠٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَا يَوْمَئِذٍ حَدِيثُ السِّنِّ: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، فَمَا نَرَى عَلَى أَحَدٍ شَيْئًا أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا؟ قَالَتْ عَائِشَةُ: كَلَّا، لَوْ كَانَتْ كَمَا تَقُولُ كَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، إِنَّمَا أُنْزِلَ فِي الْأَنْصَارِ، كَانُوا يُهِلُّونَ لِمَنَاةَ، وَكَانَتْ مَنَاةُ حَذْوَ قُدَيْدٍ، وَكَانُوا يَتَحَرَّجُونَ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}.

1304- ... Mâlik'in, Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Henüz küçük bir çocukken, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe'ye hitaben "Allah *azze ve celle*'nin ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyeti hakkında görüşün nedir? Buna göre, Safa ve Merve'yi tavaf etmeyen kimseye hiçbir şey gerekmediği kanaatindeyim" dedim. O da şöyle dedi: "Hayır, eğer senin dediğin gibi olsaydı, ilgili kısmın 'o ikisini tavaf *etmemesinde* ona bir günah yoktur (felâ cünâhe aleyhi *ellâ* yettavvafe bihimâ)' şeklinde olması gerekirdi. Oysa bu âyet, Ensar hakkında inmiştir. Onlar, (cahiliye döneminde) Kudeyd[763] hizasındaki Menât putu için ihrama girip telbiye getiriyor fakat Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorlardı. İslâm gelince bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordular. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile***

763 Kudeyd: Mekke'den Medine'ye doğru yolculuk yapanların konakladığı bir yer. (Çeviren)

Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur' âyetini indirdi."[764]

١٣٠٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ مَنَاةَ كَانَتْ عَلَى سَاحِلِ الْبَحْرِ وَحَوْلَهَا الْفُرُوثُ وَالدِّمَاءُ، يَذْبَحُ لَهَا الْمُشْرِكُونَ، فَقَالَتِ الْأَنْصَارُ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّا كُنَّا إِذَا أَحْرَمْنَا فِي الْجَاهِلِيَّةِ لَمْ يَحِلَّ لَنَا فِي دِينِنَا أَنْ نَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَ عُرْوَةُ: أَمَّا أَنَا فَلَا أُبَالِي أَلَّا أَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَتْ عَائِشَةُ: لِمَ يَا بْنَ أُخْتِي؟، قَالَ: لِأَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، فَقَالَتْ عَائِشَةُ: لَوْ كَانَ كَمَا تَقُولُ لَكَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، قَالَتْ عَائِشَةُ: وَلَعَمْرِي مَا تَمَّتْ حَجَّةُ أَحَدٍ، وَلَا عُمْرَتُهُ، لَمْ يَطُفْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

1305- ... Hammâd b. Seleme'nin, Hişâm b. Urve yoluyla babasından, onun da Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Menât putu deniz sahilindeydi. Etrafında da müşriklerin onun için kurban ettikleri (hayvanların) kanları ve işkembe atıkları vardı. Ensar "Ey Allah'ın Rasûlü! Biz cahiliye döneminde ihrama girdiğimizde, dinimize göre Safa ile Merve arasında sa'y etmemiz helal sayılmazdı" dediler. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyetini indirdi.

Urve "Ben, Safa ile Merve arasında sa'y etmemeyi önemsemem" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* da "Nedenmiş o yeğenim?" diye sordu. O da "Çünkü Allah *azze ve celle* ***'O ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur'*** buyuruyor" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Eğer senin dediğin gibi olsaydı, o zaman âyetin 'O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi."

764 Mâlik, Hac 129; Buhârî, Hac 79; Benzer bir metinle Müslim, Hac 260.

Âişe *radıyallahu anhâ* daha sonra sözlerine şöyle devam etti: “Allah’a yemin olsun ki, Safa ile Merve arasında sa’y yapmayan kimsenin ne haccı ne de umresi tamam olur.”[765]

***

Hammâd’ın Hişâm’dan rivayet ettiği bu hadis, bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz ve Mâlik’in Hişâm’dan naklettiği hadise, Âişe *radıyallahu anhâ*’nın şu sözünü ilave etmektedir: “Safa ile Merve arasında sa’y yapmayan kimsenin ne haccı ne de umresi tamam olur.” Bunun, re’ye (şahsî görüşe) dayanılarak söylenmiş olması mümkün değildir. Bu ancak nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) direktiflerden alınmış olabilir. Âişe *radıyallahu anhâ*’nın bu sözü de hac ve umrenin her ikisinde Safa ile Merve arasında sa’y yapmanın gerekliliğine vakıf olduğunu göstermektedir.

Urve’ye hitaben söylediği “Eğer senin dediğin gibi olsaydı, o zaman âyetin ‘O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur’ şeklinde olması gerekirdi” sözüne gelince; kanaatimizce bu kısım “O ikisini tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur” tarzında olsa bile, nihayetinde bu okuyuşun da ***“O ikisini tavaf etmesinde ona bir günah yoktur”*** anlamına gelecek surette “lâ” harfinin, yazıldığı hâlde okunmayıp geçilmiş olması ihtimali de vardır.

Öte yandan ez-Zührî de bu hadisi, Urve kanalıyla, Hişâm’dan gelen rivayete ilave bir anlam katacak şekilde ve yine Ebû Bekir b. Abdurrahman b. el-Hâris b. Hişâm’dan aktardığı bir bilgi ile beraber nakletmektedir. Şöyle ki:

١٣٠٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، قَالَ: قَالَ مُحَمَّدُ بْنُ شِهَابٍ، قَالَ عُرْوَةُ: سَأَلْتُ عَائِشَةَ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ لَهَا: أَرَأَيْتِ قَوْلَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}؟ قَالَ: فَقُلْتُ لِعَائِشَةَ: وَاللهِ مَا عَلَى أَحَدٍ جُنَاحٌ أَلَّا يطوف بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ فَقَالَتْ: بِئْسَ مَا قُلْتَ يَا بْنَ أُخْتِي، إِنَّ هَذِهِ الْآيَةَ لَوْ كَانَتْ عَلَى مَا أَوَّلْتَهَا عَلَيْهِ، كَانَتْ: فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَلَّا يَطَّوَّفَ بِهِمَا، وَإِنَّهَا إِنَّمَا أُنْزِلَتْ فِي أَنَّ الْأَنْصَارَ قَبْلَ أَنْ يُسْلِمُوا كَانُوا يُهِلُّونَ هُمْ وَغَسَّانُ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ الَّتِي كَانُوا يَعْبُدُونَ عِنْدَ الْمُشَلَّلِ، وَكَانَ مَنْ أَهَلَّ لَهَا

765 Müslim, Hac 260; Tahâvî, *Şerhu müşkili’l-âsâr,* X, 87.

يَتَحَرَّجُ أَنْ يَطُوفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَة، فَلَمَّا سَأَلُوا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّا كُنَّا نَتَحَرَّجُ أَنْ نَتَطَوَّفَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَة حَتَّى أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، قَالَتْ عَائِشَةُ: ثُمَّ قَدْ سَنَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، فَلَيْسَ لِأَحَدٍ أَنْ يَتْرُكَ الطَّوَافَ بَيْنَهُمَا، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بِالَّذِي حَدَّثَنِي عُرْوَةُ مِنْ ذَلِكَ عَنْ عَائِشَةَ، فَقَالَ أَبُو بَكْرٍ: إِنَّ هَذَا لَعِلْمًا مَا كُنْتُ سَمِعْتُهُ، وَلَقَدْ سَمِعْتُ رِجَالًا مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ يَزْعُمُونَ أَنَّ النَّاسَ، إِلَّا مَنْ ذَكَرَتْ عَائِشَةُ مِمَّنْ كَانَ يُهِلُّ لِمَنَاةَ الطَّاغِيَةِ، كَانُوا يَطُوفُونَ كُلُّهُمْ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَة فَلَمَّا ذَكَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنَّ الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ، وَلَمْ يَذْكُرِ الطَّوَافَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَة، قَالُوا: هَلْ عَلَيْنَا يَا رَسُولَ اللهِ حَرَجٌ فِي أَنْ نَطُوفَ بِالصَّفَا وَالْمَرْوَة؟ فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا} قَالَ أَبُو بَكْرٍ: فَأَسْمَعُ هَذِهِ الْآيَةَ أُنْزِلَتْ فِي الْفَرِيقَيْنِ كِلَيْهِمَا، فِي الَّذِينَ كَانُوا يَتَحَرَّجُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ أَنْ يَطُوفُوا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَة، وَالَّذِينَ كَانُوا يَطُوفُونَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَة، ثُمَّ تَحَرَّجُوا أَنْ يَطُوفُوا بِهِمَا فِي الْإِسْلَامِ مِنْ أَجْلِ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَمَرَ بِالطَّوَافِ بِالْبَيْتِ، وَلَمْ يَذْكُرِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مَعَ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ حِينَ ذَكَرَهُ.

1306- ... Leys'in Abdurrahman b. Hâlid b. Müsâfir yoluyla Muhammed b. Şihâb'dan rivayet ettiğine göre, Urve dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'ya, "Allah *azze ve celle*'nin ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyeti hakkında görüşün nedir?" diye sordum. Sonra da ona "Allah'a yemin olsun ki, bir kimsenin Safa ile Merve arasında sa'y yapmamasının kendisine bir günahı olmaz" dedim. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Ne kötü konuştun sen öyle, yeğenim! Kuşkusuz bu âyet, eğer senin te'vil ettiğin gibi olsaydı, o zaman 'Onları tavaf etmemesinde ona bir günah yoktur' şeklinde olması gerekirdi. Hâlbuki âyet, Ensar hakkında inmiştir. Ensar, Müslüman olmadan önce Gassânlılarla birlikte el-Müşellel'de ibadet ettikleri Menât putu için telbiye getiriyorlardı. O put

adına telbiye getirenler de Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorlardı. Daha sonra bu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e 'Ey Allah'ın Rasûlü! Biz (cahiliye döneminde) Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekiniyorduk' diyerek sordular. Nihayetinde Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetini indirdi."

Âişe *radıyallahu anhâ* devamla dedi ki: "Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu iki arasında sa'y yapmayı sünnet hâline getirdi. Bu sebeple hiç kimsenin bu sa'yi terk etme hakkı yoktur."

İbn Şihâb dedi ki: Ebû Bekir b. Abdurrahman, Urve'nin bana Âişe'den aktarmış olduğu rivayeti zikrettiğimde bana şöyle dedi: "Bu bilgiyi daha önce hiç duymamıştım. Fakat bir kısım ilim adamının, -Âişe *radıyallahu anhâ*'nın sözünü ettiği Menât putuna telbiye getirenlerin dışında- bütün insanların Safa ile Merve arasında sa'y ettiklerini savunduklarını duydum. Şöyle ki: Allah *azze ve celle,* Kâbe'yi tavaftan söz edip de Safa ile Merve arasındaki sa'yden hiç bahsetmeyince insanlar 'Ey Allah'ın Rasûlü! Safa ile Merve arasında sa'y etmemizde bir sakınca var mıdır?' diye sordular. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetini indirdi."

Ebû Bekir devamla dedi ki: "Bu âyetin, her iki grup hakkında inmiş olduğunu duyuyordum. Bu gruplar ise, cahiliye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y etmekten çekinenler ile cahiliye döneminde Safa ile Merve arasında sa'y ettiği hâlde İslâm geldikten sonra Allah *azze ve celle*'nin Kâbe'yi tavafı emretmesine rağmen bu emrin yanı sıra Safa ve Merve'yi de zikretmemiş olmasından dolayı o ikisi arasında tavaf etmekten çekinenlerdi."[766]

١٣٠٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَذْكُرْ غَسَّانَ فِي حَدِيثِهِ أَصْلًا.

766 Benzer rivayetler için bk. Müslim, Hac 261-263.

1307- Yine Nasr b. Merzûk ve İbn Ebî Dâvûd bize, Abdullah b. Salih > Leys > Ukayl > İbn Şihâb isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti. Ancak hadisinde Gassânlılardan hiçbir şekilde söz etmedi.[767]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi sünnet hâline getirmiştir. Bu da bu ikisi arasındaki sa'yin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından sünnet kılındığını; Allah'ın Kitabı'nda geçen ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyeti ise, Safa ile Merve arasında sa'yin mübah olduğunu; ayrıca (cahiliye döneminde) insanların o ikisi arasında sa'y etmekten çekinmelerine sebep olan gerekçenin, o sa'yin yapılmasına engel sayılmadığını göstermektedir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o ikisi arasında sa'y etmeyi sünnet kıldığı için, Safa ile Merve arasında sa'y etmek Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden sayılmıştır. Bu itibarla hiç kimsenin bu sünnetten geri durma ve kaçınma hakkı bulunmamaktadır. Üstelik daha önce de geçtiği gibi Yüce Allah, Safa ve Merve'yi, kendi "şeâir"inden saymıştır. Şeâir ise, Allah *azze ve celle*'nin, kendisine davette bulunduğu şeylerin belirtileri olarak kabul ettiği "alametler"dir. Tekiline "şeîra" denilmektedir. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Kim Allah'ın sembollerine (şeâir) saygı gösterirse, şüphesiz bu, kalplerin takvasındandır."***[768]

Buna göre Safa ve Merve'nin Allah'ın şeâirinden olup şeâirin de bahsettiğimiz gibi "alametler" anlamına geldiği kesinlik kazanmakta; ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Veda Haccı'nda insanlara, hac menâsikini (fiillerini) kendisinden almalarını emrettiği ve onlara hitaben ***"Kim bilir belki de bu yıldan sonra sizinle buluşamayabilirim"*** diyerek Safa ile Merve arasında sa'y ettiği bilinmektedir. Nitekim;

١٣٠٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمٌ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا انْتَهَى فِي حَجَّتِهِ، وَفِي طَوَافِهِ لَهَا إِلَى الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، قَالَ: نَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ، يُرِيدُ قَوْلَهُ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}.

767 Müslim, Hac 262.

768 Hac 22/32.

1308- … Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccını ve tavafını yaparken sıra Safa ile Merve'ye (burada sa'yin başlangıç noktasını tespit etmeye) gelince, ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir…"*** âyetini (bu âyetteki sıralamayı) kastederek ***"Biz de Allah'ın başladığı yerden başlarız"*** buyurmuştur.[769]

***

Böylece Safa ve Merve, Allah'ın, hacdaki diğer şeâiri gibi olmakta ve bunları terk edenin ödemesi gereken ceza kurbanı (dem)[770] açısından hükmü, hacdaki diğer şeâiri terk edenlerin hükmüne benzemektedir. Ancak bu noktada Arafat'ın farklı bir niteliği söz konusudur. Zira Arafat vakfesini kaçırıp vaktini tamamen geçirmiş olan kimse, hacdan çıkan kimselerden sayılmıştır. Ayrıca ziyaret tavafının da özel bir durumu vardır. Çünkü bunun eda edilmesinin gereği üzerinde önemle durulmuş ve terk edene de o tavafı yapana dek ihramı içerisinde kalma yükümlülüğü getirilmiştir. Bu bölümde Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edilen hadisten anlaşılan husus budur. Enes'ten ise bu konuda şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٣٠٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قال: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَاصِمٍ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسَ بْنَ مَالِكٍ عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، فَقَالَ: كَانَتَا مِنْ مَشَاعِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، فَلَمَّا جَاءَ الْإِسْلَامُ أَمْسَكْنَا عَنْهُمَا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}، إِلَى قَوْلِهِ: {شَاكِرٌ عَلِيمٌ}.

1309- Ebû Bekre'nin bize, Müemmel b. İsmâil yoluyla Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: Enes b. Mâlik'e Safa ve Merve'yi sordum. Şöyle cevap verdi: "Bunlar, cahiliyenin (hac) sembollerindendi. İslâm gelince biz onları (aralarında sa'y etmeyi) bıraktık. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir… Kuşkusuz Allah mükafatını veren ve herşeyi bilendir'*** âyetini indirdi."[771]

١٣١٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

769 Mâlik, Hac 41; Müslim, Hac 147; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 320, 388.

770 Dem: Koyun ve keçi cinsinden olan ceza kurbanı.

771 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (21); Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 91.

1310- Muhammed b. Zekeriyya ve İbn Ebî Meryem'in bize rivayetlerine göre, el-Firyâbî, Süfyân isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.[772]

١٣١١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، قَالَ: سَأَلْتُ أَنَسًا عَنِ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ قَالَ أَنَسٌ: وَهُمَا تَطَوُّعٌ.

1311- Yine bize Muhammed b. Huzeyme'nin, Haccâc > Hammâd yoluyla rivayet ettiğine göre, Âsım el-Ahvel "Enes'e, Safa ve Merve'yi sordum" dedikten sonra bu hadisin aynısını zikretti ve Enes'in şu sözünü ekledi: "Bu ikisi, kişinin gönüllü olarak yapacağı bir nafiledir (tatavvudur)."[773]

١٣١٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَارِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ وَهُوَ أَبُو زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ فَمَنْ حَجَّ الْبَيْتَ أَوِ اعْتَمَرَ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَطَّوَّفَ بِهِمَا}، كَأَنَّكُمْ كُنْتُمْ تَكْرَهُونَ الطَّوَافَ بِهِمَا؟ قَالَ: أَجَلْ، كَانَتَا مِنْ مَشَاعِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَكُنَّا نَتَّقِيهِمَا حَتَّى ذَكَرَهُمَا اللهُ عَزَّ وَجَلَّ، قَالَ: وَالطَّوَافُ بَيْنَهُمَا تَطَوُّعٌ، {وَمَنْ تَطَوَّعَ خَيْرًا فَإِنَّ اللهَ شَاكِرٌ عَلِيمٌ}.

1312- ... Sâbit'in -ki o da Ebû Zeyd'dir- rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: "Enes'e ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** âyetine bakılırsa, sanki siz bu ikisi (Safa ile Merve) arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyordunuz, (öyle değil mi?)" diye sordum. Enes şöyle cevap verdi: "Evet, öyle. Çünkü Safa ve Merve cahiliyenin sembollerindendi ve Allah *azze ve celle* bunlardan söz edinceye kadar biz her ikisinden sakınıyor, kaçınıyorduk. (Şimdi ise) bu ikisi arasında sa'y etmek, gönüllü olarak yapılması gereken nafile bir ibadettir. Zira Allah, (âyetin devamında) ***'Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir'*** buyurmaktadır."

772 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 91.

773 Tirmizî, Tefsîru'l-Kur'ân 3.

١٣١٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّا بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمٌ، قَالَ: قُلْتُ لِأَنَسٍ: أَكُنْتُمْ تَكْرَهُونَ الطَّوَافَ بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ حَتَّى نَزَلَتْ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللَّهِ}؟ قَالَ: نَعَمْ، كَانَتَا مِنْ شَعَائِرِ الْجَاهِلِيَّةِ، وَكُنَّا نَكْرَهُ الطَّوَافَ بِهِمَا حَتَّى نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ.

1313- ... Yahya b. Zekeriyya b. Ebî Zâide'nin rivayet ettiğine göre, Âsım dedi ki: "Enes'e ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir'*** âyeti ininceye kadar, siz Safa ile Merve arasında sa'y etmekten hoşlanmıyordunuz, öyle mi?" diye sordum. O da "Evet, öyle. Biz, bu âyetin inmesine kadar bu ikisi arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyorduk" diye cevap verdi.[774]

***

Enes'in bu hadisine göre, Safa ile Merve cahiliye döneminin sembollerinden sayıldığı için insanlar bu ikisi arasında sa'y etmeyi hoş karşılamıyorlardı. Bunun yanı sıra Arafat'ta ve Müzdelife'de vakfe yapmak ve Kâbe'yi tavaf etmek de cahiliyedeki diğer hac sembollerindendi. İslâm gelip de Allah *azze ve celle* bunları Kitab'ında zikredince, İslâm'daki hac sembolleri hâline dönüştüler. İşte Safa ile Merve arasındaki sa'y de böyledir: Allah *azze ve celle,* Kitab'ında onlardan söz edince, İslâm'daki hac sembollerinden sayılır oldular. Enes'in "Bu ikisi (arasında sa'y etmek), gönüllü olarak yapılması gereken nafile bir ibadettir" sözüne gelince; Enes bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklederek söylememiştir. Kanaatimizce bu görüş, âyetten açıkça anlaşılan ilk anlama (zâhir) ve ***"Allah'ın sınırları içinde duracaklarına inandıkları takdirde (eski karı-kocanın) tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günah/sakınca yoktur"***[775] âyetinde olduğu gibi herhangi bir günahın/sakıncanın olmaması yönündeki yalın manaya paralel olarak ifade edilen (Enes'in) kendi görüşüdür. Çünkü söz konusu âyet, (eski karı-kocanın) tekrar birbirlerine dönmelerinde kendilerine bir günâh/sakınca olmadığı hükmünü getirmektedir. Aynı şekilde ***"Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur"*** âyeti bu çerçevede anlaşılmaktadır.

Buna göre Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen ve "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi sünnet kıldığı" bilgisinden haberdar olduğunu gösteren rivayet, Enes'in bu sözünden daha

774 Buhârî, Hac 80; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 138.

775 Bakara 2/230.

tercihe değer niteliktedir. Zira hiç kimsenin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden saydığı hususlardan geri durma ve yüz çevirme hakkı yoktur. Çünkü bunun dışında Allah Rasûlü'nün hacdaki sünnetlerden saydığı tavaf-ı sader (veda tavafı),[776] tavaf-ı kudûm[777] ve tavafın ardından namaz kılmak gibi sünnetlerden de hiç kimsenin geri durma ve yüz çevirme hakkı bulunmamaktadır. Aynı şey, Allah Rasûlü'nün, hac ve umredeki sünnetlerinden sayılan ve hacılara da umre yapanlara da hac ve umrelerini eda ederken terk etme ruhsatı tanınmamış olan diğer sünnetler için de geçerlidir.

Bu durumda eğer biri "Allah *azze ve celle* ***'Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur'*** beyanının hemen peşinden bu (ibadetlerin) 'sünnet'i niteliğinde ***'Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir'*** buyurmaktadır. Bu da umre ve hacda Safa ile Merve arasında sa'y etmenin, bu iki ibadette yapılması emredilen nafileden (tatavvu) sayıldığını göstermektedi" derse, ona şöyle denilir:

Bu durum senin dediğin gibi değildir. Eğer senin anlattığın gibi olsaydı, Safa ile Merve arasında sa'y etmek, başlı başına Allah'a yakınlaşmaya sebep olacak güzel bir amel (kurbet) sayılır ve insanlar da hacı olmasalar ve umre yapmasalar bile, nafile bir ibadet olarak bu ikisi arasında sa'y edebilirlerdi. Oysa Müslümanlar, hac ve umre dışında Safa ile Merve arasında sa'y etmenin, kulların Allah'a yakınlaşmasına sebep olacak güzel amellerinden biri olmadığı ve Allah için yapılabilecek nafile ibadetlerden biri sayılmadığı konusunda icma etmişlerdir. Üstelik hac veya umre söz konusu olmadığı müddetçe Safa ile Merve arasında tavaf etmenin bir anlamı olmadığı gibi bunun, Allah'a yakınlaşma vesilesi sayılabilecek bir amel olma niteliği de yoktur. Buna göre ***"Kim gönüllü olarak bir iyilik yaparsa, şüphesiz Allah kabul eder ve (yapılanı) hakkıyla bilir"*** ifadesi, Safa ile Merve arasındaki sa'y ile ilgili değil, ***"Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa.."*** kısmıyla alakalıdır. Yani kim gönüllü olarak (nafile) bir hac veya umre yaparsa, ***"Allah bunu kabul eder ve yapılanı hakkıyla bilir."***

---

776 Tavaf-ı sader: Mekkeli olmayan ve Mekkeli hükmünde sayılmayan, uzak bölgelerden gelmiş hacıların Mekke'den ayrılmadan önce yapmaları gereken en son tavaftır. Bk. *Diyanet İlmihali*, I, 544. (Çeviren)

777 Tavaf-ı kudûm: Taşradan Mekke'ye varıldığında yapılan tavaftır. Bu tavaf, âfâkî yani mikat dışından gelenler için sünnettir. Buna "tavaf-ı lika" da denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 40. (Çeviren)

١٣١٤- حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: إِنَّ قَوْمَكَ يَزْعُمُونَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ سَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ؟ قَالَ: صَدَقُوا.

1314- … Hammâd b. Seleme'nin Ebû Âsım el-Ganevî'den rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y ettiğini söylüyor!" dedim. O da "Doğru söylüyorlar" dedi.[778]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, hac ve umre sırasında Safa ile Merve arasında sa'y etmenin sünnetten sayıldığını haber vermektedir. Bu da bu konuda Enes'ten rivayet edilene değil, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen rivayete uygun düşmektedir.

Bu çerçevede Ebû Hanîfe, Mâlik, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî de hac ve umrede, ne hacının ne de umre yapan kimsenin Safa ile Merve arasında sa'y etmeyi terk etme hakkı olduğu yönünde görüş belirtmişlerdir. Şayet bir kimse, hac veya umre yaparken bu sa'yi unutur da evine/yurduna dönmüş olursa, o zaman koyun ve keçi cinsinden bir ceza kurbanı (dem) ödemesi gerekir; haccı ve umresi de geçerli olur. Bunu bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası kanalıyla da Muhammed'den, sözünü ettiğimiz tarzda her birinin kendi görüşü olarak rivayet etmiştir.

Bahsettiğimiz bu Safa ile Merve arası sa'y, hacının, haccı için yapmış olduğu ilk tavafın hemen peşinden olacaktır. Eğer sözü geçen bu tavaf, bayramın birinci gününden (yevm-i nahr) önce olacaksa, bu hususta daha önce nakletmiş olduğumuz rivayetlere göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kendi haccı için ve Mekke'ye girişi esnasında yapmış olduğu tavafı esas alınarak yapılmış bir tavaf sayılacaktır. Şayet o hacı, bayramın birinci gününden önce haccı için tavaf yapmamış ve bunu bayramın o birinci günü ve ondan sonraki günlerde -eyyâm-ı nahr[779] henüz bitmeden- yapmışsa, bu vacip bir

778 Müslim, Hac 238; Ebû Dâvûd, Menâsik 50.

779 Eyyâmu'n-nahr: Zilhiccenin 10, 11 ve 12. günleridir. (Çeviren)

tavaf olup hemen peşinden hacdaki Safa ile Merve arası sa'y sadece bir defa yapılır.[780]

Hacda başka bir tavaf daha vardır. O da Mekke'ye kendisi için girdiği haccını eda ettikten ve ihramdan çıktıktan sonra Mekke'den ayrılarak başka yere gitmek isteyenlerin yapmaları gereken sader (veda) tavafıdır. Bu tavaf, sünnetin de üzerinde durduğu ve pekiştirdiği bir tavaftır. Nitekim bu hususta bize şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٣١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ النَّاسُ يَنْفِرُونَ مِنْ كُلِّ وَجْهٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَنْفِرَنَّ أَحَدٌ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِ بِالطَّوَافِ بِالْبَيْتِ.

1315- ... Süleyman'ın Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: İnsanlar (haclarını ifa ettikten sonra) her tarafa dağılıyorlardı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Hiç kimse, son olarak Kâbe'yi tavaf etmedikçe bir yere gitmesin."***[781]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: İlim adamlarından bir grup bu hadisi esas alarak, veda tavafının terki konusunda hayız ve benzeri mazeretleri bulunan kadınların ve diğer özür sahibi erkeklerin mazeretlerini kabul etmiyorlardı. Bu görüş aynı zamanda Zeyd b. Sâbit'ten de nakledilmiştir. Ancak Zeyd'in, -bu konunun ileriki kısımlarında Allah'ın izniyle zikredeceğimiz gibi- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğu bir hadis, onun daha sonra bu görüşünden dönüp başka bir kanaati benimsediğini göstermektedir.

Aynı şekilde Abdullah b. Ömer'in de önceleri bu görüşü savunduğu rivayet edilmekle birlikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta hayızlılara ruhsat tanıdığına dair rivayet kendisine ulaşınca bu görüşünden vazgeçmiştir. Biz bu rivayeti de bu konu içerisinde Allah'ın izniyle zikredeceğiz.

Yine Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* ve el-Hâris b. Evs'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmiş oldukları bir hadise göre hayızlılar,

780 Yani sa'yin nafilesi yoktur. Gerek hac, gerek umre için sadece birer sa'y yapılır. Bk. *Diyanet İlmihali*, I, 536. (Çeviren)

781 Müslim, Hac 379; Ebû Dâvûd, Menâsik 83.

bu meselede temiz kadınlar gibi sayılmış ve en son yapmaları gereken şeyin Kâbe'yi tavaf olduğu belirtilmiştir. Şöyle ki:

١٣١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ أَبِي عَوَانَةَ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، عَنِ الْوَلِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الزَّجَّاجِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَوْسٍ الثَّقَفِيِّ، قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنِ امْرَأَةٍ حَاضَتْ، قَالَ: تَجْعَلُ آخِرَ عَهْدِهَا الطَّوَافَ، قَالَ: هَكَذَا حَدَّثَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ سَأَلْتُهُ، قَالَ: فَقَالَ لِي عُمَرُ: أَرِبْتَ عَنْ يَدَيْكَ سَأَلْتَنِي عَنْ شَيْءٍ سَأَلْتَ عَنْهُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَيْمَا أُخَالِفَهُ.

1316- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Ebû Avâne > Ya'lâ b. Atâ yoluyla el-Velîd b. Abdurrahman b. ez-Zeccâc'dan rivayet ettiğine göre, el-Hâris b. Evs es-Sekafî dedi ki: Ömer b. el-Hattâb'a [tavaf etmeden önce][782] hayız olan bir kadının durumunu sordum. O da "En son yapacağı şey, tavaf olmalıdır" dedi. Ben "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kendisine bu soruyu sorduğumda bana böyle söylemişti" deyince, Ömer *radıyallahu anh* bana hitaben şöyle dedi: "Allah iyiliğini versin! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e muhalefet etmem için ona sorduğun sorunun aynısını bana da sordun (öyle mi?)."[783]

١٣١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَوْسٍ.

1317- Muhammed b. Ali b. Dâvûd el-Bağdâdî bize, Affân b. Müslim > Ebû Avâne yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını zikretti, sadece (senedinde) "el-Hâris b. Abdullah b. Evs'den" dedi.[784]

١٣١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَرْزُوقٍ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ فِي إِسْنَادِهِ وَمَتْنِهِ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ عُمَرَ عَنِ الْمَرْأَةِ تَطُوفُ ثُمَّ تَحِيضُ.

---

782 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232'den alınmıştır. (Çeviren)

783 Ebû Dâvûd, Menâsik 84.

784 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232.

1318- Yine İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Ebû Avâne kanalıyla, İbrahim b. Merzûk'un isnadı ve metniyle zikretmiş olduğumuz hadisinin aynısını rivayet etti. Sadece (el-Hâris'in) "Ömer'e, tavaf ettikten sonra hayız olan kadının durumunu sordum" dediğini belirtti.[785]

***

Diğer ilim adamları ise, kadının, haccı esnasında üzerine vacip olan Kâbe'yi ziyaret tavafını yaptıktan sonra hayız olması hâlinde, veda tavafını yapmadan ve onun yerine bir ceza kurbanı (dem) ve benzeri herhangi bir şeyle yükümlü olmaksızın Mekke'den ayrılabileceği görüşünü savunuyor ve bu konuda şu rivayeti delil olarak kullanıyorlardı:

١٣١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أُمِرَ النَّاسُ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهِمْ بِالْبَيْتِ، إِلَّا أَنَّهُ قَدْ خُفِّفَ عَنِ الْمَرْأَةِ الْحَائِضِ.

1319- … İbn Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İnsanlara en son varacakları yerin Kâbe olması emredilmiş, sadece hayızlı kadınlara bu hususta ruhsat tanınmıştır."[786]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da gösteriyor ki, İbn Tâvus, bu hadiste Tâvus'tan, Süleyman'ın[787] ondan ezberlemediği bir bilgiyi ezberlemiştir. Dolayısıyla bu rivayet, daha üstün ve tercihe elverişlidir.

١٣٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي رَزِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، وَابْنَ عَبَّاسٍ اخْتَلَفَا فِي الْمَرْأَةِ تَحِيضُ بَعْدَمَا تَطُوفُ بِالْبَيْتِ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ زَيْدٌ: يَكُونُ آخِرُ عَهْدِهَا الطَّوَافَ بِالْبَيْتِ وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: تَنْفِرُ إِذَا شَاءَتْ، فَقَالَ الْأَنْصَارُ: لَا نُتَابِعُكَ يَا ابْنَ عَبَّاسٍ وَأَنْتَ تُخَالِفُ زَيْدًا، فَقَالَ: سَلُوا صَاحِبَتَكُمْ أُمَّ سُلَيْمٍ فَسَأَلُوهَا، فَقَالَتْ: حِضْتُ بَعْدَ مَا طُفْتُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَأَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أَنْفِرَ، وَحَاضَتْ صَفِيَّةُ، فَقَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ: الْخَيْبَةُ لَكِ، حَبَسْتِ أَهْلَنَا فَذُكِرَ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَمَرَهَا أَنْ تَنْفِرَ.

785 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 232.

786 Buhârî, Hac 144; Müslim, Hac 380.

787 Bk. 1315 no'lu rivayet.

1320- ... Hişâm'ın Katâde yoluyla İkrime'den rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit ile İbn Abbâs, bayramın birinci günü Kâbe'yi tavaf ettikten sonra hayız olan kadının durumu hakkında anlaşmazlığa düştüler. Zeyd "En son varacağı yer Kâbe'yi tavaf'tır," derken, İbn Abbâs "Eğer isterse veda tavafını yapmadan Mekke'den ayrılabilir" diyordu. Bunun üzerine Ensar "Ey İbn Abbâs! Sen Zeyd'e muhalefet ettiğin sürece sana uymayız" dediler. İbn Abbâs da "(O hâlde) kardeşiniz Ümmü Süleym'e bir sorun bakalım" dedi. Onlar da ona sordular. Ümmü Süleym şöyle dedi: "Bayramın birinci günü tavaf yaptıktan sonra hayız olmuştum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de veda tavafı yapmadan Mekke'den ayrılmamı emretti. Aynı şekilde Safiyye de hayız olmuştu. Âişe ona 'Yazıklar olsun sana! Ailemizi yolundan alıkoydun' demiş; durum Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedilince, onun da veda tavafı yapmadan Mekke'den ayrılmasını emretmişti."[788]

١٣٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ لِابْنِ عَبَّاسٍ: أَنْتَ الَّذِي تُفْتِي الْحَائِضَ أَنْ تَصْدُرَ قَبْلَ أَنْ يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهَا بِالْبَيْتِ؟، قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَلَا تَفْعَلْ، فَقَالَ: سَلْ فُلَانَةَ الْأَنْصَارِيَّةَ، هَلْ أَمَرَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَصْدُرَ؟ فَسَأَلَ الْمَرْأَةَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: مَا أَرَاكَ إِلَّا قَدْ صَدَقْتَ.

1321- ... İbn Cüreyc'in el-Hasen b. Müslim'den rivayet ettiğine göre, Tâvus dedi ki: Zeyd b. Sâbit, İbn Abbâs'a "Hayızlı kadının, uğraması gereken son yer olarak Kâbe'ye gitmeden de Mekke'den ayrılabileceğine dair fetva veren sen misin?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Zeyd "Bunu yapma!" deyince İbn Abbâs, "Ensardan filanca kadına gidip 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine (böyle bir durumda) Mekke'den ayrılmasını emretmiş mi?' diye bir soruver bakalım!" dedi. Bunun üzerine Zeyd, o kadına sordu ve tekrar İbn Abbâs'a gelerek "Meğer sen haklıymışsın" dedi.[789]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Zeyd'in, Ensarlı kadına soru sorup İbn Abbâs'a geri dönmesi ve İbn Abbâs'ın kendisine muhalif kaldığı ve sonuçta haklı çıktığı

788 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 430-431; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 233.

789 Müslim, Hac 381.

bir konuda onu doğrulaması şunu göstermektedir: Zeyd, daha önce savunduğu görüşü bırakıp İbn Abbâs'ın kendisine muhalefet ettiği kanaati benimsemiştir.

١٣٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَيْسَرَةَ، وَسُلَيْمَانَ خَالِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ طَاوُسٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ قَرِيبًا مِنْ سَنَتَيْنِ يَنْهَى أَنْ تَنْفِرَ حَتَّى يَكُونَ آخِرُ عَهْدِهَا بِالْبَيْتِ، ثُمَّ قَالَ: نُبِّئْتُ أَنَّهُ قَدْ رَخَّصَ لِلنِّسَاءِ.

1322- ... Şu'be'nin İbrahim b. Meysere ve İbn Ebî Necîh'in dayısı Süleyman'dan rivayet ettiğine göre, Tâvus "İbn Ömer, yaklaşık iki yıldan[790] bu yana, (hayızlının) uğrayacağı son yer olarak Kâbe'ye gitmeden Mekke'den ayrılmasına yasak koyuyor" dedi. Ancak daha sonra (Tâvus) şöyle dedi: "İbn Ömer'in, kadınlara (bu konuda) ruhsat tanıdığına dair bir haber aldım."[791]

١٣٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قال: حَدَّثَنِي عُقَيْلُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي طَاوُسٌ الْيَمَانِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، يُسْأَلُ عَنْ حَبْسِ النِّسَاءِ عَنِ الطَّوَافِ بِالْبَيْتِ إِذَا حِضْنَ قَبْلَ النَّفْرِ، وَقَدْ أَفَضْنَ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ: إِنَّ عَائِشَةَ كَانَتْ تَذْكُرُ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رُخْصَةً لِلنِّسَاءِ، وَذَلِكَ قَبْلَ مَوْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بِعَامٍ.

1323- ... el-Leys b. Sa'd'ın, Ukayl b. Hâlid'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Tâvus el-Yemânî'nin bana bildirdiğine göre, kendisi, Abdullah b. Ömer'in, bayramın birinci günü ifâda tavafını[792] yapmış olmalarına rağmen, Mekke'den ayrılmadan önce hayız gören kadınların Kâbe'yi tavaf etmekten alıkonulmaları konusunda sorulan bir soruya şöyle cevap verdiğini

790 Burada "iki yıl" anlamına gelen "seneteyn" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında, "yıllar" manasındaki "sinîn" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak "yıllar" şeklinde tercüme edilmesi, "yaklaşık" ifadesine uymamamaktadır. Ayrıca Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (bk. II, 234) yer alan bu rivayette *"seneteyn"* olarak geçtiğ için biz tercümede "iki yıl" kaydını esas aldık. (Çeviren)

791 Yine eserin yazma ve basılı nüshalarında, "haber aldım" anlamına gelen ve "nübbi'tü" şeklinde yazılması gereken ibare, yazım benzerliğinden olsa gerek "sebete (sabit oldu, kesinleşti)" olarak kaydedilmiştir. Biz bunu Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinden (bk. II, 234) yararlanarak tespit ettik. (Çeviren)

792 İfâda tavafı: Arafat'tan inildikten sonra yapılan tavaftır. Buna "tavaf-ı ziyaret" de denilir. Haccın iki rüknünden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 440. (Çeviren)

işitmiş: "Âişe, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (bu durumdaki) kadınlara bir ruhsat tanıdığından söz ediyordu." Bu hâdise Abdullah b. Ömer'in vefatından bir yıl önceydi.[793]

١٣٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبٌ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يُرَخِّصُ لِلْحَائِضِ إِذَا أَفَاضَتْ أَنْ تَنْفِرَ، قَالَ طَاوُسٌ: وَسَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: لَا تَنْفِرُ ثُمَّ سَمِعْتُهُ بَعْدُ يَقُولُ: تَنْفِرُ، رَخَّصَ لَهُنَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1324- ... İbn Tâvus'un, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hayızlı kadının, ifâda tavafını yapmış olması hâlinde Mekke'den ayrılmasına izin vermiştir. Tâvus dedi ki: Ayrıca İbn Ömer'in önceleri "(Bu durumdaki bir kadın) Mekke'den ayrılamaz" dediğini, ancak daha sonra da şöyle dediğini işittim: "Mekke'den ayrılabilir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara (veda tavafını yapmadan Mekke'den çıkma) ruhsatı tanımıştır."[794]

١٣٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَمَّا أَرَادَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَنْفِرَ رَأَى صَفِيَّةَ عَلَى بَابِ خِبَائِهَا كَئِيبَةً حَزِينَةً وَقَدْ حَاضَتْ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّكِ لَحَابِسَتُنَا، أَكُنْتِ أَفَضْتِ يَوْمَ النَّحْرِ؟، قَالَتْ: نَعَمْ قَالَ: فَانْفِرِي إِذَنْ.

1325- ... İbrahim'in, el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (veda haccını yaptıktan sonra) Mekke'den ayrılmak isterken hanımı Safiyye'yi çadırının kapısında morali bozuk ve üzgün bir vaziyette gördü. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sen bizi yolumuzdan alıkoyacak gibisin. Bayramın birinci günü ifâda tavafını yapmış mıydın?"*** diye sordu. O da "Evet" diye cevap verince, ***"O hâlde Mekke'den çıkabilirsin"*** buyurdu.[795]

---

793 Dârimî, Menâsik 85; Nesâî, *es-Sünenü'l-Kübrâ,* IV, 227; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 235.

794 Buhârî, Hac 145; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 235.

795 Müslim, Hac 387; Dârimî, Menâsik 73.

١٣٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَعُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

1326- ... İbn Şihâb, Ebû Seleme b. Abdurrahman ve Urve b. ez-Zübeyr'den, onlar da Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet ettiler.[796]

١٣٢٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ صَفِيَّةَ ابْنَةَ حُيَيٍّ زَوْجَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَاضَتْ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَحَابِسَتُنَا هِيَ؟ فَقُلْتُ: إِنَّهَا قَدْ أَفَاضَتْ، قَالَ: فَلَا إِذَنْ.

1327- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Mâlik b. Enes > Abdurrahman b. el-Kasım > babası (el-Kâsım) > Âişe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Safiyye bint Huyey hayız olmuştu. Âişe de bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bildirdi. Allah Rasûlü de ***"Bizi yolumuzdan alıkoyacak mı acaba?"*** diye sordu. Ben (Âişe) "O, ifâda tavafını yapmıştı" deyince, ***"O hâlde alıkoymayacak"*** buyurdu.[797]

١٣٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ، [عَنْ أَبِيهِ]، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ.

1328- ... Yine Mâlik, Abdullah b. Ebû Bekir > [babası][798] > Amra > Âişe yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet etti.[799]

***

Bu hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, son olarak Kâbe'yi tavaf edene kadar Mekke'den ayrılmamaları emrini verdiği hacılar içerisinde

796 Müslim, Hac 382.

797 Mâlik, Hac 225; Buhârî, Hac 145; Müslim, Hac 384.

798 Eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş olan bu kayıt, rivayetin geçtiği diğer kaynakların hepsinde zikredilmektedir. (Çeviren)

799 Mâlik, Hac 226; Buhârî, Hayz 27; Müslim, Hac 385.

hayızlı kadınları istisna etmektedir. Bu da tavaf-ı saderin (veda tavafının), vücubiyet açısından bayramın birinci günü yapılan tavaf gibi olmadığının delilidir. Zira hayızlıya, veda tavafını terk etme ruhsatının tanınmasında olduğu gibi bayramın birinci günü tavafını terk etme ruhsatı tanınmamıştır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de veda tavafı konusunda bu görüşü benimsiyor ve şunu söylüyorlardı: "Veda tavafı, hacıya vacip olması bakımından bayramın birinci günü yapılan tavaf gibi değildir. Bayramın birinci günü yapılan tavaf, hacının mutlaka yapması gereken vacip tavaftır. Şayet bu tavafı terk ederek ailesine dönecek olursa, üzerindeki hac yükümlülüğü Mekke'de bulunduğu hâliyle aynı şekilde kalır ve geriye dönüp Kâbe'yi tavaf edene kadar o hâl üzere devam eder."

Ayrıca âlimler, buna ilave olarak, tavafı bayramın birinci gününden sonrasına erteleyen kimsenin bir ceza kurbanı vermekle mükellef olup olmadığı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Nitekim Ebû Hanîfe "Böyle bir kimsenin, bunun (kaçırdığı tavafın kazasının) yanı sıra mutlaka bir ceza kurbanı vermesi gerekir" derken Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen şöyle demişlerdir: "(Kaza tavafıyla) birlikte herhangi bir ceza kurbanı vermesi gerekmez." Öte yandan veda tavafını terk eden erkekler ve -hayızlılar dışındaki- kadınlarla ilgili olarak da şunu ifade etmişlerdir: "(Mekke'den ayrılıp memleketlerine dönmüş olan) bu kimselerin, Kâbe'yi tavaf etmek niyetiyle yeniden oraya dönmeleri gerekmez; böyle bir durumda, kendi adlarına kesilmek üzere Mekke'ye ceza kurbanları göndermeleri yeterlidir." Burada aktardığımız şekilde bu görüşlerin her birini bize, Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; ayrıca yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası kanalıyla Muhammed'den rivayet etmiştir. Mâlik b. Enes'in ise bu konudaki kanaati şudur: "Bu hususta böyle birine ceza kurbanı gerekmez."

Ebû Ca'fer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbı, Veda Haccı niyetiyle Mekke'ye vardıklarında eda ettikleri ilk tavafın ilk üç şavtında remel[800] yapmışlardır. Nitekim Allah Rasûlü'nden bu hususta şu rivayetler nakledilmiştir:

١٣٢٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، وَفَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ

800 Remel: Tavafın ilk üç şavtında erkeklerin adımlarını kısaltarak, omuzlarını silkerek çalımlı çalımlı bir sürat göstermeleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 383. (Çeviren)

أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: طَافَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ سَبْعًا، رَمَلَ مِنْهُنَّ ثَلَاثًا وَمَشَى أَرْبَعًا.

1329- … İbnü'l-Hâd'ın, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Veda Haccı'nda üçü remel, dördü de yürüme şeklinde olmak üzere yedi şavt yapmıştır."[801]

١٣٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1330- … Hâtim b. İsmâil, Ca'fer b. Muhammed > babası > Câbir b. Abdullah yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin tamamen aynısını zikretti."[802]

***

Bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiiliyle desteklediği; Müslümanların üzerinde icma ettiği ve kadınlar dışında hiç kimseye terk etme ruhsatı tanınmayan hususlardan biri olmaktadır. Zira bütün Müslüman (âlimler), kadınların remel yapma yükümlülüklerinin bulunmadığı konusunda icma etmişlerdir. Ancak remel konusunda Abdullah b. Abbâs'ı istisna etmek gerekir. Çünkü kendisinden, Kâbe'yi tavaf sırasında remel yapmanın sünnet olmadığına dair bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٣١ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ رَمَلَ بِالْبَيْتِ، وَأَنَّ ذَلِكَ سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا، قُلْتُ: مَا صَدَقُوا وَمَا كَذَبُوا؟ قَالَ: صَدَقُوا، قَدْ رَمَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ، وَكَذَبُوا، لَيْسَ بِسُنَّةٍ إِنَّ قُرَيْشًا قَالَتْ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ: دَعُوا مُحَمَّدًا وَأَصْحَابَهُ حَتَّى يَمُوتُوا مَوْتَ النَّغَفِ فَلَمَّا صَالَحَهُمْ عَلَى أَنْ يَجِيءَ فِي الْعَامِ الْمُقْبِلِ فَيَمْكُثُوا ثَلَاثَةَ

801 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

802 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

أَيَّامٍ بِمَكَّةَ، فَقَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَالْمُشْرِكُونَ عَلَى جَبَلِ قُعَيْقِعَانَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِأَصْحَابِهِ: ارْمُلُوا ثَلَاثًا، وَلَيْسَتْ بِسُنَّةٍ.

1331- … Hammâd b. Seleme'nin Ebû Âsım el-Ganevî'den rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'de (tavaf ederken) remel yaptığını ve bunun bir sünnet olduğunu söylüyor!" dedim. Bunun üzerine İbn Abbâs "Hem doğru hem de yanlış söylemişler" dedi. Ben de "Nasıl yani 'Hem doğru hem de yanlış söylemişler' de ne demek?" diye sordum. Şöyle dedi: "Doğru söylüyorlar; zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* gerçekten Kâbe'de (tavaf ederken) remel yapmıştır. Fakat yanlış da söylüyorlar; çünkü bu bir sünnet değildir. Çünkü Kureyşliler, Hudeybiye (antlaşması) sırasında 'Muhammed ve arkadaşlarını bırakın da sefil kurtçuklar gibi ölsünler' demişlerdi. Allah Rasûlü de ertesi yıl gelip Mekke'de üç gün kalmak üzere onlarla bir barış antlaşması yapmıştı. Ertesi yıl Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'ye gelmişti; müşrikler de Kuaykıân dağına çekilmiş (onları izliyorlardı). Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ashâbına sünnet olmadığı hâlde ***'Üç defa remel yapın'*** emrini vermişti."[803]

١٣٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ نُصَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا فِطْرُ بْنُ خَلِيفَةَ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَلَ بِالْبَيْتِ، وَأَنَّهَا سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا وَكَذَبُوا، قَدْ رَمَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبَيْتِ، وَلَيْسَ بِسُنَّةٍ، وَلَكِنْ قَدِمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ وَالْمُشْرِكُونَ عَلَى قُعَيْقِعَانَ، وَبَلَغَهُ أَنَّهُمْ يَقُولُونَ: إِنَّ بِهِ وَبِأَصْحَابِهِ هَزْلًا فَقَالَ لِأَصْحَابِهِ: ارْمُلُوا، أَرُوهُمْ أَنَّ بِكُمْ قُوَّةً.

1332- … Fıtr b. Halîfe'nin[804] rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl şöyle dedi: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Kâbe'yi tavaf ederken remel yaptığını ve bunun bir sünnet olduğunu söylüyor" dedim. Şöyle dedi: "Hem doğru hem de yanlış söylemişler. Rasûlullah

803 Benzer lafızla Müslim, Hac 237, 238; Ebû Dâvûd, Menâsik 50.

804 Eserin yazma nüshasında bu isim "Kutrub Halife" şeklinde kaydedilmiş olup aradaki "oğul" anlamına gelen "bin" kelimesi muhakkik tarafından basılı nüshada eklenmiş gözükmektedir. Muhtemelen müstensih, "Fıtr bin Halife" yazmak isterken, "fe" harfinin tek noktasını ikiye çıkarmış ve "bin" kelimesinin de sadece "b" harfini yazıp "nun"u unutunca, ortaya "Kutru/b" gibi bir isim çıkmıştır. Doğrusu, "Fıtr b. Halîfe" olacaktır. (Çeviren)

sallallahu aleyhi ve sellem Kâbe'de remel yapmıştır, ancak bu bir sünnet değildir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'ye geldiğinde müşrikler Kuaykıân'da idiler. Müşriklerin (Allah Rasûlü ve ashâbıyla ilgili olarak) 'Kendisi de arkadaşları da zayıf ve hâlsiz görünüyorlar' söylentilerini duyunca Allah Rasûlü, ashâbına ***'Remel yapın ve gücünüzü onlara gösterin!'*** emrini verdi."[805]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hacer-i Esved'den rükn-i yemânî'ye[806] kadarki kısımda remel yapıyor; müşriklerin göremeyeceği bir noktaya gelince normal yürüyordu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* haccı sırasında Kâbe'yi tavaf ederken ilk üç şavtta, düşmanın karşısında olmamasına rağmen remel yapmış olduğuna göre, daha önce umresi için yapmış olduğu tavafının ilk üç şavtındaki remeli düşman karşısında yaptığı hususu sabit olmaktadır. Bu durumda remel, düşman sebebiyle değil, belki de o tavafın sünneti olmasından dolayı yapılmıştır. İbn Abbâs ve onu bu konuda izleyenler dışında, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve diğer ilim adamlarının bu husustaki görüşleri böyleydi.

Öte yandan bu remel sadece erkeklere mahsus olup bunu hacının, haccı için, umre yapanın da umresi için yapacağı ilk tavafında eda etmesi gerekir.

Ayrıca Kâbe'yi tavaf etmek isteyen erkek ve kadının, tavafında Hacer-i Esved'den başlaması gerekir. Eğer gücü yetiyorsa onu istilâm etmeli[807] ya da uzaktan hizasında durup selamlamalı, daha sonra da namaza başlarken yaptığı gibi tekbir getirip ellerini kaldırmalıdır. Ardından tavaf ettiği süre içerisinde Hacer-i Esved'in önünden geçtiği her defasında eğer gücü yeterse onu istilâm eder veya uzaktan hizasında durup selamlar; peşinden tekbir alır ve o tekbirinde ellerini kaldırır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tavafa Hacer-i Esved'den başlamasına dair nakledilen rivayetlerden biri de Ebu't-Tufeyl'in hadisinde İbn Abbâs'tan aktardığımız "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hacer-i

---

805 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 180.

806 Rükn-i yemânî: Kâbe'nin güney cephesindeki Hacer-i Esved'in bulunduğu köşeye muadil olan köşe. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 388. (Çeviren)

807 İstilâm: Tavaf sırasında Hacer-i Esved'in önüne gelindiğinde ona dönülüp namaza durur gibi tekbir ve tehlîl ile bu kutlu taşa el sürülüp mümkün ise öpülüp saygı gösterilmesidir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 211. (Çeviren)

Esved'den itibaren remel yapıyordu" şeklindeki ibaredir. Şu kadar var ki bu hadiste, tavafın başlangıcı değil, özellikle remelin başlangıç noktası zikredilmiştir. Buna göre tavaf başka bir noktadan başlarken, remelin oradan başlaması caizdir. Bu konuda yaptığımız araştırmada şunu tespit ettik:

١٣٣٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمُ بْنُ أَخْضَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَرْمُلُ مِنَ الْحَجَرِ إِلَى الْحَجَرِ.

1333- ... Süleym b. Ahdar'ın, Ubeydullah > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hacer-i Esved'den başlayıp tekrar aynı noktaya gelinceye kadar remel yapıyordu.[808]

١٣٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: كَانَ ابْنُ عُمَرَ يَرْمُلُ مِنَ الْحَجَرِ إِلَى الْحَجَرِ ثَلَاثًا، وَيَمْشِي أَرْبَعًا عَلَى هَيْئَتِهِ، قَالَ ابْنُ عُمَرَ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُهُ.

1334- ... Esbât b. Muhammed'in, Ubeydullah'tan rivayet ettiğine göre Nâfi' dedi ki: İbn Ömer, Hacer-i Esved'den başlayıp aynı noktaya gelinceye kadar üç defa remel yapıyor; diğer dört şavtta normal şekilde yürüyordu. İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de böyle yapıyordu."[809]

***

İbn Ömer'in bu haberinde, arzettiğimiz meseleye delil vardır. Zira İbn Ömer burada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, her şavttaki tavafa başlama noktasından ve başladığı yerde bitirmesinden söz etmektedir. Bu bakımdan bu hadis, İbn Abbâs'ın hadisi gibi değildir. Çünkü orada "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Hacer-i Esved'den rükn-i yemânî'ye kadarki kısımda remel yapıyor; müşriklerin göremeyeceği bir noktaya gelince normal yürüyordu" ifadesi geçmektedir. Bu rivayetin, Allah Rasûlü'nün remel yaptığı nokta itibariyle remelle tavafa başladığını gösterme ihtimali olduğu gibi normal yürüdüğü yerden itibaren yürüyerek tavafa başladığını gösterme ihtimali de vardır. Nitekim bu hususta, İbn Ömer'den nakledilen ilgili rivayeti destek-

808 Müslim, Hac 233; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

809 Müslim, Hac 234; Nesâî, Menâsik 150; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 181.

leyecek mahiyette Câbir b. Abdullah'tan gelen bir rivayet de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٣٣٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ طَافَ سَبْعًا، رَمَلَ فِي ثَلَاثٍ مِنْهُنَّ مِنَ الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ إِلَى الْحَجَرِ الْأَسْوَدِ.

1335- ... Mâlik'in, Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babası yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Kâbe'nin etrafında) yedi şavt döndü. Bunların üçünde Hacer-i Esved'den başlayıp yine Hacer-i Esved'e gelinceye kadar remel yaptı.[810]

***

Buna göre, Kâbe'yi tavaf etmek isteyen kimsenin, tavafa buradan (Hacer-i Esved'den) başlaması gerekir. Ancak Kâbe'yi tavaf edenlerin, tavaflarını Hicr'in[811] arka tarafından (dışından) yapmaları ve eğer Hicr'in içinden yapmışlarsa bunu bir tavaf olarak kabul etmemeleri lazımdır. Çünkü Hicr, Kâbe'dendir. İnsanlar da Kâbe'nin içini değil, çevresini tavaf etmekle yükümlüdürler. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de Hicr'in tamamının veya bir kısmının Kâbe'den olduğunu gösteren rivayetler nakledilmiştir. Bunların bazıları şöyledir:

١٣٣٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سِنَانُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الْأَشْعَثِ بْنِ أَبِي الشَّعْثَاءِ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: سَأَلْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْحَجَرِ، فَقَالَ: هُوَ مِنَ الْبَيْتِ، قُلْتُ: فَمَا مَنَعَهُمْ أَنْ يُدْخِلُوهُ فِيهِ؟ قَالَ: عَجَزَتْ بِهِمُ النَّفَقَةُ.

---

810 Mâlik, Hac 107; Müslim, Hac 235, 236.

811 Hicr: Kâbe'nin kuzey cephesinde altınoluğun akacağı yarım dairelik bir yer vardır ve yarım duvar ile çevrilmiştir. Bu duvara "Hatîm" veya "Hazîre-i İsmail," bunun kuşattığı o yere de "Hicru'l-Kâbe" denilir. Buranın vaktiyle Kâbe'ye dahil olduğu, ancak yapılan bir tamir sırasında malzeme yetmediği için dışarıda bırakıldığı bilinmektedir. Bu yüzden tavaf yapılırken bu yarım duvarın dışından yapılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 145. (Çeviren)

1336- … el-Eş'as b. Ebi'ş-Şa'sâ'ın el-Esved b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Hicr'in Kâbe'den olup olmadığını sordum. ***"Kâbe'dendir"*** dedi. Bunun üzerine "Peki niçin onu Kâbe'ye katmamışlar da (dışarıda bırakmışlar)?" diye sordum. Allah Rasûlü ***"(Mekkelilerin) bütçeleri yetmemiş"*** buyurdu.[812]

١٣٣٧ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمُ بْنُ حَيَّانَ، حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مِينَاءَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي عَائِشَةُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: لَوْلَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِجَاهِلِيَّةٍ لَهَدَمْتُ الْكَعْبَةَ، وَأَلْزَقْتُهَا بِالْأَرْضِ، وَجَعَلْتُ لَهَا بَابَيْنِ: بَابًا شَرْقِيًّا، وَبَابًا غَرْبِيًّا، وَلَزِدْتُ سِتَّةَ أَذْرُعٍ مِنَ الْحِجْرِ فِي الْبَيْتِ أَنَّ قُرَيْشًا اسْتَقْصَرَتْهُ لَمَّا بَنَتِ الْبَيْتَ.

1337- … Saîd b. Mînâ'ın, Abdullah b. ez-Zübeyr kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine şöyle buyurmuştur: ***"Eğer senin kavmin cahiliyeden yeni kurtulmuş olmasaydı, Kâbe'yi yıkar ve (düz ayak girilecek şekilde) yer seviyesine indirirdim. Ayrıca ona biri doğu, diğeri de batı olmak üzere iki kapı açardım. Bir de Hicr tarafından altı arşınlık bir yeri Kâbe'ye katardım. Zira Kureyş, Kâbe'yi inşa ederken o kısmı kısa tutmuştur."***[813]

١٣٣٨ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بُكَيْرٌ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ أَبِي صَغِيرَةَ، عَنْ أَبِي قَزَعَةَ، أَنَّ عَبْدَ الْمَلِكِ بْنَ مَرْوَانَ بَيْنَمَا هُوَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ، قَالَ: قَاتَلَ اللهُ ابْنَ الزُّبَيْرِ حَيْثُ يَكْذِبُ عَلَى أُمِّ الْمُؤْمِنِينَ، يَقُولُ: سَمِعْتُهَا وَهِيَ تَقُولُ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: يَا عَائِشَةُ، لَوْلَا حَدَثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ لَنَقَضْتُ الْبَيْتَ حَتَّى أَزِيدَ فِيهِ مِنَ الْحِجْرِ. فَقَالَ الْحَارِثُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ: لَا تَقُلْ ذَلِكَ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فَأَنَا سَمِعْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، تَقُولُ قَالَ: وَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ سَمِعْتُ هَذَا مِنْكَ قَبْلَ أَنْ أَهْدِمَهُ فَتَرَكْتُهُ.

1338- … Hâtim b. Ebî Sagîra'nın Ebû Kazaa'dan rivayet ettiğine göre, Abdülmelik b. Mervân, Kâbe'yi tavaf ederken şöyle dedi: Allah, İbnü'z-Zübeyr'in belasını versin! Zira mü'minlerin annesi (Hz. Âişe) adına yalan

812 Buhârî, Hac 42; Müslim, Hac 405.

813 Müslim, Hac 401.

söyleyip şöyle diyor: (Hz. Âişe'nin) şöyle dediğini işittim: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***'Âişe! Eğer senin kavmin küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı, ben Kâbe'yi yıkar ve ona Hicr'den ilave yapardım'*** buyurdu."

Bunun üzerine el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa[814] "Böyle söylemeyin, ey mü'minlerin emiri! Çünkü ben de mü'minlerin annesi (Hz. Âişe'den) bunu işitmiştim" deyince (Abdülmelik b. Mervân) "Ben bu haberi senden, Kâbe'yi yıkmadan önce duymuş olmayı arzu ederdim. O zaman onu olduğu gibi bırakırdım" dedi.[815]

١٣٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ قَتَادَةَ، حَدَّثَهُ عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَدَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْبَيْتِ، فَأَمَرَهَا أَنْ تُصَلِّيَ فِي الْحِجْرِ، قَالَتْ: إِنَّكَ وَعَدْتَنِي أَنْ أُصَلِّيَ فِي الْبَيْتِ؟ قَالَ: إِنَّهُ مِنَ الْبَيْتِ، وَلَوْ مَا أَنَّ قَوْمَكِ حَدِيثُ عَهْدٍ بِشِرْكٍ أَلْحَقْتُهُ بِالْبَيْتِ.

1339- … Amr b. el-Hâris'in, Katâde > Urve b. ez-Zübeyr yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona (Hz. Âişe'ye) Kâbe'nin içinde namaz kılabileceği sözünü vermişti. Ancak Hicr'in iç tarafında kılmasını emredince Âişe *radıyallahu anhâ* "Sen bana Kâbe'nin içinde kılabileceğim sözünü vermiştin!" demiş, bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Orası da Kâbe'dendir. Eğer senin kavmin şirkten yeni kurtulmuş olmasaydı, orayı da Kâbe'ye katardım"*** buyurmuştur.[816]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Diğer rivayetlerden farklı olarak bütün bir Hicr'in, Kâbe'den sayıldığını gösteren bu rivayetlerdeki ilave bilgi, bu bilginin bulunmadığı rivayetlerden daha fazla tercihe layıktır. Buna göre, sahihliğini tespit ederek aktarmış olduğumuz bu rivayetler, Hicr'in Kâbe'den

814 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "el-Hâris b. Abdurrahman b. Ebî Rabîa" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu, ilgili kaynaklarda da belirtildiği gibi "el-Hâris b. Abdullah b. Ebî Rabîa" olacaktır. (Çeviren)

815 Müslim, Hac 404.

816 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* V, 234.

olduğunu göstermektedir. Tavafın da Kâbe'nin kalıntılarının dış tarafından yapılması gerektiği içindir ki, ilgili tavaf, Kâbe'den olduğu kesinleşen Hicr'in arkasından yapılacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Şâfiî ve diğer ilim adamlarının bu konudaki kanaatleri böyleydi.

Ayrıca tavaf esnasında Rükn-i Yemânî'yi istilâm etmekte de bir sakınca bulunmamaktadır. Ancak onun ve Rükn-i Esved'in (Hacer-i Esved'in) dışında başka bir yeri istilâm etmek uygun değildir. Ne var ki ilim ehli bu hususta da görüş ayrılığına düşmüştür. Bunlardan bir grubu, (Kâbe'nin) bütün rükünlerini (köşelerini) istilâm ediyordu. Mesela; Câbir b. Abdullah, bunu yapanlardan biriydi:

١٣٤٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كُنَّا نَسْتَلِمُ الْأَرْكَانَ كُلَّهَا.

1340- ... Züheyr b. Muâviye'nin Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Bütün rükünleri istilâm ediyorduk."[817]

***

(Bütün rükünleri istilâm edenlerden) biri de Muâviye b. Ebî Süfyân idi:

١٣٤١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ عَبَّادٍ الرُّؤَاسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَتَّابُ بْنُ بَشِيرٍ الْجَزَرِيُّ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ طَافَ بِالْبَيْتِ الْحَرَامِ، فَجَعَلَ يَسْتَلِمُ الْأَرْكَانَ كُلَّهَا فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لِمَ تَسْتَلِمُ هَذَيْنِ الرُّكْنَيْنِ، وَلَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُهُمَا؟ فَقَالَ مُعَاوِيَةُ: لَيْسَ مِنَ الْبَيْتِ شَيْءٌ مَهْجُورٌ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِي رَسُولِ اللهِ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ، قَالَ: صَدَقْتَ.

1341- ... Attâb b. Beşîr el-Cezerî'nin, Husayf > Mücâhid > İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, Muâviye, Mescid-i Haram'ı tavaf ederken bütün köşeleri istilâm etmeye koyuldu. Bunun üzerine İbn Abbâs "Şu iki köşeyi (rükün)[818] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* istilâm etmediği hâlde,

817 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 183.

818 Bunlar, Kâbe'nin kuzey cephesindeki Irak yönünü gösteren Rükn-i Irakî ile Şam yönünü gösteren Rükn-i Şamî köşeleridir. İbn Abbâs bunların istilâm edilmesini yadırgamaktadır. Diğer iki köşe ise, Kâbe'nin güney cephesindeki Hacer-i Esved'in bulunduğu köşe ile onun muadili olan Rükn-i Yemânî'dir. (Çeviren)

sen niçin istilâm ediyorsun ki?" diye sordu. Muâviye "Kâbe'ye ait olan hiçbir şey terk edilmiş değildir" diye cevap verdi. İbn Abbâs ***"Sizin için Allah Rasûlü'nde en güzel/ideal bir örnek vardır"***[819] (âyetini) okuyunca Muâviye "Doğru söylüyorsun" diye karşılık verdi.[820]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu da Muâviye'nin, daha önceki uygulamasını terk ederek, İbn Abbâs'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den "(Kâbe'nin güney cephesindeki) Hacer-i Esved ve Rükn-i Yemânî dışındaki köşeleri istilâm etmediğine" dair nakletmiş olduğu rivayeti tercih ettiğini göstermektedir.

Öte yandan İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bu rivayetin bir benzeri, İbn Ömer yoluyla da Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٣٤٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ حَدَّثَنَا عَبْدُ اللَّهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: لَمْ يَكُنْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَلِمُ مِنْ أَرْكَانِ الْبَيْتِ إِلَّا الرُّكْنَ الْأَسْوَدَ وَالَّذِي مِنْ نَحْوِ دَارِ الْجُمَحِيِّينَ.

1342- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb yoluyla Sâlim'den rivayet ettiğine göre, (Sâlim'in) babası dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kâbe'nin köşelerinden sadece Rükn-i Esved (Hacer-i Esved'in bulunduğu köşe) ve el-Cumahîler'in evlerine bakan taraftaki köşeyi istilâm ederdi."[821]

***

١٣٤٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنِ اللَّيْثِ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1343- er-Rabî' b. Süleyman el-Murâdî bize, Abdullah b. Vehb > Leys > İbn Şihâb yoluyla gelen isnadı zikrederek bu hadisin aynısını rivayet etti.[822]

---

819 Ahzâb 33/21.

820 Buhârî, Hac 59 (farklı bir isnadla); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 184; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* II, 17.

821 Müslim, Hac 243; Nesâî, Menâsik 158.

822 Buhârî, Hac 59; Müslim, Hac 242.

١٣٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ جُرَيْجٍ، أَنَّهُ قَالَ لِعَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ: رَأَيْتُكَ لَا تَمَسُّ مِنَ الْأَرْكَانِ إِلَّا الْيَمَانِيَّيْنِ؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَا يَمَسُّ إِلَّا الْيَمَانِيَّيْنِ.

1344- ... Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'nin Ubeyd b. Cüreyc kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ubeyd, Abdullah b. Ömer'e "(Kâbe'nin) köşelerinden sadece iki Yemânî köşeye el sürdüğünü (istilâm ettiğini) gördüm" dedi. Bunun üzerine o da şu cevabı verdi: "Çünkü ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sadece iki Yemânî köşeye dokunduğunu görmüştüm."[823]

***

Ayrıca bu konuda yine Abdullah b. Ömer'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'nin iki Yemânî köşesi dışındaki köşeleri istilâm etmemesinin gerekçesini gösteren başka bir delil de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٤٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ أَخْبَرَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: أَلَمْ تَرَيْ إِلَى قَوْمِكِ حِينَ بَنَوُا الْكَعْبَةَ اقْتَصَرُوا عَنْ قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَفَلَا تَرُدُّهَا عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ قَالَ: لَوْلَا حِدْثَانُ قَوْمِكِ بِالْكُفْرِ، قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ: لَئِنْ كَانَتْ عَائِشَةُ سَمِعَتْ ذَلِكَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مَا أَرَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَرَكَ اسْتِلَامَ الرُّكْنَيْنِ اللَّذَيْنِ يَلِيَانِ الْحِجْرَ إِلَّا أَنَّ الْبَيْتَ لَمْ يُتَمَّمْ عَلَى قَوَاعِدِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1345- ... İbn Şihâb'ın Sâlim b. Abdullah'tan bildirdiğine göre, Abdullah b. Muhammed b. Ebû Bekir es-Sıddîk, Abdullah b. Ömer'e, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayetle şunu haber verdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya ***"Baksana senin kavmin, Kâbe'yi inşa ederken İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem'in belirlediği temelleri esas almayıp kısa tutmuşlar!"*** buyurmuş; Âişe *radıyallahu anhâ* da şöyle karşılık vermiş: Ben

823 Mâlik, Hac 31; Buhârî, Vudû 31; Müslim, Hac 25.

de dedim ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Peki sen onu İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temelleri üzere, ilk hâline çevirmeyecek misin?" Allah Rasûlü ***"Eğer kavmin küfürden yeni kurtulmuş olmasaydı (bunu yapardım)"*** diye cevap verdi. Bunun üzerine Abdullah b. Ömer dedi ki: "Eğer Âişe bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittiyse, kanaatimce Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hicr'e yakın olan iki köşeyi istilâm etmemesi, sadece Kâbe'nin İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in temelleri üzere tamamlanmamış olmasından kaynaklanmaktadır."[824]

***

(Tahâvî) dedi ki: İki Yemânî köşe arasında kalan kısım, Hz. İbrahim'in temellerinden sayılmadığı için istilâm edilmediğine göre, aynı şekilde Kâbe'nin Hz. İbrahim'in temelleri üzere olmayan geri kalan kısmı da tavafta istilâm edilmez. Ayrıca mezhep âlimlerimiz de kitaplarında Rükn-i Yemânî'nin istilâmından söz etmemişlerdir. Biz bunun, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in tavafı sırasında ilgili yeri istilâm ettiğine dair nakledilen ve bizim de daha önce bahsettiğimiz rivayetlerin kesintisiz bir yolla onlara ulaşmamış olmasından kaynaklandığını düşünüyoruz. Zira kesintisiz bir kanalla kendilerine ulaşmış olsaydı, mutlaka ona göre görüş beyan eder, bunu benimserlerdi. Şu da var ki, daha sonra biz, Muhammed b. el-Hasen'in, tavaf sırasında Rükn-i Yemânî'nin istilâm edilmesini emrettiğini tespit ettik. Bu görüşü Hişâm b. Ubeydullah er-Râzî, ondan rivayet etmiş ve İmam Muhammed'le öğrencileri arasında herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

Ebû Ca'fer (devamla) dedi ki: İlgili rivayet sözünü ettiğimiz şekilde bize kesintisiz bir yolla ulaştığına göre biz bu görüşü benimsiyor ve tavafta bunu yapmayı müstehap sayıyoruz.[825] Allah'tan (bu hususta) muvaffakiyet niyaz ederiz.

Öte yandan, Hacer-i Esved'i istilâm eden kimsenin onu öpmesi de gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yapıyordu. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den sonra Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* da bunu yapmaktaydı. Bu konuda Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve*

---

824 Mâlik, Hac 104; Buhârî, Hac 42; Müslim, Hac 399.

825 Burada "bu görüşü benimsiyoruz" anlamına gelen ve "kulnâ/aheznâ bihî" şeklinde olması gerektiğini düşündüğümüz ibarenin yazma nüshada sadece "bihî" kısmı mevcuttur. Biz ilgili kelimeyi cümleye takdir ederek tercüme yaptık. Ayrıca "müstehap sayıyoruz" ibaresi de yazma nüshada "istehbabnâhu" tarzında doğru yazılmış olmasına rağmen, basılı nüshaya yanlış anlamaya yol açacak biçimde "istehaynâhu" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

sellem'den ve Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan nakledilen rivayetler ise şöyledir:

١٣٤٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادٍ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ خَالَكَ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَبَّلَ الْحَجَرَ، وَقَالَ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَ مِثْلَ مَا فَعَلْتُ.

1346- Yezîd b. Sinan'ın bize, Ebû Âsım yoluyla bildirdiğine göre, Ca'fer b. Abdullah el-Humeydî dedi ki: Muhammed b. Abbâd'ın, Hacer-i Esved'i öptüğünü ve daha sonra alnını onun üzerine koyduğunu görünce ona "Bu da ne?" diye sordum. O da şöyle dedi: Ben de senin dayının (Abdullah b. Abbâs'ın)[826] Hacer-i Esved'i öpüp ardından alnını üzerine koyduğunu görmüştüm. Ayrıca (dayın) şunu da söylemişti: Ömer b. el-Hattâb'ın Hacer-i Esved'i öptüğüne ve şöyle dediğine şahit oldum: "Biliyorum ki sen sadece bir taşsın. Ancak ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in aynen benim yaptığım gibi yaptığını görmüştüm."[827]

١٣٤٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: رَأَيْتُ مُحَمَّدَ بْنَ عَبَّادِ بْنِ جَعْفَرٍ قَبَّلَ الْحَجَرَ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، فَقُلْتُ: مَا هَذَا؟ فَقَالَ: رَأَيْتُ خَالَكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ حَدِيثِ يَزِيدَ هَذَا.

1347- Yine İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım yoluyla rivayet ettiğine göre, Ca'fer b. Abdullah dedi ki: Muhammed b. Abbâd b. Ca'fer'in Hacer-i Esved'i öptükten sonra alnını üzerine koyduğunu görünce "Bu da nedir?" diye sordum. O da "Dayın İbn Abbâs'ı gördüm..." diye başladı sonra da bir önceki Yezîd hadisinin geri kalan kısmını zikretti.

١٣٤٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمِّي عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، وَيُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ،

826 Bu bilgi Dârimî'nin *Sünen*'i ve İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inde geçmektedir. (Çeviren)

827 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, I, 32; Dârimî, Menâsik 42; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 213.

عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَبَّلَ عُمَرُ الْحَجَرَ، وَقَالَ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ مَا قَبَّلْتُكَ.

1348- ... İbn Şihâb'ın Sâlim yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) şöyle dedi: Ömer, Hacer-i Esved'i öptü ve şunu söyledi: "Biliyorum ki sen sadece bir taşsın. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in seni öptüğünü görmeseydim, seni (asla) öpmezdim."[828]

١٣٤٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَرْجِسَ، أَنَّهُ قَالَ: رَأَيْتُ الْأَصْلَعَ، يَعْنِي: عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: وَاللهِ إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ.

1349- ... Şu'be'nin, Âsım'dan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Sercis, Ömer *radıyallahu anh*'ı kastederek şöyle dedi: O kel adamı, Hacer-i Esved'i öperken gördüm. Bir yandan da şöyle diyordu: "Allah'a yemin olsun ki, senin sadece bir taş olduğunu biliyorum. Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i seni öperken görmüştüm."[829]

١٣٥٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفيان، قَال: حَدَّثَنِي عَاصِمٌ الْأَحْوَلُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَرْجِسَ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ أَتَى الْحَجَرَ فَقَبَّلَهُ، ثُمَّ سَجَدَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: لَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَعَلَهُ مَا فَعَلْتُهُ.

1350- ... Süfyân'ın, Âsım el-Ahvel yoluyla Abdullah b. Sercis'ten aktardığına göre, Ömer, Hacer-i Esved'in yanına gelip onu öptükten sonra üzerine alnını koydu ve şöyle dedi: "Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunu yaptığını görmemiş olsaydım, ben de yapmazdım."

١٣٥١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، وَمُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الْأَعْلَى، عَنْ سُوَيْدِ بْنِ غَفَلَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: إِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَكِنِّي رَأَيْتُ أَبَا الْقَاسِمِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَ حَفِيًّا.

---

828 Müslim, Hac 248; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 124; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 212.

829 Benzer bir isnad için bk. Müslim, Hac 250; İbn Mâce Menâsik 27.

1351- … İsrâîl'in, İbrahim b. Abdüla'lâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Süveyd b. Gafele dedi ki: Ömer'i, Hacer-i Esved'i öperken gördüm. Bir yandan da şöyle diyordu: "Kuşkusuz ben senin sadece bir taş olduğunu biliyorum. Fakat Ebu'l-Kâsım *sallallahu aleyhi ve sellem*'i sana özen gösterip seninle ilgilenirken gördüm."[830]

١٣٥٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَابِسِ بْنِ رَبِيعَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ عُمَرَ يُقَبِّلُ الْحَجَرَ، وَيَقُولُ: إِنِّي لَأُقَبِّلُكَ، وَإِنِّي لَأَعْلَمُ أَنَّكَ حَجَرٌ، وَلَوْلَا أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَبِّلُكَ لَمْ أُقَبِّلْكَ.

1352- … el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Âbis b. Rabîa dedi ki: Ömer'i, Hacer-i Esved'i öperken görmüştüm. Bir taraftan da şöyle diyordu: "Ben şimdi seni öpüyorum fakat senin sadece bir taş olduğunu da çok iyi biliyorum. Eğer Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i seni öperken görmüş olmasaydım, ben de öpmezdim."[831]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Kâbe'yi yedi şavt tavaf eden kimsenin, Mescid-i Harâm sınırları dâhilinde; ya İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in makâmında (makâm-ı İbrahim'de) ya da Mescid-i Harâm'ın diğer kısımlarında iki rekat namaz kılması gerekir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yapmıştır. Nitekim:

١٣٥٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ طَوَافِهِ بِالْبَيْتِ لِحَجَّتِهِ عِنْدَ قُدُومِهِ مَكَّةَ، تَقَدَّمَ إِلَى مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَرَأَ: {وَاتَّخِذُوا مِنْ مَقَامِ إِبْرَاهِيمَ مُصَلًّى}، فَجَعَلَ الْمَقَامَ بَيْنَهُ وَبَيْنَ الْبَيْتِ وَكَانَ أَبِي يَقُولُ -وَلَا أَعْلَمُهُ ذَكَرَهُ (إِلَّا) عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ-: كَانَ يَقْرَأُ ثُمَّ فِي الرَّكْعَتَيْنِ بِـ{قُلْ هُوَ اللهُ أَحَدٌ}، وَ{قُلْ يَاأَيُّهَا الْكَافِرُونَ}.

830 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* I, 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 39, 54; Müslim, Hac 252; Nesâî, Hac 146.

831 Buhârî, Hac 50; Müslim, Hac 251; Tirmizî, Hac 37.

1353- ... Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Mekke'ye ulaştıktan sonra haccı için Kâbe'yi tavaf vazifesini yerine getirdi. Ardından Makâm-ı İbrahim'e doğru yaklaştı ve ***"Makâm-ı İbrahim'den bir namaz yeri edinin"***[832] âyetini okudu. Sonra da o makâmı, Kâbe ile arasına alarak (iki rekat namazını kıldı).

(Ca'fer dedi ki:) "Babam (Muhammed), Allah Rasûlü'nün iki rekatlı o namazda İhlâs ve Kâfirûn sûrelerini okuduğunu söylerdi. (Babamın) bu bilgiyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den duymadan söyleyebileceğini hiç zannetmiyorum."[833]

١٣٥٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: صَلَّى عِنْدَ الْمَقَامِ رَكْعَتَيْنِ حَتَّى طَافَ عَلَى سَبْعَةٍ، ثُمَّ رَكَعَ رَكْعَتَيِ الطَّوَافِ، ثُمَّ قَالَ: نَبْدَأُ بِمَا بَدَأَ اللهُ بِهِ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}.

1354- ... İbn Cüreyc'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından aktardığı habere göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederek şöyle dedi: Allah Rasûlü, makâm-ı İbrahim'in yanında iki rekat namaz kıldı. Nihayet yedi kere tavaf ettikten sonra da iki rekat tavaf namazı kıldı. Sonra da (sa'y için) şöyle buyurdu: ***"Biz de Allah'ın 'Şüphesiz***

832 Bakara 2/125.

833 Bu son cümle, eserin yazma, dolayısıyla basılı nüshalarında "Bu bilgiyi Rasûlullah'tan naklederek/işiterek söylediğini bilmiyorum/zannetmiyorum" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Bu ibare Dârimî'nin *Sünen*'inde (Menâsik 34) ise tereddüt kaydıyla yer almaktadır: "Babamın bu bilgiyi, Câbir yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktararak mı yoksa ondan aktarmadan mı söylediğini bilmiyorum." Ancak biz Müslim'in *Sahîh*'i (Hac 147), Ebû Dâvûd'un *Sünen*'i (Menâsik 56) ve İbn Mâce'nin *Sünen*'inde (Menâsik 84) geçen ibarenin daha doğru olduğunu düşündük ve tercümede onu esas aldık. Üstelik *Sünen-i Dârimî*'yi yeniden tahkik ederek neşreden Hüseyin Selîm Esed ed-Dârânî de Dârimî'nin ilgili ibaresinde olması gereken bir "illâ" edatının, eserin yazma nüshalarından düştüğünü; bunu da kendisinin *Sahîh-i Müslim*'den yararlanarak metne eklediğini vurgulamakta, yukarıda bahsettiğimiz tereddütlü ibarenin de mevcut basılı nüshalarda geçtiğini belirtmekle yetinmektedir. Bk. II, 1169, Dâru'l-Muğnî li'n-Neşr ve't-Tevzî, Riyad 1420. (Çeviren)

***Safa ve Merve Allah'ın sembollerindendir'*[834] *buyurarak başladığı yerden (Safa'dan) başlayalım.*"**[835]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Safa ile Merve arasında sa'y eden kimsenin, Batnu's-Seyl'de[836] remel yapması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de haccı esnasında tavafını eda ederken böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٥٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ لَمَّا فَرَغَ مِنْ طَوَافِهِ خَرَجَ مِنَ الْبَابِ إِلَى الصَّفَا، فَلَمَّا دَنَا مِنَ الصَّفَا قَرَأَ: {إِنَّ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ مِنْ شَعَائِرِ اللهِ}، فَبَدَأَ بِالصَّفَا، فَرَقَى عَلَيْهِ حَتَّى رَأَى الْبَيْتَ، فَوَحَّدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَكَبَّرَهُ، ثُمَّ قَالَ: لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَحْدَهُ لَا شَرِيكَ لَهُ، لَهُ الْمُلْكُ وَلَهُ الْحَمْدُ، يُحْيِي وَيُمِيتُ وَهُوَ عَلَى كُلِّ شَيْءٍ قَدِيرٌ، لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، أَنْجَزَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الْأَحْزَابَ وَحْدَهُ، ثُمَّ دَعَا بَيْنَ ذَلِكَ، فَقَالَ مِثْلَ هَذَا ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ نَزَلَ إِلَى الْمَرْوَةِ -حَتَّى انْتَصَبَتْ قَدَمَاهُ، رَمَلَ فِي بَطْنِ الْوَادِي -حَتَّى إِذَا صَعَدَ مَشَى حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَفَعَلَ عَلَى الْمَرْوَةِ كَمَا فَعَلَ عَلَى الصَّفَا.

1355- … Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı ile ilgili olarak şunu aktardı: Allah Rasûlü tavafı bitirdikten sonra (Safa) kapısından Safa'ya doğru çıktı. Safa'ya yaklaşınca ***"Şüphesiz Safa ve Merve Allah'ın sembollerindendir"*** âyetini okudu ve (sa'ye) Safa'dan başladı. Tepenin üstüne çıkıp Kâbe'yi görünce Allah *azze ve celle*'yi birledi ve tekbir getirip şöyle dedi: ***"Allah'tan başka ilah yoktur. O, tektir. O'nun ortağı yoktur. Mülk O'nundur, hamd ona mahsustur. Öldürür ve diriltir ve O'nun her şeye gücü yeter. Allah'tan başka ilah yoktur. Sözünü yerine getirdi, kulunu muzaffer kıldı ve tek başına bütün düşman birliklerini bozguna uğrattı."*** Bu arada dua okudu ve bu söylediklerinin bir benzerini üç defa tekrarladı.

---

834 Bakara 2/158.

835 Benzer bir sened ve metin için bk. Tirmizî, Hac 38.

836 Safa ile Merve arasındaki vadinin ortasını ifade eden bu kısım, bugün "iki yeşil direk/yeşil ışıklı sütunlar" olarak bilinmektedir. (Çeviren)

Ardından Merve'ye indi, ayakları vadinin ortasına basınca remel yaptı. Oradan yukarıya doğru çıkmaya başlayınca da Merve'ye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. Safa üzerinde yaptığının aynısını Merve üzerinde de yaptı.[837]

***

Bu üç bölümde zikrettiklerimizin tamamı, Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve diğer ilim adamlarının görüşleridir. Ancak Abdullah b. Ömer'den, vadinin ortasındaki remele dair farklı bir görüş nakledilmiştir. Nitekim Kesîr b. Cumhân, ondan şunu aktarmaktadır:

١٣٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ جُمْهَانَ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ عُمَرَ يَمْشِي فِي بَطْنِ الْمَسِيلِ، فَقُلْتُ: تَمْشِي وَتَأْمُرُ النَّاسَ بِالسَّعْيِ؟ فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنْ أَمْشِي فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَمْشِي، وَإِنْ أَسْعَ فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعُمَرَ يَسْعَيَانِ.

1356- Muhammed b. Huzeyme'nin, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme yoluyla Atâ b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Kesîr b. Cumhân dedi ki: İbn Ömer'i vadinin ortasında normal yürürken görünce ona "Sen insanlara hızlıca yürümelerini emrederken kendin normal adımlarla yürüyorsun" dedim. İbn Ömer de şöyle dedi: "Eğer normal yürüyorsam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i normal yürürken gördüğüm içindir. Şayet hızlanıyorsam, o zaman da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ve Ömer'in hızlı yürüdüklerini görmüşümdür."[838]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu hadise göre, İbn Ömer'in kendisi vadinin ortasında normal yürürken, insanlara orada koşar adımlarla hızlı yürümelerini emretmektedir. Ayrıca bu uygulamayı, ilgili rivayette geçtiği üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ve Ömer'e dayandırmaktadır. Bize göre bu durum, İbn Ömer'in, orada hızlı yürüyüşün normal yürüyüşe bir üstünlüğü olmadığı yönünde bir kanaat taşıdığı anlamına gelebildiği gibi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilgili bölgenin bir kısmında hızlandığını, diğer bir kısmında da normal yürüdüğünü bildiği manasına da gelebilir.

---

837 Müslim, Hac 147.

838 Tirmizî, Hac 39; Ebû Dâvûd, Hac 55; Nesâî, Menâsik 174.

Öte yandan Bekir b. Abdullah el-Müzenî de İbn Ömer'den şu rivayeti aktarmaktadır:

١٣٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ يَسْعَى مِنْ لَدُنْ سِكَّةِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبَّادِ بْنِ رِفَاقِ بْنِ سَاعٍ.

1357- ... Hammâd b. Seleme'nin Humeyd yoluyla Bekir'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh*, Muhammed b. Abbâd b. Rafâk b. Sâ'ın[839] geçidinden/yolundan itibaren hızlıca yürüyordu.

١٣٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: إِنِّي لَأَسْعَى، وَإِنِّي لَأَظُنُّ أَنِّي رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ عُمَرَ يَسْعَى.

1358- ... Yine Hammâd'ın, Humeyd yoluyla Bekir'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Ben hızlıca yürüyorum. Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ya da Ömer'in hızlıca yürüdüklerini gördüğümü zannediyorum."

***

Bekir b. Abdullah'ın rivayet ettiği bu iki hadise göre, İbn Ömer (söz konusu yerde) hızlıca yürüyordu. Dolayısıyla bu durum, Kesîr b. Cumhân'ın ondan rivayet ettiği ve daha önce de zikretmiş olduğumuz hadise[840] aykırı düşmektedir. Üstelik ilgili iki rivayetin birine göre (İbn Ömer), Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ya da Ömer'i hızlıca yürürken[841] gördüğünü

839 Bu rivayette, anlaşıldığı kadarıyla o dönemde evi ya da tarla/bahçesinin geçidi/yolu Safa ve Merve güzergahına bakan bir şahıstan ve Hz. Ömer'in de sa'y sırasında bu güzergaha gelince hızlandığından bahsedilmektedir. Ancak yaptığımız araştırmalara rağmen ilgili şahsın kim olduğunu, baba ve dede adlarının tam olarak nasıl okunduğunu tespit edebilmiş değiliz. Ayrıca rivayette birtakım lafız veya ibarelerin düşmüş olması ihtimali de vardır. Bu nedenle biz de bunu, yazma ve basılı nüshada kaydedildiği haliyle yazmayı tercih ettik. (Çeviren)

840 Bk. 1356 no'lu hadis.

841 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bizim tercümeye yansıttığımız şekliyle "hızlıca yürüme/koşar adım hızlanma" manasındaki "yes'â" fiili yerine, "normal yürüdü" anlamına gelen "yemşî" fiili geçmektedir. Oysa cümle, 1358 no'lu rivayete işaretle İbn Ömer'in zannını ifade etmektedir. Dolayısıyla fiil, rivayette geçtiği şekliyle "yes'â" olmalıdır. Diğer fiil ise kanaatimizce bir müstensih hatasıdır. (Çeviren)

zannetmektedir. Bu da onun bu konuda, ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e ne de Ömer *radıyallahu anh*'a dayanan kesin bir bilgisi olmadığını göstermektedir.

Ancak biz bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bilginin kesin gerçekliğini araştırdığımızda, daha önce bu bölüm içerisinde de rivayet etmiş olduğumuz Câbir b. Abdullah'ın hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilgili noktada hızlıca yürüdüğünü tespit ettik. Dolayısıyla Câbir'den rivayet edilen bilgi, diğerlerinden rivayet edilenden daha tercihe layıktır. Ayrıca haccı sırasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir şeyi hiç kimsenin terk etme hakkı yoktur. Çünkü Allah Rasûlü, insanlara, hacdaki ibadetleri kendi sözlerinden ve fiillerinden almalarını emretmiştir. Nitekim;

١٣٥٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ: لِتَأْخُذْ أُمَّتِي مَنَاسِكَهَا، فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا.

1359- ... Süfyân es-Sevrî'nin Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Veda Haccı'nda şöyle buyurmuştur: ***"Ümmetim hacdaki ibadetlerini (benden) alsın. Zira bilemiyorum, belki de bu yıldan sonra sizinle buluşamayabilirim."***[842]

***

Öte yandan Habîbe bint Ebî Ticrât'ın da, bu meseleyi öncelikle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili olarak rivayet ettiğini, daha sonra da sözü olarak aktardığını tespit ettik. Şöyle ki:

١٣٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاذُ بْنُ هَانِئٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُؤَمَّلِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَيْصِنٍ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي صَفِيَّةُ ابْنَةُ شَيْبَةَ، عَنِ امْرَأَةٍ يُقَالُ لَهَا: حَبِيبَةُ ابْنَةُ أَبِي تِجْرَاةَ، قَالَتْ: دَخَلْنَا دَارَ أَبِي حُسَيْنٍ، وَمَعِي نِسْوَةٌ مِنْ قُرَيْشٍ، وَالنَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَطُوفُ بِالْبَيْتِ حَتَّى أَنَّ ثَوْبَهُ لَيَدُورُ بِهِ، وَهُوَ يَقُولُ لِأَصْحَابِهِ: اسْعَوْا، فَإِنَّ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ كَتَبَ عَلَيْكُمُ السَّعْيَ.

842 Müslim, Hac 310.

1360- ... Ömer b. Abdurrahman b. Muhaysın'ın rivayet ettiğine göre, Atâ b. Ebî Rabâh dedi ki: Safiyye bint Şeybe bana, Habîbe bint Ebî Ticrât adındaki bir kadının şöyle dediğini rivayet etti: Kureyşli bir grup kadınla birlikte Ebû Huseyin'in evine girdik. O esnada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, elbisesi etrafından savrulup (açılacak) bir biçimde Kâbe'yi tavaf ediyordu. Bir yandan da ashâbına şöyle buyuruyordu: ***"Sa'y edin. Çünkü Allah azze ve celle size sa'y etmeyi farz kılmıştır."***[843]

***

Bu hadise göre Habîbe, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbına sa'yi emrettiğine ve Allah'ın kendilerine sa'yi farz kıldığını haber verdiğine şahit olmuştur. Kanaatimizce burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- bizim daha önce zikretmiş olduğumuz (Safa ile Merve arasındaki) "sa'y" kastedilmektedir. Çünkü Kâbe'yi tavaf sırasında sa'y yoktur. Nitekim bunu açıklayan ve buna işaret eden delillerden biri de şöyledir:

١٣٦١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا بُدَيْلُ بْنُ مَيْسَرَةَ الْعُقَيْلِيُّ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْعَى فِي الْمَسِيلِ وَهُوَ يَقُولُ: لَا يُقْطَعُ الْأَبْطَحُ إِلَّا شَدًّا.

1361- ... Hammâd'ın, Büdeyl b. Meysere el-Ukaylî yoluyla Safiyye bint Şeybe'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Safa ile Merve arasındaki) vadinin ortasında sa'y edip şöyle diyordu: ***"Bu düz vadi ancak hızlıca katedilir/katedilmelidir."***[844]

***

Bu rivayette Hammâd, Safiyye'den daha öteye/yukarıya geçememiştir.[845] Hammâd'ın bu hadisinden de anlıyoruz ki, bir öncesinde aktardığımız İbn Muhaysın hadisinde kastedilen "sa'y," (Safa ile Merve arasındaki) vadinin ortasındaki "sa'y"dir.

Ayrıca vadinin ortasındaki sa'ye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbından da rivayetler gelmiştir. Mesela; bunlardan biri ez-Zübeyr b. el-Avvâm *radıyallahu anh*'dır. Şöyle ki:

843 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 421-422. Bu eserdeki rivayette Hz. Peygamber'in, Safa ile Merve arasında tavaf (sa'y) ettiği açıkça belirtilmektedir. (Çeviren)

844 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 404, 405; İbn Mâce, Menâsik 43.

845 Yani bir önceki hadiste olduğu gibi Safiyye'nin, Habîbe bint Ebî Ticrât'tan naklen rivayeti söz konusu değildir. (Çeviren)

١٣٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ الزُّبَيْرَ بْنَ الْعَوَّامِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُوَلِّي مَا بَيْنَهُمَا شَدًّا، وَكَانَ عُرْوَةُ لَا يَسْعَى إِلَّا وَاحِدَةً.

1362- … Hammâd'ın, Hişâm b. Urve kanalıyla babasından (Urve'den) rivayet ettiğine göre, ez-Zübeyr b. el-Avvâm *radıyallahu anh,* Safa ile Merve arasını hızlıca katediyor; Urve ise sadece bir defa sa'y ediyordu.

***

Bir diğer sahâbî de Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anh*'dır. Rivayeti ise şöyledir:

١٣٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُضَيْلُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ شَقِيقٍ، عَنْ مَسْرُوقٍ، قَالَ: قَدِمْتُ مَكَّةَ مُعْتَمِرًا، فَذُكِرَ لِي أَنَّ عَائِشَةَ وَابْنَ مَسْعُودٍ قَدِمَا مُعْتَمِرِينَ قَالَ: فَحُيِّرْتُ أَيُّهُمَا أَتْبَعُهُ وَأَرْمُقُهُ، وَأَفْعَلُ كَمَا يَفْعَلُ؟ فَأَتَيْتُ أُمَّ الْمُؤْمِنِينَ، فَسَلَّمْتُ عَلَيْهَا، ثُمَّ أَتَيْتُ عَبْدَ اللهِ، فَدَخَلَ الْمَسْجِدَ، فَرَمَلَ ثَلَاثًا، وَمَشَى أَرْبَعًا عَلَى هَيْئَتِهِ، ثُمَّ أَتَى الْمَقَامَ، فَصَلَّى رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الْحَجَرِ فَاسْتَلَمَهُ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى الصَّفَا، فَقَامَ عَلَيْهَا مُسْتَقْبِلَ الْكَعْبَةِ، فَجَعَلَ يُلَبِّي، فَقُلْتُ: إِنَّ نَاسًا مِنْ أَصْحَابِنَا يَنْهَوْنَ عَنِ التَّلْبِيَةِ، فَقَالَ: أَنَا آمُرُكَ بِهَا، إِنَّمَا التَّلْبِيَةُ اسْتِجَابَةٌ اسْتَجَابَ بِهَا مُوسَى صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَبَّهُ عَزَّ وَجَلَّ، ثُمَّ نَزَلَ، فَمَشَى حَتَّى أَتَى الْوَادِيَ، فَسَعَى، فَجَعَلَ يَقُولُ: رَبِّ اغْفِرْ وَارْحَمْ، إِنَّكَ أَنْتَ الْأَعَزُّ الْأَكْرَمُ، ثُمَّ مَشَى حَتَّى أَتَى الْمَرْوَةَ، فَقَامَ عَلَيْهَا فَحَسَبَهُ قَالَ: فَفَعَلَ مِثْلَ ذَلِكَ، فَطَافَ بَيْنَهُمَا سَبْعًا.

1363- … Şakîk'in rivayet ettiğine göre, Mesrûk dedi ki: "Umre yapmak üzere Mekke'ye geldim. Âişe ve İbn Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'nın da umre yapmak için geldiklerini haber aldım. Hangisini takip edeceğime ve hangisi gibi davranacağıma karar veremedim. Önce mü'minlerin annesine (Hz. Âişe'ye) geldim ve ona selam verdim. Ardından Abdullah'ın yanına vardım. O da Mescid'e girdi, (tavaf ederken) üç defa remel yaptı, dört şavtı da normal olarak yürüdü. Daha sonra da Makâm-ı İbrahim'e gelip iki rekat namaz kıldı. Peşinden Hacer-i Esved'e dönüp onu selamladı. Daha sonra Safa tepesine döndü; üzerine çıkıp yönünü Kâbe'ye çevirdi ve telbiye getirmeye başladı.

Bunun üzerine ben 'Arkadaşlarımızdan bazıları telbiye getirmeyi yasaklıyorlar' dedim. O ise 'Ben sana bunu emrediyorum. Zira telbiye, Musa *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Rabbi *azze ve celle*'nin davetini kabul etmesidir' dedi. Ardından Safa'dan indi ve vadiye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. (Vadiye varınca da) sa'y edip şöyle dua etmeye başladı: 'Rabbi'ğfir ve'rham. İnneke ente'l-eazzü'l-ekrem: Allahım af buyur, merhamet eyle. Şüphesiz sen en üstün/güçlü ve en cömertsin.' Daha sonra da Merve'ye gelinceye kadar normal şekilde yürüdü. Merve tepesine çıkınca da -(Şakîk dedi ki: Mesrûk'un bu kısımda) şöyle dediğini zannediyorum:- (İbn Mes'ûd, Safa'da yaptığının) aynısını burada da yaptı ve (Safa ile Merve) arasında yedi defa tavaf etti."[846]

***

Dolayısıyla vadinin ortasında sa'y etmek, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz ve fiillerine ve kendisinden sonra da ashâbı *radıyallahu anhum*'un fiillerine dayalı olarak aktardığımız rivayetlere göre sabit olmaktadır. Onun için bu sa'yin terk edilmesi uygun değildir.

Eğer biri çıkar da "Ancak sen (buna aykırı olan) Kesîr b. Cumhân'ın hadisinde[847] İbn Ömer'den gelen rivayete yer vermiştin" derse, ona şöyle denilir:

Fakat biz Bekir b. Abdullah'ın[848] hadislerinde de yine İbn Ömer'den gelen ve buna muhalif olan başka bir rivayeti daha aktarmıştık. Üstelik Bekir'in hadisinde, Abdullah b. Ömer'in bu meseleye dair ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ne de Ömer *radıyallahu anh*'dan gelen kesin bir bilgiye dayanmadığı belirtilmektedir. Oysa Câbir b. Abdullah ve Habîbe'nin elinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki fiilî uygulamasına dair kesin bir bilgi; ayrıca Habîbe'nin yanında da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözlü beyanı bulunmaktaydı.[849] İşte Abdullah b. Ömer'in dışında bütün ilim adamlarının görüşü budur. Bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf olduğunu bilmiyoruz.

Öte yandan hacının, Mina'da (Arefe gününden bir önceki) terviye gününün öğle, ikindi, akşam ve yatsı namazlarını; Arefe gününün de sabah

846 Benzer bir sened ve metin için bk. el-Ezrakî, Ebu'l-Velîd Muhammed b. Abdullah, *Ahbâru Mekke*, thk. Rüşdî es-Salih Melhas, Beyrut 1389, II, 118. Sadece dua cümlesinin bulunduğu benzer senedli rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 420.

847 Bk. 1356 no'lu rivayet.

848 Bk. 1357 ve 1358 no'lu rivayetler.

849 Bk. 1359, 1360 ve1361 no'lu rivayetler.

namazını kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* haccı sırasında böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٦٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا كَانَ يَوْمُ التَّرْوِيَةِ، وَوَجَّهُوا إِلَى مِنًى، أَهَلُّوا بِالْحَجِّ، فَرَكِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَصَلَّى بِمِنًى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالصُّبْحَ.

1364- … Ca'fer b. Muhammed'in babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccına dair aktardığı hadisinde şöyle dedi: "Terviye günü olunca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (ve hacılar) Mina'ya doğru hareket ettiler ve hac için niyetlenip telbiye getirmeye başladılar. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de (hayvanına) bindi ve Mina'da öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını kıldı."[850]

***

Ayrıca bu konuda Abdullah b. Amr b. el-Âs'tan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٣٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، فَقَالَ: إِنِّي مُضْعِفٌ مِنَ الْحَمُولَةِ، وَمَعَهُ خَمْسُ دبابات (حُمُرات؟)، فَأُفِيضُ مِنْ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الْإِمَامُ؟ فَقَالَ: إِنَّ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ بِمِنًى، فَلَمَّا أَصْبَحَ وَجَّهَ إِلَى عَرَفَةَ، فَوَقَفَ، ثُمَّ أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ، فَبَاتَ بِجَمْعٍ. فَلَمَّا كَانَتِ الصَّلَاةُ الْمُعَجَّلَةُ صَلَّى الْفَجْرَ وَوَقَفَ، فَلَمَّا كَانَتِ الصَّلَاةُ الْمُسْفِرَةُ أَفَاضَ، وَقَدْ أَمَرَ نَبِيَّكُمْ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ نَتَّبِعَ مِلَّةَ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1365- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Eyyûb > İbn Ebî Müleyke yoluyla rivayet ettiğine göre, bir bedevi,

850 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

Abdullah b. Amr b. el-Âs'a "Bineklerimiz cılız ve çelimsiz durumda. [Bineklerimiz de zaten şu ödünç aldığımız eşekler], [-veya- bedevinin o sırada yanında eşekleri vardı].[851] İmam (Müzdelife vakfesine) durmadan Müzdelife'den dönebilir miyim?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: "İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem,* öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kılmış; sabahleyin de Arafat'a doğru hareket etmiştir. Vakfesini yaptıktan sonra ise Arafat'tan dönmüş ve geceyi Müzdelife'de geçirmiştir. Müzdelife'de de sabah namazını, ilk vaktinde kılıp vakfe yapmıştır. Sabah namazının son vaktinde ise (güneş doğmak üzereyken) oradan çıkıp dönmüştür. Peygamberiniz *sallallahu aleyhi ve sellem* de bize İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in dinine tabi olmayı emretmektedir."[852]

***

851 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu iki köşeli parantezdeki cümlelerin yerine "ve meahû hamsu debbâbatin?" gibi bir cümle yer almaktadır. Bu cümle, bedevinin, durumunu arzederken yanında/elinde bulunan beş "şey"den bahsetmektedir. Ancak burada "debbâbât" diye okuduğumuz kelimenin, geçmişte kale kapılarını kırmak için kullanılan koçbaşı; günümüzde ise tank, panzer gibi savaş araçları için kullanıldığını görmekteyiz. Kelimenin (de/di/dubâbât gibi) daha başka hareke ve şekillerde okunma ihtimali de olmakla birlikte bu okunuşların anlamlarına ilişkin herhangi bir bilgiye rastlamış değiliz. Ancak her halükârda rivayetin bağlamına uymadığı açıktır. Bu noktada yaptığımız araştırmada rivayetin geçtiği ve bu cümleye yakın ibarelerin yer aldığı iki kaynak tespit edebildik. Tercümede iki ayrı köşeli parantez hâlinde aktardığımız ibarelerin ilki İbn Huzeyme'nin *Sahîh*'inden (IV, 248), diğeri ise Taberânî'nin, *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inden (XIII, 472) alınmıştır. İbn Huzeyme'den aldığımız ibarede "hamûletune hâzihi'l-humuru'd-diyâne" denilmektedir. Yazım şekilleri itibariyle *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki "meahu" zarfının İbn Huzeyme'deki "hâzihi" ism-i işaretinden; "hamsu" kelimesinin, "humur" kelimesinden, "debbâbât"ın da "diyâne" kelimesinden bozulmuş olduğunu söylemek mümkündür. İkinci kaynak olan Taberânî'nin eserinde ise "ve meahû humurât" ibaresi yer almaktadır. -Her ne kadar matbu nüshada buradaki "humurât" kelimesi "cemerât" şeklinde harekelenmişse de kanaatimizce bu, müstensihten ya da muhakkikten kaynaklanan bir hatadır.- Sonuç olarak bu cümle, İbn Huzeyme'nin eserindekine göre ilgili ibareye daha yakın durmakta, "debbâbât" kelimesi "humurât"ın bozulmuş şekli gibi görünmektedir. Üstelik Taberânî'nin rivayetinin senedi de Haccâc b. Minhâl'den itibaren Tahâvî'nin senediyle aynıdır. Metnin diğer lafızları bakımından da aralarında ciddi bir fark yoktur. Dolayısıyla aynı kaynaktan beslenmiş olmaları muhtemeldir. İbn Huzeyme'nin rivayet zinciri ise Eyyûb'dan itibaren Tahâvî'nin senedinin aynısıdır. Metin bakımından da daha fazla farklılık söz konusudur. Bu bakımdan Taberânî'nin rivayetindeki ibareyi esas almak daha doğru gibi gözükse de "hamsu debbâbât" terkibindeki "hamsu" lafzının Taberânî'de hiç olmaması ayrı bir sorun oluşturmaktadır. Ancak sonuç itibariyle bedevinin, elinde ödünç aldığı birtakım zayıf bineklerin olmasından dolayı ve belki de bu yüzden yurduna dönmekte zorlanacağı için aceleci davrandığı anlaşılmaktadır. Vallahu a'lem. (Çeviren)

852 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 248; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XIII, 472. Benzer bir rivayet için ayrıca bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 144.

Yine bu konuda Abdullah b. ez-Zübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٣٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: مِنْ سُنَّةِ الْحَاجِّ أَنْ يُصَلِّيَ الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ وَالْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ وَالْفَجْرَ بِمِنًى.

1366- … Yahya b. Saîd'in el-Kâsım b. Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbnü'z-Zübeyr dedi ki: "Hacının sünnetlerinden biri de öğle, ikindi, akşam, yatsı ve sabah namazlarını Mina'da kılmasıdır."[853]

***

Bilindiği kadarıyla bu meseleyle ilgili olarak ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Ancak ilim ehli, hac hutbeleri konusunda ihtilaf etmiştir. Bazıları "Bunlar üç hutbedir" demişlerdir.

Ayrıca bu hutbelerin vakitleri konusunda da ihtilafa düşmüşlerdir. Kimisi şöyle demiştir: "Bu hutbelerin ilki, terviyeden bir gün önce öğle namazından sonra olup arada oturulmaksızın tek bir hutbe olarak irad edilir. Diğeri ise Arefe günü zeval vaktinden sonra ve öğle ile ikindiyi kılmadan önce, Cuma'da olduğu gibi arada oturularak irad edilen iki hutbedir. Üçüncüsü de kurban (bayramının ilk) gününden hemen sonraki gün öğleden sonra arada oturulmaksızın yine tek bir hutbe olarak okunur." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve el-Hasen b. Ziyâd bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahya b. Süleyman el-Cu'fî > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş, el-Hasen de "Biz bu görüşü benimsiyoruz" demiştir. Ayrıca biz bu kanaati, daha farklı bir kanalla da Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'den rivayet ettik.

Benzer bir görüş de Mâlik b. Enes'den rivayet edilmiştir. Nitekim Ubeydullah b. Muhammed el-Bezzâr'ın bize rivayet ettiğine göre, Ahmed b. Sâlih dedi ki: İbn Kâni', kendisinden kıraat yöntemiyle edindiğim bir bilgiye göre şöyle diyordu: Mâlik dedi ki: "Hac imamı, üç hutbe okur: İlki, terviyeden önceki gün öğleden sonra okunan hutbe. İkincisi, Arefe günü öğleden önceki hutbe. Üçüncüsü de bayramın birinci gününden sonraki gün öğleden sonra okunan hutbe."

853 İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 247.

Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu hususta şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٣٦٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُحَمَّدٍ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْجَرَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ فِي الْحَجِّ ثَلَاثَ خُطَبٍ: خُطْبَةً قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ بَعْدَ الظُّهْرِ، وَخُطْبَةً عَشِيَّةَ عَرَفَةَ، وَخُطْبَةً بَعْدَ النَّحْرِ بِيَوْمٍ بَعْدَ الظُّهْرِ.

1367- ... İbn Ebî Leylâ'nın el-Hakem'den, onun da Miksem yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hac esnasında üç hutbe okumuştur: Terviyeden önceki gün, öğleden sonra bir hutbe. Arefe akşamı okunan bir hutbe ve bayramın ilk gününden sonraki gün öğleden sonra irad edilen bir hutbe.

***

Ancak biz bu hadisin bundan farklı bir kanalla geldiğini işitmiş değiliz.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu hutbelerin ilki, terviye günü[854] (güneşin yükselmeye başladığı) kuşluk vaktinde, arada oturulmaksızın tek bir hutbe olarak irad edilir. Diğeri de Arefe günü zevalden sonra ve öğle namazı kılınmadan önce, Cuma hutbesinde yapıldığı gibi aralarında oturulmak suretiyle iki hutbe şeklinde okunur. Bir diğeri ise kurban (bayramının ilk) günü, Akabe cemresinin taşlandığı kuşluk vaktinde, arada oturulmaksızın okunan tek bir hutbedir." Bu görüşü savunanlardan biri de Muhammed b. el-Abbâs'ın bize el-Cu'fî yoluyla el-Hasen'den rivayet ettiğine göre, Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Bazıları ise şöyle diyordu: "Bunlar toplam dört hutbedir. Bir tanesi Zilhicce'nin 7. günü öğleden sonra Mekke'de okunur ve (hatip) insanlara, ertesi gün sabah erkenden Mina'ya hareket etmelerini emreder. Diğeri Arefe günü zevalden sonra olanıdır. Bir diğeri kurban (bayramının ilk) günü öğleden

854 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "terviye gününden önce" anlamına gelecek şekilde "kable't-terviye" olarak kaydedilmekle birlikte, aslının "yevmü't-terviye: terviye günü" olması gerekmektedir. Zira Tahâvî, iki paragraf sonra alimler arasındaki görüş farklılıklarından söz ederken, bu görüşü tercümeye yansıttığımız doğrultuda özetlemektedir. Nitekim Serahsî de Mebsût'unda İmam Züfer'in hac hutbeleriyle ilgili görüşünü aktarırken "terviye günü hutbesi"nden bahsetmektedir. Bk. a.g.e, II, 130. (Çeviren)

sonraki hutbe olup bu hutbede (hatip) insanlara kurban kesme adabını ve bu konuda acele etmek isteyenlerin bunu yapabileceklerini öğretir. Ayrıca haclarını, Allah *azze ve celle*'den korkarak, O'na itaat ederek ve emirlerine uyarak tamamlamalarını emreder."[855] Bu görüşü benimseyenlerden biri de el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'dir. İlim adamlarının, hac hutbelerine dair bu sözünü ettiğimiz üç görüşün dışında bir kanaat taşıdıklarını da bilmiyoruz.

Yeri konusunda ihtilaf edilen ilk hutbe hakkında birinci görüş sahipleri "Terviyeden bir gün önce" derken, ikinci görüştekiler de "Terviye günü kuşluk vaktindedir" kanaatini belirtmişlerdir. Bu hutbenin terviye günü kuşluk vaktinde olduğunu söyleyenler, bunu Ramazan ve Kurban bayramlarının hutbelerine benzeterek şöyle demişlerdir: "Biz bu iki hutbenin, günün ilk yarısında irad edildiğini gördük. Dolayısıyla söz konusu hac hutbesini de o vakte tahsis ettik."

Diğer görüş sahiplerinin lehine, bu ikinci görüştekilerin aleyhine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri şöyledir: Bahsi geçen iki bayram hutbesinin iki namazı da bulunmasına rağmen bu hac hutbesi için herhangi bir namaz belirlenmemiştir. Zira bu hutbenin ne öncesinde ne de sonrasında bir namaz vardır. Ayrıca Arefe hutbesinin vakti de günün zevalden sonraki son kısmındadır ve bu hutbe de haccın hutbelerindendir. Buna kıyasen, haccın hutbelerinden biri sayılan ve terviye günü kuşluk vaktinde olduğu söylenen hutbe, yine haccın hutbelerinden olan Arefe hutbesine daha çok benzemekte ve vaktinin de Arefe hutbesinin vaktinde olması daha uygun düşmektedir. Dolayısıyla Arefe'den önceki hutbe, vakti açısından Arefe hutbesinin vaktine daha çok uygun düştüğüne ve günün ilk yarısında olması ihtimali bulunmadığına; ayrıca terviye günü öğleden sonra olması da imkânsız sayıldığına göre, -çünkü öğleyi Mina'da kılmış bir imamın, o hutbeyi Mekke'de okuması mümkün gözükmemektedir- burada, ilgili hutbeyi terviyeden bir önceki güne tahsis eden diğer ilim adamlarının görüşü kesinlik kazanmaktadır. Zira bu hususta, bu iki görüşten daha başka bir görüş bulunmamaktadır. Bunlardan biri

855 Paragrafın başında dört hutbeden bahsedilmiş olmasına rağmen, ibarede üç hutbenin yeri belirtilmektedir. Dolayısıyla dördüncü hutbeden söz eden cümle/ibare düşmüş gözükmektedir. Konuyla ilgili olarak Şâfiî mezhebinin kaynaklarında yaptığımız bir incelemede bu dördüncü hutbenin yer ve zamanının, nefr-i evvel (yani Mina'dan Mekke'ye doğru birinci hareket günü sayılan Zilhicce'nin 12. günü) olduğunu tespit ettik. Bk. Nevevî, *el-Mecmû,* VIII, 89, Dâru'l-Fikr. (Çeviren)

geçersiz olunca da diğeri sabit olmakta ve geçerli hâle gelmektedir. İşte hac hutbeleri içerisinde Arefe'den önceki hutbenin hükmü budur.

Hac hutbelerinin ikincisine gelince; bunun, Arefe gününde ve -daha önce de belirttiğimiz gibi- zevalden sonra olduğuna dair ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Ancak ezanın o hutbeden önce veya sonra okunması ya da imamın müezzinlerden birinin ezanıyla birlikte aynı anda hutbeye başlaması konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Mesela; Ebû Hanîfe'nin bu konudaki görüşü şöyleydi: Süleyman b. Şuayb'ın bize, babasından, onun da Muhammed b. el-Hasen yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf dedi ki: Ebû Hanîfe'ye "İmam, Arafat'ta öğle ve ikindiyi nasıl kılmalı? Nasıl hutbe vermeli? Ne yapmalı?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "İmam minbere çıkar ve o minberdeyken müezzin öğle ezanını okur. Müezzin ezanı bitirdikten sonra imam kalkıp hutbesini okur; Allah *azze ve celle*'ye hamd ü senâda bulunur, tehlil ve tekbir getirir ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e salavat okur. Ardından insanlara öğüt verir; üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini emreder ve Allah *azze ve celle*'nin kendilerine yasakladığı şeylerden onları alıkoyar. Sonra da ihtiyaçlarını Cenab-ı Allah'a dua ile arzeder. Daha sonra minberden iner ve müezzin kamet getirir." (Süleyman b. Şuayb) bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da bahsetmemiştir.

Ca'fer b. Ahmed b. el-Velîd ise, Bişr b. el-Velîd el-Kindî yoluyla bize Ebû Yusuf'un şöyle dediğini rivayet etmiştir: "İmamın hac esnasında üç hutbe okuması gerektiği kanaatindeyim. Bunların ilki terviyeden bir gün önce, öğleden sonra irad edilir. Bu hutbede (imam) insanlara hacda yapılacak işleri ve ibadetleri ve haccın faziletini anlatır. Ayrıca üzerlerine düşen sorumlulukları yerine getirmelerini emredip yapmamaları gereken şeylerden de onları sakındırır." Arefe günü irad edilen hutbe hakkında ise Ebû Hanîfe şöyle diyordu: "O hutbede imam minbere çıkar sonra da müezzin Cuma ezanı gibi ezan okur. Ardından imam da Cuma hutbesi gibi bir hutbe okur. İmam minberden inince de müezzin kamet getirir." Bişr'in aktardığına göre, Ebû Yusuf dedi ki:. "Bazı Arafat müezzinlerinin şöyle dediklerini işittim: Biz imamın önünde değil, hutbeyi verip bitirdikten hemen sonra ezan okurduk."

Öte yandan Ahmed b. Ebî İmrân da bize aynı rivayeti Ebû Yusuf'tan aktardıktan sonra şöyle dedi: Ebû Yusuf dedi ki: "Bu durumu Mekke müezzinlerinin bazılarına sordum. Bana, atalarından gördükleri bir gelenek olarak imamın hutbesinin, müezzinlerin ezanından önce olduğunu bildirdiler. Ayrıca

atalarının da kendilerine söylediğine göre, insanların öteden beri böyle bir teamülleri olduğunu anlattılar."

Bu rivayete göre Ebû Yusuf, Ebû Hanîfe'nin görüşünü terk ederek bu görüşü benimsemiş ve bir defasında -Şâfiî'den aktardığımız görüşte olduğu gibi-[856] şöyle demiştir: "İmam hutbeye, müezzin de ezana aynı anda, birlikte başlarlar."

Eğer işi kıyasa bırakacak olursak, o zaman bizim kanaatimize göre buradaki doğru görüş Ebû Hanîfe'nin dediği gibi olacak ve Arefe gününün hutbesi tıpkı Cuma hutbesi gibi kabul edilecektir. Zira ilgili hutbede, Cuma hutbesinde olduğu gibi bir oturuş söz konusudur. Ancak biz, bu hususta bahsi geçen görüşe aykırı bir biçimde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet tespit ettik. Hiç kimsenin de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ayrı düşme hak ve yetkisi yoktur. Rivayet şöyledir:

١٣٦٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، وَرَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ وَهُوَ السُّلَمِيُّ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَاحَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ، فَوَقَفَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: إِنَّكُمْ مَسْئُولُونَ عَنِّي، فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ وَأَدَّيْتَ قَالَ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، وَقَالَ مَعَ ذَلِكَ قَوْلًا كَثِيرًا، وَأَذَّنَ الْمُؤَذِّنُ، ثُمَّ أَقَامَ الظُّهْرَ بَعْدَ الْخُطْبَةِ.

1368- ... Muhammed b. Ali es-Sülemî'nin, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından, onun da Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* güneşin batıya doğru kaydığı zeval vaktinde harekete geçip Arafat vakfesine durdu ve ***"Beni size soracaklar, siz neler söyleceksiniz?"*** diye sordu. Onlar da "Biz senin (daveti) tebliğ ettiğine ve görevini hakkıyla yerine getirdiğine şahitlik edeceğiz" cevabını verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Allahım şahit ol"*** dedi. Bunun yanı sıra daha

---

856 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin daha önce bu görüşü Şâfiî'den aktardığına dair bir cümle/ibare bulunmamaktadır. Sadece bundan iki paragraf önce, "imamın müezzinlerden birinin ezanıyla birlikte, aynı anda hutbeye başlaması" gibi bir cümle ile bu meselede ilim adamlarının ihtilafından söz etmiş, ancak bunu herhangi bir alime dayandırmamıştır. Bu noktada Tahâvî'nin, ilgili cümlenin peşinden Şâfiî'nin görüşünden bahsettiği bir ibarenin istinsah sırasında düşmüş olması ihtimali vardır. (Çeviren)

pek çok şey söyledi. Hutbeden sonra da müezzin ezanı okudu ve öğle namazı için kamet getirdi.

١٣٦٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ فِي حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِمِثْلِ هَذَا سَوَاءً، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: ثُمَّ أَذَّنَ بِلَالٌ، ثُمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى الظُّهْرَ بَعْدَ الْخُطْبَةِ.

1369- … Hâtim b. İsmâil'in Ca'fer b. Muhammed kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, bu lafızların aynısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccını anlattı. Sadece şu farklılığı ekledi: "Daha sonra Bilâl ezan okudu, ardından kamet getirdi ve Allah Rasûlü de [hutbeden sonra][857] öğleyi kıl(dır)dı."[858]

***

Bize göre içerisinde "hutbeden sonra" ibaresi bulunmayan Hâtim'in hadisi, "hutbeden sonra" ibaresinin yer aldığı Muhammed b. Ali'nin hadisinden daha doğru gözükmektedir. Zira âlimler, ezanın, hutbenin bitmesinden sonra okunacağı konusunda icma etmişlerdir. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiiline aykırı bir uygulama üzerinde icma etmiş olmaları -bizim kanaatimize göre- imkânsızdır. İşte hakkında nakledilen rivayetler ve ilim adamlarının ona ilişkin görüşleriyle birlikte zikretmiş olduğumuz Arefe hutbesi budur. Allah'tan muvaffakiyet diler; Peygamberimiz Muhammed'e de salat ederiz.

Daha sonra biz Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed yoluyla aktardığı hadisinden farklı olarak Muhammed b. Ali'nin Ca'fer b. Muhammed b. Ali kanalıyla aktardığı hadisinde geçen ilave lafzı dikkatle incelediğimizde -ki o da şudur: "Hutbeden sonra da Bilâl[859] ezan okudu ve öğle namazı için kamet

857 Bu ibarenin, eserin yazma ve basılı nüshalarında kaydedilmiş olmakla birlikte, Tahâvî'nin bir sonraki paragrafta yaptığı açıklamaya bakılırsa rivayetin aslında olmaması gerekirdi. Bunun müstensihten kaynaklanan bir hata olduğunu düşünüyoruz. Nitekim Hâtim b. İsmail yoluyla gelen bu hadisin yer aldığı kaynaklarda da "hutbeden sonra" ifadesi yer almamaktadır. Bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, Mevâkît 48. (Çeviren)

858 Bu rivayet için bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bakılabilir.

859 Tahâvî'nin sözünü ettiği 1368 no'lu rivayette "Bilâl" değil, sadece "müezzin" kelimesi geçmektedir. Muhtemelen Tahâvî, 1369 no'lu rivayeti dikkate alarak bu müezzinin "Bilâl" olduğunu düşündüğü için ibareleri birbirine mezcetmektedir. (Çeviren)

getirdi-" şunu tespit ettik: Bu ilave lafızdan, ezan hutbe sırasında okunmuş olsa da kametin hutbeden sonra getirilmesi kastedilmiş olabilir.[860]

Üçüncü hutbeye gelince; bu da nahr (yani bayramın birinci) günü irad edilen hutbedir. Şâfiî bunu benimsemektedir. Bu hususta Züfer'den aktardıklarımız da bunun gibidir. Öte yandan Nebî *sallallahu aleyhi ve* sellem'in ashâbından Abdullah b. Ömer, Amr b. el-Ahvas, Ebû Bekre, Ebû Gâdiye[861] ve diğer bir kişinin rivayetlerine göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı esnasında bayramın birinci günü hutbe vermiştir. Şöyle ki:

١٣٧٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دُحَيْمُ بْنُ الْيَتِيمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ الْغَازِ الْجُرَشِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعٌ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَقَفَ يَوْمَ النَّحْرِ بَيْنَ الْجَمَرَاتِ فِي الْحَجَّةِ الَّتِي حَجَّ، فَقَالَ لِلنَّاسِ: أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟، قَالُوا: يَوْمُ النَّحْرِ، قَالَ: فَأَيُّ بَلَدٍ هَذَا؟، قَالُوا: بَلَدٌ حَرَامٌ، قَالَ: فَأَيُّ شَهْرٍ هَذَا؟، قَالُوا: الشَّهْرُ الْحَرَامُ، قَالَ: هَذَا يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ، فَدِمَاؤُكُمْ، وَأَمْوَالُكُمْ، وَأَعْرَاضُكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ هَذَا الْبَلَدِ فِي هَذَا الْيَوْمِ، ثُمَّ قَالَ: هَلْ بَلَّغْتُ؟ قَالُوا: نَعَمْ فَطَفِقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثُمَّ وَدَّعَ النَّاسَ، فَقَالُوا: هَذِهِ حَجَّةُ الْوَدَاعِ.

1370- ... Hişâm b. el-Gâz el-Cüreşî'nin Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* eda ettiği haccı sırasında bayramın birinci günü cemreler arasında durarak insanlara ***"Bugün hangi gündür?"*** diye seslendi. Onlar da "Nahr (yani bayramın birinci) günüdür" diye cevap verdiler. ***"Peki bu belde hangi beldedir?"*** diye sordu. "Haram beldedir" dediler. ***"Bu ay, hangi aydır?"*** diye sorunca da "Haram aydır" diye karşılık verdiler. Daha sonra Allah Rasûlü şöyle devam etti: ***"Bu, hacc-ı ekber günüdür. Kanlarınız, mallarınız, ırz ve namuslarınız, tıpkı şu***

860 İlgili cümlede geçen "hutbeden sonra: ba'de'l-hutbe" ibaresi, bir zaman zarfını ihtiva etmektedir. Bu zarflı ibare, söz konusu cümlenin en sonunda yer aldığı için "(ezan) okudu" fiili kadar, "(kamet) getirdi" fiiline bağlı olarak anlaşılması da mümkündür. Dolayısıyla cümle "ardından Bilâl ezan okudu, 'hutbeden sonra' da kamet getirdi" şeklinde anlaşılabilmektedir. Tahâvî bu noktaya temas etmektedir. (Çeviren)

861 "Gâdiye" olması gereken bu isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında, ilk harfi noktasız "ayn" (Âdiye) şeklinde kaydedilmiştir. Müstensihten kaynaklanan bu normal hata, basılı nüshaya aynı şekilde girdiği için muhakkikin dikkatinden de kaçmış gözükmektedir. (Çeviren)

beldenin şu günde haram olması gibi birbirinize haramdır." Ardından da ***"Size tebliğ ettim mi?"*** diye sordu. Onlar da "Evet" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şahit ol Allahım"*** demeye başladı. Daha sonra da insanlarla vedalaştı. İnsanlar "Bu hac, veda haccıdır" dediler.[862]

١٣٧١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَازِبِ بْنِ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ أَبُو غَرْقَدَةَ، عَنْ شَبِيبِ بْنِ غَرْقَدَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، عَنْ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، قَالَ: خَطَبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، فَقَالَ: أَيُّ يَوْمٍ هَذَا؟ قَالُوا: يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ حَرَامٌ بَيْنَكُمْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا لَا يَجْنِي جَانٍ إِلَّا عَلَى نَفْسِهِ، أَلَا لَا يَجْنِي وَالِدٌ عَلَى وَلَدِهِ، وَلَا مَوْلُودٌ عَلَى وَالِدِهِ، أَلَا وَإِنَّ الشَّيْطَانَ قَدْ أَيِسَ أَنْ يُعْبَدَ فِي بَلَدِكُمْ هَذَا بَعْدَ يَوْمِكُمْ هَذَا، وَلَكِنْ سَيَكُونُ لَهُ طَاعَةٌ فِي بَعْضِ مَا تَحْقِرُونَ مِنْ أَعْمَالِكُمْ يَرْضَى بِهَا عَنْكُمْ فَاحْذَرُوهُ، فَإِنَّهُ عَدُوٌّ لَكُمْ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ رِبًا كَانَتْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ، لَكُمْ رُءُوسُ أَمْوَالِكُمْ لَا تَظْلِمُونَ وَلَا تُظْلَمُونَ، وَإِنَّ أَوَّلَ رِبًا يُوضَعُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ أَلَا وَإِنَّ كُلَّ دَمٍ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، وَإِنَّ أَوَّلَ دَمٍ يُوضَعُ دَمُ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي لُبَابَةَ، فَقَتَلَتْهُ وَالْمُسْلِمُ أَخُو الْمُسْلِمِ، لَا يَحِلُّ لَهُ مِنْ مَالِهِ إِلَّا مَا أُحِلَّ لَهُ مِنْ مَالِ نَفْسِهِ أَلَا وَاتَّقُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّمَا هُنَّ عِنْدَكُمْ عَوَانٌ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، لَكُمْ عَلَيْهِنَّ حَقٌّ، وَلَهُنَّ عَلَيْكُمْ حَقٌّ، وَمِنْ حَقِّكُمْ عَلَيْهِنَّ أَلَا يُؤْذَنَّ فِي بُيُوتِكُمْ إِلَّا بِإِذْنِكُمْ، وَلَا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ مَنْ تَكْرَهُونَ، فَإِنْ فَعَلْنَ فَاهْجُرُوهُنَّ فِي الْمَضَاجِعِ، وَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ، فَإِنْ أَطَعْنَكُمْ فَلَا تَبْغُوا عَلَيْهِنَّ سَبِيلًا، وَمِنْ حَقِّهِنَّ عَلَيْكُمْ رِزْقُهُنَّ وَكِسْوَتُهُنَّ بِالْمَعْرُوفِ، ثُمَّ نَادَى: يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ يَا أُمَّتَاهُ، هَلْ بَلَّغْتُكُمْ؟ ثَلَاثًا ثُمَّ قَالَ: اللهُمَّ اشْهَدْ ثُمَّ قَالَت جَارِيَة من الْحَيِّ لأمها: يَا أمتاه مَا لَهُ يَدْعُو أمه؟ قَالَت: أي بنية إِنَّمَا يَدْعُو أمته.

862 Buhârî, Hac 133; İbn Mâce, Menâsik 76.

1371- ... Şebîb b. Garkade'nin, Süleyman b. Amr b. el-Ahvas'tan rivayet ettiğine göre, Amr b. el-Ahvas dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Veda Haccı'nda hutbe verip ***"Bu hangi gündür?"*** diye sordu. İnsanlar da "Hacc-ı ekber günüdür ey Allah'ın Rasûlü!" diye cevap verdiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle devam etti: ***"Şu gününüz, şu ayınız ve şu şehriniz nasıl mukaddes ve haram (saygın ve güvence altında) ise, şüphesiz kanlarınız, ırzlarınız ve namuslarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Her suçlu ancak kendi aleyhinde suç işler. Dikkat edin! Hiçbir baba çocuğunun suçundan dolayı sorumlu tutulamayacağı gibi hiçbir çocuk da babasının yaptığından dolayı ceza çekmez. Dikkat edin! Şeytan şu beldenizde ve şu gününüzden itibaren kendisine ibadet edilmesinden ebediyen ümidini kesmiştir. Fakat amellerinizden önemsemediğiniz bazı konularda kendisine itaat edeceksiniz de o da buna razı olacaktır; bu sebeple ondan sakının. Çünkü o, sizin düşmanınızdır. Dikkat edin! Cahiliye dönemindeki bütün faiz çeşitleri artık yürürlükten kaldırılmıştır. Anaparalarınız sizindir; ne haksızlık edeceksiniz ne de haksızlık göreceksiniz. Kaldırılan ilk faiz de el-Abbâs b. Abdülmuttalib'in faizi olup tamamı kaldırılmıştır. Dikkat edin! Cahiliye dönemindeki bütün kan davaları da kaldırılmıştır. İlk kaldırılan kan davası da Abdülmuttalib'in oğlu el-Hâris'in[863] [oğlu Rabîa'nın oğlu İyâs'ın] kan davasıdır. -[Oğul İyâs] Lübâbeoğulları arasında süt anneye verilmişken, [Hüzeyl tarafından] öldürülmüştü.-[864]Müslüman, Müslümanın***

---

863 Tahâvî'nin bu eserinin 1375 no'lu rivayetinde bu isim, İbnü'l- Hâris (Hâris'in oğlu) olarak kaydedilmiştir. Şarihlerin ifadesine göre, Tahâvî'nin bu rivayetinde ve Ebû Dâvûd gibi muhaddislerin rivayetlerinde bu şekilde geçen isim, aslında İbn Rabîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib (Abdülmuttalib'in oğlu el-Hâris'in oğlu Rabîa'nın oğlu) olmalıdır. Âlimlerin çoğunluğu, Rabîa'nın bu oğlunun isminin "İyâs" olduğunu belirtmelerine rağmen, "Hârise" veya "Âdem" ya da "Temmâm" olduğu da söylenmiştir. Kimi rivayetlerde söz konusu ibarenin "demu Rabîa b. el-Hâris b. Abdülmuttalib" şeklinde "Rabîa'nın kan davası" olarak kaydedilmiş olması, Rabîa'nın Hz. Ömer dönemine kadar yaşamış olmasından hareketle hatalı bulunmuştur. Ancak bu ibare babanın, çocuğu üzerindeki velayeti sebebiyle kan davasının babaya dayandırılması olarak da yorumlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Hattâbî, *Meâlimu's-Sünen,* III, 59, tsh. M. Râgıb et-Tabbâh, Halep 1932; Nevevî, *Şerhu Müslim,* VIII, 182-183. Buna göre Tahâvî ve daha önceki bazı muhaddislerin ilgili rivayetlerindeki kan davasının dede el-Hâris'e nisbet edilmesini de bu şekilde anlamak mümkündür. Vallahu a'lem. (Çeviren)

864 Eserin yazma ve basılı nüshalarında çocuğun, sütanneye verildiği yer olarak "Lübâbeoğulları'ndan (Benî Lübâbe'den) söz edilmekteyse de bazı rivayetlerde, -hatta bizzat Tahâvî'nin bu eserinin 1375 no'lu rivayetinde,- "Sa'doğulları" (bk. Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 251; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32) olarak geçmekte; bazı rivayetlerde de "Leysoğulları"

kardeşidir. Bu nedenle onun malından, ancak onun izin verdiği ve helal ettiği ölçüde alma hakkına sahiptir. Dikkatli olun! Kadınlar hakkında Allah azze ve celle'den korkun. Çünkü onlar, yanınızda emanettirler; onları Allah azze ve celle'nin emânıyla (güvencesiyle) aldınız ve Allah azze ve celle'nin kelimesiyle kendinize helal kıldınız. Sizin onlar üzerinde haklarınız; onların da sizler üzerinde hakları vardır. Onlar üzerindeki haklarınızdan biri de izniniz dışında hiç kimseyi evlerinize almamaları ve hoşlanmadığınız kimselere eşiğinizi çiğnetmemeleridir. Eğer bunu yaparlarsa, onları yataklarında yalnız bırakın ve ciddi şekilde aşağılayıp can yakmayacak ve yaralamayacak surette onlara hafifçe vurun. Şayet size itaat ederlerse, artık onları incitecek, aleyhlerine olacak şekilde başka bir yol aramayın. Onların sizler üzerindeki haklarından biri de maruf ölçüsünde nafakalarını ve giyim-kuşamlarını temin etmektir."

Daha sonra Allah Rasûlü üç defa ***"Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi? Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi? Ey Ümmetim! Size (gerekli olan her şeyi) tebliğ ettim mi?"*** diye seslendi. Ardından da ***"Şahit ol Allahım!"*** dedi.

Sonra o civardan küçük bir kız, annesine "Anneciğim (yâ ümmetâh)! Niçin Allah Rasûlü, annesine seslenip duruyor?"[865] diye sordu. Annesi de "Kızım! O (annesine değil) ümmetine sesleniyor" dedi.[866]

١٣٧٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْهَبِ هَوْدَةُ بْنُ خَلِيفَةَ الْبَكْرَاوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرَةَ، عَنْ أَبِي

şeklinde yer almaktadır (bk. Tahâvî'nin bu eserinin 1663 no'lu rivayeti. Ayrıca Ebû Dâvûd, Buyû 5; Tirmizî, Tefsîr 10; İbn Mâce, Menâsik 76). Ayrıca adı geçen rivayetlerin tamamında çocuğun "Hüzeyl" tarafından öldürüldüğü belirtilmesine rağmen, bu isim, Tahâvî'nin bu rivayetinde değil, sadece 1375 no'lu rivayetinde geçmektedir. (Çeviren)

865 Burada Allah Rasûlü'nün kullandığı ve bizim ***"Ey Ümmetim!"*** diye çevirdiğimiz ***"Yâ ümmetâh"*** ifadesi, "ey anneciğim" anlamına da gelebilmektedir. Ancak küçük kız, bunun sadece "anneciğim" anlamında kullanıldığını zannettiği için çocuk aklıyla bir soru sormaktadır. Zaten sorusuna da "Yâ ümmetâh!" diye başlaması da bunu göstermektedir. (Çeviren)

866 Son paragraf haricindeki kısımlar bazı lafız farklılıklarıyla şu kaynaklarda geçmektedir: Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; Tirmizî, Tefsîr 10; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32. Son paragraf ise tespit edebildiğimiz kadarıyla, bir erkek çocuğunun annesiyle diyaloğu şeklinde, sadece Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr* adlı eserinde (XXIV, 210) yer almaktadır.

بَكْرَةَ، قَالَ: لَمَّا كَانَ ذَلِكَ الْيَوْمُ رَكِبَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ نَاقَتَهُ، ثُمَّ وَقَفَ، فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ يَوْمٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رَيْنَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، ثُمَّ قَالَ: أَلَيْسَ يَوْمَ النَّحْرِ؟ قُلْنَا: بَلَى ثُمَّ قَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ شَهْرٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رَيْنَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ، قَالَ: أَلَيْسَ ذَا الْحِجَّةِ؟ فَقَالُوا: بَلَى فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيَّ بَلَدٍ هَذَا؟ فَسَكَتْنَا حَتَّى رَيْنَا أَنْ سَيُسَمِّيهِ سِوَى اسْمِهِ قَالَ: أَلَيْسَ الْبَلَدَ؟ فَقُلْنَا: بَلَى قَالَ: إِنَّ أَمْوَالَكُمْ وَأَعْرَاضَكُمْ وَدِمَاءَكُمْ بَيْنَكُمْ حَرَامٌ فِي مِثْلِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي مِثْلِ شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي مِثْلِ بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا لِيُبَلِّغِ الشَّاهِدُ الْغَائِبَ، فَرُبَّ مُبَلَّغٍ أَوْعَى مِنْ مُبَلِّغٍ ثُمَّ مَالَ عَلَى نَاقَتِهِ إِلَى غُنَيْمَاتٍ، فَجَعَلَ يَقْسِمُهُنَّ بَيْنَ الرَّجُلَيْنِ الشَّاةَ، وَبَيْنَ الثَّلَاثَةِ الشَّاةَ.

1372- ... Muhammed b. Sîrîn'in, Abdurrahman b. Ebî Bekre yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Bekre dedi ki: O gün (Veda Hutbesi günü) geldiğinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* devesine bindi ve sonra durup ***"Bugünün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz sustuk; o kadar ki mevcut ismini başka bir isimle değiştireceğini sandık. Daha sonra ***"Bugün kurban (bayramının ilk) günü değil mi?"*** diye sorunca "Evet, öyle" dedik. Ardından ***"Peki bu ayın, hangi ay olduğunu biliyor musunuz?"*** dedi. Biz yine sessiz kaldık; o ayın adını başka bir isimle değiştireceğini zannettik. O yine ***"Bu ay, Zilhicce ayı değil mi?"*** diye sordu. Biz de "Evet, öyle" karşılığını verdik. Daha sonra yine ***"Peki bu beldenin hangi belde olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. Biz aynı şekilde sükût ettik; o beldenin ismini başka bir isimle değiştireceğini düşündük. Bunun üzerine ***"Burası (bildiğiniz) belde (Mekke) değil mi?"*** dedi. Biz de "Evet, öyle" dedik. Peşinden şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz şu gününüz, şu ayınız ve şu beldenizde olduğu gibi mallarınız da ırz ve namuslarınız ve kanlarınız da birbirinize haramdır (saygındır ve güvence altındadır). Dikkat edin! Burada bulunanlar, bulunmayanlara bunları duyursun; zira bazen kendilerine duyurulanlar, duyuranlardan daha iyi anlayıp kavramış olabilirler."***

Daha sonra Allah Rasûlü, devesinin üzerinden inmeden, birtakım koyunların taksimatıyla ilgilendi ve iki ya da üç adama bir koyun gelecek şekilde paylaştırdı.[867]

867 Buhârî, İlim 10; Dârimî, Menâsik 72 (muhtasar olarak); Müslim, Kasâme 30; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 37; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 34.

١٣٧٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَبِيعَةُ بْنُ كُلْثُومِ بْنِ جَبْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، عَنْ أَبِي غَادِيَةَ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، أَلَا إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ حَرَامٌ عَلَيْكُمْ إِلَى يَوْمِ تَلْقَوْنَ رَبَّكُمْ عَزَّ وَجَلَّ، كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا هَلْ بَلَّغْتُ؟ فَقُلْنَا: نَعَمْ قَالَ: اللهُمَّ اشْهَدْ، أَلَا لَا تَرْجِعُونَ بَعْدِي كُفَّارًا يَضْرِبُ بَعْضُكُمْ رِقَابَ بَعْضٍ.

1373- … Rabîa b. Külsûm b. Cebr'in,[868] babası yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Ebû Gâdiye[869] adında bir kişiden rivayet ettiğine göre, Ebû Gâdiye dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mina'daki) Akabe (cemresi) günü bize hutbe vererek şöyle dedi: ***"Ey İnsanlar! Dikkat edin, bu gününüzün şu ayınızda ve şu beldenizde haram olması gibi Rabbiniz azze ve celle'ye kavuşuncaya dek kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır."*** Ardından ***"Dikkat edin, size (gerekli her şeyi) tebliğ ettim mi?"*** diye sordu. Biz de "Evet" dedik. Bunun üzerine ***"Şahit ol Allahım!"*** dedi ve ***"Dikkat edin, benden sonra birbirinizin boynunu vuran kâfirlere dönmeyin"*** buyurdu.[870]

١٣٧٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَمِعْتُ مُرَّةَ الْهَمْدَانِيَّ، قَالَ: حَدَّثَنَا رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

868 Buradaki "Cebr" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Cübeyr" olarak kaydedilmiştir. Zira Rabîa'nın, rivayette bulunduğu kimseler arasında babası da yer almakta; babasının hocaları içerisinde Ebû Gâdiye ismi geçmektedir. Bilgi için bk. el-Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXIV, 200, Beyrut 1980. (Çeviren)

869 Buradaki "Gâdiye" ismi, daha önce de belirttiğimiz gibi yazma ve basılı nüshalarda yanlışlıkla "Adiye" olarak kaydedilmiştir. Muhakkikin hadisi tahric ederken kaynak gösterdiği Ahmed b. Hanbel'de de bu künye "Ebû Gâdiye" olarak geçmektedir. Asıl adı Yesâr b. Seb' el-Cühenî (ö. 80) olan bu kişi, Ebû Gâdiye künyesiyle meşhur olmuştur. İsminin "Müslim" olduğu da söylenmektedir. Çocuk yaşta Allah Rasûlü'nün dönemine yetiştiği belirtilmektedir. Hz. Osman'a duyduğu aşırı sevgisiyle ve Sıffîn savaşında Ammâr b. Yâsir'in katili olarak tanınmaktadır. Bk. İbn Abdilberr, *el-İstîâb,* IV, 1725, thk. A. Muhammed el-Becâvî, Beyrut 1992. (Çeviren)

870 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 76, V, 68; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XXII, 363.

عَلَى نَاقَةٍ، فَقَالَ: أَتَدْرُونَ أَيُّ يَوْمٍ يَوْمُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: يَوْمَ النَّحْرِ قَالَ: صَدَقْتُمْ، يَوْمُ الْحَجِّ الْأَكْبَرِ، أَتَدْرُونَ أَيُّ شَهْرٍ شَهْرُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: ذُو الْحِجَّةِ قَالَ: صَدَقْتُمْ، شَهْرُ اللهِ الْأَصَمُّ، أَتَدْرُونَ أَيُّ بَلَدٍ بَلَدُكُمْ هَذَا؟ قَالُوا: الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ قَالَ: صَدَقْتُمْ، فَإِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا، فِي شَهْرِكُمْ هَذَا، فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَوْ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا وَشَهْرِكُمْ هَذَا، أَلَا إِنِّي فَرَطُكُمْ عَلَى الْحَوْضِ، وَإِنِّي مُكَاثِرٌ بِكُمُ الْأُمَمَ وَالنَّاسَ، فَلَا تُسَوِّدُوا وَجْهِي، أَلَا وَقَدْ رَأَيْتُمُونِي، وَسَمِعْتُمْ مِنِّي، وَسَتُسْأَلُونَ عَنِّي، فَمَنْ كَذَبَ عَلَيَّ فَلْيَتَبَوَّأْ مَقْعَدَهُ مِنَ النَّارِ، أَلَا وَإِنِّي مُسْتَنْقِذٌ رِجَالًا وَنِسَاءً، وَمُسْتَنْقَذٌ مِنِّي آخَرُونَ، فَأَقُولُ: أَصْحَابِي، فَيَقُولُ: إِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثُوا بَعْدَكَ.

1374- ... Şu'be'nin Amr b. Murra yoluyla Murra el-Hemdânî'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir kişi şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir deve üzerinde bize hutbe verip ***"Bugününüzün hangi gün olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. İnsanlar "Kurban (bayramının ilk) günü" dediler. O da ***"Doğru söylediniz. Bugün hacc-ı ekber günüdür"*** buyurdu. Yine ***"Peki bu ayınızın hangi ay olduğunu biliyor musunuz?"*** dedi. Onlar da "Zilhicce" cevabını verdiler. Yine ***"Doğru söylediniz. Bu, Allah'ın kutlu ayıdır"*** buyurdu. Daha sonra ***"Peki, bu beldenizin hangi belde olduğunu biliyor musunuz?"*** diye sordu. "Meş'ar-i Harâm"[871] dediler. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"Doğru söylediniz. İşte şu beldenizde, şu ayınızda, şu gününüz nasıl haram (saygın ve güvence altında) ise, kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Ben hepinizden önce Kevser havuzuna varacak ve diğer ümmetlere ve insanlara karşı sizin çokluğunuzla övüneceğim. Sakın benim yüzümü kara çıkarmayın. İşte beni gördünüz ve benden işitip aldınız. Benim hakkımda size sorulacak; kim benim adıma yalan uydurursa cehennemdeki yerine hazırlansın. Dikkat edin! Ben, birtakım adamları ve kadınları[872] kurtaracağım,***

871 Meş'ar-i Harâm: Arafat'la Mina arasında, Müzdelife'de bulunan bir yerdir. Hacılar Arafat duruşundan sonra Müzdelife'ye gelir ve sabah namazını buradaki Meş'ar-i Harâm'da kılarlar. Cumhura göre Meş'ar-i Harâm, Müzdelife'nin tamamıdır. (Çeviren)

872 Eserin yazma ve basılı nüshalarında ***"ve kadınları"*** anlamına gelecek şekilde ***"ve nisâen"*** olarak kaydedilen ibare, Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inin 6 ciltlik basılı nüshasında da (V, 412, Çağrı yay., İstanbul 1992) ***"veya kadınları"*** manasındaki ***"ev inâsen"*** şeklinde geçmektedir. Ancak *Müsned*'in tahkikini yapan Şuayb el-Arnaût ve ekibi, bunun bir tahrif olduğunu ileri sürerek ***"veya insanları"*** anlamına gelen ***"ev nâsen"*** olması gerektiğini belirtmişlerdir. Bk.

diğerleri de alıkonulacaklar (benden kendilerini kurtarmamı isteyecekler). Ben de 'Bunlar benim ashâbım' diyeceğim. 'Sen, onların senden sonra neler uydurduklarını bilmiyorsun' denilecek."[873]

***

Bu hadisler, hac emirinin, hacılara kurban (bayramının ilk) günü hutbe vermesi gerektiği görüşünü benimseyenlerin delil gösterdikleri rivayetlerdendir.

Buna karşılık, bayramın ilk günü hacla ilgili bir hutbe olmadığını savunanların öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında bayramın ilk günü okuduğu bu hutbe, hacca dair işlerle ilgili değildi. Çünkü Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, bu hutbede, kendisinden sonra hiç kimsenin dile getirmesinin uygun düşmeyeceği bazı meselelerden bahsetmiştir. Zira kurban (bayramının ilk) günü hac emirine hacılara hitaben bir hutbe okumasını emredenler, ondan, -(hacıların) taşlarını atmaları, dileyenin elini çabuk tutup (Mina'dan Mekke'ye hemen) dönebileceği, dileyenin de (Mina'da bir süre daha) kalabileceği,[874] kan akıtma ve kurban kesme gibi- hacla ilgili konular hakkında konuşmasını isterler; başka konular hakkında konuşmasını değil.

Bu noktada biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccı esnasında bayramın ilk günü insanlara bu tür konularda değil de başka hususlarda hitap ettiğini tespit ettiğimiz için, o hutbesinin hacla alakalı olmayıp diğer meselelerle bağlantılı olduğunu kavramaktayız. Bu durumda, Allah Rasûlü'nün o gün hacda yapılacak işlerle ilgili bir konuşma yapmamış olması, bayramın ilk günü hacca ilişkin bir hutbenin olmadığının delilidir. Nitekim daha önce de kendilerinden aktardığımız gibi Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de böyle söylemektedirler.

Şu da var ki Câbir b. Abdullah'tan rivayet edildiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında bayramın birinci günü insanlara irad ettiğinden bahsettiğimiz o hutbenin, Arefe günü okunduğu belirtilmektedir. Nitekim;

Müsnedü'l-İmam Ahmed b. Hanbel, Müessetetü'r-Risâle, Beyrut 2001. (Çeviren)

873 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 412. Farklı bir sened ve lafız için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 33.

874 Bakara sûresinin 203. âyetine telmihen. (Çeviren)

١٣٧٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا زَاغَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ عَرَفَةَ فِي حَجَّتِهِ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ، فَرُحِلَتْ لَهُ، فَرَكِبَ حَتَّى أَتَى بَطْنَ الْوَادِي، فَخَطَبَ النَّاسَ، فَقَالَ: إِنَّ دِمَاءَكُمْ وَأَمْوَالَكُمْ عَلَيْكُمْ حَرَامٌ كَحُرْمَةِ يَوْمِكُمْ هَذَا فِي شَهْرِكُمْ هَذَا فِي بَلَدِكُمْ هَذَا، أَلَا وَإِنَّ كُلَّ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجَاهِلِيَّةِ تَحْتَ قَدَمَيَّ مَوْضُوعٌ، وَدِمَاءُ الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعَةٌ، أَوَّلُ دَمٍ أَضَعُ دِمَاءَنَا دَمُ ابْنِ الْحَارِثِ، كَانَ مُسْتَرْضَعًا فِي بَنِي سَعْدٍ، فَقَتَلَتْهُ هُذَيْلٌ، وَإِنَّ رِبَا الْجَاهِلِيَّةِ مَوْضُوعٌ، وَأَوَّلُ رِبًا أَضَعُ رِبَا الْعَبَّاسِ بْنِ عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَإِنَّهُ مَوْضُوعٌ كُلُّهُ، اتَّقُوا اللهَ عَزَّ وَجَلَّ فِي النِّسَاءِ، فَإِنَّكُمْ أَخَذْتُمُوهُنَّ بِأَمَانَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَاسْتَحْلَلْتُمْ فُرُوجَهُنَّ بِكَلِمَةِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَإِنَّ لَكُمْ عَلَيْهِنَّ أَلَّا يُوطِئْنَ فُرُشَكُمْ أَحَدًا تَكْرَهُونَهُ، فَإِنْ فَعَلْنَ ذَلِكَ فَاضْرِبُوهُنَّ ضَرْبًا غَيْرَ مُبَرِّحٍ وَقَدْ تَرَكْتُ فِيكُمْ مَا لَنْ تَضِلُّوا بَعْدَهُ كِتَابَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَأَنْتُمْ مَسْئُولُونَ عَنِّي، فَمَا أَنْتُمْ قَائِلُونَ؟ قَالُوا: نَشْهَدُ أَنَّكَ قَدْ بَلَّغْتَ، وَأَدَّيْتَ، وَنَصَحْتَ فَقَالَ بِأُصْبَعِهِ السَّبَّابَةِ، وَرَفَعَهَا إِلَى السَّمَاءِ يَنْكُبُهَا إِلَى النَّاسِ: اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، اللَّهُمَّ اشْهَدْ، ثُمَّ أَذَّنَ بِلَالٌ.

1375- ... Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babası yoluyla bildirdiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından söz ettiği hadisinde şöyle demiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccı sırasında Arefe günü güneş batıya doğru meyletmeye başladığında (zeval vakti) Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvana semer vuruldu. Ardından hayvana bindi ve vadinin ortasına kadar gelip insanlara hutbe okuyarak şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz şu beldenizde, şu ayınızda, şu gününüz nasıl haram (saygın ve güvence altında) ise, kanlarınız ve mallarınız da öylece birbirinize haramdır. Dikkat edin! Cahiliye dönemine ait bütün davalar kaldırılmış olup artık ayağımın altındadır. Cahiliye dönemi kan davaları da kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk kan davası da el-Hâris'in oğlunun [oğlu İyâs'ın] kan davasıdır. -[Oğul İyâs] Sa'doğulları'na sütanneye verilmişti. Hüzeyl tarafından öldürüldü.-***[875] ***Cahiliye dönemi faizi de kaldırılmıştır. Kaldırdığım ilk faiz de el-Abbâs***

875 Bu meseleyle ilgili açıklamalar için 1371 no'lu hadisin dipnotuna bakılabilir.

b. Abülmuttalib'in faizi olup artık tamamen geçersizdir. Kadınlar konusunda da Allah azze ve celle'den korkun. Çünkü siz onları, Allah azze ve celle'nin güvencesiyle aldınız ve Allah azze ve celle'nin emri ve hükmüyle kendinize helal kıldınız. Onlar üzerindeki haklarınızdan biri de hoşlanmadığınız kimselere eşiğinizi çiğnetmemeleridir. Bunu yaparlarsa, ciddi şekilde aşağılayıp can yakmayacak ve yaralamayacak surette, hafifçe vurun. Size [sımsıkı sarılırsanız][876] ***bir daha asla sapmayacağınız bir şey bıraktım. O da Allah azze ve celle'nin Kitabı'dır. Size beni soracaklar. Siz neler söyleceksiniz?"*** Sahâbîler "Mesajını tebliğ ettiğine, görevini yerine getirdiğine ve samimiyetle öğütte bulunduğuna şahitlik edeceğiz" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü, işaret parmağını göğe doğru kaldırdı ve daha sonra insanlara doğru işaret ederek ***"Şahit ol Allahım! Şahit ol Allahım! Şahit ol Allahım!"*** dedi. Ardından da Bilâl ezan okudu.[877]

***

Görüldüğü gibi Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hutbeyi, Arefe günü verdiğini haber vermektedir. Bu noktada aynı hutbeyi önce Arefe günü okuyup daha sonra bayramın ilk günü okumuş olması da mümkündür. Ancak Câbir'in hadisinde bunun böyle olmadığını gösteren bir ayrıntı söz konusudur. Şöyle ki:

١٣٧٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَمَى يَوْمَئِذٍ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، انْصَرَفَ إِلَى الْمَنْحَرِ، فَنَحَرَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ بَدَنَةً، وَأَعْطَى عَلِيًّا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَنَحَرَ مَا غَبَرَ، وَأَشْرَكَهُ فِي هَدْيِهِ، ثُمَّ أَمَرَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بِبُضْعَةٍ، فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ، فَطُبِخَتْ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ.

1376- ... Yine Hâtim b. İsmail'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından aktardığına göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından söz ettiği rivayetinde şöyle demiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,*

876 Tahâvî'nin bu eserinde ve -aynı sened ve metinle- *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı kitabında, söz konusu fazlalık bulunmamaktadır. Biz bunu, hadisi ravi Hâtim b. İsmail'den itibaren aynı senedle eserine alan Müslim'in, Hac kitabından (hadis no: 147) tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

877 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* I, 32.

o gün Akabe cemresini taşladıktan sonra kurban kesim yerine doğru hareket etti ve (kendi eliyle) altmış üç deve kesti. Sonra (bıçağı) Ali *radıyallahu anh*'a verdi. Geri kalanları da o boğazladı. Ali'yi de kendi hedy kurbanına ortak etti. Daha sonra her deveden bir parça alınmasını emretti. Bunlar bir çömleğe konularak pişirildi. (Allah Rasûlü) öğleyi de Mekke'de kıldı."[878]

***

Bu rivayette, Allah Rasûlü'nün o gün hutbe vermediğine dair bir delil bulunmaktadır. Çünkü öncelikle cemreyi taşlamış sonra hedy kurbanını boğazlamaya yönelmişti. Ardından da o kurban kendisi için pişirilmiş, o da etinden yemiş ve tiridinden içmişti. Bütün bunlardan sonra da Mekke'ye doğru hareket etmişti.

Dolayısıyla bu rivayet, ilk rivayetlere aykırı düşmektedir. Kuşkusuz Allah *azze ve celle,* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu husustaki tutumunu en iyi bilendir. Biz daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı esnasında üç hutbe verdiğine dair İbn Abbâs'tan gelen bir rivayeti aktarmıştık. Bu da gösteriyor ki, Allah Rasûlü'nün haccı esnasında söz konusu üç hutbe dışındaki hutbeleri, başka amaçlara yönelik olsa da özellikle hacla ilgili değildi.

Öte yandan hac hutbelerinin dört olduğunu savunanlardan bazıları, bu görüşünü desteklemek üzere, daha önce bahsettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz konusu hutbeleri okuduğu o (veda) haccından önce, Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın ifa etmiş olduğu hacca ilişkin bir rivayeti delil olarak öne sürmektedirler. Şöyle ki:

١٣٧٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ عَلِيٍّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى أَبِي قُرَّةَ مُوسَى بْنِ طَارِقٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ رَجَعَ مِنْ عُمْرَةِ الْجِعْرَانَةِ بَعَثَ أَبَا بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَلَى الْحَجِّ. فَأَقْبَلْنَا [مَعَهُ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالْعَرْجِ ثُوِّبَ بِالصُّبْحِ، ثُمَّ اسْتَوَى لِيُكَبِّرَ فَسَمِعَ الرَّغْوَةَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَوَقَفَ عَنِ التَّكْبِيرِ، فَقَالَ: هَذِهِ رَغْوَةُ نَاقَةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْجَدْعَاءِ، لَقَدْ بَدَا لِرَسُولِ اللهِ

878 Müslim, Hac 147; İbn Mâce, Menâsik 84; Dârimî, Menâsik 34.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْحَجِّ فَلَعَلَّهُ أَنْ يَكُونَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَنُصَلِّيَ مَعَهُ، فَإِذَا عَلِيٌّ عَلَيْهَا، فَقَالَ لَهُ أَبُو بَكْرٍ: أَمِيرٌ أَمْ رَسُولٌ؟ قَالَ: لَا بَلْ رَسُولٌ، أَرْسَلَنِي رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِبَرَاءَةَ أَقْرَؤُهَا عَلَى النَّاسِ فِي مَوَاقِفِ الْحَجِّ، فَقَدِمْنَا مَكَّةَ فَلَمَّا كَانَ قَبْلَ التَّرْوِيَةِ بِيَوْمٍ، قَامَ أَبُو بَكْرٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ مَنَاسِكِهِمْ حَتَّى إِذَا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، ثُمَّ خَرَجْنَا مَعَهُ حَتَّى إِذَا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ قَامَ أَبُو بَكْرٍ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ مَنَاسِكِهِمْ، حَتَّى إِذَا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، ثُمَّ كَانَ يَوْمُ النَّحْرِ فَأَفَضْنَا، فَلَمَّا رَجَعَ أَبُو بَكْرٍ خَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ عَنْ إِفَاضَتِهِمْ، وَعَنْ نَحْرِهِمْ، وَعَنْ مَنَاسِكِهِمْ، فَلَمَّا فَرَغَ قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ عَلَى النَّاسِ بَرَاءَةَ حَتَّى خَتَمَهَا، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّفْرِ الْأَوَّلُ، قَامَ أَبُو بَكْرٍ فَخَطَبَ النَّاسَ فَحَدَّثَهُمْ كَيْفَ يَنْفِرُونَ، وَكَيْفَ يَرْمُونَ، فَعَلَّمَهُمْ مَنَاسِكَهُمْ، فَلَمَّا فَرَغَ، قَامَ عَلِيٌّ فَقَرَأَ بَرَاءَةَ عَلَى النَّاسِ حَتَّى خَتَمَهَا].

1377- Ahmed b. Şuayb'ın (Nesâî) bize, İshâk b. İbrahim el-Hanzalî > Ebû Kurra Musa b. Târık > İbn Cüreyc > Abdullah b. Osman b. Huseym[879] > Ebu'z-Zübeyr yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Câbir şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, el-Ci'râne umresinden döndüğü vakit Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ı hac için gönderdi. Biz de (onunla) birlikteydik. [Arc denilen yere gelince sabah namazı için mola verilip kamet getirildi. (Hz. Ebû Bekir) tam tekbir alıp namaza başlayacağı sırada arkasından bir devenin ağzından çıkan köpük sesini duyunca tekbiri durdurdu ve dedi ki: 'Bu ses Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in el-Ced'a adlı devesinin ağzından çıkan köpük sesiydi. Belli ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hacla ilgili birtakım değişiklikler yapması gerekmiş. Eğer gelen kendisi ise namazı birlikte kılarız.' Fakat baktık ki devenin üzerindeki Ali *radıyallahu anh* imiş. Bunun üzerine Ebû Bekir *radıyallahu anh*, kendisine 'Emîr olarak mı yoksa haberci olarak mı geldin?' diye sordu. O da haberci olarak geldiğini belirterek 'Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* beni Berâe (Tevbe) sûresini haccın (değişik) merhalelerinde insanlara duyurmam için gönderdi' dedi.

879 Eserin basılı nüshasında bu son isim, muhakkik tarafından yanlışlıkla "Haysem" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

Böylece Mekke'ye geldik. Terviye gününden bir gün önce (yani Zilhicce'nin 7. günü) Ebû Bekir *radıyallahu anh* kalkıp insanlara bir hutbe okudu ve onlara hacda yapılacak görevlerini bildirdi. Konuşmasını bitirince, Ali *radıyallahu anh* ayağa kalktı ve Berâe sûresini sonuna kadar insanlara okudu. Daha sonra birlikte çıktık. Arefe günü olunca Ebû Bekir *radıyallahu anh* tekrar kalkıp insanlara bir hutbe daha okudu ve yine hacda yapılacak görevlerden bahsetti. Hutbesini bitirince, Ali *radıyallahu anh* kalkıp yine Berâe sûresinin tamamını insanlara okudu. Bayramın ilk günü olunca, Mina'ya doğru akın ettik. Ebû Bekir *radıyallahu anh* da (Mina'ya) dönünce insanlara bir kere daha hitap etti. Hutbesinde ifâdadan,[880] kurbandan ve hacla ilgili diğer görevlerden bahsetti. Konuşması bitince, Ali *radıyallahu anh* tekrar kalkarak Berâe sûresini sonuna kadar okudu. Mina'dan (Mekke'ye) döneceğimiz ilk gün[881] Ebû Bekir kalkıp insanlara yeniden bir hutbe okudu ve (Mekke'ye) nasıl dönüş yapacaklarını, nasıl şeytan taşlayacaklarını ve hacla alakalı diğer vazifeleri öğretti. Hutbesini bitirince Ali tekrar kalkarak Berâe sûresini insanlara sonuna kadar tekrar okudu.]"[882]

Kurban (bayramının ilk) günü Mekke'de hutbe okunmayacağı konusunda ilim adamları arasında [herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır].[883]

---

880 İfâda: Hacıların Arafat'tan güneşin batışını müteakip sökün etmeleri ve Mina'ya doğru sel gibi akmaları ve kurban günü Mina'dan Mekke'ye akın etmeleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 181. (Çeviren)

881 Yevmi'n-nefri'l-evvel olarak bilinen bu gün, hacıların Mina'dan Mekke'ye indikleri Zilhicce'nin on ikinci günü yani bayramın üçüncü günüdür. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 488. (Çeviren)

882 Köşeli parantezli kısım, *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Rivayetin metninde geçen "fe akbalnâ" ibaresinden sonraki kısımdan, Tahâvî'nin, rivayetin ardından ilim adamlarının kurban bayramının ilk günü Mekke'de hutbe okunmamasına dair görüşlerini özetlediği cümleye kadarki uzunca bir bölüm metinden düşmüştür. Bu noktada Tahâvî'nin bu rivayeti hocası Ahmed b. Şuayb yani İmam Nesâî kanalıyla aldığını belirtmiş olmasından hareketle, biz de, Nesâî'nin *Sünen*'inde bir araştırma yaptık ve ilgili rivayeti Menâsik 187'de aynı senedle tespit ederek söz konusu kısmın metnini buraya koyduk. Üstelik aynı rivayetin, yine aynı sened ve metinle Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da da (IX, 222) geçtiğini belirledik. Ayrıca Nesâî ve Tahâvî'den de önce rivayetin aynı sened ve metinle geçtiği bir kaynak için bk. Dârimî, Menâsik 70. (Çeviren)

883 Buradaki köşeli parantez de eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Mevcut ibare "beyne ehli'l-ilmi ennehû lâ yuhtabu bi Mekkete fî yevmi'n-nahr" şeklinde olduğu için Tahâvî'nin, diğer eserlerinde, özellikle de *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında, "beyne" gibi bir zarfın önünde olması gereken ne türden bir giriş yaptığına baktık ve çoğunlukla "herhangi bir ihtilaf/görüş ayrılığı yok" anlamına gelen "la'htilâfe" tabirini, bazen de "lâ hilâfe" ifadesini

Öte yandan Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kurban (bayramının ilk) günü öğleden sonra Mina'da hutbe okumamış olması, daha önce Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın, haccını eda ederken, söz konusu günde Mina'da okumuş olduğu hutbenin neshedilmiş olduğunu göstermektedir. En doğrusunu Allah bilir.

Kurban (bayramının ilk) gününden sonraki hutbeye gelince; Ebû Hanîfe, Mâlik, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hutbeyi kurban (bayramının) ikinci gününe tahsis etmişler; Şâfiî ise kurban (bayramının) üçüncü gününe tahsis etmiştir. Ancak hepsinin icma ettikleri bir husus vardır ki, o da şudur: Bu hutbede imam, insanların isterlerse ellerini çabuk tutup (Mina'dan Mekke'ye hemen) dönebileceklerini, isterlerse de (Mina'da bir süre daha) kalabileceklerini hatırlatır.

İlim adamları, imamın, Mina'ya çıkılacağı günden önce insanlara oraya çıkmalarını emrettiği hutbe konusunda ihtilaf etmediklerine göre, iki gün içinde ellerini çabuk tutup Mina'dan (Mekke'ye) erken çıkabileceklerini veya çıkacakları (son) güne kadar orada kalabileceklerini hatırlattığı hutbe de aynı şekildedir.

Öte yandan Arefe hutbesi de günün son yarısının başında olduğu için kurban (bayramının ilk) gününden sonraki hutbe de günün son yarısının başında olacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf ve Muhammed de böyle söylemektedirler. Ancak daha önce bu konu içerisinde Ahmed b. Şuayb yoluyla zikretmiş olduğumuz[884] Musa b. Târık hadisinde "Mina'dan döneceğimiz ilk gün (nefr-i evvel) Ebû Bekir kalkıp insanlara yeniden bir hutbe okudu ve nasıl dönüş yapacaklarını, nasıl şeytan taşlayacaklarını ve hacla alakalı diğer vazifeleri öğretti" şeklinde bir ifade geçmektedir. Bu hadiste Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ın ilgili hutbesinin, dileyenin Mina'dan Mekke'ye dönebileceği o dönüş (nefr yani Zilhicce'nin 12.) gününde olup ondan bir önceki günde olmadığı hususu yer almaktadır. Bu durumda Şâfiî'den aktardığımız görüş

---

kullandığını tespit ettik ve çevirimizi buna göre yaptık. Şu da var ki bir önceki dipnotta belirttiğimiz üzere, rivayetin düşen kısmıyla bu eksik cümle arasında daha başka giriş cümle veya cümlelerinin de yazma nüshadan düşmüş olması ihtimali vardır. Ancak elimizde esere ait başka bir nüsha olmadığı için bunu test etme imkânımız şimdilik bulunmamaktadır. (Çeviren)

884 bk. 1377 no'lu rivayet.

kesinlik kazanmaktadır.[885] Ayrıca bu husus, bana göre[886] kıyastan daha uygundur. Çünkü hadiste geçen uygulama, bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir hükümdür.

Züfer ise hiçbir zaman kurban (bayramının ilk) günü hutbe vermiyordu. İşte bunlar, haccın hutbeleridir. Biz bunları ve bunlar hakkında ilim adamlarının söylediklerini aktarmış olduk. Ayrıca ilim adamlarından bize göre görüşü sahih olanların lehine olmak üzere, kanaatlerinin doğru olduğunu tespit ettiklerimizin görüşlerini delil olarak kullandık. Allah'tan muvaffakiyet dileriz.

885 Tahâvî, bundan önceki paragrafta İmam Şâfiî dışındaki imamların, kurban bayramının ilk gününden (Zilhicce'nin 10. günü) sonraki hutbenin hemen ikinci günü, yani Zilhicce'nin 11'inde okunacağı görüşünü benimsediklerini; İmam Şâfiî'nin ise, bayramın üçüncü günü, yani Zilhicce'nin 12'sinde okunacağı kanaatini savunduğunu belirtmişti. Hadiste Hz. Ebû Bekir'in uygulaması olarak geçen şey ise nefr-i evvel ibaresinden anlaşıldığı kadarıyla Zilhicce'nin 12. gününe işaret etmekte; dolayısıyla İmam Şâfiî'nin görüşü hadisle desteklenmiş olmaktadır. (Çeviren)

886 Eserin yazma nüshasında "حرى" tarzında yazılan ibare, basılı nüshaya anlam bakımından bulunduğu bağlama da uygun düşmeyen "بحرى" şeklinde geçmiştir. Tahminimize göre bu kelime, "bana göre/kanaatimce" anlamına gelen "عِنْدِي: indî" lafzının bozulmuş biçimidir. Vallahu a'lem. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَإِذَا أَفَضْتُمْ مِنْ عَرَفَاتٍ...﴾ الآية

"ARAFAT'TAN AYRILIP AKIN ETTİĞİNİZDE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâuh* şöyle buyurmaktadır: ***"Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin ve O'nu, size gösterdiği şekilde anın. Şüphesiz siz daha önce yanlış gidenlerden idiniz."***[887]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyet, Allah *azze ve celle*'nin insanlara, Arafat'tan ayrılıp akın etmeden önce orada vakfe yapmayı emrettiğinin delilidir. Ancak Cenab-ı Hakk'ın, Kitab'ında bize bu vakfenin başlangıcından ve ne zaman yapılacağından söz ettiğini görememekteyiz. Yüce Allah bunu bize, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiilleriyle beyan etmiştir. Şöyle ki:

١٣٧٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا صَلَّى الصُّبْحَ يَوْمَ عَرَفَةَ بِمِنًى، مَكَثَ قَلِيلًا حَتَّى طَلَعَتِ الشَّمْسُ، فَرَكِبَ، وَأَمَرَ بِقُبَّةٍ مِنْ شَعْرٍ، فَنُصِبَتْ لَهُ بِنَمِرَةَ، فَسَارَ، وَلَا تَشُكُّ قُرَيْشٌ إِلَّا أَنَّهُ وَاقِفٌ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، كَمَا كَانَتْ قُرَيْشٌ تَصْنَعُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَأَجَازَ حَتَّى أَتَى عَرَفَةَ، فَوَجَدَ الْقُبَّةَ قَدْ ضُرِبَتْ لَهُ بِنَمِرَةَ، فَنَزَلَ بِهَا حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ أَمَرَ بِالْقَصْوَاءِ، فَرُحِلَتْ لَهُ، فَرَكِبَ حَتَّى أَتَى بَطْنَ الْوَادِي، فَخَطَبَ النَّاسَ.

1378- ... Hâtim b. İsmail'in bize Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve*

887 Bakara 2/198.

sellem'in haccından bahsettiği hadisinde şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Arefe günü sabah namazını Mina'da kılınca, güneş doğuncaya kadar kısa bir süre orada kaldı. Daha sonra devesine bindi ve Nemira denilen yerde kendisi için kıldan bir çadır kurulmasını emrederek yola koyuldu. Kureyşliler, kendilerinin cahiliye döneminde yaptıkları gibi Allah Rasûlü'nün de Meş'ar-i Harâm'da duracağından hiç şüphe etmiyorlardı. Ne var ki Allah Rasûlü, orada hiç durmaksızın geçerek Arafat'a vardı. Nemira'da çadırının kurulmuş olduğunu gördü ve orada konakladı. Güneş batıya doğru meyletmeye başlayınca da Kasvâ'nın hazırlanmasını emretti ve hayvana semer vuruldu. Daha sonra Allah Rasûlü, devesine bindi ve vadinin ortasına kadar geldi. Ardından da insanlara bir hutbe okudu."[888]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'a intikali, Arefe günü güneşin zevalinden sonra olmuştur. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'a gidişine dair Abdullah b. Ömer'den aktarılan bir rivayette de aynı vakitten söz edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٧٩ - حَدَّثَنَا نَصرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ بَزَّارٍ الْأَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ الْجُمَحِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: أَرْسَلَ الْحَجَّاجُ إِلَى ابْنِ عُمَرَ يَوْمَ عَرَفَةَ، مَتَى رَاحَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ هَذَا الْيَوْمَ؟ قَالَ: إِذَا كَانَتْ تِلْكَ السَّاعَةُ رُحْتُ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ الْحَجَّاجُ رَسُولًا، وَقَالَ: اجْلِسْ مَعَهُ، حَتَّى إِذَا رَاحَ، فَأَخْبِرْنِي، قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: ارْتَحِلُوا قَالُوا: لَمْ تَزِغِ الشَّمْسُ! قَالَ: فَجَلَسَ، ثُمَّ قَالَ: ارْتَحِلُوا قَالُوا: لَمْ تَزِغِ الشَّمْسُ، فَجَلَسُوا حَتَّى رَاحَ حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ.

1379- Nasr b. Merzûk'un bize, Hâlid b. Bezzâr el-Eylî yoluyla rivayet ettiğine göre, Nâfi' b. Ömer el-Cumahî dedi ki: Saîd b. Hassân bize haber verip şöyle dedi: Haccâc, Arefe günü İbn Ömer'e haber yollayarak "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* bugün hangi vakitte (Arafat'a) hareket etti?" diye sordurdu. İbn Ömer de "Şu vakit olunca hareket edersin" diye cevap verdi. Bunun üzerine Haccâc bir adam yollayarak "Onunla (İbn Ömer'le) birlikte otur, o ne zaman hareket ederse bana bildir" diye tenbihledi.

888 Müslim, Hac 147.

(Ravi Saîd) dedi ki: İbn Ömer "Haydi kalkın" deyince, "Henüz güneş batıya doğru kaymadı" dediler. Bunun üzerine İbn Ömer oturdu, bir süre sonra yine "Haydi artık kalkın" dedi. Onlar yine "Fakat güneş henüz batıya kaymadı" dediler. Hep birlikte oturdular. Nihayet güneş batıya doğru kayınca İbn Ömer harekete geçti.[889]

١٣٨٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا نَافِعُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَعِيدُ بْنُ حَسَّانٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1380- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize rivayet ettiğine göre, Saîd b. Ebî Meryem dedi ki: Nâfi' b. Ömer bize haber verip "Saîd b. Hassân bana bildirdi" diyerek yukarıdaki hadisin tamamen aynısını zikretti.

***

Yine Arafat'a intikalin vakti konusunda Sâlim b. Abdullah b. Ömer ve ez-Zührî yoluyla Abdullah b. Ömer'den gelen rivayette de aynı vakte işaret edilmektedir. Şöyle ki:

١٣٨١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، -وَاللَّفْظُ لِبِشْرٍ-، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: كَتَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ إِلَى الْحَجَّاجِ: أَلَّا تُخَالِفَ ابْنَ عُمَرَ فِي شَيْءٍ مِمَّا أَمَرَ بِهِ مِنْ شَأْنِ الْحَجِّ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ جَاءَهُ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ حِينَ زَالَتِ الشَّمْسُ وَأَنَا مَعَهُ، فَصَرَخَ بِهِ عِنْدَ سُرَادِقِهِ أَيْنَ هَذَا؟ فَخَرَجَ عَلَيْهِ الْحَجَّاجُ وَعَلَيْهِ مِلْحَفَةٌ مُعَصْفَرَةٌ، فَقَالَ: مَالَكَ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَ: الرَّوَاحُ إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ قَالَ: هَذِهِ السَّاعَةَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَأَنْظِرْنِي أُفِيضُ عَلَيَّ مَاءً، ثُمَّ أَخْرُجُ فَنَزَلَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ حَتَّى خَرَجَ الْحَجَّاجُ، فَسَارَ بَيْنِي وَبَيْنَ أَبِي، فَقُلْتُ لَهُ: إِنْ كُنْتَ تُرِيدُ السُّنَّةَ الْيَوْمَ فَأَقْصِرِ الْخُطْبَةَ، وَعَجِّلِ الصَّلَاةَ، فَجَعَلَ يَنْظُرُ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ كَيْ يَسْمَعَ ذَلِكَ مِنْهُ، فَلَمَّا رَآهُ عَبْدُ اللهِ، قَالَ: صَدَقَ.

1381- … Mâlik b. Enes'in İbn Şihâb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Sâlim b. Abdullah dedi ki: Abdülmelik b. Mervân, Haccâc'a, "hacca dair emrettiği

889 Bazı lafız farklılıklarıyla İbn Mâce, Menâsik 54; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* III, 414.

hiçbir konuda İbn Ömer'e muhalefet etmemesi" yönünde bir talimat yazmıştı. Arefe günü gelince Abdullah b. Ömer, güneşin zeval vaktinde Haccâc'ın yanına geldi. Ben de onunla birlikteydim. Korunaklı çadırının önüne gelince "Nerede bu adam?" diye seslendi. Haccâc sesi duyunca karşısına çıktı. Üzerinde aspurla (yalancı safranla) boyanmış büyük bir peştemal vardı. "Neyin var Ebû Abdurrahman?" diye sordu. İbn Ömer "Eğer sünnete uyma niyetin varsa (Arafat'a hemen) hareket zamanı" dedi. Haccâc "Bu saatte mi?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Bunun üzerine Haccâc "Biraz bekle de üzerime biraz su dökeyim sonra çıkarım" dedi. Abdullah b. Ömer, (devesinden) indi ve orada beklemeye koyuldu. Nihayet Haccâc da çıktı ve benimle onun arasında yürümeye başladı. Bu arada ben de Haccâc'a "Bugün sünnete göre hareket etmek istiyorsan, hutbeyi kısa tut ve namaz için çabuk hareket et!" dedim. Bunun üzerine Haccâc, bunları Abdullah b. Ömer'den duymak için ona bakmaya başladı. Abdullah da onu böyle görünce "(Sâlim) doğru söylüyor" dedi.[890]

***

Bu hadiste, bu kitabımızda daha önce de zikretmiş olduğumuz gibi hacla ilgili görevlere ilişkin bir uygulamaya değinilmektedir ki o da şudur: Haccâc, ihramlı bir vaziyette, üzerinde aspurla boyanmış bir elbise ile çıkmış olmasına rağmen Abdullah ona karşı gelmemiştir. Bu da gösteriyor ki İbn Ömer, aspuru ihramın ihramlı kimseye haram kıldığı koku çeşitlerinden biri olarak kabul etmiyordu.

١٣٨٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: كَتَبَ عَبْدُ الْمَلِكِ إِلَى الْحَجَّاجِ، أَنِ اقْتَدِي بِابْنِ عُمَرَ فِي مَنَاسِكِكَ قَالَ: فَأَرْسَلَ إِلَيْهِ يَوْمَ عَرَفَةَ، إِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَرُوحَ فَأْذِنَّا قَالَ: فَجَاءَ هُوَ وَسَالِمٌ، قَالَ الزُّهْرِيُّ وَأَنَا مَعَهُمْ، حِينَ زَاغَتِ الشَّمْسُ، فَوَقَفَ ابْنُ عُمَرَ بِفِنَائِهِ، فَقَالَ: مَا تَحْبِسُهُ، فَلَمْ يَلْبَثْ أَنْ خَرَجَ الْحَجَّاجُ، فَقَالَ: إِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ كَتَبَ إِلَيَّ أَنِ أَقْتَدِي بِكَ، وَأَنْ آخُذَ عَنْكَ فَقَالَ لَهُ سَالِمٌ: إِنْ أَرَدْتَ السُّنَّةَ فَأَوْجِزِ الْخُطْبَةَ وَالصَّلَاةَ. قَالَ الزُّهْرِيُّ: وَكُنْتُ يَوْمَئِذٍ صَائِمًا، فَلَقِيتُ مِنَ الْحَرِّ شِدَّةً قَالَ عَبْدُ الرَّزَّاقِ: فَقُلْتُ لِمَعْمَرٍ: أَسَمِعَ الزُّهْرِيُّ مِنَ ابْنِ عُمَرَ؟ قَالَ: سَمِعَ مِنْهُ حَدِيثَيْنِ.

---

890 Buhârî, Hac 87; Nesâî, Menâsik 196; Mâlik, Hac 194.

1382- ... Abdurrezzâk'ın bize Ma'mer yoluyla bildirdiğine göre, ez-Zührî dedi ki: Abdülmelik, Haccâc'a, "hacla ilgili vazifelerde İbn Ömer'e uyması" talimatını yazmıştı. Bunun üzerine Haccâc, Arefe günü İbn Ömer'e "(Arafat'a) çıkacağın zaman bize bildir" diye haber yolladı. Daha sonra İbn Ömer, Sâlim ile birlikte güneşin batıya meylettiği bir sırada (Haccâc'm yanına) geldi.

ez-Zührî dedi ki: Ben de onlarla birlikteydim. İbn Ömer, (Haccâc'ın bulunduğu çadırın) girişinde durup "Onu (dışarı çıkmaktan) alıkoyan bir şey mi var?" diye sordu. Çok geçmeden Haccâc dışarı çıktı ve "Mü'minlerin emiri, (hacla alakalı hususlarda) sana uymam ve (ilgili uygulamaları) senden almam konusunda bana talimat yazdı" dedi. Sâlim de ona "Eğer sünnete uymayı istiyorsan hutbe ve namazı kısa tut" dedi.

ez-Zührî şöyle dedi: "Ben de o gün oruçlu olduğum için o sıcaklarda zorluk çekmiş, bunalmıştım." Abdurrezzak dedi ki: Ma'mer'e "ez-Zührî, İbn Ömer'den herhangi bir şey işitti mi gerçekten?" diye sordum. Ma'mer "Ondan iki hadis işitti" dedi.[891]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Öte yandan, Allah *azze ve celle*, Kitab'ında Arafat'ın tamamının mı yoksa bir kısmının mı vakfe mekânı olduğunu beyan etmemiştir. Ancak Cenab-ı Hakk'ın bize bu meseleyi Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle açıkladığını görmekteyiz. Nitekim;

١٣٨٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ مَسْرُوقٍ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِيٍّ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: هَذِهِ عَرَفَةُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، وَعَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ.

1383- ... Zeyd b. Ali'nin, babası kanalıyla Ubeydullah b. Übey'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'ta vakfeye durdu ve şöyle buyurdu: ***"İşte burası Arafat'tır, bu da vakfe yeridir. Arafat'ın tamamı vakfe mekânıdır."***[892]

891 İbn Abdilberr, *Temhîd*, X, 9, Mağrib 1387. (Çeviren)

892 Tirmizî, Hac 54; İbn Mâce, Menâsik 55.

١٣٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ عطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، حَدَّثَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ.

1384- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > Üsâme b. Zeyd el-Leysî> Atâ b. Ebî Rabâh yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurmuştur: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."***[893]

١٣٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ الْمَخْزُومِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى بْنِ مُسْلِمِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: وَسَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ جَالِسٌ يَسْمَعُ، فَقَالَ قَالَ عَطَاءٌ: سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السَّلْمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ.

1385- Muhammed b. Amr b. Temmâm el-Kelbî'nin bize, Yahya b. Abdullah b. Bükeyr el-Mahzûmî > Meymûn b. Yahya b. Müslim b. el-Eşecc > Mahreme b. Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc), Üsâme b. Zeyd'in şöyle dediğini işitmiştir: Abdullah b. Ebî Hüseyin'in, Atâ b. Ebî Rabâh'tan -ki o sırada Atâ da bizi dinliyordu- şu haberi aktardığım işittim: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'nin şöyle dediğini duydum: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."***

***

Bu iki hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Arafat'ın ne olduğunu ve tamamının vakfe yeri sayıldığını haber vermektedir. Ancak;

١٣٨٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنَ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو يَعْنِي: ابْنَ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ صَفْوَانَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ شَيْبَانَ، قَالَ: أَتَانَا ابْنُ

893 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Dârimî, Menâsik 50.

مِرْبَعٍ الْأَنْصَارِيُّ بِعَرَفَةَ، وَنَحْنُ فِي مَكَانٍ مِنَ الْمَوْقِفِ بَعِيدٍ يُبْعِدُهُ عَمْرٌو، فَقَالَ: أَنَا رَسُولُ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَيْكُمْ، يَقُولُ لَكُمْ: كُونُوا عَلَى مَشَاعِرِكُمْ هٰذِهِ، فَإِنَّكُمْ عَلَى إِرْثٍ مِنْ إِرْثِ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1386- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Süfyân b. Uyeyne > Amr b. Dînâr > Amr b. Abdullah b. Safvân yoluyla bildirdiğine göre, Yezîd b. Şeybân dedi ki: Arafat'tayken yanımıza İbn Mirba' el-Ensârî geldi. Biz de o sırada vakfenin yapıldığı yerin uzağında -ki (Süfyân'ın dediğine göre) Amr b. Dînâr'ın da uzak saydığı-[894] bir mekânda idik. Gelip dedi ki: Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in size gönderdiği elçisiyim. O size şöyle diyor: **"İbadet yerlerinizde bulunmaya aynı şekilde devam edin. Çünkü siz, İbrahim sallallahu aleyhi ve sellem'den kalan bir miras üzeresiniz."**[895]

***

Bu hadiste, Arafat'ın neresi olduğu bize tam manasıyla açıklanmamış bir yerinde vakfe yapıldığı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onlara bunu sürdürmeleri yönünde emir verdiği anlaşılmaktadır. Bu konuyu incelediğimizde ilim adamlarının şöyle dediklerini görmekteyiz: "Hacılar, Arafat vakfesini Urene[896] vadisinden çıkarak yapmalıdırlar. Ne var ki bu hususta, bu hükmün böylesine açıkça ifade edildiği, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den muttasıl (kesintisiz) bir senedle nakledilen herhangi bir hadis tespit etmiş değiliz. Sadece konuyla ilgili olarak İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet aktarılmaktadır:

١٣٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

894 Bilgi için bk. el-Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 365; Ezrakî, *Ahbaru Mekke,* II, 195. Belli ki Amr b. Dînâr bu rivayeti Süfyân'a aktarırken Yezîd b. Şeyban'ın bulunduğunu söylediği yere dair ilave bir açıklama yapmaktadır. Süfyân da buna değinmektedir. (Çeviren)

895 Tirmizî, Hac 53; Ebû Dâvûd, Menâsik 57; İbn Mâce, Menâsik 55; Nesâî, Menâsik 202.

896 Mina ile Arafat arasında bir yerin adı. (Çeviren)

1387- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Amr b. Dinâr kanalıyla Tavus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "(Arafat vakfesi için) Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın."[897]

***

Ayrıca;

١٣٨٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: يَعْلَمُونَ أَنَّ كُلَّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ عُرَنَةَ.

1388- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, İbn Vehb > Mâlik b. Enes > Hişâm b. Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle diyordu: "Urene vadisi haricinde bütün bir Arafat'ın vakfe yeri olduğunu biliyorlar."[898]

***

Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Hişâm b. Urve yoluyla Abdullah b. ez-Zübeyr'den böyle nakletmiştir. Ancak;

١٣٨٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ عُرَنَةَ.

1389- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme > Hişâm b. Urve kanalıyla rivayet ettiğine göre babası (Urve) şöyle dedi: "Urene vadisi dışında Arafat'ın tamamı vakfe yeridir."

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs,[899] Urene vadisini vakfe yerinden istisna etmiş ve vakfe yapılabilecek bir mekân olarak kabul etmemiştir. Ayrıca ez-Zübeyr'in oğlu da bu konuda onunla aynı kanaati paylaşmıştır. Buradaki ez-Zübeyr'in

897 Benzer bir senedle gelen rivayet için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 254.

898 Bu rivayet, *Muvatta*'ın Ebû Mus'ab ez-Zührî kanalıyla gelen rivayetinde aynı sened ve metinle nakledilmektedir (Menâsik 66, hadis no: 1339, Beyrut 1412, thk. B. Avvad Ma'rûf - Mahmud Halil). Ancak *Muvatta*'ın elimizdeki meşhur Yahya b. Yahya el-Leysî kanalıyla gelen rivayetinde (Hac 167) bu rivayetin senedi Mâlik'ten yukarıya doğru aynı olmasına rağmen metninde şöyle bir farklılık bulunmaktadır: "Bilin ki, Urene vadisi haricinde bütün bir Arafat, vakfe yeridir." (Çeviren)

899 Bk. 1387 no'lu rivayet.

oğlu, Mâlik b. Enes ve Hammâd b. Seleme'nin Hişâm b. Urve'den rivayetlerinde[900] sözünü ettiğimiz ihtilafa bağlı olarak Abdullah olabildiği gibi Urve de olabilir.

Öte yandan böyle bir hüküm, re'y ve istinbat yoluyla elde edilemeyeceği gibi kıyas ve benzer örneklerden hareketle de belirlenemez. Zira bu görüş ancak bizatihi nakil ve şeriata dayanarak (tevkîfî) söylenebilir. Buradan da anlıyoruz ki o iki sahâbî, mutlaka Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir"*** sözünden istisna edilmiş, tevkîfî bir direktife tanık olduktan sonra ilgili görüşlerini ifade etmiş olmalıdırlar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in koyduğu "elinde olmayanı satmama" yasağından istisna edilerek helal kılınan selem akdi[901] de bunun gibidir.

Ancak biz daha sonra ilgili hükmün, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den merfu bir hadis olarak nakledildiğini de tespit ettik. Şöyle ki:

١٣٩٠ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْعَثِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: عَرَفَاتُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

1390- ... Ebu'z-Zübeyr'in, Ebû Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Ancak Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın."***[902]

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen de Urene konusunda bu görüşü benimsiyor ve hacıların, Arafat vakfesi sırasında oradan yukarıya doğru yükseğe çıkmaları gerektiğini belirtiyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den bu kanaati nakletmiştir. Aynı şekilde Mâlik b. Enes de bu

900 Bk. 1388 ve 1389 no'lu rivayetler.

901 Selem akdi: Para peşin mal veresiye. Veresiyeyi peşine satmaktır yani peşin para veya peşin verilen başka bir mal ile veresiye bir mal satmaktır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 42. (Çeviren)

902 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 229; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 423.

görüşü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, (kendi) senedini zikretmeksizin, munkatı[903] bir rivayet olarak nakletmektedir. Şöyle ki:

١٣٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: عَرَفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا مِنْ بَطْنِ عُرَنَةَ.

1391- Yunus bize aktarıp dedi ki: İbn Vehb'in bize haber verdiğine göre, Mâlik b. Enes, kendisine, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğu bilgisinin ulaştığını bildirdi: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Ancak Urene vadisinden yukarıya doğru yükseğe çıkın."***[904]

***

Şu da var ki biz, bu hususla ilgili olarak Amr b. Ma'dîkerib'den nakledilen şöyle bir ayrıntıyı da tespit ettik:

١٣٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زِيَادِ بْنِ زِيَادٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرْقِيُّ بْنُ قُطَامِيٍّ، عَنْ أَبِي طَلْقٍ الْعَائِذِيِّ، عَنْ شَرَاحِيلَ بْنِ الْقَعْقَاعِ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ مَعْدِي كَرِبَ، يَقُولُ: كُلَّ عَشِيَّةِ عَرَفَةَ بِبَطْنِ عُرَنَةَ نَتَخَوَّفُ أَنْ يَتَخَطَّفَنَا الْجِنُّ، فَقَالَ لَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَجِيزُوا إِلَيْهِمْ، فَإِنَّهُمْ إِنْ أَسْلَمُوا إِخْوَانُكُمْ.

1392- ... Ebû Talk el-Âizî'nin rivayet ettiğine göre, Şerâhîl b. el-Ka'kâ' dedi ki: Amr b. Ma'dîkerib'i şöyle derken işitmiştim: Her Arefe (vakfesinin öncesi) akşamı, cinlerin bize zarar verebileceği endişesiyle Urene vadisinde beklerdik. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bize ***"(Urene dışında Arafat'ın, cinlerin zararından emin olunan diğer yerlerine doğru) intikal edin; zira onlar artık Müslüman oldukları için kardeşlerinizdir"*** buyurdu.[905]

---

903 Munkatı: Genellikle ne şekilde olursa olsun, isnadında ittisal (kesintisizlik) bulunmayan hadislere denilir. Bu umumî tarife göre, ravi düşmesi, senedin başında veya ortasında ya da sonunda da olabilir. Dolayısıyla Tahâvî'nin burada kastettiği inkıta (kesinti), ilgili rivayette Mâlik b. Enes'ten Hz. Peygamber'e kadarki kısımda olması gereken, biri tâbiîn neslinden, diğeri de sahâbî olan en az iki kişinin senedden düşmüş olmasıdır. Munkatı teriminin değişik tarifleri için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 270-271. (Çeviren)

904 Mâlik, Hac 166.

905 Bu rivayet, tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr* (III, 233) dışında bir kaynakta yer almamaktadır. Öncelikle *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın basılı nüshasında Hz. Peygamber'in beyanında geçen ***"ecîzû (intikal edin, geçin)"*** ibaresinin,

Bu hadiste Arafat'ın, Urene vadisi dışında kalan yerlerini mesken tutmuş olan cinlerden çekindikleri için oralarda vakfe yapamayan insanlara, Urene vadisinde vakfe yapma ruhsatının tanınmış olması ihtimali söz konusudur. Ancak insanlar, bu hususta güvene kavuşunca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara Urene dışında Arafat'ın, cinlerden emin oldukları bölgelerine doğru intikal etmelerini emretmiştir.

Şu da var ki Ali b. Ebî Tâlib ve Câbir b. Abdullah *radıyallahu anhumâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, herhangi bir istisna kaydı düşülmeden nakledilen ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir"*** hadisinin,[906] insanların cinlerden korktuğu dönem için geçerli olması da mümkündür. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de daha sonra oradaki cinler İslâm'a girip insanlar da onlardan (şerlerinden) emin olunca, Urene vadisini Arafat bölgesinden istisna etmiş olmalıdır.

Öte yandan imamın, Arafat'ta insanlara öğle ile ikindi namazlarını öğle vaktinde (cem-i takdim ile) birleştirerek kıldırması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* haccında böyle yapmıştır. Nitekim;

١٣٩٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا فَرَغَ مِنْ خُطْبَتِهِ بِعَرَفَةَ، أَقَامَ بِلَالٌ، فَصَلَّى الظُّهْرَ، ثُمَّ أَقَامَ، فَصَلَّى الْعَصْرَ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا. ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَوْقِفَ، فَاسْتَقْبَلَ الْقِبْلَةَ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا حَتَّى غَرَبَتِ الشَّمْسُ، وَذَهَبَتْ [الصفرة قليلاً] جَلِيًّا حِينَ غَابَ الْقُرْصُ، وَأَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ.

muhakkik tarafından, yazım benzerliğinden olsa gerek, yanlışlıkla ***'ehbirû (haber verin)"*** şeklinde kaydedildiğini belirtmek gerekir. Öte yandan Tahâvî, buradaki ***"Müslüman olsalar bile"*** anlamına gelen ***"in eslemû"*** ibaresini, "onlar artık müslüman oldukları için" manasındaki "iz eslemû" şeklinde anlamayı tercih etmiştir. Biz de bu anlamı, metnin akışına daha uygun gördüğümüz için tercümeye yansıttık. Zira Tahâvî'nin belirttiğine göre buradaki cinler, Müslüman olmadan önce Urene vadisi dışında Arafat'ın her tarafına yayılmış durumdaydılar. İnsanlar da onların kendilerine zarar vermelerinden endişe ettikleri için buralarda vakfe yapmaktan çekiniyorlardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü de söz konusu cinlerin artık kendilerinin Müslüman kardeşleri olduklarını ve Urene vadisi dışındaki yerlere geçmelerini emretmektedir. Bk. *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 233. (Çeviren)

906 Bk. 1383, 1384 ve 1385 no'lu hadisler.

1393- ... Hâtim b. İsmail'in Ca'fer b. Muhammed'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah *radıyallahu anh,* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şöyle demiştir: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arefe günü hutbesini bitirmesinden sonra Bilâl kamet getirdi ve (Allah Rasûlü) öğleyi kıl(dır)dı. Ardından (Bilâl) yine kamet getirdi ve (Allah Rasûlü) ikindiyi de kıl(dır)dı. Aralarında başka hiçbir namaz kılmadı. Daha sonra (devesine) binerek vakfe yerine geldi ve kıbleye yöneldi. Güneş batıncaya kadar o şekilde vakfe yaptı. Önce [sarılık azaldı],[907] nihayetinde güneşin cirmi bütünüyle batıp kayboldu. Daha sonra Üsâme'yi devesinin arkasına bindirdi."[908]

***

Bu mesele, bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında herhangi bir ihtilafın bulunmadığı meselelerden biridir. Ayrıca bu hadiste, Arafat'taki namaza ilave bir husus daha vardır ki o da dua ile kıbleye yönelmektir. Bu itibarla Arafat'ta vakfe yapanların da dua esnasında kıbleye yönelmeleri gerekir.

Eğer bir kişi, Arafat'ta her iki namazı imamla birlikte kılamadan kaçırmış olur da imamdan sonra ikisini birlikte (cem ederek) kılmak isterse ya da o iki namazdan ilkini kaçırmış olup da onu tek başına eda ettikten sonra ikinci namazı imamla birlikte veya tek başına kılmak isterse, işte ilim adamları bu hususlarda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; onlardan bir grup şöyle demiştir: "Eğer ikisini kaçırmışsa, imamın ardından tek başına -tıpkı imamla beraber kıldığı gibi- ikisini birlikte kılar. Şayet ilkini kaçırmışsa, o zaman da önce onu tek başına kılar; daha sonra da eğer yetişebilirse ikincisini imamla birlikte eda eder. Ya da -tıpkı imama yetişip de onunla beraber eda ettiği gibi- tek başına her iki namazı birlikte (cem ederek) kılabilir." Bu grup ayrıca şöyle diyordu: "Zira bu iki namazı birleştirmenin (cem) ve ikincinin vaktini birincinin vaktine

---

907 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare "ve zehebet celiyyen (?) hîne gâbe'l-kurs" şeklinde kaydedilmiştir. Buradaki "celiyyen" kelimesinin, yazma nüshada cim ve yâ harflerinin noktasız yazılmış olmasından dolayı başka türlü okunabileceğini de hatırlatmak gerekir. Ancak tespit edebildiğimiz kadarıyla bu cümle, muteber kaynakların hiçbirinde böyle geçmemektedir. Tercümeye esas aldığımız tarzda "ve zehebeti's-sufratü kalîlen 'hattâ' gâbe'l-kurs" ibaresinin geçtiği rivayetler bulunduğu gibi (bk. Dârimî, Menâsik 34; Müslim, Hac 147; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 157), buradaki "hattâ" yerine "hîne" lafzının yer aldığı rivayetler de vardır (bk. Ebû Dâvûd, Hac 56). Sonuç olarak "es-sufra" kelimesinin müstensihin gözünden kaçtığını; muhakkik tarafından "celiyyen" diye okunan kısmın da "kalîlen" lafzının bozulmuş şekli olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

908 Dârimî, Menâsik 34; Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Hac 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

doğru öne çekmenin (cem-i takdîm) sebebi, hacının dua için Arafat'ta vakfeye durmasıdır. Dolayısıyla imamla beraber kılmamız ile imamsız kılmamız arasında bir fark yoktur; her ikisi de birdir." Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Ömer ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٣٩٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ نِزَارٍ الْأَيْلِيُّ، قَالَ:حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يُصَلِّي الصَّلَوَاتِ فِي مَوَاقِيتِهَا إِلَّا فِي عَرَفَاتٍ وَالْمُزْدَلِفَةِ، فَإِنَّهُ كَانَ يَجْمَعُهُمَا، شَهِدَ الْإِمَامَ أَوْ لَمْ يَشْهَدْ.

1394- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî'nin bize, Hâlid b. Nizâr el-Eylî >Abdülazîz b. Ravvâd > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Arafat ve Müzdelife haricinde namazları hep vaktinde kılardı. Arafat ve Müzdelife'de ise, imamla birlikte olsun veya olmasın, namazları cem ederdi.

١٣٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي رَوَّادٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَجْمَعُ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ بِعَرَفَةَ، شَهِدَهُمَا مَعَ الْإِمَامِ أَوْ صَلَّاهُمَا فِي رَحْلِهِ.

1395- Fehd b. Süleyman'ın bize, Ebû Nuaym > Abdülazîz b. Ravvâd > Nâfi' isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, -ister imamla olsun, isterse de konakladığı yerde tek başına olsun,- Arafat'ta iki namazı birleştirerek (cem ederek) kılardı.

١٣٩٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمُ بْنُ حَمَّادٍ، عَنِ ابْنِ الدَّرَاوَرْدِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ أُمِّهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تُصَلِّي الصَّلَاتَيْنِ كِلْتَيْهِمَا، الظُّهْرَ وَالْعَصْرَ، جَمِيعًا مَعًا، تَجْمَعُ بَيْنَهُمَا فِي مَنْزِلِهَا، ثُمَّ تَرُوحُ إِلَى الْمَوْقِفِ.

1396- ... Alkame'nin, annesi kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, konakladığı yerde öğle ve ikindi namazlarını birleştirerek aynı vakitte kılıyor sonra da vakfe yerine gidiyordu.[909]

***

909 İbn Abdilberr, *et-Tehmîd,* XIII, 79.

Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu konuda böyle düşünüyorlardı. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; yine Ali kanalıyla da Muhammed'den sözünü ettiğimiz görüşleri ayrı ayrı rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ilim adamı da şöyle diyordu: "İmamla birlikte kılmadığı müddetçe hiç kimse, iki namazı, ilkinin vaktinde birleştirerek eda edemez. Eğer söz konusu iki namazı imamla beraber kılamayıp kaçırmışsa, o zaman her birini, tıpkı diğer günlerde olduğu gibi kendi muayyen vaktinde kılacaktır. Aynı şekilde eğer namazlardan ilkini imamla beraber kılamayıp kaçırdığı için tek başına eda etmişse, ikincisini imamla birlikte kılamayacağı gibi -Arefe günü dışındaki günlerde olduğu gibi o namazı, kendi muayyen vaktinde kılması haricinde- kendi başına da kılamaz."

Bu görüş, İbrahim en-Nehaî'den nakledilmiştir. Nitekim bize Süleyman b. Şuayb, Ali > Muhammed > Ebû Hanîfe yoluyla İbrahim'den bunu rivayet etmiştir.

Aynı şekilde Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Ali > Muhammed b. el-Hasen kanalıyla Ebû Yusuf'tan aktardığına göre, Ebû Hanîfe de bu konuda böyle düşünüyordu.

İlim adamları bu hususta, arzettiğimiz şekliyle ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceledik ve şunu gördük:

Arefe günü öğle ve ikindi namazları, Arefe günü haricindeki günlerde geçerli olan normal hâllerinden ve Arafat ve onun dışındaki bölgelerde hacı olmayanlarla ilgili olarak bize emredilen durumlardan farklı olarak hacılara özgü bir hâl almıştır. Dolayısıyla bu namazların, diğer günlerde öğle namazı yerine geçen Cuma namazı gibi olması ihtimali vardır. Cuma kıldırma yetkisi ise, sadece veliyyü'l-emre (devlet yöneticilerine) verilmiş olup onların dışındaki hiç kimseye bu yetki verilmemiştir. Şu kadar var ki (ilgili namazların) bunun dışında başka namazlara benzemesi de mümkündür. Bu noktada Arafat'ta kılınacağından bahsettiğimiz bu iki namaza ilişkin olarak imamın, Arafat'ta hacı olması hâlinde, yanında cemaati olmasa bile bu namazları kılabileceğini görmekteyiz. Bildiğimiz kadarıyla ilim ehli arasında bu konuda hiçbir ihtilaf da yoktur. Ancak Cuma namazında durum farklıdır; devlet yöneticileri olmadan insanlar kendi başlarına bu namazı kılamadıkları gibi yöneticiler de insanlar olmadan bunu tek başlarına kılamazlar. Zira dikkat edersen bir imam, tek başına Cuma kılmak istese bu, onun için caiz olmaz.

Bu çerçevede Cuma namazında, cemaatin devlet yöneticilerine muhtaç olması gibi yöneticiler de cemaate ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla Arafat'ta devlet yöneticileri öğle ve ikindi namazlarında cemaate ihtiyaç duymadıkları için aynı şekilde cemaat de bu hususta yöneticilere ihtiyaç duymaz. İşte Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'den ve onlardan da önce Abdullah b. Ömer ve Âişe'den nakletmiş olduğumuz görüşlere paralel olarak bu hususta bize göre (doğru olan) kıyas budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Öte yandan ilim adamları Mekkeli hacıların, başka memleketlerden gelen hacılar gibi Arafat'ta namazları kısaltıp kısaltamayacakları ve birleştirip birleştiremeyecekleri konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe bu hususta şöyle diyordu: "Mina ve Arafat'ta namazları ancak, hacı olmasalar bile yolcu oldukları için namazları kısaltabilecek durumdaki yolcu hacılar kısaltabilirler." Ebû Hanîfe ayrıca şöyle diyordu: "Hacdan dolayı namazları kısaltmak gerekmez. Namazların ancak yolculuktan dolayı kısaltılması gerekir." Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el- Hasen de bu konuda ona uymuşlardır. Nitekim Süleyman'ın bize babası yoluyla Muhammed'den, onun da Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'tan; yine Süleyman'ın, babası kanalıyla Muhammed'den daha önce bizim aktarmış olduğumuz görüşleri nakletmiştir. Öte yandan Şâfiî de bu görüşü savunuyordu.

Mâlik b. Enes'e gelince; Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Vehb dedi ki: Mâlik b. Enes'e şu sorular soruldu: "Mekkelilerin Arafat'taki namazları iki rekat mı yoksa dört rekat mı olacak? Eğer hac emiri Mekkeli ise, Arafat'taki öğle ve ikindi namazlarını iki rekat mı yoksa dört rekat mı kılacak? Mekkelilerin Mina'da kaldıkları süre zarfındaki namazları nasıl olacak?" Mâlik şöyle cevap verdi: "Mekkeliler, Arafat'ta bulundukları sürece Mekke'ye dönünceye dek namazlarını kısaltarak ikişer rekat olarak kılarlar. Hac emiri de eğer Mekkeli ise aynı şekilde Arafat'ta ve Mina günlerinde[910] namazlarını kısaltır." Mâlik devamla şunu da söylemiştir: "Eğer bir kimse Mekke'de[911] ikamet ediyorsa, (hac vesilesiyle) oradayken namazı tam kılacaktır. Arafat ahalisi ise Mina'da namazlarını kısaltırlar."[912]

---

910 Hacıların Mina'da geçirdikleri ve teşrik günleri denilen Zilhicce'nin 11, 12 ve 13. günleridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 102. (Çeviren)

911 *Muvatta*'da yer alan rivayette Mekke yerine Mina ifadesi geçmektedir . (Çeviren)

912 Mâlik, Hac 203.

Buna noktada Mina ve Arafat'taki namazların kısaltılması meselesinin üç gerekçeye dayanma ihtimalinin bulunduğunu görmekteyiz:

1. Hac dolayısıyla olabilir. Buna göre evleri bizzat Mina ve Arafat'ta bulunanlar dâhil olmak üzere, o iki yerin dışındaki bölgelerden oralara gelen her hacı namazını kısaltacaktır.

2. Bizzat Mina ve Arafat'ta bulunmaktan dolayı namazlarının kısaltılmış olması da mümkündür. Bu durumda, oralarda namaz kılan herkes, hacı olsun veya olmasın, namazını kısaltarak kılacaktır.

3. Yolculuk sebebiyle kısaltma söz konusu olabilir.

Bu noktada ilim adamlarının, evi Mina veya Arafat'ta olan bir hacının, evinin bulunduğu bölgede namazını kısaltamayacağı konusunda ihtilaf etmediklerini görmekteyiz. Böylece namazın bu iki bölgede kısaltılma gerekçesinin özellikle hacca dayanmadığı anlaşılmaktadır.

Öte yandan Mina ve Arafat'ta bulunanların oraların halkından olması veya bu iki bölge dışında bir yerden olmasına rağmen bulunduğu bölge ile Mina ve Arafat arasındaki mesafenin, bir yolcunun namazı kısaltabileceği ölçüde olmaması[913] durumunda, o kimselerin namazı kısaltamayacaklarını da tespit ettik. Buradan hareketle, Mina ve Arafat'ta namazları kısaltmanın, bizzat o bölgelerde bulunma gerekçesine dayanmadığını anlamaktayız. Bu durumda kısaltmanın sebebinin sadece yolculuk (sefer) hâli olduğu kesinlik kazanmaktadır. Dolayısıyla Mina ve Arafat'ta bulunan hacılar içerisinde sadece, -hacı olmasalar bile- oralarda namazlarını kısaltabilecek kimselerin namazlarını kısaltmaları gerektiği anlaşılmaktadır. Bize göre bu konudaki kıyasın gereği budur. Nitekim bu hususta bu görüşü savunanlar da böyle söylemektedirler. Yine de en doğrusunu Allah bilir. Ayrıca Atâ b. Ebî Rabâh ve Mücâhid de bu görüşü benimsemişlerdir. Şöyle ki:

١٣٩٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَطَاءٍ، وَمُجَاهِدٍ، قَالَا: لَيْسَ عَلَى أَهْلِ مَكَّةَ قَصْرٌ فِي الْحَجِّ.

913 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare "olması" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Oysa cümlede sadece Mina ve Arafat'ta bulunmaktan dolayı namazın kısaltılamayacağı; bu noktada bu iki bölge ahalisinden olmak ile olmamak arasında bir fark bulunmadığı anlatılmak istenmektedir. (Çeviren)

1397- ... Osman b. el-Esved'in rivayet ettiğine göre, Atâ ve Mücâhid şöyle demişlerdir: "Mekkelilerin hacda namazları kısaltmaları söz konusu değildir."

***

Yine Osman *radıyallahu anh*'dan da bu görüşü destekleyecek bir kanaat nakledilmiştir. Nitekim;

١٣٩٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ الرَّبِيعِ بْنِ طَارِقٍ الْهِلَالِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ الْمَوْصِلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، أَنَّهُ صَلَّى بِأَهْلِ مِنًى أَرْبَعَ رَكَعَاتٍ، فَلَمَّا سَلَّمَ أَقْبَلَ إِلَيْهِمْ، فَقَالَ: إِنِّي تَأَهَّلْتُ بِمَكَّةَ، وَقَدْ سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: مَنْ تَأَهَّلَ فِي بَلْدَةٍ فَهُوَ مِنْ أَهْلِهَا، فَلْيُصَلِّ أَرْبَعًا، فَلِذَلِكَ صَلَّيْتُ أَرْبَعًا.

1398- Yahya b. Osman'ın bize, Amr b. er-Rabî' b. Târık el-Hilâlî > İkrime b. Abdullah el-Ezdî el-Mevsılî > Abdullah b. el-Hâris b. Ebî Zübâb[914] > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân *radıyallahu anh*, Mina halkına dört rekat namaz kıldırdı ve selam verdikten sonra onlara dönüp şöyle dedi: "Ben Mekke'de evlenip aile kurdum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de şöyle buyurduğunu işitmiştim: ***'Kim bir beldede evlenip aile kurarsa, o kimse o beldenin halkından sayılır; namazlarını dört rekat olarak kılsın.'*** Bu sebeple ben de dört rekat olarak kıldım."[915]

١٣٩٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدُويَه الْبِيكَنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ اللهِ مَوْلَى بَنِي هَاشِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِكْرِمَةُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّهُ صَلَّى بِأَهْلِ مِنًى أَرْبَعًا، فَأَنْكَرَ النَّاسُ ذَلِكَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنِّي لَمَّا قَدِمْتُ مَكَّةَ تَأَهَّلْتُ بِهَا، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: إِذَا تَأَهَّلَ الرَّجُلُ بِبَلْدَةٍ فَلْيُصَلِّ صَلَاةَ الْمُقِيمِ.

914 Burada "Zübâb" olarak kaydettiğimiz bu isim, eserin yazma nüshasında bu ve bundan sonraki rivayetteki noktalama işaretlerinden dolayı "z" harfi "dal," "bâ" gibi görünen harf de bazen üstünde hemze (1398 no'lu rivayet), bazen de hemzesiz fakat "yâ" harfi gibi yazılmıştır (1399 no'lu rivayet). Basılı nüshaya ise "Zîâb ve Ziyâb" olarak geçmiştir. Hâlbuki okunuşundan tam emin olunmayan bu isim için ravi biyografileriyle ilgili yazılmış herhangi bir esere müracaat edilmiş olsaydı, "Zübâb" olduğu görülecekti. (Çeviren)

915 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 416.

1399- İsmail b. Hamdûye el-Beykendî'nin bize, el-Humeydî > Haşimoğulları'nın azadlı kölesi Abdurrahman b. Abdullah > İkrime b. İbrahim > İbn Ebî Zübâb kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân *radıyallahu anh*, Mina ahalisine dört rekat namaz kıldırınca insanlar bu yaptığını hoş karşılamayıp itiraz ettiler. Bunun üzerine o da şöyle dedi: Ey insanlar! Mekke'ye geldiğimde orada evlenip aile kurdum. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu da işitmiştim: ***"Eğer bir adam bir beldede evlenip aile kuracak olursa, namazını mukimler gibi kılsın."***[916]

***

Dikkat edersen Osman *radıyallahu anh*, Mekke'de evlenip orada aile kurunca oranın halkından sayılmıştır. Dolayısıyla Mina'da namazı tam olarak kılmış; Mekke'den Mina'ya hacı sıfatıyla gelmesini ve yine hacı sıfatıyla Mina'dan Arafat'a çıkmış olmasını, namazı kısaltmayı gerektirecek bir gerekçe olarak kabul etmemiştir. Bu da gösteriyor ki onun bu konudaki görüşü, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî'nin de bu husustaki kanaatleri gibi Mekkeli hacının, Mina ve Arafat'ta namazlarını kısaltarak değil, tam olarak kılması şeklindeydi.

Öte yandan hacının, Arafat'tan akın akın iniş vaktinin, güneşin batımında olması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada böyle yapmıştır. Nitekim;

١٤٠٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: وَقَفَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ: هَذِهِ عَرَفَةُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، ثُمَّ أَفَاضَ حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ.

1400- ... Zeyd b. Ali'nin, babasından, onun da Ubeydullah b. Ebî Râfi'den rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat vakfesine durup ***'İşte burası Arafat, burası da vakfe yeri'*** buyurdu. Daha sonra güneş batınca da (Müzdelife'ye doğru) akın etti."[917]

***

916 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 62; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, X, 416.

917 Tirmizî, Hac 55; Ebû Dâvûd, Menâsik 64.

Bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da Câbir b. Abdullah yoluyla naklettiği "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'tan ayrılıp inmesinden" bahseden hadis de bu manadadır.[918] Bu konuda ayrıca Tâvus'tan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٠١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ ابْنِ طَاوُسٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: كَانَ أَهْلُ الْجَاهِلِيَّةِ يَدْفَعُونَ مِنْ عَرَفَةَ قَبْلَ غُرُوبِ الشَّمْسِ، وَيَدْفَعُونَ مِنْ مُزْدَلِفَةَ بَعْدَ طُلُوعِ الشَّمْسِ، فَأَخَّرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ تِلْكَ، وَقَدَّمَ هَذِهِ، أَخَّرَ الدَّفْعَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى غُرُوبِ الشَّمْسِ، وَقَدَّمَ الدَّفْعَ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ.

1401- Yunus'un bize, Süfyân b. Uyeyne yoluyla İbn Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, babası (Tâvus) dedi ki: "Cahiliye insanı, güneş batmadan önce Arafat'tan ayrılıyor; güneş doğduktan sonra da Müzdelife'den çıkıyordu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle*, ötekini geciktirdi, bunu da öne aldı. (Yani) Arafat'tan ayrılışı güneşin batımına; Müzdelife'den çıkışı da güneşin doğuşundan önceye aldı."[919]

***

İlim adamlarının tamamının görüşü budur. Bildiğimiz kadarıyla bu konuda aralarında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[920] beyanına gelince; Yüce Allah, Kitab'ında bizlere Arafat ile Meş'ar-i Harâm (Müzdelife) arasında hac ibadetinin yerine getirildiği mekânlardan (iki bölgeyi birbirinden) ayırıcı nitelikte bir yerden bahsetmemiş; ancak bunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde açıklamıştır. Şöyle ki:

١٤٠٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرٌ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ أَرْدَفَ أُسَامَةَ خَلْفَهُ، فَدَفَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَقَدْ شَنَقَ الْقَصْوَاءَ الزِّمَامَ حَتَّى أَنَّ رَأْسَهَا لَيُصِيبُ مَوْرِكَ رَحْلِهِ، وَيَقُولُ بِيَدِهِ الْيُمْنَى: أَيُّهَا النَّاسُ، السَّكِينَةَ السَّكِينَةَ

918 Bk. 1378 no'lu rivayet.

919 Şâfiî, *Müsned*, I, 356, Beyrut 1951.

920 Bakara 2/198.

كُلَّمَا أَتَى جَبَلًا مِنَ الْجِبَالِ أَرْخَى لَهَا قَلِيلًا حَتَّى تَصْعَدَ، حَتَّى أَتَى الْمُزْدَلِفَةَ، فَصَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ اضْطَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقِيَ عَلَيْهِ، فَحَمِدَ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ، وَهَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَظُنُّهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ، جِدًّا ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1402- … Ca'fer'in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine gore, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederken şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Arafat'tan inerken Üsâme'yi terkisine bindirdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hızla harekete geçmiş ve Kasvâ'nın boynundaki yuları o kadar çekmişti ki, hayvanın başı, Allah Rasûlü'nün oturduğu semerin ön kısmındaki deriye değiyordu. Daha sonra da sağ eliyle işaret ederek ***'Ey insanlar! Sakin olun, sakin olun, acele etmeyin'*** buyurdu. Kum tepeciklerinden birine geldikçe, hayvanın düzlüğe rahat çıkabilmesi için dizginini gevşetiyordu. Nihayetinde Müzdelife'ye ulaştı ve orada akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldı; aralarında da hiçbir (nafile) namaz kılmadı. Ardından Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldı. Sonra bineğine binerek Meş'ar-i Harâm'a geldi ve (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Ardından Allah'a hamdetti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi 'ortalık iyice aydınlanıncaya kadar' demişti.- Sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu."[921]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Arafat'tan ayrılıp Müzdelife'ye inmiş ve sabaha kadar Müzdelife'de gecelemiştir. Müzdelife ile ilgili olarak da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu rivayet nakledilmiştir:

١٤٠٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ

921 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

وَسَلَّمَ بِجَمْعٍ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، هَلْ لِي مِنْ حَجٍّ وَقَدْ أَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي؟ فَقَالَ: مَنْ صَلَّى مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، وَقَدْ وَقَفَ مَعَنَا قَبْلَ ذَلِكَ، وَأَفَاضَ مِنْ عَرَفَاتٍ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

1403- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yezîd b. Harun > İsmail b. Ebî Hâlid yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris dedi ki: Müzdelife'de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Bineğimi de epeyce yordum. Benim haccım olur mu?" diye sordum. Şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle şu (sabah) namazını kılarsa ve daha önce de bizimle birlikte gece veya gündüz vakti Arafat vakfesini yapıp oradan inmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[922]

١٤٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي السَّفَرِ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1404- İbrahim b. Merzûk bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be > Abdullah b. Ebi's-Sefer ve İsmail b. Ebî Hâlid > eş-Şa'bî > Urve b. Mudarris yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[923]

١٤٠٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَامِدُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، وَزَكَرِيَّاءُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، وَدَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عُرْوَةَ بْنَ مُضَرِّسِ بْنِ أَوْسِ بْنِ حَارِثَةَ بْنِ لَامٍ الطَّائِيِّ، يَقُولُ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمُزْدَلِفَةَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، جِئْتُ مِنْ جَبَلَيْ طَيِّءٍ، وَوَاللهِ مَا جِئْتُ حَتَّى أَتْعَبْتُ نَفْسِي، وَأَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي، وَمَا تَرَكْتُ جَبَلًا مِنْ هَذِهِ الْجِبَالِ إِلَّا وَقَدْ وَقَفْتُ عَلَيْهِ، فَهَلْ لِي مِنْ حَجٍّ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ شَهِدَ مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، صَلَاةَ الْفَجْرِ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَقَدْ كَانَ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ ذَلِكَ لَيْلًا أَوْ نَهَارًا، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

922 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* VII, 207.

923 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* VII, 207.

قَالَ سُفْيَانُ: وَزَادَ زَكَرِيَّا فِيهِ وَكَانَ أَحْفَظَ الثَّلَاثَةِ لِهَذَا الْحَدِيثِ قَالَ فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ أَتَيْتُ هَذِهِ السَّاعَةَ مِنْ جَبَلَيْ طَيِّئٍ قَدْ أَكْلَلْتُ رَاحِلَتِي، وَأَتْعَبْتُ نَفْسِي، فَهَلْ لِي مِنْ حَجٍّ؟ فَقَالَ: مَنْ شَهِدَ مَعَنَا هَذِهِ الصَّلَاةَ، وَوَقَفَ مَعَنَا حَتَّى يُفِيضَ، وَكَانَ قَدْ وَقَفَ قَبْلَ ذَلِكَ بِعَرَفَةَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ وَقَضَى تَفَثَهُ. قَالَ سُفْيَانُ: وَزَادَ دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ قَالَ: أَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صلى الله عليه وسلم حِينَ بَرَقَ الْفَجْرُ، ثُمَّ ذَكَرَ الْحَدِيثَ.

1405- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Hâmid b. Yahya'dan rivayet ettiğine göre, Süfyân dedi ki: Bize İsmail b. Ebî Hâlid ve Zekeriyya'nın eş-Şa'bî'den; ayrıca Dâvûd b. Ebî Hind'in de yine eş-Şa'bî'den rivayet ettiklerine göre, eş-Şa'bî şöyle dedi: Urve b. Mudarris b. Evs b. Hârise b. Lâm et-Tâî'nin şöyle dediğini işittim: Müzdelife'de bulunduğu bir sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanma vardım ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Tayy dağlarından geliyorum. Allah'a yemin olsun ki, hem kendim yoruldum hem de bineğimi yordum. Zira yol boyunca üzerinde vakfe yapmadığım hiçbir dağ, tepe bırakmadım. Haccım olur mu?" dedim. Rasûlullah *sallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle birlikte Müzdelife'deki şu sabah namazına katılırsa ve daha önce de gece veya gündüz Arâfat'ta vakfe yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[924]

Süfyân dedi ki: Zekeriyya -ki bu hadisi rivayet eden üç kişi[925] içerisinde hadisi en iyi ezberlemiş olanı odur- ilgili rivayete şöyle bir eklemede bulunmuştur: (Urve b. Mudarris) dedi ki: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben Tayy dağlarından şimdi gelebildim. Devemi de yordum, kendim de bitkin düştüm. Benim haccım olur mu?" diye sordum. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle beraber şu namazı kılarsa ve buradan ayrılıncaya kadar bizimle birlikte vakfe yaparsa; daha önce de gece veya gündüz Arafat vakfesini yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***

Süfyân dedi ki: Dâvûd b. Ebî Hind'in de rivayete şöyle bir ilavesi bulunmaktadır: (Urve b. Mudarris) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanma şafak sökerken geldim" dedi sonra da hadisin devamını zikretti.

---

924 Tirmizî, Hac 57; Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Nesâî, Menâsik 211; Dârimî, Hac 54.

925 İsmail b. Ebî Hâlid, Zekeriyya ve Dâvûd b. Ebî Hind. (Çeviren)

١٤٠٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْغَفَّارِ بْنُ دَاوُدَ الْحَرَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ أَعْيَنَ، عَنْ مُطَرِّفِ بْنِ طَرِيفٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ الطَّائِيِّ، قَالَ: أَتَى رَجُلٌ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتْعَبْتُ وَأَنْضَيْتُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا، وَالْإِمَامُ وَاقِفٌ فَوَقَفَ مَعَ الْإِمَامِ، ثُمَّ أَفَاضَ مَعَ النَّاسِ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ، وَمَنْ لَمْ يُدْرِكْ، فَلَا حَجَّ لَهُ.

1406- Yahya b. Osman'ın bize, Abdülgaffâr b. Dâvûd el-Harrânî > Musa b. A'yen > Mutarrif b. Tarîf > eş-Şa'bî yoluyla rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris et-Tâî dedi ki: Bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Hem (bineğimi) yordum hem de (kendim) yoruldum" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim, Müzdelife'ye imam henüz vakfedeyken yetişir de onunla birlikte vakfe yaparsa sonra da insanlarla beraber (Müzdelife'den) ayrılırsa, hacca yetişmiş sayılır. Buna yetişemeyenin ise haccı yoktur."***[926]

١٤٠٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ اللُّؤْلُئِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنْ مُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ مُضَرِّسٍ الطَّائِيِّ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِجَمْعٍ، يَعْنِي بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنْضَيْتُ رَاحِلَتِي، وَأَتْعَبْتُ نَفْسِي، وَلَمْ يَبْقَ جَبَلٌ مِنْ جِبَالِ عَرَفَةَ إِلَّا وَقَدْ وَقَفْتُ بِهِ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ صَلَّى مَعَنَا صَلَاتَنَا هَذِهِ، وَقَدْ كَانَ أَتَى عَرَفَةَ قَبْلَ ذَلِكَ مِنْ لَيْلٍ أَوْ نَهَارٍ، فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ، وَقَضَى تَفَثَهُ.

1407- Muhammed b. el-Abbâs el-Lü'lüî'nin bize, Esed b. Musa > Muhammed b. Hâzim > Mücâlid > eş-Şa'bî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Urve b. Mudarris et-Tâî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Müzdelife'deyken yanma vardım ve ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Devemi bitkin düşürdüm, kendimi de yordum. Arafat (bölgesinin) dağları/tepelerinden üzerinde vakfe yapmadığım hiçbir dağ/tepe bırakmadım" dedim. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim bizimle birlikte bu (sabah) namazımızı***

926 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 109.

kılarsa ve daha önce de gece veya gündüzün bir vaktinde Arafat'a gelmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."[927]

***

Urve b. Mudarris'in bu hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'yle ilgili hükmünün pekiştirilmesi söz konusudur. Bu sayede Müzdelife'nin, haccın sembollerinden (şeâir) biri olduğunu anlamaktayız. Ayrıca Abdurrahman b. Ya'mer[928] ed-Dîlî kanalıyla da Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den Müzdelife'ye dair bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٤٠٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّيلِيِّ، قَالَ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقِفًا بِعَرَفَاتٍ، فَأَقْبَلَ أُنَاسٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، فَسَأَلُوهُ عَنِ الْحَجِّ، فَقَالَ: الْحَجُّ يَوْمُ عَرَفَةَ، وَمَنْ أَدْرَكَ جَمْعًا قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1408- Ali b. Ma'bed'in bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Süfyân > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman ed-Dîlî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i Arafat'ta vakfe yaparken gördüm. Necidli bazı insanlar gelip ona hacla ilgili soru sordular. Allah Rasûlü de ***"Hac, Arefe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim sabah namazından önce Müzdelife'ye yetişirse, hacca yetişmiş sayılır"*** buyurdu.[929]

١٤٠٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدَ بْنَ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي بُكَيْرُ بْنُ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ الدِّيلِيِّ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَجَاءَ أُنَاسٌ أَوْ نَفَرٌ مِنْ نَجْدٍ، فَأَمَرُوا رَجُلًا فَنَادَى: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ الْحَجُّ؟ فَأَمَرَ رَجُلًا فَنَادَى: الْحَجُّ يَوْمُ عَرَفَةَ، مَنْ جَاءَ قَبْلَ صَلَاةِ الصُّبْحِ مِنْ لَيْلَةِ جَمْعٍ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1409- Yezîd b. Sinan bize, Muhammed b. Kesîr > Süfyân es-Sevrî > Bükeyr b. Atâ yoluyla Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin şöyle dediğini rivayet

927 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 261; Nesâî, Menâsik 211; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 113.

928 Bu isim "Ya'mur" olarak da okunmaktadır. Ancak fethalı okunuş biçimi daha yaygındır. (Çeviren)

929 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 347; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 247.

etti: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tayken yanına vardım. Necid'den bir grup veya bazı insanlar gelip (içlerinden) bir kişiye Allah Rasûlü'ne "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac nasıl yapılır?" diye sormasını emrettiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü de şöyle seslenmesi için birine talimat verdi: ***"Hac, Arefe günü (vakfe yapmak) demektir. Kim, Müzdelife gecesinin sabah namazından önce gelirse haccı tamam olmuştur."***[930]

***

Bu hadise göre Müzdelife gecesinde gelinmesi amaçlanan mekân, ne sadece Müzdelife'dir ne de başka bir yerdir. Çünkü o gece gelinmesi hedeflenen yer, daha önce zikrettiğimiz Ali b. Ma'bed'in, Ya'lâ b. Ubeyd'den rivayet ettiği hadis doğrultusunda Müzdelife olabileceği gibi Arafat da olabilir. Bu itibarla, rivayet etmiş olduğumuz Urve b. Mudarris'in hadisinde Müzdelife'ye ilişkin bir hüküm yer almamaktadır. Bu meseleyi araştırdığımızda şöyle bir rivayet tespit ettik:

١٤١٠ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِعَرَفَةَ، فَجَاءَ نَفَرٌ مِنْ أَهْلِ نَجْدٍ، فَقَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ الْحَجُّ؟ قَالَ: الْحَجُّ عَرَفَاتٌ، مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1410- Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe'nin bize, Müemmel b. İsmail > Süfyân > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ya'mer dedi ki: Arafat'ta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanındaydım. Necidli bir grup gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Hac nasıl yapılır?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"Hac, Arafat'tır. Kim, fecir doğmadan önce Arafat'ta vakfe yaparsa, haccı tamam olur."***[931]

***

Dolayısıyla bu hadise göre, Müzdelife gecesi gelinip vakfe yapılması hedeflenen mekân, Müzdelife değil, Arafat'tır. Ancak burada zikrettiğimiz şekliyle Süfyân es-Sevrî rivayetiyle Bükeyr b. Atâ'dan nakledilen bu hadis, bize biraz kapalı/karışık gelmiştir. Bu nedenle biz de Şu'be'nin Bükeyr b. Atâ'dan gelen rivayetinin nasıl olduğuna baktık ve şunu gördük:

---

930 Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Nesâî, Menâsik 211; İbn Mâce, Menâsik 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 309.

931 Tirmizî, Hac 57; Ebû Dâvûd, Menâsik 68; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 257.

١٤١١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْحَجُّ عَرَفَةُ أَوْ عَرَفَاتٌ، فَمَنْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ فَقَدْ تَمَّ حَجُّهُ.

1411- Ali b. Ma'bed'in bize, Şebâbe b. Sevvâr > Şu'be > Bükeyr b. Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ya'mer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Hac, Arafat'ta (vakfe yapmak) demektir. Kim, fecir doğmadan önce Müzdelife gecesine yetişirse, haccı tamam olmuştur."***[932]

***

Buradan da öğrendiğimize göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bizzat o gecenin kendisini kastetmiş değildir. Eğer bizzat o geceyi kastetmiş olsaydı, o zaman bütün Müslümanlar o hususta eşit konumda olurlardı. Fakat Allah Rasûlü, o gecede yapılacak şeyi kastetmiştir. Ne var ki Şu'be'nin hadisinde, bize bu "yapılacak şeyin" ne olduğunu gösterecek herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Öte yandan şimdiye kadar zikrettiğimiz Abdurrahman (b. Ya'mer)'in hadisi içerisinde, diğerlerinden farklı olarak Ya'lâ b. Ubeyd yoluyla gelen rivayet[933] dışında, Müzdelife meselesine vurgu yapan başka hiçbir rivayet tespit edemedik. Daha sonra Urve b. Mudarris'in hadisini ele aldığımızda, Abdullah b. Ebi's-Sefer, İsmail b. Ebî Hâlid, Zekeriyya b. Ebî Zâide, Mücâlid b. Saîd ve Dâvûd b. Ebî Hind'in eş-Şa'bî yoluyla gelen rivayetlerinin[934] birbirine yakın olduklarını; Mutarrif b. Tarîf kanalıyla gelen rivayetin[935] ise, diğer beş rivayetten farklı olarak ilave bir bilgi içerdiğini gördük. Zira onun rivayetinde şu ibare yer almaktadır: ***"Buna (yani Müzdelife vakfesine) yetişemeyenin haccı yoktur."*** Bu noktada, eğer bazılarının öngördüğü gibi ravi çokluğu itibara alınıp da ravi sayısı fazla olanın, rivayetinde tek kalan birinin rivayetinden daha üstün olduğu yaklaşımı esas kabul edilirse, bu durumda, ilgili meselede söz konusu beş kişinin rivayetleri, Mutarrif b. Tarîf'in tek kaldığı rivayetten daha üstün ve tercihe layık olacaktır. Ancak denklik esasına göre hareket edilecek olursa, o zaman da diğer beş kişiden farklı olarak

932 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 347; Benzer bir senedle bk. İbn Hibban, *Sahîh,* IX, 203; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 188.

933 Bk. 1408 no'lu rivayet.

934 Bk. 1403, 1404, 1405 ve 1407 no'lu rivayetler.

935 Bk. 1406 no'lu rivayet.

rivayetinde tek kalan kişi, -ilgili rivayetinde güvenilir olması sebebiyle- söz konusu beş kişiye denk sayılacaktır. Çünkü Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Buna (yani Müzdelife'ye) yetişemeyenin haccı yoktur"*** sözünün, "yani her yönüyle mükemmel bir haccı yoktur" anlamına gelmesi ihtimali bulunmaktadır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Besmele çekmeyenin abdesti yoktur"*** hadisi de böyledir. Bu hadis de "kişi, besmele çekmediği o abdestle temiz (tahir) olmadığı gibi, hades hâlinden tahâret hâline de geçmiş sayılmaz" anlamına gelmemekte; sadece "o abdestle, emrolunduğu üzere her yönüyle mükemmel bir abdest almış sayılmaz" manası taşımaktadır. Aynı şey, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın "Yük ve eşyasını (henüz Müzdelife'deyken) erkenden (Mina'ya) gönderenin haccı yoktur"[936] sözü için de geçerlidir. Nitekim;

١٤١٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُرَحْبِيلَ، أَنَّ عُمَرَ، قَالَ: مَنْ قَدَّمَ ثَقَلَهُ فَلَا حَجَّ لَهُ.

1412- ... İbrahim'in Amr b. Şurahbîl'den rivayet ettiğine göre, Ömer dedi ki: "Yük ve eşyasını (henüz Müzdelife'deyken) erkenden (Mina'ya) gönderenin haccı yoktur."[937]

***

Bize göre bu ifade -yine de Allah en doğrusunu bilir- yük ve eşyasını erkenden gönderen kişinin, "haccetmemiş kimse gibi olacağı" anlamına gelmez. Zira ilgili şahıs, daha öncesinde haccını yapmış ve ihramından çıkmış olduğu hâlde böyle bir şey nasıl olabilir ki? Bu ifade ancak "bir hacının, haccını, -Mekke'den ayrılarak dilediği yere gitmesini sağlayacak şekilde- yerine getirememesi; olması gerekenden eksik bir biçimde ifa etmesi" anlamına gelir. Biz, Allah'ın izniyle, bu kitabımızın bundan sonraki bölümünde Müzdelife'de vakfe yapmanın hükmünü ele alıp bazılarının dediği gibi bu vakfenin hacdaki Arafat vakfesi hükmünde olup olmadığını araştıracağız.

---

936 Burada, henüz Müzdelife'den ayrılmadan izdiham vb. endişelerle yük ve eşyasını erkenden Mina'ya gönderen kimselerin haccından söz edilmektedir. Hz. Peygamber'in, eşyasını, hatta kadın ve çocukları erkenden gönderdiğine dair birtakım rivayetler vardır (bk. Müslim, Hac 300). Konuyla ilgili geniş bilgi ve ihtilaflar için bk. Nevevî, *Şerh,* IX, 38-41. (Çeviren)

937 Benzer bir metin için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 604.

Ayrıca hacının, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını, ikincisinin vaktinde birleştirerek kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu iki namazı, ikincisinin vaktinde cem ederek kılmıştır. Ancak ilim adamları, bu iki namazın nasıl kılınacağı; iki ezan ve iki kametle mi yoksa bir ezan ve bir kametle mi veya ezansız sadece bir kametle mi kılınacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bazıları "Bu namazlar, iki ezan ve iki kametle kılınır" diyorlardı. Nitekim bu görüş Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ صَلَاتَيْنِ مَرَّتَيْنِ بِجَمْعٍ، كُلُّ صَلَاةٍ بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، وَالْعَشَاءُ بَيْنَهُمَا.

1413- ... Mansûr'un, İbrahim'den rivayet ettiğine göre, el-Esved, Ömer b. el-Hattâb ile Müzdelife'de iki defa iki namaz kıldığını; her bir namazın bir ezan ve bir kametle kılındığını ve (namazların) arasında da akşam yemeğinin olduğunu nakletmiştir.[938]

١٤١٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ إِلَى مَكَّةَ، فَلَمَّا أَتَى جَمْعًا صَلَّى الصَّلَاتَيْنِ كُلَّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، وَلَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا.

1414- ... İsrâil'in Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: "Abdullah b. Mes'ûd ile birlikte Mekke'ye doğru yola çıktım. Müzdelife'ye geldiğinde iki namazın (akşam ile yatsının) her birini bir ezan ve bir kametle kıldı. Aralarında da hiç namaz kılmadı."[939]

***

Bu hususta Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz rivayette, söz konusu iki namaz arasında akşam yemeğinin bulunmasından dolayı, ikinci namaz (yatsı) için de ezan okunmuş ve kamet getirilmiş olması ihtimali vardır.

---

938 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 211.

939 Küçük farklılıklarla Buhârî, Hac 100. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 211.

Bu itibarla biz, akşam yemeği ve benzeri herhangi bir ara verilmeden, Ömer *radıyallahu anh*'ın bu iki namazın cem'i konusunda nasıl hareket ettiğini; iki ezan ve iki kametle mi veya bir ezan iki kametle mi ya da ezansız sadece bir kametle mi kıldığını bilmemekteyiz.

Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anh*'a gelince; ondan rivayet ettiğimiz hadiste de "(iki namaz) arasında hiç namaz kılmadı" ibaresi geçmektedir. Bu noktada, İbn Mes'ûd'un, arada hiç namaz kılmamakla birlikte Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın yaptığı gibi akşam yemeği yemiş olması ihtimali de vardır. Dolayısıyla o da ikinci namaz (yatsı) için ezan okuyup kamet getirmiş sayılır. Böylece İbn Mes'ûd'un iki namaz arasında yaptığı şeylerden dolayı, iki namazdan ikincisi için ezan okunup kamet getirilmesi ya da sadece ezan okunması hükmünü düşüren cem/birleştirme durumu ortadan kalkmış olmaktadır. Bu da söz konusu iki namazın Müzdelife'deki hükümlerini, o namazların diğer mekanlardaki hükümlerine dönüştürmektedir. Bu sebeple İbn Mes'ûd'un hadisinde, arada herhangi bir namaz, akşam yemeği ve benzeri bir şeyin bulunmadığı iki namazın nasıl cem edileceğine ilişkin bir bilgi yer almamaktadır. Biz bu konuda yaptığımız araştırmada şunu tespit ettik:

١٤١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الْهَمْدَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كَانَ ابْنُ مَسْعُودٍ يَجْعَلُ الْعَشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ.

1415- ... Ebû İshâk el-Hemdânî'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: "İbn Mes'ûd, Müzdelife'de akşam yemeğini iki namaz arasına alıyordu."[940]

***

Bu durumda İbn Mes'ûd'un hadisi, ondan önce rivayet etmiş olduğumuz Ömer *radıyallahu anh*'ın hadisiyle aynı anlama gelmektedir. Sonuç olarak bu iki hadisin hiçbirinde, arada akşam yemeği ve benzeri herhangi bir şey olmaksızın, Müzdelife'de iki namazın nasıl cem edileceğine dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "Söz konusu iki namaz, ezansız sadece bir kametle kılınır." Süfyân b. Saîd es-Sevrî de bu görüşü tercih edenlerdendir.

940 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 211.

Nitekim Mâlik b. Yahya el-Hemdânî bize, Ebu'n-Nasr Hâşim b. el-Kâsım > el-Eşcaî yoluyla Süfyân'dan bu görüşü rivayet etmiştir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu kanaati destekleyen bir hadis de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٤١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، أَنَّهُ صَلَّى مَعَ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ بِجَمْعٍ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، وَالْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، ثُمَّ حَدَّثَ أَنَّ ابْنَ عُمَرَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ، وَحَدَّثَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ مِثْلَ ذَلِكَ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ.

1416- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir el-Akadî yoluyla Şu'be'den rivayet ettiğine göre, el-Hakem, Saîd b. Cübeyr ile birlikte Müzdelife'de tek bir kametle akşam namazını üç rekat, yatsıyı da iki rekat olarak kıldığını belirttikten sonra İbn Ömer'in de aynı şeyi yaptığını aktardı. Ayrıca İbn Ömer de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in aynı mekânda aynı şeyleri yaptığını nakletti.[941]

١٤١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْحَكَمُ بْنُ عُيَيْنَةَ، وَسَلَمَةُ بْنُ كُهَيْلٍ، قَالَا: صَلَّى بِنَا سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ بِإِقَامَةٍ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، فَلَمَّا سَلَّمَ قَامَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ حَدَّثَ عَنِ ابْنِ عُمَرَ أَنَّهُ صَنَعَ بِهِمْ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِثْلَ ذَلِكَ، وَحَدَّثَ ابْنُ عُمَرَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَنَعَ بِهِمْ فِي ذَلِكَ الْمَكَانِ مِثْلَ ذَلِكَ.

1417- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebu'l-Velîd et-Tayâlisî > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Hakem b. Uyeyne ve Seleme b. Küheyl dediler ki: "Saîd b. Cübeyr bize, bir kametle akşam namazım üç rekat olarak kıldırdı. Selam verince kalktı ve yatsı namazını iki rekat olarak kıldı. Daha sonra da İbn Ömer'in o mekânda aynı şeyi kendilerine yaptığını anlattı. Ayrıca İbn Ömer de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine o mekânda aynı şeyi yaptığını nakletti."[942]

---

941 Nesâî, Salat 20.

942 Müslim, Hac 288; Ebû Dâvûd, Menâsik 64.

١٤١٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: صَلَّى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِجَمْعٍ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1418- Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > Süfyân es-Sevrî > Seleme > Saîd b. Cübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını tek bir kametle kıl(dır)dı."[943]

١٤١٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، وَالْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، فَقِيلَ لَهُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: صَلَّيْتُهُمَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَكَانِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1419- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âmir > Süfyân > Ebû İshâk kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mâlik dedi ki: İbn Ömer'le beraber tek bir kamet ile akşam namazını üç rekat; yatsıyı da iki rekat olarak kıldım. Ona "Ebû Abdurrahman! Bu da nedir?" diye sorulunca şöyle cevap verdi: "Ben bu iki namazı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte bu mekânda tek bir kametle kıldım."[944]

١٤٢٠ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1420- Yine Hüseyin b. Nasr bize, Yezîd b. Harun> Süfyân b. Saîd isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti.[945]

١٤٢١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَرْبَعَةٌ كُلُّهُمْ ثِقَةٌ، مِنْهُمْ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ، وَعَلِيٌّ الْأَزْدِيُّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

943 Müslim, Hac 290.

944 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tirmizî, Hac 56.

945 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 212.

1421- Yunus'un bize Süfyân > İbn Ebî Necîh kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "Aralarında Saîd b. Cübeyr ve Ali el-Ezdî'nin de bulunduğu güvenilir dört kişinin bana bildirdiğine göre, İbn Ömer, Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını tek bir kametle kıl(dır)mıştı."[946]

***

Bu rivayetlerde İbn Ömer'in, "bu namazları Müzdelife'de tek bir kametle birleştirdiği ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de söz konusu namazları bu şekilde kıldığını rivayet ettiği" hususu yer almaktadır. Şu da var ki bu iki namazın öncesinde belki de ezan okumuş olmasına rağmen, rivayetlerde bu bilginin bize aktarılmamış olması da ihtimal dâhilindedir. Ancak bu konuda yaptığımız araştırmada şu hadisi tespit ettik:

١٤٢٢ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: صَلَّى عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ بِالْمُزْدَلِفَةِ صَلَاةَ الْمَغْرِبِ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ لَيْسَ مَعَهَا أَذَانٌ ثَلَاثَ رَكَعَاتٍ، ثُمَّ قَالَ الصَّلَاةُ، ثُمَّ قَامَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ، فَقَالَ لَهُ خَالِدُ بْنُ مَالِكٍ الْحَارِثِيُّ: مَا هَذِهِ الصَّلَاةُ يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ؟ قَالَ: صَلَّيْتُ هَاتَيْنِ الصَّلَاتَيْنِ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي هَذَا الْمَكَانِ لَيْسَ مَعَهَا أَذَانٌ.

1422- … Ebû İshâk kanalıyla gelen rivayete göre, Abdullah b. Mâlik b. el-Hâris dedi ki: Abdullah b. Ömer, Müzdelife'de akşam namazını, ezansız sadece bir kametle üç rekat olarak kıldı ve sonra "es-Salâ!" diye seslendi. Ardından kalkıp yatsı namazını iki rekat olarak kıldı ve selam verdi. Halid b. Mâlik el-Hârisî de "Ebû Abdurrahman! Bu nasıl bir namaz böyle?" diye sordu. İbn Ömer de şöyle cevap verdi: "Ben bu iki namazı, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte bu mekânda ezansız bir şekilde kıldım."[947]

***

Bu hadiste, bizim aradığımız noktayı açıklığa kavuşturan bir ayrıntı bulunmaktadır. Ayrıca bu hadis, daha önce Süfyân es-Sevrî yoluyla İbn

946 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

947 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 212.

Ömer'den rivayet ettiğimiz hadisi de[948] desteklemektedir. Yine bu hususta yaptığımız araştırmada şu rivayeti tespit ettik:

١٤٢٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِالْمُزْدَلِفَةِ جَمِيعًا لَمْ يُنَادِ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلَّا بِالإِقَامَةِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا، وَلَا عَلَى إِثْرِ وَاحِدَةٍ مِنْهَا.

1423- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > İbn Ebî Zi'b > İbn Şihâb > Sâlim b. Abdullah yoluyla babasından (İbn Ömer'den) rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de akşam ve yatsı namazlarını birlikte kıldı ve herbiri için sadece bir kamet okudu. Ayrıca arada herhangi bir nafile namaz kılmadığı gibi hiçbirinin ardından da nafile kılmadı.[949]

***

Yine;

١٤٢٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: لَمْ يُنَادِ بَيْنَهُمَا، وَلَا عَلَى إِثْرِ كُلِّ وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلَّا بِإِقَامَةٍ.

1424- İsmail b. Yahya el-Müzenî bize, Muhammed b. İdrîs es-Şâfiî > Abdullah b. Nâfi' > İbn Ebî Zi'b isnadıyla bu hadisin aynısını zikretti. Farklı olarak sadece şöyle dedi: "Bu iki namaz arasında ve hiçbirinin ardında, kametten başka herhangi bir ezan okumadı."[950]

***

Benim, İbn Vehb'ten rivayette bulunan Yunus'tan alıp ezberlediğim hadisin (hatırımda kaldığı kadarıyla) lafzı böyleydi. Nitekim Yunus'tan aldığım rivayetlerin yazılı olduğu kitabımda da ilgili rivayetin, bundan önceki hadiste naklettiğim lafızla geldiğini tespit ettim. Aynı şekilde;

---

948 Bk. 1418, 1419 ve 1420 no'lu rivayetler.

949 Buhârî, Hac 96; Dârimî, Menâsik 52.

950 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

١٤٢٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ: أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ لَمْ يُنَادِ فِي وَاحِدَةٍ مِنْهُمَا إِلَّا بِالْإِقَامَةِ، وَلَمْ يُسَبِّحْ بَيْنَهُمَا.

1425- Ebû Bekre'nin bize, Ebû Âmir > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî > Sâlim yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* iki namazı birleştirmiş; herbiri için kamet dışında ayrıca ezan okumamış ve aralarında nafile namaz da kılmamıştır.[951]

***

Buna göre Müzdelife'de (cem edilen) iki namazda ezanın bulunmadığına dair Sâlim b. Abdullah kanalıyla İbn Ömer'den gelen bu hadis, daha öncesinde rivayet etmiş olduğumuz Mâlik b. el-Hâris hadisi[952] gibidir.

Öte yandan Ebû Eyyûb el-Ensârî ile el-Berâ b. Âzib el-Ensârî yoluyla gelen rivayetlerde de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu iki namazı Müzdelife'de aynı şekilde kıldığı nakledilmektedir. Nitekim;

١٤٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عُمَرَ بْنِ رُومِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا غَيْلَانُ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ الْأَنْصَارِيِّ، عَنْ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ، يَعْنِي بِمُزْدَلِفَةَ.

1426- … Gaylân'ın, Adiy b. Sâbit el-Ensârî > Abdullah b. Zeyd el-Ensârî yoluyla rivayet ettiğine göre, [Ebû Eyyûb el-Ensârî],[953] -Müzdelife'deki uygulamayı kastederek- şöyle dedi: "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte akşam ve yatsıyı sadece bir kametle kıldım."[954]

---

951 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 213.

952 Bk. 1422 no'lu hadis.

953 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu sahâbînin ismi düşmüş gözükmektedir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 213) aynı sened ve metinle gelen rivayette Ebû Eyyûb el-Ensârî'nin ismi kayıtlıdır. (Çeviren)

954 Buhârî, Hac 96; Müslim, Hac 285; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 213.

١٤٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَدِيِّ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ، عَنِ الْبَرَاءِ بْنِ عَازِبٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ صَلَّى بِالْمُزْدَلِفَةِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِإِقَامَةٍ وَاحِدَةٍ.

1427- ... Muhammed b. Abdurrahman'ın, Adiy b. Sâbit > Abdullah b. Yezîd > el-Berâ b. Âzib kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını sadece bir kametle kıldı.[955]

***

Bazıları da "Bu namazlar, ezansız iki kametle kılınır" demiş ve gerekçe olarak şu hadisi delil göstermişlerdir:

١٤٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ مَوْلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَهُ يَقُولُ: دَفَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ، حَتَّى إِذَا كَانَ بِالشِّعْبِ نَزَلَ، فَبَالَ، ثُمَّ تَوَضَّأَ، فَلَمْ يُسْبِغِ الْوُضُوءَ، فَقُلْتُ لَهُ: الصَّلَاةَ؟ فَقَالَ: الصَّلَاةُ أَمَامَكَ، فَرَكِبَ حَتَّى جَاءَ مُزْدَلِفَةَ، فَنَزَلَ، فَتَوَضَّأَ، فَأَسْبَغَ الْوُضُوءَ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الصَّلَاةُ، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ أَنَاخَ كُلُّ إِنْسَانٍ بَعِيرَهُ فِي مَنْزِلِهِ، ثُمَّ أُقِيمَتِ الْعِشَاءُ، فَصَلَّاهَا، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا.

1428- ... Musa b. Ukbe'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi Küreyb, Üsâme b. Zeyd'i şöyle derken işitmiş: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tan ayrılıp (Müzdelife'nin berisindeki) dağ yoluna gelince (bineğinden) indi ve tuvalet ihtiyacını gördü. Daha sonra hafif bir abdest aldı. Ben ona 'Namaza mı?' diye sordum. O da ***'Namaz ileride'*** buyurdu. Ardından bineğine tekrar bindi ve Müzdelife'ye kadar geldi. Bineğinden indi ve güzelce bir abdest aldı. Daha sonra kamet getirildi ve akşam namazını kıldı. Peşinden (bu iki namaz arasında) herkes devesini, konakladığı yere[956] çökertti.

955 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 213.

956 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "konakladığı yer" diye çevirdiğimiz "menzilihî" lafzı, kanaatimizce yanlışlıkla "Müzdelife" olarak kaydedilmiştir. Zira rivayetin sonunda, Tahâvi'nin hadise dair yaptığı açıklamada bu ibare "menzilihî" lafzıyla yer almaktadır. Ayrıca rivayetin aynı sened ve metinle yer aldığı Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 214) "menzilihî" şeklinde geçmektedir. Keza bir sonraki dipnotta da belirteceğimiz

Sonra da yatsı için kamet getirildi, onu da kıldı ve bu iki namaz arasında hiçbir nafile namaz kılmadı."[957]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* söz konusu iki namazı iki kametle kılmıştır. Ancak hadiste geçen "(İki namaz arasında) herkes devesini, konakladığı yere çökertti" ifadesine bakılırsa, (ikinci) kamete, ikinci namazdan (yatsı) dolayı ihtiyaç duyulmuş olması mümkündür. Çünkü insanlar, develerini konakladıkları yerlere çökertmekle meşgulken ikinci namazı geciktirmiş; böylece "iki namazı cem edenler" hükmünden çıkmış oldular. Bu itibarla, meşgul oldukları işi bırakmak ve ikinci namazı kılabilmek amacıyla namaz için (yeniden) kamet getirdiler. Dolayısıyla bu hadiste de arada herhangi bir meşguliyet olmaksızın, söz konusu iki namazın nasıl cem edileceğini gösteren bir açıklama bulunmamaktadır.

Ancak Abdullah b. Ömer yoluyla gelen bir rivayette, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'de, arada herhangi bir meşguliyeti olmadan, ilgili iki namazı iki kametle cem ettiği belirtilmektedir. Şöyle ki:

١٤٢٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ خَالِدِ بْنِ مُسَافِرٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: جَمَعَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ صَلَاةِ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِجَمْعٍ، وَهِيَ الْمُزْدَلِفَةُ، صَلَّى الْمَغْرِبَ ثَلَاثًا، ثُمَّ سَلَّمَ، ثُمَّ أَقَامَ الْعِشَاءَ فَصَلَّاهَا رَكْعَتَيْنِ، ثُمَّ سَلَّمَ لَيْسَ بَيْنَهُمَا سَجْدَةٌ.

1429- ... Abdurrahman b. Halid b. Müsâfir'in, İbn Şihâb kanalıyla Sâlim b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını birleştirerek kıldı. Akşamı üç rekat olarak kılıp selam verdi; ardından da yatsı için

gibi Buhârî ile Müslim'in *Sahîh*'lerinde ve Mâlik'in *Muvatta*'ında da bu lafızla kayıtlıdır. Dolayısıyla bu hatanın, iki kelimenin yazım benzerliğinden kaynaklandığı kanaatindeyiz. Ayrıca olayın Müzdelife'de geçmesi de belli ki müstensihin yanılgısını artıran bir faktör olmuştur. Üstelik anlam açısından bakıldığında da Müzdelife'ye gelindiği daha önce belirtilmiş olan bir metinde, tekrar develerin Müzdelife'de çökertildiğinden bahsedilmesi manasız ve tutarsızdır. (Çeviren)

957 Mâlik, Hac 197; Buhârî, Hac 96; Müslim, Hac 276.

kamet okundu ve iki rekat olarak kılıp selam verdi. Namazların arasında herhangi bir nafile namaz da kılmadı."[958]

***

Bu hadiste Abdullah b. Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o mekânda söz konusu iki namazı arada -o namazlarla alakalı (kamet gibi) hususlar haricinde- herhangi bir meşguliyet olmaksızın, iki kametle kıldığını haber vermektedir. Bu da gösteriyor ki, daha önce bu bölümde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'de iki namazı cem ettiğine ilişkin İbn Ebî Zi'b > İbn Şihâb > Sâlim > İbn Ömer yoluyla naklettiğimiz, ancak içerisinde bu açıklamanın bulunmadığı o hadisin içeriği,[959] aslında bu hadisle aynıdır. Zira bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o mekanda, bu iki namazı nasıl cem ettiğine ilişkin bir açıklama yer almaktadır. Dolayısıyla aslı itibariyle o hadisin muhtevası bu hadisin muhtevası gibidir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Ayrıca bu hadiste ezandan da söz edilmemektedir. Bazıları "Arafat'ta iki namazın cem edildiği gibi (burada da) ilgili iki namaz, bir ezan ve iki kametle kılınır" diyorlardı. Mekke ve Medine âlimlerinin tamamının görüşü böyledir. Nitekim bu hususta Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmektedir:

١٤٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَتَى مُزْدَلِفَةَ صَلَّى بِهَا الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ.

1430- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasıyla yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği

958 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 214; İbn Vehb > Yunus > İbn Şihab > Ubeydullah > İbn Ömer isnadıyla gelen benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 287; Nesâî, Menâsik, 207; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 267; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* III, 207. Eserin yazma ve basılı nüshalarında rivayetin sonunda geçen "nafile namaz" olarak tercüme ettiğimiz ibarenin metni "sübha" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak Tahâvî'nin, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında aynı sened ve metinle gelen rivayet başta olmak üzere, yukarıda zikrettiğimiz kaynakların tamamında bu lafız "secde" olarak geçmektedir. Mana değişikliğine yol açmayan bu farklılığın, yazım benzerliğinden dolayı müstensihten kaynaklanan bir hata olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

959 Bk. 1423, 1424 ve 1425 no'lu rivayetler.

hadisinde, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'ye geldiğinde orada akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldığını nakletti.[960]

***

Bazıları da şöyle diyordu: "Bu iki namaz, bir ezan ve bir kametle kılınır." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir.

Ayrıca bu hususta şöyle bir hadis de rivayet edilmektedir:

١٤٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ، قَالَ: وَقَفْتُ مَعَ ابْنِ عُمَرَ بِعَرَفَةَ، فَلَمَّا أَتَى جَمْعًا جَمَعَ بَيْنَ الْمَغْرِبِ وَالْعِشَاءِ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ.

1431- ... Abdullah b. Osman b. Huseym'in[961] rivayet ettiğine göre, Yusuf b. Mâhek dedi ki: "İbn Ömer'le birlikte Arafat vakfesini yaptım. Müzdelife'ye gelince akşam ile yatsıyı bir ezanla cem etti."

***

Bu hadiste İbn Ömer'in, söz konusu iki namazı cem etmek için ezan okuduğundan bahsedilmektedir. İbn Ömer, ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccı sırasında Müzdelife'de birleştirerek kıldığı namazlara da katılmıştı. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'de tanık olduğu bir fiile ilavede bulunması bize göre (normal şartlarda) imkânsızdır. Ancak böyle bir ilavede bulunmayı gerektirecek sağlam bir bilgi elde etmişse, o zaman durum değişir. Bu bilgiyi de ya Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu namazlarda ezanı emrettiğine dair başkalarının kendisine aktardığı bir hadisle ya da yine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'i ilgili namazlarda ezan okurken gördüğüne ilişkin yine başkalarının kendisine bildirdiği bir hadisle elde etmiş olmalı; dolayısıyla şahsî re'ye dayanmadığı gibi kıyas yoluyla da elde etmiş olmamalıdır. Daha sonra biz bu konuda, söz konusu namazları cem ederken

---

960 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84. Ayrıca bk. 1402 no'lu rivayet.

961 Eserin basılı nüshasında bu son isim, muhakkik tarafından yanlışlıkla "Haysem" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

ezan okumasının sebebinin ne olduğunu gösteren bir bilgi olup olmadığını tespit amacıyla İbn Ömer'den, -daha önce rivayet ettiğimizin dışında- nakledilen rivayetleri incelediğimizde şu hadisi gördük:

١٤٣٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَلَامٍ الْبَغْدَادِيُّ الْعَطَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ الْوَلِيدِ الْقَاضِي، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ صَلَّى بِهِمْ بِجَمْعٍ بِأَذَانٍ وَإِقَامَةٍ، صَلَّى الْمَغْرِبَ، ثُمَّ قَالَ: الصَّلَاةَ، فَصَلَّى الْعِشَاءَ رَكْعَتَيْنِ، فَقِيلَ لَهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: هَكَذَا صَلَّيْتُ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1432- ... Şerîk b. Abdullah'ın, Seleme b. Küheyl kanalıyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Müzdelife'de kendilerine bir ezan ve bir kametle akşam namazını kıldırdıktan sonra "es-Salâ!" diye seslenmiş, ardından da yatsı namazını iki rekat olarak kıldırmıştır. İbn Ömer'e bu konuda (niçin böyle kıldığı) soru sorulunca da "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte böyle namaz kıldım" cevabını vermiştir.[962]

***

Bu hadiste İbn Ömer, Müzdelife'de namazları cem ederken ezan okumasının gerekçesini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu konuda uymak ve onun uygulamasını esas almak olarak açıklamaktadır. Ancak bu rivayet, daha önce bu bölümde es-Sevrî ve Şu'be vasıtasıyla Seleme b. Küheyl > Saîd b. Cübeyr isnadıyla İbn Ömer'den aktarmış olduğumuz rivayete[963] aykırı düşmektedir.

İlim adamları bu konuda bahsettiğimiz tarzda ihtilaf ettiklerine göre, biz de Arafat'ta ilgili iki namazın bir ezan ve iki kametle cem edilerek kılındığını tespit ettiğimiz için ona kıyasen aynı şekilde Müzdelife'deki namazlar da Mekke ve Medine âlimlerinin dediği gibi bir ezan ve iki kametle birleştirilerek kılınacaktır.

Ancak bir kişi, bu iki namazı henüz Müzdelife'ye varmadan kılacak olursa, ilim adamları işte bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Namazı geçersizdir, onun için Müzdelife'ye geldiğinde eğer imama yetişirse onunla birlikte;

962 Nesâî, Ezân 19; Ebû Ya'lâ, *Müsned,* X, 19.

963 Bk. 1416, 1417 ve 1418 no'lu rivayetler.

eğer yetişememişse de kendi başına bu iki namazı iade etmelidir" demişlerdir. Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü savunan âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası kanalıyla Muhammed'den bu görüşleri aktarmıştır. Ayrıca, bizim daha önce Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz hadisi de bu hususta delil olarak kullanmışlardır. Çünkü o hadiste Allah Rasûlü'nün, henüz Müzdelife'ye varmadan, Üsâme'nin kendisine sorduğu "Namaza mı?" sorusuna, ***"Namaz ileride"*** cevabını verdiği belirtilmektedir.[964]

Diğer bir grup âlim ise şöyle diyordu: "Namazı caizdir, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in namazı eda ettiği yere varmadan kılmakla hata etmiştir." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Süleyman'ın bize, babası yoluyla Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf'tur. Bu ikinci görüş sahiplerinin, birincilerin aleyhine öne sürdükleri delillerden biri de şuydu:

Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Üsâme'ye hitaben söylediği ***"Namaz ileride"*** sözüyle, "insanlarla birlikte (cemaatle) kılacağı namazı" kastetmiş olması mümkündür. Nitekim Hammâd b. Seleme de bu hadisi Musa b. Ukbe'den rivayet etmiş ve ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** ibaresini kullanmıştır. Şöyle ki:

١٤٣٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبِ بْنِ أَبِي مُسْلِمٍ، عَنْ أُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ، أَنَّهُ كَانَ رَدِيفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسلم مِنْ عَرَفَةَ إِلَى جَمْعٍ، فَقَالَ أُسَامَةُ: أَفَضْتُ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ الشِّعْبَ، فَتَوَضَّأَ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَتُصَلِّي؟ فَقَالَ: الْمُصَلَّى أَمَامَكَ، حَتَّى أَتَى جَمْعًا، فَصَلَّى الْمَغْرِبَ، وَلَمْ يَكُنْ إِلَّا قَدْرُ مَا وَضَعْنَا عَنْ رَوَاحِلِنَا، ثُمَّ صَلَّى الْعِشَاءَ.

1433- ... Hammâd'ın, Musa b. Ukbe > Küreyb b. Ebî Müslim yoluyla rivayet ettiğine göre, Üsâme b. Zeyd, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Arafat'tan Müzdelife'ye inerken bindiği devesinin arkasında idi. Üsâme olayı şöyle anlattı: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Arafat'tan indim. Dağ yoluna girdi ve abdest aldı. Ben "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaz mı kılacaksınız?"

964 Bk. 1428 no'lu rivayet.

diye sordum. Allah Rasûlü ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** buyurdu. Nihayetinde Müzdelife'ye vardı ve akşam namazını kıl(dır)dı. Yük ve eşyamızı indirecek kadar bir süre geçtikten sonra da yatsıyı kıl(dır)dı.[965]

***

Öte yandan Hammâd b. Zeyd de bu hadisi İbrahim b. Ukbe kanalıyla Küreyb'den yine buna yakın bir manada rivayet etmiştir. Nitekim;

١٤٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ كُرَيْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ، قَالَ: لَمَّا أَفَاضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ مَالَ إِلَى الشِّعْبِ، وَبَالَ، وَتَوَضَّأَ، فَقِيلَ لَهُ: يَا رَسُولَ اللهِ، الصَّلَاةُ؟ قَالَ: الْمُصَلَّى أَمَامَكَ.

1434- … Hammâd b. Zeyd'in, İbrahim b. Ukbe kanalıyla rivayet ettiğine göre, Küreyb dedi ki: Üsâme'nin şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Arafat'tan inince dağ yoluna saptı ve tuvalet ihtiyacını karşılayıp abdest aldı. Ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Namaza mı?" diye sorulunca, ***"Namaz kılınacak yer ileride"*** cevabını verdi.[966]

***

Buradaki ***"Namaz kılınacak yer (musallâ/namazgâh) ileride"*** ibaresi ise, "insanlarla birlikte, içerisinde akşam ve yatsıyı birleştireceğim namaz kılma yeri ileride" anlamına gelmektedir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde, hacının Müzdelife'deki namazıyla ilgili olarak iki ihtimalden birinin söz konusu olabileceğini tespit ettik:

1. İki namazdan ilkinin vakti, güneşin batmasıyla; ikincisinin vakti ise şafağın kaybolmasıyla birlikte girmiştir. Ancak insanların yorgun düşmesi ve çektikleri zorluklardan dolayı, ilkinin vakti, ikincisinin vaktine ertelenmiş ve böylece ikincinin vaktinde namazlar cem edilmiş olabilir.

---

965 ***"Namaz kılınacak yer ileridedir"*** ibaresinin bulunduğu, ancak Yahya b. Saîd > Musa b. Ukbe > Küreyb > Üsame kanalıyla gelen bir rivayet için bk. Buhârî, Hac 93; Müslim, Hac 277.

966 Nesâî, Menâsik 206 -metinde bazı farklılıklar bulunmaktadır.-

2. Bu iki namazın vakti Müzdelife'ye varınca girmiş olabilir, daha öncesinde değil.

Öte yandan ilim adamlarının, Arafat'ta kılınan iki namazla ilgili olarak "her birini Arafat'a henüz varmadan, (Arafat dışındaki) diğer günlerde kıldığımız vaktinde kılmamız durumunda bu namazların geçerli/caiz olacağı" konusunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz. Bu durumda Müzdelife'deki namazlar, böyle olmayı fazlasıyla hak etmektedir. Çünkü Arafat'ın konumu, Müzdelife'nin konumundan daha güçlü ve kesin olduğu için (doğal olarak) Arafat'ta yapılanlar da Müzdelife'de yapılanlardan daha güçlü ve kesin olacaktır. Buna göre Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşü sabit olmakta; diğerlerinin görüşleri geçersiz hâle gelmektedir.

Kaldı ki Urve b. ez-Zübeyr'in, söz konusu iki namazı bazen dağ yolunda (şi'b) kıldığı da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٤٣٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، أَنَّ أَبَاهُ قَدِيمًا كَانَ صَلَّاهُمَا عَلَى الْجَبَلِ، وَرُبَّمَا صَلَّاهُمَا بِجَمْعٍ، وَرُبَّمَا صَلَّاهُمَا بِالشِّعْبِ حَيْثُ مَا صَلَّاهُمَا جَمَعَ بَيْنَهُمَا.

1435- ... Hammâd'ın Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası (Urve b. ez-Zübeyr), eskiden bu iki namazı bazen Arafat dağının üzerinde, bazen Müzdelife'de, bazen de (Müzdelife'nin berisindeki) dağ yolunda kılmış; kıldığı her yerde de namazları cem etmişti.

***

Ayrıca ilim ehlinin tamamı, Arafat'ta vakfe yapmanın, haccın ana omurgasını oluşturduğu ve sadece Arefe günü zevalden sonra bayramın birinci günü fecir doğuncaya kadarki süre zarfında orada (bir müddet) vakfe yapan kimsenin hacca yetişmiş sayıldığı konusunda icma etmiştir. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٤٣٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَجَلِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ أَدْرَكَ لَيْلَةَ عَرَفَةَ الَّتِي بَعْدَ يَوْمِ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ يَطْلُعَ الْفَجْرُ، فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1436- … Esed b. Amr el-Becelî'nin, İsmail b. Ebî Halid > Amr b. Dînâr > Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim, Arefe gününün peşindeki geceye, (ertesi günün) fecir vakti doğmadan yetişirse hacca yetişmiş sayılır."***[967]

Esed dedi ki: "Bu, hem Ebû Hanîfe'nin hem de bizim görüşümüzdür." Bu kanaat aynı zamanda Abdullah b. Ömer'den de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: مَنْ لَمْ يَقِفْ مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ الْفَجْرِ فَقَدْ فَاتَهُ الْحَجُّ، وَمَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ مِنْ لَيْلَةِ الْمُزْدَلِفَةِ قَبْلَ طُلُوعِ الْفَجْرِ فَقَدْ أَدْرَكَ الْحَجَّ.

1437- … Mâlik'in, Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Kim, Müzdelife'ye (ineceği) gecenin fecir vaktinden önce (Arafat) vakfesini tamamlamamışsa, haccı kaçırmış sayılır. Kim de Müzdelife'ye (ineceği) gece henüz fecir doğmadan Arafat'taki vakfesini yapmışsa, hacca yetişmiş demektir."[968]

***

Öte yandan Arefe günü, zeval vaktinden sonra Arafat vakfesi yapan hacıların, güneş batıncaya dek oradan ayrılmamaları gerekir. Eğer oradan daha önce ayrılacak olurlarsa, bunun hükmü konusunda ilim adamlarının görüşleri ihtilaflıdır. Mesela; bazıları "Haccı geçersiz sayılır" demekte ve bu hususta Abdullah b. ez-Zübeyr'den şu rivayeti nakletmektedirler:

١٤٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الزُّبَيْرِ يَخْطُبُنَا فَيُعَلِّمُنَا الْمَنَاسِكَ، فَيَقُولُ: أَلَا كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، يُرَدِّدُهَا ثَلَاثًا، وَإِذَا أَفَاضَ الْإِمَامُ أَفَاضَ: أَلَا وَلَا صَلَاةَ إِلَّا بِجَمْعٍ، يُرَدِّدُهَا ثَلَاثًا، حَتَّى إِذَا كَانَ مِنَ الْغَدِ صَلَّى صَلَاةً مُعَجَّلَةً، ثُمَّ وَقَفَ إِلَى الصَّلَاةِ الْمُصْبِحَةِ: أَلَا وَلَا يَكُونَنَّ أَحَدُكُمْ قَدْ أَنْفَقَ مَالَهُ، وَأَصَابَهُ الْحَرُّ وَالْبَرْدُ، فَيُفِيضُ قَبْلَ الْإِمَامِ أَوْ قَبْلَ النَّاسِ فَيُفْسِدُ حَجَّهُ.

967 Benzer bir sened ve metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 283.

968 Mâlik, Hac 169.

1438- ... Yezîd b. İbrahim'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ebî Müleyke dedi ki: Abdullah b. ez-Zübeyr, bize hutbe verip hacla ilgili görevleri öğretiyor ve "Dikkat edin! Arafat'ın tamamı vakfe yeridir" cümlesini üç kere tekrarlıyordu. İmam Arafat'tan ayrılınca o da ayrılıyor ve yine üç defa "Dikkatli olun, bundan sonra sadece Müzdelife'de namaz var" diyordu. Ertesi günün sabah namazını, ilk vaktinde kılıyor; son vaktine kadar da (güneş doğmak üzereyken) vakfesini yapıyor ve şöyle diyordu: "Dikkatli olun! Biriniz onca masraf edip sıcak-soğuk demeden o kadar zahmeti çektikten sonra gelip de burada imamdan veya insanlardan önce Arafat'tan ayrılmaya kalkışmasın. Aksi takdirde haccı boşa gider."

***

Diğer bir grup âlim de şöyle diyordu: "Böyle bir şeyden dolayı haccı geçersiz olmaz. Ancak süresi henüz dolmadan ayrılmaması gereken vakfeden indiği için bir ceza kurbanı (dem) kesmekle mükelleftir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşü budur. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den sözünü ettiğimiz görüşlerini nakletmektedir.

Bu görüş aynı zamanda Atâ b. Ebî Rabâh'tan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٣٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: مَنْ أَفَاضَ مِنْ عَرَفَةَ قَبْلَ أَنْ تَغِيبَ الشَّمْسُ فَلْيُهْرِقْ دَمًا.

1439- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Kim, henüz güneş batmadan Arafat'tan ayrılacak olursa, bir ceza kurbanı kessin."

***

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettiklerine göre ve Arafat vakfesini güneş batmadan önce yapmak, gece yapmaktan daha faziletli ise, ayrıca gece vakfesi için en az bir müddetin bile yeterli olduğu düşünüldüğünde, -vakti çıkmadığı sürece- gündüz vakti yapılacak vakfe, yeterlilik ve geçerliliği fazlasıyla hak etmektedir. Bu itibarla bir kimse, vaktinden önce Arafat'tan ayrılacak olursa, ihmalkâr (mukassır) sayılır ve onun, haccın gerekleri içerisinde bu gibi hususlarda ihmalkâr davranan birinin ödemekle mükellef olduğu cezayı ödemesi gerekir ki o da ceza kurbanıdır.

Biz daha önce de Urve b. Mudarris'in hadisinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kim bizimle bu namazı kılarsa ve daha önce de bizimle***

birlikte gece veya gündüz vakti Arafat vakfesini yapmışsa, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır" şeklindeki açıklamasını zikretmiştik. Buradan da anlıyoruz ki, gündüzün az bir kısmında bile olsa Arafat'ta vakfe yapan kimsenin haccı tamam sayılır. Buradaki ***"haccı tamamlamış olur"*** ibaresi "yapmış olduğu vakfesinin dışında haccına dair yapması gereken daha başka hiçbir şey yoktur" anlamına gelmez. Aksine, ***"haccı tamamlamış olur"***un anlamı, "Bu vakfeden sonra hacla ilgili herhangi bir şeyi -terk etse de- kaçırmış sayılmaz" demektir. Bu tıpkı Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin hadisinde, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ***"Hac, Arafat'tır"*** sözü gibidir. Bu hadis de "Hac, yalnızca Arafat'tan ibarettir" anlamına gelmez. Çünkü hacda, Arafat dışında tavaf, Müzdelife'de vakfe ve buna benzer hacıların yapması gereken vazifeler bulunmaktadır. Buna göre ***"Hac, Arafat'tır"*** sözü, "Arafat'ın vakti geçerse, bütün bir hac da boşa gider" demektir. Bunun dışında kalan hacla ilgili görevlerin ise -belirli bir vakitle kayıtlı olsun ya da olmasın- ya kazası ya da onun yerine ödenmesi gereken bir kurban cezası (dem) vardır.

Üstelik Arafat'la ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilenin bir benzeri Ömer b. el-Hattab *radıyallahu anh*'dan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٤٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ بِالْمُزْدَلِفَةِ، فَجَاءَهُ أَعْرَابِيٌّ، فَقَالَ: إِنِّي لَمْ أَقِفْ بِعَرَفَةَ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: اذْهَبْ فَقِفْ، فَإِنِّي أَنْتَظِرُكَ، فَلَمَّا أَصْبَحَ جَعَلَ يَقُولُ: أَجَاءَ الْأَعْرَابِيُّ؟ أَجَاءَ الْأَعْرَابِيُّ؟ فَلَمَّا جَاءَ أَفَاضَ.

1440- ... el-Haccâc'ın İbrahim yoluyla el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh*'ın Müzdelife'de olduğu bir sırada, bir bedevi geldi ve "Ben henüz Arafat'ta vakfe yapamadım" dedi. Ömer *radıyallahu anh* ona, "Öyleyse hemen git ve vakfeni yap, ben de seni bekleyeceğim" dedi. Sabah olunca Ömer "Bedevi geldi mi? Bedevi geldi mi?" diye sormaya başladı. Adam gelince de Arafat'tan ayrılıp indi.

***

Arafat vakfesi konusunda benzer bir rivayet Abdullah b. Ömer'den de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٤٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حُمَيْدٍ، عَنْ بَكْرٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ: مَنْ وَقَفَ بِعَرَفَةَ قَبْلَ الصُّبْحِ فَقَدْ أَدْرَكَ.

1441- ... Humeyd'in Bekir'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kim, sabah olmadan Arafat'ta vakfe yaparsa, (hacca) yetişmiş sayılır."

***

Ayrıca âlimler, Müzdelife vakfesi konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "O da hacının mutlaka yapması gereken bir farizadır" diyerek onun hükmünü Arafat vakfesinin hükmü gibi sayıyordu. Bu görüşü de Alkame b. Kays'tan rivayet etmişlerdir. Bildiğimiz kadarıyla da bu görüş, onun dışında ilk dönem (mütekaddimûn) âlimlerinden hiç kimseden nakledilmiş değildir.

Diğer bir grup ise şöyle diyordu: "Hac görevleri içerisinde Müzdelife'de vakfe yapmak, Arafat'ta vakfe yapmak gibi bir fariza olmamakla birlikte, hacının ihmal etmemesi gereken vazifelerinden biridir. Bunu terk eden bir hacının, sırf bundan dolayı haccı boşa gitmez, ancak terk ettiği için ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir." Süleyman b. Şuayb'ın bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den aktardığına göre, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü tercih eden âlimlerdendir.

Bu iki görüş sahipleri içerisinde ilk görüştekilerin, kendi kanaatlerini desteklemek üzere öne sürdükleri delillerden biri şudur:

Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında Müzdelife'den bahsederken ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[969] buyurduğunu görmekteyiz. Ayrıca Urve b. Mudarris et-Tâî'nin hadisinde geçtiği şekliyle, Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de Müzdelife'ye dair şunları zikretmektedir: ***"Kim bizimle birlikte bu (sabah) namazımızı kılarsa ve daha önce de gece veya gündüzün bir vaktinde Arafat'a gelmişse, haccını tamamlamış ve hacla ilgili görevlerini yerine getirmiş sayılır."***[970] Öte yandan Arafat'tan sözederken de ***"Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[971] buyurmakta; Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle de bundan önceki

969 Bakara 2/198.

970 Bk. 1403-1407 numaralar arasındaki hadisler.

971 Bakara 2/198.

bölümde rivayet etmiş olduğumuz Urve b. Mudarris ve Abdurrahman b. Ya'mer ed-Dîlî'nin hadislerinde[972] geçen beyanları zikretmektedir.

Buna karşılık ikinci görüş sahiplerinin, bu konuda birincilerin aleyhine öne sürdükleri delillerden biri ise şöyledir:

Allah *azze ve celle,* onların da dediği gibi Kitab'ında ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve* sellem'in diliyle Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapılmasından söz etmiştir. Ancak Allah *azze ve celle'*nin, hac görevleri içerisinde, Arafat vakfesi gibi yapılmaması hâlinde haccın mutlaka geçersiz sayılacağı farizalardan olmadığı hususunda icma edilmiş görevleri zikrettiğini de görmekteyiz. Bunlardan biri de Yüce Allah'ın şu beyanıdır: ***"Şüphesiz Safa ile Merve Allah'ın sembollerindendir. Kim, Kâbe'yi hacceder veya umre yaparsa, bu ikisini tavaf etmesinde de ona bir günah yoktur."***[973]

Bu âyet, hac vazifeleri içerisinde, ne Safa ne de Merve açısından Arafat'ın hükmü gibi zorunlu ve bağlayıcı bir hüküm getirmiştir. Aksine ilim adamları Safa ve Merve konusunda farklı görüşlere sahiptirler. Mesela; bir grup "(Safa ve Merve arasında sa'yi) terk eden kimsenin ceza kurbanı (dem) ödemesi gerekir, ancak haccı caizdir" diyordu. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüştedirler.

Diğer bir grup ise "Onu terk edinin hiçbir şey yapması gerekmez" diyordu. Bu noktada Allah *azze ve celle,* o ikisiyle ilgili olarak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem'*in diliyle, hiç kimsenin Safa ile Merve arasında sa'yi terk etme hakkı olmadığından da söz etmiştir. Sonuç olarak; Allah *azze ve celle'*nin, Kitab'ında ve zikrettiğimiz tarzda Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem'*in diliyle Safa ve Merve'den bahsetmiş olması, bu ikisinin hükmünün Arafat gibi olmasını gerektirmiyorsa, aynı şekilde, Allah *azze ve celle'*nin Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmaktan bahsetmesinin de onun, Arafat ile aynı hüküm değerinde olduğunu gerektirmemesi ihtimali vardır.

Üstelik Allah *azze ve celle'*nin, ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"***[974] âyetinde Meş'ar-i Harâm'dan bahsederken, orada yapılmasına işaret buyurulan "zikr"i kastettiğini görmekteyiz. Buna rağmen âlimlerin, Meş'ar-i Harâm'da vakfeye durup da orada Allah *azze ve celle'*yi zikretmeyen yahut

---

972 Bk. 1403-1411 numaralar arasındaki bütün hadisler.

973 Bakara 2/158.

974 Bakara 2/198.

(Müzdelife olduğunu) bilmeksizin veya uyku hâlinde ya da baygın vaziyette oralardan geçip giden kimsenin, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle beyan ettiği Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmasına gerek kalmayacağı konusunda icma ettiklerini tespit ettik. Âyette bahsedilen "zikir," Arafat gibi haccın ancak kendisiyle geçerli olabildiği ana omurgasından sayılmadığına göre, âyette bizzat sözü edilmeyen vakfenin böyle olmaması da son derece doğaldır. Kaldı ki biz Müzdelife'ye ilişkin olarak, orada vakfe yapmanın Arafat'ta vakfe yapmaya benzemediğini gösteren bir sünnetin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den itibaren geçerli olduğunu görmekteyiz. Nitekim bunlardan biri de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Sevde'ye, Müzdelife vakfesini yapmadan oradan ayrılma iznini verdiğiyle ilgili olarak rivayet edilen şu hadistir:

١٤٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَتْ سَوْدَةُ امْرَأَةً ثَبِطَةً ثَقِيلَةً، فَاسْتَأْذَنَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تُفِيضَ مِنْ جَمْعٍ قَبْلَ أَنْ تَقِفَ، فَأَذِنَ لَهَا، وَلَوَدِدْتُ أَنِّي كُنْتُ اسْتَأْذَنْتُهُ فَأَذِنَ لِي.

1442- … Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Sevde, kilolu ve ağır hareket eden bir kadındı. Müzdelife'de vakfe yapmadan oradan ayrılabilmek için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den izin istedi. Allah Rasûlü de ona izin verdi. Keşke ben de izin isteseydim de bana da izin verseydi."[975]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Sevde'ye, Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etme ruhsatı tanımaktadır. Kilolu olup ağır hareket etmesinden dolayı onu mazur görmüştür.

(Arafat vakfesinin Müzdelife vakfesine benzemediğini gösteren) örneklerden biri de Allah Rasûlü'nün, akrabalarının zayıf ve güçsüz fertlerine (çocuklar ve yaşlılara) öncelik tanıyarak, onları Müzdelife'den, henüz gece vaktinde (Mina'ya) göndermesidir. Nitekim;

975 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 210. Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Buhârî, Hac 99; Müslim, Hac 293.

١٤٤٣ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْبُرْدِيُّ مِنْ أَهْلِ الْكُوفَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَوَادٍ ضَعَفَةَ بَنِي هَاشِمٍ عَلَى حُمُرَاتٍ، فَجَعَلَ يَقُولُ: يَا بَنِيَّ، أَفِيضُوا، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1443- Yahya b. Osman'ın bize, Kufe ahalisinden Musa b. Harun el-Bürdî > Cerîr b. Abdülhamîd > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* gece karanlığında, eşeklerin[976] üzerinde olduğumuz bir sırada, biz Haşimoğulları'nın zayıf ve güçsüzlerinin yanına gelerek şöyle demeye başladı: ***"Evladım! Müzdelife'den (Mina'ya doğru) gidebilirsiniz***[977] ***fakat güneş doğuncaya kadar sakın cemreleri taşlamayın."***[978]

١٤٤٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِبَنِي هَاشِمٍ: يَا بَنِي أَخِي، تَعَجَّلُوا قَبْلَ زِحَامِ النَّاسِ، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1444- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Ahmed b. Abdullah b. Yunus > Ebû Bekir b. Ayyâş > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Haşimoğulları'na şöyle buyurdu: ***"Yeğenlerim! İzdiham olmadan acele edin ve güneş doğuncaya kadar cemreleri taşlamayın."***[979]

١٤٤٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَرَّ بِنَا رَسُولُ

976 Bu kelimenin Arapça karşılığı olan "humurât" lafzı, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "cemreler" anlamına gelen "cemerât" olarak yazılmıştır. Aynı hata 1451 ve 1452 no'lu hadislerde de tekrarlanmaktadır. (Çeviren)

977 Burada ***"gidebilirsiniz"*** diye tercüme ettiğimiz kelimenin karşılığı olan ***"efîdû"*** lafzı, eserin yazma ve basılı nüshalarında 1445 no'lu rivayette doğru yazılmış olmasına rağmen, burada "akbidû" şeklinde yanlış kaydedilmiştir. (Çeviren)

978 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 119.

979 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 371; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 120.

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ النَّحْرِ وَعَلَيْنَا سَوَادٌ مِنَ اللَّيْلِ، فَجَعَلَ يَضْرِبُ أَفْخَاذَنَا، وَيَقُولُ: أُبَيْنِى، أَفِيضُوا، وَلَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1445- Fehd b. Süleyman'ın bize, el-Hasen b. er-Rabî' > Ebu'l-Ahvas > el-A'meş > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın ilk gününe (gireceğimiz) gecede, gece karanlığında yanımıza geldi ve uyluklarımıza hafifçe vurarak şöyle buyurdu: ***"Yavrularım! Müzdelife'den ayrılabilirsiniz ancak güneş doğuncaya dek cemre taşlamayın."***[980]

١٤٤٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدَّمَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ لَيْلَةَ جَمْعٍ، فَأَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِنْسَانًا مِنْهُمْ، فَحَرَّكَ فَخِذَهُ، وَقَالَ: لَا تَرْمِيَنَّ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1446- Süleyman b. Şuayb'ın bize, Hâlid b. Abdurrahman el-Horâsânî > el-Mes'ûdî > el-Hakem > Miksem yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife gecesi akrabasının zayıf ve güçsüzlerine öncelik tanıdı ve onlardan birinin yanına gelip uyluğunu hareket ettirerek şöyle buyurdu: ***"Güneş doğuncaya kadar akabe cemresini taşlamayasın!"***[981]

١٤٤٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَدَّمَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُغَيْلِمَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ مِنْ جَمْعٍ بِلَيْلٍ، فَجَعَلَ يَلْطَحُ أَفْخَاذَنَا، وَيَقُولُ: أُبَيْنِى، لَا تَرْمُوا جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1447- Fehd'in bize, Muhammed b. Imrân b. Ebî Leyla > babası > İbn Ebî Leyla > el-Hakem > Miksem kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'den gece vakti ayrılma konusunda biz Abdülmuttaliboğulları'nın küçük çocuklarına öncelik

---

980 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 326; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 120.

981 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

tanıyıp bizi erken gönderdi ve uyluklarımıza hafifçe vurarak şöyle buyurdu: ***"Yavrularım! Güneş doğuncaya dek akabe cemresini taşlamayın."***

١٤٤٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1448- Muhammed b. Amr b. Yunus bize, Yahya b. İsa > Süfyân > Seleme b. Küheyl > el-Hasen el-Urenî > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[982]

١٤٤٩ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1449- Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > Süfyân isnadıyla yine bu hadisin aynısını aktardı.[983]

١٤٥٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1450- Yine İbrahim b. Merzûk bize, Muhammed b. Kesîr > Süfyân isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[984]

١٤٥١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ الرَّازِيُّ، عَنْ مِسْعَرِ بْنِ كِدَامٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، قَالَ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: حَمَلَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أُغَيْلِمَةَ بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ عَلَى حُمُرَاتٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1451- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yusuf b. Adiy > Abdurrahim b. Süleyman er-Râzî > Mis'ar b. Kidâm > Seleme b. Küheyl kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Hasen el-Urenî dedi ki: İbn Abbâs "Rasûlullah, biz Abdülmuttaliboğulları'nın

982 Nesâî, Menâsik 222; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234, 343.

983 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 134; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

984 Ebû Dâvûd, 65; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 217.

küçük çocuklarını eşeklere bindirdi" dedikten sonra ilgili hadisi aynı şekilde zikretti.[985]

١٤٥٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْبُرْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: أَتَانَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَوَادٍ ضُعَفَاءِ بَنِي هَاشِمٍ عَلَى حُمُرَاتٍ، فَجَعَلَ يَقُولُ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1452- Yahya b. Osman'ın bize, Musa b. Harun el-Bürdî > Cerîr b. Abdülhamîd > Mansûr > Seleme b. Küheyl > Saîd b. Cübeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* gece karanlığında eşeklerin üzerinde olduğumuz bir sırada biz Haşimoğulları'nın zayıflarının yanma geldi ve şöyle demeye başladı" dedikten sonra ilgili hadisi aynı şekilde aktardı.[986]

١٤٥٣ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِضَعَفَةِ أَهْلِهِ لَيْلًا مِنْ جَمْعٍ، وَقَالَ لَهُمْ: لَا تَرْمُوا الْجَمْرَةَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1453- ... Ebû Hanîfe'nin, Hammâd > Saîd b. Cübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ailesinin zayıf ve güçsüz fertlerini Müzdelife'den henüz gece vaktinde (Mina'ya) gönderdi ve onlara şöyle dedi: ***"Güneş doğuncaya kadar cemreleri taşlamayın."***

١٤٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفُضَيْلُ بْنُ سُلَيْمَانَ النُّمَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا كُرَيْبٌ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَأْمُرُ نِسَاءَهُ وَثَقَلَهُ أَنْ يُفِيضُوا مَعَ أَوَّلِ الْفَجْرِ بِسَوَادٍ، وَلَا يَرْمُوا الْجَمْرَةَ إِلَّا مُصْبِحِينَ.

985 İbn Mâce, Menâsik 62; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 121.

986 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 234.

1454- … Küreyb'in, İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kendi yük ve eşyalarıyla birlikte kadınlarının da gece karanlığı dağılmadan, fecrin ilk vaktinde Müzdelife'den ayrılmalarını ve sabah (güneş doğup da ortalık) aydınlanmadan cemreleri taşlamamalarını emrediyordu.[987]

١٤٥٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَلَّادُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِلْعَبَّاسِ لَيْلَةَ الْمُزْدَلِفَةِ: اذْهَبْ بِضُعَفَائِنَا وَنِسَائِنَا، فَلْيُصَلُّوا الصُّبْحَ بِمِنًى، وَلْيَرْمُوا جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ قَبْلَ أَنْ تُصِيبَهُمْ دَفْعَةُ النَّاسِ قَالَ: وَكَانَ عَطَاءٌ يَفْعَلُهُ بَعْدَمَا كَبِرَ وَضَعُفَ.

1455- … İsmail b. Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: İbn Abbâs bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife gecesi el-Abbâs'a hitaben şöyle dediğini haber verdi: ***"Zayıflarımızı ve kadınlarımızı alıp götür, sabah namazlarını Mina'da kılsınlar ve izdiham oluşmadan akabe cemresini taşlasınlar."*** (İsmail b. Abdülmelik) dedi ki: "Atâ, yaşlanıp takatten düşünce böyle yapıyordu."[988]

***

Bu hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ailesinin zayıf ve güçsüz fertlerine gece vakti Müzdelife'den ayrılma ruhsatı tanımıştır. Burada ayrıca Urve b. Mudarris'in hadisinde de geçtiği üzere Meş'ar-i Harâm'da vakfe yapmayı ve gecenin bir kısmında bile olsa Müzdelife'de vakfeye durmayı terk etme durumu söz konusudur.

Bu çerçevede, Abdullah b. Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadisler de aynı manaya işaret etmektedir. Şöyle ki:

١٤٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ كَانَ يُقَدِّمُ ضَعَفَةَ أَهْلِهِ، فَيَقِفُونَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، وَالْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ، فَيَذْكُرُونَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ مَا بَدَا لَهُمْ، ثُمَّ يَدْفَعُونَ قَبْلَ أَنْ يَقِفَ الْإِمَامُ، وَقَبْلَ أَنْ يَدْفَعَ، فَمِنْهُمْ مَنْ يَقْدَمُ مِنًى لِصَلَاةِ الْفَجْرِ، وَمِنْهُمْ

987 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 216; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 216.

988 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 215.

مَنْ يَقْدَمُ بَعْدَ ذَلِكَ، فَإِذَا قَدِمُوا رَمَوُا الْجَمْرَةَ وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُ: أَرْخَصَ لِأُولَئِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1456- Yunus b. Abdüla'lâ'nın, Abdullah b. Vehb > Yunus b. Yezîd > İbn Şihâb > Sâlim yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, ailesinin zayıf ve güçsüzlerini önden gönderiyor, onlar da gece vakti Meş'ar-i Harâm ve Müzdelife'de[989] vakfelerini yapıp diledikleri kadar Allah *azze ve celle*'yi zikrediyor sonra da imam henüz Müzdelife vakfesine durmadan ve oradan ayrılmadan, (Mina'ya doğru) yola çıkıyorlardı. Kimisi Mina'ya tam sabah namazı vakti, kimisi de namazdan sonra giriyordu. Mina'ya girince de cemrelere taş atıyorlardı. İbn Ömer şöyle diyordu: "Bunlara Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ruhsat tanımıştır."[990]

١٤٥٧ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، وَمُؤَمَّلُ بْنُ إِهَابٍ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِضَعَفَةِ النَّاسِ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ بِلَيْلٍ.

---

989 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Meş'ar-i Haram" ve "Müzdelife" isimleri "vav" atıf edatıyla ayrılarak zikredilmiştir. Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 216) böyle geçmektedir. Ancak bir sonraki dipnotta da belirtileceği gibi Buhârî ve Müslim başta olmak üzere tespit edebildiğimiz kaynakların hepsinde "Müzdelife'deki Meş'ar-i Harâm (inde'l-meş'ari'l-harâm bi'l-müzdelife)" olarak kullanılmıştır. Meş'ar-i Harâm ise Arafat'tan inildiğinde gelip geçenlere engel olmamak için Kuzeh tepesi yanında vadiden yüksekçe bir yer olarak tanımlandığı gibi, cumhura göre Müzdelife'nin tamamı olarak da tarif edilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 295. Bu durumda eğer cumhurun görüşü esas alınırsa, Meş'ar-i Harâm, Müzdelife'nin tamamı olacağı için atıf edatıyla tekrar edilmiş olur ki abestir. Eğer diğer görüş esas alınırsa o zaman da Müzdelife'nin Kuzeh tepesi yakını ve onun dışında kalan kısımları olmak üzere iki ayrı yer "vakfe mekânı" olarak belirlenmiş demektir. Hâlbuki kanaatimizce rivayet, vakfe mekânı olarak sadece bir yeri işaret etmek istemektedir. Bu bakımdan ibarenin Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklarda geçen şeklinin daha doğru olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

990 İbn Vehb, *el-Câmi'*, thk. R. Fevzî Abülmuttalib - A. Abdülbâsit Mezîd, 2005, s. 69, no: 97. İbn Vehb'in bu eserinde, bir önceki dipnotta belirttiğimiz ibare, -ki İbn Vehb, Tahâvî'nin de bu hadisteki hocasının hocasıdır- Tahâvî dışında Buhârî, Müslim ve diğer kaynaklarda geçtiği şekliyledir. Bk. Buhârî, Hac 99; Müslim, Hac 304; Ebû Avâne, *Müstahrec,* II, 384 (Bu kaynaktaki rivayetin senedi, Tahâvî'nin senediyle birebir örtüşmesine rağmen, ilgili ibare Buhârî ve Müslim'deki gibidir); Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 201.

1457- ... ez-Zührî'nin Sâlim yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zayıf ve güçsüz insanlara Müzdelife'den gece vakti ayrılma izni vermiştir.[991]

***

Yine bu konuyla alakalı rivayetlerden biri de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşi Ümmü Habîbe kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen şu hadistir:

١٤٥٨ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرٍو، عَنْ سَالِمِ بْنِ شَوَّالٍ، عَنْ أُمِّ حَبِيبَةَ، قَالَتْ: كُنَّا نُغَلِّسُ مِنْ جَمْعٍ بِلَيْلٍ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1458- ... Sâlim b. Şevvâl'in rivayet ettiğine göre, Ümmü Habîbe dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde Müzdelife'den alacakaranlıkta çıkardık."[992]

***

Bu da birinci hadis gibidir. Yine bu hususta Esmâ bint Ebî Bekir yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şöyle bir hadis bulunmaktadır:

١٤٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، أَنَّ مَوْلَاةً لِأَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَخْبَرَتْهُ، قَالَتْ: جِئْنَا مَعَ أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ بِغَلَسٍ، فَقُلْتُ لَهَا: لَقَدْ جِئْنَا مِنًى بِغَلَسٍ، فَقَالَتْ: قَدْ كُنَّا نَصْنَعُ هَذَا مَعَ مَنْ هُوَ خَيْرٌ مِنْكِ.

1459- ... Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiğine göre, Esmâ bint Ebî Bekir'in azadlı cariyesi ona şunu haber vermişti: Esma bint Ebî Bekir'le alacakaranlıkta (Mina'ya) geldiğimizde ona "Biz Mina'ya alacakaranlıkta geldik" dedim. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Biz, bunu senden daha hayırlı kimselerle birlikte olduğumuz dönemde de yapardık."[993]

991 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 33; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 168.

992 Müslim, Hac 299; Nesâî, Menâsik 208; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 219.

993 Mâlik, Hac 172; Nesâî, Menâsik 214.

١٤٦٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ اللهِ مَوْلَى أَسْمَاءَ بِنْتِ أَبِي بَكْرٍ، أَنَّهَا قَالَتْ: أَيْ بُنَيَّ، هَلْ غَابَ الْقَمَرُ لَيْلَةَ جَمْعٍ؟ وَهِيَ تُصَلِّي، وَنَزَلَتْ عِنْدَ الْمُزْدَلِفَةِ، قَالَ: قُلْتُ: لَا قَالَ: فَصَلَّتْ سَاعَةً، ثُمَّ قَالَتْ: أَيْ بُنَيَّ، هَلْ غَابَ الْقَمَرُ؟ وَقَدْ غَابَ، فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَتْ: فَارْتَحِلُوا فَارْتَحَلْنَا، ثُمَّ مَضَيْنَا بِهَا حَتَّى رَمَتِ الْجَمْرَةَ، ثُمَّ رَجَعَتْ، فَصَلَّتِ الصُّبْحَ فِي مَنْزِلِهَا فَقُلْتُ لَهَا: أَيْ هَنْتَاهُ، لَقَدْ غَلَّسْنَا قَالَتْ: كَلَّا يَا بُنَيَّ، إِنَّ نَبِيَّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَذِنَ لِلظُّعُنِ.

1460- … Saîd b. Sâlim'in rivayet ettiğine göre, İbn Cüreyc dedi ki: Esmâ bint Ebî Bekir'in azadlısı Abdullah'ın bana bildirdiğine göre, Esmâ, Müzdelife'de konakladığı gece bir taraftan namaz kıldı, arada da "Evladım! Ay battı mı?" diye sordu. Abdullah da "Hayır, dedim" dedi. Abdullah devamla dedi ki: Bunun üzerine bir süre daha namaz kıldı ve yine "Evladım! Ay battı mı?" diye sordu. O vakit ay batmış olduğu için ben de "Evet, battı" dedim. "O hâlde yola çıkın" dedi. Biz de (Mina'ya doğru) yola koyulduk. Onunla birlikte cemrelere kadar geldik. O, cemrelere taş attı. Sonra dönüp (Mina'daki) konakladığı yerde sabah namazını kıldı. Ben kendisine "Alacakaranlıkta gelmiş olduk!" dedim. O ise "Hayır evladım! Allah'ın Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem* kadınlara bu hususta izin verdi" dedi.[994]

***

Sonuç olarak; bu rivayetlerde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Sevde'ye, Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etme ruhsatı tanıması; Haşimoğulları'nın zayıf ve güçsüz fertlerini Müzdelife'den Mina'ya gece karanlığında erkenden göndermesi; dolayısıyla gecenin belirli bir kısmında ve fecrin doğuşundan sonra Müzdelife'de vakfe yapmayı terk etmeleri gibi hususlar vardır. Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda onlara izin vermesi, Müzdelife'de vakfe yapmanın, Arafat vakfesi gibi yapılmaması hâlinde haccın mutlaka geçersiz sayılacağı, haccın ana omurgasından biri olmadığını göstermektedir.

Dikkat edersen, bir adamın Arafat vakfesini yapacak gücü ve takati olmasa ve bu durum bayramın ilk günü fecir doğuncaya dek devam etse, o kişinin

994 Buhârî, Hac 99; Müslim Hac 297; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 216.

haccı geçersiz olur, boşa gider. Yine zevalden sonra Arafat vakfesine çıktığı hâlde güneş batmadan önce oradan ayrılacak olsa, böyle biri hakkında bir grup ilim adamı "Böyle birinin, Arafat vakfesinin geri kalan kısmını terk ettiği için ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir," diğer bir grup da "Haccı geçersiz olup boşa gitmiştir' demiş olsa da sonuç itibariyle o kişinin, güçsüzlüğüne ve takatsizliğine bakılarak sorumluluktan kurtulamayacağı konusunda icma etmişlerdir.

Müzdelife ise böyle değerlendirilmemiştir. Zira orada vakfe yapmanın zorunlu (vacip) olduğunu söyleyenler bile vakfeye durmasına rağmen özür ve güçsüzlük gibi gerekçelerle henüz vakfe süresi tam olarak dolmadan yani bayramın birinci günü güneş doğmadan önce oradan ayrılmak isteyen kimselere de ruhsat tanımaktadırlar. Arafat vakfesinin farziyetinin özür gibi gerekçelerle düşmeyeceği; yine aynı mazeretle vakfe süresi dolmadan önce Arafat'tan ayrılmanın helal sayılmadığı, buna karşılık Müzdelife'de bu tür konulara ruhsat tanındığı durumları sabit olduğuna göre, buradan hareketle Müzdelife'nin hükmünün Arafat'ın hükmü gibi olmadığı da sabit olmaktadır. Dolayısıyla özür gerekçesiyle bile farziyeti düşmeyen şey, "farz"dır; özür gerekçesiyle farziyeti düşen şey ise farz değildir.

Yine dikkat edersen, farz olan haccın tavafında -ki bu da bayramın ilk gününün tavafıdır,- yapılmaması hâlinde haccın geçersiz sayılacağı ve karşılığında ceza kurbanın bile kabul edilmediği öyle durumlar vardır ki, bu durumlarda hiçbir erkeğin güçsüzlük ve benzeri gerekçelerle bu tavafı terk etmesine müsamaha gösterilmediği gibi hiçbir kadının da hayız ve benzeri sebeplerle bunu terk etmesi mazur görülmemiştir. Ancak sader tavafı böyle değildir. Çünkü bir kişi, Mina'dan ayrılıp geldikten sonra -mazeretli veya mazeretsiz olsun- bu tavafı yapmayacak olursa, bir ceza kurbanı kesmekle yükümlüdür ve haccı da geçerlidir. Aynı şekilde hayızlı bir kadın, Mina'dan ayrılıp geldikten sonra tavafı yapmayacak olsa, bu konuda günah işlemiş sayılmaz. Aksine bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine bunu terk etme konusunda tanımış olduğu bir ruhsattır. Bütün bu söylediklerimiz, kaçınılmaz olan farz tavaf ile müsamaha edilebilir nitelikteki farz olmayan tavafı işaret etmektedir. Aynı şey Arafat ile Müzdelife vakfeleri için de söz konusudur; bunlardan özür sebebiyle ifa sorumluluğu düşmeyen ve tamamlamadan bırakma ruhsatı verilmeyeni "farz;" buna karşılık, özür sebebiyle ifa sorumluluğu düşen ve tamamlamadan bırakma izni verileni ise farz değildir. Bu durumda, Müzdelife vakfesinin hükmüne ilişkin olarak daha önce Ebû Hanîfe ve onunla birlikte ismini verdiğimiz âlimlerin görüşleri kesinlik

kazanmış olmaktadır. Dolayısıyla özürsüz olarak bu vakfeyi terk eden kimsenin ceza kurbanı kesmesi yeterli sayılmakta, özür sebebiyle terk eden kimsenin ise herhangi bir şey yapması gerekmemektedir.

Üstelik Müzdelife ve orada vakfe yapmaya dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet de nakledilmektedir:

١٤٦١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ الزُّبَيْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَارِثِ بْنِ عَيَّاشِ بْنِ أَبِي رَبِيعَةَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ أَبِي رَافِعٍ، عَنْ عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا أَتَى جَمْعًا صَلَّى بِهِمُ الصَّلَاتَيْنِ جَمِيعًا، فَلَمَّا أَصْبَحَ أَتَى قُزَحَ، فَوَقَفَ عَلَيْهِ، وَقَالَ: هَذَا قُزَحُ، وَهَذَا الْمَوْقِفُ، وَجَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، ثُمَّ أَفَاضَ.

1461- ... Ubeydullah b. Ebî Râfi'in, Ali *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'ye gelince, insanlara her iki namazı birlikte kıldırmıştı. Sabah olunca da Kuzeh tepesine gelerek üzerinde vakfeye durup ***"İşte bu Kuzeh'tir. Vakfe yeri burasıdır. Müzdelife'nin tamamı da vakfe yeridir"*** buyurdu ve daha sonra oradan ayrıldı.[995]

١٤٦٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: كُلُّ الْمُزْدَلِفَةِ مَوْقِفٌ.

1462- ... Abdullah b. Vehb'in, Üsâme b. Zeyd el-Leysî > Atâ b. Ebî Rabâh > Câbir b. Abdullah kanalıyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."***[996]

١٤٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ

995 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tirmizî, Hac 54; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 72, 157.

996 Ebû Dâvûd, Menâsik 64; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 232.

جَالِسٌ يَسْمَعُ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السُّلَمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ الْمُزْدَلِفَةِ مَوْقِفٌ.

1463- ... Mahreme b. Bükeyr'in rivayet ettiğine göre, babası (Bükeyr) dedi ki: Üsâme b. Zeyd'in şöyle dediğini işittim: Atâ'nın da hazır bulunduğu ve dinlediği bir mecliste, Abdullah b. Ebî Hüseyin'in şöyle dediğini duydum: Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'yi şöyle derken işittim: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* buyurdu ki: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."***[997]

***

Ne var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu zikrettiğimiz rivayetlerde bize Müzdelife (sınırlarına) ilişkin bir şey açıklamamaktadır. İlim adamlarının tamamı ise, Muhassir vadisinin, bu sınırın dışında kaldığı ve -ilgili rivayetlerde zikredilmemiş olmakla birlikte- Müzdelife'den istisna edilen bir yer hükmünde olduğu; ayrıca bunun, âlimlerin ittifakına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in "elinde bulunmayan şeyi satma" şeklindeki yasağının kapsamından -her ne kadar açıkça bahsedilmemiş olsa da- istisna edilen "selem akdine" benzediği konusunda icma etmişlerdir. Bu itibarla Müzdelife vakfesini yapanların ilgili Muhassir vadisinden başka yerlere intikal etmeleri hususunda da icma edilmiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan ve keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir. Yine bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik b. Enes olup bu kanaati mürsel bir rivayetle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakletmektedir. Şöyle ki:

١٤٦٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ أَنَّهُ بَلَغَهُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: مُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1464- ... Mâlik, Abdullah b. Vehb'e, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den kendisine şöyle bir bilginin ulaştığını aktarmıştır: ***"Müzdelıfe'nin tamamı vakfe yeridir. Ancak Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın."***[998]

---

997 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 232.

998 Mâlik, Hac 166.

Müzdelife sınırlarına dair bu istisna, ayrıca Abdullah b. Abbâs ve ez-Zübeyr'in oğlu -Urve veya Abdullahdan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٤٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ طَاوُسٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1465- ... Amr b. Dînâr'ın Tâvus'tan rivayet ettiğine göre İbn Abbâs dedi ki: "Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın."

١٤٦٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ قَالَ: تَعْلَمُونَ أَنَّ الْمُزْدَلِفَةَ كُلَّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ مُحَسِّرٍ.

1466- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr şöyle dedi: "Siz de biliyorsunuz ki, Muhassir vadisi dışında Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."[999]

١٤٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: جَمْعٌ كُلُّهَا مَوْقِفٌ إِلَّا بَطْنَ مُحَسِّرٍ.

1467- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası (Urve b. ez-Zübeyr) dedi ki: "Muhassir vadisi dışında Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir."

***

Bu hüküm, şahsî re'ye dayanılarak söylenemeyeceği gibi nasslardan hüküm çıkarma yoluyla (istihrâc) ve kıyasla da belirlenemez. Bu, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) direktiflerle söylenebilecek bir hükümdür. Dolayısıyla İbn Abbâs'ın bu sözü, onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den almış olduğuna delildir. Üstelik biz daha sonra bu sözü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırılan merfu bir rivayet olarak da tespit ettik. Şöyle ki:

١٤٦٨ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: ارْفَعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَعَلَيْكُمْ بِحَصَى الْخَذْفِ.

999 Mâlik, Hac 167.

1468- İsa b. İbrahim el-Gâfikî'nin bize, Süfyân b. Uyeyne > Ziyad b. Sa'd > Ebu'z-Zübeyr > Ebû Ma'bed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu nakletti: ***"Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın ve (cemrelere) atılacak küçük çakıl taşları toplamaya bakın."***[1000]

١٤٦٩ - حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَشْعَثِ الْعِجْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ بَطْنِ مُحَسِّرٍ.

1469- İshâk b. İbrahim b. Yunus'un bize, Ebu'l-Eş'as el-Iclî > İbn Uyeyne > Ziyâd b. Sa'd > Ebu'-Zübeyr > Ebû Ma'bed kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müzdelife'nin tamamı vakfe yeridir. Muhassir vadisinden de çıkıp uzaklaşın."***

***

Öte yandan imamın, sabah namazını Müzdelife'de, bayramın birinci günü fecir doğunca kılması gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de o namazı o gün o vakitte kılmıştır. Nitekim;

١٤٧٠ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: مَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى صَلَاةً قَطُّ فِي غَيْرِ مِيقَاتِهَا إِلَّا أَنَّهُ جَمَعَ بَيْنَ الصَّلَاتَيْنِ بِجَمْعٍ، وَصَلَّى الْفَجْرَ يَوْمَئِذٍ لِغَيْرِ مِيقَاتِهَا.

1470- ... Umâra b. Umeyr'in, Abdurrahman b. Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hiçbir namazı normal vakti dışında kıldığını görmedim. Sadece Müzdelife'de birleştirerek kıldığı iki namazı (akşam ve yatsı) ve o günkü sabah namazını normal vakitleri dışında kılmıştır."[1001]

1000 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 219; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, III, 230.

1001 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 100; Müslim, Hac 292; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 164.

١٤٧١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، وَحَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، وَاللَّفْظُ لِوَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا إِسْحَاقَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَجَجْنَا مَعَ عَبْدِ اللهِ فِي إِمَارَةِ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَبِتْنَا بِجَمْعٍ، فَلَمَّا رَأَيْنَا أَوَّلَ الْفَجْرِ قَامَ عَبْدُ اللهِ، فَصَلَّى الصُّبْحَ، فَقُلْنَا لَهُ: إِنَّ هَذِهِ الصَّلَاةَ مَا كُنْتَ تُصَلِّيهَا فِي هَذِهِ السَّاعَةِ قَالَ: وَكَانَ عَبْدُ اللهِ يُسْفِرُ بِصَلَاةِ الصُّبْحِ، فَقَالَ: كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُصَلِّي هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْيَوْمِ وَفِي هَذِهِ السَّاعَةِ ثُمَّ وَقَفَ حَتَّى إِذَا كَانَ بَعْدَ انْصِرَافِ الرَّجُلِ الْمُسْفِرِ بِصَلَاتِهِ، قَالَ: لَوْ أَنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَفَاضَ الْآنَ كَانَ قَدْ أَصَابَ فَأَفَاضَ عُثْمَانُ حِينَئِذٍ.

1471- Yezîd b. Sinan'ın bize, Vehb b. Cerîr, Habbân b. Hilal ve Şeybân b. Ferrûh > Cerîr b. Hâzim yoluyla -lafzı Vehb'e ait olan rivayeti- Ebû İshâk'tan naklettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Osman b. Affân *radıyallahu anh*'ın halifeliği döneminde Abdullah (b. Mes'ûd) ile birlikte haccetmek üzere yola çıktık. Geceyi Müzdelife'de geçirdik. Fecrin ilk vaktinde Abdullah kalktı ve sabah namazını kıldı. Biz ona "Sen bu namazı bu vakitte kılmazdın!" dedik. -(Ravi dedi ki): Zira Abdullah, sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte kılardı.- Bunun üzerine "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu namazı bu günde, bu vakitte kılıyordu" dedi. Ardından vakfeye durdu ve nihayet sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte (isfâr) kılanların namazlarını bitirebilecekleri bir zaman diliminden sonra "Mü'minlerin emiri şimdi Müzdelife'den ayrılacak olsa tam da sünnete uygun davranmış olacak" dedi. Osman da tam o vakit Müzdelife'den ayrıldı.[1002]

١٤٧٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَجَّ عَبْدُ اللهِ، فَأَمَرَنِي عَلْقَمَةُ أَنْ أَلْزَمَهُ، فَلَمَّا طَلَعَ الْفَجْرُ مِنْ يَوْمِ النَّحْرِ، قَالَ: أَقِمْ قُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، إِنَّ هَذِهِ السَّاعَةَ مَا رَأَيْتُكَ تُصَلِّي فِيهَا قَطُّ قَالَ: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ لَا يُصَلِّي هَذِهِ السَّاعَةَ إِلَّا هَذِهِ الصَّلَاةَ فِي هَذَا الْمَكَانِ فِي هَذَا الْيَوْمِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: هُمَا

1002 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 100; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 197.

صَلاتَانِ تُحَوَّلَانِ عَنْ وَقْتِهِمَا: صَلاةُ الْمَغْرِبِ بَعْدَمَا يَأْتِي النَّاسُ الْمُزْدَلِفَةَ، وَصَلاةُ الْغَدَاةِ حِينَ يَبْزُغُ الْفَجْرُ، رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ ذَلِكَ. قَالَ زُهَيْرٌ: قَالَ إِسْحَاقُ: فَسَأَلْتُهُ مَتَى أَفَاضَ مِنَ الْمَشْعَرِ؟ قَالَ: انْصِرَافَ الْمُسْفِرِينَ.

1472- ... Züheyr b. Muâviye'nin, Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah hacca niyetlendi, Alkame de bana onun peşinden ayrılmamamı emretti. Bayramın ilk günü fecir vakti doğunca Abdullah bana "Hadi kamet getir" dedi. Ben "Ebû Abdurrahman! Senin bu namazı bu vakitte kıldığını hiç görmedim!" dedim. O da şöyle cevap verdi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de yine böyle bir günde, bu mekânda ve bu vakitte bu namazdan başka bir namaz kılmıyordu. (Alışılagelmiş) vaktinin dışında kılınan iki namaz söz konusudur; biri akşam namazı olup insanların Müzdelife'ye gelmelerinden sonra kılınır, diğeri de sabah namazıdır ve fecrin ilk doğmaya başladığı anda eda edilir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmüştüm."

Züheyr dedi ki: Ebû İshâk şöyle dedi: (Abdurrahman b. Yezîd'e, Abdullah b. Mes'ûd'un) Meş'ar'dan ne zaman ayrıldığını sordum. Şöyle cevap verdi: "Sabah namazını ortalığın aydınlandığı bir vakitte kılanların namazlarını bitirebilecekleri bir zaman diliminden sonra."[1003]

١٤٧٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ اضْطَجَعَ بِالْمُزْدَلِفَةِ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقِيَ عَلَيْهِ، فَحَمِدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَهَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَظُنُّهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1473- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunları aktardı: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Müzdelife'de fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle

---

1003 Benzer lafızlarla bk. Buhârî, Hac 98; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 171; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 177.

sabah namazını kıldı. Ardından bineğine bindi ve Meş'ar-i Harâm'a gelerek (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Allah *azze ve celle*'ye hamd etti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi "ortalık iyice aydınlanıncaya kadar" demişti- sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu.[1004]

***

Bütün ilim adamları bu görüştedirler ve bildiğimiz kadarıyla bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır. Ayrıca Câbir b. Abdullah'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* geceyi Müzdelife'de geçirdi ve sonra bineğine binip Meş'ar-i Harâm'a kadar geldi' şeklindeki sözü, Meş'ar-i Harâm'ın 'Müzdelife' olmamasını gerektirmez. Aksine orası da Müzdelife'dir. Dolayısıyla Câbir'in bu sözü, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Müzdelife'ye ait bir mekânı terk etmesi ve daha sonra bineğine binip yine Müzdelife'ye ait başka bir mekâna -ki o da Meş'ar'dır- gitmesi" anlamındadır.

Nitekim Meş'ar'in de Müzdelife'den olduğuna ilişkin nakledilen rivayetlerin bazıları şöyledir:

١٤٧٤ - إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَاذْكُرُوا اللهَ عِنْدَ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: هُوَ الْجَبَلُ وَمَا حَوْلَهُ.

1474- … Nâfi'in rivayet ettiğine göre İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin"*** sözüyle ilgili olarak "Orası, (Kuzeh) dağı ve çevresidir" demiştir.[1005]

١٤٧٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرٍو، وَهُوَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ، عَنِ الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ، فَسَكَتَ حَتَّى أَفَاضَ، وَتَلَبَّطَتْ [هَبَطَتْ] أَيْدِي الرِّكَابِ فِي تِلْكَ الْجِبَالِ، فَقَالَ: هَذَا الْمَشْعَرُ الْحَرَامُ.

1004 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

1005 Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1475- ... Amr b. Meymûn dedi ki: Abdullah b. Amr'a[1006] Arafat vakfesindeyken, Meş'ar-i Harâm'ın neresi olduğunu sordum. Sustu ve nihayetinde Arafat'tan ayrılıp da bineklerin ön ayakları o dağlardan aşağıya doğru inmeye başlayınca[1007] "İşte burası Meş'ar-i Harâm'dır" dedi.[1008]

١٤٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: مَا بَيْنَ مَأْزِمَيْ عَرَفَةَ إِلَى بَطْنِ مُحَسِّرٍ الْمُزْدَلِفَةُ مَنْزِلَةٌ لِمَنْ شَاءَ.

1476- ... Talha'nın rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Arafat'ın (dağlar arasındaki) iki dar geçidi ile Muhassir vadisi arasındaki bölge Müzdelife olup dileyen herkes için vakfe mekânıdır."[1009]

١٤٧٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: الْمُزْدَلِفَةُ كُلُّهَا.

1477- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm"*** sözüne dair "Müzdelife'nin tamamıdır" açıklamasını yapmıştır.[1010]

١٤٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ السُّدِّيِّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الْمَشْعَرِ الْحَرَامِ}، قَالَ: مَا بَيْنَ جَبَلَيِ الْمُزْدَلِفَةِ.

1006 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Abdullah b. Amr" şeklinde kaydedilen bu isim, rivayetin geçtiği önceki bir kaynakta (Taberî, *Tefsîr,* II, 288) "Abdullah b. Ömer" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

1007 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, buradaki "inme" anlamına gelen "hebetat" kelimesi, "çarpma, birbirine dolaşma ve vurma" gibi manalara gelen "telebbetat" olarak yazılmıştır. Oysa daha erken bir kaynak olarak Taberî'de (II, 288) "hebetat" şeklinde geçmektedir. Dolayısıyla yazım benzerliğinden dolayı kelimenin böyle yazıldığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

1008 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1009 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 288.

1010 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 289.

1478- ... es-Süddî'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Meş'ar-i Harâm"*** sözünü "Müzdelife'nin iki dağı arasındaki bölge" olarak tefsir etmiştir.[1011]

* * *

Öte yandan imamın, güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru hareket etmesi gerekir. Çünkü bu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Müzdelife'den çıkıp Mina'ya hareket ettiği vakittir. Nitekim;

١٤٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ؛ وَكَمَا قَدْ حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: كُنَّا وُقُوفًا مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ بِجَمْعٍ، فَقَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَيَقُولُونَ: أَشْرِقْ ثَبِيرُ، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالَفَهُمْ، فَأَفَاضَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ.

1479- Bir taraftan İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be yoluyla; diğer taraftan da Yezîd b. Sinan'ın bize, Ebû Âsım > Süfyân kanalıyla (her iki isnadın) Ebû İshâk'tan rivayet ettiklerine göre, Amr b. Meymûn dedi ki: Ömer *radıyallahu anh* ile birlikte Müzdelife vakfesindeydik. Ömer şöyle dedi: "Cahiliye insanı, güneş doğuncaya kadar Müzdelife'den ayrılmaz ve 'Ey Sebîr dağı! Bir an evvel üzerine güneş doğsun (da biz de Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket edelim)' derdi. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu hususta onlara muhalefet ederek güneş doğmadan önce Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket etmiştir."[1012]

١٤٨٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ صَلَّى بِالْمُزْدَلِفَةِ الْمَغْرِبَ وَالْعِشَاءَ بِأَذَانٍ وَاحِدٍ وَإِقَامَتَيْنِ، لَمْ يُصَلِّ بَيْنَهُمَا شَيْئًا، ثُمَّ اضْطَجَعَ حَتَّى طَلَعَ الْفَجْرُ، فَصَلَّى الْفَجْرَ حِينَ تَبَيَّنَ لَهُ الصُّبْحُ بِنِدَاءٍ وَإِقَامَةٍ، ثُمَّ رَكِبَ حَتَّى أَتَى الْمَشْعَرَ الْحَرَامَ، فَرَقَى عَلَيْهِ،

1011 Taberî, *Tefsîr*, II, 289.

1012 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 101; Tirmizî, Hac 60; İbn Mâce, Menâsik 61; Nesâî, Menâsik 213; Aynı sened ve metinle Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 218.

فَحَمِدَ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، هَلَّلَهُ، وَكَبَّرَهُ، فَلَمْ يَزَلْ وَاقِفًا، أَرَاهُ قَالَ: حَتَّى أَسْفَرَ جِدًّا، ثُمَّ دَفَعَ قَبْلَ أَنْ تَطْلُعَ الشَّمْسُ.

1480- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunu aktarmıştır: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Müzdelife'de akşam ile yatsı namazlarını bir ezan ve iki kametle kıldı; aralarında da hiçbir (nafile) namaz kılmadı. Daha sonra da fecir doğuncaya kadar uzanıp yattı. Sabah aydınlanınca da bir ezan ve bir kametle sabah namazını kıldı. Ardından bineğine bindi ve Meş'ar-i Harâm'a gelerek (Kuzeh tepesinin) üzerine çıktı. Allah *azze ve celle*'ye hamdetti, tehlilde bulundu, tekbir getirdi ve vakfeye devam etti -zannediyorum hadisin ravisi "ortalık iyice aydınlanıncaya kadar" demişti- sonra da güneş henüz doğmadan Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola koyuldu.[1013]

***

Bu hususta Ebû Bekir *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَرْبُوعٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ الْحُوَيْرِثِ، قَالَ: رَأَيْتُ أَبَا بَكْرٍ الصِّدِّيقَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَاقِفًا عَلَى قُزَحَ وَهُوَ يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ أَصْبِحُوا، ثُمَّ دَفَعَ، فَلَقَدْ رَأَيْتُ فَخِذَهُ قَدِ انْكَشَفَ مِمَّا يَحْرِشُ بَعِيرَهُ بِمِحْجَنِهِ.

1481- ... Saîd b. Abdurrahman b. Yerbû'un rivayet ettiğine göre, Cübeyr b. el-Hüveyris dedi ki: Ebû Bekir *radıyallahu anh*'ı Kuzeh tepesinde vakfe hâlinde gördüm: "Ey İnsanlar! Ortalığın iyice aydınlanmasını bekleyin" diyordu. Daha sonra Mina'ya doğru yola koyuldu. Hatta devesini hızlandırmak için değneğiyle dürtmeye uğraşırken uyluğunun açıldığını görmüştüm.[1014]

***

Aynı şekilde bu konuda Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. ez-Zübeyr'den de şu rivayetler nakledilmiştir:

1013 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84.

1014 Şâfiî, *Müsned,* I, 357; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 593.

١٤٨٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، قَالَ: أَسْفَرَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِالدَّفْعَةِ مِنَ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: مَا يَنْتَظِرُ أَفِعْلَ الْجَاهِلِيَّةِ؟ ثُمَّ تَهَيَّأَ فَدَفَعَ، وَدَفَعَ ابْنُ الزُّبَيْرِ وَالنَّاسُ.

1482- ... el-Hâris b. Umeyr'in rivayet ettiğine göre, Eyyûb dedi ki: İbnü'z-Zübeyr, Müzdelife'den Mina'ya doğru yola çıkmak için ortalığın iyice aydınlanmasını bekleyince, İbn Ömer ona "Daha ne bekliyorsun? Cahiliye döneminde yapılanı mı yapacaksın yoksa? (Güneş doğduktan sonra mı Müzdelife'den çıkmayı düşünüyorsun yoksa?)" diye çıkıştı. Daha sonra kendisi hazırlanıp Mina'ya doğru yola koyuldu, ardından İbnü'z-Zübeyr ve diğer insanlar da Mina'ya doğru hareket ettiler.[1015]

***

Bu noktada biri "Peki, Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru yola çıkma ile güneşin doğuşu arasındaki süreye ilişkin herhangi bir rivayet nakledilmiş midir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Evet, bu hususta şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨٣ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ الْأَوْدِيِّ، قَالَ: كُنَّا وُقُوفًا مَعَ عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ بِجَمْعٍ، فَقَالَ: إِنَّ أَهْلَ الْجَاهِلِيَّةِ كَانُوا لَا يُفِيضُونَ حَتَّى تَطْلُعَ الشَّمْسُ، وَيَقُولُونَ: أَشْرِقْ ثَبِيرُ، كَيْمَا نُغِيرُ، وَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَالَفَهُمْ، فَأَفَاضَ قَبْلَ طُلُوعِ الشَّمْسِ بِقَدْرِ صَلَاةِ الْمُسْفِرِ صَلَاةَ الصُّبْحِ.

1483- Bir taraftan er-Rabî' b. Süleyman el-Murâdî'nin bize, Esed b. Musa kanalıyla; diğer taraftan da Fehd b. Süleyman'ın bize, Ebû Gassân Mâlik b. İsmail en-Nehdî yoluyla (her ikisinin) İsrail b. Yunus'tan, onun da Ebû İshâk'tan rivayet ettiğine göre, Amr b. Meymûn el-Evdî dedi ki: Ömer *radıyallahu anh* ile birlikte Müzdelife vakfesindeydik. Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Cahiliye insanı, güneş doğuncaya kadar Müzdelife'den ayrılmaz ve 'Ey Sebîr dağı! Bir an evvel üzerine güneş doğsun da (Müzdelife'den

1015 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 593.

kurban kesim yeri Mina'ya/kurban etlerine) hızlıca akın edelim' derdi. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onlara bu hususta muhalefet ederek, güneşin doğmasına, sabah namazını ortalık aydınlanınca kılan birinin namazını eda edebileceği kadar bir süre kalınca Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya hareket etmiştir."[1016]

***

İşte imamın ve insanların Müzdelife'den ayrılıp Mina'ya doğru hareket etmelerini gerektiren vakfenin vakti budur; bu vakitten önce hareket etmemeleri gerektiği gibi sonrasına da kalmamalıdırlar. Ayrıca bu, bütün ilim adamlarının da görüşü olup bu hususta bildiğimiz kadarıyla aralarında herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir.

1016 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 101; Tirmizî, Hac 60; İbn Mâce, Menâsik 61; Nesâî, Menâsik 213; Aynı sened ve metinle Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 218. Bu rivayet, 1479 no'lu rivayetten lafız olarak bazı noktalarda ayrılmaktadır. Bu, Ebû İshâk'a kadarki ravilerin farklılığından kaynaklanmış olabileceği gibi, Tahâvî'nin bazı yerlerde ihtisar tasarrufunda bulunmuş olmasından kaynaklanmış da olabilir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿ثُمَّ اَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ اَفَاضَ النَّاسُ...﴾

"SONRA İNSANLARIN AKIN ETTİĞİ YERDEN SİZ DE DÖNÜN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"...Arafat'tan ayrılıp akın ettiğinizde Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin. O'nu, size gösterdiği şekilde zikredin. Doğrusu siz, bundan önce gerçekten sapmışlardandınız. Sonra insanların akın ettiği yerden siz de dönün..."***[1017] buyurmaktadır.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyetin ilk anlaşılan açık (zâhir) anlamı, akın hâlindeki ilk ayrılışın Arafat'tan, ikinci ayrılışın da Meş'ar-i Harâm'dan olduğunu göstermektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Meş'ar-i Harâm'da Allah'ı zikredin... Sonra insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** buyurmaktadır. Ancak ilim adamları bunu tek bir ayrılış ve dönüş olarak yorumlamışlardır. Dolayısıyla bu âyet onlara göre, maksadının ne olduğu konusunda ittifak edilmiş, muhkem âyetlerden biridir. Bu çerçevede ***"Sonra (sümme) insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** ifadesini, ***"Ve insanların akın ettiği yerden siz de dönün"*** şeklinde anlayarak şöyle demişlerdir: Bazen "sümme (sonra)" edatı, "vâv (ve)" yerine de kullanılabilir. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Eğer onları tehdit ettiğimiz (azabın) bir kısmını sana (dünyada iken) gösterirsek (ne âlâ); yok eğer (göstermeden) seni vefat ettirirsek nihayet onların dönüşü de bizedir. (O zaman onlara ne olacağını göreceksin.) Sonra Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir"***[1018] âyetinin sonundaki ***"Sonra (sümme) Allah onların yapmakta olduklarına da şahittir"*** ifadesi, ***"Ve Allah da onların yapmakta olduklarına şahittir"*** anlamındadır.

1017 Bakara 2/198, 199.

1018 Yunus 10/46.

Ayrıca (bu görüşü benimseyenler) "Bu âyetin nüzûl sebebi şudur" diyerek aşağıdaki rivayetleri zikretmişlerdir:

١٤٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ وَخُزَاعَةُ لَا يُفِيضُونَ إِلَّا مِنَ الْحَرَمِ، لَا يُجَاوِزُونَهُ، وَكَانَ سَائِرُ النَّاسِ يُفِيضُونَ مِنْ عَرَفَاتٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ.

1484- … Câbir'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: "Kureyşliler ve Huzâalılar, sadece Harem-i Şerif'ten akın ederek dönerler, oradan öteye geçmezlerdi. Diğer insanlar ise Arafat'tan akın hâlinde dönerlerdi. Bu sebeple Müslümanlara da bu diğer insanların akın edip döndükleri yerden dönmeleri emredildi."

١٤٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّا، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ تُفِيضُ مِنْ جَمْعٍ، وَيَقُولُونَ: إِنَّا حُمْسٌ، وَكَانَ سَائِرُ النَّاسِ يُفِيضُونَ مِنْ عَرَفَاتٍ، فَأُمِرُوا أَنْ يُفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ.

1485- … Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Kureyşliler 'Biz Harem bölgesinin insanlarıyız (hums)'[1019] diyerek Müzdelife'den ayrılıp dönerlerdi. Diğer insanlar ise Arafat'tan akın hâlinde dönerlerdi. Bu sebeple Müslümanlara da o insanların akın edip döndükleri yerden dönmeleri emredildi."

١٤٨٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حَنِيفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَتْ قُرَيْشٌ لَا تُجَاوِزُ الْحَرَمَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ}، الْآيَةَ.

1019 Hums (tekili: Ahmes) kelimesi, cahiliye dönemi dinî geleneklerine son derece bağlı olan Harem bölgesi insanları yani Kureyş ve onlar gibi olanlar için kullanılmaktadır. Kureyşliler, kendilerini Allah'ın evinin sakinleri olarak seçkin gördükleri için Harem'in dışına çıkmaz, yalnızca Müzdelife vakfesini yaparlar ve diğer insanlar gibi Harem sınırları dışında kalan Arafat vakfesine gitmezlerdi. Bu itibarla âyet, söz konusu ayrıcalığı ortadan kaldırmıştır. Bk. Tirmizî, Hac 53. (Çeviren)

1486- … Câbir'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: "Kureyş, Harem-i Şerif'in ötesine geçmiyordu. Bunun üzerine Allah *azze ve celle* ***'Sonra insanların akın ettikleri yerden siz de dönün'*** âyetini indirdi."

***

Ayrıca Cübeyr b. Mut'im'den de bu manaya gelen bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٨٧ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: ذَهَبْتُ أَطْلُبُ بَعِيرًا إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَخَرَجْتُ فَإِذَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاقِفٌ بِعَرَفَةَ مَعَ النَّاسِ، فَقُلْتُ: إِنَّ هَذَا مِنَ الْحُمْسِ، فَمَا لَهُ خَرَجَ مِنَ الْحَرَمِ، -يَعْنِي بِالْحُمْسِ قُرَيْشًا- وَكَانَتْ قُرَيْشٌ تَقِفُ بِالْمُزْدَلِفَةِ، وَيَقُولُونَ: نَحْنُ الْحُمْسُ، لَا نُجَاوِزُ الْحَرَمَ.

1487- … Muhammed b. Cübeyr b. Mut'im'in rivayet ettiğine göre, babası (Cübeyr) dedi ki: Arefe günü kaybettiğim devemi aramaya çıkmıştım. Bir de baktım, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* insanlarla birlikte Arafat'ta vakfe yapıyor. Kendi kendime "Ama bu adam humstan. -Hadisin ravisi (Süfyân)[1020] 'Kureyşlileri kastediyor' dedi.- Niçin Harem'den dışarıya çıkmış ki?" diye sordum. Çünkü Kureyşliler, Müzdelife'de vakfe yapar ve "Biz Harem bölgesinin insanlarıyız, Harem'den öteye geçmeyiz!" derlerdi.[1021]

***

Öte yandan imamın, Müzdelife'den ayrıldıktan sonra doğrudan Mina'ya yönelmesi, bayramın birinci gününün kuşluk vaktinde küçük çakıl taşları gibi yedi taş ile Akabe cemresine taş atması ve orada durmaması (vakfe yapmaması) gerekir. Ayrıca o gün için o cemre dışındaki cemrelere de taş atmamalıdır. Ertesi gün ise üç cemre içerisinde, (Mina) mescidinin yakınındaki ilk cemre ile başlar ve ona yedi taş atıp orada durur (vakfe yapar) ve ellerini kaldırarak dua eder. Daha sonra aynı şekilde orta cemreye ve Akabe cemresine de taş atar. Bu üç cemreye taş atma işlemi, bayramın ikinci günü zevalden sonra olmalıdır. Aynı şeyi bayramın üçüncü günü de yapar. Sonra eğer isterse elini

---

1020 Bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 184.

1021 Buhârî, Hac 91; Müslim, Hac 153 (bazı lafız farklılığıyla ve muhtasar olarak). Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 237.

çabuk tutup Mina'dan Mekke'ye dönebilir ve bundan sonra taş atma sorumluluğu da kalkar. Fakat bir sonraki (bayramın dördüncü) gününe kalmak isterse de kalabilir ve nahr (bayramın birinci) gününden sonraki ikinci ve üçüncü günlerinde yaptığı gibi cemrelerin üçüne de taş atar.

Ayrıca imamın Akabe cemresini, bayramın bütün günlerinde vadinin içinden taşlaması gerekir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in o cemreyi böyle taşladığına dair birtakım rivayetler vardır. Şöyle ki:

١٤٨٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: وَحَدَّثَنِي الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: رَأَيْتُ ابْنَ مَسْعُودٍ أَتَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَتَرَكَهَا عَنْ يَمِينِهِ، حَتَّى إِذَا جَاوَزَهَا اسْتَقْبَلَهَا، فَرَمَاهَا فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ نَاسًا يَرْمُونَهَا مِنْ فَوْقِهَا؟ فَقَالَ: مِنْ هُنَا وَالَّذِي لَا إِلَهَ غَيْرُهُ رَمَاهَا الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1488- ... el-A'meş'in İbrahim en-Nehaî'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: İbn Mes'ûd'un Akabe cemresine gelip onu sağ tarafına alarak yürüdüğünü ve cemreyi geçtikten sonra ona doğru dönüp taşladığını gördüm. Ona "Bazı insanlar, ona vadinin üzerinden taş atıyorlar!" denildi. O da "(Hayır!) İşte buradan (atılacak). Kendisinden başka ilah bulunmayan (Allah')a yemin ederim ki, kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah da) onu buradan taşlamıştı" cevabını verdi.[1022]

١٤٨٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، وَالْحَجَّاجِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ اسْتَبْطَنَ الْوَادِي، فَاعْتَرَضَ جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ اعْتِرَاضًا، وَجَعَلَ الْجَبَلَ خَلْفَ ظَهْرِهِ، فَرَمَاهَا، وَقَالَ: هَذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1489- ... Hammâd ve el-Haccâc'ın, İbrahim yoluyla Abdurrahman b. Yezîd'den rivayet ettiklerine göre, İbn Mes'ûd, vadinin ortasına geldi; sırtını dağa verip Akabe cemresine yan tarafından yaklaştı ve onu öylece taşladı.

1022 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Buhârî, Hac 136; Müslim, Hac 305-306.

Ardından da şöyle dedi: "İşte, kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın) durduğu yer burasıydı."[1023]

١٤٩٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدَ بْنَ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ حَاجًّا، فَوَقَفَ عِنْدَ الْجَمْرَةِ الْعُظْمَى، فَجَعَلَ الْبَيْتَ عَنْ يَسَارِهِ، وَمِنًى عَنْ يَمِينِهِ، وَرَمَى الْجَمْرَةَ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، وَقَالَ: هَذَا مَقَامُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ.

1490- ... el-Hakem'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd şöyle dedi: Abdullah ile birlikte haccetme niyetiyle yola çıktım. Büyük cemrenin (Akabe cemresinin) yanında durdu; Kâbe'yi soluna, Mina'yı da sağına alarak cemreye yedi çakıl taşı attı ve "Kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın taş atarken) durduğu yer işte burasıdır" dedi.[1024]

***

Bütün ilim ehlinin, bayramın ilk günü ve ondan sonraki günlerde Akabe cemresine taş atacak kimsenin duracağı yerle ilgili görüşü böyledir.

Bayramın ilk günü ve daha sonraki günlerde cemrelere taş atmanın vakitlerine dair söylediklerimize gelince; bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, ilim adamlarının tamamının ihtilafa düşmeden, üzerinde görüş birliğine vardıkları ve gereğini yaptıkları bir rivayet nakledilmiştir:

١٤٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ يَوْمَ النَّحْرِ ضُحًى، وَمَا سِوَاهَا بَعْدَ زَوَالِ الشَّمْسِ.

1491- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın ilk günü Akabe cemresine kuşluk vaktinde taş attı. Diğer günlerde ise cemreleri güneşin zevalinden (batıya doğru meyletmesinden) sonra taşladı.[1025]

1023 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 415.

1024 Buhârî, Hac 137, 138; Müslim, Hac 307, 308.

1025 Buhârî, Hac 135; Müslim, Hac 314; İbn Mâce, Menâsik 75; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 220.

١٤٩٢ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1492- Yezîd b. Sinan bize, Ebû Âsım > İbn Cüreyc > Ebu'z-Zübeyr > Câbir isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

Ayrıca cemrelere taş atma günlerinin tamamında taş atarken durduğu yer, attığı taşların sayısı ve cemrelerin hangisinin yanında durduğuna (vakfe) veya durmayı terk ettiğine dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٤٩٣ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ إِذَا أَتَى الْجَمْرَةَ الْأُولَى الَّتِي تَلِي مَسْجِدَ مِنًى رَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ أَمَامَهَا، فَوَقَفَ مُسْتَقْبِلَ الْبَيْتِ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، وَكَانَ يُطِيلُ الْوُقُوفَ، ثُمَّ أَتَى الْجَمْرَةَ الثَّانِيَةَ، فَرَمَاهَا سَبْعَ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْحَدِرُ ذَاتَ الْيَسَارِ مِمَّا يَلِي الْوَادِي، فَيَقِفُ مُسْتَقْبِلَ الْبَيْتِ، رَافِعًا يَدَيْهِ يَدْعُو، ثُمَّ يَأْتِي الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الْعَقَبَةِ، فَيَرْمِيهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ كُلَّمَا رَمَى بِحَصَاةٍ، ثُمَّ يَنْصَرِفُ، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا. قَالَ الزُّهْرِيُّ: سَمِعْتُ سَالِمَ بْنَ عَبْدِ اللهِ يُحَدِّثُ بِهَذَا، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1493- ... Yunus b. Yezîd'in ez-Zührî'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina mescidinin yakınındaki ilk cemreye gelip yedi çakıl taşı attığında, attığı her bir çakılda tekbir getirirdi. Sonra onun önüne geçip Kâbe'ye doğru yönelmiş bir vaziyette uzunca durur (vakfe) ve ellerini kaldırıp dua ederdi. Daha sonra ikinci cemreye gelip yedi çakıl taşı atar ve attığı her bir çakılda yine tekbir getirirdi. Ardından vadinin sol tarafına doğru iner, orada kıbleye dönmüş bir vaziyette durup (vakfe) ellerini açar ve dua ederdi. Daha sonra da Akabe'nin yanındaki cemreye gelip ona da yedi çakıl taşı atar ve attığı her bir çakılda tekbir getirir fakat yanında durmaksızın (vakfe yapmadan) hemen ayrılırdı.

ez-Zührî dedi ki: "Ben, Sâlim b. Abdullah'ı, bu hadisi İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyh ve sellem*'den rivayet ederken işittim."[1026]

١٤٩٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، عَنْ أَخِيهِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ بِلَالٍ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَرْمِي الْجَمْرَةَ الدُّنْيَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ عَلَى إِثْرِ كُلِّ حَصَاةٍ، ثُمَّ يَتَقَدَّمُ، فَيُسْهِلُ، فَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو اللهَ عَزَّ وَجَلَّ، وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الْوُسْطَى كَذَلِكَ، فَيَأْخُذُ ذَاتَ الشِّمَالِ، فَيُسْهِلُ، فَيَقُومُ مُسْتَقْبِلَ الْقِبْلَةِ قِيَامًا طَوِيلًا، فَيَدْعُو، وَيَرْفَعُ يَدَيْهِ، ثُمَّ يَرْمِي الْجَمْرَةَ ذَاتَ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا، وَيَقُولُ: هَكَذَا رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَفْعَلُ.

1494- ... İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, (Mina mescidine) yakın olan (küçük) cemreye yedi çakıl taşı atar ve attığı her çakılın ardından tekbir getirirdi. Sonra ilerler, düz bir zemine gelip kıbleye doğru yönelir ve ellerini kaldırmış vaziyette uzun uzun ayakta durarak (vakfe) Allah *azze ve celle*'ye dua ederdi. Daha sonra orta cemreye de aynı şekilde taş atar; sola doğru yönelir, yine düz bir zemine çıkıp kıbleye doğru döner ve ellerini kaldırmış bir şekilde uzun bir süre ayakta durarak dua ederdi. Ardından Akabe cemresine de vadinin ortasından taş atar, ancak yanında hiç durmaz (vakfe) ve şöyle derdi: "Ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını görmüştüm."[1027]

١٤٩٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ سَعِيدٍ الْأَشَجُّ: الْكُوفِيَّانِ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الْأَحْمَرُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَفَاضَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ آخِرِ يَوْمِهِ، ثُمَّ أَتَى مِنًى، فَكَانَ بِهَا لَيَالِيَ مِنًى أَيَّامَ التَّشْرِيقِ، يَرْمِي الْجِمَارَ إِذَا زَالَتِ الشَّمْسُ، كُلُّ جَمْرَةٍ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، وَيَقِفُ عِنْدَ الْأُولَى وَالثَّانِيَةِ، وَيُطِيلُ الْقِيَامَ، وَيَتَضَرَّعُ، ثُمَّ يَرْمِي الثَّالِثَةَ، يَعْنِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، وَلَا يَقِفُ عِنْدَهَا.

1026 Buhârî, Hac 143; Nesâî, Menâsik 230; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 132.

1027 Buhârî, Hac 142; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 132.

1495- … Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (bayramın ilk) gününün (öğleden sonraki) son kısmında ziyaret tavafını yaptı ve ardından Mina'ya geldi. Teşrik günleri boyunca geceleri orada geçirdi. Güneş batıya doğru meyledince cemreleri taşladı. Her cemreye yedi çakıl attı ve her çakılı attığında tekbir getirdi. Birinci ve ikinci cemrelerin yanında uzun bir süre durarak dua etti ve niyazını arzetti. Daha sonra da üçüncüye yani akabe cemresine taş attı, ancak yanında (dua ve niyaz için) hiç durmadı."[1028]

***

Öte yandan cemrelere taş atmak isteyen kimse, (iki parmak arasında tutulabilecek) küçük çakıl taşı çapındaki taşları atmalıdır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu emretmektedir. Şöyle ki:

١٤٩٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِي مَعْبَدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا بَلَغَ وَادِي مُحَسِّرٍ، قَالَ: عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، عَلَيْكُمْ بِحَصَاةِ الْخَذْفِ، وَأَشَارَ بِإِصْبَعَيْهِ.

1496- … İbn Abbâs'ın, el-Fadl'dan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Muhassir vadisine ulaştığında ***"Sakin olun ve küçük çakıl taşları edinmeye bakın"*** diyerek iki parmağıyla işaret etti.[1029]

١٤٩٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَوْفٍ، عَنْ زِيَادِ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: نَاوِلْنِي حُصَيَاتٍ، فَنَاوَلْتُهُ حَصَى الْخَذْفِ، فَجَعَلَ يُحَرِّكُهُنَّ بِيَدِهِ، وَيَقُولُ: بِمِثْلِهِنَّ بِمِثْلِهِنَّ، وَإِيَّاكُمْ وَالْغُلُوَّ، فَإِنَّمَا هَلَكَ مَنْ كَانَ قَبْلَكُمْ بِالْغُلُوِّ.

1497- … Ebu'l-Âliye'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"Benim için birkaç çakıl toplayıver"*** dedi. Ben de küçük çakıl taşlarını toplayıp ona uzattım. Çakılları elinde çevirdi ve şöyle buyurdu: ***"İşte bunlar gibi, bunlar gibi (olsun). Aşırılıktan sakının. Zira sizden öncekiler, aşırılıktan dolayı mahvolup gittiler."***[1030]

1028 Ebû Dâvûd, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 90.

1029 Benzer bir lafızla bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 276.

1030 Benzer lafızlarla bk. Nesâî, Menâsik 217; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 374; İbn Huzeyme,

١٤٩٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: أَفَاضَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ السَّكِينَةُ، وَكَانَ يَقُولُ: عَلَيْكُمْ بِالسَّكِينَةِ، ثُمَّ أَوْضَعَ فِي وَادِي مُحَسِّرٍ، ثُمَّ أَمَرَ بِأَنْ نَرْمِيَ الْجِمَارَ بِحَصَى الْخَذْفِ، ثُمَّ قَالَ: لِتَأْخُذْ أُمَّتِي مَنَاسِكَهَا، فَإِنِّي لَا أَدْرِي لَعَلِّي لَا أَلْقَاكُمْ بَعْدَ عَامِي هَذَا.

1498- ... Süfyân es-Sevrî'nin, Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* sakince Müzdelife'den Mina'ya doğru yola çıktı. ***"Sakin ve ağır olun"*** diyordu. Daha sonra Muhassir vadisinde devesini hızlandırdı. Ardından cemrelere küçük çakıl taşlarını atmamızı emretti ve şöyle buyurdu: ***"Ümmetim hac ile ilgili vazifelerini (benden) alsın. Zira kimbilir belki de bundan sonraki yıllarda sizlerle bir araya gelemeyebilirim."***[1031]

١٤٩٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، وَأَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا رَبَاحُ بْنُ أَبِي مَعْرُوفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهُمْ أَنْ يَرْمُوا الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1499- ... Rabâh b. Ebî Ma'rûf'un, Ebu'z-Zübeyr kanalıyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onlara küçük çakıl taşları gibi taşlarla cemreleri taşlamalarını emretti.[1032]

١٥٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ الْأَعْرَجُ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ بْنِ الْحَارِثِ التَّيْمِيِّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ، أَنَّهُ سَمِعَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُعَلِّمُ النَّاسَ مَنَاسِكَهُمْ، فَقَالَ: إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَارْمُوهَا بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1500- ... Muhammed b. İbrahim b. el-Hâris et-Teymî'nin rivayet ettiğine göre, kendi kavminden bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hacla ilgili vazifelerini öğretirken şöyle buyurduğunu işitmiş: ***"Cemrelere taş atacağınız zaman, küçük çakıl taşı gibi taşları atın."***

Sahîh, IV, 274.

1031 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. İbn Mâce, Menâsik 61; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 367.

1032 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 371.

١٥٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدُ بْنُ قَيْسٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُعَاذٍ التَّيْمِيِّ، وَكَانَ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: خَطَبَنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَنَحْنُ بِمِنًى، فَفُتِحَتْ أَسْمَاعُنَا حَتَّى أَنْ كُنَّا لَنَسْمَعُ مَا يَقُولُ وَنَحْنُ فِي مَنَازِلِنَا، قَالَ: فَطَفِقَ يُعَلِّمُهُمْ مَنَاسِكَهُمْ حَتَّى بَلَغَ الْجِمَارَ، فَقَالَ: بِحَصَى الْخَذْفِ، بِحَصَى الْخَذْفِ، وَوَضَعَ أُصْبُعَيْهِ السَّبَابَتَيْنِ إِحْدَاهُمَا عَلَى الْأُخْرَى، ثُمَّ أَمَرَ الْمُهَاجِرِينَ أَنْ يَنْزِلُوا فِي مُقَدَّمِ الْمَسْجِدِ، وَأَمَرَ الْأَنْصَارَ أَنْ يَنْزِلُوا مِنْ وَرَاءِ الْمَسْجِدِ قَالَ: ثُمَّ نَزَلَ النَّاسُ بَعْدُ.

1501- … Muhammed b. İbrahim et-Teymî'nin rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Abdurrahman b. Muâz et-Teymî şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mina'da bulunduğumuz bir sırada bize hitap etti. İşitme gücümüz o kadar arttı ki, konakladığımız yerlerden bile onun söylediklerini rahatlıkla işitebiliyorduk. İnsanlara hacla ilgili vazifelerini öğretti. Nihayetinde söz sırası cemreleri taşlamaya gelince, ***"Küçük çakıl taşlarıyla, küçük çakıl taşlarıyla (taş atın)!"*** buyurdu. Ardından işaret parmaklarını birbiri üstüne koydu. Daha sonra Muhacirlerin, mescidin ön tarafına; Ensarın da mescidin arka kısmına yerleşmelerini emretti. Peşinden de insanlar yerleştiler.[1033]

١٥٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَرْمَلَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ هِنْدٍ، أَنَّهُ سَمِعَ حَرْمَلَةَ بْنَ عَمْرٍو وَهُوَ أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَجَجْتُ حَجَّةَ الْوَدَاعِ مُرْدِفِي سِنَانُ بْنُ سَنَّةَ، فَلَمَّا وَقَفْنَا بِعَرَفَاتٍ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَاضِعًا إِحْدَى أُصْبُعَيْهِ عَلَى الْأُخْرَى، فَقُلْتُ لِعَمِّي، مَاذَا يَقُولُ؟ قَالَ: يَقُولُ: ارْمُوا الْجَمْرَةَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1502- … Yahyâ b. Hind'in, Harmele b. Amr'dan[1034] -ki o da Ebû Abdurrahman'dır- işittiğine göre, Harmele dedi ki: (Amcam) Sinan b.

1033 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ebû Dâvûd, Hac 73; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 61.

1034 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Amr" ismi, yanlışlıkla "Ömer" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

Senne'nin terkisinde Veda Haccı'na katıldım. Arafat vakfesini yaptığımızda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, iki parmağını birbiri üstüne koyduğunu gördüm. Amcama "Ne buyuruyor?" diye sordum. Amcam dedi ki: ***"Cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşlar atın"*** buyuruyor.[1035]

١٥٠٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَزِيدُ بْنُ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْأَحْوَصِ، عَنْ أُمِّهِ، أَنَّهَا قَالَتْ: رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثُمَّ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، لَا يَقْتُلْ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَارْمُوهَا بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1503- … Süleyman b. Amr b. el-Ahvas'ın rivayet ettiğine göre, annesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Akabe cemresine vadinin ortasından taş attı. Daha sonra da şöyle buyurdu: ***"Ey İnsanlar! (Sakın cemre taşlarken izdiham yapıp) birbirinizi öldürmeyin. Cemreye taş attığınızda, küçük çakıl taşı gibi taşları atın."***[1036]

١٥٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرْطَاةَ، عَنْ يَزِيدَ مَوْلَى الْحَارِثِ، عَنْ جُنْدُبٍ، عَنْ أُمِّهِ، قَالَتْ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: ارْمُوا الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، وَلَا تَقْتُلُوا أَنْفُسَكُمْ.

1504- … el-Hâris'in azadlı kölesi Yezîd'in, Cündüb'ten rivayet ettiğine göre, (Cündüb'ün) annesi dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşları atın ve (sakın izdiham yaparak) kendinizi öldürmeyin."***[1037]

١٥٠٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ رَأَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَرْمِي الْجِمَارَ بِمِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ.

1035 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 343.

1036 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ebû Dâvûd, Hac 77; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 503, V, 270, 379.

1037 Benzer lafızlarla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 376.

1505- ... İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cemrelere küçük çakıl taşı gibi taşları attığını görmüş.[1038]

***

Sonuç olarak; insanların, cemrelere bu şekilde taş atmaları ve cemreleri taşlarken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendilerine emretmiş olduğu taş ölçülerini aşmamaları gerektiği gibi taşların sayısı konusunda emredilen miktarı da geçmemeleri lazımdır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta böyle düşünüyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan, keza babası yoluyla da Muhammed'den onların bu görüşünü nakletmiştir. Şâfiî de bu konuda onlarla aynı görüşü paylaşıyordu.

Öte yandan Akabe cemresini taşlayan kimsenin, cemreye attığı ilk taştan itibaren telbiyeye son vermesi ve bu aşamadan önce telbiyeyi bitirmemesi gerekir. Ancak ilim adamları, hacının telbiyeye son vermesi gereken vakit konusunda ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grup, bizim de söylediğimiz gibi "Bayramın ilk günü Akabe cemresine attığı ilk taşla birlikte telbiyeye son verir" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüştedirler. Nitekim bunu bize Süleyman b. Şuayb, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan, keza babası yoluyla da Muhammed'den nakletmektedir.

Diğer bir grup ise "Arafat'a yöneldiği andan itibaren telbiyeyi keser" demiştir. Mâlik b. Enes bu görüşü savunanlardandır. Şöyle ki:

١٥٠٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُلَبِّي فِي الْحَجِّ حَتَّى إِذَا زَاغَتِ الشَّمْسُ مِنْ يَوْمِ عَرَفَةَ قَطَعَ التَّلْبِيَةَ، قَالَ مَالِكٌ: وَذَلِكَ الَّذِي لَمْ يَزَلْ عَلَيْهِ أَهْلُ الْعِلْمِ عِنْدَنَا.

1038 Müslim, Hac 313.

1506- ... Mâlik'in, Ca'fer b. Muhammed yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh,* hac esnasında telbiye getiriyor, nihayet Arefe günü güneş batıya doğru meyledince telbiyeyi kesiyordu.

Mâlik dedi ki: "Bizdeki ilim adamlarının öteden beri benimsedikleri teâmül de budur."[1039]

١٥٠٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُوسَى بْنُ يَعْقُوبَ الزَّمْعِيُّ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ عَمِّهِ عَامِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ كَانَ يُهِلُّ يَوْمَ عَرَفَةَ حَتَّى يَرُوحَ.

1507- ... Âmir b. Abdullah b. ez-Zübeyr'in, babasından rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* Arefe günü, (Arafat vakfesine) çıkıncaya kadar telbiye getirirdi.[1040]

١٥٠٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَتْرُكُ التَّلْبِيَةَ إِذَا رَاحَتْ إِلَى الْمَوْقِفِ.

1508- ... Mâlik'in Abdurrahman b. el-Kâsım yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Hz. Âişe, Arafat vakfesine çıkacağı zaman telbiyeyi bırakırdı.[1041]

***

Bu rivayetler, "Arefe günü güneşin zevalinden (batıya doğru meyletmesinden) sonra artık telbiye yoktur" görüşünü benimseyen (ikinci görüş sahiplerinin) delil olarak öne sürdükleri rivayetlerdir.

Ancak ilk görüş sahiplerinin bunlar aleyhinde öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir:

Bu rivayetlerde, telbiye getirmekte olanların o vakitte telbiyeyi bıraktıklarından söz edilmektedir. Ancak bu durum, telbiye vaktinin onlar açısından tamamen sona erdiğini değil, belki de bu bilgileri onlardan aktaranların, daha sonra söz konusu kimselerin telbiyede bulunduklarını işitmediklerini, dolayısıyla bu konuda bildikleri kadarını naklettiklerini göstermektedir. Buna göre

1039 Mâlik, Hac 44.

1040 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 226.

1041 Mâlik, Hac 45.

başkaları da telbiyeye bu tarzda ara verenlerin, ilgili vakitten sonra da telbiye getirdiklerini işittikleri için bunların görüşleri diğerlerinden daha üstün ve tercihe layık olacaktır. Bu çerçevede Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan bu konuda rivayet edilenler arasında, sözünü ettiğimiz meseleye ilişkin bir bilgi olup olmadığını araştırdığımızda şu rivayetle karşılaştık:

١٥٠٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَسْوَدِ، قَالَ: حَجَجْتُ مَعَ الْأَسْوَدِ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ عَرَفَةَ، وَخَطَبَ ابْنُ الزُّبَيْرِ بِعَرَفَةَ، فَلَمَّا لَمْ يَسْمَعْهُ يُلَبِّي، صَعِدَ إِلَيْهِ الْأَسْوَدُ، فَقَالَ: مَا يَمْنَعُكَ أَنْ تُلَبِّيَ؟ فَقَالَ: أَوَ يُلَبِّي الرَّجُلُ إِذَا كَانَ فِي مِثْلِ مَقَامِي؟ قَالَ الْأَسْوَدُ: نَعَمْ، سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يُلَبِّي وَهُوَ فِي مِثْلِ مَقَامِكَ هَذَا، ثُمَّ لَمْ يَزَلْ يُلَبِّي حَتَّى صَدَرَ بَعِيرُهُ عَنِ الْمَوْقِفِ قَالَ: فَلَبَّى ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1509- ... Muhammed b. İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Esved dedi ki: el-Esved ile birlikte hacca gitmiştim. Arefe günü olduğunda İbnü'z-Zübeyr Arafat'ta hutbe okudu. el-Esved, onun telbiye getirdiğini duyamayınca yanına çıktı ve "Telbiye getirmene engel olan şey nedir?" diye sordu. İbnü'z-Zübeyr de "Benim bu konumumda (Arafat vakfesinde) olan biri telbiye getirmeli mi ki?" diye soruyla karşılık verdi. el-Esved "Tabii ki! Zira ben, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın, senin bu konumundayken telbiye getirdiğini bizzat işittim. Sonra bu telbiyesini, devesi vakfe mekânından ayrılıncaya kadar sürdürmüştü" dedi.

(Ravi) dedi ki: "Bunun üzerine İbnü'z-Zübeyr de telbiye getirdi."[1042]

***

Görüldüğü gibi el-Esved b. Yezîd, Ömer *radıyallahu anh*'ın, Arafat vakfesine çıktıktan sonra da telbiye getirdiğine şahit olmuş ve bunu Abdullah b. ez-Zübeyr'e anlatmış; Abdullah b. ez-Zübeyr de bu bilgiyi, Ömer *radıyallahu anh*'ın Arafat'a çıktıktan sonra telbiye getirip getirmemesi meselesiyle ilgili olarak benimsediği kanaatten daha üstün ve tercihe layık görmüştür. Öte yandan bu hadis yine İbnü'z-Zübeyr'den, ancak farklı bir kanal ve farklı bir anlamla nakledilmektedir. Şöyle ki:

1042 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 226.

١٥١٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ وَبَرَةَ، قَالَ: صَعِدَ الْأَسْوَدُ بْنُ يَزِيدَ إِلَى ابْنِ الزُّبَيْرِ وَهُوَ عَلَى الْمِنْبَرِ يَوْمَ عَرَفَةَ، فَسَارَّهُ بِشَيْءٍ، ثُمَّ نَزَلَ، فَلَمَّا نَزَلَ الْأَسْوَدُ لَبَّى ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَظَنَّ النَّاسُ أَنَّ الْأَسْوَدَ أَمَرَهُ بِذَلِكَ.

1510- ... İsmail b. Ebû Hâlid'in rivayet ettiğine göre, Vebere dedi ki: "el-Esved b. Yezîd, İbnü'z-Zübeyr'in Arefe günü minberde olduğu bir sırada yanına geldi ve ona gizlice bir şeyler fısıldayıp minberden indi. el-Esved iner inmez İbnü'z-Zübeyr telbiye getirmeye başladı. Bunun üzerine insanlar, bunu ona el-Esved'in emrettiğini düşündüler."[1043]

١٥١١ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، يَقُولُ: زَيْدُ بْنُ أَسْلَمَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سَمِعَ عُمَرَ يُلَبِّي لَيْلَةَ الْمُزْدَلِفَةِ، فَقُلْتُ لَهُ: فِيمَ الْإِهْلَالُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ؟ فَقَالَ: وَهَلْ قَضَيْنَا نُسُكَنَا بَعْدُ؟.

1511- ... Atâ b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Abbâs, Ömer'in, Müzdelife gecesinde telbiye getirdiğini işitmiş ve ona "Ey mü'minlerin emiri! Bu telbiye de neyin nesi? diye sordum" demiş, o da "Peki, hac ile ilgili bütün görevlerimiz bitti mi ki?" diyerek karşılık vermiş.[1044]

***

Burada Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, hacla ilgili görevler sona erene kadar telbiyenin bitmeyeceğini haber vermektedir. Ömer *radıyallahu anh*'ın bu görevlerin son bulduğu yerden maksadı, bizim kanaatimize göre, Akabe cemresinin taşlandığı vakittir.

Ömer *radıyallahu anh*'dan aynı zamanda Müzdelife sabahı telbiye getirdiğine dair bir rivayet de nakledilmektedir. Nitekim;

١٥١٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ يُلَبِّي غَدَاةَ مُزْدَلِفَةَ.

1043 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227.

1044 Benzer bir lafızla bk. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr,* VII, 325.

1512- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Ömer b. el-Hattâb'ın Müzdelife sabahı telbiye getirdiğini işittim."

***

Buna durumda Ömer *radıyallahu anh*'dan, Arafat'a çıkana kadar telbiye getirdiğine dair rivayette bulunan kimse, onun Arafat sonrasında da telbiye getirdiğini rivayet edenlerin bilgisine göre daha eksik bir malumata sahip olmaktadır. İşte bu konuda Ömer *radıyallahu anh*'dan geldiğini tespit ettiğimiz rivayetler bunlardır.

Bu hususta Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan rivayet edilenleri incelediğimizde ise şunu tespit ettik:

١٥١٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّادُ بْنُ الْعَوَّامِ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ أَبَانِ بْنِ صَالِحٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: وَقَفْتُ مَعَ الْحُسَيْنِ بْنِ عَلِيٍّ، فَكَانَ يُهِلُّ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقُلْتُ: يَا أَبَا عَبْدِ اللهِ، مَا هَذَا؟ قَالَ: كَانَ أَبِي يَفْعَلُ ذَلِكَ، وَأَخْبَرَنِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَفْعَلُ ذَلِكَ قَالَ: فَرَجَعْتُ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَأَخْبَرْتُهُ، فَقَالَ: صَدَقَ، أَخْبَرَنِي الْفَضْلُ أَخِي أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَبَّى حَتَّى انْتَهَى إِلَيْهَا، وَكَانَ رَدِيفَهُ.

1513- ... Ebân b. Salih'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: el-Hüseyin b. Ali ile birlikte (Müzdelife) vakfesine durdum. Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiye getiriyordu. Ona "Ebû Abdullah! Bu da ne böyle?" diye sordum. "Babam da böyle yapıyordu. Ayrıca bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de böyle yaptığını haber vermişti" karşılığını verdi.

(Ravi) dedi ki: Ben de İbn Abbâs'a gidip durumu anlattım. O, şöyle dedi: "Doğru söylemiş. Zira kardeşim el-Fadl da -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisinde iken- onun Akabe cemresine varıncaya kadar telbiye getirdiğini bana haber vermişti."[1045]

***

1045 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 224.

Burada el-Hüseyin b. Ali, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın hacda telbiyeye son vermeyle ilgili görüşünün, daha önce bahsettiğimiz Ömer *radıyallahu anh*'ın görüşü gibi olduğunu haber vermektedir.

Ayrıca İbn Abbâs da Ali *radıyallahu anh*'ın bu husustaki kanaatinin böyle olduğunu gösteren bir rivayet nakletmektedir. Şöyle ki:

١٥١٤ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا فُضَيْلٌ، عَنْ عُبَيْدٍ الْمُكْتِبِ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ يَوْمًا وَهُوَ بِعَرَفَةَ، وَذَكَرَ مُعَاوِيَةَ: أَمَا أَنَّهُ تَرَكَ التَّلْبِيَةَ فِي هَذَا الْيَوْمِ، لِأَنَّ عَلِيًّا كَانَ يُلَبِّي فِيهِ.

1514- ... Saîd (b. Cübeyr)'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Arafat'ta olduğu sırada Muâviye'den bahsederken, "Ali'nin böyle bir günde telbiye getirmiş olmasından dolayı Muâviye'nin o günde telbiyeyi terk ettiğini" söyledi.[1046]

***

Yine Abdullah b. Mes'ûd'un da bu konudaki görüşü böyleydi. Nitekim;

١٥١٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: كُنْتُ مَعَ عَبْدِ اللهِ بِعَرَفَةَ، فَلَبَّى عَبْدُ اللهِ حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ، فَقَالَ رَجُلٌ: مَنْ هَذَا الَّذِي يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَوْضِعِ؟ قَالَ: وَقَالَ عَبْدُ اللهِ فِي تَلْبِيَتِهِ شَيْئًا مَا سَمِعْتُهُ مِنْ أَحَدٍ لَبَّيْكَ عَدَدَ التُّرَابِ.

1515- ... Şu'be'nin Ebû İshâk yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah (b. Mes'ûd) ile birlikte Arafat'taydım. Abdullah, Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirdi. Hatta bir adam "Bu mekânda telbiye getiren bu adam da kim?" diye sordu.

(Ravi) dedi ki: "Abdullah, telbiye getirirken 'Lebbeyke adede't-türâb (Toprak tanelerinin sayısınca buyur Allahım, emrine geldim)' şeklinde daha önce hiç kimseden duymadığım bir ifade kullanmıştı."[1047]

1046 Benzer manadaki metinler için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 552; Nesâî, Menâsik 197.

1047 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227. Benzer bir metin için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 197.

Ayrıca bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetler de tevatür seviyesine ulaşmaktadır. Bunların bazısı Ali *radıyallahu anh* ve el-Fadl yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bizim rivayetlerimiz olup diğer bazısı da el-Fadl ve Üsâme b. Zeyd kanalıyla Nebî *sallalahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetlerdir. Mesela;

١٥١٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ يُونُسَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ رَدِيفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ عَرَفَةَ إِلَى مُزْدَلِفَةَ، ثُمَّ أَرْدَفَ الْفَضْلَ بْنَ عَبَّاسٍ مِنْ مُزْدَلِفَةَ إِلَى مِنًى، فَكِلَاهُمَا قَالَ: لَمْ يَزَلْ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1516- ... Ubeydullah b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Üsâme b. Zeyd, Arafat'tan Müzdelife'ye giderken Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydi. Daha sonra Allah Rasûlü, Müzdelife'den Mina'ya kadar el-Fadl b. Abbâs'ı terkisine aldı. Her ikisi de (Üsâme ve el-Fadl) şöyle diyorlardı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Akabe cemresine taş atıncaya kadar telbiye getirmeyi sürdürdü."[1048]

١٥١٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ، قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَبَّى حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1517- ... Saîd b. Cübeyr'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Fadl dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydim. Akabe cemresini taşlayıncaya dek telbiye getirmeye devam etti."[1049]

Söz konusu rivayetlerden biri de Abdullah b. Mes'ûd kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥١٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ حُمَيْدٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَخْبَرَةَ،

1048 Buhârî, Hac 22.

1049 Benzer bir lafızla bk. İbn Mâce, Menâsik 69; Nesâî, Menâsik 216.

قَالَ: لَبَّى عَبْدُ اللهِ وَهُوَ مُتَوَجِّهٌ إِلَى عَرَفَاتٍ، فَقَالَ أُنَاسٌ: مَنْ هَذَا الْأَعْرَابِيُّ؟ فَالْتَفَتُّ إِلَى عَبْدِ اللهِ، فَقَالَ: ضَلَّ النَّاسُ أَمْ نَسُوا؟ وَاللهِ مَا زَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي حَتَّى رَمَى الْجَمْرَةَ إِلَّا أَنْ يَخْلِطَ ذَلِكَ بِتَهْلِيلٍ أَوْ تَكْبِيرٍ.

1518- ... Abdullah b. el-Mübârek'in, el-Hâris b. Ebî Zübâb[1050] yoluyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Sehbera dedi ki: Abdullah, Arafat'a doğru yol alırken telbiye getiriyordu. Bazı insanlar "Bu bedevi de kimmiş?" diyerek durumu yadırgayınca, Abdullah'a döndüm. Şöyle diyordu: "İnsanlar sapıttılar mı yoksa gerçekten unuttular mı? Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Akabe cemresini taşlayıncaya kadar telbiye getirmeyi sürdürüyordu. Onun arada bazen tehlil veya tekbir getirdiği de oluyordu."[1051]

١٥١٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي بَكْرٍ الزُّهْرِيُّ أَبُو مُصْعَبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الدَّرَاوَرْدِيُّ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ذُبَابٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ سَخْبَرَةَ، قَالَ: غَدَوْتُ مَعَ ابْنِ مَسْعُودٍ غَدَاةَ جَمْعٍ وَهُوَ يُلَبِّي، فَقَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: جَهِلَ النَّاسُ أَمْ نَسُوا؟ أَشْهَدُ لَكُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَبَّى حَتَّى رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ.

1519- ... ed-Derâverdî'nin, el-Hâris b. Ebî Zübâb kanalıyla Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn[1052] Sehbera dedi ki: İbn Mes'ûd'la birlikte Müzdelife sabahı erkenden yola çıktık. Bir taraftan da telbiye getiriyordu. Ardından İbn Mes'ûd şöyle dedi: "İnsanlar gerçekten bilmiyorlar mı yoksa unuttular mı? Çünkü ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraber olduğumuz bir sırada, onun, Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirmeyi sürdürdüğüne şahidim."[1053]

1050 1398 no'lu rivayetin dipnotunda da açıkladığımız gibi buradaki ve bundan sonra gelen rivayetteki "Zübâb" ismi, eserin yazma ve basılı nüshalarında yanlışlıkla "Ziâb" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

1051 Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 417; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 250. Aynı sened ve metinle bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

1052 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "Ebû" olarak kaydedilmiştir. Oysa bir önceki rivayette Abdullah b. Sahbera şeklinde geçmekte; ayrıca aynı sened ve metinle geçtiği Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (II, 225) "İbn Sahbera" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

1053 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

١٥٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ عَلِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ حُصَيْنٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ مُدْرِكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ، وَنَحْنُ بِجَمْعٍ: سَمِعْتُ الَّذِي أُنْزِلَتْ عَلَيْهِ سُورَةُ الْبَقَرَةِ يُلَبِّي فِي هَذَا الْمَكَانِ: لَبَّيْكَ اللهُمَّ لَبَّيْكَ.

1520- Ali b. Şeybe'nin bize, Âsım b. Ali > Ebu'l-Ahvas > Husayn kanalıyla Kesîr b. Müdrik'ten rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Müzdelife'de olduğumuz bir esnada Abdullah b. Mes'ûd şöyle dedi: "Kendisine Bakara sûresi indirilen (Rasûlullah'ın) bu mekânda ***'Lebbeyk Allahümme lebbeyk'*** diye telbiye getirdiğini işitmiştim."[1054]

١٥٢١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الْأَوَّلِ الْأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ آدَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حُصَيْنٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1521- İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, el-Hüseyin b. Abdülevvel el-Ahvel > Yahyâ b. Âdem > Husayn isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti.[1055]

***

Görüldüğü gibi Ali b. Ebî Tâlib, el-Fadl b. Abbâs, Üsâme b. Zeyd ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhum*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccı sırasında Akabe cemresini taşlayana kadar telbiye getirdiğine şahitlik etmektedirler. Bu durumda, herhangi bir kimsenin buna aykırı hareket edip başka bir uygulamayı benimsemesi nasıl caiz olabilir ki?

Öte yandan bu kitabımızın daha önceki kısımlarında, söz konusu cemrelerin her birinde atılacak taş sayısından da bahsetmiş ve bu noktada yedi sayısının ne altıya ne de sekize herhangi bir ayrıcalığının ve üstünlüğünün olmadığını belirtmiştik. Nitekim böyle bir kanaat, Abdullah b. Ömer ve Ebû Habbe el-Bedrî'den de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٥٢٢ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ أَبُو الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ مَوْلَى عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ، أَنَّ

1054 Müslim, Hac 269; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

1055 Müslim, Hac 270; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 225.

عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ سَمِعَ أَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ، يَقُولُ: لَا بَأْسَ بِمَا رَمَى بِهِ الْإِنْسَانُ الْجَمْرَةَ مِنَ الْحَصَاةِ، يَقُولُ: مِنْ عَدَدِهِ، فَجَاءَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، زَعَمُوا، إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: إِنَّ أَبَا حَبَّةَ الْأَنْصَارِيَّ يُفْتِي النَّاسَ بِأَنَّ لَا بَأْسَ بِمَا رَمَى بِهِ الْإِنْسَانُ مِنْ حَصَى الْجَمْرَةِ، يَقُولُ: مِنْ عَدَدِهِ، فَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: صَدَقَ أَبُو حَبَّةَ، وَأَبُو حَبَّةَ مِنْ أَهْلِ بَدْرٍ.

1522- … Abdullah b. Amr[1056] b. Osman, Ebû Habbe el-Ensârî'yi şöyle derken işittiğini rivayet etmektedir: "İnsanın cemrelere attığı taşlarda bir sakınca yoktur." (Ebû Habbe) bunu söylerken taşların sayısını kastediyordu. Bunun üzerine Abdullah b. Amr (b. Osman), -söylediklerine göre- Abdullah b. Ömer'e gelir ve "Ebû Habbe el-Ensârî, insanlara, 'insanın cemrelere attığı taşlarda -sayısını kastederek- bir sakınca olmadığı' fetvasını veriyor" der. İbn Ömer de "Ebû Habbe doğru söylemiş" karşılığını verir. Ebû Habbe, Bedir savaşına katılanlardan biriydi.[1057]

***

Yine bu manada bir rivayet, Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥٢٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، قَالَ: قَدِمْنَا مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّتِهِ، فَمِنَّا مَنْ رَمَى بِسِتٍّ، وَمِنَّا مَنْ رَمَى بِسَبْعٍ، وَأَكْثَرَ وَأَقَلَّ، فَلَمْ يَعِبْ ذَلِكَ عَلَيْنَا.

1523- … Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Sa'd b. Ebî Vakkâs şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, haccını eda etmek üzere yola çıktığı yolculuğunda biz de onunla beraber geldik. Kimimiz altı tane, kimimiz yedi tane taş attı; bunlardan daha çok veya daha az sayıda taş atanlar da oldu. Allah Rasûlü bu konuda hiçbirimizi kınamadı."[1058]

***

1056 Buradaki "Amr" ismi, eserin basılı nüshasında yanlışlıkla "Urve" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

1057 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 129.

1058 Benzer bir metin için bk. Nesâî, Menâsik 227. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 130.

Yine bu görüş sahipleri, Abdullah b. Abbâs'tan nakledilen şu rivayeti de kendi görüşlerine delil olarak öne sürmüşlerdir:

١٥٢٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ الْحَارِثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا مِجْلَزٍ، يَقُولُ: سَأَلْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ عَنْ شَيْءٍ مِنْ أَمْرِ الْجِمَارِ، فَقَالَ: مَا أَدْرِي، رَمَاهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسِتٍّ أَوْ بِسَبْعٍ.

1524- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Abdurrahman b. el-Mübârek > Hâlid b. el-Hâris > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Katâde şöyle dedi: Ebû Miclez'i şöyle derken işitmiştim: İbn Abbâs'a, cemrelere (atılacak taş sayısına) dair bir soru sordum. İbn Abbâs "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in altı tane mi yoksa yedi tane mi attığını tam olarak bilemiyorum" dedi.[1059]

١٥٢٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أُمَيَّةُ بْنُ بِسْطَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَبِي مِجْلَزٍ، مِثْلَهُ.

1525- İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Ümeyye b. Bistâm > Yezîd b. Zürey' > Şu'be > Katâde > Ebû Miclez isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1060]

***

Aynı şekilde Câbir b. Abdullah'tan da bu hadisin bir benzeri rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٢٦ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرًا، يَقُولُ: لَا أَدْرِي بِكَمْ رَمَى النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1526- … Ebu'z-Zübeyr, Câbir'i şöyle derken duyduğunu haber vermektedir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kaç taş attığını tam olarak bilemiyorum."[1061]

1059 Ebû Dâvûd, Menâsik 77; Nesâî, Menâsik 227; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 126. Bazı lafız farklılıklarıyla bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 372.

1060 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 127.

1061 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 356; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 127.

Ancak diğer ilim adamları bu görüş sahiplerine bu konuda muhalefet ederek "Aksine, üç cemreden her birine, sadece yedi taş atılır; ne eksik ne de fazla!" demiş ve sözlerine şöyle devam etmişlerdir: İlk görüş sahiplerinin bize karşı öne sürdükleri delillerden biri olan Sa'd b. Ebî Vakkâs hadisinin,[1062] bizim aleyhimize delil olabilecek bir yönü yoktur. Çünkü bu hadisin senedinde inkıta (kesinti) vardır ve isnad otoriteleri bu tür bir rivayeti sağlam kabul etmemişlerdir. Üstelik sağlam bir hadis olsa bile, Sa'd'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onların hiçbirini kınamadı" şeklindeki ifadesinde, onların bu yaptıklarının, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından da aynı şekilde uygulandığını gösteren bir şey olmadığı gibi, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeye razı olduğuna delil sayılabilecek bir husus da bulunmamaktadır. Zira biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in döneminde yapılmış olmasına rağmen, ona hiç duyurulmamış şeyler olduğunu da görmekteyiz. Bu itibarla ashâb da *-radıyallahu anhum-* Allah Rasûlü döneminde işlenmiş olan o fiili, bizzat onun emrettiği bir fiil gibi saymamıştır. Mesela; Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın Rifâa b. Râfi' el-Ensârî'ye söylediği söz bunlardan biridir. Rifâa, Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben, "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde, eşleriyle cinsel ilişkiye girip de menilerinin akmaması hâlinde gusletmediklerini" söyleyince Ömer *radıyallahu anh* ona "Siz bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattınız da o bunu onayladı mı ki?" sorusunu sormuş, o da "Hayır" cevabını verince, Ömer *radıyallahu anh* onun bu görüşüne itibar etmemiştir. İlgili rivayet şöyledir:

١٥٢٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: إِنِّي لَجَالِسٌ عَنْ يَمِينِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، إِذْ جَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَا زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ يُفْتِي النَّاسَ بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ بِرَأْيِهِ فَقَالَ عُمَرُ: أَعْجِلْ عَلَيَّ بِهِ فَجَاءَ زَيْدٌ، فَقَالَ عُمَرُ: أَبَلَغَ مِنْ أَمْرِكَ أَنْ تُفْتِيَ النَّاسَ بِالْغُسْلِ مِنَ الْجَنَابَةِ فِي مَسْجِدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَأْيِكَ؟ فَقَالَ لَهُ زَيْدٌ: وَاللهِ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، مَا أَفْتَيْتُ بِرَأْيِي، وَلَكِنِّي سَمِعْتُ

1062 Bk. 1523 no'lu rivayet.

مِنْ أَعْمَامِي شَيْئًا، فَقُلْتُ بِهِ فَقَالَ: مِنْ أَيِّ أَعْمَامِكَ؟ فَقَالَ: مِنْ أَبِي أَيُّوبَ، وَأُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، وَرِفَاعَةَ بْنِ رَافِعٍ فَالْتَفَتَ إِلَيَّ عُمَرُ، فَقَالَ: مَا يَقُولُ هَذَا الْفَتَى؟ قُلْتُ: إِنْ كُنَّا لَنَفْعَلُهُ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ لَا نَغْتَسِلُ قَالَ: أَفَسَأَلْتُمُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ؟ فَقُلْتُ: لَا فَقَالَ: عَلَيَّ بِالنَّاسِ، فَأَصْفَقَ النَّاسُ أَنَّ الْمَاءَ لَا يَكُونُ إِلَّا مِنَ الْمَاءِ، إِلَّا مَا كَانَ مِنْ عَلِيٍّ وَمُعَاذٍ، فَقَالَا: إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ، فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ فَقَالَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ: لَا أَجِدُ أَحَدًا أَعْلَمَ بِهَذَا مِنْ أَمْرِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ أَزْوَاجِهِ، فَأَرْسَلَ إِلَى حَفْصَةَ، فَقَالَتْ: لَا عِلْمَ لِي، فَأَرْسَلَ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: إِذَا جَاوَزَ الْخِتَانُ الْخِتَانَ فَقَدْ وَجَبَ الْغُسْلُ، فَتَحَطَّمَ عُمَرُ، وَقَالَ: لَئِنْ أُخْبِرْتُ أَنَّ أَحَدًا يَفْعَلُهُ ثُمَّ لَا يَغْتَسِلُ لَأَنْهَكَنَّهُ عُقُوبَةً.

1527- … Ma'mer b. Ebî Habîbe'nin Ubeyd b. Rifâa'dan rivayet ettiğine göre, babası (Rifâa) dedi ki: Bir gün Ömer b. el-Hattâb'ın sağ tarafında otururken bir adam çıkageldi ve "Ey mü'minlerin emiri! Şu Zeyd b. Sâbit cünüplükten dolayı gusletme konusunda[1063] insanlara şahsi kanaatine göre fetva veriyor" dedi. Ömer *radıyallahu anh* "Onu derhal yanıma getir" dedi. Zeyd gelince Ömer *radıyallahu anh* ona "Duyduğuma göre Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidinde, cünüplükten dolayı gusletme konusunda insanlara şahsî görüşüne göre fetva veriyormuşsun" dedi. Zeyd "Allah'a yemin olsun ki ey mü'minlerin emiri! Ben kendi kanaatime göre fetva vermiş değilim. Ben sadece amcalarımdan duyduğum şeyi söyledim, o kadar" dedi. Bu defa Ömer *radıyallahu anh* "Hangi amcalarından?" diye sordu. Zeyd "Ebû Eyyûb, Übey b. Ka'b ve Rifâa b. Râfi'den" diye karşılık verdi.

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* bana doğru yöneldi ve "Bu delikanlı[1064] neler söylüyor böyle?" dedi. Bunun üzerine ben de "Biz bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yapıyor ve sonra da gusül almıyorduk" dedim. Ömer *radıyallahu anh* "Peki bu meseleyi hiç Nebî *sallallahu aleyhi*

1063 Yani cinsel ilişki esnasında menisi akmayan kimsenin gusül abdesti almasına gerek olmadığına dair. (Çeviren)

1064 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "genç, delikanlı" anlamına gelen "el-fetâ" kelimesi, yanlışlıkla "müftü" manasındaki "el-müftî" şeklinde kaydedilmiştir. Tahâvî'nin aynı sened ve metinle yer verdiği diğer eserlerinde de "el-fetâ" olarak geçmektedir. Bk. *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 117; *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 58. (Çeviren)

ve sellem'e sordunuz mu?" dedi. "Hayır" diye karşılık verdim. Ömer *radıyallahu anh* "Öyleyse bana (ilim ehli seçkin) insanları çağırın" dedi. Ali ve Muâz *radıyallahu anhumâ* haricinde gelenlerin hepsi "suyun (gusül) ancak sudan (meni) dolayı gerekli olduğu" konusunda hemfikirdiler. Ali ve Muâz *radıyallahu anhumâ* ise "(Erkeğin) sünnet yeri, (kadının) sünnet yerini aşınca gusül gerekir" diyorlardı. Mü'minlerin emiri (Hz. Ömer) "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki tutumunu onun eşlerinden daha iyi bilecek birini bilmiyorum!" diyerek (kızı) Hafsa *radıyallahu anhâ*'ya haber yolladı. Ancak o da "Bu konuda bir bilgim yok" deyince bu defa Âişe *radıyallahu anhâ*'ya haber gönderdi. Âişe *radıyallahu anhâ* ise "(Erkeğin) sünnet yeri, (kadının) sünnet yerini aşınca gusül gerekir" dedi. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* hiddetlendi ve şöyle dedi "Eğer bundan sonra bir adamın böyle bir şey yapıp da gusül abdesti almadığını öğrenirsem, gözünün yaşına bakmadan onu cezalandıracağım."[1065]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, Rifâa'nın "Biz bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yapardık ve sonra gusül abdesti de almazdık" sözünü, ilgili fiilin, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından da aynı şekilde uygulandığını gösteren bir delil olarak kabul etmemiştir. Çünkü Rifâa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de böyle bir durumdan haberdar olup bunu onayladığına ilişkin herhangi bir bilgi aktarmamaktadır. Aynı şey, cemreler konusunda Sa'd'dan rivayet ettiğimiz hadis için de geçerlidir. Orada da taşlama işleminin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yapıldığı belirtilmiş olmasına rağmen, bunun Allah Rasûlü'ne aktarılıp da onun onayından (takrir) geçmiş olup olmadığından bahsedilmemektedir. Dolayısıyla bu tür bir fiil de Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından aynı şekilde uygulandığının bir delili sayılamaz.

Ayrıca bu görüş sahipleri şunu da söylemektedirler: Sizin Abdullah b. Abbâs'ın sözü olarak naklettiğiniz "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in altı tane mi yoksa yedi tane mi attığını tam olarak bilemiyorum" şeklindeki görüşün tam aksi yöndeki bir kanaat yine kendisinden rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

1065 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 115; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 117, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 58.

١٥٢٨ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ مَنَازِلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ عَلِيِّ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ الْفَضْلِ بْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كُنْتُ رِدْفَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَرَمَى الْجَمْرَةَ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ مِنْهُنَّ.

1528- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da dedesi Ali b. Hüseyin yoluyla Abdullah b. Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, el-Fadl b. Abbâs dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in terkisindeydim. (Akabe) cemresine yedi tane taş attı ve attığı her taşta tekbir getirdi."[1066]

***

(İlgili görüş sahipleri) dediler ki: Bu hadis, Ebû Miclez'in İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete[1067] aykırı düşmekte; cemreleri taşlamanın başlangıcıyla ilgili olarak yine İbn Abbâs'tan aktarılan diğer bir rivayete daha çok benzemekte ve onunla uyum arzetmektedir. O rivayet de şöyledir:

١٥٢٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي عَاصِمٍ الْغَنَوِيِّ، عَنْ أَبِي الطُّفَيْلِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عَبَّاسٍ: يَزْعُمُ قَوْمُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ سَعَى بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ، وَأَنَّ ذَلِكَ سُنَّةٌ؟ قَالَ: صَدَقُوا، إِنَّ إِبْرَاهِيمَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ عِنْدَ الْمَسْعَى، فَسَابَقَهُ، فَسَبَقَهُ إِبْرَاهِيمُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَذَهَبَ بِهِ جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَمْرَةِ الْعَقَبَةِ، فَعَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، ثُمَّ ذَهَبَ بِهِ جِبْرِيلُ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِلَى جَمْرَةِ الْقُصْوَى، فَعَرَضَ لَهُ الشَّيْطَانُ، فَرَمَاهُ بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ حَتَّى ذَهَبَ.

1529- … Ebû Âsım el-Ganevî'nin rivayet ettiğine göre, Ebu't-Tufeyl dedi ki: İbn Abbâs'a "Senin kavmin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Safa ile Merve arasında sa'y ettiğini ve bunun bir 'sünnet' olduğunu iddia ediyor" dedim. O da şöyle dedi: "Doğru söylemişler; çünkü İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa'yi sırasında şeytan karşısına çıkıp onunla yarışmaya kalkışmış, İbrahim *sallallahu aleyhi ve sellem* de onu geçmiştir. Daha sonra Cibrîl

---

1066 Nesâî, Menâsik 228; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 128.

1067 Bk. 1524 ve 1525 no'lu rivayetler.

sallallahu aleyhi ve sellem İbrahim *aleyhisselâm*'ı Akabe cemresine götürmüştür. Ancak şeytan orada da karşısına çıkmıştır. Bunun üzerine İbrahim *aleyhisselâm* ona yedi taş atmıştır. Ardından Cibrîl onu Cemre-i Kusvâ'ya (en uzaktaki cemre) götürmüş; aynı şekilde şeytan orada da yolunu kesmiştir. İbrahim *aleyhisselâm* da yine ona yedi taş atmış ve nihayetinde şeytan oradan uzaklaşıp gitmiştir."[1068]

***

(Yine bu görüş sahipleri) dediler ki: "Böyle bir durumda siz nasıl oluyor da Ebû Miclez kanalıyla İbn Abbâs'tan gelen rivayeti[1069] kabul ediyorsunuz da Ali b. Hüseyin yoluyla yine ondan gelen rivayeti[1070] terk edebiliyorsunuz? Üstelik Ali b. Hüseyin'den gelen rivayet, İbn Abbâs'ın, İbrahim *aleyhisselâm*'ın cemrelere attığı taşların sayısıyla ilgili edinmiş olduğu bilgiyle de örtüşmektedir. Ayrıca Allah *azze ve celle de* Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e İbrahim *aleyhisselâm*'ın dinine uymasını emretmiştir."

(İlgili görüş sahipleri) sözlerine şöyle devam etmişlerdir: Câbir b. Abdullah'ın sözü olarak rivayet ettiğiniz "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kaç tane taş attığını tam olarak bilemiyorum"[1071] şeklindeki ifadeye gelince, keza Câbir b. Abdullah'tan da bunun tam aksi yönde bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٣٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يُحَدِّثُ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَنَّهُ لَمَّا رَمَى الْجَمْرَةَ الَّتِي عِنْدَ الشَّجَرَةِ رَمَاهَا بِسَبْعِ حَصَيَاتٍ، يُكَبِّرُ مَعَ كُلِّ حَصَاةٍ، مِثْلِ حَصَى الْخَذْفِ، رَمَاهَا مِنْ بَطْنِ الْوَادِي، ثُمَّ انْصَرَفَ.

1530- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da Câbir'den işittiğine göre, Câbir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsederken, onun, vadinin ortasından, ağacın yanındaki cemreye küçük çakıl

1068 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* IV, 414-416; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 297-298.

1069 Bk. 1524 ve 1525 no'lu rivayetler.

1070 Bk. 1528 no'lu rivayet.

1071 Bk. 1526 no'lu rivayet.

taşları gibi yedi tane taş attığını ve attığı her taşta tekbir getirdiğini haber vermiştir.[1072]

***

(Bu görüştekiler) dediler ki: "Görüldüğü gibi bu rivayet, Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den naklettiği rivayete[1073] aykırı düşmektedir. Üstelik Ebu'z-Zübeyr'in rivayetinden ziyade bu görüşü benimsemek daha tercihe layıktır; çünkü bu meseleye dair insanlar arasında geçerli olan teâmül "yedi" üzerinde odaklanmaktadır, başkası değil!"

İlim adamları bu hususta, arzettiğimiz üzere ihtilaf hâlinde oldukları için ve kitabımızın bu bölümü ve daha önceki bölümlerinde aktardığımız üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in cemrelere yedi taş attığına dair rivayetler bulunduğu için; ayrıca Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanlara hitaben ***"Hacla ilgili görevlerinizi benden alın. Zira kim bilir belki de bundan sonraki yıllarda sizlerle bir araya gelemeyebilirim"*** buyurduğunu tespit ettiğimizden dolayı, yine hacda Kâbe'yi tavaf ve Safa ile Merve arasında sa'y gibi görevler olması hasebiyle ve Kâbe'yi tavaf da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eda ettiği tavaf olup burada herhangi bir eksiltme ve artırma yapılamadığı için; keza Safa ile Merve arasında yapılan sa'y de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ifa ettiği sa'y olup burada da hiçbir eksiltme ve artırma söz konusu değilse, aynı şey cemrelere atılacak taşlar için de geçerlidir. Orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in attığı taşların sayısı önemlidir; bunlar artırılamayacağı gibi eksiltilemez de. İşte bu konuyla ilgili kıyasa uygun yaklaşım budur. Bu, aynı zamanda Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Şâfiî ve -bu bölümün başında aykırı görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin dışında kalan- diğer ilim ehlinin de görüşüdür.

(Tahâvî) dedi ki: Bayramın ilk günü Akabe cemresini taşlayan kimsenin saçını (kökten) tıraş etmesi veya kısaltması gerekir. Bunlardan hangisini yaparsa yapsın, o konuda kendisine farz kılınan görevi eda etmiş olur. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Allah dilerse, siz başlarınızı (kökten) tıraş etmiş ve(ya)***

1072 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Hac 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Nesâî, Menâsik 227; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 129.

1073 Bk. 1526 no'lu rivayet.

saçlarınızı kısaltmış olarak Mescid-i Harâm'a güven içinde gireceksiniz."[1074] buyurmaktadır.

Şu kadar var ki, (böyle bir durumda) saçı (kökten) tıraş etmek, kısaltmaktan daha faziletlidir. Bu tıpkı, abdest azalarını ikişer ikişer yıkamanın, birer birer yıkamaktan; üçer üçer yıkamanın da diğerlerinden daha faziletli olmasına benzer. Ancak birer birer yıkamada, bir namaz abdestinde olması gereken (asgari) farzlar ihmal edilmemiş olmalıdır.

Ayrıca saçlarını tıraş edenlerin, kısaltanlara üstün kılındığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisler de rivayet edilmektedir:

١٥٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اللهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: اللهُمَّ ارْحَمِ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1531- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, saçlarını tıraş edenlere merhamet eyle!"*** diye dua etti. Sahâbîler "Saçlarını kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü yine ***"Allahım, saçlarını tıraş edenlere merhamet eyle!"*** dedi. Onlar da "Saçlarını kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" diye ısrar ettiler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Saçlarını kısaltanlara da (Allahım)!"*** dedi.[1075]

١٥٣٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالْمُقَصِّرِينَ؟ قَالَ: اللهُمَّ اغْفِرْ لِلْمُحَلِّقِينَ قِيلَ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَالْمُقَصِّرِينَ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1532- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım, saçlarını tıraş edenleri affet"*** diye dua etti. "Ey Allah'ın Rasûlü! Saçlarını kısaltanlara

---

1074 Fetih 48/27.

1075 Buhârî, Hac 128; Müslim, Hac 317; Mâlik, Hac 184.

da!" denildi. Allah Rasûlü yine ***"Allahım, saçlarını tıraş edenleri affet"*** dedi. Aynı şekilde "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" denilince, ***"Saçlarını kısaltanları da"*** dedi.

١٥٣٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1533- ... Nâfi' de İbn Ömer kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1076]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulaması, belirli bir zaman diliminde, belirli birtakım insanlara özgüdür. Nitekim;

١٥٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي إِبْرَاهِيمَ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سَعِيدٍ الْخُدْرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَسْتَغْفِرُ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ لِلْمُحَلِّقِينَ ثَلَاثًا، وَلِلْمُقَصِّرِينَ مَرَّةً.

1534- ... Yahyâ b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû İbrahim el-Ensârî dedi ki: Ebû Saîd el-Hudrî bize şunu söyledi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hudeybiye günü, üç defa saçlarını (kökten) tıraş edenler için; bir defa da saçlarını kısaltanlar için af dilediğini işittim."

***

Buna göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü, sadece Hudeybiye'dekilere özgü olup onların dışındakiler için geçerli değildir. Zira onların haricindekileri kastetmiş olsaydı, o zaman bu durum, saçı kısaltmanın, farz olan amacı gerçekleştiremeyeceğinin delili sayılırdı. Hâlbuki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bazı umrelerinde ihramdan çıkarken saçını kısalttığı gerçeği ortadayken bu nasıl olabilir ki? Nitekim;

١٥٣٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو أَحْمَدَ قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُقَصِّرُ بِمِشْقَصٍ.

1076 Müslim, Hac 318.

1535- … Ca'fer b. Muhammed'in, babasından, onun da İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Muâviye dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçını mişkas (denilen kesici bir alet) ile kısalttığını gördüm."[1077]

١٥٣٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ مُسْلِمٍ، عَنْ طَاوُوسَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ مُعَاوِيَةَ قَالَ: قصرتُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِمِشْقَصٍ.

1536- … Tavûs'un İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Muâviye şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in saçını mişkas (denilen kesici bir alet) ile kısalttım."[1078]

***

Zaten Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Allah *azze ve celle*'nin bir meseleye ilişkin koymuş olduğu farzı tam anlamıyla karşılayamayacak bir fiil işlemesi caiz olmadığı gibi -sadece kendisine has kılınmış durumlar (hasâis) dışında- ümmetinin kendisine uyma imkânı olmayan bir şey yapması da caiz değildir.

Bu durumda biri "Peki, Allah Rasûlü'nün, saçlarını (kökten) tıraş edenler için iki defa af dilemesine rağmen, saçlarını kısaltanlar için af dilemeyi terk etmesinin anlamı nedir?" diye soracak olursa, ona şöyle denilir:

Bu konuda Abdullah b. Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٥٣٧ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ: يَرْحَمُ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: يَرْحَمُ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ قَالُوا: يَا رَسُولَ اللهِ، فَمَا بَالُ الْمُحَلِّقِينَ ظَاهَرْتَ لَهُمْ بِالتَّرَحُّمِ؟ قَالَ: لِأَنَّهُمْ لَمْ يَشُكُّوا.

1537- … Mücâhid'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere***

1077 Müslim, Hac 209.

1078 Buhârî, Hac 128; Müslim, Hac 210.

merhamet etsin" deyince, "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" demişlerdi. Allah Rasûlü yine ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin!"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü bu defa ***"(Peki) kısaltanlara da (merhamet eylesin)"*** dedi. Bunun üzerine sahâbîler "Ey Allah'ın Rasûlü! Niçin saçlarını tıraş edenlere açık ve vurgulu bir biçimde merhamette bulundun (da kısaltanlara bulunmadın)?" diye sordular. Allah Rasûlü ***"Çünkü onlar tereddüt etmediler"*** buyurdu.[1079]

***

Buradaki tereddüt de "dindeki tereddüt" anlamında değildir. Bu, Câbir b. Abdullah'ın açıkladığı şu manaya gelmektedir:

١٥٣٨ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ أَبُو حَمَّةَ قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو قُرَّةَ، عَنْ زَمْعَةَ، عَنْ زِيَادِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، يَقُولُ: حَلَقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَحَلَقَ رِجَالٌ مِنْ أَصْحَابِهِ حِينَ رَأَوْهُ حَلَقَ، وَأَمْسَكَ آخَرُونَ، فَقَالُوا: وَاللهِ مَا طُفْنَا بِالْبَيْتِ، فَقَصَّرُوا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: رَحِمَ اللهُ الْمُحَلِّقِينَ قَالُوا: وَالْمُقَصِّرِينَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: وَالْمُقَصِّرِينَ.

1538- ... Ebu'z-Zübeyr, Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediğini işitmiştir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü saçını tıraş etmişti. Sahâbeden onun saçını tıraş ettiğini gören bazı kişiler de saçlarını tıraş etmişlerdi. Diğerleri ise "Vallahi Kâbe'yi tavaf etmedik" diyerek bunu yapmamışlar, sadece saçlarını kısaltmışlardı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Rasûlü!" dediler. Allah Rasûlü yine ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar da "Kısaltanlara da ey Allah'ın Elçisi!" dediler. Allah Rasûlü tekrar ***"Allah, saçlarını tıraş edenlere merhamet etsin"*** dedi. Onlar yine "Kısaltanlara da ey Allah'ın Elçisi!" dediler. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Kısaltanlara da (merhamet et Allahım!)"*** dedi.[1080]

1079 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 353; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 255.

1080 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 393.

Buradan da anlıyoruz ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını kısaltanların tutumuyla ilgili olarak hoşlanmadığı şey, bizatihi kısaltma işlemi değil, saçı tıraş etme durumuna tanık olmalarıdır. Çünkü Râsûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu fiili, uygun gördüğü gerekçeler doğrultusunda işlemiştir. Bu durum tıpkı insanların -kendilerine emredildiği şekliyle- Veda Haccı'nda hac niyetiyle giydikleri ihramdan çıkıp bu niyetlerini umreye çevirmekten hoşlanmamalarına; ayrıca kendilerine yolculuk esnasında oruçlarını bozmaları emredildiği hâlde, Ramazan ayında ve yolculukta oruç bozmaktan geri durmalarına benzemektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu tutumları hoş karşılamadığı ve ısrarlı davrandığı için insanlar ihramdan çıkmış ve oruçlarını bozmuşlardır.

Öte yandan ilim adamları saçlarını örgü yapan ya da toplayıp yapıştıran (telbîd)[1081] kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Kimileri "Böylesi bir durumda kişinin saçını (kökten) tıraş etmesi gerekir, kısaltması yeterli değildir" diyerek bu hususta Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan gelen şu rivayeti nakletmişlerdir:

١٥٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: مَنْ ضَفَّرَ فَلْيَحْلِقْ.

1539- ... Mâlik'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Saçlarını örgü yapan kimse, (kökten) tıraş olsun."[1082]

١٥٤٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، قَالَ: مَنْ لَبَّدَ أَوْ ضَفَّرَ فَعَلَيْهِ الْحَلْقُ.

1540- ... Eyyûb'un, yine Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den naklettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "Saçlarını toplayıp yapıştıran veya ören kimsenin tıraş olması vaciptir."

***

1081 Hac farizasını yerine getirirken, içine haşerat, toz-toprak girmemesi ve dağılmaması için saçları toplayıp zamk ve bal gibi maddelerle yapıştırmaya "telbîd" denilir. (Çeviren)

1082 Mâlik, Hac 191.

Eyyûb ve Mâlik, bu hadisin Nâfi'den rivayeti konusunda ihtilaf etmişlerdir. Eyyûb bunu "tıraşın vacip kılınması (îcâb)" şeklinde rivayet etmiş; Mâlik ise "tıraş olma emri" olarak nakletmiştir. Mâlik'in rivayetinin ise "vacip kılma" anlamı kadar, "müstehap sayma (istihbâb)" manasına gelme ihtimali de söz konusudur.

Bu noktada Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet edilenin aksine İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٥٤١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِنَّمَا الْحَلْقُ عَلَى [ما] نَوَاهُ.

1541- ... Kays'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Tıraş meselesi (ihramlının) niyetine bağlıdır."[1083]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, tıraş meselesinin, saç örgüsü, saçları toplayıp yapıştırma ya da bunların dışındaki bir şeyle ilgili olmadığını belirtmekte; sadece ihramlının niyetinin burada geçerli olduğunu vurgulayarak meseleyi buraya bağlamaktadır.

Öte yandan bu konuda İbn Abbâs'tan nakletmiş olduğumuz bu rivayetin aksine Abdullah b. Ömer'den de bir rivayet aktarılmaktadır. Şöyle ki:

١٥٤٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ لَقِيَ رَجُلًا مِنْ أَهْلِهِ يُقَالُ لَهُ: الْمُجَبَّرُ، قَدْ أَفَاضَ، وَلَمْ يَحْلِقْ، وَلَمْ يُقَصِّرْ، جَهِلَ ذَلِكَ، فَأَمَرَهُ ابْنُ عُمَرَ أَنْ يَرْجِعَ فَيَحْلِقَ أَوْ يُقَصِّرَ، ثُمَّ يَرْجِعَ إِلَى الْبَيْتِ فَيُفِيضَ.

1083 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *Marifetü's-sünen ve'l-âsâr,* X, 210. Eserin yazma ve basılı nüshalarında İbn Abbâs'ın buradaki sözü "inneme'l-halku alâ nevâhu" ibaresiyle kaydedilmektedir. Oysa burada "alâ" harf-i cerri ile "nevâhu" fiili arasına bir "mâ" ism-i mevsûlünün gelmesi gerekmektedir. Zaten biz bu rivayeti bu lafızla da tespit edemedik. Bu noktada Beyhakî'de İbn Cüreyc > Atâ > İbn Abbâs isnadıyla gelen rivayetin "Men lebbede ev daffara ev fetele ev akasa fehuve alâ mâ nevâ min zâlik" lafzıyla kaydedilmiş olmasından hareketle, sözünü ettiğimiz "mâ" ism-i mevsûlünün müstensihin dikkatsizliğinden dolayı düşmüş olduğunu söyleyebiliriz. Vallahu a'lem. (Çeviren)

1542- ... Mâlik'in, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, aile çevresinden el-Mucebber adındaki bir adamla karşılaştı. Adam, ziyaret (ifâda) tavafını yapmış olmasına rağmen, ne saçını tıraş etmiş ne de kısaltmıştı. Böyle yapması gerektiğini de bilmiyordu. Bunun üzerine İbn Ömer, ona öncelikle (Mina'ya) dönüp saçını tıraş etmesini veya kısaltmasını, daha sonra da Kâbe'ye gelip ziyaret tavafını yapmasını emretti.[1084]

Mâlik dedi ki: "Şimdiye kadar bu meseleyle ilgili olarak işittiklerim arasında benim en çok hoşuma giden görüş budur. (Bu durumdaki birinin Mina'ya) dönmeyip Mekke'de saçını tıraş etmesi yeterli sayılır, caizdir. Ancak Mina'ya dönüp tıraşını olduktan sonra gelip ziyaret tavafını yapacak olursa, o daha faziletli bir tutum olur."

***

Burada da görüldüğü gibi Abdullah b. Ömer, el-Mücebber'e saçını tıraş etmeye mi yoksa kısaltmaya mı niyet ettiğini sormamış, onu tıraş etme ile kısaltma arasında serbest bırakmıştır. Bu da gösteriyor ki İbn Ömer bu konuda niyeti dikkate almamaktaydı.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen ise, bu hususta ne niyeti ne saçları toplayıp yapıştırmayı ne de bunların dışındaki herhangi bir şeyi dikkate almışlar; hac için ihrama giren kimseyi, -Akabe cemresini taşladıktan sonra- saçını tıraş etme veya kısaltma arasında serbest bırakmışlardır. Şöyle ki:

١٥٤٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنْ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، قَالَ: قُلْتُ لِأَبِي حَنِيفَةَ: أَرَأَيْتَ الرَّجُلَ يُلَبِّدُ رَأْسَهُ بِصَمْغٍ أَوْ بِضَفْرَةٍ، إِنْ قَصَّرَ وَلَمْ يَحْلِقْ، أَيُجْزِيهِ ذَلِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَلَمْ يَذْكُرْ فِي ذَلِكَ خِلَافًا.

1543- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî bize, babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'un, Ebû Hanîfe'ye "Saçını zamkla veya örgü yaparak toplayıp yapıştıran bir adamın, saçını (kökten) tıraş etmeyip kısaltması yeterli olur mu?" diye sorduğunu, onun da "Evet" diye cevap verdiğini rivayet etti ve bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmedi.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu gördük: Saçları tıraş etme olgusu, kısaltmaya ilave

1084 Mâlik, Hac 189.

edilmiş bir durumdur. Bu, tıpkı azaların ikişer ve üçer defa yıkandığı bir namaz abdestinin, azaların birer defa yıkandığı namaz abdestine ilave edilmiş olmasına benzemektedir. Dolayısıyla azaları üçer defa yıkama niyetinde olan bir kimse, bunu yaparken daha öncesinde mevcut bulunan bir abdest farzını yerine getirme maksadı taşımaz. Bu söylediklerimize kıyasen, ihramında saçını (kökten) tıraş etmeye niyetlenen birinin, daha öncesinde mevcut bulunan bir farzı yerine getirmeyi kastetmemiş olması açısından da aynı durum geçerlidir. Zira biz, niyetlerin daha önce vacip olmayan bir şeyi vacip kılmadığı kanaatindeyiz. Nitekim dikkat edersen bir kişinin, hacca veya umreye yahut tasaddukta bulunmaya ya da köle azad etmeye niyetlenecek olsa, bu niyetinden dolayı bir şey yapması vacip değildir. Aynı şekilde hacı veya umreci olarak böyle bir niyet taşısa, bu niyetinden ötürü bir şey yapması vacip değildir. İşte bu, niyete bağlı olarak saçları tıraş etmeyi vacip kılanların aleyhine bir delildir.

Saçların toplanıp yapıştırılması (telbîd) konusunda Hz. Ömer'den nakledilen rivayete gelince; burada Ömer *radıyallahu anh*'ın şunu kastetmiş olması ihtimali vardır: İhramlı kişinin, saçına karşı (onu yolmadan ve örselemeden) hassas davranması gerekir. Fakat saçlarını birbirine yapıştırdığından dolayı onu kısaltılabilecek hâle getirebilmesinin tek çaresi, (iyice) yıkamasıdır ki bu da saçların, -söz konusu hassasiyet sınırlarını aşarak- örselenmesiyle mümkündür. Bu durum da saçlarını (kökten) tıraş etmesini gerekli kılmıştır. Aynı şekilde kişinin, saçlarını örgü yapması hâlinde bu örgüyü çözebilmesi de ancak saçma karşı, -o gerçekleşmesinden endişe edilen- sert tutumuyla mümkündür. Bu sebeple saçlarını tıraş etmesi gerekmiştir. Çünkü bu sayede, tıraşın ve kısaltmanın öncesinde, saçının bir telini bile yolup koparmadan, tastamam, eksiksiz bir biçimde saçını tıraş etmiş olacaktır. İşte saçlarını toplayıp yapıştıran veya örgü yapan ve saçıyla ilgili olarak sözünü ettiğimiz kaygıyı taşıyan kimse hakkındaki görüşümüz de budur. Böyle birinin, yukarıda bahsettiğimiz "saçını tıraş etme" veya "kısaltma" ihtilafına düşmüş olma ve (bunlardan birine) aykırı davranma endişesinden dolayı saçlarını (kökten) tıraş etmesi gerekir. Buna rağmen burada, -kendisi yerine saçları kısaltmanın geçerli sayılamadığı- bir tıraşın vacip olduğunu gösteren herhangi bir delil bulunmamaktadır.

Öte yandan ihram hâlindeki kişinin, saçını tıraş ederken, başının sağ tarafından başlaması, daha sonra da sol tarafını tıraş etmesi gerekir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* böyle yapmıştır. Şöyle ki:

١٥٤٤ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ حَسَّانٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمَّا رَمَى الْجَمْرَةَ، وَنَحَرَ نُسُكَهُ، نَاوَلَ الْحَلَّاقَ شِقَّهُ الْأَيْمَنَ، فَحَلَقَهُ، ثُمَّ نَاوَلَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَبَا طَلْحَةَ، ثُمَّ نَاوَلَ الْحَلَّاقَ شِقَّهُ الْأَيْسَرَ، فَحَلَقَهُ، ثُمَّ أَمَرَ أَبَا طَلْحَةَ أَنْ يَقْسِمَهُ بَيْنَ النَّاسِ.

1544- … İbn Sîrîn'in, Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* cemreye taş atıp kurbanını kestikten sonra berbere başının sağ tarafını uzattı, o da o kısmı tıraş etti. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (kesilen) saçlarını Ebû Talha'ya verdi. Ardından başının sol tarafını da berbere uzattı, berber o kısmı da tıraş etti. Sonra da Ebû Talha'ya, saçlarını insanlar arasında taksim etmesini emretti.[1085]

***

Şu kadar var ki, burada sözünü ettiğimiz saçını (kökten) tıraş etme ile kısaltma arasındaki tercih hakkı, sadece erkeklere mahsustur. Kadınların bu konuda yapmaları gereken şey ise yalnızca kısaltmadır. Nitekim;

١٥٤٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ يُوسُفَ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ الْحَمِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، عَنْ أُمِّ عُثْمَانَ ابْنَةِ أَبِي سُفْيَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ عَلَى النِّسَاءِ حَلْقٌ، إِنَّمَا عَلَى النِّسَاءِ التَّقْصِيرُ.

1545- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre'nin bize, Yahyâ b. Maîn > Hişâm b. Yusuf > İbn Cüreyc > Abdulhamîd b. Cübeyr > Safiyye bint Şeybe > Ümmü Osman bint Ebû Süfyân kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kadınların saçlarını tıraş etmeleri gerekmez. Kadınlar sadece kısaltmakla mükelleftirler."***[1086]

١٥٤٦ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ صَفِيَّةَ ابْنَةِ شَيْبَةَ، عَنْ أُمِّ عُثْمَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1085 Müslim, Hac 326; Tirmizî, Hac 73; İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 299.

1086 Ebû Dâvûd, Hac 78; Dârimî, Menâsik 63.

1546- Yine er-Rabî' el-Murâdî bize, Esed > Saîd b. Sâlim > İbn Cüreyc > Safiyye bint Şeybe > Ümmü Osman > İbn Abbâs kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

İbn Cüreyc dedi ki: Abdülhamîd b. Cübeyr'in bana verdiği bilgiye göre, buradaki Ümmü Osman, Süleymoğulları'ndan bir kadın olup Cübeyr ve Ümmü Huceyr'in[1087] annesi ve Abdullah b. Müsâfi' b. Şeybe'nin de nenesidir.[1088] Safiyye bint Şeybe de onun himayesinde bulunuyordu. Ancak er-Rabî', hadisinde Abdülhamîd'den hiç söz etmemiş, sadece İbn Cüreyc'in bu sözünü aktardığı yerde ondan bahsetmiştir.

***

Öte yandan ilim adamları, ihramlının Akabe cemresini taşladıktan sonraki durumuyla ilgili olarak "Henüz tıraş olmadan önce herhangi bir şey ona helal olur mu yoksa tıraş olana kadar hiçbir şey ona helal sayılmaz mı?" diye ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları "-Kadınlarla cinsel ilişki haricinde- ihramından dolayı daha önce yapması yasak (haram) olan her şey, kendisine helal olur. Ondan sonra saçını tıraş edebilir veya kısaltabilir ve kadınlarla cinsel ilişki yasağı dışında ihram yasaklarına dair hiçbir şeyden sorumlu tutulmaz" demişler ve bu görüşü İbn Abbâs'tan rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٥٤٧ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، وَكَمَا قَدْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، كِلَاهُمَا عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنِ الْحَسَنِ الْعُرَنِيِّ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ فَقَدْ حَلَّ لَكُمْ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ، فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ: وَالطِّيبُ؟ فَقَالَ: أَمَّا أَنَا فَقَدْ رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُضَمِّخُ رَأْسَهُ بِالْمِسْكِ، أَفَطِيبٌ هُوَ؟.

1087 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim "Ümmü Hacer" olarak geçmektedir. Doğrusu "Ümmü Huceyr" olacaktır. Zira ilgili kaynaklarda, bu künyenin Ümmü Osman'ın himayesindeki Safiyye bint Şeybe'ye verilen bir künye olduğu belirtilmektedir. Bk. İbn Sa'd, *Tabakât,* VIII, 469, Beyrut 1968. (Çeviren)

1088 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, Ümmü Osman'ın, Abdullah b. Müsâfi b. Şeybe'nin "annesi" olduğu belirtilmektedir. Ancak bu doğru değildir. Çünkü Abdullah b. Müsâfi'in annesi Sa'de bint Abdullah b. Vehb b. Osman b. Ebî Talha'dır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XVI, 119. Ayrıca kaynaklarda Abdullah'ın, annesi vasıtasıyla Ümmü Osman'dan rivayette bulunduğu belirtilmektedir. Bk. İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe,* VI, 365, Dâru'l-Fikr, Beyrut 1989. (Çeviren)

1547- … el-Hasen el-Urenî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "(Akabe) cemresini taşladıktan sonra kadınlarla cinsî temas dışında, her şey size helaldir" dedi. Bir adam ona "Güzel koku da mı (helaldir)?" diye sordu. Bunun üzerine İbn Abbâs şöyle dedi: "Ben, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in başına misk sürdüğünü gördüm. (Sence) o da güzel koku sayılır mı (sayılmaz mı?)."[1089]

***

Bazıları da "Akabe cemresini taşladıktan sonra tıraş olana dek hiçbir şey ihramlıya helal olmaz" demişlerdir.

Ayrıca ilim adamları, ihramlının tıraş olması hâlinde nelerin ona helal olacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bir grup şunu söylemiştir: "Kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında ihramından dolayı daha önce kendisine yasak olan her şey helal olur." Bu, Mâlik b. Enes'in görüşüdür. Bunu aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan da rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٥٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ خَطَبَ بِعَرَفَةَ، فَعَلَّمَهُمْ أَمْرَ الْحَجِّ، وَقَالَ لَهُمْ: إِذَا جِئْتُمْ مِنًى، فَمَنْ رَمَى جَمْرَةَ الْعَقَبَةِ فَقَدْ حَلَّ لَهُ مَا حَرُمَ عَلَيْهِ إِلَّا النِّسَاءَ وَالطِّيبَ.

1548- Yunus'un bize, Abdullah b. Vehb > Mâlik > Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr kanalıyla Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb, Arafat'ta hutbe okuyup insanlara hacla ilgili görevleri öğretti ve onlara şunu söyledi: "Mina'ya geldiğinizde Akabe cemresini taşlayanlara, -kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında- daha önce yasak olan her şey helal olur."[1090]

١٥٤٩ - هَكَذَا حَدَّثَنَاهُ يُونُسُ، وَحَدَّثَنَاهُ بِعَقِبِهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، وَعَبْدِ اللهِ بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ

1089 İbn Mâce, Menâsik 70; Nesâî, Menâsik 231; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 234, 344; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 229.

1090 Mâlik, Hac 221. Rivayetin devamında Hz. Ömer şöyle demektedir: "Kişi, Kâbe'yi tavaf edinceye kadar ne bir kadına ne de bir güzel kokuya dokunsun." (Çeviren)

رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، قَالَ: مَنْ رَمَى الْجَمْرَةَ، ثُمَّ حَلَقَ، أَوْ قَصَّرَ، وَنَحَرَ هَدْيًا إِنْ كَانَ مَعَهُ، فَقَدْ حَلَّ لَهُ كُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ وَالطِّيبَ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ.

1549- Yunus bu hadisi bize bu şekilde rivayet etti ve peşinden şunu da nakledip dedi ki: Abdullah b. Vehb bize, Mâlik > Nâfi' ve Abdullah b. Dînâr > Abdullah b. Ömer yoluyla Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini aktardı: "Kim (Akabe) cemresine taş atar, ardından saçını tıraş eder veya kısaltır, daha sonra da beraberinde getirdiği kurbanı keserse, Kâbe'yi tavaf edene kadar -kadınlarla cinsel temas ve güzel koku sürünmek dışında- her şey ona helal olur."[1091]

***

Bu hadiste, saçın tıraş edilmesi veya kısaltılması ve -eğer ihramlının yanındaysa -hedy kurbanının kesilmesi açıkça belirtilmektedir. Nitekim Mâlik ve başkalarından da cemreleri taşlayıp tıraş olduktan sonra ihramlıya, -kadınlarla cinsel ilişki, güzel koku sürünme ve avlanma haricinde- ihramından ötürü yasak olan her şeyin helal olacağına dair bir görüş rivayet edilmektedir.

Diğer bir grup ilim adamı ise "Eğer ihramlı, cemreleri taşlayıp tıraş olmuşsa, artık -sadece kadınlarla cinsel temas dışında- daha önce yasak olan her şey ona helal olur" demiştir. Bunlar, bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şu hadisi rivayet etmişlerdir:

١٥٥٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا رَمَيْتُمْ وَحَلَقْتُمْ فَقَدْ حَلَّ لَكُمُ الطِّيبُ وَالثِّيَابُ وَكُلُّ شَيْءٍ إِلَّا النِّسَاءَ.

1550- Ali b. Ma'bed'in bize, Yezîd b. Harun > el-Haccâc b. Ertât > Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Amra yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer cemreleri taşlamış ve tıraşınızı da olmuşsanız, artık -kadınlarla cinsel temas dışında- güzel koku, giyecek ve her şey size helal olur."***[1092]

1091 Mâlik, Hac 222.

1092 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 143.

١٥٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1551- Yine İbrahim b. Ebî Dâvûd bize, Müsedded > Abdülvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc b. Ertât > ez-Zührî > Amra > Âişe *radıyallahu anhâ* isnadıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1093]

***

(Bu grubun) delil gösterdiği bu hadis, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in fiili olarak da nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٥٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ اللَّيْثِيُّ، أَنَّ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: طَيَّبْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِحِلِّهِ حِينَ حَلَّ قَبْلَ أَنْ يَطُوفَ بِالْبَيْتِ. قَالَ أُسَامَةُ: وَحَدَّثَنِي أَبُو بَكْرِ بْنُ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1552- … Üsâme b. Zeyd el-Leysî'nin, el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, ihram yasaklarından çıktığı zaman ve henüz Kâbe'yi tavaf etmeden, güzel koku sürmüştüm."

Üsâme dedi ki: "Bana Ebû Bekir b. Hazm, Amra > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti."[1094]

١٥٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1553- … Yine Mâlik, Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[1095]

1093 Ebû Dâvûd, Hac 77.

1094 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1095 Mâlik, Hac 17; Müslim, Hac 33.

١٥٥٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1554- ... Keza Şu'be, Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1096]

١٥٥٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1555- ... Süfyân da Abdurrahman b. el-Kâsım > babası > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1097]

١٥٥٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْقَاسِمُ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1556- ... Yine Ubeydullah b. Ömer, el-Kâsım > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını nakletti.[1098]

١٥٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1557- ... Amr b. Dînâr da Sâlim b. Abdullah > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ilgili hadisi aynı şekilde rivayet etti.[1099]

***

1096 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1097 Buhârî, Hac 144; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 39.

1098 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 228.

1099 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 107.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bayramın ilk günü (cemrelere) taş atan kimseye, kadınlarla cinsel temas haricinde, hac sebebiyle yasak kılınan her şey helal olur. Bu (helallik) durumu, bayramın ilk gününün geri kalan kısmında Kâbe'yi tavaf etmesi şartıyla aynı şekilde devam eder. Ancak Kâbe'yi tavaf etmeden bayramın ilk gününü geçirecek olursa, o zaman ilk başta konulan yasaklar yeniden gündeme gelir ve cemreyi taşlayıp başını tıraş ettiğinden dolayı ona helal kılınan şeyler tekrar yasak kapsamına girer."

Bu görüş sahiplerinin, görüşlerine delil olarak öne sürdükleri rivayetlerden biri de bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktarılan şu hadistir:

١٥٥٨ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا بَكْرُ بْنُ خَلَفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي عَدِيٍّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو عُبَيْدَةَ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ زَمْعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، وَعَنْ أُمِّهِ زَيْنَبَ ابْنَةِ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ رَضِيَ اللهُ عَنْهَا، حَدَّثَنَاهُ جَمِيعًا عَنْهَا، قَالَتْ: كَانَتْ لَيْلَتِي الَّتِي يَصِيرُ إِلَيَّ فِيهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَسَاءَ يَوْمِ النَّحْرِ، فَصَارَ إِلَيَّ، قَالَتْ: فَدَخَلَ عَلَيَّ وَهْبُ بْنُ زَمْعَةَ وَمَعَهُ رَجُلٌ مِنْ آلِ أَبِي أُمَيَّةَ مُتَقَمِّصَيْنِ، قَالَتْ: فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِوَهْبٍ: هَلْ أَفَضْتَ بَعْدُ؟، قَالَ: لَا وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: انْزِعْ عَنْكَ الْقَمِيصَ، فَنَزَعَهُ مِنْ رَأْسِهِ، ثُمَّ قَالَ: وَلِمَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: إِنَّ هَذَا يَوْمٌ رُخِّصَ لَكُمْ إِذَا رَمَيْتُمُ الْجَمْرَةَ أَنْ تَحِلُّوا مِنْ كُلِّ مَا حُرِمْتُمْ مِنْهُ إِلَّا النِّسَاءَ، فَإِذَا أَمْسَيْتُمْ قَبْلَ أَنْ تَطُوفُوا بِالْبَيْتِ صِرْتُمْ حُرُمًا كَهَيْئَتِكُمْ قَبْلَ أَنْ تَرْمُوا الْجَمْرَةَ، قَالَ أَبُو عُبَيْدَةَ: حَدَّثَتْنِي أُمُّ قَيْسٍ ابْنَةُ مِحْصَنٍ، وَكَانَتْ جَارَةً لَهُمْ، قَالَتْ: خَرَجَ مِنْ عِنْدِي عُكَّاشَةُ بْنُ مِحْصَنٍ فِي نَفَرٍ مِنْ بَنِي أَسَدٍ مُتَقَمِّصِينَ عَشِيَّةَ يَوْمِ النَّحْرِ، ثُمَّ رَجَعُوا إِلَيَّ عِشَاءً وَقُمُصُهُمْ عَلَى أَيْدِيهِمْ يَحْمِلُونَهَا، قَالَتْ: فَقُلْتُ: أَيْ عُكَّاشَةُ، مَا لَكُمْ خَرَجْتُمْ مُتَقَمِّصِينَ وَرَجَعْتُمْ وَقُمُصُكُمْ عَلَى أَيْدِيكُمْ تَحْمِلُونَهَا؟ قَالَ: خَيْرٌ يَا أُمَّ قَيْسٍ، كَانَ هَذَا يَوْمًا رُخِّصَ لَنَا فِيهِ، إِذَا رَمَيْنَا الْجَمْرَةَ حَلَّ لَنَا كُلُّ شَيْءٍ حُرِمْنَا مِنْهُ إِلَّا مَا كَانَ مِنَ النِّسَاءِ حَتَّى نَطُوفَ بِالْبَيْتِ، فَإِذَا أَمْسَيْنَا وَلَمْ نَطُفْ، صِرْنَا حُرُمًا كَهَيْئَتِنَا قَبْلَ أَنْ نَرْمِيَ الْجَمْرَةَ، فَأَمْسَيْنَا وَلَمْ نَطُفْ، فَصِرْنَا حُرُمًا كَمَا تَرَيْنَ.

1558- ... Muhammed b. İshâk'ın Ebû Ubeyde b. Abdullah b. Zem'a'dan, onun da babasından ve annesi Zeyneb bint Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme *radıyallahu anhâ* şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (eşleri arasında) bana ayırmış olduğu gece, bayramın ilk gününün akşamına denk geliyordu. Yanıma geldi. Ayrıca Ebû Ümeyye ailesinden bir adamla birlikte Vehb b. Zem'a da geldi. Her ikisi de gömlek giymişti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Vehb'e hitaben ***"Ziyaret tavafını yaptın mı?"*** diye sordu. Vehb "Vallahi hayır, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Allah Rasûlü ***"Şu gömleği üzerinden çıkarıver"*** buyurdu. Vehb, gömleği başından çıkardı ve sonra "Niçin (bunu yaptık) ey Allah'ın Rasûlü?" diye sordu. O da şöyle cevap verdi: ***"Bu gün, size cemreyi taşlamanız hâlinde -kadınlarla cinsel temas dışında- yasaklanmış olan şeylerden çıkma ruhsatı tanınan bir gündür. Eğer Kâbe'yi tavaftan önce akşamı ederseniz, cemreyi taşlamadan önceki hâlinizde olduğu gibi yasakların kapsamına yeniden dönersiniz."***

Ebû Ubeyde dedi ki: Ümmü Kays bint Mihsan -ki bu kadın Ebû Ubeyde'lerin komşusuydu- bana şunu nakletti: Ukkâşe b. Mihsan, Esedoğulları'ndan bir grupla birlikte, gömleklerini giymiş bir vaziyette, bayramın ilk gününün akşam vaktinde yanımdan çıktı. Daha sonra yatsı vakti, gömleklerini ellerinde taşıyarak tekrar döndüler. Dedim ki: "Ukkâşe! Hayırdır, ne oldu size böyle? Gömleklerinizi giymiş vaziyette çıkmıştınız, şimdi ise gömleklerinizi ellerinizde taşıyarak dönüyorsunuz!" Ukkâşe "Hayır (olur inşallah) Ümmü Kays! Aslında bu gün bize (ihramdan çıkma) ruhsatı tanınmış bir gündü. Cemreye taş atmamız hâlinde, Kâbe'yi tavaf edene kadar, kadınlarla olan cinsel temas haricinde daha önce mahrum kaldığımız her şey bize helal olacaktı. Fakat Kâbe'yi tavaf etmeden akşamı etmemiz durumunda da cemreye taş atmadan önceki hâlimize dönmüş ve yeniden ihram yasaklarına girmiş sayılıyoruz. Biz de tavaf etmeden akşamı ettik ve gördüğün gibi ihram yasaklarına yeniden girmiş olduk."[1100]

١٥٥٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَسْوَدِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ جُدَامَةَ ابْنَةِ وَهْبٍ وَهِيَ أُخْتُ عُكَّاشَةَ بْنِ وَهْبٍ، أَنَّ عُكَّاشَةَ بْنَ وَهْبٍ صَاحِبَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَأَخًا لَهَا آخَرَ،

1100 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 295. Ayrıca Ebû Ubeyde'nin Ümmü Kays'tan naklettiği rivayete kadarki kısım için bk. Ebû Dâvûd, Hac 82; İbn Huzeyme, *Sahîh,* IV, 312.

جَاءَا لَهَا حِينَ غَابَتِ الشَّمْسُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَأَلْقَيَا قَمِيصَيْهِمَا، فَقَالَتْ: مَا لَكُمَا؟ فَقَالَا: إِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: "مَنْ لَمْ يَكُنْ أَفَاضَ مِنْكُمَا فَلْيُلْقِ ثِيَابَهُ"، وَكَانُوا قَدْ تَطَيَّبُوا وَلَبِسُوا الثِّيَابَ.

1559- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Saîd b. Ebî Meryem > (Abdullah) İbn Lehîa > Ebu'l-Esved > Urve yoluyla Ukkâşe b. Vehb'in kızkardeşi Cüdâme[1101] bint Vehb'den rivayet ettiğine göre, bayramın ilk günü güneş batınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi Ukkâşe b. Vehb ve diğer bir erkek kardeşi, kendisinin (Cüdâme) yanına geldiler. Gömleklerini çıkarıp attılar. Bunun üzerine Cüdâme "Neyiniz var böyle?" diye sordu. Onlar da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (ikimize hitaben) ***'Hanginiz ziyaret tavafını yapmadıysa, elbisesini çıkarsın'*** buyurdu" dediler. O esnada da kendileri elbiselerini giymiş ve güzel kokular sürünmüşlerdi.[1102]

***

İlim adamları bu konuda, arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu gördük:

Bir adam hac niyetiyle ihrama girdiği andan itibaren, bu ihramından dolayı kendisine birtakım şeyler yasak/haram hâle gelir. Bunlardan biri de saçını tıraş etmektir. Bu yasak, bayramın ilk günü Akabe cemresini taşlayıncaya kadar bu şekilde devam eder. Cemreyi taşladığı anda saçını tıraş etmesi helal olur. Bu noktada saç tıraşının ona mübah kılınması, onu tıraştan alıkoyan yasağın daha önce kalktığını; dolayısıyla -başkalarının değil, İbn Abbâs'ın dediği gibi- tamamıyla ihram yasaklarından çıkmış bir hâldeyken tıraş olduğunu göstermektedir. Ebû Yusuf'un meşhur kanaati bunun aksi olmakla birlikte ondan da böyle bir görüş rivayet edilmiştir.

Bu noktada biri "Eğer durum senin dediğin gibi olsaydı, o zaman hacı, tıraş olmasa bile Akabe cemresini taşlamış olmakla -kadınlarla cinsel temas dışında- ihram yasaklarından çıkmış sayılacağı için tıraş olmanın bir manası kalmaz; ayrıca nasıl ki o hacının saçını tıraş ederek ihram yasağından çıkmasının, saçlarını kısaltmak suretiyle ihramdan çıkmış olan diğerlerine karşı bir üstünlüğü yoksa, aynı şekilde kendisinin yaptığı tıraşın, kendisi

1101 Bu isim "Cüzâme" olarak da okunmaktadır. Ancak Müslim, doğrusunun "Cüdâme" olduğunu belirtmiştir. Bk. Müslim, Nikâh 140. (Çeviren)

1102 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 227.

konumundakilerin yaptığı saç kısaltma işleminden bir üstünlüğü olmazdı" derse ona şöyle denilir:

Aksine saç tıraşında birden fazla anlam bulunmaktadır. Ayrıca Akabe cemresini taşlamış olan bir hacı açısından saçları tıraş etmek, kısaltmaktan daha faziletli bir tutumdur. Çünkü bu ikisi (saç tıraşı ve kısaltma), hacla ilgili vazifelerden sayılır ve ihramdan çıktıktan ve yasakların ortadan kalkmasından sonra yerine getirilir. Kaldı ki biz hacla alakalı bazı görevlerin, hacdan (ihramdan) çıktıktan ve helaller dairesine girdikten sonra yapıldığını görmekteyiz. Mesela; veda tavafı (tavaf-ı sader) böyledir. Hacı bu tavafı, ihramından çıktıktan sonra yapar. Zira bu tavaf, hacının ihramlıyken içinde bulunduğu hallere benzemektedir. Eğer hacı bu tavafı terk edecek olursa, terkinden dolayı bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir. Üstelik bu tavaf, daha önce ihrama girmemiş, dolayısıyla ihram yasaklarının muhatabı olmayan helal birinin Mekke'den çıkarken terk ettiği tavaf hükmünde de sayılmamıştır. Bu söylediklerimize göre, bu konuda İbn Abbâs'tan naklettiğimiz görüş kesinlik kazanmaktadır.

Daha sonra "İhramlının, cemreleri taşlayıp tıraş olması hâlinde -kadınlarla cinsel temas dışında- daha önce yasak olan her şey ona helal olur" diyenlerin ve "Ona sadece kadınlarla cinsel temas dışında her şey helal olur" diyenlerin görüşlerine baktığımızda, bu görüştekilerin, ihramlının, bayramın ilk gününün geri kalan kısmında cemrelere taş atıp tıraş olduktan sonra normal elbise giymesinin helal; kadınlarla cinsel temasta bulunmasının yasak olduğu konusunda ihtilaf etmediklerini; ihtilafın sadece güzel koku yasağıyla ilgili olduğunu tespit ettik. (Bu durumda sorulması gereken soru şudur): "Söz konusu yasak, daha önce olduğu gibi devam ediyor mu yoksa kaldırıldı mı?"

Bu noktada biz de güzel koku sürünmenin hükmünü incelemeye karar verip "Güzel kokunun hükmü, kadınlarla cinsel temasın hükmüne benzetilerek aynı kategoride görülebilir mi? Yoksa normal elbise giymenin hükmüne benzetilip onunla aynı kategoride mi değerlendirilmelidir?" sorularını sorduğumuzda şunu gördük: Hac yapanın, Arafat vakfesinden önce eşiyle cinsel ilişkiye girecek olsa bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir, ayrıca haccı da bozulup geçersiz hâle gelir ve daha sonraki yıllarda haccını kaza etmesi lazımdır. Fakat o sırada (vakfeden önce) normal elbise giyecek olsa, yine bir ceza kurbanı kesmesi gerekmekle birlikte haccı bozulmaz. Yine o esnada (vakfeden önce) güzel koku sürünecek olsa, bir ceza kurbanı kesmesi lazım gelmekle beraber haccı bozulmuş sayılmaz. Bu söylediklerimizden ortaya

çıkan kesin sonuç şudur: Güzel kokunun hükmü, kadınlarla cinsel temasın hükmünden ziyade normal elbise giymenin hükmüne benzemektedir. Böylece "Normal elbise giymesi helal olduğu gibi elbisenin yanı sıra güzel koku sürünmesi de helaldir" diyenlerin görüşü sabit olmaktadır.

Öte yandan "İhramlının cemreleri taşlaması hâlinde, taşladığı o (bayramın ilk günü) boyunca ona her şey helal olur. Ancak o gününü Kâbe'yi tavaf etmeden geçirirse, daha önce olduğu gibi yeniden ihram yasaklarının kapsamına girer" diyenlerin görüşünü incelediğimizde, bu görüş sahiplerini kıyas yoluyla destekleyecek bir yaklaşım tespit edemediğimiz için bu açıdan onların lehine olabilecek nitelikte herhangi bir delilden bahsedememekteyiz. Sadece bu hususta daha önce bu bölümde Ümmü Seleme ve Ümmü Kays yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz iki hadisin[1103] onların lehine bir delil olabileceğini tespit ettik.

Sonuç olarak; bu bölümde Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla rivayet ettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Eğer cemreleri taşlamış ve tıraşınızı da olmuşsanız, artık -kadınlarla cinsel temas dışında- her şey size helal olur"*** beyanıyla bize intikal eden hadis,[1104] -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in genel (mutlak) bir hüküm getirip herhangi bir istisna kaydı koymaması sebebiyle- bizim açımızdan daha tercihe şayandır. Bu noktada biri çıkıp da Âişe *radıyallahu anhâ* hadisinin (iki versiyonunun) ortak ravisi el-Haccâc b. Ertât hakkında olumsuz eleştiriler yöneltecek olursa, bu görüşe muhalif olanlar da aynı şekilde, bu bölümde rivayet etmiş olduğumuz Ümmü Seleme ve Ümmü Kays hadislerinin[1105] ortak ravisi olan Muhammed b. İshâk

---

1103 Bk. 1558 ve 1559 no'lu rivayetler. Buradaki Ümmü Kays hadisiyle ilgili önemli bir açıklama için bir sonraki paragrafın dipnotuna bakınız.

1104 Bk. 1550 ve 1551 no'lu rivayetler.

1105 Burada Tahâvî'nin Ümmü Kays hadisi olarak işaret ettiği rivayetin, ilk bakışta 1558 no'lu rivayetin devamında Ebû Ubeyde kanalıyla gelen rivayet olması gerektiği düşünülebilir. Zira Ebû Ubeyde, 1558 no'lu hadiste de görüldüğü üzere Muhammed b. İshâk'a Ebû Seleme'den gelen hadisi rivayet eden kişidir. Rivayetin devamında yine Muhammed b. İshâk kanalıyla (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 295) Ebû Ubeyde'nin Ümmü Kays b. Mihsan'dan naklettiği rivayete yer verilmiştir. Dolayısıyla Tahâvî'nin burada Ümmü Seleme ve Ümmü Kays hadisinin ortak ravileri dediği kimseler Abdullah b. Lehîa ve Muhammed b. İshâk gibi iki kişi değil, sadece Muhammed b. İshâk'tır. İbn Lehîa ise bir sonraki 1559 no'lu rivayetin senedinde geçmektedir. O rivayet de İbn Ebî Dâvûd > Saîd b. Ebî Meryem > "(Abdullah) İbn Lehîa" > Ebu'l-Esved > Urve > Ukkâşe b. Vehb'in kızkardeşi "Cüdâme bint Vehb" isnadıyla gelmektedir. Ancak Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. II, 228) Yahyâ b. Osman > Abdullah b. Yusuf > "Abdullah b. Lehîa" > Ebu'l-Esved > Urve > "Ümmü Kays

ve Abdullah b. Lehîa hakkında da olumsuz kanaatler serdedebilirler. Üstelik bunların her biri hakkındaki olumsuz kanaatler, el-Haccâc b. Ertât hakkındaki olumsuz eleştirilerden çok daha fazladır. Çünkü el-Haccâc'a yönelik eleştiriler, irsâlde bulunduğu rivayetleri[1106] bağlamındadır. Bu itibarla "semi'tu: işittim" veya "ahberanî: bana haber verdi" ya da "haddesenî: bana rivayet etti" lafızlarını[1107] kullandığı rivayetleri hakkında hiç kimsenin olumsuz bir görüşü yoktur. Oysa Muhammed b. İshâk ve Abdullah b. Lehîa'nın her biri hakkındaki olumsuz eleştiriler bütün hadislerine yöneliktir.

---

bint Mihsan" isnadıyla buradaki 1558 ve 1559 no'lu rivayetlerin muhtevasına benzeyen bir rivayete daha yer vermektedir. Buradan da anladığımız kadarıyla Tahâvî, Ümmü Kays hadisi derken *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın elimizdeki nüshasında tespit edemediğimiz fakat *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında geçen bu rivayeti kastetmiş olmalıdır. Çünkü Abdullah b. Lehîa ismi bu rivayette geçmektedir. Bu durumda ya müellifin ya da müstensihin hatası sonucu ilgili rivayetin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'dan düşmüş olduğunu söyleyebiliriz. (Çeviren)

1106 "İrsalde bulunmak" genel anlamda rivayetin senedinden ravinin düştüğünü ifade etmek için kullanılır. Benzer bir kelime olarak "inkıta" lafzı da senedin herhangi bir yerinden ravi düşmesi için kullanılmaktadır. Ancak hadis terimleri yerleştikten sonra irsalden türeyen bir kavram olarak "mürsel" sahâbî ravinin atlanması; inkıtadan türeyen "munkatı" da senedin ortasında veya sonundaki bir ravinin atlanması anlamında kullanılmaya başlanmıştır. Geniş bilgi için bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 79. Tahâvî burada, genel anlamda rivayetin senedinden ravi düşmesini kastetmektedir. (Çeviren)

1107 Hadis ilminde bu lafızlar, öğrencinin hadisi bizzat hocasından dinlediğini, dolayısıyla ravinin atlanması (irsâl) gibi bir ihtimalin olmadığını göstermektedir. Lafızlarla ilgili geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 17, 108-109, 356. (Çeviren)

TAHÂVÎ

3

أحكام القرآن الكريم

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

İMAM TAHÂVÎ

أحكام القرآن الكريم

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

HADİSLERLE AHKÂM TEFSİRİ

beka

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

Kitabın Adı
Ahkâmu'l-Kur'ân

Editör
Dr. Faik AKCAOĞLU

Tercüme
Dr. Mustafa GENÇ

İç Tasarım
Harun HARRANİ

Kapak Tasarım
Ahmet MAYALI

MATBAA
Step Ajans Matbaa Ltd. Şti.
Göztepe Mahallesi Bosna Caddesi No.11
Bağcılar/İstanbul Telefon: 0212 446 88 46
stepajans@stepajans.com
Matbaa Sertifika No: 12266

EKİM - 2012
Yayıncılık Sertifika No: 16173

Çatalçeşme Sok. Üretmen Han No: 18 Cağaloğlu - İstanbul
Telefon/Faks: 0212 512 45 43 - 512 51 66 - 512 90 40
Web: www.bekakitap.com
E-posta: bekayay@hotmail.com

AHKÂMU'L-KUR'ÂN

EBÛ CA'FER ET-TAHÂVÎ

Yazma Nüshasıyla Karşılaştırarak Açıklayıcı Notlarla Çeviren

DR. MUSTAFA GENÇ

ÜÇÜNCÜ CİLT

beka
YAYINCILIK

İÇİNDEKİLER

TALÂK (BOŞAMA/BOŞANMA) BÖLÜMÜ

MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ

İNDEKSLER

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاذْكُرُوا اللّٰهَ فِيٓ اَيَّامٍ مَعْدُودَاتٍ...﴾ وَ ﴿وَيَذْكُرُوا اسْمَ اللّٰهِ فِيٓ اَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ...﴾
"SAYILI GÜNLERDE ALLAH'I ANIN..."[1] VE "BELİRLİ GÜNLERDE ALLAH'IN İSMİNİ ANSINLAR..."[2] SÖZLERİNİN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Sayılı günlerde Allah'ı anın. Kim iki gün içinde (Mina'dan Mekke'ye) dönmek için acele ederse ona günah yoktur. Kim geri kalırsa ona da günah yoktur."***[3] Allah *azze ve celle,* Kitab'ında bizlere, bu ***"sayılı günler"***'le neyi kastettiğini beyan etmemiş, ancak Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunu bizlere açıklamıştır. Şöyle ki:

١٥٦٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الدِّيلِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيَّامُ مِنًى ثَلَاثَةُ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، فَمَنْ تَعَجَّلَ فِي يَوْمَيْنِ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ، وَمَنْ تَأَخَّرَ فَلَا إِثْمَ عَلَيْهِ.

1560- ... Süfyân'ın Bükeyr b. Atâ'dan rivayet ettiğine göre, Abdurrahman ed-Dîlî dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu:

---

1 Bakara 2/203.

2 Hac 22/28.

3 Bakara 2/203.

"Mina günleri üç teşrik günüdür. Kim iki gün içinde (Mina'dan Mekke'ye) dönmek için acele ederse, ona bir günah yoktur. Kim (Mina'da) geri kalırsa ona da günah yoktur."[4]

١٥٦١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَطَاءٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1561- ... Şu'be, Bükeyr b. Atâ > Abdurrahman b. Ya'mer yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[5]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu âyetin te'viline dair bu hadis, âyette kastedileni tespit edip anlamaya yarayan faktörlerden biridir. Buradan da anlıyoruz ki, ilgili âyet, muhkem âyetlerden biridir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belirli günlerde O'nun adını ansınlar"***[6] âyetine gelince; bu âyet, kendisiyle tam olarak ne kastedildiği hakkında ihtilaf edilen müteşâbihlerden biridir.

Bu noktada "sayılı" ve "belirli günler"e dair Ali b. Ebî Tâlib, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Abbâs *radıyallahu anhum*'dan nakledilen birtakım rivayetleri biz inşallah bu bölümde zikredeceğiz.

Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan bu konuda nakledilen rivayet şöyledir:

١٥٦٢ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ سَهْلٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ زِرِّ بْنِ حُبَيْشٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَالِبٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ، اذْبَحْ فِي أَيِّهَا شِئْتَ، وَأَفْضَلُهَا أَوَّلُهَا.

1562- ... Zirr b. Hubeyş'in rivayet ettiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* dedi ki: ***"Belirli günler (eyyâm-ı ma'lûmât)"*** kurban bayramının ilk

4 Ebû Dâvûd, Menâsik 68; Tirmizî, Hac 57; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 438.

5 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 309-310; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VIII, 438.

6 Hac 22/28.

ve sonrasındaki iki gündür. Bunlardan dilediğin günde (kurbanını) kesebilirsin. En faziletlisi ise ilk günüdür.[7]

***

Ancak Ali *radıyallahu anh,* bu hadisinde "sayılı günlerden (eyyâm-ı ma'dûdât)" bahsetmemiştir.

Abdullah b. Abbâs'tan bu hususta nakledilen rivayet ise şöyledir:

١٥٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ أَيَّامُ الْعَشْرِ، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.

1563- … Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Belirli günler,"*** Zilhicce'nin ilk on günü; ***"sayılı günler"*** ise, teşrik günleridir.[8]

١٥٦٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ طَلْحَةَ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ الْعَشْرُ فِيهِنَّ الْأَضْحَى، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ إِلَى آخِرِ النَّفْرِ.

1564- … Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Belirli günler,"*** kurban bayramının birinci günü de dahil olmak üzere Zilhicce'nin ilk on günü; ***"sayılı günler"*** ise hacıların Mina'dan ayrıldıkları bayramın üçüncü gününün sonuna kadarki teşrik günleridir.[9]

***

Abdullah b. Ömer'den ise bu konuda üç farklı görüş rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

7 İbn Ebî Hâtim, *Tefsîr,* II, 360, thk. E. Muhammed et-Tayyib, Suudi Arabistan 1419. Ancak bu kaynakta "belli günler" yerine "sayılı günler (eyyâm-ı ma'dûdât)" ifadesi geçmektedir. (Çeviren)

8 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 373.

9 Benzer bir rivayet için bk. M. Morânî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi li İbn Vehb,* s. 99, Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 2003.

١٥٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُنْقِذٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، عَنْ حَيْوَةَ بْنِ شُرَيْحٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَجْلَانَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: الْأَيَّامُ الْمَعْلُومَاتُ يَوْمُ النَّحْرِ وَيَوْمَانِ بَعْدَهُ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ، وَالْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ فِي الْأَيَّامِ الثَّلَاثَةِ لَيْسَ مِنْهَا يَوْمُ النَّحْرِ.

1565- ... Hayve b. Şüreyh'in, Muhammed b. Aclân yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: ***"Belirli günler,"*** teşrik günlerinden kurban bayramının ilk ve ondan sonraki iki gündür. ***"Sayılı günler"*** ise kurban bayramının ilk günü haricindeki üç gündür.[10]

***

Mâlik b. Enes de aynı görüşü ifade etmektedir. Bu rivayet aynı zamanda daha önce ***"belirli günler"***'e dair Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğimiz rivayetle de örtüşmektedir.

[İbn Ömer'in ikinci görüşünün yer aldığı diğer bir rivayet ise şöyledir]:[11]

١٥٦٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ بُوَيْرِ بْنِ أَبِي فَاخِتَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ {فِي أَيَّامٍ مَعْلُومَاتٍ}، قَالَ: الْعَشْرُ، وَالْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ مِنًى ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ النَّحْرِ.

1566- ... Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde.."*** beyanıyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu, Zilhicce'nin ilk on günüdür. ***'Sayılı günler'*** ise Mina günleri olup kurban bayramının ilk gününden sonraki üç gündür."

***

Bu rivayet de ***"belirli günler"*** ifadesine dair İbn Abbâs'tan nakettiğimiz rivayetle uyum arzetmektedir.

Yine İbn Ömer'den bu hususta aktarılan rivayetlerden biri de şudur:

---

10 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ bi'l-âsâr,* V, 320, Dâru'l-Fikr, Beyrut, tsz.

11 Metnin bağlamı gereği tarafımızdan konulmuştur. (Çeviren)

١٥٦٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ أَحْمَدَ الْوَاسِطِيُّ الْجَوَارِبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الصَّلْتِ مُحَمَّدُ بْنُ يَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، عَنِ ابْنِ عَجْلَانَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الْمَعْلُومَاتُ الْأَضْحَى، وَالْمَعْدُودَاتُ بَعْدَهُ.

1567- ... Hâtim b. İsmail'in, İbn Aclân yoluyla Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: ***"Belirli günler,"*** kurban bayramının ilk gününden sonraki iki gün (el-adhâ),[12] ***"sayılı günler"*** ise ondan sonrasıdır.

***

Bu rivayet ise, bu konuya ilişkin olarak hem Ali *radıyallahu anh*'dan hem de İbn Abbâs'tan naklettiğimiz rivayetlere aykırı düşmektedir. Çünkü bu rivayet, kurban bayramının ilk (nahr) gününü ***"belirli günler"*** kapsamından çıkarmaktadır. Kanaatimizce bu sadece bir yanılgıdan ibarettir. Zira bildiğimiz kadarıyla bu görüş, bu hadiste geçen İbn Ömer'den başkasına dayandırılmamaktadır. Üstelik bunun tam aksi yöndeki bir görüşü de daha önce Hayve > İbn Aclan > Nâfi' isnadıyla İbn Ömer'den nakletmiştik. Ayrıca;

١٥٦٨ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ فِي الْأَيَّامِ الْمَعْلُومَاتِ، قَالَ: هِيَ أَيَّامُ الْعَشْرِ فِيهَا يَوْمُ النَّحْرِ، وَالْأَيَّامُ الْمَعْدُودَاتُ أَيَّامُ التَّشْرِيقِ.

1568- Süleyman b. Şuayb bize, babası >Ebû Yusuf > Ebû Hanîfe > Hammâd kanalıyla İbrahim'in, ***"belirli günler"***le ilgili olarak "Bunlar, bayramın ilk günü de dahil olmak üzere Zilhicce'nin ilk on günüdür. 'Sayılı günler' ise teşrik günleridir" dediğini rivayet etmiş ve bu hususta herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir.

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in insanlar arasında bilinen, meşhur görüşleri budur. Ancak (hocamız) Ahmed b. Ebî İmrân bizlere, Bişr b. el-Velîd'in şöyle dediğini aktarmıştır: Ebu'l-Abbâs et-Tûsî, Ebû Yusuf'a, ***"belirli günler"*** hakkında bilgi isteyen bir mektup yazmıştı. Ebû Yusuf da

---

12 Metinde geçen "el-ma'lûmâtu'l-adhâ" ibaresindeki "el-adhâ"nın anlamına dair yaptığımız araştırmada yine İbn Ömer'den nakledilen bir rivayet tespit ettik ve İbn Ömer'in orada bu kelimeyi "kurban bayramının ilk gününden sonraki iki gün" olarak tanımladığını gördük. Bk. Mâlik, Dahâyâ 12. (Çeviren)

bana yazdırdığı cevap mektubunda şöyle dedi: ***"Belirli günler"*** hakkında bilgi istemişsin. Gerçek şu ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı bu konuda ihtilaf etmiştir. Mesela; Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın "Bunlar, eyyâm-ı nahrdır (kurban kesme günleridir)"[13] dedikleri rivayet edilmiştir. Ben de bu görüşü benimsemekteyim. Çünkü Allah *azze ve celle,* Kitab'ında ***"Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği kurbanlık hayvanlar üzerine belirli günlerde O'nun adını ansınlar"***[14] buyurmaktadır. Bu ***"belirli günler"*** de eyyâm-ı nahrdır.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri meseleyi incelediğimizde şunu gördük: Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar..."*** âyetinde "eyyâm-ı nahr"ı kastetmiş olması ihtimali vardır. Böylece Allah *azze ve celle*'yi "kurbanlık hayvanlar üzerine" anma durumu, o günlerin tamamında gerçekleşmiş olur; dolayısıyla o "günler"in diğer günlerden farkı da belirgin hâle gelir. Bu bağlamda, Allah *azze ve* celle'nin söz konusu "eyyâm-ı nahr"ı "günler" olarak belirtmiş olması, bu hususta diğerlerinin görüşlerinin aksine, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'nın görüşlerinin doğruluğunu göstermektedir. Ancak bu görüş, diğerlerinin öne sürdüğü kanaate aykırıdır. Zira Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli günlerde Allah'ın adını ansınlar..."*** âyetiyle, Abdullah b. Abbâs'ın da dediği gibi Zilhicce'nin ilk on gününü kastetmiş olması ihtimali vardır. Bu durumda "kurbanlık hayvanlar üzerine Allah'ı anma" meselesi, özellikle kurban bayramının ilk gününde olacak; Allah'ın anılması da her yıl o "gün" içerisinde tekrar edeceği için, (yıllar geçtikçe) bu tek "gün," "günler"e dönüşecek ve toplamı itibariyle "günler" hâline gelecektir.

Bu yaklaşıma göre, sözünü ettiğimiz iki görüşten birini diğerine tercih etmeyi gerektirecek bir sebep bulamamaktayız. Şu kadar var ki (bu iki görüşün ortak noktası olarak) bu belirli günlerden yalnızca bir tanesinde kurban kesiminin (ittifakla) söz konusu olduğunu, bugünün haricindeki diğer günler hakkında ise ihtilaf edildiğini görmekteyiz.[15] Bazıları "Onlar da eyyâm-ı

---

13 Tahâvî ilerleyen kısımlarda eyyâm-ı nahrın hangi günler olduğu konusunda ilim adamlarının ihtilafından söz etmektedir. Orada Zilhicce'nin 10, 11 ve 12. günlerini "eyyâm-ı nahr" olarak görenler kadar, buna 13. günü katanların, ayrıca 10. ve 11. günleri veya sadece 10. günü "eyyâm-ı nahr" olarak kabul edenlerin görüşlerine yer vermektedir. (Çeviren)

14 Hac 22/28.

15 Burada bir önceki paragrafta zikredilen iki görüşün ortak noktası olarak kurban kesimi için ittifak edilen günün, Zilhicce'nin 10. günü olduğu belirtilmektedir. Bu noktada "belirli

nahr'dan sayılır" derken, diğerleri de "Eyyâm-ı nahrdan sayılmaz" demişlerdir. Bu noktada, hakkında ihtilaf edilen (gün)ler, hakkında icma edilmiş olan (günün) türünden sayıldığı için ilgili günleri de eyyâm-ı nahrdan saymamız daha tercihe şayan olacaktır.

Bu noktada birileri de "Allah *azze ve celle,* ***'belirli günler'*i *(eyyâm-ı ma'lûmât)*** ve ***'sayılı günler'*i *(eyyâm-ı ma'dûdât)*** farklı iki isimle zikretmektedir. Bu itibarla bunların iki farklı şey olmaları daha uygun düşer" demektedir.

Ancak muhalif görüştekilerin bunun aleyhinde öne sürdükleri delil de şöyledir: Allah *azze ve celle,* Kitabında ***"Hac, bilinen aylardadır"***[16] buyurarak "hac aylarından;" yine Kitab'ında ***"Gökleri ve yeri yarattığı günde Allah'ın yazısına göre Allah katında ayların sayısı on iki olup bunlardan dördü haram aylarıdır"***[17] buyurmak suretiyle "haram aylardan" bahsetmektedir. Buna göre, iki gruptan her birini, diğeri için kullanmadığı bir isimle isimlendirmiş olmaktadır. Dolayısıyla iki gruptan birine ait bazı günler, öteki grubun günlerine dahil olabilmektedir. Çünkü Zilhicce'nin ilk on günü hac aylarından olmakla birlikte, aynı zamanda ilim adamlarının tamamına göre haram aylardan da sayılmakta; isimlerinin farklılığı, manalarının aynı günleri işaret etmesine engel oluşturmamaktadır. Bu durumda isimler farklı olsa da ***"belirli günler"*** ile ***"sayılı günler"***in aynı günleri ifade etmesinde yadırganacak ne tür bir şey olabilir ki? Günün, gruplarından birinin diğerinden tamamen farklı sayılabilmesi için birbirine zıt ve birbiriyle çelişen iki şey hakkında olması gerekir. Şöyle ki: Söz konusu iki şeyden biri, bir "gün"de vacip oluyorsa, diğer şeyin o "gün"de vacip olmasını engeller. Ancak birbirine zıt düşmeyen ve birbiriyle çelişmeyen iki şeyden birinin, bir "gün"de vacip olması, diğer şeyin de bizzat o "gün"de vacip olmasına mani değildir.

Dolayısıyla bize göre ***"belirli günler"*** ile ilgili kıyasa uygun yaklaşım, Ali b. Ebî Tâlib ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan nakledilen ve Bişr b. el-Velîd'in Ebû Yusuf'tan aktardığı görüşlerdir. İbn Ömer'den

---

günler"den kastedilenin Zilhicce'nin ilk on günü olduğunu söyleyen İbn Abbâs'a göre, sadece 10. günde kurban kesmek gerektiği ve daha önceki 9 günde kesilemeyeceği için, ihtilaf edilen "diğer günler"den maksat, Zilhicce'nin 11, 12 ve 13. günleri olmaktadır. (Çeviren)

16 Bakara 2/197.

17 Tevbe 9/36.

naklettiğimiz görüşler arasında bizim kastettiğimiz görüş ise, bu bölümde Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'dan naklettiğimiz kanaatle örtüşen görüştür.[18]

Öte yandan ilim adamları "eyyâm-ı nahr (kurban kesme günleri)" konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Kurban bayramının ilk günü ve sonraki iki gündür" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân es-Sevrî, Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Diğer bir grup ise şöyle demiştir: Kurban bayramının ilk günü ve ondan sonraki üç gündür ki, bunlar teşrik günleridir." Bu görüşü savunanlardan biri de Şâfiî'dir. Bir diğer grup da "Kurban kesme günü, iki gündür" derken, bir başka grup ise "Sadece kurban bayramının ilk günüdür" demiştir. Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilenler ise şöyledir:

١٥٦٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ عَنْ سَلَمَةَ بْنِ كُهَيْلٍ، عَنْ حُجَيَّةَ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: النَّحْرُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

1569- ... Hammâd b. Seleme'nin, Seleme b. Küheyl[19] kanalıyla Huceyye'den[20] rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "Kurban kesim zamanı, üç gündür."

١٥٧٠ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ مَيْسَرَةَ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ، قَالَ: الْأَضْحَى ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ.

18 Bk. 1562 ve 1565 no'lu rivayetler.

19 Eserin basılı nüshasında buradaki isimler, yanlışlıkla Hammâd b. Seleme b. Küheyl olarak kaydedilmiştir. Doğrusu Hammâd b. Seleme "an" Seleme b. Küheyl (Hammâd b. Seleme'nin, Seleme b. Küheyl'den rivayet ettiğine göre) olacaktır. (Çeviren)

20 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Huceyye" ismi, yanlışlıkla "huccetihi/haccetihi" okunacak şekilde kaydedilmiştir. Hâlbuki senedin bu kısmında "huccetihi/haccetihi" gibi izafetli bir kelimenin değil, doğal olarak bir ravi adının yer alması gerekmektedir. Bu çerçevede sadece Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. IV, 169, 170, 178) yaptığımız basit bir araştırmada, hedy kurbanında aranan şartlarla ilgili bir rivayette Seleme b. Küheyl ile Hz. Ali arasındaki bu ravinin "Huceyye b. Adiy" olduğunu tespit ettik. Biyografi kaynaklarımızda belirtildiğine göre Ebu'z-Ze'râ Huceyye b. Adiy el-Kindî el-Esedî el-Kûfî isimli bu ravi, Hz. Ali'den rivayet almış; öğrencisi Seleme b. Küheyl'e de rivayet aktarmıştır. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl*, V, 485. (Çeviren)

1570- … Şerîk b. Abdullah'ın, Meysere > el-Minhâl b. Amr yoluyla Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kurban kesim günleri, üç gündür."

١٥٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَيْسَرَةَ بْنِ حَبِيبٍ، عَنِ الْمِنْهَالِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ، وَأَفْضَلُهَا يَوْمُ النَّحْرِ.

1571- … Şu'be'nin, Meysere b. Habîb > el-Minhâl b. Amr > Saîd b. Cübeyr isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle dedi: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonrasındaki iki gündür. En faziletlisi ise bayramın ilk günüdür."

١٥٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

1572- … Mâlik'in Nâfi' kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki iki gündür."[21]

١٥٧٣ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عُمَرَ بَعْدَ الْأَضْحَى بِيَوْمٍ: أُضَحِّي الْيَوْمَ؟ قَالَ: نَعَمْ، وَغَدًا إِنْ شِئْتَ.

1573- … Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Nâfi' dedi ki: Bir adam İbn Ömer'e, kurban bayramının ilk gününün ertesi günü "Bugün kurban kesebilir miyim?" diye sordu. O da "Evet hatta dilersen yarın bile (kesebilirsin)" dedi.[22]

١٥٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْفَضْلِ السَّدُوسِيُّ عَارِمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَارِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: يُضَحَّى بَعْدَ النَّحْرِ بِيَوْمَيْنِ.

21 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

22 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

1574- ... Ebû Hilâl'in, Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: "Kurban bayramının ilk günüyle birlikte sonraki iki günde de kurban kesilebilir.[23]

١٥٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ الدَّسْتَوَائِيُّ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: الذَّبْحُ بَعْدَ الْعِيدِ يَوْمَانِ.

1575- ... Hişâm ed-Destevâî'nin Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes şöyle dedi: "Kurban kesimi, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki iki gün boyunca devam eder."

١٥٧٦ - حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ أَنَسٍ، قَالَ: الْأَضْحَى يَوْمَانِ بَعْدَهُ.

1576- Şu'be'nin, Katâde'den rivayet ettiğine göre, Enes dedi ki: "Kurban kesim günleri, bayramın ilk günüyle beraber ondan sonraki iki gün boyunca sürer."

***

Bildiğimiz kadarıyla bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hiçbir sahâbîsinden buna aykırı bir görüş rivayet edilmiş değildir.

Tâbiîne gelince; bu meselede daha önce Şâfiî'den aktardığımız görüşün aynısı bazı tâbiîn âlimlerinden rivayet edilmiştir. Mesela; el-Hasen ve Atâ bunlardandır:

١٥٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: النَّحْرُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ بَعْدَ يَوْمِ النَّحْرِ.

1577- ... Şu'be'nin, Katâde'den rivayet ettiğine göre, el-Hasen dedi ki: "Kurban kesim zamanı, bayramın ilk günüyle birlikte sonraki üç gün boyunca sürer."[24]

١٥٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مَطَرٍ الْوَرَّاقِ، أَنَّ الْحَسَنَ، وَعَطَاءً، قَالَا: [يُضَحَّى] إِلَى آخِرِ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

23 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 500.

24 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 499.

1578- ... Matar el-Verrâk'ın rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Atâ "[Kurban kesimi][25] teşrik günlerinin sonuna kadar devam eder" demişlerdir.[26]

١٥٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، سُئِلَ عَنْ وَقْتِ الْأَضْحَى، فَقَالَ: مَا كَانَتِ الْفَسَاطِيطُ بِمِنًى.

1579- ... Hemmâm dedi ki: Atâ'ın, kurban kesim süresine dair sorulan bir soruya "Çadırlar Mina'da durduğu müddetçe"[27] cevabını verdiğini işitmiştim.

***

Bu görüşü benimseyenlerin bazıları, görüşlerini desteklemek için şu rivayeti delil olarak kullanmaktadırlar:

١٥٨٠ - حَدَّثَنَا مَالِكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُوسُفَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ يُوسُفَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ التَّنُوخِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مُوسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي حُسَيْنٍ، عَنْ جُبَيْرِ بْنِ مُطْعِمٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: كُلُّ عَرَفَاتٍ مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ عُرَنَاتٍ، وَكُلُّ مُزْدَلِفَةَ مَوْقِفٌ، وَارْتَفِعُوا عَنْ مُحَسِّرٍ، وَكُلُّ فِجَاجِ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ ذَبْحٌ.

1580- ... İbn Ebî Hüseyin'in, Cübeyr b. Mut'im'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir; ancak Urene vadisinden çıkıp uzaklaşın. Müzdelıfe'nin de tamamı vakfe yeridir; ancak Muhassir vadisinden çıkıp uzaklaşın. Mina'nın her tarafı da kurban kesim yeridir. Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesim zamanıdır."***[28]

***

Biz bu hadisin muttasıl (kesintisiz) olup olmadığını incelediğimizde, isnad konusunda otorite olan âlimlerin, bu hadisin muttasıl olduğunu kabul

25 Parantez içindeki bu ifadenin Arapça karşılığı olan "yudahhâ" kelimesi, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemekle birlikte, Beyhakî'nin adı geçen eserinde (bk. IX, 499) yer almaktadır. Müstensihin dikkatsizliği sonucu bu kelime ibareden düşmüş olmalıdır. (Çeviren)

26 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IX, 499.

27 Hacıların Mina'da kaldıkları sürece kullandıkları bu çadırlar, cemrelere taş atma işlemi boyunca bayramın dördüncü gününe (Zilhicce'nin 13. gününe) kadar durur. (Çeviren)

28 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 82.

etmediklerini tespit ettik. Bu âlimlerden biri de Ahmed b. Hanbel'dir. (Öğrencisi) el-Esrem, bir kitabında -ki Abdullah b. Süveyd el-Bağdâdî'nin bize söylediğine göre el-Esrem, bu kitabını bizzat kendi nüshasından yazan kimselere rivayet icazeti vermekteydi. Bizim de bizzat o nüshasından kaydettiğimize göre- şöyle demektedir: Ebû Abdullah'a (Ahmed b. Hanbel'e) İbn Ebî Hüseyin'in Cübeyr b. Mut'im'den naklettiği bu hadisin sorulduğunu duymuştum. "İbn Ebî Hüseyin, Cübeyr'den bu rivayeti işitmiş midir?" deniliyordu. O da "Hayır, bu hoca (İbn Ebî Hüseyin), Şehr (b. Havşeb)'in pek çok rivayetini nakletmiştir. Aynı zamanda Ebu't-Tufeyl (Âmir b. Vâsile el-Leysî) ve Tâvus'tan da rivayette bulunmuştur. Kendisi Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin'dir" cevabını verdi ve daha sonra Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin'den[29] bahsederek şöyle dedi: "Abdullah, Ömer'den daha yaşlı olmasına rağmen onun tabakasından sayılır.[30] Ömer b. Saîd'den ise genç nesil rivayet dinlemiştir."

Biz daha sonra İbn Ebî Hüseyin'in bu rivayetini araştırdığımızda, aslını tespit ettik. O da şöyledir:

١٥٨١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ الْكَلْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الْأَشَجِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ أُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ أَبِي حُسَيْنٍ، يُخْبِرُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، وَعَطَاءٌ يَسْمَعُ، فَقَالَ قَالَ عَطَاءٌ سَمِعْتُ جَابِرَ بْنَ عَبْدِ اللهِ السُّلَمِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلُّ عَرَفَةَ مَوْقِفٌ، وَكُلُّ مِنًى مَنْحَرٌ، وَكُلُّ فِجَاجِ مَكَّةَ طَرِيقٌ وَمَنْحَرٌ.

1581- ... Abdullah b. Ebî Hüseyin, bizzat Atâ'ın da bulunduğu ve dinlediği bir mecliste, Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayette bulunarak şöyle dedi: Atâ dedi ki: Câbir b. Abdullah es-Sülemî'nin şöyle dediğini işitmiştim: Rasûlullah

29 Ömer b. Saîd b. Ebî Hüseyin, kaynaklarımızın belirttiğine göre buradaki Abdullah b. Abdurrahman b. Ebî Hüseyin'in amcasının oğludur. Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XXI, 364. (Çeviren)

30 Her iki ravi de "sığar-ı tâbiîn (küçük tâbiîn)" tabakasından sayılmaktadır. Bu tabaka, sahâbe devrinin sonlarına doğru yaşayan, ancak rivayetleri daha çok diğer tâbiilerden, özellikle de kibâr-ı tâbiînden olan tabiîn tabakasıdır. Bunlar, sahâbeye yetiştikleri hâlde onlardan ilim almadıkları, dolayısıyla diğer tâbiilerden rivayette bulundukları için tâbiiler tabakası arasında ayrı bir tabaka oluşturmuşlardır. Bk. Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 359. (Çeviren)

sallallahu aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***"Arafat'ın tamamı vakfe yeridir. Bütün bir Mina, kurban kesim mekanıdır. Mekke'nin her tarafı da yoldur ve kurban kesim yeridir."***[31]

***

Abdullah'ın hadisinde bundan başka bir şey zikredilmemiştir. Buradan da anlıyoruz ki daha önce aktardığımız Abdullah b. Ebî Hüseyin hadisinin aslı, Atâ b. Ebî Rabâh'tan gelen rivayettir. Bu durumda birileri nasıl olup da bu Abdullah'ın, ilgili hadisi Cübeyr b. Mut'im'den işittiğini zannedebilir? -Allah en doğrusunu bilir ya- biz "Teşrik günlerinin hepsi de kurban kesme zamanıdır" cümlesinin, ya Atâ'ın kendi sözü veya Abdullah'ın bizzat kendi ifadesi olduğu kanaatindeyiz. Çünkü Atâ'ın, Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiği hadisinde bu ifade geçmemektedir.

Öte yandan bazı tâbiînden kurban günlerinin iki gün olduğuna ilişkin daha önce de bahsettiğimiz bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٥٨٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ أَبِي عِمْرَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ التَّيْمِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمَانِ.

1582- ... Ebû Avâne'nin Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kurban kesim zamanı iki gündür."

***

Bazı tâbiînden de kurban gününün sadece bir gün olduğu nakledilmektedir:

١٥٨٣ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي: ابْنَ سِيرِينَ، قَالَ: النَّحْرُ يَوْمُ النَّحْرِ.

1583- ... Ebû Avâne'nin İbn Avn'dan rivayet ettiğine göre, Muhammed b. Sîrîn dedi ki: "Kurban kesim zamanı, (sadece) kurban bayramının ilk günüdür."

Sonuç olarak; bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bize rivayet edilen bir şey olmadığı için; ayrıca bu mesele de nassları anlama ve hüküm çıkarma çabasının (istihrâc ve istinbat) geçersiz sayıldığı bir alan olup

31 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 326.

ancak bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) elde edilebileceğinden dolayı ve bizim de bu bölümde kurban günlerinin süresine dair -ki o da üç gündür- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından birtakım rivayetleri zikretmiş olmamız hasebiyle, aynı zamanda bu konuya dair aralarında da herhangi bir ihtilaf tespit edemediğimizden ötürü, kanaatimizce bu husustaki doğru görüş, onların görüşüdür. Zira biliyoruz ki onlar (sahâbîler), bu görüşlerini ne kıyasa ne şahsî re'ye dayanarak belirtmişler; aksine sadece nakil ve şeriata dayalı direktiflerden hareketle bu kanaati ifade etmişlerdir.

Öte yandan hacının, bayramın birinci günü Akabe cemresine taş attıktan sonra ya aynı gün içerisinde ya ertesi gün ya ertesi günden bir sonraki gün ya da bu günler arasındaki gecelerde Kâbe'ye doğru hareket etmesi ve bunu (bahsedilen süreden) daha sonrasına ertelememesi gerekir. Teşrik günlerinin son gününe erteleyecek olursa, Ebû Hanîfe bu konuda şunu söylüyordu: "Kâbe'yi tavaf eder. Fakat bu işi eyyâm-ı nahrın tamamen çıktığı günlere kadar ertelediği için bir ceza kurbanı (dem) kesmekle yükümlü olur." Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in her ikisi de şöyle diyorlardı: Daha sonraki zamanlarda da Kâbe'yi tavaf edebilir ve herhangi bir şeyle de yükümlü değildir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu tavafı yaptığı vakte dair birbirinden farklı hadisler rivayet edilmiştir. Mesela; Câbir b. Abdullah'tan bu hususta nakledilen rivayet şöyledir:

١٥٨٤ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا حَاتِمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فِي حَدِيثِهِ عَنْ حَجَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفَاضَ يَوْمَ النَّحْرِ إِلَى الْبَيْتِ، فَصَلَّى بِمَكَّةَ الظُّهْرَ، ثُمَّ أَتَى بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، وَهُمْ يَسْقُونَ عَلَى بِئْرِ زَمْزَمَ، فَقَالَ: انْزِعُوا بَنِي عَبْدِ الْمُطَّلِبِ، فَلَوْلَا يَغْلِبُكُمُ النَّاسُ عَلَى سِقَايَتِكُمْ لَنَزَعْتُ مَعَكُمْ، فَنَاوَلُوهُ دَلْوًا، فَشَرِبَ مِنْهُ.

1584- ... Ca'fer b. Muhammed'in, babasından rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in haccından bahsettiği hadisinde şunu bildirdi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurban bayramının ilk günü (Mina'dan) Kâbe'ye doğru yola çıkıp (tavafın peşinden) öğle namazını Mekke'de kıldı, daha sonra da Zemzem kuyusunun başında hacılara

su dağıtan Abdülmuttaliboğulları'na[32] uğrayıp ***"Abdülmuttaliboğulları! Su çekin, su dağıtımı konusunda insanların size galebe çalmalarından endişe duymasam, ben de sizinle birlikte su çekerdim"*** buyurdu. Onlar da Allah Rasûlü'ne bir kova su takdim ettiler. O da bu sudan içti.[33]

***

Yine bu konuda Abdullah b. Ömer kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet de şöyledir;

١٥٨٥ - حَدَّثَنِي بِهِ بَعْضُ أَصْحَابِنَا، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبَّادٍ الطُّهْرَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ زَارَ الْبَيْتَ يَوْمَ النَّحْرِ، وَصَلَّى الظُّهْرَ بِمِنًى.

1585- ... Ubeydullah[34] b. Ömer'in Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* bayramın birinci günü Kâbe'yi ziyaret edip tavafını yaptı ve öğle namazını Mina'da kıldı.[35]

***

Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'nın da şöyle dediği rivayet edilmiştir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (bayramın ilk) gününün (öğleden sonraki) son kısmında ziyaret tavafını yaptı ve ardından Mina'ya geldi." Cemreleri taşlama konusunu ele aldığımız bölümde, biz bu hadisi isnadıyla birlikte Hz. Âişe'den aktarmıştık.[36]

Öte yandan yine Abdullah b. Abbâs ve Hz. Âişe'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ziyaret tavafını geceye kadar geciktirdiği rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

32 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Muttaliboğulları" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa bir sonraki dipnotta göstereceğimiz kaynaklarda "Abdülmuttaliboğulları" olarak yer almaktadır. Allah Rasûlü'nün, hemen devamındaki hitap şekline baktığımızda doğrusu da budur. (Çeviren)

33 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIV, 503.

34 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdullah" olarak kaydedilmiştir. İlgili kaynaklarda da belirtildiği gibi doğrusu "Ubeydullah" olmalıdır. (Çeviren)

35 Benzer bir lafızla bk. Müslim, Hac 335; Ebû Dâvûd, Menâsik 82.

36 Bk. 1495 no'lu hadis.

١٥٨٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ طَارِقٍ، عَنْ طَاوُسٍ، وَأَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ عَائِشَةَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَخَّرَ طَوَافَ الزِّيَارَةِ إِلَى اللَّيْلِ.

1586- ... Tâvus ve Ebu'z-Zübeyr'in Âişe ve İbn Abbâs'tan rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ziyaret tavafını geceye kadar geciktirdi.[37]

***

Bildiğimiz kadarıyla hacının, bayramın birinci günü Akabe cemresini taşladıktan ve saçını tıraş ettikten sonra gün içinde dilediği bir vakitte Kâbe'ye gitmesi (ve tavafını yapması) konusunda herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Ayrıca bayramın o ilk gününden sonraki diğer iki kurban gününe gelince; kurban kesmenin helalliği açısından bu günlerin hükümlerinin, ilk günde kurban kesmenin helalliği bakımından hükmü gibi olduğunu tespit ettik. Buna kıyasen, sözünü ettiğimiz tavaf da bu ilk günde yapıldığına göre, bu tavafın diğer iki günde de yapılması caiz olacaktır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde Ensarlı sahâbîlerden Ebû Eyyûb el-Ensârî ve diğerlerinden, bu söylediklerimizi destekleyen birtakım rivayetler nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٥٨٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَفْلَحُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ نَافِعٍ، أَنَّ أَبَاهُ حَدَّثَهُ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ فِي رِجَالٍ مِنَ الْأَنْصَارِ، قَالَ حُمَيْدٌ: فَلَمْ يُفِضْ مِنَّا أَحَدٌ إِلَّا آخِرَ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ النَّفْرَ الْآخِرَ، إِلَّا أَحَدٌ مَعَهُ أَهْلُهُ فَيُرِيدُ أَنْ يَتَعَجَّلَ لَهُمْ.

1587- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb > Eflah b. Humeyd b. Nâfi' kanalıyla babasından rivayet ettiğine göre, babası (Humeyd) Ensardan bazı kişiler eşliğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikteydi. Humeyd şöyle dedi: "Yanında ailesi olup da onlar için acele edenler haricinde her birimiz (Mina'dan Mekke'ye) son geliş vakti olan teşrik günlerinin sonunda gelip ziyaret tavafını yaptı."

37 Buhârî, Hac 129; Tirmizî, Hac 80; Ebû Dâvûd, Menâsik 82.

١٥٨٨ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ أَبِي عَبَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَفْلَحَ بْنِ حُمَيْدٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: خَرَجْتُ مَعَ أَبِي أَيُّوبَ الْأَنْصَارِيِّ إِلَى الْحَجِّ فِي رِجَالٍ مِنْ أَصْحَابِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمْ يُفِضْ أَحَدٌ مِنْهُمْ إِلَّا رَجُلٌ كَانَتْ مَعَهُ امْرَأَتُهُ، فَأَحَبَّ أَنْ يَتَعَجَّلَ.

1588- Yusuf b. Yezîd'in bize, Ya'kûb b. Ebî Abbâd > Hammâd b. Zeyd > Eflah b. Humeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bir grup adamın eşliğinde Ebû Eyyûb el-Ensârî ile birlikte hacca doğru yola çıktım. Yanında hanımı olduğu için acele etmek isteyenler dışında içimizden hiç kimse ziyaret tavafını (ilk gün acele edip) yapmadı."

١٥٨٩ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ بْنِ أَبِي عَبْلَةَ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، قَالَ: لَقَدْ أَدْرَكْتُ أَقْوَامًا لَوْ أُمِرُوا أَلَّا يَشْرَبُوا الْمَاءَ مَا شَرِبُوهُ حَتَّى تَنْقَطِعَ أَعْنَاقُهُمْ، وَلَمْ يَكُونُوا يَزُورُونَ الْبَيْتَ إِلَّا يَوْمَ النَّفْرِ.

1589- ... Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm dedi ki: "Su içmemeleri emredilse, susuzluktan kırılıncaya kadar su içmeyecek olan, (dinî emirlere hassasiyetle bağlı) öyle insanlarla karşılaştım ki, Kâbe'yi ziyaret tavaflarını ancak Mina'dan dönecekleri bayramın üçüncü günü (yevm-i nefr) yapıyorlardı."

***

Kurban günleri geçinceye kadar tavafı geciktiren kimselerin ceza kurbanı kesmesi gerektiğini söyleyenler ile buna gerek olmadığını savunanlar arasında daha önce bahsettiğimiz ihtilafa gelince; hacda yapılan görevlerden bazılarının belirli bir vakitle yapılması gerektiğini; bu vaktin geçmesi hâlinde başka zaman yapılamayacağını, dolayısıyla ilgili görevi terk edenlerin ceza kurbanı kesmesi lazım geldiğini görmekteyiz. Mesela; bunlardan biri, cemreleri taşlama görevidir. Cemreleri taşlamanın belirli bir vakti vardır. Eğer kişi, söz konusu belirli vakit geçinceye kadar cemreleri taşlamayı ihmal ederse, onun yerine bir ceza kurbanı kesmekle mükellef olur ve ona tekrar cemre taşlaması emredilmez.

Bazı görevler de vardır ki, bunlar için belirli bir zaman sınırlaması olmamasına rağmen, bunların diğer vakitlere nispetle teâmül hâline gelmiş olan vaktinde yerine getirilmesi müstehaptır. Mesela; Safa ve Merve arasındaki sa'y böyledir. Bu sa'yin, Kâbe'yi tavafın peşinden yapılması müstehaptır. Biri bunu, Kâbe'yi tavafından sonra yapmayıp günlerce erteleyecek olsa bile, sa'yi kaza etmekle yükümlü olmadığı gibi herhangi bir ceza kurbanı kesmesi de gerekmez.

Şayet söz konusu görev bir ziyaret tavafı olup da o kişi kurban günleri geçinceye kadar bu görevi yerine getirmemişse, o zaman bu tavafı yapması emredilir ve söylediklerimize kıyasen böyle birinin ceza kurbanı kesmesi de gerekmez. Nitekim Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu görüşü benimsemişlerdir. Çünkü ilgili tavafı "vakti içerisinde" yapmıştır. Eda edilmesi gereken vakit geçmiş olsaydı, o takdirde, -tıpkı vakti geçinceye kadar cemreleri taşlamayı ihmal eden birine, belirlenmiş vakti dışında cemre taşlama emrinin verilmemesi gibi- o tavafı da vakti dışında yapması emredilmezdi.

Dolayısıyla bir görevi vakti dahilinde ifa eden birini, bunun yanı sıra ceza kurbanı kesmekle sorumlu tutmanın bir anlamı yoktur. Ayrıca o görevi yapılması müstehap olan vaktinden sonraya ertelemiş olması ceza kurbanı kesmesini de gerektirmez. Nitekim hacının, Kâbe'yi tavafının ardından Safa ile Merve arasındaki sa'yi terk etmesi de ceza kurbanı kesmesini gerektirmemektedir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ...﴾
"HACCI VE UMREYİ DE ALLAH İÇİN TAMAMLAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"Haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın (ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah)"***[38] buyurmaktadır. Bu âyet, okunuşu hakkında ihtilaf edilen âyetlerden biridir. Bir grup bunu "umre" kelimesinin fethalı (nasb) hâliyle ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah"*** şeklinde okurken; diğer bir grup ise "umre" kelimesini zammeli (ref) hâliyle ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umretü lillah (haccı -farz olarak- tamamlayın, umre ise Allah için bir nafiledir)"*** tarzında okumuşlardır. Bu konuda ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimûn) nakledilen rivayetlerin bir kaçı şöyledir:

١٥٩٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي بُرْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، وَالشَّعْبِيَّ، يَتَذَاكَرَانِ الْعُمْرَةَ، فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: مَا أُرَاهَا إِلَّا تَطَوُّعًا، قَالَ اللهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةُ لِلَّهِ}، بِالرَّفْعِ وَقَالَ أَبِي: مَا أُرَاهَا إِلَّا وَاجِبَةً، قَالَ اللهُ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ}، بِالنَّصْبِ.

1590- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. Ebî Bürde dedi ki: Babamın ve eş-Şa'bî'nin umre hakkında görüş alışverişinde bulunduklarına şahit oldum. eş-Şa'bî "Ben bunun sadece bir nafile olduğunu[39] düşünüyorum"

---

38 Bakara 2/196.

39 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki Arapça ibare "mâ urâhâ illâ vâcibeten: bunun mutlaka bir farz olduğunu düşünüyorum" şeklindedir. Ancak rivayetin lafzına bakılırsa, aynı ibareyi Ebû Bürde de söylemektedir. Dolayısıyla aralarında bir farktan söz edilemez. Hâlbuki rivayette eş-Şa'bî ve Ebû Bürde'nin ilgili âyeti farklı biçimlerde okudukları vurgulanmaktadır. Buna göre anlamın da değişik olması ve farklı görüşler serdetmiş olmaları gerekmektedir.

dedikten sonra Allah *celle senâûh*'ün ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umretü lillah (haccı tamamlayın, umre ise Allah için bir nafiledir)"*** âyetindeki "umre"yi zammeli (ref) olarak okudu. Babam ise "Ben de bunun mutlaka bir farz olduğu düşüncesindeyim" dedikten sonra Allah Teâlâ'nın ***"ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete lillah: haccı ve umreyi de Allah için tamamlayın"*** âyetindeki "umre" kelimesini fethalı (nasb) olarak okudu.[40]

***

Bazı ilim adamları da umrenin tıpkı haccın farziyeti gibi farz olduğu görüşünü benimsemişler ve bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının görüşlerini delil olarak öne sürmüşlerdir. Şöyle ki:

١٥٩١ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، قَالَ الصُّبَيُّ بْنُ مَعْبَدٍ: كُنْتُ أَعْرَابِيًّا نَصْرَانِيًّا فَأَسْلَمْتُ، وَكُنْتُ حَرِيصًا عَلَى الْجِهَادِ، وَإِنِّي وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَأَتَيْتُ رَجُلًا مِنْ عَشِيرَتِي يُقَالُ لَهُ: هُذَيْمُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، فَسَأَلْتُهُ، فَقَالَ: اجْمَعْهُمَا ثُمَّ اذْبَحْ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَأَهْلَلْتُ بِهِمْ جَمِيعا، فَلَمَّا أَتَيْتُ الْعُذَيْبَ لَقِيَنِي سَلْمَانُ بْنُ رَبِيعَةَ، وَزَيْدُ بْنُ صُوحَانَ، وَأَنَا أُهِلُّ بِهِمْ جَمِيعًا، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: مَا هَذَا بِأَفْقَهِ مِنْ بَعِيرِهِ، فَأَتَيْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي أَسْلَمْتُ، وَأَنَا حَرِيصٌ عَلَى الْجِهَادِ، وَإِنِّي وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَأَتَيْتُ هُذَيْمَ بْنَ عَبْدِ اللهِ، فَقُلْتُ: يَا هَنَّاه، وَجَدْتُ الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ مَكْتُوبَيْنِ عَلَيَّ، فَقَالَ: اجْمَعْهُمَا، ثُمَّ اذْبَحْ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَأَهْلَلْتُ بِهِمَا، فَلَمَّا أَتَيْتُ الْعُذَيْبَ لَقِيَنِي [سَلْمَانُ بْنُ رَبِيعَةَ]، وَزَيْدُ بْنُ صُوحَانَ، فَقَالَ أَحَدُهُمَا لِلْآخَرِ: مَا هَذَا بِأَفْقَهِ مِنْ بَعِيرِهِ قَدْ هُدِيتَ لِسُنَّةِ نَبِيِّكَ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1591- ... Ebû Vâil'in rivayet ettiğine göre, es-Subey b. Ma'bed dedi ki: Hıristiyan bir bedevi iken Müslüman oldum. Cihad etmek için can atıyordum.

Sonuç olarak Taberî'nin *Tefsîr*'inde eş-Şa'bî'nin bu âyetteki "umre" ile ilgili olarak "nafile" fikrinde olduğuna dair bir rivayet kayıtlı olduğu için biz de söz konusu ibarenin Türkçe'ye bu şekilde çevrilmesinin uygun olacağı kanaatine vardık. (Çeviren)

40 Benzer bir lafızla bk. Taberî, *Tefsîr*, II, 208.

Ancak hac ve umrenin üzerime farz olduğunu gördüm. Ben de aşiretimden Hüzeym b. Abdullah adında bir adamın yanına geldim. Ona durumu arzedince "Her ikisini birleştir sonra da hedy kurbanından kolayına geleni kes" dedi. Ben de her ikisini eda etmek niyetiyle ihrama girip telbiye getirdim. el-Uzeyb denilen mekâna geldiğimde Selmân b. Rabîa ve Zeyd b. Sûhân ile karşılaştım. Ben de hac ve umrenin her ikisi için niyetlenip ihrama girmiştim. (Beni bu hâlde görünce) biri diğerine "Bu adam devesinden daha anlayışlı değil!" dedi. Ben de Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın yanına gittim ve şöyle dedim: "Ey mü'minlerin emiri! Ben (Hıristiyan biriyken) Müslüman oldum. Cihad etmek için can atıyorum. Ne var ki hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim ve Hüzeym b. Abdullah'a gelerek ona 'Efendi! Ben hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim (ne yapmalıyım)?' dedim. O da bana 'Bu ikisini birleştir sonra da kurbandan kolayına geleni kes' dedi. Ben de hac ve umreyi birlikte yapma niyetiyle ihrama girdim. el-Uzeyb mevkiine gelince [Selmân b. Rabîa][41] ve Zeyd b. Sûhân ile karşılaştım. Biri diğerine 'Bu adam devesinden daha anlayışlı değil' dedi." (Bütün bunların üzerine) Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Sen zaten Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine uymuşsun."[42]

***

(Bu görüş sahiplerinin) bu hadiste delil olarak öne sürdükleri şey ise, es-Subey b. Ma'bed'in, Ömer *radıyallahu anh*'a "Hac ve umrenin üzerime farz olduğunu öğrendim" demesi ve Ömer *radıyallahu anh*'ın de buna karşı çıkmamasıdır. Bu da Ömer *radıyallahu anh*'a göre hac ile umrenin hükümlerinin birbirine denk olduğunu ve haccın farz kılınması gibi umrenin de farz kılındığını göstermektedir. Yine;

١٥٩٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْجَرِيرِيِّ، عَنْ حَيَّانَ بْنِ عُمَيْرٍ الْقَيْسِيِّ، قَالَ: سَأَلَ رَجُلٌ ابْنَ عَبَّاسٍ: أَأَعْتَمِرُ قَبْلَ أَنْ أَحُجَّ؟ قَالَ: نُسُكَانِ لِلَّهِ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ، فَلَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ.

41 Bu isim eserin yazma nüshasında bulunmamaktadır. Basılı nüshaya, diğer kaynaklardan istifade edilerek köşeli parantez içinde kaydedilmiştir. Metnin bağlamından da anlaşılacağı gibi bu ismin burada olması zorunludur. (Çeviren)

42 Ebû Dâvûd, Menâsik 24; Nesâî, Menâsik 49; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 14; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 146.

1592- ... Süfyân es-Sevrî'nin, el-Cerîrî'den rivayet ettiğine göre, Hayyân b. Umeyr el-Kaysî dedi ki: Bir adam, İbn Abbâs'a "Haccetmeden önce umre yapabilir miyim?" diye sordu. O da şu cevabı verdi: "Her ikisi de Allah *azze ve celle*'nin sana yüklediği iki görevdir (nüsükân). Hangisinden istersen başla, sana zararı olmaz."[43]

١٥٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ التَّيْمِيِّ، عَنْ حَيَّانَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ.

1593- ... Süleyman et-Teymî, Hayyân b. Umeyr kanalıyla İbn Abbâs'tan bu rivayeti aynı şekilde nakletti.

١٥٩٤ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّازُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُمَيْرٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: صَلَاتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ: الْحَجُّ، وَالْعُمْرَةُ.

1594- ... Eyyûb'un, Ebu'l-Âliye'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "İki (farz) ibadet (salâtân) vardır ki, hangisiyle başlarsan başla sana zarar vermez. Bunlar da hac ve umredir."

١٥٩٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: الْحَجُّ وَالْعُمْرَةُ وَاجِبَتَانِ.

1595- ... Eyyûbûn, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hac ve umre, iki farzdır."[44]

١٥٩٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ الْأَصْبَهَانِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ أَفْلَحَ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، وَعَنِ الْحَسَنِ، قَالَ أَحَدُهُمَا: نُسُكَانِ، وَقَالَ الْآخَرُ: صَلَاتَانِ لَا يَضُرُّكَ بِأَيِّهِمَا بَدَأْتَ: الْحَجُّ، وَالْعُمْرَةُ.

43 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 573.

44 Benzer bir lafızla bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 572.

1596- ... Kesîr b. Eflah'ın rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit ve el-Hasen'den biri "İki görev (nüsükân)," diğeri de "İki ibadet" (salâtân) diyerek şöyle devam etmişlerdir: "Hangisiyle başlarsan başla, sana zarar vermez: Hac ve umre."[45]

***

Başkaları da umrenin, terk edilmemesi gereken bir sünnet-i müekkede olup haccın farziyeti gibi farz olmadığı görüşü savunmuşlar ve bu hususta şu delilleri öne sürmüşlerdir:

١٥٩٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ جُرَيْجٍ، وَالْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، وَعَبَّادُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُنْكَدِرِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: سُئِلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنِ الْعُمْرَةِ، أَوَاجِبَةٌ، فَرِيضَةً كَفَرِيضَةِ الْحَجِّ؟ قَالَ: لَا، وَلَكِنْ تَعْتَمِرُ خَيْرٌ لَكَ.

1597- İbn Ebî Dâvûd'un bize, Ali b. Abdurrahman > Saîd b. Ebî Meryem yoluyla rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Eyyûb şöyle dedi: İbn Cüreyc, el-Haccâc b. Ertât ve Abbâd b. Kesîr'in, Muhammed b. el-Münkedir'den rivayet ettiklerine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e umrenin hac farizası gibi bir farz olup olmadığı soruldu. Allah Rasûlü de ***"Hayır, ancak umre yapman senin için hayırlıdır"*** buyurdu. Şu kadar var ki burada İbn Cüreyc ve el-Haccâc b. Ertât, hadislerini (Allah Rasûlü'ne dayanan) merfu bir rivayet olarak nakletmemişlerdir.[46]

***

45 Sadece Zeyd b. Sâbit'in görüşüyle ilgili benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 573.

46 Bu rivayet, benzer bir lafızla Tirmizî, Hac 88'de; aynı sened ve metinle de Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 570'de geçmektedir. Tahâvî'nin son ibaresinden anlaşıldığına göre hadisi, merfu bir rivayet yani Hz. Peygamber'in sözü olarak nakleden kişi Abbâd b. Kesîr'dir. Ancak Tirmizî'nin rivayetinde el-Haccâc > Muhammed b. el-Münkedir kanalıyla gelmesine rağmen hadisin merfu olduğu görülmektedir. Beyhakî ise, bu hadisi Saîd b. Ebî Meryem > Yahyâ b. Eyyûb > İbn Cüreyc ve el-Haccâc b. Ertât > Muhammed b. el-Münkedir isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan mevkuf (sahâbe sözü) olarak rivayet etmekte ve sonunda şöyle demektedir: "Bu hadis Câbir'den bu şekilde mevkuf olarak mahfuzdur. Yine ondan merfu olarak gelen bir rivayet daha vardır. Ancak bu rivayetlerin her ikisi de zayıftır." (Çeviren)

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de bu meselede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen bir rivayet olup olmadığına baktık. Fakat söz konusu iki görüşten birini diğerine tercih etmemizi gerektirecek bir delil tespit edemedik.

(Ancak bu noktada şu hadisi dikkate alarak bir kanaate varmak mümkün olabilir:)

١٥٩٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ جَمِيعًا، قَالَا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَاصِمُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، عَنْ وَاقِدِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

1598- ... Âsım b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın, Vâkıd b. Muhammed kanalıyla (Vâkıd'ın) babasından rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in onun Rasûlü olduğuna şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, hacca gitmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[47]

١٥٩٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ زَيْدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّ أَبَاهُ، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: وَجَدْتُ الْإِسْلَامَ بُنِيَ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ، وَحَجِّ الْبَيْتِ.

1599- ... Ömer b. Muhammed b. Zeyd b. Abdullah b. Ömer b. el-Hattâb'ın, babasından rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ona şunu söylemiştir: "İslâm'ın beş şey üzerine kurulduğunu gördüm: Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Ramazan orucunu tutmak ve hacca gitmek."

47 Âsım'ın babası Muhammed yoluyla rivayeti için bk. Müslim, Îmân 21; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 120; Âsım'ın Vâkıd b. Muhammed kanalıyla rivayeti için bk. İbn Huzeyme, *Sahîh,* I, 159-160.

١٦٠٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سُلَيْمَانَ بْنِ الْحَارِثِ الْأَزْدِيُّ الْبَاغِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُوسَى الْعَبْسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ وَهُوَ ابْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْجُمَحِيُّ الْمَكِّيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ عِكْرِمَةَ بْنَ خَالِدٍ، يُحَدِّثُ طَاوُسًا، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عُمَرَ، فَقَالَ: يَا أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَلَا تَغْزُو؟ فَقَالَ: إِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى خَمْسٍ: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَالْحَجِّ، وَصَوْمِ رَمَضَانَ.

1600- ... İkrime b. Hâlid'in Tâvus'tan şunu naklettiğini işittim: Bir adam İbn Ömer'e gelerek "Ebû Abdurrahman! Gazaya çıkmıyor musun?" diye sordu. İbn Ömer şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"İslâm beş şey üzerine kurulmuştur: Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[48]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bu hadislerde, İslâm'ın üzerine kurulu olduğu hususlar ve farzlardan bahsedilmiş; ancak bunların arasında umre zikredilmemiştir. Bu da umrenin hükmünün, bu hadiste sözü edilen hac ve benzeri farzların hükümleri gibi olmadığını göstermektedir.

Bu noktada eğer biri "Bu meseleye dair daha önce Abdullah b. Ömer'in 'Hac ve umre, iki farzdır'[49] dediğini naklettiniz. Buna göre İbn Ömer, farziyet açısından ikisini (hac ve umreyi) birbirine denk saymaktadır. Hâlbuki o, diğer taraftan da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'İslâm beş şey üzerine kuruludur'*** beyanını işitmişti. Demek ki bu hadis ona göre, umrenin farziyetini ortadan kaldırmamaktadır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

İbn Ömer'in "umrenin bir farz" olduğu yönündeki sözünde, umrenin (her fert için ayrı ayrı) bir "farîza" olduğunu gösterecek bir delil yoktur. Çünkü o, bu sözüyle sadece belirli bir Müslüman topluluğun yerine getirmesinin yeterli sayılacağı surette, umrenin bütün Müslümanlara farz bir ibadet olduğunu kastetmiş olabilir. Nitekim âlimlerin farz olarak kabul ettikleri cihadın farziyeti

48 Buhârî, Îmân 1; Müslim, Îmân 22; Nesâî, Îmân 13.

49 Bk. 1595 no'lu rivayet.

böyledir. Zira Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen gibi pek çok ilim adamı şöyle diyordu: "Cihad, bütün Müslümanlara farzdır. Ancak onlardan bir kısmı bu görevi yerine getirirse, diğerleri adına bu yeterli olur ve onların üzerinden de bu farz yükümlülüğü kalkar. Mesela; cenaze namazları ve ölülerin yıkanmasının farziyeti de böyledir. Bu görevler, genel olarak bütün Müslümanların üzerine farz-ı ayndır. Fakat içlerinden bir kısmı bunu yerine getirirse, diğerlerinin üzerinden farz yükümlülüğü kalkar." es-Subey b. Ma'bed'in Ömer b. el-Hattâb'a hitaben söylediği "Hac ve umrenin, üzerime farz olduğunu öğrendim" sözü için de aynı şey geçerlidir.[50] Ömer *radıyallahu anh*'ın bu hususta ona karşı çıkmaması ise, Ömer *radıyallahu anh*'ın, umrenin farziyetini haccın farziyeti gibi saymasından değil; aksine bunu cihadın Müslümanlara farz kılınması gibi bir farz olarak telakki etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu konudaki görüşünün böyle olduğuna dair delil ise şöyledir:

١٦٠١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سُلَيْمَانُ الْأَعْمَشُ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، يُحَدِّثُ عَنْ عَابِسِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، قَالَ: إِذَا حَلَلْتُمُ السُّرُوجَ فَشُدُّوا الرِّحَالَ لِلْحَجِّ وَالْعُمْرَةِ، فَإِنَّهَا أَحَدُ الْجِهَادَيْنِ.

1601- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. el-Minhâl > Şu'be > el-A'meş > İbrahim kanalıyla Âbis b. Rabîa'dan rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "(Gazvelerden dönüp de) atlarınızın eğerlerini çözüp indirdiğiniz zaman, hac ve umre için develerinizin semerlerini hazırlayın. Çünkü o (umre), iki cihaddan biridir."[51]

***

Dikkat edersen burada Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* umreyi hac ile birlikte zikrederek "Hac ve umre için develerinizin semerlerini hazırlayın" demiştir. Ardından da "Çünkü o (umre), iki cihaddan biridir" diyerek umreyi özellikle cihada benzetmiştir ki, biz daha önce bazı insanların yerine

---

50 Bk. 1591 no'lu rivayet.

51 Abdurrezzâk, *Musannef,* V, 7, 174; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 169, thk. Habiburrahman el-A'zamî. Hindistan 1982. Tahâvî'nin rivayetindeki son cümle "Fe innehâ ehadü'l-cihâdeyn: Çünkü o (umre) iki cihaddan biridir" lafzıyla kayıtlıdır. Saîd b. Mansûr'un eserinde de aynı şekilde geçmektedir. Ancak Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde "Fe innehû ehadü'l-cihâdeyn: Çünkü o (hac) iki cihaddan biridir" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

getirmesiyle bütün insanların üzerinden farz yükümlülüğünün kalktığı bu cihadın hükmünden bahsetmiştik. Ayrıca;

١٦٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَكِّيُّ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ بْنُ يَزِيدَ الْأَوْدِيُّ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: بُنِيَ الْإِسْلَامُ عَلَى [خَمْسٍ]: شَهَادَةِ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامِ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءِ الزَّكَاةِ، وَحَجِّ الْبَيْتِ، وَصِيَامِ رَمَضَانَ.

1602- ... Dâvûd b. Yezîd el-Evdî'nin Âmir'den rivayet ettiğine göre, Cerîr b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"İslâm [beş şey üzerine]***[52] ***kurulmuştur: Allah'tan başka bir ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[53]

١٦٠٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عُثْمَانَ اللَّاحِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ بْنُ أَرْطَاةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ الْبَجَلِيُّ، عَنْ زَاذَانَ، عَنْ جَرِيرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: جَاءَ أَعْرَابِيٌّ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي مَسِيرٍ لَهُ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْإِسْلَامِ، فَقَالَ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَحَجُّ الْبَيْتِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ، وَأَنْ تُحِبَّ لِلنَّاسِ مَا تُحِبُّ لِنَفْسِكَ، وَتَكْرَهَ لِلنَّاسِ مَا تَكْرَهُ لِنَفْسِكَ.

1603- ... Osman el-Becelî'nin, Zâzân'dan rivayet ettiğine göre, Cerîr b. Abdullah dedi ki: Bir bedevi, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir yolculuğu sırasında yanına gelerek ona İslâm'ı sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"(İslâm), Allah'tan başka ilah olmadığına şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek, Ramazan orucunu tutmak ve kendin için sevip arzuladığın bir şeyi insanlar için de sevip arzulamak; kendin için istemediğin/hoşlanmadığın bir şeyi insanlar için de istememektir."***[54]

---

52 Bu ibarenin Arapça karşılığı olan "hams" lafzı, eserin basılı nüshasında geçmemektedir. Yazma nüshasında ise kaydedilmiş olmasına rağmen, müstensih tarafından -her nedense- üzerine bir çizgi çekilmiştir. Muhakkik de bundan dolayı bu lafzı basılı nüshadan çıkarmış olmalıdır. Hâlbuki bir sonraki dipnotun kaynaklarında da görüleceği üzere aynı sened ve metinle gelen rivayetlerde bu lafız mevcuttur. Bu sebeple biz de çeviriyi ona göre yaptık. (Çeviren)

53 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 364; Mervezî, *Ta'zîmu kadri's-salât,* I, 423, thk. A. Abdulcabbâr el-Ferîvâî, Medine 1406; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* II, 326.

54 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* II, 318.

١٦٠٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، وَإِذَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَدْ حَدَّثَنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَا: أَخْبَرَنَا كَهْمَسٌ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَهُ رَجُلٌ شَدِيدُ سَوَادِ الشَّعْرِ، شَدِيدُ بَيَاضِ الثِّيَابِ، مَا يُرَى عَلَيْهِ أَثَرُ السَّفَرِ، وَلَا نَعْرِفُهُ، حَتَّى جَلَسَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَسْنَدَ رُكْبَتَهُ إِلَى رُكْبَتِهِ، وَوَضَعَ يَدَهُ عَلَى فَخِذِهِ، ثُمَّ قَالَ: يَا مُحَمَّدُ، أَخْبِرْنِي عَنِ الْإِسْلَامِ؟ قَالَ: تَشْهَدُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنَّ مُحَمَّدًا رَسُولُ اللهِ، وَتُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَصُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجُّ الْبَيْتَ إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا قَالَ: فَإِذَا فَعَلْتُ ذَلِكَ فَقَدْ أَسْلَمْتُ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: صَدَقْتَ.

1604- Yezîd b. Sinan'ın bize, Osman b. Ömer b. Fâris > Ebû Umeyye Muhammed b. İbrahim > Ebû Âsım > Kehmes[55] > İbn Büreyde > Yahyâ b. Ya'mer kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: Ömer b. el-Hattâb bana şunu anlattı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada, simsiyah saçlı ve bembeyaz elbiseli bir adam çıkageldi. Üzerinde yolculuk izi görünmüyordu ve onu tanımıyorduk. Nihayet gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in önüne oturdu; dizlerini onun dizlerine bitiştirdi ve ellerini de uylukları üzerine koyup "Muhammed! Bana İslâm'ın ne olduğunu anlat!" dedi. Allah Rasûlü de ***"Allah'tan başka ilah olmadığına ve Muhammed'in de Allah'ın Rasûlü olduğuna şahitlik etmen, namaz kılman, zekât vermen, Ramazan orucunu tutman, -eğer bir yolunu bulabilirsen- Kâbe'yi haccetmendir"*** buyurdu. Adam "Eğer bunları yaparsam, Müslüman olurum (öyle mi)?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"Evet"*** dedi.[56] Ardından adam "Doğru söyledin" dedi.[57]

---

55 Eserin yazma nüshasında bu isim bu şekilde "Kehmes" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, muhakkik tarafından basılı nüshaya yanlışlıkla "Küheymiş" şeklinde geçirilmiştir. (Çeviren)

56 Araştırmalarımıza rağmen Tahâvî dışındaki kaynaklarda hadisin buradaki soru cevap kısmını (yani adamın "Eğer bunları yaparsam" diye başlayan sorusunu ve Allah Rasûlü'nün ***"Evet"*** cevabını) tespit edemedik. Ancak senedleri karşılaştırdığımızda Tahâvî ile diğer kaynakların senedlerinde Kehmes'in öğrencilerinden itibaren farklı raviler olduğu görülmektedir. Bu ek ibarenin onlardan kaynaklanmış olması ihtimali vardır. (Çeviren)

57 Bazı lafız farklılıklarıyla Müslim, Îmân 1; Ebû Dâvûd, Sünnet 16; Tirmizî, Îmân 4; Nesâî, Îmân 5; İbn Mâce, Mukaddime 9.

١٦٠٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ الْمِنْقَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَطَرٌ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ يَعْمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عُمَرَ، قَالَ: بَيْنَمَا نَحْنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ فِي الْحَجِّ: إِنِ اسْتَطَعْتَ إِلَيْهِ سَبِيلًا.

1605- Yezîd b. Sinan'ın bize, Musa b. İsmail el-Minkarî > Hammâd b. Zeyd > Matar > Abdullah b. Büreyde > Yahyâ b. Ya'mer isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada" dedikten sonra bu hadisi aynı şekilde aktardı; yalnızca hac ile ilgili olarak ***"Eğer bir yolunu bulabilirsen"*** cümlesini söylemedi.

١٦٠٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ الطَّنَافِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سِنَانٍ، عَنْ عَلْقَمَةَ بْنِ مَرْثَدٍ، عَنِ ابْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: كُنْتُ أَنَا وَيَحْيَى بْنُ يَعْمَرَ جَالِسَيْنِ فِي الْمَسْجِدِ، فَجَاءَ ابْنُ عُمَرَ، فَأَنْشَأَ يُحَدِّثُ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ جُلُوسٌ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذْ جَاءَ رَجُلٌ حَسَنُ الْوَجْهِ، حَسَنُ اللِّمَّةِ، طَيِّبُ الرِّيحِ، حَسَنُ الثِّيَابِ، فَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَدْنُو مِنْكَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: ادْنُ قَالَ: حَيْثُ أَسْأَلُكَ عَنْ شَرَائِعِ الْإِيمَانِ قَالَ: تُقِيمُ الصَّلَاةَ، وَتُؤْتِي الزَّكَاةَ، وَتَقُومُ رَمَضَانَ، وَتَحُجُّ الْبَيْتَ، وَتَغْتَسِلُ مِنَ الْجَنَابَةِ قَالَ: صَدَقْتَ فَعَجِبْنَا مِنْ قَوْلِهِ: صَدَقْتَ.

1606- Ali b. Ma'bed'in bize, Ya'lâ b. Ubeyd et-Tanâfisî > Ebû Sinan > Alkame b. Mersed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Büreyde dedi ki: Ben Yahyâ b. Ya'mer ile birlikte mescidde otururken İbn Ömer çıkageldi ve şunu anlatmaya başladı: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda olduğumuz bir sırada, kulaklarını kapatacak ölçüde uzun güzel saçları olan, yüzü güzel, elbisesi güzel ve güzel kokular sürünmüş bir adam çıkageldi. Selam verdi ve "Ey Allah'ın Rasûlü! Yanına gelebilir miyim?" dedi. Allah Rasûlü de ***"Buyur, yaklaş"*** dedi. Adam "Sana imanın esaslarını sormaya geldim"[58] dedi. Allah Rasûlü de ***"Namazı kılarsın, zekâtı verirsin, Ramazan orucunu***

58 Burada, "geldim" diye çevirdiğimiz ve Arapça metni kanaatimizce "ci'tü" şeklinde olması gereken ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında mekân zarfı olarak kullanılan "haysü" tarzında yazılmıştır. Bunun yazım benzerliğinden kaynaklanan bir müstensih hatası olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

tutarsın, Kâbe'yi haccedersin ve cünüplükten yıkanırsın" buyurdu. Bunun üzerinde adam "Doğru söyledin" dedi. Biz onun "Doğru söyledin" sözüne hayret etmiştik.

١٦٠٧ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ الْحَكَمِ الْحِبَرِيُّ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَفَّانُ بْنُ مُسْلِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ثَابِتٌ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: كُنَّا نُهِينَا فِي الْقُرْآنِ أَنْ نَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ شَيْءٍ قَالَ: وَكَانَ يُعْجِبُنَا أَنْ يَجِيءَ الرَّجُلُ الْعَاقِلُ مِنْ أَهْلِ الْبَادِيَةِ فَيَسْأَلُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ أَجْرَأَ عَلَى ذَلِكَ مِنَّا قَالَ: فَجَاءَ رَجُلٌ، فَقَالَ: يَا مُحَمَّدُ، أَتَانَا رَسُولُكَ، فَزَعَمَ أَنَّكَ تَزْعُمُ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَرْسَلَكَ قَالَ: صَدَقَ قَالَ: وَزَعَمَ أَنَّ عَلَيْنَا خَمْسَ صَلَوَاتٍ فِي يَوْمِنَا وَلَيْلَتِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا زَكَاةَ أَمْوَالِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا صَوْمَ شَهْرٍ فِي سَنَتِنَا قَالَ: صَدَقَ قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَكَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: وَزَعَمَ رَسُولُكَ أَنَّ عَلَيْنَا حَجَّ الْبَيْتِ مَنِ اسْتَطَاعَ إِلَيْهِ سَبِيلًا؟ قَالَ: صَدَقَ، قَالَ: فَبِالَّذِي أَرْسَلَكَ، آللَّهُ أَمَرَ بِهَذَا؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ لَا أَزِيدُ عَلَيْهِنَّ شَيْئًا، وَلَا أَنْقُصُ مِنْهُنَّ شَيْئًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: وَاللهِ لَئِنْ صَدَقَ لَيَدْخُلَنَّ الْجَنَّةَ.

1607- … Süleyman b. el-Mugîre'nin, Sabit'ten rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Kur'ân'da, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e herhangi bir soru sormamız yasaklanmıştı. Bu sebeple çöl sakinlerinden (bedevilerden) aklı başında bir adamın gelip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soru sorması hoşumuza giderdi. Çünkü onlar bu konuda bizden daha cesurdular.

Derken bir adam geldi ve "Muhammed! Senin elçin bize geldi de güya 'senin Allah *azze ve celle*'nin Rasûlü olduğunu söylediğini' iddia etti, doğru mu?" diye sordu. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** dedi. Adam "Ayrıca gece ve gündüz beş vakit namaz kılmakla yükümlü olduğumuzu söyledi" dedi. Allah Rasûlü ***"Evet"*** dedi. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Daha sonra adam "Elçin, aynı zamanda mallarımızın zekâtını vermekle mükellef

olduğumuzu da söylemişti" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da "Evet" dedi. Adam "Elçin, her yıl bir aylık oruç tutmamız gerektiğini de söylemişti" dedi. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam yine "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da ***"Evet"*** dedi. Adam "Senin elçin, -bir yolunu bulabilenler için- Kâbe'yi haccetmemiz gerektiğini de söylemişti" dedi. Allah Rasûlü ***"Doğru söylemiş"*** buyurdu. Adam "Seni Rasûl olarak gönderenin aşkına (söyle), gerçekten bunu sana Allah mı emretti?" diye sordu. O da ***"Evet"*** dedi.

(Ravi) dedi ki: Adam daha sonra "Seni hak (din) ile gönderene yemin olsun ki, bunlara ne bir şey eklerim ne de herhangi bir şeyi eksiltirim" dedi (ve çıkıp gitti). Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'a yemin olsun ki, eğer bu söylediğinde samimiyse, mutlaka cennete girer."***[59]

١٦٠٨ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَزْرَقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُبَارَكُ بْنُ سَعِيدٍ الثَّوْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَسْرُوقٍ، عَنْ أَيُّوبَ يَعْنِي: ابْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ مُكَرَّزٍ، عَنْ شَهْرِ بْنِ حَوْشَبٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ غَنْمٍ، عَنْ مُعَاذِ بْنِ جَبَلٍ، قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا الْعَمَلُ الَّذِي يُدْخِلُنِي الْجَنَّةَ، وَيُنَجِّينِي مِنَ النَّارِ؟ فَقَالَ: لَقَدْ سَأَلْتَ عَظِيمًا، وَإِنَّهُ لَيَسِيرٌ: شَهَادَةُ أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا اللهُ وَأَنِّي رَسُولُ اللهِ، وَإِقَامُ الصَّلَاةِ، وَإِيتَاءُ الزَّكَاةِ، وَحَجُّ الْبَيْتِ، وَصَوْمُ رَمَضَانَ.

1608- ... Abdurrahman b. Ganem'in rivayet ettiğine göre, Muâz b. Cebel şöyle dedi: (Allah Rasûlü'ne) "Ey Allah'ın Rasûlü! Beni cehennemden uzaklaştırıp cennete girdirecek amel hangisidir?" diye sordum. Şöyle buyurdu: ***"Çok önemli bir şeyi sordun, ancak cevabı gayet kolay: Allah'tan başka ilah olmadığına ve benim Allah'ın Rasûlü olduğuma şahitlik etmek, namaz kılmak, zekât vermek, Kâbe'yi haccetmek ve Ramazan orucunu tutmak."***[60]

59 Müslim, Îmân 10; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 193; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XV, 190. Rivayetin son cümlesi, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında -aynı senedle gelen aynı rivayet olmasına rağmen- "Eğer bu söylediğinde samimiysen, mutlaka cennete girersin" şeklindedir. İlgili diğer kaynaklar ve olayın akışı dikkate alındığında Tahâvî'nin *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki rivayetinde geçen cümlenin daha doğru olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

60 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 231; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IV, 116.

Görüldüğü gibi bu rivayetlerde de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İslâm'ın, üzerine kurulmuş olduğu farizaları bildirmesine rağmen umreden bahsetmemiştir. Bu da umrenin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bu rivayetlerde bahsedilen ve namaz ve Ramazan orucu gibi İslâm'ın temelini teşkil eden hususların yanı sıra zikredilmiş olan haccın farziyeti gibi bir farîza olmadığını göstermektedir. Ayrıca umre, bir insanın, birini yerine getirip diğerlerini ihmal etmesi durumunun, yükümlü olduğu farzları (tam anlamıyla) eda etmiş sayılmasına engel oluşturan[61] meselelerden biri de değildir. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* rivayet etmiş olduğumuz Enes b. Mâlik hadisinde adama ***"Eğer bu söylediğinde samimiyse, mutlaka cennete girer"*** buyurmuştur.

İşte hadisler yoluyla umrenin hükmü budur. Ayrıca Zeyd b. Sâbit'e ait daha önce aktardığımız ve umre ve haccı kastederek söylediği "İki görev (nüsükân) ve iki ibadet (salâtân); hangisiyle başlarsan başla, sana zarar vermez" şeklindeki sözünde de ona göre umrenin farz olduğunu gösterecek bir delil bulunmamaktadır. Çünkü o "iki farz görev" demediği gibi, "iki farz ibadet" de demiş değildir.

Bu durumda eğer biri "O hâlde 'iki görev (nüsükân)'in anlamı nedir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Nüsük bazen "nafile," bazen de "farz" olabilir. Nafile türünden olanı, insanların Rableri *azze ve celle*'ye yakınlaşmak maksadıyla hedy kurbanı ve benzeri şeyleri nafile olarak bağışlamayı görev edinmeleridir.

Eğer (muhalif) "Fakat Zeyd b. Sâbit, hac ile umreyi bir arada zikrederek 'iki görev' veya 'iki ibadet' demişti. Bu da gösteriyor ki, onun kanaatine göre bu ikisinin hükmü birbirinin aynıdır?" diyecek olursa, ona şöyle denilir: Burada, ona göre ikisinin hükmünün aynı olduğunu gösterecek bir delil yoktur. Çünkü birbirlerinden farklı hükümleri bulunan iki şeyin bir arada zikredilmesi mümkündür. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Hac***

---

61 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "engel teşkil eden" ibaresinin metni, "engel oluşturmayan" anlamına gelecek şekilde kaydedilmiştir. Hâlbuki bir sonraki cümlede, ilgili şahsın cennete girebilmesi için, söz verdiği konuda samimi olmasının gereğinden bahsedilmektedir. Adamın söz verdiği şey ise, 1607 no'lu rivayette sayılan ve İslam'ın temelini teşkil eden beş şeye "ne bir şey eklemek ne de onlardan bir şey eksiltmek" olarak belirtilmektedir. Bu durumda, sayılan beş temel ibadetin, tam anlamıyla birini yapıp diğerini ihmal etmeden yerine getirilmesi gerekir ki Allah Rasûlü'nün müjdesini verdiği cennete girilmiş olsun. Dolayısıyla bu ihmal, farzların tam manasıyla eda edilmiş sayılmasına engeldir. (Çeviren)

sırasında ne kadına yaklaşma ne günah işleme ne de kavga vardır."[62] Oysa kadınlara yaklaşmak haccı bozar, kavga ise bozmaz. Allah Teâlâ, kendi başlarına farklı hükümlere sahip olan bu şeyleri bir arada zikretmiştir. Kaldı ki farz ibadetler, bizzat nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) bilinebilir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin, kullarına umreyi farz kıldığı bilinmiyorsa, Allah bunu onlara bir fariza olarak yüklememiş demektir.

Yine birileri "Kıyas da bu umrenin bir farîza olmasını gerektirmektedir. Zira biz, nafile olarak işlenen bir fiilin, mutlaka farz olarak bir temeli olduğunu görmekteyiz. Mesela; nafile hac böyledir. Bu nafile haccın, farz olarak da bir aslı bulunmaktadır. Aynı şey nafile namaz için de geçerlidir. Onun da farz olarak bir temeli vardır. Öte yandan nafile sadaka için de aynı durum söz konusudur. Onun da farz olarak bir aslı vardır. Keza nafile oruç da böyledir. Onun da farz olarak bir temeli bulunmaktadır. Buradan da anlıyoruz ki umrenin nafile olarak eda edilmesinin gerekçesi, mutlaka farz olarak bir aslının var olmasıdır" derse, bu görüş sahibine şöyle cevap verilir:

İtikâfın da nafile olarak yerine getirilmesine rağmen, farz olarak bir temeli olmadığını görmekteyiz. Bu durumda, (muhalifimizin) öne sürdüğü delil geçersiz olmaktadır ve kendisinden aktardığımız şeylerin, tam tersi bir durum söz konusudur. Şöyle ki: Nafile olarak yapılan şeylerin, farz olarak bir aslı olabilir de olmayabilir de. Namaz, sadaka ve hac gibi farz olarak aslı bulunanların, nafile olarak eda edilmeleri de caizdir. Dolayısıyla bu söylediklerimizde, umrenin farz olmasını gerektirecek hiçbir şey yoktur.

Umrenin terk edilmemesi gereken nafilelerden (müekked sünnet) biri olduğu görüşünü savunanlar arasında Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen gibi âlimler bulunmaktadır. Şâfiî ise umrenin farz olduğu kanaatindeydi.

Umrenin yapılış şekline gelince; umre yapmak isteyen birinin, Harem bölgesinden ihrama girmesi doğru değildir. Uygun olan, Hill bölgesinden[63] ihrama girmesidir. Bu konudaki temel dayanak ise, kitabımızın önceki kısımlarında aktarmış olduğumuz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in

---

62 Bakara 2/197.

63 Hil bölgesi: Harem bölgesi ile Mîkat yerleri arasındaki yerler için kullanılmaktadır. Bu bölgede ikamet edenlere mîkâtî veya hillî denilir. Bunlar gerek hac, gerekse de umre için Harem bölgesine girmeden bulundukları Hill bölgesinde ihrama girerler. Bk. *İlmihal -İman ve İbadetler,*- İlmî Heyet, I, 520-521. (Çeviren)

Abdurrahman b. Ebî Bekir'e, (kızkardeşi) Âişe *radıyallahu anhâ*'yı, umre yaptırmak için Ten'im'e çıkarmasını emrettiği rivayettir.[64] Ayrıca;

١٦٠٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرٍو، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَوْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي بَكْرٍ، قَالَ: أَمَرَنِي النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ أُرْدِفَ عَائِشَةَ إِلَى التَّنْعِيمِ فَأُعْمِرَهَا.

1609- … Amr[65] b. Evs'in rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Ebî Bekir dedi ki: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* bana, Âişe'yi bineğimin arkasında Ten'im'e kadar götürmemi ve ona umre yaptırmamı emretti."[66]

***

Şu da var ki, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet edildiğine göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kardeşi Abdurrahman'a, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya Ten'im'den umre yaptırmasını değil, sadece Hill bölgesinden umre yaptırmasını emretmişti. Harem bölgesine en yakın Hill mevkii de Ten'im olduğu için umresini oradan yaptırmıştır. Şöyle ki:

١٦١٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ عُمَرَ بْنِ فَارِسٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ صَالِحُ بْنُ رُسْتُمَ، عَنِ ابْنِ أَبِي مُلَيْكَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: دَخَلَ عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسَرِفَ وَأَنَا أَبْكِي، فَقَالَ: مَا ذَاكِ؟ قُلْتُ: حِضْتُ قَالَ: فَلَا تَبْكِينَ، اصْنَعِي مَا يَصْنَعُ الْحَاجُّ فَقَدِمْنَا مَكَّةَ، ثُمَّ أَتَيْنَا مِنًى، ثُمَّ غَدَوْنَا إِلَى عَرَفَةَ، ثُمَّ رَمَيْنَا الْجَمْرَةَ تِلْكَ الْأَيَّامَ، فَلَمَّا كَانَ يَوْمُ النَّفْرِ ارْتَحَلَ، فَنَزَلَ الْحَصْبَةَ، قَالَتْ: وَاللهِ مَا نَزَلَ إِلَّا مِنْ أَجْلِي، فَأَمَرَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَبِي بَكْرٍ، فَقَالَ: احْتَمِلْ أُخْتَكَ، فَأَخْرِجْهَا مِنَ الْحَرَمِ، قَالَتْ: وَاللهِ مَا ذَكَرَ الْجِعْرَانَةَ، وَلَا التَّنْعِيمَ، فَلْتُهِلَّ بِعُمْرَةٍ، فَكَانَ أَدْنَانَا مِنَ الْحَرَمِ التَّنْعِيمَ، فَأَهْلَلْتُ بِعُمْرَةٍ، فَطُفْنَا بِالْبَيْتِ، وَسَعَيْنَا بَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةَ، ثُمَّ أَتَيْنَاهُ، فَارْتَحَلَ.

64 Bk. 1267, 1268, 1270 ve 1271 no'lu rivayetler.

65 Eseri yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Abdurrahman" olarak kayıtlıdır. Oysa gerek Tahâvî'nin, aynı rivayete aynı sened ve metinle yer verdiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (bk. II, 240), gerekse bir sonraki dipnotta zikredilen diğer kaynaklarda "Amr" olarak geçmektedir. Doğrusu da budur. Kanaatimizce Amr b. Evs'in, rivayeti aldığı "Abdurrahman" ile rivayeti verdiği "Amr" arasında bulunması hasebiyle, müstensihin gözü istinsah sırasında, daha sonra yazacağı isim olan Abdurrahman'a kaymış ve o buraya kaydedilmiş olmalıdır. (Çeviren)

66 Buhârî, Umre 6; Müslim Hac 135; Tirmizî, Hac 91; İbn Mâce, Menâsik 48; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 240.

1610- ... Ebû Âmir Salih b. Rüstüm'ün İbn Ebî Müleyke'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* (Mekke'ye yaklaşık 10 mil uzaklıktaki) Serif denilen yerde yanıma geldi. Ben ise ağlıyordum. Bana ***"Neyin var?"*** diye sordu. "Hayız oldum" dedim. Bunun üzerine ***"Sen, (Kâbe'yi tavaf dışında) hacıların yaptığını yap"*** buyurdu. Mekke'ye geldik, daha sonra Mina'ya geçtik, ardından Arafat'a çıktık sonra da o günler içerisinde cemreleri taşladık. Mina'dan Mekke'ye doğru hareket edeceğimiz gün gelince de Allah Rasûlü oradan Hasbe mevkiine[67] intikal etti ve orada konakladı.

Âişe *radıyallahu anhâ* devamla dedi ki: Allah'a yemin olsun ki Allah Rasûlü yalnızca benden dolayı burada konakladı. Daha sonra Abdurrahman b. Ebî Bekir'e şunu emretti: ***"Kızkardeşini bineğine al ve onu Harem sınırlarının dışına çıkar.***[68] ***Umre için ihrama girsin."***

Âişe *radıyallahu anhâ* bu arada şunu ekledi: "Allah'a yemin olsun ki Allah Rasûlü, burada ne Ci'râne'den ne de Ten'îm'den bahsetti. Ancak Harem bölgesine en yakın mevkimiz Ten'im idi. Ben de oradan itibaren umre için ihrama girdim. Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y ettik. Ardından Allah Rasûlü'nün yanına geldik. O da bundan sonra o konakladığı yerden ayrıldı."[69]

***

Bildiğimiz kadarıyla umrenin hükmünün böyle olduğuna ve hiç kimsenin, Harem sınırları dâhilinde ihrama girmesinin doğru olmadığına dair ilim adamları arasında herhangi bir ihtilaf söz konusu değildir. Harem sınırları haricinde olanların ise, "Haccın Mikat Yerleri" bölümünde de anlattığımız gibi

---

67 Hasbe: Hacıların, Mina'dan Mekke'ye gelirken konakladığı Muhassab denilen düz mevki. (Çeviren)

68 Buradaki "onu (Âişe'yi) çıkar" anlamına gelen "fe ahrichâ" lafzı, eserin yazma nüshasında -noktalar dışında- bu şekilde doğru yazılmış olmasına rağmen, muhakkik bunu basılı nüshaya "onu (Harem sınırları içinde) ihrama girdir" manasına gelen "fe ahrimhâ" olarak geçirmiştir. Hâlbuki bu ibare, umre için Harem sınırları haricinde ihrama girilmesi gerektiğinden bahseden konu ve metnin bağlamı açısından da problemlidir. Üstelik Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ına (II, 241) bakılmış olsaydı, "fe ahrichâ" lafzı açık bir şekilde görülebilirdi. Hatta aynı ibare olmasa da muhakkikin bizzat kendisinin kaynak gösterdiği Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de (VI, 245) Harem sınırlarının dışına çıkılmasını emreden daha açık bir cümle (ihmilhâ halfeke hattâ tuhricehâ mine'l-Harem) bulunmaktadır. (Çeviren)

69 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 245; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 241.

hac için ihrama girmeyi nereden tercih ediyorlarsa orada belirlenen mikat yerinden itibaren ihrama girmeleri gerekir.

Umre için ihrama giren kimse, hac için ihrama giren kimsenin kaçınması gereken elbise türünden, güzel koku, kadınlarla cinsel temas, av ve benzeri şeylerden kaçınır. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٦١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، أَنَّ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، حَدَّثَهُ عَنْ [ابن] يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلًا لَبَّى بِعُمْرَةٍ، وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَشَيْءٌ مِنْ خَلُوقٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يَنْزِعَ الْجُبَّةَ، وَيَمْسَحُ خَلُوقَهُ، وَيَصْنَعُ فِي عُمْرَتِهِ مَا يَصْنَعُ فِي حَجَّتِهِ.

1611- … el-Leys b. Sa'd'ın, Atâ b. Ebî Rabâh > [İbn] Ya'lâ b. Münye[70] > babası kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğine göre, bir adam, umre niyetiyle ihrama girip telbiye getirdi. Üzerinde de bir cübbe ve safrandan elde edilmiş güzel bir koku (halûk) vardı. Allah Rasûlü, ona cübbesini çıkarmasını, güzel kokuyu da gidermesini ve haccında yaptığı şeyleri umresinde de yapmasını emretti.[71]

١٦١٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ مَطَرٍ الْوَرَّاقِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1612- … Matar el-Verrâk, Atâ > Ya'lâ b. Münye kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[72]

70 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "İbn Ya'lâ b. Münye" ismi, yanlışlıkla "Ya'lâ b. Münebbih" olarak kaydedilmiştir. Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. II, 126) tercümeye esas aldığımız şekliyle geçmektedir. Münye, Ya'lâ'nın annesinin, bir rivayete göre de nenesinin adıdır. Aynı zamanda Ya'lâ, babaya nispetle, buradaki 1614 no'lu rivayette geçtiği şekliyle, Ya'lâ b. Ümeyye b. Ebî Ubeyde et-Temîmî el-Mekkî (ö. hicrî 40-50 civarı) olarak da bilinmektedir. Bk. İbn Hacer, *Tehzîbu't-Tehzîb,* XI, 399. Oğlu ise 1613 ve 1614 no'lu rivayetlerden de anlaşılacağı üzere Safvân'dır. (Çeviren)

71 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

72 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

١٦١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى بْنِ مُنْيَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، نَحْوَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: اغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ أَوِ الصُّفْرَةِ.

1613- … Hemmâm da Atâ > Safvân b. Ya'lâ b. Münye > babası kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin bir benzerini rivayet etmiş; sadece şu ilavede bulunmuştur: ***"Şu üzerindeki safrandan elde edilen güzel kokunun veya sarı boyanın (safran) izini yıka."***[73]

١٦١٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ قَيْسَ بْنَ سَعْدٍ، يُحَدِّثُ عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ صَفْوَانَ بْنَ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْجِعْرَانَةِ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَهُوَ مُصَفِّرٌ لِحْيَتَهُ وَرَأْسَهُ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنِّي قَدْ أَحْرَمْتُ وَأَنَا كَمَا تَرَى؟ فَقَالَ: انْزِعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ، وَاغْسِلْ عَنْكَ الصُّفْرَةَ، وَمَا كُنْتَ صَانِعًا فِي حَجِّكَ فَاصْنَعْهُ فِي عُمْرَتِكَ.

1614- … Kays b. Sa'd'ın, Atâ kanalıyla Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye'den, onun da babasından rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ci'râne'de bulunduğu bir sırada yanına bir adam geldi. Üzerinde bir cübbe vardı; saçını, sakalını da (safranla) sarıya boyamıştı. Allah Rasûlü'ne "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şu gördüğün vaziyette ihrama girmiş oldum" dedi. Allah Rasûlü de ***"Şu üzerindeki cübbeyi çıkar. Süründüğün sarı boyayı da yıka ve haccında yaptıklarının aynısını umrende de yap"*** buyurdu.[74]

***

Ayrıca umre yapan kimsenin, umresi sırasında avlanma ve benzeri yasakları çiğnemesi hâlinde yapması gereken şeyler, haccı esnasında bu tür yasakları ihlal etmesi durumunda yapması gerekenlerin aynısıdır. Bu noktada, ilgili kişinin ödemesi gereken keffaretler açısından, söz konusu şeylerin, umresinde yapması yasaklanmış hususlar olduğunu bilmesi ile bilmemesi arasında -bilerek yapmanın "günah" sayılması, diğer durumlarda ise "günah" sayılmaması haricinde- herhangi bir fark yoktur.

---

73 Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 6; Ebû Dâvûd, Menâsik 30; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 126.

74 Müslim, Hac 9; Nesâî, Menâsik 44.

Eğer biri "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ya'lâ'nın hadisinde, adamın yapmış olduğu o işlerden dolayı ona herhangi bir şey yapmasını emretmediği hâlde bu nasıl olabiliyor ki?" derse, ona şöyle cevap verilir:

Adamın, içinde bulunduğu yasakları çiğnemeden önce yasaklar hakkındaki cehalet ve şüphelerinin giderilmiş, dolayısıyla aleyhinde delillerin oluştuğu kimselerden biri sayılmaması sebebiyle Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeyi terk etmiş olması mümkündür.

Şu da mümkündür: O adamın Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soruyu sormasından sonra ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ona o cevabı vermesinden önce umrede böyle bir şeyden kaçınmak farz kılınmış olabilir. Nitekim;

١٦١٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ الْقَاسِمِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، عَنْ هَمَّامِ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءَ بْنَ أَبِي رَبَاحٍ، قَالَ: سَمِعْتُ صَفْوَانَ بْنَ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَعَلَيْهِ رَدْعٌ مِنْ خَلُوقٍ، أَوْ قَالَ: أَثَرُ صُفْرَةٍ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا تَأْمُرُنِي فِي عُمْرَتِي؟ فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَنَزَلَ عَلَى نَبِيِّ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ قَالَ: وَكَانَ يَعْلَى يَقُولُ: لَوَدِدْتُ أَنِّي رَأَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَيَسُرُّكَ أَنْ تَرَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ؟ فَرَفَعَ طَرَفَ الثَّوْبِ، قَالَ: فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ وَلَهُ غَطِيطٌ قَالَ: أَحْسَبُهُ، قَالَ: كَغَطِيطِ الْبَكْرِ قَالَ: فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْهُ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ؟ قَالَ: اخْلَعِ الْجُبَّةَ، وَاغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ، أَوْ قَالَ: أَثَرَ الصُّفْرَةِ، وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ مَا صَنَعْتَ فِي حَجَّتِكَ.

1615- Ahmed b. el-Hasen b. el-Kâsım el-Kûfî'nin bize, Ya'kûb b. İshâk el-Hadramî > Hemmâm b. Yahyâ > Atâ b. Ebî Rabâh > Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi. Adamın üzerinde bir cübbe vardı, ayrıca hafiften güzel bir koku sürünmüştü. -Veya (ravi) dedi ki: "Üzerinde sarı boya izi vardı.-" Adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Bana umremde ne yapmamı emredersin?" diye sordu. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sustu. Daha sonra kendisine vahiy inmeye başladı. (Ravi) dedi ki: Ya'lâ şöyle diyordu: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, üzerine vahiy inerken görmeyi

çok arzulamıştım." Ömer *radıyallahu anh* da ona dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i, üzerine vahiy inerken görmeyi istiyor musun?" Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*, (Allah Rasûlü'nün üzerine örtülen) elbisenin bir ucunu kaldırdı. Ben de (oradan) Allah Rasûlü'ne baktım; horultusu vardı. (Ravi) dedi ki: Zannediyorum Ya'lâ "Genç deve horultusu gibiydi" demişti. Ya'lâ şöyle devam etti: Allah Rasûlü, üzerinden bu hâl gidip de rahatlayınca ***"(Şu umre meselesini) soran kişi nerede?"*** diye sordu. Ardından da (adama) şunları söyledi: ***"Cübbeni çıkar, şu güzel kokunun*** -veya ravinin dediğine göre, ***sarı boyanın- izini yıka. Ayrıca haccında yaptığının bir benzerini umrende de yap."***[75]

***

Keza şöyle bir rivayet de tespit ettik:

١٦١٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمَ بْنَ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَطَاءٌ، عَنْ صَفْوَانَ بْنِ يَعْلَى بْنِ أُمَيَّةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلَيْهِ جُبَّةٌ، وَعَلَيْهِ أَثَرُ خَلُوقٍ، أَوْ صُفْرَةٍ، وَهُوَ بِالْجِعْرَانَةِ، فَقَالَ: كَيْفَ تَأْمُرُنِي أَنْ أَصْنَعَ فِي عُمْرَتِي؟ قَالَ: وَأُنْزِلَ عَلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْوَحْيُ، فَسُتِرَ بِثَوْبٍ، وَكَانَ يَعْلَى يَقُولُ: وَدِدْتُ أَنِّي قَدْ رَأَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ فَقَالَ لَهُ عُمَرُ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يَسُرُّكَ أَنْ تَنْظُرَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَدْ أُنْزِلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ؟ فَرَفَعَ طَرَفَ الثَّوْبِ فَنَظَرْتُ إِلَيْهِ، وَلَهُ غَطِيطٌ كَغَطِيطِ الْبَكْرِ فَلَمَّا سُرِّيَ عَنْهُ، قَالَ: أَيْنَ السَّائِلُ عَنِ الْعُمْرَةِ؟ اخْلَعْ عَنْكَ الْجُبَّةَ، أَوِ اغْسِلْ عَنْكَ أَثَرَ الْخَلُوقِ أَوِ الصُّفْرَةِ، وَاصْنَعْ فِي عُمْرَتِكَ مَا صَنَعْتَ فِي حَجِّكَ.

1616- İbrahim b. Merzûk'un bize, Habbân b. Hilâl > Hemmâm > Atâ > Safvân b. Ya'lâ b. Ümeyye > babası kanalıyla rivayet ettiğine göre, bir adam, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ci'râne'de bulunduğu bir sırada yanına geldi. Üzerinde bir cübbe ve güzel koku ya da sarı boya izi vardı. Adam "Umremde ne yapmamı emredersin?" diye sordu. (Râvî) dedi ki: Bunun üzerine Allah Rasûlü'ne vahiy inmeye başladı. Bu sebeple onu bir elbiseyle örttüler. Ya'lâ şöyle diyordu: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i üzerine vahiy

75 Buhârî, Umre 10; Müslim, Hac 6.

inerken görmeyi çok arzulamıştım." Ömer *radıyallahu anh* da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'i üzerine vahiy inerken görmeyi istiyor musun?" diye sordu ve ardından elbiseyi kaldırdı. Ben de Allah Rasûlü'ne baktım. Genç develerin horultusu gibi bir horultusu vardı. Bu hâl üzerinden kalkıp da rahatlayınca ***"O, umre hakkında soru soran kişi nerede?"*** diye sordu ve (adamla karşılaşınca) şunları söyledi: ***"Cübbeyi üzerinden çıkar ve şu güzel kokunun veya sarı boyanın izini yıka ve haccında yaptığın şeylerin aynısını umrende de yap."***[76]

***

Buradan da anlıyoruz ki, umre ihramına girdikten sonra elbise giymenin ve güzel koku sürünmenin yasak/haram olması ve bu yasakların umredeki hükmünün hacdaki hükümlerle aynı sayılması gibi umre ahkâmı, Ya'lâ b. Ümeyye'nin hadisinde geçtiği şekliyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e soru soran kimsenin fiili üzerine ortaya çıkmış; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, bu yaptığından dolayı keffareti emretmemiştir.

Öte yandan umre niyetiyle ihrama girmiş birinin, hac niyetiyle ihrama giren kimse gibi kurt köpeğini öldürmesinde herhangi bir sakınca yoktur. Ayrıca bu hayvan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Harem ve ihram hâllerinde öldürülmesini mübah kıldığı diğer beş hayvanın hükmüne tabidir. Aslında biz bu kitabımızın önceki bölümlerinde ilgili beş hayvandan bahsetmiştik. Burada yeniden konuya temas ettik. Çünkü orada kurt köpeğine dair hiçbir şey söylememiştik. Bu noktada, ihramlıyken kurt köpeğinin öldürülmesine ilişkin olarak İbn Ömer'den nakledilen bir fetva şöyledir:

١٦١٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ وَبَرَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ عُمَرَ: أَقْتُلُ الذِّئْبَ وَأَنَا مُحْرِمٌ؟ قَالَ: نَعَمْ.

1617- ... Hammâd'ın el-Haccâc'dan rivayet ettiğine göre, Vebere b. Abdurrahman dedi ki: İbn Ömer'e "İhramlıyken kurt köpeğini öldürebilir miyim?" diye sordum. Bana "Evet" dedi.

***

76 Bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bakınız.

İbn Ömer, Allah Rasûlü'nün Harem ve ihram vaziyetlerinde öldürülmelerini mübah kıldığı ve içerisinde kurt köpeği bulunmayan beş hayvana dair hadisi, bizzat veya Hafsa yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş, daha sonra da kurt köpeğinin öldürülebileceği yönünde fetva vermiştir. Böyle bir şeyin olabilmesi için İbn Ömer'e göre kurdun da mutlaka söz konusu beş hayvandan biri olması veya onlar gibi sayılması gerekir.

Yine ilim adamları, umre niyetiyle ihrama giren birinin, telbiyeye son vereceği vakitle ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Eğer umresine Ten'im'den başlamışsa, o zaman Kâbe'yi gördüğü esnada telbiyeyi keser. Yok eğer bazı mikat bölgelerinden umre ihramına girmişse, o vakit Harem bölgesine vardığı anda telbiyeye son verir." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir. Nitekim Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize bildirdiğine göre, İbn Vehb kendisine, Mâlik'ten bu görüşü rivayet etmiştir.

Bize göre böyle bir ayrımın manası yoktur. Çünkü umre fiillerinin tamamının hükümleri, umre ihramına girilmiş olması açısından birbirine denktir. Bu noktada mikat yerlerinden ihrama girilen umrenin hükmünün bir farklılığı bulunmamaktadır.

Bazıları da şunu söylemişlerdir: "Umre ihramına giren kimse, ihrama girdiği yerden, Hacer-i Esved'i selamlayıncaya kadar telbiyeyi sürdürür, daha sonra istilam sırasında telbiyeyi keser." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası yoluyla bu âlimlerin her birinin bu konudaki görüşünü ayrı ayrı rivayet etmiştir. Bu, aynı zamanda Şâfiî'nin de görüşüdür.

Bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilen kanaatler ise şöyledir:

١٦١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَيْسٌ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يُلَبِّي فِي الْعُمْرَةِ حَتَّى يَسْتَلِمَ الْحَجَرَ.

1618- ... Kays'ın, Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, umrede Hacer-i Esved'i selamlayıncaya dek telbiye getirmeye devam ediyordu.[77]

77 Ebû Dâvûd, Menâsik 28; Tirmizî, Hac 79.

١٦١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقْطَعُ التَّلْبِيَةَ، يَعْنِي فِي الْعُمْرَةِ، إِذَا دَخَلَ الْحَرَمَ.

1619- ... Mâlik'in Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, umrede telbiyeyi Harem'e girdiğinde keserdi.[78]

***

Bildiğimiz kadarıyla bu konuda bu iki sahâbî dışında, Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının herhangi birinden gelen bir rivayet söz konusu değildir. Biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde, Mekke evlerinin, Kâbe'nin görülmesinin ve Harem'e ulaşmanın, hacdaki telbiyeden hiçbir şeyi sona erdirmediğini gördük. Buradan da şunu anlamış olduk: Aynı şekilde umre esnasında Kâbe'nin görülmesi telbiyeyi sona erdirmez. Umrede telbiyenin kesilmesi meselesi böylece geçersiz sayıldığına ve bu konuda sadece İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet ettiğimiz iki görüş bulunduğuna göre, bu görüşlerden birisi geçersiz olmakta, diğeri ise kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan biz bu kitabımızın önceki bölümlerinde, vadinin ortasında hızlıca yürüme (sa'y) konusunu ele almış ve bu hususta Kesîr b. Cümhân'ın hadisinde geçtiği şekliyle bunu terk etmenin mübah olmasını gerektirecek bir görüşü İbn Ömer'den rivayet etmiştik.[79] Ancak biz daha sonra Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle yaptığını gösteren bir hadisi de tespit ettik. Şöyle ki:

١٦٢٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نُمَيْرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَسْعَى فِي بَطْنِ الْمَسِيلِ.

1620- ... Ubeydullah'ın Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* vadinin ortasında hızlıca yürüyordu.[80]

***

---

78 Mâlik, Hac 46.

79 Bk. 1356 no'lu rivayet.

80 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, III, 251, 252.

Bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in vadinin ortasında hızlıca yürüdüğünün kesinliği söz konusudur. Hac ve umrede de bu hususta böyle yapmak gerekir. Ancak bu rivayet, daha önce bu kitabımızda Abdullah b. Ömer'den aktardığımız rivayete aykırıdır.

Yine ilim adamları, "Umre, senenin tamamında mübah mıdır yoksa belli zamanlarda yasaklanmış mıdır?" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed "Umre, Arefe günü, kurban bayramının birinci günü ve teşrik günleri haricinde bütün bir sene boyunca mübahtır. Söz konusu günlerde ise yasaktır" diyorlardı. Nitekim Muhammed b. el-Hasen, bu konuda hem Ebû Hanîfe hem de Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş ve kendisiyle onlar arasında herhangi bir görüş farklılığından da söz etmemiştir. Ayrıca Ebû Yusuf da Bağdat'ta imla ettirdiği (fıkhî) görüşlerde Ebû Hanîfe'nin bu kanaatini aktarmıştır. Ancak Bişr b. el-Velîd de Ebû Yusuf'un, Bağdat'ta kendilerine "Arefe günü umre yapmakta bir sakınca olmadığını ve ona göre umre yapmanın mekruh olduğu vakitlerin bayramın birinci günü ile teşrik günleri olduğunu" dikte ettirdiğini nakletmektedir. Ebû Yusuf bu rivayette şöyle demektedir: Bize bildirildiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demiştir: "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinden oluşan beş gün haricinde bütün bir sene boyunca umre yapılabilir." Yine bize ulaşan bir habere göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle demektedir: "Bayramın ilk günü ve teşrik günlerinden oluşan dört gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir." Ebû Yusuf dedi ki: "Âişe *radıyallahu anhâ*'dan gelen iki rivayetten en sağlam olanı bize göre bu ikincisidir. Çünkü Arefe günü umre yapmakta bir sakınca bulunmamaktadır." İşte, Bişr b el-Velîd'in bu konuda Ebû Yusuf'tan nakletmiş olduğu sözler bunlardır.

Bir grup ilim adamı da şöyle diyordu: "Bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki günü dışında bütün bir yıl boyunca umre yapmakta herhangi bir sakınca yoktur."

Diğer bir kısım ilim ehli de "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki günü haricinde bütün bir yıl boyunca umre yapmakta sakınca yoktur. Çünkü söz konusu günlerde umre yapılması uygun değildir" diyordu.

Ayrıca bir diğer grup âlim de şöyle diyordu: "Bütün bir yıl boyunca umre yapmakta herhangi bir sakınca yoktur." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Konu kıyas açısından ele alınacak olsaydı, bütün bir yıl boyunca umre yapmak mübah sayılırdı. Ancak biz bu hususta Âişe *radıyallahu anhâ*'dan nakledilen bir rivayet tespit ettik. O da şöyledir:

١٦٢١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْقُرَشِيُّ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مُعَاذَةَ الْعَدَوِيَّةِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: تَمَّتِ الْعُمْرَةُ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا إِلَّا ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ: يَوْمَ النَّحْرِ، وَيَوْمَيْنِ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

1621- ... Katâde'nin Muâze el-Adeviyye'den rivayet ettiğine göre Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki gününden oluşan üç gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir."

***

Katâde bu rivayeti, Muâze kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan bu şekilde nakletmiştir. Ancak Yezîd er-Rişk'in yine Muâze yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığı aynı rivayet, daha farklı bir manaya gelmektedir. Şöyle ki:

١٦٢٢ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ الرِّشْكِ، عَنْ مُعَاذَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: تَمَّتِ الْعُمْرَةُ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا إِلَّا أَرْبَعَةَ أَيَّامٍ: يَوْمَ عَرَفَةَ، وَيَوْمَ النَّحْرِ، وَيَوْمَيْنِ مِنْ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ.

1622- ... Yezîd er-Rişk'in Muâze'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin iki gününden oluşan dört gün dışında bütün bir yıl boyunca umre yapılabilir."[81]

***

Buna göre Yezîd er-Rişk, bu hadisinde, Katâde'nin daha önce naklettiğimiz hadisine "Arefe gününü" de eklemiştir.

Bu hususta, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın bu hadisi dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının herhangi birisinden gelen bir rivayet bulunmamaktadır. Öte yandan Ebû Yusuf'un, teşrik günlerinin üçüncü gününde umre yapmanın mekruh oluşuna dair Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiği görüşün (isnadlı) bir kaynağını da tespit edebilmiş değiliz. Burada Yezîd er-Rişk'in, hadisinde zikretmiş olduğu dört günde umre yapma yasağıyla alakalı

81 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, IV, 565.

yine Âişe *radıyallahu anhâ*'dan aktardığımız rivayetin[82] ise, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın şahsî kanaatine dayanarak değil, aksine ancak nakil ve şeriata dayalı direktiflerle (tevkîfî) ifade edebileceği görüşlerden biri olduğunu bilmekteyiz. Zira böyle bir görüş, şahsî reyden hareketle söylenemez. Bu durumda Âişe *radıyallahu anhâ*'nın konuyla ilgili bu kanaati bize göre muttasıl hadis[83] gibidir. Bu rivayetten hareketle bizim kanaatimize göre de Arefe günü, bayramın ilk günü ve teşrik günlerinin iki gününde umre yapmanın yasak olduğu hükmü sabit olmaktadır. Teşrik günlerinin üçüncü gününde ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in herhangi bir sahâbîsinden umre yapmanın yasak olduğuna dair bir görüş geldiğini tespit edemediğimiz gibi, Tâvus dışında tâbiîn neslinden de ilgili günde umre yapmanın yasaklığına ilişkin bir kanaate ulaşabilmiş değiliz. Tâvus'tan gelen görüş ise şöyledir:

١٦٢٣ - ذَكَرَ عَبْدُ اللهِ بْنُ الْمُبَارَكِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ حَسَّانٍ أَنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ يَحْيَى بْنِ بَابَاهُ أَخْبَرَهُ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ طَاوُسٍ، فَجَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: فِي أَيِّ الشَّهْرِ تَأْمُرُنِي أَنْ أَعْتَمِرَ؟ قَالَ: أَيِّهَا شِئْتَ، إِلَّا يَوْمَ عَرَفَةَ، وَأَيَّامَ مِنًى، اعْتَمِرْ فِيمَا قَبْلَ ذَلِكَ، وَفِيمَا بَعْدَهُ.

1623- ... Abdurrahman b. Yahyâ b. Bâbâh şunu anlattı: Tâvus'un yanında olduğum bir sırada bir adam çıkageldi ve ona "Hangi ayda umre yapmamı emredersin?" diye sordu. O da "Hangisinde istersen. Sadece Arefe günü ve Mina günleri hariç. Bunların öncesinde ve sonrasında (dilediğin zaman) umre yapabilirsin" dedi.

***

Bu hadiste, tıpkı Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinin ilk iki gününde olduğu gibi teşrik günlerinin üçüncü gününde de umre yapmanın yasaklığına dair Tâvus'un sözüne yer verilmektedir.

---

82 Bk. 1622 no'lu rivayet.

83 Muttasıl kavramı, senedi oluşturan ravilerden her birinin, hadis aldığı hocasıyla görüşerek ondan bizzat işitmek veya diğer hadis rivayet usullerinden biriyle almak suretiyle isnadın kesintisiz olmasını ifade eder. Burada isnadın tâbiîn veya sahâbe ya da Hz. Peygamber'e dayanması arasında bir fark gözetilmez. Hadis ilminde ise tâbiîne dayanan rivayete "maktu," sahâbeye isnad edilene "mevkûf," Hz. Peygamber'e izafe edilene ise "merfu" denilmektedir. Dolayısıyla Tahâvî'nin buradaki yaklaşımına göre "muttasıl hadis"in, Hz. Âişe'nin "mevkûf" dediğimiz ilgili görüşünün, Allah Rasûlü'nden alınmış olmasının zorunluluğundan (tevkîfî) dolayı, ona izafe edilen "merfu hadis" anlamında kullanıldığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

Kanaatimizce Tâvus'un bu görüşü, kendinden öncekilerden elde etmiş olması gereken bizzat nakil ve şeriata dayalı (tevkîfî) bir görüştür. Çünkü böyle bir görüş, şahsî re'yle ulaşılamayacağı gibi nassları anlama ve hüküm çıkarma çabasıyla (istihrâc ve istinbât) da elde edilemez.

Ayrıca Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günlerinde umre yapmanın mekruh olduğuna dair benzer bir görüş de Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakledilmiştir. Nitekim;

١٦٢٤ - أَجَازَ لَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سِنَانٍ الْبَرْزِيُّ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ خَالِدٍ، عَنْ عُمَرَ بْنِ عَبْدِ الْوَاحِدِ، قَالَ: سَأَلْتُ الْأَوْزَاعِيَّ، عَنِ الرَّجُلِ يُفْرِدُ بِالْحَجِّ ثُمَّ يُرِيدُ الْعُمْرَةَ، أَيُقِيمُ إِلَى الْمُحَرَّمِ أَمْ يَعْتَمِرُ فِي ذِي الْحَجَّةِ؟ قَالَ: سَمِعْتُ عَطَاءً، يَقُولُ: يَعْتَمِرُ بَعْدَ أَيَّامِ التَّشْرِيقِ إِنْ شَاءَ، وَكَانَتْ عَائِشَةُ تَقُولُ: إِذَا مَضَتْ خَمْسَةُ أَيَّامٍ حَلَّتِ الْعُمْرَةُ: يَوْمُ عَرَفَةَ، وَيَوْمُ النَّحْرِ، وَأَيَّامُ التَّشْرِيقِ، قَالَ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يُقِيمُ إِلَى الْمُحَرَّمِ.

1624- ... Mahmud b. Hâlid'in aktardığına göre, Ömer b. Abülvâhid dedi ki: el-Evzâî'ye "Umresiz sadece haccını (hacc-ı ifrâd) yapmış, daha sonra da umreye niyetlenmiş bir adamın, Muharrem ayına kadar beklemesi gerekir mi yoksa Zilhicce'de ihrama girebilir mi?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Atâ'ın şöyle dediğini işitmiştim: (Böyle biri) eğer isterse[84] teşrik günlerinden sonra ihrama girebilir. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ* da şöyle diyordu: "Şu beş gün geçince, umre yapmak helal/caiz olur: Arefe günü, bayramın birinci günü ve teşrik günleri."

Atâ, sözlerine şöyle devam etti: "İbn Ömer ise, (umre için) Muharrem ayına kadar bekliyordu."

84 Eserin yazma nüshasında olmamasına rağmen, basılı nüshada buradaki "in şâe (eğer isterse)" ibaresinin sonuna -nedense- "Allah" lafzı eklenmiş ve ortaya "inşâallah (Allah'ın izniyle, Allah dilerse)" gibi bir anlam çıkmıştır. Doğrusu, çeviriye yansıttığımız şekilde umre yapacak kişinin isteğine bırakılmış olmasıdır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ اِلَى الْحَجِّ...﴾

"KİM HACCA KADAR UMRE İLE SEVAP KAZANMAK İSTERSE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir. Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."***[85]

Sözünü ettiğimiz hedy kurbanı veya bahsettiğimiz orucu gerektirecek şekilde temettü haccı yapan kimse (mütemetti)[86] ile ilgili olarak, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân b. Saîd es-Sevrî, Züfer b. el-Hüzeyl, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve Şâfiî gibi pek çok ilim adamı şöyle diyordu: "Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayıp Şevvâl, Zilkâde ve Zilhicce'nin ilk on gününden oluşan hac aylarında umreye niyetlenen kimse, umre için söz konusu aylarda tavafını yapıp ihramdan çıkmışsa ve sonra da aynı yıl içerisinde haccını eda edip umresi ile haccı arasında ailesinin yanına dönmemişse, mütemetti sayılır. Dolayısıyla okuduğumuz âyette geçtiği üzere bir mütemettinin yapması gereken şeyleri yerine getirmekle mükellef olur. Eğer umresi ile haccı arasındaki sürede ailesinin yanına döner de yine aynı yıl haccını eda ederse, adı geçen ilim adamlarının tamamına göre, mütemetti sayılmaz." Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen

---

85 Bakara 2/196.

86 Hacc-ı temettü: Hac mevsiminde önce umre için ihrama girilip umre yapıldıktan sonra aynı mevsimde daha yurda, aile ocağına dönülmeden tekrar ihrama girilerek usulü dairesinde yapılan hacdır. Bunu yapana "mütemetti" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 128. (Çeviren)

> Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed kanalıyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali yoluyla Muhammed'den bahsettiğimiz bu görüşleri rivayet etmiştir. Aynı şekilde;

١٦٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، أَخْبَرَهُ، قَالَ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي شَوَّالٍ، أَوْ فِي ذِي الْقَعْدَةِ، أَوْ فِي ذِي الْحَجَّةِ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ، إِنَّمَا الْهَدْيُ عَلَى مَنِ اعْتَمَرَ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ أَقَامَ قَبْلَ الْحَجِّ، ثُمَّ حَجَّ.

1625- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes, Abdullah'a şunu haber vermiştir: Kim, Şevval veya Zilkâde ya da Zilhicce aylarında umre yapıp sonra ailesine döner ve aynı yıl haccını eda ederse, hedy kurbanı kesmekle yükümlü değildir. Zira hedy kurbanı, hac aylarında umre yapıp da hacdan önce (hac zamanına kadar ailesine dönmeden) orada ikamet eden ve sonra hacceden kimseler için şarttır.[87]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bu, Şâfiî'nin de görüşüdür. Bu görüş aynı zamanda Saîd b. el-Müseyyeb, Atâ b. Ebî Rabâh, Tâvus, Mücâhid ve İbrahim en-Nehaî gibi bir çok tâbiînden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٦٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا اعْتَمَرَ الرَّجُلُ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ رَجَعَ إِلَى أَهْلِهِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ.

1626- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Yahyâ b. Saîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: "Hac aylarında umre yaptıktan sonra ailesine dönen ve daha sonra aynı yıl haccını ifa eden kişinin hedy kurbanı kesmesi gerekmez."[88]

١٦٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ عَطَاءٍ، وَطَاوُسٍ، وَمُجَاهِدٍ، مثله.

---

87 Mâlik, Hac 64.

88 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ*, V, 163.

1627- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd > Leys yoluyla Atâ, Tâvus ve Mücâhid'den bu rivayetin aynısını nakletti.[89]

١٦٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، مِثْلَهُ.

1628- Keza Muhammed bize, Haccâc > Hammâd > Kays kanalıyla Atâ'dan bu rivayeti aynı şekilde aktardı.

١٦٢٩ - حَدثنَا مُحَمَّد أَيْضا قَالَ حَدثنَا حَمَّاد [عَنْ الْحَجَّاجِ بْنِ أَرطَاةٍ] عَن عَطاء والنخعى مثله.

1629- Yine Muhammed bize, Hammâd > [el-Haccâc b. Ertât][90] yoluyla Atâ ve en-Nehaî'den bu rivayetin aynısını nakletti.

١٦٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا قَدِمَ الرَّجُلُ مُعْتَمِرًا فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ، ثُمَّ ذَهَبَ إِلَى الْمَدِينَةِ، ثُمَّ حَجَّ مِنْ عَامِهِ ذَلِكَ، فَلَيْسَ عَلَيْهِ هَدْيٌ وَإِنْ خَرَجَ إِلَى مَا لَا تُقْصَرُ إِلَيْهِ الصَّلَاةُ، ثُمَّ حَجَّ، فَعَلَيْهِ الْهَدْيُ.

1630- Aynı şekilde Muhammed'in bize, Haccâc > Hammâd > Abdülmelik b. Cüreyc yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Hac aylarında umre niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) gelip daha sonra Medine'ye geçen ve aynı yıl haccını eda eden kimsenin hedy kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak namazın kısaltılamayacağı bir mesafeye yolculuk yapar da ondan sonra haccını ifa ederse, o zaman hedy kurbanı kesmekle mükellef olur."

***

Mütemettiin, umresi ile haccı arasında ailesine dönmesi sebebiyle temettü durumundan çıkmış olacağına ilişkin ilk dönem âlimlerinden (mütekaddimûn) aktarmış olduğumuz bu görüşü destekleyecek nitelikte Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda da bir delil bulunmaktadır. Şöyle ki: Allah *azze ve celle* temettüden

89 İbn Hazm, *el-Muhallâ,* V, 162.

90 Eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almayan bu ismin, Tahâvî'nin ileride yapacağı açıklamalardan anlaşıldığı kadarıyla burada yer alması gerekmektedir. Konuyla dair gerekli açıklamayı ilgili yerde yapacağız. (Çeviren)

ve bunu eda edecek olanların yapması gerekenlerden bahsettikten sonra ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir"*** buyurarak, kendilerine temettü yapma ruhsatı tanıdığı kimselerden Mescid-i Harâm civarında oturanları istisna etmiş ve onlara temettüyü yasaklamıştır. Dolayısıyla Mescid-i Harâm civarında oturanlar, umreleriyle hacları arasında ailelerinin yanında kalan kimseler olmaktadırlar. Eğer Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayan bir umreci, umresi ile haccı arasında ailesine gidecek olursa, umresi ile haccı arasında ailesine gidip aralarında kalmasından dolayı Mescid-i Harâm civarında oturanlar gibi sayılacak; bundan dolayı da temettü durumundan çıkmış olacaktır.

Ancak Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayıp da umresi ile haccı arasında ailesinin bulunduğu memleketin dışında bir memlekete (âfâk) gidecek olursa, bu hususta daha önce İbn Cüreyc'in Atâ'dan nakletmiş olduğu şu rivayeti aktarmıştık: "Hac aylarında umre niyetiyle ihrama girmiş olarak (Mekke'ye) gelip daha sonra Medine'ye geçen ve aynı yıl haccını eda eden kimsenin hedy kurbanı kesmesi gerekmez. Ancak namazın kısaltılamayacağı bir mesafeye yolculuk yapar da ondan sonra haccını ifa ederse, o zaman hedy kurbanı kesmekle mükellef olur." Buradan da anlıyoruz ki, Atâ'ın bu görüşü, kendisiyle Kâbe arasında namazın kısaltılabileceği mesafedeki bir yere dönenler hakkında olup bu döndüğü yer, ailesinin bulunduğu mekân olmasa da bu durumdaki biri temmettü konumundan çıkmış olur ve söz konusu yere dönmesi ailesine dönmesi gibi sayılır.

Ancak bu bölümde, Saîd b. el-Müseyyeb, Tâvus, Mücâhid ve en-Nehaî'den de bu konuya dair birtakım rivayetler aktarmıştık. Onlar bu rivayetlerde kişinin, umresi ile haccı arasında ailesinin bulunmadığı başka memleketlere dönmesinin değil, sadece ailesinin yanına dönmesinin onu temettü durumundan çıkaracağını belirtmişlerdir.

Yine bu bölümde Kays b. Sa'd ve el-Haccâc b. Ertât[91] yoluyla Atâ b. Ebî Rabâh'tan rivayet ettiğimiz hadis, aynı konuda İbnü'l-Müseyyeb, Tâvus,

91 Tahâvî'nin burada Kays b. Sa'd yoluyla geldiğini belirttiği rivayet, metindeki 1628 no'lu (Muhammed b. Huzeyme > Haccâc > Hammâd > Kays b. Sa'd >Atâ isnadıyla gelen) rivayettir. el-Haccâc b. Ertât kanalıyla Atâ'dan geldiğini söylediği rivayet ise, kanaatimizce 1629 no'lu rivayettir. Zira o rivayet, eserin yazma nüshasındaki şekliyle Muhammed b. Huzeyme > Haccâc > Hammâd > Atâ senediyle gelmektedir. Oysa dikkat edilirse 1627, 1628 ve 1630 no'lu rivayetlerde Hammâd b. Seleme ile Atâ arasında bir ravi daha yer almaktadır. Yani Hammâd, doğrudan Atâ'dan rivayet almamıştır. Nitekim Hammâd'ın rivayet aldığı

Mücâhid ve en-Nehaî'den aktardıklarımıza benzemektedir. Buna göre Atâ b. Ebî Rabâh'tan bu meseleye dair nakledilen görüşte bir ihtilaf oluşmaktadır.

Daha sonraki ilim ehli de Mescid-i Harâm civarının sakinleri dışındaki âfâkîlerden[92] olan bir adamın, umresi ile haccı arasındaki sürede ailesinin bulunduğu memleket haricindeki bir memlekete dönmesi hâlinde, temettü durumundan çıkmış olup olmayacağı ve bu konunun başında zikretmiş olduğumuz âyette geçen mütemettinin yükümlülüğünün onun üzerinden kalkıp kalkmayacağı konusunda ihtilaf etmiştir.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta şöyle diyorlardı: "Böyle birinin temettü durumundan çıkması ve bu konunun başında tilavet etmiş olduğumuz âyette geçen sorumlulukların onun üzerinden kalkması, diğer memleketlere dönmesi hâlinde değil, ancak kendi ailesinin bulunduğu memlekete dönmesi durumunda geçerlidir."

İşte Muhammed b. el-Hasen'in Ebû Yusuf'tan rivayet ettiği görüş budur. Ancak Ebû Yusuf'un, görüşlerini imlâ ettirdiği meclisin ravilerinin aktardığına göre, Ebû Yusuf onlara şunu imlâ ettirmiştir: "Bu durumdaki biri, farklı bir memlekete (âfâk) dönecek olursa veya aile fertleri, umreleri ile hacları arasında söz konusu memleketlerden birine dönecek olurlarsa, bundan dolayı temettü hâlinden çıkmış olurlar ve bu bölümün başında tilavet ettiğimiz âyette geçen yükümlülükler de üzerlerinden düşer. Buna göre ilgili adamın o (yabancı) memlekete dönmesi, ailesinin bulunduğu memlekete dönmesi gibi olur."

Öte yandan Allah *celle senâüh,* Kitab'ında temettü hakkında zikrettiği ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir"*** buyruğunda (mikat sınırları dışındaki) memleketlerden değil de aileden bahsettiği

hocaları arasında yaptığımız küçük çaplı bir araştırmada Atâ b. Ebî Rabâh'a değil, el-Haccâc b. Ertât ismine rastlamaktayız (bk. Mizzî, *Tehzîb,* VII, 254). Aynı şekilde el-Haccâc b. Ertât ismi, Atâ'dan rivayet alan raviler arasında geçtiği hâlde Hammâd geçmemektedir (bk. Mizzî, *Tehzîb,* XX, 69). Sonuç olarak; diğer rivayetlerde olduğu gibi Hammâd ile Atâ arasında, kanaatimizce Tahâvî'nin burada adını verdiği, ancak her nasılsa yazma nüshadan düşmüş gözüken el-Haccâc b. Ertât'ın bulunması gerekmektedir. Ayrıca Tahâvî, bu paragrafta İbnü'l-Müseyyeb, Tâvûs, Mücâhid ve en-Nehaî'nin görüşleriyle paralellik arzeden Atâ'nın görüşünü rivayet edenlerden Kays ve el-Haccâc b. Ertât'ın ismini vermesine rağmen, 1627 no'lu rivayetteki Leys'ten bahsetmemesi de dikkat çekicidir. Hâlbuki o da aynı görüşü Atâ'dan nakledenlerden biridir. Bu itibarla biz, bu ismin de buradan düşmüş olduğunu ve eklenmesi gerektiğini düşünüyoruz. (Çeviren)

92 Âfâkî: Mekke'ye mikat sınırları dışından gelen kimseye âfâkî denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 5. (Çeviren)

ve ailesi Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olan kimseye de temettüyü yasakladığı için bu hâldeki birinin "dönüşü," kendisini temettüden alıkoyacak ve Allah *azze ve celle*'nin bu bölümün başında zikrettiğimiz âyette mütemetti kimseye yüklediği sorumlulukları kaldıracak surette olacaktır. Buna karşılık (ailesinin olmadığı) başka bir yere dönüşünde ise, temettü durumundan çıkmasını ve bu bölüm başında zikrettiğimiz âyetteki yükümlülüklerin üzerinden kaldırılmasını gerektirecek bir husus bulunmayacaktır. Sonuç olarak; buraya kadar anlattıklarımızdan, Ebû Yusuf'un, daha önce naklettiğimiz Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleriyle örtüşen kanaati ile (öğrencilerine) dikte ettirdiği muhalif kanaati arasındaki ihtilafta, Ebû Yusuf'un, Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleriyle paralellik arzeden görüşü kesinlik kazanmaktadır.

Ayrıca ilim adamları, Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olmayanların, ailelerine dönmeden önce umre için ihrama girerek, ardından da o yıl içinde haccını eda ederek "mütemetti" sayılacakları vakit konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Eğer Şevval'de veya Zilkâde'de ya da Zilhicce'nin ilk on gününde umre ihramına girip umresini yapar, daha sonra da aynı yıl içerisinde haccını ifa ederse, 'mütemetti' sayılır, demişler" ayrıca şunu da ifade etmişlerdir: "Aynı şekilde, sözünü ettiğimiz hac aylarından önce umre ihramına girmiş olup umre tavafının çoğunu bu bahsettiğimiz aylar içerisinde yapan, daha sonra ailesine dönmeden aynı sene içerisinde haccını ifa eden kimse de 'mütemetti' sayılır. Ancak umre tavafının çoğunu söz konusu aylardan önce yapmış olan, geri kalan tavafları da bu aylarda yapan ve daha sonra da ailesine dönmeden aynı yıl içinde haccını eda eden kimse 'mütemetti' sayılmaz."

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Bu noktada dikkate aldıkları şey, umre tavafının çoğunluğudur. Eğer bu tavafa hac aylarında başlamışsa ve daha sonra aynı yıl içinde, ailesine dönmeden haccını eda etmişse, "mütemetti" olur. Ancak hac aylarında umresi için yaptığı tavaf, umre tavafının en azı olup peşinden de aynı sene zarfında, ailesine dönmeden haccını yapmışsa, bu yolla "mütemetti" sayılmaz.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Senenin herhangi bir vaktinde umre için ihrama girmiş, ardından da ihramdan çıkmışsa ve daha sonra da ailesine dönmeden aynı sene içinde haccını eda etmişse, bu sayede 'mütemetti' sayılır."

Bildiğimiz kadarıyla bu görüş Tâvus dışında hiç kimseden rivayet edilmiş değildir. Şöyle ki:

١٦٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ طَاوُوسٌ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي السَّنَةِ كُلِّهَا فِي الْمُحَرَّمِ فَمَا سِوَاهُ مِنَ الشُّهُورِ، فَأَقَامَ حَتَّى يَحُجَّ، فَهُوَ مُتَمَتِّعٌ.

1631- ... İbn Cüreyc dedi ki: Tâvus şöyle dedi: "Bütün bir sene içerisinde; Muharrem ve onun dışındaki herhangi bir ayda ihrama girip de haccedinceye kadar (Mekke'de) ikamet eden kimse 'mütemetti'dir."[93]

***

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Bu durumdaki bir kişi, henüz umresinin ihramından çıkmadan hac ayları girecek olursa ve hac ayları içerisinde umre ihramından çıkarsa, bu yolla mütemetti sayılır."

Bu görüş aynı zamanda Mâlik b. Enes'ten de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٣٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ، قَالَ: مَنِ اعْتَمَرَ فِي رَمَضَانَ، فَدَخَلَ عَلَيْهِ شَوَّالٌ قَبْلَ أَنْ يَحِلَّ مِنْ عُمْرَتِهِ، فَهُوَ مِثْلُ مَنِ اعْتَمَرَ فِي شَوَّالٍ، وَذِي الْقَعْدَةِ، وَذِي الْحَجَّةِ، ثُمَّ حَجَّ، يَجِبُ عَلَيْهِ مَا يَجِبُ عَلَى الْمُعْتَمِرِ فِي أَشْهُرِ الْحَجِّ.

1632- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes, Abdullah'a şunu söylemiştir: "Ramazan'da umresini yapıp da umresinden çıkmadan Şevval ayına girmiş olan kimse, tıpkı Şevval, Zilkâde ve Zilhicce aylarında umre yapıp da daha sonra hacceden kimseye benzer. Hac aylarında umre yapan kimsenin yapmakla sorumlu olduğu şeylerden o da sorumludur."

***

Bu görüş sahiplerinin dikkate aldığı şey ise, -başka aylarda değil de- hac aylarında umre ihramından çıkmaktır. Ayrıca buradakinden farklı bir kanalla yine Mâlik b. Enes'in şöyle dediği rivayet edilmektedir: "Anlattığımız tarzda kişinin 'mütemetti' sayılabilmesi için (hac ayları dışında girmiş olduğu) umresinin tavafından bir ve daha fazla miktarda şavt borcunun kalmış olması, bu geri kalan kısmı da hac aylarında tavaf ettikten sonra ihramdan çıkması ve aynı yıl içinde, ailesine henüz dönmeden haccını eda etmiş olması gerekmektedir."

93 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *el-Muhallâ,* V, 162.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle*'nin, ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir"***[94] sözünde, temettünün keyfiyetini bizlere açıklamadığını görmekteyiz. Ayrıca bütün ilim adamlarının, "herhangi bir senede umre için ihrama girip onunla tavaf eden ve sonra bu ihramından çıkan kimsenin, bizzat o senede değil de ondan sonraki sene içinde haccetmek üzere (Mekke'de) ikamet etmesi hâlinde 'mütemetti' olamayacağı" konusunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz. Buradan da anlıyoruz ki, hacca kadar umre ile sevap kazanmak, herhangi bir vakitte haccı umrenin peşine eklemekle değil, ancak belirli bir vakit içerisinde umrenin ardından haccı ifa etmekle olur. Üstelik Allah *azze ve celle*'nin belirli bir çerçeve içinde yapılmasını emrettiğini bildiğimiz hususlara, ancak âlimlerin, o çerçeveye dahil olması konusunda icma ettikleri meseleler girebilmektedir. Bu noktada âlimler, aktardığımız görüşler içerisinde, umre tavafının çoğunu hac aylarında yapıp daha sonra aynı yıl içinde, ailesine dönmeden haccını eda eden kimsenin "mütemetti" sayılması konusunda icma etmiş; ancak bunun dışında daha önce ifade ettiğimiz görüşler hakkında ise icma etmemişlerdir. Dolayısıyla biz, âlimlerin, âyetin kapsamına girmesi konusunda icma ettikleri hususları oraya dahil ettik; âyetin kapsamına girmesi konusunda icma etmediklerini ise ilgili çerçeveye almadık. Sonuç olarak bu meseleye dair Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz görüş sabit olmaktadır.

Öte yandan ilim adamları, Allah *azze ve celle*'nin ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** sözüyle neyi kastettiği konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu, mütemettinin kolayına gelen, davar türü hayvan değil, özellikle deve ve sığırdır" demişlerdir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde de Âişe ve Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ* bu görüşü benimsemişlerdir. Şöyle ki:

١٦٣٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ عَائِشَةَ، وَابْنِ عُمَرَ، قَالَا: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، مِنَ الْإِبِلِ وَالْبَقَرِ.

94 Bakara 2/196.

1633- ... Yahyâ b. Saîd'in, el-Kâsım b. Muhammed'den rivayet ettiğine göre, Âişe ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ* ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** ibaresiyle ilgili olarak, "deve ve sığırlardan" yorumunu yapmışlardır.[95]

١٦٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنِ ابْنِ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَا يَكُونُ الْهَدْيُ إِلَّا مِنَ الْبَقَرِ وَالْإِبِلِ.

1634- ... İbn Ebî Zi'b'in, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hedy kurbanı ancak sığır ve deveden olur."[96]

١٦٣٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: جَزُورٌ أَوْ بَقَرَةٌ.

1635- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** cümlesini "deve ya da sığır" şeklinde açıklamıştır.[97]

١٦٣٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، عَنْ وَبَرَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: مَنْ تَمَتَّعَ فَعَلَيْهِ بَدَنَةٌ فَذُكِرَ لَهُ الشَّاةُ، فَقَالَ: الصِّيَامُ أَعْجَبُ إِلَيَّ مِنَ الشَّاةِ.

1636- ... Vebere dedi ki: İbn Ömer'in şöyle dediğini işittim: "Kim temettü yaparsa, bir deve kesmekle mükelleftir." Kendisine koyundan bahsedilince de "Koyundan ziyade oruç benim daha çok hoşuma gidiyor" demiştir.

***

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Hedy kurbanı deve, sığır ve davardan olur." Ebû Hanîfe, Süfyân, Ebû Yusuf, Züfer, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü savunanlardandır. Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Abbâs'tan da rivayet edilmiştir:

١٦٣٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: "وَكَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ يَرَى الشَّاةَ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}.

95 Taberî, *Tefsîr,* II, 218.

96 Benzer bir rivayet için bk. Mâlik, Hac 160.

97 Taberî, *Tefsîr,* II, 218.

1637- ... el-Kâsım b. Muhammed dedi ki: İbn Abbâs ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** ibaresindeki hedy kurbanının "koyun" olduğu kanaatindeydi.[98]

١٦٣٨ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، شَاةٌ.

1638- ... Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** koyundur.[99]

١٦٣٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي جَمْرَةَ، قَالَ: سُئِلَ ابْنُ عَبَّاسٍ عَنْ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: جَزُورٌ، أَوْ بَقَرَةٌ، أَوْ شَاةٌ، أَوْ شِرْكٌ فِي دَمٍ.

1639- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Ebû Cemre dedi ki: İbn Abbâs'a ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** hakkında soru soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Deve veya sığır ya da koyun kurban etmek yahut deve ve sığır kurbanına ortak olmaktır."[100]

١٦٤٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ يَزِيدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، وَمُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ}، قَالَ: شَاةٌ.

1640- ... Saîd b. Cübeyr ve Mücâhid'in rivayet ettiklerine göre, İbn Abbâs ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı"*** cümlesiyle ilgili olarak "koyun" açıklamasını yapmıştır.[101]

***

Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde eda ettiği temettü için bir teke kurban ettiği rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

98 Taberî, *Tefsîr,* II, 217.

99 Mâlik, Hac 159.

100 Buhârî, Hac 103; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 180.

101 Taberî, *Tefsîr,* II, 216.

١٦٤١ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ الْحِزَامِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي فُدَيْكٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ الْحُصَيْنِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا إِلَى سَعْدِ بْنِ أَبِي وَقَّاصٍ، فَأَمَرَهُ أَنْ يُقَسِّمَهَا فِي أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَسَّمَهَا حَتَّى بَقِيَ تَيْسٌ، فَذَبَحَهُ سَعْدٌ عَنْ نَفْسِهِ، وَتَمَتَّعَ.

1641- … Dâvûd b. el-Husayn'ın, el-Kâsım'dan rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Sa'd b. Ebî Vakkâs'a bir davar sürüsü gönderdi ve onu sahâbîleri arasında paylaştırmasını emretti. Sa'd sürüyü paylaştırdıktan sonra elinde bir teke kaldı. Sa'd da o tekeyi kendisi adına kurban etti ve temettü yaptı."

١٦٤٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْبَزَّارُ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ الْمُنْذِرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَعْنُ بْنُ عِيسَى، عَنِ ابْنِ أَبِي حَبِيبَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ حُصَيْنٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ إِلَى سَعْدٍ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ.

1642- Ubeydullah b. Muhammed el-Bezzâr'ın bize, İbrahim b. el-Münzir > Ma'n b. İsa > İbn Ebî Habîbe > Dâvûd b. Husayn > İkrime > İbn Abbâs yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbas "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Sa'd'a gönderdi" dedikten sonra ilgili hadisin aynısını zikretti.

***

İşte Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan aktarmış olduğumuz bu rivayet, ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** hakkındaki görüşünün, İbn Abbâs'ın bu konudaki görüşü gibi olduğunu göstermektedir. Özellikle bu fiil, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde gerçekleşmişse...

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak koyun gönderdiğine dair rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٦٤٣ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى غَنَمًا مَرَّةً.

1643- el-Hüseyin b. Nasr'ın bize, Ebû Nuaym > el-A'meş > İbrahim > el-Esved kanalıyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bir defasında (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak koyun göndermişti.[102]

١٦٤٤ - حَدَّثَنَا الحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَهْدَى غَنَمًا مُقَلَّدَةً.

1644- el-Hüseyin b. Nasr'ın bize, el-Firyâbî > Süfyân > el-A'meş > İbrahim > el-Esved > Âişe *radıyallahu anhâ* yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* (Kâbe'ye) hedy kurbanı olarak boyunlarına nişan asılı koyunlar gönderdi.[103]

١٦٤٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا إِلَى الْبَيْتِ وَقَلَّدَهَا.

1645- ... Muhammed b. Hâzim'in, el-A'meş > İbrahim > el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kâbe'ye hedy kurbanı olarak koyun gönderdi ve boyunlarına nişan astı."[104]

١٦٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كُنْتُ أَفْتِلُ قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمًا، ثُمَّ لَا يُحْرِمُ عَنْ شَيْءٍ.

1646- ... Mansûr'un İbrahim kanalıyla el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların nişan iplerini örerdim. Sonra da Allah Rasûlü, hiçbir şeyden (bir ihramlının sakındığı gibi) sakınmazdı."[105]

---

102 Buhârî, Hac 111.

103 Ebû Dâvûd, Menâsik 14; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 209.

104 Müslim, Hac 367; Nesâî, Menâsik 69.

105 Tirmizî, Hac 70; Nesaî, Menâsik 69.

١٦٤٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَى قَلَائِدَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْغَنَمِ، ثُمَّ لَا يُحْرِمُ عَنْ شَيْءٍ.

1647- … Hammâd b. Zeyd'in, Mansûr > İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların boyunlarındaki nişanları hâlâ görür gibiyim. Allah Rasûlü, ondan sonra herhangi bir şeyden (bir ihramlının sakındığı gibi) sakınmazdı."

١٦٤٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنْتُ أَفْتِلُ الْقَلَائِدَ لِهَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنَ الْغَنَمِ، وَيُقِيمُ فِينَا حَلَالًا.

1648- … Cerîr b. Abdülhamîd'in, Mansûr > İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği koyunların boyunlarındaki nişanları örerdim. Allah Rasûlü de aramızda ihramsız olarak dururdu."[106]

١٦٤٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرِو بْنِ أَبِي الْحَجَّاجِ، الَّذِي يُقَالُ لَهُ: الزَّمِنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جُحَادَةَ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ عُتَيْبَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنِ الْأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُنَّا نُقَلِّدُ الشَّاةَ فَتُبْعَثُ بِهَا، أَوْ قَالَتْ: فَنُرْسِلُ بِهَا، وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَلَالٌ لَمْ يَحْرُمْ مِنْهُ شَيْءٌ.

1649- … el-Hakem b. Uteybe'nin, İbrahim en-Nehaî > el-Esved b. Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Boyunlarına nişan taktığımız koyunlar (Mekke'ye) gönderilirdi -veya Âişe *radıyallahu*

106 Buhârî, Hac 111; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 212-213.

anhâ şöyle dedi: biz gönderirdik- de[107] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine bu sırada hiçbir şey haram olmaksızın ihramsız hâlde bulunurdu."[108]

١٦٥٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَسَنُ بْنُ الرَّبِيعِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو زُبَيْدٍ عَبْثَرُ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنِ الْأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: كَانَ فِيمَا أَهْدَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ غَنَمٌ مُقَلَّدَةٌ.

1650- … el-A'meş'in Ebû Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı olarak gönderdiği kurbanlar arasında boyunlarına nişanlar takılmış koyunlar da vardı."

***

Bu rivayetlere göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* koyunları hedy kurbanı olarak göndermiştir. Buradan da koyunların hedy kurbanı olabileceği kesin olarak anlaşılmaktadır. Bu hadisi kabul etmeyenler, daha önce bu konu içerisinde el-Kâsım'ın Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayetiyle aktarmış olduğumuz ve Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, koyunları ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** olarak görmediğini ifade eden hadisi[109] delil göstererek bu rivayeti reddetmişlerdir.

Bizim bu hususta ona karşı öne sürebileceğimiz delillerden biri de şöyledir: el-Kâsım'ın, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklettiği rivayette geçen hedy kurbanı "temettü kurbanı"dır. Hâlbuki el-Esved'in ondan aktardığı rivayetteki hedy kurbanı ise "nafile kurban"dır. Zira dikkat edersen Âişe *radıyallahu anhâ*, el-Esved'in hadisinde "Sonra Allah Rasûlü aramızda ihramsız olarak dururdu ve (ihramlıya haram olan) hiçbir şey ona haram olmazdı" demektedir.

107 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "gönderilir" ve "gönderdik" olarak çevirdiğimiz kelimeler aslında sadece "gönderdik" anlamındaki "neb'asü" ve "nursilu" şeklinde geçmektedir. Ancak aynı sened ve metinle Tahâvî'nin hem *Şerhu meâni'l-âsâr* (bk. II, 265) hem de *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (bk. XIV, 136) geçen bu rivayetin ilgili kısımlarında "neb'asü" kaydı hiç geçmemekte; sadece "ersele" fiilinden türemiş "yurselu/turselu (gönderilir)" ve "nursilu (göndeririz)" formları yer almaktadır. Buna göre biz de "neb'asü" fiilinin, bir nokta farkıyla "gönderilir" anlamına gelecek şekilde "tub'asü" olarak okunabileceği kanaatiyle tercümeyi diğer iki esere uyacak şekilde yaptık. Bu noktadaki lafız değişikliğinin ise müelliften kaynaklanması ihtimali bulunmakla birlikte daha çok müstensihten kaynaklandığı düşüncesindeyiz. (Çeviren)

108 Müslim, Hac 368; Nesâî, Menâsik 69; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 265.

109 Bk. 1633 no'lu rivayet.

Bunu da bazılarının iddiasına karşı söylemiştir. O iddia da şöyledir: "Nafile hedy kurbanını gönderip de (belli olsun diye) kurbanın boynuna nişan takan veya (deve ise hörgüç) derisini bıçakla çizip işaretleyen kimsenin, bundan dolayı elbise giymesi ve güzel koku sürünmesi haram hâle gelir."

İlim adamlarının, ***"Kolayına gelen hedy kurbanı"*** ibaresiyle ilgili olarak arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri ve İbn Abbâs'ın "koyunları" bu kapsama dahil etmesine rağmen, İbn Ömer ve Âişe *radıyallahu anhum*'un dahil etmemiş olmalarından dolayı, bu hususta icma etmiş oldukları noktaları incelediğimizde şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle,* (ihramlıyken yasak olan) avlanmanın cezasıyla ilgili olarak Kitab'ında ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***ndan[110] söz etmektedir ki, âlimlerin ittifakıyla bunun kapsamına deve ve sığırlar gibi koyunlar da girmektedir. Böylece koyunlar, farz olan bir hedyin yerini tutmuş olmaktadır. İşte buna kıyasen, temettü'de de aynı şeyin geçerli olması gerekir. Dolayısıyla bu bölümde Abdullah b. Abbâs'tan naklettiğimiz görüş[111] kesinlik kazanmaktadır.

110 Mâide 5/95.

111 Bk. 1637-1640 numaralar arasındaki hadisler.

BÖLÜM[112]

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir..."***[113] Bütün ilim adamlarının icmasına göre, oruç tutabilecek durumdaki mütemettinin, hedy kurbanı bulamaması hâlinde, hacda tutacağı üç günlük orucu, "Terviye gününden bir önceki gün, Terviye ve Arefe günlerinde"[114] tutması gerekir. Ayrıca bu oruçları hac ihramı içerisindeyken söz konusu günlerden önce peş peşe veya ayrı ayrı tutmasının da caiz olduğuna dair aralarında herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır.

Ancak ilim adamları, söz konusu üç günlük orucu, henüz hac ihramına girmeden, umre ihramı içerisindeyken tutmanın cevazı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Böyle yapması caizdir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim bu görüşleri bize Muhammed b. el-Abbâs, Ali b. Ma'bed > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den rivayet etmiş ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Bazıları ise "Böyle yapması caiz olmaz" diyorlardı. Bu görüşü savunanlardan biri de Mâlik b. Enes'tir. Bu görüş aynı zamanda Âişe *radıyallahu anhâ* ve Abdullah b. Ömer'den de rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٥١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا كَانَتْ تَقُولُ: وَالصِّيَامُ لِمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ لِمَنْ لَمْ يَجِدْ هَدْيًا مَا بَيْنَ أَنْ يُهِلَّ بِالْحَجِّ إِلَى يَوْمِ عَرَفَةَ، فَمَنْ لَمْ يَصُمْ صَامَ أَيَّامَ مِنًى.

112 Başlık, eserin yazma ve basılı nüshalarında bu şekildedir.

113 Bakara 2/196.

114 Yani Zilhicce'nin 7. 8. ve 9. günleri. (Çeviren)

1651- ... Mâlik'in, İbn Şihâb yoluyla Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* şöyle diyordu: "Hac mevsimine kadar umreden faydalanmak isteyen (mütemetti) ve hedy kurbanı bulamayan kimseler için oruç vakti, hac niyetiyle ihrama girdiği andan Arefe gününe kadarki zaman dilimidir. (Bu süre zarfında) oruç tutamayanlar Mina günlerinde tutabilirler."[115]

١٦٥٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا حَدَّثَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِيهِ، بِمِثْلِ ذَلِكَ أَيْضًا.

1652- ... Yine Mâlik, İbn Şihâb > Sâlim b. Abdullah yoluyla (Sâlim'in) babasından bunun benzeri bir rivayet nakletmiştir.

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için ve Allah *azze ve celle*'nin ***"Hacda üç gün"*** beyanına dair "ya hac esnasında oruç veya hac aylarında oruç" olmak üzere iki ihtimalden biri söz konusu olduğundan dolayı, onların, hac aylarında henüz umre ihramına girmeden bu oruçları tutanlar açısından orucunun caiz olmayacağı konusunda ihtilaf etmediklerini tespit ettik. Bu sayede de Allah *azze ve celle*'nin ***"hacda"*** kaydıyla "hac aylarını" kasdetmediğini; bununla "hacla başlayan yasaklık durumunu" kasdettiğini anlamaktayız. Buna göre, konuyla ilgili olarak Âişe *radıyallahu anhâ* ve İbn Ömer'den naklettiğimiz görüşler kesinlik kazanırken, onlara bu konuda muhalefet edenlerin kanaatleri geçersiz hâle gelmiştir.

İlim adamları ayrıca, Arefe günü geçinceye kadar ilgili üç gün orucunu tutamayanlar konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Teşrik günleri bunları tutabilir" diyorlardı. Mâlik b. Enes bu görüşü benimseyenlerdendir. Bazıları da "Teşrik günleri oruç tutamaz. Hedy kurbanı kesmesi vacip olmuştur. Mutlaka bunu yapmak zorundadır. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin, kendisine vacip kıldığı oruç ve bu orucu tutmasını emrettiği vakit olan 'hac' artık geçmiş olduğu için 'hac' dışında söz konusu orucu tutması caiz olmaz" diyorlardı. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimsemiş ve şöyle demişlerdir: Bu durumdaki birinin, aynı zamanda (oruç tutamadığı günlerin yerine) -her ne kadar hac günlerinden sayılsa da- teşrik günlerinde de oruç tutması caiz değildir. Zira Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* o günlerde oruç tutmayı yasaklamıştır. Aynı şekilde Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in

115 Mâlik, Hac 255.

yasağından dolayı bayramın ilk gününde de oruç tutması caiz değildir. Biz, bayramın ilk günü ve teşrik günlerinde oruç tutmanın yasaklandığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen rivayetleri bu kitabımızın "Oruç Bölümü"nde zikrettiğimiz için burada yeniden tekrar etmeye ihtiyaç duymuyoruz. Şu kadar var ki, Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un bu konudaki görüşleriyle örtüşecek nitelikte Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan gelen ve kitabımızın "Oruç Bölümü"nde zikretmediğimiz birtakım rivayetler de tespit ettik. Şöyle ki:

١٦٥٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ رَجُلًا أَتَى عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ يَوْمَ النَّحْرِ، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي تَمَتَّعْتُ فَلَمْ أَهْدِ، وَلَمْ أَصُمْ فِي الْعَشْرِ؟ [فَقَالَ لَهُ: اِذْبَحْ شَاةً، قال: لَيْسَ عِنْدِي،] فَقَالَ: سَلْ فِي قَوْمِكَ، [قال: لَيْسَ هَا هُنَا أَحَدٌ مِنْ قَوْمِي] ثُمَّ قَالَ: يَا مُعَيْقِيبُ، أَعْطِهِ شَاةً.

1653- ... Amr b. Şuayb'm, Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, kurban bayramının ilk günü bir adam Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a gelerek "Ey mü'minlerin emiri! Ben temettü yaptım fakat Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde ne hedy kurbanı kestim ne de oruç tuttum" dedi. [Ömer *radıyallahu anh* adama önce "Bir koyun kesiver" dedi. Adam "Elimde yok (kesemem)" diye karşılık verdi.][116] Ömer *radıyallahu anh* yine "O hâlde git, kendi kavminden iste (de sana bir kurbanlık koyun versinler)" dedi. [Adam da "Burada benim kavminden hiç kimse yok ki" dedi.] Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* (hazinedârı Muaykîb'a) "Ey Muaykîb! Şuna bir koyun ver!"[117] dedi.[118]

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, Zilhicce'nin ilk on gününde oruç tutamayan ve hedy kurbanı bulamayan mütemettiye, teşrik

116 Bu ve bundan sonraki köşeli parantezlerdeki ibareler, Tahâvî'nin ne bu eserinde ne de diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (bk. II, 248) geçmektedir. Metnin akışı açısından zorunlu olan diyalogları biz İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden (bk. V, 170) tespit ederek hem metne hem de tercümeye yansıttık. (Çeviren)

117 İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde bu son cümle, "şuna bir koyun ücretini ver" şeklindedir. (Çeviren)

118 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 170; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 248.

günlerinde oruç tutmasını emretmemiş, onun için hedy kurbanından başka bir yol düşünmemiştir.

١٦٥٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ الْقَطَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ فَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَذَا قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَقَدَ بِيَدِهِ ثَلاثِينَ.

1654- ... el-A'meş'in, İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Alkame, ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi gün de döndüğünüzde..."*** âyetindeki "üç gün"e dair "sonuncusu Arefe günüdür" şeklinde bir açıklama yaptı. İbrahim dedi ki: Bunu Saîd b. Cübeyr'e sorduğumda bana "Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür" dedikten sonra eliyle otuz işareti yaptı.[119]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, mütemetti kişinin hacda tutması gereken üç günlük orucun sonuncusunu Arefe günü olarak belirlemiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettiklerine göre (şunu söyleyebiliriz): Allah *azze ve celle*, "zıhâr"[120] ve "yanlışlıkla öldürme"nin keffareti olarak belirlediği oruca[121] "peş peşe olma" (tetâbü')[122] şartını koyduğu gibi, ***"Bunu***

119 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 250, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XV,152. Kısaltılmış benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 186. Rivayette geçen "otuz işaretini yaptı" ifadesi, Arapların parmakla sayı sayma yöntemlerinden biri olarak bilinmekte olup baş ve işaret parmaklarının birleştirilerek bükülmesi ve diğer üç parmağın açık tutulması anlamında kullanılmaktadır. Buna göre Saîd b. Cübeyr, âyetteki "üç gün hacda" ibaresini parmak hesabıyla anlatmak için bu yöntemi kullanmış olmalıdır. (Çeviren)

120 Zıhâr: Kocanın, karısını nesep, süt emme veya sıhriyyet sebebiyle ebediyen kendisine evlenmesi haram olan bir kadının, kendisince bakılması caiz olmayan arkası, karnı, uyluğu gibi bir uzvuna benzetmesidir. Cahiliye döneminde zıhâr, bir tür boşama sayılmaktaydı. İslam bu tür bir boşamayı yasaklamış ve ceza olarak, zıhâr yapanların keffaret vererek eşlerine geri dönmelerini istemiştir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 494. (Çeviren)

121 Konuyla ilgili âyetler için bk. Nisâ 4/92 (yanlışlıkla öldürme); Mücâdele 58/4 (zıhâr keffâreti).

122 Eserin yazma nüshasında, buradaki "tetâbü" kelimesi "yedinci" anlamına gelen "sâbi" kelimesine benzer şekilde kaydedilmiş, bundan dolayı basılı nüshaya da "sâbi" olarak geçmiştir. Oysa ehlince malum olduğu üzere bu iki kelimenin yazılış formu arasında "sin" harfinin çıkıntı yerleri ve noktalar haricinde hiçbir farklılık bulunmamaktadır. Normal sayılabilecek bu hatanın müstensihten kaynaklandığı açıktır. (Çeviren)

bulamayan ise üç gün hacda oruç..."[123] beyanıyla da söz konusu orucun vakti olarak "hac mevsimini" belirlemiştir. Dolayısıyla "peş peşe olma" şartı bulunan böyle bir oruç, ancak "peş peşe" olması hâlinde geçerli sayılıyorsa, aynı şekilde "hacda" olması şartına bağlanmış olan o oruç da ancak hac mevsiminde geçerli sayılacaktır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Döndüğünüzde de yedi (gün)"*** beyanına gelince; mütemetti olanların bu yedi günü, peş peşe veya ayrı ayrı olarak, Mekke'de, memleketlerine dönüş yollarında ve ailelerinin olduğu memleketlerinde tutmaları caizdir. Bildiğimiz kadarıyla bu hususta ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır. Böylece Allah *azze ve celle*'nin ***"Döndüğünüzde de yedi gün"*** beyanından maksadının, "ihram öncesi (helallik) durumuna döndüğünüzde" olduğunu anlamaktayız.

Bütün ilim adamlarına göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"İşte tam on gün (oruç)"*** sözünden kastı ise, on günün tamamının hedy kurbanının yerini tutmasıdır.

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** sözüne gelince; bundan neyin kastedildiği ve Mescid-i Harâm civarında oturanların kimler olduğu konusunda da ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu hususta şunu söylüyorlardı: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in belirlediği mikat yerlerinin ve ondan sonra Mekke'ye kadarki bölgelerin sakinleri Mescid-i Harâm civarında oturanlardır." Bu görüşlerini Süleyman bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu konuda aralarında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle diyordu: "Mescid-i Harâm civarında oturanlar, özellikle Mekke halkıdır, başkaları değildir." Bu görüş, Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'den ve Abdullah b. Hürmüz el-A'rec'den rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٦٥٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَخْرَمَةُ بْنُ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعًا مَوْلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، وَسُئِلَ عَنْ قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}، أَجَوْفُ مَكَّةَ أَوْ حَوْلَهَا؟ قَالَ: جَوْفُ مَكَّةَ.

123 Bakara 2/196.

1655- ... Abdullah b. Vehb'in, Mahreme b. Bükeyr'den rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** âyetiyle ilgili olarak "Bizzat Mekke'nin içi mi yoksa çevresi mi?" şeklinde Abdullah b. Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'e sorulan bir soruya onun "Mekke'nin içi" cevabını verdiğini işittim.

Abdurrahman el-A'rec de bu görüşü benimsemektedir.[124]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı incelediğimizde şunu tespit ettik: İlk görüşü savunanlar şunu söylemektedirler: "Mescid-i Harâm civarının sakinlerinden olan her bir kimsenin, Mekke'ye ihramsız girebilme hakkı vardır." Zira bu görüştekiler, ahalisi Mescid-i Harâm sakinlerinden sayılan mekânı, Mekke gibi kabul etmekte, dolayısıyla da o mekânın halkını Mekke halkı gibi görmektedirler. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu hususta böyle söylüyor ve Abdullah b. Ömer'den gelen şu rivayeti delil olarak öne sürüyorlardı:

١٦٥٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ أَقْبَلَ مِنْ مَكَّةَ حَتَّى إِذَا كَانَ بِقُدَيْدٍ، بَلَغَهُ خَبَرٌ مِنَ الْمَدِينَةِ، فَرَجَعَ فَدَخَلَ مَكَّةَ حَلَالًا.

1656- ... Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, Mekke'ye doğru yola çıkıp Kudeyd mevkiine gelince Medine'den kendisine bir haber ulaştı. Bunun üzerine ihramsız bir vaziyette tekrar Mekke'ye döndü.[125]

١٦٥٧ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ يُرِيدُ الْمَدِينَةَ، فَلَمَّا بَلَغَ قُدَيْدًا بَلَغَهُ عَنْ جَيْشٍ [حُبَيْشٍ؟] قَدِمَ الْمَدِينَةَ، فَرَجَعَ، فَدَخَلَ مَكَّةَ بِغَيْرِ إِحْرَامٍ.

124 M. Morânî, *Tefsîru'l-Kur'ân mine'l-Câmi li İbn Vehb,* s. 56.

125 Mâlik, Hac 248.

1657- ... Ubeydullah b. Ömer'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı, ancak Kudeyd mevkiine gelince [Hubeyş'in] ordusunun[126] Medine'ye girdiğini haber aldı. Bunun üzerine geri dönüp Mekke'ye ihramsız bir şekilde girdi.[127]

١٦٥٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَيُّوبُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ خَرَجَ مِنْ مَكَّةَ، وَهُوَ يُرِيدُ الْمَدِينَةَ، فَلَمَّا كَانَ قَرِيبًا لَقِيَهُ جَيْشُ [حُبَيْشُ؟] بْنُ دَلَجَةَ، فَرَجَعَ مَكَّةَ حَلَالًا.

1658- ... Eyyûb'un, Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Mekke'den Medine'ye doğru yola çıktı. (Medine'ye) yaklaştığı bir sırada [Hubeyş] İbn Delece'nin ordusu[128] ile karşılaştı. Bunun üzerine ihramsız olarak Mekke'ye döndü.[129]

***

126 Burada "Hubeyş" olarak kaydettiğimiz isim, eserin yazma ve basılı nüshalarında "ordu" anlamına gelen "ceyş" şeklinde yazılmıştır. Aynı yazım şekli, Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. II, 263) söz konusudur. Kanaatimizce "Hubeyş" ile "ceyş" arasındaki yazım benzerliğinden dolayı böyle bir hata oluşmuştur. Hubeyş ise, Hubeyş b. Delece el-Kaynî (ö.65) adında, Sıffîn savaşında Muâviye tarafında yer almış, Şamlı bir ordu komutandır. En son yürüttüğü görev ise, Mervân b. el-Hakem döneminde Medine'nin fethi (!) için görevlendirildiği komutanlık olmuş ve Medine'yi istila edip halkın Mervân'a yeniden beyat etmesini sağlamıştır. Daha sonra Abdullah b. ez-Zübeyr'in Basra valisi el-Hâris b. Ebî Rabîa'nın kendisiyle savaşmak üzere bir ordu ile yola çıktığı haberini alınca Rebeze'ye doğru hareket etmiş; ancak orada bir okla öldürülmüştür. Bk. Zirikli, *A'lâm*, II, 167, Dâru'l-İlm li'l-Melâyîn, 2002. İşte 1656 no'lu rivayette bahsedilen İbn Ömer'e Medine'den gelen haberin mahiyeti, Hubeyş tarafından istila edildiğine dair bu haber olsa gerektir. Ancak Hubeyş'in burada sözü edilen ordusu dikkate alındığında metnin aslındaki "ceyş" kelimesinin, "Hubeyş"ten bozulmuş bir kelime olmadığı da iddia edilebilir. Biz bu ihtimali de göz önünde bulundurarak çeviriyi ona göre yaptık. (Çeviren)

127 Tahâvî, *Şerhu meâni l-âsâr*, II, 263.

128 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki isim "Ceyş b. Delece" şeklinde kaydedilmiştir. Normal şartlarda 1657 no'lu rivayetin ilgili yerinde de belirttiğimiz gibi buradaki "ceyş" kelimesinin, "Hubeyş"ten bozulmuş olması ihtimali yüksektir. Ancak isimde geçen ve "oğlu" anlamına gelen "bin" kelimesinin önüne bir elif konulduğu zaman "İbn Delece'nin ordusu" olarak okunması da mümkün olmaktadır. Nitekim *Şerhu meâni'l-âsâr*'daki yazılış formu böyledir (bk. II, 263). Bu sebeple biz de çeviriyi bu iki ihtimale göre yaptık. (Çeviren)

129 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 263.

Buna göre İbn Ömer'den aktardığımız bu rivayetlerde, onların görüşlerinin isabetliliğini ve daha önce de arzettiğimiz şekilde Kudeyd halkının Mekke halkı gibi olduğunu gösteren bir delil söz konusudur.

Ancak bu meselede İbn Ömer'den aktarılanın tam aksine bir görüş, Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٦٥٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَا يَدْخُلُ مَكَّةَ تَاجِرٌ، وَلَا طَالِبُ حَاجَةٍ، إِلَّا وَهُوَ مُحْرِمٌ.

1659- ... Atâ b. Ebî Rabâh'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle diyordu: "Ticaret adamı ve bir ihtiyacını karşılamak için (Harem dışına) çıkmış olan kimse, ihramlı olmadığı sürece Mekke'ye giremez/girmesin."[130]

١٦٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُثْمَانُ بْنُ الْهَيْثَمِ بْنِ الْجَهْمِ الْعَبْدِيُّ الْمُؤَذِّنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: قَالَ عَطَاءٌ: قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا عُمْرَةَ عَلَى الْمَكِّيِّ، إِلَّا أَنْ يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَلَا يَدْخُلُهُ إِلَّا حَرَامًا قِيلَ لِابْنِ عَبَّاسٍ: فَإِنْ خَرَجَ رَجُلٌ مِنْ مَكَّةَ قَرِيبًا؟ قَالَ: نَعَمْ، يَقْضِي حَاجَتَهُ، وَيَجْعَلُ مَعَ قَضَائِهَا عُمْرَةً.

1660- ... İbn Cüreyc'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: İbn Abbâs şöyle dedi:" Mekkelinin, Harem sınırlarından çıkıp oraya tekrar ihramlı olarak girmedikçe umre yapması söz konusu değildir." İbn Abbâs'a "Peki, bir adam Mekke'den, yakın bir yere çıkacak olsa (ne dersin?)" diye sordu. O da "Evet, (böyle yaparak) bir ihtiyacını karşılar ve bu ihtiyacını karşılarken de umresini eda etmeye başlayabilir" dedi.[131]

***

Görüldüğü gibi İbn Abbâs, bütün insanların ihramsız Mekke'ye girmelerini yasaklamaktadır. Burada ayrıca ona göre Mekke halkı dışından olanların, Mekkelilerin hükmünden farklı olduğuna dair bir delil vardır. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de bu manaya gelebilecek bazı rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

130 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 263, III, 330.

131 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 329.

١٦٦١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ عَوْنٍ الْوَاسِطِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي زِيَادٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ جَلَّ وَعَزَّ حَرَّمَ مَكَّةَ يَوْمَ خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ وَالشَّمْسَ وَالْقَمَرَ، وَوَضَعَهَا بَيْنَ هَذَيْنِ الْأَخْشَبَيْنِ، لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ قَبْلِي، وَلَمْ تَحِلَّ لِي إِلَّا سَاعَةً مِنْ نَهَارٍ، لَا يُخْتَلَى خِلَاهَا، وَلَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يَرْفَعُ لُقَطَتَهَا إِلَّا مُنْشِدٌ فَقَالَ الْعَبَّاسُ: إِلَّا الْإِذْخِرُ، فَإِنَّهُ لَا غَنَاءَ لِأَهْلِ مَكَّةَ عَنْهُ لِبُيُوتِهِمْ وَقُبُورِهِمْ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِلَّا الْإِذْخِرُ.

1661- … Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle, gökleri, yeri, güneşi ve ayı yarattığı gün, Mekke'yi haram (bölgesi) kılmış ve şu iki dağın arasına yerleştirmiştir. Benden önce hiç kimseye helal kılınmamıştır. Bana da ancak gündüzün sınırlı bir saatinde helal kılınmıştır. Otu koparılmaz, ağacı kesilmez (dalları kırılmaz), -başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- hiç kimse oranın buluntu eşyasını alamaz."*** Bunun üzerine el-Abbâs "Yalnız izhir otu müstesna (olsun). Çünkü Mekkeliler bunu evleri ve mezarlıkları için kullanmadan edemezler" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"(Tamam, o hâlde) izhir otu müstesna (olsun)!***[132]

١٦٦٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ [ابْنِ] أَبِي ذِئْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَعِيدٌ الْمَقْبُرِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبَا شُرَيْحٍ الْكَعْبِيَّ، يَقُولُ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَرَّمَ مَكَّةَ، وَلَمْ يُحَرِّمْهَا النَّاسُ، فَمَنْ كَانَ يُؤْمِنُ بِاللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ، فَلَا يَسْفِكَنَّ فِيهَا دَمًا، وَلَا يَعْضُدَنَّ فِيهَا شَجَرَةً، فَإِنْ تَرَخَّصَ مُرَخِّصٌ، فَقَالَ: قَدْ حَلَّتْ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ أَحَلَّهَا لِي، وَلَمْ يُحِلَّهَا لِلنَّاسِ، وَإِنَّمَا أَحَلَّهَا لِي سَاعَةً.

1662- … İbn[133] Ebî Zi'b'in rivayet ettiğine göre, Saîd el-Makburî dedi ki: Ebû Şüreyh el-Ka'bî'nin şöyle dediğini işittim: Rasûlullah *sallallahu*

132 Müslim, Hac 445; Nesâî, Menâsik 110.

133 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "ibn" kaydı bulunmamaktadır. Oysa gerek Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr* (bk. XII. 279) ve *Şerhu meâni'l-âsâr* (bk. III. 327) adlı eserlerinde.

aleyhi ve sellem şöyle buyurdu: ***"Mekke'yi Allah azze ve celle haram (bölgesi) kılmıştır, insanlar haram kılmamıştır. Bu nedenle kim Allah'a ve ahiret gününe iman ediyorsa, orada sakın kan dökmesin, ağaç kesmesin (dal kırmasın). Eğer 'Rasûlullah sallallahu aleyhi ve sellem'e de Mekke helal kılınmıştı' diyerek (bu tür konularda) kendisine gerekçe bulmaya kalkışan olursa, bilin ki Allah azze ve celle bunu sadece bana helal kılmıştır, diğer insanlara ise helal kılmamıştır. Üstelik bana burayı sadece sınırlı bir süre helal kılmıştır."***[134]

١٦٦٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الْأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو هُرَيْرَةَ، قَالَ: لَمَّا فَتَحَ اللهُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مَكَّةَ، قَتَلَتْ هُذَيْلٌ رَجُلًا مِنْ بَنِي لَيْثٍ بِقَتِيلٍ كَانَ لَهُمْ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَقَامَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: "إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَبَسَ عَنْ أَهْلِ مَكَّةَ الْقَتْلَ، وَسَلَّطَ عَلَيْهِمْ رَسُولَهُ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْمُؤْمِنِينَ، وَإِنَّهَا لَمْ تَحِلَّ لِأَحَدٍ كَانَ قَبْلِي، وَلَا تَحِلُّ بَعْدِي، وَإِنَّمَا أُحِلَّتْ لِي سَاعَتَيْنِ مِنْ نَهَارٍ، وَإِنَّهَا سَاعَتِي هَذِهِ حَرَامٌ، لَا يُعْضَدُ شَجَرُهَا، وَلَا يُخْتَلَى شَكُوُهَا، وَلَا تُلْتَقَطُ سَاقِطَتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ.

1663- Muhammed b. Abdullah b. Meymûn el-Bağdâdî'nin bize, el-Velîd b. Müslim > el-Evzâî > Yahyâ b. Ebî Kesîr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: Ebû Hureyre bana şunu anlattı: Allah, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Mekke fethini nasip edince Hüzeyl kabilesi, cahiliye döneminde öldürülen bir fertlerine karşılık Leysoğulları'ndan bir adamı öldürdü. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* kalktı ve şöyle buyurdu: ***"Şüphesiz Allah azze ve celle, Mekke halkını öldürülmekten kurtarmış, ancak Rasûlü sallallahu aleyhi ve sellem ile mü'minleri onlara karşı muzaffer kılmıştır. Mekke, benden önce hiç kimseye helal kılınmadığı gibi benden sonra da kılınmayacaktır. Bana da sadece gündüzün sınırlı saatlerinde helal kılınmıştır. Şu saatte ise artık haramdır; ağacı***

gerekse de rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda ilgili kayıt yer almaktadır. (Çeviren)

134 Tirmizî, Diyât 13; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 385; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 279.

kesilemez (dalı kırılamaz), dikeni koparılamaz ve -başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- oranın buluntu eşyası alınamaz."[135]

١٦٦٤ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَرْبُ بْنُ شَدَّادٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ حَبَسَ عَنْ أَهْلِ مَكَّةَ الْفِيلَ، وَغَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: وَلَا يُلْتَقَطُ ضَالَّتُهَا إِلَّا لِمُنْشِدٍ.

1664- Ebû Bekre Bekkâr b. Kuteybe bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Harb b. Şeddâd > Yahyâ b. Ebî Kesîr isnadıyla bu hadisi aynı şekilde zikretti; farklı olarak sadece (Allah Rasûlü'nün) ***"Allah azze ve celle, (Ebrehe'ye ait) filleri***[136] ***Mekke halkından engellemiştir"*** cümlesi ile ***"-Başkalarına duyurma niyetiyle alanlar dışında- oranın yitik hayvanı da alınamaz"*** cümlesini söyledi.[137]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* burada hurmeti/saygınlığı diğer mekanlara değil, sadece Mekke'ye tanımıştır. Bu da Mekke halkı dışındaki diğer halkların Mekke'ye giriş açısından hükümlerinin aynı olduğunu göstermektedir. Buna göre bu meseleye dair İbn Abbâs'tan rivayet etmiş olduğumuz görüş[138] kesinlik kazanmakta; dolayısıyla "Mescid-i Harâm civarında oturanlar" da -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dediği gibi değil, Nâfi' ve el-A'rec'in söyledikleri gibi-[139] özellikle "Mekke halkı" olmaktadır.

Ancak "Mescid-i Harâm civarında oturanlara" dair Abdullah b. Abbâs'tan şöyle bir rivayet de nakledilmektedir:

135 Buhârî, Lukata 7; Müslim, Hac 447-448; Ebû Dâvûd, Menâsik 89; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 238; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 170, XII, 280.

136 Burada "filler" diye tercüme ettiğimiz "el-fîl" kelimesi, bir önceki 1663 no'lu rivayette "el-katl: öldürme" şeklinde geçtiği için bu farklılığa işaret edilmiştir. Ancak Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında, 1663'teki aynı sened ve metinle nakledilen rivayette, bunun "el-katl" olarak nakledildiği, doğrusunun ise "el-fîl" olması gerektiği vurgulanmakta, ardından da 1664 no'lu rivayet, aynı sened ve metinle sevk edilmektedir (bk. VIII, 170). Ayrıca o rivayetin dipnotunda geçen diğer kaynakların hepsinde de "el-fîl" kaydıyla yer almaktadır. (Çeviren)

137 Dârimî, Büyû 60; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, VIII, 170, XII, 280, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 261, III, 328.

138 Bk. 1659 ve 1660 no'lu rivayetler.

139 Bk. 1655 no'lu rivayet ve öncesindeki görüşler.

١٦٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {ذَلِكَ لِمَنْ لَمْ يَكُنْ أَهْلُهُ حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ}، قَالَ: الْقُرَى الَّتِي حَاضِرِي الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ: ضَجْنَانُ، وَعَرَفَاتٌ، وَمَرُّ ظَهْرَانَ.

1665- ... İbn Cüreyc'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir..."*** beyanıyla ilgili olarak şu açıklamayı yapmıştır: "Mescid-i Harâm civarında bulunan köyler şunlardır: Dacenân, Arafat[140] ve Merruzahrân."[141]

***

Burada İbn Abbâs tarafından Mescid-i Harâm civarının sakinlerinin açıkça belirtildiği bu rivayetteki görüş, daha önce bu konuya ilişkin kendisinden nakledip delil olarak kullandığımız rivayetteki görüşe aykırıdır. Bu durumda eğer sözünü ettiğimiz bu köy ahalilerinin, Mescid-i Harâm'ın civar sakinleri olarak "Mekke halkı"ndan sayılmaları caiz ise, Mekke'den itibaren Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in insanların hac ve umreleri için belirlediği mikat sınırlarına kadarki bölge halklarının da Mekke halkından sayılması caiz demektir. İbn Abbâs *radıyallahu anh*'ın bu konudaki görüşünün gerçek mahiyetini ise en iyi Allah bilir.

Öte yandan Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. ez-Zübeyr ve Alkame b. Kays en-Nehaî'den, bu konunun başında zikretmiş olduğumuz ilgili âyetteki temettünün te'viline dair naklettiklerimizin dışında, Allah Teâlâ'nın izniyle bundan sonraki bölümde ele alacağımız daha başka rivayetler de nakledilmiştir.

---

140 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu mekan ismi "عرفان" şeklinde kaydedilmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla hem Mekke civarında bu isimde bir yerin olmaması hem de Arapça'da "Arafat: عرفة" kelimesinin kapalı "tâ" ile yazıldığı gibi açık "tâ" ile de yazılmasından hareketle, buradaki "nûn" harfinin aslında "te"den bozulmuş olduğunu, dolayısıyla "عرفات" olarak yazılması gerektiğini söyleyebiliriz. Nitekim bir sonraki dipnotta da belirtileceği gibi ilgili rivayetin yer aldığı *Taberî Tefsîri*'nde Arafat ismi açıkça zikredilmektedir. (Çeviren)

141 Taberî'nin *Tefsîr*'inde (II, 256) yer alan benzer bir rivayette şu mevkilerin isimleri geçmektedir: Arafat, Mer(ruzzahrân), Urene, Dacenân, er-Racî' ve Nahletân.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَاَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلّٰهِ -إلى قوله- مِنَ الْهَدْيِ...﴾
"HAC VE UMREYİ DE ALLAH İÇİN TAMAMLAYIN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonulursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Engellemeden kurtulduğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir..."***[142]

Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın.."*** beyanına ilişkin Ömer b. el-Hattâb ve Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anhumâ*'dan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٦٦٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ سُفْيَانَ بْنَ عُيَيْنَةَ، يَقُولُ: عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَعْيَنَ، سَمِعَ ابْنَ أُذَيْنَةَ، يُخْبِرُ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ سَأَلَ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ عَنْ تَمَامِ الْعُمْرَةِ، فَقَالَ لَهُ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ ثُمَّ سَأَلَهُ، فَقَالَ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ فَقَالَ لَهُ فِي الثَّالِثِ: ائْتِ عَلِيًّا، فَاسْأَلْهُ فَأَتَى عَلِيًّا، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: رَكِبْتُ الْإِبِلَ وَالْخَيْلَ وَالسُّفُنَ حَتَّى أَتَيْتُكَ، فَمِنْ أَيْنَ تَمَامُ الْعُمْرَةِ؟ فَقَالَ: مِنْ حَيْثُ أَنْشَأْتَ فَأَتَى عُمَرَ، فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: هُوَ كَمَا قَالَ.

1666- ... (Abdurrahman) İbn Üzeyne'nin rivayet ettiğine göre, babası (Üzeyne), Ömer b. el-Hattâb'a umreyi tamamlamaya dair bir soru sordu. O da ona "Gidip Ali'ye sor" dedi. Üzeyne daha sonra yine Ömer'e sordu. Ömer yine "Gidip Ali'ye sor" dedi. Üçüncü defa da Üzeyne (kendisine sormaya

---

142 Bakara 2/196.

kalkınca) "Ali'ye git ve ona sor!" dedi. Bunun üzerine Üzeyne, Ali *radıyallahu anh*'ın yanına gitti ve "Sana gelebilmek için develere, atlara ve gemilere bindim. Umrenin tamamlanması nereden itibaren olacak?" diye sordu. Ali *radıyallahu anh* da ona "Umreye başladığın yerden itibaren" diye cevap verdi. Adam yeniden Ömer *radıyallahu anh*'a gelip ona bu cevabı haber verince, Ömer *radıyallahu anh* "Evet, onun dediği gibidir" dedi.[143]

١٦٦٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: سَأَلْتُ عَلِيًّا عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، مَا تَمَامُهَا؟ قَالَ: أَنْ تُحْرِمَ بِهِمَا مِنْ دُوَيْرَةِ أَهْلِكَ.

1667- ... Amr b. Murra'nın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Seleme dedi ki: Ali'ye, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetiyle ilgili olarak, "Tamamlanması nasıl olur?" diye sordum. O da bana "Kendi memleketinden itibaren hac ve umrenin her ikisi için ihrama girmekle" cevabını verdi.[144]

***

Bu bölümde zikretmiş olduğumuz hadiste Ömer *radıyallahu anh*'dan rivayet edilen görüş böyledir. Ancak bu konuda kendisinden başka bir te'vil daha rivayet edilmiştir. O da şöyledir:

١٦٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَبَابَةُ بْنُ سَوَّارٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ قَيْسِ بْنِ مُسْلِمٍ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِي مُوسَى الْأَشْعَرِيِّ، قَالَ: قَدِمْتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ مُنِيخٌ بِالْبَطْحَاءِ، فَقَالَ لِي: بِمَا أَهْلَلْتَ؟ قَالَ: فَقُلْتُ: إِهْلَالٌ كَإِهْلَالِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أَحْسَنْتَ، طُفْ بِالْبَيْتِ، وَبِالصَّفَا وَبِالْمَرْوَةِ، ثُمَّ أَحِلَّ، قَالَ: فَفَعَلْتُ، فَأَتَيْتُ امْرَأَةً مِنْ قَيْسٍ، فَفَلَتْ رَأْسِي، فَكُنْتُ أُفْتِي

143 Benzer bir rivayet için bk. İbn Hazm, *Muhallâ,* V, 58.
144 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 113; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* IV, 558.

النَّاسَ ذَاكَ حَتَّى كَانَ زَمَنُ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ لِي رَجُلٌ: يَا عَبْدَ اللهِ بْنَ قَيْسٍ، رُوَيْدًا بَعْضَ فُتْيَاكَ، فَإِنَّكَ لَا تَدْرِي مَا أَحْدَثَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي النُّسُكِ بَعْدَكَ فَقُلْتُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، مَنْ كُنَّا أَفْتَيْنَاهُ فُتْيَا فَلْيَتَّئِدْ، فَإِنَّ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ قَادِمٌ فِيهِ، فَائْتَمُّوا فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ أَتَيْتُهُ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لِي عُمَرُ: إِنْ نَأْخُذْ بِكِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَإِنَّ كِتَابَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ يَأْمُرُنَا بِالتَّمَامِ، وَإِنْ نَأْخُذْ بِسُنَّةِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَإِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَحِلَّ حَتَّى بَلَغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ.

1668- ... Kays b. Müslim dedi ki: Târık b. Şihâb'dan işittiğime göre, Ebû Musa el-Eş'arî şöyle demiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e el-Bathâ mevkiinde konakladığı bir sırada yetiştim. Bana ***"İhrama girerken neye niyet ettin?"*** diye sordu. Ben de "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim" diye cevap verdim. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İyi etmişsin, şimdi Kâbe'yi tavaf et, Safa ile Merve arasında sa'yini yap sonra da ihramdan çık"*** buyurdu. Ben de dediği gibi yaptım. Kays kabilesinden bir kadının yanına geldim, o da başımdaki biti, pireyi ayıkladı. Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın halifeliği dönemine kadar insanlara bu yönde fetva veriyordum. Nihayet (Ömer döneminde) bir adam bana "Ey Abdullah b. Kays! Bazı fetvalarında aceleci davranma, ağır ol! Çünkü mü'minlerin emirinin, sen yokken hac fiilleri konusunda neler yaptığını bilmiyorsun" dedi. Bunun üzerine ben de "Ey insanlar! Biz kime fetva vermişsek, acele etmesin! Çünkü mü'minlerin emiri geliyor. Bu konuda ona uyun" dedim. Ömer *radıyallahu anh* gelince yanına vardım ve durumu ona arzettim. Bana "Eğer Allah'ın Kitabı'na göre hareket edecek olursak, o bize tamamlamayı emrediyor. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine göre hareket edecek olursak, o da hedy kurbanı yerini buluncaya kadar ihramdan çıkmamıştır" dedi.[145]

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* bu âyetin te'vilinde, Ebû Musa'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yaptığı haccındaki (niyet) feshinin neshedildiği görüşünü benimsemekteydi. Bu rivayet

145 Müslim, Hac 154, 155; Nesâî, Menâsik 52; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 190, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 96; Ayrıca bk. 1287 no'lu rivayet.

ise, ilk hadiste Üzeyne'nin kendisinden naklettiğinin[146] dışında, farklı bir rivayettir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer bunlardan alıkonulursanız (ihsâr), o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin"*** beyanına gelince; bu ibare ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetinin hemen peşinden zikredilmiştir. Bu da gösteriyor ki, bu âyette hac ve umrenin her ikisi açısından söz konusu olan ihsâr hükmü, hac ve umreyi tamamlanmaktan alıkonulan kimseler için geçerlidir.

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, bu ihsârın ne olduğuna dair ihtilaf etmiştir. Bu hususta Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilenler şöyledir:

١٦٦٩ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الضَّبِّيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: لُدِغَ صَاحِبٌ لَنَا بِذَاتِ التَّنَانِينَ، وَهُوَ مُحْرِمٌ بِعُمْرَةٍ، فَشَقَّ عَلَيْنَا، فَلَقِينَا عَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ، فَذَكَرْنَا لَهُ أَمْرَهُ، فَقَالَ: يَبْعَثُ بِهَدْيٍ، وَيُوَاعِدُ أَصْحَابَهُ مَوْعِدًا، فَإِذَا نُحِرَ عَنْهُ حَلَّ.

1669- … İbrahim'in rivayet ettiğine göre, Alkame dedi ki: Umre niyetiyle ihrama girmiş olan bir arkadaşımızı Zâtü't-Tenânîn mevkiinde yılan sokmuştu. Bu yüzden zor durumda kaldık. Daha sonra Abdullah b. Mes'ûd'la karşılaşınca durumu ona arzettik. O da şöyle dedi: "Hedy kurbanını gönderir ve arkadaşlarıyla (kurbanın kesileceği) ortak bir gün üzerinde sözleşir. Kendisi adına kurbanı kesildiği zaman da ihramından çıkar."[147]

١٦٧٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرٌ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: ثُمَّ عَلَيْهِ عُمْرَةٌ بَعْدَ ذَلِكَ.

1670- Fehd'in bize, Ali b. Ma'bed > Cerîr > Umâra b. Umeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Abdullah (bu olayın devamında) şöyle dedi: "O kişi, ondan sonra bir umre yapmakla yükümlüdür."[148]

---

146 Bk. 1666 no'lu rivayet.

147 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

148 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 188; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

١٦٧١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ الْأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: خَرَجْنَا عُمَّارًا، فَلَمَّا بَلَغْنَا ذَاتَ الشُّقُوقِ لُدِغَ رَجُلٌ مِنَّا، وَمَعَنَا عَلْقَمَةُ، وَالْأَسْوَدُ، وَأَصْحَابُ عَبْدِ اللهِ، فَلَمْ يَدْرُوا مَا يَقُولُونَ قَالَ: فَخَرَجْنَا إِلَى الطَّرِيقِ نَتَعَرَّضُ بِلِقَاءِ أَحَدٍ نَسْأَلُهُ قَالَ: فَإِذَا رَكْبٌ فِيهِمْ عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْعُودٍ، فَأَتَيْنَاهُ، فَسَأَلْنَاهُ، فَقَالَ: يَبْعَثُ بِهَدْيٍ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمَ أَمَارَةٍ، فَإِذَا نَحَرَ الْهَدْيَ فَلْيَحِلَّ، وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ مِنْ قَابِلٍ.

1671- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Ebû Avâne > Süleyman el-A'meş > Umâra b. Umeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi ki: Umre yapmak niyetiyle (umreci) bir grup hâlinde yola çıkmıştık. Zâtü'ş-Şukûk mevkiine geldiğimizde içimizden bir adamı yılan soktu. Aramızda Alkame, el-Esved ve Abdullah b. Mes'ûd'un öğrencileri de olmasına rağmen bu konuda ne söyleyeceklerini bilemediler. Daha sonra soru sorabileceğimiz birini bulabilmek umuduyla (kervanların gelip geçtiği) güzergâha çıktık. Derken içinde Abdullah b. Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervan çıkageldi. Biz de onun yanına gidip durumu sorduk. O da şöyle cevap verdi: "Hedy kurbanını göndersin. Aranızda anlaşıp (kurbanın kesileceğine) alamet olmak üzere ortak bir gün belirleyin. Hedy kurbanı kesilince de ihramından çıksın. Ertesi yıl da umresini yapmakla mükelleftir."[149]

١٦٧٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: سَمِعْتُ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: أَهَلَّ رَجُلٌ مِنَ النَّخَعِ بِعُمْرَةٍ يُقَالُ لَهُ: عُمَيْرُ بْنُ سَعِيدٍ، فَلُدِغَ، فَبَيْنَا هُوَ صَرِيعٌ فِي الطَّرِيقِ إِذْ طَلَعَ عَلَيْهِمْ رَكْبٌ فِيهِمُ ابْنُ مَسْعُودٍ، فَسَأَلُوهُ، فَقَالَ: ابْعَثُوا بِالْهَدْيِ، وَاجْعَلُوا بَيْنَكُمْ وَبَيْنَهُ يَوْمَ أَمَارَةٍ، فَإِذَا كَانَ ذَلِكَ فَلْيَحِلَّ قَالَ الْحَكَمُ: وَقَالَ عُمَارَةُ بْنُ عُمَيْرٍ: وَكَانَ حَسْبُكَ بِهِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ ابْنَ مَسْعُودٍ، قَالَ: وَعَلَيْهِ الْعُمْرَةُ مِنْ قَابِلٍ قَالَ شُعْبَةُ: وَسَمِعْتُ سُلَيْمَانَ يُحَدِّثُ بِهِ مِثْلَ مَا حَدَّثَ بِهِ الْحَكَمُ سَوَاءً.

1672- İbrahim b. Merzûk'un bize, Bişr b. Ömer ez-Zehrânî > Şu'be > el-Hakem > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Yezîd dedi

149 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, V, 188; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 251.

ki: Umeyr b. Saîd adında bir adam en-Neha' mevkiinden itibaren umre niyetiyle ihrama girmişti. Kendisini yılan soktu. Yol üzerinde baygın vaziyette yatarken, içerisinde İbn Mes'ûd'un da bulunduğu bir kervan çıkageldi. Durumu ona sordular. Şöyle cevap verdi: "Hedy kurbanını gönderin ve (kurbanın kesileceğine) alamet olmak üzere aranızda ortak bir gün belirleyin. O gün gelince de ihramdan çıksın."

el-Hakem dedi ki: Umâre b. Umeyr (bana) şöyle dedi: Abdurrahman b. Yezid'in, İbn Mes'ûd *radıyallahu anh*'dan naklettiği şu cümle sana yeterliydi: "Bir sonraki sene de umre yapmakla yükümlüdür."

Şu'be de şöyle dedi: "Süleyman (el-A'meş)'in bu hadisi, el-Hakem'in rivayet ettiğinin birebir aynısı olarak naklettiğini işittim."[150]

١٦٧٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى أَبُو شُرَيْحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}، قَالَ: مِنْ حَبْسٍ أَوْ مَرَضٍ، قَالَ إِبْرَاهِيمُ: فَحَدَّثْتُ بِهِ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَكَذَا قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ.

1673- … el-A'meş'in İbrahim'den rivayet ettiğine göre, Alkame, ***"Eğer bunlardan alıkonulursanız (ihsâr)…"*** ifadesi hakkında "(düşman, özür vb. bir durumdan kaynaklanan) bir engel veya hastalık gibi şeylerle" açıklamasını yapmıştır.

İbrahim dedi ki: Ben bu görüşü Saîd b. Cübeyr'e aktardığımda bana şöyle dedi: "İbn Abbâs da böyle söyledi."[151]

***

İşte Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs, hastalıklar sebebiyle alıkonulmayı (ihsâr), zikretmiş olduğumuz âyette sözü edilen "ihsâr" kapsamında saymışlardır.

Bu konuda Abdullah b. Ömer'den rivayet edilen görüş ise şöyledir:

---

150 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* II, 77.

151 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

١٦٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَا يَكُونُ إِحْصَارٌ إِلَّا مِنْ عَدُوٍّ.

1674- … Musa b. Ukbe'nin Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Düşman engeli dışında bir 'ihsâr' söz konusu değildir."[152]

١٦٧٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ قَالَ: مَنْ حُبِسَ دُونَ الْبَيْتِ بِمَرِضٍ، فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ حَتَّى يَطُوفَ بِالْبَيْتِ، وَبَيْنَ الصَّفَا وَالْمَرْوَةِ.

1675- … İbn Şihâb'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, babası (İbn Ömer) dedi ki: "Kim hastalık sebebiyle Kâbe'ye ulaşamazsa,[153] Kâbe'yi tavaf edip Safa ile Merve arasında sa'y yapmadıkça ihramdan çıkamaz."[154]

١٦٧٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، وَمَرْوَانَ بْنَ الْحَكَمِ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، أَفْتَوا ابْنَ حُزَابَةَ الْمَخْزُومِيَّ، وَصُرِعَ فِي الْحَجِّ بِبَعْضِ الطَّرِيقِ، أَنْ يَتَدَاوَى بِمَا لَا بُدَّ لَهُ مِنْهُ، وَيَفْتَدِيَ، وَيَجْعَلَهَا عُمْرَةً، وَيَحُجَّ عَامًا قَابِلًا.

1676- … Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer, Mervân b. el-Hakem ve Abdullah b. ez-Zübeyr, hacca gelirken yolda sara nöbeti geçiren İbn Hüzâbe el-Mahzûmî'ye, zorunlu tedavisini görmesi, fidye vermesi, (söz konusu hac niyetini) umreye çevirmesi ve ertesi yıl da haccını eda etmesi yönünde fetva vermişlerdir.[155]

---

152 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 251.

153 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, "Kim, Kâbe'ye ulaşamaz, daha sonra da hasta olursa" anlamına gelen "men hubise dûne'l-beyti sümme merida" şeklinde geçmektedir. Hâlbuki gerek Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr'*ındaki aynı sened ve metinle gelen versiyonda (II, 252), gerekse de *Muvatta'*daki rivayette (Hac 103) hastalığı bir gerekçe olarak gösterecek tarzda "men hubise dûne'l-beyti bi maradin" kaydıyla yer almaktadır. Mantıklı olan da budur. Bu sebeple biz, hem metni hem de çevirisini buna göre düzelttik. (Çeviren)

154 Mâlik, Hac 103; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 252; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 359.

155 Küçük lafız farklılıklarıyla bk. Mâlik, Hac 103; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 359.

Ancak biz, -Allah izin verirse- Abdullah b. ez-Zübeyr'in, bu görüşüne aykırı olan diğer bir görüşünü daha sonra bu konu içerisinde zikredeceğiz.

İlim adamları, arzettiğimiz şekilde bu hususta ihtilaf ettiklerine göre, biz de "Acaba bu konuya açıklık getirecek nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bir şey bulabilir miyiz?" düşüncesiyle ihtilaf ettikleri noktayı inceledik ve şu rivayeti tespit ettik:

١٦٧٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ الصَّوَّافِ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى.

1677- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım > el-Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime yoluyla rivayet ettiğine göre, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccını eda etmekle mükellef olur."***[156]

١٦٧٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ الصَّوَّافُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ الْحَجَّاجِ بْنِ عَمْرٍو الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، يَقُولُ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى قَالَ: فَحَدَّثْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ، فَقَالَا: صَدَقَ.

1678- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî > el-Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime kanalıyla rivayet ettiğine göre, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî dedi ki: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in şöyle buyurduğunu işittim: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur."***

(Ravi İkrime) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye sordum. Her ikisi de '(Haccâc) doğru söylemiş' dedi."[157]

---

156 Dârimî, Hac 57; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

157 Ebû Dâvûd, Menâsik 43; Tirmizî, Hac 96; İbn Mâce, Menâsik 85; Nesâî, Menâsik 102; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 450; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

١٦٧٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَلِيحٍ الْوُحَاظِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ سَلَّامٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ رَافِعٍ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ أَنَا سَأَلْتُ الْحَجَّاجَ بْنَ عَمْرٍو عَمَّنْ حُبِسَ، وَهُوَ مُحْرِمٌ؟ فَقَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَنْ عَرَجَ أَوْ كُسِرَ فَقَدْ حَلَّ، وَعَلَيْهِ حَجَّةٌ أُخْرَى قَالَ: فَحَدَّثْتُ بِذَلِكَ ابْنَ عَبَّاسٍ، وَأَبَا هُرَيْرَةَ، فَقَالَا: صَدَقَ.

1679- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Yahyâ b. Melîh el-Vuhâzî > Muâviye b. Sellâm > Yahyâ b. Ebî Kesîr yoluyla rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: Ümmü Seleme'nin azadlı kölesi Abdullah b. Râfi' şöyle dedi: Ben, el-Haccâc b. Amr'a, "ihramlıyken Kâbe'den alıkonulup oraya ulaşamayan kimse" hakkında soru sordum. Şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur."***

(Râvî İkrime) dedi ki: "Ben bunu İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye sordum. Her ikisi de '(Haccâc) doğru söylemiş' dedi."[158]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu hadisinde, hac için ihrama girmiş olanların ihramdan çıkmalarını gerektirecek nitelikte bir kırıklık ve topallıktan kaynaklanan engellenme (ihsâr) söz konusudur. Bu durum, Abdullah b. Mes'ûd ve Abdullah b. Abbâs'ın, hastalık sebebiyle ihsâr hâlinin, aynen düşman sebebiyle ihsâr hâli gibi olduğuna ilişkin görüşlerini destekler mahiyettedir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu hususta böyle düşünüyorlardı. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den onlardan aktardığımız bu görüşleri rivayet etmiştir.

Mâlik b. Enes ve Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ise, (hac niyetiyle) ihrama girmiş olanların ihramdan çıkmalarını gerektirecek ihsâr hâlinin, sadece düşman engeli olduğu ve onun dışındaki hastalık ve benzeri şeyler olmadığı görüşündeydiler. Nitekim;

158 İbn Mâce, Menâsik 85; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

١٦٨٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، قَالَ: قَالَ مَالِكُ بْنُ أَنَسٍ: مَنْ أُحْصِرَ بِعَدُوٍّ، فَعَلَ كَمَا فَعَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَصْحَابُهُ فَأَمَّا مَنْ أُحْصِرَ بِغَيْرِ عَدُوٍّ، فَإِنَّهُ لَا يَحِلُّ دُونَ الْبَيْتِ.

1680- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize, Abdullah b. Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre, Mâlik b. Enes dedi ki: "Düşman engeli sebebiyle muhsar olup Kâbe'ye ulaşamayan kimse, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbının yaptığı gibi yapar. Ancak düşman dışında bir sebeple muhsar olanlar, Kâbe'ye varıp tavaf yapmadan ihramdan çıkamazlar."[159]

***

Bize bu göre bu konuda kıyasa uygun olan görüş, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz kanaatle örtüşmektedir. Şöyle ki: Daha önce de belirttiğimiz gibi ilim adamları, düşman engelinin, bu engelle karşılaşan kimsenin (muhsarın) ihramdan çıkmasını gerektirdiği konusunda icma etmişler, ancak hastalık engeli hususunda ihtilaf etmişlerdir.[160]

Bu noktadaki tespitimiz şudur: Namazı ayakta kılabilecek durumdaki kişinin, namazı ayakta kılması farzdır. Eğer ayakta kılması hâlinde düşmanın onu görüp de öldürebileceğinden endişe ediyorsa veya düşman, onun başına dikilmiş de ayağa kalkmasını engelliyorsa, bütün âlimler, bu durumdaki birinin oturarak namaz kılabileceği ve kıyam farzının üzerinden kalktığı konusunda icma etmişlerdir. Ayrıca ilim adamları, kişinin, namazını ayakta kılmasını engelleyecek bir hastalığa yakalanması veya kötürüm olması hâlinde, kıyam farzının üzerinden düşeceği ve oturarak namaz kılabileceği hususunda da icma etmişlerdir. Dolayısıyla düşmandan kaynaklanan bir zaruretle namazında yapmasına müsaade edilen şeyi, hastalıktan kaynaklanan bir zaruretle de namazında yapmasına müsaade edilmektedir.

---

159 Mâlik, Hac 99.

160 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cümlenin tamamı şöyledir: "Ve zâlike ennâ raeynâhüm ecmaû enne ihsâra'l-aduvvi yecibu bihi li'l-muhsari'l-ihlâlu *kemâ yehıllu'l-muhsaru* va'htelefû fi'l-marad kemâ kad zekernâ." Bu ibarede "muhsarın ihramdan çıkması gibi" anlamındaki italik kısmın, cümle içerisinde makul bir anlamı bulunmadığını düşündüğümüz için ilgili ibareyi Tahâvî'nin diğer eserlerinde bulabilme umuduyla yaptığımız araştırmada *Şerhu meâni'l-âsâr*'daki (bk. II, 252) şu ibareyi tespit ettik: "Fe innâ kad raeynâhüm ecmaû enne ihsâra'l-aduvvi yecibu bihi li'l-muhsari'l-ihlâlu *kemâ kad zekernâ* va'htelefû fi'l-marad." Kanaatimizce cümlenin doğru şekli de budur. Biz de çeviriyi buna göre yaptık. İtalik ibarenin ise müstensihin zühûlünden kaynaklandığını söyleyebiliriz. (Çeviren)

Öte yandan şunu da görmekteyiz: Eğer düşman, bir kişinin, yolculuğu sırasında suya kavuşmasını engelliyorsa, o zaman o kişinin üzerinden su (ile abdest alma) farziyeti kalkar ve o kişi teyemmüm alıp namaz kılabilir. Aynı şekilde suyun zarar verdiği bir hastalığa yakalanmışsa, bu durumda da suyla abdest alma farziyeti üzerinden düşer ve teyemmüm alıp namaz kılabilir. Buna göre, düşman ve hastalıklar sebebiyle kişinin üzerinden namazlarla ilgili farzların kalkmasını gerektirecek birer mazeret sayılan bu hususlar arasında hiçbir fark yoktur. Buna kıyasen aynı şeyin hac hurmeti/saygınlığı konusunda da geçerli olması gerekir.

Bu noktada biri "Peki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa, ihramdan çıkar'*** sözünün anlamı nedir? Bu, 'Bir tarafı kırılır veya topal olursa ihram yasaklarından çıkar ve artık helal olur' anlamına mı yoksa daha başka bir anlama mı gelmektedir?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bize göre bunun bu meseledeki anlamı -ki Allah en doğrusunu bilir- "(Böyle birinin) artık ihramdan çıkması caiz/helal olmuştur" demektir. Bu tıpkı şuna benzer: (Kocasının) ölümü, boşanma ve daha başka sebeplerle iddet beklediği için eş edinme (evlenme) yasağı bulunan bir kadın hakkında söylenen, "İddet süresi dolduğu zaman eş adaylarına helal olur" cümlesi, "Aralarında nikâh akitleri düzenlemeksizin, bu eş adaylarına helal olur" manasına gelmemekte; "Ancak nikâh akitlerinin düzenlenmesi hâlinde, bu akitler sebebiyle ilgili kadın, koca adaylarına helal olur" anlamı taşımaktadır. Aynı şey, ***"ihramdan çıkar"*** ibaresi için de geçerlidir. Bunun manası, "İhramdan çıkması artık caiz/helal olmuştur" yani "Yeniden o ihramsız (helal) durumuna döner" demektir. Bu te'vilin doğruluğunu gösteren delillerden biri de şudur: Abdullah b. Abbâs, el-Haccâc b. Amr el-Ensârî'nin rivayet ettiği ilgili hadisi onaylamış,[161] daha sonra da "ihsâr"la ilgili olarak, bu bölümde aktardığımız kendi görüşünü belirtmiştir.[162]

Ebû Ca'fer dedi ki: Ayrıca ilim adamları, hacca niyetlenen kişinin Kâbe'ye varamayıp muhsar kalması hâlinde "hedy kurbanının ne zaman kesileceği ve kendisi adına kurbanın kesilmesiyle ne zaman ihramdan çıkabileceği" konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli şöyle diyordu: "Zilhicce'nin ilk on günü içerisinde hangi gün kesilirse kesilsin, ilgili şahıs adına geçerli olur ve

161 Bk. 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

162 Bk. 1673 no'lu rivayet.

bu sayede içinde bulunduğu (ihram) yasağından çıkar." Bu görüşü benimseyenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Ali b. Ma'bed'den rivayet ettiğine göre, Muhammed b. el-Hasen "Ya'kûb (Ebû Yusuf) bize, bu görüşü Ebû Hanîfe'den nakletti" demiştir.

Diğer bir grup da şöyle demekteydi: "Kurban bayramının ilk günü dışında onun adına hedy kurbanı kesilemez ve o kurban, onun namına söz konusu günde kesilmedikçe ihramdan çıkamaz." Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de bu görüşü savunan ilim adamlarındandır. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen kanalıyla Ebû Yusuf'tan; yine Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed vasıtasıyla Muhammed'den bu görüşü rivayet etmiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettiklerine ve muhsar olmayan hacı da bayramın ilk günü haricinde yaptığı fiillerden dolayı ihramdan çıkamadığına göre, buna kıyasen kanaatimizce, kişinin muhsar olması durumunda, bayramın ilk günü dışında söz konusu fiillere bedel sayılan fiillerden dolayı ihramdan çıkamaması gerekir.

Ayrıca âlimler, hacca niyetlenen kimsenin, Harem bölgesine girmekten ve orada kurban kesmekten alıkonulup muhsar olması konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grubu şöyle demiştir: "Hedy kurbanı onun adına sadece Harem bölgesinde kesilebilir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den; yine babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza babası vasıtasıyla Muhammed'den bu görüşü rivayet etmiştir.

Bir diğer grup ise "Hedy kurbanı, o kişinin mahsur kaldığı yerde kesilir. Sonra da ilgili kimse ihramdan çıkar" demiştir. Bu görüşün savunucularından biri de Şâfiî'dir.

Yine bu hususta da arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettiklerine göre, Allah'ın izniyle bu iki görüşten doğru olanını tespit edebilmek maksadıyla her bir grubun kendi görüşü için öne sürdüğü delilleri inceledik (ve şunu gördük):

Hacının Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulup muhsar kaldığı yerde hedy kurbanının kesilmesinin mübah olduğu görüşünü savunanların delillerden biri, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Harem bölgesine yaklaşmaktan alıkonulup muhsar olduğu Hudeybiye'de hedy kurbanını kestiğine dair rivayet edilen şu hadistir:

١٦٨١ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرِ بْنُ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ سِبَاعِ بْنِ ثَابِتٍ، عَنْ أُمِّ كُرْزٍ، قَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ أَسْأَلُهُ مِنْ لُحُومِ الْهَدْيِ.

1681- ... Sibâ‘ b. Sâbit'in rivayet ettiğine göre, Ümmü Kürz dedi ki: "Hudeybiye'de, (Kâbe'ye gönderilen) hedy kurbanının etleri hakkında soru sormak üzere Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldim."[163]

***

Bu noktada diğerlerinin öne sürdüğü delillerden biri de Allah *azze ve celle*'nin ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***[164] sözüdür. Bu da gösteriyor ki hedyin, Kâbe'ye ulaşması şartı vardır. Bu görüştekiler aynı zamanda şunu söylemişlerdir: "İlgili hadiste Ümmü Kürz'ün, Hudeybiye'de, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Hudeybiye dışında bir yerde kesilmiş hedy kurbanının etlerini sormuş olması da mümkündür." Biz de bu yaklaşımı destekleyecek herhangi bir hadisin rivayet edilip edilmediğini araştırdığımızda şunu tespit ettik:

١٦٨٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ بِشْرٍ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنِ الْمِسْوَرِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ بِالْحُدَيْبِيَةِ خِبَاؤُهُ فِي الْحِلِّ، وَمُصَلَّاهُ فِي الْحَرَمِ.

1682- ... Urve'nin el-Misver'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Hudeybiye'de bulunduğu sırada, çadırı Hill bölgesinde, namazgâhı ise Harem sınırları içindeydi.[165]

***

Ebû Ca‘fer dedi ki: Buna göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Harem bölgesine ulaşmaya gücü yettiği hâlde, Hill bölgesinde hedy kurbanını kesmesi mümkün değildir. Buradan da anlıyoruz

---

163 Nesâî, Akîka 3; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 241.

164 Mâide 5/95.

165 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 242.

ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Harem bölgesinden değil, sadece Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulmuştu, bu nedenle de muhsar sayılıyordu. Ancak biz bu konuda, sadece Harem-i Şerif'ten alıkonulduğuna dair yaklaşıma aykırı şöyle bir rivayet de tespit ettik:

١٦٨٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَحُولُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ مَحُولِ بْنِ رَاشِدٍ، عَنْ إِسْرَائِيلَ بْنِ يُونُسَ، عَنْ مَجْزَأَةَ بْنِ زَاهِرٍ، عَنْ نَاجِيَةَ بْنِ جُنْدُبٍ الْأَسْلَمِيِّ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ صُدَّ الْهَدْيُ، فَقُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، ابْعَثْ مَعِي بِالْهَدْيِ، فَلْأَنْحَرْهُ فِي الْحَرَمِ فَقَالَ: وَكَيْفَ تَأْخُذُ بِهِ؟ قُلْتُ: آخُذُ بِهِ فِي أَوْدِيَةٍ لَا يَقْدِرُونَ عَلَيَّ فِيهَا فَبَعَثَهُ مَعِي حَتَّى نَحَرْتُهُ بِالْحَرَمِ.

1683- ... Nâciye b. Cündüb el-Eslemî'nin rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanı (Harem bölgesinden) men edildiği zaman yanına gelip "Ey Allah'ın Rasûlü! Harem bölgesinde kesmek üzere şu kurbanı benimle birlikte gönder" dedim. Allah Rasûlü ***"Peki bunu nasıl götüreceksin?"*** diye sordu. Ben de "Beni bulup yakalayamayacakları (gizli) vadilerden geçerek götüreceğim" dedim. Allah Rasûlü de onu benimle birlikte gönderdi, ben de o kurbanı Harem bölgesinde kestim.[166]

***

Bu hadise göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulduğu esnada, hedy kurbanı Hill bölgesinde değil, Harem'de kesilmiştir. Allah *azze ve celle* de zıhâr ve yanlışlıkla öldürmenin keffaretlerinde belirlediği oruçla ilgili olarak ***"peş peşe iki ay"***[167] buyurduğu gibi hedy kurbanına ilişkin de ***"Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı"***[168] buyurmaktadır. Bu durumda "peş peşe: tetâbü'" sıfatıyla nitelenen oruç, ancak "peş peşe" tutulması hâlinde geçerli olduğuna göre, "Kâbe'ye ulaşma" vasfıyla nitelenen hedy kurbanının da ancak böyle olması gerekir.

Öte yandan ilim adamları, daha önce de belirttiğimiz gibi hacda muhsar olup Kâbe'ye varamayan kimsenin, hedy kurbanını kesip de ihramından çıkması durumunda, ihsâr hâli dışındaki hâllerde saçını tıraş ettiği gibi tıraş olup olamayacağına dair ihtilaf etmişlerdir.

---

166 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, II, 242.

167 Bk. Nisâ 4/92; Mücâdele 58/4.

168 Mâide 5/95.

Bir grup ilim ehli şöyle demiştir: "Böyle bir durumda tıraş olması gerekmez." Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen bu kanaati benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş; Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle diyordu: "Tıraşını olabilir. Fakat tıraş olmazsa da herhangi bir şey gerekmez." Bu görüşü savunanlardan biri de Süleyman b. Şuayb'ın bize, babası kanalıyla rivayet ettiğine göre Ebû Yusuf'tur.

Bir başka grup ise "Tıraşını olur ve -muhsar olmaması hâlinde olduğu gibi- saçını tıraş etmek veya kısaltmak zorundadır." Bize göre bu görüş, mevcut görüşlerin en tercihe şayan olanıdır.

Ahmed b. Ebî İmrân'ın bize, Muhammed b. Semâa yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Yusuf, *Nevâdir*'inde, söz konusu görüşüne delil olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını tıraş edenleri kısaltanlardan üstün tuttuğuna dair nakledilen hadisi öne sürmekte ve "Eğer ihsâr hâlindeki saç tıraşı ve kısaltma meselesi, ihsardan önceki hâlinden farksız olmasaydı, tıraş edenler kısaltanlara üstün kılınmazdı. Zira saçını tıraş eden bir ihramsızın, saçını kısaltmış olan bir ihramsıza üstünlüğü yoktur" demektedir.

(Tahâvî dedi ki:) Biz kitabımızın önceki bölümlerinde bu konuya dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadisleri zikretmiştik.[169] Aktardığımız rivayetler içinde, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, saçlarını tıraş edenleri, kısaltanlardan üstün tuttuğuna ve bunun, saçlarını kısaltanların söylediği bir sözden kaynaklandığına ilişkin Câbir b. Abdullah'ın rivayet ettiği bir hadis de[170] yer almaktaydı. İşte o hadiste, Ebû Yusuf'un öne sürdüğü bu gerekçeyi çürütecek bir delil vardır.

Öte yandan Muhammed b. el-Hasen ise, bu hususta hem kendisi hem de Ebû Hanîfe lehine öne sürdüğü delilinde şöyle demektedir: "Muhsar durumdaki kişinin üzerinden, saç tıraşı dışındaki hac görevlerinin sorumluluğu kalktığına göre, saç tıraşı olma yükümlülüğü da kalkar."

Oysa böyle bir durumda, kendisine yasaklanan ve ihsar sebebiyle alıkonulduğu Kâbe'yi tavaf, Safa ile Merve arasında sa'y, Arafat ve Müzdelife'de vakfe gibi görevlerin yükümlülüğü kalkmakla birlikte, hedy kurbanını kesmedikçe

169 Bk. 1531-1534 arası ve 1537 ile 1538 no'lu rivayetler.

170 Bk. 1538 no'lu rivayet.

bedeniyle alakalı ihram yasakları kalkmaz. Çünkü hedy kurbanıyla ilgili herhangi bir engelle karşılaşmamaktadır (ve bunu yapmaya gücü yetmektedir). İşte buna kıyasen, yapmaya güç yetirebildiği "tıraş" meselesi de böyledir; onun sorumluluğu da üzerinden kalkmaz.

Buraya kadar hacla ilgili "ihsâr" boyutlarından bahsettik. Umre ile alakalı "ihsâr" meselesine gelince; ilim adamları bu hususta da ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim ehli şöyle demiştir: "Umre niyetiyle ihrama girmiş ve Kâbe'ye ulaşmaktan alıkonulmuş bir muhsar, hacda muhsar olan kimse gibi olabilir. Dolayısıyla umre muhsarının hükmü, bahsettiğimiz her açıdan hac muhsarının hükmünün aynısıdır. Aralarında sadece şöyle bir fark vardır: Dilediği herhangi bir günde yalnızca Harem bölgesinde olmak kaydıyla, onun adına bir hedy kurbanının kesilmesi gerekir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali vasıtasıyla Muhammed'den bu konudaki görüşlerini rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ise "Kâbe'ye varıp tavaf etmeden asla umre ihramından çıkamaz. Çünkü umrenin belirli bir vakti yoktur. Bu bakımdan, belirli bir vakitle sınırlı olan hac gibi değildir" demiştir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için -Allah'ın izniyle- onların bu iki görüşünden doğru olanını bulabilmek maksadıyla ihtilaf ettikleri noktaları incelediğimizde şunu tespit ettik:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ihramından çıkıncaya dek, düşman tarafından Kâbe'ye ulaşmaktan men edilip muhsar kaldığı ve hedy kurbanını Kâbe'ye varıp tavaf etmeden kestirdiği o dönemde hacca değil, umreye niyetlenmişti. Nitekim;

١٦٨٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ خَرَجَ إِلَى مَكَّةَ مُعْتَمِرًا فِي الْفِتْنَةِ، وَقَالَ: إِنْ صُدِدْتُ عَنِ الْبَيْتِ صَنَعْنَا كَمَا صَنَعْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَهَلَّ بِعُمْرَةٍ مِنْ أَجْلِ أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ أَهَلَّ بِعُمْرَةٍ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ.

1684- … Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, siyasî karışıklıkların yaşandığı (fitne) döneminde[171] umre yapmak üzere Mekke'ye doğru yola çıktığında "Eğer Kâbe'yi tavaf etmeme engel olunursa, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte yaptığımız gibi yaparız" dedi. Daha sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Hudeybiye senesinde umre niyetiyle ihrama girmiş olmasına dayanarak İbn Ömer de umre niyetiyle ihrama girdi.[172]

١٦٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ تَمَّامٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَيْمُونُ بْنُ يَحْيَى، عَنْ مَخْرَمَةَ بْنِ بُكَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: سَمِعْتُ نَافِعًا مَوْلَى ابْنِ عُمَرَ، يَقُولُ: قَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِذَا عَرَضَ لِلْمُحْرِمِ عَدُوٌّ فَإِنَّهُ يَحِلُّ حِينَئِذٍ، قَدْ فَعَلَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، حَبَسَهُ كُفَّارُ قُرَيْشٍ فِي عُمْرَةٍ عَنِ الْبَيْتِ، فَنَحَرَ هَدْيَهُ، وَحَلَقَ وَحَلَّ هُوَ وَأَصْحَابُهُ، ثُمَّ رَجَعُوا حَتَّى رَجَعُوا مِنَ الْعَامِ الْمُقْبِلِ.

1685- … İbn Ömer'in azadlı kölesi Nâfi'in söylediğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "İhramlı kişi, bir düşman engeliyle karşılaşırsa, o anda ihramdan çıkar. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de umre niyetiyle yola çıktığı o seferde, Kureyş kâfirleri kendisini Kâbe'yi tavaf etmekten men edince böyle yapmıştı. O, hedy kurbanını kesmiş ve hem kendisi hem de ashâbı tıraş olup ihramdan çıkmışlar, daha sonra da ertesi yıl gelmek üzere geri dönmüşlerdi."[173]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinden buraya kadar aktardıklarımızdan çıkan kesin sonuca göre, umredeki ihsar hükmünün gerekleri, arzettiğimiz şekilde hacdaki ihsârın gerekleri gibidir, birbirinden farksızdır.

Öte yandan ilim adamları, yükümlülüğü altına girmeden önce üzerine farz olmayan hacdaki muhsar kişi ile yine yükümlülüğü altına girmeden evvel üzerine farz olmayan umredeki muhsar kişi hakkında da ihtilaf etmişlerdir.

İçlerinden bir grup "Hem haccı hem de umreyi kaza etmekle mükelleftir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü

171 Mekke'de halifeliğini ilan eden Abdullah b. ez-Zübeyr'e karşı savaş ilan eden zalim Haccâc'ın "fitnesi" kastedilmektedir. (Çeviren)

172 Mâlik, Hac 99; Buhârî, Muhsar 4; Müslim, Hac 180.

173 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 249.

tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den; yine Ali > Muhammed b. el-Hasen yoluyla Ebû Yusuf'tan; keza Ali vasıtasıyla da Muhammed'den onların bu konudaki görüşlerini rivayet etmiştir.

Diğer bir grup âlim ise "Böyle bir durumdaki kişinin kaza yükümlülüğü yoktur" demiştir. Yunus'un bize İbn Vehb yoluyla bildirdiğine göre, Mâlik b. Enes bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

İlim adamları, bu konuda arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri için ve biz de daha önce el-Haccâc b. Amr el-Ensârî kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den ***"Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccını eda etmesi gerekir"*** hadisini rivayet ettiğimizden dolayı, bu hadis, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in bu konudaki görüşlerini destekleyecek mahiyette bir delil sayılır. Bunun yanı sıra biz, Abdullah b. Mes'ûd'un, Zâtü't-Tenânîn veya Zâtüş-Şukûk'ta yılan tarafından sokulan bir ihramlıyla ilgili olarak sorulan soruya verdiği "Daha sonraki bir yılda bir umre yapması gerekir" şeklindeki fetvasının yer aldığı rivayeti de nakletmiştik.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[174] sözüne gelince; Allah *azze ve celle,* bu âyette bahsedilen "oruç," "sadaka" ve "kurban"la ilgili olarak, orucun sayısı, söz konusu sadaka ve kurbanın miktarı ve cinsine dair ne burada ne Kitab'ının başka bir âyetinde herhangi bir açıklama yapmış; sadece Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bunları bizlere beyan etmiştir. Şöyle ki:

١٦٨٦ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قِرَاءَةً مِنْهُ عَلَيْنَا، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْقُوبُ بْنُ إِسْحَاقَ بْنِ أَبِي عَبَّادٍ الْمَكِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَثِيرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَآهُ وَقَمْلُهُ يَتَسَاقَطُ عَلَى وَجْهِهِ، فَقَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ قَالَ: نَعَمْ فَأَمَرَهُ أَنْ يَحْلِقَ وَهُوَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَلَمْ يُبَيِّنْ لَهُمْ أَنَّهُمْ يَحِلُّونَ بِهَا وَهُمْ عَلَى طَمَعٍ أَنْ يَدْخُلُوا مَكَّةَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْفِدْيَةَ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، أَوْ يُهْدِيَ شَاةً، أَوْ يَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ.

---

174 Bakara 2/196.

1686- ... Mücâhid'in, Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'ın başından yüzüne doğru bitlerin düştüğünü görünce ***"Başındaki böcekler seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. O da "Evet" diye karşılık verdi. Bunun üzerine Allah Rasûlü, Hudeybiye'de olmasına rağmen, ona saçını tıraş etmesini emretti. Ayrıca sahâbîler, Mekke'ye girme arzusunda oldukları hâlde, onların Hudeybiye'deyken ihramdan çıkacaklarına dair herhangi bir açıklama da yapmadı. Derken Allah *azze ve celle,* fidye hükmünü indirdi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ilgili sahâbîye, bir farak ölçeğindeki[175] yiyeceği altı fakire yedirmesini veya bir koyun kurban etmesini ya da üç gün oruç tutmasını emretti.[176]

***

Bu hadiste bize orucun "üç gün," kurbanın "bir koyun" ve yiyeceğin de "bir farak ölçeğinde" olduğu açıklanmaktadır. Ancak Allah Rasûlü, bize burada ne farakın miktarını ne de yiyeceğin cinsini izah etmektedir. Biz bunları başka bir hadiste araştırdık ve şu rivayeti tespit ettik:

١٦٨٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدَ بْنَ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَتَى عَلَيْهِ وَهُوَ يَحْتَشُّ تَحْتَ قِدْرٍ لَهُ، وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ مِنْ رَأْسِهِ، وَهُوَ مُحْرِمٌ، قَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ رَأْسَكَ، وَإِنْ شِئْتَ فَانْسُكْ نُسُكَهُ، وَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَإِنْ شِئْتَ فَأَطْعِمْ ثَلَاثَةَ أَصْوَاعٍ مِنْ تَمْرٍ سِتَّةَ مَسَاكِينَ.

1687- ... Hammâd b. Seleme'nin, Dâvûd b. Ebî Hind > eş-Şa'bî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre yoluyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'ın yanına geldi. O sırada Ka'b, kendisine ait bir çömleğin altını tutuşturmaya çalışıyor, ihramlı olduğu hâlde başından bitler saçılıyordu. Allah Rasûlü, onu bu vaziyette görünce ***"Başının böcekleri seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. Ka'b da "Evet" dedi. Allah Rasûlü bunun üzerine ***"O hâlde saçını tıraş et. Eğer istersen bir kurban kes, dilersen***

175 Farak, 8,25 litrelik bir hacim ölçüsüdür. (Çeviren)

176 Buhârî, Megâzî 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242.

üç gün oruç da tutabilirsin, yok eğer istersen de üç sa' hurmayı altı fakire yedirebilirsin" buyurdu.[177]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Hammâd b. Seleme, bu hadisi Dâvûd > eş-Şa'bî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla Ka'b'dan böyle rivayet etmiştir.

Yezîd b. Zürey' ise aynı hadisi, Dâvûd > eş-Şa'bî kanalıyla Ka'b'dan rivayet etmiş olmasına rağmen Abdurrahman b. Ebî Leylâ'yı zikretmemiştir. Şöyle ki:

١٦٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَوْمَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَلِي وَفْرَةٌ فِيهَا هَوَامُّ، مِنْ بَيْنِ أَصْلِ كُلِّ شَعْرَةٍ إِلَى فَرْعِهَا قَمْلٌ وَصِئْبَانٌ، فَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَأَذًى؟ قُلْتُ: أَجَلْ يَا رَسُولَ اللهِ، شَدِيدٌ قَالَ: مَعَكَ دَمٌ؟ قُلْتُ: لَا قَالَ: فَإِنْ شِئْتَ فَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، وَإِنْ شِئْتَ فَتَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ أَصْوَاعٍ مِنْ تَمْرٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ، كُلُّ مِسْكِينَيْنِ صَاعٌ.

1688- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc > Yezîd b. Zürey' > Dâvûd yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Hudeybiye günü yanıma uğradı. İçi böceklerle dolu, uzun ve gür bir saçım vardı; dibinden ucuna kadar saçımın her bir telinde bit ve sirke kaynıyordu. Beni bu hâlde görünce ***"Bu tam anlamıyla bir eziyet!"*** dedi. Ben de "Öyle ey Allah'ın Rasûlü! Çok meşakkatli!" dedim. ***"Peki kesecek kurbanın var mı?"*** diye sordu. "Hayır, yok" dedim. ***"O hâlde istersen üç gün oruç tutabilirsin veya dilersen üç sa' hurmayı her iki fakire bir sa' düşecek şekilde altı fakire paylaştırabilirsin"*** buyurdu.[178]

***

Görüldüğü gibi Yezîd b. Zürey', bu hadisi Dâvûd'dan bu şekilde rivayet etmiş ve İbn Ebî Leylâ'yı zikretmemiştir. Bu hadiste Allah Rasûlü, sadaka miktarını üç sa' hurma olarak açıklamıştır. Ayrıca kurban kesimiyle başlamış ve tercih hakkını da geri kalan iki sınıf arasında geçerli saymıştır.

---

177 Kısaltılmış bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 243; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 303.

178 Taberî, *Tefsîr,* II, 230. Ayrıca kısaltılmış benzer bir metin için bk. Ebû Dâvûd, Menâsik 42.

Öte yandan Vüheyb[179] b. Hâlid de bu hadisi Dâvûd'dan, tıpkı Yezîd b. Zürey'in ondan rivayet ettiği isnadla aktararak İbn Ebî Leylâ'dan bahsetmemiş; ayrıca eş-Şa'bî'nin de "Ka'b b. Ucre bana rivayet etti" şeklinde bir cümle kullandığını nakletmiştir. Şöyle ki:

١٦٨٩ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَامِرٍ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، قَالَ: مَرَّ بِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَامَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَعَلَيَّ وَفْرَةٌ وسان مِنْ أَصْلِ كُلِّ شَعْرَةٍ إِلَى فَرْعِهَا قَمْلًا وَصِئْبَانًا، فَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَأَذًى؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ، وَاذْبَحْ، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ تَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ آصُعٍ مِنْ تَمْرٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1689- ... Vüheyb b. Hâlid'in, Dâvûd b. Ebî Hind yoluyla rivayet ettiğine göre, Âmir eş-Şa'bî dedi ki: Ka'b b. Ucre, bana nakledip şöyle dedi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hudeybiye senesinde yanıma geldi. Benim de dipten uca kadar bit ve sirke kaynayan, uzun ve gür bir saçım vardı.[180] Beni bu hâlde görünce ***"Bu, tam anlamıyla bir eziyet!"*** dedi. Ben de "Evet, öyle!" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"O hâlde tıraş ol ve kurban kes veya üç gün oruç tut ya da dilersen üç sa' hurmayı altı fakire tasadduk da edebilirsin."***[181]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ka'b'a, âyette bahsedilen üç çeşit fidye arasında tercih hakkı sunması söz konusudur. Ayrıca Vüheyb'in bu hadisinde, Hammâd ve Yezîd'in Dâvûd'dan rivayet ettikleri iki hadiste olduğu gibi üç sa' ölçeğindeki hurmadan bahsedilmektedir.

Öte yandan bu hadisi Ebû Kılâbe de İbn Ebî Leylâ > Ka'b kanalıyla rivayet etmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in zikrettiği üç sa' ölçeğindeki hurmadan o da söz etmiştir. Şöyle ki:

179 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "Vehb" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

180 Burada eserin yazma nüshasında şeklen "ve sâne?" gibi okunabilecek olan bir kelime yer almaktadır. Yaptığımız araştırmalara rağmen bunun nasıl okunduğunu ve ne manaya geldiğini tespit edemedik. Ancak cümlenin akışına bakıldığında bunun manayı etkilemediği görülecektir. (Çeviren)

181 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119 (kısaltılmış olarak); Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 117.

١٦٩٠ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: أَتَى النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيَّ زَمَنَ الْحُدَيْبِيَةِ، وَأَنَا كَثِيرُ الشَّعْرِ، فَقَالَ: كَأَنَّ هَوَامَّ رَأْسِكَ يُؤْذِيكَ؟ قَالَ: قُلْتُ: أَجَلْ قَالَ: فَاحْلِقْهُ، وَاذْبَحْ نَسِيكَةً، أَوْ صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ تَصَدَّقْ بِثَلَاثَةِ آصُعِ تَمْرٍ بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1690- … Hâlid el-Hazzâ'ın, Ebû Kılâbe > İbn Ebî Leylâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Hudeybiye zamanı Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi. Benim de o sırada gür bir saçım vardı. Bana ***"Sanki başındaki böcekler seni rahatsız ediyor gibi, öyle mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine şöyle buyurdu: ***"O hâlde saçını (kökten) tıraş et ve bir kurban kes. Ya da üç gün oruç tut veya altı fakire üç sa' hurma tasaddukta bulun."***[182]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b'a, üç çeşit fidye arasında tercih hakkı sunmaktadır. Aynı zamanda üç sa' hurmadan da bahsedilmektedir. Ayrıca bu hadis, Abdullah b. Ma'kıl yoluyla Ka'b'dan da rivayet edilmiş ve orada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ka'b'a, kurban, oruç ve fakir doyurma arasında tercih imkânı tanıdığından söz edilmiştir. Diğerlerinden farklı olarak sadece Allah Rasûlü'nün şu ifadesine yer verilmiştir: ***"Veya her bir fakire yarım sa' buğday düşecek şekilde altı fakiri doyur."*** Şöyle ki:

١٦٩١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ مَعْقِلٍ، يَقُولُ: قَعَدْتُ إِلَى كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ فِي الْمَسْجِدِ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ هَذِهِ الْآيَةِ: {فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ} فَقَالَ: فِيَّ أُنْزِلَتْ، حُمِلْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَالْقَمْلُ يَتَنَاثَرُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أَرَى الْجَهْدَ بَلَغَ بِكَ هَذَا، أَوْ بَلَغَ بِكَ مَا أَرَى، فَنَزَلَتْ فِيَّ خَاصَّةً، وَلَكُمْ عَامَّةً، فَأَمَرَنِي أَنْ أَحْلِقَ رَأْسِي، وَأَنْسُكَ نَسِيكَةً، أَوْ أَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، كُلَّ مِسْكِينٍ نِصْفَ صَاعِ حِنْطَةٍ.

182 Müslim, Hac 84; Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242.

1691- … Şu‘be'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Isbahânî dedi ki: Abdullah b. Ma‘kıl'ı şöyle derken işittim: Mescidde Ka‘b b. Ucre'nin yanına oturdum ve ona ***"…Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[183] âyetini sordum. Bana şöyle dedi: "Bu âyet benim hakkımda indirilmiştir. Başımdan bitlerin saçıldığı bir vaziyette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürülmüştüm. Bana ***'Doğrusu bu kadar büyük bir sıkıntı çekeceğini hiç tahmin etmemiştim*** -veya- ***şu gördüğüm ölçüde bir sıkıntı çekeceğini hiç tahmin etmemiştim'*** buyurdu. İşte bu âyet, özel olarak benim hakkımda inmiş olmasına rağmen, genel olarak sizin için de geçerlidir. Allah Rasûlü bana, orada saçımı (kökten) tıraş edip bir kurban kesmemi veya üç gün oruç tutmamı ya da her bir fakire yarım sa' ölçeğinde buğday düşecek surette altı fakiri doyurmamı emretmişti."[184]

***

Yine bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Ka‘b'a, bu üç çeşit fidyeden birini tercih etme hakkı tanımıştır. Aynı şekilde üç sa' ölçeğinde buğdaydan da söz edilmektedir.

Bu hadisi aynı zamanda es-Sevrî de İbnü'l-Isbahânî'den rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٦٩٢ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنِ ابْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلٍ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ: أَوْ أُطْعِمَ فَرَقًا بَيْنَ سِتَّةِ مَسَاكِينَ.

1692- … Süfyân es-Sevrî, İbnü'l-Isbahânî > Abdullah b. Ma‘kıl > Ka‘b b. Ucre isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etmiş, farklı olarak sadece Allah Rasûlü'nün şu ifadesine yer vermiştir: ***"Ya da bir farak ölçeğinde altı fakiri doyur."***[185]

***

Şu‘be'nin İbnü'l-Isbahânî'den rivayet ettiği hadiste olduğu gibi bu hadiste de tercih hakkından söz edilmektedir.

---

183 Bakara 2/196.

184 Buhârî, Muhsar 8; Müslim, Hac 85; İbn Mâce, Menâsik 83; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

185 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242-243; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

Bu hadisi ayrıca Zekeriya b. Ebî Zâide de İbnü'l-Isbahânî'den rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٦٩٣ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحِيمِ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مَعْقِلٍ، أَنَّ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ، حَدَّثَهُ أَنَّهُ خَرَجَ مَعَ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْرِمًا، فَقَمِلَ رَأْسُهُ وَلِحْيَتُهُ، فَبَلَغَ ذَلِكَ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلَ إِلَيَّ الْحَلَّاقَ، فَحَلَقَ رَأْسِي، ثُمَّ قَالَ لَهُ: هَلْ عِنْدَكَ نُسُكٌ؟ فَقَالَ: مَا أَقْدِرُ عَلَيْهِ، فَأَمَرَهُ بِصَوْمِ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ إِطْعَامِ سِتَّةِ مَسَاكِينَ لِكُلِّ مِسْكِينٍ صَاعٌ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِيهِ خَاصَّةً: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}.

1693- ... Zekeriya b. Ebî Zâide'nin rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. el-Isbahânî dedi ki: Abdullah b. Ma'kıl'ın bana aktardığına göre, Ka'b b. Ucre, kendisine, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihramlı olarak (Mekke'ye doğru) yola çıktığını, saçının ve sakalının bitlendiğini ve durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e intikal ettiğinde, Allah Rasûlü'nün kendisine bir berber gönderip saçını tıraş ettirdiğini sonra da ***"Bir kurbanın var mı?"*** diye sorduğunu, kendisinin de "Buna gücüm yetmez" dediğini; bunun üzerine Allah Rasûlü'nün de ona üç gün oruç tutmasını veya her bir fakire bir sa' düşecek şekilde altı fakiri doyurmasını emrettiğini anlatmış. (Onun söylediğine göre) Allah *azze ve celle* ***"...Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[186] âyetini özel olarak onun hakkında indirmiş, ancak âyet bütün Müslümanlar için geçerli hâle gelmiştir.[187]

***

Bu hadiste de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, önce kurban teklifiyle başlamakta; Ka'b'ın buna gücünün yetmeyeceğini belirtmesinden sonra ona diğer iki çeşit fidye arasında tercih hakkı tanımaktadır.

Öte yandan Ebû Avâne de bu hadisi İbnü'l-Isbahânî'den benzer şekilde rivayet etmektedir. Şöyle ki:

186 Bakara 2/196.

187 Müslim, Hac 86.

١٦٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْأَصْبَهَانِيِّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَعْقِلِ بْنِ مُقَرِّنٍ، قَالَ: كُنَّا جُلُوسًا فِي الْمَسْجِدِ، فَجَلَسَ إِلَيْنَا كَعْبُ بْنُ عُجْرَةَ، فَقَالَ: فِيَّ نَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ} قَالَ: قُلْتُ لَهُ: كَيْفَ كَانَ شَأْنُكَ؟ قَالَ: خَرَجْنَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مُحْرِمِينَ، فَوَقَعَ الْقَمْلُ فِي رَأْسِي وَلِحْيَتِي وَشَارِبِي حَتَّى وَقَعَ فِي حَاجِبِي، فَذَكَرَ ذَلِكَ رَجُلٌ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَا كُنْتُ أَرَى بَلَغَ مِنْكَ هَذَا، ادْعُ الْحَلَّاقَ، فَدُعِيَ الْحَلَّاقُ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، قَالَ: هَلْ تَجِدُ مِنْ نَسِيكَةٍ؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا قَالَ: فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ إِطْعَامُ ثَلَاثَةِ أُصُوعٍ، بَيْنَ كُلِّ مِسْكِينَيْنِ صَاعٌ قَالَ: فَأُنْزِلَتْ فِيَّ خَاصَّةً، وَهِيَ لِلنَّاسِ عَامَّةً.

1694- … Ebû Avâne'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ma'kıl b. Mukarrin dedi ki: Mescidde otururken, Ka'b b. Ucre da yanımıza gelip oturdu ve şöyle dedi: ***"… Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa…"***[188] âyeti benim hakkımda inmiştir. (Abdullah b. Ma'kıl) dedi ki: "O vakit ne durumdaydın?" diye sordum. Ka'b şöyle cevap verdi: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte ihramlı olarak (Mekke'ye doğru) yola çıkmıştık. Saçım, sakalım, bıyığım hatta kaşlarım bile bitlendi. Bir adam bu durumumdan Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bahsetti. Allah Rasûlü de ***"Çektiğin sıkıntının bu derece büyük olduğunu hiç tahmin etmemiştim. Berberi çağır"*** buyurdu. Berberi çağırdı, o da Ka'b'ın saçını tıraş etti. Daha sonra Allah Rasûlü ***"Peki, (kesecek) bir kurbanın var mı?"*** diye sordu. (Ka'b) dedi ki: "Hayır" dedim. Bunun üzerine o da şöyle buyurdu: ***"O hâlde üç gün oruç tutacaksın veya her iki fakire bir sa' düşecek şekilde üç sa' yiyeceği (altı kişi arasında) paylaştırırsın."*** Ka'b dedi ki: "Bu âyet özellikle benim hakkımda inmiş olmasına rağmen bütün insanlar için geçerlidir."[189]

***

Ayrıca Mâlik b. Enes de bu hadisi, Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etmiştir. Mâlik'in rivayette Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözü olarak

188 Bakara 2/196.

189 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 136.

naklettiği ilave cümlede, Allah Rasûlü'nün bu üç çeşit fidyeden herhangi birini seçme işini Ka'b'ın tercihine bırakma amacı taşıdığını gösteren bir delil vardır. Şöyle ki:

١٦٩٥ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ الْجَزَرِيِّ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَآذَاهُ الْقَمْلُ فِي رَأْسِهِ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسَهُ، قَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، كُلَّ مِسْكِينٍ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ، أَوِ انْسُكْ شَاةً، أَيَّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَ عَنْكَ.

1695- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Mâlik > Abdülkerîm b. Mâlik el-Cezerî > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Ka'b, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında olduğu bir sırada, başındaki bitler ona eziyet vermeye başlamıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona saçını tıraş etmesini emrederek şöyle buyurmuştur: ***"İstersen üç gün oruç tut veya her bir fakire ikişer müd düşecek şekilde altı fakiri doyur ya da bir kurban kes; bunların hangisini yaparsan yap, fidyeni ödemiş olursun."***[190]

Şâfiî dedi ki: "Mâlik bu hadiste yanılmıştır. Zira hadis hafızları bu hadisi, Abdülkerîm > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ [> Ka'b b. Ucre][191] isnadıyla bilmektedirler."

***

(Tahâvî dedi ki): Bizim daha önce Hammâd b. Seleme > Dâvûd > eş-Şa'bî > Ka'b isnadıyla aktarmış olduğumuz hadisteki ***"Eğer istersen bir kurban kes, dilersen üç gün oruç da tutabilirsin, yok eğer istersen de üç sa' hurmayı altı fakire yedirebilirsin"*** ifadesi,[192] buradaki ifadenin bir benzeridir. Ayrıca biz, Şâfiî'nin, Mâlik'in bu hadiste hata ettiği yönündeki iddiasını incelediğimizde, bunun bir aslının olmadığını ve hafızların, bu hadisi Mâlik > Abdülkerîm > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiklerini

190 Mâlik, Hac 237; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûre li'ş-Şâfiî,* thk. A. Emin Kal'acî, Beyrut 1406, s. 357; Nesâî, Menâsik 96.

191 Bu ilave Müzenî'nin, *es-Sünenü'l-me'sûra* adlı eserinden (bk. s. 357, rivayet no: 463) yapılmıştır. (Çeviren)

192 Bk. 1687 no'lu rivayet.

gördük. Dolayısıyla ilgili hatanın bizzat Şâfiî'den kaynaklanmış olabileceği gibi Şâfiî'nin bu hadisi Mâlik'ten işittiği (sema) zaman diliminde Mâlik'ten de kaynaklanabileceğini tespit ettik. Bu durumda Mâlik, söz konusu zaman diliminin öncesinde veya sonrasında ilgili rivayeti hep doğru olarak rivayet etmekteydi. Mesela; bu hadisi Mâlik'ten, hatasız bir şekilde rivayet edenlerden biri de Abdullah b. Vehb'dir. Şöyle ki:

١٦٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الشَّافِعِيِّ سَوَاءً.

1696- Yunus b. Abdüla'lâ bu hadisi bize, İbn Vehb > Mâlik > Abdülkerîm b. Mâlik > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b yoluyla rivayet etti ve Şâfiî'nin hadisinin harfi harfine aynısını zikretti.[193]

***

Bir diğer ravî de el-Ka'nebî'dir. O da bu hadisi Mâlik'ten aynı şekilde nakletmiştir. Şöyle ki:

١٦٩٧ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ ذَلِكَ أَيْضًا.

1697- Yezîd b. Sinan bize, el-Ka'nebî, > Abdülkerîm b. Mâlik > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b isnadıyla bu hadisi yine aynı şekilde rivayet etti.[194]

Ayrıca bu hadisi, Abdülkerim yoluyla Mücâhid'den bir ravi topluluğu rivayet etmiştir. Onlardan biri de Ubeydullah[195] b. Amr'dır. Şöyle ki:

193 İbn Vehb, *el-Câmi'*, s. 97, hadis no: 161.

194 Ebû Dâvûd, Menâsik 42; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 109; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 276.

195 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, burada "Abdullah," 1698 no'lu rivayette ise "Ubeydullah" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu "Ubeydullah" olacaktır. Zira kaynaklarda, hocası Abdülkerim b. Mâlik, talebesi de Ali b. Ma'bed olarak bahsedilen kişi, Ebû Vehb Ubeydullah b. Amr b. Ebi'l-Velîd el-Esedî er-Rakkî'dir (ö. 181). Bk. Mizzî, *Tehzîbu'l-Kemâl,* XIX, 137. (Çeviren)

١٦٩٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ أَبِي الْحَجَّاجِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الشَّافِعِيِّ، غَيْرَ أَنَّهُ لَمْ يَقُلْ: أَيُّ ذَلِكَ فَعَلْتَ أَجْزَأَكَ.

1698- Yunus bu hadisi bize, Ali b. Ma'bed > Ubeydullah b. Amr > Abdülkerim b. Mâlik > Mücâhid Ebu'l-Haccâc > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre isnadıyla rivayet etti ve Şâfiî'nin hadisinin aynısını zikretti. Farklı olarak sadece ***"Bunların hangisini yaparsan yap, fidyeni ödemiş olursun"*** cümlesine yer vermedi.[196]

***

Yine bir grup ravi de bu hadisi Mücâhid'den rivayet etmektedir. Bunlardan biri de Humeyd b. Kays'tır:

١٦٩٩ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، وَمُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَا: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَالِكٌ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ: لَعَلَّهُ آذَاكَ هَوَامُّكَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: احْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ شَاةً.

1699- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî ve Muhammed b. Abdullah b. Abdülhakem'in bize, Şâfiî > Mâlik > Humeyd b. Kays > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ > Ka'b b. Ucre yoluyla rivayet ettiklerine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (Ka'b'a) ***"Başındaki böcekler seni rahatsız ediyor olmalı!"*** deyince, o da "Evet" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Saçını tıraş et ve üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[197]

١٧٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ حُمَيْدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

196 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

197 Mâlik, Hac 238; Buhârî, Muhsar 5; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

1700- Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Humeyd kanalıyla gelen isnadla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٧٠١ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: قَرَأْتُ عَلَى مَالِكٍ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ قَيْسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1701- Yezîd'in bize rivayet ettiğine göre, el-Ka'nebî "Mâlik'in Humeyd b. Kays'tan naklettiği rivayeti, Mâlik'e kıraat etmek suretiyle aldım" dedikten sonra aynı hadisi zikretti[198].

١٧٠٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَشْهَبُ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، أَنَّ حُمَيْدَ بْنَ قَيْسٍ، حَدَّثَهُ ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1702- Yine Muhammed b. Abdülhakem bize, Eşheb b. Abdülazîz > Mâlik > Humeyd b. Kays isnadıyla gelen hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakledenlerden) biri de İbn Ebî Necîh'tir:

١٧٠٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، مِثْلَهُ.

1703- İsmail b. Yahyâ bize, Şâfiî > Süfyân > İbn Ebî Necîh > Mücâhid > İbn Ebî Leylâ > Ka'b isnadıyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[199]

***

Yine (rivayeti Mücâhid'den aktaranlardan) biri de Eyyûb es-Sahtiyânî'dir:

١٧٠٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، وَحَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1704- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd > Eyyûb (es-Sahtiyânî) > Mücâhid isnadıyla gelen rivayette bu hadisin aynısını nakletti.[200]

---

198 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 109.

199 Buhârî, Merdâ 16; Müslim, Hac 83; Tirmizî, Hac 107; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 359.

200 Buhârî, Megâzî 35; Müslim, Hac 80; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 114.

(Rivayeti Mücâhid'den alan ravilerden) bir diğeri de Seyf b. Süleyman'dır:

١٧٠٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ سَيْفٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبٍ، قَالَ: مَرَّ بِيَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أُوقِدُ تَحْتَ قِدْرٍ لِي، وَأَنَا بِالْحُدَيْبِيَةِ، فَقَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: احْلِقْ وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ: {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، فَالصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالصَّدَقَةُ سِتَّةُ مَسَاكِينَ بَيْنَهُمْ فَرَقٌ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ.

1705- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân > Seyf > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b dedi ki: Hudeybiye'de bana ait bir çömleğin altını tutuşturmaya çalışırken Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* yanıma geldi ve ***"Başının böcekleri seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedi. ***"O hâlde saçını tıraş et"*** dedi ve şu âyet indi: ***"Her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir."***[201] Oruç, üç gündür. Sadaka, altı fakir arasında paylaştırılacak bir farak ölçeğinde yiyecektir. Kurban ise bir koyundur.[202]

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakleden ravilerden) biri de İbn Avn'dır:

١٧٠٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ سُفْيَانَ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَوْنٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: فِيَّ أُنْزِلَتْ هَذِهِ الْآيَةُ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: ادْنُ، فَدَنَوْتُ، قَالَ ابْنُ عَوْنٍ: أَظُنُّهُ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ، ثُمَّ قَالَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ قَالَ: أَظُنُّهُ قَالَ: نَعَمْ فَأَمَرَنِي بِصِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ مَا تَيَسَّرَ.

201 Bakara 2/196.

202 Buhârî, Muhsar 6; Müslim, Hac 82; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 115.

1706- Yezîd b. Sinan'ın bize, Saîd b. Süfyân el-Cahderî > İbn Avn > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre şöyle dedi: Bu âyet[203] benim hakkımda indirilmiştir. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına gelmiştim. Bana ***"Yaklaş"*** dedi, yaklaştım -İbn Avn dedi ki: Zannediyorum üç defa (***"Yaklaş"*** diye seslendiğini, kendisinin de yaklaştığını söyledi).- Daha sonra ***"(Başındaki) böceklerin seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** dedi. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine Allah Rasûlü bana, oruç tutmamı veya sadaka vermemi ya da kolayca temin edilebilecek bir kurbanı kesmemi emretti.[204]

***

(Rivayeti Mücâhid'den nakleden) diğer bir ravi de Ebû Bişr'dir:

١٧٠٧ - حَدَّثَنِي يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ: كُنَّا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحُدَيْبِيَةِ، وَقَدْ حَبَسَنَا الْمُشْرِكُونَ عَنِ الْبَيْتِ، وَلِي وَفْرَةٌ، فَجَعَلَتِ الْهَوَامُّ تَقَعُ عَلَى وَجْهِي، فَقَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَيُؤْذِيكَ هَوَامُّكَ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَاحْلِقْ رَأْسَكَ، وَصُمْ ثَلَاثًا، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ نُسُكًا.

1707- Yezîd'in bize, Ebû Dâvûd > Hüşeym > Ebû Bişr > Mücâhid > Abdurrahman b. Ebî Leylâ isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ka'b b. Ucre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte Hudeybiye'deydik. Müşrikler de Kâbe'ye ulaşmamıza engel olmuşlardı. Saçlarım uzun ve gür olduğu için böcekler (bitler) yüzüme dökülmeye başladı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"(Başındaki) böcekler seni rahatsız ediyor, değil mi?"*** diye sordu. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bunun üzerine ***"Saçını tıraş et. Üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[205]

***

Öte yandan Rabîa b. Ebî Abdurrahman da bu hadisi, benzer manada Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet etmiştir. Şöyle ki:

---

203 Bakara 2/196

204 Müslim, Hac 81; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

205 Buhârî, Megâzî 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 241; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

١٧٠٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْإِمَامِيُّ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَبْدِ الْعَزِيزِ مِنْ وَلَدِ سَهْلِ بْنِ حُنَيْفٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي رَبِيعَةُ بْنُ أَبِي عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى مَوْلَى الْأَنْصَارِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى عَلَى وَجْهِهِ دَوَابَّ، فَقَالَ: إِنِّي أَرَاكَ يَا كَعْبُ قَدْ آذَاكَ هَوَامُّ رَأْسِكَ قَالَ: أَجَلْ، وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ فَقَالَ: احْلِقْ رَأْسَكَ، وَأَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، أَوِ انْسُكْ شَاةً.

1708- … Rabîa b. Ebî Abdurrahman'ın, Ensar'ın azadlısı Abdurrahman b. Ebî Leylâ kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ka'b'ın yüzünde birtakım böcekler (bitler) gördü ve ona ***"Ka'b! Gördüğüm kadarıyla böcekler seni rahatsız ediyor!"*** dedi. O da "Vallahi öyle, ey Allah'ın Rasûlü!" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Saçını tıraş et ve altı fakiri doyur ya da bir kurban kes"*** buyurdu.[206]

***

Ancak bu hadiste "oruç"tan bahsedilmemiştir.

Yahyâ b. Ca'de ise bu hadisi, fidye seçenekleriyle birlikte Ka'b'dan rivayet etmiştir. Şöyle ki:

١٧٠٩ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَمْرُو بْنُ دِينَارٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ جَعْدَةَ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَ كَعْبَ بْنَ عُجْرَةَ أَنْ يَحْلِقَ رَأْسَهُ مِنَ الْقَمْلِ، وَقَالَ: صُمْ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ مُدَّيْنِ مُدَّيْنِ، أَوِ اذْبَحْ.

1709- … Amr b. Dînâr'ın, Yahyâ b. Ca'de kanalıyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ka'b b. Ucre'ye saçını bitlerden (temizlemek için) tıraş etmesini emretti ve şöyle buyurdu: ***"Üç gün oruç tut veya (her biri için) ikişer müd ölçeğinde altı fakiri doyur ya da kurban kes."***[207]

***

206 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 120.

207 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 242; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

Aynı hadisi, yine fidye seçenekleriyle birlikte Ka'b'dan rivayet eden diğer bir ravi ise Muhammed b. Ka'b el-Kurazî'dir. Şöyle ki:

١٧١٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أُسَامَةُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ كَعْبٍ الْقُرَظِيِّ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، قَالَ كَعْبٌ: أَمَرَنِي رَسُولُ اللهِ صلى الله عَلَيْهِ وَسلم حِينَ آذَانِي الْقَمْلُ أَنْ أَحْلِقَ رَأْسِي وَأَصُومَ ثَلَاثَةَ أَيَّامٍ، أَوْ أُطْعِمَ سِتَّةَ مَسَاكِينَ، وَقَدْ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.

1710- ... Üsâme b. Zeyd'in bize, Muhammed b. Ka'b el-Kurazî yoluyla Ka'b b. Ucre'den rivayet ettiğine göre, Ka'b dedi ki: "Bitlerden rahatsız olduğum sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana saçımı tıraş edip üç gün oruç tutmamı veya altı fakiri doyurmamı emretti. Zira kurban kesme imkânımın olmadığını biliyordu."[208]

***

Yine Atâ el-Horasânî de bu hadisi, adını vermediği bir ravi vasıtasıyla Ka'b'dan benzer manada rivayet etmiştir.

١٧١١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ عَطَاءِ بْنِ عَبْدِ اللهِ الْخُرَاسَانِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي شَيْخٌ بِسُوقِ الْبُرَمِ بِالْكُوفَةِ، عَنْ كَعْبِ بْنِ عُجْرَةَ، أَنَّهُ قَالَ: جَاءَنِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَأَنَا أَنْفُخُ تَحْتَ قِدْرٍ لِأَصْحَابِي، وَقَدِ امْتَلَأَ رَأْسِي وَلِحْيَتِي قَمْلًا، فَأَخَذَ بِجَبْهَتِي، وَقَالَ: احْلِقْ هَذَا، وَصُمْ ثَلَاثَةً، أَوْ أَطْعِمْ سِتَّةَ مَسَاكِينَ. وَقَدْ كَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِمَ أَنَّهُ لَيْسَ عِنْدِي مَا أَنْسُكُ بِهِ.

1711- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik isnadıyla rivayet ettiğine göre, Atâ b. Abdullah el-Horasânî dedi ki: Kufe'nin Çömlekçiler Çarşısı'ndaki bir hocanın bana bildirdiğine göre Ka'b b. Ucre (kendisine) şunu anlatmış: "Ben arkadaşlarıma ait bir çömleğin altını üflerken[209] Rasûlullah *sallallahu aleyhi*

208 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sura,* s. 357; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 119.

209 Buradaki "üflerken" kelimesinin Arapça karşılığı olan "enfuhu" lafzını biz, bir sonraki dipnotta da belirteceğimiz gibi, rivayetin geçtiği diğer kaynaklardan tespit ettik. Eserin basılı nüshasında ise bu lafız, "su veya güzel koku serperken" gibi bir anlama gelen "endahu" olarak kaydedilmiştir. Oysa bu ifade, daha önceki rivayetlerden de anlaşılacağı üzere, Ka'b'ın, çömleğin altım tutuşturma çabasına aykırı düşmektedir. Muhakkik burada, eserin yazma nüshasında geçen kelimenin "fe" harfinin biraz "dâd" harfine benzer şekilde yazılması

ve sellem yanıma geldi. Saç ve sakalımda bit kaynıyordu. Allah Rasûlü alnımdan tutarak ***'Şu saçları kestir ve üç gün oruç tut veya altı fakiri doyur'*** buyurdu. Zira Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurban kesecek imkânımın olmadığını biliyordu."[210]

***

Bu hadiste de kurbandan söz edilmemiştir.

Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında, tercih imkânının sunulduğu birtakım hükümler bulunmakla birlikte, ilim adamlarının, bu rivayetlerdeki tercih noktalarını belirlemeye ihtiyaç duymalarının sebebi şudur:

Bazen görünürde bu türden tercihlerin bulunduğu meselelerde gerçek anlamda seçenek sunulmamış olabilmektedir. Nitekim Allah *azze ve celle*, yol kesenlerle ilgili olarak: ***"... Ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları ya da el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi yahut da bulundukları yerden sürülmeleridir"***[211] şeklinde (görünürde tercihli) bir hüküm koymasına rağmen, ilim adamlarının çoğunluğu, buradaki hükmün seçenek sunmaya yönelik olmadığını; aksine birbiri ardına sıralanan aşamaları ifade ettiğini belirtmektedir. Dolayısıyla biz de bu çerçevede zikrettiğimiz hususları ortaya koyma ihtiyacı duyduk.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ka'b'ı, âyette geçen kurban kesme tercihi ile -ki buna imkânı olmadığını bildiği hâlde- diğer tercihler arasında serbest bırakmasının sebebi de ilgili âyetin sadece Ka'b'a özgü olmayıp bütün insanlara yönelik hükümler getirmiş olmasıdır. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de âyetin, bütün insanlarla alakalı hükmünü açıklamayı murad etmiş ve tercih haklarının bulunduğu seçenekleri sıralamıştır.

İlim adamlarının sa' ölçeğiyle ilgili olarak Ka'b'dan nakledilenler konusundaki ihtilaflarına gelince; bazıları bu ölçeğin buğday, bazıları da hurma için geçerli olduğuna dair Ka'b'dan rivayette bulunmuşlardır. Ancak ihtilaf etmedikleri bir husus var ki o da şudur: Kişi, bu ölçekteki bir fidyeyi ödeyinceye kadar keffaretle mükelleftir. Ayrıca âlimler, üç sa' buğday ölçeğinin

ve "nûn" ile "hı" harflerinin noktasız olmasından hareketle böyle kaydetmeyi düşünmüş olmalıdır. (Çeviren)

210 Mâlik, Hac 239; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XIX, 120.

211 Mâide 5/33.

ödenmesi hâlinde bunun yeterli olacağı ve ilgili keffaretin o kişinin üzerinden kalkacağı konusunda icma etmişlerdir.

Bu meselede ilim adamlarının ihtilaf ettiği nokta ise kişinin, üç sa' hurma vermesidir. Bazıları "Buğday gibi bu da geçerlidir" demişlerdir. Şâfiî, bu görüşü benimseyenlerdendir. Bazıları da "Buğday yerine hurma geçerli değildir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu kanaati savunan âlimlerdendir. Bu bağlamda bizim sergilememiz gereken en doğru yaklaşım, -Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşleri doğrultusunda- keffaretin ancak -âlimler arasında kalkması konusunda icma edilen- unsurlar yoluyla kalkmış olmasıdır.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Güvene kavuştuğunuzda..."***[212] sözünden maksadı, bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: "İçinde bulunduğunuz ihsâr (men edilme/alıkonulma) hâlinden çıktığınızda..."

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse..."***[213] sözünden muradı de kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Hac döneminde ihsâr, sahibine, hedy kurbanını (Kâbe'ye) göndermesini ve -kurbanın yerine ulaşması hâlinde- ihramdan çıkmasını mübah kılar. Kurban yerine ulaşırsa, ihramından çıkar ve alıkonulduğu için yarım bıraktığı ve tamamlamadan ihramından çıktığı haccının yerine yeni bir hac yapmakla yükümlü olur. Bu durum, tıpkı haccı kaçıran bir kimsenin, kaçırdığı haccının yerine umre (yaparak) ihramından çıkması sebebiyle (yeni bir hacla) yükümlü olmasına benzer.

Bu noktada biri "Siz, İbn Abbâs'ın azadlı kölesi İkrime'nin, el-Haccâc el-Eslemî'den rivayet ettiği hadisinde, Rasûlullah *sallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Kim topal olur veya bir tarafı kırılırsa ihramdan çıkar ve daha sonra haccetmekle yükümlü olur'*** buyurduğunu rivayet etmiştiniz. Oysa burada 'umre'den bahsedilmemektedir" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

(Evet) senin de dediğin gibi el-Haccâc'ın bu hadisinde umreden söz edilmemektedir. Fakat orada İkrime'nin, el-Haccâc el-Eslemî yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayeti, İbn Abbâs ve Ebû Hureyre'ye anlattığından ve onların da bu hususta el-Haccâc'ı onayladıklarından bahsedilmektedir. Buna göre ilgili hadis, İkrime, İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve el-Haccâc

212 Bakara 2/196.

213 Bakara 2/196.

el-Eslemî kanallarıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiş olmaktadır.[214]

Üstelik Saîd b. Cübeyr de Abdullah b. Abbâs'ın, hac döneminde muhsar olan kişinin, hedy kurbanının yerine ulaşmasıyla birlikte ihramından çıktıktan sonra umre yapmakla mükellef olduğu görüşünü benimsediğini gösteren bir rivayet nakletmektedir. Şöyle ki:

١٧١٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ مُحَمَّدُ بْنُ حَازِمٍ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، قَالَ: هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللهِ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ، لَا يُجَاوَزُ بِالْعُمْرَةِ الْبَيْتُ.

1712- Yusuf b. Yezîd'in bize, Yusuf b. Adiy > Ebû Muâviye Muhammed b. Hâzim > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre, Alkame, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetine dair şöyle dedi: Bu âyet, Abdullah (b. Mes'ûd)'un kıraatine göre ***"Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın"***[215] şeklinde geçmektedir. Umrede ise Kâbe'den öteye geçilmez.[216]

(Alkame), ***"Eğer (bu hac ve umreden) alıkonulursanız..."***[217] ibaresiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Hac için ihrama girmiş bir kişi, (haccına) engel olacak bir durumla karşılaşırsa, kolayına gelen hedy kurbanı olarak bir koyun gönderir. Eğer kurban, henüz yerine ulaşmadan aceleci davranıp saçını tıraş ederse veya güzel koku sürünürse ya da tedavi olursa, oruç tutma, sadaka

214 İlgili hadis için bk. 1677, 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

215 Buradaki "Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın" cümlesi eserin yazma ve basılı nüshalarında "Ve etimmu'l-hacce ve'l-umrete ile'l-beyt" ibaresiyle geçmektedir. Ancak rivayetin geçtiği kaynaklarda (bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 206) bu ibaredeki "etimmû" lafzının yerine, "yapın/ikâme edin/yerine getirin" anlamına gelen "akîmû" lafzı kullanılmaktadır. (Çeviren)

216 Taberî'nin *Tefsîr*'inde (bk. II, 206) bu son cümle "Umrede Kâbe'den ötesine geçmeyin" lafzıyla yer almaktadır. Yine Taberî'de geçen ve İbn Abbâs'a dayandırılan bir rivayete göre "Haccın tamamlanması, bayramın birinci günü Akabe cemresinin taşlanması ve Kâbe'ye ziyaret tavafının yapılmasıyla olur. Umrenin tamamlanması ise, Kâbe'nin tavafı ve Safa ile Merve arasındaki sa'y ile gerçekleşir" denilmektedir. Bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 206. Dolayısıyla "Umrede Kâbe'den ötesine geçilmemesinden" maksat da budur. (Çeviren)

217 Bakara 2/196.

verme veya kurban kesme gibi fidyelerden birini ödemekle mükellef olur. Sadaka üç sa' olup her bir fakire yarım sa' düşecek şekilde altı fakir arasında paylaştırılır. Kurban ise bir koyundur."

Yine (Alkame) ilgili âyetteki *"Güvene kavuştuğunuzda..."*[218] ifadesine dair şunu söyledi: "Kişi, (haccına engel olan hastalıktan) iyileşip kaldığı yerden itibaren doğruca Kâbe'ye gelirse, umreye niyetlenmek üzere haccının ihramından çıkmış olur ve haccını daha sonraki yıllarda eda etmekle yükümlü hâle gelir. Ancak iyileşince, doğruca Kâbe'ye gelmeyip geri (memleketine) dönerse, hem hac hem de umre yapmakla mükellef olur. Ayrıca umreyi geciktirdiği için de bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir."

Şayet bu kişi hac aylarında mütemetti olarak yola çıkarsa, kolayına gelen bir hedy kurbanı olarak bir koyun kesmekle yükümlüdür. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi gün de memleketine dönünce olmak üzere (toplam on gün) oruç tutmalıdır. (el-A'meş dedi ki): İbrahim bana şöyle dedi: Hacdaki üç günlük orucun sonuncusu Arefe günüdür. Ayrıca İbrahim dedi ki: Ben bütün bunları Saîd b. Cübeyr'e anlattığımda bana "Bu hadisin tamamıyla ilgili olarak İbn Abbâs da böyle söylüyordu" dedi.[219]

Yusuf b. Yezîd, Yusuf b. Adiy > Ebû Muâviye kanalıyla bu hadisi bize bu şekilde rivayet etmiştir. Ebû Bişr Abdülmelik b. Mervân er-Rakkî ise, Ebû Muâviye yoluyla aynı rivayeti bize muhtasar (özet) olarak nakletmiştir. Şöyle ki:

١٧١٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ}، قَالَ: هِيَ فِي قِرَاءَةِ عَبْدِ اللهِ وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ إِلَى الْبَيْتِ قَالَ: لَا يُجَاوَزُ بِالْعُمْرَةِ الْبَيْتُ قَالَ: فَإِذَا أَهَلَّ الرَّجُلُ بِالْحَجِّ فَحُوصِرَ، بَعَثَ مَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ شَاةً، فَإِنْ هُوَ عَجِلَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَحَلَقَ رَأْسَهُ، أَوْ مَسَّ طِيبًا، أَوْ تَدَاوَى، كَانَ عَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، وَالصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، وَالصَّدَقَةُ ثَلَاثَةُ آصُعٍ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ لِكُلِّ

218 Bakara 2/196.

219 Bk. Taberî, *Tefsîr,* II, 216, 228, 235, 244.

مِسْكِينٍ نِصْفُ صَاعٍ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ {فَإِذَا أَمِنْتُمْ}، يَقُولُ: إِذَا بَرَأَ، فَمَضَى مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ حَتَّى يَأْتِيَ الْبَيْتَ حَلَّ مِنْ حَجِّهِ بِعُمْرَةٍ، وَكَانَ عَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ، وَإِنْ هُوَ رَجَعَ، وَلَمْ يُتِمَّ مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ إِلَى الْبَيْتِ كَانَ عَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَعُمْرَةٌ، وَدَمٌ بِتَأْخِيرِهِ.

1713- Ebû Bişr er-Rakkî'nin bize, Ebû Muâviye ed-Darîr > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre, Alkame, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın"*** âyetiyle ilgili şöyle dedi: Bu âyet, Abdullah'ın kıraatine göre ***"Hac ve umreyi Kâbe'ye kadar tamamlayın"*** şeklindedir.

(Alkame) dedi ki: "Umrede, Kâbe sınırının ötesine geçilmez."

Yine (Alkame) dedi ki: "Hac için ihrama girmiş bir adam, (haccına) engel olacak bir durumla karşılaşırsa, kolayına gelen hedy kurbanı olarak bir koyun gönderir. Eğer kurban, henüz yerine ulaşmadan aceleci davranıp saçını tıraş ederse veya güzel koku sürünürse ya da tedavi olursa, oruç tutma, sadaka verme veya kurban kesme gibi fidyelerden birini ödemekle mükellef olur. Sadaka üç sa' olup her bir fakire yarım sa' düşecek şekilde altı fakir arasında paylaştırılır. Kurban ise bir koyundur."

Yine (Alkame) ilgili âyetteki ***"Güvene kavuştuğunuzda..."***[220] ifadesine dair şunu söyledi: "Kişi, (haccına engel olan hastalıktan) iyileşip kaldığı yerden itibaren doğruca Kâbe'ye gelirse, umreye niyetlenmek üzere haccının ihramından çıkmış olur ve haccını daha sonraki yıllarda eda etmekle yükümlü hâle gelir. Ancak iyileşince doğruca Kâbe'ye gelmeyip geri (memleketine) dönerse, hem hac hem de umre yapmakla mükellef olur. Ayrıca umreyi geciktirdiği için de bir ceza kurbanı (dem) kesmesi gerekir."[221]

***

Öte yandan Yahyâ b. Saîd el-Kattân de bu hadisi el-A'meş'ten rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٧١٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، {وَأَتِمُّوا الْحَجَّ وَالْعُمْرَةَ لِلَّهِ فَإِنْ أُحْصِرْتُمْ}، قَالَ: إِذَا أُحْصِرَ

220 Bakara 2/196.

221 Taberî, *Tefsîr,* II, 207.

الرَّجُلُ بَعَثَ بِالْهَدْيِ، {وَلا تَحْلِقُوا رُءُوسَكُمْ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ}، فَلا يَحْلِقُ حَتَّى يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، {فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِنْ رَأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ}، الصِّيَامُ ثَلَاثَةُ أَيَّامٍ، فَإِنْ عَجِلَ، فَحَلَقَ قَبْلَ أَنْ يَبْلُغَ الْهَدْيُ مَحِلَّهُ، فَعَلَيْهِ فِدْيَةٌ مِنْ صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نُسُكٍ، صِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ، أَوْ صَدَقَةٌ يَتَصَدَّقُ عَلَى سِتَّةِ مَسَاكِينَ، وَالنُّسُكُ شَاةٌ، فَإِذَا أَمِنَ مِمَّا كَانَ بِهِ، {فَمَنْ تَمَتَّعَ بِالْعُمْرَةِ إِلَى الْحَجِّ}، فَإِنْ مَضَى مِنْ وَجْهِهِ ذَلِكَ فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَإِنْ أَخَّرَ الْعُمْرَةَ إِلَى آخِرِ الْعُمْرَةِ إِلَى قَابِلٍ، فَعَلَيْهِ حَجَّةٌ، وَعُمْرَةٌ، {وَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ، فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ ثَلَاثَةِ أَيَّامٍ فِي الْحَجِّ} آخِرُهَا يَوْمُ عَرَفَةَ، {وَسَبْعَةٍ إِذَا رَجَعْتُمْ} قَالَ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فَقَالَ: هَذَا قَوْلُ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَعَقَدَ بِيَدِهِ ثَلَاثِينَ.

1714- Yezîd b. Sinan'ın bize, Yahyâ b. Saîd > el-A'meş > İbrahim kanalıyla rivayet ettiğine göre Alkame ***"Hac ve umreyi Allah için tamamlayın, eğer (bu hac ve umreden) alıkonulursanız..."***[222] âyetiyle ilgili olarak "Kişi, (hac ve umreden) alıkonulacak olursa, hedy kurbanını gönderir" demiştir.

"Kurban, yerine varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin" beyanına dair "Hedy kurbanı, yerine ulaşıncaya kadar tıraş olmasın" demiştir.

"Sizden her kim hasta olursa veya başından bir rahatsızlığı varsa, oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir" hükmüyle ilgili olarak da şu açıklamada bulunmuştur: Oruç üç gündür. Eğer aceleci davranıp da hedy kurbanı henüz yerine ulaşmadan saçını tıraş edecek olursa, oruç, sadaka veya kurban olarak bir fidye vermekle mükelleftir. Ya üç gün oruç ya altı fakire verilecek bir sadaka ya da kurban olarak bir koyun. Bu durumdaki bir kişi eğer bulunduğu hâlden kurtulup güvene kavuşur da ***"Hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse"*** bulunduğu noktadan doğruca haccedeceği bölgeye intikal etmesi hâlinde sadece hac yapmakla yükümlü olur. Eğer umreyi bir sonraki seneye erteleyecek olursa, o zaman hem hac hem de umre yapmakla mükellef hâle gelir. Bunun yanı sıra ***"Kolayına gelen bir hedy kurbanı (kesmesi gerekir). Bunu bulamayanın ise*** -son günü Arefe günü olmak kaydıyla- ***üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir."***[223]

222 Bakara 2/196.

223 Bakara 2/196.

(İbrahim) dedi ki: Bunu Saîd b. Cübeyr'e sorduğumda bana "Bu, İbn Abbâs'ın görüşüdür" dedikten sonra eliyle otuz işareti yaptı.[224]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Kanaatimizce bu hüküm ancak -en doğrusunu yine de Allah bilir- İkrime'nin İbn Abbâs, Ebû Hureyre ve el-Haccâc el-Eslemî kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetinde bahsedilen kişinin,[225] hacdan alıkonulan (muhsar) kimselerin yapmakla yükümlü oldukları şeylerin hepsini tam anlamıyla yapmaması durumunda geçerlidir. İbn Abbâs'a göre bu böyledir. Zira İbn Abbâs, bu konuda İkrime'nin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hükme sadece eklemesi gerekenleri ekleyebilir.

Allah *azze ve* celle'nin ***"Kim umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir hedy kurbanı gerekir..."***[226] âyetine gelince; -yine de en doğrusunu Allah bilir- bize göre bundan maksat şudur: Hacdan alıkonulan kimseler içerisinde, -bu kitabımızın daha önceki bölümlerinde bahsettiğimiz temettü şeklinde olduğu üzere- alıkonulduğu, dolayısıyla ihramından çıktığı haccının bedeli olarak kaza edeceği haccına kadar üzerine vacip olan umre ile sevap kazanmak isteyen kişi, -tıpkı daha önce üzerine vacip olmadığı hâlde hacca kadar umre ile sevap kazanmak isteyenler gibi- kolayına gelen bir hedy kurbanı kesmekle yükümlüdür.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir..."***[227] âyetini ise biz daha önce ele almış ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini aktarmıştık. Bu noktada âyetin te'vili ile alakalı en tercih edilebilir nitelikteki görüş, hacdaki orucun, hac ihramına girdikten sonraki oruç olması yönündeki görüştür. Nitekim kitabımızın daha önceki konularında da belirttiğimiz üzere Medine ehlinin kanaati buydu.[228] Ayrıca bu görüş, Kufelilerin tamamının görüşleri dışında da değildir. Zira el-Hasen b. Ziyâd el-Lü'lüî ve Ebû Zeyd Hammâd b. Delîl de bu kanaati benimseyen (Kufeli) ekoldendir.

---

224 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 250, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XV, 152. Kısaltılmış benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 186. Ayrıca bk. 1654 no'lu rivayet.

225 İlgili rivayet için bk. 1677, 1678 ve 1679 no'lu rivayetler.

226 Bakara 2/196.

227 Bakara 2/196.

228 Burada Tahâvî, 1651 no'lu rivayetin öncesinde naklettiği ihtilaflara atıfta bulunmaktadır. (Çeviren)

Eğer biri "Bu âyette, hacca kadar umre ile sevap kazanma hükmüyle muhatap olanların hacdan men edilenler olduğunu gösteren bir işaret vardır. Çünkü Allah *azze ve celle* ***'Güvene kavuştuğunuzda -sizden- kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse…'*** buyurmaktadır. Dolayısıyla burada hacdan men edilmemiş olanlara bir hitap söz konusu değildir" deyip bununla alakalı olarak Abdullah b. ez-Zübeyr'den rivayet edilen;

١٧١٥ - حَدَّثَنَاهُ نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وُهَيْبُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ إِسْحَاقَ بْنِ مُؤَيَّدٍ، وَمَا قَدْ حَدَّثَنَاهُ مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْحَاقُ بْنُ سُوَيْدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ الزُّبَيْرِ، يَقُولُ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّ التَّمَتُّعَ لَيْسَ بِالَّذِي تَصْنَعُونَ، يَتَمَتَّعُ أَحَدُكُمْ بِالْعُمْرَةِ قَبْلَ الْحَجِّ، وَلَكِنَّ الْحَاجَّ إِذَا فَاتَهُ الْحَجُّ، أَوْ ضَلَّتْ رَاحِلَتُهُ، أَوْ كُسِرَ حَتَّى يَفُوتَهُ الْحَجُّ، فَإِنَّهُ يَجْعَلُهَا عُمْرَةً، وَعَلَيْهِ الْحَجُّ مِنْ قَابِلٍ، وَمَا اسْتَيْسَرَ مِنَ الْهَدْيِ.

1715- … Hammâd b. Seleme'nin rivayet ettiğine göre, İshâk b. Süveyd dedi ki: Abdullah b. ez-Zübeyr'in şöyle dediğini işittim: "Ey insanlar! Temettü, sizin yaptığınız gibi hacdan önce umre ile sevap kazanmak şeklinde değildir. (Asıl temettü), bir hacının, haccı kaçırması veya bineğinin kaybolmasından ya da bir tarafının kırılmasından dolayı hac görevini yerine getirememesi durumunda hac niyetini umreye çevirmesi ve ertesi yıl hac yapmakla ve kolayına gelen bir kurban kesmekle yükümlü olmasıdır" hadisini öne sürecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu zikrettiğin rivayet Abdullah b. ez-Zübeyr'den nakledilmiştir. Ancak bu konuda böyle bir görüşün, onun dışında, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbı içerisinde hiç kimseden rivayet edildiği bilinmemektedir. Hatta Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, Sa'd b. Ebî Vakkâs, Abdullah b. Ömer, Câbir b. Abdullah ve İmrân b. Husayn *radıyallahu anhum*'dan buna aykırı görüşler rivayet edilmektedir.

Mesela; Câbir b. Abdullah'ın şöyle dediği nakledilmiştir: Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yapmıştık. Ancak Ömer hilafete geçince insanlara hitaben şöyle bir konuşma yaptı: "Kuşkusuz Kur'ân, aynı Kur'ân'dır. Rasûl de aynı Rasûl'dür. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*

döneminde iki çeşit mut'a (temettü) söz konusuydu. Bunların ilki, hacc-ı temettüdür (mut'atu'l-hac'dır). Siz, haccınızı umrenizden ayrı tutun..."[229]

Yine Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh*'ın, temettüyü yasaklamaya kalkışan Osman b. Affân *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yapmış olduğu bir işe hangi gerekçeyle karşı çıkıyor ve bunu yasaklıyorsun ki?" sözü de bu rivayetlerden biridir.[230]

Osman'ın temettüyü yasaklaması ve "mut'a" diye isimlendirmesi, ona göre "mut'a"nın, İbnü'z-Zübeyr'in söylediğinden farklı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca Sa'd b. Ebî Vakkâs'tan da bu yönde bir rivayet nakledilmiştir. ed-Dahhâk b. Kays, Ömer *radıyallahu anh*'ın temettüyü yasakladığı bilgisini aktarınca Sa'd "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunu yaptı, biz de onunla birlikte yapmıştık" demiştir.[231] Burada da Ömer'in bu temettüyü yasaklamış olması, onun bakış açısındaki temettünün, İbnü'z-Zübeyr'in yaklaşımındakinden farklı olduğunu gösterir.

Öte yandan İbn Ömer'den nakledilen şu söz de bu rivayetlerden biridir: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Veda Haccı'nda temettü yaptı ve bir hedy kurbanını (Kâbe'ye) hediye etti. Kurbanını da beraberinde götürdü. Ardından önce umre için daha sonra da hac niyetiyle telbiye getirdi. İnsanlar da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte hacca kadar umreden faydalandılar (temettü yaptılar)."[232]

Bir diğer rivayet de İmrân b. Husayn'dan nakledilen şu açıklamadır: "Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile birlikte temettü yaptık. Üstelik bunun caizliğine dair Kur'ân (âyeti) indi. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bunu bize yasaklamadığı gibi hiçbir şey (yeni hüküm) de onu neshetmedi. Daha sonra bir adam çıkıp kendi kanaatine göre dilediğini söyledi."[233]

---

229 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 144; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 206. Ayrıca benzer bir metin için bk. Müslim, Hac 145; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 52. Yine bk. 1266 no'lu rivayet.

230 Buhârî, Hac 34; Müslim, Hac 159. Ayrıca bk. 1251 no'lu rivayet.

231 Mâlik, Hac 60; Nesâî, Menâsik 50. Ayrıca bk. 1253 no'lu rivayet.

232 Buhârî, Hac 105; Müslim, Hac 174; Ebû Dâvûd, Hac 24. Ayrıca bk. 1259 no'lu rivayet.

233 Buhârî, Hac 36; Müslim, Hac 169; Nesâî, Menâsik 50. Burada İmrân b. Husayn'ın, kendi kanaatine göre dilediğini söyleyen adamdan kastettiği kişi, Hz. Ömer'dir. (Çeviren) Ayrıca bk. 1262 no'lu rivayet.

İşte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hem Muhacir hem de Ensardan olan ve Kur'ân'ın inişine tanıklık etmiş bulunan bu sahâbîleri, "temettü" konusunda İbnü'z-Zübeyr'in söylediğinden farklı bir görüşü benimsiyorlar; bazıları bunu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırırken, bazıları da bu hususta inen Kur'ân ayetinden bahsediyordu. Biz bu konuda onlardan nakledilen rivayetlerin senedlerini, kitabımızın daha önceki bölümlerinde zikretmiştik. Kaldı ki İbnü'z-Zübeyr, ilgili hadisinde, kendisinden bu konuda rivayet edilen görüşü, âyete dayanarak veya onu te'vil ederek söylemediği gibi hacdan alıkonulanların (muhsar), gönderdikleri hedy kurbanlarının yerlerine ulaşmasıyla ihsar hâlinden çıkmaları anlamında da söylememektedir. O, sadece ihram yasakları içinde olup henüz oradan çıkmadığı hâlde haccı kaçıran ve daha sonra Kâbe'ye ulaşan kimse hakkında bu kanaati serdetmektedir.

Burada birileri "Bahsettiğiniz İbnü'z-Zübeyr'in rivayetine bizim ihtiyacımız yoktur. Fakat biz, Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında, mutlak anlamda hacdan men edilenlerden (muhsar) söz edip onların yanı sıra hacdan alıkonulmamış diğer kimseleri zikretmemiş olmasına rağmen, sizin temettüyü, hacdan men edilmemiş olanları da içine alacak şekilde genellemiş olmanızın gerekçesini açıklamanızı istiyoruz" diyecek olursa, bu husustaki cevabımız -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur:

Şüphesiz ilgili âyette, muhsar olmayanların da o çerçevede yer aldığını gösteren bir işaret mevcuttur. Zira söz konusu hükmün, bulunduğu kısımdan daha fazla bir şekilde vurgulanan bir hüküm olduğuna dair ilim adamları arasında bir icma oluşmuştur. O hüküm de Allah *azze ve celle*'nin şu beyanıdır: ***"Kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir."***[234] İlim adamları, muhsar olmayıp hac veya umre ihramına giren birinin, başından bir rahatsızlığı olması veya bir hastalığa yakalanması hâlinde başını tıraş ederek, okumuş olduğumuz âyette sözü edilen fidyelerden birini yerine getirmekle yükümlü olduğu konusunda ihtilaf etmemişlerdir. Ayrıca âyette muhsar olanlardan bahsedilmiş olması, diğer muhsar olmayan ihramlıların da bu çerçeveye dâhil olup bu husustaki hükümlerinin diğerlerinin hükümleri gibi olmasını engellememektedir. Bu konuda da ilim adamları arasında herhangi bir görüş ayrılığı bulunmamaktadır.

234 Bakara 2/196.

Aynı şey Allah *azze ve celle*'nin ***"Kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse (temettu)..."*** beyanı için de geçerlidir. Burada da muhsar olmayanların, muhsar olanlar gibi sayılmasını engelleyecek bir durum söz konusu değildir. Hatta bu yaklaşım, âyetin ilgili kısmında geçen hükme daha uygundur. Çünkü Allah *azze ve celle* ilk kısımdaki hüküm hakkında ***"İçinizden..."*** derken, ikinci kısımdaki hüküm için ise bu ibareyi kullanmamaktadır.[235]

---

235 Müellifin burada ne demek istediğini doğru anlamak için âyetin tam mealini okumak gerekir. Âyetin tam meali şöyledir: ***"Hac ve umreyi de Allah için tamamlayın. Eğer bunlardan alıkonulursanız, o zaman kolayınıza gelen bir kurban gönderin. Bununla beraber bu kurban, kesileceği yere varıncaya kadar başlarınızı tıraş etmeyin. İçinizden hasta olana veya başından bir rahatsızlığı bulunana tıraş için oruç veya sadaka ya da kurbandan ibaret bir fidye gerekir. Güvene kavuştuğunuz zaman da her kim hacca kadar umre ile sevap kazanmak isterse, ona da kolayına gelen bir kurban gerekir. Bunu bulamayan ise üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde ki tam on gün oruç tutması lazım gelir. Bu hüküm, ailesi Mescid-i Harâm civarında oturmayanlar içindir. Allah'tan korkun ve bilin ki Allah'ın azabı gerçekten çok şiddetlidir."*** (Bakara 2/196). Burada altı çizili ilk ibarede, Tahâvî'nin yaklaşımına göre muhsar olanlar içerisinde hastalık ve benzeri rahatsızlıkları sebebiyle fidye ödemekle yükümlü olanlardan bahsedildiği açıktır. Altı çizili olan ikinci ibare ise, Tahâvî'ye göre ilkinden daha geneldir ve muhsar olmayanları da kapsamaktadır. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿يَآ أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا لَا تَقْتُلُوا الصَّيْدَ وَأَنْتُمْ حُرُمٌ...﴾
"EY İMAN EDENLER! İHRAMLI İKEN AVI ÖLDÜRMEYİN..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Ey iman edenler! İhramlı iken avı öldürmeyin. İçinizden kim onu kasten öldürürse, öldürdüğü hayvanın dengi (ona) cezadır..."***[236] buyurmaktadır. Âyette sözü edilen "kasten (amd)" lafzı, ne kastedildiği hakkında ihtilaf edilmiş olan müteşâbih ifadelerden biridir.

İlim adamlarından bir grup, ilgili âyette av hayvanı öldürdükleri için ceza ödemekle yükümlü tutulan ihramlıların, avı kasıtsız bir şekilde öldürenler değil, kasten öldürmeye azmedenler olduğu görüşünü öne sürmüş ve buna dair âyetin açıkça anlaşılan ilk anlamını (zâhir) delil göstererek "Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın bu âyetin te'viline ilişkin görüşünün de böyle olduğu yönünde bir rivayet nakledilmiştir" açıklamasını yapmıştır. Şöyle ki:

١٧١٦ - حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْغَافِقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ عُمَيْرٍ، سَمِعَ قَبِيصَةَ بْنَ جَابِرٍ، يَقُولُ: خَرَجْنَا حُجَّاجًا، فَكَثُرَ مِرَاءُ الْقَوْمِ، أَيُّهُمَا أَسْرَعُ مَعَنَا: الْفَرَسُ أَوِ الظَّبْيُ، فَسَنَحَ لَنَا ظَبْيٌ، وَالسُّنُوحُ، هَكَذَا قَالَ سُفْيَانُ، يَمِينًا وَشِمَالًا، فَرَمَاهُ رَجُلٌ مِنَّا فَمَا أَخْطَأَ خُشَشَاءَهُ، فَرَكِبَ رَدْعَهُ فَمَاتَ، فَأُسْقِطَ فِي يَدَيْهِ، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ وَهُوَ بِمِنًى، فَجَلَسَ بَيْنَ يَدَيْهِ، فَاقْتَصَّ عَلَيْهِ الْقَصَصَ، فَقَالَ: كَيْفَ أَصَبْتَهُ أَخَطَأً أَمْ عَمْدًا؟ قَالَ: لَقَدْ تَعَمَّدْتُ رَمْيَهُ، وَمَا أَرَدْتُ قَتْلَهُ قَالَ: لَقَدْ شَرِكْتَ الْخَطَأَ وَالْعَمْدَ ثُمَّ أَجْنَحَ إِلَى رَجُلٍ إِلَى جَنْبِهِ كَأَنَّ وَجْهَهُ قُلْبٌ، فَشَاوَرَهُ، ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيْنَا،

236 Mâide 5/95.

ثُمَّ قَالَ لِلرَّجُلِ: خُذْ شَاةً مِنَ الْغَنَمِ فَأَهْرِقْ دَمَهَا، وَتَصَدَّقْ بِلَحْمِهَا، وَاسْقِ إِهَابَهَا سِقَاءً فَلَمَّا قُمْنَا مِنْ عِنْدِهِ قُلْتُ: أَيُّهَا الْمُسْتَفْتِي ابْنَ الْخَطَّابِ، إِنَّ فُتْيَا ابْنِ الْخَطَّابِ لَنْ تُغْنِي عَنْكَ مِنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْئًا، فَانْحَرْ نَاقَتَكَ، وَعَظِّمْ شَعَائِرَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَوَاللهِ مَا عَلِمَ ابْنُ الْخَطَّابِ حَتَّى سَأَلَ الرَّجُلَ الَّذِي إِلَى جَانِبِهِ فَنَمَاهَا ذُو الْعَيْنَيْنِ إِلَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَمَا عَلِمْتُ بِعُمَرَ إِلَّا قَدْ أَقْبَلَ بِالدِّرَّةِ، فَجَعَلَ يَضْرِبُ عَلَى صَاحِبِي صُفُوقًا صُفُوقًا، ثُمَّ يَقُولُ: قَاتَلَكَ اللهُ، تَعَدِّي الْفُتْيَا، وَتَقْتُلُ الْحَرَامَ، وَتَقُولُ: وَاللهِ مَا عَلِمَ عُمَرُ حَتَّى سَأَلَ الَّذِي إِلَى جَنْبِهِ، أَمَا تَقْرَأُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ}؟ ثُمَّ أَقْبَلَ عَلَيَّ، فَأَخَذَ بِجَمِيعِ ثِيَابِي، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، لَا أُحِلُّ لَكَ شَيْئًا حَرَّمَهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ عَلَيْكَ فَتَرَكَنِي، ثُمَّ قَالَ: إِنِّي أَرَاكَ رَجُلًا فَصِيحَ اللِّسَانِ، فَسِيحَ الصَّدْرِ، وَقَدْ يَكُونُ فِي الْعَشَرَةِ الْأَخْلَاقِ تِسْعَةٌ صَالِحَةٌ وَخُلُقٌ سَيِّءٌ، فَيُفْسِدُ التِّسْعَةَ الصَّالِحَةَ الْخُلُقُ السَّيِّءُ، فَاتَّقِ عَثَرَاتِ الشَّبَابِ.

1716- İsa b. İbrahim el-Gâfikî'nin bize, Süfyân b. Uyeyne'den rivayet ettiğine göre, Abdülmelik b. Umeyr, Kabîsa b. Câbir'in şöyle dediğini işitmiş: Haccetmek üzere yola çıkmıştık. İnsanlar, atın mı yoksa geyiğin mi daha hızlı olduğu konusunda uzun uzun tartışmaya başladılar. Derken bir anda karşımıza bir geyik çıkıverdi (seneha) -Süfyân (b. Uyeyne) buradaki "senaha"yı, "sağa ve sola" işaret ederek açıkladı- İçimizden bir adam ona (taş) attı. (Tevafuk bu ya) attığı taş da ıskalamayıp hayvanın tam kulağının ardındaki kemik çıkıntısına/boynuzunun köküne isabet etti ve hayvan olduğu yere yığılıp öldü. Bunu yapan kişi, çaresizlik içinde pişman oldu. Ömer *radıyallahu anh*'ın Mina'da olduğu bir sırada yanına gitti. Önüne oturdu ve olayı anlattı. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi vurdun o hayvanı?" diye sordu. O da "Ona bilerek (taş) attım fakat öldürmeyi kastetmemiştim" diye cevap verdi. Ömer *radıyallahu anh* "Demek ki hatanın yanı sıra kastın da varmış" dedi ve yanında duran -yüzü gümüş gibi parlak- bir adama yöneldi ve onunla istişare etti. Ardından bize doğru döndü ve ilgili şahsa şöyle dedi: "Şu sürüden bir koyun al ve kanını akıt (kes). Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver."

(Kabîsa şöyle devam etti:) Ömer *radıyallahu anh*'ın huzurundan ayrıldığımızda ilgili adama şöyle dedim: 'Ey İbnü'l-Hattâb'a fetva soran kişi! İbnü'l-Hattâb'ın bu fetvasının, Allah *azze ve celle* katında sana hiçbir faydası yoktur. Sen deveni kurban et ve Allah *azze ve celle*'nin sembollerine (hac

görevlerine ve kurbanlıklara) saygı göster. Allah'a yemin olsun ki, İbnü'l-Hattâb'ın bizzat kendisi, meseleyi bilmediği için yanındaki adama sordu."

Ancak jurnalcinin biri bu sözleri Ömer *radıyallahu anh*'a jurnalleyince, ne olduğunu anlayamadan Ömer *radıyallahu anh* bir anda kırbaçla karşımıza çıktı ve arkadaşımı sert bir şekilde kırbaçlamaya başladı. Ardından da "Allah müstehakını versin! (Avlanması) yasak olan bir hayvanı öldürdüğün hâlde, fetvayı mı çiğniyorsun? Bir de kalkmış 'Vallahi Ömer, bu meseleyi bilmediği için yanındakine sordu' diyorsun, öyle mi? Sen '***... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)...***'[237] âyetini okumuyor musun?" dedi ve daha sonra bana doğru dönüp yakamdan tuttu. Ben de "Ey mü'minlerin emiri! Allah *azze ve celle*'nin sana haram kıldığı bir şeyi ben sana helal etmem" deyince beni bıraktı. Peşinden de (bana hitaben) şöyle konuştu: "Gördüğüm kadarıyla düzgün bir dilin; iri ve güçlü bir gövden var. Ancak (bir insanda) on huydan dokuzu güzel olur da biri kötü olursa, o bir kötü huy, diğer dokuz güzel huyu bozar. Onun için gençlik döneminin sürçmelerinden/hatalarından sakın!"[238]

***

(Bu görüş sahipleri) dediler ki: "Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* adama, 'Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi öldürdün' diye sormuştur. Bu ise ancak Ömer *radıyallahu anh*'a göre böyle bir konuda yanlışlık ile kasıt hâllerinin hükümlerinin birbirinden farklı olduğunu göstermektedir."

Ne var ki ilim adamlarının çoğunluğu, bu görüş sahiplerine muhalefet ederek, ister yanlışlıkla ister kasıtlı olsun, av hayvanı öldüren bütün ihram-

---

237 Mâide 5/95.

238 Abdurrezzâk, *Musannef*, IV, 407-408. Ne var ki Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde geçen bir diğer rivayette (bk. IV, 406, hadis no: 4239), av hayvanım öldüren kimsenin Kabîsa olduğu; Hz. Ömer'in fetvası hakkında bu tarzda olumsuz yorum yapan kişinin de Kabîsa değil, onun bir arkadaşı olduğu; Hz. Ömer'in öncelikle o adamı kırbaçladığı, daha sonra da Kabîsa'yı kırbaçlamaya kalkıştığı, Kabîsa'nın da "Ben herhangi bir şey söylemedim, o söyledi" dediği nakledilmektedir. Kanaatimizce, olayın akışı açısından bu rivayet daha mantıklıdır. Aksi hâlde Tahâvî'nin bu rivayetinde olduğu üzere Kabîsa'nın, hem Hz. Ömer'in fetvası hakkında bu olumsuz sözleri söylemesi hem de ardından -haksız yere kırbaçlanacağı endişesiyle- "Allah *azze ve celle*'nin sana haram kıldığı bir şeyi ben sana helal etmem" demesi tutarlı olmaz. Zira burada fetvasıyla alakalı olarak ileri geri konuşulduğu için hakkı çiğnenen kişi Hz. Ömer'dir. Bu bakımdan bu olumsuz yorumu, Kabîsa dışında birinin yapmış olması gerekmektedir. Ayrıca bu rivayette, Hz. Ömer'in fetva danıştığı kimsenin de Abdurrahman b. Avf olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

lılara ceza verilmesi gerektiğini belirtmişlerdir. Dolayısıyla Allah *azze ve celle*'nin ***"İçinizden kim onu kasten öldürürse..."*** sözünün, ***"Kim bu suçu tekrar işlerse, Allah da ondan intikamını alır"*** sözüyle birlikte te'vil edilmesi gerektiği görüşündedirler.

Bu noktada, Ömer *radıyallahu* anh'dan aktardığımız hadis ve onun, adama hitaben "Yanlışlıkla mı yoksa kasten mi onu öldürdün" sorusuyla ilgili olarak bu (ikinci) görüş sahiplerinin ilk görüş sahipleri aleyhine öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur:

Ömer *radıyallahu anh* burada, ilgili adama "o hayvanı kasten öldürdükten sonra tekrar bir av hayvanını kasıtlı olarak öldürmesi hâlinde Allah'ın ondan intikam alacağını" hatırlama ihtiyacı hissetmiş ve böyle bir şeyden onu sakındırmak istemiş olabilir. Üstelik Şu'be de aynı rivayeti Abdülmelik b. Umeyr'den nakletmiş fakat Süfyân b. Uyeyne'nin rivayetinde geçen lafızlara aykırı bir biçimde daha farklı lafızlar kullanmıştır. Şöyle ki:

1717 - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ عُمَيْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ قَبِيصَةَ بْنَ جَابِرٍ، قَالَ: حَجَجْتُ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي، فَرَأَيْنَا ظَبْيًا قَالَ: فَقَالَ أَوْ قُلْتُ لِصَاحِبِي: أَتُرَاكَ تَبْلُغُهُ؟ قَالَ: فَأَخَذَ صَاحِبِي حَجَرًا فَرَمَاهُ، فَأَصَابَ خُشَّاءَهُ، فَقَتَلَهُ، فَأَتَى عُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ لَهُ عُمَرُ: أَعَمْدًا قَتَلْتَهُ أَمْ خَطَأً؟ فَقَالَ: مَا أَدْرِي فَقَالَ: اعْمِدْ إِلَى شَاةٍ فَاذْبَحْهَا، وَتَصَدَّقْ بِلَحْمِهَا، وَاجْعَلْ إِهَابَهَا سِقَاءً، أَكَذَلِكَ يَا فُلَانُ؟ لِرَجُلٍ إِلَى جَانِبِهِ قَالَ: فَقُلْتُ لِصَاحِبِي: وَاللهِ مَا دَرَى أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ حَتَّى سَأَلَ الَّذِي إِلَى جَنْبِهِ، انْحَرْ نَاقَتَكَ قَالَ: فَعَمَدَ إِلَى نَاقَتِهِ فَنَحَرَهَا، فَبَلَغَ ذَلِكَ عُمَرَ، قَالَ: فَجَاءَ فَجَعَلَ يَضْرِبُهُ، وَقَالَ: أَتَقْتُلُ الصَّيْدَ وَتَعَدِّي الْفُتْيَا.

1717- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhal'den rivayet ettiğine göre, Şu'be dedi ki: Abdülmelik b. Umeyr bana haber verip dedi ki: Kabîsa b. Câbir'in şöyle dediğini işittim: Bir arkadaşımla birlikte haccetmek üzere yola çıktık. (Yolda) bir geyik gördük. Arkadaşım veya ben (aramızda) "Sence bu (taş) ona ulaşır mı?" diye sorarken arkadaşım bir taş alıp ona doğru fırlattı ve o taş, hayvanın tam da kulağının ardındaki kemik çıkıntısına/boynuzunun köküne isabet etti ve onu öldürdü. Daha sonra arkadaşım Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına gelip durumu arzetti. Ömer de ona "Kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdün?" diye sordu. Arkadaşım "Bilemiyorum" dedi. Ömer

radıyallahu anh “Bir koyun al ve kes. Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver” dedi. Ardından da yanındaki bir adama hitaben (bu fetvasını onaylamasını istercesine) “Öyle değil mi ey falanca?” dedi. Bunun üzerine ben de arkadaşıma “Vallahi! Mü’minlerin emiri meseleyi tam olarak bilmediği için yanındakine soruyor. (Bence) sen deveni kurban et” dedim. Arkadaşım da devesine yöneldi ve onu kesti. Bu durum Ömer *radıyallahu anh*’a intikal edince gelip arkadaşıma vurmaya başladı ve “Hem (yasak olan) avı öldürüyor hem de fetvayı çiğnemeye mi kalkışıyorsun?” dedi.

***

Görüldüğü gibi Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* bu hadiste adama sorduğu “Kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdün?” sorusuna adamın “Bilemiyorum” cevabını vermiş olmasına rağmen, onun aleyhinde ceza kararı vermiştir. Bu da gösteriyor ki, Ömer *radıyallahu anh*’ın “kasıt” ve “yanlışlık”ı sormasının sebebi, tekrar aynı şeyi yapması hâlinde (Allah’ın) intikamının kaçınılmaz olacağını farkedip bu konuda onu uyarma ihtiyacı hissetmesidir. Eğer ilgili şahsın, kasıtlı davranmadığı müddetçe av hayvanını öldürmüş olmasından dolayı cezaya çarptırılmaması gerektiğini düşünseydi, böyle bir durumda adama bir ceza vermemesi gerekirdi. Zira adam, avı kasten mi yoksa yanlışlıkla mı öldürdüğünü bilememektedir. Ayrıca Ömer *radıyallahu anh*’ın bu konudaki görüşünün, diğeri değil de bu görüş olması ihtimali yüksektir. Çünkü söz konusu hadis dışında ondan nakledilen şöyle bir rivayet de vardır:

١٧١٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، وَكَمَا حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الْأَسْوَدِ، أَنَّ كَعْبًا، قَالَ لِعُمَرَ: إِنَّ قَوْمًا اسْتَفْتُونِي فِي مُحْرِمٍ قَتَلَ جَرَادَةً، فَأَفْتَيْتُهُمْ أَنَّ فِيهَا دِرْهَمًا فَقَالَ: إِنَّكُمْ يَا أَهْلَ حِمْصَ كَثِيرَةٌ دَرَاهِمُكُمْ، تَمْرَةٌ خَيْرٌ مِنْ جَرَادَةٍ.

1718- ... İbrahim’in el-Esved’den rivayet ettiğine göre, Ka‘b, Ömer *radıyallahu anh*’a “Bir grup insan, bir çekirgeyi öldüren ihramlı hakkında benden fetva istedi. Ben de (ceza olarak) bir dirhem ödenmesi gerektiği yönünde bir fetva verdim” dedi. Ömer *radıyallahu anh* da dedi ki: “Siz ey Hımıslılar! Sizin dirhemleriniz fazla (herhâlde)! Bir hurma bile bir çekirgeden daha değerlidir.”[239]

---

239 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 410; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 641.

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, Ka'b'ın, söz konusu insanlara o çekirgeyi öldüren kimsenin bunu kasten mi yoksa yanlışlıkla mı yaptığı sorusunu sormamasını yadırgamamıştır. Çünkü ona göre bu ikisinin hüküm değeri aynıdır. Eğer bu iki eylemin farklı hükümleri olsaydı, o zaman Ka'b'ın onlara bu yönde bir soru sormayışını yadırgar ve karşı çıkardı. Yine;

١٧١٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُخَارِقٌ، قَالَ: سَمِعْتُ طَارِقَ بْنَ شِهَابٍ، قَالَ: اعْتَمَرْتُ أَنَا وَصَاحِبٌ لِي، فَمَرَّ بِضَبٍّ، فَأَوْطَأَهُ، فَأَتَى عُمَرَ، فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: يَا زَيْدُ بْنُ جَابِرٍ، مَا تَقُولُ فِيهَا؟ قَالَ: أَنْتَ أَعْلَمُ قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ} قَالَ: فِيهِ جَدْيٌ قَدْ جَمَعَ الْمَاءَ وَالشَّجَرَ قَالَ: صَدَقْتَ.

1719- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Muhârık dedi ki: Târık b. Şihâb'ın şöyle dediğini işittim: Bir arkadaşımla birlikte umre yapmak üzere yola çıktık. Arkadaşım bir kelere rastladı ve ayağıyla üzerine basıp onu öldürdü. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh* geldi ve durumu sordu. O da "Ey Zeyd b. Câbir! Bu konudaki görüşün nedir?" diye sordu. O "Sen daha iyi bilirsin" dedi. Ömer *radıyallahu anh* "Kuşkusuz Allah *azze ve celle* ***'...Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder (öldürülen avın dengini takdir eder)...'***[240] buyurmaktadır" deyince, Zeyd "Böyle bir durumda ceza olarak, kendi başına suyunu içip otlayacak yaşta bir oğlak vardır" dedi. Ömer *radıyallahu anh* da "Doğru söyledin" diyerek onu onayladı.[241]

***

Burada da dikkat ettiysen, kelerin üzerine ayakla basma durumu genellikle kasten değil, yanlışlıkla olur. Buna rağmen Ömer *radıyallahu anh* o konuda ceza hükmünü vermiştir.

Keza;

١٧٢٠ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنِ النُّعْمَانِ بْنِ حُمَيْدٍ، قَالَ: سُئِلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ عَنِ الْأَرْنَبِ يُصِيبُهَا الْمُحْرِمُ، قَالَ: فِيهِ حُلَّانٌ مِنَ الْغَنَمِ: جَدْيٌ أَوْ عَنَاقٌ.

---

240 Mâide 5/95.

241 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 402; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 640.

1720- … Simâk b. Harb'in rivayet ettiğine göre, en-Nu'mân b. Humeyd dedi ki: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh,* ihramlının vurduğu tavşan hakkındaki bir soruya şu cevabı vermiştir: "Onda (ceza olarak) bir yaşını doldurmamış dişi kuzu veya oğlak türünden bir davar yavrusu vardır."[242]

***

Dikkat ettiysen burada da Ömer *radıyallahu anh*, soru soran kimseyi, o öldürmenin kasten mi yoksa yanlışlıkla mı olduğu konusunda herhangi bir şey sormaksızın gerekli cezayı ödemekle yükümlü tutmuştur. Bu da hata ve kasıt hükümlerinin ona göre aynı olmasından kaynaklanmaktadır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ömer *radıyallahu anh* haricindeki ashâbından da bu manada rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٧٢١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، أَنَّ رَجُلًا أَلْقَى جِوَالِقًا عَلَى يَرْبُوعٍ، فَحَكَمَ فِيهِ عَبْدُ اللهِ جَفْرًا أَوْ جَفْرَةً.

1721- … Abdülkerim'in Ebû Ubeyde'den rivayet ettiğine göre, bir adam, (ihramlı olduğu hâlde) bir aktavşanın üzerine bir çuval attı (ve onu öldürdü). Abdullah (b. Mes'ûd) da onun hakkında ceza olarak sütten kesilmiş, dört aylık, semiz bir koyun/keçi yavrusu vermesine hükmetti.[243]

١٧٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ بْنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ يَعْلَى بْنِ عَطَاءٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ عَاصِمٍ، يَقُولُ: كُنْتُ عِنْدَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْعَاصِ، فَسُئِلَ عَنْ مُحْرِمٍ أَصَابَ أَرْنَبًا، فَقَالَ لِي: قُلْ فِيهَا يَا عَمْرُو فَقَالَ: قُلْتُ أَنْتَ أَعْلَمُ مِنِّي قَالَ: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ يَقُولُ: {يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ} قَالَ: قُلْتُ: فِيهَا وَلَدُ شَاةٍ قَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو: فِيهَا وَلَدُ شَاةٍ.

1722- … Şu'be b. el-Haccâc'ın rivayet ettiğine göre, Ya'lâ b. Atâ dedi ki: Amr b. Âsım'ın şöyle dediğini işittim: Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın yanındaydım. Ona tavşan öldürmüş bir ihramlı hakkında soru sordular. O da bana "Amr! Bu konudaki görüşünü söyle" dedi. Ben "Bu konuda sen benden daha

242 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 404; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübra,* V, 184.

243 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 401.

bilgilisin" dedim. O, Şüphesiz Allah *azze ve celle* ***"... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder"*** buyuruyor, dedi. Ben de "(Bana göre ceza olarak) bunda bir davar yavrusu vardır" dedim. Abdullah b. Amr da "(Bana göre de ceza olarak) bir davar yavrusu vardır" dedi.

١٧٢٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الصَّبَّاحِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الرُّكَيْنِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، وَسَأَلَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنِّي قَتَلْتُ دَبَاةً وَأَنَا مُحْرِمٌ، قَالَ: اذْبَحْ شُوَيْهَةً قَالَ: فَتَعَجَّبْتُ مِنْ قَوْلِهِ، فَذَكَرْتُهُ لِابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: طَعَامٌ فِي كَفِّكَ خَيْرٌ مِنْ دَبَاةٍ.

1723- ... er-Rükeyn b. er-Rabî'in rivayet ettiğine göre, İkrime dedi ki: İbn Ömer'in, bir adamın "İhramlıyken henüz uçamayan bir çekirge yavrusu (veya arı) öldürdüm" şeklindeki sorusuna "Bir kuzucuk kesiver" şeklinde bir cevap verdiğini işittim. Ben bu cevaba hayret ettim ve İbn Abbâs'a bundan söz ettim. O ise "Elindeki bir yiyecek bile, bir çekirge yavrusundan (veya arıdan) daha üstündür" dedi.

***

Görüldüğü gibi Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Ömer ve Abdullah b. Amr'ın hepsi, ihramlının çiğnediği öldürme yasağına karşılık ceza ödemesi gerektiği yönünde cevap vermiş ve hiçbiri de bunun kasıtlı mı yoksa yanlışlıkla mı olduğunu sormamıştır. Böyle bir şey ise ancak bu konuda onlara göre iki hüküm arasında bir fark olmaması hâlinde mümkündür.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bize sahih yollarla intikal eden sünnetinde de bu manaya gelen hadisler vardır. Şöyle ki:

١٧٢٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سُفْيَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: سَمِعْتُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُبَيْدِ بْنِ عُمَيْرٍ، يُحَدِّثُ عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي عَمَّارٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَجَعَلَ فِيهَا إِذَا أَصَابَهَا الْمُحْرِمُ كَبْشًا.

1724- Yezîd b. Süfyân'ın bize, Vehb b. Cerîr b. Hâzim > babası (Cerîr) > Abdullah b. Ubeyd b. Umeyr > Abdurrahman b. Ebî Ammâr isnadıyla Câbir b. Abdullah'tan rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, sırtlan

hakkında sorulan bir soruya ***"O da av hayvanlarındandır"*** cevabını verdikten sonra ihramlının bu hayvanı avlaması hâlinde (ceza olarak) bir koç vermesi gerektiğine hükmetmiştir.[244]

١٧٢٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، وَهُدْبَةُ بْنُ خَالِدٍ، وَشَيْبَانُ بْنُ فَرُّوخٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ حَازِمٍ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1725- Yine Yezîd b. Sinân bize, Habbân b. Hilâl, Hüdbe b. Hâlid ve Şeybân b. Ferrûh > Cerîr b. Hâzim kanalıyla gelen isnadını zikrederek bu hadisin aynısını rivayet etti.

١٧٢٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَسَّانُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ الصَّائِغُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُئِلَ عَنِ الضَّبُعِ، فَقَالَ: هِيَ صَيْدٌ، وَفِيهَا جَزَاءٌ كَبْشٌ مُسِنٌّ، وَتُؤْكَلُ.

1726- ... İbrahim es-Sâiğ'in, Atâ yoluyla Câbir'den rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sırtlan hakkında soru sorulmuş, o da şöyle buyurmuştur: ***"O, bir av hayvanıdır. Onda (ihramlı tarafından öldürülmesi hâlinde) ceza olarak yaşını doldurmuş bir koç vardır. Ayrıca (bu av hayvanı) yenilebilir."***[245]

***

Burada da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ihramlının, bir sırtlan öldürmesi hâlinde ceza ödemesi gerektiğine hükmettiği ve bunu kasıtlı mı yoksa yanlışlıkla mı yaptığından bahsetmediği için söz konusu ihramlının ödemesi gereken ceza açısından kasıtlı veya yanlışlıkla yapması arasında hiçbir fark olmadığı hususu kesinlik kazanmaktadır. Zira bir farklılık olsaydı, kasıt hâlindeki hükümden söz etmesi gerekirdi.

Ayrıca kıyas da bu hükmü desteklemektedir. Çünkü biz, Allah *azze ve celle*'nin, ihramlıya, cinsel ilişki ve av hayvanı öldürmek gibi birtakım şeyleri yasakladığını görmekteyiz. Buna göre bir ihramlının haccının bozulması ve ceza kurbanı (dem) kesmekle yükümlü olması açısından (eşiyle) cinsel

244 Ebû Dâvûd, Et'ime 31; İbn Mâce, Menâsik 90; Dârimî, Menâsik 90. Ayrıca bk. 1238 no'lu rivayet.

245 İbn Huzeyme, *Sahîh*, IV, 183; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 183. Ayrıca bu hadis hakkında ihtilaflar için bk. 1241 no'lu rivayet.

ilişkiye bilerek veya dalgınlıkla girmesi arasında hiçbir fark yoktur. Bu hususta cinsel ilişki böyle olduğuna göre, aynı şey av hayvanı öldürme için de geçerlidir; onun da -cinsel ilişkide olduğu gibi- kasıtlı veya yanlışlıkla yapılması arasında bir fark yoktur. Üstelik keffaret meselesi, kasıtlı olanlardan ziyade yanlışlıkla yapılanlar için söz konusudur. Çünkü Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla bir mü'mini öldürene bir keffaret yüklediğini belirtmesine rağmen, ***"Kim bir mü'mini kasten öldürürse, cezası içinde ebediyen kalacağı cehennemdir..."***[246] âyetinde ifade edildiği gibi aynı keffareti kasıtlı bir şekilde öldürenlere yüklememiştir. Bu durumda av hayvanını kasıtlı bir şekilde öldüren ihramlıların keffaret ödemeleri vacip olduğuna göre, bunu yanlışlıkla yapan kimselerin keffaret ödemeleri fazlasıyla vacip olmaktadır. İhramlıların av hayvanını kasıtlı veya yanlışlıkla öldürmeleri hâlinde ceza ödemekle mükellef olduklarına ilişkin zikretmiş olduğumuz bu görüş, Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî ve daha pek çok ilim adamının da görüşüdür. Allah'tan bizi (doğruya) muvaffak kılmasını niyaz ederiz.

246 Nisâ 4/93.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...فَجَزَآءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ اَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ اَوْ عَدْلُ ذٰلِكَ صِيَامًا...﴾

"... (İÇİNİZDEN KİM ONU KASTEN ÖLDÜRÜRSE) KÂBE'YE VARACAK BİR KURBANLIK OLMAK ÜZERE ÖLDÜRDÜĞÜ HAYVANIN DENGİ BİR CEZA VARDIR Kİ, BUNA ARANIZDAN ADALET SAHİBİ İKİ KİŞİ HÜKMEDER. VEYA BİR KEFFARET VARDIR Kİ, YA O NİSPETTE FAKİRLERİ DOYURMAK YA DA ONUN DENGİ ORUÇ TUTMAKTIR"[247] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ burada, av hayvanı öldüren ihramlıları ceza ödemekle mükellef tutmuştur.

Ancak ilim adamları buradaki "cezanın" ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları 'İhramlının bir av hayvanını öldürmesi hâlinde, adalet sahibi iki kişi, hayvana, ihramlının onu vurmuş olduğu bölgede bir değer takdir ederler. Eğer hayvanın değeri, bir hedy kurbanın değeri kadar ise, bir hedy kurbanı alır; onu Mekke'de keser, her şeyini sadaka olarak dağıtır ve ondan hiçbir şey yemez. Fakat ihramlı, o hayvanın kıymetindeki bir hedy kurbanını bulamadığı gibi o değerde bir yiyecek de bulamazsa, ilgili avın kıymetince yiyecek takdir edilir ve ihramlı, o yiyeceğin her yarım sa' ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar" demişlerdir. Bu görüş sahiplerine göre bu husustaki tercih, söz konusu ihramlıya bırakılmıştır. Hangi keffareti ödemek istiyorsa onu öder; dilerse hedy kurbanı kesebilir, dilerse yiyecek verebilir, isterse de oruç tutabilir.

247 Mâide 5/95.

Ayrıca onlara göre bu keffarette geçerli olan hedy kurbanının, temettü ve kıran haccı gibi hac çeşitlerinde geçerli olan hedy kurbanından bir farkı yoktur. Bu görüşü benimseyen ilim adamlarından biri de Süleyman'ın bize, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla rivayet ettiğine göre Ebû Hanîfe'dir.

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu konuda adalet sahibi iki kişi hüküm verir. Eğer hedy kurbanına hükmederlerse, kıymetine bakılmaksızın, görünüşte ona benzeyen, onun dengi bir hayvanı ölçü alırız. Buna göre bir geyik için bir koyun; bir tavşan için de bir yaşını doldurmamış dişi kuzu veya oğlak verilir. Güvercin gibi (av hayvanları dışında) dengi olmayanlara gelince; bunlarda da kıymet takdir edilir. Eğer iki hakem yiyecek verilmesine hükmederse, ilk görüş sahiplerinin dediği gibi olur. Yok eğer oruç tutulmasına hükmederlerse, o zaman da yine ilk görüş sahiplerinin görüşüne gelinmiş olur. Dolayısıyla (bu görüştekiler), okuduğumuz âyetteki tercih hakkını av hayvanını öldürene değil, hakemlere tanımış olmaktadırlar." Muhammed b. el-Hasen, bu görüşü savunan âlimlerden biridir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası yoluyla Muhammed'den bu görüşü aktarmıştır. Ayrıca Muhammed ilgili rivayette şöyle demektedir: Ebû Yusuf da dedi ki: "Hedy kurbanının küçüğü de büyüğü de bu hususta yeterli ve geçerlidir. Çünkü hedy kurbanı, erkek veya dişi oğlak olabildiği gibi sütten kesilmiş bir deve/sığır yavrusu da olabilir. Dikkat edersen bir adam, (hamile) dişi bir deveyi hedy kurbanı olarak gönderecek olsa, devesinin doğurması hâlinde yavrusu da onunla birlikte hedy kurbanı olarak kesilir. Aynı şey davar ve inek yavruları için de geçerlidir; onlar da anneleriyle birlikte hedy kurbanı olarak kesilirler. Eğer annesi bir hedy kurbanı olmasaydı, o yavru da annesiyle birlikte kesilmeyecek ve sadaka olarak bağışlanacaktı."

Muhammed dedi ki: "Bu, aynı zamanda bizim de kanaatimizdir."

Bir kısım ilim adamı ise şöyle demektedir: "Bir adam ihramlıyken av hayvanı vuracak olsa, adalet sahibi iki kişi, onun hakkında, o avın dengi olabilecek bir hayvanı kesmesine hükmeder. Eğer av hayvanı deve büyüklüğünde ise bir deve, inek büyüklüğünde ise bir inek ve davar büyüklüğünde ise bir davar takdir edilir. Şayet bunlardan birine hüküm verirler de ilgili şahıs onu bulamazsa, o zaman onun kıymeti kadar bir yiyecek takdir edilir ve sadaka olarak dağıtılır. Ancak kişi, kurban edecek bir hayvan bulamadığı gibi yiyecek de bulamazsa, o zaman her yarım sa' yiyecek karşılığında bir gün oruç tutar. Eğer hakemlerin verdiği karara göre keffaretin bir kısmını yiyecek, bir kısmını da oruç olarak ifa edebilecekse, o zaman oruç tutmakla mükellef olur.

Ayrıca hakemler onun hakkında yarım sa'dan daha az bir keffaret hükmü vermişlerse, onun yerine oruç tutar." (Bu görüştekiler ayrıca) şöyle demişlerdir: "İhramlının, av hayvanını kasıtlı veya yanlışlıkla ya da unutarak vurduğu her durumda hakkında verilecek olan hüküm, o hayvanı yanındaki bir ya da kendisi dışında iki kişiyle birlikte vuran şahıs hakkında verilen hükmün aynısıdır. Bunda herhangi bir sakınca yoktur." Süfyân b. Saîd es-Sevrî bu görüşü benimseyenlerden biridir.

Diğer bazıları da şöyle demişlerdir: "İhramlı, kasıtlı bir şekilde veya yanlışlıkla av hayvanını vurduğu esnada varlıklı ise, hayvanın kıymetince dirhem takdir edilir. İhramlı, o dirhemle de -hayvanın büyüklüğüne göre- eğer bir deve ise deve veya inek ya da davar satın alıp onu keser, etini de sadaka olarak dağıtır. Eğer hâli vakti yerindeyse, bundan başkası onun için geçerli/caiz değildir. Şayet hedy kurbanının ücretini bulamıyorsa, o zaman -kıymetini ödemeye gücü yetiyorsa- kıymetini sadaka olarak vermesine hükmedilir. Böylesi için bundan başkası caiz/geçerli değildir. Eğer sadaka olarak dağıtacağı kıymetine de gücü yetmiyorsa, o zaman av hayvanına dirhem olarak bir değer biçilmesine karar verilir. Sonra bu dirhemlerle ne kadar yiyecek satın alınabileceğine bakılır; daha sonra da ilgili şahıs, o yiyeceğin her bir yarım sa' ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar." Bu kanaati savunanlardan biri de Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Yahyâ b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyad el-Lü'lüî yoluyla rivayet ettiğine göre Züfer b. el-Hüzeyl'dir.

Bazıları da şunu söylemişlerdir: "İhramlı, vurduğu av hayvanının, yiyecek olarak kıymetine bakar ve her bir fakiri bir müd ölçeğinde doyurur veya her bir müd ölçeğine karşılık bir gün oruç tutar." Mâlik b. Enes'ten rivayet edilen görüş böyledir. Nitekim bunu bize Yunus, *Muvatta*'da Abdullah b. Vehb kanalıyla Mâlik'ten rivayet etmektedir.

Abdullah b. Abdülhakem'in, *el-Muhtasaru's-sağîr* adlı eserinde[248] Mâlik'in görüşü olarak aktardığı kanaat ise şöyledir: "İhramlıyken güzel koku sürünen kimse hakkında, Allah *azze ve celle*'nin buyurduğu gibi adalet sahibi

248 Ebû Muhammed Abdullah b. Abdülhakem b. A'yen b. Leys el-Mısrî (ö. 214). Mâlik b. Enes'in fıkhının naklinde ve yayılmasında büyük rol oynayan en önemli öğrencilerinden biridir. Kaynaklarda Mâlikî fıkhının derlendiği ve *Muvatta*, *el-Müdevvene* gibi eserlerden sonra en fazla şerhedilen *el-Muhtasaru'l-kebîr*, *el-Muhtasaru'l-evsat* ve *el-Muhtasaru'l-asğar (sağîr)* adlı eserlerinden söz edilmektedir. Geniş bilgi için bk. Kadı Iyâz, *Tertîbu'l-medârik ve takrîbu'l-mesâlik*, III, 365-366, thk. Tancî - Sahravî - A'rab, 1965-1983 yılları arası, Mağrib. (Çeviren)

iki kişi hüküm verir. Ancak hüküm vermeden önce ilgili şahsa eğer isterse hakkında bir hedy kurbanı hükmü verebileceklerini bildirirler. Bu da bir yaşını aşmayan bir davar olup Mekke'ye sevkedilir ve orada kesilir. Zira Allah *azze ve celle* ***'Kâbe'ye ulaşacak bir hedy kurbanı...'***[249] buyurmaktadır. Ayrıca hakemler, hüküm öncesinde ona, dilerse (fakir) doyurma yönünde hüküm verebileceklerini iletirler. Böylece (mesela) bir geyiğin kıymeti yiyecek olarak takdir edilir sonra da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dönemindeki müd ölçüsüyle, her fakir bir müd ölçeğinde doyurulur. Yine hakemler, söz konusu kişiye, şayet isterse oruç tutması yönünde hüküm verebileceklerini de haber verirler. Bu durumda her bir müd ölçeği karşılığında bir gün oruç tutar. İlgili kişi, varlıklı olsa da olmasa da bu üç seçenek arasında tercih hakkına sahiptir. Mekke'nin güvercinlerinden (hamâm) birinin öldürülmesi karşılığında bir davar, deve kuşu karşılığında bir deve, yabanî eşek mukabilinde ise bir inek kesilecektir."

Bazı ilim adamları da şöyle demişlerdir: "İhramlının vurduğu av hayvanlarında, öldürülen ava en çok benzeyen hayvan esas alınır ve onunla fidye verilir. Eğer isterse misli, dirhem olarak takdir edilir sonra dirhemler de yiyeceğe çevrilir ve o şekilde sadaka olarak dağıtılır; isterse de her bir müd ölçeğine karşılık bir gün oruç tutar. Vurmuş olduğu her hamâm (güvercin) türüne karşılık bir davar kesmesi; hamâm dışındakiler içinse kıymetini vermesi gerekir." (Bu görüştekiler ayrıca) şöyle demişlerdir: "el-Hamâm, suyu yudumlamadan tek nefeste içerken ses çıkaran[250] her kuştur."[251] el-Müzenî'nin bize verdiği bilgiye göre bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf noktalarını inceledik:

Son görüş sahiplerinden aktarmış olduğumuz yaklaşıma göre bazı av hayvanlarında ceza olarak 'misli', bazılarında ise 'kıymeti' esas almışlardır. Ancak Allah *azze ve celle*'nin, okumuş olduğumuz âyetinde bu av türleri arasında bir ayrım yaptığını görmemekteyiz. Tam aksine Allah *azze ve celle*, bunların hepsini bir araya toplayarak ***"...İhramlı iken av hayvanı öldür-***

---

249 Mâide 5/95.

250 Burada "ses çıkaran" diye tercüme ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı olan "hedera" fiili, yazma nüshada doğru olarak yazılmış olmasına rağmen, basılı nüshada yanlışlıkla "bedera" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

251 İmam Şâfiî, suyu tavuklar gibi damla damla içen kuşları ise "hamâm (güvercin)" hükmünde görmemektedir bk. *el-Ümm,* II, 217, Beyrut 1990. (Çeviren)

meyin. İçinizden kim kasten onu öldürürse..”[252] buyurmaktadır. Ayrıca bu görüş sahiplerinin, el-hamâm (güvercin) türünün dışındaki kuşların cezasını, dengi olan kuşların kıymetine göre değil, kendi kıymetine göre takdir ettiklerini görmekteyiz. Yine el-hamâm türü kuşların vurulması hâlinde bir davar verilmesi gerektiğini ifade etmişler; bunları öldüren kimsenin yerine getirmekle yükümlü olduğu oruç yahut (fakir) doyurmanın ölçüsünü de el-hamâm türü kuşların kıymetine göre değil, davarın kıymetine göre belirlemişlerdir. Hâlbuki âyette böyle bir şey yoktur.

Eğer bu görüş sahipleri “el-Hamâm türü kuşlarda bir davarı takdir etmemizin sebebi, bu görüşü, Ömer, Osman, İbn Abbâs, İbn Ömer, Nâfi‘ b. Abdülhâris, Âsım b. Ömer ve Saîd b. el-Müseyyeb’den rivayet etmiş olmamızdır” diyecek olurlarsa, onlara şöyle cevap verilir:

Bu sayılan isimlerden herhangi biri, el-hamâm dışındaki kuşların bu meselede el-hamâm gibi sayılmasına karşı çıkmış mıdır? Üstelik siz “Kıyas haktır” diyenlerdensiniz. Bu durumda nasıl oluyor da burada saydığınız sahâbe ve tâbiînden nakletmediğiniz rivayetleri, bu tür hayvanlarla alakalı olarak yine onlardan nakletmiş olduğunuz diğer rivayetlere kıyas etmiyorsunuz? Bir kısım av hayvanlarında vacip olan şey “kıymet” ise, diğer av hayvanlarında da aynı kıymetin vacip olması gerekirdi.

Daha sonra biz, bu görüş dışında, sözünü ettiğimiz diğer görüşleri de ele alıp av hayvanını öldüren kimse hakkındaki kararın, bizzat öldürenin kendisine ve onun dışındaki bir hakeme bırakılmasını savunan Süfyân es-Sevrî’nin kanaatini incelediğimizde, ilgili âyetin başka bir hususa işaret ettiğini tespit ettik. Çünkü Allah *celle senâüh,* o hususta ***“... Buna içinizden adalet sahibi iki kişi hükmeder”***[253] buyurmaktadır. Üstelik Allah *azze ve celle*’nin Kitab’ında bunun dışında bahsedilen hüküm çeşitlerinin, aleyhlerinde hüküm verilenlerin (mahkûmu aleyh) haricinde kalan kimseler tarafından icra edildiğini görmekteyiz. Mesela; Allah *celle senâüh* ***“... Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin...”***[254] buyurur. Burada kocanın bizzat kendisinin, “ailesinden bir hakem” olması caiz değildir. Zira “hakem,” adaletli davrandığına tanık olunmuş ve hem aleyhinde hüküm verilenler (mahkûm aleyh) hem de lehlerinde hüküm verilenler (mahkûm leh) arasında

252 Mâide 5/95.

253 Mâide 5/95.

254 Nisâ 4/35.

karar mercii olarak tayin edilmiş biridir. Dolayısıyla hüküm verirken, ne kendisi için bir çıkar sağlamalı ne de bir malî yaptırımı (borç, para cezası vs.) kaldırmış olmalıdır. Eğer durum böyle değilse, o kişi hakem olamaz. Başkası hakkındaki hakemlik böyle olduğuna göre, bu durum, hakkında hüküm verilmesi istenen kimsenin, bizzat kendisi hakkında hüküm verecek bir hakem olması ihtimalini ortadan kaldırmış olmaktadır. Dolayısıyla ilgili görüş de geçersiz hâle gelmekte ve av hayvanı ile ilgili âyette zikredilen iki hakemin, av hayvanını öldüren kimsenin dışında ve bizzat onun hakkında hüküm vermeleri istenen kişiler oldukları hususu kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan Medine ehlinin, iki hakemin, hakkında hüküm verilecek kimsenin vurduğu av hayvanına dair verilecek cezayla ilgili karar konusundaki tercihi yine o hayvanı vuran kişiye bırakmalarına ilişkin görüşlerine gelince; ilgili âyetin bu yaklaşıma engel oluşturduğunu görmekteyiz. Zira Allah *azze ve celle* ***"... İçinizden kim onu kasten öldürürse Kâbe'ye varacak bir kurbanlık olmak üzere öldürdüğü hayvanın dengi bir ceza vardır ki, buna aranızdan adalet sahibi iki kişi hükmeder"***[255] buyurmakta ve bu konuda avı öldürene herhangi bir tercih hakkı tanımamaktadır. Ayrıca Kabîsa b. Ömer hadisinde geçtiği şekliyle Ömer b. el-Hattâb ve Abdurrahman b. Avf da av hayvanı öldüren biri hakkında hüküm verirken, ona, maksadını sormadıkları gibi av öldürmede verilmesi gereken fidye çeşitlerinden birini seçmede kendisine tercih hakkı da sunmamışlardır. Böylece av hayvanını öldüren kimseye, öldürdüğü av hakkında verilecek hükümde tercih hakkı tanınması durumu ortadan kalkmış olmaktadır.

Daha sonra es-Sevrî ve Züfer'in görüşü olarak aktarılan ve "öncelikle, hedy kurbanı kesme imkânı bulunan birinin hedy kurbanı kesmesi yönünde hüküm vermeleri; bu itibarla kişinin -hedy kurbanını kesme imkânı bulduğu hâlde- hedy kurbanı dışında bir fidye ödemeye mahkum edilmesini ya da bunun geçerli sayılmasını engellemeleri, ayrıca sözü edilen âyette hedy kurbanı dışında zikredilen (fakir) doyurma fidyesinin, ancak hedy kurbanının bulunamayışından; keza âyette geçen orucun da yalnızca hedy kurbanı ve (fakir) doyurma seçeneklerinin kalmamasından sonra geçerli olabileceği" yönündeki kanaatlerini incelediğimizde, bu görüşü savunanlara karşı şöyle deriz: Allah *azze ve celle*'nin ilgili âyetteki ***"... Kâbe'ye varacak bir kurbanlık olmak üzere öldürdüğü hayvanın dengi bir ceza vardır ki, buna aranızdan adalet***

255 Mâide 5/95.

sahibi iki kişi hükmeder. Ya da (avlanmanın cezası), fakirleri doyurmaktan ibaret bir keffarettir veya onun dengi oruç tutmaktır."[256] buyruğunun, yemin keffaretleriyle alakalı ***"... Bunun da keffareti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır"***[257] ayeti ve yine Allah *azze ve celle*'nin, ihramlıyken bir rahatsızlıktan dolayı saçını tıraş edenlerle ilgili olarak beyan ettiği ***"... Oruç, sadaka veya kurbandan ibaret bir fidye gerekir"***[258] âyeti gibi olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bu âyetler, tercih hakkı sunmaktan başka bir anlam taşımamaktadır. İşte avlanmanın cezasına dair okumuş olduğumuz âyet de bunun gibidir.

Bu noktada (ilgili görüş sahipleri) "Biz, Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında ***'Allah'a ve Rasûlü'ne karşı savaşanların ve yeryüzünde (hak) düzeni bozmaya çalışanların cezası ancak ya (acımadan) öldürülmeleri ya asılmaları ya el ve ayaklarının çaprazlama kesilmesi ya da bulundukları yerden sürülmeleridir'***[259] buyurduğunu; buradaki hükümlerin de tercih hakkı sunmak üzere konulmayıp başka bir manaya geldiğini görmekteyiz" derlerse, onlara şöyle cevap verilir:

Av cezasına dair zikrettiğimiz âyet hakkında söylediklerimiz keffaretlerle ilgili olduğu gibi, yeminler ve ihramda saçı tıraş etmeye ilişkin olarak zikrettiğimiz âyetler konusunda söylediklerimiz de keffaretlerle ilgilidir. "Keffâretler" ise, "cezalar (ukûbât)"dan ziyade birbirlerine benzemektedirler. Dolayısıyla sözünü ettiğimiz keffaretlerde, Allah *azze ve celle*'nin "ya, ya" şeklindeki beyanları "tercih hakkı sunmaya" yönelik olduğu gibi aynı şekilde okumuş olduğumuz av cezasına ilişkin âyette geçen "ya, ya" tarzındaki ifadeler de "tercih hakkı sunmaya" yöneliktir.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen'den naklettiğimiz görüşlere gelince; Ebû Hanîfe'ye göre, iki hakemin istenmesi, (cezanın) kıymet takdirinde adaletli olmaları amacına yöneliktir. Zira kıymet takdiri ancak tahmin veya zan ile belirlenebilecek bir husustur. Dolayısıyla söz konusu iki hakem, yoksulları mağdur etmeyecek ve (avı) öldürenlere de zulmetmeyecek surette adil davranmaları için şart koşulmuştur. Daha sonra ilgili üç

256 Mâide 5/95.

257 Mâide 5/89.

258 Bakara 2/196.

259 Mâide 5/33.

tür (keffaret) hakkındaki tercih hakkı, (avı) öldüren kimseye bırakılır; o da bunlar içerisinde dilediği keffaretin karşılığı olarak kendisine takdir edilen o kıymeti (fakirlere) dağıtır.

Muhammed b. el-Hasen'in yaklaşımında ise, bu husustaki tercih hakkı hakemlere aittir. Onlar, avı öldüren kişi hakkında bu üç türden (üç tür keffaretten) herhangi birine karar verebilirler.

Bu noktada Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delillerden biri, Allah Teâlâ'nın, yeminlere dair "on fakiri doyurma veya giydirme ya da bir köle azat etme"[260] şeklinde belirlemiş olduğu keffaretlerdir. Bu keffaretlerdeki tercih hakkı, keffareti ödemekle yükümlü olan kimseye bırakılmıştır. Dolayısıyla bunlardan dilediği birini seçerek keffaret sorumluluğunu yerine getirebilir. Aynı şey, ihramlıyken (başındaki) bir rahatsızlıktan dolayı saçını tıraş etmek zorunda kalan kimseler için de geçerlidir. Böyle bir durumda ödenmesi gereken oruç, sadaka ve hedy kurbanı gibi keffaret seçeneklerinden birini tercih hakkı, ilgili keffareti ödemekle mükellef olan kimseye aittir.

(Söz konusu görüşü benimseyen kişi) dedi ki: "Tercih imkânı bulunan keffaret türleri arasındaki tercih hakkı, başkasına ait olmayıp sadece o keffareti ödemekle yükümlü olanlara ait olduğuna göre, aynı şekilde, tercih imkânı verilmiş olan av hayvanlarının cezasında da ilgili keffaretler arasındaki tercih hakkı, başkasına değil, bizzat onu ödemekle sorumlu olan kimseye aittir."

Bu hususta Muhammed b. el-Hasen'in görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delil ise şöyledir: İhramlıyken (baştaki) bir rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etmenin ve yeminleri bozmanın keffareti, o keffareti ödemekle yükümlü bulunan kimseye bırakılmıştır. Dolayısıyla ilgili şahıs, bu keffaret çeşitlerinden dilediğini tercih etme hakkına sahiptir.

Ancak av hayvanını öldürmenin cezası, onu öldürene bırakılmamış; iki hakemin onun hakkında vereceği hükme havale edilmiştir. Bu konuda iki hakem, keffaret hükmünün havale edildiği kimseler olduklarına göre, söz konusu keffaret çeşitlerinden birini tercih etme hakkı da onlara verilmiş olmaktadır. Nitekim daha önce bu kitabımızın ilgili kısmında Kabîsa b. Câbir'den rivayet ettiğimiz hadiste, Ömer b. el-Hattâb ve Abdurrahman b. Avf'ın, (bir avın öldürülme cezası konusunda hakem olarak) hüküm verdiklerini ve (avı öldüren

260 Mâide 5/89.

kimseye de) tercih hakkı tanımadıklarını aktarmıştık. Bu da ceza çeşitleri arasındaki tercih hakkının, aleyhinde hüküm verilen kimseye değil, onlara (hakemlere) ait olduğunu göstermektedir. Eğer öyle olmasaydı, av öldürmenin cezası ile ilgili âyette geçen diğer (keffaret) çeşitlerini bırakarak, aleyhinde hüküm verdikleri kimseye "Şu sürüden bir koyun al ve onu kes. Etini sadaka olarak dağıt, derisini de kırba yapacak birine ver"[261] demezlerdi. Üstelik Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın bu tutumları, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbının da bulundukları bir dönemde ve ortamda gerçekleşmiş ve ashâbdan hiç kimse onlara karşı çıkmamıştır.

Bu noktada bu görüşün aleyhine ve Ebû Hanîfe'nin benimsediği görüşün lehine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri de şöyledir:

Kabîsa hadisinde Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın, hakkında hüküm verdikleri av katili kimse, hakkında verilen hükmün gereği olan koyunu değil, bir deveyi kesmiştir.[262] Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* da avlanması haram olan bir hayvanı öldürmüş olması ve verilen fetvayı çiğnemeye kalkışmasından, ayrıca "Vallahi Ömer b. el-Hattâb, sana nasıl bir fetva vereceğini bilmediği için yanındakine sordu" sözünden dolayı adama vurmuştur. Ancak onun hakkında verdikleri koyun kesme emrini yenilememiş ve kendisinin ya da Abdurrahman'ın hüküm olarak öngörmedikleri "deve"yi boğazlamış olmasını yeterli saymıştır. Bu da gösteriyor ki keffaretler, av hayvanını öldürenlere düşen bir yükümlülüktür ve bu konudaki tercih hakkı da onlara bırakılmıştır. Hakemlerin buradaki işlevi ise, bu hususta ilgili şahsın yerine getirmekle mükellef olduğu (keffaret) miktarının azaltılmamasıdır.

Öte yandan Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin aleyhine ve Muhammed b. el-Hasen'in görüşünü savunanların da lehine olmak üzere öne sürülebilecek delillerden biri de şöyledir: Kabîsa hadisinde yeterli/caiz görülen

261 Bk. 1716 ve 1717 no'lu rivayetler.

262 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibare, bağlama tamamen aykırı şekilde "içinde kestik" gibi tuhaf bir anlamı olan "neharnâ fîh" tarzında kaydedilmiş görünmekle beraber, doğrusu "bir deve kesti" manasına gelen "nehara nâkaten" olmalıdır. Zira 1716 ve 1717 no'lu rivayetlere bakıldığında, ilgili şahsın bir koyun değil, bir deve kestiği görülmektedir. Kanaatimizce gerek müstensih, gerekse muhakkik burada "dişi deve" anlamına gelen "nâkaten (ناقة)" kelimesinin "nâ-" kısmını nehara fiiline bitişen 1. çoğul şahıs zamiri gibi algılamış; "-katün" kısmının 'kaf' harfini "fe" şeklinde, sonundaki kapalı "ta"yı da noktalarını kaldırıp normal "he" harfi olarak yazmış/okumuş olmalıdırlar. Matbu nüshada "fe" ile "he" harfi arasında geçen "yâ" harfi ise, yazma eserde noktasızdır. (Çeviren)

(deve kesme) işlemi, ceza türleri içerisinde Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın o kişi hakkında hükme bağladıkları ceza türünün çerçevesi dışına çıkmamaktadır. Çünkü onlar, ilgili şahıs hakkında bir koyun kesilmesini karara bağlamış ve onu, oruç ve sadaka (gibi ceza türleri) dışında bir hedy kurbanı kesmekle mükellef tutmuşlardır. Üstelik o şahsın koyun yerine kesmiş olduğu dişi deve, bir hedy kurbanı olduğu gibi Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın onun hakkında hükme bağladıkları koyunun yerini de tutmakta hatta kat kat fazlasını da karşılamış olmaktadır. Bu sebeple Ömer *radıyallahu anh* da onun bu tutumunu geçerli kabul etmiştir. Zira ceza türlerinden birisini ödemekle yükümlü olan söz konusu şahıs, o yükümlü olduğundan daha üstün nitelikteki bir ceza türünü ödemesi hâlinde, üzerine düşen mükellefiyeti fazlasıyla yerine getirmiş sayılır. Dolayısıyla bu konuda Ebû Hanîfe'nin görüşünü benimseyenlerin öne sürdükleri delilin, aksi yöndeki ve daha önce de arzetmiş olduğumuz Muhammed'in kanaatini benimseyenlere karşı (daha güçlü ve bağlayıcı) bir delil olması söz konusu değildir. Nitekim Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ* da bu hususa ilişkin olarak, avı öldüren kimse hakkında, ona herhangi bir tercih hakkı tanımaksızın hüküm vermişlerdir. Burada şu husus kesinlik kazanmış olmaktadır:

Böyle bir konuda Ömer ve Abdurrahman *radıyallahu anhumâ*'nın o şahıs hakkında vermiş oldukları kararda ilgili kişinin bir tercih hakkı olmadığı gibi bu ceza türünü bırakıp da av öldürmekten dolayı ödenmesi gereken diğer ceza türlerinden birine yönelme yetkisi de bulunmamaktadır. Dolayısıyla Muhammed b. el-Hasen ve daha önce arzettiğimiz görüş sahipleri içerisinde aynı kanaati paylaştığı [rivayet edilen][263] kimselerin de dediği gibi tercih hakkının (avı) öldürene değil, hakemlere bırakıldığı sonucu ortaya çıkmaktadır. Ayrıca şu da kesin olarak anlaşılmaktadır: (Normal) hayvanlar içerisinde dengi bulunan bir avı öldüren kimselerin, öldürdükleri avlarla ilgili olarak ödemekle yükümlü oldukları şey, zikretmiş olduğumuz âyette bahsedilen ceza türleri içerisinden hakemlerin karar verdikleri bir ceza türüdür. Bu durumda hedy türünden bir cezaya karar vermişlerse, o zaman avı öldüren kimse hakkında, öldürdüğü avın dengi olabilecek bir hayvana hükmederler. Dolayısıyla onu, -mesela- bir deve kuşu için bir deve; bir geyik için bir koyun ve her bir hayvanın av hayvanına en çok benzeyen/yakın

263 Eserin yazma nüshasında müstensih, asıl nüshanın bu kısmında bir boşluk bulunduğunu belirtmektedir. Biz de burayı cümlenin akışına uygun şekilde tamamlamayı uygun gördük. (Çeviren)

olanını (ceza olarak) vermekle mükellef tutarlar. Ancak hayvanlar içerisinde dengi olmayan avlarda esas alınacak ölçü "kıymeti"dir. Buna da iki hakem karar verir ve onlar, biçilen bu değeri, ilgili cezâ âyetinde sözü edilen türlerden diledikleri bir türe dönüştürebilirler.

İhramlının öldürdüğü güvercin (el-hamâm) konusuna gelince; bu konuya dair daha önce Muhammed b. el-Hasen'den aktardığımız görüşe göre, Muhammed onu, hayvan olarak dengi bulunmayan bir av olarak kabul etmiş ve kıymetinin ödenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu kıymeti de iki hakem takdir ettikten sonra ceza türlerinden herhangi birisine dönüştürebilirler. Ancak daha önce biz, Şâfiî'nin bu türden bir avı, hayvan olarak dengi bulunan avlardan saydığını ve bir "koyun"u ona denk bir hayvan olarak belirlediğini de nakletmiştik. Bu hususta bize göre en tercihe şayan olan görüş ise Muhammed b. el-Hasen'in ilgili görüşüdür. Çünkü bir geyiğin, koyuna benzese bile, güvercine benzememesi lazımdır. Zira zaten güvercin, bizatihi (vücut yapısı itibariyle) geyiğe benzemez. Dolayısıyla bir geyiğin, (av dışı) hayvanlardaki dengi, güvercinin o hayvanlardaki dengi gibi olmayacaktır. Zira güvercin, bizatihi o hayvana benzememektedir. Ancak bu konuda Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Ömer'den nakledilen birtakım rivayetler söz konusudur. Şöyle ki:

١٧٢٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورُ بْنُ زَاذَانَ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّ رَجُلًا قَدِمَ مَكَّةَ، فَعَمَدَ إِلَى خَمْسِ حَمَامَاتٍ مِنْ حَمَامِ الْحَرَمِ، فَذَبَحَهُنَّ، وَظَنَّ أَنَّهُ لَا بَأْسَ عَلَيْهِ فِي ذَلِكَ، فَأَتَى ابْنَ عَبَّاسٍ فَذَكَرَ لَهُ ذَلِكَ، فَأَمَرَهُ بِخَمْسٍ مِنَ النَّعَمِ.

1727- ... Mansûr b. Zâzân'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, bir adam, Mekke'ye geldi ve Harem'in güvercinlerden beş tanesini yakalayıp kesti. Bunun kendisi açısından bir sakıncası olmadığını düşünüyordu. Ancak İbn Abbâs'a gelip durumu anlatınca, İbn Abbâs ona, beş hayvan (koyun)[264] kesmesini emretti.

264 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "hayvan" kelimesinin Arapça lafzı, "en-naam" olarak kaydedilmiştir. Ancak 1728 no'lu rivayet ve devamındaki açıklamalar dikkate alındığında, bunun "el-ganem" lafzının bozulmuş şekli olabileceği ihtimali daha mantıklı gözükmektedir. Zira iki kelimenin yazımı arasında, gayn harfinin noktasının konulmamış ve nun ile yer değiştirmiş olması dışında bir fark yoktur. Nitekim bu rivayetin kaynağını tespit edememekle beraber, benzer manada yine Atâ yoluyla İbn Abbâs'tan gelen değişik rivayetlerde İbn Abbâs, Harem güvercinlerinden birini öldürmenin cezasının bir koyun (şât)

١٧٢٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ مَاهَكَ الْمَكِّيِّ، وَعَطَاءٍ، أَنَّ رَجُلًا أَغْلَقَ بَابًا عَلَى حَمَامَةٍ وَفَرْخَيْهَا، وَانْطَلَقَ إِلَى عَرَفَاتٍ وَمِنًى، فَرَجَعَ وَقَدْ مِتْنَ، فَأَتَى ابْنَ عُمَرَ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ، فَجَعَلَ عَلَيْهِ ثَلَاثًا مِنَ الْغَنَمِ، وَحَكَمَ مَعَهُ فِيهَا رَجُلٌ آخَرُ.

1728- ... Ebû Bişr'in, Yusuf b. Mâhek[265] el-Mekkî ve Atâ'dan rivayet ettiğine göre, bir adam, bir güvercini ve iki yavrusunu (evine/odasına) kapatıp Arafat ve Mina'ya gitti. Döndüğünde güvercinler ölmüştü. Bunun üzerine İbn Ömer'e gelip durumu anlattı. İbn Ömer de onu üç koyun kesmekle yükümlü tuttu. İbn Ömer'in yanı sıra başka bir adam da bu konuda hakemlik edip hüküm vermiştir.[266]

***

Bize göre bu rivayetlerde Muhammed b. el-Hasen'in aleyhine bir delil söz konusu değildir. Çünkü İbn Abbâs ve İbn Ömer'in, o ihramlı şahsın itlaf etmiş olduğu güvercinlere bir kıymet takdir etmiş olmaları ve bu kıymetin de -onlara göre- ihramlı hakkında hüküm verdikleri birtakım koyunların (fiyatıyla) aynı oranda dirhemlere eşit olması mümkündür. Buna göre o şahsa, kesmesini emrettikleri koyunlar, (söz konusu güvercinlerin) dengi olması bakımından değil, takdir edilen kıymeti olması açısındandır.

Yine bir ihramlının, bir serçeyi öldürmesi hâlinde, bir oğlak kesmesine hükmedilmez. Zira vücut yapıları itibariyle serçenin güvercin karşısındaki durumu, oğlağın koyun karşısındaki durumu gibidir. Dolayısıyla bu hususta herhangi bir denk hayvan değil, "kıymet" esas alınır. Çünkü (av hayvanı olarak) serçenin, (av dışı) hayvanlarda bir dengi yoktur. Bu da gösteriyor ki, güvercinde de durum aynıdır; ihramlıyken onu öldüren için esas alınacak ceza, (av dışı) hayvanlardaki dengi değil, kıymet takdiridir. Çünkü onun da o hayvanlar arasında bir dengi bulunmamaktadır.

Öte yandan bu konuyla alalakalı olarak daha önce Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan rivayet ettiğimiz ve ihram hâlindeyken çekirge öldüren

olduğunu açıkça ifade etmektedir. Bk. Ezrakî, *Ahbâru Mekke,* II, 141; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 296. (Çeviren)

265 Eserin basılı nüshasında bu isim yanlışlıkla "Mâhed" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

266 Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 416; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 336.

birine bir dirhem tasaddukta bulunması yönünde fetva veren Ka'b'a hitaben söylediği "Bir hurma bile bir çekirgeden daha değerlidir" sözünde de çekirgelerde kıymetin gözetilmesi gerektiğine dair bir delil vardır. Zira çekirgenin, (av dışı) hayvanlarda dengi yoktur. Aynı şey, (av dışı) hayvanlarda dengi bulunmayan diğer av hayvanları için de geçerlidir; onlarda da diğer herhangi bir hayvan değil, "kıymet" esas alınır. Ayrıca bu meseleyle ilgili olarak açıkladığımız Muhammed b. el-Hasen'in görüşünde şunun da delili bulunmaktadır: Temettü ve kıran haclarında kurban olarak geçerli sayılayamayacak nitelikteki oğlak ve diğer hayvanların benzerleri, birtakım av hayvanlarının dengi olmaları bakımından onların cezası sayılabilir. Buna göre ceza âyetinde[267] kastedilen hedy kurbanı, temettü âyetinde[268] kastedilen hedy kurbanından farklı olmaktadır.

Ayrıca buraya kadar aktardıklarımızdan hareketle şu husus sabit olmaktadır: Zikretmiş olduğumuz âyette sözü edilen av hayvanından kasıt, (av dışı) hayvanlar içerisinde dengi olan avlardır. Onun dışındaki avlar ise âyetin kapsamına girmemekte, sadece aralarındaki benzerlikten dolayı haklarında bir hüküm verilmektedir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir grup ashâbının, ihramlıya uyguladıkları ceza kararlarında, ne temettü ne kıran (haclarında) ne de kurban olarak geçerli sayılamayacak hayvanları belirledikleri rivayet edilmiştir. Biz bu rivayetlerin bir kısmını, kitabımızın bu bölümünden önceki kısmında zikretmiştik. O kısımda bahsetmediğimiz rivayetlerin bazıları ise şöyledir:

١٧٢٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَضَى فِي الضَّبُعِ بِكَبْشٍ، وَفِي الظَّبْيِ بِشَاةٍ، وَفِي الْأَرْنَبِ جَفْرَةً.

1729- ... Ebu'z-Zübeyr'in Câbir'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, (öldürülen av hayvanlarından) sırtlan için bir koç; geyik için bir koyun; tavşan için de dört aylık bir semiz dişi oğlak verilmesine hükmetti.[269]

267 Mâide 5/95.

268 Bakara 2/196.

269 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* IV, 403.

١٧٣٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَزْهَرُ بْنُ سَعْدٍ السَّمَّانُ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1730- ... İbn Avn da Ebu'z-Zübeyr > Câbir yoluyla Ömer'den bu rivayeti aynı şekilde rivayet etti.

١٧٣١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الْأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ حَكَمَ فِي يَرْبُوعٍ جَفْرًا أَوْ جَفْرَةً، وَفِي الظَّبْيِ شَاةً، وَفِي الضَّبُعِ كَبْشًا، وَفِي الْأَرْنَبِ عَنَاقًا.

1731- Yunus b. Abdula'lâ'nın bize, Süfyân b. Uyeyne > Ebu'z-Zübeyr > Câbir yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh*, (öldürülen av hayvanlarından) arap tavşanı/tarla sıçanı için dört aylık bir semiz erkek veya dişi oğlak; geyik için bir koyun; sırtlan için bir koç; tavşan için de bir yaşını doldurmamış dişi kuzu/oğlak verilmesine hükmetti.[270]

***

(Av dışı) hayvanlarda dengi olmayan av hayvanlarında ödenmesi gereken kıymete gelince; o ava, -avcılık için eğitilmiş olması gibi yararlı bir yönünün bulunması dikkate alınmaksızın- vurulduğu bölgede kıymet takdir edilir. Mesela; şahin/doğan gibi yırtıcıların avcılık yönleri itibara alınırsa, bundan dolayı kıymetleri artacaktır. Aynı şekilde bir şehirden diğerine gidebilen (haberci) güvercinler ile görünüşü veya rengi güzel olan kuşların sağladıkları yararlar da dikkate alınmamalı; ceza olarak kıymet biçilirken özellikle bu yönlerinden bağımsız bir şekilde karar verilmelidir. Yine kumru ve üveyik gibi sesleri itibariyle kuş türleri içerisinde (güzel) sesi olmayanlardan daha kıymetli sayılan kuşlar da böyledir. Bunların da kıymetleri, söz konusu yönlerinden bağımsız olarak takdir edilir.

Biz daha önce takdir edilen kıymete karşılık tutulacak oruca dair ilim ehli arasında bir ihtilaf olduğundan da söz etmiştik. Bazıları "Her iki müd karşılığında bir gün oruç tutar" diyerek bir günü, iki müddün dengi olarak belirlemiştir. İki müd ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle, yarım sa' yapmaktadır. Bazıları da "Her bir müdde karşılık bir gün oruç tutar"

270 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, V, 299.

diyerek bir günü, bir müdde denk saymıştır. Bir müd ise, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle, çeyrek sa' etmektedir.

Aynı şekilde ilim adamları fakir doyurma konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Her bir fakiri iki müd ölçeğinde doyurur" derken, bazıları da "Her bir fakiri tek bir müd ölçeğinde doyurur" demiştir. Dolayısıyla her bir grup, her bir fakirin doyurulması yerine bir gün oruç tutulmasını öngörmüştür. Bu noktada onların ihtilafı, oruca yönelik değil, (fakir) doyurmaya yönelik olmaktadır.

Daha sonra biz, söz konusu doyurma meselesini "her bir fakirin iki müd mü yoksa sadece bir müd mü doyurulması gerektiği" açısından inceledik ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ka'b b. Ucre el-Ensârî'ye, saçını tıraş etmesine karşılık, her bir fakire iki müd ölçeğinde yemek yedirmesini emrettiğini tespit ettik. Biz kitabımızın daha önce geçen ilgili bölümünde, bu rivayete senedleriyle birlikte yer vermiştik. İhramlıyken bir rahatsızlıktan dolayı saçı tıraş etme konusunda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen her bir fakiri iki müd ölçeğinde doyurma hükmünün sabit olması ve âlimlerin de av hayvanının öldürülme cezası olarak her bir fakirin doyurulması yerine bir gün oruç tutulması hususunda ihtilafa düşmemiş olmalarından dolayı, o bir günlük oruç, bir müdde değil, iki müd ölçeğine karşılık gelmektedir.

Nitekim av hayvanı öldürmenin cezasına dair ve bir günün, -bu bölümde görüşlerine yer verdiğimiz kimselerin dediği gibi- bir müd ölçeğinde değil de -yine bu bölümde kanaatlerini aktardığımız kimselerin dediği şekliyle- iki müdde denk gelmesine ilişkin bu görüş şu rivayete dayanmaktadır:

١٧٣٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ بْنِ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ هَارُونَ الْكُوفِيُّ الْيَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الضَّبِّيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مِقْسَمٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {فَجَزَاءٌ مِثْلُ مَا قَتَلَ مِنَ النَّعَمِ يَحْكُمُ بِهِ ذَوَا عَدْلٍ مِنْكُمْ هَدْيًا بَالِغَ الْكَعْبَةِ أَوْ كَفَّارَةٌ طَعَامُ مَسَاكِينَ أَوْ عَدْلُ ذَلِكَ صِيَامًا}، قَالَ: إِذَا أَصَابَ الرَّجُلُ الصَّيْدَ حُكِمَ عَلَيْهِ جَزَاؤُهُ مِنَ النَّعَمِ، فَإِنْ لَمْ يَجِدْ نُظِرَ كَمْ قِيمَتُهُ طَعَامًا، فَصَامَ عَنْ كُلِّ نِصْفِ صَاعٍ يَوْمًا.

1732- … el-Hakem'in, Miksem'den rivayet ettiğine göre İbn Abbâs ***"… Öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban***

olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; veya (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nispette fakirleri doyurmak ya da onun dengi oruç tutmaktır..." âyeti hakkında şöyle demiştir: "Bir adam, av hayvanını öldürdüğü zaman, ceza olarak (av dışı) bir hayvanı (kesmeye) mahkum edilir. Eğer bunu bulamazsa, o ceza kurbanının, yiyecek olarak kıymetine bakar ve (takdir edilen yiyeceğin) her yarım sa' ölçeği karşılığında bir günlük oruç tutar."[271]

---

271 Taberî, *Tefsîr,* VII, 51; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 304.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... وَمَنْ عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللّٰهُ مِنْهُ...﴾

"... KİM BİR DAHA BUNU YAPARSA ALLAH ONDAN İNTİKAMINI ALIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kim bir daha bunu yaparsa (yani yeniden av hayvanı öldürürse), Allah ondan intikamını alır. Şüphesiz Allah, daima galiptir, intikam sahibidir"***[272] buyurmaktadır.

İlim adamları bu tehdidin yanı sıra, bir ihramlının, ilk defa öldürdüğü bir av hayvanında cezaya çarptırılması gibi ikinci bir defa[273] bir av hayvanı öldürmesi hâlinde ceza ödemekle mükellef olup olmayacağı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları böyle bir durumda onun herhangi bir ceza ödemekle yükümlü olmayacağı görüşünü benimsemiş ve Şurayh'den şu rivayeti nakletmişlerdir:

١٧٣٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: جَاءَهُ رَجُلٌ، فَقَالَ: إِنَّهُ أَصَابَ صَيْدًا وَهُوَ مُحْرِمٌ، فَقَالَ هَلْ كُنْتَ أَصَبْتَهُ قَبْلَ ذَلِكَ؟ قَالَ: لَا قَالَ: أَمَا أَنِّي لَوْ أَعْلَمُ أَنَّكَ أَصَبْتَهُ قَبْلَ ذَلِكَ لَمْ أَحْكُمْ عَلَيْكَ، وَلَوَكَلْتُكَ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، فَكَانَ هُوَ الَّذِي يَنْتَقِمُ مِنْكَ، وَاللهُ عَزِيزٌ ذُو انْتِقَامٍ.

---

272 Maide 5/95.

273 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, "âiden" olarak yazılması gereken bu ibare yanlışlıkla "kasıtlı olarak" anlamına gelen "âmiden" şeklinde yazılmıştır. Hâlbuki bu kelime, cümlenin bağlamına uygun düşmemektedir. Ayrıca bu görüş sahiplerinin dayandıkları rivayetler aktarıldıktan sonra diğer bir ilim ehlinin görüşünden bahsedilirken, "âiden" tarzında yazılması da bu söylediğimizi doğrulamaktadır. (Çeviren)

1733- ... Dâvûd b. Ebî Hind'in eş-Şa'bî yoluyla rivayet ettiğine göre, bir adam Şurayh'e gelerek, "ihramlıyken bir av hayvanı vurduğunu" söyledi. Şurayh de "Sen daha önce de bir av hayvanı vurmuş muydun?" diye sordu. Adam "Hayır" diye karşılık verince de Şurayh şunu söyledi: "Eğer senin daha önce bir av hayvanı vurmuş olduğunu bilseydim, senin hakkında herhangi bir (cezaî) hüküm vermez ve seni Allah *azze ve celle*'ye havale ederdim. O da senden intikam alırdı. Allah daima galiptir ve intikam sahibidir."[274]

١٧٣٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ: يُحْكَمُ عَلَيْهِ، فَإِنْ أَعَادَ تُرِكَ وَالنِّقْمَةَ.

1734- ... Hammâd'ın, Atâ b. es-Sâib'den rivayet ettiğine göre, Şurayh dedi ki: "(İlk defa av hayvanı öldürene) cezaî hüküm uygulanır. Eğer yeniden yaparsa (Allah'ın vereceği) ceza/intikama havale edilir."

***

Bazı ilim adamları da av hayvanını ilk defa öldürmesi hâlinde cezaî hüküm uygulandığı gibi ikinci bir defa av öldürmesi durumunda da cezaî hükmün uygulanacağı görüşündedirler. Dolayısıyla ilkinde ödemekle yükümlü olduğu cezayı, ikincisinde (Allah'ın takdir ettiği) cezaya/intikama müstehak olmasından dolayı düşürmemişlerdir. Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu kanaati savunan ilim adamlarındandır. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü nakletmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Mâlik b. Enes ve Şâfiî de bu konuda böyle düşünüyorlardı. Ayrıca bu görüş, Atâ b. Ebî Rabâh ve Saîd b. Cübeyr gibi ilk dönem âlimlerinden de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٣٥ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، فِي الرَّجُلِ يَقْتُلُ الصَّيْدَ، ثُمَّ يَعُودُ، قَالَ: إِذَا عَادَ أُعِيدَ عَلَيْهِ.

1735- ... Hüşeym'in, Ebû Bişr'den aktardığına göre, Atâ, bir av hayvanı öldürdükten sonra bir av hayvanı daha öldüren kimse hakkında "Aynı şeyi yapması hâlinde, (cezâî hüküm de) aynı şekilde yenilenir" demiştir.[275]

---

274 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 663.

275 Benzer bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

١٧٣٦ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، أَيْضًا، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ دَاوُدَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا عَادَ أُعِيدَ عَلَيْهِ.

1736- ... Hüşeym'in Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Eğer yeniden aynı şeyi yaparsa, (cezaî hüküm de) aynı şekilde yenilenir."[276]

١٧٣٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ، قَالَ: ذَكَرْتُ لِسَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ قَوْلَ شُرَيْحٍ فِي الْمُحْرِمِ يَقْتُلُ الصَّيْدَ مُتَعَمِّدًا، أَنَّهُ يُحْكَمُ عَلَيْهِ مَرَّةً وَاحِدَةً، فَإِنْ عَادَ تُرِكَ وَالنِّقْمَةَ، فَقَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ: مَا قَالَ شَيْئًا، يُحْكَمُ عَلَيْهِ كُلَّمَا عَادَ.

1737- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, Dâvûd dedi ki: Saîd b. Cübeyr'e, Şurayh'ın, kasıtlı bir şekilde av hayvanını öldüren kimse ile ilgili olarak "Sadece bir defa ceza hükmü uygulanır. Bir daha aynı şeyi yaparsa, o zaman (Allah'ın vereceği) cezaya/intikama havale edilir" şeklindeki görüşünden bahsettim. Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Herhangi bir şey söylememiş![277] (Oysa, ilgili kişi) aynı şeyi her tekrar edişinde ceza ödemeye mahkum edilir!"[278]

١٧٣٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَبِي بِشْرٍ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، فِي مُحْرِمٍ أَصَابَ صَيْدًا عَمْدًا، ثُمَّ عَادَ، قَالَ: يُحْكَمُ عَلَيْهِ كُلَّمَا عَادَ.

1738- ... Ebû Bişr'in rivayet ettiğine göre, Ata b. Ebî Rabâh, kasıtlı bir şekilde bir av hayvanını öldüren ihramlı hakkında "Aynı şeyi her tekrar edişinde, ceza ödemeye mahkum edilir" demiştir.[279]

---

276 Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

277 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cümlenin Arapça karşılığı olan "mâ kâle şey'en" ifadesinin başında soru edatı olsaydı "Herhangi bir şey söylemedi mi?" şeklinde olacaktı. Zira Saîd b. Cübeyr'in, Şurayh'ın yaklaşımına itirazı açısından böyle bir soru sorması da mümkündür. (Çeviren)

278 Bu rivayet benzer lafızlarla Taberî'de (bk. *Tefsîr,* VII, 60) yer almaktadır. Sadece rivayetin sonundaki Saîd b. Cübeyr'e ait cümle farklı olup "Tam aksine (bu durumdaki biri) ceza ödemeye mahkum edilir. (Dilediği gibi davranması için) kendi hâline bırakılır mı hiç?" şeklindedir. (Çeviren)

279 Taberî, *Tefsîr,* VII, 59.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaflı oldukları noktayı inceledik ve bu kitabımızın geçen bölümlerinde görüşlerine senedleriyle birlikte yer verdiğimiz Ömer b. el-Hattâb, Abdurrahman b. Avf, Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs, Abdullah b. Amr ve Câbir b. Abdullah *radıyallahu anhum*'un, av hayvanı vuran ihramlıların ceza ödemeleri gerektiğine hükmettiklerini; ayrıca hiçbirinin, ceza ödemeye mahkum ettikleri kimseye bunu [ilk defa mı] yoksa [ikinci bir defa mı][280] yaptığını sormadığını tespit ettik. Bu da onlara göre bu hususta, başlangıç ile tekrar arasında bir fark olmadığını göstermektedir. Aynı şekilde biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ihramlıyken bir sırtlanı öldüren kimseyi bir koç kesmekle mükellef tuttuğu hadisinde de bu yaklaşımı destekleyecek bir delil bulunduğunu belirledik. Nitekim biz bu hadisi daha önce bu bölüm içinde zikretmiştik. O rivayette Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ilgili şahsa, daha önce bir av hayvanı öldürmüş olup olmadığını sormaması, ona göre bu konuda bu ikisinin hükmünün aynı olduğunu göstermektedir.

Ayrıca akıl yürütme de (nazar) bu görüşü desteklemektedir. Şöyle ki: Allah *azze ve celle*'nin, ihrama girdikleri andan itibaren ihramlılara yasakladığı birtakım hususlar görmekteyiz. Mesela; cinsel ilişki, avlanma ve benzeri şeylerin ihramlıyken yapılması yasaklanmıştır. Buna göre ihramlıyken ilk defa cinsel ilişkiye giren kimsenin, bir hedy kurbanı kesmesi gerekir ve o, bu kurbanı gönderir. İhramlıyken ikinci bir defa cinsel ilişkiye girmesi hâlinde de aynı şekilde hedy kurbanı kesmekle yükümlü olur. Dolayısıyla ikinci defa cinsel ilişkiye girdiği zaman yapmakla mükellef olduğu şey, ilk defa cinsel ilişkiye girdiği zaman yapması gerekenin aynısıdır. Aynı şekilde ikinci bir defa av hayvanı öldüren kimsenin yapmakla yükümlü olduğu şey, ilk defa av hayvanı öldürdüğü zaman yapması gerekenin aynısıdır.

Bu noktada birileri "Yeniden av hayvanı öldüren birinin ödemesi gereken keffaret, bu hususta cezaya/intikama müstehak olmasından dolayı ortadan kalkar" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu durumdaki kişi, zaten Allah *azze ve celle*'nin emrine muhalefetinden ve O'na karşı günahkar oluşundan dolayı intikama müstehak sayılmaz mı? Eğer bir kimse, yasağı çiğneyerek ve bilinçli bir şekilde günah işleyerek ilk defa bir av hayvanı öldürmüş olsa, yine de cezaya/intikama müstehak olmaz mı? Cezaî hükümle yükümlü tutulmaz mı? Bizatihi o eylemi sebebiyle yüklenmiş olduğu günah, onun üzerinden

280 Köşeli parantezli kısımlar, eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Cümlenin bağlamı açısından zorunlu olduğunu düşündüğümüz için tercümeye yansıttık. (Çeviren)

ceza yükümlülüğünü de kaldırmaz, öyle değil mi? Aynı şekilde biz, günah sayılan diğer fiillerde -günahın (derecesi) bakımından aralarında bir farklılık olmakla birlikte- ilk defa işlenmesi hâlinde, günahın gerektirdiği ceza ve benzeri hükümlerin, daha sonra yeniden işlenmesi durumunda uygulanması gereken cezaî hükümlerden farklı olmadığını görmekteyiz. Mesela; bir adam ilk defa zina edecek olsa, ihram hâlinde bir av hayvanını öldürmekten daha büyük bir günah ile Rabbine karşı gelmiş sayılır. Üstelik zina ile ilgili (ilahî) tehdit, ihramlıyken av hayvanı öldürme konusundaki tehditten daha büyüktür; o işi yapana da had cezasının uygulanması gerekir. Ayrıca söz konusu kişi, yeniden zina edecek olsa, bu durumda alması gereken ceza, daha önce bu işi yaptığı için alması gereken cezanın aynısıdır.

Yine elinin kesilmesini gerektirecek ölçüde hırsızlık yapan bir adam da hırsızlık yapmakla Rabbine karşı gelmiştir. Rabbinin ona bu konuda yönelttiği tehdit de ihramlıyken bir avı öldürmesine yönelik tehdidinden çok daha büyüktür. Bunun yanı sıra elinin kesilmesi de gerekmektedir. Eğer bir daha hırsızlık yapacak olursa, bu defa ayağı çaprazlama kesilir. Bu kişi ikinci hırsızlığında, birinci hırsızlığından daha büyük bir cürüm işlemiş sayılır. Bu sebeple ikincisinde karşılaştığı tehdit, ilkinde karşılaştığından daha büyük olmuştur. Ayrıca bu durum, birinci hırsızlığından dolayı (eli) kesildiği gibi bu ikinci hırsızlığında da (ayağının) kesilmesine engel oluşturmamıştır.

Bunlara kıyasla ikinci bir defa av hayvanı öldüren kimsenin de -her ne kadar ilk defa av öldürmekten dolayı daha büyük bir günaha girmiş olsa da- bu ikinci öldürmede ödemesi gereken keffaret, ilk defa öldürdüğü hayvan sebebiyle ödemek zorunda olduğu keffaretler gibidir.

Eğer (muhalif) çıkıp da "Av hayvanının cezası bir keffaret sayılmıştır. Keffâretler ise günahları siler. İkinci bir defa av hayvanı öldüren kimse ise Allah *azze ve celle*'nin tehdidini hak etmiş olduğu için keffaretler, o kişinin üzerindeki tehdidi ortadan kaldırmaz; dolayısıyla keffaretin bir anlamı yoktur" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Birtakım hususlar vardır ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bunları "keffaret" diye isimlendirmiştir. (Bu keffaretleri gerektirecek) fiilleri ilk defa yapan kişiler de bunları ödemekle yükümlü oldukları gibi daha sonra o fiilleri işlemeleri durumunda da bunlarla mükellef tutulmuşlardır. Mesela;

١٧٣٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ أَبِي إِدْرِيسَ، عَنْ عُبَادَةَ، قَالَ: كُنَّا عِنْدَ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مَجْلِسٍ، فَقَالَ: تُبَايِعُونِي عَلَى أَلَا تُشْرِكُوا بِاللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، فَمَنْ وَفَّى مِنْكُمْ فَأَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْهَا شَيْئًا فَعُوقِبَ عَلَيْهِ فَهُوَ كَفَّارَةٌ لَهُ، وَمَنْ أَصَابَ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا فَسَتَرَهُ اللَّهُ عَزَّ وَجَلَّ فَأَمْرُهُ إِلَى اللَّهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ، وَإِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ.

1739- ... ez-Zührî'nin Ebû İdrîs'ten rivayet ettiğine göre, Ubâde dedi ki: Bir mecliste Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ile beraberdik. Şöyle buyurdu: ***"Bana, Allah azze ve celle'ye hiçbir şeyi ortak koşmayacağınıza, hırsızlık yapmayacağınıza ve zina etmeyeceğine dair biat edip söz verin. Kim bu sözüne sadık kalırsa, onun mükâfâtı Allah azze ve celle'ye aittir. Kim bunlardan birini işler de (henüz dünyadayken) cezalandırılırsa, onun için keffaret olur. Kim de bunlardan birini işlediği hâlde Allah azze ve celle yaptığı fiili örterse, o kimsenin işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de onu affeder."***[281]

***

Bu hadise göre, bir adamın, hırsızlık ve zina suçu işlediği hâlde Allah *azze ve celle*'nin bu suçlar için belirlemiş olduğu cezalara henüz çarptırılmadan O'nun huzuruna gelmesi durumunda, işi Allah'a kalmıştır; dilerse ona azap eder, dilerse de onu affeder. Bu hüküm, zinakârın zina; hırsızın da hırsızlık yaptığı her seferde geçerli bir hükümdür. Bu ikisinden birini işleyen için bir keffaret sayılan had cezası da ortadan kalkmaz. Üstelik bu işi tekrar tekrar yapmanın hükmü ile ilk defa yapmanın hükmü arasında bir fark da yoktur. Buradan da anlıyoruz ki, haklarında keffaret hükmü konulmuş olan diğer hususlar da böyledir; başlangıçta o fiilleri işleyenlerin yerine getirmekle yükümlü oldukları keffaretlerin hükmü, aynı şekilde daha sonra söz konusu fiilleri işlemeleri hâlinde de ödemekle mükellef kılındıkları zorunlu bir hükümdür. Bu noktada Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kim bir daha bunu yaparsa (yani yeniden av hayvanı öldürürse), Allah ondan intikamını alır"*** âyetinde geçen ***"Allah ondan intikamını alır"*** ibaresini, ***"eğer ondan intikam almayı dilerse"*** şeklinde anlamak mümkündür. Zira cezalandırma tehditlerinin hükümleri

281 Buhârî, Îmân 10; Müslim, Hudûd 41; Tirmizî, Hudûd 12; Nesâî, Bey'at 9.

Arapların geleneğinde böyleydi; tehditte bulunan kişi eğer isterse bunun gereğini yapar, isterse de vazgeçer, yapmazdı.

Burada birileri “Sözünü ettiğin Ubâde hadisinde bir ‘şirk’ olgusu ve (bunun) bir cezası vardır. Dolayısıyla şirkin de bir keffareti söz konusu olmaktadır!” diyecek olursa, ona şöyle denilir: Şirke verilen ceza, şirkin keffareti değildir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ***“Kim bunlardan birini işler de…”*** sözü, orada zikredilen (günahların) tamamına değil, sadece bir kısmına yöneliktir. Nitekim Allah *azze ve celle* ***“O ikisinden (acı ve tatlı sudan oluşan iki denizden) inci ve mercan çıkar”***[282] buyurmasına rağmen, gerçekte inci ve mercan, her ikisinden değil, sadece birinden (suları tuzlu denizden) çıkmaktadır. Yine ***“Ey cin ve insan topluluğu! İçinizden size âyetlerimi anlatan ve bu günle karşılaşacağınıza dair sizi uyaran peygamberler gelmedi mi?”***[283] âyetinde de aynı durum söz konusudur. Çünkü peygamberler, cinlerden değil, sadece insanlardan gelmiştir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*’in ***“Kim bunlardan birini işler de…”*** şeklindeki beyanı da şirk dışındaki diğer günahlara yöneliktir.

Eğer (muhalif) “Peki bunun delili nedir?” diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir: Bu hadisin Ebû İdris yoluyla Ubâde’den gelen versiyonundan ziyade, Ebu’l-Eş’as es-San’ânî’nin Ubâde’den rivayet ettiği versiyonu, bu bahsettiğimiz yaklaşımı daha fazla desteklemektedir. Şöyle ki:

١٧٤٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، عَنِ الثَّوْرِيِّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ الصَّنْعَانِيِّ، عَنْ عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، قَالَ: أَخَذَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ شَيْئًا كَمَا أَخَذَ عَلَى النِّسَاءِ فِي الْقُرْآنِ: {يُبَايِعْنَكَ عَلَى أَنْ لَا يُشْرِكْنَ بِاللهِ شَيْئًا وَلَا يَسْرِقْنَ}، الْآيَةَ فَمَنْ أَصَابَ مِنْكُمْ حَدًّا فَعُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ فَهُوَ كَفَّارَتُهُ، وَمَنْ أُخِّرَ عَنْهُ فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ.

1740- … Ebû Kılâbe’nin Ebu’l-Eş’as es-San’ânî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ubâde b. es-Sâmit dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Kur’ân’daki ***“Ey Peygamber! İnanmış kadınlar sana gelip Allah’a***

282 Rahman 55/22.

283 En’âm 6/130.

hiçbir şeyi ortak koşmamaları, hırsızlık etmemeleri... hususunda sana biat ederlerse..."[284] âyeti gereğince kadınlardan söz aldığı gibi bizden de söz almış ve şöyle buyurmuştur: ***"Sizden kim, had cezasını gerektirecek bir günah işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur. Kimin de (cezası) ertelenirse, onun işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu bağışlar, dilerse de ona azap eder."***[285]

***

Buradan da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sizden kim, had cezasını gerektirecek bir günah işlerse..."*** sözünün, şirk dışında, (günahlara) keffaret olarak kabul edilen hadleri gerektiren hususlarla alakalı olduğunu anlamaktayız. Çünkü Allah Rasûlü ***"Kimin de (cezası) ertelenirse, onun işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu bağışlar dilerse de ona azap eder"*** buyurmaktadır. Şirk ise bu kapsama girmemektedir. Zira Allah *azze ve celle* şöyle buyurmuştur: ***"Allah, kendisine ortak (şirk) koşulmasını asla bağışlamaz; bundan başkasını, dilediği kimse için bağışlar..."***[286]

Sonuç olarak şirk, ***"Kim bunlardan birini işler de (cezası) ertelenirse..."*** cümlesinin kapsamı dışında kaldığı gibi ***"Kim bunlardan birini işler de dünyada cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur"*** ibaresinin de çerçevesi dışında kalmaktadır.

١٧٤١ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْوَهَّابِ الثَّقَفِيُّ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنْ أَبِي قِلَابَةَ، عَنْ أَبِي الْأَشْعَثِ، عَنْ عُبَادَةَ، قَالَ: أَخَذَ عَلَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَمَا أَخَذَ عَلَى النِّسَاءِ، أَلَّا نُشْرِكَ بِاللهِ شَيْئًا، وَلَا تَسْرِقُوا، وَلَا تَزْنُوا، وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ، وَلَا يَعْضَهُ بَعْضُكُمْ بَعْضًا، وَلَا تَعْصُونِي فِي مَعْرُوفٍ أَمَرْتُكُمْ بِهِ، فَمَنْ أَصَابَ مِنْكُمْ مِنْهُنَّ وَاحِدَةً، فَعُجِّلَتْ عُقُوبَتُهُ، فَهُوَ كَفَّارَةٌ، وَمَنْ أُخِّرَتْ عُقُوبَتُهُ، فَأَمْرُهُ إِلَى اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، إِنْ شَاءَ غَفَرَ لَهُ، وَإِنْ شَاءَ عَذَّبَهُ سَمِعْتُ الْمُزَنِيَّ يَقُولُ: قَالَ الشَّافِعِيُّ: مَنْ كَذَبَ عَلَى أَخِيهِ فَقَدْ عَضَهَهُ.

284 Mümtehine 60/12.

285 Müslim, Hudûd 43; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* V, 427.

286 Nisâ 4/48.

1741- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî'nin bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Abdülvehhâb es-Sekafî > Hâlid el-Hazzâ > Ebû Kılâbe > Ebu'l-Eş'as yoluyla rivayet ettiğine göre, Ubâde dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kadınlardan söz aldığı gibi ***"Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayacaksınız, hırsızlık yapmayacaksınız, zina etmeyeceksiniz, çocuklarınızı öldürmeyeceksiniz, birbiriniz hakkında koğuculuk yapmayacaksınız (veya birbirinize iftira etmeyeceksiniz) ve size emrettiğim maruf sayılan hususlarda bana karşı gelmeyeceksiniz"*** diyerek bizden de söz aldı. (Ve şöyle devam etti:) ***"Sizden kim, bunlardan birini işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur. Kimin de cezası ertelenirse, işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu affeder, dilerse de ona azap eder."***[287]

***

(Tahâvî dedi ki): el-Müzenî'yi şöyle derken işittim: Şâfiî dedi ki: "Kardeşi adına yalan söyleyen kimse, onun hakkında koğuculuk etmiş (veya ona iftira atmış) olur."[288]

Bu rivayette şirkin, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Sizden kim bunlardan birini işler de cezası hemen infaz edilirse, onun keffareti olur"*** beyanıyla kasdettiği çerçevenin dışında kaldığını gösteren bir delil söz konusudur. Zira burada Allah Rasûlü ayrıca ***"Kimin de cezası ertelenirse, işi Allah azze ve celle'ye kalmıştır; dilerse onu affeder, dilerse de ona azap eder"*** buyurmaktadır. Şirk ise affedilmeyen günahlardandır.

Buradan da anlıyoruz ki bu hadiste, işleyenlerine uygulanan cezanın (bizatihi günahlara) keffaret sayıldığı günah türlerinden kasıt, affedilmesi mümkün olmayan günahlar değil, affedilme imkânı bulunan günahlardır.

Öte yandan bu âyette sözü edilen "yeniden (bir av hayvanı öldürmeye) dönüş"le ilgili olarak Atâ b. Ebî Rabâh'tan, bu öldürmenin, ilk defa olsa bile ihramlıyken av hayvanı öldürme olduğu yönünde bir te'vil aktarılmaktadır. Şöyle ki:

١٧٤٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، قَالَ: قُلْتُ لِعَطَاءٍ: مَا قَوْلُهُ عَزَّ وَجَلَّ {عَفَا اللهُ عَمَّا سَلَفَ}؟ قَالَ: مَا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ {وَمَنْ

287 Müslim, Hudûd 43; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 313; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VI, 168.

288 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 439.

عَادَ فَيَنْتَقِمُ اللهُ مِنْهُ}، قَالَ: فِي الْإِسْلَامِ وَعَلَيْهِ مَعَ ذَلِكَ الْكَفَّارَةُ قُلْتُ: فَهَلْ عَلَيْهِ فِي الْعَوْدِ مِنْ حَدٍّ؟ قَالَ: لَا، قُلْتُ: فَهَلْ لِلْإِمَامِ أَنْ يُعَاقِبَهُ؟ قَالَ: لَا، إِنَّمَا هُوَ ذَنْبٌ بَيْنَهُ وَبَيْنَ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ.

1742- İbrahim b. Merzûk'un bize, Ebû Âsım yoluyla rivayet ettiğine göre İbn Cüreyc şöyle dedi: Atâ'ya dedim ki: "Allah *azze ve celle*'nin ***'Allah geçmişi affetmiştir'***[289] beyanı ne anlama geliyor?" diye sordum. "Cahiliye döneminde olanları" diye cevap verdi. "Peki ***'Kim bir daha bunu yaparsa, Allah ondan intikamını alır'***[290] ne demek?" dedim. O da "İslâm döneminde yaparsa" dedi ve "Ayrıca keffaret ödemekle de mükelleftir" diye ekledi. Daha sonra "Peki, yeniden (cahiliyede olduğu gibi av hayvanı öldürmeye) dönmesi hâlinde ona bir had cezası uygulanır mı?" diye sordum. "Hayır" dedi. "İmamın onu cezalandırma yetkisi var mıdır?" diye sordum. "Hayır! O, Allah *azze ve celle* ile kendisi arasındaki bir günahtır" dedi.[291]

***

Bu te'vil, daha önce Kabîsa hadisinde bahsettiğimiz Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın görüşüyle uyum arzettiği gibi Abdullah b. Mes'ûd, Abdullah b. Ömer, Abdullah b. Abbâs ve Abdullah b. Amr b. el-Âs'ın, av hayvanı öldürenlere yönelik olarak "daha önce bir av hayvanı öldürüp öldürmediklerine" dair bir soru sormamakla sergilemiş oldukları yaklaşımla da uyum arzetmektedir. Çünkü onlara göre bu konudaki hüküm aynıdır ve ilk defa bir av hayvanı öldüren kimse, artık affedilmiş olan cahiliye dönemindeki av hayvanı öldürme işine yeniden dönmüş[292] sayılır.

Bu noktada söz konusu av hayvanı öldürenler,[293] cahiliye dönemine yetişmiş veya o dönemde av hayvanı öldürmüş kimselerden olmasalar da durum

289 Mâide 5/95.

290 Mâide 5/95.

291 Taberî, *Tefsîr,* VII, 58.

292 Burada "yeniden dönmek" olarak çevirdiğimiz kelime, bundan önce ve sonraki birkaç yerde, müstehsih tarafından "kasıtlı olarak" manasına gelen "âmiden" şeklinde kaydedilmiş; muhakkik de bunu olduğu hâliyle basılı nüshaya geçirmiştir. Doğrusu ise Mâide sûresinin 95. âyetinde geçen lafza da uygun olarak "âiden" olacaktır. (Çeviren)

293 Burada "öldürenler" diye çevirdiğimiz kelime, eserin yazma ve basılı nüshasında "söyleyenler, görüş bildirenler" anlamına gelen "kâilûn" olarak kaydedilmiştir. Oysa cümlenin akışından anlaşılacağı gibi bunun "kâtilûn" olması gerektiği açıktır. (Çeviren)

değişmemektedir. Bu tıpkı Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenler..."***[294] âyetine benzemektedir. Buradaki ***"söylediklerine"*** ifadesi, "cahiliye döneminde söyleyegeldikleri çirkin ve asılsız söze"[295] anlamına gelmektedir. Dolayısıyla bu sözü söyleyen kişi, Allah *azze ve celle*'nin yasakladığı şeye "dönmüş" olur ve onun, Allah *azze ve celle*'nin bu hususta yükümlü tuttuğu ve zıhâr âyetinde de belirttiği keffareti ödemesi zorunlu hâle gelir. Şu da var ki, zıhâr âyetinde sözü edilen "dönüş"ten kastın ne olduğuna dair de ihtilaf vardır. Biz bu görüşü, ilim adamlarının bu konudaki görüşleri arasından seçerek burada zikrettik ve öne sürdükleri görüşler içerisinde bizim de tercihimiz bu yönde olduğu için bunu delil gösterdik. Ancak bunun yanı sıra, buna muhalif daha başka görüşler ve pek çok delil de bulunmaktadır. Biz bunları, Allah izin verirse ileride, kitabımızın ilgili bölümünde zikredeceğiz.

294 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin..."*** (Çeviren)

295 Mücâdele 58/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...وَالْبُدْنَ جَعَلْنَاهَا لَكُمْ مِنْ شَعَائِرِ اللّٰهِ لَكُمْ فِيهَا خَيْرٌ...﴾

"BİZ O BÜYÜKBAŞ HAYVANLARI DA SİZİN İÇİN ALLAH'IN (DİNİNİN) İŞARETLERİNDEN KILDIK. ONLARDA SİZİN İÇİN HAYIR VARDIR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Biz o büyük baş hayvanları da (el-büdn) Allah'ın (dininin) işaretlerinden kıldık. Onlarda sizin için hayır vardır. Şu hâlde onlar, ayakları üzerine dururken üzerlerine Allah'ın ismini anın (ve kurban edin). Yan üstü yere düştüklerinde ise, artık (canı çıktığında) onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen her fakire yedirin"***[296] buyurmaktadır. Bir başka âyette de ***"İnsanlar arasında haccı ilan et ki, gerek yaya olarak, gerekse de nice uzak yoldan gelen yorgun develer üzerinde sana gelsinler. Ta ki kendilerine ait birtakım yararları yakinen görsünler, Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanlar (behîmetü'l-en'âm) üzerine belirli günlerde Allah'ın ismini ansınlar. Artık ondan hem kendiniz yiyin hem de yoksula, fakire yedirin"***[297] buyurur.

İlim adamları bu iki âyette sözü edilen "büyük baş hayvanlar (el-büdn)" ve "hayvanlar (behîmetü'l-en'âm)"dan neyin kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bazıları şöyle demişlerdir: "Kişi, kurban gönderen kimsenin bir cinayetinden dolayı kesilmesi gereken bir hedy kurbanı olmaması ve keffaret için kesilmemesi kaydıyla her vacip kurbandan yiyebilir. Mesela; temettü kurbanı, kıran kurbanı ve -Kâbe'ye ulaşması şartıyla- nafile kurbanlar böyledir. Ancak yerine ulaşmayan nafile kurbanların sahipleri, kurbanlarının hiçbirinden yiyemeyecekleri gibi kurbanı gönderecek kimsenin ihlamlıyken

---

296 Hac 22/36.

297 Hac 22/27-28.

hedy kurbanı kesmesini gerektirecek bir cinayet; terk edenine ceza kurbanı gerektirecek bazı hac görevlerinin terk edilmesi gibi birtakım (hatalı) fiillerin keffareti olarak kesilen hiçbir kurbandan da yiyemezler." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Süleyman b. Şuayb bize, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü aktarmış ve bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaf olduğundan da söz etmemiştir.

Bazıları ise şöyle diyordu: Av hayvanı öldürmenin cezası olarak kesilenler, (baş ve benzeri uzuvlardaki) rahatsızlığın fidyesi olarak kesilenler, fakirlerin adakları ve Kâbe'ye ulaşamayıp telef (olacağı endişesiyle kesilen) nafile kurbanların haricindeki bütün hedy kurbanlarından yenilir. Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik b. Enes idi.

Diğer bir kısım ilim ehli de şöyle demekteydi: "(Kâbe'ye) nafile hedy kurbanları gönderenler, bunların etlerinden yiyebilirler. Ancak cinayetlerin keffareti olarak kesilenlerden, hacc-ı temettü ve hacc-ı kıran kurbanlarından; ayrıca av hayvanını öldürme ve benzeri durumların cezası olarak ihramlının, ihramlıyken işlediği fiillerden dolayı kesilmesi gereken kurbanlardan ise, onları gönderen kişiler yiyemezler." Şâfiî de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de okumuş olduğumuz bu iki âyetin akla gelen ilk anlamını (zâhir) inceledik ve şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle*'nin ***"...Onlardan hem kendiniz yiyin hem de ihtiyacını gizleyen-gizlemeyen her fakire yedirin"***[298] âyetinin zâhir anlamı, bütün hedy kurbanlarından yiyebilmektir. Çünkü âyette özel bir kurban türünden bahsedilmemektedir. Bu durumda âyetin bâtın (ilk anda akla gelmeyen, dolaylı) anlamı, bunun tam zıddı olabildiği gibi bâtın anlamının, zâhir anlamından farksız olması gibi bir ihtimal de söz konusudur. Bu çerçevede ilim adamlarının, yerine ulaşması kaydıyla nafile hedy kurbanını gönderen kimsenin, bizzat o kurbandan yiyebileceği ve bu hükmün, ilgili âyetine kapsamına dahil olduğu konusunda ihtilaf etmediklerini belirledik. Aynı zamanda ilim ehlinin, av hayvanı öldürmenin cezası ve adak olarak kesilen kurbandan, onu gönderen kimsenin yiyemeyeceği ve bunun da söz konusu âyetin kapsamına girmediği hususunda ihtilaf etmediklerini de görmekteyiz.

---

298 Hac 22/36.

İlim adamları, bu kitabımızda da bahsetttiğimiz şekliyle, bunun dışında kalan kurbanlarda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri husustaki ihtilaflarının gerekçesini, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bize intikal eden sünnet içerisinde araştırmaya koyulduk ve şu rivayeti tespit ettik:

١٧٤٣ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورُ بْنُ سَلَمَةَ الْخُزَاعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ بْنُ سَعْدٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ الْهَادِ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: أَقَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْمَدِينَةِ لَمْ يَحُجَّ، ثُمَّ أَذَّنَ فِي النَّاسِ بِالْحَجِّ، فَانْطَلَقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يُلَبِّي، وَانْطَلَقْنَا لَا نَعْرِفُ إِلَّا الْحَجَّ لَهُ، خَرَجْنَا، فَلَمَّا قَدِمَ مَكَّةَ، وَفَرَغَ مِنَ الطَّوَافِ، قَالَ: مَنْ لَمْ يَكُنْ مَعَهُ هَدْيٌ فَلْيَحِلَّ بِعُمْرَةٍ، فَإِنِّي لَوِ اسْتَقْبَلْتُ مِنْ أَمْرِي مَا اسْتَدْبَرْتُ مَا سُقْتُ الْهَدْيَ، وَجَعَلْتُهَا عُمْرَةً قَالَ جَابِرٌ: وَقَدِمَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ مِنَ الْيَمَنِ وَالنَّاسُ حَالُّونَ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: بِأَيِّ شَيْءٍ أَهْلَلْتَ؟ قَالَ: قُلْتُ: اللَّهُمَّ إِنِّي أُهِلُّ بِمَا أَهَلَّ بِهِ رَسُولُكَ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَعِيَ الْهَدْيُ فَلَا تَحْلِلْ وَكَانَ عَلِيٌّ قَدِمَ مِنَ الْيَمَنِ بِهَدْيٍ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَانَ جَمَاعَةُ الْهَدْيِ الَّذِي قَدِمَ بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَلِيٌّ مِنَ الْيَمَنِ مِائَةَ بَدَنَةٍ، فَنَحَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثَلَاثًا وَسِتِّينَ بِيَدِهِ، وَنَحَرَ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ سَبْعًا وَثَلَاثِينَ، وَأَشْرَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيًّا فِي هَدْيِهِ، ثُمَّ أَخَذَ مِنْ كُلِّ بَدَنَةٍ بَضْعَةً، فَجُعِلَتْ فِي قِدْرٍ، فَأَكَلَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ مِنْ لَحْمِهَا، وَحَسَا مِنْ مَرَقِهَا.

1743- … Ca'fer b. Muhammed'in, babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Câbir b. Abdullah dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, haccetmeksizin (dokuz yıl boyunca)[299] durdu, daha sonra da hacca gidileceği insanlara ilan edildi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de telbiye getirmeye başladı; biz de sadece haccedeceğimiz düşüncesiyle (telbiyeye) başladık ve yola koyulduk. Allah Rasûlü Mekke'ye gelip de tavafını eda ettikten sonra ***"Şimdi yanında hedy kurbanı olmayanlar, derhal ihramdan çıksınlar ve hac***

299 Bk. 1244 no'lu rivayet.

niyetlerini umreye çevirsinler! Daha önceden böyle olacağını bilseydim, hedy kurbanını getirmez ve bu hac niyetimi umreye çevirirdim" buyurdu.

Câbir dedi ki: Bizim ihramdan çıkmış olduğumuz o esnada, Ali *radıyallahu anh* Yemen'den çıkageldi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona ***"İhrama girerken neye niyet ettin?"*** diye sordu. (Ali) şöyle dedi: Dedim ki: "Allahım! Rasûlün neye niyetlendiyse, ben de ona niyet ettim." Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Benim yanımda hedy kurbanım var; onun için sen ihramdan çıkma!"*** buyurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirdikleri ile Ali'nin Yemen'den getirdiği hedy kurbanlarının sayısı toplam yüz büyük baş (sığır/deve) ediyordu. Bunların altmış üçünü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bizzat kendi eliyle kesti; otuz yedisini ise Ali *radıyallahu anh* kurban etti. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem,* hedy kurbanlarına Ali'yi de ortak etti. Daha sonra her bir hayvandan bir parça aldı ve etler bir çömleğe konuldu (ve pişirildi). Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* o hayvanların etlerinden yedi ve (tirit) çorbasından da içti.[300]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem temettü haccına ait hedy kurbanından hem de temettü haccında kesmekle yükümlü olduğu kurbana ilave ettiği nafile kurbanından yemiştir.

Eğer bu durumda biri "Câbir'den rivayet etmiş olduğunuz bu hadiste, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ile ashâbının, sadece hac niyetiyle ihrama girdiklerini, bunun dışında temettü ve benzeri bir hac niyetiyle ihrama girmediklerini gösteren bir delil bulunmaktadır. Bu da gösteriyor ki, gerek Allah Rasûlü'nün, gerekse Ali b. Ebî Tâlib'in hedy kurbanları, temettü haccından dolayı değil, nafile kurbanlarıydı. Biz, gönderildiği yere ulaşması kaydıyla, nafile kurbanların etinden yenilebileceği görüşüne de karşı değiliz" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Biz, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu ihramında mütemetti olduğunu (temettü haccı niyeti taşıdığını) açıkladık. İlgili ihrama, sadece hac yapmak için değil, hacca kadar umreden yararlanmış olma (mütemetti) maksadıyla girmiştir. Zira daha önce Ömer *radıyallahu anh*'ın kızı Hafsa *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğimiz hadiste Hafsa "İnsanlara ne

300 Müslim, Hac 147; Ebû Dâvûd, Menâsik 56; İbn Mâce, Menâsik 84; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 320; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 159.

oluyor? Sen umrenin ihramından çıkmadığın hâlde, onlar umre ihramından çıkmışlar bile!" demiş, Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Çünkü ben başımı keçeledim, kurbanıma da nişan taktım. Kurban kesinceye kadar ihramdan çıkamam."***[301]

Bu hadiste Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*, umre için ihrama girmesinin temettü haccına yönelik olduğunu ve hedy kurbanını da bu maksatla gönderdiğini haber vermektedir. Bu sebeple bu durum, onun söz konusu umre ile hac arasında ihramdan çıkmasına mani olmuştur. Zira daha sonra hem bu umrenin hem de haccın -her ikisinin birden- ihramından çıkacaktı. Üstelik bu durum, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözüne dayanmaktadır. Ancak bu sözü Câbir b. Abdullah ezberleyememiş, Ömer *radıyallahu anh*'ın kızı Hafsa *radıyallahu anhumâ* ezberlemiştir. Çünkü Câbir'in Allah Rasûlü'nden aktardığı şey, onun dıştan görünen (zâhirî) fiilidir. Ayrıca Allah Rasûlü'nün tutumunu, daha önce bilmediği umreye göre değil, hacla ilgili bildiklerine[302] göre nakletmiştir. Dolayısıyla bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen söz ve yeni konulan umre hükmü, rivayet etmiş olduğumuz diğer söz ve fiillerden daha üstün ve tercihe şayandır.

Bu noktada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in göndermiş olduğu hedy kurbanının, girmiş olduğu ilk ile ikinci ihramı arasında, kendisinin başkasına helal kıldığı ihramdan çıkma durumuna engel sayıldığı; buna karşılık nafile hedy kurbanının ise, hedy göndermemiş olan hiç kimsenin ihramdan çıkmasına mani sayılmadığı meselesinin kesinleştiğini görmekteyiz. Buna göre şu husus da kesinleşmiş olmaktadır:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* temettü haccı yapıyordu ve göndermiş olduğu hedy kurbanlarının tamamı veya bir kısmı temettü haccı içindi. Aynı şey, Allah Rasûlü ile birlikte hedy kurbanı göndermiş olan Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* için de geçerlidir.

---

301 Bk. 1301 no'lu rivayet.

302 Burada "bildikleri" olarak tercüme ettiğimiz kelime, eserin yazma nüshasında noktasız olduğu için muhakkik tarafından "Arafat'ta" manasına gelen "bi arefe" şeklinde okunmuştur. Hâlbuki dikkatlice bakıldığında, cümlenin akışının Arafat ile ilgisinin olmadığı; dolayısıyla kelimenin "ya'rifuhû" olarak okunması gerektiği anlaşılmaktadır. Zira aynı cümle içinde geçen "bilmediği umreye göre değil.." ibaresinde olumsuz bağlamda geçen "ya'rifuhâ" fiili, ilgili kelimenin -noktasız olmasına rağmen- nasıl okunması gerektiğine dair önemli bir ipucudur. (Çeviren)

Üstelik biz, nafile hedy kurbanının, sahibi tarafından gönderilmesiyle birlikte nafileyken vacip kurbana dönüşmüş olduğunu görmekteyiz. Bu sayede hedy kurbanı, kaçınılmaz olarak vacip (vacib-i ayn) hâle gelmektedir. Buna göre nafilenin anlamı, sahibinin, -daha önce üzerine vacip olmadığı hâlde,- kendine vacip kıldığı ve böylece vacip hâline gelen şey olmaktadır. Ayrıca söz konusu hedy kurbanının nafileyken vacibe dönüşmüş olması, onu kendine vacip kılan kimsenin, o kurbanın etinden yemesine engel olmaz.

Diğer taraftan adak kurbanı ve av hayvanının cezası olarak kesilen kurbanlardan da yenilmez. Ancak kıran haccı veya temettü haccı için kesilen ya da cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası olarak kesilen kurbanlardan yenilip yenilemeyeceği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu noktada temettü haccı ve kıran haccı kurbanları, diğer kurbanlardan ziyade nafile kurbanlara benzemektedir. Zira bu iki kurban türü, -hedy kurbanı hâline gelen ve yasaklanmamış bir fiilden dolayı vacip sayılan nafile kurbanlar gibi- yasak konulmamış fiiller sebebiyle vacip olan kurbanlardır. Bu ise adak kurbanına benzemez. Çünkü adak kurbanı, daha önceki bir şeyin karşılığı olması istenen bir şükür nişanesidir. Mesela; bir adamın "Eğer Allah *azze ve celle* bana haccı nasip ederse, onun adına bir büyükbaş hayvanı kesmek boynumun borcu olsun" veya "Allah *azze ve celle,* şu üzerimdeki borçları öderse, onun adına bir büyükbaş hayvan kesmek boynumun borcu olsun" sözleri böyledir. Allah'ın ona haccı nasip etmesi ve borcunu ödemesi durumunda, daha öncesinde verdiği söze karşılık bir şükür kurbanı olmak üzere bir büyükbaş hayvan kesmekle mükellef olur. Dolayısıyla adak kurbanı, bedeli/karşılığı verilebilen şeylerin "bedel"ine benzemektedir.

Buna karşılık cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası olan kurban, nafile kurbandan daha çok, av hayvanını öldürmenin cezası olarak kesilen kurbana benzemektedir. Çünkü ihramlıyken av hayvanını öldürmek de cinsel ilişkiye girmek de yasaklanmıştır. Bu sebeple (av hayvanı öldürmenin cezası sayılan) bu kurbandan yemek caiz olmadığı gibi bunların benzerleri olan (cinsel ilişki yasağını çiğnemenin cezası sayılan) kurbandan da yemek caiz değildir.

Ancak henüz yerine (Kâbe'ye) varmadan telef olan (yani telef olacağı endişesiyle kesilen) nafile kurbanın etinden, onun gönderen kimsenin yemesinin mübah olup olmadığı konusunda ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim adamı "Bu hayvan ona mübah değildir ve o hayvanın eti ona yasaklanmıştır" demiştir. Ebû Hanîfe, Mâlik b. Enes, Ebû Yusuf, Muhammed b. el-Hasen ve Şâfiî bu görüşü benimseyenler arasındadır.

Burada Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den aktardığımız görüşü bize, Süleyman, babası > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu hususta aralarında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Aynı zamanda bu kanaat, Abdullah b. Abbâs'tan da nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٧٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَنْ أَهْدَى هَدْيًا تَطَوُّعًا فَعَطِبَ، فَلْيَنْحَرْهُ، ثُمَّ لِيَغْمِسْ نَعْلَهُ فِي دَمِهِ، ثُمَّ لِيَضْرِبْ بِهَا جَنْبَهُ، وَلا يَأْكُلْ مِنْهُ شَيْئًا، فَإِنْ أَكَلَ مِنْهُ غَرِمَ.

1744- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kim, bir nafile kurbanı göndermeye niyetlenir de kurbanın (yerine ulaşamadan) telef olacağı anlaşılırsa, onu hemen boğazlasın. Daha sonra (hayvanın boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabucu kendi kanına daldırsın ve onunla hayvanın yan tarafına vursun. Fakat onun etinden hiçbir şey yemesin. Şayet yerse, onu tazmin etmek zorunda kalır."[303]

***

Bir diğer grup ilim ehli ise "Kurbanı gönderen kimsenin onun etinden yemesinde bir sakınca yoktur" diyordu. Bu görüş aynı zamanda Abdullah b. Ömer ve Âişe *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٤٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، قَالَ: عَطِبَتْ بَدَنَةٌ لابْنِ عُمَرَ تَطَوُّعًا، فَنَحَرَهَا وَأَكَلَهَا، وَلَمْ يُهْدِ مَكَانَهَا.

1745- ... Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Nâfi' dedi ki: "İbn Ömer'e ait bir nafile kurban, (henüz yerine ulaşamadan) telef olmak üzereydi ki, İbn Ömer onu kesti ve yedi. Ayrıca onun yerine bir kurban da göndermedi."

١٧٤٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، أَنَّ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كُلُوهُ، وَلا تَدَعُوهُ لِلْكِلابِ وَالسِّبَاعِ، فَإِنْ كَانَ وَاجِبًا فَأَهْدُوا مَكَانَهُ هَدْيًا آخَرَ، وَإِنْ كَانَ تَطَوُّعًا فَإِنْ شِئْتُمْ فَأَهْدُوا، وَإِنْ شِئْتُمْ فَلا تُهْدُوا.

303 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 244.

1746- … el-Esved b. Yezîd'in rivayet ettiğine göre Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "(Bu durumdaki bir kurbanı kesip) yiyin ve onu köpeklere ve yırtıcı hayvanlara bırakmayın. Eğer vacip bir kurban ise, onun yerine bir başkasını gönderin; yok eğer nafile bir kurban ise, o zaman isterseniz gönderin, isterseniz göndermeyin."

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen sünnet içerisinde bu iki kanaatten birisine delil olabilecek nitelikte bir hadis bulup bulamayacağımıza baktık ve şu rivayeti tespit ettik:

١٧٤٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ صَاحِبَ هَدْيِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ أَصْنَعُ بِمَا عَطِبَ مِنَ الْهَدْيِ؟ فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ أَلْقِ قَلائِدَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ خَلِّ بَيْنَهَا وَبَيْنَ النَّاسِ يَأْكُلُونَهَا.

1747- Yunus b. Abdüla'lâ'nın bize Abdullah b. Vehb > Mâlik b. Enes > Hişâm b. Urve yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hedy kurbanlarıyla ilgilenen çoban "Ey Allah'ın Rasûlü! (Yerine ulaşamadan) telef olma ihtimali bulunan kurbanı ne yapayım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu kes ve boynundaki nişanı da kanının içine atıver. Sonra da bırak insanlar onu yesinler."***[304]

١٧٤٨ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ يَحْيَى الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِدْرِيسَ الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ نَاجِيَةَ صَاحِبِ بُدْنِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1748- İsmail b. Yahyâ el-Müzenî bize, Muhammed b. İdrîs eş-Şâfiî > Süfyân b. Uyeyne > Hişâm b. Urve > babası yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in büyükbaş hayvanlarıyla ilgilenen çobanı Nâciye'nin 'Ey Allah'ın Rasûlü!..' dediğini rivayet ettikten sonra bu hadisin aynısını zikretti.[305]

---

304 Mâlik, Hac 148; Dârimî, Menâsik 66; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 361.

305 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 349; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* III, 360.

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Nâciye'ye, telef olacağı anlaşılan büyükbaş hayvanı kesmesini, daha sonra boynundaki nişanları kanına atıp onlarla hayvanın yan tarafına vurmasını emretmektedir. Böylece fakir ve ihtiyaç sahibi bir kimse, bu hayvanı gördüğünde bunun bir kurban olup etini yemesinin kendisine helal olduğunu anlar. Ancak bu rivayette, o kurbanı gönderen kimsenin -orada bulunması durumunda- o kurbanın etinden yemesinin mübah olduğuna veya yasaklandığına dair bir delil de bulunmamaktadır. Onun için biz de bu iki hükümden birine delalet edecek nitelikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen başka bir hadis olup olmadığını araştırdık ve şunu tespit ettik:

١٧٤٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ مَعِينٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا غُنْدَرٌ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سِنَانِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ ذُؤَيْبًا أَبَا قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ، حَدَّثَهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبْعَثُ مَعَهُ الْبُدْنَ، فَيَقُولُ: إِنْ عَطِبَ مِنْهَا شَيْءٌ فَخَشِيتَ عَلَيْهِ، فَانْحَرْهَا، وَاغْمِسْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَاضْرِبْ بِهِ صَفْحَتَهَا، وَلَا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1749- Ali b. Abdurrahman b. el-Mugîre bize, Yahyâ b. Maîn > Gunder > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Sinân[306] b. Seleme > İbn Abbâs kanalıyla Züeyb Ebû Kabîsa b. Züeyb'den, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisiyle birlikte büyükbaş hayvanları gönderip şöyle buyurduğunu nakletmiştir: ***"Eğer bunlar içerisinde telef olacağından endişe ettiğin bir kurban çıkacak olursa, onu hemen kes, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları kanına batır ve onunla hayvanın yan tarafına vur. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[307]

١٧٥٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ سِنَانِ بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ كَانَ يَبْعَثُ بِبُدْنِهِ مَعَ ذُؤَيْبٍ الْخُزَاعِيِّ، وَيَأْمُرُهُ إِذَا عَطِبَ

306 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Şeyban" olarak kaydedilmiştir. Doğrusu, 1750-1752 arası rivayetlerde ve bir sonraki dipnotta belirtilen kaynaklarda da geçtiği gibi "Sinan" olmalıdır. (Çeviren)

307 Müslim, Hac 378; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 225.

مِنْهَا شَيْءٌ، أَوْ خَشِيَ عَلَيْهِ، أَنْ يَنْحَرَهَا، وَيَغْمِسَ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَيَضْرِبَ بِهَا صَفْحَتَهَا، وَلا يَأْكُلْ هُوَ مِنْهَا، وَلا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِهِ رِفْقَتِهِ.

1750- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammad b. Abdullah el-Ensârî > Saîd b. Ebî Arûbe > Katâde > Sinan b. Seleme yoluyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* büyükbaş hayvanlarım Züeyb el-Huzâî ile birlikte gönderir ve ona, telef olacağı kesinleşen veya telef olma endişesi duyduğu herhangi bir hayvanı derhal kesmesini, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları kanına batırmasını ve onunla hayvanın yan tarafına vurmasını, ancak hem kendisinin hem de kendisiyle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbirinin onun etinden yememesini emrederdi.

١٧٥١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خزية، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: حَجَجْتُ أَنَا وَسِنَانُ بْنُ سَلَمَةَ، وَمَعَ سِنَانٍ بَدَنَةٌ، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْهِ، فَعَيِيَ بِهَا، فَقُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ مَكَّةَ عَنْ عِلْمِ هَذَا فَلَمَّا قَدِمْنَا قُلْتُ: انْطَلِقْ بِنَا إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَدَخَلْنَا عَلَيْهِ، وَعِنْدَهُ جَارِيَةٌ، فَقُلْتُ: كَانَتْ مَعَنَا بَدَنَةٌ، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْنَا؟ قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْبُدْنِ مَعَ فُلانٍ، فَأَمَّرَهُ فِيهَا بِأَمْرِهِ، فَلَمَّا قَفَا رَجَعَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، مَا أَصْنَعُ بِمَا أَزْحَفَ عَلَيَّ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، وَاصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، وَاضْرِبْهُ عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلا أَهْلُ رِفْقَتِكَ.

1751- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Ebu't-Teyyâh yoluyla rivayet ettiğine göre, Musa b. Seleme dedi ki: Sinan b. Seleme ile birlikte haccetmek üzere yola çıktım. Sinan'ın yanında büyükbaş hayvan vardı. Hayvan yolda ayak sürümeye başladı, yürüyemez hâle geldi. Sinan onun hakkında ne yapacağını şaşırdı. Bunun üzerine ben de "Eğer Mekke'ye varırsak, bu meseleyi iyice araştıracağım" dedim. (Mekke'ye) geldiğimizde Sinan'a "Haydi İbn Abbâs'a gidelim" dedim. İbn Abbâs'ın huzuruna girdiğimizde yanında genç bir kız/cariye vardı. Ona "Elimizde bir büyükbaş hayvan vardı. Yolda ayak sürümeye başladı, yürüyemez oldu" dedim. O da şunları söyledi: Bir zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de filancayı görevlendirerek büyükbaş hayvanlarını onunla birlikte göndermiş ve ona gerekli talimatları vermişti. O kişi, tam arkasını dönüp

gitmek[308] üzereyken (aklına bir şey geldi ve) geri dönüp "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemez hâle gelirse ne yapacağım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu hemen kes. (Boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve onunla hayvanın yan tarafına vur. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin"***[309]

١٧٥٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مَعْمَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَارِثِ بْنُ سَعِيدٍ التَّنُّورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، قَالَ: انْطَلَقْتُ أَنَا وَسِنَانُ بْنُ سَلَمَةَ مُعْتَمِرَيْنِ، وَانْطَلَقَ سِنَانُ مَعَهُ بَدَنَةٌ يَسُوقُهَا، فَأَزْحَفَتْ عَلَيْهِ فِي الطَّرِيقِ، فَعَيِيَ بِشَأْنِهَا، فَقُلْتُ: لَئِنْ قَدِمْتُ الْبَلَدَ لَأَسْتَحْفِيَنَّ عَنْ ذَلِكَ فَلَمَّا نَزَلْنَا الْبَطْحَاءَ، قَالَ: انْطَلِقْ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ فَانْطَلَقْنَا، فَذَكَرَ لَهُ شَأْنَ بَدَنَتِهِ، فَقَالَ: عَلَى الْخَبِيرِ سَقَطْتَ، بَعَثَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِسِتِّ عَشْرَةَ بَدَنَةً مَعَ رَجُلٍ، وَأَمَرَهُ فِيهَا، فَمَضَى ثُمَّ رَجَعَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، كَيْفَ أَصْنَعُ بِمَا أَبْدَعَ عَلَيَّ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ اصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ اجْعَلْهُ عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلَا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1752- İbrahim b. Ebî Dâvûd'un bize, Ebû Ma'mer > Abdülvâris b. Saîd et-Tennûrî > Ebu't-Teyyâh kanalıyla rivayet ettiğine göre, Musa b. Seleme dedi ki: Sinan b. Seleme ile birlikte umre yapmak üzere yola çıkmıştık. Sinan'ın yanında götürdüğü bir de büyükbaş hayvanı vardı. Hayvan yolda ayak sürümeye başladı ve yürüyemez hâle geldi. Sinan onu ne yapacağını şaşırdı. Bunun üzerine ben de "Eğer beldeye (Mekke'ye) varırsak, bu meseleyi iyice araştıracağım" dedim. el-Bathâ mevkiine geldiğimizde Sinan bana "Haydi İbn Abbâs'a gidelim" dedi. İbn Abbâs'ın yanına vardık. Sinan ona hayvanının durumunu anlatınca, İbn Abbâs "Tam da işin ehline rastgeldin" dedi ve sözlerine şöyle devam etti: Bir zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bir adamı görevlendirerek on altı büyükbaş hayvanı onunla birlikte göndermişti.

308 Burada "arkasını dönüp gitmek" anlamı verdiğimiz kelime, eserin basılı nüshasında "fekae" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa "fekae" kelimesi, "(göz vb.) çıkarmak, (nar tanesini) sıkmak, patlatmak" gibi bir anlama gelmektedir. Doğrusu Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'inde de geçtiği şekliyle "kafâ" olacaktır. (Çeviren)

309 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, I, 279.

O adam, tam çıkıp gitmek üzereyken geri döndü ve "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemez hâle gelirse ne yapacağım?" diye sordu. Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Onu hemen kes. (Boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve hayvanın yan tarafına koy. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[310]

١٧٥٣ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو التَّيَّاحِ، عَنْ مُوسَى بْنِ سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَ مَعَ رَجُلٍ بِثَمَانِيَ عَشْرَةَ بَدَنَةً، فَأَمَرَهُ فِيهَا بِأَمْرِهِ، فَانْطَلَقَ ثُمَّ رَجَعَ إِلَيْهِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ إِنْ أُزْحِفَتْ عَلَيَّ شَيْءٌ مِنْهَا؟ قَالَ: انْحَرْهَا، ثُمَّ اصْبُغْ نَعْلَهَا فِي دَمِهَا، ثُمَّ اجْعَلْهَا عَلَى صَفْحَتِهَا، وَلَا تَأْكُلْ مِنْهَا أَنْتَ، وَلَا أَحَدٌ مِنْ أَهْلِ رِفْقَتِكَ.

1753- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > İsmail b. İbrahim > Ebu't-Teyyâh > Musa b. Seleme > İbn Abbâs senediyle rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir adamla birlikte on sekiz büyükbaş hayvan gönderip gerekli talimatları verdi. Adam tam çıkıp gitmek üzereyken Allah Rasûlü'ne dönüp "Eğer o hayvanlardan biri ayak sürüyüp yürüyemeyecek hâle gelirse (ne olacak)?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"O zaman onu kes, (boynuna kurbanlık olduğu anlaşılsın diye asılan) pabuçları da kanına batır ve hayvanın yan tarafına koy. Ancak ne sen ne de seninle birlikte yolculuk yapanlardan hiçbiri onun etinden yemeyin."***[311]

***

(Görüldüğü gibi) bu hadislerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* büyükbaş hayvanlarını götürmek üzere görevlendirdiği elçisinin, -Urve b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiği ilk hadiste de geçtiği gibi-[312] o hayvanlardan herhangi bir şey yemesini engellemiştir. Ayrıca bu hadiste, (Urve'nin) hadisine ziyade olarak, ilgili elçinin yanı sıra yol arkadaşlarının da o hayvandan bir şey yemelerini yasaklamıştır. Bu noktada söz konusu hadiste Züeyb el-Huzâî'nin zenginliğinden dolayı o hayvandan yemesini yasaklaması ihtimali bulunduğu

310 Müslim, Hac 377; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 398.

311 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 217.

312 Bk. 1747 ve 1748 no'lu hadisler.

gibi yanındaki yol arkadaşlarına koyduğu yeme yasağının de yine onların zengin olmalarından kaynaklanmış olması ihtimali vardır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* hem onun hem de yanındakilerin zengin olduklarını bildiği için hepsinin o hayvanın etinden yemesini yasaklamıştır.

Ancak Allah Rasûlü'nün, Huzâaoğulları ile Hâşimoğulları arasındaki ittifak (hilf) sebebiyle bu yasağı koymuş olması da muhtemeldir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Hâşimoğulları'na sadakayı/zekâtı yasakladığı gibi onların azadlı kölelerine de yasaklamış, ayrıca ***"Bir kavmin azadlı kölesi de onlardandır"***[313] buyurarak sadakanın/zekâtın haramlığı açısından bir topluluğun azadlılarını, bizzat kendileri gibi saymıştır. Biz bu rivayeti, senedleriyle birlikte *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın Zekât Bölümü'nde ele aldığımız için burada yeniden tekrara ihtiyaç duymamaktayız. Bu durumda bir topluluğun azadlı köleleri, o topluluğun bizatihi kendisinden sayıldıkları için sadaka/zekât alması haram kılınan kimseler kapsamına girdiklerine göre, aynı şekilde, o topluluğun müttefiklerine de onlara haram kılınan şeyler yasaklanmış demektir. Çünkü o müttefikler de -Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir başka hadiste buyurduğu üzere- bizzat o topluluğun kendilerinden sayılırlar. Şöyle ki:

١٧٥٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُسْلِمُ بْنُ خَالِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُثْمَانَ بْنِ خُثَيْمٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ عُبَيْدِ بْنِ رِفَاعَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ رِفَاعَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لِعُمَرَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يَا عُمَرُ، اجْمَعْ لِي قَوْمَكَ، فَجَمَعَهُمْ، ثُمَّ دَخَلَ عَلَيْهِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، قَدْ جَمَعْتُهُمْ، فَيَدْخُلُونَ عَلَيْكَ أَوْ تَخْرُجُ إِلَيْهِمْ؟ قَالَ: بَلْ أَخْرُجُ عَلَيْهِمْ فَسَمِعَتِ الأَنْصَارُ بِذَلِكَ وَالْمُهَاجِرُونَ، فَقَالُوا: لَقَدْ جَاءَ فِي قُرَيْشٍ وَحْيٌ، فَحَضَرَ النَّاظِرُ وَالْمُسْتَمِعُ مَا يُقَالُ لَهُمْ، فَقَامَ بَيْنَ أَظْهُرِهِمْ، فَقَالَ: هَلْ فِيكُمْ غَيْرُكُمْ؟ قَالُوا: نَعَمْ، حُلَفَاؤُنَا، وَأَبْنَاءُ إِخْوَانِنَا، وَمَوَالِينَا فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حُلَفَاؤُنَا وَأَبْنَاءُ إِخْوَانِنَا وَمَوَالِينَا مِنَّا، أَنْتُمْ تَسْمَعُونَ، أَوْلِيَائِي يَوْمَ الْقِيَامَةِ الْمُتَّقُونَ، فَإِنْ كُنْتُمْ أُولَئِكَ فَذَاكَ وَإِلا فَابْصُرُوا، لَا يَأْتِينِي النَّاسُ بِالأَعْمَالِ وَتَأْتُونِي بِالأَثْقَالِ، فَيُعْرَضُ عَنْكُمْ ثُمَّ نَادَى، فَرَفَعَ صَوْتَهُ: إِنَّ قُرَيْشًا أَهْلُ إِمَامَةٍ [أَمَانَةٍ]، مَنْ بَغَاهُمُ الْعَوَاثِرَ كَبَّهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لِمَنْخِرِهِ، قَالَهَا ثَلاثًا.

313 Bk. 794 ilâ 797 no'lu rivayetler.

1754- ... İsmail[314] b. Ubeyd b. Rifâa'nın, babası yoluyla dedesi Rifâa'dan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Ömer *radıyallahu anh*'a ***"Ömer! Bana kavmini topla!"*** diye emir verdi. O da onları topladı ve Allah Rasûlü'nün huzuruna girip "Ey Allah'ın Rasûlü! Onları topladım. Onlar mı sizin huzurunuza gelsinler yoksa siz mi onların karşısına çıkacaksınız?" diye sordu. O da ***"Hayır, ben onların karşısına çıkacağım"*** buyurdu. Ensar ve Muhâcirler de bu durumu haber alıp "Kureyş hakkında mutlaka (yeni) bir vahiy inmiş olmalı" dediler ve (olaya) tanık olan ve işiten herkes, kendilerine ne söyleneceğini duymak için gelip toplandı. Allah Rasûlü, (yanlarına gelip) ayağa kalktı ve ***"Aranızda, sizden başka kimse var mı?"*** diye sordu. Onlar "Evet, müttefiklerimiz, erkek kardeşlerimizin[315] evlatları ve azadlı kölelerimiz de buradalar" dediler. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Müttefiklerimiz, erkek kardeşlerimizin evlatları ve azadlı kölelerimiz de bizdendir. Sizler de*** *duyuyorsunuz.*[316] ***Kıyamet günü benim (hakiki) dostlarım, takva sahibi olanlardır. Eğer bu kimselerdenseniz ne âlâ! Aksi hâlde (kendinize) bir bakın!***[317] ***İnsanlar (oraya) birtakım iyi amellerle gelirken, siz birtakım vebal ve ağır sorumluluklarla gelmeyin. Yoksa sizden yüz çevrilir."*** Daha sonra Allah Rasûlü sesini yükselterek üç defa şöyle seslendi: ***"Şüphesiz Kureyşliler, yöneticilik vasfına sahip [veya***

---

314 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Saîd" olarak kaydedilmiş olmasına rağmen, rivayetin geçtiği diğer bütün kaynaklarda "İsmail" olarak yazılmıştır. Biyografi eserlerinde de ilgili isim, "İsmail" olarak geçmektedir. (Bk. Buhârî, *et-Târihu'l-kebîr,* I, 367). Bu noktada aralarında yazım benzerliği bulunmamasına rağmen, "İsmail"in, müstensihin elinde nasıl olup da "Saîd"e dönüşmüş olduğu konusunda bir fikir yürütmek oldukça zordur. (Çeviren)

315 Bazı kaynaklarda (bk. Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82) bu şekilde geçmekle birlikte çoğunlukla "kızkardeşlerimiz" olarak kaydedilmiştir (bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi',* XI, 55 [Abdurrezzâk'ın *Musannef*'i içinde]; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* thk. M. Fuad Abdülbâkî, Beyrut 1989, s. 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340. (Çeviren)

316 Bazı kaynaklarda bu ibare, "işitmiyor musunuz?" şeklindeki bir soru kalıbıyla kaydedilmiştir. Bk. Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82. (Çeviren)

317 Eserin basılı nüshasında burada "bakın" diye tercüme ettiğimiz "fe'bsurû" lafzı, muhakkik tarafından "yardımcı olun, destek verin" gibi bir anlama gelen "fe'nsurû" şeklinde okunarak kaydedilmiştir. Yazma nüshada "be" harfi noktasız olduğu için "nûn" gibi okunmuş olmalıdır. Benzer lafızların yer aldığı Hâkim'in *Müstedrek*'indeki (IV, 82) rivayetten hareketle bunun çeviriye aktardığımız şekliyle olması gerekmektedir. Ayrıca Taberânî'nin *el-Mu'cemu'l-kebîr*'inde (V, 45) 'fe'nzurû' tarzında kaydedilmiş olması, bu iddiayı güçlendirmektedir. (Çeviren)

***güvenilir]*[318] *kimselerdir. Kim onların, türlü hilelerle ayaklarını kaydırmaya kalkışırsa, Allah azze ve celle onu tepetaklak (cehenneme) yuvarlar."*[319]

***

Dikkat ederseniz bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* onların müttefiklerini de kendilerinden saymış; bu meselede müttefiklerini, azadlı kölelerini yerleştirdiği konuma yerleştirmiştir. Öte yandan Allah Rasûlü'nün, onları sadakanın/zekâtın kendilerine haram olması açısından, aralarındaki ittifak sebebiyle Hâşimoğulları gibi saymış olması da ihtimal dâhilindedir.

Daha önce sözünü ettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Züeyb el-Huzâî'ye koymuş olduğu yasağın gerekçesi bu iki ihtimalden hangisine dayanmış olursa olsun, o, her hâlükârda sadaka/zekât alması haram olan kimselerin çerçevesi dışına çıkmamaktadır. Ayrıca sadaka/zekât alması haram olanlara bu nitelikteki bir hayvanın etini yeme yasağı kapsamında ilgili hayvanı gönderenlere de o hayvanın mutlak surette haram kılınması söz konusudur. Hâlbuki Allah'a yakınlaşma niyetiyle kesilen "kurban" (udhiyye) ve benzeri yenilmesi mübah olan hayvanlar, o hayvanları yakınlaşma niyetiyle kesenlere yasak olmadığı gibi zenginlere ve Hâşimoğulları'na da yasak değildir. Bu itibarla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Züeyb'in ilgili hayvanın etini yemesine engel olması, o hayvanı gönderenlerin veya başkalarının, sadaka/zekât alması helal sayılmayan kimseler olmaları hâlinde, söz konusu hayvanın etinden yemelerinin haram olduğunu göstermektedir. Buna göre bu konuya dair Abdullah b. Abbâs'tan nakletmiş olduğumuz rivayet[320] kesinlik kazanmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed

---

318 "Ehl-i emanet" olarak ifade edilen bu köşeli parantez içindeki kısım, Tahâvî dışındaki kaynakların hepsinde geçmektedir. Tahâvî ise bunu "ehl-i imâmet (yönetici vasfı bulunanlar)" olarak nakletmekte hatta söz konusu rivayeti el-Müzenî'den alırken, el-Müzenî'nin bu terkibi kendilerine "ehl-i emânet" olarak okuduğunu; ancak doğrusunun "ehl-i imâmet" olması gerektiğini belirterek bir düzeltme yapmaktadır. (bk. Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350, no: 442'nin devamı). Ne var ki rivayetin tahricinde gösterilecek kaynaklarda da görülebileceği gibi diğer bütün kaynaklarda "ehl-i emânet" hatta bazen "doğru/sabırlı ve güvenilir kimseler" anlamında "ehl-i sıdk ve emânet" (bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340), bazen de "sabırlı ve güvenilir kimseler" manasında "ehl-i sabr ve emânet" (bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* V, 46) olarak geçmesine rağmen, Tahâvî'nin neye dayanarak böyle bir düzeltme yapma ihtiyacı hissettiğini -doğrusu- anlayabilmiş değiliz. (Çeviren)

319 Bazı farklılıklarla gelen rivayetler için bk. Ma'mer b. Râşid, *el-Câmi,* XI, 55; Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* s. 40; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 340; Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 350; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* V, 45-46; Hâkim, *Müstedrek,* IV, 82.

320 Bk. 1744 no'lu rivayet.

b. el-Hasen ve Şâfiî de böyle düşünüyorlardı. Üstelik sözünü ettiğimiz Züeyb hadisinin ana ekseninde de Abdullah b. Abbâs yer almaktadır.[321] Dolayısıyla İbn Abbâs'ın gerek (şahsî) görüşü,[322] gerekse de kendisine soru soran kimseye söylediği "Tam da işin ehline rastgeldin" sözü,[323] o kurbanı gönderen kimsenin ondan yiyemeyeceğine ilişkin olarak daha önce elde etmiş olduğu tecrübesine dayanarak böyle bir kanaati serdettiğinin delili sayılır.

Bazıları da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Züeyb'i ve onun yol arkadaşlarını o hayvanın etini yemekten alıkoymasını ve diğer insanların yemelerine müsaade etmelerini emretmesini, ilgili hayvanı kestikten sonra aceleci davranıp henüz tam anlamıyla canı çıkmadan parçalara ayırmalarını hoş görmemesine bağlamışlardır.[324] Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün onlara getirmiş olduğu yasak, hayvanın parçalara ayrılmadan önce tam olarak ölünceye dek (rahat) bırakılması içindi.

Ancak bu, kanaatimizce doğru olmayan bir te'vildir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından hiçkimse hakkında böyle bir şey tasavvur edilemez. Zira onlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konudaki sünnetini biliyorlardı. Özellikle de Allah Rasûlü'nün; kendi mesajının iletilmesi, hedy kurbanının gönderilmesi, bu kurbanın kesilmesi, yerine ulaştırılması, kesileceği mekânın belirlenmesi ve kurban etinin dağıtılması gereken yerlere dağıtılması konularında güvenilir saydığı kimselerle ilgili olarak böyle bir şey düşünülemez. Eğer söz konusu kişilerin, o kurbanın ölümünden sonra etinden yemeleri mübah olsaydı, Allah Rasûlü bunu onlara mutlaka açıklardı ve onları, kendilerine mübah kılınmış bir şeyden men etmezdi. Hatta hayvanın, tam olarak canı çıkıncaya kadar başında sabırla beklemelerini de emrederdi. Şayet (sahâbenin) henüz yerine ulaşmamış bir kurbanı, (kesildikten sonra) tam anlamıyla ölmeden önce parçalara ayırabilecekleri tahayyül edilebiliyorsa, kurban, yerine vardıktan sonra da

321 Bk. 1749-1753 arası rivayetler.

322 Bk. 1744 no'lu rivayetteki İbn Abbâs'ın kendi görüşünü kastediyor. (Çeviren)

323 Bk. 1752 no'lu rivayet.

324 Cahiliye döneminde müşrikler, hayvanı boğazladıktan sonra henüz canı çıkıp sakinleşmeden derisini yüzer veya parçalayarak ona bir nevi işkence ederlerdi. Hatta hayvanı kestikten sonra, canı çabucak çıksın diye biçare hayvana sopalarla vurdukları da rivayet edilmektedir (bk. Ebu'l-Hüseyin el-Yemenî, *el-Beyân fî Mezhebi'l-İmâmi'ş-Şâfiî,* thk. Kasım Muhammed en-Nûrî, Cidde 2000, IV, 532). Dolayısıyla burada Allah Rasûlü'nün, Züeyb ve arkadaşlarına böyle davranmalarını yasaklamış olabileceği iddia edilmektedir. (Çeviren)

böyle bir şeyi yapabilecekleri tahayyül edilebilmelidir. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de onlara bu hususta tek bir yasak koymuş olması gerekirdi.

Sonuç olarak; Allah Rasûlü'nün onlara söz konusu iki gerekçeden[325] biri için yasak koymuş olması, ilgili kişilerin, -ikinci gerekçenin geçerli olması hâlinde,- ilkinden farklı bir hükme tabi olacaklarını göstermektedir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Züeyb el-Huzâî'ye koymuş olduğu yasağın te'viline ilişkin buraya kadar söylediklerimizden hareketle bahsi geçen ilk iki te'vilden birisi kesinlik kazanmış olmaktadır. Bu da Abdullah b. Abbâs'ın bu konudaki görüşünü zorunlu kılmaktadır. Dolayısıyla Züeyb el-Huzâî gibi yanındaki diğer yol arkadaşlarının da Hâşimoğulları'ndan olmaları ihtimal dâhilindedir.

---

325 Bu gerekçelerden biri "Hâşimoğulları'nın müttefiki olma durumu," diğeri ise "zenginlik"tir. Tahâvî'nin iddiasına göre Allah Rasûlü, birinci gerekçeyi dikkate alarak yasak koymuştur. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى ثُمَّ مَحِلُّهَا إِلَى الْبَيْتِ الْعَتِيقِ﴾
"SİZİN İÇİN ONLARDA BELİRLİ BİR SÜREYE KADAR BİRTAKIM FAYDALAR VARDIR. SONRA BUNLARIN VARACAKLARI YER, BEYT-İ ATÎK (KÂBE)DİR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle*'nin ***"Size okunup bildirilenlerin dışındaki bütün hayvanların etinden yemek helal kılınmıştır. O hâlde o putlardan, o pislikten kaçının; ve yalan sözden de kaçının… Sizin için onlarda belli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır…"***[326] buyruğundaki son kısım, müteşâbihtir ve bundan ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilmiştir.

Bir grup ilim adamı buradaki ***"onlarda"*** lafzından, kurbanlık oldukları anlaşılsın diye boyunlarına nişan asılan develerin (el-büdn) kastedildiği görüşündedir. Yine onlara göre Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizin için onlarda birtakım faydalar vardır…"*** sözündeki ***"faydalar"***dan (menâfi') maksat, -kurbanlık develer olmalarına rağmen- sırtlarına binme ve sütlerinden içmektir. Nitekim develerle alakalı bu görüş, İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٥٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ صَاحِبُ الطَّيَالِسَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ: {لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى}، قَالَ: إِنِ احْتَاجَ إِلَى ظَهْرِهَا رَكِبَ، وَإِنِ احْتَاجَ إِلَى لَبَنِهَا شَرِبَ، يَعْنِي: الْبُدْنَ.

1755- … Verkâ'ın, Mansûr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Sizin için onlarda belirli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır…"*** âyetiyle

---

326 Hac 22/30-33.

ilgili olarak, -develeri kastederek- şöyle demiştir: "Eğer kişi bunların sırtına binme ihtiyacı hissederse binebilir, sütünden içmesi gerekiyorsa da içebilir."[327]

***

Develere dair bu görüş, Urve b. ez-Zübeyr'den de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٧٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: الْبَدَنَةُ إِذَا احْتَاجَ إِلَيْهَا سَائِقُهَا رَكِبَهَا رُكُوبًا غَيْرَ قَادِحٍ.

1756- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. el-Minhâl > Hammâd yoluyla Hişâm b. Urve'den rivayet ettiğine göre, babası (Urve) dedi ki: "Deveyi (kurban edileceği yere) götürecek olan kişi, eğer ihtiyaç duyarsa ona zarar vermeyecek şekilde binebilir."[328]

***

[Bu görüş, aynı zamanda Atâ'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:][329]

١٧٥٧ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَيْسٍ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: الْبَدَنَةُ إِذَا احْتَاجَ إِلَيْهَا سَائِقُهَا رَكِبَهَا رُكُوبًا غَيْرَ قَادِحٍ.

1757- Yine Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd > Kays yoluyla rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: "Deveyi (kurban edileceği yere) götürecek olan kişi, eğer ihtiyaç duyarsa ona zarar vermeyecek şekilde binebilir."[330]

---

327 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

328 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 527 (Abdussamed > Hammâd > Hişâm > Urve isnadıyla gelen bu rivayette bazı lafız farklılıkları vardır). Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

329 Bu ibare eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Ancak konunun akışına bakıldığında Tahâvî'nin, bu meseleye dair görüşleri sıralarken görüş sahiplerinin kimliklerini de açıkça belirttiği görülür. Nitekim 1755 no'lu rivayetin öncesinde İbrahim en-Nehâî'yi; 1756 no'lu rivayetin girişinde de Urve b. ez-Zübeyr'i zikrederek ilgili rivayetleri aktarmaktadır. Buradaki rivayet ise Atâ b. Ebî Rabâh'tan gelmektedir. Dolayısıyla onun da başında böyle bir giriş cümlesi yer alması gerektiğini düşünüyoruz. (Çeviren)

330 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* V, 527 (İbn Nümeyr > Abdülmelik > Atâ isnadıyla); Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle demiştir: "Burada kastedilen şey, Allah *azze ve celle* için kurban edileceği kesinleşmeden, kurbanlık olduğuna dair boynuna nişan asılmadan ve sahipleri adına kurbanlık bir hayvan olarak belirlenmeden önceki 'herhangi bir hayvan (behîmetü'l-en'âm)'dır. İşte bu tür hayvanlarda birtakım yararlar söz konusudur. Ancak boynuna nişan asılmış ve Allah *azze ve celle* için kurban edileceği kesinleşmişse, bu durumda -zorunlu ihtiyaçlar dışında- o hayvanlardan herhangi bir şekilde yararlanmak sahiplerine haram kılınmıştır."

Bu görüşü benimseyenlere göre, ilgili âyetteki "belirli bir süreye kadar (el-ecelü'l-müsemmâ)" ibaresinden maksat ise, "hayvanın, Allah *azze ve celle* için kurban edilecek bir hedy hâline gelmesine kadarki süredir." Eğer bu hâle gelmişse, sahiplerinin, -hayvan üzerindeki mülkiyetleri sona ermeden önce yararlandıkları gibi- o hayvandan yararlanmaları haram olur. Yine İbrahim en-Nehâî'den rivayet edilen bu görüş, onun birinci bölümde bu konuya dair serdettiği ilk kanaatine aykırı düşmektedir. Şöyle ki:

١٧٥٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: لَا يَشْرَبُ لَبَنَ الْبَدَنَةِ، وَلَا يَرْكَبُهَا إِلا أَنْ يُضْطَرَّ إِلَى ذَلِكَ.

1758- … Şu'be'nin, Mugîre kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kişi, mecbur kalmadığı müddetçe, kurbanlık hayvanın ne sütünü içebilir ne de sırtına binebilir."[331]

***

Bunun dışındaki mütekaddimin (ilk dönem) âlimlerinden de söz konusu âyetin te'viline dair bu görüş rivayet edilmiştir. Bunlardan biri de Mücâhid'dir. Nitekim;

١٧٥٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ الْعَقَدِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، {لَكُمْ فِيهَا مَنَافِعُ إِلَى أَجَلٍ مُسَمًّى}، قَالَ: فِي ظُهُورِهَا، وَأَلْبَانِهَا، وَأَصْوَافِهَا، وَأَوْبَارِهَا حَتَّى تَصِيرَ بُدْنًا.

331 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

1759- ... Şu'be'nin el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Sizin için onlarda birtakım faydalar vardır..."*** âyetindeki faydaları, "kurbanlık hayvanlar olarak belirleninceye kadar, sırtlarına binme, sütlerinden, yünlerinden ve tüylerinden faydalanma" şeklinde açıklamıştır.[332]

١٧٦٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1760- İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Huzeyfe > Süfyân > İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den bu rivayeti aynı şekilde nakletti.[333]

١٧٦١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَبَّانُ بْنُ هِلَالٍ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1761- İbrahim b. Merzûk bize, Habbân b. Hilâl > Hammâd > İbn Ebî Necîh kanalıyla Mücâhid'den bu rivayetin aynısını nakletti.[334]

***

İlim adamları, arzettiğimiz üzere bu âyetin te'vili konusunda ihtilaf ettikleri için biz de bu meselenin hükmünün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde nasıl olduğunu inceledik ve şu hadisi tespit ettik:

١٧٦٢ -حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكَ بْنَ أَنَسٍ، حَدَّثَهُ عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَقَالَ: ارْكَبْهَا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا وَيْلَكَ.

1762- ... el-A'rec'in Ebû Hureyre'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O kurbanlık bir hayvan!" deyince, Allah Rasûlü ***"Yahu, sen binsene şuna!"*** diye karşılık verdi.[335]

---

332 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

333 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

334 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 163.

335 Mâlik, Hac 139; Buhârî, Hac 103; Müslim, Hac 371; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

١٧٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ أَيْضًا، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذُوَيْبٍ، عَنْ عَجْلَانَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1763- … Aclân, Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[336]

١٧٦٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَمِّهِ مُوسَى بْنِ يَسَارٍ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ، غَيْرَ أَنَّهُ قَالَ لَهُ فِي الثَّالِثَةِ أَوِ الرَّابِعَةِ: ارْكَبْهَا وَيْحَكَ.

1764- … Musa b. Yesâr da Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde nakletti. Farklı olarak sadece "üçüncü veya dördüncü defasında adama ***'Yahu, sen binsene şuna!'*** buyurdu" ifadesi yer almaktadır.[337]

١٧٦٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا.

1765- … Muhammed b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Ebû Hureyre dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adama rastlayınca ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o kurbanlık bir hayvan!" deyince, Allah Rasûlü yine ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[338]

١٧٦٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُوسَى بْنِ أَبِي عُثْمَانَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

---

336 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 505; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

337 Buhârî, *el-Edebü'l-müfred,* s. 277; Bezzâr, *Müsned (el-Bahru'z-zehhâr),* thk. M. Zeynullah, Adil b. Sa'd, S. Abdülhâlık, Medine 1988-2009, XV, 41; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

338 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

1766- ... Musa b. Ebî Osman, babasından, o da Ebû Hureyre yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[339]

١٧٦٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعْتَمِرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: فَلَقَدْ رَأَيْتُهُ يُسَايِرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي عُنُقِهَا نَعْلٌ.

1767- ... İkrime'nin Ebû Hureyre yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o kurbanlık bir hayvan" deyince Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.

(Ebû Hureyre) dedi ki: "Adamın, (bindiği hayvan üzerinde) Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'le yarışırcasına ilerlediğini gördüm. Hayvanın boynunda da (kurbanlık olduğu anlaşılsın diye) pabuç asılıydı."[340]

١٧٦٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، قَالَ: مَرَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِرَجُلٍ وَهُوَ يَسُوقُ بَدَنَةً، قَالَ: ارْكَبْهَا، قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ، قَالَ: ارْكَبْهَا.

1768- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Hârûn > Humeyd et-Tavîl kanalıyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık bir deveyi götürmeye çalışan bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat o bir kurbanlık hayvan" deyince Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[341]

١٧٦٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ خُشَيْشٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ أَبِي عَبْدِ اللهِ الدَّسْتَوَائِيُّ، وَشُعْبَةُ بْنُ الْحَجَّاجِ، قَالَا: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَنَسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

339 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

340 Buhârî, Hac 113; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 160.

341 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

1769- ... Katâde, Enes yoluyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[342]

***

Bu rivayet ettiğimiz hadislere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık deveyi götürmeye çalışan kimseye, hayvana binme ruhsatı tanımaktadır. Burada, ilk görüş sahiplerinin de dedikleri gibi ve zikretmiş olduğumuz âyetin te'viline dair benimsedikleri görüş doğrultusunda, o kurbanlık deveye her durumda binilebileceği ihtimali bulunmaktadır. Şu da var ki Allah Rasûlü'nün, onu götüren kimsede gördüğü yorgunluktan veya zorunluluktan dolayı, ilgili şahsa hayvana binme izni vermiş olması da mümkündür. "Acaba hadislerde bu konuda bize yol gösterebilecek bir şeyler bulabilir miyiz?" düşüncesiyle bir araştırma yaptık ve şunu tespit ettik:

١٧٧٠ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ حُمَيْدٍ الطَّوِيلِ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً وَقَدْ جَهِدَ، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا.

1770- Nasr b. Merzûk'un bize, Ali b. Ma'bed > İsmail b. Ca'fer > Humeyd et-Tavîl yoluyla rivayet ettiğine göre, Enes b. Mâlik dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kurbanlık bir deveyi götürmeye çalışırken yorgun ve bitkin düşen bir adamı görünce ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O bir kurbanlık hayvan" deyince, Allah Rasûlü ***"Bin ona sen!"*** buyurdu.[343]

١٧٧١ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالَا: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُمَيْدٌ الطَّوِيلُ، عَنْ ثَابِتٍ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ رَأَى رَجُلًا يَسُوقُ بَدَنَةً، فَكَأَنَّهُ رَأَى بِهِ جَهْدًا، قَالَ: ارْكَبْهَا قَالَ: إِنَّهَا بَدَنَةٌ قَالَ: ارْكَبْهَا وَإِنْ كَانَتْ بَدَنَةً.

1771- ... Züheyr b. Muâviye'nin, Humeyd et-Tavîl > Sâbit > Enes isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kurbanlık deveyi

342 Buhârî, Hac 104; Tirmizî, Hac 72; İbn Mâce, Menâsik 100; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 170, 173.

343 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

götüren bir adamın sanki yorgun ve bitkin düştüğünü gördü ve ***"Bin ona!"*** dedi. Adam "Fakat ey Allah'ın Rasûlü! O bir kurbanlık hayvan" deyince, Allah Rasûlü ***"Kurbanlık da olsa sen bin ona!"*** buyurdu.[344]

***

Buradan da anlıyoruz ki ilk kısım rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, kurbanlık deveyi götüren kişiye, devesine binme ruhsatı tanıması, o şahsın yorgun ve bitkin düştüğünü görmesinden sonra olmuştur. Ancak yine de (bizim açımızdan) bu hadislerde, o deveye -ilgili kişinin çektiği zahmet/yorgunluk sebebiyle binme ihtiyacının olmadığı durumlarda- binilemeyeceğini[345] gösterecek bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* söz konusu iki hadiste "Ben ona, onda gördüğüm zorunlu bir durumdan veya çektiği zahmetten dolayı deveye binmeyi mübah kıldım" dememektedir. Dolayısıyla Allah Rasûlü'nün, böyle bir gerekçeden dolayı adama ruhsat tanımış olması ihtimali bulunduğu gibi bir hayvanın "kurbanlık (tebdîn)" olarak belirlenmiş olmasının, üzerine binilmesine engel oluşturmadığını göstermek için izin vermesi de muhtemeldir. Nitekim biz bu hadiste, bu ikinci gerekçeye delil olabilecek bir ibare de tespit ettik. O da ilgili şahsın, kendisine, devesine binmesini emreden Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben söylediği "Fakat o bir kurbanlık (bedene)" sözüdür. Buradan da anlıyoruz ki, o dönemin insanlarına göre kurbanlık olarak belirlenmiş hayvanların hükmü, üzerine binilmemesidir. Kaldı ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de adamın bu itirazına karşılık "Kurbanlık hayvanlara binmek haram mı ki?" dememiştir.

Daha sonra, hakkında ihtilaf edilen bu meselenin çözümünde delil olarak kullanmak üzere, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bunların dışında rivayet edilen herhangi bir hadis olup olmadığını araştırdık ve şu rivayeti tespit ettik:

---

344 Müslim, Hac 373; Nesâî, Menâsik 75; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 106-107; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* II, 161.

345 Burada "binilemeyeceğini" diye ifade ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı, eserin yazma ve basılı nüshalarında "binileceğini" anlamına gelen olumlu bir kalıpta kaydedilmiştir. Ancak konunun akışı içerisinde bunun mantıklı olmadığı kanaatindeyiz. Zira Tahâvî, ilgili ruhsatın verilme sebebinin, adamın yorgunluğundan kaynaklanıp kaynaklanmadığını sorgulamakta ve mevcut verilerdeki "yorgunluk" kaydının, ruhsat için "kesin" değil, "muhtemel" bir gerekçe olabileceğini vurgulamaya çalışmaktadır. (Çeviren)

١٧٧٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو خَالِدٍ الأَحْمَرُ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: ارْكَبُوا الْهَدْيَ بِالْمَعْرُوفِ حَتَّى تَجِدُوا ظَهْرًا.

1772- … İbn Cüreyc'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"(Zorunlu hâllerde) başka bir binek buluncaya kadar, hedy kurbanına, şer'î sınırları aşmayacak (maruf) şekilde binin/binebilirsiniz."***[346]

***

Bu hadise göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* binek bulana kadar onlara hedy kurbanına binme izni vermiş; binek bulmaları hâlinde ise hedye binmelerini yasaklamıştır. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ilk kısım hadislerde, kurbanlık deveyi götüren kimseye hayvanına binme ruhsatı tanımasının, o kimsede gördüğü zorunlu hâl, zahmet ve yorgunluktan kaynaklandığını anlamaktayız. Bu itibarla söz konusu hadislerden herhangi birinin diğeriyle çeliştiğini söylememiz doğru olmadığı gibi birbirini geçersiz kılacak şekilde bir ihtilaftan bahsetmemiz de uygun düşmez. Aksine, eğer bir yolunu bulmak mümkünse bu hadisler arasında, birbirini doğrulayacak tarzda bir uyum ve uzlaşı olduğu yönünde bir yaklaşım sergilemek durumundayız.

Dolayısıyla buraya kadar rivayet ettiğimiz hadislere göre kurbanlık develerle ilgili hüküm, zaruret hâlleri dışında binilemeyeceği, zaruret hâllerinde ise bilinebileceği[347] yönünde kesinlik kazanmaktadır. Böylece Ebû Hureyre[348] ve Enes b. Mâlik[349] yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz ruhsat, Câbir b. Abdullah[350] hadisinde yine Allah

346 Müslim, Hac 375; Nesâî, Menâsik 76; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 348.

347 Burada "binilebileceği" tarzında ifade ettiğimiz kelimenin Arapça karşılığı, eserin yazma ve basılı nüshalarında "binilemeyeceği" manasına gelecek biçimde olumsuz olarak yer almaktadır. Hâlbuki bu anlam cümlenin bulunduğu siyak-sibaka aykırıdır. Ayrıca Tahavî, aynı meseleyi ele aldığı *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde (II, 162) buna benzer bir ifadeyle "turkebu li'd-darûrât ve tütrakü li irtifâi'd-darûrât: zaruretlerden dolayı binilir, zaruretler kalktığında da terk edilir/binilmez" demektedir. Bu itibarla biz de tercümede bunu esas aldık. (Çeviren)

348 Bk. 1762-1767 arasındaki rivayetler.

349 Bk. 1768-1771 arasındaki rivayetler.

350 Bk. 1772 no'lu rivayet.

Rasûlü'nden naklettiğimiz ruhsat hükmünün aynısı olmaktadır. Bu görüş aynı zamanda diğer görüşe nazaran, âyetin te'viline daha uygun düşmektedir. Çünkü Allah *azze ve celle* ilgili âyette ***"Sizin için onlarda belirli bir süreye kadar birtakım faydalar vardır..."***[351] buyurmaktadır. Bu da bize gösteriyor ki, o kurbanlıklardaki faydalar sözü edilen ***"belirli bir süre"***'nin gelmesi hâlinde ortadan kalkabilir. ***"Belirli bir süre"*** kaydı da bu te'vilde dikkate alınmıştır. Çünkü bu te'vilde bulunanlar, "Bu faydalanma durumu, bir hayvanın 'kurbanlık' olarak belirlenip kesinleştiği zamana kadar sürer. Bu merhaleden sonra ondan faydalanmak haram olur" demektedirler. Diğerlerinin kanaatine göre ise, "Kesileceği yere varıncaya kadar o kurbanlık hayvandan yararlanmak haram değildir." Hâlbuki Allah *azze ve celle*'nin ***"Belirli bir süreye kadar"*** sözünün mutlaka bir anlamı olsa gerektir!

Öte yandan kıyas da bu görüşü desteklemektedir. Şöyle ki: İlim adamlarının, bu kurbanlık hayvanlara binilmesi konusunda ihtilaf etmelerine rağmen, şu hususta ihtilafa düşmediklerini görmekteyiz: Kurban sahiplerinin, bu kurbanlıklarını kiraya verme hakları olmadığı gibi bedel karşılığında (başkalarını) onların hizmetlerinden yararlandırma selahiyetleri de bulunmamaktadır. Hâlbuki biz, tam mülkiyetin söz konusu olduğu ve sahiplerinin de hizmetlerinden yararlanma haklarının bulunduğu şeylerde, sahiplerinin, o şeyleri (mal, hayvan vs.) kiraya vermelerinde ve alacakları bedelin karşılığı olarak (başkalarını) onların hizmetlerinden yararlandırmalarında bir sakınca bulunmadığını görmekteyiz. Mesela; sahipleri tarafından azad edilmemiş veya "müdebber"[352] olarak ilan edilmemiş köle/cariyeler ile sahiplerinden olma çocukları bulunmayan cariyeler böyledir. Eğer bu cariye ve köleler, sahipleri tarafından "müdebber" olarak ilan edilmişlerse veya cariyelerin, sahiplerinden olma çocukları varsa, o zaman onlarla alakalı mülkiyet alanlarında da birtakım daralmalar söz konusu olur. Mesela; cariyelerden ümmehatü'l-evlâd[353] olanların menfaatlerinin bir başkasının mülkiyetine devredilmesi caizken,[354] satılmaları

351 Hac 22/30-33.

352 Müdebber: Azad olması, efendisinin ölümüne bağlanmış olan köledir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 315. (Çeviren)

353 Ümmü'l-veled (ç. ümmehâtü'l-evlad): Efendisinin yatağında, onun ikrarı ile çocuk doğurmuş olan cariyedir. Efendisi ölünce hür olur. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 470. (Çeviren)

354 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu cariyelerin mülkiyet hakkının başkasına devrinin yasaklandığına dair bir ibare geçmektedir. Ancak paragrafın sonundaki açıklama ve Tahâvî'nin aynı meseleye dair *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (II, 162) yaptığı izahlar, cümlenin bu şekilde

yasak hâle gelir. Aynı şekilde müdebber olanların, -satılmalarının yasak olduğu görüşünü benimseyenlere göre,- müdebber olmadan önceki hâllerinde olduğu şekliyle, (hizmet ve sanatlarının) kira yoluyla başkasına devredilmesinin önünde bir engel olmadığı gibi hizmetleri karşılığında bir bedel alınması da mübah olup herhangi bir yasak bulunmamaktadır. Zira (cariyelerin, efendilerinin yatağında) çocuk doğurmuş olmaları ve müdebber kölelik vasfı, efendilerinin, onlardan menfaat elde etmelerini engellemediği gibi bu menfaat hakkını başkasına devretmelerinin ve bunu bir bedel karşılığında yapmalarının önünde de bir engel yoktur.

Diğer taraftan Allah *azze ve celle* için kurban edilmek üzere belirlenen, bu amaçla kurbanlık olduğu anlaşılsın diye boynuna birtakım işaretler asılan ve Allah adına kesilmek üzere (Mekke'ye) gönderilen kurbanlıklar da sahipleri tarafından kiraya verilemediği gibi bir bedel karşılığında hizmetlerinden de (başkaları) yararlandırılamaz.[355] Bu durum, sahibinin bizzat kendisinin de o kurbandan yararlanamayacağını göstermektedir. Zira eğer kendisinin o kurbandan faydalanma hakkı olabilseydi, bu menfaat hakkını, -ümmehâtü'l-evlâd'da ve müdebber ilan edilen köle ve cariyelerde olduğu gibi- dilediği bir bedel karşılığında dilediğine devredebilme hakkı da olurdu.

Sonuç olarak; bu söylediklerimizin kesinliğine bağlı olarak, bu hususta daha önce bahsettiğimiz iki görüşten ikincisi de kesinlik kazanmakta; ayrıca ilgili âyetin, diğer görüşten ziyade, bu ikinci görüş doğrultusunda te'vil edilmesi tercihe daha elverişli olmaktadır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed b. el-Hasen de kurbanlık hayvanlara binmenin zaruret hâllerinde mübah; zaruret hâlleri dışında ise yasak olduğu görüşündeydiler. Nitekim bu görüşü bize Süleyman, babası > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den nakletmiş ve bu hususta herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

---

düzeltilmesini gerektirmektedir. (Çeviren)

355 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (II, 162) bütün âlimlerin bu hususta icma ettiklerini belirmektedir. (Çeviren)

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿...وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا...﴾

"... ORAYA GİREN KİMSE GÜVEN İÇİNDE OLUR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Şüphesiz insanlar için kurulan ilk ev (beyt), Mekke'deki çok mübarek ve bütün âlemlere hidayet kaynağı olan evdir. Onda açık alametler ve İbrahim'in makâmı vardır. Oraya giren kimse güven içinde olur..."***[356] buyurmaktadır. Bu âyette ("oraya girme" anlamına gelen) "***dehalehû***" fiilindeki "hû" zamiri, "Beyt"i işaret etmektedir. "Beyt"ten maksat ise, Harem bölgesinin tamamıdır. Bildiğimiz kadarıyla ilim adamları arasında bu konuda herhangi bir ihtilaf da söz konusu değildir. Âlimlere göre bu âyet, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey iman edenler! Müşrikler bir pislikten ibarettirler. Artık bu yıllardan sonra Mescid-i Harâm'a yaklaşmasınlar..."***[357] âyetine benzemektedir. Çünkü bu âyette, bizatihi "Mescid-i Harâm" ibaresi kullanılmış olmakla birlikte, kastedilen şey "Haremin tamamı"dır. Yine bildiğimiz kadarıyla âlimler arasında bu konuda da herhangi bir ihtilaf bulunmamaktadır. Nitekim biz bu meseleyi, ilim ehlinin konuyla ilgili görüşlerini ve gerek Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, gerekse de diğer tâbiîn neslinden bu hususta rivayet edilenleri, kitabımızın Tahâret (Temizlik) Bölümü'nde ele almıştık.

Bize göre bu âyetin manası -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur: Kim Allah *azze ve celle*'ye veya O'nun kullarına karşı had cezasını gerektiren bir suç işleyip sonra da Harem sınırları içine girerse, o had cezasından emin olur ve Harem sınırları dâhilinde kaldığı sürece o ceza ona uygulanmaz. Ancak Harem sınırlarından çıkması hâlinde söz konusu had cezası ona Hill bölgesinde

---

356 Âl-i İmrân 2/96-97.

357 Tevbe 9/28.

uygulanır. Nitekim bu görüş, bahsi geçen âyetin te'viliyle ilgili olarak Abdullah b. Abbâs'tan rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٧٧٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُؤَمَّلُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: مَنْ أَصَابَ حَدًّا فِي الْحَرَمِ أُقِيمَ عَلَيْهِ، وَإِنْ أَصَابَهُ خَارِجَ الْحَرَمِ، ثُمَّ دَخَلَ الْحَرَمَ، لَمْ يُكَلَّمْ، وَلَمْ يُجَالَسْ، وَلَمْ يُبَايَعْ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَيُقَامَ عَلَيْهِ الْحَدُّ.

1773- … Mansûr'un Mücâhid'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kim Harem sınırları içinde had cezasını gerektirecek bir suç işlerse, o ceza ona orada uygulanır. Ancak kim Harem sınırları dışında bir suç işler de sonra Harem sınırlarına girerse, Harem'den çıkıp had cezası infaz edilinceye kadar onunla ne konuşulur ne oturulup sohbet edilir ne de ona herhangi bir şey satılır."[358]

١٧٧٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا أَحْدَثَ الرَّجُلُ، ثُمَّ دَخَلَ الْحَرَمَ، لَمْ يُؤْوَ، وَلَمْ يُجَالَسْ، وَلَمْ يُبَايَعْ، وَلَمْ يُطْعَمْ، وَلَمْ يُسْقَ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ.

1774- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Amr b. Dînâr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bir adam dışarıda bir suç işleyip de daha sonra Harem sınırları içine girerse, Harem'den çıkıncaya kadar ne (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir ne kendisiyle oturulup sohbet edilir ne ona herhangi bir şey satılır ne yemek yedirilir ne de su içirilir."[359]

١٧٧٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1775- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme > Atâ b. es-Sâib > Saîd b. Cübeyr > İbn Abbâs isnadıyla bu rivayetin birebir aynısını rivayet etti.[360]

358 Taberî, *Tefsîr,* IV, 12; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

359 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

360 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 376.

١٧٧٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِيمَنْ أَحْدَثَ حَدَثًا فِي غَيْرِ الْحَرَمِ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى الْحَرَمِ، لَمْ يُكَلَّمْ، وَلَمْ يُبَايَعْ، وَلَمْ يُؤْوَ حَتَّى يَخْرُجَ مِنَ الْحَرَمِ، فَإِذَا خَرَجَ مِنَ الْحَرَمِ أُخِذَ، فَأُقِيمَ عَلَيْهِ مَا عَلَيْهِ، وَمَا أَحْدَثَ فِي الْحَرَمِ أُقِيمَ عَلَيْهِ مَا أَحْدَثَ فِيهِ مِنْ شَيْءٍ.

1776- … Abdülmelik'in Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Harem sınırları dışında suç işleyip de sonra Harem sınırları içine giren kimseyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Harem'den çıkıncaya kadar onunla ne konuşulur ne ona bir şey satılır ne de (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir. Harem'den çıktığında da alınır ve hangi cezaya çarptırılması gerekiyorsa o ceza uygulanır. Harem sınırları içinde suç işlerse, o zaman işlediği suçun cezası orada infaz edilir."[361]

١٧٧٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْرَقُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، قَالَ: كَانَ سَعِيدٌ مَوْلَى مُعَاوِيَةَ، وَأَصْحَابٌ لَهُ بِالطَّائِفِ مُتَحَصِّنِينَ فِي قَلْعَةٍ، فَاسْتُنْزِلُوا مِنْهَا، فَانْطُلِقَ بِهِمْ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ وَهُوَ بِمَكَّةَ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: مَا تَرَى فِي هَؤُلاءِ النَّفَرِ؟ قَالَ: أَرَى أَنْ تُخَلِّيَ سَبِيلَهُمْ، فَإِنَّهُمْ قَدْ أَمِنُوا إِذْ أَدْخَلْتَهُمُ الْحَرَمَ فَقَالَ: لَا، نُخْرِجُهُمْ مِنَ الْحَرَمِ ثُمَّ نَصْلُبُهُمْ، قَالَ: فَهَلاَّ قَبْلَ أَنْ تُدْخِلَهُمْ؟، فَأَخْرَجَهُمُ ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَصَلَبَهُمْ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَوْ لَقِيتُ قَاتِلَ أَبِي فِي الْحَرَمِ مَا هِجْتُهُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ.

1777- … Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ dedi ki: Muâviye'nin azadlı kölesi Saîd ve adamları, Tâif'te bir kaleye sığınmışlardı. Teslim olmaya mecbur edildiler ve kaleden indirilerek Abdullah b. ez-Zübeyr'e götürüldüler. İbnü'z-Zübeyr o sırada Mekke'deydi. İbn Abbâs'a haber yolladı ve "Bu adamlar hakkında görüşün nedir?" diye sordu. İbn Abbâs "Kanaatimce onları salıvermelisin. Zira sen onları Harem sınırları içine aldığın zaman güvene kavuşmuş oldular" diye karşılık verdi. İbnü'z-Zübeyr ise "Hayır, böyle olmaz! O zaman onları Harem'in dışına çıkarıp sonra da asacağız" deyince,

---

361 Taberî, *Tefsîr,* IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 377.

İbn Abbâs "Bunu, onları Harem'in içine sokmadan önce yapsaydın ya!" diye çıkıştı. (Daha sonra) İbnü'z-Zübeyr onları Harem dışına çıkartıp astırdı. İbn Abbâs da şöyle dedi: "Harem sınırları dâhilinde babamın katiliyle bile karşılaşacak olsam, oradan çıkmadığı sürece ona asla dokunmam."[362]

***

Görüldüğü gibi Abdullah b. Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oraya giren kimse, güven içinde olur..."*** şeklindeki beyanının te'viline ilişkin olarak, daha önce bu hususta kendisinden rivayet ettiğimiz görüşü benimsemekte ve bunu sadece Kâbe (Beyt) için değil, bütün bir Harem sınırı için geçerli saymaktadır. Ayrıca İbn Abbâs, Harem dâhilinde had cezasını gerektirecek bir günah işleyen kişiyle Harem dışında böyle bir günahı işleyip de daha sonra Harem'e sığınan kişi arasında ayrım yapmaktadır. Buna göre, Harem'e giren kimse, eğer (dışarıda işlediği bir suçtan dolayı başına geleceklerden) endişe ettiği için korku içerisinde girmişse, Harem'de güvene kavuşur; zira Harem, korkan kimseye güvence sağlar. Ancak (dışarıda) günah işlemeden Harem'e girmiş sonra oradayken günah işlemişse, oraya korkmadan, güven içinde girmiş olduğu için, Harem'e girmesi, girmeden önce korku duyduğu herhangi bir şeyden onu emin kılmaz. Eğer kişi, oraya girdikten sonra bir günah işleyecek olursa, o günahı orada işlemekle, Harem'in saygınlığını çiğnemiş ve onu helal saymıştır. Aynı durum Harem haricinde huzur ve güven içindeki diğer kimselerin, bulundukları Harem dışındaki yerlerde günah işlemeleri hâlinde de geçerlidir.

Abdullah b. ez-Zübeyr de Saîd'i ve adamlarını Harem'de değil de oradan Hill bölgesine çıkarıp orada asmakla, söz konusu âyetin te'vilinde İbn Abbâs'ı desteklemiş olmaktadır. Aynı şekilde Abdullah b. Ömer de bu konuda İbn Abbâs'la aynı kanaati paylaşmaktadır. Şöyle ki:

١٧٧٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ، قَالا فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمَنْ دَخَلَهُ كَانَ آمِنًا}، قَالا: الرَّجُلُ يُصِيبُ الْحَدَّ ثُمَّ يَدْخُلُهُ فَلا يُبَايَعُ، وَلا يُجَالَسُ، وَلا يُؤْوَى، وَلا يُكَلَّمُ حَتَّى يَخْرُجَ مِنْهُ، فَيُتْبَعُ فَيُؤْخَذُ فَيُقَامُ عَلَيْهِ الْحَدُّ.

362 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* IX, 379.

1778- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer ve İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Oraya giren kimse, güven içinde olur..."*** âyetine dair şöyle demişlerdir: "Had cezasını gerektiren bir suç işledikten sonra Harem'e giren kimseye, Harem'den çıkıncaya kadar ne bir şey satılır ne kendisiyle oturulup sohbet edilir ne (herhangi bir yere/kişinin yanına) sığınmasına müsaade edilir ne de konuşulur. (Oradan çıktıktan sonra ise) takibe alınır[363] ve yakalanarak had cezası uygulanır."[364]

١٧٧٩ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لَوْ وَجَدْتُ قَاتِلَ عُمَرَ فِي الْحَرَمِ مَا هِجْتُهُ.

1779- ... Yine Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Eğer Ömer *radıyallahu anh*'ın katilini Harem'de bulacak olsam, yine de ona dokunmam."[365]

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Züfer ve Muhammed'in de bu konudaki görüşleri böyleydi. Ancak bu âlimler, Harem'e sığınmayı, Allah *azze ve celle*'ye ve kullarına ait haklarla alakalı had cezaları içerisinde "ölüm cezası"nın verilmesini gerektiren bütün suçlara karşı bir güvence olarak görüyorlardı. Mesela; evli olduğu hâlde zina ettiği için recm cezasına çarptırılması gereken kişi; yine İslâm'dan döndüğü (mürted) için öldürülmesi gereken kimse ve eşkıyalık yapıp Müslümanların yolunu kestiğinden dolayı öldürülmesi gereken kimse ile kasıtlı bir şekilde bir adam öldürdüğünden dolayı kısas uygulanması lazım gelen kişi gibi Allah *azze ve celle*'ye veya kullarına ait olan ve çiğnenmesi hâlinde ölüm cezasına çarptırılmayı gerektiren hakları çiğnedikten sonra Harem'e sığınıp giren kimselerin durumu böyledir. Fakat bu âlimler, Allah

---

363 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelimenin Arapça karşılığı, "yaknau/yuknau/yukannau" okunacak tarzda "فيقنع" olarak kaydedilmiştir. Bu kelime, okunabilme ihtimalindeki sıraya göre "kanaat etmek/(deve) başının uzatılması, kabın ağzının eğilmesi/birinin razı edilmesi, yüzüne örtü, maske geçirilmesi" gibi anlamlara gelmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin, *Şerhu müşkili'l-âsâr* adlı eserinde (IX, 379) aynı sened ve metinle gelen rivayette "yutbau" okunacak biçimde "فيتبع" olarak yazılmıştır. Rivayetin akışı içinde bu ikinci kelimenin anlamı olan "takibe alınır" ifadesi daha uygundur. Buradaki hatanın, yazım benzerliğinden kaynaklandığı açıktır. (Çeviren)

364 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 378.

365 Taberî, *Tefsîr*, IV, 13; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 378.

azze ve celle'nin koyduğu ve hırsızlıklarda el kesilmesini gerektiren yasaklar veya kullara ait haklar olup kısas gereği ellerin ya da diğer organların kesilmesini, ayrıca sözlü taziri[366] gerektiren suçlar ile Allah *azze ve celle* ve kullarının hakları içerisinde bu sayılanlardan birine benzeyen ve ölüm cezasına çarptırılmayı gerektirmeyen suçlarda, Harem'e sığınmanın ilgili kişiyi güvene kavuşturmayacağı görüşündedirler. Nitekim Muhammed b. el-Abbâs bize, Ali b. Ma'bed > Muhammed b. el-Hasen > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den naklen, burada aktardığımız ve gerekçelerine açıklık getirecek tarzda lafızlarına birtakım eklemelerde bulunduğumuz hususları zikretmiş ve bu konuda bahsi geçen âlimler arasında herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir. Ayrıca Muhammed b. el-Abbâs bize, Yahyâ b. Süleyman > el-Hasen b. Ziyâd yoluyla Ebû Hanîfe'den ve Züfer'den bunun aynısını nakletmiş; Ebû Yusuf'un da yine aynı rivayette şöyle dediğini aktarmıştır: "Harem, zalimi korumaz. Harem'e sığınan kimseye, Harem'e sığınmadan önce uygulanması gereken had cezası orada infaz edilir." Kanaatimizce Ebû Hanîfe, Züfer ve Muhammed'in bu konudaki görüşleri, el-Hasen'in naklettiği Ebû Yusuf'un görüşünden daha tercihe layıktır. Üstelik Muhammed b. el-Hasen, bu hususta el-Hasen b. Ziyad'a muhalefet ederek, Ebû Yusuf'tan tam aksi yönde bir görüş daha rivayet etmektedir ki, bu görüş, daha önce bu bölümde aktarmış olduğumuz ve Abdullah b. Abbâs, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr'den nakledilen rivayetlerle de uyum arzetmektedir. Kaldı ki biz, okumuş olduğumuz bu âyetin te'viline dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde, Abdullah b. Abbâs, İbn Ömer ve İbnü'z-Zübeyr'in te'villerinden başka bir te'vil de tespit edebilmiş değiliz.

Öte yandan Muhammed (b. el-Abbâs)'ın rivayetiyle Ebû Hanîfe, Züfer, Muhammed ve Ebû Yusuf'tan gelen ve ölüm cezasını gerektiren ve gerektirmeyen cezalara ilişkin yapılan ayrımın ise bize göre bir anlamı yoktur. Zira Harem'e girmek, ölüm cezasına karşı güvence sağladığı gibi ölüm cezası dışındaki cezalara karşı da güvence sağlar. Dolayısıyla eğer ölüm cezası dışındaki cezalara karşı güvence sağlamıyorsa, ölüm cezasına karşı da güvence sağlamaz.

Üstelik Harem'in, av hayvanının bizatihi kendisini koruduğu gibi organlarını da güvence altına aldığını görmekteyiz. Eğer av hayvanında durum, bu bahsettiğimiz şekildeyse, insanlarla ilgili durum da arzettiğimiz tarzda

366 Ta'zîr: Hakkında belirli bir ceza, bir şer'î had bulunmayan suçlardan dolayı tertip ve tatbik edilecek olan te'dîb ve cezadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 441. (Çeviren)

olmalıdır. Nitekim biz bu bölümde daha önce İbn Abbâs ve İbn Ömer'den rivayet ettiğimiz görüşlerinde, onların, kişinin idamını gerektiren had cezalarıyla, organlarla ilgili had cezaları arasında herhangi bir ayrıma gitmediklerini gördük. Kanaatimizce onların bu görüşleri, -özellikle de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde bu konuda onlara aykırı görüşü olan herhangi bir sahâbî bilmiyorsak- Muhammed (b. el-Abbâs) rivayetiyle gelen Ebû Hanîfe, Züfer, Muhammed ve Ebû Yusuf'un görüşlerinden daha üstün ve tercihe layıktır. Ayrıca bu görüş, bizim tercihimiz doğrultusunda İbn Ebî Rabâh'tan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٧٨٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، قَالَ: قَالَ لِي عَطَاءٌ: إِنْ قَذَفَ فِيهِ، يَعْنِي الْحَرَمَ، أَوْ سَرَقَ أُقِيمَ عَلَيْهِ الْحَدُّ، وَإِذَا صَنَعَ ذَلِكَ فِي غَيْرِهِ ثُمَّ لَجَأَ، يَعْنِي إِلَيْهِ، لَمْ يُقَمْ عَلَيْهِ.

1780- … Abdülvâhid b. Ziyâd'ın rivayet ettiğine göre, el-Haccâc dedi ki: Atâ bana şöyle dedi: "Eğer kişi orada yani Harem'de, zina iftirasında bulunur veya hırsızlık yaparsa, ona had cezası uygulanır. Şayet Harem'in dışında bunları yapar da daha sonra oraya sığınırsa, ona had cezası uygulanmaz."[367]

***

Bir kısım ilim adamı ise, okumuş olduğumuz bu âyetteki "güvence"nin insanoğlu dışındakiler için geçerli olduğunu; dolayısıyla onların avlanamayacağını veya ürkütülemeyeceğini öne sürmüşlerdir. Ancak bu görüşün, daha önce birileri tarafından savunulduğunu bilmediğimiz gibi ne Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı ne de onlara tabi olanlar içerisinde buna öncülük eden birini tanımıyoruz. Aynı zamanda bu, Arap dili açısından doğru olmadığı gibi kıyas yöntemi açısından da tutarlı bir te'vil değildir. Arap dili açısından doğru olmayışının izahı şöyledir: Eğer söz konusu "güvence" insanoğlu için geçerli olmasaydı, o zaman oradaki kelimenin yerine "insanoğlu dışındakileri" işaret eden "mâ" kelimesi gelir; dolayısıyla ilgili âyet, bildiğimiz şekilde ***"ve men dehalehû kâne âminâ: oraya giren kimse güven içinde olur"*** şeklinde değil, "ve mâ dehalehû kâne âminâ: oraya giren (insan dışındaki) şey, güven içinde olur" tarzında okunurdu. Allah *azze ve celle*'yi böyle bir şeyden tenzih ederiz! Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında insanoğlu dışındaki varlıklar için geçerli olan "mâ" kelimesinin kullanılıp insanoğlunu işaret eden

367 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, IX, 378.

"men" kelimesinin kullanılmadığı yerlerden bazıları şöyledir: Mesela; Allah *azze ve celle* ***"Vemâ ekele's-sebu'u illâ mâ zekkeytüm"***[368] buyurmuş; ancak "illâ men zekkeytüm" buyurmamıştır. Keza ***"ve mâ zübiha ale'n-nusub"***[369] buyurmakta, "ve men zübiha ale'n-nusub" dememektedir. Aynı şekilde Allah *azze ve celle* ***"Velâ te'külû mimmâ lem yüzkerismullahi aleyh"***[370] buyurmuş; "mimmen lem yüzkerismullahi aleyh" dememiştir. Buna benzer daha pek çok örnek olmasına rağmen bu kadarıyla yetiniyoruz.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında, buna benzer şekilde insanoğlu için kullanılan "men" kelimesine dair örnekler ise şöyledir: Mesela; Allah *azze ve celle* ***"illâ men tâbe"***[371] ve ***"ve men yef'al zâlike yelka esâmâ"***[372] buyurmuş olup "illâ mâ tâbe" ve ["ve mâ yef'al zâlike yelka esâmâ"][373] dememiştir. Aynı durum, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ve men yeksib hatîeten ev ismen sümme yermi bihî berîen"***[374] ve ***"ve men yazlim minküm"***[375] beyanları için de geçerlidir. Bu konuda daha birçok örnek bulunmaktadır. Ancak bu kadarıyla yetiniyoruz.

Kıyas yöntemi açısından tutarsız olması konusuna gelince; Hill bölgesi (Harem) dışından gelip Harem'e sığınan av hayvanının (öldürülmesinin) haram kılınması gibi Harem sınırları dâhilinde doğan bir av hayvanının (öldürülmesinin) de haram kılındığını görmekteyiz. Dolayısıyla av hayvanının haramlığı, -zikretmiş olduğumuz âyette geçtiği şekliyle- Harem'e girmekle başlamış sayılmamaktadır. Çünkü o âyete göre Allah *azze ve celle,* Harem'de bulunma/ikamet sebebiyle değil, oraya "girmiş" olmaktan dolayı güvence vermektedir. Bu durumda Harem'e girenin hükmü ile Harem'de yerleşik

---

368 Mâide 5/3. Anlamı: ***"Ölmeden yetişip kestikleriniz dışında canavarların yediği hayvanlar (size haram kılındı)."***

369 Mâide 5/3. Anlamı: ***"Dikili taşlar adına boğazlanmış olan(hayvan)lar."***

370 En'âm 6/121. Anlamı: ***"Üzerine Allah'ın adı anılmadan kesilenlerden (hayvanlardan) yemeyin."***

371 Furkân 25/70. Anlamı: ***"Ancak tevbe edenler (başka)..."***

372 Furkân 25/68. Anlamı: ***"Kim bunları yaparsa cezasını bulur."***

373 Köşeli parantez içindeki bu ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında bulunmamaktadır. Cümlenin akışı içerisinde Tahâvî'nin, iki âyette geçen "men" yerine, "mâ" konulamayacağını ispatlamaya çalışmasından dolayı ilgili ikinci âyetin de böyle okunamayacağının belirtilmesi gerektiğini düşündük. (Çeviren)

374 Nisâ 4/112. Anlamı: ***"Kim bir hata veya bir günah işler de sonra onu bir suçsuzun üzerine atarsa."***

375 Furkân 25/19. Anlamı: ***"Sizden kim zulmederse..."***

bulunan ve dışarıdan gelip oraya sığınmamış olanın hükmünün aynı olması mümkün değildir. Bu da oraya girmenin hükmü ile daha öncesinde herhangi bir "giriş" olmaksızın orada "ikamet etme/bulunmanın" hükmünün birbirinden farklı olduğu temel ilkesine dayanır. Böyle bir şey ise av hayvanları için değil, insanoğlu için geçerlidir. Sonuç olarak; âyetin zâhirî anlamına en uygun düşen yaklaşıma göre, âyette geçen "güvence" ile helal ve haram sınırlarına dikkat etmekle mükellef tutulan ve işledikleri günahların cezalarının muhatabı sayılan kimseler kastedilmektedir; onların dışında kalan, helal ve haram sınırlarına dikkat etmekle yüküm tutulmayan ve cezaların muhatabı sayılmayan kimseler değil!

Ahkâmu'l-Kur'ân'ın Hac (Menâsik) Bölümü burada sona ermektedir. Yalnızca Allah'a hamd olsun; Allah'ın salâtı da peygamberlerin efendisi Muhammed'e ve onun bütün aile ve ashâbının üzerine olsun.

TALÂK (BOŞAMA/BOŞANMA) BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ...﴾

"EY PEYGAMBER! KADINLARI BOŞAMAK İSTEDİĞİNİZ ZAMAN, İDDETLERİNİ GÖZETEREK BOŞAYIN..."[376] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle,* kadınları iddetlerini dikkate alarak boşamayı emretmiş ve bu iddetin ne olduğunu Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle beyân etmiştir. Şöyle ki:

١٧٨١ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ الْقَاضِي، وَيَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَإِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالُوا: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ أَبُو بَكْرَةَ، وَيَزِيدُ فِي حَدِيثِهِمَا قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَبُو الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَمِعَ عَبْدَ الرَّحْمَنِ بْنَ أَيْمَنَ، ثُمَّ اجْتَمَعُوا فِي حَدِيثِهِمْ، فَقَالُوا: سَأَلَ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، وَأَبُو الزُّبَيْرِ يَسْمَعُ، عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: طَلَّقَ عَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قُلْ لَهُ فَلْيَرُدَّهَا، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ، وَتَلَا النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: (يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ). هَكَذَا قَالَ أَبُو بَكْرَةَ وَيَزِيدُ فِي حَدِيثِهِمَا وَأَمَّا ابْنُ مَرْزُوقٍ فَقَالَ فِي حَدِيثِهِ: وَتَلَا: (يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ) وَلَمْ يُضِفِ التِّلَاوَةَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

---

376 Talâk 65/1.

1781- Ebû Bekre el-Kâdî, Yezîd b. Sinan ve İbrahim b. Merzûk bize rivayette bulunarak, "Bize Ebû Âsım aktardı" dediler. Ebû Bekre ve Yezîd, kendi ortak rivayetlerinde dediler ki: "Bize İbn Cüreyc haber verdi ve dedi ki: Ebu'z-Zübeyr bana, Abdurrahman b. Eymen'i dinlediğini haber verdi." -Sonra adı geçen ravilerin tamamı,[377] rivayetlerinde birleşip şöyle dediler-: Ebu'z-Zübeyr'in de dinlediği bir ortamda, (Abdurrahman b. Eymen) Abdullah b. Ömer'e, "hanımını hayızlıyken boşayan bir adam"ın durumunu sordu. Bunun üzerine o da şöyle dedi: "Abdullah b. Ömer de hanımını, hayızlıyken boşamıştı. Ömer *radıyallahu anh*, bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince, Allah Rasûlü ***"Ona söyle, hanımına geri dönsün; hayızdan temizlenince de isterse onu boşasın, isterse de (nikâhı altında) tutsun"*** buyurdu ve daha sonra da ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"***[378] âyetini okudu.[379]

Ebû Bekre ve Yezîd, müşterek rivayetlerinde böyle demektedirler. İbn Merzûk ise kendi rivayetinde sadece ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"*** âyetini okudu, demiş ve söz konusu (âyetin) tilavetini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dayandırmamıştır.

***

Buradan da anlıyoruz ki boşamanın, Allah *azze ve celle*'nin zikrettiğimiz âyette emrettiği doğrultuda gerçekleşmesini sağlayan iddetin başlangıcı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Abdullah b. Ömer'e bildirmesi için Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a emir verdiği ve İbn Ömer'in, hanımını ilk defa boşamasının ardından ona tekrar dönüp daha sonra eğer isterse, -süresi içinde- onu boşayabileceğinin belirtildiği vakittir.

Ancak Ebu'z-Zübeyr, İbn Ömer'den aktardığı bu hadisinde, hanıma tekrar dönme meselesinin ne olduğunu; kişinin kendisiyle boşadığı hanımı

---

377 Ebû Bekre, Yezîd ve İbrahim b. Merzûk. (Çeviren)

378 Talâk 65/1. Âyetin mütevatir kıraatinin sonundaki ibare ***"li iddetihinne"*** şeklinde geçmesine rağmen, burada ***"fî kubuli iddetihinne"*** şeklinde geçmektedir. Ancak İbn Abbâs ve İbn Ömer'e dayandırılan bu kıraatin, teknik bakımdan şâz olduğu belirtilmiştir. Bu noktada bu okuyuş biçiminin, şâz da olsa bir kıraat farklılığı çerçevesinde değil de âyetteki müphem ifadeye bir "tefsir/açıklama" olarak kabul edilmesi daha makul gözükmektedir. Bk. Ebû Hayyân, *el-Bahru'l-muhît fi't-tefsîr*, thk. S. M. Cemîl, Beyrut 1420, X, 196. (Çeviren)

379 Müslim, Talâk 14; Nesâî, Talâk 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 80.

arasında gerçekleşen bir ric'at[380] mi yoksa başka bir şey mi olduğunu açıklamamıştır.

Öte yandan Saîd b. Cübeyr de bu hadisi, Ebu'z-Zübeyr'in rivayetindeki lafızlardan farklı lafızlarla İbn Ömer'den rivayet etmiş olmasına rağmen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Ömer *radıyallahu anh*'a, Abdullah b. Ömer'e bildirmesini emrettiği "dönüş"ün ne olduğundan bahsetmemiştir. Şöyle ki:

١٧٨٢ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَمْرِو بْنِ الْحَارِثِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمُ بْنُ بَشِيرٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو بِشْرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: طَلَّقْتُ امْرَأَتِي وَهِيَ حَائِضٌ، فَرَدَّهَا عَلَيَّ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى طَلَّقْتُهَا وَهِيَ طَاهِرٌ.

1782- … Ebû Bişr'in Saîd b. Cübeyr'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Hanımımı hayızlıyken boşamıştım. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onu bana tekrar döndürdü. Ben de onu daha sonra temizlik devresinde boşadım."[381]

***

Bu sebeple biz de bu iki hadis dışında söz konusu "tekrar dönüş"ün ne anlama geldiğini bize açıklayacak nitelikte, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den herhangi bir hadisin rivayet edilip edilmediğini araştırdığımızda, şu hadisi tespit ettik:

١٧٨٣ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ يُونُسَ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: هَلْ تَعْرِفُ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَإِنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَتَى عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَ ذَلِكَ لَهُ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا قُلْتُ: وَتَعْتَدُّ بِتِلْكَ التَّطْلِيقَةِ؟ قَالَ: فَمَهْ، أَرَأَيْتَ إِنْ عَجَزَ وَاسْتَحْمَقَ.

380 Ric'at: Dönüş hakkı olan boşamadan (ric'î talâktan) sonra iddet içinde henüz sona ermemiş olan nikâhı söz ya da fiil ile devam ettirmeyi istemek. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 386. (Çeviren)

381 Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned,* III, 396; Nesâî, Talâk 4; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 52.

1783- Bekkâr'ın bize, Vehb b. Cerîr > Hişâm b. Hassân > Muhammed b. Sîrîn yoluyla rivayet ettiğine göre, Yunus b. Cübeyr dedi ki: İbn Ömer'e, hanımını hayızlıyken boşayan bir adamın durumunu sordum. Bana "Abdullah b. Ömer'i tanır mısın sen?" diye sordu. Ben de "Elbette" dedim. Sonra şöyle devam etti: İşte o, hanımını hayızlıyken boşamıştı da (babası) Ömer *radıyallahu anh*, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu anlatınca Allah Rasûlü ***"Ona emret de hanımına dönsün"*** buyurmuştu. Ben (Yunus b. Cübeyr) de "Peki sen o boşamayı, 'bir boşama' sayıyor musun?" diye sordum. İbn Ömer "Ne münasebet (elbette sayıyorum)! Adam ya zaaf göstermiş ve ahmakça davranışmışsa (boşaması geçerli sayılmaz mı zannediyorsun?)" dedi.[382]

١٧٨٤ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ الْكَيْسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ الْحَارِثِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ التُّسْتَرِيُّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: حَدَّثَنِي الْمُغِيرَةُ بْنُ يُونُسَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، قُلْتُ: رَجُلٌ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَقَالَ: أَتَعْرِفُ ابْنَ عُمَرَ؟ فَقُلْتُ: نَعَمْ، قَالَ: فَإِنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَتَى عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُرَاجِعَهَا، ثُمَّ يُطَلِّقَهَا فِي قُبُلِ عِدَّتِهَا.

1784- Süleyman b. Şuayb el-Keysânî'nin bize, el-Hasîb b. Nâsıh el-Hârisî > Yezîd b. İbrahim et-Tüsterî > Muhammed b. Sîrîn isnadıyla rivayet ettiğine göre, el-Mugîre b. Yunus dedi ki: İbn Ömer'e "Hanımını, hayızlıyken boşayan bir adam(ın durumu nedir?)" dedim. Bana "İbn Ömer'i tanır mısın?" dedi. Ben "Evet" dedim. Sonra şöyle devam etti: "İşte Abdullah b. Ömer de hanımını hayızlıyken boşamıştı da Ömer *radıyallahu anh* Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu sorunca, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, hanımına tekrar dönmesini ve onu iddetinin (temizlik devresinin) başlangıcındayken boşamasını emretmişti."[383]

١٧٨٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي أَنَسُ بْنُ سِيرِينَ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ عُمَرَ، يَقُولُ: طَلَّقَ ابْنُ عُمَرَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ

382 Buhârî, Talâk 1; Müslim, Talâk 9; Ebû Dâvûd, Talâk 4; Tirmizî, Talâk 1.

383 Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu rivayet, bu senedle sadece Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53'de geçmektedir. (Çeviren)

حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: فَلْيُرَاجِعْهَا، فَإِذَا طَهُرَتْ فَلْيُطَلِّقْهَا فَقِيلَ: احْتُسِبَتْ بِهَا؟ فَقَالَ: فَمَهْ.

1785- … Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: İbn Ömer'in şöyle dediğini işitmiştim: İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşadı. Ömer bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedince, Allah Rasûlü ***"Hanımına geri dönsün ve (eğer onu boşamak istiyorsa) temizlendiğinde boşasın"*** buyurdu. İbn Ömer'e "Peki o boşama geçerli sayıldı mı?" diye soruldu. O da "Elbette" dedi.[384]

١٧٨٦ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدٍ النُّفَيْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ سِيرِينَ، قَالَ: سَأَلْتُ ابْنَ عُمَرَ، كَيْفَ صَنَعْتَ فِي امْرَأَتِكَ الَّتِي طَلَّقْتَ؟ فَقَالَ: طَلَّقْتُهَا وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعُمَرَ، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهُ، فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُطَلِّقْهَا عِنْدَ طُهْرٍ قَالَ: فَقُلْتُ: وَكُنْتَ، جُعِلْتُ فِدَاكَ، اعْتَدَدْتَ بِالطَّلَاقِ الْأَوَّلِ؟ فَقَالَ: وَمَا يَمْنَعُنِي وَإِنْ كُنْتُ أَسَأْتُ وَاسْتَحْمَقْتُ.

1786- … Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın rivayet ettiğine göre, Enes b. Sîrîn dedi ki: İbn Ömer'e "Şu boşadığın hanımınla ilgili olarak ne yaptın?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: "Onu hayızlıyken boşamıştım. Durumu Ömer'e anlattım. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip meseleyi sordu. Allah Rasûlü ***"Ona hanımına geri dönmesini emret. Daha sonra (boşayacaksa da) temizlik devresinde boşasın"*** buyurdu.

(Enes) dedi ki: "Şimdi -kurbanın olayım- o ilk boşamanı geçerli saydın mı sen?" dedim. O da şöyle cevap verdi: "Niçin saymayacakmışım? Ya hata etmiş ve ahmakça davranmışsam!"[385]

١٧٨٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ الْحِمَّانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ مَوْلَى آلِ طَلْحَةَ، عَنْ سَالِمٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَسَأَلَ عُمَرُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُطَلِّقْهَا وَهِيَ طَاهِرٌ أَوْ حَامِلٌ.

---

384 Buhârî, Talâk 1; Müslim, Talâk 12; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 52.

385 Müslim, Talâk 11; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 43-44.

1787- ... Âl-i Talha'nın azadlı kölesi Muhammed b. Abdurrahman'ın Sâlim'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamış; bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* da durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sorunca Allah Rasûlü şöyle buyurmuştu: ***"Ona emret, hanımına geri dönsün. Daha sonra da onu ya temizken ya da hamileyken boşasın."***[386]

١٧٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الْحَكَمِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَسَّانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ الرَّقِّيُّ، عَنْ مَيْمُونِ بْنِ مِهْرَانَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُرَاجِعَهَا حَتَّى تَطْهُرَ، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ.

1788- Muhammed b. Abdülhakem'in bize, Yahyâ b. Hassân > Ebu'l-Melîh er-Rakkî senediyle Meymûn b. Mihrân'dan rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamıştı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona -temizleninceye kadar- hanımına geri dönmesini; temizlendiğinde de isterse onu boşamasını, isterse de (nikâhı altında) tutmasını emretti.[387]

١٧٨٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْمَلِيحِ، عَنْ مَيْمُونٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فِي حَيْضَتِهَا، فَأَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يَرْتَجِعَهَا حَتَّى تَطْهُرَ، فَإِذَا طَهُرَتْ فَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، وَإِنْ شَاءَ أَمْسَكَ قَبْلَ أَنْ يُجَامِعَ.

1789- Fehd'in bize, Ali b. Saîd > Ebu'l-Melîh > Meymûn kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşayınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona, -temizleninceye kadar- hanımına geri dönmesini; temizlendiğinde de onunla cinsel ilişkiye girmeksizin isterse boşamasını, isterse de (nikâhı altında) tutmasını emretti.[388]

***

386 Müslim, Talâk 5; İbn Mâce, Talâk 3; Nesâî, Talâk 3; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 51.

387 Ebû Dâvûd, Talâk 4.

388 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* X, 422.

Buradan da anlıyoruz ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ömer *radıyallahu anh*'a, (oğlu) Abdullah'a emretmesi için talimatta bulunduğu "geri dönüş," boşama (hakkına) geri dönüş olmaktadır. Bu da ancak İbn Ömer'e ait söz konusu boşamanın geçerli sayılması hâlinde mümkün olabilir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ömer *radıyallahu anh*'a verdiği talimatta, İbn Ömer'e (hanımına) "geri dönmesi"ni emretmiştir; zira İbn Ömer'in gerçekleştirdiği boşama işlemi bir hata idi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu hatanın doğuracağı sonuçları ortadan kaldırmak maksadıyla Ömer *radıyallahu anh*'a, Abdullah'a hanımına geri dönmesini emretmesi yönünde bir talimat vermiş; daha sonra eğer isterse onu usûlüne uygun şekilde boşayabileceğini (talâk-ı savâb) bildirmiştir. Böylece kadın bu usûlüne uygun boşama şekliyle İbn Ömer'den tamamen ayrılmış olacaktır. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu tarzda boşama işleminde bulunmuş kimseye, -bunun yol açacağı sorunları bertaraf etmek ve kadının, söz konusu hatanın doğuracağı sonuçlardan kurtulması için- hanımına geri dönmesini; daha sonra eğer isterse, boşama işleminin gerçekleştirilmesi emredilen yerlerde usûlüne uygun bir biçimde hanımını boşamasını emrediyorlardı. Ancak ilgili kimseyi buna mahkum etmedikleri gibi onu böyle yapmaya da zorlamıyorlardı. Aynı şekilde Mâlik b. Yahyâ el-Hemdânî'nin bize, Ebu'n-Nasr Hâşim b. el-Kâsım > el-Eşcaî yoluyla rivayet ettiğine göre, Süfyân es-Sevrî de bu konuda böyle düşünüyordu. Fakat Mâlik, -Yunus'un bize, İbn Vehb kanalıyla rivayet ettiğine göre- bu durumdaki kişiyi bunu yapmaya mecbur ve mahkum ediyordu.

Öte yandan, bu bölümün başında zikretmiş olduğumuz Ebu'z-Zübeyr ve Saîd'in hadislerindeki muhtevaya benzer nitelikte Ebû Musa el-Eş'arî yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis daha rivayet edilmiştir. Ancak Ebu'z-Zübeyr'in hadisinde[389] geçen tilavet kaydı bu hadiste yer almamaktadır. Şöyle ki:

١٧٩٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ النَّهْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلَامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ يَعْنِي الدَّالَانِيَّ، عَنْ أَبِي الْعَلَاءِ الأَوْدِيِّ، عَنْ حُمَيْدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْحِمْيَرِيِّ، عَنْ أَبِي مُوسَى، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ قَالَ لَهُمْ: يَقُولُ أَحَدُكُمْ لِامْرَأَتِهِ: قَدْ طَلَّقْتُكِ، قَدْ رَاجَعْتُكِ، لَيْسَ هَذَا بِطَلَاقِ الْمُسْلِمِينَ، طَلِّقُوا الْمَرْأَةَ فِي قُبُلِ طُهْرِهَا.

---

389 Bk. 1781 no'lu rivayet.

1790- … Humeyd b. Abdurrahman el-Himyerî'nin Ebû Musa kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, onlara hitaben şöyle buyurdu: ***"Biriniz, hanımına 'Seni boşadım, sana dönüş yaptım' deyip duruyor. Bu, Müslümanların boşama şekli değildir. Kadını (boşayacaksanız) temizlik devresinin başlangıcında boşayın."***[390]

***

Kanaatimizce burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- daha önce Fehd'in Ali kanalıyla rivayet ettiği ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Cinsel ilişkiye girmeksizin isterse onu (nikâhı altında) tutabilir"*** beyanının yer aldığı hadisten[391] de anlaşılacağı üzere, içerisinde cinsel ilişkinin bulunmadığı bir temizlik devresinde kadını boşamaktan söz edilmektedir. Ancak bu husus, ilgili hadisi Meymûn yoluyla İbn Ömer'den nakledenlerden hiçbirinde geçmemekte; yalnızca, bu bölümde Allah'ın izniyle ileride sözünü edeceğimiz ve Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den gelen bir hadiste bu manada ifadeler yer almaktadır.

Ebû Musa'nın hadisinde de bu manaya delalet edecek bir ibare bulunmaktadır. O da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Temizlik devresinin başlangıcında"*** -yani temizliğin ilk evresinde- sözüdür. Bu bölümün başında zikrettiğimiz ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Ey peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın"***[392] âyetini tilavet ettiğinden bahseden Ebu'z-Zübeyr'in hadisinin anlamı ise, -yine de en doğrusunu Allah bilir- burada sözü edilen mananın aynısıdır. Çünkü burada kocaların, söz konusu boşama işlemini temizlik dönemlerinde bulunan kadınların iddet müddetlerinin başlangıcında gerçekleştirmeleri kastedilmektedir. Bu noktada İbn Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٧٩١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ الْيَشْكُرِيُّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَسْعُودٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ}، قَالَ: طَاهِرٌ مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ.

390 Ebû Bekir er-Rûyânî, *Müsned,* thk. E. Ali Ebû Yemânî, Kahire 1416, I, 377; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-evsat,* IV, 195.

391 Bk. 1789 no'lu rivayet.

392 Talâk 65/1.

1791- … Abdurrahman b. Yezîd'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Mes'ûd, Allah *azze ve celle*'nin ***"Onların iddetlerini gözeterek boşayın"*** âyetine ilişkin olarak şöyle demiştir: "Temiz oldukları zamanda, cinsel ilişkiye girmeksizin."[393]

***

Bu hadis, buradakinden daha fazla lafızlarla da İbn Mes'ûd'dan rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٧٩٢ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَنْ أَرَادَ الطَّلاقَ الَّذِي هُوَ الطَّلاقُ فَلْيُطَلِّقْ عِنْدَ طُهْرٍ مِنْ غَيْرِ جِمَاعٍ فَلْيَقُلْ: اعْتَدِّي، فَإِنْ بَدَا لَهُ رَاجَعَهَا، وَأَشْهَدَ رَجُلَيْنِ، وَإِلا كَانَ الثَّانِيَةَ فِي مَرَّةٍ أُخْرَى، فكذلك قال الله عز وجل (الطَّلاَقُ مَرَّتَانِ).

1792- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Amr b. Hâlid > Züheyr b. Muâviye > Ebû İshâk > Ebu'l-Ahvas kanalıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Usûlüne uygun şekilde boşanmak isteyen kimse, temizlik devresinde, cinsel ilişkiye girmeksizin boşama işlemini yapsın ve (eşine) "İddetini bekle" desin. Eğer daha sonra kararını değiştirirse, ona tekrar dönebilir ve iki adamı da buna şahit tutar. Aksi hâlde diğer bir defasında ikinci boşama gerçekleşmiş olur. Nitekim Allah *azze ve celle* de ***"Boşama iki defadır"***[394] buyurmaktadır.[395]

***

Ayrıca İbn Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

١٧٩٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، وَوَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالا: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ أَبِي الأَحْوَصِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {يَأَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ}، أَنْ يُطَلِّقَهَا طَاهِرًا، ثُمَّ يَدَعُهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا، أَوْ يُرَاجِعَهَا إِنْ شَاءَ.

393 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 302-303; Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 129.

394 Bakara 2/229.

395 Benzer bir metin için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 303; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 322.

1793- İbrahim b. Merzûk'un bize, Saîd b. Âmir ed-Dubaî ve Vehb b. Cerîr > Şu'be > Ebû İshâk > Ebu'l-Ahvas isnadıyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd), Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman iddetlerini gözeterek boşayın"*** âyetini, "Onu temiz olduğu sırada boşamalı sonra iddet süresi doluncaya kadar kendi hâline bırakmalı veya isterse ona geri dönmeli" şeklinde açıklamıştır.

***

Öncesinde cinsel ilişkinin bulunmadığı ve temizlik devrelerinde yapılması emredilen bu boşama çeşitlerine ilişkin olarak rivayet etmiş olduğumuz bu hadislerdeki görüş, bütün ilim adamlarının da görüşüdür ve bildiğimiz kadarıyla aralarında bu konuda herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır.

Ancak İbn Ömer'in, hanımını hayızlıyken boşaması ve bu konuda Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, ona emrettiği şeyi iletmek üzere Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunması meselesinde Sâlim ve Nâfi' kanalıyla İbn Ömer'den nakledilen rivayetlerde, bu bölümde daha önce zikretmiş olduğumuz ilk grup rivayetlere ilave birtakım ifadeler yer almaktadır. Şöyle ki:

١٧٩٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالُوا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي سَالِمٌ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، أَخْبَرَهُ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَةً لَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، فَذَكَرَ ذَلِكَ عُمَرُ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَتَغَيَّظَ عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لِيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ فَتَطْهُرَ، فَإِنْ بَدَا لَهُ أَنْ يُطَلِّقَهَا فَلْيُطَلِّقْهَا طَاهِرًا قَبْلَ أَنْ يَمَسَّهَا، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ كَمَا أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ.

1794- … İbn Şihâb dedi ki: Sâlim'in bana bildirdiğine göre, Abdullah b. Ömer, kendisine, hanımını hayızlıyken boşadığını haber vermiş. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*, bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, İbn Ömer'e kızmış ve şöyle buyurmuş: ***"Hanımına tekrar dönsün. Daha sonra temizleninceye ve sonra tekrar hayız olup temizleninceye kadar onu tutsun. Eğer (bunun ardından) onu boşamaya karar verirse, cinsel temasta bulunmaksızın, temiz iken boşasın. İşte Allah azze ve celle'nin emrettiği doğrultudaki iddet budur."***[396]

396 Buhârî, Tefsîru Sûre 65 (1); Müslim, Talâk 4; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, II, 130.

١٧٩٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَنْظَلَةُ بْنُ أَبِي سُفْيَانَ الْجُمَحِيُّ، أَنَّهُ سَمِعَ سَالِمًا، يُحَدِّثُ عَنْ أَبِيهِ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ، وَأَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ لِعُمَرَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ أَمْسَكَ بَعْدَ ذَلِكَ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1795- … Hanzala b. Ebî Süfyân el-Cumahî'nin, Sâlim'den işittiğine göre, (Sâlim'in) babası İbn Ömer, hanımını hayızlıyken boşamış; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben şöyle buyurmuş: ***"Ona emret hanımına geri dönsün ve temizlendikten sonra tekrar hayız olup yeniden temizleninceye kadar onu yanında tutsun. Daha sonra da onu isterse (nikâhında) tutsun, isterse de boşasın. İşte Allah azze ve celle'nin kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***

١٧٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ لِيُمْسِكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1796- Yunus'un bize, İbn Vehb'den rivayet ettiğine göre, Mâlik ona (İbn Vehb), Nâfi'den aldığı şu bilgiyi aktardı: İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hanımını hayızlıyken boşayınca, Ömer *radıyallahu anh* Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleyi sormuş, Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Ona emret, hanımına geri dönsün ve temizleninceye; sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***[397]

١٧٩٧ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مَسْلَمَةَ الْقَعْنَبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَالِكٌ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، غَيْرَ أَنَّه قَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يَتْرُكْهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ إِنْ شَاءَ طَلَّقَ.

397 Mâlik, Talâk 53; Buhârî, Talâk 1 (bab hadisi); Müslim, Talâk 1.

1797- Salih b. Abdurrahman bize, "Abdullah b. Mesleme el-Ka'nebî bize nakledip dedi ki: Mâlik bize aktarıp şöyle dedi" diyerek İbn Vehb'in Mâlik'ten naklettiği hadisin aynısını rivayet etti. Sadece Allah Rasûlü'nün (Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben söylediği) sözü şu şekildedir: ***"Ona emret, hanımına dönsün ve onu, temizlenip tekrar hayız oluncaya kadar (kendi hâline) bıraksın. Daha sonra da isterse boşasın."***[398]

١٧٩٨ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهِيَ حَائِضٌ عَلَى عَهْدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلَ عُمَرُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللّٰهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَنْ ذَلِكَ فَقَالَ: مُرْهُ فَلْيُرَاجِعْهَا، ثُمَّ يُمْسِكُهَا حَتَّى تَطْهُرَ، ثُمَّ تَحِيضَ، ثُمَّ تَطْهُرَ، فَتِلْكَ الْعِدَّةُ الَّتِي أَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يُطَلَّقَ لَهَا النِّسَاءُ.

1798- Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb > Hammâd b. Seleme > Eyyûb ve Ubeydullah > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde hanımını hayızlıyken boşayınca, Ömer *radıyallahu anh* bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormuş; Allah Rasûlü de şöyle buyurmuştur: ***"Ona emret, hanımına dönsün ve temizleninceye; sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur."***[399]

١٧٩٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، مِثْلَهُ.

1799- Yine Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc > Hammâd > Eyyûb ve Ubeydullah > Nâfi' yoluyla İbn Ömer'den bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.[400]

١٨٠٠ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْبَرْقِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ زُهَيْرِ بْنِ مُحَمَّدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، وَمُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، وَعُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ، وَزَادَ قَبْلَ أَنْ يُجَامِعَهَا.

398 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 308; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 53.

399 Müslim, Talâk 3; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 308; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 53.

400 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 53.

1800- Yine Ahmed b. Abdurrahim er-Berkî bize, Amr b. Ebî Seleme > Züheyr b. Muhammed > Yahyâ b. Saîd, Musa b. Ukbe, Ubeydullah b. Ömer > Nâfi' > Abdullah b. Ömer senediyle bu hadisin aynısını zikretti. Sadece ***"Onunla cinsel ilişkiye girmeden önce"*** ilavesinde bulundu.[401]

١٨٠١ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، وَفَهْدٌ، قَالَا: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُوسَى بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي نَافِعٌ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، ثُمَّ ذَكَرَ مِثْلَهُ.

1801- Yine Hüseyin b. Nasr ve Fehd bize, Ahmed b. Abdullah b. Yunus > Züheyr b. Muâviye > Musa b. Ukbe > Nâfi' > İbn Ömer isnadıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet ettiler.[402]

***

Sâlim ve Nâfi'in İbn Ömer'den naklettikleri bu rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e, hanımına geri dönmesini ve hanımı, o hayzından temizleninceye sonra tekrar hayız olup yeniden temizleninceye kadar beklemesini emretmiş; daha sonra da isterse onu boşayabileceğini, isterse de (nikâhında) tutabileceğini belirtmiştir.

Ayrıca bu rivayetler, bu meselenin birinci bölümünde geçen hadislerde sözü edilen (hanıma) "geri dönüş"ün, "ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâh altına döndürmek (murâcaa)" anlamına geldiğini pekiştirmektedir. Bu da İbn Ömer'in, hayızlıyken boşadığı hanımıyla ilgili boşama işleminin geçerli olduğunu ve kadının hayızlı olmasının buna engel oluşturmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Keza burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e, hanımını tekrar nikâhı altına döndürmesini ve daha sonra kadının o hayızdan temizleninceye; ardından ikinci bir hayız görüp yine ondan temizleninceye kadar onu boşamamasını emretmiştir.

İlim adamları hanımını, İbn Ömer'in, hanımını boşadığı tarzda boşayıp sonra da emredildiği gibi onu tekrar nikâhına döndüren ve başka bir talâk hakkıyla onu boşamak isteyen kimse hakkında ihtilafa düşmüşlerdir.

---

401 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 54; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

402 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 53.

Bazıları "Hayızlıyken boşadığı hanımını, o hayız hâlinden temizlenmesi durumunda boşayabilir" demişlerdir. Ebû Hanîfe bu görüşü benimseyenlerdendir.

Bazıları da "Hanımını, söz konusu hayızından temizleninceye sonra tekrar hayız olup ondan da temizleninceye kadar boşayamaz. Bu ikinci temizlikten sonra isterse onu boşayabilir" demişlerdir. Bu görüşü savunanlardan biri de Ebû Yusuf'tur.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Kanaatimizce kıyas da bunu gerektirir. Şöyle ki: Kulların (erkeklerin), kadınlarını, hayız hâllerinde ve onlarla cinsel temas sürecindeyken boşamaları yasaklanmış; hayız hâllerinden temizlendikten sonra ve kendileriyle herhangi bir cinsel temasa girilmeden boşamaları emredilmiştir. Buna göre (mesela) hanımıyla, hayızlıyken cinsel ilişkide bulunmuş olan kişi, eğer bundan sonra onu boşamak istiyorsa bunu, hanımının, içinde kendisiyle cinsel temasa girdiği hayız hâlinden temizlenmesi; sonra ikinci bir defa hayız görüp yine ondan temizlenmesinden sonra yapabilir. Zira böylece hanımıyla girdiği cinsel temas ile onu boşamayı istediği talâk işlemi arasında tam bir hayız dönemi geçmiş olmaktadır. Buna kıyasen kişinin, hanımını hayızlıyken boşaması durumunda da böyle olmalıdır. Söz konusu kişinin, daha sonra [hanımını boşamak][403] isterse gerçekleştirmiş olduğu (ilk) boşama işlemiyle gerçekleştirmeyi düşündüğü (ikinci) boşama işlemi arasında tam bir hayız dönemi geçmedikçe bunu yapma hakkı yoktur. Bu durumda kulların (erkeklerin), kadınlarını (bir anda ve tek bir cümleyle) bir defadan fazla boşamalarının yasaklanmış olduğu sonucu çıkmaktadır. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hanımını hayızlıyken boşayan İbn Ömer'e yeniden eşine dönmesi ve kadının, o hayızlı hâlinden temizleninceye, ardından -iki boşama işlemi arasında tam bir hayız dönemi olacak şekilde- tekrar hayız görüp ondan da temizleninceye kadar onu boşamaması yönünde emir vermesi için Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunmuş olması, bir kadını boşarken, araya hayız döneminin girmediği tek bir zaman dilimi içerisinde ve tek bir cümlede iki boşama işlemini birleştirmenin doğru olmadığını göstermektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ömer'e arzettiğimiz şekilde gerekli emri vermesi için Ömer *radıyallahu anh*'a talimatta bulunmuştur.

403 Köşeli parantezi içindeki ifade eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözüktüğü için Tahâvî'nin diğer eseri *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 53) aynı lafızlarla gelen ibarenin çevirisi yapılmıştır. (Çeviren)

Öte yandan ilim ehli, hanımını temiz olduğu bir devrede ve herhangi bir cinsel temasa da girmeden (bir celsede) iki veya üç defa boşamak isteyen kimse hakkında da ihtilaf etmiştir. Bazıları her iki boşama işlemi arasında bir hayız dönemi olmadığı sürece bu uygulamaya karşı çıkmıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Bazıları ise bunu mübah saymıştır. Bu kanaati benimseyenlerden biri de Şâfiî *rahimehullah*'tır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ... يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾
"ONLARI EVLERİNDEN ÇIKARMAYIN... HAMİLE OLANLARIN (BEKLEME SÜRESİ İSE), YÜKLERİNİ BIRAKMALARI (DOĞUM YAPMALARI)DIR..."[404] SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle,* kadınları, iddetlerini gözeterek boşamayı emrettikten sonra ***"İddeti de sayın (hesap edin)"***[405] buyurmaktadır. Yüce Allah burada, iddetin başlangıcının tayini, iddet bekleyen kadının, içinde bulunduğu iddetlilik hâlinden çıkacağı vaktin tespiti ve kendisini boşayan kimsenin kendisine karşı yükümlülüklerinin sona ereceği tarihin belirlenmesi için iddetin hesabının tutulmasını emretmiştir. Daha sonra da şöyle buyurmuştur: ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar."***[406] Burada Cenab-ı Hak, hanımlarını boşayan erkeklerin, boşadıkları eşlerini evlerde oturtmalarını ve apaçık bir edepsizlik yapmadıkları sürece onları evlerinden çıkarmamalarını emretmektedir.

İlim adamları buradaki ***"apaçık edepsizlik (fâhişetün mübeyyine)"*** ile ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bu hususta İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٨٠٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ}، قَالَ: الْفَاحِشَةُ الْمُبَيِّنَةُ أَنْ تَفْحُشَ عَلَى أَهْلِ الرَّجُلِ وَتُؤْذِيَهُمْ.

---

404 Talâk 65/1-4.

405 Talâk 65/1.

406 Talâk 65/1.

1802- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanıyla ilgili bir soruya "Apaçık edepsizlik, kocasının ailesine karşı edepsizlikte bulunması ve onlara eziyet etmesidir" demiştir.[407]

***

Ibn Ömer'den ise bunun aksi bir yorum nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨٠٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ مُوسَى بْنِ عُقْبَةَ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، قَالَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلا يَخْرُجْنَ إِلا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ}، قَالَ: خُرُوجُهَا مِنْ بَيْتِهَا فَاحِشَةٌ مُبَيِّنَةٌ.

1803- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanı ile ilgili olarak şöyle demiştir: "Kadının evinden çıkıp ayrılması, apaçık bir edepsizliktir."[408]

***

Bu hususta bu iki sahâbî dışında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer ashâbından da görüşler nakledilmiş olmakla birlikte ben sadece İbn Mes'ûd'dan rivayet edilen şu görüşü biliyorum: "Apaçık edepsizlik, kadının zina etmesi olup had cezasının uygulanması için evinden dışarı çıkarılır." İbn Mes'ûd'un burada tam olarak neyi kasdettiğini ise en iyi Allah *azze ve celle* bilir. Ancak boşanmış kadınların, okuduğumuz âyette istisna edilen edepsizlikleri söz konusu olmaksızın evlerinden çıkamayacakları hükmü sabittir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocasının kesin olarak boşamış olduğu Fâtıma bint Kays'ın, iddeti süresince (evinden başka bir yere) taşınmasını da emretmiştir. Çoğu ilim adamı, bunun, kadının edebe aykırı birtakım tutumlarından kaynaklandığını belirtmiş ve okumuş olduğumuz âyete dair İbn Abbâs'tan nakledilen te'vili de buna delil göstermiştir. Ancak diğer ilim adamları bu hususta onlara muhalefet etmişlerdir. Biz bu ihtilafların yer aldığı rivayetleri Allah'ın izniyle daha sonra zikredeceğiz.

---

407 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 708.

408 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 708.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Belki de Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[409] beyanına gelince; bununla kastedilen şey, ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâh altına döndürmektir (murâcaa). Bu ifade, bildiğimiz kadarıyla ne kastedildiği konusunda ihtilaf bulunmayan, hükmü gayet açık (muhkem) beyanlardandır.

Diğer yandan Yüce Allah'ın ***"İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın"***[410] âyetinde kastedilen ise, iddet müddetinin gerçek manada dolması değil, dolmasının yakınlaşmasıdır. Çünkü kadın, iddetinden çıktığında artık kendi tasarruflarında serbest hâle geldiği ve kocasının onu tekrar nikâhına döndürme ihtimali bulunmadığı için kocasının bu merhaleden sonra onu nikâhı altında tutma hakkı yoktur. Bu söylediklerimizin delili ise, Allah *azze ve celle*'nin diğer âyetteki şu beyanıdır: ***"Kadınları boşadığınız ve onlar da iddet müddetlerini doldurdukları zaman, aralarında iyilikle anlaştıkları takdirde onların (eski) kocalarıyla evlenmelerine engel olmayın."***[411] Buna göre eğer kadınların, iddetlerinin bitmesi ve bekleme sürelerinin dolmasından sonra (eski) kocalarla evlenmelerine engel olunması haram sayılıyorsa, bu durum o kadınların üzerinden, kendilerini boşayan kocalarının haklarının daha önce kalkmış olduğunu gösterir. Buradan da anlıyoruz ki, ilk âyetteki "(müddetin) dolması"ndan kasıt, diğer âyette geçen "dolma vaktinin yaklaşması"dır. Çünkü ilk âyette, eşini nikâh altında tutma ve ayrılma hakkı kocalara verilirken, ikinci âyette (istediği kimseyle) evlenme hakkı boşanmış kadınlara tanınmakta ve bu konuda onlara engel olunması ve baskı uygulanması yasaklanmaktadır. Bu ise ancak kocalarının onlar üzerindeki mevcut haklarının kalkmasından sonra söz konusu olabilir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"***[412] beyanına gelince; buradaki emir, hanımlarını boşayan kocalara yöneliktir. Ancak ilim adamları bu konuda da ihtilaf etmişlerdir. Bir kısmı "Ric'î talâkla boşanmış hanımı tekrar nikâh altına döndürmek ancak böyle mümkündür. Bunun dışındaki sözlü veya cinsel ilişki ya da öpme gibi tutumlarla o kadın tekrar nikâh altına döndürülemez" demiştir. Şâfiî bu görüşü benimseyen âlimlerdendir.

409 Talâk 65/1.

410 Talâk 65/2.

411 Bakara 2/232.

412 Talâk 65/2.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle demiştir: "Ric'î talâkla boşanmış bir hanımı tekrar nikâh altına döndürme işi, şahit tutarak olabileceği gibi şahit tutmadan da olabilir. Ayrıca sadece kocaların yapabileceği türden ve nikâh sınırları dışında yapılması yasak olan cinsel temas, şehvetle öpmek ve benzeri şeylerle de bunu yapmak mümkündür." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed gibi âlimler bu görüşü savunmakla beraber şunu da ifade etmişlerdir: "Ric'î talâkla boşadığı hanımını şahit tutmaksızın nikâhına döndüren kimsenin, onu tekrar nikâhına döndürmüş olduğuna dair Allah *azze ve celle*'nin, zikretmiş olduğumuz bu âyette buyurduğu üzere şahit tutması gerekir."

Nitekim bu meseleye ilişkin olarak İmrân b. Husayn'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٠٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ سِيرِينَ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ حُصَيْنٍ، فِي رَجُلٍ طَلَّقَ وَلَمْ يُشْهِدْ، وَرَاجَعَ وَلَمْ يُشْهِدْ، قَالَ: بِئْسَ مَا صَنَعَ طَلَّقَ فِي غَيْرِ عِدَّةٍ، وَرَاجَعَ فِي غَيْرِ سُنَّةٍ، لِيُشْهِدْ عَلَى مَا صَنَعَ.

1804- ... Hişâm b. Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, İmrân b. Husayn, şahit tutmaksızın eşini boşayan ve yine şahit tutmaksızın onu nikâhına geri döndüren bir adam hakkında şunu söylemiştir: "Ne kötü bir şey yapmış! Hem iddeti dikkate almaksızın boşamış hem de sünnete uygun olmayan şekilde nikâhına geri döndürmüş! (Onun için şimdi) yaptığı şeye şahit tutsun."[413]

١٨٠٥ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ عُبَادَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زِيَادٍ، وَالْحَسَنِ، عَنْ عِمْرَانَ، نَحْوَهُ.

1805- ... Ubâde de el-Alâ b. Ziyâd ve el-Hasen yoluyla İmrân'dan bu hadisin bir benzerini rivayet etmiştir.

١٨٠٦ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَعْمَرٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْعَلَاءِ بْنِ زِيَادٍ الْحَضْرَمِيِّ، عَنْ عِمْرَانَ، قَالَ: أَشْهِدْ عَلَى طَلَاقِكَ وَعَلَى مُرَاجَعَتِكَ، وَاسْتَغْفِرِ اللهَ.

---

413 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 136; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XVIII, 181.

1806- ... Katâde'nin, yine el-Alâ b. Ziyâd el-Hadramî kanalıyla rivayet ettiğine göre, İmrân şöyle demiştir: "Boşadığına ve nikâhına geri döndürdüğüne dair şahit tut ve Allah'tan bağışlanma dile."[414]

١٨٠٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَعْفَرُ بْنُ سُلَيْمَانَ، عَنْ يَزِيدَ الرِّشْكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفٌ، عَنْ عِمْرَانَ، فِيمَنْ طَلَّقَ وَاحِدَةً، ثُمَّ وَقَعَ بِهَا، وَلَمْ يُشْهِدْ عَلَى طَلَاقِهَا، وَلَا عَلَى رَجْعَتِهَا، فَقَالَ: طَلَّقَ لِغَيْرِ عِدَّةٍ، وَرَاجَعَ لِغَيْرِ سُنَّةٍ، لِيُشْهِدْ عَلَى طَلَاقِهِ وَعَلَى رَجْعَتِهَا، وَلَا يَعُدْ.

1807- ... Yezîd er-Rişk'in Mutarrif yoluyla rivayet ettiğine göre, İmrân, (eşini) bir talâkla boşamış sonra da onunla cinsel temasa girmiş; ancak ne boşarken ne de nikâhına geri döndürürken şahit tutmamış bir adam hakkında şöyle demiştir: "İddeti gözetmeksizin boşamış ve sünnete uymaksızın nikâhına geri döndürmüş! (Onun için şimdi) hem onu boşadığına hem de nikâhına geri döndürdüğüne dair şahit tutsun ve bir daha böyle yapmasın."[415]

***

Burada İmrân'ın "Sünnete uymaksızın nikâhına geri döndürmüş!" sözü, ilgili şahsın cinsel temasta bulunmasını, -her ne kadar bu konuda emrolunduğu şeyi terk etmiş olsa da- "nikâha geri döndürme" olarak kabul ettiğini gösterir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Nikâha geri döndürmeyi gerektiren boşama türü (ric'î talâk), evlilikten kaynaklanan mirasa dair hakları ortadan kaldırmadığı gibi (bu şekilde) boşanmış kadınları -iradeleri dışında- yeniden nikâha döndürme selahiyetini da ortadan kaldırmaz. Ayrıca bu durumdaki kadınların da -onları nikâhlarına geri döndüren kocalarının ödemekle mükellef olacakları herhangi bir mehir olmadan ve yeni baştan kıyılan bir nikâh hükmünde sayılmadan,- boşama öncesindeki hâllerine dönmekle yükümlü olmaları söz konusudur. Bu da ilk nikâhın, boşamadan sonra da geçerli olduğunu ve iddetten çıkılmadığı müddetçe kesintiye uğramadığını göstermektedir. Ancak söz konusu kadınların iddetten çıkmaları hâlinde "ayrılık (beynûnet)"[416]

414 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 136.

415 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 373.

416 Beynûnet: Eşler arasındaki nikâhın sona ermesi sebebiyle meydana gelen ayrılıktır ki iki kısma ayrılır: 1. Beynûnet-i kübrâ: Ric'î olsun bâin olsun üç talak ile meydana gelen ayrılıktır.

gerçekleşir, nikâh ortadan kalkar ve artık onlar (kocaların nikâhındaki) "eşler" sayılmazlar. Zira böyle "eşler" olarak kabul edilebilmeleri için daha önce hiç nikâh akdi yapmamış olmaları durumunda, (koca nikâhı altındaki) "eşler" olmak için ne yapmaları gerekiyor idiyse, onu yapmaları gerekmektedir. Şu da var ki, boşama işleminde "ayrılıkların (beynûnet)" gerçekleşmemesi için eşlerini boşayan kocalara, söz konusu iddetleri yarıda kesip bitirme hakkı da verilmiştir. İlgili kocalar bunu, şahit tutmanın yanı sıra sözlü olarak yapabileceklerine göre şahit tutmaksızın sadece sözlü olarak ve sözlerle kastedilenin göstergesi sayılan delillerle de yapabilirler. Âyette ise şahit tutmanın, ric'î talâkla boşanmış kadının nikâha yeniden döndürülmesinden sonra gerçekleştiğini gösteren bir delil bulunmaktadır. Çünkü Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun"*** yani meşru ölçüler dahilinde onları tekrar nikâhınıza döndürün; ***"veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın"***[417] yani onları, aranızda beynûnet (ayrılık) gerçekleşene kadar kendi hâllerine bırakın. Sonra da diledikleri kimselerle evlenebilirler. Allah *azze ve celle* bu beyandan sonra da şöyle buyurur: ***"İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun"***[418] yani yapacağınız bu iki fiile dair şahit tutun. Ancak söz konusu fiillerden biri şahit tutmaksızın yapılabilir ki, o da ayrılık gerçekleşene kadar kadını terk etmektir. Diğer fiil de aynı şekilde şahit tutmadan yapılabilir, o da ric'î talâkla boşanmış kadını tekrar nikâha döndürmektir.

Bu noktada bizim tespitimize göre Kur'ân'da, öncesindeki bir gerekçeye dayanılarak emredilen bütün şahit tutma işlemleri, zorunlu olmayıp sadece doğabilecek kötü sonuçlardan ve başka şeylerden endişe edildiği için "teşvik (nedb)" amaçlıdır. Nitekim Allah *azze ve celle* borçla ilgili olarak ***"Erkeklerinizden hazırda olan iki kişiyi de şahit tutun"***[419] buyurmaktadır. Bu ise ancak borcun tahakkukundan sonradır. Yine Allah *azze ve celle* ***"Alım-satım yaptığı-***

Bu durumda yeni bir akit ve mehirle de olsa eşlerin tekrar bir araya gelme imkânı yoktur. 2. Beynûnet-i suğrâ: Bir veya iki bâin talakla meydana gelen ayrılıktır. Bu durumda yeni bir akit ve mehirle evliliği yenilemek mümkündür. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 38-39. (Çeviren)

417 Talâk 65/2.

418 Talâk 65/2.

419 Bakara 2/282.

nız vakit de yine şahit tutun"[420] buyurur. Bu da alım-satımın gerçekleşmesinden sonradır. Zira borç ve alım-satım işlemleri, şahit tutulmasa bile yapılabilir, caizdir. Aynı şey nikâha tekrar döndürme meselesi için de geçerlidir; bu, şahit tutulmasa dahi caizdir. Nitekim İmrân b. Husayn bu görüşü benimsemişti ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde ona bu konuda muhalefet eden herhangi bir sahâbî olduğunu da bilmiyoruz. Aynı zamanda tâbiîn neslinden pek çok kişi de bu görüşü tercih etmektedir. Şöyle ki:

١٨٠٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَجَابِرٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: إِذَا جَامَعَ وَلَمْ يُشْهِدْ فَهِيَ رَجْعَةٌ وَيُشْهِدُ.

1808- ... İbrahim ve Câbir'in rivayet ettiklerine göre, Âmir dedi ki: "(Ric'î talâkla boşadığı eşini tekrar nikâhına döndürdüğüne dair) herhangi bir şahit tutmaksızın onunla cinsel ilişkide bulunursa, bu yine de o kadını 'nikâhına tekrar döndürme' anlamı taşır. (Fakat her hâlükârda) şahit tutmalıdır."[421]

١٨٠٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنِ النَّخَعِيِّ، قَالَ: غَشَيَانُهُ لَهَا فِي الْعِدَّةِ مُرَاجَعَةٌ.

1809- ... İbnü'l-Mübârek'in, Saîd > Matar yoluyla Ebû Ma'şer'den rivayet ettiğine göre, en-Nehaî dedi ki: "İddet süresi içerisinde kişinin, (ric'î talâkla boşadığı) hanımıyla cinsel temasta bulunması, onu tekrar nikâhına döndürmesi demektir."[422]

١٨١٠ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ مَطَرٍ، عَنِ الْحَكَمِ، وَعَطَاءٍ، مثله.

1810- ... İbnü'l-Mübarek, Saîd > Matar kanalıyla el-Hakem ve Atâ'dan da bu görüşün aynısını rivayet etmiştir.[423]

---

420 Bakara 2/282.

421 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

422 Farklı bir senedle gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

423 Farklı bir senedle gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

١٨١١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُلَيْمَانُ التَّيْمِيُّ، قَالَ: سَأَلْتُ طَاوُسًا عَنْ رَجُلٍ طَلَّقَ وَلَمْ يُشْهِدْ، فَقَالَ: وَمَا حَمَلَهُ عَلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: جَهِلَ، وَيُشْهِدُ إِذَا عَلِمَ.

1811- ... Süleyman et-Teymî dedi ki: Tâvus'a, şahit tutmaksızın hanımını boşayan bir adamın durumunu sordum. Şöyle dedi: "Bunu ona yaptıran şey neydi? Tabii ki cehalet... O hâlde bunu (yani bu konuda cahillik ettiğini) anlayınca şahit tutmalıdır."[424]

***

Burada Tâvus, kişinin, ric'î talâkla boşadığı hanımını nikâhına tekrar döndürürken şahit tutmayı emrettiği gibi boşama sırasında da şahit tutmayı emretmektedir. Ancak bu emir, şahit tutmanın zorunlu olduğu ve şahit tutmaması hâlinde hanımını boşamış sayılmayacağı anlamına gelmemektedir.

١٨١٢ - حَدَّثَنَا يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَعْمَرٌ، سَمِعَ مَطَرًا، يُحَدِّثُ عَنِ الْحَسَنِ، وَابْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَا: غِشْيَانُهُ لَهَا فِي الْعِدَّةِ مُرَاجَعَةٌ.

1812- ... Ma'mer'in Matar'dan rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve İbnü'l-Müseyyeb şöyle dediler: "İddet süresi içerisinde kişinin, (ric'î talâkla boşadığı) hanımıyla cinsel temasta bulunması, onu tekrar nikâhına döndürmesi demektir."[425]

***

Bu rivayetlerde zikretmiş olduğumuz tâbiîn âlimleri bu görüşü benimsemişlerdir. Bu konuda onlara muhalefet eden bir kimsenin, söz konusu muhalif görüşünü, onların seviyesindeki bir âlimin öncülüğünde savunduğunu da bilmemekteyiz.

Daha sonra Allah *azze ve celle* ***"Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder"***[426] buyurmaktadır. Bundan kasıt ise -yine de Allah en doğrusunu bilir- şudur: "Kim Allah'tan korkup da O'nun kendisine emrettiği şekilde (hanımını) boşarsa, Allah *azze ve celle*'nin kendisine tanıdığı imkân çerçevesinde hanımını nikâhına geri döndürmek gibi bir çıkış yolu olur." Nitekim İbn Abbâs'tan şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

---

424 eş-Şa'bîden gelen benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 366.

425 Farklı bir senedle el-Hasen'den gelen bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 367.

426 Talâk 65/2.

١٨١٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَحُمَيْدٍ الأَعْرَجِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، أَنَّ رَجُلًا، قَالَ لابْنِ عَبَّاسٍ: رَجُلٌ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ مِائَةً؟ فَقَالَ: أَغْضَبْتَ رَبَّكَ، وَبَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ، لَمْ تَتَّقِ اللهَ فَيَجْعَلْ لَكَ مَخْرَجًا قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَمَنْ يَتَّقِ اللهَ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا} وَقَالَ عَزَّ وَجَلَّ: يَا أَيُّهَا النَّبِيُّ إِذَا طَلَّقْتُمُ النِّسَاءَ فَطَلِّقُوهُنَّ فِي قُبُلِ عِدَّتِهِنَّ.

1813- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, bir adam, İbn Abbâs'a "Hanımını yüz talâkla boşamış bir adam hakkında ne dersin?" diye sordu. İbn Abbâs şöyle cevap verdi: "Rabbini kızdırdın ve hanımın senden ayrılmış oldu. Çünkü sen Allah'tan korkmadın ki Allah da sana bir çıkış yolu ihsan etsin. Zira Allah *azze ve celle* ***'Kim Allah'tan korkarsa, Allah ona bir çıkış yolu ihsan eder'*** buyuruyor. Ayrıca ***'Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman, iddetlerinin başlangıcında boşayın'*** buyuruyor."[427]

١٨١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ مَالِكِ بْنِ الْحَارِثِ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ إِلَى ابْنِ عَبَّاسٍ، فَقَالَ: إِنَّ عَمِّي طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلاثًا فَقَالَ إِنَّ عَمَّكَ عَصَى اللهَ فَأَثَّمَهُ، وَأَطَاعَ الشَّيْطَانَ، فَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ مَخْرَجًا.

1814- ... Mâlik b. el-Hâris'in rivayet ettiğine göre, bir adam İbn Abbâs'a gelerek "Amcam, hanımını üç talâkla boşadı" dedi. İbn Abbâs da "Amcan, Allah'a isyan ettiği için Allah onu günahkar saymıştır.[428] Zira şeytana uyduğundan dolayı Allah ona herhangi bir çıkış yolu göstermemiştir" dedi.[429]

427 Taberî, *Tefsîr,* XVIII, 129.

428 Buradaki "günahkar sayma" ifadesi, eserin yazma nüshasında "fe essemehu/âsemehû" okunacak şekilde; basılı nüshada ise "fe âsemehû" tarzında kaydedilmiştir. Tahâvî'nin, aynı sened ve metinle naklettiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (III, 57) söz konusu lafız "ve Allah onu tamamladı" anlamına gelen "fe etemmehû" şeklinde geçmektedir. Buradaki ifade, yazılış formu itibariyle *Ahkamu'l-Kur'ân*'dakiyle "se" harfinin üst noktası dışında tamamen aynıdır. Ancak bir sonraki dipnotta belirteceğimiz diğer kaynaklarda ise ilgili ibare "ve Allah onu pişman etti" manasındaki "fe endemehû" olarak yer almaktadır. Sonuç olarak her üç ibare de yazım itibariyle birbiriyle neredeyse aynıdır. Anlam açısından bakıldığında, üçüncüsünün daha makul olduğu kanaatindeyiz. Zira ilgili şahsın, telafi edemeyeceği bir yanlış yapmış olmasından dolayı yaptığına pişman edilmesi gerekir. Üstelik Tahâvî'nin eserleri dışındaki kaynakların tamamında bu tarzda kaydedilmiş olması da bu tahminimizi güçlendirmektedir. Vallahu a'lem. (Çeviren)

429 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 266; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 300; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,*

Bu rivayetler de daha önce bu konuda zikrettiklerimizi desteklemektedir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[430] beyanına gelince; buradaki âdetten kesilmiş kadınlar, hayızdan kesilmiş oldukları için o zümreden sayılmayan ve artık hayız olma ümidi kalmamış yaşlı kadınlardır. Zira bir şeyin beklentisi içinde olan kimse, o şeyden ümidini kesmiş sayılmaz. Bu da gösteriyor ki burada hayzın kesildiği ve artık âdet olma umudunun/beklentisinin bittiği kastedilmektedir.

Ancak ilgili âyette zikredilen "şüpheye düşme"nin ne olduğu konusunda ilim adamları ihtilaf etmişlerdir. Bir grup âlim "Boşandıktan sonra bir veya iki defa hayız görüp daha sonra da sebebini bilmediği bir şekilde hayızdan kesilen kadın, dokuz ay bekler. Eğer bu süre boyunca hiç âdet görmezse, üç ay daha iddet bekler. Şayet bu iddet süresini âdet görmeksizin dolduracak olursa, iddetten çıkmış sayılır ve artık koca adaylarından biriyle evlenmesi helal olur" diyerek, söz konusu kadının dokuz ay boyunca hayızdan kesilmiş olmasını, Allah *azze ve celle*'nin içerisindeki iddeti üç ay olarak belirlediği "şüphe" olarak kabul etmiştir. Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik'tir. Nitekim Yunus'un bize rivayet ettiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik dedi ki: "Kocası boşadığı zaman hayızdan kesilmiş kadınla ilgili kanaatimiz şudur: Bu durumdaki bir kadın dokuz ay iddet bekler. Bu dokuz ay içerisinde âdet görmezse üç ay daha iddet bekler. Eğer bu üç ayı henüz tamamlamadan hayız olursa, bu hayızım esas alarak yeni baştan iddet beklemeye başlar. (Söz konusu bu birinci hayızından sonra) yeni bir hayız görmeksizin (ikinci bir) dokuz ay daha geçerse, üç aylık iddeti beklemeye başlar. Eğer henüz bu üç aylık iddeti daha tamamlamadan ikinci bir defa hayız görecek olursa, bu hayız esasına göre iddet beklemeye başlar. (Bu ikinci hayızı da tamamlandıktan sonra) üçüncü hayızı görmeksizin (üçüncü) dokuz ayı dolduracak olursa, yine üç ay daha iddet beklemeye koyulur. Şayet bu iddeti beklediği sırada üçüncü defa âdet görürse, hayız iddetini (sayısını) tamamlamış olur. Eğer âdet görmezse, o üç aylık iddet esasına göre iddet bekler.[431] Sonra da evlenmesi helâl olur.

VI, 369; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 57; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 552.

430 Talâk 65/4.

431 Burada "üç aylık iddet esasına göre iddet bekler" diye tercüme ettiğimiz ve *Muvatta*'ın da matbu nüshalarında ve şerhlerinde "istakbelet" olarak geçen ibare, eserin yazma ve basılı nüshalarında, yanlışlıkla, "üç aylık iddeti tamamlamış olur" anlamına gelen "istekmelet" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

Eşini bâin talâkla[432] boşayıp evliliği tamamen bitirmediği müddetçe, kocanın da (böyle bir durumda) karısını -iddetini doldurup başkalarıyla evlenmesi helal olmadan önce- tekrar nikâhına döndürme hakkı vardır."[433]

Öte yandan Ömer b. el-Hattâb ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan da bu görüşü destekleyecek nitelikte rivayetler nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مَالِكٌ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، وَيَزِيدَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ قُسَيْطٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّهُ قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ: أَيُّمَا امْرَأَةٍ طُلِّقَتْ فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ رَفَعَتْهَا حَيْضَتُهَا، فَإِنَّهَا تَنْتَظِرُ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنِ اسْتَبَانَ بِهَا حَمْلٌ فَذَلِكَ وَإِلا اعْتَدَّتْ بَعْدَ التِّسْعَةِ الأَشْهُرِ ثَلاثَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ حَلَّتْ.

1815- ... Yezîd b. Abdullah b. Kuseyt'in, Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* dedi ki: "Boşanıp da bir veya iki defa hayız gördükten sonra hiç hayız görmeyen bir kadın, dokuz ay bekler. Bu arada hamile olduğu anlaşılırsa, sorun yoktur (çocuğu doğurunca iddeti sona erer). Aksi hâlde dokuz aydan sonra üç ay daha iddet bekler sonra da başkasıyla evlenmesi helal olur."[434]

١٨١٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ سَعِيدٍ، حَدَّثَهُ عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: قَضَى عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ أَيُّمَا امْرَأَةٍ طُلِّقَتْ فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ رَفَعَتْهَا حَيْضَتُهَا، فَإِنَّهَا تَنْتَظِرُ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ، فَإِنِ اسْتَبَانَ بِهَا حَمْلٌ فَذَلِكَ وَإِلا اعْتَدَّتْ بَعْدَ التِّسْعَةِ الأَشْهُرِ ثَلاثَةَ أَشْهُرٍ، ثُمَّ حَلَّتْ فَقُلْتُ لِيَحْيَى: أَتَحْتَسِبُ فِي تِلْكَ السَّنَةِ بِمَا خَلا مِنْ حَيْضَتِهَا؟ فَقَالَ: لا، وَلَكِنَّهَا تَأْتَنِفُ السَّنَةَ حِينَ يَرْقَى الْحَيْضُ.

1816- ... Amr b. el-Hâris'in, Yahyâ b. Saîd kanalıyla Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* ilgili

432 Bâin talak: Yeni bir akit ve mehir olmaksızın eşine dönme imkânı bulunmayan talaka "bâin talak" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 31. (Çeviren)

433 Mâlik, Talâk 71.

434 Mâlik, Talâk 70.

konuya dair şöyle bir hüküm vermiştir: "Boşanıp da bir veya iki defa hayız gördükten sonra hiç hayız görmeyen bir kadın dokuz ay bekler. Bu arada hamile olduğu anlaşılırsa, sorun yoktur (çocuğu doğurunca iddeti sona erer). Aksi hâlde dokuz aydan sonra üç ay daha iddet bekler, sonra da başkasıyla evlenmesi helal olur."

(Ravi Amr şöyle dedi:) Yahyâ'ya "Aynı yıl içerisinde gördüğü hayızları da hesaba katacak mı?" diye sordum. Bana "Hayır, hayızın kesilmesinden sonra seneyi yeni baştan sayar" diye karşılık verdi.[435]

١٨١٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامُ بْنُ يَحْيَى، قَالَ: سُئِلَ قَتَادَةُ عَنِ امْرَأَةٍ حَاضَتْ حَيْضَتَيْنِ فِي شَهْرَيْنِ، ثُمَّ ارْتَفَعَ حَيْضُهَا فَلَمْ تَحِضْ سَنَةً، قَالَ: زَعَمَ عِكْرِمَةُ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ: قَالَ: تِلْكَ الرِّيبَةُ.

1817- ... Hemmâm b. Yahyâ'nın bildirdiğine göre, Katâde, iki ay içerisinde iki hayız gören sonra hayzı kesilip bir sene boyunca hiç âdet olmayan bir kadınla ilgili olarak şöyle dedi: İkrime, (bu konuda) İbn Abbâs'ın "İşte şüpheye düşme durumu budur" dediğini söyledi.[436]

***

Bir grup âlim ise şöyle demiştir: "Buradaki 'şüpheye düşme' meselesi, muhatapların, boşanmış ve hayızdan kesilmiş kadınların iddetinin ne olduğu konusunda 'şüpheye kapılmaları' hâlidir. Daha sonra Allah *azze ve celle* onlara, bu iddetin üç ay olduğunu bildirmiştir. Bu durumda onlara göre Allah *azze ve celle*'nin ***'Eğer şüpheye düşerseniz'*** sözü, 'kadınların, -hayız olmamaları sebebiyle- üzerlerine vacip olan iddet süresinin ne olduğu konusunda şüpheye düşerseniz' anlamına gelmektedir. Bunun da delili şudur: Eğer kadın, hayızdan tamamen kesilmiş kadınlardan olup kendisinin artık hayız ya da hamile olamayacağının bilincindeyse, -böyle olmasına rağmen- o iddet sorumluluğu üzerinden kalkmaz ve iddet beklemekle yükümlüdür. Bu da gösteriyor ki, âyette sözü edilen 'şüpheye düşme' meselesi, başkalarının iddia ettiği gibi kadının kendi hamileliğiyle ilgili değildir. Eğer mesele, kadının kendi hamileliği ile alakalı bir şüphe olsaydı, bu durumda kendisinin hamile kalamayacağını bilen bir kadın ile doksan yaşına girmiş (yaşlı) bir kadının

---

435 Yahyâ b. Saîd'e sorulan soru haricindeki kısım için bk. Mâlik, Talâk 70.

436 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 345.

ya da henüz ergenlik çağına girmemiş bir kızın üzerinden iddet sorumluluğu kalkmış olurdu. Hâlbuki (bu görüş sahiplerinin) bu durumdaki kadınların iddet beklemeleri gerektiğini söylemeleri ve Kur'ân'ın da bu yönde inmiş olması, söz konusu âyette geçen 'şüpheye düşme' meselesinin, muhatapların, hayız görmeyenlerin bizzat iddetlerinin ne olduğu konusundaki şüpheleriyle ilgili olduğunu göstermektedir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Şâfiî bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Üstelik âyette de bu görüşü destekleyecek bir husus bulunmaktadır. Zira Allah *azze ve celle* ***"Eğer -siz erkekler- şüpheye düşerseniz (irtebtüm)"*** buyurmakta; ***"Siz kadınlar şüpheye düşerseniz (irtebtünne)"*** dememektedir.

Osman, Ali, İbn Mes'ûd ve Zeyd b. Sabit *radıyallahu anhum*'dan rivayet edilenler ise, onların bu konudaki görüşlerinin, Ömer ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan gelen ilk görüşe aykırı olduğunu göstermektedir. Şöyle ki:

١٨١٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، وَابْنُ سَمْعَانَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَخْبَرَهُمَا أَنَّ رَجُلاً مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهُ: حَبَّانُ بْنُ مُنْقِذٍ كَانَتْ عِنْدَهُ هِنْدُ ابْنَةُ رَبِيعَةَ وَامْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ، فَطَلَّقَ الأَنْصَارِيَّةَ وَهِيَ تُرْضِعُ ابْنَهُ وَهُوَ صَحِيحٌ، فَمَكَثَتْ تِسْعَةَ أَشْهُرٍ أَوْ قَرِيبًا مِنْ ثَمَانِيَةِ أَشْهُرٍ لَا تَحِيضُ، يَمْنَعُهَا الرَّضَاعُ أَنْ تَحِيضَ، ثُمَّ مَرِضَ حَبَّانُ، فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ امْرَأَتَكَ تَرِثُكَ إِنْ مِتَّ، فَقَالَ لأَهْلِهِ: احْمِلُونِي إِلَى عُثْمَانَ فَحَمَلُوهُ إِلَيْهِ، فَذَكَرَ لَهُ شَأْنَ امْرَأَتِهِ، وَعِنْدَهُ عَلِيٌّ وَزَيْدٌ، فَقَالَ لَهُمَا عُثْمَانُ: مَاذَا تَرَيَانِ؟ فَقَالا: نَرَى أَنَّهَا تَرِثُهُ إِنْ مَاتَ، وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ مَاتَتْ، فَإِنَّهَا لَيْسَتْ مِنَ الْقَوَاعِدِ اللائِي يَئِسْنَ مِنَ الْمَحِيضِ، وَلَيْسَتْ مِنَ الأَبْكَارِ اللائِي لَمْ يَحِضْنَ، فَهِيَ عِنْدَهُ عَلَى حَيْضِهَا مَا كَانَتْ مِنْ قَلِيلٍ أَوْ كَثِيرٍ، وَإِنَّهُ لَمْ يَمْنَعْهَا أَنْ تَحِيضَ إِلا الرَّضَاعُ فَرَجَعَ حَبَّانُ إِلَى أَهْلِهِ فَانْتَزَعَ ابْنَهُ مِنْهَا، فَلَمَّا فَقَدَتِ الرَّضَاعُ حَاضَتْ حَيْضَةً، ثُمَّ حَاضَتْ أُخْرَى فِي الْهِلالِ، ثُمَّ اشْتَدَّ بِحَبَّانَ وَجَعُهُ قَبْلَ أَنْ تَحِيضَ الثَّالِثَةَ، ثُمَّ تُوُفِّيَ حِبَّانُ عَلَى رَأْسِ السَّنَةِ أَوْ قَرِيبًا مِنْهَا، فَاخْتَصَمَتِ الْمَرْأَتَانِ إِلَى عُثْمَانَ، فَشَرَكَ بَيْنَهُمَا فِي الْمِيرَاثِ، وَأَمَرَ الأَنْصَارِيَّةَ أَنْ تَعْتَدَّ عِدَّةَ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا، ثُمَّ قَالَ لِلْهَاشِمِيَّةِ: هَذَا رَأْيُ ابْنِ عَمِّكِ، يَعْنِي عَلِيًّا، هُوَ أَشَارَ عَلَيْنَا بِهَذَا.

1818- ... İbn Şihâb'ın rivayet ettiğine göre, Ensardan Habbân b. Munkız adında bir kişi, Rabîa'nın kızı Hind ve Ensarlı bir kadın ile evliydi. Ensarlı eşini, kendi oğlunu emzirdiği ve kendisinin de henüz sağlıklı olduğu bir sırada boşadı. Kadın, dokuz ay veya yaklaşık sekiz ay boyunca hiç hayız görmedi. (Bebeği) emzirmesi, hayız görmesini engelliyordu. Daha sonra Habbân hastalandı ve ona "Sen ölürsen, (şu boşadığın) eşin sana mirasçı olur" dediler. Bunun üzerine o da ailesine "Beni Osman'a götürün" dedi. Onlar da onu Osman'a götürdüler. (Habbân), hanımının durumunu ona arzetti. O esnada Ali ve Zeyd de oradaydılar. Osman onlara "Bu konuda ne düşünüyorsunuz?" diye sordu. Onlar "Bizim görüşümüze göre, Habbân ölürse, karısı ona mirasçı olabildiği gibi kadın ölürse o da ona mirasçı olur. Çünkü kadın, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlardan olmadığı gibi hiç hayız görmemiş bekar kızlardan da değildir. O, görmüş olduğu az veya çok sayıdaki hayzına rağmen hâlâ onun yanındadır. Kaldı ki hayız görmesinin önündeki tek engel de (o bebeği) emzirmesidir" dediler.

Bunun üzerine Habbân ailesine geri döndü ve çocuğunu o kadından ayırdı (sütten kesti). Kadın, emzirme işlemi sona erince hayız oldu. Daha sonraki ayda bir kere daha hayız oldu. Ancak kadın üçüncü hayızını görmeden önce Habbân'ın hastalığı iyice arttı. Daha sonra tam bir senenin dolduğu sırada veya ona yakın bir vakitte Habbân vefat etti. Bu sebeple iki kadın (mirasla ilgili) davayı Osman'a intikal ettirdiler. O da mirasın aralarında paylaştırılmasını kararlaştırdı. Ayrıca Ensarlı kadına da kocası ölen kimsenin iddetini beklemesini emretti. Hâşimî olan kadına da şöyle dedi: "Bu, senin amcaoğlunun -yani Ali'nin- görüşüydü. O bize böyle yapmamızı söyledi."[437]

***

Eğer birileri bu hadisle ilgili olarak "Habbân'ın, tam bir senenin dolduğu sırada veya ona yakın bir vakitte ölmesi meselesinde, aslında bir senenin dolmasına yakın bir vakitte ölmüş olması ihtimali vardır. Böylece o kadının, henüz iddetten çıkmamış olduğu için mirastan pay alması mümkün hâle gelmektedir. Zira kadın, ancak senenin dolmasıyla iddetten çıkacaktır" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

---

437 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 340-341.

Bu hadis, İbn Şihâb'ın tereddüdü gibi bir tereddüde yer vermeksizin, tam bir senenin dolduğunu kesin olarak belirten başka bir kanalla da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٨١٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ يَحْيَى بْنِ حَبَّانَ، أَنَّهُ قَالَ: كَانَ عِنْدَ جَدِّهِ حَبَّانَ امْرَأَتَانِ: هَاشِمِيَّةٌ، وَأَنْصَارِيَّةٌ، فَطَلَّقَ الأَنْصَارِيَّةَ وَهِيَ تُرْضِعُ، فَمَرَّتْ بِهِ سَنَةٌ، ثُمَّ هَلَكَ وَلَمْ تَحِضْ، فَقَالَتْ: أَنَا أَرِثُهُ وَلَمْ أَحِضْ فَاخْتَصَمَتَا إِلَى عُثْمَانَ، فَقَضَى لَهَا بِالْمِيرَاثِ، فَلامَتِ الْهَاشِمِيَّةُ عُثْمَانَ، فَقَالَ لَهَا: هَذَا عَمَلُ ابْنِ عَمِّكِ، هُوَ أَشَارَ عَلَيْنَا بِهَذَا، يَعْنِي عَلِيًّا.

1819- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahyâ b. Saîd yoluyla Muhammed b. Yahyâ b. Habbân'dan aktardığına göre, (Muhammed'in) dedesinin nikâhı altında Hâşimî ve Ensarlı olmak üzere iki kadın vardı. Dedesi bunlardan Ensarlı olanını, henüz (çocuk) emzirdiği bir sırada boşadı. Olayın üzerinden tam bir sene geçti ve (dede Habbân) öldü. Ancak kadın bu arada (görmesi gereken sayıda) hayızı görmediği için "Ben de onun mirasçısıyım. Çünkü hayız görmedim" dedi. İki kadın (mirasla ilgili) davayı Osman'a götürdüler. O da Ensarlı kadına mirastan pay verilmesini kararlaştırınca, Hâşimî olan kadın Osman'ı bu yüzden kınadı. Bunun üzerine Osman da ona şunu söyledi: "Bu senin amcaoğlunun -yani Ali'nin- işi; o bize böyle yapmamızı söyledi."[438]

***

Bu hadiste (sadece) Osman *radıyallahu anh*'ın görüşüne yer verilmiştir. İlk hadiste ise şöyle bir ilave vardı: Ali ve Zeyd *radıyallahu anhumâ*, Osman *radıyallahu anh*'a şöyle demişlerdi: "Bu kadın, hayızdan kesilmiş yaşlı kadınlardan olmadığı gibi hiç hayız görmemiş bekar kızlardan da değildir. O, görmüş olduğu az veya çok sayıdaki hayızına rağmen hâlâ onun yanındadır." Bu da gösteriyor ki, zikretmiş olduğumuz âyetteki "şüpheye düşme" meselesi, Ali ve Zeyd *radıyallahu anhumâ*'ya göre, kadının kendisiyle ilgili bir "şüphesi" değil, meselenin muhatapları içerisinde bu hususta kuşkuya kapılanların "şüphesi"dir. Ayrıca bu durum, ilgili kadının, hayız görme ümidi hiç kalmamış yaşlı kadınlardan biri olana kadar, hayızdan büsbütün kesilmiş sayılmaması gerektiğine işaret etmektedir. Osman *radıyallahu anh* da onların bu görüşlerini benimsemiş ve bu yönde karar vermiştir.

438 Mâlik, Talâk 43. Benzer lafızlarla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 341-342.

İbn Mes'ûd'dan ise şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٢٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سُلَيْمَانَ الأَعْمَشِ، قَالَ: سَأَلْتُ إِبْرَاهِيمَ، فَحَدَّثَنِي عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّهُ طَلَّقَ امْرَأَةً تَطْلِيقَةً أَوْ تَطْلِيقَتَيْنِ، فَحَاضَتْ حَيْضَةً أَوْ حَيْضَتَيْنِ، ثُمَّ مَكَثَتْ سَبْعَةَ عَشَرَ شَهْرًا أَوْ ثَمَانِيَةَ عَشَرَ شَهْرًا، فَوَرَّثَهُ عَبْدُ اللهِ مِنْهَا، وَقَالَ: حَبَسَ اللهُ مِيرَاثَهَا.

1820- İbrahim b. Merzûk'un bize, Bişr b. Ömer > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Süleyman el-A'meş dedi ki: İbrahim'e sordum, bana aktardığına göre Alkame, eşini bir veya iki talâkla boşadıktan sonra kadın bir veya iki defa hayız görmüş ve daha sonra (hiç hayız görmeden) on yedi veya on sekiz ay öylece kalmıştı. [Daha sonra kadın ölünce][439] Abdullah (b. Mes'ûd) da onun mirasından Alkame'ye pay ayırarak "Onun mirasını Allah alıkoymuştur"[440] demiştir.[441]

١٨٢١ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ مِهْرَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، مِثْلَهُ إِلا أَنَّهُ قَالَ: سِتَّةَ عَشَرَ شَهْرًا، وَلَمْ يَشُكَّ.

1821- Abdülmelik b. Mervân bize, Şücâ' b. el-Velîd > Süleyman b. Mihrân > İbrahim > Alkame yoluyla Abdullah (b. Mes'ûd)'dan bu hadisin aynısı rivayet etti. Sadece "on altı ay" diyerek tereddütsüz bir ifade kullandı.

***

Görüldüğü gibi Abdullah (b. Mes'ûd), ilgili kadını, tam bir senenin dolması sebebiyle iddetten çıkmış saymamaktadır. Bu da onun bu konudaki görüşünün, Osman, Ali ve Zeyd *radıyallahu anhum*'un görüşü gibi olduğunu göstermektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için bu noktada bize düşen en uygun yaklaşım, âyeti, zâhir (açıkça anlaşılan ilk) anlamına göre yorumlamak

439 Bu kısım Abdurrezzâk'ın *Musannef*'indeki (VI, 342, had. no: 11104) rivayetten alınmıştır. (Çeviren)

440 Yani kadının 17 veya 18 ay boyunca son hayızını göremeden beklemesi Allah'ın takdiri olduğu için senin, onun mirasındaki hakkını engellememektedir. (Çeviren)

441 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 342.

ve mananın, âyetin bâtınında (dolaylı anlamında) yer aldığına dair yeterli delil bulamadığımız yaklaşımı, zâhir anlamın çerçevesine katmamaktır. Sözünü ettiğimiz iki görüşten ilk görüşü benimseyenler, hayızdan kesilme sınırını dokuz ay olarak belirlemişlerdir. Ancak biz bu hükmü, Kitap ve sünnette açıkça bulamadığımız gibi bunun üzerinde icma edildiğini de görmemekteyiz. Dolayısıyla bu görüşü kabul zorunluluğu geçersiz olmaktadır. Bu görüşü kabul zorunluluğu geçersiz olunca da diğer görüş kesinlik kazanmaktadır. Bu ikinci görüşte vakit sınırı bulunmadığı gibi âyetin belirlediği çerçevenin dışına da çıkılmamış olmaktadır. Ayrıca ilgili âyeti inceleyen kimse, bu görüş sahiplerinin aleyhine bir iddiada bulunamadığı gibi böyle bir iddiada bulunmasını gerektirecek bir delile de sahip değildir.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır..."***[442] âyetine gelince; ilim adamları, kocası ölen hamile kadınla ilgili olarak onun ölümünden itibaren iddetinin nasıl sona ereceğine dair ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları, "Bu kadının iddeti, ancak doğum yaptıktan itibaren iki iddet süresinden en uzun olanına[443] göre veya üzerinden dört ay on günün geçmesiyle sona erer" demiş ve bu görüşü Ali b. Ebî Tâlib ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'an rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٨٢٢ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ خِلَاسٍ، أَنَّ عَلِيًّا، قَالَ: تَعْتَدُّ الْحَامِلُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا آخِرَ الْأَجَلَيْنِ.

1822- ... Katâde'nin Hılâs'tan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Kocası ölen hamile kadın, iki iddet süresinden en uzun olanına göre iddet bekler."[444]

442 Talâk 65/4.

443 Yani kadının, kocası öldükten sonra çocuğunu doğurması için geçmesi gereken zaman dört ay on günden fazla ise, çocuğunu doğurduğu gün iddeti biter. Ancak doğuma bundan daha az bir zaman kalmışsa, o takdirde dört ay on günlük süreyi tamamlaması gerekir. (Çeviren)

444 Hz. Ali'den benzer bir lafızla, ancak senedsiz gelen bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 471.

١٨٢٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو دَاوُدَ الطَّيَالِسِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ عُبَيْدَ بْنَ الْحَسَنِ، قَالَ: سَمِعْتُ ابْنَ مَعْقِلٍ، يَقُولُ: شَاهَدْتُ عَلِيًّا يُسْأَلُ عَنِ الْحَامِلِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ: تَعْتَدُّ آخِرَ الأَجَلَيْنِ فَقِيلَ لَهُ: إِنَّ أَبَا مَسْعُودٍ الْبَدْرِيَّ يَقُولُ: لِتَبْتَغِي بِنَفْسِهَا، فَقَالَ: إِنَّ فَرُّوخاً/فَرُّوجاً لاَ يَعْلَمُ شَيْئاً، فَبَلَغَ ذَلِكَ أَبَا مَسْعُودٍ، فَقَالَ: بَلَى، إِنِّي لأَعْلَمُ أَنَّ الآخِرَ فَالآخِرَ شَرٌّ.

1823- İbrahim b. Merzûk bize, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî > Şu'be[445] kanalıyla Ubeyd b. el-Hasen'in şöyle dediğini rivayet etti: İbn Ma'kıl'ın şöyle dediğini işittim: Ali'ye, kocası ölen hamile kadının durumunu sorduklarına tanık oldum. Ali *radıyallahu anh* "İki iddetten en uzun olanı(na göre iddet bekler)" dedi. Bunun üzerine ona Ebû Mes'ûd el-Bedrî'nin "Kendi durumuna (hamileliğine) göre hareket eder" dediği hatırlatılınca, Ali *radıyallahu anh* "O sefil çömez (ferrûh/ferrûc)[446] hiçbir şey bilmez!" dedi. Ali'nin bu sözü kendisine ulaşınca Ebû Mes'ûd şöyle karşılık verdi: "Aksine ben hep sonuncunun/sonrakinin daha kötü olduğunu gayet iyi biliyorum."[447]

445 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Şuayb" olarak kaydedilen bu ismin, "Şu'be" olması gerekmektedir. Zira Şu'be, Ebû Dâvûd et-Tayâlisî'nin hocasıdır. Hatta farklı hadislerde, bu senedde adı geçen Ubeyd b. el-Hasen ile arasındaki hocasının Şu'be olduğu belirtilmektedir (bk. Ebû Dâvûd et-Tayâlisî, *Müsned*, s. 160, 164. Yine buradaki rivayetin senedindeki Şu'be > Ubeyd > İbn Ma'kıl zincirinin yer aldığı farklı bir rivayet için bk. s. 639). Ayrıca rivayetimizin, İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde geçen versiyonunda da (bk. VI, 227) "Şu'be" olarak yer almaktadır. (Çeviren)

446 Buradaki "ferrûh" yahut "ferrûc" ifadesinin, Hz. Ali'nin Ebû Mes'ûd'a karşı kullandığı bir tür kınama ifadesi olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim "ferrûh" kelimesinin kök harfleriyle oluşan fiilin (ferraha) manaları arasında "korkmak, alçalmak, şeytanın ayartması" gibi anlamlar vardır. Ayrıca isim olarak da (el-ferh) "hayvan ve bitkilerin küçükleri/yavruları ve alçalmış adamlar" için kullanıldığını görmekteyiz (bk. *el-Mu'cemu'l-vasît*, İstanbul 1989, s. 679). Yazma nüshada "hı" harfinin noktasız hâliyle yazılmış olan bu kelimenin, muhakkikin basılı nüshaya geçirdiği şekliyle "piliç" anlamına gelen "ferrûc" olarak okunması da mümkündür. Zira bu da hakaret anlamı içermektedir. Hz. Ali'nin, Ebû Mes'ûd'u azarlarken kullandığı bu ifadenin geçtiği başka bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, XI, 191. (Çeviren)

447 Bu rivayet, Ebû Mes'ûd'un son cümlesi haricinde benzer lafızlarla İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inde yer almaktadır (bk. VI, 227). Son cümle ile ilgili olarak yaptığımız araştırmalarda ise şunu tespit ettik: Öncelikle ifadenin sonunda geçen ve *Ahkamu'l-Kur'ân*'ın yazma ve basılı nüshalarında "sirr" şeklinde noktasız olarak yazılan kelimenin "şerr" şeklinde kaydedildiği görülmektedir. Nitekim Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında (bk. I, 347) geçen bir rivayete göre Hz. Ali, -elimizdeki bu rivayette geçen "ferruh/ferrûc" tabiri gibi- Ebû Mes'ûd'a "Ey füreyc" diye seslenmekte ve onun insanları sıkıntıya sokacak şeyler söylediğini

١٨٢٤ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: "الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا تَنْتَظِرُ آخِرَ الأَجَلَيْنِ"، يَعْنِي إِذَا كَانَتْ حَامِلاً.

1824- ... Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kocası ölen kadın (eğer hamile ise), iki iddet süresinin en uzun olanına göre iddet bekler."

***

Başkaları ise onlara bu konuda muhalefet edip "İddeti, doğurduğu zamana kadardır. Doğurduğunda artık evlenmesi helal olur" demiş ve bu görüşü Ömer b. el-Hattâb, oğlu Abdullah, İbn Mes'ûd, Ebû Hureyre ve Ebû Mes'ûd el-Bedrî *radıyallahu anhum*'dan rivayet etmişlerdir.

Ebû Mes'ûd el-Bedrî'den rivayet ettikleri görüş, daha önce zikretmiş olduğumuz İbrahim (b. Merzûk'un) hadisine[448] dâhildir. Diğerlerinin rivayetleri ise şöyledir:

١٨٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، سَمِعَ سَالِمًا، يَقُولُ: سَمِعْتُ رَجُلاً، يَقُولُ لأَبِي، سَمِعْتُ أَبَاكَ، يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتِ الْحَامِلُ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا ذَا بَطْنِهَا، وَزَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ، فَقَدْ حَلَّتْ.

1825- Yunus'un bize, Süfyân'dan rivayet ettiğine göre, ez-Zührî, Sâlim'in şöyle dediğini işitmiş: Bir adamın, babama (Abdullah) şöyle

hatırlatınca, Ebû Mes'ûd "Ben insanlara hep sonuncunun/sonrakinin daha kötü olacağını haber verdim" diyerek kendini savunmaktadır. Belli ki Ebû Mes'ûd burada birtakım hadislerden hareketle "bidat ve hurafelerden dolayı ümmetin giderek değişeceği ve devamlı kötüye doğru bir gidişin olacağı" yönündeki bir yaklaşımı benimsemektedir (Bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* XIII, 301 Beyrut 1379). Ancak burada Hz. Ali'nin sözünü ettiği ve insanları sıkıntıya soktuğunu söylediği şeylerden açıkça bahsedilmediği için konunun, "kocası ölen hamile kadının iddetiyle" nasıl bir ilgisi olduğunu tespit edebilmiş değiliz. Nitekim *Şerhu müşkili'l-âsâr*'daki bu rivayetin başka kaynaklarda geçen versiyonlarında da Ebû Mes'ûd'un, Sıffîn savaşı ve Hz. Osman hakkında, Hz. Ali'nin hoşuna gitmeyecek şekilde konuştuğu için bu şekilde uyarıldığı ve kendisinin de insanlara "hep son gelenin şerli/kötü olacağını" haber verdiği aktarılmaktadır (bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* XIV, 190-191). Dolayısıyla burada da konumuza dair bir ipucu bulunmamaktadır. Sonuç olarak bu cümlenin konumuzla ilgisine dair bir yorum yapmak oldukça zordur. Vallahu a'lem. (Çeviren)

448 Bk. 1823 no'lu rivayet.

dediğini işitmiştim: Senin babandan (Ömer b. el-Hattâb'dan) duyduğuma göre şöyle diyordu: "Kocası ölen hamile kadının, karnındakini doğurduktan sonra kocası henüz tabutta olsa bile (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur."[449]

١٨٢٦ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتْ فَقَدْ حَلَّتْ فَقَالَ لَهُ رَجُلٌ مِنَ الأَنْصَارِ: سَمِعْتُ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، يَقُولُ: إِذَا وَضَعَتْ مَا فِي بَطْنِهَا وَزَوْجُهَا عَلَى السَّرِيرِ قَبْلَ أَنْ يُدَلَّى فِي حُفْرَتِهِ فَقَدِ انْقَضَتْ عِدَّتُهَا.

1826- ... Yahyâ'nın Nâfi'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Bir kadının, doğum yaptığında (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur." Ensardan bir adam da ona şöyle dedi: Ben Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işitmiştim: "Karnındakini doğurduğu zaman, kocası henüz tabutta olup kabrine konulmamış olsa bile iddeti bitmiştir."[450]

١٨٢٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: إِنْ وَلَدَتِ الْمَرْأَةُ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِيَوْمٍ فَقَدْ حَلَّتْ.

1827- ... Eyyûb'un Nâfi'den naklettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Kadının, kocasının ölümünden bir gün sonra bile doğum yapacak olsa (iddeti biter ve) evlenmesi helal olur."

***

Bunlar Ömer ve İbn Ömer *radıyallahu anhumâ*'dan rivayet edilenlerdir. İbn Mes'ûd ve Ebû Hureyre'den nakledilenleri ise inşallah bu konunun son kısmında zikredeceğiz. Şu kadar var ki İbn Mes'ûd'dan, bu görüşe aykırı ve Ali ile İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'nın görüşleriyle örtüşen bir kanaat daha rivayet edilmiştir.

(Sahâbîler) bu şekilde ihtilaf ettikleri için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hususta nakledilenler arasında söz konusu iki görüşten birini destekleyecek bir rivayet olup olmadığını araştırmamız kaçınılmaz olmuştur. Konuyla ilgili yaptığımız araştırmada şu rivayeti tespit ettik:

---

449 Mâlik, Talâk 84; Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 472.

450 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 472; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 397.

١٨٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، حَدَّثَهُ، أَنَّ أَبَاهُ كَتَبَ إِلَى عُمَرَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ الأَرْقَمِ الزُّهْرِيِّ يَأْمُرُهُ أَنْ يَدْخُلَ عَلَى سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، فَيَسْأَلُهَا عَنْ حَدِيثِهَا، وَعَمَّا قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ اسْتَفْتَتْهُ، فَكَتَبَ عُمَرُ إِلَى عَبْدِ اللهِ أَنَّ سُبَيْعَةَ أَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ سَعْدِ بْنِ خَوْلَةَ، وَهُوَ مِنْ بَنِي عَامِرِ بْنِ لُؤَيٍّ، وَكَانَ مِمَّنْ شَهِدَ بَدْرًا، فَتُوُفِّيَ عَنْهَا فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ وَهِيَ حَامِلٌ، فَلَمْ تَمْكُثْ أَنْ وَضَعَتْ حَمْلَهَا بَعْدَ وَفَاتِهِ، فَلَمَّا تَعَلَّتْ مِنْ نِفَاسِهَا تَجَمَّلَتْ لِلْخُطَّابِ، فَدَخَلَ عَلَيْهَا أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكَكٍ، رَجُلٌ مِنْ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، فَقَالَ لَهَا: مَالِي أَرَاكِ مُتَجَمِّلَةً، لَعَلَّكِ تُرِيدِينَ النِّكَاحَ؟ إِنَّكِ وَاللهِ مَا أَنْتِ بِنَاكِحٍ حَتَّى يَمُرَّ عَلَيْكِ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ وَعَشْرٌ قَالَتْ سُبَيْعَةُ: فَلَمَّا قَالَ ذَلِكَ جَمَعْتُ عَلَيَّ ثِيَابِي حِينَ أَمْسَيْتُ، فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَأَلْتُهُ عَنْ ذَلِكَ، فَأَفْتَانِي أَنِّي قَدْ حَلَلْتُ حِينَ وَضَعْتُ حَمْلِي، وَأَمَرَنِي بِالتَّزْوِيجِ إِنْ بَدَا لِي.

1828- … Ubeydullah b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, babası, Ömer b. Abdullah b. el-Erkam ez-Zührî'ye bir mektup yazarak, Sübey'a bint el-Hâris'in yanına gitmesini ve ona kendi hadisini sormasını; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e fetva sorduğu zaman kendisine ne buyurduğunu söylemesini emretti. Bunun üzerine Ömer de Abdullah'a, Sübey'a'nın kendisine şunları haber verdiğini yazdı:

Sübey'a, Âmir b. Lüeyoğulları'ndan ve Bedir savaşına katılmış olan Sa'd b. Havle ile evliymiş. Sa'd, Veda Haccı'nda vefat ettiği zaman, karısı Sübey'a hamileymiş. Onun vefatından sonra çok geçmeden Sübey'a doğum yapmış. Nifasından temizlendiği vakit kendisiyle evlenmek isteyecekler (talipleri) için giyinip süslenmiş. Derken Abdüddâroğulları'ndan Ebû's-Senâbil b. Ba'kek isminde bir adam yanına gelerek "Bakıyorum da giyinip süslenmişsin! Galiba evlenme niyetindesin. Vallahi üzerinden dört ay on gün geçmedikçe sen evlenemezsin!" demiş.

Sübey'a diyor ki: "O adam bana bunu söyleyince geceleyin elbiselerimi giyip hazırlandım ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna

gelerek bu meseleyi ona sordum. Bana, doğurduğum anda evlenmemin helâl olduğu yönünde fetva verdi ve istersem evlenebileceğimi söyledi."[451]

١٨٢٩ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي السَّنَابِلِ بْنِ بَعْكَكٍ، أَنَّ سُبَيْعَةَ بِنْتَ الْحَارِثِ وَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِثَلاثٍ وَعِشْرِينَ أَوْ خَمْسٍ وَعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَتَشَوَّفَتْ لِلنِّكَاحِ، فَذُكِرَ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنْ تَفْعَلْ فَقَدْ خَلا أَجَلُهَا.

1829- ... Ebû Avâne'nin, Mansûr > İbrahim > el-Esved isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebu's-Senâbil b. Ba'kek, Sübey'a bint el-Hâris'in, kocasının vefatından yirmi üç veya yirmi beş gece sonra doğum yaptığını ve evlenmeye niyetlendiğini ve bu durum Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzedilince de Allah Rasûlü'nün ***"Eğer bunu yaparsa (bu, onun hakkıdır). Çünkü iddet süresini tamamlamıştır"*** buyurduğunu nakletti.[452]

١٨٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ جَنَّادٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الطَّالْقَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زِيَادُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْبَكَّائِيُّ، عَنِ الأَعْمَشِ، وَمَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي السَّنَابِلِ، مِثْلَهُ.

1830- ... Yine el-A'meş ve Mansûr da İbrahim > el-Esved kanalıyla Ebu's-Senâbil'den bu hadisin aynısını rivayet ettiler.[453]

١٨٣١ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنِ الْمِسْوَرِ بْنِ مَخْرَمَةَ، أَنَّ سُبَيْعَةَ تُوُفِّيَ عَنْهَا زَوْجُهَا، فَوَلَدَتْ بَعْدَ وَفَاتِهِ بِيَسِيرٍ، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَنْكِحَ.

1831- ... Hişâm b. Urve'nin, babası kanalıyla el-Misver b. Mahreme'den rivayet ettiğine göre, Sübey'a, kocası vefat ettikten kısa bir süre sonra doğum yaptı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona evlenebileceğini söyledi.[454]

451 Buhârî, Talâk 39; Müslim, Talâk 56.

452 Tirmizî, Talâk 17; Nesâî, Talâk 56; İbn Mâce, Talâk 7.

453 Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 304-305.

454 Mâlik, Talâk 85; Buhârî, Talâk 38; Nesâî, Talâk 56.

١٨٣٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِبْرَاهِيمَ التَّيْمِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، وَكَانَ زَوْجُهَا سَعْدُ بْنُ خَوْلَةَ تُوُفِّيَ عَنْهَا مَعَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي حَجَّةِ الْوَدَاعِ، قَالَتْ: فَلَمَّا مَضَى شَهْرَانِ بَعْدَ مَوْتِهِ وَضَعْتُ، فَخَطَبَنِي أَبُو السَّنَابِلِ بْنُ بَعْكَكٍ أَحَدُ بَنِي عَبْدِ الدَّارِ، فَتَهَيَّأْتُ لِنِكَاحِهِ، فَدَخَلَ عَلَيَّ حَمْوِي، وَقَدْ كَانَ يُرِيدُنِي، فَقَالَ: مَا لَكِ يَا سُبَيْعَةُ قَدْ تَهَيَّأْتِ لِلنِّكَاحِ؟ قَالَتْ: قُلْتُ، أَجَلْ قَالَ: كَلا وَاللهِ إِنَّهُ لآخِرُ الأَجَلَيْنِ فَجِئْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: نَعَمْ، تَزَوَّجِي.

1832- İbn Ebî Dâvûd'un bize el-Vehbî > Muhammed b. İshâk > Muhammed b. İbrahim et-Teymî yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme dedi ki: Sübey'a bint el-Hâris'in yanına girdim. Kocası Sa'd b. Havle, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'le birlikte olduğu Veda Haccı'nda vefat etmişti. (Sübey'a şöyle) dedi: (Kocamın) vefatından iki ay sonra doğum yaptım. Abdüddâroğulları'ndan Ebu's-Senâbil b. Ba'kek bana evlilik teklifinde bulundu. Ben de onunla evlenmeye hazırlanmıştım. Bunun üzerine kayınbiraderim -ki onun da benimle evlenme niyeti vardı- yanıma gelerek "Hayırdır Sübey'a! Evliliğe mi hazırlanıyorsun yoksa?" dedi. Ben de "Evet, öyle" dedim. Bana "Asla olmaz! Allah'a yemin olsun ki, (bu evlilik) ancak iki iddet süresinden en uzun olanı geçtikten sonra mümkündür" dedi. Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldim. O sırada Ümmü Seleme'nin odasındaydı. Kendisine durumu arzedince ***"Evet, evlenebilirsin"*** buyurdu.[455]

١٨٣٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبَّاسُ بْنُ الْوَلِيدِ الرَّقَّامُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ إِسْحَاقَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ قَالَ أَبُو سَلَمَةَ: فَبَيْنَا أَنَا جَالِسٌ مَعَ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَمَعِي أَبُو هُرَيْرَةَ، إِذْ دَخَلَ رَجُلٌ يَسْأَلُ عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: آخِرُ الأَجَلَيْنِ قَالَ قُلْتُ: قَدْ حَلَّتْ قَالَ: فَقَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ أَنَا مَعَ ابْنِ أَخِي أَقُولُ كَمَا قَالَ: فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَلِمَ فَعَلْتَ؟ فَقَالَ: هَذِهِ سُبَيْعَةُ حَيَّةٌ لَمْ تَمُتْ، تُخْبِرُكَ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ

455 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* IV, 432.

عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا بِالتَّزْوِيجِ وَهِيَ فِي بَيْتِ أُمِّ سَلَمَةَ قَالَ: فَبَعَثَ مَوْلًى لَهُ إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، وَقَالَ: إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ مَا سَمِعْتُ بِهِ، فَرَجَعَ إِلَيْهِ مَوْلَاهُ مِنْ عِنْدِ أُمِّ سَلَمَةَ أَنْ: نَعَمْ، قَدْ كَانَ ذَلِكَ فِي بَيْتِي حِينَ أَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِذَلِكَ.

1833- Yine İbn Ebî Dâvûd bize, Abbâs b. el-Velîd er-Rakkâm > Abdüla'lâ > İbn İshâk yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.

Ebû Seleme dedi ki: İbn Abbâs ve Ebû Hureyre ile birlikte oturduğumuz bir sırada, bir adam yanımıza gelip bu meseleyi sordu. İbn Abbâs da ona "İki iddet süresinin en uzun olanına göre" diye cevap verdi. Ben ise "(Hayır) O kadının evlenmesi artık helal olmuştur!" dedim. Bunun üzerine Ebû Hureyre de (beni kastederek) "Ben de yeğenimle aynı görüşteyim" dedi. İbn Abbâs "Niçin böyle düşünüyorsun?" diye sordu. O da "İşte Sübey'a henüz hayattadır, ölmemiştir. Sana, Ümmü Seleme'nin odasında olduğu bir sırada, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine evlenme izni verdiğini söyleyebilir" dedi. Bunun üzerine İbn Abbâs, bir kölesini, bu meseleyi sorması için Ümmü Seleme'ye gönderdi ve "Bunu daha önce hiç duymamıştım" dedi. Ümmü Seleme'ye giden kölesi bir süre sonra döndü ve (onun şöyle dediğini) aktardı: "Evet, doğru! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona (Sübey'a'ya) bunu benim odamda söylemişti."[456]

١٨٣٤ - حَدَّثَنَا الْحُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ الْبَغْدَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ كُرَيْبٍ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: تُوُفِّيَ زَوْجُ سُبَيْعَةَ ابْنَةِ الْحَارِثِ، فَوَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاتِهِ بِأَيَّامٍ، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَتَزَوَّجَ.

1834- ... Süleyman b. Yesâr'ın Küreyb'den rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Sübey'a bint el-Hâris'in kocası vefat etmişti. Vefatından birkaç gün sonra da Sübey'a doğum yaptı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona evlenebileceğini söyledi."[457]

---

456 Benzer lafızlarla bk. Müslim, Talâk 57.

457 Müslim, Talâk 57.

١٨٣٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمِنْهَالِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ حَجَّاجٍ الصَّوَّافِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: اخْتَلَفَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَأَبُو هُرَيْرَةَ فِي الْمَرْأَةِ إِذَا وَضَعَتْ، فَأَرْسَلَ ابْنُ عَبَّاسٍ غُلَامًا لَهُ يُقَالُ لَهُ: كُرَيْبٌ، إِلَى أُمِّ سَلَمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، فَقَالَتْ أُمُّ سَلَمَةَ إِنَّ سُبَيْعَةَ ابْنَةَ الْحَارِثِ وَضَعَتْ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِعِشْرِينَ لَيْلَةً، فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَتَزَوَّجَ.

1835- … Yahyâ b. Ebî Kesîr'in rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman dedi ki: İbn Abbâs ve Ebû Hureyre, doğum yapan kadının (iddeti) konusunda ihtilafa düştüler. Bunun üzerine İbn Abbâs, Küreyb adlı kölesini, bu meseleyi sorması için Ümmü Seleme'ye gönderdi. Ümmü Seleme de şöyle dedi: "Sübey'a bint el-Hâris, kocasının vefatından yirmi gece sonra doğum yaptı ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü de ona evlenebileceğini söyledi."[458]

١٨٣٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: عِدَّةُ الْحَامِلِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا آخِرُ الأَجَلَيْنِ إِذَا وَضَعَتْ حَمْلَهَا قَالَ أَبُو هُرَيْرَةَ: فَأَرْسَلْنَا إِلَى سُبَيْعَةَ فَأَخْبَرَتْنَا، أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا إِذَا وَضَعَتْ أَنْ تَنْكِحَ.

1836- … Muhammed b. Amr'ın Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Kocası ölen hamile kadının iddeti, doğum yapması hâlinde iki iddet süresinden en uzun olanına göredir" dedi. Ebû Hureyre dedi ki: "Bunun üzerine biz de (durumu öğrenmek için) Sübey'a'ya (adam) gönderdik. O da bize, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine, doğum yapınca evlenebileceğini söylediğini haber verdi."

١٨٣٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهَا قَالَتْ: وَلَدَتْ سُبَيْعَةُ الأَسْلَمِيَّةُ بَعْدَ وَفَاةِ زَوْجِهَا بِنِصْفِ شَهْرٍ، فَخَطَبَهَا رَجُلَانِ

458 Nesâî, Talâk 56.

أَحَدُهُمَا كَهْلٌ وَالآخَرُ شَابٌّ، فَحَطَّتْ إِلَى الشَّابِّ، وَقَالَ الْكَهْلُ: لَمْ تَحْلِلْ، وَكَانَ أَهْلُهَا غُيَّبًا، وَرَجَا إِذَا جَاءَ أَهْلُهَا أَنْ يُؤْثِرُوهُ بِهَا، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قَدْ حَلَلْتِ، انْكِحِي مَنْ شِئْتِ.

1837- ... Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Ümmü Seleme şöyle demiştir: Sübey'a el-Eslemiyye, kocasının vefatından yarım ay (on beş gün) sonra doğum yapmıştı. Birisi yaşlı, diğeri de genç olmak üzere iki adam onu istemeye geldiler. Gönlü, genç olana meyletti. Yaşlı olanı ise "Henüz iddetten çıkmış değil!" dedi. O sırada Sübey'a'nın ailesi orada değildi. Yaşlı adam, ailesi gelince Sübey'a'yı kendisine vereceklerini umuyordu. Bunun üzerine Sübey'a Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi (ve durumu arzetti). Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"Sen artık iddetten çıkmış oldun. İstediğinle evlenebilirsin."***[459]

١٨٣٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بَكْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ بِشْرِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ الطُّفَيْلِ بْنِ أُبَيِّ بْنِ كَعْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ أُمَّ الطُّفَيْلِ، تَذْكُرُ ذَلِكَ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1838- ... et-Tufeyl b. Übey b. Ka'b, Ümmü't-Tufeyl'i, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde yaşanan bu durumu anlatırken dinlediğini rivayet etti.

***

Görüldüğü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den intikal eden bu delil, Ömer, Abdullah b. Ömer *radıyallahu anhumâ* ve onlarla birlikte bahsettiğimiz kimselerin görüşlerini destekleyecek niteliktedir. Ayrıca bu hususta, ilgili meseleyle alakalı farklı açıdan bir rivayet daha nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٨٣٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنِ ابْنِ عَوْنٍ، عَنْ مُحَمَّدٍ، قَالَ: جَلَسْتُ إِلَى مَجْلِسٍ فِيهِ عُظْمٌ مِنَ الأَنْصَارِ، وَفِيهِمْ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى، فَذَكَرْتُ حَدِيثَ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ فِي شَأْنِ

459 Mâlik, Talâk 83; Nesâî, Talâk 56.

سُبَيْعَةَ، فَقَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي لَيْلَى: وَلَكِنَّ عَمَّهُ لَا يَقُولُ ذَلِكَ، فَقُلْتُ: إِنِّي لَجَرِيءٌ إِنْ أَكْذِبْ عَنْ رَجُلٍ فِي جَانِبِ الْكُوفَةِ، وَرَفَعْتُ صَوْتِي، قَالَ: ثُمَّ خَرَجْتُ فَلَقِيتُ مَالِكَ بْنَ عَامِرٍ، وَمَالِكَ بْنَ عَوْفٍ، فَقُلْتُ: كَيْفَ كَانَ قَوْلُ ابْنِ مَسْعُودٍ فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حَامِلٌ؟ قَالَ: فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: أَتَجْعَلُونَ عَلَيْهَا التَّغْلِيظَ، وَلَا تَجْعَلُونَ عَلَيْهَا الرُّخْصَةَ؟ أَنَزَلَتْ سُورَةُ الْقُصْرَى بَعْدَ الطُّولَى؟

1839- … İbn Avn'ın rivayet ettiğine göre, Muhammed (b. Sîrîn) dedi ki: Ensarlı bir grup seçkin insanın bulunduğu bir meclisteydim. Aralarında Abdurrahman b. Ebî Leylâ da vardı. Ben, Abdullah b. Utbe'nin, Sübey'a ile ilgili rivayetinden bahsedince[460] Abdurrahman b. Ebî Leylâ "Fakat amcası (Abdullah b. Mes'ûd) böyle söylemiyor" dedi. Ben de sesimi yükselterek (ve Abdullah b. Utbe'yi kastederek) "Eğer Kufe'nin bir ucunda oturan bir adam hakkında böyle yalan söyleyeceksem, çok pervasızım demektir!" dedim. (İbn Sîrîn devamla) şöyle dedi: Daha sonra oradan çıktım ve Mâlik b. Âmir veya[461] Mâlik b. Avf ile karşılaştım ve ona "Hamileyken kocası ölen bir kadının iddetiyle ilgili olarak İbn Mes'ûd'un görüşü nasıldı?" diye sordum. Şöyle cevap verdi: Abdullah (b. Mes'ûd) şöyle dedi: "Siz o kadın hakkında ruhsatı uygulamayıp ağır olanı mı tatbik ediyorsunuz?[462] Şüphesiz kısa olan (Talâk sûresi), uzun olandan (Bakara sûresinden)[463] sonra indirilmiştir."[464]

---

460 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Abdullah b. Utbe'nin, Sübey'a ile ilgili rivayetinden bahsetme" meselesi meçhul birine aitmiş gibi "zükira" kaydıyla geçmektedir. Oysa gerek Buhârî'nin (Tefsîr, Bakara sûresi 37), gerekse Nesâî'nin (Talâk 56) rivayetlerinde bizatihi Muhammed b. Sîrîn'in bu meseleden söz ettiği belirtilmektedir. Zaten rivayetin akışı da bunu gerektirmektedir. Bu sebeple biz de tercümeyi buna göre yaptık. (Çeviren)

461 Eserin yazma ve basılı nüshalarındaki rivayette "ve" kaydı yer almasına rağmen, Buhârî'de (Tefsîr, Bakara sûresi 37) "veya" anlamına gelen "ev" kaydıyla geçmektedir; kanaatimizce doğrusu da budur. Çünkü sorulan soru ve alınan cevap bir kişiye yönelik gözükmektedir. (Çeviren)

462 Yani kocasının ölümünden itibaren kadının hamileliğinin dört ay on günden fazla sürmesi "ağır (uzun süreli iddet);" dört ay on günden daha az sürmesi ise "ruhsat" sayılmaktadır. (Çeviren)

463 İbn Mes'ûd burada, kocası ölen hamile kadınla ilgili olarak, "hamileliğinin sona ermesiyle iddetin de sona erdiğini" bildiren Talâk sûresinin 4. âyetinin, "dört ay on gün boyunca iddet beklemelerini" emreden Bakara sûresinin 234. âyetinden sonra indiğini; dolayısıyla son hükme göre hareket edilmesi gerektiğini belirtmektedir. (Çeviren)

464 Buhârî, Tefsîru Sûre 2 (37); Nesâî, Talâk 56.

١٨٤٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ الثَّقَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زُهَيْرُ بْنُ مُعَاوِيَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الأَسْوَدِ، وَمَسْرُوقٍ، وَعَبِيدَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: عِدَّةُ الْمُطَلَّقَةِ مِنْ حِينِ تُطَلَّقُ، وَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا مِنْ حَيْثُ يُتَوَفَّى، وَمَنْ شَاءَ قَاسَمْتُهُ، أَوْ كَمَا قَالَ، أَنَّ سُورَةَ النِّسَاءِ الْقُصْرَى أُنْزِلَتْ بَعْدَ الْبَقَرَةِ.

1840- … el-Esved, Mesrûk ve Abîde'nin rivayet ettiklerine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: "Boşanmış kadının iddeti, boşandığı andan itibaren; kocası ölen kadının iddeti de kocası öldüğü andan itibaren geçerlidir. Ayrıca kısa Nisa sûresi sayılan (Talâk) sûresinin, Bakara'dan sonra indiğine dair dileyen herkesle yeminle iddia edebilirim." -Ya da İbn Mes'ûd "yeminle iddia edebilirim" ibaresine benzer bir ifade kullandı.-[465]

١٨٤١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُرَيْحُ بْنُ النُّعْمَانِ، وَأَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ دَاوُدَ بْنِ أَبِي هِنْدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: مَنْ شَاءَ حَالَفْتُهُ أَنَّ سُورَةَ النِّسَاءِ الْقُصْرَى أُنْزِلَتْ بَعْدَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ وَعَشْرٍ، يَقُولُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {وَأُولاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}.

1841- … eş-Şa'bî'nin Mesrûk yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: Kısa Nisa sûresi sayılan (Talâk) sûresinin, dört ay on gün (hükmünü içeren âyet)den sonra indiğine dair dileyen herkesle yeminle iddia edebilirim. Allah *azze ve celle* (Talâk sûresindeki âyette) şöyle buyurmaktadır:[466] ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır."***[467]

١٨٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ حُمَيْدِ بْنِ هِشَامٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ شُبْرُمَةَ الْكُوفِيُّ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ النَّخَعِيِّ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، قَالَ: مَنْ شَاءَ لاعَنْتُهُ، مَا نَزَلَتْ: {وَأُولاتُ الأَحْمَالِ أَجَلُهُنَّ أَنْ يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}، إِلا بَعْدَ آيَةِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا، إِذَا وَضَعَتِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا فَقَدْ حَلَّتْ يُرِيدُ بِآيَةِ الْمُتَوَفَّى عَنْهَا: {وَالَّذِينَ يُتَوَفَّوْنَ مِنْكُمْ وَيَذَرُونَ أَزْوَاجًا يَتَرَبَّصْنَ}، الآيَةَ.

465 Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 329.

466 Talâk 65/4.

467 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 396; Bezzâr, *Müsned,* V, 38; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* IX, 329.

1842 - ... İbn Şübrüme'nin, İbrahim en-Nehâî > Alkame isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle dedi: ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** âyetinin, "kocası ölen kadın" âyetinden sonra indiğine dair dileyen herkesle lanetleşerek iddia edebilirim. Dolayısıyla kocası ölen hamile kadının, doğum yaptığında artık evlenmesi helal olur.

İbn Mes'ûd burada, "kocası ölen kadın âyeti" sözüyle ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler"***[468] âyetini kasdetmektedir.[469]

***

Buna göre İbn Mes'ûd'un bu konudaki görüşü, Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** âyetinin, iddet bekleyen her hamile kadın için geçerli sayıldığı yönündedir; dolayısıyla kocası ölen kadın da bu kapsama girmektedir.

Sübey'a ile ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadis aslında bu konuda yeterli olmakla birlikte, biz, ilim adamlarının bu husustaki ihtilaflarından dolayı, ilgili hükmü akıl yürütme (nazar) yoluyla da elde etmek istedik ve şunu tespit ettik: Hamile olmayan ve hayız görebilen boşanmış kadın, üç ay hâli iddet bekler. Zira Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç ay hâli (hayız veya temizlik müddeti) beklerler"***[470] buyurmaktadır. Yine küçük ya da yaşlı olduğu için henüz hayız görmeyen kadınların ise, üç ay boyunca iddet beklemesi gerektiğini görmekteyiz. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarınız içinden âdetten kesilmiş olanlarla, henüz âdetini görmemiş bulunanlar hakkında eğer şüphe ederseniz (iddetlerinin nasıl olacağında tereddüt ederseniz), onların bekleme süresi üç aydır..."***[471] buyurmaktadır.

Ayrıca kocası ölen kadının da hamile olmaması durumunda, dört ay on gün iddet beklemesi gerektiğini görmekteyiz. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Sizden ölenlerin, geride bıraktıkları eşleri, kendi***

468 Bakara 2/234.

469 Bezzâr, *Müsned,* IV, 341.

470 Bakara 2/228.

471 Talâk 65/4.

başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler."[472] Öte yandan, söz konusu hamile kadının, üzerinden dört ay on gün geçmesine rağmen henüz doğum yapmamış olması durumunda, doğumunu yapıncaya kadar başkalarıyla evlenmesinin helal olamayacağı yönünde bir icma oluştuğunu da bilmekteyiz. Dolayısıyla ilim adamlarının bu husustaki icması şunu göstermektedir: Allah *azze ve celle*'nin ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"***[473] âyeti, yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün beklerler"***[474] âyetindeki "hamile kadınlar"la ilgili hükmü neshetmiştir. Buradan da anlaşılıyor ki, kocası ölen hamile kadının üzerinden günlerin geçmesinin hiçbir anlamı yoktur. Burada dikkate alınması gereken şey, boşanmış bir kadın olması durumundaki gibi iddetinin sona ermesi veya doğum yapmak suretiyle rahminin boşalmasıdır. Buna göre Ömer *radıyallahu anh*'dan ve onunla birlikte, onun görüşüne tabi olduklarından söz ettiğimiz kimselerden rivayet edilen görüş sabit olmaktadır. Bu görüş, aynı zamanda Mâlik, Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve -bu âlimlerin akranları içerisinde sözünü ettiğimiz, muhalif görüşü benimsedikleri nakledilenleri ve daha sonraki ilim ehli içerisinde onlara tabi olarak muhalif kanaat serdedenleri hariç tutarsak- ilim adamlarının genelinin görüşüdür.

472 Bakara 2/234.

473 Talâk 65/4.

474 Bakara 2/234.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿أَسْكِنُوهُنَّ مِنْ حَيْثُ سَكَنْتُمْ مِنْ وُجْدِكُمْ...﴾ إِلَى قَوْلِهِ ﴿يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ﴾

"ONLARI GÜCÜNÜZ ÖLÇÜSÜNDE OTURDUĞUNUZ YERİN BİR BÖLÜMÜNDE OTURTUN... DOĞUM YAPINCAYA KADAR NAFAKALARINI VERİN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle **"Onları gücünüz ölçüsünde oturduğunuz yerin bir bölümünde oturtun..."***[475] buyurmaktadır. Bu hüküm, iddet bekleyen boşanmış kadınlar için geçerlidir. Ancak ilim adamları, bunların, iddet bekleyen boşanmış kadınlardan hangisi olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. Çoğu ilim adamı, "Bütün boşanmış kadınlar" diyerek bâin talâk ile bâin olmayan talâk arasında ayrım gözetmemiştir. Nitekim Mâlik, Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir grup ise "Bunlar, kişinin, eşine dönme hakkı bulunan (ric'î) talâkın iddetini bekleyen kadınlardır" demiştir. Muhammed b. Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan aksi yönde nakledilen bir kanaatin yanı sıra böyle bir görüş de rivayet edilmiştir. Bu kanaati benimseyenlerin öne sürdükleri delillerden biri de Fâtıma bint Kays ile ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen şu hadistir:

١٨٤٣ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ مُغِيرَةَ، وَحُصَيْنٍ، وَأَشْعَثَ، وَإِسْمَاعِيلَ بْنِ أَبِي خَالِدٍ، وَدَاوُدَ، وَسَيَّارٍ، وَمُجَالِدٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ بِالْمَدِينَةِ، فَسَأَلْتُهَا عَنْ قَضَاءِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَيْهَا، فَقَالَتْ: طَلَّقَنِي زَوْجِي الْبَتَّةَ فَخَاصَمْتُهُ إِلَى

---

475 Talâk 65/6.

رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي السُّكْنَى وَالنَّفَقَةِ، فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سُكْنَى، وَلا نَفَقَةً، وَأَمَرَنِي أَنْ أَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ وَقَالَ مُجَالِدٌ فِي حَدِيثِهِ: يَا بِنْتَ قَيْسٍ، إِنَّمَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ عَلَى مَنْ كَانَتْ لَهُ الرَّجْعَةُ.

1843- ... Hüşeym'in, Mugire, Husayn, Eş'as, İsmail b. Ebî Hâlid, Dâvûd, Seyyâr ve Mücâlid'den rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Medine'de Fâtıma bint Kays'ın yanına girip Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onun hakkında verdiği hükmü sordum. Şöyle dedi: "Kocam beni (bâin talâkla) kesin olarak boşadıktan sonra ben de mesken ve nafaka konusunda onun aleyhinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e davacı oldum. Ancak Allah Rasûlü benim için ne mesken ne de nafaka kararı verdi ve iddetimi, İbn Ümmi Mektûm'un evinde tamamlamamı emretti."

Mücâlid, kendi rivayetinde şöyle demektedir: (Allah Rasûlü şöyle buyurdu): "Kays'ın kızı! Mesken ve nafaka, eşine tekrar dönme imkânı bulunan (ric'î talâkla boşanmış) kadınlar için geçerlidir."[476]

١٨٤٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَلِيدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنِ الأَوْزَاعِيِّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، أَنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ الْمَخْزُومِيَّ طَلَّقَهَا ثَلاثًا، فَأَمَرَ لَهَا بِنَفَقَةٍ فَاسْتَقَلَّتْهَا، وَكَانَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَعَثَهُ نَحْوَ الْيَمَنِ، فَانْطَلَقَ خَالِدُ بْنُ الْوَلِيدِ فِي نَفَرٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ إِلَى النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهُوَ فِي بَيْتِ مَيْمُونَةَ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ طَلَّقَ فُلانَةَ ثَلاثًا، فَهَلْ لَهَا نَفَقَةٌ؟ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَيْسَ لَهَا نَفَقَةٌ وَلا مَسْكَنٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا أَنْ تَنْتَقِلَ إِلَى أُمِّ شَرِيكٍ، ثُمَّ أَرْسَلَ إِلَيْهَا أَنَّ أُمَّ شَرِيكٍ يَأْتِيهَا الْمُهَاجِرُونَ الأَوَّلُونَ، فَانْتَقِلِي إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَإِنَّكِ إِذَا وَضَعْتِ خِمَارَكِ لَمْ يَرَكِ.

1844- Muhammed b. Abdullah b. Meymûn'un bize, el-Velîd b. Müslim > el-Evzâî > Yahyâ b. Ebî Kesîr > Ebû Seleme isnadıyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays, Ebû Seleme'ye şunu anlatmştır: Ebû Amr b. Hafs el-Mahzûmî, kendisini üç defa boşadı ve ona bir nafaka verilmesini emretti.

476 Müslim, Talâk 42; Nesâî, Talâk 70; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 415.

Ancak Fâtıma, bu nafakayı azımsadı ve razı olmadı. O sırada Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, Ebû Amr'ı Yemen taraflarına gönderdi. Bunun üzerine Hâlid b. el-Velîd, Mahzumoğulları'ndan bir grup insanla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü o esnada Meymûne'nin odasındaydı. Ona "Ey Allah'ın Rasûlü! Ebû Amr b. Hafs filanca kadını boşamış; kadının nafaka hakkı var mı?" diye sordu. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Onun ne nafaka ne de mesken hakkı var"*** buyurdu ve Fâtıma bint Kays'a, (iddetini tamamlamak üzere) Ümmü Şerîk'in evine taşınması yönünde haber yolladı. Ancak daha sonra ilk muhacirlerin Ümmü Şerîk'in evini (çokça) ziyaret etmelerinden dolayı ona şu talimatı verdi: ***"(Âmâ sahâbî) İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın. Çünkü orada örtünü çıkardığın zaman o seni göremez."***[477]

١٨٤٥ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي الأَوْزَاعِيُّ، ثُمَّ ذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1845- er-Rabî' el-Murâdî bize, Bişr b. Bekir > el-Evzâî kanalıyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[478]

١٨٤٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ أَبِي الْجَهْمِ، قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو سَلَمَةَ عَلَى ابْنَةِ قَيْسٍ، فَحَدَّثَتْ أَنَّ زَوْجَهَا طَلَّقَهَا طَلَاقًا بَائِنًا، وَأَمَرَ أَبَا حَفْصٍ أَنْ يُرْسِلَ إِلَيْهَا بِنَفَقَتِهَا خَمْسَةَ أَوْسَاقٍ، فَأَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي، وَلَمْ يَجْعَلْ لِيَ السُّكْنَى، وَلا النَّفَقَةَ فَقَالَ: صَدَقَ، اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ ثُمَّ قَالَ: إِنَّ ابْنَ أُمِّ مَكْتُومٍ رَجُلٌ يُغْشَى فَاعْتَدِّي فِي بَيْتِ أُمِّ فُلانٍ.

1846- İbrahim b. Merzûk'un bize, Vehb b. Cerîr > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir b. Ebi'l-Cehm dedi ki: Ebû Seleme ile birlikte (Fâtıma) bint Kays'ın yanına girdim. Bize, kocasının kendisini bâin talâk ile (kesin olarak) boşadığından söz etti. (Kocası) Ebû Hafs, ona beş vesk[479] nafaka gönderilmesini emretmişti.

---

477 Müslim, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 64.

478 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 64.

479 Vesk: Bir deve yükü veya altmış sa'lık yani 63400 dirhemlik (165 litre) bir ölçü birimi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 483. (Çeviren)

(Fâtıma, olayın geri kalanını şöyle anlattı): Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna girip "Kocam beni boşadı ve bana ne mesken ne de nafaka belirledi" dedim. Allah Rasûlü ***"Doğru yapmış; sen git İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini tamamla"*** buyurdu. Daha sonra da şöyle dedi: ***"İbn Ümmi Mektûm, geleni gideni çok olan biridir. Onun için sen ümmü filancanın evinde iddetini tamamla."***[480]

١٨٤٧ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1847- Süleyman b. Şuayb bize, Abdurrahman > Şu'be yoluyla gelen isnadla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

١٨٤٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شَرِيكٌ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ سَخْبَرَةَ، قَالَ: دَخَلْتُ أَنَا وَأَبُو سَلَمَةَ عَلَى فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، وَكَانَ زَوْجُهَا طَلَّقَهَا ثَلَاثًا، فَقَالَتْ: أَتَيْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلَمْ يَجْعَلْ لِي سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً.

1848- … Şerîk'in rivayet ettiğine göre, Ebû Bekir b. Sehbera[481] dedi ki: Ebû Seleme ile birlikte Fâtıma bint Kays'ın yanına girdim. O sırada kocası onu üç talâkla boşamıştı. Fâtıma şöyle dedi: "Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittim; benim için ne mesken ne de nafaka kararı verdi."[482]

١٨٤٩ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى بْنُ مَنْصُورٍ الرَّازِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا لَيْثٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، قَالَ: سَأَلْتُ عَبْدَ الْحَمِيدِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ عَنْ طَلَاقِ جَدِّهِ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ، فَقَالَ عَبْدُ الْحَمِيدِ بْنُ عَبْدِ اللهِ: طَلَّقَهَا الثَّلَاثَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْيَمَنِ، فَوَكَّلَ بِهَا عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا عَيَّاشٌ بِبَعْضِ النَّفَقَةِ، فَسَخِطَتْهَا، فَقَالَ لَهَا عَيَّاشٌ: مَا لَكِ عَلَيْنَا نَفَقَةٌ وَلَا سُكْنَى، وَهَذَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَسَلِيهِ فَسَأَلَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَمَّا قَالَ، فَقَالَ لَهَا: انْتَقِلِي

480 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 189; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

481 Eserin yazma ve basılı nüshalarında "Sehbera" ismi, yanlışlıkla "Suhayr" olarak kaydedilmiştir. Nitekim aynı sened ve metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr* adlı eserinde de (III, 66) ilgili isim bu şekilde yer almaktadır. (Çeviren)

482 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

إِلَى بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ الأَعْمَى، فَهُوَ أَقَلُّ وَأَطْيَبُ، وَأَنْتِ تَضَعِينَ ثِيَابَكِ عِنْدَهُ، فَانْتَقَلَتْ إِلَيْهِ حَتَّى حَلَّتْ.

1849- Ebû Ümeyye'nin bize, el-Muallâ b. Mansûr er-Râzî > Leys kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr dedi ki: Abdülhamîd b. Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs'a, dedesinin, Fâtıma bint Kays'ı boşaması meselesini sordum. Abdülhamîd b. Abdullah şöyle dedi: "Onu üç talâkla boşamıştı. Daha sonra kendisi Yemen'e doğru yola çıktı ve (Fâtıma'nın durumuyla) ilgilenmesi için Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı vekil tayin etti. Ayyâş da ona nafakanın bir kısmını gönderdi, ancak Fâtıma bunu azımsadı ve razı olmadı."

Bunun üzerine Ayyâş ona "Senin bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git ona sor istersen!" dedi. Fâtıma da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Ayyâş'ın söylediklerini sordu. Allah Rasûlü de ona ***"Sen âmâ Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşın. Onun (gelen gideni) daha azdır ve (senin için orası) daha uygundur. Orada elbiseni (rahatça) çıkarabilirsin"*** dedi. O da iddet süresini dolduruncaya kadar oraya taşındı.

١٨٥٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُعَلَّى، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

1850- Ebû Ümeyye bize, el-Muallâ > el-Leys > Abdurrahman b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays yoluyla bunu aynı şekilde rivayet etti.

***

Ebû Ümeyye'nin, el-Muallâ kanalıyla el-Leys'ten naklettiği rivayet bu şekildedir. Yahyâ b. Bükeyr ise bu hadisi bazı ilavelerle el-Leys'ten rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، أَنَّهُ سَأَلَ عَبْدَ الْحَمِيدِ بْنَ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ، عَنْ طَلَاقِ جَدِّهِ أَبِي عَمْرٍو فَاطِمَةَ، فَقَالَ لَهُ عَبْدُ الْحَمِيدِ: طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ، ثُمَّ خَرَجَ إِلَى الْيَمَنِ، وَوَكَّلَ عَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا عَيَّاشٌ بِبَعْضِ النَّفَقَةِ، فَسَخِطَتْهَا، فَقَالَ لَهَا عَيَّاشٌ: مَا لَكِ عَلَيْنَا مِنْ نَفَقَةٍ وَلَا مَسْكَنٍ، فَهَذَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَلِيهِ فَسَأَلَتْ رَسُولَ

اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَ لَكِ نَفَقَةٌ وَلا مَسْكَنٌ، وَلَكِنْ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ، فَاخْرُجِي عَنْهُمْ فَقَالَتْ: أَخْرُجُ إِلَى بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ؟ فَقَالَ لَهَا: إِنَّ بَيْتَهَا يُوطَأُ، انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ الأَعْمَى فَهُوَ أَقَلُّ.

1851- Ravh b. el-Ferac'ın bize, İbn Bükeyr > el-Leys yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebu'z-Zübeyr, Abdülhamîd b. Abdullah b. Ebî Amr b. Hafs'a, dedesi Ebû Amr'ın, Fâtıma'yı boşaması meselesini sordu. Abdülhamîd de şöyle cevap verdi: Onu kesin olarak (bâin talâkla) boşamıştı. Daha sonra da Yemen'e doğru yola çıktı ve (Fâtıma bint Kays'ın durumuyla) ilgilenmesi için Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı vekil tayin etti. Ayyâş da Fâtıma'ya nafakanın bir kısmını gönderdi, ancak o bunu azımsadı ve razı olmadı. Bunun üzerine Ayyâş ona "Senin bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git ona sor istersen!" dedi.

Fâtıma da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e Ayyâş'ın söylediklerini sordu. Allah Rasûlü de ona ***"Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var. Onun için, sen onların (koca tarafının) yanlarından ayrıl"*** buyurdu. Fâtıma da "Ümmü Şerîk'in evine mi gideyim?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle cevap verdi: ***"Ümmü Şerîk'in evine gelen giden çok olur. Sen (en iyisi) âmâ Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşın. Onun (gelen gideni) daha azdır."***[483]

١٨٥٢ - حَدَّثَنَا رَوْحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ مَوْلَى الأَسْوَدِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ، نَفْسِهَا، مِثْلَ حَدِيثِ اللَّيْثِ، عَنِ أَبِي الزُّبَيْرِ حَرْفًا بِحَرْفٍ.

1852- (Öte yandan) Ravh'ın bize, İbn Bükeyr > el-Leys > el-Esved'in azadlı kölesi Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme yoluyla bizatihi Fâtıma'dan rivayet etmiş olduğu hadis de el-Leys'in Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiği hadisin harfi harfine aynısıdır.[484]

---

483 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 55; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65. Rivayetin sonunda geçen ve ***"onun gelen gideni daha azdır"*** şeklinde tercüme ettiğimiz ***"fehuve ekall"*** ibaresi, Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında aynı lafızla geçerken, *Şerhu meâni'l-âsâr*'da "bu, (senin için) daha uygundur" anlamındaki "fehuve evlâ" lafzıyla kaydedilmiştir. (Çeviren)

484 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 55; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65.

el-Leys, Abdullah b. Yezîd'in, Ebû Seleme > Fâtıma yoluyla naklettiği hadisi böyle rivayet etmiştir. Ancak Mâlik, aynı hadisi Abdullah > Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla şu şekilde rivayet etmektedir:

١٨٥٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ يَزِيدَ مَوْلَى الأَسْوَدِ بْنِ سُفْيَانَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ بِنْتِ قَيْسٍ، أَنَّ أَبَا عَمْرِو بْنَ حَفْصٍ طَلَّقَهَا الْبَتَّةَ وَهُوَ غَائِبٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا وَكِيلَهُ بِشَعِيرٍ فَسَخِطَتْهُ، فَقَالَ: وَاللهِ، مَا لَكِ عَلَيْنَا مِنْ شَيْءٍ فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لَهُ، فَقَالَ: لَيْسَ لَكِ عَلَيْهِ نَفَقَةٌ، وَاعْتَدِّي فِي بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ.

1853- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > el-Esved b. Süfyân'ın azadlı kölesi Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Amr b. Hafs, Fâtıma'yı gıyabında kesin olarak (bâin talâkla) boşamış ve vekili aracılığıyla (nafaka olarak) ona arpa göndermişti. Fâtıma bunu azımsayıp da razı olmayınca (vekil) "Allah'a yemin olsun ki, senin bizde herhangi bir hakkın yok" dedi. Bunun üzerine Fâtıma, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek ona durumu anlattı. Allah Rasûlü de ***"Senin, onda nafaka hakkın yok. Ümmü Şerîk'in evinde iddetini bekle"*** buyurdu.[485]

***

Mâlik'in bu hadisinde geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Senin, onda nafaka hakkın yok"*** şeklindeki açıklamasında meskenden söz edilmemektedir. Ancak burada Fâtıma'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e, kocasının vekilinin "Senin bizde herhangi bir hakkın yok" sözünü aktardığı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de buna karşı çıkmadığı hatta kocasının evi dışında bir yerde iddet beklemesini emrettiği belirtilmektedir. Bu da Fâtıma'dan, (kocasının ailesi tarafından) başka bir yere taşınmasının istendiğini gösterir. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konuda ona izin vermiş ve taşınmasını emretmiştir. Mesken hakkı olsaydı Allah Rasûlü onu bu hakkından mahrum etmeyeceği gibi -taşınmak zorunda olmadığı hâlde- başka bir eve taşımazdı. Buna göre Mâlik'in Abdullah b. Yezîd'den naklettiği söz konusu hadisin manası, el-Leys'in yine Abdullah'tan aktardığı -daha açıklayıcı nitelikteki ve lafızları bakımından daha fazla olan- hadisin manasıyla paralellik arzetmektedir.

485 Mâlik, Talâk 67; Müslim, Talâk 36; Nesâî, Nikâh 22; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65.

Öte yandan Ebû Seleme'nin söz konusu hadisini, İmrân b. Ebî Enes de Ebû Seleme'den nakletmekte ve Mâlik'in, Abdullah kanalıyla Ebû Seleme'den rivayet ettiği hadise benzer şekilde aktarmaktadır. Şöyle ki:

١٨٥٤ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، عَنِ اللَّيْثِ بْنِ سَعْدٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ أَبِي أَنَسٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، أَنَّهُ قَالَ: سَأَلْتُ فَاطِمَةَ بِنْتَ قَيْسٍ فَأَخْبَرَتْنِي أَنَّ زَوْجَهَا الْمَخْزُومِيَّ طَلَّقَهَا، وَأَبَى أَنْ يُنْفِقَ عَلَيْهَا، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَتْهُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ، انْتَقِلِي إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ تَكُونِينَ عِنْدَهُ، فَإِنَّهُ رَجُلٌ أَعْمَى تَضَعِينَ ثِيَابَكِ عِنْدَهُ.

1854- ... el-Leys b. Sa'd'ın, İmrân b. Ebî Enes kanalıyla rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme şöyle dedi: Fâtıma bint Kays'a (boşanma meselesini) sordum. Bana, Mahzumlu kocasının kendisini boşadığını ve nafaka vermeyi reddettiğini haber verdi. Bunun üzerine o da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu arzetmiş; Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Senin nafaka hakkın yok. İbn Ümmi Mektûm'un yanına taşın. Orada kalırsın. Çünkü o âmâ bir adamdır. Elbiseni orada (rahatça) çıkarabilirsin"*** buyurmuş.[486]

***

Bu hadis hakkındaki açıklama, Mâlik hadisiyle ilgili açıklamanın aynısıdır. Yine Ebû Seleme'nin bu hadisini, Muhammed b. Amr b. Alkame de Ebû Seleme'den, İmrân ve Mâlik'in rivayet ettikleri gibi nakletmiştir. Şöyle ki:

١٨٥٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ إِسْمَاعِيلَ بْنِ جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ رَجُلٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ، فَطَلَّقَهَا الْبَتَّةَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَى أَهْلِهِ تَبْتَغِي النَّفَقَةَ، فَقَالُوا: لَيْسَ لَكِ عَلَيْنَا نَفَقَةٌ فَبَلَغَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَتْ لَكِ عَلَيْهِمْ نَفَقَةٌ، وَعَلَيْكِ الْعِدَّةُ، فَانْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ أُمِّ شَرِيكٍ، ثُمَّ قَالَ: إِنَّ أُمَّ شَرِيكٍ يَدْخُلُ عَلَيْهَا أَخْوَالُهَا مِنَ الْمُهَاجِرِينَ، انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ.

486 Müslim, Talâk 37'nin devamındaki rivayet.

1855- ... Muhammed b. Amr'ın, Ebû Seleme'den rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays, Mahzûmoğullarından bir adamla evliydi. Adam onu kesin olarak (bâin talâkla) boşayınca, Fâtıma da onun ailesine haber yollayarak nafaka talebinde bulundu. Onlar da "Senin bizde nafaka hakkın yok" dediler. Bu durum kendisine intikal edince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, (Fâtıma'ya) ***"Senin onlarda bir nafaka hakkın yok. Ancak iddet beklemek zorundasın. Onun için Ümmü Şerîk'in evine taşın"*** buyurdu. Ardından da şunu ekledi: ***"Ümmü Şerîk'in yanına Muhacirlerden olan dayıları (çokça) gelip giderler. Sen (en iyisi) İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın."***[487]

***

Yine bu hadisle ilgili açıklama, Mâlik'in hadisiyle ilgili açıklamadan farksızdır. Ayrıca Ebû Seleme'nin bu hadisini, İbn Şihâb da kendisinden aktarmıştır. İbn Şihâb'ın bu rivayeti de Mâlik'in, Abdullah yoluyla Ebû Seleme'den aktardığı rivayetin tamamen aynısıdır. Şöyle ki:

١٨٥٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ حَدَّثَتْهُ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرَ حَدِيثَ يُونُسَ الَّذِي ذَكَرْنَاهُ عَنِ ابْنِ وَهْبٍ، عَنْ مَالِكٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ فَاطِمَةَ سَوَاءً.

1856- ... İbn Şihâb, "Ebû Seleme'nin bana anlattığına göre, Fâtıma bint Kays kendisine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayetle (bu olayı) aktarmış" dedikten sonra daha önce İbn Vehb > Mâlik > Abdullah > Ebû Seleme > Fâtıma isnadıyla Yunus'tan naklettiğimiz hadisin[488] tamamen aynısını zikretti.[489]

***

Öte yandan Fâtıma bint Kays hadisinde, Yahyâ b. Ebî Kesîr'in[490] nafaka ve meskenin olmadığı yönünde zikretmiş olduğu hükme, el-Hâris b. Abdurrahman

487 Müslim, Talâk 39.

488 Bk. 1853 no'lu rivayet.

489 Müslim, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 37; Nesâî, Talâk 70.

490 Bk. 1844 no'lu rivayet.

da Ebû Seleme yoluyla yine Fâtıma'dan aktarmış olduğu rivayetiyle muvafakat[491] etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، وَسُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالا: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الْحَارِثِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ ثَوْبَانَ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، أَنَّهَا اسْتَفْتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ لَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ عِنْدَهُ وَلا سُكْنَى، وَكَانَ يَأْتِيهَا أَصْحَابُهُ، فَقَالَ: اعْتَدِّي عِنْدَ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ فَإِنَّهُ أَعْمَى.

1857- er-Rabî' el-Murâdî ve Süleyman b. Şuayb'ın bize, Esed > İbn Ebî Zi'b > el-Hâris b. Abdurrahman > Ebû Seleme ve Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân kanalıyla rivayet ettiklerine göre, Fâtıma bint Kays, kocası kendisini boşayınca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e (kendi durumuyla ilgili) fetvayı sordu. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* de ona ***"Senin onda bir nafaka hakkın da yok, mesken hakkın da"*** buyurdu. Allah Rasûlü'nün sahâbîleri, (Ümmü Şerîk'in yanında bulunduğu sırada) Fâtıma'nın yanına gidip geliyorlardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"İbn Ümmi Mektûm'un yanında iddetini bekle. Çünkü o, âmâdır"*** buyurdu.[492]

***

Buna göre Yahyâ b. Ebî Kesîr,[493] el-Hâris ve Ebû Bekir b. el-Cehm'in[494] Ebû Seleme kanalıyla Fâtıma'dan rivayet ettikleri hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in lafzı olarak geçen "nafaka ve meskenin olmaması"

491 Bir hadis terimi olarak muvafakat, bir hadis kitabındaki hadislerden birini, kitaptaki isnaddan başka bir isnadla müellifin şeyhi ile buluşmak üzere daha az sayıdaki raviden oluşan isnadla rivayet etmeye denilir. Bir diğer ifadeyle bir kitapta bulunan bir hadisi bir başka muhaddis, müellifinin şeyhinden rivayet etmekle ona muvafakat etmiş sayılır. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 299. Tahâvî, henüz hadis usulü eserlerinin oluşmadığı, dolayısıyla hadis ilmiyle ilgili kavramların nihai şeklini almadığı bir dönemde yaşadığı için buradaki ıstılahî/teknik anlamı birebir kastetmemiş olsa da muhteva itibariyle bu anlamın çerçevesini aşmamaktadır. Zira burada Yahyâ b. Ebî Kesîr'in, teknik anlamda "şeyhi/hocası" sayılan Ebû Seleme yoluyla Fâtıma bint Kays'tan aldığı rivayeti, el-Hâris b. Abdurrahman'ın da aynı yolla aldığı, dolayısıyla Yahyâ'ya muvafakat etmiş olduğu belirtilmektedir. (Çeviren)

492 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

493 Bk. 1844 no'lu rivayet.

494 Bk. 1846 ve 1847 no'lu rivayetler.

hususunun, bizzat Ebû Seleme'ye (ait rivayetin bir ibaresi olarak ona) dayandırılması daha uygun görünmektedir. Çünkü Ebû Seleme'nin rivayeti, kendisi dışında bu hadisi Fâtıma'dan nakledenlerin rivayetiyle de uyum arzetmektedir. Ayrıca bu ziyadeli rivayeti Ebû Seleme kanalıyla nakledenler rivayetlerinde tek kalmış (münferid) olsalar bile rivayetleri delil alınabilecek nitelikte şahsiyetlerden oluşmaktadır.

Öte yandan Muhammed b. Abdurrahman b. Sevbân da İbn Ebî Zi'b'in bu hadisinde, Ebû Seleme'yi ilgili (ziyadeli rivayet) konusunda desteklemektedir. Nitekim Yahyâ b. Ebî Kesîr, el-Hâris ve İbn Ebi'l-Cehm'in hadislerinde Ebû Seleme yoluyla gelen ziyadeli rivayeti, aynı şekilde o da Fâtıma'dan nakletmektedir.

Ayrıca Fâtıma bint Kays'ın bu hadisini, Abdurrahman b. Âsım b. Sâbit de kendisinden rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٨٥٨ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّزَّاقِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَطَاءٌ، قَالَ: حَدَّثَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ عَاصِمِ بْنِ ثَابِتٍ، أَنَّ فَاطِمَةَ، أَخْبَرَتْهُ، وَكَانَتْ عِنْدَ رَجُلٍ مِنْ بَنِي مَخْزُومٍ، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهُ طَلَّقَهَا ثَلاثًا، وَخَرَجَ إِلَى بَعْضِ الْمَغَازِي، وَأَمَرَ وَكِيلا لَهُ أَنْ يُعْطِيَهَا بَعْضَ النَّفَقَةِ فَاسْتَقَلَّتْهَا، فَانْطَلَقَتْ إِلَى إِحْدَى نِسَاءِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَدَخَلَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَهِيَ عِنْدَهَا، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ هَذِهِ فَاطِمَةُ طَلَّقَهَا فُلانٌ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا بِبَعْضِ النَّفَقَةِ فَرَدَّتْهَا، وَزَعَمَ أَنَّهُ شَيْءٌ تَطَوَّلَ بِهِ، قَالَ: صَدَقَ، وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْتَقِلِي إِلَى بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَإِنَّهُ أَعْمَى، فَانْتَقَلَتْ إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَاعْتَدَّتْ عِنْدَهُ حَتَّى انْقَضَتْ عِدَّتُهَا.

1858- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Ahmed b. Salih > Abdurrezzâk > İbn Cüreyc > Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, Abdurrahman b. Âsım b. Sâbit, Fâtıma'nın kendisine şunu haber verdiğini anlattı: Fâtıma, Mahzumoğulları'ndan bir adamla evliyken, adam onu üç defa boşadı ve bir gazveye gitti. Fâtıma'ya da biraz nafaka vermesi için bir vekil tayin etti. Ancak Fâtıma, bu nafakayı azımsadığı ve razı olmadığı için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in eşlerinden birinin yanına gitti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* o eşinin yanına girdiğinde Fâtıma da orada idi. Allah Rasûlü'nün hanımı "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu,

Fâtıma! Filanca şahıs onu boşamış ve kendisine biraz nafaka yollamış. Ancak Fâtıma bunu reddetmiş. Kocası, söz konusu nafakayı ödemekle yükümlü olmadığını; bunu bir ikram olarak verdiğini söylüyormuş" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Doğru söylemiş!"*** dedi ve ardından (Fâtıma'ya) şunları söyledi: ***"İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın. Çünkü o bir âmâdır."*** Fâtıma da Abdullah b. Ümmi Mektûm'un evine taşındı ve iddetini tamamlayıncaya kadar onun yanında kaldı.[495]

***

Bu rivayetle ilgili açıklama, daha önce zikrettiğimiz Mâlik'in, Abdullah kanalıyla Ebû Seleme'den naklettiği hadisteki açıklamanın aynısıdır. Bu hadisi aynı zamanda el-Haccâc b. Ertât da Atâ b. Ebî Rabâh'tan nakletmiş; ancak hem isnadında hem de lafızlarında İbn Cüreyc'e muhalefet etmiştir. Şöyle ki:

١٨٥٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ زِيَادٍ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَمْ يَجْعَلْ لَهَا سُكْنَى وَلا نَفَقَةً.

1859- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Abdülvâhid b. Gıyâs > Abdulvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc > Atâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Fâtıma'nın bana bildirdiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine ne mesken ne de nafaka kararı vermiştir."

***

Bu hadisi Fâtıma'dan rivayet edenlerden biri de Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe'dir. Ubeydullah bunu, eş-Şa'bî,[496] Muhammed b. Abdurrahman[497] ve İbn Ebi'l-Cehm'in[498] Fâtıma'dan rivayet ettikleri manada naklettiği gibi Yahyâ b. Ebî Kesîr[499] ve el-Hâris b. Abdurrahman[500] kanalıyla Ebû Seleme'den gelen ve Fâtıma'nın, kendisini boşayan kocasından nafaka ve mesken hakkı

495 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 19; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 414; Nesâî, Talâk 70; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 66.

496 Bk. 1843 no'lu rivayet.

497 Bk. 1857 no'lu rivayet.

498 Bk. 1846 no'lu rivayet.

499 Bk. 1844 no'lu rivayet.

500 Bk. 1857 no'lu rivayet.

bulunmadığına dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizatihi kendi beyanının yer aldığı rivayete benzer manada da nakletmiştir. Şöyle ki:

١٨٦٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْيَمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ أَبِي حَمْزَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عَمْرِو بْنِ عُثْمَانَ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ وَهُوَ غُلَامٌ شَابٌّ فِي إِمَارَةِ مَرْوَانَ، ابْنَةَ سَعِيدِ بْنِ زَيْدٍ، وَأُمُّهَا حَرْمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، الْبَتَّةَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهَا خَالَتُهَا فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ، فَأَمَرَتْهَا بِالانْتِقَالِ مِنْ بَيْتِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، فَسَمِعَ بِذَلِكَ مَرْوَانُ، فَأَرْسَلَ إِلَى ابْنَةِ سَعِيدٍ يَأْمُرُهَا أَنْ تَرْجِعَ إِلَى مَسْكَنِهَا، وَيَسْأَلُهَا مَا حَمَلَهَا عَلَى الانْتِقَالِ قَبْلَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي مَسْكَنِهَا حَتَّى تَنْقَضِيَ عِدَّتُهَا، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ تُخْبِرُهُ أَنَّ خَالَتَهَا فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ أَفْتَتْهَا بِذَلِكَ، وَأَخْبَرَتْهَا أَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَفْتَاهَا بِالانْتِقَالِ حِينَ طَلَّقَهَا أَبُو عَمْرِو بْنُ حَفْصٍ فَأَرْسَلَ مَرْوَانُ قَبِيصَةَ بْنَ ذُؤَيْبٍ إِلَى فَاطِمَةَ يَسْأَلُهَا عَنْ ذَلِكَ، فَذَكَرَتْ فَاطِمَةُ أَنَّهَا كَانَتْ تَحْتَ أَبِي عَمْرِو بْنِ حَفْصٍ، فَلَمَّا أَمَّرَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ عَلَى الْيَمَنِ خَرَجَ مَعَهُ، فَأَرْسَلَ إِلَيْهَا تَطْلِيقَةً، وَهِيَ بَقِيَّةُ طَلَاقِهَا، فَأَمَرَ لَهَا الْحَارِثَ بْنَ هِشَامٍ وَعَيَّاشَ بْنَ أَبِي رَبِيعَةَ بِنَفَقَتِهَا فَأَرْسَلَتْ إِلَى الْحَارِثِ وَعَيَّاشٍ تَسْأَلُهُمَا النَّفَقَةَ الَّتِي أَمَرَ لَهَا زَوْجُهَا، فَقَالَا: لَا وَاللهِ مَا لَهَا عَلَيْنَا مِنْ نَفَقَةٍ إِلَا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، وَمَا لَهَا أَنْ تَسْكُنَ فِي مَسْكَنِنَا إِلَا بِإِذْنِنَا قَالَتْ فَاطِمَةُ: فَأَتَيْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لَهُ، فَصَدَّقَهُمَا فَقَالَتْ فَاطِمَةُ: وَأَيْنَ أَنْتَقِلُ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: انْتَقِلِي عِنْدَ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، وَهُوَ الأَعْمَى الَّذِي سَمَّاهُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ فِي كِتَابِهِ قَالَتْ فَاطِمَةُ: فَانْتَقَلْتُ عِنْدَهُ، وَكَانَ رَجُلًا قَدْ ذَهَبَ بَصَرُهُ، وَكُنْتُ أَضَعُ ثِيَابِي عِنْدَهُ حَتَّى أَنْكَحَهَا النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فِيمَا ذُكِرَ، بِأُسَامَةَ بْنِ زَيْدٍ فَأَنْكَرَ عَلَيْهَا مَرْوَانُ، وَقَالَ لَهَا: قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ} قَالَتْ فَاطِمَةُ: بَيْنِي وَبَيْنَكُمُ الْقُرْآنُ، إِنَّمَا أَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذَا فِيمَنْ لَمْ يَبُتَّ طَلَاقَهَا، وَإِنَّمَا مَضَتِ السُّنَّةُ بِتَرْكِ النَّفَقَةِ لِمَنْ بَتَّ طَلَاقَهُ، وَكُنْتُمْ أَنْتُمْ تَرَوْنَ أَنَّهُ لَيْسَ لِلْمَبْتُوتَةِ نَفَقَةٌ إِلَا أَنْ تَكُونَ حَامِلًا، وَيُنْكَرُ عَلَيْهَا أَنْ تَخْرُجَ مِنْ بَيْتِهَا إِذَا بُتَّ طَلَاقُهَا، أَلَسْتُمْ تَعْلَمُونَ أَنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: {فَطَلِّقُوهُنَّ لِعِدَّتِهِنَّ وَأَحْصُوا الْعِدَّةَ

وَاتَّقُوا اللهَ رَبَّكُمْ}، إِلَى قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {لَعَلَّ اللهَ يُحْدِثُ بَعْدَ ذَلِكَ أَمْرًا} فِي مُرَاجَعَةِ الرَّجُلِ امْرَأَتَهُ، وَقَدْ قَالَ عَزَّ وَجَلَّ: {فَإِذَا بَلَغْنَ أَجَلَهُنَّ فَأَمْسِكُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ أَوْ فَارِقُوهُنَّ بِمَعْرُوفٍ}، وَإِنَّمَا هَذَا لِمَنْ لَمْ يَبِتَّ طَلَاقَهُ، فَأَمَّا مَنْ بَتَّ طَلَاقَهُ فَلَيْسَ عَلَيْهَا رَجْعَةٌ لِزَوْجِهَا فَقَالَ مَرْوَانُ: لَمْ أَسْمَعْ بِهَذَا الْحَدِيثِ مِنْ أَحَدٍ قَبْلَكَ، وَسَآخُذُ بِالْعِصْمَةِ الَّتِي وَجَدْتُ النَّاسَ عَلَيْهَا.

1860- Fehd'in bize, Ebu'l-Yemân > Şuayb b. Ebî Hamza > ez-Zührî isnadıyla rivayet ettiğine göre, Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe dedi ki: "Abdullah b. Amr b. Osman, Mervân'ın idareciliği döneminde henüz bir delikanlı iken, Saîd b. Zeyd'in kızını kesin olarak boşamıştı. Kızın annesi Huzme bint Kays'tı.[501] Kızın teyzesi Fâtıma bint Kays da yeğenine haber yollayıp Abdullah b. Amr'ın evinden taşınmasını emretti. Mervân durumu öğrenince, Saîd'in kızına haber gönderip yeniden evine dönmesini emretti ve ona, iddetini dolduruncaya kadar kendi meskeninde kalmayıp başka bir yere taşınmasının sebebini sordu. O da ona, Fâtıma bint Kays'ın kendisine böyle fetva verdiğini; zira Fâtıma'nın kocası Ebû Amr b. Hafs'ın kendisini boşadığı zaman, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de ona başka bir yere taşınması yönünde fetva verdiğini bildirdiğini söyledi. Bunun üzerine Mervân, meseleyi soruşturması için Kabîsa b. Züeyb'i Fâtıma'ya gönderdi. Fâtıma da ona, "Ebû Amr b. Hafs ile evli olduğu sırada, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Ali b. Ebî Tâlib'i Yemen'e idareci olarak tayin ettiğini, kocasının da onunla birlikte oraya gittiğini ve daha önceki (iki boşama hakkının) sonuncusu olan boşama kararını da kendisine ilettiğini" anlattı. Ayrıca kocası, el-Hâris b. Hişâm ve Ayyâş b. Ebî Rabîa'yı da Fâtıma'ya nafaka vermeleri için vekil tayin etmişti. Bunun üzere Fâtıma, kocasının kendisine verilmesini emrettiği nafakayı el-Hâris ve Ayyâş'tan talep etmiş, ancak onlar "Hayır, Allah'a yemin olsun ki, hamile olması dışında onun bizim üzerimizde bir nafaka hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca bizim iznimiz olmaksızın evlerimizde oturma hakkı da yoktur" demişlerdi.

Fâtıma, (sözlerine devam ederek) şöyle dedi: Ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gidip bu meseleyi ona arzettiğimde, Allah Rasûlü onların tutumunun doğru olduğunu belirtti. Bunun üzerine Fâtıma "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Ben nereye taşınayım?" diye sordu. Allah Rasûlü de ***"İbn Ümmi Mektûm'un evine git. O, Allah azze ve celle'nin, Kitab'ında 'el-a'mâ'***

501 Bu kadın, Fâtıma bint Kays'ın kızkardeşidir. (Çeviren)

diye bahsettiği kişidir"[502] buyurdu. Fâtıma şöyle dedi: "Ben de onun evine taşındım. O, gözleri görmeyen bir adamdı. Elbiselerimi onun evinde (rahatça) çıkarabiliyordum." Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* -zikredildiğine göre- onu Üsâme b. Zeyd ile evlendirinceye kadar orada kalmaya devam etti.

Ancak Mervân, bu konuda ona karşı çıkarak "Allah *azze ve celle* ***'Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar'***[503] buyuruyor" dedi.

Fâtıma da şöyle cevap verdi: "Sizinle benim aramda (hakem olarak) Kur'ân var. Allah *azze ve celle* bu âyeti, henüz üç talâk veya bâin talâk ile kocasından boşanmamış kadınlar hakkında indirmiştir. Sünnette ise karısını üç talâk/bâin talâk ile boşamış kimselerin nafaka ödemekle yükümlü olmadıkları yönünde bir teâmül oluşmuştur. Siz de üç talâk veya bâin talâk ile boşanmış (mebtûte) kadının, hamile olması dışında nafaka alma hakkının bulunmadığı görüşündeydiniz. Üstelik mebtûte bir kadının evinden çıkmasına da itiraz ediliyor! Hâlbuki siz, Allah *azze ve celle*'nin ***'Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir'***[504] buyruğunun, kocanın, ric'î talâkla boşadığı hanımını tekrar nikâhına döndürebilmesi ile ilgili olduğunu bilmiyor musunuz?[505] Ayrıca Allah *azze ve celle* ***'İddet müddetlerini doldurduklarında onları ya meşru ölçüler içerisinde (nikâhınız altında) tutun veya onlardan meşru ölçülere göre ayrılın'***[506] buyurmaktadır. Bu da hanımını üç talâk veya bâin talâkla boşamamış olanlar için geçerlidir. Üç talâk veya bâin talâkla boşanmış olan kadınların ise yeniden kocalarının nikâhına dönmeleri söz konusu değildir."

---

502 Abese sûresinin ilk âyetlerine işaret edilmektedir. (Çeviren)

503 Talâk 65/1.

504 Talâk 65/1.

505 Tespit edebildiğimiz kadarıyla Tahâvî'nin yazma ve basılı nüshalarında, bu paragrafın Arapça ibareleri, manaya etki edebilecek birtakım yazım hatalarıyla doludur. Biz bunları aynı rivayetin aynı lafızlarla geçtiği Taberânî'nin *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn* (thk. Hamdî b. Abdülmecîd es-Selefî, Beyrut 1984, IV, 213, had. no: 3126) adlı eserindeki metni esas alarak düzelttik ve tercümesini yaptık. (Çeviren)

506 Talâk 65/2.

Bunun üzerine Mervân dedi ki: "Bu hadisi senden önce hiç kimseden işitmiş değilim. Fakat ben yine de insanlar arasında teâmül hâline geldiğini gördüğümüz o şaşmaz ölçüyü esas alacağım."[507]

١٨٦١ - حَدَّثَنَا هَارُونُ بْنُ كَامِلِ بْنِ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُتْبَةَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ سَوَاءً.

1861- Yine Harun b. Kâmil b. Yezîd bize, Abdullah b. Sâlih > el-Leys > Yunus > İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah b. Utbe isnadıyla bu hadisin tamamen aynısını zikretti.

١٨٦٢ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ بْنُ رَحَّالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَنْبَسَةُ بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1862- Ubeyd b. Rahhâl de bize, Ahmed b. Salih > Anbese b. Hâlid > Yunus > İbn Şihâb > Ubeydullah b. Abdullah kanalıyla bu hadisi aynı şekilde rivayet etti.

***

Bu hadiste el-Hâris ve Ayyâş'ın Fâtıma bint Kays'a söyledikleri "Hamile olması dışında, onun bizim üzerimizde bir nafaka hakkı bulunmamaktadır. Ayrıca bizim iznimiz olmadan evlerimizde oturma hakkı da yoktur" sözlerinin Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* tarafından onaylanması söz konusudur. Üstelik bu ifadeler, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma'ya ***"Senin ne nafaka ne de mesken hakkın var"*** tarzında söylediği sözlerini, Fâtıma'nın bizzat kendisinden nakledenlerin rivayetiyle de uyum arzetmektedir. Ayrıca burada kendisini Allah'ın Kitabı'na muhalefet etmekle suçlayanlara, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuya dair nakledilen ve yine kendisinden aktarmış olduğumuz rivayete dayanarak itiraz edip cevap vermiştir. Öte yandan onlara, Allah *azze ve celle*'nin Kitab'ında geçen "mesken" emrinden kastedilen hususun, ric'î talâkla boşanıp da kendilerini boşayan kocalarının nikâhına tekrar dönme hakları bulunan boşanmış "kadınlar"

507 Rivayetin tam metninin geçtiği kaynak için bk. Taberânî, *Müsnedü'ş-Şâmiyyîn,* IV, 213. [Tahâvî, bu rivayetin senedini *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (III, 66) zikretmesine rağmen metnine yer vermemektedir]; Rivayetin birtakım lafız değişikleriyle gelen bazı bölümleri için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 20, 22; Müslim, Talâk 41; Nesâî, Talâk 73.

için geçerli olduğunu ve kendilerini boşayan kocalarının nikâhına yeniden dönme hakları bulunmayan diğer boşanmış kadınlar için geçerli olmadığını haber vermektedir.

Bu noktada "Üç talâkla veya bâin talâkla boşanmış (mebtûte) kadınların hem mesken hem de nafaka hakları vardır" diyenlerin lehine sayılabilecek delillerden biri de bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilmiş olan şu hadistir:

١٨٦٣ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، وَنَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالا: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا طَلاقًا بَاتًّا، فَأَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا نَفَقَةَ لَكِ وَلا سُكْنَى قَالَ: فَأَخْبَرْتُ بِذَلِكَ النَّخَعِيَّ، فَقَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ، وَأُخْبِرَ بِذَلِكَ: لَسْنَا بِتَارِكِي آيَةٍ مِنْ كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ، وَقَوْلِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَعَلَّهَا أُوهِمَتْ، سَمِعْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُ: لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1863- Süleyman b. Şuayb ve Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb b. Nâsıh > Hammâd b. Seleme > Hammâd (b. Ebî Süleyman) > eş-Şa'bî isnadıyla rivayet ettiklerine göre, Fâtıma bint Kays, kocası tarafından üç talâk veya bâin talâkla kesin olarak boşadıktan sonra Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldi. Allah Rasûlü de ona ***"Senin nafaka hakkın da mesken hakkın da yok"*** buyurdu.

(Râvî Hammâd b. Ebî Süleyman)[508] dedi ki: Ben bu durumu en-Nehaî'ye haber verdiğimde şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bu mesele kendisine iletilince şöyle demiş: "Biz, belki de yanılmış olan bir kadının sözüne bakıp da Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'ndaki âyeti ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözünü terk edecek değiliz. Zira ben Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Onun mesken ve nafaka hakkı var'*** buyurduğunu işittim."[509]

508 Metinde belirtilmemiş olmasına rağmen biz buradaki râvînin, senedde adı geçen ve İbrahim en-Nehâî'nin öğrencisi sayılan (bk. Zehebî, *Siyeri A'lâmi'n-nübelâ,* IV, 520, Beyrut 1985) Hammâd b. Ebî Süleyman olduğunu düşünüyoruz. (Çeviren)

509 Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 68.

١٨٦٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ مِنْهَالٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، فَذَكَرَ بِإِسْنَادِهِ مِثْلَهُ.

1864- Muhammed b. Huzeyme bize, Haccâc b. Minhâl > Hammâd b. Seleme yoluyla gelen isnadla bu hadisin aynısını rivayet etti.[510]

***

Bu noktada birileri "Ömer'den nakledilen bu haber munkatıdır" derse, ona şöyle denilir: Rivayetin munkatı olması, delil olmasına engel değildir. Çünkü İbrahim en-Nehaî'nin sadece birçok kişinin kendisine aktardığı rivayetleri böyle munkatı olarak nakletmek gibi bir özelliği vardı. Bu sebeple ona göre bu rivayet bağlayıcı bir delildir. Nitekim kendisinden bize şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٦٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الأَعْمَشِ، قَالَ: قُلْتُ لِإِبْرَاهِيمَ: إِذَا حَدَّثْتَنِي فَأَسْنِدْ فَقَالَ: إِذَا قُلْتُ: قَالَ عَبْدُ اللهِ، فَلَمْ أَقُلْ ذَلِكَ حَتَّى حَدَّثَنِيهِ غَيْرُ وَاحِدٍ، وَإِذَا قُلْتُ: حَدَّثَنِي فُلَانٌ، عَنْ فُلَانٍ، فَهُوَ الَّذِي حَدَّثَنِي.

1865- İbrahim b. Merzûk'un bize, ez-Zehrânî > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, el-A'meş dedi ki: İbrahim'e "Bana hadis rivayet ettiğin zaman, senedini de söyle" dedim. O da bana şöyle dedi: "Ben, sana 'Abdullah dedi' demişsem, bil ki bir topluluk bana o rivayeti Abdullah'tan nakletmedikçe böyle söylemem. Eğer 'Filanca kişi bana Abdullah'tan nakletti' diyorsam, o zaman sadece o kişi bana rivayette bulunmuş demektir."[511]

***

Bu da gösteriyor ki İbrahim'in görüşmediği/buluşmadığı herhangi bir sahâbîden rivayette bulunurken takip ettiği yöntem, Abdullah (b. Mes'ûd)'dan rivayette bulunurken kullandığı yöntemin aynısıdır. Ayrıca Hammâd b. Ebî Süleyman'ın hadisi dışında bu manaya gelen başka bir rivayet daha Ömer *radıyallahu anh*'dan nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

510 Nehâî'nin Hz. Ömer'den naklettiği sözün haricinde, Haccâc b. Minhal'den itibaren aynı senedle gelen bir rivayet için bk. Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr,* XXIV, 380.

511 Tirmizî, *el-İlelü'l-Sagîr,* Beyrut tsz., s. 754 (*Sünen-i Tirmizî*'nin A. Muhammed Şakir'in tahkikiyle basılan 5 ciltlik baskısının 5. cildinin sonuna eklenmiştir). Ayrıca bk. İbn Receb el-Hanbelî, *Şerhu İleli't-Tirmizî,* I, 277; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 226, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIV, 520. Ayrıca bu kitabın 532 no'lu rivayetine ve dipnotuna bk.

١٨٦٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَلَمَةَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ فَاطِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنَّهُ لَمْ يَجْعَلْ لَهَا حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا ثَلَاثًا، سُكْنَى وَلَا نَفَقَةً فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِإِبْرَاهِيمَ، فَقَالَ: قَدْ رُفِعَ ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ، فَقَالَ: لَا نَدَعُ كِتَابَ رَبِّنَا وَسُنَّةَ نَبِيِّنَا لِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1866- … Süfyân'ın, Seleme > eş-Şa'bî > Fâtıma yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocası tarafından üç talâkla boşanan Fâtıma'ya, ne mesken ne de nafaka belirledi. Ben (Seleme) bunu İbrahim'e anlattığımda şöyle dedi: Ömer *radıyallahu anh*, bu mesele kendisine arzedildiğinde şöyle demiştir: "Bir kadının sözüne bakarak Rabbimizin Kitabı'nı ve Nebimizin sünnetini bırakacak değiliz. Onun mesken ve nafaka hakkı vardır."[512]

***

Bu rivayet, Hammâd (b. Ebî Süleyman)'ın eş-Şa'bî'den naklettiği rivayete[513] benzemektedir. Sadece Ömer *radıyallahu anh*'ın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işitmek suretiyle aktardığı "kadının mesken ve nafaka hakkı olduğuna" dair ifadesi bunun dışındadır. Şu kadar var ki Ömer *radıyallahu anh*'ın, ilgili Seleme[514] hadisinde geçen "Nebimizin sünneti" sözü, Hammâd (b. Ebî Süleyman)'ın hadisinde yer alan (ve yine Hz. Ömer'in, Hz. Peygamber'den aktardığı) söz konusu ilaveye işaret etmekte ve onu desteklemektedir. Bunun anlamı ise şudur: Fâtıma'nın bu konuya dair Allah Rasûlü'nden[515] naklettiği husus/hüküm, Allah *azze ve celle*'nin

512 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 24; Dârimî, Talâk 10; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 67.

513 Bk. 1863 no'lu rivayet.

514 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Hammâd b. Seleme" olarak kaydedilmiştir. Oysa 1866 no'lu rivayette geçen ravinin ismi Hammâd değil, Seleme b. Küheyl'dir (bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 24; Dârimî, Talâk 10). Tahâvî, burada rivayeti eş-Şa'bî'den alan iki kişinin rivayetleri arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Bunlar 1863 no'lu rivayette geçen Hammâd b. Ebî Süleyman ile 1866 no'lu rivayetteki Seleme b. Küheyl'dir. Ancak 1863 no'lu hadisin senedinde yer alan ve rivayeti Hammâd b. Ebî Süleyman'dan aktaran bir isim daha var ki onun da adı Hammâd b. Seleme'dir. Bu durumda anlaşılan o ki müstensihimiz, bu iki rivayet arasındaki farklılık noktalarına değinirken, orada geçen Hammâd b. Seleme ile buradaki Seleme b. Küheyl'i birbirine karıştırmıştır. (Çeviren)

515 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "onun [Allah Rasûlü'nün] yanında/huzurunda" anlamına gelen "indehû" zarfı kullanılmıştır. Zarfın dayandığı "hû" zamirinin ise Hz. Peygamber'i işaret ettiği anlaşılmaktadır. Çünkü bir önceki cümlede Hz. Peygamber'in sünnetinden bahsedilmektedir. Ancak olayın akışından anladığımız kadarıyla Hz. Ömer, Fâtıma bint Kays'ın, ilgili meselede kadının nafaka ve mesken hakkı olmadığına dair Allah

Kitabı'na ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in (teâmül hâline gelen) sünnetine aykırıdır.

Öte yandan bu konuda Seleme hadisi[516] dışında Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd) *radıyallahu anhumâ*'nın kendi görüşleri olarak nakledilen rivayetler de vardır. Şöyle ki:

١٨٦٧ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُمَرَ، وَعَبْدِ اللهِ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولاَنِ: الْمُطَلَّقَةُ لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1867- … el-A'meş'in İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer ve Abdullah *radıyallahu anhumâ* şöyle diyorlardı: "Boşanmış kadının mesken ve nafaka hakkı vardır."[517]

***

eş-Şa'bî ise Fâtıma bint Kays'tan, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine nafaka ve mesken belirlemediğini naklediyordu. Yine;

١٨٦٨ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ عُمَارَةَ بْنِ عُمَيْرٍ، عَنِ الأَسْوَدِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ، وَعَبْدَ اللهِ بْنَ مَسْعُودٍ، قَالاَ فِي الْمُطَلَّقَةِ ثَلاَثًا: لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

Rasûlü'nden naklettiği hükmün bir yanılgı olabileceği ihtimali üzerinde durmaktadır. Zira Kur'ân ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in teâmül haline gelen sünneti, bu konuda Fâtıma bint Kays'ın naklettiğinin tam tersi yönde bir hüküm içermektedir. Buna göre eğer ilgili zarf esas alınırsa, cümle, "Allah Rasûlü'nün yanında/huzurunda aktardığı husus/hüküm" gibi bir anlama gelmiş olur ki bunun olayın seyri açısından tutarlı olmadığı açıktır. Bu itibarla biz burada ilgili zarfın değil, "ondan (aktardı/rivayet etti)" anlamına gelen "anhu" harf-i cerli zamirinin kullanılmasının uygun olacağını düşündük ve çeviriyi buna göre yaptık. (Çeviren)

516 Daha önce de belirttiğimiz gibi eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Hammâd b. Seleme" olarak kaydedilmiştir. İlk bakışta burada aynı muhtevaya sahip 1863 no'lu rivayetteki Hammâd b. Seleme'nin kastedilmiş olması ihtimali tutarlı gibi gözükse de durum incelendiğinde bunun doğru olmadığı görülecektir. Çünkü orada eş-Şa'bî'den doğrudan rivayeti alan kişi, Hammâd b. Ebî Seleme değil, Hammâd b. Ebî Süleyman'dır. Ayrıca Tahâvî onu, bir önceki paragrafta da görüleceği gibi, sadece "Hammâd" olarak zikretmektedir. Üstelik söz konusu açıklama, 1866 no'lu rivayetten hemen sonra gelmektedir. Dolayısıyla bu rivayette geçen Seleme'ye göndermede bulunulmuş olması daha mantıklıdır. (Çeviren)

517 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

1868- … Umâre b. Umeyr'in el-Esved'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb ve Abdullah b. Mes'ûd, üç talâkla boşanmış kadınlarla ilgili olarak "Mesken ve nafaka hakkı vardır" dediler.[518]

***

Görüldüğü gibi Ömer ve Abdullah *radıyallahu anhumâ*, üç talâkla boşanmış kadına mesken ve nafaka hakkı tanımışlardır. Hâlbuki Ömer *radıyallahu anh*, sözünü ettiğimiz Fâtıma hadisini bilmesine rağmen, hadisin kendisini bağlayıcı olmadığı sonucuna varmıştı. Bu sebeple de kendisinden aktardığımız söz konusu ilk grup rivayetlerde de geçtiği üzere, Fâtıma'ya muhalefet etmiş ve onun bu husustaki rivayetinde, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'na ve Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetine aykırılık olduğu yönünde açıklama yapmıştır.

Öte yandan benzer anlamda yine Ömer *radıyallahu anh*'dan gelen muttasıl senedli bir diğer rivayet de şöyledir:

١٨٦٩ - حَدَّثَنَا بَكَّارُ بْنُ قُتَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمَّارُ بْنُ رُزَيْقٍ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، قَالَ: كُنْتُ عِنْدَ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ فِي الْمَسْجِدِ الأَعْظَمِ، وَمَعَنَا الشَّعْبِيُّ، فَذَكَرُوا الْمُطَلَّقَةَ ثَلاثًا، فَقَالَ الشَّعْبِيُّ: حَدَّثَتْنِي فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ لَهَا: لَا سُكْنَى لَكِ وَلا نَفَقَةَ قَالَ: فَرَمَاهُ الأَسْوَدُ بِحَصَاةٍ، ثُمَّ قَالَ: وَيْلَكَ أَتُحَدِّثُ بِمِثْلِ هَذَا الْحَدِيثِ؟، قَدْ رُفِعَ ذَلِكَ إِلَى عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، فَقَالَ: لَسْنَا بِتَارِكِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَسُنَّةِ نَبِيِّنَا صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِقَوْلِ امْرَأَةٍ لَا نَدْرِي لَعَلَّهَا كَذَبَتْ، قَالَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ: {لَا تُخْرِجُوهُنَّ مِنْ بُيُوتِهِنَّ وَلا يَخْرُجْنَ}، الآيَةَ.

1869- … Ammâr b. Ruzeyk'ın rivayet ettiğine göre, Ebû İshâk dedi ki: Kûfe mescidinde el-Esved b. Yezîd ile birlikteydim. eş-Şa'bî de yanımızdaydı. Üç talâkla boşanmış kadınlardan söz açılınca, eş-Şa'bî dedi ki: Fâtıma bint Kays'ın bana anlattığına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* kendisine ***"Senin ne mesken ne de nafaka hakkın var"*** buyurmuş.

518 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 67.

(Râvî) dedi ki: Bunun üzerine el-Esved ona (eş-Şa'bî'ye)[519] bir çakıl taşı atarak şöyle dedi: Yazıklar olsun sana! Sen böyle bir hadisi nasıl rivayet edersin? Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bu olay kendisine intikal ettirildiğinde şöyle demişti: "Biz, yalan/yanlış şeyler söyleyip söylemediğini[520] bilemediğimiz bir kadının sözüne bakarak, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nı ve Nebimiz *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetini terk edecek değiliz. Zira Allah *azze ve celle* ***'Onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar'***[521] buyurmaktadır."[522]

***

Fâtıma'nın bahsi geçen hadisini Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından Ömer *radıyallahu anh* dışındaki kimseler de Ömer *radıyallahu anh* gibi kabul etmemişlerdir. Bunlardan biri de Üsâme b. Zeyd'dir. Fâtıma bu konuya dair bir şeylerden bahsedeceği zaman, Üsâme ona elinde bulunan herhangi bir şeyi atarmış. Şöyle ki:

١٨٧٠ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ جَعْفَرِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ هُرْمُزَ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: كَانَتْ فَاطِمَةُ بِنْتُ قَيْسٍ، تُحَدِّثُ عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ،

---

519 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "ona" anlamını vermeyi sağlayan zamîr bulunmamaktadır. Biz bunu Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ından (III, 67) tespit ederek çeviriye yansıttık. (Çeviren)

520 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki ibarenin Arapçası "mâ leallehâ tuhaddisu" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak yazma nüshadaki ibarede "mâ" edatı, belli-belirsiz hâldedir. Üstelik bu cümle, anlam açısından da bozuktur. Oysa aynı sened ve metinle Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında geçen (III, 67) rivayette "leallehâ kezebet (belki de yalan/yanlış konuştu)" lafzıyla geçmektedir; biz de çeviride bunu esas almayı uygun gördük. Dolayısıyla bunun müstensihten kaynaklanan bir yazım hatası olduğunu söyleyebiliriz. Fakat sebebine dair bir yorum yapmak oldukça zor gözükmektedir. Öte yandan aynı rivayetin Müslim'de (Talâk 46) geçen versiyonunda "lâ nedrî leallehâ hafizat ev nesiyet (ezberledi mi yoksa unuttu mu bilemediğimiz)" kaydıyla geçen rivayeti dikkate aldığımızda, -ilgili rivayetteki herhangi bir ravinin lafızlar üzerindeki tasarruf ihtimalini göz ardı etmeden,- Tahâvî'nin bu rivayetinde geçen "yalan" ifadesinin, bilinen anlamıyla "Allah'a Rasûlüne yalan isnad etmek" manası taşımadığını; daha çok "yanılma, hata etme" anlamında kullanıldığını söylemek daha doğru olacaktır. (Çeviren)

521 Talâk 65/1.

522 Müslim, Talâk 46; Nesâî, Talâk 70.

أَنَّهُ قَالَ لَهَا: اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ. وَكَانَ مُحَمَّدُ بْنُ أُسَامَةَ يَقُولُ: كَانَ أُسَامَةُ إِذَا ذَكَرَتْ فَاطِمَةُ مِنْ ذَلِكَ شَيْئًا رَمَاهَا بِمَا كَانَ فِي يَدِهِ.

1870- ... Abdurrahman b. Hürmüz'ün rivayet ettiğine göre, Ebû Seleme b. Abdurrahman dedi ki: Fâtıma bint Kays, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ***"İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddetini bekle!"*** dediğini anlatırdı.

Muhammed b. Üsâme (b. Zeyd) de şöyle diyordu: "Fâtıma, bu meseleye dair bir şeylerden bahsettiği zaman Üsâme, elinde bulunan herhangi bir şeyi ona fırlatırdı."[523]

***

Görüldüğü gibi Üsâme'nin, Fâtıma'nın bu hadisi rivayetine olan tepkisi, elindeki herhangi bir şeyi ona atacak kadar ileri düzeye gelebilmektedir. Burada Üsâme'nin ona gösterdiği tepki ve elindeki herhangi bir şeyi ona atarak onu cezalandırmaya kalkışması şuna delildir: Demek ki Üsâme, Fâtıma'nın bu konudaki rivayetinin, üç talâk veya bâin talâkla boşanmış kadınlarla ilgili yürürlükteki hükme aykırı olduğunu tespit ettiği için ona böyle davranmıştır.

Ayrıca Fâtıma'nın haberi ile ilgili olarak Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مُحَمَّدٍ الصَّيْرَفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ عَبْدِ الأَوَّلِ الأَحْوَلُ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ فُضَيْلٍ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، قَالَ: ذُكِرَ لِعَائِشَةَ أَمْرُ فَاطِمَةَ، فَقَالَ: إِنَّمَا أَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ لِسُوءِ خُلُقِهَا.

1871- ... İbrahim'in rivayet ettiğine göre, el-Esved dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ,* kendisine Fâtıma'nın meselesinden bahsedilince şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fâtıma'ya, huysuzluğundan dolayı İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmişti."[524]

---

523 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

524 Ebû Dâvûd, Talâk 38.

١٨٧٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ اللَّيْثِيُّ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الْقَاسِمَ بْنَ مُحَمَّدٍ، وَسُلَيْمَانَ بْنَ يَسَارٍ، يَذْكُرَانِ، أَنَّ يَحْيَى بْنَ سَعِيدِ بْنِ الْعَاصِ طَلَّقَ ابْنَةَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْحَكَمِ، فَأَنْقَلَهَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ، فَأَرْسَلَتْ عَائِشَةُ إِلَى مَرْوَانَ وَهُوَ أَمِيرُ الْمَدِينَةِ أَنِ اتَّقِ اللهَ، وَارْدُدِ الْمَرْأَةَ إِلَى بَيْتِهَا، فَقَالَ مَرْوَانُ فِي حَدِيثِ سُلَيْمَانَ: إِنَّ عَبْدَ الرَّحْمَنِ غَلَبَنِي، وَقَالَ فِي حَدِيثِ الْقَاسِمِ: أَمَا بَلَغَكِ شَأْنُ حَدِيثِ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ؟ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: لَا يَضُرُّكَ أَلا تَذْكُرَ حَدِيثَ فَاطِمَةَ فَقَالَ مَرْوَانُ: إِنْ كَانَ بِكِ الشَّرُّ فَحَسْبُكِ مَا بَيْنَ هَذَيْنِ مِنَ الشَّرِّ.

1872- Yunus'un bize, Enes b. Iyâz el-Leysî kanalıyla rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Saîd dedi ki: el-Kâsım b. Muhammed ile Süleyman b. Yesâr'ı şundan bahsederlerken dinlemiştim: Yahyâ b. Saîd b. el-Âs, Abdurrahman b. el-Hakem'in kızını boşayınca, (kadının babası) Abdurrahman, onu (boşandığı evden başka yere) nakletti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ,* o sırada Medine valisi olan Mervân'a "Allah'tan kork ve o kadını tekrar kendi evine gönder" diye haber yolladı. Süleyman'ın naklettiği rivayete göre, Mervân ona şu cevabı verdi: "Abdurrahman'a bu konuda söz dinletemedim, çaresiz kaldım." el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre ise, Mervân (Hz. Âişe'ye) "Yoksa sana Fâtıma bint Kays'ın hadisiyle ilgili mesele ulaşmadı mı?" diye sordu. Âişe *radıyallahu anhâ* da "Fâtıma'nın hadisini dikkate almamanın sana hiçbir zararı olmaz" cevabını verdi. Bunun üzerine Mervân "Eğer sana göre (Fâtıma'nın, evinden çıkma gerekçesi kendisiyle kocasının akrabaları arasında yaşanan) tatsızlık ve huzursuzluktan dolayı ise, bu ikisi (yani Yahyâ b. Saîd ile karısı) arasında yaşanan tatsızlık ve huzursuzluk da (kadının evinden çıkması için) yeterli bir gerekçe sayılmalıdır" dedi.[525]

١٨٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ الزَّهْرَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قَالَتْ عَائِشَةُ: مَا لِفَاطِمَةَ خَيْرٌ فِي أَنْ تَذْكُرَ هَذَا الْحَدِيثَ، يَعْنِي قَوْلَهَا: لَا نَفَقَةَ وَلَا سُكْنَى.

1873- ... Abdurrahman b. el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre, babası (el-Kâsım) dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*, Fâtıma bint Kays'm ***"Nafaka***

525 Mâlik, Talâk 63; Buhârî, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 68.

ve mesken hakkı yoktur" hadisini kastederek şöyle dedi: "Fâtıma'nın bu hadisi aktarmasının kendisine bir hayrı yoktur."[526]

***

Burada görüldüğü üzere Âişe *radıyallahu anhâ*, iddet süresi içerisinde başka bir yere taşınma gerekçesi olarak Fâtıma'nın kendi huysuzluğundan bahsetmektedir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'nın Mervân'a hitaben söylediği "Fâtıma'nın hadisini dikkate almamanın sana hiçbir zararı olmaz" sözü de Fâtıma'nın hadisinin, ona göre diğer üç talâk veya bâin talâkla kesin olarak boşanmış kadınlar hakkında geçerli bir sünnet olmadığını; bunun sadece Fâtıma'ya özgü bir durumdan, yani "huysuzluğundan" kaynaklandığını göstermektedir. Dolayısıyla üç talâkla/bâin talâkla boşanmış olan kadınların "çirkin huyları," Âişe *radıyallahu anhâ*'ya göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar"***[527] buyruğuyla söz konusu kadınlara evlerinden çıkarılma yasağının getirildiği âyette istisna edilen "apaçık edepsizliğin (fâhişetün mübeyyine)" kapsamına girmektedir. Nitekim İbn Abbâs da buradaki "apaçık edepsizliğin," üç talâk veya bâin talâkla boşanmış kadının, kendisini boşayan kocasına karşı gösterdiği pervasız ve çirkin tutum olduğu görüşündeydi. Şöyle ki:

١٨٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ بِلَالٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أَبِي عَمْرٍو، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ سُئِلَ عَنْ قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: وَلَا يَخْرُجْنَ إِلَّا أَنْ يَأْتِينَ بِفَاحِشَةٍ مُبَيِّنَةٍ سُورَةَ الطَّلَاقِ آيَة، قَالَ: الْفَاحِشَةُ الْمُبَيِّنَةُ أَنْ تَفْحُشَ عَلَى أَهْلِ الرَّجُلِ وَتُؤْذِيَهُمْ.

1874- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında kendileri de çıkmasınlar"*** beyanıyla ilgili bir soruya şöyle cevap verdi: "Apaçık edepsizlik, kocasının ailesine karşı edepsizlikte bulunması ve onlara eziyet etmesidir."[528]

***

526 Buhârî, Talâk 40; Müslim, Talâk 54.

527 Talâk 65/1.

528 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 71; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 708. Ayrıca bk. 1802 no'lu rivayet.

Nitekim Fâtıma'nın bu yönüyle ilgili olarak İbnü'l-Müseyyeb'den de benzer bir görüş rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٨٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو بِشْرٍ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: قُلْتُ لِسَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ: أَيْنَ تَعْتَدُّ الْمُطَلَّقَةُ ثَلاثًا؟ فَقَالَ: فِي بَيْتِهَا فَقُلْتُ: أَلَيْسَ قَدْ أَمَرَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَاطِمَةَ ابْنَةَ قَيْسٍ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ؟ فَقَالَ: تِلْكَ امْرَأَةٌ فَتَنَتِ النَّاسَ، وَاسْتَطَالَتْ عَلَى أَحْمَائِهَا [بِلِسَانِهَا]، فَأَمَرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ تَعْتَدَّ فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، وَكَانَ رَجُلا مَكْفُوفَ الْبَصَرِ.

1875- ... Amr b. Meymûn'un rivayet ettiğine göre, babası dedi ki: Saîd b. el-Müseyyeb'e "Üç talâkla boşanmış kadın nerede iddet bekler?" diye sordum. Bana "Evinde" diye cevap verdi. Ben de "Peki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Fâtıma bint Kays'a, İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmemiş miydi?" dedim. Şöyle cevap verdi: "O, insanları yanıltmış bir kadındır. Kocasının akrabalarına [dil uzatmış][529] eziyet etmişti. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* İbn Ümmi Mektûm'un evinde iddet beklemesini emretmişti. Bu kişi de gözleri görmeyen biriydi."[530]

***

Ayrıca bu konuda Ebû Seleme veya ez-Zührî'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٨٧٦ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، وَابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُقَيْلٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبُو سَلَمَةَ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، أَنَّ فَاطِمَةَ، أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: اعْتَدِّي فِي بَيْتِ ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَأَنْكَرَ النَّاسُ عَلَيْهَا مَا كَانَتْ تُحَدِّثُ بِهِ مِنْ خُرُوجِهَا قَبْلَ أَنْ تَحِلَّ.

1876- ... el-Leys'in Ukayl (b. Hâlid)'den rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Ebû Seleme b. Abdurrahman'ın bana aktardığına göre, Fâtıma, ona şunu haber vermiş: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, kendisine ***"İbn***

529 Köşeli parantez içindeki ifadenin karşılığı olan "bi lisânihâ" kaydı, eserin yazma ve basılı nüshalarında geçmemektedir. Biz bunu rivayetin aynı sened ve metinle geçtiği *Şerhu Meâni'l-âsâr*'dan (bk. III, 69) tespit ederek metne koyup çevirdik. (Çeviren)

530 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 69.

Ümmi Mektûm'un evinde iddetini bekle" buyurmuş. İnsanlar ise Fâtıma'nın, henüz iddeti dolmadan başka yere çıkması meselesini anlatmasına karşı çıkmaktadırlar.[531]

***

Burada da görüldüğü üzere Ebû Seleme veya ez-Zührî, insanların, Fâtıma'nın bu konuda anlattıklarına karşı çıktıklarını haber vermektedir. Bu noktada sadece otorite "insanlar"ın itirazlarından bahsedildiği açıktır. Dolayısıyla bu otoritelerin, Fâtıma'nın bu husustaki rivayetine karşı çıkmış olmaları, ilgili hükmün terk edilmesini ve başkasının esas alınmasını gerektirir.

Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'dan, bu konuda kendisinden rivayet ettiğimizin dışında bir kanaldan da "üç talâkla veya bâin talâkla kesin olarak boşanmış olan kadınlar için geçerli olmayan ve sözü geçen gerekçenin haricinde başka bir sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma'ya evinden çıkmayı emrettiğini" ifade eden bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٨٧٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى مَرْوَانَ، فَقُلْتُ: إِنَّ امْرَأَةً مِنْ أَهْلِكَ طُلِّقَتْ، فَمَرَّتْ عَلَيْنَا آنِفًا وَهِيَ تَنْتَقِلُ، فَعِبْتُ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَقَالُوا: أَمَرَتْنَا فَاطِمَةُ ابْنَةُ قَيْسٍ وَأَخْبَرَتْنَا أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَمَرَهَا أَنْ تَنْتَقِلَ حِينَ طَلَّقَهَا زَوْجُهَا إِلَى ابْنِ أُمِّ مَكْتُومٍ، فَقَالَ مَرْوَانُ: أَجَلْ هِيَ أَمَرَتْهُمْ بِذَلِكَ قَالَ عُرْوَةُ: فَقُلْتُ: أَمَا وَاللهِ لَقَدْ عَابَتْ ذَلِكَ عَائِشَةُ أَشَدَّ الْعَيْبِ، وَقَالَتْ: إِنَّ فَاطِمَةَ كَانَتْ فِي مَكَانٍ وَحْشٍ، فَخِيفَ عَلَى نَاحِيَتِهَا، فَلِذَلِكَ أَرْخَصَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ.

1877- ... Hişâm b. Urve'nin rivayet ettiğine göre, babası (Urve) dedi ki: Mervân'ın yanına girdim ve şöyle dedim: Senin ailenden bir kadın, (kocası tarafından) boşanmış; az önce de (evinden başka bir yere) taşınırken bize uğradı. Ben de bunu yapanları ayıplayınca bana (gerekçe olarak) şöyle dediler: "Bize böyle yapmamızı Fâtıma bint Kays emretti; ayrıca kocası onu boşayınca, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine İbn Ümmi Mektûm'un yanına taşınmasını emrettiğini de bize söyledi." Mervân da "Evet, doğru. Fâtıma onlara böyle yapmalarını emretmişti" dedi.

---

531 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 65, 69. Farklı lafızla gelen bir metin için bk. Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 416.

Urve de dedi ki: Allah'a yemin olsun ki, Âişe *radıyallahu anhâ* bu haberi şiddetle kınamış ve şöyle demiştir: "Fâtıma ıssız bir yerdeydi ve başına bir şeyin gelmesinden endişe ediliyordu. Bu sebeple Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* taşınmasına izin vermişti."[532]

***

Ayrıca Fâtıma'nın yine kendisinden nakledilen bir rivayete göre de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona başka bir yere taşınmasını emretmesinin gerekçesi, kocasının ona herhangi bir şey yapması endişesiydi.

١٨٧٨ - حَدَّثَنَا أَبُو شُعَيْبٍ صَالِحُ بْنُ شُعَيْبِ بْنِ أَبَانٍ الْبَصْرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْمُثَنَّى الزَّمِنُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصُ بْنُ غِيَاثٍ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ فَاطِمَةَ ابْنَةِ قَيْسٍ، قَالَتْ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي، وَإِنَّهُ يُرِيدُ أَنْ يَقْتَحِمَ عَلَيَّ، فَقَالَ: انْتَقِلِي عَنْهُ.

1878- Ebû Şuayb Salih b. Şuayb b. Ebân el-Basrî'nin bize, Muhammed b. el-Müsennâ ez-Zemin > Hafs b. Gıyâs > Hişâm b. Urve > babası yoluyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Kays şöyle dedi: Ben "Ey Allah'ın Rasûlü! Kocam beni boşadı ve yanıma zorla girme niyeti var" dedim. Allah Rasûlü bana ***"Onun yanından başka bir yere taşın"*** buyurdu.[533]

١٨٧٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَفْصٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامُ بْنُ عُرْوَةَ، عَنْ عُرْوَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ، قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، إِنَّ زَوْجِي طَلَّقَنِي ثَلَاثًا، أَخَافُ أَنْ يُقْتَحَمَ عَلَيَّ، فَأَمَرَهَا بِالتَّحْوِيلِ.

1879- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Hafs > Hişâm b. Urve > Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma "Ey Allah'ın Rasûlü! Kocam beni üç talâkla boşadı ve zorla yanıma girilmesinden/saldırıya uğramaktan endişe ediyorum" deyince Allah Rasûlü ona oradan ayrılmasını emretti.[534]

***

532 Metnin tamamı için bk. Hâkim, *el-Müstedrek,* IV, 61. Rivayetin Hz. Âişe ile ilgili kısmı için bk. Buhârî, Talâk 40; Ebû Dâvûd, Talâk 38.

533 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 72.

534 Müslim, Talâk 53; İbn Mâce, Talâk 9; Nesâî, Talâk 70.

Fâtıma bint Kays'ın, sözünü ettiğimiz üç talâk ile kendisini boşamış olan kocasından boşandıktan sonra iddet beklerken "nafaka ve mesken hakkı olmadığına" dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kararından bahsettiği bu hadis, bildiğimiz kadarıyla hangi kanalla rivayet edilmiş olursa olsun, mutlaka bu bölümde zikrettiğimiz kanalların birisine dâhil olmaktadır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içerisinde kendilerinden daha önce bahsettiğimiz sahâbiler de Fâtıma'ya bu meselede karşı çıkmışlar, tepki göstermişlerdir. Kimileri Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu yönde verdiği kararı Fâtıma'ya özgü bir sebebe bağlamış; kimileri Fâtıma'nın, (ıssız bir yerde kalmasından dolayı) birtakım korku ve kuruntulara kapılmasından endişe ettiği için, kimileri de (kocası ve kocasının ailesiyle ilgili olarak) asılsız şeyler söylemesinden kaygı duyduğu için Allah Rasûlü'nün onun hakkında böyle bir karar verdiğini belirtmişlerdir. Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı içinde Fâtıma dışındaki hiçbir sahâbiden ve onun hadisine karşı çıkan hiçbir kimseden, söz konusu hadisi kabul ettiğine, onunla amel ettiğine, bu hükmü insanlara dayattığına ve bu yönde fetva verdiğine dair bir bilgi bize ulaşmış değildir. Sadece İbn Abbâs'tan bu hususta nakledilen şöyle bir rivayet vardır:

١٨٨٠ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الْحَجَّاجُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْمُطَلَّقَةِ ثَلَاثًا وَالْمُتَوَفَّى عَنْهَا: لَا نَفَقَةَ لَهُمَا، وَتَعْتَدَّانِ حَيْثُ شَاءَتَا.

1880- ... el-Haccâc (b. Ertât)'ın bize Atâ yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, üç talâkla boşanmış ve kocası ölmüş olan iki kadın hakkında "Nafaka hakları yoktur ve diledikleri yerde iddetlerini bekleyebilirler" demiştir.[535]

***

Biz daha önce bu meselede Abdülvâhid b. Ziyâd > el-Haccâc b. Ertât > İbn Abbâs senediyle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Fâtıma'ya, kocası kendisini boşayınca mesken ve nafaka hakkı vermediğini rivayet etmiştik.[536]

535 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 70.

536 Bk. 1859 no'lu rivayet.

Böylece İbn Abbâs'tan rivayet edilen bu hadislerin her ikisi de gelip el-Haccâc b. Ertât'a dayanmış olmaktadır. el-Haccâc'ın herhangi bir semâ kaydı zikretmeksizin (bizzat "işittim" demeksizin) irsâl ettiği rivayetleri konusunda isnad otoritelerinin görüşleri ise, bu işin ehli olan ilim adamlarının malumudur.[537]

Bu durumda eğer biri, Fâtıma'nın, bu bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz meselesinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayeti desteklemek ve ilgili rivayetin, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'na aykırı olmadığını ispatlamak maksadıyla daha önce zikrettiğimiz Ubeydullah b. Abdullah hadisinde[538] yine Fâtıma'nın kullandığı delili öne sürecek olursa, ona şöyle denilir:

Fâtıma bint Kays'ın, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın. Rabbiniz Allah'tan korkun. Apaçık bir hayasızlık yapmaları hâli bir yana, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar. Bunlar, Allah'ın sınırlarıdır. Kim Allah'ın sınırlarını aşarsa, şüphesiz kendine zulmetmiş olur. Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[539] beyanından hareketle, Kur'ân'ın kesin olarak boşanmış kadınlar (mebtûte) hakkında değil de henüz boşama işlemi sona ermemiş kadınlar hakkında hüküm indirdiği; bunun da kesin olarak boşanmış (mebtûte) kadınlarla ilgili olmayıp onların dışında, kendilerini ric'î talâkla boşayan kocalarının nikâhına yeniden dönme imkânları bulunan kadınlarla ilgili olduğu yönündeki iddiasına gelince; bu husustaki yaklaşım şöyledir:

Söz konusu âyet, kendileriyle zifafa girilmiş ve iddet bekleyen bütün kadınlar için geçerlidir. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Ey Peygamber! Kadınları boşayacağınız zaman, iddetlerini gözeterek boşayın ve iddeti de sayın... Bilemezsin, olur ki Allah, bundan sonra bir durum ortaya çıkarıverir"***[540]

---

537 "İrsâl" kavramının buradaki anlamı "ravinin, aynı asırda yaşadığı hâlde görüşmediği kimselerden rivayette bulunmasıdır." el-Haccâc b. Ertât da böyle yapan raviler arasında zikredilmektedir. Geniş bilgi için bk. Hatîb el-Bağdâdî, *el-Kifâye fî ilmi'r-rivâye,* thk. Ebû Abdillah es-Sûrakî - İ. Hamdî el-Medenî, el-Mektebetü'l-ilmiyye, Medine, tsz., s. 384. Ayrıca bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü,* s. 164. (Çeviren)

538 Bk. 1860 no'lu rivayet.

539 Talâk 65/1.

540 Talâk 65/1.

âyetinde kadınları, iddetlerini gözeterek boşamayı emretmekte; bu emirden sonraki hükümleri de buna atfetmektedir. Ayrıca kocası tarafından iddet gözetilerek peş peşe iki talâkla boşanan kadının, mesken ve nafaka hakkı bulunmaktadır. Bu hususta ilim adamlarının tamamı ittifak hâlindedir; aralarında hiçbir ihtilaf yoktur. Dolayısıyla bu durumdaki bir kadının, kendisini boşayan kocasının nikâhına yeniden dönmesi mümkündür. Daha sonra kocası isterse, sonrasında karısını nikâhına döndürme hakkının kalmayacağı üçüncü bir talâkla da onu boşayabilir. Ancak iddet gözeterek gerçekleştirdiği bu son talâk, diğer ilk iki talâkın her birinin hükmünde olduğu gibi eşine el sürmediği bir temizlik döneminde olacaktır.

Buna göre; eğer bu üçüncü talâk, iddetin gözetildiği ve sınırları dâhilinde kadına dokunulmadığı bir temizlik evresinin çerçevesi dışına çıkmıyorsa ve ilgili kadının da -Allah *azze ve celle*'nin, Kur'ân'ın bu ve bunun dışındaki sûrelerinde açıkladığı şekliyle- ilk iki talâkın her biri için ay veya hayız müddeti olarak beklemesi gereken iddet sürelerine benzer tarzda bahsi geçen üçüncü talâk için de iddet beklemesi gerekiyorsa, o hâlde sözü geçen üçüncü talâkın da kadının yükümlülüklerini kaldırmadığı gibi onun mesken ve nafaka hakkını da elinden almaması gerekir. Netice olarak bu durumdaki bir kadın, kocalarının nikâhına tekrar döndürülme imkânı veren ric'î talâkla boşanmış diğer kadınların hükümlerine tâbidir. Böylece iddet beklemeleri gereken bütün boşanmış kadınların, bu sûrede geçen hükümlerin tamamının muhatapları oldukları kesinlik kazanmaktadır. Şu kadar var ki Allah *azze ve celle,* söz konusu kadınlar arasından, kocalarının nikâhına yeniden döndürülme imkânı olmayanların döndürülmesini değil, sadece döndürülmesi mümkün olanları zikretmiştir.

Arzettiğimiz bu gerekçelerden dolayı Fâtıma'nın hadisi, iddet bekleyen boşanmış diğer kadınları bağlayıcı nitelikte ve itibara alınması gereken bir "delil olma" özelliğini yitirdiği için biz de ilim adamlarının bu meseledeki görüşlerine başvurduk ve onların bu noktada üç görüşe ayrıldıklarını tespit ettik. Şöyle ki:

Bir grup, "Bu durumdaki bir kadının nafaka hakkı da yoktur, mesken hakkı da" diyerek bu görüşün delili olarak, bu bölümde rivayet ettiğimiz Fâtıma hadisini öne sürmektedir. Hâlbuki Fâtıma hadisinde, bu yaklaşımın delili sayılabilecek bir şeyin bulunmadığı (daha önce) sabit olmuştu.

Bir diğer grup da "Mesken ve nafaka hakkı vardır" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların haricindeki pek çok ilim ehli

de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Buna delil olarak da bizim daha önce zikrettiğimiz Ömer ve İbn Mes'ûd *radıyallahu anhumâ*'nın kendi görüşleri ile yine Ömer *radıyallahu anh*'ın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayeti öne sürmektedirler.

Diğer bir grup ise "Mesken hakkı olmakla birlikte, hamile değilse nafaka hakkı yoktur. Ancak hamileyse, doğum yapıncaya kadar hem nafaka hem de mesken hakkı bulunmaktadır" demektedir. Mesken hakkının gerekliliğine dair Allah *azze ve celle*'nin ***"Apaçık bir edepsizlik yapmaları durumu dışında, onları evlerinden çıkarmayın, kendileri de çıkmasınlar"***[541], buyruğunu delil göstermektedirler. Buradaki hüküm ise umûm (genel) niteliklidir. Nafaka yükümlülüğünün delili olarak da yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[542] âyetini öne sürmüşlerdir. Mâlik, Şâfiî ve Hicaz ehlinden olan pek çok âlim böyle söylemiş ve bu görüşü savunmuşlardır. Nitekim Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in burada zikrettiğimiz görüşünü aktarmıştır.

er-Rabî'in bize aktardığına göre Şâfiî de buradaki kanaatini dile getirmiş ve zikrettiğimiz Fâtıma hadisinin aslî hâlinin, kendisinin, hamile olmayan mebtûte kadınlarla ilgili görüşündeki yaklaşımla örtüştüğünü yani "Bu kadınların, iddetleri süresince, kendilerini boşayan kocalar üzerinde nafaka hakları olmadığını, ancak iddetleri doluncaya kadar mesken haklarının bulunduğunu" belirterek şöyle demiştir: "Fâtıma'nın zikrettiğimiz hadisinde -Mâlik > Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla gelen hadisi kastediyor- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine hitaben söylediği ***'Senin nafaka hakkın yok!'*** sözü, 'Çünkü sen hamile değilsin' şeklinde; ***'İbn Ümmi Mektûm'un evine taşın'*** sözü de 'Zira sen, hayasızca davrananlardan[543] sayılmanı gerektirecek pervasız ve çirkin davranışlarda bulundun. Allah *azze ve celle* de boşanmış kadınlar içerisinde bu tarz tavır takınanların evlerinden çıkarılmalarına müsaade etmiştir' anlamında anlaşılmalıdır. Kaldı ki Fâtıma'dan gelen bu hadisteki karışıklık, eş-Şa'bî'nin rivayetinden kaynaklanmaktadır. Çünkü o, Fâtıma'dan, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kendisine ***'Senin nafaka hakkın da yok, mesken hakkın da'*** dediğini rivayet etmiştir. Hâlbuki Hicazlı arkadaşlarımızın Fâtıma'dan naklettikleri rivayet,

541 Talâk 65/1.

542 Talâk 65/6.

543 Burada, Talâk 65/1'deki ***"fâhişetün mübeyyine"*** ibaresine işaret edilmektedir. (Çeviren)

bizim kanaatimizle örtüşmekte ve mesken hakkının olup nafaka hakkının olmadığı yönünde zikrettiğimiz görüşümüzün çerçevesi dışına çıkmamaktadır."

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bizim bu konudaki kanaatimiz ise böyle olmadığı gibi bize göre Fâtıma hadisinin aslı da eş-Şa'bî'nin ondan rivayet ettiği şekilden başkası değildir. Çünkü eş-Şa'bî, ilimde otorite olan ve ezber gücü üstün, aldığı rivayeti eksiksiz alıp aktarabilen, sağlam, titiz ve öncü bir şahsiyettir. Üstelik Hicazlıların pek çoğu da bu rivayette ona muvâfakat[544] etmektedir. Mesela; Ubeydullah b. Abdullah,[545] Kabîsa,[546] İbn Ebi'l-Cehm,[547] Muhammed b. Abdurrahman[548] ve Ebû Seleme[549] bunlardandır.

Ayrıca Mâlik de bu rivayette ona muvâfakat etmiştir. Her ne kadar Mâlik, bunu sadece Abdullah > Seleme kanalıyla kendisinden aktardığımız ve kendisine ulaştığı şekliyle (eş-Şa'bî'nin lafzından farklı olarak) rivayet etmişse de[550] el-Leys, yine (Mâlik'in isnadındaki) Abdullah > Seleme yoluyla aldığı bu rivayeti, tıpkı eş-Şa'bî'nin Fâtıma'dan aktardığı rivayet gibi harfi harfine aynı şekilde nakletmiştir.[551]

Yine eş-Şa'bî'nin bu rivayetine muvafakat edenlerden biri de Yahyâ b. Ebî Kesîr'dir.[552] Yahyâ b. Ebî Kesîr de titiz ve sağlam, üstün hafıza gücüne ve derin ilme sahip değerli bir otoritedir. Hatta Eyyûb es-Sahtiyânî onun hakkında "Yeryüzünde Yahyâ b. Ebî Kesîr gibisi kalmadı" diyerek onu bütün insanların önüne geçirmiştir.

Öte yandan İbn Ebî Zi'b'in dayısı el-Hâris b. Abdurrahman da Yahyâ'ya bu rivayette muvafakat etmektedir. el-Hâris ise rivayetleri sahih, ilim ehli bi-

---

544 Muvafakat kavramıyla ilgili açıklama daha önce 1857 no'lu rivayetin girişinde yapılmıştı. Burada da aynı şekilde Tahâvî, eş-Şa'bî'nin rivayetine muvafakat edenleri sayarken, onun, Fâtıma'dan aldığı rivayeti aynı şekilde ondan alanları kastetmekte; dolayısıyla eş-Şa'bî'nin teknik anlamda "şeyhi/hocası" sayılan Fâtıma bint Kays'tan aynı rivayeti alanların eş-Şa'bî'ye muvafakat etmiş olduklarını belirtmektedir. (Çeviren)

545 Bk. 1860, 1861 ve 1862 no'lu rivayetler.

546 Bk. 1860, 1861 ve 1862 no'lu rivayetler.

547 Bk. 1846 no'lu rivayet.

548 Bk. 1857 no'lu rivayet.

549 Bk. 1846, 1852-55 ve 1857 no'lu rivayetler.

550 Bk. 1853 no'lu rivayet.

551 Bk. 1852 no'lu rivayet.

552 1844 no'lu rivayeti kastetmektedir.

ridir ve bu meselede Ebû Seleme > Fâtıma kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, eş-Şa'bî'nin yine Fâtıma yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den naklettiği rivayetin aynısını nakletmektedir.[553]

Şâfiî'nin "Fâtıma'ya, hamile olmadığı gerekçesiyle nafaka verilmediği" şeklindeki görüşüne gelince; bu yaklaşım sadece onun Fâtıma hadisi hakkındaki bir yorumudur ve hadiste açıkça bulabildiği bir hüküm değildir. Başkası da o hadis hakkında daha farklı bir yorum yapmaktadır. Mesela; Fâtıma'nın, evinden çıkmasını gerektirecek ölçüde pervasız davrandığı ve çirkin tutumlar sergilediği için nafakadan men edildiği yorumunu yapmışlardır. Dolayısıyla zorunlu hâle gelen o evden çıkma meselesi, "itaatsizlik (nüşûz)"[554] olarak kabul edilen tutumundan kaynaklanmakta ve söz konusu nüşûzu sebebiyle nafakadan mahrum kalmış olmaktadır. Nitekim nafakayı hak eden boşanmış bir kadının, "itaatsizlik" ederek kocasının evinden çıkması hâlinde de aynı hüküm geçerlidir ve böyle olduğu müddetçe kocasının üzerinde herhangi bir nafaka hakkı da yoktur. Sonuç olarak Fâtıma hadisine ilişkin burada zikrettiğimiz iki yorumdan birinin diğerine üstünlüğü bulunmamaktadır.

Şimdi biz tekrar, kendilerini boşayan kocalarının nikâhına dönme imkânı kalmamış hamile kadınlara nafaka verilmesi meselesine dönecek olursak; ilim adamlarından bazıları, "Allah *azze ve celle*'nin 'Hamile kadınlara'[555] yönelik olarak, hamile oldukları anlaşılınca kendilerine nafaka verilmesine hükmetmiş olması, hamile olmadıkları takdirde nafaka haklarının olmadığına delildir" demiş olsalar da onlara şöyle denilir: Bu noktada, sizin te'vilinizin ve benimsediğiniz görüşün dışındaki anlam ve te'viller de mümkündür. Çünkü Allah *azze ve celle* ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır..."***[556] âyetiyle şunu bildirmeyi murad etmiş de olabilir: Doğum yapıp hamileliklerinin sona ermesiyle birlikte onlara ödenmekte olan nafaka da kesilir. Bu durumda Allah *azze ve celle* burada, boşanmış hamile kadınlara verilecek nafakanın son bulacağı "sınırı" haber vermiş olmaktadır. Nitekim Allah *azze ve celle* ***"Hamile olanların (bekleme süresi ise), yüklerini bırakmaları (doğum yapmaları)dır"*** buyurarak hamile kadın-

---

553 Bk. 1857 no'lu rivayet.

554 Nüşûz: Dik başlılık. Eşlerin evlilik hukukuna riayet etmemeleri. Kadının kocasına itaat etmemesi, ona kötü davranması, haklı bir gerekçe bulunmadan eşiyle birlikte olduğu evi terk etmesi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 372. (Çeviren)

555 Talâk 65/4.

556 Talâk 65/4.

ların iddet sürelerinin nihayete ereceği noktayı bildirmektedir. Yine ***"Farz olan bekleme müddeti dolmadan, nikâh kıymaya kalkışmayın"***[557] âyetinden de "iddet süresi dolunca nikâh kıymaya kalkışmanın caiz olacağı" sonucu çıkmaktadır.

Ayrıca hamile olan mebtûte kadına ödenecek nafaka, mutlaka iki gerekçeden birine dayanmaktadır. Bunlar da:

1. İçinde bulunduğu ve boşanmadan kaynaklanan iddet hâli,

2. Kendisini boşayan kocasından olma bebeğini karnında taşımasıdır. Çünkü bebeğin gıda ihtiyacı ancak onu taşıyan annesinin gıda ihtiyacının karşılanmasıyla mümkündür.

Buna göre eğer söz konusu nafaka, kadının içinde bulunduğu iddet hâlinden dolayı ödeniyorsa, o zaman, hamile olsun veya olmasın, bütün boşanmış kadınlara bu hamile kadınlara ödenen nafakanın aynısı ödenecektir. Yok eğer nafaka, hamileliğinden dolayı veriliyorsa, bu durumda bebeğin gıdası annesine verilecektir; çünkü bebeğin gıda ihtiyacı ancak bu şekilde karşılanabilir.

Bu noktada âlimlerin, dünyaya gelmiş olan küçük bebeğin, zengin olması hâlinde, babasının üzerinde nafaka hakkının bulunmadığı konusunda ihtilaf etmediklerini görmekteyiz. Ayrıca bebeğin babası, hâkimin verdiği karar doğrultusunda, bebeğin malı olmadığı gerekçesiyle ona nafaka ödedikten sonra nafakanın ödendiği dönemde bebeğin, babasının nafakayla mükellef tutulmasını gerektirmeyecek ölçüde mal varlığına sahip olduğu anlaşılsa, babası, bebeğe yaptığı harcamaları onun malından geri alma hakkını elde eder ve alır.

Ayrıca ilim adamları, bahsi geçen (boşanmış) hamile kadınlara nafaka ödenmesinin vacip olduğu konusunda da ihtilaf etmemektedirler. Buna göre baba, (boşadığı hamile) karısına nafaka ödemesine rağmen daha sonra -hâkimin, baba hakkında o [hamile karısına] nafaka ödemesini kararlaştırdığı bir dönemde,- henüz anne karnında olan bebeğin, anne bir kardeşinin [daha önce] ölmesi üzerine onun geriye bıraktığı mala mirasçı olup zenginleştiği anlaşılırsa, bu durumda o baba, [anneye nafaka olarak ödediklerinden] hiçbir şeyi o bebeğin malından geri alamaz.[558] Bu da gösteriyor ki, zikrettiklerimiz

557 Bakara 2/235.

558 Tahâvî bu meseleyi *Şerhu meâni'l-âsâr*'da (III, 72) benzer cümlelerle daha açık bir şekilde anlattığı için, kapalı olan noktaları orayı dikkate alarak çevirdik ve bunları köşeli parantez

arasında nafakanın aslî gerekçesi, boşanmış ve iddet beklemekte olan annedir; onun hamileliği değildir. Nafakanın sebebi hamilelik olsaydı, nafakayı ödeyen (babanın), ödediği nafakayı sözünü ettiğimiz bebeğin malından geri alma hakkı olabilirdi. Zira önceleri bebeğin mal varlığı olmadığı düşüncesiyle ona harcamada bulunuyordu; mal varlığının olduğunu ise daha sonra öğrenmişti. Bu durumda zikrettiğimiz çerçevede ödenen nafakaların bebekten geri alınması durumu ortadan kalktığına göre, ilgili nafakaların bebek için ödendiği ihtimali de ortadan kalkmakta ve boşanmış ve iddet bekleyen annesi için ödendiği ihtimali kesinleşmektedir.

Bu durum böyle kesinleşince, hamile olsun veya olmasın boşanmış ve iddet bekleyen her kadın için de aynı şey geçerlidir. Buna göre, ister hamile olsun veya olmasın, ister bâin talâkla boşanmış olsun veya olmasın; bütün boşanmış ve iddet bekleyen kadınlara nafaka ve mesken temin etme yükümlülüğü sabit olmaktadır. Nitekim Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed, bu konuda kendilerinden aktarmış olduğumuz rivayetlerde de geçtiği üzere böyle söylemektedirler.

[Bu görüş aynı zamanda Saîd el-Müseyyeb'den de rivayet edilmektedir]:[559]

١٨٨١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عَمْرٍو، عَنْ عَبْدِ الْكَرِيمِ بْنِ مَالِكٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: الْمُطَلَّقَةُ ثَلَاثًا لَهَا السُّكْنَى وَالنَّفَقَةُ.

1881- … Abdülkerîm'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb şöyle dedi: "Üç talâkla boşanmış olan kadının hem mesken hem de nafaka hakkı vardır."[560]

içinde gösterdik. (Çeviren)

559 Köşeli parantez içindeki bu cümle eserin yazma ve basılı nüshalarında yer almamaktadır. Ancak biz müellifin bu cümleden sonra aktaracağı 1881 no'lu rivayet ile parantez öncesi cümle arasında bir kopukluk olduğunu hissettik. Zira ilgili rivayette, yukarıda adı verilen alimlerden hiçbirinden bahsedilmeksizin doğrudan Saîd b. el-Müseyyeb'in kanaatine yer verilmektedir. Bu noktada farklı bir ismi zikretmek için giriş mahiyetinde bir cümlenin olması gerektiğini düşünerek müellifimizin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ına (III, 72-73) baktık ve tahmin ettiğimiz gibi bir giriş cümlesinin var olduğunu hatta İbrahim en-Nehaî'nin aynı konudaki görüşüne de yer verildiğini tespit ettik. Bu itibarla biz de oradaki cümleyi buraya ekledik. (Çeviren)

560 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 73.

Biz buraya kadarki bölümde ilim adamlarının, hamile olmayan mebtûte kadınlara nafaka ödeme ile ilgili ihtilaflarını; ayrıca hamile ve mebtûte kadınlara verilecek nafaka konusundaki ittifaklarını açıklamış olduk.

Şimdi de bunun peşinden, kocaları vefat etmiş hamile kadınların hükümlerinden söz etmemiz gerekmektedir: Bu durumdaki kadınların, müteveffâ kocalarının mallarından alabilecekleri bir nafaka hakları var mıdır, yok mudur? Bu noktada yaptığımız incelemede Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbı, onlardan sonraki tâbiin nesli ve onları takip eden tebe-i tâbiin nesli içerisinde fetva ehliyetine sahip kimselerin, bu hususta ihtilaf ettiklerini gördük.

Bir grup "Doğum yapıncaya kadar, ölen kocalarının mallarından nafaka alma hakları vardır" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından bu görüşü benimseyenler arasında İbn Mes'ûd ve İbn Ömer de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٨٨٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي لَيْلَى، وَأَشْعَثُ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا.

1882- ... eş-Şa'bî'nin rivayet ettiğine göre, İbn Mes'ûd şöyle diyordu: "Karnındakini doğurana kadar, malın tamamından[561] nafaka alma hakkı vardır."[562]

١٨٨٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ سُفْيَانَ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَالِمٍ، عَنْ أَبِيهِ، فِي الْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا وَهِيَ حَامِلٌ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1883- ... ez-Zührî'nin, Sâlim yoluyla babasından (İbn Ömer'den) rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, hamileyken kocası vefat eden kadın hakkında "Malın tamamından nafaka alma hakkı vardır" dedi.[563]

***

561 Malın tamamından kasıt, herhangi bir vasiyet, miras, hibe, borç vs. payı düşülmeden malın tamamının dikkate alınmasıdır. (Çeviren)

562 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 39.

563 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 38.

Sahâbe neslini izleyen (tâbiîn) neslinden bu görüşü benimseyenler arasında Şurayh, Ebu'l-Âliye, Hılâs b. Amr, eş-Şa'bî ve en-Nehaî de bulunmaktadır. Şöyle ki:

١٨٨٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا قَتَادَةُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، وَشُرَيْحٍ، وَخِلَاسٍ، أنهم قَالُوا فِي هَذَا: نَفَقَتُهَا مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1884- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye, Şurayh ve Hılâs bu konuda şöyle demişlerdir: "Kadının nafakası malın tamamından ödenir."

١٨٨٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ أَشْعَثَ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ حَتَّى تَضَعَ مَا فِي بَطْنِهَا.

1885- ... eş-Şa'bî'nin rivayet ettiğine göre, Şurayh şöyle diyordu: "O kadının, karnındakini doğurana kadar malın tamamından nafaka alma hakkı vardır."[564]

١٨٨٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ جَمِيعِ الْمَالِ.

1886- ... Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Kadının nafakası, malın tamamından ödenir."[565]

***

Diğer bir grup ise "Bu kadınların, vefat eden kocalarının mallarından nafaka alma hakları yoktur" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından İbn Abbâs, İbnü'z-Zübeyr ve Câbir bu kanaati savunmaktadırlar. Şöyle ki:

١٨٨٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُقَدَّمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ كَثِيرِ بْنِ شِنْظِيرٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ عَنِ امْرَأَتِهِ حَامِلًا، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

564 Benzer bir lafızla bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 39.

565 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 598.

1887- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, hanımının hamile olduğu dönemde vefat eden adamın durumuyla ilgili olarak "Hanımının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir" demiştir.[566]

١٨٨٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَبَّادِ بْنِ أَبِي ذَكْوَانَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَهُ، هَكَذَا قَالَ ابْنُ أَبِي ذَكْوَانَ.

1888- ... Hammâd, Amr b. Dînâr > Abbâd b. Ebî Zekvân yoluyla İbn Abbâs'tan bu görüşü aynı şekilde rivayet etti. İbn Ebî Zekvân da böyle söylemektedir.

١٨٨٩ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ فِي الْحَامِلِ إِذَا مَاتَ عَنْهَا زَوْجُهَا فَأَنْفَقَتْ: كَانَ ابْنُ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: لَهَا النَّفَقَةُ مِنْ نَصِيبِهَا وَقَضَى بِهِ ابْنُ الزُّبَيْرِ.

1889- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Amr b. Dînâr, kocası vefat ettiği için nafakasız kalan hamile kadınla ilgili olarak şöyle diyordu: "İbn Abbâs bu konuda 'Kendisine ayrılan (miras) payından nafaka hakkı vardır' diyordu. İbnü'z-Zübeyr de bu görüşe göre hüküm vermiştir."[567]

١٨٩٠ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَمْرُو بْنُ خَالِدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا مَاتَ عَنِ الْمَرْأَةِ زَوْجُهَا وَهِيَ حُبْلَى أَوْ غَيْرُ حُبْلَى فَنَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1890- ... Ebû Hanîfe'nin, Habîb b. Ebî Sâbit'ten rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Kocası ölen kadın, hamile olsa da olmasa da nafakasını kendine ayrılan (miras) payından alır."[568]

١٨٩١ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سُلَيْمَانَ الْجُعْفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ {وَإِنْ كُنَّ أُولَاتِ حَمْلٍ فَأَنْفِقُوا عَلَيْهِنَّ حَتَّى يَضَعْنَ حَمْلَهُنَّ}، قَالَ: لَيْسَ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا زَوْجُهَا نَفَقَةٌ، إِنَّمَا النَّفَقَةُ لِلْمُطَلَّقَةِ مِنْ زَوْجِهَا مَا دَامَتْ فِي الْعِدَّةِ.

566 Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 596.

567 Benzer ifadelerle bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 597.

568 Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* thk. Ebu'l-Vefâ, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut, tsz., s. 129.

1891- ... Amr b. Dînâr'ın Atâ'dan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[569] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Kocası vefat eden kadının nafaka hakkı yoktur. Nafaka sadece kocasından boşanmış kadına, iddet beklediği sürece verilir."[570]

١٨٩٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ أَيُّوبَ بْنِ مُوسَى، عَنِ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، أَنَّهُ قَالَ: لَيْسَ لِلْمُتَوَفَّى عَنْهَا نَفَقَةٌ، حَسْبُهَا الْمِيرَاثُ.

1892- ... Eyyûb b. Musa'nın, Ebu'z-Zübeyr'den[571] rivayet ettiğine göre, Câbir dedi ki: "Kocası ölen kadına nafaka yoktur. Miras ona yeter!"[572]

١٨٩٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَبِي الزُّبَيْرِ، عَنْ جَابِرٍ، فِي الرَّجُلِ يَمُوتُ عَنِ امْرَأَتِهِ حَامِلاً، قَالَ: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1893- ... Hammâd'ın yine Ebu'z-Zübeyr'den rivayet ettiğine göre, Câbir, hanımının hamile olduğu dönemde vefat eden bir adamın durumuyla ilgili olarak "Hanımının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir" demiştir.

Bu sahâbîleri takip eden (tâbiîn) içerisinde İbnü'l-Müseyyeb, el-Hasen (el-Basrî) ve Atâ b. Ebî Rabâh gibi âlimler de bu görüşü benimsemektedirler. Şöyle ki:

١٨٩٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ دَاوُدَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ الْمُسَيَّبِ فِي هَذَا: إِذَا مَاتَ الرَّجُلُ وَقَعَ الْمِيرَاثُ مَوَاقِعَهُ.

1894- ... Hammâd'ın Dâvûd'dan rivayet ettiğine göre, İbnü'l-Müseyyeb bu konuda şöyle demiştir: "Bir adam öldüğünde miras artık hak sahiplerinin tasarrufundadır."

569 Talâk 65/6.

570 Benzer bir rivayet için bk. Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 368.

571 Eserin yazma nüshasına bu isim doğru yazılmış olmasına rağmen basılı nüshada yanlışlıkla "İbnü'z-Zübeyr" şeklinde kaydedilmiştir. (Çeviren)

572 Şâfiî, *Müsned,* II, 53; Abdurrezzâk, *Musannef,* V, 37, 38.

١٨٩٥ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنِ الْحَسَنِ، وَعَطَاءٍ، قَالَا: نَفَقَتُهَا مِنْ نَصِيبِهَا.

1895- … Katâde'nin rivayet ettiğine göre, el-Hasen ve Atâ (bu hususta) şöyle demişlerdir: "Bu durumdaki kadının nafakası, kendisine ayrılan (miras) payından ödenir."[573]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi incelediğimizde şunu tespit ettik: Nafaka ödenmesi gereken mebtûte hamileye, kendisini boşayan kocasının, iddeti doluncaya kadar nafaka ödeme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu konuda ilim adamları arasında hiçbir ihtilaf yoktur. Ayrıca kadının, karnında taşıdığı ve kendisini boşayan kocasına ait bebeğinden dolayı değil, bizatihi kendisi sebebiyle nafakayı hak etmiş olduğunu da biz daha önce bu mesele çerçevesinde açıklamıştık. Bu konuda yaptığımız açıklamalar yeterli olduğu için burada bunların tekrarına lüzum görmüyoruz.

Sonuç olarak; boşanmış olup iddet bekleyen hamile kadına, iddet beklediği için, kendisini boşayan kocası tarafından nafaka ödeme yükümlülüğü getirilmiş ve kocası ölen kadının da -hamile olduğunun bilinmemesi hâlinde- nafaka hakkının olmadığına dair âlimlerin ittifakıyla hükmedilmişse, bu durumda, kocası ölen kadının hamile olması durumunda da nafaka hakkının olmaması gerekir. Zira nafaka, iddet bekleyen kadına ödenir ve ilk bölümde de açıkladığımız gibi kadın, nafakayı, karnında taşıdığı bebekten dolayı değil, beklediği iddetten dolayı almaya hak kazanmıştır. Nitekim Mâlik, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed, Şâfiî ve bunların dışında, tabiîn sonrası tabaka içerisindeki çoğu ilim adamının bu meseledeki kanaati böyleydi.

573 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 597.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ...﴾
"BOŞANMIŞ KADINLARIN, HAKKANİYET ÖLÇÜLERİNDE (KOCALARINDAN) MENFAAT SAĞLAMA HAKLARI VARDIR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"***[574] buyurmaktadır. Bu âyet, zâhir anlamı itibariyle kendileriyle gerdeğe girilmiş olsun veya olmasın ya da mehirleri belirlenmiş olsun veya olmasın bütün boşanmış kadınlar için geçerlidir. Nitekim bir çok ilim adamı bu görüşü benimsemiş ve savundukları bu görüşü, Ali, el-Hasen, İbn Cübeyr ve ed-Dahhâk b. Müzâhim'den de rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٨٩٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، وَمُوسَى بْنُ أَيُّوبَ الْغَافِقِيُّ، عَنْ إِيَاسِ بْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ سَمِعَ عَلِيَّ بْنَ أَبِي طَالِبٍ، يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتْعَةٌ.

1896- … İyâs b. Ömer'in işittiğine göre, Ali b. Ebî Tâlib *radıyallahu anh* şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı (mut'a) vardır."

١٨٩٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يُونُسُ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ.

---

574 Bakara 2/241.

1897- … Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı (metâ') vardır."[575]

١٨٩٨ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، {وَلِلْمُطَلَّقَاتِ مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ}، قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ.

1898- … Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı bulunmaktadır."[576]

١٨٩٩ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا جُوَيْبِرٌ، عَنِ الضَّحَّاكِ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ حَتَّى الْمُخْتَلِعَةِ.

1899- … Cüveybir'in rivayet ettiğine göre, ed-Dahhâk şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının hatta bir bedel karşılığı boşanmış olan (muhtelia) kadının[577] bile menfaat hakkı vardır."[578]

***

Başkaları ise bu konuda onlara muhalefet ederek "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehirleri belirlendiği hâlde kendileriyle henüz gerdeğe girilmeden önce boşanmış olanlar bunun dışındadır. Bunlara belirlenen mehrin yarısı verilir fakat menfaat hakları yoktur" demişlerdir. Bu görüş sahipleri de bu kanaatlerini İbn Ömer, eş-Şa'bî, Atâ b. Ebî Rabâh ve en-Nehaî'den rivayet etmişlerdir. Şöyle ki:

١٩٠٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ قَالَ: أَخْبَرَنِي مَالِكٌ، وَاللَّيْثُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ إِلا الَّتِي تُطَلَّقُ وَقَدْ فُرِضَ لَهَا صَدَاقٌ، فَحَسْبُهَا نِصْفُ صَدَاقِ مَا فُرِضَ لَهَا.

575 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 70.

576 Taberî, *Tefsîr,* II, 532.

577 Hul/muhâlea işlemini yapan kadına "muhtelia" denilir. Hul veya muhâlea ise bir bedel karşılığı boşanmak demektir. Mülk-i nikâhı, hanımın kabulüne bağlayarak hususi lafızlardan biri ile ortadan kaldırmaktır. Geniş bilgi için bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 162. (Çeviren)

578 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 28; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 62.

1900- ... Mâlik ve el-Leys'in Nâfi'den rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehri belirlendikten sonra (gerdeğe girmeden) boşanmış olanlar hariç; bunlara, belirlenmiş olan mehrin yarısı yeterlidir."[579]

١٩٠١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الثَّوْرِيُّ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مُتْعَةٌ إِلا أَنْ تُطَلَّقَ قَبْلَ أَنْ يُدْخَلَ بِهَا، وَقَدْ فُرِضَ لَهَا، فَلا مُتْعَةَ لَهَا إِلا نِصْفُ الصَّدَاقِ.

1901- ... Ubeydullah b. Ömer'in, Nâfi' kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle dedi: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanlar bunun dışındadır. Bunların, belirlenmiş olan mehrin yarısından başka menfaat hakları yoktur."[580]

١٩٠٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ، عَنْ عَطَاءٍ، أَنَّهُ قَالَ: لِكُلِّ مُطَلَّقَةٍ مَتَاعٌ إِلا الَّتِي طَلَّقَهَا قَبْلَ أَنْ يَدْخُلَ بِهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا، فَلَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ.

1902- ... Abdülmelik'in rivayet ettiğine göre, Atâ şöyle demiştir: "Boşanmış her kadının menfaat hakkı vardır. Ancak kişinin mehrini belirlediği halde gerdeğe girmediği kadınlar hariç; bunların hakkı mehrin yarısıdır."[581]

١٩٠٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حدثنا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُغِيرَةُ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، وَمُحَمَّدِ بْنِ سَالِمٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، مِثْلَهُ.

1903- ... İbrahim ve Muhammed b. Sâlim de eş-Şa'bî'den bu rivayetin aynısını nakletmişlerdir.[582]

***

579 Mâlik, Talâk 45.

580 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 68; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 57.

581 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 69; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 61.

582 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 61.

Ayrıca Şurayh'tan da bu konudaki kanaatinin bu yönde olduğunu gösteren bir rivayet nakledilmiştir. Şöyle ki:

١٩٠٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ شُرَيْحٍ، قَالَ فِي الْمَرْأَةِ إِذَا طَلَّقَهَا زَوْجُهَا وَقَدْ فَرَضَ لَهَا وَلَمْ يَدْخُلْ بِهَا: إِنَّ لَهَا فِي النِّصْفِ مَتَاعًا.

1904- ... Şu'be'nin el-Hakem'den rivayet ettiğine göre, Şurayh, kocası tarafından mehri belirlenen, ancak henüz gerdeğe girilmemiş olan bir kadının durumuyla ilgili olarak şöyle demiştir: "Onun menfaat hakkı, (mehrin) yarısındadır."[583]

***

Öte yandan mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadınla ilgili olarak İbnü'l-Müseyyeb'in şöyle dediği rivayet edilmiştir: Bu kadınlar, İslâm'ın ilk dönemlerinde Ahzâb sûresindeki ayet doğrultusunda menfaat hakkı olanlardan sayılıyordu. O da kanaatimizce -yine de Allah en doğrusunu bilir- Cenab-ı Hakk'ın, Nebisi *sallallahu aleyhi ve sellem*'e hitaben buyurduğu şu âyettir: ***"Ey Peygamber! Eşlerine şunu söyle: Eğer dünya dirliğini ve süsünü (refahını) istiyorsanız, gelin size boşanma bedellerinizi vereyim de sizi güzellikle salıvereyim."***[584]

(Tahavî dedi ki:) Saîd (b. el-Müseyyeb)'e göre bu hüküm, Allah Rasûlü'nün, zifafa girdiği ve girmediği bütün eşleri için geçerliydi. İbnü'l-Müseyyeb devamla şöyle dedi: Daha sonra Allah *azze ve celle,* mehri belirlenmiş kadınlar arasında henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanların hükmünü Bakara sûresindeki âyetle neshetmiştir. O âyet de şudur: ***"Kendilerine mehir tayin ederek evlendiğiniz kadınları temas etmeden boşarsanız, tayin ettiğiniz mehrin yarısı onların hakkıdır."***[585] (İlgili rivayet şöyledir):

١٩٠٥ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، قَالَ: كَانَ لِلْمُطَلَّقَةِ الَّتِي

583 Taberî, *Tefsîr,* II, 533.

584 Ahzâb 33/28.

585 Bakara 2/237.

لَمْ يُدْخَلْ بِهَا فِي سُورَةِ الأَحْزَابِ الْمَتَاعُ، فَنَسَخَتْهَا الآيَةُ الَّتِي فِي الْبَقَرَةِ، فَصَارَ لَهَا نِصْفُ الصَّدَاقِ، وَلا مَتَاعَ لَهَا.

1905- ... Katâde'nin rivayet ettiğine göre, Saîd b. el-Müseyyeb dedi ki: "Ahzâb sûresindeki âyete göre, gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadının menfaat hakkı (metâ') vardı. Ancak Bakara sûresindeki âyet bunu neshetti ve (gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadın) menfaat hakkı olmaksızın sadece mehrin yarısına hak kazandı."[586]

١٩٠٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ لَهِيعَةَ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، أَنَّ عَبْدَ اللهِ بْنَ عُمَرَ، قَالَ: لَيْسَ مِنَ النِّسَاءِ شَيْءٌ إلا وَلَهَا مُتْعَةٌ، إلا الْمُلاعِنَةَ، وَالْمُخْتَلِعَةَ، وَالَّتِي تُطَلَّقُ وَلَمْ تُمَسَّ وَقَدْ فُرِضَ لَهَا، فَحَسْبُهَا فَرِيضَتُهَا.

1906- ... Bükeyr b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ömer dedi ki: "Her kadının mutlaka bir menfaat hakkı vardır. Sadece kocasıyla lanetleşerek ayrılmış olanlar (mülâine),[587] bedel karşılığında boşanmış kadınlar ve mehri belirlenmiş olmasına rağmen henüz gerdeğe girilmeden boşanmış olanlar hariç! Bunlar için belirlenmiş olan mehir yeterlidir."[588]

***

Ebû Ca'fer dedi ki: Bu meseleyle ilgili olarak İbn Ömer, bu hadiste sözü edilen kadınların "menfaat hakkı olanlar (ehl-i mut'a)" kapsamından çıkarılması görüşünü benimsemiştir. Ayrıca eş-Şa'bî'den bu konuda, ilk kısımda kendisinden rivayet ettiğimiz görüşe[589] ilave olarak, "bedel karşılığında boşanmış olan kadının, bu bedeli alarak kendisini boşayan kocası üzerinde herhangi bir menfaat hakkı olmadığına" dair bir kanaat de nakledilmiştir. Şöyle ki:

---

586 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 539.

587 Mülâine, "liân yapan kadın" demektir. Liân ise, kısaca lanetleşmek anlamına gelir. Kocanın, karısına zina isnadında bulunması ve dört şahit getirememesi sonucunda karı ile kocanın, hâkim huzurunda şerî usulüne uygun olarak dörder defa şehadette bulunduktan sonra kendilerine lânet ve gazab okumalarıdır (ilgili âyet için bk. Nûr 24/6-9). Karşılıklı yapılan bu yeminler, koca hakkında hadd-i kazif, kadın hakkında da hadd-i zina yerine geçer ve hâkim tarafından araları ayrılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 260. (Çeviren)

588 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

589 Bk. 1903 no'lu rivayet.

١٩٠٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، عَنْ مُطَرِّفٍ، عَنْ عَامِرٍ، قَالَ: الْمُخْتَلِعَةُ لَيْسَ لَهَا مُتْعَةٌ، كَيْفَ تُمَتِّعُهَا وَأَنْتَ تَأْخُذُ مَالَهَا؟

1907- … Mutarrif'in rivayet ettiğine göre, Âmir (eş-Şa'bî) dedi ki: "Bedel karşılığında boşanmış kadının menfaat hakkı yoktur. Kadının malını aldığın hâlde onu nasıl yararlandıracaksın ki?"[590]

***

eş-Şa'bî'nin bu ve bundan önce yine bu meseleyle alâkalı olarak kendisinden rivayet ettiğimiz görüşlerinden çıkan sonuç şudur: Bedel karşılığında boşanmış olan kadın ile mehri belirlenmiş ancak kendisiyle gerdeğe girilmeden boşanmış olan kadınların menfaat hakları yoktur. Bu ikisinin dışındaki bütün boşanmış kadınların ise menfaat hakları bulunmaktadır. Yine;

١٩٠٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ أَيُّوبَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، أَنَّهُ قَالَ: مَا نَعْلَمُ لِلْمُخْتَلِعَةِ مُتْعَةً.

1908- … Yahyâ b. Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Yahyâ b. Saîd dedi ki: "Bedel karşılığında boşanmış olan kadının (muhtelia), menfaat hakkı olduğunu bilmiyoruz."[591]

١٩٠٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: سَمِعْتُ عَمْرَو بْنَ الْحَارِثِ، يَقُولُ: سَمِعْتُ بُكَيْرًا، يَقُولُ: أَدْرَكْتُ النَّاسَ وَلا يَرَوْنَ لِلْمُخْتَلِعَةِ مُتْعَةً.

1909- Yunus'un bize, İbn Vehb yoluyla rivayet ettiğine göre, Amr[592] b. el-Hâris dedi ki: Bükeyr'in şöyle dediğini işittim: "Öteden beri insanların (âlimlerin), bedel karşılığında boşanan kadına herhangi bir menfaat hakkı tanımadıklarını bilirim."[593]

---

590 Benzer lafızlarla bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 501.

591 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

592 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, "Ömer" diye kaydedilmiştir. Doğrusu "Amr" olacaktır. Zira *el-Müdevvenetü'l-kübrâ*'da (II, 334) bu şekilde geçmektedir. Ayrıca kaynaklarımızda Amr b. el-Hâris'in hocaları arasında Bükeyr b. Abdullah b. el-Eşecc'in, talebeleri arasında da İbn Vehb'in adı geçmektedir (bk. Zehebî, *Siyer,* VI, 350). Tahâvî'nin rivayetinde de bu isimler geçmektedir. (Çeviren)

593 Mâlik, *el-Müdevvenetü'l-kübrâ,* II, 334.

Menfaat haklarına dair sahâbe ve tabiînin görüşlerinin yer aldığı bu rivayetlerde, sözünü ettikleri boşanmış kadınlara verilmek üzere, onları boşayan kocalarının, menfaat haklarını ödemelerinin vacip olduğunu gösteren herhangi bir kanaat nakledilmemiştir. Dolayısıyla bahsi geçen hüküm, (eşlerini boşamış) kocalara verilen kesin bir emir değil, sadece onların tercihlerine bırakılmış bir uygulama olarak emredilmiştir.[594] Çünkü âyette, ilgili hükmün hemen peşinden "takva" ve "ihsan" kavramları zikredilerek (eşlerini boşayan kocaların) böyle yapmaları hâlinde gönülden verip iyilikte bulunan takva sahiplerinden olacakları vurgulanmış olmaktadır. Buna göre kocaların, mehir yükümlülüğü gibi bir yükümlülükle karşıya karşıya kalmaları söz konusu değildir. Mesela; bu hususta Şurayh'tan şöyle bir görüş rivayet edilmiştir:

١٩١٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: جَاءَتِ امْرَأَةٌ إِلَى شُرَيْحٍ تُخَاصِمُ رَجُلًا فِي الْمُتْعَةِ، وَكَانَ طَلَّقَهَا، فَقَرَأَ شُرَيْحٌ: {مَتَاعٌ بِالْمَعْرُوفِ حَقًّا عَلَى الْمُتَّقِينَ} فَقَالَ لَهُ: مَتِّعْهَا، وَلَمْ يَفْرِضْ لَهَا.

1910- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, el-Hakem dedi ki: Bir kadın, kendisini boşamış olan kocasından (almak istediği) menfaat hakkı meselesini şikayet etmek üzere Şurayh'a geldi. Şurayh da ***"Boşanmış kadınların, hakkaniyet ölçülerinde (kocalarından) menfaat sağlama hakları vardır. Bu, Allah korkusu taşıyanlar üzerine bir borçtur"***[595] âyetini okuduktan sonra adama "Onun menfaat hakkını ver" dedi. Ancak bunu, kesin/bağlayıcı bir karara bağlamadı.[596]

١٩١١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مَنْصُورٌ، وَيُونُسُ، وَهِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ شُرَيْحٍ، أَنَّ امْرَأَةً خَاصَمَتْ زَوْجَهَا إِلَى شُرَيْحٍ فِي الْمُتْعَةِ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُحْسِنِينَ، لَا تَأْبَ أَنْ تَكُونَ مِنَ الْمُتَّقِينَ، وَلَمْ يُجْبِرْهُ.

---

594 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki yükleme "emredilmemiştir" gibi olumsuzluk anlamı katacak bir lâ-i nâfiye bulunmaktadır. Ancak biz bunun, konunun bağlamına uymadığını düşündük ve tercümeyi olumlu anlam verecek şekilde düzenledik. (Çeviren)

595 Bakara 2/241.

596 Benzer lafızlarla bk. İbn Ca'd, *Müsned,* thk. A. Ahmed Haydar, Beyrut 1990, s. 54; Taberî, *Tefsîr,* II, 534 (Bu iki kaynakta ayrıca "onun menfaat hakkını ver" ifadesinden önce, ilgili âyete telmihen "eğer takva sahiplerinden isen" şeklinde bir kayıt yer almaktadır).

1911- ... İbn Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, bir kadın, menfaat hakkı ile ilgili olarak kocasını Şurayh'a dava etti. Şurayh da (adama) "İyilerden olmaktan kaçınma, takva sahiplerinden olmaktan yüz çevirme!" demekle yetindi ve onu (ödemeye) mecbur bırakmadı.[597]

***

Bu noktada biri "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den, menfaat hakkının, hanımlarını boşayan kocalar üzerinde bir yükümlülük olduğunu vurgulayan bir hadis de rivayet edilmiştir. O da bundan önceki konuda Abdullah b. Yezîd > Ebû Seleme > Fâtıma bint Kays isnadıyla rivayet etmiş olduğumuz el-Leys hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Fâtıma bint Kays'a hitaben söylediği ***'Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var'***[598] sözüdür. Allah Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Senin nafaka hakkın olmadığı gibi mesken hakkın da yok. Sadece hakkaniyet ölçüsünde yararlanma hakkın var'*** sözü, kadının menfaat hakkını vermenin vacip olduğunu ve bunun, kocanın üzerinden düşmüş olan mesken ve nafaka yükümlülüğünden farklı bir şey olduğunu göstermektedir" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Fâtıma hakkında böyle bir (kazaî karar şeklinde) hüküm vermediğini; sadece fetva açısından meseleye cevap verdiğini gösteren bir durum vardır. Çünkü burada Ayyâş b. Ebî Rabîa, Fâtıma'ya "Bizim üzerimizde ne bir nafaka ne de mesken hakkın var. (İnanmıyorsan) işte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada, git sor ona istersen!" demiştir. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptığı şey ise, Fâtıma'nın bu konudaki sorusuna cevap mahiyetinde verdiği bir fetvadan ibaretti.[599]

---

597 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 70-71; Taberî, *Tefsîr*, II, 534.

598 Bk. 1851 ve 1852 no'lu rivayetler.

599 Tahâvî burada kazâ - fetvâ ayrımına işaret etmektedir. Kazâ: Kısaca yargı, hüküm ve hâkimlik demektir. Kazâî karar da yargı kararıdır. Fetvâ ise, bir meselenin şer'î çözümü ve beyanı doğrultusunda yöneltilen sorunun cevabıdır. Fıkhî bir meselenin hükmünü açıklamak üzere yetkililer tarafından verilen usûlüne uygun cevaptır, ancak kazâen bağlayıcı değildir (bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 111, 236-237). Gerek müftü gerekse yargılama ve hüküm vermekle görevlendirilen hâkim, Kur'ân ve Sünnet'in hükümlerine bağlı olup bu çerçevede hüküm vermekle birlikte kaza ile fetva arasında bazı temel farklar bulunmaktadır. Bunların önemlilerini şöylece sıralamak mümkündür:

1. İftâ şer'î hükmü açıklamak ve haber vermekten ibarettir. Fetva istişârî mahiyette bir hüküm

Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed ise menfaat hakkını, boşanmış bütün kadınlar için vacip/zorunlu olarak değil de tercihe bağlı bir hüküm olarak öngörüyorlardı. Sadece gerdeğe girmeden ve henüz mehri belirlenmeden boşanmış olan kadınları hariç tutuyor ve bunların menfaat hakkını, onları boşayanların ödemekle mükellef oldukları vacip/zorunlu bir hüküm olarak kabul ediyorlardı.

Mâlik b. Enes *rahimehullah*'a gelince; Yunus'un bize bildirdiğine göre İbn Vehb şöyle demiştir: Mâlik'e, eşini henüz gerdeğe girmeden ve mehrini belirlemeden boşayan bir adamla ilgili olarak "Eşine menfaat hakkı ödemesi gerektiğine dair kazaî karar verilebilir mi?" diye soruldu. O da şöyle cevap verdi: "Böyle kazaî bir karar verilemez. Çünkü Allah *azze ve celle* ***'Bu, Allah korkusu taşıyanlar (müttakîn) üzerine bir borçtur"*** ve ***"Bu, iyiler (muhsinîn) üzerine bir borçtur'***[600] buyurmaktadır. Bu ise söz konusu işi

---

olduğu için müftü kendisinden fetva alıp bununla amel etmeyen müsteftîyi amel etmeye zorlayamaz. Kaza da şer'î hükmü haber verip açıklamakla birlikte bağlayıcı nitelik taşır. Bu sebeple taraflar hâkimin verdiği hükmü yerine getirmekle yükümlüdürler. Aksi hâlde hüküm devlet gücüyle icra edilir.

2. Müftünün fetvası bir bakıma Kitap ve Sünnet'te yer alan dinî hükmün açıklanması ve kapsamının belirlenmesi demektir. Bundan dolayı fetva mahiyetindeki cevaplar hem soranı hem de başkalarını ilgilendiren genel bir hüküm mahiyetindedir. Hâkimin verdiği hüküm ise küllî mahiyette olmayıp ferdîdir, belirli kişileri ilgilendirmektedir; başkaları hâkimin izni olmadıkça bu hükmünden istifade edemez.

3. Fetva, şer'î hüküm ve meselelerin tamamını kapsadığından yargılamayla ilgili konularda olduğu gibi ibadette ve benzeri dinî hususlarda da câridir. Kaza ise yalnız yargılama ve kanunlaştırma konusu olabilen hâdiselerde cereyan eder. İbadetlerin kişinin özel hayatına, irade ve sorumluluğuna ait kısımları yargılama konusu olamaz ve bunlar kazâî anlamda hüküm altına alınamaz. Mesela; kadı, "Bu namaz sahihtir, şu namaz bâtıldır" diye hüküm veremez.

4. Kaza aslında devletin hakkı olup hâkim devlet otoritesi adına hükmeder. Bu sebeple kendisine kaza görevi tevdi edilmeyen bir kişi müctehid olsa bile hüküm veremez. İftâ ise ilmî bir yetenek konusu olup bu yeteneğe sahip bulunan kadın, erkek, hür veya köle her Müslüman fetva verebilir. Ancak iftâ konusunda da birtakım düzenlemeler yapılabilir ve resmî müftüler tayin edilebilir.

5. Müftünün fetvası meselenin dinî yönünü (vicdanî tarafını), hâkimin hükmü ise kazâî yönünü ilgilendirir. Birincisi dinî-ilmî, ikincisi hukukî sonuçlar doğurur. Mesela; bir kimse müftüye gitse ve bir kişiden aldığı borcu ödediğini ifade ederek bu borçtan kurtulup kurtulmadığını sorsa müftü ona borçtan kurtulduğunu söyler. Aynı şahıs hâkime başvursa hâkim kendisinden ödediğine dair delil veya şahit ister. Eğer bunları sağlayamazsa kendi ikrarıyla borçlu olduğunu göz önünde tutarak borcunu ödemesini ister ve gerekirse onu ödemeye zorlar. Bk. *DİA*, "Fetva Maddesi," XII, 487-488 özetlenerek. (Çeviren)

600 Bakara 2/236.

yapmasının uygun düştüğünü ve bunun emredildiğini göstermekle birlikte, koca hakkında böyle kazaî bir kararın verilmesi söz konusu olamaz." İbn Vehb devamla dedi ki: Mâlik bana bedel karşılığında kocasından boşanan (muhtelia), lanetleşerek ayrılan (mülâine) ve belirli bir meblağ karşılığında kocasının nikâhından çıkmayı isteyen veya kocası üzerindeki haklarını tamamen düşürmesi karşılığında boşanan (mübârie)[601] kadınlarla ilgili olarak şöyle dedi: "Bunlardan hiçbirinin menfaat hakkı yoktur."

Şâfiî'ye gelince; el-Müzenî bize şunu anlattı: Şâfiî dedi ki: "Menfaat hakkı bütün boşanmış kadınlar için geçerlidir. Her kadının, kendisini boşayan koca üzerinde menfaat hakkı bulunmaktadır. Ancak bunun için ayrılığın, kocadan kaynaklanmış olması ya da ayrılık işleminin koca sayesinde tamamlanmış olması gerekmektedir. Mesela; bizatihi kocanın, boşaması veya boşanmak için bedel istemesi ya da boşama hakkını eşine devretmesi böyledir. Eğer ayrılık kadından kaynaklanıyorsa, o zaman ne menfaat ne de mehir hakkı vardır. Çünkü böyle bir durumda kadın, (kocası) tarafından boşanmış sayılmaz. Aynı şey bir cariyenin, efendisi tarafından kocasına satılması durumunda da geçerlidir; zira efendi, o cariyeyi kocasına satmakla nikâhı bozmuş olmaktadır.[602] Mülâane'de ise ayrılık, hem kadın hem de erkekten kaynaklanmakla birlikte erkek, eğer isterse onu nikâhında tutabileceği için o kadın da normal boşanmış bir kadın gibi sayılır. (Dolayısıyla menfaat hakkı vardır.) İktidarsız erkeğin (innîn)[603] karısına gelince; eğer bu kadın isterse kocasının yanında kalabilir ve onun menfaat hakkı da vardır. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

---

601 Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 162, 310. (Çeviren)

602 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu ibarenin başında "ancak/fakat" anlamına gelen "lâkin" lafzı yer almaktadır. Ayrıca ibarenin sonunda da "cariyenin kocasının, cariyeyi satın almakla (aralarındaki) nikâhı bozduğu (efsede'n-nikâhe bi'btiyâihi iyyâhâ)" ifadesi geçmektedir. Hâlbuki Tahâvî'nin alıntıda bulunduğu kaynak olan Müzenî'nin *Muhtasar*'ına (Beyrut, tsz., s. 184, Dâru'l-Ma'rife) baktığımızda söz konusu "lâkin" lafzı yerine, "aynı şey/aynı şekilde" manasındaki "kezâlike" lafzı geçmektedir. Cümlenin sonundaki ifade ise, tercümeye yansıttığımız gibi, "efendinin, o cariyeyi kocaya satmakla nikâhı bozmuş olacağı (efsede'n-nikâha bi bey'ihî iyyâhe minhu)" şeklindedir. İbarenin bulunduğu bağlama bakıldığında, kadından kaynaklanan boşanmalarda menfaat ve mehir haklarının olmayacağı belirtildikten sonra cariye ile ilgili bir duruma değinilmesi aynı hükmün onun için de geçerli olduğunu gösterir. Zira cariyenin efendisi, cariyenin "tarafı"dır ve onun tarafından kaynaklanan bir nikâh bozma işlemi vardır. Dolayısıyla cariyenin de menfaat ve mehir hakkı olmayacaktır. Bu bakımdan biz de çeviriyi Tahâvî'de geçen ve muhtemelen müstensihten kaynaklanan ibareye göre değil, Müzenî'nin asıl nüshasına göre yapmayı tercih ettik. (Çeviren)

603 İnnîn, cinsel organı mevcut olduğu hâlde ilişkiye muktedir olamayan erkeğe denilir. Bk.

el-Müzenî dedi ki: "Kanaatimce bu (son) dediği şey yanlıştır. Zira Şâfiî'nin (daha önceki) görüşüne kıyasen böyle bir kadının menfaat hakkının olmaması gerekir. Çünkü ayrılık kocadan değil, kadından kaynaklanmaktadır."[604]

Adı geçen ilim adamları menfaat hakkı konusunda bu şekilde ihtilaf etmişlerdir. Ayrıca bu meselede zikrettiğimiz ilgili görüşler dışında hiçbir ilim ehlinin bu konudaki bir görüşünü tespit edebilmiş değiliz. İlim adamları aynı zamanda menfaat hakkının verilmesini emrettikleri hiçbir alanda bu hakkın, kocayı bağlayıcı nitelikte, ödenmesi vacip bir hak olduğu konusunda da ittifak etmiş değillerdir. Yine bu hakkın kocaya vacip kılınması, kıyas yoluyla elde edilecek bir husus olmadığı gibi biz bu hükmü, ne Allah'ın Kitabında ne sünnette ne de icmada bulabilmekteyiz. Keza biz bunu kendisine benzetebileceğimiz ve kapsamına dahil edebileceğimiz başka bir örnek de bulamamaktayız. Ayrıca bu hakkı, mehirlerin çerçevesine de alamamaktayız; zira mehirler, menfaat hakkına zıttır. Bu itibarla, belirli bir mehir karşılığında bir kadınla evlenecek olan bir adamın, gerdeğe girmeden onu boşarsa, bahsi geçen mehrin yarısını ona vermesi gerekir. Yine henüz gerdeğe girilmeden, ikisinden (karı-kocadan) biri ölecek olursa, mehrin tamamının kadına verilmesi vacip olur. Çünkü ölümle gerçekleşen ayrılık, kadınlara mehrin verilmesinin vücûbiyeti açısından daha etkili bir durumdur. Keza menfaat hakkının verilmemesi gerektiğine dair görüşlerini zikrettiğimiz âlimlerin şöyle dediklerine de şahit olmaktayız: "Kocanın ölmesi hâlinde menfaat hakkının onun malından verileceğine ilişkin bir kazaî hükümde bulunulamaz. Dolayısıyla mehrin verilmesinin âlimlerin icmasıyla vacip olduğu bir yerde, menfaat hakkı yine ulemanın icmasıyla düşer. Bu da onun, mehrin benzeri olmadığını, aksine zıddı olduğunu göstermektedir." Durum böyle olunca, bu noktada bizim açımızdan tercihe layık olan yaklaşım, bir şeyin bir kimseye vacip oluşunu tam anlamıyla öğrenmeden, o şeyi o kimse hakkında kazaî bir hüküm olarak koymamak ve ona vacip kılmamaktır. Sonuç olarak; öncesinde gerdeğe girilmiş ya da -bu konuya dair Mâlik'ten aktardığımız görüşte de olduğu gibi- gerdeğe girilmemiş olan bir boşamanın ardından hiç kimsenin menfaat hakkını ödemekle mükellef tutulamayacağı sabit olmaktadır.

Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 199. (Çeviren)

604 Müzenî, *Muhtasar (el-Ümm)*, s. 184.

Öte yandan Allah *azze ve celle* ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler"***[605] buyurmaktadır. İlim adamları bu âyette zikredilen "kur"un ne olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir.

İçlerinden bir grup "Bunlar, hayızdan temizlenme dönemleridir" demiştir. Bu görüşü benimseyenler arasında Mâlik, Şâfiî ve daha başka ilim adamları bulunmaktadır. Bu görüş aynı zamanda, -Allah izin verirse daha sonra kendilerinden aktaracağımız farklı görüşlerine rağmen- Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer'den de rivayet edilmiştir. Ayrıca Âişe *radıyallahu anhâ*'dan da aynı görüş nakledilmektedir ki, kendisinden bu hususta daha farklı bir kanaat nakledildiğini de bilmemekteyiz. (İlgili rivayetler şöyle sıralayabiliriz):

١٩١٢ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، قَالَ: إِذَا طَعَنَتِ الْمُطَلَّقَةُ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ.

1912- ... Süleyman b. Yesâr'm rivayet ettiğine göre, Zeyd b. Sâbit dedi ki: "Boşanmış kadın üçüncü hayız dönemine girdiğinde[606] artık kocasından tamamen ayrılmış olur."[607]

١٩١٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: قَضَى زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ فِي الْمُطَلَّقَةِ إِذَا طَعَنَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ أَنَّهَا قَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَأَخْبَرَنِي بِذَلِكَ عُرْوَةُ، عَنْ عَائِشَةَ.

1913- ... İbn Ebî Zi'b'in rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: "Zeyd b. Sâbit, boşanmış kadınla ilgili olarak, üçüncü hayız dönemine girdiğinde artık kocasından kesin olarak boşanmış olacağına hükmetmiştir." İbn Şihâb dedi ki: "Urve, bunu bana Âişe *radıyallahu anhâ*'dan naklederek haber verdi."[608]

---

605 Bakara 2/228.

606 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "girme" anlamında tercüme ettiğimiz fiilin Arapçası "tullikat" şeklinde kaydedilmiştir. Doğrusu "taanet" veya "dehâlet" olacaktır. Zira Tahâvî'nin, aynı sened ve metinle yer verdiği *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında (III, 61) ve bir sonraki dipnotta vereceğimiz kaynaklarda böyle geçmektedir. Müstensihin, yazım benzerliğinden dolayı "taanet" diye yazılan kelimeyi yanlış okuyup "tullikat" diye kaydetmiş olması muhtemeldir. (Çeviren)

607 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 316; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 333; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 61.

608 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 61.

١٩١٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا نَقَلَتْ حَفْصَةَ ابْنَةَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ حِينَ دَخَلَتْ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ، قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِعَمْرَةَ، فَقَالَتْ: صَدَقَ عُرْوَةُ، قَدْ جَادَلَهَا فِي ذَلِكَ النَّاسُ، وَقَالُوا: إِنَّ اللهَ عَزَّ وَجَلَّ قَالَ: {ثَلاثَةَ قُرُوءٍ} فَقَالَتْ لَهُمْ عَائِشَةُ: أَتَدْرُونَ مَا الأَقْرَاءُ؟ إِنَّمَا الأَقْرَاءُ الأَطْهَارُ.

1914- ... İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Hafsa bint Abdurrahman b. Ebî Bekir'i, üçüncü hayzında kan görmeye başlayınca (kocasının evinden ailesinin yanına) gönderdi. İbn Şihâb dedi ki: Bu meseleyi Amra'ya anlatınca şöyle dedi: "Urve doğru söylemiş."

Bu konuda insanlar (ilim ehli) Âişe *radıyallahu anhâ* ile tartışmaya girip "Allah *azze ve celle* ***'Üç kur'*** buyuruyor" demişlerdi. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* da onlara "Peki siz kur'ların ne olduğunu biliyor musunuz? Kur'lar temizlik dönemleridir" demişti.[609]

١٩١٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فَدَخَلَتْ فِي الدَّمِ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَرِئَتْ مِنْهُ، وَبَرِئَ مِنْهَا، وَلا تَرِثُهُ، وَلا يَرِثُهَا.

1915- Yunus'un bize, İbn Vehb > Mâlik > Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: "Bir adam hanımını boşamış ve hanımı da üçüncü hayız döneminde kan görmeye başlamışsa, artık birbirlerinden kesin olarak boşanmış olurlar ve ne hanımı ona ne de o hanımına mirasçı olabilir."[610]

***

Yunus, Mâlik'ten rivayet ettiği *Muvatta* nüshasında bize bunu böyle rivayet etmiştir. İbn Vehb yoluyla gelen *Muvatta* nüshasında ise;

١٩١٦ - حَدَّثَنَا (يُونُسُ)، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُمَرُ بْنُ مُحَمَّدٍ الْعُمَرِيُّ، وَمَالِكُ بْنُ أَنَسٍ، وَعَبْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، وَرِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، أَنَّ نَافِعًا، أَخْبَرَهُمْ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ وَعَنْ زَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ، ثُمَّ ذَكَرَهُ مِثْلَهُ سَوَاءً.

609 Mâlik, Talâk 54.

610 Mâlik, Talâk 56; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 61.

1916- (Yunus) bize rivayette bulunup "İbn Vehb bize rivayet etti ve şöyle dedi: Ömer b. Muhammed el-Umerî, Mâlik b. Enes, Abdullah b. Ömer ve bazı ilim adamları bana, Nâfi'in, kendilerine Abdullah b. Ömer ve Zeyd b. Sâbit'ten rivayette bulunduğunu haber verdiler" dedikten sonra bu hadisin tamamen aynısını zikretti.

١٩١٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ رَبِّهِ بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ مُعَاوِيَةَ كَتَبَ إِلَى زَيْدٍ يَسْأَلُهُ، وَكَتَبَ: أَنَّهَا إِذَا دَخَلَتْ فِي الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ فَقَدْ بَانَتْ مِنْهُ قَالَ نَافِعٌ: وَكَانَ ابْنُ عُمَرَ يَقُولُهُ.

1917- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, Muâviye, Zeyd'e (ric'î talâkla boşandıktan sonra üçüncü hayzını görmeye başlayan bir kadının durumunu) sormak üzere bir mektup yolladı. Zeyd de cevaben şunu yazdı: "Kadın üçüncü hayzına girince artık kocasından kesin olarak boşanmış sayılır." Nâfi' dedi ki: "İbn Ömer de böyle diyordu."[611]

١٩١٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، قَالَ: قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: سَمِعْتُ أَبَا بَكْرِ بْنَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، يَقُولُ: مَا أَدْرَكْتُ أَحَدًا مِنْ فُقَهَائِنَا إِلا وَهُوَ يَقُولُ هَذَا، يُرِيدُ الَّذِي قَالَتْ عَائِشَةُ يَعْنِي: الأَقْرَاءُ: الأَطْهَارُ.

1918- ... İbn Şihâb dedi ki: Ebû Bekir b. Abdurrahman'ın, Âişe *radıyallahu anhâ*'nın söylediği "Kur'lar, temizlik dönemleridir" sözünü[612] kastederek şöyle dediğini işittim: "Fakihlerimizden kiminle görüştüysem mutlaka böyle söylediğine şahit olmuşumdur."[613]

***

Diğer bir grup ilim adamı ise, "Kur'lar, hayız dönemleridir" demiştir. Ebû Hanîfe, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu kanaat aynı zamanda Ömer b. el-Hattâb, Ali b. Ebî Tâlib, İbn Mes'ûd, Muâz, Ebu'd-Derdâ, Ebû Musa, Zeyd b. Sâbit ve İbn Ömer *radıyallahu anhum*'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

611 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 61.

612 Bk. 1915 no'lu rivayet.

613 Mâlik, Talâk 55; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 320.

١٩١٩ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، أَنَّ رَجُلًا طَلَّقَ امْرَأَتَهُ فَحَاضَتْ حَيْضَتَيْنِ، فَلَمَّا حَاضَتِ الثَّالِثَةَ وَدَخَلَتِ الْمُغْتَسَلَ أَتَاهَا زَوْجُهَا، فَقَالَ: قَدِ ارْتَجَعْتُكِ، قَدِ ارْتَجَعْتُكِ، ثَلَاثًا، فَارْتَفَعَا إِلَى عُمَرَ، فَأَجْمَعَ عُمَرُ، وَعَبْدُ اللهِ عَلَى أَنَّهُ أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَحِلَّ لَهَا الصَّلَاةُ، فَرَدَّهَا عُمَرُ عَلَيْهِ.

1919- ... İbrahim'in Alkame'den rivayet ettiğine göre, bir adam, hanımı boşadıktan sonra kadın iki defa hayız gördü. Üçüncü hayzını da bitirip (hayızdan) temizlenmek için banyoya girdiği sırada kocası yanına gelip üç defa "Seni nikâhıma geri döndürdüm, seni nikâhıma geri döndürdüm" dedi. Karı-koca meseleyi Ömer *radıyallahu anh*'a dava ettiler. Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd) da kadının (hayzından temizlenip) namaz kılabilecek duruma gelmediği sürece, kocasının onu kendi nikâhına döndürmeye daha fazla hak sahibi olduğu hususunda görüş birliğine vardılar. Ömer *radıyallahu anh* da kadını kocasına (nikâhına) geri döndürdü.[614]

١٩٢٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: زَوْجُهَا أَحَقُّ بِهَا مَا لَمْ تَغْتَسِلْ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.

1920- ... İbnü'l-Müseyyeb'in rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Kadın, üçüncü hayzından temizlenip yıkanmadığı müddetçe, kocası onu kendi nikâhına geri döndürme konusunda daha fazla hak sahibidir."[615]

١٩٢١ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي مَنْصُورٌ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عُمَرَ، وَعَبْدِ اللهِ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، مِثْلَهُ.

1921- ... Mansûr, İbrahim > Alkame yoluyla Ömer ve Abdullah (b. Mes'ûd'dan) bunun aynısını rivayet etti.[616]

---

614 Benzer lafızlarla bk. Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* s. 133; Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 316; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

615 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 315.

616 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 580.

١٩٢٢ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: سَمِعْتُ سُفْيَانَ، يُحَدِّثُ عَنْ أَيُّوبَ السِّخْتِيَانِيِّ، عَنِ الْحَسَنِ بْنِ أَبِي الْحَسَنِ، عَنْ أَبِي مُوسَى، بِمِثْلِ مَعْنَاهُ.

1922- el-Müzenî'nin bize rivayet ettiğine göre, Şâfiî şöyle dedi: "Süfyân'ın, Eyyûb es-Sahtiyânî > el-Hasen b. Ebi'l-Hasen > Ebû Musa yoluyla buna benzer manada bir rivayette bulunduğunu işittim."[617]

١٩٢٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ رَاشِدٍ، عَنْ مَكْحُولٍ، أَنَّهُ قَدِمَ الْمَدِينَةَ فَذَكَرَ لَهُ سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، كَانَ يَقُولُ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، فَرَأَتْ أَوَّلَ قَطْرَةٍ مِنْ دَمِ حَيْضَتِهَا الثَّالِثَةِ، فَلَا رَجْعَةَ لَهُ عَلَيْهَا فَسَأَلْتُ عَنْ ذَلِكَ بِالْمَدِينَةِ، فَبَلَغَنِي أَنَّ عُمَرَ، وَمُعَاذًا، وَأَبَا الدَّرْدَاءِ كَانُوا يَجْعَلُونَ لَهُ عَلَيْهَا الرَّجْعَةَ حَتَّى تَغْتَسِلَ مِنَ الْحَيْضَةِ الثَّالِثَةِ.

1923- ... Muhammed b. Râşid'in rivayet ettiğine göre, Mekhûl, Medine'ye geldiği bir sırada Süleyman b. Yesâr kendisine Zeyd b. Sâbit'in "Bir kocanın, hanımını ric'î talâkla boşamışsa, kadının üçüncü hayzından bir damla bile kan görmesi hâlinde onu tekrar nikâhına alma hakkı yoktur" dediğinden bahsetti. (Bunun üzerine Mekhûl dedi ki:) "Bu meseleyi Medine'de araştırdım ve Ömer, Muâz ve Ebu'd-Derdâ *radıyallahu anhum*'un, bu durumdaki bir kocaya, hanımı üçüncü hayızdan yıkanıncaya kadar onu nikâhına geri döndürme imkânı tanıdıkları bilgisine ulaştım."[618]

١٩٢٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ، كَانَ يَقُولُ: إِذَا طَلَّقَ الْعَبْدُ امْرَأَتَهُ اثْنَتَيْنِ فَقَدْ حَرُمَتْ عَلَيْهِ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ حُرَّةً كَانَتْ أَوْ أَمَةً، وَعَلَى الْحُرَّةِ ثَلَاثُ حِيَضٍ، وَعِدَّةُ الْأَمَةِ حَيْضَتَانِ.

1924- ... Nâfi'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Bir köle, hanımını iki defa boşarsa, hanımı -hür veya cariye olsun- başka bir koca ile

617 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 315.

618 Benzer lafızlarla bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 319. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 62. Ancak eserin yazma ve basılı nüshalarında, rivayette geçen ve "boşadığı hanımı nikâhına döndürme" anlamına gelen "rec'at" kelimesi, yanlışlıkla "ruhsat" olarak kaydedilmiştir. Çünkü verdiğimiz kaynaklarda da "rec'at" olarak geçmektedir. (Çeviren)

evlenip boşanana kadar kendisine haram olur. Hür kadının iddeti üç, cariyenin iddeti ise iki hayız dönemidir."[619]

***

Burada İbn Ömer, ilk bölümde kendisinden rivayet ettiğimiz görüşüne aykırı bir kanaat serdetmektedir. Yine;

١٩٢٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي قَبِيصَةُ بْنُ ذُؤَيْبٍ، أَنَّهُ سَمِعَ زَيْدَ بْنَ ثَابِتٍ، يَقُولُ: الطَّلَاقُ إِلَى الرَّجُلِ، وَالْعِدَّةُ إِلَى الْمَرْأَةِ، إِنْ كَانَ الرَّجُلُ حُرًّا وَكَانَتِ الْمَرْأَةُ أَمَةً ثَلَاثُ تَطْلِيقَاتٍ، وَتَعْتَدُّ عِدَّةَ الأَمَةِ حَيْضَتَيْنِ، وَإِنْ كَانَ عَبْدًا وَامْرَأَتُهُ حُرَّةٌ طَلَّقَ طَلَاقَ الْعَبْدِ تَطْلِيقَتَيْنِ، وَاعْتَدَّتِ الْحُرَّةُ ثَلَاثَ حِيَضٍ.

1925- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre, İbn Şihâb dedi ki: Kabîsa b. Züeyb bana, Zeyd b. Sâbit'i şöyle derken işittiğini bildirdi: "Boşama erkeğe, iddet ise kadına aittir. Eğer erkek hür, kadın cariye ise, o zaman üç talâk geçerli olup kadın, cariyelerin iddeti gibi iki hayız dönemi boyunca iddet bekler. Şayet erkek köle, kadın da hür ise, o zaman erkek, kölelerin talâkı gibi iki defa boşama hakkına sahiptir; hür kadın da üç hayız dönemi boyunca iddet bekler."[620]

***

Bu görüş de ilk bölümde Zeyd'den rivayet ettiğimiz kanaate aykırıdır. Dolayısıyla ilim adamları, zikretmiş olduğumuz âyetteki "kur'lar (akrâ)"dan ne kastedildiği konusunda ihtilaf etmişlerdir. Zira kur'lar sözlükte (zıt anlamları da içine alabilecek) geniş kapsamlı bir isimdir; sadece hayız anlamında kullanılabildiği gibi, sadece temizlik anlamında da kullanılmakta hatta her iki manaya gelebilmekte ve bu üç manadan her birine kur' denilmektedir. Nitekim Mahmûd b. Hassân en-Nahvî'nin bize, Abdülmelik b. Hişâm > Ebû Zeyd en-Nahvî yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Amr b. el-Alâ şöyle demiştir: "Bazı Araplar 'hayız' hâlini 'kur' olarak isimlendirirken, bazıları da 'temizlik' dönemine kur' demektedir. Bazıları ise her ikisini birleştirerek hem hayız hem de temizlik hallerine kur' adını vermektedir."

619 Mâlik, Talâk 50; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

620 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 62.

Sözünü ettiğimiz hayız hâlini kur' olarak adlandırmalarına ilişkin olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet gelmektedir:

١٩٢٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَمْرِو بْنِ يُونُسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عِيسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا الأَعْمَشُ، عَنْ حَبِيبِ بْنِ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ أَبِي حُبَيْشٍ أَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ إِنِّي أُسْتَحَاضُ فَلا يَنْقَطِعُ عَنِّي الدَّمُ، فَأَمَرَهَا أَنْ تَدَعَ الصَّلاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا، ثُمَّ تَغْتَسِلَ، وَتَتَوَضَّأَ لِكُلِّ صَلاةٍ، ثُمَّ تُصَلِّي وَإِنْ قَطَرَ الدَّمُ عَلَى الْحَصِيرِ قَطْرًا.

1926- Muhammed b. Amr b. Yunus'un bize, Yahyâ b. İsa > el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Urve yoluyla Âişe *radıyallahu anhâ*'dan rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Hubeyş, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben istihâza[621] görüyorum ve kanım hiç kesilmiyor" dedi. Allah Rasûlü de ona, hayız gördüğü günlerde (eyyâme "akrâ"ihâ) namazı bırakmasını (hayız süresi dolduktan) sonra da gusül almasını; her namaz için abdest almasını ve (üzerinde namaza durduğu) hasırın üstüne kanı aksa bile namazını kılmasını emretti.[622]

***

Bu noktada birileri "Süfyân, Yahyâ b. Âdem'in, kendisine karşı bu hadisi delil getirmesine itiraz etmiş ve bu hadisi kendisi aleyhinde bir delil olarak öne sürünce ona 'Sen bana Habîb b. Ebî Sâbit'in Urve'den rivayet ettiği hadisleri getiriyorsun' demiştir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Biz bu sözün ne manaya geldiğini bilemiyoruz. Şu kadar var ki Habîb, hüccettir[623] ve ilimde otoritedir. Urve'den daha yaşlı kimselerden de rivayette

621 İstihâza: Kadınlardan bir hastalık sebebiyle zuhur eden ve rahimden başka bir yerden gelip cinsel organ yoluyla dışarı akan bir kandır. Kendisinden böyle bir kan gelen kadına "müstehâza" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 209. (Çeviren)

622 Benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Tirmizî, Tahâret 93. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, I, 102.

623 Hüccet: Hadis usûlünde kullanılan anlamlardan birine göre ta'dil lafızlarındandır. Bu mertebedeki raviler, her bakımdan güvenilir kimseler olup hataları açığa çıkmadıkça rivayetleriyle gönül rahatlığıyla amel edilir. İkinci anlamı ise muhaddislere verilen lakaplardan biridir. Bu lakapla bilinen muhaddis, hadis ilimlerini layıkıyla bilen, herkesin otorite olarak kabul edeceği bir seviyeye yükselmiş sayılır. Geniş bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 132. (Çeviren)

bulunmuş; İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan da rivayet almıştır. Ayrıca bildiğimiz kadarıyla -Süfyân'dan aktarılan ve bizim de burada yer verdiğimiz söz konusu itirazı dışında- hiç kimse onun bu rivayetini eleştirmediği gibi, (Urve dışındaki) başka kimselerden naklettiği hadislerini de eleştirmemiştir. Süfyân'ın da ilgili cümlesinde tam olarak ne demek istediğini tespit edemediğimiz gibi bu rivayet bağlamında Yahyâ'ya yönelttiği itirazın gerekçesini de kavramış değiliz. Üstelik Habîb dışında başka raviler de bu hadisi Urve'den rivayet etmektedirler.[624] Şöyle ki:

١٩٢٧ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمُسْتَحَاضَةُ تَدَعُ الصَّلَاةَ أَيَّامَ أَقْرَائِهَا، وَتَغْتَسِلُ غُسْلًا وَاحِدًا، وَتَتَوَضَّأُ لِكُلِّ صَلَاةٍ.

1927- Nasr b. Merzûk'un bize, el-Hasîb b. Nâsıh > Ebû Avâne > Hişâm b. Urve > babası (Urve) > Âişe *radıyallahu anhâ* kanalıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: "***Müstehâza kadın, hayız günleri (eyyâme akrâihâ) boyunca namazını bırakır; (hayızı bitince de) bir defa gusleder ve her namaz için yeniden abdest alır.***"[625]

١٩٢٨ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سَهْلُ بْنُ بَكَّارٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1928- Ahmed b. Dâvûd b. Musa bize, Sehl b. Bekkâr > Ebû Avâne > Hişâm > babası (Urve) > Âişe *radıyallahu anhâ* isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.

624 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada geçen Habîb isminin önüne, "İbn Habîb'den" anlamına gelecek şekilde "an ibn" lafzı kaydedilmiştir (sümme kad ravâhu an Urvete an İbn Habîb). Bu ise, Urve ile Hz. Âişe arasında başka bir şahsın bulunması anlamına gelir ki, Tahâvî'nin serdettiği rivayetlerde böyle bir şey olmadığı görülmektedir. Anlayabildiğimiz kadarıyla Tahâvî, Habîb b. Ebî Sâbit hakkındaki şüpheleri bertaraf etmek ve onun Urve'den naklettiği bu hadiste yalnız olmadığını, başkalarının da Urve'den aynı hadisi naklettiklerini, dolayısıyla rivayetin sağlam olduğunu vurgulamak istemektedir. Bu çerçevede buradaki "an İbn" lafzının, "dışında/başkası" anlamına gelen "gayru" edatından bozulduğu, dolayısıyla "gayru Habîb" tarzında okunması gerektiği kanaatindeyiz. Böylece Tahâvi'nin vurgulamak istediği husus da yerini bulmuş olmaktadır. (Çeviren)

625 Benzer bir rivayet için bk. Ebû Dâvûd, Tahâret 108.

١٩٢٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعَيْبُ بْنُ اللَّيْثِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ أَبِي حَبِيبٍ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْمُنْذِرِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ عُرْوَةَ بْنِ الزُّبَيْرِ، أَنَّ فَاطِمَةَ ابْنَةَ أَبِي حُبَيْشٍ حَدَّثَتْهُ، أَنَّهَا أَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَشَكَتْ إِلَيْهِ الدَّمَ، قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا ذَلِكَ عِرْقٌ، فَانْظُرِي إِذَا أَتَاكِ قُرْؤُكِ فَلَا تُصَلِّي، وَإِذَا مَرَّ الْقُرْءُ فَتَطَهَّرِي، ثُمَّ صَلِّي مِنَ الْقُرْءِ إِلَى الْقُرْءِ.

1929- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Şuayb b. el-Leys > el-Leys > Yezîd b. Ebî Habîb > Bükeyr b. Abdullah > el-Münzir b. el-Mugîre > Urve b. ez-Zübeyr kanalıyla rivayet ettiğine göre, Fâtıma bint Hubeyş, Urve'ye, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gittiğini, kendisine (istihâza) kanıyla ilgili şikayette bulunduğunu ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in de kendisine şöyle dediğini nakletti: ***"O, bir damar (kanı)dır. Hayız dönemine dikkat et***[626] ***ve o dönem gelince (etâki kur'uki) namaz kılma.***[627] ***Hayız dönemin geçince de temizlen sonra da bir hayızdan diğer hayıza kadar namazını kıl."***[628]

١٩٣٠ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَسْوَدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، وَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ، عَنْ شُعَيْبٍ فِي إِسْنَادِهِ وَمَتْنِهِ.

1930- Yusuf b. Yezîd bize, Ebu'l-Esved > el-Leys kanalıyla er-Rabî'in, Şuayb'ın isnadı ve metniyle naklettiği rivayetin aynısını zikretti.

***

Biz aynı zamanda Urve dışındaki birtakım ravilerin bu hadisi, Âişe *radıyallahu anhâ*'dan, Urve'nin ondan rivayet ettiği şekliyle naklettiklerini tespit ettik. Şöyle ki:

---

626 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "dikkat et/bak" kelimesinin karşılığı olması gereken "fe'nzurî" kelimesi, "yatrau" biçiminde yazılmıştır. Hâlbuki rivayetin dipnotunda gösterdiğimiz diğer kaynaklardaki versiyonların tamamında, özellikle Tahâvî'nin *Şerhu müşkili'l-âsâr*'ında aynı sened ve metinle yer verdiği rivayette tercümeye aktardığımız şekilde geçmektedir. (Çeviren)

627 Eserin yazma ve basılı nüshalarında namazla ilgili cümle "namaz kıl" anlamında (fesallî) olumlu olarak kaydedilmiştir. Oysa sözünü ettiğimiz kaynakların tamamında "namaz kılma" şeklinde geçmektedir. Ayrıca hayız döneminde namaz kılınamayacağı hükmü zaten herkesin malumudur. (Çeviren)

628 Ebû Dâvûd, Tahâret 107; İbn Mâce, Tahâret 115; Nesâî, Tahâret 136, Hayız 4; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* VII, 160.

١٩٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ النُّعْمَانِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحُمَيْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْعَزِيزِ بْنُ أَبِي حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ الْهَادِ، عَنْ أَبِي بَكْرِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرِو بْنِ حَزْمٍ، عَنْ عَمْرَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّ أُمَّ حَبِيبَةَ ابْنَةَ جَحْشٍ كَانَتْ تَحْتَ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَوْفٍ، وَأَنَّهَا اسْتُحِيضَتْ حَتَّى لَا تَطْهُرَ، فَذُكِرَ شَأْنُهَا لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَيْسَتْ بِالْحَيْضَةِ وَلَكِنَّهَا رَكْضَةٌ مِنَ الرَّحِمِ، لِتَنْظُرْ قَدْرَ قُرْئِهَا الَّذِي كَانَتْ تَحِيضُ لَهُ فَلْتَتْرُكْ، ثُمَّ لِتَنْظُرْ مَا بَعْدَ ذَلِكَ فَلْتَغْتَسِلْ عِنْدَ كُلِّ صَلَاةٍ وَتُصَلِّي.

1931- Muhammed b. en-Nu'mân'ın bize, el-Humeydî > Abdülaziz b. Ebî Hâzim > İbnü'l-Hâd > Ebû Bekir b. Muhammed b. Amr b. Hazm > Amra[629] isnadıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Ümmü Habîbe bint Cahş, Abdurrahman b. Avf ile evliydi. Sürekli istihaza kanı görüyor ve hiç temizlenemiyordu. Durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatılınca, Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"O, hayız kanı değildir; sadece rahimdeki bir rahatsızlıktan kaynaklanmaktadır. Hayızlı olduğu dönemi belirleyip o kadar (kadre kur'ihâ) beklesin ve bu süre zarfında namazı bıraksın. Bu günlerden sonrasına da dikkat etsin ve her namaz için gusledip namazını kılsın."***[630]

***

İşte bunlar, daha önce zikrettiğimiz Habîb'in Urve'den rivayet ettiği hadisteki manaya benzer nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den pek çok kanalla gelen mütevatir hadislerdir. Bu itibarla söz konusu hadisin inkarını gerektirecek herhangi bir gerekçe tespit edebilmiş değiliz.

Eğer bu noktada "Kur'lar temizlik dönemleridir" görüşünü savunanlardan biri, Şâfiî'nin öne sürdüğü argümanı kullanarak şöyle iddiada bulunacak olursa;

"Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, bizim de daha önce senedleriyle birlikte aktardığımız rivayette -Abdullah'ın, hanımını hayızlıyken boşadığını

629 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim, müstensihin hatası sonucu "Urve" diye yazılmıştır. Hâlbuki müellif, Urve dışında da bu rivayetin Hz. Âişe'den aynı şekilde nakledildiğini ispatlamaya çalışmaktadır. Zaten rivayetin geçtiği diğer kaynaklarda da tercümeye esas aldığımız "Amra" ismi geçmektedir. (Çeviren)

630 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 463-464; Nesâî, Hayız 4; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* I, 98.

haber alan- Ömer *radıyallahu anh*'a hitaben ***"Ona emret, hanımına geri dönsün ve temizleninceye sonra tekrar hayız olup ondan sonra tekrar temizleninceye kadar onu yanında tutsun. İşte Allah azze ve celle'nin, kadınları boşarken dikkate alınmasını emrettiği 'iddet' budur"***[631] buyurmuştu. Bu hadiste, iddetin "temizlik dönemi" olduğuna dair bir delil vardır. Çünkü "temizlik dönemi," sünnete uygun şekildeki boşamanın gerçekleştirilmesi gereken vakittir. Dolayısıyla sünnete uygun boşamanın gerçekleştiği vakte bitişmiş olan "hayız dönemi" değildir.

Böyle bir iddiâyı öne sürecek olan kişiye şöyle denilir:

"İddet," farklı şeyleri tanımlamak için kullanılan geniş kapsamlı bir isimdir. Mesela; kadınları boşarken gözetilmesi gereken "temizlik dönemleri" için kullanılan kelime "iddet"tir. Yine kocaları vefat eden ve hamile olmayan kadınların beklemeleri gereken dört ay, on günlük süreye de "iddet" denilmektedir. Aynı şekilde, kocaları tarafından boşanmış kadınların hamile olmaları ve kocalarının ölmesi durumlarında beklemeleri gereken süre de "iddet"tir. Keza boşanmış kadınların, hamile olmamaları hâlinde, (evlenmeden) beklemeleri gereken dönemlere de "iddet" adı verilmektedir ki, işte bu iddet, hakkında ihtilaf ettiğimiz "kur'lar (akrâ)"dır. Bütün bunlar "iddet" diye adlandırılmakta ve her biri, diğerinden farklılık arzetmektedir. Dolayısıyla bu ismin, söz konusu farklı türler için kullanılması mümkün ise, iddet gözetilerek yapılacak boşamalar için kullanılma ihtimali de var demektir. Bu ise diğer iddet çeşitlerinden farklıdır. Üstelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, (oğlu Abdullah ile ilgili olarak) kendisine talimatta bulunduğu ve senin de ilgili rivayetini delil olarak kullandığın Ömer *radıyallahu anh* da "Kur'lar, hayız dönemleridir" demektedir.[632] Ayrıca sen, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bir hadis rivayet eden kimsenin, aynı zamanda o hadisin te'vilini en iyi bilen kimse olduğunu savunmaktasın! Dolayısıyla Ömer *radıyallahu anh*'ın bu hadisteki kanaatinin, kur'lar konusunda kendisine aykırı görüşte bulunanların kanaatinden daha tercihe şayan olduğunu kabul etmen gerekecektir.

Eğer "Abdullah b. Ömer bu hadisi rivayet etmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ne demek istediğini iyi kavramıştır. Biz de onun, kur'lar hakkındaki görüşünün 'temizlik dönemleri' olduğunu daha önce rivayet etmiştik"[633] diyecek olursan, sana şöyle denilecektir:

---

631 Bk. 1796 ve 1798 no'lu rivayetler.

632 Bk. 1919 no'lu rivayet.

633 Bk. 1915 ve 1916 no'lu rivayetler.

Biz bu meselede İbn Ömer'den gelen tam aksi yöndeki görüşü de rivayet ettik.[634] Ayrıca bu görüş, Ömer *radıyallahu anh*'ın görüşüyle uyum arzettiği için diğerine göre daha tercihe layıktır.

Öte yandan biz Allah *azze ve celle*'nin, kur'ları sayılı olarak zikrettiğini ve ***"üç kur"***[635] dediğini görmekteyiz. Kur'ların "temizlik dönemleri" olduğunu iddia edenlere göre ise bir adam, hanımını, büyük bir kısmı geçmiş olan bir temizlik döneminde boşadıysa, kadının, bu dönemin geri kalan kısmıyla birlikte onun dışında iki tam kur (temizlik) dönemi daha iddet beklemesi gerekir. Oysa bu durum, onun bu konudaki görüşünü, (üç tam kur' dönemi olmaktan çıkarır ve) "iki tam kur" ve "üçüncü kur'un bir kısmı" hâline dönüştürür. Bu da Kitab'ın belirlediği sayı sınırını değiştirir. Çünkü Allah *azze ve celle* açıkça sayı sınırı belirlemiştir; dolayısıyla bu sayıdan daha az olması caiz değildir.

Eğer (muhalif) "Allah *azze ve celle*'nin ***'Hac, bilinen aylardadır (eşhur)'***[636] buyurduğunu görmekteyiz. Bu da gerçekte Şevval'i, Zilkâde'yi ve Zilhicce'nin bir kısmını kapsar. Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***'Eğer ölenin kardeşleri (ihve) varsa, annesine de altıda bir (düşer)'***[637] buyruğu da böyledir. Çoğu ilim adamı, buradaki kardeşleri iki ve daha fazlası olarak değerlendirmiştir. Aynı şey kur'lar için de geçerlidir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Bu durum, kur'lara benzemez. Çünkü ***"eşhur (aylar)"*** ve ***"ihve (kardeşler)"*** gibi sayı sınırının olmadığı kelimeler, üçten aşağı olsa bile, iki ve daha fazlası için geçerli sayılabilir.

Ancak sayı sınırının vurgulandığı ve "üç" ya da "dört' veya daha başka sayıların verildiği yerlerde, belirlenen sayının azaltılması doğru değildir. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[638] buyruğu böyledir. Burada üç aydan daha az bir sürenin kastedilmiş olması söz konusu olamaz. Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on gün***

634 Bk. 1924 no'lu rivayet.

635 Bakara 2/228.

636 Bakara 2/197.

637 Nisâ 4/11.

638 Talâk 65/4.

beklerler"[639] âyetindeki ilgili hükmün de dört ay on günden daha az olması mümkün değildir. Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[640] buyruğunu da dört aydan daha aşağı bir müddet olarak anlamak doğru olmaz. Keza Allah *azze ve celle*'nin ***"... Üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir"***[641] âyetinde de Allah Teâlâ'nın belirlediği sayı sınırını eksiltmek caiz olmaz. Yine Allah *azze ve celle*'nin zıhâr ve adam öldürme keffaretiyle ilgili olarak buyurduğu ***"Peşpeşe iki ay"***[642] kaydında ve "yemin keffaretine ilişkin üç günlük oruç" sınırında, ilgili sayıların herhangi bir şekilde azaltılması mümkün değildir. Aynı şey üç kur' için de geçerlidir; onu da üç kur'dan daha az olarak algılamak doğru değildir.

Bu noktada biri "Âyette, kastedilenin 'temizlik (tuhr)' olduğunu gösteren bir husus vardır, o da şudur: Tuhr kelimesi, müzekker (eril) yapıda bir kelimedir. Bu kelimenin cemi (çoğul) kalıbında ise 'üç temizlik (*selâsetü athâr*),' 'üç adam (*selâsetü ricâl*)' ve 'üç elbise (*selâsetü esvâb*)' örneklerinde olduğu gibi (sayıların) kapalı tâ'lı şekli yer alır. Hayız (el-haydatü) kelimesi ise müennes (dişil) yapıdadır ve cemi kalıplarında söz konusu kapalı tâ düşer. 'Üç kadın (selâsü nisve),' 'üç hayız (selâsü hıyâd)' gibi. Allah *azze ve celle* ise ***'Üç kur' (selâsetü kurû)'*** buyurmaktadır. Buna göre, Allah Teâlâ'nın buradaki üç sayısına kapalı tâ'yı getirmiş olması, müzekkeri, dolayısıyla 'temizliği (tuhr)' kastettiğini göstermektedir" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Burada senin söylediğine delil olabilecek herhangi bir şey yoktur. Çünkü bir şeye, biri müzekker, diğeri de müennes olmak üzere iki isim verilebilir. Eğer müzekker olan lafzın cemi kalıbı yapılırsa, ona müzekkerliğin hükmü uygulanır ve kapalı tâ getirilir. Şayet müennes olan lafzın cemi kalıbı yapılacaksa, o zaman da müennesliğin hükmü uygulanır ve kapalı tâ'sı düşürülür. Mesela; "ed-dâr (ev)" kelimesi böyledir; buna "ed-dâr" denilebileceği gibi, "el-menzil" de denilebilir. Eğer "ed-dâr" lafzının çoğulu yapılacaksa, "selâsü ed'ür" denilir; şayet "el-menzil" lafzının çoğulu yapılacaksa, o zaman da "selâsetü menâzil" denilir. Yine "er-rumh (mızrak)" kelimesi de böyledir; buna, "er-rumh" denilebildiği gibi, "kanât" de denilmektedir. Bunların her

639 Bakara 2/234.

640 Bakara 2/226.

641 Bakara 2/196.

642 Nisâ 3/92; Mücadele 58/4.

birinin çoğulu da benzer lafızların çoğullarının yapıldığı gibi yapılır. Keza "es-sevb" ve "el-milhafe (elbise)" lafızları da aynı şeyi ifade etmek için kullanılır. Ancak "es-sevb"in çoğulu, müzekker; "el-milhafe"nin çoğulu ise müennes olarak yapılır. Buna benzer şekilde "el-kur'" ve "el-hayda" da aynı şeydir. Eğer "el-kur'" lafzının çoğulu yapılacaksa müzekker olarak; "el-hayd" lafzının çoğulu yapılacaksa müennes olarak yapılır.

Mesele hakkında akıl yürüttüğümüz zaman da durum şöyle olur:

Biz, hür kadına yüklenenlerin yarısıyla mükellef olan cariyenin iddet süresinin iki hayız dönemi olduğunu görmekteyiz. Bu da hayzın bölünemeyeceğini göstermektedir. Şayet bölünebilecek olsaydı, bölünmesi mümkün olan ay hesabında "bir buçuk ay" denilebildiği gibi hayız için de "bir buçuk hayız"[643] denebilirdi. Nitekim Ömer b. el-Hattâb'ın bu konuda şöyle dediği rivayet edilmektedir:

١٩٣٢ – حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ مُسْلِمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ أُوَيْسٍ الثَّقَفِيِّ، قَالَ: قَالَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ فِي عِدَّةِ الأَمَةِ: لَوْ قَدَرْتُ عَلَى أَنْ أَجْعَلَهَا حَيْضَةً وَنِصْفًا لَفَعَلْتُ.

1932- … Amr b. Dînâr'ın rivayet ettiğine göre, Amr b. Üveys es-Sekafî dedi ki:[644] Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, cariyelerin iddetiyle ilgili olarak şöyle dedi: "Eğer bunu bir buçuk hayız yapmaya gücüm yetseydi, mutlaka yapardım."[645]

***

Ömer *radıyallahu anh* bu tutumunu, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının huzurunda sergilemiş ve onlar da bu konuda ona uymuşlardır. Hatta hepsi birden "Cariyenin iddeti, iki hayızdır"[646] demişlerdir. Ayrıca

643 Müellif, hür kadınların iddet süresini "üç kur" olarak kabul ettiği ve cariyelere de yarısının verilmesi öngörüldüğü için burada "bir buçuk hayız" demektedir. (Çeviren)

644 Rivayetin yer aldığı kaynakların tamamında Amr b. Üveys ile Hz. Ömer arasında Sakîfli bir kişinin varlığından söz edilmektedir. Onun için bu senedden düşmüş olma ihtimali yüksektir. (Çeviren)

645 Benzer bir rivayet için bk. Şâfiî, *Müsned,* s. 298; Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 221.

646 Eserin yazma ve basılı nüshalarında, bu kısımda "cariyenin iddeti, bir buçuk hayızdır" anlamına gelen bir ibare yer almaktadır (inne iddetehâ haydatün ve nısfun). Ancak bunun kabul edilmesi, konunun başında sözü edilen "hayızın bölünemeyeceği" yargısına tamamen

onlardan sonraki tâbiîn ve tebe-i tâbiîn nesilleri de aynı görüşü benimsemişlerdir ve durum, sözünü ettiğimiz kur'lar hakkında ihtilaf edenlere kadar gelip dayanmıştır. Dolayısıyla cariyenin temizlik dönemleri olarak değil de hayız dönemleri olarak beklemekle yükümlü olduğu iddet süresi, hür kadının beklemekle sorumlu olduğunun yarısı ise, aynı şekilde hür kadının iddeti de temizlik evrelerinde değil, hayız döneminde olmalıdır.

Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den de cariyelerle ilgili bu yaklaşımı destekleyen iki hadis rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٣٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنِ ابْنِ جُرَيْجٍ، عَنْ مُظَاهِرِ بْنِ أَسْلَمَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تُطَلَّقُ الأَمَةُ تَطْلِيقَتَيْنِ، وَتَعْتَدُّ حَيْضَتَيْنِ.

1933- ... el-Kâsım'ın rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Cariyenin talâkı ikidir ve o, iki hayız dönemi iddet bekler."***[647]

١٩٣٤ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الصَّلْتُ بْنُ مَسْعُودٍ الْجَحْدَرِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ شَبِيبٍ الْمُسْلِيُّ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عِيسَى، عَنْ عَطِيَّةَ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ.

1934- ... Abdullah b. İsa, Atiyye > İbn Ömer isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[648]

ters düşmekte; sahâbe ve sonrasındaki alimlerin "bir buçuk hayız" konusunda neredeyse ittifak halinde olmasını gerektirmektedir! Oysa Tahâvî, aynı meseleyi *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında da (bk. III, 62) ele almakta ve burada özetle aktardığı birtakım noktalara da değinerek şunları söylemektedir: "Eğer cariye, hayız olmayanlardan ise bu durumda hayız görmeyen hür kadının beklemekle yükümlü olduğu iddetin yarısı kadarını bekler. Bu da bir buçuk aydır. Şayet bu cariye hayız oluyorsa, bütün âlimlerin ittifakı ile iki hayız iddet beklemelidir. Bununla da hür kadının beklemekle yükümlü olduğu iddetin yarısının tespiti amaçlanmıştır. Bu sebeple Ömer *radıyallahu anh*, Rasulullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının huzurunda 'Eğer bunu bir buçuk hayız yapmaya gücüm yetseydi, mutlaka yapardım' demiştir." Bu durumda ilgili hatanın, müstensihin dalgınlığından kaynaklanmış olduğu kanaatindeyiz. (Çeviren)

647 Ebû Dâvûd, Talâk 6; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 64.

648 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 64.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿لِلَّذِينَ يُؤْلُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ تَرَبُّصُ اَرْبَعَةِ اَشْهُرٍ...﴾
"KADINLARINA YAKLAŞMAMAYA YEMİN EDENLER DÖRT AY BEKLERLER..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah Teâlâ şöyle buyurmaktadır: ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler. Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir. Eğer (müddeti içinde dönmeyip kadınlarını) boşamaya karar verirlerse (ayrılırlar). Bilin ki, Allah işitir ve bilir."***[649]

İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, bu âyetin nüzûl sebebi, cahiliye dönemi erkeklerinin eşlerine bir-iki sene yaklaşmamaya yemin etmeleri şeklindeki uygulama idi. Nitekim;

١٩٣٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ الأَنْصَارِيُّ أَبُو قُدَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ الأَحْوَلُ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ أَبِي رَبَاحٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ إِيلاءُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ، فَوَقَّتَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الإِيلاءَ، فَمَنْ كَانَ إِيلاؤُهُ دُونَ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَلَيْسَ بِإِيلاءٍ.

1935- Yusuf b. Yezîd'in bize, Saîd b. Mansûr > Ebû Kudâme el-Hâris b. Ubeyd el-Ensârî > Âmir el-Ahvel > Atâ b. Ebî Rabâh isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs şöyle demiştir: "Cahiliye dönemi erkeklerinin, eşlerine yaklaşmama yeminleri (îlâ)[650] bir-iki sene sürüyordu. Allah *azze ve celle* bu

---

649 Bakara 2/226-227.

650 Îlâ': Kocanın, karısına yanaşmamak üzere yemin etmesidir. Üç kısma ayrılır: 1. Îlâ-yı muvakkat: Dört ay, sekiz ay gibi bir müddetle kayıtlı olan îlâdır. 2. Îlâ-yı müebbed: Ebediyyen yaklaşmamak üzere yapılan îlâdır. 3. Îlâ-yı meçhul: Belirli bir müddetle ya da müddet kaydı

yemine bir süre sınırı getirdi. Dolayısıyla kimin îlâı dört ayın altında ise, o artık îlâ sayılmaz."[651]

١٩٣٦ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُسْلِمُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الأَزْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْحَارِثُ بْنُ عُبَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَامِرٌ الأَحْوَلُ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: كَانَ إِيلاءُ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ السَّنَةَ وَالسَّنَتَيْنِ وَأَكْثَرَ مِنْ ذَلِكَ، فَوَقَّتَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ لَهُمْ أَرْبَعَةَ أَشْهُرٍ، فَمَنْ كَانَ إِيلاؤُهُ مِنْهُمْ أَقَلَّ مِنْ أَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ فَلَيْسَ بِإِيلاءٍ.

1936- Ahmed b. Dâvûd'un bize, Müslim b. İbrahim el-Ezdî > el-Hâris b. Ubeyd > Âmir el-Ahvel > Atâ kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Cahiliye dönemi erkeklerinin, eşlerine yaklaşmama yeminleri (îlâ) bir-iki sene hatta daha da fazla sürüyordu. Allah *azze ve celle* de onlara dört aylık bir süre sınırı koydu. Kimin îlâı dört aydan az ise, artık o îlâ değildir."

***

İbn Abbâs burada, âyetin nüzûl sebebinin bu olduğunu ve îlâ'ın, "aralarındaki nikâh hakkından dolayı eşiyle cinsel yakınlık kurma yükümlülüğü bulunan kocanın, onunla böyle bir cinsel yakınlık kurmamak üzere" yemin etmesi anlamına geldiğini haber vermektedir. Ayrıca İbn Abbâs, Allah *azze ve celle*'nin, söz konusu yemine, nikâhın mevcut hâliyle kalabileceği bir süre sınırı getirdiğini ve kocanın yaptığı îlâ' süresince nikâhın da devam edeceğini belirtmektedir.

Daha sonra biz ilim adamlarının şu hususlarda icma ettiklerini görmekteyiz:

1. Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"*** beyanında (geçen ***"dönerlerse"*** kaydı) cinsel ilişki anlamına gelmektedir

2. Koca, karısına bu şekilde dönmesi hâlinde ettiği yemini bozmuş (hânis) sayılır. Dolayısıyla yeminlerini bozanların yapmakla mükellef oldukları şeyi yapmakla yükümlü olur; böylece kocanın ettiği yeminin bağlayıcılığı da karısının üzerinden kalkar.

---

yapılmayan îlâdır. Îlâ müddetinde koca sebat eder ve karısına yanaşmazsa bir bâin talak meydana gelir. Rücû ederse (eşine geri dönerse) keffâret gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 192. (Çeviren)

651 Saîd b. Mansûr, *Sünen*, II, 51; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 519; Taberânî, *el-Mu'cemu'l-kebîr*, XI, 158; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 381.

Ancak kocanın îlâ yemini ettiği günden itibaren dört ay geçene kadar karısıyla hiç cinsel temasta bulunmaması meselesiyle ilgili olarak ilim adamlarının ihtilaf ettiklerini tespit ettik. Bir grup ilim adamı "Eşine dönmeye mecbur edilir ki o da onunla cinsel ilişkide bulunmasıdır. Böylece koca, eşinin hakkını ödemiş ve onunla cinsel yakınlık kurmama üzere ettiği yeminini de bozmuş olur. Ya da koca, eşini mahrum bıraktığı ve engellediği haklarının yükümlülüğünden kurtulabilmek için (hanımıyla arasındaki) nikâh bağını tamamen ortadan kaldıracak şekilde onu boşamalıdır" demiştir. Medineli ilim ehlinin çoğu bu görüşü benimsemiştir. Ayrıca bu görüş Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının birçoğundan da rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٣٧ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَعِيدٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: أَدْرَكْتُ أَرْبَعَةَ عَشَرَ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ يَقُولُونَ: الْمُولِي يُوقَفُ.

1937- ... Yahyâ b. Saîd'in rivayet ettiğine göre, Süleyman b. Yesâr dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından on dört kişiye yetiştim. Bunlar, şöyle diyorlardı: "Îlâ yapan kişi, tevkîf edilir (alıkonulur ve tutuklanır)."[652]

١٩٣٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا شَرِيكُ بْنُ عَبْدِ اللهِ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ مَرْوَانَ، يَقُولُ: سَمِعْتُ عَلِيًّا، يَقُولُ: إِنْ كُنْتُ لَمُوقِفَ الْمُولِي بَعْدَ الأَرْبَعَةِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.

1938- ... Mücâhid'in rivayet ettiğine göre, Mervân dedi ki: Ali *radıyallahu anh*'ın şöyle dediğini işittim: "Ben, îlâ yapan birini dört aydan sonra ya eşine tekrar dönmesi veya onu boşaması için tevkîf ederdim."[653]

١٩٣٩ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ السَّلامِ بْنُ حَرْبٍ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ أَبِي لَيْلَى، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: يُوقَفُ الْمُولِي.

652 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 515.

653 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514-515.

1939- ... Mücâhid'in Abdurrahman b. Ebî Leylâ'dan rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: "Îlâ yapan kişi, tevkîf edilir."[654]

١٩٤٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو غَسَّانَ مَالِكُ بْنُ إِسْمَاعِيلَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ عَامِرٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ سَلَمَةَ، عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ كَانَ يُوقِفُ صَاحِبَ الْإِيلَاءِ بَعْدَ انْقِضَاءِ الْأَرْبَعَةِ أَشْهُرٍ، فَإِنْ شَاءَ فَاءَ، وَإِنْ شَاءَ عَزَمَ، أَوْ قَالَ: طَلَّقَ.

1940- ... Âmir'in, Amr b. Seleme'den rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh*, îlâ yapan kimseyi, dört ay geçtikten sonra tevkîf ederdi. Îlâ yapan kişi de dilerse eşine geri döner, dilerse ondan ayrılmaya karar verirdi. Ya da (râvî burada "karar verirdi" yerine) "boşardı" dedi.[655]

١٩٤١ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْبَانِيُّ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ سَلَمَةَ الْكِنْدِيُّ، أَنَّهُ شَهِدَ عَلِيًّا أَوْقَفَ عِنْدَ الْأَرْبَعَةِ الْأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يَفِيءَ، وَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ.

1941- ... eş-Şa'bî dedi ki: "İbn Seleme el-Kindî bana, Ali *radıyallahu anh*'ın, (îlâ yapan kimseyi) dört ayın bitiminde ya eşine geri dönmesi ya da onu boşaması için tevkîf ettiğine tanık olduğunu haber verdi."[656]

١٩٤٢ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا الشَّيْبَانِيُّ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الْأَخْنَسِ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنِ ابْنِ أَبِي لَيْلَى، قَالَ: شَهِدْتُ عَلِيًّا فَعَلَ ذَلِكَ.

1942- ... Hüşeym'in, eş-Şeybânî > Bükeyr b. el-Ahnes > Mücâhid yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ebî Leylâ "Ali *radıyallahu anh*'ın böyle yaptığına şahit oldum" dedi.

١٩٤٣ - حَدَّثَنَا صَالِحٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدٌ، عَنِ الشَّيْبَانِيِّ، عَنْ بُكَيْرٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ عَلِيٍّ، مِثْلَهُ.

1943- ... Hâlid, eş-Şeybânî > Bükeyr > İbnü'l-Müseyyeb yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan bu rivayetin aynısını nakletti.

654 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514.

655 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 514.

656 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 457.

Bu rivayetlere göre Hüşeym ve Hâlid, bu hadisi Ali *radıyallahu anh*'dan rivayet eden kişi hakkında ihtilaf etmişlerdir. Hüşeym bunun İbn Ebî Leylâ olduğunu söylerken, Hâlid ise İbnü'l-Müseyyeb olduğunu ifade etmektedir. Yine;

١٩٤٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ بْنُ عَبْدِ الأَعْلَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: أَيُّمَا رَجُلٍ آلَى مِنَ امْرَأَتِهِ فَإِنَّهُ إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ أُوقِفَ حَتَّى يُطَلِّقَ، أَوْ يَفِيءَ، وَلا يَقَعُ عَلَيْهِ طَلاقٌ إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ حَتَّى يُوقَفَ.

1944- ... Mâlik'in, Nâfi' yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Îlâ yapan kimse, dört ay geçtikten sonra ya eşini boşaması veya ona geri dönmesi için tevkîf edilir. Dört ay geçtikten sonra tevkîf edilene kadar da eşini boşamış sayılmaz."[657]

١٩٤٥ - حَدَّثَنَا نَصْرُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ أَبَا الدَّرْدَاءِ، قَالَ: يُوقَفُ عِنْدَ الأَرْبَعَةِ الأَشْهُرِ، فَإِمَّا أَنْ يُطَلِّقَ، وَإِمَّا أَنْ يُرَاجِعَ.

1945- ... Katâde'nin Saîd b. el-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Ebu'd-Derdâ dedi ki: "Eşine îlâ yapan kişi, dört ay dolunca ya eşini boşaması veya ona geri dönmesi için tevkîf edilir."[658]

***

Diğer bir grup ilim adamı ise şöyle diyordu: "Yeminden sonra dört ayın geçmiş olması, kocanın, cinsel temasta bulunmayacağına dair yemin ettiği kadını boşamaya karar verdiğinin göstergesidir. Ancak bunun için dört ay boyunca eşiyle cinsel temasta bulunmasının imkân dâhilinde olması ve buna rağmen dört ay süresince ilişkiyi (bilerek ve isteyerek) kesmiş olması şartı vardır." Ebû Hanîfe, Süfyân, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den; Ali > Muhammed isnadıyla Ebû Yusuf'tan ve keza Ali kanalıyla da Muhammed'den bu görüşü rivayet etmektedir. Bu

657 Mâlik, Talâk 18; Şâfiî, *Müsned,* s. 248.

658 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 457.

kanaat ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbının birçoğundan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

١٩٤٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَصِيبُ بْنُ نَاصِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، عَنْ مَعْمَرٍ، عَنْ عَطَاءٍ الْخُرَاسَانِيِّ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ عُثْمَانَ بْنِ عَفَّانَ، وَزَيْدِ بْنِ ثَابِتٍ رَضِيَ اللهُ عَنْهُمَا، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولَانِ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَفِئْ حَتَّى يَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1946- … Ebû Seleme'nin rivayet ettiğine göre, Osman b. Affân ve Zeyd b. Sâbit *radıyallahu anhumâ* şöyle diyorlardı: "Bir adam eşine îlâ yapmış ve dört ay doluncaya kadar eşiyle hiç cinsel temasta bulunmamışsa, bu bir bâin talâk (kesin boşanma) sayılır."[659]

***

İşte Zeyd'den rivayet edilen görüş de budur. Süleyman (b. Yesâr) ve onun dışındaki Medinelilerin fetva gerektiren meselelerdeki rivayetlerinin çoğu Zeyd'den gelmektedir. Yine;

١٩٤٧ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ عَطِيَّةَ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: مَاتَ ذُو قَرَابَةٍ لِي، وَتَرَكَ ابْنًا لَهُ، فَأَرْضَعَتْهُ امْرَأَتِي، فَحَلَفْتُ أَلَا أَقْرَبَهَا حَتَّى تَفْطِمَ الصَّبِيَّ، فَلَمَّا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ قِيلَ لِي: قَدْ بَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ، فَسَأَلْتُ عَلِيًّا، فَقَالَ لِي: إِنْ كُنْتَ حَلَفْتَ عَلَى تَضِرَّةٍ فَقَدْ بَانَتْ مِنْكَ امْرَأَتُكَ وَإِلا فَهِيَ امْرَأَتُكَ.

1947- … Atiyye b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, babası (Cübeyr) dedi ki: Bir akrabam vefat etmiş ve geride bir erkek çocuk bırakmıştı. Eşim de o çocuğu emzirdi. Ben de çocuğu sütten kesinceye kadar eşimle cinsel temasta bulunmayacağıma dair yemin ettim. Dört ay geçtikten sonra bana "Eşin senden kesin olarak boşanmış oldu" dediler. Ben de durumu Ali *radıyallahu anh*'a sordum. Bana şu cevabı verdi: "Eğer kadını mağdur etmek maksadıyla (alâ tadırra) yemin ettiysen, eşin senden kesin olarak ayrılmış oldu. Aksi takdirde o hâlâ senin eşindir."[660]

---

659 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 453-454; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 511.

660 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 382. Ancak Beyhakî'nin rivayetinde son cümle şöyledir:

Görüldüğü gibi burada Ali *radıyallahu anh*'dan, îlâda bulunan birinin dört ay geçinceye kadar eşiyle cinsel temasta bulunmaması hâlinde boşama işleminin geçerli olacağına dair bir görüş rivayet edilmektedir. Bu ise ilk kısımda kendisinden naklettiğimiz görüşüne aykırı düşmektedir. Yine;

١٩٤٨ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ بْنُ عُقْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ بَذِيمَةَ، عَنْ أَبِي عُبَيْدَةَ، عَنْ مَسْرُوقٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: إِذَا مَضَتِ الأَرْبَعَةُ الأَشْهُرُ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنَةٌ وَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا.

1948- … Ebû Ubeyde'nin Mesrûk'tan rivayet ettiğine göre, Abdullah (b. Mes'ûd) dedi ki: "Eğer (îlâ'ın üzerinden) dört ay geçerse, bir bâin talâk gerçekleşmiş olur ve kadın, artık kendisi hakkındaki kararlarda bağımsız tasarruf yetkisine sahiptir."[661]

١٩٤٩ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ حَبِيبٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، وَابْنِ عُمَرَ، أَنَّهُمَا كَانَا يَقُولاَنِ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَقْرَبْهَا حَتَّى يَمْضِيَ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1949- Abülmelik b. Mervân'ın bize, Ebû Muâviye > el-A'meş > Habîb > Saîd b. Cübeyr yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ve İbn Ömer şöyle diyorlardı: "Bir adam eşine îlâ yapmış ve dört ay geçinceye kadar ona hiç yaklaşmamışsa, bu bir bâin talâk sayılır."[662]

١٩٥٠ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا عُمَرُ بْنُ حَفْصِ بْنِ غِيَاثٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، عَنِ الأَعْمَشِ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَبِيبُ بْنُ أَبِي ثَابِتٍ، عَنْ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، إِذَا مَضَتْ أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ أَحَقُّ بِنَفْسِهَا قِيلَ لِسَعِيدٍ: وَسَمِعْتَ ابْنَ عُمَرَ يَقُولُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ.

"Eğer kadını mağdur etme endişesiyle yemin ettiysen, o hâlâ senin eşindir. Aksi hâlde senden kesin olarak ayrılmış oldu." Burada kadının, o çocuğu emzirdiği için hamile kalma endişesinden dolayı ilgili şahsın îlâ yaptığı söylenebilir. Metinde geçen "alâ tadırratin" ibaresi, hem "mağdur etmek" hem de "mağdur etme endişesi taşımak" anlamlarına gelebilmektedir. Dolayısıyla Tahâvi'nin ibaresini ilk anlama göre, Beyhakî'nin ibaresini ise ikinci anlama göre yorumlamak gerekecektir. Hangisinin gerçekten Hz. Ali'nin ifadesi olduğunu tespit etmek ise mevcut veriler ışığında mümkün olmamıştır. (Çeviren)

661 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 518.

662 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 518.

1950- Fehd'in bize, Ömer b. Hafs b. Gıyâs > babası > el-A'meş > Habîb b. Ebî Sâbit > Saîd kanalıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs "Eğer (îlâ'ın üzerinden) dört ay geçmişse, artık kadın kendisi hakkındaki kararlarında bağımsız tasarruf yetkisine sahip olur" dedi. Saîd'e "İbn Ömer'in de böyle söylediğini duydun mu?" diye soruldu. O da "Evet" diye cevap verdi.

***

Görüldüğü üzere Saîd bu hususta İbn Ömer'den; Ebû Hanîfe, Süfyân ve onlarla beraber zikrettiğimiz âlimlerin görüşleriyle örtüşen bir kanaat rivayet etmektedir. Bu ise Nâfi'in kendisinden rivayet ettiği ve ilk görüş sahiplerinin kanaatleriyle parallelik arzeden diğer görüşüne aykırıdır. İbn Ömer, Medine'de fetva mercii sayılan sahâbîlerdendi. Ancak onun, bizim daha önce aktardığımız bir rivayette Süleyman'ın sözünü ettiği on dört sahâbîden[663] biri olup olmadığını bilemiyoruz. Eğer onlardan biriyse, o zaman ondan birbirine zıt görüşler gelmiş olmaktadır. Aynı şekilde Zeyd de Süleyman'ın sözünü ettiği sahâbîlerden biriyse, onun da görüşleri ihtilaflı olmaktadır. Kaldı ki biz, Süleyman'ın bahsettiği ve kendileriyle aynı meclislerde bulunduğunu, onlardan rivayet aldığını ve fetvalar naklettiğini bildiğimiz, Allah Rasûlü'nün on dört sahâbîsinin kimler olduğunu da bilmemekteyiz. Şu kadar var ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sahâbîleri, Süleyman'ın kendileriyle hiç görüşmediği/buluşmadığı; dolayısıyla semâ[664] yöntemiyle değil de belâğ[665] yoluyla kendilerinden rivayet aktardığı kimseler de olabilirler. Eğer durum böyleyse, o zaman Süleyman'ın ilgili hadisi, munkatı hükmünde olacaktır. Munkatı ise ilk görüşü benimseyenlerin çoğuna göre delil sayılmaz.

١٩٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي الْحَكَمُ، قَالَ: سَمِعْتُ مِقْسَمًا، يَقُولُ: سَمِعْتُ ابْنَ عَبَّاسٍ، يَقُولُ: عَزْمُ الطَّلَاقِ انْقِضَاءُ الأَرْبَعَةِ الأَشْهُرِ، وَالْفَيْءُ الْجِمَاعُ.

663 Bk. 1937 no'lu rivayet.

664 Semâ, hadis usulünde hadis rivayet metotlarından biri ve en önemlisidir. Hadisin rivâyeti, bizzat şeyh denilen muhaddisle bir araya gelerek, ondan işitmek suretiyle gerçekleşir. Ayrıntılı bilgi için bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 355. (Çeviren)

665 Belâğ: "Ulaşmak" manasına gelen "belağa" kök fiilinin mastarı olan belâğ, genelde "beleğanâ" şeklindeki edâ sigasıyla ve isnadsız olarak rivayet edilen habere denilir. Tahâvî'nin burada kastettiği anlam da budur. Bir diğer anlamı ise şudur: Herhangi bir hadis kitabında şeyhten nereye kadar işitilmiş olduğunu gösteren bazı kayıtlar bulunur. Bunlara da "belağ kaydı" denilmiştir. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 37. (Çeviren)

1951- ... Şu'be'nin el-Hakem yoluyla rivayet ettiğine göre, Miksem dedi ki: İbn Abbâs'ın şöyle dediğini işittim: "Boşanmaya karar vermek (azmü't-talâk), dört aylık sürenin sona ermesidir. Eşine geri dönmek (fey') ise cinsel ilişkidir."[666]

١٩٥٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ عَطَاءٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: إِذَا آلَى الرَّجُلُ مِنَ امْرَأَتِهِ فَلَمْ يَفِئْ حَتَّى مَضَى أَرْبَعَةُ أَشْهُرٍ فَهِيَ تَطْلِيقَةٌ بَائِنٌ.

1952- ... Atâ'ın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Bir adam, eşine îlâ yapar da dört ayı dolduruncaya kadar ona geri dönmezse, bu bir bâin talâk sayılır (kesin ayrılmış olur)."[667]

***

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri ve her bir grup da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in adı geçen ashâbının görüşleri arasında kendi mezhebine uyan kanaatleri rivayet edip bunları esas aldığı için bizim bu noktada, onların dile getirdikleri ve hakkında ihtilafa düştükleri iki görüş içerisinden, kıyas yoluyla doğruluğu ispatlanabilir ve icmâ ile sabit olan bir görüş çıkarmak için ihtilaf ettikleri hususu incelememiz gerekmektedir. Meseleyi incelediğimizde şunu tespit ettik:

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"*** buyurarak beklemeyi belirli bir süreyle sınırlandırmış, ardından da ***"Eğer (bu müddet içinde) kadınlarına dönerlerse, şüphesiz Allah çokça bağışlayan ve esirgeyendir"***[668] buyurmuştur. Bu noktada ilim adamları, dört aylık süre dolmadan eşine dönen kimsenin, ilgili süre zarfında "dönmüş (fey')" olduğu için bu âyetin kapsamına girmiş olacağı konusunda icma etmişlerdir. Ancak bu süreyi doldurur da eşine geri dönmezse, işte sözünü ettiğimiz ihtilaf da burada ortaya çıkmaktadır. Bu itibarla bahsettiğimiz incelemeyi yapmak kaçınılmaz hâle geldi ve şunu gördük: Allah *azze ve celle,* bu âyetin dışında bir çok yerde de "bekleme'yi (terabbus)" zikretmektedir. Mesela; ***"Sizden ölenlerin geride bıraktıkları eşleri, kendi başlarına (evlenmeden) dört ay on***

666 İbnü'l-Ca'd, *Müsned,* s. 43; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 379.

667 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 379.

668 Bakara 2/226-227.

gün beklerler (yeterabbasne)"[669] âyetinde Allah Teâlâ'nın kadınları yükümlü kıldığı "bekleme" süresi, dört ay on gün ile sınırlı olup başka aylara sarkmamaktadır. Dolayısıyla bu kadınlar, dört ay on günlük süreyi doldurduklarında, dört ay on günlük müddet zarfındaki "bekleyişlerinden (terabbus)" de çıkmış olmaktadırlar.

Yine Allah *azze ve celle*'nin ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler"***[670] âyeti de böyledir. Allah Teâlâ'nın onları mükellef tuttuğu "bekleme" süresi, zikrettiği üç kur' dönemi için geçerli olup daha sonraki kur'ları içine almaz. Öte yandan îlâ ile ilgili âyete baktığımızda, Allah *azze ve celle*'nin orada da kadınlara "bekleme" sorumluluğu yüklediğini ve bunu bir süre ile sınırlandırdığını görmekteyiz. Nitekim; ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[671] âyetinde Allah Teâlâ'nın kadınlara "bekleme" mükellefiyeti getirdiği dört aylık sürenin dolması hâlinde artık daha fazla "bekleme"nin bir anlamı yoktur. Çünkü bunun belirli bir müddeti vardı ve bu müddet de sona ermiştir. Dolayısıyla ondan sonra beklemenin de bir manası yoktur. Bu süreden sonra beklemenin bir anlamı kalmadığına göre, Allah Teâlâ'nın îlâ yapan kocaya "eşine geri dönme (fey')" sorumluluğunu yüklemiş olduğu îlâ'nın da artık bir anlamı kalmamaktadır. Zira kocanın, bu işi, sınırları dâhilinde kadını alıkoyduğu ve bitinceye kadar kendi başına "beklemeye" mecbur ettiği müddet zarfında yapması gerekiyordu, daha sonrasında değil! Durum böyle olunca, dört ayın dolması hâlinde kadının boşanma işleminin gerçekleştiği sabit olacak; ayrıca ilgili sürenin geçmesinin, boşamaya "karar vermek (azmu't-talâk)" anlamına geldiği kesinlik kazanacaktır. Ancak "azmu't-talâk"ın geçerli olabilmesi için de arzettiğimiz ikinci görüş sahiplerinin dediği gibi söz konusu süre zarfında kocanın, cinsel ilişki imkânını bulabilmiş olması gerekmektedir. Zira bu cinsel ilişki sayesinde koca, hanımına "dönmüş (fey')" sayılmakta ve hanımıyla cinsel temasta bulunmamaya dair ettiği yemininden kaynaklanan zulüm de ortadan kalkmaktadır.

İlk görüş sahiplerinden biri, ikinci görüş sahiplerinin karşı şöyle bir iddiayı öne sürebilir: "Biz sizin, eşiyle lanetleşerek ayrılan (mülâin) kimseyle ilgili olarak şöyle dediğinizi görmekteyiz: 'Hâkim bu kişi ile karısı arasında ayrılığa

669 Bakara 2/234.

670 Bakara 2/228.

671 Bakara 2/226.

hükmedikçe ve bu sayede nikâh ortadan kalkmadıkça sadece liân sebebiyle aralarında bir ayrılık gerçekleşmez; dolayısıyla hâkimin böyle bir şeye karar vermemesi durumunda, karı-koca arasındaki nikâh da mevcut hâliyle geçerliliğini korur.' Bu durumda sizin îla yapan bir kimse hakkında da şöyle demeniz gerekecektir: Hâkim, îlâ yapan kimsenin, eşini boşamış ve ondan ayrılmış olduğuna hükmetmediği müddetçe boşama işlemi gerçekleşmiş olmaz."

Kanaatimizce bu iddianın muhatapları Züfer dışında Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'dir. Çünkü onlar, karısıyla lanetleşerek ayrılan kimseyle ilgili olarak bu iddia sahibinin öne sürdüğü görüşü benimsiyorlardı. Züfer ise bu hususta onlara muhalefet ediyor ve Medine ehlinin dediği gibi liân'ın eşler arasında gerçekleşmesi durumunda hâkim ayırmasa bile ayrılığın gerçekleşmiş olacağını savunuyordu. Allah izin verirse biz de ilim adamlarının bu konudaki ihtilaflarını, birbirlerine karşı öne sürdükleri tezleri ve görüşleri arasında doğru görüşü destekleyen delilleri daha sonra zikredeceğiz.

Bu noktada iddiayı ortaya atan kimsenin, sorduğu meseleye ve arzettiğimiz şekilde Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed aleyhinde öne sürdüğü iddiaya karşı cevabımız ise şöyledir:

Biz, liân işleminin, hâkim olmaksızın gerçekleşmediğini görmekteyiz. Buna kıyasen, meselelerin kendileriyle sona erdiği ve hükümlerin ancak kendileriyle tamamlanabildiği hususların, başladıkları anda geçerli olan hükme göre değerlendirilmesi gerekir. Böylece sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi olur ve birbirleriyle uyumlu hâle gelirler. Buna göre liân işlemi, hâkimin huzurunda "başlamışsa," geri kalan kısmı da yine hâkimin huzurunda olacaktır. Dolayısıyla îlâ işlemi de hâkim olmaksızın "başladığı" için geri kalanı da hâkim olmaksızın gerçekleşecektir. Bu iki örnek dışındaki diğer meseleler de bu hükme tabidir; sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi sayılır. Mesela; nikâh akitlerinin de hâkim olmaksızın gerçekleştiğini görmekteyiz. Aynı şekilde, -(normal) boşama yoluyla ayrılmak gibi- söz konusu akitleri ortadan kaldıran şeyler de hâkim olmaksızın gerçekleşmektedir. Bunlar, başlangıcında hâkimin bulunmadığı hususların hükmüdür. Başlangıcının mutlaka hâkim huzurunda olması gereken meselelere gelince; mesela; bir kadın, nikâh hakkından dolayı kendisiyle cinsel ilişkide bulunması gerektiği hâlde bundan aciz olan iktidarsız (innîn) kocasını hâkime dava ederse, hâkimin o kocaya bir yıl mühlet tanıması gerekir. Böyle bir hüküm, hâkim olmadan verilemediği gibi bir yıl bekleme kararını karı ve koca kendi aralarında da veremezler. Bu bir yılın dolması hâlinde kadına, şikayetçi

olduğu kocasının yanında kalma ile ondan ayrılma tercihlerinin sunulması da ancak hâkimin huzurunda gerçekleşebilir. Böylece bu işin başını karara bağlayan hâkim, sonunu da karara bağlamış olacaktır. Dolayısıyla bu iki örnek dışındaki bütün hususların da bu çerçevede ele alınması gerektiği kesinleşmektedir. Sonuç olarak; bir işin başı mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşiyorsa, aynı şekilde sonu da hâkimin huzurunda gerçekleşecek; başında hâkimin bulunmasına gerek olmayan bir işin sonunda da hâkim bulunmasına gerek olmayacaktır. Bu zikrettiklerimizden hareketle akıl yürütülecek olursa, îlâ yapan kimsenin îlâ'ının da bütün âlimlerin ittifakıyla, başı itibariyle hâkim huzurunda yapılması gerekmeyen bir iş olduğu için sonu da öyle olacaktır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Öte yandan burada sözünü ettiğimiz "eşine geri dönme (fey')" ve "boşamaya karar verme (azm)" meseleleri, îlâda bulunduğu eşiyle cinsel ilişkiye gücü yetebilen kimseler için geçerlidir. Ancak koca, hastalık ve benzeri sebeplerle cinsel ilişkide bulunamayacak durumdaysa veya kadında cinsel teması engelleyen müzmin bir hastalık veya cinsel organında ilişkiyi imkânsız hale getiren bir et parçası (retak) bulunuyorsa ya da her ikisinde veya herhangi birinde ilişkiye mani sayılabilecek bir sorun olmadığı hâlde, aralarındaki mesafenin uzaklığından dolayı dört ay ve daha uzun bir süre buluşma imkânına kavuşamamışlarsa, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. İçlerinden bir grup şöyle demektedir: "Bu tür durumlarda 'eşine geri dönüş' için, kocanın, diliyle 'Döndüm' demesi yeterlidir. Cinsel ilişkiye gücü yeten birinin bu yolla eşine dönmesi de buna benzer. Ancak dört ay dolmadan önce eşiyle cinsel temasta bulunan kimsenin ettiği yemin sorumluluğunun kalkması gibi böyle bir durumdaki kişinin ettiği yeminin sorumluluğu kalkmaz." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyen âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş ve herhangi bir görüş ayrılığından da söz etmemiştir. Öte yandan bu âlimler dışında, "dört ayın dolmasını, îlâda bulunan kimsenin, îlâda bulunduğu eşini boşamaya karar vermesi" olarak değerlendiren pek çok ilim ehli de bu yönde görüş belirtmiştir.

Ancak "dört ayın dolması, îlâda bulunan kimsenin, îlâda bulunduğu eşini boşamaya karar vermesi anlamı taşımaz" diyenlerin görüşünden hareketle akıl yürütülecek olursa, kişinin, salt diliyle "Ben eşime döndüm" demesi de bir "dönüş" sayılmamalıdır. Çünkü bu söz, yemin yükümlülüğünü ortadan kaldırmamaktadır. Yemin yükümlülüğünü ortadan kaldırmadığına göre "eşine

dönmeyi" de gerektirmemektedir. Bir grup ilim ehli de bu görüşü savunmuş ve arzettiğimiz kıyas yöntemini kullanarak, Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed'den naklettiğimiz görüşe muhalefet etmiştir. Nitekim bunların haricindeki birçok ilim adamı bu kanaati benimsemiştir.

Oysa 'dört ayın dolmasının, boşamaya karar verme anlamına gelmediğini' savunanlara göre, dille "eşe dönme"yi bir "dönüş" saymamamız gerekirdi. Çünkü bu yaklaşıma göre biz îlâda bulunan bir kimseyi, dört ay içerisinde "eşine geri dönüş" ile sorumlu tutmaktayız ve ilgili süre boyunca ona mühlet vermekteyiz. Bu süre zarfında eğer eşine geri dönerse ne âlâ; aksi takdirde ya ilgili süreden sonra onu, eşine dönmekle veya eşinden ayrılmış sayılacağı talâkla yükümlü tutacağız. Zira dört ay doluncaya kadar eşini terk etmiş olması, ona yaptığı bir haksızlıktır. Ancak koca, eşiyle cinsel ilişkide bulunma imkânına sahip değilse, ona haksızlık etmiş sayılmayacağı için eşinden ayrılmasına yol açacak bir talâk ile sorumlu tutulamayacağı gibi eşlerin birbirleri üzerindeki hakkı sayılan cinsel ilişki dışında bir şeyle "karısına dönüş"ten de sorumlu tutulamaz.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَآئِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا...﴾

"KADINLARINDAN ZIHÂR İLE AYRILMAYI İSTEYEREK (DAHA ÖNCE) SÖYLEDİKLERİNE DÖNENLER..."[672] DİYE BAŞLAYIP SONUNA KADAR DEVAM EDEN OLAYDAKİ SÖZÜNÜN TEVİLİ

Bu âyetin nüzûl sebebine dair nakledilen rivayetlerden biri şöyledir:

١٩٥٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ زُرَيْعٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا دَاوُدُ، عَنْ أَبِي الْعَالِيَةِ، قَالَ: كَانَتِ امْرَأَةٌ مِنَ الأَنْصَارِ يُقَالُ لَهَا: خُوَيْلَةُ ابْنَةُ دُلَيْجٍ، أَتَتِ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَعَائِشَةُ تَغْسِلُ رَأْسَهُ، وَزَوْجُهَا قَدْ طَالَتْ صُحْبَتُهَا إِيَّاهُ، وَذَكَرَتْ أَنَّهَا جَعَلَهَا عَلَيْهِ كَظَهْرِ أُمِّهِ، قَالَ: قَدْ حَرُمْتِ عَلَيْهِ قَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللهِ [فَاقَتِي، ثُمَّ قَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ طَالَتْ صُحْبَتِي، وَنَفَضْتُ لَهُ بَطْنِي، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: حَرُمْتِ عَلَيْهِ، فَجَعَلَ إِذَا قَالَ لَهَا: حَرُمْتِ عَلَيْهِ، هَتَفَتْ وَقَالَتْ: أَشْكُو إِلَى اللهِ فَاقَتِي، قَالَ: فَنَزَلَ الْوَحْيُ، وَقَدْ قَامَتْ عَائِشَةُ تَغْسِلُ شِقَّ رَأْسِهِ الآخَرِ، فَأَوْمَأَتْ إِلَيْهَا عَائِشَةُ أَنْ اسْكُتِي، قَالَتْ: وَكَانَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ إِذَا نَزَلَ عَلَيْهِ الْوَحْيُ أَخَذَهُ مِثْلُ السُّبَاتِ، فَلَمَّا قُضِيَ الْوَحْيُ، قَالَ: ادْعِي زَوْجَكِ، فَتَلاَهَا عَلَيْهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ {قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللهِ] وَاللهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ}، {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ

672 Mücâdele 58/3-4.

ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ مِنْ قَبْلِ أَنْ يَتَمَاسَّا}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تَعْتِقَ رَقَبَةً؟ قَالَ: لَا قَالَ: {فَمَنْ لَمْ يَجِدْ فَصِيَامُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: لَوْ أَنِّي لَمْ آكُلْ فِي الْيَوْمِ ثَلَاثَ مَرَّاتٍ كَادَ أَنْ يُغْشَى بَصَرِي قَالَ: {فَمَنْ لَمْ يَسْتَطِعْ فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا}، أَتَسْتَطِيعُ أَنْ تُطْعِمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: لَا، إِلَّا بِعَوْنِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَعَانَهُ.

1953- ... Dâvûd'un rivayet ettiğine göre, Ebu'l-Âliye dedi ki: Hüveyle[673] bint Düleyc adındaki Ensarlı bir kadın, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna geldi. O esnada Âişe *radıyallahu anhâ* da Allah Rasûlü'nün başını yıkıyordu. Hüveyle, kocasıyla uzun zamandır evliydi. Ancak kocasının kendisini anasının sırtı gibi görüp zıhâr yaptığını söyledi. Bunun üzerine Allah Rasûlü de ona ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurdu. Kadın "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" dedi. [Sonra kadın yine "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben ona ömrümü verdim, çocuklar doğurdum" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de aynı şekilde ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurdu. Allah Rasûlü kadına ***"Sen artık ona haram oldun"*** dedikçe, kadın "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" deyip duruyordu.

(Ravî dedi ki:) Derken vahiy indi. O sırada da Âişe *radıyallahu anhâ*, Allah Rasûlü'nün mübarek başının diğer tarafını yıkıyordu. Kadına susmasını işaret etti. -Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, vahiy indiğinde bir uyuklama hâline bürünürdü.-" Vahyin inişi sona erince Allah Rasûlü kadına ***"Kocanı çağır gelsin"*** dedi. (Adam gelince de) ona ***"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir.]***[674] ***Allah, sizin konuşmanızı işitir. Çünkü Allah işitendir, bilendir... Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenlerin, eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir"***[675] âyetlerini okudu. Daha sonra da ***"Bir köleyi hür-***

673 Bundan sonraki rivayetlerde de görüleceği gibi bu kadın sahâbî "Havle" olarak da bilinmektedir. (Çeviren)

674 Eserin yazma ve basılı nüshalarında köşeli parantez içindeki bu kısım düşmüş gözükmektedir. Araştırmamıza rağmen aynı sened ve metinle bulamadığımız bu metnin lafızlarına en yakın lafızlara sahip metni Taberî'nin *Tefsîr*'inde (XXVIII, 1-2) bulabildik ve ilgili yeri buradaki metne ekleyerek tercüme ettik. (Çeviren)

675 Mücâdele 58/1-3.

riyetine kavuşturabilir misin?" diye sordu. Adam "Hayır" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü bir sonraki âyetin ***"Buna imkân bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar"***[676] kısmını okudu ve ***"Peki, ardarda iki ay oruç tutabilir misin?"*** dedi. Adam "Günde üç öğün yemek yemezsem, gözlerim kararır gibi oluyor" diye cevap verdi. Allah Rasûlü, bu defa âyetin ***"Buna da gücü yetmeyen altmış fakiri doyurur"*** kısmını okudu ve yine ***"Altmış fakiri doyurabilir misin?"*** diye sordu. Adam da "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yardımı olmazsa hayır!" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ona yardım etti.[677]

١٩٥٤ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْرَائِيلُ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ يَزِيدَ بْنِ زَيْدٍ، فِي قَوْلِهِ: {قَدْ سَمِعَ اللهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا}، قَالَ: هِيَ خَوْلَةُ ابْنَةُ [ثَعْلَبَةَ كَانَتْ تَحْتَ أَوْسِ بْنِ] الصَّامِتِ، كَانَ زَوْجُهَا مَرِيضًا فَدَعَاهَا فَلَمْ تُجِبْهُ، فَقَالَ: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي، فَأَتَيَا رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ هَذِهِ الآيَةَ [فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ]: فَتَحْرِيرُ رَقَبَةٍ؟، قَالَ: لَا أَجِدُ، قَالَ: فَصَوْمُ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: لَا أَسْتَطِيعُ، قَالَ: فَإِطْعَامُ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: بِاللهِ مَا عِنْدِي إِلا أَنْ تُعِينَنِي فَأَعَانَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِخَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا، فَقَالَ: لَا أَجِدُ بِالْمَدِينَةِ أَحَدًا أَحْوَجَ إِلَيْهِ مِنِّي فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلْهَا أَنْتَ وَأَهْلُكَ.

1954- ... Ebû İshâk'ın rivayet ettiğine göre, Yezîd b. Zeyd, Allah Teâlâ'nın ***"Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a şikâyette bulunan kadının sözünü Allah işitmiştir"*** âyeti hakkında şunları söylemiştir: Burada bahsedilen kadın Havle bint [Sa'lebe olup Evs b.] es-Sâmit [ile evli][678] idi. Kocası hasta biriydi. Bir gün çağırmasına rağmen gelmediği için karısına "Sen bana artık annemin sırtı gibisin" diyerek (zıhâr yapmıştı). Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldiler. Allah *azze ve celle* de ilgili

676 Mücâdele58/4.

677 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 1-2; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 384.

678 Köşeli parantezli bu kısımlar eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözükmektedir. Biz bunu bir sonraki rivayetten tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

âyeti indirdi. [Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de adama][679] ***"Bir köleyi hürriyetine kavuşturabilir misin?"*** diye sordu. Adam "Bulamam" dedi. Allah Rasûlü ***"Peki, peş peşe iki ay oruç?"*** dedi. Adam yine "Yapamam" diye cevap verdi. Allah Rasûlü bu defa ***"Altmış fakiri doyurabilir misin peki?"*** diye sordu. Adam da "Allah'a yemin olsun ki, bana yardım etmediğiniz sürece elimden gelmez" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona on beş sa' miktarında (yiyecek) yardımı yaptı. Adam (yiyeceği aldıktan sonra) "Şu Medine sınırları içinde buna benden daha fazla ihtiyacı olan birini göremiyorum!" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bunu sen ve ailen yiyin"*** buyurdu.[680]

١٩٥٥ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ جَعْفَرٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي حَرْمَلَةَ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ يَسَارٍ، أَنَّ خَوْلَةَ ابْنَةَ ثَعْلَبَةَ كَانَتْ تَحْتَ أَوْسِ بْنِ الصَّامِتِ، فَتَظَاهَرَ مِنْهَا، وَكَانَ بِهِ لَمَمٌ، فَجَاءَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَوْسَ بْنَ صَامِتٍ تَظَاهَرَ مِنِّي، فَذَكَرَتْ أَنَّ بِهِ لَمَمًا، فَقَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، مَا جِئْتُكَ إِلا رَحْمَةً لَهُ، إِنَّ لَهُ فِيَّ مَنَافِعَ، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ الْقُرْآنَ فِيهِمَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مُرِيهِ فَلْيُعْتِقْ رَقَبَةً قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا عِنْدَهُ رَقَبَةٌ، وَلا يَمْلِكُهَا قَالَ: مُرِيهِ فَلْيَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَوْ كَلَّفْتَهُ ثَلاثَةَ أَيَّامٍ مَا اسْتَطَاعَ، وَكَانَ الْحَرُّ قَالَ: مُرِيهِ فَلْيُطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا يَقْدِرُ عَلَيْهِ قَالَ: مُرِيهِ فَلْيَذْهَبْ إِلَى فُلانٍ فَقَدْ أَخْبَرَنِي أَنَّ عِنْدَهُ شَطْرَ وَسْقٍ، فَلْيَأْخُذْهُ صَدَقَةً عَلَيْهِ، ثُمَّ يَتَصَدَّقْ بِهِ عَلَى سِتِّينَ مِسْكِينًا.

1955- … İsmail b. Ca'fer'in, Muhammed b. Ebî Harmele yoluyla Atâ b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Havle bint Sa'lebe, Evs b. es-Sâmit ile evliydi. Kocasının psikolojik rahatsızlığı vardı ve Havle'ye zıhâr yapmıştı. Bunun üzerine kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip "Evs b. es-Sâmit bana zıhâr yaptı" diyerek onun psikolojik rahatsızlığından bahsetti. Daha sonra da şöyle devam etti: "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, ben sadece ona acıdığımdan sana geldim. Çünkü bana ihtiyacı ve benden

679 Eserin yazma ve basılı nüshasında olmayan bu köşeli parantez içindeki ibareyi, Beyhakî'nin eserinden aldık. (Çeviren)

680 Benzer lafızlarla bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 392.

beklentileri var." Bunun üzerine Allah *azze ve celle* o ikisi hakkında Kur'ân (âyeti) indirdi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de (kadına) ***"Ona söyle bir köleyi hürriyetine kavuştursun"*** buyurdu. Kadın "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, onun elinde köle olmadığı gibi köle alacak imkânı da yok zaten" dedi. Allah Rasûlü ***"O hâlde söyle peş peşe iki ay oruç tutsun"*** buyurdu. Kadın "Üç gün oruç tutmasını istesen bile tutamaz" dedi. -O zamanda havalar sıcaktı.- Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"O hâlde altmış fakiri doyurmasını söyle"*** buyurdu. Kadın yine "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için, buna da gücü yetmez" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü şöyle buyurdu: ***"O zaman söyle de filancaya gitsin. O bana elinde yarım vesk miktarında (sadakası) olduğunu söylemişti. Onu kendisine verilmiş bir sadaka olarak alsın sonra da altmış fakire tasadduk etsin."***[681]

١٩٥٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَلِيِّ بْنِ دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ ضِرَارُ بْنُ صُرَدٍ الطَّحَّانُ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ حَنْظَلَةَ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلَامٍ، عَنْ خَوْلَةَ، أَنَّ زَوْجَهَا ظَاهَرَ مِنْهَا، فَأَرَادَ أَنْ يُجَامِعَهَا، فَأَبَتْ عَلَيْهِ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَنَزَلَتْ آيَةُ الظِّهَارِ، فَأَمَرَ بِهِ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَنْ يُكَفِّرَ قَبْلَ أَنْ يُوَاقِعَ بِخَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا عَلَى سِتِّينَ مِسْكِينًا.

1956- ... Yusuf b. Abdullah b. Selâm'ın Havle'den rivayet ettiğine göre, kocası ona zıhâr yaptıktan sonra onunla cinsel temas kurmak istemiş, ancak Havle bunu kabul etmemişti. Havle bu durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca zıhâr âyeti indi ve Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem,* kocaya, eşiyle cinsel temasa girmeden önce on beş sa' ölçeğinde yiyecekle altmış fakiri doyurarak keffaret ödemesini emretti.[682]

***

681 Ebû İshâk İsmail b. Ca'fer el-Medenî (ö. 180), *Hadîsu Ali b. Hucr es-Sa'dî an İsmail b. Ca'fer el-Medenî,* thk., A. es-Süfyânî, Riyad 1998, s. 370. (Bu eser, rivayetimizin senedinde geçen İsmail b. Ca'fer'in rivayetlerinin derlenmesinden oluşmaktadır. Bu açıdan önemlidir. İki rivayet arasında bazı küçük lafız farklılıkları da bulunmaktadır. Mesela; Tahâvî'nin "filancaya gitsin" ibaresi, bu eserde "filanca oğlu filancaya gitsin" şeklindedir. Ayrıca Tahâvî'deki "yarım vesk" lafzı, bu eserde "yarım sadaka" şeklinde geçmektedir.) Ayrıca benzer lafızlarla gelen bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 389.

682 Benzer manadaki bir rivayet için bk. Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 5.

İşte Evs b. es-Sâmit[683] ve yapmış olduğu zıhâr meselesiyle ilgili rivayet edilenler bunlardır.

Yine eşine zıhâr yapan Seleme b. Sahr el-Beyâdî'ye yönelik Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emirleriyle ilgili olarak rivayet edilenler ise şöyledir:

١٩٥٧ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يُونُسَ الْمُسْتَمْلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ عَجْلَانَ، وَابْنُ إِسْحَاقَ، عَنِ الأَعْرَجِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، يَبْلُغُ بِهِ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَجُلا فَعَلَهُ عَلَى عَهْدِ النَّبِيِّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِظَهْرٍ مِنْهَا، فَأَتَاهَا قَبْلَ أَنْ يُكَفِّرَ، فَأَمَرَهُ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِكَفَّارَةٍ، وَهُوَ سَلَمَةُ بْنُ صَخْرٍ.

1957- … Ebû Hureyre'nin Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den aktardığına göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bir kişi, eşine zıhâr yapmış ve henüz keffaret ödemeden onunla cinsel temas kurmak istemişti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ona keffaret ödemesini emretmiştir. Söz konusu kişi Seleme b. Sahr idi.

١٩٥٨ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، عَنْ سَلَمَةَ بْنِ صَخْرٍ، قَالَ: كُنْتُ امْرَءًا أَسْتَكْثِرُ مِنَ النِّسَاءِ، وَكُنْتُ قَدْ أُوتِيتُ فِي ذَلِكَ مَا لَمْ يُؤْتَ أَحَدٌ، فَلَمَّا دَخَلَ شَهْرُ رَمَضَانَ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي مَخَافَةَ أَنْ يَكُونَ مِنِّي شَيْءٌ فِي بَعْضِ اللَّيْلِ، فَتَتَابَعَ ذَلِكَ بِي حَتَّى أَدْرَكَنِي الصُّبْحُ، فَبَيْنَا هِيَ ذَاتَ لَيْلَةٍ تَخْدُمُنِي فِي شَهْرِ رَمَضَانَ إِذْ تَكَشَّفَ لِي مِنْهَا شَيْءٌ فَوَثَبْتُ عَلَيْهَا، فَلَمَّا فَرَغْتُ سُقِطَ فِي يَدِي، فَلَمَّا أَصْبَحْتُ أَتَيْتُ نَادِيَ قَوْمِي، فَقُلْتُ: تَعْلَمُونَ أَنِّي قَدْ كُنْتُ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي حَتَّى يَنْسَلِخَ هَذَا الشَّهْرُ، وَقَدْ أَصَبْتُهَا

683 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "es-Sâmit" ismi yerine her nedense "Hucr/Hacer" yazılmıştır. Oysa bundan önceki rivayetlerden de açıkça anlaşılacağı gibi bu şahıs Evs b. es-Sâmit'tir. Kaynaklarımızda Evs b. Hucr ve Evs b. Hacer olarak bilinen iki kişiden söz edilmektedir. Evs b. Hucr, Ebû Temîm el-Eslemî olarak tanınan ve Allah Rasûlü'nün Medine'ye hicretinden sonra Müslüman olduğu belirtilen bir sahâbîdir. Evs b. Hacer ise meşhur bir cahiliye şairidir. Bk. Hatîb el-Bağdâdî, *Telhîsu'l-müteşâbih fi'r-resm,* thk. Sükeyne eş-Şihâbî, Dımeşk 1985, s. 66. (Çeviren)

فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ انْطَلِقُوا مَعِي إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ حَتَّى أَسْأَلَهُ قَالُوا: لَا، وَاللهِ لَا نَنْطَلِقُ مَعَكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، إِنَّا نَخَافُ أَنْ يَكُونَ مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِينَا شَيْءٌ يَلُومُنَا عَارُهُ، أَوْ يَنْزِلُ فِيكَ قُرْآنٌ مِمَّا نَكْرَهُ فَنُسَلِّمُكَ بِجَرِيرَتِكَ، فَانْطَلِقْ أَنْتَ حَتَّى تَسْأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَانْطَلَقْتُ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقُلْتُ: أَيْ رَسُولَ اللهِ إِنِّي كُنْتُ تَظَاهَرْتُ مِنَ امْرَأَتِي حَتَّى يَنْسَلِخَ هَذَا الشَّهْرُ، وَقَدْ أَصَبْتُهَا فِي هَذِهِ اللَّيْلَةِ، فَقَالَ لِي: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، أَنَا بِذَلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ قَالَ: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قَالَ: قُلْتُ: نَعَمْ، أَنَا بِذَلِكَ يَا رَسُولَ اللهِ، فَانْظُرْ مَا حُكْمُ اللهِ عَلَيَّ وَرَسُولُهُ فَأَمْضِهِ، فَإِنِّي صَابِرٌ لَهُ قَالَ: تَجِدُ رَقَبَةً تَعْتِقُهَا؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ مَا أَصْبَحْتُ أَمْلِكُ رَقَبَةً غَيْرَهَا، وَجَعَلَ يَمُرُّ يَدَهُ عَلَى صَفْحَةِ عُنُقِهِ فَقَالَ: أَتَقْدِرُ أَنْ تَصُومَ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ؟ قَالَ: قُلْتُ: يَا رَسُولَ اللهِ، وَهَلْ أَدْخَلَ عَلَيَّ مَا أَدْخَلَ إِلا الصَّوْمُ؟ قَالَ: فَتَقْدِرُ أَنْ تُطْعِمَ سِتِّينَ مِسْكِينًا؟ قَالَ: قُلْتُ: لَا، وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ، لَقَدْ بِتْنَا اللَّيْلَةَ وَحْشًا قَالَ: فَانْطَلِقْ إِلَى صَدَقَاتِ بَنِي زُرَيْقٍ، وَهُمْ قَوْمُهُ، فَانْظُرْ مَا اجْتَمَعَ عِنْدَهُمْ مِنْ صَدَقَاتِهِمْ، فَخُذْهُ، فَأَطْعِمْ وَسْقًا سِتِّينَ مِسْكِينًا، وَاسْتَعِنْ بِسَائِرِهِ عَلَيْكَ وَعَلَى عِيَالِكَ فَأَتَيْتُ قَوْمِي، فَقَالُوا: مَا وَرَاءَكَ؟ قُلْتُ: خَيْرٌ، وَجَدْتُ عِنْدَكُمُ الضِّيقَ، وَسُوءَ الرَّأْيِ، وَوَجَدْتُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ السَّعَةَ وَالْبَرَكَةَ، أَيْنَ صَاحِبُ صَدَقَاتِكُمْ؟ فَقَدْ أَمَرَ لِي بِهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى الله عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخَذْتُهَا فَتَصَدَّقْتُ، وَأَكَلْتُ مَا بَقِيَ أَنَا وَأَهْلِي.

1958- ... Süleyman b. Yesâr'ın rivayet ettiğine göre, Seleme b. Sahr şöyle dedi: Kadınlarla çok fazla cinsel temasta bulunan biriydim. Zira bu konuda kimseye verilmeyen bir güç bana verilmişti. Ramazan ayı girince gecenin bir vaktinde başıma böyle bir şey gelir de sabaha kadar bu işi devam ettiririm endişesiyle eşime zıhâr yaptım. Fakat bir gece eşim bana hizmet ederken bir tarafı açılıverdi ve ben de (dayanamayıp) hemen üzerine atıldım. İşim bitince pişmanlık duydum. Sabah olunca da erkenden kendi kavmimin bulunduğu meclise gidip "Bildiğiniz gibi ben şu (Ramazan) ayı geçinceye kadar eşime zıhâr yapmıştım. Ancak bu gece onunla cinsel temasta bulundum. Benimle Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kadar gelin

de ona meseleyi arzedeyim" dedim. Bana "Hayır, vallahi biz seninle gelmeyiz. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bizi utandıracak bir söz söylemesinden veya hiç arzulamadığımız şekilde seninle ilgili bir Kur'ân (âyeti) inmesinden korkuyoruz. Onun için biz, işlediğin bu günahtan dolayı hakkındaki kararı versin diye seni Allah Rasûlü'ne havale ediyoruz. Sen kendin git ve meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kendin sor" dediler. Bunun üzerine ben de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem'e* gidip "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben şu (Ramazan) ayı çıkana kadar eşime zıhâr yapmıştım. Ancak bu gece onunla cinsel ilişkiye girdim" dedim. Allah Rasûlü bana ***"Bunu yapan sen misin Seleme?"*** dedi. "Evet ey Allah'ın Rasûlü! Bunu ben yaptım" dedim. Yine ***"Bunu sen yaptın öyle mi Seleme?"*** dedi. Ben de "Evet ey Allah'ın Rasûlü! Bunu ben yaptım, hakkımda Allah'ın ve Rasûlü'nün verdikleri hükmü uygula, (cezama razıyım) sabredeceğim" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. (Ravi) dedi ki: Bunun üzerine elini boynunun üzerinde gezdirerek "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için şu boyundan başkasına sahip değilim" dedi. ***"O hâlde iki ay oruç tut"*** buyurdu. Ben de "Ey Allah'ın Rasûlü! Bu başıma gelenler zaten oruçluyken gelmedi mi?" dedim. O da ***"Peki, o zaman altmış fakiri doyurabilir misin?"*** diye sordu. Ben de "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için biz zaten bu gece aç yattık, hiçbir yemeğimiz yoktu" dedim. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Öyleyse Züraykoğulları'nın zekât mallarına git.*** -Onlar Seleme'nin kavmiydi.- ***Ellerinde biriken zekâtlarına bir bak ve onu al. Bu zekâtın bir vesk ölçeği ile altmış fakiri doyur, gerisini de hem kendine hem de çoluk çocuğuna ayırırsın"*** buyurdu.

Bunun üzerine kavmime döndüm. Bana "Neler oldu, (anlat bakalım)?" dediler. Ben de onlara "Hayırlı oldu. Sizlerde sığlık ve olumsuz kanaat, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanında ise genişlik ve bereket buldum. Zekât memurunuz nerede? Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zekâtların bana verilmesini emretti" dedim ve zekâtları onlardan alıp sadaka olarak dağıttım. Gerisini de ben ve ailem yedik.[684]

١٩٥٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُطَرِّفُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْمَدَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الزَّنْجِيُّ بْنُ خَالِدٍ، عَنِ الْحَكَمِ بْنِ أَبَانٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَجُلا

684 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Tirmizî, Tefsîr 59; Ebû Dâvûd, Talâk 17; İbn Mâce, Talâk 25; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, IV, 37; Dârimî, Talâk 9.

تَظَاهَرَ مِنَ امْرَأَتِهِ فِي زَمَانِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ أَصَابَهَا قَبْلَ أَنْ يُكَفِّرَ، ثُمَّ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا حَمَلَكَ عَلَى ذَلِكَ؟ قَالَ: أَصْلَحَكَ اللهُ يَا رَسُولَ اللهِ، رَأَيْتُ بَيَاضَ مَا فِيهَا فِي الْقَمَرِ، فَرَغِبْتُ فَأَصَبْتُهَا فَقَالَ لَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: فَاعْتَزِلْهَا حَتَّى تَفْعَلَ مَا أَمَرَكَ اللهُ.

1959- … İkrime'nin İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* döneminde bir adam karısına zıhâr yapmış sonra da keffaret ödemeden onunla cinsel temasta bulunmuştu. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek durumu haber verince, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Böyle yapmanı gerektiren şey neydi?"*** diye sordu. Adam da "Allah iyiliğinizi versin ey Allah'ın Rasûlü! Ayışığının altında eşimin ak tenli inciklerini görünce (dayanamayıp) onu arzuladım ve cinsel temasta bulundum" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah'ın sana emrettiğini yerine getirene kadar ondan uzak dur."***[685]

***

Bu hadislerde ilgili âyetin nüzûl sebebi zikredilmektedir. Ayrıca bu rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* âyet inmeden önce Evs b. es-Sâmit'e emrettiği şeyin aynısını âyet indikten sonra zıhâr yapan Seleme'ye de emretmektedir. Şu kadar var ki âyetin, Seleme'nin ödemekle yükümlü olduğu keffaretinden önce, zıhâr yaptığı bir sırada ve zıhârda bulunduğu eşiyle cinsel ilişkisi üzerine inmiş olduğuna dair İbnü'l-Müseyyeb'den de bir rivayet nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٩٦٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ سَلَمَةَ بْنَ صَخْرٍ جَعَلَ امْرَأَتَهُ عَلَيْهِ كَظَهْرِ أُمِّهِ فِي رَمَضَانَ، فَلَمَّا كَانَ ذَاتَ لَيْلَةٍ أَعْجَبَتْهُ فَوَقَعَ بِهَا، فَأَنْزَلَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ كَفَّارَةَ الظِّهَارِ.

685 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 430; Tirmizî, Talâk 19; Ebû Dâvûd, Talâk 16; Nesâî, Talâk 33.

1960- ... Yahyâ b. Saîd'in İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, Seleme b. Sahr, Ramazan'da eşini kendisine annesinin sırtı gibi sayarak zıhâr yapmış; ancak bir gece onu arzulayıp cinsel temasta bulununca Allah *azze ve celle* de zıhâr keffaretini indirmiştir.

***

Kanaatimizce böyle bir şey -yine de Allah en doğrusunu bilir- imkânsızdır. İşin doğrusu Seleme'nin eşine yaptığı zıhârın, âyetin inmesinden önce değil, sonra olmasıdır. Çünkü bu âyetin inmesinden önce orada zikredilen zıhâr hükmü yoktu ve zıhâr yapılan kadının (kocasına) haram kılınması, boşama yoluyla haram kılınması gibiydi. Zira zıhâr, ilgili âyetin nüzûlünden önce cahiliye dönemi insanlarının boşama şekli olduğu kadar, daha sonra (bir döneme kadar) İslâm'da da insanların boşama yöntemi sayılıyordu. Nihayetinde Allah *azze ve celle* bu âyeti indirip o hükmü neshetti ve zıhârın hükmü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle Evs'e emredilen son hâline kavuştu. Bu itibarla Seleme'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sahâbîsi olması dolayısıyla, zıhârın "talâk" sayıldığı bir evrede belirli bir süreyle sınırlandırılmış bir zıhâr yapması imkânsızdır. Çünkü talâk hiçbir ilim adamına göre belirli vakitlerle sınırlandırılamaz. Dikkat edersen bir adam karısını bugün boşamış olsa, bu kadın bugünden sonra da boşanmış sayılır. Seleme ise Ramazan ayı boyunca eşine zıhâr yapmıştı; dolayısıyla eşi, sadece o ay içerisinde kendisine haram olmaktadır, daha sonrasında değil. Seleme'nin bu tutumu da gösteriyor ki, o gün için "zıhâr," "talâk"tan farklı bir şeydi. Oysa ilgili âyet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e inene kadar "talâk" hiçbir zaman "zıhâr"dan farklı bir şey olmamıştı. Buraya kadar anlattıklarımızdan hareketle, ilgili âyetin, Seleme'nin sözünü ettiğimiz zıhârından önce indiği hususu kesinlik kazanmaktadır.

Öte yandan ilim adamları, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardından (daha önce) söylediklerine dönenlerin (sümme yeûdûne limâ kâlû) eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete kavuşturmaları gerekir"*** sözünün te'vili ve buradaki "dönüş"ün (el-avd) ne olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir.

Bazıları, âyetin zâhirî anlamını esas alarak görüş belirtmekte ve eşine "Sen bana annemin sırtı gibisin" diyerek zıhâr yapanları, bu sözü "dönüp" bir daha söyleyene kadar eşine "zıhâr" yapmış saymamakta; ancak tekrar söylemeleri hâlinde "zıhâr"ın gerçekleşebileceğini ve ilgili âyette zikredilen keffareti ödemekle yükümlü tutulacaklarını ifade etmektedirler.

Diğerleri ise şöyle demişlerdir: "Eğer koca, eşine 'Sen bana annemin sırtı gibisin' demişse, bu sözüyle zıhâr yapmış ve Allah *azze ve celle*'nin bahsettiği zıhâr haramlığı ile eşini kendisine haram etmiş olur. Allah *azze ve celle*'nin emrettiği keffareti ödemedikçe de eşiyle yeniden cinsel ilişkide bulunması helal olmaz."

Bu görüştekiler ayrıca şunu da söylemişlerdir: "Kocanın, eşine söylediği 'Sen bana annemin sırtı gibisin' sözü, cahiliye döneminde söylenen ve Allah *azze ve celle*'nin yasaklayıp hakkında ***'Şüphesiz onlar çirkin bir laf ve yalan söylüyorlar'***[686] buyurduğu söze 'dönüş (avd)' anlamına gelir." Ayrıca Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardından (daha önce) söylediklerine dönenler (sümme yeûdûne limâ kâlû)"*** buyruğunu da "ve (daha önce) söylediklerine dönenler (ve yeûdûne limâ kâlû)" anlamında te'vil etmişlerdir. Çünkü Araplar, bazen "vâv" edatının yerine "sümme"yi kullanırlar. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Ya onları uyardığımız şeylerin bir kısmını sana gösteririz ya da (bundan önce) seni vefat ettiririz (farketmez). Nasıl olsa dönüşleri bizedir. Sonra Allah onların yaptıklarına da şahittir (sümme'llahu şehîdun alâ mâ yef'alûn)"***[687] beyanındaki son cümle "ve Allah onların yaptıklarına da şahittir (ve'llahu şehîdun alâ mâ yef'alûn)" anlamındadır. Dolayısıyla o zıhâr sözünün bizzat kendisini, bir "dönüş" saymışlardır. Nitekim Allah *azze ve celle*'nin ***"Ay için de sonunda kuru bir hurma dalına döneceği (hattâ âde ke'l-'urcûni'l-kadîm) konaklar tayin etmişizdir"***[688] âyetindeki "döneceği (hattâ âde)" lafzı, kuru bir hurma dalı gibi "olacağı/haline geleceği (hattâ sâre)" anlamındadır. Çünkü ay, başlangıcında daha sonra "döneceği hâldeki" gibi değildi. Bu durumda sadece "döneceği hâle" gelmiş olmaktadır. Yine Fehd'in bize, Yusuf b. Behlûl el-Kûfî > Abdullah b. İdris > Muhammed b. İshâk yoluyla rivayet ettiğine göre, Ebû Rabîa es-Sekafî, Yemen'i egemenliği altına alan Farslıları övdüğü beyitlerinde şöyle demektedir:

"İşte hakiki meziyetler bunlardır! İçine su katılmış,

Sonra da tekrar idrarlara dönüşen sütle dolu iki iri kâse değil!"

Buradaki "tekrar idrarlara dönüşen (fe âdâ ebvâlen)" ifadesi, "idrar hâline gelen (fe sârâ ebvâlen)" demektir. Yoksa "başlangıçta bu kâselerdeki sütler

---

686 Mücâdele 58/2.

687 Yunus 10/46.

688 Yâsîn 36/39.

idrardı da sonradan idrar olmaktan çıktılar, daha sonra da tekrar idrara dönüştüler" anlamında değildir. Aynı mezhebe mensup pek çok arkadaşımız da bu görüşü savunmuştur.

Başkaları da şöyle demişlerdir: "Buradaki 'dönüş,' bir adamın eşine zıhâr yaptıktan sonra onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermesidir. Böyle bir şeye karar vermesi hâlinde keffaret ödemesi vacip olur. Eğer eşine zıhâr yaptıktan sonra boşar ve onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermezse, o zaman keffaret ödemesi gerekmez. Şayet daha sonra onunla yeniden evlenecek olursa, zıhâr keffaretini ödemedikçe cinsel temasta bulunamaz." Bu görüşü benimseyen âlimlerden biri de Mâlik'tir.[689] Nitekim Yunus bize, İbn Vehb kanalıyla Mâlik'in böyle söylediğini rivayet etmiştir. Bu yaklaşıma göre, zıhâr yapan kimse, zıhâr için kullandığı ifadenin yanı sıra eşini nikâhında tutmaya ve onunla cinsel ilişkide bulunmaya karar vermedikçe keffaret ödemekle yükümlü değildir. Ayrıca onu nikâhında tutmaya ve onunla cinsel temasta bulunmaya karar vermeden önce boşayacak olursa yine keffaretle mükellef değildir. Dolayısıyla eşine ne zaman dönecek olursa, zıhârın başlangıç aşamasındaki hükümde geçerli olan prensip de zorunlu olarak yeniden geçerli hâle gelecektir. Bu görüşten hareketle kıyas yapılacak olursa şöyle denilmelidir: Söz konusu keffaretin, eğer bu görüşü benimseyenlerin öngördükleri gerekçeden dolayı ödenmesi zorunlu hâle gelmişse, kadının, zıhârda bulunan kocasının yanında kalması veya nikâhın ortadan kalkması ya da kendisine zıhâr yapan kimseye haram olmasını gerektirecek herhangi bir sebeple haram olması gibi durumların hiçbiri, zıhâr yapan şahsın üzerindeki keffaret yükümlülüğünü düşüremeyecek demektir. Zira onlara göre keffareti vacip kılan şey, zıhâr yapan kimsenin "eşini nikâhında tutma ve onunla cinsel temasta bulunma" yönünde daha önce göstermiş olması gereken irade ve kararlılığıydı. Bu ise bu meselede, kendisiyle herhangi bir akran ve talebesi arasında ihtilaftan söz etmemiş olan Muhammed'in görüşüne aykırıdır. Çünkü o şöyle diyordu: "Kendisine zıhâr yapılan kadın ölecek olursa, zıhâr yapan kimsenin üzerinden keffaret yükümlülüğü kalkar. Aynı şekilde eşinden ayrılırsa ve boşama dışında bir sebeple eşi ona haram olursa, ona yaptığı zıhârdan dolayı ödemesi gereken keffaret de düşer." Zira Muhammed'e göre keffaret, kişinin daha önce eşine yaptığı zıhârdan kaynaklanan dokunma haramlığını ortadan kaldırmaktadır. Ayrıca Allah *azze ve celle* ***"Eşleriyle temas etmeden önce bir köleyi hürriyete***

689 Bk. Mâlik, Talâk 22'nin devamı.

kavuşturmaları gerekir"[690] buyurmaktadır. Yani köleyi hürriyetine kavuşturduktan sonra artık daha önce zıhâr sebebiyle kaçındıkları cinsel temasın helalliği hükmüne dönmüş olacaklardır.

Şâfiî *rahimehullah*'a gelince; el-Müzenî bize, onun ***"(Daha önce) söylediklerine dönenler..."***[691] âyeti ilgili olarak şöyle dediğini nakletmiştir: "Allah *azze ve celle*'nin ***'(Daha önce) söylediklerine dönenler...'*** âyetiyle ilgili işittiklerim arasında aklıma yatan görüş şudur: Zıhâr yapan kimse, zıhâr sözünü söyledikten sonra eşini kendisine haram edecek bir talâk ile boşamaksızın belli bir süre geçirmişse, keffaret vacip olur. Bunu savunanlar sanki, söz konusu kişinin kendine haram kıldığı bir şeyi yanında tutmaya devam etmesini, daha önce söylediği söze yeniden dönerek ona aykırı davranması ve haram kıldığını tekrar helal hâle getirmesi olarak yorumluyorlardı. Bu yoruma ilişkin bundan daha makul bir açıklama da bilmiyorum. Bu merhaleden sonra da (zıhâr yapan kişinin) keffaret yükümlülüğü bulunmaktadır. Hatta (karıkocanın) her ikisi veya sadece birisi ölmüş olsa bile (keffaret yükümlülüğü kalkmaz). Bu durum -yine de en doğrusunu Allah bilir- yalan sözün keffareti sayılacak bir cezadır. Yine eşine zıhâr yaptıktan hemen sonra onu kendisine haram kılacak şekilde boşayacak olsa ve daha sonra da onu nikâhına geri döndürse, aynı şekilde keffaretle mükelleftir. Hatta kadınla nikâhlandığı anda onu boşayacak olsa (yine keffaret ödemek durumundadır). Çünkü (talâktan sonra) eşini nikâhına döndürmesi olgusu, zıhâr sonrasında onu alıkoymasından daha fazla (yaşanmaktadır)."

el-Müzenî dedi ki: "Bu durum, Şâfiî'nin kendi usûlüne/kıstasına aykırıdır. Çünkü içerisinde talâk ve zıhârın geçerli olmadığı her yeni nikâh, mutlaka yenidir."[692]

---

690 Mücâdele 58/1-3.

691 Mücâdele 58/3.

692 Müzenî, *Muhtasar*, s. 203-204. el-Müzenî buradaki cümlesinin devamında, Şâfiî'nin kendi kıstaslarıyla çeliştiğine delil olarak, bizzat Şâfiî'nin şu görüşünü aktarmaktadır: "Bir kimse, hanımına zıhâr yaptıktan sonra onu nikâhına döndürme imkânı kalmayacak surette boşayacak olsa ve daha sonra onunla (yeni bir nikâh akdiyle) nikâhlanacak olsa, (zıhâr) kefareti ödemekle yükümlü olmaz. Çünkü bu (yeni nikâh akdiyle gerçekleşen) tasarruf yetkisi, içerisinde zıhârın yer aldığı ilk (nikâhtaki) tasarruf yetkisinden farklıdır." Buna göre el-Müzenî, bir önceki nikâhla alakalı boşama ve zıhâr işlemlerinden kaynaklanan sonuçların, yeniden akdedilen bir nikâha etki etmemesi gerektiğini vurgulamaktadır. (Çeviren)

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de onlardan öncekilerin söylediklerini inceledik. Ancak bir rivayet dışında bu konuya dair net ve açık bir görüş tespit edemedik. İlgili rivayet ise şöyledir:

١٩٦١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ بْنِ سُلَيْمَانَ الْحَضْرَمِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، {وَالَّذِينَ يُظَاهِرُونَ مِنْ نِسَائِهِمْ ثُمَّ يَعُودُونَ لِمَا قَالُوا}، فَهُوَ قَوْلُ الرَّجُلِ لِامْرَأَتِهِ: أَنْتِ عَلَيَّ كَظَهْرِ أُمِّي، فَإِذَا قَالَ ذَلِكَ فَلَيْسَتْ تَحِلُّ لَهُ حَتَّى يُكَفِّرَ كَفَّارَةَ الظِّهَارِ.

1961- ... Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyerek (daha önce) söylediklerine dönenler..."***[693] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Burada zıhâr, adamın eşine 'Sen bana annemin sırtı gibisin' demesidir. Eğer bunu söylerse, zıhâr keffaretini ödemedikçe karısı ona helal olmaz."[694]

***

Bu rivayet, cinsel ilişkinin helal sayılabilmesi için keffaretin gerekli olduğunu göstermektedir. Bu durum aynı zamanda nikâhın ortadan kalkmasının ve cinsel ilişkinin helal hâle getirilememesinin ardından artık keffaretin söz konusu olamayacağına delalet eder.

Biz bu meselenin başında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen rivayetleri zikretmiştik. Orada Havle'nin kocası Evs b. es-Sâmit'in Havle'ye söylediği "Sen bana annemin sırtı gibisin" sözünü de aktarmıştık. O rivayetlere göre Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ilgili âyetin inmesinden sonra kocasını, emrolunduğu şeyi (keffareti) yapıncaya kadar, karısına haram kılmış ve bu zıhâr sözünün aynısını Havle'ye bir daha söylemesini beklememiştir. Hâlbuki bu meselede aktardığımız birinci görüş sahiplerinin söylediklerine göre Evs, ancak böyle yapması durumunda o söze "dönmüş

693 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin..."*** (Çeviren)

694 Taberî, *Tefsîr,* XXVIII, 8-9.

(avdet etmiş)" sayılıyordu. Böylece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle bu görüş sahiplerinin iddiası geçersiz hâle gelmiş olmaktadır.

Yine bahsettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* zıhâr keffaretinin yer aldığı âyetin inmesinden önce kocasının kendisine zıhârda bulunduğunu anlatan kadına ***"Sen artık ona haram oldun"*** buyurmuştu. Çünkü o esnada keffaretin, zıhârla oluşan haramlığı helale dönüştürecek bir hükmü yoktu veya zıhâr için bir keffaret yükümlülüğü bulunmuyordu. Zira zıhâr, Allah *azze ve celle*'nin, hakkındaki ilgili hükmü indirinceye dek, sadece cahiliye dönemi insanlarının bir tür boşama yöntemiydi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de âyetteki ilgili hükmü eşine zıhârda bulunan kişiye okumuş sonra da ***"Şunu bulabilir misin? Şuna gücün yeter mi?"*** gibi sorular sormuş; ancak "Eşini boşayacak mısın? Eğer boşarsan keffaret yükümlülüğün kalkar" gibi Şâfiî'nin görüşü doğrultusundaki bir soruyu sormadığı gibi "Eşini alıkoyup onu nikâhında tutmaya mı kararlısın? Eğer böyle yaparsan eşine 'dönmüş' sayılırsın, dolayısıyla keffaret ödemen gerekir" türünden Mâlik'in benimsediği kanaate uygun tarzdaki bir soruyu da sormamıştır.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bunları sormaması, söz konusu keffaret yükümlülüğünün, bu iki anlamın haricinde başka bir anlamının olduğunu göstermektedir. O da şudur: Kişi, bu keffaret sayesinde daha öncesinde haram olan bir şeyi helal hâle getirmiş olmaktadır. Nitekim biz daha önce bu konu içerisinde bu görüşü benimseyenlerden de söz etmiştik.

Öte yandan ilim adamları bir adamın, eşini, (annesi dışında) yakınlıktan dolayı nikâhı haram olan (mahrem) akrabalarından birinin sırtına benzetmesi konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli, bunun hükmünü, annelerine benzeterek zıhâr yapanların hükmü gibi saymıştır. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunanlardandır. Nitekim Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'in kendilerine bu meseleyi böyle imlâ ettirdiğini rivayet etmektedir. Yine el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'nin de bu konudaki görüşü böyleydi.

Ancak ilim ehlinden bir başka grup, buna karşı çıkmış ve zıhârın sadece annelere benzetilerek yapılabileceğini, diğer mahrem akrabalardan hiçbirine benzetilerek yapılamayacağını öne sürmüştür.

İlim adamlarının ihtilaf ettikleri bu meselede Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında "talâk"tan bahsettiğini ve onun sınırlarını belirlediğini görmekteyiz. Ayrıca ilim ehlinin tamamının da görünürde talâk sayılmadığı hâlde

"talâk" anlamında kullandıkları ve kadının boşanmış olduğuna hükmettikleri "haliyye,"[695] "berîe,"[696] "bâin"[697] ve "haram"[698] gibi kavramları da talâk çerçevesine dahil ettiğine şahit olmaktayız. Aynı şey "îlâ" için de geçerlidir. Îlâ da kocanın, eşine "Vallahi sana yaklaşmayacağım" demesidir. Ancak buna benzer ifadeler de bu cümlenin kapsamına dahil edilmiştir. Mesela; "Eğer sana yanaşırsam, sen boşsun" veya "Eğer sana yanaşırsam, bir hac yapmak üzerime borç olsun" ya da "Eğer sana yanaşırsam, bir köleyi azad etmek üzerime borç olsun" gibi cümeleler böyledir. Buna kıyasen zıhârın da böyle olması ve annelere benzetilerek yapılabildiği gibi sözünü ettiğimiz mahrem akrabalar içerisinde anneler hükmünde olanlara benzetilerek de yapılabilmesi gerekir. Bu noktada süt emme sebebiyle mahrem olanlar ile diğer mahrem akrabalar arasında hiçbir fark yoktur. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu yönde görüş belirtmişlerdir. Nitekim Süleyman bize, babası yoluyla Muhammed'in kendilerine bu meseleyi böyle imlâ ettirdiğini rivayet etmiştir. Her ne kadar bazı ilim adamları, onlara bu konuda muhalefet ederek, süt emme gibi arızî birtakım sebeplerle mahrem olanlara benzetilerek zıhâr yapılamayacağını söyleseler de kıyas (delili) böyle söylemeyi engellemektedir. Çünkü zıhârda bulunan kimse, Allah'ın kendisine helal kıldığı eşini, yine Allah'ın kendisine haram kıldığı annesinin sırtına benzettiğinden dolayı Allah *azze ve celle* tarafından keffaretle yükümlü tutuluyorsa, eşini, Allah *azze ve celle*'nin kendisine süt emme sebebiyle haram kıldığı birine benzeterek kendine haram etmesinin de aynı şekilde bu kapsama girmesi gerekir.

İlim adamları ayrıca, zıhâr yapanların azad etmekle mükellef oldukları köleler konusunda, mü'min köleler gibi mü'min olmayan kölelerin de azad edilip edilemeyeceğine dair ihtilaf etmişlerdir. Bazıları "Bu keffarette sadece mü'min köleler geçerlidir" demişlerdir. Nitekim bu görüşü benimseyen âlimlerden biri olan Şâfiî şöyle demektedir: "Çünkü bu köleler, her ne kadar

---

695 Haliyye: Aslında başıboş bırakılmış deve için kullanılan bu kavram, kinâyeli talak sözcüklerinden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 137. (Çeviren)

696 Berîe: Bir şeyden uzak ve arınmış olmak anlamındaki "berâe" fiilinden türemiş olan bu kelime, "kocadan uzak kalan/ayrılan kadın" için kullanılmaktadır. Bk. Nevevî, *Tahrîr elfâzi't-Tenbîh*, thk. A. ed-Dakr, Dımeşk 1408, s. 263. (Çeviren)

697 Bâin: Normalde ayrılan, uzak düşen anlamına gelmektedir. Ancak talakı ifade eden bir terim olarak da kullanılmakta ve yeni bir akit ve mehir olmaksızın dönme imkânı bulunmayan talâka "bâin talak" denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 31. (Çeviren)

698 Haram: Yapılması, kullanılması, yenilip içilmesi bizzat Şâri tarafından kesin bir delille yasaklanmış olan herhangi bir şeydir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 140. (Çeviren)

zıhâr âyetinde imanla nitelenmiş olmasalar da diğer keffaret âyetlerinde imanla vasıflanmışlardır. Mesela; Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla adam öldürmenin keffaretine dair şöyle buyurmaktadır: ***"Yanlışlıkla bir mü'mini öldüren kimsenin, mü'min bir köle azat etmesi gereklidir.'***[699] Bu da Allah'ın, Kitab'ında keffaretlerle ilgili olarak zikrettiği diğer kölelerin de böyle olduğunu ve keffaretlerde sadece mü'min olanların geçerli sayıldığını göstermektedir. Nitekim Allah *azze ve celle*, Kitab'ında şahitlerden bahsederken şöyle buyurmaktadır: ***'Onların da bu konuda dört şahit getirmeleri gerekmez miydi?'***[700] Bu âyette her ne kadar vasıflarından söz edilmemişse de şahitlerin 'âdil' olmaları gerektiği açıktır. Çünkü Allah Teâlâ, başka âyetlerde onları bu şekilde nitelemektedir. Mesela; borç âyetinde ***'Erkeklerinizden iki de şahit tutun; eğer iki erkek olmazsa, güvendiğiniz şâhitlerden bir erkek ve iki kadın da olur,'***[701] vasiyet âyetinde ***'Vasiyet esnasında içinizden iki adalet sahibi kişi aranızda şahitlik etsin'***[702] ve ric'î talâkla ilgili âyette ***'İçinizden adalet sahibi iki kişiyi de şahit tutun'***[703] buyurmaktadır."

Diğer bir grup ilim adamı da bu meselede onlara muhalefet ederek şöyle demiştir: "Eğer Allah *azze ve celle,* köleleri zikrettiği âyetlerde onlardan mutlak manada bahsetmiş ve onları imanla ya da bunun dışındaki herhangi bir nitelikle vasıflandırmamışsa, keffaretlerde mü'min köleler kadar mü'min olmayanlar da geçerli sayılır. İmanla nitelendirdiği yerlerde ise sadece mü'min olanlar geçerlidir." Bu görüş sahiplerinin ilk görüştekilere karşı öne sürdükleri delillerinden biri de şu ifadeleridir: Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda, bazı keffaretlerin diğer keffaretlerde hiç olmayan birtakım niteliklerle nitelendirildiğini görmekteyiz. Bu itibarla bir keffaretin bir vasıfla nitelendirilmiş olması, bu vasfın zikredilmediği diğer bir keffarette de aynı vasfın geçerli olduğuna delil sayılamaz. Şöyle ki: Allah *azze ve celle,* yanlışlıkla adam öldürmenin ve zıhârın keffaretlerinde ***"Ardarda iki ay oruç"***tan[704] söz ettiği için bu durum, tutulacak orucun mutlaka "ardı ardına" olacağı ve bundan başkasının caiz sayılmayacağı anlamına gelir. Öte yandan (kişinin hac esnasında başında

699 Nisâ 3/92.

700 Nûr 24/13.

701 Bakara 2/282.

702 Mâide 5/106.

703 Talâk 65/2.

704 Nisâ 4/92; Mücâdele 58/4.

oluşan) bir rahatsızlığın keffaretinde de ***"Oruç veya sadaka ya da kurban olmak üzere fidye gerekir"***[705] buyurulmasına rağmen buradaki oruç "ardı ardına" olabildiği gibi olmayabilir de. Keza av keffaretinde de ***"İçinizden kim kasten onu öldürürse yaptığı işin vebalini tatması için, öldürdüğü hayvanın dengi ona cezadır ki, Kâbe'ye ulaşacak bir kurban olmak üzere buna yine içinizden iki adaletli kişi hükmeder; ya da (ceza olmak üzere) bir keffarettir ki, ya o nispette fakirleri doyurmak ya da onun dengi oruç tutmaktır..."***[706] buyurulmakta, ancak buradaki orucun da "peş peşe" tutulması caiz olduğu gibi, 'peş peşe' tutulmaması da caizdir. Yine hacca kadar umreden faydalanma (temettü) meselesiyle ilgili olarak hedy kurbanının olmaması durumunda Allah Teâlâ ***"Bunu bulamayanın ise, üç gün hacda, yedi de döndüğünüzde olmak üzere tam on gün oruç tutması lazım gelir"***[707] buyurmaktadır. Burada da söz konusu orucun peş peşe olması da olmaması da caizdir. Buna benzer âyetlerde de aynı durum geçerlidir. Dolayısıyla "peş peşe" niteliğinin zikredildiği yerlerde benzer şeylerden bahsedildiği gerekçesiyle, bu niteliğin geçmediği yerlerde de aynı şey geçerli sayılmamıştır. Aksine 'peş peşe' vasfının olduğu yerle sadece 'peş peşe' olması zorunludur; söz konusu vasfın olmadığı yerlerde ise "peş peşe" olması kadar, olmaması da caizdir. Yalnızca yemin keffaretlerindeki oruçta durum farklıdır. Çünkü buradaki orucun "ardı ardına" olmasını şart koşanlar, İbn Mes'ûd'un ***"Fe sıyâmu selâseti eyyâmin mütetâbi'ât: bunları bulamayan ardarda üç gün oruç tutmalıdır"***[708] şeklindeki kıraatine dayanmaktadırlar. İnşallah biz bu meseleyi, bu görüşü savunanları bağlayıcı nitelikte olan mülahazaları; ayrıca leh ve aleyhlerindeki delilleri ilgili yerde ele alacağız.

705 Bakara 2/196.

706 Mâide 5/95.

707 Bakara 2/196.

708 İlgili âyet Mâide sûresinin 89. âyeti olup tam meâli şöyledir: ***"Allah, kasıtsız olarak ağzınızdan çıkıveren yeminlerinizden dolayı sizi sorumlu tutmaz. Fakat bilerek yaptığınız yeminlerden dolayı sizi sorumlu tutar. Bunun da keffâreti, ailenize yedirdiğiniz yemeğin orta hâllisinden on fakire yedirmek veya onları giydirmek ya da bir köle azat etmektir. Bunları bulamayan üç gün oruç tutmalıdır. Yemin ettiğiniz takdirde yeminlerinizin keffâreti işte budur. Yeminlerinizi koruyun (onlara riayet edin). Allah size âyetlerini açıklıyor; umulur ki şükredersiniz!."*** Tahâvî, buradaki "üç gün oruç" ibaresinin, İbn Mes'ûd'un kıraatinde "mütetâbiât (ardarda)" lafzıyla birlikte zikredildiğini belirterek, normalde yemin keffâretlerinde olmayan "peş peşelik" kaydının, bu kıraatten dolayı farklılığına işaret etmektedir. (Çeviren)

Oruçla ilgili durum arzettiğimiz şekilde olduğuna göre, aynı şey iman vasfıyla zikredilmiş olan köleler için de geçerlidir. Onlarda da sadece bu niteliği haiz olanlar geçerli sayılmalı; dolayısıyla iman niteliğinden bahsedilmeyen keffaretlerde, hem mü'min olanlar hem de mü'min olmayanlar caiz kabul edilmelidir. Bu itibarla kölelerin bir kısmı için kullanılan iman vasfı da -oruç meselesinde geçerli sayılmadığı gibi- (iman vasfının kullanılmadığı) diğer bir kısmı için geçerli sayılamaz. Üstelik keffaretlerdeki köle meselesi, şahitliklerden ziyade yine keffaretlerde geçen oruç meselesine benzemektedir. Sonuç olarak, iman vasfından söz edilmeyen kölelerin mü'min olanları kadar mü'min olmayanlarının da (keffaret açısından) caiz olduğu hususu kesinleşmektedir.

Öte yandan zıhâr dışındaki keffaretlerde geçerli olduğundan bahsettiğimiz bu kölelerin evsafıyla ilgili olarak da ihtilaf edilmiştir. Kimileri "Bunlar, körlük veya iki elinin ya da iki ayağının yahut (vücudunun) tek bir tarafındaki el ve ayağının kesilmiş olması gibi kusurları olmayan kölelerdir. Bunların dışında tek gözünün kör olması veya ellerinden ya da ayaklarından birinin yahut (vücudunun) her iki tarafından bir el ve ayağının kesilmiş olması gibi kusurları bulunan köleler ise bu konuda caiz ve geçerlidir" demişlerdir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü benimseyenlerdendir.

Kimi ilim adamları da şöyle demişlerdir: "Bu konuda tek gözünün kör olması gibi bir kusuruna rağmen eliyle iş görebilir durumda olması şarttır. Eğer elini kaybetmiş olduğundan dolayı belirgin bir şekilde eliyle iş göremez durumdaysa, geçerli olmaz." Şâfiî de bu görüşü savunanlardandır.

Diğer bir kısmı ise "Kölelerden tek gözü kör olanlar kadar tek eli kesik olanlar da makbul değildir. Bunlardan sadece bu ve benzeri kusurları olmayan, sağlam köleler geçerlidir" demiştir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Parmakları eksik veya ellerinde -sağlıklı olmaları durumundaki gerçek değerlerini (kıymet) veya kusurlarının bulunmadığı zamanlardaki fiyatlarını (semen)[709] düşürecek tarzda- kusurları olan köleler, bildiğimiz kadarıyla tartışmasız geçerli sayılmaktadırlar. Buradan da anlıyoruz ki, herhangi bir eksikliği olan köleler, -uzuvları tastamam olanlar kapsamına girmemekle birlikte,- bu meselede geçerli kabul edilmektedirler.

709 "Kıymet," bir malın gerçek değerini, "semen" ise o mal için takdir edilen fiyatı ifade eder. Bu bakımdan semen, kıymetten az veya çok ya da ona eşit olabilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 408. (Çeviren)

Bu noktada birileri çıkıp kurbanlık hayvanları ve hedyleri delil göstererek "Kurbanlık hayvanlarda ve hedylerde kör olanlar geçerli sayılmadığı gibi aynı şey (keffaretlerde) vacip olan köleler için de geçerlidir. Ayrıca kurbanlık hayvan ve hedylerde tek gözü kör olan hayvanların da kabul edilmediğini görmekteyiz. Yine iki gözü kör olan hayvanlar caiz sayılmadığı gibi gözlerinden bir tanesi kör olanlar da câiz sayılmamaktadır. Köleler de böyledir" şeklinde bir iddiada bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kurbanlık hayvan ve hedy konularında, kusurlu olup olmamalarıyla ilgili meselelerin, kölelerdekinden daha fazla ele alındığını ve ayrıntılarına değinildiğini görmekteyiz. Mesela; kölelerin büyük yaşta olanlarının geçerli olduğu yerde küçük yaştaki köleler de geçerli sayılmasına rağmen, davarların kuzuları, büyüklerinin geçerli olduğu yerlerde geçerli sayılmamıştır. Bu da kölelerle hayvanların asılları[710] itibariyle birbirlerinden farklı olduklarını ve birinin ayrıntısına, diğerinden daha fazla değinildiğini göstermektedir. Birinin tafsilatına diğerinden daha fazla girildiğinden dolayı "asılları" farklılaşınca, "fer"leri'[711] de farklılaşmakta; bu sebeple birinin fer'î hükmünün, diğerinin fer'î hükmüyle aynileştirilmesi geçersiz hâle gelmektedir. Bu yaklaşım böylece çürütülüp azaları tastamam olan kölelerle ilgili olmadığına göre, kusurlarına rağmen kölelerin ilgili keffaretlerde geçerli sayılacağı hususu kesinleşmektedir. Bu hüküm, keffaretlerde caiz/geçerli sayılan köle kusurlarının, ittifakla geçersiz sayılan kusurlara dönüştüğü konusunda icma edilmesine kadar böylece devam eder. Buraya kadar zikrettiklerimiz doğrultusunda sonuç olarak Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'den bu konuya dair aktardığımız görüşlerin doğruluğu sabit olmaktadır.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Ardarda iki ay oruç tutar"***[712] sözü ise, zıhâr keffaretine dair köle azad edemeyenleri yükümlü tutan muhkem beyanlardan biridir.

---

710 Burada "asl," kıyasta "fer"in karşıtı olmak anlamında, "temel" ve "birincil" demektir. Anladığımız kadarıyla Tahâvî burada "köleler" ile "hayvanlar"ın temelde büyük-küçük olmaları açısından değerlendirildiklerinde bile birbirlerinden farklı hükümlere tabi olduklarını vurgulamaktadır. Diğer bir ifadeyle, kusurlarının birbirine benzeyip benzememesi bakımından bir kıyasa girmeksizin, büyüklük ve küçüklükleri itibariyle zaten farklılaşmaktadırlar. Buna göre "büyüklük-küçüklük" yönleri birer "asl," "kusurlar"ı ise "fer" olmaktadır. (Çeviren)

711 Fer': Tâli olan, aslî olmayan, ikincil anlamına gelir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 109. Burada "köleler" ve "hayvanlar"ın kusurları ve bunların birbirlerine benzerlikleri kastedilmektedir. (Çeviren)

712 Mücâdele58/4.

Ancak zıhâr yapan kişi, köle bulamadığı için oruç tutmaya başlayıp bir kısmım tuttuktan sonra köle bulacak olursa, ilim adamları bu hususta ihtilafa düşmüşlerdir. Bazıları "Eğer tuttuğu kısım daha fazla, kalan kısım da daha az ise, o zaman orucuna devam eder ve oruç onun için geçerli ve yeterli olur. Şayet az bir kısmını tutmuş olup da daha sonra köle bulmuşsa, tuttuğu kısmı hesaba katmaz ve o oruç onun için bir keffaret sayılmaz; o köleyi azad etmesi gerekir" demişlerdir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir.

Bazıları da şöyle diyorlardı: "Eğer oruca başlayıp da az veya çok miktarda oruç tutmuş ve daha sonra da köleyi bulmuşsa, orucunu tamamlar ve köle azad etmesi gerekmez. Zira oruç tutmaya başladığında, (köle bulamadığı için) oruç tutması gereken kimselerden sayılıyordu." Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir.

Diğer bir kısım ilim ehli ise şöyle diyordu: "Köle bulamadığı için oruç tutmaya başlamış olup da daha sonra köleyi bulmuşsa ve geriye tutması gereken az veya çok miktarda bir oruç kalmışsa, (köleyi bulamama) mazereti ortadan kalkar ve artık orucu geçerli sayılmaz; köle azad etmesi gerekir. Zira böyle bir durumda, oruca başlamadan köleyi bulmuş kimse hükmündedir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimsemektedirler. Biz de bu kanaati tercih etmekteyiz. Yine de en doğrusunu Allah bilir. Çünkü Allah *azze ve celle* orucu, köle sahibi olmayanların keffareti olarak tayin etmiştir. Eğer köle sahibi olmuşsa, köle bulabilenler açısından keffaret olarak kabul edilmeyen bir orucu tutması geçerli değildir. Zira Allah *azze ve celle* söz konusu orucun, köle bulabilenler için geçerli olmayacağını açıklamıştır. Bu durumda eğer, köle bulduğu zaman tuttuğu oruçlar geçersiz sayılıyorsa, keffaretini de ancak köle azad ederek ödeyebilecek demektir. Çünkü Allah *azze ve celle*'nin ***"Buna imkân bulamayan kimse, hanımıyla temas etmeden önce ardarda iki ay oruç tutar"***[713] hükmünün yer aldığı âyette, keffaretle yükümlü olan kişinin, köle sahibi olmaması hâlinde oruç tutmasının mutlaka farz olduğu ve bunun başka bir hükme dönüşmeyeceği anlaşılmaktadır. Ancak köle sahibi biri olursa, bu durumda o kölelerin var oluşunun gerektirdiği hüküm, üzerindeki keffaret yükümlülüğü düşene kadar onun hakkında geçerli olur.

İlim adamlarının, köle sahibi olmadığı için oruç tutması gereken birinin, oruç tutmayıp köle sahibi biri hâline gelmesi durumunda o (son) hükme tabi olduğu ve artık orucunun geçerli olmayacağı konusunda icma etmiş olmaları şunu göstermektedir:

---

713 Mücâdele58/4.

Kölenin yokluğu hâlinde oruç tutmanın farz oluşu, başka hükümlere dönüşemeyecek bir farz değildir. Dolayısıyla böyle bir kişi, köle bulduğu zaman artık oruca başlamaz. Bu da orucun, köle bulamayan kimselerden olduğu sürece geçerli olduğuna; köleyi bulanlardan olması hâlinde ise artık muteber olamayacağına delildir.

Üstelik biz, Allah *azze ve celle*'nin, kullarına farz kıldığı hükümler içerisinde hakkında icma edilmiş benzer nitelikli bir hüküm daha tespit ettik. O da Allah *azze ve celle*'nin şu âyetleridir: ***"Âdetten kesilmiş kadınlarınız hakkında şüpheye düşerseniz, onların iddeti de üç aydır; henüz âdet görmeyenler de öyledir"***[714] ve ***"Boşanmış kadınlar, kendi başlarına (evlenmeden) üç kur' (üç hayız veya üç temizlik müddeti) beklerler."***[715] Bu son âyette, (ilk âyette) iddetleri ay olarak belirlenmiş iki sınıfın dışında kalan kadınlar kastedilmektedir. Buna göre henüz âdet görmeyen küçük kız, boşanıp da "üç aylık" iddet sürecine girdikten sonra âdet görmeye başlarsa, söz konusu aylarda beklediği iddeti hesaba katmadan kur' hesabına göre iddet beklemeye başlar. Dolayısıyla bu küçük kız, kur' hesabıyla iddet beklemesi gereken boşanmış kadınlar hükmünde olur. Buna kıyasen, kölenin yerine geçmek üzere konulmuş olan oruç sırasında sahip olunan kölelerin hükmü de böyledir. Bu sebeple bu köleler, henüz oruca başlamadan elde edilmişlerse, oruç hükmüne tabi kılınmazlar. Öte yandan ilgili orucun az bir kısmının tutulması ile büyük bir kısmının tutulması arasında ayrıma gidenlerin yaptıkları bu ayrımın da bize göre bir anlamı yoktur.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Buna da gücü yetmeyen, altmış fakiri doyurur"*** beyanına gelince; bu ibare, fakirlerin sayısı bakımından "muhkem" olmakla birlikte, bunlara yedirilecek miktar ve bu fakirlerin de içinde bulunduğu grup/sınıfın (mahiyeti) bakımından "müteşâbih"tir. Nitekim bir kısım ilim ehli bu hususta şöyle demiştir: "Burada yiyecek olarak kastedilen şey, her fakire, keffareti ödeyecek kimsenin bulunduğu memlekette buğday, arpa, pirinç ve sült[716] cinsi tahıllar ile hurma, kuru üzüm ve süzme yoğurt gibi gıdalardan bir müd[717] miktarı yedirmektir." el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî'nin bu konudaki görüşü böyleydi. Bu aynı zamanda Medine ehlinin genelinin, müdd'ün karşılığını belirlemedeki yaklaşımıdır.

---

714 Talâk 65/4.

715 Bakara 2/228.

716 Bir tür buğday veya kabuksuz beyaz renkli bir cins arpa için kullanılmaktadır. (Çeviren)

717 Müdd: 687 gr.'lık bir ağırlık ölçüsüdür. (Çeviren)

Bazıları da şöyle demişlerdir: "Bu hususta her fakir için iki müd miktarında yiyecekten başkası geçerli değildir. Bu da buğday, un ve kavut için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle yarım sa' ölçüsüne tekabül etmektedir. Arpa veya arpa unu ya da kavutu veya hurma olması hâlinde ise Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sa' ölçüsüyle bir sa' ölçüsünde verilecektir." Bu görüştekilere göre, zikrettiklerimizin dışında söz konusu cinsteki gıdalardan herhangi bir şeyi vermek geçerli değildir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu kanaati tercih edenlerdendir.

Biz daha önce geçen Hac Fiilleri (Menâsik) bölümünde (baş ve benzeri uzuvlardaki bir) rahatsızlığın fidyesi olarak her fakire yedirilmesi gereken yiyecek miktarına dair yeterince açıklama yaptığımız için onu burada tekrar etmeye lüzum görmüyoruz.

Şu kadar var ki, ilk görüş sahipleri, fakirlere verilecek yiyecek miktarıyla ilgili görüşlerine dair bu konunun başında zikretmiş olduğumuz Evs b. es-Sâmit hadisini delil göstermişlerdir. O hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Havle'ye ***"O zaman söyle de filancaya gitsin. O bana elinde yarım vesk miktarında (sadakası) olduğunu söylemişti. Onu kendisine verilmiş bir sadaka olarak alsın sonra da altmış fakire tasadduk etsin"***[718] buyurmaktadır. Ayrıca bu görüştekiler, yine daha önce geçen Yusuf b. Abdullah b. Selâm hadisini de delil göstermişlerdir. Orada da "Havle, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e kocasının kendisine zıhâr yaptığını anlatınca zıhâr âyeti inmiş ve Allah Rasûlü, kocaya, eşiyle cinsel temasa girmeden önce on beş sa' ölçeğinde yiyecekle altmış fakiri doyurarak keffaret ödemesini emretmişti."[719]

Ancak bu konuda onlara karşı öne sürülebilecek bir delil de şudur: Bu iki hadis, böyle rivayet edilmekle birlikte şu lafızla da rivayet edilmiştir: "Ebû İshâk'ın Yezîd b. Zeyd yoluyla rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* adama ***'Altmış fakiri doyurabilir misin peki?'*** diye sordu. Adam 'Allah'a yemin olsun ki, bana yardım etmediğiniz sürece elimden gelmez' dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona on beş sa' miktarında (yiyecek) yardımı yaptı."[720] Bir şeyde "yardım etmek," o şeyin tamamı ile değil, bir kısmı ile olur. Bu hadis, bizim daha önce zikrettiğimiz hadislerdendir ve diğer hadise aykırı düşmektedir.

---

718 Bk. 1955 no'lu rivayet.

719 Bk. 1956 no'lu rivayet.

720 Bk. 1954 no'lu rivayet.

Yusuf b. Abdullah b. Selâm'ın hadisi ise bu konu içerisinde daha önce zikrettiğimiz lafızla rivayet edildiği gibi şöyle bir ilaveyle de rivayet edilmiştir:

١٩٦٢ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا فَرْوَةُ بْنُ أَبِي الْمَغْرَاءِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنْ مَعْمَرِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ سَلامٍ، قَالَ: حَدَّثَتْنِي خَوْلَةُ ابْنَةُ مَالِكِ بْنِ ثَعْلَبَةَ ابْنِ أَخِي عُبَادَةَ بْنِ الصَّامِتِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَعَانَ زَوْجَهَا حِينَ ظَاهَرَ مِنْهَا بِعَرَقٍ مِنْ تَمْرٍ، وَأَعَانَتْهُ هِيَ بِعَرَقٍ آخَرَ، وَذَلِكَ سِتُّونَ صَاعًا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: تَصَدَّقْ بِهِ، وَاتَّقِي اللهَ، وَارْجِعِي إِلَى ابْنِ عَمِّكِ.

1962- ... Ma'mer b. Abdullah'ın rivayet ettiğine göre, Yusuf b. Abdullah b. Selâm dedi ki: Ubâde b. es-Sâmit'in yeğeni Mâlik b. Sa'lebe'nin kızı olan Havle'nin bana anlattığına göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Havle'ye zıhâr yapan kocasına bir arak hurma yardımı yapmış, Havle'nin kendisi de ona bir arak daha yardımda bulunmuştu. Bu da altmış sa'[721] yapıyordu. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (adama) ***"Sen bunu sadaka olarak ver,"*** (Havle'ye de) ***"Sen de Allah'tan kork ve amcaoğluna geri dön!"*** buyurdu.[722]

***

İşte ikinci görüş sahipleri de böyle söylüyorlardı. Hurma olarak her bir fakire yedirilecek miktar bir sa'; buğday olarak yedirilecek miktar ise yarım sa'dır. Öte yandan Muhammed b. İshâk'ın, Muhammed b. Amr b. Atâ > Süleyman b. Sahr yoluyla Seleme b. Sahr'dan rivayet etmiş olduğu hadis de bu manaya delalet etmektedir. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* orada da ***"Züraykoğulları'nın zekât memuruna git ve ona, onlardan tahsil ettiği zekâtları sana vermesini söyle. Bu zekâttan kendi adına (keffaret olmak üzere) altmış fakiri birer ölçek hurma vererek doyur, gerisini de çoluk çocuğuna yedirirsin"*** buyurmaktadır.[723]

---

721 Bir sa', 2.751 gr.'lık bir ağırlık ölçüsüne karşılık gelmektedir. Buna göre 60 sa', 165.060 kg. yapmaktadır. (Çeviren)

722 Ebû Dâvûd, Talâk 16 (Buradaki rivayetin son cümlesinde Allah Rasûlü, Havle'ye ***"Git o iki arak hurmayı onun (kocanın) adına altmış yoksula yedir ve amcanın oğluna dön"*** buyurmaktadır); Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 410; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 121.

723 Tahâvî burada aslında 1958 no'lu rivayete işaret etmekle birlikte, buraya alıntıladığı kısım, aynı rivayetin lafızları biraz değişik olan 783 no'lu versiyonunda geçmektedir. (Çeviren)

Ancak Bükeyr b. el-Eşecc bu rivayeti Süleyman b. Yesâr'dan daha farklı bir şekilde rivayet etmektedir. Şöyle ki:

١٩٦٣ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَمْرُو بْنُ الْحَارِثِ، عَنْ بُكَيْرِ بْنِ الأَشَجِّ، عَنْ سُلَيْمَانَ، أَنَّ رَجُلا مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ يُقَالُ لَهُ: سَلَمَةُ بْنُ صَخْرٍ، وَكَانَ قَدْ أُوتِيَ حَظًّا مِنَ الْجِمَاعِ، فَلَمَّا دَخَلَ عَلَيْهِ شَهْرُ رَمَضَانَ تَظَاهَرَ مِنَ امْرَأَتِهِ حَتَّى يَنْقَضِيَ شَهْرُ رَمَضَانَ، فَاشْتَكَى عَيْنَيْهِ، فَأَتَتْهُ امْرَأَتُهُ بِمُكْحُلَةٍ فِي الْقَمَرِ، فَأَعْجَبَهُ بَعْضُ مَا رَأَى مِنْهَا فَوَقَعَ عَلَيْهَا، فَأَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَأَخْبَرَهُ، فَقَالَ: أَنْتَ بِذَلِكَ يَا سَلَمَةُ؟ قُلْتُ: نَعَمْ قَالَ: فَأَعْتِقْ رَقَبَةً قَالَ: مَا أَمْلِكُ غَيْرَ رَقَبَتِي قَالَ: فَصُمْ شَهْرَيْنِ مُتَتَابِعَيْنِ قَالَ: مَا عَمَلٌ يَعْمَلُ النَّاسُ أَشَقُّ عَلَيَّ مِنَ الصِّيَامِ قَالَ: فَأَطْعِمْ سِتِّينَ مِسْكِينًا قَالَ: مَا أَجِدُ شَيْئًا قَالَ: فَأَتَى رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِتَمْرٍ، فَأَعْطَاهُ إِيَّاهُ، وَهُوَ قَرِيبٌ مِنْ خَمْسَةَ عَشَرَ صَاعًا، فَقَالَ: تَصَدَّقْ بِهَذَا فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَعَلَى أَفْقَرَ مِنِّي وَمِنْ أَهْلِي؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كُلْهُ أَنْتَ وَأَهْلُكَ.

1963- ... Bükeyr b. el-Eşecc'in rivayet ettiğine göre, Süleyman dedi ki: Züraykoğulları'ndan Seleme b. Sahr adında, kendisine çok fazla cinsel ilişkide bulunma gücü verilmiş bir kişi vardı. Ramazan ayına girince, ay bitinceye kadar eşine yaklaşmamak üzere zıhâr yaptı. Bir gün gözlerinden rahatsızlandı ve eşi de ona (gözlerine sürme çekmesi için) bir sürmedanlık getirdi. O esnada ay ışığının altında eşinin (açılan) bir tarafı hoşuna gitti ve (dayanamayıp) onunla cinsel ilişkiye girdi. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelip durumu haber verince, Allah Rasûlü ***"Bunu sen yaptın, öyle mi Seleme?"*** diye sordu. O da "Evet" dedi. Allah Rasûlü ***"O hâlde bir boynu (köleyi) esaretten kurtar"*** buyurdu. Seleme "Kendi boynumdan başkasına sahip değilim" dedi. ***"O zaman iki ay ardarda oruç tut"*** buyurdu. Seleme "İnsanların amelleri arasında bana oruçtan daha zor gelen bir amel yok" dedi. Bu defa Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Altmış fakiri doyur o zaman"*** buyurdu. Seleme yine "Elimde hiçbir şeyim yok" dedi.

(Ravî) dedi ki: Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bir miktar hurma getirip ona verdi. Bu da yaklaşık on beş sa' kadardı. Ardından da ***"Şunu sadaka olarak ver"*** buyurdu. Seleme "Ey Allah'ın Rasûlü! Benden

ve ailemden daha fakir biri mi (var ki vereyim)?" deyince, Allah Rasûlü ***"Sen ve ailen yiyin onu"*** buyurdu.[724]

***

Buna göre, eğer bu hadis, daha önce de zikrettiğimiz gibi Muhammed b. İshâk > Muhammed b. Amr b. Ata yoluyla Süleyman'dan geldiği[725] gibiyse, o zaman ikinci görüş sahiplerinin lehine bir delildir. Ancak hadisin aslı Bükeyr'in rivayet ettiği gibiyse, o zaman bu rivayet Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ona verdiği kısmın, ödemesi gereken (keffaret) in tamamı olmadığını; Allah Rasûlü'nün ona bu konuda sadece yardım ettiğini gösterir.

Ayrıca bize göre, hükümle ilgili meselelerde, ödenmesinin vacip olduğu hususunda ittifak edilmiş bir keffaretin ortadan kalkmış sayılması için mutlaka kalktığı konusunda ittifak edilmiş olmalıdır. Zira böylesi bir hüküm, istinbat yoluyla söylenemeyeceği gibi kıyas ile de söylenemez. Buna göre, zıhâr yapan kişinin, ikinci görüş sahiplerinin söylediği gibi fakir doyurması durumunda, hem onların hem de diğer ilk görüş sahiplerinin kanaatlerine göre, üzerinden keffaretin farziyeti kalkacak; fakat ilk görüş sahiplerinin dedikleri doğrultuda fakir doyuracak olursa, ikinci görüş sahiplerine göre üzerindeki keffaret yükümlülüğü kalkmayacaktır. Bu itibarla ikinci görüş sahiplerinin görüşü kanaatimizce daha üstün ve tercihe layıktır. Çünkü o görüşe göre, vacip olan (keffaret) tartışmasız bir şekilde kalkmaktadır.

Sonuç olarak; zıhâr yapan kişinin de söz konusu üç keffaret çeşidi içinde yerine getirmekle mükellef olduğu keffareti îfâ etmedikçe eşiyle cinsel temasa girmemesi gerekir.

Bu noktada eğer biri "Allah *azze ve celle,* âyette geçen fakiri doyurma hükmünden önceki iki hükümde ***'eşleriyle temas etmeden önce'***[726] şartını koymuş; fakir doyurmada ise bu şartı koymamıştır. Böyle olmasına rağmen azad edecek kölesi olmayan ve oruç da tutamadığı için fakiri doyurma hükmüne tabi olan kimse, niçin bunu yapmadan (fakiri henüz doyurmadan) eşiyle cinsel ilişkide bulunamıyor ki?" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

---

724 Ebû Dâvûd, Talâk 16.

725 Bk. 1958 no'lu rivayet.

726 Mücâdele 58/3-4.

Bunun iki sebebi vardır:

1. Bu konuya ilişkin olarak zikrettiğimiz zıhâr hadislerinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, zıhâr yapanlara, Allah *azze ve celle*'nin kendilerine emrettiği keffaretleri yerine getirene kadar eşlerine cinsel anlamda yakınlaşma müsaadesi tanımamasıdır.

2. Kendilerinden önceki şeylerin yerine geçebilen farzların ortadan kalkmaları, dolayısıyla yerine getirilememeleri hâlinde, kendilerinden öncekilerin hükmü tekrar devreye girer ve bu hükümlerin gereği yerine getirilinceye kadar da cinsel temas helal olmaz. Nitekim köle azadına veya oruç tutmaya gücü yeten kimsenin, bunları yerine getirmedikçe cinsel ilişkide bulunması da helal sayılmamaktadır. Dikkat edersen, Allah *azze ve celle* kullarına su ile temizlenmelerini farz kılmıştır. Onların su bulamadıkları takdirde de temiz toprakla teyemmüm almaları gerekmiştir. Onu da bulamamaları hâlinde, üzerlerindeki farziyet daha başka bir farziyete dönüşmekte, ancak düşmemektedir. Hatta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onlara ***"Allah, tahâretsiz hiçbir namazı kabul etmez"*** buyurmaktadır. Şöyle ki:

١٩٦٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الْوَلِيدِ الطَّيَالِسِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ بْنُ قُدَامَةَ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ مُصْعَبِ بْنِ سَعْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَا يَقْبَلُ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ صَلاةً بِغَيْرِ طَهُورٍ، وَلا صَدَقَةً مِنْ غُلُولٍ.

1964- ... Mus'ab b. Sa'd'ın rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Allah azze ve celle, tahâretsiz hiçbir namazı; ganimetten aşırılmış hiçbir maldan da sadakayı kabul etmez."***[727]

***

Burada Allah Rasûlü, namazın tahâret olmaksızın makbul sayılmasını reddetmektedir. Aynı şey birbirlerinin yerine geçen farzlardan birinin ortadan kalkması hâlinde de geçerlidir; eğer kendinden öncekinin yerine geçen bir hüküm düşmüşse, o zaman, o yerine geçmiş olduğu bir önceki hüküm yeniden farz hâle gelecektir.

727 Müslim, Tahâret 224; Tirmizî, Tahâret 1; Nesâî, Tahâret 104; İbn Mâce, Tahâret 2.

İlim adamları ayrıca, zıhârın, efendilerinin bizatihi nikâhlı eşleri olmayan cariyeler için de geçerli olup olmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir. Bir grup, "Kocaları tarafından kadınlara yapılan zıhâr nasıl geçerliyse, aynı şekilde cariyelere efendileri tarafından uygulanan zıhâr da geçerlidir" demiştir. Bu görüş İbrahim en-Nehaî ve Mâlik b. Enes'ten rivayet edilmiştir.

Diğer bir grup ise "Cariyeler için zıhâr geçerli değildir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü tercih etmektedirler. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü nakletmekte ve herhangi bir ihtilaftan da söz etmemektedir. Aynı şekilde el-Müzenî'nin bize aktardığına göre Şâfiî de bu kanaati benimsemektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf noktalarını inceledik ve şunu tespit ettik:

Talâk sadece nikâhlı kadınlar hakkında geçerli olduğu gibi îlâ da sadece nikâhlı kadınlar hakkında geçerlidir. Ayrıca âlimlerin tamamına göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Kadınları boşamak istediğiniz zaman iddetlerini gözeterek boşayın"***[728] âyeti, nikâhlı eş sayılmayan cariyelere yönelik değil, yalnızca nikâhlı eşlere yöneliktir. Aynı şekilde ***"Kadınlarına yaklaşmamaya yemin edenler dört ay beklerler"***[729] âyetinde de evli kadınlar kastedilmektedir, başkaları değil. Buradan hareketle kıyas yapılacak olursa, zıhârın da böyle olması ve ***"Kadınlarından zıhâr ile ayrılmayı isteyenler..."***[730] âyetinin de sadece nikâhlı eşlere yönelik olması lazımdır.

Eğer bu noktada birileri Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadınlarınızın anneleri"***[731] âyetini delil göstererek "Bu âyetin kapsamına, nikâhlı eşlerin anneleri girdiği gibi kendileriyle cinsel ilişkiye girilmiş cariyelerin anneleri de girmektedir" iddiasında bulunacak olursa, ona şöyle cevap verilir:

728 Talâk 65/1.

729 Bakara 2/226.

730 Mücâdele 58/3. Biz burada âyetin anlamını, Tahâvî'nin tercih ettiği yorum doğrultusunda vermeye çalıştık. Nitekim kendisi de bu hususa temas etmektedir. Diğer yaygın olan anlam ise şöyledir: ***"Kadınlardan zıhâr ile ayrılmak isteyip de sonra söylediklerinden dönenlerin..."*** (Çeviren)

731 Nisâ 3/23.

(Ona bakarsan) senin ve bizim görüşlerimize göre, nikâh-ı fâsid[732] ile evlenilip kendileriyle cinsel ilişkiye girilmiş olan evli kadınların anneleri de bu âyetin kapsamına girmektedir. Ne var ki söz konusu annelerin bu kapsama dâhil olması, kızlarına zıhâr yapılabileceğini gerektirmemektedir. Nitekim bir adam nikâh-ı fâsid ile bir kadınla evlenip onunla cinsel ilişkide bulunacak olsa, kadının annesi o adama haram olmasına rağmen, onun, kızına zıhâr yapması hâlinde zıhârı geçerli sayılmaz. Bu durumda, nikâh-ı fâsid üzere kendileriyle cinsel temasa geçilmiş kadınların anneleri bu âyetin kapsamına dâhil olmasına rağmen, onların kızlarının zıhâr âyetinin kapsamına giremedikleri sabit olduğuna göre, kendileriyle cinsel temasa girilmiş cariyelerin annelerinin Tahrîm sûresindeki âyetin kapsamına girmiş olmaları da kızlarının zıhâr âyetinin kapsamına dâhil olmasını gerektirmez. Dolayısıyla bu iddia sahibinin, muhaliflerine karşı öne sürdüğü iddia da bu şekilde çürütülmüş olmaktadır.

Bu iddia böylece geçersiz hâle gelince, biz de ilgili meseledeki ihtilafın gerekçesini bulmaya çalıştık ve şunu tespit ettik:

Zıhâr, cahiliye dönemi erkeklerinin kadınlarını boşarken kullandıkları bir talâk yöntemiydi. Nitekim dikkat ettiysen, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*, kocasının kendisine yaptığı zıhâr ile ilgili soru soran Havle'ye ***"Sen artık ona haram oldun"*** demiş, kadın da "Şikayetimi Allah'a arzediyorum" demişti. Bu da kocasının zıhârından dolayı aralarında bir ayrılığın gerçekleştiğini göstermektedir. Yine dikkatini çektiyse, Allah *azze ve celle* daha sonra o ikisi hakkındaki hükmünü indirmiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların mevcut nikâhlarının devamına karar vermiş; zıhâr yapan kocaya da Allah *azze ve celle*'nin âyette yüklediği mükellefiyeti yüklemiştir. Böylece İslâm'daki zıhâr, cahiliye dönemindeki talâkın yerine geçmiş olmaktadır. Bu itibarla nikâhlı eş sayılmayan cariyelerin "boşanma" gibi bir durumları olmadığına göre, aynı şekilde kendilerine "zıhâr" yapılması gibi bir durumları da söz konusu değildir.

Bu noktada biri "Biz zıhârı, 'tahrim (haram kılma)' olgusunu ihtiva ettiğinden dolayı cariyeler için de geçerli saymaktayız" diyecek olursa, ona şöyle denilir:

Efendilerin, cariyelerine ***"Siz artık bana haramsınız"*** diyerek yaptıkları ve birilerine göre cariyeler hakkında geçerli sayılan "tahrim" işlemi,

732 Nikâh-ı fâsid: Sıhhat şartlarını tam olarak bulundurmayan nikâhtır. Şahitsiz akdedilen nikâh gibi. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 369. (Çeviren)

aslında genel anlamda yeme-içme, giyecek vb. nitelikte insanların faydalandıkları ve ***"Bu, bize haramdır"*** diyerek kendi kendilerine yasakladıkları şeylerin kapsamına girmektedir. Hatta bu meselede keffaretin vacip olacağı görüşünü benimseyenlere göre, kişi, kendisine haram kıldığı şeyleri helal sayıp kullanacak olursa keffaret gerekir. Ancak ilim adamlarının çoğunluğu böyle bir konuda keffareti gerekli görmez ve böyle bir söze de herhangi bir anlam yüklemez. Biz bu meseleyi ve ilim adamlarının bu konudaki görüşlerini, *Ahkâmu'l- Kur'ân*'ın Yeminler Bölümü'nde,[733] Allah *azze ve celle*'nin ***"Ey Peygamber! Eşlerinin rızasını gözeterek Allah'ın sana helâl kıldığı şeyi niçin kendine haram ediyorsun?"***[734] âyeti ile daha sonraki ***"Allah, (gerektiğinde) yeminlerinizi bozmanızı size meşru kılmıştır"***[735] âyetinin te'villeri çerçevesinde zikredeceğiz.

Sonuç olarak; nikâhlı eş olmayan cariyeler hakkında geçerli sayılan tahrim olgusu, bu görüşün savunucularına göre, normal nikâhlı eşler kadar söz konusu şeyler hakkında da geçerli sayılmasına hatta bir adamın "Elbisem bana annemin sırtı gibidir" veya "Bu yemek bana annemin sırtı gibidir" ya da "Bu içecek bana aynı şekilde (annemin sırtı gibidir)" şeklindeki sözlerine rağmen, gerçekte bu durum, bir tahrimi gerektirmediği gibi kişinin kendine yasakladığı şeyi çiğnemesi hâlinde de keffaret yükümlülüğü yoktur. Ayrıca zıhâr, bu türden bir şeyin dışındadır ve belirli/özel durumlara özgüdür. Bir şeyin bu belirli/özel durumlara dâhil olabilmesi ise ancak oraya girmesini gerektirecek bir delille mümkündür. Bildiğimiz kadarıyla da nikâhlı eş sayılmayan cariyelere karşı zıhâr yapılmasını gerektirecek bir delil bulunmamaktadır. Bu yaklaşım biçimi bu şekilde geçersiz hâle geldiğine göre, bu noktada bizim açımızdan en doğru yaklaşım şudur: Cariyeler, efendilerinin onlara karşı takındıkları tavırdan önceki mevcut aslî statüleri ve helal sayıldıkları hâl üzere kalmalıdırlar.

---

733 Bu bölüm, kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

734 Tahrîm 66/1.

735 Tahrîm 66/2.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَالَّذِينَ يَرْمُونَ اَزْوَاجَهُمْ وَلَمْ يَكُنْ لَهُمْ شُهَدَآءُ اِلَّآ اَنْفُسُهُمْ...﴾

"KADINLARINA ZİNA SUÇLAMASINDA BULUNUP DA KENDİLERİNDEN BAŞKA ŞAHİTLERİ OLMAYANLARA GELİNCE..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlarına zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince; onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lânetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir"***[736] buyurmaktadır.

Bu âyetin nüzul sebebine dair Abdullah b. Mes'ûd'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٩٦٥ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ حَمَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ سُلَيْمَانَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ، قَالَ: بَيْنَا نَحْنُ عَشِيَّةَ جُمُعَةٍ فِي الْمَسْجِدِ إِذْ قَالَ رَجُلٌ: إِنْ أَحَدُنَا رَأَى مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلاً، فَإِنْ هُوَ قَتَلَهُ قَتَلْتُمُوهُ، وَإِنْ هُوَ تَكَلَّمَ جَلَدْتُمُوهُ، وَإِنْ سَكَتَ سَكَتَ عَلَى غَيْظٍ شَدِيدٍ، اللهُمَّ احْكُمْ فَأُنْزِلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ أَوَّلَ مَنِ ابْتُلِيَ.

1965- ... Alkame'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah dedi ki: "Bir Cuma akşamı mesciddeyken bir adam gelip "Şimdi birimiz karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde onu öldürecek olsa, (kısasen) siz de onu öldürecek misiniz? Ya da konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptıracaksınız? Hâlbuki bunları yapmayıp sesini çıkarmasa büyük bir kin ve öfkeyle susmuş

---

736 Nûr 24/6.

olacak! Allahım! Hükmünü ver" diye seslendi. Bunun üzerine liân âyeti indi. Abdullah dedi ki: "O adam böylesi bir sorunla karşılaşan ilk kişiydi."[737]

١٩٦٦ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو يُوسُفَ يَعْقُوبُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْأَنْصَارِيُّ، وَأَبُو الْمُنْذِرِ أَسَدُ بْنُ عَمْرٍو الْبَجَلِيُّ، عَنْ عَبْدِ الْمَلِكِ بْنِ أَبِي سُلَيْمَانَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى ابْنِ عُمَرَ، فَسَأَلْتُهُ: هَلْ يُفَرَّقُ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ؟ فَحَدَّثَنِي أَنَّ رَجُلًا سَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: الرَّجُلُ يَرَى مَعَ امْرَأَتِهِ الرَّجُلَ، فَإِنْ سَكَتَ عَلَى أَمْرٍ عَظِيمٍ، وَإِنْ تَكَلَّمَ تَكَلَّمَ بِأَمْرٍ عَظِيمٍ قَالَ: فَسَكَتَ عَنْهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، ثُمَّ أَتَاهُ فَقَالَ: قَدِ ابْتُلِيتُ بِالَّذِي سَأَلْتُكَ عَنْهُ قَالَ: وَنَزَلَتْ هَذِهِ الْآيَاتُ عَلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي سُورَةِ النُّورِ فَخَوَّفَهُ، وَقَالَ: عَذَابُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ وَذَكَّرَهُ، فَقَالَ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنِّي لَصَادِقٌ، وَدَعَا الْمَرْأَةَ فَذَكَّرَهَا، وَقَالَ: عَذَابُ الدُّنْيَا أَهْوَنُ مِنْ عَذَابِ الْآخِرَةِ، فَقَالَتْ: وَالَّذِي بَعَثَكَ بِالْحَقِّ إِنَّهُ لَكَاذِبٌ قَالَ: فَقَامَ الرَّجُلُ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةُ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ، ثُمَّ قَامَتِ الْمَرْأَةُ فَشَهِدَتْ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ غَضَبَ اللهِ عَلَيْهَا إِنْ كَانَ مِنَ الصَّادِقِينَ، ثُمَّ فَرَّقَ بَيْنَهُمَا.

1966- … Abdülmelik b. Ebî Süleyman'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: İbn Ömer'in yanına girip ona "Liân yapanların araları ayrılır mı?" diye sordum. Bana şunu anlattı: Bir adam, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e "Bir koca, karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde susacak olsa, büyük bir sorun karşısında (kin ve öfkeyle) susmuş olacak, konuşsa büyük bir hâdise çıkacak" dedi. (Râvî) dedi ki: Buna karşılık Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* ona herhangi bir şey söylemedi ve sessiz kaldı. Daha sonra adam yine gelip "Sana sorduğum o iş başıma geldi" dedi.

(Râvî) dedi ki: Bunun üzerine Nûr sûresindeki o âyetler[738] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e indirildi ve Allah Rasûlü, adamı ***"Dünya azabı,***

---

737 Benzer bir rivayet için bk. Müslim, Liân 10; Ebû Dâvûd, Talâk 26; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

738 Nûr 24/6-9.

âhiret azabından daha hafif ve kolaydır" buyurarak (Allah'ın azabına karşı) korkuttu ve ona hatırlatmada bulundu. Adam ise "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için ben doğru söylüyorum" dedi. Daha sonra Allah Rasûlü, kadını çağırdı ve ona da hatırlatmada bulunarak ***"Dünya azabı, âhiret azabından daha hafif ve kolaydır"*** buyurdu. Kadın da "Seni hak üzere gönderen (Allah) hakkı için o yalan söylüyor" dedi. (Râvî) dedi ki: Daha sonra adam kalktı ve doğru söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına dört defa yemin etti ve beşinci defasında da "yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını" diledi. Ardından da kadın kalkıp kocasının yalan söyleyenlerden olduğunda dair Allah adına yemin etti, beşinci defa da "kocası doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını" diledi. Daha sonra da Allah Rasûlü onların arasını ayırdı.[739]

***

Bu hadiste, ilk rivayette geçen "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptıracaksınız?" cümlesi dışında benzer[740] ifadeler yer almaktadır. Ayrıca burada liânın nasıl yapılacağı ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, her iki tarafı (Allah'ın azabına karşı) korkuttuktan ve liânın tamamlanmasından sonra aralarını ayırması durumu söz konusudur.

Ayrıca bu âyetin nüzûl sebebine dair Sehl b. Sa'd'dan da şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

١٩٦٧ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: وَأَخْبَرَنِي مَالِكٌ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، أَنَّ سَهْلَ بْنَ سَعْدٍ، أَخْبَرَهُ، أَنَّ عُوَيْمِرًا الْعَجْلَانِيَّ جَاءَ إِلَى عَاصِمِ بْنِ عَدِيٍّ، فَقَالَ لَهُ: أَرَأَيْتَ يَا عَاصِمُ لَوْ أَنَّ رَجُلًا وَجَدَ رَجُلًا مَعَ امْرَأَتِهِ، أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ؟ سَلْ لِي عَنْ ذَلِكَ يَا عَاصِمُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، [فَسَأَلَ عَاصِمٌ عَنْ ذَلِكَ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَرِهَ رَسُولُ اللَّهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسَائِلَ وَعَابَهَا، حَتَّى كَبُرَ عَلَى عَاصِمٍ مَا سَمِعَ مِنْ رَسُولِ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ] فَلَمَّا رَجَعَ عَاصِمٌ

739 Müslim, Liân 4; Tirmizî, Talâk 22; Nesâî, Talâk 41.

740 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "benzer" lafzının karşılığı olan "mislu" edatı düşmüş gözükmektedir. Ayrıca "dışındaki" anlamı verdiğimiz "gayru" edatı da kanaatimizce yanlışlıkla "an" olarak kaydedilmiştir. Biz bunu, Tahâvî'nin 1968 no'lu rivayetin hemen ardından yaptığı aynı değerlendirme cümlesinden tespit ederek buraya koyduk. (Çeviren)

إِلَى أَهْلِهِ جَاءَهُ عُوَيْمِرٌ، فَقَالَ: يَا عَاصِمُ، مَاذَا قَالَ لَكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَقَالَ عَاصِمٌ لِعُوَيْمِرٍ: لَمْ تَأْتِنِي بِخَيْرٍ، قَدْ كَرِهَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْأَلَةَ الَّتِي سَأَلْتُهُ عَنْهَا فَقَالَ عُوَيْمِرٌ: وَاللهِ لَا أَنْتَهِي حَتَّى أَسْأَلَهُ عَنْهَا، فَأَقْبَلَ عُوَيْمِرٌ حَتَّى أَتَى رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ وَسْطَ النَّاسِ، فَقَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا أَيَقْتُلُهُ فَتَقْتُلُونَهُ أَمْ كَيْفَ يَفْعَلُ؟ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قَدْ أُنْزِلَ فِيكَ وَفِي صَاحِبَتِكَ، فَاذْهَبْ فَأْتِ بِهَا قَالَ سَهْلٌ: فَتَلَاعَنَا وَأَنَا مَعَ النَّاسِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَلَمَّا فَرَغَا قَالَ عُوَيْمِرٌ: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا، فَطَلَّقَهَا ثَلَاثًا قَبْلَ أَنْ يَأْمُرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: وَكَانَتْ سُنَّةَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ.

1967- … Mâlik'in, İbn Şihâb > Sehl b. Sa'd yoluyla rivayet ettiğine göre, Uveymir el- Aclânî, Âsım b. Adiy'e gelerek "Ey Âsım! Bir adam karısını yabancı bir adamla yakalasa ve o adamı öldürecek olsa, siz de (kısas olarak) onu öldürür müsünüz ya da bu adam nasıl hareket etmeli? Benim için şu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir soruversen" dedi. [Âsım da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu. Ancak Allah Rasûlü bu tür sorulardan hoşlanmadığı için tepki gösterdi. O kadar ki Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den işittiği (sert sözler) Âsım'ın ağırına gitmişti].[741] Âsım evine dönünce Uveymir onun yanına gelerek "Ey Âsım! Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* sana ne cevap verdi?" dedi. Âsım "Başıma iş açtın. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* sorduğum sorudan hoşlanmadı" deyince Uveymir "Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleyi sormadan bu işin peşini bırakmayacağım" dedi. Daha sonra Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldi ve herkesin huzurunda "Ey Allah'ın Rasûlü! Karısını yabancı biriyle yakalayan adama ne buyurursunuz? O yabancıyı öldürse siz de onu (kısas olarak) öldürür müsünüz ya da bu adam nasıl hareket edecek?" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de cevap olarak ***"Senin ve hanımın hakkında âyet indirildi. Git, hanımını getir"*** dedi.

---

741 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu köşeli parantezli kısım düşmüş gözükmektedir. Biz bunu, rivayetin geçtiği kaynakların ilki ve Tahâvî'nin de buradaki isnadında geçen İmam Mâlik'in *Muvatta*'ından tespit ederek buraya yerleştirdik. (Çeviren)

Sehl dedi ki: "Ben sahâbeyle birlikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda iken onlar lanetleştiler. Karşılıklı lanetleşme bittikten sonra da Uveymir 'Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım' dedi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona karısını boşamasını emretmeden, kendisi onu üç talâkla boşadı."

İbn Şihâb "Bu olay, liân yapanlar arasında bir teâmül hâline geldi" dedi.[742]

١٩٦٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عِيَاضُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الْفِهْرِيُّ، وَغَيْرُهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ سَهْلٍ، بِنَحْوِ ذَلِكَ، وَقَالَ: فَطَلَّقَهَا ثَلَاثَ تَطْلِيقَاتٍ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَنْفَذَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ مَا صَنَعَ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سُنَّةً قَالَ سَهْلٌ: فَحَضَرْتُ هَذَا مِنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَمَضَتِ السُّنَّةُ بَعْدُ فِي الْمُتَلَاعِنَيْنِ أَنْ يُفَرَّقَ بَيْنَهُمَا ثُمَّ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا.

1968- ... Yine İbn Şihâb'ın aktardığına göre, Sehl buna benzer bir rivayette bulunmuş, sonra da şöyle demiştir: "(Adam) kadını, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda üç talâkla boşamış, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onu geçerli sayıp yürürlüğe koymuştur. Adamın Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda yaptığı şey bir teâmül hâline geldi."

Sehl dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu uygulamasına ben de tanık oldum. O olaydan sonra da liân yapanlarla ilgili teâmül, aralarının ayrılması ve bir daha asla bir araya gelememeleri şeklinde oluşmuştur."[743]

***

Yine bu hadiste de "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız?" cümlesi dışında İbn Mes'ûd'un hadisindeki ilgili ifadelerin bir benzeri geçmektedir. Ayrıca burada, aralarında liân yapılmasına sebep olan olayın gerçekleştiği eşler arasında Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mülâane (lanetleşme) yaptırması durumu vardır. Yine burada Rasûlullah *sallallahu*

742 Mâlik, Talâk 43; Buhârî, Talâk 4, 29; Müslim, Liân 1; Nesâî, Talâk 35; İbn Mâce, Talâk 27.

743 Ebû Dâvûd, Talâk 26.

aleyhi ve sellem'in söz konusu eşlerin arasını ayırdığını görmekteyiz. İşte, okuduğumuz âyetin nüzûl sebebine dair rivayet edilenler bunlardan ibarettir.

Öte yandan ilim adamları, bu liânı gerektiren suçlama ifadesinin ne olduğu konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bu, adamın, karısına söylediği 'Senin zina ettiğini gördüm' sözünden ibarettir, bunun dışındaki 'Zinakâr kadın!' sözü değil!" demiştir. Mâlik ve Medine ehlinden bir grup ilim adamı bu görüşü benimsemişlerdir.

Diğer bir topluluk ise, "Adamın, karısına 'Senin zina ettiğini gördüm' sözü olabildiği gibi 'Zinakâr kadın' sözü de olur" demiştir. Bunlara göre bu iki sözden herhangi biri, aralarında gerçekleşen liânı gerektirir. Bir grup Kufeli âlim ile birlikte Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve onların dışındaki daha başka ilim ehli ve Şâfiî de bu görüşü benimsemişlerdir.

İlim adamları bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceleme ihtiyacı duyduk ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle,* Nûr sûresindeki liân âyetinden önce şöyle buyurmaktadır: ***"İffetli kadınlara zina suçlamasında (yermûne) bulunup sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere seksener sopa vurun ve artık onların şahitliğini hiçbir zaman kabul etmeyin. Onlar tamamen günahkârdırlar."***[744]

Bu âyette zikredilen ilgili "suçlama (er-remy)," tamamen "zina suçlamasından" ibarettir. Rivayetlerde bundan bahsedilmiş olup olmaması bir şey değiştirmez.[745] Bu ilk âyette bahsedilen "suçlama," dediğimiz gibi olunca, bundan sonraki ikinci âyette zikredilen "suçlama" da aynısı olacaktır. Bu durumda ikinci görüş sahiplerinin kanaatinin (doğru olduğu) kesinleşmektedir.

Ayrıca ilim adamları, eşler arasında yaşanan liândan sonra mevcut nikâhlarının artık devam etmeyeceğine dair icma etmiş olmalarına rağmen, söz konusu nikâhın ortadan kalkabilmesi için liân sebebiyle aralarında oluşan zorunlu ayrılığın ne zaman gerçekleşeceği konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Eğer liân, hâkimin huzurunda gerçekleşir ve bitirilirse, hâkim onlara 'Artık sizleri ayırdım' demese bile aralarında ayrılık gerçekleşmiş olur" demiştir. Mâlik ve Züfer bu görüşü tercih edenlerdendir.

---

744 Nûr 24/4.

745 Tahâvî burada İbn Mes'ûd'dan gelen 1965 no'lu hadiste geçen "Konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız?" ifadesinin diğer rivayetlerde yer alıp almamasına işaret etmektedir. Nitekim 1966 ve 1968 no'lu rivayetlerden hemen sonraki değerlendirme cümlelerinde de bu hususa değindiğini görmekteyiz. (Çeviren)

Diğer bir grup da "Koca, tek taraflı liân işlemini bitirdiğinde ayrılık gerçekleşmiş olur. Daha sonra kadın, kendisini zina ile suçlayan (eski kocasıy)la arasında nikâh bağı kalmamasına rağmen liân işlemini yerine getirir" demiştir. Şâfiî de bu kanaati savunanlardandır. Ancak bu kanaat, kendisinden önceki hiçbir ilim adamından nakledilmiş değildir.

Bir diğer grup ise şöyle demiştir: "Hâkim'in onlara 'Artık sizleri ayırdım' sözünü söyleyene kadar, onlar liân öncesindeki mevcut hâl üzere karı-kocadırlar. Aralarında geçerli olan nikâh, hâkimin o sözüyle birlikte ortadan kalkar. Dolayısıyla hâkim onlara o sözü söylemedikçe, liân işlemini bitirmiş bile olsalar, mevcut nikâh devam eder." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu görüşü benimseyenlerdendir. Nitekim Süleyman'ın bize, babası yoluyla rivayet ettiğine göre Muhammed, kendilerine (Süleyman'ın babasına) görüşlerini imla ettirirken şöyle demiştir: "Bu, aynı zamanda Ebû Hanîfe ve Ebû Yusuf'un da görüşüdür."

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettikleri için biz de ihtilaf ettikleri noktayı inceleme gereği duyduk ve şunu gördük: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in el-Aclânî ile karısı arasında icra ettiğinden söz ettiğimiz bu liân işlemi, İslâm'daki ilk liân işlemidir. Ayrıca liân hükmünün geçtiği âyetin, o ve karısı hakkında indirildiğini görmekteyiz. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bu konudaki hükmü ve Allah *azze ve celle*'nin muradını açıkça ortaya koymuş; insanlar da bunu ondan öğrenmişlerdir. Öte yandan bu ayrılık sebebiyle, her bir eşin diğeri üzerinde bazı haklarının doğduğuna; her ikisi üzerinde de Allah *azze ve celle*'ye ait birtakım hakların oluştuğuna tanıklık etmekteyiz. Dolayısıyla bize göre -yine de en doğrusunu Allah bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu karı-kocaya ayrılık sürecinde ne yapmaları gerektiğine dair bir açıklama yapmadan, sadece kocanın ya da kadının liân işlemini bitirmeleri durumunda, ilgili sonuçları doğuracak bir ayrılığın gerçekleşmiş olması mümkün değildir. Zira dikkat edersen aralarında ayrılığın tahakkuk etmesi, kadının, kocadan ayrıldığı için iddet beklemesini gerektirmektedir. Ayrıca kocanın yerine getirmesi gereken (eş) haklarından biri de karısını iddet süresince himaye etmesi ve iddet bitinceye kadar evinde barındırmasıdır. Yine bu görüş sahiplerine göre, kadının haklarından biri de kendisine verilmiş olan mesken hakkını almasıdır. Buna karşılık kadının da (koca evini bırakıp) yolculuğa çıkmamak ve ayrıldığı kocasının evi dışında bir yerde geceyi geçirmemek gibi bir yükümlülüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in böyle bir şeyi terk etmiş olması bize göre imkânsızdır.

Sonuç itibariyle Allah Rasûlü'nün arzettiğimiz bu hususlar karşısında sessiz kalması, daha önce zikretmiş olduğumuz Sehl ve İbn Ömer hadisinde sözü edilen ayrılık işlemi gerçekleşene kadar, o karı-koca arasında herhangi bir ayrılığın gerçekleşmediğini göstermektedir. Üstelik Sehl hadisinde geçtiğine göre Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda karısıyla birlikte liân işlemini bitirdikten sonra "Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım" demiş ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona emretmediği hâlde karısını üç talâkla boşamıştı. Bu da gösteriyor ki, Uveymir'in karısıyla arasındaki nikâh bağı, söz konusu (boşama) anına kadar geçerliydi. Kaldı ki Uveymir, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından biriydi. Ayrıca Rasûllah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun bu durumuna tanık olmasına rağmen, ona karşı çıkmadığı gibi "boşadığı eşinin, boşama işleminin geçersiz sayıldığı kadınlardan biri olduğunu" da ona bildirmemiştir.

İlk iki görüşü savunanlar ise "Kocasından bâin talâkla ayrılmış olan kadının iddet sürecinde yapılacak boşama işlemi geçerli değildir" demektedirler. Hâlbuki bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* karısını boşayan o adamın talâkını geçerli saymış ve onun açısından bağlayıcı kılmıştır. Bu durumda bu kadın hangi gerekçeyle boşanmış olmaktadır? İlk iki görüşün sahipleri, bu arzettiğimiz gerekçeleri itibara almamakta ve tam aksini söylemektedirler. Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, söz konusu karı-kocanın arasını ayırmış olması, hiçbir zaman mevcut nikâhları üzere kalamayacaklarını göstermektedir. Ancak Allah Rasûlü'nün verdiği bu ayrılık kararı, (kocanın gerçekleştirdiği) mevcut boşama işleminden veya liânın doğurduğu sonuçlardan kaynaklanmış olabilir. Bu noktada biz, liân işleminin hâkimin huzurunda başladığını görmekteyiz. Daha önce de ifade ettiğimiz gibi meselelerin sonlarının hükümleri, başlangıçtaki hükümleri gibi olmalı ve birbirleriyle uyum arzetmelidir. Dolayısıyla bir işin başı mutlaka hâkimin huzurunda olacaksa, sonu da yine hâkimin huzurunda olacak; hâkimin huzurunda başlamasına gerek olmayan işlerin sonu da aynı şekilde hâkim olmaksızın gerçekleşecektir. Biz yeterince açıkladığımız için bu konunun burada tekrarına gerek görmüyoruz. Durum böyle olunca, liân meselesinin de aynı şekilde olması yani başlangıcının mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşmesi gibi, sonunun da aynı şekilde mutlaka hâkimin huzurunda gerçekleşmesi gerekir. Bu delil, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in lehinde, Züfer dışındaki ilk iki görüş sahiplerine karşı öne sürülebilecek bağlayıcı bir delildir.

Çünkü biz, Züfer'in, "kocasından bâin talâkla ayrılmış ve iddet bekleyen bir kadın hakkındaki boşama işlemini geçerli sayıp saymadığını" bilmemekteyiz.

Eşler arasındaki söz konusu liân, kocanın, karısıyla gerdeğe girmesinden önce yaşanmış ve -ilim ehlinin ilgili görüşlerini aktardığımız doğrultuda- ayrılığın gerekçesi sayılabilecek sebeplere dayalı olarak ayrılık gerçekleşmişse, kadın, kocası üzerindeki mehir hakkı itibariyle, "gerdeğe girilmeden önce boşanmış ya da normal bir talâk olmamakla beraber kocasının ayrılma talebi üzerine gerçekleşen bâin talâkla ayrılmış olan kadına benzer." Şayet kendisi için bir mehir belirlenmişse onun yarısı verilir. Ancak herhangi bir mehir belirlenmemişse, normal şekilde veya bâin talâkla boşanmış kadın gibi sayılır. Bu husustaki görüşümüz, Nikâh Bölümü'nün Menfaat Hakkı kısmında zikredeceğimiz şekildedir. Bildiğimiz kadarıyla bu mesele hakkında herhangi bir ihtilaf da bulunmamaktadır. Sadece Ebû Bürde'den rivayet edilen bir görüş farklılık arzetmektedir. İlgili rivayete göre, Ebû Bürde'nin bu konudaki kanaati şudur: "Eşler arasındaki bu ayrılık, henüz gerdeğe girilmeden ve mehirler de belirlenmeden önce kadınlardan kaynaklanan ayrılıklar hükmündedir." İnşallah biz bunu ileride zikredeceğiz.[746]

Eğer liân meselesi gerçekleşmeden önce kadınla gerdeğe girilmişse, o zaman kadın, kocası üzerindeki mehir hakkını tastamam alabilir. Şayet mehir daha önce belirlenmişse, belirlenenin tamamını alma hakkına sahiptir. Ancak herhangi bir şey belirlenmemişse, bu durumda, kendisine ve kocasına zulüm ve haksızlık olmayacak şekilde, akranı olan kadınların mehri gibi bir mehri[747] kocasından alma hakkı doğar. Nitekim bu hususta Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

١٩٦٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ بْنُ عُيَيْنَةَ، عَنْ عَمْرِو بْنِ دِينَارٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: فَرَّقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَ أَخَوَيْ بَنِي الْعَجْلَانِ، وَقَالَ لَهُمَا: حِسَابُكُمَا عَلَى اللهِ، اللهُ يَعْلَمُ أَنَّ أَحَدَكُمَا كَاذِبٌ، لَا سَبِيلَ لَكَ

746 Tahâvî'nin sözünü ettiği bu bölüm, kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

747 Buna fıkıh literatüründe "mehr-i misil" denilmektedir. Mehr-i misil: Emsal mehir; zevcenin babası tarafından ve olmadığı takdirde memleket ahalisinden akit tarihinde yaş, güzellik, bekâret gibi özelliklerde kendisine akran ve emsal olan kadınların mehridir. Akit sırasında mehrin zikredilmemesi hâlinde mehr-i misil gerekir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 284. (Çeviren)

عَلَيْهَا، قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ، صَدَاقِي الَّذِي أَصْدَقْتُهَا قَالَ: لَا مَالَ لَكَ، إِنْ كُنْتَ صَدَقْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ بِمَا اسْتَحْلَلْتَ مِنْ فَرْجِهَا، وَإِنْ كُنْتَ كَذَبْتَ عَلَيْهَا فَهُوَ أَبْعَدُ لَكَ مِنْهُ.

1969- ... Saîd b. Cübeyr'in rivayet ettiğine göre, İbn Ömer dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Aclânoğulları'ndan olan eşlerin arasını ayırdıktan sonra her ikisine birden ***"İç hesaplarınız Allah'a aittir. Allah, içinizden birinin yalan söylediğini çok iyi biliyor"*** buyurmuş, ardından da kocaya ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** demişti. Bunun üzerine koca "Ey Allah'ın Rasûlü! Peki ona verdiğim mehir ne olacak?" diye sordu. Allah Rasûlü de şöyle buyurdu: ***"O mal artık senin değildir. Zira eğer ona yönelik suçlamanda doğru söylüyorsan, o mehir, eşinle yaşadığın helal ilişkinin karşılığıdır. Yok eğer bu konuda ona yalan söylemişsen, o mehir zaten senin hakkın olmaktan tamamen çıkmıştır."***[748]

***

Bu hadis, kocasıyla tek bir defa cinsel temasa girmiş bir kadının, daha sonra ayrılık gerçekleşmiş olsa bile kocasıyla uzun bir süre birçok defa cinsî münâsebete girmiş olan kadının hak etmiş olduğu mehrin aynısını hak ettiğini göstermektedir. Bu konuda ilim ehli arasında herhangi bir görüş ayrılığı olduğunu da bilmiyoruz. Sadece Ebû Bürde'nin, liân yapanların arasını ayırdıktan sonra kadına, kendisiyle lanetleşen kocasına mehri geri ödemesini emrettiğine dair bir rivayet nakledilmiştir. Ancak onun kâtibi olan Saîd b. Cübeyr bu konuda ona muhalefet etmiş ve onu kızdıracak kadar itirazda bulunmuştur. Bize göre Ebû Bürde bu görüşünde şâz (tek) kalmaktadır ve bildiğimiz kadarıyla bu hususta onun bu kanaatini benimseyen biri de bulunmamaktadır.

Ayrıca ilim adamları liân yoluyla gerçekleşen ayrılığın bir talâk olup olmadığı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Bu bir bâin talâktır" demiştir. Ebû Hanîfe ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ya'kûb (Ebû Yusuf) yoluyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiştir. Muhammed de "Bu, bizim de kanaatimizdir" demiş ve Ebû Yusuf'un kendilerine bu konuda muhalefet ettiğine dair herhangi bir şeyden söz etmemiştir.

Diğer bir grup da "Bu, talâksız nikâh feshidir" demiştir. Bişr bunu, Ebû Yusuf'un kendilerine Bağdat'ta imla ettirdiği görüşlerden biri olarak

748 Buhârî, Talâk 32; Müslim, Liân 5; Nesâî, Talâk 44; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 155.

rivayet etmektedir. Biz bu iki görüşten doğru olanını inşallah daha sonra zikredeceğiz.

Eşine kazfte (zina suçlamasında) bulunan koca, onu suçlarken söz konusu zinadan hamile kaldığını iddia eder ve kocasının bu suçlamasından dolayı kadın da [mülâane yapmayı][749] talep ederse, bu durumda kazf iki şeye yönelik olmuş olur:

Birincisi, bizatihi kadının şahsıyla alakalı suçlamadır. Eğer kadın bu konuda onunla mülâane yapmayı talep ederse, tıpkı hamile olmayan bir kadının kocasıyla yaptığı liân gibi bunların da aralarında liân işlemi gerçekleştirilir. Daha sonra da hamileyken kocası tarafından boşanmış kadın gibi olur.

İkincisi ise, adamın, kadının çocuğunu reddetmesidir. İşte bu kadın liân talebinde bulunursa, ilim adamları bu hususta ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Aralarında liân yapılmaz. Çünkü bize göre kadının, kocasının reddettiği bebeği taşıyor olması kesin değildir" demiştir. Bu görüşü tercih edenlerden biri de Ebû Hanîfe'dir.

Diğer bir grup ise "Suçlamanın bir gerçekliği olmasa bile genel anlamda hamile oluşu dikkate alınarak aralarında liân işlemi gerçekleştirilir. Böylece o bebek, annesinden ayrıldıktan sonra yapılan liânda babasının nesebinden çıktığı gibi aynı şekilde burada da liânda bulunan babasının nesebinden çıkmış olmaktadır" demiştir. Mâlik ve Şâfiî de bu görüşü benimsemişlerdir. Bu görüş aynı zamanda Ebû Yusuf'tan da rivayet edilmiştir; ancak bu, onun meşhur kanaati değildir.

Bir başka grup da şöyle demiştir: "Kadının çocuğunu doğurmasından önce kocasıyla arasında liân yapılmaz. Çocuğunun doğmasını bekler. Eğer kocasının onu suçlamasından itibaren altı aydan daha kısa bir süre içinde doğum yapacak olursa, sanki kocası onu doğum yaptıktan sonra zina ile suçlamışçasına onunla liân yapar. Şayet onu suçlamasından itibaren altı ay ve daha fazla bir süre geçtikten sonra doğum yapmışsa, liân yapamaz ve anne, koca tarafından yöneltilen suçlamadan sonra karnındaki bebeğe hamile kalmış hükmünde sayılır." Muhammed, bu görüşü tercih edenlerden biridir ve Ebû Yusuf'tan da bu görüşü rivayet etmektedir. Naklettiği bu rivayette ayrıca

---

749 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "mülâane yapmayı" ifadesi bulunmamaktadır. Ancak biz, paragrafın devamındaki kadının liân taleplerinden hareketle buraya konulması gerektiğini düşündük. (Çeviren)

şöyle demiştir: Ebû Hanîfe ise şöyle diyordu: "Annenin altı aydan kısa ya da altı ay ve daha fazla bir sürede doğurması hâlinde aralarında liân olmaz."

"(Koca tarafından) reddedilen çocuğun doğumundan önce aralarında liân yapılır" diyenler, el-A'meş > İbrahim > Alkame yoluyla Abdullah'tan "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hamilelikten dolayı liân yaptırdığı" rivayetini nakletmektedirler.[750]

Oysa biz bu hadisin, onu ihtisar edilmiş (kısaltılmış) şekliyle nakleden ravinin rivayetiyle geldiğini tespit ettik. Ravi, hadiste liân ve hamilelikten bahsedildiği için hamilelik sebebiyle liân yapıldığını zannederek rivayeti o hâliyle kısaltmıştır. Hâlbuki hadisin ihtisar edilmemiş asıl versiyonu şöyledir:

١٩٧٠ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَكِيمُ بْنُ سَيْفٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عِيسَى بْنُ يُونُسَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عَلْقَمَةَ، قَالَ: قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ: قَامَ رَجُلٌ فِي مَسْجِدِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لَيْلَةَ الْجُمُعَةِ، فَقَالَ: أَرَأَيْتُمْ إِنْ وَجَدَ رَجُلٌ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلا فَإِنْ هُوَ قَتَلَهُ قَتَلْتُمُوهُ، وَإِنْ هُوَ تَكَلَّمَ جَلَدْتُمُوهُ، وَإِنْ سَكَتَ عَلَى غَيْظٍ شَدِيدٍ، اللهُمَّ احْكُمْ فَأُنْزِلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ قَالَ عَبْدُ اللهِ: فَابْتُلِيَ بِهِ، وَكَانَ رَجُلا مِنَ الأَنْصَارِ جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَلاعَنَ امْرَأَتَهُ، فَلَمَّا أُخِذَتِ امْرَأَتُهُ لِتَلْتَعِنَ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَهْ فَلَمَّا أَدْبَرَتْ قَالَ لَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَعَلَّهَا تَجِيءُ بِهِ أَسْوَدَ جَعْدًا فَجَاءَتْ بِهِ أَسْوَدَ جَعْدًا.

1970- Yezîd b. Sinân'ın bize, Hakîm b. Seyf > İsa b. Yunus > el-A'meş > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Alkame dedi ki: İbn Mes'ûd şöyle dedi: Bir Cuma gecesi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in mescidinde bir adam kalkıp "Şimdi bir adam karısının yanında/yatağında başka bir adamı gördüğünde onu öldürecek olsa, (kısasen) siz de onu öldürür müsünüz? Ya da konuşacak olsa sopa cezasına mı çarptırırsınız? Hâlbuki bunları yapmayıp sesini çıkarmasa büyük bir kin ve öfkeyle susmuş olacak! Allahım! Hükmünü ver" diye seslendi. Bunun üzerine liân âyeti indi.

Abdullah dedi ki: "Adamın başına böyle bir iş geldi. Bu, Ensardan bir zâttı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzuruna gelip karısına liân yaptı. Liân sırası karısına gelince, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona

750 Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 99, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 130.

'Vazgeç (istersen)' diyerek uyarıda bulundu. (Ancak kadın liânını yaptıktan sonra) çekip gidince Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* onun hakkında ***'Doğuracağı çocuk, kıvırcık saçlı, siyah tenli biri olabilir'*** dedi. Dediği gibi de oldu ve kadın kıvırcık saçlı, siyah tenli bir çocuk doğurdu.[751]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hamilelik sebebiyle aralarında liân yaptırdığına dair bir delil bulunmamaktadır. Bu hadisi ayrıca Cerîr de el-A'meş'in isnadıyla aynı şekilde nakletmektedir.[752] Yine bu hadis İbn Abbâs'tan da buna benzer manada rivayet edilmiştir:

١٩٧١ - حَدَّثَنَا بَكَّارٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَجُلًا جَاءَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: مَا لِي عَهْدٌ بِأَهْلِي مُنْذُ عَفَرْنَا النَّخْلَ، فَوَجَدْتُ مَعَ امْرَأَتِي رَجُلًا وَزَوْجُهَا مُصْفَرٌّ، حَمْشٌ، سَبْطُ الشَّعْرِ، وَالَّذِي رُمِيَتْ بِهِ إِلَى السَّوَادِ، جَعْدٌ قَطَطٌ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، ثُمَّ لَاعَنَ بَيْنَهُمَا، فَجَاءَتْ بِهِ يُشْبِهُ الَّذِي رُمِيَتْ بِهِ.

1971- ... el-Kâsım b. Muhammed'in İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, bir adam Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Hurmaları sulama mevsiminden beri ailemle görüşemiyordum ve eşimi (yabancı) bir adamla birlikteyken gördüm" dedi. (Ravi dedi ki): Kadının kocası da sarı tenli, sıska ve düz saçlı biri iken, kendisiyle zina yapmakla suçlandığı kişi ise karaya çalan renkte, kıvırcık saçlı biriydi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti, daha sonra da aralarında liân yaptırdı. Kadının doğurduğu çocuk da zina yapmakla suçlandığı adama benziyordu.[753]

١٩٧٢ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي الزِّنَادِ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْقَاسِمُ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

751 Müslim, Liân 10; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

752 Bk. Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 99.

753 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 132.

لاعَنَ بَيْنَ الْعَجْلانِيِّ وَامْرَأَتِهِ، وَكَانَتْ حُبْلَى، فَقَالَ زَوْجُهَا: وَاللهِ مَا قَرِبْتُهَا مُنْذُ عَفَرْنَا النَّخْلَ وَالْعَفْرُ أَنْ يُسْقَى النَّخْلُ بَعْدَ أَنْ يُتْرَكَ مِنَ السَّقْيِ بَعْدَ الإِبَارِ بِشَهْرَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، فَزَعَمُوا أَنَّ زَوْجَ الْمَرْأَةِ كَانَ حَمْشَ الذِّرَاعَيْنِ وَالسَّاقَيْنِ، أَصْهَبَ الشَّعْرِ، وَكَانَ الَّذِي رُمِيَتْ بِهِ ابْنَ السَّحْمَاءِ قَالَ: فَجَاءَتْ بِغُلامٍ أَسْوَدَ أَجْلَى، جَعْدٍ قَطِطٍ، عَبْلِ الذِّرَاعَيْنِ، خَدْلِ السَّاقَيْنِ قَالَ الْقَاسِمُ: فَقَالَ ابْنُ شَدَّادِ بْنِ الْهَادِ: يَا أَبَا عَبَّاسٍ، هِيَ الْمَرْأَةُ الَّتِي قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ كُنْتُ رَاجِمًا بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ لَرَجَمْتُهَا فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا، وَلَكِنَّ تِلْكَ الْمَرْأَةَ كَانَتْ قَدْ أَعْلَنَتْ فِي الإِسْلامِ.

1972- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, İbn Vehb > İbn Ebi'z-Zinâd > babası > el-Kâsım kanalıyla İbn Abbâs'tan rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* el-Aclânî ile eşi arasında liân yaptırdı. Eşi de o sırada hamileydi. Kocası dedi ki: "Allah'a yemin olsun ki, hurmaları sulama (afr) mevsiminden beri eşime hiç yanaşmadım." -Afr ise hurmaları aşılayıp[754] iki ay susuz bıraktıktan sonra yapılan sulama işlemidir.- Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti. Kadının kocasının kollarının ve bacaklarının sıska, saçlarının da kızıla çalan renkte olduğu söyleniyordu. Zina etmekle suçlandığı kişi de İbnü's-Sehmâ idi.

(Ravi) dedi ki: Kadının doğurduğu çocuk, siyah tenli, kıvırcık saçlı, başının ön cephesi ve şakak kısımlarındaki saçları seyrek, kol ve bacakları dolgun ve etli bir çocuktu. el-Kâsım dedi ki: İbn Şeddâd b. el-Hâd şöyle dedi: "Ey Ebû Abbâs! Bu kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, hakkında ***'Eğer birini delilsiz recmedecek olsaydım, bu kadını recmederdim'*** dediği kadın mıdır?" diye sordum. İbn Abbâs ise şöyle cevap verdi: "Hayır, o, İslâm'da açıkça kötülük işleyen bir kadındı."[755]

١٩٧٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَامِرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمُغِيرَةُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ أَبِي الزِّنَادِ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنْ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، بِهَذَا الْمَعْنَى.

754 Rivayetin yer aldığı bütün kaynaklarda buradaki "aşılama" kelimesinin karşılığı "el-ibâr" olarak geçmesine rağmen eserin yazma ve basılı nüshalarında "gelmek" anlamındaki "el-ityân" şeklinde kaydedilmiştir. Bunun müstensihten kaynaklanan bir yazım hatası olduğu açıktır. (Çeviren)

755 Müslim, Liân 13 (özet olarak); Nesâî, Talâk 39; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 335-336; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 100, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 133.

1973- İbrahim b. Merzûk da bize, Ebû Âmir > el-Mugîre b. Abdurrahman > Ebu'z-Zinâd > el-Kâsım > İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den benzer manada bir rivayeti nakletti.[756]

***

Öte yandan İbn Abbâs'tan gelen bu hadis, rivayet ettiğimiz metnine bazı ilavelerle de nakledilmektedir. Şöyle ki:

١٩٧٤ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا اللَّيْثُ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ بْنِ مُحَمَّدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: ذُكِرَ التَّلاعُنُ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ عَاصِمُ بْنُ عَدِيٍّ فِي ذَلِكَ قَوْلا، ثُمَّ انْصَرَفَ، فَأَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ قَوْمِهِ يَشْكُو إِلَيْهِ أَنَّهُ وَجَدَ مَعَ أَهْلِهِ رَجُلا، فَقَالَ عَاصِمٌ: مَا ابْتُلِيتُ بِهَذَا إِلا بِقَوْلِي، فَذَهَبَ بِهِ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَخْبَرَهُ بِالَّذِي وَجَدَ عَلَيْهِ امْرَأَتَهُ، وَكَانَ ذَلِكَ الرَّجُلُ مُصْفَرًّا، قَلِيلَ اللَّحْمِ، سَبْطَ الشَّعْرِ، وَكَانَ الَّذِي ادَّعَى عَلَيْهِ أَنَّهُ وَجَدَهُ مَعَ أَهْلِهِ آدَمَ، كَثِيرَ اللَّحْمِ، خَدْلا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: اللهُمَّ بَيِّنْ، فَوَضَعَتْ شَبِيهًا بِالرَّجُلِ الَّذِي ذَكَرَ زَوْجُهَا أَنَّهُ وَجَدَهُ عِنْدَهَا، فَلاعَنَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا فَقَالَ رَجُلٌ لابْنِ عَبَّاسٍ فِي الْمَجْلِسِ: هِيَ الَّتِي قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْ رَجَمْتُ أَحَدًا بِغَيْرِ بَيِّنَةٍ رَجَمْتُ هَذِهِ؟ فَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: لَا، تِلْكَ امْرَأَةٌ كَانَتْ تُظْهِرُ فِي الإِسْلامِ السُّوءَ.

1974- Yusuf b. Yezîd'in bize, Abdullah b. Salih > el-Leys > Yahyâ b. Saîd > Abdurrahman b. el-Kâsım b. Muhammed yoluyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda karşılıklı lanetleşmeden (telâün) söz açıldı da Âsım b. Adiy bu konuda birtakım şeyler söyledi.[757] Sonra da çıkıp gitti. Derken kendi kavminden bir adam yanına

---

756 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 100, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 133.

757 Şârih Kirmânî, Âsım'ın buradaki sözlerinin "eşini başka birisiyle yakalaması hâlinde kılıçla öldüreceği" gibi ağır birtakım sözler olduğunu belirtmesine rağmen İbn Hacer bunun doğru olmadığını, ilgili sözün, Sa'd b. Ubâde'ye ait olup başka bir olayda geçtiğini vurgular. İbn Hacer, Âsım b. Adiy'in burada söylediği şeyin de Uveymir'in kendisi için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sormasını istediği soru olduğunu belirtmektedir. Uveymir'in bu talebi de bu kitapta 1967 no'lu rivayette geçmişti. Hatta Âsım, Allah Rasûlü'nün böyle bir

geldi; eşini (yabancı) bir adamla birlikte gördüğünü ona şikayet ediyordu. Bunun üzerine Âsım "Bu derdi başıma açan, kendi sözlerimden başkası değil!" diyerek onu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e götürdü ve adam da eşini hangi vaziyette gördüğünü ona anlattı. Adam, sarı tenli, sıska ve düz saçlı biriydi. Hanımıyla birlikte yakaladığını iddia ettiği kişi ise, esmer ve etine dolgun biriydi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Allahım! (Hükmünü) beyan eyle"*** diye dua etti. Daha sonra kadın da kocasının, kendisiyle birlikte olduğunu iddia ettiği kişiye benzeyen bir çocuk doğurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de onların arasında liân yaptırdı.

Mecliste bulunanlardan biri İbn Abbâs'a "Bu kadın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***'Eğer bir kadını delilsiz recmetseydim, bu kadını recmederdim'*** dediği kadın mıydı?" diye sordu. İbn Abbâs şöyle cevap verdi: "Hayır, o kadın, İslâm'da açıkça kötülük işleyen bir kadındı."[758]

١٩٧٥ - حَدَّثَنَا أَبُو عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْكَثِيرِيُّ الْمَدَنِيُّ وَهُوَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ مُحَمَّدِ بْنِ عَبْدِ اللهِ بْنِ كَثِيرِ بْنِ الصَّلْتِ الْكِنْدِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي أُوَيْسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ بِلالٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، أَنَّهُ قَالَ: ذُكِرَ الْمُتَلاعِنَانِ عِنْدَ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ثُمَّ ذَكَرَ بَقِيَّةَ الْحَدِيثِ عَنْ يُوسُفَ بْنِ يَزِيدَ حَرْفًا حَرْفًا.

1975- … Süleyman b. Bilâl, Yahyâ b. Saîd > Abdurrahman b. el-Kâsım > babası el-Kâsım kanalıyla İbn Abbâs'ın "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in huzurunda, birbirlerine liân yapan karı-kocadan (mütelâinân) söz açıldı" dediğini naklettikten sonra Yusuf b. Yezîd'den gelen hadisin[759] geri kalan kısmını harfi harfine aynı şekilde zikretti.[760]

***

sorudan hoşlanmayıp kendisine tepki gösterdiği için rahatsız olduğunu da ifade etmektedir. Dolayısıyla bu rivayeti 1967 no'lu rivayetle birlikte okumak daha doğru olacaktır. Bilgi için bk. İbn Hacer, *Fethu'l-Bârî,* nşr. Muhibbuddin el-Hatîb, tlk. Abdülazîz b. Bâz, Beyrut 1379, IX, 454 vd. (Çeviren)

758 Buhârî, Talâk 30; Müslim, Liân 12; Nesâî, Talâk 39.

759 Bk. 1974 no'lu rivayet.

760 Buhârî, Talâk 36; Müslim, Liân 2.

el-Leys ile Süleyman (b. Bilâl)'in rivayetleri arasında sadece şöyle bir farklılık vardır: el-Leys "karşılıklı lanetleşmeden (telâ'ün) söz açıldı" ifadesini kullanırken, Süleyman "birbirlerine liân yapan karı-kocadan (mütelâinân) söz açıldı" demektedir. Bize göre Süleyman'ın ibaresi daha doğrudur. Çünkü liân âyeti bu olaydan sonra inmiştir.[761] Biz bu olayı daha önce Sehl ve İbn Ömer hadislerinde[762] zikretmiştik.

el-Leys ve Süleyman'ın hadislerinde geçen ve Abdurrahman'ın, babası kanalıyla İbn Abbâs'tan naklettiği rivayete göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in söz konusu karı-koca arasında yaptırmış olduğu liân, çocuğun doğumundan sonra olmuştur. Oysa bu ayrıntı, daha önce zikrettiğimiz hadislerin hiçbirinde geçmediği gibi, -Allah'ın izniyle- daha sonra aktaracağımız hiçbir rivayette de yer almamaktadır.

Bu durumda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yaptırdığı lîan, eğer doğumdan sonra gerçekleşmişse bu liânın mutlaka şu iki gerekçeden birine dayanmış olması gerekir:

Birincisi, liân, özellikle zina suçlamasından dolayı yapılmış olabilir. İlim adamlarının bu konuda hiçbir ihtilafı yoktur.

İkincisi ise hamilelikten dolayı olabilir. Bu da kadının çocuğu doğurup da olayın gerçekliği anlaşıldıktan ve durum iyice netleştikten sonra olacaktır. Ancak böyle bir görüş, bahsi geçen karı-koca arasında doğumdan önce liân yapılması gerektiğini savunanların lehine bir delil olamaz.

Üstelik Enes yoluyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet edilmiştir:

١٩٧٦ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرِ بْنِ حَازِمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هِشَامٌ، عَنْ مُحَمَّدٍ يَعْنِي: ابْنَ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسِ بْنِ مَالِكٍ، أَنَّ هِلَالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ امْرَأَتَهُ بِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوهَا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبْطًا

761 Aslında her iki ibarenin de ilgili âyetteki durum dikkate alınarak raviler tarafından ifade edildiği açıktır. Fakat görünen o ki Tahâvî, burada Süleyman'ın ibaresinin, âyetteki "birbirleriyle liân yapan karı-koca" olgusuna daha uygun düştüğü kanaatindedir. Bu sebeple de onun lafzını tercih etmektedir. Nitekim İbn Hacer de "karşılıklı lanetleşme (telâ'ün)" lafzının, "âyet sonrasında meselenin vardığı son nokta itibariyle" kullanıldığını belirtmektedir. Bk. *Fethu'l-Bârî*, IX, 454. (Çeviren)

762 Bk. 1966 ve 1967 no'lu rivayetler.

قَضِيءَ الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهِلالِ بْنِ أُمَيَّةَ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ قَالَ: فَجَاءَتْ بِهِ أَكْحَلَ جَعْدًا أَحْمَشَ السَّاقَيْنِ.

1976- … Muhammed b. Sîrîn'in Enes b. Mâlik'ten rivayet ettiğine göre, Hilâl b. Ümeyye, karısını, Şerîk b. Sehmâ'yla zina etmekle suçladı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ***"Kadına bir bakın! Eğer ak tenli, düz saçlı, çekik gözlü ve kirpikleri uzun bir çocuk doğurursa, Hilâl b. Ümeyye'nin; yok eğer sürme gözlü, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurursa, o zaman da Şerîk b. Sehmâ'nındır"*** buyurdu.

(Ravî) dedi ki: "Kadın, sürme gözlü, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurdu."[763]

١٩٧٧ - حَدَّثَنَا فَهْدُ بْنُ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، عَنْ مَخْلَدِ بْنِ حُسَيْنٍ، عَنْ هِشَامٍ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ هِلالَ بْنَ أُمَيَّةَ قَذَفَ شَرِيكَ بْنَ سَحْمَاءَ بِامْرَأَتِهِ، فَرُفِعَ ذَلِكَ إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: ائْتِ بِأَرْبَعَةِ شُهَدَاءَ، وَإِلا فَحَدٌّ فِي ظَهْرِكَ قَالَ: وَاللهِ يَا رَسُولَ اللهِ إِنَّ اللهَ يَعْلَمُ أَنِّي لَصَادِقٌ، يَقُولُ ذَلِكَ مِرَارًا، وَلَيُنْزِلَنَّ اللهُ عَلَيْكَ مَا يُبَرِّئُ بِهِ ظَهْرِي مِنَ الْجَلْدِ، فَنَزَلَتْ آيَةُ اللِّعَانِ: {وَالَّذِينَ يَرْمُونَ أَزْوَاجَهُمْ} قَالَ: فَدُعِيَ هِلالٌ فَشَهِدَ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ، وَالْخَامِسَةَ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ قَالَ: ثُمَّ دُعِيَتِ الْمَرْأَةُ فَشَهِدَتْ أَرْبَعَ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الْكَاذِبِينَ، فَلَمَّا كَانَ عِنْدَ الْخَامِسَةِ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: قِفُوهَا، فَإِنَّهَا مُوجِبَةٌ لِلْعَذَابِ قَالَ: فَتَلَكَّأَتْ حَتَّى مَا شَكَكْنَا أَنْ سَتُقِرَّ، ثُمَّ قَالَتْ: لَا أَفْضَحُ قَوْمِي سَائِرَ الْيَوْمِ، فَمَضَتْ عَلَى الْيَمِينِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَبْيَضَ سَبِطًا قَضِيءَ الْعَيْنَيْنِ فَهُوَ لِهِلالِ بْنِ أُمَيَّةَ، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ فَهُوَ لِشَرِيكِ بْنِ سَحْمَاءَ قَالَ: فَجَاءَتْ بِهِ آدَمَ جَعْدًا حَمْشَ السَّاقَيْنِ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: لَوْلا مَا سَبَقَ مِنْ كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ كَانَ لِي وَلَهَا شَأْنٌ.

1977- … Hişâm'ın İbn Sîrîn yoluyla Enes'ten rivayet ettiğine göre, Hilâl b. Ümeyye, Şerîk b. Sehmâ'yı, karısıyla zina etmekle suçladı ve meseleyi

763 Müslim, Liân 11; Nesâî, Talâk 37; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e dava etti. Allah Rasûlü de ***"Dört şahit getirmelisin, aksi hâlde (müfteri olursun ve) sırtına sopa cezası uygulanır"*** buyurdu. Hilâl "Allah'a yemin olsun ki ey Allah'ın Rasûlü! Allah da biliyor ki ben doğru söylüyorum" dedi ve bunu defalarca tekrarladı. Sonra da "Mutlaka Allah, benim sırtımı sopadan kurtaracak bir hüküm indirecektir" dedi ve ***"Eşlerine zina suçlamasında bulunanlar..."*** diye başlayan liân âyeti indi.

(Râvi) dedi ki: Bunun üzerine Hilâl çağırıldı ve Allah adına dört defa yemin etti ve beşinci defasında da "yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını" diledi. Ardından da kadın çağırıldı, o da kalkıp kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair Allah adına yemin etti. Tam beşinci yemini edecekken Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Kadını durdurun. Zira bu yemin (eğer yalansa) azabı gerektirir"*** buyurdu. (Ravi) dedi ki: Kadın bir an devam edip etmemekte tereddüt etti hatta (zina yaptığını) itiraf edeceğini düşünmeye başlamıştık ki, "Bu saatten sonra ben kavmimi rezil edemem" diyerek yeminine devam etti. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"Kadına bir bakın! Eğer ak tenli, düz saçlı, çekik gözlü ve kirpikleri uzun bir çocuk doğurursa, Hilâl b. Ümeyye'nin; yok eğer kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurursa, o zaman da Şerîk b. Sehmâ'nındır"*** buyurdu.

(Ravî) dedi ki: Kadın, esmer, kıvırcık saçlı ve sıska bacaklı bir çocuk doğurmuştu. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Eğer Allah azze ve celle'nin Kitabı'ndaki (liân) hükmü olmasaydı, bu kadınla başka bir hesabımız olurdu (ve ona recm cezasını uygulardım)."***[764]

***

Ayrıca Sehl b. Sa'd da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den şöyle bir hadis rivayet etmektedir:

١٩٧٨ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا خَالِدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ الْخُرَاسَانِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلٍ، أَنَّ عُوَيْمِرًا جَاءَ إِلَى عَاصِمٍ، فَقَالَ: أَرَأَيْتَ رَجُلًا وَجَدَ مَعَ امْرَأَتِهِ رَجُلًا فَقَتَلَهُ، أَتَقْتُلُونَهُ بِهِ؟ سَلْ يَا عَاصِمُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَاءَ عَاصِمٌ فَسَأَلَ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَكَرِهَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ الْمَسْأَلَةَ وَعَابَهَا، فَقَالَ عُوَيْمِرٌ: وَاللهِ لَآتِيَنَّ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ

764 Nesâî, Talâk 38; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 101.

وَسَلَّمَ فَجَاءَ، وَقَدْ أَنْزَلَ اللهُ خِلافَ قَوْلِ عَاصِمٍ، فَسَأَلَ النَّبِيَّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: قَدْ أَنْزَلَ فِيكُمْ قُرْآنًا، فَدَعَاهُمَا، فَتَقَدَّمَا، فَتَلاعَنَا، ثُمَّ قَالَ: كَذَبْتُ عَلَيْهَا يَا رَسُولَ اللهِ إِنْ أَمْسَكْتُهَا فَفَارَقَهَا وَمَا أَمَرَهُ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِفِرَاقِهَا، فَجَرَتْ سُنَّةً فِي الْمُتَلاعِنَيْنِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: انْظُرُوهَا، فَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَحْمَرَ قَصِيرًا مِثْلَ وَحَرَةٍ فَلا أَرَاهُ إِلا وَقَدْ كَذَبَ عَلَيْهَا، وَإِنْ جَاءَتْ بِهِ أَسْحَمَ أَعْبَرَ ذَا أَلْيَتَيْنِ فَلا أَحْسَبُهُ إِلا قَدْ صَدَقَ عَلَيْهَا فَجَاءَتْ بِهِ عَلَى الأَمْرِ الْمَكْرُوهِ.

1978- er-Rabî' el-Murâdî'nin bize, Hâlid b. Abdurrahman el-Horâsânî > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî yoluyla rivayet ettiğine göre, Sehl dedi ki: Uveymir, Âsım b. Adiy'e gelerek "Ey Âsım! Bir adam karısını yabancı bir adamla yakalasa ve o adamı öldürecek olsa, siz de (kısas olarak) onu öldürür müsünüz? Benim için şu meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bir soruversen" dedi. Âsım da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordu. Ancak Allah Rasûlü bu tür sorulardan hoşlanmadığı için tepki gösterdi. Daha sonra Uveymir "Allah'a yemin olsun ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e (bu meseleyi sormak üzere) gideceğim" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanına geldiğinde Allah, Âsım'ın sözüne aykırı bir (hüküm içeren) âyet indirmişti. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e meseleyi sorunca Allah Rasûlü ***"Senin ve hanımın hakkında âyet indirildi"*** buyurarak onları çağırdı, onlar da geldiler ve lanetleştiler. Daha sonra da Uveymir "Ey Allah'ın Rasûlü! Eğer ben bu kadınla evli kalmaya devam edersem, ona iftira atmış sayılacağım" dedi ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona eşinden ayrılmasını henüz emretmeden önce kendisi eşinden ayrıldı. Bu olay, birbirleriyle liân yapan karı-kocalar arasında bir teâmül hâline geldi. Daha sonra Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de şöyle buyurdu: ***"Kadına bir bakın! Eğer kadın kızılca keler gibi kızıl tenli, bodur bir çocuk doğurursa, o zaman kanaatimce adam, karısına iftira atmış olmalıdır. Yok eğer kadın simsiyah tenli, iri gözlü, kalçaları dolgun bir çocuk doğurursa, o zaman da karısıyla ilgili zina suçlamasında doğru söylediği kanaatindeyim."*** Kadının doğurduğu çocuk ise, olması arzu edilmeyen nitelikteydi.[765]

765 Buhârî, Talâk 29; İbn Mâce, Talâk 27; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

١٩٧٩ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ بْنُ سُلَيْمَانَ الأَزْدِيُّ الْجِيزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدُ بْنُ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلٍ، فَذَكَرَ مِثْلَ حَدِيثِ الرَّبِيعِ الْمُرَادِيِّ عَنْ خَالِدٍ.

1979- er-Rabî‘ b. Süleyman el-Ezdî el-Cîzî bize, Esed b. Musa > İbn Ebî Zi'b > ez-Zührî yoluyla Sehl'den rivayet bulunmuş ve (bir önceki) er-Rabî‘ el-Murâdî'nin Hâlid'den naklettiği hadisin aynısını zikretmiştir.[766]

***

Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Kanaatimce adam, karısına iftira atmış olmalıdır ve (...) karısıyla ilgili zina suçlamasında doğru söylediği kanaatindeyim"*** dediği görülmektedir. Bu ise diğer rivayetlerdeki lafızlara aykırıdır. Bize göre diğer rivayetler, -yine de Allah en doğrusunu bilir- Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, "bir kimsenin, yatağında/yuvasında dünyaya gelen çocuğu, sırf kendisine pek benzemediği gerekçesiyle reddetmemesi" yönünde oluşan sünneti açısından daha doğru ve tercihe şayandır. Zira;

١٩٨٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، وَمَالِكٌ، وَسُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، أَنَّ أَعْرَابِيًّا أَتَى النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: إِنَّ امْرَأَتِي قَدْ وَلَدَتْ غُلامًا أَسْوَدَ، وَإِنِّي أَنْكَرْتُهُ فَقَالَ: هَلْ لَكَ مِنْ إِبِلٍ؟ قَالَ: نَعَمْ قَالَ: مَا أَلْوَانُهَا؟ قَالَ: حُمْرٌ قَالَ: فِيهَا مِنْ أَوْرَقَ؟ قَالَ: إِنَّ فِيهَا لَوُرْقًا قَالَ: فَأَنَّى تَرَى ذَلِكَ جَاءَهَا؟ قَالَ: يَا رَسُولَ اللهِ عِرْقٌ نَزَعَهَا قَالَ: فَلَعَلَّ هَذَا عِرْقٌ نَزَعَهُ.

1980- ... İbn Şihâb'ın, İbnü'l-Müseyyeb > Ebû Hureyre yoluyla rivayet ettiğine göre, bir bedevi Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e gelerek "Karım, siyah tenli bir çocuk doğurdu. (Bana benzemediği için) ben de onu reddettim" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Senin develerin var mı?"*** diye sordu. Adam "Evet" dedi. "Renkleri nasıl?" dedi. Bedevi "Kızıl" diye cevapladı. Allah Rasûlü ***"Peki aralarında boz renklisi var mı?"*** diye sordu. Adam "Evet, içlerinde boz olanı da var" deyince Allah Rasûlü ***"Peki bu boz renklisi nereden gelmiştir sence?"*** diye sordu. Adam "Ey Allah'ın Rasûlü! Belki soyundan

766 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 102.

birine çekmiştir" dedi. Bunun üzerine Allah Rasûlü de ***"O zaman belki o (çocuğun) da soyundan birine çekmiştir!"*** buyurdu.[767]

١٩٨١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ أَبِي سَلَمَةَ، عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، مِثْلَهُ سَوَاءً.

1981- ... İbn Şihâb, Ebû Seleme > Ebû Hureyre kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu hadisin aynısını rivayet etti.[768]

***

Dikkat edersen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* adamın, sırf kendisine pek benzemediği gerekçesiyle çocuğu reddetmesine izin vermemiş ve ona, bu hadiste bahsettiği örneği vermiştir. Dolayısıyla -yine de Allah en doğrusunu bilir- Hilâl'in eşinin doğurduğu çocuğun, sırf Hilâl'e benzerliği sebebiyle ona ait olması ya da Şerîk'e benzediği için onun evladı sayılması kanaatimizce mümkün değildir.

Bu noktada bu hadisin ilgili yerinde geçen Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"O takdirde çocuk, Şerîk b. Sehmâ'nındır"***[769] sözünün, onun bizzat nesebinden olması anlamına gelmediğini kavramış olduk. Çünkü bu adam, çocuğu doğuran kadının yatağının asıl sahibi (kocası) değildir. Bu da gösteriyor ki, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu sözü ve çocuğun ikisinden birine benzemesi hâlinde ona ait kılınacağına dair Hilâl'e söylediği sözü, bir nesep tespiti için değil, bunun dışında Sehl'in bu hadisinde Allah Rasûlü'nden aktardığı gerekçeden dolayı idi.[770]

İlim adamları annenin henüz çocuğunu doğurmadan, hamilelikten dolayı liân yapılması konusunda arzettiğimiz şekilde ihtilaf ettikleri ve liânla alakalı olarak rivayet edilen bu hadislerde, bu görüşü savunanların lehine bir delil bulamadığımız için ittifakla kabul edilen esaslardan hareketle akıl yürütme yöntemini kullanarak meselenin hükmünü bulmaya çalıştık ve yaptığımız incelemede şunu tespit ettik: Kadında, dışarıdan bakanların "hamile"

767 Buhârî, Talâk 26; Müslim, Liân 18-19.

768 Buhârî, İ'tisâm 12; Müslim, Liân 20; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 103.

769 Bk. 1976 no'lu rivayet.

770 Söz konusu durum, 1978 no'lu Sehl hadisinde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, Uveymir'in, eşine yönelik zina suçlamasında doğru söyleyip söylemediğini, çocuğun fiziksel vasıflarına bakarak tespit etmesi durumudur. (Çeviren)

demelerini mümkün kılacak bir dış görünümün varlığına ve kadının da bizzat kendisi için bu sıfatı kullanmasına rağmen, daha sonraki süreçte kadındaki bu görünümün ve kendisi için kullanılan "hamilelik" vasfının araştırılıp kadının hakiki anlamda hamile olmadığı ortaya çıkabilir. Bu tür durumlarda en doğru yaklaşım, bir kocaya, helal olan eşini haram kılacak; koca dışındakilere de -haram iken- helal olmasını gerektirecek bir liân işleminin vacip kılınmamasıdır. Şu da var ki liânın hamilelik sebebiyle yapıldığı görüşünü savunanlar, Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda ve Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bunu gerektirecek delillerin varlığından söz etmişlerdir. Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda bulduklarını söyledikleri delil, Cenab-ı Hakk'ın boşanan kadınlarla ilgili şu âyetidir: ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin."***[771] Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sünnetinde bulduklarını iddia ettikleri delil ise şudur:

١٩٨٢ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى النَّيْسَابُورِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ رَبِيعَةَ بْنِ جَوْشَنٍ، عَنْ عُقْبَةَ بْنِ أَوْسٍ السَّدُوسِيِّ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ أَصْحَابِ رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ خَطَبَ يَوْمَ فَتْحِ مَكَّةَ، فَقَالَ فِي خُطْبَتِهِ: أَلا إِنَّ قَتِيلَ خَطَإِ الْعَمْدِ، بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى وَالْحَجَرِ، دِيَةٌ مُغَلَّظَةٌ، مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ، مِنْهَا أَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا.

1982- ... Ukbe b. Evs es-Sedûsî'nin, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından olan bir kişiden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'nin fethi günü bir hutbe verdi ve hutbesinde şunları söyledi: ***"Dikkat edin! Kamçı, sopa ve taş gibi aletlerle kasıtlı öldürmeye benzeyen hata ile öldürülenin yüz develik ağır bir diyet vardır. Bu yüz devenin kırkı da yavruları karınlarında yüklü develer olacaktır."***[772]

١٩٨٣ - حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ حَمْدَوَيْهِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَارِمٌ، وَمُسَدَّدُ بْنُ مُسَرْهَدٍ، وَيَحْيَى بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ (الْحِمَّانِيّ)، قَالُوا: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ خَالِدٍ الْحَذَّاءِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ رَبِيعَةَ، عَنْ عُقْبَةَ، أَوْ يَعْقُوبَ السَّدُوسِيِّ عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ رَسُولِ اللهِ

771 Talâk 65/6.

772 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* III, 410, V, 411-412; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 185, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 465, XIII, 148.

صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، أَنَّهُ خَطَبَ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: لَا إِلَهَ إِلا اللهُ وَحْدَهُ، صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ، مَا كَانَ مِنْ دَمٍ أَوْ مَالٍ أَوْ مَأْثَرَةٍ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهِيَ تَحْتَ قَدَمِي هَذِهِ إِلا مَا كَانَ مِنْ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَسِدَانَةِ الْبَيْتِ أَلا إِنَّ دِيَةَ الْخَطَإِ شِبْهِ الْعَمْدِ، مَا كَانَ بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى، مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ، أَرْبَعُونَ مِنْهَا فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا.

1983- İsmâil b. Hamdeveyh'in bize, Ârim, Müsedded b. Müserhed, Yahyâ b. Abdülhamîd (el-Hımmânî) > Hammâd b. Zeyd > Hâlid el-Hazzâ > el-Kâsım b. Rabîa > Ukbe veya Ya'kûb es-Sedûsî yoluyla Abdullah b. Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Mekke'nin fethi günü hutbe verip şöyle buyurdu: ***"Vaadini yerini getiren, kulunu muzaffer kılan ve tek başına düşman birliklerini yenilgiye uğratan tek bir Allah'tan başka ilah yoktur. Cahiliye dönemindeki kan, mal davası ve gurur/övünme vesilesi sayılan şeylerin tamamı şu ayağımın altındadır. Sadece hacılara su vermek ve Kâbe hizmeti bunun dışındadır. Dikkat edin! Kamçı ve sopa gibi aletlerle yapılan kasıtlı öldürmeye benzer hata ile öldürmelerin yüz develik bir diyet vardır. Bu yüz devenin kırkının da karınlarında yavruları olacaktır."***[773]

***

Ancak Müsedded ve (Yahyâ b. Abdülhamîd) el-Hımmânî, kendi hadislerinde tereddüde kapılmadan "el-Kâsım > Ukbe > Abdullah isnadıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den" demişlerdir.[774]

١٩٨٤ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ يَزِيدَ بْنِ جُدْعَانَ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَامَ عَلَى دَرَجَةِ الْكَعْبَةِ يَوْمَ الْفَتْحِ، فَقَالَ: الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي صَدَقَ وَعْدَهُ، وَنَصَرَ عَبْدَهُ، وَهَزَمَ الأَحْزَابَ وَحْدَهُ، أَلا إِنَّ قَتِيلَ الْعَمْدِ الْخَطَإِ بِالسَّوْطِ وَالْعَصَى فَفِيهِ مِائَةٌ مِنَ الإِبِلِ مُغَلَّظَةٌ مِنْهَا أَرْبَعُونَ خَلِفَةً فِي بُطُونِهَا أَوْلادُهَا أَلا إِنَّ كُلَّ مَأْثَرَةٍ وَدَمٍ وَمَا كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ فَهُوَ تَحْتَ قَدَمَيَّ هَاتَيْنِ إِلا مَا كَانَ مِنْ سِقَايَةِ الْحَاجِّ وَسِدَانَةِ الْبَيْتِ فَإِنِّي أُمْضِيهِمَا لأَهْلِهِمَا كَمَا كَانَتَا.

773 Abdurrezzâk, *Musannef,* IX, 281; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 411-412; Ebû Dâvûd, Diyât 17; İbn Mâce, Diyât 5.

774 Burada ismi geçen ravilerin tereddütsüz aktardıkları şey, senedle ilgili teknik bir mesele olup 1983 no'lu rivayetin senedinde geçen "Ukbe veya Ya'kûb es-Sedûsî" ifadesindeki ihtimalin kaldırılarak sadece "Ukbe" olarak belirtilmesidir. (Çeviren)

1984- ... Yezîd b. Cüd'ân'ın İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mekke'nin fethi günü Kâbe (kapısının) basamaklarına çıkıp şöyle buyurdu: ***"Vaadini yerine getiren, kulunu muzaffer kılan ve düşman ordularını tek başına yenilgiye uğratan Allah'a hamdolsun. Dikkat edin! Kamçı ve sopa gibi aletlerle yapılan kasıtlı öldürmeye benzer hata ile öldürmelerin yüz develik ağır bir diyeti vardır. Bu yüz devenin kırkı da yavruları karınlarında yüklü deve olacaktır. Dikkat edin! Her türlü övünme/gurur vesilesi sayılan şeyler, kan davası ve cahiliye dönemindeki şeylerin tamamı şu iki ayağımın altındadır. Sadece hacılara su vermek ve Kâbe hizmeti bunun dışındadır; bu görevleri daha önce yerine getirenler, aynı şekilde devam edebilirler."***[775]

***

Ancak diğer görüş sahiplerinin, bu görüşü benimseyenlere karşı öne sürebilecekleri delillerden biri de şudur: Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[776] âyeti, hamilelikten dolayı liân yapmamış kimseler için geçerli olup boşanmış kadınlara verilecek nafakanın son bulacağı noktayı belirlemekte ve kendilerine nafaka verilmesini gerektiren kapsamın dışında kalmalarından söz etmektedir. İlgili kapsam ise "iddet" olup âyette belirtilen "doğumla" sona ermektedir. Dikkat edersen onlar şöyle demektedirler: "Üzerinden, hamile olabilme ihtimalini kesin olarak kaldıracak ölçüde bir zaman geçmiş olan boşanmış kadının, kendisini boşayan kocasından iddeti bitene kadar nafaka alma hakkı vardır." Ayrıca onlara göre nafaka, kocasından hamile kaldığı için değil, ondan boşandığı için beklemesi gereken iddet sebebiyle verilmektedir. Bunun yanı sıra onların şu ifadeleri de bu görüşü benimsediklerini göstermektedir: Eğer nafaka, hamile kadına, gıdayı çocuğa ulaştırdığı gerekçesiyle sırf hamileliğinden dolayı veriliyorsa, babanın bu nafakayı vermesi vaciptir. Aynı zamanda baba, çocuğun, annesinin karnından çıktıktan sonraki gıda ihtiyacını karşılamakla da mükelleftir. Bu ihtiyaçlardan biri de -eğer anne sütüyle besleniyorsa- emzirmedir. Bunun dışında -bebeğin, hamilelik döneminden itibaren emzirilme yaşını geçip buna gereksinimi kalmayıncaya kadarki süreçte olduğu gibi- emzirilme yaşını geçtikten sonraki gıda ihtiyaçları da baba tarafından karşılanmalıdır.

---

775 Şâfiî, *es-Sünenü'l-me'sûra,* s. 429; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 11, 36; İbn Mâce, Diyât 5.

776 Talâk 65/6.

Öte yandan dikkat ettiysen bir bebeğin, anne bir kardeşinin daha önce ölmesi üzerine onun geriye bıraktığı mala mirasçı olduğu için mal varlığı söz konusu ise, babasının o bebeğe nafaka ödeme yükümlülüğü yoktur. Şayet bebeğin, arzettiğimiz şekilde elde ettiği bir mal varlığı bilinmediği için hâkimin kararıyla babaya nafaka yükümlülüğü getirilmişse ve daha sonra böyle bir mal varlığının olduğu anlaşılırsa, hâkim, kendi kararıyla babaya ödeme yükümlülüğü getirdiği nafaka malının babaya iadesine hükmeder. Anne karnındaki bebeğe gelince; eğer hâkim, boşanmış ve iddet bekleyen annesine baba tarafından nafaka verilmesini karara bağladıktan sonra o bebeğin, arzettiğimiz şekilde mal varlığına sahip olduğu anlaşılırsa, babasının, (anneye) vermekle yükümlü tutulduğu nafakayı, bebeğin sahip olduğu mal varlığından geri almasına hükmedilemez. Buradan da boşanmış ve iddet bekleyen kadınlara verilen nafakanın, hamile olsun veya olmasın, sadece boşanmış ve iddet bekleyen kadınlar olmaları sebebiyle verildiğini; ayrıca Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer hamile iseler, doğum yapıncaya kadar nafakalarını verin"***[777] âyetinin de kocaların, boşanmış eşlerine vermekle yükümlü oldukları nafakanın kesilmesini gerektiren gerekçenin bildirilmesi manasında olduğunu kavramış olmaktadırlar. Bu da onların hakiki anlamda bilebilecekleri bir durumdur. Zira bir kadının doğum yaptıktan sonra daha önce hamile olduğu kesin şekilde bilinir. Dolayısıyla burada bir kadınla, o kadını, kendisine ait olmayan bir bebeği karnında taşımakla suçlayan kocası arasında liân yapıldığını söyleyenlerin lehine olabilecek ne tür bir işaret vardır?

İşte bu delil, bu görüş sahiplerinin, muhaliflerinin kendilerine karşı kullandıkları argümanları çürütmek için öne sürebilecekleri bir delildir. Ayrıca muhaliflerine karşı şu soruyu da sorabilirler: Bir adam, aralarında nikâh bağı bulunmayan bir kadına "Sen filanca kocanın dışında birinden hamilesin" diyecek olsa, bu adama, o kadına zina suçlamasında (kazf) bulunduğu için mi had cezası verilir? Yoksa -tıpkı doğmuş olan bebeğin babasıyla arasındaki nesep bağını reddetmesi durumunda verilecek ceza gibi- henüz anne karnındaki bebeğin babasıyla olan nesep bağını reddettiği için mi had cezası verilir?

Eğer muhalifler buna "Had cezası yoktur" diyerek henüz anne karnında olan bebeğin babasıyla olan nesep bağının reddedilmesi ile dünyaya geldikten sonra reddedilmesi arasında bir ayrıma giderlerse ve bu ayrımın gerekçesi olarak "annenin daha sonra hamile olmadığının anlaşılması ihtimaline binaen

777 Talâk 65/6.

söz konusu adamın, o annenin karnında olduğunu söylediği bebeğin babasıyla nesep bağını reddetmesinin bir anlamı kalmayacağını" öne sürerlerse; bir kocanın, eşinin karnında taşıdığını iddia ettiği bebeği reddetmesi meselesinde de aynı şeyi söylemeleri ve -yabancı bir adamın nesep reddi konusunda had cezasına gerek görmedikleri gibi- bu tür bir durumda da liâna gerek görmemeleri gerekirdi.

Şayet muhalifler "Bizzat kocasından hamile kalan bir kadının karnındaki bebeğinin, kocasıyla nesep bağı olduğunu reddederek kadına kazfte bulunan bir kimseye had cezası uygulanır; çünkü onun karnındaki bebeğinin nesep bağını reddetmesi, o kadının bizatihi şahsına yönelik bir kazftir. Üstelik o bebeği reddeden kimseye de sırf bu reddinden dolayı had cezası uygulanmaz" diyecek olurlarsa, şöyle demeleri de gerekecektir: "Bir kocanın, karısının karnında kendisine ait olduğu söylenen bebeği reddetmesi durumunda, o bebeği reddettiğinden dolayı aralarında liân yapmaya gerek olmayıp sadece karısına yönelik kazf sebebiyle onunla liân yapması lazımdır."

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, karınlarında yavruları bulunan yüklü kırk devenin de aralarında yer aldığı ağır diyetle alakalı sözünün bu konuda bağlayıcı olduğundan bahsedenlere karşı diğerlerinin öne sürebilecekleri delil ise şöyledir:

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* bu yükümlülüğü kâtillerin âkilelerine[778] yüklemiştir. Zira âkileler bu hususta haksızlık yapıyorlardı. Gerçekte öyle olmasa bile, dış görünüşü itibariyle "yüklü" görünen bir şey için "hamile" ifadesini kullanabilme imkânı bulunmaktadır. Ancak birilerine göre görünürde hamile sayılan birinin hamilelik ihtimali daha başlangıçta ortadan kalkmış ve hamile olmadığı anlaşılmış da olabilir. Nitekim bir adamın, cariyesini satarken hamilelik sebebiyle "ayıplı/kusurlu" sayılması gibi bir sorundan kurtulmak için "Benim şu cariyem hamiledir" deme hakkı vardır. Bu noktada cariye gerçekte hamile olmasa bile, sahibinin onun hakkında "hamile" ifadesini kullanılmasında bir günah yoktur.[779] Çünkü bu ve buna benzer

---

778 Âkile: Kasıtsız olarak işlenen cinayet diyetini veya "gurre" denilen malî tazminatı yüklenip ödeyen asabe (baba tarafından erkek akrabalar), divan üyeleri, meslek kuruluşları vb.'dir. Her birine âkil, tümüne birden de âkile denilir (bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 10). Tahâvî'nin burada kastettiği kimseler ise kâtilin asabesidir. (Çeviren)

779 Çünkü burada cariye bir "mal" hükmündedir ve "hamile" olması, satım esnasında bir "ayıp/kusur" olarak kabul edilmektedir. Bu sebeple sahibi de bu tür bir sorun yaşamamak için hamile olsa da olmasa da peşinen hamile olduğunu belirterek bu sorundan kurtulmaya

durumlarda insanlar işin sadece görünen kısmına bakarlar, başka bir şeye değil. Dikkat edersen bir kadının, kocası boşadıktan sonra ondan hamile olduğunu anlaması hâlinde, kocasından nafaka talebinde bulunma hakkı doğar. Hatta hamile kadının hayız görmeyeceğini iddia edenlerin görüşüne göre, normal zamanlarda görmekte olduğu kanı, kur' dönemlerinde görecek olsa bile bunu itibara almamalı ve o kanın hükmünü, hayız kanının hükmü gibi saymamalı; ayrıca o kandan dolayı ne namazı ne de orucu bırakmalıdır. Ancak daha sonra hamile olmadığını anlarsa, bu defa kur' dönemlerinde her zaman yaptığı gibi âdet kanlarını dikkate alarak iddet beklemeye başlar. Ayrıca kendisini boşayan kocasından aldığı nafakaları, ilgili kur' dönemlerini gözeterek beklediği iddetten dolayı alamayacağı için kocasına geri vermeli ve eğer kur' günlerini Ramazan ayında geçirmişse tuttuğu oruçları da yeniden kaza etmelidir. Bütün bu durumlarda, hakikatinde öyle olmasa bile, görünüşe göre hükmediliyorsa, aynı şekilde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in âkileleri mükellef kıldığı "yüklü/hamile deve" meselesinde de aslolan âkilelerin beyanıdır. Eğer bu âkileler birtakım develeri getirip bunlar "yüklü"dür diyorlarsa ve biz de buna aykırı bir şey bilmiyorsak, o zaman onların beyanları esas kabul edilir ve bunun aksine bir şeyle yükümlü tutulmazlar. Aynı şey, insanların muamelelerinde ve alışverişlerinde öne sürdükleri şartlar için de geçerlidir. Dikkat edersen bir adam diğer bir adama, Sicilyalı veya Rûmî olduğunu söyleyerek bir köle satacak olsa, daha sonra da müşteri, bu kölenin, satıcının dediğinin aksine başka bir milletten olduğunu iddia edecek olsa, -satıcının söylediğinin aksi açığa çıkmadıkça- bu iddiası geçersiz sayılır ve satıcının beyanı esas alınır. Ancak daha sonra kölenin şart koşulan milletin dışında bir milletten olduğu anlaşılırsa, o zaman müşterinin, şartsız olarak satışı feshetme veya onaylama hakkı doğar. Aynı şekilde, âkilelerin beyanlarının esas olduğu "yüklü develerle" ilgili olarak, maktüllerin velileri söz konusu develerin yüklü olmadıklarını iddia edecek olsalar, -bu develer hakkında âkilelerin söylediklerinden başka bir şey bilinmiyorsa- bu iddiaları kabul edilmez. Şayet daha sonra söz konusu develerin yüklü olmadıkları anlaşılırsa, maktüllerin velilerinin onları âkilelere geri verip yerlerine yüklü olanların verilmesini talep etme hakları doğar. Ancak bu mesele, (anne karnındaki) bebeğin reddedilmesi esasına dayanan fakat arzettiğimiz gibi daha sonra da herhangi bir hamileliğin olmadığı anlaşılan liân meselesine aykırıdır. Eğer anne, bahsi geçen çocuğunu, kocasının ona yönelik kazfinden önce doğuracak olsa ve koca da o çocuktan dolayı anneye

---

çalışır. Tahâvî, bu çerçevede hamile olmayan bir cariyeye hamile denilmesinde bir sakınca olmadığını belirtmektedir. (Çeviren)

kazfte bulunup onun kendisine ait olmadığını söyleyecek olsa, aralarında liân işlemi icra edilir ve bu liânla birlikte o çocuğun o kocayla hiçbir ilişiği kalmaz ve çocuk anneye nispet edilir. Böylece o çocuk bütün hükümleri itibariyle hiç babası yokmuş gibi muamele görür. İlim adamlarının tamamının görüşü budur. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından günümüze kadar bu konuda hiçbir ihtilaf olmadığını biliyoruz. Ancak bazı şaz görüş sahipleri, bu kanaatin dışına çıkarak, liân işleminden dolayı çocuğun babasıyla ilişiğinin kesilmeyeceğini iddia etmiş ve bununla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den nakledilen ***"Çocuk, bulunduğu firâşa*[780] *aittir. Zina yapanın ise çocuk üzerinde hiçbir hakkı yoktur"*** hadisini delil göstermişlerdir. Onların iddiasına göre böyle bir konuda liân yapmak, ortada hiç çocuk olmadığı hâlde sadece sözlü olarak liân yapmaya benzer.

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu görüşe aykırı bir hadis de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

١٩٨٥ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَرَّقَ بَيْنَ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، وَأَلْزَمَ الْوَلَدَ أُمَّهُ.

1985- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, liân yapan karı-kocanın arasını ayırdı ve çocuğu annesinin nesebine kattı.[781]

١٩٨٦ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ بْنِ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا دَاوُدُ بْنُ أَبِي هِنْدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ عُبَيْدٍ الأَنْصَارِيِّ، قَالَ: كَتَبْتُ إِلَى صَدِيقٍ لِي مِنْ بَنِي زُرَيْقٍ مِنْ أَهْلِ الْمَدِينَةِ، أَنْ يَسْأَلَ لِي عَنْ وَلَدِ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، لِمَنْ قَضَى بِهِ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ؟ فَكَتَبَ إِلَيَّ: أَنِّي قَدْ سَأَلْتُ فَأُخْبِرْتُ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِهِ لِأُمِّهِ.

1986- … Dâvûd b. Ebî Hind'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Ubeyd el-Ensârî dedi ki: Medineli Zureykoğulları'ndan bir dostuma mektup yazarak,

780 Firâş: Sözlük anlamı itibariyle yatak, döşek demektir. Terim olarak da "bir kadının ancak sahibi olan bir şahıs için doğurabilir olması" anlamına gelir. Sahip de ya kocasıdır veya cariyeye nispetle efendisidir. Bu durumdaki erkeğe "müstefriş," kadına ise "müstefreşe" denilir. Ayrıntılar için bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 114. (Çeviren)

781 Mâlik, Talâk 35; Buhârî, Talâk 34; Müslim, Liân 8.

liân yapan karı-kocanın çocuklarıyla ilgili olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu çocukları hangisinin nesebine kattığı konusunu benim için sormasını istedim. Bana yazdığı cevapta şöyle diyordu: "Meseleyi sorduğumda bana, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in çocuğu annesinin nesebine kattığını söylediler."[782]

١٩٨٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ زَكَرِيَّاءَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ عَوْنٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: خَالَفَنِي عَبْدُ اللهِ بْنُ مَعْقِلٍ، وَإِبْرَاهِيمُ فِي وَلَدِ الْمُلَاعَنَةِ، فَقُلْتُ: أُلْحِقُهُ بِهِ بَعْدَ أَرْبَعِ شَهَادَاتٍ بِاللهِ إِنَّهُ لَمِنَ الصَّادِقِينَ ثُمَّ أَنَّ لَعْنَةَ اللهِ عَلَيْهِ إِنْ كَانَ مِنَ الْكَاذِبِينَ، ثُمَّ أُلْحِقُهُ بِهِ فَكَتَبُوا فِي ذَلِكَ إِلَى الْمَدِينَةِ فَكَتَبُوا أَنَّهُ يُلْحَقُ بِأُمِّهِ.

1987- ... eş-Şa'bî dedi ki: Abdullah b. Ma'kıl ve İbrahim, mülâane (sonrası) çocuğun durumu hakkında bana muhalefet ettiler. Ben "Adamın, doğru söylediğine dair dört defa Allah adına yemin edip beşinci de eğer yalan söylüyorsa Allah'ın lanetinin üzerine olmasını dilemesinden sonra çocuğu babanın nesebine dahil ederim" diyordum. Ancak bu konuda Medine'ye mektup yazdılar, onlar da yazdıkları cevapta, çocuğun annenin nesebine katılması gerektiğini ifade ettiler.[783]

***

Bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ve ashâbından geldiğini tespit edebildiğimiz hadisler bunlardır.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen ve sözünü ettiğimiz (şâz) görüş sahibinin delil olarak öne sürdüğü ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** hadisi ise, onun iddia ettiği anlamda değil, inşallah daha sonra da belirteceğimiz başka gerekçelerle söylenmiştir. Mesela; bu gerekçelerden biri de cahiliye dönemindeki nesep bağlarının, değişik nikâh türleriyle tespit edilmesiydi. Şöyle ki:

١٩٨٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَصْبَغُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عُرْوَةُ بْنُ الزُّبَيْرِ، أَنَّ عَائِشَةَ،

---

782 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 123-124.

783 Farklı bir sened ve küçük lafız farklılıklarıyla bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 123.

أَخْبَرَتْهُ، أَنَّ النِّكَاحَ كَانَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ عَلَى أَرْبَعَةِ أَنْحَاءٍ، فَنِكَاحٌ مِنْهَا نِكَاحُ النَّاسِ الْيَوْمَ يَخْطِبُ الرَّجُلُ إِلَى الرَّجُلِ ابْنَتَهُ فَيُزَوِّجُهَا ثُمَّ يُنْكِحُهَا وَنِكَاحٌ آخَرُ كَانَ الرَّجُلُ يَقُولُ لامْرَأَتِهِ: إِذَا طَهُرَتْ مِنَ طَمْثِهَا أَرْسِلِي إِلَى فُلانٍ فَاسْتَبْضِعِي مِنْهُ، وَيَعْتَزِلُهَا زَوْجُهَا وَلا يَمَسُّهَا أَبَدًا حَتَّى يَتَبَيَّنَ حَمْلُهَا مِنْ ذَلِكَ الرَّجُلِ الَّذِي تَسْتَبْضِعُ مِنْهُ فَإِذَا تَبَيَّنَ حَمْلُهَا أَصَابَهَا زَوْجُهَا إِذَا أَحَبَّ وَإِنَّمَا يَصْنَعُ ذَلِكَ رَغْبَةً فِي نَجَابَةِ الْوَلَدِ فَكَانَ هَذَا النِّكَاحُ يُسَمَّى نِكَاحُ الاسْتِبْضَاعِ وَنِكَاحٌ آخَرُ يَجْتَمِعُ الرَّهْطُ دُونَ الْعَشَرَةِ فَيَدْخُلُونَ عَلَى الْمَرْأَةِ، فَكُلُّهُمْ يُصِيبُهَا، فَإِذَا حَمَلَتْ وَوَضَعَتْ، وَمَرَّ لَيال بَعْدَ أَنْ تَضَعَ حَمْلَهَا أَرْسَلَتْ إِلَيْهِمْ فَلَمْ يَسْتَطِعْ رَجُلٌ مِنْهُمْ أَنْ يَمْتَنِعَ حَتَّى يَجْتَمِعُوا عِنْدَهَا، فَتَقُولُ لَهُمْ: قَدْ عَرَفْتُمُ الَّذِي كَانَ مِنْ أَمْرِكُمْ، وَقَدْ وَلَدْتُ، وَهُوَ وَلَدُكَ يَا فُلانُ، تُسَمِّي مَنْ أَحَبَّتْ مِنْهُمْ بِاسْمِهِ، فَيُلْحِقُ بِهِ وَلَدَهَا، لَا يَسْتَطِيعُ أَنْ يَمْتَنِعَ وَالنِّكَاحُ الرَّابِعُ يجْتَمع النَّاس الْكثير فَيَدْخلُونَ على الْمَرْأَة فَلَا تمْتَنع مِمَّن جاءها، وَهن البغايا كن ينصبن على أبوابهن رايات، فَمن أرادهن دخل عَلَيْهِنَّ، فَإِذا حملت إِحْدَاهُنَّ وَوضعت حملهَا جمعُوا لَهَا، ودعوا لَهَا الْقَافة، ثمَّ أَلْحقُوا وَلَدهَا بِالَّذِي يرَوْنَ، ودعي ابْنه، لَا يَمْتَنِعُ مِنْ ذَلِكَ فَلَمَّا بَعَثَ اللهُ مُحَمَّدًا صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بِالْحَقِّ هَدَمَ نِكَاحَ أَهْلِ الْجَاهِلِيَّةِ كُلَّهُ إِلا نِكَاحَ أَهْلِ الإِسْلامِ الْيَوْمَ.

1988- … İbn Şihâb şöyle dedi: Urve b. ez-Zübeyr'in bana verdiği habere göre, Âişe *radıyallahu anhâ* ona şunu anlatmıştı: Cahiliyye döneminde dört çeşit nikâh vardı: Bunlardan biri, bugün insanlar arasında geçerli olan nikâhtı. Şöyle ki: Bir adam, diğer adamın kızını istemeye gider, o da ona kızını verir sonra o adam da onu nikâhlardı. Diğer bir nikâh ise şöyleydi: Adam, hayızdan temizlendiği zaman eşine "Filanca (asil, seçkin) adama haber yolla da seninle cinsel ilişkide bulunsun" der ve kadının o cinsel temasta bulunduğu kimseden hamile kaldığı kesinleşinceye kadar, kocası ondan uzak durur ve ona asla dokunmazdı. Hamile kaldığı kesinleşince de kocası isterse onunla cinsel ilişkide bulunurdu. Koca, bu eşini başka erkekle cinsel ilişkiye yollama işini, doğacak çocuğu asaletli ve seçkin olsun diye yapardı ve bu nikâh türüne "nikâhu'l-istibdâ (döl alma ilişkisi)" derlerdi.

Diğer bir nikâh çeşidi ise şöyleydi: Yaklaşık on kişilik bir grup tek bir kadınla ayrı ayrı cinsel ilişkiye girerler. Kadın, bu ilişkiler sonucunda hamile kalıp da doğum yaptıktan ve doğumunun üzerinden de birkaç gece geçtikten

sonra o gruba haber yollayıp yanına çağırır. Gruptan hiçbiri gelmemezlik edemez ve nihayetinde kadının yanında toplanırlar. Kadın da onlara "Yaptığınız işi biliyorsunuz. Şimdi de çocuğu doğurdum" dedikten sonra içlerinden hoşlandığı birinin ismini vererek "Ey filanca, bu çocuk senindir!" der ve kadının çocuğu onun nesebine katılır; o kimse de buna itiraz edemez.

Dördüncü bir nikâh çeşidi de şuydu: Kalabalık bir topluluk, bir kadının yanına girerler de kadın bunların hiçbirini geri çevirmezdi! Bunlar birtakım fahişelerdi. Kendi kapıları üzerine belli olsun diye bayrak dikerlerdi. Onları arzulayan yanlarına girerdi. Bunlardan biri hamile kaldığında, o erkeklerin tamamı kadın için toplanırlar ve bir de kendileri için kâifleri[784] çağırırlardı. Sonra da bu kâifler, bu kadının çocuğunu, uygun gördükleri kimsenin nesebine katarlardı. Böylece o çocuk, o kimsenin evladı olarak çağrılır ve o şahıs da buna itiraz edemezdi. Nihayetinde Allah Teâlâ, Muhammed *sallallahu aleyhi ve sellem*'i hak/hakikat ile gönderdi. O da bugün Müslümanların nikâhı dışındaki cahiliye dönemi insanlarının aralarında geçerli olan nikâhların tamamını ortadan kaldırdı.[785]

***

Buradaki nesep tayininde çocuğun bulunduğu firâşın dışında birilerine nispet edilmesi durumu söz konusu olduğu için Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Çocuk firâşa aittir"*** buyurarak çocuğun nesebinin, bulunduğu yatak dışında, (fiziksel) benzerliğine veya kadınla kurulan cinsel ilişkiye göre belirlenemeyeceğini belirtmiştir. Ayrıca cahiliye dönemi insanlarının nikâhlarına dair Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan nakledilen bir rivayette de mevcut bilgilere şöyle bir ilave yapılmaktadır:

١٩٨٩ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ أَبِي يَزِيدَ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَرْسَلَ عُمَرُ بْنُ الْخَطَّابِ إِلَى شَيْخٍ مِنْ بَنِي زُهْرَةَ مِنْ أَهْلِ دَارِنَا، فَذَهَبْتُ مَعَ الشَّيْخِ إِلَى عُمَرَ وَهُوَ فِي الْحِجْرِ، فَسَأَلَهُ عَنْ وِلَادٍ مِنْ وِلَادِ الْجَاهِلِيَّةِ، قَالَ: فَكَانَتِ الْمَرْأَةُ فِي الْجَاهِلِيَّةِ إِذَا طَلَّقَهَا زَوْجُهَا، أَوْ مَاتَ عَنْهَا نَكَحَتْ بِغَيْرِ عِدَّةٍ، فَقَالَ الرَّجُلُ: أَمَّا

---

784 Kâif: Allah Teâlâ'nm kendisine vermiş olduğu bir özellik ve yetenek sayesinde fiziksel niteliklerden hareketle nesep tayininde mahâret kazanmış kimselere denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 226. (Çeviren)

785 Buhârî, Nikâh 37; Ebû Dâvûd, Talâk 31; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 261.

النُّطْفَةُ فَمِنْ فُلانٍ، وَأَمَّا الْوَلَدُ فَهُوَ عَلَى فِرَاشِ فُلانٍ، [فَقَالَ عُمَرُ: صَدَقْتَ، وَلَكِنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَضَى بِالْوَلَدِ لِلْفِرَاشِ].

1989- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > Abdullah b. Ebî Yezîd yoluyla rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, bizim beldeden, Zühreoğulları'ndan bir kişiye haber yolladı. Ben de o kişiyle birlikte Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına gittim. Ömer o sırada Hıcr'da[786] idi ve o adama cahiliye dönemi doğumlarının durumunu sordu. -(Bu arada ravi Ebû Yezîd) şunu söyledi: "Cahiliye döneminde kadın, eğer kocası onu boşamış veya ölmüşse, iddet beklemeden başkasıyla nikâh yapardı.-" O kişi de şöyle cevap verdi: "Tohum filancaya ait olurdu; çocuk ise falancanın firâşında bulunurdu." [Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Doğru söylüyorsun, ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* çocuğun (neseben) bulunduğu firâşa ait olduğuna hükmetmiştir]."[787]

***

Dikkat edersen Zühreoğulları'ndan olan kişi, Ömer *radıyallahu anh*'ın sorusuna "Tohum filancaya ait olurdu" cevabını vermektedir. Bu, "Cahiliye döneminde hüküm, (erkeklerin) tohumlarına göre belirlenirdi" anlamına gelir. "Çocuk ise falancanın firâşında bulunurdu" cümlesine gelince; Ömer *radıyallahu anh*, adamın bu söylediğini doğrulamış ve bu konudaki hükmü, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, çocuğun (nesep itibariyle) bulunduğu firâşa ait olması yönünde verdiği hükme bağlamıştır.

Ancak Ömer *radıyallahu anh*'ın İslâm geldikten sonra birtakım insanların, cahiliyye dönemindeki tohumlarından olan çocuklarının kendi neseplerine ait oldukları iddialarını, cahiliye dönemindeki teâmüllerine göre karara bağladığı da rivayet edilmektedir:

---

786 Hıcr: Kâbe'nin kuzey cephesinde yarım duvarla çevrilmiş, yarım dairelik yer. (Çeviren)

787 Köşeli parantez içindeki bu son kısım eserin yazma ve basılı nüshalarında düşmüş gözükmektedir. Ancak Tahâvî'nin gerek bu rivayetten sonraki açıklamasına, gerekse de diğer eseri *Şerhu müşkili'l-âsâr*'da aynı senedle naklettiği bu rivayete bakıldığında bu ilavenin zorunlu olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca Tahâvî, dayısı el-Müzenî kanalıyla bu rivayeti Şâfiî'den almış olduğu için, Şâfiî'nin *Müsned*'inin elimize ulaşan matbu nüshalarında da bu ilave mevcuttur. Bk. Şâfiî, *Müsned,* s. 130; Saîd b. Mansûr, *Sünen,* II, 106; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XII, 259. (Çeviren)

١٩٩٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا أَنَسُ بْنُ عِيَاضٍ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، أَنَّ عُمَرَ كَانَ يَلِيطُ أَوْلادَ الْجَاهِلِيَّةِ بِمَنِ ادَّعَاهُمْ فِي الإِسْلامِ.

1990- Yunus'un bize, Enes b. Iyâd > Yahyâ b. Saîd > Süleyman b. Yesâr'dan rivayet ettiğine göre, Ömer, cahiliye dönemi çocuklarını, İslâm geldikten sonra kendi neseplerinden olduğunu iddia edenlerin neseplerine katmıştır.[788]

١٩٩١ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، حَدَّثَهُ عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

1991- Yine Yunus bize, İbn Vehb > Mâlik > Yahyâ b. Saîd > Süleyman yoluyla bu hadisin aynısını rivayet etti.[789]

***

Dikkat edersen Ömer *radıyallahu anh* burada, cahiliye döneminde gerçekleşen doğumlarla ilgili nesep iddialarını, o dönemdeki teâmüllere göre karara bağlamıştır. Bu da gösteriyor ki Ömer *radıyallahu anh*'ın, bundan önceki İbn Ebî Yezîd hadisinde Zühreoğulları'ndan olan kişiye söylediği ifade, İslâm geldikten sonra doğan çocuklar için geçerlidir. Bu sebeple de onlarla ilgili kararı, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** sözündeki hükme göre vermiştir.

Yine cahiliye döneminde doğan bazı çocuklarla ilgili nesep iddialarına dair Ömer *radıyallahu anh*'dan nakledilen bir rivayet de şöyledir:

١٩٩٢ - حَدَّثَنَا بَحْرُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ الزِّنَادِ، عَنْ هِشَامِ بْنِ عُرْوَةَ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ حَاطِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، قَالَ: أَتَى رَجُلانِ إِلَى عُمَرَ يَخْتَصِمَانِ فِي غُلامٍ مِنْ وِلادَةِ الْجَاهِلِيَّةِ، يَقُولُ هَذَا: هُوَ ابْنِي، وَيَقُولُ هَذَا: هُوَ ابْنِي فَدَعَا [لَهُمَا] عُمَرُ قَائِفًا مِنْ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، فَسَأَلَهُ عَنِ الْغُلامِ، فَنَظَرَ إِلَيْهِ الْمُصْطَلَقِيُّ، ثُمَّ نَظَرَ، ثُمَّ قَالَ لِعُمَرَ: وَالَّذِي أَكْرَمَكَ إِنِّي لأَجِدُهُمَا قَدِ اشْتَرَكَا فِيهِ جَمِيعًا، فَقَامَ إِلَيْهِ عُمَرُ، فَضَرَبَهُ بِالدِّرَّةِ حَتَّى أَضْجَعَ، ثُمَّ قَالَ: وَاللهِ لَقَدْ ذَهَبَ بِكَ النَّظَرُ إِلَى غَيْرِ مَذْهَبٍ ثُمَّ

788 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 303-304.

789 Mâlik, Akdiye 22.

دَعَا أُمَّ الْغُلامِ فَسَأَلَهَا، فَقَالَتْ: إِنَّ هَذَا لأَحَدِ الرَّجُلَيْنِ، قَدْ كَانَ غَلَبَ عَلَيَّ النَّاسُ حَتَّى وَلَدْتُ لَهُ أَوْلادًا، فَحَبَسَنِي حَتَّى يَسْتَبِينَ حَمْلِي، ثُمَّ يَدَعُنِي عَلَى ذَلِكَ، فَوَلَدْتُ لَهُ عَلَى ذَلِكَ أَوْلادًا، ثُمَّ وَقَعَ بِي عَلَى نَحْوٍ مِمَّا كَانَ يَفْعَلُ فَحَمَلْتُ فِيمَا أَرَى، فَأَصَابَتْنِي هِرَاقَةٌ مِنْ دَمٍ حَتَّى وَقَعَ فِي نَفْسِي أَنْ لا شَيْءَ فِي بَطْنِي قَالَتْ: ثُمَّ إِنَّ الآخَرَ وَقَعَ بِي، فَوَاللهِ مَا أَدْرِي مِنْ أَيِّهِمَا هُوَ؟ فَقَالَ عُمَرُ لِلْغُلامِ: اتْبَعْ أَيَّهُمَا شِئْتَ فَاتَّبَعَ أَحَدَهُمَا، قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ حَاطِبٍ: فَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مُتَّبِعًا لأَحَدِهِمَا، فَذَهَبَ بِهِ وَقَالَ عُمَرُ: قَاتَلَ اللهُ أَخَا بَنِي الْمُصْطَلِقِ هَكَذَا قَالَ بَحْرٌ فِي إِسْنَادِ هَذَا الْحَدِيثِ عَنْ يَحْيَى بْنِ حَاطِبٍ، عَنْ أَبِيهِ، وَإِنَّمَا هُوَ عَنْ يَحْيَى بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ حَاطِبٍ، وَالدَّلِيلُ عَلَى ذَلِكَ قَوْلُهُ فِي آخِرِ هَذَا الْحَدِيثِ: قَالَ عَبْدُ الرَّحْمَنِ: وَكَأَنِّي أَنْظُرُ إِلَيْهِ مُتَّبِعًا لأَحَدِهِمَا قَدْ ذَهَبَ بِهِ.

1992- Bahr b. Nasr'ın bize, İbn Vehb > Abdurrahman b. ez-Zinâd > Hişâm b. Urve > babası (Urve) yoluyla Yahyâ b. Hâtıb'dan rivayet ettiğine göre, babası (Hâtıb) şöyle dedi: İki adam, cahiliye döneminde doğmuş bir çocuk hakkındaki nesep davasıyla Ömer *radıyallahu anh*'a geldi. Biri "Bu benim oğlum" diyor, öteki de "(Hayır), bu oğul benim" diye iddia ediyordu. Ömer [onlar için] Mustalikoğulları'ndan bir kâifi çağırarak, çocuğu ona sordu. Mustalikli kişi de çocuğu iyice süzdükten sonra Ömer *radıyallahu anh*'a "Seni yücelten (Allah) hakkı için, her ikisinin bu çocukta ortak olduklarını görüyorum" dedi. Ömer *radıyallahu anh* kalkıp adamı yere yatırıncaya kadar çubukla vurdu, ardından da "Vallahi senin bakışın artık iyice şaşmış!" dedi. Daha sonra çocuğun annesini çağırdı ve meseleyi ona sordu. Annesi de o iki adamdan birine işaret ederek şöyle dedi: "Bu adam, birçok (asil) erkekle birlikte olmamı istedi, ben de onun talebiyle (onlarla ilişkiye girdim ve) pek çok çocuk doğurdum. Bu ilişkilerden sonra hamile kaldığım kesinleşinceye kadar beni alıkoyar sonra da beni o hâlimle serbest bırakırdı. Ben de bu şekilde onun adına (girdiğim ilişkilerden) pek çok çocuk doğurdum.[790] Daha sonra da bizzat kendisi gelip her zaman olduğu gibi benimle ilişkiye girdi ve tam ondan hamile kaldığımı düşünürken (rahmimden) bir kan geldi. Ben de

790 Kadının burada anlattığı husus, 1988 no'lu rivayette Hz. Aişe'nin bahsettiği cahiliye dönemi nikâh çeşitlerinden biri olan "nikâhü'l-istibdâ"a benzemektedir. Dolayısıyla o iki adamdan biri olan kocası adına asilzadelerle cinsel ilişkiye girip onlardan hamile kalmış olduğunu ve birçok çocuk doğurduğunu anlıyoruz. Bu durumda kadın, ilgili çocuğun bu asilzadelerden birinin oğlu olabileceğine de işaret etmektedir. (Çeviren)

karnımda hiçbir şey olmadığı kanaatine vardım. Derken şu diğeri geldi ve o da benimle ilişkiye girdi. bu sebeple vallahi bu çocuğun hangisinden olduğunu bilemiyorum!"

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* çocuğa "Bu iki adamdan hangisini istiyorsan onun peşinden gidebilirsin" dedi. Çocuk da onlardan birini seçip ardına düştü. Abdurrahman b. Hâtıb "Çocuğun, o iki adamdan birinin ardına düşüşü ve adamın da onu alıp götürüşü hâlâ gözlerimin önündedir" dedi. Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*, "Allah, Mustalikoğulları'nın adamına müstehakkını versin!" dedi.[791]

***

Bahr, bu hadisin senedinde "an Yahyâ b. Hâtıb an ebîhi (Yahyâ b. Hâtıb'ın, babasından rivayet ettiğine göre)" ifadesini kullanmıştır. Oysa bu kişi "Yahyâ b. Abdurrahman b. Hâtıb" olmalıdır. Bunun da delili, hadisin sonundaki şu ifadedir: "Abdurrahman b. Hâtıb dedi ki: Çocuğun, o iki adamdan birinin ardına düşüşü ve adamın da onu alıp götürüşü hâlâ gözlerimin önündedir."

Ayrıca dikkat ettiysen Ömer *radıyallahu anh* burada, o iki adamdan birisinin, annesinin kocası olmadığını kesin olarak bilmesine rağmen, çocuğa "Bu iki adamdan hangisini istiyorsan onun peşinden gidebilirsin" demiş ve o adamın nesebine katılma tercihini çocuğa bırakmıştır. Çünkü doğumu, cahiliye dönemi teâmüllerine göre olmuştu. Bu da gösteriyor ki, cahiliye döneminde nesepler, arada nikâh olmasa bile (erkeklerin) tohumlarına göre tayin ediliyordu. Hatta Ömer *radıyallahu anh*'dan, buna ilave olarak şöyle bir rivayet de nakledilmiştir:

١٩٩٣ - حَدَّثَنَا أَبُو بَكْرَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ الضُّبَعِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَوْفُ بْنُ أَبِي جَمِيلَةَ، عَنْ أَبِي الْمُهَلَّبِ، أَنَّ عُمَرَ بْنَ الْخَطَّابِ قَضَى فِي رَجُلٍ ادَّعَاهُ رَجُلَانِ، كِلَاهُمَا يَزْعُمُ أَنَّهُ ابْنُهُ، وَذَلِكَ فِي الْجَاهِلِيَّةِ، فَدَعَا عُمَرُ أُمَّ الْغُلَامِ الْمُدَّعَى، فَقَالَ: أُذَكِّرُكِ بِالَّذِي هَدَاكِ لِلْإِسْلَامِ، لِأَيِّهِمَا هُوَ؟ فَقَالَتْ: لَا وَالَّذِي هَدَانِي لِلْإِسْلَامِ، مَا أَدْرِي لِأَيِّهِمَا هُوَ؟ أَتَانِي هَذَا أَوَّلَ اللَّيْلِ، وَأَتَانِي هَذَا آخِرَ اللَّيْلِ، فَلَا أَدْرِي لِأَيِّهِمَا هُوَ فَدَعَا عُمَرُ بِقَافَةٍ أَرْبَعَةٍ، وَدَعَا بِبَطْحَاءَ، فَنَثَرَهَا، فَأَمَرَ الرَّجُلَيْنِ الْمُدَّعِيَيْنِ فَوَطِئَ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا بِقَدَمٍ،

791 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 162, *Şerh Müşkili'l-âsâr,* XII, 254; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 263.

وَأَمَرَ الْمُدَّعَى فَوَطِئَ بِقَدَمٍ، ثُمَّ أَرَاهُ الْقَافَةَ، فَقَالَ: انْظُرُوا، فَإِذَا أَتَيْتُمْ فَلا تَكَلَّمُوا حَتَّى أَسْأَلَكُمْ فَنَظَرَ الْقَافَةُ، فَقَالُوا: قَدْ أَثْبَتْنَا ثُمَّ فَرَّقَ بَيْنَهُمْ، ثُمَّ سَأَلَهُمْ رَجُلا قَالَ: فَتَقَادَعُوا، يَعْنِي تَتَابَعُوا أَرْبَعَتُهُمْ، كُلُّهُمْ يَشْهَدُ أَنَّ هَذَا لَمِنْ هَذَيْنِ فَقَالَ عُمَرُ: يَا عَجَبًا لِمَا يَقُولُ هَؤُلاءِ قَدْ كُنْتُ أَعْلَمُ أَنَّ الْكَلْبَةَ تُلَقَّحُ بِالْكِلابِ ذَوَاتِ الْعَدَدِ، وَلَمْ أَكُنْ أَشْعُرُ أَنَّ النِّسَاءَ يَفْعَلْنَ ذَلِكَ قَبْلَ هَذَا، إِنِّي لأَرَى مَا تَرَوْنَ، اذْهَبْ فَهُمَا أَبَوَاكَ.

1993- ... Avf b. Ebî Cemîle'nin Ebu'l-Mühelleb'den rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*, iki adamdan her birinin kendi oğlu olduğunu iddia ettikleri bir şahıs hakkında karar vermiştir. Dava, cahiliye dönemine aitti. Ömer *radıyallahu anh*, dava konusu çocuğun annesini çağırtıp ona "Seni İslâm'a hidayet eden (Allah) hakkı için soruyorum: Bu çocuk bu iki adamdan hangisine ait?" dedi. Kadın ise "Beni İslâm'a hidayet eden (Allah) hakkı için, bunun onlardan hangisine ait olduğunu gerçekten bilemiyorum. Çünkü şu beriki bana gecenin başında, öteki da gecenin sonunda gelmiş (ve benimle ilişkide bulunmuşlardı). Bu sebeple bu çocuğun hangisine ait olduğunu bilemiyorum" dedi.

Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh*, dört kâif çağırdı ve bir miktar kum getirtip yere saçtı. Daha sonra da davalı iki adamın gelip kuma tek ayaklarını basmalarını; ardından da dava konusu çocuğun tek ayağını basmasını istedi. Peşinden bu izleri kâiflere gösterip "Şimdi şunlara bir bakın bakalım! Tespitlerinizi tamamladığınızda, ben size soruncaya dek kesinlikle konuşmayın" dedi. Kâifler de baktılar ve "Tespitlerimizi yaptık" dediler. Ömer *radıyallahu anh* onları ayırdı ve her birine ayrı ayrı (görüşünü) sordu.

(Ravi) dedi ki: Kâiflerin dördü de ardarda bu çocuğun, bu iki adamın her ikisine de ait olduğuna dair şahitlik ettiler. Bunun üzerine Ömer *radıyallahu anh* "Adamların söyledikleri doğrusu çok ilginç! Çünkü ben, dişi bir köpeğin birkaç erkek köpek tarafından döllenebildiğini bilirdim fakat kadınların böyle bir şey yapabileceklerini daha önce hiç duymamıştım" dedikten sonra (kâiflere) "Ben de sizin görüşünüzü paylaşıyorum" dedi ve (çocuğa şöyle seslendi:) "(Ey çocuk!) Artık gidebilirsin, bunların her ikisi de senin babandır."[792]

***

792 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* IV, 163, *Şerh Müşkili'l-âsâr,* XII, 257. Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *Ma'rifetü's-sünen ve'l-âsâr,* XIV, 369.

Dikkat ettiysen Ömer *radıyallahu anh*, bu hadiste de bundan öncekinde de herhangi bir nikâhın olup olmadığını sormamıştır. Çünkü ona göre söz konusu davalıların ve o kadınla olan ilişkilerinin hükmünün, cahiliye dönemindeki teâmüllere göre değerlendirilmesi gerekiyordu. Sonra davalıların iddialarını dinledi ve her birinin iddiasını kadına sordu, kadın da söyleyeceğini söyledikten sonra, "Bir çocuğun iki tohumdan meydana gelmiş olması ihtimali var mıdır veya böyle bir şey imkânsız mıdır?" diye tespitte bulunabilmek için meseleyi kâiflere sordu. Onlar da bu hadiste zikredilen cevapları verdiler. Bunun üzerine o da iki adamın iddiasının birbirlerine denk olduğuna, dolayısıyla da çocuğu her ikisinin evladı sayarak, neseplerine katmaya karar verdi. Çünkü çocuk, (ortaklaşa) her ikisinin tohumlarından meydana gelmişti. Bu da gösteriyor ki, cahiliye dönemi doğumlarında (erkeklerin) tohumları esas alınmıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de bunu (çocuğun bulunduğu) firâşın esas kabul edildiği bir hükme dönüştürerek çocuğu, sadece annesinin, kendisine "firâş" olduğu kimsenin nesebine katılmasına karar vermiştir. Çocuğun (fiziksel) benzerliği, firâş sahibinin dışında birinin tohumundan olduğunu gösterse de durum böyledir. Nitekim Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, Zem'a'nın cariyesinin, kendi kardeşinin tohumundan olma bir çocuk doğurduğu iddiasında bulunan Sa'd b. Ebî Vakkâs'ın iddiasına, kardeşinin, o çocuğun firâşının sahibi olmadığını söyleyerek karşı çıkmıştır. Şöyle ki:

١٩٩٤ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: كَانَ عُتْبَةُ بْنُ أَبِي وَقَّاصٍ عَهِدَ إِلَى أَخِيهِ سَعْدٍ أَنَّ ابْنَ وَلِيدَةِ زَمْعَةَ مِنِّي، فَاقْبِضْهُ إِلَيْكَ فَلَمَّا كَانَ عَامُ الْفَتْحِ أَخَذَهُ سَعْدٌ، وَقَالَ: ابْنُ أَخِي، وَكَانَ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ فَقَامَ إِلَيْهِ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ، فَقَالَ: أَخِي، وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَتَسَاوَقَا إِلَى رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ سَعْدٌ: يَا رَسُولَ اللهِ، ابْنُ أَخِي قَدْ كَانَ عَهِدَ إِلَيَّ فِيهِ وَقَالَ عَبْدُ بْنُ زَمْعَةَ: أَخِي، وَابْنُ وَلِيدَةِ أَبِي، وُلِدَ عَلَى فِرَاشِهِ فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: هُوَ لَكَ يَا عَبْدُ بْنَ زَمْعَةَ؟ وَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلَدُ لِلْفِرَاشِ، وَلِلْعَاهِرِ الْحَجَرُ ثُمَّ قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ لِسَوْدَةَ ابْنَةِ زَمْعَةَ: احْتَجِبِي مِنْهُ، لِمَا رَأَى مِنْ شَبَهِهِ بِعُتْبَةَ قَالَتْ: فَمَا رَآهَا حَتَّى لَقِيَ اللهَ.

1994- ... Urve'nin rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Utbe b. Ebî Vakkâs, kardeşi Sa'd'a "Zem'anın cariyesinin oğlu bendendir, ona sahip çık" diye vasiyet etmişti. Mekke'nin fethedildiği yıl, Sa'd onu aldı ve şöyle dedi: "O, benim yeğenimdir. Kardeşim onu bana vasiyet etmişti." Bunun üzerine Abd b. Zem'a kalkıp "O, çocuk benim kardeşimdir; babamın cariyesinin oğludur. Çünkü onun firâşında doğmuştur" dedi. Aralarında anlaşamayınca da meseleyi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e intikal ettirdiler. Sa'd "Ey Allah'ın Rasûlü! O, benim yeğenimdir. Kardeşim, onu bana vasiyet etmişti" dedi. Abd b. Zem'a da "O, benim kardeşimdir; babamın cariyesinin oğludur. Çünkü onun firâşında doğmuştur" dedi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Abd b. Zem'a! Bu çocuk sana aittir"*** dedi ve ardından da ***"Çocuk, bulunduğu firâşa aittir; zina yapanın da çocuk üzerinde hiçbir hakkı yoktur"*** buyurdu. Daha sonra da çocuğu Utbe b. Ebî Vakkâs'a benzettiği için (mü'minlerin annesi) Sevde bint Zem'a'ya ***"Onun karşısında örtün"*** buyurdu.

(Âişe *radıyallahu anhâ*) dedi ki: "Böylece o çocuk, ölünceye kadar Sevde'yi hiç göremedi."[793]

***

Dikkat edersen Sa'd, Zem'a'nın cariyesinin oğlunun, kardeşi Utbe'ye ait olduğunu iddia etmiştir. Çünkü kardeşi Utbe ona, o çocuğun -firâşının sahibi olmadığı hâlde- kendisine ait olduğunu söyleyerek ona sahip çıkması için vasiyette bulunmuştu. Zira cahiliye dönemindeki teâmüllere göre çocukları bu şekilde sahipleniyorlardı. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Çocuk, bulunduğu firâşa aittir"*** buyurarak Sa'd'a şunu öğretmiş olmaktadır: "Sen, İslâm'ın geldiği bir dönemde, bir çocuğun kendisine ait olduğunu söyleyen, üstelik hakkında davacı olup da kendisinden hak talebinde bulunma durumunda olmadığın birine karşı onu sahiplenmeye kalkışıyorsun." Allah Rasûlü bu şekilde Sa'd'ın iddiasını geçersiz kılmış ve çocuğu Abd'a vermiştir. Çünkü çocuk, babasının eli altındaki cariyesinin oğluydu. Dolayısıyla o cariyenin çocuğunu da kendisinin hükmünde saymıştır. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* daha sonra da Sevde'ye ***"Onun karşısında örtün"*** buyurmuştur. Zira çocuk, görünürde Sa'd'ın iddia ettiği tohumdan olduğu için kendisine ait olduğu söylenen (Utbe'ye) benziyordu. Sevde'ye böyle bir emri vermesi ise, o çocuğu hiçbir şekilde

793 Mâlik, Akdiye 20; Buhârî, Buyû 3; Müslim, Radâ' 36.

(Sevde'nin babası) Zem'a'nın nesebinden saymadığını göstermektedir. Zira onun nesebine katmış olsaydı, onu Sevde'nin kardeşi sayar; onunla akrabalık ilişkilerini sürdürmesini emreder ve onun karşısında örtünmesini yasaklardı. Nitekim Âişe *radıyallahu anhâ*'nın da süt amcası karşısında örtünmesine bu şekilde mani olmuştur. Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, o çocuğu Zem'a'nın nesebinden saymadığının diğer bir delili ise İbnü'z-Zübeyr'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği şu hadistir:

١٩٩٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ قُدَامَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا جَرِيرُ بْنُ عَبْدِ الْحَمِيدِ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، عَنْ يُوسُفَ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ الزُّبَيْرِ، قَالَ: كَانَتْ لِزَمْعَةَ جَارِيَةٌ يَطَؤُهَا، وَكَانَتْ تُظَنُّ بِرَجُلٍ آخَرَ أَنَّهُ يَقَعُ عَلَيْهَا، فَمَاتَ زَمْعَةُ وَهِيَ حُبْلَى، فَوَلَدَتْ غُلَامًا كَانَ يُشْبِهُ الرَّجُلَ الَّذِي كَانَ يُظَنُّ بِهَا، فَذَكَرَتْهُ سَوْدَةُ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: أَمَّا الْمِيرَاثُ لَهُ، وَأَمَّا أَنْتِ فَاحْتَجِبِي مِنْهُ، فَإِنَّهُ لَيْسَ لَكِ بِأَخٍ.

1995- ... Yusuf b. ez-Zübeyr'in rivayet ettiğine göre, Abdullah b. ez-Zübeyr dedi ki: Zem'a'nın, ilişkide bulunduğu bir cariyesi vardı. Cariyenin aynı zamanda başka bir adamla da ilişkisi olduğu söyleniyordu. Nihayet cariyenin hamile olduğu bir sırada Zem'a öldü. Doğurduğu çocuk ise, ilişkisi bulunduğu söylenen diğer adama benziyordu. Sevde bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatınca, o da ona ***"O, (Zem'a'dan) miras alabilir. Ancak sen onun karşısında örtün; çünkü o senin kardeşin değildir"*** buyurdu.[794]

***

Dikkat edersen, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* o çocuğun, Sevde'nin kardeşi olmasını reddettiği için Sevde'nin babasının nesebinden sayılmasını da kabul etmemiştir. ***"O, (Zem'a'dan) miras alabilir"*** ifadesi ise, muhtemelen diğer (mirasçıların) bunu onaylamış olmalarından dolayı söylenmiştir. Çünkü dikkatini çektiyse Abd b. Zem'a, o çocuk için "O benim kardeşimdir ve babamın cariyesinin oğludur" demişti.

Ayrıca bu naklettiğimiz rivayetlerde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Çocuk bulunduğu firâşa aittir"*** sözünden neyi kastettiğini izah

794 Abdurrezzâk, *Musannef*, VII, 443; Nesâî, Talâk 48; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 115.

edecek bir delil de bulunmaktadır. Dolayısıyla bu meselede, bizim daha önce de arzettiğimiz şekilde şaz görüşlere sahip birinin "Çocuk liânla reddedilemez" şeklinde ifade ettiği iddiası geçersizdir. Çünkü İbn Ömer'in Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği sabit olan sünnette çocuğun liânla reddedildiği hususu yer almaktadır. Bu durumda hiç kimsenin bir sünneti diğeriyle çatıştırmasına gerek olmadığı gibi, birinin manasını diğerinin manasına katıp birleştirmesine de ihtiyaç yoktur. Bu sayede her bir sünnet, sadece Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in kastettiği manada anlaşılmış olup başka bir manaya gelmeyecektir.

Bahsi geçen çocuğun kendisine ait olmadığı iddiasıyla eşine yönelik kazfte bulunan koca, eşini nikâhına geri döndürebileceği ric'î bir talâkla boşayıncaya kadar onunla liân yapmaz ve daha sonra da eşi henüz o talâkın iddeti içerisindeyken, meseleyi hâkime intikal ettirirse, o hâkim, onlar arasında tıpkı talâk öncesinde liân işlemini yaptırdığı gibi o durumda da liân işlemini yaptırır. Çünkü mevcut halleriyle hâlâ karı-kocadırlar. Şayet henüz meseleyi hâkime taşımadan iddet süresi dolar da eşini üç talâkla boşadığı veya aralarında belirli bir müddetin bulunduğu talâk türleri de vâki olursa, bu durumda hâkim, aralarında liân yaptırmaz ve kocaya da eşine yönelik kazfinden dolayı had cezası uygulanmaz. Zira söz konusu kazf, sadece liân işleminin yapılmasını gerektirmektedir. Dolayısıyla liân yapma yükümlülüğü, başka bir şeye dönüşmez.

Bu sözünü ettiğimiz koca, eşini nikâhına geri döndürme imkânı bulunan ric'î bir talâkla boşayıncaya kadar ona zina suçlamasında (kazf) bulunmamış olup o talâktan sonra suçlamada bulunursa ve eşi de onu, içinde bulunduğu iddet süresi henüz sona ermeden hâkime dava ederse, bu durumda hâkim, aralarında liân işlemini yapar. Çünkü mevcut halleriyle hâlâ karı-kocadırlar. Ancak koca, eşini üç talâkla boşadıktan sonra iddet müddeti içerisinde veya iddetten çıkmasından sonra ona yönelik kazfte bulunacak olursa, işte İbn Abbâs ve İbn Ömer bu meselede ihtilafa düşmüşlerdir. Bu hususta onlardan rivayet edilen görüşler şöyledir:

١٩٩٦ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، وَيُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالا: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا هِشَامُ بْنُ حَسَّانٍ، عَنْ حَسَّانٍ الأَزْدِيِّ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ، قَالَ: إِنْ كَانَ طَلَّقَهَا ثَلاثًا جُلِدَ الْحَدَّ، وَأُلْحِقَ بِهِ الْوَلَدُ، وَلَمْ يُلاعِنْ، وَإِنْ كَانَ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً لاعَنَهَا

وَقَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: إِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثًا ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ لاعَنَهَا قَالَ جَابِرُ بْنُ زَيْدٍ: وَقَوْلُ ابْنِ عُمَرَ أَعْجَبُ إِلَيْنَا مِمَّا قَالَهُ ابْنُ عَبَّاسٍ.

1996- ... Hassân el-Ezdî'nin Câbir b. Zeyd'den rivayet ettiğine göre, İbn Ömer, eşini boşadıktan sonra iddet süresi içerisinde ona kazfte bulunan bir adam hakkında şöyle demiştir: "Eğer eşini üç talâkla boşamışsa, sopa cezasına çarptırılıp çocuk onun nesebine katılır ve aralarında liân işlemi de yapılmaz. Ancak eşini bir talâkla boşamışsa, o zaman liân işlemi yapılır."

İbn Abbâs ise "Eğer eşini üç talâkla boşamış olup da iddet içerisinde ona kazfte bulunmuşsa, onunla liân yapar" demiştir.

Câbir b. Zeyd de "İbn Abbâs'ın görüşünden ziyade İbn Ömer'in görüşünü daha fazla beğendik" demiştir.[795]

١٩٩٧ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَارُونُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ هَرِمٍ، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، وَابْنِ عَبَّاسٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

1997- ... Amr b. Herim, Câbir b. Zeyd kanalıyla İbn Ömer ve İbn Abbâs'tan bu rivayetin aynısını nakletti.[796]

١٩٩٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَمْرٍو، عَنْ جَابِرِ بْنِ زَيْدٍ، قَالَ: كُنْتُ أَسْأَلُ ابْنَ عُمَرَ، وَابْنَ عَبَّاسٍ، فَآخُذُ بِقَوْلِ ابْنِ عَبَّاسٍ: وَأَدَعُ قَوْلَ ابْنِ عُمَرَ إِلا فِي هَذَا، فَإِنِّي آخُذُ بِقَوْلِ ابْنِ عُمَرَ، وَتَرَكْتُ قَوْلَ ابْنِ عَبَّاسٍ فِي رَجُلٍ طَلَّقَ امْرَأَتَهُ ثَلاثًا، ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ، قَالَ: يُلاعِنُهَا وَقَالَ ابْنُ عُمَرَ: إِنْ طَلَّقَهَا وَاحِدَةً أَوِ اثْنَتَيْنِ ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ لاعَنَهَا، وَإِنْ طَلَّقَهَا ثَلاثًا ثُمَّ قَذَفَهَا فِي الْعِدَّةِ جُلِدَ.

1998- ... el-Kâsım b. Amr'ın rivayet ettiğine göre, Câbir b. Zeyd dedi ki: "(Genelde) İbn Ömer ve İbn Abbâs'a sorular sorup İbn Abbâs'ın görüşünü tercih ediyor ve İbn Ömer'in görüşünü almıyordum. Ancak şu meselede İbn

795 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 407.

796 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 407.

Ömer'in görüşünü tercih edip İbn Abbâs'ın görüşünü terk ettim: İbn Abbâs, eşini üç talâkla boşayıp daha sonra iddet süresi içinde ona kazfte bulunan kimseyle ilgili olarak "Eşiyle liân yapar" demiş; İbn Ömer ise "Eğer eşini bir veya iki talâkla boşadıktan sonra iddet süresi içinde zina suçlamasında bulunacak olursa, onunla liân yapar. Şayet üç talâkla boşadıktan sonra iddet süresinde ilgili suçlamayı yöneltecek olursa, o zaman da sopa cezasına çarptırılır" demiştir.

***

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed de bu konuda İbn Ömer'in görüşünü tercih ediyorlardı. Şâfiî ise, çocuğun başkasına ait olduğu iddiasıyla kazfte bulunan kimseye bu sebeple liân işlemi yapılacağı ve çocuğun onun nesebinden çıkarılarak annesinin nesebine katılacağı görüşündedir. Ona göre, kadının iddet süresi içinde olması ile iddetini doldurmuş olması arasında hiçbir fark yoktur. İbn Abbâs da verdiği cevabında "üç talâkla boşanmış kadınlar" derken, henüz iddetten çıkmamış kadınları kastetmektedir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi inceledik ve şunu tespit ettik: Allah *azze ve celle*, zina suçlamasına maruz kaldıkları kimselerin eşleri sayılmayan iffetli kadınlara yönelik böyle bir ithamda bulunanlarla ilgili olarak ***"İffetli kadınlara zina suçlamasında bulunup sonra (bunu ispat için) dört şahit getiremeyenlere…"***[797] hükmünü verirken, bu suçlamayı bizzat eşlerine yöneltenlerle ilgili olarak da ***"Kadınlarına zina suçlamasında bulunup da kendilerinden başka şahitleri olmayanlara gelince..."***[798] hükmünü getirmektedir. Dolayısıyla Allah Teâlâ'nın, kendisine kazfte bulunan kimsenin eşi sayılmayan iffetli bir kadına yönelik böyle bir ithamla ilgili verdiği hüküm, kocası tarafından kendisine zina isnadında bulunulan kadınla ilgili verdiği hükümden farklıdır. Ayrıca adamın, eşini üç talâkla boşaması hâlinde, onunla olan nikâh bağı ortadan kalkar ve artık onun kocası sayılmaz. Böyle bir durumda o kadına kazfte bulunması, artık bizatihi kendi eşine yönelik bir suçlama değil, eşi olmayan iffetli bir kadına yönelik bir suçlama sayılır. Dolayısıyla da kişinin böyle bir zina ithamında yerine getirmekle yükümlü olduğu şey, Allah *azze ve celle*'nin, eşler dışındaki iffetli kadınlara yönelik ithamlarla ilgili âyette zikrettiği hükümdür.

797 Nûr 24/4.

798 Nûr 24/6.

Bu noktada biri "Söz konusu boşanmış kadına, çocuğun kendisine ait olmadığı iddiasıyla kazfte bulunan kişi eğer kendi kocası ise, koca tarafından reddedilmemesi hâlinde daha önceki nikâhları gereğince onun nesebinden sayılan o çocuğun hükmü, adamın, ilgili nikâhın ortadan kalkmasından önce çocuğu reddetmesi hâlindeki hükmü gibidir. Zira eğer dikkat edersen kadın, nikâhın kalkmasından sonra o çocuğu, o kocaya ait olmasını gerektirecek bir zaman dilimi içinde doğurmuşsa, -söz konusu nikâh ortadan kalkmış olsa bile- o takdirde ilgili çocuk o kocaya ait sayılır. Bu durumda kocanın da o çocuğun kendisinin nesebinden olduğunun göstergesi sayılan nikâh bağı kopmuş olsa bile, ilgili çocuğun kendisine ait olmadığını iddia ederek reddetme hakkı vardır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Kadının, kocasından olma çocuğunun hükmü boşama öncesindeki hükmü gibidir. Dolayısıyla kadının doğurduğu o çocuk, kocaya aittir. Çünkü böylesi bir durumda o çocuğa, "eşini boşayan kimsenin cinsel temasından meydana gelmiş bir çocuk" hükmü uygulanır ve henüz anne karnında olduğu sırada söz konusu boşamanın gerçekleşmiş olduğu kabul edilir. Böylece ilgili çocuğun o kadını boşayanın nesebinden olduğu belirlenmiş sayılır.

Ancak annesi, çocuğu doğurduktan sonra kocası onu boşayıp ayrılsa ve onunla olan nikâh bağını koparmasının ardından ilgili çocuğu reddedip onun kendisine ait olmadığı yönünde kadına kazfte bulunacak olsa, bu durum (öncesiyle ilgisi olmayan) yeni bir suçlamadır. Dolayısıyla yeni baştan bir hüküm gerektirir. Ayrıca o kadın ile adam artık karı-koca olmadıkları için Allah *azze ve celle*'nin, kendileri için liân hükmünü geçerli kıldığı kimselerden değil, haklarında sopa cezası hükmünü koyduğu kimselerden sayılırlar. Bize göre bu kanaat, diğerinden daha üstün ve tercihe şayandır.

Sözünü ettiğimiz koca, arzettiğimiz şekilde bir boşama yapmamış ve hâlâ karı-koca oldukları bir sırada eşine zina isnadında bulunmuş, daha sonra da aralarında liân işlemi gerçekleşmeden kadın ölmüşse, böyle bir meselede İbn Abbâs'tan nakledilen görüş şudur:

١٩٩٩ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا غِيَاثُ بْنُ بَشِيرٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي الرَّجُلِ يَقْذِفُ امْرَأَتَهُ، ثُمَّ تَمُوتُ الْمَرْأَةُ قَبْلَ أَنْ يَتَلَاعَنَا، قَالَ: يُوقَفُ، فَإِنْ أَكْذَبَ نَفْسَهُ جُلِدَ وَوَرِثَ، وَإِنْ جَاءَ بِالشُّهُودِ وَرِثَ، وَإِنِ الْتَعَنَ لَمْ يَرِثْ.

1999- ... İkrime'nin rivayet ettiğine göre İbn Abbâs, eşine zina isnadında bulunan ve henüz liân işlemi gerçekleşmeden eşi ölen bir adam hakkında şöyle demiştir: "Bu adam tevkif edilir ve eğer kendini yalanlarsa sopa cezasına çarptırılır ve eşinin malına mirasçı olur. (İddiasının ispatı için) şahit getirirse de miras alır. Ancak liân yaparsa, miras alamaz."[799]

***

Bize göre bu görüş, İbn Abbâs'ın Câbir b. Zeyd tarafından rivayet edilen diğer görüşünün kıyasen gereğidir. İbn Ömer'in görüşünün kıyas yoluyla gerektirdiği şey ise, böyle birinin liân yapmaması ve eşine mirasçı olabilmesidir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur.

Öte yandan eşlerin yerine getirmekle yükümlü olduklarından bahsettiğimiz bu liân işleminde, eşlerin hür, Müslüman, ergenlik çağına girmiş ve her ikisinin veya sadece birinin (daha önce) kazfte bulundukları için had cezasına çarptırılmamış olmaları gerekir. Ayrıca kadınla da -kendisine kazfte bulunan kimsenin had cezasına çarptırılmasını engelleyebilecek şekilde- cinsel ilişkide bulunulmuş olması lazımdır.

Ancak eşlerden biri veya her ikisi köle ise ya da biri veya her ikisi Hıristiyan yahut Yahudi veya Mecûsî ise, işte ilim ehli bu konuda ihtilaf etmiştir. Bir grup ilim adamı "Bunlar arasında liân söz konusu olmadığı gibi eşine kazfte bulunan kocaya da had cezası verilmez" demiştir. Nitekim Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir.

Diğer bir grup da "Liân yaparlar ve onlar da bu meselede tıpkı bahsettiğimiz iki Müslüman karı-koca gibidirler" demiştir. Şâfiî ve Medineli ilim ehlinin çoğu bu kanaati benimsemişlerdir.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de konuyu inceledik ve şunu tespit ettik:

Liân yapabilecek ehliyette olduklarından söz ettiğimiz eşlerle ilgili olarak erkek, kadına kazfte bulunacak olursa, kendisinden, kadını itham ettiği konuda şahitlik yapabilecek dört şahit getirmesi istenir. Ayrıca ilgili suçlamayı eşiyle arasında nikâh bağının bulunduğu bir dönemde yapması hâlinde de bu şahitleri getirmesi istenir. Eğer buna şahitlik edebilecek dört kişiyi getirebilirse, liân yapma yükümlülüğü üzerinden düşer. Bu durum, tıpkı

---

799 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 412.

yabancı birinin, aralarında nikâh bağı bulunmayan bir kadına yönelik kazfinin ardından çarptırılacağı cezanın, bu şahitleri getirmesi hâlinde düşmesine benzemektedir. Zira eş olması durumunda ona yönelik kazfte liânı düşüren şey, yabancı bir kadına yönelik zina suçlamasında had cezasını düşüren şeyin aynısıdır. Buradan da anlıyoruz ki kişinin, karısına zina isnadında liân işlemini gerektiren husus, yabancı bir kadına yönelik kazfte had cezasını gerektiren hususun aynısıdır. Bu noktada kişinin, gayr-ı müslim yabancı bir kadına veya cariyeye zina suçlamasında bulunması hâlinde nasıl had cezasına çarptırılması gerekmiyorsa, aynı şekilde o kadın eğer kendi eşiyse, ona böyle bir suçlamada bulunması hâlinde de liân yapması gerekmez. Bizim kanaatimiz budur.

Yine kadının, (eş olmayıp) yabancı bir kadın olması hâlinde, -kendisine kazfte bulunan kimsenin had cezasını düşürebilecek şekilde- zina etmiş veya vat'edilmişse,[800] bir eş olarak (kocası tarafından) kazfe maruz kalması durumunda da kıyas gereği "liânın gerekmediği kimselerden" olması lazımdır. Ayrıca zikrettiğimiz vat' ve zina suçlamasından kaynaklanan had cezasını o kocanın üzerinden düşüren şey, kendisiyle, kazfte bulunduğu kadın arasında nikâh bağı bulunmayan yabancı bir adamın üzerinden had cezasını düşüren şeyin aynısıdır. Bu, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşüdür.

Eğer kocasının kendisine kazfte bulunduğu bu kadın, daha önce kendisinin başkasına yönelik kazfinden dolayı had cezasına çarptırılmış Müslüman ve hür bir kadın olup yabancı bir erkeğin, -kendisine yönelik kazfinden dolayı alacağı had cezasını engelleyebilecek şekilde- vat'edilmiş bir kadın değilse, işte ilim adamları bu konuda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Böylesi bir kadının, kocasıyla liân yapması söz konusu olmadığı gibi kocasına had cezası da uygulanmaz. Ayrıca kocası, onu zina ile suçlarken çocuğunu da reddetmiş olsa bile, çocuk onun nesebinden çıkmaz" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden âlimlerdendir. Nitekim Muhammed bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf isnadıyla Ebû Hanîfe'den bu görüşü rivayet etmiş; Muhammed de "Bu, bizim kanaatimizdir" demiştir.

---

800 Vat': Erkeğin, cinsel organını, diğer birinin ön veya arkasına haşefe miktarı sokmasıdır. "Zina" ise şer'î bir akde dayalı olmaksızın kadının ön kısmından yapılan cinsel ilişki için kullanılmaktadır. Bilgi için bk. Ebû Hilâl el-Askerî, *Mu'cemu'l-furûki'l-luğaviyye,* thk., Beytullah Beyyât, Kum 1412, s. 268; Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 478. (Çeviren)

Diğer bir grup ilim adamı da şöyle demektedir: "Kadının (başkasına) kazften dolayı had cezasına çarptırılmamış olması hâlinde nasıl liân yapılıyorsa, bu tür bir durumda da liân yapılır." Şâfiî ile Kufelilerden birçok kişi bu görüşü benimsemektedirler.

Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf, Muhammed ve onları takip edenlerin dışındaki Kufeli ilim adamlarının, benimsemiş oldukları bu görüşe dair öne sürdükleri delillerden biri de şudur:

Eğer bu kadını (kocası dışındaki) yabancı bir erkek zina yapmakla suçlamış olsaydı, ona yaptığı bu suçlamadan dolayı o erkeğin cezaya çarptırılması gerekirdi. Bu noktada ilgili kadının kazf sebebiyle ceza almış biri olması durumu değiştirmez. Bu durumda (kadının daha önce almış olduğu) had cezası, o yabancı erkeğin kendisine yönelttiği kazften dolayı alması gereken cezayı ortadan kaldırmadığına göre, zina isnadında bulunan kişinin kendi kocası olması hâlinde ona karşı yapılması gereken liân işlemini de ortadan kaldırmaz.

Buna karşılık Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed ise kendi görüşlerini şöyle delillendirmişlerdir: Bir kazfden dolayı had cezası almış olan bu kadının, Allah *azze ve celle*'nin ***"Ve artık onların şahitliklerini hiçbir zaman kabul etmeyin"***[801] âyeti sebebiyle şahitliği geçerli sayılmamaktadır. Kadın, şahitliği geçerli olmayanlardan sayıldığına göre ve liân da yine Allah *azze ve celle*'nin ***"... Onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi..."***[802] âyeti gereğince bir "şahitlik" olduğuna göre, bahsi geçen kadın, bu sebeple liân hükmünden çıkar ve artık liân yapmaya ehil kimselerden sayılmaz. Bu itibarla kocasının ona yönelik zina isnadı, bir yabancının zina isnadına benzemez. Çünkü kocasının zina isnadında, hem kendisinin hem de kadının şahitliklerine ihtiyaç vardır. Ancak kadının şahitliği de geçerli değildir. Oysa yabancı birinin yönelttiği zina suçlamasında, kadının şahitliğine ihtiyaç yoktur. İşte bu doğru bir görüştür. Muvaffakiyet Allah'tandır. Bu, Ebû Hanîfe ve ona tabi olanların görüşüdür.

Öte yandan bu kadının kendisi kazf cezası almış olmadığı hâlde ona zina isnadında bulunan kocası, böyle bir kazf sebebiyle ceza almış olsa, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu hususta şöyle diyorlardı: "Kadın için

801 Nûr 24/4.

802 Nûr 24/6.

kocasına kazf cezası uygulanır. Çünkü o koca, böyle bir ceza alıp da şahitliği geçersiz sayıldığı için o kadınla liân yapamaz." Yine kadın ve kocasının her ikisi de kazf cezası almışlarsa ve aynı şartlar geçerliyse, o zaman kadına zina isnadında bulunduğu için kocaya had ceza verilmesi gerekir. Zira karı-koca liân yapabilme ehliyetine sahip olsalardı, liân işlemine öncelikle kocadan başlanacaktı. Koca, eşiyle liân yapacak durumda olmadığına göre, ona yönelik kazfinden dolayı had cezasına çarptırılacaktır. Eğer eşler arasında liân işlemi gerçekleştikten sonra Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in dedikleri gibi "hâkim de onların arasını ayırırsa" veya Mâlik ve Züfer'in öngördükleri şekilde "liânın sona ermesiyle birlikte ayrılık da gerçekleşmiş sayılırsa" ya da Şâfiî'nin görüşü doğrultusunda "kadının liânından önce özellikle de kocanın liânı tamamlandıktan sonra ayrılık gerçekleşmiş sayılırsa," artık o kadın, kendisiyle liân yapmış olan kocasına haramdır.

Ebû Hanîfe ve Muhammed b. el-Hasen ise bu konuda şöyle diyorlardı: "Böyle bir durumda kadın, kocasına, kendisini baîn bir talâkla boşadığında nasıl haram oluyorsa öylece haram olur." Bu âlimler, o kadının, bâin talâkla boşanmış biri olarak kocasına haram olacağına ve adamın, eşine yönelik kazfinde ısrarcı olup kendini yalanlamadığı müddetçe de onunla evlenemeyeceğine hükmediyorlardı. Adam bu konuda yalan söylediğini itiraf ederse hâkim onu, eşine yönelik kazfinden dolayı sopa cezasına çarptırır ve onun Müslümanlar hakkındaki şahitliğini de geçersiz sayar. Ayrıca o eşiyle (yeniden) evlilik konusunda eşiyle evlenmeye talip herhangi biri gibi olur; aralarında hiçbir fark kalmaz. Muhammed b. el-Abbâs bu görüşü bize, Ali > Muhammed > Ebû Yusuf kanalıyla Ebû Hanîfe'den bu şekilde aktarmıştır. Muhammed de "Bu, bizim de görüşümüzdür" demiştir.

Muhammed ayrıca şunu da söylemiştir: "Aynı şekilde o kadın, bir adama zina suçlamasında bulunduğu için had cezasına çarptırılmışsa, onunla liân yapan kocası, -daha önce ona yönelttiği kazfinden vazgeçmemiş olsa bile- onunla evlenmek isteyen herhangi bir kimse gibi olur ve evlenmesi helal hâle gelir. Çünkü kadının, kendisine uygulanan had cezasından dolayı Müslümanlar hakkındaki şahitliği artık geçersizdir. Yine bir adama yönelik kazfinden dolayı ceza almış olmamakla birlikte, zina ettiği için ceza almışsa, onunla liân yapan kocası daha sonra onunla evlenebilir. Çünkü kadın, kazf veya zina sebebiyle aldığı had cezasından dolayı, yeni baştan liân yapabilecek ehliyette görülmediği ve -ilk liân işleminden önce böyle bir durumda olsaydı aralarında liân yapılamayacağı için- o (eski) kocasının onunla (yeniden) evlenmesi helal olmuştur."

Ebû Yusuf ise şöyle diyordu: "O karı-koca arasında gerçekleşen ayrılık, talâksız bir (nikâh) feshidir." Bişr, bu görüşü ondan böyle aktarmıştır. Muhammed, bunun bir fesih işlemi olduğunu bizzat ifade etmemekle birlikte Ebû Yusuf'un görüşü olarak aktardığı bilgi bu manaya gelmektedir.

Öte yandan Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in birçok sahâbîsinden de liân yapan karı-kocanın artık hiçbir zaman bir araya gelemeyeceklerine dair görüşler de nakledilmiştir. Şöyle ki:

٢٠٠٠ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنِ الأَعْمَشِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنْ عُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ، أَنَّهُ قَالَ: لَا يَجْتَمِعُ الْمُتَلاعِنَانِ أَبَدًا.

2000- Süleyman'ın bize babası > Ebû Yusuf > el-A'meş > İbrahim yoluyla rivayet ettiğine göre, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Liân yapan karı-koca hiçbir zaman bir araya gelemezler."[803]

٢٠٠١ - وَعَنْهُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ قَيْسِ بْنِ الرَّبِيعِ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ أَبِي النُّجُودِ، عَنْ زِرٍّ، عَنْ عَلِيٍّ، مِثْلَهُ.

2001-Yine Süleyman bize, babası > Ebû Yusuf > Kays b. er-Rabî' > Âsım b. Ebi'n-Nücûd > Zirr yoluyla Ali *radıyallahu anh*'dan bu görüşün aynısını rivayet etti.[804]

٢٠٠٢ - وَبِإِسْنَادِهِ عَنْ عَاصِمٍ، عَنْ أَبِي وَائِلٍ، عَنِ ابْنِ مَسْعُودٍ، مِثْلَ ذَلِكَ.

2002- Aynı şekilde Süleyman, Âsım'dan, o Ebû Vâil'den, o da İbn Mes'ûd'dan bu görüşün aynısını rivayet etti.[805]

***

Ancak ben bu rivayeti, kendi kitabımda[806] "an Âsım: Âsım'dan" şeklinde bulamadım. Zira ben bunu "an Kays, an Âsım: Kays'dan, onun da Âsım'dan (rivayet ettiğine göre)"[807] şeklinde ezberlemiştim. Yine;

---

803 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

804 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112-113; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

805 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 112; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 307.

806 Burada "kitap" hadis talebesinin hocasından çeşitli usullerle yazarak rivayet ettiği hadisleri bir arada muhafaza eden "kitap/defter" için kullanılır. Bk. Mücteba Uğur, *Hadis Terimleri Sözlüğü*, s. 182. (Çeviren)

807 Yani 2001 no'lu rivayetin senedindeki gibi Kays b. er-Rabî'in Âsım'dan rivayeti olarak. (Çeviren)

٢٠٠٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ الرَّحِيمِ الْهَرَوِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْحَاقُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ الْحَنْظَلِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَعْلَى بْنُ عُبَيْدٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ إِسْحَاقَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ سَهْلِ بْنِ سَعْدٍ بِقِصَّةِ الْمُتَلَاعِنَيْنِ، وَقَالَ فِيهِ: فَقَدَّمَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي الْمَسْجِدِ بَعْدَ الْعَصْرِ، وَأَنَا أَنْظُرُ مَعَ النَّاسِ، فَتَلَاعَنَا قَالَ ابْنُ شِهَابٍ: فَمَضَتِ السُّنَّةُ أَنَّهُمَا إِذَا تَلَاعَنَا فُرِّقَ بَيْنَهُمَا، ثُمَّ لَا يَجْتَمِعَانِ أَبَدًا.

2003- ... ez-Zührî'nin rivayet ettiğine göre, Sehl b. Sa'd, liân yapan karı-kocanın olayını anlatırken şöyle dedi: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, ikindiden sonra onları mescide getirtti. Ben de oradaki insanlarla beraber olayın tanığıydım. Karı-koca liân yaptılar."

İbn Şihâb dedi ki: "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılıp sonra da hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur."[808]

***

Bazı insanlar bu son rivayeti naklederken, İbn Şihâb'ın sözüyle öncesindeki hadisi birbirinden ayırmaksızın tek bir lafızla rivayet etmişlerdir. Bunu söylememizin sebebi ise "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılıp sonra da hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur" cümlesinin, İbn Şihâb'a ait olup ondan öncekilere ait olmadığının bilinmesini sağlamaktır. Ancak bu hadiste, daha önce arzettiğimiz meselede ihtiyaç duyduğumuz bir ibare yer almaktadır ki o da şudur: "Karı-kocanın liân yaptıktan sonra aralarının ayrılması yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur." Bu da Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in "salt olarak liân işlemini bitirmiş olmak, liân yapan karı-koca arasında -hâkim ayırmadıkça- bir ayrılığın gerçekleşmesini gerektirmez" şeklindeki görüşlerini desteklemektedir.

Ancak liân yapan erkeğin yalan söylediğini itiraf etmesi durumunda sopa cezasına çarptırıldıktan sonra liân yaptığı kadınla (eşiyle) evlenebileceğine dair İbnü'l-Müseyyeb ve en-Nehaî'den görüşler rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

808 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 304.

٢٠٠٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ يَعْقُوبَ بْنِ أَبِي عَبَّادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ سَعِيدٍ، عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ، أَنَّ الْمُلاعِنَ إِذَا أَكْذَبَ نَفْسَهُ رُدَّتْ إِلَيْهِ امْرَأَتُهُ قَالَ سُفْيَانُ: وَلَقِينَا ابْنَ أَبِي هِنْدٍ، فَحَدَّثَنَا بِهِ عَنِ ابْنِ الْمُسَيَّبِ.

2004- … Süfyân'ın, Yahyâ b. Saîd kanalıyla İbnü'l-Müseyyeb'den rivayet ettiğine göre, liân yapan kimsenin, yalan söylediğini itiraf etmesi durumunda, eşi ona geri döndürülür.

Süfyân dedi ki: "İbn Ebî Hind'le bir araya geldiğimizde o da bu görüşü bize İbnü'l-Müseyyeb'den aktardı."[809]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: 'Bu rivayetteki "eşi ona geri döndürülür" ifadesi, "eğer koca, onunla evlenmek isterse" anlamına gelmektedir. Bu durum, tıpkı kocası tarafından üç talâkla boşandıktan sonra başka bir kocayla evlenip gerdeğe giren, daha sonra o ikinci tarafından da boşanıp iddet bekleyen ve iddeti bitince de hakkında "Artık ona (eski kocaya) helal olur" denilen kadının durumuna benzer. Bu cümleden kastedilen şey, "Yeni bir nikâh yapmadan (eski) kocasına helal olur" demek değildir. Buradaki "helal olur" ifadesi, "kendisi sebebiyle (eski) kocasına haram kılınmış olduğu haramlık hükmünden çıkıp artık helal olur" manasındadır. Dolayısıyla o koca ile diğer insanlar (koca adayları), o kadının kendilerine helal olması bakımından aynı konumdadırlar. Yine;

٢٠٠٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ أَبِي يُوسُفَ، عَنْ أَبِي حَنِيفَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، أَنَّهُ قَالَ: إِنْ ضُرِبَ بَعْدَ ذَلِكَ، يَعْنِي الْمُلاعِنَ، وَيَعْنِي الْحَدَّ، فَهُوَ خَاطِبٌ مِنَ الْخُطَّابِ، يَتَزَوَّجَا إِنْ شَاءَ وَشَاءَتْ.

2005- … Hammâd'ın rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: "Eğer liândan sonra o yani liân yapan kişi had cezasına çarptırılırsa, o kişi artık kadının normal taliplerinden biri sayılır; eğer kendisi de kadın da isterlerse evlenebilirler."[810]

809 Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 113. Bu kaynakta Süfyân'ın İbn Ebî Hind'den aldığı rivayet geçmektedir. Lafzı ise şöyledir: "Eğer (liân yapan kişi) yalan söylediğini itiraf ederse, sopa cezasına çarptırılır ve karısı ona geri döndürülür." Ayrıca bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 306. (Çeviren)

810 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XIII, 306.

Bu konuda İbn Cübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmektedir:

٢٠٠٦ - حَدَّثَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سُلَيْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ مَعْبَدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَرْوَانُ بْنُ شُجَاعٍ، عَنْ خُصَيْفٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، أَنَّهُ كَانَ يَقُولُ: إِذَا لَاعَنَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ، وَفُرِّقَ بَيْنَهُمَا، ثُمَّ أَكْذَبَ نَفْسَهُ، رُدَّتْ إِلَيْهِ امْرَأَتُهُ مَا كَانَتْ فِي الْعِدَّةِ.

2006- ... Husayf'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr şöyle diyordu: "Bir adam, eşiyle liân yaptıktan ve birbirlerinden ayrıldıktan sonra yalan söylediğini itiraf ederse, eşi eğer iddet süresi içindeyse ona geri döndürülür."

***

Bize göre bu rivayet -yine de Allah en doğrusunu bilir- Saîd'in şu kanaatte olduğunu göstermektedir: "Liân sırasında kadının kocasından ayrılması ile sonuçlanan boşama çeşidi, iddet süresi dolana kadar onu kocasından tamamen ayırmayan (bâin yapmayan) ve iddeti bitene kadar kocasının nikâhına tekrar dönmesini gerektiren bir boşamadır." Ancak ilim ehlinden hiç kimsenin onun bu görüşünü destekleyip benimsediğini bilmiyoruz.

Şâfiî ise -daha önce de kendisinden aktardığımız gibi- "liân yapanların hiçbir zaman bir araya gelemeyecekleri" görüşünü savunurken, İbn Cübeyr yoluyla İbn Ömer'den nakledilen hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in liân yapan kimseye hitaben söylediği ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** beyanına dayanmaktadır. Biz bu hadisi daha önce senediyle birlikte zikretmiştik.[811]

Şâfiî buna dair şöyle demektedir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in, bu sözü mutlak olarak zikredip "yalancı olduğunu itiraf etmediğin müddetçe" gibi bir şarta bağlamamış olması, o şahsın kadın üzerindeki yetkilerinin kesinlikle kalktığını göstermektedir. Eğer Allah Rasûlü burada, o kadının kendisine belirli bir süreye kadar haram olacağını kastetmiş olsaydı, bunu açıkça ifade ederdi. Nitekim Allah *azze ve celle* şöyle buyurmaktadır: ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe ona helâl olmaz."***[812]

811 Bk. 1969 no'lu rivayet.

812 Bakara 2/230.

Ancak bu konuda Şâfiî'ye muhalefet edenlerin ona karşı öne sürdükleri delillerden biri de şöyledir: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** sözünün şu manaya gelme ihtimali bulunmaktadır: "Senin, eğer dönebilseydin nikâhın devamını sağlayacak olan fakat vazgeçmediğin için nikâhın devamını engelleyen bu sözünde ısrarlı olduğun müddetçe artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır." Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in sözleri içinde buna benzer daha başka örnekler de tespit ettik. Mesela; Ümmü Habîbe'nin, Allah Rasûlü'ne "Kızkardeşimi (Ebû Süfyân'ın kızı Azze'yi) ister misin?" şeklinde sorduğu bir soruya ***"O bana helal değildir"*** cevabını vermiştir.[813] Biz bu rivayeti bu kitabımızın Radâ (Emzirme) Bölümü'nde zikrettik.[814] Burada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"O bana helal değildir"*** sözüyle, "Bana asla helal değildir" demeyi kastetmemektedir. O sadece "Sen benim yanımda, nikâhım altında olduğun ve (eğer seni boşamış olsaydım) iddetini tamamlamadığın müddetçe o bana helal değildir" demek istemektedir. Aynı şey ***"Artık onun üzerinde bir yetkin kalmamıştır"*** sözü için de geçerlidir. Bu söz, ilgili adamın liân yaptığı kadınla yeniden karı-koca olamayacak kadar onun üzerindeki yetkisinin tamamen kaldırılmış olmasını gerektirmemektedir.

Üstelik Şâfiî'nin, bu görüşü diğerlerinden daha fazla benimsemiş olması gerekirdi. Çünkü onun koyduğu usûl/kıstasa göre "Bir hadisi rivayet eden kimse, onun yorumunu en iyi bilendir." Burada da hadisi rivayet eden kişi Saîd (b. Cübeyr)'dir.[815] Saîd'in liân yapan kimse hakkındaki görüşü ise şudur: "Bir adam, (eşiyle liân yaptıktan ve birbirlerinden ayrıldıktan sonra) yalan söylediğini itiraf ederse, eşi eğer iddet süresi içindeyse ona geri döndürülür."[816] Dolayısıyla Saîd, kendi hadisindeki "sebîl (yetki)" meselesini, Şâfiî'nin te'vil ettiği şekilde yorumlamamıştır. Aynı şey ez-Zührî için de geçerlidir. Ondan da "karı-kocanın (liân yapıp araları ayrıldıktan sonra) hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluştuğuna" dair bir görüş nakletmiştik. Yine ondan rivayet edilen bir görüş de şöyledir:

---

813 Buhârî, Nikâh 26; Müslim, Radâ 15-16.

814 Bu bölüm de kitabın henüz gün yüzüne çıkmamış olan kayıp ciltleri içinde kalmaktadır. (Çeviren)

815 Bk. 1969 no'lu rivayeti kastediyor. (Çeviren)

816 Bk. 2006 no'lu rivayet.

٢٠٠٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُونُسُ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، فِي الْمُتَلاعِنَيْنِ: لَا يَتَرَاجَعَانِ أَبَدًا إِلا أَنْ يُكَذِّبَ نَفْسَهُ، فَيُجْلَدُ الْحَدَّ، وَتَظْهَرُ بَرَاءَتُهَا، فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِ أَنْ يَتَرَاجَعَا.

2007- ... Yunus'un rivayet ettiğine göre ez-Zührî, liân yapan karı-koca hakkında şöyle demiştir: "Hiçbir zaman bir araya gelemezler. Ancak koca, yalan söylediğini itiraf edip bundan dolayı sopa cezasına çarptırılır, kadının da suçsuz olduğu açığa çıkarsa, tekrar bir araya gelmelerinde bir sakınca kalmaz."[817]

***

Buradan da anlıyoruz ki ez-Zührî'nin "Hiçbir zaman bir araya gelmemeleri yönünde bir sünnet/teâmül oluşmuştur" sözü "Koca, eşiyle liân yapmasını gerektiren ilk tutum üzere, ona yönelik iddiasında ısrarcı olduğu müddetçe" anlamına gelmektedir.

Aynı şekilde bu hususta Ömer, Ali ve Abdullah *radıyallahu anhum*'dan rivayet etmiş olduğumuz: "Hiçbir zaman bir araya gelmezler"[818] sözü de -yine de Allah en doğrusunu bilir- kanaatimizce "Birbirlerine liân yaptıkları tutum üzere devam ettikleri sürece" manasındadır. Dolayısıyla zikrettiğimiz şekildeki bu tutumlarını değiştirip -mülâaneden önce izlemeleri hâlinde liân yapmalarını gerektirmeyecek- bir tutum izleselerdi, uymakla yükümlü oldukları haramlık hükmü de ortadan kalkardı. Çünkü liân işlemi, kocanın eşine yönelik zina iddiasına dair her iki tarafın birbirlerine karşı yalan söyleyebilme tutumlarını değiştirmemelerinden dolayı aralarındaki nikâh bağının kalkması yönünde oluşmuş bir teâmülü gerektirmektedir. Ancak eşler birbirlerine karşı dürüst davranıp kadın da had cezasına çarptırılsaydı ve liânı engelleyecek bir durum gerçekleşseydi, o zaman liân yapmaz ve daha önceki mevcut nikâh üzere karı-koca olarak kalabilirlerdi. Buna kıyasen söz konusu durumun liân işleminden sonra gerçekleşmesi hâlinde, bu işlemin gerektirdiği haramlığın da ortadan kalkması gerekir. İşte bize göre kıyasın gereği budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

817 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr*, XIII, 305.

818 Bk. 2000, 2001 ve 2002 no'lu rivayetler.

Öte yandan Allah *azze ve celle*'nin ***"Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, kendisinden cezayı (el-azâb) kaldırır"***[819] âyetine gelince; burada zikredilen "el-azâb (ceza)" lafzı, ne kastedildiği konusunda ihtilaf bulunan müteşâbih lafızlardan biridir. Bir grup ilim adamı "Bu, kadının, kocasının liân yaptığı gibi liân yapıncaya kadar hapsedilmesidir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden ilim adamlarındandır.

Diğer bir grup ise "Bu, had cezasıdır" demiştir. Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir.

İlim adamları bu konuda da ihtilaf edince meseleyi inceledik ve şunu gördük: Uygulanmasının vacip olduğu konusunda ittifak edilen had cezaları, sadece gereğinin yapılması zorunlu olan itiraflarla veya deliller yoluyla uygulanabilir, başka bir yolla uygulanamaz. Buna kıyasen, (bu durumdaki) kadına uygulanacak olan had cezası da ancak bu iki yoldan biriyle gerçekleşebilir.

819 Nûr 24/8.

ALLAH TEÂLÂ'NIN
﴿وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا...﴾
"EĞER KARI-KOCANIN ARALARININ AÇILMASINDAN KORKARSANIZ..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin. Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur..."***[820] buyurmaktadır.

Kanaatimizce bu âyet -yine de Allah en doğrusunu bilir- ergenlik çağına girmiş ve sağlıkları yerinde olan eşlerle ilgilidir. Eğer bu eşlerin durumları içinden çıkılmaz bir hâl almış, araları açılmaya başlamış; her biri, diğerinin yerine getirmekle yükümlü olduğu hakkını engellediğini iddia ediyorsa ve imam (İslâm devlet başkanı) da o ikisinden hangisinin gerçekten zalim olduğunu tespit edip zulmüne engel olamıyor ve hak çizgiye geri dönmesini sağlayamıyorsa, böyle bir durumda meseleyi araştırıp ortak bir karara varmaları için biri kocanın, diğeri de kadının tarafından olmak üzere iki hakem tayin edilip gönderilir. Hakemler işin iç yüzünü anladıktan sonra gönderildikleri amaç doğrultusunda hareket edip zalim olanı, riayet etmekle mükellef olduğu hak çizgiye geri döndürmeye çalışırlar. Eğer dönerse ne âlâ; dönmezse de bu hakemler, tespit ettikleri haksızlıklardan dolayı o kişi aleyhinde şahit sayılırlar. Bu şahitlik gereğince durumu imama intikal ettirirler. İmam da aleyhinde şahitlik yapılan eş hakkında elde ettiği bilgiler doğrultusunda hareket edip gerekli işlemi başlatır ve onu, yerine getirmekle mükellef olduğu şeye döndürür.

Bu noktada ilim adamları, hakemlerin, kendilerine tanınmış olan yetkiye dayanarak, kadının, kocasından ayrılmış (bâin) olacağı, kocasının da "karısını

---

820 Nisâ 4/35.

boşamış (mutallık)" sayılacağı tarzda eşleri birbirinden ayırma selahiyetlerinin bulunup bulunmadığı konusunda ihtilaf etmişlerdir.

Bir grup ilim adamı "Böyle bir selahiyetleri yoktur. Ancak eşler böyle bir yetkiyi hakemlere vermişlerse, bu durum, kocanın, bu meseleye ilişkin olarak eşi üzerindeki yetki ve selahiyeti kabilinden sayılır" demiştir. Bu görüşü tercih edenlerden biri de Şâfiî'dir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşleri de kıyasen bunu gerektirir. Ayrıca bu manada bir rivayet de Ali *radıyallahu anh*'dan nakledilmiştir. Şöyle ki:

٢٠٠٨ - حَدَّثَنَا صَالِحُ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ مَنْصُورٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا مَنْصُورٌ، وَهِشَامٌ، عَنِ ابْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، قَالَ: جَاءَ رَجُلٌ وَامْرَأَةٌ إِلَى عَلِيٍّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، وَمَعَ كُلِّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا فِئَامٌ مِنَ النَّاسِ، وَقَدْ نَشَزَتْ عَلَى زَوْجِهَا، فَقَالَ: ابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا فَفَعَلُوا، فَقَالَ عَلِيٌّ لِلْحَكَمَيْنِ: أَتَدْرِيَانِ مَا عَلَيْكُمَا؟ قَالَا: وَمَا عَلَيْنَا؟ قَالَ: عَلَيْكُمَا إِنْ رَأَيْتُمَا أَنْ تَجْمَعَا جَمَعْتُمَا، وَإِنْ رَأَيْتُمَا أَنْ تُفَرِّقَا فَرَّقْتُمَا فَقَالَتِ الْمَرْأَةُ: رَضِيتُ وَسَلَّمْتُ وَقَالَ الرَّجُلُ: أَمَّا بِالْفُرْقَةِ فَلَا أَرْضَى فَقَالَ لَهُ عَلِيٌّ: لَيْسَ ذَلِكَ إِلَيْكَ، لَسْتَ بِبَارِحٍ حَتَّى تَرْضَى مَا رَضِيَتْ.

2008- ... İbn Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, Abîde es-Selmânî dedi ki: Bir kadınla bir erkek Ali *radıyallahu anh*'a geldiler. Her birinin beraberinde de bir grup insan vardı. Kadın da kocasına karşı itaatsizlik (nüşûz) etmişti. Bunun üzerine Ali *radıyallahu anh* "Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin" dedi. Onlar da öyle yaptılar. Ali *radıyallahu anh* hakemlere "Size düşen görevin ne olduğunu biliyor musunuz?" diye sordu. Onlar da "Bize ne tür bir görev düşüyor?" diye sordular. Ali *radıyallahu anh* "Eğer onların birleşmelerinin uygun olacağını düşünüyorsanız birleştirebilirsiniz; ancak ayrılmalarının daha uygun olacağını düşünüyorsanız, ayırma yetkiniz de var" dedi. Kadın "(Ben hakemlerin verecekleri her karara) razıyım ve işi onlara havale ediyorum" dedi. Ancak adam "Ayırma yetkisinin onlara verilmesine razı değilim" dedi. Bunun üzerine Ali de şöyle dedi: "Buna hakkın yok ve sen, bu kadının razı olduğu şeye rıza gösterinceye kadar buradan ayrılamazsın."[821]

***

821 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 512.

Dikkat edersen, Ali *radıyallahu anh,* kocanın, karşı çıktığı ayırma yetkisini hakemlere vermesine kadar kendisi de karı ile kocanın arasını ayırma yetkisini hakemlere vermemiştir. Bu da yetki alanları tam olarak belirlenmeden, hakemlere sınırsız bir "tahkîm"[822] yetkisinin verilemeyeceğini göstermektedir. Ayrıca Ali *radıyallahu anh*'ın "Sen, bu kadının razı olduğu şeye rıza gösterinceye kadar buradan ayrılamazsın" sözü de imamın, işi ilgili hakemlere havale edinceye kadar kocayı böyle bir şeye mecbur etmesi gerektiğini gösterir. Böylece hakemler, Allah *azze ve celle*'nin karı-kocaya farz kıldığı yükümlülükler gereğince kocanın kadına, kadının da kocasına karşı yerine getirmekle mükellef oldukları hakları ödemeleri konusunda yetkili hâle gelirler.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Eğer imam, hakemleri 'tahkîm' makâmına yerleştirmişse, onlar, kocanın rızası olsa da olmasa da uygun gördükleri takdirde karı-kocanın arasını ayırma yetkisine sahiptirler." Nitekim bu görüş, İbn Abbâs'tan da rivayet edilmiştir:

٢٠٠٩ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ الْحَضْرَمِيُّ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {وَإِنْ خِفْتُمْ شِقَاقَ بَيْنِهِمَا فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا}: فَهَذَا الرَّجُلُ وَالْمَرْأَةُ إِذَا تَفَاسَدَ الَّذِي بَيْنَهُمَا، فَأَمَرَ اللهُ عَزَّ وَجَلَّ أَنْ يَبْعَثُوا رَجُلا صَالِحًا مِنْ أَهْلِ الرَّجُلِ، وَرَجُلا مِثْلَهُ مِنْ أَهْلِ الْمَرْأَةِ، فَيَنْظُرَانِ أَيُّهُمَا الْمُسِيءُ، فَإِنْ كَانَ الرَّجُلُ هُوَ الْمُسِيءُ حَجَبَا عَنْهُ امْرَأَتَهُ، وَقَصَرَاهُ عَلَى النَّفَقَةِ وَإِنْ كَانَتِ الْمَرْأَةُ هِيَ الْمُسِيئَةُ قَصَرُوهَا عَلَى زَوْجِهَا، وَمَنَعُوهَا النَّفَقَةَ فَإِنْ أَجْمَعَ رَأْيُهُمَا عَلَى أَنْ يُفَرِّقَا أَوْ يَجْمَعَا فَأَمْرُهُمَا جَائِزٌ.

2009- ... Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs ***"Eğer karı-kocanın aralarının açılmasından korkarsanız, erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bu adamla kadının arası bozulduğunda Allah *azze ve celle,* karı-kocadan hangisinin haksızlık yaptığını incelemeleri için, erkeğin ailesinden

822 Tahkîm: Bir hükmü bir kimseye tefvîz (havale) etmektir. Davacı ile davalının aralarındaki davayı çözüme bağlaması için kendi rızalarıyla bir zatı (veya zevatı) hâkim kabul etmeleri. Bu zâta "hakem," "muhakkem" denilir. Verilen hüküm kazâîdir, her iki tarafı da bağlar. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 428. (Çeviren)

salih bir zatın ve kadının ailesinden de aynı nitelikte bir kişinin hakem olarak gönderilmesini emretmektedir. Eğer adam, haksızlık etmişse onu karısından alıkoyar ve nafaka ödemeye mecbur ederler. Şayet kadın haksızsa, onu kocasıyla birlikte kalmaya mecbur eder ve nafakadan mahrum bırakırlar. Eşlerin ayrılmaları veya birleştirilmeleri konusunda bir fikir birliği oluşursa, bunlardan birini yapmaları da caizdir/yetkileri dâhilindedir."[823]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: İki hakemden herhangi birinin, diğerinin onayı olmadan, yetkilendirildikleri alanla ilgili bir işlemi tek başına yürütme hakkı yoktur. Bu görüş aynı zamanda Ali *radıyallahu anh*'dan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٢٠١٠ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ الرَّقِّيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ الضَّرِيرُ، عَنِ الْحَجَّاجِ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنِ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: إِذَا حَكَمَ أَحَدُ الْحَكَمَيْنِ وَلَمْ يَحْكُمِ الآخَرُ فَلَيْسَ حُكْمُهُ بِشَيْءٍ حَتَّى يَجْتَمِعَا.

2010- ... el-Hâris'in rivayet ettiğine göre, Ali dedi ki: "İki hakemden biri henüz karar vermeden diğeri karar verecek olsa, aralarında görüş birliği sağlayana kadar, diğerinin verdiği karar hiçbir anlam ifade etmez."[824]

***

Ancak zikrettiğimiz bu meselede Ali ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'nın ihtilaf ettikleri türden bir ihtilafın tâbiînden bir grup ilim adamı arasında da söz konusu olduğu rivayet edilmektedir. Mesela;

٢٠١١ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ يَزِيدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا هُشَيْمٌ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حُصَيْنٌ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، أَنَّ امْرَأَةً نَشَزَتْ عَلَى زَوْجِهَا، فَاخْتَصَمَا إِلَى شُرَيْحٍ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: ابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا فَبَعَثُوا، فَنَظَرَ الْحَكَمَانِ فِي أَمْرِهِمَا، فَرَأَيَا أَنْ يُفَرِّقَا، فَكَرِهَ ذَلِكَ الرَّجُلُ، فَقَالَ شُرَيْحٌ: فِيمَ كَانَا هَذَا الْيَوْمَ؟ [فَفِيمَ كُنَّا فِيهِ الْيَوْمَ؟] وَأَجَازَ قَوْلَهُمَا.

823 Taberî, *Tefsîr,* V, 73.

824 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306.

2011- Yusuf b. Yezîd'in bize, Saîd (b. Mansûr) > Hüşeym > Husayn yoluyla eş-Şa'bî'den rivayet ettiğine göre, bir kadın, kocasına karşı itaatsizlik ettiği için birbirlerinden davacı oldular ve meseleyi (Kadı) Şurayh'a taşıdılar. Bunun üzerine Şurayh "Erkeğin ailesinden bir hakem, kadının ailesinden de bir hakem gönderin" dedi. Onlar da gönderdiler. Hakemler, karı-kocanın durumlarını incelediler ve nihayet ayrılmalarının uygun olacağına karar verdiler. Fakat koca, bu karardan rahatsız oldu. Şurayh ise "O hâlde biz bugün ne yapmış olduk ki?"[825] dedi ve hakemlerin görüşünü onayladı.

٢٠١٢ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ هُشَيْمٍ، قَالَ: أَخْبَرَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ أَبِي خَالِدٍ، قَالَ: سَمِعْتُ الشَّعْبِيَّ، يَقُولُ: مَا حَكَمَ الْحَكَمَانِ مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ جَائِزٌ إِنْ فَرَّقَا وَإِنْ جَمَعَا.

2012- ... eş-Şa'bî şöyle diyordu: "Ayırsalar da birleştirseler de hakemlerin verdikleri her karar geçerlidir."[826]

٢٠١٣ - حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدٌ، عَنْ هُشَيْمٍ، عَنْ عُبَيْدَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، مِثْلَ ذَلِكَ.

2013- Yusuf bize, Saîd > Hüşeym > Ubeyde yoluyla İbrahim'den bu görüşün aynısını rivayet etti.[827]

٢٠١٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مُرَّةَ، قَالَ: سَأَلْتُ سَعِيدَ بْنَ جُبَيْرٍ عَنِ الْحَكَمَيْنِ، فَقَالَ لَمْ أُدْرِكْ إِذْ ذَاكَ فَقُلْتُ: إِنَّمَا أَسْأَلُكَ عَنِ الْحَكَمَيْنِ اللَّذَيْنِ فِي الْقُرْآنِ قَالَ: يُبْعَثُ بِحَكَمٍ مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمٍ

825 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki ibare "Fîme kânâ hâze'l-yevm: O hâlde bu iki hakem bugün ne yapmış oldular?" şeklindedir. Ancak rivayetin senedinde yer alan ve Tahâvî'nin hocasının hocası sayılan Saîd b. Mansûr'un eserinde bu ibarenin "Fe fîme künnâ fîhi'l-yevm: O hâlde biz bugün ne yapmış olduk?' şeklinde geldiğini tespit ettik. Aynı ibare, aynı senedle Beyhakî'nin eserinde de yer almaktadır. Biz de ibareyi ona göre düzelttik. Zira kanaatimizce bu ibare, hakemlerin verdiği kararın Kadı Şurayh tarafından benimsendiğini göstermesi bakımından önem arzetmektedir. Bilgi için bk. Saîd b. Mansûr, *et-Tefsîr min Sünen-i Saîd b. Mansûr,* thk. Sa'd el-Humeyd, Dâru's-Sumay'î 1997, IV, 1246; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306. (Çeviren)

826 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 512.

827 Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 306.

مِنْ أَهْلِهَا، فَيُكَلِّمَانِ أَحَدَهُمَا، وَيَعِظَانِهِ، فَإِنْ رَجَعَ وَإِلا كَلَّمَا الآخَرَ، فَإِنْ رَجَعَ وَإِلا حَكَمَا، فَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ فَهُوَ جَائِزٌ.

2014- ... Şu'be'nin rivayet ettiğine göre, Amr b. Murra dedi ki: Saîd b. Cübeyr'e iki hakem (el-hakemeyn) meselesini sordum. Bana "Ben o vakitte henüz doğmamıştım!"[828] dedi. Ben de "Ben sana Kur'ân'da geçen iki hakemi soruyorum!" deyince, şöyle cevap verdi: "Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderilir. Bunlar, önce karı-kocadan birisiyle konuşur ve ona öğütte bulunurlar. Eğer dönerse ne âlâ! Şayet dönmezse bu defa diğeriyle konuşurlar. O da dönerse ne âlâ; dönmezse de hakemler (ortak) bir karar verirler. Verdikleri herhangi bir karar da geçerli sayılır."[829]

٢٠١٥ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ عَطَاءِ بْنِ السَّائِبِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {إِنْ يُرِيدَا إِصْلاحًا يُوَفِّقِ اللهُ بَيْنَهُمَا}، قَالَ: هُمَا حَكَمَانِ، وَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ جَازَ.

2015- ... Atâ b. es-Sâib'in rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, Allah *azze ve celle*'nin ***"Bunlar barıştırmak isterlerse Allah aralarını bulur"***[830] âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bunlar, hakemlerdir; hangi şeye karar verirlerse geçerlidir."[831]

٢٠١٦ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ فِي قَوْلِهِ: {فَابْعَثُوا حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا}: إِنْ خَافُوا أَلا تُطِيعَهُ، وَلا تُوَاتِيَهُ، وَلا يَتْرُكَهَا، فَإِنْ لَمْ يَصْطَلِحَا اخْتَلَعَتْ، وَقَبِلَ مِنْهَا مَالَهَا، وَلَيْسَ الْخُلْعُ إِلا فِي مِثْلِ هَذَا.

2016- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"... Erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem gönderin"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Kocası, kadını terk etmemesine rağmen kadının,

828 Saîd b. Cübeyr burada "iki hakem"den, Sıffîn savaşı sonrası yaşanan "hakem olayını" anlamaktadır. (Çeviren)

829 Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 513; Taberî, *Tefsîr*, V, 74.

830 Nisâ 4/35.

831 Taberî, *Tefsîr*, V, 76.

ona itaat etmemesinden ve geçimsiz davranmasından endişe edildiği zaman bu (hakem gönderme işi) yapılır. Eğer (buna rağmen) karı-koca barışıp anlaşamazlarsa, kadın bedel karşılığında boşanmayı ister, koca da onun vereceği mala razı olur. Bedel karşılığı boşanma işlemi (hul') de ancak bu tür durumlarda yapılır."

***

Mücâhid'in buradaki "Eğer (buna rağmen) karı-koca barışıp anlaşamazlarsa, kadın bedel karşılığında boşanmayı ister" sözü, hul' yapma yetkisinin, hakemlere değil, karı-kocaya verildiğinin delilidir. Bu durumda eğer hul' yapma yetkisi her ikisine bırakılmışsa, hul'un gereği olan talâk yetkisinin de her ikisine birden değil, sadece kocaya ait olması daha uygun düşer. Ancak bu görüş, daha önce hakemlerin kararının geçerliliğine dair kanaatlerini rivayet ettiğimiz tâbiin âlimlerinin görüşüne aykırıdır.

٢٠١٧ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ الْحَسَنِ الْكُوفِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسْبَاطُ بْنُ مُحَمَّدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَشْعَثُ، عَنِ الْحَكَمِ، قَالَ: إِذَا حَكَمَ الْحَكَمَانِ فَاخْتَلَفَا فَلا حُكْمَ لَهُمَا، فَيُجْعَلُ غَيْرُهُمَا، وَمَا حَكَمَا مِنْ شَيْءٍ جَازَ.

2017- ... Eş'as'ın rivayet ettiğine göre el-Hakem dedi ki: "Hakemler verdikleri kararda ihtilaf ederlerse, kararları geçersiz sayılır ve onları yerine başkaları tayin edilir. Onlar da hangi (ortak) kararı verirlerse geçerli sayılır."

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: İmamın bu tür bir meselede sadece şahitlikleri konusunda adaletli ve tayin edildikleri görevin hükümlerini bilen kimseleri göndermesi gerekir ki bu konuda verecekleri kararlar, doğru ve isabetli olabilsin.

İlim adamları bu konuda, Ali ve İbn Abbâs *radıyallahu anhumâ*'dan aktardığımız görüşler doğrultusunda ihtilaf ettiklerine göre, talâk işlemi de nikâhın ortadan kalkmasını gerektirdiği ve biz de Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında bu talâk yetkisini kocalardan başkasına verdiğine dair bir hüküm bulamadığımız için bize göre şu husus sabit olmaktadır:

Allah *azze ve celle*'nin kocaya tanımış olduğu bir yetkinin, o kocanın kendi izni ve onayı olmaksızın hakemlere tanınmaması gerekir. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

Bu noktada biri "Biz, hâkimin, eşler arasındaki liân işlemini yürüttüğünü ve bu işlemin daha önce zikrettiğimiz ilim adamlarının görüşlerinde geçtiği üzere, kocanın talâkı olmaksızın, gerektirici sebep doğrultusunda eşler arasında ayrılıkla sonuçlandığını gördük. Aynı şekilde hakemlerin eşler arasındaki nikâhı ortadan kaldırabilmeleri için ayrılık işlemiyle ilgili olarak bahsettiğimiz yetki de kendilerine tanınmıştır" diyecek olursa, ona şöyle cevap verilir:

Sözünü ettiğin liân meselesiyle ilgili olarak biz, eşlerin, liân işleminden sonra aralarında barışıp anlaşarak (mevcut) nikâhları üzere kalmaya karar verseler bile, böyle bir hak ve yetkileri olmadığını ve imamın onların arasını ayırması gerektiğini görmekteyiz. Çünkü bulundukları konum, (mevcut) nikâh üzere bir araya gelmelerinin caiz olmadığı bir konumdur ve bu konumdan uzaklaşmadıkça da (mevcut) nikâhla bir araya gelmeleri söz konusu olamaz. Ancak durumlarını tetkik etmek üzere hakemlerin gönderildiği eşlerin ise, hakemlerin yaptıkları araştırmalardan sonra bile mevcut hâl üzere evliliklerini sürdürmeye ortaklaşa karar vermeleri durumunda, imam onları ayırmaya kalkışmaz. Dolayısıyla eşlerin böyle bir şeyi yapmaları mümkündür. Bu da gösteriyor ki liân işlemi, birbirlerine liânda bulunan karı-kocanın tekrar bir araya gelmelerini haram kılarken, sözünü ettiğimiz geçimsizlik ve hakemlerin yaptıkları durum tespitleri, o eşlerin birleşmelerini haram kılmamaktadır. Durum böyle olduğuna göre, hakemlikten sonra ayrılığı gerektiren sebep, hakemlikten önce ayrılığı gerektiren sebebin aynısı olmaktadır. Muvaffakiyet Allah'tandır.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ...﴾

"BOŞAMA İKİ DEFADIR. BUNDAN SONRASI YA İYİLİKLE TUTMAK YA DA GÜZELLİKLE SALIVERMEKTİR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Boşama iki defadır..."***[832] buyurmaktadır. Bu ifade, ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilen müteşâbih ifadelerden biridir.

Bu hususta İbn Abbâs'tan nakledilen rivayet şöyledir:

٢٠١٨ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْحَجَّاجِ، وَعَلِيُّ بْنُ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، قَالَا: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ صَالِحٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُعَاوِيَةُ بْنُ صَالِحٍ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ أَبِي طَلْحَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: إِذَا طَلَّقَ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ تَطْلِيقَتَيْنِ فَلْيَتَّقِ اللهَ فِي التَّطْلِيقَةِ الثَّالِثَةِ، فَإِمَّا يُمْسِكُهَا بِمَعْرُوفٍ فَيُحْسِنُ صُحْبَتَهَا، أَوْ يُسَرِّحُهَا بِإِحْسَانٍ وَلَا يَظْلِمُهَا مِنْ حَقِّهَا شَيْئًا.

2018- ... Ali b. Ebî Talha'nın rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetine dair şöyle demiştir: "Bir adam, eşini iki defa boşayınca, artık üçüncü boşama konusunda Allah'tan korksun; ya eşini iyilikle tutup onunla iyi geçinsin veya onu güzellikle salıverip hiçbir hakkını çiğnemesin."[833]

***

---

832 Bakara 2/229.

833 Taberî, *Tefsîr,* II, 457.

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Bize göre bunun anlamı -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Kişi, eşini iki talâkla boşarken, boşaması gerektiği şekilde; Allah *azze ve celle*'nin, Kitab'ında ve daha önceki ilgili yerde de arzettiğimiz üzere Rasûlü *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diliyle emrettiği gibi her bir boşamayı, olması gerektiği zamanda ve aralıklı olarak yapmalıdır.

Öte yandan bu âyetin te'viline dair İkrime'den nakledilen rivayet ise şöyledir:

٢٠١٩ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو الأَحْوَصِ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ فِي قَوْلِهِ عَزَّ وَجَلَّ: {الطَّلَاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: إِذَا أَرَادَ الرَّجُلُ أَنْ يُطَلِّقَ امْرَأَتَهُ فَيُطَلِّقُهَا تَطْلِيقَتَيْنِ، فَإِنْ أَرَادَ أَنْ يُرَاجِعَهَا كَانَتْ لَهُ عَلَيْهَا الرَّجْعَةُ، وَإِنْ شَاءَ طَلَّقَهَا أُخْرَى فَلَمْ تَحِلَّ لَهُ حَتَّى تَنْكِحَ زَوْجًا غَيْرَهُ.

2019- ... Simâk'ın rivayet ettiğine göre, İkrime, Allah *azze ve celle*'nin ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetiyle ilgili olarak şöyle demiştir: "Bir adam, eşini boşamak istediğinde onu iki defa boşasın. Eğer onu tekrar nikâhına döndürmek isterse, bunu yapma imkânı bulacaktır. Şayet eşini bir kez daha boşamak isterse, o takdirde eşi onun dışında bir kocayla evlenip (tekrar boşanmadıkça) ona helal olmaz."[834]

***

Kanaatimizce İkrime burada, -yine de en doğrusunu Allah bilir- âyetin açıkça anlaşılan ilk (zâhir) anlamını esas alarak yapılması emredilen boşamanın iki defa olduğunu belirtmiştir. Böylece bunları takip eden boşama, bu ikisine zıt nitelikte olacaktır. Çünkü eşini boşayan kişi, söz konusu iki boşamadan sonra eşini iyilikle tutabilir ve güzellikle salıverebilir. Ancak bu ikisinin zıddı sayılan boşama çeşidinden sonra bunlardan hiçbirini yapamaz. Zira bu iki boşamanın zıddı olan boşama, eşini, -başka bir kocayla evleninceye (ve ondan da tekrar boşanamıncaya) kadar- kendisine haram kılan tek bir boşamadır.

Yine söz konusu iki boşamanın te'viline dair Mücâhid'den nakledilen bir rivayet de şöyledir:

834 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 652; Taberî, *Tefsîr*, II, 457.

٢٠٢٠ - حَدَّثَنَا أَبُو شُرَيْحٍ مُحَمَّدُ بْنُ زَكَرِيَّاءَ، وَابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالا: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَرْقَاءُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، وَأُرَاهُ عَنْ مُجَاهِدٍ، فِي قَوْلِهِ: {الطَّلاقُ مَرَّتَانِ فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، قَالَ: يُطَلِّقُ الرَّجُلُ امْرَأَتَهُ فِي غَيْرِ جِمَاعٍ طَاهِرًا، فَإِذَا حَاضَتْ ثُمَّ طَهُرَتْ فَقَدْ تَمَّ الْقُرْءُ، ثُمَّ يُطَلِّقُ الثَّانِيَةَ كَمَا يُطَلِّقُ الأُولَى إِنْ أَحَبَّ، فَإِذَا طَلَّقَ الثَّانِيَةَ ثُمَّ حَاضَتِ الْحَيْضَةَ الثَّانِيَةَ فَهَاتَانِ تَطْلِيقَتَانِ وَقُرْآنِ، ثُمَّ قَالَ اللهُ جَلَّ ثَنَاؤُهُ فِي الثَّالِثَةِ: {فَإِمْسَاكٌ بِمَعْرُوفٍ أَوْ تَسْرِيحٌ بِإِحْسَانٍ}، فَيُطَلِّقُهَا فِي ذَلِكَ الْقُرْءِ كُلِّهِ إِنْ شَاءَ [حِينَ تَجْمَعُ عَلَيْهَا ثِيَابَهَا].

2020- … el-Firyâbî dedi ki: Verkâ'ın bize, İbn Ebî Necîh yoluyla -zannediyorum- Mücâhid'den aktardığına göre, Mücâhid, ***"Boşama iki defadır; bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir"*** âyetiyle ilgili olarak şunları söylemiştir: "Adam eşini, temiz olduğu bir devrede ve onunla cinsel ilişkiye girmeksizin boşar. Kadın hayız görüp ardından temizlenince, kur' tamamlanmış olur. Daha sonra eğer isterse birincide olduğu gibi ikinci defa onu boşar. İkinci boşamadan sonra da kadın ikinci hayzını gördüğünde, artık bu, iki boşama ve iki kur' olmuş olur. Bundan sonra Allah *azze ve celle,* üçüncü boşamayla ilgili olarak ***'Bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir'*** buyurmuştur. Dolayısıyla koca, eğer isterse, [eşinin hayız kıyafetlerini kuşandığı][835] o kur' döneminin tamamında eşini boşayabilir.[836]

***

Burada, üçüncü boşama ile ikincinin tek bir kur' döneminde birleştirilmesi söz konusudur. Bize göre Mücâhid'in bu görüşünün hiçbir değeri ve anlamı yoktur. Çünkü Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* Abdullah b. Ömer'e, eşini boşadığı zaman nikâhına geri döndürmesini ve daha sonra da onu (mevcut hayzından) temizleninceye, ardından yine hayız olup tekrar temizleninceye kadar boşamamasını emretmiştir. Bu rivayette Allah Rasûlü, İbn Ömer'e, tek bir kur' döneminde iki talâkı birleştirme yasağı koymuş

835 Eserin yazma ve basılı nüshalarında köşeli parantezin olduğu bu kısım, bazı kelimeleri düştüğü için anlaşılamamaktadır. Biz bunu aynı rivayetin yer aldığı İbn Ebî Şeybe'nin *Musannef*'inden (VI, 653) ve Taberî'nin *Tefsîr*'inden (II, 457) tespit ederek metne yerleştirip tercümeye yansıttık. (Çeviren)

836 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VI, 653; Taberî, *Tefsîr*, II, 457.

olmaktadır. Ayrıca Allah Rasûlü'nün bu yasağı, ilgili âyetin te'vilinin, İkrime ve Mücâhid'in te'vilinden farklı olduğunu göstermektedir. O da -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur:

Eşini boşamak isteyen kişi, ilk iki boşamanın her birini, içerisinde bir boşama işlemini gerçekleştirdiği temizlik döneminin haricindeki bir temizlik döneminde gerçekleştirmelidir. Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşü de budur.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَلَا يَحِلُّ لَكُمْ اَنْ تَاْخُذُوا مِمَّٓا اٰتَيْتُمُوهُنَّ شَيْـًٔا اِلَّٓا اَنْ يَخَافَٓا اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ

فَاِنْ خِفْتُمْ اَلَّا يُق۪يمَا حُدُودَ اللّٰهِ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا ف۪يمَا افْتَدَتْ بِه۪﴾

"KADINLARA VERDİKLERİNİZDEN (BOŞANMA ESNASINDA) BİR ŞEY ALMANIZ SİZE HELÂL OLMAZ... ALLAH'IN SINIRLARINI HAKKIYLA MUHAFAZA ETMELERİNDEN KUŞKUYA DÜŞERSENİZ, KADININ (ERKEĞE) FİDYE VERMESİNDE HER İKİ TARAF İÇİN DE SAKINCA YOKTUR" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *azze ve celle* ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın, Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa, bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"***[837] buyurmaktadır. İlim adamları bu âyetin, eşler arasında gerçekleşen bir bedel karşılığı boşanma (hul') ile ilgili olduğuna dair icma etmişlerdir. Ancak yine de bu âyet, tam olarak ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilen müteşâbihlerden biridir.

Mesela; bir grup ilim adamı şöyle diyordu: "Üzerinde sözleşmenin yapıldığı mal ile ilgili hul' işlemi, "sultan" (hükümdar/vali/yetkili) olmadan geçerli sayılmaz." Bu çerçevede rivayet edilenlerden biri de şudur:

---

837 Bakara 2/229.

٢٠٢١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَتَادَةُ، وَيُونُسُ، وَحُمَيْدٌ، عَنِ الْحَسَنِ، أَنَّ زِيَادًا، قَالَ: مَنْ خَلَعَ امْرَأَتَهُ دُونَ السُّلْطَانِ فَقَدْ ذَهَبَ مَالُهُ، وَذَهَبَتِ امْرَأَتُهُ.

2021- … el-Hasen'in rivayet ettiğine göre, Ziyâd şöyle dedi: "Sultanın izni olmadan eşine hul' yapan kimsenin malı da gitmiştir, eşi de."

٢٠٢٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِقَتَادَةَ: عَمَّنْ أَخَذَ الْحَسَنُ قَوْلَهُ لَا يَكُونُ الْخُلْعُ دُونَ السُّلْطَانِ ؟ فَقَالَ: أَخَذَهُ عَنْ زِيَادٍ.

2022- … Şu'be şöyle dedi: Katâde'ye "el-Hasen, 'Sultanın izni olmadan hul' işlemi geçerli olmaz' görüşünü kimden almıştır?" diye sordum. "Bunu Ziyâd'dan aldı" diye cevapladı.[838]

٢٠٢٣ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عَتِيقٍ، أَنَّهُ سَمِعَ مُحَمَّدًا، يَقُولُ: كَانُوا يَقُولُونَ: لَا يَجُوزُ الْخُلْعُ إِلا عِنْدَ السُّلْطَانِ.

2023- … Yahyâ b. Atîk, Muhammed'in şöyle dediğini işitmiştir: "(İlim adamları) 'Hul' işlemi ancak sultanın huzurunda olursa geçerlidir' diyorlardı."

***

İbn Cübeyr'den de şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٢٠٢٤ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، قَالَ: لَا يَكُونُ الْخُلْعُ حَتَّى يَعِظَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا هَجَرَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا ضَرَبَهَا، فَإِنِ اتَّعَظَتْ وَإِلا ارْتَفَعَا إِلَى السُّلْطَانِ، فَبَعَثَ حَكَمًا مِنْ أَهْلِهِ وَحَكَمًا مِنْ أَهْلِهَا، فَيَسْمَعُ كُلُّ وَاحِدٍ مِنْهُمَا مِنْ صَاحِبِهِ مَا يَقُولُ، فَيَرْفَعُهُ إِلَى السُّلْطَانِ، فَإِنْ رَأَى أَنْ يُفَرِّقَ فَرَّقَ، وَإِنْ رَأَى أَنْ يَجْمَعَ بَيْنَهُمَا جَمَعَ، فَعِنْدَ ذَلِكَ يَكُونُ الْخُلْعُ.

838 Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 495.

2024- … Eyyûb'un rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr dedi ki: "Kadına öğütte bulunmadıkça hul' işlemi yapılamaz. Eğer öğüt fayda verirse ne âlâ; aksi hâlde onu yatağında yalnız bırakır. (Bu yöntemle) düzelecek olursa sorun kalmaz; aksi takdirde ona (hafifçe) vurabilir. (Eğer bu vurma yöntemiyle) uslanırsa ne âlâ; aksi durumda meseleyi sultana taşırlar. O da erkeğin ailesinden bir hakem ve kadının ailesinden bir hakem (tayin edip) gönderir. Bunların her biri, taraflardan birinin söylediklerini dinler ve onu sultana iletir. Eğer sultan, ayrılmalarını uygun görürse ayırır; birleştirilmelerinin uygun olacağını düşünürse de birleştirir. İşte o zaman hul' işlemi yapılır."[839]

***

Ancak ilim adamlarının çoğu, hul' işleminin sultan olmaksızın gerçekleşebileceği kanaatindedir. Bu konuda Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dan da şöyle bir rivayet nakletmişlerdir:

٢٠٢٥ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَنْبَأَنِي الْحَكَمُ، قَالَ: سَمِعْتُ خَيْثَمَةَ بْنَ أَبِي سَبْرَةَ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ شِهَابٍ الْخَوْلَانِيِّ، أَنَّهُ كَانَ قَاعِدًا عِنْدَ بِشْرِ بْنِ مَرْوَانَ، فَأَتَتْهُ امْرَأَةٌ وَرَجُلٌ فِي الْخُلْعِ، فَأَبَى أَنْ يُجِيزَهُ، فقَالَ عَبْدُ اللهِ بْنُ شِهَابٍ: إِنِّي شَهِدْتُ عُمَرَ وَجَاءَتْهُ [امْرَأَةٌ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا بِأَلْفِ دِرْهَمٍ فَأَجَازَ ذَلِكَ]، فَقَالَ: إِنَّمَا طَلَّقْتِ بِمَالِكِ.

2025- … Hayseme b. Ebî Sebre'nin rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Şihâb el-Havlânî, Bişr b. Mervân'ın yanında oturduğu bir sırada, bir kadınla bir erkek hul' davasıyla (Bişr'in) yanına geldiler. Bişr, yaptıkları hul' işlemine cevaz vermeyince[840] Abdullah b. Şihâb şöyle dedi: Ben şuna bizzat tanık oldum: Ömer *radıyallahu anh*'ın yanına [hul' yapıp bin dirhem karşılığında

---

839 Farklı lafızlarla bk. Taberî, *Tefsîr*, II, 463.

840 Eserin yazma nüshasında bu "cevaz" kelimesinin karşılığı olan "en yücîzehû" ifadesi, muhtemelen noktasız olduğu için basılı nüshaya yanlışlıkla "haber vermek" anlamına gelen "en yuhbirahû" şeklinde geçmiştir. Bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 496. (Çeviren)

kocasından boşanmış olan bir kadın] geldiğinde [Ömer bu işlemi onayladı][841] ve "Sen, kendi malınla boşanmışsın" dedi.[842]

***

Bu konuda Osman *radıyallahu anh*'dan da bir rivayet nakletmişlerdir. Şöyle ki:

٢٠٢٦ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا وَهْبٌ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جُمْهَانَ مَوْلَى الأَسْلَمِيِّينَ، عَنْ أُمِّ بَكْرَةَ الأَسْلَمِيَّةِ، أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا عَبْدِ اللهِ بْنِ أُسَيْدٍ، ثُمَّ أَتَيَا عُثْمَانَ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ فِي ذَلِكَ، فَقَالَ: هِيَ تَطْلِيقَةٌ إِلا أَنْ تَكُونَ سَمَّيْتَ شَيْئًا فَهُوَ مَا سَمَّيْتَ.

2026- ... Ümmü Bekre el-Eslemiyye, kocası Abdullah b. Üseyd'den bedel karşılığında boşanmıştı. Daha sonra bu meseleyle ilgili olarak Osman *radıyallahu anh*'ın yanına geldiler. Osman da "O sadece bir boşamadır" dedikten sonra (kocaya hitaben) şöyle devam etti: "Ancak sen bir (talâk) sayısı söylemişsen, o zaman senin söylediğin sayı geçerlidir."[843]

٢٠٢٧ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادٌ، عَنْ أَيُّوبَ، وَعُبَيْدِ اللهِ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ ابْنَةَ مُعَوِّذِ بْنِ عَفْرَاءَ اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا، وَكَانَتْ كَرِهَتْ مِنْهُ الشَّرَابَ، فَاخْتَلَعَتْ مِنْهُ دُونَ عُثْمَانَ، فَأَجَازَ ذَلِكَ عُثْمَانُ، وَقَالَ لَهَا: انْتَقِلِي، وَلا نَفَقَةَ لَكِ.

---

841 Köşeli parantez içindeki kısımlar, eserin yazma nüshasında düşmüş gözükmektedir. Hatta müstensihin ilave notta bulunacağını gösteren işarete rağmen, nüshanın kenarlarında herhangi bir nota rastlamadık. Rivayetin sened ve metin olarak harfiyen aynısı olabilecek bir rivayeti de mevcut kaynaklarımızda tespit edemedik. Ancak buraya gelebilecek en uygun ibarenin Abdurrezzâk'ın *Musannef*'inde (VI, 494) yer aldığını gördük. Bu sebeple biz de onu alıp metne yerleştirdik. (Çeviren)

842 Benzer lafızlarla gelen rivayetler için bk. Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 494; Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 377; İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 496; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ*, VII, 316.

843 Şâfiî, *Müsned*, s. 267; Abdurrezzâk, *Musannef*, VI, 483 (Bu kaynakta, Hz. Osman'a gelen eşlerin hul' işlemi yaptıktan sonra pişman oldukları belirtilmektedir); Saîd b. Mansûr, *Sünen*, I, 382.

2027- … Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Muavviz b. Afrâ'ın kızı (Rubeyyi'),[844] kocasından hul' yoluyla boşanmıştı. Çünkü içki içmesinden rahatsızdı. Osman *radıyallahu anh*'ın haberi olmadan hul' işlemi yaptı, Osman *radıyallahu anh* da bunu onayladı ve ona şöyle dedi: "(Bulunduğun evden) başka yere taşın. Nafaka hakkın da yok."[845]

٢٠٢٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ رُبَيِّعَ ابْنَةَ مُعَاذٍ جَاءَتْ هِيَ وَعَمُّهَا إِلَى عَبْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، فَأَخْبَرَتْهُ أَنَّهَا اخْتَلَعَتْ مِنْ زَوْجِهَا فِي زَمَنِ عُثْمَانَ، فَبَلَغَ ذَلِكَ عُثْمَانَ فَلَمْ يُنْكِرْهُ، فَقَالَ عَبْدُ اللهِ: عِدَّتُهَا عِدَّةُ مُطَلَّقَةٍ.

2028- … Mâlik'in Nâfi'den rivayet ettiğine göre Muavviz'in[846] kızı Rubeyyi', amcasıyla birlikte Abdullah b. Ömer'e gelip Osman *radıyallahu anh* döneminde kocasından hul' yoluyla boşandığını, meselenin Osman *radıyallahu anh*'a intikal ettiğini ve onun da buna karşı çıkmadığını haber verdi.

Abdullah dedi ki: "Onun iddeti, (normal) boşanmış bir kadının iddetidir."[847]

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de konuyu inceledik ve şunu tespit ettik:

Allah *celle senâüh*, kocalara hitaben ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz"*** buyurduktan sonra ***"Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa, bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı***

844 Eserin yazma ve basılı nüshalarında buradaki "Muavviz" ismi, "Muâz" olarak geçmektedir. Kızın ismi Rubeyyi' olup Muavviz b. Afrâ'ın kızı olarak bilinmektedir. Muâz b. Afrâ ise rivayetlerde geçtiğine göre kızın amcasıdır. Rivayetin yer aldığı diğer kaynaklarda Muâz'ın, yeğeni Rubeyyi'i bir adamla evlendirdiği ifade edilmekte, daha sonra adamın içki içmesi veya Rubeyyi'e karşı nafakada cimrilik etmesi gibi sebeplerle hul' yoluyla boşandıklarından ve durumun Muâz tarafından Hz.Osman'a intikal ettirildiğinden, onun da bunu onayladığından söz edilmektedir (bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 504, 506; İbn Ebi Şeybe, *Musannef,* VI, 496; İbn Şebbe, *Târîhu'l-Medîne,* thk. F. M. Şeltût, Cidde 1399, III, 967). Görünen o ki müstensih, Rubeyyi'in babası Mu'avviz ile amcası Muâz'ı, belki de aynı rivayetlerde geçmiş olmaları sebebiyle karıştırmıştır. (Çeviren)

845 Bir önceki dipnotta geçen kaynaklara bk.

846 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yine Muâz olarak kaydedilmiştir. Bununla ilgili açıklamayı bir önceki rivayetin ilgili yerinde yapmıştık. (Çeviren)

847 Mâlik, Talâk 33; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* VII, 315-316.

ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur" buyurarak kocaların yanı sıra kadınları da bu çerçeveye dâhil etmiştir. Böylece kadınların fidye vermesine, kocaların da bunu kabul etmesine hükmetmiştir. Bu noktada sultanın, varlığını kaçınılmaz kılan bir fonksiyonu yoktur. Ayrıca mesele, kocanın, kadından fidye olarak alacağı bir mal meselesidir. Eğer bunu (doğrudan) sultana taşımış olsalardı, sultan onları bu hususta onaylamayacak; her ikisinin gönlünün razı olacağı bir fidye miktarı belirleyip kocanın da ayrılmayı kabul etmesini sağlayacaktı. Buna kıyasen, karı-kocanın, bu meseleyi sultanın huzuruna taşıyabilecekleri gibi ondan bağımsız bir şekilde halledebilecekleri sonucu çıkmaktadır.

Yine ilim adamları, içerisinde "talâk"tan sözedilmeyen hul' işlemi hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bazıları -daha önce de aktardığımız üzere- "O, tek bir talâk sayılır" derken, bazıları da "O, talâksız bir fesih sayılır" demişlerdir. Bu görüş aynı zamanda İbn Abbâs'tan da rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

٢٠٢٩ - حَدَّثَنَا ابْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَوَانَةَ، عَنْ لَيْثٍ، عَنْ طَاوُسٍ، أَنَّ ابْنَ عَبَّاسٍ جَمَعَ بَيْنَ رَجُلٍ وَامْرَأَتِهِ بَعْدَ تَطْلِيقَتَيْنِ وَخُلْعٍ.

2029- ... Leys'in Tâvus'tan rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs, bir adamla bir kadının iki talâk ve bir hul' işleminden sonra bile aralarını birleştirmiştir (evliliklerinin devamına karar vermiştir).[848]

***

Bu hadisin dışında yine İbn Abbâs'tan rivayet edildiğine göre, Allah *celle senâüh,* iki talâk arasında hul' işleminden söz etmiştir. İbn Abbâs burada, ***"Boşama iki defadır..."***[849] âyetiyle ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa, ondan sonra kadın bir başka erkekle evlenmedikçe onu alması kendisine helâl olmaz"***[850] âyeti arasını kastetmektedir.[851]

---

848 Saîd b. Mansûr, *Sünen,* I, 383.

849 Bakara 2/229.

850 Bakara 2/230.

851 Rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VI, 487. Allah Teâlâ, Bakara sûresinin 229. âyetindeki ***"Boşama iki defadır"*** beyanından itibaren 230. âyetteki ***"Eğer erkek kadını (üçüncü defa) boşarsa"*** beyanına kadar şöyle buyurmaktadır: ***"... Bundan sonrası ya iyilikle tutmak veya güzellikle salıvermektir. Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz. Ancak erkek ve kadın Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik***

İlim adamları bu konuda da ihtilaf ettikleri için biz de meseleyi incelediğimizde şunu gördük: Hul' işlemi eşler arasında bahsettiğimiz şekilde gerçekleşir ve eğer içinde "boşama"dan söz edilmişse "boşama" sayılır. Çünkü nikâh ortadan kalkmış olmaktadır. Nikâhın eşler tarafından kaldırılması ise ancak iki yolla olabilir:

1. Ya kocaların, eşlerini doğrudan boşamaları,

2. Ya da nikâhı ortadan kaldıracak nitelikte kendilerinin icat ettikleri birtakım yeni tutumlar şeklinde gerçekleşir.

İcat ettikleri yeni tutumlar arasında, "talâk" olarak isimlendirilmese de ilim adamlarının ittifakıyla eşlerin boşanmalarını gerektiren "haliyye"[852] ve "berîe"[853] gibi birtakım kinayeli (talâk) lafızları da yer almaktadır. Eğer bu lafızlarla "talâk" kastediliyorsa, fiilen "talâk" gerçekleşmiştir; "talâk" kastedilmemişse de geçersiz ve hükümsüzdür. Aynı şekilde hul' işlemiyle de "talâk" kastedilmişse, ittifakla "talâk" gerçekleşmiş sayılır; ancak "talâk" kastedilmemişse yine de işlevi devam eder, hükmü kalkmaz. Nitekim bir grup ilim adamı "Bu, bir bâin talâk sayılır" derken, diğer bir grup da "Talaksız bir fesih işlemidir" demiştir.

Hul' işleminin her halükarda geçerli sayıldığı sabit olduğuna göre, bu işlemin, mal karşılığında yapılan bir talâk-ı sarîh[854] konumunda olduğu, dolayısıyla daha önce bu konu içerisinde zikrettiğimiz ve ilgili işlemi "talâk" olarak görenlerin dedikleri gibi bir "talâk" sayılması hususu da sabit olmaktadır.

Öte yandan bir grup ilim adamı, hul' işleminde kocasına karşı beklemesi gereken iddet süresinin bir "hayız dönemi" olduğu görüşünü tercih etmiştir. Bunlar, bunu Osman *radıyallahu anh*'dan rivayet etmişlerdir:

---

haklarını tam tatbik edememekten korkarlarsa bu durum müstesna. (Ey mü'minler!) Siz de karı ile kocanın, Allah'ın sınırlarını hakkıyla muhafaza etmelerinden kuşkuya düşerseniz, kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur." (Çeviren)

852 Haliyye: Aslında başıboş bırakılmış deve için kullanılan bu kavram, kinâyeli talak sözcüklerinden biridir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 137. (Çeviren)

853 Berîe: Bir şeyden uzak ve arınmış olmak anlamındaki "berâe" fiilinden türemiş olan bu kelime, "kocadan uzak kalan/ayrılan kadın" için kullanılmaktadır. Bk. Nevevî, *Tahrîr elfâzi't-Tenbîh*, s. 263. (Çeviren)

854 Talâk-ı sarîh: Sarih (gayet açık) lafızlardan biriyle yapılan talaktır. Bunun gerçekleşmesi niyete muhtaç değildir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 43. (Çeviren)

٢٠٣٠ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ عُبَيْدِ اللهِ بْنِ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، عَنْ عُثْمَانَ، قَالَ: الْمُخْتَلِعَةُ تَعْتَدُّ حَيْضَةً وَاحِدَةً.

2030- ... Nâfi'in İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Osman *radıyallahu anh* dedi ki: "Hul' yaparak boşanan kadın, tek bir hayız dönemi iddet bekler."[855]

***

Ancak biz Osman *radıyallahu anh*'dan bu görüşe aykırı bir rivayet de nakletmiştik. Bu noktada hul' ile boşanan kadının iddet beklemesi gerektiğinden ve hul' işlemi dışındaki iddet sürelerinin Allah *azze ve celle*'nin buyurduğu gibi üç kur' olup bundan daha az olamayacağını gördüğümüz için, hul' sonrasındaki iddet süresinin de aynı şekilde olması gerekir. Üstelik biz, iddet süresi olarak "hayzın" sadece istibrâda[856] vacip olduğunu; ancak buna rağmen bu hayız döneminin, istibrâ durumundaki kadının nikâh akdi yapmasına engel olmadığını görmekteyiz.

Dikkat edersen bir adamın, bir cariye satın alacak olsa rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi (istibrâ) gerekir. Ancak bu durum, o cariyenin evlendirilmesine engel değildir. Dolayısıyla hul' ile boşanan kadının, sözünü ettiğimiz şekilde yapmakla yükümlü olduğu şey, onun evlenmesine engel olduğuna göre, bunun bir "iddet" olduğu kesinlik kazanmaktadır. Bir iddet olduğu sabit olunca da bunun hükmü, üzerinde ittifak edilen diğer iddetlerin hükmü gibi olacaktır. Bu meseleye dair yaptığımız açıklamaların tamamı, Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed'in görüşlerinden ibarettir.

Aynı şekilde Allah *azze ve celle*'nin ***"... Kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"***[857] sözünde de ihtilaf edilmiştir. Bir grup "Bu konuda belirli bir vakit olmadığı gibi belirli bir miktar da yoktur. Aslolan, karı-kocanın üzerinde anlaştıkları şeydir" demiştir.

---

855 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VI, 494.

856 İstibrâ: Bir cariyenin, rahminde çocuk olup olmadığını anlaması için bir süre beklemesi, kendisini satın alan efendisi ile cinsel ilişkiye girmemesidir. Fâsid akid ile cinsel ilişkide bulunulan kadının da istibrâda bulunması gerekir. Diğer hâllerde iddet bekler. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 207. (Çeviren)

857 Bakara 2/229.

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Bu (fidye), karı-kocanın kendi aralarında anlaştıkları şey ile kocanın, karısına vermiş olduğu mehir miktarı arasında kalan miktardır." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden âlimlerdendir. Buna delil olarak da âyetin başında ***"Kadınlara verdiklerinizden (boşanma esnasında) bir şey almanız size helâl olmaz"*** ifadesiyle yasaklanan şeyin, kocanın, karısına verdiği (mehir) olduğunu; ancak daha sonra ***"Allah'ın sınırlarında kalıp evlilik haklarını tam tatbik edememekten"*** korkmaları hâlinde bu yasağın kaldırıldığını öne sürmüş ve "Allah *azze ve celle,* âyetin başında koyduğu yasağı, sonunda kaldırmıştır" demişlerdir.

Diğerleri ise ***"Kadının (erkeğe) fidye vermesinde her iki taraf için de sakınca yoktur"*** ifadesinin zâhir (açıkça anlaşılan ilk) anlamına göre hareket etmeyi tercih etmişlerdir.

Bu konuda Allah'ın muradının ne olduğunu ise en iyi yine kendisi bilir.

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿... فَاِنْ طَلَّقَهَا فَلَا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا اَنْ يَتَرَاجَعَا اِنْ ظَنَّٓا اَنْ يُقِيمَا حُدُودَ اللّٰهِ...﴾

"... EĞER BU KİŞİ DE ONU BOŞARSA, (HER İKİ TARAFIN) ALLAH'IN SINIRLARINI MUHAFAZA EDECEKLERİNE İNANDIKLARI TAKDİRDE, YENİDEN EVLENMELERİNDE SAKINCA YOKTUR..." SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* ***"... Eğer bu kişi de onu boşarsa, (her iki tarafın) Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, yeniden evlenmelerinde sakınca yoktur..."***[858] buyurmaktadır. Bu ibare, ne kastedildiği konusunda ittifak edilmiş muhkem ibarelerden biridir. Burada kastedilenler "zevceler"dir. Eğer ikinci adam, kadını -onunla gerdeğe girdikten sonra- boşar; kadın da iddetinin bitmesinin ardından birinci koca ile birlikte yeniden evlenmeye karar verirlerse, Allah'ın sınırlarını muhafaza edeceklerine inandıkları takdirde, bunu yapmalarında bir sakınca yoktur. Nitekim bu hususta Ali *radıyallahu anh*'dan şöyle bir rivayet nakledilmiştir:

٢٠٣١ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ أَعْيَنَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ بْنِ نُمَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبِي، قَالَ: حَدَّثَنَا حَجَّاجٌ، عَنْ مُنْذِرٍ الثَّوْرِيِّ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ عَلِيٍّ، عَنْ عَلِيٍّ، قَالَ: مَا أَشْكَلَ عَلَيَّ شَيْءٌ مَا أَشْكَلَ عَلَيَّ هَذِهِ الآيَةُ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ: {فَإِنْ طَلَّقَهَا فَلا جُنَاحَ عَلَيْهِمَا أَنْ يَتَرَاجَعَا}، فَمَا زِلْتُ أَدْرُسُ كِتَابَ اللهِ حَتَّى فَهِمْتُ، فَعَرَفْتُ أَنَّهُ الرَّجُلُ الآخَرُ إِذَا طَلَّقَهَا إِنْ شَاءَ.

---

858 Bakara 2/230.

2031- ... Muhammed b. Ali'nin rivayet ettiğine göre, Ali *radıyallahu anh* dedi ki: Allah *azze ve celle*'nin, ***"... Eğer bu kişi de onu boşarsa... yeniden evlenmelerinde bir sakınca yoktur"***[859] âyeti kadar hakkında kararsız kaldığım başka hiçbir âyet olmamıştı. Bu sebeple ben de Allah'ın Kitabı'm yoğun bir şekilde mütalaa etmeye koyuldum ve nihayetinde burada bahsedilen kişinin, "diğer adam (koca)" olduğunu ve "kadını boşamak istemesi" durumundan bahsedildiğini anladım.

***

Talâk (Boşama/Boşanma) Bölümü'nün sonu.

859 Bakara 2/230.

MÜKÂTEBE BÖLÜMÜ

ALLAH TEÂLÂ'NIN

﴿وَالَّذِينَ يَبْتَغُونَ الْكِتَابَ مِمَّا مَلَكَتْ اَيْمَانُكُمْ فَكَاتِبُوهُمْ اِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا...﴾

"ELLERİNİZİN ALTINDA BULUNANLARDAN (KÖLELER VE CARİYELERDEN) MÜKÂTEBE YAPMAK İSTEYENLERLE, EĞER KENDİLERİNDE BİR HAYIR (KABİLİYET VE GÜVENİLİRLİK) GÖRÜYORSANIZ, HEMEN MÜKÂTEBE[860] YAPIN" SÖZÜNÜN TE'VİLİ

Allah *celle senâüh* şöyle buyurmaktadır: ***"Ellerinizin altında bulunanlardan (köleler ve cariyelerden) mükâtebe yapmak isteyenlerle, eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız, hemen mükâtebe yapın."***[861]

Allah *azze ve celle*'nin bu âyette zikretmiş olduğu "kitâb/kitâbet"in ne olduğu meselesi, ne bu âyette ne de Kur'ân'ın başka âyetlerinde açıklanmış; ancak sünnette beyan edilmiştir. O da bir adamın, belirli bir mal karşılığında kölesiyle bir kitabet akdi yapmasıdır. İhtilaf durumunda köle, bu mükâtebe akdi gereğince özgürlüğüne kavuşur. Biz bunu, Allah'ın izniyle bu konunun ilerleyen kısmında ele alacağız.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** kavlindeki "hayır"dan ne kastedildiği konusunda ihtilaf edilmiştir. Bu konuda ilk dönem (mütekaddimin) âlimlerinin birçoğundan görüş nakledilmiştir. Allah izin verirse şimdi biz bu bölümde bu görüşleri ele alacağız.

Bu hususta mütekaddimînden rivayet edilen görüşlerin bir kısmı şöyledir:

---

860 Mükâtebe: Kitâbet akdi olarak bilinen ve efendi ile kölesi arasında bir bedel karşılığında özgürlük elde etme üzerine kurulu olan bir akittir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 249. (Çeviren)

861 Nûr 24/33.

٢٠٣٢ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: صِدْقًا وَوَفَاءً.

2032- … Mugîre'nin rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesindeki "hayır"la ilgili olarak "Doğruluk ve vefakârlık" yorumunu yapmıştır.[862]

٢٠٣٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، قَالَ: دِينًا.

2033- … Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen de (ilgili lafız hakkında) "Dindarlık" demiştir.[863]

٢٠٣٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ يُونُسَ، عَنِ الْحَسَنِ، {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: دِينًا وَأَمَانَةً.

2033- … Yine Yunus'un rivayet ettiğine göre, el-Hasen (söz konusu lafızla ilgili olarak) "Dindarlık ve güvenilirlik" açıklamasını yapmıştır.[864]

٢٠٣٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبٌ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ مُجَاهِدٍ {فَكَاتِبُوهُمْ إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ عَلِمْتُمْ لَهُمْ مَالًا.

2035- … el-Hakem'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ibaresine dair "Eğer ellerinde bir mal varlığı olduğunu biliyorsanız" demiştir.[865]

٢٠٣٦ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الصَّمَدِ بْنُ عَبْدِ الْوَارِثِ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ عَطَاءٍ، {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: مَالًا.

2036- … Şu'be'nin Mansûr'dan rivayet ettiğine göre, Atâ ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesindeki "hayır" lafzıyla ilgili olarak "Malvarlığı" demiştir.[866]

862 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

863 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 688.

864 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 688.

865 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 370; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

866 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 689.

٢٠٣٧ - حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ سَعِيدِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ يُوسُفَ الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ مُحَمَّدِ بْنِ سِيرِينَ، عَنْ عَبِيدَةَ السَّلْمَانِيِّ، {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ أَقَامُوا الصَّلاةَ.

2037- ... Muhammed b. Sîrîn'in rivayet ettiğine göre, Abîde es-Selmânî, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** ifadesine dair "Eğer namazı kılarlarsa" demiştir.[867]

٢٠٣٨ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَيْسُ بْنُ الرَّبِيعِ، عَنْ سَالِمٍ الأَفْطَسِ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ جُبَيْرٍ، فِي قَوْلِهِ: {إِنْ عَلِمْتُمْ فِيهِمْ خَيْرًا}، قَالَ: إِنْ عَلِمْتُمْ أَنَّهُمْ يُرِيدُونَ بِذَلِكَ الْخَيْرَ.

2038- ... Sâlim el-Eftas'ın rivayet ettiğine göre, Saîd b. Cübeyr, ***"Eğer kendilerinde bir hayır görüyorsanız"*** âyetiyle ilgili olarak "Bununla (mükâtebe akdi yapmakla) hayır murad ettiklerini görüyorsanız" yorumunu yapmıştır.

***

Bu âyette zikredilen "hayır" lafzının te'viline dair İbrahim ve el-Hasen'den rivayet ettiğimiz görüşlerin manası, kanaatimizce -yine de en doğrusunu Allah bilir- şudur: Eğer dindarlık, doğruluk ve vefakârlık gibi vasıfları haiz, kendileriyle yaptığınız kitâbet akdinin gereğini yerine getirebilecek ve bu konuda size karşı dürüst davranmaları gerektiğinin bilincine varmış kimseler olduklarını görüyorsanız; diğer bir ifadeyle insanlarla olan ilişkilerinde doğruluğu ve alacaklısına karşı verdiği sözü tutarak dürüst davranmayı prensip edinmiş biriyse, o zaman onunla hemen mükâtebe yapın.

Âyetteki "hayır" lafzının bu şekilde te'vil edilmesi, "onunla hemen mükâtebe yapın" emrinin de İbrahim ve el-Hasen'in bakış açısına göre "îcâb (vacip, yükümlü kılma)" değil, "irşâd"[868] amaçlı olduğunu göstermektedir.

867 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 371; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 688.

868 İrşâd, insanların dünyevî hayrına olan bir şeyi öğretme anlamında, yapılması üstün ve övgüye değer olmakla birlikte terki hakkında yasak bulunmayan ve dinde devamlı tarzda takip edilmiş olmayan "mendup" kategorisindeki fiiller için kullanılır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü,* s. 204, 288. (Çeviren)

Bu noktada "hayır" lafzının te'viline dair Abîde'den rivayet etmiş olduğumuz "namaz kılma" yorumuna gelince; eğer bununla "namaz kılanların, Allah *azze ve celle*'nin kendilerine emrettiği doğrultuda tutum ve ilişkilerindeki dürüstlük ve sözüne sadakat gibi yerine getirmekle yükümlü oldukları hasletleri" kastediyorsa, o zaman İbrahim ve el-Hasen'in görüşleriyle aynı manaya gelmiş olacaktır. Ancak bununla "özellikle farz namazları kılmayı" kastediyorsa, kanaatimizce bunun manası yoktur. Çünkü bu âyette, namaz ehli olmayan Yahudi, Hıristiyan ve diğer dinlere mensup kimselerle mükâtebe akdi yapılması engellenmediği gibi Müslümanlardan hiç kimseye böyle bir şey yasaklanmamış ve mekruh sayılmamıştır.

Öte yandan Mücâhid ve Atâ'dan rivayet ettiğimiz ve "hayrı" "mal" olarak yorumladıkları görüşe gelince; bize göre bu görüş de imkânsızdır. Çünkü kölenin bizatihi kendisi, efendisinin malıdır; onun ayrıca malı nasıl olsun ki?

Saîd'den rivayet ettiğimiz "hayrı murad etme" şeklindeki te'vil ise el-Hasen ve İbrahim'den rivayet ettiğimiz te'ville aynı manaya gelmektedir. Çünkü doğruluk ve vefakarlık "hayır"dan sayılır. Kaldı ki burada sözünü ettiğimiz mükâtebe akdi, insanlara, -sahibi oldukları kölelerde bir "hayır" görmüş olsalar ve köleler de kendileriyle mükâtebe akdi yapmayı isteler bile,- vacip kılınmış bir mesele değildir. Zira eğer kölelerin talebi üzerine, sahiplerinin kitabet akdini yapmaları vacip olacaksa, sahiplerinin talebi üzerine de kölelerin bu akdi yapmaları vacip olacaktır. Çünkü alım-satım gibi temlîke[869] dayalı ahkâmın tamamında, mülkiyeti devreden kimsenin (mümellik) hükmü ile mülkiyeti devralan (mümellek) kimsenin hükümleri birbirinin aynıdır.

Ayrıca ilim adamları, kölesiyle peşin mal karşılığında kitâbet akdi yapan kimse hakkında da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup ilim ehli "Bu şekilde mükâtebe yapmak caizdir" demiştir. Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih edenlerdendir. Nitekim Süleyman bize, babası > Muhammed yoluyla Ebû Yusuf'tan bu görüşü nakletmiş ve aralarındaki herhangi bir ihtilaftan da söz etmemiştir.

Diğer bir grup ilim adamı ise "Mükâtebe peşin değil, ancak veresiye/taksitli mal karşılığında caiz olabilir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Şâfiî'dir. Ayrıca bu görüş sahipleri, söz konusu mükâtebenin peşin mal

---

869 Temlîk: Mülkiyeti başkasına devretme. Bir malı, o maldaki kendi mülkiyet hakkını düşürerek, hibe, ferağ, teberru' vb. suretlerle bedelli veya bedelsiz olarak başkası üzerine devir ve tesis etmek anlamına gelmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 453. (Çeviren)

ve tek taksitle ödenmesinin caiz olmayıp mutlaka iki ve daha fazla takside bölünmesi gerektiğini belirtmişlerdir.

İlim ehli bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de konuyu incelediğimizde şunu tespit ettik: Alım-satımlar, peşin bedeller karşılığında olabileceği gibi veresiye/taksitli bedeller karşılığında da yapılabilir. Nikâh ve hul' işlemlerinde de durum böyledir. Bu noktada selem[870] dışında veresiye yapıldığı zaman ittifakla caiz sayılan bir işleme rastlamış değiliz. Şâfiî haricindeki âlimlerin tamamı, selemde peşin (para/malın) caiz olmayacağı konusunda icma etmiştir. Şâfiî ise peşin caiz olacağı kanaatindeydi.

Dolayısıyla zikrettiğimiz bu meseledeki mükâtebenin hükmü, "mükâteb kölenin kendi kazancını belli bir bedel karşılığında (efendisine) temlîk etmesi" olduğuna göre, bu hüküm, alım-satımların hükmüne daha çok benzemektedir. Alım-satım akitlerinde peşin ve veresiye fiyat (semen)[871] caiz olduğuna göre, mükâtebe akitlerinin de peşin ve veresiye mal karşılığında yapılması caizdir. Bize göre bu meseleyle ilgili kıyasın gereği budur. Yine de en doğrusunu Allah bilir.

İlim adamları ayrıca usulüne uygun şekilde yapılan mükâtebe akdinin gereği olarak mükâteb kölenin ne zaman özgürlüğüne kavuşacağı konusunda da ihtilaf etmişlerdir. Bir grup "Salt olarak mükâtebe akdinin yapılmasıyla birlikte özgürlüğüne kavuşur, mevcut sözleşmedeki (bedel) ise onun bir borcu sayılır" demiştir. Bize göre böyle bir görüş fâsiddir; şer'î ölçülere aykırıdır. Üstelik bu görüşün öncüsü sayılabilecek bir imam da görememekteyiz. Sadece bazı ilim adamları, bunu senedsiz bir şekilde İbn Abbâs'tan nakletmektedirler. Kanaatimizce böyle bir şeyin İbn Abbâs'tan gelmesi doğru değildir. Hatta biz, inşallah ileride de zikredeceğimiz üzere, kendisi kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen, bunun tam aksi yönde bir

870 Selem: Para peşin mal veresiye. Veresiyeyi peşine satmaktır yani peşin para veya peşin verilen başka bir mal ile veresiye bir mal satmaktır. Selem'e "selef" de denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 42. (Çeviren)

871 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "peşin ve veresiye yeminler!" gibi tuhaf bir anlama gelen ve alım-satım sözleşmeleriyle ilgisi olmayan "eymân-ı âcile ve eymân-ı âcile" terkipleri kullanılmıştır. Ancak ibareyi dikkatlice okuduğumuzda bunun, fiyat/ücret anlamına gelen "semen" kelimesinin, çoğul kalıbı "esmân"dan bozularak "eymân" hâline getirildiğini görmekteyiz. Muhtemelen müstensihin dikkatsizliğinden kaynaklanan bu yazım hatasının, basılı nüshada muhakkik tarafından tekrarlanmaması beklenirdi. (Çeviren)

rivayet de tespit ettik. Ayrıca bu görüşü geçersiz kılacak nitelikte İbn Abbâs dışındaki sahâbîler kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen bir hadis de şöyledir:

٢٠٣٩ - حَدَّثَنَا الْمُزَنِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الشَّافِعِيُّ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنِ الزُّهْرِيِّ، عَنْ نَبْهَانَ مَوْلَى أُمِّ سَلَمَةَ، عَنْ أُمِّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِذَا كَانَ لِإِحْدَاكُنَّ مُكَاتَبٌ، وَكَانَ عِنْدَهُ مَا يُؤَدِّي، فَلْتَحْتَجِبْ مِنْهُ قَالَ سُفْيَانُ: سَمِعْتُهُ مِنَ الزُّهْرِيِّ، وَثَبَّتَنِيهُ مَعْمَرٌ.

2039- el-Müzenî'nin bize, Şâfiî > Süfyân > ez-Zührî > Ümmü Seleme'nin azadlı kölesi Nebhân yoluyla rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* (hanımlarına hitaben) şöyle buyurdu: ***"Birinizin mükâteb kölesi varsa ve bu kölenin elinde de (bedelini) ödeyecek miktarda malı mevcutsa, artık onun karşısında örtü kullansın."***

Süfyân dedi ki: "Ben bunu ez-Zührî'den bizzat işittim; Ma'mer de beni bu hususta destekleyip onayladı."[872]

***

Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bu konuda nakletmiş olduğumuz bu hadisinde, ödeme gücü bulunan mükâteb kölenin, hanımefendisinin yanına girip çıkması, onun yüzüne bakması ve bunların kendisine mübah kılınması açısından hükmünün, ödeme gücü olmayan mükâteb kölenin hükmünden farklı olduğunu gösteren bir delil bulunmaktadır. Ödeme gücü olmaması durumunda köle, ödemeyi yaptıktan sonraki hâlinden tamamen farklı bir hükme tabidir. Zira ödemeyi yaptıktan sonra artık özgür biri olur ve mü'minlerin anneleri sayılan hanımefendilerinin yüzüne bakması caiz olmaz. Bu hadiste Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in getirmiş olduğu yasak, mükâteb kölenin ödeme yapamaması durumunda, hanımefendisinin yüzüne bakabilme konusundaki mevcut hüküm üzere devam etmeyi mümkün kılmakta ve hanımefendinin, köleye bu konuda tanınmış olan mübahlığı engellemesine müsaade etmemektedir.

---

872 Müzenî, *es-Sünenü'l-me'sûra*, s. 416 (Rivayetin sonundaki Süfyân'ın notu, sadece bu kaynakta geçmektedir); Ebû Dâvûd, Itk 1; Tirmizî, Buyû 35; İbn Mâce, Itk 3; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, VI, 289; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, IV, 331.

Buraya kadar anlattıklarımızdan çıkan sonuç şudur:

Mükâteb köle, salt mükâtebe akdinin yapılmasıyla özgürlüğüne kavuşamaz; ancak ikinci aşamada bir durumun[873] gelişmesiyle özgür olabilir.

Daha önce İbn Abbâs'tan naklettiğimiz görüşe ve buna aykırı olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiği hadise gelince; ilgili hadis şöyledir:

٢٠٤٠ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِحِصَّةِ مَا أَدَّى، دِيَةَ حُرٍّ، وَمَا بَقِيَ عَلَيْهِ، دِيَةَ الْعَبْدِ.

2040- Ali b. Şeybe'nin bize, Yezîd b. Harun > Hammâd b. Seleme > Eyyûb >İkrime > İbn Abbâs isnadıyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan kısmı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[874]

***

Burada mükâteb kölenin herhangi bir oranda özgürlüğünü elde edebilmesi için mutlaka mükâtebe akdinden sonra yeni bir durumun gelişmesi gerektiğini gösteren bir delil vardır. Ancak Hammâd b. Zeyd, bu hadisi Eyyûb > İkrime yoluyla aktarırken İbn Abbâs'ı zikretmemektedir. Şöyle ki:

---

873 Eserin yazma ve basılı nüshalarında burada "daha sonra yaşayacağı/başına gelecek bir durum" anlamına gelen "hâlin ye'tîhî" ifadesi kullanılmaktadır. Ancak biz bundan tam olarak ne kastedildiğini anlayabilmek için Tahâvî'nin *Şerhu meâni'l-âsâr*'ında aynı konuyu araştırdığımızda, "hâlin sâniyetin" gibi bir ifadeye rastladık ve *Ahkâmu'l-Kur'ân*'daki "ye'tihî" lafzının, "sâniyetin" lafzının bozulmuş şekli olduğunu tespit ettik. Zira ehlince malum olduğu üzere iki kelime arasında yazım şekli itibariyle nokta farkları dışında bir fark bulunmamaktadır. Ayrıca Tahâvî o eserinde bu "ikinci aşama olarak gelişen durumun" ne olduğuyla ilgili görüş farklılıklarına da değinmekte; kimi âlimlerin bunu "mükâtebe bedelinin tamamını ödeme," kimilerinin "bir kısmını ödeme," kimilerinin de "ödediği oranda özgürlüğüne kavuşma" şeklinde yorumladıklarını ifade etmektedir. Bk. *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110. (Çeviren)

874 Ebû Dâvûd, Diyât 20; Tirmizî, Buyû 35; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* I, 369; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110.

٢٠٤١ - حَدَّثَنَا رَوْحُ بْنُ الْفَرَجِ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ بُكَيْرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ زَيْدٍ، عَنْ أَيُّوبَ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِحِصَّةِ مَا أَدَّى بِهِ حُرٌّ، وَمَا بَقِيَ دِيَةَ عَبْدٍ.

2041- Ravh b. el-Ferac'ın bize, Yahyâ b. Bükeyr > Hammâd b. Zeyd > Eyyûb > İkrime yoluyla rivayet ettiğine göre, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan kısmı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[875]

***

Buna göre Hammâd b. Seleme ve Hammâd b. Zeyd, bu hadisin isnadında ihtilaf etmiş olmaktadırlar. Ayrıca bu hadisi Yahyâ b. Ebî Kesîr de İkrime > İbn Abbâs kanalıyla rivayet etmektedir. Şöyle ki:

٢٠٤٢ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ خُزَيْمَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ عَبْدِ اللهِ الأَنْصَارِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنِي حَجَّاجٌ الصَّوَّافُ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: يُودَى الْمُكَاتَبُ بِقَدْرِ مَا أَدَّى دِيَةَ حُرٍّ، وَبِقَدْرِ مَا بَقِيَ دِيَةَ الْعَبْدِ.

2042- Muhammed b. Huzeyme'nin bize, Muhammed b. Abdullah el-Ensârî, Haccâc es-Savvâf > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb kölenin (öldürülmesi durumunda vârislerine) ödenecek olan diyet miktarı, kendisinin (özgürlüğüne kavuşmak için) ödemiş olduğu oranda hür diyeti; geri kalan oranı ise (efendisine) köle diyeti olarak ödenir."***[876]

٢٠٤٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَحْيَى، قَالَ: حَدَّثَنَا وَكِيعٌ، عَنْ عَلِيِّ بْنِ الْمُبَارَكِ، عَنْ يَحْيَى بْنِ أَبِي كَثِيرٍ، عَنْ عِكْرِمَةَ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: قَضَى

875 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 110.

876 Tirmizî, Buyû 35; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي مُكَاتَبٍ قُتِلَ بِدِيَةِ الْحُرِّ بِقَدْرِ مَا عَتَقَ مِنْهُ، قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ: وَيُقَامُ عَلَى الْمُكَاتَبِ حَدُّ الْمَمْلُوكِ.

2043- Ali b. Şeybe'nin, Yahyâ b. Yahyâ > Vekî' > Ali b. el-Mübârek > > Yahyâ b. Ebî Kesîr > İkrime isnadıyla rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: "Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, öldürülen mükâteb bir köle hakkında özgürlüğü oranında hür diyeti ödenmesine karar verdi."

İbn Abbâs da (buna ilave olarak) dedi ki: "Mükâteb köleye ceza olarak normal köleye uygulanan had cezası uygulanır."[877]

***

Yahyâ b. Ebî Kesîr, Müslümanların imamlarından ve otorite şahsiyetlerinden biridir. Bu hadisi, İkrime > İbn Abbâs kanalıyla Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'den arzettiğimiz şekilde rivayet etmiştir.

Diğer bir grup ilim ehli ise şöyle demiştir: "Mükâteb köle, mükâtebe akdini yapmakla özgürlüğüne kavuşamayacağı gibi bedelinin bir kısmını ödeyince de özgür olamaz; mutlaka tamamını ödemek durumundadır. Bu itibarla, mükâtebe borcundan herhangi bir şey kalmayıp bedelin tamamını ödeyinceye kadar geçen süreç içerisinde bütün yönleriyle mükâteb kölenin tabi olduğu hükümlere tabidir." Bu, fetva mercii sayılan ve görüşleri değişik bölgelere yayılmış bulunan ilim adamlarının çoğunluğunun görüşüdür. Mesela; Ebû Hanîfe, Mâlik, Süfyân es-Sevrî ve bunların emsali sayılan ulema ile onların görüşlerini benimseyen ve onlardan sonra günümüze kadar fetva makâmı olarak görülen diğer ilim ehli şahsiyetler bu görüşü savunmuşlardır. Bildiğimiz kadarıyla da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu görüşü destekleyici mahiyette sadece Abdullah b. Amr yoluyla rivayet edilen şöyle bir hadis bulunmaktadır:

٢٠٤٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْخَطَّابُ بْنُ عُثْمَانَ الْفَوْزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا إِسْمَاعِيلُ بْنُ عَيَّاشٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ سُلَيْمٍ، عَنْ عَمْرِو بْنِ شُعَيْبٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ جَدِّهِ، أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، قَالَ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ دِرْهَمٌ.

877 İbn Ebî Şeybe, *Musannef*, VII, 244; Tirmizî, Buyû 35; Nesâî, Kasâme 38, 39; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr*, III, 111.

2044- ... Amr b. Şuayb'ın, babası yoluyla dedesinden rivayet ettiğine göre, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* şöyle buyurdu: ***"Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken bir dirhem bile kalmış olsa, (yine normal bir) köledir."***[878]

***

Ayrıca bu görüş, Zeyd b. Sâbit, Âişe, İbn Ömer, mü'minlerin annesi Ümmü Seleme *radıyallahu anhum* gibi Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in birçok sahâbîsinden de rivayet edilmektedir:

٢٠٤٥ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ، يَقُولُ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ شَيْءٌ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ.

2045- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: Zeyd b. Sabit şöyle diyordu: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[879]

٢٠٤٦ - حَدَّثَنَا عَبْدُ الْمَلِكِ بْنُ مَرْوَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو مُعَاوِيَةَ، وَأَبُو بَدْرٍ شُجَاعُ بْنُ الْوَلِيدِ السَّكُونِيُّ، عَنْ عَمْرِو بْنِ مَيْمُونٍ، عَنْ سُلَيْمَانَ بْنِ يَسَارٍ، قَالَ: اسْتَأْذَنْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: كَمْ بَقِيَ مِنْ كِتَابَتِكَ؟ قُلْتُ: عَشْرُ أَوَاقٍ فَقَالَتْ: ادْخُلْ، فَإِنَّكَ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْكَ دِرْهَمٌ.

2046- Abdülmelik b. Mervân'ın bize, Ebû Muâviye > Ebû Bedr Şücâ' b. el-Velîd es-Sekûnî > Amr b. Meymûn yoluyla rivayet ettiğine göre, Süleyman b. Yesâr dedi ki: Âişe *radıyallahu anhâ*'nın huzuruna girmek için izin istedim. "Kitâbet akdinde (ödemeyi taahhüt ettiğin miktardan) ne kadar kaldı?" diye sordu. "On ukiyye" dedim. Bunun üzerine, "O hâlde girebilirsin! (Ödemen gereken) bir dirhem bile kalmış olsa sen hâlâ (normal) köle sayılırsın" dedi.[880]

---

878 Ebû Dâvûd, Itk 1; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

879 Şâfiî, *Müsned,* s. 206; Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 405; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 244.

880 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* 324-325.

٢٠٤٧ - حَدَّثَنَا حُسَيْنُ بْنُ نَصْرٍ، قَالَ: سَمِعْتُ يَزِيدَ بْنَ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَمْرُو بْنُ مَيْمُونٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سُلَيْمَانُ بْنُ يَسَارٍ، فَذَكَرَ مِثْلَهُ.

2047- Hüseyin b. Nasr bize > Yezîd b. Hârûn > Amr b. Meymûn > Süleyman b. Yesâr isnadıyla bu rivayetin aynısını zikretti.[881]

٢٠٤٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي ابْنُ أَبِي ذِئْبٍ، عَنْ عِمْرَانَ بْنِ بَشِيرٍ، عَنْ سَالِمٍ سَبَلَانَ، أَنَّهُ قَالَ لِعَائِشَةَ زَوْجِ النَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا أَرَاكِ إِلاَّ سَتَحْتَجِبِينَ مِنِّي فَقَالَتْ: مَا لَكَ؟ فَقَالَ: كَاتَبْتُ فَقَالَتْ: إِنَّكَ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْكَ شَيْءٌ.

2048- ... İmrân b. Beşîr'in rivayet ettiğine göre, Sâlim Sebelân, Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Senin artık benden çekineceğini zannediyorum" dedi. Âişe *radıyallahu anhâ* "Seninle ilgili ne oldu ki?" diye sordu. Sâlim de "Mükâtebe akdi yaptım" dedi. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* "(Ödemen gereken) herhangi bir şey olduğu sürece sen (yine normal bir) köle sayılırsın" dedi.[882]

٢٠٤٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، وَأُسَامَةَ بْنَ زَيْدٍ، أَخْبَرَاهُ، عَنْ نَافِعٍ، أَنَّ ابْنَ عُمَرَ كَانَ يَقُولُ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ شَيْءٌ.

2049- ... Mâlik ve Üsâme b. Zeyd'in Nâfi' yoluyla rivayet ettiklerine göre, İbn Ömer şöyle diyordu: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[883]

٢٠٥٠ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ نَافِعٍ الْمَدَنِيُّ، عَنْ أَبِي مَعْشَرٍ، عَنْ سَعِيدِ بْنِ أَبِي سَعِيدٍ الْمَقْبُرِيِّ، أَنَّ أُمَّ سَلَمَةَ، قَالَتْ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ مِنْ كِتَابَتِهِ شَيْءٌ.

---

881 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

882 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

883 Mâlik, Mükâteb 1; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

2050- ... Saîd b. Ebî Saîd el-Makburî'nin rivayet ettiğine göre, Ümmü Seleme dedi ki: "Mükâteb köle, kitâbet akdinin gereği olarak zimmetinde ödemesi gereken herhangi bir şey kaldığı sürece (yine normal bir) köledir."[884]

***

Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in diğer bir kısım ashâbından da bu sözünü ettiğimiz iki görüşe aykırı bir kanaat rivayet edilmektedir. Onlardan biri de Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'dır. İlgili rivayet ise şöyledir:

٢٠٥١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ عَبْدِ اللهِ، عَنِ الْقَاسِمِ بْنِ عَبْدِ الرَّحْمَنِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ عُمَرَ، قَالَ: إِذَا أَدَّى النِّصْفَ فَهُوَ غَرِيمٌ، يَعْنِي الْمُكَاتَبَ.

2051- ... Abdurrahman b. Abdullah'ın el-Kâsım b. Abdurrahman yoluyla Câbir b. Semure'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* -mükâteb köleyi kastederek- dedi ki: "Eğer (ödemesi gerekenin) yarısını öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[885]

٢٠٥٢ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي دَاوُدَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ خَالِدٍ الْوَهْبِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْمَسْعُودِيُّ، عَنِ الْقَاسِمِ، عَنْ جَابِرِ بْنِ سَمُرَةَ، عَنْ عُمَرَ، أَنَّهُ قَالَ: أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ تُكَاتِبُونَ مُكَاتَبِينَ، فَأَيُّهُمْ أَدَّى النِّصْفَ فَلَا رَدَّ عَلَيْهِ فِي الرِّقِّ.

2052- ... el-Mes'ûdî'nin el-Kâsım kanalıyla Câbir b. Semure'den rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* şöyle dedi: "Ey insanlar! Sizler birtakım kölelerle kitâbet akdi yapıyorsunuz. Bunlardan hangisi (anlaştığınız miktarın) yarısını öderse, onun artık köleliğe yeniden dönmesi söz konusu değildir."[886]

***

Görüldüğü gibi Ömer *radıyallahu anh,* mükâteb köleyi, kitâbet akdinde anlaştığı miktarın yarısını ödemekle özgürlüğüne kavuşmuş saymaktadır. Fakat biz -senedi munkatı olmakla birlikte- yine kendisinden nakledilen ve bu görüşüne aykırı olan bir rivayet daha tespit ettik. Şöyle ki:

---

884 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 408-409; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

885 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 325.

886 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 410; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

٢٠٥٣ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ أَبِي عَرُوبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، عَنْ مَعْبَدٍ الْجُهَنِيِّ، عَنْ عُمَرَ، قَالَ: الْمُكَاتَبُ عَبْدٌ مَا بَقِيَ عَلَيْهِ دِرْهَمٌ.

2053- ... Ma'bed el-Cühenî'nin rivayet ettiğine göre, Ömer *radıyallahu anh* dedi ki: "Mükâteb köle, (kitâbet akdinin gereği olarak) ödemesi gereken bir dirhem bile kalmış olsa, (yine normal bir) köledir."[887]

***

(Ömer *radıyallahu anh* gibi) kendisinden bu konuda (daha önceki iki görüşten farklı olarak) görüş rivayet edilen sahâbîlerden biri de İbn Mes'ûd'dur:[888]

٢٠٥٤ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: إِذَا أَدَّى الْمُكَاتَبُ ثُلُثًا أَوْ رُبُعًا فَهُوَ غَرِيمٌ.

2054- ... Mansûr'un rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Abdullah dedi ki: "Mükâteb köle, eğer (ödemesi gerekenin) üçte birini veya dörtte birini öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[889]

٢٠٥٥ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو عَاصِمٍ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ جَابِرٍ، عَنِ الشَّعْبِيِّ، قَالَ: كَانَ عَبْدُ اللهِ، وَشُرَيْحٌ، يَقُولَانِ فِي الْمُكَاتَبِ: إِذَا أَدَّى الثُّلُثَ فَهُوَ غَرِيمٌ.

2055- ... Câbir'in rivayet ettiğine göre, eş-Şa'bî dedi ki: Abdullah ve Şurayh mükâteb köle hakkında şöyle diyorlardı: "Eğer (ödemesi gerekenin) üçte birini öderse, o artık (normal) bir borçlu sayılır."[890]

***

Ne var ki İbn Mes'ûd'dan da bu görüşüne ve bundan önce mükâteb kölenin özgürlüğüne kavuşmasını sağlayacak miktarla ilgili olarak ulemadan aktardığımız görüşlere aykırı bir görüş rivayet edilmektedir. Şöyle ki:

---

887 İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 244; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 111.

888 Tahâvî burada Hz. Ömer'in 2053 no'lu rivayetteki görüşüne değil, 2051 no'lu rivayet öncesinde yaptığı açıklamaya göndermede bulunmaktadır. (Çeviren)

889 Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 326.

890 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 406, 411; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 246; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112.

٢٠٥٦ - حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ شَيْبَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ الْمُغِيرَةِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: قَالَ عَبْدُ اللهِ: إِذَا أَدَّى الْمُكَاتَبُ قِيمَةَ رَقَبَتِهِ فَهُوَ غَرِيمٌ.

2056- ... el-Mugîre'nin rivayet ettiğine göre, İbrahim dedi ki: Abdullah şöyle dedi: "Mükâteb köle, (ödemesi gereken borcundan) kendi kıymeti kadarını ödemesine rağmen (hâlâ borcu bitmemişse), yine borçlu sayılır."[891]

***

Yine (Ömer ve Abdullah b. Mes'ûd *radıyallahu anhumâ* gibi) kendisinden bu konuda (daha önceki iki görüşten farklı olarak) görüş rivayet edilen diğer bir sahâbî ise Câbir b. Abdullah'tır:[892]

٢٠٥٧ - حَدَّثَنَا عَلِيٌّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَزِيدُ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ، عَنِ ابْنِ أَبِي نَجِيحٍ، عَنْ مُجَاهِدٍ، قَالَ: كَانَ جَابِرٌ، يَقُولُ: شُرُوطُهُمْ جَائِزَةٌ فِيمَا بَيْنَهُمْ، يَعْنِي الْمُكَاتِبِينَ وَالْمُكَاتَبِينَ.

2057- ... İbn Ebî Necîh'in rivayet ettiğine göre, Mücâhid dedi ki: Câbir -mükâtebe akdini yapan kölelerle efendilerini kastederek- şöyle diyordu: "Kendi aralarında belirledikleri şartlar geçerlidir/câizdir."[893]

***

Görüldüğü üzere Câbir, mükâteb kölelerin azad olma meselesini, kölelerin, efendileriyle yaptıkları mükâtebe akdinde öne sürdükleri şartlara bağlamıştır. Ancak biz Câbir'in, şartsız şekilde yapılan mükâtebe akdi konusundaki görüşünün ne olduğunu tespit edebilmiş değiliz.

Bu noktada ilim adamları mükâteb köle hakkında ihtilaf edip arzettiğimiz şekilde görüşler öne sürdükleri ve Ümmü Seleme ve İbn Abbâs kanalıyla Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet etmiş olduğumuz hadisler doğrultusunda "Mükâteb köle, salt mükâtebe akdini yapmakla özgürlüğüne kavuşur" şeklinde ifade edilen görüş de geçersiz hâle geldiği için biz de hem

---

891 Ebû Yusuf, *el-Âsâr,* s. 190; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 112. Burada kölenin aslî değeri ile mükâtebe akdinde efendisiyle anlaştığı fiyat arasındaki farktan söz edilmektedir. Efendisi, akit sırasında kölesinden, kendi piyasa değerinin üzerinde bir mal/ücret talep edebilir. Bu durumda köle kendi değerini ödese bile borcu bitmemiş olduğu için borçlu sayılmaktadır. (Çeviren)

892 Tahâvî burada da 2051 no'lu rivayet öncesinde yaptığı açıklamaya göndermede bulunmaktadır. (Çeviren)

893 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 405.

bu meseleyi hem de salt akit yapmak suretiyle geçerli olmayıp daha sonra ortaya çıkan yeni bir durumla geçerlilik kazanan benzer nitelikteki diğer meseleleri gözden geçirdik ve şunu tespit ettik:

Bir adam, bir ticaret malını, dirhem veya alım-satımın geçerli olabileceği başka bir bedel karşılığında başka bir adama satacak olsa, satıcının, malın ücretini tahsil edene kadar sattığı malı elinde tutma hakkına sahip olduğunu görmekteyiz. Bu noktada bütün ilim adamları, müşterinin, ücretin bir kısmını ödemiş olmakla, malın herhangi bir kısmını fiilen teslim almaya hakkı olmadığı konusunda icma etmişlerdir. Yine bir adamın, diğer bir adamdan alacağı mal/paraya karşılık ticarî metaı rehin olarak elinde tutabildiğini görmekteyiz. Dolayısıyla rehin alan kimse, alacağına karşılık rehin malını alıkoyabilmektedir. Âlimler de rehin veren kimsenin, o rehnin alınmasına sebep olan borcun bir kısmını ödemekle, söz konusu rehin malının bir kısmını, onu rehin alan kimseden fiilen teslim almaya hakkı olmadığı; dolayısıyla rehin veren kimsenin, borcunun bir kısmını rehni alana ödedikten sonraki hükmünün, o borcun bir kısmını ona ödemeden önceki hükmünden farklı sayılmadığı konusunda icma etmişlerdir. İşte sözünü ettiğimiz bu rehin ve alım-satım örneklerine kıyasen, kitâbet akdinin de böyle olması gerekir. Buna göre mükâteb kölenin, mükâtebe akdinde sözleştiği meblağın bir kısmını efendisine ödedikten sonraki hükmü, ilgili kısmı ödemeden önceki hükmünden farksızdır. Bize göre kıyasın gereği budur. Yine de Allah en doğrusunu bilir.

Bu konuya dair ayrıca salt kitâbet akdinden dolayı mükâteb kölenin mutlaka özgürlüğüne kavuşmuş olması durumunu engelleyecek nitelikte Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den gelen bir işaret de vardır. Biz bunu, inşallah bu konunun daha sonraki kısmında ele alacağız.

Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[894] beyanına gelince; ilim adamları burada kastedilenin ne olduğu konusunda ihtilafa düşmüşlerdir. Bir grup ilim adamı "Bu (emir), vücûb[895] için değil; hayra ve köleleri özgürlüğüne kavuşturacak (mâlî) yardımı yapmak suretiyle Allah *azze ve celle*'ye yakınlaşmaya teşvik amaçlıdır" demiştir. Bu görüşü tercih edenler arasında zikredilen Ebû Hanîfe, Mâlik, es-Sevrî, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed ile onların dışındaki bir kısım ulema şunu

894 Nûr 24/33.

895 Vücûb: Cumhura göre kesin bağlayıcılık, farziyet anlamında; Hanefilere göre ise kesin tarzda olmaksızın gereklilik, vaciplik manasında kullanılmaktadır. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 484. (Çeviren)

söylemektedirler: "Bu âyette zikredildiği şekliyle emredilip teşvik edilen şey, sadece mükâteb kölelerin kitâbet akdinde vermeyi taahhüt ettikleri mallara yönelik olmayıp o mallarla birlikte diğerlerini de kapsamaktadır. Dolayısıyla köleleriyle kitâbet akdi yapmış olan efendiler, kölelerine bu mallardan ne kadarını verirlerse, bu âyette emrolundukları şeyi yerine getirmede o derece isabetli davranmış olurlar."

Diğer bir grup ise şöyle demiştir: "Efendilerin, mükâteb köleleriyle yaptıkları kitâbet akdindeki meblağdan bir kısmını düşürmeleri gerekir. Efendiler bunu yapmak zorundadırlar; hiçbir şekilde onlara bu hususta müsamaha tanınmamıştır." Şâfiî de bu görüşü benimseyenlerdendir. Bu durumda bu görüş sahiplerine göre, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[896] âyetinin te'vili, teşvik ve tavsiye amaçlı olmayıp vücûb ve kesin bağlayıcılık anlamındadır.

Başka bir grup da bu görüşü tercih etmiş, ancak bu âyette düşürülmesi ve mükâteblere verilmesi emredilen miktarın, kitâbet akdinde sözleşilmiş olan meblağın dörtte bir ve daha fazlası olması gerektiğini öne sürmüştür.

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için; ayrıca âyette ihtilaflarını çözebilecek bir delil bulunmadığından ve ilgili âyetin de her bir grubun te'viline elverişli olmasından dolayı bu konuda Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen sünnetlerde, (bu ihtilafı halledebilecek nitelikte) bir delil olup olmadığını inceledik ve şunu tespit ettik:

٢٠٥٨ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي رِجَالٌ مِنْ أَهْلِ الْعِلْمِ، مِنْهُمْ يُونُسُ بْنُ يَزِيدَ، وَاللَّيْثُ، عَنِ ابْنِ شِهَابٍ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: جَاءَتْ بَرِيرَةُ إِلَيَّ، فَقَالَتْ: يَا عَائِشَةُ، إِنِّي قَدْ كَاتَبْتُ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ، فِي كُلِّ عَامٍ أُوقِيَّةٌ، فَأَعِينِينِي وَلَمْ تَكُنْ قَضَتْ مِنْ كِتَابَتِهَا شَيْئًا، فَقَالَتْ لَهَا عَائِشَةُ: ارْجِعِي إِلَى أَهْلِكِ، فَإِنْ أَحَبُّوا أَنْ أُعْطِيَهُمْ ذَلِكَ جَمِيعًا وَيَكُونُ وَلَاؤُكِ لِي، فَعَلْتُ، فَذَهَبَتْ إِلَى أَهْلِهَا، فَعَرَضَتْ ذَلِكَ عَلَيْهِمْ، فَأَبَوْا وَقَالُوا: إِنْ شَاءَتْ أَنْ تَحْتَسِبَ عَلَيْكِ فَلْتَفْعَلْ، وَيَكُونُ وَلَاؤُكِ لَنَا فَذَكَرْتُ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: لَا يَمْنَعُكِ ذَلِكِ مِنْهَا، ابْتَاعِي وَأَعْتِقِي، فَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَقَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ

896 Nûr 24/33.

اللهِ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَمَا بَالُ أُنَاسٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا؟ مَنْ شَرَطَ شَرْطًا لَيْسَ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةَ شَرْطٍ، قَضَاءُ اللهِ أَحَقُّ، وَشَرْطُ اللهِ أَوْثَقُ، وَإِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2058- ... İbn Şihâb'ın Urve'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre yanıma girerek "Ey Âişe! Sahiplerimle, her yıl bir ukiyye vermek şartıyla dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" dedi. Henüz mükâtebe meblağından da bir şey ödememişti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* ona dedi ki: "Sen şimdi sahiplerine git, eğer senin velâ hakkının[897] benim olması şartıyla, bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse hemen yaparım." Berîre de sahiplerine gidip durumu arzetti. Ancak onlar bunu kabul etmeyip "Eğer (Âişe) dilerse, velâ hakkın bizde kalmak şartıyla bu işi sevabına yapıp sana iyilikte bulunabilir" dediler. Âişe *radıyallahu anhâ* da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e bu meseleden bahsedince ona ***"Bu durum, seni yapacağın şeyden alıkoymasın. Onu satın al ve azad et. Çünkü velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurduktan sonra insanlara bu hususta hitap etmek üzere kalktı ve Allah'a hamdü senâda bulunduktan sonra şöyle dedi: ***"Bazılarına ne oluyor ki birtakım şartlar öne sürüyorlar? Kim Allah azze ve celle'nin Kitabı'nda olmayan bir şartı koşacak olursa, o şart -isterse yüz tane olsun- yine de bâtıldır. Allah'ın hükmü en doğru ve tâbi olunmaya en layık hükümdür; şartı da en sağlam ve güvenilir şarttır. Velâ hakkı ancak azad edene aittir."***[898]

٢٠٥٩ - حَدَّثَنَا يُونُسُ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ وَهْبٍ، أَنَّ مَالِكًا، أَخْبَرَهُ، عَنْ هِشَامٍ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا قَالَتْ: جَاءَتْ بَرِيرَةُ إِلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: إِنِّي كَاتَبْتُ أَهْلِي عَلَى تِسْعِ أَوَاقٍ، فِي كُلِّ عَامٍ أُوقِيَّةٌ فَقَالَتْ عَائِشَةُ: إِنْ أَحَبَّ أَهْلُكِ أَنْ أَعُدَّهَا لَهُمْ، وَيَكُونُ لِي وَلَاؤُكِ، فَعَلْتُ فَذَهَبَتْ بَرِيرَةُ إِلَى أَهْلِهَا، فَقَالَتْ لَهُمْ ذَلِكَ، فَأَبَوْا عَلَيْهَا، فَجَاءَتْ مِنْ عِنْدِ

897 Buradaki velâ', fıkıh literatüründe "velâ-i atâka" olarak bilinir ve mevlâ ile kölesi arasında azad sonucu meydana gelen bir yakınlık ve yardımlaşmadan ibarettir. Mesela; azad edilen kölenin bir cinayet işlemiş olması hâlinde diyetini mevlâsı verir, vefat edip derece itibariyle daha önce olan bir varisi olmadığı zaman da mirasını mevlâsı alır. Bu velâya "velâ-i ni'met" de denilir. Kölesini azad eden kimseye de "mevla'l-atâke" "mevla'l-atîk" denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 480. (Çeviren)

898 Buhârî, Buyû 73; Müslim, Itk 6; Nesâî, Buyû 86.

أَهْلِهَا وَرَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ جَالِسٌ، فَقَالَتْ: إِنِّي قَدْ عَرَضْتُ عَلَيْهِمْ ذَلِكَ فَأَبَوْا عَلَى أَنْ يَكُونَ الْوَلاءُ لَهُمْ فَسَمِعَ ذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَسَأَلَهَا، فَأَخْبَرَتْهُ عَائِشَةُ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: خُذِيهَا وَاشْتَرِطِي الْوَلاءَ لَهُمْ، فَإِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ فَفَعَلَتْ عَائِشَةُ، ثُمَّ قَامَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِي النَّاسِ، فَحَمِدَ اللهَ، وَأَثْنَى عَلَيْهِ، ثُمَّ قَالَ: أَمَّا بَعْدُ، فَمَا بَالُ قَوْمٍ يَشْتَرِطُونَ شُرُوطًا لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللهِ، مَا كَانَ مِنْ شُرُوطٍ لَيْسَتْ فِي كِتَابِ اللهِ فَهُوَ بَاطِلٌ وَإِنْ كَانَ مِائَةَ شَرْطٍ، قَضَاءُ اللهِ أَحَقُّ، وَشَرْطُ اللهِ أَوْثَقُ، إِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2059- ... Mâlik'in, Hişâm yoluyla babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre, Âişe'ye gelip "Her yıl bir ukiyye vermek kaydıyla sahiplerimle dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" dedi. Bunun üzerine Âişe ona dedi ki: "Eğer senin velâ hakkının benim olması şartıyla, bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse, hemen yaparım." Berîre de sahiplerine gidip bunu söyledi. Ancak onlar bunu kabul etmediler. O da tekrar sahiplerinin yanından çıkıp (Âişe'nin yanına) geldi. O sırada Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* oturuyordu. Berîre "Ben bunu onlara teklif ettim, ancak velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koştular" dedi. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*, meseleyi duyunca (mahiyetini) sordu, Âişe de ona bilgi verdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Sen onu satın al ve velâ hakkının sende kalmasını onlara şart koş. Çünkü velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurdu. Âişe de böyle yaptı. Daha sonra Allah Rasûlü, insanlara bu konuda hitap etmek üzere kalktı ve Allah'a hamdü senâda bulunduktan sonra şöyle buyurdu: ***"Bazılarına ne oluyor ki Allah'ın Kitabı'nda olmayan birtakım şartlar öne sürüyorlar? Kim Allah azze ve celle'nin Kitabı'nda olmayan bir şartı koşacak olursa, o şart -isterse yüz tane olsun- yine de bâtıldır. Allah'ın hükmü en doğru ve tabi olunmaya en layık hükümdür; şartı da en sağlam ve güvenilir şarttır. Velâ hakkı ise ancak azad edene aittir."***[899]

***

899 Mâlik, Itk 17; Buhârî, Buyû 73.

Bu iki hadiste, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."***[900] âyetindeki emri, vücûb ve kesin bağlayıcı bir hüküm değil, teşvik ve tavsiye amaçlı bir hüküm olarak te'vil edenlerin görüşünü destekleyecek bir delil bulunmaktadır. Dikkat edersen Berîre, Âişe *radıyallahu anhâ*'ya "Sahiplerimle, her yıl bir ukiyye vermek şartıyla dokuz ukiyyeye mükâtebe akdi yaptım. Bana (bu konuda) yardımcı ol" demiş ve henüz mükâtebe meblağından da bir şey ödememişti. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* ona şöyle demişti: "Sen şimdi sahiplerine git, eğer senin velâ hakkının benim olması şartıyla bu meblağı kendilerine bir defada vermemi isterlerse hemen yaparım." Daha sonra Âişe *radıyallahu anhâ* da bu durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlatmış; Allah Rasûlü de Âişe *radıyallahu anhâ*'ya herhangi bir şekilde karşı çıkmamıştır. Bu noktada eğer Berîre'nin sahiplerinin, onunla yaptıkları mükâtebe akdindeki meblağdan bir kısmını düşürmek gibi bir zorunlulukları olsaydı, Âişe *radıyallahu anhâ* onlara böyle bir teklifte bulunmaz; bulunmaya kalkışsaydı bile Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ona bu hususta engel olur ve "Allah *azze ve celle*'nin kendilerine (bir kısmını) düşürmelerini vacip kıldığı ve bizzat kendilerinin Berîre'ye ödemekle mükellef oldukları bir şeyi niçin sen onlara ödüyorsun?" buyururdu. Dolayısıyla bu meseleye dair Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet ettiğimiz bu sünnet doğrultusunda, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetindeki emri, kesin bağlayıcı bir hüküm değil de teşvik ve tavsiye amaçlı bir hüküm olarak te'vil edenlerin görüşü sabit olmaktadır.

Ayrıca bu iki hadis, mükâteb kölenin, salt mükâtebe akdiyle özgürlüğüne kavuşamayacağına; özgürlüğü ancak kendisiyle alakalı ikinci[901] bir durumun ortaya çıkmasıyla elde edebileceğine de delalet etmektedir.

Öte yandan arzettiğimiz şekilde mükâteb kölenin, sadece mükâtebe akdiyle özgürlüğüne kavuşamayacağını gösteren daha başka hadisler de rivayet edilmiştir. Şöyle ki:

---

900 Nûr 24/33.

901 Bu kelimenin Arapça karşılığı olan "sâniyetin" lafzı, eserin basılı nüshasında yanlışlıkla "sâbitetin" şeklinde kaydedilmiştir. Yazma nüshada ise noktasız olduğu için "sâniyetin" okunması mümkündür. Aynı kelime üzerinde daha önce 2039 no'lu rivayetin açıklamasında da bir mütalaada bulunduğumuz için burada tekrarına lüzum görmüyoruz. (Çeviren)

٢٠٦٠ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ مُحَمَّدُ بْنُ إِبْرَاهِيمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ سَابِقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا زَائِدَةُ، عَنْ سِمَاكٍ، عَنْ عَبْدِ الرَّحْمَنِ بْنِ الْقَاسِمِ، عَنْ أَبِيهِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ مِنْ نَاسٍ مِنَ الأَنْصَارِ، وَاشْتَرَطُوا الْوَلاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلاءُ لِمَنْ وَلِيَ النِّعْمَةَ قَالَ: وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ زَوْجُهَا عَبْدًا.

2060- … Abdurrahman b. el-Kâsım'ın, babasından rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi Ensarlı birtakım insanlardan satın aldı. Sahipleri velâ hakkını şart koştular. Ancak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı, (köle veya cariyeyi azad etmiş olan) veliy-i nimete aittir"*** buyurdu ve Berîre'ye (kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında) tercih imkânı sundu. Zira onun kocası köle idi.[902]

٢٠٦١ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا قَبِيصَةُ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مَنْصُورٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: اشْتَرَيْتُ جَارِيَةً يُقَالُ لَهَا: بَرِيرَةُ، فَاشْتَرَطَ مَوَالِيهَا أَنَّ الْوَلاءَ لَهُمْ، فَسَأَلْتُ النَّبِيَّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا، فَإِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ وَلِيَ النِّعْمَةَ، وَأَعْطَى الثَّمَنَ.

2061- … Mansûr'un, İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Berîre adında bir cariye satın aldım. Sahipleri, velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koşmuşlardı. Ben de bunu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e sordum. O, şöyle buyurdu: ***"Sen onu satın al. Velâ hakkı ancak veliy-i nimete ve ücreti verene aittir."***[903]

٢٠٦٢ - حَدَّثَنَا أَبُو أُمَيَّةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ إِسْحَاقَ الْحَضْرَمِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا حَمَّادُ بْنُ سَلَمَةَ، عَنْ حَمَّادٍ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ بْنِ يَزِيدَ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ، فَأَعْتَقَتْهَا وَشَرَطَتْ لأَهْلِهَا أَنَّ الْوَلاءَ لَهُمْ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِلنَّبِيِّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا الْوَلاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2062- … Hammâd'm, İbrahim yoluyla el-Esved b. Yezîd'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın aldı, onu azad etti ve

902 Müslim, Itk 11; Nesâî, Talâk 31.

903 Buhârî, Ferâiz 22; Ebû Dâvûd, Ferâiz 11; Tirmizî, Buyû 33.

sahiplerine, onun velâ hakkının kendisine ait olmasını şart koştu. Ardından da durumu Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem*'e arzetti. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı ancak onu azad edene aittir"*** buyurdu.[904]

٢٠٦٣ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا بِشْرُ بْنُ عُمَرَ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنِ الْحَكَمِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا أَرَادَتْ أَنْ تَشْتَرِيَ بَرِيرَةَ فَتُعْتِقَهَا، وَاشْتَرَطَ مَوَالِيهَا الْوَلاَءَ، فَذَكَرَتْ ذَلِكَ لِرَسُولِ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا فَأَعْتِقِيهَا، فَإِنَّمَا الْوَلاَءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ عَلَى زَوْجِهَا.

2063- ... el-Hakem'in İbrahim > el-Esved yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın alıp azad etmek istedi fakat sahipleri onun velâ hakkını şart koştular. Bunun üzerine Âişe *radıyallahu anhâ* durumu Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e anlattı. Allah Rasûlü ***"Sen onu satın al ve azad et. Çünkü velâ hakkı, onu azad edene aittir"*** buyurdu ve Berîre'ye kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında tercih imkânı sundu.[905]

٢٠٦٤ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ عَدِيٍّ، قَالَ: حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ يَعْلَى، عَنْ مَنْصُورِ بْنِ الْمُعْتَمِرِ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ، عَنِ الأَسْوَدِ، عَنْ عَائِشَةَ، أَنَّهَا اشْتَرَتْ بَرِيرَةَ، وَاشْتَرَطَ الَّذِينَ بَاعُوهَا الْوَلاَءَ، فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلاَءُ لِمَنِ اشْتَرَى فَأَعْتَقَهَا وَخَيَّرَهَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، وَكَانَ زَوْجُهَا حُرًّا، فَاخْتَارَتْ نَفْسَهَا، وَفَرَّقَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ بَيْنَهُمَا.

2064- ... Mansûr b. el-Mu'temir'in, İbrahim > el-Esved kanalıyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın aldı ve onu satanlar da velâ hakkını şart koştular. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı (köleyi) satın alana aittir"*** buyurarak Berîre'yi azad etti. Ardından da (kocasının nikâhında kalıp kalmama arasında) ona tercih imkânı sundu. Çünkü kocası hür idi. Berîre ise kendini tercih etti (ve ayrılmak istedi). Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de kocasıyla aralarını ayırdı.[906]

---

904 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 223.

905 Buhârî, Talâk 17; Nesâî, Talâk 30.

906 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 175.

٢٠٦٥ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو نُعَيْمٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الْوَاحِدِ بْنُ أَيْمَنَ، قَالَ: حَدَّثَنِي أَبِي، قَالَ: دَخَلْتُ عَلَى عَائِشَةَ، فَقَالَتْ: دَخَلَتْ عَلَيَّ بَرِيرَةُ وَهِيَ مُكَاتَبَةٌ، فَقَالَتِ: اشْتَرِينِي فَأَعْتِقِينِي، فَقُلْتُ: نَعَمْ، فَقَالَتْ: إِنَّ أَهْلِي لَا يَبِيعُونِي حَتَّى يَشْتَرِطُوا وَلَائِي، فَقُلْتُ لَهَا لَا حَاجَةَ لَنَا بِذَلِكَ، فَسَمِعَ بِذَلِكَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَوْ بَلَغَهُ، فَذَكَرَ ذَلِكَ لِعَائِشَةَ، فَذَكَرَتْ عَائِشَةُ مَا قَالَتْ لَهَا، فَقَالَ: اشْتَرِيهَا فَأَعْتِقِيهَا، وَدَعِيهِمْ فَلْيَشْتَرِطُوا مَا شَاءُوا فَاشْتَرَتْهَا عَائِشَةُ فَأَعْتَقَتْهَا، وَاشْتَرَطَ أَهْلُهَا الْوَلَاءَ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ وَإِنِ اشْتَرَطُوا مِائَةَ شَرْطٍ.

2065- … Abdulvâhid b. Eymen'in rivayet ettiğine göre, babası şöyle dedi: Âişe *radıyallahu anhâ*'nın yanına girdim. Bana şöyle dedi: Berîre, sahipleriyle mükâtebe akdi yaptıktan sonra yanıma geldi ve bana "Beni satın al ve azad et" dedi. Ben de "Tamam" dedim. Berîre "Ancak sahiplerim, velâ hakkının kendilerinde kalmasını şart koşmadıkça beni satmazlar" dedi. Ben de "O zaman böyle bir şeye ihtiyacımız yok (böyle bir riske giremeyiz)" dedim. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bu durumu işitti veya ona iletildi. O da meseleyi Âişe *radıyallahu anhâ*'ya sordu. Âişe *radıyallahu anhâ* da Berîre'ye söylediklerini aktardı. Bunun üzerine Allah Rasûlü ***"Sen onu satın al ve azad et. Sahiplerini de bırak diledikleri şartı koşsunlar"*** buyurdu. Âişe *radıyallahu anhâ* da onun satın alıp azad etti. Sahipleri de velâ hakkını şart koştular. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* de ***"(Sahipleri) yüz şart koşmuş olsalar da (kölenin) velâ hakkı, sadece azad edene aittir"*** buyurdu[907].

٢٠٦٦ - حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ سِنَانٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ كَثِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا هَمَّامٌ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، أَنَّ عَائِشَةَ سَاوَمَتْ بَرِيرَةَ، فَلَمَّا رَجَعَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَتْ: إِنَّهُمْ أَبَوْا أَنْ يَبِيعُونِي إِلَّا أَنْ يَشْتَرِطُوا الْوَلَاءَ فَقَالَ النَّبِيُّ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: إِنَّمَا الْوَلَاءُ لِمَنْ أَعْتَقَ.

2066- … Nâfi'in, İbn Ömer'den rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ*, Berîre'yi satın almaya çalıştı. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* dönünce de "Berîre'nin sahipleri, velâ hakkının kendilerine ait olmasını şart

907 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 226.

koşmadan bana Berîre'yi satmaya yanaşmadılar" dedi. Bunun üzerine Nebî *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Velâ hakkı, azad edene aittir"*** buyurdu.[908]

***

Bu hadislerde Âişe *radıyallahu anhâ*'nın, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in emriyle Berîre'yi satın alması söz konusudur. Berîre, aktarmış olduğumuz bu rivayetlerin bir kısmında ve buna benzer daha önceki hadislerde geçtiği üzere kendi sahipleriyle mükâtebe akdi yapmıştı. Bu da mükâtebe akdinin, doğrudan onun özgürlüğüne kavuşmasını gerektirmediğini göstermektedir. Dolayısıyla salt mükâtebe akdiyle özgürlüğe kavuşulmuş olacağına karşı çıkanların görüşleri böylece kesinleşmektedir.

Daha sonra biz yeniden kendi konumuza yani Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetindeki maksadının, vücûb mu yoksa teşvik mi olduğuna açıklık getirecek şekilde Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den rivayet edilen hadislere döndüğümüzde şunu tespit ettik:

٢٠٦٧ - حَدَّثَنَا الرَّبِيعُ الْمُرَادِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَسَدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي زَائِدَةَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، قَالَ: حَدَّثَنِي مُحَمَّدُ بْنُ جَعْفَرِ بْنِ الزُّبَيْرِ، عَنْ عُرْوَةَ، عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: لَمَّا أَصَابَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ سَبَايَا بَنِي الْمُصْطَلِقِ وَقَعَتْ جُوَيْرِيَةُ ابْنَةُ الْحَارِثِ فِي سَهْمٍ لِثَابِتِ بْنِ قَيْسِ بْنِ شَمَّاسٍ، أَوْ لابْنِ عَمٍّ لَهُ، فَكَاتَبَتْ عَلَى نَفْسِهَا قَالَتْ: وَكَانَتِ امْرَأَةً حُلْوَةً مُلاَّحَةً لا يَكَادُ يَرَاهَا أَحَدٌ إِلا أَخَذَتْ بِنَفْسِهِ، فَأَتَتْ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَسْتَعِينُهُ فِي مُكَاتَبَتِهَا، فَوَاللهِ مَا هُوَ إِلا أَنْ رَأَيْتُهَا عَلَى بَابِ الْحُجْرَةِ فَكَرِهْتُهَا، وَعَرَفْتُ أَنَّهُ سَيَرَى مِنْهَا مِثْلَ الَّذِي رَأَيْتُ، فَقَالَتْ: يَا رَسُولَ اللهِ، أَنَا جُوَيْرِيَةُ ابْنَةُ الْحَارِثِ بْنِ أَبِي ضِرَارٍ، سَيِّدِ قَوْمِهِ، وَقَدْ أَصَابَنِي مِنَ الأَمْرِ مَا لَمْ يَخْفَ، فَوَقَعْتُ فِي سَهْمٍ لِثَابِتِ بْنِ قَيْسٍ، أَوْ لابْنِ عَمٍّ لَهُ، فَكَاتَبْتُهُ، فَجِئْتُ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ أَسْتَعِينُهُ عَلَى كِتَابَتِي قَالَ: فَهَلْ لَكِ فِي خَيْرٍ مِنْ ذَلِكَ قَالَتْ: وَمَا هُوَ يَا رَسُولَ اللهِ؟ قَالَ: أَقْضِي عَنْكِ كِتَابَتَكِ وَأَتَزَوَّجُكِ قَالَتْ: نَعَمْ قَالَ: فَقَدْ فَعَلْتُ وَخَرَجَ الْخَبَرُ إِلَى النَّاسِ أَنَّ رَسُولَ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ تَزَوَّجَ جُوَيْرِيَةَ ابْنَةَ الْحَارِثِ، فَقَالُوا: صِهْرُ

---

908 Buhârî, Ferâiz 23; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* II, 30.

رَسُولِ اللهِ صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ، فَأَرْسَلُوا مَا فِي أَيْدِيهِمْ قَالَتْ: فَلَقَدْ أَعْتَقَ بِتَزْوِيجِهِ إِيَّاهَا مِائَةَ أَهْلِ بَيْتٍ مِنْ بَنِي الْمُصْطَلِقِ، فَلا نَعْلَمُ امْرَأَةً كَانَتْ أَعْظَمَ بَرَكَةً عَلَى قَوْمِهَا مِنْهَا.

2067- ... Muhammed b. Ca'fer b. ez-Zübeyr'in Urve yoluyla rivayet ettiğine göre, Âişe *radıyallahu anhâ* dedi ki: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Mustalikoğulları (gazvesinin sonunda) kadın esirler aldığında Cüveyriye bint el-Hâris, Sâbit b. Kays b. Şemmâs ya da onun bir amcaoğlunun payına düşmüştü. Cüveyriye de onunla kendisi için bir kitâbet akdi yapmıştı. (Âişe *radıyallahu anhâ* devamla) dedi ki: Cüveyriye, insanı görür görmez etkileyen, çarpıcı güzelliğe sahip tatlı bir kadındı. Mükâtebe akdiyle ilgili olarak yardım almak üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in yanma geldi. Allah'a yemin olsun ki, bir anda odanın kapısında bitiverdiğini görünce ondan rahatsız oldum ve Allah Rasûlü'nün de (kadında) benim gördüğüm (güzelliği) göreceğini anladım. Kadın şöyle dedi: "Ey Allah'ın Rasûlü! Ben kavminin reisi olan Dırâr oğlu Hâris'in kızı Cüveyriye'yim. Bildiğiniz gibi başıma böyle iş geldi ve ben, Kays b. Şemmâs'ın -veya onun bir amcaoğlunun- payına düşünce onunla bir kitâbet akdi yaptım. Bu kitâbet akdinin (gereği olan meblağı ödemede) bana yardımcı olmasını talep etmek üzere Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'e geldim." Allah Rasûlü de ***"Peki bundan daha hayırlı bir şeye (teklife) ne dersin?"*** buyurdu. Cüveyriye "Nedir o ey Allah'ın Rasûlü!" diye sorunca, Allah Rasûlü ***"Senin kitâbet (borcunu) ödeyeyim sonra da seninle evleneyim"*** dedi. O da "Olur" diye karşılık verince, Allah Rasûlü ***"O hâlde tamamdır"*** buyurdu. Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in Cüveyriye bint el-Hâris ile evlendiği haberi insanlar arasında yayıldı. Bu sebeple de "Bunlar, Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in hanımı tarafından akrabalarıdır" diyerek ellerindeki köleleri azad etmeye başladılar.

(Âişe *radıyallahu anhâ* sözlerine şöyle devam etti): "Allah Rasûlü'nün onunla evliliği sayesinde Mustalikoğulları'ndan yüz hane halkı özgürlüğüne kavuştu. Bu sebeple biz, kavmine Cüveyriye kadar bereket getirmiş/hayırlı bir kadın görmüş değiliz."[909]

***

Bu hadiste Rasûllah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Cüveyriye'nin, payına düştüğü ve kendisiyle kitâbet akdi yaptığı kimseye onun mükâtebe bedelinin

909 Ebû Dâvûd, Itk 1; Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* VI, 277; Tahâvî, *Şerhu meâni'l-âsâr,* III, 21.

tamamını ödemesi söz konusudur. Eğer Cüveyriye'nin payına düştüğü kimse, onun ödemesi gereken mükâtebe bedelinin bir kısmını silmek mecburiyetinde olsaydı, o zaman Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in onun adına vereceği bedel, ilgili şahsın sildiği kısımdan geriye kalanı olurdu. Yine;

٢٠٦٨ - حَدَّثَنَا فَهْدٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا يُوسُفُ بْنُ بُهْلُولٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ إِدْرِيسَ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ إِسْحَاقَ، عَنْ عَاصِمِ بْنِ عُمَرَ بْنِ قَتَادَةَ، عَنْ مَحْمُودِ بْنِ لَبِيدٍ، عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، قَالَ: حَدَّثَنِي سَلْمَانُ الْفَارِسِيُّ، حَدَّثَنِيهِ مِنْ فِيهِ، قَالَ: قَالَ لِي رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: كَاتِبْ فَسَأَلْتُ صَاحِبِي ذَلِكَ، فَلَمْ أَزَلْ بِهِ حَتَّى كَاتَبَنِي عَلَى أَنْ أُحْيِيَ لَهُ ثَلاثَ مِائَةِ نَخْلَةٍ وَبِأَرْبَعِينَ أُوقِيَّةً مِنْ وَرِقٍ، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: أَعِينُوا أَخَاكُمْ بِالنَّخْلِ فَأَعَانَنِي كُلُّ رَجُلٍ بِقَدْرِهِ بِالثَّلاثِينَ، وَالْعِشْرِينَ، وَالْخَمْسَةَ عَشَرَ، وَالْعَشَرَةِ، ثُمَّ قَالَ لِي: يَا سَلْمَانُ، اذْهَبْ فَفَقِّرْ لَهَا، فَإِذَا أَرَدْتَ أَنْ تَضَعَهَا فَلا تَضَعْهَا حَتَّى تَأْتِيَنِي تُؤْذِنِّي، فَأَكُونُ أَنَا الَّذِي أَضَعُهَا بِيَدِي، فَقُمْتُ فِي تَفْقِيرِي، فَأَعَانَنِي أَصْحَابِي حَتَّى فَقَّرْنَا شِرْبَهَا ثَلاثَ مِائَةِ وَدِيَّةٍ، وَجَاءَ كُلُّ رَجُلٍ بِمَا أَعَانَنِي مِنَ النَّخْلِ، ثُمَّ جَاءَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فَجَعَلَ يَضَعُهَا بِيَدِهِ، وَجَعَلَ يُسَوِّي عَلَيْهَا تُرَابَهَا حَتَّى فَرَغَ مِنْهَا جَمِيعًا، فَلا وَالَّذِي نَفْسِي بِيَدِهِ، مَا نَفَقَتْ مِنْهَا وَاحِدَةٌ، وَبَقِيَتِ الدَّرَاهِمُ، فَبَيْنَا رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ ذَاتَ يَوْمٍ فِي أَصْحَابِهِ إِذْ أَتَاهُ رَجُلٌ مِنْ أَصْحَابِهِ بِمِثْلِ الْبَيْضَةِ مِنْ ذَهَبٍ أَصَابَهَا مِنْ بَعْضِ الْمَعَادِنِ، فَتَصَدَّقَ بِهَا، فَقَالَ رَسُولُ اللهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ: مَا فَعَلَ الْفَارِسِيُّ الْمِسْكِينُ الْمُكَاتَبُ؟ ادْعُوهُ لِي فَدُعِيتُ لَهُ، فَجِئْتُ، فَقَالَ: اذْهَبْ فَأَدِّهَا عَنْكَ فِيمَا عَلَيْكَ مِنَ الْمَالِ قُلْتُ: فَأَيْنَ تَقَعُ هَذِهِ مِمَّا عَلَيَّ يَا رَسُولَ اللهِ، قَالَ: إِنَّ اللهَ سَيُؤَدِّيهَا.

2068- ... Mahmûd b. Lebîd'in rivayet ettiğine göre, İbn Abbâs dedi ki: Selmân el-Fârisî'nin bizzat ağzından dinlemiştim. Şöyle diyordu: Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* bana ***"(Sahibinle) mükâtebe akdi yap"*** demişti. Ben de sahibimle bu konuda görüştüm ve o kadar ısrar ettim ki, sonunda kendisi için üçyüz hurma fidanı dikmem ve kırk gümüş ukiyye karşılığında benimle mükâtebe yapmak zorunda kaldı. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Hurma (fidanları) konusunda kardeşinize yardım***

edin" buyurdu. Her biri, gücü oranında kimi otuz, kimi yirmi, kimi on beş, kimi de on tane (fidan) yardımda bulundu. Daha sonra da Allah Rasûlü bana, ***"Ey Selmân! Şimdi gidip bu fidanları ekeceğin zemini kaz fakat dikmeye başlayacağın zaman gelip bana haber vermeden sakın dikmeye kalkışma. Ben gelip kendi ellerimle dikeceğim"*** buyurdu.

(Selmân dedi ki): "Sert zemini kazmaya başladım. Arkadaşlarım da bana yardım ettiler ve üçyüz fidanın etrafına sulama yollarını ve çukurlarını açtık. Her bir adam da bana yardım edeceğini söylediği fidanları getirdi. Ardından da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* geldi ve fidanları kendi elleriyle dikmeye başladı. Dikim işlemini tamamen bitirinceye kadar bir taraftan fidan dikiyor, bir taraftan da toprağını düzeltiyordu. Canımı elinde tutan (Allah)'a yemin olsun ki, o fidanlardan hiçbiri kurumadı (hepsi tuttu). Geriye dirhemler kalmıştı. Bir gün Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbıyla birlikte onun huzurunda bulunduğumuz bir sırada ashâbından biri, bazı madenlerden bulduğu yumurta büyüklüğündeki bir altın parçasını getirip sadaka olarak verdi. Bunun üzerine Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem* ***"Şu Farslı zavallı mükâteb köle ne yaptı acaba? Çağırın onu bana"*** dedi. Huzuruna çağırıldım, yanına geldim. Şöyle buyurdu: ***"Şimdi git ve geri kalan borcunu bununla kapat."*** Ben de: "Peki ey Allah'ın Rasûlü! Bu verdiğiniz mal, benim borcumun ne kadarını karşılar ki?" diye sordum. ***"Allah, onunla (senin borcunu tamamen) ödeyecektir"*** buyurdu.[910]

***

Bu hadiste de (görüldüğü üzere) Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem,* Selmân'ın efendisine, mükâtebe akdindeki meblağda bir indirim yapmasını emretmediği gibi bu meblağın herhangi bir kısmını silmesini de emretmemektedir. Sonuç olarak Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'den bu konuda rivayet etmiş olduğumuz hadisler şunu göstermektedir:

---

910 Ahmed b. Hanbel, *Müsned,* V, 441-444; Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 163, XII, 228. Tahâvî'nin bu eserinde ilgili rivayet aynı sened ve metinle geçmektedir. Sadece bazı lafız farklılıkları mevcuttur. Bu noktada Ahmed b. Hanbel'in *Müsned*'indeki farklı lafızlarla gelen rivayeti de göz önünde bulundurarak, bu rivayetler arasında karşılaştırmalar yaptık ve bazen müstensihten, bazen de muhakkikten kaynaklanan yazım hatalarını düzeltmeye çalıştık. (Çeviren)

Köleleriyle mükâtebe akdi yapan kimseler, mükâtebedeki meblağda indirim yapmakla yükümlü olmadıkları gibi onların bu borcundan herhangi bir şeyi silmekle de mükellef değildirler.

Ayrıca Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in bir grup ashâbından da şimdi zikredeceğimiz üzere birtakım rivayetler de nakledilmiştir. Mesela; bu rivayetlerden biri şöyledir:

٢٠٦٩ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ دَاوُدَ بْنِ مُوسَى، قَالَ: حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ حَرْبٍ الْوَاشِحِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا مُبَارَكُ بْنُ فَضَالَةَ، قَالَ: حَدَّثَنِي عُبَيْدُ اللهِ، عَنْ أَبِي، -قَالَ: وَقَالَ مَيْمُونٌ، عَنْ عَمِّي،- قَالَ: وَحَدَّثَتْنِي أُمِّي، وَأَهْلِي، أَنَّ جَدِّي، قَالَ لِعُمَرَ بْنِ الْخَطَّابِ: كَاتِبْنِي، قَالَ اعْرِضْ قَالَ: قُلْتُ: مِائَةَ أُوقِيَّةٍ قَالَ: فَمَا اسْتَزَادَنِي، فَأَرَادَ شَيْئًا يُعْطِينِيهُ فَلَمْ يَجِدْ، فَأَرْسَلَ إِلَى حَفْصَةَ: إِنِّي قَدْ كَاتَبْتُ غُلَامِي، وَإِنِّي أُرِيدُ أَنْ أُعْطِيَهُ شَيْئًا، فَابْعَثِي إِلَيَّ بِدَرَاهِمَ، فَأَرْسَلَتْ إِلَيْهِ بِمِائَتَيْ دِرْهَمٍ، فَقَالَ: خُذْهَا، بَارَكَ اللهُ لَكَ فِيهَا قَالَ: فَبَارَكَ اللهُ لِي فِيهَا، قَدْ أَعْتَقْتُ غَيْرَ وَاحِدٍ مِنْهَا قَالَ: فَاسْتَأْذَنْتُهُ فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، إِنِّي أُرِيدُ أَنْ تَأْذَنَ لِي أَنْ آتِيَ الْعِرَاقَ؟ قَالَ: أَنَا قَدْ كَاتَبْتُكَ، فَاذْهَبْ حَيْثُ شِئْتَ قَالَ: فَأَرَادَ مَوَالٍ لِبَنِي غِفَارٍ أَنْ يَصْحَبُونِي، فَقَالُوا: كَلِّمْ أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ يَكْتُبَ لَنَا كِتَابًا نُكْرَمُ بِهِ قَالَ: وَعَلِمْتُ أَنَّهُ سَيَكْرَهُ ذَلِكَ، فَكَلَّمْتُهُ فَانْتَهَرَنِي، وَمَا انْتَهَرَنِي قَبْلَهَا، فَقَالَ: أَتُرِيدُ أَنْ تَظْلِمَ النَّاسَ أَنْتَ أُسْوَةُ الْمُسْلِمِينَ؟ قَالَ: فَخَرَجْنَا، فَلَمَّا قَدِمْنَا جِئْتُ مَعِي بِنَمَطٍ وَطِنْفَسَةٍ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، هَذَانِ هَدِيَّةٌ لَكَ قَالَ: فَنَظَرَ إِلَيْهِمَا فَأَعْجَبَاهُ، ثُمَّ رَدَّهُمَا عَلَيَّ، وَقَالَ: إِنَّهُ قَدْ بَقِيَتْ بَقِيَّةٌ مِنْ مُكَاتَبَتِكَ، فَاسْتَعِنْ بِهِمَا فِي مُكَاتَبَتِكَ.

2069- ... Mübârek b. Fadâle dedi ki: Ubeydullah'ın, babam -Meymûn'un dediğine göre, "amcam,-" annem ve ailemden aktardığına göre dedem, Ömer b. el-Hattâb *radıyallahu anh*'a "Benimle mükâtebe akdi yap" demiş, o da "(Ne verebileceğini) söyle bakalım" diye karşılık vermiş. Dedem "Yüz ukiyye" demiş. (Dedem dedi ki): Ömer *radıyallahu anh* bunu daha fazla artırmadı ve bana bir şeyler vermek isteyip de bulamayınca Hafsa'ya haber yollayıp "Ben kölemle mükâtebe yaptım ve ona bir şeyler vermek istiyorum. Bana biraz dirhem gönder" dedi. O da ona ikiyüz dirhem gönderdi. Ömer *radıyallahu anh* da bana "Bunu al, Allah bu malı senin için bereketlendirsin" dedi. (Dedem) dedi ki: Gerçekten de Allah, o malı benim için bereketli kıldı ve

birçok köleyi onunla azad ettim. (Dedem sözlerine devam ederek) dedi ki: Daha sonra Ömer *radıyallahu anh*'dan (şehir dışına çıkmak için) izin istedim ve "Ey mü'minlerin emiri! Irak'a gitmem için bana müsaade etmenizi talep ediyorum" dedim. O da "Ben seninle mükâtebe akdini yaptım. Dilediğin yere gidebilirsin" dedi. (Dedem sözlerini şöyle sürdürdü): Gıfâroğulları'na ait birtakım köleler de (bu yolculukta) bana eşlik etmek istediler ve "Mü'minlerin emiriyle bir konuşsan da bize, (gideceğimiz yerde) itibar göreceğimiz bir belge[911] yazıverse!" dediler. Onun böyle şöylerden hiç hoşlanmadığını bilmeme rağmen onunla bu meseleyi konuştum. Bundan dolayı beni azarladı -hâlbuki daha önce beni hiç azarlamamıştı- ve şöyle dedi: "İnsanlara zulmetmek mi istiyorsun yoksa? Sen, Müslümanlar için ideal bir örnek misin ki?"[912] (Dedem) dedi ki: Böylece yola çıktık. (Yolculuktan) dönünce de beraberimde bir yaygı/örtü ve etrafı püsküllü küçük bir hah getirdim ve "Ey mü'minlerin emiri! Bunlar sana hediyedir" dedim. Getirdiklerime şöyle bir baktı, hoşuna gitmişti. Ancak bana iade ederek şöyle dedi: "Senin, mükâtebe akdine göre ödemen gerekenden az bir şey kalmıştı; bunları oraya kullan."[913]

***

Burada da Ömer *radıyallahu anh,* mükâtebe akdi yaptığı kimsenin ödemesi gereken meblağdan herhangi bir şeyi düşürmüş değildir. Sadece mükâtebe dışında bir amaçla ona yardım etmiştir. Bu da Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak Ömer *radıyallahu anh*'ın, vücûb değil, teşvik ve tavsiye esasına dayandığı te'vilini yaptığını göstermektedir. Yine;

٢٠٧٠ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا سَعِيدُ بْنُ عَامِرٍ، عَنْ جُوَيْرِيَةَ بْنِ أَسْمَاءَ، عَنْ مُسْلِمِ بْنِ أَبِي مَرْيَمَ، عَنْ عَبْدٍ لِعُثْمَانَ، قَالَ: بَعَثَنِي عُثْمَانُ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ فِي تِجَارَةٍ، فَقَدِمْتُ عَلَيْهِ فَأَحْمَدَ وَلَايَتِي، فَقُمْتُ إِلَيْهِ ذَاتَ يَوْمٍ، فَقُلْتُ: إِنِّي أُرِيدُ الْكِتَابَةَ، فَقَطَّبَ، ثُمَّ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُكَ عَلَى مِائَةِ

911 Bir tür referans/tezkiye kağıdı. (Çeviren)

912 Hz. Ömer, bu son cümlede onun ideal nitelikte örnek bir şahsiyet olmaktan ziyade diğer insanlar gibi sıradan biri olduğunu vurgulamaktadır. Nitekim bu olayın farklı lafızlarla anlatıldığı İbn Sa'd'ın *Tabakât*'ında da cümle bu şekilde geçmektedir (bk. VII, 118. (Çeviren)

913 Benzer lafızlarla gelen rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376; İbn Sa'd, *Tabakât,* VII, 118. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 168.

أَلْفٍ، عَلَى أَنْ تُعِدَّهَا لِي فِي عِدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّكَ مِنْهَا دِرْهَمًا، قَالَ: فَخَرَجْتُ مِنْ عِنْدِهِ، فَتَلَقَّانِيَ الزُّبَيْرُ بْنُ الْعَوَّامِ، فَقَالَ: مَا الَّذِي أَرَى بِكَ؟ قُلْتُ: كَانَ أَمِيرُ الْمُؤْمِنِينَ بَعَثَنِي فِي تِجَارَةٍ، فَقَدِمْتُ عَلَيْهِ، فَأَحْمَدَ وَلَايَتِي، فَقُمْتُ إِلَيْهِ، فَقُلْتُ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، أَسْأَلُكَ الْكِتَابَةَ قَالَ: فَقَطَّبَ ثُمَّ قَالَ: لَوْلَا آيَةٌ فِي كِتَابِ اللهِ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُكَ عَلَى مِائَةِ أَلْفٍ عَلَى أَنْ تُعِدَّهَا لِي فِي عِدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّكَ مِنْهَا دِرْهَمًا قَالَ: ارْجِعْ قَالَ: فَدَخَلَ عَلَيْهِ، فَقَامَ قَائِمًا، فَقَالَ: يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ، فُلَانٌ كَاتَبْتَهُ؟ قَالَ: فَقَطَّبَ، ثُمَّ قَالَ: نَعَمْ، وَلَوْلَا أَنَّهُ فِي كِتَابِ اللهِ مَا فَعَلْتُ، أُكَاتِبُهُ عَلَى مِائَةِ أَلْفٍ عَلَى أَنْ يَعُدَّهَا لِي فِي عَدَّتَيْنِ، وَاللهِ لَا أَغُضُّهُ مِنْهَا دِرْهَمًا قَالَ: فَغَضِبَ الزُّبَيْرُ، وَقَالَ: وَاللهِ لَأَمْثُلَنَّ بَيْنَ يَدَيْكَ قَائِمًا أَطْلُبُ إِلَيْكَ حَاجَةً تَحُولُ دُونَهَا بِيَمِينٍ، وَقَالَ بِيَدِهِ هَكَذَا: كَاتِبْهُ قَالَ: فَكَاتَبْتُهُ، وَانْطَلَقَ بِيَ الزُّبَيْرُ إِلَى أَهْلِهِ، فَأَعْطَانِي مِائَةَ أَلْفٍ، وَقَالَ: انْطَلِقْ فَاطْلُبْ فِيهَا مِنْ فَضْلِ اللهِ، فَإِنْ غَلَبَكَ أَمْرٌ فَأَدِّ إِلَى عُثْمَانَ مَالَهُ مِنْهَا قَالَ: فَانْطَلَقْتُ، فَطَلَبْتُ فِيهَا مِنْ فَضْلِ اللهِ، فَأَدَّيْتُ إِلَى عُثْمَانَ مَالَهُ، وَإِلَى الزُّبَيْرِ مَالَهُ، وَفَضَلَتْ فِي يَدِي ثَمَانُونَ أَلْفًا.

2070- … Müslim b. Ebî Meryem'in rivayet ettiğine göre, Osman *radıyallahu anh*'ın bir kölesi şöyle dedi: Mü'minlerin emiri Osman, beni bir ticaret (kervanı) için gönderdi. Geri döndüğümde benim üzerimdeki velâyetinin[914] gereklerini hakkıyla yerine getirdi. Ben de (bundan cesaret alıp) bir gün huzuruna çıktım ve "Kitâbet akdi yapmak istiyorum" dedim. Birden kaşlarını çattı ve "Peki, tamam! Ama (bil ki) Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Seninle iki taksit hâlinde ödemen şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (Köle) dedi ki: Bu vaziyette onun yanından çıktım ve ez-Zübeyr b. el-Avvâm ile karşılaştım. Bana "Senin neyin var böyle?" diye sordu. Ben de "Mü'minlerin emiri beni bir ticaret (kervanı) için göndermişti. Geri döndüğümde benim üzerimdeki velâyetinin gereklerini hakkıyla yerine getirdi. Ben de bir gün huzuruna çıkıp "Ey Mü'minlerin emîri! Benimle kitâbet akdi yapmanı talep ediyorum" deyince birden kaşlarını

914 Velâyet: Emirlik, valilik gibi anlamların yanı sıra başkaları üzerinde kurulu olan yetki ve bu yetkiye dayanılarak ortaya konulan tasarrufların geçerli sayılması için kullanılır. Aynı şekilde bir çocuğun şahsını ve mallarını idare konusunda anne-babanın haiz olduğu hak ve vazifelere de velayet denilmektedir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 480. (Çeviren)

çattı sonra da "Eğer Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Seninle iki taksit hâlinde ödemen şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (ez-Zübeyr) "Haydi geri dön" dedi ve Osman *radıyallahu anh*'ın yanına girip karşısına geçerek "Ey mü'minlerin emiri! Sen filancayla kitâbet akdi yaptın mı?" diye sordu. O da "Evet, yaptım ve eğer Allah *azze ve celle*'nin Kitabı'nda (bu meseleyle alakalı) âyet olmasaydı, bunu yapmazdım. Onunla iki taksit hâlinde ödemesi şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" dedi. (Köle) dedi ki: Bunun üzerine ez-Zübeyr kızdı ve "Allah'a yemin olsun ki, ben senden bir şey rica etmek üzere karşında durmuşum, sen ise yemin ederek bu ricama engel oluyorsun!" dedikten sonra (bana yönelerek) "Onunla kitâbet akdi yap" diye işaret etti. Ben de kitâbet akdi yaptım. Daha sonra ez-Zübeyr beni alıp ailesine götürdü ve bana yüzbin (dirhem) verdi. Ardından da şöyle dedi: "Sen bunu (meşru yollarla işleterek) Allah'ın lütfu keremini elde etmeye çalış. Eğer işler iyi gitmez de sıkıntıya düşeceğini anlarsan, o zaman Osman'ın malını (ona olan mükâtebe borcunu) bundan ödersin." Ben de harekete geçtim ve o malla, Allah'ın lütfu keremini elde etmeye çalıştım. Böylece hem Osman'ın malını (mükâtebe borcunu) hem de ez-Zübeyr'in malını geri ödedim. Ayrıca elimde seksen bin (dirhem) de arttı."[915]

***

Bu rivayette de Osman *radıyallahu anh*'ın "Onunla iki taksit hâlinde ödemesi şartıyla yüzbin (dirhem) üzere mükâtebe yapıyorum. Vallahi bunu bir dirhem bile indirmem!" şeklindeki ifadesi, (dediklerimizin) bir delilidir. Zira bu söz, Osman *radıyallahu anh*'a göre Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin…"*** âyetinin, kesin bağlayıcılık ifade etmeyip teşvik esasına dayandığını göstermektedir. Ayrıca ez-Zübeyr, Osman *radıyallahu anh*'ın bu konudaki tavrını öğrenmiş ve Osman'ın da kendisine bu sözlerle hitap etmiş olmasına rağmen, ona bu hususta karşı çıkmamıştır. Bu da ez-Zübeyr'in bu meselede Osman'a tabi olduğunu ve zikretmiş olduğumuz ilgili âyetin te'vilindeki yaklaşımının da Osman *radıyallahu anh*'ın yaklaşımı gibi olduğunu göstermektedir.

Bu, Osman ve ez-Zübeyr *radıyallahu anhumâ*'nın yaklaşımıydı. Buna benzer şekilde Ömer *radıyallahu anh* da Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve*

---

915 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 170; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 320-321.

sellem'in diğer ashâbının huzurunda böyle bir tutum sergilemiş ve hiç kimse buna karşı çıkmamış ve muhalefet etmemiştir. Bu da o sahâbîlerin tamamının *-Allah hepsinden razı olsun-* bu konuda ittifak hâlinde olduklarını ve görüşlerinin aynı olduğunu göstermektedir. Yine;

٢٠٧١ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا أَبُو حُذَيْفَةَ، عَنْ سُفْيَانَ، عَنْ عَبْدِ الأَعْلَى الثَّعْلَبِيِّ، قَالَ: شَهِدْتُ أَبَا عَبْدِ الرَّحْمَنِ السُّلَمِيَّ، فَكَاتَبَ غُلامًا لَهُ عَلَى أَرْبَعَةِ آلافِ دِرْهَمٍ، وَشَرَطَ عَلَيْهِ إِنْ عَجَزَ رُدَّ فِي الرِّقِّ، وَمَا أَخَذْتُ مِنْكَ فَهُوَ لِي، فَوَضَعَ عَنْهُ أَلْفَ دِرْهَمٍ مِنَ الأَرْبَعَةِ، ثُمَّ قَالَ: سَمِعْتُ خَلِيلَكَ عَلِيًّا رَضِيَ اللهُ عَنْهُ، يَقُولُ: {وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ}: هُوَ الرُّبُعُ.

2071- ... Abdüla'lâ es-Sa'lebî dedi ki: Ebû Abdurrahman es-Sülemî'nin, bir kölesiyle dört bin dirhem karşılığında mükâtebe yaptığına, ödeyememesi hâlinde de tekrar köleliğe döndürülmesini şart koştuğuna ve "(O zamana kadar) senden aldıklarım da benim olacak" dediğine şahit oldum. Daha sonra da dört bin dirhemden binini düştü ve (bana) şöyle dedi: Samimi dostun Ali *radıyallahu anh*'ın, ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak "Dörtte bir (oranında)" dediğini işittim.[916]

***

Kanaatimizce bu hadiste, zikrettiğimiz iki gruptan hiçbirinin diğeri aleyhine öne sürebileceği bir delil bulunmamaktadır. Çünkü Ali *radıyallahu anh*'ın bu noktada, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetini, vücûb ve kesin bağlayıcılık niteliğinde değil, teşvik ve tavsiye niteliğinde bir hüküm olarak te'vil etmiş olması ihtimali vardır. Dolayısıyla da o, efendiyi/sahibi bu hususta mecbur edecek herhangi bir bağlayıcı hüküm olmamasına rağmen mükâteb kölenin ödemesi gereken kitâbet meblağının dörtte birinin düşürülmesini uygun görmektedir. Aynı şey kurbanlardan (başkalarına) yedirmemizle ilgili emir için de geçerlidir. Orada da İbn Mes'ûd, üçte bir kaydını koymuştur. Ancak İbn Mes'ûd'un koyduğu bu kayıt onun görüşüne göre "vücûb" ifade etmediği gibi aşılması caiz olmayan kesin bir sınır da değildir. Şu kadar var ki, Ali *radıyallahu*

916 Kısaltılmış bir rivayet olarak bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376; Nesâî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* V, 56. Aynı sened ve metin için bk. Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 165.

anh'dan rivayet etmiş olduğumuz bu görüşün, "vücûb" niteliğinde, aşılması caiz olmayan kesin bir sınır olarak algılanması da mümkündür.

Sonuç itibariyle Ali *radıyallahu anh*'ın hadisi, sözünü ettiğimiz her iki ihtimali de barındırdığı için ilgili iki görüşten herhangi birinin diğeri aleyhinde öne sürebileceği bir delil olarak görülemez.

(Âyetteki hükmün teşvik ve tavsiye anlamında olduğuna işaret eden) rivayetlerden biri şöyledir:

٢٠٧٢ - حَدَّثَنَا أَحْمَدُ بْنُ عَبْدِ الْمُؤْمِنِ الْمَرْوَزِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَلِيُّ بْنُ الْحَسَنِ بْنِ شَقِيقٍ، عَنِ الْحُسَيْنِ بْنِ وَاقِدٍ، عَنْ عَبْدِ اللهِ بْنِ بُرَيْدَةَ، قَالَ: سَمِعْتُ أَبِي، يَقُولُ فِي قَوْلِ اللهِ عَزَّ وَجَلَّ وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ سُورَةُ النُّورِ آيَةُ، قَالَ: حَثَّ النَّاسَ عَلَى ذَلِكَ.

2072- ... el-Hüseyin[917] b. Vâkıd'ın rivayet ettiğine göre, Abdullah b. Büreyde dedi ki: Babamın, Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetine dair şöyle dediğini işittim: "(Allah) insanları bunu yapmaya teşvik etmiştir."[918]

***

Bu te'vilde de Allah *azze ve celle*'nin ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle sadece köleleriyle mükâtebe anlaşması yapan efendileri kastetmediğini; onların yanı sıra diğer bütün insanları da hayra ve kölelerin, -özgürlüklerine kavuşmak için yaptıkları- mükâtebe akidlerinde kendilerine yardımcı olmaya teşvik ettiğini gösteren bir delil vardır. Nitekim İbrahim de bu âyetin te'vilinde bu yaklaşımı esas alıyordu. Şöyle ki:

٢٠٧٣ - حَدَّثَنَا ابْنُ أَبِي مَرْيَمَ، قَالَ: حَدَّثَنَا الْفِرْيَابِيُّ، قَالَ: حَدَّثَنَا سُفْيَانُ، عَنْ مُغِيرَةَ، عَنْ إِبْرَاهِيمَ {وَآتُوهُمْ مِنْ مَالِ اللهِ الَّذِي آتَاكُمْ}، قَالَ: هِيَ شَيْءٌ حَثَّ النَّاسُ عَلَيْهِ قِيلَ لِسُفْيَانَ: الْمَوْلَى وَغَيْرُهُ؟ قَالَ: نَعَمْ.

917 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu isim yanlışlıkla "el-Hasen" olarak kaydedilmiştir. (Çeviren)

918 Tahâvî, *Şerhu müşkili'l-âsâr,* XI, 171.

2073- ... Süfyân'ın, Mugîre'den rivayet ettiğine göre, İbrahim, ***"Allah'ın size vermiş olduğu malından siz de onlara verin..."*** âyetiyle ilgili olarak "Bu, insanların teşvik edildiği bir şeydir" dedi. Süfyân'a "Efendi ve onun dışındakiler mi yani?" diye sorulunca, o da "Evet" dedi.[919]

***

Bunların yanı sıra konuyla ilgili akıl yürütme işlemi de şunu göstermektedir: Efendi, kölesiyle anlaştığı mükâtebedeki meblağda hiçbir şekilde indirim yapmakla yükümlü olmadığı gibi bunun dışında kendi malından herhangi bir şeyi de onun mülkiyetine devretmek zorunda değildir. Şöyle ki: Mükâtebe akdinin, ancak belirli miktardaki mal üzere yapılmasının caiz olduğunu görmekteyiz. Dolayısıyla bir adam, kölesiyle, belirsiz bir mal üzerine mükâtebe akdi yapacak olsa, akit fesholur; her iki tarafa da böyle bir akdi terk etmeleri emredilir ve bunu aralarında geçerli sayıp uygulamalarına müsaade edilmez. Ancak kölesiyle belirli bir mal üzere anlaşmışsa, aralarındaki mükâtebe akdi caiz olur ve bunu aralarında geçerli sayıp uygulamaları emredilir. Ayrıca bütün Müslümanların da köleye, mükâtebe hâlinden özgürlüğüne kavuşuncaya dek yardımcı olmaları gerekir. Eğer mükâtebe akdinin belirli bir mal üzerine yapılması hâlinde kölenin, kendisiyle bu akdi yapan efendisi üzerinde söz konusu maldan alma hakkı doğacaksa, böyle bir durumda o mal, sanki hiç adı konulmamış (belirlenmemiş) ve üzerinde anlaşma yapılmamış gibi olur. Çünkü köle mükâtebe akdinde belirlenen malın tamamını efendisine ödemekle yükümlü olup buna karşılık efendi de o mükâtebede belirlenen malın bir kısmını kölesi lehine indirmekle mükellef ise, ilgili kısım, mükâtebe yapan kölenin üzerinden düşer ve artık vacip olmaz. Dolayısıyla mükâtebe akdi gereğince efendinin alması gereken miktar da o kısmın düşülmesinden sonra geriye kalan miktardır. Ancak o kısımdan geriye kalan miktar meçhuldür. Zira indirim yapılmasının vacip olduğunu savunanlara göre, ilgili indirimin belirli bir miktarı yoktur. Bu sebeple de mükâtebede sözleşilen meblağdan arta kalan kısım da meçhul olmaktadır. Sonuç olarak (ilim adamlarının) mükâtebe akdini belirli bir miktar üzere sabitlemiş olmaları meselesinde, ödenmesi zorunlu olan şeyin, üzerinde anlaşma yapılan meblağın tamamı olmasını gerektiren bir delil bulunmaktadır. Dolayısıyla efendinin herhangi bir indirimde bulunma zorunluluğu yoktur. Nitekim bu konuya dair daha önce görüşlerini zikrettiğimiz ilim adamları da böyle söylemektedirler.

---

919 Taberî, *Tefsîr,* XVIII, 131; Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 376

Bu noktada mükâtebedeki meblağın dörtte birini düşürmeye dair Ali *radıyallahu anh*'dan nakletmiş olduğumuz görüşe gelince; onun bu konudaki yaklaşımının "vücûb" ve "kesin bağlayıcılık" anlamına geldiğini tespit edebilmiş değiliz. Bu sebeple de bunu, mükâtebede böyle bir (indirim) miktarının belirlenmesi meselesine ilişkin bir delil sayamayız. Zira Ali *radıyallahu anh*'ın bu kanaatinin, teşvik ve tavsiye amaçlı olması da ihtimal dahilindedir.

Öte yandan ilim adamları, sözünü ettiğimiz mükâteb kölenin, mükâtebe akdini yaptıktan sonra henüz efendisine gerekli ödemeyi yapmadan ölmesi ve geriye, mükâtebe sırasında kazandığı bir mal bırakması durumuyla ilgili olarak ihtilaf etmişlerdir. Onlardan bir grup şöyle demiştir: "Geri kalan maldan, mükâteb kölenin ödemesi gereken miktarın tamamı efendiye ödenir; böylece o köle özgürlüğüne kavuşmuş sayılır. Çünkü kölenin ölümünden sonra (efendiye) yapılan ödeme, henüz ölmeden önce kendi adına yaptığı ödeme gibidir." Ebû Hanîfe, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunan âlimlerdendir.

Diğer bir grup ise "Mükâteb kölenin geriye bıraktığı söz konusu malın tamamı efendisine aittir. Çünkü mükâtebe akdinin hükmü ortadan kalkmış ve mükâteb köle de henüz hayattayken (ilgili meblağı) ödeyemeyen âciz kimse hükmünde olmuştur" demiştir.

Her iki görüş de Rasûlullah *sallallahu aleyhi ve sellem*'in ashâbından rivayet edilmiştir. Bu hususta onlardan rivayet edilenlerden bazıları şöyledir:

٢٠٧٤ - حَدَّثَنَا إِبْرَاهِيمُ بْنُ مَرْزُوقٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا وَهْبُ بْنُ جَرِيرٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، عَنْ سِمَاكِ بْنِ حَرْبٍ، عَنْ رَجُلٍ مِنْ قَوْمِهِ يُقَالُ لَهُ: مُحَمَّدُ بْنُ قَابُوسَ، عَنْ أَبِيهِ، أَنَّهُ كَانَ مَعَ مُحَمَّدِ بْنِ أَبِي بَكْرٍ بِمِصْرَ، وَكَتَبَ إِلَى عَلِيٍّ يَسْأَلُهُ عَنْ مُكَاتَبٍ مَاتَ، وَتَرَكَ أَوْلَادًا أَحْرَارًا وَبَقِيَّةً مِنْ مُكَاتَبَتِهِ، فَكَتَبَ إِلَيْهِ عَلِيٌّ رَضِيَ اللهُ عَنْهُ: يُؤَدَّى عَنْهُ مَا بَقِيَ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ، وَيَكُونُ مَا بَقِيَ مِيرَاثًا لِوَلَدِهِ.

2074- ... Simâk b. Harb'in, kendi kavminden Muhammed b. Kâbûs adındaki bir adam yoluyla rivayet ettiğine göre, babası (Kâbûs), Mısır'da, Muhammed b. Ebî Bekir'le beraber olduğu bir dönemde (Muhammed), Ali *radıyallahu anh*'a bir mektup yollayarak "ölüp de geriye azad olmuş çocuklar ile mükâtebe akdi gereğince ödemesi gereken bir miktar borç bırakan mükâteb bir kölenin" durumunu sordu. Ali *radıyallahu anh* da ona şöyle bir cevap

yazdı: "Mükâtebe gereği ödemesi gereken kısım onun adına ödenir ve geriye kalan miktar da çocuklarına miras kalır."[920]

٢٠٧٥ - حَدَّثَنَا سُلَيْمَانُ بْنُ شُعَيْبٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ الرَّحْمَنِ بْنُ زِيَادٍ، قَالَ: حَدَّثَنَا شُعْبَةُ، قَالَ: أَخْبَرَنِي قَتَادَةُ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يَقُولُ: يُبْدَأُ بِالْمُكَاتَبَةِ قَبْلَ الدَّيْنِ، أَوْ يُشْرَكُ بَيْنَهُمَا يَعْنِي فِي الْمُكَاتَبِ إِذَا مَاتَ، شَكَّ شُعْبَةُ، فَقَالَ: أَخْطَأَ شُرَيْحٌ، وَكَانَ قَاضِيًا، قَالَ زَيْدُ بْنُ ثَابِتٍ: يُبْدَأُ بِالدَّيْنِ.

2075- Süleyman b. Şuayb'ın bize, Abdurrahman b. Ziyâd > Şu'be yoluyla rivayet ettiğine göre, Katâde ona (Şu'be'ye) şunu haber verdi: İbnü'l-Müseyyeb'e, Şurayh'ın "Mükâteb kölenin ölmesi hâlinde, borçlarından önce mükâtebeden (kalan miktar) veya -Şu'be burada tereddüt etti- her ikisi birlikte ödenir" dediğini aktardım. İbnü'l-Müseyyeb "Şurayh, bir kadı olmasına rağmen hata etmiş" dedi.

Zeyd b. Sâbit dedi ki: "Önce borçla başlanır."[921]

***

Ahmed (Tahâvî) dedi ki: Zeyd'in "Önce borçla başlanır" sözü, ona göre (mükâteb kölenin ölümünden sonra bile) mükâtebe akdinin geçerli olduğunu ve mükâtebin ölmesinin akdi feshetmediğini göstermektedir. Yine;

٢٠٧٦ - حَدَّثَنَا مُحَمَّدُ بْنُ الْعَبَّاسِ، قَالَ: حَدَّثَنَا عَبْدُ اللهِ بْنُ مُحَمَّدِ بْنِ الْمُغِيرَةِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا سُفْيَانُ الثَّوْرِيُّ، عَنْ شُعْبَةَ، عَنْ قَتَادَةَ، قَالَ: قُلْتُ لِابْنِ الْمُسَيَّبِ: إِنَّ شُرَيْحًا، كَانَ يَقُولُ: فِي الْمُكَاتَبِ يَمُوتُ وَعَلَيْهِ دَيْنٌ، وَعَلَيْهِ بَقِيَّةٌ مِنْ مُكَاتَبَتِهِ: يَضْرِبُ مَوَالِيهِ بِمَا قَدْ حَلَّ مِنْ نُجُومِهِمْ، وَيَضْرِبُ غُرَمَاؤُهُ بِدَيْنِهِمْ قَالَ: أَخْطَأَ شُرَيْحٌ، وَكَانَ قَاضِيًا، قَالَ: زَيْدٌ يَقُولُ: يُبْدَأُ بِالدَّيْنِ.

2076- Muhammed b. el-Abbâs'ın bize, Abdullah b. Muhammed b. el-Mugîre > Süfyân es-Sevrî > Şu'be kanalıyla rivayet ettiğine göre, Katâde dedi ki: İbnü'l-Müseyyeb'e dedim ki: Şurayh, ölüp de geriye hem borç hem

920 Aynı manada bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VII, 342, VIII, 394; Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 331.

921 Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 413; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 409.

de mükâtebe gereği ödemesi gereken bir meblağ bırakan köleyle ilgili olarak "(Kölenin) sahipleri, kalan taksitlerden vadesi geleni; alacaklılar da verdikleri borçlarından (vadesi dolanı) alırlar" dedi. İbnü'l-Müseyyeb "Şurayh, kadı olmasına rağmen hata etmiş" dedi. Çünkü Zeyd "Önce borçla başlanır" diyordu.[922]

٢٠٧٧ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا ابْنُ جُرَيْجٍ، قَالَ: أَخْبَرَنِي ابْنُ أَبِي مُلَيْكَةَ، أَنَّ امْرَأَةً كُوتِبَتْ، ثُمَّ وَلَدَتْ وَلَدَيْنِ بَعْدَمَا كُوتِبَتْ، ثُمَّ مَاتَتْ، فَسُئِلَ عَنْهَا ابْنُ الزُّبَيْرِ، فَقَالَ ابْنُ الزُّبَيْرِ: إِنْ قَامَا بِكِتَابَةِ أُمِّهِمَا فَذَلِكَ لَهُمَا، وَإِنْ قَضَيَاهَا أُعْتِقَا.

2077- ... İbn Cüreyc dedi ki: İbn Ebî Müleyke'nin bize verdiği bilgiye göre, bir kadın, mükâtebe anlaşması yaptıktan sonra iki çocuk doğurdu ve daha sonra öldü. Kadının durumu İbnü'z-Zübeyr'e sorulduğunda şöyle cevap verdi: "Eğer çocuklar, annelerinin yaptığı akdin gereğini yapmak isterlerse, buna hakları vardır ve ödemeleri yaptıkları takdirde özgür olurlar."[923]

***

Görüldüğü gibi Ali, Zeyd ve İbnü'z-Zübeyr *radıyallahu anhum*'un kanaatlerine göre, -eğer arkasında kendi borçlarını kapatacak miktarda bir şeyler bırakmışsa veya bu işi onun adına üstlenecek birileri varsa,- mükâteb kölenin ölmesi onun mükâtebe akdini feshetmemektedir.

Buna karşılık diğer görüşü desteleyecek surette kendilerinden kanaat nakledilen sahâbîlerden bazılarının rivayeti ise şöyledir:

٢٠٧٨ - حَدَّثَنَا يَحْيَى بْنُ عُثْمَانَ، قَالَ: حَدَّثَنَا نُعَيْمٌ، قَالَ: حَدَّثَنَا ابْنُ الْمُبَارَكِ، قَالَ: أَخْبَرَنَا عُبَيْدُ اللهِ بْنُ عُمَرَ، عَنْ نَافِعٍ، عَنِ ابْنِ عُمَرَ، قَالَ: إِذَا مَاتَ الْمُكَاتَبُ وَقَدْ أَدَّى طَائِفَةً مِنْ كِتَابَتِهِ وَتَرَكَ مَالاً، فَإِنَّ مَالَهُ وَمَا تَرَكَ مِنْ شَيْءٍ لِسَيِّدِهِ، وَلَيْسَ لِوَرَثَتِهِ مِنْ مَالِهِ شَيْءٌ.

922 Benzer bir rivayet için bk. İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 409.

923 Benzer bir rivayet için bk. Abdurrezzâk, *Musannef,* VIII, 386; İbn Ebî Şeybe, *Musannef,* VII, 643.

2078- ... Nâfi'in rivayet ettiğine gore, İbn Ömer dedi ki: "Mükâteb köle öldüğünde kitabet akdi gereği ödemesi gerekenin bir kısmını ödemiş ve bir miktar mal bırakmışsa, malı ve bıraktığı her şey efendisine aittir; mirasçılarına malından hiçbir şey düşmez."

(Nâfi) dedi ki: "İbn Ömer'in böyle bir mükâteb kölesi vardı. Bu kölenin de yine İbn Ömer'e ait bir cariyeden olma bir çocuğu vardı. Mükâteb köle, mükâtebe gereği ödemesi gerekenden beş binini ödemişti. Daha sonra köle öldü. İbn Ömer de onun geriye bıraktığı her şeye el koydu ve çocuğunu da köle edindi."[924]

***

İlim adamları bu hususta ihtilaf ettikleri için biz de her bir grubun tercih ettiği görüşü incelediğimizde şunu tespit ettik:

Mükâteb kölenin ölmesiyle birlikte mükâtebe akdinin de geçersiz kalacağı görüşünü savunanlar, mükâtebenin nitelik olarak köle azadı gibi olduğu gerekçesine dayanmaktadırlar. Dolayısıyla eğer köle azadını gerçekleştiren nitelik ortadan kalkarsa, azad da gerekmez. Mesela; bir adam, kölesine "Bana bin dirhem ödediğin takdirde artık özgürsün" diyecek olsa, köle de bunu kabul etse, daha sonra da köle bu dirhemleri ödeyemeden ölecek olsa, adamın söylediği o söz geçersiz hâle gelecek ve artık o söz gereği kölenin azad olması hiçbir zaman mümkün olmayacaktır.

Diğer görüş sahipleri ise şöyle demektedirler: "Belirli bir mal üzere yapılan mükâtebe akdi, ilk görüş sahiplerinin dedikleri gibi içerisinde mükâteb kölenin, ödeme sonrası özgürlüğüne kavuşmasını gerektirecek şartın öne sürüldüğü bir mal üzere yapılmış olan köle azadına benzemez. Aksine bunların hükmü, alım-satım ve benzer nitelikte mülkiyeti devretmenin zorunlu olduğu ve taraflardan birinin daha sonra ölmesiyle yaşanan birtakım arızî durumlar sebebiyle de geçersiz hâle gelmeyen meselelerin hükmü gibidir. Çünkü mükâtebe akdi gereğince efendi, kölesine, kendi kazancını temlîk etmektedir. Eğer mükâtebe akdi aralarında bu esasa dayalı olarak gerçekleşirse, mükâteb köle de ilgili akit sayesinde kendi kazancına mâlik olur ve efendisinin tasarrufundan çıkarak sadece kendisine ait sayılır. Böylece ilgili mükâtebede konuşulan meblağ da efendisine ödemekle yükümlü olduğu bir borç hâline gelir."

---

924 Benzer bir rivayet için bk. Beyhakî, *es-Sünenü'l-kübrâ,* X, 331-332.

Dikkat edersen mükâteb bir köle, kitâbet anlaşmasını yaptıktan sonra bir mal kazanacak olsa, sonra da efendisi onu diliyle azad etse, o köle özgürlüğüne kavuştuğu gibi mükâtebe döneminde kazanmış olduğu mal da sadece kendisine ait olur ve efendisi de söz konusu kazancın hiçbir şeyine kesinlikle mâlik olamaz. Bu durumdaki bir mükâteb köle, kendisine mal vermesi şartıyla efendisi tarafından özgür kılınmış olan (normal) bir köleye de benzemez. Çünkü bu (normal) köle, bir mal kazandıktan sonra ve özgürlüğüne kavuşmasını sağlayacak malı henüz ödemeden önce efendisi onu diliyle azad edecek olsa, efendisinin kendisini azad etmeden evvel kazanmış olduğu o malın, -eğer azad işlemi henüz (tam olarak) gerçekleşmemişse- efendiye ait olduğunda hiçbir ihtilaf yoktur. Ancak ilim adamları, efendinin söz konusu köleye yönelik azadının (tam olarak) gerçekleşmesinden sonraki süreçte bu malın kime ait olduğuna dair ihtilaf etmişlerdir. Mesela; bir grup "O mal, efendiye aittir" demiştir. Ebû Hanîfe, Süfyân, Züfer, Ebû Yusuf, Muhammed ve Şâfiî bu görüşü tercih edenlerdendir.

Diğer bir grup ise "O mal, sadece azad edilen köleye aittir" demiştir. Bu görüşü benimseyenlerden biri de Mâlik b. Enes'tir.

Bu noktada mükâteb kölenin, mükâtebe sürecinde kazandıkları sadece kendisine ait olduğuna göre, şu husus sabit olmaktadır:

Efendisi tarafından kendisine "Bana bin dirhem ödediğin takdirde artık özgürsün" denilen (normal) bir kölenin efendisine karşı elde edemeyeceği hakları, mükâteb bir köle, mükâtebe akdi sonrasında kendi efendisine karşı elde edebilmektedir. Dolayısıyla mükâteb köle, zikrettiğimiz üzere mülk sahibi olduktan sonra ölecek olursa, bu ölümü, hayattayken sahibi olduğu şeylerin hiçbirini geçersiz kılmaz ve ölümünden sonraki mülkiyetinin hükmü, tıpkı hayattayken geçerli olduğu hüküm üzere devam eder.

Öte yandan yine zikrettiğimiz üzere dirhemleri ödedikten sonra özgürlüğüne kavuşacak olan (normal) bir köle, hayattayken efendisine rağmen herhangi bir şeye mâlik sayılmadığına göre, öldükten sonra da hayattayken efendisine rağmen herhangi bir şekilde mülkiyetine alamadığı bir şeyi, yeni baştan ona temlik etmeye kalkışmak da mümkün değildir.

Bu bir delildir. Ancak bu delilin içinde de başka bir delil daha vardır. O da şöyledir:

Efendisi tarafından kendisine "Eer bin dinar ödeyecek olursan, sen özgürsün" denilen (normal) kölenin efendisi, bu sözü söyledikten sonra ve

kölenin, kendisini özgürlüğe kavuşturacak o dirhemleri ödemesinden önce ölecek olursa, o söz geçersiz hâle gelir. Ayrıca kölenin de efendisinin ardından onun malının vasîsi[925] veya mirasçısı olan kimselere, söz konusu dirhemleri ödemekle o özgürlüğü elde etmesi caiz değildir. Çünkü efendisinin, azadlığı kendisine bağladığı ve o sayede özgür kıldığı nitelik ortadan kalkmış durumdadır; dolayısıyla efendinin vefatından sonra onu eda etmeye kalkışmak, başkalarına eda etmek olacaktır.

Buna karşılık görebildiğimiz kadarıyla mükâteb köle hakkında böyle yol izlenmemektedir. Zira ilim adamlarının, mükâteb kölenin efendisinin ölmesi hâlinde mükâtebe akdinin fesholmayacağı konusunda ihtilaf ettiklerini tespit etmiş değiliz. Dolayısıyla efendisinin ölümünden sonra bile mükâtebede öngörülen miktarı, efendisinden sonra verilmesi gereken vasî ya da vâris kim varsa, onlara verebilir. Durum böyle olunca da mükâteb kölenin hükmü ile efendisi tarafından bin dirhem vermesi şartıyla "özgür" sayılan (normal) kölenin hükmü birbirinden ayrılmış olmakta ve zikrettiğimiz niteliklerin mükâteb köle hakkında geçersiz olup sözünü ettiğimiz (normal) köleler hakkında geçerli sayılması kesinleşmektedir.

Öte yandan bahsi geçen (normal) köleye efendisi tarafından söylenen "Bin dirhemi ödediğin takdirde sen artık özgürsün" sözü itibariyle bakıldığında, bu kölenin, efendisinin ölümünden sonraki hükmü ile bizatihi kendisinin ölümünden sonraki hükmü arasında bir fark olmadığını görmekteyiz. Çünkü efendinin bu sözü söyledikten sonra ve kölenin de ona bin dirhemi ödemesinden önce efendinin bizzat kendisinin veya o kölesinin ölmesi hâlinde, ilgili söz geçersiz hâle gelir ve hiç söylenmemiş gibi sayılır. Buna karşılık böyle bir sözün hükmü, bir mükâteb kölenin veya efendisinin ölümünden sonra hiçbir şekilde farklılık arzetmiyorsa; ayrıca efendinin ölümü de mükâtebe akdinin geçerliliğini ortadan kaldırmıyor ve onun ölümünden sonra bile tıpkı hayattayken olduğu gibi devam edebiliyorsa, aynı şekilde mükâteb kölenin ölümünden sonra da ilgili akit, tıpkı hayattayken olduğu gibi devam eder.

Bu noktada biri "Bir mükâteb kölenin, efendisinin ölümünden sonra mükâteb olarak kalması ve kendi ölümünden sonra da özgürlüğüne kavuşup 'mükâteb bir ölü' iken, 'özgür bir ölü' olması mümkün müdür?" diye soracak olursa, ona şöyle cevap verilir:

925 Vasiyy: Bir kimsenin mallarında veya çocuklarının işlerinde tasarruf etmek üzere tayin edilen kimseye denilir. Bk. Erdoğan, *Fıkıh Terimleri Sözlüğü*, s. 477. (Çeviren)

Anlattıklarımız doğrultusunda, ölümünden sonra "mükâteb köle" olarak kalması nasıl mümkün ise, aynı şekilde ölümünden sonra onun hakkında ölüm sonrası geçerli bulunan mükâtebe akdi hükmünün uygulanması da mümkündür. Bu bir delildir. Ayrıca bu delilin içinde bir delil daha bulunmaktadır ki o da şudur: Efendilerin (ölüm sonrası) borçlarının, geriye bıraktıkları mallar ve haklardan (terike) ödenmesine dair hükümlerin, henüz hayatta oldukları esnada bizzat kendileri tarafından o borçların ödenmesiyle ilgili hükümlere tabi olduğunu görmekteyiz. Dikkat edersen bir adam ölüp de geriye sadece borcunu kapatmaya yetecek[926] bir terike ve iki de oğul bırakacak olsa ve bunlardan başka da miraçısı olmasa, ödemesi gereken borcundan dolayı bu iki çocuk mirastan mahrum kalır. Ayrıca bu iki çocuktan biri daha sonra ölüp de geriye oğullar bırakacak olsa, babasının[927] terikesinden hiçbir şeyi miras alamadan ölmüş sayılacaktır. Çünkü Allah *azze ve celle,* miraslardan ve miras hukukundan (ferâiz) bahsettikten sonra ***"Bunların hepsi ölenin yapmış olduğu vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonradır."***[928] ***"... Ettikleri vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunun ödenmesinden sonra..."***[929] ***"... Ettiğiniz vasiyetin yerine getirilmesinden veya borcunuzun ödenmesinden sonra..."***[930] buyurmaktadır. Bu noktada, vefatlarından bahsettiğimiz bu iki kişiden (baba ile oğlu) ilk önce[931] ölmüş olan babanın, zimmetindeki borçlarını alacaklılar düşürmüş olsalar ve bundan kurtulup hiç borcu kalmasa, geriye bıraktığı terikesi kendisi adına bir "miras" olarak, iki çocuğundan hayatta olana kaldığı gibi onun vefatından sonra ölen oğluna da miras kalır. Dolayısıyla babasının ölümünden sonra vefat etmiş olan oğul, henüz kendisi hayattayken ölen babasının[932] mirasından mahrum bırakılamaz.

926 Eserin yazma nüshasında "yefî bi teriketihî" olarak okunması gereken bu kısımdaki "yefî" lafzı, noktası konulmadığı için olsa gerek, muhakkik tarafından "bakıye bi teriketihî" şeklinde okunmuş, dolayısıyla anlamsız hale gelmiştir. (Çeviren)

927 Eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "oğlu" anlamına gelen "ibnihî" şeklinde kaydedilmiştir. Oysa konunun akışından da anlaşılacağı üzere bunun "babası" anlamındaki "ebîhi" olması gerekmektedir. (Çeviren)

928 Nisâ 4/11.

929 Nisâ 4/12.

930 Nisâ 4/12.

931 Eserin yazma nüshasında bizzat "evvelen" şeklinde kaydedilen bu ifade, her nedense muhakkik tarafından sonu elif-i maksûre ile yazılan "evlâ" tarzında basılı nüshaya geçirilmiştir. (Çeviren)

932 Burada da eserin yazma ve basılı nüshalarında bu kelime "oğlu" anlamına gelen "ibnihî" şeklinde kaydedilmiştir. Ancak konunun akışından da anlaşılacağı üzere bunun "babası" anlamındaki "ebîhi" olması gerekmektedir. (Çeviren)

Diğer bir ifadeyle söz konusu oğulun bizzat kendisini, babasından sonra vefat edinceye kadarki süreçte baba mirasından mahrum bırakan borç, babasının, ödemekle mükellef olduğu bu borçlardan kurtulmasından sonra mirasını almasına engel teşkil etmez. Aksine bu (ölen) oğul, babasının borçlardan kurtulmasından sonra, borçların (alacaklılar tarafından) düşürüldüğü[933] zamana kadar hayatta olan diğer kardeşi gibi babasının mirasçısı olur. Babası da öldüğü gün zimmetinde bulunan borçlardan vefatından sonra kurtulması hâlinde henüz hayattayken o borçlardan kurtulmuş kimse gibi kabul edilmiştir. İşte sözünü ettiğimiz mükâteb köle de böyledir. Daha önce de anlattığımız gibi mükâteb kölenin ölümünden sonra mükâtebe akdinin devamı, henüz hayatta olduğu sırada devam etmesine benzemektedir. Bu itibarla onun ölümünden sonra mükâtebe bedeli kendi terikesinden alınarak efendisine ödenirse veya bizatihi efendisi, ilgili bedeli, herhangi bir şeyini değiştirmeksizin [veya istisna etmeksizin[934]] (kölesinin zimmetinden) düşürdüğünü diliyle beyan ederse, mükâteb kölenin hükmü, henüz hayattayken bu bedeli ödemekten kurtulan kimsenin hükmü gibi olur. Sonuç olarak; ölen mükâteb köle hakkında zikrettiğimiz bu açıklamalar doğrultusunda, sözünü ettiğimiz grubun tercih ettiği görüşün doğruluğu kesinleşmiş olmaktadır. O görüş de şudur:

Mükâteb köle, henüz hayattayken kendisi adına yapmış olduğu mükâtebe anlaşması ölümünden sonra da aynı şekilde devam ettiği için o mükâtebe bedelini efendisine ödemesi veya ona ödemeksizin, o bedelden kurtulması[935] yoluyla azad olur. Böylece ölmeden önce, henüz hayattayken

---

933 Eserin yazma nüshasında "borçların (alacaklılar tarafından) düşürüldüğü" diye tercüme ettiğimiz kısım önce "kâneb'il-berâetü" şeklinde yazılmış, ardından da "kâneb" lafzının "be" harfi üzerine bir "te" harfi konularak düzeltmiş, dolayısıyla "kânet" olmuştur. Ancak muhakkik, buradaki "te" harfinin "nûn" üzerine konulacağını düşünmüş olmalı ki, bu kelimeyi "kâtebe" şeklinde basılı nüshaya geçirmiştir. Ayrıca muhakkik, "el-berâetü" kelimesini de "el-mer'etü" olarak okumuştur. Burada müstensihin harf-i tarifin lam'ına bitişik "mîm"e benzer bir çıkıntı koymuş olması ve med harfinden sonra da "hemzenin" yazılmayışı, muhakkiki yanıltmış olabilir. Ancak müstensih, bu kelimeyi aynı sayfa içinde daha önce benzer bir formda yazmış ve muhakkik de orayı doğru okumuştur. Kaldı ki anlam itibariyle de "kâtebe'l-mer'ete (kadınla mükâtebe yaptı!)" ibaresi ilgili bağlama hiç uymamaktadır. (Çeviren)

934 Eserin yazma nüshasındaki ibarede, bu şekilde anlamayı mümkün kılacak bir yazım sorunu bulunmaktadır. (Çeviren)

935 Burada "kurtulma" anlamını verdiğimiz "berâetihî" kelimesi, yazma nüshada müstensihin noktalama sorunlarından kaynaklanan yazım sorunu sebebiyle olsa gerek, muhakkik tarafından "mirasıyla" anlamına gelen "mîrâsihî" şeklinde okunmuştur. (Çeviren)

borçtan kurtulması sebebiyle özgürlüğe kavuşmayı hak etmiş olan birinin hükmüne tabi olur.

Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü tercih eden ilim adamları grubu içerisinde yer almaktadır.

Ancak mükâteb kölenin, mükâtebe bedelinin tamamından kurtulmadıkça salt mükâtebe akdini yapmakla azad olmayı hak etmeyeceği görüşünü benimsediklerinden bahsettiğimiz ilim ehli şu hususta ihtilaf etmişlerdir: "İlgili bedeli ödeyemeyecek duruma gelen mükâteb bir köle, efendisiyle yaptığı anlaşma gereğince söz konusu mükâtebe akdinden önce olduğu gibi kölelik statüsüne geri döner mi yoksa hâkim onun hakkında böyle bir karar vermediği sürece bu statüye dönmez mi?"

Bazıları "Hâkim, onunla ilgili olarak, mükâtebe anlaşmasından önceki kölelik statüsüne dönmesi kararını vermedikçe, bu anlaşma öncesindeki ilgili statüsüne dönmeyeceği gibi mükâtebe çerçevesinden de çıkmış sayılmaz" demişlerdir. Medineli fukahanın çoğunluğunun görüşü budur.

Bazıları ise şöyle demişlerdir: "Eğer mükâteb köle ile efendisi, hâkimden bağımsız olarak kendi aralarında bir araya gelerek kölenin, mükâtebe bedelini ödeyemeyeceğini iddia ve itiraf eder bir hâle geldiği tespitini yapmak suretiyle daha önceki kölelik statüsüne tekrar döndürülmesi konusunda anlaşırlarsa ve bunu fiilen yapıp mevcut mükâtebe akdini feshederlerse, akit fesholur ve köle de yeni baştan efendisinin kölesi durumuna döner." Ebû Hanîfe, Züfer, Ebû Yusuf ve Muhammed bu görüşü savunan ilim adamlarındandır.

İlim ehli bu konuda ihtilaf ettikleri için biz de arzettiğimiz bu iki görüşten doğru olanını ortaya çıkarma ihtiyacı duyduk ve şunu tespit ettik: İki adamın, hâkimden bağımsız olarak bir alım-satım sözleşmesi yapmaları nasıl caiz ise, bir efendinin de hâkimden bağımsız olarak kendi kölesiyle, onun rızası doğrultusunda mükâtebe akdi yapması caizdir. Bu durumda mükâtebe akdini hâkimden bağımsız şekilde yapmak câiz olduğuna göre, yine hâkim olmaksızın o akdi feshetmek de caizdir. Biz bu kitabımızın daha önceki bölümlerinde, sonlarında karar vermesi için hâkime ihtiyaç duyulan meselelerde, başlangıçları itibariyle de hâkime ihtiyaç bulunduğundan bahsetmiştik. Dolayısıyla başlangıçları itibariyle hâkimin gerekmediği hususların sonlarında da hâkime ihtiyaç bulunmamaktadır.

Biz bu meseleyi ayrıntılarıyla açıkladığımız için burada bir daha tekrar etmeye lüzûm görmemekteyiz. Muvaffakiyet Allah'tandır.

Mükâtebe Bölümü burada sona ermektedir. Aynı zamanda *Ahkâmu'l-Kur'ân*'ın birinci cüz'ü de tamamlanmış olmaktadır.

Tek olan Allah'a hamd; Nebisi ve kulu, efendimiz Muhammed'e, onun ailesine ve ashâbına, Allah'ın mülkü sonsuza kadar durduğu müddetçe devam edecek olan sayısız salât ve selamlar ederiz. (Bu eser) Kadîr olan Rabbinin affını dileyen âciz ü pür fakîr kul; el-Gazûlî namıyla bilinen Muhammed b. Ahmed b. Safiyy b. Kâsım el-Gazûlî'nin elinde son bulmuştur. Allah onu ve bu kitabın istinsahına vesile olan pek kıymetli üstaz, el-Hacîc ismiyle maruf Şemsuddîn Muhammed hazretlerini affeylesin; onu mükafatlandırsın ve bu amelini kabul eylesin. Allah, ona, anne-babasına, bu eseri yazana, okuyana, dinleyerek (sema yöntemiyle) veya kendisine okunarak (kıraat metoduyla) alana merhamet eylesin. Bu yaptığımızı da sadece O'nun yüce rızası için yapılmış bir amel olarak kabul eylemesini niyaz ediyoruz.

Âmîn, âmîn, âmîn (yâ) rabbe'l-âlemîn.

İNDEKSLER

- **Bölüm İndeksi**
- **Kelime, Kavram ve Yer İndeksi**

BÖLÜM İNDEKSİ

KELİME, KAVRAM VE YER İNDEKSİ

A

B

C-Ç

D

E

F

G

H

I-İ

K

L

M

N

O-Ö

P

R

S

Ş

T

U-Ü

V

Y

Z